

Editörler:

Doç. Dr. Adem KARA, Dr. Recai BAZANCİR

**SOSYAL, İNSAN VE
İDARİ BİLİMLERDE
ÖNCÜ VE ÇAĞDAŞ
ÇALIŞMALAR**

SOSYAL, İNSAN VE İDARİ BİLİMLERDE ÖNCÜ VE ÇAĞDAŞ ÇALIŞMALAR

Editörler

Doç. Dr. Adem KARA

Dr. Recai BAZANCİR

Sosyal, İnsan Ve İdari Bilimlerde Öncü ve Çağdaş Çalışmalar
Editörler: Doç. Dr. Adem KARA, Dr. RECAİ BAZANCİ

Genel Yayın Yönetmeni: Berkan Balpetek

Kapak ve Sayfa Tasarımı: Duvar Design

Yayın Tarihi : HAZİRAN 2023

Yayıncı Sertifika No: 49837

ISBN: 978-625-6945-79-1

© Duvar Yayınları

853 Sokak No:13 P.10 Kemeraltı-Konak/İzmir

Tel: 0 232 484 88 68

www.duvar yayinlari.com

duvarkitabevi@gmail.com

İÇİNDEKİLER

1. Bölüm	11
Kaynak İşleri Sırasında Tehlikelerle Başa Çıkma: Kişisel Koruyucuların Önemi <i>Filiz ARICAK</i>	
2. Bölüm	27
Covid-19 Sürecindeki Seçili Olayların Borsa İstanbul Sektör İndeksleri Üzerindeki Etkisi <i>Gökhan DÜZÜ</i>	
3. Bölüm	53
İlk Dönem İslami Eğitimde Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri <i>Mahmut DÜNDAR</i>	
4. Bölüm	69
Covid-19 Alanında Yöktez'de Yapılan Çalışmaların Alan Dağılımının İncelenmesi <i>Gülseren GÜNAYDIN, Mustafa GÜNAYDIN</i>	
5. Bölüm	85
İnsan Kaynakları Yönetiminde Güncel Stratejiler <i>Yalçın UYAR, Seçkin DOĞANER</i>	
6. Bölüm	107
Seks Bağımlılığı: Tanım, Aetioloji, Değerlendirme ve Tedavi <i>Metin Gani TAPAN</i>	
7. Bölüm	129
Türkiye’de Tohumluk Üretiminin Selem Sözleşmesi Yöntemiyle Finansmanı Üzerine Kavramsal Bir Model Önerisi <i>Ömer KESKİN</i>	
8. Bölüm	147
Belgesel Filmlerde Gerçeklik Olgusu ve “For Sama” Örneği <i>Ali TATLI</i>	

9. Bölüm	175
İşverenin İş Kazasından ve Meslek Hastalığından Doğan Hukuki Sorumluluğunun Niteliği <i>Arkın GÜNAY</i>	
10. Bölüm	203
İşletmelerde İşbirliği ve Rekabet <i>Aslı ÇİLLİOĞLU KARADEMİR, Yaşar AKÇA</i>	
11. Bölüm	217
Büyüme Beşeri Sermaye ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye Örneği <i>Banu BEYAZ SİPAHİ</i>	
12. Bölüm	239
Finansal Eğitim Kavramı: Nedir? Ne Değildir? Genel Bir Değerlendirme <i>Cumhur ŞAHİN</i>	
13. Bölüm	261
Meddah Behçet Mahir’in “Eşref Bey” Adlı Hikâyesinde Yer Alan Folklorik Unsurlar <i>Derya ŞEVLİ</i>	
14. Bölüm	285
Nebevi Dilin İnşa Edilmesinde قُلْ Hitabının Rolü <i>Ekrem BAYAT</i>	
15. Bölüm	323
Sanal Marketlerde Satılan Yiyecek ve İçeceklerin Pazarlanması Üzerine Araştırma: Kastamonu Örneği <i>Elif ASLAN</i>	
16. Bölüm	343
Performans Yönetimi ve Yeni Nesil Performans Ölçümü: OKR Sistemi <i>Gülşah GENÇER ÇELİK, Gökten ÖNGEL, Erkan TAŞKIRAN</i>	
17. Bölüm	367
Kayıp Bir Dönemin Peşinde: İlhan Berk’in Lise Yılları <i>Erol GÖKŞEN</i>	

18. Bölüm	381
<i>Çalışan Beslenmesinde Yapılan Yanlışlar ve Çözüm Önerileri</i>	
Evren ÇAĞLARER	
19. Bölüm	393
Empowerment Kavramı Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz	
Fettah KAYRA	
20. Bölüm	421
Türkiye’de Tarımsal Teşvikler ve Cari Açık Üzerine Etkisi	
Filiz ÖZTÜRK, Levent GÖKDEMİR	
21. Bölüm	441
Liderliğin Negatif Yönü: Karanlık Liderlik	
Funda ER ÜLKER	
22. Bölüm	475
Sürdürülebilir Kentleşme Sürecinde Kentsel Dönüşüm Sorunu ve Yerel Yönetimler	
İbrahim Halil GÜZEL	
23. Bölüm	491
Türkiye’de Parti İçi Demokrasi Sorunu	
İbrahim Halil GÜZEL	
24. Bölüm	507
2022 Ukrayna-Rusya Savaşı’nın Demokratik Barış Yaklaşımı Çerçevesinde İncelenmesi	
İdris TURAN	
25. Bölüm	521
Türkiye’deki Depremlerin Yunan Basınına Yansımaları: Ekathimerini Örneği	
İkram ALPSOY	
26. Bölüm	535
Siyaset Sosyolojisi Açısından Siyasal Partiler Kurumu	
İsmail Hakkı İŞCAN	

27. Bölüm	585
Dijital Halkla İlişkiler: Sistematiik İçerik Analizi Yöntemi ile Alan Yazının İncelenmesi Ceyda ÖZER KANBER, İsmail KARAKULLE	
28. Bölüm	607
Konaklama İşletmelerinde Boş Zaman Deneyimi Olarak Rekreasyon ve Animasyon Etkinlikleri <i>Mahmut BARAKAZI</i>	
29. Bölüm	621
Nüfusun İlçelere Göre Zamansal ve Mekânsal Dağılımı: Trabzon İli Örneği (1990-2020) <i>Mehmet ÜZÜLMEZ</i>	
30. Bölüm	641
Mal Sigortalarında Sigortacının Halefiyeti <i>Mehmet Zafer TAŞÇI</i>	
31. Bölüm	653
Osmanlı Basımında Bir Paris Etkisi: Le Libéral Ottoman Gazetesinde Öne Çıkanlar <i>Merve ŞAHİN</i>	
32. Bölüm	669
Sosyal Medya ve Sağlık Turizmi <i>Murat İsmet HASEKİ</i>	
33. Bölüm	693
Satış ve Etik <i>Murat İsmet HASEKİ</i>	
34. Bölüm	715
Sivas İlinde Sıcaklık ve Yağışlarda Meydana Gelen Eğilimlerin İncelenmesi <i>Murat KARABULUT</i>	

35. Bölüm	741
Afet Veri Tabanları ve EM-DAT Türkiye İstatistikleri <i>Kardelen KEÇİCİ, Nurcan BIÇAKÇI</i>	
36. Bölüm	785
İşe Alım Sürecinde Yapay Zeka Uygulamaları: Kavramsal Bir İnceleme <i>Nuri ÇELİKER, Sergen GÜRSOY</i>	
37. Bölüm	807
Finansal Gelişme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Panel Veri Analizi Örneği <i>Nurten ASANDAŞ, Gökhan ERKAL</i>	
38. Bölüm	835
Oyunlaştırma Kavramına Pazarlama Perspektifinden Bir Bakış <i>Onur TERZİ</i>	
39. Bölüm	867
IMF: Kurumsal ve Finansal Yapısı, Gelişimi ve Fon-Türkiye İlişkileri <i>Sabri AZGÜN</i>	
40. Bölüm	891
Popüler Türk Sinemasında Kapitalist Toplumsal Yapının Temsilleri (2007-2017) <i>Sezen GÜRÜF BAŞEKİM</i>	
41. Bölüm	923
İşletmelerde Adalet ve Ahlaki Tutumun Kurumsal Performans Üzerindeki Etkisi <i>Tolga UĞURLU, Halim AKBULUT</i>	
42. Bölüm	959
Tarihsel Süreç İçerisinde Yönetmelik Kavramı <i>Umut DENİZLİ</i>	
43. Bölüm	977
Kadınların Çalışması ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye Örneği Üzerine Akademik İnceleme <i>Zeynep AKYÜREK</i>	

44. Bölüm	987
Sosyal Yapı ve Eşitsizlik Üzerine Üç Teori <i>Ali DEMİR</i>	
45. Bölüm	1009
Elias Canetti'nin Dilleri ve Kurtarılmış Dil <i>Burcu GÜNER</i>	
46. Bölüm	1033
İ‘Tizâl Düşüncesinin Keşşâf’taki İzleri ve Keşşâf’ın Tefsir Metodolojisi <i>Fatih SANCILI</i>	
47. Bölüm	1061
“Arka Avlu Camileri”nden “Liberal Cami”ye. Almanya’daki Türk Toplumunun İslam’ına Genel Bir Bakış <i>İlhan KARACA</i>	
48. Bölüm	1079
Havacılıkta Dijital Pazarlama <i>Murat BAŞAL</i>	
49. Bölüm	1097
Yeni Medya ve Metaokuryazarlık <i>Nehir DEVRİM</i>	
50. Bölüm	1109
Yeni Medya Yeni Kurallar: <i>Dürüstlük Çağı Üzerine</i> <i>Nehir DEVRİM</i>	
51. Bölüm	1117
Sivil Toplum Kuruluşlarında Stratejik Yönetim ve SWOT Analizi <i>Orhan POLAT</i>	
52. Bölüm	1131
Korku Sinemasında Cin Figürü ve Metin Erksan’ın Şeytan Filmindeki Pazuzu Örneği <i>Peyman BABİL</i>	

- 53. Bölüm** **1147**
Sosyal Hizmetin Sosyal Güvenlik Sistemindeki Rolü:
Sosyal Hizmetler, Sosyal Yardımlar ve Sosyal Sigortalar
Sinan BALCI
- 54. Bölüm** **1165**
Üretim Problemlerinin Planlamasında Sezgisel Bulanık
Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği ve Bir Uygulama
Şule BAYAZİT BEDİRHAN OĞLU
- 55. Bölüm** **1191**
Türkçe Yazılan Sosyal Araştırma Kitaplarında Yöntem ve Yöntembilim İlişkisi
Turgut GÜMÜŞOĞLU, Ensa FİLAZİ, Ali BOZKURT, Burak ERGÜLEÇ, Ensar MACİT, Fatma DANIŞMAZ TEKİN, Yasin Can ÇALIŞKAN
- 56. Bölüm** **1203**
Stefan Zweig’ın *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* Adlı Eserinde Anlatıcı, Bakış Açısı Ve Zaman Kavramları
Türkan YILDIZ, Şahbender ÇORAKLI
- 57. Bölüm** **1229**
Uluslararası Ticarete Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Önemi ve Küresel Fiyata Etkisi: Tahıl Sektörü Örneği
Yunus Emre TOPCU
- 58. Bölüm** **1243**
N.V. Gogol’un “Kaput” Adlı Eserinin Türkçe Çevirilerinde Deyimlerin Kullanılması Üzerine
Bahar GÜNEŞ
- 59. Bölüm** **1271**
Modernizmle Birlikte Başkalaşan Kültür, Sanat ve Sanatçı
Merve TEMİZER GÜNEŞ
- 60. Bölüm** **1289**
Bulgaristan’da Hak Ve Özgürlükler Hareketi’ne (НОН/DPS/ДПС- Движение За Права И Свободи) Hangi Etnik Gruplar Oy Veriyor?
Özcan ŞİMŞEK

61. Bölüm	1313
Gözetim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Eleştirel Bir Analiz <i>Dolunay ŞENOL, Muhterem UYSAL</i>	
62. Bölüm	1333
Depremın Psikolojik Etkileri ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu <i>Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK</i>	
63. Bölüm	1351
Endüstri 4.0 ve Lojistik Sektörünün Dijital Dönüşümü: Lojistik 4.0 <i>Gökhan EĞİLMEZ</i>	
64. Bölüm	1377
Arşiv Belgelerine Göre XVI. Yüzyıldan Günümüze Sürsürü <i>Fethi Ahmet AKBULUT, Muhammed GÜÇLÜ</i>	
65. Bölüm	1393
İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Teknoloji Şirketlerinde Kadın İstihdamı Sorununu Sızdıran Boru Metaforu ile Açıklamak <i>Ayşe DEDE</i>	
66. Bölüm	1411
E-Ticaret ve E-Lojistik: Sosyal Medya Durum Analizi <i>İlker İbrahim AVŞAR, İrem PELİT</i>	
67. Bölüm	1431
<i>Siyasi Partilerin Instagram Paylaşımları: 2022 Yılı Milli Bayramları Örneği</i> <i>Murat ERDOĞAN</i>	
68. Bölüm	1477
Lojistik faaliyetlerde İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Kullanımı ve Uygulama Alanları <i>Esma IRMAK</i>	
69. Bölüm	1493
Ekofeminizm: Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısı ile Ataerkillik İlişkisi <i>Sema SANCAK, Feran AŞUR</i>	

1. Bölüm

Kaynak İşleri Sırasında Tehlikelerle Başa Çıkma: Kişisel Koruyucuların Önemi

Filiz ARICAK¹

¹ Dr. Öğr. Gör.; Trakya Üniversitesi Edirne Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı,
filizkuzu@trakya.edu.tr ORCID No:0000-0002-0356-2602

ÖZET

Bütünleştirme işinde amaç farklı malzemelerin birleştirilerek tek bir bütün olmasını sağlamaktır. Bu bütünleştirmede malzeme yüzeyinin pürüzlü olması, kirli olması veya uyumlu olmayan malzemeler gibi durumlar işlemi zorlaştırır. Kaynak, bu tarz zorlukların üstesinden gelmek için geliştirilmiş ısı, basınç veya her ikisini de kullanan bir işlemdir. Kaynak işi, otomotiv, gemi yapımı, inşaat, makine imalatı, boru hatları ve pek çok diğer sanayi dalında olmak üzere birçok endüstride kullanılır. Bu işlem esnasında ortaya çıkan ürünlerin organizmaya alınması ile istenmeyen birçok durum ortaya çıkar. Diğer yandan kaynakçılık uygunsuz vücut duruşları, ağır kaldırmalar içeren ve vücudun bazı bölgelerinde stres yüklemesi olan ağır bir iştir. Dolayısıyla bu işlemi yapan kişilerin sağlık ve güvenliği açısından tehlikelerin belirlendikten sonra risklerinin azaltılmasına yönelik çalışmaların önemi büyüktür. Mevzuatımızda kaynak işleri sağlık kuralları bakımından günde azami yedi buçuk saat veya daha az çalışması gereken işlerdendir (Resmî Gazete,2013). Ayrıca Tehlike sınıfları Tebliğine göre Tehlikeli sınıfa girmektedir. Kaynak işlemi sırasında birçok tehlike mevcuttur. Bu çalışmada kaynak işinde karşılaşılan tehlikeler ve oluşturabileceği risklere değinilmiş, bu alanda kullanılması gereken kişisel koruyucu donanımların önemi hakkında bilgi verilmiştir. Ayrıca Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) 'nın 2021 yılı istatistikleri incelenerek burada yer alan veriler grafikize edilmiştir. Son olarak çalışan sağlığı ve güvenliği adına alınabilecek önlemler hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Kaynakçılık, Tehlike ve Riskler, Kişisel Koruyucu Donanım, İş sağlığı ve Güvenliği.

GİRİŞ

Kaynak işlemi, yüksek dayanıklılık, sağlamlık ve yapısal bütünlük sağlayarak, metal parçaların birleştirilmesinde önemli bir rol oynar Kaynakçılık, bir metal işleme tekniğidir ve metal parçaların birleştirilmesinde kullanılan önemli bir yöntemdir. Bu işlem, iki metal parçayı bir araya getirerek, ısı ve basınç yardımıyla kaynak yapıştırıcı veya kaynak elektrodu kullanılarak birleştirme işlemini gerçekleştirir. Kaynak işlemi birçok sektörde yaygın olarak kullanılmakla birlikte özellikle imalat ve inşaat endüstrilerinde kullanılır. Kaynakçılık, birçok farklı yöntemle gerçekleştirilebilir ve her bir yöntem, farklı avantajlar ve dezavantajlar sunar. Yöntem çeşitleri farklı olsa da içinde barındırdığı tehlikelerden dolayı iş kazası veya meslek hastalıklarına sebep olabilir. Bu alandaki çalışmalarda her tehlike ve riskin değerlendirilmesi, buna yönelik önlemlerin alınması ve kişisel koruyucuların kullanılması çalışanın sağlık ve güvenliğine katkı sunar.

Literatürde kaynak işiyle ilgili olarak yapılan çalışmalar mevcuttur. Bunlardan bazıları şu şekildedir: Kaynak işinin niteliğinden kaynaklanan birtakım tehlikeler insan sağlığını ve güvenliği için risk oluşturur. Wanjari ve Wankhede (2020), çalışmalarında kaynak işiyle uğraşan çalışanların maruz kaldığı sağlık problemlerine değinmiş bu problemlerin özellikle kişisel koruyucu donanım (KKD) kullanılmamasından kaynaklandığını belirtmiştir. Budhathoki vd. (2014),Nepalde 300 kaynakçı ile yarı yapılandırılmış anket gerçekleştirmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre kaynakçılar tehlike ve kişisel koruyucuların farkında olmalarına rağmen farkında olma ve KKD kullanma arasında büyük bir boşluk vardır. Tadesse vd. (2016) çalışmalarında Etiyopya'daki kaynak çalışanlarının mesleki tehlikelerin farkında olmaları ile çalışanların evli-bekar olma durumu, fazla iş deneyimi, iş düzenlemesinin mevcudiyeti arasında önemli ölçüde ilişki olduğu belirlenmiştir. Ayu vd. (2018), 72 kaynak işçisinin dahil olduğu kesitsel yaklaşımlı nice araştırmalarında az bilen ve denetim olmadan çalışanların bilgili ve denetimli çalışanlara kıyasla kişisel koruyucu donanım kullanma kurallarını ihlal etme yönünde eğilimli olduğu sonucuna varmışlardır. Kaynakla ilgili zarar görme olasılığı yüksek olan organlardan biri gözlerdir. Lombardi vd. (2005), 2000 yılı süresince Amerika'da işçi tazminat taleplerinin %5' i göz ile ilgili yaralanmaları oluşturmakta ve bunların %25 'inin de kaynak işlerinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Çalışma ayrıca kaynakçıların veya yanlarında çalışanların potansiyel tehlikeleri tanımaları ve yaralanmaların önüne geçilmesi için uygun güvenlik ekipmanları hakkında eğitilmesi gerektiğine değinilmiştir.

TEHLİKELERİN BELİRLENMESİ

Kaynak işi, birçok potansiyel tehlike ve risk barındırır. İşçilerin sağlığına ve güvenliğine yönelik en önemli tehlikelerden bazıları şunlardır:

Isı, Işık, Işın: Kaynak işlemi sırasında oluşan yüksek sıcaklık ve ışık, işçilerin gözleri ve cildi için tehlikelidir. Kaynak işlemleri sırasında kullanılan elektrotlardaki yüksek akım ve voltaj yardımıyla malzemeler eritilir ve birleştirilir. Bu nedenle, kaynak işlemleri sırasında yüksek ısı ve sıcaklık oluşur. Kaynak işlemleri sırasında yüksek sıcaklıkların oluşması, işçiler için tehlikeli bir durum oluşturur. İşçiler, yüksek sıcaklıklar nedeniyle yanıklar veya ısı kaynaklı yaralanmalar yaşayabilirler. Ayrıca, yüksek sıcaklıklar nedeniyle ortamda yangın riski de artabilir. Kaynak işlemleri sırasında, işçilerin uygun koruyucu ekipmanlar kullanmaları önemlidir. Bu ekipmanlar arasında yüksek sıcaklıklara dayanıklı özel eldivenler, giysi ve başlıklar yer alabilir. Ayrıca, kaynak işleminin yapılacağı ortamın iyi havalandırılması, yangın söndürme ekipmanlarının hazır bulundurulması da önemlidir. Kaynak işlemleri sırasında ortamın sıcaklığının artması, işçilerin performansını da etkileyebilir. Yüksek sıcaklıklar nedeniyle işçilerde yorgunluk, halsizlik ve dikkat dağınıklığı gibi sorunlar oluşabilir. Bu nedenle, işçilerin uygun bir şekilde dinlenmeleri, su içmeleri ve uygun beslenme alışkanlıklarını sürdürmeleri gerekmektedir. Kaynak işlemleri sırasında, yüksek sıcaklık ve ısı ile ilgili tüm risklerin farkında olmak ve uygun önlemleri almak önemlidir. İşçilerin ve işverenlerin iş güvenliği konusunda dikkatli ve özenli olmaları gerekmektedir. Kaynak yapma esnasında ark enerjisinin bir kısmı içinde bulunduğu ortama yayılır. Ortaya çıkan ışınların çoğu kızıl ötesi olmakla birlikte mor ötesi ışın ve görünür ışınlardır. Morötesi veya Ultraviyole ışınların gözlerde göstermiş olduğu etkiler katarakt, bulanık görme, ciltte yanık, kornea tabakasında ciddi hasarlar hatta uzun süre maruz kalmada cilt kanserleri olabilir. Kızıl ötesi ışınlar uzun süreli maruziyet de göz merceği de ısınmaya sebep olarak katarakta sebep olabilir. Kaynak işleminde ortaya çıkan görünür ışınlar ise çok parlak olup göz organı ışığın parlaklığını kısıtlayabilmek için kapanma yeteneğini zorlayabilir. Bu da geçici körlüğe neden olabilir.

Ergonomiye uygunsuz durumlar: Kaynak işlerinde karşılaşılan bir diğer tehlike de ergonomik zorluklardır. Kaynak işinde eller, kollar, sırt, bel, boyun, omuzlar zorlanabilir. Bununla birlikte Uygun olmayan vücut duruşları, ağır bir malzemenin veya yükün kaldırılmasında bilinçsizlik, uzun süreler sabit durmak, el ve bileğin uygun olmayan pozisyonlarda kalması kas ve iskelet sistemi rahatsızlıklarına neden olur. Alınacak önlemler şu şekilde sıralanabilir:

- Kaldırma ekipmanları (vinç gibi) kullanılarak gereksiz kaldırmalardan kaynaklı tehlikeler elimine edilebilir (büyük kütleli malzemeler için),

- daha hafif kütlelerde ekip veya takım çalışması ile kaldırma işleri planlanabilir,
- çalışanın eğilip uzanmasına neden olan durumlar belirlenerek vücut yapısına uygun düzenlemeler yapılabilir,
- yine çalışanın kullandığı el aletlerinin kişinin yapısına uygun aletler tercihi yapmak,
- belirli aralıklarla mola verilerek uzun süreli aynı pozisyonda kalma kaynaklı rahatsızlıkların önüne geçilebilir.

Ergonomiden kaynaklanan rahatsızlıklar zamanla birlikte çoğalarak yani kümülatif olarak ortaya çıkar. Ergonomik zorlanmalarda karşılaşılan sağlık problemleri şöyle sıralanabilir:

- omuz ve sırt zorlanmalarından kaynaklı yaralanmalar
- hareket güçlüğü, kas gücü zayıflıkları
- tendon iltihapları.

Gürültü: Kaynak işleri sırasında çoğu zaman ses şiddeti kabul edilebilir düzeyi aşar. Elektrotların yüksek akım ve voltajla malzemeleri eritmesi sırasında, ses dalgaları oluşabilir ve işçilerin kulaklarında rahatsızlık yaratabilir. Bu nedenle, kaynak işleri yapan işçiler, gürültü ile ilgili risklere karşı korunmak için uygun koruyucu ekipmanlar kullanılmalıdır. Kaynak işleri sırasında işçilerin kulaklarını korumak için kullanabilecekleri bazı koruyucu ekipmanlar arasında kulaklıklar, kulak tıkaçları veya gürültü önleyici kulaklıklar yer alabilir. Bu ekipmanlar, işçilerin kulaklarının gürültüden kaynaklanan hasarlardan korunmasına yardımcı olur. Gürültü, işçilerin performansını da olumsuz etkileyebilir. Yüksek gürültü seviyesi, işçilerde yorgunluk, halsizlik, dikkat eksikliği ve iş performansında düşüşe neden olabilir. Bu nedenle, işçilerin uygun bir şekilde dinlenmeleri ve uygun beslenme alışkanlıklarını sürdürmeleri de önemlidir.

Kaynak işleri sırasında gürültüye maruz kalmayı önlemek için, işyerlerinde gerekli önlemler alınmalıdır. Bu önlemler arasında, kaynak işleminin yapılacağı alanın ses yalıtımı, gürültüyü azaltan ekipmanların kullanılması ve işçilerin çalışma süresinin düzenlenmesi yer alabilir. Kaynak işleri sırasında gürültü risklerinin farkında olmak ve uygun önlemleri almak, iş güvenliği açısından önemlidir. İşçilerin ve işverenlerin iş güvenliği konusunda dikkatli ve özenli olmaları gerekmektedir.

Yanma ve patlama: Kaynak işlemi sırasında kullanılan gazlar ve malzemeler, yanma ve patlama riski taşır. Kaynak işlemleri, yüksek sıcaklıklar ve alevlerle çalışan bir işlem olduğundan, yanma ve patlama riskleri oluşabilir. Kaynak işleri sırasında yanma riskini minimize etmek için, işçilerin kullanacakları malzemeleri ve elektrotları doğru bir şekilde seçmeleri ve yanıcı malzemelerden

uzak durmaları gerekmektedir. Ayrıca, kaynak işleminin yapıldığı alanın iyi havalandırılması ve işçilerin sigara ve ateş yakmaktan kaçınması da önemlidir. Patlama riski ise, yanıcı ve patlayıcı maddelerin kaynak işlemi sırasında kullanılması veya yakınında bulunması sonucu ortaya çıkabilir. Kaynak işlemleri sırasında patlama riskini minimize etmek için, işçilerin kaynak yapılacak alanı önceden kontrol etmeleri, potansiyel patlama riski olan maddeleri ortadan kaldırmaları veya işlem sırasında güvenli bir şekilde saklamaları gerekmektedir. Ayrıca, işçilerin uygun koruyucu ekipmanlar kullanmaları ve yangın söndürme ekipmanlarının hazır bulundurulması da önemlidir. Yangın söndürücüler ile birlikte olası yangın durumu için bir yangın alarmının kaynak alanına yakın olması gerekir. Ayrıca yangın söndürücüler periyodik olarak kontrol edilip göstergelerinin dolu olduğundan emin olunmalıdır. Olası bir yaralanmaya durumunda müdahale etmek için çalışanların yakınlarda ihtiyacı karşılayacak bir ilk yardım çantası bulundurulması da önemlidir. Kaynak işleri sırasında yanma ve patlama risklerini minimize etmek için, işçilerin güvenlik prosedürlerine uymaları ve uygun ekipmanları kullanmaları çok önemlidir. İşyerlerinin de gerekli önlemleri alarak çalışanların güvenliğini sağlaması gerekmektedir.

Gazlar: Kaynak işleminde kullanılan gazları yanıcı, yakıcı ve koruyucu olarak 3 sınıfta toplayabiliriz. Sıvılaştırılmış petrol gazı (LPG), Doğal gaz, Hidrojen ve Asetilen yanıcı gazlar grubunda, Oksijen yakıcı gazlar grubunda ve Argon, karbondioksit, helyum koruyucu gazlar grubundadır. Kaynak işlemi sırasında oluşan gazlar, işçilerin sağlığına zarar verebilir. Özellikle, karbon monoksit gibi gazlar, solunum yoluyla vücuda alındığında zehirlenmeye neden olabilir. Kaynak işlemi, eriyik haldeki metal parçaların birleştirilmesi amacıyla kullanılan elektrot ve eritici malzemenin ısıtılması sonucu gerçekleşir. Bu süreçte, eriyen metal parçalar ve elektrottan oluşan gazlar ve buharlar açığa çıkar. Bu gazlar, havada asılı kalarak işçilerin solunum sistemine zarar verebilir. Kaynak işlerinde yaygın olarak kullanılan gazlar arasında argon, karbondioksit ve helyum gibi gazlar yer alır. Bu gazlar, kaynak işlemi sırasında kullanılan elektrotlara ve malzemelere göre değişebilir. Ayrıca, kaynak işleminin yapılacağı ortama göre değişen gazlar da vardır. Kaynak işlerinde gazların sağlık risklerini minimize etmek için, işçilerin uygun solunum koruyucu ekipmanları kullanmaları gereklidir. Bu ekipmanlar arasında solunum maskeleri, filtreli solunum maskeleri ve tüplü solunum cihazları yer alabilir. İşçiler, kaynak işleminin yapıldığı ortamda çalışırken gazların solunmasını önlemek için sürekli olarak maskelerini takmaları ve uygun koruyucu ekipmanlar kullanmaları gerekmektedir. Gaz tüplerinin doğru biçimde kullanılması, dik konumda yerleştirilmesi ayrıca, kaynak işleminin yapıldığı

alanın iyi havalandırılması da önemlidir. Havalandırma genel havalandırma veya lokal havalandırma şeklinde yapılabilir. Her iki tür havalandırmanın kendine ait avantaj ve dezavantajları vardır. Örneğin genel havalandırma maliyet açısından daha ekonomik iken ortamı kirleten unsurları tamamen ortadan kaldırmayabilir, diğer yandan lokal havalandırma birçok kirletici unsuru yakayabilir olması avantaj iken montaj ve kurulumunda yüksek maliyetli olması dezavantajlı olabilir (Yılmaz,2015).

Elektrik: Kaynak işlemi sırasında kullanılan elektrik akımı, işçilerin elektrik çarpması riski altında olmasına neden olabilir. Kaynak işleri sırasında elektrik tehlikesi oldukça önemlidir ve iş güvenliği açısından dikkate alınması gereken bir konudur. Kaynak işleri, yüksek akım ve voltajla çalışan kaynak makineleri kullanılarak yapılan bir işlem olduğundan, işçilerin elektrik çarpması riskiyle karşı karşıya kalmaları mümkündür. Elektrik çarpması, vücuda temas eden elektriğin yol açtığı bir ciddi yaralanma veya ölüm riski taşıyan bir durumdur. Kaynak işleri sırasında, işçilerin maruz kaldığı elektrik çarpması riski, kaynak makinelerinin güç ve voltaj ayarlarına, kullanılan elektrotlara ve kaynak sırasında kullanılan koruyucu ekipmanların kalitesine bağlıdır. Kaynak işleri sırasında elektrik tehlikesini minimize etmek için, işçilerin elektrik çarpması riskine karşı uygun ekipmanlar kullanmaları ve doğru güvenlik prosedürlerine uymaları önemlidir. Bu ekipmanlar arasında koruyucu eldivenler, gözlükler, maske, kulaklık, yüz siperi ve özel ayakkabılar yer alabilir. Ayrıca, kaynak yapılacak alanın da iyi bir şekilde havalandırılması ve işçilerin elektrik kaynaklarına temas etmesini önleyen bariyerlerin kullanılması, elektrik çarpması riskini azaltabilir.

Malzeme düşmesi: Kaynak işlemi sırasında kullanılan malzemeler, işçilerin üzerine düşebilir. Bu nedenle, işçilerin kask ve diğer koruyucu ekipmanlar kullanması gereklidir. Kaynak işleri sırasında, malzemelerin düşmesi işçiler için ciddi bir tehlike oluşturabilir. Malzeme düşmeleri, işçilerin üzerine düşebilir ve işçilerin ciddi yaralanmalarına veya hatta ölümlerine neden olabilir. Kaynak işlerinde malzeme düşmesi riskini azaltmak için, işçilerin ve işverenlerin uygun önlemleri alması gerekmektedir. Bu önlemler arasında aşağıdakiler yer alabilir:

- İşçilerin güvenliği için iş sahasının düzenlenmesi: Kaynak işleminin yapılacağı alan, malzeme düşmelerini önlemek için düzenlenmelidir. Alanın düzenlenmesi, kaynak işleminin yapılacağı yükseklikteki malzemelerin etrafına korkuluklar veya bariyerler yerleştirilerek olası düşmeleri önlemek için yapılabilir.
- Malzeme askıları kullanmak: Malzemeler, kaynak işlemi sırasında kullanılmadığı zamanlarda, uygun bir şekilde sabitlenmiş malzeme askılarına asılabilir. Bu, malzemelerin işçilere düşmesini önleyebilir.

- İşçilerin uygun koruyucu ekipman kullanması: İşçiler, kaynak işleminin yapıldığı alanda uygun koruyucu ekipmanlar kullanmalıdır. Bu ekipmanlar arasında kasklar, güvenlik ayakkabıları, koruyucu gözlükler ve eldivenler yer alabilir.
- İşçilere eğitim verilmesi: İşçilere, kaynak işleminin nasıl yapılacağı ve malzeme düşmesi risklerine karşı nasıl korunacakları hakkında eğitim verilmelidir. İşçilerin bu eğitimi alması, iş güvenliği açısından önemlidir.

Kaynak işleri sırasında malzeme düşmesi riskinin farkında olmak ve uygun önlemleri almak, işçilerin güvenliği için önemlidir. İşverenlerin, iş güvenliği konusunda gerekli önlemleri alarak işçilerin sağlığını ve güvenliğini korumaları gerekmektedir. Kaynak işleri sırasında malzeme düşmesi, işçiler için ciddi bir tehlike oluşturabilir. Kaynak sırasında kullanılan ekipmanlar, eritilmiş metal parçacıkları ve kaynak spreyi gibi unsurlar işçilerin cildine, gözlerine veya giysilerine zarar verebilir. Ayrıca, yanlış kaynak teknikleri veya hatalı ekipman kullanımı nedeniyle, kaynak yapılan malzeme veya aletler de düşebilir.

Malzeme düşmesini önlemek için, işçilerin uygun koruyucu ekipmanlar kullanmaları gerekmektedir. Bu ekipmanlar arasında gözlük, maske, eldiven, özel ayakkabı ve giysi gibi koruyucu malzemeler yer alabilir. Ayrıca, işçilerin işe başlamadan önce kaynak ekipmanlarını doğru bir şekilde kurması ve güvenli bir çalışma alanı yaratması da önemlidir. Malzeme düşmesini önlemek için, işçilerin de yeterli eğitim ve deneyim sahibi olmaları gerekmektedir. Kaynak teknikleri hakkında yeterli bilgiye sahip olmak, işçilerin yanlış bir teknik kullanmalarını ve böylelikle malzeme düşmesine neden olmalarını önleyebilir. Ayrıca, işçilerin çalıştıkları alanın iyi aydınlatılması ve düzenlenmesi, malzeme düşmesi riskini azaltabilir. Kaynak işleri sırasında malzeme düşmesi riski, işçilerin ve işverenlerin iş güvenliği açısından dikkatli olmaları gereken bir konudur. İşçilerin uygun koruyucu ekipmanlar kullanmaları, yeterli eğitim ve deneyim sahibi olmaları ve işyerlerinde gerekli önlemlerin alınması, malzeme düşmesi riskini azaltabilir ve iş güvenliğini arttırabilir.

Kapalı ortamlar: Kaynak işleri sırasında açığa çıkan gazlar, duman ve ısı, kapalı bir alanda birikerek solunan hava kalitesini düşürebilir ve yangın riskini artırabilir. Ayrıca, kapalı bir ortamda yapılan kaynak işleri, havalandırma sistemleri yetersiz olduğunda, karbon monoksit gibi zehirli gazların birikmesine neden olabilir. Karbonmonoksit gazı kimyasal boğucu gaz olduğundan dolaşım sisteminde oksijen taşınmasına engel olur. Bu nedenle, kapalı bir ortamda kaynak işleri yapmadan önce, güvenli çalışma koşullarının sağlandığından dair önlemlerin alındığından emin olmak gerekir. Kaynak işleri için uygun bir havalandırma sistemi ve solunum koruyucu ekipmanlar kullanılmalıdır. Ayrıca, çalışanların eğitilmiş ve deneyimli olması, yangın söndürme ekipmanlarının

hazır bulunması ve yangın koruma tedbirlerinin alınması da önemlidir. Kısacası, kapalı bir ortamda kaynak işleri yapmak potansiyel olarak tehlikeli olduğundan, güvenli çalışma koşullarını sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması önemlidir.

Radyasyon: Kaynak işlemi sırasında oluşan radyasyon, işçilerin sağlığına zarar verebilir. Bu nedenle, radyasyon koruyucu ekipmanların kullanılması ve işçilerin radyasyona maruz kalma sürelerinin sınırlandırılması gereklidir. Kaynak işlemlerinde kullanılan elektrotlar, yüksek akım ve voltajla malzemeleri eritmek için kullanılır ve bu süreçte ultraviyole (UV) ışınları ve kızılötesi (IR) radyasyonu gibi zararlı ışınlar açığa çıkabilir. Kaynak işleri sırasında, işçilerin maruz kaldığı radyasyon seviyeleri işlem türüne, malzemenin türüne, kaynak ekipmanının gücüne ve işlem süresine bağlı olarak değişebilir. Yüksek seviyelerde radyasyona maruz kalma, cilt yanıkları, kataraktlar, kanser ve diğer sağlık sorunlarına neden olabilir.

Radyasyon riskini azaltmak için, işçilerin uygun koruyucu ekipmanlar kullanması gerekir. Bu ekipmanlar arasında UV ve IR radyasyondan koruyan gözlük, maske, eldiven ve özel giysi gibi koruyucu malzemeler yer alabilir. Ayrıca, işyerlerinde radyasyon seviyelerini ölçmek ve kontrol etmek için özel cihazlar kullanılmalıdır. Kaynak işleri sırasında radyasyon riskini azaltmak için diğer önlemler arasında işyeri aydınlatması ve havalandırması, işçilerin çalışma süresinin sınırlandırılması, yeterli eğitim ve deneyim sahibi olunması, çalışma alanlarının işaretlenmesi ve işçilerin düzenli sağlık taramalarına tabi tutulması sayılabilir. Kaynak işleri sırasında radyasyon risklerinin farkında olmak ve uygun önlemleri almak, iş güvenliği açısından önemlidir. İşçilerin ve işverenlerin iş güvenliği konusunda dikkatli ve özenli olmaları gerekmektedir.

Kimyasal maddeler: Kaynak işlemi sırasında kullanılan kimyasal maddeler, işçilerin sağlığına zarar verebilir. Bu nedenle, kimyasal maddelerin kullanımı sırasında uygun koruyucu ekipmanların kullanılması ve işçilerin kimyasal maddelere maruz kalma sürelerinin sınırlandırılması gereklidir. Kaynak işlerinde, kaynak ekipmanının yanı sıra kullanılan temizleyiciler, yağlama maddeleri ve kaynak yapılacak yüzeylerin koruyucusu olarak kullanılan kaplama maddeleri gibi kimyasal maddeler de bulunabilir. Kaynak işlerinde kullanılan temizleyiciler, pası ve diğer kirleticileri temizlemek için kullanılır. Ancak bu temizleyiciler, asit ve baz içerikli maddeler olabileceği için, cilt, solunum sistemi ve gözlerde yanıklara neden olabilirler. Kaynak yapılacak yüzeylerin koruyucusu olarak kullanılan kaplama maddeleri de kaynak işleri sırasında sağlık riski oluşturabilir. Bu maddelerin uygulanması sırasında, solventler, uçucu organik bileşikler ve diğer zararlı maddeler havaya yayılabilir. Bu maddeler yine solunum yolu, gözler ve cilt üzerinde tahrişe, yanıklara ve diğer sağlık sorunlarına neden olabilir. Kaynak işleri sırasında kimyasal

maddelerin sağlık risklerini azaltmak için, işçilerin uygun kişisel koruyucu ekipmanları kullanması gerekmektedir. Ayrıca, kaplama maddeleri uygulanmadan önce, yüzeylerin temizlenmesi için mümkün olduğunca az zararlı temizleyiciler kullanılmalıdır. İşyerlerinde uygun havalandırma sağlanmalı ve kimyasal maddelerin kullanımı için uygun eğitimler verilmelidir. Kaynak işlerinde kimyasal maddelerin doğru bir şekilde kullanılması ve iş güvenliği önlemlerinin alınması, işçilerin sağlığı ve güvenliği açısından önemlidir. İşverenlerin, çalışanların kimyasal maddelerle çalışırken sağlık risklerini azaltmak için uygun ekipman ve eğitimleri sağlamaları gerekmektedir.

KAYNAK İŞLERİNDE KİŞİSEL KORUYUCU DONANIMLAR

Kaynak işinde Kişisel koruyucu donanımların önemi büyüktür. Çünkü kaynak işi sırasında oluşan ısı, ışık ve gazlar işçilerin sağlığına zarar verebilir. Bu nedenle, kaynak işi sırasında uygun kişisel koruyucu donanımların kullanılması, çalışma alanının doğru bir şekilde aydınlatılması ve havalandırılması önemlidir. Ayrıca, kaynak işi sırasında çevre güvenliği için de gerekli tedbirler alınmalıdır. Kullanılması gereken kişisel koruyucu donanımların koruma sağladığı bölge ve hangi tehlikelere karşı koruma sağladığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Kaynak işinde kullanılması gereken Kişisel Koruyucu Donanımlar

Koruma amaçlanan bölge	Kişisel koruyucu Donanım	Koruduğu tehlikeler
Solunum bölgesi-akciğerler	Solunum cihazları ya da respiratörler	Gaz, buhar, Duman için
Deri	Ateşe dayanan kıyafetler	Ateş, ısı, radyasyon, yanıklar
Yüz ve göz bölgesi	Kaynak Kaskı, siper, koruyucu gözlük	Sıçrayan parçalar, yoğun ışık,radyasyon,
İşitme bölgesi	Kulaklık, Kulak tıkacı,	Yüksek şiddetteki ses
Eller ve ayaklar	Yalıtımlı eldiven, kauçuk tabanlı ayakkabı	Elektrik çarpması, sıcak madde teması, yangın,yanık
Tüm vücut	Bel tipi emniyet kemeri, paraşüt tipi emniyet kemeri	Yüksekte çalışmalarda düşmelerden kaynaklı yaralanmalar
Kafa koruyucu	Baret	Cisim düşmesi, çarpması veya çalışanın başını bir yere çarpması
Saçlı deri	Kep, bone, saç filesi	Yanıcı, yakıcı, tozlu maddeleri
Gövde	Tulum vb. koruyucu, ısıya dayanıklı, iş elbisesi	Metal sıçraması, kimyasal maddeler, radyasyon, gazlar ve tozlar

Tabloda yer alan Kişisel koruyucu donanımların yanında kaynak yapılan yerdeki diğer insanların zarar görmemesi açısından işlem esnasında ortamın paravanla çevrelenmesi ideal olacaktır. Aşağıda Şekil 1’ de kaynak işlemindeki kişisel koruyucu donanımlardan kask, eldiven, ayakkabı, yanmaz kıyafet, kulak tıkacı, gözlüğü ve gaz maskesi görselleri verilmiştir.

Şekil 1. Kaynakçılıkta KKD görselleri, (URL.1)’den alınmıştır.

KAYNAK İŞLEMİNDE OLUŞABİLECEK SAĞLIK PROBLEMLERİ

Kaynak işleminin meydana getirdiği ürünlerden olan kaynak dumanı akut ve kronik sağlık problemlerine sebep olur. Gözler ve cilt üzerinde etkilerinin yanı sıra kronik durumlarda akciğer kanserlerine yol açabilir. Ayrıca kapalı alanda yapılan kaynak işleminde boğulma riski de vardır.

Akut etkileri: Kaynaktan çıkan dumana maruz kalan çalışmada görülen etkiler akut etki olup İngiltere Hükümetinin Sağlık, Güvenlik, Çevre birimi (HSE)’ ye göre kaynaktaki metal dumanının solunmasından dolayı kaynakçılardan her yıl 50 kadarı hastaneye kaldırılıyor (URL,2). Akut etkilerde karşılaşılan sağlık problemleri şunlardır:

- ✓ Boğazda tahriş
- ✓ Akut Astım
- ✓ Metal dumanı ateşi
- ✓ Akut pnömoni

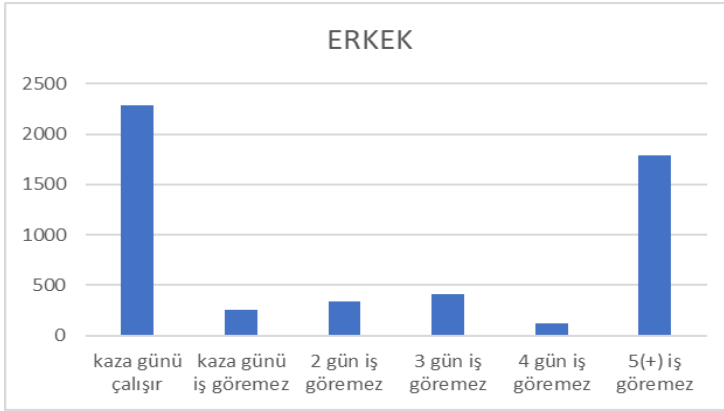
Kronik etkileri: Kaynak işlemindeki dumanın solunmasından daha sonra yavaş yavaş gelişen etkiler kronik etkilerdir ve daha ciddi sorunlara yol açar. Kronik etkide karşılaşılan sağlık problemleri şunlardır:

- ✓ Akciğer kanseri
- ✓ Kronik Obstrüktif Akciğer Hastalığı (KOAH)
- ✓ Mesleki Astım

Bu etkilerin dışında cilt bariyerinde hasarlar, nörolojik etkiler ve gürültü bağlı sağlık problemleri de görülebilir (URL,2).

KAYNAK İŞLERİNDE İŞ KAZALARI

Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) 2021 yılındaki iş kazaları ve meslek hastalıklarına dair verileri sitesinde vermiştir (URL,3). Buna göre Kaynakçılar ve oksigaz alevli kesimciler arasında iş kazası geçiren sigortalıların cinsiyetlerine bağlı iş göremezlik süreleri Şekil 2 ve Şekil 3 te verilmiştir.

Şekil 2. Erkek sigortalıların 2021 yılı iş göremezlik (gün bazında) durumları

Şekil 3. Kadın sigortalıların 2021 yılı iş göremezlik (gün bazında) durumları

SGK'nın yayımlamış olduğu istatistiki verilere göre kaza günü çalışan sigortalı sayısı 2295, kaza günü iş göremez olan sayısı 200, ikinci günü 335, üçüncü gün 412 ve beş gün veya daha fazla gün iş göremez olan çalışan sayısı 1794' dür. Ayrıca iş kazası sonucu vefat eden sigortalı sayısı 9 olup hepsi erkek çalışandır.

KAYNAK İŞLERİNDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ DEĞERLENDİRMESİ VE SONUÇLAR

Kaynak, uygun önlemlerin alınmaması durumunda tehlikeli bir işlemdir. Bu işlemde bir numaralı öncelik işçi sağlığı ve güvenliğinin korunmasıdır. İşçilerin daima kaynak işlemine dair yeterli eğitim ve bilgi donanımının olduğundan emin olunmalıdır. Her iş grubunda olduğu gibi kaynak işlerinde de meydana gelebilecek iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önüne geçilmesi için kontrol hiyerarşisini uygulamak gerekir. Bu hiyerarşi ile risklerin kontrolünün en üst seviyede gerçekleşmesi sağlanabilir. Kontrol hiyerarşisinin adımları şu şekildedir:

1. Tehlike kaynaklarının ortadan kaldırılması, bertaraf edilmesi
2. Tehlike kaynağının ikame edilmesi yani daha az tehlikeli olanla yer değiştirmesi
3. Mühendislik kontrolleri (makinaların periyodik bakım ve kontrolleri gibi)
4. Yönetimsel kontroller (çalışma şekilleri, molalar, vardiyalı çalışma gibi)
5. Kişisel koruyucu donanım kullanımı

Kaynakta güvenli çalışma, görevin içerdiği karmaşıklık ve ortamın koşullarına da bağlıdır. Temel Kaynak güvenliği ile ilgili olarak kaynak işini yapanların yönergelere riayet etmesi gerekir. Kaynak işini yapanların dikkat etmesi gereken durumları özetleyecek olursak; kaynak Operatörü kabul edilebilir seviyelerin üzerinde mutlaka solunum cihazı kullanılmalıdır. Solunum cihazının onaylı ve amacına uygun olmasına dikkat etmeli, İşe girişmeden önce ekipman kontrolü sağlanmalı, elektrot tutucular incelenmelidir, Elektrot tutucunun elektrik geçirgenliği olan metal taraflarına ıslak bir şekilde dokunmamalı, Kaynaktan dolayı oluşan sıcak cüruf, yoğun ışık gibi durumlardan sakınmak için kaynak kaskı ve kaynakçı gözlüğü gibi kişisel koruyucusunu kullanmalı, Kaynak işi tamamlandıktan sonra potansiyel olarak yangın oluşması durumunu gözlemlemek için bir müddet alanı terk etmemeli , Kaynak yaparken yakınlarında bir yangın söndürücü bulundurulmalı (ABC sınıfı), yangın söndürücü yoksa kum kova gibi diğer malzemelere erişim göz önüne alınmalıdır.

REFERANSLAR

- Ayu, B.F., Tualeka, A.R., & Wahyudiono, Y.D. (2018). The Analysis of Factors which are Related to the Compliance of Welder Workers in using Workplace Personal Protective Equipment in Pt. Pal Indonesia. *Indian Journal of Public Health Research and Development*, 9, 47-52.
- Lombardi, D.A., Pannala, R., Sorock, G.S, Courtney, T.K., Verma, S., Smith, G.S. (2005). Welding related occupational eye injuries: a narrative analysis. *Injury Prevention*, 11:174-179. DOI: 10.1136/ip.2004.007088
- Resmi Gazete, (2013). Sağlık Kuralları Bakımından Günde Azami Yedi Buçuk Saat Veya Daha Az Çalışılması Gereken İşler Hakkında Yönetmelik. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18588&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5> (Son Erişim 11/04/2023)
- URL 1., <https://www.anbusafety.com/welding-ppe-2/> (Son Erişim 18/04/2023)
- URL 2., <https://www.hse.gov.uk/welding/health-risks-welding.htm> (Son erişim 18/04/2023)
- URL 3., SGK, <https://www.sgk.gov.tr/Istatistik/Yillik/fcd5e59b-6af9-4d90-a451-ee7500eb1cb4/> (Son erişim 18/04/2023)
- Tadesse, S., Bezabih, K., Destaw, B., & Assefa, Y. (2016). Awareness of occupational hazards and associated factors among welders in Lideta Sub-City, Addis Ababa, Ethiopia. *J Occup Med Toxicol* 11, 15. <https://doi.org/10.1186/s12995-016-0105-x>
- Wanjari, M., & Wankhede, P. (2020). Occupational Hazards Associated with Welding Work That Influence Health Status of Welders. *International journal of current research and review*, 12, 51-55. <http://dx.doi.org/10.31782/IJCRR.2020.122303>
- Budhathoki, S.S, Singh, S. B., Sagtani, R. A., Niraula, S.R., Pokharel, P.K. (2014). Awareness Of Occupational Hazards and Use Of Safety Measures Among Welders: A Cross-Sectional Study From Eastern Nepal. *BMJ Open*. 2;4(6): e004646. doi: 10.1136/bmjopen-2013-004646. PMID: 24889850; PMCID: PMC4054643.
- Yılmaz, H. D. (2015). Kaynak İşlerinde Maruz Kalınan Zararlı Gazların İşyeri Ortamında Yayılımının Fluent Hesaplamalı Akışkanlar Dinamiği Yazılımı İle Analiz Edilmesi. İş Sağlığı ve Güvenliği Uzmanlık Tezi. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, İş Sağlığı Ve Güvenliği Genel Müdürlüğü.

2. Bölüm

Covid-19 Sürecindeki Seçili Olayların Borsa İstanbul Sektör İndeksleri Üzerindeki Etkisi

Gökhan DÜZÜ¹

¹ <https://orcid.org/0000-0001-9246-9364>) Doğuş Üniversitesi, Türkiye, gduzu@dogus.edu.tr

Öz

Çalışmanın amacı pandemi döneminde gerçekleşen bazı olayların Borsa İstanbul sektörleri üzerindeki etkisini incelemektir. Bunun için piyasalarda olumlu etkisi olabileceği düşünülen dört farklı olay alınmıştır ve olay çalışması analizi kullanılmıştır. Hem kümülatif anormal getiri hem de satın al-tut anormal getirilerle hesaplamalarıyla olay günlerindeki anormal getirilerin anlamlı getiriler olup olmadığı analiz edilmiştir. Reel sektörle bağlantılı sektörlerin bu olaylardan etkilendiği görülmüştür. Ulaşım, turizm, KOBİ, tekstil, metal sektörleri gibi indekslerde anlamlı getiriler daha belirgindir.

Anahtar Sözcükler: Covid-19 pandemisi, Olay çalışması analizi, Borsa İstanbul

JEL Kodları: G14

The Effect of Selected Events during the Covid-19 Pandemic on Borsa İstanbul Sector Indices

Abstract

The aim of this study is to examine the effects of some events that took place during the pandemic period on Borsa İstanbul sectors. For this, four different events that are thought to have a positive effect on the markets were taken and event study analysis was used. It is analyzed whether abnormal returns on event days are significant returns by calculating both cumulative abnormal returns and buy-hold abnormal returns. It is observed that sectors related to the real sector were affected by these events. Significant returns are more evident in indices such as transportation, tourism, SME and textile sectors.

1. Giriş

Hiç şüphe yok ki halen sürmekte olan COVID-19 pandemisi tüm dünyayı her yönüyle etkisi altına almış ve gelişmiş birkaç ülkedeki ileri aşılama oranlarına rağmen etkilerini devam ettirmektedir. Küresel bir sorun olan bu sağlık tehdidi kaçınılmaz olarak tüm finansal ve ekonomik sistemi de derinden etkilemiştir.

Bu çalışmada bu olağanüstü süreç içerisinde Borsa İstanbul'daki sektörlerin getirilerinin belli olaylara verdiği tepkinin analizi yapılacaktır. Olay çalışması analizi ile yapılacak testlerde Türkiye'nin aşı anlaşmasının (26 Kasım 2020), anlaşması yapılan aşılarda Türkiye'ye gelişi (29 Aralık 2020), aşılarda yapılmaya başlanması (13 Ocak 2021) ve kontrollü normalleşmeye geçmenin (1 Mart 2021) ilgili otoritelerce kamuoyuna duyurulmasının bu sektörlerde pozitif anlamalı getiriler getirmediği incelenecektir. Bu çalışmanın diğer birçok çalışmadan farkı da hem olay günlerinin seçilişi (pandemi süresince yeni gelişmelerin etkisi) farklıdır hem de literatürde en çok kullanılan üç model için de sonuçlar belirtilecektir. Ayrıca daha önce yapılan çalışmalar literatür kısmında anlatılacağı üzere daha çok negatif olayların etkisi göz önüne alınırken (vaka sayılarındaki artış, kapanmaların başlaması vb gibi) burada ise sadece daha çok aşı temelli olumlu gelişmelerin etkisi ele alınacaktır. Böylece diğer çalışmalardan farkı ortaya konulacaktır. Açıkça görünmektedir ki aşı yaygınlaşmadan ve daha etkili tedavi yöntemleri yaygınlaşmadan pandeminin ve bunun iktisadi bireylerin davranışları üzerindeki etkisini azaltmak mümkün olmayacaktır. Kohlscheen vd (2020)'ne göre etkili bir tedavi mevcut olana kadar, ekonomik birimler, resesyon dalgalarının birkaç zaman periyodu boyunca sürmesini bekleyebileceklerinden aşırı dikkatli davranmaya devam edeceklerdir.

Çalışmada borsa verileri ele alınmıştır. Hisse senedi piyasası yatırımcıların beklentilerini oldukça yansıtan bir sahadır. Bu temelde de gelişmekte olan bir ülke ekonomisine ait hisse senedi piyasası tepkileri irdelenmiş olacaktır.

Çalışmanın giriş kısmını takiben, finansal piyasaları etkileyen faktörlerden en genelden en özele doğru ilgili literatürle beraber bahsedilecektir. Sonraki bölümde COVID-19'un piyasalara olan etkisi ile ilgili çalışmalar sunulacak olup ampirik literatür kısmında ise bu çalışmaya paralel olarak pandemi süresi boyunca Borsa İstanbul'u etkileyen faktörleri analiz eden çalışmalara değinilecektir. Daha sonra metodoloji ve veri kısmında ele alınan getirilerin nasıl hesaplandığı ilgili modeller çerçevesinde sunulacaktır. Analiz kısmında bu getirilerin t-testi yardımıyla hangi sektörlerde ve hangi olay günlerinde hangi olay pencerelerinde pozitif anlamalı sonuçlara sahip olduğu rapor edilecektir. Sonuç kısmında bütün bunların genel bir resmi sunulacak olup ayrıca bu çalışmadaki boşlukları doldurabilecek gelecek çalışmalara ilişkin öneriler verilecektir.

2. COVID-19 ve Finansal Piyasalara Etkisi

Mendez ve Arias (2020) pandemi sürecinin Avrupa piyasalarında sürü davranışı hareketlerine yol açıp açmadığının araştırmasını yapmıştır. Paris, Frankfurt, Milan, Londra ve Madrid borsalarından Temmuz ve Haziran 2020 arasındaki örneklerden yola çıkarak pandeminin Avrupa sermaye piyasalarında sürü hareketine yol açtığı saptanmıştır.

Çok ilginç bir başka çalışmada, Corbet et al. (2021) şirket adında ya da ürettiği ürünler içerisinde “korona” kelimesi içeren firmaların durumu incelenmiştir. DCC-GARCH metodolojisi kullanılarak yapılan analizde bu firmalarda gerçek ekonomik etkilerin ötesinde bu isimlerden dolayı ikincil bir negatif etki olduğu görülmüştür. Örneğin ABD’de “Corona” isimli birayı satın alma isteği son iki sene içerisindeki en düşük oranına inmiştir.

Bir başka Corbet et al. (2020) çalışmasında Bitcoin gibi kripto paraların pandemi gibi kriz dönemlerinde güvenli bir liman olup olmayacağı GARCH analizi ile incelenmiştir. Bu analiz sonuçlarına göre ciddi finansal paniklerde bu tip varlıkların bir “hedge” (güvenli liman) olamayacağı; dahası yayılma etkisini daha da artıracağı dile getirilmiştir.

Şenol ve Zeren (2020), Fourier kointegrasyon testi yaptıkları çalışmada küresel piyasalar ile koronavirüs vakaları arasında bir ilişki olup olmadığını analiz etmiştir. Küresel piyasaları temsilen Morgan Stanley Capital International’ın (MSCI) dünya, G7 ve gelişmekte olan ülkeler için oluşturduğu endeksi kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre bu indeksler ve COVID vakaları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Kartal vd. (2021) Covid-19’un ve finansal göstergelerin Doğu Asya ülkelerinin ana borsa endekslerini etkileyip etkilemediğini araştırmıştır. Covid-19’un neden olduğu vaka ve ölüm sayıları, belirsizlik, oynaklık, döviz kurları ve hareketlilik, Quantile Regresyon kullanılarak ve pandemi öncesi ve pandemi dönemleri karşılaştırılarak incelenmiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre göstergelerin beklendiği gibi önemli bir olumsuz etkisi vardır; hareketlilik ve pandemi göstergelerinin etkisi, endekslerin eğiliminde önem taşıırken, ülkeler arasında farklılaşır ve Değişkenlerin etkisi, düşük seviyeden yüksek seviyeye önemli ölçüde farklıdır.

Erdem (2020) çalışmasında pandemi döneminde ülkelerin özgürlük dereceleri ile hisse senedi piyasaları hareketleri arasında ilişki olup olmadığını test etmiştir. 75 ülkenin hisse senedi piyasa indeksleri ile beraber koronavirüs vaka artış oranları kullanılmış ve piyasaların pandemiden beklendiği gibi negatif anlamli olarak etkilendiği bulunmuş; indekslerin düştüğü ve oynaklığın arttığı görülmüştür. Bir başka ilginç sonuç da şudur ki daha özgürlük seviyelerine sahip

ülkelerde pandeminin olumsuz etkisi daha az olmuştur. Çalışmada analiz metodu olarak panel regresyon kullanılmıştır.

Iyke ve Ho (2021), bazı Afrika hisse senedi piyasaları için pandemi ile ilişkili artan küresel yatırımcı ilgisi ve risk tutumlarının finansal sonuçlarını incelemişlerdir. EGARCH modeli kullanarak yatırımcı ilgisindeki artışın (Küresel COVID-19 ile ilgili Google arama sorgularının popüleritesinde artış) Botsvana, Nijerya ve Zambia'daki hisse senedi getirilerini azalttığı görülürken; Gana ve Tanzanya'da ise artırdığı görülmüştür.

Salisu ve Vo (2020), pandemi döneminde sağlık haberleri trendlerinin hisse senedi getirilerinin öngörülebilirliğindeki ilişkisini değerlendirmiştir. Bunu, rapor edilen vaka ve ölümler açısından en kötü etkilenen 20 ülkeyi kapsayan verileri kullanarak panel regresyon kullanmışlardır. Sonuçlar, sağlık haberleri endeksini içeren modelin karşılaştırmalı tarihsel ortalama modelden daha iyi performans gösterdiğini ortaya koyuyor ve sağlık haberleri aramalarının pandeminin ortaya çıkışından bu yana hisse senedi getirilerinin iyi bir öngörücüsü olarak önemini gösteriyor. Ayrıca, “asimetri” etkisinin hesaba katılması, makroekonomik faktörlere göre ayarlama yapılması ve finansal haberleri dahil etmenin, sağlık haberine dayalı modelin tahmin performansını iyileştirdiğini bulmuşlardır.

Anh ve Gan (2020), COVID-19 salgınının ve bu salgından sonra gelen kapanmanın Vietnam'daki hisse senedi getirileri üzerindeki etkisini araştırmışlardır. 30 Ocak ve 30 Mayıs 2020 arası dönem için işlem gören 723 hisse senedini incelemiş ve panel regresyon metodu kullanarak kapanma öncesi hisse senedi getirileri üzerinde anlamlı ve negatif etkisi olduğunu bulurlarken kapanma sonrası dönemde ise tam tersi olarak pozitif anlamlı etkiler bulmuşlardır.

Szczygielski vd. (2021), ARCH / GARCH çerçevesini kullanarak, COVID-19 belirsizliğinin daha düşük getiri ve artan piyasa oynaklığı açısından neredeyse tüm bölgeleri etkilediğini göstermiştir. Asya pazarları, COVID-19 ile ilgili belirsizliğe karşı daha dirençli görünürken, Avrupa, Kuzey ve Latin Amerika pazarları zaman içinde zayıflayan bir etki yaşamaktadır.

Günay (2021) altı farklı hisse senedi piyasasını analiz ettiği çalışmada pandeminin etkisini ortaya koymak için dört farklı zaman aralığı kullanmış ve modifiyeli edilmiş ICSS testi hisse senedi endekslerinin volatilitesinde yapısal kırılmalara yol açmıştır. Çin hisse senedi piyasasında bu kırılımın diğer piyasalardan üç hafta önce gerçekleştiği görülmüştür. DCC-MVFIGARCH modellemesiyle yapılan analizlerde ise koşullu olmayan korelasyon katsayılarına göre, Çin – Türkiye hisse senedi piyasaları arasındaki ilişki 2005 ve 2019 yılları boyunca zayıflamasına rağmen pandemi dönemi boyunca %20 artış göstermiştir.

Takahashi ve Yamada (2020), yaptıkları üç farklı analizde ilk olarak sahiplik yapısını incelemiş ve Japonya Merkez Bankası'nın (Bank of Japan) borsa yatırım fonları aracılığıyla dolaylı sahipliğe olmasının firmaların anormal getiriler ile pozitif ilişkili olduğu sonucuna varmışlardır. Yabancı sahipliği ise negatif ilişkilidir. İkinci olarak küresel tedarik zincirlerinin etkisini incelemişler ve ABD ve Çin etkisine maruz şirketler için daha kötü hisse senedi getirileri bulmuşlardır. Son olarak ise şirketlerin ESG (Çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim) derecelerinin anormal getiri oranlarıyla ilgisi bulunamamıştır. Ancak yüksek ESG derecesine sahip şirketlerin daha düşük olanlardan daha yüksek performansa sahip olduğu görülmüştür.

3. İLGİLİ AMPİRİK LİTERATÜR

COVID-19 sürecinin BIST veya sektörlerine olan etkileriyle ilgili değişik boyutlarıyla konuyu ele alan birçok çalışma yapılmıştır.

Kılıç (2020) çalışmasında Borsa İstanbul sektör getirileri üzerinde olay çalışması analizi uygulamıştır. Çalışmasında olay günleri olarak “koronavirüs kaynaklı ilk ölüm, Dünya Sağlık Örgütü'nün pandemi ilan etmesi ve Türkiye'deki ilk kapanmanın ilanı” tarihlerini belirlemiştir. Test sonuçlarına göre, birçok sektör endeksinde negatif anormal getiriler görülmüştür. Turizm ve tekstil sektörleri bu bağlamda en yüksek negatif getirilere sahip olmuşlardır.

Göker vd. (2020) çalışmasında da yine olay çalışması analizi kullanılmış olup olay günü olarak 11 Mart 2020 tarihi belirlenmiştir. Bu tarihte Dünya Sağlık Örgütü pandemi ilan etmiş ve Türkiye'de ilk vaka görülmüştür. 26 sektörü analiz ettikleri sonuçlara göre birçok sektör endeksinde negatif anlamlı anormal getirilere rastlanmıştır. Farklı olay pencerelerinde bekleneceği gibi değişik getiri oranları olmakla beraber en yüksek getiri kayıplarının; yani yüksek negatif anormal getirilerin spor, turizm ve taşımacılık sektörlerinde gözlemlenmiştir.

Tayar vd. (2020) ise COVID-19 sürecinin borsa sektör endekslerindeki etkisine basit bir metodoloji ile yaklaşmıştır. Basit regresyon modeliyle Türkiye'deki aktif vaka sayılarındaki değişimin sektör getirileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Analiz sonuçlarına günlük vaka sayısındaki değişim elektrik, sınai, mali, ulaştırma ve teknoloji sektörleri getirisi üzerinde anlamlı ve olumsuz etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Ticaret sektörü hariç diğer sektörlerde de negatif getiriler bulunmasına rağmen bu getiriler anlamlı değildir.

Karaömer ve Acaravcı (2021) olay çalışması analizinde ise Türkiye Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı'nın resmi olarak koronavirüs kaynaklı ilk ölümü duyurduğu 17 Mart 2020 tarihi olay günü seçilmiştir. Yazarların bulgularına göre bu tarih özelinde bankacılık ve ulaşım sektörleri negatif etkilenmiş; telekomünikasyon ve yiyecek-içecek sektöründe ise pozitif getirilere

rastlanmıştır. Bunlar arasında bankacılık sektörünün en fazla etkilenen sektör olduğu tespit edilmiştir.

Contuk (2021), 11 Mart 2020 (ilk pozitif vaka görülmesi) ve 16 Haziran 2020 (normalleşme aşamasına geçiş) tarihleri arasında bağımsız değişken olarak günlük vaka sayısını; bağımlı değişken olarak Borsa İstanbul toplam işlem hacmi verilerini kullandığı çalışmada ARDL (Dağıtılmış Gecikmeli Otoregresif Sınır Testi) testini kullanmıştır. Analiz sonucunda, COVID-19 vaka sayılarının borsa işlem hacmi üzerinde kısa vadede negatif yönde ve anlamlı bir etkisi olduğu, uzun vadede ise pozitif yönde ve anlamlı bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Erdoğan (2021) Çalışma, Borsa İstanbul'da COVID-19 dönemindeki beta sürü davranışını incelemeyi hedeflemiş ve sürü davranışı Ocak 2010 ile Kasım 2020 arasındaki beta katsayılarının kesitsel oynaklığı kullanılarak durum uzayı modeline göre analiz edilmiştir. Piyasa volatilitesi, piyasa getirisi ve Fama-French modelinin değer faktörleri analize dahil edilmiştir. Sonuçlara göre özellikle pandemi döneminde BIST yatırımcılarının maksatlı bir sürü davranışı gösterdikleri bulunmuştur.

Yağlı (2020) ise COVID-19 pandemisinin BIST hisse senetlerinin volatilitesi üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bu amaçla Markov-switching Dinamik Regresyon Modeli (MSDR) kullanmıştır. Bulgusuna göre hizmet sektöründe en çok olmakla birlikte tüm sektörlerde volatilitelerde önemli bir bozulma olduğunu ortaya koymuştur. Aynı çalışmada bu volatilitayı bozan sebepler de araştırılmış; COVID-19 hasta sayısındaki artışın bu oynaklıktaki en büyük etken olmamasına rağmen oynaklıktaki sebeplerden biri olduğu ortaya konmuştur.

Keleş (2020) de yine olay çalışması analizi kullanarak BIST-30 endeksi üzerine kısa dönemli değerlendirme yapmıştır. Olay günleri olarak ise 100. Vakanın gerçekleştiği tarih, 1000. Vakanın gerçekleştiği ve 1000. Ölümün gerçekleştiği tarihleri olay günü olarak ele almıştır. Piyasanın bu günlerde anlamlı tepkiler verdiğini; özellikle otomotiv ve bileşenleri sanayisinde ve taşımacılık firmalarında bu etkinin daha da arttığını tespit etmiştir.

Ünal (2020), pandemi döneminde BIST şirketlerinin fiyatlama etkinliklerini incelemiştir. Hisse senedi getirilerine göre bu şirketleri %10'luk dilimlere ayırmış ve her bir dilimdeki şirketleri kendi içindeki performansını ölçmüştür. Ölçüm sonuçlarını t-test kullanarak bulmuş ve sonuçta daha küçük piyasa değeri, daha küçük halka açıklık oranına ve daha küçük yabancı yatırımı oranına sahip şirketlerin daha olumsuz fiyatlamaya sahip olduğunu bulmuştur. Sektörel olarak da havayolları, ulaştırma, turizm ve deri giyim gibi sektörlerin olumsuz etkilendiği ortaya koyulmuştur.

Tan (2020), 10 Mart 2020 ile 17 Nisan 2020 tarihleri arası için yaptığı analizde panik endeksi, medyaticlik endeksi, sahte haber endeksi, ülke duyarlılık endeksi,

infodemi endeksi ve medya ilgi endeksi kullanarak COVID-19 ile ilgili haberlerin BIST üzerindeki etkisini ölçmeye çalışmıştır. Panel kantil regresyon metodunu kullanarak gerçekleştirdiği analizde BIST getirileri ile COVID-19 ile ilgili haberler arasında asimetrik bir bağımlılık olduğunu ortaya çıkarmıştır.

Korkut vd. (2020) pandemi dönemi vaka sayıları ve ölüm sayılarının BIST turizm sektörü getirileri üzerinde etkisi olup olmadığını ARDL sınır testi ile analiz etmiştir. Kısa dönemli analizlerde pandeminin hem vaka hem de ölüm sayıları temel alınarak turizm sektöründeki firmaların hisse senedi fiyatlarına negatif etki ettiği görülmüştür. Uzun dönemli analizlerde ilgili ilişki pozitifte dönmüş yani sektörde toparlanma olduğuna dair kanıt oluşturmaktadır.

Ünal (2020), çalışmasında hata düzeltme modeli kullanılarak pandeminin BIST 100 indeksi üstündeki etkisini ölçmeye çalışmıştır. BIST 100 indeksi bağımlı değişken olarak kullanılmış; döviz kuru, korku endeksi, enfeksiyon hastalıkları endeksi ile sermaye piyasaları oynaklık endeksi ve uluslararası sermaye endeksi bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Hem kısa hem de uzun dönemde pandemi sürecinin ilgili değişkenlerle birlikte BIST 100 indeksi üzerinde etkiye sahip olduğu görülmüştür.

4. METODOLOJİ ve VERİ

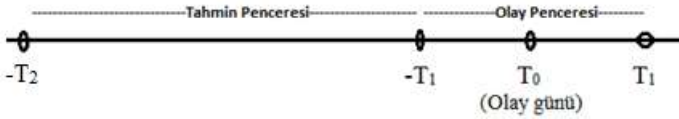
4.1. Metodoloji

Çalışmanın analiz kısmında olay çalışması analizi kullanılacaktır. Finans literatüründe etkin piyasalar hipotezi temelinde, bir hisse senedinin fiyatının eldeki tüm bilgileri yansıttığı, yani tüm bilgilerin fiyatta tam olarak içerildiği varsayılır. Bu bağlamda belli bir olayın hisse senedinin fiyatındaki değişikliği de bu olayın etkisini yansıtacaktır. Olay çalışması analizi, ekonomide ve finansta belli olayların etkisini tanımlayabilmek için oldukça yaygın kullanılan bir yöntemdir. Örnek vermek gerekecek olursa, en basitinden belirli bir hisse senedi için firmanın bir şirket satın alması haberini (ya da firmayı ilgilendiren yeni bir ürün ortaya koyma, projeyi kamuoyuna duyurma vb. haberler de olabilir) duyurduğunda o hisse senedi getirilerinde anlamlı bir fark olup olmadığı olay çalışması analizi ile test edilebilir. Olay çalışması analizi bu şirketi doğrudan ilgilendiren olaylar bağlamında yapılacağı gibi ekonominin genelini ilgilendiren herhangi bir olay özelinde de gerçekleştirilebilir ki bu çalışmada tüm dünyayı etkisi altına alan pandemi bazında analiz yapılacaktır. Olay çalışması analizi ayrıca sadece ekonomi ve finansta değil; işletme, pazarlama, siyaset bilimi ya da lojistik gibi işletmenin diğer alt dallarında da uygulama alanına sahiptir. (McWilliams ve Siegel, 1997)

Olay çalışması analizinde Brown ve Warner (1980) şu üç faktörün en önde gelen kabullenimleri olduğunu belirtir:

- Belli bir olayın uygulandığı olay penceresindeki hisse senedi getirilerinin olayın iktisadi etkisini doğru yansıtması gerekliliği
- Olayın beklenmedik ve henüz hisse senedi fiyatlarına yansımamış olması gerektiği
- Olay penceresi dönemi boyunca hisse senedi fiyatlarının değişimini etkileyecek başka bir olay olmamalı

Olay çalışması analizi şu şekilde işler: Öncelikle ilgili olay tarihi belirlenir. Daha sonra olaydan önceki belli bir dönem tahmin penceresi dönemi olarak ele alınır. Olaydan hemen önceki ve sonraki belli bir dönem de olay penceresi olarak nitelendirilir. Esasında ilgili olayın anlamlı getirilere sebep olup olmadığı da bu olay penceresinde anormal getirilerin olaydan önceki tahmin penceresindeki anormal getirilerden farklılaşıp farklılaşmadığını test etmektir. Aşağıdaki şekilde $(-T_2, -T_1)$ aralığı tahmin penceresidir. $(-T_1, T_1)$ aralığı ise olay penceresi aralığıdır. Çalışmalarda genelde simetrik alınan olay penceresi simetrik olması her zaman gerekmez. Örneğin $(-T_1, T_0)$ ya da (T_0, T_1) aralıkları da olay penceresi olarak alınabilir.

Şekil 1: Olay Çalışması Analizi

Kaynak: *Yazarın kendi illüstrasyonudur.*

Burada anormal getirilerden bahsetmek gerekirse bir menkul kıymetin (ki çalışmadaki örneğimizde hisse senedinin) gerçek getirisi ile beklenen getiri arasındaki farktır. Anormal denmesi yani normal getirilerden farklı olarak modellerde açıklanmayan kısmı temsil ettiği içindir. Amaç da zaten diğerlerinin etkilenmediği ancak etkilenmesini beklediğimiz hisse senedi getirileri ile karşılaştırmaktır. Burada beklenen getiri hesaplanırken farklı modeller kullanıldığı için anormal getiri hesaplamaları da bu modellere göre değişiklik gösterecektir. En çok kullanılan modeller sabit ortalamalı getiri modeli (ya da karşılaştırma dönemi ortalamasına göre düzenlenmiş model), piyasa düzeltmeli model ve piyasa modelidir. Holler (2014) çalışmasında incelediği olay çalışması yapılan 400 makalenin %79,1’inde piyasa modeli, %13,3’ünde piyasa düzeltmeli model, %3,3’ünde sabit ortalamalı getiri modeli, %3,6’sında çok faktörlü modeller ve sadece %0,7’sinde CAPM modeli kullanılmıştır.

Bu çalışmada da sabit ortalamalı getiri modeli, piyasa düzeltmeli model ve piyasa modeline ait sonuçlar belirtilecektir. Bu yapılırken de her üç modele ait hem kümülatif anormal getiriler (CAR) hem de buy and hold anormal getiri

(BHAR) hesaplamalar yapılacaktır. Elde edilen t -testi sonuçlarına göre t istatistiği değerleri ve p- değerleri rapor edilecektir. Buna göre de hangi sektörün anlamlı pozitif getirilere sahip olduğu incelenmiş olacaktır.

Sabit ortalama getiri modeline göre anormal getiri şu şekilde hesaplanır:

$$AR_{it} = R_{it} - \bar{R}_i$$

Piyasa düzeltmeli modele göre anormal getiriler:

$$AR_{it} = R_{it} - R_{mt}$$

Piyasa modeline göre anormal getiriler:

$$AR_{it} = R_{it} - (\alpha_i + \beta_i * R_{mt}) + \varepsilon_{it}$$

Kümülatif anormal getiriler (CAR):

$$CAR_i = \sum_{t=T_1+1}^{T_2} AR_{i,t}$$

Satın al ve elde tut (Buy and hold) anormal getiriler:

$$BHAR_i = \prod_{t=T_1+1}^{T_2} (1 - R_{i,t}) - \prod_{t=T_1+1}^{T_2} (1 - E[R_{i,t} | \Omega_{i,t-1}])$$

Yukarıdaki formüllerde R_{it} , “t” günündeki “i” firmasının hisse senedinin getirisini; AR_{it} ise anormal getirisini; R_{mt} , “t” günündeki referans piyasanın getirisini (yani BIST’in ilgili gündeki getirisi); $\bar{R}_i$ ise tahmin penceresi döneminde “i” firmasına ait getirilerin ortalamasıdır. CAR ve BHAR ise sırasıyla daha önce değinildiği gibi anormal getirilerin aritmetik ortalama toplamı ile geometrik ortalamaları toplamıdır.

CAR ve BHAR arasındaki fark CAR için aritmetik ortalama kullanılırken, BHAR için geometrik ortalamanın kullanılmasıdır. Ayrıca kısa dönemli analizler için her iki hesaplamada birbirine yakın sonuçlar elde edilmektedir. (Barber ve Lyon, 1997)

Pandemi sürecinde T.C. Sağlık Bakanlığı’nın açıkladığı birtakım haberlerin Borsa İstanbul’daki sektörleri nasıl etkilediği olay çalışması analizi ile test edilecektir. Bu bağlamda 26 Kasım 2020 aşı anlaşmasının duyurulması, 29 Aralık 2020 aşılarda Türkiye’ye geldiğinin duyurulması, 13 Ocak 2021 ilk aşılama

yapılmaya başlandığının duyurulması ve 1 Mart 2021 kontrollü normalleşmenin başladığı tarihler olay günü olarak incelenmiştir.

Analizle ilgili başka bir husus da tahmin penceresi ve olay penceresi uzunluklarının seçilmesidir. Yine Holler (2014)'ü takip ederek olay çalışması analizi yapılan çalışmalarda tahmin penceresi uzunluklarının 30 ila 750 gün arasında değiştiği görülmektedir. Bu çalışmada tahmin penceresi olarak 30 gün seçilmiştir. Çünkü bu süreçte daha uzun zaman aralıkları diğer tüm olayların etkilerini de içinde barındıracaktır. Örneğin çok fazla düşüşün ya da yükselişin olduğu bir tahmin penceresi aralığı olay gününün etkisini azaltabilir. Yani çok uzun dönemli tahmin pencereleri yapısal kırılmaları içeren gelişmeleri kapsayabilir. Ayrıca çalışmanın amacı olarak da kısa dönemli bir analiz yapılmak istenmektedir. Olay penceresi uzunlukları da benzer birçok çalışmada yapıldığı gibi (-10,10), (-5,5), (-1,1), (-5,0) ve (0,5) günleri alınmıştır. Çalışmaların %76,3'ünde 5 günlük olay penceresi seçilmiştir. (Oler vd., 2008)

4.2 Veri

Veriler investing.com web sitesinden çekilmiş olup referans piyasa getirileri olarak tüm Borsa İstanbul hisselerini temsil eden ulusal endeks (XUTUM) ele alınmıştır. Yine analiz edilen sektörler ilgili web sitesinde belirtilen tüm alt sektörlerin belirlenen tarihler içindeki günlük getiri oranlarıdır. Bu sektörler tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Analiz Edilen Sektörler

XUTUM	Ulusal Tüm	XINSA	İnşaat	XSPOR	Spor
XBANK	Bankalar	XKMYA	Kimyasal, Petrol & Plastik	XUTEK	Teknoloji
XMANA	Basit Metaller	XKOBI	Kobi Sanayi	XTEKS	Tekstil & Deri
XBLSM	Bilgi Teknolojileri		Leasing ve	XILTM	Telekomünikasyon
XELKT	Elektrik	XFINK	Faktöring		Topt. Satış & Perakende Tic.
XUMAL	Finansallar		Metal Harici	XTCRT	
XGMY		XTAST	Mineral Ürünler	XTRZM	Turizm
O	Gayrimenkul		Metal Ürünleri & Makineler	XULAS	Ulaştırma
XUHIZ	Hizmet Holding &	XMESY		XGIDA	Yiyecek & İçecek
XHOLD	Yatırımlar	XKAGT	Odun, Kağıt & Baskı		
		XSGRT	Sigorta		

5. ANALİZ

Çalışmada incelenen olay günleri için hepsinde kamuoyuna duyurulan haberlerin pozitif etki oluşturmaları beklenmektedir. Tabi bu haberler her sektörde aynı etkiyi göstermeyecektir. Bu noktada hizmet sektöründe, tekstil ve spor sektörlerinde pozitif anlamlı getirilere beklenebilir. Çünkü daha çok reel ekonominin bileşenlerini oluşturan, mavi yakalı işçilerin büyük yüzdeye sahip olduğu sektörler için bu haberler daha büyük önem taşıyacaktır. Çünkü kısıtlamalar daha çok iş başında fiziksel olarak bulunmayı gerektiren hizmet, tekstil, sanayi, KOBİ gibi sektörlerin alınan olay günlerinde daha çok reaksiyon vermesi beklenmektedir.

5.1 Olay Günleri İçin Anlamlılıklar

26 Kasım 2020’de Türkiye’de ilk defa aşı anlaşması yapıldığı kamuoyuna duyurulmuştur. T-testi sonuçlarına göre çeşitli olay pencereleri içinde pozitif anlamlı getiriye sahip olan sektörlerle ait t-istatistik ve p-değerleri Tablo 2’de sunulmuştur:

Tablo 2: 26 Kasım 2020 tarihi için anlamlılıklar

Olay Pencere si	Sektör	Göster ge	CAR			BHAR		
			Sabit ortalama lı getiri modeli	Piyasa Düzeltm eli Model	Piyasa Modeli	Sabit ortalama lı getiri modeli	Piyasa Düzeltm eli Model	Piyasa Modeli
(-1,1)	HİZMET	T-stat						2.876
		p-value						0.006***
	BİLGİ TEK	T-stat					1.923	
		p-value					0.054*	
	SPOR	T-stat		1.716	2.498			
		p-value		0.094*	0.017**			
	TOP-PERAK	T-stat						2.494
		p-value						0.017**
(-5,0)	PETROKİM YA	T-stat	1.692	2.174	2.456		3.111	3.485
		p-value	0.099*	0.036**	0.019**		0.003** *	0.001***
	YATIRIM	T-stat					2.475	3.618
		p-value					0.017**	0.000***
	SPOR	T-stat						1.803
		p-value						0.080*

-0,5	TEKSTİL	T-stat					2.506	3.326
		p-value					0.016**	0.002***
	HİZMET	T-stat			1.783			1.799
		p-value			0.083*			0.081*
	SPOR	T-stat			1.807			1.864
		p-value			0.079*			0.071*

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini işaret etmektedir.

Aşı anlaşmasının kamuoyuna duyurulmasından sonra baktığımızda hiçbir sektörün (-10,10) ve (-5,5) olay pencerelerinde anlamlı getirilere sahip olmadığı görülmektedir. Anlamlı getirilerin sadece olay günü dahilinde ve olay günü çevresinde dar bir çerçevede daha çok anlamlı getiriler getirdiği de ayrıca görülmektedir. (-1,1) olay penceresinde hizmet, spor, petrokimya, toptan-perakende ve bilgi teknolojileri sektörlerinde anlamlı sonuçlar göze çarpmaktadır. Hizmet ve spor sektörü ayrıca (0,5) olay pencerelerinde anlamlı sonuçlara sahiptir. Genel olarak bakıldığında 25 sektör içerisinde hizmet, spor, petrokimya, bilgi teknolojileri, toptan-perakende, yatırım ve tekstil olmak üzere 7 sektörde çeşitli olay pencerelerinde anlamlı sonuçlara rastlanmıştır.

29 Aralık 2020 tarihinde Çin ile yapılan anlaşmayla aşılardan ilk partisinin havayolu ile Türkiye'ye geldiği kamuoyuna duyurulmuştur. 29 Aralık 2020 için anlamlılıklar aşağıdaki Tablo-3'te sunulmuştur:

Tablo 3: 29 Aralık 2020 olay günü için anlamlılıklar

Olay Penceresi	Sektör	Gösterge	CAR			BHAR		
			Sabit ortalamalı getiri modeli	Piyasa Düzeltmeli Model	Piyasa Modeli	Sabit ortalamalı getiri modeli	Piyasa Düzeltmeli Model	Piyasa Modeli
(-10,10)	BİLGİ TEK	T-stat			1.775			1.843
		p-value			0.086*			0.075*
	İNŞAAT	T-stat	2.218		2.421	2.339		2.570
		p-value	0.034**		0.022**	0.026**		0.015**
	TEKNOLOJİ	T-stat			2.375			2.448
		p-value			0.024*			0.020**
(-5,5)	İNŞAAT	T-stat	2.729		1.949	2.858	0.695	2.032
		p-value	0.009***		0.059*	0.007***	0.492	0.050**
	TURİZM	T-stat	2.102			2.209		
		p-value	0.043**			0.034**		

(-1,1)	İNŞAAT	T-stat		1.963	4.420			
		p-value		0.057*	0.000** *			
	ELEKTRİK	T-stat		1.698	3.054			
		p-value		0.097*	0.004** *			
	TURİZM	T-stat		3.374	3.859			
		p-value		0.001***	0.000** *			
(-5,0)	PETROKİMYA	T-stat	1.923	2.293	2.087			
		p-value	0.062*	0.028**	0.044**			
	BİLGİ TEK	T-stat				2.379		2.090
		p-value				0.022**		0.044**
	SİGORTA	T-stat				2.312		2.003
		p-value				0.026**		0.053*
	MAKİNE	T-stat				2.528	2.387	2.306
		p-value				0.015**	0.021**	0.027**
	İNŞAAT	T-stat				7.048	2.507	7.199
		p-value				0.000***	0.016**	0.000** *
	TEKNOLOJİ	T-stat				1.708		
		p-value				0.095*		
(0,5)	İNŞAAT	T-stat	2.591		2.620	2.658		2.680
		p-value	0.013**		0.013**	0.011**		0.011**
	ELEKTRİK	T-stat	1.880		2.005	1.906		2.033
		p-value	0.068*		0.053*	0.065*		0.050**
	TURİZM	T-stat	1.891	1.758	1.955	1.940	1.775	1.985
		p-value	0.067*	0.087*	0.059*	0.060*	0.084*	0.055*

***, **, * sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık seviyelerini işaret etmektedir.

Aşıların Türkiye'ye geldiğinin duyurulmasına bakıldığında önceki olay gününe oranla; yani aşı anlaşmasının yapıldığı olay gününe göre daha fazla sektörde anlamlı anormal pozitif getirilere rastlanmıştır. Turizm, elektrik, inşaat, teknoloji, makine, sigorta, bilgi teknolojileri ve petrokimya olmak üzere 8 farklı sektörde çeşitli değişik olay pencerelerinde anlamlı sonuçlar görülmüştür. Bu sekiz sektörün yedisinde (-5,0) olay penceresinde anlamlı sonuçlar vardır. Buradan şu sonuç çıkarılabilir ki olay gerçekleşmeden hemen önceki 5 günlük zaman dilimi ve olay gününde getiriler daha önceden hisse senedi piyasasında

fiyatlanmıştır. Olay çalışması analizinde olay gününden önceki günlerin zaman çerçevesi içine dahil edilmesi bunun gibi gerçekleşen olayın zaten kamuoyunca önceden beklenti oluşması sebebiyledir. Bazen açıktan bazen de kamuoyunun haberi öğrenmesiyle olay gününe yakın zaman dilimlerinde de bu örnekte olduğu gibi anlamlı sonuçlar görülmesi normaldir. Anlamlı getiri getiren sektörlerle baktığımızda yine sigorta hariç diğer sektörlerin bir şekilde reel sektörün bir şekilde içerisinde olduğu sektörlerdir. Örneğin, bu olay penceresinde aşı olayıyla doğrudan ilgili olan turizm sektöründe de yüksek anlamlılık seviyeleri gözlemlenmiştir. Ayrıca inşaat sektöründe ele alınan her olay penceresi için anlamlı sonuçlara ulaşılmıştır.

Bir sonraki ele alınan olay günü 13 Ocak 2021 aşılarda ilk vurulmaya başlandığı tarihtir. Bu tarihte aşılarda ilk olarak sağlık çalışanlarına yapılmaya başlandığı duyurulmuş ve sonra da toplumun hani aşamayla aşı olacağına dair aşı takvimi de açıklanmıştır. Bu olay günü temel alınarak yapılan testlere göre anlamlılıklar Tablo 4'te belirtilmiştir.

Tablo 4: 13 Ocak 2021 olay günü için anlamlılıklar

		CAR				BHAR		
Olay Penceresi	Sektör	Gösterge	Sabit ortalamalı getiri modeli	Piyasa Düzeltmeli Model	Piyasa Modeli	Sabit ortalamalı getiri modeli	Piyasa Düzeltmeli Model	Piyasa Modeli
(-10, 10)	LEA-FAK	T-stat			1.928			1.981
		p-value			0.064*			0.057*
	TEKSTİL	T-stat		2.055	1.720		2.134	1.759
		p-value		0.048**	0.096*		0.039**	0.089*
	TURİZM	T-stat	2.936	3.055	3.446	3.285	3.422	3.921
		p-value	0.006***	0.004***	0.001***	0.002***	0.001***	0.000***
(-5, 5)	YİİYİÇE	T-stat	2.009			2.041		
		p-value	0.052*			0.049**		
	BİLGİ TEK	T-stat	1.998			2.057		
		p-value	0.053*			0.047**		
	KOBİ SANAYİ	T-stat	2.762		1.989	2.889		2.080
		p-value	0.009***		0.055*	0.006***		0.045**
	TEKSTİL	T-stat	2.723		2.120	2.853	1.740	2.209
		p-value	0.010***		0.041**	0.007***	0.090*	0.034**
	TURİZM	T-stat	1.759			1.820		
		p-value	0.087*			0.077*		

(-1, 1)	YATIRIM	T-stat		2.587	2.494			1.704
		p-value		0.013**	0.017**			0.096*
	BİLGİ TEK	T-stat		4.117	3.797			
		p-value		0.000***	0.000***			
	MAKİNE	T-stat		1.929				
		p-value		0.061*				
	KOBİ SANAYİ	T-stat		2.353	4.540			
		p-value		0.023**	0.000***			
	TEKSTİL	T-stat		3.353	3.568			
		p-value		0.001***	0.001***			
	TURİZM	T-stat		2.960	2.858		1.873	1.790
		p-value		0.005***	0.006***		0.068*	0.081*
(-5, 0)	YİYİÇE	T-stat	2.060		1.880			
		p-value	0.047**		0.068*			
	BİLGİ TEK	T-stat					2.964	
		p-value					0.005***	
	LEA-FAK	T-stat					2.978	4.713
		p-value					0.004***	0.000***
	MAKİNE	T-stat	1.947	2.026	1.774		2.400	1.901
		p-value	0.059*	0.050**	0.085		0.021**	0.066*
	İNŞAAT	T-stat	2.315		2.200			
		p-value	0.026**		0.034**			
	KOBİ SANAYİ	T-stat				2.494	1.773	2.621
		p-value				0.016**	0.083*	0.013**
	SPOR	T-stat	2.022		1.867			1.765
		p-value	0.051*		0.070*			0.086*
	TEKSTİL	T-stat	2.229		2.070	3.327	5.874	5.725
		p-value	0.032**		0.046**	0.001***	0.000***	0.000***
	TURİZM	T-stat				3.496	5.772	5.128
		p-value				0.001***	0.000***	0.000***
(0, 5)	METAL	T-stat	2.107		2.150	2.170		2.217
		p-value	0.042*		0.038**	0.037**		0.033**
	LEAFAC	T-stat		1.823			1.859	
		p-value		0.077*			0.071*	
	KAĞIT	T-stat	2.149		2.168	2.179		2.200
		p-value	0.038**		0.037**	0.036**		0.034**

Bu olay gününde diğer olay günlerine nazaran daha çok sektörde anlamlı pozitif anormal getirilere rastlanmıştır. Aşılmanın yapılmaya başlandığı 13 Ocak 2021 olay tarihi ve çevresindeki olay günlerinde toplam 13 sektörde çeşitli seviyelerde anlamlılıklar gözlemlenmiştir. Özellikle tekstil ve turizm sektörleri incelenen beş olay penceresinin dördünde anlamlı anormal getirilere sahiptir. Leasing- faktöring ((-10, 10), (-5,0), (0,5)) olay pencerelerinde, tekstil ((-10, 10), (-5, 5), (-1, 1), (-5, 0)) olay pencerelerinde, turizm sektörü ((-10, 10), (-5, 5), (-1, 1), (-5, 0)) olay pencerelerinde, yiyecek – içecek ((-5, 5), (0, 5), (-5, 0)) olay pencerelerinde, bilgi teknolojileri ((-5, 5), (-1, 1), (-5, 0)) olay pencerelerinde, KOBİ’de ((-5, 5), (-1, 1), (-5, 0)) olay pencerelerinde, makinede (-1, 1) ve (-5, 0) çoklu olay pencerelerinde anlamlı getiriler varken; yatırım ve ulaşım sadece (-1, 1) olay penceresinde, metal ve kağıt (0, 5) olay penceresinde ve inşaat ve spor ise (-5, 0) olay penceresinde anlamlı getirilere sahiptir. Bu olayda da görülmektedir ki yine leasing ve bilgi teknolojileri hariç tutulursa daha çok reel sektörün tepki verdiği görülmektedir. Yine ayrıca metal, leasing ve kağıt sektörü hariç diğer sektörlerde olay günü öncesine düşen pencerelerde daha çok anlamlılıklar düşmektedir. Bu da yine piyasanın aşının başlamasına yakın bir zaman dilimi içerisinde tepki vermeye başladığı sonucu çıkarılabilir.

En son incelenen olay günü düşen vaka sayılarını takiben kontrollü normalleşmenin başladığının kabine tarafından açıklandığı 1 Mart 2021 tarihidir. Bu olay gününün de piyasalarda pozitif beklenti oluşturacağı beklentisiyle bu tarih analize dahil edilmiştir. Bu olay günü temel alınarak yapılan testlere göre anlamlılıklar Tablo 5’te belirtilmiştir.

Tablo 5: 1 Mart 2021 olay günü için anlamlılıklar

Olay Penceresi	Sektör	CAR				BHAR		
		Gösterge	Sabit ortalamalı Getiri Modeli	Piyasa Düzeltmeli Model	Piyasa Modeli	Sabit ortalamalı Getiri Modeli	Piyasa Düzeltmeli Model	Piyasa Modeli
(-10, 10)	METAL	T-stat		1.730				1.780
		p-value		0.095*				0.08*
	PETROKİMYA	T-stat		1.91			1.960	
		p-value		0.060*			0.059*	
	LEAFAC	T-stat		2.54			2.8	
		p-value		0.016**			0.009***	
	HİZMET	T-stat			1.74			1.76
		p-value			0.09*			0.08*

		T-stat	2.75	2.290	3.35	3.03	2.44	3.760
	ULAŞIM	p-value	0.01***	0.029**	0.002***	0.005***	0.02**	0.000***
(-5, 5)	METAL	T-stat			1.874			1.948
		p-value			0.069*			0.060*
	ULAŞIM	T-stat	2.708	2.176	2.602	2.887	2.318	2.830
		p-value	0.010***	0.036**	0.013**	0.006***	0.026**	0.007***
(-1, 1)	METAL	T-stat		2.265	2.242			
		p-value		0.029**	0.031**			
	BİLGİ TEK	T-stat		2.078				
		p-value		0.044**				
	LEAFAC	T-stat		1.952				
		p-value		0.058*				
	HİZMET	T-stat	1.883		2.352	1.895		1.921
		p-value	0.067*		0.024**	0.065*		0.062*
	TURİZM	T-stat	2.165			2.219	1.871	2.028
		p-value	0.036**			0.032**	0.069*	0.049**
	ULAŞIM	T-stat	2.254			2.293		1.911
		p-value	0.030**			0.027**		0.063*
	TOP-PERA	T-stat	1.803			1.821		
		p-value	0.079*			0.076*		
	KAĞIT	T-stat	1.723		2.656	1.688		
		p-value	0.093*		0.011**	0.099*		
(-5,0)	METAL	T-stat				1.881	4.296	5.130
		p-value				0.067*	0.000***	0.000***
	BİLGİ TEK	T-stat					1.853	
		p-value					0.071*	
	LEAFAC	T-stat					3.789	
		p-value					0.000***	
	HİZMET	T-stat						3.301
		p-value						0.002***
	ULAŞIM	T-stat	2.642	3.253	3.720	4.519	4.507	6.015
		p-value	0.012**	0.002***	0.000***	0.000***	0.000***	0.000***
(0, 5)	TOP-PERA	T-stat						2.052
		p-value						0.048**
	METAL	T-stat	2.107	1.807	1.821	2.170	1.834	1.848
		p-value	0.042**	0.079*	0.077*	0.037**	0.075*	0.073*
	LEAFAC	T-stat		1.743			1.779	
		p-value		0.090*			0.084*	

1 Mart 2021 için anlamlılıklara bakıldığında metal indeksinde her 5 olay günü için de çeşitli seviyelerde de pozitif anlamlı getirilerin olduğu görülmektedir. Onu takiben leasing-faktöring endeksi $\{(0,5), (-5,0), (-1,1), (-10,10)\}$ ve ulaşım endeksi $\{(-5,0), (-5,5), (-1,1), (-10,10)\}$ dört farklı olay penceresinde pozitif anlamlı getirilere sahiptir. Hizmet sektörü üç farklı olay penceresinde pozitif anlamlı getirilere sahiptir. $\{(-5,0), (-1,1), (-10,10)\}$ Bilgi teknolojileri indeksi $(-5, 0)$ ve $(-1, 1)$ olay pencerelerinde anlamlı getirilere sahipken kağıt $(-1,1)$, turizm $(-1, 1)$ ve petrokimya $(-10, 10)$ sektörleri de tek olay penceresi içerisinde anlamlıdır. Özellikle ulaşım sektörünün $(-10, 10)$ ve $(-5, 0)$ olay pencerelerinde yüksek anlamlı getirileri her model için sağladığı görülmektedir.

Genel olarak bakıldığında ele alınan olay günleri için anlamlılıklar incelendiğinde 1 Mart 2021’de 9, 13 Ocak 2021’de 13, 29 Aralık 2020’de 8 ve 26 Kasım 2020 tarihi için de 7 sektörde pozitif anlamlı getirilere rastlanmıştır. Ele alınan ilk tarih olan 26 Kasım 2020 olay günü esasen en az getirisi olan sektör sayısına sahip olay günüdür. Spor indeksinde üç ve hizmet sektöründe iki olay penceresi için anlamlı sonuçlar olmasına rağmen diğer kalan tüm sektörler için hep bir olay penceresinde anlamlıdır. Buradan hareketle esasında aşırı anlaşması yapmış olmanın sektörleri bütün olarak ele aldığımızda çok kuvvetli bir tepkiye neden olmadığı çıkarımı yapılabilir. Yani hem anlamlı getirisi olan sektör sayısı az, hem de bu sektörlerin anlamlılıkları çoğunlukla sadece bir olay penceresi içindir. Bu açıdan bakıldığında sadece anlaşmanın duyurulması uygulamanın olmaması sebebiyle piyasalarda büyük bir heyecan uyandırmadığı açıktır. Aşıların geldiğinin duyurulduğu tarih olan 29 Aralık 2020 için sekiz sektördeki getiriler nispeten daha çok olay pencerelerinde anlamlı getiriler getirmiştir. Örneğin bu olay günü için inşaat sektörü ele alınan beş olay penceresinde de anlamlıdır. Yine bu olay günü kapsamındaki olay pencerelerinin dördünde turizm indeksinde anlamlı getiriler vardır. Aşıların yapılmaya başlandığı olan 13 Ocak 2021 tarihi en çok anlamlı pozitif getirilerin olduğu tarihtir. Daha önce de belirtildiği gibi 13 sektörde anlamlı pozitif getiriler vardır. En çok da bilgi teknolojileri, leasing – faktöring, KOBİ, tekstil ve turizm sektörlerinin daha reaksiyoner bir şekilde bu olay günü için tepki verdiği söylenebilir. Ayrıca yiyecek -içecek, makine ve inşaat gibi sektörlerde de anlamlı getiriler bu olay günü için mevcuttur. Kontrollü normalleşmenin başladığı 1 Mart 2021 olay günü içinse birkaç farklı olay penceresi için metal, leasing – faktöring, hizmet ve ulaşım gibi sektörlerde pozitif anlamlı getiriler dikkat çekmektedir. Yine toptan – perakende indeksi de iki farklı olay penceresi içinde bu tarihli olay gününde anlamlı getirilere sahiptir. Yapılan analizlerde bankacılık, finans, gayrimenkul, metal olmayan madenler, gayrimenkul ve telekomünikasyon sektörlerinin hiçbirinde anlamlı sonuçlar elde edilememiştir. Yiyecek – içecek, elektrik,

yatırım, teknoloji ve toptan-perakende sektörlerinde sadece iki olay penceresi için anlamlı sonuçlar vardır.

6. Sonuç

Bu çalışmada COVID-19 pandemisi süresince ulusal düzeyde gerçekleşen (uluslararası bağlantısı da olsa) olumlu olarak değerlendirilebilecek olayların Borsa İstanbul özelinde belirli sektörler üzerinde pozitif anlamlı getiriler getirmediğinin analizi t-testi ile yapılmıştır. Bunun için 24 sektör, investing.com'da yer alan günlük getiri oranları ile bu olay günleri çerçevelerinde değerlendirilmiştir. Olay çalışması analiziyle kümülatif anormal getiriler (CAR) ve satın al-elde tut anormal getiriler (BHAR) hesaplamalarıyla literatürde en çok kullanılan üç model üzerinden hesaplamalar yapılmıştır. Ele alınan olay günleri için elde edilen pozitif anlamlı anormal getirilere bakıldığında en çok reel ekonomiyle bağlantısı sektörlerin bu olaylardan etkilendiği görülmüştür. Örneğin bankacılık ve finans sektörlerinin hiç etkilenmediği görülürken yatırım indeksi ise çok az etkilenmiştir. Ancak ulaşım, turizm, KOBİ, tekstil, metal sektörleri gibi ister üretim ister hizmet sektörü olsun bu indekslerde anlamlı getiriler daha belirgindir. Esasında bu da beklenen bir sonuçtur. Çünkü pandemi süresince beklenen olumlu haberlerin reel ekonominin çarklarının çevrilmesine yardımcı olacağı açıktır. Pandemi süresince kısıtlamaların ve hastalık ile karantina sonucu oluşan işe devamsızlıkların ve verimsizliklerin daha çok işbaşında fiziksel olarak bulunmayı gerektirecek sektörleri daha çok etkilediği açıktır. Uzaktan çalışmanın mümkün olduğu sektörlerin daha az etkilendiği de yine buradaki analiz sonuçları ile uyumludur.

Çalışma ekonomiye genel olarak etki eden olayları bir bütün olarak ele almıştır. Her ne kadar sonuçlar bu bağlamda tutarlı görülse de firma spesifik ya da sektör spesifik olarak ileride yapılabilecek çalışmalar çok daha net sonuçlar ortaya çıkarabilir. Bu çalışmada sadece belli bir olay noktasında bir olayın etkisi ölçülmeye çalışılmıştır. Aynı zamanda sektörde etkisi çok büyük bir firmaya aynı zaman diliminde firmaya özel ya da sadece o sektöre özel çok daha fazla etki etmiş olaylar olabilir. Bu da gelişen olayın türüne göre getirileri negatif ya da pozitif yönde etkilemiş olabilir. Bu açıdan bu çalışmadaki eksik resmi ileride bu konularda yapılabilecek çalışmalar kapatabilir.

Kaynakça

- Anh, D. L. T & Gan, C. (2020), "The Impact Of The Covid-19 Lockdown On Stock Market Performance: Evidence From Vietnam", *Journal of Economic Studies*.
- Barber, B. M. & Lyon, J. D. (1997), "Detecting Long-Run Abnormal Stock Returns: The Empirical Power and Specification Of Test Statistics", *Journal of Financial Economics*, 43(3), 341-372.
- Bekaert, G., Erb, C. B., Harvey, C. R. Viskanta, T. E. (1998), "Distributional Characteristics Of Emerging Market Returns And Asset Allocation", *Journal of Portfolio Management*, 24(2), 102-+.
- Bekaert, G., Harvey, C.R.& Roper, A. (2002), "Large-Scale Privatization And The Dynamics Of Emerging Market Equity Returns", *Working paper*, Columbia, Duke and Wisconsin
- Brown, S. J. & Warner, J. B. (1980), "Measuring Security Price Performance", *Journal of Financial Economics*, 8(3), 205-258.
- Cakici, N. Fabozzi, F. J.& Tan, S. (2013), "Size, Value, And Momentum in Emerging Market Stock Returns", *Emerging Markets Review*. 16 (3): 46–65
- Chen M.-H. Jang S.S. & Kim W.G. (2007), "The Impact Of The SARS Outbreak On Taiwanese Hotel Stock Performance: An Event-Study Approach", *Int. J. Hosp. Manag.* 26(1):200–212.
- Contuk, F. Y. (2021), "Covid-19'un Borsa İstanbul Üzerindeki Etkisi: Bir ARDL Sınır Testi Modeli", *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (89), 101-112.
- Corbet, S., Larkin, C.& Lucey, B. (2020), "The Contagion Effects Of The COVID-19 Pandemic: Evidence From Gold And Cryptocurrencies", *Finance Research Letters*, 35, 101554.
- Corbet, S., Hou, Y. Hu, Y. Lucey, B.& Oxley, L. (2021), "Aye Corona! The Contagion Effects Of Being Named Corona During The COVID-19 Pandemic", *Finance Research Letters*, 38, 101591.
- Erdem, O. (2020), "Freedom and Stock Market Performance During Covid-19 Outbreak", *Finance Research Letters*.
- Erdogan, H. H. (2021), "Beta Herding in the Covid-19 Era: Evidence from Borsa İstanbul", *Business and Economics Research Journal*, 12(2), 359-368.
- Espinosa-Méndez, C.& Arias, J. (2021), "COVID-19 Effect on Herding Behaviour in European Capital Markets", *Finance Research Letters*, 38, 101787.
- Fama, E. F.& French, K. R. (1992), "The Cross-Section of Expected Stock Returns", *The Journal of Finance*, 47 (2): 427

- Fama, E. F.& French, K. R. (2015), "A Five-Factor Asset Pricing Model", *Journal of Financial Economics*. 116: 1–22.
- Göker, İ. E., K. Eren, B. S.& Karaca, S. S. (2020), "The Impact of the COVID-19 (Coronavirus) on The Borsa Istanbul Sector Index Returns: An Event Study", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 14-41.
- Griffin, J. M. (2002), "Are the Fama and French Factors Global or Country Specific?", *Review of Financial Studies*.
- Gülhan, Ü. (2020), "Covid-19 Pandemisine BIST 100 Reaksiyonu: Ekonometrik Bir Analiz", *Electronic Turkish Studies*, 15(4).
- Günay, S. (2020), "A New Form Of Financial Contagion: Covid-19 And Stock Market Responses", *Available at SSRN 3584243*.
- Hanauer, M.X.& Linhart, M. (2015), "Size, Value, and Momentum in Emerging Market Stock Returns: Integrated or Segmented Pricing?", *Asia-Pacific Journal of Financial Studies*. 44 (2): 175–214
- Iyke, B. N.& Ho, S. Y. (2021), "Investor Attention On Covid-19 And African Stock Returns", *MethodsX*, 8, 101195.
- Karaömer, Y.& Acaravcı, S. K. (2021), "The Impact Of Covid-19 Outbreak On Borsa Istanbul: An Event Study Method", *Journal of Economic and Administrative Sciences*. Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. <https://doi.org/10.1108/JEAS-06-2020-0111>
- Kartal, M. T., Kiliç Depren, S.& Depren, Ö. (2021), "How Main Stock Exchange Indices React to COVID-19 Pandemic: Daily Evidence from East Asian Countries", *Global Economic Review*, 50(1), 54-71.
- Keleş, E. (2020), "Covid-19 ve Bist-30 Endeksi Üzerine Kısa Dönemli Etkileri", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 42(1), 91-105.
- Kılıç, Y. (2020) "Borsa İstanbul'da COVID-19 (Koronavirüs) Etkisi", *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 5(1), 66-77.
- Kohlscheen, E., Mojon, B.& Rees, D. (2020), "The Macroeconomic Spillover Effects Of The Pandemic On The Global Economy", *Available at SSRN 3569554*.
- Korkut, Y., Mert, E., Zeren, F.& Altunışık, R. (2020), "Covid-19 Pandemisinin Turizm Üzerindeki Etkileri: Borsa İstanbul Turizm Endeksi Üzerine Bir İnceleme", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(COVID-19 Special Issue), 71-86.
- Loh, E. (2006), "The Impact Of SARS On The Performance And Risk Profile Of Airline Stocks", *Int. J. Transp. Econ./Riv. Int. Econ. Trasp.* 40:1–422.

- Macciocchi, D., Lanini, S., Vairo, F., Zumla, A., Moraes Figueiredo, L. T., Lauria, F. N.; ... & Ippolito, G. (2016), "Short-Term Economic Impact Of The Zika Virus Outbreak", *New Microbiologica*, 39(4), 287-289.
- McWilliams, A. & Siegel, D. (1997), "Event Studies in Management Research: Theoretical And Empirical Issues", *Academy of Management Journal*, Vol. 40, No. 3
- Nippani, S. & Washer, K. M. (2004), "SARS: A Non-Event For Affected Countries' Stock Markets?", *Applied Financial Economics*, 14(15), 1105-1110.
- Oler, D. K., Harrison, J. S. & Allen, M. R. (2008), "The Danger Of Misinterpreting Short-Window Event Study Findings in Strategic Management Research: An Empirical Illustration Using Horizontal Acquisitions", *Strategic Organization*, 6(2), 151-184.
- Patel, S. A. & Sarkar, A. (1998), "Crises in Developed And Emerging Stock Markets", *Financial Analysts Journal*, 54(6), 50-61.
- Salisu, A. A., Sikiru, A. A. & Vo, X. V. (2020), "Pandemics and The Emerging Stock Markets", *Borsa Istanbul Review* 20, S40-S48
- Salisu, A. A. & Vo, X. V. (2020), "Predicting Stock Returns in The Presence Of Covid-19 Pandemic: The Role Of Health News", *International Review of Financial Analysis*, 71, 101546.
- Szczygielski, J. J., Bwanya, P. R., Charteris, A. & Brzeszczyński, J. (2021), "The Only Certainty is Uncertainty: An Analysis Of The Impact Of Covid-19 Uncertainty On Regional Stock Markets", *Finance Research Letters*, 101945.
- Şenol, Z. & Zeren, F. (2020), "Coronavirus (COVID-19) And Stock Markets: The Effects Of The Pandemic On The Global Economy", *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 7(4), 1-16.
- Takahashi, H. & Yamada, K. (2021), "When The Japanese Stock Market Meets Covid-19: Impact Of Ownership, China And Us Exposure, And Esg Channels", *International Review of Financial Analysis*, 74, 101670.
- Tan, Ö. F. (2020), "The Impact of News About Pandemic on Borsa Istanbul During the COVID-19 Financial Turmoil", *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (37), 1-1.
- Tayar, T., Gümüştekin, E., Dayan, K. & Mandi, E. (2020) "Covid-19 Krizinin Türkiye'deki Sektörler Üzerinde Etkileri: Borsa İstanbul Sektör Endeksleri Araştırması", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 293-320.

- Ünal, S. (2020), “Covid-19 Salgınında Borsa İstanbul Şirketlerinin Fiyatlamalarının Etkinliği”, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(Özel Sayı), 13-31.
- Yağlı, İ. (2020), “The Impact of Covid-19 on Emerging Stock Market Volatility: Empirical Evidence from Borsa Istanbul”, *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(Özel Sayı), 269-279.

3. Bölüm

İlk Dönem İslami Eğitimde Yaygın Din Eğitimi Faaliyetleri¹

Mahmut DÜNDAR²

¹ Bu çalışma Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı'nda "Hülefa-ı Râşid Döneminde Eğitim ve Öğretim" adında hazırladığım yüksek lisans tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Anabilim Dalı, mahmutdundar@yyu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1856-6494

ÖZET

İnsanlık âlemi, yaşamın her döneminde bilişsel ve sosyal düzeylerini artırarak kendi kendine yeter duruma gelebilmesi için hayat boyu eğitime ihtiyaç duymuştur. Bu eğitim ilk dönemlerde mevcut şartlar içerisinde sadece rastgele informal olarak uygulanırken zamanın ilerleyen süreçlerinde yeni doğan ihtiyaçları karşılayabilmek için informalın yanında daha düzenli, planlı ve uzmanlığı gerektirecek formal uygulanmasına da ihtiyaç duyulmuştur. İnsanoğlu madde ve manadan ibaret olduğundan hayatın bütün safhalarında uygulanmak üzere ilgili eğitim ihtiyaçlarının giderilmesine gerek duymaktadır. Bunun için genel eğitime muhtaç olduğu gibi din eğitimine de ihtiyaç duymaktadır. Özellikle konumuz gereği İslam dininin Peygamberi Hz. Muhammed’le başlayan bu dinin eğitimi gerek duyulan her yerde, zamanda ve konuda rastgele informal olarak yürütülürken aynı zamanda o dönemin şartlarına göre belli bir plan, amaç ve hedefe göre formal olarak da yürütülmektedir. Hz. Muhammed’in daha çok yaygın olarak yürüttüğü eğitim ve öğretim faaliyetlerinin nasıl ve nerelerde yürüttüğünü örnek alınması bakımından Müslümanlarca bilinmesi büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle başta “Hülefa-ı Râşid Döneminde Eğitim ve Öğretim” adlı yüksek lisans tezim olmak üzere birçok kaynak taranarak doküman analiziyle ilgili bilgiler edinilmektedir. Bu bilgilerin analiz ve sentezlenmesi sonucu başlık ve alt başlıkların tespiti yapılmaktadır. Böylece yaygın din eğitimine kısaca değindikten sonra Hz. Muhammed dönemi yaygın din eğitimi faaliyetlerine, bu faaliyetlerin yürütüldüğü yerlere ve yürütme şekillerine değinilmektedir.

Anahtar Kelimeler : İslam, Eğitim, Din, Yaygın, Faaliyet.

GİRİŞ

Sosyal ve canlı bir varlık olan insan doğumundan ölümüne değin kendi şartları içerisinde eğitime tabi tutulmuştur. Aynı zamanda insanın madde ve manadan ibaret olduğundan yapılacak eğitimin konuları da bu anlamlardaki ihtiyaçlarını giderecek mahiyette olmalıdır. Bu da genel anlamda eğitim ve alt bileşeni olan din eğitimiyle gerçekleşebilmektedir. Akıl nimetiyle şereflenen insan ilkel dönemlerde bulunduğu ortamda sınırlı düzeylerdeki ihtiyaçlarını karşılamak üzere kendi şartları içerisinde eğitilmektedir. Bu da rastgele informal olarak gerçekleşirken ileriki zamanlar içerisinde gelişen şartlara bağlı artan ihtiyaçlara göre örgün ve yaygın olarak formal eğitime de ihtiyaç duyulmuştur. Yüce Allah, eşrefi mahlûkat olarak yarattığı insanın dünya ve ahiret saadeti için gerekli gördüğü eğitimi ilk olarak “Oku” ayetini indirmesiyle bildirmiştir. Ancak genel geçerliliği olan ve her dönemde uygulanabilen yaygın eğitimin kapsam alanı ve zamanı itibarıyla büyük boyutlara ulaşması kendisine olan ilgiyi artırmış ve doğru uygulanabilirliği üzerinde durulmayı gerekli kılmıştır. Bu nedenle Yüce Allah, İlk peygamber olan Hz. Âdem ve son peygamber olan Hz. Muhammed dâhil olmak üzere tüm peygamberleri insanları eğitmekle görevlendirmiş ve fitratlarının gereğini yerine getirmelerini sağlayarak insanların her iki cihan huzurunu istemiştir. Büyük oranda yaygın olarak yürüttükleri bu eğitimlerinden sağlıklı sonuç alabilmeleri için dönemlerinin gerektirdiği şartlara göre insanların eğitimlerini ihtiyaç duyulan zamanlarda ve mekânlarda bazı şekillerde yürütmüşlerdir. Dolayısıyla peygamberlerin vahiy mahsulü olarak daha çok yürüttükleri eğitimin türünü, yerini, zamanını ve biçimini, teorik olarak öğrettiklerini ve pratik olarak da uygulamasını gösterdiklerini bilerek rol model almak büyük bir önem arz etmektedir. Bu nedenle literatür taramasından yararlanılarak ilgili yaygın din eğitimi bilgilerine ve uygulamalarına ulaşılmaya çalışılmaktadır.

1. Yaygın Din Eğitimi

Belli bir plan ve programa bağlı örgün eğitim imkânı bulunmadıklarında gerekli bilgi ve beceriyi kazandırmak üzere yapılan eğitim ve öğretim faaliyetlerine yaygın eğitim denilirken (Celep, 1993: 3) bu faaliyetlerin bir alt disiplini olan dini kısma ise yaygın din eğitimi denilmektedir (Keyifli, 2017: 38).

İnsanın yetişmesi, gelişmesi ve hayatını anlamlandırması aldığı eğitimle gerçekleşebilmektedir. İlkel kabilelerde bile insanoğlu, bir yandan temel ihtiyaçlarını karşılamak için kullanacakları araçları geliştirmeye çalışırken bir yandan da toplumdaki çocuk, genç ve yetişkinlere örgün olmayan bir eğitim vermiştir. Nitekim balıkçılıkla geçinen bir babanın peşine takılan ve balık avına çıkan çocuğun aynı zamanda kendi yaşamı içerisinde eğitilmesi bu sürecin sürekliliğini ve zorunluluğunu göstermektedir (Dündar, 2011:53). Fitratın eğitim

almaya muhtaç yaratılan insan, yaşamın her sürecinde kesintisiz olarak değişik şekillerde ilgili eğitimi almaktadır. İnsanı yönlendiren duygular olduğuna göre bu duyguları sağlıklı bir eğitimle iyi yönlendirmek gerekir. Dolayısıyla nefret, korku, sevgi ve saygı gibi eğitime tabi tutulması gereken duygulardan biri de din duygusu olduğundan bu duyguyu sağlıklı bir din eğitimine tabi tutmak icap eder. Bu ihtiyacı karşılayan eğitimlerden biri de elbette ki yaygın din eğitimidir. Başta aile olmak üzere sosyal çevrenin herhangi bir yerinde gerçekleşebilen söz konusu eğitimle dini konularla ilgili sorunlar çözüme kavuşturulabilmektedir. Sorunlar ise maddi ve manevi olmakla birlikte bireysel ve toplumsal olabilmektedir. Özellikle son zamanlardaki değişim ve dönüşüme bağlı bu sorunlar daha çok ekonomik ve sosyal alanlarda kendini göstermektedir. Alınan eğitim ve din eğitimiyle yetişen ve gelişen birey, diğer kabiliyetler gibi dini kabiliyetleri de ortaya çıkarken bu anlamda birey kendini tanıdığı gibi toplumu da tanıyarak toplumsal uyumu da gösterebilmektedir (Keyifli, 2017: 10-20).

Örgün olarak okuldan alınan eğitim, okul dışı süreçlerdeki beklentileri karşılayamayacağından örgün din eğitimi dışında da yaygın din eğitimine ve eğitim kurumlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Adından da anlaşıldığı üzere kapsamı ve faaliyet alanı yüksek olan yaygın din eğitimi, bir taraftan topluma birtakım değerler kazandırırken öte taraftan bu değerlerden oluşan kültürü gelecek nesillere taşımaktadır (Güran, 1981: 196-197). Dolayısıyla yaygın din eğitimiyle halka dini bilgiler verilmekte, hayatı yorumlama becerisi kazandırılmakta, ortak dini ve milli değerler aşılanmaktadır; dinin kardeşlik, fedakârlık, hoşgörü gibi meziyetleri benimsetilmekte, dini ibadetlerin usulüne göre yerine getirilmesine yardımcı olunmaktadır (Keyifli, 2017: 27).

2. Hz. Muhammed Dönemi Yaygın Din Eğitimi

İslam dini, insana verdiği değere istinaden eğitim ve öğretime önem vermiştir. Bu durum “Dinde fakih (bilgili) olsunlar diye”(Tevbe, 9/122) ayetinde ve “Allah kimin hakkında hayır dilerse onu dininde âlim kılar” (Heysemi, 1967: 220) “İlim talebi her Müslümana farzdır.” (Heysemi, 1967: 228) gibi hadisi şeriflerinde belirtilmektedir.

İslam dini ilim uğrunda yapılan özveride sınır tanımamaktadır ve bu anlamda yapılan uğraşın her aşamasını mükâfatla neticeleneceğini belirtmektedir (Dündar, 1999: 10). Bu konuyla ilgili Hz. Peygamberin hadislerinden ikisi şöyledir: “İlim talep etmek üzere yola çıkan hiç kimse yoktur ki melekler onun bu yaptığından memnun olarak ona kanatlarını germemiş olsunlar.” (Canan, 1988: 543) “Öğreten ve öğrenen sevapta ortaktırlar, diğer insanlarda hayır yoktur.” (Heysemi, 1967: 229).

Hız. Muhammed ve kendilerine tabi olanlar, Mekke döneminde gördükleri işkence ve eziyete rağmen eğitim ve öğretim faaliyetlerine yaygın olarak devam etmişlerdir. Bu konuda Müslümanlar hep teşvik edilmişlerdir. Medine dönemine gelince burada Müslümanlar, işkenceden kurtularak kendi devletlerini kurduklarından dinlerinde önemsenen eğitim ve öğretim faaliyetlerine her fırsatta yönelmişlerdir. Hız. Peygamber bu faaliyetleri belli bir zamana bağlı kalmadan geceli gündüzlü ihtiyaç duyulan günün her saatinde, serinlediği bir kuyu başında, bir hurma ağacının gölgesinde, bir yemek sofrasında, caminin avlusunda, yürümekte olduğu yol boyunda, çarşı, Pazar vb. sosyal yaşamın olduğu yerlerde gerçekleştirmiştir (Dündar, 1999: 13). Bu süreçte imkân bulunan her yerde eğitim yapılırken Hız. Peygamber ve onun yetiştirdiği ileri gelenler öğretmen iken bütün sahabe ise öğrenci olmaktadır. Dersler belli bir saate mahsus olmazken konular da ihtiyaca göre ortaya konulmaktadır (Dündar, 1999: 12).

Hız. Peygamberin “Hazır olup dinleyenler, burada bulunmayanlara işittiklerini anlatsınlar.” (Konyalı, 1993: 122) hadisi şerifiyle her Müslüman öğrendiklerini öğrenmeyen diğer Müslümanlara aktarmakla sorumlu tutulmaktadır. Burada yürütülen eğitim faaliyetleri Hız. Peygamber ve görevlendirdiği yetkin sahabe tarafından dönemin şartlarına göre Suffa’da-Mescid-i Nebevi’de kısmen örgün yürütülmüşse de daha çok yaygın olarak yürütüldüğü görülmektedir (Dündar, 2011: 21-22).

Mekke ve Medine dönemlerinde yürütülen eğitimin merkezinde din olduğundan yani dini eğitim olduğundan dinin yeni getirdikleriyle birlikte İslam öncesi bulunan ve insana fayda sağlayan tüm ilmi ve kültürel faaliyetler önemsenmiş, varsa İslam’a ters düşen özelliklerinden arındırılarak ve geliştirilerek varlığına devam edilmiştir. Nitekim İslam’dan önce yürütülen Astronomi, Tıp, Neseb vb. ilimler, şiir, hitabet, okuma-yazma gibi etkinlikler bu kapsamda ele alınmıştır. Örneğin Hassan b. Sabit İslam’ın şairliğini yaptığı gibi Abdullah b. Abbas da sahip olduğu şiir, neseb, Arap günleri vb. bilgileri uygulamıştır (Ahmed Emin, 1965: 148).

3. Hız. Muhammed Dönemi Yaygın Din Eğitimi Faaliyetlerinin Yürütüldüğü Yerler ve Yürütme Şekilleri

Allah’tan alınan vahiylerle insanlara dini tutum ve davranışlar kazandırmak üzere ilk insan ve Peygamber olan Hız. Âdem’le başlayan yaygın din eğitimi, periyodik olarak Peygamberler silsilesiyle Hız. Muhammed’e kadar gelmektedir. Vahiy mahsulü olan bu eğitimin, Hız. Peygamber ve O’nun varisleri olan ümmeti tarafından varlığı sürdürülmektedir. Hız. Muhammed döneminde daha çok cami ve mescitlerde hutbelerle ve vaazlarla gerçekleştirilen bu eğitim, kaynağını oluşturduğu sonraki süreçlerde bunların yanı sıra kapsamını genişleterek saraylarda,

kitapçı dükkânlarında, bilginlerin evlerinde, ilim ve edep meclislerinde varlığını devam ettirmiştir (Doğan, 2020: 275).

Hız. Muhammed İslam inancını kavratmak, ona göre hayatı anlamlandırmak ve ilgili yaşam biçimini sağlamak üzere aldığı vahiyyle yaşadığı toplumu eğitmekle görevlendirilmiştir (Maide, 5/99). Planlı bir eğitimin bulunmadığı, ancak okuma yazma, şiir ve hitabet gibi bazı kültürel gelişmelerin yanında zulmün ve ahlaki çöküntülerin olduğu bir ortamda insanları ıslaha ve doğru yola ulaştırmaya çalışmıştır (Canan, 1984: 33-34). Özellikle on üç yıllık Mekke döneminden başlamak üzere sahabe, yürüttüğü yaygın İslami eğitimle Müslüman olmanın büyük bir risk olduğu bu süreçte eski inanç ve geleneklerini terk ederek bilinçli bir şekilde İslam'ı seçmiş ve bu uğurda hiçbir fedakârlıktan kaçınmamıştır (Yıldız, 1998: 307-308). Yaygın olarak başlayan ve Müslümanların tamamından istenen eğitim ve öğretimin konusu, Kur'an ayetlerinin ezberlenmesi, anlaşılması, hedeflerinin ve uygulamasının gösterilmesi olmuştur (Bilgin, 1995: 11-13).

3. 1 Hız. Muhammed Dönemi Yaygın Din Eğitimi Faaliyetlerinin Yürütüldüğü Yerler

İnsanlık tarihiyle var olan eğitim, daha önceden işaret edildiği üzere uygarlığının her düzeyinde kendini göstermektedir. İnsanoğlu mevcut ihtiyaçlarını karşılamak üzere bulunduğu yaşam koşulları içerisinde eğitilmektedir. Ancak ilerleyen süreçlerde uygar toplumlarda artan ihtiyaçları karşılayabilmek üzere eğitim aynı zamanda kurumsallaşmış ve örgünleşmiştir. Fakat Hız. Peygamber dönemindeki eğitim bu anlamda ve günümüzde anlaşıldığı şekliyle kurumsallaşmamış ve örgünleşmemiştir. Resmi bir sistemi olmadan daha çok ferdi çabaya dayanan buradaki eğitim için küttab, evler, çöl, kabile çadırları ve mescidler gibi eğitim öğretim vazifesini gören mekânlar bulunmuştur (Dündar, 2011: 53-54).

3. 1.1. Küttablar

Sıbyan okulu olarak bilinen Küttab, İslam'dan önce sadece okuma yazma faaliyetlerinin yürütüldüğü yer olarak bilinirken İslam'ın gelişiyile aynı zamanda Kur'an ve dini esasların öğretildiği yer anlamını da kazanmıştır (Çelebi, 1983: 38). Bu küttablar Mekke'de olduğu gibi Medine'de de varlığını sürdürmüştür. Daha ileriki süreçlerde İslamiyet'in yayılışıyla büyük bir kısmı bütün şehir ve kasabalarda kurulan mescitlerin yanında ve bazen de mescitlerin uzağında kurulmuştur (Dündar, 1999: 29-30). Giderek işlevsellikleri artırılarak buralarda okuma yazma, Kur'an ve dini esasların yanında basit aritmetik, biraz şiir ve tarih bilgisi öğretilmiştir (Dağ, 1974: 71-72).

3. 1. 2. Evler

İslam'dan önce Mekke'de hür çocuklar, ebeveynleri tarafından kendi evlerinde eğitilirken bu imkândan yoksun köle ve cariyeler umumi ev niteliğini taşıyan Daru'n-Nedve'de eğitiliyorlardı ve burada pek çok sosyal etkinlik icra ediliyordu (Ezraki, 1974: 365). Medine'de ise Yahudiler kitabi bir dine mensup avantajıyla müşrik Araplara göre eğitim öğretimin önemini daha çok kavradıklarından sahip oldukları Beytu'l-Midras ile Midrasu's-Sikke adlarındaki kurum evlerinde daha çok Tevrat'ın tedrisatını yapmışlardır (Ayyaşı, 1994: 397). Zeyd b. Sabit de Midrasu's-Sikke'de Tevrat'ı öğrenmiş ve burada yapılan tahrifatları on beş gün içerisinde tespit edebilmiştir (Dündar, 2011: 58). Hz.Muhammed de rahat ortam bulamadığından tebliğ emriyle başlayan eğitim ve öğretim faaliyetlerini zorunlu olarak özel evlerde yürütmüştür. Nitekim Hz. Muhammed Mekke'de kendi evini, Hz. Ebubekir, el-Erkam, Said b. Zeyd, Ammar b. Yasir gibi sahabe evlerini ve Medine'de ise Musab b. Umeyr, Esad b. Zürene, Abdullah İbn Ümmi Mektum, Mahreme b. Nevfel vb. sahabe evlerini eğitim ve öğretim için kullandırmıştır (Dündar, 1999: 30-32).

Hz. Muhammed Medine'ye hicretinden sonra ilk olarak Külsüm b. Hidmi'nin evini eğitim ve öğretim faaliyetleri için kullanmıştır. Özellikle gençlerle sohbet ve halk ile temas kurabilmek için Sa'd b. Heyseme'nin evini kullanmıştır. Sa'd'ın bekâr olması nedeniyle bu evine "Bekârlar Evi" anlamında "Beytu'l-Uzzab" (İbn Hişam, 1967: 230-231) denildiği gibi kimsesiz sahabenin bir nevi ilk barınağı olmasından "Menziletu'l-Guraba" (Diyarbakiri, ts.: 336) ve içinde Kur'an öğretimi yapıldığından ise "Menzilu'l-Kur'an" (İbn Abdilberr, 1992: 1328) denildiği tahmin edilmektedir. Ancak evlerde yapılan ders halkalarının gerektirdiği canlılığın ev sakinleri ve talebeler için evin sükûnet ve ihtiramına uygun rahat ve huzuru sağlayamaması, umumi öğretime elverişli yerler olarak camilerin inşa ihtiyacını doğurmuştur (Kazıcı, 1995: 31). Fakat yapılan camiler eğitim öğretim işlevini üstlenirken acil ihtiyaçlar ve mecburiyetler karşısında bu işlevler yine şahıs evlerinde de yürütülebilmıştır. Nitekim Bedir savaşından sonra Medine'ye gelen Abdullah İbn Ümmi Mektum "Daru'l-Kurrâ" denilen Mahrem b. Nevfel'in evinde misafir olmuş, burada Kur'an öğretimi yapılmış ve burası cami yapıldıktan sonra cami dışında din öğretiminin yapıldığı ilk örnek ev olarak bilinmiştir (Parladır, 1994: 421-456).

Okuryazarlık oranının düşük olduğu bu dönemde gerek büyüklerin ve gerekse çocukların okuma yazma öğretimi çoğu kez muallimlerin evlerinin bir odasını tahsis etmek suretiyle yapıldığı görülmektedir. Bu evler sonraları küttab, Kur'an ve dini öğretimin yapıldığı yerler olarak işlev görmektedirler (Bayraktar, 1994:89). Özellikle daha sonraki süreçlerde İslam eğitim tarihinde ulema evleri olarak nitelik kazanan bu evlere öğrencilerin çekinmeden gelebilmeleri için ev sahipleri âlimler

öğrencileri güler yüzle karşılayarak ve moral motivasyonlarını sağlayarak aldıkları eğitimin verimini artırabilmişlerdir (Bayraktar, 1994: 98).

3. 1. 3 Çöl (Badiye)

Araplar hem daha temiz havayı teneffüs etmek hem de düzgün ve fasih Arapçayı öğrenmek için sütannelerine vermek üzere yeni doğan çocuklarını badiyeye göndermekteydiler. Aynı zamanda doğru ve fasih Arapçayı öğrenerek iyi bir hatip veya şair olmak isteyenler çöl eğitimine başvurmuşlardır. Tabi ki bu da belli bir maddiyet imkânını gerektirdiğinden yeterli maddiyet durumuna sahip kimseler ancak bu eğitime başvurabilmişlerdir. Bu anlamda Hz. Muhammed de badiyeye gönderilerek Halime adındaki sütanneye verilmiştir (Kazıcı, 1995: 36-38). Hz. Peygamberin Arap ve Kur'an'ın Arapça olması nedeniyle Bizans ve İran gibi birçok yere İslamiyet'in yayılmasıyla Arap dili geniş topraklara yayılarak etkinlik alanı genişlemiştir. Bu arada Arap dilinde meydana gelebilecek bozulmaların önüne geçmek için badiyelerden yararlanılmıştır ve hatta bedeviler şehir ve kasabalara gönderilerek Arapça dil öğretimi gerçekleştirilmiştir (Yurdaydın, 1971: 70-71). Bu durum Emevi halifeleri döneminde önemsenmiş ve hatta Hz. Muaviye, oğlu Yezid'i eğitim almak üzere badiyeye göndermiştir (Dündar, 2011: 63-64).

3.1.4. Kabile Çadırları

Ticari ve kültürel amaçlarla Mekke'nin dışından gelenler şehrin etrafında kurdukları kabile çadırlarında yerleşirlerdi. Hz. Muhammed getirdiği dini, telkin ve tebliğ etmek için gittiği bu çadırlarda insanları İslam'a davet etmiş ve onlara İslam'ı anlatmıştır. Bu arada muhataplarıyla iletişim kurmak üzere muhataplarını tanımak ve onlarla yakınlık kurmak adına neseb ilmini bilen çoğu zaman Hz. Ebubekir'i bazen Hz. Ali'yi ve bazen de henüz iman etmemiş amcası Hz. Abbas'ı beraberinde götürmüştür (Kandehlevi, 1969:140-149).

3. 1. 5. Mescidler

Secde ve ibadet edilen yer anlamına gelen Mescid kelimesi (Hamidullah, ts.: 40-41), ilk olarak İslam'dan önce inşa edilen Mescid-i Haram, Mescid-i Aksa (İsra, 17/1) ve Asahab-ı Kehf için inşa edilen türbe mescidi (Kehf, 18/21) için kullanılmıştır.

Özellikle ibadet ve İslam terbiyesi işlevlerini yürüten Mescid-i Nebevi'nin Suffa bölümünde dönemin şartlarına göre ashabı suffaya uygulanan örgün eğitim faaliyetlerinin yanında günün farklı zamanlarında fırsat bulup buraya gelenlere geldikleri zamanlarda uygulanan yaygın eğitim faaliyetleri bulunmaktadır. Nitekim sahabe her hâlükârda Hz. Peygamberin istifadesinden mahrum kalmamak üzere günlük maişetlerinin temini için ayrılmak zorunda kaldıklarında komşularıyla

nöbetleşe Hz. Peygamberin yanında bulunmuşlardır. Buradan müstefid olanlar öğrendiklerini ayrılan komşularına aktarmışlardır. Böylece sahabe Hz. Peygamberden ya doğrudan veya Abdullah b. Mesud, Übey b. Kâ'b, Muaz b. Cebel ve Ebu Derda gibi Hz. Peygamberin yetiştirdiği ileri gelenler aracılığıyla dolaylı olarak eğitim almışlardır (Algül, 1986: 194).

Hüdeybiye antlaşmasından sonra kırsal kesimden bazı kabile reisleri ve temsilcileri, kabileler halinde Medine'ye geldiklerinde on günden iki aya kadar olan sürede Mescidi Nebevi'de ilmiyal babından itikad, ibadet, muamelat ve ahlakla ilgili özet bilgiler ile Kur'an-ı Kerim'in öğretimi konusunda eğitime tabi tutulmuşlardır. Alınan eğitim sonucunda Hz. Peygamber onları memleketlerine uğurlarken gittikleri memleketlerinde öğrendiklerini öğretmek üzere içlerinden birilerini onlara imam olarak tayin etmiştir (İbnu'l-Hacer, ts.: 140).

İslam eğitimi denilince ilk akla gelen eğitim kurumları olan mescidler, İslam'ın dini, sosyal, siyasal ve kültürel anlamda tesirini yansıtan, bu amaçla faaliyet gösteren ve insanların eğitimlerini sağlayan mekânlarıdır. Buralar İslam'ın doğup gelişmesinde ve farklı bölgelere yayılışından günümüze kadar gelmesinde büyük roller üstlenmiştir (Dündar, 1999: 34).

İslam'ın girdiği ve yayıldığı her yerde inşa edilen mescidler, halkın üzerinde etkisini bırakmış ve kendisine bağlılığı kazandırabilmiştir (Çelebi, 1983: 98). Nitekim Mescid-i Nebevi'nin dışında "Dokuz Mescid, Hazreçlilere ait mescidler ve Evsililere ait mescidler" yapılmıştır (Akyüz, 1994: 199-208).

3. 2. Hz. Muhammed Dönemi Yaygın Din Eğitimi Faaliyetlerinin Yürütme Şekilleri

Mekke döneminde yürütülen yaygın din eğitimi faaliyetleri önceleri yapılan baskıdan kaynaklı gizli yapılırken sonraları şartların uygunluğu ve gelen vahyin gereği açık yapılmaktadır. Burada yaygın eğitimin gizli yapıldığı dönemde İslam'a meyilli kişilere tebliğ yapılmış ve onların dine girmeleri sağlanmıştır. Hz. Peygamber tarafından İslam'a girenlere teorik olarak iman ve ibadet esaslarının öğretimi yapılırken aynı zamanda örnek uygulamaları da gösterilmiştir. İslami eğitimin daha geniş kitlelere ulaştırılma stratejileri belirlenmiştir. Farklı olaylar karşısında Müslümanların birlikte alabilecekleri taktikler öğretilmiştir. Bu anlamdaki eğitimi gerçekleştirebilecek eğitimcilerin yetiştirilmesine çalışılmıştır (Yıldız, 1998: 310-312).

Hız. Muhammed'in "Şimdi sana buyurulanı açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırış etme" (Hicr, 15/94) ayetiyle açık tebliği başlamıştır. Bu tebliğinin ise "Önce yakınlarını uyar, sana tabi olan müminlere kanatlarını ger." (Şuara, 26/214-215) ayetiyle de yakın çevresinden başlatmanın yanında şefkat yansıtıcı ve kanat gerici bir şekilde olmasının gereği belirtilmiştir.

Mekke döneminde yürütülen yaygın din eğitiminde daha çok aşağıda kısaca belirtilen yöntemler uygulanmaktadır.

Görüşme

Genel anlamda görüşme, insanların yaşamlarıyla ilgili konularda sorular sorarak ve onların cevaplarını, anlattıklarını dinleyerek gerçekleştirilen özel bir iletişim ve sohbet biçimidir (Paul vd., 1971: 153-155). Ticaret ve kültürel amaçlarla Mekke civarında kurdukları çadırlarda yerleşen kabilelere giden Hz. Muhammed neseb ilmini bilen Hz. Ebubekir'i, Hz. Ali'yi veya Hz. Abbas'ı yanlarına alarak görüşme metoduyla onları İslam'a davet etmiştir (Yıldız, 1998: 330). Burada yürütülen yaygın din eğitiminde Hz. Muhammed'in örneğinde görüşme metodu uygulanmıştır.

Alan Gezisi

Öğretim ortamına getirilemeyen cisim, olgu ve olayların yerinde ve planlı olarak incelenmesini ve anlaşılmasını sağlayan bir yöntemdir (Atayeter-Tozkuparan, 2016: 173). Hz. Muhammed üstlendiği tebliğ görevini yürütmek üzere alan gezisi şeklinde yanlarında neseb ilmini bilen birilerini alarak Mekke'nin dışına çıkmış ve insanları İslam'a davet etmiştir. Nitekim Hz. Muhammed insanlarla sağlıklı iletişim kurabilmek adına neseb ilmini bilen Zeyd b. Harise'yi yanına almış ve insanları İslam'a davet etmek ve insanlara İslam'ı anlatmak için Taif gezisine çıkmıştır vb (İbn Hişam, 2019: 413-419).

Toplantı

H. Muhammed İslam'ı anlatmak ve örnek uygulamasını göstermek üzere farklı yerlerde İslam'a girenlerle sık sık toplantılar yapmıştır. Nitekim Erkam'ın evinde yapılan sohbetlerde toplantı metodunu uyguladığı gibi Akabe denilen yerde Medine'den gelenlerle toplantı yaparak İslam'ı anlatmıştır vb. (Yıldız, 1998: 335).

Gösteri

Herhangi bir konuyu araç ve gereç kullanarak muhataplarına benimsetme yöntemidir (Kemertaş, 1997: 21). Hz. Muhammed insanlara İslam'ı telkin ve tebliğ ederek insanları ikna etmek ve savunduğu fikrin doğruluğunu göstermek için insanlara çeşitli mucizeler göstermiştir vb. (Yıldız, 1998: 333). Nitekim Hz. Peygamber müşrikleri İslam'a davet ederken onlar ikna olmaları için Hz. Peygamberden mucize göstermelerini istemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Muhammed parmağıyla aya işaret ederek ayı ikiye parçalanmasını sağlamış ve peygamber olduğunun mucizesini göstermiştir vb. (Buhari, 1992: 464).

Konferans

Bir konunun uzmanı tarafından sunulmak üzere özenle hazırlanan ve ders vermeye yönelik kullanılan bir yöntemdir (Paul vd., 1971: 224-226). Hz. Muhammed peygamberliğinin gereği İslam'ı telkin ve tebliğ görevini ifa etmek üzere Mekke halkını Safa tepesinin eteklerinde toplayarak kendisinin peygamber olduğunu bildirmiş ve onları İslam'a davet etmiştir vb. (Yıldız, 1998: 332).

Grup Tartışması

Bireylerin fikir ve tecrübelerini en geniş bir şekilde birbirleriyle paylaşabilme fırsatını veren bir yöntemdir (Paul vd. , 1971: 136-139). Hz. Muhammed, “en yakın akrabalarını uyar” (Şuara, 26/214) ayetinin gereği onları İslam'a davet ve uyarmak için amcalarını özel bir yemek sofrasında toplamış, onlara İslamiyet'i anlatmış ve konuyu onlarla tartışmıştır vb. (Yıldız, 1998: 331).

Öğretmen Gönderme

İslam'ı kabul edenleri eğitmek üzere Hz. Peygamberin takdirini kazananların öğretmen olarak görevlendirilmek üzere gönderilmesidir. Nitekim bu anlamda Musab b. Umeyr ve Abdullah b. Ümmü Mektum öğretmen olarak Medine'ye gönderilmişlerdir (İbn Sad, 2012: 135-138).

Mekke döneminde yürütülen İslami eğitimde uygulanan yöntemler aynı zamanda Medine döneminde de uygulanırken İslami eğitimin genelinde merkezden çevreye doğru yayılan bir yapıyla konuyu açığa çıkarmak için soru-cevap özellikle başvurulmuş bir yöntemdir. Aynı zamanda eğitim öğretim faaliyetleri eğitim halkaları, hutbeler, mektuplar ve ahidnameler şeklinde yürütülmektedir (Dündar, 2011: 31-46).

SONUÇ

İnsanlık yaşamında gerekli olan eğitim ilk dönemlerde informal olarak uygulanırken daha sonraki dönemlerde şartların gerektirdiği ihtiyaçlara bağlı informalın yanında yaygın ve örgün olarak formal eğitim de uygulanmaktadır. İnsanoğlu madde ve manadan ibaret olduğundan her iki yönden ihtiyaçlarını karşılayabilmek için genel eğitime ve din eğitimine ihtiyaç duymaktadır. İcra edilen bu eğitimin sağlıklı işlenebilmesi de uygun metot, yöntem ve uygulamalarla gerçekleşebilmektedir. Konumuz bağlamında yaygın İslam dini eğitiminin sağlıklı gerçekleştirilebilmesi, Hz. Peygamberin tebliğ görevinin başlangıcından sonuna kadar olan uygulamalarını, kullandığı metot ve yöntemlerini anlamakla ve kendisini örnek almakla olabilmektedir. Hz. Muhammed, getirdiği dinin eğitiminin ilk dönemlerinden olan Mekke döneminde tamamen yaygın din eğitimini sürdürürken Medine döneminde ise yine ağırlıklı olarak yaygın din eğitimini ve dönemin

şartlarına göre kısmen örgün din eğitimini Suffa'da yürütmektedir. Yaygın din eğitimi ise belli bir plan ve programa bağlı olmadan ihtiyaç duyulan yerlerde ve zamanlarda gerçekleştirilebilen din eğitimidir. Bu bağlamda Hz. Peygamber döneminde imkân bulunan her yerde ve zamanda yaygın din eğitimi yapılırken Hz. Peygamber ve onun yetiştirdiği ileri gelenler öğretmen, bütün sahabe de öğrenci olmaktadır. Yapılan dersler belli bir saate özgü olmadığı gibi konular da ihtiyaca göre işlenmektedir. Böylece ciddi bir eğitim seferberliğine giren Hz. Muhammed her bir ferdi, öğrendiklerini başkalarına aktarmakla sorumlu tutarken sahabe ise dini öğrenme ve öğretme isteğinde zirve yapmıştır. Nitekim günlük yaşantılarının temini için Hz. Peygamberin yanından ayrılmak zorunda kalan sahabe, Hz. Peygamberin her anından istifade edebilmek için bu ayrılığı nöbetleşe gerçekleştirmişlerdir. Bu durumda Hz. Peygamberden müstefid komşular, öğrendiklerini ayrılmak zorunda kalan komşularına aktarmışlardır. Hz. Peygamber yürüttüğü yaygın din eğitimi faaliyetlerini zamana ve duruma göre gizli yaptığı gibi açık olarak da yapmaktadır. Başta iman ve ibadet esasları olmak üzere birçok konuyu öğretirken aynı zamanda örnek uygulamasını da göstermiştir. Sevgiye, şefkate ve seviyeye dayalı bir eğitimi sürdürürken yakın çevreden başlayarak uzak çevreye uzanan bir eğitim serüvenini takip etmiştir. Aynı zamanda özel evler, küttablar, çöl, kabile çadırları, mescidler gibi ihtiyaç duyulan her yerde yürüttüğü din eğitimi faaliyetlerinde modern çağımızda da karşılık bulan görüşme, alan gezisi, toplantı, gösteri, konferans, grup tartışması, soru-cevap ve öğretmen gönderme gibi yöntemleri kullanmıştır. Dolayısıyla sağlıklı bir din eğitimini yürütebilmek için yukarıda belirtildiği üzere Hz. Peygamberin her zaman yaygın olarak yürüttüğü din eğitimi sürecini anlamak ve örnek almak gerekir.

REFERANSLAR

- Akyüz, V. (1994). *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslam 4*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Algül, H. (1986). *İslam Tarihi 2*. İstanbul: Gonca Yayınları.
- Atayeter, Y. , Tozkuparan, U. (2016). “Sosyal Bilimler Derslerinde Gezi Gözlem Yöntemini Planlama Uygulama ve Sonuçlandırma Açısından Bir Değerlendirme”. *Sosyal ve Liberal Bilimlerde Yeni Yönelimler*. 1/171-188. Ankara: Gece Kitaplığı Yayınları.
- Ayyaşı, İ. (1994). *el-Medine Beyne'l-Madi ve'l-Hadır*. Medine: Mektebetu's-Sekafe.
- Bayraktar, M. F. (1994). *İslâm Eğitiminde Öğretmen-Öğrenci Münâsebetleri*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Bilgin, B. (1995). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*. Ankara: Yeni Çizgi Yayınları.
- Buhari, M. (1992). *el-Câmiu's-Sahih 4*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Canan, İ. (1988). *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi 16*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Canan, İ. (1984). *Peygamberimizin Okuma-Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti*. İstanbul: Cihan Yayınları.
- Celep, C. (1993). *Halk Eğitimi (Kavramlar-İlkeler-Yöntemler-Teknikler)*. Ankara: Adım Yayıncılık..
- Çelebi, A. (1983). *İslâm'da Eğitim-Öğretim Tarihi*. çev. Ali Yardım. İstanbul: Damla Yayınevi.
- Dağ, M. (1974). *İslam Eğitim Tarihi*. Ankara: MEB Yayınları.
- Diyarbakiri, H. (ts.). *Tarihu'l-Hamis fî Ahvali Enfesi Nefis 1*. Beyrut.
- Doğan, R. (2020). “Yaygın Din Eğitiminin Neliği”. *Din Eğitimi*. ed. Recai Doğan - Remziye Ege. 275-294. Ankara: Grafikler Yayınları.
- Dündar, M. (1999). *Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Eğitim ve Öğretim*. Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi.
- Dündar, M. (2011). *İlk Dönem İslami Eğitim-Öğretim Faaliyetleri*. İstanbul: Işrak Yayınları.
- Emin, A. (1965). *Fecru'l-İslam*. Kahire: Mektebetu'n-Nehdeti'l-Arabiyye.
- Ezraki, E. (1974). *Kabe ve Mekke Tarihi*. çev. Y. Vehbi Yavuz. İstanbul: Feyiz Yayınları.
- Güran, K. (1981). “Halk İçinde Din Eğitimi”. *Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Seminer Tebliğleri*. Ankara.
- Hamidullah, M. (ts.). *İslaâm Müesseselerine Giriş*. çev. İhsan Süreyya Sırma. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Heysemi, N. (1992). *Mecmau'z-Zevâid ve Menbâu'l-Fevâid 1*. Beyrut.
- İbn Abdilberr, E., Becavi, A. (1992). *el-İsti'ab fî Ma'rifeti'l-Ashab 3*. Beyrut.

- İbn Hişam, E. C.A. (1967). *er-Ravdatu'l-Unf fi'ş-Şerhi's-Sireti'n-Nebeviyye* 2. ed. Abdurrahman el-Vekil. Kahire.
- İbn Hişam, E. C. A. (2019). *es-Siretü'n-Nebeviyye* 4. ed. Mustafa Sakka - Abdulhafız Şelebi. Dimaşk: Daru İbn Kesir.
- İbn Sad, E. M. (2012). *et-Tabakatu'l-Kübra*. ed. Muhammed Abdulkadir Ata. Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbnu'l-Hacer, A. (ts.). *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari I*. Beyrut.
- Kandehlevi, M. Y. (1969). *Hayatu's-Sahabe I*. Şam.
- Kazıcı, Z. (1995). *Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi*. İstanbul: İFAV Yayınları.
- Kemertaş, İ. (1997). *Uygulamalı Genel Öğretim Metodu*. İstanbul: Birsan Yayınevi Ltd. Şti.
- Keyifli, Ş. (2017). *Yaygın Din Eğitimi*. Ankara: İlâhiyât Yayınları.
- Konyalı, M. V. (1993). *Tam Metin Sahih-i Buhari I*. İstanbul: Üçdal Neşriyat.
- Parladır, S. (1994). “Asr-ı Saadette Eğitim”. *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadette İslâm*. ed. Vecdi Akyüz. 4/421-456. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Paul, B. vd. (1971). *Halk Eğitim Metotları*. çev. Müslim Pekgöz. Ankara: Halk Eğitim Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Yıldız, İ (1998). “Hz. Peygamber'in Mekke Dönemi Yaygın Eğitim Çalışmaları”. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1998), 301-335.
- Yurdaydın, H. G. (1971). *İslam Tarihi Dersleri*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

4. Bölüm

Covid-19 Alanında Yöktez'de Yapılan Çalışmaların Alan Dağılımının İncelenmesi

Gülseren GÜNAYDIN¹

Mustafa GÜNAYDIN²

1 Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi, Tonya MYO, İlk ve Acil Yardım Programı,
gunaydingulseren@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2471-5329.

2 Öğr. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Araklı Ali Cevat Özyurt MYO, İş Sağlığı ve Güvenliği Programı,
mustafagunaydin@ktu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-7753-8541.

ÖZET

Bu çalışma Türkiye’de Covid-19 alanında yapılmış olan tezlerin eğitim düzeylerinin ve yapıldıkları alanlara göre dağılımının incelenmesi amacıyla planlanmıştır. Çalışma verilerinin toplamasın amacıyla 29.04.2023 tarihinde internet aracılığıyla YÖK Tez sayfasına giriş yapılmış, bu sayfadaki arama kısmına Covid-19 kavramı girilmiş ve arama yapılarak bilgilere ulaşılmıştır. Bu araştırma 29.04.2023 tarihinde Covid-19 alanında Yök Tez sayfasında bulunan tezlerle ve Yök Tez Merkezinin erişimine izin verdiği tezlerle sınırlıdır. Çalışma kapsamında; yapılmış olan tezlerde doktora eğitim düzeyinde; eğitim ve öğretim %9,83 ve psikoloji alanlarında %9,83 oranlarıyla ilk sırada yer almıştır. Tıpta uzmanlıkta ise; aile hekimliği alanında %29,13 oranıyla ilk sırada yer almıştır. Yüksek lisans eğitim düzeyinde ise; %12,95 ile eğitim ve öğretim alanı ilk sırada yer almıştır. Çalışma verileri sonucunda Covid-19 döneminde yaşanan ya da uygulanan süreç durumlarının eğitim alanında etkilerinin görüldüğü ve bu alanlarda çalışmalara öncelik verildiği görülmüştür. Bu bağlamda sağlık sektöründe aile hekimlikleri, eğitim ve öğretim sürecinde eğitim ve öğretim ve psikoloji alanlarında yapılan bilimsel çalışmaların(tezlerin) diğer alanlara göre yüksek oranda olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Pandemi, Tez

GİRİŞ

Coronavirüs, tek zincirli, pozitif polariteli, zarflı RNA virüsleridir. Pozitif polariteli oldukları için RNA'ya bağımlı RNA polimeraz enzimi içermezler, ancak genomlarında bu enzimi kodlarlar. Yüzeylerinde çubuksu uzantıları bulunur ve bu uzantılara Latince “corona” anlamına gelen “taç” ile isimlendirilerek Coronavirus (taçlı virüs) ismi verilmiştir(Sağlık Bakanlığı, 2020:7).

Dünyadaki ilk SARS-CoV-2 vakası Wuhan Jinyintan Hospital’da 24 Ocak 2020 tarihinde ortaya çıktığı bildirilmiştir (covid19.saglik.gov.tr; Adıyaman, 2022:5). Salgın başlangıçta bu bölgedeki deniz ürünleri ve hayvan pazarında bulunanlarda tespit edilmiştir. Daha sonra insandan insana bulaşarak Wuhan başta olmak üzere Hubei eyaletindeki diğer şehirlere ve Çin’nin diğer eyaletlerine ve diğer dünya ülkelerine yayılmıştır(covid19.saglik.gov.tr). Türkiye’deki ilk Covid-19 vakası, 11 Mart 2020 tarihinde tespit edilmiştir (Budak ve Korkmaz, 2020:71). Covid-19 (yeni koronavirüs hastalığı 2019) olarak tanımlanan hastalığın neden olduğu salgın, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından 12 Mart 2020’de küresel pandemi olarak ilan edildi(Türken ve Köse, 2020:37). Latin Amerika ve Karayipler Covid-19’dan en çok etkilenenler ülkeler arasında yer aldı. Genç yaşlar genellikle daha az duyarlı olsa da Covid-19 ölümlerinin çoğu ağır hastalığa bağlı olarak yaşlılar ve sağlık sorunları yaşayan bireyler arasında gerçekleşmiştir. Genel olarak ise hastaneye yatış ve ölümler tüm yaşlarda meydana gelmiştir (Kahn, 2023;1-2). Covid-19 için risk faktörleri arasında yaşlı (>60yaş) ve ileri yaş (>65 yaş) bulunmaktadır. Bunun yanında erkek cinsiyet, obezite ve kardiyovasküler risk faktörleri bulunmaktadır (Watase, 2023:122; covid19.saglik.gov.tr). Akut Covid-19’un en sık görülen semptomları arasında ateş, yorgunluk, diyare ve öksürük, boğaz ağrısı, dispne gibi solunumsal semptomlardır (Özkan, 2022:6). Covid-19 pandemisi, dünyada önemli ölçüde morbidite ve mortaliteye sebep olmuştur (Hart, 2023:2547). Covid-19 hastalarında daha yüksek kalp hızı veya solunum hızı ve daha düşük oksijen saturasyonu, daha yüksek mortalite ile ilişkili olmuştur (Ozawa, 2023: 455). 8.460 yetişkin hastada yapılan bir çalışmada %11,4’ünün (%95 GA: %10,1-12,9) bir Covid-19 sırasında akut kardiyak olay yaşadığı belirtilmiştir (Woodruff, 2023:557).

Covid-19 damlacık yoluyla ve yakın mesafeden insandan insana bulaşmakta ve hasta bireylerin konuşması, öksürmesi, hapsirması yolu ile ortama yayılan damlacıkların diğer kişilerin elleri ile temas etmesi ve bu kişilerin ellerini ağız, burun veya göz mukozasına götürmesi ve temas etmesi ile bulaşmaktadır (Türken ve Köse, 2020:37). Covid-19’a yakalanmış bireyler bu hastalığı aile bireylerinden, arkadaş çevrelerinden, iş ortamından veya çocuğunun okulundan

biriyle yakın teması sonucu almıştır. Covid-19 pozitif olanlar ile teması bulunanlar temaslı sayılmış ve buna göre yönlendirilmişlerdir (Deluca, 2023:1-3). Hastalıkla mücadele kapsamında yapılan uygulamalar, temas sayısını azaltmaya yönelik müdahaleler ve toplumun bağışıklamasına yönelik müdahaleler şeklinde olmuştur (Ataç, Uçar ve Taşdemir, 2020:3). Covid-19 bakımı ise; bakım Merkezleri, özel sağlık merkezleri ve hastaneler aracılığıyla hastalara bakım sağlamak için kaynakların en uygun şekilde kullanılmıştır (Elumalai, 2023:2). Kritik kalh sağlığı proplemi olan bu hastalığın tedavisinde daha önce grip'te uygulanan programların ele alınması yol gösterici olmuştur (Andrejko, 2023:1991). Ülkemizde yapılan uygulamalar ve alınan önlemler kapsamında vaka-ölüm oranlarında azalmaya bağlı olarak 11 Mayıs 2020 itibarıyla normal hayata geçiş için adımlar atmaya başlamıştır (Şirin ve Özkan, 2020:10-11).

MATERYAL VE METOD

Araştırmanın Amacı

Bu çalışma Türkiye’de Covid-19 alanında yapılmış olan tezlerin eğitim düzeylerinin ve yapıldıkları alanlara göre dağılımının incelenmesi amacıyla planlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Çalışma verilerinin toplamayı amacıyla 29.04.2023 tarihinde internet aracılığıyla YÖK Tez sayfasına giriş yapılarak, bu sayfadaki arama kısmına Covid-19 kavramı girilmiş ve arama yapılarak bilgilere ulaşılmıştır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Bu araştırma 29-30.04.2023 tarihinde Covid-19 alanında Yök Tez sayfasında bulunan tezlerle ve Yök Tez Merkezinin erişimine izin verdiği tezlerle sınırlıdır.

Verilerin Analiz Edilmesi

Verilerin analiz edilmesi amacıyla; yüzde ve frekans analizleri kullanılmıştır.

BULGULAR

Çalışma kapsamında Yök Tez Merkezi ana sayfasına giriş yapılmış; sayfada tarama kısmına Covid-19 kavramı yazılarak arama yapılmıştır. Arama sonucunda toplamda 2058 kayıtlı tezden 1987 tanesi görüntülenmiştir. Bu kapsamda çalışmaya ait bulgular aşağıda verilmiştir.

Tablo 1: Eğitim düzeyi durumuna göre yıllara göre yapılmış tezlerin dağılımı

Eğitim düzeyi	2021	2022	2023	Toplam
Doktora	8 %13,11	39 %63,93	14 %22,95	61 %3,06
Tıpta uzmanlık	96 %22,37	290 %67,59	43 %10,02	429 %21,59
Yüksek lisans	368 %24,5	931 %62,19	198 %13,22	1497 %75,33
Toplam	472 %23,75	1260 %63,41	255 %12,83	1987 %100

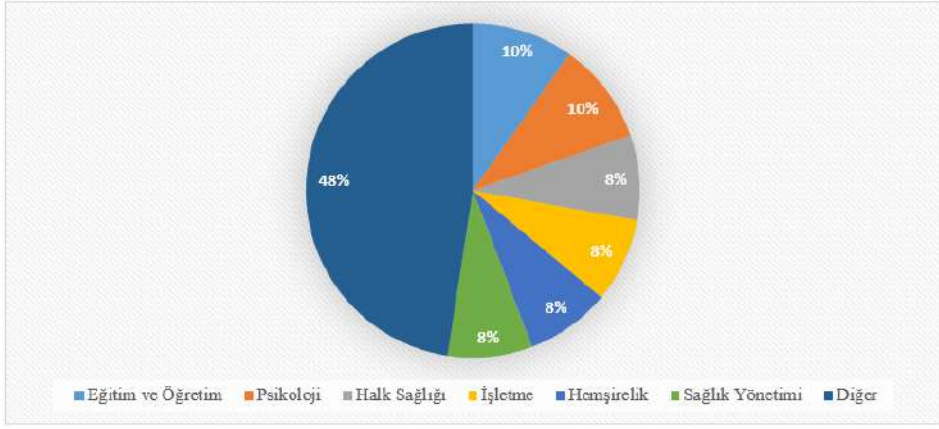
Tablo 1’de eğitim düzeyi değişkenine göre yıllara dağılan tezlerin incelenmesi yapılmış ve bu incelemeler sonucunda 2021 yılında; %13,11 (8 tane) doktora tezi, %22,37 (96 tane) tıpta uzmanlık tezi ve %24,5 (368 tane) yüksek lisans tezi yapılmıştır. 2022 yılında; %63,93 (39 tane) doktora tezi, %67,59 (290 tane) tıpta uzmanlık tezi ve %62,19 (931 tane) yüksek lisans tezi yapılmıştır. 2023 yılında ise; %22,95 (14 tane) doktora tezi, %10,02 (43 tane) tıpta uzmanlık tezi ve %13,22 (198 tane) yüksek lisans tezi yapılmıştır. Toplamda 1987 tane tezin %3,06’sı (61 tane) doktora tezi, %21,59’u (429 tanesi) tıpta uzmanlık tezi ve %75,33’ü (1497 tanesi) yüksek lisans tezidir. Ayrıca toplamda 1987 tane tezin (doktora-tıpta uzmanlık-yüksek lisans tezleri) %23,75’i 2021 yılında, %63,41’i 2022 yılında ve %12,83’ü 2023 yılında yapılmıştır.

Tablo 2: Doktora tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı

Alan dağılımı	Sayı	%	Alan dağılımı	Sayı	%	Alan dağılımı	Sayı	%
Halk Sağlığı	5	8,19	Fizyoloji	1	1,63	Psikoloji	6	9,83
Mikrobiyoloji	1	1,63	İletişim Bilimleri	1	1,63	İstatistik	1	1,63
Eğitim ve Öğretim	6	9,83	Alerji ve İmmünoloji	1	1,63	Ekonomi	2	3,27
Kamu Yönetimi	1	1,63	Biyokimya	1	1,63	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri-Bilgisayar ve Kontrol	1	1,63
İşletme	5	8,19	Kimya	1	1,63	Uluslararası İlişkiler	2	3,27
Spor	1	1,63	Diş Hekimliği	1	1,63	Klinik Bakteriyoloji ve Enfeksiyon Hastalıkları	1	1,63

Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	2	3,27	Sağlık Kurumları Yönetimi	3	4,91	Maliye	1	1,63
Hemşirelik	5	8,19	Deontoloji ve Tıp Tarihi	1	1,63	Radyo-Televizyon	1	1,63
Beslenme ve Diyetetik	2	3,27	Anatomi	1	1,63	Elektrik ve Elektronik Mühendisliği	1	1,63
Sağlık Yönetimi	5	8,19	Gazetecilik	1	1,63			
Toplam							61	100

Grafik 1: Tablo 2’deki doktora tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı

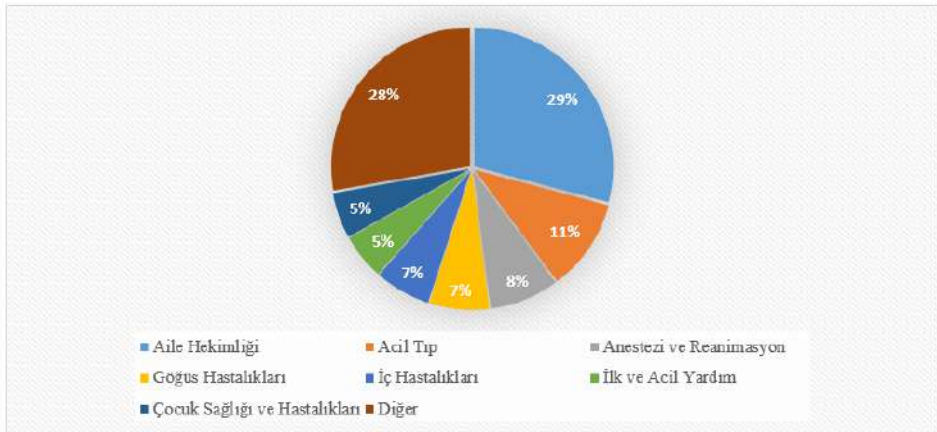

Tablo 2’de ve Grafik 1’de doktora tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı incelemiş ve bu incelemeler sonucunda: Eğitim ve öğretim ve psikoloji alanlarında %9,83 oranlarıyla (her alanda 6’şar tez); halk sağlığı, işletme, hemşirelik ve sağlık yönetimi alanlarında %8,19 oranlarıyla (her alanda 5’er tane tez); sağlık kurumları yönetimi alanında %4,91 (3 tane tez); fizyoterapi ve rehabilitasyon, beslenme ve diyetetik, ekonomi ve uluslararası ilişkiler alanlarında %3,27 oranlarıyla (her alanda 2’şer tez); mikrobiyoloji, kamu yönetimi, spor, fizyoloji, iletişim bilimleri, alerji ve immünoloji, biyokimya, kimya, diş hekimliği, deontoloji ve tıp tarihi, anatomi, gazetecilik, istatistik, bilgisayar mühendisliği bilimleri- bilgisayar ve kontrol, klinik bakteriyoloji ve enfeksiyon hastalıkları, maliye, radyo-televizyon ve elektrik ve elektronik mühendisliği alanlarında %1,63 oranlarıyla (her alanda 1’er tane tez) yazılmıştır.

Tablo 3: Tıpta uzmanlık tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı

Alan Dağılımı	Sayı	%	Alan Dağılımı	Sayı	%	Alan Dağılımı	Sayı	%
Aile Hekimliği	125	29,13	Mikrobiyoloji	5	1,16	Kulak- Burun ve Boğaz	2	0,46
Üroloji	2	0,46	Psikiyatri	18	4,19	Biyokimya	2	0,46
Halk Sağlığı	18	4,19	Hematoloji	2	0,46	Kardiyoloji	1	0,23
Kadın Hastalıkları ve Doğum	10	2,33	Genel Cerrahi	4	0,93	Alerji ve İmmünoloji	1	0,23
Acil Tıp	46	10,72	Nefroloji	11	2,56	Göğüs Kalp ve Damar Cerrahisi	3	0,69
Klinik Bakterioloji ve Enfeksiyon Hastalıkları	19	4,42	İlk ve Acil Yardım	23	5,36	Gastroenteroloji	3	0,69
Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	23	5,36	Anatomi	1	0,23	Geriatric	1	0,23
Göğüs Hastalıkları	30	6,99	Radyoloji ve Nükleer Tıp	2	0,46	Sağlık Eğitimi	1	0,23
İç Hastalıkları	28	6,52	Fiziksel Tıp ve Rehabilitasyon	2	0,46	Onkoloji	2	0,46
Endokrinoloji ve Metabolizma Hastalıkları	5	1,16	Anestezi ve Reanimasyon	35	8,15	Nöroloji	4	0,93
Toplam							429	100

Grafik 2: Tablo 3'teki tıpta uzmanlık tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı

Tablo 3’te ve Grafik 2’de tıpta uzmanlık tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı incelenmiş ve bu incelemeler sonucunda: Aile hekimliği alanında %29,13 (125 tane tez); acil tıp alanında %10,72 (46 tane tez); anestezi ve reanimasyon alanında %8,15 (35 tane tez); göğüs hastalıkları alanında %6,99 (30 tane tez); iç hastalıkları alanında %6,52 (28 tane tez); ilk ve acil yardım, çocuk sağlığı ve hastalıkları alanlarında % 5,36 oranlarıyla (her bir alanda 23’er tane tez); klinik bakteriyoloji ve enfeksiyon hastalıkları alanında %4,42 (19 tane tez); halk sağlığı ve psikiyatri alanlarında %4,19 oranlarıyla (her bir alanda 18’er tane tez); nefroloji alanında %2,56 (11 tane tez); kadın hastalıkları ve doğum alanında %2,33 (10 tane tez); mikrobiyoloji, endokrinoloji ve metabolizma hastalıkları alanlarında %1,16 oranlarıyla (her bir alanda 5’er tane tez); nöroloji, genel cerrahi alanlarında %0,93 oranlarıyla (her bir alanda 4’er tane tez); gastroenteroloji, göğüs kalp ve damar cerrahisi alanlarında %0,69 oranlarıyla (her bir alanda 3’er tane tez); üroloji, hematoloji, kulak- burun ve boğaz, biyokimya, radyoloji ve nükleer tıp, fiziksel tıp ve rehabilitasyon ve onkoloji alanlarında %0,46 oranlarıyla (her bir alanda 2’şer tane tez); kardiyooloji, alerji ve immünoloji, anatomi, geriatri ve sağlık eğitimi alanlarında %0,23 oranlarıyla (her bir alanda 1’er tane tez) yazılmıştır.

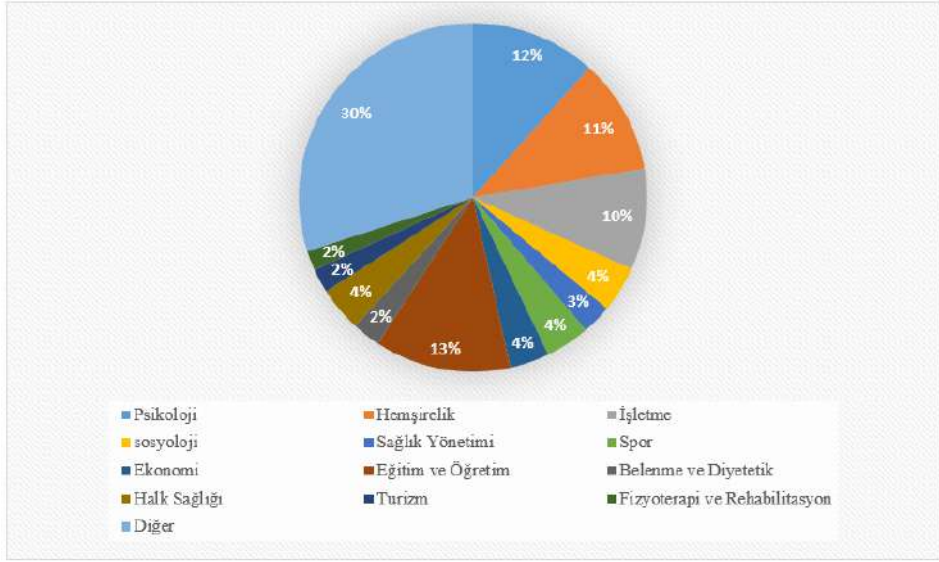
Tablo 4. Yüksek lisans tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı

Alan Dağılımı	Sayı	%	Alan Dağılımı	Sayı	%	Alan Dağılımı	Sayı	%
Hemşirelik	163	10,93	Psikoloji	178	11,94	Coğrafya	5	0,33
İstatistik	9	0,60	Maliye	16	1,07	Kulak- Burun ve Boğaz	9	0,60
Halk Sağlığı	63	4,22	Gazetecilik	13	0,87	Acil Tıp	5	0,33
Sağlık Kurumları Yönetimi	16	1,07	Eğitim ve Öğretim	193	12,95	Felsefe	2	0,13
Beslenme ve Diyetetik	40	2,68	Fizyoterapi ve Rehabilitasyon	28	1,87	Moleküler Tıp	1	0,06
Kadın Hastalıkları ve Doğum	7	0,46	Sosyal Hizmetler	13	0,87	Sivil Havacılık	11	0,73
Spor	63	4,22	Turizm	34	2,28	Kamu Yönetimi	13	0,87
Sağlık Eğitimi	3	0,20	İletişim Bilimleri	19	1,27	Siyasal Bilimler	8	0,53
Ekonomi	56	3,75	Endüstri ve Endüstri Mühendisliği	10	0,67	Sahne ve Görüntü Sanatları	1	0,06
Ulaşım	12	0,80	Hastaneler	2	0,13	İlk ve Acil Yardım	5	0,33
Uluslararası İlişkiler	12	0,80	Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları	9	0,60	Biyoistatistik	5	0,33
Müzik	6	0,40	Biyoloji	4	0,26	Bankacılık	18	1,20

Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Öncü ve Çağdaş Çalışmalar

İşletme	145	9,68	Ebelik	13		Kimya	3	0,20
Reklamcılık	4	0,26	Radio-Televizyon	6	0,40	Bilgisayar Mühendisliği Bilimleri- Bilgisayar ve Kontrol	16	1,07
Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler	18	1,20	Ergoterapi	3	0,20	Gıda Mühendisliği	3	0,20
Fizik ve Fizik Mühendisliği	1	0,06	Biyokimya	13	0,87	Biyomühendislik	1	0,06
Din	8		Psikiyatri	5		İngiliz Dili ve Edebiyatı	3	0,20
Sosyoloji	65	4,36	Elektrik ve Elektronik Mühendisliği	3	0,20	Şehircilik ve Bölge Planlama	1	0,06
Gastronomi ve Mutfak Sanatları	9	0,60	Eczacılık ve Farmakoloji	4	0,26	Diş Hekimliği	1	0,06
Sağlık Yönetimi	42	2,81	Fizyoloji	1	0,06	Nöroloji	2	0,13
Matematik	4		Mimarlık	9		Aile Planlaması	1	0,06
Ziraat	3	0,20	Genetik	1	0,06	İç Hastalıkları	2	0,13
Adli Tıp	3	0,20	Enerji	1	0,06	Geriatric	2	0,13
Güzel Sanatlar	4	0,26	Hukuk	4	0,26	Ekonometri	9	0,60
Kimya Mühendisliği	1	0,06	Sigortacılık	3	0,20	Deontoloji ve Tıp Tarihi	1	0,06
Mühendislik Bilimleri	2	0,13	Makine Mühendisliği	1	0,06	Giyim Endüstri	1	0,06
Mikrobiyoloji	4	0,26	Dilbilim	1	0,06	Bilim ve Teknoloji	2	0,13
İç Mimari ve Dekorasyon	1	0,06	Çevre Mühendisliği	4	0,26	Kazalar	1	0,06
Genel Cerrahi	1	0,06	Klinik Bakterioloji ve Enfeksiyon Hastalıkları	1	0,06	Anatomi	1	0,06
Bilgi ve Belge Yönetimi	1	0,06	Ev Ekonomisi	1	0,06	Su Ürünleri	1	0,06
Müzecilik	2	0,13	Aile Hekimliği	1	0,06	Tıbbi Biyoloji	1	0,06
Toplam							1497	100

Grafik 3. Tablo 4’te gösterilen yüksek lisans tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı

Tablo 4’te ve Grafik 3’te yüksek lisans tezlerinin yazıldıkları alanlara göre dağılımı gösterilmiştir. Bu dağılımlara göre; %12,95 ile Eğitim ve Öğretim alanı, %11,94 ile Psikoloji alanı, %10,93 ile Hemşirelik alanı, %9,68 ile İşletme alanı, %3,75 ile Ekonomi alanı, %4,36 ile Sosyoloji alanı, %4,22 ile Spor alanı, %4,22 ile Halk Sağlığı alanı, %2,81 ile Sağlık Yönetimi alanı, %2,68 ile Beslenme ve Diyetetik alanı, %2,28 ile Turizm alanı, %1,87 ile Fizyoterapi ve Rehabilitasyon alanı ve %30,67 ile tablo 4’te belirtilen diğer alanlardan oluşmaktadır.

TARTIŞMA

Çalışma sonucunda yapılmış olan tezlerde doktora eğitim düzeyinde; eğitim ve öğretim %9,83 ve psikoloji alanlarında %9,83 oranlarıyla ilk sırada yer almıştır. Tıpta uzmanlıkta ise; aile hekimliği alanında %29,13 oranıyla ilk sırada yer almıştır. Yüksek lisans eğitim düzeyinde ise; %12,95 ile Eğitim ve Öğretim alanı, %11,94 ile Psikoloji alanı, %10,93 ile Hemşirelik alanı, %9,68 ile İşletme alanları olmuştur. Yazılan tezlerin alan dağılımında yoğunluğuna bakıldığında aile hekimliği, eğitim ve öğretim ve psikoloji alanlarının ilk sırada olması beklenen bir sonuçtur. Ülkemizde Covid-19 süreci yönetim kapsamında; covid-19 pandemisinin ilanı ve bu süreci takiben ülke genelinde yayılım olması, ölüm oranlarının artması halk üzerinde çok yönlü olarak birçok durumun yaşanmasına ya da hissedilmesine neden olmuştur. Bu süreçte bireylerin ilk olarak aile hekimlikleri tarafından takip edilmesi, temas ve bulaş oluşturulmaması

anlamında eğitim ve öğretimde uzaktan eğitim modeline geçilmesi, evden çalışma modeline geçilmesi, çalışma saatlerinin esnetilmesi, toplu kullanılan alanlarda girişlerde sayı kısıtlaması yapılması, yine toplu kullanılan ve hijyen konusunda hassas alanların kullanımının kısıtlanması ve hastalığın uzun süre devam etmesi gibi durumlardan (Budak ve Korkmaz, 2020, 71-74; Varol ve Tokuç, 2020:581-583) ötürü bu alanların öncelikli araştırma alanları olması muhtemeldir.

SONUÇ

Çalışma verileri sonucunda Covid-19 döneminde yaşanan ya da uygulanan süreç durumlarının eğitim alanında etkilerinin görüldüğü ve bu alanlarda çalışmalara öncelik verildiği görülmüştür. Bu bağlamda sağlık sektöründe aile hekimlikleri, eğitim ve öğretim sürecinde eğitim ve öğretim ve psikoloji alanlarında yapılan bilimsel çalışmaların(tezlerin) diğer alanlara göre yüksek oranda olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

KAYNAKLAR

- Adıyaman, F. (2022). *Covid-19 Teşhisi Alan ve Almayan Sağlık Personellerinde Ruhsal Dayanıklılık ve Algılanan Sosyal Destek İle Çocuklarındaki Psikiyatrik Semptomlar Arasındaki İlişki*. Uzmanlık Tezi. İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, İstanbul.
- Andrejko, K.L., Myers, J.F., Openshaw, J., Fukui, N., Li, S., Watt, J.P., Murray, E.L., Hoover, C., Lewnard, J.A., Jain, S. and Pry, J.M. (2023). Receipt of COVID-19 and seasonal influenza vaccines in California (USA) during the 2021–2022 influenza season. *Vaccine*. 41(2023), 1190–1197.
- Ataç, Ö., Uçar, A. & Taşdemir, M. (2020). COVID-19 Nedir; Epidemiyoloji, Kaynak ve Bulaş Yolları, Risk Grupları Nelerdir? *Türkiye Klinikleri*; 2020:1-8.
- Budak, F. ve Korkmaz, Ş. (2020). COVID-19 Pandemi Sürecine Yönelik Genel Bir Değerlendirme: Türkiye Örneği. *Sosyal Araştırmalar ve Yönetim Dergisi*, (1), 62-79.
- Deluca, N., Caruso, E., Gupta, R., Kemmerer, C., Coughlin, R., Chan, O., Vohra, D., Oeltmann, J.E., Taylor, M.M., Moonan, P.K., Thorpe, P.G., Loosier, P.S., Harvey, B., Boyette, M., Edwards, A., Katz, D.J., Talboy, P., Dubose, O., Regan, P., Curtis, A. and Haile, G. (2023). Experiences with COVID-19 case investigation and contact tracing: Aqualitative analysis. *SSM - Qualitative Research in Health*. 3 (2023), 100244.
- Elumalai, R., Bagepally, B.S., Ponnaiah, M., Bhatnagar, T., Barani, S., Kannan, P., Kantham, L., Sathiyarajeswaran, P. and D, S. (2023). Health-Related Quality of Life and Associated Factors Among COVID-19 Individuals Managed With Indian Traditional Medicine: A Cross-Sectional Study From South India. *Clinical Epidemiology and Global Health*. 20 (2023) 101250.
- Hart, R.J., Baumer-Mouradian, S., Bone, J.N., Olson, P., Schroter, S., Weigert, R.M., Chung, S., Shah, P., Lunoe, M.M., Evers, M., Nelson, C.E. and Goldman, R.D. (2023). Factors Associated With US Caregivers' Uptake of Pediatric COVID-19 Vaccine By Race And Ethnicity. *Vaccine* 41 (2023) 2546–2552.
- Kahn, R., Janusz, C.B., Castro, M.C., da Rocha Matos, A., Domingues, C., Ponmattam, J., Rey-Benito, G., Toscano, C.M., Helena de Oliveira, L., Rearte, A., Uriarte, I.L., Bauester, E., Borda, M.E., Diaz Cordoba, M., Facundo Petrina, J., Consiglio, E., Vizzotti, C., Guimarães de Noronha, T., Gomes Mourão, M.P., Baima Colares, J.K., Raboni, S.M., Vanni, T., Guzman, L., Pontes Lucena, A.R.F., Santolaya, M.E., Urquidi, C., Cortes, C.P., Usedo Lopez, P.P., Benitez, R., Latorre, V.M., Moller Roth, A.,

- Cerda, I.B., Santillana, S., Abaakouk, Z., Caicedo, A.P., Alvis Guzman, N., Fernandez Mercado, J.C., de la Hoz Restrepo, F., Santiago Quevedo, D., Rios Oliveros, S. and Moyano Romero, D. (2023). The effectiveness of COVID-19 Vaccines in Latin America, 2021: A Multicenter Regional Case–Control Study. *Lancet Regional Health – Americas*. 2023;20: 100474.
- Ozawa, T., Asakura, T., Chubachi, S., Namkoong, H., Tanaka, H., Lee, K., Fukushima, T., Otake, S., Nakagawara, K., Watase, M., Masaki, K., Kamata, H., Ishii, M., Hasegawa, N., Harada, N., Ueda, T., Ueda, S., Ishiguro, T., Arimura, K., Saito, F., Yoshiyama, T., Nakano, Y., Mutoh, Y., Suzuki, Y., Edahiro, R., Murakami, K., Okada, Y., Koike, R., Kitagawa, Y., Tokunaga, K., Kimura, A., Imoto, S., Miyano, S., Ogawa, S., Kanai, T. and Fukunaga, K. (2023). Use Of The Neutrophil-To-Lymphocyte Ratio and An Oxygen Requirement To Predict Disease Severity İn Patients With COVID-19. *Respiratory Investigation*. 61(2023), 454-459.
- Özkan, M. B. (2022). *Covid-19 Geçiren Sağlık Çalışanlarının Covid-19 Sonrası Devam Eden Yakınma ve Semptomları*. Uzmanlık Tezi. Pamukkale Üniversitesi, Tıp Fakültesi. Denizli.
- Şirin, H. ve Özkan, S. (2020). COVID-19 Epidemiology: In the World and Turkey. *Kulak Burun Boğaz ve Baş Boyun Cerrahisi*, vol.28, no.2, 6-13. Doi: 10.24179/kbbbbc.2020-76607.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020). Ankara Bilimsel Danışma Kurulu Çalışması. *Covid-19 (Sars-Cov-2 Enfeksiyonu) Genel Bilgiler, Epidemiyoloji ve Tanı*. <https://covid19.saglik.gov.tr/Eklenti/39551/0/covid19rehberigenelbilgiler-epidemiyojivetanipdf.pdf>. Erişim Tarihi: 17.05.2023.
- T.C. Sağlık Bakanlığı. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66300/covid-19-nedir-.html>. Erişim Tarihi: 17.05.2023.
- Türken, M. ve Köse, Ş. (2020). COVID-19 Bulaş Yolları ve Önleme. *Tepecik Eğitim ve Araşt. Hast. Dergisi* 2020;30(Ek sayı):36-42. Doi:10.5222/terh.2020.02693.
- Varol, G. ve Tokuç, B. (2020). Halk Sağlığı Boyutuyla Türkiye’de Covid-19 Pandemisinin Değerlendirmesi. *Namık Kemal Tıp Dergisi*, 8 (3) , 579-594. Doi: 10.37696/nkmj.776032.
- Watase, M., Masaki, K., Chubachi, S., Namkoong, H., Tanaka, H., Lee, H., Fukushima, T., Otake, S., Nakagawara, K., Kusumoto, T., Asakura, T., Kamata, H., Ishii, M., Hasegawa, N., Oyamada, Y., Harada, N., Ueda, T., Ueda, S., Ishiguro, T., Arimura, K., Saito, F., Yoshiyama, T., Nakano, Y., Mutoh, Y., Suzuki, Y., Edahiro, R., Sano, H., Sato, Y., Okada, Y., Koike,

- R., Kitagawa, Y., Tokunaga, K., Kimura, A., Imoto, S., Miyano, S., Ogawa, S., Kanai, T. and Fukunaga, K. (2023). Impact of Accumulative Smoking Exposure and Chronic Obstructive Pulmonary Disease on COVID-19 Outcomes: Report Based on Findings From The Japan COVID-19 Task Force. *International Journal of Infectious Diseases*. 128 (2023) 121–127.
- Woodruff, R.C., Garg, S., George, M.G., Patel, K., Jackson, S.L., Loustalot, F., Wortham, J.M., Taylor, C.A., Whitaker, M., Reingold, A., Alden, N.B., Meek, J., Anderson, E.J., Weigel, A., Henderson, J., Bye, E., Davis, S.S., Barney, G., Bennett, N.M., Shiltz, E., Sutton, M., Talbot, H.K., Price, A., Sperling, L.S. and Havers, F.P. (2023). Acute Cardiac Events During COVID-19-Associated Hospitalizations. *Journal of the American College of Cardiology*. Vol: 8, 2023: 55 7– 569.

5. Bölüm

İnsan Kaynakları Yönetiminde Güncel Stratejiler

Yalçın UYAR¹
Seçkin DOĞANER²

1 Dr. Öğr. Üyesi; Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Bölümü.
yuyar@ankara.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9786-5849

2 Doç. Dr.; Ankara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Spor Yöneticiliği Bölümü.
doganer@ankara.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9475-8338

ÖZET

İnsan kaynakları yönetimi, klasik yönetim anlayışından farklı olarak kuruluşların personel ihtiyacını karşılayan önemli bir iş koludur. İnsan kaynakları yönetimi günümüzde yeni ve güncel stratejik davranışlar göstermek durumunda kalmıştır. Bu davranışlar; klasik personel alımı ve işgücünün planlanmasından farklı olarak teknolojik yönelimlerin belirlenmesi ve liderlik olgusunun desteklenmesi şeklinde olmaktadır. Klasik yöneticiden farklı olarak lider yöneticilerin yetiştirilmesi ve personel ihtiyacının bu tip insanlar tarafından yönetilmesi, zaman içerisinde liderlik özellikleri güçlü personellerin de kuruluşlar tarafından tercih edilmesine neden olmuştur. Ücretlendirme, oryantasyon ve işi yönetme becerileri yüksek insanların iş kollarına dahil edilmesi, farklı yönelimler ve stratejiler ile mümkün olabilmektedir. Günümüzde insan kaynakları artık personel seçen değil, personel tarafından seçilen bir olgu olarak görülmektedir. Bu durum aslında rekabet koşulları içerisinde çalışmak zorunda kalan kuruluşları olumlu yönde zorlamaktadır. Çünkü, rakip işletmeler içerisinde alanında uzman ve iş aidiyeti yüksek elemanları bünyelerine dâhil etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu tip bir eğilim, kuruluşlarda eylem planlarını yöneten kişilerin de uzman ve lider pozisyonunda hareket etmelerini gerektirmektedir. Sonuç olarak küreselleşen dünya içerisinde insan kaynaklarının alanında uzman personeli seçme ve kuruluş bünyesinde sürdürülebilir bir çalışma ortamı yaratma noktasında ciddi planlamalar yapmaları gerektiği görülmüştür. Bu planlamalar; teknoloji, liderlik, sosyalleşme, fiziksel ve ruhsal ortamların geliştirilmesi, işe özgü ücretlendirme ve personeli kuruma çekebilecek reklam ve rekabet ortamının hazırlanması şeklinde nitelendirilebilir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları, Ücretlendirme, Strateji, Liderlik, Planlama, Rekabet, Reklam

GİRİŞ

İnsan kaynakları sistemi, örgütlerin çalışma prensiplerini düzenleyen ve yöneten bir olgu olarak görülebilir. Bu sistem, yıllar boyunca insanların çalışma yapısını etkileyerek, bireysel şirketlerden, çok uluslu şirketlere uzanan derin bir yol haritası çıkarmıştır. Ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilmesi, personel temini ve örgütün hedeflerine ulaşması açısından oldukça faydalı olduğu görülen bu sistem; örgütlerin liderlik alanında da kazanımlar sağlamasına yol açmıştır (Cooke vd.,2020). İnsan kaynakları sistemi örgütsel bağlılığı artıran ve iş olanaklarından elde edilebilecek verimi yükselten bir planlar bütünü olarak görülebilir. Bu planların çalışanlar üzerinde oldukça fazla etkisi vardır. Nitekim planlanan uygulamalar, örgütün işe alım süreci ile iş yerinin vizyon ve misyonuna uygun bir aksiyon oluşturmaktadır (Boon vd.,2019). Günümüzde artan yaşam beklentileri ve ekonomik pazar arayışları insanları farklı yönetim stratejilerine yöneltmektedir. Bu stratejiler yapay zekâ desteği ile gelen yeni ekonomik farklılıkları içermektedir. Özellikle teknoloji odaklı gelişimler insanların mevcut yönetim politikalarını sorgulamalarına neden olmaktadır. Çünkü buharlı makineler ile başlayan endüstri devrimi, zamanla yerini daha gelişmiş makinalara bırakmıştır. Bu durum, insan kaynakları sistemini daha gelişmiş ve yenilenmiş bir sisteme doğru gelişmeye zorlamıştır (Filizöz ve Orhan, 2018; Göktaş ve Baysal, 2018). Stratejik yenilenmeler genel olarak örgütsel uyum, stratejik uyum ve çevresel uyum olguları üzerinden yürütülmeye çalışılarak, daha doğru ve etkili bir insan kaynakları sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu noktadan hareketle, uygulanan politikaların örgütün verimini artıracak nitelikte ve tutarlılıkta olması zorunlu tutulmuştur. Katılım, insan ilişkileri ve çalışan bağlılığını içeren bu politikalar, doğru uygulayan örgütlere ciddi başarı sağlamış ve sürdürülebilir bir stratejinin temellerini atmıştır (Boon vd., 2019; Wood, 1999).

Küreselleşmenin getirdiği güncel yenilikler, insan hayatını kolaylaştırdığı kadar yönetsel zorlukları da beraberinde getirmektedir. Çünkü global satış ve pazarlama ağı aynı şekilde global bir yönetim ağını da desteklemek zorundadır. Dolayısıyla bu tarz bir yoğunluk, kontrol etme kabiliyetini ön plana çıkaracaktır. Bu nedenle küçük ya da büyük örgütler, büyüyen bu pazar alanı içerisinde kontrol edilebilir bir sistem oturtmak zorundadır (Macke, ve Genari, 2019). Son yıllarda dünyada ortaya çıkan pandemi ortamı ise, bu tip bir kontrol zorluğunun en temel örneği sayılabilir. Örgütlerin lojistik zorluklar yaşaması, işten çıkarmalar ve ekonomik problemler, global ölçüde bir sıkıntı yaratarak çalışan kurumların ilerlemesini geçici olarak durdurmuştur. Bu tarz durumlar ise öngörülemeyen kriz ortamlarında insan kaynaklarının kriz yönetimi ve genel stratejilerinin önemini ortaya koymuştur. Pandemi ve buna benzer etkiler

mevcut işleyişin zorlanmasına ve acil önlem planlarının devreye konulması konusunda etki göstermelidir. Bu nedenle etkili ve yürütülebilir olan insan kaynakları sistemi örgütler için hayati önem taşımaktadır (Kalogiannidis, 2021). Dolayısıyla gelişim ve değişimin odak noktası olarak görülen insan kaynakları sistemi, geliştirilmesi zorunlu sistemler bütünü olarak tanımlanabilir. Örgütün varlığını ve devamlılığını koruyan, etkili kriz yönetimi, verimlilik, sürdürülebilirlik, örgüt aidiyetinin sağlanması ve çalışan haklarının korunması konusunda öncelikleri olan bu kurumsal yapı; zaman içerisinde teknoloji ve global ağdan etkilenerek pozitif olarak gelişimini sürdüren bir olgu olarak görülebilir. İnsan kaynakları yönetiminin bu nedenle birden çok görevi olduğu bilinmelidir. Söz konusu görevler ise örgütün misyon ve hedeflerine uygun olmalıdır (Kalogiannidis, 2021; Tuna ve Çelen, 2020).

Personel alım stratejisi

İnsan kaynakları sisteminin en önemli görevlerinden biri de örgüt içerisine alınan personelin seçimidir. Bu işlem, örgütün hedeflerine uygun çalışabilecek ve eğitimi bu yönde olan kişilerin içerisinden yapılmaktadır. Bu noktada örgüt; kendi hedeflerine uygun insanı seçerken, o kişinin de örgütten beklentisini sağlayabilecek şekilde hareket etmek zorundadır. Çünkü örgütsel aidiyetin kazanılması her iki tarafın faydasına olacak şekilde olmalıdır (Köklü, 2018; Kılıçarslan ve Marşap, 2018). Örgütler işe alım sürecinde güvenilirliği kanıtlanmış çeşitli ölçüm metotları kullanabilirler. Ancak ölçümler her aday için uygun olmayabilir. Bu noktada insan kaynakları birimi, hedeflere yönelik ölçüm araçları geliştirmek zorundadır. Aynı zamanda birden fazla katılımcının benzer ölçüm metotları ile değerlendirilmeye çalışılması ise ayrı bir problem olarak karşımıza çıkabilir. Bu nedenle literatür genel kabul gören görüşler neticesinde örgütlerin benzer ölçüm metotları yanında kendilerine özgü ölçüm metotları ile hareket ettiklerini göstermektedir (Beijer vd., 2021). İşe alım süreci aslında örgütlerin kurumsal yapısını da ortaya çıkaran bir durumdur. Nitekim iş arayan insanlar, ilgilendikleri örgütün sosyal ve kurumsal yapısından etkilenirler. Dolayısıyla kurumsallığı düşük bir örgüte talep de az olacaktır. O nedenle insan kaynakları birimi, işe alım sürecini yönetirken, katılımcıların eğitim ve deneyimlerinin üzerine ekleme yapabilecekleri bir vizyon da oluşturmak zorundadır. Bu sayede iş arayan kişiler; kendi becerileri ile örgütün kendilerine vereceği vizyonu karşılaştırırlar ve bu durum onların seçimlerini olumlu yönde etkiler (Johnson vd.,2020). Literatür incelendiğinde küçük ya da büyük ölçekli tüm firmaların bu tarz stratejiler güttükleri görülebilmektedir. Nitekim günümüzde insan haklarına ve hayatına verilen önem oldukça belirleyici olmaktadır.

İşe alım süreci, motivasyon, aidiyet ve örgüt prensipleri üzerinde doğrudan etkilidir. Nitekim bir örgüt, çalışanlarına ekonomik, sosyal ve çevresel olarak ne kadar fazla imkân sunarsa, o kadar fazla talep görmektedir. Bu durum, örgütlerin çalışanlarına yaptıkları yatırımların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla insan kaynakları yönetiminin çalışanlara yaptıkları ekonomik ve sosyal yatırımlar, bağlı bulundukları örgütün hedeflerine ulaşmasını da hızlandırmaktadır. Bu etki, çalışanların verimli bir işgücü sunması, örgütsel iklimin iyileşmesi ve örgüt kültürünün gelişmesi olarak açıklanabilir (Ansari vd.,2021). İnsan kaynakları yönetiminin uzun vadeli hedeflere uygun stratejik planlamalar yapması gerektiğinden, çalışan hakları, çevresel iyileştirmeler, ekonomik geliştirmeler ve çalışanlar arası iş birliği gibi konularda uzman olması beklenmektedir. Bu nedenle çalışma saatleri, ücretlendirme, sosyal haklar ve iş güvenliği gibi konularda çalışanlarına örnekler sunmak zorundadır. İş piyasasının sürekli değişken olduğu düşünüldüğünde, bu tarz aksiyonların örgüte işgücü kazandırmak adına önemli olduğu görülmektedir. Çünkü rekabet ve çalışanın rolü örgütün devamlılığı konusunda hayati öneme sahiptir (Davidescu vd., 2020). Günümüzde küreselleşme ağı maalesef hızlı ve özensiz çalışma koşulları yaratmaktadır. Çalışma koşullarındaki dengesizlik ve istikrarsızlık çalışanların örgütlere karşı temkinli yaklaşımlarına yol açmaktadır. Dolayısıyla örgütler, bu noktada iyimser bir politika izlemeli ve karşılaşılabilecekleri mali krizlere, işgücü kaybına ve diğer olumsuz etkilere karşı önleyici politikalar geliştirmelidir. Bu durumda en önleyici etki; çalışanların mali ve sosyal haklarının sonuna kadar korunması ve olası kriz ortamlarına karşı önleyici tedbirler alınmasıdır (Salas-Vallina vd.,2021). Söz konusu tedbirlere ekonomik iyileştirmeler, çalışanların sosyal haklarının eksiksiz korunması, iş güvenliklerinin güvence altına alınması, farklı rekreatif etkinlikler ile sosyal hayatın ve iletişimin güçlendirilmesi ve izin-tatil gibi imkanların eksiksiz sunulması verilebilir.

Lider yönetici stratejisi

Liderlik kavramı klasik yöneticilik olgusunun günümüz koşullarında beklenen performansı verememesi üzerine ortaya çıkmış ve süreç içerisinde kendisini geliştirerek farklı modellerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Liderler genel olarak örgütlerin hedeflerine ulaşabilmesi konusunda hassastır. Özellikle yetki ve sorumluluk gibi kavramlarda ustalaşan liderler, günümüzde insan popülasyonunun artmış olması ve farklı becerilerin ortaya konulması itibariyle gelişim kazanmıştır. Lider yöneticiler örgüt içerisinde amaçlara hizmet ederken, kendi becerilerini de ortaya koyarak çalışırlar. Bu durum örgütün misyon ve

hedeflerini geliştiren bir süreç ortaya çıkarır ve örgütsel başarıyı olumlu yönde etkiler (Biber, 2019).

Liderlik konusunda çalışan araştırmacılara bakıldığında bu olgunun önemi üzerine derinlemesine araştırmalar yapıldığı ve çeşitli modeller ortaya konulduğu görülmektedir. Özellikle son yıllarda geliştirilen modellere bakıldığında, bunların izleyenleri tarafından örnek alınan, takipçilerinde motivasyon duygusunu geliştirebilen, örgütün misyonuna uygun hareket edebilme kabiliyetine sahip ve kurumsal yapıyı koruyabilen insanlar üzerinde olduğu görülmektedir. Aslında lider yöneticileri, klasik yöneticilerden ayıran en önemli unsur budur. Çünkü takipçilerini sadece yöneten ve onlardan bir şeyler bekleyen insanların aksine, lider; onlar ile yol alabilme becerisine sahip olmalıdır. Özellikle günümüzde liderlik kavramı genişleyen ekonomik ve sosyal pazar içerisinde yeni modeller ile gündeme gelmeye başlamıştır. Son zamanlarda ortaya çıkan liderlik modelleri, bilinen modellerin aksine günümüz koşullarına daha uyumlu görünmektedir (Akkaya vd., 2020).

Liderlik kavramının küreselleşen dünyada çalışan ve yönetici arasındaki uyumu en iyiye getirme konusunda oldukça etkili olduğu görülmektedir. Bu noktada davranışların yönlendirilmesi esas alınarak, örgüt içerisinde kaliteli bir ilişki kurulması hedeflenmektedir. Dolayısıyla klasik yönetici akımından uzaklaşmak ve sürdürülebilir bir iletişim metodu ile hareket etmek, örgütler için benzersiz bir avantaj sunmaktadır. Nitekim ast-üst ilişkisinin çatışma olmaksızın sağlandığı, kişisel değerlerin yüceltildiği ve yatay-dikey ilişkinin sağlandığı örgütlerin hedeflerine daha uyumlu ulaşacakları aşikardır. Özellikle olumlu bir örgüt iklimi yaratmak adına lider-çalışan ilişkisine dikkat edilmelidir. Bu nedenle günümüzde modern liderlik yaklaşımları geliştirilmiş ve incelemeye alınmıştır (Eryılmaz, 2019).

İnsan kaynakları yönetiminde kullanılan güncel liderlik yaklaşımları:

a. Dönüşümsel lider

Dönüşümsel liderlik kavramı genel olarak “yenilikçi” ya da “model alınan” bir liderlik tarzı olarak görülebilir. Bu liderlik tarzında takipçiler ile lider arasında sağlıklı bir iletişim vardır ve takipçiler; lideri örnek alma konusunda isteklidirler. Kişisel gelişim ve bireysel ihtiyaçların önemli olduğu ve liderin bu tip ihtiyaçlara karşı takipçilerini gözettiği görülmektedir. Aynı zamanda lider, takipçilerinden beklenenin fazlasını yapmasını ister ancak bu durum profesyonel bir iş dengesini gerektirir. Dolayısıyla dengeli bir iletişim metodu bu liderlik modelinde etkindir. Örgütsel bağlılığı destekleyen bir süreç olarak görülebilir. Nitekim bu liderlik modeli örgütsel iklimi olumlu yönde iyileştirir ve çalışanlarına pozitif geri bildirimler sağlar.

Dönüşümsel liderlik modeli dört farklı model ile karakterize edilmektedir. Bunlar genel olarak aşağıda verilmiştir (Gedik, 2020):

- **İdealleştirilmiş etki:** Takipçileri için rol model olmayı öngörür ve doğru olanın yapılması yönünde çalışır.
- **Motivasyon:** Liderin takipçileri ile vizyon geliştirmesi ve hedeflere yönelimi artırması.
- **Entelektüel uyarım:** Takipçilerin kapasitelerini geliştirmek amacıyla yenilikçi uygulamalar geliştirmeye çalışır ve bu yönde teşvik eder.
- **Bireysel destek:** Takipçilerin ihtiyaçlarına yönelerek, onların potansiyellerini yükseltmeye çalışır.

Dönüşümsel liderlerin birey ve grup organizasyonu becerileri oldukça yüksektir. Dolayısıyla takipçilerine hem bireysel destek hem de grup desteği verebilirler. Bu stratejileri onların en güçlü olduğu yönleridir. Dönüşümsel liderin grup dinamiği üzerinde etkisinin güçlü olması, onun örnek alınan bir insana dönüşmesinin de anahtarı olarak görülebilir. Çünkü bu tarz bir liderin başarısızlığı tüm grup dinamizminin çökmesine ve bunun sonucunda da ekip çalışmasının sonlanmasına neden olacaktır. Liderler bu nedenle kalıcı bir değişimden sorumludur. Takipçilerini belirli yönlerde stratejik hedeflere göre şekillendirir ve onları yönlendirir. Sağlamak istediği kalıcı değişimi aynı şekilde takipçilerine de yansıtır ve bu sayede örgüt iklimi üzerinde olumlu bir hava yaratarak, kalıcı bir örgüt kültürü oluşturur. Bu liderlik tarzının günümüzde popüler olmasının altında yatan en önemli unsur aslında takipçilerinin bilinçaltında yatan düşünceleri hayata geçirebilmesidir. Bu nedenle doğru strateji geliştirmede ustalaşmıştır (Siangchokyo vd.,2020).

b. İşlemsel lider

İşlemsel lider, yönetim, denetim ve organizasyon yapısı ile ilgilenir. Grup performansı oldukça önemlidir. Takipçileri ile görüş alışverişinde bulunur ve ödüllendirme sistemlerini kullanır. Kişisel gelişim bu liderlik modelinde de önemlidir. Liderlerin takipçilerinden örgüt misyonuna dair performans beklentileri vardır ve koşullu ödüller ile bunu sağlamaya çalışır. Dolayısıyla bu liderlik modelinde performans karşılaştırması oldukça önemlidir ve tamamen hedef odaklıdır. Futbol antrenörleri işlemsel liderlik modelinin güzel bir örneği olabilir. İşlemsel liderlik modelinin bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Özellikle rekabet konusunda hassas olan bu liderler, takipçilerini bu konuda yanlış yönlendirebilirler. Rekabet merkeziliği bazı zamanlarda örgütün çalışma prensiplerine zarar verebilir ve yönlendirme eksikliği yaşatabilir. Aynı zamanda bu liderlik modelinde yer alan “kazanç sağlama” güdüsü takipçilerin

davranışlarına olumsuz yansiyabilir ve onlarda işgücünü düşürme tehlikesi yaşatabilir (Başar, vd.,2021; Gedik, 2020).

İşlemsel lider çalışmalarına bakıldığında liderlerin takipçilerine dürüstlük olgusunu kazandırmaya çalıştığı görülebilmektedir. Aynı zamanda işlemsel liderler stil sahibi insanlardır. Sorumluluk bilinçleri oldukça yüksektir ve bu sorumluluk duygusu arkadaşlarını da kapsar. İşlemsel lider anlayışında üstler astların ihtiyaçlarına hakimdir ve beklentilere göre değişim yapar. Dolayısıyla liderler, takipçilerinin kişisel çıkarlarına duyarlıdır. Bu durum onların yaptıkları iş konusunda kendilerini değerli hissetmelerini sağlar. İşlemsel lider astların çalışmalarına odaklanarak, onların var olan çalışmalarını sürdürebilmelerine olanak sağlar ve bu yönde mücadele eder. Çalışma sistemleri ve bu sistemlerin sürdürülebilirliği bu noktada çok önemlidir (Purwanto vd., 2020). İşlemsel lider için başarı ve onu oluşturan yapılar oldukça hassastır. Nitekim başarı için grubun etkin yönetilmesi ve herkese fayda sağlaması gereklidir. Elbette işlemsel liderler istenmeyen davranışlara karşı birtakım engeller geliştirebilirler. Bu engeller çeşitli psikolojik cezalardan oluşabilir. İşlemsel liderlerin takipçilerine sağladığı motivasyon faktörü kapasitenin artımına yönelik bir ödül sistemi olabilir. Kararlılık bu liderler için oldukça önemlidir. Kararlı bir duruş sergilemenin takipçileri daha iyi motive edeceğini ve işlerin daha sürdürülebilir olacağını düşünürler. Proje temelli çalışan örgütlerde söz konusu ödül sistemi daha etkin olmaktadır. Nitekim olağanüstü işler sergileyen çalışanlara karşı liderlerin gösterdikleri tutum oldukça tatminkardır (Alrowwad ve Abualoush, 2020).

c. Etkileşimci lider

Etkileşimci liderlik günümüzde yeni sayılabilecek modellerden bir diğeri olarak literatürde kendisine yer bulmaktadır. Bu liderlik modelinin en önemli stratejilerinden birisi, takipçilerinin aidiyet kavramını yükseltmek ve örgüt hedeflerine uygun ödüller vererek onları motive etmektir. Ancak bu motivasyon için takipçilerini önceden bilgilendirir ve onlara hangi yolda ilerlemeleri konusunda açıklayıcı argümanlar sunar. Bu strateji aslında onların örgütün misyonuna uygun hareket etmelerini sağlamak ve istenilen sonucun alınmasına yönelik yapılan bir aksiyondur.

Etkileşimci lider performansı artırmaya yönelik stratejilerini aşağıda yer alan dört ayrı süreçte gerçekleştirebilir (Cıranoğlu, 2020):

- **Koşullu ödüllendirme:** Bu yöntemde lider, takipçilerinden istediği hedeflere ulaşılması noktasında, olumlu veya olumsuz tepkiler verebilmektedir. Bu noktada verilen olumsuz ve olumlu mesajların

çalışanın performansına olan etkilerine dikkat etmek gerektiği unutulmamalıdır.

- **Aktif istisna yönetimi:** Bu yöntemde performans sürekli gözden geçirilir ve hataların izlenmesi amaçlanır.
- **Pasif istisna yönetimi:** Bu yöntemde ise takipçiler sürekli izlenmez ancak hatalar olduğunda düzeltme önlemleri alınır ve ciddi problem olmadığı sürece müdahale olmaz.
- **Tam serbestlik tanınması:** Bu yöntemde ise çalışanlara karşı tamamen serbestlik tanınması söz konusudur. Sorumluluk almaktan kaçınan lider, çalışanları tarafından fikirleri sorulmadığı müddetçe müdahalede bulunmaz.

Etkileşimci liderler gelenekleri sürdürmek ve grup içerisinde pozitif davranışlar yaratmak üzere becerilerini kullanırken, dönüşümsel lider gibi yenilik getirecek davranışlardan ise uzak kalabilmektedirler. Bu nedenle söz konusu model bazı örgütler için olumlu görünmeyebilir. Liderlerin örgüt için çalışmaları, örgüt çalışanları ile hareket edebilme kabiliyeti göstermeleri, grup performansını etkileyen en önemli etkenlerden biridir. Dolayısıyla etkileşimsel lider diyebileceğimiz model son dönemlerde çalışan performansının doğru yansıtılması ve iş tatmini üzerine yapılan araştırmalarda kendisini sıklıkla göstermektedir (Kalsoom vd.,2018).

d. Serbest bırakıcı lider

Serbest bırakıcı liderlik modeli, literatürde kamu çalışmaları ya da çalışanları üzerinde yapılan araştırmalarda görülmektedir. Kamu çalışmalarının bu liderlik modeli ile ilişkilendirilmesinin ana nedeni düşük performans gösteren yerlerde bu tip modellerin örneklerinin görülmesidir. Liderlik çalışan performansı ve örgüt performansına etki eden bir olgudur. Örgütsel bağlılık ise ast-üst ilişkisinden, ekonomik ve fiziki koşullara kadar birçok etkenin bir araya gelmesi ile oluşan bir ortam sunmaktadır. Serbest bırakıcı liderlik modelinde ise çalışanların performanslarının gerekli görülmedikçe izlenmemesi ve problemlerin çözüm olanaklarının çalışanların sorumluluğuna bırakılması görülmektedir. Aslında bu liderlik modelinde yönetsel baskı ya da becerilere çok az ihtiyaç duyulmaktadır. Daha doğrusu sözde bir liderlik vardır. Dolayısıyla takipçiler çalışmalarında kendi hallerine bırakılırlar. Liderler sorumluluklarını reddederek karar almaktan kaçınabilirler. Bu tür liderlik biçimi, uzmanlık gerektiren ve bilimsel çalışmalar yapılan ortamlarda daha sık görülmektedir. Bu tip yerlerde sorumluluk, liderden çok takipçilerin kendi alanları içerisinde değerlendirilmektedir (Donkor ve Zhou, 2020).

Serbest bırakıcı liderlik, yenilik getiren ya da ödüllendiren liderlik modellerinin aksine çevreleri ile etkileşimden kaçınarak sorumlulukları dikkate almazlar. Pasif bir liderlik söz konusudur ve bırakınız yapsınlar tarzı bir yönetim şekli hakimdir. Bu liderlik tarzı etkisiz kalabildiği için örgüt çalışanlarından geri bildirim alma konusunda geri kalabilirler. Dolayısıyla örgütte ciddi bir ilerleme ya da rekabetçi bir ortam yaratamayabilirler. Bu tarz durumlar kuruluşlarda farklılıklara yol açabilir. Bazı kurumlar bu tarz liderlik tarzı ile başarılı sonuçlar alırken, bazıları ise bundan olumsuz etkilenirler. İş tatmini azalabilir ve bu durum çalışanları zor bir duruma sokabilir. Ancak bilimsel bazı ortamlarda çalışanlar kendi sorumluluklarına sahip oldukları için bu tarz yönlendirmeden dolayı kaygı ya da sıkıntı yaşayabilirler (Breevaart ve Zacher, 2019). Bu modelin en olumlu tarafı çalışanların kendi planlarını oluşturabilmesidir. Nitekim lider, bu konuda işlerin yürütülmesi konusunda sorumlu olduğunu bilir ancak örgütün yapısı gereği, çalışanlarını serbest bırakarak, kendi plan ve programlarını yapmalarına olanak sağlar. Çalışanlar bu model içerisinde kendi hedeflerini de belirleyebilir ve bu konuda kendilerini rahat hissedebilirler. Sorumluluk duygusunu kendi kendilerine kazanırlar ve bu durum onları bazen ortak amaçlar için birlikte hareket etme konusunda motive edebilir (Tunçbilek ve Muhammet, 2020).

e. Vizyoner lider

Günümüzde örgütlerin hızlı değişimleri içerisinde güncel rakipler ile ciddi bir çalışma ve kendine yer edinme stratejisi içerisinde yer aldıkları görülmektedir. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan teknolojik gelişmelerin süreç içerisinde hızlı ve pratik çözümler ürettiği ancak bu bağlamda insanların çalışma koşullarını da bir yandan artırarak, bir yandan da zorlaştırarak geliştiği görülmektedir. Dolayısıyla bu tür bir çalışma ortamında örgütler, ayakta durmak ve ticari hayatlarını ya da hizmet ağlarını devam ettirebilmek için etkili yöneticilere ihtiyaç duymak zorunda kalmışlardır. Vizyoner lider işte tam bu ihtiyacın karşılığı olmaktadır. Nitekim modern dünya etkili bir iletişim ve hızlı bir değişim ile hareket etmektedir. Örgütlerin vizyonu ise bu ağ içerisinde ihtiyaç duyulan kurumsallaşmayı sağlayan en önemli araçlardan biri olarak görülmektedir (Koçer ve Bostancı, 2020).

Vizyoner liderlik aynı zamanda üyeleri tarafından ortaklaşa yapılması gereken çalışmalara ve çabalara bir anlam kazandırmayı amaçlayan bir yapı olarak görülmektedir. Hedeflere karşı bir amaç ve anlam yükleyerek, örgütün net bir vizyonu olmasını sağlar. Aynı zamanda lider, takipçilerine talimat verebilmeli ve onları denetleyebilmelidir. Ancak bu durum otoriter bir yapı olarak sergilenmemeli, tam aksine çalışma isteğini artıran bir düzlemde

olmalıdır. İletişime açık, ast ve üst dengesinin korunarak ortak bir koordinasyon sağlanabilmelidir. Vizyoner liderin en önemli noktası ise, kendine karşı saygılı ve öz değerlerine sahip biri olmasıdır. Cesaretli bir yapıda olan ve çalışanlarını koruyan bir kişiliğe bürünerek, onlara yol gösterici olmalıdır. Dolayısıyla istikrarlı bir yapıda hareket edebilmeli ve örgütün iklimini koruyabilmelidir (Sunarto vd., 2020).

Vizyoner lider üretken olmalı ve düzgün bir eğitim vizyonu oluşturmalıdır. Takipçilerinin eğitim süreçlerini doğru yönetebilmeli ve onların iletişim teknolojileri konusunda eğitimi olmalarına dikkat etmelidir. Vizyoner lider çağın gerekliliklerini yakalayabilen ve bunları çok iyi kullanabilen biri olarak görülmektedir. Profesyonel antrenörler, farklı mucitleri olan iş adamları, mentorlar ve kendini geliştirmiş eğitimciler bu tip liderlik modeline örnek olabilecek insanlardır. Bunlar için bireysel değişim ile örgütsel bir değişim de gereklidir. Bu nedenle tüm teknolojik gelişmelere karşı istekli davranırlar (Prestiadi vd.,2019).

Liderlik kavramının günümüzde bu kadar önemli olmasının nedeni aslında klasik yönetim anlayışının güncel iş kollarında gösterdiği uyumsuz ve başarısız yönetim şeklidir. Klasik yönetim anlayışının son zamanlarda terk edilmesinin başlıca sebebi ise örgüt iklimini olumlu yönde koruyamamasıdır. Lider yöneticiler artık her örgütte aranan kişilikler olarak karşımıza çıkmaktadır. Başarılı yöneticilerin bu tarz lider yöneticilerin arasından çıkması ise bizleri şaşırtmamalıdır. Lider yönetim anlayışı elbette sürekli güncellenen ve değişen bir olgudur. Dolayısıyla güncel liderlik modelleri sürekli zaman içerisinde değişim gösterecektir.

Ücretlendirme stratejisi

Ücret uygulaması, maaş ve sosyal yardım anlamına gelen insan kaynakları yönetimi uygulamalarından biridir. Ücret politikaları, uygulama stratejilerinde önemli bir role sahiptir. Ücretlendirme stratejisinde; rakiplere göre yüksek düzeyde ücret verilmesi, şirketin kaliteli çalışanları çekmesini ve elde tutmasını sağlayabilir, ancak bu durum şirketin genel işgücü maliyetleri üzerinde olumsuz bir etki yaratabilir. Ücretlendirmeler için çalışanlar, performansa bağlanarak, şirket için belirli faaliyetler ve performans düzeyleri talep edilebilir. Genel olarak, ücret uygulaması, çalışanların işe alım sürecinde oldukça etkilidir. Çalışanlar kalitelerini göstermek adına yüksek iş performansı altına kalabilirler çünkü aksi bir durumda işlerini kaybedebilirler. Dolayısıyla daha çok çalışıp, daha çok kazanmak isterler. Ücret uygulamaları aynı zamanda iş tatmini ile doğrudan bağlantılıdır. Bu nedenle yüksek ücret, çalışanların iş aidiyetini artıran noktalardan biri olarak görülebilir (Mudor, 2011).

Çalışanlarda iş esnekliği ve iş tanımı, ücretlendirme boyutunda oldukça önemlidir. Nitekim çalışanların iş ve sosyal yaşamları arasında dengeli bir çizgi bulunmak zorundadır. Bu durum iş tatminini artıran bir nitelik olabilir ancak yetersiz ücretlendirme olursa, bu durum onların verimini düşürebilir. Günümüzde birçok işyeri pandemi sürecinde çevrim içi çalışma koşullarını test ederek, yeni yaklaşımlar ortaya koymaktadır. Bu durum aslında ücretlendirme politikası için uygun bir alternatif olabilir. Nitekim evden çalışma imkânı, çalışanın diğer ekonomik harcamalarını kısan önemli bir etkidir. Dolayısıyla bu tarz yaklaşımların günümüzde kullanılması ve hibrit uygulamaların desteklenmesi, yönetim stratejileri açısından etkili görülebilir (Davidescu vd., 2020).

Personel maaşları, kuruluşlar için hiçbir zaman belirsiz ve tanımsız olmamalıdır. Ücretlendirmeler, personelin performansı ve kıdemi üzerinden verilmelidir. Dolayısıyla iş gücü ve statü burada önemlidir. Belirsiz ve tanımsız iş alanları gibi belirsiz ücretlendirmeler de çalışan açısından sağlıklı bulunmamaktadır. Kuruluşlar arasındaki rekabet ise, ücretlendirme politikasını belirleyen bir diğer önemli noktaların başında gelebilir. Nitekim aynı işi yapan farklı kuruluşların olması, ücret politikalarının belirlenmesinde etkili olur ve işveren ile iş gören arasındaki dengeyi sağlar. Çalışanlar kuruluşun yapısı, örgüt iklimi ve kültürü ile iş verimi ve ücretlendirme politikasını gözden geçirir ve ona göre karar verir (Meng vd.,2018).

Ücretlendirme, genel olarak sektöre, konuma ve deneyime göre büyük ölçüde değişir. Eğitim, sertifika ve uzmanlık becerileri gibi faktörler para kazanma potansiyelini etkileyebilir. Maaş pazarlığı, her seviyedeki çalışan için temel bir beceridir. Ücretlendirme konusunda şeffaflık, ücret eşitsizliklerini azaltmaya ve işyerinde eşitliği teşvik etmeye yardımcı olabilir.

Ücretlendirmede deneyim, sektör ve lokasyon ilişkisi

Ücretlendirmeler; sektöre, konuma ve deneyim düzeyine bağlı olarak büyük ölçüde değişir. Nitelikli işçilere talebin yüksek olduğu teknoloji veya finans gibi bazı alanlarda, işçilerin altı rakamlı veya daha fazla maaş alması alışılmadık bir durum değilken, eğitim veya sanat gibi diğer alanlarda maaşlar daha düşük olabilir. Ek olarak, yaşam maliyeti daha yüksek olan büyük şehirlerdeki işçiler genellikle kırsal alanlardakilerden daha yüksek maaşlar aldığından, konum farklılıkları, maaşın belirlenmesinde büyük bir rol oynayabilir.

Ücretlendirmede eğitim, sertifika ve uzmanlık ilişkisi

Eğitim durumu, çalışanların kazanma potansiyelini etkileyebilir. Tecrübe kesinlikle maaşta bir faktör olsa da eğitim, sertifika ve uzmanlık becerileri gibi diğer faktörler de kazanç potansiyelini artırmada rol oynayabilir. Örneğin, birçok endüstri belirli sertifikalar veya dereceler gerektirir ve işçiler bu niteliklere sahiplerse genellikle daha yüksek maaşlar alabilirler. Ek olarak, programlama dilleri veya tasarım yazılımı gibi özel becerilere sahip çalışanlar da daha yüksek maaşlar alabilirler.

Ücretlendirmede sosyal medya ilişkisi

Günümüzde sosyal medya araçları da ücretlendirme konusunda etkili bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sayısız sosyal medya araçları her gün gündemimize girmekte ve iş olanakları da bu platformlar üzerinden yürütülmektedir. Kuruluşlar artık günümüzde sosyal medya hesaplarını yöneten insanlara da ücretlendirme yapmaktadır. Çünkü bu tarz uygulamaların takip edilmesi, yönetilmesi ve düzenli paylaşımlarda bulunulması, ilgili kuruluşun kurumsal vizyonu için oldukça önemlidir. Bu nedenle artık bu platformlar ile ilgilenen profesyonel insanlar ortaya çıkmaktadır ve bu durum yeni bir iş konu olarak görülmektedir. Ciddi bir mesai ve yaratıcılık isteyen bu uygulamalar, eğer doğru kullanılırsa, kuruluşu, rekabet anlamında öne çıkarmaktadır. Aynı zamanda kuruluşların da kendilerine ait sosyal medyaları olabilir ve bunlar kurum içi yönetimlerde etkin olarak kullanılabilir. Medya uygulamaları bir taraftan da personel bilgisi toplanması ve bilgi paylaşımının yapılabilmesi için de kullanılabilir. Bu durum ise ayrı bir mesai gerektirmektedir. Söz konusu yaklaşımların her biri aslında bir ücrete tabidir ve ilgilenen kişiler için bir iş koludur. Dolayısıyla ücretlendirme gerekmektedir (Leftheriotis ve Giannakos, 2014).

Glassdoor tarafından hazırlanan bir rapora göre, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki sosyal medya yöneticileri yılda ortalama 70.328 dolar maaş almaktadır (www.glassdoor.com). Ancak bu rakam şirketin büyüklüğü, işin yeri, sosyal medya yöneticisinin deneyim düzeyi gibi birtakım faktörlere bağlı olarak değişiklik gösterebiliyor. Ayrıca, farklı sektörler farklı maaşlar sunabilir; örneğin finans veya sağlık sektöründeki bir kişi, perakende sektöründeki birinden daha fazla kazanabilir. Sosyal medya yöneticileri için bir diğer önemli husus, sorumluluklarının kapsamıdır. Birincil görevler genellikle sosyal medya hesaplarını yönetmeyi, içerik stratejileri geliştirmeyi, ilgi çekici içerik oluşturmayı, sosyal medya ölçümelerini analiz etmeyi ve pazarlama hedeflerine ulaşmak için diğer ekiplerle iş birliği yapmayı içerir (Saravanakumar ve SuganthaLakshmi, 2012). Bu sorumlulukları yerine getirmek için gereken

deneyim ve uzmanlık, bir sosyal medya yöneticisinin maaşını etkileyebilir. Geleneksel istihdamın yanı sıra, serbest sosyal medya yöneticileri birden fazla hesabı yöneterek, içerik takvimleri oluşturarak ve pazarlama stratejileri sağlayarak önemli maaşlar kazanabilir. Bazı durumlarda, sosyal medya yöneticileri, şirketin katılımını ve büyümesini sağlama yeteneklerine bağlı olarak performansa dayalı ödeme yapıları veya komisyonlar için pazarlık bile yapabilir (Dwivedi vd.,2015).

Sonuç olarak, sosyal medya yönetimi, sektöre girmek isteyen iş arayanlar için çok fazla potansiyele sahip, hızla büyüyen bir alandır. Maaşlar çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilse de doğru deneyim ve uzmanlık ile sosyal medya yöneticileri rekabetçi maaşlar kazabilirler.

Rekabet stratejisi

Günümüzün hızlı tempolu iş dünyasında, şirketler sürekli olarak rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmenin yollarını aramaktadır. Başarılı işletmeler, kendilerini diğerlerinden ayıran ve kendi pazarlarında başarılı olmalarını sağlayan rekabetçi bir strateji oluşturabilir ve uygulayabilirler. Basit bir ifadeyle, rekabet stratejisi, bir şirketin aynı sektördeki diğer şirketlere göre rekabet avantajı elde etmek için uyguladığı yaklaşımlardır. Bir şirketin rekabet stratejisi, sürekli olarak rakiplerinden daha iyi performans göstermesine ve pazardan daha büyük bir pay almasına izin vermesi şeklinde tanımlanabilir (Putra, 2022).

Rekabet stratejisi türleri

İşletmelerin rekabet avantajı elde etmek için kullanabilecekleri birkaç farklı rekabet stratejisi vardır. Bunlardan biri; şirketin kendi endüstrisinde düşük maliyetli üretici olmayı hedeflediği maliyet liderliğidir. Bu durum, ürün veya hizmetleri rakiplerinden daha düşük bir fiyata sunmalarına olanak tanır ve sonuç olarak fiyat bilincine sahip müşteriler için önemli bir satış stratejisi olarak görülebilir. Diğer bir strateji ise, bir şirketin benzersiz özellikler, tasarım veya kalite sunarak ürün veya hizmetlerini rakiplerinden ayırdığı farklılaşmadır. Müşteriler bu benzersiz özellikler için para ödemeye istekli olduğundan, şirketin ürünleri için daha yüksek bir fiyat talep etmesine olanak tanır. Odaklanma stratejisi ise, şirketlerin özellikle bir pazarı hedefledikleri ve ürün veya hizmetlerini bu pazara göre uyarladıkları durumlarda rekabet avantajı elde etmek için kullanabilecekleri bir stratejidir. Bu durum, onların söz konusu pazarda uzman olmalarını ve müşterilerine benzersiz bir değer teklifi sunmalarını sağlar (Kemer, 2022).

Rekabet stratejisi oluşturma

Şirketler rekabet stratejisi oluştururken rakiplerini ve faaliyet gösterdikleri pazarı analiz ederek işe başlamalıdır. Bu analiz, pazardaki fırsat ve tehditlerin yanı sıra güçlü ve zayıf yönlerin belirlenmesine yardımcı olacaktır. Şirketler ayrıca, onları rakiplerinden ayıran benzersiz güçlü yönler ve yetenekler olan temel yetkinliklerini de belirlemelidir. Temel yetkinlikler; teknoloji, dağıtım, pazarlama veya diğer alanlarla ilgili olabilir ve şirketler rekabet avantajı elde etmek için bu yetkinliklerden yararlanabilir. Bir şirket güçlü yanlarını ve yetkinliklerini belirledikten sonra, yukarıda belirtilen rekabet stratejileri türlerinden birini veya daha fazlasını seçerek stratejisini belirlemelidir. Bu, şirketin pazarda yeniden konumlandırılmasını, ürün veya hizmetlerin yeniden tasarlanmasını veya yeni pazarlama ve dağıtım kanalları geliştirilmesini içerebilir. Günümüzün rekabetçi iş ortamında, başarılı bir rekabet stratejisi uygulayabilen şirketlerin başarılı olma ve büyüme olasılıkları rakiplerine göre daha yüksektir (Abimbola, 2001).

Reklam stratejisi

Reklam stratejisi, insan kaynakları departmanı da dahil olmak üzere herhangi bir organizasyonun önemli bir parçasıdır. Mevcut rekabetçi iş dünyasında, insan kaynakları pozisyonları için reklam vermek, bir kuruluş içindeki pozisyonlar için en uygun adayları çekmek ve işe almak için oldukça kullanışlı görülür.

Reklam stratejisi oluşturabilmek için aşağıda yer alan belirli adımlar gözden geçirilmelidir (Arulrajah vd.,2015; Casper, Wayne ve Manegold, 2013; Ryan vd., 2000).

Anlaşılır tanımlamalar:

İlk olarak, doğru adayları çekmeye yardımcı olacağından, iş ilanı kesin ve anlaşılır olmalıdır. Reklam; yapılacak olan işi kısa ve öz bir dille açık olacak şekilde tanımlamalıdır. Bu yöntem, adayların, reklamı yapılan iş için gerekli niteliklere sahip olup olmadıklarını kolayca anlamalarını sağlayacaktır.

Hedef kitlenin belirlenmesi:

Reklam; amaçlanan hedef kitleye yönelik olmalıdır. İşveren, iş ilanı panoları, özel web siteleri ve sosyal medya gibi ilgili profesyonel ağlar dahil olmak üzere hedef kitlenin en çok görebileceği yere yerleştirildiğinden emin olunmalıdır.

Kullanılan dil:

İş ilanlarında doğru üslup ve dilin kullanılması, kapsayıcı olması ve önyargılı bir dilden kaçınılması önemlidir. İş ilanları cinsiyet ayrımı gözetmeyen bir dil kullanılmalı ve başvuru sahibinin yaş, cinsiyet veya ırkına dayalı becerileri ve nitelikleri hakkında varsayımlarda bulunmaktan kaçınılmalıdır.

Bakış açısı:

İş ilanı, adaylara şirket kültürü, çalışma ortamı ve şirket içerisinde çalışmak için harika bir yer sunan diğer yönler hakkında genel bir bakış açısı sunmalıdır. Bu durum, adayın beklentilerini şirketin beklentileriyle uyumlu hale getirmeye yardımcı olacağından, iş tatmini şansını ve başarılı bir işe alım sürecini artıracaktır.

Dolayısıyla reklam stratejisi, organizasyon için yüksek kaliteli adayların başarılı bir şekilde işe alınmasıyla doğrudan ilgili olduğundan, insan kaynaklarının önemli bir yönüdür. Doğru kitleyi hedefleyen ve tarafsız bir dil kullanan, şirket kültürüne genel bir bakış sunan iyi hazırlanmış bir iş ilanları, uygun adayları çekebilmek için zorunlu görülebilir.

SONUÇ

Günümüzde insan kaynakları yönetimi, işgücünü yönetmekten sorumlu olduğu için herhangi bir kuruluştaki kritik bir departman olarak nitelendirilebilir. Yıllar içerisinde insan kaynakları stratejisi de değişerek, günümüz kriterlerine uygun bir hale gelmiştir. İnsan kaynakları dünyasındaki en önemli değişikliklerden biri, insan merkezli bir yaklaşıma geçiştir. Geçmişte insan kaynakları, genellikle uyum ve evrak işlerine odaklanmaktaydı, ancak bugün, giderek artan bir şekilde çalışanları desteklemeye ve iş deneyimlerini geliştirmeye odaklanmaktadır. Bu eğilim, çalışanların daha üretken, ilgili ve işverenleriyle birlikte uyum içerisinde çalışabilecekleri bir ortama doğru evrilmeye başlamıştır.

İnsan kaynakları stratejisindeki bir diğer önemli eğilim ise, teknolojinin artan kullanımıdır. Günümüzde insan kaynakları departmanları, işe alma, performans gösterme ve işten çıkarmaya kadar çalışan yaşam döngüsünün tüm yönlerini yönetmek için çok çeşitli yazılımlara ve araçlara güvenmektedir. Kuruluşlar, iş gücünü optimize etmek ve daha bilinçli kararlar almak için verileri kullanmaya çalıştıkça, insan kaynakları analitiği de giderek daha önemli hale gelmektedir. İşin değişen doğası, insan kaynakları yönetimine de yeni zorluklar da getirmiştir. Uzaktan ve hibrit çalışmanın daha yaygın hale gelmesiyle, insan kaynakları yönetiminin evden veya başka yerlerden çalışma

sistemini desteklemek ve yönetmek için yeni yollar bulması gerekliliği oluşmuş ve bu nedenle hibrit çalışma sistemleri benimsenmiştir. Bu durum, iletişim ve iş birliği araçlarına daha fazla odaklanmanın yanı sıra iş-yaşam dengesini desteklemek ve çalışanların ruh sağlığına dikkat edilmesini sağlamak için yeni politikaların geliştirilmesine yol açmıştır.

Sosyal medya, ücretlendirme ve rekabet gibi konularda ise ciddi bir gelişim süreci yaşanmıştır. Bu durum, kuruluşların kendi yapılarını yeniden tasarımlarına yol açarak, yönetim unsurlarının yenilenmesine doğru kendisini göstermiştir. Yönetim kademeleri, daha vizyonlu ve gelişime açık lider yöneticiler ile yollarına devam etme kararları almışlardır. Bu durum sonucunda insan ögesi daha çok ön plana çıkmış ve verimli çalışma koşulları yaratılmıştır.

Referanslar

- Abimbola, T. (2001). Branding as a competitive strategy for demand management in SMEs. *Journal of research in marketing and entrepreneurship*, 3(2), 97-106.
- Akkaya, B., Kayalidere, U. K., Aktaş, R., & Karğın, S. (2020). Çevik liderlik yaklaşımı ve çevik lider davranışlarını ölçmeye yönelik bir ölçek geliştirme çalışması. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(2), 1605-1621.
- Alrowwad, A. A., & Abualoush, S. H. (2020). Innovation and intellectual capital as intermediary variables among transformational leadership, transactional leadership, and organizational performance. *Journal of Management Development*.
- Ansari, N. Y., Farrukh, M., & Raza, A. (2021). Green human resource management and employees pro-environmental behaviours: Examining the underlying mechanism. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 28(1), 229-238.
- Arulrajah A.A., Opatha H.H.D.N.P & Nawaratne N.N.J, (2015), Green Human Resource Management Practices: A Review, Sri Lankan Journal of Human Resource Management, 5(1).
- Başar, U., Yalçıntaş, M., & İyigün, N. Ö. (2021). Dönüştürücü ve işlemsel liderlik modellerinin kuramsal çerçevesi üzerine kavramsal bir çalışma. *Business & Management Studies: An International Journal*, 9(4), 1708-1720.
- Beijer, S., Peccei, R., Van Veldhoven, M., & Paauwe, J. (2021). The turn to employees in the measurement of human resource practices: A critical review and proposed way forward. *Human Resource Management Journal*, 31(1), 1-17.
- Biber, M. (2019). Lider yöneticilik. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 183-197.
- Boon, C., Den Hartog, D. N., & Lepak, D. P. (2019). A systematic review of human resource management systems and their measurement. *Journal of management*, 45(6), 2498-2537.
- Breevaart, K., & Zacher, H. (2019). Main and interactive effects of weekly transformational and laissez-faire leadership on followers' trust in the leader and leader effectiveness. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 92(2), 384-409.
- Casper, W. J., Wayne, J. H., & Manegold, J. G. (2013). Who will we recruit? Targeting deep-and surface-level diversity with human resource policy advertising. *Human Resource Management*, 52(3), 311-332.

- Cıranoglu, M. (2020). Etkileşimci Liderlik Yaklaşımının Hemşirelerin İşten Ayrılma Niyetlerine Etkisi: Bursa İlinde Özel Hastanelerde Bir Alan Araştırması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), 61-80.
- Cooke, F. L., Schuler, R., & Varma, A. (2020). Human resource management research and practice in Asia: Past, present and future. *Human Resource Management Review*, 30(4), 100778.
- Davidescu, A. A., Apostu, S. A., Paul, A., & Casuneanu, I. (2020). Work flexibility, job satisfaction, and job performance among Romanian employees—Implications for sustainable human resource management. *Sustainability*, 12(15), 6086.
- Donkor, F., & Zhou, D. (2020). Organisational commitment influences on the relationship between transactional and laissez-faire leadership styles and employee performance in the Ghanaian public service environment. *Journal of Psychology in Africa*, 30(1), 30-36.
- Dwivedi, Y. K., Kapoor, K. K., & Chen, H. (2015). Social media marketing and advertising. *The Marketing Review*, 15(3), 289-309.
- Eryılmaz, İ. (2019). Sosyal güç, lider-üye etkileşimi ve iş tatmini ilişkisinde politik yetinin düzenleyici rolü: bankacılık sektöründe bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(1), 373-393.
- Filizöz, B., & Orhan, U. (2018). İnsan kaynakları yönetimi bağlamında endüstri 4.0: bir yazın çalışması. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19(2), 110-117.
- Gedik, Y. (2020). Dönüşümsel ve işlemsel liderlik. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, 3(2), 19-34.
- Göktaş, P., & Baysal, H. (2018). Türkiye’de dijital insan kaynakları yönetiminde bulut bilişim. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(4), 1409-1424.
- <https://www.glassdoor.com> adresinden 5 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Johnson, K. R., Ennis-Cole, D., & Bonhamgregory, M. (2020). Workplace success strategies for employees with autism spectrum disorder: A new frontier for human resource development. *Human Resource Development Review*, 19(2), 122-151.
- Kalogiannidis, S. (2021). The Impact of COVID-19 on Human Resource Management Practices and Future Marketing. *International Journal of Industrial Marketing*, 6(1), 43-55.

- Kalsoom, Z., Khan, M. A., & Zubair, D. S. S. (2018). Impact of transactional leadership and transformational leadership on employee performance: A case of FMCG industry of Pakistan. *Industrial engineering letters*, 8(3), 23-30.
- Kemer, O. B. (2022). İhracat Davranışları ve Maliyet Liderliği Stratejisinin İşletmenin Rekabet Kapasitesine Etkisi: Bir Uygulama. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 108-132.
- Kılıçaslan, Ö., & Marşap, A. (2018). Stratejik insan kaynakları yönetimi ve örgütsel bağlılığa etkisi. *International Journal of Labour Life and Social Policy*, 1(2), 5-23.
- Koçer, M. C., & Bostancı, A. B. (2021). Okul yöneticilerinin vizyoner liderlik yeterlikleri ile öğretmenlerin işe tutkunlukları arasındaki ilişki. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 119-143.
- Köklü, K. (2018). İş Analizi, İş Analistliği ve İş Zekâsı. *lectio socialis*, 2(2), 121-142.
- Leftheriotis, I., & Giannakos, M. N. (2014). Using social media for work: Losing your time or improving your work?. *Computers in Human Behavior*, 31, 134-142.
- Macke, J., & Genari, D. (2019). Systematic literature review on sustainable human resource management. *Journal of cleaner production*, 208, 806-815.
- Meng, K., Lu, G., & Shen, M. (2018). Research on the problems and countermeasures of salary management in small and medium-sized enterprises. *Human Resources Management and Services*, 1(1).
- Mudor, H. (2011). Conceptual framework on the relationship between human resource management practices, job satisfaction, and turnover. *Journal of economics and behavioral studies*, 2(2), 41-49.
- Prestiadi, D., Zulkarnain, W., & Sumarsono, R. B. (2019). Visionary leadership in total quality management: efforts to improve the quality of education in the industrial revolution 4.0. In *The 4th International Conference on Education and Management (COEMA 2019)* (pp. 202-206). Atlantis Press.
- Purwanto, A., Bernarto, I., Asbari, M., Wijayanti, L. M., & Hyun, C. C. (2020). Effect of transformational and transactional leadership style on public health centre performance. *Journal of Research in Business, Economics, and Education*, 2(1).
- Putra, M. R. (2022). Literature Review: Competitive Strategy and Competitive Advantages on E-Commerce Shopee Indonesia. *Journal of Law, Politic and Humanities*, 2(4), 165-174.

- Ryan, G., Gubern, M., & Rodriguez, I. (2000). Recruitment advertising: The marketing-human resource interface. *International Advances in economic research*, 6(2), 354-364.
- Salas-Vallina, A., Alegre, J., & López-Cabral, Á. (2021). The challenge of increasing employees' well-being and performance: How human resource management practices and engaging leadership work together toward reaching this goal. *Human Resource Management*, 60(3), 333-347.
- Saravanakumar, M., & SuganthaLakshmi, T. (2012). Social media marketing. *Life science journal*, 9(4), 4444-4451.
- Siangchokyoo, N., Klinger, R. L., & Campion, E. D. (2020). Follower transformation as the linchpin of transformational leadership theory: A systematic review and future research agenda. *The Leadership Quarterly*, 31(1), 101341.
- Sunarto, A., Tanjung, A. W., & Ellesia, N. (2020). Teacher Performance Based on The Visionary Leadership Style of School, Competency and Work Discipline (Study at Muhammadiyah Setiabudi Pamulang College). *Journal of Research in Business, Economics, and Education*, 2(5), 1046-1052.
- Tuna, A. A., & Çelen, O. (2020). İşletmelerin insan kaynakları yönetimi uygulamaları üzerinde COVID-19 pandemisinin etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 16(30), 2710-2759.
- Tunçbilek, M. M. & Muhammet, K. (2020). Otoriter, Demokratik ve Serbest Bırakıcı Liderlik ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Politics Economy and Management*, 3(2), 31-52.
- Wood, S. (1999). Human resource management and performance. *International journal of management reviews*, 1(4), 367-413.

6. Bölüm

Seks Bağımlılığı: Tanım, Aetiyooloji, Değerlendirme ve Tedavi

Metin Gani TAPAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Bölümü, Kilis, Türkiye, metinganii@gmail.com, Orcid ID: 0000-0002-3595-140X

ÖZET

Davranışsal bağımlılıklar arasında gösterilen seks bağımlılığı, cinsel eylemlerin kontrolsüz biçimde sergilenmesi sonucunda bireyin yaşamına ciddi ölçüde zararlar verebilen önemli bir sağlık sorunu olarak kabul edilmektedir. Sorunun nedenleri, tanı, değerlendirme ve tedavisi ile ilgili neredeyse iki asırdır çalışmalar yürütülmektedir. Bireyin işlevsel olmayan bilişleri, çocukluk dönemi ihmal ve istismar deneyimi, nörolojik etkenler ile teknolojik bağımlılıkların soruna neden olabileceği düşünülmektedir. Seks bağımlılığının tanınasal değerlendirilmesinde tolerans, yoksunluk ve psikososyal sorunlar göz önünde tutulmakta öte yandan sorunun davranışsal döngüsü meşguliyet, ritüelleştirme, zorunlu cinsel davranış ve çaresizlik kavramları ile açıklanmaktadır. Sorunun çok boyutluluğu: değerlendirme sürecinden tedaviye kadar profesyonellerin bu alanla ilgili özelleştirilmiş bilgi ve becerilere sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, psikoterapi hizmetleri yürüten profesyonellerin ayrıca eğitim almalarının önemli olduğu iyi uygulama örneklerinden anlaşılmaktadır. Tedavi yaklaşımlarında farmakolojik tedavi ile psikoterapinin birlikte kullanılmasının faydalı olduğu değerlendirilmekte, bilişsel-davranışçı ve psikodinamik odaklı yaklaşımlar ve çift terapilerinin yararlı olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan Adsız Sekskolik iyileşme programlarının etkinliği konusunda kanıt temelli bilgiler bulunmaktadır. Yapılan literatür taramasında, Türkiye’de seks bağımlılığı ile ilgili çok az sayıda çalışmanın olduğu görülmektedir. Bu nedenle alandaki boşluğu doldurabilmek amacıyla bu çalışma planlanmıştır. Derleme niteliğinde yapılan çalışmanın amacı seks bağımlılığının tanımı, klinik değerlendirme bilgileri, aetiyooloji ve tedavi yaklaşımları hakkında profesyoneller ve araştırmacılara bilgi verilmesidir. Sonuç olarak, dijital araçların aşırı kullanımı ya da bağımlılığı: sorunlu cinsel aktiviteler için risk faktörü olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle de, kanıt temelli bilgiler ışığında Türkiye’de sorunun kapsamına ilişkin çalışmalara gereksinim olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Seks bağımlılığı, klinik değerlendirme, etiyoloji, tedavi, psikoterapik yaklaşımlar

GİRİŞ

Seks bağımlılığı: 19. yüzyılda cinsel davranışları üzerindeki kontrolünü kaybeden insanları ahlaki delilik, satyriasis (Aşırı cinsel istek) ve nemfomani (Seks düşkünlüğü) etiketleriyle açıklanan bir kavram olduğu görülmektedir. Günümüzde ise, seks bağımlılığı terimi aynı kapsayıcı amaca hizmet etmektedir (Carnes, 2001). Seks bağımlılığı karmaşık bir davranışsal sorundur. Son yıllarda sorunun nedenleri, eşlik eden diğer davranışsal özellikler, bireysel ve sosyal çevre etkisi gibi birçok faktör üzerinde ciddi araştırmalar yapılmaktadır. Seks bağımlılığının diğer bağımlılıklarla kesişen yönleri bulunduğu söylenebilir. Özellikle de teknolojik bağımlılıkların (sosyal medya, alışveriş, internet bağımlılığı v.b) artış göstermesinin seks bağımlılığı ile diğer davranışsal bağımlılıkların artışına neden olduğu düşünülmektedir.

İnternetin yaygınlaşması ile dijital araçların (sosyal medya, uygulamalar v.b) çok yaygın biçimde kullanılır hale gelmesi insanların pornoğrafi ve cinsel içerikli platformlara daha kolay ulaşabilmelerine olanak sağlamaktadır. Bu durum benzer cinsel ilgi alanlarına sahip kişilerle sohbet etme yoluyla cinsel aktivitelerin gerçekleştirilmesini kolaylaştırabilmektedir. Öte yandan internet, cinsel keşif için çevrimdışı etkinliklerden daha az fiziksel ve sosyal tehlike arz eden "güvenli" bir alan sağlayabilmektedir (Weiss ve Schneider, 2006).

Teknolojik gelişmeler dışında geçmiş yaşam deneyimleri ile ilişkili bireysel özellikler, eş bağımlılıklar ve farklı psikiyatrik sorunlar seks bağımlılığına neden olabilecek etkenler olarak sıralanabilir. Bu nedenle tedavi sürecinde diğer bağımlılıkların tedavisinde kullanılan terepötik yaklaşımlar, ilaç tedavileri ve 12 basamak programları yararlı olabilmektedir. Seks bağımlılığının karmaşık yapısı, bu alanda çalışanların soruna özgü bilgi ve becerileri edinmelerini gerekli kılmaktadır.

Seks bağımlılığı konusunda Uluslararası literatür 'de çok sayıda araştırma ve derleme niteliğinde çalışma olduğu görülmektedir. Google Scholar ve Yök Tez sitesi üzerinden 'Seks Bağımlılığı' ve 'Seks Bağımlılığı Tedavisi' anahtar kelimeleri ile yapılan taramada Türkiye'de bu alanda çok sınırlı sayıda çalışmanın yapıldığı belirlenmiştir. Bu nedenlerle çalışma: sosyal hizmet mesleği başta olmak üzere bağımlılık tedavisi alanında çalışan profesyonellere seks bağımlılığının tanı-değerlendirmesi, neden olan etkenler ve tedavi yaklaşımları hakkında bilgi verilmek amacıyla planlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, seks bağımlılığının tanımı, değerlendirme, aetioloji ve tedavi yaklaşımları alt başlıkları altında sunulmuştur.

TANIM

Seks bağımlılığı: kontrol edilmeyen tekrarlayıcı cinsel fanteziler ve düşüncelerle birlikte aşırı düzey cinsel aktivitelerin görüldüğü bireyin cinselliğini kontrol edememesi ile karakterize edilen aynı zamanda ciddi psikososyal sorunlara neden olan davranışsal bir sorundur. Öte yandan tedavi edilmediği durumlarda bireyin iş, sosyal yaşam ve ruh sağlığına ciddi zararlar verebileceği bilinmektedir (Sahithya ve Kashyap, 2022).

Benjamin Rush'un 1812'de yazdığı medikal araştırmalar ve akıl hastalıkları üzerine gözlemler isimli kitabında aşırı cinsel istek nedeniyle psikolojik sorunlar yaşayan, bu nedenle de medikal müdahale ile iktidarsızlaştırılması gerektiğini belirttiği bir hastanın durumunu açıklamıştır (Rush, 1812). 1866'da Alman psikiyatrist Dr. Richard Von Krafft-Ebing patolojik cinselliğin gerçek bir psikiyatrik hastalık olduğunu belirtmiştir (Krafft-Ebing, 1886). Uzun bir süre sonra İngiliz psikolog Dr. Jim Orford ise aşırı cinsel aktivitenin bağımlılık olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur (Orford, 1978).

Seks bağımlılığı literatür'de: satyriasis, nemfomani, Don Juanizm, parafili, kompulsif cinsel davranış, seks bağımlılığı, dürtü kontrol bozukluğu gibi terimler anormal cinsel aktiviteleri kategorize etmek ya da tanımlamak için kullanılmaktadır (Garcia ve Thibaut, 2010). Davranışsal bağımlılıklar literatürün'de Hiper seksüel aktivitenin bir tür ruh sağlığı sorunu olup olmadığı tartışmalarının devam ettiği görülmektedir. Amerikan Psikiyatri Birliği 2013 yılında (APA) Hiper seksüel aktivitenin DSM-5'in (Mental Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı) beşinci baskısına dâhil edilmesine yönelik öneriyi kanıt eksikliği ve "patoloji" olarak adlandırmanın (buna bir hastalık veya bozukluk olarak tanımlama) olası sonuçları nedeniyle ret etmiştir (my.clevelandclinic.org, 2023).

Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Uluslararası Hastalık Sınıflandırması'nın (ICD-11) en son versiyonuna kompulsif cinsel davranış bozukluğu biçiminde tanımlanmıştır (WHO, 2023). Bu tanımlama, yaklaşık 50 yıldır seks bağımlılığının tanısal kriterleri ile özgün bir davranışsal bağımlılık olup olmadığı konusundaki tartışmalara (Carnes ve ark., 2014) son vermiş gibi görünmektedir.

Seks bağımlılığının kavramsal açıdan daha iyi anlaşılması için tanı ve değerlendirme kriterlerinin açıklanmasının önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, tanı ve değerlendirme kriterleri ile ilgili Psikiyatrist Ariel Goodman (1998)'ın geliştirdiği: seks bağımlılığının tanısal değerlendirmesinde madde kullanım bozuklukları için geçerli olan tanı kriterlerini esas alan tolerans, yoksunluk ve psikososyal sorunlara neden olan özellikleri içeren kriterler öne çıkmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1 Seks Bağımlılığı için önerilen tanı kriterleri (Goodman, 1998)

12 aylık süre içinde aynı anda ya da herhangi bir zamanda ortaya çıkan, aşağıdakilerden üçü (ya da daha fazlası) ile kendini gösteren, klinik olarak belirgin bir bozulmaya ya da sıkıntıya yol açan uyumsuz bir cinsel davranış örüntüsü:

1. Tolerans, aşağıdakilerden biri ile tanımlandığı şekliyle:

A. İstenen etkiyi elde etmek için cinsel davranışın miktarında veya yoğunluğunda belirgin biçimde artışın görülmesi.

B. Cinsel davranışlara katılımda aynı seviye ve yoğunluğuna devam eden ilginin gözle görülür biçimde azalması.

2. Aşağıdakilerden biri ile kendini gösteren geri çekilme:

A. Eşlik eden yoksunluk belirtileri ve değişimlerin Psikofizyolojik özellikleri açısından tanımlandığı ya da cinsel davranışların kesilmesi sonrası gözlemlenen davranışsal özelliklerdir.

B. Aynı (veya yakından ilişkili) cinsel davranış, yoksunluk semptomlarını hafifletmek veya bunlardan kaçınmak için yapılır.

3. Cinsel davranış, genellikle amaçlanandan daha uzun bir süre boyunca, daha fazla miktarda ya da daha yüksek yoğunlukta gerçekleştirilir.

4. Cinsel davranışların azaltması ya da kontrol edilmesi için sürekli istek ya da başarısız çabalar vardır.

5. Cinsel eylemleri gerçekleştirmek için ön hazırlık yapma, eylemi gerçekleştirme ve etkilerinden kurtulmak için çok fazla çaba harcanır.

6. Sorunlu cinsel eylemler nedeniyle: sosyal, mesleki veya eğlence etkinlikleri bırakılır ya da azaltılır.

7. Cinsel davranış, fiziksel ve psikolojik sorunlara neden olduğu bilinmesine rağmen ısrarcı bir biçimde sürdürülür.

Seks bağımlılığı için önerilen tanı kriterlerinin teşhis açısından önemli olduğu görülmekte, öte yandan seks bağımlılığının davranışsal boyutta nasıl geliştiğinin açıklanmasının diğer önemli başlık olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, Carnes (2001) seks bağımlılığının davranışsal döngüsünü aşağıdaki gibi açıklamıştır.

1.Meşguliyet: bireyin duyu hali ve düşünceleri transa geçmiş bir biçimde seks düşünceleriyle dolu hale gelmiştir. Ruhsal durum takıntılı bir biçimde cinsel eylemleri canlandırmaktadır.

2.Ritüelleştirme: Bağımlı bireyin özel rutinleri cinsel davranışlara yol açmıştır. Ritüeller yoğun meşguliyet, cinsel uyarılma ve heyecan verici düzeyde etki yaratmaktadır.

3.Zorunlu Cinsel Davranış: Gerçek cinsel eylem, meşguliyet ve ritüel haline geldiğinde sonlanmaktadır. Bu aşamada seks bağımlısı cinsel eylemlerini durduramaz ve kontrol edemez duruma gelmiştir.

4.Çaresizlik: Bağımlı birey yaşadığı umutsuzluğu ve çaresizliğini ifade edebilir.

Bağımlılık döngüsünden (Carnes, 2001) anlaşılacağı gibi birey öncelikle seks eylemleri konusunda yoğun zihinsel meşguliyet yaşamaktadır. Bu aşama, seks düşüncelerinin takıntılı bir biçimde zihinde canlandırıldığı aşamayı ifade eder. İkinci aşama ise bireyin özel ritüelleri: meşguliyet, cinsel uyarılma ve heyecan hissi yaşamasına neden olabilmektedir. Üçüncü aşama zorunlu cinsel davranışını kontrol edemediği ve sonuç olarak eylemin gerçekleştirildiği aşamadır. Son aşama ise bireyin yaşadığı sorundan dolayı çaresizliğini dile getirdiği ve yardım aradığı süreç olarak değerlendirilebilir.

Seks bağımlılığı hakkında Goodman (1998) tarafından geliştirilen tanı kriterleri ve Carnes (2001) önerdiği bağımlılık döngüsünün oldukça açıklayıcı ve yol gösterici olduğu görülmektedir. Aynı zamanda kompulsif cinsel davranış bozukluğunun Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Uluslararası Hastalık Sınıflandırması'nın (ICD-11) en son versiyonuna özgül bir hastalık olarak tanımlanmasının tanı ve klinik değerlendirme açısından önemli bir gelişme olduğu söylenebilir (WHO, 2023).

Sonuç olarak seks bağımlılığı, kontrol edilemeyen tekrarlayıcı cinsel fantezi/düşüncelerle birlikte bireyin cinsel davranışlarını kontrol edemediği ciddi bir davranışsal sorundur. Tedavi edilemediğinde bireyin psikososyal, iş ve eğitim yaşamında ciddi sorunlar yaşamasına neden olabilmektedir. Bu nedenle de sorunun klinik değerlendirmesi, nedenler ve tedavi yaklaşımları üzerinde yapılan araştırmaların değerli olduğu görülmektedir.

DEĞERLENDİRME

Klinisyenlerin seks bağımlılığı alanında kendi çalışma yeterliliklerini değerlendirmeleri önemlidir. Ayrıca tedavi başarısı için mesleki yeterlilikler, gerekli bilgi ve değerlerin kazanılması gerekli görülmektedir. Profesyonellerin cinsellik konusunda yeterli bilgileri yoksa cinselliğin tüm yönleri hakkında bilgi edinmeleri, öte yandan kendi cinsel deneyimlerini, tutumlarını incelemeleri ve seks bağımlılığı hakkında güncel literatürü gözden geçirmeleri tavsiye edilmektedir. Seks bağımlılığının değerlendirilmesinde androlog tedavi için hastayı seks terapisti, sosyal hizmet uzmanı, psikolog ya da psikiyatriste yönlendirmesi gerekebilir (Schneider, 2004).

Seksolojik bağlamda herhangi bir müracaatçıda olduğu gibi bu gruptaki müracaatçılarla da profesyonel, destekleyici, empatik ve saygıya dayalı ilişki

kurulmalıdır. Görüşmede müracaatçının liderliği almasına izin verilmeli ve müracaatçının sorunlu davranışını yansıtmaya yönelik empatik tepkiler verilerek yardım süreci başlatılabilir (Tripodi ve ark., 2012). Seks bağımlılığı tedavisi için başvuran bireyler heterojen bir gruptur; bu nedenle ele alınması ve tedavi edilmesi gereken davranış ve durumları belirlemek için kapsamlı bir değerlendirme yapmak gerekir (Carnes ve Wilson, 2013).

Seks bağımlılığının değerlendirilmesinde klinik görüşme önemli bir aşamayı oluşturmaktadır. Klinik görüşmedeki ilk adım, önerilen hedefle ilgili olarak müracaatçının bilgilendirilmiş onayını (tercihen yazılı) almaktır. Aynı zamanda tedavi hedefinin, terapötik ittifakla belirlenmesi gerekmektedir (Woody, 2011). Seks bağımlılığı semptomları bulunan müracaatçının değerlendirilmesinde: mevcut sorunlarının yaşamının hangi alanlarında sorunlara neden olduğu, cinsel yaşam geçmişi, cinsel yolla bulaşan enfeksiyonlar, planlanmamış gebelik vb. gibi geçmiş ve güncel tıbbi sorunlar, madde kötüye kullanımı ve psikiyatrik durumlar ve tedavi geçmişi dikkatli bir biçimde kayıt altına alınmalıdır (Kafka, 2007).

Seks bağımlılığı olan bireylerin tedavi için sınırlı motivasyonla başvurmaları alışılmadık bir durum değildir. Çoğu zaman, bir aile üyesi veya son zamanlardaki olumsuz bir deneyim, hastayı tedaviye itiyor olabilir. Cinsel deneyimler zevkli olduğundan çoğu hasta, olumsuz sonuçlarına rağmen bu davranışlardan vazgeçme konusunda çok kararsızdır (Fulton, 2013). Bu nedenle: bir hastanın motivasyon düzeyini, nedenlerini tespit etmek ve bunu ele alacak bir tedavi planı geliştirmek önemlidir (Reid, 2007). Hastadan alınan öyküye ek olarak, eş veya aile üyelerinden ek bilgiler de alınabilir. Aile üyelerinin desteği, tedaviye olumlu katkılar sağlayabilir (Carnes ve Adams, 2013).

Özetle, ayrıntılı bir değerlendirme sürecinde sosyal hizmet bakış açısı önemlidir. Seks bağımlılığı konusunda yetkinliği bulunan sosyal hizmet uzmanı klinik değerlendirmede: aile, sosyal çevre ve bireysel özelliklerin bağımlılık hastalığına etkilerinin bir bütün halinde resmedilmesini sağlayabilir. Aynı zamanda seks bağımlılığının çok boyutluluğu, hem değerlendirme hem de tedavi sürecinde multidisipliner yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Bu doğrultuda, seks bağımlılığının klinik değerlendirmesine kullanılabilecek bazı kriterler aşağıda verilmiştir.

Klinik değerlendirme ipuçları (Tripodi ve ark., 2012):

1. Son iki haftalık sorunlu hiperseksüel davranışları değerlendirilir. Kişi hiperseksüel fantezileri ve dürtülerle geçirdiği zamanın günlük 2 saatten fazla olduğunu bildiriyorsa ve hiperseksüel cinsel davranış (mastürbasyon ve/veya partnerle ilgili eylemler) canlandırdıysa durum ciddi olabilir (bir hafta boyunca ortalama 6 veya daha fazla aktivite).

2. Hiperseksüel davranışlar, tek bir tür cinsel etkinlik olarak veya daha fazla türde etkinliğin birleşimi şeklinde ortaya çıkabilir. Aşağıdakilerin herhangi birisi ya da birden fazla eylemin soruna neden olup olmadığını değerlendirilmelidir:

- Mastürbasyon, kendi başına veya diğer cinsel aktiviteler sırasında,
- Pornografi: İnternet videosu, resimler ve web yayınları, porno dergileri, DVD'ler/videolar, X dereceli TV ve filmler.
- Yetişkinlerle rıza ile cinsel temas (doğrudan temas): eskort hizmetlerinin kullanımı, fahişeler, tekrarlanan “tek gecelik ilişkiler”, isimsiz kısa cinsel karşılaşmalar, tekrarlanan ilişkiler, seks içeren masaj salonu ziyaretleri.
- Cybersex faaliyetleri: İnternetle ilgili cinsel konuşma, web kameralarıyla cinsel davranış, diğer "sanal" cinsel davranışlar.
- Telefonda Seks ve Striptiz Kulüpleri

3. Her bir maddenin ne sıklıkla doğru olduğunun veya kişinin son 6 aydaki cinsel davranışlarını ne kadar doğru tanımladığı değerlendirilir:

- Cinsel fanteziler, dürtülerin yanı sıra cinsel davranış planlamak ve cinsel davranışta bulunmak için çok fazla zaman harcanması,
- Zor duygularla (örneğin, endişe, üzüntü, can sıkıntısı, hayal kırıklığı, suçluluk veya utanç) başa çıkmak için kullanılan cinsel fanteziler ve cinsel davranışlar,
- Hayatındaki streslerden, diğer zor durumlardan, sorumluluklardan kaçınmak, ertelemek ya da bunlarla baş etmek için cinsel fanteziler/cinsel davranışlar sergilemek,
- Cinsel fantezilerin, dürtülerin ve davranışların sıklığını azaltmaya veya kontrol etmeye çalışmak ama başarısız olmak,
- Kendisine, cinsel partner(ler)ine veya farklı bir sosyal ilişkide: yaralanma, hastalık veya duygusal zarara neden olabilecek riskli cinsel davranışlarda bulunmak,
- Sık ve yoğun cinsel fanteziler, dürtüler ve davranışlar: bireysel, sosyal, iş veya hayatın diğer önemli alanlarında önemli sorunlara neden olmuştur.

4. Özellikle değerlendirilmesi gereken maddeler:

- Evlilik/çift ilişkisinde bozulmalar ve boşanma/ayrılma
- Cinsel yolla bulaşan hastalıkların artışı
- İstenmeyen gebelikler ve seks ile ilgili aşırı zaman/para harcama
- Okul/iş yaşamında işlevsel bozulmalar

5. Geçmiş ve şimdiki madde kullanımı, psikiyatrik durum ve diğer hastalıkların değerlendirilmesi gerekmektedir.

Seks bağımlılığının klinik değerlendirilmesinde Türkiye için geçerlik-güvenirlik çalışmasının henüz yapılmadığı bazı ölçme araçlarının olduğu görülmektedir. Yapılan literatür taramasında: Seks Bağımlılığı Tarama Testi

SAST (Carnes, 1989) ve revize edilen yeni formu SAST-R (Carnes ve ark., 2010), PATHOS1 (Carnes ve ark., 2012) ve çevrimiçi cinsel etkinliklerin uyarlanmış Kısa İnternet Bağımlılığı Testinin (Young, 1998) başlıca ölçme araçları olduğu belirlenmiştir.

Andreassen ve ark. (2018) tarafından geliştirilen Bergen-Yale Seks Bağımlılığı Ölçeğinin Seks bağımlılığının tanı ve değerlendirmesinde öne çıkan bir çalışma olduğu söylenebilir. Ölçek; belirginlik, ruh hali değişikliği, tolerans, yoksunluk belirtileri, çatışmalar ve nüksetme/kontrol kaybını kapsayan altı bağımlılık kriteri odağında geliştirilmiştir. Ayrıca her bir ölçüt için bir madde oluşturulmuştur. Daha özel olarak, belirginlik/aşırma (seks/mastürbasyonla meşgul olma), ruh hali değişikliği (seks/mastürbasyonun ruh halini iyileştirmesi), tolerans (tatmin için daha fazla seks/mastürbasyon gerekmesi) ile ilgili öğeler ölçülmektedir. Yoksunluk belirtileri (seks/mastürbasyonun azaltılması veya engellenmesi huzursuzluk ve olumsuz duygularına yol açması), çatışma/sorunlar (seks/mastürbasyon çatışmalar yaratır ve sorunlara neden olur), nüksetme/kontrol kaybı (kontrol dönemi sonrası eski seks/mastürbasyon kalıplarına dönüş) maddelerin belirli ifadeleri ve yanıt alternatifleri, diğer davranışsal bağımlılıkları değerlendiren ölçeklerde kullanılan yanıtlara dayanmaktadır (Andreassen ve ark., 2012). 5'li likert formatta (0 = çok nadiren, 1 = nadiren, 2 = bazen, 3 = sık sık ve 4 = çok sık) geliştirilen ölçek, bireyin son bir yıl içerisindeki seksüel davranışlarının sıklığını ve şiddetini ölçmektedir (Andreassen ve ark. 2018).

AETİYOLOJİ

Seks bağımlılığına neden olabileceği düşünülen etkenler bilişsel-davranışsal, psikoanalitik ve nörobiyolojik teoriler odağında bu başlık altında açıklanmıştır. Schwartz ve Brasted (1985)'e göre dürtüsel cinselliğin kökeni: bireyin başarısızlık tahmini ve çaresizlik duyguları yaşamasına neden olabilen benlik algısının kötüleşmesi ve gerçekçi olmayan beklentilere eşlik eden çaresizlik duyguları ile karakterize edilen irrasyonel inanç sistemlerine bağlanabilir. Kompulsif cinsel davranış bozukluğunun gelişiminde: Dini inançlar, sosyal beklentiler, aşırı utangaç kişilik yapısı, suçluluk ve düşük benlik saygısı önemli rol oynamaktadır. Ayrıca evlilik yaşamında sorunlar hastalığa neden olabilir ya da şiddetlendirebilir (Goodman, 1998).

Coleman (1987) Kompulsif cinsel davranışın gelişimini iki temel faktörle açıklamıştır. Birincisi, bireyin duygusal acılarını hafifletmek amacıyla madde kullanımını ya da kompulsif davranışları bir araç olarak kullanmaya başlaması (bu tür yatkınlık muhtemelen ailedeki işlevsiz bağlanma biçiminden kaynaklanmaktadır) ikincisi, bireyin duygusal acıdan kurtulmanın yolu olarak belirli cinsel davranışları seçmeye eğilimli hale gelmesidir.

Çocukluk çağı ihmal ve istismarı gibi travmatik deneyimler utanç duygusunun gelişimine neden olabilmektedir. Bu tür olumsuz deneyimleri nedeniyle birey travmanın nedeninin kendisi olduğu düşünmekte, bu duygular zamanla değersizlik ve yetersizlik duygularına dönüşmektedir. Utanç ve düşük benlik saygısı sağlıklı sosyal ilişkilerin geliştirilmesini engelleyebilir ve bunun doğal bir sonucu olarak bireyin sosyal ilişkilerinin işlevsiz olmasına neden olabilmektedir. Bu durum, bireyin cinsel davranışı travmatik deneyimin iyileştirilmesine 'çare' olarak duygusal acıları hafifletmenin bir yolu olarak kullanmalarına neden olabilmektedir (Coleman, 1987).

Carnes (1994)'a göre bağımlılığın temelinde üç tür özel inanç vardır. Birincisi bireyin kendisini kötü ve değersiz bir insan olarak görmesi, ikincisi kimsenin kendisini olduğu gibi sevmediğine inanması, son olarak bireyin birisine inanması/güvenmesi halinde gereksinimlerinin asla karşılanmayacağına dair inanç geliştirmesidir. Dolayısıyla bağımlılık davranışı bu yanlış fikirleri içeren inanç sisteminin ifadesinin sonucudur. Tüm bunların nedeni, ailenin çocuğun istek ve gereksinimlerine yeterince cevap verememesi, dolayısıyla çocuğun özgüvenini sağlıklı bir şekilde geliştirememesi ve başkalarını güvenilmez olarak algılamasıdır. Yani çocuk hayatta kalmak için sadece kendisine güvenebilir.

Özetle bilişsel-davranışçı yaklaşım erken çocukluk dönemindeki ihmal ve istismar içeren olumsuz deneyimlerin (Coleman, 1987) suçluluk ve utanç duygularının gelişimine neden olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun ise değersiz/yetersizlik duygularına ve sonuç olarak bireyin yaşamının ilerleyen dönemlerinde işlevsiz bilişler edinmesinin nedeni olduğunu vurgulanmaktadır. Bağımlılık davranışına neden olabilecek işlevsiz bilişlerin (Carnes, 1994) diğer nedenleri ise bireyin kendisini değersiz görmesi, olduğu gibi kabul göremeyeceği fikri ve gereksinimlerinin başkaları tarafından karşılanamayacağı bilişleridir. Sonuç olarak, geçmiş yaşam deneyimlerine dayanan ya da bireyin sonradan edindiği yanlış bilişler ve işlevsiz baş etme yöntemleri bağımlılık davranışının gelişimine neden olabilmektedir.

Psikodinamik yaklaşım, seks bağımlılığının nedenlerini erken çocukluk dönemindeki deneyimler odağında açıklamaktadır. Psikodinamik teori, kompulsif cinsel davranışların olumsuz erken çocukluk deneyimlerinden kurtulma girişimi olduğunu varsayar. Güvensiz bağlanma kalıpları ve duygulanım düzenlemesindeki eksiklikler, bireyi düzensiz cinsel davranışlara yatkın hale getiren risk faktörleri olarak da tanımlanmıştır. Ayrıca güvensiz bağlanmanın (bağlanma arzusu, ancak bundan yoğun korku) çelişkili bir cinsel ilgiye yol açtığı varsayılmaktadır. Saplantılı bağlanma biçimi, birden fazla partnerden duygusal onay almak için can atan bu nedenle de kontrolsüz cinsel

davranışların sergilendiği duygusal muhtaçlık durumu ile sonuçlanabilir (Sahithya ve Kashyap, 2022).

Schwartz (1992) tarafından yapılan araştırmada: göre seks bağımlılığı semptomları gösteren bireylerde çocukluk çağı cinsel istismar oranlarının yüksek olduğunu, bu semptomların travma sonrası stres bozuklukları ile birlikte görüldüğü belirlenmiştir. Seks bağımlılığı semptomları gösterenler arasında erken dönem istismar deneyimi olan bireylerin oranının görece hayli yüksek oranlarda olması şaşırtıcı değildir. Çünkü istismar mağduru çocukların bakım verenlerle ilişkilerinde duygularını sağlıklı bir biçimde düzenleyebilme becerileri yeterince gelişmemiştir. Bu durum istismar mağduru çocukların yakın sosyal ilişkileri güvenli bir biçimde geliştirebilmelerine (güvenli bağlanma) ve gelişimsel görevlerin yerine getirilmesine engel olabilmektedir (Putnam, 1997).

Bağlanma bozuklukları ile ilgili duygusal sinirbilim alanında yapılan araştırmalar: bağlanma bozukluklarının yalnızca duygusal olgunlaşmayı engellemediği (Duyusal düzensizliklere neden olma) aynı zamanda bilgiyi bütünleştirmek, sosyal görevleri yerine getirme, dili anlamak ve kullanmak, muhakeme ve soyut düşünme gibi bireyin kendi eylemlerini izlemesini sağlayan bilişsel yeteneklerini de engellediğini göstermektedir. Açıkçası, duygulanım düzenlemesinde görülen bu denli önemli eksiklikler: depresyon, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu, muhakeme yeteneğinin gelişmemesine sonuç olarak seks bağımlılığı gibi sorunlar biçiminde kendisini göstermektedir (Kathakis, 2009).

Seks bağımlılığı, çocukluk dönemindeki travmatik deneyimin ağır sonuçlarının ve utancın özetlendiği, travmatik olayların belirgin özelliklerinin yeniden canlandırılması yoluyla benliğin giderek artan rahatlama gereksinimlerinin cinsellikle karşılanmaya çalışıldığı bir tür çıkış yolu haline gelebilir. Bağımlılık semptomları gösteren bireyler arzulanmayı istemektedirler, fakat onlar benliklerini sahte kimliklerin arkasına saklamayı ve ritüelleşmiş rollerin arkasına saklanmayı tercih edebilirler. Sonuç olarak seks bağımlıları duyarsızlaşmayı ve nesneleştirmenin garanti olduğu ortamlar aracılığıyla yoğun içerikli anlık deneyimleri ararlar (Schwartz, 2008).

Seks bağımlılığını nörobiyolojik nedenlerle açıklayan birçok çalışma bulunmaktadır. Hiperseksüalite ve seks bağımlılığı davranışlarını: beyin hasarı (Kobayashi, 2004), dejeneratif bozukluklar (Higgins ve ark., 2004), epilepsi ve KluverBucy sendromu (Luef, 2008) gibi temporal sorunlarla açıklayan çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca ilaç yan etkileri (Voon ve Fox, 2007) ve endokrin faktörler (Herzog, 1999) hiperseksüel aktivitelerin nedenleri olabileceği değerlendirilmektedir.

Genel olarak nörobiyolojik teoriler seks bağımlılığının: beyin patolojisi ve madde bağımlılığı ile ilişkili olduğunu vurgulamaktadırlar. Davidson ve ark. (1977) yaptığı çalışma, beyin patolojisi ile seks bağımlılığının incelendiği ilk çalışmalardan birisi olarak kabul edilmektedir. Çalışmada, hipotalamus ile medial preoptik alan ile kompulsif cinsel davranış üzerinde bir ilişki olduğunu bildirmiştir. Farklı bir çalışmada (Saleh ve Berlin, 2004) ise limbik hipotalamik-hipofiz ekseninin: öfke ve cinsel dürtü gibi fenomenlerin düzenlenmesinde önemli işleve sahip olduğu vurgulanmıştır.

Miner ve ark. (2009) seks bağımlılığı semptomları bulunan ve bulunmayan sekiz hastaya difüzyon tensör görüntüleme işlemi uygulamışlardır. Sonuç olarak seks bağımlılarında superior frontal bölge difüzivitesi olduğu yönünde bulgulara ulaşılmıştır. Son yıllarda yapılan beyin görüntüleme çalışmalarında frontal ve striatal bölgelerde işlev bozuklukları (Ren ve ark., 2017) ayrıca frontol lob işleyişinde bozukluklar olduğu (Power ve ark., 2012) bildirilmiştir. Bu sonuçlar nörobiyolojik yapının davranışsal bağımlılığa yatkınlık ya da hastalığın gelişimine etkisi olduğuna işaret etmektedir. Fakat, beyin ve seks bağımlılığı gibi davranışsal sorunlar arasındaki ilişkinin boyutlarına yönelik daha fazla klinik araştırmaya gereksinim olduğu söylenebilir.

Madde bağımlılığı, seks bağımlılığı için risk faktörü olarak düşünülmektedir. Metamfetamin kullanımının (Farhoudian ve ark., 2017), kokain (Rosenberg ve ark., 2014) hiperseksüel aktivitelere neden oldukları değerlendirilmektedir. Her iki uyuşturucu maddenin dopamin artışına dolayısıyla cinsel isteğin de artışına neden olduğu (Calipari ve ark., 2017) bildirilmektedir.

TEDAVİ

Diğer bağımlılık türlerinde olduğu gibi seks bağımlılığının tedavisinde farmakolojik ve psikoteröpotik yaklaşımların birlikte kullanılmasının faydalı olduğu değerlendirilmektedir. Goodman (1998)'a göre seks bağımlılığı, bağımlılık sürecinin cinsel davranışlar yoluyla ifadesidir, bu nedenle de tedavi hem cinsel davranışa hem de altta yatan bağımlılık örüntülerine yönelik olmalıdır. Sorunlu seksüel davranışların tedavisinde nüksü önleme ve bilişsel-davranışçı teknikler kullanılabilirken, bağımlılığın tedavisinde ise grup terapileri (bilişsel-davranışçı ve psikodinamik odaklı yaklaşım) yoluyla öz düzenlemeyi ve sosyal ilişkilerin gelişimini önemli ölçüde destekleyen yöntemler kullanılabilir. Duygulanım düzenlemesinde ise, farmakoteröpotik müdahale de dahil olmak üzere başka tedavi biçimleri gerekli olabilir.

Seks bağımlılığının tedavisinde farmakolojik ve terepötik tedavilerin etkinliği konusunda çok sayıda araştırmanın olduğu görülmekle birlikte etkinlikleri konusunda daha fazla kanıt gereksinim olduğu söylenebilir (Garcia ve ark.,

2016). Bu bölümde seks bağımlılığı tedavisinde öne çıkan yaklaşımlar olduğu düşünülür: bilişsel-davranışçı yaklaşım, psikodinamik yaklaşım, 12 basamak programları, çift terapileri ve farmakolojik tedavi yöntemleri açıklanmıştır.

Bilişsel-davranışçı yaklaşım teknikleri, bireyin daha işlevsel düşünce ve davranış kalıplarını öğrenmesi temelinde: birincil yöntem olarak grup terapisi ile müracaatçının sorunlarını doğru yönetebilmesi için gerekli teknikleri öğrenmelerine yardımcı olunmasını içermektedir. Bu yaklaşım seks bağımlılığının tedavisinde: nüksün önlenmesi, daha işlevsel başa çıkma yöntemlerinin öğretilmesi, bireylerin daha sağlıklı yaşam biçimini yapılandırılmaları ve sürdürebilmesine yardımcı olabilecek düşünce ve davranışların geliştirilmesine yönelik çalışmaları kapsamaktadır (Kaplan ve Krueger, 2010).

Nüks önleme: bilişsel-davranışçı yaklaşım ilk olarak uyuşturucu ve alkol bağımlılığını tedavi etmek için geliştirilmiştir bir yaklaşımdır. Nüksü önlemenin amacı, müracaatçılara nüksü nasıl önleyebilecekleri ve bununla nasıl başa çıkabileceklerinin öğretilmesidir. Nüks terapisinde müracaatçının yüksek riskli durumları tanımlamaları, bilişsel çarpıtmalarını ve hatalı düşünceleri değiştirmeleri hedeflenir. Öte yandan hastalığı tetikleyebilecek stresli ve riskli durumlarla başa çıkabilmek için yeni becerilerin geliştirilmesi için bilişsel müdahaleler içeren programlardır (Marlatt ve ark., 2009).

Davranış terapisine dayalı teknikler parafilileri tedavi etmek için kullanılmıştır, aynı zamanda hiperseksüel davranışları tedavi etmek için de kullanılabilir. Bu bağlamda hayali duyarsızlaştırma tekniğine dayalı çalışmaların gizli duyarsızlaşma kadar etkili olduğu belirlenmiştir (Kaplan ve Krueger, 2010).

Bazı araştırmacılar (Goodman, 1998; Schwartz, 2008) seks bağımlılığının tedavisinde psikodinamik yaklaşıma göre: köken aile ilişkileri, travma ve bağımlılığa neden olan alt nedenler üzerinde çalışmanın tedavi başarısı için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Montaldi (2003) benlik saygısı, kimlik ve sosyal ilişkiler bağlamında kişilik bozukluklarının tedavisi ile seks bağımlılığının tedavisinin yapılabileceğini savunmuştur. Ayrıca hastanın cinsel ve romantik davranışlarının anlamı, yakın ilişkileri nasıl kurduğu ve sürdürdüğünü incelemenin kişilik bozukluklarının tedavisi için çok önemli olduğunu belirtmiştir.

Seks bağımlılığın tedavisinde psikodinamik terapinin birincil amacı, duygusal öz düzenlemeyi geliştirmek ve bireylerin anlamlı sosyal ilişkiler kurma yeteneğini geliştirmektir. Psikodinamik terapinin temel süreçleri şunlardır: (1) entelektüel anlayış (hastaların öznel deneyimlerinin ve davranışlarının zihinsel süreçlerinin ve psikolojik yeterliliklerinin farkına varmalarını sağlamak), (2) entegrasyon (bilinçten gizlenen duyguları, ihtiyaçları, arzuları, korkuları,

inançları ve temel savunmaları sistemin sağlıklı kısmı ve uyumlu kişilik ile bütünleştirmek) (3) içselleştirme (amaç, çocukluk döneminde uygun şekilde içselleştirilmemiş öz-düzenleme işlevlerini içselleştirmektir) (Tripodi ve ark., 2012).

Seks bağımlılığının tedavisinde, 12 basamak programlarının iyileşmeye önemli katkılarının olduğu değerlendirilmektedir. 12 basamak programları iyileşme atmosferinin oluşturulması bağlamında: seks bağımlılığı sorunu bulunan bireylerin dürüstlük ilkesi doğrultusunda belirli sorumlulukları üstlendikleri ve iyileşme yolunda sorumluluklarını yerine getirmeleri prensibi ile çalışan organizasyonlardır (Rosenberg ve ark., 2014). Parker ve Guest (2002) Adsız Sekskolik iyileşme programlarının temelde anonim içerikli psikoterapik bir anlam içerdiğini vurgulamışlardır. Program, cinsel perhiz ve cinsel olarak temiz kalma (cinsel eylemlerden uzak durma) ilkesine göre çalışmakta, genel olarak belirli bir aşamaya kadar bekâr kalmanın teşvik edildiği öğretileri içermektedir. Ayrıca bazı terapistler, tedavi için bekârlık sözleşmesinin gerekli olduğuna inanırlar.

Seks bağımlılığının tedavisinde, çift terapisinin etkili bir yaklaşım olduğu değerlendirilmektedir. Bağımlılığın partner/eş ile ilişkilere etkileri genellikle şiddetlidir. Bu etkiler: güvensizlik, ihanet, utanç ve olumsuz benlik saygısını içerebilir (Kaplan ve Krueger, 2010). Bird (2006)'e göre seks bağımlılığının ortaya çıkması eşler arasında umutsuzluk, ihanete uğramışlık hissi, yalnızlık/izolasyon, kızgınlık ve bunalıma neden olabilmektedir. Online ya da gerçek cinsel ilişki durumunda bile aynı duygular tekrar yaşanabilmekte, bu durum ilişkinin devamı konusunda kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bu olumsuz durum sonucunda, eş (ler) yardım arayışına yönelebilmektedirler.

Çift tedavisinde öncelikle bağımlık ile ilgili sorunların tedavi edilmesi önemlidir. Bağımlı birey ve eşinin birlikte değerlendirilmesi, her ikisinden alınan geri bildirimler ile kısa/uzun süreli tedavi hedefleri belirlenebilir. Terapist, ön değerlendirme sonrası bağımlı bireyin uygun biçimde kendini açmasını teşvik etmeli ve eşine karşı ketum olmaması ayrıca dürüst olması konusunda çalışmalıdır. Terapist, hastanın saklamayı tercih edebileceği bilgilerin iyileşme sürecine, terapiye ve eş ile ilişkisine kalıcı zararlar verebileceği konusunda uyarı yapmalıdır. Özetle seks bağımlılığında çift terapisi, dürüstlük ilkesi odağında kalıcı ve gerçekçi sosyal ilişkilerin geliştirilmesi sürecidir (Bird, 2006).

Son olarak seks bağımlılığının tedavisinde farmakolojik müdahalelerin etkili olduğu konusunda fikir birliği bulunmaktadır. Parafilik bozukluğu olan hastalarda uygun cinsel öz kontrolü kolaylaştırmak amacıyla antiandrojenler, cinsel fantezilerin obsesif-kompulsif doğasını kontrol etmek için seçici serotonin geri alım inhibitörleri, cinsel dürtü, cinsel fantazi ve cinsel aktiviteyi azaltan

medroksiprogesteron asetat ve siproteron asetat türü ilaçların yararlı olduğu değerlendirilmektedir (Tripodi ve ark., 2012).

Seks bağımlılığının karmaşık ve çok boyutlu yapısı tedavi sürecini yürütebilecek uzmanların yeterliliklerini ön plana çıkarmaktadır. Türkiye’de bağımlılık danışmanlığı mesleği ile ilgili yasal mevzuat olmasına rağmen eğitim ve diğer gerekliliklerin yeterince net bir biçimde planlanmadığı görülmektedir. Bu nedenle de seks bağımlılığı tedavisini yürütebilecek uzmanların yetki ve sorumluluklarının mevzuat ile belirlendiği, gerekli yeterlilikleri sağlayan uzmanlara lisans verildiği ABD’deki uygulamaların açıklanması önemlidir.

Amerikan Seks Terapisi Organizasyonu (AASECT) seks terapistlerinin eğitim, değerlendirme ve sertifikasyon işlemlerini yürüten resmi kuruluştur. Kuruluş tarafından onaylanmış eğitim kurumları, adayların gerekli yeterlilikleri karşılamaları durumunda seks terapistliği lisansı vermektedir. İlgili lisansa: sosyal hizmet, psikoloji, hemşirelik ve tıp alanlarında yüksek lisans derecesi sonrası iki yıl klinik deneyim ya da doktora derecesi sonrası bir yıl klinik deneyimi olan terapistlerin başvuruları kabul edilmektedir. Eğitim müfredatı: temel yeterlilik eğitimi için 90 saat teorik ders ve 75 saatlik online eğitimi kapsamaktadır. Beceri eğitiminde ise 60 saat teorik ve 30 saat online derse ek olarak 16 saat çift terapisi eğitiminin gerekli olduğu bildirilmektedir. Eğitim sonrası, 50 saati klinik süpervizyon gözetiminde toplam 300 saatlik klinik uygulamada başarılı olan adaylara seks terapisi lisansı verilmektedir (AASECT, 2023).

SONUÇ

Seks bağımlılığı, madde kullanım bozuklukları ile benzer özellikleri bulunan davranışsal bağımlılık türüdür. Cinsel eylemlerin kontrol edilmediği ve bireyin iş, eğitim ve sosyal yaşamına yıkıcı etkileri olduğu bilinen bir tür halk sağlığı sorunudur. Yüzyıldan fazla süredir seks bağımlılığının tanınal değerlendirmesine yönelik çok sayıda çalışma olduğu görülmektedir. Son gelişmelere göre seks bağımlılığı, DSM-5’te özgül bir hastalık olarak tanımlanmamış fakat ICD-11’de kompulsif cinsel davranış bozukluğu olarak tanımlanmıştır.

Erken dönem olumsuz çocukluk deneyimleri (İhmal ve istismar yaşantıları), işlevsel olmayan düşünce ve davranış kalıpları ile psikiyatrik sorunlar ve eş bağımlılıkların seks bağımlılığının gelişiminde etkili olduğu düşünülmektedir. Bu karmaşık durum, çok boyutlu tedavi yaklaşımlarını işaret etmektedir. Öte yandan psikoterapik yaklaşımlar (bilişsel-davranışçı, psikodinamik ve çift terapileri), farmakolojik tedaviler ve 12 basamak iyileşme programının başarılı olduğuna ilişkin destekleyici bilgiler bulunmaktadır.

Hastalığın karmaşık ve çok boyutlu yapısı tedavi ve müdahale için bilgi, beceri ve uygulama yeterliliklerine dayalı yeni bir uzmanlık alanının ortaya çıkmasını sağlamıştır. ABD’de uygulama çerçevesi yasal mevzuat ile belirlenen seks terapistleği için teorik eğitim sonrası süpervizyon gözetiminde belirli saat mesleki uygulama yapılması temel koşul olarak kabul edilmektedir (AASECT, 2023). Bu durum, yalnızca seks bağımlılığında değil diğer bağımlılık türleri için uzmanlaşmanın artık kaçınılmaz olduğuna işaret etmektedir. Yani, Türkiye’de bağımlılık danışmanlığı mesleğinin daha işlevsel hale gelmesi için girişimler yapılmalıdır.

Diğer bağımlılık türlerinin tedavisinde olduğu gibi seks bağımlılığının tedavisinde sosyal hizmet mesleği hastalığın ön değerlendirmesinden, psikoterapik uygulamalara kadar geniş yelpazede önemli roller üstlenebilir. Buradaki odak nokta, bu alanda çalışacak uzmanların seks bağımlılığına ilişkin kuramsal bilgileri, yaklaşım ilkelerini öğrenmeleri sonrasında ise süpervizyon eşliğinde klinik deneyim kazanmalarındır. Sonuç olarak bu durum: sosyal hizmet uzmanları da dâhil yardım profesyonellerinin bağımlılık türlerine yönelik bilgi, beceri ve değerlerini sürekli geliştirmelerinin önemli olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AASECT (2023). <https://www.aasect.org/aasect-requirements-sex-therapist-certification>
- Andreassen, C. S., Pallesen, S., Griffiths, M. D., Torsheim, T., & Sinha, R. (2018). The development and validation of the Bergen–Yale Sex Addiction Scale with a large national sample. *Frontiers in Psychology*, 144.
- Bird, M. H. (2006). Sexual addiction and marriage and family therapy: Facilitating individual and relationship healing through couple therapy. *Journal of Marital and Family Therapy*, 32(3), 297-311.
- Carnes, P., & Adams, K. M. (2013). Strategies for Assessment and Early Treatment With Sexually Addicted Families. In *Clinical Management of Sex Addiction* (pp. 59-78). Routledge.
- Carnes, P. (1994). *Contrary to love: Helping the sexual addict*. Hazelden Publishing.
- Carnes, P. J., & Wilson, M. (2013). The sexual addiction assessment process. In *Clinical management of sex addiction* (pp. 17-34). Routledge.
- Carnes, P. J., Hopkins, T. A., & Green, B. A. (2014). Clinical relevance of the proposed sexual addiction diagnostic criteria: relation to the Sexual Addiction Screening Test-Revised. *Journal of Addiction Medicine*, 8(6), 450-461.
- Carnes, P. (1994). *Contrary to love: Helping the sexual addict*. Hazelden Publishing.
- Carnes, P. (2001). *Out of the shadows: Understanding sexual addiction* (3rd ed.). Center City, MN: Hazelton
- Carnes, P. J. (1991). *Don't call it love: Recovering from sexual addiction*. New York, NY: Bantam Books.
- Carnes, P. J. (2005). Sexual addiction. In B. J. Sadock, V. A. Sadock, & H. I. Kaplan (Eds.), *Comprehensive textbook of psychiatry*. Philadelphia, PA: Lippincott Williams & Wilkins.
- Carnes, P., Green, B., & Carnes, S. (2010). The same yet different: Refocusing the Sexual Addiction Screening Test (SAST) to reflect orientation and gender. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 17(1), 7-30.
- Carnes, P. J., Green, B. A., Merlo, L. J., Polles, A., Carnes, S., & Gold, M. S. (2012). PATHOS: A brief screening application for assessing sexual addiction. *Journal of Addiction Medicine*, 6(1), 29.
- Coleman, E. (1987). Sexual compulsivity: Definition, etiology, and treatment considerations. *Journal of Chemical Dependency Treatment*, 1(1), 189-204.

- Calipari, E. S., Juarez, B., Morel, C., Walker, D. M., Cahill, M. E., Ribeiro, E., ... & Nestler, E. J. (2017). Dopaminergic dynamics underlying sex-specific cocaine reward. *Nature communications*, 8(1), 13877.
- Davidson, J. M., Smith, E. R., & Damassa, D. A. (1977). Comparative analysis of the roles of androgen in feedback mechanisms and sexual behavior. In *Androgens and antiandrogens* (pp. 137-150). Raven Press New York.
- Fulton, M. C. (2013). Breaking through defenses. In *Clinical management of sex addiction* (pp. 45-58). Routledge.
- Farhoudian, A., Dolatshahi, B., Falahatdoost, M., Tavakoli, M., & Farhadi, M. H. (2017). A qualitative study on methamphetamine-related sexual high-risk behaviors in an Iranian context. *International Journal of High Risk Behaviors and Addiction*, 6(1).
- Garcia, F. D., Assumpção, A. A., Malloy-diniz, L., De Freitas, A. A. C., Delavenne, H., & Thibaut, F. (2016). A comprehensive review of psychotherapeutic treatment of sexual addiction. *Journal of Groups in Addiction & Recovery*, 11(1), 59-71.
- Garcia, F. D., & Thibaut, F. (2010). Sexual addictions. *The American journal of drug and alcohol abuse*, 36(5), 254-260.
- Goodman, A. (1998). *Sexual addiction: An integrated approach*. International Universities Press, Inc.
- Higgins, A., Barker, P., & Begley, C. M. (2004). Hypersexuality and dementia: dealing with inappropriate sexual expression. *British journal of nursing*, 13(22), 1330-1334.
- Herzog, A. G. (1999). Psychoneuroendocrine aspects of temporolimbic epilepsy: Part I. Brain, reproductive steroids, and emotions. *Psychosomatics*, 40(2), 95-101.
- Kafka, M. P. (2007). Paraphilia-related disorders: The evaluation and treatment of nonparaphilic hypersexuality.
- Kobayashi, T. (2004). Effect of haloperidol on a patient with hypersexuality following frontal lobe injury. *Psychogeriatrics*, 4(2), 49-52.
- Kaplan, M. S., & Krueger, R. B. (2010). Diagnosis, assessment, and treatment of hypersexuality. *Journal of sex research*, 47(2-3), 181-198.
- Kobayashi, T. (2004). Effect of haloperidol on a patient with hypersexuality following frontal lobe injury. *Psychogeriatrics*, 4(2), 49-52.
- Katehakis, A. (2009). Affective neuroscience and the treatment of sexual addiction. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 16(1), 1-31.
- Luef, G. J. (2008). Epilepsy and sexuality. *Seizure*, 17(2), 127-130.

- Marlatt, G. A., Bowen, S. W., & Witkiewitz, K. (2009). Relapse prevention: Evidence base and future directions. In *Evidence-based addiction treatment* (pp. 215-232). Academic Press.
- Montaldi, D. F. (2003). Understanding hypersexuality with an Axis II model. *Journal of Psychology & Human Sexuality*, 14(4), 1-23.
- Miner, M. H., Raymond, N., Mueller, B. A., Lloyd, M., & Lim, K. O. (2009). Preliminary investigation of the impulsive and neuroanatomical characteristics of compulsive sexual behavior. *Psychiatry Research: Neuroimaging*, 174(2), 146-151.
- Orford, J. (1978). Hypersexuality: Implications for a theory of dependence. *British Journal of Addiction*, 73, 299-303.
- Power, Y., Goodyear, B., & Crockford, D. (2012). Neural correlates of pathological gamblers preference for immediate rewards during the Iowa Gambling Task: an fMRI study. *Journal of Gambling Studies*, 28, 623-636.
- Putnam, F. W. (1997). *Dissociation in children and adolescents: A developmental perspective*. Guilford press.
- Parker, J., & Guest, D. (2002). The integration of psychotherapy and 12-step programs in sexual addiction treatment. *Clinical management of sex addiction*, 115-124.
- Rosenberg, K. P., Carnes, P., & O'Connor, S. (2014). Evaluation and treatment of sex addiction. *Journal of Sex & Marital Therapy*, 40(2), 77-91.
- Reid, R. C. (2007). Assessing readiness to change among clients seeking help for hypersexual behavior. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 14(3), 167-186.
- Ren, Y., Fang, J., Lv, J., Hu, X., Guo, C. C., Guo, L., ... & Liu, T. (2017). Assessing the effects of cocaine dependence and pathological gambling using group-wise sparse representation of natural stimulus FMRI data. *Brain imaging and behavior*, 11(4), 1179-1191.
- Rush, B. (1812). *Medical inquiries and observation upon the diseases of the mind*. Philadelphia, PA: Kimber & Richardson.
- Saleh, F. M., & Berlin, F. S. (2004). Sexual deviancy: diagnostic and neurobiological considerations. *Journal of Child Sexual Abuse*, 12(3-4), 53-76.
- Schwartz, M. F. (2008). Developmental psychopathological perspectives on sexually compulsive behavior. *Psychiatric Clinics of North America*, 31(4), 567-586.
- Schwartz, M. F. (1992). Sexual compulsivity as post-traumatic stress disorder: Treatment perspectives. *Psychiatric Annals*, 22(6), 333-338.

- Schwartz, M. F., & Brasted, W. S. (1985). Sexual addiction: Self-hatred, guilt, and passive rage contribute to this deviant behavior. *Medical Aspects of Human Sexuality*.
- Sahithya, B. R., & Kashyap, R. S. (2022). Sexual Addiction Disorder—A Review With Recent Updates. *Journal of Psychosexual Health*, 4(2), 95-101.
- Schneider, J. P. (2004). Sexual addiction & compulsivity: Twenty years of the field, ten years of the journal. *Sexual Addiction & Compulsivity*, 11(1-2), 3-5.
- Sahithya, B. R., & Kashyap, R. S. (2022). Sexual Addiction Disorder—A Review With Recent Updates. *Journal of Psychosexual Health*, 4(2), 95-101.
- Tripodi, F., Giuliani, M., Petruccelli, I., & Simonelli, C. (2012). Sexual Addiction Theory, causes and therapy.
- Woody, J. D. (2011). Sexual addiction/hypersexuality and the DSM: Update and practice guidance for social workers. *Journal of Social Work Practice in the Addictions*, 11(4), 301-320.
- Voon, V., & Fox, S. H. (2007). Medication-related impulse control and repetitive behaviors in Parkinson disease. *Archives of neurology*, 64(8), 1089-1096.
- Voon, V., & Fox, S. H. (2007). Medication-related impulse control and repetitive behaviors in Parkinson disease. *Archives of neurology*, 64(8), 1089-1096.
- <https://my.clevelandclinic.org/health/treatments/22690-sex-addiction-hypersexuality-and-compulsive-sexual-behavior>.
- World Health Organization. (2023). *International classification of diseases for oncology (ICD-O)*. World Health Organization.
- Young, K. S. (1998). *Caught in the net: How to recognize the signs of internet addiction--and a winning strategy for recovery*. John Wiley & Sons.

7. Bölüm

Türkiye’de Tohumluk Üretiminin Selem Sözleşmesi Yöntemiyle Finansmanı Üzerine Kavramsal Bir Model Önerisi

Ömer KESKİN¹

¹ Öğr. Gör., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Özalp Meslek Yüksekokulu,
ORCID: 0000-0002-1939-2791, omerkeskin@yyu.edu.tr

ÖZET

Betimleyici yaklaşıma dayanan nitel bir araştırma metodolojisinin benimsendiği bu çalışmanın temel amacı, Türkiye’de tohumluk üretiminin finansmanında alternatif olarak kullanılabilecek kavramsal bir model önerisi geliştirmektir. Amaç doğrultusunda ilk önce Türkiye’de tohumluk sektöründe yaşanan gelişmeler, tarihsel süreç içerisinde detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur. Daha sonra model önerisinde temele alınan İslam ekonomisindeki faizsiz finansman yöntemlerinden selem sözleşmesi yöntemine ve pratikte faizsiz sigortacılık/katılım sigortacılığı olarak da bilinen tekafüle açıklık getirilmiştir. Son olarak tekafülün selem sözleşmesi yöntemine entegre edildiği kavramsal model önerisi geliştirilmiş ve modelin önemli yönleri değerlendirilmiştir. Çalışmanın hem tohumluklar ve İslam ekonomisi ile ilgili Türkçe literatüre hem tohumluk sektörü özelinde geliştirilecek faizsiz uygulamalara/politikalara katkı olarak öne çıkması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tohumluk, Sözleşmeli Üretim Modeli, Selem Sözleşmesi Yöntemi, Tekafül, Model Önerisi

GİRİŞ

Tohumluklar, tarımsal üretim sürecinde kullanılan girdilerin başında gelmektedir. Kaliteli tohumluk kullanmak, verimi ve üretimi artırabilmenin yanı sıra güvenli, dayanıklı, düşük maliyetli ve rekabet gücü yüksek tarımsal ürünler elde edebilmenin ön şartıdır (T.C. Ekonomi Bakanlığı, 2014). Tarımsal üretimin ilk girdisi olma özelliği taşımasıyla birlikte tohumluğun üretiminin endüstriyel faaliyet haline dönüşümü, teknolojik gelişmelere öncülük eden ABD’de ve AB üyesi bazı gelişmiş ülkelerde yaklaşık 150-200, Türkiye’de ise yaklaşık 60-70 yıllık geçmişe sahiptir (Bağcı ve Özer, 2021: 3566).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980’li yıllara kadar Türkiye’de uygulanan tohumluk politikalarında kamunun varlığı öne çıkarılmıştır. Politikaların amacı ülkenin tohumluk ihtiyacının tamamını yurt içi üretimle karşılamak olmuştur (Bağcı ve Yılmaz, 2016: 300). Bu kapsamda 1925 yılından itibaren ülkenin farklı ekolojik bölgelerinde tohumlukların kalitelerini ve çeşitlerini geliştirmeye odaklı ıslah ve üretim istasyonları kurulmuştur. Ancak yapılan çalışmalar, sadece serin iklim tahıllarıyla sınırlı kalmıştır (TİGEM, 2020). 1949 yılında çıkarılan 5433 sayılı kanunla Devlet Üretim Çiftlikleri kurulup tarım ve tarıma dayalı sanayi için tohumluk üretmekle görevlendirilmişlerdir. Böylelikle kalite ve çeşit geliştirme çalışmaları, daha programlı ve daha kapsamlı şekilde gerçekleştirilmiştir (Aras, 2019: 1765).

1950’li yıllara kadar tohumlukların çeşit tescili, kontrolü ve sertifikasyonu sistemi oluşturulmamıştır. İlk defa 1953 yılında Ankara Üniversitesi’nde Ziraat Fakültesi/Bitki Yetiştirme ve Islah Kürsüsü, Tarım Bakanlığı’nın adına (deneme mahiyetinde) tahıl tohumluklarının kontrolüne ve sertifikasyonuna başlamıştır (Aysu, 2006). Bu hizmet, 1959 yılından sonra Tohumluk Kontrol ve Sertifikasyon Enstitüsü tarafından verilmiştir. Ülkede yeni tohumluk çeşitlerinin geliştirilip tarafsız bir kuruluş tarafından tescil edilmesi amacıyla 1960 yılında Bölge Çeşit Deneme Enstitüsü kurulmuştur (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, t.y.). 1963 yılında çıkarılan 308 sayılı kanun ve buna ilişkin yönetmelikler, kaliteli tohumlukların üretiminde ve dağıtımında kamunun ağırlıklı olduğu bir sistemi beraberinde getirmiş ve bu sistem 1980’li yılların başına kadar varlığını devam ettirmiştir (TAGEM, 2018).

Devlet, 1980’li yılların başından itibaren başlatılan liberalleşme hamlesi kapsamında tohumluk politikalarında köklü değişikliğe gitmiştir. 1982 yılında özel şirketlere kendi tohumluklarının fiyatlarını belirleme izni verilmiştir. 1984 yılında özel şirketlerin tohumluk ithalatlarını ve ihracatlarını kolaylaştıran düzenlemeler yapılmıştır (Türkiye Tohumcular Birliği, 2021). Böylelikle tohumluk sektörü, giderek özel şirketlerin ağırlık kazandıkları, rekabetin arttığı, yeni çeşitlerin geliştirildiği ve fiyatların serbest piyasa şartlarında belirlendiği bir

sektör haline dönüşmeye başlamıştır (Çelik ve Nazlı, 2014: 130). 2004 yılında 5042 sayılı Yeni Bitki Çeşitlerine Ait Islahçı Haklarının Korunmasına İlişkin Kanun, 2006 yılında AB kanunlarıyla uyumlu 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ve sonrasında bunlara ilişik yönetmelikler çıkarılarak sektörün işleyişinin yasal altyapısı kurulup sağlanmıştır (TODAB, 2017).

Tohumculuk Kanunu'nun çıkarılmasıyla 7 alt birlik ve bunların oluşturduğu üst birlik olarak da Türkiye Tohumcular Birliği kurulmuştur. Böylelikle tohumluk sektörü örgütlenmiştir (Yavuz, 2020). Alt birliklere üye sayısı 2022 Mart ayı itibarıyla 65.937'ye, tescilli tohumluk çeşidi sayısı 2022 Ocak ayı itibarıyla 13.680'e (215'i üniversitelere, 2.954'ü kamuya, 10.511'i özel sektöre ait), 2021 yılı itibarıyla tohumluk üretim miktarı 1,32 milyon tona, toplam tohumluk üretiminde özel sektörün payı yaklaşık %90'a ve tohumluk ihracatının ithalatı karşılama oranı %89'a ulaşmıştır (Türkiye Tohumcular Birliği, 2022). Tarım ve Orman Bakanlığı'nın yetkilendirmiş olduğu tohumluk üreticisi kuruluş sayısı 2023 Mayıs ayı itibarıyla 772'ye ulaşmış olup bunların büyük kısmını özel sektör kuruluşları oluşturmaktadır (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023).

Türkiye'de tohumlukların üretimi, genel olarak sözleşmeli üretim modeliyle yapılmaktadır. Sözleşmeli tohumluk üretimi kapsamında üretici kuruluşla yetiştirici çiftçi arasında sözleşmenin genel hükümleri (sözleşmenin konusu, üretim yapılacak alan, tarafların yükümlülükleri, tohumluk alım bedelinin hesaplanma şekli, avans, teslim ve ödeme, teknik şartlar, uyumsuzlukların çözümleri, sözleşmenin geçerlilik süresi vb.) belirlenip imzalanmaktadır. Tohumluk üretim süreci boyunca zirai makine-ekipman, girdi ve işgücü kullanımından kaynaklı maliyetler yetiştirici çiftçi tarafından karşılanmaktadır. Bununla birlikte piyasadaki büyük ölçekli üretici kuruluşlar, yetiştirici çiftçilere gerekli her türlü girdiyi kendileri temin edip yaptıkları harcamaları çiftçilere ödeyecekleri tohumluk alım bedellerinden mahsup edebilmektedirler. Küçük ve orta ölçekli üretici kuruluşlar ise sermaye yetersizliği nedeniyle genellikle bu yöntemi kullanamamaktadırlar. Diğer taraftan küçük, orta ve büyük ölçekli farketmeksizin tüm üretici kuruluşlar, tohumluk ekim alanlarını toprağın hazırlığından hasata kadar devamlı kontrol etmekte ve her türlü zirai konuda (toprak hazırlığı, ekim, gübreleme, yabancı otlara/zararlılara/hastalıklara karşı ilaçlama ve mücadele, sulama ve hasat gibi) yetiştirici çiftçilere ücretsiz teknik destek vermektedirler. Üretici kuruluşlar, mücbir sebep durumlarına (dolu, kuraklık gibi doğal afetler ve savaş, ayaklanma gibi olağanüstü haller) karşı sigorta yaptırılmasını zorunlu tutmayıp yetiştirici çiftçilerin tercihlerine bırakmaktadırlar.

Sözleşmeli tohumluk üretimi kapsamında yetiştirici çiftçi, sözleşmeye konu edilen üst kademe tohumluğu (sertifikalı Elit, Orijinal 1, 2) üretici kuruluştan

peşin fiyatına veya hasattan sonra teslim edeceği tohumluk mahsulün alım bedelinden mahsup edilmek üzere satın almaktadır. Aldığı tohumluğu sözleşmede belirlenen üretim alanına eken yetiştirici çiftçi, üretim süreci boyunca üretici kuruluşun tohumluk üretiminden sorumlu olan teknik personeli tarafından verilen tüm talimatları uygulamaktadır. Nihayet teknik personel gözetiminde hasat edilen tohumluk mahsulün tamamı, sözleşmede belirlenen niteliklerde (cins, çeşit ve kalite gibi), tarihte ve alım merkezinde yetiştirici çiftçi tarafından üretici kuruluşa teslim edilmektedir¹. Alıma uygun görülen miktardaki tohumluk mahsulün bedeli, teslimatını takiben sözleşmede belirlenen süre içerisinde yetiştirici çiftçiye ödenmektedir².

Sözleşmeli tohumluk yetiştiricisi çiftçilerin üretimlerini finanse edebilmeleri için kullanabilecekleri tarımsal finansman araçları arasında avanslar, devlet destekleri ve krediler yer almaktadır. Özellikle küçük ve orta ölçekli üretim yapıp sermaye yetersizliği çeken yetiştirici çiftçiler açısından üretim süreci boyunca zirai makine-ekipman, girdi ve işgücü ihtiyaçlarını karşılayabilmek bu araçların kullanımını şart kılmaktadır. Ancak üretici kuruluşların çoğunun yeterince veya hiç avans (aynı ve/veya nakdi) vermemesi, devlet desteklerinin çok yetersiz kalması ve kredilerin hem yüksek oranlı faiz içermesi (her ne kadar krediler hazine destekli, yani faiz indirimli olsa da) hem çok sayıda teminat gösterilmesini ve uzun formalitelerin yerine getirilmesini gerektirmesi yetiştirici çiftçilerin finansman dar boğazı sorunu yaşamalarını beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla var olan finansman araçlarına ek alternatif araçlar geliştirip kullanıma sunmak önem arz etmektedir.

İslam ekonomisindeki çeşitli faizsiz finansman yöntemleri arasında sayılan selem sözleşmesi yöntemi, özellikle tarımsal üretimin finansmanına odaklanmakta olup günümüzde Pakistan ve Sudan gibi Müslüman ülkelerdeki bazı İslami bankalar ve mikrofinans organizasyonları tarafından bu doğrultuda alternatif olarak kullanılmaktadır. Selem sözleşmesi yönteminin kullanımı, faiz duyarlılığı taşıyıp taşımadıklarına bakılmaksızın sermaye yetersizliği çeken küçük ve orta ölçekli tarımsal üreticiler durumundaki çiftçilerin yararınadır. Çünkü selem sözleşmesi yöntemi, işleyişi itibarıyla çiftçilere üretip gelecekte hasat edecekleri veya piyasadan temin edecekleri tarımsal ürünleri önceden peşin satabilme ve böylelikle sermaye elde edebilme imkanı tanımaktadır³.

¹ Her ne kadar yetiştirici çiftçilerin hasat ettikleri tohumluk mahsulleri üçüncü taraflara satmaları yasak olsa da merdiven altı olarak tabir edilen ve dolayısıyla denetlenemeyen kişiler ve işletmeler bu mahsulleri satın alıp selektörlerden geçirdikten sonra yasa dışı bir şekilde piyasada satışa sunmaktadırlar. Tohum Sanayicileri ve Üreticileri Alt Birliği, yasa dışı ticari faaliyetin önüne geçebilmek için sürekli çalışmalar yapmakta ve tespit ettikleri kişiler ve işletmeler hakkında suç duyurusunda bulunmaktadır.

² Üretici kuruluş, tohumluk mahsulden umulan miktar kadar satın almakta olup bu miktarın üzerindeki mahsulü ayrıca bir bedel belirleyip satın alma önceliğine sahiptir.

³ Bu yönüyle selem sözleşmesi yöntemi, sözleşmeli üretim modelinden farklılaşmaktadır.

Türkçe literatürde tohumluklar üzerine yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Söz konusu çalışmalarda genel olarak tohumluk sektöründe yaşanan gelişmeler, sektör sorunları ve çözüm önerileri, çiftçilerin tohumluk tercihlerini etkileyen faktörler, tohumluklarda üretim ve dış ticaret durumu ve tohumluk üreticisi kuruluşların ekonomik analizleri gibi çeşitli konular ele alınmıştır. Ancak tohumluk üretiminin finansmanı ile ilgili herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Buradan hareketle çalışmanın konusu, tohumluk üretiminin finansmanında alternatif olarak kullanılabilecek faizsiz bir finansman yöntemine dikkat çekme üzerine odaklanmaktadır.

Ele alınan konunun özgün nitelikte olan kavramsal bir model önerisiyle ortaya konulmasını amaçlayan bu çalışma kapsamında ilk önce literatürdeki çalışmalara yer verilmektedir. Daha sonra model önerisinde temele alınan selem sözleşmesi yöntemine açıklık getirilmektedir. Son olarak tohumluk üretiminin finansmanında alternatif olarak kullanılabilecek özgün bir model önerisi geliştirilip değerlendirilmektedir⁴.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu başlığı altında selem sözleşmesi yöntemi kısaca açıklandıktan sonra Türkçe literatürde hem tohumluklar üzerine yapılmış çalışmalara hem selem sözleşmesi yöntemi temele alınarak model geliştirilmiş diğer çalışmalara literatür özeti olarak yer verilmektedir.

Selem Sözleşmesi Yöntemi

Selem sözleşmesi, İslam Borçlar Hukuku'nda merkezi öneme sahip üç sözleşmeden (bey', icare ve selem) biridir. Bey' sözleşmesinde mevcut bir malın, icare sözleşmesinde mevcut bir menfaatin, selem sözleşmesinde ise henüz mevcut olmayan bir malın satışı konu edinilmektedir (Yahya, 2012: 2). Şöyle ki, selem sözleşmesi, henüz mevcut olmasa da nitelikleri belli olan bir malın önceden peşin satılıp kendisinin sonradan belli bir tarihte ve yerde alıcıya teslim edilmesini içermektedir. Bu yöntemle malın satıcısı (üretici) ihtiyaç duyduğu sermayeyi önceden elde edip üretimini finanse etmekte, alıcısı ise ihtiyaç duyduğu malı önceden sipariş edip uygun fiyatla (malın teslimatındaki vade unsuru nedeniyle) mal edinmektedir (Ersoy, 2022: 93).

İslami finans alanında selem sözleşmesi yöntemi, özellikle çiftçilerin tarımsal üretim sürecindeki sermaye ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla kullanılmaktadır. Çünkü mahsul üretimi boyunca girdi ve işçilik maliyetleri

⁴ Model önerisinin tohumluk üretimi üzerine geliştirilmesi, günümüzde sözleşmeli üretim modelinin en başarılı uygulandığı üretim konularından biri olması nedeniyle.

oluşmakta ve dolayısıyla sermayeye duyulan ihtiyaç artmaktadır. Selem sözleşmesi yönteminde mal bedeli ödemesi peşin, teslimatı ise vadeli olarak yapıldığı için çiftçilerin söz konusu sermaye ihtiyaçları karşılanmış olmaktadır (Özdemir, 2022: 32).

Tablo 1: Pakistan’da Faaliyet Gösteren İslami Bankaların Finansman Sağlarken Kullandıkları Yöntemler

Yöntemler	% (2022 Temmuz-Eylül)
Murabaha	15,7
İcare	4,6
Muşareke	22,9
Azalan müşareke	35,2
Selem	1,4
İstisna	8,4
Diğerleri	11,8
Toplam	100

Kaynak: State Bank of Pakistan (2022) Islamic Banking Bulletin July-September 2022

Tablo 1’de görüldüğü üzere Pakistan’daki İslami bankaların finansman sağlarken en çok kullandıkları yöntemler arasında azalan müşareke, müşareke ve murabaha yer almakta olup selem sözleşmesi yöntemiyle sağlanan finansmanın miktarı toplam finansman miktarı içinden %1,4 pay almıştır. Sudan’da ise İslam bankalar en çok murabaha (%73,5) ve müşareke (%8,0) yöntemlerini kullanmakta olup selem sözleşmesi yöntemiyle sağlanan finansman miktarının toplam finansman miktarı içinden aldığı pay 2021 yılında bir önceki yıla göre %2 artış göstererek %4,6 düzeyinde gerçekleşmiştir (Central Bank of Sudan, 2022).

Pakistan’daki en önemli İslami mikrofinans kuruluşlarından biri olan Wasil Foundation, selem sözleşmesi yöntemi kapsamında özellikle küçük ölçekli buğday ve pirinç üretimi yapan çiftçilere finansman sağlamaktadır. Kuruluşun en çok kullandığı finansman yöntemi murabahadır (“mftransparency.org”, 2015).

Sudan’da Bank of Khartoum’un 2009 yılında başlattığı Irada mikrofinans girişimi tarafından selem sözleşmesi yöntemi kullanılarak çiftçilere finansman sağlanmaktadır. Örneğin, Irada, Sudan Tarım Bakanlığı’nın ve Dünya Gıda Programı’nın ortak olup rol üstlendikleri bir mikrofinans programı kapsamında ülkenin 7 eyaletindeki 878 tarımsal kooperatifin çatısı altında küçük ölçekli tarımsal üretim yapan 73.000 çiftçiye finansman sağlamak için selem sözleşmesi yöntemini kullanmıştır. En fazla 8 ay vadeyle sağlanan finansmanla çiftçilerin hem gelirlerinin yükseltilmesi hem daha verimli üretim yapmaya motive edilmeleri amaçlanmıştır (Islamic Research and Training Institute, 2016).

Yapılacak bir selem sözleşmesinin İslam Borçlar Hukuku'na göre geçerli olması için sözleşme kapsamında çeşitli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şartlar, genel olarak şöyle özetlenebilir;

- Malın bedeli (nakit para ve/veya mal⁵), sözleşmenin yapıldığı esnada veya 3 gün içinde peşin ödenmelidir.
- Malın bedelinin cinsi ve miktarı belli olmalıdır.
- Malın miktarı, kalitesi, teslim zamanı ve yeri belli olmalıdır.
- Mal, piyasada emsali bulunabilen bir mal olmalıdır⁶.

Türkçe Literatürde Yapılmış Çalışmalar

Literatürde tohumluklar üzerine yapılmış çalışmalar ve selem sözleşmesi yöntemi temele alınarak model önerileri geliştirilmiş diğer çalışmalar Tablo 2'de ayrı ayrı ve özet olarak gösterilmektedir.

⁵ Selem sözleşmesinde satışa konu edilecek malın bedeli başka bir mal olabilir. Ancak erteleme faizinin ortaya çıkmamasına dikkat edilmelidir. Yani faizin söz konusu olduğu mallar, selem sözleşmesi kapsamında bedel ve mal ikilisi (buğdaya buğday gibi) olacak şekilde karşılıklı belirlenmemelidir.

⁶ Selem sözleşmesinde satışa konu edilecek malın bizzat üretici tarafından kısmen veya tamamen üretilmemesi ihtimali olduğu için o malın piyasada emsali bulunabilir (temin edilebilir) bir nitelik taşıması önemlidir.

Tablo 2: Literatür Özeti (Yazar tarafından oluşturulmuştur.)

Yazar (lar) ve Yıl	Çalışmanın İçeriği
Tohumluklar Üzerine Yapılmış Çalışmalar	
Çelik ve Nazlı, 2014	Çalışmada Konya’da faaliyet gösteren sertifikalı tohumluk üreticisi 33 işletmenin yapısal ve teknik özelliği incelenmiştir.
Köksal ve Cevher, 2015	Çalışmada Ankara Polatlı’daki sertifikalı buğday tohumluğu kullanıcısı çiftçilerin temel özellikleri ve aralarında farklılıklar oluşturan faktörler belirlenmiştir.
Bağcı ve Yılmaz, 2016	Çalışmada Türkiye’deki tohumculuk sektöründe yaşanan gelişmeler ve bu gelişmelerin sertifikalı tohumluk kullanımı ve verim üzerindeki muhtemel etkileri ele alınmıştır.
Öztürk ve Polat, 2017	Çalışmada tohumluk patates üretiminin önemi ve bu üretimin mevcut durumu tartışılmıştır.
Aras, 2019	Çalışmada Türkiye’de ve dünyada tohumculuk sektörünün mevcut durumu ve sertifikalı tohumluk üretiminde karşılaşılan sorunlar araştırılıp bunlara yönelik çözüm önerileri getirilmiştir.
Keleş, 2019	Çalışmada Trakya bölgesindeki buğday üreticisi çiftçilerin tohumluk tercihlerini etkileyen faktörler analiz edilmiştir.
Nogay, 2019	Çalışmada Sakarya’da mısır tohumluğu satan kuruluşların tohumluk pazar payları araştırılıp mısır üreticisi çiftçilerin tohumluk tercihlerini etkileyen faktörler analiz edilmiştir.
Ülker, Yüksel ve Ergül, 2020	Çalışmada Türkiye’deki yem bitkileri tarımının mevcut durumu, tohumluğunun üretimi ve dış ticareti ile ilgili açıklamalar yapılmıştır.
Bağcı ve Özer, 2021	Çalışmada Türkiye’deki tohumculuğun tarihsel gelişimi, mevcut durumu ve sorunları ortaya konulup bu sorunların çözümlerine yönelik öneriler geliştirilmiştir.
Selem Sözleşmesi Yöntemi Temele Alınarak Model Önerileri Geliştirilmiş Diğer Çalışmalar	
Ülev ve Selçuk, 2018	Çalışmada selem sözleşmesi yönteminin banka dışındaki kuruluşlarda (kooperatifler ve Toprak Mahsulleri Ofisi), katılım bankalarında ve sermaye piyasalarında kullanılabilmesine yönelik üç farklı kavramsal model önerisi geliştirilmiştir.
Şeyranlioğlu ve Karavardar, 2019	Çalışmada selem sözleşmesiyle finansman yöntemi incelenip katılım bankaları açısından taşıdığı riskler analiz edildikten sonra bu yöntemin bankalar tarafından kullanılabilmesine yönelik kavramsal bir model önerisi geliştirilmiştir.
Kılıçarslan, 2021	Çalışmada selem sözleşmesi yönteminin konvansiyonel ve İslami ticaret borsalarında reel bir alternatif olarak kullanılabilmesine yönelik uygulanabilir nitelikte kavramsal model önerisi geliştirilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde bu çalışmanın konusu ile ilgili daha önce yapılmış herhangi bir çalışma olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla çalışma, ele aldığı konu itibarıyla literatüre katkı sağlayacağı için önem arz etmektedir.

METODOLOJİ

Bu çalışmada betimleyici yaklaşıma dayanan nitel bir araştırma metodolojisi benimsenmekte olup selem sözleşmesi yönteminin tohumluk üretiminin finansmanında alternatif bir yöntem olarak nasıl kullanılabileceği ortaya konulmaktadır.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Çalışmanın bu başlığı altında Tarım Kredi Kooperatifleri'nin (TKK) tohumluk sektöründe faaliyet gösteren iştiraki Tareks A.Ş.'nin aktif katılımıyla selem sözleşmesi yöntemini ve tekafülü birleştiren hibrit bir model önerisi geliştirilmektedir. Modelin işleyiş sürecini detaylandırmadan önce aşağıda Tareks A.Ş. ve tekafül ile ilgili kısaca bilgi verilmektedir.

1981 yılında İstanbul'da kurulup 1988 yılında Ankara'ya taşınan Tareks A.Ş., öncelikle TKK'nın çiftçi ortaklarının her türlü tohumluk ihtiyaçlarını ithalat, yurt içinden tedarik ve bizzat üretim yoluyla karşılama konusunda uzmanlaşmış bir kuruluş durumundadır. Kuruluşun temel faaliyet konuları arasında hibrit mısır, patates, hububat (buğday, arpa ve çeltik gibi), nohut ve yonca tohumluğu üretimi, ithalatı, ihracatı ve pazarlaması yer almakta olup Konya, Tekirdağ, Çorum, Nevşehir ve Balıkesir illerinde tohumluk işleme tesislerinin yanı sıra Balıkesir'in Altınova ilçesinde araştırma ve geliştirme faaliyetlerini yürüttüğü bir araştırma istasyonu bulunmaktadır (Tarım Kredi Holding A.Ş., t.y.).

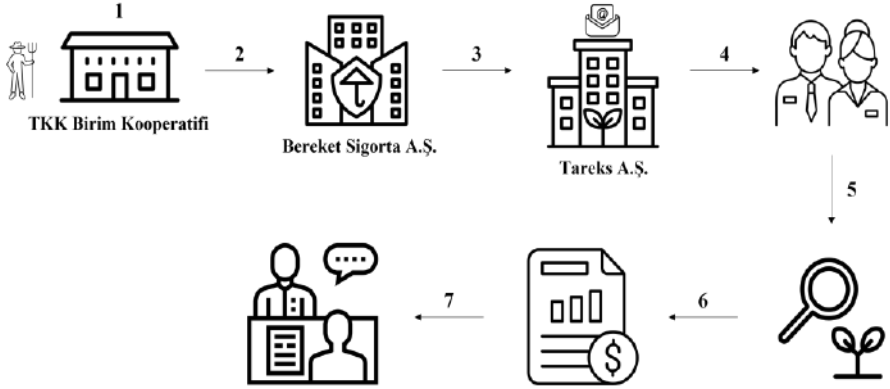
Tareks A.Ş., 1987-2022 yılları arasında mısır, patates, buğday, arpa ve yonca türlerinde kendisi adına toplam 71 tane çeşit ve hat tescil ettirmiştir. Halihazırda 8 tane çeşidin ve hattın tescil işlemleri devam etmektedir. 2021-2022 üretim döneminin ilk 6 ayında 62.645 dekar alanda hububat (buğday, arpa, tritikale, yulaf, ketencik ve çeltik) ve nohut tohumluğu, 4.150 dekar alanda hibrit mısır tohumluğu ve 1.964 dekar alanda patates tohumluğu olmak üzere toplamda 68.759 dekar alanda TKK'nın çiftçi ortaklarıyla sözleşmeli üretim modeli kullanılmak suretiyle tohumluk üretimi gerçekleştirilmiştir (Tareks A.Ş., 2022).

Tekafül, geleneksel sigortacılığın İslami prensiplere uymayan kısımlarından (faiz, belirsizlik ve kumar) arındırılmış şeklidir. Tekafül kapsamında katılımcılar (sigortalılar) tarafından yapılan ödemeler, prim değil, teberru (bağış) olarak adlandırılmaktadır (Aslan, 2015: 99-101). Bu sistem, temelde basit bir ortaklığa ve yardımlaşmaya dayanmaktadır (Ölçen, 2014: 183). Katılımcıların yaptıkları ödemelerin tamamı tekafül şirketi tarafından ortak bir havuzda toplanıp faizsiz yatırım enstrümanlarında değerlendirilmekte ve dönem sonunda havuzdaki tutardan şirketin operasyonel giderleri düşüldükten sonra kalan tutar havuza katkı sağlayanlar arasında önceden yapılan sözleşmede belirlenen oranlara göre bölüştürülmektedir (Kuveyt Türk A.Ş., t.y.).

Modelin işleyiş süreci, birden çok aşamadan oluşmakta olup aşağıda ayrıntılı bir şekilde açıklanmaktadır.

Birim kooperatiflerin yetkilileriyle görüşülmesi, tekafül ortak havuzuna katılım sağlanıp Tareks A.Ş.'ye başvuru yapılması, uzman personel tarafından araştırma raporu hazırlanması ve teklif oluşturulup müzakere edilmesi aşamaları (bkz. Şekil 1);

1. Çiftçi ortaklar, Tareks A.Ş. adına selem sözleşmesi yöntemiyle tescilli buğday tohumlukları üretmek için ortakları oldukları birim kooperatiflerin yetkilileriyle görüşmektedirler.
2. Kooperatiflerin yetkilileri, görüştükleri çiftçi ortakları TKK'nın sigorta sektöründe faaliyet gösteren iştiraki Bereket Sigorta A.Ş. tarafından oluşturulan tekafül ortak havuzuna katılmaya teşvik etmektedirler.
3. Birim kooperatifler, ortak havuza katılan çiftçi ortakların selem sözleşmesi yöntemiyle tohumluk üretim başvurularını Tareks A.Ş.'ye bildirmektedirler.
4. Kuruluş, çiftçi ortakların başvurularını değerlendirmek için teknik konularda ve piyasa analizinde uzmanlaşmış personelin görevlendirmektedir.
5. Uzman personel, çiftçi ortakların tohumluk üretimi yapmak istedikleri arazilerin üretim kapasitelerini tahmin etmek üzere saha araştırmaları yürütmektedirler.
6. Üretim kapasiteleri tahmin edildikten sonra teslim alınacak tohumlukların miktarları (umulan alım miktarları), kaliteleri (nem oranları), fiyatları (Toprak Mahsulleri Ofisi alım fiyatları ve piyasa alım fiyatları ortalamasının +%.....), teslim tarihleri ve yerleri belirlenip raporlaştırılmaktadır.
7. Uzman personel, her çiftçi ortak özelinde hazırlanan raporlardaki belirlemelerini birim kooperatiflerde çiftçi ortaklarla bir araya gelip müzakere etmektedirler.

Şekil 1: Selem Sözleşmeleri Yapılmadan Önceki Sürecin İşleyişi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

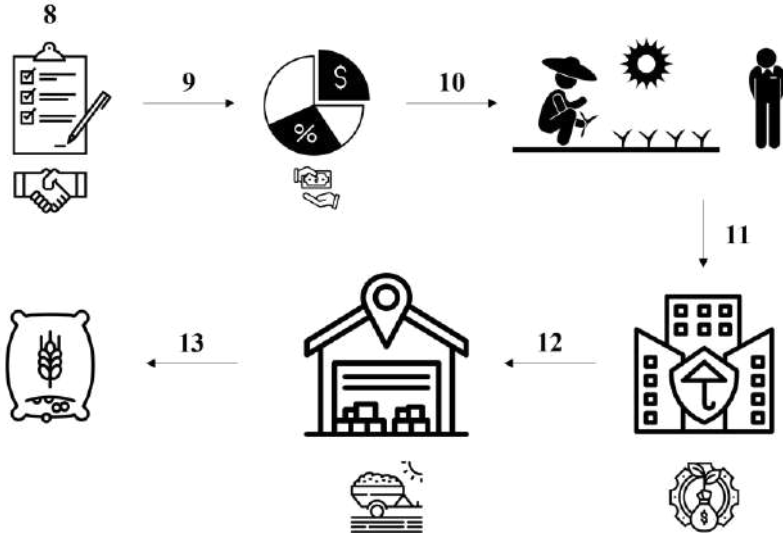
Selem sözleşmelerinin yapılıp sözleşme bedellerinin ödenmesi, uzman personel gözetiminde üretimin sürdürülmesi, üretim kayıpları sonucunda oluşan zararların tekafül ortak havuzundan karşılanması ve teslim alınan tohumlukların pazarlanması aşamaları (bkz. Şekil 2);

8. Tareks A.Ş., müzakerelerde netleştirilen nihai şartları kabul edip maddi teminat (gayrimenkul, araç/traktör, makbuz/elektronik ürün senedi rehni, kefil vb.) gösteren çiftçi ortaklarla selem sözleşmeleri yapmaktadır.
9. Selem sözleşmelerinin bedelleri, sözleşmelere konu edilen üst kademe tohumlukların çiftçi ortaklara satış bedelleri mahsup edildikten sonra ortakların banka ve birim kooperatif cari hesaplarına sözleşmelerin yapılmasını takiben 3 gün içerisinde ödenmektedir⁷.
10. Uzman personel, toprağın hazırlığından hasata kadar tohumlukların üretim süreçleri boyunca çiftçi ortaklarla sık sık bir araya gelip teknik kontroller ve yönlendirmeler yapmaktadırlar⁸.
11. Bereket Sigorta A.Ş., doğal şartların (don, kuraklık, rüzgar, dolu, sel, böcek istilası vb.) etkisiyle tohumluk üretiminde kayıp yaşayan çiftçi ortakların kayıplarını tekafül ortak havuzundan tazmin etmektedir.

⁷ Çiftçi ortaklar, banka cari hesaplarına yapılan ödemeleri nakit olarak çekebilirlerken, birim kooperatif cari hesaplarına yapılan ödemeleri ise nakit olarak çekemeyip sadece TTK'dan tohumluk üretimi için gerekli girdilerin (gübre, zirai ilaç, üst kademe tohumluk ve mazot gibi) alımlarından mahsup edilmek üzere kullanabilmektedirler. Cari hesaplara yapılan ödemelerin oranları, Tareks A.Ş. tarafından verimli tohumluk üretimi için dekar başına gerekli girdi kullanımının ortalama maliyeti ve çiftçi ortakların nakit ihtiyaçları göz önünde tutularak belirlenmektedir.

⁸ Çiftçi ortaklar, uzman personelin tüm talimatlarına uymakla yükümlüdürler.

- 12.Çiftçi ortaklar, hasat ettikleri tohumlukların tamamını teslim tarihleri geldiğinde selem sözleşmelerinde belirlenen tohumluk alım merkezlerine miktar ve kalite şartlarına uygun şekilde teslim etmektedirler⁹.
- 13.Tareks A.Ş., teslim aldığı tohumlukları paketleyip ulusal ve uluslararası pazarlarda satmaktadır.

Şekil 2: Selem Sözleşmelerinin Yapılması ve Sonrasındaki Sürecin İşleyişi

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

SONUÇ VE ÖNERİ

Bu çalışma, Türkiye’de tohumluk üretiminin finansmanında alternatif olarak kullanılmak üzere geliştirilmiş ve asıl yararlanıcılarının özellikle küçük ve orta ölçekli tohumluk yetiştiricisi çiftçiler olduğu varsayılan kavramsal bir model önermektedir. Model, tekafülle selem sözleşmesi yönteminin pratikteki kullanımını bir arada sunmaktadır. Böylelikle tohumluk üretim sürecinde etkin bir risk yönetimi ve sermaye yeterliliği oluşturmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte İslam ekonomisine özgü çağdaş uygulamaların varlığına dikkat çekmektedir.

Geliştirilen hibrit model önerisi;

- Çiftçi ortakların her şeyden önce tekaful ortak havuzuna katılarak mali kayıp riskine karşı birbirlerini koruma altına almalarını teşvik etmektedir.

⁹ Uzman personelin üretime yönelik teknik yönlendirmelerine uymalarına rağmen doğal şartların etkisiyle umulan miktarda ve/veya kalitede tohumluk üretemeyen çiftçi ortaklar, tekaful ortak havuzundan yapılan ödemeleri (tazminatları) tohumlukların miktarsal ve/veya kaliteden kaynaklı eksikliklerini piyasadan (aynı tohumlukları umulandan fazla üreten çiftçi ortaklardan) satın alarak gidermek veya eksikliklere karşılık Tareks A.Ş.'ye geri ödeme yapmak ve böylelikle selem sözleşmelerinden doğan borç yükümlülüklerini eksiksiz yerine getirmek için kullanılmaktadırlar.

- Çiftçi ortaklara faizsiz bir şekilde sermaye elde etme ve tohumluk üretimine ilişkin teknik bilgilerini ve becerilerini geliştirme imkanı tanımaktadır.
- TKK çatısı altında bulunan birim kooperatifler, Tareks A.Ş. ve Bereket Sigorta A.Ş. arasında sıkı bir işbirliği ve koordinasyon sağlamaktadır.
- Faizsiz finansın ve sigortacılığın tarım sektöründeki gelişimini desteklemektedir.

Bu çalışmadan hareketle İslam ekonomisindeki diğer faizsiz finansman yöntemlerinin Türkiye’de tohumluk üretiminin finansmanında alternatif olarak nasıl kullanılabileceğini model önerileri geliştirerek gösteren ve bu önerilerin günümüzde uygulanabilirliğini tohumluk sektöründeki paydaşlarla mülakatlar gerçekleştirerek değerlendiren çalışmalar yapılabilir.

REFERANSLAR

- Aras, B. (2019). Türkiye’de Tohumculuk Sektörünün Mevcut Durumu, Sorunlar ve Öneriler. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 1763-1775.
- Aslan, H. (2015). Türkiye’de Tekafül (İslami Sigorta) Uygulamaları: Problemler ve Çözüm Önerileri. *Uluslararası İslam Ekonomisi ve Finansı Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 93-117.
- Aysu, A. (2006). *Tohumlarımız Düşürülüyor Toprağa*, <https://www.karasaban.net/tohumlarimiz-dusurulmuyor-topraga/>. Erişim Tarihi: 20.05.2023.
- Bağcı, S. A., ve Özer, İ. (2021). Türkiye Tohumculuğunun Tarihsel Gelişimi, Mevcut Durumu, Problemleri ve Çözüm Önerileri. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, (11 (Özel Sayı)), 3559-3572.
- Bağcı, S. A., ve Yılmaz, K. (2016). Türkiye Tohumculuk Sektöründeki Gelişmeler ile Bu Gelişmelerin Sertifikalı Tohumluk Kullanımına ve Verim Üzerine Muhtemel Etkileri. *Tarla Bitkileri Merkez Araştırma Enstitüsü Dergisi*, (25 (Özel Sayı-1)), 299-303.
- Central Bank of Sudan. (2022). *Economic & Financial Statistics Review*, <https://cbos.gov.sd/en/publication-type/economic-and-financial-statistic-review>. Erişim Tarihi: 26.05.2023.
- Çelik, Y., ve Nazlı, T. (2014). Konya İlinde Sertifikalı Tohumluk Üreten İşletmelerin Yapısal Analizi. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 1(2), 124-131.
- Ersoy, A. (2022). Faizsiz Kredileşme Yöntemi Olarak Selem: Üretim ve Tüketim Dengesinin Sağlanmasında Selem Kredisinin Yeri ve Önemi. S. Ülev, ve M. Selçuk, *İslam İktisadında Selem-Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle* (s. 93) içinde. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Islamic Research and Training Institute. (2016). *Sudan Islamic Finance: Next Phase of Development*. Cidde: The Islamic Development Bank Group.
- Keleş, G. (2019). Trakya Bölgesinde Buğday Üreticilerinin Tohumluk Tercihlerini Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(3), 423-431.
- Kılıçarslan, A. (2021). Ticaret Borsaları ve İslami Ticaret Borsalarında Risk Yönetiminde Bir Model Önerisi: Vadeli Ürün Satış Modeli. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Konya: KTO Karatay Üniversitesi. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Köksal, Ö., ve Cevher, C. (2015). Buğday Tarımında Sertifikalı Tohumluk Tercihini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 29-39.
- Kuveyt Türk A.Ş. (tarih yok). *Faizsiz Sigortacılık Nedir?*, <https://www.kuveytturk.com.tr/bireysel/sigorta-ve-emeklilik/faizsiz-sigortacilik-nedir>. Erişim Tarihi: 08.06.2023.

- mfttransparency.org. (2015). *Wasil*, <https://www.mfttransparency.org/microfinance-pricing/pakistan/030-WASIL/P02-Salam/>. Erişim Tarihi: 25.05.2023.
- Nogay, Y. (2019). Mısır Tohumluğu Pazar Araştırması ve Üreticilerin Mısır Tohumluğu Tercihlerini Etkileyen Faktörler: Sakarya İli Örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi. Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Ölçen, O. (2014). Tekaful Sigortacılık Sistemi. *İZÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 169-196.
- Özdemir, M. (2022). İslami Bankacılıkta Selemin Kullanım Örnekleri. S. Ülev, ve M. Selçuk, *İslam İktisadında Selem-Fıkhi ve İktisadi Yönleriyle* (s. 32) içinde. İstanbul: İktisat Yayınları.
- Öztürk, E., ve Polat, T. (2017). Tohumluk Patates Yetiştiriciliği ve Önemi. *Alınteri Zirai Bilimler Dergisi*, 32(1), 99-104.
- State Bank of Pakistan. (2022). *Islamic Banking Bulletin*, <https://www.sbp.org.pk/ibd/Bulletin/Bulletin-1.asp>. Erişim Tarihi: 25.05.2023.
- Şeyranlioğlu, O., ve Karavardar, A. (2019). Katılım Bankacılığında Selem Finansman Yöntemine Dayalı Bir Model Önerisi. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 14(2), 523-538.
- T.C. Ekonomi Bakanlığı. (2014). *Tohumculuk*. Ankara: İhracat Genel Müdürlüğü-Tarım Ürünleri Daire Başkanlığı.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Yetkilendirilmiş Tohumcu Kuruluşlar*, https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/Belgeler/Bitkisel%20Üretim/Tohumculuk/Yetkilendirilmiş%20Tohumculuk%20Kuruluşları/tohumcu_kuruluslar.pdf. Erişim Tarihi: 23.05.2023.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (tarih yok). *Tohumluk Tescil ve Sertifikasyon Merkez Müdürlüğü-Kuruluş Tarihçe*, <https://www.tarimorman.gov.tr/BUGEM/TTSM/Menu/34/Kurulus-Tarihce>. Erişim Tarihi: 20.05.2023.
- TAGEM. (2018). *Tohumculuk Sektör Politikası Belgesi 2018-2022*. Ankara: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı.
- Tareks A.Ş. (2022). *Tareks 2022 Yönetim Kurulu Faaliyet Raporu*, <https://www.tarekstohum.com.tr/media/ps5jsuvu/faaliyet-raporu-ve-bağımsız-denetim-görüşü.pdf>. Erişim Tarihi: 08.06.2023.
- Tarım Kredi Holding A.Ş. (tarih yok). *Tareks Tarım Kredi Tohumculuk*, <https://www.tkholding.com.tr/sirket-detay/11/tareks-tarim-kredi-tohumculuk>. Erişim Tarihi: 08.06.2023.
- TİGEM. (2020). *2020 Yılı Tohumculuk Sektör Raporu*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı.

- TODAB. (2017). *Tohumluk Dağıtım Sektörü Ulusal Strateji Raporu*. Ankara: Türkiye Tohumcular Birliği.
- Türkiye Tohumcular Birliği. (2021). *Milli Tohumculuk*. Ankara.
- Türkiye Tohumcular Birliği. (2022). *Tohumculuk Sektör Raporu 2022*. Ankara.
- Ülev, S., ve Selçuk, M. (2018). Tarımsal Üretimin Finansmanı İçin Seleme Dayalı Finansman Modeli: Fındık Örneği. *Katılım Finansmanında Yeni Yaklaşımlar* (s. 9-31) içinde. İstanbul: TKBB Yayınları.
- Ülker, E., Yüksel, O., ve Ergül, S. (2020). Ülkemizde Yem Bitkileri Tarımının Durumu, Tohumluk Üretimi ve Dış Ticareti. *Uşak Üniversitesi Fen ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(2), 96-107.
- Yahya, H. K. (2012). İslam Borçlar Hukukunda Selem Akdi. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, F. (2020). Türkiye'de Tohum ve Tohumculuk Üzerine. *Kriter Dergi*, 5(47), 36-39.

8. Bölüm

Belgesel Filmlerde Gerçeklik Olgusu ve “For Sama” Örneği¹

Ali TATLI²

¹ Bu çalışma, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Anabilim Dalı; Radyo, Televizyon ve Sinema Bilim Dalı'nda tamamlanan “Belgesel Filmlerde Gerçeklik Olgusu ve Suriye İç Savaşını Anlatan For Sama Örneği” başlıklı tez çalışması temel alınarak hazırlanmıştır.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Nişantaşı Üniversitesi.
alitatli1975@gmail.com, ORCID ID: 0009-0004-3754-5669

ÖZ

Sinemasal anlatılar; gerçek olayların, gerçek kişilerin ve gerçek mekânların taklitleriyle, çoğunlukla stüdyo ortamında ‘gerçekliğin yeniden üretimiyle’ güçlendirilmektedir. Sinema sanatının, bütünsel anlamda ‘gerçek yaşamın taklidi’ olduğu da söylenebilir. Belgeseller ise gerçeğin kendisi değil, gerçeğin temsilleridir. Mutlak bir gerçekliğin belgesel filme dönüştürülebilmesi için belirli kurallar çerçevesinde ‘işlenmesi ve yeniden yorumlanması’ gerekmektedir. Bu kurallar, sinematografik gerekliliktir; senaryo, kamera hareketleri, çekim ölçekleri, kurgu, montaj, müzik ve öyküsel anlatı dili gibi faktörler olmadan, ortaya gerçek anlamda bir belgesel film çıkması olanaksızdır. Kurmaca filmler ‘giydirilmiş ve süslenmiş gerçekliği’, belgesel filmler ise ‘çıplak gerçekliği’ sinematografi desteğinde öykü kurarak gösterme özelliklerine sahiptir. Bu çalışmada; ‘gerçeklik olgusu’ odak alınarak belgesel filmlerin özellikleri araştırılmış ve Suriye iç savaşının dramatik yönlerini gösteren “For Sama” isimli belgesel üzerinden ‘gerçekliğin’ filme aktarım biçimi çalışmanın bütünselliğinde tündengelim methodologyyla incelenmiştir. Post-pozitivist yorumlayıcı ve eleştirel bir yaklaşımla analiz edilen For Sama belgeseli özelinden gerçek görüntülerin sinematografinin hangi unsurlarıyla üretildiği de sorgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sinemasal Anlatı, Belgesel Film, Mutlak Gerçeklik, Gerçeklik Olgusu, For Sama

Giriş

Sinemanın kurmaca (fiction), kurmaca dışı (non-fiction) ve belgesel türlerinde ‘gerçeklik’ kavramının farklı ve değişken anlamları vardır. Kurmaca filmlerde gerçeklikten söz edilirken, gerçek bir öykünün kurgulandığı anlaşılır. Öykü tamamen gerçek bile olsa oyuncular, rol yapan profesyonel oyunculardır ve anlatı da sinematografik unsurlarla canlandırılır. Belgesel filmlerde ‘gerçeklik olgusu’ ise retorik bir söylemin ötesinde geniş bir anlam çerçevesinde değerlendirilir.

Kurmacanın birincil amacı eğlence olması nedeniyle gerçeğin yeniden yorumlanmasında gerçeğe sadakat söz konusu değildir. Belgeselde ise ‘gerçeğe sadakat’ ön plânda tutulmaktadır. Belgesel filmlerin temsil ettiği ‘gerçeklik olgusu’ ile kurmaca filmlerin kendi yöntemsel diliyle ürettiği ‘gerçeklik’ keskin çizgilerle birbirinden ayrılmaktadır. Belgesel ile kurmacanın kesişme noktaları sinematografik yapıda çakışmakta, içeriğin gerçekliği ve sunuş biçimi anlamında ise ters açılarla birbirinden ayrılmaktadır. Belgesel geleneği ile kurmaca yöntemler; aynı konuyu, aynı öyküyü gerçekliğin yeniden inşası ve gerçekliğin yeniden yorumlanması biçimleriyle farklı filmler ortaya koymaktadır. Kurmaca, gerçek bir öyküyü kendi anlatı diliyle yorumlar ve belgeselin dilinden ve geleneğinden çok ayrı bir gerçeklik inşa eder. Fischer’e (1990:117) göre; iki sanatçı bir konuyu değişik biçimlerde yorumlayabilmekte ve ortaya çıkarılan eserler arasında neredeyse ortak hiçbir şey kalmamaktadır.

Sinemada gerçeklik algısı salt dijital biçimlerle değil daha başka unsurlarla da elde edilebilir; oyuncuların başarılı performansları, senaryo, kurgu, montaj, müzik bu unsurlardan bazılarıdır. Sinemadaki gerçeklik algısının oluşumunda gerçek öykü ve gerçeğe sadık anlatı yapısı hepsinden daha önemlidir. Diğer tüm sanatlar gibi sinema da elbette ki ansızın değil, yine bir dizi düşüncenin ve buluşların sonucu tarihsel süreçte gelişerek ve birçok ögeyle etkileşim içerisine girerek ortaya çıkmıştır. Sanatın gelişimi, insanda var olan birçok duygunun ürünü olarak devam etmiştir. Gerçeği arayış çabaları, yaşamı anlamlandırma, estetik kaygılar ve ölümsüzlüğü bulabilme umudu, öyküsel paylaşımların bir uzantısı olarak da içinde yaşadığımız dünyanın gerçekliklerini ölümsüzleştirme ve başkalarına aktarma arzusu sonucu sanatın türleri ortaya çıkmıştır. İnsana dair istek ve düşüncelerin bir çıktısı olarak sanatın ilk adımlarını çok eski tarihsel dönemlerde görmek olasıdır.

Bütün sanat dallarında referans olarak gösterilen Altamira Mağarası duvar resimleri, aynı zamanda sinemanın da düşünsel ve temel teknik orijini kabul edilmektedir. İspanya’daki Altamira Mağarası’nın duvarına M.Ö. 20.000 yılında çizilen Bizon resimleri, Tunç Devri’nde yapıldığı bilimsel olarak saptanan İsveç’teki Kivik Anıtı, Firavunlar Dönemi’nde çizildiği bilinen dizinsel resimler ve eski Yunan yapılarında görülen kabartmalar, hareketi yeniden canlandırma

düşüncesinin ortak ürünleridir. Bu eserler, sinemasal tekniklerin de ilk basamakları olarak kabul edilmektedir. Bir avcı tarafından mağara duvarına çizilen Bizon resimleri, belki o gün avcılıkla ilgili olgunun haricinde sanatsal bir anlam taşıymıyordu ama günümüzde o resimler sinemanın (büyük olasılıktır ki, tamamen gerçek bir olayın anlatımı nedeniyle belgesel film düşüncesinin) esin kaynağı ya da ilk adımları olmuştur.

Sinema literatüründe Lumiere kardeşlerin ilk filmleri, aynı zamanda belgeselin ‘ilk örnekleri’ olarak geçiyor olsa da “Sinematografik açıdan ilk belgesel film” yönetmen Robert Flaherty’nin 1922 yılında yaptığı Kuzeyli Nanook (Nanook of the North) olarak kabul edilmektedir. “Belgesel film” sözcüğü, 1930’lu yılların başında sinema sanatında yeni bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. “Documentary – Belgesel film” terimi John Grierson’un adıyla birlikte anılmaktaydı. Daha öncesinde ise Fransızlar’ın “Documentaire” terimini gezi filmleri için kullandıklarını görüyoruz.

Belgesel filmler sinemayı şekillendirmiştir. Bu yönde kuramcılarının oldukça iddialı sözlerine literatürde rastlamak olasıdır. Rotha’ya (1995:47) göre; bir anlamda da belgesel filmler, yaratıcı sinemanın doğuşudur. Geçmişten bugüne sinema sanatı insanların eğlence aracı olma fonksiyonunu sürdürürken ‘gerçekliğin’ de izlerini taşımak zorunda kalmıştır. İşte tam da bu noktada sinemanın çekiciliği yer almaktadır. Eğer ki, sinema tamamen yaşamın gerçekliğinden uzaklaşmış olsaydı insanların ilgi odağının dışında kalabilirdi.

1. BELGESELİN TANIMI

Belgesel film hakkında söylenmiş ve söylenecek çok sayıda söz varken, birkaç cümleyle bir tanımlama yapmak, kavramsal çerçevede sinemanın bu özel türünü açıklamak elbette ki güç olacaktır. Sinema kuramcıları belgeselin ne olduğundan önce ne olmadığı üzerinde durmuşlar ve bu yönde çokça fikir beyan etmişlerdir. Çoğunluk görüşün en yalın ifadesiyle, belgeseli tek cümleyle özetlemek gerekirse; belgesel film, asla kurmaca (fiction) ve hayâl ürünleri değildir.

Kuramcılara göre genel bir tanımlamayla; belgesel filmler toplumsal betimleyicilerdir ve kesinlikle içinde bulunduğumuz dünyadan gerçek öyküler anlatmalıdır. Çünkü belgesel film geleneğinde ilk sırada “Gerçeklik Olgusu” yer almaktadır ve bu nedenledir ki, içinde yaşadığımız gerçek dünya, gerçek olaylar ve gerçek insanlar, değiştirilip deforme edilmeden izleyiciye olduğu gibi (temel sinematografik kurallarla) aktarılmalıdır.

Dünya Belgesel Birliği’nin 1948 yılında yapılan toplantısında, belgeselin tanımına ve ‘gerçeklik olgusuna’ dair o günün anlayışına göre şu cümleler etrafında uzlaşa sağlanmıştır: “Ya olgusal çekimle ya da aslına sadık olarak yeniden kurulmak suretiyle yorumlanan gerçekliğin herhangi bir yönünü, akla ya

da duygulara hitap edecek şekilde film üzerine kaydetme yöntemlerinin tümü belgesel filmidir. Gerçeğe sadakat şarttır.” (Mutlu, 1993:151)

Kuramcılar, belgeselden söz ederken daha çok ‘gelenek’ ve ‘gerçeklik’ kavramlarını kullanmışlardır. Belgeselin kendine özgü sinematografik teknikleri vardır ama sinemanın bu spesifik türünü açıkça tanımlayabilmek için kuramcıların üzerinde durduğu ‘gelenek’ ve ‘gerçeklik’ sözcüklerine başvurmak gerekiyor. Belgeselin temel dayanağı ‘gerçeklik’ olduğuna göre tanımlamalarda da bu olgudan yola çıkmak ifade kolaylığı sağlayacaktır. Belgesellerin ‘hayâl ürünü olmadığı’ kesinleşmiş bir alt tanımlamadır; gerçek yaşamın içinden insanlar, olaylar ve olgular ana çatıdır. Spot cümle olarak; belgesel geleneği, gerçek öyküleri anlatır, gerçeğin temsilleridir ama gerçeğin stüdyoda ya da dijital ortamlarda ‘yeniden üretimi’ değildirler. Bir istisna olarak; geçmişte yaşanmış bir olayın ya da geçmiş zamanlarda yaşamış bir insanın anlatımında -stüdyo ortamında ve dijital teknolojik araçlarla- ‘yeniden üretime’ başvurulabilir. Çeşitli tanımlara geçmeden önce şu önemli ayrıntıya yer vermek, anlaşılabilirliği daha da kolaylaştıracaktır: Sinema kuramcılarının geneli belgesel filmi “Kurmaca dışı / non-fiction” haricinde ayrı bir tür olarak değerlendirirken, bazıları da belgesel film için böyle bir ayırım yapmanın yanlış olacağını savunmuşlardır. Bazı kuramcılar belgesele retorik olarak ‘kurmaca dışı’ kavramıyla yaklaşmanın bu özel türü tanımlamada yetersiz kalacağını ve daha başka açıklayıcı tanımlamalar getirmek gerektiğini belirtmişlerdir.

John Grierson, ‘documentary / belgesel’ terimini ilk kullanan kuramcı olarak belgesel filmin tanımını da yapmıştır. Kuramcının tanımlamasında ‘gerçeklik olgusu’ ve ‘yönetmenin bakış açısı’ öne çıkmaktadır. Adalı (1986:13), Grierson’un belgeselin gerçeklik üzerine kurulu tanımını şöyle aktarmaktadır: “Gerçeğin yaratıcı bir biçimde yorumlanması ve gerçeğin yaratıcı bir biçimde işlenmesidir.”

Bill Nichols’a göre; belgeseli tanımlamak her ne kadar güç olsa da yeni bir tanımlama için John Grierson’un “Gerçeğin yeniden yaratılması, işlenmesi.” şeklindeki sözlerine önem verilmesi gerektiğinin altını çiziyor. Sinema Kuramcısı Bill Nichols, belgesel filmin hiçbir zaman kesin bir tanımı olmadığına dair açıklamalar yapmış olmasına rağmen diğer taraftan özellikle şu sözlerle de yer vermektedir: “Belgeselin veciz ve kapsayıcı bir tanımını yapmak mümkündür, ama bu, esasen pek önemli değildir. Böyle bir tanım ne kadar şey açıklarsa bir o kadarının da üstünü örtecektir.” (Nichols, 2017:27).

Uztuğ da (1997:103), yönetmen Grierson’ın belgesel filmin tanımına ilişkin sözlerine katılıyor: “John Grierson’ın ‘gerçeğin yaratıcı bir biçimde yorumlanması’ tanımlaması gerçeklik ve yaratıcılık konusundaki tartışmalarda belgesel sinemanın tavrına bir öneri getirmektedir.”

Sinema kuramcısı, yazar ve belgesel yönetmeni Dave Saunders, bir filmi belgesel yapan şeyin bir anlamda izleyicinin izlerken gösterdiği ‘yaklaşım’ olduğundan söz etmiştir. (Saunders, 2014:26),

Patricia Aufderheide, “Belgesel film nedir?” şeklindeki soruya şu yanıtı vermektedir: “En kolay geleneksel cevap, dramatik film olmayandır. Gerçek hayat hakkında bir filmidir” (Aufderheide, 2007:2).

Carl Plantinga, belgeselin kurmaca sinema filmlerinden farklı bir tür olduğuna vurgu yaparak; belgesel filmin, ‘belgesel’ olarak algılanabilmesinin, onun gösterdiklerini tanımlama biçimiyle ilgili olduğunu belirtmiştir. (Plantinga, 1996:94).

2. GERÇEKLİK OLGUSU

İnsan zihninden bağımsız olarak zaman ve mekânda yer kapladığı yönündeki genel açıklamayla gerçekliğin evrendeki somut olan her şeyi işaret ettiği vurgulanmaktadır. Nesnelerin şekilleri, renk ve kıvamları gibi herkesçe aynı ölçüde kabul görmüş her şey “Gerçek” ve bu bağlamda her olgu da “Gerçeklik” olarak bilinmektedir. Doğada insanın görebildiği, dokunabildiği ve hatta gözle görülemeyen ama herkesçe aynı ölçüde duyularla hissedilebilen “Sıcak – soğuk” ya da “Sert – yumuşak” gibi tanımlamalara muhatap fizik bilimine dâhil durumlar da gerçekliğe örnek gösterilebilmektedir. Din, felsefe, edebiyat, tıp, psikoloji vb. gibi bilimsel alanlarda gerçeklik kavramı farklı anlamlarda tanımlanırken bu kavrama sanat alanında, özellikle de sinemada özel anlamlar yüklenmiştir.

Bilim dünyası; doğada çıplak gözle gördüğümüz objelerin biçim ve renk olarak ‘gerçeğinden’ farklı olabileceğini kanıtlarıyla açıklıyor. Gördüğümüz nesnelerin aslında renk, kıvam ya da biçimsel anlamda gerçeğinden farklı olması durumu, elbette ki gerçeğin kendisini hiçbir şekilde değiştiremiyor. Dış gerçekliğin varlığı ancak duyu organlarımızla algılanabiliyor. Bu durumda da gerçeğin, ‘gördüklerimiz’ olduğu söylenebilir. Gerçeği görebiliriz, içinde yaşayabiliriz; eni, derinliği, boyu ve boyutuyla gerçeklik vardır ve gerçeğe dokunabiliriz. (Yıldız, 2014:48).

Doğanın kendisi bile basit koşullara göre bize ‘değişken gerçekliği’ yansıtırken, sinemanın çoklu dijital seçenekleriyle tatmin edici ve zengin bir ‘gerçeklik olgusu’ sunulması olanaklıdır. Çekim açıları, kamera ölçekleri, objektifler, ışıklar, filtreler gibi unsurların birlikteliğinden ‘güçlü gerçeklikler’ yaratılabilmektedir. Yaşamın gerçeklik olgusu sorgulandığında bile kesin, net ve tek bir tanımlamaya rastlamak olası değildir. İnsanlara göre, durumlara ve daha birçok faktöre göre değişen gerçeklik algısını sinemaya uyarlamak da elbette ki sinematografinin teknik olanaklarına bağlıdır.

Belgesele dair gerçeklik olgusu söz konusu olduğunda devreye zaman, mekân ve teknik gibi unsurlar girmektedir. Belgeselin kendine özgü önermeleri ve anlatı dili vardır ve öyküler tüm bunların üzerine kurulur; belgesel gerçek yaşamdan kanıtlar sunmak zorundadır. Gerçek yaşamın temsili olan belgesel filmlerde yer alan insanlar, nesneler, mekânlar gerçek olmak zorundadır; beklenti bu yöndedir. Belgesel geleneği, ağırlıklı olarak, izleyene bir gerçekliğin izlenimini aktarabilmeye dayanmaktadır. (Nichols, 2017:13).

28 Aralık 1895'te Paris Garden Cafe'de kalabalık bir izleyici grubuna gösterilen trenler ve tren istasyonlarıyla ilgili ilk filmin esasen ilk belgesel film olduğu yönündeki kabul gören saptamalardan farklı çıkarım yapanlardan biri de sinema tarihçisi Erik Barnouw'dur. Onun, belgesel filmlerin gerçeklik olgusu hakkındaki bir sözü kuramcılar tarafından da benimsenmiş ve haklı bulunmuştur. Barnouw (1993), sinemadaki gerçekliğin ilk örneklerinin de Lumiere kardeşler tarafından verildiğini belirtmiştir.

Kamera karşısındaki insanlar profesyonel oyuncular değil, hayatın içinden konuya dair sıradan insanlardır. Konu ya da olayla ilgili insanların rol yapması/yapmaya çalışması veya profesyonel oyuncular görevlendirilmesi durumunda belgesel filmler inandırıcılığını, sahiciliğini kaybedebilmektedir. İnsanların belgesel filme olan güven duygularının geri planında yatan olgu, kuşkusudur ki gerçeklik olgusudur. Gerçeklik ne kadar yoğun ve güçlü aktarılıyorsa elbette ki izleyicinin güveni de aynı oranda güçlenmektedir. Bir diğer ifadeyle; belgesel filmlerdeki gerçekliğin temsili, içinde yaşadığımız dünyanın gerçeğine ne kadar yakınsa, gerçekliğin izlenimi de o derece izleyiciye başarılı biçimde aktarılmış demektir.

Belgesel filmlerin gerçeklik olgusuna dair dile getirilen önemli görüşlerden biri de Sinema kuramcısı Ray Madsen'e aittir; "Belgesel film için gerçek, işlenecek bir konu olmakla kalmaz. Sinemanın işleyeceği hammadde de gerçekliğin kendi iç dinamizmi içinden gelişir." (Madsen, 1973:318). Belgeselin gerçekliği hakkında en çok söz söyleyen kuramcılardan Bill Nichols'a göre ise ne kurgusal bir buluş olan ne de olgusal bir yeniden üretim olan belgesel, kaynağını tarihsel gerçeklikten alır ve kendine özgü bir bakış açısıyla temsil ettiği bu tarihsel gerçekliğe gönderme yapar. (Nichols, 2017:27).

3. GERÇEKLİK ALGISI

Sinemada gerçeklik algısı, izleyicinin duyu organlarına yönelik olarak yapılan birtakım teknik tasarımlarla oluşturulmaktadır. Algı oluşumu zincirinin ilk halkası duyumdur. Duyum, insanın çevresi ile olan ilişkisinde otomatik olarak yaşanan ve durmaksızın duyu organlarına ulaşan etkileşimler ve bunların yarattığı değişimlerdir. (Yıldız, 2014:21).

Algılarımızın birinci kapısı olan duyumun, sanatın anlamlandırılmasında ve yorumlanmasında da önemli bir etkisi vardır. İnsanın sinemadan keyif alması, izlediği öyküyü bilinç ve bilgi boyutunda anlaması, algılaması ve anlamlandırması hiç kuşkusuzdur ki evrimsel süreçlerle gelişen baş aktör duyum sayesinde. Morgan, (1982:265), duyumunu bir ışığın parlaklığı, bir ses tonunun perdesi, kahvenin sıcaklığı veya iğne battığında duyduğumuz acı gibi ilkel yaşantılar olarak özetlemiştir.

Kuramcılar, sinema sanatında ‘gerçeklik algısının’ teknolojik boyutta yaratıldığını belirtmektedirler. Resim ve fotoğraftaki durağanlık, hareketli görüntülerdeki kadar gerçeklik hissi verememektedir. Belgesel geleneğinin izleyene bir gerçekliğin izlenimini aktarabilmeye dayandığını belirten sinema kuramcısı Bill Nichols, görüntü olarak beliren hareketin algısal olarak gerçek hareketten farksız olduğunu ifade etmektedir.

Nichols’a (2017:13) göre kurmaca film için rol yapmayan insanların, filmin sahipliğinin bir kanıtı olabilmektedir. Ayrıca, dış sesin anlatımı, stüdyo dışı çekimler, oyuncu olmayan insanların günlük yaşamları içinde görüntülenmeleri ve toplumsal konulara dair filmler, ‘gerçek dünyanın’ sahici bir temsili olduğu algısını yükseltmektedir.

Doğadaki bir gerçekliğin hiçbir şekilde deforme edilmeden filme kaydedilmesi ve sonrasında da gereğince sinemasal teknik işlemlerden geçirilerek gösterilmesi belgesel yöntemidir. Gerçeğin, dijital ortamda yeniden üretilmesi kurmaca filmlere özellik katarken belgesel filmlerde bu yöntem geçerli değildir, belgeselin geleneğine aykırıdır. Belgesel geleneğinin dışındaki uygulamalarla elde edilen filmler kurmaca ya da sahte belgesel türleri arasında anılmaktadır. Film eleştirilerinde söz konusu belgesel film olursa sorgulama çerçevesi daha da daralmakta, aktarılan her şeyin detaylı sorgulaması yapılabilmektedir.

Günümüzde filmler dijital olarak çekiliyor ve neredeyse tüm film türlerinde “gerçeği yeniden yaratmak” için dijital efektler kullanılıyor. Bu durumun farkında olan yönetmenlerden biri de Del Toro’dur. Orkan (2019) Del Toro filmlerinin gerçekliğinde çoğunlukla dijital efektlerle yaratılan fantastik figürler olduğunu söylüyor.

Kurmacanın gerçek zaman ve mekânda, gerçek bir öykü üretme biçimi ile belgeselin gerçekliği üretmesi arasında sinemasal teknik yöntemler anlamında benzerlikler olmaktadır ama yine de tüm bu ortak duruma rağmen iki türün sunduğu ‘gerçeklik’ birbirinden çok farklıdır.

4. BELGESELİN DİĞER TÜRLERLE İLİŞKİSİ

Bugünkü belgesel geleneğinin özü, Lumierelerin ilk filmlerinde şekil bulmuştu; belgeseller gerçekliği kaydeder ve izleyiciye gerçekliği gösterirlerdi. O zamanlar, gerçekliğin yeniden yorumlanması, işlenmesi ve yeniden inşası gibi bir anlayış olmadığına göre, bir ihtimaldir ki, Lumiere kardeşlerin filmlerini (sessiz) izleyen insanlar, o filmleri kendi içlerinde yorumluyorlardı. Gerçek görüntüler, insanların algı ve anlayış düzeylerince anlam buluyor olabilirdi. (Yıldız, 2018:93).

Lumiere Kardeşler’le aynı şehirde (Paris) aynı dönemde yaşayan tiyatrocu ve illüzyonist Melies, Lumierelerin Grand Cafe’deki sinema gösterilerini kaçırmıyor, o ilk filmleri sürekli izliyordu. Sinema, illüzyonist tiyatrocunun ilgisini çekmişti. Kendi tiyatro oyunlarını filme almak ve kitlelere izletmek fikrini Lumiere Kardeşler’e iletti. Melies, onlardan bir sinema aygıtı almak istiyordu. Lumiere Kardeşler, Melies’in bu isteğini geri çevirdi. Melies de bunun üzerine İngiltere yaşayan Robert William Poul’den bir sinema aygıtı aldı ve kafasında tasarladığı filmlerini 1896 yazında çekmeye başladı. (Özön, 1964: 11-12).

Kurmaca (Fiction) filmin ilk örnekleri doğmuştu; Melies “Bir İskambil Partisi”, “İrmaktan Kurtarma” ve “Aya yolculuk” isimleriyle peş peşe filmler çekti ve topluluklara izletti. Melies, tiyatro ve illüzyon konusundaki yeteneklerini ve deneyimlerini başarıyla filmlerinde kullanabilmişti. Bu arada, Aya Yolculuk filmi, ‘ilk bilim kurgu filmi’ olarak tarihe geçti. Belirli bir senaryo ile yola çıkan Melies aynı zamanda sinematografinin temel öğelerini sinemaya kazandırmıştı. (Yıldız, 2018:94).

“Böylelikle sinema daha başlangıcında birbirinden apayrı iki yöne ayrıldı: Lumire sinemayı gözlemciliğe yöneltti; dış dünyayı olduğu gibi film üzerine aktaran belge-film yolunu açtı. Melies ise, sinemayı sanatçının hayâl gücüne dayandırdı; yalnız bu güçten kuvvet alan öykülü film yoluna soktu. Fakat bu iki karşıt yön arasında bir ilişki kuramadıkları için ikisi de kısa süre sonra sinemadan çekilmek zorunda kaldı. Çünkü Lumiere, tamamıyla çevresinin kölesi olmuş, doğayı olduğu gibi tekrarlamaktan öteye geçememişti. Melies ise, sinemayı gitgide tiyatronun dar çerçevesi içine soktu, yerinden hiç oynamayan alıcısı ile seyirciyi tıpkı bir tiyatro temsilini seyrederkenki renkli duruma hapsetti” (Özön, 1964:12).

Daha sonra ise Pathe bir yapımevi kurarak sinemayı endüstrileştirdi ve halka sundu. İlerleyen süreçteki diğer tüm gelişmeler de elbette ki belgesel, kurmaca ve kurmaca dışı ilişkilerini şekillendirdi. Lumire Kardeşlerin ve Melies’in ilk sinema çalışmaları karşılaştırıldığında belgesel ve kurmaca filmler arasındaki yakın ilişkiler daha net görünür olmaktadır. Kurmaca dışı olarak da ayrıca farklı türe (haber, eğitici filmler v.s) dâhil edilen filmler zaten belgeselin birçok yönden

benzeridir. Bu türler arasındaki ilişkileri açığa çıkarabilmek için sinemanın Paris'teki ilk film türlerine bakmak yeterli olacaktır. Bugün gelinen son noktada; belgeseller gerçeği anlatmalı, kurmaca filmler de belirli bir senaryoya ve kurguya bağlı olarak izleyiciye eğlenceli filmler sunmalıdır. Belgeselin kurmacayla olan ilişkisi, belli başlı sinematografik kurallardır.

Belgeseller, yönetmenin hayalini değil içinde yaşadığımız dünyayı yansıtırlar ve bu nedenledir ki, kurmacanın bütün türlerinden net olarak ayrılırlar ama buna rağmen her ikisini bazı durumlarda birbirinden ayırmak neredeyse olanaksızdır. Bazı kurmaca filmler, kurmaca dışı veya belgesel film yöntemiyle hazırlanırken aynı şekilde de bazı kurmaca dışı ya da belgeseller kurmaca yöntemleriyle hazırlanmaktadır.

5. BELGESEL FİLM TÜRLERİ

Belgesel tür sayısının artışında daha başka faktörlerin etkili olduğu kuşkusuzdur. Geçmişten bugüne kadarki tüm sinema kuramcılarının görüş, yaklaşım, açıklama ve söylemlerinden genel çıkarımla; belgeselin tanımında karşımıza çıkan güçlükler gibi belgeseli türlere ayırma uğraşları da o derece zorlu olacaktır. Günümüzün dijital teknolojik olanaklarıyla üretilen ve çoğunlukla da internet tabanlı sosyal medya alanlarında gösterime sunulan belgesel filmler bir taraftan da daha zengin içerikleriyle yapısal değişimlere uğramaya devam etmektedir.

İnternet tabanlı sosyal medya platformları sayesinde belgesele yeni yaklaşımlar ve kavramlar getirilerek belgesel anlayışı değişmeye başlamış ve belgesel filmler her yönüyle bambaşka bir yapıya ulaştırılmıştır.

Genç yönetmenlerin geliştirdiği ve literatüre kazandırdığı kavram ve yaklaşımlardan “Taklit belgesel (mock)”, “Sözde belgesel (qasi)”, “Yarı belgesel (semi)”, “Sahte belgesel (pseudo)” ve “Hakiki belgesel (bonafide)” en sık duyulan ve yaygın olarak kullanılanlardır. Bu yeni türler (ya da yaklaşımlar) çoğunlukla olumlu tepkiler almaktadır. Bunlar sayesinde gerçek belgesellere olan duyarlılık ve bu yöndeki farkındalığın geliştirildiği yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır.

Nichols (2017:37), sahte belgeseller hakkında görüşlerini şöyle dile getirmektedir: “Sahte belgeseller, sık kullanılan belgesel uygulamalarına sahip çıksalar da önceden planlanmış senaryo, senaryolaştırılmış ve sahneye konulmuşlardır. Tüm bunlar gerçek bir belgesel havası yaratmak amacıyla yapılır ancak bir yandan da izleyicilere Bunun doğru olmadığını gösteren ipuçları verilir.”

Genç yönetmenlerin internet tabanlı sosyal medya üzerinden sunduğu belgesellerin ilgi görmesinin nedenleri arasında çift taraflı iletişim ve etkileşim

olgusu gösterilebilir. Aynı zamanda kitle iletişim aracı olarak kabul edilen sinemanın genelindeki tek taraflı (kanal) iletişimin karşısında bu yeni mecrada (internet) yayımlanan özel alt tür filmlerin bu denli ilgi görmesi şaşılacak bir durum değildir. İzleyiciler, yeni akım belgesel türlerinin yönetmenleriyle iletişim kurabiliyor, her türlü tepkilerini ve filmle ilgili sorularını, görüş ve önerilerini sunabiliyor. Doğaldır ki, bu yeni akım belgesel yaklaşımının yıldızını da parlatmaktadır.

Birden çok yaklaşımla hazırlanan belgesellerden bazıları tür bakımından birkaç türün özelliklerini taşıyabilmektedir. İç içe geçmiş çok katmanlı belgeseller (For Sama belgesel film örneğinde olduğu gibi) sayısal çoğunlukta da olsa türleri anımsamak bu çalışmanın temelini güçlendirecektir.

Belli başlı 14 belgesel film türünü şu başlıklarla sırlayabiliriz;

1. Bilimsel Belgeseller
2. Tarih Belgeselleri
3. Savaş Belgeselleri
4. Araştırma Belgeselleri
5. Arkeoloji Belgeselleri
6. Haber Belgeselleri
7. Toplumsal Belgeseller
8. Propaganda Belgeselleri
9. Biyografi Belgeselleri
10. Derleme Belgeselleri
11. Gezi Belgeselleri
12. Doğa Belgeselleri
13. Sualtı Belgeselleri
14. Spor Belgeselleri

Yönetmen Bill Nichols, belgesel biçimlerini gruplamış ve bunlardan oluşan bir liste hazırlamıştır. Nichols'a (2017:51) göre belgeselde 6 ana biçim vardır;

1. Şiirsel Biçim
2. Açıklayıcı Biçim
3. Gözlemci Biçim
4. Katılımcı Biçim
5. Dönüştürücü Biçim
6. Edimsel Biçim

6. BELGESELİN SPESİFİK ÖZELLİKLERİ

Belgesel filmler, mutlak delil ya da belge niteliği taşıyan tür olarak kabul görmüş olsaydı, büyük olasılıkla dünya tarihi başka türlü yazılacaktı. Geçmişten bugüne, ideolojik düşünceleri yayma ve propaganda araçları olarak da ‘kullanılan’ belgesellerin bu sübjektif yönleri nedeniyle ‘genel geçer’ belge ve delil kabul edilip edilmeyeceğine dair tartışmalar devam ediyor.

Oldukça yanlış anlaşılmaya uygun belgesellerin bilimsellik ve objektif yönlerinin hangi anlamlar çerçevesinde tartışıldığına bağlı olarak bir sonuç elde edilebilir. Herhangi bir bilim alanında bilim insanlarınca yapılan / yapılmakta olan herhangi bir araştırma, inceleme, test ya da çalışmanın filme kaydedilmesiyle elde edilen “Bilimsel belgesel” türü için çok yoruma gerek olmayabilir. Bu türdeki belgeseller için elbette ki bilimsellik ve objektiflik özelliklerinden söz edilebilir. Bütün belgesel türleri için aynı yaklaşımın geçerli olması beklenemez. Bilimsel konuları, yine bilimsel kurallar çerçevesinde aktaran belgesel türünün dışındaki belgesellere post-pozitivizmin tartışmacı-eleştirel penceresinden bakmak, sis perdesini biraz da olsa dağıtacaktır. İstisnalar hariç olmak üzere; belgesel filmin başlı başına ‘bilimsel bir delil’ olmayacağı yönünde kuramcılar ortak bir fikir etrafında uzlaşmışlardır ama bu ortak uzlaşıya da itirazlar olmuştur. Belgeselin öğretmek, bilgi aktarmak, farkındalık oluşturmak gibi çeşitli baş görevleri olduğu yönünde yaygın görüşler ağırlıkta; bu sinema türünün ‘delil’ ya da ‘belge’ özelliği taşıdığına dair söylemler ve iddialar şimdiye dek güçlü bir zemin bulamamıştır. Gerçeğe bu denli yakın duran belgesel filmin delil ya da belge niteliği taşımadığı savını öne süren sinema kuramcılarını haklı çıkaran nedenler de var. Yönetmen, kuramcı, akademisyen ve yazar Bill Nichols, “Belgesel Sinemaya Giriş” isimli kitabında şöyle demektedir: “Doğrulanabilir, sahici bir görüntü tek başına temsil ettiği ya da kastettiği şeyle ilgili daha kapsamlı savları kanıtlamaz.” (Nichols, 2017:62).

Nichols’ın işaret ettiği ‘doğrulanabilir ve sahici bir görüntü’ bilimsellik değilse bile elbette ki belgeselin ‘objektiflik’ özelliğidir ama o görüntülerin de nötr, yorumsuz aktarılması gerekmektedir. Doğrulanabilir gerçekçi bir görüntü, ‘yeniden yorumlama, gerçekliğin yaratıcı bir şekilde işlenmesi’ gibi yöntemlerle ve sinematografinin kendine özgü anlatı diliyle bambaşka bir anlam kazanabilir. Bu durumda da o görüntülerin doğrulanabilir, sahici görüntü olması bilimsellik ve objektif yönlerden bir anlam ifade etmez. Bir kurmaca ya da belgesel filmin içinde yer verilen ‘doğrulanabilir gerçek bir görüntü’ kurgusal amaca veya anlatı diline göre filmin bütünselliğinde değerini ve inandırıcılığını yitirebilir.

Tüm bu aykırı, zıt açıklamalara rağmen belgeselin delil-belge niteliğinin olduğunu savunan kuramcılar da azımsanamayacak sayıda. Örneğin, film eleştirmeni ve sinema kuramcısı Nijat Özön, belgesel filmin ‘belge’ özelliği

taşıması gerektiğini ifade ediyor; “Belgesel, gerçek yaşayıştan alınan herhangi bir olayı, kendi doğal çevresi ve akışı içinde ya da buna en yakın biçimde sonradan kurulmuş dekorlar arasında ele alıp çok kez belli bir amacı yansıtan sinema türüdür.” (Özön, 1985).

Bilimsellik ve objektiflik çerçevesinden belgesel filmler ele alındığında paradoksal bir de labirent karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle belgesel filmleri ‘belge, delil ve bilimsellik’ cephelerinden araştırma, inceleme ve değerlendirme uğraşlarının yeni tartışma başlıkları oluşturduğu görülmektedir.

McLane (2012) “Belgesel ciddi bir bilgi arşivi toplar” şeklindeki sözüyle, belgeselin bilimsellik ve objektiflik niteliği yönlerinin söz konusu yapıldığı tartışmaları daha da çıkmaza sürükleyen azınlıktaki kuramcılardan biri olmuştur. Belgeselin başlı başına ciddi bir bilgi arşivi toplama özelliği olduğu varsayımı, ironi bağlamında bile belgeselin bilimselliğini ve objektifliğini kanıtlayamaz. Belgesel filmler aracılığı ile toplanan ve arşivlenen bilgilerin her birinin doğruluğu, güvenilirliği bilimsel olarak kanıtlanmamışsa doğaldır ki bilimsellikten ve objektiflikten, ‘arşivdeki’ bilgilerin güvenilirliğinden söz edilemez. McLane, “Belgesel ciddi bir bilgi arşivi toplar” derken, belki de yan anlam olarak belgeselin bilimsellik iddiasına herhangi bir gönderme yapmak istememiş, yalnızca ‘bilgi arşivi’ niteliği taşıdığına dikkat çekmiştir.

7. FOR SAMA BELGESELİNİN ÇÖZÜMLENMESİ

Suriyeli Gazeteci Waad Al-Kateab’ın düşük çözünürlüklü el kamerasıyla yaptığı çekimlerden elde edilen “For Sama” isimli belgesel filmin ana konusunu Suriye iç savaşı oluşturmaktadır. Savaşa ilişkin kısa bir kronolojik özetin, anlaşılabilirliği güçlendireceği ve filmin sinematografik çözümlemesi bağlamında çalışmaya yararlı katkılar sağlayacağı düşünülmüştür. Bu bölümün alt başlıklarında tümdengelim metodu kullanılmıştır; özellikle de belgesele dair sinematografik genel bilgi ve yaklaşımlar, For Sama örneği üzerinden değerlendirilmiştir.

7.1. Suriye İç Savaşının Kronolojik Özeti

Gazeteci Ethem Emre Özcan, Anadolu Ajansı (A.A) resmî internet sitesinde 14 Mart 2022 tarihinde yayımlanan “Savaş 11. yılını geride bıraktı” başlıklı derleme ve araştırma haberinde, iç savaşın kronolojik özetini şöyle sıralamaktadır:

- 15 Mart 2011: Suriye iç savaşı, ülkenin güneyindeki Dera ilinde bir grup gencin düzenlediği rejim karşıtı barışçıl gösterilerle başladı.
- Ocak-Şubat 2012: Rejim ve muhalifler arasındaki çatışmalar şiddetlendi.

- 26 Nisan 2011: Rejim ordusu, ayaklanmanın fitilinin ateşlendiği Dera'ya girdi.
- 30 Haziran 2012: Cenevre'de siyasi geçiş müzakereleri başladı.
- Temmuz-Aralık 2012: YPG/PKK isimli örgütler, Aynularab (Kobani) ve Afrin ilçeleri ile Haseke'nin Amude ilçesini çatışma olmadan rejimden devraldı.
- Mayıs 2013: Türkiye, ABD'ye Suriye'de uçuşa yasak bölge ilan edilmesi, siviller için güvenli bölge oluşturulması ve koalisyon güçleriyle ortak kara operasyonu yapılmasından oluşan 3 aşamalı plân sundu.
- 21 Ağustos 2013: Esed rejimi, Doğu Guta'da 1400'den fazla sivil kimyasal silah ile katletti. ABD, askerî müdahaleye yanaşmayarak Rusya ile rejimin kimyasal silahlarını imha için anlaşmaya vardı.
- Ocak 2014: Rejimin çökmeye başlaması üzerine İran, Şii milislerini Suriye'ye sokmaya başladı. DEAŞ, Rakka'yı muhaliflerden aldı.
- 30 Haziran 2014: DEAŞ, sözde hilafet ilan etti.
- 22 Eylül 2014: ABD öncülüğündeki koalisyon, DEAŞ'a hava saldırısı başlattı.
- 26 Ocak 2015: YPG/PKK, ABD'nin 4 ay süren yoğun hava desteğiyle Aynularab'ı DEAŞ'tan aldı. Böylece ABD-YPG/PKK ittifakı başladı.
- Mart 2015: İdlib, askeri muhaliflerin ve rejim karşıtı silahlı grupların eline geçti.
- 21 Mayıs 2015: DEAŞ, Tedmur (Palmira) kentini ele geçirerek Suriye'nin yaklaşık yarısında hâkimiyet sağladı.
- 30 Eylül 2015: Rusya, iç savaşa doğrudan müdahil oldu. Rejime sağladığı hava desteğiyle muhalifleri köşeye sıkıştırdı.
- 18 Aralık 2015: BMGK, 2254 sayılı kararını kabul etti. Siyasi geçişin yol haritası belirlendi.
- 24 Ağustos 2016: Türk Silahlı Kuvvetleri ve Suriye Milli Ordusu, Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlattı. Suriye'nin kuzeyinde 2 bin 55 kilometrekare alan, DEAŞ'tan temizledi.
- 23-24 Ocak 2017: Türkiye ve Rusya'nın girişimiyle ilk Astana toplantısı yapıldı.
- 4 Nisan 2017: Rejim, Han Şeyhun beldesinde düzenlediği kimyasal silah saldırısında en az 100 sivil öldürdü.
- Ekim 2017: Terör örgütü DEAŞ çekilerek, Rakka ve Deyrizor'un büyük kısmını terör örgütü YPG/PKK'ya teslim etti.
- Ocak 2018: Türkiye, Afrin'deki terör örgütleri YPG/PKK-DEAŞ'a karşı Zeytin Dalı Harekatı'nı başlattı.

- 21 Mayıs 2018: Başkent Şam tümüyle rejimin kontrolüne girdi.
- 15-31 Temmuz 2018: Ülkenin güneyindeki iller, Ürdün ve İsrail sınırı, tümüyle rejimin eline geçti.
- 17 Eylül 2018: Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Rus mevkidaşı Vladimir Putin, İdlib'deki ateşkesi koruma altına alan Soçi mutabakatını imzaladı ancak rejimin ihlalleri hız kesmedi.
- 25 Mart 2019: Eski ABD Başkanı Donald Trump, Golan Tepeleri'ni İsrail toprağı olarak tanıyan kararı imzaladı.
- 6 Mayıs 2019: Esed rejimi güçlerinin İdlib'in güneyine yönelik artan saldırı ve tacizleri kara harekâtına dönüştü.
- 9 Ekim 2019: Türk Silahlı Kuvvetleri, Suriye Milli Ordusu'yla Suriye'nin kuzeyinde YPG/PKK ve DEAŞ terör örgütlerine karşı Barış Pınarı Harekâtı'nı başlattı.
- 12-13 Ekim 2019: Harekât kapsamında TSK ve SMO askerleri 12 Ekim'de Rasulayn ve 13 Ekim'de Tel Abyad ilçe merkezini kurtardı.
- 27 Ekim 2019: Terör örgütü DEAŞ'ın elebaşı Ebu el-Bağdadi ABD'nin İdlib'de düzenlediği operasyonla öldürüldü.
- Aralık 2019: Esed rejimi ve destekçileri İdlib Gerginliği Azaltma Bölgesi'ne kara saldırıları başlattı.
- 27 Şubat-5 Mart 2020: Türkiye, İdlib'de ateşkes gözlem misyonu yürüten 34 askerini şehit eden rejim unsurlarına karşı Bahar Kalkanı Harekâtı'nı icra etti.
- 5 Mart 2020: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin arasında gerçekleştirilen toplantının ardından İdlib'de ateşkes konusunda mutabık kalındı. Mutabakat gereğı ateşkes 6 Mart 00.01'de yürürlüğe girdi.
- 15 Nisan 2021: Esed rejimi devalüasyonla Suriye lirasının değerini yarı yarıya düşürdü.
- 26 Mayıs 2021: Esed rejimi, uluslararası toplumun karşı çıkmasına rağmen sözde devlet başkanlığı seçimini düzenledi. Rejim, halkın yarısından fazlasının katılmadığı seçimden Esed'in oyların yüzde 95,1'ni aldığını iddia etti.
- 18 - 22 Ekim 2021: BM Cenevre Ofisi'nde Suriye Anayasa Komitesi toplantılarının altıncı turu, BM Suriye Özel Temsilcisi Geir O. Pedersen başkanlığında gerçekleşti.
- 3 Şubat 2022: ABD Başkanı Joe Biden, ABD güçlerinin, DEAŞ elebaşı Ebu İbrahim el Haşimi el-Kureyşi'yi Suriye'de düzenlenen bir operasyonda öldürdüğünü açıkladı. (Özcan, 2022).

FOTOĞRAF 1

Suriye İç Savaşının Yıkım Etkisi

Kaynak: www.aa.com.tr / 2022

7.2. Künye

Orijinal Adı	: For Sama (Sama İçin).
Yapım	: 2019 (Suriye – İngiltere)
Süre	: 1 s. 44 dk.
Tür	: Belgesel, Savaş
Yönetmen	: Waad Al-Kateab, Edward Watts.
Senaryo	: Waad Al-Kateab, Edward Watts.

(Kaynak: <https://www.sinemalar.com/film/268590/for-sama>)

FOTOĞRAF 2

For Sama Film Afışı

Kaynak: <https://www.beyazperde.com/filmler/film-271480/> (2023)

7.3. Konu, Anlatı ve İdeolojik Mesajlar

Savaşın ortasında düşük çözünürlüklü el kamerasıyla çektiği görüntüleri İngiliz Yönetmen Edward Watts'la birlikte belgesel filme dönüştüren Waad Al-Kateab, bu filmin anlatı yapısını rejim karşıtlığı, muhaliflerin ideolojisi, ve savaş dramı üzerine kurmuş. Suriye'nin başkenti Halep'te çıkan halk ayaklanmasına el kamerasının vizöründen tanıklık eden Kateab, çekimler yaparken gördüklerini ve hissettiklerini Sama (Sema) adındaki kızına hem iç hem de dış ses olarak anlatıyor.

Gazeteci Kateab, savaş devam ederken genç bir doktora (Hamza) âşık oluyor, onunla evleniyor ve kızı Sama'yı dünyaya getiriyor. Kateab, hem yalnız olarak hem de kızı Sama (Sema) ve eşi Dr. Hamza ile birlikte yaşadıklarını izleyiciye kişisel yorumlarıyla, öznel açılardan çektiği gerçek görüntüler eşliğinde aktarıyor. Birçok bombalı ve roketli saldırılara çekimler eşliğinde tanık oluyor. Kateab, korkunç savaş sahnelerinin yanı sıra Halep'teki sosyal yaşamı da video kayda alırken açık ve kapalı kodlamalarla ideolojik mesajlara sıkça yer veriyor.

Hem Esed yanlıları hem de muhalifler için insanlık dramı olan iç savaşı tüm 'gerçekliği' ile anlatan film, yoğun şiddet görüntüleri içeriyor. Gazeteci Kateab, doktor eşi Hamza'nın çalıştığı hastaneye getirilen yaralı direnişçileri ve onlara yapılan tıbbî müdahaleleri yakın plânda ayrıntılı olarak kayda alıyor. Çatışmalar devam ederken eşi Hamza'nın çalıştığı hastane bombardıman altında kalıp kullanılmaz duruma geliyor. Filmde, karşı tarafın (Esed rejimi) 'acımasızlığını' anlatmak adına genç, yaşlı, kadın ve çocukların cansız bedenleri sürekli olarak yakın plânda gösteriliyor. Belgeselin propaganda gücü bu filmde oldukça yoğun hissediliyor. Filmin bütününde ayrıca "Katil Esed" ve "Katil Rusya" vurgusu yineleniyor.

FOTOĞRAF 3

Gazeteci Waal Al-Kateab

Kaynak: <https://mubi.com/tr/films/for-sama>

Kateab, ender olarak sokağa çıkıyor. Kateab'ın sokağa çıkarken başörtüsü takıyor olmasıyla da muhalif dinci grupların halk üzerindeki etkisi ya da baskısı 'kapalı mesaj' yöntemiyle 'yan anlam' olarak anlatılıyor. Sokak görüntüleri ise izleyiciyi filme dâhil ediyor. Sirenler eşliğinde yaralı taşıyan ambulanslar, çığlıklarla sağa sola koşuşturan insanlar ya da eli silahlı muhaliflerin çatışma anları, 'gerçekliğin' tam ortasındaki 'gerçekçi' bir dramı güçlü şekilde yansıtıyor. Muhalif cepheden çekilen filmde rejim askerilerini görebilmek olası değil. Beş yıl süresince çekilen görüntülerin montajda ayıklanıp kurguya dönüştürülmesi sonucu elde edilen belgeselde cesetler, beden bütünlüğü kaybolmuş ağır yaralılar, oluk oluk akan kanlar peş peşe gösteriliyor. Bu görüntüler, bazı kuramcılar tarafından belgesel hakkında söylenen "gerçekliğin yeniden yorumlanması" veya "gerçekliğin yeniden inşası" gibi sözleri bir kez daha sorgulama gereksinimi hissettiriyor.

Belgeselin gücünü ve etkileyiciliğini başarılı şekilde kullanan For Sama, anlatım biçimiyle iç savaşın masum ve suçlu taraflarını ilan edebiliyor. Kuşkusuzdur ki, benzer bir belgesel film, Esed rejimi taraftarlarınca yapılmış olsaydı, muhalifler olumsuz konumda gösterilecekti. For Sama, belgeselin gücünü ve inandırıcılığını başarıyla kullanarak muhaliflerin mesajlarını ve duygularını dünya kamuoyuna iletiyor. Flaherty (1968:404), sinemayı kastederek şöyle demiştir: "Böyle olağanüstü bir araçtan dünyadaki her ruha seslenebilecek bir anlatım aracı çıkarılabilir."

For Sama, Flaherty'nin bu sözünü doğrular nitelikte bir etkiye sahip, oldukça spesifik bir belgesel yapım olduğunu her sekansta kanıtıyor. Suriyeli gazeteci Waad Al-Kateab ve İngiliz Yönetmen Edward Watts'ın yönettiği belgeselin anlatı yapısını ilk sekansta yer verilen şu söz özetliyor; "Halep'te üzülmeye zaman yoktu."

7.4. Sinematografik Yapı

Belgesel filmler, kurmaca sinema filmlerinde olduğu gibi senaryo, kamera, ışık, ses ve müzik gibi belli başlı sinemasal tekniklerle üretilmektedir. Her ikisinin de anlatım biçimi teknik olarak aynıdır. For Sama (Sema İçin) isimli belgesel film, Suriye iç savaşının yıkıcı etkisini, oradaki gündelik sosyal yaşamı Suriyeli gazeteci Kateab'ın bakış açısıyla ve gerçek görüntülerle, belgesele özgü sinematografik anlatı diliyle sunuyor.

Sinemanın ve alt türlerinin kendine özgü teknikleri de doğaldır ki teknolojiye paralel olarak değişim ve gelişim göstermektedir. Sinemasal kurgu teknikleri teknolojik aygıtlarla beraber birçok yönden değişimlere uğramıştır. Sinema kameralarıyla kayda alınan görüntüler ile dijital (elektronik) kameralarla çekilen görüntüler birbirinden farklı metotlarla kurgulanmaktadır. Sinema kameralarının

aldığı görüntüler film montaj ünitelerinde, dijital kameraların kayıtları ise elektronik montaj ünitelerinde kurgulanmaktadır. Günümüzde dijital kameralarla kaydedilen görüntüler bilgisayar ortamında kurgulanmaktadır.

Belgeseli diğer türlerden daha özel ve ayrıcalıklı yapan, sinematografik tüm süreçlerde sürprizlere açık olmasıdır. Hem yönetmeni hem de izleyicisi için sürprizler, belgesel filmin bütünselliğinde ama en çok da sonunda ortaya çıkabilmektedir.

Sinema Yazarı Ufuk Küçük sinematografi hakkında şunları demektedir; “Sinematografik uygulama nihai olarak, senaryonun sahneleme çalışmalarından biridir. Yani bir film karesi içerisinde görülecek gösterge düzenlemelerinden biridir. Bu göstergelerin bütünü ise mizansen kavramı içinde değerlendirilir. Mizansen, Fransızca mis-en-scene olarak geçen ve tiyatrodan gelen bir terimdir. Kelime, verilen mekanda -sahnede- bir teatral yapımın tüm görsel elemanlarının düzenlenmesini içerir ve şu göstergeleri temel alır: sinematografi, dekor, kostüm, aydınlatma ve oyunculuk” (Küçükcan, 1999:45).

7.5. Senaryo, Montaj – Kurgu

Belgesel ve kurmaca filmlerin anlatı özellikli farklıdır. Örneğin; belgesel filmlerin gereği olarak senaryo daha ayrıntılıdır, yineleme yöntemi geçerlidir. İleri ve geri zaman geçişlerine sıkça başvurulur. Belgesel çekimlerinde doğal ışık kullanılır, kamera hareketlidir ve çekim ölçekleri de senaryoda olduğu gibi ayrıntılara bağlı olarak değişkenlik gösterir. Belgeselin sinematografik tekniklerinin tümü, aynı zamanda belgesel filmin sinematografik anlatı yapısını oluşturur. Bu yapının tümü For Sama belgeselinde görülmektedir.

Yönetmenler; kurmaca, kurmaca dışı veya belgesel filmlerde kurgunun önemi üzerinde çokça durmuşlardır. Sokolov (2007:102), kurgunun önemi ve prensiplerinden söz ederken, oyunculu filmlerden bilimsel filmlere, belgesel filmlerden animasyon filmlere ve haber bültenlerine kadar çeşitli televizyon programlarını da içine alan her türlü sinematografik yapıtlar için kurgusal tekniklerin geçerli olduğunu belirtmiştir.

Kurgunun, kabaca görüntüleri belli bir düzenle sıralayıp, ortaya bir film çıkarmak olmadığını söyleyen Glynne (2011:197), bu konuda şöyle demektedir: “Belirli görüntüler ancak diğerleriyle birlikte işe yararlar ve örneğin, bir çekimi kesmek rastgele alınacak bir karar değildir, belirli temel ilkeleri bilmeyi gerektirir.”

For Sama’da ileri düzey başarılı bir kurgu işçiliği hemen dikkatleri çekmektedir. Savaşın ortasında düşük çözünürlüklü el kamerasıyla, beş yıl boyunca yapılan gerçek olayların çekimleri, zaten filme artı bir özellik olarak yansıtılmış. Belgeseli taklit eden kurmaca filmlerin bazılarının, “gerçeklik

olgusu” ve “sahicilik hisleri” elde etmek için düşük çözünürlüklü el kamerasıyla çekildiği düşünülürse, For Sama’nın ayrıca bir özelliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır.

7.6. Ses

Belgeseller işledikleri konu üzerinden de konuşurlar; filme konu olan herhangi birinin sesi olur. Belgeselin sesi hak talebinde bulunabilir, farklı bakış açıları öne sürebilir ve belirli duygular uyandırabilir. Belgesel, insanların seslerini edimsel biçimde sunar. Belgesel filmlerle kurmaca filmlerin sesleri kurgu, konuşma, müzik, düzenleme ve ışıklandırma vb. gibi sinematografik teknikler açısından benzerlikler gösterebilir ama işlevsel açıdan farklıdır.

Belgeselin sesi, izleyiciye açıkça seslenildiğini ve insanların ortak dünyası hakkında konuşulduğunu anlatır. Kurmaca yönetmeni izleyiciye doğrudan seslenmez, izleyici onun yarattığı dünyanın içine davet edilir. Belgeselde ses, yönetmenin gerçek dünyaya dair görüşlerini görsel ve işitsel olarak ifade etme uğraşlarının toplamıdır. (Nichols, 2017: 87-89).

Çalışmanın amacına ve belgeselin ses özelliğine uygun olarak “For Sama” isimli belgeselin ilk iki sekansı üzerinde durulacak, sinematografik anlatı yapısı incelenecek ve filmin bütünselinde de genel bir değerlendirme yapılacaktır.

Filmin ilk sekansı, Waad Al- Kateab’in eski fotoğraflarının ekrana gelmesiyle başlıyor. Kateab, üst ses olarak fotoğraflara ilişkin açıklamalar yapıyor; “Bu benim, Waad Al-Kateab, 10 yıl önce... 18 yaşındayım. O yıl, Halep Üniversitesi’nde okumak için ailemden ayrıldım. Ailem bana dikkatli olmamı söyledi. Her zaman dik başlı olduğumu ve hatta umursamaz olduğumu söylerlerdi. Ne demek istediklerini asla anlamadım... Ta ki bir kızım olana kadar. Sen...”

Fotoğraflı anlatımların hemen ardından, kulağında altın küpe takılı olan küçük bir kız çocuğu yakın planda görülüyor. Kateab’in ona “Sama!” diye seslenişiyle o kızın filme adını veren Sama (Sema) olduğunu anlıyoruz. Kateab, kızı Sama’ya şarkılar söylerken filmde ilk patlama sesi duyuluyor. Bu patlama sesiyle birlikte film anlatısının ilk basamağı kuruluyor ve tempo yükselmeye başlıyor. Kamera hareketlerinden anlaşıyor ki, o anda panik havası yaşanıyor. Kamera kayıttayken “Aşağıya inin” diye bir ses duyuluyor. Kateab, odadan çıkıyor, uzunca bir koridorda yürümeye çalışıyor. Odalardan insanlar çıkıyor. Yeniden bir patlama sesi duyuluyor. Koridoru yoğun bir duman kaplıyor. Anlaşıyor ki, Kateab, ailesiyle birlikte hastanenin bir odasında yaşamaktadır.

Bill Nichols’un sözünü ettiği ‘belgeselin sesi’ bağlamında burada bir kuşku uyanıyor; For Sama’nın yükseltmeye çalıştığı genel sese ilişkin, ideolojik mesaj iletme kaygısıyla hatalar yapılmış da olabilir. For Sama’nın bütünselinde örtük

ve açık kodlamalarla inşa edilen ideolojik dokulu ses, dünya kamuoyuna ne ölçüde gerçekçi ve dürüst mesajlar vermeyi planlamıştır, bu bilinmiyor. Filmin ilk sekansındaki ‘kuşkulu ses’ şöyledir: Kateab koridora çıktığında duyulan patlama ve görülen duman, rejim cephesinin ve müttefiklerinin ‘hastaneleri bile bombaladığı’ yönünde bir algı oluşturmak için mizansen yapılarak ‘muhaliflerin sesi’ yapılmak istenmiş de olabilir. Diğer taraftan, acil servisteki cansız bedenler, kopmuş beden parçaları ve yerdeki kan gölü, For Sama belgeselindeki o görüntülerin gerçekliği hakkında hiçbir kuşku uyandırmıyor. Hâlbuki aynı sekans içinde kesmelerle farklı bir mekâna (koridor) geçişler, açık kapıdan koridora hücum eden yoğun duman, yalnızca sinematografik açıdan değil, ideolojik örgü yönüyle de bu belgeselin bazı sahnelerini sorgulama isteği uyandırıyor. O ilk patlama sesi duyulduğu anda, Kateab’ın kızını kucağına almadan koridora koşmuş olması, çekimlere devam etmesi ve sonrasında da kızı Sama’yı arama girişimleri; gerçek mekânda, gerçek olayların içinde elde edilen gerçek görüntülerin, ‘sonradan işleme’ yönteminde yani kurgu aşamasında ‘sorunlar’ olabileceğini akla getiriyor. Diğer taraftan da Kateab’ın bir gazeteci refleksiyle hareket ettiği, bazen de annelik güduları nedeniyle çekimler sırasında zor durumda kaldığı sahneler, başka sekanslarda da karşımıza çıkıyor.

Yoğun duman, koşuşturan insanlar, o anki atmosferi yansıtan şu diyaloglar filmin akışını daha da hızlandırıyor:

- “Alt kata, alt kata...”
“Bir tane daha geliyor!”
“Geliyorum.”
“Birisi Sema’yı alabilir mi, lütfen..”
“Aşağıya, çabuk aşağıya...”
“Hava saldırısı mıydı?”
“Bir tank atışı!”
“Bu çılgınlık. Bunu her gün yaşıyoruz.”
“Çabuk aşağıya inmeliyiz.”
“Sama kimde?”
“Sama!”
“Arka taraftan vurdu.”
“Kızım nerede, kızım kimde?”
“Bizde değil.”
“Çocukları dışarı çıkarın.”

İnsanların kucağında hastanenin acil servisine getirilen ağır yaralılar ve cansız bedenler, filmin akışına ipuçları oluyor. Hareketli çekimler devam ederken

yapılan heyecanlı ve gergin konuşmalar, izleyiciyi filmin içine çekip duygulanım yaratıyor.

Acil servisteki ve bodrum kattaki diyalogların çoğunlukla kimler arasında geçtiğinin belli olmaması, filme de bir belirsizlik, kasvet ve kaygı havası ekliyor. Belgesele özgü zamansal vurgu özellikleri diyaloglarda da belirginleşiyor. Birinin “Gün içinde yeterince eğlendik” sözüyle, zaman hakkında bilgi verilmiş oluyor. Akşam olmuştur ve dışarıda çatışmalar devam etmektedir. Sığınaktaki konuşmalar da izleyiciye ideolojik mesajlar iletiyor; hem ‘özellikli milliyet’ kavramı ve hem de savaşın masum ve suçlu tarafları bu mesajlarda örtük ve açık kodlamalarla iletiliyor.

“Merak etmeyin Doktor biz güçlüyüz biz dirençliyiz”

“Biz iyi güçlendirildik”

“Bu arada hastanenin bombalanamayacağını söylediğinden beri sürekli bombalandı”

“Kesinlikle”

Sığınaktaki gündelik yaşamda esprilere de yer veriliyor olması, insanların savaş koşullarını kanıksadığının göstergesi oluyor. Sama, biberonunu elinden atınca Kateab’ın eşi Dr. Hamza, kızının adına konuşuyor;

“Anne neden beni doğurdun, diyor. Doğduğum günden beri savaştan başka bir şey olmadı”

Suriye iç savaşının masum yüzü çocukların içinde bulunduğu durum, Sama sembolüyle anlatılıyor. Sürekli olarak Sama ile hastaneye getirilen yaralı ve ölü çocukların görüntülerinin yakın plân gösterilmesi, mesajı ve anlatıyı somutlaştırıyor. Kateab, savaşın ortasında dünyaya getirdiği Sama’ya üst sestten konuşuyor; “Sama, hayatımızdaki en güzel şeysin..”

Bu sözle, bir anlamda da Kateab ve Hamza çiftinin o zorlu koşullarda kızlarından moral desteği aldığı anlaşıyor. Kateab kızından özür diliyor, onu savaşın ortasında dünyaya getirdiği için bir yandan da kendini sorumlu tutuyor ve içsel olarak rahatlamaya çalışıyor; “Sama, seni böyle bir hayatın içine soktum. Bunu sen seçmedin. Beni affedebilecek misin?” diye soruyor. Yanıt ve yorum doğal olarak izleyiciye bırakılıyor.

İkinci sekans, belgesel tekniğinde sıkça başvurulan yazılı açıklama ve zamansal geriye dönüşlerle başlıyor. İkinci sekansın ilk sahnesi, arşiv görüntüsü olduğu ya da sonradan profesyonel Jimmy jip veya drone kamerasıyla çekildiği belli olan görüntüyle başlıyor. Geniş açıdan, bir sokak görünüyor. Jimmy jip

kamera ya da drone kamera yavaşça yükselirken, sokağın perspektif derinliği, yükselince de alan derinliği belirginleşiyor, “Temmuz, 2016” yazısı ekranın ortasında beliriyor. Kurmaca filmlerin belgeselden esinlendiği bu zamansal belirtiler, zamanı pekiştirme ya da zamana dikkat çekme amaçlı da kullanılabilir. Belgeselde kurgusal anlatıya destek olan ileri ve geri zamansal dönüşler, kargaşaya neden olmamak için yazılı açıklamalarla da destekleniyor. Kameranin yükselişiyle Kateab üst sesle konuşuyor; “Rejim ve muhalifler bizi kuşattı.”

Kateab, yer yer dumanlar yükselen kentin Halep olduğu bilgisini veriyor. Halep, üstten geniş açıyla görünürken duyulan patlama seslerinin sonradan efekt olarak eklendiği açıkça belli oluyor. Savaşın yıkım etkisi, kentin üstten görüntüsüyle vurgulu bir anlatıya dönüşüyor. Kameranin ‘tilt’ hareketi durunca, hüznün çağrışımları yapan bir müzik eşliğinde sağa doğru ‘pan’ başlıyor ve 360 derecelik dönüş açısı, başlangıç noktasında, sokak üstünde tamamlanıyor.

İkinci sekansın ilk sahnesinden sonra hastanenin acil servisine yeniden inen Kateab, yine yerde ve sedyelerde yatan çocukları görüyor. Dehşet duyguları uyandıran o görüntüler sırasında Kateab konuşmuyor, üst ses olarak etkili sözler söylüyor; “Kâbusları bile özleyorum.”

Kateab’ın “Dünyanın buna izin vereceğini hiç düşünmemiştik” sözleri bir anlamda da dünya kamuoyuna sitem yüklü güçlü bir mesaj iletimidir. Burada, belgeselin ideolojik mesaj iletim ve propaganda aracı olabildiğinin kanıtı karşımıza çıkıyor. Normal bir haber programından daha etkili olan belgeselin gücü, For Sama’da kendini gösteriyor.

For Sama, bütünsel olarak değerlendirildiğinde belgesel filmlere ait o özel sesin neler olduğu anlaşılmaktadır. Sinematografik anlatı yapısının genel çerçevesinde kurgu ve mesaj örgüsü, ham görüntülerin belirli bir amaca yönelik (örneğin propaganda) işlenmesi, üst ses, alt ses ve şu ana kadarki tanımlamalara uygun olarak gerçekliğin temsilleri For Sama’ya kendi özgün sesini vermektedir.

7.7. Çekim Ölçekleri

Gazeteci Kateab’ın gözünden olduğu gibi gördüğümüz sahneler doğaldır ki, öznel kamera açılarıyla çekilmiştir. Bazı sahneleri de o mekânda o anda bulunan herhangi birinin gözünden görüyormuş hislerine kapıldığımız nesnel kamera açıları ise For Sama belgeselinin ayrıca bir özelliğidir, denilebilir.

Genel anlamda, senaryolu belgesel filmlerin kamera açıları/çekim ölçekleri önceden belirlenir. Belgesellerin büyük çoğunluğu, kurmaca filmlerde olduğu gibi nesnel kamera açılarıyla çekilmektedir. Önceden hazırlık yapılan belgesellerde, gerçek bir insanın (oyuncunun) merceğe bakması sonucu kayıt durdurulur ve yeniden çekim yapılır ya da bu nesnel çekim açılarına uymayan

görüntüler montaj aşamasında ayıklanır. Bundan dolayıdır ki, belgeselciler çoğu zaman kendilerini ve kamerayı ortama alıştırmak ve dikkatin kameradan uzaklaşmasını sağlamak için çekim yaptığı insanlarla bolca vakit harcayarak yabancılıklarını gidermeye çalışırlar (Bordwell, 2011:169).

For Sama izleyicisi, Waad Al-Kateab'in çektiği birçok sahnenin içinde kendini bulmaktadır. Kateab'in kamera vizöründen gördüklerini izlemek, izleyiciye savaşın içindeymiş gibi o duyguları yaşatmaktadır. Hafif ve ağır silahlı baskınlardan, bombalı ve füze saldırılarından canını kurtarmak için herkes gibi sağa, sola kaçışırken bile çekimlere ara vermeyen Kateab'in ya da oradaki herhangi birinin duygu durumları güçlü şekilde izleyiciye aktarılabilir. Herhangi birinin duygu durumları güçlü şekilde izleyiciye aktarılabilir.

Kateab'in yürürken ya da koşarken görüntü titreşimini önlemek ve daha çok insanı, daha çok durumu/objeyi kadrage alabilmek için genellikle geniş açı çekimler yaptığı görülmektedir. Evde ya da eşinin çalıştığı acil serviste zoom in zoom ve zoom out zoom çekimleri de anlatıya ayrıca bir akışkanlık kazandırmaktadır. Yine anlatıya destek olarak geniş ve üst açılı drone kamera (veya Jimmy jip kamera) çekimleri ile güvenlik kamerası kayıtlarının filmin gerçekçiliğine ve duygu oluşumlarına katkı sağladığı söylenebilir. Özel ve nesnel açıların arasında kalmış olması nedeniyle farklı bir etki uyandıran 'görüş noktası açısı'nın etkileri ise For Sama'da çok az görülmektedir.

SONUÇ

Belgesel filmlerden 'mutlak gerçeklik' beklenemez. Belgesel film anlatısı, öyküsel bir kurgu mantığı etrafında biçimlenir. Belgesel filmler 'mutlak delil' ya da belge olarak kabul edilemez. Genel ve bütünsel anlamda belgeselin inandırıcılık ve sahicilik yönleriyle delil kabul edilmesi beklenemez.

Güvenlik kamerası kayıtları, belki tek başlarına belgedir, delildir ama süresi hangi uzunlukta olursa olsun sinematografik işleminden geçmedikleri için asla belgesel film değildir. Aynı şekilde; gerçek görüntülerden elde edilen belgesel filmler ise sinematografik tekniklerle elde edildikleri ve öykü anlatımları nedeniyle bütünsel olarak delil ya da belge kabul edilemezler. Belgesel filmlerde olduğu gibi kurmaca filmlerde de gerçek görüntüler kullanılmaktadır ama bu nedenle onlar da mutlak gerçeği yansıtmazlar ya da belgesel film olarak kabul edilmezler. Çünkü kurmaca filmler, anlatı dili yönüyle de belgeselden ayrılmaktadır.

Salt gerçeklik, 'deforme edilmeden' sinematografinin diliyle bir anlatıya dönüştürülerek ancak belgesel filmlerde gösterilebilir. Belgeseller her ne kadar salt gerçekliği deforme etmeden gösterebilirler de sonuçta sinematografinin anlatı dilini kullandığı için gerçekliği bir öykü etrafında aktarırlar. Öyküsel anlatılar ise sinematografinin anlatı teknikleriyle biçim bulmaktadır.

Birbirinden farklı belgesel tanımlamaları dikkate alındığında For Sama'yı bir kalıpta değerlendirmek güç olacaktır. Bu film örneğinden hareketle, belgeselin yeniden, güncel bir tanıımı yapılacak olsa neler söylenebilirdi? Öne çıkan belgesel tanımlamalarından hangisi For Sama'ya uygundur; 'gerçekliğin yeniden inşası' mı, 'gerçekliğin yeniden yorumlanması' mı, yoksa 'gerçekliğin temsili' mi? Bu soruların yanıtını filmin kendisi veriyor.

Birçok belgeselde olduğu gibi For Sama'da da genel olarak 'gerçekliğin temsili' öne çıkmaktadır. Dijital el kamerasıyla kayda alınan insanlar, sinemasal anlamda piksellerden oluşan elektronik cansız görüntülerdir ve gerçeğin birer kopyası, peş peşe çekilmiş fotoğraflardır, gerçeğin birer temsilleridir. Bu belirgin saptamanın dışında, For Sama örneğine bakıldığında yoruma açık başka olgularla da karşılaşmaktadır; 'gerçekliğin yeniden inşası' ve 'gerçekliğin yeniden yorumlanması' filmin genel dokusunda yer almaktadır. Suriye iç savaşı olgusal bağlamda bir gerçek, rol yapmayan ve aynı trajediyi paylaşan oyuncular (muhalif halk) gerçek, ölümler gerçek, bedensel bütünlüğünü yitirmiş yaralılar gerçek, zaman ve mekân gerçek; ham görüntülerin sinematografik anlatım sonucu bir öyküye, belgesel filme dönüştürülmüş olması aynı zamanda gerçeğin yeniden inşasına, gerçeğin yeniden yorumlanmasına işaret etmektedir.

Tamamen 'gerçek görüntüler', hiçbir sinematografik işlemle geçirilmeden sinemasal bir değer taşımazlar; dolayısıyla sanat açısından da bir anlam ifade etmezler.

KAYNAKÇA

- ADALI, B. (1986). *Belgesel Sinema*. İstanbul: Hil Yayınları.
- AUFDERHEIDE, P. (2007). *Documentary Film*. New York: Oxford Üniverisity Press.
- BARNOUW, E. (1983). *Documentary: A History of The Non-Fiction Film*. New York: Oxford University Press.
- BORDWELL, D. (2010). *Film Sanatı*, (Çev. Ertan Yılmaz). İstanbul: De Ki Yayınları.
- FİSCHER, E. (1990). *Sanatın Gerçekliği*. Ankara: V Yayınları.
- FLAHERTY, R. (1968). Konuşma. *Türk Dili*, 196 (Özel Sayı), 404-408
- GLYNNE, A. (2011). *Belgeseller*. İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- KÜÇÜKCAN, U. (2010). Işıklandırma ve Aydınlatma, Film ve Video Yapımı. Eskişehir: A.Ü. Yayınları.
- MADSEN, R. (1973). *The Impact of Film*. New York: Million.
- MCLANE, Betsy. (2012). *A New History of Documentary Film*. London: Continuum.
- MORGAN, Clifford T. (1982) *Psikolojiye Giriş*. Ankara. No.1
- MUTLU, E. (1993). *Televizyonu Anlamak*. Ankara: Gündoğan Yayınları.
- NICHOLS, B. (2017). *Belgesel Sinemaya Giriş*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- ORKAN, S. (2019). *Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi*, 5(2) 27-34.
- ÖZCAN, E. (2022). *Suriye'deki İç Savaş 11. Yılı Geride Bıraktı*. 05 Kasım 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriyedeki-ic-savas-11-yilini-geride-birakti/2534367> adresinden alındı.
- ÖZÖN, N. (1964). *Sinema El Kitabı*. İstanbul: Elif Yayınları.
- PLANTINGA, C. (1996). Documentary as a mode of reception. *Cinema Journal*, 36(1), 94-96.
- ROTHA, P. (1995). *Belgesel Sinema*. İstanbul: Sisten Yayıncılık.
- ROTHA, P. (2000). *Belgesel Sinema*. İstanbul: İzdişüm Yayınları.
- SAUNDERS, D. (2014). *Sinemaya Giriş:Belgesel*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- SOKOLOV, A.(2007). *Sinema ve Televizyonda Görüntü Kurgusu*. İstanbul: Agora

9. Bölüm

İşverenin İş Kazasından ve Meslek Hastalığından Doğan Hukuki Sorumluluğunun Niteliği

Arkın GÜNAY¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi Arkın Günay, Yalova Üniversitesi, Özel Hukuk Bölümü,
arkin.gunay@yalova.edu.tr, orcid:0000-0003-2301-8505.

ÖZET

GİRİŞ

İşçilerin iş kazaları ve meslek hastalıklarına karşı korunması amacına yönelik ilk kanuni düzenlemelerin başlangıcı, Batı ülkelerinde XIX. yy.'ın sonlarına kadar uzanır. Sosyal sigorta kanunlarının oluşturulmasından önce ve onlardan bağımsız olarak, iş kazaları konusunda ayrı düzenlemelerin yapılmış olması, sorunun toplumsal önem ve boyutundan kaynaklanır. Zira sanayinin gelişmesiyle sağlanan toplumsal ilerleme ve refah işçiler için adaletsiz bir durum yaratmış; bu durumun en ilkel sosyal adalet düşüncesiyle bağdaşmadığı ise yine çok çabuk anlaşılmıştır

İş kazası ve meslek hastalığı riskinin sonuçlarına karşı çalışanın korunması ve bu riskin sosyal güvenlik kapsamına alınması, bu gelişmelerin bir ürünüdür. Ülkemizde ilk kez 1945 tarih ve 4772 sayılı “İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Analık Sigortası Kanunu” ile genel nitelikli bir koruma öngörülmüştü. Bu Kanun, öteki sosyal sigorta kollarını öngören kanunlarla birlikte, bugün de bazı hükümleri yürürlükte olan 1964 tarih ve 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu içinde toplamıştı (m. 11-31). Anayasa ise, sosyal güvenlik hakkını (AY. m. 60) düzenlemekle yetinmemiş, iş güvenliği konusunda da kimi temel ilkelere yer vermiştir (AY. m. 49-50). Öte yandan, Türk Borçlar Kanunu (TBK. m. 417, eski BK. m. 332) yanında, iş sağlığı ve güvenliği alanında özel kanun niteliğini taşıyan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 4857 sayılı İş Kanununun iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin hükümlerini, geçiş süreci öngörerek, yürürlükten kaldırmakta ve konuyu bir bütün olarak yeniden düzenlemektedir.

İş kazaları ve meslek hastalıklarının kökeninde ekonomik, sosyal, psikolojik ve çevresel bir dizi etken rol oynar. Türkiye’de devam eden sanayileşme çabaları, hala tarım kesiminden sanayi kesimine işgücü kaydırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu ise, çok sayıda niteliksiz işçinin üretim sürecine katılmasına yol açar. Öte yandan, ülkemizde küçük ve orta boyutlu işletmelerin, iş güvenliği, işçi eğitimi ve denetimi konularına yeterli önemi vermemesi, bu işlere yönelik finansman kaynaklarının sınırlı olması, iş kazalarını arttırıcı bir etki yaratmaktadır.

Bunun gibi, son yıllarda sıklıkla tanık olunan işyerinde intihara teşebbüs ve hatta intihar olayları, çalışanların, çalışma koşul ve işyeri organizasyonundan kaynaklı depresif kişiliklerinin beraberinde getirdiği kaçınılmaz bir sonuç olmaktadır. Çalışma yaşamında, işçilerin akıl ve ruh sağlığına yönelik bu tür patolojilerdeki artış, iş kazası ve meslek hastalığı kavramlarının genişlemesine, yeni anlam ve boyut kazanmasına da yol açmaktadır.

İş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle sigortalıyı çalıştıran işverenin sosyal Güvenlik Kurumu karşısındaki sorumluluğu değişik görünümelerde ortaya çıkmaktadır. Bunlardan en önemlisi, daha önce 506 sayılı Kanunun 26. mad-

desinde, şimdi ise 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nun 21. maddesinin öngördüğü, genel hukuk ilkelerinden ayrı bir hukuksal temele dayalı, sosyal sigortalar hukukuna özgü sorumluluk esasıdır. Bu sorumluluk türü, iş kazası ya da meslek hastalığının oluşumunda işverenin kanunda belirtilen davranışlarının etken olması temeline dayanmaktadır. Öte yandan çalışmamızın konusunu teşkil eden bir de işverenin iş kazası ve meslek hastalığından dolayı hukuki sorumluluğu bulunmaktadır ve aşağıda bu sorumluluğun hukuki niteliği irdelenecektir. Gerçekten yeterli güvenlik önlemlerinin alınmaması sonucu işçinin ölmesi veya engelli hale gelmesi yahut meslek hastalığına tutulması halinde genel hükümler yolu ile işverene hukukî sorumluluk yükletilebilir, kendisinden bu durumlardan doğan maddî ve manevî zararların giderilmesi istenebilir (TBK, m.417/3). Ayrıca güncel Mevzuatta işverenin alması gerekli önlemlerin tümü sayılmamış, birçok önlem düzenlenmekle beraber, bir sınırlama da yapılmamıştır.

1. İŞ KAZASI VE MESLEK HASTALIĞI KAVRAMLARI VE UNSURLARI

1.1. İş Kazası kavramı ve Unsurları

1.1.1. İş Kazası Kavramı

İş kazası kavramı, tanımını İş Kanunu ve Borçlar Kanunu'nda değil, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu'nda bulmuştur. 5510 sayılı Kanun'un 13. maddesi, “a) Sigortalının işyerinde bulunduğu sırada, b) İşveren tarafından yürütülmekte olan iş nedeniyle sigortalı kendi adına ve hesabına bağımsız çalışıyorsa yürütmekte olduğu iş nedeniyle, c) Bir işverene bağlı olarak çalışan sigortalının, görevli olarak işyeri dışında başka bir yere gönderilmesi nedeniyle asıl işini yapmaksızın geçen zamanlarda, d) Bu Kanunun 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendi kapsamındaki emziren kadın sigortalının, iş mevzuatı gereğince çocuğuna süt vermek için ayrılan zamanlarda, e) Sigortalıların, işverence sağlanan bir taşıtla işin yapıldığı yere gidiş gelişi sırasında, meydana gelen ve sigortalıyı hemen veya sonradan bedenen ya da ruhen özüre uğratan olaydır” şeklinde sayılan koşulların gerçekleşmesi durumunda bir olayın iş kazası sayılacağını hükme bağlamaktadır.

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu da bir olayın iş kazası olarak nitelendirilebilmesi için kanun maddesinde sayılan hallerden birinin gerçekleşmesini, yer ve zaman koşuluyla sınırlayarak aramakta ve maddede sayılan hallerin sınırlı sayıda olduğunu kabul etmektedir.

YHGK konuyla ilgili kararında, “...iş kazası, yasada tanımlanmamış; ancak 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanunu uygulaması yönünden bir kazanın hangi

“hal ve durumlarda” iş kazası sayılacağı “yer ve zaman” koşullarıyla sınırlanarak belirtilmiştir... Gerek uygulama ve gerek öğretide açıkça kabul edildiği ve madde metninden de anlaşıldığı üzere bu maddede sayılan haller örnekleme niteliğinde değil, sınırlayıcı niteliktedir. Bu hallerden birine girmeyen sigorta olayı iş kazası sayılamaz. Sayılan bu hallerin birlikte gerçekleşme koşulu bulunmayıp, herhangi birinin gerçekleşmiş olması gerekli ve yeterlidir...” ifadesi ile bir olayın iş kazası sayılıp sayılmayacağını maddede sınırlı sayıda öngörülen durumlar çerçevesinde belirleneceğini açıkça belirtmiştir¹.

Öğretide iş kazası farklı şekillerde tanımlanmakla birlikte, her tanımın temel unsurlarını dikkate aldığımızda iş kazasını, “işçinin işverenin otoritesi altında bulunduğu bir sırada ve onun için ifa ettiği bir işten dolayı veya iş dolayısıyla, dış bir nedenle ve birdenbire meydana gelen bir olay sonucu uğramış olduğu kazadır” şeklinde tanımlamak uygun olacaktır².

Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, davacının işyerindeki elektrik arızasını gidermek için görevli olduğu sırada kalp krizi geçirerek ölmesini halini iş kazası olarak kabul etmiştir³.

Yargıtay 10. Hukuk Dairesi tarafından verilen bir kararda da, “...sigorta olayına neden olan intihar eyleminin işçilerin ikametine ayrılan ve işyerinin eklentisi konumunda bulunan bu nedenle de işyerinden sayılan işçi yatakhaneğinde diğer bir anlatımla sigortalının “işyerinde bulunduğu sırada” meydana geldiğinde ve iş kazası olduğunda kuşku yoktur...” işyerinde meydana gelen intihar eylemi iş kazası kapsamına alınmıştır, ancak önemle belirtilmelidir ki, bu durumda olay ile iş ve işveren arasında nedensellik bağı bulunmadığı için işveren ve onun halefi olanlar artık Kuruma karşı sorumlu tutulamayacaklardır⁴.

1.1.2. İş Kazasının Unsurları

1.1.2.1. Kaza Unsuru

Bir olayın iş kazası olarak nitelendirilebilmesi için, işçinin kendi iradesi dışında, dışarıdan gelen ani bir olay sonucu vücut bütünlüğünün ihlalinin ya da ölümünün gerçekleşmiş olması şarttır⁵. Vücut bütünlüğünün ihlali denildiği zaman, bunu beden veya ruh bütünlüğünün ihlali olarak algılamamız gerekir⁶.

Yargıtay 21. Hukuk Dairesi de konu ile ilgili vermiş olduğu bir kararında; vücut bütünlüğü zarara uğrayan işçinin normal bir insana göre maluliyet oranı

¹ YHGK’nin 14.10.2009 tarih, E. 2009/21-400, K. 2009/432 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

² ULUSAN, s. 71.

³ YHGK’nin 13.10.2004 tarih, E. 2004/21-529, K. 2004/527 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

⁴ Yargıtay 10. HD’nin 5.7.2004 tarih, E.2004/4465, K. 2004/6425 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

⁵ EREN, s. 7-11.

⁶ EREN, s. 7.

olmasa bile, duyduğu üzüntü ve kederin ruh bütünlüğünün ihlalini oluşturduğunu kabul ederek sinir bozukluğunun da cismani zararlar kapsamında nitelendirilmesi gerektiğine hükmetmiştir⁷.

Ayrıca önemle belirtilmelidir ki, söz konusu zararın kazadan hemen sonra ortaya çıkması şart değildir, kaza ile zarar arasında uygun bir nedensellik bağı kurulabildiği sürece söz konusu kazanın zarara yol açtığı kabul edilir⁸.

Zira Yargıtay Hukuk Genel Kurulu konuyla ilgili vermiş olduğu bir kararda, *"...Sigortalı işçinin 1972 yılında geçirdiği iş kazası sonucu, % 98 oranında meslekte kazanma gücünü kaybettiği ve bu iş kazası nedeniyle maddi ve manevi tazminatlarını tamamen aldığı, 1984 yılında da, adam öldürme suçundan cezaevindeyken öldüğü tartışmasızdır. Hak sahipleri davacılar, işçinin geçirdiği iş kazası nedeniyle felçli durumda iken gerekli bakım ve özenden yoksun kalması sonucu, vücudunda meydana gelen yaralar neticesinde öldüğünü, ileri sürerek manevi tazminat isteğinde bulunmuşlardır... Adli Tıp Kurumu raporunda işçinin kazaya bağlı olarak bacaklarda felç teşekkül ettiği, omurilik lezyonları iyileşmesi mümkün olmayan arızalardan olduğundan felç sekel olarak kaldığı, ancak iyi bir bakım ile 12 yıl hayatını devam ettirdiği ve komplikasyonlar gözlenmediği; bir olay nedeniyle cezaevinde kaldığı süre zarfında yeterli bakım ve ihtimam eksikliğinden gluteal ve sakral bölge ile topuklarda yaralar meydana geldiği ve bu yaralar iyileşmeden hastanede öldüğüne göre, yatma yaraları ve bunların komplikasyonlarından ölmüş olduğu" vurgulandıktan sonra "ölümüne neden olan yaralar, felçli kişide bakım ve ihtimam yetersizliğinden ileri geldiğinden, felce neden olan kaza ile, ölüm arasında dolaylı illiyet rabatası bulunduğu" belirtilmiştir..." iş kazası ile on iki yıl sonra gerçekleşen ölüm olayı arasında dahi dolaylı bir illiyet bağının bulunduğu karar vermiştir⁹.*

İş kazası ile meslek hastalığı kavramları arasındaki en büyük farkı, iş kazasında zararı meydana getiren olayın, aniden ya da çok kısa bir zaman diliminde meydana gelmesi unsuru oluşturur¹⁰. Meslek hastalığında ise, hastalığın devam eden bir zaman süresi içinde, yavaş yavaş kendini tekrarlayarak zarara yol açmasından bahsedilir¹¹.

⁷Yargıtay 21. HD'nin 5.11.1998 tarih E. 1998/7006, K. 1998/7419 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

⁸ ULUSAN s. 80.

⁹ YHGK'nun 16.11.1994 tarih, E. 1994/9-489, K. 1994/688 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

¹⁰ EREN, s. 11; ULUSAN, s. 72.

¹¹ EREN, s. 11; ULUSAN, s. 72.

1.1.2.2. Uygun İlliyet (Nedensellik) Bağı:

İşçinin geçirmiş olduğu her kaza iş kazası olarak kabul edilemez, zira iş kazasından söz edebilmek için, kaza ile işçi tarafından görülen mesleki faaliyet arasında uygun bir illiyet ve otorite ilişkisi bulunmalıdır. EREN, uygun illiyet bağı, “*olayların normal akışına ve genel hayat tecrübelerine göre gerçekleşen türden zararlı bir sonucu meydana getirmeye elverişli ya da böyle bir sonucun meydana gelmesini kolaylaştıran sebebe, uygun sebep, bu sebeple sonuç arasındaki bağı da uygun illiyet bağı*” olduğu şeklinde tanımlar¹².

İşçi, eğer işverenin emir ve talimatı veya bir diğer ifadeyle işverenin otoritesi altında bulunduğu sırada kazaya uğramışsa, uygun illiyet bağı da kurulmuş olur. İşçi, işvereni ile arasında otorite ilişkisinin bulunduğu bir anda kazaya maruz kalmışsa, ya hizmet akdinin ifası sırasında ya da hizmet akdinin ifası dolayısıyla kazaya maruz kalmış olacak, bu nedenle de gördüğü faaliyet ile kaza arasında uygun illiyet bağı da kurulmuş olacaktır¹³.

Zira ATABEK’in de belirttiği üzere, bir iş kazasında işverenin sorumluluğuna gidilebilmesi için, “*iş kazasının işverenin otoritesi altında, hizmet akdinin doğrudan doğruya ve dolayısıyla ifası ile ilgili veya bağlantılı olarak meydana gelmesi*” gerekir¹⁴.

Ancak önemle belirtilmelidir ki, bazı durumlarda işçi ile işveren arasındaki otorite ilişkisinin varlığı karine olarak kabul edilir. EREN’e göre işçi, işyeri ve iş süresi içinde bulunduğu sürece, karine olarak, işverenin otoritesi altında sayılmalıdır ki bu nedenle işyeri ve iş süresi içinde meydana gelen kazalar da yine karine olarak iş kazası sayılacaklardır. Ancak, karine olarak denildiği için, gerçekleşen kazanın işe yahut işletmeye yabancı sebeplerle meydana geldiğinin ispatlanması halinde işveren sorumluluktan kurtulabilecekler¹⁵.

İşçi ile işveren arasındaki otorite ilişkisi çeşitli şekillerde meydana gelebilir, mesela işçi bizzat kendi evinde dahi işverenin otoritesi altında bir mesleki faaliyeti ifa ederken bir kazaya uğramışsa, diğer unsurların da varlığı koşuluyla, bu kazanın da bir iş kazası sayılması gerekir¹⁶.

Dolayısıyla, iş kazasından bahsedebilmek için, işçinin gördüğü iş ile geçirdiği kaza arasında uygun illiyet bağına bulunmasına; illiyet bağına varlığı ise, kaza anında işçinin işverenin otoritesi altında bulunup bulunmadığının tespitine bağlıdır¹⁷.

¹² EREN, s.11.

¹³ EREN, s. 13-14.

¹⁴ ATABEK, s. 69.

¹⁵ EREN, s. 14-15.

¹⁶ EREN, s. 17.

¹⁷ EREN, s. 21.

Ancak, uygun illiyet bağının kesilmesine neden olan, mücbir sebep, zarar görenin kusuru ya da üçüncü kişinin kusuru hallerinden birinin gerçekleşmesi halinde ise, artık işverenin sorumlu tutulması kabul edilemez.

Yargıtay Ceza Genel Kurulu konuyla ilgili vermiş olduğu bir kararında, *“...teknolojinin gelişmesi ve bu gelişen teknolojinin sanayimize uygulanması sonucu... tehlike sorumluluğu kuralı geliştirilmiştir... Bu kuramın özü; işyerinde işin yürütülmesi ile ilgili olarak oluşan tehlikelerin meydana getirdiği zararlardan, işçinin ve işverenin kusurları bulunmaması halinde bile işçinin uğradığı zararın tamamının işçiye değil de hakkaniyet ölçüsünde bir kısmından onun faaliyet ve iş görememesinden en önde yararlanan işverenin de sorumlu tutulmasıdır. Bu tanımlamaya göre, işverenin sorumluluğu için yeri ve zaman bakımından bağlantı yeterli olmayıp, tehlikenin, işin yürütülmesi ile ilgili olarak ortaya çıkmış olması ve bu bağlantının işçinin ya da üçüncü kişinin ağır veya tam kusuru ile kesilmemiş bulunması şarttır... Dava konusu zararlandırıcı olayın... işin yürütülmesi ile ilgili bir tehlike sayılıp sayılamayacağından önce, karşıdan gelen belediye minibüsü sürücüsünün ağır ve tam (% 100) kusuru ile sonuç bağlantısı kesilmiş sebep sonuç bağlantısı üçüncü kişi ile kurulmuştur. Böyle durumda davalı işveren tehlike (risk) kuram sorumluluğu ile de sorumlu tutmak mümkün değildir...”* ifadesi ile belirtmiştir¹⁸.

Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere, işverenin sorumluluğu için yer ve zaman bakımından bağlantı yeterli olmayıp, tehlikenin, işin yürütülmesi ile ilgili olarak ortaya çıkmış olması ve bu bağlantının işçinin ya da üçüncü kişinin ağır veya tam kusuru ile kesilmemiş bulunması şarttır¹⁹.

¹⁸YCGK'nun 18.3.1987 tarih, E. 1987/9-722, K. 1987/203 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

¹⁹ Konuyla ilgili benzer bir karar için YHGK 24.9.2003 tarih, E. 2003/10-488, K. 2003/489 sayılı kararında, *“...Haksız fiil sorumluluğu için hukuka aykırı bir eylem, zarar, kusur, olay ile zarar arasında uygun illiyet bağı bulunmalı, verilen zararın tazmin borcunu doğurabilmesi için zarar eylemin bir sonucu olarak ortaya çıkmalıdır. Davalının sorumluluğu olayla zarar arasında uygun illiyet bağının bulunmasına ve bu bağın kesilmemiş olmasına bağlıdır. Mücbir sebep, zarar görenin veya üçüncü şahsın ağır kusuru illiyet bağı keser ve dolayısıyla sorumluluğu ortadan kaldırır. Ancak, davalının munzam (ek) kusuru varsa illiyet bağının kesilmesi söz konusu olmaz... Somut olayda, davalı Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Fen İşlerinde düz işçi olarak çalışan sigortalı, fen işlerince Diyarbakır merkezinde İstasyon Caddesinde asfalt çalışmalarının ertesi güne sarkması nedeniyle asfalt silindir makinesinin başında nöbetçi olarak görevli iken terörist saldırı sonucu öldürülmüştür... Olayın geçtiği yer olağanüstü hal uygulaması bulunan Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi sınırları içerisindedir. Yörede her an beklenen terörist saldırıları karşısında emniyet kuvvetlerinin sağlayacağı tedbirlerin dışında işverenin ek bir önlem alması söz konusu olamaz... O halde mahkemece somut olayın oluş biçimi ve yaşanan terör olayları nedeniyle, olayın üçüncü şahsın ağır kusuru sonucu meydana geldiği olay ile kurum zararı arasında uygun illiyet bağının kesildiği, belediyenin ek kusurunu ispatlanamadığı ve davalının emniyet kuvvetlerinin aldığı tedbirler dışında ek bir önlem almasının olanaksız olduğu hususları göz önünde bulundurularak belediye hakkındaki davanın reddine karar verilmesi gerekirken, 506 sayılı Kanunun 26.maddesine uygun düzenlenmeyen kusur raporunun hükme dayanak alınması usul ve yasaya aykırıdır. Bu nedenle direnme kararı bozulmalıdır...”* www.kazanci.com.

1.2. Meslek Hastalığı Kavramları ve Unsurları

1.2.1. Meslek Hastalığı Tanımı

İş kazası kavramında da belirtildiği üzere, meslek hastalığı kavramı da İş Kanunu ve Borçlar Kanunu yerine 5510 sayılı Kanunun 14. maddesinde, sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal özürlülük halleri şeklinde tanımlanmıştır.

1.2.2. Unsurları

Bir olayın meslek hastalığı olarak nitelendirilebilmesi için hastalık ögesinin ve uygun nedensellik bağının bulunması gerekir.

1.2.2.1. Hastalık Ögesi

İş kazasında olduğu gibi meslek hastalığı da dış bir etken sonucu işçinin beden ya da ruh bütünlüğünün maruz kaldığı ve zaman içinde oluşan cismani zararı ifade eder.

1.2.2.2. Uygun İliyet (Nedensellik) Bağı:

Bir hastalığın meslek hastalığı olarak sayılması için görülen iş ile hastalık arasında uygun bir illiyet bağının bulunması gerekir²⁰. İşçi, işverenin otoritesi altında çalışırken, gördüğü mesleki faaliyetin niteliği gereği bu hastalığa yakalanmış olmalıdır, bir diğer ifadeyle işçi eğer o işte çalışmamış olsaydı bu meslek hastalığına tutulmayacak olmalıydı²¹.

2. İŞVERENİN İŞ KAZASI VE MESLEK HASTALIĞINDAN DOĞAN SORUMLULUĞUNUN HUKUKİ NİTELİĞİ

İş kazasına uğrayan veya meslek hastalığına yakalanan sigortalı işçinin veya ölümü halinde hak sahiplerinin uğradıkları zararlar Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından karşılanır²². Ancak bu zararlar genellikle Kurum tarafından yapılan yardım ve ödemelerin çok üstünde yer aldığı ve Kurumca işçinin ya da hak sahiplerinin uğradığı manevi zararları tatmin edici bir ödeme yapılmadığı için,

²⁰ EREN, s. 28, ULUSAN, s. 82.

²¹ Yargıtay 10. HD'nin 20.1.1998 tarih E. 1997/9721, K. 1998/124 sayılı kararı, "...meslek hastalığından söz edilebilmesi için öncelikle sigortalıda saptanmış hastalık, sakatlık veya ruhi arızaların ya sigortalının çalıştırıldığı işin niteliğine göre tekrarlanan bu sebeple veya işin yürütüm şartları sonucu meydana gelmesi gerekir. Bundan başka, sigortalıdaki hastalık ile sözü edilen nedenler arasında uygun neden-sonuç bağı bulunmalıdır. Açıkçası hastalığın işyerindeki belirli zararlı etkenlerin sonucu doğmuş olması ön koşuldur..." şeklindedir, www.kazancı.com.

²² OĞUZMAN, s. 670.

tazmin edilemeyen zararın istenip istenemeyeceği önemli bir soru olarak karşımıza çıkmaktadır²³.

2006 yılında yürürlüğe girmiş olan, 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, işçinin ya da hak sahiplerinin Kurum tarafından karşılanmayan zararları için işverene başvurulabilme haklarının olup olmadığı düzenlenmemesine rağmen, karşılanmayan zarar miktarı için genel hükümlere göre işverene başvurulabileceği öğretide ve Yargıtay kararlarında eskiden beri kabul edilmektedir²⁴. İşçiyi gözetme borcuna aykırı davranması halinde işveren, hem işçinin Kurum tarafından karşılanmayan zararından genel hükümler uyarınca sorumlu olacak hem de Kurumun işçiye ya da ölümü halinde hak sahiplerine yaptığı ödemelerden de 5510 sayılı Kanunun 21. maddesi uyarınca rücu davası sonucunda sorumlu olacaktır.

Ancak, işçi ya da ölümü halinde hak sahiplerinin uğramış oldukları zararların Kurum tarafından tamamıyla karşılanması halinde, artık işverene başvurma imkânı kalmayacağı açıktır. Önemle belirtilmelidir ki, işveren bazı durumlarda işçiye ya da ölümü halinde hak sahiplerine karşı iş kazasından yahut meslek hastalığından doğan zararın tamamını tazmin ile yükümlüdür. Bu durumlardan ilki, 5510 sayılı Kanun kapsamında sigortalı sayılmayan bir işçinin, iş kazası veya meslek hastalığına uğraması halinde kendisine ya da ölümü durumunda hak sahiplerine Kurum tarafından herhangi bir ödeme yapılmaması hali oluşturmaktadır, bu durumda işveren genel hükümler uyarınca doğan tüm zararı tazmin ile yükümlüdür²⁵. İkincisi ise, işçi veya ölümü halinde hak sahiplerinin 5510 Sayılı Kanunun 97. maddesi uyarınca, hak kazanılan gelir ya da aylıkların beş yıl içinde Kurum'dan talep edilmemesi ve zamanaşımına uğraması halidir. Beş yıllık sürenin geçirilmesi halinde Kurumdan hiçbir ödeme talep edemeyen işçi ya da ölümü halinde hak sahipleri, işverenin gözetme borcuna aykırılıktan doğan tazminat davası on yıllık bir zamanaşımı süresine tabi olduğu için, uğramış oldukları tüm zararı, bu zamanaşımı süresi içinde kalmak koşuluyla işverenden talep edebileceklerdir²⁶.

İşçi ya da ölümü halinde hak sahiplerinin Kurum tarafından karşılanmayan bakiye zararın tazminini yahut bazı koşulların gerçekleşmesi halinde Kurumdan talep edilemeyecek olan zararın tazminini işverenden talep edebilmeleri kabul edilmekle birlikte, bu talep hakkının hukuki niteliği öğretide eskiden beri büyük bir tartışma konusudur.

²³ ULUSAN, s. 95.

²⁴ SERATLI, s. 59.

²⁵ SERATLI, s. 59.

²⁶ SERATLI, s. 60.

Bu konuda esas itibariyle öğretide iki görüş bulunmaktadır; birinci görüşe göre, işverenin iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle sorumluluğu kusur sorumluluğu ilkesine dayanmaktadır, ikinci görüşe göre ise, bu sorumluluğun nedeni kusursuz sorumluluk ilkesidir²⁷.

2.1. Kusur Sorumluluğu Görüşü

Bu görüş uyarınca, işverenin iş kazası veya meslek hastalığından doğan sorumluluğunun hukuki niteliği kusur sorumluluğudur. Zira işverenin işçiyi gözetme borcu konusundaki kusurlu davranışı, işverenin iş kazası ya da meslek hastalığının meydana geleceğini bilerek ya da isteyerek hareket etmesi yahut bu sonucu istememesine rağmen gerekli dikkat ve özeni göstermemesi nedeni ile ortaya çıkması şeklinde gerçekleşebilir²⁸.

01.07.2012 yılında yürürlüğe giren 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu yürürlüğe girmesinden önce, işverenin işçiyi gözetme borcunun özel hukuk dayanağı olan eski Borçlar Kanunu'nun 332. maddesi uyarınca, *“İş sahibi, akdin hususi halleri ve işin mahiyeti noktasından hakkaniyet dairesinde kendisinden istenilebileceği derecede çalışmak dolayısıyla maruz kaldığı tehlikelere karşı icap eden tedbirleri ittihaz ve münasip ve sıhhi çalışma mahalleri ile, işçi birlikte ikamet etmekte ise sıhhi yatacak bir yer tedarikine mecburdur. İş sahibinin yukarı ki fıkra hükmüne aykırı hareketi neticesinde işçinin ölmesi halinde onun yardımından mahrum kalanların bu yüzden uğradıkları zararlara karşı isteyebilecekleri tazminat dahi akde aykırı hareketten doğan tazminat davaları hakkındaki hükümlere tabi olur”*. İşverenden “hakkaniyet dairesinde kendisinden istenebileceği derecede” gerekli tedbirleri alması şeklinde düzenlendiği için, bu hükme dayanarak öğretide o dönemde burada işverenin sorumluluğunun kusur esasına dayandığı kabul edilmiştir²⁹.

Bu hükümde yer alan hukuki esas, şu an yürürlükte olan 6098 sayılı Türk Borçlar Kanunu'nun 417. maddesinde şu şekilde belirtilmiştir; *“İşveren, hizmet ilişkisinde işçinin kişiliğini korumak ve saygı göstermek ve işyerinde dürüstlük ilkelerine uygun bir düzeni sağlamakla, özellikle işçilerin psikolojik ve cinsel tacize uğramamaları ve bu tür tacizlere uğramış olanların daha fazla zarar görmemeleri için gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. İşveren, işyerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak; işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdür. İşverenin yukarıdaki hükümler*

²⁷ ULUSAN, s. 97.

²⁸ SÜZEK, s. 291.

²⁹ SÜZEK, s. 292, SERATLI, s. 63.

dâhil, kanuna ve sözleşmeye aykırı davranışı nedeniyle işçinin ölümü, vücut bütünlüğünün zedelenmesi veya kişilik haklarının ihlaline bağlı zararların tazmini, sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluk hükümlerine tabidir.”

İşverenin sorumluluğunun niteliğini, kusur sorumluluğuna dayandıran öğretideki görüşlerin ortak noktası, Borçlar hukukunda esas olanın kusur sorumluluğu ilkesi olmasıdır³⁰. Gerçekten konuyu düzenleyen mülga 818 sayılı Borçlar Kanunu hükmüne göre; “Alacaklı hakkını kısmen veya tamamen istifa edemediği takdirde borçlu kendinse hiçbir kusurun isnat edilemeyeceğini ispat etmedikçe bundan mütevellit zararı tazmine mecburdur. (BK m.96)” aynı esas 6098 sayılı yürürlükteki Kanunda şöyle ifade edilmiştir; “Borç hiç veya gereği gibi ifa edilmezse borçlu, kendisine hiçbir kusurun yüklenemeyeceğini ispat etmedikçe, alacaklının bundan doğan zararını gidermekle yükümlüdür.(TBK m.112)”. Zira, kusursuz sorumluluk halleri ancak yasada açıkça ve özel olarak düzenlenmesi halinde kusur sorumluluğu ilkesini bertaraf edebilecektir³¹.

Diğer taraftan, eski dönemde İşverenin işçiyi gözetme borcunun kamu hukuku dayanağı olan 4857 sayılı İş Kanunu’nun mülga maddesi 77 fıkra 1’e göre, “İşverenler işyerlerinde iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için gerekli her türlü önlemi almak, araç ve gereçleri noksansız bulundurmak, işçiler de iş sağlığı ve güvenliği konusunda alınan her türlü önleme uymakla yükümlüdürler” şeklindeki düzenlemesi ile işverenin sorumluluğunun, kusursuz sorumluluğa dayanması ile ilgili herhangi bir düzenleme getirmemektedir. Bu husus bu hükmün yerini alan 20.06.2012 tarihli 6331 sayılı İş Sağlığı ve güvenliği Kanunu madde 4 ve 5 kapsamında işverenin yükümlülükleri kapsamında yeniden düzenlenmiştir. Buna göre

“İşveren, çalışanların işle ilgili sağlık ve güvenliğini sağlamakla yükümlü olup bu çerçevede; Mesleki risklerin önlenmesi, eğitim ve bilgi verilmesi dâhil her türlü tedbirin alınması, organizasyonun yapılması, gerekli araç ve gereçlerin sağlanması, sağlık ve güvenlik tedbirlerinin değişen şartlara uygun hale getirilmesi ve mevcut durumun iyileştirilmesi için çalışmalar yapar. İşyerinde alınan iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerine uyulup uyulmadığını izler, denetler ve uygunsuzlukların giderilmesini sağlar. Risk değerlendirmesi yapar veya yaptırır. Çalışana görev verirken, çalışanın sağlık ve güvenlik yönünden işe uygunluğunu göz önüne alır. Yeterli bilgi ve talimat verilenler dışındaki çalışanların hayati ve özel tehlike bulunan yerlere girmemesi için gerekli tedbirleri alır.(madde 4)”

Dolayısıyla eskiden öğretide gerek Borçlar Kanunu madde 332 gerek İş Kanunu’nun 77. Maddelerinde ve (şimdi: TBK m. 417/2 -6331 sayılı İş Sağlığı

³⁰ SERATLI, s. 63.

³¹ EREN, s. 82.

ve Güvenliği Kanunu m. 4 ve 5) işverenin hukuki sorumluluğuna ilişkin kusursuz sorumluluk ile ilgili bir düzenleme olmaması nedeniyle işverenin hukuki sorumluluğu hakkında kusur sorumluluğunu düzenleyen Borçlar hukukunun genel hükümlerine gidilmesi gerektiği savunulmuştur³².

Öğretide eski dönemlerde bu görüşü kabul eden yazarlardan OĞUZMAN, “İş Kazası veya Meslek Hastalığından Doğan Zararlardan İşverenin Sorumluluğu” başlıklı çalışmasında, konuyu mukayeseli hukuktaki gelişmeler çerçevesinde dikkate almış ve iş kazası yahut meslek hastalığına maruz kalan işçinin Sigorta tarafından karşılanmayan zararları için işverenin sorumluluğu hakkında akdi hükümlere ya da haksız fiil hükümlerine gidebileceğini belirtmiştir. OĞUZMAN’a göre, Yargıtay’ın iş kazası veya meslek hastalığına uğrayan işçinin, işverenini risk esasına dayanarak tazminata mahkûm etmesi yönündeki kararları, hem Türk pozitif hukukuna hem de mukayeseli hukuktaki gelişmelere aykırılık teşkil etmektedir. Zira mevzuatımızda işverenin kusursuz sorumluluğunun bağlanabileceği bir genel hüküm bulunmamaktadır³³.

TEKİNAY da “İş Kazalarından ve Meslek Hastalıklarından Dolayı İşverenin Sorumluluğunun Sınırlanması Meselesi” başlıklı incelemesinde, konuyu mukayeseli hukuk ve özellikle mehzaz kanun olan İsviçre Borçlar Kanunu’ndaki düzenleme çerçevesinde incelemiştir. TEKİNAY da söz konusu zararın ancak genel hükümler çerçevesinde karşılanabileceğini kabul etmekte ve konuyla ilgili kusur sorumluluğunu bertaraf eden ve yerine risk esasına dayanan bir kusursuz sorumluluk hali getiren bir düzenleme olmadığını vurgulamaktadır. Yazara göre, Borçlar Kanunu’nun 332. maddesinin İsviçre’deki uygulaması da dikkate alındığı takdirde, işverenin kusura dayanan sorumluluğunun dahi en geniş ölçüde bertaraf edilmeye çalışıldığı ve işverenin kastından ya da ağır kusurundan sorumlu tutulabilmeleri için dahi, bu derecedeki kusurun ispat yükünün işçi üzerinde olduğunu belirtmiştir. Hatta Yazar bir adım daha ileri giderek, 332. maddenin İsviçre’deki uygulanma şeklinin, Türk hukukunda da kabul edilmesi gerektiğini ileri sürmüştür³⁴.

REİSOĞLU da işverenin sorumluluğunu, “hakkaniyet dairesinde kendinden istenebilecek” olan tedbirleri almasından ibaret bir kusur sorumluluğu olduğunu kabul etmektedir. Dolayısıyla, işverenin gerekli tüm tedbirleri almış olmasına rağmen, işçinin kendi kusuru sonucu bir kazaya maruz kalması halinde artık işverenin sorumluluğuna gidilemeyeceği açıktır. Hatta işverenin gözetme yükümlülüğüne uygun davranarak her türlü tedbiri almış olduğu hallerde bile eğer kaza işçinin dalgınlığı yahut işyerinde kendisi için yasaklanmış bir bölgeye

³² SERATLI, s. 64.

³³ OĞUZMAN, s. 337-342.

³⁴ TEKİNAY, s. 15.

girmesi sonucu gerçekleşirse uygun nedensellik bağından söz edilemeyeceği için, yine işverenin sorumluluğuna gidilemeyecektir³⁵.

ATABEK de 1475 sayılı eski İş Kanunu'nun 73. maddesinin (4857 sayılı İş Kanunu'nun mülga 77. maddesi) hiçbir şekilde bir objektif sorumluluk prensibini benimsemediğini vurgulayarak, işverenin işçiyi gözetme borcuna ilişkin hukuki sorumluluğunun esasen kusur sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Yazar hizmet sözleşmesinin kişi hukuku bakımından değerlendirilmesini ve işçi işveren ilişkilerinin özel hukuktan ayrılıp kamu hukukuna kısmen irtibat etmesinin, hizmet sözleşmesini özünde bir değişiklik yaratmayacağını da belirtmiştir³⁶.

ÜÇİŞİK da, o dönemlerde Yargıtay'ın konuyla ilgili benimsemiş olduğu kusursuz sorumluluk içtihadını eleştirmiş ve işverenin iş kazası ve meslek hastalığından doğan sorumluluğunun genel hükümler çerçevesinde bir kusur sorumluluğu olduğunu kabul etmiştir³⁷.

SÜZEK ise, işverenin iş kazası ve meslek hastalığından doğan sorumluluğunun kusur sorumluluğu ilkesine dayanmasını farklı bir gerekçeyle açıklamaya çalışmıştır. Yazar öncelikle hangi tür sorumluluğunun iş kazalarının önlenmesi açısından daha etkili bir yol olduğunu saptamaya çalışmış ve sorumluluğun kusur sorumluluğu ilkesine dayandırılması halinin kişileri daha dikkatli davranmaya sevk edeceği yönünde karar vermiştir. Ayrıca, konu pozitif hukuk yönünden ele alındığı zaman da, İş Kanunu'nda özel bir sorumluluk sistemi getirilmediği için, bu konuda genel hükümlere gidilmesi gerekeceğini, bu nedenle de işverenin sorumluluğu açısından esas olanın kusura dayanan sorumluluk ilkesi olduğu görüşünü savunmaktadır³⁸.

SÜZEK aynı zamanda, konuyla ilgili gerçek bir yasa boşluğundan bahsedilemeyeceğini, bu nedenle de yargıcın Medeni Kanunun 1. maddesine dayanarak bir kusursuz sorumluluk yaratamayacağını da vurgulamaktadır. Yazar, sonuç olarak kusur sorumluluğunu benimsemekle birlikte, bu düşünceyi savunan diğer yazarlar gibi işverenin adam çalıştırması sıfatı ile (TBK m. 66) veya yardımcı kişinin davranışından doğan zararlardan (TBK m. 116) olduğu üzere işverenin kusursuz sorumluluk hallerini de kabul etmektedir³⁹.

SERATLI da yürürlükteki mevzuat hükümleri dikkate alındığı zaman, işverenin hukuki sorumluluğu konusunda kusur sorumluluğu esasını benimseyen genel hükümlere başvurulması gerektiğini kabul etmektedir⁴⁰.

³⁵ REİSOĞLU, s. 207.

³⁶ ATABEK, s. 288-289..

³⁷ ÜÇİŞİK, s. 378.

³⁸ SÜZEK, s. 323.

³⁹ SÜZEK, s. 325-328.

⁴⁰ SERATLI, s. 72-75.

SEVİMLİ'ye göre lâfzî yorumdan ayrılıp, yürürlükteki hükmü (TBK m.417/2) tarihsel metotla yorumladığımızda, işverenin hukuki sorumluluğunun esasen kusur sorumluluğuna dayandığı kabul edilmelidir. Gerçekten anılan hükmünün gerekçesindeki “işverenin özellikle iş kazalarına karşı gerekli önlemleri alma yükümlülüğü söz konusudur. Buna göre, işveren, hizmet ilişkisinin ve yapılan işin niteliği göz önünde tutulduğunda, hakkaniyet gereği kendisinden beklenen; deneyimlerin zorunlu kaldığı, teknik açıdan uygulanabilir ve işyerinin özelliklerine uygun olan önlemleri almakla yükümlüdür...” ifadesi bunu açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca anılan hükmün taslaktaki ilk halinden yürürlükteki biçimini almasını sağlayan Adalet Komisyonu değişikliğinin gerekçesinde ise “Tasarının 416 ncı maddesinin tamamını kapsayan değişiklikle, ... sorumluluğun hukuki niteliği konusunda yaşanan tartışmalar, düzenleme ile sona erdirilmiş, sözleşmeye aykırılıktan kaynaklanan ölüme ve vücut bütünlüğünün zedelenmesine veya kişilik haklarının ihlaline bağlı zararların tazmininde sözleşmeden doğan sorumluluk hukuku hükümlerinin uygulanacağı kararlaştırılmış... Kabul edilen madde ile hizmet sözleşmesine aykırılıktan kaynaklanan sorumluluğun hakkaniyet veya kusursuz sorumluluk olduğu tartışmasına son verilmiştir.” ifadesi yer almaktadır. Bu ifade ile birlikte Kanun koyucunun amacının, işverenin kusur sorumluluğunu esas alan bir hüküm yaratmak olduğu sonucuna varılmaktadır⁴¹.

CENGİZ ise, işverenin hukuki sorumluluğunun tehlike esasına dayanan bir kusursuz sorumluluk hali olarak düzenlenmesinin, olması gereken hukuk bakımından isabetli olduğunu belirtmektedir. Ancak, Türk hukukunda kusursuz sorumluluk hali istisnai olduğu için halihazırda bu düşüncüyü haklı kılabilen bir yasal düzenleme olmadığını da eklemektedir⁴². Öte yandan, CANİKLİOĞLU tarafından vurgulanan ve bize göre de isabet taşıyan görüşe göre, yürürlükteki Kanunda tehlike sorumluluğunun açıkça düzenlenerek (TBK m. 71) bu sorumluluğun sadece “Önemli ölçüde tehlike arz eden bir işletmenin faaliyetinden” doğan zararlara özgülenmesi, bu madde kapsamına girmeyen diğer hallerde işverenin iş kazası ve meslek hastalığından doğan sorumluluğun kusura dayandığını göstermektedir. Aksi halde bu hükmün hiçbir anlamı kalmayacaktır⁴³.

Bu konuda son olarak AKDENİZ'in belirttiği üzere, borçlar hukuku çerçevesinde esasen işverenin kusur sorumluluğunun kabul edilmesi isabetlidir ve bu durum Sosyal Güvenlik Kurumu'nun kendisine rücu hakkını engellemeyecektir. Ayrıca, kusurlu işverenin hem idari hem de cezai

⁴¹ SEVİMLİ, s. 128-129.

⁴² CENGİZ s. 134.

⁴³ CANİKLİOĞLU, s. 48.

sorumluluğu da gündeme gelecektir. Ne var ki, iş kazasına uğrayan veya meslek hastalığına tutulan işçinin zararının hukuk olarak karşılanamaması hali de karşımıza çıkabilecektir. Dolayısıyla, olması gereken hukuk açısından, iş kazasına uğrayan veya meslek hastalığına tutulan işçinin veya hak sahiplerinin tüm zararı sosyal güvenlik sistemi üzerinden karşılanmalıdır. Bu kimselerin, işverene karşı ayrı bir tazminat davası açmak zorunda bırakılmamaları daha isabetli olacaktır⁴⁴.

2.2. Kusursuz Sorumluluk Görüşü

Öğretide işverenin iş kazası ve meslek hastalığından doğan sorumluluğunun kusursuz sorumluluk esasına dayandığını düşünen yazarlar bu görüşlerini farklı temellere dayandırmışlardır.

Kusursuz sorumluluğun doğması için, failin kusurlu olması aranmamakta, belirli bir olayın meydana gelmesi ile zarar arasındaki uygun illiyet bağının ispatlanması, sorumluluğun doğması için yeterli sayılmaktadır. Kusursuz sorumluluk kavramı, toplumsal düşüncelerin bir ürünü olarak, toplumun mağduru korumak istemesi ve zararı mağdurun göğüslememesi inancıyla kabul edilmiştir. Zira teknoloji alanındaki gelişmeler ve ilerlemeler sonucunda tehlike yaratan işletme ve faaliyetlerin de sayısı giderek artmış ve bu faaliyetlerden menfaat sağlayanların herhangi bir zarar durumunda sorumlu tutulmaları gereği tehlike sorumluluğu kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buradaki amaç, gerçekleştirmiş oldukları faaliyetler sonucunda tehlike yaratanların, her türlü tedbiri almış, her türlü özeni göstermiş olsalar bile, ortaya çıkan zarardan sorumlu tutulmaları gerektiği düşüncesi, kusursuz sorumluluk ilkesinin temelini oluşturmaktadır⁴⁵.

Tehlike sorumluluğu yanında daha sonradan kabul edilen hakkaniyet ilkesi, yarar ile zarar arasındaki bağlılık düşüncesi, vs. gibi düşünceler de, ileride göreceğimiz üzere, Yargıtay'ın konuyla ilgili vermiş olduğu kararlarında, kusursuz sorumluluğunun dayanağını oluşturmaktadır.

İşverenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluk prensibine dayandığını kabul eden görüşlerden ilki, bu konuda bir yasa boşluğu olduğu varsayımından hareket etmektedir⁴⁶. Bu görüşe göre, işverenin sorumluluğunun dayanağı açısından İş Kanunu'nda bir düzenleme olmadığı için, Borçlar hukukunda genel hükümlere gidilmesi zorunludur⁴⁷. Ancak genel hükümler de iş hukukunun asıl amacı olan işçiyi korumaya elverişli değildir, bu nedenle ortaya çıkan kanun

⁴⁴ AKDENİZ, s. 25-26.

⁴⁵ SÜZEK, s. 297-298.

⁴⁶ ULUSAN, s. 103, SERATLI, s. 61.

⁴⁷ SERATLI, s. 61.

boşluğu Medeni Kanunu'nun 1. maddesi uyarınca yargıç tarafından doldurulmalıdır⁴⁸.

Bu doğrultuda düşünen yazarlardan ÇENBERCİ'ye göre, İş Kanunu'ndaki düzenleme, Borçlar Kanunu'nun da yer alan düzenlemeye göre çok daha yoğun bir tedbir alınmasını gerektirmekte, ayrıca önemli olan bir tedbirin “hakkaniyet dairesinde” istenip istenemeyeceği değil, gerekli olup olmadığıdır. Bu nedenle, bir tedbirin alınması, iş sağlığı veya güvenliği için gerekli ise, artık başkaca bir husus dikkate alınmaksızın işverenin söz konusu tedbiri alma ödevinin varlığı kabul edilir⁴⁹.

ÇENBERCİ, konuyla ilgili, “zarar veren olay, işveren veya işveren vekilinin önlem alma ödevini yerine getirmeleri ve yasak kurallarına uymalarına rağmen, işçi hiçbir kusuru olmaksızın hastalanmış, yaralanmış veya ölmüşse, sonuca kim katlanmalıdır? İşveren mi yoksa işçi ve mirasçıları mı?” sorusunu yöneltmekte ve Yargıtay'ın bu soruya kusursuz sorumluluk esasının kabulüne dair verdiği olumlu yanıtı desteklemektedir, hatta buradaki kusursuz sorumluluğun, esas olarak tehlike sorumluluğuna dayanmakta olduğunu vurgulamaktadır. Yazar, ayrıca Yargıtay uygulamasında, her türlü dikkat ve özeni gösteren işveren ile özen yükümlülüğünü ihlal eden işveren arasında bir ayırım yapılarak, duruma göre işverenin ödeyeceği tazminat miktarından indirim yapıp yapılamayacağı doğrultusundaki görüşünü de hakkaniyet esasına dayandırmakta ve bu şekilde kusursuz sorumluluk esası hakim olmasına rağmen işverenin kendisinden beklenen önlem alma ödevini gerçek anlamda yerine getirilebileceğine inanmaktadır⁵⁰.

EREN'e göre de, işverenin iş kazası ve meslek hastalığından doğan sorumluluğunun kusur sorumluluğu olarak nitelendirilmesi, iş hukukunun işçiyi koruyucu özelliği olan sosyal korunma ilkesi ile bağdaşmadığı gibi, işçinin işverene tabiiyeti dolayısıyla da eşitlik ilkesine aykırılık oluşturur⁵¹. EREN, GÜRSOY⁵² tarafından ileri sürülen kanun boşluğu görüşünü de kabul etmekte ve yargıcın işverenin işletme tehlikelerinden doğan sorumluluğunu bir kusursuz sorumluluk hali olarak nitelendirebileceğini savunmaktadır. EREN ayrıca, adam çalıştıranın sorumluluğu, bina malikinin sorumluluğu ve vs. kusursuz sorumluluk türlerinin dahi önceleri birer kusur sorumluluğu olduğunu belirtmekte, ancak tekniğin ilerlemesi ve gelişmesi sonucunda günün koşullarına uygun olarak artık kusursuz sorumluluk halleri içinde değerlendirildiklerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, işletme sorumluluğu da

⁴⁸ SERATLI, s. 62.

⁴⁹ ÇENBERCİ, s. 972 vd..

⁵⁰ ÇENBERCİ, s. 990.

⁵¹ EREN, s. 90.

⁵² GÜRSOY, s. 194-197.

tehlike sorumluluğunun bir alt türü olduğu için, işverenin sorumluluğu açısından kusurlu olması şart olmadığı gibi, ayrıca işyerinin arz ettiği tehlike derecesinin de sorumluluğun kusur ya da kusursuz sorumluluk olarak adlandırılmasında bir önemi yoktur⁵³.

Bu gerekçelere dayanarak işverenin kusursuz sorumluluğu esasını benimseyen EREN, Yargıtay'ın konuyla ilgili içtihatlarında isabetli olarak kusursuz sorumluluk ilkesini kabul etmesine rağmen, tazminatın hesaplanmasında işverenin kusurlu olup olmadığının araştırılmasını bilimsel bir çelişki olarak ifade etmektedir. Zira kusursuz sorumluluk halinde, sorumluluk kusura değil, objektif bir olaya dayanmaktadır ve sorumluluğu doğuran bu olay işveren kusurlu olsun ya da olmasın, doğan zararın tazminini gerektirir. Bu nedenle, EREN, Yargıtay'ın kusursuz sorumluluk esası ile ilgili yerleşik içtihatlarını ekonomik yönden zayıf olan işçinin korunması açısından isabetli bulmakla birlikte, işverenin kusuru oranında tazminattan indirim yapılmasını da hukukten tutarsız ve çelişkili bulmaktadır⁵⁴.

Öğretide işverenin kusursuz sorumluluğunu savunan GÜRSOY ise, hukukumuzda kusur sorumluluğunun ilke, kusursuz sorumluluk esasının ise istisna olduğunu kabul etmekle birlikte, kusursuz sorumluluğun kanun tarafından açıkça öngörülen hallerde özgü olmayacağını belirtmektedir. Yazar, Medeni Kanun madde 1 anlamında bir kanun boşluğu olduğu sürece, yargıcın yeni bir sorumluluk sebebi yaratabileceğini, bu nedenle de işletmenin özelliklerinin gerektirdiği hallerde bir tehlike sorumluluğunun varlığından söz edilebileceğini kabul etmektedir. Yazar bununla birlikte, günlük hayattaki zirai ve ticari işletmelerde işverenin kusursuz dahi olsa sorumluluğunu haklı göstermeyen hallerin bulunduğunu ve bu gibi hallerde genel hükümlerin uygulanmaya devam edilmesinin isabetli bir çözüm olacağından da bahsetmiştir⁵⁵.

ESENER'de hizmet akdinin taşıdığı kişisellik unsuru nedeniyle, zayıf olan işçinin korunmasının esas olduğunu ve bundan dolayı işverenin işçiyi gözetme borcundan kaynaklanan sorumluluğun objektif bir sorumluluk olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Zira bir işyerinin işletilmesi sonucu belirli menfaatler sağlayan işverenin, bu menfaatten kaynaklanan zararları da üstlenmesi ayrıca gereklidir⁵⁶.

TUNÇOMAĞ'da farklı bir gerekçeye dayanarak işverenin sorumluluğunun bir kusursuz sorumluluk hali olduğunu kabul etmektedir. Yazara göre, Borçlar

⁵³ EREN, s. 92-93.

⁵⁴ EREN, s. 94.

⁵⁵ GÜRSOY, s. 194-197.

⁵⁶ ESENER, s. 170.

Kanunu madde 332’de (şimdi: TBK m. 417/2) düzenlenen sorumluluğun, kusur sorumluluğuna dayandığı kabul edilmekle birlikte, konuyu 1475 sayılı İş Kanunu madde 73 (şimdi: 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu m. 4 ve 5) ile birlikte değerlendirdiğimiz zaman, İş Kanunu madde 73 genel bir ifade kullanmış ve kusurdan madde metninde bahsedilmemiştir. Bu nedenle, işveren, işçinin sağlığı ve güvenliği için gerekli olan tüm tedbirleri almak zorundadır, zira bu durumda da artık bir kusursuz sorumluluğunun mevcudiyetinden bahsedilecektir⁵⁷.

Doktrinde HATEMİ ve TUNCAY tarafından savunulan bir diğer görüşe göre ise, ölüm ve cismani zarara uğranması halinde manevi tazminat için kusuru aramayan kanun koyucunun aynı hak sahibinin ya da mirasçılarının maddi tazminat talebi halinde de kayıtsız kalması düşünülemez. Bu nedenle de, maddi tazminat talebinde kusur ilkesini aşabilmek için de Borçlar Kanunu madde 332’de yer alan “hakkaniyet dairesinde” ifadesinin alınacak tedbirler açısından değil, işverenin sorumluluğu açısından getirildiğinin ve maddenin amacının bir hakkaniyet sorumluluğu tesis etmek olduğunu kabul etmektedirler⁵⁸.

ULUSAN da, işverenin kusursuz sorumluluğunu kabul etmekte ve sorumluluk prensibini tehlike esasına dayandırmaktadır. Zira doktrinde GÜRSOY tarafından da kabul edildiği üzere, ULUSAN da ifa edilen işin tehlike sorumluluğunu gerektirecek bir nitelik taşımaması halinde ise işverenin sorumluluğu 818 sayılı Borçlar Kanunu madde 96 ve 332 (şimdi TBK m. 112 ve m.417) çerçevesinde belirlenmesi gerektiğini kabul etmektedir⁵⁹. Ayrıca öğretilde daha önce EREN ve ESENER tarafından da vurgulandığı üzere, ULUSAN da, gelişen ve ilerleyen teknoloji sonucu görülen işin özünde her zaman bir tehlikeyi gizleyebileceğini düşünmekte ve gelişen teknoloji sonucunda doğan zararların, tehlikeli bir nitelik taşıyacağını belirtmektedir. Yazar bundan dolayı, kusursuz dahi olsa, tehlikeli bir nitelik taşıyan işletmeden fayda sağlayanların bu faydadan kaynaklanan zararı da üstlenmeleri gerektiğine inanmaktadır⁶⁰.

Görüldüğü gibi eski dönemlerde öğretildeki birçok yazar işverenin iş kazası ve meslek hastalığından kaynaklanan sorumluluğunun esas olarak bir kusursuz sorumluluk hali olduğunu kabul etmelerine rağmen, konu ile ilgili ileri sürülen gerekçeler arasında bir birlik sağlanamamıştır⁶¹. Söz konusu yazarlardan EREN, ÇENBERCİ ve GÜRSOY, Borçlar hukukunda ilgili hükümlerde yer alan kusur sorumluluğu prensibinin, iş hukukunun işçiyi koruyucu amacıyla

⁵⁷ TUNÇOMAĞ, s. 268.

⁵⁸ HATEMİ, s. 5, ULUSAN, s. 108.

⁵⁹ ULUSAN, s. 120.

⁶⁰ ULUSAN, s. 121.

⁶¹ SÜZEK, s. 305.

bağdaşmadığını, bu nedenle de bir kanun boşluğu olduğu görüşünü ileri sürerek, Medeni Kanun madde 1 anlamındaki boşluğun yargıç tarafından, işletme tehlikelerinden doğan bir kusursuz sorumluluk hali olarak doldurulması gerektiği görüşünü paylaşmaktadırlar. Ayrıca EREN ve ESENER, hizmet akdinin taşıdığı kişilik unsuru nedeniyle, işçinin kişiliğinin korunmasının ön planda olduğunu ve bunun da ancak kusursuz sorumluluk esasının benimsenmesiyle sağlanabileceğini belirtmektedirler.

Ancak, EREN işverenin sorumluluğunu tehlike sorumluluğuna dayandırmasına rağmen, doktrinde GÜRSOY ve ULUSAN, işletmede yürütülen faaliyet gereği tehlike yaratan ve tehlike yaratmayan işletmeler ayrımı yapmaktadırlar. Tehlike yaratmayan bir işletmenin varlığı halinde ise, genel hükümlerde düzenlenen kusur sorumluluğu esasına gidileceğini ifade etmektedirler. Hâlbuki öğretilerdeki diğer bazı yazarlar kusursuz sorumluluğun farklı nedenlerden kaynaklandığını belirtmektedirler, örneğin HATEMİ'ye göre burada bir hakkaniyet sorumluluğu mevcutken, ESENER, bir faaliyetten fayda sağlayanların bu faaliyet nedeniyle meydana gelen zararları da üstlenmeleri gerektiğine dayanmaktadır. TUNÇOMAĞ ve HATEMİ ise, yasa boşluğu görüşüne katılmamışlar, mevcut yasa kurallarının yorumu ile işverenin sorumluluğunun niteliğinin bir kusursuz sorumluluk olduğunu kabul etmişlerdir.

6098 SAYILI Kanun'un yürürlüğe girmesinden sonra Öğretilde CENTEL ise, 6098 sayılı Kanun ile işverenin iş kazası ve meslek hastalığından doğan hukuki sorumluluğunun artık yasal olarak ve yoruma yer bırakmadan “kusursuz sorumluluk” olarak düzenlendiğini ileri sürmektedir. Yazara göre, ilgili hükümde işverenin “*her türlü önlem*” (TBK m.417/2) alma yükümünden söz edilmesi, ardından “*noksansız*” sözcüğünün kullanılması işverenin iş kazası ve meslek hastalığından dolayı kanun koyucu tarafından kusursuz sorumlu olarak kabul edildiğini göstermektedir⁶².

2.3. Yargıtay Görüşü

Uygulamada Yargıtay ise, başlangıçtan beri bu hususa ilişkin farklı kararlar verme eğilimindedir. İlk başta Yargıtay haksız fiil sorumluluğunu, ardından sözleşmeye aykırılıktan doğan sorumluluğu, daha sonra kusursuz sorumluluk ve bazı kararlarında da tehlike sorumluluğu görüşünü benimsemiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kurulu, daha önceki dönemde, 9. Hukuk Dairesinin kararına uygun olarak, 27.3.1957 gün ve 1/3 sayılı İçtihadı Birleştirme Kararında ifadesini bulan, işçinin sigortaca sağlanan yardımlarla karşılanamayan

⁶² CENTEL, s. 16.

zararlarından işverenin, hiçbir kusuru bulunmаса, istihdam olunanın veya üçüncü kişinin bir eylemi söz konusu olmasa ve olay kaçınılmaz olsa da sorumlu olacağı görüşünü, tehlike sorumluluğunu (risk nazariyesini) kabul etmişti. Ancak Yargıtay kusursuz sorumluluk görüşünü benimsediği dönemde iş güvenliği önlemlerini alan işverenle almayan arasında bir fark gözetmeyen uygulamanın yaratacağı adaletsizliğin önüne geçebilmek için kusuru bulunmayan işverenin sorumlu olacağı tazminat miktarını belirlerken 818 sayılı Borçlar Kanununun 43. maddesi uyarınca belirli bir miktar indirim yapılması gerektiğini kabul etmekteydi. Esasen bu da kusursuz sorumlulukta kusur araştırmasına gidilmesi gibi hukuk tekniği açısından çelişkili bir durum yaratmaktaydı.

Gerçekten daha sonra gerek işçinin uğradığı zararın tam olarak giderilebilmesi ihtiyacı gerekse teknik ve sosyal gelişmeler sonucunda, işverenin kusur sorumluluğunun işçinin ya da ölümü halinde hak sahiplerinin zararlarını karşılamada yetersiz kaldığı görüşüne Yargıtay tarafından geçilmiş ve kusur sorumluluğu ilkesinden ayrılanarak kusursuz sorumluluk ilkesi kararlarda benimsenmeye başlanmıştır. Yargıtay'ın bu yöndeki içtihadı 9. Hukuk Dairesinin 1967 yılında verdiği ve işvereni risk esasına dayanarak sorumlu tutan kararı ile pekiştirilmiştir⁶³.

Ayrıca Yargıtay Hukuk Genel Kurulu'nun 1987 yılında verdiği bir kararda, sorumluluğunun niteliğindeki değişikliklerin gelişimi şu şekilde ifade edilmiştir; *“Hukukumuzda asıl olan kusur şartına dayalı sorumluluktur. Ancak teknolojinin gelişmesi ve bu gelişen teknolojinin sanayimize uygulanması sonucu meydana gelen bazı tehlikelerin doğurduğu zararların tazmininde kusur şartının aranması her zaman adaleti ve toplumsal düşünceyi tatmin etmediğinden doğal hukuk görüşü ile Anayasalarda anlatımını bulan temel hak ve ilkelere yaklaşma sağlayan tehlike sorumluluğu kuralı geliştirilmiştir”*⁶⁴.

Yargıtay, “risk esası” ifadesini bazı kararlarında kusursuz sorumluluk ile eşanlamda kullanmakta, bazı kararlarında ise, “tehlike ilkesini” bağımsız bir sorumluluk ilkesi olarak ifade etmekte, bir kısım kararlarında ise, tehlike ilkesi ile birlikte işverenin üretim faaliyetinden menfaat sağlaması olgusunu, tehlike

⁶³ Yargıtay 9. Hukuk Dairesi “...İş kazasına uğrayan işçinin veya hak sahiplerinin iş kazalarından dolayı açacakları davaların hukuki sebebi sosyal sigorta kanunları hükümlerince sağlanan haklar ve menfaatler dışındaki zararların ödenilmesi ilkesine dayanır. O halde burada işverenin patrivumanına risk yükleyen klasik sorumluluk kurallarının iktibas söz konusu olmak gerekir...Mahkemece bu hukuki esas benimsendiği halde tazminattan indirim yapılmasını zorunlu kılan kanuni şartların nelerden ibaret olduğu karar yerinde açıklanmamıştır. Olayda Borçlar Kanununun 44.maddesi hükmünün uygulanmasını gerektiren şartlar gerçekleşmiş değildir. O halde gerçek zarar tutarından takdiren indirim yapılmış olması yasaya, usule aykırıdır.” kararı ile işverenin sorumluluğunun “risk esasına” dayandığı yolundaki görüşünü ifade etmiştir.” Bu karar için bkz. ÜÇİŞİK, s. 167 – 168, SERATLI, s. 65.

⁶⁴ Yargıtay HGK. 18.3.1987 tarih E. 1986/9-722, K. 1987/201 sayılı kararı için bakınız www.kazancı.com.

ilkesi ile birlikte kullanılmaktadır⁶⁵. Yargıtay, kusursuz sorumluluğu kabul ederken kararlarında ayrıca, ekonomik ve sosyal yönden işçi ile işvereni arasındaki eşitsizliğe de dikkat çekmektedir. Yargıtay 9. HD'nin vermiş olduğu bir kararda, şirket müdürünün işi gereği bir yere gitmek için bindiği uçağın düşmesi sonucunda, işverenin kusursuz sorumluluk prensibi uyarınca zarardan sorumlu tutulması gerektiğini ancak tazminat miktarından indirim yapılması gerektiğine hükmedilmiştir⁶⁶.

Dolayısıyla, Yargıtay'ın geçmiş dönemlerde artık yerleşik içtihadı ile işverenin işçiyi gözetme borcuna aykırılıktan doğan sorumluluğunun bir kusursuz sorumluluk olarak nitelendirdiğini söyleyebiliriz⁶⁷, ancak bu sorumluluğun doğabilmesi için yapılan iş ile zarar verici olay arasında uygun illiyet (nedensellik) bağının da bulunması gerekecektir. Zira yukarıda da ayrıntılı bir şekilde ele alındığı üzere, zarar verici olayın iş kazası veya meslek hastalığı sayılması hali, işverenin sorumlu tutulabilmesi için yeterli değildir⁶⁸. Yapılan iş ile zarar verici olay arasında uygun illiyet bağının bulunduğu hallerde işverenin sorumluluğuna gidilebilecektir⁶⁹.

Yargıtay ayrıca yerleşik içtihadı ile illiyet bağının varlığı halinde meydana gelen zarardan işvereni kusursuz sorumluluk esasına göre sorumlu tutmasına rağmen, gerekli iş güvenliği önlemlerini alan işveren ile almayan işveren arasında ayrıca kusur araştırması yapması, hukuki bir çelişki olarak nitelendirilmiştir. Her ne kadar işverenin sorumluluğu bir kusursuz sorumluluk hali olarak kabul edilse dahi, tazminat miktarının hesabında hakkaniyet gereği bir fark olması gerektiği düşünülmekte ve kusuru olmayan işverenin sorumlu olacağı miktardan indirim yapılmaktadır. Yargıtay, kaçınılmazlıktan doğan iş kazası ve meslek hastalığı hallerinde de işvereni zararın tamamından sorumlu tutmanın hakkaniyetle bağdaşmayacağını kararlarında ifade etmektedir.

Yargıtay'ın 21. Hukuk Dairesi tarafından verilen bir kararda, *“kaçınılmazlık; hukuksal ve teknik anlamda, fennen önlenmesi mümkün bulunmayan başka bir anlatımla, işverence mevzuatın öngördüğü tüm önlemlerin alınmış olduğu koşullarda dahi önlenmesi mümkün bulunmayan durum ve sonuçları ifade eder”* şeklinde tanımlanmıştır⁷⁰. Kararda, *“bir olayın tamamen kaçınılmazlık sonucu meydana geldiğinin saptanması halinde hâkim, işverenin sorumluluğunu, Borçlar Kanunu'nun 43. Maddesini (şimdi m.51) göz önünde tutarak hakkaniyet ölçüsünde saptamalıdır. İşçi-işveren arasındaki bu tür davalarda tarafların*

⁶⁵ ULUSAN, s. 115.

⁶⁶Yargıtay 9.HD'nin29.12.1981tarih E. 1981/11284, K. 1981/15904 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

⁶⁷ SÜZEK, s. 310.

⁶⁸ SÜZEK, s. 310.

⁶⁹ SERATLI, s. 66.

⁷⁰ Yargıtay 21. HD. 29.6.2008 tarih, E. 2006/4889, K. 2006/7175 sayılı kararı için bakınız www.kazanci.com.

ekonomik ve sosyal durumlarının göz önünde bulundurulması halinde; işverene biraz daha fazla sorumluluk verilmesi; sosyal hukuk devleti ilkesi gereği düşünülebilir. Yargıtay'ın yerleşik uygulaması da bu yöndedir” ifadesi ile kaçınılmazlık durumunda işverenin zararının tamamından sorumlu tutulmasının hakkaniyete uygun olmayacağı karara bağlanmıştır.

Yargıtay, işverenin sorumluluğunun kusursuz sorumluluk esasına dayandığını kabul etmekle beraber, mücbir sebep, zarar görenin ya da üçüncü kişinin tam kusurlu olduğu hallerde illiyet bağının kesileceğini ve artık işverenin sorumluluğuna gidilemeyeceğini kabul etmektedir. Ancak, mücbir sebep ya da zarar görenin yahut üçüncü kişinin kusuru, uygun illiyet bağını kesmeyecek ölçüde ise, yine işverenin sorumlu olacağı kabul edilmekle birlikte bu durumun zarara olan etkisi dikkate alınarak indirim yapılacaktır. Bu kararlar, öğretide eleştirilmiştir⁷¹.

Yargıtay 21. Hukuk Dairesi 2006 yılından itibaren işvereni iş kazası ve meslek hastalığından dolayı kusursuz sorumlu tutmaya ilişkin görüşünü terk etmeye başlamıştır. Yargıtay'ın bu tarihte verdiği ilke kararına göre, göre işverenin iş kazası sonucu meydana gelen zarar nedeniyle hukuki sorumluluğu “yasa ve içtihatlarla belirlenmiş olan ayrık haller dışında ilke olarak iş akdinden doğan işçiye gözetme (koruma) borcuna aykırılıktan kaynaklanan kusura dayalı sorumluluk” tur⁷². Belirtelim ki, Yargıtay daha sonra vermiş olduğu kararlarında bu görüşünü sürdürmüş ve işverenin sorumluluğunun kusur sorumluluğu olduğunu belirtmiştir. Yargıtay Hukuk Genel Kuruluna göre, “bir olayın iş kazası olarak nitelendirilmesi, işverenin her durumda bu kazadan sorumlu tutulmasını gerektirmez. Sosyal Sigortalar Kanunu kapsamında bir iş kazasından işverenin sorumlu olması için, işverenin iş güvenliği önlemlerini alma ve özen gösterme yükümlülüğüne aykırı davranışı veya ihmâl göstermesi sonucu kaza meydana gelmiş olmalıdır. Diğer bir deyişle... işverenin kusurunun kanıtlanmış olması gerekir”⁷³Yargıtay Hukuk Genel Kurulu son olarak 2014 yılında verdiği bir kararında da bu görüşünü devam ettirmiştir⁷⁴.

Öğretide, Yargıtay'ının kararlarından bazılarında kusursuz sorumluluk, bazen ise kararlarında, işverenin kusur sorumluluğunu benimsenmiş olduğu belirtilerek, işverenin iş kazası ve meslek hastalığı açısından hukuki sorumluluğu konusunda istikrarlı bir sonuca varmadığına işaret edilmektedir⁷⁵. Yine de geline nokta artık Yargıtay'ın kararlarında, işverenin iş kazası ve

⁷¹ SERATLI, s. 66.

⁷² Yargıtay 21. HD. 12.6.2006 tarih, E. 2006/4895, K. 2006/6303 sayılı kararı için bakınız www.kazancı.com.

⁷³ Yargıtay HGK. 3.2.2010 tarih E. 2010/21-36, K. 2010/67 sayılı kararı için bakınız www.kazancı.com.

⁷⁴ Yargıtay HGK. 12.2.2014 tarih E. 2013/21-586, K. 2014/95 sayılı kararı için bakınız www.kazancı.com.

⁷⁵ SEVİMLİ, s. 127.

meslek hastalığından doğan hukuki sorumluluğunda baskın biçimde “kusur sorumluluğu” ilkesini benimsediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

SONUÇ

Yukarıda ayrıntılı şekilde açıklamaya çalıştığımız görüşleri incelediğimiz zaman, öğretide işverenin bu hususa ilişkin kusursuz sorumluluğunu savunan yazarların ve Yargıtay uygulamasının konuya işçinin korunması ve zararın tazmini açısından yaklaştığını görüyoruz⁷⁶.

Kusursuz sorumluluk ilkesinin benimsenmesi halinde, tazminat yükümlülüğünün doğumu için artık kusur şart değildir, sorumluluğu doğuran olay ile ortaya çıkan zarar arasında uygun bir illiyet bağının bulunması tazminat yükümlülüğü için gerekli ve yeterlidir.

İşçiyi gözetme borcunu tam anlamıyla yerine getirse bile, işverenin kusursuz sorumluluk ilkesi gereği her durumda sorumlu tutulacağı bir sistemde, sistemin iş güvenliği önlemlerini almaya teşvik etmeyeceği öğretideki yazarlar tarafından da belirtilmekte ve iş güvenliği önlemlerini alan işveren ile almayan işverenin eşit tutulacağı düşüncesi eleştirilmektedir. Bu nedendir ki, Yargıtay böyle bir uygulamanın getireceği hakkaniyetsizliği önlemek için, gerekli önlemlerin alınmasında kusuru olan ve olmayan işveren ayrımını yapmakta ve bu durumu ilgili hükümler (şimdi TBK m.51 ve 52) anlamında tazminattan indirim sebebi olarak saymaktadır⁷⁷. Ancak, yukarıda da belirtildiği üzere, kusursuz sorumluluk ilkesinin benimsendiği bir halde kusur araştırmasına gidilmesi hukuk tekniği açısından büyük bir çelişki oluşturmaktadır.

Bu nedenle, öğretide SÜZEK tarafından da savunulduğu üzere, konuyu hangi tür sorumluluğun iş kazalarının ve meslek hastalıklarının önlenmesi açısından daha etkili olacağı yönünde incelediğimiz zaman, sorumluluğunun kusur ilkesine dayandığı hallerde kişilerin daha dikkatli ve özenli davrandıkları görülmüştür⁷⁸.

Yürürlükteki hukuk açısından konuyu ele aldığımızda ise, Borçlar hukukumuzda esas olanın kusur sorumluluğu olduğu, kusursuz sorumluluğun istisnai bir nitelik taşıdığını ve işverenin kusursuz sorumluluğunu düzenleyen herhangi bir düzenleme mevzuatımızda yer almadığı için teknik açıdan da işveren bakımından bir kusur sorumluluğundan bahsedilmesi gerektiği kabul edilmelidir⁷⁹.

⁷⁶ SERATLI, s. 71.

⁷⁷ SERATLI, s. 72.

⁷⁸ SÜZEK, s. 316.

⁷⁹ SERATLI, s. 72.

Ayrıca, öğretide EREN, ÇENBERCİ ve GÜRSOY tarafından işverenin iş kazası ve meslek hastalığına ilişkin sorumluluğu konusunda bir yasa boşluğu olduğu ileri sürülmüş ve bu boşluğun Medeni Kanun madde 1 uyarınca kusursuz sorumluluk ilkesine göre doldurulması gerektiği belirtilmiştir. Ancak, daha önce de belirttiğimiz üzere, kusursuz sorumluluk ilkesinin uygulanabilmesi için durumun mutlaka yasada özel ve açık olarak düzenlenmesi gerekmektedir, konuyla ilgili mevzuatımızda ise bu yönde özel ve açık bir düzenleme olmadığı açıktır. Zira kanun koyucu, işvereni kusursuz sorumluluk esasına göre sorumlu tutmak istediği halleri, Türk Borçlar Kanunu madde 66 (adam çalıştıranın sorumluluğu), madde 116 (yardımcı kişilerin fiillerinden sorumluluk) ve vs. hükümlerinde açık bir şekilde düzenleme yoluna gitmiştir.

Bütün bu nedenlerle, işverenin iş kazası ve meslek hastalığından kaynaklanan hukuki sorumluluğunun, Türk Borçlar Kanunu'nun ilgili hükümlerinde düzenlenmiş olan kusur sorumluluğu ilkesine tabi olduğu bizce kabul edilmelidir. Ne var ki, “*Çalışanların iş sağlığı ve güvenliği alanındaki yükümlülükleri, işverenin sorumluluklarını etkilemez*” şeklindeki İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu madde 4 fıkra 3 düzenlemesi bu bağlamda ayrıca irdelenmelidir. Kanaatimizce, Söz konusu hüküm, sadece İş Sağlığı ve Güvenliği Kanununda düzenlenen idari ve cezai yaptırımlar (İSGK m.25 ve 26) bakımından uygulama alanına sahiptir. Keza kamu hukuku nitelikli iş sağlığı ve güvenliği mevzuatı hükümlerinin işçiyi gözetme borcunun kapsamının belirlenmesinde etkili olduğunun kabul edilmesi, işçiyi gözetme borcuna ilişkin işverenin hukuki sorumluluğun nitelik ve sınırlarının belirlenmesinde, esas olanın özel hukuk karakterli Türk Borçlar Kanunu hükümleri olduğu gerçeğini değiştirmez. Dolayısıyla, anılan Kanundaki ilgili hükmün işverenin hukuki sorumluluğu açısından işçinin kusurunun dikkate alınmasını engelleyen bir düzenleme şeklinde yorumlanmaması gerekmektedir.⁸⁰.

⁸⁰ SEVİMLİ, s. 131.

KAYNAKÇA

- AKDENİZ, Ayşe Ledün; İş Kazası ve Meslek Hastalığından Doğan Zararlardan Sorumluluğun Niteliği, İstanbul Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt: LXXII, Sayı: 2, 2014, ss. 3-30.
- ATABEK, Reşat; İş Kazası ve Sigortası, İstanbul 1978.
- CANİKLİOĞLU, Nurşen; İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu Çerçevesinde İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu, Prof. Dr. Turhan Esener Armağanı, I. İş Hukuku Uluslararası Kongresi, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2016. ss. 35-70.
- CENGİZ, İftar; İşverenin İş Kazasından Doğan Hukuki Sorumluluğu, Türkiye Adalet Akademisi Dergisi, Sayı: 34, Nisan 2018, ss. 123-142.
- CENTEL, Tankut; Türk Borçlar Kanunu'nda Genel Olarak İşçinin Kişiliğinin Korunması, madde 417 ve İş Sağlığı Güvenliği Kanunu Işığında Genel Olarak İşçinin Kişiliğinin Korunması, Sicil İş Hukuku Dergisi, Sayı: 24, Aralık 2011, ss. 13-19.
- ÇENBERCİ, Mustafa; İş Kanunu Şerhi, Olgaç Matbaası, Ankara 1986.
- EREN, Fikret; Borçlar Hukuku ve İş Hukuku Açısından İşverenin İş Kazası Ve Meslek Hastalığından Doğan Sorumluluğu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1974.
- ESENER, Turhan; La responsabilité de l'employeur en cas d'accident de travail, , Banka ve Ticaret Hukuku Dergisi, Cilt: V, Sayı:1, 1971, ss. 155-171.
- GÜRSOY, Kemal Tahir; İşverenin Sorumluluğu, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:XXXI, Sayı:1-4, 1974, ss. 185-198.
- HATEMİ, Hüseyin; İş Kazasından Doğan Maddi Tazminat Miktarının Tayini, İHU, İşk. m.73, No. 2, 1976.
- OĞUZMAN, Kemal ve ÖZ, Turgut; Borçlar Hukuku Genel Hükümler, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2010.
- OĞUZMAN, Kemal; İş Kazası veya Meslek Hastalığından Doğan Zararlardan İşverenin Sorumluluğu, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Cilt:XXXIV, Sayı:1-4, 1969, ss. 322-342.
- REİSOĞLU, Seza; Hizmet Akdi, Mahiyeti Unsurları Hükümleri, Sevinç Matbaası, Ankara 1968.
- TEKİNAY, Selahattin Sulhi; İş Kazalarından Ve Meslek Hastalıklarından Dolayı İşverenin Sorumluluğunun Sınırlanması Meselesi; Garanti Matbaası; İstanbul 1963.
- TUNÇOMAĞ, Kenan; İş Hukuku Genel Kavramlar (Cilt 1), Fakülteler Matbaası, İstanbul 1984.

- SERATLI, Gaye Burcu; İş Kazasından Doğan Destekten Yoksun Kalma Tazminatı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2003.
- SEVİMLİ, Ahmet; Türk Borçlar Kanunu madde 417 ve İş Sağlığı Güvenliği Kanunu Işığında Genel Olarak İşçinin Kişiliğinin Korunması, Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı:1, 2013, ss. 107-147.
- SÜZEK, Sarper; İş Güvenliği Konusunda Devletin Ödevi ve İşverenin Sorumluluğu, Doçentlik Tezi, Ankara 1982.
- ULUSAN, İlhan; Özellikle Borçlar Hukuku ve İş hukuku Açısından İşverenin İşçiyi Gözetme Borcu Bundan Doğan Sorumluluğu, Kazancı Matbaası, İstanbul 1990.
- ÜÇİŞİK, Fehim; Türk İş Hukukunda İşverenin İş Kazası ve Meslek Hastalığından Sorumluluğu, Doktora Tezi, İstanbul 1982.

10. Bölüm

İşletmelerde İşbirliği ve Rekabet

Aslı ÇİLLİOĞLU KARADEMİR¹

Yaşar AKÇA²

¹ Dr.Öğretim Üyesi; Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
akarademir@bartin.edu.tr ORCID No: 0000-0001-5208-7345

² Doç. Dr.; Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü.
yakca@bartin.edu.tr ORCID No: 0000-0001-6207-0387

ÖZET

Küresel rekabet ortamında işletmelerin tek başına hareket etmesi cazip olmaktan çıkmıştır. Faaliyetlerin sürdürülmesi çok pahalı ve büyüme oldukça yavaş bir süreç halini almıştır. Dolayısıyla rakip işletmelerle birlikte anlaşarak ortak hareket etmek daha istenir bir hareket yöntemi olmuştur. Bir işletmenin sürdürülebilir rekabet için başka işletmelerle anlaşarak birlikte hareket etmesi olarak tanımlanan işbirliği kavramı artık sıradan bir politika uygulamasıdır. İşletmenin faaliyet gösterdiği çevrenin özellikleri olarak karmaşıklık, belirsizlik ve sürekli değişim öne çıkmaktadır. Bu yaşanan reel durum içinde işletmeler işbirliklerine yönelmektedir. Şu bilinmelidir ki hiç bir işletme rekabet için gereken kaynaklara tek başına sahip değildir. Yerel pazarda rekabet yerini küresel pazarda rekabete bırakmak üzere bir dönüşüm göstermektedir. İşletmeler arasında kurulan işbirlikleri sayesinde global rekabet ortamında faaliyet mümkün olmaktadır. İşbirlikleri genelde iki işletme arasında oluşturulabildiği gibi daha fazla işletmeyi katmak mümkündür. İşbirliğine giden işletmeler sahip oldukları özyeteneklerle ortaklığa katkıda bulunurlar. İş çevresinin sahip olduğu fırsatları ve tehditleri birlikte analiz ederler. İş süreçleri üzerinde, ürün gamında ve pazara ilişkin yeni politikalar geliştirmekte, birbirlerini tamamlayarak işbirlikleri yapmaktadırlar. Ortaya konulan bu ilişki çabasına istinaden yüksek performans ve düşük maliyet hedefleri gerçekleştirilmektedir.

GİRİŞ

Küresel dönemde bilişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte rekabet koşulları hızla değişmektedir. Bu sürece uyum göstermeye çalışan işletmeler kendi aralarında işbirlikleri yapmaktadır. Dolayısıyla yaşanan olgulara bağlı olarak işletmelerde işbirliği ve rekabet konularının araştırılmasına yönelik akademik ilgi artmıştır.

Zorlu piyasa koşullarında işletmelerin tek başına faaliyet göstermesi gün geçtikçe zorlaşmaktadır. İşletmelerin rakipleriyle mücadele edebilmesi için işbirlikleri yapmaları görüşü kabul görmektedir. İşletmelerin sahip oldukları kaynakları ortaklaşa paylaşmaları, birlikte hareket etmeleri, olaylardan öğrenme ve sürekli gelişme anlayışı iş dünyasında öne çıkmaktadır.

İşbirlikleri sayesinde hem işletmenin kendi amaç ve çıkarlarını koruması hem de diğer paydaş işletmenin hedeflerini dikkate alarak birlikte çalışma isteği öne çıkmaktadır. Fakat bir taraftan rekabet, diğer taraftan işbirliklerinin gerçekleştirilmesi odağının aynı anda dikkate alınması oldukça zor görünmektedir.

Bu çalışmanın amacı, işletmelerin kendi aralarındaki rekabet karşısında oluşturdukları işbirliklerine dikkati çekmektir.

İşbirliği, Rekabet ve Küreselleşme Kavramları

İşbirliği denildiğinde ortak amaçları gerçekleştirmek için iki veya daha fazla sayıda işletmenin sahip oldukları kaynakları ve yetenekleri paylaştıkları anlaşma ifade edilir (Taşgit ve Çiçek, 2020: 226). İşletmelerin birlikte gerçekleştirmek istedikleri amaçların uzun vadeli olması durumu, stratejik işbirliği olarak adlandırılır. Tek işletme tarafından gerçekleştirilmesi çok maliyetli olan faaliyetlerde genellikle işbirlikleri tercih edilmektedir (Koch, 1995: 354). İşbirlikleri aynı zamanda rekabet avantajını, teknolojik üstünlüğü, uzmanlık, ürün geliştirme ve verimliliği beraberinde getirmektedir (Ireland, Hitt ve Vaidyanath, 2002: 413; Das ve Teng, 2000: 33; Ülgen ve Mirze, 2013: 362).

Rekabet için işletmelerin üstün yeteneklere sahip olması gerekmektedir. Küresel rekabet, özellikle tüm dünya ekonomilerini etkilemektedir. Küreselleşme beraberinde kullanılan teknolojileri hızla geliştirip ucuz hale getirmiştir.

Ward'a (1995: 219) göre dünya, ana ticaret bölgelerine ayrılmıştır ve bu bölgeler rekabet politikalarının belirlenmesinde rol oynamaktadır. Ticaret bölgeleri dışında faaliyet gösteren işletmeler çeşitli giriş engelleriyle karşılaştığında, ticaret bölgelerinin “içinde” olma arayışına girmektedirler. İşletmeler, ticaret bölgesi içinde yer alan rakiplerle işbirliği yapmakta veya birleşme yolunu tercih etmektedir.

Yoğun rekabetin olduğu yüksek teknoloji sektörlerinde işbirliğinin önemi dahada fazla artmıştır. Artık işletmeler, ulusal pazar yerine global dünya pazarı anlayışını benimsemişlerdir. Farklı ürünlerin küresel pazarlarda satışı artmaktadır. Diğer taraftan dünya ticaretindeki bu gelişmeye paralel olarak hem mal ve hizmet hareketlerinde hem sermaye hareketlerinde yukarı doğru yükselen bir trend görülmektedir.

İşletmelerin küresel rekabet koşullarına uyum sağlaması için örgüt yapılarında, personel politikalarında ve üretim tekniklerinde yapısal değişimleri gerçekleştirmelidir. Bunun için kullanılacak araç olarak işbirlikleri dikkati çekmektedir (Çelik, 1999: 23-27).

İşletmeler arasındaki işbirliği anlaşmaları bünyesinde bazı riskleri barındırmaktadır. Bunlar; belirsiz ilişki riski ve ortak amacın gerçekleşmediği durumlarda performans düşüklüğü riskidir. İşbirliğine giren işletmelerin yaptıkları anlaşmaya uymama olasılığı ilişki riskidir. Bu risk çeşidinde işletmelerin her biri kendi çıkarını işbirliğinin üstünde tutmaktadır. Başka bir ifadeyle her işletmenin fırsatçı davranması ve diğer ortak işletmenin çıkarlarını göz ardı etmesi, kendi çıkarını maksimize etme çabası yaşanmaktadır.

Performans düşüklüğü riskinde ise, işletmelerin her birinin faaliyet çabasında stratejik amaçlara ulaşma imkânsız hale gelmektedir. Amaçlara uygun davranılsa bile performans istenen seviyede olmamaktadır. Performans düşüklüğü riski özellikle araştırma-geliştirme işbirliklerinde ve uluslararası stratejik işbirliklerinde yüksektir (Das ve Teng, 1996: 831-832).

İşbirliklerinin Temel Özellikleri

Khemani ve Waverman'a (2005) göre işbirliğinin temel özelliklerini, ortak amaçlara ulaşmak için işletmelerin anlaşma belgesi üzerinden ilişki kurması oluşturmaktadır. Yine işbirliklerinde işletmeler tüzel kişiliklerini kaybetmezler (Green, 1990: 19). Amaçlar belirlenir ve işbirliği sonucunun değerlendirilmesine kadar tüm süreçler gözden geçirilir. Uygulamada işletmeler arasında karşılıklı bağımlılık olmalıdır. Tek taraflı fayda sağlamak işbirliği değildir (Yoshino ve Rangan, 2000:5-6).

İşletmeler diğer işletmelerle rekabet avantajını elde ederken, yeni pazarlara girerken, dağıtım ağlarını genişletirken ve başka sebeplerle işbirlikleri kurabilmektedirler. Örneğin, işletmelerin hızla rekabetçi stratejiler ve hızlı adaptasyon yeteneklerini geliştirmeleri gerekmektedir. Bunun için işletmeler yönetim bilgi sistemlerini örgüt stratejileri ile paralel şekilde yürütmelidir. İşletmelerin gerçekleştirdikleri işbirlikleri aynı zamanda ilerde yaşanabilecek olası sorunları azaltacaktır (Demirhan, 2002: 117-119).

Sektör oyuncusu işletmeler, işbirliği faaliyetleriyle ve ortak araştırma-geliştirme yoluyla rekabetçiliklerini korumaktadır (Müftüoğlu, 1997: 244). İşletme pazarda kendi aleyhine olan rekabet koşullarını dengeleyebilmekte yada daha avantajlı konuma geçebilmektedir.

İşbirliği Çeşitleri

İşletmelerin aralarında yaptıkları işbirliği çeşitleri olarak; direk yatırımlar, ortak girişimler, lisans sözleşmeleri ve araştırma-geliştirme anlaşmaları şeklinde sıralanmaktadır (Das ve Teng, 1996: 827).

İşbirliklerinin gerçekleştirilmesi üç tür olarak yatay, dikey ve karma şekillerde olabilmektedir (Khemani ve Waverman, 2005).

- Yatay işbirliği, aynı alanda faaliyet gösteren firmaların aralarında yaptıkları işbirliğidir. İşletmelerin bu yolu tercih etmelerinin temel nedenleri olarak ölçek ekonomilerinden faydalanmak, giriş engellerinin üstesinden gelmek, riski düşürmek ve bilgi transferini sağlamak öne çıkmaktadır.
- Dikey işbirliğinde, mal ve hizmetin üretiminden satış aşamasına kadar tüm faaliyetleri içermektedir. Böylece işletmeler tedarik bağımlılığından kurtulmakta ve yeni pazar fırsatlarından yararlanabilmektedir.
- Karma işbirliğini, birbirleriyle ilişkili olmayan alanlarda faaliyet gösteren işletmelerin işbirliği oluşturmaktadır. Çoğunlukla farklı endüstrilerde mal ve hizmet üretimi yapan işletmeler arasında kurulmaktadır.

İşbirliği Yapma Nedenleri

İşletmelerin işbirliği yapma nedenlerini; örgütsel nedenler ve çevresel nedenler olarak iki başlık altında sınıflandırmak mümkündür.

Örgütsel nedenleri piyasa, ürün, kaynak, bilgi ve işlemler meydana getirmektedir. Yeni bir pazara giriş, pazarın korunması, ürünün geliştirilmesi veya üretim teknolojisine sahip olma ile ilgili olabilir. Ayrıca kaynakların paylaşımı, bilgi ve yeteneklerin elde edilmesi, işlem riskinin düşürülerek maliyetlerin azaltılması diğer sebepleri meydana getirmektedir.

İşbirliğinin çevresel sebeplerini maliyetlerin paylaşılması, kaynakların birleştirilmesi, küresel oyuncular haline gelme isteği, yeni teknolojilerin öğrenilmesi ve hızlı çevresel değişimlere uyum sağlamayı içermektedir. Eğer çevre koşulları dinamik ise rakiplere üstün olmak için rekabetçi hamlelerin doğru karışımını sergileme yeteneğine sahip olmak önemli olmaktadır (Sönmez ve Eroğlu, 2017: 43).

İşbirliği, öncelikle yüksek araştırma ve geliştirme harcamalarının yapılmasının önüne geçebilmektedir (Kuemmerle, 1997). Diğer taraftan giriş

engellerinin bulunduğu yeni pazarlara girişi sağlamaktadır. Üçüncü olarak, işletmeler üstlendikleri finansal riskleri, gerçekleştirdikleri işbirlikleri sayesinde diğer işletmelerle paylaşmaktadır (Murray ve Mahon, 1993: 105-106).

Özetle, işbirlikleri işletmelerin faaliyetlerinde rekabet avantajlarını kaybetmemek için yapılmaktadır. Rekabetin amacı her ne olursa olsun, işletmeler gittikçe artan oranda tek başlarına değil işbirliği oluşturdukları işletmelerle birlikte rekabet etmeyi tercih etmektedirler.

İşbirliği ve Rekabet Ayrımı

Hem uzmanlaşma hem de esneklik gerektiren uluslararası pazarlarda şirketlerin kendi kendilerine yetmeleri gün geçtikçe daha zor olmaktadır. Rekabet ve işbirliği ayrımına Robbins (1994: 230-231) işaret etmiştir. Robbins'e göre bir taraf diğerinin amaç ve çıkarını dikkate almayıp kendi çıkarını koruyarak amaçlarına ulaşmaya çalışıyorsa, rekabet ediyor anlamına gelmektedir. İşbirlikleri yapma nedenleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: İşletmelerin İşbirlikleri Gerçekleştirme Nedenleri

İşbirliği Nedeni	Açıklama
Pazar Hızına Uyum Sağlamak	Yavaş döngülü pazarlar: İşletmenin rekabet avantajını koruduğu ve taklit edilemediği pazarlardır. Hızlı döngülü pazarlar: İşletmenin özyetenekleri taklitten korunmaz. Standart döngülü pazarlar: Rekabet avantajı taklitten belli ölçüde korunmaktadır (Hitt, Ireland ve Hoskisson, 2006).
Maliyeti Azaltma	Stratejik ittifaklarla maliyetleri azaltmak ve zaman tasarrufu sağlamak mümkündür. Yeni pazarlar maliyetlidir. Rakiplerle işbirliği pazara girişi kolaylaştırır. İşbirliği ile risk paylaşılır ve belirsizlik azalır.
Kaynak ve Yeteneklere Ulaşma	Rakiplerle işbirliği sayesinde bilgiler ve beceriler paylaşılır (Gnywali ve Park, 2011; Sönmez ve Eroğlu, 2020: 176).
Örgütsel Öğrenme	Teknolojik ilerlemelerle üretim artar ve fiyatlar düşer. Sektör büyür (Sönmez ve Eroğlu, 2020: 175).
Rekabetçiliği Güçlendirme	İşletmeler yetersiz oldukları alanları kapatmak için stratejik işbirlikleri kurmaktadır (Doz ve Hamel, 1999).

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 1’de görüldüğü üzere, pazar hızına uyum sağlamak, maliyetleri azaltmak, kaynakları paylaşmak, örgütsel öğrenmeyi gerçekleştirmek ve rekabetçiliği güçlendirmek işletmelerin işbirliği yapmalarında temel nedenler olarak özetlenebilir. Bunların her biri işletmelerin normalin üzerinde performans göstermesine katkı sağlamaktadır (Culpan, 2008: 100).

İşbirliği Gelişim Süreci

İşletmeler arasındaki rekabet baskısının giderek artmasına bağlı olarak işletmeler birbirlerinin hareketlerine karşı daha savunmasız hale gelmektedir. Bu gerçek karşısında işbirliğinin gelişim sürecine etki eden çeşitli faktörler vardır. Söz konusu faktörler; küreselleşme, ekonomilerin liberalleşmesi, teknoloji, tüketicinin bilinçlenmesi, rekabetçi baskı ve çevresel belirsizlik faktörleridir (Culpan, 2002: 2-11):

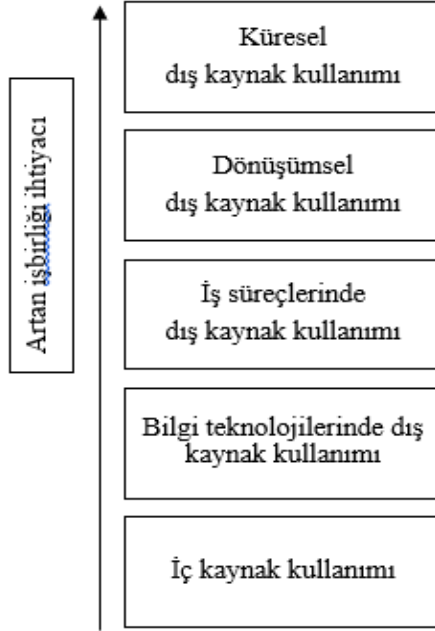
- 1- Küreselleşme: Küreselleşme gerçeği işbirliklerinin önemini artırmaktadır. İnternet ile birlikte tüketici beklentileri yükselmiş ve işletmenin bu beklentilere karşılık vererek rekabet üstünlüğü sağlayabilmesi için daha ileri yeteneklere sahip olması bir zorunluluktur. Bilginin yayılım hızı çok artmıştır. Küresel ortamda, işletmenin yeni ürününün rakipler tarafından öğrenilme süresi kısalmıştır. Sektörlerin faaliyet sınırları belirsizleşmiştir. İşletmeler, kendi endüstrileri dışındaki sektörlerde de işbirlikleri oluşturmaktadır.
- 2- Ekonomilerin liberalleşmesi: Ekonomik liberalizmin yaygınlaşması ve özelleştirmeler, önceden devlet kontrolünde olan sektörlerin özel kesim işletmelerine açılmasını ve yabancı sermaye girişlerini beraberinde getirmiştir. Çok uluslu işletmeler yerel işletmelerle işbirlikleri oluşturmaya başlamıştır. Fırsattan yararlanarak pazara ilk giren işletme, sektöre giriş bariyerleri oluşturmaktadır.
- 3- Teknoloji: Teknolojik devrim işletme stratejilerini ve rekabet alanını değiştirirken işletmeleri işbirliğine yöneltmektedir. Şöyle ki Jones’a (2001) göre, yeni teknolojilerin kullanımı sayesinde işletmeler daha dinamik ve belirsiz bir çevre içinde kendilerini görmektedir. Doğal olarak işletmeler karşı karşıya oldukları ortamdan kaynaklanan riskleri ve faaliyete dayalı ortaya çıkan maliyetleri paylaşmak amacıyla işbirliğine yönelmektedir.
- 4- Tüketici bilinci: Tüketiciler bilgilendikçe daha kaliteli mal ve hizmet talep etmektedir. Bunun farkında olan işletmeler günümüzde imalat ve pazarlama süreçlerine tüketicileri de katmaktadır. İşletmeler eş zamanlı bir ortamda tüketicileri ile işbirliği yapmaktadır.

- 5- Rekabetçi baskı: İşletmenin büyüme ihtiyacı ve pazarda rekabetin sürdürülmesinde karşılaşılan rekabet yoğunluğuna rekabetçi baskı denir (Wang, 2001: 430). Ürünlerin sıradan değil özel ürün olması tüketiciler tarafından özellikle beklenmektedir. Bu noktada işletmenin uzmanlaşması gerekmektedir. Fakat işletme, tüm becerileri bünyesinde barındırmadığından işbirliği yapma yoluna gitmektedir.
- 6- Çevresel belirsizlik: İşletmenin faaliyet çevresinin gelecekteki muhtemel durumunu öngörememesi, çevresel belirsizlik olarak adlandırılır. Ashill ve Jobber'de (1999: 523), kararın muhtemel sonuçlarının tam doğru tespit edilememesini çevresel belirsizlik olarak tanımlamışlardır. İşletmeler faaliyet çevresi içinde yer alan rakipler, tedarikçiler, müşteriler, hükümet politikaları, yasal düzenlemeler ve teknolojik bileşenler arasındaki ilişkileri tam anlayamazlar.

Dış Kaynak Kullanımı

İşletmenin rakiplerine kıyasla çok iyi bildiği, kolay taklit edilemeyen, uzun vadeli başarıda etkili olan, bilgi, yetenek ve iş yapma tekniklerinin hepsine “öz yetenek” adı verilmektedir. İşletmeler öz yetenekleri içinde kalan işleri kendileri yapmayı, gereksinim duydukları diğer işleri ise alanında uzmanlaşmış işletmelere yaptırmayı tercih etmektedir. Bu sayede, maliyet tasarrufu gerçekleşmekte ve rekabet avantajı elde edilmektedir (Yalçın, Murat ve Şeker, 2011: 83). Söz konusu uygulama dış kaynak kullanımı şeklinde gündeme gelmektedir.

Dış kaynak kullanımı sayesinde iç hizmetlerin bir kısmı dış hizmet sağlayıcılara yaptırılmaktadır (Duening, 2005). İşletme yapı olarak küçülmekte, yalın hale gelmekte ve kendisinin en iyi bildiği işe yoğunlaşma fırsatı yakalamaktadır (Koçel, 2010: 385). Artan işbirliği ihtiyacına göre dış kaynak kullanımı uygulamalarının türleri Şekil 1’de gösterilmiştir (Yalçın, Murat ve Şeker, 2011: 85).

Şekil 1: Artan işbirliği ihtiyacına istinaden dış kaynak kullanımı

Kaynak: Yalçın, Murat ve Şeker (2011): 85.

Şekil 1’de gösterildiği üzere işbirliği ihtiyacı, dış kaynak kullanımıyla birlikte artmaktadır. Dış kaynak kullanım derecesine bağlı olarak üretim ve işletme süreçlerinde esneklik artmakta, maliyetleri azalmakta, temel özyetenekler gelişmekte ve en önemlisi de kalite seviyesi yükselmektedir. Özelde bilgi teknolojilerinde, sistem bakımı ve bilişim teknolojisi altyapı faaliyetlerinin yönetiminde işbirliklerine gidilmektedir. Diğer taraftan inşaat sektörü ve imalat işleri, dış kaynak kullanımının yoğun olarak kullanıldığı diğer sektörlerdir. Bu tür örnekleri otomotiv, tekstil ve ilaç endüstrilerinde de görmek mümkündür. İş süreçlerinde sistem oluşturma ve süreç tasarımı konusunda işbirliklerine gidilmektedir.

SONUÇ

Rekabet nedeniyle yarış içerisinde olan işletmeler teknolojik gelişmeleri takip etmek, değişime uyum sağlamak ve yenilik yapmak zorundadır. Söz konusu zorunluluk nedeniyle işletmeler kendi aralarında çok çeşitli işbirliklerine yönelmektedirler. Bunun sonucunda verimlilik sağlanmakta, kalite artmakta ve piyasalar oligopol koşullardan uzaklaşmaktadır. İşletme, maliyetini tek başına karşılayamayacağı bir araştırma-geliştirme sürecini işbirliği içinde ortaklaşa yapabilmektedir (De Bono, 2000: 35). Küresel rekabet için her işletme, işbirliği yolunu kullanabilirler. İşletmelerin işbirlikleri yoluyla aynı sektördeki ya da farklı sektördeki diğer işletmelerle sinerji oluşturmaları, yeni özyetenekler elde etmesi, örgütsel öğrenmeyi gerçekleştirmesi, ürün ve süreç yenilikleri yapabilmesinde işbirliği önemlidir. Bunlara ilave olarak pazara uyum, maliyet minizasyonu ve rekabetçi pozisyonu güçlendirme gibi durumların işletmeye katkısı göz önüne alınmalıdır. Burda işletmelerin öz yeteneklerinin farkında olarak dış kaynak kullanımını tercih etmeleri gerekmektedir.

REFERANSLAR

- Ashill, N.J. ve Jobber, D. (1999). The Impact of Environmental Uncertainty Perceptions, Decision Maker Characteristics and Work Environment Characteristics on The Perceived Usefulness of Marketing Information Systems (MkIS): A Conceptual Framework, *Journal of Marketing Management*, 15, 519-540.
- Culpan, R. (2008). The role of strategic alliances in gaining sustainable competitive advantage for firms. *Management Revue*, 19(1/2), 94-105.
- Culpan, R. (2002). *Global business alliances: Theory and practice*. London: Quorum Books.
- Çelik, O. (1999). Küreselleşme sürecinde firmalar arası stratejik işbirliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 54(1), 23-40.
- Das, T.K. ve Teng, B.S. (2000). A Resource-Based Theory of Strategic Alliances, *Journal of Management*, 26(1), 31-61.
- Das, T.K.. ve Teng, B.S. (1996). Risk Types and Interfirm Alliance Structures, *Journal of Management Studies*, 96(33), 6.
- De Bono, E. (2000). Rekabet Üstü, Çeviren: O. Özel. 2. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Demirhan, D. (2002). İşletmelerde stratejik bilgi sistemleri yönetimi ve rekabet üstünlüğü elde edilmesindeki rolü. *Ege Academic Review*, 2(2), 117-124.
- Deutsch, M. (1990). Cooperation, Conflict and Justice. İçinde: *Advances in Field Theory*, Editörler: S. A. Wheelan ve E. A. Repitone, California: Sage Publications.
- Doğan, Ö. İ., (2000). Kalite uygulamalarının işletmelerin rekabet gücü üzerine etkisi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 5-27.
- Doz, L.Y. ve Hamel, G. (1999); *İşletme İttifakları Global Pazarlarda Başarının Anahtarı*, (çev. A. Bostancıoğlu). İstanbul: Sabah Kitapçılık.
- Duening, N. T. ve Click, R. L. (2005). *Essentials of Business Process Outsourcing*. New Jersey: John Wiley & Sons Inc.
- Gnywali, R.D. ve Park, B.J. (2011).Co-opetition between giants. collaboration with competitors for technological innovation. *Research Policy*, 40(5), 650-663.
- Gottschalk, P. ve Solli-Saether, H. (2009). Value configuration as determinant of IT operating systems outsourcing. *International Journal of Business and Systems Research*, 3(2), 135-147.
- Green, M. B. (1990). *Mergers and Aquistions: Geographical and spatial perspective*. New York: Routledge Inc.

- Hitt, A.M., Ireland, D.R. ve Hoskisson, R.E. (2006). *Strategic Management Competitiveness and Globalization*. Seventh Edition. New York: South-Western College Press.
- Inkpen, A.C. ve Tsang, W.K.E. (2007). Learning and strategic alliances. *The Academy of Management Annals*, 1(1), 479-511.
- Ireland, R. D., Hitt, A.M. ve Vaidyanath, D. (2002). Alliance management as a source of competitive advantage. *Journal of Management*, 28(3), 413-446.
- Jones, R.G. (2001). *Organizational theory: Text and cases*. Third Edition, New Jersey: Prentice Hall International Inc.
- Kauser, S. ve Shaw, V. (2004). International strategic alliances: objectives, motives and success. *Journal of Global Marketing*, 17(2-3), 7-43.
- Khemani, S. ve Waverman, L. (2005). *Competition Policy in the Global Economy: Modalities for Co-operation*, London: Routledge.
- Koch, R. (1995). *A-Z of Management and Finance*. London: FT Pitman Publishing.
- Koçel, T. (2010). *İşletme Yöneticiliği*. 12. Baskı. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Kuemmerle, W. (1997). Building effective R&D capabilities abroad. *Harvard Business Review*, 97(84), 2, 1-18.
- Lei, D., Slocum, J.W. ve Pitts, R.A. (1997). Building cooperative advantage: Managing strategic alliances to promote organizational learning. *Journal of World Business*, 32(3), 203-223.
- Meydan, C. H. (2010). Kaynak bağımlılığı, işlem maliyetleri, örgütsel ağ ve yeni-kurumsal kuram ile örgütlerin ittifak oluşturma sebepleri üzerine bir inceleme. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(2), 17-40.
- Murray, A.E. ve Mahon, F.J. (1993). Strategic alliances: Gateway to the new Europe? *Long Range Planning*, 26(4), 102-111.
- Müftüoğlu, T. (1997). *Türkiye'de küçük ve orta ölçekli işletmeler: Sorunlar öneriler*. Ankara: EGS Bank Yayınları.
- Newman, V. ve Chaharbaghi, K. (1996). Strategic alliances in fast-moving markets. *Long Range Planning*, 96(29), 850-856. [https://doi.org/10.1016/S0024-6301\(97\)82822-1](https://doi.org/10.1016/S0024-6301(97)82822-1)
- Robbins, S.P. (1994). *Örgütsel Davranışın Temelleri*. Çeviren: A. Öztürk, Eskişehir: ETAM A.Ş.
- Solli-Sæther, H. ve Gottschalk, P. (2010). *Managing IT outsourcing performance*. Business Science Reference, Newyork: Hershey, IGI Global, <https://doi.org/10.4018/978-1-60566-796-6>

- Schreiner, M., Kale, P. ve Corsten, D. (2009). What really is alliance management capability and how does it impact alliance outcomes and success? *Strategic Management Journal*, 30(13), 1395-1419.
- Sayli, H., Kurt, M. ve Baytok, A. (2006). Şebeke (network) organizasyon yapılarının rekabet gücü kazandırma rolü ve Afyonkarahisar mermer sektöründe bir uygulama örneği. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 31-46.
- Sönmez, R. ve Eroğlu, U. (2020). Türk havayolu sektöründe rakip firmalar arasındaki rekabetçi işbirliği ilişkileri. *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(2), 171-193.
- Sönmez, R. ve Eroğlu, U. (2017). Firmalar arası rekabetçi etkileşim: rekabetçi hamlelerin özellikleri ve misilleme arasındaki ilişki. *Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 13(1-2), 41-69.
- Smead, A. (1972). Social Psychology in the seventies. *Kurgu*, 3(1), 376-385.
- Taşgit, Y. E. ve Çiçek, T. (2020). Stratejik ittifaklar ve sürdürülebilir rekabet avantajı ilişkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 27, 223-238.
- Topaloğlu, E.Ö. (2021). *İşletme gruplarının oluşumu, gelişimi ve değişimi: Tarımsal kooperatif kökenli bir işletme grubu üzerine durum çalışması*. Adana: Çukurova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Ülgen, H. ve Mirze, K.S. (2013). *İşletmelerde Stratejik Yönetim*. Beta Yayınları, İstanbul.
- Wang, E.T.G. (2001) Linking Organizational Context with Structure: A Preliminary Investigation of The Information Processing View, *Omega*, 29, 429-443.
- Ward, K. (1995). *Corporate Financial Strategy*, London: Bullerworth-Heinemann, Inc.
- Yalçın, İ., Murat, A. ve Şeker, M. (2011). Kamu hastanelerinde dış kaynak kullanımı: Kayseri eğitim ve araştırma hastanesi örneği. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1, 83-92.
- Yoshino, M. Y. ve Rangan, S.U. (2000). *Stratejik İttifaklar: Küreselleşmeye Müteşebbis Yaklaşım*, Bursa: Alfa Kitabevi.

11. Bölüm

Büyüme Beşeri Sermaye ve Enerji Tüketimi İlişkisi: Türkiye Örneği

Banu BEYAZ SİPAHİ¹

¹ Doç Dr.,Tarsus Üniversitesi Uygulama Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü
banubeyazsipahi@tarsus.edu.tr ORCID No: : 0000-0002-5242-5049

ÖZET

GİRİŞ

Ekonomik büyüme kavramı uzun yıllardır ekonomistler tarafından kapsamlı şekilde ele alınan tartışma konularındandır. Küreselleşme sürecinde özellikle gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasında farkın nelerden kaynaklandığını ölçmek için mikro ve makro boyutta ekonomik büyüme çok sayıda faktörle ilişkilendirilmektedir. 1980'lerden sonra ülkelerin büyüme kaynaklarını belirlemeye yönelik olarak neo-klasik modelde dışlanmış olan teknoloji ve nitelikli insan gücü faktörünün içselleştirildiği içsel büyüme modelleri ele alınmıştır. Bu yeni içsel büyüme modelleri ile teknoloji, beşeri sermaye, finansal gelişme, dış ticaret ve kamu harcamaları gibi bazı temel faktörler ekonomik büyümeyi belirlemektedir. Ekonomi literatüründe büyüme ile mikro ve makro bazda çok sayıda değişken modellenmektedir. Bu değişkenlerden bir tanesi de enerji tüketimidir. Enerji, insanların hayatta kalmasını, ekonomik büyümeyi, sosyal yaşamı ve üretim sürecini destekleyen vazgeçilmez bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Temiz enerjinin temin edilmesi yaşam standartlarını yükselten, beşeri sermayenin niteliğini ve niceliğini geliştiren önemli bir faktördür. Beşeri sermaye yatırımları, ekonomik büyüme ve artan nüfus ile birlikte enerji talebinin artmasına neden olabilmektedir. Ekonomik aktivitenin artması ve nüfusun büyümesi, endüstriyel tesislerin, ofislerin, ticari alanların ve konutların sayısının artmasını gerektirebilir. Bu da enerji alt yapılarına ve enerji üretimine artan talep anlamına gelmektedir. Aynı zamanda, beşeri sermaye yatırımları, sağlık tesisleri, barınma tesisleri, eğitim kurumları gibi sosyal altyapıların genişlemesini içerebilir. Bu tür tesislerin büyümesi de enerji talebini artıracaktır. Örneğin, sağlık tesislerindeki teknolojik ilerlemeler, daha fazla enerji tüketen cihazların kullanılmasını gerektirebilir. Sonuç olarak, beşeri sermaye yatırımları ve büyüyen nüfus, enerji talebinin artmasına neden olan faktörlerdir. Bu durumda, enerji altyapısının ve üretim kapasitesinin geliştirilmesi önemlidir (İlesanmi ve Tewari, 2017).

Bu çalışma, içsel büyüme modellerinde sıkça gündeme getirilen beşeri sermaye ve enerji tüketimini ön plana çıkarmaktır. Bu bağlamda değişkenler arasında ilişkinin yönünü belirlemek uygulanan ve ilerde uygulanacak olan ekonomik ve eğitim politikalarının oluşmasında etkili olacağı düşünülmektedir. Beşeri sermaye göstergesi olarak beşeri sermaye endeksi kullanılmaktadır. Beşeri sermaye kavramı ekonominin doğuşu ile birlikte literatüre girmiştir (Nesterova ve Isabirianova, 1998).

Bu çalışmada sorulan sorulardan bir tanesi de enerji tüketiminde beşeri sermayenin etkisi nedir? Mikro düzeyde daha yüksek eğitim düzeyine sahip hanehalkların çevreye daha çok duyarlı, daha fazla enerji bilincine sahip olduğu

ve buna bağlı olarak daha az enerji tüketiminde bulundukları söylenebilir (Broadstock vd., 2016). Makro düzeyde ise beşeri sermayenin enerji tüketimi üzerinde etkisi belirsizdir. Bir yandan beşeri sermaye enerji tüketimini, enerji tasarrufunda yeniliği teşvik ederek azaltabilir. Diğer yandan beşeri sermayenin ekonomik olarak büyümeyi teşvik edici etkisiyle enerji tüketimini artırabilir. Beşeri sermaye üretim sürecinde enerji girdilerinin ikamesi veya tamamlayıcısı olabilmektedir (Slaus ve Jacobs, 2011).

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de kişi başına birincil enerji tüketimi, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Çalışma, bu faktörler arasındaki nedensel ilişkiyi belirlemek ve Türkiye'nin enerji tüketimi, beşeri sermaye yatırımları ve ekonomik büyümesi arasındaki dinamikleri incelemek için ARDL eş bütünleşme yaklaşımı ve Granger nedensellik testlerini kullanmıştır. Literatürde enerji tüketimi ile büyüme arasında bahsi geçen dört hipotezden hangisi Türkiye için geçerli olabileceğinin bulunması hedeflenmiştir. Beşeri sermayenin analize dahil edilmesinin neden olarak büyüme üzerinde etkisinin yanı sıra enerji tüketimini azaltmaya yönelik bir yenilikçi yapı yaratması düşünülmüştür. Türkiye için yapılan çalışmalarda büyüme üzerinde beşeri sermaye ve enerji tüketimi ayrı ayrı ele alınmıştır. Bu çalışmada büyüme üzerinde bu iki değişkenin etkisi birlikte ele alınmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında teorik bilgilerle beşeri sermaye ve enerji tüketiminin büyüme ile ilişkisi ayrı ayrı ele alınmıştır. Üçüncü kısımda ilgili literatür kapsamında beşeri sermaye ve enerji tüketiminin birlikte büyüme üzerine etkisini ele alan çalışmalara yer verilmiştir. Dördüncü bölümde ise veri seti ve çalışmada kullanılan ekonometrik modele yer verilmiştir. Son bölümde ise çalışmanın bulguları ve sonuç kısmı yer almaktadır.

2. Enerji Tüketimi ve Beşeri Sermayenin Ekonomik Büyüme ile İlişkisi

Enerji, üretim ve tüketim sürecinin temel girdilerindendir. Uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkileyebilmektedir (Stern ve Cleveland, 2004). Büyüme ile enerji arasındaki ilişkiye yönelik iki farklı görüş söz konusudur. İlki emek ve sermaye olmadan enerjinin olması anlamsız olacağı düşüncesiyle büyüme ile enerji tüketimi arasında ilişkinin güçlü olduğu yönündedir. İkincisi ise büyüme ile enerji arasında ilişkinin olmadığı yönündedir. Bunun nedeni olarak enerji maliyetlerinin GSYİH içerisinde payının az olması gösterilmektedir. Bu bağlamda yapılan çalışmalarda enerji tüketimi ile büyüme arasındaki ilişkinin yönü hakkında ortak bir görüş elde edilememiştir.

Enerji kaynakları elde edilmesine göre; birincil enerji kaynakları ve ikincil enerji kaynakları olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Bilginöğlu, 1991; Uslu, 2004). Ülkeler üretim yapabilmek ve bu süreci sürdürebilmek için enerji

girdisine ihtiyaç duymaktadır. Ülkelerin büyüme düzeyine göre enerji tüketimi artış göstermektedir. Bu artış ülkelerin kalkınma düzeyini gösteren faktörlerden biri olarak kabul edilmektedir (Korkmaz ve Yılgör, 2011).

Ekonomi literatüründe enerji tüketimi ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi dört farklı hipotez ile ele alınmıştır. Birincisi “büyüme hipotezi”dir. Bu hipotezde üretim aşamasında enerji girdisi emek ve sermayeyi tamamlayıcı faktör olarak ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi söz konusudur. İkincisi, “koruma hipotezi” dir. Bu hipotezde nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden enerji tüketimine doğrudur. Büyüme enerji tüketimine bağımlı değildir. Üçüncü olarak, “geri bildirim hipotezi” dir. Bu hipoteze göre de enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi söz konusu ve birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir. Son hipotez ise “tarafsızlık hipotezi” dir. Bu hipotezle de büyüme içerisinde enerji tüketiminin etkisi kısıtlı olduğu durumlarda enerji tüketimi ile ekonomik büyüme arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi söz konusu değildir (Apergis ve Payne, 2009). Literatürde bahsedilen bu dört hipotezin analizleri ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Bu çalışma Türkiye için literatürde bahsi geçen bu dört hipotezin hangisinin geçerli olduğu ampirik kanıtlar ile sunmayı hedeflemektedir.

Ülkelerin enerji verimliliğini hesaplamak için kullanılan en yaygın yöntem enerji yoğunluğudur. Enerji yoğunluğu en düşük olan ülke enerji verimliliği konusunda en başarılı olarak kabul edilir. Avrupa Birliği ülkelerinin enerji yoğunluğunun yıllar itibarıyla pozitif şekilde azalırken, Türkiye dalgalı bir seyirdedir. Türkiye’de bu dalgalı seyrin sebeplerinden biri GSYİH büyümesinde yavaşlama bir diğer sebep ise Türkiye enerji verimliliği politikalarının henüz istenen seviyeye ulaşmaması gösterilebilir.

Grafik 1: Kişi Başına Birincil Enerji Tüketimi

Kaynak: www.csb.gov.tr, 2021.

Enerji hayatın önceliklerinden biri olması nedeniyle kişi başı enerji tüketimi ülkelerin kalkınma ve refah düzeyini ifade eder. Kişi başına enerji tüketimi arttıkça ülkenin refah düzeyi de yükselir. Bu bağlamda Grafik 1’de görüldüğü

üzere Türkiye 1990 yılından 2017 yılına kadar artan bir tüketim eğilimi göstermektedir. Kişi başına enerji tüketimini ülkeler arasında karşılaştırılmak istenirse ülkelerin demografik yapısı, coğrafik konumu, nüfusu dikkate alınması gerekir. Nüfus artışı kişi başına enerji tüketimini azaltabilmektedir. Ancak Türkiye’de artan nüfusa karşın birincil kişi başına enerji tüketimi artış göstermektedir (TSKB, 2019).

Dünyada halen birincil enerji tüketim maddeleri (kömür, doğal gaz vb.) kullanılmaya devam edilse de yenilenebilir enerji kaynakları bu maddelere olan bağımlılığı azaltmada etkilidir. Buna yönelik teşvikler artmaktadır. Bu hedeflere ulaşmak için en önemli faktörlerden birisi beşeri sermayedir. Beşeri sermaye bireylerin verimliliğini doğrudan etkileyen bir kavramdır. Beşeri sermaye kavramı klasik iktisadın ortaya çıktığı 1776 yılına kadar dayanmakta ve sonrasında bilimsel bir teori haline gelmiştir (Dae-Bong, 2009). Ayrıca stratejik öneme sahip bir üretim faktörü olmasının yanı sıra ekonomik kalkınma sürecinde de önem arz etmektedir. Ülkelerin refah ve beşeri kalkınmışlık düzeyini sayısal değere dönüştürerek ölçülmesini Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilen Beşeri Kalkınma Endeksi ile sağlanmaktadır. Bu endeks değeri ekonomik, sosyal ve yaşam standartlarının göstergesi olarak ifade edilmektedir (Han ve Kaya, 2006).

Bu çalışmada beşeri sermayenin enerji tüketimini nasıl etkileyebileceği vurgulanmak istenmektedir. Özellikle artan nüfus, ekonomik faaliyetler ve büyüme oranı ile birlikte enerji talebini karşılamak için beşeri sermaye faktörlerini önemli bir girdiye dönüştürmek gerektiği düşünülmektedir (İlesanmi ve Tewari, 2017). Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için enerjide dışa bağımlılığı azaltmak ve yenilenebilir enerji kaynakları gibi alanlar da yatırımların önü açabilmek adına enerji tüketimi ile ilgili politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Bunun yanında kaliteli beşeri sermaye düzeyi enerji tasarrufunu artırıcı teknolojik gelişmeleri desteklemektedir (Yao ve vd., 2019).

3. Literatür

Ekonomik büyüme olgusu üzerinde iktisatçılar tarafından yapılan çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların birçoğu beşeri sermaye unsurlarından olan sağlık ve eğitimin ayrı ayrı büyüme üzerinde etkisine bakılmıştır. Benzer şekilde enerji tüketimi ve büyüme konularını açıklamaya yönelik çok sayıda çalışma yer almaktadır. Bu çalışmada ise son zamanlarda büyümeyi etkilediği düşünülen beşeri sermaye ve enerji tüketiminin etkisini ön plana çıkarmak hedeflenmiştir. Bu bağlamda literatürde konuyla ilgili ayrı ayrı düşünüldüğünde çok sayıda çalışmaya rastlanmaktadır. İlk olarak enerji

tüketimi ile büyüme arasında ilişkiyi açıklamaya yönelik çalışmalar özetlenmiştir. Bu iki değişken arasında ilişkiyi ilk analiz eden çalışma Kraft ve Kraft (1978), ABD ekonomisini ve 1947-1974 dönemini içine alan çalışmada GSMH'dan enerji tüketimine tek yönlü nedensel ilişki olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonucunda ekonomik büyümeyi etkilemeden enerji politikaları uygulamanın mümkün olacağını vurgulamıştır. 1970'lerden sonra büyüme ve enerji tüketimi yoğun bir şekilde ele alınmış. Fakat bu iki değişken arasındaki nedensel ilişki, benzer ülkelerde veya farklı ülkelerde, farklı zaman dilimlerinde farklı sonuçlara ulaşılması tartışma konusu olmuştur. Yu ve Choi (1985) çalışmalarında ABD, İngiltere, Polonya, Güney Kore ve Filipinler'de 1950-1976 yılları kapsayan nedensellik testi yapılmış ve testin sonucuna göre enerji tüketiminden büyüme yönelik nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Günümüze yaklaştığımızda ise Paul ve Bhattacharya (2004); Perkins et al. (2005); Lee ve Chang (2007); Akinlo (2009); Herrerias et al. (2013) gibi benzer çalışmalara rastlanmaktadır. Türkiye literatürüne bakıldığında, Soytaş ve Sarı (2003) çalışmalarında 1950-1992 döneminde Türkiye'nin de içinde olduğu G-7 ülkelerini incelenmiş ve enerji tüketiminden büyümeye doğru tek yönlü nedensel ilişkiye olduğu vurgulanmıştır. Benzer şekilde Altınay ve Karagöl (2004) çalışmasında Türkiye için 1950-2000 dönemi içinde tek yönlü nedensel ilişki bulunmuştur. Buna benzer çalışmalara örnek olarak Sarı, Soytaş ve Özdemir (2001), Öcal ve Aslan (2013) çalışmaları verilebilir. Oysa Terzi (1998), Destek ve Aslan (2017), Aydın (2019) gibi çalışmalarda bu iki değişken (enerji tüketimi ve büyüme) arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Fark edileceği üzere enerji tüketimi ile büyüme arasında ilişki uygulanan farklı nedensellik ve eşbütünleşme testleri, farklı zaman diliminden kaynaklı olarak ilişkinin yönleri farklı çıkabilmektedir. Ancak elde edilen bu sonuçlar giriş kısmında bahsedilen 4 hipotezden biriyle uyum sağlaması gerekmektedir.

Beşeri sermaye ve enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalara yakın zamandan örnek olarak Salim ve vd. (2017) Çin'de yaptıkları çalışmalarında 1990-2010 döneminde panel veri analizi yöntemi ile beşeri sermayenin enerji tüketimi üzerinde negatif etkisi olduğu bulunmuştur. Benzer şekilde Akram ve vd. (2018) çalışmalarında Hindistan'da 1980-2014 dönemi için benzer sonucu bulmuşlardır. Bu iki çalışmanın ortak noktası eğitim görmeyen insanları vurgulamayı hedeflemektedir. Enerji verimliliği ve beşeri sermaye düzeyini artırıcı politikaların enerji tüketimini azaltacağını savunmaktadır. Gelişmiş ülkelerde yapılan Shahbaz ve vd. (2019) tarafından gelişmiş ülke düzeyinde İngiltere'de 1975-2016 dönemini kapsayan çalışmada ise eğitim seviyesine yapılan yatırımlar sonucunda eğitim düzeyi yükseldikçe enerji tüketiminin azaldığını vurgulamışlardır.

Son olarak bu çalışmanın amacı doğrultusunda büyüme, enerji tüketimi ve beşeri sermayenin ilişkisini ele alan çalışmalara odaklanıldığında özellikle Türkiye için biraz daha sınırlı kalmaktadır. Apergis ve Payne (2010) tarafından yapılan çalışmada 20 OECD ülkesi için uzun dönemde reel GSYİH, yenilenebilir enerji tüketimi, işgücü ve reel brüt sabit sermaye arasında ilişkiye bakılmıştır. Özellikle Çin ekonomisi üzerinde yapılan çalışmalar ekonomik büyümenin enerji tüketiminin nedeni olduğu yönündedir. Fang ve Chang (2016) çalışmalarında, 16 Pasifik Asya ülkesi için enerji tüketimi ve fiziki sermayenin büyüme üzerindeki etkisine çok değişkenli analiz yaklaşımı ile ele almışlardır. Bu süreçte beşeri sermayenin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisine rastlanmamıştır. Fang, Chang and Hamori (2017), ASEAN-5 ülkelerinde 1965-2011 yılları arasında enerji tüketimi, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi regresyon analizi ve Johansen Eşbütünleşme testi ile analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucuna göre uzun dönemde ilişkili olduğunu ve beşeri sermayenin artması enerji tüketiminin azalmasında rol oynadığını vurgulamıştır. Chen ve Fang (2018) çalışmalarında 2003-2012 yılları arasında Çin'in 210 eyaletinde ekonomik büyüme, beşeri sermaye ve endüstriyel enerji tüketimi ele alınmıştır. Çalışma sonucuna göre endüstriyel enerji tüketiminin beşeri sermayeye göre ekonomik büyüme üzerinde etkisi daha çok bulunmuştur. Ayrıca beşeri sermayenin Çin'in doğusunda, enerji tüketimi ise batısında ekonomik büyümeyi daha çok desteklediği görülmüştür. Buna benzer farklı ülkelerin ekonomilerini inceleyen çalışmalara örnek olarak Matthew, Osabohlen, Ejemeyovwl ve Fanlyl (2018), Fatima, Li ve Ahmad (2019), Alvarado ve arak. (2021) verilebilir. Türkiye literatüründe ise Dineri ve Çayır (2020) çalışması örnek verilebilir. Bu çalışmada AB-15 ve Türkiye için enerji tüketimi ve beşeri sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi AMG tahmincisi ile test edilmiştir. Dumitrescu-Hurlin (2012) panel Granger nedensellik testinden elde edilen bulgular, AB-15 ve Türkiye özelinde ekonomik büyüme ile enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi ve enerji tüketimi ile beşeri sermaye arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Genel kapsamda dünya ve Türkiye literatür taraması sonucunda birçok farklı ülkelerde enerji tüketimi, büyüme arasındaki ilişkide çalışmada giriş kısmında bahsedilen 4 hipotezin geçerli olabileceği için elde edilen bulgular doğrultusunda ortak bir sonuca varılamadığı görülmektedir. Büyüme ve enerji tüketimi ilişkisinde beşeri sermayenin etkisine vurgu yapılmıştır. Genel olarak yapılan çalışmalardan elde edilen bulgular doğrultusunda bu çalışmadan elde edilecek bulguları karşılaştırmak açısından önemlidir. Ayrıca Türkiye ekonomisi açısından bu değişkenlerin ilişkisini ele alan çalışma sayısı oldukça az olduğundan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayabileceği düşünülmektedir.

4. Veri ve Yöntem

4.1 Veri

Bu çalışmada Türkiye için birincil enerji tüketiminin, beşeri sermaye düzeyinin ve sermaye stokunun büyüme üzerine etkisi 1965-2019 dönemine ait yıllık veriler ile analiz edilmektedir. Analiz aşamasında kullanılan ekonometrik model aşağıdaki şekildedir.

$$\ln GDP_{i,t} = \beta_1 + \beta_2 ENT_{i,t} + \beta_3 BS_{i,t} + \beta_4 \ln SS_{i,t} + u_{i,t} \quad (1)$$

Modelde yer alan GDP; 2011 Amerikan doları sabit fiyatlarıyla kişi başına reel gayri safi yurt içi hasılayı (GSYİH), ENT; kişi başına birincil enerji tüketimi (milyon ton petrol eşdeğer), BS; beşeri sermaye endeksini ve son olarak SS ise 2017 Amerikan doları sabit fiyatlarıyla sermaye stokunu ifade etmektedir. Modelde kişi başına gayri safi yurt içi hâsıla, beşeri sermaye endeksi, sermaye stoku değişkenleri Pen World Table veri tabanından, kişi başına birincil enerji tüketimi değişkeni ise BP 2019 veri tabanından alınmıştır.

Tablo 1: Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

	Ort.	Med.	Mak.	Min.	Std. Hata	Skewnes s	Kurtosis	Jarque-Bera
LNGDP	13,43	13,45	14,62	12,16	0,69	0,02	1,96	2,49 (0,29)
ENT	40.52	38,60	78,60	10,60	19,86	0,31	1,98	3,29 (0,19)
LN SS	14.58	14,60	16,14	12,88	0,93	-0,07	1,94	2,64 (0,27)
HC	1.82	1,82	2,51	1,29	0,38	0,10	1,81	3,32 (0,19)

Not: Ort.: Ortalama, Med.: Medyan, Mak.: Maksimum, Min.: Minimum, parantez içerisindeki değer ise Jarque-Bera test istatistiğinin prob değeridir.

Tablo 1’de ifade edilen tanımlayıcı istatistiklere sermaye stokunun standart sapmasının diğer değişkenlere göre yüksek olması bu değişkenin yıldan yıla daha fazla dalgalı seyir ettiğini göstermektedir. Ayrıca değişkenler normal dağılım göstermektedir.

3.2 Yöntem

Analize başlamadan önce ilk olarak serilerin durağanlıklarının belirlenmesine yönelik analizler yapılmış, daha sonra değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisi belirlenmiştir. Türkiye’de elektrik tüketimi, ekonomik

büyüme, beşeri sermaye ve sermaye stoku arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkileri ARDL sınır testi yöntemi kullanılarak araştırılacaktır.

3.2.1 Birim Kök Testi ve Sonuçları

Değişkenlerde durağanlık sorunu analiz sonuçlarını saptırabilmekte ve yanlış sonuçlara neden olabilmektedir. Bu nedenle birim kök testlerinin uygulanması oldukça önemlidir (Chang, Wenshwo ve Li-Fang, 2001). Çalışmada değişkenlerin durağanlık dereceleri ADF¹ (Augmented Dickey Fuller) birim kök testleriyle araştırılmıştır.

Tablo 2: ADF Birim Kök Test Sonuçları

Değişkenler	ADF(Düzye)-I(0)		ADF(I.Fark)-I(1)	
	Sabit	Sabit+Trend	Sabit	Sabit+Trend
LnGDP	-0,72	-3,24*	-7,39***	-7,31***
Enerji Tüketimi	0,58	-2,28	-8,19***	-8,27***
Beşeri Sermaye Endeksi	0,54	-3,23**	-7,26***	-7,19***
Ln Sermaye Stoku	-0,87	-3,73**	-3,26**	-3,31*

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Ayrıca I(0) ve I(1) sırasıyla değişkenlerin seviyede ve farkta durağan olduğunu göstermektedir.

Analiz edilen serilerin sabitli, sabit ve trendli model kullanılarak elde edilen ADF birim kök test sonuçları tablo 2’de gösterilmiştir. Ln GDP, beşeri sermaye endeksi ve Ln Sermaye stoku değişkenleri seviyede (sabit+trend) durağan, enerji tüketimi değişkeni ise birinci farkta durağan olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Serilerin farklı derecelerde durağanlaşması söz konusu olduğu için Engel-Granger ve Johansen Eşbütünleşme testleri uygulanamamaktadır. Bu nedenle ARDL eş bütünleşme yaklaşımı kullanılmıştır.

3.2.2 ARDL Modeli Sonuçları

Pesaran vd. (2001) tarafından geliştirilen ARDL eşbütünleşme yaklaşımının avantajı, değişkenlerin bütünleşme dereceleri dikkate alınmamasıdır. Bu modellerde, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin değerleri ile birlikte, mevcut değerleri modele dahil edilmektedir.

Çalışmada Ln GDP serisi bağımlı değişken, ENT (kişi başı birincil enerji tüketimi), BS (Beşeri sermaye endeksi) ve Ln SS (Sermaye stoku) bağımsız değişkenler olmak üzere **ARDL(p, q₁, q₂, q₃)** model tahmini için maksimum gecikme uzunluğu 4 alınarak sabitli ve trendsiz model üzerinden 500 model arasında en iyisine SIC (Schwartz) kriterine göre karar verilerek ARDL

¹ Dickey- Fuller (1981) daha yüksek dereceden otoregresif süreçlerde de birim kök testi uygulamak için Augmented Dickey- Fuller (ADF) testini geliştirmişlerdir.

(1,1,2,1) modeli elde edilmiştir. Çalışmaya ilişkin oluşturulan sabitli ve trendsiz model aşağıdaki gibidir.

$$\Delta \ln GDP_t = \alpha_0 + b_0 \ln GDP_{t-1} + \sum_{j=1}^k b_j X_{j,t-1} + \sum_{i=1}^{kp-1} c_{0,i} \Delta \ln GDP_{t-i} + \sum_{j=1}^k \sum_{l=j-1}^{qj-1} c_{j,l} \Delta X_{j,t-1} + \sum_{j=1}^k d_j \Delta X_{j,t} + \varepsilon_t \quad (2)$$

Modelin hata düzeltme (EC) denklemi aşağıdaki gibidir.

$$EC_t = \ln GDP_t - \sum_{j=1}^k \frac{b_j}{b_0} X_{j,t} \quad (3)$$

Eşitlik 2’de ifade edilen X bağımsız değişkenleri ve Δ fark işlemcisini ifade etmektedir. Değişkenlere ait k, p, q gecikme uzunlukları SIC kriterine göre belirlenmektedir.

Modelde $H_0: b_0 = b_j = 0$ eşbütünleşme yoktur hipotezi test edilmektedir.

Tablo 3: ARDL (1,1,2,1) Model Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: Ln GDP	Katsayı	St. Hata	T-Değeri	Olasılık Değeri
Sabit	3,330** *	0,463	7,199	0,000
LNGDP(-1)	0,361** *	0,091	3,976	0,000
LN SS	1,503** *	0,343	4,376	0,000
LN SS (-1)	- 1,182***	0,291	-4,063	0,000
BS	0,187	0,287	0,651	0,518
BS (-1)	1,085*	0,621	1,748	0,088
BS (-2)	- 1,075**	0,407	-2,644	0,011
ENT	0,008** *	0,002	3,597	0,001
ENT (-1)	- 0,005**	0,002	-2,216	0,032

Tanısal Test Sonuçları

R^2 :0,99; F =8746,50 (p =0,00) ; DW =1,98149

Serisel Korelasyon (Breush-Godfy): F = 1,6026 (p :0,2134)

Model spesifikasyonu (Ramsey-RESET): F =0,0332 (P :0,8562)

Normallik (Jarque-Bera): JB =0,0450 (p :0,977)

Değişen varyans (Breush-Pagan-Godfry): F =0,9003 (p :0,5247)

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

ARDL (1,1,2,1) model tahmin sonuçları Tablo 3’de verilmiştir. Modelin tahmin sonuçlarına göre beşeri sermaye dışında tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu ayrıca, yapılan tanı testleri sonucuna göre modelde herhangi bir seri korelasyon, değişen varyans, spesifikasyon ve normallik sorunlarının olmadığı tespit edilmiştir. Tablo 4’de seriler arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmak için sınır test sonuçları verilmiştir.

Tablo 4: Sınır Test Sonuçları

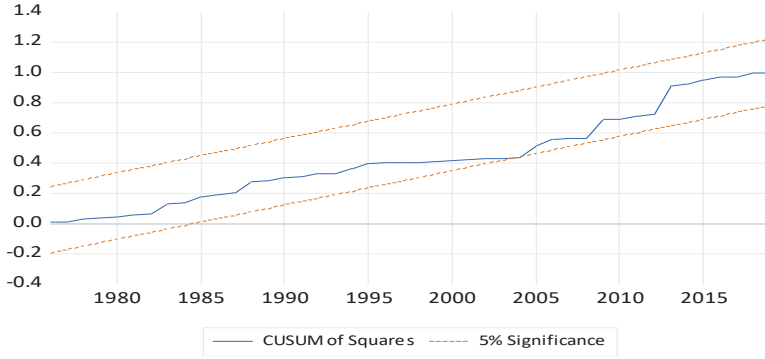
H_0 : Eşbütünleşme yoktur	α	I(0)*	I(1)*
F İstatistiği= 12,968 K= 3	10%	2,873	3,973
	5%	3,5	4,7
	1%	4,865	6,36
	10%	-2,57	-3,46
	5%	-2,86	-3,78
T İstatistiği= -6,469	1%	-3,43	-4,37

Not: * n=50 için Narayan (2005) tarafından üretilen kritik değerlerdir.

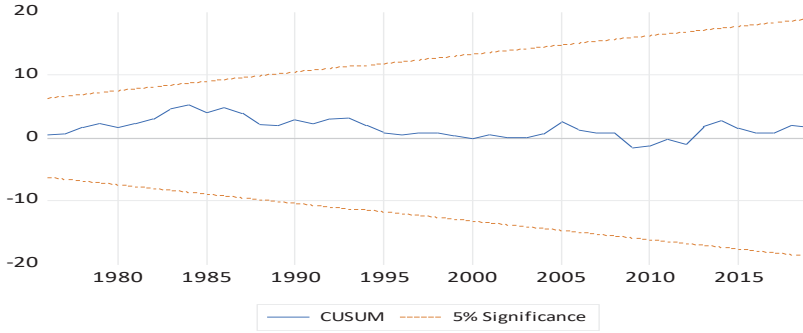
Sınır test sonuçlarına göre **F sınır test= 12.968** değeri üst kritik değerlerin tüm yanılma düzeylerinden büyük olduğu için “eş-bütünleşme yoktur” yokluk hipotezi red edilmiştir. F sınır testine göre seriler eş-bütünleşiktir. Ancak hata düzeltme modeli olarak sabitli ve trendsiz model kullanıldığı için serilerin geçerli bir eş-bütünleşme sergileyip sergilemediğini t testi ile sınanmıştır. **T sınır test= -6,469** değeri mutlak değerce tüm yanılma düzeyleri için üst kritik değerlerin büyük olduğu için seriler arasında bu eş-bütünleşme geçerlidir sonucuna ulaşılmıştır. Brown vd. (1975) tarafından geliştirilen CUSUM ve CUSUMQ² testleri modelde kullanılan değişkenlerin katsayılarının istikrarlılığının ölçülmesinde kullanılmaktadır.

² CUSUM testleri hata terimlerinin kümülatif değerleridir. CUSUMQ testleri ise n tane gözlem için %5 anlam düzeyinde hata terimlerinin karelerini temel almaktadır.

Grafik 2: CUSUM Testi

Grafik 3: CUSUM Q Testi

Grafik 3 ve Grafik 4'te CUSUM ve CUSUMQ testleri görülmektedir. Test sonuçlarına göre kurulan modelin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Şekillerde güven aralığının dışına çıkan gözleme rastlanmamaktadır. Bu durum modelde kullanılan ilgili değişkenlerin istikrarlı olduğunu göstermektedir. Seriler arasında uzun dönem denge ilişkisi Tablo 5'de verilmiştir.

Tablo 5: Uzun Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	T İstatistiği	Olasılık
LN SS	0,502***	0,040	12,50	0,000
BS	0,308***	0,097	3,164	0,003
ENT	0,0052***	0,001	3,584	0,001

Not: *, ** ve *** ifadeleri sırasıyla %10, %5 ve %1 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

ARDL(1,1,2,1) modeli için elde edilen uzun dönem katsayılarına göre, gayrisafı yurtiçi hasıla artışı ile kişi başına birincil enerji tüketimi, sermaye stoku ve beşeri sermaye endeksi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Uzun dönem model katsayıları sonuçlarına göre enerji tüketiminde bir birimlik artış GDP üzerinde %0,0052'lik değişime yol

açmaktadır. Beşeri sermaye düzeyinde bir birimlik artış ise GDP üzerinde %0.308’lik bir artışa yol açmaktadır. Son olarak sermaye stokunda %1’lik artış GDP üzerinde %0.502’lik artışa yol açmaktadır. Beşeri sermayenin ve sermaye stokunun etkisi enerji tüketimine göre büyüme üzerinde daha çok etkili olmuştur.

ARDL modelde değişkenler arasındaki kısa dönemli ilişkilerin ortaya konabilmesi için hata düzeltme modeli eşitlik 3’de verilmiştir. Modelde yer alan EC (hata düzeltme) değişkeni uzun dönem ilişkilerden elde edilen hata terimlerinin bir gecikmeli değeridir. Bu değer kısa dönem dengesizliğin ne kadar uzun dönemde düzeltileceğini ifade etmektedir. Kısa dönem tahmin sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Kısa Dönem Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Katsayı	St. Hata	T İstatistiği	Olasılık
Sabit	3,330***	0,454	7,342	0,000
D(LN SS)	1,503***	0,167	8,985	0,000
D(BS)	0,187	0,406	0,460	0,648
D(BS (-1))	1,075**	0,429	2,504	0,016
D(ENT)	0,008***	0,001	6,136	0,000
EC (-1)	-0,639***	0,086	-7,444	0,000

Düzeltilmiş R²: 0,7959; F İstatistiği=41,56 (p:0,00); DW=1,8149

Not: ^ t sınır testine göre anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

Kısa dönem model sonuçlarına göre hata düzeltme katsayısı $[[EC]]_{(t-1)} = -0,639$ olarak hesaplanmıştır. Hata düzeltmenin işliyor olması için bu katsayının negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması gerekmektedir. Katsayı beklediği gibi negatif ve anlamlı olmakla beraber bu katsayıya ait t istatistik $-7,444$ olarak hesaplanmıştır. T sınır test sonucuna göre hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu koşul altında kısa dönemde oluşacak dengeden sapmalar $1/0,639 = 1,565$ yıl sonra düzelerek uzun dönem dengeye ulaşacağını ifade etmektedir.

Granger (1969) tarafından geliştirilen değişkenler arasında ilişkinin yönünü belirlemek için en fazla kullanılan teknikler arasında yer almaktadır. Bu testin temel düşüncesi bir değişkenin mevcut dönemdeki değeri açıklanırken diğer bir değişkenin gecikmeli değerleri bu değişkenin açıklanmasına katkı sağlayabileceğini vurgulamaktadır.

Tablo 7: Değişkenlerin Nedensellik Sonuçları

Boş Hipotez	n	F-İstatistik	Olasılık
D(ENT) LNGDP'nin Granger nedeni değildir.	50	1,14584	0,349
LNGDP D(ENT)'nin Granger nedeni değildir.	50	1,18810	0,330
Ln SS LnGDP'nin Granger nedeni değildir.	51	1,49293	0,222
LnGDP Ln SS'nin Granger nedeni değildir.	51	1,48610	0,224
BS LnGDP'nin Granger nedeni değildir.	51	1,46489	0,230
LnGDP BS'nin Granger nedeni değildir.	51	2,94311*	0,031
LN SS D(ENT) 'nin Granger nedeni değildir.	50	1,42917	0,242
D(ENT) Ln SS'nin Granger nedeni değildir.	50	0,27936	0,890
D(ENT) BS'nin Granger nedeni değildir.	50	1,22374	0,316
BS D(ENT)'nin Granger nedeni değildir.	50	0,32246	0,861
BS LnSS'nin Granger nedeni değildir.	51	2,72988*	0,042
LnSS BS'nin Granger nedeni değildir.	51	3,11666*	0,025

Not: * ifadesi %5 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Tablo 7'de seriler arasında Granger nedensellik analiz sonuçları verilmektedir. Sonuçlara göre enerji tüketimi ile büyüme arasında kurulan nedensellik hipotezi red edilerek ilişkiye rastlanmamıştır. Benzer şekilde beşeri sermaye ile enerji tüketimi arasında da nedenselliğe rastlanmamıştır. Büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Ayrıca beşeri sermaye ve sermaye stoku arasında çift yönlü nedensellik ilişkisine rastlanmıştır.

SONUÇ

Gelişen dünyada enerji tüketimi ve beşeri sermayenin büyüme üzerine etkisi her geçen yıl artmaktadır. Türkiye enerji tüketiminde dışa bağlı bir ülkedir. Ekonomik düzeyde enerji önemli bir girdi olduğu için enerji konusunda uygulanabilir ve geliştirilebilir politikalar önem arz etmektedir. Bu çalışmada Türkiye'nin büyüme sürecinde enerji tüketimi ile birlikte beşeri sermaye etkenlerinin önemini vurgulanmasıdır. Toplumda kaliteli ve sağlam bir beşeri sermaye yapısının oluşturulması enerji tasarrufu ve gerekli düzeyde enerji tüketimini sağlayan politikaların önemini ortaya koymaktadır. Türkiye'de birincil enerji tüketimi yıllık düzeyde artmasına rağmen, birçok Avrupa ülkesinin gerisinde kalmaktadır. Bunun sebebi olarak ülkenin büyüme düzeyi

yavaş seyretmesi veya enerji verimliliği politikalarının henüz istenen seviyede olmaması gösterilebilir.

Bu çalışmada Türkiye’de 1965-2019 yıllarında büyüme üzerinde kişi başına enerji tüketimi, beşeri sermaye ve sermaye stokunun etkisi ARDL eş bütünlüşme testi ile incelenmiştir. Çalışmanın bulguları kısa ve uzun dönemde kişi başına enerji tüketimi, beşeri sermaye ve sermaye stoku ile büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu göstermiştir. Chen ve Fong (2018) çalışmasında olduğu gibi mevcut çalışmada da beşeri sermayenin enerji tüketimine göre büyüme üzerinde daha çok etkisi olduğu bulunmuştur. Ancak büyüme ile enerji tüketimi arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Türkiye’de farklı dönemlerde yapılan Karanfil (2008), Soytaş ve Sarı (2009) ve Erdoğan ve Gürbüz (2014) gibi çalışmalarda büyüme ile enerji tüketimi arasında mevcut çalışmada olduğu gibi nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Analizde yer alan “tarafsız hipotezinin geçerli olduğunu ifade edebiliriz. Bu durum büyüme içerisinde enerji tüketiminin kısıtlı olduğunu ve dışa bağımlı olduğunu ifade ettiği söylenebilir. Çalışmanın diğer sonuçlarına göre, büyümeden beşeri sermayeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkinin olması aslında sağlık, eğitim gibi beşeri sermayenin artırılması Türkiye’nin ekonomik gelişimine son derece katkı sağlayacaktır. Bununla birlikte sonuçlarda enerji tüketimi ile beşeri sermaye arasında nedensellik olmadığı görülmüştür. Benzer sonuç Dineri ve Çayır (2021) çalışmasında elde edilmiştir. Türkiye için enerji tüketiminde toplumun bilinç düzeyinin daha yeteri kadar gelişmediğini söyleyebiliriz. Bu bağlamda bilinç ve eğitim düzeyi artırılarak bireylerde ve işletmelerde enerji tasarrufunun önemi kazandırılmalıdır. Özellikle kentlerde enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini kolaylaştırabilir ve yüksek düzeyde yeni teknoloji gelişimlerine teşvik etmek aslında ülkelerin sahip olduğu beşeri sermaye düzeyini göstermektedir.

Beşeri sermayenin artırılması ekonomik katkının yanı sıra toplumsal ve sosyal bir olgu olduğu için devlet politikaları bu anlamda önem taşımaktadır. Türkiye’nin coğrafik yapısı ile birlikte genç ve dinamik nüfusun fazla olması beşeri sermayenin verimliliğini ve gelişimini artırıcı sosyal politikaların sürdürülebilir olması gelişen ve büyüyen bir Türkiye için önemlidir. Bu kapsamda beşeri sermaye birikimini artırarak enerjiyi daha verimli kullanılmasını, kaçak elektrik kullanımının önlenmesini, enerji üretim güvenliğini, enerji ile ilgili teknolojik süreçleri takip edilmesini sağlayabilir. Enerji tasarrufu sağlayıcı ve yenilenebilir enerji kullanımını artırıcı politikaların uygulanabilir.

Çalışmada elde edilen diğer önemli bulgulardan biride beşeri sermaye ile sermaye stoku arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olmasıdır. Ekonomik

büyüme üzerine beşeri sermayenin ve sermaye stokunun pozitif yönde etkisi vardır. Beşeri sermayenin fiziki sermayeye göre yaptığı katkı daha düşük kalmıştır. Bunun nedeni olarak beşeri sermayenin ekonomik ihtiyaçları karşılayacak niteliğe yeteri kadar sahip olamaması gösterilebilir. Beşeri sermaye düzeyini artırmak verimliliği, istihdamı artıracığı için fiziki sermayede optimum düzeyde kullanılabilecektir.

Türkiye’de artan nüfus karşısında enerji tüketimindeki artışa karşın yenilenebilir enerji üretimini, enerji verimliliğini beşeri sermaye ile gerçekleştirebiliriz. Bunun için politika yapıcılarının beşeri sermayeyi geliştirici politikalar öne sürmesi ve bunu geliştirmesi ile mümkün olabilir.

REFERANSLAR

- Akinlo, A. E. (2009). Electricity consumption and economic growth in Nigeria: Evidence from cointegration and co-feature analysis. *Journal of Policy Modeling*, 31(5), 681-693.
- Akram, B., Praveen Jangam, B., & Narayan Rath, B. (2019). Does human capital matter for a reduction in energy consumption in India? *International Journal of Energy Sector Management*, 13, 359-376.
- Altınay, G., & Karagöl, E. (2004). Structural break, unit root, and the causality between energy consumption and GDP in Turkey. *Energy Economics*, 26(6), 985-994.
- Alvarado, R., Deng, Q., Tillaguango, B., Méndez, P., Bravo, D., Chamba, J., Alvarado-Lopez, M., & Ahmad, M. (2021). Do economic development and human capital decrease non-renewable energy consumption? evidence for OECD countries. *Energy*, Elsevier, vol. 215(PB).
- Apergis, N., & Payne J.E. (2009). Energy consumption and economic growth in central America: evidence from a panel cointegration and error correction model. *Energy Economics*, 31, 211-216.
- Apergis, N., & Payne, J.E. (2010). Renewable energy consumption and economic growth: evidence from a panel of OECD countries. *Energy Policy*, 38, 656–660.
- Aydın, M. (2019). Renewable and non-renewable electricity consumption-economic growth nexus: evidence from OECD countries. *Renewable Energy*, 136, 599-606.
- Bilginoglu, M. A. (1991). Gelişmekte olan ülkelerde enerji sorunu ve alternatif enerji politikaları. *Erciyes Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 9: 122-147.
- Broadstock, D. C., Li, J., & Zhang, D. (2016). Efficiency snakes and energy ladders: A (meta-) frontier demand analysis of electricity consumption efficiency in Chinese households. *Energy Policy*, 91, 383-396.
- Brown, R.L., Durbin, J., & Evans, J. M. (1975). Techniques for testing the constancy of regression relationships over time. *Journal of the Royal Statistical Society*, 149-192.
- Chang, T., Wenshuo F., & Li-Fang W. (2001). Energy consumption, employment, output and temporal causality: evidence from Taiwan based on cointegration and error-correction modelling techniques. *Applied Economics*, Vol. 33, 1045-1056.
- Chen, Y., & Fang, Z. (2018). Industrial electricity consumption, human capital investment and economic growth in Chinese cities. *Econ Model*, 169:205-219.

- Dae-Bong, K. (2009). Human capital and its measurement. *3rd OECD World Forum on Statistics*, 3-4.
- Destek, M.A., & Aslan, A. (2017). Renewable and non-renewable energy consumption and economic growth in emerging economies: evidence from bootstrap panel causality. *Renewable Energy*, Vol 111, 757-763
- Dineri, E., & Çayır, B . (2020). Beşeri sermaye ve enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: AB-15 ve Türkiye üzerine bir uygulama. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* , 19 (4) , 1686-1701 . DOI: 10.21547/jss.699205.
- Enerji Sektörel Görünüm, (2019). <https://www.tskb.com.tr/i/assets/document/pdf/enerji-sektor-gorunumu-2019.pdf>, Erişim Tarihi, 21.03.2021.
- Erdoğan, S., & Gürbüz, S. (2014). Türkiye'de enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: yapısal kırılmalı zaman serisi analizi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (32), 79-87.
- Fang, Z., & Chang, Y. (2016). Energy, human capital and economic growth in Asia Pacific countries- evidence from a panel cointegration and causality analysis. *Energy Economics*, 56, 177-184.
- Fang, Z., Chang, Y., & Hamori, S. (2017). Human capital and energy: a diver or drag for economic growth?. *The Singapore Economic Review*, 1750016.
- Fatima, N., Li, Y., & Ahmad, M. (2019). Analyzing long-term empirical interactions between renewable energy generation, energy use, human capital, and economic performance in Pakistan. *Energy Sustain Soc* 9, 42 <https://doi.org/10.1186/s13705-019-0228-x>
- Han, E., & Kaya, A.A. (2006). *Kalkınma ekonomisi - teori ve politika*, 5. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- Herrerias, M.J., Joyeux, R., & Girardin, E. (2013). Short- and long-run causality between energy consumption and economic growth: evidence across regions in China. *Applied Energy*, 112, 1483–1492.
- Ilesanmi, D. K., & Tewari, D. D. (2017). Energy consumption, human capital investment and economic growth In South Africa: a vector error correction model analysis. *OPEC Energy Review* , March,
- Korkmaz, S., & Yılıgör, M. (2011). Enerji tüketimi-iktisadi büyüme ilişkisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22: 111-125.
- Karanfil, F. (2008). Energy consumption and economic growth revisited: does the size of unrecorded economy matter?. *Energy Policy*, 36 (8), 3029– 3035.
- Kraft, J., & Kraft A. (1978). On the relationship between energy and GNP. *The Journal of Energy and Development*, 3(2), 401-403.

- Lee, C.C., & Chang, C.P. (2007). Energy consumption and economic growth in Asian Economics: a more comprehensive analysis using panel data. *Resource and Energy Economics*, 30, 50-65.
- Matthew, O., Osabohlen, R., Ejemeyovwl, J., & Fanlyl, F. F. (2018). Electricity consumption and human capital development İn Nigeria: exploring the implicatiosn for economic growth . *International Journal of Energy Economics and Policy*, 8(6), 8-15.
- Nesterova, D., & Sabirianova K. (1998). Investment in human capital under economic transformation in Russia. EERC Working Paper, Series 99-04e, EERC Research Network, Russia and CIS.
- Öcal, O., & Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494-499.
- Paul, S., & Bhattacharya R.N. (2004). Causality between energy consumption and economic growth in India: a note on conflicting results. *Energy Economics*, 26, 977-983.
- Perkins, P., Fedderke, J., & Luiz, J. (2005). An analysis of economic infrastructure investment in South Africa. *World Development* 73, 6, 211–228.
- Pesaran, H., Yongcheo, I.S., & Richard J.S. (2001). Bound testing approaches to the analysis of long run relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), pp.289-326
- Salim, R., Yao, Y., & Chen, G. S. (2017). Does human capital matter for energy consumption in China?. *Energy Economics*, 67, 49-59.
- Sarı, R., Soytas, U., & Özdemir, Ö. (2001). Energy consumption and GDP relations in Turkey: a cointegration and vector error correction analysis. *Economies and Business in Transition: Facilitating Competitiveness and Change in the Global Environment Proceedings, Global Business and Technology*, New York.
- Shahbaz, M., Gozgor, G., & Hammoudeh, S. (2019). Human capital and export diversification as new determinants of energy demand in the United States. *Energy Economics*, 78, 335-349.
- Slaus, I., & Jacobs, G. (2011). Human capital and sustainability. *Sustainability*, 2, 1-x manuscripts; doi:10.3390/su20x000x, ISSN 2071-1050.
- Soytas, U., & Sarı, R. (2003). Energy consumption and GDP: causality relationship in G-7 countries and emerging markets. *Energy Economics* 25, 1, 33–37.
- Soytas, U., & Sari, R. (2009). Energy consumption, economic growth, and carbon emissions: challenges faced by an EU candidate member. *Ecological Economics*, 68(6), 1667-1675.
- Stern, D. I., & Cleveland, C. J. (2004). Energy and economic growth. *Rensselaer Working Papers in Economic*, Number 0410.

- Terzi, H. (1998). Türkiye’de elektrik tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisi: sektörel bir karşılaştırma. *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt:13, Sayı:144, İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre ve Şehircilik Bakanlığı web sayfası, (2021). <https://cevreselgostergeler.csb.gov.tr/kisi-basina-enerji-tuketimi-i-85805>, (Erişim Tarihi, 21.03.2021).
- United Nations Human Development Report (UNDP). (2006). *Human Development Report 2006*. <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-2006>.
- Uslu, K. (2004). Avrupa Birliğinde enerji ve politikaları. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 19(1):155-172.
- Yao, Y., Ivanovski, K., Inekwe, J., & Smyth, R. (2019). Human capital and energy consumption: evidence from OECD countries. *Energy Economics*, 84, 104534.
- Yu. E.S.H., & Choi J.Y. (1985). The causal relationship between energy and GNP: an international comparison. *The Journal of Energy and Development*, 10(2), 249-272.

12. Bölüm

Finansal Eğitim Kavramı: Nedir? Ne Değildir? Genel Bir Değerlendirme

Cumhur ŞAHİN¹

¹ Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bozüyük Meslek Yüksekokulu Finans, Bankacılık ve Sigortacılık Bölümü, cumhur.sahin@bilecik.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-8790-5851

ÖZET

Finans dünyasında özellikle son 20 yıllık dönemde önemi artan kavramlardan biri finansal okur yazarlıktır. Finansal okur yazarlıkla benzerlik arz eden ve hatta zaman zaman birbirleriyle karıştırılan diğer bir kavram ise finansal eğitimidir. Finansal okuryazarlığı teşvik eden ulusal stratejilerin uygulanması ve finansal eğitim politikalarının ve okul programlarının tasarımı, politika yapıcılar için dünya çapında yüksek bir öncelik haline gelmiştir. Çoğu OECD üyesi ülkelerin yanı sıra Hindistan ve Çin dahil olmak üzere büyük ekonomilerin çoğu, finansal kapsayıcılığı ve finansal istikrarı desteklemek için finansal eğitimi geliştiren politikalar uygulamışlardır. Bununla birlikte finansal eğitim politikaları yetmişten fazla ülkede beş milyardan fazla insana ulaşmayı hedeflemektedir ve bu çabaya katılan ülkelerin sayısı da artmaya devam etmektedir. Finansal okuryazarlığı geliştirmeye yönelik çeşitli girişimlere rağmen, finansal eğitimin etkinliği oldukça temel şekillerde tartışılmaktadır. Finansal eğitim üzerine ampirik çalışmalarda son zamanlarda bir artış olmuştur. Finansal eğitim, tüketicinin finansal okuryazarlığını, finansal davranışlarını ve genel olarak finansal kabiliyetlerini iyileştirebilecek son derece faydalı bir yaklaşımdır. Bu çalışmada finansal eğitim kavramı hakkında genel bir bakış açısı ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler: Finans, Finansal Okur Yazarlık, Finansal Eğitim

GİRİŞ

Finansal okuryazarlığın ekonomik önemi, genişleyen ve büyüyen bir ampirik literatürde belgelenmiştir (Collins ve O'Rourke, 2010:483, Xu ve Zia, 2012; Hastings vd., 2013:347, Lusardi, 2019). Sonuç olarak, finansal okuryazarlığı teşvik eden ulusal stratejilerin uygulanması ve finansal eğitim politikalarının ve okul programlarının tasarımı, politika yapıcılar için dünya çapında yüksek bir öncelik haline gelmiştir. Çoğu OECD üyesi ülkelerin yanı sıra Hindistan ve Çin dahil olmak üzere büyük ekonomilerin çoğu, finansal kapsayıcılığı ve finansal istikrarı desteklemek için finansal eğitimi geliştiren politikalar uygulamışlardır (OECD, 2015). Bununla birlikte finansal eğitim politikaları yetmişten fazla ülkede beş milyardan fazla insana ulaşmayı hedeflemektedir ve bu çabaya katılan ülkelerin sayısı da artmaya devam etmektedir.

Finansal okuryazarlığı geliştirmeye yönelik çeşitli girişimlere rağmen, finansal eğitimin etkinliği oldukça temel şekillerde tartışılmaktadır. Finansal eğitim üzerine ampirik çalışmalarda son zamanlarda bir artış olmuştur ve bu çalışmaların yaklaşık üçte biri önde gelen ekonomi ve finans dergilerinde yayınlanmıştır. Bu artışı dikkate alarak, random deneylerde belgelenen en son ampirik kanıtları değerlendirilmekte ve mevcut çalışmanın güncellenmiş ve daha titiz bir analizi sunulmaktadır. (Kaiser vd. 2022:256)

FİNANSAL EĞİTİM

Finansal eğitimin finansal kabiliyet üzerindeki etkisini araştıran önceki çeşitli inceleme çalışmalarında gösterildiği gibi; finansal eğitim, tüketicinin finansal okuryazarlığını, finansal davranışlarını ve genel olarak finansal kabiliyetlerini iyileştirebilecektir. Braunstein ve Welch (2002:445), finansal okuryazarlık eğitiminin bazı faydalar sağladığı sonucuna varmıştır. Martin (2007), finansal eğitimin gerekli olduğunu ve mevcut çeşitli yaklaşımların etkili olduğunu göstermiştir. Hilgert vd., (2003:309), finansal bilgi ile acil durum fonu oluşturulması gibi önerilen finansal uygulamalara katılma olasılığı arasında güçlü bir ilişki olduğunu belgelemiştir. Hastings vd., (2013), oldukça büyük ve gelişen bir literatürün, finansal okuryazarlık ile çeşitli farklı finansal davranışlar ve sonuçları arasında bir ilişki kurduğunu belirtmişlerdir. Araştırmalar, lise seviyesindeki finansal eğitiminin gençlerin finansal kapasitesini artırabileceğini göstermektedir. McCormick (2009:70), gençlerin finansal eğitim çabalarının etkinliğine ilişkin çalışmaları gözden geçirerek, bazı göstergelerin finansal eğitim çabalarının etkililiğine işaret ettiğini kaydetmiştir. Örneğin, Danes vd., (1999:25), NEFE Lisesi Finansal Planlama Programını değerlendirerek, öğrencilerin bilgi, öz yeterlilik ve tasarruf oranlarında artışlar olduğunu belirtmiştir. Bernheim vd., (2001:435), daha sonraki yetişkinlik

yıllarındaki devlet programlarının tasarruf oranları ve net değerler üzerinde olumlu etkileri olduğunu bulmuşlardır. Tennyson ve Nguyen (2001:241), spesifik finansal eğitim kursu programının zorunlu olduğu eyaletlerdeki öğrencilerin, genel bir programa sahip olan veya olmayan eyaletlerdeki öğrencilere göre önemli ölçüde daha yüksek puanlar aldıklarını bulmuşlardır. Brown vd., (2014), panel verilerine dayanarak, bir finansal eğitim programı uygulandıktan sonra okula giden gençlerin, kontrol eyaletlerindekiilere göre daha yüksek görelî kredi puanlarına ve daha düşük görelî suç oranlarına sahip olduğunu göstermişlerdir. Walstad vd., (2010:336), bir finansal eğitim programının lise öğrencilerinin kişisel finans bilgileri üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve müfredatın hangi derste ve öğrenci özelliklerine göre kullanıldığına bakılmaksızın puanları arttırdığını bulmuşlardır. Üniversitede alınan finansal eğitim de finansal kapasiteyi artırabilir. Araştırmalar, finansal eğitim kursları alan üniversite öğrencilerinin riskli kredi davranışlarına girme olasılıklarının daha düşük olduğunu göstermiştir (Lyons, 2004:56). Üniversite öğrencilerinden oluşan bir panele dayanan boylamsal bir çalışmada; lise ve kolejlerdeki kişisel finans derslerinin öznel finansal bilgiyle ilişkilendirildiğini (Xiao vd. 2012) ve daha önceki finansal bilgilerin daha sonraki finansal davranışları iyileştirdiğini bulmuşlardır (Xiao vd., 2014:593). Daha önceki finansal çalışmalar ayrıca işyeri finansal eğitiminin tüketici finansal kapasitesi üzerinde olumlu etkileri olabileceği belgelenmiştir. Örneğin, Joo ve Grable (2005:37), işyerinde finansal eğitim alan kişilerin bir emeklilik tasarruf programına sahip olma olasılıklarının daha yüksek olduğunu ve emeklilik tasarruflarının, emeklilik güveniyle olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Benzer şekilde, Kim vd., (2005:92), finansal eğitim çalıştaylarına katılmanın hem çalışanların hem de eşlerinin emeklilik tasarruf planlarına katkılarıyla pozitif ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Bazı araştırmacılar ise, finansal eğitimin, finansal okuryazarlık ve finansal davranış üzerinde çok az veya sınırlı bir etkiye sahip olduğunu belirtmişlerdir. (Xiao ve O'Neill, 2016:712)

Willis (2008:197), finansal okuryazarlık literatürünü gözden geçirmiş ve tüketicilerin finansal okuryazarlık eğitimi almaları yerine, kendilerinin finansal uzmanları olma olasılığı daha düşük olduğu için, tüketicilerin korunmasına daha fazla önem verilmesi gerektiği sonucuna varmıştır. Mandell ve Klein (2009:15), kişisel finans kursu almanın öğrenciler üzerindeki etkilerini bir ila dört yıl sonra incelediler ve kursa gidenlerin almayanlardan daha fazla finansal okuryazar olmadıklarını bulmuşlardır. Gale ve Levine (2011), finansal okuryazarlığı teşvik etmeye yönelik daha önceki çabaların etkinliğini gözden geçirmişler ve - finansal okuryazarlığa yönelik (işveren-temelli, okul-temelli, kredi danışmanlığı veya toplum-temelli) dört geleneksel yaklaşımın hiçbirisinin finansal eğitimin olumlu ve önemli etkileri olduğuna dair güçlü kanıtlar üretmediği - sonucuna varmışlardır.

Günümüzde çeşitli ülkeler finansal eğitim ve finansal okuryazarlık ile ilgilenmektedir. Bu tür bir örnek, 2003 yılında üye devletlerdeki düşük finansal okuryazarlık düzeylerinin bir sonucu olarak bir finansal eğitim projesi başlatan Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD)' nin faaliyetleridir. Uluslararası finansal krizle bağlantılı olarak, ana görevi, bireysel üye devletler için stratejiler üreterek finansal eğitimin önemini yaymak ve desteklemek olan Uluslararası Finansal Eğitim Ağı (INFE) 2008'de benzer bir eğitim projesini uygulamıştır. OECD ayrıca finansal eğitim teriminin tanımını da sunmuştur; "Finansal eğitim, finansal tüketicilerin/yatırımcıların finansal ürünlere ve kavramlara ilişkin anlayışlarını geliştirmek ve bilgi, talimat ve/veya objektif tavsiyeler yoluyla becerilerini ve güvenlerini geliştirmek, finansal risklerin ve fırsatların daha fazla farkına varmak, bilinçli seçimler yapmak, yardım için nereye başvuracaklarını bilmek ve finansal refahlarını iyileştirmek için diğer etkili önlemleri alma sürecidir." (OECD, 2005: 26).

Finansal Eğitim İhtiyacı

Finansal eğitim sorununa ya da finansal yeterliliğe yönelik araştırmaya artan ilginin nedenlerinden birisi, sürekli artan bireysel ve hanehalkı borç seviyeleri olmuştur. Çek Cumhuriyeti'nde mahkeme kararlarına dayanan haciz veya kişisel iflaslarda da benzer durumlar görülmektedir. Bu olguyu ortadan kaldırmanın tek yolu, finansal farkındalığın sadece okullarda değil, halka açık sınıflarda da öncelikle Avrupa Birliği fonlarının desteğiyle uygulanan eğitim yoluyla geliştirilmesidir. Finansal kapasitenin ilk ve orta öğretim programlarına dahil edilmesi, sağlıklı bir borç yükünü önlemenin ve finansal rezervlerin kullanılması ve oluşturulmasının olası bir yolu olduğu öngörülmektedir. (Opletalova, 2015:1178)

Finansal eğitimin ilk ve orta öğretim müfredatına dahil edilmesi ileriye doğru büyük bir adım olmuştur çünkü önleme en etkili önlem gibi görünmektedir. Çocuklar finansal okuryazarlığı, kendi finansal sorumlulukları veya para dünyasıyla ilgili olumsuz deneyimleri yaşamadan öğrenirler. Yetişkin olana kadar finansal sorunları yönetemeyecekler, ancak o zamana kadar olası risklerin farkında olacaklardır. Böylece, finansal eğitim kursları alan nesilleri hayata daha iyi hazırlayacağını ve ancak onlarla birlikte bu alandaki durumun önemli ölçüde düzeltebileceği öngörülmektedir. Ancak; bu iyimser gelişme, finansal eğitim programlarının daha iyi bir finansal bilgiye ve genel olarak daha iyi finansal davranışlara yol açtığına dair kesin bir kanıt bulunmadığını belirten Cleveland Federal Rezerv Bankası araştırmasının bulgularıyla desteklenmemektedir. Araştırma örneklemini kişisel finans veya para yönetimi dersleri almış Amerikalı öğrenciler oluşturmaktadır (Economist, 2013).

Finansal Eğitim Konusundaki Önemli Aşamalar

Finansal okuryazarlığı geliştirmeye yönelik algılanan ihtiyaca yanıt olarak, çok çeşitli özel işletmeler, kar amacı gütmeyen kuruluşlar ve kamu kurumları, finansal eğitim materyalleri ve programları geliştirmişlerdir (Fox vd., 2005:195). Çoğu yetişkinlere odaklanmıştır ve belirli finansal davranışları hedef almıştır (Hilgert vd., 2003:309). Bununla birlikte bazıları da, kişisel finans alanında devlet standartları veya müfredat programları oluşturan eğitim sistemleriyle, gençliğe odaklanmıştır. Örneğin, Ulusal Finansal Eğitim Vakfı, Ekonomik Eğitim Konseyi ve Junior Achievement gibi kar amacı gütmeyen kuruluşların tümü, müfredat materyalleri yayımlayarak, üniversite öncesi öğrencilerin kişisel finans eğitimini geliştirmek için çeşitli adımlar atmışlardır (Lopez-Fernandini ve Murrell 2008). İlginç bir ulusal araştırma dizisi, genellikle olumlu ve önemli olan finansal okuryazarlık üzerindeki kamu programlarının etkilerini araştırmıştır. Araştırmacılar, kişisel finans eğitimi için daha spesifik kamu programlarının, öğrencilerin anlayışı üzerinde daha geniş bir şekilde tanımlanmış olan programlardan daha fazla olumlu bir etkiye sahip olduğunu bulmuşlardır. Buna karşılık, finansal eğitimin finansal bilgi üzerindeki etkilerine odaklanan başka bir ulusal araştırma dizisinde, olumsuz sonuçlara varılmıştır. Bu tür bir çalışmada; 2000'den 2006'ya kadar olan Jump\$tart test puanlarını kullanılarak, lise son sınıf öğrencilerinde - bireysel olarak finans alanında tam dönem lise kursu alan öğrencilerin, sınava giren tüm son sınıf öğrencilerin ortalamasından daha yüksek olmayan ortalama puanlara sahip oldukları bildirilmiştir (Mandell, 2008). Bununla birlikte, bu ulusal test verilerinin finansal eğitimin etkililiğini değerlendirmek için yararlılığı; kurs içeriği, test ölçümü, öğretmen hazırlığı ve eğitim miktarı ile ilgili yetersiz kontroller bulundurması nedeniyle sınırlıdır. Matematik veya fen bilimlerindeki çoğu lise derslerinin aksine, kişisel finans derslerinin içeriğinde yaygın ulusal farklılıklar olabilir ve bu dersler aynı konuları kapsamış olsalar bile her konuya farklı vurgular verebilirler. Test ayrıca, ülke çapındaki kişisel finans kurslarının içeriğiyle yakından eşleşmeyen veya bir kursta fiilen öğretilen konulara uygun vurgulamayı vermeyen sadece otuz bir bilgi ögesi içermektedir. Ayrıca, öğretmenler materyali öğretmek için iyi eğitilmiş olmayabilir veya bir dönem boyunca verilen eğitim miktarındaki farklılıklar olabilir bu nedenlerle ulusal bir örneklemdeki eğitimin kalitesi ve miktarı değişebilir. Son bir problem de, test verilerinin, kişisel finans eğitiminden kaynaklanan değişiklikleri değerlendirmek için finansal bilginin başlangıç seviyesini ölçmemesidir. (Walstad vd., 2010:338)

Bu sınırlamaların üstesinden gelmenin bir yolu, içeriğin iyi tanımlanmış ve standartlaştırılmış olması için değerlendirmeyi belirli bir finansal eğitim müfredatına odaklamaktır. Bu türden daha önceki ve daha kapsamlı değerlendirme çalışmalarından birisi, Liseler için Mali Planlama Programına (HSFPP)

odaklanmıştır (Danes vd., 1999:25). araştırması; sınıf eğitimlerinin sonunda ve üç ay sonra programın finansal bilgi, finansal davranışlar ve finansal öz-yeterlik üzerinde olumlu ve anlamlı etkiler getirdiğini bulmuştur. Finansal eğitimde program değerlendirmelerine ilişkin kapsamlı bir incelemede bu çalışma tartışılmış ve incelemenin yazarları; “Maalesef, bu türden titiz değerlendirmeler ve raporlamalar günümüzde okul ortamında sunulan çeşitli programların bir parçası değildir” şeklinde görüş belirtmişlerdir (Fox vd., 2005: 200). Liseler için Mali Planlama Programı (HSFPP) çalışmasında ve 2003-2004'te toplanan verileri kullanan daha sonra, Danes ve Haberman (2007:48) tarafından gerçekleştirilen bir HSFPP çalışmasında kullanılan finansal bilgi ölçüsü vurgu davranış değişikliği üzerinde olduğundan ve yalnızca birkaç madde içerdiğinden sübjektif çalışmalardır. Öğrenci bilgilerinin değerlendirilmesinde, öğrencilerden son test temelinde ve ardından geriye dönük olarak daha önceki test temelinde üç konudaki bilgilerinin öz-değerlendirmelerini yapmalarını istenmiştir; krediyle satın alma maliyeti; araba sigortası satın alma ve yatırımlar. Örneğinden veri toplamak için de aynı üç anket ögesi ve test prosedürü kullanılmıştır, ancak “istekler ve ihtiyaçlar farkı” üzerine dördüncü bir bilgi ögesi eklenmiştir. Bu anket maddeleri öğrencilerin - müfredat uygulanmadan önce ve müfredat uygulandıktan sonra - finansal konular hakkında bildiklerini düşündükleri konulara ilişkin algılarındaki değişiklikler hakkında faydalı bilgiler sunuyordu. Bununla birlikte, bu çalışma; Jump\$art anketi veya diğer benzer başarı testleri gibi bir başarı testindeki madde yanıtlarında gösterildiği gibi, öğrencilerin mali konulara ilişkin bilgilerinin veya anlayışlarının doğru veya yanlış olup olmadığına ilişkin test verilerini sağlamak için tasarlanmamıştır. MoneyTalks'ın etkililiğini değerlendiren bir başka çalışma: Dinlemeli miyim? lise gençleri müfredatını kapsıyordu (Varcoe vd., 2005:63). Söz konusu çalışmada; Kaliforniya'nın dört ilçesindeki bir grup öğrenciden altı aylık bir süre boyunca ön-test ve son-test verileri, toplanmıştır. Bilgi seviyeyi ölçüsünün öz-algılanmasına ilave olarak, bu çalışma, on dokuz doğru-yanlış sorusundan oluşan bir finansal bilgi testini de içermektedir. Finansal bilgi testi; istatistiksel olarak anlamlı bir artış göstermiştir. Ancak çalışma, bu testin güvenilirliği veya geçerliliği hakkında çok az bilgi sağlamıştır. Ayrıca testte, dört-seçenekli çoktan seçmeli maddeler yerine doğru-yanlış maddelerinin kullanılması tahmin etme düzeyini artırmıştır. Ayrıca karşılaştırma amacıyla kullanılabilecek bir kontrol grubu öğrencileri de bulunmamaktadır.

Çeşitli değerlendirme çalışmalarında, Ekonomik Eğitim Konseyi tarafından lise öğrencileri ve alt sınıf seviyeleri için yayınlanan bir kişisel finans ve ekonomi müfredatı olan Yaşam İçin Finansal Uygunluk - (FFL) - etkinliği araştırılmıştır (Morton ve Schug, 2001). Bu müfredatın değerlendirme açısından avantajlarından birisi, öğrenci başarısını ölçmek için güvenilir ve geçerli testler olmasıdır. Lise

seviyesi için, Walstad ve Rebeck (2005), genel içeriğe ve FFL müfredatında sunulan beş finansal eğitim temasına dayalı olarak lise öğrencilerinin finansal bilgilerini değerlendirmek için elli-maddelik çoktan-seçmeli bir test geliştirmiştir. Testlerin güvenilirliği % 86 olmuştur, bu da test maddeleri arasında yüksek derecede iç tutarlılık olduğunu göstermiştir. Testin içerik geçerliliği, Jump\$tart Coalition tarafından yayınlanan kişisel finans alanındaki ulusal standartlara dayanıyordu. Testin yapı geçerliliği, üç eyaletteki FFL müfredatını kullanmak üzere eğitilmiş lise öğretmenleri tarafından değerlendirilmiştir. Sonuçlar, FFL eğitilmiş öğretmenlerle FFL eğitimi alan lise öğrencilerinin, kontrol grubundaki öğrencilere göre daha yüksek test puanları elde ettiğini göstermiştir. FFL eğitiminin olumlu sonuçları; cinsiyet, ırk ve etnik köken, gelir ve topluluk türü gibi diğer faktörler hesaba katıldıktan sonra bile elde edilmiştir (Walstad ve Rebeck 2005). Başka bir kapsamlı çalışmada; doğu Kentucky'de lise, ortaokul ve ilkokul sınıflarında FFL müfredatının etkililiği değerlendirilmiştir (Harter ve Harter 2009:20). Araştırmacılar Lise analizinde, üç FFL teması (tasarruf, harcama ve kredi ve para yönetimi) için lise FFL testindeki test maddelerini kullanmışlardır (Walstad ve Rebeck 2005).

Ayrıca, FFL materyallerinin kullanımına ilişkin bir çalışmaya katılmaları için öğretmenleri görevlendirmişlerdir. Görevlendirilen öğretmenler, çalışmaya katılmadan önceki sömestrde, FFL müfredatını içermeyen finansal eğitim materyallerini kullanarak, öğrencilerine eğitim-sonrası son-test uygulamışlardır. Çalışmaya katıldıktan ve FFL müfredatı öğretildikten sonra öğretmenler; öğrencilerine ön-test ve son-test uygulamışlardır. FFL test ortalamalarındaki artışlar ön-testten son-teste kadar anlamlı ve pozitif olmuştur. Genel öğrenci becerisini, sınıf seviyesini, cinsiyet ve ırkı kontrol eden bir Sıradan En Küçük Kareler regresyonu, diğer finansal eğitim müfredatlarıyla öğretilen öğrencilere kıyasla, FFL öğrencilerinin test puanlarında pozitif ve anlamlı bir gelişme göstermiştir. Başka bir FFL çalışmasında; Georgia'da ekonomi alanında devlet tarafından zorunlu kılınan bir kurs-sonu sınavına giren öğrenciden alınan verileri kullanılmıştır (Swinton vd., 2007:63). Bu çalışmada; bir FFL çalışmaya öğretmen katılımının öğrenci test puanlarına yaptığı katkı değerlendirilmiştir. Çalışmada; okullar arasındaki farklılıkları kontrol etmek için sabit-etkili bir regresyon belirlenmiştir ve ayrıca cinsiyet, ırk ve etnik köken, engellilik ve test yılı gibi öğrenci özellikleri de kontrol edilmiştir. Sonuçlar, zorunlu ekonomi testinde öğretmenleri bir FFL çalışmaya katılmış lise öğrencilerinin bu tür bir eğitim almayan öğretmenlerin öğrencilerinden ortalama olarak önemli ölçüde daha yüksek puanlar aldıklarını göstermiştir. Bu olumlu bulgular FFL öğretmen eğitiminin değerlendirilmesi için bir öngörü sağlasa da, çalışmanın amacı FFL müfredatının veya onun öğrenci öğrenimi üzerindeki etkilerinin bir değerlendirmesi değildir. Bilgi testi aynı zamanda minimum kişisel finans içeriği dahil edilerek yalnızca ekonomi içeriğine odaklanmıştır; bu nedenle,

test verileri, öğrencilerin genel olarak kişisel finans hakkında veya kişisel finans alanındaki farklı konular hakkında bildiklerinin analizine olanak sağlamamaktadır. Daha önceki çalışmaların bu odaklı incelemesinden de anlaşılacağı gibi, lise gençliği için bir finansal eğitim programının etkinliğini değerlendirmek, içerik, sunum, ölçüm, tasarım ve analize dikkat etmeyi gerektirmektedir. (Walstad vd., 2010:341)

Finansal Eğitimin Rolü

Son on yılda, bir grup önemli ampirik araştırma, eğitim ve finansal bilgi eksikliğinin, bireylerin emeklilik için yeterince tasarruf edememesine, riskli veya aşırı güvenli varlıklara aşırı yatırım yapmasına, belirli vergi avantajlarından yararlanamamasına, maliyetli ipotek kredilerini yeniden finanse etmek yerine elde tutmalarına veya hatta formal finans sektörünün tamamen dışında kalmayı seçmelerine, yol açabileceğini belirtmektedir. Bu araştırmalar, bu tür davranışların, finansal kararlar alma sürecinin giderek daha karmaşık hale geldiği inancına dayandığını öne sürmektedir. Aynı zamanda, ekonomik ve demografik ortamdaki kapsamlı değişikliklerin bir sonucu olarak, bireyler kendi finansal kararlarından ve bu kararların uzun vadedeki sonuçlarından giderek daha fazla sorumlu hale gelmişlerdir. Kamu emeklilik planlarındaki değişiklikler, krediye erişimin kolaylaşması, ortalama yaşam süresinin artması, sağlık sigortasının mali maliyetinin artması, ürün ve hizmetlerin erişilebilirliğindeki ve karmaşıklığındaki genel bir artış ve bir dizi başka faktör; bireysel emeklilik sigortası yaptırap yaptırmamak, ne kadar tasarruf etmek gibi kararların ağırlığını bireye yüklemiştir.

ABD Hazine Bakanlığı (2007) yakın zamanda finansal okuryazarlığı, ömür boyu finansal refah için finansal kaynakları etkin bir şekilde yönetmek için bilgi ve becerileri kullanma yeteneği olarak tanımlamıştır. Bu nedenle finansal eğitim, finansal bilgileri işleme ve etkili kararlar alma kapasitesiyle yakından ilişkili görülmektedir. Mevcut kanıtların çoğu, genel olarak, dünya çapında finansal eğitim seviyesinin, daha savunmasız gruplar, çok düşük eğitim veya gelir düzeyine sahip olanlar özellikle - ABD'de, Hispanikler ve Afro-Amerikalılar arasında çok daha az olduğunu doğrulamaktadır. (Hung vd., 2009). Bu gruplardaki finansal eğitim eksikliğinin ekonomik etkilerin ötesine geçerek sağlık, genel refah ve yaşam memnuniyeti üzerinde olumsuz sonuçlar doğurduğu kanıtlanmıştır (Kim vd., 2003:75). Bu ilişki göz önüne alındığında, son yıllarda hükümetler tarafından daha fazla finansal katılımı teşvik eden ve optimal finansal kararlara yol açan finansal eğitim programlarının tasarımı ve uygulanması için örneğin Birleşik Krallık'ta (De Meza vd., 2008), Meksika'da (Banamex ve UNAM, 2008) ve Amerika Birleşik Devletleri'nde (Hung vd., 2009) – artan bir talep olmuştur. Bu nedenle, son on yılda

genel nüfusa mali ve ekonomik eğitim sağlamak için oluşturulan kamu tarafından finanse edilen çok çeşitli programların ortaya çıktığı görülmüştür (Lyons, 2005).

Bu tür programların tanıtılması, amacı toplumdaki finansal eğitim düzeylerini ölçmek ve bu tür finansal eğitim programlarının bireylerin finansal davranışları üzerindeki etkisini değerlendirmek olan yeni bir literatürün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu ampirik çalışmaların çoğu, bir anket metodolojisi ve/veya deneysel ekonomi faaliyetleri kullanmaktadır. Artan eğitim ve finansal bilgilere erişimin, daha sonra yaşam döngüsü modellerine ve rasyonel beklentiler varsayımına dayalı olarak optimal tasarruf ve yatırım kararları veren daha bilgili bireyler ürettiği varsayılmaktadır. Ayrıca, bu çalışmalarda; yaşam-döngüsü teorilerinin emeklilik, tüketim ve tasarrufla ilgili en uygun kararları incelemek için teorik bir çerçeve sağladığı öne sürülmektedir. Ancak, bu tür finansal kararları doğru bir şekilde analiz edebilmek için, bu çerçevenin aynı zamanda bireylerin finansal eğitim eksikliğinden kaynaklanan sınırlamaların da hesaba katılması gerektiği savunulmaktadır.

Büyüyen bu literatürün sonuçları oldukça çelişkili ve oldukça yetersiz görünmektedir. Bir yandan, finansal eğitimin araçların finansal karar verme sürecini geliştirdiğini gösteren birçok çalışma bulunmaktadır. Örneğin, Chan ve Stevens'in (2004:1307) bireylerin çalışmaya devam bireylerin subjektif beklentilerine ilişkin tekrarlanan gözlemleri içeren çalışmaları ve Yıllık Sosyal Güvenlik Bildirimlerine dayalı olarak çeşitli yaş gruplarındaki işçilerin tahmini kazançları hakkındaki bilgilerini kullanan Mastrobuoni'nin (2009) açıklamaları emeklilik sistemleri ve sosyal güvenlik hakkında daha fazla bilginin emeklilik kararlarını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Staten vd., (2002) benzer şekilde kredi danışmanlığı müşterilerini 3 yıl boyunca takip etmiş ve 3 yıl boyunca kredi danışmanlığı programlarına katılan bireylerin borçlarını azaltabildiklerini ve kredi kartı işlemlerini iyileştirebildiklerini göstermişlerdir. Benzer şekilde Hirad ve Zorn (2001), konut kredisi başvurusunda bulunmayı planlayan ve evini satın almadan önce kredi danışmanlığı alan bireylerin, bunu yapmayanlara göre daha düşük bir temerrüt oranına sahip olduklarını göstermişlerdir. Clark vd., (2006:45), mali seminerlerin tasarruf davranışı üzerindeki etkisini değerlendirmek için üç anket kullanmıştır. Elde ettikleri sonuçlar, finansal eğitimin, finansal konuların anlaşılmasını geliştirerek veya örneğin yeni yatırım alternatifleri gibi daha fazla ve daha iyi seçenekler sunarak bireylerin emekliliklerini nasıl planladıkları konusunda önemli değişiklikler üretebileceklerini göstermiştir.

Öte yandan, son zamanlarda başka bir çalışma grubu, finansal eğitimin ve finansal bilginin bireylerin finansal davranışlarını gerçekten etkileyip etkilemeyeceği konusunda yoğun bir tartışma başlatmıştır (Duflo ve Saez, 2003:815, Cole ve Shastri, 2009). Bazı çalışmalarda; çoğu durumlarda, finansal

eğitimin mevcudiyetine rağmen; paralel olarak - sürekli yüksek borç oranları ve bunun olası olumsuz yansımalarının - daha yüksek temerrüdün, daha düşük tasarruf oranlarının ve emeklilik için daha az finansal planlama seviyelerinin ısrarla - devam ettiği gösterilmiştir. Anketlerden ve deneysel çalışmalardan elde edilen ampirik kanıtlar, genellikle bireylerin bu bilgilere çok az dikkat ettiğini ve onu işleme kapasitelerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. (Garcia, 2013:303)

Ampirik literatürün çoğu, finansal eğitimin özellikle kısa vadede davranış değişikliklerine dönüşmediği sonucuna varmıştır (Duflo ve Saez, 2003; Holm ve Rikhardsson, 2006; Booij ve ark., 2008). Lusardi, bireylerin finansal karar verme becerilerini geliştirmek için finansal karar verme sürecinin basitleştirilmesi ve bilgi işlemenin önündeki engellerin - örneğin mevcut seçeneklerin sayısını daraltarak - azaltılması gerektiği sonucuna varmıştır. Temelde, kendisinin de işaret ettiği gibi, daha önce psikoloji ve finans araştırmalarında bahsedildiği gibi, sorun bireylerin sınırlı akılclığını hesaba katma meselesidir. Ayrıca, örneğin yalıtılmış bir seminerde veya kursta verilen bilgilerin, en azından kısa vadede, finansal davranışları değiştirmede olduğu için, bilgi aktarımı için daha etkili modeller arama ihtiyacını dile getirmiştir.

Sınırlı rasyonellik konusunda, Iyengar vd., (2004), fazla bilginin kişiyi finansal kararlar veremez hale getirebileceğini göstermiştir. Yazarlar bunu, çok çeşitli fonlar sunan planlara katılım olasılığını inceleyerek ve daha az fon içeren planların daha yüksek katılım oranına sahip olduğunu bularak göstermişlerdir. Kontrollü bir ortamda bilginin etkisini inceleyen bir çalışma olan Lacko ve Pappalardo (2004), aynı çizgide, bir ipotek sözleşmesine fazladan bilgi eklemenin ipotegin gerçek toplam maliyeti hakkında daha fazla kafa karışıklığına yol açtığını göstermiştir. Elde ettikleri sonuçlar, kendilerine iki farazi ipotek kredisi hakkında maliyet bilgisi gösterilen ve ardından bir dizi soru sorulan yaklaşık 500 yeni ipotek müşterisinin davranışına dayanmaktaydı. Lusardi'nin bulgularına uygun olarak, Birleşik Krallık'ta finansal kapasitenin geliştirilmesinden sorumlu olan Finansal Hizmetler Otoritesi (FSA) tarafından yaptırılan bir çalışmada, De Meza vd., (2008), finansal eğitim ve öğretim programlarının iyi finansal kararlara yol açma derecesini değerlendirmek için davranışsal ekonomi ve finans literatürünün ayrıntılı bir incelemesini tamamladılar. Finansal eğitim ve öğretim programlarının, bireyleri finansal ürünlerle ilgili iyi kararlar almaya teşvik etmek için çok az katkıda bulunduklarını gösterdiler. Eğitim ve iyi finansal kararlar arasındaki potansiyel ilişki üzerine ampirik ve teorik çalışmaların gözden geçirilmesi, daha bilgili bireylerin daha iyi kararlar verdiği fikrini sorgulamaktadır. Bunun yerine, bir bütün olarak bakıldığında, bu çalışmalar, bireylerin finansal yeteneklerindeki farklılıkların altında yatan şeyin finansal bilgilerdeki farklılıklardan ziyade psikolojik farklılıklar olduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle, bireylerin finansal davranışları, sahip

oldukları bilgi ve becerilerden veya bunları nasıl kullanmaya karar verdiklerinden çok, psikolojik özelliklerine bağlıdır. De Meza vd., göre, finansal karar vermeyle alakalı görünen temel bilişsel önyargılar: savsaklama, kayıptan ve pişmanlıktan kaçınma, zihinsel muhasebe, statüko önyargısı ve karmaşık ve aşırı bilgiyi işleme zorluğudur.

Yazarlar, Lusardi'ninkine benzer çeşitli tavsiyeler ile konuyu kapattılar. Bazı uygun finansal kuralların mümkün olan en geniş şekilde yayılmasını önerdiler. Bu tür bilgiler, tavsiyenin altında yatan mantığı değil, gelecekte önemli anlarda davranışları etkileyebilecek kolayca sindirilebilir sloganların sunulmasını vurgulayacaktır. Öte yandan, değişimi etkilemede psikolojik faktörlerin önemi göz önüne alındığında, kişiselleştirilmiş danışmanlığın, sınırlı bir süre boyunca izole edilmiş bilgi veya pasif eğitim sağlayan yöntemlerden daha olumlu değişim yaratmada daha etkili olacağı görülmektedir.

Finansal eğitim programlarının etkisinin, bir kişinin okullarda sunulan zorunlu programlar gibi birkaç yıl boyunca finansal eğitim alması durumunda istatistiksel olarak daha anlamlı olduğu gösterilmiştir (Berheim vd., 2001). Bununla birlikte, bu yazarlar, finansal eğitimin bir bireyde aşırı güveni beslediği zaman ters tepebileceğini de göstermişlerdir. Bu bulguyla tutarlı olarak Willis (2008), ampirik kanıtlara dayanarak, finansal dolandırıcılık kurbanlarının ortalamanın üzerinde bir finansal eğitime sahip olma eğiliminde olduğu sonucuna varmıştır.

Finansal Eğitimin Etkisi

Finansal eğitim sunan kuruluşların karşılaştığı ortak zorluk, programlarının bir fark yarattığını gösterme ihtiyacıdır. Çoğu için bu, programın değerlendirme bileşeninden gelmektedir. Finansal eğitim programlarının kalıcı etkisini gösteren kanıtlar tutarsız görünmektedir (Anthes ve Most, 2000:130) ve temkinli bir iyimserlikle ele alınmalıdır (Todd, 2002: 6). Daha önce tartışılan programların çoğuna göre, Vitt ve ark., (2000), acil program müdahale önlemlerinin yaygınlığını ve program etkisinin takip önlemlerini tartışmaktadır. Anlık program yanıtları, katılımcı memnuniyet düzeylerini ve bilgide kendileri tarafından bildirilen artışları göstermektedir ve Vitt vd., tarafından incelenen programın bir parçası olmuştur.

Lise finansal eğitimine kıyasla, işyeri finansal eğitim çalışmalarının daha yaygın ve inandırıcı olduğu görünmektedir (Todd 2002). Artan tasarruf oranlarının genellikle işyeri finansal eğitiminin sonucu olduğu bulunmuştur (Bernheim ve Garrett 2003; Todd 2002). Gönüllü tasarruf programlarına katılım ve katkılar, işyerinde sunulan emeklilik seminerlerine katılan çalışanlar arasında daha yüksek olmasına rağmen, ancak etkisi, yüksek ücret alan çalışanlara göre,

yüksek ücret ödenmeyen çalışanlar arasında daha güçlü olmuştur (Bayer vd., 1996).

Bernheim ve Garrett (2003), işverenleri finansal eğitim veren kişiler için medyan tasarruf oranlarının daha yüksek olduğunu bulmuşlardır. Bu çalışma, işyeri tasarrufu ve emeklilik planlarından ayrı olan tasarrufları açıklamaktadır. Daha önceki program değerlendirmelerinin önemli bir eksikliği, iş yeri (örneğin, emeklilik planları) ile hanehalkı tasarruf davranışları arasında ayırım yapmamasıdır (Todd 2002). Yeni bir davranışsal ekonomi çalışmasında, çalışanlara, çalışanların gelecekteki ücret artışlarının bir kısmını tasarruf etmelerini gerektiren bir program olan Yarın Daha Fazla Tasarruf Edin programı tanıtılmıştır (Thaler ve Bernatzi 2001). Program katılımcılarının çoğu, üçüncü bir maaş zammı döngüsü aracılığıyla programa bağlı kalmışlar ve ortalama tasarruf oranı yükselmiştir.

Ev sahibi olma eğitimi veya tasarruf programları gibi hedeflenen programlardan elde edilen kanıtlar çoğunlukla finansal eğitimin olumlu rolünü desteklemektedir. Örneğin, Rutgers Cooperative Extension, Money 2000'in parasal etkisine ilişkin altı aylık bir takip çalışması yürütmüştür. Sonuçlar bir kontrol grubuyla karşılaştırılmasa da, katılımcılar tasarruflarını artırmışlar ve borçlarını azaltmışlardır (O'Neill, 2001).

Tüketici borcu ile ilgili olarak, danışmanlık ve eğitimin etkinliği umut verici görünmektedir. Bir Ulusal Kredi Danışmanlığı Vakfı raporu, finansal danışmanlık alan bireylerin üç yıllık bir dönemdeki kredi performansını, danışmanlık hizmeti almayan bireylerden oluşan bir grupla karşılaştırmıştır (Staten vd., 2002). Danışmanlık almayan borçlularla karşılaştırıldığında, danışmanlık alan borçluların yarısından fazlası banka kartı risk puanlarını artırmış ve çoğunluğu hesap sayısını, toplam borçlarını ve temerrütlerini azaltmıştır.

Freddie Mac tarafından yapılan bir araştırma, ipotek sahiplerine danışmanın etkinliğini göstermiştir. Ev satın almadan önce danışmanlık hizmeti alan borçluların ortalama ipotek temerrüdü oranları, danışmanlık hizmeti almayan ev sahiplerin ipotek temerrüdü oranlarından daha düşük olmuştur (Hirad ve Zorn 2001).

Eğitimciler ve değerlendiriciler için bir başka zorluk da, sunulan programın uygun süresine ilişkin kanıtların belirlenmesidir. Bireysel Gelişim Hesaplarının Amerikan Rüyası Gösterimi programına katılanlar finansal eğitim almışlardır. Bu programlama çabasından elde edilen kanıtlar, genel finansal eğitimin program katılımcılarının tasarruf düzeyleri üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu göstermiştir (Schreiner vd., 2002). Bununla birlikte, daha ayrıntılı analiz, birkaç saatlik eğitimin tasarrufları artırdığını, kısa süreli eğitimin hiçbir etkisinin

olmadığını göstermiştir, bu sonuç daha ayrıntılı değerlendirme araştırmalarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. (Fox vd., 2005:202)

Eğitimciler için daha acil bir zorluk, kalıcı olan program etkilerinin yalıtılmasıdır. Programlar sıklıkla anlık faydaları ölçmektedir ve uzun-vadeli faydaların kanıtlarına hala ihtiyaç bulunmaktadır (Braunstein ve Welch, 2002). Program eğitiminden elde edilen bilgi ile deneyim veya davranışlar arasında bağlantı kuran çalışmalar da yapıcı olacaktır (Hogarth ve Hilgert 2002; Hopley 2003).

SONUÇ

Finansal eğitim, politika forumlarında her zaman hararetli tartışmalara yol açmaktadır. Araştırmacıların çoğu, bu programlar aracılığıyla toplumun mali becerilerini geliştirme potansiyeli konusunda heyecanlı olsalar da, son zamanlara kadar bunları destekleyen kesin kanıtlar çok azdı. Neyse ki, finansal eğitime ilişkin ulusal stratejiler kapsamında uygulanan programların artan oranı, deneysel çalışmaların mevcudiyetine katkıda bulunmuştur. Bu stratejilerin geliştirilmesi ve uygulanması, genellikle okullarda finans derslerinin verilmesini savunan gençlere özel bir önem vermiştir.

Gençlere yönelik finansal eğitim programlarının, finansal bilgi ve davranışların yanı sıra finansal davranışlarla ilgili tercihler ve kişilik özellikleri üzerinde de oldukça büyük ve güçlü etkileri bulunmaktadır. Finansal okuryazarlık üzerindeki etkileri dikkat çekicidir ve akademik performansı iyileştirmeyi amaçlayan başarılı eğitim müdahalelerinin etki büyüklüğünü ikiye katlama eğilimindedir. Bu büyük ortalama etki büyüklüğü, neredeyse tamamen zorunlu bir ders gerekliliğini içeren sunum modellerinden kaynaklanmaktadır; bu da öğrencilerin dersleri yüksek riskli materyal olarak algılamasının, gönüllü programlara kıyasla öğrenmeyi daha iyi desteklediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Anthes, W. L. ve Most, B. W. (2000). "Frozen in the Headlights: The Dynamics of Women and Money". *Journal of Financial Planning*, 13 (9), 130–142.
- Banamex-Unam. (2008). *Encuesta de Cultura Financiera en Mexico*.
- Bayer, P. J., Bernheim, B. D. ve Scholz, J. K. (1996). *The Effects of Financial Education in the Workplace: Evidence from a Survey of Employers*. Working Paper 5655. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Bernheim, B., Garrett, D. ve Maki, D. (2001). "Education and saving: the long-term effects of high school financial curriculum mandates". *Journal of Public Economics*, 80, 435–465.
- Bernheim, B. D. ve Garrett, D. M. (2003). "The Effects of Financial Education in the Workplace: Evidence from a Survey of Households". *Journal of Public Economics*, 87 (August), 1487–1519.
- Booij, A.S., Leuven, E. ve Oosterbeek, H. (2008). *The role of information in the take-up of student loans*. Tinbergen Institute Discussion Paper No. TI 2008-039/3.
- Braunstein, S. ve Welch, C. (2002). "Financial literacy: an overview of practice, research, and policy". *Federal Reserve Bulletin*, 88, 445–457.
- Brown, A.M., Collins, J.M., Schmeiser, M.D. ve Urban, C. (2014). *State Mandated Financial Education and the Credit Behavior of Young Adults*. Divisions of Research & Statistics and Monetary Affairs Federal Reserve Board, Finance and Economics Discussion Series, (2014- 68), Washington, DC.
- Chan, S. ve Stevens, A.H. (2004). "Do changes in pension incentives affect retirement? A longitudinal study of subjective retirement expectations". *Journal of Public Economics* 88(7–8), 1307–1333.
- Clark, R.L., D’ambrosio, M.B., McDermed, A.A. ve Sawant, K. (2006). "Retirement plans and saving decisions: the role of information and education". *Journal of Pension Economics and Finance* 5(01), 45–67.
- Cole, S. ve Shastry, G.K. (2009). *Smart money: the effect of education, cognitive ability, and financial literacy on financial market participation*. Working Paper 09–071, Harvard Business School, Boston, MA.
- Collins, J.M., O’Rourke, C.M. (2010). "Financial Education and Counselling- Still Holding Promise". *The Journal of Consumer Affairs*, 44(3), 483–498.
- Danes, S., Huddleston-Casas, C. ve Boyce, L. (1999). "Financial planning curriculum for teens: impact evaluation". *Financial Counseling and Planning*, 10, 25–37.

- Danes, S. M., ve Haberman, H. R. (2007). "Teen Financial Knowledge, Self-Efficacy, and Behavior: A Gendered View". *Journal of Financial Counseling and Planning*, 18 (2), 48–60.
- De Meza, D., Irlenbusch, B. ve Reyniers, D. (2008). Financial capability: a behavioural economics perspective. *Consumer research* 69, The Financial Services Authority.
- Duflo, E.ve Saez, E. (2003). "The role of information and social interactions in retirement plan decisions: evidence from a randomized experiment". *Quarterly Journal of Economics* 119, 815–842.
- Economist (2013). Teacher, leave them kids alone. *Economist*. <http://www.economist.com/news/finance-and-economics/21571883-financialeducation-has-had-disappointing-results-past-teacher-leave-them>.
- Fox, J., Bartholomae, S. ve Lee, J. (2005). "Building the Case for Financial Education". *Journal of Consumer Affairs*, 39(1), 195–214.
- Gale, W.G. ve Levine, R. (2011). Financial Literacy: What Works? How Could It Be More Effective? How Could It Be More Effective? Center for Financial Security at Boston College, Chestnut Hill, MA. URL <http://crr.bc.edu/wp-content/uploads/2011/03/FSP-2011-1.pdf>
- Garcia, M.J.R. (2013). "FINANCIAL EDUCATION AND BEHAVIORAL FINANCE: NEW INSIGHTS INTO THE ROLE OF INFORMATION IN FINANCIAL DECISIONS", *Journal of Economic Surveys*, 27(2), 297–315.
- Harter, C. L., ve Harter, J. F.R. (2009). "Assessing the Effectiveness of Financial Fitness for Life in Eastern Kentucky". *Journal of Applied Economics and Policy*, 28 (1), 20–33.
- Hastings, J.S., Madrian, B.C. ve Skimmyhorn, W.L. (2013). "Financial Literacy, Financial Education and Economic Outcomes". *Annual Review of Economics*, 5, 347-373.
- Hilgert, M., Hogarth, J. ve Beverly, S. (2003). "Household financial management: the connection between knowledge and behavior". *Federal Reserve Bulletin*, 89, 309–322.
- Hirad, A. ve Zorn, P.M. (2001). A little knowledge is a good thing: empirical evidence of the effectiveness of pre-purchase homeownership counseling. Low-Income Homeownership Working Paper Series. LIHO01.4. Cambridge, MA: Joint Center for Housing Studies, Harvard University. Available at [http:// www.jchs.harvard.edu/publications/homeown/liho01-4.pdf](http://www.jchs.harvard.edu/publications/homeown/liho01-4.pdf)

- Hogarth, J. M. ve Hilgert, M. A. (2002). Financial Knowledge, Experience and Learning Preferences: Preliminary Results from a New Survey on Financial Literacy. Consumer Interests Annual, 48. <http://www.consumerinterests.org/public/articles/FinancialLiteracy-02.pdf>
- Holm, C. ve Rikhardsson, P. (2006). Experienced and novice investors: does environmental information influence on investment allocation decisions? Financial Reporting Research Group Working Papers R-2006-02, University of Aarhus, Aarhus School of Business, Department of Business Studies.
- Hopley, V. (2003). Financial Education: What Is It and What Makes It So Important? Community Reinvestment Report. Federal Reserve Bank of Cleveland (Spring), 1-12.
- Hung, A.A., Meijer, E., Mihaly, K. ve Yoong, J. (2009). Building Up, Spending Down: Financial Literacy, Retirement Savings Management, and Decumulation. Santa Monica, CA: RAND Corporation, WR-712. Available at http://www.rand.org/pubs/working_papers/WR712/
- Iyengar, S.S., Jiang, W. ve Huberman, G. (2004). How Much Choice is Too Much? Contributions to 401(k) Retirement Plans. In O.S. Mitchell and S. Utkus (eds.), Pension Design and Structure: New Lessons from Behavioral Finance (pp. 83-95). Oxford: Oxford University Press.
- Joo, S. ve Grable, J. (2005). "Employee education and the likelihood of having a retirement savings program". Journal of Financial Counseling and Planning, 16, 37-49.
- Kaiser, T., Lusardi, A., Menkhoff, L., ve Urban, C. (2022). "Financial education affects financial knowledge and downstream behaviors". Journal of Financial Economics, 145, 255-272.
- Kim, J., Garman, E.T. ve Sorhaindo, B. (2003). "Relationships among credit counseling clients' financial well-being, financial behaviors, financial stressor events, and health". Financial Counseling and Planning 14(2), 75-87.
- Kim, J., Garman, E. ve Quach, A. (2005). "Workplace financial education participation and retirement savings by employees and their spouses". Journal of Personal Finance, 4, 92-108.
- Lacko, J. ve Pappalardo, J. (2004). The effect of mortgage broker compensation disclosures on consumers and competition: a controlled experiment. Federal Trade Commission Bureau of Economics Staff Report.
- Lopez-Fernandini, Alejandra, ve Karen Murrell. (2008). The Effectiveness of Youth Financial Education. Washington, DC: New America Foundation. http://www.newamerica.net/publications/policy/effectiveness_youth_financial_education 1

- Lusardi, A. (2019). "Financial Literacy and the Need For Financial Education: Evidence and Implications". *Swiss Journal of Economics and Statistics*, 155(1), <https://doi.org/10.1186/s41937-019-0027-5>
- Lyons, A. (2004). "A profile of financially at-risk college students". *The Journal of Consumer Affairs*, 56–80.
- Lyons, A.C. (2005). "Financial education and program evaluation: challenges and potentials for financial professionals". *Journal of Personal Finance* 4(4), 56–68.
- Mandell, L. (2008). "Financial Education in High School. In *Overcoming the Saving Slump: How to Increase the Effectiveness of Financial Education and Saving Programs*, edited by Annamaria Lusardi (257–279). Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Mandell, L. ve Klein, L. (2009). "The impact of financial literacy education on subsequent financial behavior". *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20, 15–24.
- Martin, M. (2007). *A Literature Review on the Effectiveness of Financial Education*. Federal Reserve Bank of Richmond, Richmond, VA. URL <http://finalist-project.eu/Portals/0/A%20Literature%20Review%20on%20the%20Effectiveness%20of%20Financial%20Education.Pdf>
- Mastrobuoni, G. (2009). *The role of information for retirement behavior: evidence based on the stepwise introduction of the social security statement*. Working Papers, Center for Retirement Research at Boston College, Center for Retirement Research.
- McCormick, M. (2009). "The effectiveness of youth financial education: a review of the literature". *Journal of Financial Counseling and Planning*, 20, 70–81.
- Morton, J. S., ve Schug, M. C. (2001). *Financial Fitness for Life: Teacher Guide, Grades 9–12*. New York: Council for Economic Education.
- OECD (2005). *Improving Financial Literacy: Analysis of Issues and Policies*, OECD Publishing. doi: 10.1787/9789264012578-en.
- OECD. (2015). *National Strategies for Financial Education*. OECD/INFE Policy Handbook.
- O'Neill, B. (2001). *Money 2000 TM program impact report*. <http://www.rec.rutgers.edu/money2000>
- Opletalova, A. (2015). "Financial education and financial literacy in the Czech education system". *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 171, 1176 – 1184.

- Schreiner, M., Clancy, M. ve Sherraden, M. (2002). *Saving Performance in the American Dream Demonstration*. St. Louis, MO: Center for Social Development, Washington State University.
- Staten, M.E., Elliehausen, G. ve Linquist, E.C. (2002). The impact of credit counseling on subsequent borrower credit usage and payment behavior. Credit Research Center Monograph #36, Georgetown University. Available at <http://www.msb.georgetown.edu/prog/crc/pdf/M36.pdf>
- Swinton, J. R., De Berry, T. W., Scafidi, B. ve Woodard, H. C. (2007). "The Impact of Financial Education Workshops for Teachers on Students' Economic Achievement". *The Journal of Consumer Education*, 24, 63–77.
- Tennyson, S. ve Nguyen, C. (2001). "State curriculum mandates and student knowledge of personal finance". *Journal of Consumer Affairs*, 35, 241–262.
- Thaler, R. H. ve Bernatzi, S. B. (2001). *Save More Tomorrow: Using Behavioral Economics to Increase Employee Savings*. Working Paper. University of California at Los Angeles.
- Todd, R. M. (2002). *Financial Literacy Education: A Potential Tool for Reducing Predatory Lending? The Region* (Federal Reserve Bank of Minneapolis), 16 (December), 6–13.
- U.S. Department of the Treasury (2007). *Strategy for Assuring Financial Empowerment*. Washington, DC: U.S. Department of the Treasury.
- Varcoe, K. P., Martin, A., Devitto, Z. ve Go, C. (2005). "Using a Financial Education Curriculum for Teens". *Journal of Financial Counseling and Planning*, 16 (1), 63–71.
- Vitt, L. A., Anderson, C., Kent, J., Lyter, D. M., Siegenthaler, J. K. ve Ward, J. (2000). *Personal Finance and the Rush to Competence: Personal Financial Literacy in the U.S.* The Fannie Mae Foundation.
- Walstad, W. B., ve Rebeck, K. (2005). *Financial Fitness for Life: High School Test Examiner's Manual* (grades 9–12). New York: Council for Economic Education.
- Walstad, W., Rebeck, K. ve MacDonald, R. (2010). "The effects of financial education on the financial knowledge of high school students". *Journal of Consumer Affairs*, 44, 336–357.
- Willis, L. (2008). *Against financial literacy education*. *Iowa Law Review*, 94, 197–285.
- Xiao, J.J., Serido, J. ve Shim, S. (2012). Financial education, financial knowledge, and risky credit behavior of college students. In *Consumer Knowledge and Financial Decisions* (ed. by D.J. Lamdin), pp. 113– 128. Springer, New York.

- Xiao, J.J., Ahn, S.Y., Serido, J. & Shim, S. (2014). “Earlier financial literacy and later financial behaviour of college students”. *International Journal of Consumer Studies*, 38, 593–601.
- Xiao, J.J. ve O’Neill, B. (2016). “Consumer financial education and financial capability”. *International Journal of Consumer Studies*, 40, 712-721.
- Xu, L., Zia, B. (2012). *Financial Literacy around the World: An Overview of the Evidence with Practical Suggestions for the Way Forward*. Policy Research Working Paper; No. 6107. World Bank, Washington, DC.

13. Bölüm

Meddah Behçet Mahir'in “Eşref Bey” Adlı Hikâyesinde Yer Alan Folklorik Unsurlar

Derya ŞEVLİ¹

¹Öğr. Gör. Dr.; Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü. d.sevli@alparslan.edu.tr ORCID No: 0000-0002-5674-002X

ÖZET

Halkı halk yapan meziyetlerin başında ortak bir kültüre sahip olmak gelir. Halk ve halka ait olan her şey o milleti diğerlerinden ayırır kendine özgü kılar. Türk milletini de kendisine özgü kılan, diğer milletlerden ayıran maddi-manevi kültürel değerleri birçok sözlü anlatım ürünlerinde yer almaktadır. Halk hikâyeleri; anonim ürünleri, sözlü gelenekte yaşamakta olan geçiş dönemleri (doğum, evlenme biçimleri, ölüm törenleri), halk bilgisi, halk mimarisi, halk mutfağı gibi Türk halk kültürüne ait birçok unsuru içerisinde barındıran zengin bir içeriğe sahip ürünlerdir. Halk hikâyeleri incelendiğinde içerisinde toplumsal ve kültürel yaşam, sosyal ve ekonomik durum, dinî inançlar, değer yargıları, örf-âdet, gelenek-göreneklerle ilgili pek çok unsurun bulunduğu görülmektedir. Meddahlık geleneğinin son temsilcisi olan Behçet Mahir'in hikâyelerinde İslamiyet'in kabulünden önceki dönemi de kapsayıp günümüze kadar devam eden Türk kültürünün yansımaları açıkça görülmektedir.

Çalışmamızda Behçet Mahir'in "Eşref Bey" adlı hikâyesinde geçen halk bilimi unsurlarını tespit edip örnekleriyle birlikte ele almaya çalışacağız.

Anahtar Kelimler: Meddah Behçet Mahir, Eşref Bey, Halk Hikâyesi, folklor

GİRİŞ

Halkı halk yapan temel unsurlardan biri ortak kültüre sahip olmaktır. Halka özgü olan her unsur bir milleti diğer milletlerden ayırır ve o millete özgünlük sağlar. Türk milletini kendisine özgü kılan, diğer milletlerden ayıran ulusal ve kültürel değerlerini mit, destan, halk hikâyesi, masal, efsane, fıkra gibi birçok sözlü anlatım ürünlerinde bulmak mümkündür. Bunlar içerisinde yer alan halk hikâyeleri; anonim ürünler, geçiş dönemleri (doğum, evlenme biçimleri, ölüm törenleri gibi), halk bilgisi, halk hekimliği, halk mimarisi, halk mutfağı gibi Türk halk kültürüne ait birçok unsuru içerisinde barındıran zengin bir halk edebiyatı ürünleridir. Halk hikâyeleri incelendiğinde içerisinde tarihsel ve kültürel yaşam, sosyo-ekonomik durum, dinî inanmalar, örf, âdet, gelenek-görenekler, dil anlayışı, edebi unsurlar gibi pek çok unsurun yer aldığı görülmektedir.

Sözlü geleneğe ait olan halk hikâyeleri, halkın ortak düşünce dünyasında oluşmuştur. Kaynağını geçmişten alıp içerisinde bağlı olduğu topluma ait edebi ürünler, inanışlar, gelenek-görenekler, değer yargıları gibi folklorik unsurlar barındırmaktadır. Halk hikâyelerinde bulunan bu unsurlar geçmiş ile gelecek kuşak arasında köprü kurarak kültürün sürekliliğini ve kalıcılığını sağlamaktadır.

Türk edebiyatının sözlü geleneğinin önemli eserlerinden olan halk hikâyeleri, ortaya çıktıkları dönemlerin gündelik yaşamını, sosyo-kültürel hayatını, maddi ve manevi değerlerini içerisinde barındıran, genellikle nazım-nesir karışık bir yapıya sahip anlatımlardır. Şükrü Elçin halk hikâyesinin tanımını şu şekilde yapar: “Arap dilinde başlangıçta “kıssa” ve “rivayet” olarak düşünülen, sonraları “eğlendirmek” maksadı ile “taklid” manasında kullanılan “hikâye” deyimini, gerçek veya hayâli birtakım vakaların, maceraların hususî bir üslupla, sözle nakil ve tekrarı demektir. Türk Halk hikâyeleri, zaman seyri ve coğrafya-mekân içinde “efsane, masal, menkıbe, destan, vb.” mahsullerle beslenerek, dinî, içtimâî hadiselerin potasında iç bünyelerindeki bağlarını muhafaza ederek milletimizin roman ihtiyacını karşılayan eserlerdir.” (Elçin, 1986: 444).

Ali Berat Alptekin’in halk hikâyesi tanımı şu şekildedir: “Göçebelikten yerleşik hayata geçişin ilk mahsullerinden olup; aşk, kahramanlık, vb. gibi konuları işleyen; kaynağı Türk, Arap-İslâm ve Hint-İran olan, büyük ölçüde âşıklar ve meddahlar tarafından anlatılan nazım nesir karışımı anlatımlardır.” (Alptekin, 1997: 7) Mehmet Aça ise; “Kahramanlık destanlarından sonra teşekkül eden ve nazım nesir karışımı bir yapı sergileyen, destanlara nazaran daha kısa ve gerçekçi, yerleşik hayat/düzen mahsulü metinleri karşılamak amacıyla kullanılmaktadır.” (Aça, 1998: 3) şeklinde bir tanım yapmıştır.

Halk hikâyesi çoğunlukla manzum ve mensur ifadelerin bir arada olduğu karışık bir yapıya sahip olan eserlerdir. Önemli bir kültür taşıyıcısı olan halk hikâyeleri Türk kültürünün en eski inanç sistemini, İslamiyet ile yaşama giren inanç ve değer

yargılarını, yerleşik hayata geçişi ve daha sonra değişen sosyal, kültürel ve ekonomik durumunu, sosyal hayatın izlerini içerisinde barındıran, folklorik unsurlar açısından oldukça zengin olan incelenmeye değer ürünlerdir.

Göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçişin ürünleri olan halk hikâyeleri, destanlar ve masallar gibi belli kişiler tarafından anlatılmaktadır. Bu görevi geçmişte meddahlar ve âşık adı verilen kimseler üstlenmişlerdi. Günümüzde ise âşıklar ve bazı amatör anlatıcılar bu görevi yerine getirmektedirler (Oğuz, 2007: 154). Behçet Mahir’de, yakın geçmişte bu görevi yerine getiren meddahlardandır. Kendisinden pekçok halk hikâyesi derlenen Behçet Mahir, meddahlık geleneğinin son temsilcilerindendir. Kendisinin okuryazar olmadığı iddia edilmektedir ancak Ali Berat Alptekin konuyla ilgili şu bilgileri dile getirmiştir: “Onunla ilgili kaynakların büyük çoğunluğu okuryazar olmadığı konusunda hemfikirken, Saim Sakaoğlu onun dokuz ay kadar medreseye gittiğinden bahsetmektedir. Adana, Ankara, Malatya, Bursa, Bolu, Karaköse, Aşkale, Hasankale (Pasinler), Sarıkamış gibi il ve ilçeleri gezip dolaşmıştır.” (Alptekin, 1997: 95).

Meddahlık geleneğinin son temsilcisi olan Behçet Mahir’in hikâyelerinde İslamiyet’in kabulünden önceki dönemi de kapsayıp günümüze kadar devam eden Türk kültürünün yansımaları oldukça görünürdür. Bu sebeple çalışmada Saim Sakaoğlu, Ali Berat Alptekin, Yurdanur Sakaoğlu ve Esmâ Şimşek’in derlemiş olduğu “Meddah Behçet Mahir’in Bütün Hikâyeleri II” isimli eserde bulunan aşk konulu hikâyelerden olan “Eşref Bey” adlı hikâyenin halk bilimi unsurları tespit edilmeye çalışılacaktır.

1. Halk Edebiyatı Unsurları

Nazım ve nesirin iç içe olduğu karışık bir yapıya sahip olan halk hikâyelerinin konusu çoğunlukla aşk ve kahramanlıktır. Olayların anlatıldığı kısımlar nesir şeklinde, duyguların verilmek istendiği kısımlar ise daha çok nazım şeklinde verilmektedir. “Eşref Bey” adlı hikâye aralarda az da olsa nazım örneklerin olduğu, ağırlıklı olarak nesir ile oluşturulmuş bir hikâyedir. Hikâye bir dörtlük daha sonra ise genellikle sözlü anlatımların başında söylenen kalıp bir ifadeyle başlamıştır:

*“Çevir gaz yanmasın,
Sözler hilâf olmasın
Merd yakası nâmerd eline,
Giriştâr olmasın inşallah.*

Zeman zeman içinde, zeman kalbur içinde, deve tellal idi, horoz berber idi, anam eşikte, babam beşikte idi, ben deliganniyidim. Az getdim, üz getdim, altı ay, bir güz getdim, bir çuvaldız boyu getdim. Gurbağıya vurdum golanı, yedi

yerden çekdim golanı, doğru ile doğru oldum, yalançıya verdim yalani.”
(Sakaoğlu vd., 1999: 1)

Nazım ile nesrin iç içe olduğu hikâyede anlatıcı hikâyeye zaman zaman ara vererek şu şekilde dörtlükler okumuştur:

*“Çevir gaz yanmasın,
Sözler hilâf olmasın
Merd yakası nâmerd eline,
Giriftâr olmasın inşallah.*

*Guşlar, dal üsdüne yuva gurdılar,
Geleni gideni heman gördiler,
Bütün bu dünyada olan ordular,
İğne deliğinden geçti gördün mü?”* (Sakaoğlu vd., 1999: 4)

Hikâyenin kahramanı Eşref Bey eline aldığı bir saz ile Zöhre Banu’ya nasıl aşık olduğunu ise dörtlük halinde şöyle dile getirir:

*“Aldi Eşref bakalım, burada dinneyen cemaate ne annadır:
İçerimde yanan bu sızı
Elime verdiler sedefli sizi,
Gandehar şehrinin Memmed Şah gızı,
Zöhre Ban eşğine iç, yan dediler.”* (Sakaoğlu vd., 1999: 32)

Hikâyede sıklıkla tekrarlanan *“hikâye dillerde tez, yılda geç olur; güne bir menzil gedip, günnerin bir gününde Gence şehrine yaklaştı.”* (Sakaoğlu vd., 1999: 28) şeklindeki kalıp ifade uzun zamanın geçtiğini belirtmek için kullanılmaktadır.

Ele aldığımız hikâyede halk edebiyatının anonim ürünlerinden olan atasözleri, deyimler, yemin ifadeleri, selamlaşma ve vedalaşma ifadeleri, küfür ve argo sözler ile lakap örneklerine yer verildiği tespit edilmiştir.

1.1. Atasözleri

Şükrü Elçin için atasözleri; “Nazım, nesir, her iki şekli ile eski tecrübeleri ‘tam bir fikir’ kompozisyonu içinde teşbih, mecaz, kinaye, tezat gibi edebî sanatların kudretinden faydalanarak süslü, kapalı olarak veya bazen açık, mecazsız hususuyla yetişecek gençlere aktaran” kalıp ifadelerdir (Elçin, 1986: 626).

Atasözleri, atalarımızın yaşadıkları birtakım olay, gözlem ve tecrübe sonunda vardıkları hükümleri ifade etmeleriyle ortaya çıkan anonim ürünlerdir. Az sözle çok şey ifade eden atasözleri birer yargı bildirirler. “Eşref Bey” adlı hikâyede içerisinde bulunulan durumu en iyi anlatacak sözler olan atasözleri şu şekilde kullanılmıştır:

“Hagg, dogrinin mühürüdür, dogri guluna Hagg yardım eder.” -Allah doğru kuluna yardım eder- (Sakaoğlu vd., 1999: 6)

“‘Yorganan göre ayak uzat’ demişler, amma, ne gadder yorganan göre ayah uzatsan, yine yorgan gisa.” (Sakaoğlu vd., 1999: 11)

“Elçiye, heçbir zaman zeval yokdir, çıhdi Gence’den, Gandegar’a deyin getmede olsun.” (Sakaoğlu vd., 1999: 21)

“Şaham, sen versen de, vermesen de; ‘Hırhız evden olirsa, öküz bacadan da çalınir.’ derler.” (Sakaoğlu vd., 1999: 23)

“Bunin içün, bunnarin ikisini iğdam etmeden zindana goyalım, bakalım gün dogmadan neler dogar.” (Sakaoğlu vd., 1999: 33)

1.2. Deyimler

“Bir durumu, olayı, düşünceyi özetleyen, en az bir kelimeden oluşan ve genellikle gerçek anlamının dışında ayrı bir anlama sahip olan, özel anlamları belirli bir kurala bağlanamayan kalıplaşmış söz” (Kaya, 2010: 234) olan deyimler anlatı türlerinde sıklıkla yer almaktadır.

Konuşma dilinde de sıkça yer verdiğimiz deyimler, yargı ifade etmeyen mecazi anlamları olan kalıp ifadelerdir. Hikâyede geçen deyimleri şu şekilde örneklendirmek mümkündür:

“Gendi mesleğini öğrenmeye bak, gendi çulun sudan çıkarmaya bak, etliye, sütliye garişma.” (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

“Bu Gence şehirinde hırhızlık çok oluyor, inayet çok oluyor ve halg birbirine düşmüş.” (Sakaoğlu vd., 1999: 2)

“Gence’nin hem ganını emirler, hem de Gence’de cinayet edirler.” (Sakaoğlu vd., 1999: 3)

“Deli Mirad düşünir, içinden gan ağlardı.” (Sakaoğlu vd., 1999: 5)

“Çünkü iğneden iplige kadar, iğneden iplige dedin mi, âlem-i eşya, hepsi içinde.” (Sakaoğlu vd., 1999: 10)

“Oglım da buni agzına almayacak.” (Sakaoğlu vd., 1999: 18)

“Dogri çıktım, bir taht üstünde, bir kız gördüm; bir deri, bir gemih galmış, gözlerinden ahan yaşlar doli doli eteğine döküliyordı.” (Sakaoğlu vd., 1999: 29)

“Ey Eşref Bey, yeter aglattığın, ayagımın tozi getmeden, vaadetmişem, senin elinden dutip, önen düşmek bene borç olmuştur.” (Sakaoğlu vd., 1999: 30)

“Bey, saz almak bi şey degil amma, dilin durmaz, olur ki, tekellümi baltayı daşa vurursın; sen de ipe gedirsın, ben de!” (Sakaoğlu vd., 1999: 31)

1.3. Yemin İfadeleri

İnsanların karşı tarafı inandırmak ve ikna etmek amacıyla Allah'ı ya da manevi değeri bulunan unsurları şahit göstererek dile getirdiği kalıp ifadelerden olan yeminler hikâyede “söz verdim”, “and içtim” şeklindeki ifadelerle şu şekilde yer almaktadır:

“Eğer çocuk ölmes böyür, eger de ben ölmezsem, sene söz verirem. Çocugi ben ohitmaya söz verdim. Allah bir keder vermezse ohuduram.” (Sakaoğlu vd., 1999: 13)

“Amma, seni de, silan gavuşdurmag için, bu yohsullukdan gultarmağ için, biz de sene söz verdik, her bir mıradın, isdedigin ne ise al.” (Sakaoğlu vd., 1999: 26-27)

“Sizen bene, bu dört torba altını gıyıp vermeze garşılıg; yuharida Allah, aşagda siz; ben de Eşref'in elinden dutup, öğüne düşüp, sizin yanıza getirene gadder bu canımı, eger sizin ugruza, eger Eşref'in ugruna bundan sona feda gıldim.” (Sakaoğlu vd., 1999: 28)

“Eger, ben sizin her ikizi, muradıza gavuşdurmazsam, bu aldığım para, bana ganim olsun.” (Sakaoğlu vd., 1999: 28)

“Bizzat, seni Zöhre'nin garşısına götürene gadder and içmişem, vaadetmişem.” (Sakaoğlu vd., 1999: 30)

1.4. Selamlaşma ve Vedalaşma

Selamlaşma ve vedalaşma ifadeleri toplumların kültüründe bulunan birer davranış şekilleridir. Türk geleneğinde ve İslam dininde selamlaşmak toplumsal bir davranıştır. İnsanların birbirleriyle karşılaşıırken veya vedalaşırken gerçekleştirdikleri iyi temennilerle dolu davranışlardır. Hikâyede tespit ettiğimiz selam şekilleri şöyledir:

‘Selâmiünaleyküm,’ deyip meclise, el göğünde, Şeyhoğlu Şah Abbas’a yakın el bağladı, durdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 3)

“O vakdin devrinde, bayrak galdırıp garşılادılar, yeni gelen bir valiyi garşılادılar.” (Sakaoğlu vd., 1999: 6)

“Herkeş yerleşdi, oturur oturmaz; ‘Hoş geldin,’ diye teklifte bulundular. Deli Mirad, geldiği mâyeti ile: ‘Hoş bulduk,’ dedi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 6-7)

1.5. Küfür ve Argo Sözler

İnsanların karşılaştıkları birtakım olumsuz durumlar sonucunda öfke ve sinir hâliyle dile getirdikleri sözler olan küfür ve argo ifadeler ise hikâyede Gence ve Gandehar şahlarının birbirleri için söyledikleri ifadelerde yer almaktadır.

“Gence’nin içindeki godamanlar gelsin, atasının goruna, bizim telimize uydu ise uydu; uyması ise, bir şey ilave ederih, bir guyrüh takarih, gıçına ip bağlarih geldiğin kimin döner, gider.” (Sakaoğlu vd., 1999: 5)

“Ben, o tegereden azmanın gızını alan degilem. Bilsem ki böyle, benim bir daa eşref oğlim olacak, ölecek ölsün, ben o köpegoglinin gızını alamam.” (Sakaoğlu vd., 1999: 18)

“Ben, o köpeğ oğlina gız vermem.” (Sakaoğlu vd., 1999: 22)

1.6. Lakaplar

Lakap, bir soya ya da bir şahsa isminden farklı olarak o soyun ya da şahsın kişisel yaşamından, sahip olduğu meslekten, herhangi bir fiziksel özelliğinden veya farklı bir sebepten ötürü verilen sözlerdir. Türk geleneğinde de lakaplar eski dönemler itibaren kullanılmaktadır. Önemli kültürel mirasımız olan “Dede Korkut Hikâyeleri”nin ismi başta olmak üzere içerisinde adı geçen kahramanlar gösterdikleri yiğitlik, mertlik sonucu almış oldukları lakapları ile anılmaktadırlar. Kişileri okuyucu gözünde daha iyi canlandırmaya yarayan lakaplar “Eşref Bey” hikâyesinde sıklıkla kullanılmıştır. Örnekler şu şekildedir:

“Şeyghoğlı Şah Abbas, çok edaletli, merhametli yani Nûşirevan kimi, amma merhametli.” (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

“Benim dediğim adam, Deli Mirad isminde bir yeniçeri bezirgânidir.” (Sakaoğlu vd., 1999: 2)

“Şahım, beyle bir han gelmemişdi, ebây-ı ecdâdına rahmet.” (Sakaoğlu vd., 1999: 11)

“Meger, Gence’nin içinde büyük bir âlim var idi. Abdullah isminde bir hoca. Hoca Abdullah’a haber getdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 12)

“Şaham, çocugin ismi ‘Eşref’ galsin. Bu, ‘Eşref saatinde’ bu müjdeyi aldığma garşılık, çocugunun ismini ‘Eşref Bey’ goydim.” (Sakaoğlu vd., 1999: 13)

“Oğlim, Gandahar Şahı, Memmed Şah’ın gızı Zöhre Banu aşşına nûş eyle.” (Sakaoğlu vd., 1999: 16)

“Taht-ı İsfahan Şahi Şeyhogli Şah Abbas’ın bir gız gardaşı var idi. Adına, ‘Şah-ı Duhter’ derdiler.” (Sakaoğlu vd., 1999: 40)

1.7. Ağız Özellikleri

Ağız, Türkçe Sözlük'te; "Bir dilin sınırları içinde, bölgelere ve sınıflara göre değişen söyleyiş özelliği" (Türkçe Sözlük, 2005: 34) olarak tanımlanmıştır. Doğan ise "Bölgelere ve mesleklere göre değişen söyleyiş şekilleri ve kelime hazinesi, şive: Anadolu ağızı, külhanbeyi ağızı" (Doğan, 2003: 21) diye tanımlar. Türkiye Türkçesi'nin konuşulduğu her yerde, yöre halkı kendilerine özgü bir ağız ile konuşmaktadır. "Eşref Bey" adlı hikâyede ise anlatıcı baştan sona memleketi olan Erzurum ağızı ile konuşmaktadır. Hikâyenin kahramanları da yöre ağızı ile konuşturulmaktadır. Örnekler şu şekildedir:

"İkinci başlayacak hekâyem, Eşref Bey hekâyesinden başlayacağam."
(Sakaoğlu vd., 1999: 1)

"Gence halgi:

'İsdemirik şahım, bele bir han bize yaramaz,' der, ilave eder, iftira eder, hanı ezlederdiler." (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

"Evet, şimdi ne edeceğiz bu Gence'yi? Gurdunan guzu bir yaşayacak dereceye alacayık? Nasıl alak?" (Sakaoğlu vd., 1999: 7)

"Bunin çare goleyi budur, gel biz de Gandehar yolcusunu kesak. Gence'den, Gence'nin halgi Gandehar'a getmesin. Gandehar halgi da Gence'ye getmesin. Bunin golayi budur." (Sakaoğlu vd., 1999: 35)

"İşde, bunin için, senin söylediğin zamanda el oğlinin biri eşidir, Erzürüm'ün her yanında söyler, haber verir. Bunin için, dilen dahip ol."
(Sakaoğlu vd., 1999: 24)

"Hekâyemiz burada menziline yetdi. Yarın inşallah size yeni bir hekâyemi annadıram, siz de güzel dinersiz. Eşref Beg bu gadder, benden eyvalah."
(Sakaoğlu vd., 1999: 46)

2. Halk Bilimi Unsurları

2.1. Geçiş Dönemleri

Bir milletin geleneksel yaşamının ve kültürel öğelerinin açık bir şekilde sergilendiği zamanlar olan geçiş dönemleri, o milleti kendine özgü kılar. Şimşek, bu dönemlerle ilgili, "Gelenekler geniş bir coğrafyaya yayılmış olan toplulukların birbirine bağlanmasını sağlayan önemli bir bağ, gizli bir güçtür. Geçiş dönemlerinde yapılan çeşitli uygulamalar aynı zamanda ait olduğu bölgenin kültürel yapısını, karakteristik özelliğini ve sosyal gücünü de ortaya koyarlar." (Şimşek, 2003: 135-136) şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur.

Türk halk kültüründe doğumla başlayıp ölümle son bulan süreye "geçiş dönemi" adı verilmektedir. Örnek, bu dönemlerle ilgili şu bilgileri vermiştir:

“Bilindiği gibi insan yaşamının başlıca üç önemli “geçiş dönemi” vardır: Doğum, evlenme ve ölüm. Her birinin kendi bünyesi içerisinde bir takım alt bölümlere ve basamaklara ayrıldığı bu üç önemli aşamanın çevresinde birçok inanç, âdet, töre, tören, âyin, dinsel ve büyüsel özlü işlem kümelenerek söz konusu “geçiş”leri bağlı bulundukları, kültürün beklentilerine ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetmektedirler. Bunların hepsinin amacı da kişinin bu “geçiş” dönemindeki yeni durumunu belirlemek, kutsamak, kutlamak, aynı zamanda da kişiyi bu sırada yoğunlaştığına inanılan tehlikelerden ve zararlı etkilerden korumaktır. Çünkü yaygın olan inanca göre, insan bu tür dönemler sırasında güçsüz ve zararlı etkilere karşı açıktır. Böylece “geçiş” dönemlerinde kümelenen âdetler, gelenekler, töreler ve törenlerle bunların içerisinde yer alan işlemler ve uygulamalar bir ülkenin ya da belirli bir yörenin geleneksel kültürünün ana bölümlerinden birini oluştururlar.” (Örnek, 1995: 131).

İncelediğimiz hikâyede geçiş dönemlerinden olan doğum sadece “Eşref Bey”in doğumunun babası Deli Mirad’a haber verilmesi ile yer almaktadır. Bunun dışında doğum ile ilgili başka herhangi bir bilgi yer almamaktadır. Hikâyede doğan çocuğa “ad koyma” geleneğine yer verilmiştir. Konusu aşk üzerine olan hikâyede evlilik dönemi ile ilgili herhangi bir bilgi veya unsur geçmeyip hikâyenin sonunda âşıkların birbirlerine kavuştuğu bilgisi yer almaktadır. Yaşamın son evresi olan ölüm ile ilgili de herhangi bir işlem veya uygulama tespit edilmemiştir.

2.1.1. Doğum ve Ad Verme

“Doğum, soyun devamı ve ailedeki sayının artmasından dolayı ‘gücün artması’ anlamına geldiği için toplumda genelde mutluluk verici bir olay kabul edilir.” (Örnek, 1995: 131).

Hikâyede geçiş dönemlerinden olan doğum “Eşref Bey”in doğumunun babası Deli Mirad’a haber verilmesi ile geçmektedir. Ayrıca ayrıntılı bir şekilde doğum ve sonrası ile ilgili herhangi bir ritüel geçmemektedir.

“Müjdeler olsun efendim, bir oğlin oldi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 12)

Eski Türklerde var olan ve günümüzde de devam eden sahip olunan ismin gerçek ve kutsal olduğunu kabul etmek, yeni doğmuş çocuklar için ad verme ritüeli gerçekleştirmek bir gelenektir. Çocuğun adı ile alın yazısı arasında bir bağ olduğu düşüncesi vardır. Ad, kişinin toplum içinde var olmasını sağlayan önemli bir semboldür. Eski dönemlerde Türk kültüründe yeni doğan çocuğa toplum içinde önemli bir statüsü bulunan, din adamı olan şaman veya kamlar tarafından isim verilirdi.

Dede Korkut Hikâyeleri’nde de yeni doğan çocuk bir kahramanlık örneği sergiledikten sonra Dede Korkut gelir ve törenle çocuğa isim verir.

“Kahramanlar, büyük başarı göstermedikleri takdirde isim konmaz.” (Üstünoğlu, 2008: 140).

“Eşref Bey” adlı hikâyede doğum haberi Deli Mirad’a Gence’ye Şah olduğu haberini aldığı zamanda gelir. İki mutluluğu aynı anda yaşayan şah ne yapması gerektiğini öğrenmek için Hoca Abdullah’ı çağırır. Hoca bu haberleri dileklerin kabul olduğu “eşref saati” içerisinde aldığını söyler ve çocuğa kendisinin ad koymasını ister. Türk geleneğinde olduğu gibi, hikâyede de toplum içinde sözü geçen, dinî bir statüye sahip olan Hoca Abdullah yeni doğan çocuğa şu şekilde ad verir:

“Şahım, Cenâb-ı Hak’ın, gece gündüz içinde; igirmidört saatin içinde bir eşref saati vardır. Bu eşref satında dilekler gebul olur. Bu bir saat, onaltı, onyeddi dagga sürer, kesilir. İgirmidört saat içinde, bir saat de devam eder. Amma, bir saati, onbeş-onyeddi dagga sürer, kesilir. Eşref saatinde, dilek gapilari, hacet gapilari açılır. Amma, hangi saatde olduğu meçhuldir. Sen de, bu müjdeyi eşref saatinde almışsın. Oglin oldugi için, emredersen, çocuğun adını ben goyim.” (Sakaoğlu vd., 1999: 12)

“Şaham, çocuğun ismi ‘Eşref’ gaslin. Bu, ‘Eşref saatinde’ bu müjdeyi aldığına karşılık, çocuğunun ismini ‘Eşref Bey’ goydim.” (Sakaoğlu vd., 1999: 13)

2.1.2. Sünnet

Ad koyma geleneği gibi sünnet de bir törenle yapılır. Türk kültüründe erkek çocukları genellikle bir törenle sünnet ettirilir. Bu gelenek İslam dini inanışının bir gereği olarak kabul edilmektedir. Ancak zamanla Türk toplumunun da bir geleneği hâline gelmiştir.

Çocuğun sünnet düğününün yapılması, Türklerde yaygın bir gelenektir. Hikâyede sadece çocuğun yapılan bir toy ile sünnet ettirildiğinden bahsedilmiş, ayrıca herhangi bir detaydan söz edilmemiştir.

Hikâyede dört yaşına gelmiş olan Eşref Bey Gence’de sünnet edilecek çocuklarla beraber düzenlenen bir toy ile sünnet ettirilir. Sünnet işlemini, hikâyede sözü geçen ve dinî bir kimliği bulunan Hoca Abdullah gerçekleştirmiştir. Yapılan uygulama ve düzenlenen toy ile şu bilgiler yer almaktadır:

“Hocam, çocuk dört yaşına girdi, lâzımdır, buni sünnet etdirek, sen de bu toya davetlisin.” (Sakaoğlu vd., 1999: 14)

“Bunnar, Hoca Abdullah eliyle, çocuğu sünnet etdiler. Amma, sade Eşref Bey değil, Deli Mirad Gence’de elan etdirdi ki:

'Babasız, anasız, dul, yetim, yahut ana aba sağ da, fakir olannarın çocuklari Eşref Bey'la barabar, Hoca Abdullah'ın eliyle barabar, çok bir yoksul çocuklar da sünnet olacak,' diye. Çok bir çocuklar da, Eşref Bey ile barabar sünnet oldi.' (Sakaoğlu vd., 1999: 14)

2.1.3. Evlenme

Evlilik, geçiş dönemleri içerisinde yapısında bulunan karmaşıklık ve içeriğindeki ayrıntıların çokluğu ile ilginç ve araştırılması zorlu bir süreç ve gelenektir. İki yetişkin bireyin yaşamlarını birleştirmeleri yönünden bireylik davranışları, yeni tanışacak olan iki ailenin hısımlık münasebetleri, her iki tarafın akraba, eş, dost gibi yakınlarının katılımını gerekli kıldığından içerisinde toplumluk gösterileri yer alır (Boratav, 2013: 190-191).

Kültürümüzde aile kurmak, soyun devamını sağlamak ve toplumun gereklilerini yerine getirmek için evlilik şart görülür. Bireyler toplumları ayakta tutarlar. Bir toplumda zihinsel ve bedensel yönden sağlam ve sağlıklı kimselerin var olması için aile kurulmalıdır. Aileyi oluşturma'nın ilk adımı ise evliliiktir (Çetindağ, 2007: 220).

Evlilik, kadın ve erkek bireylerin aile birimini oluşturmak için bir arada yaşamalarına karar vermesiyle başlayan sosyalleşme sürecidir. Bu süreç geleneksel açıdan önemlidir ve zengin bir içeriğe sahiptir. Kültürlere göre değişen, çeşitli geleneklerle dolu olan, birçok uygulamayı içerisinde barındıran bir dönemdir. Türk kültüründe de geçmişin izlerini taşıyan evlilik sürecinde uygulanan çok renkli uygulamalar vardır.

Konusu aşk olan hikâyede evliliğin ilk aşaması olan kız isteme örneği bulunmaktadır. Eşref Bey'in babası Deli Mirad oğlunun âşık olduğu kızı yazmış olduğu bir mektup vasıtası ile babasından ister. Bunun dışında evlilik dönemi ile ilgili unsurlar geçmeyip hikâyenin sonunda âşıkların birbirlerine kavuştuğu bilgisi yer almaktadır.

"Bu şennik de hak versin; gel ona bir mektup yazak, gönderek Gande har hökümdari Mehmed Şah'a. Allah'ın emri ile gızını, senin oglına isdiyek. Sen diyirsin; 'almam,' bahak ki, o ne diyir? Bir de oni annayak, amma, gine alma, al demirem. Alma, lâkin tecrube edek. Bahalım ki, verir mi, vermir mi?" (Sakaoğlu vd., 1999: 20)

"Ey Memmed Şah, benim oglım Eşref Bey, senin gızan âşık oldi. Pirler elinden bade içmişler. Eger gızın, eger benim oglım, gel bu iki genci aglatmayak. Allah'ın emri ile sen gızını ver benim oglıma. Ne isdersen isde; isde vereyim. Bu iki genç de, fani dünyada miradına nail olsun." (Sakaoğlu vd., 1999: 21)

“Bütün meclis de Deli Mirad da, Memmed Şah da annadi. Bunun üzerine bu iki sevgüllüyi murada erdirmeye gerar verdiler. Bir mübarek Perşembe gecesı Zöhre Banu ile Eşref Bey naili mirad oldular. Allah cümle hasretleri gavuşdursın, inşallah.” (Sakaoğlu vd., 1999: 46)

Kültürümüzde yer edinmiş ifadeler ile kız isteme merasimi bir mektup vasıtasıyla dile getirilmiştir. Mektupta, şahın kızını vermesi karşılığında Deli Mirad başlık olarak kızın babasının isteyeceği her şeyi verebileceğini de belirtmiştir. Tek isteği oğlu ile sevdiği kızın fani dünyada murada ermeleridir. Hikâyenin sonunda bu muradın gerçekleştiği yer almaktadır.

2.2. Halk Bilgisi

Halkın yaşantısı sonucunda oluşan ve yazılı bir belgeye dayanmayan, birtakım tecrübelerle edinilmiş bilgi ve birikimler halk bilgisini meydana getirmiştir. Bu bilgiler geçmişten günümüze sözlü kültür aracılığıyla nesiller tarafından aktarılarak gelir. Bu bilgiler, toplumların yaşamına kolaylıklar sağlayan, gündelik yaşamda sıklıkla başvurulana önemli kaynaklar olmuştur.

Halk bilgisi, günlük ihtiyaçlardan doğduğu için insan ve onun ortaya koymuş olduğu her türlü maddi ve manevi kültürel ürünleri içerisinde barındırmaktadır. Buna göre halk bilgisinin içine; dinî uygulamalar, ritüeller, toplumsal uygulamalar, gündelik yaşam, giyim-kuşam, geleneksel hekimlik, mutfak, mimari, takvim, geleneksel oyunlar gibi birçok alan girmektedir.

2.2.1. Halk Takvimi ve Ölçüsü

Türkler yaşamın çeşitli bölümlerinde bir takım ölçü birimleri ve çeşitli takvimler kullanmıştır. Halk ölçüsü ve takvimi halkın günlük yaşamında kullandığı eşyaların miktarının, boyutunun, alanlarının belirlenmesinde ve zamanın tespitinde kullandıkları teknik kavramlardır.

Türkler, çeşitli gök cisimlerine bakarak yer ve yön tayin etmeye çalışmışlardır. Güneş, Ay ve yıldızlar Türkler için önemli gök cisimleri olmuştur. Türkler astroloji ile de ilgilenmişlerdir. Seçilmiş en iyi zaman olan eşref saatinin belirlenmesi, en uygun zamanı göstermektedir. Hikâyede de dileklerin kabul olduğu zaman olarak geçen “eşref saati” şu şekilde geçmektedir:

“Şahım, Cenâb-ı Hak'gın, gece gündüz içinde; igirmidört saatin içinde bir eşref saati vardır. Bu eşref satında dilekler gebul olur. Bu bir saat, onaltı, onyeddi dagga sürer, kesilir. İgirmidört saat içinde, bir saat de devam eder. Amma, bir saati, onbeş-onyeddi dagga sürer, kesilir. Eşref saatinde, dilek

gapilari, hacet gapilari açılır. Amma, hangi saatde olduğu meçhuldir. Sen de, bu müjdeyi eşref saatinde almışsın. Oğlin olduğu için, emredersen, çocuğun adını ben goyim.” (Sakaoğlu vd., 1999: 12)

Hikâyede dileklerin kabul olduğu zaman olarak geçen “eşref saati” Şah’ın iki müjdeyi aldığı vakit olarak geçmiştir.

2.2.2. Halk Zoolojisi

Geçmişte atlı-göçebe bir hayata sahip olan Türklerin hayatında hayvanların önemli bir yeri vardır. Hayvanlar içerisinde özellikle atın yeri özel ve farklıdır. Türkler atı avcılıkta kullanmalarının yanı sıra taşıt ve taşımacılık için de kullanmışlardır. Hikâyede taşıma aracı olarak atın kullanıldığı ve başka bir taşıma aracının olmadığı açıkça belirtilmiştir.

“Vakdin devri, vesaitlerimiz canı heyvannar idi. Elçi, bir ata bindi, nameyi aldı.” (Sakaoğlu vd., 1999: 21)

“Deliganni, haman o günü ferdasi güne goymadan, gendini gavuşduracak bir küheylan aldı, iki heybe eşya doldurdi; biri tevligatine, bir gendine.” (Sakaoğlu vd., 1999: 28)

2.2.3. Giyim-Kuşam

Bir milletin maddi unsurlarından biri giyim-kuşamdır. Türklerin yaşadığı coğrafya şartlarına göre, inandıkları dinin gereğine göre, gelenek-görenek, ekonomik şartlar ve sosyal gruplarına özgü olarak ortaya çıkan bir giyim-kuşam tarzı vardır. “Eşref Bey” adlı hikâyede giyim ile ilgili ayrıntılı bilgi verilmemekle beraber kullanılan giysilerin kişiyi diğerlerinden ayırt edici unsur olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Hikâyede yer alan bir hamalın giymiş olduğu kıyafetten hangi şehirli olduğu bilgisi çıkarılmaktadır.

“Beyle dolanırken halgin içinde, bakdı ki, bir hamal, arkalık arkasında amma, elbisesi Gence elbisesi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 25)

“Ey deliganni, Genceli oldugini elbisenden hissetdik.” (Sakaoğlu vd., 1999: 26).

“Çocuk sünnet oldi, oninla barabar, çok bir çocuklar da sevündi, sünnet oldi, esvab geydi, ayakgabi geydi, sevündiler.” (Sakaoğlu vd., 1999: 14).

Ayrıca sünnet töreninde çocukların yeni elbise ve ayakkabılar giyindiği belirtilmiştir.

Ayrıca hikâyede kadın kahramanlardan olan Şah-ı Duhter'in kızıl/kırmızı renkli bir elbisesinin olduğu ve kurulan bir mahkeme sırasında kızıl elbisesinin getirilmesini istediği yer almaktadır.

2.2.4. Dinî İnanışlar

Boratav'a göre; *"İnanç, sözlük anlamı ile "kişice, ya da toplumca, bir düşüncenin, bir olgunun, bir nesnenin, bir varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi"* demektir (Boratav, 2013: 13).

Türk halkının Gök Tanrı ile başlayan daha sonra kabul ettikleri farklı dinler ile devam eden ve en sonunda İslam dini ile harmanlanan inanışları geçmiş dönemlerden bugünlere süregelmış ve toplum hayatında mühim bir yer edinmiştir. Diğer türlerde olduğu gibi halk hikâyelerinde de İslamiyet'ten önce ve sonrasına ait birçok inanç unsuru metin içerisinde göze çarpmaktadır. Halk bilimi unsurlarını tespit etmeye çalıştığımız "Eşref Bey" adlı hikâyede de İslami unsurlara rastlamak mümkündür. Yer alan bilgilere göre her şeyin sahibi olan Allah'tır ve sadece ona itaat edilmelidir. Kur'an-ı Kerim ise her zaman her konuda başvurulması gereken bir kitaptır.

"Her şeyi yapan Hakdır, yıkan da Hak'dır, Âdil-i Mutlag'dır. Hepimiz onun emr-i ilâhisine âmadeyiz." (Sakaoğlu vd., 1999: 5)

"Eşref Bey'in başına okumağa Hoca Abdullah gelmiş idi. Hoca Abdullah, Gur'ani açdı, bakdı." (Sakaoğlu vd., 1999: 17)

2.3. Meslekler

"Eşref Bey" hikâyesinde atlı-göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçmiş olan Türk halkının dönemin özelliklerini yansıtacak şekilde ortaya çıkan meslekleri yer edinmiştir. Hikâyede; "sultan, paşa, vezir, bezirgân, nöker, müfettiş, kâtip, kapıcı, odacı, cellat, nöbetçi, hamal, âşık" gibi çeşitli amaçlara hizmet etmek için ortaya çıkan geçen meslek gruplarının adı şu şekillerde zikredilmektedir.

"Şeyhoğlu Şah Abbas'ın kırk âşığı, sazi, sözi, künde bir saat, garşısında, gelmiş geçmişden fasıl yapardılar." (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

"Çünkü, han demek, bir vilayetin valisi demek." (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

"Bizden evvel neçe hökümdarlar, neçe sultanlar, neçe paşalar geldi geçti, hani ya?" (Sakaoğlu vd., 1999: 2)

"Benim dediğim adam, Deli Mirad isminde bir yeniçeri bezirgânidir." (Sakaoğlu vd., 1999: 2)

"Her hanın da emrinde, üçyüz dene nökeri var." (Sakaoğlu vd., 1999: 3)

“Oniki gişi, Deli Mirad’a maiyet olmuş idi. Yani, Deli Mirad, mavinini, kâtibini, gapacısını, odacısını, hepsini almışdı. Oniki gişiden biri de cellad olmuş idi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 6)

“Deli Mirad, iki gişiyi de temizlikçi goymuş.” (Sakaoğlu vd., 1999: 8)

“Ona da sabak olmuşdı, gızın da cariyeleri geldi, annasına heber verdiler, o da geldi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 17)

“Bir gaç vezir de, haddini atdı, verdiler bir elçiye.” (Sakaoğlu vd., 1999: 21)

“Her iki ölke, şehirlerinin gapılarına löbetçiler dikdiler.” (Sakaoğlu vd., 1999: 24)

“Beyle dolanırken halgin içinde, bakdı ki, bir hamal, arkalık arkasında amma, elbisesi Gence elbisesi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 25)

“Şah-ı Duhter’in emri ile Şeyhoglı Şah Abbas’ın, her ölkelere geden müfeddişleri var idi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 40)

Bunlar yerleşik yaşamın ortaya çıkardığı ihtiyaçtan doğan meslek gruplarıdır.

2.4. Motifler

2.4.1. Rüya Motifi

Türk kültüründe rüya önemli bir konumdadır. Görülen rüyalar genellikle hayra yorulması için dinî kimliği bulunan kişilere anlatılır. Bu motifin izleri çok eskilere dayanmaktadır. Çeşitli anlatılarda, destan ve efsanelerde rüya motifine sık sık rastlanmaktadır ve rüyalara çeşitli anlamlar yüklenmektedir. Çoğunlukla halk hikâyelerinde yer verilen bu motif kahramanların hayatlarının dönüm noktası olmaktadır. Konusu aşk olan “Eşref Bey” adlı hikâyede kahraman Eşref Bey ile âşık olacağı kız Zöhre Banu pirlar tarafından sunulan badeyi içerek birbirlerine âşık olmuşlardır.

Umay Günay, İlhan Başgöz’ün “Türk Halk Hikâyelerinde Rüya Motifi ve Şamanlığa Giriş” adlı çalışmasından özetlediği yazısında bu motifle ilgili şu bilgileri aktarır:

“Örneklerin pek çoğunda rüya kutsal mevkilerde uyurken görülmektedir. Mezar ve pınarlar rüyaların en çok görüldüğü müşterek mevkilerdir. Rüyada kutsal bir kişi veya kişiler bazan bir genç kızın elinden kahramana aşk badesi sunarlar. Hızır İlyas, üçler, kırklar, üç derviş, bir pîr, sadece bir yaşlı adam veya yaşlı bir kadın rüyalarda yer alan kutsal kişilerdir. Kutsal kişilerin çeşitlilik göstermelerine rağmen rüyadaki rolleri hep aynıdır. Kahramana çok güzel bir kızı tanıttıktan sonra adını ve memleketini söylerler. Şiirlerinde kullanacağı bir mahlûs verirler. Kahraman kutsal kişinin elinden badeyi içtikten sonra vücudunu bir ateş sarar. Düşer bayılır, ağzından kanlı köpük gelir. Bu halde 3-6 gün kalır. Herkes kahramanın deli olduğunu düşünürken yaşlı bir kadın veya

erkek sazın teline dokunur. Saz sesiyle kahraman gözlerini açar. Sazı eline alır, kendine verilen mahlûsla irticalen şiirler söylemeye başlar. Böylece hem badeli hem de Hak âşığı olurlar.” (Günay, 2011: 43-44)

Eşref Bey ve Zöhre Banu’nun yanına aynı gece Hz. Pir Dede gelir ve üçer tane bade içirir. Birincisini Hakk aşkına, ikincisini pirlere aşkına, üçüncüsünü ise birbirleri aşkına içirerek âşık olmalarını sağlar. Rüyalarında birbirlerini gören kahramanlar aşk ateşi ile yanmaya başlarlar.

“Günün birinde, gecenin yarısı idi, yatarken; eger pirlere, eger üçler, eger beşler, eger yediler, eger gırlar cem oldılar, Eşref Bey’in odasının başına. Hz. Pir Dede:

‘Gök oğlim Eşref, ne yatırsan, gök bakalım.’ Deyince, Eşref yatağından doğrıldı ki, içi aksakallı pir doli. Meger, gırlar cemiyeti tam gelmişdiler.” (Sakaoğlu vd., 1999: 14-15)

“Elimizde üç nasibin var. Al, bu yazı senündür, bu üç nasib de senin gısmetindir, deyip pir eli, güdret gölü, yeşil fındandan bir şerbet doldurdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 15)

“Aynı saat, aynı gece, o cemiyet, gızı da uyardıp, o çarh-ı çemberden gızı da geçirerek, üç kâse şerbet verdiler. Nâyet, birincisini Hagg aşgına; ikincisini pirlere aşgına; üçüncüsünü, Gence Şahi Deli Mırad’ın oğlu Eşref Bey’in aşgına nûş etdurdiler gıza.” (Sakaoğlu vd., 1999: 16)

2.4.2. Sayılar ve Renkler

Eski Türk toplulukları arasında yaygın olan ve izleri bugün de devam eden bazı sayılara atfedilen kutsal anlamlar masal, destan, hikâyeye gibi anlatı türlerinde belirgin bir şekilde görülmektedir. Halk arasında özellikle ‘üç’, ‘yedi’, ‘dokuz’ ve ‘kırk’ gibi birtakım sayılara hususi anlamlar yüklenmiştir ve bu sayılar kutlu sayılmaktadır (Bozkurt ve Bozkurt, 2012: 718). “Eşref Bey” hikâyesinde “üç nasip, üç bade, yedi iklim, yedi badeli âşık, yedi sene okutmak, kırk âşık, kırk gün mühlet” gibi mitolojik değeri olan sayısal ifadeler geçmektedir. Yine hikâyede yer alan “üçler, yediler, kırklar” motifi de bade içme sırasında görülmektedir.

Türk kültüründe üç sayısı çeşitli anlatı metinlerinde değişik biçimlerde yer almaktadır. Türklere göre insan, evrenin üç önemli varlığından biridir. Türk mitolojisine göre Gök Tanrı, Yer Sular ve Yağız Yer olmak üzere üç tane ilah vardır. Oğuz Kağan destanında geçen bilgiye göre, Oğuz Han üç gün annesinin sütünü emmemiştir. Annesi ise üç gece üst üste gördüğü rüya sonrasında belirtilen şekilde hareket etmiştir. Yine aynı destanda, Oğuz Kağan’ın

oğullarından birinin bayrağında altın bir yay üzerinde üç gümüş ok sembol olarak yer almıştır (Yardımcı, 2009: 637-638).

Anlatılarda özellikle bir olayın gerçekleşmesinin üçleme kuralı çevresinde oluştuğu bilinmektedir. Halk anlatılarında yer alan epik kurallardan ‘yineleme kuralı’, ‘üçleme kuralı’ ve ‘ilk ve son durumun önemi’ üç sayısı ile alakalıdır. Yineleme kuralı dinleyicinin dikkatini çekme amacıyla ve konunun önemini vurgulamak için kullanılır. Aynı zamanda hikâyede yer alan boşlukları doldurmak için de bu tekniğe başvurulur (Durbilmez, 2007: 178). Hikâyede Eşref Bey ve Zöhre Banu üç defa bade içtikten sonra birbirlerini görüp âşık olurlar.

Türklerde yedi sayısı da önemli ve kutsal sayılır. Düğün ya da şölenler yedi gün/gece sürer. “Yedi iklim” motifi de sözlü anlatılarda geçen mitolojik bir kavramdır. Hikâyede Şah Abbas’ın yedi iklime hükmettiği yer almaktadır.

“Yedi sayısı İslami inanışlarda yaygın olarak karşımıza çıkar. Allah göğü yedi katlı olarak yaratmıştır. Hac’da Kâbe yedi kez tavaf edilir. Tasavvufta beden ruhsal güçlerin toplandığı yedi noktasından söz edilir. Ayrıca dünyayı çevreleyen dokuz felekten yedi tanesi yedi gezegenin feleğidir.” (Çoruhlu, 2010: 222).

Kırk sayısı diğer sayılara oranla Türk halk anlatılarında daha çok tekrarlanan bir sayıdır. Kırk sayısı İslami inanç içerisinde olgunluğun sembolü olarak kullanılmaktadır. Kırk yiğit motifi, halk anlatıları içerisinde değişmeyen bir motiftir. Eşref Bey hikâyesinde olduğu gibi halk hikâyelerinde kırk yiğidin yerini, kırk âşığın aldığı da görülebilmektedir. “Kırk gün” motifinin de Türk mitolojisinde yeri vardır. “İslam öncesi Türk geleneklerinde de çok yer tutan bu sayı Muhammed’in kırk yaşında Allah’tan ilk vahyini alması, Allah’ın Âdem’in çamurunu kırk gün yoğurduğuna inanılması, Mehdi’nin dünyaya tekrar geldiğinde kırk yıl kalacak olması, diriliş esnasında göklerin kırk gün boyunca dumanla kaplanacağı ve dirilişin kırk yıl süreceğini ifade eder. Muhammed’in isminin başladığı ilk harf olan mim harfinin sayısal değeri kırktır.” (Çoruhlu, 2010: 225).

Hikâyede yer alan üç, yedi ve kırk sayıları ile ilgili örnekler şu şekildedir:

“Şeyhoğlu Şah Abbas’ın kırk âşiği, sazi, sözi, künde bir saat, garşısında, gelmiş geçmişden fasıl yapardılar.” (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

“Dörtbin gişi ile, Şeyhoğlu Şah Abbas, yedi iklime hökmederdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

“Şeyhoğlu Şah Abbas devrinde, yedi tene bâdeli âşık gelip geçmiştir.” (Sakaoğlu vd., 1999: 1)

“Gence’nin içinde gırk dene hanı var. Her hanın da emrinde, üçyüz dene nökeri var.” (Sakaoğlu vd., 1999: 3)

“Günün birinde, gecenin yarısı idi, yatarken; eger pirlere, eger üçlere, eger beşlere, eger yedilere, eger gırklar cem oldılar, Eşref Bey’in odasının başına.” (Sakaoğlu vd., 1999: 14)

“Elimizde üç nasibin var. Al, bu yazı senündür, bu üç nasib de senin gısmetindir, deyip pir eli, gudret gölü, yeşil fincandan bir şerbet doldurdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 15)

“Cenâb-ı Hagg, her iki terefede ömür verdi, senin çocuğunu da yedi sene okutdum.” (Sakaoğlu vd., 1999: 19)

“Gırh gün mehel veriyorum. O gırh güne gavuşsun, oglını gultarsın.” (Sakaoğlu vd., 1999: 36)

Hikâyede kadın kahramanlardan olan Şah-ı Duhter kızıl/kırmızı renkli elbisesi ile ön plana çıkar. Kurulan bir mahkeme sırasında kızıl elbisesinin getirilmesini ister. Kızıl/kırmızı renk Türklerde önemli bir yere sahiptir ve mitolojik bir anlamı vardır.

“Merkezin güneyini ifade eden bu renk Türk kültürü ya da mitlerinde hem gök hem de yer unsuruyla ilgili çeşitli alanlarda karşımıza çıkarlar. Bu söz konusu rengin ya da renklerin olumlu ve olumsuz anlamlar içerdiğine işaret eder. Ancak her iki anlamda kuvvet, güç, iktidar, şiddet, yoğunluk ifade eder.” (Çoruhlu, 2010: 208). Şah-ı Duhter’in giymiş olduğu kızıl renkli elbise gücün, iktidarın onda olduğu, mahkemede sözü geçen o olduğu gibi olumlu anlamlarla birlikte sonunda suçluyu ölüm ile cezalandırmayı hatırlatan olumsuz anlamı da çağrıştırmaktadır.

‘Benim kızıl elbisemi getirin,’ dedi. Kızıl elbisesini getirdiler. O vakdın devrinde, sade Şah-ı Duhter’in değil, her hükümdarın kızıl elbisesi var idi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 43)

Gızıl elbiseyi geydiği zaman, ne lâzım? Yani, şahidler dinnenmiş, ifade alınmışdır. ‘Cellad’ dediği zaman, kelle gedecekdir. (Sakaoğlu vd., 1999: 44).

Türk halk anlatılarında zaman zaman yer alan yeşil renk ise doğanın, ağaçların, canlılığın sembolüdür. “Yeşil baharın, canlılığın ve olumlu dinginliğin rengidir... Yeşil renk aynı zamanda, din, iman ve ebediyetin simgesidir. İslam dininde bu renk üzerinde çok durulmuştur. İslamiyet’le birlikte, yeşil rengin, Hz. Muhammed’in üç sancağından birinin rengi olarak ayrıca manevi bir anlam kazandığı ve Müslüman Türklerin hayatında ayrı bir yer işgal ettiği bilinmektedir. Yeşil renk İslamiyet’te kutsal alan ve mekânların

vazgeçilmez rengidir. Başta cennet yemyeşil bir yer olarak hayal edilmiştir.” (Mazlum, 2011: 133-134).

Hikâyede Eşref Bey’e rüyasında Hızır’ın yeşil renkli fincandan şerbet doldurması İslam dininin, iman ve ebediyetin simgesini taşıdığını örneklemektedir.

“Elimizde üç nasibin var. Al, bu yazı senündür, bu üç nasib de senin gısmetindir, deyip pir eli, gudret gölü, yeşil fincandan bir şerbet doldurdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 15)

2.5. Haberleşme

“Eşref Bey” adlı hikâyede o döneme ait haberleşmenin nasıl yapıldığına dair bilgiler de yer almaktadır. Birbirlerine uzak olan şehirler için iletişim yazılan mektuplar ile elçiler tarafından sağlanmaktadır. Devlet yöneticilerin halka iletmek istediği mesajlar ise fermanlar halinde yazılarak sokaklarda okunup, köşe başlarına asılarak sağlanmıştır.

“Deli Mirad haggında bir yazı yazildi; “Derhal, Deli Mirad, Taht-ı İsfahan Şeyhoğlu Şeyh Abbas’ın garşısına gelsin.” diye. O zaman, Deli Mirad’a neğme getdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 2-3)

“Deli Mirad haggında ferman yazıldı, büyük bir ferman yazıldı.” (Sakaoğlu vd., 1999: 5)

“Bu gırh gişiyi davetiye ile çağıracağız, hepsi, serayın öğüne gelip yığılacak.” (Sakaoğlu vd., 1999: 8)

“Dördüncü elanı, tellallar caddelere yapışdırdı, her köşeye yazılar açıldı.” (Sakaoğlu vd., 1999: 9)

“Çünkü, gelen hanin selâyet elinde, fermanlari köşelere yapışdırmış. Halg, ohiyor, görüyor.” (Sakaoğlu vd., 1999: 10)

“Gence haninin, Gence şahi olmasıyla ilgili yazıyı elçi getirdi.” (Sakaoğlu vd., 1999: 11)

“Gel şaham, bu tebdili almazdan evvel, biz bir neğme yazak. Gandeher hökümdari olan Memmed Şah’a bir neğme yazak.” (Sakaoğlu vd., 1999: 35)

SONUÇ

Halk bilimi unsurları bakımından zengin bir içeriğe sahip olan halk hikâyeleri Türk milletinin yaşayışı hakkında geniş bilgiler içermektedir. Meddah Behçet Mahir’den derlenmiş olan “Eşref Bey” isimli halk hikâyesi incelediğinde yaşam tarzımızla, kültürümüzle ilgili birçok örnek bilginin olduğu ortaya çıkmıştır.

Hikâye, halk edebiyatı ürünleri açısından birçok kalıp ifade (atasözü, deyim, lakap gibi) içermektedir. Hikâyede yer alan geçiş dönemleri ve o dönemde uygulanan ritüeller Türklerin geçmiş dönem yaşamı hakkında bizlere bazı ipucu bilgiler sunmaktadır. Halk bilgisi, halk takvimi, giyim-kuşam, meslekler ve haberleşme gibi unsurlar ise dönemin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatını örneklemektedir. Türk mitolojisinde önemli bir yere sahip olan ve belirli anlamlar yüklenen bazı sayılar ve renkler yüklendikleri anlamlar doğrultusunda hikâyede yer almıştır. Eski Türk inancı ve İslâmiyetin kabulünden sonraki dinî uygulamalar ve birtakım inanışlar ise hikâyeye zenginlik katan unsurlardan olmuştur. Göçebe yaşamdan yerleşik hayata geçiş döneminde ortaya çıkmış olan halk hikâyelerinde hem atlı-göçebe yaşama dair hem de yerleşik kültüre ait folklorik unsurların bir arada bulunması zengin bir anlatımı meydana getirmiştir.

Halk edebiyatı ürünleri, Türk kültürüne ait birçok maddi ve manevi değeri içerisinde barındırmaktadır. Bu değerler, belirli semboller ve unsurlar altında gizlenerek kendisini muhafaza etmiş ve bugünlere kadar ulaşmıştır. Bu çalışmada Meddah Behçet Mahir'in "Eşref Bey" isimli hikâyesinin içerisinde yer edinmiş olan folklorik unsurları tespit ederek bu değerlerin varlığından haberdar olmaktadır. Bu hikâye gibi daha birçok halk hikâyesi incelenmeye muhtaçtır. Yapılacak olan incelemeler ile ulaşılamayan birçok gizli unsur gün yüzüne çıkarılarak alana ve literatüre katkı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

- Aça, M. (1998). *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı Üzerinde Mukayeseli Bir Araştırma*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi).
- Alptekin, A. B. (1997). *Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Başgöz, İ. (1967). Dream Motif in Turkish Folk Stories and Shamanistic, Initiation. *Asien Folklore Studues*, C.36-1, Tokyo 1967: 1-18.
- Boratav, P. N. (2013). *100 Soruda Türk Folkloru*. Ankara: BilgeSu Yayınları.
- Bozkurt, K. ve Bozkurt, H. (2012). Sayıların Gizemli Dünyası: Kültür ve Edebiyatta Sayı Sembolizmi. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, 2012, s. 717-728.
- Çetindağ Süme, G. (2007). Kazak Türklerinde Evlenme Geleneğine Bağlı Olarak Gerçekleştirilen Hediye Alışverişi Üzerine Bir inceleme. *Milli Folklor Dergisi*, 19 (76), 218-231.
- Çoruhlu, Y. (2010). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Doğan, M. (2003). *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Durbilmez, B. (2007). Kırım Türk Halk Anlatılarında Sayı Simgeciliği. *Milli Folklor*, yıl 19, sayı 76, s. 177-190.
- Elçin, Ş. (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Günay, U. (2011). Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaya, D. (2010). *Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Mazlum, Ö. (2011). Rengin Kültürel Çağrışımları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (31), s. 133,134.
- Oğuz, M. Ö. (Ed.) (2007). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Örnek, S. V. (1995). *Türk Halk Bilimi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Hagem Yayınları.
- Sakaoğlu, S., Alptekin, A. B., Sakaoğlu, Y., Şimşek, E. (1999). *Meddah Behçet Mahir'in Bütün hikâyeleri II*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Şimşek, E. (2003). Kadirli ve Sumbas (Osmaniye)'ta Evlenme Âdetleri, *Folklor/Edebiyat*, IX (34), Ankara. 135-155.
- Türkçe Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Baskı.
- Üstünoğlu, K. (2008). Dede Korkut Kitabını Oluşturan Destanlardaki Ortak Özellikler. *Turkish Studies*, Volume 3/1 Winter, 2008.
- Yardımcı, M. (2009). Geleneksel Kültürümüzde ve Âşıkların Dilinde Sayılar. *Milli Folklor Dergisi*, ss. 636-647.

14. Bölüm

Nebevi Dilin İnşa Edilmesinde قل Hitabının Rolü

Ekrem BAYAT¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım İlahiyat Fakültesi, ekrem.bayat@erzincan.edu.tr

ÖZ

Bütün semavi mesajlarda olduğu gibi Kur'an'ın da temel meselesi insanın hidayetidir. Bu nedenle onunla olan iletişimin sağlıklı olması için muhatap toplumun psikolojisini, sosyal ve kültürel çevresini, yaşadığı coğrafyayı ve kullandığı dili dikkate alan bir metot kullanması beklenen bir durumdur. Bu anlamda Hz. Peygamber, Kur'an'da yaklaşık 332 yerde geçen قُلْ “de ki” emri hazır kalıbı ile yaşadığı toplumun siyasi, toplumsal ve kültürel yapısına uygun bir iletişim dili geliştirmesi için ilahi eğitime tabi tutulmuştur. Nebevi dilin inşası bağlamında Kur'an'da oldukça fazla miktarda bulunan bu ve benzeri Kur'an üslubu; hakaret, küçümseme, karşıt görüşleri alaya alma üzerine kurulu değildir. Bunun aksine temel gayesi hakikatin muhataplara ulaşması olduğundan maksadını, olabildiğince doğru ve güzel şekilde iletmesini sağlamaktadır. Bu nedenle olmalıdır ki Allah, nebevi dili bu yönde inşa etmek için Tebliğin diline, قُلْ “de ki” emri hazır kalıbı ile ilahi dokunuşlar yapmıştır. Bu araştırma bu ilahi tedrisatı her yönü ile olmasa da bazı başlıklar altında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'an, Nebevi dil, İnşa, emir kipi

Nebevi Dilin İnşa Edilmesinde قل Emir Kipinin Rolü

Giriş

Kur'an-ı Kerim'in mesajını kendine has bir üslup ile nüzul dönemi muhataplarının, sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik yapılarını dikkate alan bir metot kullanarak sunması kaçınılmaz bir durumdur. Bu sebeple Kur'an'da bahsi geçen peygamberlerin davetleri esnasında kullandıkları dilin, üslup ve iletişim metotlarının farklı olduğu görülecektir. Hal böyle olunca Kur'an'ın davet metodu da buna göre şekillenmiştir. Bütün semavi mesajlarda olduğu gibi Kur'an'ın da temel meselesi insanın hidayetidir, bu sebeple de, onunla olan iletişimin sağlıklı olması için muhatap toplumun psikolojisini, sosyal ve kültürel çevresini, yaşadığı coğrafyayı ve kullandığı dili dikkate alan bir metot kullanması beklenen bir durumdur. Buna bağlı olarak Kur'an, mesajını insanlara ulaştırırken farklı üslup ve metotlar kullanmıştır. Bu metotlar tekdüze bir niteliğe sahip olmayıp sosyo-kültürel vakıayı dikkate alan bir söyleme sahiptir. Kur'an'ın kullandığı bu güzel üslubu göstermesi açısından “De ki: “Size göklerden ve yerden kim rızık verir?” De ki: “Allah. O hâlde, ya biz hidâyet veya apaçık bir sapıklık üzereyiz, ya da siz!”¹ ayeti ile hakikate her iki tarafında eşit yakınlıkta olduğuna vurgu yapılarak, hakikat arayışına taassubun engel olacağı temel yargısından hareketle muhataplar, ön yargılarından uzaklaştırılmakta, aklın ve sezgilerin önü açılarak ilahi hitabı dinlemelerine ve anlamalarına imkan verilmektedir.

Nebevi dilin inşası bağlamında Kur'an'da oldukça fazla miktarda bulunan bu ve benzeri Kur'an üslubu; hakaret, küçümseme, karşıt görüşleri alaya alma üzerine kurulu değildir. Bunun aksine temel gayesi hakikatin muhataplara ulaşması olduğundan maksadını, olabildiğince doğru ve güzel şekilde iletmektedir. Bu sebeple dilin bütün incelikleri ile insanın bütün hassasiyetlerini dikkate alan bir üslup kullanmıştır. İşte bu üslup bir yandan nebevi dili inşa ederken diğer yandan da topluma, dikkate almaları gereken bir üslup kazandırmıştır. Hz. Âdem ile başlayan Risalet serüveninde tüm peygamberlerin tebliğ esnasında kullandıkları bu nebevi dil, Allah tarafından onaylanmış ve Peygamber (as)'inde kullandığı bir üslup olmuştur.

Kur'an, muhatap kitlenin yapısına bağlı olarak değişkenlik gösteren özelliği ile insanlarla iletişimin nasıllığı hususunda fikir vermektedir. Bu yönü ile bu makale, Kur'an'ın nebevi dili, nasıl inşa ettiği üzerinde duracak bunu yaparken de قل ile başlayan emri hazır kalıpları ile Allah'ın peygamberine neyi, nasıl söylemesi gerektiği şeklinde bir üslup öğretisi ortaya konmaya çalışılacaktır.

¹ Sebe,34/24

Bunun yanı sıra Kur'an'ın, beşeriyet için takdir ettiği hidayet ilkelerini hangi yöntem ve gerçekliklerle muhatabına iletmeye çalıştığını da ortaya koymaya çalışacağız. Bir başka ifade ile tüm iletişim metotları ile muhataplarına seslenen Kur'an'ın, muhaliflerini nasıl ikna ettiği de bu makalenin konusunu teşkil etmektedir.

Ayrıca üslûbül-Kur'ân açısından ق ile muhatabın duygu dünyasında nasıl bir etki bıraktığı ve ne kadar başarılı olduğu üzerinde durulurken, bu üslubun peygamber üzerinde ne kadar tesirli olduğu da ortaya konmaya çalışılacaktır. Kur'an'da ق lafzı ile gelen ve konuşma ve tebliğ açısından önem ifade eden ayet sayısının fazla olması nedeni ile ayet odaklı değil tespitlerimizle ilişkili ayetler esas alınacak ve konuya panoramik yaklaşılarak Kur'an bütünlüğünde incelenecektir.

1-Tekelci Anlayışa Sahip Kitle Açısından Davet Dilinin İnşası

Hakikat ve bunun karşıtı olan yalanın doğası ve kaynağı insanlık tarihi boyunca ilgi görmüş ve insanlar hep bir tarafa haklı ve hakikat olduğu gerekçesiyle taraf olmuştur. Çünkü insan, yaratılışı gereği hakikat arayışı içinde olmuştur. Ancak hakikat, insanın sosyo-kültürel birikimleri ile bulabileceği bir olgudur. Başka türlü onu, bütünü ile kavrayıp kuşatması mümkün değildir. Her insan onun arayışında olabilir, fakat her insanın hakikati bulduğu söylenemez. Şu halde insanın hak ve hakikat ile olan ilişkisi beşeridir ve görecelidir.

Bu gerçekliğine rağmen insanlardan bir grubun hakikati sahiplenmesi, belli bir noktada toplamaya çalışması söz konusu olmuştur. Bu duruma literatürde “hakikat tekellciliği” ya da “ dini partikülarizm” denilirken İslami literatürde “fırka-i nâciye”olarak adlandırılabilir.² Bu iddiada bulunanların temel savları, tek doğru yol ve anayolun kendileri ile beraber olduğunu ileri sürmeleridir. Bu sığ düşüncenin bağnaz bir yapısı olup kültürel gelişmeyi reddederken çoğu zaman cehalet, yobazlık, bağnazlık, taassup, fanatizm gibi kavramlar bu durumu çağrıştıran kavramlar olmuştur. Buna ilaveten hoşgörü, uzlaşma, çoğulculuk ve özgürlüğün de karşısında olmuştur.³ Bu şekli ile dinî partikülarizm kutuplaştıracı bir karaktere sahiptir.⁴

Dinî tekellcilik ile hakikatin belir bir gruba ya da düşünceye tahsis edilmesi, beraberinde birçok sorunu da getirmesi kaçınılmaz bir olgudur.⁵ Bu durum, insanların özgür bir varlık olmaları nedeni ile baskı ve dayatmaları kabul etmediğini, daha reaksiyoner bir tavır sergilediğini ortaya koymaktadır. Bu

² Mehmet Ali Kirman, “Hakikat Tekellciliği Ve Dinî Partikülarizm”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 19/2 (27 Aralık 2019): 334.

³ Aydın, “Dinsel şiddetin meşrulaştırıcı unsuru olarak hakikat tekellciliği”, 332-333.

⁴ Kirman, Mehmet Ali *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. (Adana: Karahan Yayınları, 2016),237.

⁵ Kirman, *Hakikat Tekellciliği ve Dinî Partikülarizm*, 334.

bağlamda dînî partikülarizm ya da İslami literatürdeki karşılığı ile fırka-i nâciye anlayışı, bu tekelciliği yapanların elinde tehlikeli ve ölümcül sonuçlara da yol açabilmektedir. Hatta bu ölümcül silah, farklı din ve ideoloji sahipleri arasında değil, aynı din mensubu olan dindaşlara yönelik olarak da görülebilmektedir ki bunun en bariz örneği olarak orta doğuda yaşanan olayları göstermemiz mümkündür.

Dînî tekelciliğin bir takım karakterist özellikleri vardır. Bunlar;

1.1.Tek Doğru Olduğu İddiası

Doğrulamaları, ilahi olan tarafından yapılmadığı halde hakikat tekelciliği yapan gruplar, itikadi ve fikhî mezhepler, dînî gelenekler ile oluşumlar, İslam, Allah ve din hakkında tüm hakikate sahip olduklarını iddia ederek kendi yorumlarının tek doğru olduğu fikrini ileri sürmektedirler. Böylece diğer yorum ve anlayışlar karşısında kendi otorite ve hâkimiyetlerini ilan ederek bir tür ortodoksi geliştirmektedirler. İşte meşruiyetini kendinden alan bu bakış açısı kendisi dışındakileri meşru veya gayr-i meşru gibi sınıflandırmaya tabi tutabilmekte, dini metinlerden kendi kültür ve birikimlerine bağlı olarak yaptıkları çıkarımları ve bulguları mutlaklaştırarak merkeze koymakta, bu görüşe yakın ya da uzak olan görüşleri de doğru ya da yanlış olarak sınıflandırmaktadır.⁶ Böylece kendi yorumlarını katı bir öznelcilik içerisine sıkıştırarak tartışılmaz tek gerçek olarak kendilerini topluma dikte etmektedirler. Hâlbuki bu anlayış Kur'an tarafından “إِنَّ الدِّينَ قَرْفُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعَاً” “Dinlerini bölüp gruplara ayrılanlar var ya, senin onlarla hiçbir alâkan yoktur. Onların işi ancak Allah'a kalmıştır. Sonra Allah onlara yaptıklarını bildirecektir.”⁷ İfadesi ile bir parçalanış olarak adlandırılmaktadır. Böylece kendi çıkarımları neticesinde hak olduğunu iddia eden taraf ile her türlü rasyonel yorumu ayrılıkçı (Mutezili) görüş olarak kabul eden anlayış tenkit edilmektedir.

1.2.Düzen Ve İstikrarın Kendisinde Olduğu İddiası

Partikülarist din anlayışının en belirgin özelliği düzen ve istikrar vadetmesidir. Bu anlamda, toplumsal düzeni sağlamak, milli birlik ve bütünlüğü tesis etmek, devlete, millete ve topluma faydalı olmak için bir takım korumacı uygulamalara, bu uygulamaların yürürlüğünü sağlamak için de bir takım yasal düzenlemelere yönelmektedirler.⁸ Hâlbuki yasalar yordamı ile sağlanan korumacı yaklaşımların tekelleşmeye yol açtığı, din lehine baskı ortamı

⁶ Aydın , *Dinsel şiddetin meşrulaştırıcı unsuru olarak hakikat tekelciliği*, 8.

⁷ el-En'âm, 6/159

⁸ Kirman, *Hakikat Tekelciliği ve Dini Partikülarizm*,335.

oluşturduğu, bireysel özgürlükleri engellediği ve demokrasi kültürünü zayıflattığı bir gerçeklik olarak bilinmektedir.

1.3.Tek Kurtuluş Yolu Olduğu İddiası

Dînî partikülarizmin en temel karakteristik özelliklerinden biri de kurtuluş vaadinde bulunmasıdır. Ancak bu kurtuluş vaadi sadece kendi müntesiplerine tanınan bir haktır. Doğrulamasını yine kendi yapan bu tür oluşumlar, kendilerini hak yolda görmelerine ilaveten kendileri dışındaki herkesi helak olan zümrelere dâhil etmektedirler. Sahip oldukları bu temel görüşün karşı tarafta olumlu yansımaları görmek için de söyledikleri her şeyi dine ait argümanlarla temellendirmeye çalışmaktadırlar. Bu anlamda söylediklerini destekleyecek nitelikte Hadis literatüründe önemli bir yeri olan “Benim ümmetim 73 fırkaya ayrılacak. Bunların bir tanesi hariç hepsi Cehenneme gideceklerdir. Kurtulacak olan fırka benim ve ashabımın yolunu izleyen fırkalardır.”⁹ hadisidir. Arap literatüründe çokluktan kinaye olarak kullanılan yetmiş sayısı literal bir okumaya tabi tutularak, fırka ve mezheplerin sayısı daha fazla olma ihtimaline rağmen yetmiş ile sınırlandırma gayretine girilmiştir.¹⁰

1.4.Lider Eksenli Olması

Partikülarist din anlayışı lider eksenli oluşumlardır. Her ne kadar insan yetiştirme idealinde olduklarını ileri sürseler de temel sorunları bunu gerçekleştirme de ciddi problemler yaşıyor olmalarıdır. Bu oluşumlara dikkatle bakıldığında sınırlı sayıda lider ve yetiştirilmiş kadro sahibi oldukları görülecektir ki, bu da söylediklerimizi teyit eden bir durumdur.¹¹

Dînî tekelciliğin bu dar kalıplar içinde kalması, gerek farklı dini mezhep ve cemaatlere karşı gerekse de kendi içlerinde çıkan farklı görüş ve anlayışlara karşı olumsuz yaklaşımlarına sebep olmuş ve toplumda olması beklenen hoşgörü ortamını ortadan kaldırmıştır. Hâlbuki “İslam; insanın özgürlüğü, halkların iradesi ve şuranın verdiği hükme saygı duymaya öncü olmuş, diğer dinleri tanımış, onlara inananlara saygıyı, onlarla hoşgörü içinde yaşamayı emretmiştir.”¹²

⁹ Tirmizi, iman, 18; Ebu Davud, sünnet, 1; İbn Mace, fiten 17; ed-Dârimî, siyer, 75

¹⁰ Süleyman Gezer, “Kur’an’da Geçen Sayısal İfadeler Hakkında Bazı Değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/2 (04 Ocak 2016).489.

¹¹ Raşid Gannûşi, *Laiklik ve Sivil Toplum*, çev. G. Topçu, (İstanbul: Mana Yayınları, 2010),217.

¹² el-Bakara, 2/256; eş-Şura 42/48; el-İsrâ 17/54; Geniş Bilgi için bkz: Şen, *İslam Hukukunda Fikir ve İnanç Hürriyeti*; Güneş, *Hoşgörünün Hukuki Temeli*; Kurucan, *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*.

1.5.Ötekileştirme Ve Tekfirle Suçlama

Hakikat tekerciliği ya da diğcr adı ile partikülerist anlayış, adından da anlaşılacağı üzere karşıtlık esası üzerine kurulu bir karaktere sahiptir. Çünkü bu anlayış varlığını, karşı bir söylem üzerinden inşa eder. Bu bağlamda söz konusu söylemler, yayılma imkânı buldukları her alanda her şeyin önüne geçer ve taraftarları da sahip oldukları düşüncüyü her ne pahasına olursa olsun koruyabilmek için her türlü eylemi meşru gören bir anlayışa sahiptir.

Bu anlayışın temel argümanı en doğru görüşün kendilerinde olduğunu iddia etmeleri sebebi ile ötekileştirici ve dışlayıcı bir yapıya sahiptir. Her tür fikir, düşünce ve inanç gruplarında görülmesi mümkün olan bu tekerci anlayış, kendilerine ait olan inanç ve düşüncelerini bu anlayışları sebebi ile kendileri dışındakilere ulaştıramamaktadırlar. Özellikle dini grupların dışarıya kapalı oluşları, “مِنَ الَّذِينَ فَرَّقُوا دِينَهُمْ وَكَانُوا شِيعَةً كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُونَ” “dinlerinde ayrılığa düşüp -her bir grubun kendindekini beğendiği- fırkalara ayrılanlardan olmayın.”¹³ ayeti ile ifadesini bulmuş ve dini tekercilik açık bir şekilde yasaklanmıştır.

1.6. Değerlerin Kaybedilmesi

Hayatın bir gerçeği olan dini grup ve mezhepler, insanların ihtiyaçlarını karşılamak, birlik ve beraberliği tesis etmek gibi bir görevi icra ederken, partiküler yaklaşım sebebi ile bu amaçtan olabildiğince uzaklaşmakla kalmamış, tersine insanlar arasında kalıcı bir düşmanlık ve savaşlar ihdas etmiştir. Zira bir gruba mensup olan kişi, çevresi olan ilişkilerde kendi iradesi ile bir davranış biçimi geliştirmekten ziyade, mensubu bulunduğu grup veya cemaatin duygu, değer ve normları ile hareket etmektedir. Çünkü mezhepsel ya da fikişsel alan da bir araya gelen gruplar çoğu zaman, akli, iradeyi ve bazen de akılla birlikte bedeni, sahibi olduğu düşüncenin ileri gelenlerine ipotek etmektedirler. Son zamanlarda ülkemizde yaşanan fetö terör hareketi bu durumun en net örneğini temsil etmektedir.¹⁴ “Dinli/mezhepli/cemaatli” olmanın ötesinde “dinci/mezhepçi/cemaatçi” olan bu hareket ile müntesiplerinin sahip olduğu inançları, düşünceleri, değerleri ve normları erozyona uğratarak bireyler değersizleştirilmektedir.

İşte Kur'an, partiküler yaklaşımın bu ve benzeri olumsuz etkilerini bertaraf etme maksadı ile nebevi dili bu yönde inşa etmektedir. Nüzul dönemi insanının katı ve tekerci dini anlayışını olabildiğince sağlıklı çözüme kavuşturmak maksadı ile Kur'an, nebevi dili Kureyş müşriklerinin bu hassasiyetini dikkate alacak şekilde inşa etmektedir. Mesela قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ وَإِنَّا أَوْ

¹³ er-Rûm,30/32

¹⁴Gustave Le Bon, *Kitleler Psikolojisi*. çev. Hasan Can,(İstanbul: Hayat Yayınları,1997),77.

إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “De ki: “Göklerden ve yerden size rızık veren kimdir?” De ki: “Allah’tır. O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir.”¹⁵ ayeti ile hakikate her iki tarafında eşit yakınlıkta olduğuna vurgu yapılarak, hakikat arayışına taassubun engel olacağı temel yargısından hareketle muhataplar, ön yargılarından uzaklaştırılmakta, aklın ve sezgilerin önü açılarak ilahi hitabı dinlemelerine ve anlamalarına imkan verilmektedir.

Kur’an bilindiği üzere, kıyamete kadar tüm insanlık için bir hidayet kitabı ve eğitim rehberidir. Her seviyede ve her tür inanca sahip insanı, tüm yönleri ile ele alarak eğitime amacı güden eşsiz bir kitaptır. Onun maksadı haklı olduğunu ortaya koymak olmayıp, insanların hakikate ulaşmasını temin etmektir.¹⁶ İşte bu amaca matuf olarak Kur’an, insan doğasına en uygun yöntemleri kullanarak muhatapları ile anlamlı ve etkili bir iletişim kurar. Çünkü insanı etkileme, ikna edebilme ve eğitebilmek, ancak iletişim ve diyalog ile mümkündür.

Bu ayetin tefsirinde Râzî; Allah, peygamberine ve dolayısı ile mü’minlere tartışma adabı ve fikri tartışmaların maksadına ulaşması için önemli bir metodu bildirmektedir. Buna göre, tartışan kişi karşı tarafın haksız olduğu ön kabulü ile münazaraya başlarsa böyle bir tartışmada sonuca ve maksada ulaşmak söz konusu değildir. Bu nedenle mübelliğ, kendi doğrusunu karşı tarafa takdim ederken her iki tarafında haklı ya da haksız olabileceğini ima ederek başlarsa muhatabının, söylediği sözleri dikkate almasına, fikrî taassuba kapılmadan karşı tarafı dinlemesine imkân vermiş olacaktır.¹⁷ Hatta bunun da ötesinde muhatabın da kabul ettiği doğrulardan hareket edilerek ikna etmenin daha olumlu sonuçlar vereceği Zemahşeri tarafından ifade edilmektedir. Ona göre ayetin مَنْ يَرْزُقُكُمْ فَلَ “sizi kim rızıklandırıyor” sorusunu yönlendirmesinin hemen arkasından gelen قُلْ الله ifadesi her ne kadar inat etseler de, kalplerinin bu gerçeği inkâr etmediğini ortaya koymaktadır.¹⁸ Bu söylemin yaratmış olduğu şokun arkasından ise içinde bulundukları taassuba yeniden dönmelerini engellemek için وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir” denilerek hakkın dayatma ile değil ikna ve irade ile kabulü temin edilmektedir.

Partiküler anlayışın neden olduğu tekelciliği, tek bir söylemle bertaraf eden ilahi kelam, kendileri dışındaki her düşüncüyü gayr-i meşru ilan eden bu ortodoksi bakış açısının yanlışlığını وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَى هُدًى أَوْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “O halde

¹⁵ Es-Sebe,34/24

¹⁶ Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. El-Hüseyn, *Mefâtihu'l-Gayb*, 32 Cilt, Beyrut :Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1420),20/287.

¹⁷ er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*,25/205.

¹⁸ Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzil*, 4 Cilt,(Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî,1407), 3/581.

biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir” ayeti ile ortaya koymaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken durum, mutlak doğru olan ilahi vahyin, kendi söylemlerini, doğru ya da yanlış kategorisinde değerlendirmekte olmasıdır. Hal böyle olunca tebliğin temel kurallarından biri belki de en önemlisi muhatabın inancını dikkate alan bir üslup geliştirmek olduğu görülecektir.

Diğer taraftan, tek kurtuluş yolu olarak takdim edilen her tür görüş ve düşünce akametle sonuçlanacağı bir gerçektir. Çünkü böylesi bir iddia velev ki doğru dahi olsa muhatapların içinde bulundukları inanç ya da düşünceye taassupla bağlanmalarına neden olacaktır. İnsanları hem dünya da hem de ahirette mutlu etmek hedefinde olan Kur'an, nebevi dili bu doğrultuda dizayn ederek, gereksiz yere ortaya çıkabilecek fanatizm önüne engel koymaktadır. Fanatizm ve taassubun etkisinde olmayan insan, daha sağlıklı düşünecek ve doğruya daha çabuk ulaşacaktır. İşte bu amaca binaen Allah, **وَإِنَّا أَوْ إِيَّاكُمْ لَعَلَىٰ هُدًى** “O halde biz veya siz, iki taraftan biri ya doğru yoldadır yahut açık bir sapkınlık içindedir” ayeti ile nebevi dili inşa etmektedir.

Ali Murat Daryal, peygamber (as)’ın savaşlarının psiko-sosyal arka planını değerlendirirken düşünmenin önündeki engellerden birinin de kin, nefret, taassup gibi insani olumsuzluklar olduğunu ileri sürmektedir. Bu nedenle aslında askeri anlamda Müslümanlar açısından yenilgi olarak nitelendirilebilecek olan uhud savaşı, Mekkeli müşriklerin doğru düşünmesini engelleyen kin, nefret, taassup gibi düşünmeyi engelleyen olumsuz durumları, aldıkları bir galibiyetle ortadan kaldırması ve hak dini daha sağlıklı düşünceleri ve anlamalarını sağlaması nedeni ile bu yenilgiyi bir zafer olarak adlandırmanın daha doğru olacağını ileri sürmektedir.¹⁹ Görüldüğü üzere aklın önündeki engeller, mesajın muhataba ulaşmasını da engellemektedir. İşte bu nedene bağlı olarak Kur'an, nebevi dili bu yönde inşa etmektedir.

2.Etkili Ve Güzel Konuşma Bağlamında Nebevi Dili İnşa Etmesi

Allah, insanların dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmeleri için onlara yol gösterecek, Allah'ın varlığını ve birliğini anlatacak, iyiliği emredip kötülükten sakındıracak ve doğru ile yanlış birbirinden ayırt etmelerini sağlayacak temel kriterleri kendilerine ulaştıracak peygamberler göndermiştir.

Peygamberlerde tebliğine memur oldukları vazifelerini icra ederken, insanüstü çaba sarf etmişler ve bu çabanın nihayetinde insanları, içinde bulundukları şirk ve batıl inanç bataklığından kurtarmışlardır. Bu nedenle de hayatlarını insanlarla Allah arasında bir bağ kurmaya adanmış peygamberler, bu

¹⁹ Ali Murat Daryal, *İslam'ın İlk Doğuş ve Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, (İstanbul: 1989),79.

mücadelede başarılı olmak için birçok yöntem ve metot kullanmışlar, bazen yaşantıları ile bazen güzel öğütlerle bazen de olağanüstü olarak tanımlanan mucizelerle tebliğden asla vazgeçmemişlerdir.

Elbette ki peygamberlerin yaşadıkları coğrafya, muhataplarının dini tercihleri tebliğin nasıl yapılacağına etki etmiş ve bu durum onları çeşitli metotlar kullanmaya sevk etmiştir. Her davetçi içinde yaşadığı topluma göre bir metot belirlemek durumundadır. Hal böyle olunca tebliğin nasıl yapılması gerektiğini belirleyen temel unsur muhataplardır. Muhatabın içinde bulunduğu ruhsal, psikolojik, kültürel ve bilimsel alt yapısı onunla nasıl iletişim kurulacağını belirleyecektir. Bu doğrultuda gerçekleştirilen bir tebliğ dili, muhatabı etkilemede olabildiğince başarılı olacaktır.

Bir bilgi ya da inancın insanlara aktarılmasını sağlayan en önemli araç dildir. Anlatılmak istenen duygu ya da düşünce zaman, mekân ve üslup açısından uygun olduğu sürece tebliğin başarıya ulaşması mümkün olacaktır. Bu nedenle muhatabı ikna etme sürecinde sözler oldukça önemlidir. Kur'an'da قول kelimesi ile tabir edilen söz çeşitleri arasında" Kavlı ma'rûf,²⁰ Kavlı hasen,²¹ Kavlı Adl,²² Kavlı kerim,²³ Kavlı meysûr,²⁴ Kavlı belîğ,²⁵ Kavlı sedid,²⁶ Kavlı leyyin²⁷ gibi tabirler bulunmaktadır.

Görüleceği üzere bahsi geçen her konuşma türü muhataplarla nasıl bir iletişim metodu seçileceği hakkında peygamberlere bilgiler sunmaktadır. Bundan ötürü her tebliğci bu konuşma üsluplarını bilmeli, muhataplarına hangisi uygun ise ona uygun bir tebliğ dili geliştirmelidir. Çünkü ağızdan çıkan her söz, muhatabın gönül dünyasında olumlu veya olumsuz etkiler bırakacağından tebliğ vazifesinin en önemli temel taşıdır.

Özellikle günümüzde daha da önemli bir hal alan tebliğ, insanlara doğru bilginin yalın ulaştırılmasından ziyade nasıl iletileceği üzerinde durulması gereken bir faaliyettir. İnsanlar içinde bulundukları şirk ve günah karanlığından, İslam'ın aydınlığına ancak bu şekilde çıkarılması mümkündür. Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen anlatım üsluplarından her biri, tebliğcinin başvurması gereken anlatım metotlarıdır. Bu anlatım üslupları doğrultusunda dil geliştiren kişiler, hem insanlarla iletişim kurmada hem de inandığı değerleri muhatabına aktarmakta başarılı olacaktır. Çünkü söz, bir ok gibidir, ya yaşatır, ya da öldürür. İnsanlığın yaşaması temel hedefi olan Kur'an, bu anlamda ilk önce

²⁰ el-Bakara 2/263.

²¹ el-Bakara 2/83.

²² el-En'âm 6/152.

²³ el-İsrâ 17/23.

²⁴ el-İsrâ 17/28.

²⁵ en-Nisâ 4/63

²⁶ en-Nisâ 4/9.

²⁷ Tâhâ 20./43-44.

nebevi dili inşa ederken diğer taraftan peygamberler üzerinden insanlığın konuşma üslubunu inşa etmektedir.

Bu duruma en güzel örnek olarak Hz. Musa ile kardeşi Harun (as)’ın verilmesi mümkündür. Allah, peygamber Musa (as)’a, “إِذْهَبْ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَىٰ”²⁸ diyerek tebliğ hareketinin nereden başlayacağını bildirmiştir. Bunun hemen ardından Firavun’a tebliğin nasıl yapılacağını da “فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْسَ لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَىٰ”²⁹ “Ona yumuşak söz söyleyin belki düşünür de saygı duyar (aklını başına toplamış olur)”²⁹ ayeti ile hem peygamberi için hem de sonradan gelen bütün mübelliğler için bir tebliği dili inşa etmektedir.

Tebliğin muhataplar üzerinde etkili olması için onların kalplerine, başka bir ifade ile gönül dünyalarına hitap edecek ve onları derinden etkileyecek bir üslup kullanımı önem arz etmektedir. Bir hitap şekli olan tatlı söz ve zarif davranışa sahip bir üslup, herkes tarafından dinlenirken, kaba söz ve davranışlar tüm insanlar tarafından itici bulunmaktadır.³⁰ Bu nedenle olmalıdır ki Allah Musa (as)’a tebliğe yumuşak sözlerle başlamasını, bu hitap şekli ile kalplerin yumuşayacağı, inkârcıların inkârlarından vaz geçeceğine, kalplerde var olan kinin sevgiye döneceğini öğretmektedir.³¹

Hz. Musa’nın Firavun ile olan tebliğ mücadelesi incelendiğinde başta Musa peygamber olmak üzere tüm tebliğcilere Allah tarafından, hangi şartlar olursa olsun mutlak mana da Allah’a güvenmekten asla vazgeçilmemesi Musa peygamberin hayatından kısa kesitler verilerek telkin edilmektedir. Nitekim Hz. Musa kendisine verilen görevin büyüklüğü karşısında endişeye kapılmış, ama sonun da yüce Allah’ın engin lütfu ve mağfiretine sığınmıştır.³² Kendisine sığınan Musa (as)’ın icabetini kabul eden Allah, onun bu vazifede başarılı olması için gönlünü ferahlatmış, zihnini açmış, işini kolaylaştırmıştır. Hatta bununla kalmayarak kardeşini kendisine destekçi olarak gönderilmesi duasını dahi kabul etmiştir.³³

Hz. Musa’nın doğduğu ve yaşadığı dönem tahayyül edilecek olursa hakikaten çok zor bir tarih aralığı olduğu görülecektir. Çünkü Firavun gördüğü bir rüya neticesinde İsrâiloğulları’nın bütün erkek çocuklarını öldürttüğü bilinen bir gerçekliktir. Bu dönemin erkek çocuğu olan Musa peygamberin Firavun’un evinde bizzat onun gözetiminde yetişmesi de akıl alacak bir durum

²⁸ Tâhâ, 20/43.

²⁹ Tâhâ, 20/44.

³⁰ Başgil, *Gençlerle Başbaşa*, 68.

³¹ Abdurrahman Dodurgalı, *Din Eğitimi ve Öğretiminde İlke ve Yöntemler*, (İstanbul: 1999), 127.

³² Tâhâ, 20/45-46.

³³ Tâhâ, 20/25-37.

değildir.³⁴ Musa peygamberin Firavun 'un yanındayken bir adam öldürmesi ve nihayetinde Şuayb peygamber yanındaki eğitim sürecinin hemen ardından kendisini ulu ve yeryüzünün ilahı olarak kabul eden Firavunu imana davet etmekle emr olunmuştur.³⁵ Firavun gibi gurur ve kibir abidesinin yanında ilahi öğretileri anlatmak elbette kolay bir iş değildir. Firavun 'un evinde onun ilgi ve alakası ile büyümesinin yanı sıra tebliğine memur olduğu toplumun, büyü ve göz boyama usullerine çok önem verdiği göz önünde tutulacak olursa yüklendiği görevin ağırlığı da o kadar daha iyi anlaşılabilir. Bu durum da iken Musa (as), endişelerini Rabbine ifade etmekten kaçınmadı ve bu konuda O'nun yardımına sığındı.³⁶

Tâhâ suresi 23 ve 24. Ayetlerde Musa peygamberin Firavuna uyarıcı olarak gönderilmesinin sebebi olarak “onun sınırı çok aştığı” belirtilmektedir. Yine aynı surenin 44. Ayetinde “Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyiniz, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer” ifadesi, özellikle dinin tebliğinde başarılı olabilmek için izlenecek metot ve kullanılacak dilin ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çünkü Kur'an'a göre tebliğin amacı salt bir bilgi ya da veriyi karşıya ulaştırmak değildir. Aksine Kur'an tebliğle, yeniden var olmak bir başka deyişle Allah ile yeniden inşa olmak gibi yüce bir maksadı vardır. İşte bu temel maksat **فَقُولَا لَهُ قَوْلًا لَّيْسَ لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ** **أَوْ يَخْشَى** Yine de ona söyleyeceklerinizi yumuşak bir üslûpla söyleyin, ola ki aklını başına toplar veya içine bir korku düşer”³⁷ ayeti ile ortaya konmuştur.

Bu ayetin tefsirinde Râzî iki soru sormaktadır. Bu sorulardan ilki “neden Allah, kâfir olan birine yumuşak sözlerle tebliğin yapılmasını emretmiştir.” Bu soruya cevaben de; her ne kadar Firavun kâfir de olsa Musa (as)'ı evinde büyüttü ve onu yetiştirdi. İşte bundan dolayı hâsıl olan hakların dikkate alınması için böyle bir üslup kullanılmasını istedi şeklinde cevap vermiştir. Nihayetinde Musa peygambere ebeveynlik vazifesini yerine getirmiş olan firavun her ne olursa olsun böylesi bir üslubu, geçmişte yaptıklarına istinaden hak etmektedir.³⁸ Diğer taraftan bütün azgınlar, içinde bulundukları dünyevi rantı kaybetmek korkusu ile kendilerine iletilen her doğru bilgi karşısında azgınlıkları ve kibirleri artmaktadır. Hâlbuki peygamberlerin gönderiliş sebepleri, zarar ve azgınlığı artırmak olmayıp, tebliğin amacına ulaşmasını sağlamaktır. İşte tebliğin amacına ulaşabilmesi, doğru bir üslup seçimi ile doğrudan ilintilidir.³⁹

³⁴ el-Kasas, 28/9.

³⁵ el-Kasas, 28/30-32

³⁶ Tâhâ, 20/45-46.

³⁷ Tâhâ, 20/44.

³⁸ ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, 3/65; er-Râzî, *Mefâtâtihu'l-Gayb*, 22/52

³⁹ er-Râzî, *Mefâtâtihu'l-Gayb*, 22/52

Râzî'nin belirttiği diğer soru ise “Kavl-i leyyin” nasıl olacağı hususudur. Bu soruya da Kur'an'dan getirdiği birkaç ayetle ; فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزْعُمَ وَأَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ ; “Ona de ki: “Arınmayı ve seni rabbinin yoluna iletmemi ister misin? فَاتَّبِعْهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَلَا فَاتَّبِعْهُ فَقُولَا إِنَّا رَسُولَا رَبِّكَ فَأَرْسِلْ مَعَنَا بَنِي إِسْرَآئِيلَ وَلَا Böylece O'na saygılı davranırsın.”⁴⁰ “Ona gidip deyin ki: Biz senin rabbinin elçileriyiz. Artık İsrâiloğulları'nı bırak bizimle gelsinler. Onlara eziyet etme. Sana rabbinden bir mucize getirdik. Esenlik doğru yolu izleyenlerin olacaktır”⁴¹ cevap vermektedir.

Bu durum Hz. Muhammed hakkında da “Allah'ın rahmetinden dolayı Ey Muhammed! Sen onlara karşı yumuşak davrandın. Eğer kaba ve katı kalpli olsaydın şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi...”⁴² buyurulmak sureti ile sözün insanlar üzerinde etkili olduğu, onları bir araya getirme kabiliyetine sahip toplayıcı bir vasfı olduğu bildirilmektedir İşte bu nedenle Allah, nefretten, kin ve düşmanlıktan, kalplerin katılaşmasına neden olacak söz ve davranışlardan insanları nehyetmiştir. Bunun aksine sevgi, barış ve insanların birbirlerine rahmet etmelerine sebep olacak her türlü söz ve davranışı da emretmiştir. Bu konuda “Muhakkak ki Allah Refik'tir ve sertlikten dolayı vermediğini yumuşaklık sebebiyle verir.”⁴³ İfadesi ile Hz. Muhammed, tüm insanlara anlayışlı davranma, kolaylık gösterme ve yumuşak davranma hususunda rehberlik etmektedir. Bununla da kalmayacak, insanlık onurunu ön plana çıkaracak ve zulmü ortadan kaldıracak bir güç olduğunu da ispatlayacaktır.

Yumuşak söz, aklın ve düşünmenin önündeki engelleri ortadan kaldıracak, böylelikle insanın azgınlık ve zulüm ile mücadele etmesine imkân verecektir. Çünkü hitabet dilinin yumuşak olması, muhatabın gönül dünyasında manevi bir devrim oluşturacak, aklın önündeki tüm engelleri ortadan kaldırarak ihtida hareketine yukarı yönlü bir ivme kazandıracaktır. Bunun yanı sıra muhatabın tebliğciye saygı duyması da sağlanmış olacaktır. İşte tebliğ faaliyetinde bu ikili dinamizm elde edildiğinde karşı tarafa ulaştırılmak istenen duygu, düşünce ve değerler daha çabuk ulaştırılacaktır.

Eğitimcilerin asla vaz geçmemesi gereken iki şeyden birinin hedefe odaklanmak diğeri ise hedefe kararlı adımlarla yürürken doğru metot ve üslup seçmek olduğu asla unutulmamalıdır. Hedefe giderken kullanılacak dil, şayet kaba ve sert olursa muhatabın düşünme kapasitesine olumsuz etki yapmasının yanı sıra anlatana olan saygı ve sevgisini yitirmesine de sebep olacaktır. Bu

⁴⁰ En-Nâziat, 79/18-19.

⁴¹ Tâhâ, 20/47.

⁴² Âl-i İmrân, 3/159.

⁴³ Buhari, *el-Câmiu's-Sahih*, 1/482.

anlamda kullanılacak dilin “kavl-i leyyin” olması, düşünceyi hedefle, hedefi de muhatapla aynileştirecektir.

3. Siyaset Dili Açısından Nebevi Dili İnşâ Etmesi

Siyaset denilince akla ilk gelen şey dildir. Bunun nedeni dilin siyasetin bir vasıtası olmasıdır. Siyasetin temel amacı, toplumları etkilemek ve bunun yanı sıra yapılan işlerde ikna edilebilir olmak için siyaset arenasında hep başrolde olmak durumundadır. Bu nedenle her siyasetçi dil alanında kendini geliştirmek ve dile hâkim olmak zorunda olmakla birlikte söz varlığı unsurları ile ilgili kendisini geliştirmek durumundadır. Bu bağlamda iyi lider olmanın yolu yine dili iyi kullanmaktan geçmektedir. Çünkü dili iyi kullanabilen bireyler toplumu etkileme gücünü elde ederken buna ilaveten toplumda söz söyleme hakkı da elde eder.

Bütün bu söylediklerimize rağmen başarılı bir siyasetçi olmak, sadece dili kurallarına uygun olarak kullanmakla gerçekleşmeyeceği de görülecektir. Liderlik vasfına sahip her insan dil kurallarının yanı sıra yaşadığı coğrafyanın beklentilerini, ihtiyaçlarını, siyasi ve iktisadi yapısını bilmek ve buna göre bir dil geliştirmek durumunda olduğunu da bilmelidir. Toplumun beklentilerine uygun bazen esprili bir dil, bazen içinde bulunulan ekonomik durumları ifade edecek iktisadi bir dil, bazen de içinde bulunulan siyasi havayı aktaracak siyaset dili kullanabilecek şekilde dile hâkim olmak, siyasetçi için olmazsa olmaz bir durumdur. Bu ayırım toplumu etkileme maksadı güden her bir lider için önem arz etmektedir.

İnsanlığı kendisinin belirlediği ve en doğru yol olarak nitelediği bir yola sevk etmek isteyen İslam, yine Allah tarafından seçilen ve Kur'an'ı öğüt ve tavsiyelerle yetiştirilen peygamberler aracılığı ile topluma tebliğ edilmiştir. Hedefi insanları hem dünyada hem de ahirette mutlu etmek ve huzurlu bir şekilde yaşamasını temin etmek olan İslam, bunun için insanlığa rehber olacak bir takım hukuki, ahlaki ve toplumsal ilke ve prensipler sunmuştur. Bunun yanı sıra insana, insan olarak hangi amaçlarla var edildiğini ve bu amaçları nasıl gerçekleştireceğini, diğer bir ifade ile bunun metodunu, yolunu muhatap toplumu her yönü ile bilen, tanıyan ve buna göre bir dil geliştiren hatta geliştirmesine ilahi destekte bulunulan peygamberler aracılığı ile gerçekleştirmiştir.

Allah Kur'an'da, insanın zafiyetleri ve aciziyetleri nedeni ile elde edemeyeceği her şeyi, ilahi kitaplarla ve peygamberlerin dili ile ulaştırmaktadır. Bazı konularda detaya giren Allah, bazı konularda ise ana ilkeleri vermekle yetinmiş, bunu yapmakla da insanoğluna yaşadığı evrende hareket kabiliyeti vermiştir. Böylece Allah, insana değer vermiş, ilahi hitabı anlama, yaşama,

anlatma gibi konularda ilahi kitabı ile hem hal olma izni vermiştir. Aksi halde insanın çabasına ihtiyaç kalmaz, buna bağlı olarak aklî, ruhî ve bedenî kabiliyetlerini kullanmasına gerek kalmazdı.⁴⁴

İşte İslam, belirlediği hedeflerin gönderildiği toplumda karşılık bulması için gönderdiği peygamberleri her açıdan ilahi tedrisattan geçirmiştir. Emin olmakla maruf tüm peygamberleri ilahi emir ve yasakların rehberliğinde mükemmel bir kimliğe kavuşturan İslam, diğer taraftan topluma önderlik etme görevi verdiği peygamberlerinin toplumla olan iletişimde kullandıkları dili de yaşadıkları coğrafyanın dil, kültür, siyasi yapı ve inançları paralelinde inşa etmiştir.

Bu anlamda ilk olarak inanç birlikteliği ifade etmesi anlamında müşriklerin Allah'a olan inançları üzerinden bir söylem ile tebliğ faaliyetine başlaması için peygamberine **قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ** “(Resûlüm!) De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah son derece bağışlayıcı ve esirgeyicidir”⁴⁵ buyurmaktadır. Siyasi bir maksat içeren ayetin ifadesinde Allah, inanç birlikteliği olan durumları ön plana çıkarmak sureti ile muhatabın hareket kabiliyetini kırmaktadır.

Râzi bu ayetin sebebi nüzulü olarak: Peygamber (as) bir gün Mekke müşrikleri Mescid-i Haram'da putlara secde ederlerken onlara:” Ey Kureys topluluğu vallahi siz İbrahim peygamberin dinine muhalefet ettiniz” dediler. Bunun üzerine Kureyşliler :” biz putlara sadece Allah'a olan muhabbetimizden ve bizi Allah'a yakınlaştırması için onları ta'zim ediyoruz” dediklerinde bu ayetin nazil olduğunu söylemektedir. Bir başka rivayette de Hristiyanlar” Biz İsa'yı Allah'a olan sevgimizden dolayı yüceltiyoruz dediklerinde nazil olmuştur.⁴⁶

Bu ayet, müşriklerin ya da ehli kitabın Allah'ı sevdikleri iddiasını öne sürmelerinin yanı sıra Allah'ın da onları sevdiği iddialarını belirtmektedir. Bu durumda Peygamber (as), bu ayetin ifadesi gereğince şayet siz Allah'ı gerçekten seviyorsanız bana tabi olmanız gerekmektedir. Çünkü mevcut mucizeler bana tabi olmanızı zorunlu kılmaktadır. Eğer Allah'ın sizi sevmesini istiyorsanız yine bana itaat etmeniz gerekmektedir. Çünkü Allah, bana itaat eden herkesi sevmektedir. Bunun sebebi ise benim davetimin tek bir amacı var o da Allah'a iman ve itaat etmenizi sağlamak, onu ta'zim ederek yüceltmenizdir demek istemektedir.⁴⁷

⁴⁴Halis Albayrak, “Hz. Muhammed'den Günümüze İslam dünyası”, (1992 Kutlu Doğum Haftası , Ankara, 1995),121.

⁴⁵Âli imran, 3/31

⁴⁶ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/197.

⁴⁷ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 8/197.

Hangi rivayet esas alınırsa alınsın muhatabın anlamsız bir fanatizmin içine düşmesini engellemek maksadı ile her iki tarafında ortak kabulleri öne sürülerek tebliği yapılan konunun muhatap tarafından kabullenilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü Kulun Allah sevgisi, kendi nefsinden bulduğu hoş bir haldir ve bu hâl, onu, O'nun emrine razı olmaya, kin beslemeden kanaat etmeye mecbur eder.⁴⁸ Tamamen siyasi bir muhtevaya sahip bu üslup Allah tarafından nebevi dilin inşasında bir yöntem olarak kullanılmıştır.

Aynı üslup قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ “(Resûlüm!) de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilâhlaştırmayalım. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz Müslümanlarız! Deyiniz.”⁴⁹ Ayetinde de kullanılmıştır. Görüleceği üzere Allah peygamber (as)’dan her iki grubun ortak olduğu imanla ilgili konuları öne sürmesini, böylece muhatabın algılarını dinledikleri şeye karşı kapatmalarının önüne geçmek istemektedir.

Ancak her şeye rağmen sürekli aynı metodun kullanılması Kur’ani bir tebliğ metodu değildir. Tebliğin amacına ulaşabilmesi, muhatapların durumuna, yer ve zamanın şartlarına göre bir dil ve üslup geliştirilmesini zorunlu kılar. Peygamber (as)’da ; “İnsanlara akıl seviyelerine ve anlama kapasitelerine göre hitap edin”⁵⁰ şeklinde ki tavsiyeleri bu açıdan önemlidir. Muhatapların durumuna, zaman ve mekânın gereklerine uygun yapılmayan davetlerin neticesinde meydana gelebilecek olumsuzluklara “Bir topluluğa akıllarının ermeyeceği şeyler söylerseniz, söyledikleriniz onların bazıları için fitne vesilesi olur”⁵¹ sözleri ile dikkat çekmiştir. Bu nedenle muhatabın durumuna uygun tebliğ üslubu önem arz etmektedir. Aksi halde tebliğden beklenen sonuçların elde edilmesi mümkün olmayacaktır.

Allah insanlarda ölüm, fakirlik, kıyamet vb. gibi korkular yaratmıştır. Bazen bu korkuların da tebliğ faaliyetinde etkin bir görev üstlenmesi mümkündür. Çünkü her insan, fıtratı gereği güvende olmak ister. Yine fıtraten insanın kendini en güvende hissettiği yer de Allah’ın kendisi ile birlikte olduğu inancıdır. İşte Kur’an nebevi dili bu yönde inşa etmek için هَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوا أَخْلَوْا غِثًا وَلَسًا مِنَ الْغَيْثِ قُلْ مُوتُوا “İşte siz öyle kimselersiniz ki, onlar sizi

⁴⁸ Kuşeyrî, Abdu’l-Kerim b. Hevâzin b. Abdi’l-Melik, *Letâifu’l-İşârât*. thk. İbrahim Besyûnî,(Mısır: el-Hey’etü’l-mısriyyetü’l-Âmme,1431),1/235.

⁴⁹ Âli-İmrân,3/64

⁵⁰ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 23; el-Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-câmiu’s-sağîr*, 3/377; Aclûnî, Ebû’l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü’l-hafâ ve müzîlû’l-ilbâs*, thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf. 2 Cilt, (Mektebetü’l-asriyye, 1420/2000), 1/222.

⁵¹ Müslim, “Mukaddime”, 5; el-Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1: 223.

sevmedikleri halde siz onları seversiniz. Siz, bütün kitaplara inanırsınız; onlar ise, sizinle karşılaştıklarında «İnandık» derler; kendi başlarına kaldıklarında da, size olan kinlerinden dolayı parmaklarının uçlarını ısırlarlar. De ki: Kininizden (kahrolup) ölün! Şüphesiz Allah kalplerin içindekini hakkıyla bilmektedir.”⁵² Buyurmaktadır. Bu ifade gereğince tüm iyi niyetli tebliğ faaliyetlerine rağmen iman etmemekte ısrar edenler mutlaka olacaktır. Bu durum ise yeryüzünde iman edenler ile etmeyenler şeklinde insanların kategorize edilmesi anlamına gelecektir. Bu kategorize edilmiş yapı içerisinde Allah, risaletini tebliğe memur kıldığı peygamberinin yanında olduğunu açıkça beyan etmektedir. Hal böyle olunca kalbinde şöyle ya da böyle bir şekilde Allah inancı olanlar peygamberin hak davasının yanında olmak sureti ile bu güven ortamına doğru bir yöneliş içinde olacaktır. Allah قُلْ مُؤْمِنُوا بِعِظَتِكُمْ ifadesi ile tarafının peygamberlerin yanı olduğunu, dolayısı ile güven ve huzur ortamının da onlarla birlikte olduğunu mesajını vermektedir.

Yapılan tüm uyarılara rağmen hala hak dava tarafında olmayanlara yönelik olarak Allah, peygamberine فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِّي وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا “Eğer seninle tartışmaya girerlerse de ki: «Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim.» Ehl-i kitaba ve ümmîlere de: «Siz de Allah'a teslim oldunuz mu?» de. Eğer teslim oldularsa doğru yolu buldular demektir. Yok eğer yüz çevirdilerse sana düşen, yalnızca duyurmaktır. Allah kullarını çok iyi görmektedir.”⁵³ Şeklinde bir tebliğ dili oluşturmalarını emretmektedir.

Bilindiği üzere insanın kişiliğinin oluşumu, değer ve inançlarını elde etmesinde çevrenin önemli rolü vardır. Bunun kabul edilmemesi, insanın sosyal hayat içerisindeki gerçekliğini inkâr etmek demektir. Peygamber (as)’ın “ Her insan, İslam fıtratı üzerine doğar Sonra da annesi babası, onu yahudi, hristiyan yahut da Mecusi yapar”⁵⁴ hadisi ile bu durumu çok güzel açıklamaktadır. Bu bağlamda insan, hayatını sürdürdüğü toplumun örf, âdet ve kurallarına hatta inanç biçimlerine farkında olmadan uymakta buna göre bir inanç biçimi ve karakter oluşturmaktadır.⁵⁵ Kişi, kendi iradesinin yanı sıra çevredeki olumlu ve olumsuz uyarıcılar ile olan etkileşimi bireyde bir şeye iman etme gereksinimini hâsıl etmektedir.⁵⁶

Çevrenin insan karakteri oluşumundaki bu olumsuzluğu itibari ile Allah peygamberinden, yeni bir söylem ile tebliğine devam etmesini istemektedir. Bu

⁵² Âli-İmrân,3/119

⁵³ Âli-İmrân,3/20

⁵⁴ Buhârî, Cenâiz 92

⁵⁵ İzzet Er, Sosyalleşme, Sosyal Gelişme ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Bir Deneme, (Bursa: Furkan Kitabevi, 1988), 2.

⁵⁶ Hülya Alper, Bir Kelam Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı, (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002),.203.

söylem her ne olursa olsun Allah ile beraber olduğunu ifade eden **فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ** “Bana uyanlarla birlikte ben kendimi Allah'a teslim ettim” şeklinde ki tarafını netleştiren siyasi bir üsluptur. İnsanın diğer varlıklardan üstünlüğü "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler,(sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir"⁵⁷ ayeti ile ifade edilmektedir. Ayette geçen emanet kelimesi ile işlendiğinde sevap, terkedildiğinde ise ceza ve ikâba konu olan ibadet ve davranışlarla, akıl ve akıl etme kabiliyetinin insana verilmiş olması kastedilmektedir. Bu emanete riayet edilmediği takdirde zulüm ve bilgisizlik insanı çepeçevre kuşatmış demektir.⁵⁸ Emanet adı verilen bu davranışlarla Allah, insanı bir imtihana tabi tutmuştur ki Mevlânâ'da bu “insan iradesi” dir.⁵⁹ Her ne kadar ayetin sonunda insanın zalim ve cahil olduğu söylense de bu ifade aslında insanın başka bir üstün özelliği olan bu emaneti taşıma hususunda insanın irade ve kararlılık göstermiş olmasıdır.⁶⁰ İşte insanın bu kararlı duruşu onu diğer varlıklar arasında üstün bir konuma yükseltmiştir.

İnsanı diğer varlıklardan ayıran bu farkındalığı sayesinde, insan benliğini oluşturan fitrî güçler ile çevresel etkenlere karşı galip gelmesi mümkün olabilmektedir. Böylesi bir yaratılış kabiliyetine sahip olan insanın duruşu, sadece kendisi için bir zafer elde etmesi ile kalmayacak bu kararlı duruşu diline sirayet edecek ve oluşan yeni tebliğ dili toplumun da aynı zaferi tatmasına neden olacaktır. Bu nedenle Allah, Kur'an'da birçok yerde kendi mesajının hafife alındığı yerde müminlerin bulunmamasına yönelik emirler⁶¹ hem çevrenin insan üzerindeki olumsuzluğu bertaraf etmesine imkân verirken diğer taraftan da bu kararlı duruş, muhatabın zihninde soru işaretleri oluşturmaması neden olacaktır. **فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ** ifadesi de bu yönde bir tebliğ dili oluşturan ilahi bir öğreti olmaktan başka bir şey değildir. Bir duruşu ifade eden bu kararlı ve tarafgir yapı, tebliğden vaz geçme anlamı asla içermemektedir. Aksine bu söylem siyasi bir ifade olup muhatabın, tebliği dinlemesine engel olacak bir sınıra ulaşmasının önüne geçmektir.

4.Tebliğ Dilinde Kararlılık Halini İnşa Etmesi

Kararlılık kavramı ile ne kastettiğimizin açıkça anlaşılabilmesi için bu manayı ihtiva eden ve Arap dilinde kararlılık ve azimli olma halini ifade eden **عزم** (azm) ve **ثبات** kökünden gelen (sebat) kavramları üzerinde durulması gerekecektir.

⁵⁷ el-Ahzap, 33/72

⁵⁸ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/187.

⁵⁹ Ali Şeriatî, *İnsan*, çev. Şamil Öcal, (Ankara:1990),15-16, 367.

⁶⁰ er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/187.

⁶¹ En-Nisâ, 4/140;el-En'âm, 6/68.

Sözlüklerde “azm” kelimesi; bir işe karar vermek, ciddiyet ve ısrarla istemek, kalben bir işe bağlanmak, sabır ve irade gibi anlamlara gelmektedir.⁶² Azm kelimesinin kullanıldığı ayetlere baktığımız da bazen “iyilikte sebat ve kararlılık”⁶³, bazı ayetlerde de “kesin karar vermek”⁶⁴ gibi anlamlarda kullanıldığı görülecektir. Yine sabırla Allah’ın kendilerine yüklediği görevi yerine getirmekte kararlı olan peygamberleri anlatmak için Kur’an, (ulu’l-azm) kavramını kullanmıştır.⁶⁵ Hadislerde ise “azme”⁶⁶, “azîme”⁶⁷, “azâim”⁶⁸ kalıpları ile kararlılık, kesin, farz, niyet gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Tüm bu sözlük anlamları ile Kur’an ve sünnete kullanılan anlamların ışığında “azm” kelimesinin bir işin yapılması hususunda ortaya konulan ciddiyeti, tercihi ve kararlılığı ifade ettiğini rahatlıkla söylemek mümkündür. Yapılması planlanan bir şey hakkında alınan karar azm ile ifade edilirken, bir karar verememe hali varsa o zaman da tereddüt ve şaşkınlık söz konusudur. Öyleyse “azm”; madden ve manen, bir hedefe yönelip, hedefin önünde ortaya çıkan bütün engelleri aşma ve başarıya ulaşma kararlılığıdır.⁶⁹

Sebât ise; Sağlam, dayanaklı bir şekilde durmak, dayanaklılık göstermek, kararlı olmak, acele etmeden, teenni ile hedefe yürümek anlamlarına gelmektedir.⁷⁰ Öyleyse sebat ile azm, bir konuda kesin karar verildikten sonra dönmek üzere verilen karar üzere kalma halini ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Azim ve sebat ile ilgili kavramların anlamları dikkate alındığında, kararlılık özelliğinin insanın psikolojik yapısı ve karakteri ile yakından ilgili olduğu görülecektir. Bu da karakter ile kararlı olma hali arasında bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Herkes tarafından bilindiği gibi karakter, bir insanın tutum ve davranışlarındaki devamlılığı ifade etmektedir. Karakter sahibi insan denildiğinde de bütün durumlarda ve şartlarda davranışlarından ödün ve taviz vermeyen kişi demektir. Bunun diğer anlamı karakter sahibi kişi, hareket ve davranışlarında farklılık söz konusu olmayan kişidir. Peygamberlerin Risalet hayatları boyunca tebliğ faaliyeti esnasında gösterdikleri kararlılık hali, tavır ve

⁶² İbn-i Manzûr, Muhammed b. Ali b. Mükrim abu’l-Fadl Cemâlüd’din, *Lisânu’l-Arab*. 15 Cilt, (Beyrut, Dâru Sâdir, 1414). 1/8.

⁶³ Âl-i İmrân, 3/186; Taha, 20/115; Lokman, 31/17; eş-Şûrâ, 42/43; el-Ahkâf, 46/35

⁶⁴ el-Bakara, 2/227, 235; Âl-i İmrân, 3/159; Muhammed, 47/21

⁶⁵ el-Ahkâf, 46/35

⁶⁶ Buhârî, 1992: Cum’a 14, Ezân 10; Müslim, 1992: Salâtu’l-Musâfirîn 26; Ebû Dâvûd, 1992: Salât 207

⁶⁷ Müslim: 1992: Salâtu’l-Musâfirîn 174, Sıyâm 16; Ebû Dâvûd, 1992: Savm 46, Zekât 5

⁶⁸ Buhârî, 1992: Sucûdu’l-Kur’ân 3; Ebû Dâvûd, 1992: Sucûdu’l-Kur’ân 5; Dârimî, Salât 161

⁶⁹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, 10 Cilt,(İstanbul: Azim Dağıtım,ts),7/120.

⁷⁰ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*,2/19.

duruşları kendi iradelerinin yanı sıra ilahi telkin ve öğretilerle bir karakter ve mizaç halini almıştır.⁷¹

Diğer taraftan kararlı tutum ve davranış sergilemenin temelinde sabır ve teenni ile hareket etme söz konusudur. Acele ve endişeye kapılmadan sabır, sebat ve teenni ile hedefe ulaşmaya çalışan kişilerin sonuca ulaştıkları kesin olarak bilinmektedir. Bu bakımdan Kur'an'da ulu'l-azm peygamberlerden bahsedilirken onların sabır ve teenni ile hareket ettikleri zikredilmektedir.⁷²Buradan da anlaşılabacağı üzere bütün peygamberlerin ortak olan özellikleri arasında sabırlı olma hali bulunmaktadır. Nitekim Kur'an'da bahsi geçen peygamberlerin tebliğ hayatı dikkate alındığında, onların bu görevi, olağanüstü bir gayretle yerine getirdikleri, karşılaştıkları zorluklara ve olumsuzluklara rağmen kendilerine tevdi edilen davet görevinden asla vaz geçmedikleri görülecektir. Bahsi geçen bu kararlılık hali ve ne zaman harekete geçeceğini bilmek liderlik vasfı yüklenmiş her insan için olmazsa olmaz bir vasıftır.⁷³

Hz. Peygamber (as)'ın hayatı gözden geçirildiğinde onun baştan sona kadar azim ve kararlılıktan ibaret olduğu görülecektir. Onun hayatında tereddüt, şüphe, mazeret üretme ve düşüncesizce günün şartlarına göre hareket etmek asla söz konusu değildir. Gençliğinden itibaren Mekke'de Muhammedü'l-Emin vasfı ile tanımlanan Hz. Peygamber, tebliğ faaliyetine başladığında onu kimse yalan söylemekle itham edememiştir. Bu onun tavır ve davranışlarında zamana ve mekâna göre bir tavır geliştirmedığının en bariz örneğidir. Mekke ileri gelenleri, O'nun tebliğ ettiği davetten vazgeçmesi için yaptıkları tüm teklifleri "Güneşi sağ elime, ayı sol elime verseler davamdan vazgeçmem. Ya Allah bu dini üstün kılar ya da ben bu uğurda ölürüm"⁷⁴ diyerek reddetmesi, ahlakının ve hayatının her cephesinde azim, sebat ve kararlıktan vazgeçmediğini gösteren en güzel örneklerdendir.

Hz. Peygamber'in Risalet görevinin temeli olan tebliğ vazifesi esnasında gösterdiği azim ve kararlılığı bu anlamda söylenebilecek en belirgin özelliğidir. Zira bütün peygamberlerde olduğu gibi, Hz. Peygamberinde görevi de Allah'tan aldığı ilahi mesaj ve öğretileri insanlara ulaştırmaktır. Bu anlamda Allah, Kur'an'da peygamberine birçok ayette kendisine gönderilenleri insanlara ulaştırmasını emretmiş, aksi halde görevini yeri getirmemiş olacağını

⁷¹ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*. (İstanbul: Çamlıca Yayınları,2008),143-144.

⁷² el-Ahkaf, 46/35

⁷³Levinson, *Liderlik Psikolojisi*, 120; Bayraktutar, Hz. Peygamber'in Örneklği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı,75.

⁷⁴İbn Hişâm, Abdu'l-Melik b. Hişâm b. Eyyüb. *es-Sıratü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm*. thk. Tâha Abdu'r-Raûf,(4 Cilt: Şirketü et-Tibâatü'l-Fenniyye,1431), 1/240.

bildirilmiştir.⁷⁵ Bazı ayetlerde de peygamberlerin örnek olması bağlamında, onların azim ve kararlı bir şekilde kendilerine tevdi edilen tebliğ görevini yerine getirmeleri olduğu vurgulanmıştır.⁷⁶ Buradan da anlaşılabacağı üzere tebliğ, peygamberlerin hayatlarının ve varlıklarının yaratılış gayesidir.⁷⁷

Nitekim Kur'an'da zikri geçen peygamber kıssalarına bakıldığında kavimleri ile olan tebliğ mücadelesinin oldukça çetin ve zorlu olduğu görülecektir. Peygamberlerin muhatapları, kendilerine dünya ve ahiret saadetini temin edecek öğüt ve nasihatleri dinlemek yerine daha çok engelleme ve susturma yolunu tercih etmişlerdir. Belki bunun en önemli nedeni kurdukları çıkar düzeninin bozulmasıdır ama neticede peygamberlerin kutlu görevlerini icra etmeleri esnasında her türlü şiddete başvurmaktan geri kalmamışlardır. Burada üzerinde düşünülmesi gereken husus ise, tüm yıldırımlara, şiddet ve eziyetlere rağmen kendilerine tevdi edilen peygamberlik görevini yerine getirmeyen, davetten vazgeçen herhangi bir nebi ya da resulün olmamasıdır. Çünkü peygamberler açısından yüz çevirmek, karşı olmak, yıldırma, şiddet ve zulüm gibi eylemler tebliğden vazgeçme veya onu terk etmeye bir mazeret olmamıştır.⁷⁸ Bu açıdan bakıldığında peygamberler, tebliğ görevlerini ifa ederken kesin ve kararlı bir duruş sergilemişler hatta bu uğurda şehit edilenler dahi olmuştur.⁷⁹

Hz. Peygamberde kutlu görevini yerine getirirken özellikle Mekke'de kavminin büyük tepkisi ile karşı karşıya kalmış, bireysel işkencelerin yanı sıra topluca ambargoya maruz bırakılmışlar hatta iki kez yurtlarından hicret etmeye mecbur kalmışlardır.⁸⁰ Ancak tüm bu sıkıntılara rağmen Haz. Peygamber, diğer peygamberler gibi tebliğ görevini metanet ve sabırla yerine getirmiş, karşısına çıkan engelleri aşma ve başarıya ulaşmak için kararlı bir duruş ortaya koymuştur. İşte bu kararlı duruşu ortaya koyan Hz. Peygamberin hayatından birkaç kesit;

Peygamber (as), üç yıl süren gizli davetin ardından alenen İslam'ı tebliğe başlaması üzerine Mekke'nin ileri gelenlerinin ona karşı sergilediği tavrı bu konuda verilebilecek ilk örnektir. İlk olarak münazara, alay, iftira ve yalan yollarına başvuran Mekke müşriklerine karşı peygamber (as)'ın sergilediği güçlü ve kararlı duruşu ile ilk hamleleri akamete uğramıştır. Bu yolla Peygamber (as)'ın önüne geçemeyeceklerini anlayan müşrikler, farklı yöntemler denemek ve bir takım dünyevî menfaatler teklif etmek sureti ile onu davasında vazgeçirmeye çalışmışlardır. Ancak Hz. Muhammed bunları da kesin bir dille

⁷⁵ el-Mâide, 5/67-99; el-Enbiya, 21/109.

⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/20; en-Nahl, 16/35, 82

⁷⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 2/1031

⁷⁸ Sancaklı, *Sünneti Doğru Anlamak*, 22.

⁷⁹ el-Bakara, 2/61-87- 91; Âl-i İmrân, 3/21- 183; en-Nisâ, 4/155.

⁸⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/87.

reddetmiştir.⁸¹ Bu durum Hz. Muhammed'in davetin her aşamasında emin ve kararlı bir duruş sergilediğinin açık örneğidir.

Hz. Muhammed'in, teklifler karşısında sergilediği bu kararlı duruş nedeni ile Mekke müşrikleri onu bu yoldan vazgeçirmek için amcası Ebu Talib'e baskı uygulamaya ve tehdit etmeye başladılar. Amcası Ebû Talip'te peygamberi çağırarak onların hoşlanmadığı şeyleri söylemekten vazgeçmesi için uyardı. Kendisini koruyacağını ama altından kalkamayacağı yükü kendisine yüklememesini de ondan istedi. Hz. peygamber "Ey amca! Vallahi, güneşi sağ elime ve ayı sol elime koysalar da, Allah onu üstün kılıncaya ya da ben bu yolda ölüp gidinceye kadar ben bu davadan vazgeçmem!" şeklinde ona kesin ve kararlı bir cevap vermiştir.⁸²

Hz. Muhammed'in kendisine yöneltilen bu geri çevrilemeyecek taleplere rağmen sergilediği kesin ve kararlı duruş, onun güçlü bir iradeye sahip olduğunu açık göstergesidir. Diğer taraftan bu kadar dik bir duruş sergilediği günlerde kendisine destek olan birkaç fakir ve zayıf Müslümanın dışında kimsenin de olmadığı düşünülürse hedefine ulaşmada ne kadar kararlı olduğu daha iyi anlaşılacaktır.⁸³ Bu bakımdan Peygamber (as), etrafında gerçekleşen her türlü olumsuz şartlara rağmen kesin ve kararlı tutumunu değiştirmemiş, her ne olursa olsun tebliğine memur kılındığı ilahi mesajları insanlara ulaştırma istek ve arzusundan bir an dahi tereddüt etmemiştir. Girmiş olduğu bu kutlu yolda kendisine en çok destek veren eşi Hz. Hatice ve amcası Ebû Talib'in vefat etmesi dahi istikametini değiştirmesine sebep olamamıştır. Eşi ve amcasının vefatının ardından gerçekleşen ve bir bakıma moral gecesi diyebileceğimiz İsrâ ve Mîraç hadisesi de onun davasına daha da güçlü bir şekilde bağlanmasına sebep olmuştur.⁸⁴

Hz. Muhammed'in bu azim ve kararlılığının arkasında elbette onun güçlü iradesi bulunmaktadır. Ancak Allah, son peygamber olarak gönderdiği peygamberine, قُل emir kipi ile ilahi dokunuşlar yapmış, kararlılık halinin, insanın psikolojik yapısı ve karakteri ile doğrudan ilgili olması nedeni ile sürekli ona bu yönde emir ve talimatlar vermiştir. İşte bu söylenenler bağlamında Kur'an'ın قُل emir kipi ile peygamberlerin sahip olduğu bu karakteristik özelliğin oluşumunda nasıl katkı sağladığını ayetler ışığında ortaya koymaya çalışalım;

⁸¹ İbn-i İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîratü ibn_i İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut :Dâru'l-Fikr,1978),

190;İ bn-i Hişâm, *Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/167; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, Çev. Salih Tuğ, 2 Cilt, (İstanbul: İrfan Yayınları,1990), 2/1031.

⁸² İbn-i İshâk, *Sîratü ibn_i İshâk*,154; İbn-i Hişâm, es-Sîratü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm,1/240.

⁸³ Ahmed Ratib Urmüş, *Kıyâdetu'r-Rasûl* (Beyrût: Dâru'n Nefâis,1991),162.

⁸⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, 1/148.

“قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ” De ki: “Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.” Bu ayette genelde peygamberlere özelde ise son peygamber Hz. Muhammed’e ittiba etmenin gerekliliği vurgulanırken diğer taraftan da peygambere ittiba, Allah sevgisinin ayrılmaz bir parçası olarak verilmektedir. Öyle ki, peygambere uymayanlar, onun emirlerine itaat etmeyenler Allah’ı sevdiklerini dahi iddia edemezler. Ayrıca ayette peygambere itaat, Allah’ın sevgisine ve rahmetine nail olmanın ön şartı olarak gösterilmiştir. Allah’ın elçisi olma vasfını taşıyan peygamberleri tanıma, onları elçi olarak gönderen ilahı tanıma anlamı taşıyacağı da inkâr edilemez bir gerçektir. Bunu yanı sıra peygamberler, tebliğine me’mur oldukları ilahi kelamı açıklamanın yanı sıra hakkında açık ilahi nassın olmadığı yerlerde bağlayıcı bildirimlerde bulunma yetkisiyle de donatılmışlardır.⁸⁵

Bu ayetin iniş sebepleri göz önüne alındığında muhatap toplumun bazı inanç ve tutumlarının yanlışlığını ortaya koymada kararlı bir dil kullandığı görülecektir. Bu yanlışlığı ortaya koyarken de güçlü bir ilah ve onun koruması altında kararlı bir elçi profili vermektedir. İşte bu kararlı elçi profili de Allah sevgisi ve Allah’a itaat, O’nun peygamberine uyma ve getirdiklerine teslim olma ile ilişkilendirilerek sağlanmıştır.

Bu ayetin, nüzul sebebi olarak Râzi birkaç rivayet zikretmektedir. Bunlar arasında a) sûrenin başında sözü edilen Necran heyetindekilerin “Bizim Îsâ’yı yücelten ifadelerimiz ona olan sevgimizi belirtmek içindir” demeleri b) müşriklerin putlara secde etme gerekçelerini açıklarken “Biz bunlara sırf Allah’a olan sevgimizden ötürü ve bizi Allah’a daha çok yakınlştırırsınlar diye tapıyoruz” demeleridir.⁸⁶ Bu rivayetlere dikkat edildiğinde her fırka Allah’ı sevdiğini iddia etmekte ve onun rızasını arzulamaktadır. Ancak Allah, Peygamberine قل emir kipi ile “şayet siz, Allah’a olan sevgi iddianızda gerçekten sadık iseniz, O’nun emirlerine icabet etmeniz ve yasakladığı şeylerden de sakınmanız icap eder. Benim de peygamber olduğuma dair kesin deliller bulunduğuna göre bana kayıtsız şartsız itaat etmeniz gerekir, şeklinde kararlı bir dil kullanarak kendine itaatin, Allah’a itaatle aynı anlama geldiğini söylemesini istemektedir.⁸⁷ Bu kararlı hal, muhatabın düşünce dünyasında derin etkiler bırakmış, peygamber (as) karşısında her yönden aciz kalmalarına ve onu inandığı davasından döndüremeyeceklerine dair bir inanç oluşmasına sebep olmuştur.

⁸⁵ en-Nahl, 16/44

⁸⁶ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/354;er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/197.

⁸⁷ Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes’ûd, *Meâlimu't-Tenzil fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt, (Dâru Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzii, 1997), 2/28;er-Râzi, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/197.

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ “Dinlerine uymadıkça Yahudiler de Hristiyanlar da asla senden razı olmayacaklardır. De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur. Sana gelen ilimden sonra onların arzularına uyacak olursan, ant olsun ki, Allah'tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı vardır”⁸⁸ ayeti de bu kapsamda değerlendirilmesi mümkün olan ayetlerdendir. Bu ayette geçen “millet” kelimesi peygamberler aracılığı ile insanları dünya ve ahirette mutlu edebilecek ilkeleri ihtiva eden yol ya da bir toplum tarafından kabul edilip, benimsenerek gelenek haline getirilmiş ilahi ilkeler şeklinde tanımlamak mümkündür. Bunun dışında millet, Allah tarafından va'z edilen ilke ve kuralları temsil ederken, din ise bireylerin uyguladığı ilke ve kuralları ifade etmektedir. Öyleyse millet kavramı, dinin özünden uzaklaştırılarak yozlaşması halini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır denilebilir. Nitekim ayet millet kelimesini tahrife uğramış olan Yahudilik ve Hristiyanlık için kullanılmaktadır.⁸⁹

Hiz. Muhammed, tüm insanlığa elçi olarak gönderilmesine rağmen, Medine'deki Yahudiler, taassup ve fanatizmle, Allah tarafından gönderilen elçiye karşı tavır almışlardır. Onun aracılığı ile gönderilen dine, onun ilkelerine her anlamda uymaları icap ederken, tam tersi Hiz. Muhammed kendi dinlerini benimsemediği sürece, ondan hoşnut olmayacaklarını söylemişlerdir. Fakat Allah katında değerli olan, herhangi bir zümrenin hoşnutluğunu kazanmak olmayıp, doğru ve kurtuluşu sağlayacak olan yolu izlemektir. Bu yol ise Allah'ın bizzat teyit ettiği ve elçisi vasıtasıyla insanlara bildirdiği ilkelerin tamamına tereddütsüz inanıp gereğince yaşamaktır. Allah tarafından bu yönde ilke ve esasları bildiren vahiylerin gelmesi ile birlikte, Yahudilerin veya Hristiyanların arzularına uymak ve İslam akide anlayışına uymayan hayat tarzlarını benimsemek ne gönderilen elçi için ne de bu ilke ve esaslara gönülden inanan insanlar için mümkündür. Aksi durum ise Allah'ın sevgi ve dostluğunu kaybetmek anlamına gelecektir. Burada dikkat edilmesi gereken durum tüm bu anlatılanlar قُلْ emir kipi ile başlayan هُوَ الْهُدَىٰ De ki: Doğru yol, ancak Allah'ın yoludur” ilahi buyruğu ile doğrudan, hiç tereddüte mahal bırakmadan, kararlı bir şekilde, muhataba verilmesidir. İşte bu kararlı duruş ve söylem sayesinde, Peygamber (as), çok kısa denilebilecek bir süre içerisinde güç ve saltanatı elinde bulunduran Mekke ve Medine'nin aristokrat zümresini çaresiz bırakmış ve ümitlerinin kırılmasına neden olmuştur. Yine bu kararlı duruş sayesinde 23 sene gibi kısa bir sürede muhatap toplumu içinde

⁸⁸ El-Bakara, 2/120

⁸⁹ Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/29; Karaman, Hayrettin- Çağırıcı, Mustafa. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, (Ankara: DİA Yayınları,2023), 1/199-201.

bulundukları karanlıktan çıkararak İslam'ın aydınlığı ile buluşmalarını sağlamıştır.⁹⁰

Tarih boyunca Yahudi ve Hristiyanların, Müslümanları her daim düşman olarak görmeleri, onları inandıkları inanç ve esaslardan uzaklaştırma gayretleri, anlatılan durumu teyit etmektedir. Hz. Peygamberin Risalet görevine başladığı günden beri devam eden bu düşmanca duruma karşı kararlı bir duruş ve söylem geliştirmesi için onu inşa eden ilahi öğretiler, sadece peygamber ile sınırlı olmayıp bu dini benimseyen ve ona inanan her Müslüman içinde dikkate alınması gereken öğütlerdir. Bu ilahi öğretiler gereğince her Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlara karşı, sonuçlarını düşünmeden yalın bir dostluk söylemi ile kişiliksiz ve teslimiyetçi bir davranış geliştirmesinin mümkün olamayacağı vurgulanmaktadır. Yine bu ilahi öğreti gereğince başta Peygamber olmak üzere ona inanan tüm Müslümanlar Allah'ın hoşnut olmayacağı davranış ve söylemleri gerçekleştiremeyeceği de ortaya konulmuş olmaktadır.

Ancak Bu kararlı duruş, adaletten ayrılarak insanlara haksızlık yapılabileceği anlamına da gelmemektedir. Zira Kur'an bir taraftan Müslümanlara "Herhangi bir topluluğa duyduğunuz kin, sizi adaletsiz davranmaya itmesin. Adaletli olun; bu, takvâya daha uygundur"⁹¹ derken diğer taraftan da "Eğer sana gelen ilimden (vahyin ortaya koyduğu gerçeklerden) sonra onların arzularına uyarsan, bilesin ki artık Allah sana ne dost ne de yardımcı olacaktır"⁹² diyerek vasat bir ümmet olma tavsiyesinde bulunmaktadır.

Sonuç olarak; dostluk, düşmanlık ya da son yıllarda gerçekleştirilmeye çalışılan dinler arası diyalog gibi hümanist söylemlerin etkisi ile zulüm veya alçalma tavırları sergilemekten sakınmak, İslam'ın öğretilerini esas alarak akıl, irfan, dürüstlük ve adalet gibi erdemli vasıflarla donanmak, bu erdemli vasıfların yol göstericiliği ile kültürel, siyasi ve ekonomik alanda kararlı bir duruş ve söylem geliştirmek her Müslüman için olmazsa olmaz bir durumdur.

5. İkna Kabiliyetinin Açısından Tebliğ Dilinin İnşası

Peygamberlerin yaşadıkları coğrafya, kültür ve inanç sistemi tebliğin seyrini etkilemiş, muhataplarının sosyal, kültürel, siyasi ve dini yapılarına uygun olarak metotlar geliştirmelerine neden olmuştur. Temel amaç insanların hidayetini sağlamak olunca muhatapların durumu, tebliğin metodunu belirlemede önem arz etmektedir. Hal böyle olunca muhatapın sosyal ve psikolojik yapısını

⁹⁰ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/183; er-Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 4/29; Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 1/199-201.

⁹¹ El-Mâide, 5/8

⁹² El-Bakara, 2/120

dikkate alarak yapılan söylemler onlar üzerinde olumlu tesirler bırakmakta, buna bağlı olarak dönüşümü hızlandırmaktadır.

Görevleri Allah'tan aldıkları ilahi öğretileri insanlara ulaştırmak olan peygamberler açısından dil, kullanabilecekleri yegâne argümandır. Bu nedenle tebliğ esnasında kullanılan dil, ikna ve sunum açısından güzel bir üsluptan yoksun ise başarıya ulaşması da o kadar zordur. Tebliğe memur olan elçiler muhatapın durumuna göre bazen yumuşak bazen sert bazen akli delillerle bazen de içinde bulunulan toplumun kabullerinden hareketle bir söylem biçimi geliştirmek durumundadır.

Birey ya da bireylerin duygu ve düşüncelerinde değişim gerçekleştirmeyi hedefleyen ikna olgusu, zorlama veya dayatma ile olmamalıdır. Bilakis bireyle kurulan iletişim süreci içerisinde onun inandırılması ve razı edilmesi gereklidir. Bu bağlamda ikna süreci kolay bir süreç değildir. Çünkü her insan yaşamı boyunca bilgi, kültür ve deneyimlerinin neticesinde elde ettiği inanç ve davranış biçimini değiştirmeyecek hatta buna karşı olan her şeye karşı mücadele edecektir. İşte bu zorlu süreçte bireyde inanç ve düşünce değişikliğini sağlamanın tek yolu ikna yöntemleri ile içinde bulunduğu yanlışlığın ona gösterilmesi ve razı edilmesi ile mümkündür.

İkna sürecinin muhataplar üzerinde etkili olması, tebliğ görevini üstlenen kişinin bir takım özelliklere ve yetkinliklere sahip olmasını gerektirmektedir. Bu nedenle ilk olarak dönüşüm ya da değişiklik hedeflenen birey ya da kitlenin ilgisi, alışkanlıkları gibi özellikleri tebliğci tarafından bilinmesi gereklidir. Elde ettiği bu bilgilere istinaden kullanacağı iletişim ve ikna stratejisini belirlemeli, bu strateji üzerinden sözlü ve sözsüz iletişim ile muhataplarını etkilemelidir. Ayrıca gerek davranışları ile gerekse konuşma kabiliyeti ile hedef kitle üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmalı ve ikna etmek için en uygun zamanı kollamalıdır. Bütün bunlardan daha da önemlisi üstlendiği görevi başaracağına dair kendisine mutlak bir güven içerisinde olmalıdır.

Bu bağlamda ikna edilmek istenen kişi ya da kitlenin özellikleri birbirinden farklı olacağından her kişi ya da grubun temel karakteristik özellikleri dikkate alınarak bir ikna metodu oluşturulmalıdır. Bu metot oluşturulurken, iletişim sürecinin unsurları olan alıcı, kaynak ve ortam ikna sürecinin bir parçası olmalıdır.

İkna sürecinde ilk olarak konuşmacı muhataplarına neden kendisine güvenmeleri gerektiğini net bir şekilde ortaya koymalıdır. Ortaya koyacakları sebepler ahlaki karakterleri, deneyimleri ya da kendilerinin güvenilirliğine işaret edecek başka argümanlar sunmalıdır. Bu maksatla Kur'an **أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ ۖ فَبِهُدَاهُمُ اقْتَدِهْ ۚ قُلْ لَا اسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا ۖ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ** "İşte, o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. (Ey Muhammed!) Sen de onların tuttuğu

yola uy. De ki: "Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum. O (Kur'an), bütün âlemler için ancak bir uyarıdır."⁹³ ifadeleri ile peygamber(as)'a, peygamberlerin Allah tarafından hidayete erdirilen kişiler olduğunu vurgulamak sureti ile söylediklerinin sadece kendisi tarafından söylenen gerçekler olmadığını, bunları halihazırda aranızda bulunan Yahudilik ve Hristiyanlık dinlerine mensup kişilerinde bildiği gerçekler olduğunu hatırlatarak neden kendisine güvenmeleri gerektiğini anlatmasını istemektedir. Hatta ayet, sahip oldukları ahlaki karakterlerini onlara **قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا** De ki: "Bu tebliğe karşı sizden bir ücret istemiyorum" ifadeleri ile hatırlatmasını peygamber (as)dan isteyerek bu güven ortamını daha da pekiştirmekte ve böylece onları ikna etmeyi hedeflemektedir.⁹⁴

Burada dikkat edileceği üzere Araplara ve Kur'an'a muhatap herkese, Hz. Muhammed'in kimse tarafından duyulmamış bir din uydurmadığına, aksine aralarında bulunan şahitlerin de ikrar edeceği üzere geçmiş peygamberlerle aynı söylemi söylediğine dair bir hatırlatma vardır. İşte bu hatırlatma aslında peygamber (as)'a neden güvenilmesi gerektiğini ifade eden dilsel bir inşadan başka bir şey değildir. Bunun dışında peygamber (as), kendisinden önce gelen peygamberlerden birini ya da bir kısmını örnek almadığını, bilakis hepsinin hidayetine uyduğunu ifade etmesi, muhatap toplumda olumlu bir bakış açısı oluşturması anlamında dikkate şayandır. Çünkü bu söylem ile İslam'ın ilke ve esasları hangi devir, ülke, kültür ve insanlık olursa olsun evrensel bir gerçeklik olduğu, doğruluk ve hakikatin çağdan çağa, toplumdan topluma değişmeyen ilkeler olduğu, bu nedenle de her insan tarafından yaşatılması gerektiğine işaret etmektedir.⁹⁵

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لَسْتُ عَلَى شَيْءٍ حَتَّى تُقِيمُوا الشَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ وَمَا أَنْزَلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ وَلَيُزِيدَنَّا كَثِيرًا مِنْهُمْ مَا أَنْزَلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ طُغْيَانًا وَكُفْرًا فَلَا تَأْسَ عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ “De ki: "Ey Kitap ehli! Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni (Kur'an'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz." Andolsun ki sana Rabbinden indirilen bu Kur'an onlardan çoğunun taşkınlık ve küfrünü artıracaktır. Öyle ise o kâfirler toplumu için üzülmeye."⁹⁶ Ayeti de yukarıdaki durumu destekler niteliktedir. Çünkü ayet, ehl-i kitaba aynı kaynaktan beslendiklerini hatırlatmakta, bu duruma uygun davranmadıkları sürece tutarlı olamayacakları ve sağlam bir temele sahip olamayacaklarını bildirmektedir. Diğer taraftan Tevrat ve İncil'in ehl-i kitap tarafından tahrif edildiği herkes tarafından bilinen bir gerçekliktir. Bu gerçeklik nedeni ile Ehl-i kitabın bu hitap esnasında Tevrat

⁹³ El-En'am, 6/90.

⁹⁴ er-Râzi, *Mefâtihi l-Gayb*, 13/56;

⁹⁵ ; Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*, 2/437.

⁹⁶ El-Mâide, 5/68

ve İncil'i tam olarak uygulamaları mümkün olamayacağından, muhatapların son peygamber Hz. Muhammed'in tebliğ ettiği ilkelere ihtiyaçlarının olmadığı tezi çürütülmüş olmaktadır. Zira Kur'an, bizzat Allah tarafından gönderildiği gerçeğini Tevrat ve İncil'i onaylayarak muhatabına dikte etmektedir. Buna ilaveten kutsal kitaplarını tahrif ettikleri gerçeğini haber vererek kendilerinin de çok iyi bildiği bir olgudan hareketle kendi hakemliğine başvurma kaçınılmazlığını ortaya koymaktadır.⁹⁷ İşte bu durumun قُل emir kipi ile söylenmesi dilin inşası açısından önemli bir kriterdir. Bilindiği gibi Hovland'ın ikna süreci ve yönteminde belirttiği üzere *"Eğer alıcının deneyim ve düşünceleri ile ters düşen bir mesaj iletiliyorsa bu mesajın kabul edilmesi ve alıcının ikna olması ihtimali düşüktür."*⁹⁸ İşte alıcının ilahi öğütleri kabul edebilmesi için Kur'an, alıcının deneyim ve düşüncelerine benzer ya da bizzat aynısı olan mesajları peygamberine söyleterek mesajın kabul edilmesini, akılda tutulmasını ve alıcının ikna olmasını sağlamayı murat etmektedir.

6. Dini İletişimin Sağlanması Açısından Nebevi Dilin İnşası

Tebliğ faaliyetinde iletişimin yeri nedir sorusuna verilecek en basit sözler dahi iletişimin ne denli önemli ve değerli olduğunu anlamamıza yeterli olacaktır. Bütün canlılar kendi varlık dünyasında hemcinsi ile bir iletişim içerisinde. Ama bu canlılar içerisinde insan, birbirlerinin duygularını anlama, empati yapma gibi daha üst düzey bir iletişim kabiliyetine sahip olduğundan, hemcinsi ile iletişim kurarken çatışmayan iletişim yolunu etkin bir şekilde kullanarak toplumun her dinamiğine ulaşabilmektedir.

Bizim başkalarını, başkalarının da bizi anlama süreci olarak tarif edebileceğimiz iletişim, insanlar arasındaki duygu ve düşünceleri aktarma, bireyler arası anlamları ortak kılma, bir mesajı başka birine iletme gibi birçok amaca binaen yapılmaktadır. Tebliğin insan üzerinde etkili ve başarılı olması şüphesiz etkili ve anlamlı bir iletişime bağlıdır.

Tebliğ süreci ya da başka bir ifade ile dini iletişim, Allah'ın İlahi mesajları vahiy aracılığı ile Peygamberlere ulaştırması, onun da bu mesajları insanlara tebliğ etmesi ile devam eden ama burada sonlanmayan bir süreçtir. Çünkü iletişimde temel maksat, ilahi mesajların karşı tarafın duygu ve düşünce dünyasında bir etkileşim meydana getirmesidir. Bu nedenle tebliğ, ilahi mesajların karşı tarafa yalın söylenmesi ile nihayete eren bir süreç olarak algılanması doğru değildir. Bu süreç peygamberlerin vefatından sonra, İlahi

⁹⁷ Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vili âyi'l-Kur'an*. thk.

Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türki, 24 Cilt, (Dâru Hicr, 2001), 8/572; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 12/401.

⁹⁸ Derya Çakmak Karapınar, *İkna ve İkna Psikolojisi*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim yayınları, 2018), 90.

vahiy ve peygamber sünnetleri çerçevesinde oluşan mesajların insandan insana aktarılması ile devam eden bir süreçtir. Çünkü Kur'an, dini tebliğ ve irşad faaliyetleri konusunda tüm insanlara sorumluluklar yüklemiştir. İşte bu sorumluluk her şeyden önce etkili iletişim kurma beceri ve kabiliyetini gerektirmektedir.

Tebliğ sürecini diğer iletişim türlerinden ayıran en bariz özellik, ondaki mesajların ilahi bir kaynağa dayanması ve dinsel içerikli olmasıdır. Bu anlamda diğer iletişim türlerinin işleyiş amacı, temel unsurları ve iletişime dair bilinmesi gereken her şey tebliğ faaliyetinde de etkin bir şekilde bulunmaktadır. Sadece dini iletişimin kendine özgü amacı, hedefleri ve birikimleri vardır. Dinler ve kültürler arası rekabetin bu denli arttığı bir ortamda etkili bir tebliğ ve dini iletişimin önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Her konuda olduğu gibi dinî eğitim, tebliğ, davet ve irşat metotları konusunda Müslümanların örnek ve rehber alacağı rol model Hz. Peygamberdir. Çünkü Hz. Peygamber her konu da olduğu gibi iletişimin nasıllığı ve niceliği konusunda da ilahi tedrisattan geçirilmiştir. Çünkü zor bir göreve memur kılınan peygamberler tebliğine memur oldukları ilahi öğretileri insanlara sunmak, onun içeriğini şerh ve beyan etmek, insanları gerek ilmi gerekse ahlaki açıdan eğitmek, örnek alabilecekleri davranış modelleri oluşturmak gibi birçok görevi bulunmaktadır. Bütün bu görevleri ifa edebilmek ise insanlarla sürekli etkileşim ve iyi bir iletişim içerisinde bulunmayı zorunlu kılmaktadır.

Bu bağlamda Hz. Peygamber, biraz önce bahsi geçen görevleri büyük bir başarı ve özveri ile yerine getirmiş, saplantılar içerisindeki bir toplumda köklü bir değişimi gerçekleştirmeyi başarmıştır. Peygamber (as)'ın böylesine zorlu bir görevi çok kısa bir sürede gerçekleştirmesi elbette ki kişilik özelliklerinin yanı sıra dini iletişimdeki başarısı ile olduğunu söylemek hiç te yanlış olmayacaktır.

Şu halde her Müslümanın bildiği kadar riayeti altındaki insanlara çobanlık etme görevi dikkate alındığında Hz. Peygamber örneğini çok iyi tanımaları gerektiği ortaya çıkmaktadır. Ayrıca dini iletişim sürecinde peygamber (as)'ın kişilik özelliklerini, iletişim kabiliyetlerini ve tebliğinde kullandığı metotları bilmesi de önem arz etmektedir.

Bu anlamda insanların oldukça ilgisini çeken din, bu özelliği gereği onların tutum ve davranışlarına yön verme istek ve kabiliyetindedir. Bu özelliğinden dolayı hedefine ulaşmak için sağlıklı ve başarılı iletişimin önündeki engelleri, ilahi tedrisatla kaldırmayı ve bu yönde nebevi dili ilahi vahiy ile inşa etmeyi amaçlamaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarı ile sağlıklı ve etkili iletişimin önündeki engeller ve bu engelleri aşmaya yönelik vahyin inşasını şu şekilde özetleyebiliriz:

6.1. Kaynakla İlgili Engeller Ve Bu Engelleri Kaldırmaya Yönelik Nebevi Dilin İnşası

İnsan fitratı, inanılır kaynaklardan gelen bilgi ve mesajları ciddiye alma, onları algılama ve dinlemeye, anlamaya, anlamlandırmaya ve doğru olduğuna kani olmaya hazır olacak şekilde yaratılmıştır. İnsanlık tarihi, inanılır ve güvenilir kaynaklardan gelen mesajların, muhataplarında istenen istikamette duygu, düşünce, tutum ve kanaat değişikliği meydana getirdiği ile ilişkili örneklerle doludur. Kaynağın insanlar tarafından inanılır ve kabul edilirliliği, onun güvenilirliğine, saygınlığına, sevilmesine ve samimiyetine bağlıdır.

Her türlü iletişimde olduğu gibi, tebliğinde amacına ulaşabilmesi öncelikle kaynağın güvenilir olmasını gerektirmektedir. Bir başka ifade ile muhataplar, kaynağı güvenilir olarak algılamalıdır. Kaynağın çok güvenilir olarak algılanması ise, sahip olduğu birçok olumlu özellikle doğrudan alakalıdır. Nitekim kaynağın iletişim kurmaktaki maksadı muhataplar tarafından kendilerini kandırmak ve onların inançlarını tahrif etmek, ya da kendilerine maddi bir çıkar elde etmek olarak algılandığında iletişime muhatap olanlar kendilerini, verilmek istenen mesaja kapatacaklardır.

Bu anlamda Kur'an, nebevi dili **أُولَئِكَ الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ فَبِهِدْيِهِمْ اقْتَدِهْ قُلْ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنْ هُوَ إِلَّا نَذْرٌ لِّلْعَالَمِينَ** "İşte o peygamberler, Allah'ın hidayete erdirdiği kimselerdir. Şu halde onların rehberliğine uy. De ki: "Ben, bu görevimden dolayı hiçbir karşılık istemiyorum; bilinsin ki bu, bütün insanlığa bir öğütten ibarettir." ayeti ile inşa etmekte, kaynak tebliğciye yaptığı iş karşılığında bir ücret istemediğini ifade etmesini söyleyerek mesajın muhatap tarafından doğru ve ön yargılardan uzak bir şekilde dinlenmesine zemin hazırlamaktadır.

Diğer taraftan ayet, Allah'ın peygamber olarak gönderdiği kişileri hidayete erdirdiği, hidayete erdirdiği insanlar arasında Musa ve İsa gibi muhatap toplum tarafından güvenilir kabul edilen kişilerin de olduğunu beyan ederek tarihi bir gerçeklikle, verilen mesajlara olan güveni tesis etmektedir. Ayet bununla da kalmayarak kaynağa olan güveni artırmak bağlamında Hz Muhammed'e, sadece kendisine gönderilen hakikate uymakla kalmayıp diğer peygamberlere verilen hakikatlere de uyması söylenerek muhatap toplumun gönderilen ilahi mesaja karşı ilgisini çekmeye çalışmaktadır. Böylece Araplara ve Kur'an'ın söylemine muhatap olan herkese görülmemiş, duyulmamış bir din icat etmediğine, aksine geçmiş peygamberlerle aynı söyleme sahip olduğuna dair bir hatırlatma da söz konusudur. Buna ilaveten Peygambere, kendisinden önce gelip Risalet görevlerini tamamlayan peygamberlerden bir ya da bir kaçının örnek almak yerine hepsinin hidayetine uyması emredilerek vahye muhatap toplumda kaynağa olan güvenin sağlanması amaçlanmaktadır.

وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ قَالَ الَّذِينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاءَنَا أَنْتَ بَقَرَانٌ غَيْرَ هَذَا أَوْ بَدَّلَهُ قُلْ مَا يَكُونُ لِي أَنْ أَبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَائِي نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابٌ يَوْمٍ عَظِيمٍ “Kendilerine âyetlerimiz açıkça okunup anlatılınca bize geleceklerine inanmayanlar, “Bundan başka bir Kur’an getir veya bunu değiştir” dediler. Onlara şöyle de: “Onu kendiliğinden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum. Eğer rabbime itaatsizlik edersem şüphesiz dehşetli bir günün azabından korkarım” ayetinde de müşriklerin, Kur’an’ın ya tamamının ya da bir kısmının değiştirilmesi talebine karşı “Allah, “Onu kendiliğinden değiştirmeye hak ve yetkim yoktur, ben ancak bana vahyedilene uyuyorum” ifadesi ile cevap vermesini istemektedir. Eğer peygamber onların isteklerine icabet edecek olsa idi, Kur’an’ın Allah tarafından gönderildiği iddiasında yalancı duruma düşecekti. Hatta bununla da kalmayacak, peygamber tarafından yenilenen veya değiştirilen bir kitabın muhatap nezdinde hiçbir güvenilirliği kalmayacaktı. İşte peygamberin bu zor duruma düşmesini engellemek için Allah, قُل emir kipi ile onu hataya düşmekten korumakta ve nebevi dili de bu yönde inşa etmektedir.

6.2. Mesajın Muhtevasından Kaynaklanan Engeller Ve Bu Engelleri Kaldırmaya Yönelik Nebevi Dilin İnşası

Etkili ve faydalı bir iletişimin önündeki engellerden biri belki de en önemlisi, mesajın içeriğinin muhatabın ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik olmamasıdır. Özellikle tebliğci muhatabını, tebliğine memur olduğu hususların gerekli olduğuna inandıramadığı, anlatılacak olan mesajın faydasının yanı sıra içinde bulunulan hayatta ne kadar faydalı olacağına dair bilgi ve deliller sunmadığı sürece tebliğ amacına ulaşmaktan uzak olacaktır.

Mesajların sadece kelimelerden oluşan sembollerle ifade edilmesi iletişimin değerini azaltacaktır. Bu nedenle iletişimin sözel sembollerin yanı sıra görsel, işitsel argümanlarla desteklenmesi iletişimin kalitesini artıracaktır. Bu nedenle tebliğcinin muhatabı iyi tanınması, onun neye odaklandığına dikkat etmesi ve mesajını ona göre belirlemesi gerekmektedir. Çünkü mesaj dinlenmediği sürece iletişim başlamayacak ve içeriğinin muhatapta bir karşılığı olmayacaktır. Bu sebeple iletişimin odak noktası mesajın muhtevasıdır.

Bu hususta ilahi öğretisi قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَبْدُوا الْخُلُقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ قُلِ اللَّهُ يَبْدُوا الْخُلُقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ فَاتَى تَوْفَقُونَ “O sizin tanrılaştırdığınız varlıklar arasında, bir şeyi ilk defa yaratan, sonra yaratmayı tekrar eden biri var mı?” diye sor. De ki: “İlken yaratan da yaratmayı tekrar eden de Allah’tır. Şu halde nasıl gerçeğin dışına saptırılıyorsunuz!”⁹⁹ ayeti ile nebevi dili yönlendirmektedir. Şöyle ki, müşrikler

⁹⁹ Yunus, 10/34

ahiret hayatını inkâr etmelerine karşı cevap niteliğinde gelen bu ayette, herkesin görüp gözlediği tabiat olaylarından hareketle bunların kendiliğinden olamayacağı, nasıl ki bunları var eden bir yaratıcı varsa insanları yeniden diriltmeye de muktedir olabileceği muhataba verilmeye çalışılmıştır. Pagan kültürünün tanrısal güçler yükleyip Allah'a ortak koştukları bu varlıklarda bu denli olağanüstü olayları düzenleyecek, gerçekleştirecek güç var mıdır?. İşte bu ayette Allah, peygamberine قُل emri hazır kalıbı ile bunu muhataplarına söylemesini emrediyor. Böylece muhatabın bu sorunun tek cevabı olduğu onun da :""yoktan var eden de yaratmayı tekrar eden de sizin de bildiğiniz gerçeklerden anlaşıldığı üzere Allah'tır" şeklinde bir kabule yönlendirmektedir.

Burada üzerinde durulması gereken husus muhatabın ayete konu edilen içeriğe yabancı olmamasıdır. Bilindiği üzere Kur'an'ın, muhataplarına bilmedikleri ya da anlamadıkları şeylerle hitap etmesi abestir. Allah hakkında abesle iştigal ise muhaldir. İşte bu genel tebliğ anlayışı Kur'an'da قُل emir kipi ile nebevi dilde bir inşa meydana getirmektedir.

Yine قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلِ اللَّهُ قُلْ أَتَتَّخِذُونَ مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ لَا يَمْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْأَعْمَى وَالْبَصِيرُ أَمْ هَلْ تَسْتَوِي الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ أَمْ جَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِهِ فَتَشَابَهَ الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللَّهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ “Göklerin ve yerin rabbi kimdir?” diye sor. “Allah’tır” diye de cevap ver; sonra de ki: “Öyle ise O’nu bırakıp da kendilerine bile fayda sağlama veya zararı önleme gücüne sahip olmayanları veliler yerine mi koyuyorsunuz?” Sor onlara: “Hiç körle gören bir olur mu; yahut karanlıklarla aydınlık eşit olur mu?” Yoksa Allah’ın yarattığı gibi yaratan ortaklar buldular da bu iki yaratma arasındaki benzerlikten dolayı mı şaşırdılar? De ki: “Her şeyi yaratan Allah’tır. O birdir, karşı konulamaz güce sahiptir”¹⁰⁰ ayeti ile de muhteva açısından nebevi dil inşa edilmektedir. Şöyle ki, Tevhid inancı Hz İbrahim’den itibaren Arap toplumunda yerleşmiş, ancak zamanla insanlar tarafından tahrif edilerek paganizme dönüşmüştü. Buna rağmen Araplar, evreni ve evrenin içinde var olan her şeyi Allah’ın yarattığına inanıyor ve bunu her fırsatta dile getiriyorlardı.¹⁰¹ İşte bu bilgilerine istinaden Allah peygamberine yerin ve göğün Rabbi kim diye sormasını emretmektedir. Böylece bildikleri ve inandıkları bir gerçekten hareketle Allah, muhatabı Allah ve Rasulünü kabule sevk etmektedir. Diğer taraftan müşrikler insanın acziyeti ve kusurları nedeni ile doğrudan Allah’a ibadet etme kabiliyetleri olmadığı için kendilerini Allah’a yakınlaştıracak şerikler ihdas edip onlara tapınarak Allah’a tapındıklarını zannediyorlardı. Allah bu ayette misallerle, sorularla muhatabın aklını kullanmasını istemektedir. Etraflarında var olan ve kendilerince de

¹⁰⁰ er-Ra’d,13/16.

¹⁰¹ Fethi Kerim Kazanç, “Tevhid İnancı Ve Evrensel Ahlâk İlişkisi: Hz. İbrâhîm Örneği” *Kelam Araştırmaları* 9:1 (2011),77-126.

yakinen bilinen onca delile rağmen karanlıkta kalmakta ısrar eden müşrikleri kör bir adama, bütün bu delillerden ibret alıp hayatlarını bu doğrultuda ikame eden mü'minleri ise gören kimseye, inkâr ve cehaleti karanlığa, ilim ve imanı da aydınlığa benzetmek sureti ile bir yandan inkarın psikolojik sebeplerini ortaya koyarken bir yandan da hak din üzere olmayan herkesi uyarmaktadır.¹⁰²

Sonuç olarak Kur'an, bütün çağlara indirilmiş evrensel bir kitaptır. Dolayısı ile Kur'an, insanın anlam dünyası, yaşadığı çevre ve zamana göre şekil almaktadır. Hal böyle olunca Kur'an, hitap ettiği insanın anlayışları ve bilgi birikimleri ile her dönem daha zengin ve hikmetlerle dolu yeni anlamlar kazanacaktır. Çünkü insan, yaşadığı zamanın ve bağlamın şartlarından etkilenmekte ve sahip olduğu olanaklar çerçevesinde gelişmektedir. Nüzul dönemi muhatapları ile 21. Yüzyıl muhataplarının anlam ve algı dünyaları farklı olacağından Kur'an indigi dönemin muhatapların bilgi ve kültür birikimlerini dikkate almak durumundadır. En temel hedefi, insanları dünya ve ahiret saadetine ulaştırma olan Kur'an'ın anlaşılmayan bir dil ve bilgi ile muhatabına ulaşmaya çalışması akılla izah edilebilecek bir durum değildir. İşte bu nedenle Kur'an, ilk mübelliğ olan Hz. Peygamberin lisanını bu yönde tashih etmekte, böylece tüm insanlığa tebliğin dili hakkında rehberlik etmektedir.

SONUÇ

Bütün semavi mesajlarda olduğu gibi Kur'an'ın da temel meselesi insanın hidayetidir, bu sebeple de, onunla olan iletişimin sağlıklı olması için muhatap toplumun psikolojisini, sosyal ve kültürel çevresini, yaşadığı coğrafyayı ve kullandığı dili dikkate alan bir metot kullanması beklenen bir durumdur. Bu anlamda Hz. Peygamber, Kur'an'da yaklaşık 332 yerde geçen قُل “de ki “ emri hazır kalıbı ile yaşadığı toplumun siyasi, toplumsal ve kültürel yapısına uygun bir iletişim dili geliştirmesi için ilahi eğitime tabi tutulmuştur. Nebevi dilin inşası bağlamında Kur'an'da oldukça fazla miktarda bulunan bu ve benzeri Kur'an üslubu; hakaret, küçümseme, karşıt görüşleri alaya alma üzerine kurulu değildir. Bunun aksine temel gayesi hakikatin muhataplara ulaşması olduğundan maksadını, olabildiğince doğru ve güzel şekilde iletmesini sağlamaktadır. Bu nedenle olmalıdır ki Allah, nebevi dili bu yönde inşa etmek için Tebliğin diline, قُل “de ki “ emri hazır kalıbı ile ilahi dokunuşlar yapmıştır.

İlahi anlamda 23 senelik tebliğ hayatı boyunca bir tedrisattan geçen Peygamber (as)'ın tebliğ dili aşağıda sıralayacağımız hususlarda bir eğitime tabi tutulmuş, bu hususlar dini irşad faaliyeti ile uğraşan her Müslüman için de dikkate alınması gerekmektedir. Bunlar;

¹⁰² ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/522; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*,19/26; *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*,4/307.

-Modernite ile sürekli evrilen yeni süreçte karşılaşılan dini sorunları anlamak ve çözüm bulmakta zorlanan dindarların din anlayışlarını mutlaklaştırmak yerine dini anlama ve yaşama noktasında durumlarını tekraren gözden geçirmeleri ve hem davranış hem de dini yorumlama ve anlatma şekillerini değiştirme anlamında bir dönüşüme girmeleri kaçınılmazdır.

- Elbette ki peygamberlerin yaşadıkları coğrafya, muhataplarının dini tercihleri tebliğin nasıl yapılacağına etki etmiş ve bu durum onları çeşitli metotlar kullanmaya sevk etmiştir. Her davetçi, içinde yaşadığı topluma göre bir metot belirlemek durumundadır. Hal böyle olunca tebliğin nasıl yapılması gerektiğini belirleyen temel unsur muhataplardır.

-Peygamber (as)’ın çok kısa sürede bu denli katı kalıplar içinde olan bir toplumda başarılı olmasının nedenlerinden biri de dili çok iyi kullanmasıdır. Çünkü dil, toplumu etkileyen en önemli güçtür. Bu gücü elde edebilen bireyler yaşadığı toplumda söz sahibi olabilmekte ve insanları etkileyebilmektedir.

- Karakter, bir insanın tutum ve davranışlarındaki devamlılığı ifade etmektedir. Karakter sahibi insan denildiğinde de bütün durumlarda ve şartlarda davranışlarından ödün ve taviz vermeyen kişi demektir. Tüm Peygamberlerin kendilerine tevdi edilen görevde başarılı olmasının altında yatan sır, hem davranışlarında hem de söylemlerinde ki bu kararlı mizaçlarıdır.

- Tebliğ esnasında kullanılan dil, ikna ve sunum açısından güzel bir üsluptan yoksun ise başarıya ulaşması da o kadar zordur.

- İnsan fitratı, inanılır kaynaklardan gelen bilgi ve mesajları ciddiye alma, onları algılama ve dinlemeye, anlamaya, anlamlandırmaya ve doğru olduğuna kani olmaya hazır olacak şekilde yaratılmıştır.

- Etkili ve faydalı bir iletişimin önündeki engellerden biri belki de en önemlisi, mesajın içeriğinin muhatabın ilgi ve ihtiyaçlarına yönelik olmamasıdır.

KAYNAKÇA

- Aclûnî, Ebû'l-Fidâ İsmâîl b. Muhammed. *Keşfü'l-hafâ ve müzîlû'l-ilbâs*. thk. Abdülhamîd b. Ahmed b. Yûsuf. 2 Cilt:Mektebetü'l-asriyye, 1420/2000.
- Albayrak, Halis. “Hz. Muhammed'den Günümüze İslâm Dünyası” Hz. Muhammed ve Gençlik, Ankara: Kutlu Doğum Haftası: 1992.
- Alper, Hülya.*Bir Kelam Problemi Olarak İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2002.
- Aydın, Mahmut. “Dinsel şiddetin meşrulaştırıcı unsuru olarak hakikat tekelliliği”, *Star Açık Görüş*. 14 Şubat 2016, 438: 8.
- Başgil, Ali Fuad. *Gençlerle Başbaşa*. İstanbul: 1997.
- Bayraktutar, Muammer. ”Hz. Peygamber'in Örnekliği Bağlamında Olaylar Karşısındaki Azim ve Kararlılığı, *Ekev Akademi Dergisi*, 16/50, 2012.
- Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd. *Meâlimu't-Tenzîl fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr. 8 Cilt: Dâru Tayyibe li'n-Neşri ve't-Tevzîi, 1997.
- Buhari, Ebû Abdillâh, Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahih*. 6 Cilt: İstanbul, 1979.
- Daryal, Ali Murat. *İslam'ın İlk Doğuş ve Yayılışının Psiko-Sosyal açıdan Tahlili*. İstanbul: 1989.
- Dodurgalı, Abdurrahman.*Din Eğitimi ve Öğretiminde İlke ve Yöntemler*. İstanbul: 1999.
- Er, İzzet. Sosyalleşme, *Sosyal Gelişme ve İslam: Din Sosyolojisi Açısından Bir Deneme*. Bursa: Furkan Kitabevi, 1988.
- Gannûşi, Raşid. *Laiklik ve Sivil Toplum*, çev. G. Topçu İstanbul: Mana Yayınları, 2010.
- Gezer, Süleyman. “Kur'an'da Geçen Sayısal ifadeler Hakkında Bazı değerlendirmeler”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2015: Yıl 8, Sayı 2, Aralık.
- Güneş, Ahmet. *Hoşgörünün Hukuki Temeli*. İstanbul: Yeni Akademi Yayınları, 2006.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. Çev. Salih Tuğ, 2 Cilt, İstanbul: İrfan Yayınları,1990.
- İbn Hişâm, Abdu'l-Melik b. Hişâm b. Eyyûb. *es-Sîratü'n-Nebeviyye li İbn-i Hişâm*. thk. Tâha Abdu'r-Raûf,4 Cilt: Şeriketü et-Tıbbâatü'l-Fenniyye,1431.
- İbn-i İshâk, Muhammed b. İshâk b. Yesâr. *Sîratü ibn_i İshâk*, thk. Süheyl Zekkâr, Beyrut :Dâru'l-Fikr,1978.
- Karapınar, Derya Çakmak. *İkna ve İkna Psikolojisi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim yayınları,2018.

- Karaman, Hayrettin- Çağırıcı, Mustafa. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara; DİA Yayınları, 2023.
- Kirman, Mehmet Ali *Din Sosyolojisi Sözlüğü*. Adana: Karahan Yayınları, 2016.
- Kirman, Mehmet Ali. "Hakikat Tekelciliği ve Dinî Partikülarizm" *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2019:19/2.
- Kurucan, Ahmet. *İslam Hukukunda Düşünce Özgürlüğü*. (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006).
- Kuşeyrî, Abdu'l-Kerîm b. Hevâzin b. Abdi'l-Melik. *Letâifu'l-İşârât*. thk. İbrahim Besyûnî, Mısır: el-Hey'etü'l-mısriyyetü'l-Âmme, 1431.
- Le Bon, Gustave. *Kitleler Psikolojisi*. çev. Hasan Can, İstanbul: Hayat Yayınları, 1997.
- Levinson, Harry. *Liderlik Psikolojisi*. Çev. Dinç Tayanç, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed b. Tâcü'l-Ârifin b. Ali b. Zeynelâbidîn. *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-câmiu's-sağîr*. Mısır: el-Mektebetü't-ticâriyeti'l-kübrâ, 1356.
- Peker, Hüseyin *Din Psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.
- Râzî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. El-Hüseyin. *Mefâtihu'l-Gayb*, 32 Cilt: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 1420.
- Sancaklı, Saffet. *Sünneti Doğru Anlamak*, İstanbul: Sır Yayınları, 2001.
- Şen, Temel. "İslam Hukukunda Fikir ve İnanç Hürriyeti", (Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi 1999)
- Şeriati, Ali. *İnsan*. çev. Şamil Öcal. Ankara: 1990.
- Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr. *Tefsîru Taberî Câmiu'l-Beyân an Te'vîli âyi'l-Kur'an*. thk. Abdullah b. Abdu'l-Muhsin et-Türkî, 24 Cilt: Dâru Hicr, 2001.
- Urmûş, Ahmed Ratib. *Kıyâdetu'r-Rasûl*. Beyrût: Dâru'n Nefâis, 1991.
- Yazır, Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*, sad. İsmail Karaçam, Emin Işık, Nusrettin Bolelli, Abdullah Yücel, 10 Cilt, İstanbul: Azim Dağıtım, ts.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed. *el-Keşşâf an Hakâiki Gâvâmidî't-Tenzîl*, 4 Cilt: Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

15. Bölüm

Sanal Marketlerde Satılan Yiyecek ve İçeceklerin Pazarlanması Üzerine Araştırma: Kastamonu Örneği

Elif ASLAN¹

¹Öğr. Gör.; Kastamonu Üniversitesi, Daday Nafi ve Ümit Çeri MYO, Otel, Lokanta ve İkram Hizmetleri Bölümü
demirbilek@kastamonu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3860-3304

ÖZ

Bu çalışma, Kastamonu örneği üzerinden sanal market alışveriş sitelerinde satılan yiyecek ve içeceklerin pazarlanması konusunda detaylı bir analiz sunmaktadır. Araştırma, Kastamonu örneği üzerinden yapılan çalışmaları inceleyerek sanal market platformlarında yiyecek ve içeceklerin pazarlanma yöntemlerini ele almaktadır. Sanal marketler, hızla büyüyen bir trend olarak tüketicilere kolaylık, çeşitlilik ve pratik alışveriş imkanı sunmaktadır. Bu nedenle, yiyecek ve içecek sektöründe sanal marketlerin pazarlama stratejileri, ürün sunumu, indirimler, promosyonlar ve teslimat yöntemleri gibi unsurlar üzerinde durulmaktadır.

Bu çalışmanın sonuçları, işletmelere sanal marketlerde yiyecek ve içecek satışlarını artırmak için stratejik öneriler sunma konusunda değerli bir katkı sağlamaktadır. Araştırma kapsamında, "Migros Sanal Market, Cepte Şok, A101 Kapıda, Getir, Maxi Sanal Market" gibi sanal marketlerin web siteleri incelenmiş ve yiyecek ve içeceklerin çeşitliliği, kategorileri ve hizmet sunumu gibi veriler betimsel içerik analizi tekniğiyle değerlendirilmiştir. Bu veriler kullanılarak Kastamonu ilindeki sanal marketlerin yiyecek ve içecek pazarlamasının mevcut durumu ve gelecekteki potansiyeli hakkında çıkarımlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanal Market, Yiyecek ve İçecek, Kastamonu, Pazarlama, Çevrim içi alışveriş

GİRİŞ

Teknolojinin hızla ilerlemesi, her sektörü etkileyerek geleneksel pazarlama yöntemlerinin değişmesine ve insanların yaşam tarzında büyük değişikliklere neden olan yeniliklerin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Aslan ve Bozok, 2022: 292). Günümüzde, teknolojik gelişmeler ve internetin yaygınlaşması, tüketicilerin temel ihtiyaçlarını karşılamak için geleneksel yöntemlerin yerine alternatif çözümler aramasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sanal market alışveriş siteleri giderek artan bir ilgiyle karşılanmakta ve tüketicilerin yiyecek ve içecek gibi temel ihtiyaçlarını çevrim içi olarak sipariş etmelerini sağlamaktadır. Bununla birlikte, sanal market alışveriş sitelerinde satılan yiyecek ve içeceklerin pazarlama stratejileri, tüketicilerin dikkatini çekmek ve tercihlerini yönlendirmek için önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışmada, Kastamonu örneği üzerinden sanal market alışveriş sitelerinde satılan yiyecek ve içeceklerin pazarlanması hakkında ayrıntılı bir analiz yapılacaktır. Özellikle Kastamonu örneği üzerinden yapılan araştırma, sanal market platformlarında yiyecek ve içeceklerin nasıl pazarlandığı incelenecektir. Sanal marketler, günümüzde hızla büyüyen bir trend haline gelmiş olup, tüketicilere kolaylık, çeşitlilik ve pratik alışveriş imkanı sunmaktadır. Bu bağlamda, yiyecek ve içecek sektöründe sanal marketlerin pazarlama stratejileri, ürün sunumu, indirimler, promosyonlar ve teslimat yöntemleri gibi unsurların etkisi incelenerek, Kastamonu örneği üzerinden değerlendirme yapılacaktır. Bu çalışmanın sonuçları, işletmelere sanal market alışverişinde yiyecek ve içecek satışlarını artırmak için stratejik öneriler sunma noktasında önemli bir katkı sağlayacaktır. Çalışma kapsamında “*Migros Sanal Market, Cepte Şok, A101 Kapıda, Getir, Maxi Sanal Market*” adlı sanal marketlerin web siteleri ziyaret edilerek betimsel içerik analizi tekniğiyle satışa sunulan “*yiyecek ve içeceklerin*” sayısını belirlemek, kategoriler, hizmet sunumları ve çeşitliliği ile ilgili verilere ulaşmaktır. Bu veriler kullanılarak Kastamonu ilinde sanal marketlerin yiyecek ve içecek pazarlamasının mevcut konumu ve gelecekteki durumu hakkında çıkarımlarda bulunulmaya çalışılmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Sanal Market Alışverişi

Sanal market alışverişi, internet üzerinden yapılabilen çevrim içi bir alışveriş türüdür. Geleneksel market alışverişinin aksine, tüketicilerin markete gitmesine gerek kalmadan, bilgisayar, akıllı telefon veya tablet gibi cihazlar aracılığıyla alışveriş yapabildiği bir yöntemdir (European Commission, 2015). Sanal market alışverişi, çoğu zaman büyük market zincirleri tarafından sunulan bir hizmettir ve genellikle internet sitesi veya mobil uygulama aracılığıyla gerçekleştirilir.

Tüketiciler, istedikleri ürünleri seçerler ve ödeme işlemlerini de yine çevrim içi veya kapıda ödeme olarak tamamlarlar. Sonrasında, seçtikleri ürünler evlerine teslim edilmekte veya marketten kendileri tarafından alınmaktadır.

Sanal mağazalar, internet üzerinden çeşitli ürünlerin ve hizmetlerin satıldığı özel olarak tasarlanmış web siteleridir. Bu mağazalar, ürün veya hizmetlere ilişkin bilgileri (görseller, fiyatlar vb.), tüketici desteğini (sıkça sorulan sorular, iade talepleri vb.), kampanyaları, promosyonları, ödeme sistemlerini, gezinme deneyimini, görsel temayı içeren birçok unsuru barındırmaktadır. Sanal mağazalar arasında yoğun bir rekabet olduğundan dolayı, tüketicilere sunulan mağaza atmosferi, rekabetçi bir avantaj olarak önemli bir rol oynamaktadır (Cop ve Sezer 2015: 141). İyi tasarlanmış sanal mağazaları ziyaret etme, bu mağazalarda daha fazla zaman geçirme ve ürün satın alma olasılığı tüketiciler için daha yüksektir (Chiu ve Yang, 2016: 71).

Özellikle COVID-19 pandemi sürecinde çevrim içi alışverişe olan talep arttığından, marketlerin çevrim içi satış hizmetleri daha da çeşitlenmiştir. Sanal marketlerde bulunan ürünler: taze meyve ve sebzeler, et, tavuk, balık ve deniz ürünleri, süt, yoğurt, peynir gibi süt ürünleri, ekmek, pasta, börek gibi fırın ürünleri, içecekler (soda, meyve suyu, çay, kahve vb.), makarna, pirinç, un, yağ gibi temel gıda malzemeleri, atıştırmalıklar ve cipsler, temizlik malzemeleri (çamaşır deterjanı, bulaşık deterjanı, temizlik bezi vb.), kişisel bakım ürünleri (şampuan, diş macunu, sabun, kâğıt havlu vb.), bebek ürünleri (bebek bezi, bebek maması vb.), evcil hayvan ürünleri (köpek maması, kedi maması, kum vb.), kırtasiye malzemeleri (defter, kalem, boya vb.) ve bu ürünlerin yanı sıra, bazı marketler ev ve bahçe ürünleri, spor malzemeleri, oyuncaklar, elektronik ürünler gibi farklı kategorilerde ürünler de satmaktadır. Türkiye'deki sanal marketler iller ve ilçelere göre farklılık göstermektedir. Türkiye'deki popüler sanal marketler, Migros Sanal Market, CarrefourSA Sanal Market, Getir, Banabi, Şok Market, Bizim Toptan, Metro Toptancı Market, GıdaSepeti, Yemeksepeti, Hepsiburada, Trendyol, Amazon.com.tr, SanalMarket.com.tr, Tazedirekt olarak çeşitlilik göstermektedir.

Sanal Market Alışveriş Pazarlaması

Sanal market alışverişi, geleneksel marketlerin aksine tüketicilerle yüz yüze etkileşim sağlamadığından, pazarlama stratejileri farklılık göstermektedir. Sanal marketler, tüketicilerine ulaşmak için dijital reklamlar kullanmaktadır. İnternet reklamları, sosyal medya reklamları, arama motoru reklamları gibi dijital pazarlama teknikleriyle potansiyel tüketicilere ulaşmaktadır. İşletmeler tüketicilere e-posta veya sms yoluyla özel fırsatlar, kampanyalar ve indirimler hakkında bilgi vermektedir. Ayrıca, tüketicilerine faydalı ve ilgi çekici içerikler

sunarak onların dikkatini çekmektedirler. Bu içerikler, tarifler veya sağlıklı yaşam önerileri gibi konular olabilmektedir. Sanal marketler aynı zamanda ürünlerini satın alan tüketicilerin ürünler hakkında yaptığı yorumları ve değerlendirmeleri yayınlarak diğer tüketicilerin satın alma kararlarını etkilemektedir. Bu pazarlama yöntemleri, sanal marketlerin tüketicilerine ulaşarak, onları satın almaya teşvik etmelerine yardımcı olmaktadır. Sanal market alışverişinde önemli olan hususlar olarak web sitesi tasarımı ve satış promosyonları oldukça önemlidir. Aşağıda bu hususlardan bahsedilmiştir;

Web sitesi tasarımı

Bazı tüketiciler, günlük yoğunluklarını hafifletmek, eğlenmek veya yenilikleri takip etmek için çevrim içi alışveriş sitelerini ziyaret etmektedir. Tüketiciler, kolayca gezinebildikleri, aradıklarını rahatça bulabildikleri ve kendilerine faydalı olduğunu düşündükleri alışveriş sitelerinde alışveriş yapmayı tercih etmektedirler. Bu nedenle, olumlu bir alışveriş deneyimi yaşayan tüketicilerin, aynı siteyi tekrar tercih etmelerinde önemli bir rol oynadığı bilinmektedir. Bu bağlamda, web sitesi tasarımı, tüketicilere olumlu bir alışveriş deneyimi sağlamak için atılacak ilk adım olarak kabul edilmektedir (Salehi vd., 2012). Ayrıca çevrim içi alışveriş yapan tüketicilerde olumlu veya olumsuz deneyimlere neden olarak belirli duygusal durumları tetikleyebilen bir uyarıcı işlevi görmektedir (Kawaf ve Tagg, 2017: 5). Günümüzde işletmeler, tüketici deneyimi kavramına odaklanarak tüketicilerine en iyi hizmeti sunmak istemektedir. Bu nedenle, işletmelerin dijital varlıklarının sorunsuz bir şekilde çalışması ve tüketicilere iyi bir alışveriş deneyimi sunabilmesi için web sitelerinin kullanıcı dostu olması gerekmektedir. Web sitesi, tüketicilerin işletmeler hakkında ilk izlenimlerini edindikleri ve ilk algıyı oluşturdıkları önemli bir platformdur. Tüketiciler, kolay gezinilebilen, aradıklarını rahatlıkla bulabildikleri ve kendilerine faydalı olduğunu düşündükleri alışveriş sitelerinden alışveriş yapmayı tercih etmektedir (Salehi vd., 2012). Günümüzde, sadece standart bir web sitesine sahip olmak, tüketicilerin markayı tercih etmesi için yeterli değildir. İşletmelerin hızlı, akıcı, senkronize ve kullanımı kolay web sitelerine sahip olmaları, tüketici deneyimini büyük ölçüde etkilemektedir. Tüketicilerin rahatça gezinebilecekleri, bilgileri hızlı bir şekilde bulabilecekleri ve işlemleri sorunsuz bir şekilde gerçekleştirebilecekleri bir web sitesi, tüketici memnuniyetini artırmakta ve marka sadakatini etkilemektedir.

Dailey (2004: 796) tarafından tanımlanan sanal mağaza atmosferi, kullanıcılarda olumlu etkiler oluşturarak istenen tepkileri elde etmeyi ve bu şekilde kullanıcıların daha uzun süre kalmasını ve tekrar ziyaret etmesini sağlamayı amaçlayan tasarlanmış bir ortamdır. Bu atmosfer, pazarlamacılar

tarafından tüketicileri etkilemek için kullanılan ara yüzler olarak tanımlanabilir. Sanal mağaza atmosferi, görsel ve işitsel unsurlarıyla fiziksel mağaza atmosferine benzerlik gösterir (Greven ve Pals, 2014: 15-16).

Günümüz tüketicisi, özellikle genç tüketiciler istediği şeyi istediği anda elde edebilme beklentisine sahiptir ve web sitesinin hızı tüketiciler için önemlidir. Bu nedenle, kullanıcıyı yoran ve zaman kaybına neden olan web siteleriyle karşılaştıklarında, bu sitelerde alışveriş yapmak istememekte ve siteyi terk etmektedirler (Hausman ve Siekpe, 2009). Web sitesi tasarımı elemanları, tüketicinin çevrim içi alışveriş deneyimine etkisi olan temel kriterleri içerir. Bu kriterler kullanılabilirlik, görünüş, teknik yeterlilik, güvenlik, iletişim ve prestijdir. Kullanıcıların istediklerine hızlı ve kolay erişim sağlama, hatırlanabilirlik, ara yüz tasarımı, grafikler, metinler, sistem yeterlilikleri, hız, erişilebilirlik, güvenlik ve gizlilik gibi unsurları kapsayan bu temel kriterler tüketicinin istediği şekilde ve hemen ulaşma isteğini karşılamak için önemli etkenlerdir. Sayfa düzeni, kullanılan renkler ve ürün fotoğrafları dahil olmak üzere işletmenin çevrim içi pazarlama stratejileri çerçevesinde bu kriterlere göre planlanmalıdır (Cebi, 2013: 1032).

Satış Promosyonları

Tüketicilerin çevrim içi alışveriş tercihleri, fiyatlar ve promosyonlar gibi faktörlerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Özellikle internet ve mobil erişimin yaygınlaşmasıyla birlikte çevrim içi alışveriş popülerleşmiş ve ödeme seçenekleri artmıştır. Çevrim içi tüketiciler, farklı web sitelerinde dolaşarak fiyatları karşılaştırma fırsatına sahiptir. Bu nedenle, daha düşük fiyatlar sunan bir satıcı, kullanıcılar tarafından daha kullanışlı bir web sitesi olarak algılanabilmektedir. İnternet sitelerinde sunulan ürünler, aynı ürünün farklı fiyatlarını kolayca karşılaştırma imkanı sağlayarak, tüketicilerin ürünleri daha uygun maliyetle satın almalarına olanak tanımaktadır (Eriksson ve Nilsson, 2007; Gentry ve Calantone, 2002). Sanal marketlerde tüketicilere sunulan özel fiyat teklifleri, indirimler, kuponlar, ödeme kolaylıkları ve ücretsiz kargo gibi promosyonlar, geleneksel alışverişe kıyasla daha cazip olabilmektedir (Armağan ve Temel, 2018: 623). İşletmeler, tüketicileri web sitelerine çekmek amacıyla fiyat indirimleri, kuponlar ve ücretsiz kargo gibi çeşitli satış promosyonları sunmaktadır. Bu promosyonlar, belirli ürünlerin satışını artırmak için etkili bir teşvik görevi görmektedir (Oliver ve Shor, 2003; Honea ve Dahl, 2005). Bu tür promosyonlar genellikle belirli bir süreyle sınırlıdır ve bu da tüketicileri hızlı bir karar vermeye ve satın alma işlemi hızlandırmaya teşvik etmektedir (Clemence, 2017: 14). İşletmeler çevrim içi satış promosyonlarıyla tüketicileri web sitelerine çekmeyi ve satışlarını artırmayı amaçlamaktadır. Bu

promosyonlar, tüketicilerin satın alma kararlarını hızlandırmak, algılanan değeri artırmak ve maliyetleri düşürmek gibi etkilere sahiptir.

Sanal Marketin Avantajları

Sanal market alışverişi, özellikle yoğun iş temposu olan kişiler için büyük bir kolaylık sağlamaktadır. Ayrıca, özellikle pandemi dönemi gibi zamanlarda, evde çalışanlar için ya da evde kalmak isteyenler için de ideal bir seçenektir. Sanal market alışverişi, tüketicilerin evden çıkmadan ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılamasını sağlayarak tüketicilere zaman ve enerji tasarrufu sağlamaktadır. Sanal marketler, geleneksel marketlere kıyasla daha geniş bir ürün yelpazesi sunmaktadır (Sreeram vd., 2017). Ayrıca, birçok farklı marka ve çeşit seçeneği mevcuttur. Sanal market alışverişi, fiyat karşılaştırmasını kolaylaştırmakta ve en uygun fiyatlı ürünleri bulmak için ayrı ayrı marketlere gitme gereksinimini ortadan kaldırmaktadır. Sanal marketler, evlere teslimat hizmeti sunarak alışveriş yapmak için markete gitme veya ürünleri taşıma zorunluluğunu ortadan kaldırmaktadır (Verhoef ve Langerak, 2001). Ödeme işlemleri sanal market alışverişinde kolay ve hızlıdır, çeşitli ödeme seçenekleri bulunmaktadır (kredi kartı, banka kartı, mobil ödeme vb.). Sanal marketler farklı kampanyalar ve indirimler sunarak tüketicilere avantajlar sağlamaktadır. Tüketici memnuniyeti ön planda tutulan sanal marketler, ürünlerin doğru ve zamanında teslim edilmesiyle beraber sorunlara hızlı ve etkili çözümler sunarak hizmet kalitesini sağlamaktadır (Kaur, 2018).

Sanal Marketin Riskleri

Sanal market alışverişi, tüketicilere birçok avantaj sunmasına rağmen bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Geleneksel alışveriş yöntemlerinden farklı olarak, sanal marketlerde ürünleri fiziksel olarak görmeden ve deneyimlemeden satın alma işlemi gerçekleştirilir. Bu durum, tüketicilerin ürün kalitesi, tazelik veya uygunluk gibi konularda kesin bir bilgiye sahip olma zorluğu yaşamasına neden olmaktadır (Rogers, 2010).

Ürünlerin fotoğraflarına ve açıklamalarına dayanarak karar vermek, bazen gerçek ürünle yaşanan farklılıkları göz ardı etme riskini taşımaktadır. Özellikle yiyecek ve içecek gibi tüketim ürünlerinde, tat, koku ve dokuya ilişkin deneyimleri sadece görseller ve açıklamalarla değerlendirmek zor olabilmektedir. Bu durumda, tüketicilerin güvende hissetmeleri ve doğru ürün seçimini yapabilmeleri için işletmelerin daha fazla çaba göstermeleri gerekmektedir. Ayrıca, yanlış veya hasarlı ürünlerin iade süreci karmaşık olabilmektedir. Kişisel bilgilerin (kredi kartı bilgileri, adres, telefon numarası vb.) paylaşılması, güvenlik endişelerine yol açmaktadır.

Sanal marketlerden yapılan siparişlerin evde teslimatı, gecikme veya eksik ürün teslimatı gibi sorunlarla karşılaşma riskini taşımaktadır. Aynı şekilde, bazı ürünlerin stokta olmaması veya tükenmiş olması tüketicilerin istedikleri ürünleri temin etmelerini engellemektedir. Sanal market alışverişinde internet bağlantısı veya teknik arızalar yaşanabilmekte, bu da alışveriş deneyimini olumsuz etkilemektedir (Algür ve Cengiz, 2011: 3668).

YÖNTEM

Bu araştırma, nitel araştırma deseni ve betimsel içerik analiz tekniği kullanılarak yürütülmüştür. Araştırmanın ilk aşamasında, sanal market alışveriş olgusunun incelenmesi amacıyla bir literatür taraması yapılmıştır. Ardından, verilerin toplanması için doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılan konuyla ilgili yazılı belgelerin analiz edilmesini içermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Verilerin analizi için betimsel içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Betimsel içerik analizi, aynı konu üzerinde hem nitel hem de nicel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı araştırmalarda genel eğilimi belirlemek için kullanılan bir yöntemdir (Cohen, Manion ve Morrison, 2007; Selçuk vd., 2014). Bu çalışmada da amaç doğrultusunda elde edilen veriler kodlanmış, ortak kategoriler belirlenmiş ve bulgular yorumlanarak öneriler sunulmuştur.

Araştırmanın örneklemi

Araştırmanın evrenini, Kastamonu ilinde sanal market alışveriş hizmeti sunan “*Migros Sanal Market, Cepte şok, A101 Kapıda, Getir, Maxi sanal market*” marketlerinden oluşmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise bu marketlerde satışa sunulan yiyecek ve içecekler oluşturmaktadır. Bunun için işletmelerin web sitelerinde bulunan ürün kategorileri kullanılarak arama yapılmıştır. Sadece sanal marketlerde ürün satışı yapan işletmeler çalışma kapsamına dahil edilmiştir. Kastamonu'da sanal market alışverişi yapmak için çevrim içi olarak hizmet veren her bir market ayrı ayrı seçilmiştir. Alışveriş işlemi, bu marketlerin web siteleri veya mobil uygulamaları üzerinden yapılmaktadır. Bu işletmeler, üyelik için e-posta adresi, cep telefonu numarası, adres veya konum bilgisi talep etmektedir. Tüketiciler, cep telefonlarına veya e-posta adreslerine gelen onay koduyla alışverişlerini tamamlamaktadır. Araştırmacı her bir sanal markete üye olup araştırma verilerine ulaşmıştır. İşletmelerin sanal market alışverişindeki veriler herkese açık olduğu için işletmelerin adı tabloda belirtilmiştir. İşletmelerin web siteleri saatlik, günlük, haftalık veya aylık olarak güncellenmektedir. Bu çalışma 13.03.2023-13.04.2023 tarihleri arasında elde edilen verilerden oluşmaktadır.

Bulgular

Araştırma sonucunda, en fazla yiyecek satışının yapıldığı sanal marketlerin sırasıyla "Migros Sanal Market (4339)", "Getir (2512)", "A101 Kapıda (1179)", "Maxi Sanal Market (765)" ve "Cepte Şok (756)" olduğu tespit edilmiştir. Aynı şekilde, en fazla içecek satışının yapıldığı sanal marketlerin sırasıyla "Migros Sanal Market (887)", "Getir (457)", "A101 Kapıda (299)", "Cepte Şok (100)" ve "Maxi Sanal Market (56)" olduğu belirlenmiştir. İşletmelerin web siteleri detaylı olarak incelendiğinde, en fazla kategoriye sahip olan marketlerin sırasıyla "A101 Kapıda (15)", "Getir (14)", "Migros Sanal Market (13)", "Cepte Şok (11)" ve "Maxi Sanal Market (7)" olduğu görülmektedir (Tablo 1). Getir sanal marketin "Getir Yemek", "Getir Su", "Getir Büyük" gibi seçeneklere sahip olduğu, Migros sanal marketin ise "Migros Hemen", "Migros Ekstra", "Migros Yemek", "Taze Direkt" gibi seçeneklere sahip olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 1: Sanal Markette Satışa Sunulan Ürünler

Market adı	Kategoriler	Toplam Yiyecek sayısı	Toplam İçecek sayısı
Migros Sanal Market	1. Meyve ve sebze (96 ürün)	4339	887
	2. Et, tavuk, balık (240 ürün)		
	3. Süt, kahvaltılık (902 ürün)		
	4. Temel gıda (1050 ürün)		
	5. Meze, hazır yemek, donuk (156 ürün)		
	6. Fırın, pastane (339 ürün)		
	7. Dondurma (110 ürün)		
	8. Atıştırmalık (1345 ürün))		
	9. İçecek (887 ürün))		
	10. Bebek beslenmesi (101 ürün)		
	11. Tüm İndirimli Ürünler		
	12. Sadece Migros'ta		
	13. Migrooskop		
Cepte Şok	1. Meyve ve sebze (73 ürün)	756	100
	2. Et, tavuk, şarküteri (63 ürün)		
	3. Süt ve süt ürünleri (100 ürün)		
	4. Kahvaltılık (100 ürün)		
	5. Ekmek ve pastane (100 ürün)		
	6. Dondurulmuş ürünler(100 ürün)		
	7. Yemeklik malzemeler (100 ürün)		
	8. Atıştırmalık (100 ürün)		
	9. İçecek (100 ürün)		
	10. Bebek mama ve bisküvi (20 ürün)		
	11. Haftanın fırsatları		

A101 Kapıda	1. Meyve ve sebze (29 ürün)		
	2. Et, balık, tavuk (93 ürün)		
	3. Süt ürünleri, kahvaltılık (331 ürün)		
	4. Fırından (88 ürün)		
	5. Temel gıda (350 ürün)		
	6. Atıştırmalık (705 ürün)		
	7. İçecek (299 ürün)		
	8. Donuk, hazır yemek ve meze (58 ürün)	1779	299
	9. Dondurma (80 ürün)		
	10. Tatlı (26 ürün)		
	11. Bebek beslenme (19 ürün)		
	12. Aldın aldın		
	13. Haftanın yıldızları		
	14. 10 TL ve üzeri		
	15. Çok al az öde		
Getir	1. Su ve içecek (457 ürün)		
	2. Meyve ve sebze (44 ürün)		
	3. Fırından (52 ürün)		
	4. Temel gıda (636 ürün)		
	5. Atıştırmalık (588 ürün)		
	6. Dondurma (80 ürün)		
	7. Süt ürünleri (256 ürün)	2512	457
	8. Kahvaltılık (344 ürün)		
	9. Yiyecek (260 ürün)		
	10. Fit ve form (220 ürün)		
	11. Bebek-mama (32 ürün)		
	12. Yeni ürünler		
	13. İndirimler		
	14. Bana özel		
Maxi Sanal Market	1. Meyve, sebze (80 ürün)		
	2. Et, tavuk ve şarküteri (40 ürün)		
	3. Süt ve şarküteri (136 ürün)		
	4. Gıda (415 ürün)	765	56
	5. Unlu mamuller (25 ürün)		
	6. Kuruyemiş ve bakliyat (69 ürün)		
	7. İçecekler (56 ürün)		

Kaynak: Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur (<https://www.sokmarket.com.tr/>, <https://www.migros.com.tr/>, <https://www.a101kapida.com/>, <https://www.maxikarizma.com/>, <https://getir.com/>).

Web sitelerinin incelenmesi sonucunda, ürünlerin farklı kategorilere ayrıldığı belirlenmiştir. Tablo 1'de görüldüğü gibi, meyve, sebze, süt ürünleri, unlu mamuller ve içecekler gibi ortak kategorilerin tüm sanal marketlerde bulunduğu tespit edilmiştir. Farklı bir ürün kategorisi olarak Getir'de "Fit ve Form" ve "Bana Özel" kategorilerinin olduğu fark edilmiştir. "Bana Özel"

kategorisi, tüketicilerin önceki siparişlerine dayanarak kişiselleştirilmiş ürünler sunmaktadır. Çevrim içi platformların, tüketicilerin bilgi arama ve satın alma süreçlerini kolaylaştırması ve faydalı hale getirmesi, en önemli avantajlarından biridir (Keller, 2009). Bu bağlamda, web sitelerinde çeşitli kategorilerin bulunmasının tüketicilerin alışverişlerini kolaylıkla yapmalarına yardımcı olduğu düşünülmektedir.

Marketlerin sunduğu indirimler ise şu şekildedir: "Migros Sanal Market"te kampanya, çoklu indirim, money indirim; "Getir"de indirimler; "A101 Kapıda"da aldın aldın, haftanın yıldızları, 10 TL ve üzeri alışverişlerde çok al az öde; "Maxi Sanal Market"te indirimli ürünler; "Cepte Şok"ta ise haftanın fırsatları ve 10 TL ve üzeri alışverişlerde indirimler sunulmaktadır.

Tablo 2: Sanal Markette Satışa Sunulan Ürünlerin Hizmetleri

	Ürün detayı Ürün açıklaması	İndirim, kampanya	Ürün resimleri	Besin değeri
Migros Sanal Market	✓	✓	✓	✓
Cepte Şok	✓	✓	✓	—
A101 Kapıda	—	✓	✓	—
Getir	✓	✓	✓	✓
Maxi Sanal Market	—	✓	✓	—

Sanal marketlerin web sitelerinin incelenmesi sonucunda, tüm marketlerde indirim ve kampanya bilgilerinin yer aldığı ve ürün resimlerinin bulunduğu belirlenmiştir. Yapılan içerik analizi sonucunda, sadece iki sanal marketin ürünlerin besin değerini sunarken, iki marketin ürün detayı veya açıklaması sağlamadığı tespit edilmiştir (Tablo 2). İşletmelerin web siteleri daha ayrıntılı incelendiğinde, Getir sanal marketin ürünlerin içindekiler kısmının ve kullanım bilgilerinin yer aldığı tespit edilmiştir.

Tablo 2: Sanal Markette Satışa Sunulan Ürünlerin Ödeme ve Teslimat Yöntemleri

	Ödeme yöntemleri	Teslimat yöntemleri	Teslimat saatleri
Migros Sanal Market	Money pay ile Öde	Zili Çalma	Migros Sana Uygun
	Kredi Kartı ile Çevrim içi Öde	Temassız Teslimat	Gün ve Saat
	Kapıda Ödeme	Tıkla Gel Al	Aralığımı Seç;
	Garanti Pay	Bağış Yapacağım	10:30 - 12:30
	BKM Express	100 TL Üzeri Ücretsiz Teslimat	12:30 - 14:30
	Puanlarım / Çeklerim	100 TL altı 9,99 TL Teslimat ücreti	15:00-17:00
			17:00 - 19:00
Cepte Şok	Kapıda Nakit Öde	Marketten Gel Al	19:00 - 21:00
	Kapıda Kart ile Öde	Adrese Teslim	21:00 - 23:59
	Çevrim içi Öde	Minimum Sepet tutarı 110 TL	Her Saat Başı
	Şok Yıldızlarımı Harca	Gönderim Ücretsiz	Sabah 09:00-12:00
	Not Ekle		Öğlen 12:00-17:00
A101 Kapıda	Banka/Kredi Kartı ile Öde	Minimum Sepet Tutarı 100 TL	Akşam 17:00-22:00
	Hediye Çeki ile Öde	Temassız Teslimat	
		Zili Çalma	
Getir	Kredi/Banka Kartı ile Öde	Getirmesi 17,99 TL	Teslimat Saatleri
	BKM Express	Kampanya Seç	10:00 - 12:00
		Siparişi Kapiya Bırak	12:00-14:30
Maxi Sanal Market		Zili Çalma	14:30-17:00
	Banka Havalesi ile Ödeme		17:30 - 19:30
	Kapıda Nakit Ödeme		19:30 - 22:00
	Kapıda Kredi Kartı ile Ödeme		

İşletmelerin web sitelerinin detaylı incelenmesi sonucunda, ödeme yöntemlerinin çeşitlendiği belirlenmiştir. Özellikle Migros Sanal Market ve Cepte Şok sanal marketinin ödeme yöntemlerinde çeşitli seçeneklerin sunulduğu görülmüştür. Kapıda nakit ödeme, kapıda kredi kartı ile ödeme ve çevrim içi ödeme gibi yöntemlerin tüm işletmelerde mevcut olduğu tespit edilmiştir. Teslimat yöntemleri ve teslimat ücretleri ise sanal marketler arasında farklılık göstermektedir. Özellikle pandemi sonrasında temassız teslimat yönteminin yaygınlaştığı ve bu doğrultuda temassız teslimat ve siparişi kapiya bırak gibi hizmetlerin sunulduğu görülmüştür (Tablo 3).

Diğer marketlerden farklı olarak Migros Sanal Market'in "Bağış Yapacağım: Kızılay Afet Bölgesi İyilik Kartı Bağışı" ve "AFAD Afet Bölgesi Bağışı" gibi seçeneklerle bağış yapma imkanı sunduğu tespit edilmiştir. A101 Kapıda uygulamasında ise "Temassız Teslimat: Kuryemiz siparişini kapına bırakacak" ve "Zili Çalma: Kuryemiz ulaştığında seni arayacak" gibi seçenekler tüketicilere sunulmaktadır. Getir Sanal Market'te ise yoğunluk durumunda tüketicilere "Kuryeler Siparişlerinden Dönmek Üzereler. İsterseniz Sıraya Alalım, Yaklaşık 20-25 Dakika Sonra Siparişiniz Yola Çıksın" gibi ifadelerle seçenek sunulmaktadır.

İşletmelerin teslimat süreleri incelendiğinde, Migros Sanal Market'in 10:30'dan 23:59'a kadar en uzun süre aralığında teslimat yaptığı belirlenmiştir

Migros Sanal Market'te, "Sepetine eklediğin ürünlerden biri bitmişse ne yapalım?" sorusuyla ilgili olarak tüketiciye birkaç seçenek sunulmaktadır. Bunlar arasında "Beni arayın" seçeneği bulunmaktadır ve buna yanıt olarak tüketiciye "Ürünlerden biri bitmişse seni 0850 ile başlayan bir numaradan arayacağız" ifadesi verilmektedir. Ayrıca, "Benzerini getirin" seçeneğiyle tüketiciye "Benzer ürün, benzer marka" açıklaması yapılmakta ve "Benzer ürün istemiyorum" seçeneğiyle de "Eksik olan ürünün iadesini yapacağız" ifadesi kullanılmaktadır. A101 Kapıda uygulamasında ise "Ürünlerden biri bitmişse alternatif ürün önermek için seni arayalım" ifadesi yer almaktadır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonuçlarına göre, sanal market yiyecek satışlarında liderlik pozisyonunu Migros Sanal Market alırken, Getir ve A101 Kapıda da önemli bir pazar payına sahiptir. En fazla içecek satışı ise yine Migros Sanal Market tarafından gerçekleştirilmektedir, Getir ise içecek kategorisinde ikinci sırada yer almaktadır. İşletmelerin web sitelerinin incelenmesi sonucunda, A101 Kapıda en fazla kategoriye sahip olan market olarak öne çıkmaktadır, Getir ve Migros Sanal Market ise geniş ürün yelpazeleriyle dikkat çekmektedir. Cepte Şok ve Maxi Sanal Market ise daha sınırlı kategori seçenekleri sunmaktadır.

Migros Sanal Marketin, yapılan araştırma sonucunda yiyecek ve içecek satışlarında lider konumda olduğunu göstermektedir. Astekin ve Artukoğlu'nun (2022) çalışmasında da tüketicilerin gıda alışverişleri için en çok tercih ettikleri süpermarketin %29,4'lük bir oranla Migros olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgular, Migros Sanal Market'in sektördeki güçlü konumunu ve tüketiciler arasındaki tercih edilme oranını vurgulamaktadır. Getir ise hızlı teslimat ve çeşitli kategori seçenekleriyle önemli bir oyuncu olarak öne çıkmaktadır. A101 Kapıda ise geniş ürün yelpazesiyle tüketicilerin tercih ettiği bir sanal market olmuştur. Bu sonuçlar, sanal marketlerin müşteri ihtiyaçlarına yönelik geniş ürün yelpazeleri ve çeşitli indirimlerle rekabetçi bir şekilde hizmet verdiğini göstermektedir.

Tüketiciler, web sitelerindeki kategoriler arasından seçim yaparak tercih ettikleri ürünlere kolaylıkla ulaşabilmekte ve indirimli fırsatları değerlendirebilmektedir. Sanal marketlerin çeşitlilik, hızlı teslimat ve rekabetçi fiyatlar gibi avantajları, tüketicilerin çevrimiçi alışveriş tercihlerini şekillendirmektedir.

Araştırma sonuçlarına göre, sanal marketlerin web sitelerinin incelenmesi sonucunda çeşitli bulgular ortaya çıkmıştır. Öncelikle, tüm marketlerde indirim ve kampanya bilgilerinin yer aldığı ve ürün resimlerinin gösterildiği görülmüştür. Aslan (2023) tarafından “Siyez ürünü çeşitliliği ve çevrim içi pazarlanması: Kastamonu örneği” adlı çalışmada da ortaya çıkan önemli sonuçlardan birisi bu çalışmaya benzer olarak sanal marketlerin promosyon imkanlarını tüketicilere sunmasıdır. Bu, müşterilere cazip fırsatlar sunarak alışverişlerini daha avantajlı hale getirmeyi amaçlayan bir yaklaşımdır. Ancak, ürünlerin besin değerleri ve detaylı açıklamaları konusunda bazı farklılıklar tespit edilmiştir. İncelenen marketler arasında sadece iki tanesinin ürünlerin besin değerlerini sunarken diğerlerinin bu bilgileri sağlamadığı görülmüştür. Bu durum, tüketicilerin sağlıklı tercihler yapabilmeleri için önemli bir bilgi eksikliği oluşturmaktadır. Marketler, müşterilerin bilinçli alışveriş yapabilmesi için ürünlerin besin değerlerini daha fazla sunmaya yönelik çabalarını artırabilir. Öte yandan, Getir sanal marketin web sitesinde ürünlerin içindekiler ve kullanım bilgisinin yer aldığı belirlenmiştir. Bu, müşterilere ürünler hakkında daha fazla ayrıntı ve kullanım önerileri sunarak alışveriş deneyimini iyileştirmeyi hedeflemektedir. Müşterilere ürünlerin içeriği, kullanımı ve özellikleri hakkında sağlanan detaylı bilgiler, doğru tercihler yapabilmelerini destekleyebileceği düşünülmektedir.

Yapılan araştırma sonucunda, sanal marketlerin hiçbirinde müşteri yorumlarına yer vermediği tespit edilmiştir. Bu durum, tüketiciler için olumsuz bir durum olabilmektedir. Müşteri yorumları, potansiyel alıcılar için ürün ve hizmetler hakkında gerçek deneyimleri paylaşan değerli bilgiler sunmaktadır. Bu yorumlar, tüketicilerin karar verme sürecinde önemli bir rol oynayanakta ve güven oluşturmaktadır (Yılmaz, Arı ve Doğan, 2016: 102). Müşteri yorumlarının eksikliği, tüketicilerin ürünler hakkında tam bir bilgi sahibi olmalarını engelleyebilmekte ve satın alma kararlarını etkileyebilmektedir. Bu nedenle, sanal marketlerin müşteri yorumlarına yer vermesi, tüketicilerin güvenini kazanmak ve alışveriş deneyimini geliştirmek açısından önemlidir.

Sonuç olarak, işletmelerin web sitelerinin detaylı incelenmesi, ödeme yöntemlerinin çeşitliliği, teslimat seçenekleri, müşteri hizmetleri ve iletişim kanalları gibi konularda farklılıklar olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, işletmelerin müşteri memnuniyetini artırmak ve rekabet avantajı sağlamak için bu alanlarda geliştirmeler yapabileceklerini göstermektedir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda araştırmanın sonuçlarına ilişkin sanal marketlerde yiyecek-içecek pazarlanmasında geliştirilebilecek öneriler şu şekildedir;

- **Besin Değerleri ve Ürün Açıklamaları:** İncelenen marketler arasında sadece iki tanesinin ürünlerin besin değerlerini sunması, diğer marketler için bir geliştirme fırsatı olabilir. Marketler, müşterilerin sağlıklı tercihler yapabilmelerini desteklemek için ürünlerin besin değerlerini web sitelerinde sağlayabilir ve detaylı ürün açıklamalarına yer verebilirler.
- **Ürün İçerikleri ve Kullanım Bilgileri:** Getir sanal marketin web sitesinde ürünlerin içindekiler ve kullanım bilgilerinin yer alması, müşteri deneyimini geliştiren bir uygulamadır. Diğer marketler de benzer şekilde ürün içerikleri ve kullanım bilgileri hakkında daha fazla ayrıntı sağlayarak müşterilere daha fazla bilgi sunabilirler.
- **Ödeme Yöntemlerinin Çeşitlendirilmesi:** Araştırma sonuçları, Migros Sanal Market ve Cepte Şok gibi marketlerin ödeme yöntemlerinde çeşitlilik sunduğunu göstermektedir. Diğer marketler de müşteri ihtiyaçlarını karşılamak için ödeme yöntemlerini çeşitlendirebilirler. Örneğin, dijital cüzdanlar veya farklı taksit seçenekleri gibi alternatif ödeme yöntemlerini müşterilere sunabilirler.
- **Teslimat Seçenekleri ve Hızlı Teslimat:** Pandemi sonrasında temassız teslimatın önemi artmıştır. Marketler, temassız teslimat seçeneğini sunarak müşterilerin güvenli alışveriş deneyimini sağlayabilirler. Ayrıca, hızlı teslimat hizmeti sunan marketler müşteri memnuniyetini artırabilir. Teslimat süreleriyle ilgili olarak, marketler müşterilere daha kısa teslimat süreleri sunmak için operasyonel süreçlerini optimize edebilirler.
- **Bağış Seçenekleri:** Migros Sanal Market'in bağış imkanı sunması, sosyal sorumluluk anlayışını yansıtan bir uygulamadır. Diğer marketler de benzer şekilde müşterilere bağış yapma seçenekleri sunarak sosyal etki yaratma fırsatını değerlendirebilirler.
- **İndirim ve Kampanyalar:** İncelenen marketlerin web sitelerinde indirim ve kampanyaların yer aldığı görülmüştür. Marketler, müşteri sadakatini artırmak ve rekabet avantajı elde etmek için düzenli olarak indirimler ve kampanyalar düzenleyebilirler.
- **Yiyecek ve içeceklerin çevrim içi satın alımlarıyla ilgili tüketicilerin beklenti ve memnuniyet düzeylerini ölçmek için, nicel ve nitel araştırmaların gerçekleştirilmesi, gelecekteki çalışmalara önemli katkılar sağlayabilir.**

REFERANSLAR

- A101 Kapıda (2023). <https://www.a101kapida.com/> adresinden 25-30 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Algür, S. ve Cengiz, F. (2011). Türk Tüketicilere Göre Online (çevrim içi) Alışverişin Riskleri ve Yararları. *Journal of Yasar University*, 22(6), 3666-3680.
- Armağan, E. ve Temel, E. (2018). Türkiye’de online kompulsif alışveriş davranışı üzerine ampirik bir çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(4), 621-653.
- Aslan, E. (2023). Siyez Ürünü Çeşitliliği ve Çevrim İçi Pazarlanması: Kastamonu Örneği. *JOTAGS*, 11(1), 193-209.
- Aslan, E. ve Bozok, D. (2022). Çevrim içi yöresel yiyecek-içecek pazarlaması: Kastamonu örneği. 6. Uluslararası Gastronomi Turizmi Araştırmaları Kongresi (UGTAK), 06-9 Ekim 2022, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar.
- Astekin, B. ve Artukoğlu, M. M. (2022). Tüketicilerin Gıda Ürünlerinde Çevrim içi Alışveriş Tercihleri Üzerine Bir Araştırma: İzmir İli Örneği. *Journal of Interdisciplinary Food Studies*, 2(1).
- Cebi, S. (2013). Determining importance degrees of website design parameters based on interactions and types of websites. *Decision Support Systems*, 54(2), 1030-1043.
- Chiu, C. C. and Yang, H. E. (2016). The impact of website design features on behavioral intentions. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 5(9), 71-78.
- Clemence, D. (2017). The impacts of sales promotion strategies on product awareness: A study on decorative paints in Ilala Municipality. Master Thesis, The Open University of Tanzania, Tanzania.
- Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2007). Research methods in education (6th ed.). New York, NY: Routledge.
- Cop, R. ve Sezer, N. (2015). E-mağaza atmosferine tüketicinin bakışı ve bir araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 15(30), 138-162.
- Dailey, L. (2004). Navigational web atmospherics. *Journal of Business Research*, 57(7), 795-803.
- Eriksson, K. and Nilsson, D. (2007). Determinants of the continued use of self-service technology: the case of Internet banking. *Technovation*, 27(4), 159–167.
- European Commission (2015). Methodological manual for statistics on the information society. <https://circabc.europa.eu/faces/jsp/extension/wai/navigation/container.jsp>.

- Gentry, L. and Calantone, R. (2002). A comparison of three models to explain shop-bot use on the web. *Psychology and Marketing*, 19(11), 945–956.
- Getir (2023). <https://getir.com/> adresinden 01-13 Nisan tarihinde alınmıştır.
- Greven, A. and Pals, K. (2014). The effect of online low task-relevant atmospheric cues on emotions and responses. Master's Thesis, University of Borås The Swedish School of Textiles, Borås, Sweden.
- Hausman, A. V. and Siekpe, J. S. (2009). The effect of web interface features on consumer online purchase intentions. *Journal of Business Research*, 62(1), 5-13.
- Honea, H. and Dahl, D. W. (2005). The promotion affect scale: Defining the affective dimensions of promotion. *Journal of Business Research*, 58(4), 543-551.
- Kaur, M. (2018). Customer relationship management in online grocery stores. *Journal of Business & Financial Affairs*, 7(2).
- Kawaf, F. and Tagg, S. (2017). The construction of online shopping experience: A repertory grid approach. *Computers in Human Behavior*, 72, 222-232.
- Keller, K. L. (2009). Building strong brands in a modern marketing communications environment. *Journal of Marketing Communications*, 15(2-3), 139-155.
- Maxi Karizma (2023). <https://www.maxikarizma.com> adresinden 01-13 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Migros Sanal Market (2023). <https://www.migros.com.tr/> adresinden 13-25 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Oliver, R. L. and Shor, M. (2003). Digital redemption of coupons: Satisfying and dissatisfying effects of promotion codes. *Journal of Product & Brand Management*, 12(2), 121-134.
- Rogers, E. M. (2010). *Diffusion of innovations* (4th ed.). Simon and Schuster.
- Salehi, F., Abdollahbeigi, B., Langroudi, A. C. and Salehi, F. (2012). The Impact of Website Information Convenience on E-commerce Success of Companies. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 57, 381-387.
- Selçuk, Z., Palancı, M., Kandemir, M. ve Dünder, H. (2014). Eğitim ve bilim dergisinde yayınlanan araştırmaların eğilimleri: İçerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 39 (173), 430- 453.
- Şok Market (2023). <https://www.sokmarket.com.tr/> adresinden 13-25 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sreeram, A., Kesharwani, A. and Desai, S. (2017). Factors affecting satisfaction and loyalty in online grocery shopping: an integrated model. *Journal of Indian Business Research*, 9 (2), 107-132.

- Verhoef, P. C. and Langerak, F. (2001). Possible determinants of consumers' adoption of electronic grocery shopping in the Netherlands. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 275- 285.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, V., Arı, E. ve Doğan, R. (2016). Online Alışverişte Müşteri Şikâyet Niyetleri ve Davranışlarının Yapısal Eşitlik Modeli ile İncelenmesi. *Journal of Yasar University*, 11(42), 102–112.

16. Bölüm

Performans Yönetimi ve Yeni Nesil Performans Ölçümü: OKR Sistemi

**Gülşah GENÇER ÇELİK¹
Gökten ÖNGEL²
Erkan TAŞKIRAN³**

¹ Dr. Öğr. Üy.; Beykent Üniversitesi Meslek Yüksekokulu İşletme Yönetimi Bölümü.
gulsahg@beykent.edu.tr ORCID No: 0000-0001-8610-3673.

² Dr.; İstanbul Eğitim ve Araştırma Hastanesi. goktenkorkmaz@yahoo.com ORCID No: 0000-0002-4165-3601.

³ Doç. Dr.; Düzce Üniversitesi Akçakoca Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Y.O. Turizm İşletmeciliği Bölümü.
erkantaskiran@duzce.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9696-9358.

ÖZET

Günümüz örgütleri açısından en önemli girdi niteliği taşıyan kaynak insan kaynağıdır. Dolayısıyla sahip olunan bu kaynağın işe alım sürecinden başlamak üzere tüm ortaya koyduğu çıktıların beklenen düzeyde gerçekleşip gerçekleşmediğini yönünde yapılacak çalışmalar büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmaların başında insan kaynakları yönetiminin en önemli fonksiyonlarından biri olan performans yönetimi gelmektedir. Performans yönetimi geçmişten günümüze önemli gelişmeler kaydetmekle birlikte, mevcut iş yaşamı ve gerektirdiği koşulların ön plana çıkardığı farklı performans ölçüm ve yönetim sistemleri gelişmiştir. OKR (Objectives and Key Results – hedefler ve anahtar sonuçlar) sistemi bu bağlamda ön plana çıkmakta ve artık günümüz örgütleri tarafından çok daha fazla kullanım alanı bulmaktadır. Bu kapsamda performans yönetimine yeni bir soluk getiren OKR sistemini konu olan bu kitap bölümünün temel amacı iş yaşamındaki istisnasız tüm örgütlerin ihtiyaç duyduğu performans yönetimi konusunun yeni nesil çağdaş bir incelemesini OKR sistemi çerçevesinde sunmaktır. İlgili bölümde performans ve yönetimi kavramları açıklandıktan sonra OKR Sistemi ile ilgili genel kavramlar ve OKR’lerin nasıl belirlenebileceği konuları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Performans, Performans Yönetimi, OKR Sistemi

GİRİŞ

İş yaşamındaki temel amaçlardan biri sahip olunan makine, araç-gereç vb. yanında, istihdam edilen insan kaynağı ile de mümkün olan en iyi ürün veya hizmeti sunabilmektir. İnsan kaynağının iyi bir hizmet verebilmesi ise, onun örgütteki memnuniyet düzeyine, etkinliğine ve başarısına bağlıdır. Bu noktada öncelikle, istihdam edilen çalışanların memnuniyeti, etkinliği, başarısı ve örgütsel düzeydeki katkısı sürekli olarak düzenli bir şekilde ölçümlenmelidir. Bunu yapabilmek için, insan kaynakları yönetiminin en önemli işlevlerinden biri olan performans yönetiminden yararlanılmaktadır.

Performans yönetimi insan kaynakları yönetimi, örgütsel davranış ve endüstriyel/örgütsel psikoloji alanlarında çalışan araştırmacıların uzun yıllardır dikkatini çeken bir alan olmuştur (Holbrook, 1999:205). Hem yöneticiler hem de işgörenler performans yönetiminin önemli bir yönetsel araç olduğunu kabul etmektedir (Cederblom ve Pomeroy, 2002:131).

Performansın doğru bir şekilde ölçmenin yolları ve araçları, hem örgütler hem de akademisyenler için giderek daha önemli bir araştırma alanı olarak algılanmaktadır (Folger ve Browne, 2005:663). Performans yönetimi amacıyla, deneyimli uygulayıcılar yetkinliklerin önemli iş davranışları ve bunlarla ilişkili beklentiler açısından tanımlanması gerektiği konusunda hemfikirler. Yetkinliklerin davranışsal olarak tanımlanması, diğerlerinden daha fazla veya daha az etkili performans gösteren çalışanlar arasında ayırım yapmak için sağlam bir temel sağlar. Yetkinlikler aynı zamanda bir kurumda farklı seviyelerdeki çalışanların işlerini karakterize eden farklı sorumluluk, karmaşıklık ve zorluk seviyelerini yansıtacak şekilde tanımlanmalıdır. Farklı iş seviyelerindeki çalışanlara deneyimlerine, sorumluluklarına ve katkılarına bağlı olarak kesinlikle farklı ücretler ödenir. Performans yönetimi amaçları açısından, beklentilerin farklı iş seviyelerinde (örneğin, giriş seviyesi çalışan, deneyimli çalışan ve yönetici) nasıl değiştiğini ve her seviyede daha fazla veya daha az etkili iş performansını neyin yansıttığını açıkça ifade etmek önemlidir. Yetkinlikleri davranışsal performans standartları açısından tanımlamanın başlıca avantajları (1) çalışanların kendilerinden ne beklediğini anlamalarına yardımcı olmak ve (2) yöneticilerin çalışanları değerlendirirken uygulayabilecekleri tek tip standartlar sağlamak, böylece tutarlılığı, şeffaflığı ve adaleti artırmaktır. Araştırmalar, çalışanların performans yönetim sisteminin adil olduğunu algılamalarının önemli olduğunu göstermiştir. Ayrıca, algılanan adalet, olumsuz derecelendirmeler gibi olumsuz sonuçları azaltabilir (Pulakos, 2004:11).

Performans yönetimi örgütsel düzeyde adaletli davranmanın kaynağı olarak öngörülmesine rağmen bir yandan da giderek artan düzeyde huzursuzluğun

tetikleyicisi niteliği taşımaktadır. Özellikle uygun bir yöntem ve yaklaşım kullanılmadığı sürece çalışanlar açısından stres ve kaygı yaratan sıkıntılı bir süreci ifade edebilir. Neuroleadership Institute kurucusu D. Rock İngilizce karşılıklarının baş harflerinden oluşan SCARF (statü, certainty, autonomy, relatedness ve fairness) modeli ile bu durumu açıklamaktadır (Uşaklıgil ve Baltaş, 2016:6). Buna göre statüyü koruyan, açık ve net olan, otonomi sağlayan, ilişki kuran ve adaletli olan bir performans yönetimi yaklaşımı çalışan ve örgüt ilişkilerinin daha sağlıklı yürütülmesi açısından büyük önem taşımaktadır (Tecer, 2017:2-3).

Performans yönetimine yeni bir soluk getiren OKR (Objectives and Key Results – hedefler ve anahtar sonuçlar) modelini konu olan bu kitap bölümünün temel amacı iş yaşamındaki istisnasız tüm örgütlerin ihtiyaç duyduğu performans yönetimi konusunun yeni nesil çağdaş bir incelemesini OKR sistemi çerçevesinde sunmaktır. Bu kapsamda üç temel başlık altında ele alınan bölümde öncelikle performans ile ilgili genel kavramlar başlığı altında çalışmanın temel konuları olan performans ve performans değerlendirme kavramları açıklanmıştır. Bölümün ikinci kısmında performans yönetimi konusu detaylı olarak ele alındıktan sonra son kısımda ise performans yönetimi açısından yeni nesil bir bakış açısı getiren OKR sistemi değerlendirilmiştir. Bu kapsamda OKR'nin ne olduğu, OKR ile ilgili temel kavramlar ve iş yaşamında OKR'lerin nasıl belirleneceği konuları açıklanmıştır.

PERFORMANS İLE İLGİLİ GENEL KAVRAMLAR

Bu bölüm altında çalışmanın temel konuları olan performans ve performans değerlendirme kavramları üzerinde durulmuştur.

Performans Kavramı

Performans, belirlenen koşullara göre bir işin yerine getirilme düzeyi ya da işgörenin davranış biçimi olarak tanımlanmaktadır. Hemen hemen tüm koşulları aynı olan ve benzer süreçlerden geçen işgörenlerin farklı yönetsel görev ya da pozisyonda bulunması söz konusu işgörenlerin performanslarının bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Bingöl, 2016:373). Performans, örgütün belirlediği amaçlara ulaşmasında katkıda bulunan herhangi bir çalışanın yaptığı katkı derecesidir. Bundan dolayı birçok örgüt gösterilen performans karşılık verilecek ödülleri ve/veya yapılan katkıyı belirleyebilmek için performans değerlendirme gibi bir sistematik mekanizmayı kullanmaktadır (Aldakhlallah ve Parente 2002:40). Bireysel ve örgütsel, iş ortamına bağlı faktörler, kişisel yetenek, bilgi ve tecrübe gibi faktörler örgütlerde performansı belirleyen en önemli faktörler arasında sayılmaktadır (İplik, 2004:196). Genellikle, "bu

işgören işleri zamanında bitiriyor" veya *"müşterilerimizden çok sayıda olumlu övgü alıyor"* gibi performansla ilişkilendirilen gözlemlerin yanında işteki düşük hata oranı gibi faktörlerden veya *"bir ayda tamamlanan hatasız modüller"* gibi üretkenlikle ilgili bir ölçümlemelerden performans kavramı kapsamında bahsedilebilir (Hubbard, 2014:299).

Performans Değerlendirme Kavramı

Bilinen ilk performans değerlendirme uygulaması, 1800'lü yıllarda Robert Owen tarafından İskoçya'nın pamuk tarlalarında "sessiz gözlemler (silent monitors)" adıyla yapılmıştır (Wren, 1994). Bu yöntemde her bir çalışanın performansına göre farklı renklerdeki küpler kullanılmıştır. Buna göre beyaz küp konulan çalışan için mükemmel, mavi küp konulan çalışan için ne iyi ne kötü, siyah küp konulan bir çalışan ise kötü performans sonucu belirtilmiştir (Ermüt, 2018:1). Örgütlerde performans değerlendirme çalışmalarının sistematik ve biçimsel olarak ilk kullanım uygulamaları ise 1900'lü yılların başlarında Amerika'da kamusal alanda faaliyet gösteren örgütlerde görülmektedir. Akabinde Taylor'un iş ölçümlerine bağlı olarak verimlilik ölçümü çalışmalarıyla biçimsel olarak kullanılmaya başlanmıştır (Uyargil, 1994:1).

Personel değerlendirme, başarımlı değerlendirme, liyakat değerlendirme, işgören değerlendirme ve işgören boylandırması gibi çok çeşitli ifadeler ile adlandırılan performans değerlendirme faaliyeti, işgörenlerin belirli bir dönemdeki fiili başarı durumlarını ve geleceğe ilişkin gelişme potansiyellerini belirlemeye yönelik çalışmalardan oluşmaktadır (İplik, 2004: 195). Bu manada performans değerlendirme, bir işgörenin yapmakla hükümlü olduğu görevindeki etkinliği ve yeterliliği hakkında bilgi veren ve bu doğrultuda gösterdiği performansını ölçmeye imkan sağlayan bir süreç olarak tanımlanabilir (Aldakhlallah ve Parente 2002:40). DeNisi ve Pritchard (2006:254) performans değerlendirmesini değerlendirme sürecinde kullanılan performans boyutları ve/veya kriterlerinin açıkça belirtildiği, genellikle yılda bir veya iki defadan daha sık gerçekleşmeyen, ayrı, resmi, kurumsal olarak onaylanmış bir süreç olarak ifade etmektedir. Diğer bir tanımlamayla performans değerlendirme, bir yöneticinin astının performansını belli periyotlar içinde (aylık, altı aylık, yıllık gibi) gözden geçirmesini ve elde edilen sonuçları, bir değerlendirme görüşmesi yardımıyla astı ile tartışması (genellikle fakat her zaman değil) süreci olarak tanımlanabilir (Fletcher, 2001:473). Cheung ve Law (1998:404)'a göre performans değerlendirme, örgüt tarafından ulaşılması hedeflenen amaçlara yönelik yapılan görev ile ilgili belirlenen standartları gerçekleştirmek üzere çalışanların performanslarının gözlemlenmesi ve değerlendirilmesidir. Çoğu

yönetici ve işgörenin biçimsel performans değerlendirmelerine katılmayı kanal tedavisi olmak kadar cazip bulduğu yaygın bir bilgidir. Ancak, iyi ya da kötü, biçimsel performans değerlendirmelerinin örgütsel yaşamın kaçınılmaz bir parçası olduğu da doğru olarak kabul edilmelidir (Longenecker ve Fink, 1999:18).

Birçok işveren, performans değerlendirme işlevini, yılda bir ya da altı ayda bir yapılan büyük bir zorluk, bir yığın kağıt israfı ya da performans sistemine dayalı, sonu gelmeyecek hararetli tartışmaların yapıldığı bir toplantı olarak görmektedir. Ancak, gerektiği gibi kullanıldığında, etkili bir değerlendirme süreci, etkin bir iletişim olanağı ve eksikliklerin tespitini kolaylaştıran bir araç olarak kabul edilmelidir. Performans değerlendirme hem işverene hem de işgörene oldukça yararı olan bir sistemdir (Donati ve Bernstein, 2003). Bu kapsamda, etkili bir performans değerlendirme için gerekli olan üç temel unsur aşağıdaki gibi belirtilebilir (Longenecker ve Fink, 2017:33-34):

- Etkili bir değerlendirme sisteminin oluşturulması,
- Etkili yönetsel çalışmalar yapmak,
- Etkili değerlendirme sistemlerinin desteklenmesidir.

Performans değerlendirmesi genellikle performans yönetiminin önemli bir yönü olarak görülmüştür. Bu manada bireysel performans gelişimi ile örgüt performans gelişimi arasında bir bağlantı kurmanın en iyi yolu olarak performans değerlendirmesi, çalışan, performans geri bildirimi, teşvikler ve denetimin kuruluşların stratejik hedefleriyle uyumlu hale getirilmesini gerektiren daha geniş bir dizi faaliyetten yalnızca biri olarak değerlendirilmektedir (DeNisi ve Murphy, 2017:428).

PERFORMANS YÖNETİMİ

Performans yönetimi terimi ilk olarak 1990'ların başında insan kaynakları alanında yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır (Armstrong ve Baron, 2005:1). Performans yönetimi, çalışanların performanslarını geliştirmelerine yardımcı olmak için tasarlanmış çeşitli faaliyetler, politikalar, prosedürler ve müdahaleleri ifade etmektedir. Bu programlar performans değerlendirmeleri ile başlar ancak geri bildirim, hedef belirleme ve eğitimin yanı sıra ödül sistemlerini de içerir. Bu nedenle, performans yönetim sistemleri bir sıçrama noktası olarak performans değerlendirmesiyle başlar ve daha sonra stratejik hedeflerle tutarlı bir şekilde ve firma performansını geliştirme nihai hedefiyle bireysel performansı geliştirmeye odaklanır. Bununla birlikte, performans yönetimi nispeten yeni bir terimdir ve burada incelenen 100 yıllık tarih

boyunca, makalelerin büyük çoğunluğu kuruluşlarda daha yaygın olarak yapılan performans değerlendirme türüyle ilgilidir (DeNisi ve Murphy, 2017:421).

Tipik olarak performans değerlendirme ve işgören gelişimini içeren performans yönetim sistemleri, insan kaynakları yönetiminin temel faaliyetlerinden biridir. Pek çok kuruluşta bu sistemler kusurludur ve çalışanlar ile yöneticiler düzenli olarak bu sistemlerin etkisizliğinden yakınmaktadır. Watson Wyatt tarafından yakın zamanda yapılan bir anket, her 10 çalışandan yalnızca üçünün şirketlerinin performans yönetim sisteminin performansı artırmaya yardımcı olduğu konusunda hemfikir olduğunu göstermiştir. Çalışanların yüzde 40'ından azı, sistemlerinin net performans hedefleri oluşturduğunu, dürüst geri bildirim sağladığını veya süreci kolaylaştırmak için teknolojiyi kullandığını belirtmiştir. Bu sonuçlar birçok kuruluşta kötü tasarlanmış performans yönetim sistemleri olabileceğini gösterse de, performans yönetiminde zorluklara neden olan genellikle kötü geliştirilmiş araçlar ve süreçler değildir. Aksine, performans yönetimi özünde son derece kişisel ve hem yöneticiler hem de çalışanlar için genellikle tehdit edici bir süreç olduğu için zorluklar ortaya çıkmaktadır (Pulakos, 2004:1).

DeNisi (2000) performans yönetiminin, nihai amacı örgütsel etkinliği artırmak olan, hedef kişi veya grubun performansını artırmak için bir örgüt tarafından gerçekleştirilen faaliyetler dizisi olduğunu belirtmektedir. Performans yönetiminde, performans yönetiminin etkinliğini belirleyen günlük faaliyetlerden (örneğin, net iş beklentilerinin iletilmesi, kısa vadeli hedeflerin ve son tarihlerin belirlenmesi ve sürekli rehberlik sağlanması) kopuk biçimsel örgütsel sistemler içinde öngörülen adımlara indirgenmiş olmamalıdır. Performans yönetimini iyileştirmeye yönelik müdahalelerin, yalnızca biçimsel sistem özelliklerini yeniden icat etmeye odaklanmaktan vazgeçilmesi gereklidir. İyi geliştirilmiş araçlar ve sistemler performans yönetimini kolaylaştırabilse de, bunlar tek başına etkili performans yönetimi sağlayamayacaktır (Pulakos ve O'Leary, 2011:146).

Performans yönetimi hedefler, amaçlar ve standartlar çerçevesinde işgören performansını anlayıp yöneterek örgütten, takımlardan ve bireylerden daha iyi sonuçlar almanın bir aracı olarak görülebilir (Bingöl, 2016: 376). Performans yönetimi, organizasyonların, organizasyonel performansı iyileştirme nihai hedefiyle çalışan performansını tanımlama, ölçme ve teşvik etme konusunda karşılaştıkları zorluklarla ilgilenir. Bu nedenle, performans yönetimi çoklu analiz seviyelerini içerir ve stratejik insan kaynakları yönetimi ve performans değerlendirmede incelenen konularla açıkça bağlantılıdır (Den Hartog, Boselie ve Paauwe, 2004:556).

Performans yönetimi, işgörenin motivasyonunu artıran mekanizmalardan biri olarak kabul edilmektedir. Bu noktada dikkat edilmesi gereken somut amaçlara sahip olanlar, olmayanlara oranla daha fazla performans göstermektedir (Roberts ve Keith, 2002:1098). Nitekim etkin yöneticiler performans yönetimini işgörenleri ölçmek için kullanılan bir araç olmaktan çok onları yönetmek için kullanılan bir araç olarak değerlendirmektedir. Bu tip yöneticiler, performans yönetimini işgörenlerini motive etmek, yönlendirmek, geliştirmek ve organizasyon içindeki kaynaklardan en maksimum düzeyde faydalanmak için kullanmaktadır (Wiese ve Buckley, 1998:244). Pettijohn ve diğerleri (2000) yaptıkları araştırma sonucunda, işgörenler uygun kriterlere göre değerlendirildiğine inandıklarında, değerlendirme ile ilgili yapılan çalışmaların kendi iş tatminleri üzerinde olumlu etkiler yarattığını ortaya koymuştur. İşgörenler performans yönetimi sürecindeki tarafsız tutumdan emin olurlarsa, süreç sonucunda elde edilenleri (olumsuz bile olsa) kabul etme noktasında daha itaatkar davranmaktadır.

Yıllar içinde performans yönetimi uygulamaları, çalışanların yöneticileri tarafından yönetilen son derece öznel görüşmelerden (ve kağıt tabanlı değerlendirme formlarının kullanımından) temel yetkinlikler, performans hedefleri, öz değerlendirmeler, 360 değerlendirmeleri ve daha fazlası gibi bileşenleri içerebilen daha sofistike sistemlere doğru evrilme eğilimi göstermiştir. Geleneksel olarak, gözden geçirme süreci yıllık ya da iki yılda bir yapıldı. Son zamanlarda, bazı uzmanlar daha sık bir gözden geçirme ve geri bildirim sürecini savunmaya başlamıştır. Teknoloji tabanlı olsun ya da olmasın, çalışanların herhangi bir sistemi doğru şekilde kullanmasını sağlamak zor bir süreç olabilir. Peki, çalışanları bir performans yönetimi yazılımını kullanmaya motive eden faktörler nelerdir? Katılımcıların yaklaşık üçte biri (%34) çalışanların en çok performans yönetimi yazılımını kariyer gelişimi ve terfilerle ilişkilendirerek motive olduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte, bazı işgörenler başka faktörlerden de bahsetmekte ve çalışanların yaklaşık dörtte biri yazılımı diğer yöneticiler ve liderler kullandığında kullanacağını ifade etmektedir (%25). Benzer şekilde, diğer bazı işgörenler ikramiye ve ödüllerle bağlantılı olduğunda yazılımı kullanacaklarını belirtmektedir (%24). Sürekli performans yönetimi (CPM), yılda sadece bir veya iki kez değil, sürekli olarak gerçekleşen performans yönetimi olarak tanımlanmaktadır. Gerektiğinde hedef belirleme, yöneticilerle düzenli kontroller ve gerçek zamanlı geri bildirim gibi süreçleri içermektedir. Şu anda bir CPM sistemi kullanmadıklarını söyleyen üçte ikilik kesimin yalnızca %15'i bir CPM sistemi uygulamayı planlamaktadır. Ancak ilginç bir şekilde, yaklaşık yarısı bu fikri araştırdıklarını belirtmiştir. Bu durum, CPM kavramının nispeten yeni olması nedeniyle, bazı uygulayıcıların

hala bu kavrama aşına olmadığını veya çalışan performansını iyileştirip iyileştirmeyeceğini (ve nasıl iyileştireceğini) anlamaya çalıştığını göstermektedir. Bununla birlikte, katılımcıların çoğunluğu (%89) sürekli performans yönetiminin yıllık veya iki yıllık gözden geçirme sürecinden daha üstün olduğunu düşünmektedir. Bazı uzmanlar, CPM kullanarak çalışanların hedefler hakkında daha fazla büyüme odaklı geri bildirim alacağını ve sonuç olarak bu hedeflere ulaşma olasılığının daha yüksek olacağını savunmaktadır (HrResearch Institute, 2018).

Performans yönetimi esas itibarıyla hem çalışanların hem de örgütlerin gelişim ve ilerlemesini destekleyerek örgütün muhtemel tüm potansiyelini ortaya çıkaracak bir hedefle hareket etmektedir. Bu kapsamda reaktif değil aksine proaktif olmayı gerektiren performans yönetimi potansiyel, tespit, büyüme, dönüşüm, ilerleme, geri bildirim ve değişim gibi unsurları kapsayan sürekli gelişim odaklı bir iletişim ve etkileşim sürecini içermektedir. Her ne kadar performans yönetiminde geçmişi gözden geçirme söz konusu olsa da, odak daima ve sürekli olarak şu an ve gelecek olarak belirlenmiştir (Ermüt, 2018:3). Cappelli ve Davis (2016) belirli periyotlar kapsamında yapılan performans yönetimi faaliyetlerinin en büyük kısıtının, şimdi ve gelecekte performansı iyileştirme pahasına, işgörenleri bir önceki yıl yaptıklarından sorumlu tutmaya odaklanması olarak vurgulamaktadır. Bu nedenle artık günümüz örgütleri, yöneticiler ve işgörenler arasında daha sık ve gelişim odaklı görüşmelere yönelmektedir. Performans yönetiminin on yıllar boyunca nasıl geliştiği ve mevcut düşüncenin neden değiştiği şu şekilde açıklanmaktadır (Cappelli ve Davis, 2016):

- Günümüzün sıkı işgücü piyasası, çalışanları mutlu tutma ve onları ilerleme için yetiştirme baskısı yaratmaktadır,
- Hızla değişen iş ortamı çeviklik gerektirmekte ve bu da çalışanlarla düzenli kontroller yapılmasını savunmaktadır,
- Hesap verebilirlik yerine gelişime öncelik vermek ekip çalışmasını teşvik etmektedir.

Gardner tarafından 2023 yılında yapılan araştırma sonuçlarına göre örgütlerin %81'i performansa göre ödeme felsefesine sahiptir ve %48'i ücret farklılaştırma analizine kaynak ayırırken, sadece %26'sı performans analizine kaynak ayırmaktadır. Diğer bulgulara göre örgütlerin yarısı, ücret farklılaştırması kararlarının alınmasını sağlamak için yöneticilerine kılavuz ilkeler sunarken, yalnızca %32'si yöneticilerin ne kadar farklılaştırma elde etmeye çalışması gerektiği konusunda kılavuz ilkeler sunmaktadır. Örgütlerin yaklaşık yarısı, performansa göre ödeme kararlarında tutarlılık ve adaleti

sağlamak için ücret farklılaştırma analizi ile birlikte üst düzey liderlik gözetiminin bir kombinasyonunu kullanmaktadır (Gardner Research, 2023). Başka bir araştırmanın sonuçları ise yöneticilerin yüzde 95 gibi yüksek bir oranla performans yönetimi sistemlerinden memnun olmadığı yönünde değerlendirme yaparken, insan kaynaklarının yüzde 90'ı ise performans değerlendirmelerin sonucunda doğru bilginin edinilmediğini vurgulamıştır (Tecer, 2017:1).

Örgütsel bağlamda yapılan çalışmalar performans yönetimine yönelik yaygın yaklaşımın işgörenin kendisi ve yöneticisi tarafından yapılan sübjektif değerlendirmeleri içerdiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım işgören ve yönetici arasındaki değerlendirmeler arasında sadece yüzde 4'lük bir benzerlik olması açısından adeta bir uçurum olduğu şeklinde yorumlanabilir. İşgörenler ve yöneticiler karşılıklı olarak kendileri hakkındaki görüşlerini öğrendiklerinde büyük bir şaşkınlık yaşamaktadır. Bu kapsamda üzerinde bir konsensüs sağlanmamış hedeflerin varlığı, performans yönetiminin çok daha politik, yanlılık içeren ve duygusal bir değerlendirme olarak nitelendirilmesine neden olmaktadır (Chamorro-Premuzic ve Waber, 2022). Bu noktada OKR performans yönetim sistemi bu karmaşa ve belirsizliğe yönelik iyi bir çözüm niteliği taşımaktadır.

YENİ NESİL PERFORMANS ÖLÇÜMÜ: OKR SİSTEMİ

Bir Silikon Vadisi efsanesi olan Andy Grove, 1987'den 1998'e kadar Intel Corporation'ın CEO'su olarak görev yapmış ve şirketin bellek çipleri üreticisinden dünyanın en büyük mikroişlemci tedarikçisine dönüşmesine öncülük etmiştir. İş dünyasının zeki bir öğrencisi olan Grove, MBO (Management by Objectives) sistemindeki gizli gücü fark etmiş ve bunu Intel'deki yönetim felsefesinin önemli bir parçası olarak yerleştirmiştir (Niven ve Lamorte, 2016:4). MBO'nun arkasındaki fikir son derece basittir: Eğer nereye gittiğinizi bilmiyorsanız, oraya varamazsınız. Ya da eski bir Kızılderili deyişinin ifade ettiği gibi, "*Nereye gittiğinizi bilmiyorsanız, herhangi bir yol sizi oraya götürür*". Ancak modelde bir dizi değişiklik yaparak onu bugün çoğumuzun tanıdığı çerçeveye dönüştürmüştür. Grove'un düşüncesine göre, başarılı bir MBO sistemi sadece iki temel soruya yanıt vermelidir: (1) Nereye gitmek istiyorum (hedef) ve (2) Oraya varıp varmadığımı görmek için kendimi nasıl hızlandıracam? (Grove, 2015:129). Basit gibi görünen bu ikinci soru, bir hedefe "anahtar sonuçlar" olarak bilinen şeyi ekleyerek OKR hareketini başlatmada devrim niteliğinde olmuştur (Niven ve Lamorte, 2016:4).

Her ne kadar giderek daha fazla örgüt performans yönetiminin temeli olarak yetkinlik modellerini ve bunlara eşlik eden davranış standartlarını kullansa da,

performans yönetimi sürecinin bir parçası olarak çalışanların sonuçlarının değerlendirilmesine de giderek daha fazla odaklanılmakta ve bunun önemi artmaktadır. Elde edilmesi gereken kilit sonuçlar, bireyin işinin ve görevlerinin niteliğine bağlı olarak farklı çalışanlar için değişiklik gösterecektir. Örneğin, bazı çalışanlar üretim veya satış sonuçlarına sahip olabilir, diğerleri yeni programların veya sistemlerin başarılı bir şekilde geliştirilmesinden ve uygulanmasından sorumlu olabilir, diğerleri ulaşmaları beklenen belirli müşteri memnuniyeti sonuçlarına sahip olabilir ve yine diğerleri çalışan gelişimi veya ekip liderliği sonuçlarına sahip olabilir (Pulakos, 2004:12-13).

Grove, Drucker modelini birkaç önemli şekilde değiştirmiştir. İlk olarak, hedeflerin ve temel sonuçların daha sık belirlenmesini önererek üç ayda bir veya bazı durumlarda ayda bir yapılmasını tavsiye etmiştir. Bu bakış açısı, içinde bulunduğu sektörün hızlı temposunun farkında olmak yanında, aynı zamanda hızlı geri bildirimin bir örgütün kültürüne entegre olmasının temel önemini de yansıtıyordu. Grove ayrıca hedeflerin ve temel sonuçların, çalışanları önerdikleri şeylere bağlayan ve performans değerlendirmelerini yalnızca sonuçlarına dayandıran "yasal bir belge" olarak görülmemesi konusunda ısrar etmiştir. Grove, OKR'lerin bir çalışanın etkinliğini belirlemek için kullanılan girdilerden sadece biri olması gerektiğine inanmaktaydı (Niven ve Lamorte, 2016:4).

Gardner Research (2023) tarafından yapılan araştırma sonuçları, OKR sistemlerinin etkin bir şekilde kullanılabilmesi için insan kaynaklarının yapması gerekenleri aşağıdaki gibi vurgulanmaktadır:

- Departmanlar arasında kaynak paylaşımı ve işbirliği zihniyetini teşvik etmek için kolektif katkı yoluyla karşılanan iş çıktısı bağlantılı OKR'ler oluşturulmalı,
- OKR'leri bir performans yönetim sistemine dahil ederken hem kolektif başarı hem de bireysel çabayı ödüllendirme ihtiyacı dengelenmeli,
- Değişen stratejik önceliklere dayalı olarak ekipler arasında kaynakların yeniden tahsisi konusunda daha hızlı ve şeffaf kararlar alınmasını sağlamak için işlevler arası bilgi teknolojileri girişimlerinin dinamik bir birikimi muhafaza edilmelidir.

OKR (Objectives-Hedefler ve Key Results-Anahtar Sonuçlar) Nedir?

Bir hedef belirleme tekniği olarak OKR, 1970'lerin sonunda Intel'in başkan yardımcısı olan Andy Grove tarafından Intel'de icat edilmiştir (Den Haak, 2022:39). Daha sonradan Intel'den ayrılan kilit pozisyonundaki yöneticiler, OKR'leri 1980'lerde Oracle ve 1990'larda Google gibi yeni ortaya çıkan büyük oyunculara yaymışlardır. 2010 yılına gelindiğinde, Silikon Vadisi'ndeki

düzinelerce teknoloji şirketi OKR'leri en önemli hedeflerini tanımlamak ve bunlara ulaşmak için bir sistem olarak kullanmaktadır (Lamorte, 2021:16). Söz konusu bu öncü şirketler dışında OKR kullanan şirketler arasında Spotify, Twitter, LinkedIn ve Airbnb gibi alanında lider sayılabilir (Castro, 2023:4).

Niven ve Lamorte (2016:6)'ye göre OKR'ler, çalışanların birlikte çalışmasını ve çabalarını şirketi ileriye götürecek ölçülebilir katkılar yapmaya odaklanmasını sağlamayı amaçlayan eleştirel bir düşünme çerçevesi ve sürekli bir disiplindir. OKR'ler çevik bir liderlik ve hedef yönetimi çerçevesidir. Sonuç odaklı çalışmaya rehberlik etmek, ölçülebilir hedefler etrafında uyum ve bağlılık yaratmak için bir strateji uygulama aracıdır. Daha üst düzeyde, OKR'leri insanları yeni yollarla düşünmeye teşvik eden sonuç odaklı ve veri odaklı bir metodoloji olarak da düşünülebilir (Workpath, 2020:4). Demirler (2023:2) OKR'leri örgütlerin uygulamaya çalıştığı performans yönetimini gerçekleştirmek ve işgörenlerini motive etmek için destek olacak hedefler ve anahtar sonuçların belirlendiği bir sistem olarak ifade etmektedir. OKR sayesinde örgütler belirledikleri yönde ilerlerken, işgörenler de hedeflerine odaklanmaktadır. OKR'ler hedefler ve anahtar sonuçlar ile birlikte iki temel soruya odaklanmaktadır (Twiser, 2023:3):

- NEREYE ulaşmalıyım? – Hedef
- Oraya ulaştığımı NASIL bileceğim? – Anahtar Sonuçlar

OKR'ler başlangıçta bir örgüt içinde daha hızlı öğrenme yaratmak ve olağanüstü sonuçlar elde etmek için tasarlanmış geniş uygulamalara sahip açık kaynaklı bir hedef belirleme sistemidir (Den Haak, 2022:24). OKR sonucunda her bir kilit sonuç elde edilmiş ve hedefe ulaşılmıştır. Hedefin nispeten kısa menzilli olduğuna ve anahtar sonuçların bir kişinin bunları tamamlayıp tamamlamadığını ve zamanında yapıp yapmadığını sorgulamadan bileceği kadar spesifik olduğuna dikkat edin. Buna göre, bir kilit sonucun faydalı olabilmesi için çok spesifik ifadeler ve tarihler içermesi gerekir, böylece son teslim tarihi geldiğinde belirsizliğe yer kalmaz (Grove, 2015:132).

İlgili tanımlamalar kapsamında OKR sistemi aşağıdaki alt unsurlar ile açıklanabilir (Niven ve Lamorte, 2016:7-8):

- **Kritik düşünme:** OKR'lerin amacı performansı hızlandırmaktır, ancak bu hedefe sadece her çeyrekte sonuçları izleyerek ulaşmak olası değildir. OKR sonuçlarını incelerken yapılması gereken, rakamların ötesine geçmek ve bir iş antropoloğu gibi, anlatılanlar daha derinlemesine araştırılmalıdır, böylece gelecekteki atılımlara yol açabilecek dikkat çekici sorular ortaya çıkabilir. OKR'ler, titizlik ve disiplinle uygulandığında, söz konusu eleştirel düşünme modelini kolaylaştırır.

- **Süre gelen bir disiplin:** Anahtar sonuçlar (KR'ler) zaman ve çaba gerektiren bir taahhüdü temsil etmektedir. OKR'lerden faydalanabilmek için modelin gerçekten kullanılacağı taahhüt edilmelidir. Bu da OKR'leri her çeyrekte (veya zaman planlaması seçilecekse) güncellemeyi, sonuçları dikkatle incelemeyi ve sonuçlara göre devam eden stratejiyi ve iş modelini uygun şekilde değiştirmeyi gerektirir.
- **Birlikte çalışma:** Fonksiyonlar arası işbirliğinin önemi ve ekiplerin kurumsal başarı yaratmadaki değeri, yadsınamayacak kadar büyüktür. Bu kapsamda OKR'ler, işbirliğini ve uyumu en üst düzeye çıkarmak için yapılandırılmalı ve kullanılmalıdır. Bunu kolaylaştırmanın yollarından biri, OKR'lerin doğasında var olan şeffaflıktır; OKR'ler geniş çapta paylaşılmalı, böylece en üstten en alta kadar herkes örgütün her yerinden hedefleri ve temel sonuçları görebilmelidir.
- **Çabalara odaklanma:** OKR'ler tamamlanması gereken görevlerin ana kontrol listesi değildir ve asla böyle düşünülmemelidir. Modelin amacı, en kritik iş hedeflerini belirlemek ve hesap verebilirliği nicel temel sonuçlar aracılığıyla ölçmektir. Strateji uzmanları, stratejinin ne yapılacağı kadar ne yapılmayacağı ile de ilgili olduğunu belirtme üzerinde durmaktadır. OKR'ler için de benzer bir durum söz konusudur. Neyin nihai sonucuna ulaşılabileceği belirlenirken disiplinli olunmalıdır.
- **Ölçülebilir katkıda bulunma:** OKR'lerde sonuçlar tipik olarak nicelikselidir. Bu kapsamda mümkün olduğunca öznelikten kaçınmak yanında, OKR'lerin başarısına bağlı olarak örgütün nasıl ilerlediğini daha sağlıklı görebilmekte önemlidir.
- **Örgütsel ilerleme:** Başarının nihai belirleyicisi hedeflere ulaşmaktır.

OKR'ler şeffaflığın en net örneği niteliğindedir. Örneğin Google'da her bir çalışan OKR'lerini her çeyrekte örgüt çapında günceller ve yayınlar, böylece herkes bir başkasının önceliklerini kolayca bulabilir. Google'da biriyle tanıştığınızda ve ne yaptığı hakkında daha fazla bilgi edinmek istediğinizde Moma sistemine girip OKR'lerini okuyabilirsiniz. Bu sadece bir iş unvanı ve rol tanımı değil, üzerinde çalıştıkları ve önem verdikleri şeylerin birinci ağızdan anlatımıdır. Çalışanları neyin motive ettiğini anlamanın en hızlı yolu OKR'lerden geçmektedir (Schmidt ve Rosenberg, 2017:105).

OKR'nin Temel Kavramları

OKR, örgütün çabalarını kurum genelinde aynı önemli konulara odaklamasını sağlamaya yardımcı olan bir yönetim metodolojisidir (Doerr, 2018:16). OKR'lerin üç temel bileşeni bulunmaktadır. Bunlar hedefler, anahtar

sonuçlar ve OKR döngüsü olarak belirtilebilir. Hedefler ve anahtar sonuçlar OKR'nin temeli olmakla birlikte, OKR döngüsü her ne kadar net olmasa da, o olmadan OKR'ler değersiz bir araç niteliğindedir. Bunun nedeni belirlenen hedefler ve anahtar sonuçlar üzerinde sistematik olarak düşünmek için OKR döngüsünün kaçınılmaz bir gereklilik olmasıdır (Den Haak, 2022:44).

Hedefler

Doerr'e (2018:16) göre hedef en basit ifade şekliyle “neye ulaşılabileceği” ve tanım gereği, hedefler önemli, somut, eylem odaklı ve (ideal olarak) ilham vericidir. Dolayısıyla doğru şekilde tasarlandıklarında ve uygulandıklarında, bulanık düşünmeye ve bulanık uygulamaya karşı bir aşı niteliği taşımaktadırlar. Hedefler, neyi başarmak istediğinize dair akılda kalıcı, kısa, niteliksel ve ilham verici bir açıklamadır. Bir hedef, en kritik iş metriğiniz üzerinde önemli bir etki yaratmalıdır. İdeal olan, her çeyrekte yalnızca bir hedef belirlemektir. Hedefler zaten yapmayı planladığınız faaliyetleri tanımlamamalıdır. Siz ve ekipleriniz için bir meydan okuma olmalıdır (Den Haak, 2022:44). Hedef, görev tanımı gibidir, sadece daha kısa bir süre içindir. Hedefler onu belirleyen kişi veya kişiler tarafından bağımsız olarak yapılabilir (Wodtke, 2021:91).

Anahtar Sonuçlar

Örgütlerin karşılaştığı kritik bir sorun, sonuçların nasıl ölçüleceği ve değerlendirileceğidir. Bazı sonuçlar, dolar bazında satış hacmi, karlılık ve üretilen ürün miktarı gibi çeşitli nesnel performans göstergeleri izlenerek değerlendirilebilir. Performansın nesnel göstergeleri faydalı olsa da, bunlarla ilgili iki potansiyel sorun vardır. Birincisi, bu tür ölçümlerin farklı çalışanların sahip olduğu fırsatlardaki farklılıklardan etkilenebilmesidir. Örneğin, bir çalışan diğerine göre daha modern ekipmanlara sahip olabilir ve böylece her iki bireyin de ne kadar sıkı çalıştığından bağımsız olarak daha yüksek hacimde ürün üretebilir. Benzer bir örnek, bir çalışanın Wyoming'de, diğerinin ise New York'ta satış bölgesine sahip olabilmesidir. Şüphesiz, potansiyel müşterilerin hacmi ve yakınlığına bağlı olarak, New York'taki kişi Wyoming'dekine kıyasla daha fazla satış yapma fırsatına sahip olacaktır. Objektif performans ölçütleriyle ilgili ikinci konu da toplanan ölçütlerin doğruluğunu sağlamak ve performans değerlendirmesi için ilgili olanları izlemek üzere sistemler kurmaktır. Örgütlerde anlamlı metriklerin geliştirilmesi ve toplanması önemli kaynak etkilerine sahip olabilir ve bu nedenle toplanacak metriklerin sayısı ve türü dikkatle değerlendirilmelidir (Pulakos, 2004:13).

Etkili anahtar sonuçlar spesifik ve zamana bağlı, agresif ancak gerçekçidir. Hepsinden önemlisi, ölçülebilir ve doğrulanabilir (Doerr, 2018:16). Eğer

hedefler neyi başarmak istendiği ile ilgili ise, o zaman anahtar sonuçlar hedeflere ulaşıp ulaşılmadığını gösteren ölçülebilir değerlerdir. Anahtar sonuçlar hedefe doğru ilerlemenizi gösteren bir dizi metriktir. Bu hedefe nasıl ulaşacağınızı, ne yapmanız gerektiğini söyleyerek değil, hedeflenen bir sonucu tarif ederek açıklarlar (Den Haak, 2022:45). Her bir hedef için 2 ila 5 arasında anahtar sonuç belirlenebilir (Castro, 2023:5). Anahtar sonuçlar hedefleri nicelleştirir ve şu şekilde basit bir soru sorularak oluşturulabilir: "*Hedeflere ulaşp ulaşılmadığı nasıl bilinebilir?*" (Wodtke, 2021:91).

OKR Döngüsü

OKR döngüsü, belirlenen OKR'lere ulaşmak için kullanılan bir sistem olmakla birlikte birçok uygulama örneği bulunmaktadır. En temel haliyle Deming'in geliştirdiği PUKÖ (Planla-Uygula-Kontrol Et ve Önlem Al) çemberine benzemektedir. PUKÖ döngüsü (bazen eklemelerle birlikte) bir bilimsel problem çözme biçimidir ve yalın düşüncede değişim veya iyileştirme girişimlerini uygulamak için sıklıkla kullanılan önemli bir araçtır (Den Haak, 2022:47). Aşağıdaki Şekil 1'de OKR döngüsü gösterilmiştir.

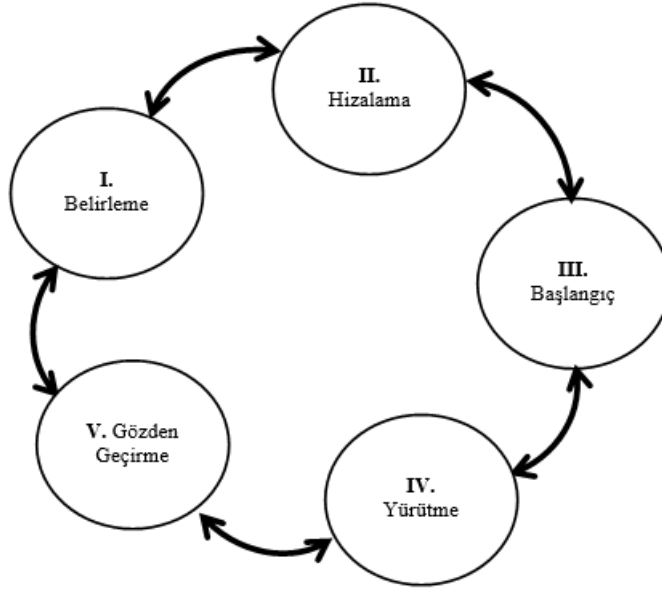
Belirleme aşaması: OKR belirleme görüşmesi sırasında yeni OKR'lerin geliştirildiği aşamadır.

Hizalama aşaması: Hizalama görüşmeleri sırasında OKR'lerin diğer ekiplerle, yöneticilerle ve liderlerle hizalandığı aşamadır.

Başlangıç aşaması: OKR'lerin örgütün geri kalanına duyurulduğu ve şeffaf hale getirildiği aşamadır.

Yürütme aşaması: Haftalık OKR kontrolleri gerçekleştirilerek, çalışanların anahtar sonuçlara ilişkin durumunun takip edildiği ve taahhütlerde bulunduğu aşamadır. Bu aşamada liderler ve ekipler sürekli olarak nasıl ilerleyeceklerini keşfeder, öğrenir ve denerler.

Gözden geçirme aşaması: Hem OKR'lere hem de sürece geri dönüp bakıldığı ve iyileştirme için aksiyonların tanımlandığı aşamadır.

Şekil 1: OKR Döngüsü

Kaynak: Den Haak, 2022:48-49.

İş Yaşamında OKR Belirleme

Hao ve Yu-Ling (2018:320) OKR'leri, çalışanların ölçülebilir katkılara odaklanmak üzere birlikte çalışmalarını sağlamak için tasarlanmış bir eleştirel düşünme ve sürekli disiplin yöntemi olarak tanımlamaktadır. OKR'ler çalışanların;

- işlerindeki amaçlarını;
- işlerini yapmak için gerekli yetkinlik ve becerilere sahip olduklarını ve
- bir lider olarak onlara bunu yapmaları için özerklik sağladığınızı anlamalarına yardımcı olmak için kullanılmalıdır.

OKR'lerin bu şekilde kullanılması yüksek motivasyonlu bir işgücüyle sonuçlanacaktır. OKR'ler özellikle amacı tanımlamak için uygundur ve bir lider olarak diğer ikisi OKR uygulama süreci aracılığıyla ve çalışanlara sürekli gelişim için gerekli beceri ve teknikleri öğreterek sağlanabilir (Den Haak, 2022:37).

OKR'ler günümüzde her bir örgüt için kaçınılmazdır. Ancak her değişim sürecinde olduğu gibi, başarılı olmak için çaba, zaman ve bağlılık gerektirir (Workpath, 2020: 4). Bir hedefi ve anahtar bir sonucu (OKR) örneklemek için şöyle bir durum düşünülebilir (Grove, 2015:130): Bir saat içinde uçağa yetişmek için havaalanına gitmek istiyorsunuz. Bu sizin hedefinizdir. Oraya

giderken A, B ve C şehirlerinden geçmeniz gerektiğini biliyorsunuz. Anahtar sonuçlarınız sırasıyla 10, 20 ve 30 dakika içinde A, B ve C'ye ulaşmak olacaktır. Eğer 20 dakikadır araba kullanıyorsanız ve henüz A kasabasına varamadıysanız, kaybolduğunuzu anlayacaksınız. Otoyoldan çıkıp birine yol sormadığınız sürece muhtemelen uçağınıza yetişemeyecek olursunuz.

OKR belirlemede tüm zamanların en başarılı girişim sermayedarlarından bir olan John Doerr'in geliştirdiği şu formül ifadesini kullanmak önerilmektedir

_____ ile ölçülen _____ gerçekleştireceğim.
ANAHTAR SONUÇ **HEDEF**
(Castro, 2023:5):

OKR'lerin sonuçları hizalamanın, şeffaflık yaratmanın ve çalışanları çığır açan bir üretkenliğe ulaşmaları için motive etmenin en etkili yollarından biri olduğu kanıtlanmıştır. OKR'lerin etkin bir şekilde hazırlanması ve başarılı bir şekilde sürdürülebilmesi için iş seviyesinden departmanlara, ekiplere ve her seviyeyi iş öncelikleriyle etkinleştirmek ve uyumlu hale getirmek için bireylere kadar akması gerekmektedir. Dolayısıyla OKR oluşturma, ne şirket genelinde ne departman genelinde ne ekip düzeyinde ne de bireysel düzeyde OKR'lerin izole bir şekilde veya her iki tarafa da giden bir diyalog olmadan yazılmaması gereken işbirliğine dayalı bir süreç niteliğindedir. OKR kullanıcıları, diğer hedef çerçevelerinin kullanıcılarına göre daha sık risk alma yetkisine sahip olduklarını hissetmekte ve işlerinden daha fazla ilham almaktadır. Ayrıca örgüt kültürünü diğer hedef çerçevelerini kullananlara göre daha yüksek oranda değerlendirmektedir. Devasa küresel kurumsal şirketlerden 10 kadar çalışanı olan örgütlere kadar tüm ölçeklerdeki örgütsel yapılar tarafından OKR sistemi benimsenmiş durumdadır. Bu kapsamda OKR'lerin tüm ölçeklerdeki örgütler için sağladığı stratejik avantajlar söz konusu olup herhangi bir pozisyondaki tüm işgörenler tarafından aşağıdaki nedenlerle benimsenebilir (Vellore, 2023):

OKR'lerin odağı çıktıdan etkiye dönmüştür: İş planlamasının merkezinde OKR'lerin yer alması, odağın doğal olarak ekibin sunduğu çıktılardan çok iş üzerinde yarattıkları etkiye kaymasını sağlamıştır. Bu odak kayması, işin amacı konusunda netlik olmamasından kaynaklanan tükenmişliği azaltmanın yanı sıra örgütün daha etkili bir şekilde ilerlemesine de yardımcı olmaktadır.

OKR'ler işbirliğini geliştirmek için işlevler arası destek sağlar: Her bir birey, ekip ve departman hedefi şirketin daha geniş stratejisiyle uyumlu hale getirildiğinde, ekipler çalışmalarının ve yaratması amaçlanan etkinin önceliklendirildiği bir merceğe sahip olur.

OKR'ler örgütlerin hızlı değişimi yönetmesine ve riski azaltmasına yardımcı olur: Bu, şirketler COVID-19'un beraberinde getirdiği baskılara karşı mücadele ederken OKR'lerin önemli bir faydası olmuştur. OKR çerçevesi, çabaların nereye odaklandığına dair bir görünürlük düzeyi sağlayarak liderlerin riski proaktif olarak yönetmesine, birleştirici bir sistem olmadan fark edilmeyebilecek çeşitli veri kümelerindeki temaları ve değişiklikleri belirlemesine olanak tanır. Bu da şirketlerin odak noktasını faaliyet ve çıktılardan sonuçlara kaydırmasına ve rekabet gücünü korumak için doğru zamanda doğru değişiklikleri yapmasına yardımcı olur.

OKR'ler belgelenmiş, ölçülebilir ve sahiplenilmiş bir netlik yaratır: OKR çerçevesiyle birlikte, OKR yazılımında veya şirketin süreci yönettiği belgede izlenen ve ölçülen hesap verebilirlik gelir. Bu hesap verebilirlik iki şekilde işler: OKR'lerinden sorumlu olan her bir birey ve bunların takip edilmesini sağlamaktan sorumlu olan şirket liderliği.

OKR'ler esnekliğe ilham verir ve katılımı teşvik eder: OKR'ler iyi uygulandığında ve bir şirketin stratejik ritminin itici gücü haline getirildiğinde, her bir çalışanın daha geniş bir misyona bağlı kalmasını ve bu misyona kendi katkılarına yatırım yapmalarını sağlayabilir.

OKR'ler, sürekli ilerleme incelemeleri ile net ve kesintisiz iletişim sunar: OKR, hedefleriniz yazıldığında sona ermez. Aksine, örgütün peşinde olduğu en önemli sonuçlar etrafında bir iş ritmi oluşturmak için tasarlanmıştır. Her etkileşimi etkilemeli ve sürekli iyileştirmeyi zorlayan bir gözden geçirme sürecini yönlendirmelidir.

Google OKR'lerini iki kategoriye ayırmaktadır: taahhüt edilen hedefler ve arzulan (veya esnek) hedefler. Taahhüt edilen hedefler Google'ın metriklerine bağlıdır: ürün sürümleri, rezervasyonlar, işe alımlar, müşteriler. Yönetim bunları örgüt düzeyinde, çalışanlar ise departman düzeyinde belirlemektedir. Genel olarak, satış ve gelir hedefleri gibi taahhüt edilen bu hedeflere belirli bir zaman dilimi içinde tam olarak (yüzde 100) ulaşılması gerekir. Arzulan (esnek) hedefler ise daha büyük resimli, daha yüksek riskli ve daha geleceğe dönük fikirleri yansıtmaktadır. Herhangi bir kademedeki kaynaklar ve tüm örgütü harekete geçirmeyi amaçlamaktadır. Bu hedefler tanımları gereği, gerçekleştirilmeleri zordur. Bu kapsamda ortalama yüzde 40 oranındaki başarısızlıklar Google'ın kabul alanının bir parçası olarak değerlendirilmektedir (Doerr, 2018:136).

Twiser (2023) tarafından hazırlanan OKR Örnekleri adlı raporda farklı departmanlara yönelik hedef ve anahtar sonuçları (OKR) içeren örnekler sunulmuştur. Örneğin insan kaynakları departmanı için “İnsan kaynakları departmanının verimliliğini artırarak çalışan memnuniyetini sağlamak”

şeklinde belirlenen bir hedef için “Tüm yeni çalışanların oryantasyon eğitimlerini %90 memnuniyet ile tamamlanması sağlamak” ve “Sezon ortasına kadar tüm çalışanların eğitimlerinin %90’ını tamamlamasını sağlamak” şeklinde bir anahtar sonuçlar belirlenebilir. Diğer bir departman örneği olarak pazarlama için “Özel günlerde dikkat çeken kampanyalar ile satışa destek olmak” şeklinde belirlenen bir hedef için “Özel günlerde global e-ticaret markaları arasında ilk sırada yer almak” ve “Promosyon postlarından gelen ziyareti sayısını %90 artırmak” şeklinde anahtar sonuçlar belirlenebilir. Son olarak akademi dünyasından bir örnek verilecek olursa; “Önümüzdeki akademi yılında üniversitenin en fazla gelişim gösteren birimi olmak” şeklinde belirlenmiş olan bir hedef için anahtar sonuçlar “Altı ay içinde bölümdeki her bir öğretim üyesinin TrDizin indeksinde bir bilimsel makale yayımlatmasını sağlamak” ve “Üniversite genelinde dönem sonu öğrenci değerlendirmelerinde en yüksek oranda memnuniyet duyulan birinci bölüm olmak” şeklinde belirtilebilir.

SONUÇ

Finansal sermayeye oranla beşeri sermayenin öneminin giderek artması sonucu performans yönetimi, insan kaynakları yönetiminin en önemli işlevlerinden bir olarak karşımıza çıkmaktadır. Performans yönetimi örgütlerde, işgücü etkinliğinin artırılmasına yönelik olup, işgöreni verimli kullanmak ve geliştirmek için kullanılmaktadır. Bu açıdan, büyük oranda insan sermayesine dayanan günümüz örgütlerinde, performans yönetimi sistemlerinin önemi çok fazladır.

Son birkaç yıldır performans yönetimine ilişkin tartışmalar, adil olup olmadıkları ve belirtilen hedeflerine ulaşp ulaşmadıkları gibi konulara ilişkin bir tartışma olarak nitelendirilmektedir. Ancak belki de mesele görüldüğü ya da algılandığı bu durumdan farklıdır: derecelendirmelerin kurumun her bir kişi hakkında bildiklerini aktarmakta başarısız olmasından ziyade, sunulduğu şekliyle bu bilginin ne yazık ki tek boyutlu olmasıdır. Sonuçta sorun, bir işgörene verilen belirli bir sayı değil; daha ziyade, tek bir sayı olduğu gerçeği ile ilintilidir. Ancak örgütlerin işgörenleri tanıması ve onların kendilerini tanıtmaları tek bir nicel veri içine sıkıştırılmamalıdır (Buckingham ve Goodall, 2015:15).

Bu kapsamda hem örgütün hedefleri doğrultusunda anlamlı ve gerçekçi hem de çalışanların nezdinde adil, ortak bir şekilde kararlaştırılmış, net ve açık hedeflerin belirlenerek anahtar sonuçlar kapsamında değerlendirilmesi daha sağlıklı bir yaklaşım olarak görülmelidir. Bu yaklaşımı benimseyen OKR modeli günümüz iş yaşamının dikkat çeken performans yönetimi modelidir.

OKR modeli sayesinde çalışan performansı motive edici, geri bildirimini benimseyen ve yaşayan bir süreç olarak gerçekleşmektedir. Bu bilgiler ışığında hazırlanan bu kitap bölümünün kavramsal olarak OKR sisteminin anlaşılmasına ve uygulamada örnekler üzerinde değerlendirilmesine katkı yapması beklenmektedir. OKR modeli kapsamında performans yönetimi sürecini uygulayan örgütler artık çok daha başarılı ve hedef odaklı olabilmektedir. Dolayısıyla yılsonunda bir kez ya da dönemsel aralıklarla birden fazla değerlendirilen ancak sonuçlarının dönem sonunda incelendiğinde performans sürecinden, daha aktif ve yaşayan bir model olarak OKR modeline geçiş yapmak günümüz örgütleri açısından kaçınılmaz bir niteliktedir.

REFERANSLAR

- Aldakhilallah, A.K., ve Parente, H.D. (2002). Redesigning a square peg: Total quality management performance appraisals. *Total Quality Management*, 13 (1): 39-51.
- Armstrong, M., ve Baron, A. (2005). *Managing performance: Performance management in action*. London: CIPD House.
- Buckingham, M., ve Goodall, A. (2015). Reinventing performance management. *Harvard Business Review*, April, 1-15.
- Bingöl, D. (2016). *İnsan Kaynakları Yönetimi*. Güncellenmiş 10.Baskı, İstanbul: Beta Yayın ve Dağıtım A.Ş.
- Cappelli, P., ve Davis, A. (2016). The performance management revolution. *Harvard Business Review*, October, 1-11.
- Castro, F. (2023). *The beginner's guide to OKR*. <https://felipecastro.com/resource/The-Beginners-Guide-to-OKR.pdf> adresinden 4 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Cederblom, D., ve Pomeroy, D. E. (2002). From performance appraisal to performance management: one agency's experience. *Public Personnel Management*, 31(2), 131-140.
- Chamarro-Premuzic, T., ve Waber, B. (2022). Daha adil ve veri temelli performans yönetimi. *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Aralık.
- Cheung, C., ve Law, R. (1998). Hospitality service quality and the role of performance appraisal. *Managing Service Quality: An International Journal*, 8(6), 402-406.
- Den Haak, B. (2022). *Moving the needle with lean OKRS: Setting objectives and key results to reach your ambitious goal*. New York: Business Expert Press.
- Den Hartog, D. N., Boselie, P., ve Paauwe, J. (2004). Performance management: A model and research agenda. *Applied Psychology*, 53(4), 556-569.
- Demirler, O. (2023). OKR ile KPI dost mu düşman mı? *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mayıs, 1-5.
- DeNisi, A. S., ve Murphy, K. R. (2017). Performance appraisal and performance management: 100 years of progress? *Journal of Applied Psychology*, 102(3), 421-433.
- DeNisi, A. S., ve Pritchard, R. D. (2006). Performance appraisal, performance management and improving individual performance: A motivational framework. *Management and Organization Review*, 2(2), 253-277.
- DeNisi, A. S. (2000). Performance appraisal and performance management: A multilevel analysis. Editör: K.J. Klein ve S. Kozlowski, *Multilevel theory, research and methods in organizations* (pp. 121-156). San Francisco: Jossey-Bass.

- Doerr, J. (2018). *Measure what matters – How Google, Bono, and the Gates Foundation rock the world with OKRs*. New York: Portfolio/Penguin Publishing.
- Donati, V. L., ve Bernstein H. L. (2003). Top 10 administrative pitfalls in dealing with employees. *Nursing Homes Long Term Care Management*, 52(10), 68-73.
- Ermüt, K. N. (2018). Bir performans masalı. *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mart, 1-5.
- Fletcher, C. (2001). Performance appraisal and management: The developing research agenda. *Journal of Occupational & Organizational Psychology*, 74 (4), 473-488.
- Folan, P., ve Browne, J. (2005). A review of performance measurement: Towards performance management. *Computers in Industry*, 56(7), 663-680.
- Gardner Research (2023). Performance Management Benchmarks: Pay for Performance, <https://www.gartner.com/en/documents/4319799> adresinden 4 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Grove, S. A. (2015). *High output management*, New York: Vintage Books.
- Hao, Z., ve Yu-Ling, H. E. (2018). Comparative study of OKR and KPI. *International Conference on E-commerce and Contemporary Economic Development (ECED 2018)*, 21-22 Nisan, 319-323.
- Holbrook, L. R. (1999). Managing reaction performance appraisal: The influence of multiple justice mechanism. *Social Justice Research*, 12(3), 205-221.
- HrResearch Institute (2018). BetterWorks Recognition Performance Management, *Research Report*, https://www.hr.com/en/resources/free_research_white_papers/betterworks-recognition-performance-mgmtjun2018_jikhgd1o.html adresinden 4 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Hubbard, W. D. (2014). *How to measure anything: Finding the value of intangibles in business*. 3rd Edition, USA: John Wiley & Sons.
- İplik, N. F. (2004). Dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde çalışan işgörenlerin performans değerlendirme faaliyetleri: Çukurova bölgesi örneği. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 195-205.
- Lamorte, B. (2021). *The OKRs field book: A step-by-step guide for objectives and key results coaches*. USA: Ben Lamorte & Associates LLC.
- Longenecker, C., ve Fink, L. (2017). Lessons for improving your formal performance appraisal process. *Strategic Human Resources Review*, 16(1), 32-38.
- Longenecker, C.O., ve Fink, L.S. (1999). Creating effective performance appraisal systems. *Industrial Management*, 9(10), 18-23.

- Niven, R. P., ve Lamorte, B. (2016). *Objectives and key results: Driving focus, alignment, and engagement with OKRs*, New Jersey: John Wiley & Sons.
- Pettijohn, S. L., Parker, R. S., Pettijohn, E. C., ve Kent, L. (2001). Performance appraisals: Usage, criteria and observations. *Journal of Management Development*, 20(9), 754-771.
- Pulakos, E., ve O'Leary, R. (2011). Why is performance management broken? *Industrial and Organizational Psychology*, 4(2), 146-164.
- Pulakos, D. E. (2004). *Performance management: A roadmap for developing, implementing and evaluating performance management systems*, USA: SHRM Foundation.
- Roberts, M.B., ve Keith, M.R. (2002). Implementing a performance evaluation system in a correctional managed care pharmacy. *American Journal of Healthy-System Pharmacy*, 59(11), 1097-1104.
- Schmidt, E., ve Rosenberg, J. (2017). *How Google Works*. USA: Grand Central Publishing.
- Tecer, B. (2017). Performans yönetimi sistemleri neden başarısız oluyor? *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mayıs, 1-4.
- Twiser, (2023). *OKR Örnekleri*. <https://twiser.com/okr-ornek/> adresinden 3 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uşaklıgil, O. H., ve Baltaş, A. (2018). Sayılarla ölçülmeyen performans yönetim modeli. *Harvard Business Review Türkiye Dergisi*, Mart, 1-11.
- Uyargil, C. (1994). *İşletmelerde performans yönetimi sistemi*, İst. Üni. İşlt. Fak Yayın No:154, İstanbul: Şahinkaya Matbaacılık Koll Şti.
- Vellore, V. (2023). *OKRs for all: Making objectives and key results work for your entire organization*. New Jersey: John Wiley & Sons.
- Wiese, D. S., ve Buckley, M. R. (1998). The evolution of the performance appraisal process. *Journal of Management History*, 4(3), 233-249.
- Wodtke, C. (2021). *Radical Focus – Achieving your most important goals and objectives and key results*. 2nd Edition, Cucina Media LLC Publishing.
- Workpath (2020). *OKR: A complete guide on how to succeed with objectives and key results*, https://change-workout.de/fileadmin/user_upload/downloads/A_Complete_Guide_on_How_to_Succeed_with_OKR_Workpath.pdf adresinden 4 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Wren, A. D. (1994). *The evolution of management thought*. New York: John Wiley & Sons.

17. Bölüm

Kayıp Bir Dönemin Peşinde: İlhan Berk'in Lise Yılları

Erol GÖKŞEN¹

¹Öğr. Gör. Dr. Erol Gökşen, Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (HÜ TÖMER) Beytepe-Çankaya- Ankara, erolgoksen@gmail.com, ORCID: 0000-0001-7051-5825.

ÖZET

Giriş

1918 yılında Manisa’da dünyaya gelen ve asıl adı Emrullah İlhan Birsan olan İlhan Berk; yaşamöyküsünün bir bölümünü anlattığı *Uzun Bir Adam* adlı kitabında özellikle Manisa yılları üzerinde durur. İlkokulu ve ortaokulu Manisa’da tamamlayan Berk’in eğitim hayatı düzenli değildir. Okula başladıktan kısa bir süre sonra eğitimine ara veren İlhan Berk; ciğerci dükkânı, kunduracı dükkânı ve dişçi muayenehanesi gibi çeşitli yerlerde çalışır. Nitekim o, “iki yıl kesintisiz, beş yıl da arayla” yanında çalıştığını söylediği Dişçi Hüsnü Erman’ın ilkokuldan liseye kadar önemli ölçüde katkıda bulunduğunu ifade eder (1997: 43).

Eğitim hayatı bölük pörçük ilerlemesine karşın ilkokuldayken okul müdürü Azmi Bey’in öncülüğünde okul gazetesinin çıkarılma görevini üstlenen İlhan Berk, bu sayede edebiyata olan ilgisini keşfeder. Ortaokulda ise Türkçe öğretmeni Halime Hanım’ın teşvikiyle edebiyata yönelik merakını daha da derinleştirme fırsatı yakalayacaktır. İlhan Berk, bu dönemde Manisa Halkevi’nin çıkardığı *Yeni Doğuş* dergisinde ve daha sonra onun yerini alan *Gediz* dergisinde şiirlerini, hikâyelerini ve mensurelerini yayımlar. Aynı günlerde yayıncılık tarihimizin önemli dergilerinden *Uyanış-Servetifünun* ve *Varlık*’ta da eserleri çıkar. Bununla birlikte Manisa Halkevi Neşriyatı tarafından basılan ve İzmir’deki İtimat Basımevi tarafından yayımlanan ilk şiir kitabı *Güneşi Yakanların Selâmı*’nı henüz 17 yaşındayken (1935 yılında) okurlarının beğenisine sunmuştur. İlhan Berk’in genç yaşta yayımlanan bu şiir kitabı, dergilerde çıkan çeviri ve yazılarından sonra Berk’in edebî anlamda yavaş yavaş olgunlaştığının ve ifade yeteneğini geliştirmeye başladığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

İlhan Berk’in lise dönemi, belirsizliklerle dolu bir süreçtir. Liseye ne zaman başladığı ve ne kadar süreyle devam ettiği; lise yıllarını nasıl değerlendirdiği, hangi yazarları okuduğu ve hangi isimlerden etkilendiği gibi konular Berk’in hayatının bilinmeyen dönemine denk gelir. Bu durum yalnızca *Uzun Bir Adam*’da değil; kendi hayatı, şiirleri ve sanat anlayışı hakkında bilgi verdiği röportajlarında da geçerlidir. Berk, bu dönemi âdeta yok sayıyormuş gibi bir tutum sergilemiştir. Bu tutum, edebiyat araştırmacısı Tarık Özcan tarafından da ilginç bir durum olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Berk’in hayatta olduğu dönemde onunla röportajlar yapan ve şair hakkında bir yüksek lisans tezi hazırlayan Özcan, “Berk’in okuduğumuz eserlerinde bu döneminden hiç bahsetmemesi dikkatimizi çekmektedir” ifadesini kullanmıştır (2017: 19). Dolayısıyla lise dönemine dair anılarını birkaç cümleyle geçiştiren Berk, *Yeni Düşün* dergisinin 55. sayısında yer alan bir röportajda Manisa’daki ilk gençlik yıllarının kendisi üzerindeki etkisinden uzunca bahsetmiştir. Fakat, söz konusu lise ve Balıkesir’deki öğrencilik dönemi olduğunda, neredeyse hiç detaya girmeyerek bu yılları özetler nitelikte cümleler kurmuştur: “Manisa’dan sonra... Öğretmen okulunun imtihanlarına girmiştım,

kazandım. Necatibey İlköğretmen Okulu’nu bitirince de ilk görev yerim Giresun’un Espiye nahiyesi oldu ve ben denizi gördüm” (1988: 21). Zira *Papirüs* dergisinin 2. sayısındaki kapsamlı röportajda da lise dönemini yine tek bir cümle ile geçiştirdiği görülür: “Öğretmen okullarında iken Fransızca öğrenmeye başladım” (1981: 85). Bu gözlemler ışığında Berk’in, lise yıllarını “bilinçli” ya da “bilinçsiz” bir şekilde es geçtiğini söylemek mümkündür. Bu dönemi aydınlatmak için, Berk’in Balıkesir yıllarını detaylı bir şekilde incelemek gerekir. Fakat öncesinde, Berk’in lise eğitimini aldığı Necatibey Muallim Mektebi’nin (Necatibey Öğretmen Okulu) tarihine kısaca göz atmak gerekir.

İlhan Berk’in Lisesi: Necatibey Öğretmen Okulu

Türkiye’nin ilk Millî Eğitim Bakanlarından Mustafa Necati anısına kurulan Necatibey Öğretmen Okulu, Nisan 1932’de yatılı bir eğitim kurumu olarak hizmete başlamıştır. Necatibey Öğretmen Okulu’nda pedagoji öğretmeni olarak görev yapan Ziya Günöz, Balıkesir Halkevi’nin yayın organı *Kaynak* dergisinde “Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu Tarihçesi” adlı bir yazı kaleme almıştır. Günöz, içerik itibarıyla okulun tarihçesine yoğunlaştığı bu yazıda sözü okulun güncel durumuna getirerek okulun ulaştığı seviyeyi şu şekilde aktarır:

1932 yılında bina ve ders vasıtaları itibarile de bir milyon lira sarfile meydana gelen mükemmel ve her türlü konforu havi ve kültür kurumlarımızın en değerli abidelerden birini teşkil eden Necatibey öğretmen okulu kurulmuş oluyor.

Okul bu binaya geçtikten sonra, en müttekâmil şeklini aldığı gibi, keyfiyet ve kemmiyet bakımından verimi artmış bulunuyor (1944: 270).

Ziya Günöz’ün bu yazısının, İlhan Berk’in Necatibey Öğretmen Okulu’ndaki yıllarını daha iyi anlamak için önemli bir anahtar niteliğindedir. Günöz’ün okulun mevcut durumunu ele alış şekliyle harcanan paranın fazlalığına işaret etmesi, bu dönemin eğitim kalitesi ve okulun vizyonu hakkında fikir verebilir. Bu bilgilerin yanında 1933-1935 tarihlerinde Necatibey Öğretmen Okulu’ndaki öğrencilik yıllarını anlatan Halil İncalcık da okulun inşa edilirken “Türkiye eğitim ölçütlerine göre modern” olması için çalışıldığını belirtmiştir. İncalcık–okulun “zengin bir kütüphanesi” olduğunu ve buraya atanmış öğretmenlerin “özenle” seçildiğini de vurgulamıştır. Dahası, Fransa’da eğitim gördükten sonra okulda görevlendirilen birçok öğretmenin varlığından söz etmiştir (2010: 1). Ziya Günöz ve Halil İncalcık gibi tanıklar tarafından Necatibey Öğretmen Okulu hakkında verilen bilgiler, okulun eğitim kalitesini ortaya koyması adına önemlidir. Bu tanıklıklar, İlhan Berk’in

karanlıkta kalan lise yıllarının bir anlamda açığa kavuşmasına olanak sağlar. Nitekim bu tanıklıklardan hareketle lise eğitimi sırasında İlhan Berk'in, geniş bir içeriğe sahip zengin kütüphane kullanarak daha rahat bir okuma ve araştırma ortamına kavuştuğunu söylemek mümkündür. Benzer şekilde "özenle" seçilen öğretmenlerin yönlendirmesi ve desteğiyle nitelikli bir eğitim aldığı da ortadadır.

İlhan Berk, 1938 yılında mezun olduğuna göre liseye ne zaman başlamıştır? Hakkı Avan'ın, Berk'in Manisa Ortaokulu Bitirme Diploma Defteri kayıtlarından aktardığı bilgiye göre İlhan Berk, 23 Ağustos 1935 tarihinde diplomasını teslim almıştır (2019: 43) Bununla birlikte Berk, *Papirüs* dergisindeki bir röportajında ise ortaokuldan sonra İzmir Öğretmen Okulu sınavını kazandığını, bir yıl İzmir'de okuduktan sonra Necatibey Öğretmen Okulu'na geçtiğini söylemiş, ancak bunun nedenini belirtmemiştir (1981, s. 67). Zira İzmir Öğretmen Okulu 1936 yılında kapandığı için öğrenciler Balıkesir'e, Necatibey Öğretmen Okulu'na nakledildiği bilinmektedir (Vural, 2013: 229). Bu kanıtlara dayanarak İlhan Berk'in 1935 yılında ortaokuldan mezun olduktan sonra 1935-1936 arasında İzmir Öğretmen Okulu'nda okuduğu, okulun kapanması sebebiyle Necatibey Öğretmen Okulu'na geçtiği, bu okuldan da 1938 yılında mezun olduğunu söylenebilir.

İlhan Berk'in lise yıllarını aydınlatacak belge, 1937-1938 tarihli Necatibey Öğretmen Okulu Yıllığı'dır.¹ Bu yılının içeriği incelendiğinde dönemin öğretmen okullarının, geleceğin öğretmenlerini yetiştirmek için bilinçli bir şekilde hareket ettikleri ve nitelikli bir eğitim sundukları kanısına varmak mümkündür. Necatibey Öğretmen Okulu'nun çeşitli kurullarının olduğu, bu kurulların yıllıkta belirtilen bilgiler doğrultusunda öğrencileri aktif bir şekilde öğretmenlik mesleğine hazırladığı anlaşılmaktadır. Yıllıkta isimleri verilen ve faaliyetleri üzerinde durulan kurullar şunlardır: "Kültür ve Yayın Kurulu", "Kütüphane Kurulu", "Spor Kurulu ve İzçiler", "Müsamere Kurulu", "Kardeşlik Kurulu", "Müzik Kurulu", "Resim ve İş Kurulu", "Gezi ve Yurdu Tanıma Kurulu", "Sağlık Kurulu", "Kooperatif Kurulu", "Fotoğraf Kurulu". Buradan hareketle denebilir ki dönemin öğretmen okulları; öğrencilere ihtiyaç duydukları bilgi, beceriyi kazandırmak ve gençleri donanımlı şekilde yetiştirmek için çok yönlü programlar hazırlayan kurumlardır.

Bu yazı açısından 1937-1938 tarihli Necatibey Öğretmen Okulu Yıllığı'nı önemli kılan hususlardan başlıcası İlhan Berk'le ilgili bilgilere ulaşmaya imkân vermesidir. Yıllıkta İlhan Berk'in Necatibey Öğretmen Okulu'nda görev yapan öğretmenlerinin fotoğrafları ve hangi dersleri verdikleri bilgisi de bulunmaktadır.² Bunun yanı sıra yıllıkta şairin "N. İlhan Berk" adıyla "Yaratıcı Tekâmül ve Henri Bergson" başlıklı bir yazısına da rastlanmaktadır.³ İlhan Berk, yazısını "Bu kitap üzerinde beni

¹ Ek 1: Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 Yıllığı.

² Ek 2: Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 Yıllarında Ders Veren Öğretmenleri

³ Ek 3: N. İlhan Berk'in 1937-1938 Yıllığı'ndaki Yazısı

düşündürmeğe sevk eden kıymetli büyüğüm Bay Reşat Tardu'ya" ithaf etmiştir (Berk, 1938: 33). Yıllıkta fotoğraflarıyla yer alan öğretmenler arasında olan Reşat Tardu'nun "direktör" görevinde olduğu görülür ve buna göre Tardu'nun okulun eğitimle ilgili konularda merkezî bir konumda bulunduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Berk'in Reşat Tardu'ya ithafının içeriği de önem arz etmektedir. İthafa göre İlhan Berk, Mustafa Şekip Tunç tarafından dilimize 1934 yılında çevrilen Henri Bergson'un *Yaratıcı Tekâmül* adlı kitabından öğretmeni Reşat Tardu vasıtasıyla haberdar olmuştur. Bununla birlikte İlhan Berk'in yazıda Mustafa Şekip Tunç'un 1934 tarihli *Bergson ve Manevi Kudrete Dair Birkaç Konferans* ve Hilmi Ziya Ülken'in 1936 tarihli *Yirminci Asır Filozofları* adlı kitaplarını kullanması öğretmeninden ciddi bir yardım aldığıının kanıtıdır. İlhan Berk'in şiir, hikâye, mesure, çeviri gibi türlerdeki çalışmalarından haberdar olan Reşat Tardu'nun, bu öğrencisini felsefe ile tanıştırdığı söylenebilir. İlhan Berk, *Uzun Bir Adam* kitabında her ne kadar "Hiçbir dersi, hiçbir öğretmeni sevmem" (1997: 57) şeklinde bir açıklama yapsa da Reşat Tardu ile kurduğu ilişki bunun aksini göstermektedir. Benzer şekilde ortaokulun son sınıfında *Yeni Doğu* dergisinin 16. sayısında çıkan "Bir Mum ve Bir Kandil" şiirini "Benim çok sevdiğim hocam Bayan Halime'ye" (1935: 8) şeklinde ithaf ile yayımlamıştır. *Güneşin Yakanların Selâmı* kitabında "Bir Nehir" isimli şiirini yine öğretmeni Halime Hanım'a (1935: 41), aynı kitaptaki "Mumyalar" şiirini de "Hocam S. Behzat'a" (1935: 45) biçiminde ithaf ederek yayımlaması İlhan Berk'in öğretmenleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu kanıtlamaktadır.

Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 dönemine ait yıllığı, mezun öğrencilerin görev yerlerine dair bilgiler içermektedir. Bu belgeye göre İlhan Berk, altı arkadaşıyla birlikte Giresun'a atanmıştır.⁴ Yıllıkta genç İlhan Berk'in 19 yaşında çekilmiş bir fotoğrafı da verilmiştir.⁵ Bu fotoğraf, onun gençlik dönemine dair nadir görsel kaynaklardan biridir. Dolayısıyla Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 Yılı'na dayanarak Berk'in hayatının daha önce üzerinde durulmamış dönemleri hakkında bilgi edinmek mümkündür. Bu bilgiler, şairin hayatının karanlıkta kalan yönünü aydınlatarak onun adına yapılan biyografik çalışmalara katkı sağlamaktadır.

Sonuç

Türk şiirinin önde gelen isimlerinden biri olan İlhan Berk'in hayatına dair kapsamlı bir biyografik bir çalışmanın yapılmamış olması şairin yaşamöyküsünde ciddi boşlukların olduğunu göstermektedir. Bu yazı, İlhan Berk'in hayatıyla ilgili

⁴ Ek 4: Necatibey Öğretmen Okulu 1937-1938 Yılı'nda Mezunlarının Görev Yerleri

⁵ Ek 5: Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 Yılı Mezunları Listesi

bilgi vermekten kaçındığı lise dönemine dair arşivlerde bulunan belgeleri tanıtmak üzerine kaleme alınmıştır.

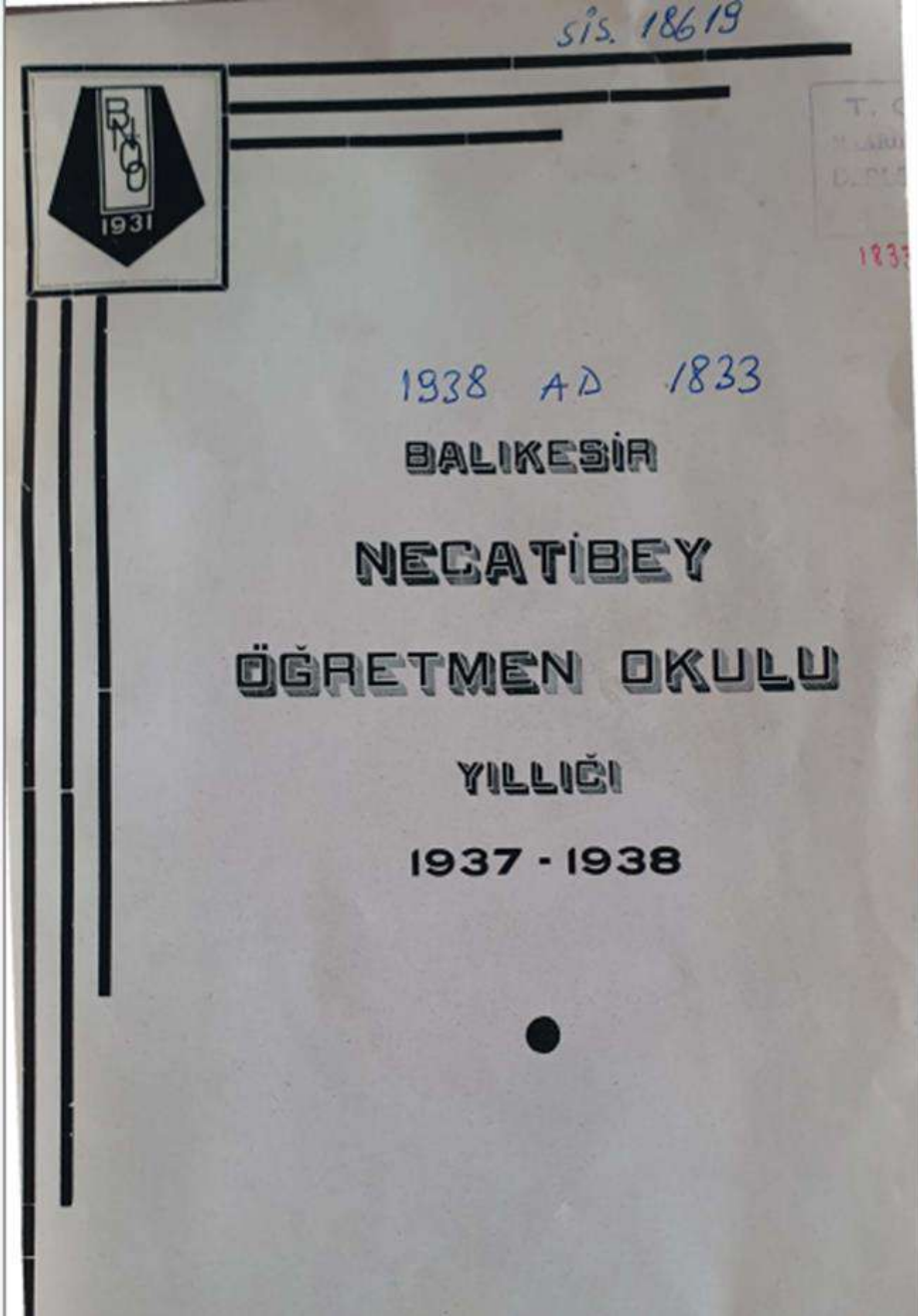
İlhan Berk, *Uzun Bir Adam* kitabında, çeşitli röportajlarında çocukluk dönemine ait kişisel deneyimlerini paylaşmış olmasına karşın, yoğun bir edebî üretim içinde olduğu ve şair kimliğinin oluşmasına ciddi katkılarda bulunan İzmir Öğretmen Okulu ve Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu'nda geçirdiği yıllara dair bilgi vermekten daima kaçınmıştır. Bu durumun sebebini bilmek mümkün olmasa da İlhan Berk'in liseye başlama tarihine ve öğretmen okulunda aldığı eğitimin içeriğine Necatibey Öğretmen Okulu'na ait 1937-1938 Yıllığı'nın incelenmesi sonucunda ulaşılmıştır. Nitekim bu yazının konusunu da söz konusu yıllığın incelemesiyle elde edilen veriler oluşturmuştur. Elde edilen bu verilere göre 1935 yılında Manisa Ortaokulu'ndan mezun olan İlhan Berk, İzmir Öğretmen Okulu'nu kazanarak İzmir'de öğrenim görmüştür. İzmir Öğretmen Okulu'nun 1936 yılında kapanmasının ardından Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu'na nakledilmiştir. 1936-1938 yılları arasında Necatibey Öğretmen Okulu'nda eğitimini tamamlayan Berk, 1938 yılında öğretmenlik görevini icra etmek üzere Giresun'a atanmıştır. İlhan Berk'in Balıkesir'deki öğrencilik yıllarına dair ilk elden bilgilere ulaşmak mümkün olmasa da Necatibey Öğretmen Okulu'yla ilgili ünlü isimlerin anılarına dayanarak okulun zengin bir kütüphaneye ve deneyimli bir öğretmen kadrosuna sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla okulun bu dönemde, nitelikli bir eğitim verdiği ve öğrencileri gayet donanımlı olarak yetiştirdiği anlaşılmaktadır. İlhan Berk'in öğretmenleriyle sıkı bir ilişki kurduğu, onların yönlendirmeleri doğrultusunda okumalar yaptığı da söz konusu yıllıktan çıkarılabilecek bilgiler arasındadır.

Bu yazıyla İlhan Berk'in liseye başlama ve liseyi bitirme tarihi üzerine tartışmalar sonuca bağlandığı gibi Berk'in yetişmesinde önemli rolü olan okulların eğitim standartları ve öğretmenlerin i hakkında bilgiler de ortaya konulmuştur. Sonuç itibarıyla, İlhan Berk'in lise yıllarına dair bu yapılan bu ilk inceleme, şairin hayatının karanlıkta kalan dönemi üzerine ışık tutmakta, onun üzerine yapılacak biyografi çalışmalarına katkı sağlamaktadır. Nihayetinde İlhan Berk'in şair ve yazar kimliğinin oluşumunda önemli bir yeri olan lise yıllarına dair bilgi edinmek, onun gençlikten olgunluğa giden süreçteki kültürel gelişiminin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Avan, H. (2019). *İlhan Berk'in Manisa yılları*. İstanbul: Edebî Şeyler Yayınları.
- Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu (1938). *Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu Yıllığı 1937-1938*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Berk, İlhan (Nisan 1935). Bir mum bir kandil, *Yeni Doğu*, 16, 8.
- Berk, İ. (1935). *Güneşi yakanların selâmı*. İzmir: İtimat Basımevi.
- Berk, İlhan (1981). İlhan Berk'in dedikleri demedikleri. *Papirüs*, 2, 65-111.
- Berk, İ. (1938). Yaratıcı Tekâmül ve Henri Bergson, 33-36. *Necatibey Öğretmen Okulu 1937-1938 Yıllığı*. İstanbul: Resimli Ay Matbaası.
- Berk, İ. (1998). Yazmak benim cehennemim... cennetimse sevmek. Konuşan: Bedirhan Toprak. *Yeni Düşün*, 55, 18-29.
- Berk, İ. (1997). *Uzun bir adam*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Günöz, Z. (Nisan-Mayıs 1944). Balıkesir Necatibey Öğretmen Okulu tarihçesi. *Kaynak*, 135-136, 269-270.
- İnalcık, H. (2010). Necatibey Muallim Mektebi hatıraları, 1933-1935. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Necatibey Eğitim Fakültesi 100. Yıl Özel Sayısı*, 1-2.
- Özcan, T. (2017). *Aykırı ve şair: İlhan Berk*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Vural, M. K. (2013). Cumhuriyet döneminde İzmir'de eğitim. *İzmir Kent Ansiklopedisi*, 2. Cilt, 224-233. İzmir: İmaj Basım Yayın.
- Yeni Doğu* (Şubat 1935). İlan. *Yeni Doğu*, 14, 8.

Ek 1: Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 Yıllığı

Ek 2: Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 Yıllarında Ders Veren Öğretmenleri

Ek 3: N. İlhan Berk'in 1937-1938 Yılığ'ındaki Yazısı

Felsefe Çalışmaları :

YARATICI TEKÂMÜL VE HENRİ BERGSON

Bibliyografi :

Yaratıcı tekâmül :	H. Bergson, M. Şekip
Manevî kudretler :	" " " "
Le rir :	" " " "
Le pragmatisme Chez Bergson :	Berthelet.
Energie spirituelle :	H. Bergson.
Yeniinci asır filozofları :	Hilmi Ziya.
Maasur Avrupa felsefesi :	M. Saffet.

Bu yazımda, hâlen yaşayan Henri Bergson'un bir biyografisini yapmaktan ziyade, önce onun büyük eseri olan yaratıcı tekâmül «L'évolution Créatrice» den bahsedecek ve sonrada filozofun felsefî sistemini mümkün olduğu kadar karakterizeye çalışacağım.

Yaratıcı tekâmül, Henri Bergson'un (1907) de intişar eden eserlerinin üçüncüsüdür. Hemen hemen, asıl Bergson'u bu kitapta aramak âdet olmuş gibidir. Kitabın isminden de anlaşıldığı gibi eserde merkezi fikir: Tekâmül «L'évolution»dur. Felsefe tarihinde ötedenberi yer tutup gelen, Darwin ve Spencer'in [1] tekâmül nazariyelerini kabul etmekle beraber; bunlar Bergsona göre eski kıymetlerini kaybetmişlerdir. Ona göre, tekâmülde gayet (Finalité) ile muayyeniyet (détermisme) olmadığını iddia eder ve hayat hamlesinin mutlak surette hür ve yaratıcı olduğu üzerinde durur. Bu telâkkiye göre tekâmül ne déterminist bir görüş, ne de tesadüfün ve harici bir itmenin neticesidir. Tam manasile infilâki olan bir harekettir. Tekâmülü böyle dıştan bir tesir olmayıp tamamen içten, dinamik bir kudret olarak aldıktan sonra tekâmülün hakiki manası da yaratmaktır. Bunun haricinde hiçbir tekâmül tasavvur edilemez; böyle bir şey tasavvur edilse bile tamamen boş ve manasız birşey yapmış oluruz. O der ki: «Hayat eğer topun ağzından çıkan bir gülle gibi tek bir mahrek katetseydi, tekâmül hareketi basit birşey olacak ve biz bu hareke-

VAZAN: N. İlhan Berk

(Bu kitap üzerinde henî düşündürmeğe sevkeden kıymetli büyüğüm Bay Rayet Tarda'ya)

tin istikametini çabucak tayin edecektik. » [2] Meselenin aksi de, her ne halde olursa olsun, her zaman için doğrudur. Çünkü biz patlamış bir gülle karşısında bulunuyoruz demektir. Ve dağılan misketlerin de birer gülle olduklarına göre - ve bunun böyle devam ettiği düşünülürse - bunların yeniden patlayacaklarını düşünmek ve bu patlayanların ancak en yakınlarını idrak edebilmemiz meselesinin ne kadar büyük olduğunu anlatmaya kâfi bir sebep teşkil eder. Tekâmülün farikalarına, evveliden keşfedilmemesi ve her vakit yeni olmasında balur. Tekâmül keşfedilemez, bu ancak yaşanır. Her tekâmül yeninin bir neticesidir. Çünkü her yeni, bir doğuştan ve her doğuş bir yaratma teşkil eder. Bu itibarla bütün yaratmalar bir ısırapla başlar. Tekâmül kanunlarını daima bir hayat görüşü içinden çıkarmaktadır. Biyolojik tekâmül meselesini; hayatın manasını; gerek ruh ve gerekse maddenin mahiyetini; felsefî hatsı; bu hayat içinde hazırlar. Tam olarak bir ruh ve tabiat felsefesi yaratmaktadır. Bütün hayat yaratıcısı bir tekâmül kanununa tâbidir. Hayat, doğmadan evvelki tekâmülün bir devamıdır. Ve bu tezine dayak olarakta, hayrat (insectes) ve kıyıyeller (crustacés)nin sürfelerinde gördüğü ihtiyarlık halinin bir nezviyet karşısında mı, yoksa inkişafında devam eden bir rüçeyim karşısında mı, bulunduğumuzu anlamak imkânsızdır.

Tekâmülün bütün boyunca mazinin hali kovaladığı görülür. Bu kovalayış gerek ozvi tekâmülü olsun ve gerekse şuurun tekâmülü olsun; bu tekâmüllerin her ikisinde de mazi, hali kovalar ve bu kovalama bambaşka, yepyeni, eskilerine hiç benzemeyen yeni şekiller doğar. Bir nebat, veyahut nevinin zuhurunun sebepleri hiçbir zaman evveliden keşfedilemez. Ancak nev'in zuhurundan son-

[1] Gerek Darwin ve gerekse Spencer tekâmülü mazi: bir mizindele olarak alırlar. Ve tabii istifa üstünde bîhakkıdır.

[2] Yaratıcı tekâmül : (S. III.)

Ek 4: Necatibey Öğretmen Okulu 1937-1938 Yıllığı Mezunlarının Görev Yerleri

Okulumuz Haziran devresi mezunlarının atandıkları illeri gösterir çizelgeyi bir hatıra olmak üzere neşrediyoruz. Mezunlarımıza yeni ödevlerinde başarılar dileriz.

Okul No.	Adı ve Soyadı	Verildiği il	Okul No.	Adı ve Soyadı	Verildiği il
1	Ali Türabi	Giresun	240	Faik Apaydın	Aydın
2	Talât Yapan	Kocaeli	242	Hayrettin Tuna	"
7	İbrahim Uygur	Balıkesir	243	Halil Ogultürk	Çanakkale
11	İhsan Yılmaz	İzmir	244	Mustafa Ededi	Seyhan
13	Nazım Demiralp	Kars	245	Ömer Tuzcu	İsparta
57	Tayyip Saka	Balıkesir	247	Hasan Aral	Antalya
58	Sadettin Akar	"	250	Şükrü Utku	Denizli
62	Niyazi Başçıvi	"	251	Salih Ince	Muğla
85	Şevket Yurdakul	"	252	Şevket Arslan	Aydın
90	Nafi İkizleroglu	Antalya	253	Davut Kavas	Mardin
152	Abdullah Demirel	"	254	Mustafa Türk	Kütahya
164	Hüseyin Cengiz	"	259	İsmail Altınok	Burdur
165	Recep Özbek	Urfa	261	Recep Günaydın	Manisa
166	Mehmet Uluggerli	"	266	Nejat Güneşoglu	Afyon
168	Hasbi Ay	Çanakkale	269	Süleyman Sağlık	Muğla
171	Şevket Kutman	İçel	270	Süleyman Kocabıyık	Denizli
173	Mehmet Günel	İzmir	272	Cemil Toksöz	İzmir
174	Selâhattin Hepyurdakul	"	273	Şükrü Yel	Afyon
175	Enver Erdek	İçel	276	İskender Ege	Aydın
176	Hulusi Pekel	İzmir	281	Celâl Alışaş	Muğla
177	Niyazi Kaplangı	Giresun	284	Fahri Uğrasız	Kütahya
178	Salih Otaran	"	288	Turan Ataç	Trabzon
182	Hasan Altuğ	"	289	Rifat Görgülü	İsparta
183	Akif Erdik	Kocaeli	294	Galip Balıran	Çanakkale
184	Seyfi Karaca	Çanakkale	295	Hamdi Yavuz	Burdur
185	Çetin Gül	İzmir	297	Reşat Turhan	İzmir
187	Bedri Tolunay	"	300	Muharrem Sarp	Zonguldak
189	Faik Atilla	Trabzon	308	Turgut Ozan	"
191	Şeref Gültekin	Tokat	349	Avni Pekçetin	"
192	Selâhattin Alkan	Manisa	358	Mustafa Aydınalp	Kastamonu
194	Fuat Ulukây	Kars	369	Abdullah Demir	Burdur
195	Abdurrahman Cankurt	Afyon	370	Rıza Armen	"
196	İbrahim Tünger	Kırşehir	371	Ziya Ergün	Sinop
199	Rauf Tanvural	Malatya	372	Azbi Erdoğan	Gümüşhane
200	Nazım Kurultak	Kars	373	Ömer Arıkan	Gaziantep
201	İlhan Birsen	Giresun	375	Suat Türkay	Bilecik
204	Adil Çullu	"	376	Dursun Erol	Sivas
206	Veli Güvendik	Samsun	377	Hazım Ersoy	Ankara
208	Zeki Bilgiç	Zonguldak	378	Fethi Gözler	Malatya
214	İhsan Sayın	Seyhan	379	Ali Öztürk	Ordu
217	Mehmet Çelik	Samsun	381	Mustafa Demirel	Kastamonu
219	İbrahim Öztürk	Aydın	384	Şükrü Gülova	Samsun
232	İlhan Özdi	Denizli	390	Mehmet Necati	Amasya
233	Sabri Çetiner	Afyon	400	Rıdvan Çamlıbel	Manisa
235	Tahir Özsoy	Muğla	405	Hilmi Kandemir	Antalya
236	Necmi Görgülü	Manisa	543	Hacı Yücel	Çorum
239	Naif Gediz	"			

Ek 5: Necatibey Öğretmen Okulu'nun 1937-1938 Yılı Mezunları Listesi

18. Bölüm

Çalışan Beslenmesinde Yapılan Yanlışlar ve Çözüm Önerileri

Evren ÇAĞLARER¹

¹ Dr.Öğr.Üyesi.; Kırklareli Üniversitesi Teknoloji Fakültesi
evren@klu.edu.tr ORCID No:0000-0002-1343-4751

ÖZ

Çalışanın dengeli beslenmesi, sadece bir sağlık sorunu değil, aynı zamanda bir toplumsal refah ölçөгüdür. Sağlıklı bireyler sağlıklı aileyi oluşturur. Bu da sağlıklı bir toplumun güvencesidir. Yeterli ve dengeli beslenme, çalışanın sağlığını korurken, iş verimini de sağlar. İş veriminin artışı, çalışma iklimini olumlu yönde etkilerken, iş psikolojisi ve iş barışını güçlü kılar. Buradan da anlaşılacağı gibi beslenme sadece öğün yada yemek yemek kadar basitçe ifade edilemez. Sosyolojik açıdan çağlar boyunca toplumları yöneten zekayı, savaş galibiyetlerini, toplumların refah düzeylerini doğrudan etkileyen şey beslenmedir.

Konu çalışan olduğunda beslenme, çalışanın hangi işi yaptığına, ortamın sıcaklığına, çalışanın günlük bedensel hareket miktarına kadar değişkenlik gösterir. Yapılan işin stres düzeyi, işlem hassasiyeti arttıkça kişinin bedensel ve zihinsel aktivitelerine cevap verecek ortamlar beslenme kadar önem kazanmaya başlar. Çalışanların aldıkları su miktarı da beslenme kadar önem arz etmektedir.

Birey ve toplum sağlığı açısından çok önemli bir konu olan çalışan beslenmesi, iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları kapsamında öncelikli olarak ilgilendirilmesi gereken bir konudur. “ Her şeyin başı sağlık”, “sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur” diyerek, iş sağlığı ve toplum sağlığı adına sağlıklı ve dengeli beslenmeye dikkat edilmelidir.

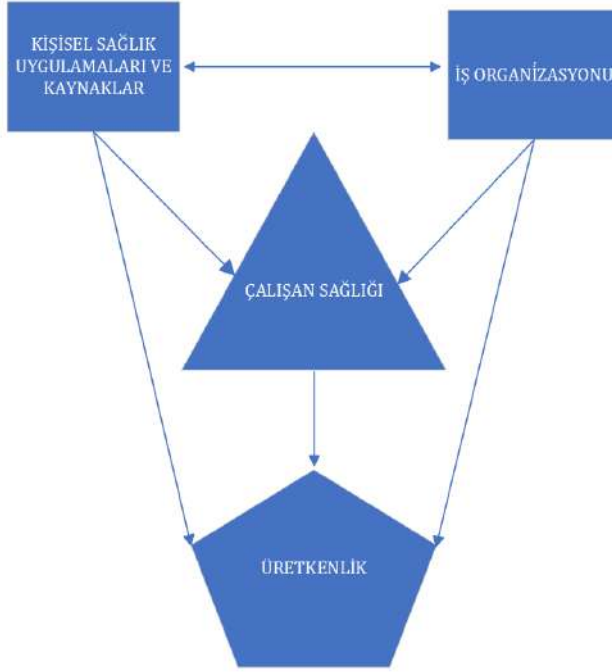
Anahtar kelimeler: İş Sağlığı Ve Güvenliği, Sağlıklı Beslenme, Çalışan Beslenmesi, Sağlıklı Yemek Tabağı

GİRİŞ

Çalışanların yaptığı işler ile hastalıkları arasında güçlü bir ilişki olduğu gibi, beslenme ile kişi arasında da doğrusal bir bağ vardır. Son çalışmalar, kişilerin yedikleriyle ve davranışları arasında benzerlikler olduğu, hatta son zamanlarda insanların, “ne yersen O’sun” benzeri mottolar geliştirdiği görülmektedir. Dünya Sağlık Örgütü’nün (DSÖ), “Sağlık, hastalık ve sakatlığın olmayışı değil, bedence, ruhça ve sosyal refah yönünden tam iyilik hali” olarak tanımlamaktadır (WHO,2023). Beslenmenin fiziksel ve ruhsal iyiliği etkisi düşünüldüğünde, konunun önemi daha anlaşılır olacaktır. Tabi ki iyi bir beslenme de sosyal refah gerektirir. Sosyal refah sadece çalışanın değil ailesinin de bu standartlara sahip olması demektir. Bu yönden bakıldığında, işçi beslenmesinin gıda alımından ibaret olmadığı, toplumsal refahı da beraberinde getirdiği sosyolojik bir olaydır.

Çalışanların beslenmesi, bedensel ve ruhsal iyiliği, üretimi ve verimliliği doğrudan etkiler. Sağlıksız yiyeceklerin obeziteye ve kalp damar hastalıkları, diyabet gibi kronik hastalıklara, makro ve mikro besin eksikliklerinin ise yetersiz beslenmeye neden olabilmektedir. Skogstad vd. (2023), iki farklı üretim tesisinde 4 yıl boyunca,84 dönüşümlü çalışan işçi üzerine yaptıkları çalışmada, vardiyalı çalışmanın kardiovasküler risk oluşturduğunu ortaya koymuşlardır.

Beslenme ve işyeri ilişkisi, sağlığı korumak ve sağlıklı çalışma ortamı yaratmak üzerine alınabilecek önlemlere sahip kurumsal politikalarla belirlenebilir. Bunun için iki farklı yaklaşımla ele alınmaktadır. İlki, kişinin kendi sağlığını, bireysel ve çevresel riskleri gözeterek korumaya yönelik çabası, ikincisi, kişinin sorumluluğu olsa da toplumsal ve kurumsal katılım gerektiren davranışlardır (Shain &Kramer,2004).

Şekil 1. İşyerinde Sağlık Ve Üretkenliğe Etki Eden Güçler
(Shain & Kramer, 2004)

Kişisel sağlık uygulamaları üretkenliği, doğrudan ve dolaylı olarak iki şekilde etkileyebilir: doğrudan, sigara molaları, kahve molaları gibi zaman kaybıyla; dolaylı olarak, önce sağlığı etkileyerek (örneğin bronşit), etkilenen bireyi işten uzak tutar. Kişinin öz-yeterlilik, sertlik veya esneklik duygusu ve kişinin sosyal desteğin kalitesi veya yoğunluğu gibi "kişisel kaynaklar", iş ve sağlık uygulamalarının organizasyonu arasındaki "aracılar" gibidir. Bu tür kaynaklar, iş organizasyonunun sağlık uygulamaları ya da koşulları üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldırabilir. Ancak bu olumsuz etkiler acımasız ve sürdürülebilir ise kendileri de yenilebilir.

İşin organizasyonu üretkenliği doğrudan ve dolaylı olarak iki şekilde de etkileyebilir: doğrudan, fiziksel ve psikososyal çalışma sistemlerinin tasarımı yoluyla; dolaylı olarak da, kaygı, depresyon ve kendi içinde üretkenliğe aykırı olan ve aynı zamanda fiziksel hastalık süreçlerine katkıda bulunabilecek diğer olumsuz duygusal durumlara neden olan yönetim uygulamaları aracılığıyla etkiler (Şekil.1).

BESLENME

Beslenme, Türk Dil Kurumu'na göre vücut için gerekli besinleri almak olarak tanımlanmaktadır. Dengeli beslenme kişinin sağlıklı bir hayat sürmesi için gereken besinleri belirli miktarlarda ve düzenli olarak almasıdır. Sağlıklı beslenme ise, yeterli ve dengeli beslenmedir. Vücudumuzun hücrelerini düzenli çalışabilmesi için besin kaynakları olan yağlar, karbonhidratlar, proteinler vitaminler ve minerallerden yeterli miktarda almaktadır. Sadece karbonhidrat veya protein ile beslenmek sağlık kurallarına aykırıdır.

Beslenme Modelleri

Yeterli sağlıklı ve dengeli beslenebilmek için birtakım ilkeler benimsenmiştir. Sağlıklı beslenmenin kolay uygulanması için beslenme modelleri oluşturulmuştur. Beslenme modelleri yeterli dengeli sağlıklı bir beslenme için hangi besinlerin tüketilmesi gerektiğini miktarlarını ve çeşitlerini görsel olarak topluma sunar. Bu modeller piramit tabak yonca tabağı modelinde olup sunumda hedef sağlığın korunmasıdır.

Besin Piramidi

Besin piramidinin modeli üçgen şeklindedir. Alt bölümü geniş üst bölümünün dar olmasının bir anlamı vardır. Yukarıya doğru yükseldikçe daralan besin piramidinde, yiyeceklerin hangi oranda tüketilmesi gerektiği görülür. Çünkü yatay olarak katmanlara bölündüğünde her katında farklı alanlar oluşur. Besin grubu dörde ayrılır en altta tahıl grubu yer alır ve en gelişmiş alana sahiptir bu da günlük olarak en çok tüketilmesi gereken besin grubunun tahıl olduğu bize anlatmaktadır. Besin piramidinin ikinci katında meyve ve sebze grubu bulunur. Besin piramidinin üçüncü katında süt, süt ürünleri et (kırmızı veya beyaz), yumurta ve kuru baklagiller yer alır. En tepeye en daralana çıkıldığında ise yağ ve şeker grubu bulunur. Bu grup üçgenin en üst seviyesinde olduğundan en az olanı kaplar. Bu da en az tüketilmesi gereken besin anlamına gelir ancak hiç tüketilmemesi önerilmez çünkü vücudun bunlara da belli bir miktarda ihtiyacı vardır (Caner vd.,2005).

Şekil 2. Besin Piramidi

Sağlıklı Yemek Tabakı

Tabakta saat yönünde sırasıyla; süt ve süt ürünleri grubu, et ürünleri ile yağlı tohumlar, taze sebzeler grubu, taze meyveler grubu, ekmek ve tahıllar grubu yer almaktadır. Modelde beslenmede çeşitlilik öne çıkarılmıştır. Bu modelin hedefi her öğünde her besin grubundan birinin tüketilmesidir ayrıca zeytinyağında günlük beslenmede yer alması gerektiğinin üzerinde durulmuştur (Harward, 2023).

Şekil 3. Sağlıklı Yemek Tabakı

Yonca Tabağı

Ülkemizde ilk beslenme rehberi 1975 yılında Hacettepe Üniversitesi Beslenme ve Gıda Bilimleri Enstitüsü tarafından hazırlanıp Sağlık Bakanlığına sunulmuş, no 437'de yayınlanmıştır. Yonca sembolünde 4 besin grubu Prof. Dr. Ayşe Baysal'ın yazmış olduğu “Beslenme” kitabında yer almıştır. Dört yapraklı yonca beslenmenin sembolüdür. Yoncanın her yaprağı bir besin grubuna ayrılmıştır. Birinci grup süt grubu, ikinci grup et tavuk balık yumurta kuru baklagilleri, üçüncü grup sebze ve meyveleri, dördüncü grup ise tahıl ve tahıl ürünlerini temsil eder. Yapraklı yonca modelinde sebze ve meyvelerden oluşan renk çeşitliliği dikkat çeker. Sarı yeşil kırmızı renkli sebze ve meyveler günlük beslenmemizde muhakkak bulunmalıdır (Özer vd., 2016).

Şekil 4. Yonca Yemek Tabağı

İŞ YERİNDE YAPILAN BESLENME YANLIŞLARI

Çalışma hayatında sıklıkla yapılan biri öğün atlamaktır. Kahvaltı en çok atlanan öğündür. Kahvaltı ya hiç yapılmamakta ya da yeterli, dengeli, sağlıklı bir kahvaltı yerine karbonhidrat, doymuş yağ ve şekerden (poğaça, börek, bisküvi gibi) oluşan yiyecekler tercih edilmektedir. Güne bu tür gıdalarla başlamak, günün ilerleyen saatlerinde çalışanın şeker metabolizmasının bozulmasına yol açar. Beslenmeyi kontrol etmekte de zorlaşır.

Çalışma hayatı içerisinde yapılan hatalardan bir diğeri de sık sık atıştırmak ve her ikramı geri çevirmemektir. Buna en büyük etken aslında öğün atlamaktır. Çalışan genellikle ana öğün tüketmez. Ancak paketli ürünler, yüksek doymuş yağ içeren atıştırmalıklar, çikolata, bisküvi yiyecekleri sık sık tüketir. Bu durum, yetersiz beslenmeye neden olurken, şeker intoleransına da yol açar. İş yoğunluğu ve stres, gün içinde farkında olmadan yeme alışkanlıklarını tetikler.

Yetersiz su tüketmek; çok fazla çay, kahve, asitli ve taurinli içecekler tüketmek çalışma hayatındaki en sık yapılan hatalardandır. Su vücudumuzun yaşam kaynağıdır ve beden yaşamsal faaliyetleri yerine getirmek için suya ihtiyaç duyar. Su yerine çay kahve gibi kafein ve tein içeren ya da enerji içeceği adı altında tüketilen taurin içerikli içecekler, kalp ritminin değişmesine, tansiyonun artmasına, kemik kaybı, gerginlik, uyku düzeninin bozulmasına neden olabilirler. Bu nedenle fazla bu maddelerin günlük alım miktarı sınırlandırılmıdır. Su yerine diğer içecekleri tüketmek tercih edilmemelidir.

Çalışma öncesi fazla yemek yemek ve özellikle karbonhidrat grubu besinler tüketmek çalışma verimliliğini etkiler. Kişide uyku ve yorgunluğa sebep olur. Yüksek karbonhidrat içeren besinler (ekmek, hamur işleri, tatlılar, şeker vb.) ve fazla yemek, dikkatsizlik, üretkenlikte azalma, iş kazası riskinin artması durumlara yol açar. Karbonhidratlar temel enerji kaynağı olmakla birlikte, tamamen kesilmemeli, çalışanın günlük beslenmesinde ihtiyacı kadar doğru karbonhidrat kaynaklarını tüketilmelidir.

Hareketsiz çalışmak ya da evden çalışmak günümüz ofis çalışanlarının en büyük sorunlarından. Sürekli oturmak ve bilgisayar ile çalışma yapmak, el kol, baş boyun göz ve iskelet sistemini olumsuz etkiler. Beslenme açısından baktığımızda da farkında olmadan yeme davranışı bu sırada artar (URL 1).

ÇALIŞAN BESLENMESİNİ ETKİLEYEN DİĞER FAKTÖRLER

Sirkadiyen ritm, dünyanın kendi çevresinde bir kez dönüşü süresinde canlıların üzerinde oluşturduğu biyolojik, fizyolojik ve edimsel davranışları olarak tanımlanabilecek olgudur. Biyolojik ritm ya da sirkadiyen ritm, kişilerin uyuma, yemek yeme ve daha birçok günlük rutinin sonucudur. Kişinin çalışma saatleri (gündüz yada gece postalarında çalışma, vardiyalı çalışma, fazla mesai gibi) sirkadyen ritmi doğrudan etkiler. Sirkadiyen ritm; Beyin ve sinir sistemi, kalp damar ve sindirim sistemi kas ve iskelet sistemi ve bunlara bağlı organların sağlıklı çalışmasında önemli bir rol sahibidir. Sirkadyen ritmi ilgilendiren ana etken gece gündüz, ya da gün ışığı, karanlıktır. Özellikle gece çalışanlar, beslenme, dikkat, uyanıklılık konusunda zorlanırlar ve kronik hastalık ve iş kazası riski artabilir (Sözlü & Şanlıer, 2017).

Günümüzde çalışanlarda en sık karşılan sağlık sorunları, nedeni belli olmayan hastalıklar, ağrılar, kronik yorgunluk, uykusuzluk vb olarak karşımıza çıkmaktadır. Fibromiyalji (FM), kaynağı ve standart bir tedavisi bulunmayan kronikleşmeye açık bir hastalıktır. Mevcut kanıtlar multidisipliner bir yaklaşımı önermekte ve doğru, etkili bir beslemenin tedaviye katkısı olduğunu ortaya koymaktadır (Tomaino vd., 2021).

Çalışanların beslenmesi genel sağlıkları, refahları ve üretkenlikleri için çok önemlidir. Çalışanların yeterli beslenmesini sağlamak çeşitli nedenlerle önemlidir:

Enerji ve Performans: Doğru beslenme, çalışanların görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmeleri için gerekli enerjiye sahip olmalarını sağlar. Karbonhidratlar, proteinler ve sağlıklı yağlar açısından zengin dengeli bir diyet, sürekli enerji seviyeleri sağlayarak odaklanma, konsantrasyon ve üretkenliği artırır.

Fiziksel Sağlık: İyi beslenme fiziksel sağlığı destekler ve obezite, diyabet ve kardiyovasküler rahatsızlıklar gibi kronik hastalıkların önlenmesine yardımcı olur. Meyveler, sebzeler, tam tahıllar, yağsız proteinler ve az yağlı süt ürünlerinden oluşan bir diyet, sağlıklı bir vücudu korumak için gerekli temel besinleri, vitaminleri ve mineralleri sağlar.

Ruh Sağlığı: Beslenme faktörleri zihinsel refahı etkileyebilir. Omega-3 yağ asitleri, vitaminler ve mineraller açısından zengin gıdalar içeren dengeli bir diyet beyin sağlığını destekler ve çalışanlar arasında ruh halinin, bilişsel işlevlerin iyileşmesine ve stres düzeylerinin azalmasına katkıda bulunabilir.

Bağışıklık Fonksiyonu: Doğru beslenme bağışıklık sistemini güçlendirerek çalışanlar arasında hastalık ve devamsızlık riskini azaltır. Çeşitli meyveler, sebzeler, tam tahıllar ve yağsız proteinler içeren bir diyet, bağışıklık fonksiyonunu desteklemek için gerekli vitaminleri, mineralleri ve antioksidanları sağlar.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışanların beslenmesini desteklemek için işverenler aşağıdaki stratejileri göz önünde bulundurabilir:

Yemekhane Düzeni; Kurumlar öğle ve akşam menülerini en az 4 çeşit olarak planlamalıdır. Her çeşit besin grubu sağlık besin tabağı benzeri modellerde olduğu gibi menüde yer almalıdır.

Kahvaltısız işe gelmek genel bir sorun olduğundan mesai başlamadan önce çalışanların kahvaltı için çalışma süresi öncesi programlama yapılmalıdır.

Özellikle çok tehlikeli ve ağır bedensel aktivite gerektiren işlerde çalışanların yüksek enerji ihtiyacı tek öğüne yüklenmemeli en az bir ara öğün ile desteklenmelidir (Sağlık Bakanlığı,2019).

Güneş altında ve yüksek sıcaklıkta çalışanlara, A vitamininden zengin sebze ve meyvelerin yanı sıra mineral ve tuz kaybını telafi edecek, mineralli su, limonata, portakal suyu gibi içecekler yeterince tüketmeleri sağlanmalıdır.

Diyabet ve kardiovasküler hastalıklar gibi kronik hastalıklara sahip çalışanların beslenmelerinde, ek öğünler, tuz ve şeker kısıtlamaları, gluten hassasiyetli ürünler gibi hasta diyetlerine uygun menüler oluşturulmalıdır.

Eğitim; yüz yüze ve çeşitli eğitim modelleriyle beslenme ve beslenmenin önemi konusunda, özellikle hibrit eğitim modelleri kullanılarak eğitim programları düzenlenmeli, personel arasında yemek yapma ve dengeli beslenme gibi atölye çalışmaları, haber bültenleriyle bilgilendirme yapılmalıdır (Arıcak& Çağlarer, 2021).

Sağlıklı Gıda Seçenekleri: İşyerinde taze meyveler, sebzeler, tam tahıllar, yağsız proteinler ve az yağlı süt ürünleri gibi besleyici gıda seçeneklerine erişim sağlayarak, otomatlarda ve kafeteryalarda daha sağlıklı alternatifler sunulmalıdır. Böylelikle atıştırmalıklar meyveler ve sağlıklı gıdalardan oluştuğu için, aşırı yemek ve farkında olmadan yemek gibi sorunların da önüne geçilmiş olur.

Hidrasyon: Temiz içme suyuna erişim sağlayarak ve tüketimini teşvik ederek çalışanları gün boyunca susuz kalmamaları sağlanmalıdır. Şekerli, enerji verici içeceklerin bulunabilirliğini sınırlandırarak, suyu birincil tercih olarak öne çıkartılmalıdır.

Mola Alanları: Çalışanların yemeklerini ve atıştırmalıklarını yiyebilecekleri rahat mola alanları yaratarak, çalışanları evden kendi besleyici yemeklerini getirmeye teşvik etmek için buzdolabı, mikrodalga fırın ve mutfak eşyalarının bulunduğu alanlar oluşturulmalıdır.

Sağlıklı Yaşam Programları: Beslenme bileşenlerini içeren işyeri sağlıklı yaşam programları, sağlıklı beslenme mücadelelerine veya beslenme odaklı etkinliklere katılan çalışanlar için teşvik edilmelidir.

Bireysel beslenme ihtiyaçlarının ve tercihler değişebilir, bu nedenle farklı seçenekleri göz önünde bulundurmak ve çalışanların kişisel durumlarına göre bilinçli seçimler yapmaları için kaynaklar sağlamak çok önemlidir.

REFERANSLAR

- Arıca, F., & Çağlar, E. (2021), İş Güvenliği Eğitimlerinde Kullanılan Modellere Meta Analiz Yöntemle Bakış. *Pearson Journal*, 6(15), 482-490, <https://doi.org/10.46872/pj.395>
- Caner, C., Kaynak, K. & Güneşer, O. (2005). Besin Piramidleri. *Akademik Gıda*, 3 (3), 21-25 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akademik-gida/issue/55857/765102>.
- Harward, (2023), School of Public Health, *The Nutrition Source*, <https://www.hsph.harvard.edu/nutritionsource/healthy-eating-plate/translations/turkish/>
- Özer, E. A., Dede, A. G. S., Dursun, A. G. A., & Avşar, (2016). Y. K. Gıda Piramitleri. Prof. Dr. Zeynep Banu Güzel Seydim. *Fonksiyonel Beslenme* içinde s.13-30, Sidas. https://www.researchgate.net/profile/Sercan-Dede-2/publication/322525663_Gida_Piramitleri/links/5a672e130f7e9b76ea8d6a59/Gida-Piramitleri.pdf
- Shain, M., Kramer, D. M, (2004), Health Promotion In The Workplace: Framing The Concept; Reviewing The Evidence. *Occupational and Environmental Medicine*, 61, 643-648. <http://dx.doi.org/10.1136/oem.2004.013193>
- Skogstad, M., Goffeng, E., Skare, Ø., & Zardin, E. (2023). The Prolonged Effect of Shift Work and the Impact of Reducing the Number of Nightshifts on Arterial Stiffness—A 4-Year Follow-Up Study. *Journal of Cardiovascular Development and Disease*, 10(2), 70. <http://dx.doi.org/10.3390/jcdd10020070>
- Sözlü S., Şanlıer N. (2017). Sirkadiyen Ritim, Sağlık ve Beslenme İlişkisi. *Türkiye Klinikleri Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2(2), 100 - 109. 10.5336/healthsci.2015-48902
- T.C. Sağlık Bakanlığı, 2019, Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, *Beslenme Rehberi*, https://hsgm.saglik.gov.tr/depo/birimler/saglikli-beslenme-hareketli-hayat-db/Turkiye_Beslenme_Rehberi_TUBER_18_04_2019.pdf
- Tomaino, L., Serra-Majem, L., Martini, S., Ingenito, M. R., Rossi, P., La Vecchia, C., Bamonti, F., & Vigna, L. (2021). Fibromyalgia and Nutrition: An Updated Review. *Journal of the American College of Nutrition*, 40(7), 665–678. <https://doi.org/10.1080/07315724.2020.1813059>
- URL 1. <https://diyetlif.com.tr/blog/calisma-hayatinda-beslenme-duzeni/>
- World Healty Organization, (2023), *Health and Well-Being* , <https://www.who.int/data/gho/data/major-themes/health-and-well-being>.

19. Bölüm

Empowerment Kavramı Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz

Fettah KAYRA¹

¹ Arş. Gör. Dr., Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
e-mail: fettah.kayra@siirt.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6954-9910

ÖZ

Empowerment kavramı; bireylerin, örgütlerin ve toplumların psikolojik, sosyal, ekonomik ya da siyasi anlamda çeşitli konularda güçlendirilmesini ifade eden multidisipliner bir terimdir (Conger ve Kanungo, 1988). Bu terim, örgüt alanında ise, yönetsel destekle beraber çalışanların potansiyellerini keşfetmelerine, yeteneklerini geliştirmelerine, bu yeteneklerini örgütsel amaç ve hedefler doğrultusunda kullanmalarına ve bu sayede örgütsel başarıya katkıda bulunmalarına karşılık gelmektedir (Spreitzer, 1992, 1995, 1996). Bu çalışmada, söz konusu kavramın yönetim ve organizasyon alanındaki durumu bibliyometrik bir analizle anlaşılmaya çalışılmış, gelecekteki muhtemel araştırma yönelimleri incelenmiş ve bu alanda yürütülen çalışmalara katkı sunarak kavramın gelişimine ışık tutmak amaçlanmıştır. Araştırma kapsamında, empowerment konusunda Web of Science veri tabanında 1986-2023 yılları arasında yayımlanmış olan 2767 adet çalışma Bibliometrix paketinin R programı ile çözümlenmiş ve genel betimsel göstergeler, kaynakça analizleri, yazar analizleri, doküman analizleri ve kavramsal yapıya dönük diğer bazı önemli analizler gerçekleştirilmiştir. Özellikle, son yıllarda “woman empowerment (kadın güçlendirme)”, “covid-19” ve “SME’s (KOBİ’ler)” gibi konuların öne çıktığı saptanmıştır. Çalışma, kavramın yönetim alanındaki gelişimini, araştırma alanlarını, iş birliği ağlarını ve kişi/yayın/kurum/ülke yoğunluklarını göstermesi açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Empowerment, Güçlendirme, Katılım, İş tatmini, Örgütsel bağlılık, Performans

GİRİŞ

Örgütler için en önemli unsurlardan biri çalışanlardır. Kaynakları etkili ve etkin bir biçimde kullanmak ve verimliliği artırmak önemli ölçüde çalışanların performansı ile ilişkilidir. Bu açıdan, kişileri motive ederek bireysel ve dolayısıyla örgütsel verimliliği artırmak ve rekabet avantajı sağlamak için güçlendirme uygulamalarının icra edilmesi zaruridir.

Güçlendirme, yönetim tarafından çalışanlara güç, sorumluluk ve hesap verebilirlik kavramlarını aktarma (Ghosh, 2013), çalışanları motive ederek inisiyatif kullanmalarını sağlama (Koçel, 2015), çalışanlara daha fazla yetki verme (He vd., 2010) ya da örgüt üyelerinin öz-yeterlik duygularını artırma (Conger ve Kanungo, 1988) gibi çeşitli şekillerde tanımlanmıştır.

Günümüzde, güçlendirme kavramının sadece özel sektöre has bir uygulama olduğu fikri yaygındır. Fakat, Çuhadar (2005, s. 21), güçlendirme uygulamasının kamu sektöründe de uygulanabilirliğini araştırmış ve özel sektörün yanında kamu sektöründe de söz konusu uygulamanın hayata geçirilebileceğini ifade etmiş ve bu konuda teşvik edici bir çalışma yürütmüştür. Buna göre, çoğu işletme çalışanlarını kâr kaygısından dolayı güçlendirmekte, fakat kamuda temel amaç rekabet yerine kamu hizmetini sunmak olduğundan ötürü aynı duyarlılık gözlemlenmemektedir. Dolayısıyla, hantallaşan yapı verimliliği olumsuz etkilemekte, bu da devlete ek bir yük getirmektedir. Görüldüğü üzere, söz konusu uygulama sadece özel sektörde değil, tüm örgütlerde uygulanması gereken önemli bir yönetim faaliyetidir.

Güçlendirme uygulamalarının örgütlere olan olumlu etkileri konusunda birçok araştırma yürütülmüştür. Araştırmaların bazıları güçlendirme uygulamaları ile çalışanların örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkilere odaklanmıştır. Örneğin, Karakaş ve Serçek (2014), çalışanların güçlendirme algıları ile örgüte olan bağlılıkları arasında anlamlı bir ilişki tespit etmiş ve güçlendirmenin örgütsel bağlılığı olumlu açıdan etkilediğini saptamıştır. Bir başka çalışmada (Polat vd., 2010, s. 41), çalışan güçlendirme, örgütsel sinizm ve örgütsel özdeşleşme arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Personel güçlendirmenin örgütsel özdeşleşmeyi artırdığı ve örgütsel sinizmi azalttığı tespit edilmiştir. Konu hakkında çoğu araştırma ise (Spreitzer, 1992; Zimmerman vd., 1992; Zimmerman, 1995; Oladipo, 2009; Jose ve Mampilly, 2014; Ugwu vd., 2014; Fong ve Snape, 2015) psikolojik güçlendirmeye odaklanmıştır. Türkiye’de de psikolojik güçlendirme konusunda yürütülmüş birçok araştırma mevcuttur. Örneğin, Kesen (2015), psikolojik güçlendirmenin boyutlarının sosyal kaytarma üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Bulgulara göre, psikolojik güçlendirme çalışanlar arasında sosyal kaytarmayı önemli ölçüde azaltmaktadır. Yazara göre, güçlendirme uygulamaları sosyal kaytarmayı azaltmak ya da tamamen ortadan

kaldırmak için önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bir başka çalışmada (Yürür ve Demir, 2011), psikolojik güçlendirme uygulamalarının çalışanların örgütsel adalet algıları üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Sonuçlar, çalışan güçlendirmesinin örgütte oluşan adalet algısını artırdığını işaret etmiştir. Aynı şekilde, adalet algısı da güçlendirmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Yine, Balçık ve Ordu'ya göre (2018, s. 110), psikolojik güçlendirme öğretmenlerin çalıştıkları örgüte olan bağlılıklarını anlamlı bir biçimde ve olumlu yönde etkilemektedir. Diğer bazı çalışmalar ise güçlendirmeyi; yenilikçilik, rekabet, iş tatmini, yönetici-çalışan ilişkileri ve performans açısından ele almıştır.

Görüldüğü üzere, güçlendirme kavramı alan yazında çeşitli biçimlerde araştırma konusu olmuştur. Bununla birlikte, kavramı temel alan ve kavramın yıllar itibarıyla gelişimini konu edinen bibliyometrik çalışmalar mevcut olsa da (Yesilbas ve Kantek, 2022) alandaki çalışmalar genellikle kadın güçlendirme kavramını (Kaushal vd., 2021; Mahato vd., 2022) esas almıştır. Ayrıca, araştırmacı tarafından ulusal literatürde konu hakkında herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, çalışmada, güçlendirme kavramının yönetim açısından ele alındığı ilgili literatüre katkı sunmak amaçlanmıştır.

1. ARAŞTIRMA

Araştırmanın başlangıç tarihi 16.05.2023 olup Web of Science veri tabanında “empowerment” sözcüğü ile tüm alanlar seçilerek arama yapılmıştır. 1986-2023 tarihleri arasında yazılmış olan toplamda 57.590 sonuca ulaşılmıştır. Dâhil etme ve hariç tutma kriterleri şu şekildedir; “citation topics meso” alanı “management” olarak seçilmiş, “document type” ise “article” olarak işaretlenmiştir. “Article” harici çalışmalar araştırmaya dâhil edilmemiş olup, “web of science categories” ise “management” ve “business” olarak seçilmiştir. Dil seçeneği “İngilizce” olarak kısıtlandıktan sonra toplamda 2767 adet çalışmaya ulaşılmıştır.

Araştırmada Bibliometrix paketinin R programı kullanılmıştır.

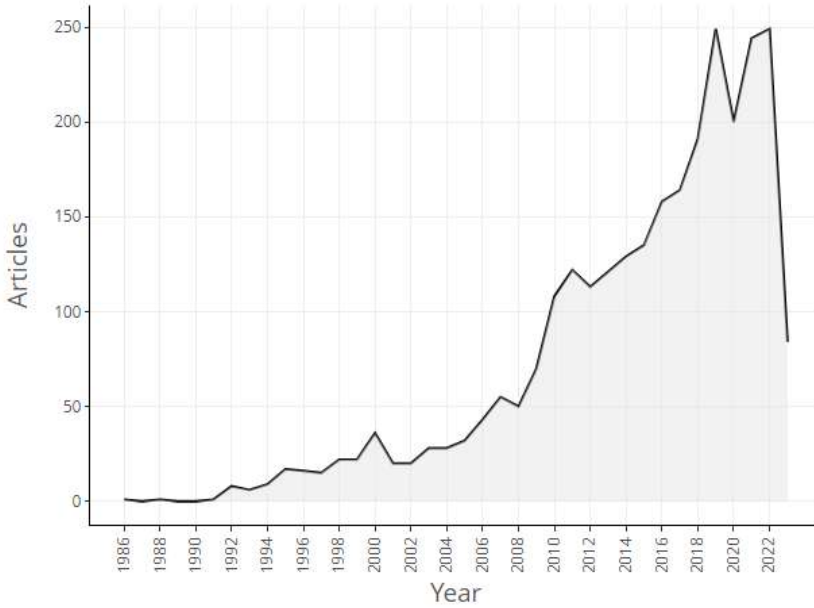
1.1. Genel Betimsel Göstergeler

Tablo 1 incelendiğinde Web of Science veri tabanında “empowerment” konusunda yazılmış ilk makalenin 1986 yılında olduğu görülmektedir. 1986-2023 yılları arasında yazılmış olan 2767 adet çalışma toplamda 446 kaynakta yer almıştır. Yıllık büyüme oranı %12.72’dir. Elde edilen verilerde toplamda 5935 yazar bulunmakla beraber çalışmaların 402 tanesi tek yazarlıdır. Uluslararası alanda iş birliği sonucu yazılan makalelerin oranı %28.91 ve makale başına ortalama yazar sayısı 2.66 olarak tespit edilmiştir. Çalışmalarda 6100 anahtar kelime ve 109.322 adet kaynak kullanılmıştır. Çalışmaların ortalama yaşı 8.24’tür. Her bir çalışma başına ortalama atıf sayısı ise 42.36’dır.

Tablo 1: Genel Betimsel Göstergeler

Timespan 1986:2023	Sources 446	Documents 2767	Annual Growth Rate 12.72 %
Authors 5935	Authors of single-authored o 402	International Co-Authorship 28.91 %	Co-Authors per Doc 2.66
Author's Keywords (DE) 6100	References 109322	Document Average Age 8.24	Average citations per doc 42.36

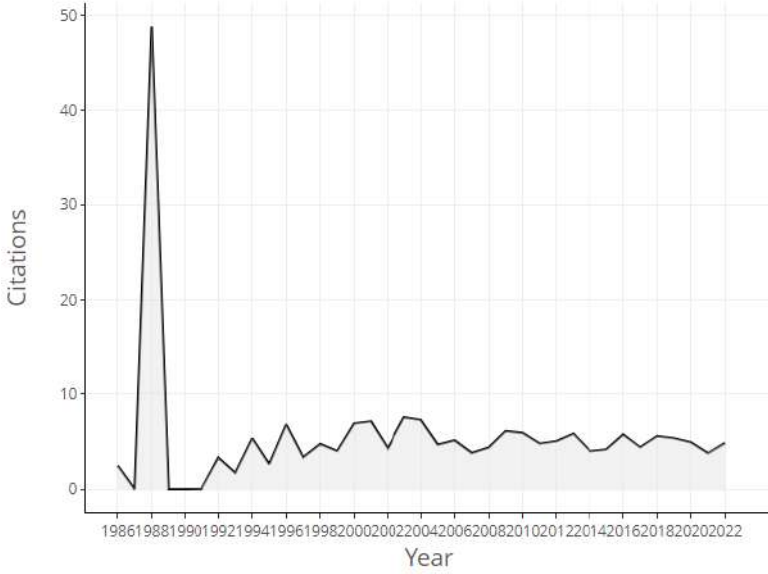
Çalışmaların yıllık bilimsel üretim çizelgesi (annual scientific production) ise Şekil 1’de sunulmuştur:

Şekil 1: Yıllık Bilimsel Üretim Çizelgesi

Yönetim alanında özellikle yönetim uygulamalarının “yönetim” modası olup olmadıkları konusu çoğu defa sorgulanmaktadır. Empowerment konusuna bakıldığında bilimsel alanda yürütülen çalışmaların 1986 yılından günümüze dek artan oranda gerçekleştiği görülmektedir. Özellikle, 2008 yılından itibaren yürütülen çalışmalarda büyük bir artış yaşanmıştır.

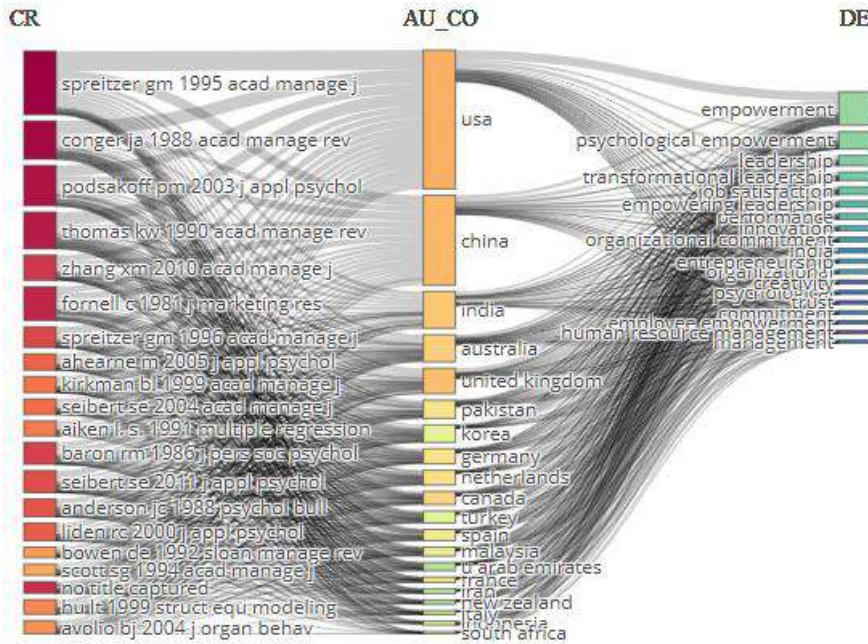
Yıldan yıla gerçekleşen atıf sayıları (average citations per year) ise şu şekildedir:

Şekil 2: Yıl Bazında Yapılan Atıf Sayıları

Görüldüğü üzere atıf sayılarında ilk yıllarda doğal olarak büyük bir artış mevcut olmakla birlikte yıldan yıla atıf sayılarının yatay bir seyir izlediği saptanmıştır. Bu da konuya olan ilginin yıllar itibarıyla devam ettiğini işaret etmektedir.

Şekil 3'te çalışmalar; en fazla atıf alan makaleler, en üretken ülkeler ve en fazla kullanılan anahtar kelimeler ele alınarak üç alan analizine (three-field plot) tabi tutulmuştur (parametre için 20 seçim yapılmıştır). Sol tarafta en çok atıf alan isimler ve çalışmaları, ortada Web of Science veri tabanında en üretken ülkeler, sağ tarafta ise veri setimizde en fazla kullanılan anahtar kelimeler görülmektedir.

Şekil 3: Üç Alan Analizi

Analiz incelendiğinde, Spreitzer, Conger, Podsakoff, Thomas ve Zhang gibi isimlerin öne çıktığı görülmektedir. En çok atıf alan makale, Spreitzer'in 1995 yılında yayınladığı "Psychological Empowerment in the Workplace: Dimensions, Measurement, and Validation" adlı makaledir (Spreitzer, 1995). İkinci sırada, Conger ve Kanungo'nun "The Empowerment Process: Integrating Theory and Practice" adlı çalışmaları (1988) ve üçüncü sırada Podsakoff vd.'nin "Common Method Biases in Behavioral Research: A Critical Review of the Literature and Recommended Remedies" adlı makaleleri (2003) yer almaktadır. En üretken ülkeler ise sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Çin, Hindistan, Avustralya ve Birleşik Krallık'tır. Türkiye ise, bu sıralamada 11. sırada bulunmaktadır. Üç alan analizinde en fazla görülen anahtar kelimeler ise şöyledir; empowerment (güçlendirme), psychological empowerment (psikolojik güçlendirme), empowering leadership (güçlendiren liderlik), leadership (liderlik), transformational leadership (dönüşümcü liderlik), psychological (psikolojik), human resource management (insan kaynakları yönetimi), job satisfaction (iş tatmini), performance (performans), India (Hindistan), trust (güven), organizational commitment (örgütsel bağlılık), commitment (bağlılık), organizational (örgütsel), innovation (inovasyon), entrepreneurship (girişimcilik), employee empowerment (personel güçlendirme).

1.2. Kaynakça Analizleri

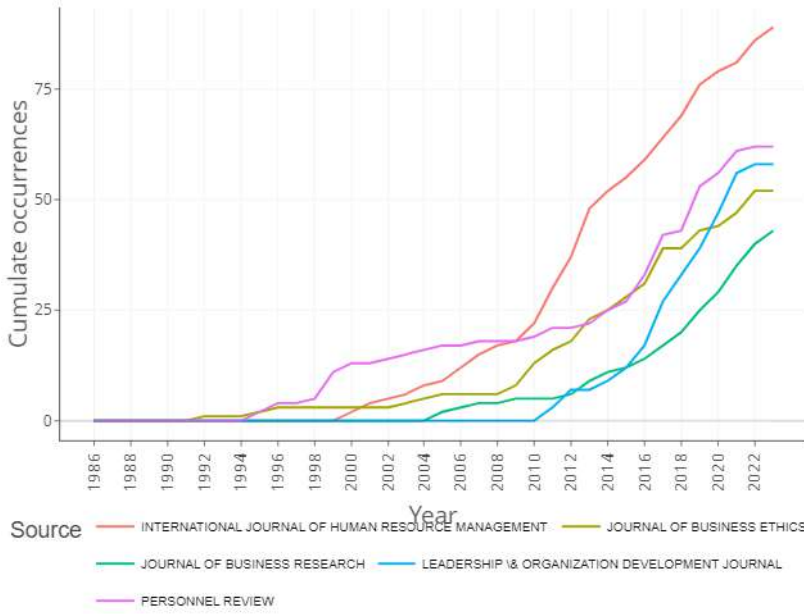
Veri setindeki makalelerin en çok yayımlandığı kaynaklar (most relevant sources) aşağıda sunulmuştur (parametre için 10 seçim yapılmıştır):

Şekil 4: Veri Setinin En Fazla Yayımlandığı Kaynaklar

Buna göre; ilk 3 sırayı, International Journal of Human Resource Management (89 makale), Personnel Review (62 makale) ve Leadership \& Organization Development Journal (58 makale) almaktadır. 4. sırada 52 makale ile Journal of Business Ethics ve 5. sırada Journal of Business Research bulunmaktadır (43 makale).

Veri setinin yayımlandığı en önemli dergilerin yıllar itibarıyla yaptıkları yayın sayıları (source dynamics) ise Şekil 5'teki gibidir. 1986 yılından 90'lı yılların sonuna kadar çalışmalar çok az olmakla birlikte yatay bir seyir izlemiştir. Söz konusu tarihlerden 2008-2010 yıllarına kadar çalışmalar yavaş da olsa artmıştır. Genel trende bakıldığında, özellikle 2008-2010 yılları arasında yayın sayılarında büyük bir artış görülmektedir.

Şekil 5: Veri Setinin En Fazla Yayımlandığı 5 Derginin Empowerment Konusundaki Yayımların Grafiği

Veri setimizde en fazla atıf alan dergiler (most local cited sources [from reference list]) ise şu şekildedir (parametre için 10 seçim yapılmıştır):

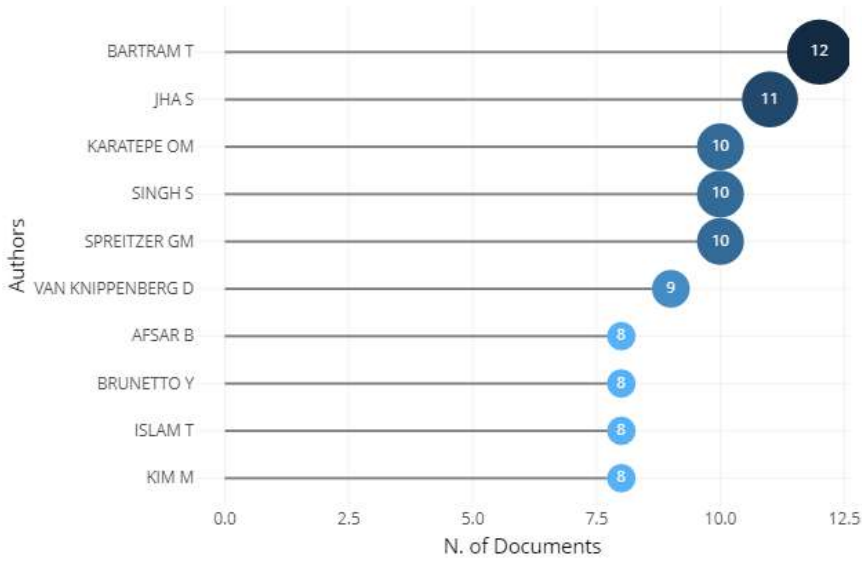
Tablo 2: Veri Setinin Kaynakçalarında En Fazla Atıf Alan Kaynaklar

Kaynaklar	Aldığı atıf sayısı
JOURNAL OF APPLIED PSYCHOLOGY	8997
ACADEMY OF MANAGEMENT JOURNAL	8033
ACADEMY OF MANAGEMENT REVIEW	4495
JOURNAL OF MANAGEMENT	3747
LEADERSHIP QUARTERLY	3324
JOURNAL OF ORGANIZATIONAL BEHAVIOR	3125
JOURNAL OF MARKETING	2458
INTERNATIONAL JOURNAL OF HUMAN RESOURCE MANAGEMENT	1913
JOURNAL OF BUSINESS ETHICS	1879
JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH	1847

Veri setinde en fazla atıf alan dergilere bakıldığında özellikle Journal of Applied Psychology (8997) ve Academy of Management Journal (8033) dergilerinin diğer dergilere nazaran bir hayli önde oldukları görülmektedir.

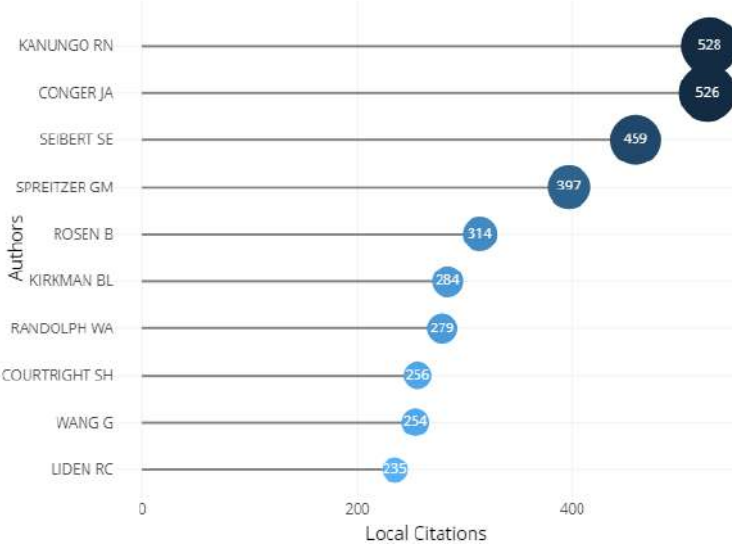
1.3. Yazar Analizleri

Veri setinde en üretken yazarlara (most relevant authors) bakıldığında (parametre için 10 seçim yapılmıştır) ilk sırada 12 makale ile Bartram bulunmaktadır. İkinci sırada 11 makale ile Jha gelmektedir. Üçüncü sırayı ise 10'ar makale ile Karatepe, Singh ve Spreitzer paylaşmaktadır. Yine; Van Knippenberg, Afsar, Brunetto, İslam ve Kim gibi isimler de öne çıkan diğer yazarlardır.

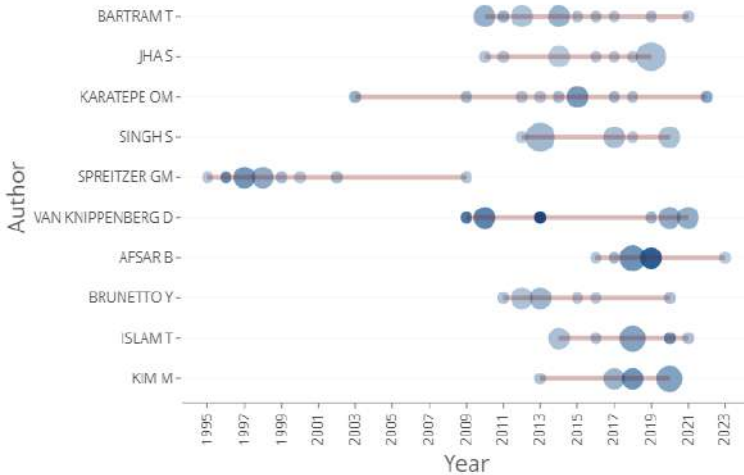
Şekil 6: Veri Setinde En Üretken Yazarlar

Veri setimizde en fazla atıf alan yazarlar ise Şekil 7’de sunulmuştur (parametre için 10 seçim yapılmıştır). Buna göre, en çok atıf alan yazar Kanungo olmuştur (528 atıf). Yazarı, 526 atıf ile Conger ve 459 atıf ile Seibert izlemektedir.

Şekil 7: Veri Setinde En Çok Atıf Alan Yazarlar

Şekil 8’de ise yazarların genellikle hangi yıllar arasında üretken oldukları (author’s production over time) görülmektedir. İlk yıllarda Spreitzer’in bariz üstünlüğü göze çarpmaktadır. Yazar, Web of Science veri tabanında 2009 yılına kadar alanı neredeyse tek başına beslemiştir. 2003 yılından itibaren Osman M. Karatepe’nin sürece dâhil olduğu görülmektedir. Literatüre bakıldığında, konunun söz konusu veri tabanında genellikle 2009 yılından itibaren yaygınlaştığı görülmektedir.

Şekil 8: Veri Setindeki Yazarların Yıllar İtibarıyla Üretkenlikleri

Yazarların etki değerleri ise (author impact) Tablo 3'te sunulmuştur (h index baz alınarak parametre için 10 seçim yapılmıştır). Buna göre, h indeksi en yüksek yazar Bartram ve Karatepe'dir. H endeksleri sırasıyla 11 ve 10'dur. 3. sırayı ise 9 h indeksi ile Spreitzer ve Van Knippenberg paylaşmaktadır. Dikkat çekici bir husus ise şudur; Bartram, alandaki çalışmalara 2010 yılında başlamasına rağmen büyük başarı sağlayarak h endeksinde ilk sıraya gelmiştir. Toplam atıf sayısında ise, 2383 atıf sayısı ile Spreitzer ilk sırada bulunmaktadır.

Tablo 3: Yazarların Etki Değerleri

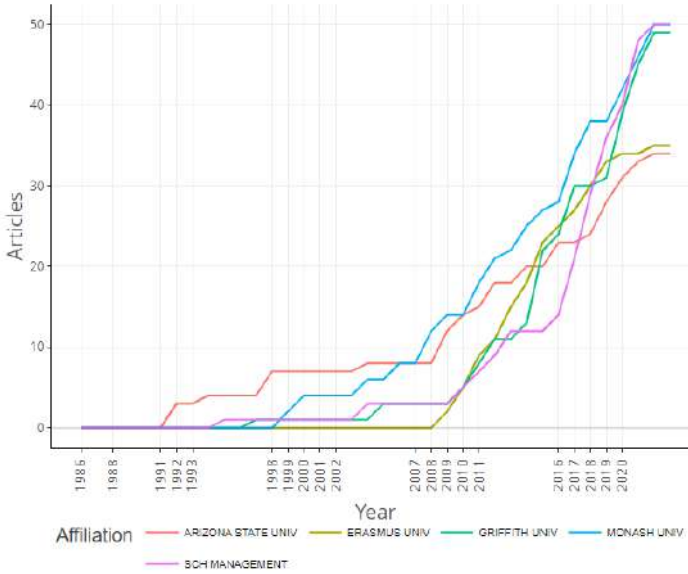
	H endeksi	G endeksi	M endeksi	Toplam atıf	Makale sayısı	Konu hakkında ilk yayın yılı
BARTRAM T	11	12	0.786	607	12	2010
KARATEPE OM	10	10	0.476	863	10	2003
SPREITZER GM	9	10	0.310	2383	10	1995
VAN KNIPPENBERG D	9	9	0.600	1950	9	2009
ISLAM T	8	8	0.800	342	8	2014
KIM M	8	8	0.727	375	8	2013
MATHIEU JE	8	8	0.444	714	8	2006
AFSAR B	7	8	0.875	525	8	2016
BRUNETTO Y	7	8	0.538	231	8	2011
KIRKMAN BL	7	7	0.280	1785	7	1999

Veri setindeki yazarların hangi kurumlara bağlı oldukları bilgisi (most relevant affiliations) Tablo 4'te sunulmuştur (parametre için 10 seçim yapılmıştır).

Tablo 4: Veri Setindeki Yazarların Kurumsal Dağılımları

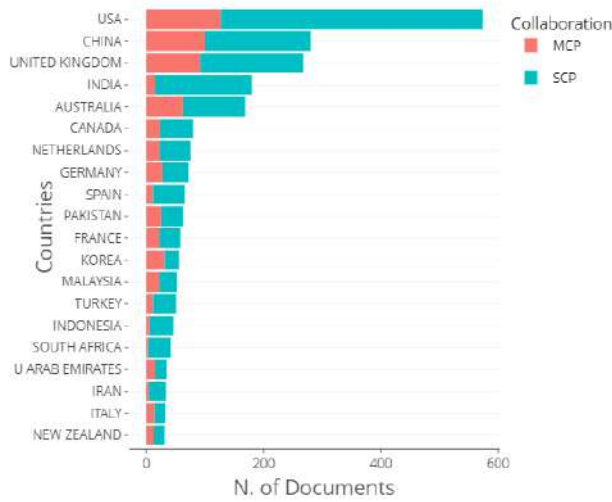
Kuruluş	Makale sayısı
MONASH UNIVERSITY	50
SCH MANAGEMENT	50
GRIFFITH UNIVERSITY	49
ERASMUS UNIVERSITY	35
ARIZONA STATE UNIVERSITY	34
MICHIGAN STATE UNIVERSITY	33
INDIAN INSTITUTE OF TECHNOLOGY	31
LA TROBE UNIVERSITY	31
TILBURG UNIVERSITY	31
UNIVERSITY OF ILLINOIS	30

Alanda en fazla yayın yapan ilk beş kuruluşun yıllar içerisindeki üretkenlikleri (affiliations production over time) ise aşağıdaki şekildedir (parametre için 5 seçim yapılmıştır). Daha önce de sözü edildiği üzere, özellikle 2008-2010 yıllarından itibaren yayın sayılarında gözle görülür bir artış mevcuttur. Bu durum, alanda en fazla yayın yapan ilk beş kurum için de aynı şekilde tezahür etmiştir.

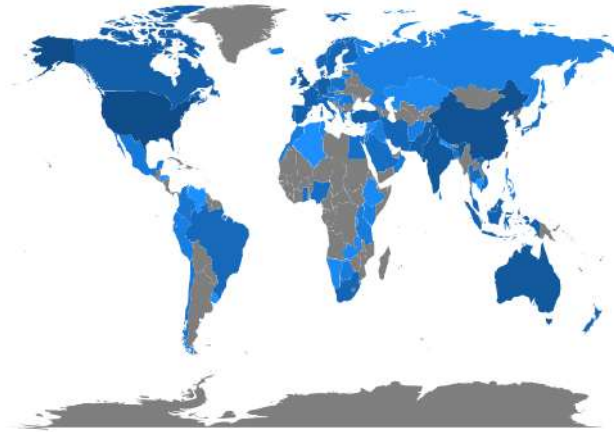
Şekil 9: En Çok Yayın Yapan İlk Beş Kuruluşun Yıllar İçerisindeki Üretkenlikleri

Şimdi de makalelerde yer alan sorumlu yazarların ülkelere göre dağılımına bakalım (parametre için 20 seçim yapılmıştır). Şekilde, kırmızı renk ile gösterilen “MCP (multiple country publication)” ifadesi çoklu ülke yayını, mavi renk ile gösterilen “SCP (single country publication)” ise tekli ülke yayını belirtmektedir.

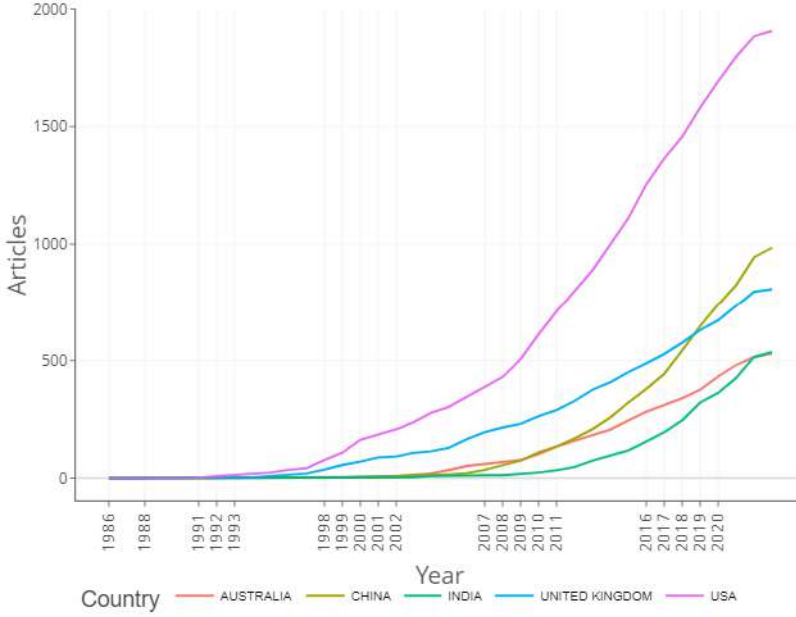
Şekil 10: Veri Setinde Yer Alan Sorumlu Yazarların (Corresponding Author’s Country) Ülkeleri

Ülkelerin alana olan genel katkıları (country scientific production) harita üzerinde şöyle bir görünüm sergilemektedir (Mavi renk yoğunlaştıkça katkı oranı artmaktadır):

Şekil 11: Ülkelerin Alana Olan Katkıları

Ülkelerin yapmış oldukları yayınların yıllar itibarıyla dağılımı (countries' production over time) ise aşağıdaki gibidir (parametre için 5 seçim yapılmıştır). Ülkelerin zaman içerisindeki bilimsel üretkenlik grafiğinin, yazar ve kuruluş üretkenliklerinin yıllar itibarıyla dağılımları (Şekil 8 ve Şekil 12) ile paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Şekil 12: Ülkelerin Zaman İçerisindeki Bilimsel Üretkenlikleri

Çalışmalarına en fazla atıf almış ülkeler sırasıyla ABD (48656 atıf), Birleşik Krallık (11428 atıf) ve Çin'dir (9672 atıf). Türkiye, söz konusu sıralamada 2478 atıf sayısı ve 48.59 ortalama atıf sayısı ile sekizinci sırada bulunarak önemli bir başarı elde etmiştir.

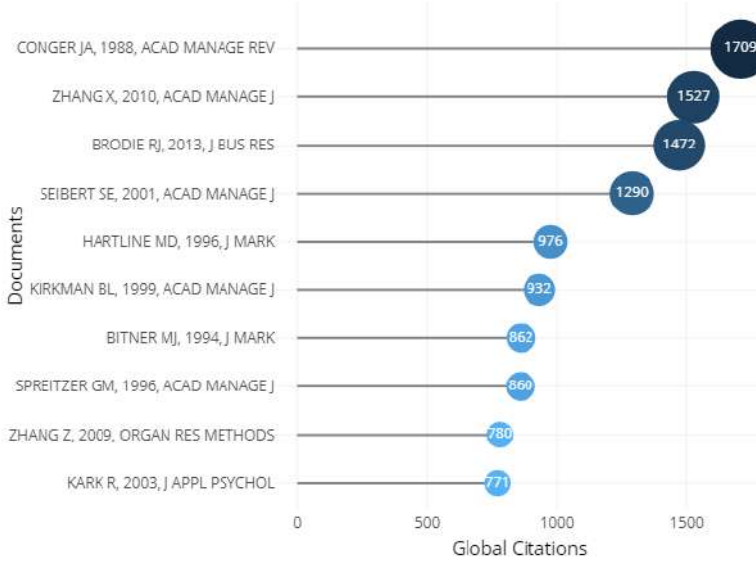
Ülkelere göre toplam atıf sayıları ve makale başına ortalama atıf sayıları (most cited countries) aşağıda sunulmuştur (parametre için 10 seçim yapılmıştır).

Tablo 5: En Fazla Atıf Alan Ülkeler, Atıf Sayıları ve Makale Başına Düşen Ortalama Atıf Sayısı

Ülke	Toplam atıf sayısı	Makale başına ortalama atıf sayısı
ABD	48656	84.91
BİRLEŞİK KRALLIK	11428	42.64
ÇİN	9672	34.42
AVUSTRALYA	5459	32.30
KANADA	5359	66.99
HOLLANDA	5100	68.00
HİNDİSTAN	2479	13.77
TÜRKİYE	2478	48.59
FRANSA	2324	40.07
YENİ ZELANDA	2302	74.26

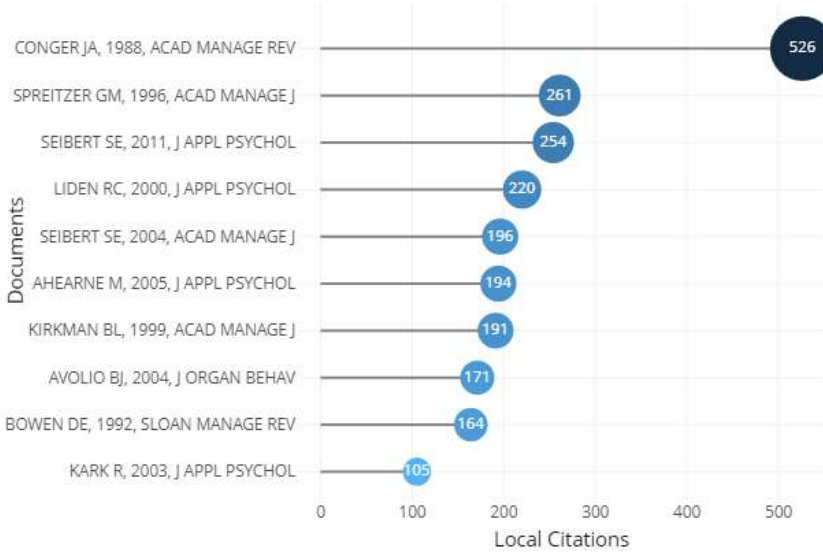
1.4. Doküman Analizleri

Uluslararası düzeyde Web of Science’da en fazla atıf almış olan yazarlar (most global cited documents) ve çalışmaları Şekil 13’te sunulmuştur (parametre için 10 seçim yapılmıştır). Buna göre, en fazla atıf almış yazarlar 1709 atıf ile Conger ve Kanungo (1988), 1527 atıf ile Zhang ve Bartol (2010) ve 1472 atıf ile Brodie vd. (2013)’dir. Yine; Seibert, Hartline, Kirkman, Bitner, Spreitzer ve Kark gibi isimler de öne çıkan diğer bazı yazarlardır.

Şekil 13: Globalde En Fazla Atıf Alan Yazarlar

Veri setindeki yazarlar içinden en fazla atıf almış yazarlar ve çalışmaları (most local cited documents) aşağıda sunulmuştur (parametre için 10 seçim yapılmıştır):

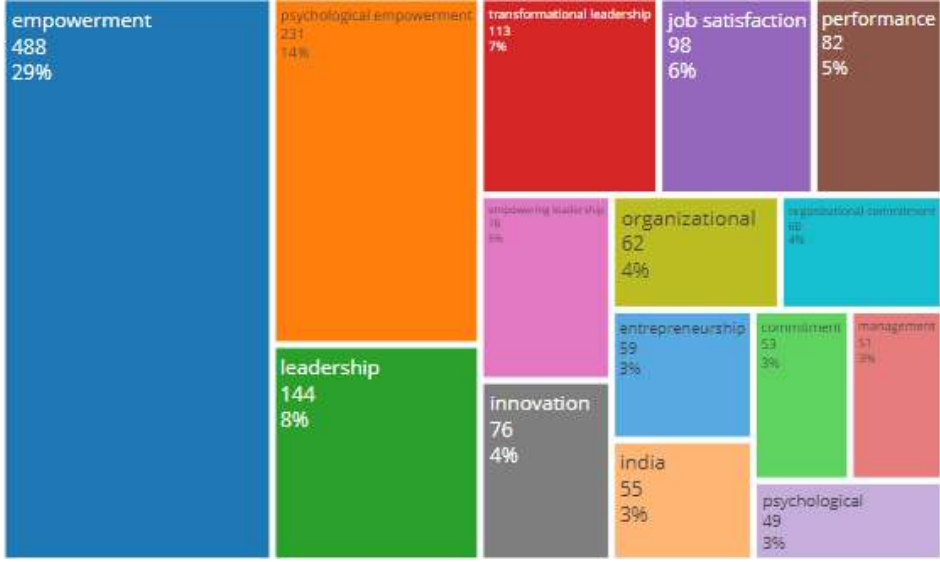

Şekil 14: Veri Setindeki Yazarlar İçinden En Fazla Atıf Almış Yazarlar ve Çalışmaları

Şekilden de görüleceği üzere, Conger ve Kanungo'nun Academy of Management dergisinde yayımladıkları "The empowerment process: Integrating theory and practice" adlı makale (1988) veri setinde de en fazla atıfı (526 atıf) almıştır. İkinci sırada, 261 atıfı Spreitzer'in 1996 yılında Academy of Management Journal'da yayımladığı "Social structural characteristics of psychological empowerment" adlı makale bulunmaktadır. Seibert vd.'nin 2011 yılında Journal of Applied Psychology'de yayımladıkları makale ise veri setinde toplamda 254 atıf alarak sıralamada 3. sıraya yerleşmiştir. Yine; Liden, Ahearne, Kirkman, Avolio, Bowen ve Kark gibi isimler de veri setimizin kaynakçalarında en fazla atıf almış olan yazarlardır.

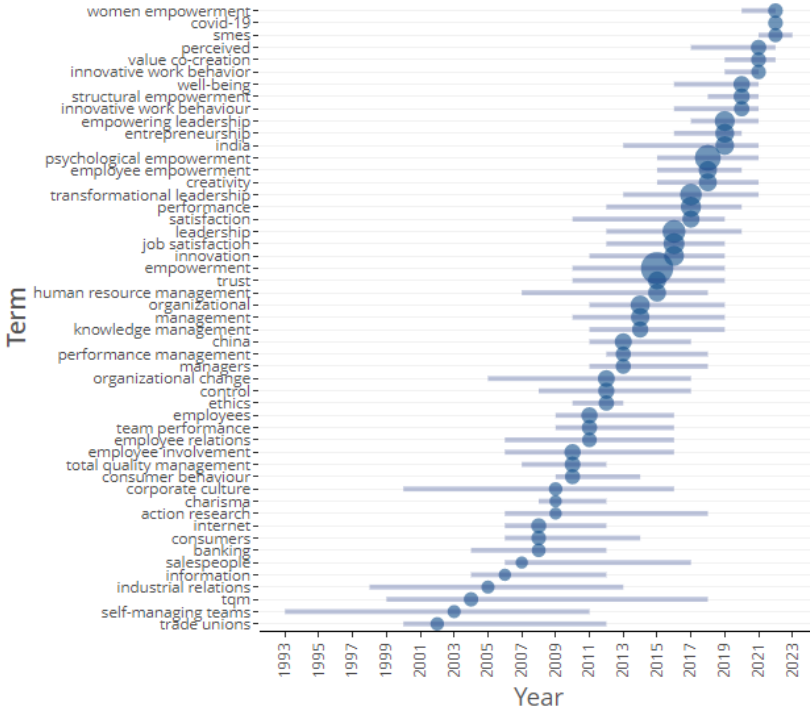
Veri setinde en fazla kullanılan anahtar kelimeler sayısal ve yüzdesel açıdan oransal olarak şekil 15'te (tree map) gösterilmiştir (parametre için 15 seçim yapılmış ve author's keywords baz alınmıştır). Buna göre, en fazla kullanılan (488 defa, %29) anahtar kelime "empowerment (güçlendirme)" olmuştur. İkinci sırada (231 defa, %14), "psychological empowerment (psikolojik güçlendirme)" bulunmaktadır. Literatüre bakıldığında, empowerment kavramının liderlik konusuyla yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir. Nitekim, en fazla kullanılan (144 defa, %8) üçüncü kelime "leadership (liderlik)", en fazla

kullanılan dördüncü kelime (113 defa, %7) “transformational leadership (dönüşümcü liderlik)” ve yine en çok kullanılan (78 defa, %5) beşinci kelime “empowering leadership (güçlendirici liderlik)” olmuştur. Job satisfaction (iş tatmini), performance (performans), innovation (inovasyon), organizational (örgütsel), commitment (bağlılık), organizational commitment (örgütsel bağlılık), entrepreneurship (girişimcilik), management (yönetim), India (Hindistan) ve psychological (psikolojik) kelimeleri de anahtar kelimelerde en fazla kullanılan diğer kelimelerdir.

Şekil 15: Veri Setinde En Fazla Kullanılan Anahtar Kelimeler

Yıllar itibarıyla hangi kelimelerin hangi süreçlerde daha popüler olduğu (trend topics) konusunda ise karşımıza şöyle bir şekil çıkmaktadır (author’s keywords baz alınmıştır);

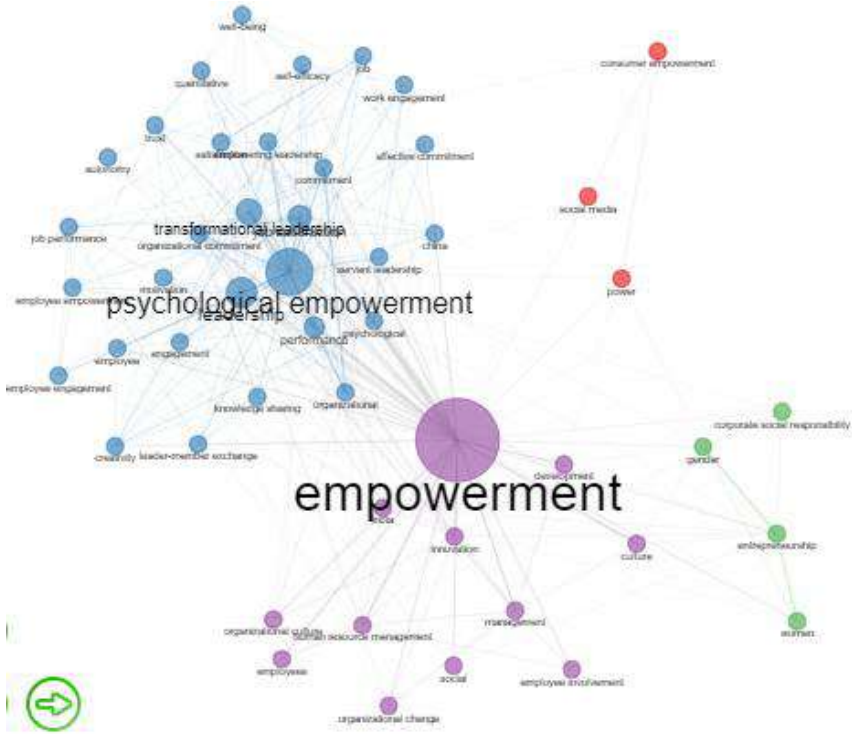
Şekil 16: Kelime ve Kelime Gruplarının Yıllara Göre Popülerliği

Görüldüğü üzere, son yıllarda özellikle cinsiyet eşitliği temeline dayanan “women empowerment (kadınları güçlendirme)”, “covid-19” ve “SME’s (küçük ve orta ölçekli işletmeler)” kelimeleri öne çıkmaya başlamıştır. Genel olarak bakıldığında, anahtar kelimelerin çoğu geniş bir zamanı kapsayan bir biçimde yani istikrarlı bir şekilde kullanılmamıştır. “Corporate culture (işletme kültürü)”, “action research (eylem araştırması)”, “salespeople (satış personeli)”, “industrial relations (endüstri ilişkileri)”, “tqm/total quality management (toplam kalite yönetimi)” ve “self-managing teams (kendi kendini yöneten takımlar)” gibi bazı kavramların ise daha uzun süreler boyunca kullanıldığı görülmektedir.

1.5. Kavramsal Yapıya Yönelik Analizler

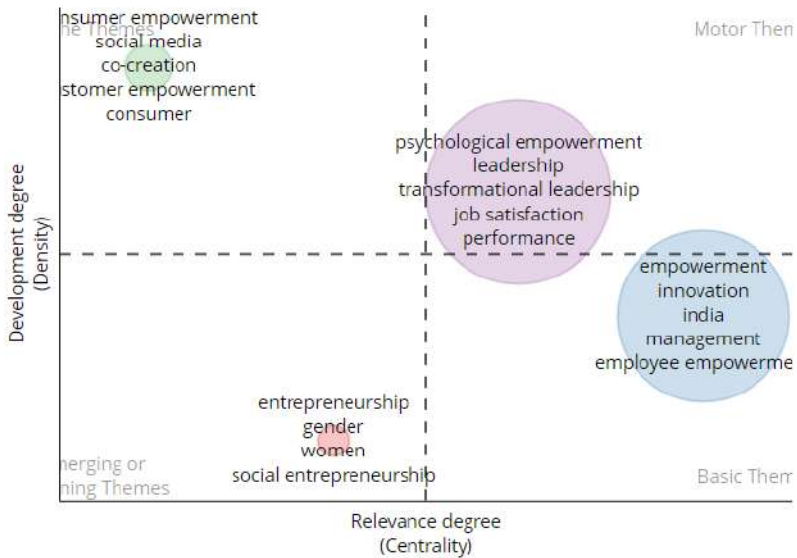
Bu kısımda kavramsal yapıya yönelik; eş birliktelik/eş kelime analizi, tematik evrimleşme, eş atıf analizi ve iş birliği ağları sunulmuştur.

Öncelikle, eş birliktelik analizine (co-occurrence network) bakalım (author’s keywords baz alınarak oluşturulmuştur). Özellikle; liderlik, dönüşümcü liderlik ve psikolojik güçlendirme kavramlarının yakın ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Şekil 17: Eş Birliktelik Analizi

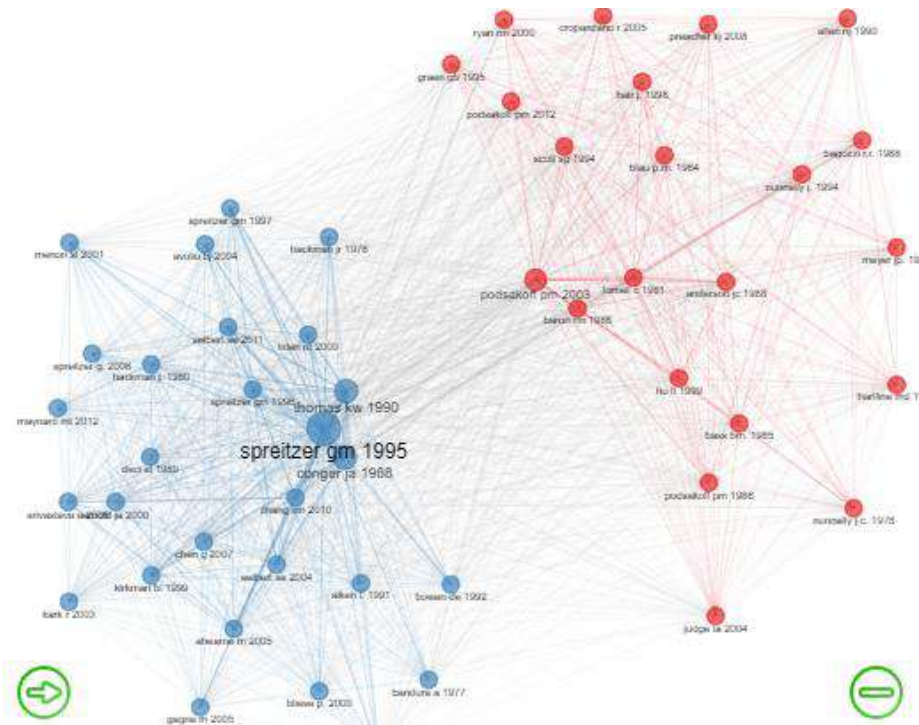
Tematik haritaya bakıldığında ise (thematic map) karşımıza şöyle bir görüntü çıkmaktadır (parametre için 5 seçim yapılmıştır):

Şekil 18: Tematik Harita

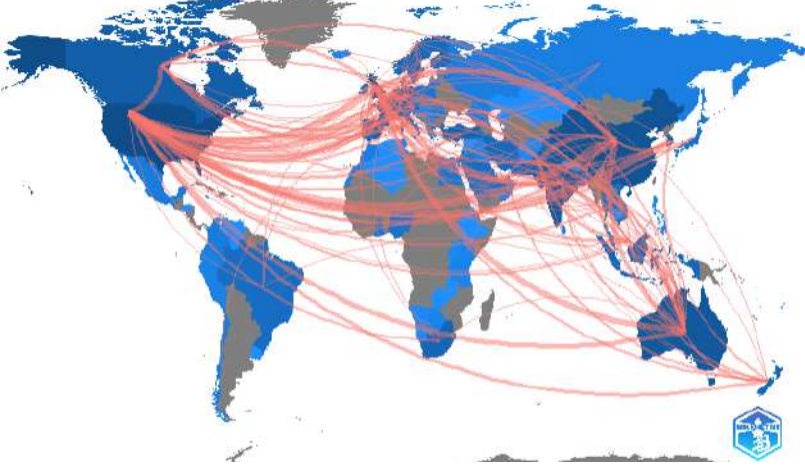
Grafikte X eksenini merkezileşmeyi (centrality), Y eksenini ise yoğunlaşmayı (density) temsil etmektedir. Tematik haritada; sağ üstteki kavramlar motor temaları, sol üstteki kavramlar niş temaları, sol alttaki kavramlar kaybolan ya da ortaya yeni çıkan temaları ve sağ alttaki kavramlar ise ana temaları ifade etmektedir. Öneğin, alanın lokomotifini sayılabilecek motor temalar şunlardır; “psychological empowerment (psikolojik güçlendirme)”, “leadership (liderlik)”, “transformational leadership (dönüşümcü liderlik)”, “job satisfaction (iş tatmini)” ve “performance (performans)”. Ana temalar ise şu şekildedir; “empowerment (güçlendirme)”, “innovation (inovasyon)”, “India (Hindistan)”, “management (yönetim)” ve “employee empowerment (personel güçlendirme)”. Yine sol üstte niş temalar ve sol alt kısımda da alanda ortaya çıkan ya da kaybolmaya yakın temalar görülmektedir.

Entelektüel yapı yönünden eş atıf analizi (co-citation network) ise Şekil 19’da sunulmuştur (analiz “papers [makaleler]” baz alınarak uygulanmıştır). Yapıya bakıldığında, çalışmaların genel olarak Spreitzer ve Podsakoff etrafında yoğunlaştığı görülmektedir.

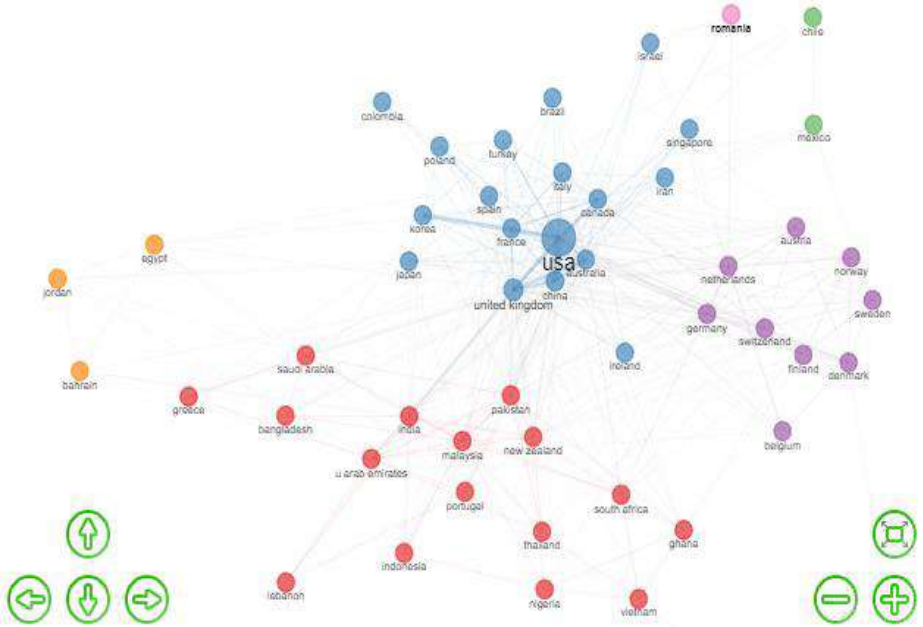
Şekil 19: Eş Atıf Analizi

Benzer olarak, ülkeler açısından incelendiğinde iş birliği ağlarının aşağıdaki şekilde oluştuğu görülmektedir. Buna göre, çalışmaların genel olarak ABD, Avrupa, Çin ve Avustralya etrafında yoğunlaştığı görülmektedir.

Şekil 20: İş Birliği Ağları

Uluslararası alanda iş birliği ağının kümelenme biçimi de (collaboration network) Şekil 21’de sunulmuştur.

Şekil 21: Ülkeler Arası İş Birliği Ağları

SONUÇ

Empowerment kavramı, özellikle son 10-15 yılda önemini artıran, örgütlerin uygulamaya daha çok koymaya başladığı ve sadece örgütsel alanda değil, toplumsal hayatın birçok alanında öne çıkmaya başlayan önemli bir yönetim uygulamasıdır. Çalışanların hem yetkilerinin artırılması hem de bireysel gelişimlerinin sağlanarak psikolojik açıdan desteklenmesi ve özgürlük/sorumluluk alanlarının genişletilmesi anlamına gelen bu kavram örgütlere verimlilik ve rekabet avantajı sağlamaktadır. Dolayısıyla, çalışmada, bu derece önemli bir konunun literatürdeki gidişatı irdelenmiş ve araştırma konusu yapılmıştır.

Araştırmada, empowerment konusunda Web of Science veri tabanında 1986-2023 yılları arasında yayımlanmış olan 2767 adet çalışma Bibliometrix paketinin R programı ile çözümlenmiş ve konunun bilimsel alandaki gelişimi mercek altına alınmıştır. Bu kapsamda; genel betimsel göstergeler, kaynakça analizleri, yazar analizleri, doküman analizleri ve kavramsal yapıya dönük diğer bazı önemli analizler gerçekleştirilmiştir.

Yıllık bilimsel üretim grafiği ve yıllık atıf sayıları gibi betimsel göstergeler empowerment konusunun bilimsel alanda hâlâ önemini koruduğunu ve aktif bir şekilde çalışıldığını göstermektedir.

Kaynakça analizlerine göre; veri setinin en çok yayımlandığı üç kaynak International Journal of Human Resource Management, Personnel Review ve Leadership & Organization Development dergileridir. Veri setinde en çok atıf alan dergiler; Journal of Applied Psychology, Academy of Management Journal ve Academy of Management Review olmuştur. Yıllar itibarıyla yayım oranlarına bakıldığında empowerment konusunda özellikle 2008-2010 yılları arasında büyük bir artış olduğu görülmektedir.

Yazar analizleri, en üretken yazarların Bartram, Jha, Karatepe, Singh ve Spreitzer olduğunu göstermektedir. En çok atıf alan yazarlar ise Kanungo, Conger, Seibert, Spreitzer ve Rosen'dır. Bulgular, Spreitzer'in ilk dönemde uzun yıllar boyunca bilimsel alandaki hâkimiyetini işaret etmiştir. Veri setinde yer alan yazarlar sırasıyla en çok ABD, Çin ve Birleşik Krallık'tan olmuştur. En çok atıf alan ülkeler ise sırasıyla ABD, Birleşik Krallık ve Çin'dir.

Doküman analizlerine göre, uluslararası alanda en çok atıf alan yazarlar Conger, Zhang, Brodie, Seibert ve Hartline'dır. Veri setinde en çok atıf alan yazarlar ise Conger, Spreitzer, Seibert, Liden ve Ahearne olmuştur. Veri setinin anahtar kelimelerinde en çok kullanılan beş kelime "empowerment", "psychological empowerment", "leadership", "transformational leadership" ve "job satisfaction" olmuştur. Son yıllarda "woman empowerment", "covid-19" ve

“SME’s” gibi kelimeler de öne çıkmıştır. Dolayısıyla, konu ile ilgili araştırmacılara bu alanlarda çalışmalar yürütmeleri önerilebilir.

Son olarak kavramsal yapıya yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Örneğin; eş birliktelik analizinde “empowerment”, “psychological empowerment” ve “transformational leadership” kelimeleri öne çıkmıştır. Tematik harita son yıllarda özellikle “psychological empowerment”, “leadership”, “transformational leadership”, “job satisfaction” ve “performance” gibi kavramların önem kazandığını göstermiştir. Eş atıf analizi alanda Spreitzer’in baskın olduğunu, bununla birlikte Podsakoff isminin de öne çıkmış olduğunu işaret etmektedir. Konu ile ilgili çalışmalarda özellikle ABD etrafında bir yoğunlaşma görülmektedir. ABD, Avrupa, Çin ve Avustralya arasında güçlü çalışma ilişkileri tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

- Balçık, E., & Ordu, A. (2018). Örgüt kültürü, psikolojik güçlendirme ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiler. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(1), 63-91.
- Brodie, R. J., Ilic, A., Juric, B., & Hollebeek, L. (2013). Consumer engagement in a virtual brand community: An exploratory analysis. *Journal of Business Research*, 66(1), 105-114.
- Conger, J. A., & Kanungo, R. N. (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *Academy of Management Review*, 13(3), 471-482.
- Çuhadar, M. T. (2005). Türk kamu yönetiminde personel güçlendirme: Sorunlar ve çözüm önerileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(Temmuz-Aralık).
- Fong, K. H., & Snape, E. (2015). Empowering leadership, psychological empowerment and employee Outcomes: Testing a multi-level mediating model. *British Journal of Management*, 26(1), 126-138.
- Ghosh, A. K. (2013). Employee empowerment: A strategic tool to obtain sustainable competitive advantage. *International Journal of Management*, 30(3), 95-107.
- He, P., Murrmann, S. K., & Perdue, R. R. (2010). An investigation of the relationships among employee empowerment, employee perceived service quality, and employee job satisfaction in a US hospitality organization. *Journal of Foodservice Business Research*, 13(1), 36-50.
- Jose, G., & Mampilly, S. R. (2014). Psychological empowerment as a predictor of employee engagement: An empirical attestation. *Global Business Review*, 15(1), 93-104.
- Karakaş, A., & Serçek, S. (2014). Psikolojik güçlendirme algısının örgütsel bağlılığa etkisi: Otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 11(2), 90-107.
- Kaushal, N., Singla, S., Jain, M. R., & Ghalawat, S. (2021). Microfinance institutions and women empowerment trends and future research directions: a bibliometric analysis. *Library Philosophy and Practice*, 2021, 1-23.
- Kesen, M. (2015). Psikolojik güçlendirme çalışanların sosyal kaytarma davranışlarını azaltır mı?. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 10(38), 6531-6540.
- Koçel, T. (2015). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Mahato, T., Jha, M. K., Nayak, A. K., & Kaushal, N. (2022). Empowerment of women through participation in self-help groups: a bibliometric analysis

- and systematic review. *Journal of Enterprising Communities: People and Places in the Global Economy*, (ahead-of-print).
- Oladipo, S. E. (2009). Psychological empowerment and development. *Edo Journal of Counselling*, 2(1), 118-126.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879-903.
- Polat, M., Meydan, C. H., & Tokmak, İ. (2010). Personel güçlendirme, örgütsel özdeşleşme ve örgütsel sinizm ilişkisi üzerine bir araştırma. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 20(2).
- Spreitzer, G. M. (1992). *When organizations dare: The dynamics of individual empowerment in the workplace*. Yayınlanmamış doktora tezi. University of Michigan.
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement, and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465.
- Spreitzer, G. M. (1996). Social structural characteristics of psychological empowerment. *Academy of Management Journal*, 39(2), 483-504.
- Ugwu, F. O., Onyishi, I. E., & Rodríguez-Sánchez, A. M. (2014). Linking organizational trust with employee engagement: The role of psychological empowerment. *Personnel Review*, 43(3), 377-400.
- Yesilbas, H., & Kantek, F. (2022). Trends and hot topics in nurse empowerment research: A bibliometric analysis. *Japan Journal of Nursing Science*, 19(2), e12458.
- Yürür, S., & Demir, K. (2011). Örgütsel adalet ve psikolojik güçlendirme: Karşılıklı etkileri üzerine bir araştırma. *Suleyman Demirel University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 16(3).
- Zimmerman, M. A., Israel, B. A., Schulz, A., & Checkoway, B. (1992). Further explorations in empowerment theory: An empirical analysis of psychological empowerment. *American Journal of Community Psychology*, 20, 707-727.
- Zimmerman, M. A. (1995). Psychological empowerment: Issues and illustrations. *American Journal of Community Psychology*, 23, 581-599.
- Zhang, X., & Bartol, K. M. (2010). Linking empowering leadership and employee creativity: The influence of psychological empowerment, intrinsic motivation, and creative process engagement. *Academy of Management Journal*, 53(1), 107-128.

20. Bölüm

Türkiye’de Tarımsal Teşvikler ve Cari Açık Üzerine Etkisi

Filiz ÖZTÜRK¹

Levent GÖKDEMİR²

¹ Öğr. Gör, Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Programı, fozturk@bingol.edu.tr, orcid id. 0009-0006-3199-8477

² Prof. Dr., İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, levent.gokdemir@inonu.edu.tr, orcid id. 0000-0002-2684-6085

ÖZ

Bir ülkedeki ana üretim sektörlerinden birisi tarım sektörüdür. Tarım, insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi açısından hayati bir öneme sahiptir. Aynı zamanda bu sektör, ekonomilerde gıda ihtiyaçlarını karşılaması, istihdam yaratması, sanayiye girdi temin etmesi, uluslararası ticaret içinde önemli bir payının olması gibi nedenlerle üzerinde hassasiyetle durulması gereken stratejik bir konumdadır. Sahip olduğu önem nedeniyle Türkiye’de tarım sektörünü desteklemeye yönelik tarım politikaları geliştirilmiştir. Tarımsal destekleme politikaları ile sektörün yaşadığı sorunlara çözüm getirilmesi hedeflenmektedir.

Gelişen ve dönüşen dünyada devletin ekonomik hayattaki rolü giderek artmaktadır. Ekonomik olarak güçlenen devletler sosyal refahın artmasına da imkan sağlamış olacaktır. Devletler, bir maliye politikası aracı olarak teşvikler eliyle ekonomik ve sosyal amaçlarına ulaşabilmek için sektörleri desteklemektedir. Destek politikalarını toplumsal sorunların çözümünde bir araç olarak kullanmaktadır. Teşviklerin uygulanmasında nihai amaç ülkenin refah düzeyinin artırılmak istenmesidir ve bu amaca ulaşmak için, vergi indirimi, uygun şartlarda krediler, KDV istisnası ve iadesi, yatırım yeri tahsisi yada faiz desteği gibi birçok farklı araçları kullanmaktadır.

Destek politikalarının özünde kaynakların, yerli ekonomi için en faydalı olabilecek alanlarda kullanılması görüşü yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında teşviklerin öncelikli verileceği sektörler zamanla ekonomilerin gelişme yönüne göre değişiklik gösterecektir. Devlet genel olarak teşvik politikalarının uygulamasında ya bir masraf, harcama altına girmekte ya da tahsil etmesi gereken bir gelirden vazgeçmektedir.

Cari açık, bir ülkenin ihraç ettiğiinden daha fazla ithalat işlemi gerçekleştirmesi ile ortaya çıkmaktadır ve Türkiye’nin yaşadığı en önemli ekonomik sorunların başında gelmektedir. Tarımsal ürünler ihracat ve ithalat kalemleri arasında bulunmaktadır. Tarımsal ürünlerde ihracat rakamları yıllar itibariyle artarken ithalatın da arttığı görülmektedir.

Bu çalışmada Türkiye’de tarım sektörüne yapılan desteklerin cari açık üzerine etkisi incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: tarım, cari açık, teşvikler.

1.GİRİŞ

Özel sektörde tasarruflarından fazla yatırım yapılması ve devletin ilave finansmana gereksiniminden dolayı cari işlemler açığı oluşmaktadır. Bu sebepler ile Türkiye ekonomisi incelendiğinde 1974-2002 yılları arasındaki açığın sebebinin devletin ek finansman ihtiyacından, 2003-2015 yılları arasındaki cari açığın ise her iki sektördeki finansman açığından kaynaklandığı görülmektedir (Aydın, Beşballı, 2018:1).

Cari açık, mal ve hizmet hareketlerinden kaynaklanarak ülkenin ithalatının ihracatından fazla olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bu duruma uygulanan maliye politikaları sebep olabildiği gibi özel sektörün yaptığı yatırımlarını karşılayacak tasarruflarının yetersiz oluşu da etkili olmaktadır.

Doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları gibi yabancı ülkelere sermaye transferi ile veya döviz rezervlerini kullanarak cari açık kapatılabilmektedir. Yani finans hesabındaki fazlalık ile bu fazlalığın yetersiz olması halinde ise resmi rezervler ile kapatılmaktadır. Cari açığın giderilmesi için doğrudan fiziki yatırımlar hedefiyle sermaye girişi seçilmektedir (Aydın, Beşballı, 2018:4).

Cari açık konusundaki yaklaşımlara bakıldığında 1980’li yıllara kadar gelişmekte olan ülkeler için ithalat ve ihracatın talep esnekliklerinin yüksek olmaması, ihracatın sınırlı olması nedenleriyle dış açığın yüksek oranlarda devalüasyonlarla kapatılabileceği gibi kötümser fikirler mevcuttu. Bir diğer yaklaşım ise daha çok Latin Amerika ve Asya ülkelerinin ekonomistleri tarafından savunulan, gelişmekte olan ülkelerin iktisadi yapıları ihracattaki kapasitesini sınırlarken ithalata olan talebi artırmakta ve bu ekonomik yapıdaki ülkelerin dış ticaret ve cari açığı da ithal ikamesi ile gerçekleştirilebilecek sanayileşme ile kapatılabilir görüşüydü (Uygur, 2012:3).

IMF’nin açık konusundaki politika önerileri de bu yaklaşımlara benzer şekilde olmuştur. 1960’lı yıllarda açık veren ülkelere devalüasyonla birlikte harcama azaltıcı tedbirleri önerirken başka bir yaklaşımında para arzı ile cari açık ilişkisini vurgulamıştır. Para arzında ortaya çıkan artışın cari açığa sebep olabileceğini ve cari açık sorunu yaşayan ülkelerin kredi hacmini kısımasını önermiştir. Ancak bu politikalar uygulanırken büyümenin de enflasyon oranıyla birlikte düşebileceği göz önünde bulundurulması gereken bir durumdur (Uygur, 2012:4).

1980’li yıllarda cari açık ile ilgili yaklaşımlara bakıldığında yatırımlardaki artış cari açıktaki bir artışa sebep olsa da bu bir problem değildir. Bütçe açığı oluşmamış, özel tasarruflar azalmamışsa cari açığa karşı bir politika uygulamaya da ihtiyaç olmayacaktır. IMF’deki ekonomistlerin desteklediği bu görüşe göre bütçe açığından oluşan cari açığa karşı tedbir politikaları uygulamak gerekir. 1980’li yıllardaki bu görüşler 1980 öncesindeki görüşlere göre daha iyimserdir ancak 1980’li yılların başındaki Latin Amerika ülkelerinde meydana gelen krizler

bu iyimser görüşleri desteklememektedir. Bir çok iktisatçıya göre ülkelerin yaşadığı krizler cari açık ile ilgilidir. Türkiye’de 1994 ve 2001 krizleri öncesindeki cari açık sorunu bu düşünceye örnek oluşturmaktadır (Uygur, 2012:12-20).

2.ÖDEMELER DENGESİ ve CARİ AÇIK

Ödemeler bilançosu bir ülkenin ekonomisini yansıtmaları açısından önemlidir. Ödemeler dengesi cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri, net hata-noksan, ve rezerv hareketler olarak dört ana hesaptan oluşmaktadır (Çelik, 2011:232). Ödemeler dengesinin oluşabilmesi için bu dört hesabın toplamının sıfıra eşit olması gerekmektedir. Ödemeler dengesi bir ülkede yerleşik ekonomik birimlerin yabancı ülkelerdeki yerleşik ekonomik birimler ile gerçekleştirdiği iktisadi etkinlikler olarak tanımlanmaktadır. Yerleşiklerden kastedilen ülkenin vatandaşı olması değil, sürekli ve istikrarlı olarak bir yıldan daha uzun süre ile ilgili ülkede bulunmasıdır.

-Cari İşlemler Dengesi: Ekonomilerin ihracat ve ithalat hesaplarıyla alakalı işlemlerini kapsamaktadır. Cari işlemler hesabının kalemleri, mal dengesi, hizmetler dengesi, yatırım gelirleri dengesi ve cari transfer dengesinden oluşmaktadır. İthalat, ihracat, dış borç faiz ödemeleri, turizm ve seyahat gelir ve giderleri, yabancıların kar transferleri, işçilerin döviz transferleri ve diğer görünmeyen hizmetlerdir (Özgüven, 1997: 485-486).

Ödemeler dengesinin en önemli kalemi mal ve hizmet dengesidir ve bu cari açık olarak tanımlanmaktadır. Mal ve hizmetler dengesi, yatırım gelirleri ve cari transfer dengesi (karşılıksız transferler) cari dengeyi oluşturur (Çelik, 2011:232). Kısaca cari denge, ihraç edilen mal ve hizmet gelirleri ile ithal edilen mal ve hizmet gelirleri arasındaki farktır. Cari açığın oluşmasına sebep olan dış açık olarak bilinen dış ticaret açığı ise ihracat ve ithalatı yapılan mallar arasındaki farkın negatif olması durumudur. Yani cari açık dış açığı kapsamakta, dış açıktaki negatiflik durumu cari açığın nedenlerinden biri olmaktadır.

Cari Denge

- 1-Mal Dengesi (Dış açık/ Dış Ticaret Dengesi)
- 2- Hizmetler Dengesi
- 3- Yatırım Gelirleri Dengesi
- 4- Cari Transferler Dengesi

- Sermaye Hareketleri: Sermaye hesabı, sermaye transferleri yoluyla gerçekleşen akışlar da dahil olmak üzere, üretilmeyen ve finansal olmayan varlıkların edinimi ve elden çıkarılmasını kapsamaktadır (tcmb.gov.tr: 8). Dış borç ödemeleri, özel yabancı sermaye, bedelsiz ithalat, proje kredileri, program kredileri, hibe, yardım ve uzun vadeli krediler sermaye hesabının kalemleridir.

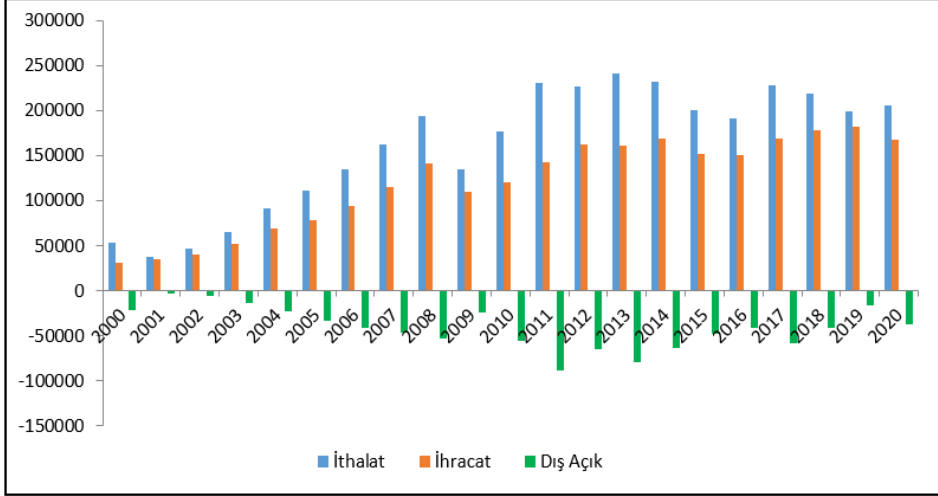
Sermaye hesabı, ödemeler dengesindeki cari hesapla yakından bağlantılıdır. Cari hesap esas olarak mal ve hizmet ticareti ile birincil ve ikincil gelire odaklanırken, sermaye hesabı üretilmeyen ve finansal olmayan varlıkları içeren sermaye işlemlerini yakalayarak bunu tamamlamaktadır.

- Net Hata-Noksan Hesabı: Ödemeler dengesinde, hesaplar arasındaki farklar "net hata ve noksan" olarak bilinen bir artık kalem olarak kaydedilir. Net hata ve noksan kalemi ödemeler dengesinde bir dengeleme kalemi olarak hizmet eder. Çeşitli hesaplarda kaydedilen alacak ve borçlar arasındaki farkları açıklar. Eğer tüm hesapların toplamı sıfır değilse, net hata ve noksan kalemi pozitif veya negatif bir değer taşıyarak toplamın sıfıra eşitlenmesini sağlar. Ödemeler dengesinde, tüm hesapların toplamının sıfır olmasını sağlamak için her işlem bir kez alacak, bir kez de borç olmak üzere iki kez kaydedilir. Bu, çift girişli defter tutma ilkesini yansıtır. Ödemeler dengesindeki veriler çeşitli kaynaklardan farklı yöntemler kullanılarak derlenir, bu da değerlendirme ve ölçümde farklılıklara yol açabilir. Bu farklılıklar döviz kurlarındaki, fiyatlandırma yöntemlerindeki, veri kaynaklarındaki ve istatistiksel tekniklerdeki değişikliklerden kaynaklanabilir. Veri mevcudiyetindeki gecikmeler veya raporlama dönemlerindeki farklılıklar nedeniyle işlemler farklı zamanlarda kaydedilebilir. Bu durum hesaplar arasında tutarsızlıklara yol açabilmektedir (mahfişehir.com).
- Rezerv Hareketler: Ödemeler dengesindeki rezerv hareketleri hesabı, bir ülkenin Merkez Bankası tarafından tutulan yabancı rezervlerindeki değişiklikleri gösterir. Bu değişiklikler temel olarak döviz piyasasına yapılan müdahalelerden kaynaklanır. Merkez Bankası döviz piyasasına döviz satın alarak müdahale ettiğinde, döviz rezervlerini artırır ve rezerv hareketleri hesabında bir alacak kaydına yol açar. Tersine, Merkez Bankası döviz sattığında, rezervler azalır ve hesaba borç girişi olur (Çelik, 2011:233-234). Rezerv hareketleri hesabı, doğrudan yatırım, portföy yatırımı ve diğer sermaye akışları dahil olmak üzere uluslararası finansal işlemleri kapsayan ödemeler dengesindeki finans hesabının bir bileşenidir.

Cari dengede en önemli pay ithalat ve ihracat arasındaki farka yani dış ticaret dengesine aittir. Grafik 1’de 20 yıllık dönemde ithalat %290 artarken ihracat

%444,5 artış göstermiştir. Türkiye'nin 2000 ile 2020 yılları arasındaki ithalat ve ihracat rakamlarına bakıldığında ihracat miktarının yıllar itibariyle artmış olmasına rağmen ithalat miktarı da arttığından cari açık için durum pozitifte dönememektedir.

Grafik 1: Yıllara Göre Dış Ticaret (milyon \$)

Kaynak: sbb.gov.tr

2.1. CARİ AÇIĞIN SEBEPLERİ

Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin yaşayacağı bir durumdur cari açık. Cari işlemler dengesindeki bozulma ekonomilerin kriz yaşamasına sebep olur ve Türkiye ekonomisindeki krizlere (1994, 1998, 2001 yılları) bu çerçevede bakıldığında böylesi bir sorun göze çarpmaktadır. Cari açık sorunundan daha da önemlisi bu soruna karşı uygulanan politikalarla yani sorunun nasıl finanse edildiği, çözmek için hangi politikaların kullanılacağıdır (Karatay, 2008).

Cari açık basit olarak toplam tasarruflar ile toplam yatırımlar arasındaki fark olarak tanımlanmaktadır. Dolayısı ile cari açığın belirleyicileri arasında tasarruflar ve yatırımlar sayılmaktadır. Ayrıca buna ek olarak yatırım, tasarruf ve tüketim faiz oranlarından etkilendiğinden, faiz oranları da cari açığın belirleyici bir faktördür (onuncu kalkınma planı: 5). Cari işlemler dengesi ulusal tasarruflar ve yatırımlar arasındaki fark olarak da ifade edilebildiğinden bir ülkenin tasarrufları yatırımlarına kıyasla nispeten düşükse, cari açık vermesi muhtemeldir. Bu açık, bir ülkenin yatırım ihtiyaçlarını karşılamak için dış finansmana bel bağladığı bir duruma işaret edebilir. Gelişmekte olan ekonomiler genellikle yurtiçi tasarruf kapasitelerini aşan yatırım fırsatlarıyla karşı karşıya kalırlar. Sermayeye sınırlı erişim, az gelişmiş finansal sistemler veya altyapı ve

kalkınma için yüksek yatırım ihtiyaçları gibi faktörler bu durumun nedeni olabilmektedir. Bu tür ekonomilerin cari işlemler açığına karşı, yatırım gereksinimlerini desteklemek için dış finansman kaynakları aramaları doğal bir durumdur. Sermaye fakiri gelişmekte olan ekonomiler için cari işlemler açığı potansiyel olarak çıktı büyümesini ve ekonomik kalkınmayı teşvik edebilir. Cari açık, üretken sektörlerle, altyapıya ve teknolojiye yönelik yatırımları finanse etmek için kullanılabilecek yabancı sermayeye erişimi sağlamaktadır. Ancak bu ekonomilerde sermaye tahsisinin verimliliği ve yerel finansal sistemlerin etkinliği büyüme üzerindeki gerçek etkiyi etkileyebilir (IMF, 2017: 48).

Resmi rezervler yada dış borçlanma araçları kullanılarak cari açık kapatılabilir ancak (borçlanma bir faiz yükü getirecek ve ayrıca rezervlerin miktarı sınırlıdır) doğuracağı sonuçları itibariyle tercih edilmemekte bu politikaların yerine açığı oluşturan öğeler üzerinde kısılmaya gidilmektedir. Cari açık için ihracat miktarının artırılması amacıyla özellikle döviz kazandırıcı işlemler desteklenmeli, bu politikaların üzerine gidilmelidir (Karatay, 2008).

Cari açığın sebepleri olarak;

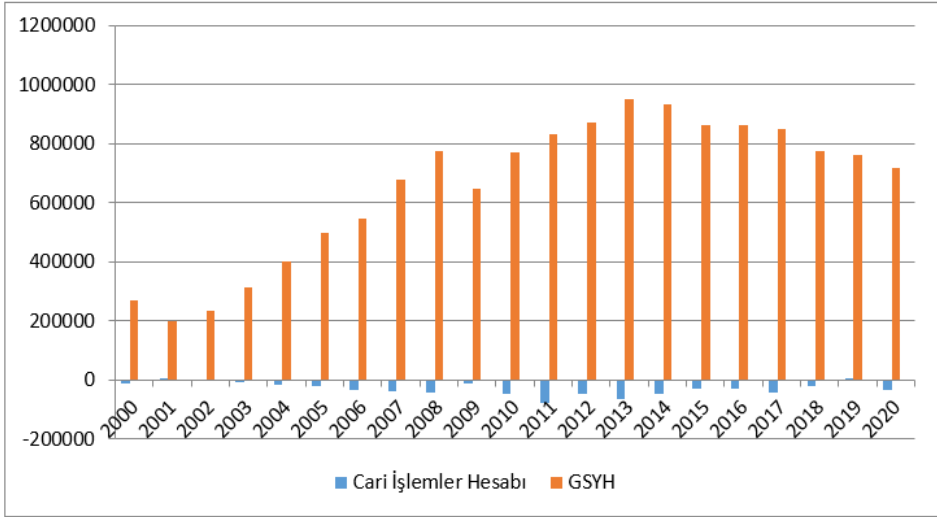
- 1- Ulusal tasarrufların ulusal ekonomideki artan yatırımları karşılamaya yetmemesi sebebiyle yabancı tasarruflara gereksinim duyulması,
- 2- Dış borçlanmanın artmasıyla birlikte bu borçla oluşan katma değer borçlanılan miktar ile faizinden daha küçük gerçekleşmesi,
- 3- Dış satımın yeterli seviyede olmaması.

Cari işlemler hesabı, yurtiçi tasarruf ve yatırım oranları; ekonomik büyüme ve ticaret; uluslararası yatırım ve sermaye akışları; fiyatlar ve getiri oranları ve döviz kuru; ve maliye ve para politikası gibi faktörler arasındaki genel denge etkileşiminin oluşumudur. Cari açıklar genellikle yabancı yatırım veya borçlanma gibi sermaye girişleriyle finanse edilir. Bu, ülke ekonomisine duyulan güvenin bir işareti olarak görülebilir ve yatırıma, istihdam yaratılmasına ve ekonomik kalkınmaya katkıda bulunabilir. Ancak kalıcı büyük açıklar dış borç ve sürdürülebilirlik konusunda endişelere yol açabilmektedir. Genel makroekonomik bağlam ve politikalar da cari açıkların yorumlanmasını etkiler. Örneğin, güçlü yurtiçi yatırım ve ekonomik büyümenin eşlik ettiği bir açık, güven ve gelecekteki getirilerin bir işareti olarak görülebilir. Ancak, üretken yatırımlar olmaksızın aşırı tüketimden kaynaklanan bir açık, dengesizliğin sürdürülebilirliği konusunda endişelere yol açabilir.

Cari açık ile büyüme doğru orantılı gerçekleşebilir. Yatırımları yapabilmek için bilhassa gelişmekte olan ekonomiler ihtiyacı olan girdileri (ara ve sermaye mallarını) ithalat yolu ile temin etmek durumunda kalmaktadır. Ancak ihracat tarafına gelince gelişmekte olan ülkeler uluslararası ticaretteki yarıştan istediği

payı alamamaktadır. İthalat ve ihracat rakamlarına bu anlamda bakıldığında büyümeyi, dış açık yoluyla da cari açığı büyüteceği görülmektedir. Türkiye ekonomisinde büyüme daha çok ara ve sermaye mallarının ithal edilmesi üzerinde gerçekleşmektedir (Şit ve Alancioğlu, 2016:4). Grafik 1 ve grafik 2 incelendiğinde ithalatın yüksek olduğu 2013 yılında en yüksek büyüme oranına ulaşıldığı göze çarpmaktadır. Türkiye ekonomisinde 2020 yılında toplam ithalat içerisinde sermaye mallarının payı %15, ara malların payı %74 olarak gerçekleşmiştir. İthalat kalemleri içerisinde sermaye ve ara malının yüksek olması ihracat faaliyetlerini güçlendirmektedir.

Grafik 2: Türkiye’de Cari açık ve Büyüme (Milyon \$)

Kaynak: sbb.gov.tr

Sürdürülebilir bir cari açığın sorun teşkil etmeyeceğine, cari açığın bu durumda kontrol altında olduğuna dair yorumlar bulunmaktadır. Bu konuda değerlendirme ölçütü oranlardan biri cari açık/GSYİH oranıdır. Cari açığın bir krize sebep olabileceği bu oranın %5 'i geçmesine göre değerlendirilmektedir, oranın artması dış kaynak gerekliliğini de artırmaktadır (Turan ve Barak,2016:70).

Cari açığın iyi yada kötü olduğu sonucunu ona yol açan faktörler belirlemektedir ve bu faktörlerin anlaşılması ve değerlendirilmesi önemlidir. Bu faktörler; rekabet edebilirlik sorunları, yatırım tasarruf dengesi, maliye politikası ve tüketim harcamaları, geçici şoklar ve demografik değişikliklerdir (IMF, 2017:49).

- Rekabet Edebilirlik Sorunları: Cari açık, ithalatın ihracattan fazla olduğu durumlarda rekabet edebilirlik sorunlarının bir göstergesi olabilir. Bu durum, bir ülkenin dış ticarete rekabet gücünün zayıf olduğunu veya iç talebin daha çok yabancı ürünlere yönlendiğini gösterebilir.
- Yatırım ve Tasarruf Dengesi: Cari açık, yatırımın tasarruftan fazla olduğunu gösterdiği durumlarda, üretken ve büyüme potansiyeli yüksek bir ekonomiye işaret edebilir. Bu durum, ekonominin büyüme potansiyelini desteklemek için dış kaynaklara ihtiyaç duyduğunu gösterebilir.
- Maliye Politikası ve Tüketim Harcamaları: Cari açığın yüksek olması, pervasız maliye politikası veya aşırı tüketim gibi faktörlere bağlı olabilir. Bu durum, ekonomideki yüksek tüketim ve düşük tasarruf seviyelerini yansıtabilir.
- Geçici Şoklar veya Demografik Değişiklikler: Cari açık, geçici bir şok veya değişen demografik yapı gibi faktörlerden kaynaklanabilir. Örneğin, doğal afetler, ekonomik krizler veya demografik geçişler, ticaret dengesinde geçici değişikliklere neden olabilmektedir.

3. CARİ AÇIK VE TARIM

Tarım hayatın devamı için hayati önemi olan gıda ürünlerinin teminini sağlarken sanayi sektörüne girdi temin etmesi nedeniyle de ekonomilerdeki önemini korumaktadır. Türkiye ekilebilir tarımsal alan bakımından Avrupa’da birinci sıradadır. Dünya Bankası 2018 verilerine göre ekilebilir arazi bakımından 19.723,000 hektar alan ile dünyada 16. sırada, 378.020 km² tarım arazisi ile 33. sırada yer almaktadır. 2021 verileri ile Türkiye’de tarım 46.036,52 \$ ile GSYH içerisinde %5,6’lık paya sahiptir (data.worldbank.org).

Türkiye’de tarımın GSYİH’deki payı 1980’li yıllarda yaklaşık olarak %25 seviyelerindeyken 2000’li yıllarda bu oranın düşmesi ve GSYİH içerisinde sanayi ve hizmet sektörünün payının artması ekonomideki değişimi göstermektedir (Erkılıç,2006: 5). Özellikle serbest piyasa düşüncesini savunan 24 Ocak Kararları ile ticarete yurt dışına açılma hedeflenirken tarım sektöründeki devletin fonksiyonu uluslararası kuruluşların etkisiyle azaltılmıştır ve bu durumda tarım piyasa şartlarına terkedilmiştir. Desteklenen tarım ürünü adeti yıllar itibariyle azalmıştır. 1980’li yıllarda destekleme sayısı 24 parça iken 1994 yılında (5 Nisan 1994 kararları) 3 ürünün desteklenmesi uygun görülmüştür (Öztürk, vd, 2008: 17-21) .

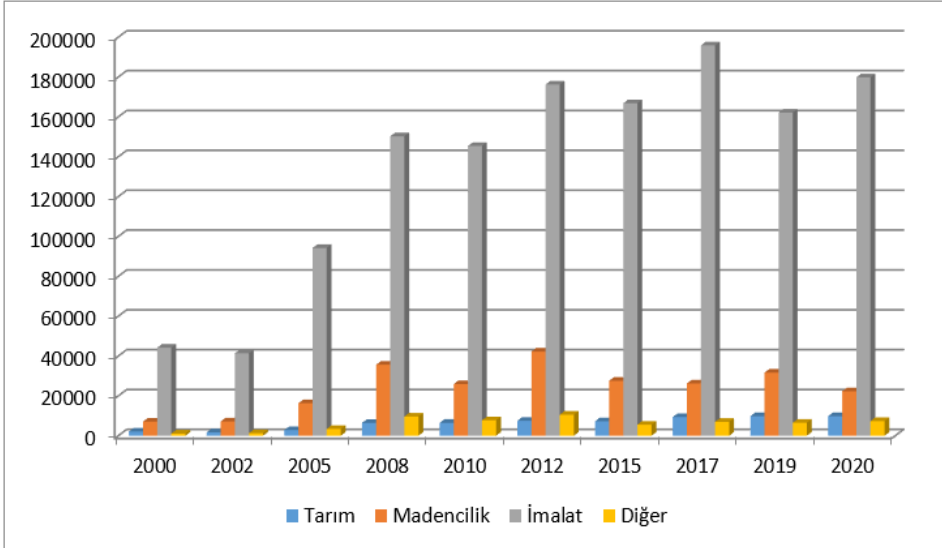
Ülkelerin ithalat ve ihracat kalemleri arasındaki farkın eksi olması durumu cari açığa sebep olduğundan, tarımsal ürünler de bir ithalat ve ihracat kalemi olduğundan bu sektörün desteklenmesiyle bu sektöre ait ihracat miktarı artırılırsa

cari açık açısından yararlı bir sonuç doğuracaktır. İthalatın sektörel dağılımı incelendiğinde büyük payın imalat sektörüne ait olduğu görülmektedir. Sanayinin üretim yapabilmesi ithal girdiye bağlı olduğundan ithalatın büyük kısmını ara ve sermaye malı ithalatı oluşturmaktadır.

Tarım sektörünün ise ithalat (tarıma dayalı sanayi ürünleri dahil edilmediğinde) içindeki payı 1980 yılında % 1.01, 1990 yılında % 5.1, 2000’li yılların başında % 3,9 civarındayken 2020 yılında %4,6 civarındadır.

2000 ile 2020 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde tarım ithalatı % 350 den fazla (tarıma dayalı sanayi ürünleri hesaplamaya dahil edilmemiştir) artış göstermiştir.

Grafik 3: İthalatın Sektörel Dağılımı (milyon \$)

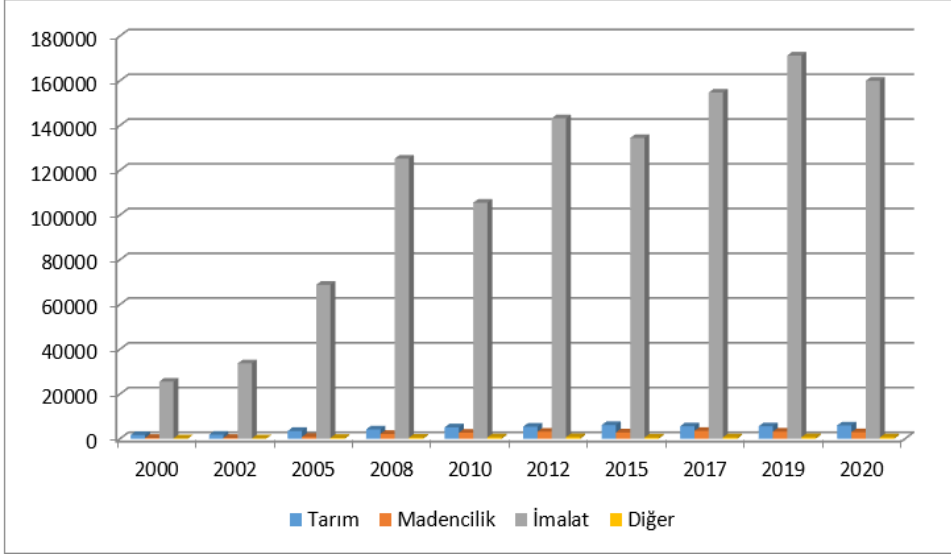
Kaynak:sbb.gov.tr

İhracatın sektörel dağılımına bakıldığında yine birinci sırada imalat sektörü görülmektedir. İthal girdi ile üretilen ürünler oluşturduğu daha yüksek katma değerle satılarak ihracatta en fazla paya sahip sektör konumundadır. Tabiki imalat sektörüne girdi sağlaması açısından da tarım sektörü önemini korumaktadır.

Toplam ihracat içerisinde tarım ürünlerinin ihracatı ise 1980 yılında % 56.9, 1990 yılında 15.9, 2000 yılında % 6,6’lık paya sahipken 2020 yılında % 4’e düşmüştür (tarıma dayalı sanayi ürünleri hesaplama dışı bırakıldığında). 2022 mayıs ayı verilerine göre ise tarımın ihracattaki payı %2,9 seviyesinde oluşmuştur.

2000 ile 2020 yılları arasındaki 20 yıllık dönemde tarım ürünleri ihracatında % 282 (Tarıma dayalı sanayi hesaplamalara dahil edilmemiştir) artış meydana gelmiştir. Tarım ürünlerinin ihracatındaki artış aynı dönemlerdeki ithalat artış oranı ile karşılaştırıldığında oldukça gerisinde kaldığı görülmektedir.

Grafik 4: İhracatın Sektörel Dağılımı (milyon \$)

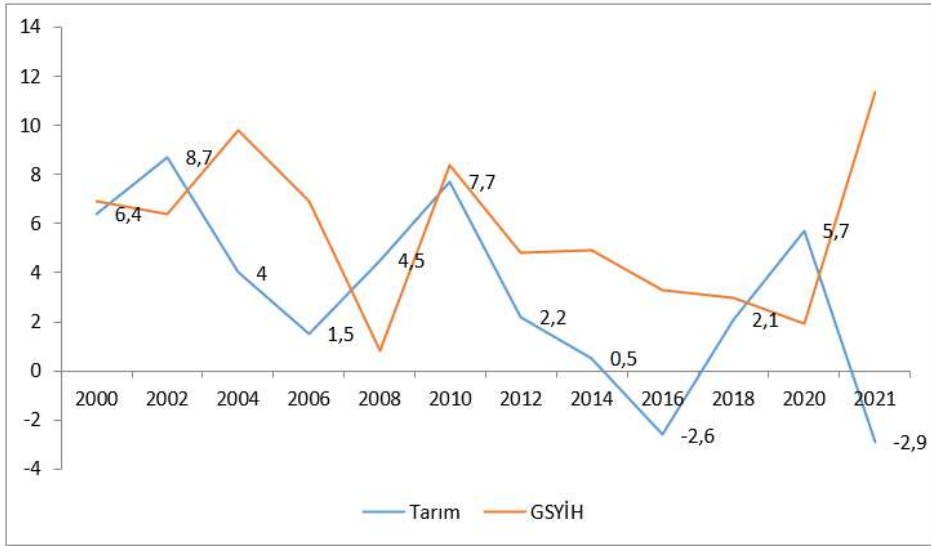
Kaynak: sbb.gov.tr

Tarım, gıda güvenliği, kırsal kalkınma ve bir ülkenin genel ekonomik refahının sağlanmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Hava koşullarına bağlı üretim ve fiyat dalgalanmaları gibi kendine has özellikleri ve kırılganlıkları nedeniyle tarım genellikle destekleyici politikalarla korunmaktadır. Küresel liberalleşme eğilimine rağmen tarım sektörünü desteklemeye yönelik politikalar etkinliğini korumaya devam etmektedir. Birçok gelişmiş ülkede tarım önemli ölçüde desteklenmeye ve tercih edilen bir sektör olmaya devam etmektedir. Türkiye'de uygulananlar da dahil olmak üzere tarım politikalarının birden fazla amacı vardır. Bu hedefler genellikle tarımsal üreticilerin gelir ve refahını artırmak, fiyat istikrarını sağlamak, tüketicilere uygun fiyatlı gıda arzı sağlamak, gıda üretiminde kendi kendine yeterliliği teşvik etmek, kırsal kalkınmayı teşvik etmek ve ithalata bağımlılığı azaltmaktır (Semerci, 2019: 181).

Stratejik bir konumu olan tarım sektörü, gelişme düzeyine bağlı olmadan ülkelerin destekleyici politikalar uyguladığı sektörlerden biridir. Uluslararası kuruluşlardan borçlanılması karşılığında yurt içindeki politikalar bu kuruluşların yönlendirmesi ile şekillenmektedir. Özellikle IMF ve Dünya Bankası mali

desteğin karşılığında tarım sektöründeki özelleştirmelerin artırılmasına, tarım organizasyonlarının fonksiyonlarının azaltılmasına ve dış ticaret konusundaki düzenlemeler hakkında yönlendirmiştir. Uluslararası kuruluşların yönlendirmesiyle oluşan politikalar üretimi, ithalat ve ihracatı doğrudan negatif bir etki ile sonuçlanmıştır (Özkul, 2021:1330-1332). Özellikle 2000’ den sonraki yıllarda Dünya Bankası tarım sektöründeki özelleştirmenin artmasında ve devletin fonksiyonunun azalmasında etkili olmuştur. Kamunun müdahalesinin azaltılması politikaları sonucunda ithalattaki tarife ve tarife dışı araçların kaldırılmasıyla ürünlerin fiyatlarında artış üreticinin gelirinde azalış etkisini oluşturmuştur. Dünya Bankası’nın verdiği krediler ağırlıklı olarak tarıma aittir. Dünya Bankasıyla ilk kredi anlaşması 1950’ de yapılmıştır. Bu tarihten itibaren yapılan anlaşmalar içerisinde tarıma yönelik olan kredilerin miktarı giderek azalmış 2000’lerin ilk yıllarında yapılan 7 anlaşmanın sadece 1’i tarım sektörü için gerçekleşmiştir (Güler, 2002:1).

Grafik 5: Tarım ve GSYİH (Yıllık % Büyüme)

Kaynak: data.worldbank.org

Tarım sektöründeki büyümenin seyri Grafik 5’te de görüldüğü gibi dalgalıdır. Bu dalgalanma tarıma özgü, iklim koşulları, haşere ve salgın hastalıklar, piyasa fiyatları ve talep, teknoloji ve inovasyon, hükümet politikaları ve destekleri gibi faktörlerden kaynaklı olabilmektedir. 2000 – 2010 yılları arasında tarımdaki büyüme % 31,3, 2010 – 2020 arasında ise %32 seviyesindedir. 2021 yılında

tarımda negatif büyüme söz konusudur. Bazı dönemlerde GSYİH ve tarım sektörü büyüme oranındaki artış ve azalışların birbirine eşlik ettiği görülmektedir

Tablo 1’ deki değerlere bakıldığında tarımsal ürünlerin ihracat içerisindeki payının azalması, ithalat içindeki payının artması tarımın GSYİH içerisindeki payının da azalmasına eşlik etmektedir.

Tablo: 1 Toplam İhracat, İthalat ve GSYİH İçerisinde Tarımın Payı

Yıllar	Toplam ihracat (milyar \$)	Tarımsal Ürün İhracatı (milyar \$)	Toplam İhracatta tarım ürünleri ihracatı %	Toplam ithalat (milyar \$)	Tarımsal Ürün İthalatı Milyar \$)	Toplam İthalatta tarım ürünlerinin %	GSYİH içerisinde Tarımın %
2022*	154 437	16 337	10,6	225 486	15 320	6,7	-
2021	213 598	23 120	10,8	260 682	17 911	6,9	5,6
2020	160 657	19 036	11,8	209 534	14 665	7	6,7
2019	171 465	18 104	10,6	202 704	14 116	7	6,4
2018	167 921	17 825	10,6	223 047	14 120	6,3	5,8
2017	156 993	17 013	10,8	233 800	14 090	6	6
2016	142 530	16 370	11,4	198 618	12 111	6	6,1
2015	143 839	16 879	11,7	207 234	12 545	6,1	6,9
2010	113 883	12 089	10,6	185 544	10 012	5,4	9
2005	73 476	7 862	10,7	116 774	5 033	4,3	9,2
2000	27 775	3 642	13,1	54 503	3 323	6	10

Kaynak: TÜİK Uluslararası standart sanayi sınıflamasına göre (ISIC, Rev.3) öts ihracat - ithalat verilerinden hesaplanmıştır

<https://data.worldbank.org>

• 2022 yılı için ilk 7 aylık veriler ile

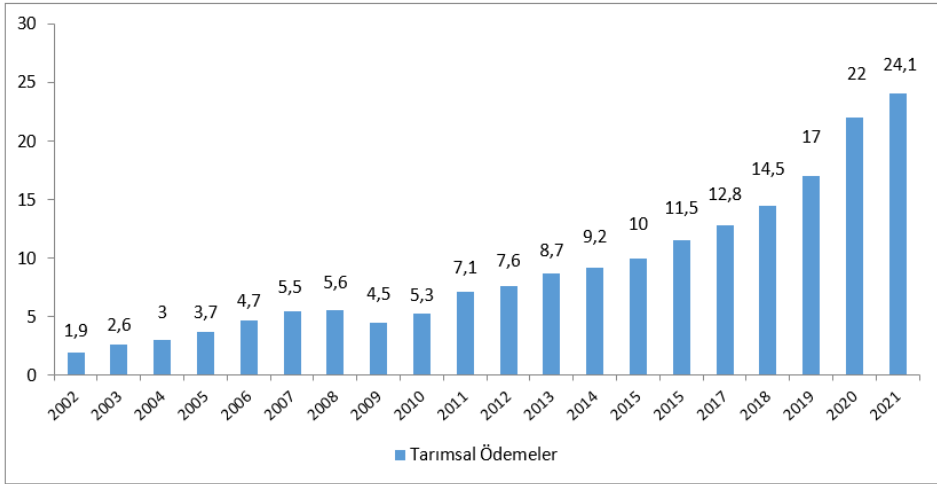
2020 yılında 7.301 milyon \$ tahıl, 2.731 milyon \$ yaş meyve ve 1.684 milyon \$ meyve-sebze mamulleri ile tarım sektörü Türkiye ihracatında ilk sıralarda yer almıştır. Dünya ticaretinde Türkiye’nin payı 2019 yılında % 0,9 iken ilk defa 2020 yılında bu oran % 1’i geçmiştir. 2021 yılında 22 trilyon \$ olarak gerçekleşen küresel mal ticaret hacminin % 9,5’ini (2.081 milyar \$) tarım ürünleri ihracatı, % 8,7’sini (1.914 milyar \$) tarım ürünleri ithalatı oluşturmuştur (trademap.org). Küresel mal ticareti içinde tarım ürünleri ticareti 2021 yılında % 16 büyüme gerçekleştirmiştir. Küresel üretimde toplam tarım ürünlerinin % 5’lik kısmı Türkiye tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu oran sektörün desteklenmesinin gerekliliğini göstermesi açısından önemlidir (tim.org.tr).

Türkiye’de tarıma özel ilk kanun olma özelliği taşıyan, 2006 yılında çıkarılan 5488 sayılı Tarım Kanunu’nda tarımsal destek araçları, doğrudan gelir desteği, fark ödeme destekleri, telafi edici ödemeler, hayvancılık destekleri, tarım

sigortası ödemeleri, kırsal kalkınma destekleri, Çevre Amaçlı Tarım Arazilerini Koruma Programları Destekleri (ÇATAK) ve diğer destek ödemeleri (araştırma, geliştirme ve tarımsal genişleme, pazarlama avantajları, özel depo desteği, kalite, pazar düzenleme, organik üretim desteği, imha, ürün işleme, bazı girdi desteği ve tarım havzaları ve benzeri konular) olarak belirtilmiştir(mevzuat.gov.tr). Tarımsal sübvansiyonların cari açık üzerindeki net etkisi, sübvansiyonların büyüklüğü, ticaret ortamı ve ülkenin genel ekonomik yapısı gibi bazı koşullara bağlıdır. Sektöre yapılan destekler, tarımsal ürünlerin rekabet gücünü dolayısıyla bir ülkenin ticaret dengesini etkileyebilir. Sübvansiyonlar üretimin artmasına ve yurtiçi fiyatların düşmesine yol açabilir, bu da ihracatın artmasına neden olabilir. İhracattaki artış ithalattaki artıştan fazla olursa, ticaret açığını azaltarak cari işlemler hesabı üzerinde olumlu bir etki meydana getirebilir.

2021 yılında tarımsal destek tutarı olarak 24,1 milyar TL, sektördeki yatırımlar için 12,1 milyar TL ve tarım kredi sübvansiyonu, müdahale alımları, tarımsal KİT'lerin finansmanı, ihracat desteklerine 8,3 milyar TL olmak üzere tarım sektörüne toplam 44,5 milyar TL kaynak ayrılmıştır. Tarıma ayrılan kaynak 2022 yılı için toplamda 57,6 milyar TL tutarındadır (sbb.gov.tr).

Grafik 6: Tarıma Yapılan Destek Ödemeleri (milyar TL)

Kaynak: <https://www.sbb.gov.tr/>

Grafik 6 ve Tablo-1 deki veriler karşılaştırıldığında tarıma ayrılan kaynak miktarı yıllar itibarı ile artış göstermektedir. Aynı yıl aralığında tarım ürünlerinin ihracat tutarı ithalat tutarına göre artmakta fakat toplam içerisindeki orana bakıldığında tarım ürünleri ihracatının toplam ihracat içindeki payı azalırken ithalat içerisindeki payı artış göstermektedir. Tarımsal ürünlerin ihracatı

ithalatından daha büyüktür ve TÜİK istatistiki verileri değerlendirildiğinde tarımsal dış ticaret rakamları dış açığı küçük de olsa pozitif yönde etkilemektedir. Dış açık üzerine olumlu etkide bulunduğundan cari açık sorununa karşı pozitif yönde katkı sağladığı düşünülmektedir.

Tablo 2: Tarımsal Destekleme Bütçesindeki Dağılım (milyon TL)

	Alan Bazlı Destekler	Telaflı Edici Ödemeler	Kırsal Kalkınma Amaçlı Destekler	Hayvancılık Destekleri	Fark Ödeme Destekleri	Diğer Tarımsal Destekler
2002	2161	0	0	75	0	39
2004	2480	0	0	209	334	61
2006	2653	67	0	661	1292	74
2008	2040	80	109	1095	1848	637
2010	1975	81	304	1158	2056	373
2012	2280	99	196	2216	2379	503
2014	2574	125	613	2665	2685	446
2016	3118	186	1169	3031	3174	811
2018	3852	201	1397	3832	3623	1588
2020	5021	301	814	7857	5372	2579
2021	7300	361	1749	7366	5070	2525

Kaynak: sbb.gov.tr/ yıllık programlar

Hayvancılık desteklerinde yıllar itibari ile artışlar yaşanırken alan bazlı desteklerde belirli dönemlerde azalış yaşanmış, artış dönemleri de daha düşük seviyede gerçekleşmiştir. Hayvancılık desteklerindeki % 10000, alan bazlı desteklerde %237 artış gerçekleşmiştir. Tarım sigortaları destekleme hizmetleri, afetten zarar gören çiftçi yardım ödemeleri gibi kalemler diğer destekler içerisinde sayılmaktadır.

SONUÇ

Tarım sektörü ülke ekonomisinde stratejik bir konumdadır. İnsanlar ve diğer canlılar açısından hayati manada olan besin ihtiyaçlarını karşılamasının yanında, istihdam oluşturmaları ve sanayiye girdi temin etmesi bakımından da desteklenmesi gereken bir sektördür. Dünyanın artan nüfusuna karşılık azalan tarım arazileri, değişen iklim şartları sorununun yanında özellikle 2020 yılında başlayan pandemi ve arkasından gelen kısıtlar ve sonrasında gelişen ekonomik krizlerde ve Ukrayna – Rusya savaşı göz önüne alındığında tarım konusunda kendi kendine yeterliliğin gerekliliği ve ayrıca bu sebeplerle tarımda ihracatçı konumda olmanın avantajları farkedilmiştir.

Uluslararası kuruluşların etkileri ile şekillenen tarım politikaları ile tarım, diğer sektörlerle göre ötelenmiş ve ekonomi içerisindeki ağırlığı azalmıştır. Neoliberal politikalardan önce Türkiye tarım konusunda kendi kendine yeterli konumdayken uygulanan politikalar ile ithalat içindeki payı giderek artmaktadır.

Tarım ürünleri uluslararası ticarete konu olan kalemler arasındadır ve ticaretin yaklaşık % 10'unu oluşturmaktadır. Tarım, ikinci plana atılan sektör konumundan çıkarılmalıdır. Bununla birlikte verimlilik ve rekabet konusunda artış ile üreticinin refah seviyesi ve çıktı fiyatlarını da artıracak politikalara yönelinmelidir. Tarımda verimlilik kullanılan teknolojinin artmasıyla doğru orantılı olduğundan bu yöndeki yatırımlar teşvik edilmelidir.

KAYNAKLAR

- SEMERCİ, A., Türkiye’de Tarımsal Destekleme Uygulamalarının Değerlendirilmesi, ÇOMÜ Zir. Fak. Dergisi, 2019: 7 (1): 181–186
- ÖZGÜVEN, A. İktisat Bilimine Giriş, 1997, Filiz Kitabevi
- AYDIN, M.K., Beşballı S. G, Türkiye’nin Cari Açık Sorunu Üzerine Bir Değerlendirme, 2018
- UYGUR, Ercan (2012), “Türkiye’de Cari Açık Tartışması’, Türkiye Ekonomi Kurumu, Tartışma Metni (2012 / 25) <http://www.tek.org.tr/files/disc/dt149.pdf> erişim tarihi 26:03:2022
- ÇELİK, K. ,Makro İktisada Giriş, Murathan Yayınevi, 2011, Trabzon
- KARATAY, P., Cari Açıklar ve Sürdürülebilirliği, Mevzuat Dergisi, sayı 124, 2008 <https://www.mevzuatdergisi.com/2008/04a/01.htm> erişim tarihi: 29.03.2022
- ERKİLİÇ, S., Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası İstatistik Genel Müdürlüğü, 2006
- MİRAN, B., Tarımsal yapı ve Üretim, 2005, https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/yayinlar/turkiyede_tarim.pdf , erişim: 01.04.2022
- BALYEMEZ, B., İhracat Teşviklerinin Makro Piyasalara Teorik Etkileri, PARADOKS, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, (e-dergi), <http://www.paradoks.org>, ISSN 1305-7979, Yıl:4 Sayı:1, 2008
- ŞİT, M., Alancioğlu, E., Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Var Analizi, ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi (ASSAM - UHAD) ASSAM International Refereed Journal, 2016, Sayı 5, s.7
- TURAN, Z., Barak D., Türkiye’de Cari işlemler Açığının Sürdürülebilirliği, İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, Cilt 4, Sayı 2, 2016, ss.70-80, ISSN:2147-804X
- ÖZKUL, M.F. “Türkiye’de Tarımsal Ürünler Dış Ticaretindeki Yapısal Dönüşümde Neo Liberal Tarımsal Politikaların Rolü”, Alanya Akademik Bakış Dergisi, Yıl: 2021, C:5, S:3, ss.1329-1352
- ÖZTÜRK, Ş., NAS, F., İÇÖZ, E. “24 Ocak Kararları, Neo-Liberal Politikalar ve Türkiye Tarımı”. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2008, 1:15-32
- GÜLER, B., TÜRKİYE ZİRAAT MÜHENDİSLERİ ODASI, “Dünya Bankası ve Tarım Sektörü Kredileri”, http://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/844c5f00372df2c_ek.pdf?tipi=14&sube= , erişim:25.09.2022
- <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> , erişim tarihi: 25.09.2022
- <https://biruni.tuik.gov.tr/disticaretapp/disticaret.zul?param1=2&param2=0&sitcrev=0&isicrev=3&sayac=5804> erişim:03.10.2022

İhracat 2021 Raporu, Türkiye İhracatçılar Mesclisi,
https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM_Ihracat_2021_Rapor_u.pdf, erişim:10.09.2022

İhracat 2022 Raporu, Türkiye İhracatçılar Meclisi,
https://tim.org.tr/files/downloads/Strateji_Raporlari/TIM%20I%CC%87hracat%20Raporu%202022.pdf, Erişim: 5.10.2022

<https://data.worldbank.org/indicator/NV.AGR.TOTL.CD?view=chart> erişim
tarihi:01.07.2022

Türkiye’de Cari İşlemler Açığı, Onuncu Kalkınma Planı, Ankara, 2014
https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/10/10_TurkiyedeCariIslemlerAcigi.pdf erişim
 tarihi:25.06.2022

https://www.trademap.org/Country_SelProduct.aspx?nvpm=1%7c0%7c0%7c0%7c0%7cTOTAL%7c0%7c0%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c2%7c1%7c1%7c1,
erişim 08.10.2022

International Monetary Fund, Current Account Deficits: Is There a Problem?, Volume
2017: Issue 005, <https://doi.org/10.5089/9781484320921.022>

Ödemeler	Dengesi	İstatistikleri,
https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/0ab87526-c290-4bdd-94d4-b8e99e70eba9/BOPMetaveri.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID , erişim: 21.06.2023		

Ödemeler Dengesini Okumak, [https://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html#:~:text=%C3%96demeler%20dengesi%205%20dengeden%20olu%C5%9Fur,sistemi%20gere%C4%9Fi\)%20s%C4%B1f%C4%B1ra%20e%C5%9Fit%20olmal%C4%B1d%C4%B1r.](https://www.mahfiegilmez.com/2014/01/odemeler-dengesini-okumak.html#:~:text=%C3%96demeler%20dengesi%205%20dengeden%20olu%C5%9Fur,sistemi%20gere%C4%9Fi)%20s%C4%B1f%C4%B1ra%20e%C5%9Fit%20olmal%C4%B1d%C4%B1r.) , erişim: 21.06.2023

Yıllık Programlar, <https://www.sbb.gov.tr/yillik-programlar/>, erişim:21.06.2023

5488 sayılı Tarım Kanunu, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5488.pdf>,
erişim: 21.06.2023

21. Bölüm

Liderliğin Negatif Yönü: Karanlık Liderlik

Funda ER ÜLKER¹

¹ Öğr. Gör. Dr.; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Hayrabolu Meslek Yüksekokulu Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı Programı ferulker@nku.edu.tr ORCID No: 0000-0001-9625-650X

ÖZ

Liderlik ve liderlik sürecine ilişkin yapılan çalışmalar çok yeni olmamakla birlikte, yapılan çalışmalarda genellikle liderliğin olumlu yönlerine odaklanıldığı görülmektedir. Liderlik tanımlarında, başarılı bir örgütsel dönüşümü gerçekleştiren, yönetsel becerileri yüksek, erdemli, takipçilerine ilham veren ve onların motivasyonlarını arttıran kişilerden bahsedildiği görülmektedir. Buna karşın günümüz yönetim literatüründe, hem örgüte hem de çalışanlara zarar veren zor kullanma, etik olmayan ya da zorbaca davranışlar sergileme gibi bir takım negatif liderlik yaklaşımlarının da ortaya konulduğu düşüncesi kabul görmeye başlamıştır. Bu doğrultuda bu çalışmada liderliğin negatif yönü ele alınarak, karanlık liderlik tarzları ve sonuçlarından bahsedilmektedir.

Anahtar kelimeler: Lider, Karanlık Liderlik, Karanlık Liderlik Tarzları

GİRİŞ

İnsanlığın varoluşundan bu yana bazı kişiler, diğerlerini etkileyerek onları peşlerinden sürüklemeyi başarmışlardır. Ancak bu kişiler, bazen insanları başarıya ulaştırırken bazen de başarısızlığa sürüklemişlerdir. Bu nedenle tarih boyunca insanları idare eden ve onları belli amaçlara yönlendiren liderlerin, toplum üzerindeki etkileri inkar edilemez. Öte yandan liderlerin bu etkileme gücü örgütler için de geçerlidir. Bu bağlamda liderlik, uzun yıllardır hem akademik çalışmaların hem de iş dünyasının en önemli konularından birisi olmuştur (Güney, 2008: 370).

Liderlik, insanların ortak hedeflere ulaşmak amacıyla bir kişiyi, lider olarak kabul etmeleriyle ortaya çıkan ve her iki tarafında birbirini etkilediği bir süreçtir (Silva, 2016: 3). Başka bir tanımla liderlik, astların ruhsal, duygusal ve fiziksel enerjilerini uyumlu ve koordineli bir biçimde, örgütün misyon ve hedeflerine odaklamasını sağlamaktır. Liderliğe ilişkin bu tanımlar, süreç açısından ele alınarak yapılmıştır. Ancak literatürde, özellikler açısından da yapılan tanımlar bulunmaktadır. Bu doğrultuda ise liderlik, liderin astlarını başarılı bir şekilde etkileyebilecek karakteristik özelliklere sahip olması şeklinde ifade edilmektedir (Özkalp ve Kırel, 2010: 309). Liderliğin ne olduğu konusunda farklı tanımlamalar yapılmış olsa da, mevcut liderlik literatürünün neredeyse tamamında bulunabilecek tek ortak nokta, liderliğin önemli bir kavram olduğudur. Çünkü liderliğin etkisiz, eksik veya toksik olduğu durumlarda insanlar, örgütler, topluluklar ve hatta tüm toplumlar çoğu zaman en yıkıcı şekillerde bu durumdan etkilenmektedir (Gandolfi ve Stone, 2018: 262-263).

Dış çevrede meydana gelebilecek değişikliklerle başa çıkabilmenin yanında, örgütün misyon ve vizyonuna ulaşabilmesinin temelinde kaliteli liderlik yatmaktadır. Günümüzde birçok örgüt, etik dışı uygulamalar, yüksek personel devir hızı, düşük finansal performans gibi sorunlarla karşı karşıyadır. Ortaya çıkan bu sorunların nedeni ise, örgüt içerisinde etkili bir liderlik tarzının bulunmaması olarak sayılabilir. Oysa örgütlerin temel amacı, hedeflerine ulaşmaktır. Dolayısıyla örgütlerin, işgörenleri motive ve koordine edebilecek etkili liderlere ihtiyaçları bulunmaktadır (Al Khajeh, 2018: 2).

Genellikle liderler, örgütlerini başarıya ulaştıran, üstün meziyetlere sahip kişiler olarak görülmektedirler. Davranış biçimleri, yönetsel başarıları, söylemleri, erdemli olmaları gibi bir takım özellikleri nedeniyle de diğer kişilerden farklılaştıkları düşünülmektedir. Diğer taraftan her zaman bir lider rol model olarak alınan ve birlikte çalışılmak istenen bir kişi olmayabilir. Bazı liderlerde bulunan psikopotik, narsist ve zorlayıcı davranışlar, işgörenlerin örgüte olan tutumlarını olumsuz yönde etkilemektedir. İşgörenlerin mutsuz olmalarına, devamsızlık yapmalarına, bilgi ve becerilerini paylaşmamlarına,

inisiyatif kullanmamalarına ya da düşük örgütsel özdeşleşmeye neden olan bu durum, örgütün etkinliğini düşürürken verimsizleşmesine yol açmaktadır (Zengin, 2019: 312).

İyi liderliğin örgütlere olan olumlu katkıları nedeniyle, liderlik üzerine yapılan çalışmalarda genellikle iyi liderlerin sergiledikleri özelliklere, becerilere ve davranışlara odaklanıldığı, kötü liderliğin ise göz ardı edildiği görülmektedir. Kötü liderlik, yetersiz, sert, değişmeyen, duygusuz, yozlaşmış, dar görüşlü ve zararlı gibi başlıklarla ifade edilmektedir. Bu doğrultuda, kötü liderliğin birçok tarzının bulunduğu söylenebilir. Araştırmacılar, kötü liderliğin örgütlere olan maliyetini belirlemenin zor olduğunu kabul etmekle birlikte, onu görmezden gelmek yerine kabul ederek, üzerinde daha fazla çalışmalar yapılması gerekliliğinin önemini belirtmektedirler (Reed ve Olsen, 2010: 59).

Özetle, örgütlerin amaçlarını doğru bir biçimde saptamaları halinde etkili sonuçlar elde edecekleri bir gerçektir. Burada bir liderin rolü, bu hedefi bulmak ve bunu başarmak için başkalarına ilham verebilmektir. Dolayısıyla bir lider, örgütteki başlıca ve kilit figürdür (Saleh vd., 2018: 38). Nitekim yirminci yüzyılın son çeyreğinden itibaren işgörenleri olumsuz yönde etkileyen lider davranışlarını anlamaya dönük çalışmalar yapılmış ve liderliğin karanlık tarafını ortaya koyan çeşitli liderlik tarzları geliştirilmiştir (Başar, 2020: 71).

1. KARANLIK LİDERLİK

Literatürde liderlik üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, liderliğin genellikle olumlu yönler açısından ele alındığı; çalışmalarda liderliğin etkinliğine ve başarılı liderlikle ilgili kişilik, davranış, ilişkisel gibi değişkenlerin belirlenmesine odaklanıldığı görülmektedir (Torregiante, 2005: 2). Buna karşın başarısız liderlikle ilgili çalışmalara bakıldığında ise iki tür başarısızlık nedeni ortaya konulmaktadır. Birincisi, bir liderde olması gerektiği düşünülen yetenek, beceri ve özelliklerin yokluğundan kaynaklanan başarısızlıklardır. İkincisi ise, lider tarafından hatalı kullanılan kişisel ve davranışsal özellikler nedeniyle meydana gelen başarısızlıklardır. Birinci tür başarısızlık nedenleri üzerine, özellikler teorisinden bu yana çalışmalar yapılmakla birlikte, ikinci türün araştırılması liderlik çalışmalarında oldukça yeni bir konudur (Ballı ve Çakıcı, 2019: 159). Bu bağlamda liderliğin takipçilerini etkileyen olumlu özelliklerinin yanında işgörenler ve örgütler üzerinde yıkıcı etkileri olabilecek karanlık bir tarafının da bulunduğu; liderliğin ahlaksızca hareket eden, kusurlu ve zayıf karakterler tarafından işgal edilebileceği kabul edilen bir görüştür (Kurtulmuş, 2019: 14). Erdal Üngör (2021: 129) bu karanlık tarafın ilk defa Conger (1990) tarafından ortaya konulduğunu bildirmektedir. Günümüzde ise liderliğin neden ve nasıl her

zaman iyi yönde kullanılan bir güç olmayabileceğini vurgulayan çalışmalar artmaktadır (Harris ve Jones, 2018: 475). Başarılı olmaları için ihtiyaç duyduklarından daha fazla yetki verilen ve bu durumu yanlış algılayan liderler, kendilerini gerçekte olduklarından çok daha güçlü hissedebilirler. Bu duygu ise onların aldatici ve ikiyüzlü davranışlar sergilemesine, dolayısıyla karanlık tarafa yönelmelerine neden olabilir (Kurtulmuş, 2019: 15).

Karanlık liderlik, liderlerin sahip oldukları ve işgörenlerin morallerini olumsuz yönde etkileyen olumsuz kişilik özellikleri ve bu özelliklerin yarattığı olumsuz davranışlar olarak tanımlanmaktadır (Uslu, 2021: 904). Başka bir şekilde karanlık liderlik davranışı, sözlü olmayan saldırganlık eylemleri de dahil olmak üzere, liderin takipçilerini aşağılaması, korkutması, yıldırması olarak tanımlanır (Otto vd., 2018: 97). Daha açık bir ifadeyle karanlık liderlik, takipçilerin psikolojik ve/veya fizyolojik bakımdan zarara uğramalarına neden olan, samimiyetsiz, yıldırıcı, narsistik ve zorbaca davranışlar olarak ifade edilmektedir. Samimiyetsiz davranışlar; liderin kendi çıkarlarını ön plana aldığı, adaletsiz, etik olmayan ve işgörenlerin lidere olan güvenlerini zedeleyici davranışlarıdır. Yıldırıcı davranışlar; işgörenlerin iş yükünü artırmak, yapılan işi beğenmemek, sürekli hata bulmaya çalışmak, işgörelere az zaman tanıyıp zor işler vermek şeklinde gösterilen davranışlardır. Narsistik davranışlar; liderin kendine hayranlık duyması, işgörelere değer vermemesi ve onları görmezden gelmesi şeklindeki davranışlarıdır. Zorbaca davranışlar ise; işgöreleri doğrudan hedef alan, onları aşağılayan, onların kendilerine olan özgüvenlerini zedeleyen ve gururlarını kıran davranışlardır (Başar, 2020: 73). Literatürde karanlık lider davranışları;

1. İçsel dürtülere göre hareket etme,
2. Etik olmayan davranışlar,
3. Yöneltsel yetersizlik,
4. Karakter kusurları,
5. Kötü karar verme,
6. Güç kullanma,
7. Suç teşkil edici, ahlak dışı ve manipülatif davranışlar ve

8. Ne pahasına olursa olsun başarılı olma hırsını içermektedir. Bu davranışlar tek başına liderlik başarısızlığını oluşturmaz. Ancak liderin bu davranışların bir kombinasyonuna sahip olması ve bu davranışları kısıtlamadan sergilemesi sonucunda etkin olmayan ve başarısızlıkla sonuçlanan liderlik ortaya çıkmaktadır (Grondel, 2016: 12).

Liderliğin karanlık tarafı, başkalarının görüşlerini ve uzun vadeli refahını tamamen göz ardı ederek hedefler belirlemektedir. Karanlık liderler,

başarısızlıklarında ısrarcıdırlar. Mevcut stratejiye bağlılıklarından dolayı davranış biçimlerini değıştirmezler. Değıştirdikleri taktirde kendileri hakkındaki olumlu görüşlere zarar vereceklerine inanırlar (Kurtulmuş, 2019: 14). Diğer taraftan bir liderin kişiliğı ve kişiliğindeki işlevsiz özellikler davranışlarına yansımaktadır (Ballı ve Koca Ballı, 2021: 23). Bu nedenle liderliğın karanlık tarafını anlamanın yollarından biri, kişiliğın karanlık tarafını anlamaktır. Kibir, bencillik ve kendini kandırma karanlık liderliğın temel kişisel özelliklerini içermektedir (Kurtulmuş, 2019: 15). Bu özellikler içsel ve dışsal şartlardan etkilenebilmekte, lider stresli, belirsiz ve zor durumlarda bilinçsiz bir şekilde bu davranışları gösterebilmekte ve bu davranışlar işğörenlerin işle ilgili tutumları ve mutlulukları üzerinde ciddi etkilere neden olabilmektedir (Otto vd., 2018: 97). Ayrıca liderin bu karanlık davranışları, abartılı bir hal aldığıında, gerçeklikle bağıını yitirdiğinde ya da tamamen kişisel kazanç sağlamaya yönelik bir araca dönüştüğünde lidere ve örgüte de zarar verebilir. Liderin üç beceri alanı bu olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına katkı sağlar. Bunlar; liderin stratejik vizyonu, iletişim ve yönetim becerileri ile genel yönetim uygulamalarıdır (Conger, 1990: 44).

Rüzgar ve Bedel (2021: 694), McIntosh ve Rima (1997)'nın karanlık liderliğı, insanları başarıya götüren ya da başarıları üzerinde azaltıcı etkileri olan içsel dürtüler, motivasyonlar, baskılar ve işlevsel bozukluklar olarak tanımladığını ve Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisi kapsamında liderliğın karanlık tarafının ortaya çıkışını açıkladığını bildirmektedir. Bu bağlamda liderlerin ihtiyaç ve istekleri karşılandığında bir sonraki aşamaya geçebileceklerini, aksi takdirde kişiliklerinin karanlık yönlerini ortaya çıkaracakları vurgulanmaktadır. Tablo 1 bahsi geçen karanlık tarafın oluşum sürecini göstermektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere birey, istek ve ihtiyaçları karşılanmadığında travmatik deneyimler yaşar ve bu durumu başarısızlık olarak değerlendirerek varoluşsal bir şüphe duyar. Bu durum bireydeki karanlık tarafın yavaş yavaş ortaya çıkmasına neden olur (Rüzgar ve Bedel, 2021: 695).

Tablo 1: Karanlık Tarafın Ortaya Çıkış Süreci

Evre	Ana Tema	Açıklama
1	İhtiyaçlar	Temel ihtiyaçların ortaya çıkışı
2	Travmatik Deneyimler	Bazı ihtiyaçların tatmini tehdit altında Sonuç: Piramidin parçası kayıp
3	Varoluşun Sorgulanması	Bir ihtiyacın tatmin edilememesi nedeniyle başarısızlık hissetme
4	Karanlık Tarafın Gelişimi	İhtiyaçların, travmatik deneyimlerin ve duygusal alacağın birleşmesinin etkisiyle gelişen karanlık taraf

Kaynak: Rüzgar ve Bedel, 2021: 694

Araştırmalar, karanlık liderlik davranışı gösteren kişilerle çalışan işgörenlerin, daha düşük düzeyde örgütsel bağlılık ile iş ve yaşam tatminine sahip olduklarını, daha az örgütsel vatandaşlık davranışı sergilediklerini, örgütsel adalet algılarının zayıf olduğunu göstermektedir. Ayrıca araştırmalar, işgörenlerin işten ayrılma eğilimlerinin, iş-aile çatışmalarının, duygusal tükenmişlik düzeylerinin ve psikolojik problemlerinin arttığını, çaresizlik hissettiklerini, hayal kırıklığı yaşadıklarını ve işe yabancılaştıklarını ortaya koymaktadır (Tepper, 2000: 178; Weaver ve Yancey, 2010: 108; Lasakova ve Remisova, 2015: 320; Harris ve Jones, 2018: 476). Benzer sonuçlar Palanski vd. (2014: 135)'nin çalışmalarında da elde edilmiştir. Karanlık lider davranışlarına maruz kaldıklarını ifade eden işgörenlerin, işlerinden duydukları memnuniyet düşerken işten ayrılma niyetlerinin arttığı belirlenmiştir. Liu vd. (2012: 1205) yaptıkları çalışmalarında karanlık liderliğin işgörenlerin yaratıcılıkları üzerinde olumsuz etkileri olduğunu bulgulamışlardır. Wei ve Si (2013: 288)'nin araştırmaları ise karanlık lider davranışlarının, artan düzeyde sabotaj, üretimden sapma, hırsızlık ve işten ayrılma ile sonuçlandığını ortaya koymaktadır. Burton vd. (2012: 278)'nin çalışmaları liderin yaşadığı iş stresi ile işgörenlerin istismarcı denetim algıları arasında bağlantı olduğunu ortaya koymaktadır. Ballı ve Koca Ballı (2021: 22) karanlık liderliğin etik iklim algısı üzerindeki etkisini inceledikleri çalışmalarında, karanlık liderliğin genel olarak örgütsel etik iklimini olumsuz yönde etkilediğini belirlemişlerdir. Zengin (2019: 332)'in çalışması ise karanlık liderlik davranışının işgörenlerin iş tatminleri ve örgütsel seslilikleri üzerinde negatif yönde bir etkisi olduğunu göstermektedir. Ballı ve Çakıcı (2016: 177) çalışmalarında, karanlık liderliğin örgütsel bağlılık ile örgütsel sessizlik üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Araştırmanın sonuçları, karanlık liderliğin örgütsel bağlılığı negatif yönde; örgütsel sessizliği ise pozitif yönde ve anlamlı bir şekilde etkilediğini ortaya koymaktadır.

Özetle yukarıda söz edilen çalışmaların da ışığında; liderin sergilemiş olduğu karanlık davranışların, örgüt içi moral ve motivasyonu, iletişim kalitesini, yaratıcılığı, iş performansını düşüreceği ve uzun vadede örgütün verimliliğine olumsuz yönde etki yapacağı açıktır. Diğer taraftan liderin davranışları her işgören tarafından aynı şekilde algılanmayabilir. Bu bakımdan karanlık lider davranışları sübjektif bir değerlendirmeyi ifade etmektedir (Tepper, 2000: 178). Bu algılamada, işgörenlerin kişilik ve demografik özellikleri, bulundukları ortam ve çevresel koşullar rol oynamaktadır (Kızıldaş, 2017: 31).

2. KARANLIK LİDERLİK TARZLARI

Daha önce değinildiği üzere, uzun yıllar liderlik araştırmaları dönüşümcü, güçlendirici, otantik, etik liderlik gibi “iyi” liderlik biçimlerine odaklanmıştır. Ancak liderliğin negatif tarafı olan karanlık yüzü ihmal edilmiştir. Mevcut kişilik ve liderlik literatürü, güç ve sosyal baskınlık yönelimine duyulan yüksek ihtiyaçlar nedeniyle liderlik pozisyonlarında narsistler, makyavelistler ve psikopatlar olmak üzere çeşitli üçlü kişiliklerin bulunabileceğini ileri sürmektedir. Karanlık liderler, bencil, fevri, istismarcı ve zehirleyici olabilirler (Furtner vd., 2017: 75). Bu doğrultuda literatürde karanlık liderlik tarzlarına ilişkin birçok kavramın kullanıldığını görmek mümkündür. Bunlar; zehirleyici liderlik, narsist liderlik, yıkıcı liderlik, kötü liderlik, makyavelist liderlik, küçük tiranlık, istismarcı yönetim, zayıf liderlik, egoist liderlik, şeytani liderlik, etkisiz liderlik olarak sıralanabilir (Lasakova ve Remisova, 2015: 320; Uslu, 2021: 905). Sözü edilen liderlik tarzları, liderliğin karanlık tarafını ortaya koyan yönetici davranışlarını içermektedir (Başar vd., 2016: 66). Diğer taraftan araştırmacıların zamanla ilk ortaya konulan liderlik tarzının eksikliklerine odaklanması sonucu -aslında birçok açıdan ortak olan- çeşitli karanlık liderlik tarzlarının ortaya konulduğu da belirtilmelidir (Uslu, 2021: 916-917).

Weaver ve Yancey (2010: 105), McIntosh ve Rima (1997) tarafından beş tür karanlık liderlik tarzından söz edildiğini bildirmektedir. Bunlar: Narsist Liderlik, Zorlayıcı Liderlik, Paranoyak Liderlik, Bağımlı Liderlik ve Pasif-Agresif Liderliktir. Bahsi geçen bu beş tür liderlik tarzı aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Narsist Liderlik: Narsisizm ilk olarak 1898 yılında İngiliz deneme yazarı ve doktor Havelock Ellis tarafından zihinsel bir bozukluk olarak ifade edilmiştir (Humphreys vd., 2016: 148). Narsistik kişilik bozukluğu, büyüklenme, beğeni ihtiyacı ve empati eksikliği örüntüsü olarak tanımlanmaktadır (Weaver ve Yancey, 2010: 105). Daha açık bir tanımlamayla narsistik kişilik bozukluğu olan kişiler, kendilerini başkalarının yerine koymayan, başkalarının fikir ve

isteklerine yeterli ilgiyi göstermeyen, sürekli öne çıkmak ve gözde olmak isteyen, başkalarının haklarına karşı saygısızca hareket eden kişilerdir. Onlara göre her şey onların amaçlarına hizmet etmelidir. Özetle narsizm, bireyin kendi bedensel ve ruhsal benliğine karşı duyduğu yüksek bağlılığı ve beğenisi ve etrafındaki kişilerin de kendisi hakkında aynı şekilde düşünmesini istemektedir (Biçer, 2020: 290). Narsizm çelişkili bir kişilik özelliğidir. Abartılı bir kendini beğenmişlik, otorite arayışı, rekabetçilik ve büyüklenme üzerine kurulu düşünce kalıplarını içermesi narsizmin karanlık tarafını oluşturmaktadır. Diğer taraftan özgüven ve başkalarına ilham verme yeteneği ise aydınlık tarafını meydana getirmektedir. Literatürde, narsist liderlerin, takipçilerine saygı uyandıran bir vizyon sundukları ve özellikle çok sayıda takipçiyi etkileme yeteneğine sahip oldukları için “iyi lider imajını” oluşturdıklarına ilişkin görüşler mevcuttur (Gruda vd., 2021: 1). Öte yandan narsist liderler, sıklıkla kibirleri, eleştiri aldıklarında göstermiş oldukları saldırgan tutumları ve zorbaca davranışları nedeniyle uzun dönemde takipçileri tarafından reddedilirler. Bu nedenle kısa vadede narsist liderlerin takipçilerine ve örgüte olası avantajları olsa da, kendilerine aşırı güvenmeleri, başarısızlıklarını ve hatalarını kabul etmemeleri, hatalarından ders çıkarmamaları ya da verilen tavsiyeleri dikkate almamaları nedeniyle verimliliğe ve liderliğe zararlı etkileri olacağını söylemek mümkündür (Harms vd., 2011: 496; Biçer, 2021: 282). Bu doğrultuda örgütlerde yapıcı narsist liderler veya yıkıcı narsist liderler bulunabilir. Yapıcı narsist liderlik, üretkenlik ve yenilikle ilişkilendirilirken; yıkıcı narsist liderlik, işgörenlerde yoksunluk, güvensizlik ve yetersizlik duygularının gelişmesine dolayısıyla da bireysel ve örgütsel verimliliğin düşmesine neden olmaktadır (Godkin ve Allcorn, 2011: 559).

Zorlayıcı Liderlik: Zorlayıcı liderlik, mutlak düzeni koruma ihtiyacını ifade etmektedir ve liderin kendi zorlayıcı kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Zorlayıcı liderler için yaşamın tüm alanlarında olduğu gibi örgütsel alanda kontrol altında tutulması gereken bir alandır. Bu nedenle bu tarz liderler, aşırı mükemmeliyetçi, yetki devrinden kaçınan ve astlarını sürekli kontrol altında tutan kişilerdir. Bu durum zamanla, mükemmelliğe ulaşmak adına sürekli baskı altında kalan işgörenlerin isyan etmelerine yol açabilir. Bu tarz liderler, devamlı üstlerinin onayını bekleyen, performanslarından ve konumlarından emin olmadıklarında endişeye kapılan bir kişilik yapısına sahiptirler. Genellikle işkolik olurlar, arkadaşlıklar ve boş zaman etkinliklerini göz ardı ederler. Kendilerini ve başkalarını aşırı düzeyde eleştirme eğilimindedirler. Genellikle işlerin kendi yöntemleriyle yapılması konusunda da ısrarcıdırlar (Weaver ve Yancey, 2010: 106). Diğer taraftan sosyal kurallara çok duyarlıdırlar ve bu kuralların ihlal

edilmesine müsamaha göstermezler (Ballı ve Koca Ballı, 2021: 24). Literatürde otoriter liderlik olarak da ifade edilen bu tarz, doğal bir felakette veya işgörenlerin sorunları ile ilgili konularda etkili olabilirken; işgörenlerin motivasyonunu ve örgütsel esnekliği çoğunlukla olumsuz yönde etkilemektedir. Zorlayıcı liderler ile çalışan işgörenler inisiyatif kullanamamakta, sorumluluk alma duyguları yok olmakta ve düşük performans sergilemektedirler. Bu nedenle zorlayıcı liderliğin bazı olumlu etkileri olsa da genellikle karanlık liderlik tarzlarından biri olarak kabul edilmektedir (Uslu, 2021: 905-906).

Paranoyak Liderlik: Paranoyak kişilik bozukluğu, başkalarının davranışlarının kötü niyetli olarak yorumlandığı bir güvensizlik ve şüphe örüntüsü olarak tanımlanmaktadır (Weaver ve Yancey, 2010: 106). Paranoyak liderlerde görülebilecek olumsuz kişilik özellikleri, şüpheli, korkak, kinci ve kıskanç olmalarıdır (Charles, 2020: 13). Paranoyak liderler, yakın ilişkiler geliştirmekte, yönetmekte ve sürdürmekte zorlanırlar. Dolayısıyla çevrelerinden uzaktırlar. Bu tür liderler, etraflarındaki herkesin güvenilmez olduğunu ve çevrelerinden gelebilecek herhangi bir saldırıya karşı her zaman hazırlıklı olmaları gerektiğini düşünürler. Bu nedenle olayların altında yatan gizli nedenlere ve bunların “özel” anlamlarına önem verirler. Örgütün diğer üyelerinin davranışlarına farklı anlamlar yükler, hatta davranışlarının arkasında yalan, hile ve entrika olduğunu varsayar ve bu nedenle her şeyden ve herkesten korkarlar (Rüzgar ve Bedel, 2021: 696-697). Bu korkularından dolayı astlarının her hareketini izlerler ve sık sık yaptıkları personel toplantıları ile de onları kontrol altında tutmaya çalışırlar. Bu tür liderler kendilerine karşı eleştirel bir tutuma tahammül edemezler ve karşı tarafa kin besleyerek saldırıya geçerler. Paranoyak liderler örgüt içinde sadece korku ve endişe yaratmazlar. Aynı zamanda işgörenler zamanla fikirlerini kendilerine saklamayı tercih ederler. Bu durum da örgüt içinde yenilikçi fikirlerin paylaşılma olasılığını düşürür (Weaver ve Yancey, 2010: 106). Paranoyak liderler genellikle astlarına karşı düşmanca bir tavır takınır ve onları her bakımdan yetersiz görürler. Bu nedenle liderler ve astlar arasındaki ilişkinin temeli eziyete dayanmaktadır (Rüzgar ve Bedel, 2021: 696).

Bağımlı Liderlik: Bağımlı liderlerin en önemli özellikleri güven eksikliği, inisiyatif kullanma korkusu ve yüksek şefkat ihtiyacıdır. Kendi başlarına karar veremezler. Başkalarından bolca tavsiye ve destek almazlarsa günlük kararlarını bile vermekte zorlanırlar. Hata yapma korkuları nedeniyle sorumluluk almaktan kaçınırlar (Ballı ve Koca Ballı, 2021: 24). Yüzleşme korkusuyla harekete geçmeyen ve ne pahasına olursa olsun bundan kaçınan tepkisel liderlerdir.

Bağımlı liderliğin temelinde, duygularını veya problemlerini tam ve dürüst şekilde ifade etmekte zorlanan, bastırılmış ve hayal kırıklığına uğramış bir kişi bulunmaktadır (Grondel, 2016: 16). Örgütlerde bağımlı liderlerin varlığı, örgütün hızla sıkıntıya girmesine, sosyal kaytarma ve zayıf örgütsel vatandaşlık davranışlarının ortaya çıkmasına neden olur. Bağımlı liderlerin en büyük zayıflıkları, örgüt içi çatışmaları yönetememeleridir. Bu tür liderlerin çatışmalara verdikleri tepkiler, ortamdaki uzaklaşma, sorumluluk almama ve düşük iş performansı olarak sıralanabilir. Oysa çatışmaları yönetme yeteneği başarılı bir liderin en önemli özelliğidir (Weaver ve Yancey, 2010: 107). Bu tarz liderler, her şeyi aşırı derecede kişiselleştirme eğilimindedirler. Bu nedenle çevrelerinde olan her şeyi kendilerine yapılan bir hakaret ve aşağılama olarak algılama potansiyelleri yüksektir. Bu durum, astların kendilerini aşırı baskı altında hissetmelerine ve temkinli davranmalarına yol açmaktadır. Böylece iş ortamı son derece stresli bir hal alırken; lidere karşı saygı azalır, örgüt içinde güvensizlik, belirsizlik ve sorunlar artar, örgütün geleceğine ilişkin ilgisizlik meydana gelir (Ballı ve Çakıcı, 2019: 161).

Pasif-Agresif Liderlik: Pasif-agresif kişilik bozukluğu olan bireyler, aşağıdaki yedi davranış şekli ile karakterize edilmektedir. Bunlar:

1. Rutin sosyal ve mesleki görevleri yerine getirmeye pasif bir şekilde direnirler,
2. Başkaları tarafından yanlış anlaşıldıklarından ve takdir edilmediklerinden şikayet ederler,
3. Somurtkan ve tartışmaya açıktırlar,
4. Makul olmayan bir şekilde otoriteyi eleştirir ve küçümserler,
5. Görünüşte daha şanslı olanlara karşı kıskançlık ve kırgınlık hissederler,
6. Abartılı ve ısrarlı bir biçimde kişisel talihsizliklerini dile getirirler,
7. Düşmanca meydan okuma ve pişmanlık arasında gidip gelirler (Johnson ve Klee, 2007: 131). Pasif-agresif liderlerin değişiklik gösteren davranışları diğer kişilerle sağlıklı ilişkiler kurmalarını engellemektedir. Örgütsel başarısızlıklarda suç her zaman işgörenlere yüklemektedirler (Ballı & Çakıcı, 2019: 161). İşgörenler, pasif-agresif liderleri neyin tetikleyeceği konusunda emin olamadıklarından temkinli hareket ederler. Bu tip liderler genellikle taleplere direnirler ve ertelerler. Yüksek beklentilere yol açacağı endişesiyle de başarıdan korkarlar (Grondel, 2016: 16). Bu tip liderlerin düşüncesizce hareket etme, çabuk sinirlenme ve kavga etme eğilimleri yüksektir. Bu davranışlarından sonra pişmanlık yaşayabilirler. Bu nedenle bu tip liderlerin örgüt içindeki kararsızlıkları ve gelgitleri, örgütün işleyişini, örgüt kültürünü ve işgörenleri olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle pasif-agresif bir liderle, örgütte

olumlu yönde bir değişim başlatmak neredeyse mümkün değildir (Rüzgar ve Bedel, 2021: 698).

Yukarıda bahsi geçen karanlık liderlik tarzlarının yanında literatürde, farklı araştırmacılar tarafından ortaya konulan başka karanlık liderlik tarzları da bulunmaktadır. Aşağıda en fazla kabul gören ve dikkat çeken Makyavelist Liderlik, Zehirleyici (Toksik) Liderlik ve Yıkıcı Liderlik tarzlarından söz edilecektir.

2.1. Makyavelist Liderlik

Makyavelizm, literatürde “karanlık üçlü” olarak adlandırılan, Makyavelizm, Narsisizm ve Psikopoti kişilik özelliklerinden birisidir (Paulhus ve Williams, 2002: 556). Makyavelizm, 1532 yılında “Prens” adlı kitabı yazan, İtalyan Rönesans Diplomati ve siyaset kuramcısı Niccoló Machiavelli'nin adından gelmektedir. Machiavelli kitabında, krallara ve lordlara eylemlerini iyi planlamalarını ve gerekirse siyasi rakiplerin infazı gibi acımasız ve ahlak dışı eylemler yoluyla güçlerini korumaları tavsiyesini vermektedir (Muris vd., 2017: 184). “Amaca ulaşmak için kullanılan her yol mubahtır” anlayışı, makyavelist düşüncenin temelini oluşturmaktadır. Bu doğrultuda makyavelist kişilik özelliğine sahip bireyler, gerektiğinde yalan söyleme, bencilce davranma, hileli ve aldatıcı hareketler sergileme, insanları manipüle edici davranışlar gösterme gibi kişilik özellikleri ortaya koyarlar (Naktiyok vd., 2019: 2474). Bu doğrultuda makyavelizm, kişilerarası ilişkilerde kurnazlık, aldatma ve fırsatçılık olarak tanımlanmaktadır (Rego vd., 2017: 48). Makyavelistler, başkaları ile etkileşime girerken son derece sömürücü ve duygusal açıdan katı kişiler olup (Volmer vd., 2016: 413) kendi amaçlarına ulaşmak uğruna başka kişileri ahlaki olmayan yollara başvurmaları konusunda yönlendirirler. Literatürde makyavelist kişilik özelliği sergileyen bireylerin; ideolojik bir bağlılıklarının bulunmadığı, ahlaki açıdan ilgi ve duygu eksikliklerinin bulunduğu ve diğer insanlarla iletişimlerinde tamamen mantığa dayalı hareket ettikleri ifade edilmektedir (Öge ve Sanioğlu Tanış, 2020: 279). Literatürde makyavelist kişilerin başka insanlar üzerinde kontrol kurmak amacıyla kullandıkları dört soyut özellikten bahsedilmektedir (Yıldız, 2021: 6-7).

1. Kişilerarası İlişkilerde Duygu Eksikliği: Makyavelist kişilik özelliğine sahip bireyler, başkaları ile empati kurma yeteneğinden yoksundurlar. Onlar diğerlerini, manipüle edebilecekleri birer nesne olarak görürler.

2. Genel Ahlak Kurallarını Umursamamak: Toplumda kabul görmeyen ve ahlaki bulunmayan yalan söylemek, hile yapmak gibi davranışları, çıkarlarını elde etmek için rahatlıkla gösterebilirler.

3. Klinik Düzeyde Psikopoti İçermemeleri: Nevrotikler ve psikopoti özelliği gösteren kişiler, gerçekliği anlama ve diğerleri ile ilişkilendirmede büyük ölçüde yetersizdirler. Oysa makyavelist kişilik özelliğine sahip olan bireyler, gerçekliği amaçları doğrultusunda hareket edebilmek için daha objektif bir açıdan ele alırlar.

4. Düşük İdeolojik Bağlılığa Sahip Olmak: Makyavelist bireyler, amaçlarına ulaşmak uğruna ideolojilerini değiştirerek, farklı stratejiler kullanabilirler.

Diğer taraftan makyavelist kişilik özelliğine sahip bireylerin, kendi eylemlerinin doğru olduğuna dair kesin bir inançları bulunmaktadır. Bu nedenle işbirliği yapmanın zor olduğu ve diğer insanlarla uyum sağlamaya isteksiz, son derece katı kişiliklerdir. Bu nedenle makyavelist kişilik özellikleri göz önüne alındığında makyavelist liderlik, olumsuz ve karanlık bir kişilik özelliği olarak kabul edilen Makyavelizm'in temel ilkelerini takip eden bir liderlik tarzı olarak tanımlanmaktadır. Dolayısıyla literatürde makyavelist liderlik, karanlık liderlik türlerinden birisi olarak kabul edilmektedir (Stradovnik ve Stare, 2018: 1039). Makyavelist liderlikte amaç; her ne pahasına olursa olsun başarıya ulaşmak ve iktidarda kalmaktır. Bu nedenle bu tip liderler başarıya giden yolda ne yapmaları gerekiyorsa onu yerine getirirler (Murat ve Börü, 2019: 2069). Makyavelist liderlerin motivasyonu, gücü elde etmek ve onu ustaca kullanmaktır. Tipik bir makyavelist lider, pragmatiktir ve kendi çıkarlarını maksimize etmeye çalışır. Amaçlarına ulaşmak için başkalarını manipüle edebileceklerine ya da aldatabileceklerine inanmaktadırlar (Takeuchi vd., 2020: 4).

Konuya ilişkin yapılan çalışmalarda, yüksek makyavelist kişilik özelliklerine sahip liderler tarafından yönetilen grupların görevlerini yerine getirirken önemli derecede esneklik gösterebildiklerini, liderlerin ise performans düzeylerinin yüksek olduğu ifade edilmektedir. Çünkü yüksek makyavelist kişilik özelliklerine sahip liderler, işgörenler arasındaki gerilimleri yönetmek veya işgörenlerin duygularını gözetmek gibi kişilerarası kaygıları dikkate almadan yönlendirici bir liderlik tarzı sergilemektedirler (Dahling vd., 2009: 220-222). Yüksek makyavelist kişilik özelliklerine sahip bireylerin genel olarak, otoriter, liderlik gücüne sahip, kolaylıkla etki altında kalmayan, her şartta sınırları zorlayan, işleri kolaylıkla idare edebilen, performans odaklı özelliklere sahip olduğu görülmektedir (Öge ve Sanioğlu Tanış, 2020: 280). Bu noktada yüksek makyavelist özellikler sergileyen liderlerin, planlama, organizasyon ve kontrol yeteneklerinin gelişmiş, başkalarını ikna etme güçlerinin yüksek ve esnek yapıya sahip olmaları onlara liderlikte avantaj sağlamaktadır (Yıldız, 2021: 20). Diğer taraftan, amaçlarına ulaşmak uğruna manipülatif taktikler kullanmaları, empati eksiklikleri, olumlu karşılıkları görmemeleri ve fırsatçılık eğilimleri

(Zagenczyk vd., 2013: 288) işgörenlerde özgüven eksikliğine ve çalışma isteğinin azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca makyavelist liderlerin etik olmayan duruşları, işgörenlerde şüphecilğe yol açarken bu durum tüm örgütü olumsuz yönde etkilemektedir (Stradovnik ve Stare, 2018: 1039-1040). Makyavelist liderlerin sergiledikleri bu davranışlar, işgörenlerin yöneticilerine, örgüte ve yapmış oldukları işe karşı güven kaybı yaşamalarına neden olurken işgörenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini de zedelemektedir (Naktiyok vd., 2019: 2488). Ayrıca makyavelist liderlik tarzı örgütlerde, aldatma, sahtekârlık ve yanlış beyanı ödüllendiren bir sistemi meydana getirdiğinden ekonomik olarak yıkıcıdır (Yasım, 2020: 90).

Ulusal ve uluslararası literatürde makyavelist liderliğe ilişkin yapılan çalışmalar incelendiğinde, makyavelist liderliğin örgütsel sinizmi arttırdığı (Stradovnik ve Stare, 2018: 1037); işgörenlerin mobbing algıları ile yüksek düzeyde ilişkili olduğu (Çiftçi, 2021: 78); girişimci yöneliminin yenilikçilik, proaktiflik ve risk alma gibi firma performansı üzerindeki olumlu etkilerini ortadan kaldırdığı (Bouncken vd., 2020: 273); psikolojik sözleşme ihlali arttırdığı (Zagenczyk vd., 2013: 296); işgörenlerin kariyer başarıları ve refahları üzerinde olumsuz etkileri olduğu (Volmer vd., 2016: 413); duygusal tükenmeyi arttırdığı (Gkorezis vd., 2015: 625); işe adanmışlığı ise olumsuz yönde etkilediği (Naktiyok vd., 2019: 2487) görülmektedir.

2.2. Zehirleyici (Toksik) Liderlik

Günümüzde zehirleyici lider, zehirleyici yönetici, zehirleyici örgüt, zehirleyici kültür kavramları iş dünyası, yönetim ve liderlik literatüründe gittikçe artan bir sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Zorbalık yapan, tehdit eden, bağırın, ruh hali değişen ve bu davranışları nedeniyle tüm örgütün iklimini olumsuz yönde etkileyen liderler “zehirleyici lider” olarak adlandırılmaktadır (Reed, 2004: 67). Zehirleyici liderlik sadece bireylerin ve örgütlerin refahını değil aynı zamanda toplumların ve ülkelerin de verimliliğini etkilemektedir. Her beş liderden birisinin zehirleyici olduğunu öne süren araştırmalar mevcuttur. Bu nedenle günümüzde liderlerin, zehirleyici liderliğin ve örgütlerin doğasını, dinamiklerini ve evrimini anlamalarına ihtiyaç bulunmaktadır. Zehirli (toksik) kelimesi, Yunanca “ok zehiri” anlamına gelen “toksik”dan gelmektedir (Veldsman, 2016: 1) ve bu kavram, zehir içeren bir yöntemle canlı organizma üzerinde tahribata yol açan zararlı madde olarak açıklanmaktadır (Demirtaş & Küçük, 2019: 43). Tavanti (2011: 128) zehirleyici liderlik kavramının ilk defa Whicker (1986) tarafından, örgütlerdeki üç farklı lider tipine ilişkin yapmış olduğu analiz sonucunda ortaya konulduğunu bildirmektedir. Whicker bu lider tiplerini; güvenilir (yeşil ışık), değişimsel (sarı ışık) ve zehirleyici/toksik

(kırmızı ışık) olarak sınıflandırarak huzursuz, uyumsuz ve kötü niyetli liderleri zehirleyici (toksik) lider olarak tanımlamıştır. Zehirleyici liderler, kendilerinde var olan kişisel yetersizlik, bencillik ve hilekârlıklarını ustaca gizleme yeteneğine sahiptirler. Örgütte var olan heyecanı, yaratıcılığı, özerklik ve inovasyon ruhunu zehirlenmek yoluyla, işgörenlere ve örgüte zarar verirler. Zehirleyici liderler, zehirlerini aşırı kontrol vasıtasıyla yayarlar. Onlara göre liderlik, örgüt içinde kontrolü ele almak anlamına gelmektedir (Wilson-Starks, 2003: 2). Diğer taraftan bir liderin zehirleyici olarak tanımlanabilmesi için, zehirleyici etkisini belirli bir işgörene değil, tüm örgütü etkileyecek şekilde göstermesi gereklidir (Kılıç ve Günsel, 2019: 52). Zehirleyici liderler, kasten başkalarına zarar vererek kendi çıkarlarına ulaşabildikleri gibi yetersizlikleri ve umursamazlıkları nedeniyle de -istemeden de olsa- toksik olabilirler ve çevrelerine zarar verebilirler (Milosevic vd.,2020: 118).

Literatürde zehirleyici liderliğe ilişkin farklı tanımlar bulunmaktadır. Lipman-Blumen (2005: 2) zehirleyici liderliği, yıkıcı davranışları ve işlevsiz kişisel özellikleri nedeniyle bireyler, örgütler hatta liderlik ettikleri tüm toplumlar üzerinde ciddi ve kalıcı etkiler bırakan liderlik tarzı olarak ifade etmektedir. Aubrey (2012: 4) zehirleyici liderliği, örgütün değer ve normlarından ödün vererek kural tanımaz davranışları teşvik eden kötü liderlik olarak ifade etmektedir. Başka bir tanımla zehirleyici liderlik, liderin kendi çıkarlarına fazlasıyla odaklanarak bencilce bir tutumla, başkalarını sömürdüğü, onların haklarını ihlal ettiği ve diktatörce davranışlar sergileyerek sağlıklı örgütsel iklimi teşvik eden liderlik biçimidir (Bayrakçı, 2017: 36; Ulmer, 2012: 48). Öte yandan her zaman yüksek sesle konuşan, kararlı ve astlarından çok şey bekleyen bir lider zehirleyici değildir. Aksine, yumuşak sesli ve samimi görünen bir lider de zehirleyici olabilir. O nedenle bir lideri zehirli yapan belirli bir davranış biçimi bulunmamaktadır. Bir lideri zehirleyici hale getiren durum, sergilediği davranışları nedeniyle zamanla liderlik ettiği işgörenlerin morallerini olumsuz yönde etkilemesi ve örgüt iklimini bozmasıdır. Bu doğrultuda zehirleyici lider sendromunun üç temel özelliği bulunmaktadır. Bunlar; astlarının refahını düşünmemek, örgüt iklimini bozan bir kişiliğe sahip olmak ve astların, liderin öncelikle kendi çıkarlarına motive olduğuna ilişkin inançları olarak sıralanmaktadır (Reed, 2004: 67).

Zehirleyici liderler kendi çıkarları doğrultusunda, dört temel ihtiyacı ve iki temel korkuyu kullanmaktadırlar. Bunlardan, kendini güvende ve özel hissetme ile otorite kurma ve aidiyet temel ihtiyaçlar iken gücünü yitirme ve toplumdan dışlanma ise temel korkuları oluşturmaktadır (İzgüden vd.,2016: 264).

Zehirleyici liderlerin, bilinmeyenden ve başarısızlıktan korkmaları, insanlara olan güvensizlikleri, yetersizlik duyguları, her şeyi kontrol altında tutma

istekleri, kendilerine olan güven eksiklikleri veya aşırı özgüven duymaları, onların örgüt içindeki diğer kişilerle ilişki kurma biçimlerini şekillendirmektedir. İnsanlar karmaşık ve sosyal varlıklardır. Bu nedenle aldıkları ücretin ya da bulundukları pozisyonun çok ötesinde içsel bir değere sahiptirler. Onlarla insan olarak değer verildiklerini gösterecek şekilde iletişim ve ilişki kurulduğunda, yaratıcılıklarını ortaya koyabilecekleri ortamlar meydana getirildiğinde, onlar daha etkin ve üretkendirler. Ayrıca örgüt içindeki memnuniyet düzeyleri de artmaktadır. Bu doğrultuda zehirleyici liderliğin örgütlerde, sıklıkla yüksek işgücü devrine, verimlilik düşüşüne, daha az yenilikçiliğe ve departmanlar arası çatışmalara neden olduğu görülmektedir (Wilson-Starks, 2003: 3).

Zehirleyici liderlerin göstermiş oldukları davranış biçimleri konuya ilişkin yapılan çalışmalarda aşağıdaki şekilde ortaya konulmuştur (Bayrakçı, 2017: 37; Tavanti, 2011: 130-131; Ulmer, 2012: 48; Wilson-Starks, 2003: 3; Zengin, 2019: 2757; Ünüvar, 2023: 32).

- Çıkarlarına ulaşmak onlar için önemlidir. Çıkarlarına ulaşmak adına başkalarını kullanmaktan çekinmezler.
- Astlarını birer robot gibi görürler ve onlardan sadece emirlerini yerine getirmelerini beklerler.
- Davranış ve ilişkileri kasıtlı, zayıflatıcı, caydırıcı ve aciz bırakıcı gibi yıkıcı dinamiklerle karakterize edilir. Astlarına hükmetmek ve onları kontrol altında tutmak isterler.
- Kimseye güvenmezler. Başarıları sürekli kendilerine mal ederler. Hataları ise kabul etmezler ve başkalarını suçlarlar.
- Üstlerinin yanında astlarına karşı zehirleyici bir tutum sergilemezler.
- Genellikle yanlarında bulunan sadık bir hayran kitlesine sahiptirler. Çoğunlukla da son derece parlak ve çalışkan bir kişi olarak tanımlanırlar.
- Söyledikleri ile yaptıkları birbiriyle çelişir. O nedenle genellikle kararsız ve tutarsız kişilerdir. Herhangi bir neden olmadan emirlerini ve kararlarını değiştirebilirler. Bu durum ise astların verimliliklerini olumsuz yönde etkilemektedir.
- Zehirleyici liderler yetersizliği teşvik edebilir ya da görmezden gelebilir. Bu nedenle zehirleyici lidere itaat eden ve liderin çıkarlarına hizmet eden kişiler yetkinlikleri ne olursa olsun terfi edebilirler. Böylelikle astlar, lider tarafından tarafını seçmeye zorlanmaktadır.

Zehirleyici liderler, örgütlerde ve genel olarak tüm toplumda insanların refahına yönelik ana tehditlerden birisidir ve takipçileri zehirleyici liderlerin ortaya çıkmasında ve devamlılığında kritik bir rol oynamaktadır (Mergen ve

Ozbilgin, 2021: 45). Dolayısıyla zehirleyici liderlerin ortaya çıkabilecekleri bir ortama ihtiyaçları bulunmaktadır. Bu ortam şu unsurlarla kendini göstermektedir:

1. Zehirleyici liderin gelişebileceği iletken bir çevre,
2. Düzen ve istikrarın sağlanabilmesi için hızlı ve tek taraflı kararların alınmasının gerekliliğinin desteklenmesi,
3. İnsanların kendilerini tehdit altında hissetmeleri ve korkmaları nedeniyle zehirleyici liderliği kabul etmeleri,
4. Düzgün biçimde yönetilmeyen bir ortam,
5. Lider karşısında pasif kalarak kendini koruma altına alan ya da zehirleyici lideri kabul eden hatta onu taklit ederek proaktif davranan kişiler (Zengin, 2019: 2759).

Zehirleyici liderlikle ilgili yapılan tanımlara bakıldığında, bu liderlik tarzının literatürde söz edilen yıkıcı liderlikle benzerlikler taşıdığı öne sürülmektedir (Reyhanoğlu ve Akın, 2016: 446). Oysa önceki araştırmalar zehirleyici ve yıkıcı liderliği birbirinin yerine geçecek şekilde ele almış olsa da, önemli ayrımların olduğu görülmektedir. Örneğin zehirleyici liderler, yıkıcı liderlerin yapabileceği gibi kasıtlı olarak başkalarına zarar vermek ya da onları yıkıcı amaçlara yönlendirmek yerine insanları ayırıştırma ve işlerine engel olmak (zararlı etki taktikleri) gibi etkileşim kısıtlamalarını kullanmaktadırlar. Ayrıca önemli bilgileri kasıtlı olarak saklayan, astlarının çalışmalarını onları küçük düşürecek şekilde eleştiren ve onların yetenekleri ile çalışmalarını hakkında öznel değerlendirmeler yapan liderler de zehirleyici liderler kapsamında ele alınabilir. Özetle zehirleyici liderler astlarının iş yapma becerisine müdahale ederek toksik bir ortam oluşturmaktadır (Milosevic vd.,2020: 121).

Literatürde zehirleyici liderliğin hem örgütsel hem de bireysel düzeydeki olumsuz etkileri ortaya konulmaktadır. Konuya ilişkin yapılan araştırma sonuçları, zehirleyici liderliğin, örgüt performansını düşürdüğünü, üretkenlik karşısı iş davranışlarını ve işten ayrılma niyetini arttırdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca örgütteki zehirleyici liderlik varlığının, dış çevre tarafından da bilinmesi, örgüte nitelikli adayları çekmenin önünde bir engel oluşturmaktadır (Mehta ve Maheshwari, 2014: 21). İşgörenlerin zehirleyici lider davranışlarına maruz kalmaları, çaresizlik hissetmelerine, anksiyete, hayal kırıklığı, depresyon gibi psikolojik problemleri ile sindirim sistemi sorunları yaşamalarına ve iş tatmini düzeylerinin düşmesine neden olmaktadır (Smith ve Fredricks-Lowman, 2020: 539; Eriş ve Arun, 2020: 1861). Konuya ilişkin yapılan çalışmalara bakıldığında, zehirleyici liderliğin örgütsel sinizmi arttırdığı (Dobbs ve Do, 2019: 13); işgörenlerin örgütsel bağlılık düzeylerini ve performanslarını

düşürdüğü (Kılıç ve Günsel, 2019: 54); tükenmişlik düzeylerini yükselttiği (Uzunbacak ve Uzun, 2019: 217); işgören sessizliği ile pozitif yönde ilişkili olduğu (Saqib ve Arif, 2017: 96); işgörenlerin yüksek düzeyde stres yaşadıkları, devamsızlık oranlarının (Labrague vd.,2020: 1108) ve işyerindeki çatışmaların arttığı (Çiçek ve Almalı, 2020: 214) görülmektedir.

2.3. Yıkıcı Liderlik

Literatürde yıkıcı liderlik; istismarcı yönetim, zayıf liderlik, kötü liderlik, narsist liderlik, caydırıcı liderlik, tacizci liderlik, sağlığı tehlikeye atan liderlik, yoldan çıkmış liderlik şeklinde farklı kavramlarla ifade edilmektedir. Bu kavramlar arasında benzerlikler olmasına rağmen, araştırmacılar yıkıcı liderliğin ortak tanımında ve kavramsal çerçevesinde fikir birliğine varamamışlardır. Ancak burada tanımı ve içeriği ne olursa olsun bahsi geçen tüm liderlik türleri yapıcı olmayan kötü liderliğin altını çizmektedir (Einarsen vd.,2007: 208; Güldü ve Esentürk Aksu, 2016: 92).

Bazı araştırmacılar, yıkıcı liderliğin örgütlerde düşük oranlarda görüldüğünü iddia ederken, diğerleri ise bunun hem yaygınlığı hem de sonuçları açısından birçok örgütte önemli bir sorun olduğunu belirtmektedir. 1950'lerin ortasından 1990'a kadar yapılan örgütsel iklim araştırmalarında, tüm çalışanların %60'ı ila %75'i, işlerinin en kötü yönünün doğrudan üstleri olduğunu bildirmiştir. ABD'deki tazminat taleplerinde, işgörenlerin %75'inin iş baskısını öne sürdükleri ve bu taleplerin %94'ünün üstlerin kötü muamelesinden kaynaklandığı ortaya konulmuştur (Aasland vd.,2010: 438). Bu nedenle yıkıcı liderliğin incelenmesi ve tanımlanması nispeten yeni bir olgu olsa da görülme sıklığı açısından aynı şeyi söylemek mümkün değildir (Erickson vd.,2015: 266).

Yıkıcı liderlik, astlar ve örgütler için zararlı sonuçlarla ilişkili olduğuna inanılan çeşitli kötü lider davranışlarını tanımlamak amacıyla kullanılan geniş bir terimdir (Thoroughgood vd.,2018: 627). Yıkıcı liderlik, bir liderin örgütün amaçlarını, görevlerini, kaynaklarını ve etkinliğini baltalayarak ya da sabote ederek yasal çıkarlarını ihlal eden ve/veya astlarının motivasyonunu, refahını ya da iş tatminini olumsuz yönde etkileyen sistematik ve tekrarlanan davranışlarıdır (Brandebö, 2020: 568). Konuya ilişkin yapılan araştırmalarda yıkıcı liderlerin, astlarını kontrol etme, aldatma, korkutma, manipüle etme, astları üzerinde tahakküm kurma ve onları tehdit etmenin yanında örgütlerini dolandırma ve örgütlerinden çalma eğiliminde oldukları ifade edilmektedir. Bu doğrultuda yıkıcı liderlik, bir liderin astlarını örgütün meşru çıkarlarına aykırı hedefleri peşinde koşmaya teşvik etmesi ve/veya gerekçesi ne olursa olsun astları üzerinde zararlı etkileme yöntemlerinin kullanılmasını içeren liderlik tarzı olarak açıklanmaktadır (Mackey vd.,2021: 706).

Yıkıcı liderlik üzerine yapılan tanımlarda, bu tarz liderliğin sistematik ve tekrarlanan davranışları içerdiği görülmektedir. Bu nedenle tanımlarda, örneğin nedensiz öfke patlamaları gibi zararlı ancak münferit davranışlar ifade edilmemektedir. Ayrıca birçok tanımda yıkıcı liderlik davranışlarının zarar verme niyetini içerip içermediği belirsizken; bazı tanımlar ise kasıtlı olmayan davranışları kapsam dışında tutmaktadır. Aslında yıkıcı davranışın kasıtlı yapılıp yapılmaması önemli değildir. Çünkü bir lideri yıkıcı yapan şey, liderin bir davranışı gösterirken ki niyetinden çok ortaya çıkan sonuçlarla ilişkilidir. Bu doğrultuda yıkıcı liderlik davranışları, zarar verme niyeti ile yapılmayan ancak astları ve örgütü sabote eden düşüncesizlik, duyarsızlık veya yetkinlik eksikliği gibi davranışları da kapsamaktadır (Einarsen vd.,2007: 209). Tablo 2’de literatürdeki yıkıcı liderlik olgusunu yansıtan kavramlar arasındaki ayrımlar ve benzerlikler gösterilmektedir.

Tablo 2: Yıkıcı Liderlik Olgusunu Yansıtan Kavramlar Arasındaki Ayrımlar ve Benzerlikler

		Yıkıcı eylemleri içerir ancak hedefler konusunda sessizdir	Yıkıcı hedeflere ulaşmak için yapılan yıkıcı eylemleri içerir	Yıkıcı veya yapıcı hedeflere ulaşmak için yapılan yıkıcı eylemleri içerir
İstismarcı Yönetim	Fiziksel temas dışındaki sözlü ve sözsüz düşmanca davranışların, yöneticileri tarafından kendilerine ne ölçüde uygulandığına ilişkin astların algısını yansıtmaktadır.	x		
Küçük Tiranlık	Otoriteyi kişisel amaçlar için kullanmayı, astları küçümsemeyi ve taraf tutmayı içeren liderlik tarzıdır.	x		
Sözde Dönüşümcü Liderlik	Takipçi ihtiyaçları ve örgütsel hedeflerden çok kişisel hedeflerin ön plana çıktığı liderlik tarzıdır. Liderlik manipülasyon, aldatma ve baskı kullanımına dayanmaktadır. Ayrıca bu liderlik tarzı lidere bağımlılığı, kayırmacılığı ve takipçiler arasındaki rekabeti besler.		x	

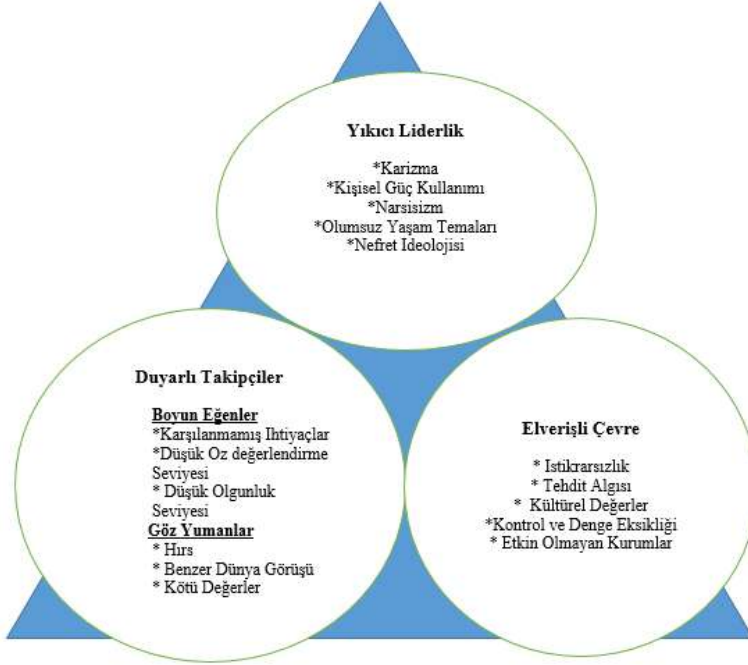
Kişiselleştirilmiş Karizmatik Liderlik	Liderlerin kendi çıkarlarına, takipçilerini manipüle etmeye ve yetkilerini azaltmaya, entelektüel bağımsızlıklarını kısıtlamaya ve takipçilerle kasıtlı olarak dengesiz ilişkiler kurmaya yönelik liderlik tarzını yansıtmaktadır.		x	
Stratejik Zorbalık	Bu tarz liderler, stratejik olarak seçilmiş etkileme taktiklerini kullanmaktadırlar. Bu taktikler, kişisel ve / veya örgütsel hedeflere ulaşmak, takipçilere belirli bir imajı yansıtmak, onları daha kolay etkileyebilmek ve itaatkâr, güçsüz bir konuma getirebilmek amacıyla tasarlanmıştır.			x
Yönetimsel Tiranlık	Liderin, örgütü kendi hayalini gerçekleştirmeye yöneltmek amacıyla kullandığı hırslı yöntemlerini içermektedir. Örgütsel hedefler bu tarz liderlerin motive kaynağıdır. Ancak bu hedeflere, bir imparatorluk yaratmak, şampiyonluklar kazanmak, bir kurtarıcı olarak görülmek, bir maestro olarak tanınmak gibi hayallerini gerçekleştirmeye hizmet eden bir araç olarak yaklaşırlar.			x

Kaynak: Krasikova vd.,2013: 1313

Diğer taraftan kimi zaman yıkıcı liderleri belirlemekte zorluklarla karşılaşılabilir. Çünkü bu tarz liderler bazı alanlarda son derece yetkin davranabilirler. Örneğin, bir liderin iletişim gücü yüksek olabilir, örgütü nasıl başarıya ulaştıracağına ya da yüksek performans gösteren bir işgöreni etkili bir şekilde nasıl ödüllendirebileceğine dair uzun vadeli görüşleri bulunabilir. Ancak diğer taraftan astlarına kötü davranma eğiliminde de olabilir. Peki, bu lider gerçek anlamda yıkıcı mıdır? Eğer liderin bu davranışları, astlara, takıma ve örgüte zarar veriyorsa yıkıcı bir lider olarak kabul edilmektedir (Erickson vd.,2015: 267).

Yıkıcı liderlik üzerine yapılan çalışmalarda, konunun çoğunlukla lider merkezli olarak ele alındığı ve genellikle takipçilerin pasif astlara indirgendiği göze çarpmaktadır (May vd.,2014: 203). Padilla vd. (2007) ise konuyu farklı bir bakış açısıyla ele alarak “toksik üçgen” kavramını ortaya koymuşlardır. Bu kavramla; yıkıcı liderliğin yalnızca lider davranışlarıyla ilgili olmadığı,

takipçiler ve çevre unsurları ile birlikte yıkıcı lider olgusunun oluştuğu, çok yönlü bir nitelik ifade edilmektedir (Uslu, 2021: 908). Şekil 1’de toksik üçgeni oluşturan öğeler gösterilmektedir.

Şe

kil 1: Toksik Üçgen: Yıkıcı Liderlikle İlgili Üç Alandaki Unsurlar

Kaynak: Padilla vd.,2007: 180

Toksik üçgenin ilk bileşeni, yıkıcı liderlerin özellikleri ile ilgilidir. Yıkıcı liderliğin çoğu akademik analizi, karizmayı merkezi bir özellik olarak tanımlamaktadır. Konu üzerine yapılan araştırmalar da yıkıcı liderlik ile karizmanın bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Her karizmatik lider yıkıcı olmamakla birlikte Hitler, Stalin gibi iyi bilinen yıkıcı liderlerin karizmatik olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla karizmanın üç bileşeni olan vizyon, kendilerini sunma becerileri ve kişisel enerji yıkıcı liderler için geçerlidir. Yıkıcı liderlerin, kişisel güçlerini arttırmaya dönük bir vizyona sahip oldukları görülmektedir. Ayrıca yıkıcı liderlerin retorik becerilerinin de son derece gelişmiş olduğu kabul edilmektedir. İkna edici ve etkileyici konuşma becerileri sayesinde, kendi çıkarları doğrultusunda başkalarının desteğini almayı başarmaktadırlar. Bitmeyen bir enerjiye sahip olmak, dayanıklılık, sebat etmek, erken yaşta büyük başarılar göstermek ve uzun saatler çalışabilmek ise yıkıcı liderlerin diğer karizmatik özelliklerini ifade etmektedir. Yıkıcı liderler

bulundukları pozisyonu, kendi kişisel çıkarlarını elde etmek amacıyla kullanırlar. Kontrol ve zorlama ise amaçlarına ulaşmak için kullandıkları yöntemlerdir. Öte yandan kendilerine muhalif olanları ya da rakiplerini, değersizleştirmeye yönelik terimlerle tanımladıkları görülmektedir. Hitler'in Yahudileri sağlıksız olarak tasvir etmesi, Castro'nun muhalifleri ahlaksız olarak tanımlaması buna örnek gösterilebilir. Narsisizm, karizma ve kişisel güç kullanımı ile yakından ilişkili olup hakimiyet, kibir ve bencilliği içermektedir. Birçok araştırmada narsizmin yıkıcı liderlikle ilişkili olduğu öne sürülmektedir. Bu doğrultuda yıkıcı liderler, takipçilerinden sorgusuz sualsiz itaat talep ederler. Liderlik tarzları tipik olarak otokratiktir. Başkalarının fikirlerini ve refahını umursamazlar. Güç ve başarıya dair büyük hayalleri vardır ve bu durum dış çevreyi görmezden gelmelerine neden olmaktadır. Örgütlerine veya sosyal sistemlerine zarar veren liderlerin genellikle olumsuz bir hayat hikayesine sahip oldukları görülmektedir. Ebeveyn anlaşmazlığı, düşük sosyo ekonomik statü, psikiyatrik problemleri olan bir anneye ya da suç işlemiş bir babaya sahip olmak, istismara uğramak yıkıcı liderlerin çocuklukta yaşadıkları ortak sıkıntılar arasında sayılmaktadır. Yıkıcı liderlerin dünya görüşünün ve söylemlerinin, rakipleri yenmek ve düşmanları yok etmek gibi nefret üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Çünkü çocuklukta yaşanan zorluklar bu kişiler için bir nefret ideolojisine dönüşebilmektedir. Öfke ve kırgınlığın kaynağı ne olursa olsun nefret, yıkıcı liderlerin dünya görüşünün önemli bir bileşenidir ve şiddet ve intikam kullanımını meşrulaştırmaktadır (Padilla vd.,2007: 180-182).

Toksik üçgenin ikinci bileşeni olan takipçiler, daha az araştırılan bir konu olmakla birlikte liderlik sürecindeki rolleri yadsınamaz. İnsanların otorite figürlerine itaat etme, daha yüksek statülü bireyleri taklit etme, grup normlarına uyma gibi doğal bir eğilimleri vardır. Yıkıcı liderlere boyun eğenler korkudan uyum gösterirlerken yaşayabilecekleri olumsuz sonuçları en aza indirmeye çalışırlar. Buna karşın göz yumanlar ise, yıkıcı liderle ilişki kurarak kişisel kazanç elde etmeyi amaçlamaktadırlar. Aslında her iki grupta kişisel çıkarları doğrultusunda hareket etmektedir. (Padilla vd.,2007: 182-183).

Toksik üçgendeki üçüncü alan, liderleri, takipçileri ve onların etkileşimlerini etkileyen çevresel alandır. Liderlik üzerine yapılan çoğu araştırmada, çevre faktörlerinin önemine değinilmektedir. Yıkıcı liderlerin, güçlü örgütlerde, yeterli kontrol ve dengeye sahip istikrarlı sistemlerde başarılı olması zordur. Ancak istikrarsızlık zamanlarında liderler, düzeni tekrar sağlamak bahanesiyle güçlerini arttırabilirler. Çünkü böyle dönemlerde, hızlı kararlar alınması gerekliliği liderin yetkilerinin genişlemesi sonucunu doğurmaktadır. Diğer taraftan istikrarsızlık tehdit algısı ile bağlantılıdır. İnsanlar kendilerini tehdit altında hissettiklerinde iddialı liderliği kabul etmeye daha isteklidirler. Yıkıcı liderler ise bu tehdit algısını, güçlerini sürdürmek ve takipçilerini motive etmek amacıyla kullanmaktadırlar. Bir

diğer çevre faktörü kültür ise, ortaya çıkan liderliği şekillendirmektedir. Belirsizlikten kaçınan, bireysellik yerine kolektivizmi tercih eden ve yüksek güç mesafesini destekleyen kültürlerde karanlık liderlerin ortaya çıkması daha muhtemeldir (Padilla vd.,2007: 185-186).

Sonuç olarak Şekil 1'de gösterilen üç unsur birbirini besleyerek ve güçlendirerek yıkıcı liderliğin varlığını sürdürmesini sağlamaktadır (Gündüz ve Dedekorkut, 2014: 99).

Schmid vd. (2018:1) yaptıkları literatür taraması sonucunda yıkıcı liderliğin üç ana biçiminin bulunduğu sonucuna varmışlardır. Bunlardan ilki, yıkıcı liderliğin asıl istismarcı biçimi olan takipçiye yönelik yıkıcı davranışlardır. İkincisi, çalma ya da zimmete para geçirme gibi örgüte yönelik yıkıcı davranışlarken üçüncüsü ise, çıkarıcı yıkıcı lider davranışıdır. Çıkarıcı yıkıcı lider ile ifade edilmek istenen, amaçlarına ulaşmak için liderin başkalarını sömürmesidir.

Thoroughgood vd. (2012) yıkıcı liderlik davranışlarını, astlara yönelik yıkıcı davranışlar, örgüte yönelik yıkıcı davranışlar ve cinsel taciz davranışları olmak üzere üç grup altında sınıflandırmışlardır. Astlara yönelik davranışlara; astların öğle molası, tatil zamanı gibi haklarını ihlal etme, onları başkalarının yanında azarlama, telefon aramalarını veya elektronik postalarını görmezden gelme gibi davranışlar örnek verilebilir. Örgüte yönelik olanlara; rüşvet alma, örgüt kaynaklarını çalma, belgelerde tahrifat yapma veya örgüt dışındaki kişilere ne kadar kötü bir yerde çalıştığını söyleme gibi davranışlar gösterilebilir. İşyerine pornografi içeren materyaller getirmek ya da diğer çalışanlarla duygusal ilişkiler yaşamak cinsel taciz davranışlarını oluşturmaktadır (Akman, 2016: 635; Thoroughgood vd., 2012: 241).

Özetle liderler, kişilikleri, yetersizlikleri, finansal nedenler, algılanan adaletsizlik ya da kimliklerine yönelik bir tehdit veya düşük örgütsel özdeşleşme gibi farklı nedenlerle yıkıcı davranabilirler (Aasland vd.,2010: 450). Yapılan araştırmalarda tüm karanlık liderlik türlerinde olduğu gibi yıkıcı liderliğin de hem örgütsel hem de bireysel düzeyde bir takım olumsuz sonuçları olduğu ortaya konulmaktadır. Yıkıcı liderliğin, iş tatmininin azalmasına, motivasyon kaybına, işten ayrılma niyetinin, tükenmişlik seviyesinin ve depresyonun artmasına neden olduğu, daha fazla iş-aile çatışmasının görüldüğü, örgütün hedeflerini, kaynaklarını ve işin refah seviyesini aşağıya çektiği görülmektedir (Tepper, 2000: 183-184; Güldü ve Esentürk Aksu, 2016: 94; Özgenel ve Canuyulası, 2021: 1653). Gu vd. (2016: 1187) yıkıcı liderliğin, işgörenlerin yaratıcılıklarını düşürdüğü sonucuna ulaşmışlardır. Sezici (2016: 117) ise çalışmasında, işi savsaklamanın yıkıcı liderlikle pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.

3. SONUÇ

Liderlerin toplumlar için olduğu kadar örgütler açısından da hayati öneme sahip oldukları açıktır. Liderliğin temelinin başkalarını etkileme süreci olduğu göz önüne alındığında, özellikle günümüzün hızla değişen ve yoğun rekabetçi ortamında örgütlerin, yapıcı liderlere çok daha fazla ihtiyacı bulunduğu yadsınamaz. İşgörenlerin refah ve mutluluğunu önemseyen, gelişimlerini destekleyerek onları motive eden, dürüst, samimi, mentor, çözüm odaklı ve diğerlerine ilham kaynağı olan liderler yapıcı liderlerdir. Bu doğrultuda örgütü ve asları kendi çıkarları doğrultusunda yönlendiren liderlerin, örgütleri başarıya ulaştırması mümkün değildir.

Literatürde bahsi geçen olumsuz liderlik tarzları farklı kavramlarla açıklanmış olsa da hepsindeki ortak özelliğin; kişi, örgüt ve toplum üzerindeki olumsuz ve hatta yıkıcı etkiler yaratan liderlik davranışları olduğudur. Bu davranışlar, liderliğin karanlık yönünü ortaya koymaktadır (Erdal Üngör, 2021: 130). Karanlık liderlik tarzları, liderin güç kullanımı ve şekli, süresi, yarattığı hasar, içerdikleri davranışlar bakımından farklılaşmaktadır (Uslu, 2021: 916). İlk başlarda örgütte başarılı işler gerçekleştiren ancak sonrasında hırslarına yenik düşerek gücünü kötüye kullanan veya yetersizlikleri ya da olumsuz kişilik özellikleri nedeniyle yıkıcı etkiler bırakan çok sayıda liderlik tarzı ve örneği görmek mümkündür. Hangi tarz olursa olsun karanlık bir lider örgüt iklimini olumsuz yönde etkileyerek, işgörenlerin kendilerine olan güvenlerini ve aidiyet duygularını zedeler, tükenmişlik seviyelerini arttırırken işe gelme isteklerini azaltır. Ayrıca işgörenlerde strese dayalı problemler ile örgütün verimliliğini düşüren iş davranışlarında artış görülür. Bu noktada liderlerin gerçekçi bir bakış açısıyla değerlendirilmesi ve bir liderin olumlu özelliklerinin yanında karanlık bir tarafının da bulunabileceğinin kabul edilmesi gereklidir. Korku, tehdit, egoizm, narsisizm ve gaddarlık içeren davranışlar, lidere ve örgüte olan güvene ve örgütsel bağlılığa kaçınılmaz bir şekilde zarar verir. İnsanlar topluluk halinde yaşayan aktörlerdir ve onlar için diğer kişilere güvenmek esastır. Fedakarlık, iyilik, adalet ve saygı, liderler için güven unsurlarını oluşturmaktadır. Bu unsurlar ise örgütlerde etik liderliğin yolunu açabilir (Takala, 2010: 62). Bu nedenle örgütlerin hangi liderlerin karanlık liderlik davranışları sergileme eğiliminde olduğunu, hangi ortamların bu davranışların ortaya çıkmasını kolaylaştırabileceğini önceden saptamaları önemlidir. Böylelikle karanlık liderlik davranışlarıyla mücadele etme ve karanlık liderliğin oluşumunu engelleme yollarını belirleyebilirler. Ayrıca örgüt içinde, karanlık liderlik davranışlarının ortaya çıkmasını engelleyecek etik iklimi yaratabilirler (Gündüz ve Dedekorkut, 2014: 101). Bu doğrultuda örgütsel politikalar, personel seçimi ve liderlik geliştirme programları, karanlık liderliğin oluşmasını önleyecek

biçimde tasarlanabilir (Otto vd., 2018: 111). Diğer taraftan herhangi bir karanlık liderlik davranışına maruz kalan astlar, tepkilerini dikkatli bir şekilde hazırlayarak, gelecekte liderin davranışlarını olumlu yönde etkileme şansına sahip olabilirler (May vd.,2014: 210).

Literatürde başarılı yönetim ve iyi liderlik üzerine birçok çalışma yapılmıştır ancak başarısız yönetim ve kötü liderlik üzerine yapılan çalışmalar kısıtlıdır. Araştırmalar, liderliğin karanlık tarafının daha yüksek çalışan stresi, azalan iş tatmini ve önemli düzeyde düşük refah seviyesi ile ilişkili olduğunu gösterdiğinden olumsuz liderlik ve yönetim davranışlarının ortaya çıkmasını ve güçlenmesini sağlayan örgütsel kültür ve koşullar hakkında daha fazla sayıda araştırma yapılması önem arz etmektedir (Harris ve Jones, 2018: 476).

KAYNAKLAR

- Aasland, M. S., Skogstad, A., Notelaers, G., Nielsen, M. B., ve Einarsen, S. (2010). The prevalence of destructive leadership behaviour. *British Journal of Management*, 21, 438-452.
- Akman, Y. (2016). Yıkıcı liderlik ile mesleki tükenmişlik arasındaki ilişki: Öğretmenler üzerine bir araştırma. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 12(3), 627-653.
- Al Khajeh, E. H. (2018). Impact of leadership styles on organizational performance. *Journal of Human Resources Management Research*, Vol. 2018 (2018), Article ID 687849, DOI: 10.5171/2018.687849
- Aubrey, D.W. (2012). The effect of toxic leadership. <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA560645> adresinden 23.10.2022 tarihinde alınmıştır.
- Ballı, E., ve Çakıcı, A. (2016). Karanlık liderliğin örgütsel bağlılık ve örgütsel sessizlik üzerine etkisi: otel çalışanları üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25 (3), 167-180.
- Ballı, E., ve Çakıcı, A. (2019). Karanlık liderlik: otel işletmelerinde bir araştırma. *Turkish Studies*, 14 (2), 155-173.
- Ballı, E., ve Koca Ballı, A. İ. (2021). The moderating role of power culture in the effect of dark leadership on organizational ethical climate. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30 (1), 22-33.
- Başar, U. (2020). İşyerinde karanlık liderlik algısı ölçeği. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1 (1), 70-103.
- Başar, U., Sığı, Ü., ve Basım, N. (2016). İşyerinde karanlık liderlik. *İş ve İnsan Dergisi*, 3 (2), 65-76.
- Bayrakçı, E. (2017). Zehirli liderlik, örgütsel zehirlenme ve zehirlenmeyi gidermede ifşa olasılığı üzerine nitel bir araştırma. *Route Educational and Social Science Journal*, 4 (6), 34-56.
- Biçer, C. (2020). Mirror, mirror, on the wall, who's the fairest of them all? Narcissistic leaders in organizations and their major effects on employee work behaviors. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 10 (1), 280-291.
- Bouncken, R., Cesinger, B., ve Tiberius, V. (2020). Narcissism, machiavellianism, and psychopathy of top managers: can entrepreneurial orientation secure performance. *International Journal of Entrepreneurial Venturing*, 12 (3), 273-302.
- Brandebö, M. F. (2020). Destructive leadership in crisis management. *Leadership & Organization Development Journal*, 41 (4), 567-580.

- Burton, J. P., Hoobler, J. M., ve Scheuer, M. L. (2012). Supervisor workplace stress and abusive supervision: the buffering effect of exercise. *J Bus Psychol*, 27, 271-279.
- Charles, A. T. (2020). *Modern-day korahites in crisis: causes and consequences of moral failure in worship leader*. Doktora Tezi, Liberty Üniversitesi, Lynchburg, Virginia.
- Conger, J. A. (1990). The dark side of leadership. *Organizational Dynamics*, 19 (2), 44-55.
- Çiçek, B., ve Almalı, V. (2020). The effect of toxic leadership on conflict in the workplace. *Equinox, Journal of Economics, Business & Political Studies*, VII (2), 214-235.
- Çiftçi, H. (2021). *Liderin karanlık kişilik özelliklerinin çalışanın mobbing algısı üzerindeki etkisi: Türkiye Üniversiteleri üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Karabük.
- Dahling, J. J., Whitaker, B. G., ve Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new machiavellianism scale. *Journal of Management*, 35 (2), 219-257.
- Demirtaş, Z., ve Küçük, Ö. (2019). Okul müdürlerinin toksik liderlik davranışları ile öğretmenlerin örgütsel sessizliği arasındaki ilişki. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 47, 41-58.
- Dobbs, J. M., ve Do, J. J. (2019). The impact of perceived toxic leadership on cynicism in officer candidates. *Armed Forces & Society*, 45(1), 3-26.
- Einarsen, S., Schanke, M., ve Skogstad, A. (2007). Destructive leadership behaviour: A definition and conceptual model. *The Leadership Quarterly*, 18, 207-216.
- Erdal Üngör, J. (2021). Karanlık liderlik davranışlarının iş tatmini üzerindeki etkisi. *BMIJ*, 9 (1), 126-136.
- Erickson, A., Shaw, B., Murray, J., ve Branch, S. (2015). Destructive leadership: Causes, consequences and countermeasures. *Organizational Dynamics*, 44, 266-272.
- Eriş, Y., ve Arun, K. (2020). Liderin karanlık yüzü: Toksik liderlik davranışlarının çalışanların iş tatminine etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 1861-1877.
- Furtner M.R., Maran T., ve Rauthmann J.F. (2017). Leader development deconstructed. Editör M. G. Clark ve C. W. Gruber, *Dark leadership: the role of leaders' dark triad personality traits* (ss. 75-99). *Annals of Theoretical Psychology*, Springer.
- Gandolfi, F., ve Stone, S. (2018). Leadership, leadership styles, and servant leadership. *Journal of Management Research*, 18 (4), 261-269.

- Gkorezis, P., Petridou, E., ve Krouklidou, T. (2015). The detrimental effect of machiavellian leadership on employees' emotional exhaustion: organizational cynicism as a mediator. *Europe's Journal of Psychology*, 11 (4), 619-631.
- Godkin, L., ve Allcorn, S. (2011). Organizational resistance to destructive narcissistic behavior. *J Bus Ethics*, 104, 559-570.
- Grondel, D. T. (2016). *An investigation of the relationship between leadership styles and dark leadership behavior in law enforcement executives*. Doktora Tezi, Brandman Üniversitesi, Irvine, California.
- Gruda, D., McCleskey, J., Karanatsiou, D., ve Vakali, A. (2021). I'm simply the best, better than all the rest: narcissistic leaders and corporate fundraising success. *Personality and Individual Differences*, 168, 1-6.
- Gu, J., Song, J., ve Wu, J. (2016). Abusive supervision and employee creativity in China: Departmental identification as mediator and face as moderator. *Leadership & Organization Development Journal*, 37 (8), 1187-1204.
- Gündüz, Y., ve Dedekorkut, S. E. (2014). Yıkıcı liderlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 95-104.
- Güney, S. (2008). *Davranış bilimleri*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Güldü, Ö., ve Esentürk Aksu, E. (2016). Yıkıcı liderlik algısı ve mesleki tükenmişlik arasındaki ilişkide olumsuz duygu-durumun aracı rolü. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 7 (2), 91-113.
- Harms, P. D., Spain, S. M., ve Hannah, S. T. (2011). Leader development and the dark side of personality. *The Leadership Quarterly*, 22, 495-509.
- Harris, A., ve Jones, M. (2018). The dark side of leadership and management. *School Leadership & Management*, 38 (5), 475-477.
- Humphreys, J. H., Novicevic, M. M., Hayek, M., Gibson, J. W., Haden, S. S. P., ve Williams, W. A. (2016). Disharmony in new harmony: insights from the narcissistic leadership of Robert Owen. *Journal of Management History*, 22 (2), 146-170.
- İzgüden, D., Eroymak, S., ve Erdem, R. (2016). Sağlık kurumlarında görülen toksik liderlik davranışları: Bir üniversite hastanesi örneği. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, Özel Sayı, 262-276.
- Johnson, N. J., ve Klee, T. (2007). Passive-aggressive behavior and leadership styles in organizations. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 14 (2), 130-142.
- Kılıç, M., ve Günsel, A. (2019). The dark side of the leadership: The effects of toxic leaders on employees. *European Journal of Social Sciences*, 2 (2), 51-56.

- Kızıldaş, E. (2017). *Kültürel değerlere göre karanlık lider algısının çalışan iş performansı etkisi üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi, Başkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Krasikova, D. V., Green, S. G., ve LeBreton, J. M. (2013). Destructive leadership: A theoretical review, integration, and future research agenda. *Journal of Management*, 39 (5), 1308-1338.
- Kurtulmuş, B. E. (2019). *The dark side of leadership*, <https://doi.org/10.1007/978-3-030-02038-5>
- Lasakova, A., ve Remisova, A. (2015). Unethical leadership: current theoretical trends and conceptualization. *Procedia Economics and Finance*, 34, 319-328.
- Labrague, L. J., Nwafor, C. E., ve Tsaras, K. (2020). Influence of toxic and transformational leadership practices on nurses' job satisfaction, job stress, absenteeism and turnover intention: A cross-sectional study. *J Nurs Manag.*, 28, 1104-1113.
- Lipman-Blumen, J. (2005). The allure of toxic leaders: Why followers rarely escape their clutches. *Ivey Business Journal*, January/February, 1-8.
- Liu, D., Liao, H., ve Loi, R. (2012). The dark side of leadership: A three-level investigation of the cascading effect of abusive supervision on employee creativity. *Academy of Management Journal*, 55 (5), 1187-1212.
- Mackey, J. D., Ellen, B. P., McAllister, C. P., ve Alexander, K. C. (2021). The dark Side of leadership: A systematic literature review and meta-analysis of destructive leadership research. *Journal of Business Research*, 132, 705-718.
- May, D., Wesche, J. S., Heinitz, K., ve Kerschreiter, R. (2014). Coping with destructive leadership putting forward an integrated theoretical framework for the interaction process between leaders and followers. *Zeitschrift für Psychologie*, 222 (4), 203-213.
- Mehta, S., ve Maheshwari, G. C. (2014). Toxic leadership: Tracing the destructive trail. *International Journal of Management*, 5(10), 18-24.
- Mergen, A., ve Ozbilgin, M. F. (2021). Understanding the followers of toxic leaders: Toxic illusio and personal uncertainty. *International Journal of Management Reviews*, 23, 45-63.
- Milosevic, I., Maric, S., ve Lončar, D. (2020). Defeating the toxic boss: The nature of toxic leadership and the role of followers. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 27 (2), 117-137.
- Murat, G., ve Börü, D. E. (2019). Örgütlerdeki narsistik liderlik ve makyavelist liderlik sinizmi etkiliyor mu?. 18. Uluslararası İşletmecilik Kongresi, (ss. 2067-2077).

- Muris, P., Merckelbach, H., Otgaar, H., ve Meijer, E. (2017). The malevolent side of human nature: A meta-analysis and critical review of the literature on the dark triad (narcissism, machiavellianism, and psychopathy). *Perspectives on Psychological Science*, 12 (2), 183-204.
- Naktiyok, S., Zengin, Y., ve Kayapalı Yıldırım, S. (2019). Yöneticilerin karanlık kişiliklerinin işe adanmışlık ve örgütsel muhalefete etkisi: Bir araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11 (4), 2472-2491.
- Otto, K., Thomson, B., ve Rigotti, T. (2018). When dark leadership exacerbates the effects of restructuring. *Journal of Change Management*, 18 (2), 96-115.
- Öge, H. S., ve Sanioğlu Tanış, Z. (2020). Çalışanların makyavelist tutumları, işkoliklikleri ve kişilik özellikleri ilişkilerinin incelenmesi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 277-290.
- Özgenel, M., ve Canuylası, E. M. (2021). Okul müdürlerinin yıkıcı liderlik davranışlarının örgütsel strese etkisi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10 (3), 1652-1664.
- Özkalp, E., ve Kirel, Ç. (2010). *Örgütsel davranış*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Padilla, A., Hogan, R., ve Kaiser, R. B. (2007). The toxic triangle: destructive leaders, susceptible followers, and conducive environments. *The Leadership Quarterly*, 18, 176-194.
- Palanski, M., Avey, J. B., ve Jiraporn, N. (2014). The effects of ethical leadership and abusive supervision on job search behaviors in the turnover process. *J Bus Ethics*, 121, 135-146.
- Paulhus, D. L., ve Williams, K. M. (2002). The dark triad of personality: narcissism, machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556-563.
- Reed, G. E., ve Olsen, R. A. (2010). Toxic leadership: Part deux. *Military Review*, November-December, 58-64.
- Reed, G. E. (2004). Toxic leadership. *Military Review*, July-August, 67-71.
- Rego, P., Loper, M. P., ve Simpson, A. V. (2017). The authentic-machiavellian leadership grid: A typology of leadership styles. *Journal of Leadership Studies*, 11 (2), 48-51.
- Reyhanoğlu, M., ve Akın, Ö. (2016). Toksik liderlik örgütsel sağlığı olumsuz yönde tetikler mi?. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (3), 442-459.
- Rüzgar, N., ve Bedel, B. (2021). Tourism studies and social sciences. Editör V. Krystev, S. Çelik Uğuz, R. Efe, E. Kapluhan, *The Relationship Between*

Dark Leadership and Organizational Silence: A Comparative Example of Service and Production Sectors (ss.692-717). Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

- Saleh, H. G. A., Hu, W., Hassan, H. M. A., ve Khudaykulova, M. (2018). Dark leadership impact on psychological well-being and work-family conflict: implications for project success of Bahrain companies. *Journal of International Business Research and Marketing*, 3(3), 32-39.
- Saqib, A., ve Arif, M. (2017). Employee silence as a mediator in the relationship between toxic leadership behavior and organizational performance. *Journal of Managerial Sciences*, XI (3), 83-104.
- Schmid, E. A., Pircher Verdorfer, A., ve Peus, C. V. (2018). Different shades—different effects? Consequences of different types of destructive leadership. *Front. Psychol*, 9, 1-16.
- Sezici, E. (2016). İzleyicilerin yıkıcı liderlik algısı ve sonuçları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 47, 106-121.
- Silva, A. (2016). What is leadership?. *Journal of Business Studies Quarterly*, 8 (1), 1-5.
- Smith, N., ve Fredricks-Lowman, I. (2020). Conflict in the workplace: a 10-Year review of toxic leadership in higher education. *International Journal of Leadership in Education*, 23 (5), 538-551.
- Stradovnik, K., ve Stare, J. (2018). Correlation between machiavellian leadership and emotional exhaustion of employees case study: Slovenian municipalities. *Leadership & Organization Development Journal*, 39 (8), 1037-1050.
- Takala, T. (2010). Dark leadership, charisma and trust. *Psychology*, 1, 59-63.
- Takeuchi, M. R. H., Hasegawa, T., McKinley, L., Marquez, G. P., ve Ishihara, K. N. (2020). What is suitable leadership for high-level radioactive waste (HLW) management?. *Sustainability*, 12 (20), 1-15.
- Tavanti, M. (2011). Managing toxic leaders: dysfunctional patterns in organizational leadership and how to deal with them. *Human Resource Management (HRM)*, 6, 127-136.
- Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*. 43 (2), 178-190.
- Thoroughgood, C. N., Sawyer, K. B., Padilla, A., ve Lunsford, L. (2018). Destructive leadership: A critique of leader-centric perspectives and toward a more holistic definition. *J Bus Ethics*, 151, 627-649.
- Thoroughgood, C. N., Tate, B. W., Sawyer, K. B., ve Jacobs, R. (2012). Bad to bone: Empirically defining and measuring destructive leader behavior. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 19 (2), 230-255.

- Torregiante, K. M. (2005). *Destructive personality traits and leadership performance: A pattern-oriented approach*. Yüksek Lisans Tezi, North Carolina State Üniversitesi, Raleigh.
- Ulmer, W. F. (2012). Toxic leadership what are we talking about?. *ARMY*, June, 47-52.
- Uslu, O. (2021). Karanlık liderlik tarzları: kavramsal bir değerlendirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23 (2), 901-924.
- Uzunbacak, H. H., ve Uzun, S. (2019). Toksik liderliğin çalışanların tükenmişlik düzeyine etkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7 (1), 211-219.
- Ünüvar, H. (2023). Türkiye’de toksik liderlik alanında yapılan lisansüstü tezlerin içerik analizi. *Dynamics in Social Sciences and Humanities*, 4 (1), 31-36.
- Veldsman, T. (2016). How toxic leaders destroy people as well as organisations. https://www.researchgate.net/profile/Theo-Veldsman-2/publication/307477067_How_toxic_leaders_destroy_people_as_well_a_s_organisations_and_communities/links/5ffc1874a6fdccdc84680c6/How-toxic-leaders-destroy-people-as-well-as-organisations-and-communities.pdf adresinden 18.09.2021 tarihinde alınmıştır.
- Volmer, J., Koch, I. K., ve Göritz, A. S. (2016). The bright and dark sides of leaders' dark triad traits: effects on subordinates' career success and well-being. *Personality and Individual Differences*, 101, 413-418.
- Weaver, S. G., ve Yancey, G. B. (2010). The impact of dark leadership on organizational commitment and turnover. *Kravis Leadership Institute, Leadership Review*, 10, 104-124.
- Wei, F., ve Si, S. (2013). Tit for tat? Abusive supervision and counterproductive work behaviors: the moderating effects of locus of control and perceived mobility. *Asia Pac J Manag*, 30, 281-296.
- Wilson-Starks, K. Y. (2003). Toxic Leadership. <https://transleadership.com/wp-content/uploads/ToxicLeadership.pdf> adresinden 18.09.2021 tarihinde alınmıştır.
- Yasım, Y. K. (2020). Mesleki tükenmişlik, makyavelizm, psikolojik sözleşme ihlali ve demokratik liderlik arasındaki ilişkilerin smartpls ile analizi. *IBAD*, 6, 87-101.
- Yıldız, E. (2021). *Liderin makyavelist davranışlarının algılanan lider etkililiği üzerindeki etkisinde çalışan karanlık kişilik özelliklerinin düzenleyici etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Zagenczyk, T. J., Cruz, K. S., Woodard, A. M., Walker, J. C., Few, W. T., Kiazad, K., ve Raja, M. (2013). The moderating effect of machiavellianism on the psychological contract breach—organizational identification/disidentification relationships. *J Bus Psychol*, 28, 287-299.
- Zengin, M. (2019). Toksik liderlik: Kavramsal bir çözümleme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4, 2754-2766.
- Zengin, Y. (2019). Karanlık liderliğin örgütsel seslilik ve iş tatmini üzerindeki etkisi. *KAÜİİBFD*, 10 (19), 310-337.

22. Bölüm

Sürdürülebilir Kentleşme Sürecinde Kentsel Dönüşüm Sorunu ve Yerel Yönetimler

İbrahim Halil GÜZEL¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi: Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ibrahimhalil.guzel@siirt.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2671-7635

ÖZ

Sürdürülebilirlik ve kentsel dönüşüm, günümüzde üzerinde en çok tartışılan, neredeyse bütün ülkeleri geliştirmiş ülkeleri, gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren kavramların başında gelmektedir. Sürdürülebilirliğin amaçları ile kentsel dönüşüm amaçları temelde örtüşmektedir. Sadece şehirler değil, ilçeler gibi daha küçük yerleşim birimleri de kentsel dönüşüme dahil olmaktadır. Kentsel dönüşüm süresinde, gerek planlama, gerek uygulama kısımlarında birçok aktör görev almaktadır. Bu aktörlerin başında yerel yönetimler gelmektedir. Çalışma kapsamında kentsel dönüşüm sürecinde yerel yönetimlerin konumu, görevleri, sorunlar üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yerel yönetimler, sürdürülebilirlik, kentsel dönüşüm

1.GİRİŞ

Kentler tarih boyunca, kültürel, ekonomik, sosyal açıdan önemli değişim ve dönüşüm yaşamışlardır. Kentler açısından belki de en önemli dönüm noktası sanayi devrimi olmuştur. O zaman kadar görülmemiş bir göç hareketi ile karşı karşıya kalan kentler, birçok sorunun da kaynağı haline gelmişlerdir. İnsanların iş ve barınma amacıyla yoğun göç ettiği kentler kontrolsüz ve plansız bir büyüme sürecine girmişlerdir. Kentler ve kentsel alanlar, çevresel, sosyal, ekonomik ve fiziksel faktörlerin etkisinde sürekli değişim ve dönüşüm içindedirler. Özellikle kırdan, köyden kente göçün artması ile birlikte kentlere yoğun göç yaşanması süreci kentsel sorunları da beraberinde getirmiştir. Yoğun göç ve nüfus artışı kentlerin çeperlerine doğru bir büyümeyle sonuçlanmakta kentlerin tarihi ve geleneksel alanlarında bozulmalara neden olmaktadır. Bu bozulmalar, fiziksel mekanların kullanılmaz hale gelmesi, ekonomik canlılığın azalması, kaybolması şeklinde yaşanabilmektedir.

Sürdürülebilirlik ve kentsel dönüşüm, günümüzde üzerinde en çok tartışılan, neredeyse bütün ülkeleri gelişmiş ülkeleri, gelişmekte olan ülkeleri ilgilendiren kavramların başında gelmektedir. Sürdürülebilirliğin amaçları ile kentsel dönüşüm amaçları temelde örtüşmektedir. Sadece şehirler değil, ilçeler gibi daha küçük yerleşim birimleri de kentsel dönüşüme dahil olmaktadırlar. Kentsel dönüşüm süresinde, gerek planlama, gerek uygulama kısımlarında birçok aktör görev almaktadır. Merkezi yönetim kuruluşları, bakanlıklar, bakanlıklara bağlı, ilgili, ilişkili kuruluşlar, yerel yönetim birimleri olarak belediyeler, il özel idareleri, finansman boyutuyla bankalar, sivil toplum kuruluşları, odalar gibi oldukça fazla aktörün yer aldığı bir süreç karşımıza çıkmaktadır. Gelecek nesilleri düşünerek yapılacak bir kent planlaması, kentlerin devamlılığı ve sürdürülebilirliği kapsamında değerlendirilmelidir. Kentsel dönüşüm sürecinde farklı aktörlerin rol alması, uygulama aşamasında bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Çalışma kapsamında ilk olarak kentsel dönüşüm, kentsel yenileme kavramları ile sürdürülebilirlik kavramları arasındaki ilişkiye yer verilmektedir. Kentsel dönüşüm uygulamalarında yasal düzenlemeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu kapsamda kentsel dönüşüm uygulamalarına yön veren yasal düzenlemeler değerlendirilmektedir. Son olarak da yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm sürecindeki konumu, yaşanan sorunlara yer verilmektedir. Kentsel dönüşüm sürecinin önemli bir aktörü olan yerel yönetim birimlerinin, kentsel dönüşümü bütüncül bir planlama anlayışı ve katılımcı yönetim yaklaşımıyla yürütmesi sürecin sağlıklı işleyebilmesi açısından önem taşımaktadır. Kent planlaması ve yenilemesi yapılırken gelecek nesillerinden düşünülerek, sürdürülebilir kentleri oluşturmak günümüzün üzerinde en çok durulması gereken konuların başında gelmektedir.

2.SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KENTSEL DÖNÜŞÜM VE KENTSEL YENİLEME

Kentler karmaşık ve sürekli hareket halinde, değişim halinde olan bir yapıdır. Birçok süreci ve değişimi, fiziksel, sosyal, ekonomik, kültürel, tarihsel içinde barındırmaktadırlar. Kentler tarih boyunca insanların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Barınma ihtiyaçları, kendilerini güvende hissetme, ürettikleri mal ve hizmetleri satabilmeler, ticaret, birbirleriyle sosyal etkileşimde bulunabilmeleri gibi farklı ihtiyaçlara cevap vermiştir. Bu ihtiyaçların boyutu, derecesi ülkeden ülkeye, zamana göre farklılık göstermektedir. Tarihsel süreç içerisinde de bu ihtiyaçlar değişmiş, farklılaşarak kentlerde yaşayanların ihtiyaçları güç geçtikçe artarak devam etmiştir.

Sürdürülebilirlik kavramı yirminci yüzyılda hızla artan çevre sorunları ile ilişkili olmasına rağmen ekonomik, ekolojik, sosyal, siyasal boyutları bulunmaktadır. Teknolojik ve ekonomik gelişmelerin neden olduğu çevresel sorunların önüne geçmek için ekosistemin korunması için kullanılan kavram, kent kavramı ile birlikte ele alınması aslında yenidir. Ancak sürdürülebilir gelişmenin öğeleri olan, çevresel, ekonomik, kültürel, demografik unsurlar sürdürülebilir kentsleşme açısından da önemlidir (Satterthwaite, 1997). Rio'da düzenlenen Sürdürülebilir Kentler konferansında, ekonomik, kültürel ve sosyal gelişmeler sürdürülebilir bir kentsel gelişmenin üç ana unsurunu oluşturmaktadır. Aynı konferansta kentlerin sürdürülebilirliği için, kent ve kent çevrelerinin yaşam kalitesinin artması, kente yönelik planlamalarda gelecek nesillerinde yaşam kalitelerinin göz ardı edilmemesi gerektiği belirtilmiştir. Bundan dolayı kentsel sürdürülebilirlik için, çevresel kaygıların ve sosyo-ekonomik çıkarların uyum içinde yürütülmesi önem taşımaktadır (Capello ve Nijkamp, 2002).

Sürdürülebilir kentsleşmenin odaklandığı konulara baktığımız zaman, yaşam kalitesinin artması, yoksullukla mücadele, istihdam ve gıda sorunları ile mücadele, biyolojik çeşitliliğin korunması, sağlıklı kentler, çevrenin korunması, yenilenebilir enerji kullanımının artırılması, kentsel risklerin ortadan kaldırılması konuları kentsel dönüşümün de odaklandığı konuların başında gelmektedir. Bu nedenle kentsel dönüşüm ve sürdürülebilirlik kavramlarının birbirleriyle yakın ilişki içinde olduğunu söyleyebiliriz.

Kentler de canlılar gibi, doğup büyüme ve yapıları sürekli değişen birer toplumsal birimdir. Kentlerin eskiyen bölümleri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde zaman içinde yenilenmeye ihtiyaç duymaktadır. Bu yenileme süreci kendiliğinden olabileceği gibi planlı bir şekilde de gerçekleşmektedir. Kentlerdeki yenileme ihtiyacı, kentteki yapıların fiziksel anlamda eskimesinden olabileceği gibi belli bir kısmının veya semtin önemini tamamen yitirmesi sonucu da olabilmektedir. Plansız bir şekilde yapılan kentsel yenileme olumsuz birçok sonucu beraberinde getirmektedir. Konut

açığının kapanmasına olumlu bir etkisi olmadığı gibi bireysel, kentsel ve ülke ekonomisi için farklı sakıncaları barındırmaktadır. Ayrıca yerel yönetimleri beklenmedik zamanlarda oldukça fazla miktarda plansız yatırım yapmak zorunda bırakmaktadır. Aynı yolların sürekli genişletilmesi, kaldırımların sürekli yenilenmesi veya daraltılması, su, elektrik, kanalizasyon sistemleriyle ilgili boru ve kabloların yenilenmesi için toprağın sürekli kazılması, kullanılmayan üst geçitleriz yapılması bunların bazılarıdır (Keleş, 2006:437-438).

Türkçe Bilimler Terimleri Sözlüğü, kentsel dönüşümü, *“Belediyelerce, kentin yıpranan ve özelliğini yitirmeye yüz tutmuş, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen kent bölgeleri ile bu bölgelere ait alanlarının, kentin gelişimine uygun olarak yeniden yapım ya da özine uygun biçimde yenilenerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve toplumsal donatı alanları oluşturulması, doğal afet risklerine karşı önlemler alınması, kentin tarihsel, kültürel dokusunun yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılması amacıyla gerçekleştirilen eylemlerin tümü.”* şeklinde tanımlamaktadır (TÜBA, 2023).

Kentsel dönüşüm ve kentsel yenile kavramları günlük dilde birbirlerinin yerine kullanılsa da aslında farklı kavramlardır. Kentsel dönüşüm esasında kentsel yenileme yaklaşımının içinde yer almaktadır. Kentsel yenileme denildiği zaman genellikle kentin eskimiş, çöküntü alanına dönmüş bölgelerinin fiziksel olarak yenilenmesi anlaşılmaktadır. Kentsel yenileme bunları içermektedir ancak bu sorunlar kentsel yenilemeyi açıklarken yetersiz kalmaktadır. Kentsel yenilemeyi sadece fiziksel bir yenileme olarak ele alırsak, kentin en önemli unsurlarından biri olan sosyal boyutunu göz ardı etmiş oluruz.

Kentsel dönüşüm farklı politika araçlarını kapsayan geniş bir politika alanını oluşturmaktadır. Kentsel dönüşüm kavramını anlayabilmek için bu kavramla ilişkili farklı kavramlara da bakmamızda yarar bulunmaktadır. Kentsel yenileme, imar-ıslah, sağlıklılaştırma, yeniden canlandırma, yayılma, soylulaştırma bu kavramlarsan bazılarıdır. Kentin belli bir bölümündeki yapı stoğunun yıkılarak yeniden yapılması, kentsel yenileme olarak tanımlanmaktadır. Sağıklaştırma ise, alt yapı yetersizliği nedeniyle kentin eskimiş bölgelerinin ve kent dokunuşunun sınırlı bir şekilde iyileştirme sağlanarak işlevselliğinin artırılmasıdır. Yeniden canlandırma ise imar-ıslah ve sağıklaştırma çalışmalarıyla yakından ilişkili olup ekonomik sorunların önem taşıdığı kent alanlarının, ekonomik yaşamlarını geliştirmek, canlandırmak için yapılan iyileştirme faaliyetleridir. Soylulaştırma ise, kent kimliğine sahip alanlarda, çevreyi ve fiziki yapıyı koruma amacıyla sosyal tabakayı değiştirmeye yönelik izlenen uygulamalardır. Yayılma ise kentin çevresindeki kırsal alanların kent işlevlerinin kullanımına açılarak dönüşmesini açıklamaktadır (Tekeli, 2011).

Kentlerin gelişim süreçleri ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Avrupa ve Kuzey Amerika kentlerini ele aldığımız zaman, yirminci yüzyıl boyunca değişik sosyal

ve ekonomik gelişmeler bağlamında farklı mekansal özellikler yaşandığı görülmektedir. 1940'ların sonlarına doğru, ikinci dünya savaşının sebep olduğu yıkımı gidermek amacıyla Avrupa kentlerinde yeniden yapılanma önem kazanmıştır. 1950'lere gelindiğinde kentsel gelişime paralel olarak kentlerden ayrılarak uydu kentlere yerleşen nüfusun kent merkezlerini boşalttığı alanlara daha düşük gelir gruplarının yerleştiği görülmektedir. 1960'lar bir taraftan kent merkezlerini canlandırmaya çalışılırken kent çeperlerinde çalışmalar devam etmektedir. 1970'lere gelindiğinde sanayi ve kentin merkezi işlevleri kent dışına çıkmaya başlamış bu durum eski kent merkezlerinin çöküntü alanına dönüşmesine neden olmuştur. 1980'lerde kent merkezleri yeniden önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle dönüşüm faaliyetleri bunda önemli bir rol üstlenmiştir. Kentlerin merkezlerinde yaşanan dönüşüm 1990'larda da farklı müdahale biçimleri ile devam ettiği görülmektedir (Carmon, 1997).

Tablo1.Kentsel Dönüşümün Gelişimi

Dönemin Politika Türü	1950'ler Yeniden İnşa	1960'lar Yeniden Canlandırma	1970'ler Yenileme	1980'ler Yeniden Geliştirme	1990'lar Yeniden Üretim
Temel Stratejiler	Kentlerin eski alanlarının master plana dayalı olarak yeniden imarı ve gelişmesi	1950'lerde uygulanan politikaların devam ederek, banliyölerin büyümesi	Yenileme projelerinin yoğunlaşması	Yeniden gelişim projelerinin artması ve kent dışı alanların gelişmesi	Politika ve uygulamalarda daha kapsamlı yaklaşımların benimsenmesi
Temel Aktörler ve Finans Kaynakları	Merkezi ve yerel yönetimler, özel sektör girişimleri	Kamu ve özel sektör arasında denge sağlanması	Özel sektörün rolünün artması ve yerel yönetimlerin güçlenmesi	Özel sektörün ve uzman birimlerin artan önemi ve işbirliklerinin gelişimi	Ortaklıklarının gelişim göstermesi
Eylemin Mekansal Boyut	Yerel düzeye vurgu yapılması	Faaliyetlerde bölgesel düzeyin önemi	Önce bölgesel sonra yerel düzeyin önem kazanması	Yerel ölçekte yoğunlaşma	Stratejik bakış açısının ve bölgesel eylemleri gelişimi
Ekonomik Merkez	Kamu sektörünün ağırlığı, özel sektörün daha kısıtlı desteği	Özel sektörün öneminin artmaya başlaması	Kamunun zorunlu kaynak ayırması	Kamu fonları ve özel sektörün güç kazanması	Kamu, özel sektör arasında dengenin artması

Sosyal İçerik	Yaşam ve konut beklentilerin iyileştirilmesi	Refah ve sosyal koşullarda yaşanan iyileşme	Toplumsal destekli eylemler	Devlet desteğinin artması	Toplumsal rolünün önem kazanması
Fiziksel Şartlar	İç kısımların ve yakın çevrenin tekrar önem kazanması	Kullanılan alanların iyileştirilmesi	Yıkık alanların yenilenmesi	Yeni gelişim projelerinin hazırlanması	1980'lere göre daha az koruma
Çevresel Durum	Yeşil alanın öneminin artması	Seçici iyileştirmeler yapılması	Yeni yöntemlerle yapılan çevresel iyileştirmeler	Çevresel yaklaşımlara daha geniş açıdan bakılması	Sürdürülebilir bir çevre yaklaşımının gelişimi

Kaynak. Roberts, 2014:14

Kentsel dönüşümün ilkeleri;

- Kentsel alanın durumu ayrıntılı bir şekilde analiz edilmelidir. Kentin sosyal yapısı, fiziksel dokusu, çevresel durumu ve ekonomik işleyişi birbirleriyle ilişkileri göz önünde tutulmalıdır. Sorunların, dengeli, düzenli, kapsamlı bir şekilde belirlenerek ana strateji belirlenmelidir.
- Kentin mevcut özellikleri arazi, yapısal göz önünde bulundurularak, kentsel alanın yenilenmesinde etkilenen bütün paydaşların sürece dahil edilmesi yerinde olacaktır.
- Belirlenen stratejik hedeflerin belirli periyodlarla ölçülmesi izlenmesi gerekmektedir. Oluşturulan programlar meydana gelen değişikliklere göre yeniden düzenlenebilir olmalıdır. Bu kapsamda kentsel dönüşümün amaçlarına ulaşabilmesi için, ek kaynaklar gerekebilmektedir (Roberts, 2004:18-19).

2.1.Kentsel Dönüşümün Amaçları

Kentsel dönüşümün amaçlarına yön veren önemli kent sorunları bulunmaktadır. Kentsel dönüşümün amaçlarına yer vermeden önce bu sorunları açıklamak gerekmektedir. Bu sorunların başında göç gelmektedir. Gerek iç gerek dış göç olsun kent nüfuslarının sayısının gün geçtikçe artması özellikle büyükşehirler için önemli konuların başında gelmektedir. Nüfusun artışına bağlı olan kentleşme az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için devam eden bir sorundur. Kırsal alandaki itici nedenler (arazilerin miras yoluyla parçalanması, tarım gelirinin düşük olması, kamu hizmetlerinin yetersiz oluşu, eğitim, sağlık vb) ve buna karşılık kentlerin çekici nedenleri (iş imkanları, kamu hizmetleri, eğitim, sağlık, kültürel hizmetler) büyükşehirler özelinde kentleşme sürecini etkilemeye devam etmektedir. Bir diğer neden küreselleşmedir. Küreselleşme ile

birlikte kentler ulusal sınırlarını aşmış kent ekonomisinin dünya ekonomisi ile ilişkileri artmıştır. Ticaretin ve üretim hacminin artmasıyla, kentli nüfusun refahının artması, tüketim alışkanlıklarının değişmesi yaşanan altyapı sorunları kent merkezi ve çevresinin dönüşümünü etkilemektedir. Dönüşüme etki eden bir diğer unsur, sosyal, kültürel ve ekonomik alanda yaşanan gelişmeler beraberinde, konut, altyapı, ulaşım, iletişim, eğitim alanlarında dönüşümü gerektirmektedir. Yapıların eskimesi, yıpranması da dönüştürme talebine neden olmaktadır (Tekeli, 2011). Kentsel yenileme gelişmiş ülkelerde üç önemli amaca hizmet etmektedir. Birincisi, yoksulluk yuvalarının (slum clearance), ikincisi kent merkezlerinin anakentlerin diğer kesimleri ve uydu kentler ile aralarındaki ekonomik canlılık farklılıklarını gidermek için bu kısımların yenilenmesi ve son olarak da kent merkezlerindeki belediyelerin mali kaynaklarının iyileştirilmesidir (Keleş, 2006:438-439).

Kentsel dönüşümün amaçları;

- Kentin fiziksel yapısıyla toplumsal problemler arasında doğrudan ilişki bulunmaktadır. Kentsel bölgelerin çöküntü alanı haline gelmesinde en önemli faktörlerden biri toplumsal sorunlardır. Kentsel dönüşüm projeleri geliştirilirken, toplumsal sorunlarında detaylı bir şekilde araştırılması gerekmektedir.
- Kenti oluşturan birçok unsur zaman içinde değişim göstermektedir. Kentsel dönüşüm bu değişime ihtiyaç vermeyi amaçlamaktadır. Kentsel dönüşüm projeleri aracılığı ile, hızlı büyüme sonucunda değişen, bozulan kentin dokusunda ortaya çıkan, ekonomik, sosyal, kültürel, toplumsal, kentin altyapı ihtiyaçlarının yeniden gözden geçirilmesini sağlar.
- Yaşam kalitesinin artırılarak, kentsel refahın gelişmesi, kentsel dönüşümün önemli bir diğer amacıdır. Özellikle çöküntü alanına dönmüş kentsel alanlarda, yeniden ekonomik canlılığı getirecek projeler geliştirilmektedir.
- Kentsel dönüşümün bir diğer amacı, gereksiz kentsel yayılmanın önüne geçerek, kentsel alanların etkili bir biçimde kullanılmasını sağlamaktır. Bu amaç aynı zamanda günümüzün en önemli kavramlarında biri olan “sürdürülebilirlik” kavramı ile yakından ilişkilidir.
- Kentsel dönüşüm uygulamaları, toplumsal ihtiyaçların göz önünde bulundurularak, merkezi ve yerel yönetimlerin kentsel politikaları oluşturmalarına yardımcı olmaktadır. Günümüzde kentsel alanların belirlenmesi veya yeniden üretilmesi sürecine birçok aktör hizmet etmektedir (Roberts, 2004).

Kentsel dönüşüm sürecinde yukarıda saydığımız amaçların gerçekleşebilmesi için bu süreçte yer alan gerek merkezi gerek yerel yönetim birimlerine önemli görevler düşmektedir. Öncelikle kentlerin dönüşümü planlanırken bunun hızlıca sonuç alınacak kısa vadeli olarak bir çözüm olarak değil, orta ve uzun vadede getireceği sonuçlar da iyi planlanmalıdır. Aksi takdirde kentin sorunlarının çözümü için yapılmak istenen dönüşüm çalışmaları, eskiden daha olumsuz bir kent görünümünün ortaya çıkmasına sebep olabilir. Kentsel dönüşüm sürecini planlarken, alanın tarihsel, kültürel özellikleri, yaşayan insanların beklentileri, sorunları dönüşüm sürecinde detaylı olarak analiz edilmelidir. Sadece fiziksel boyuta odaklanan bir kentsel dönüşüm süreci ileride önemli sorunlara sebep olabilir.

3.YASAL DÜZENLEMELERDE KENTSEL DÖNÜŞÜM

Kentsel dönüşüm uygulamalarına yönelik farklı yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu yasal düzenlemelerden bazıları; 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu, 3194 Sayılı İmar Kanunu, 5104 Sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu, 5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun, 5393 Sayılı Belediye Kanunu, 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanunlardır.

Tablo2. Kentsel Dönüşüme Yönelik Yasal Düzenlemeler

Kanun	Kanunun Amacı ve Kapsamı
2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu	Konut ihtiyacının karşılanması konut inşaatını yapanların tabi olacağı usul ve esasların düzenlenmesi, memleket şart ve malzemelerine uygun endüstriyel inşaat teknikleri ile araç ve gereçlerin geliştirilmesi ve Devletin yapacağı desteklemeler ... bu Kanun hükümlerine tabidir.
3194 Sayılı İmar Kanunu	Bu Kanun, yerleşme yerleri ile bu yerlerdeki yapılaşmaların; plan, fen, sağlık ve çevre şartlarına uygun teşekkülünü sağlamak amacıyla düzenlenmiştir. Belediye ve mücavir alan sınırları içinde ve dışında kalan yerlerde yapılacak planlar ile inşa edilecek resmi ve özel bütün yapılar bu Kanun hükümlerine tabidir
5104 Sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu	Bu Kanunun amacı, kuzey Ankara girişi ve çevresini kapsayan alanlarda kentsel dönüşüm projesi çerçevesinde fiziksel durumun ve çevre görüntüsünün geliştirilmesi, güzelleştirilmesi ve daha sağlıklı bir yerleşim düzeni sağlanması ile kentsel yaşam düzeyinin yükseltilmesidir.

5366 Sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun	Bu Kanunun amacı, büyükşehir belediyeleri, büyükşehir belediyeleri sınırları içindeki ilçe ve ilk kademe belediyeleri, il, ilçe belediyeleri ve nüfusu 50.000'in üzerindeki belediyelerce ve bu belediyelerin yetki alanı dışında il özel idarelerince, yıpranan ve özelliğini kaybetmeye yüz tutmuş; kültür ve tabiat varlıklarını koruma kurullarınca sit alanı olarak tescil ve ilan edilen bölgeler ile bu bölgelere ait koruma alanlarının, bölgenin gelişimine uygun olarak yeniden inşa ve restore edilerek, bu bölgelerde konut, ticaret, kültür, turizm ve sosyal donatı alanları oluşturulması, tabii afet risklerine karşı tedbirler alınması, tarihi ve kültürel taşınmaz varlıkların yenilenerek korunması ve yaşatılarak kullanılmasıdır.
5393 Sayılı Belediye Kanunu	Bu Kanunun amacı, belediyenin kuruluşunu, organlarını, yönetimini, görev, yetki ve sorumlulukları ile çalışma usûl ve esaslarını düzenlemektir.
6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun	Bu Kanunun amacı; afet riski altındaki alanlar ile bu alanlar dışındaki riskli yapıların bulunduğu arsa ve arazilerde, fen ve sanat norm ve standartlarına uygun, sağlıklı ve güvenli yaşama çevrelerini teşkil etmek üzere iyileştirme, tasfiye ve yenilemelere dair usul ve esasları belirlemektir.

Kaynak. Tablo, ilgili kanun maddeleri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu ile TOKİ'nin görevleri arasında başkanlık gecekondü bölgelerinin tasfiyesine veya iyileştirilerek yeniden kazanımına yönelik olarak gecekondü dönüşüm projeleri geliştirebilir, inşaat uygulamaları ve finansman düzenlemeleri yapabilir şeklinde ifade edilmektedir (Ek Madde 7). Ayrıca depremle ilgili dönüşüm projelerinin gerçekleştirilmesinde de görevli sayılmıştır. Kentsel dönüşüm ve konut politikalarında TOKİ önemli bir aktör haline gelmiştir. 3194 Sayılı İmar Kanununda kentsel dönüşüme yönelik doğrudan bir düzenleme bulunmamaktadır. *“İmar hududu içinde bulunan binalı veya binasız arsa ve arazileri malikleri veya diğer hak sahiplerinin muvafakati aranmaksızın, birbirleri ile, yol fazlaları ile, kamu kurumlarına veya belediyelere ait bulunan yerlerle birleştirmeye, bunları yeniden imar planına uygun ada veya parsellere ayırmaya, müstakil, hisseli veya kat mülkiyeti esaslarına göre hak sahiplerine dağıtmaya ve re'sen tescil işlemlerini yaptırmaya belediyeler yetkilidir”* (3194 sayılı kanun, m.18). Kanunun 18.maddesinde kentsel dönüşüme yönelik dolaylı bir düzenlemenin varlığından söz edebiliriz. Kanun kapsamında, kentsel dönüşümde yerel yönetimlerin yetkilerinin arttığı görülmektedir. 2005

yılında yürürlüğe giren 5393 Sayılı Belediye Kanunu ile kentsel dönüşümde belediyelere önemli görevler verilmiştir. Özellikle kanunun 73.maddesinde kentsel dönüşümüne yönelik hükümler yer almaktadır. *“Belediye, belediye meclisi kararıyla; konut alanları, sanayi alanları, ticaret alanları, teknoloji parkları, kamu hizmeti alanları, rekreasyon alanları ve her türlü sosyal donatı alanları oluşturmak, eskiyen kent kısımlarını yeniden inşa ve restore etmek, kentin tarihi ve kültürel dokusunu korumak veya deprem riskine karşı tedbirler almak amacıyla kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulayabilir... Büyükşehir belediye ve mücavir alan sınırları içinde kentsel dönüşüm ve gelişim projesi alanı ilan etmeye büyükşehir belediyeleri yetkilidir”* (5393 Sayılı Belediye Kanunu, m.73). Büyükşehir belediyeleri tarafından uygulanacak kentsel yenileme, dönüşüm projelerinde, imar planları, binalara inşaat izni ve ruhsatı verme işlemleri kapsamında 3194 sayılı İmar Kanununda belediyelere tanın yetkiler, büyükşehir belediyeleri tarafından kullanılacaktır. 6306 Sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkındaki Kanun kapsamında özellikle deprem, sel gibi afet riski altındaki bölgelerde kentsel dönüşüm projelerinin uygulanmasına yönelik düzenlemelere yer verilmektedir.

4.YEREL YÖNETİMLER VE KENTSEL DÖNÜŞÜM

1950’li yıllar Türkiye’de kentleşme açısından önemli bir yere sahiptir. Türkiye yeni bir değişim sürecine girmiş, kırdan kente göçün yoğunlaşması ile hızlı bir kentleşme süreci başlamıştır. Kente göç eden insanların çözmeleri gereken ilk ve belki de en önemli sorun olan barınma ihtiyaçlarının çözülmesi gerekmektedir. İlerleyen yıllarda kırdan kente göç hızlı bir şekilde devam etmiş, 1970’lerden itibaren kaç yapı sayılarında artış yaşanmıştır. Bu dönemlerde, gecekondular kentsel siyasetin önemli sorunlarından biri haline gelmiştir. 1980’ler, 1990’larda kentsel dönüşüm, gecekondular alanlarının dönüştürülmesi şeklinde dar bir kapsamda değerlendirilmekteydi. Ancak ilerleyen yıllarda, kentlerin sorunlarının artması ile birlikte, kentsel dönüşüm konusu da sadece gecekondular bölgeleri ile kalmamış, kentlerin birçok alanının dönüşümüne konu olacağı görülmektedir. Özellikle 2000’li yıllardan sonra yapılan yasal düzenlemelerde kentsel dönüşümüne yönelik adımların atıldığı görülmektedir.

Türkiye’de 2003 sonrasında kentlerde değişim ve dönüşümü planlayacak iki önemli aktör öne çıkmaktadır. Bu aktörlerden bir tanesi Toplu Konut İdaresidir. Yasayla TOKİ’ye kentsel yenileme ve gecekondular alanlarının dönüşümü konusunda önemli görevler verilmiştir. Kentlerin planlanması sürecinde önemli bir diğer aktör de belediyelerdir. Özellikle 2005 yılında çıkarılan 5393 Sayılı Belediye Kanunu ve 5216 Sayılı Büyükşehir Belediye Kanunları ile gerek kentsel

planlama sürecinde gerek kentsel dönüşüm sürecinde belediyelere önemli görevler verilmektedir (Tekeli, 2011).

Kentsel dönüşüm sürecinin önemli aktörlerinden biri olan belediyelerin kentsel dönüşüm sürecinde önemli sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Bu sorunların bazıları; (Özden, 2006: 228-229)

- Yerel yönetim birimleri, kentsel dönüşüm sorununu dar kapsamlı olarak ele almaktadırlar. Dönüşümü klasik bir imar planı olarak değerlendiren belediyeler bulunmaktadır. Bu açıdan bakıldığında zaman kentsel dönüşüm, alt yapının yenilenmesi, yeni yolların yapılması, yeni yerleşim yerlerinin açılmasından ibaret olmaktadır.
- Yerel yönetim birimlerinin önemli bir kısmında kentsel dönüşüm tecrübesi bulunmamaktadır.
- Kentsel dönüşümün en önemli ayaklarından biri finansman sorunudur. Yerel yönetimlerin büyük bölümü alternatif finans kaynakları oluşturma konusunda yetersiz kalmaktadırlar.
- Kentsel dönüşümde yerel yönetimler açısından karşılaşılan en önemli sorunlardan biri de alanında uzman kişilerin istihdam edilmemesidir.
- Özellikle ilçe belediyeleri açısından, bütçe sorunu kentsel dönüşümün önünde önemli bir engel oluşturmaktadır.
- Yerel yönetimler kentsel dönüşüm uygulamalarında, şeffaf, açık ve katılımcı bir yönetim anlayışı ile hareket etmelidirler.
- Bu katılım mekanizması iki şekilde örgütlenmelidir. İlk olarak yönetsel ve ekonomik örgütlenmeye dahil etme (merkezi idare, yatırım kuruluşları, ortaklıklar vb); ikinci olarak kentsel dönüşüm proje sürecine dahil etme (yerel halk, esnaf, sivil toplum kuruluşları, odalar vb). Bu kapsamda, kamu kuruluşları ile toplantılar, işbirlikleri, bilgilendirici toplantılar, anketler gibi çalışmalarla desteklemelidirler.

Yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm sürecinde odaklanmaları gereken önemli konulardan biri de sürecin katılımcı bir yönetim anlayışı ile gerçekleştirilmesidir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta sürecin en başından, etüt ve projeden başlayarak, uygulama aşamasında da devam eden bir katılım süreci uygulanmalıdır. Kentsel dönüşümden etkilenecek, yerel halk, bölgedeki iş yerleri, sivil toplum kuruluşları nasıl bir dönüşüm yapılacağı konusunda fikirlerini açık bir şekilde dile getirebilecekleri mekanizmalar oluşturulmalıdır. Böylece yerel halkın da talepleri, beklentileri karşılanacak ve kentsel dönüşümün en önemli sorunlarından biri olan uzlaşma sorunu aşılmış olacaktır. Yerel yönetimler kentsel dönüşümü, sadece riskli, eski yapıların kısa süre içerisinde

dönüştürülmesi şeklinde algılamaması gerekmektedir. Böyle bir anlayış belki kısa sürede bir sonuç elde edilmesini sağlasa bile uzun vadede eski durumda karşılaşılan sorunların artmasına neden olacaktır.

Belediyeler kentsel dönüşüm uygulamalarında, sürdürülebilirlik kavramını da dikkate almaları gerekmektedir. Kente yönelik yapılacak bir yenileme, dönüşüm uygulamasında çevresel, ekolojik, dengelerin de gözetilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda günümüzün en temel sorunlarından olan kentler için de son derece hayati rolü olan enerji konusunda, belediyelerin yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelmeleri, sürdürülebilirlik açısından önem kazanmaktadır.

Kentsel dönüşüm sürecinde yerel yönetimlerin karşılaştığı önemli sorunların başında bütçe sorunu gelmektedir. Kentsel dönüşüm birçok boyutu olan, toplumun birçok kesimini ilgilendiren bir konu olması sebebiyle dönüşüm sağlanabilmesi için finans kaynaklarına ihtiyaç duyulmaktadır. Özellikle il belediyeleri ve ilçe belediyelerinin, kentsel dönüşüm sürecinde daha fazla rol alabilmeleri için mali kaynaklarının bu hizmeti yerine getirebilecek düzeyde olması gerekmektedir. Kentsel dönüşümün çok boyutlu bir kavram olması sebebiyle, belediyelerde bu alanda uzman kişilerin istihdam edilmesi de oldukça önemlidir. Kentsel dönüşüm denildiği zaman sadece mimar, mühendis ve şehir plancılarının olması yeterli değildir. Dönüşümün sosyal boyutu da göz önünde tutulduğu zaman, kent çalışmaları yapan sosyolog, sosyal hizmet uzmanı gibi sosyal alanlarda uzman kişilerin de istihdamı sağlanmalıdır.

5.SONUÇ

Kamu yönetimi alanında yaşanan değişim süreci ile birlikte yerel yönetimlerin ve yerel siyasetin etkisinin arttığı görülmektedir. Özellikle merkezi yönetime ait birçok görev ve yetkinin yerele devri uzun yıllardır tartışılmaktadır. Kentsel dönüşümün önemli aktörlerinden biri olarak yerel yönetimlere bu süreçte önemli görevler düşmektedir. Kentsel dönüşüme yönelik yasal düzenlemelere baktığımız zaman yetkilerin yerel yönetim birimleri ile merkezi yönetim birimleri arasında paylaştırıldığı, bazı yasal düzenlemelerde merkezi idarenin güçlendirildiği görülmektedir. Yönetim alanında yerel yönetimlerin merkezi yönetime göre bazı avantajları bulunmaktadır. Yerel yönetimler bölgenin ekonomik ve sosyal yapısına, genel durumuna hangi hizmetlerin nasıl daha hızlı yürütüleceğine, öncelikli sorunlara merkezi yönetime göre daha hakim durumdadır.

Kentsel yenileme gereksinimi duyan alanların sorunları giderilirken ilgili bütün kesimlerin, dönüşümden etkilenecek bütün paydaşların sürece dahil edilmesi yerinde olacaktır. Kentsel dönüşüm sürecinde merkezi yönetim birimleri ve yerel yönetim birimleri görev almaktadır. Çevre Şehircilik Bakanlığı, TOKİ, büyükşehir belediyeleri, ilçe belediyelerinde olduğu gibi farklı kurumların yetkisi

bulunmaktadır. Burada önemli olan nokta kentsel dönüşümün planlı, düzenli, kurumların birbirlerine rakip olarak değil birbirlerinin tamamlayıcısı olarak yapılmasıdır. Farklı yasal düzenlemelerde farklı kurumlar kentsel dönüşümde yetki sahibidirler. Bu durum kurumlar arasında yetki çatışmasına sebep olmamalıdır. Aksi takdirde kentsel dönüşümden beklenen, kentin altyapı, barınma, ulaşım, eskiyen bölgelerin yeniden inşası ve imarı, kentin sosyal, ekonomik ve kültürel hayatının canlandırılmasına katkı sağlamayacaktır. Özellikle kentsel dönüşümde sorumlu kurumların kendi başlarına karar almamaları, süreçte ilgili diğer aktörlerle beraber planlamanın yapılması gerekmektedir. Merkezi idareye bağlı birimlerin, kentte yapacakları bir kentsel yenileme faaliyetinde belediyelerin sürece dahil edilmemesi, kente yönelik bütüncül bir planın yapılamaması, kentin kültürel, tarihsel dokusunun zarar görmesine neden olacaktır. Kentsel dönüşüm uygulamaları sadece eskimiş, yıpranmış veya afet riski taşıyan binaların yıkılarak yeniden yapılması yani sadece fiziksel anlamda bir yenileme değildir. Bu bakış açısı ile yaklaşılacak bir kentsel dönüşüm uygulaması, kentsel dönüşümün belki de en önemli unsurunu, insanı göz ardı etmiş olacaktır. Bu nedenle kentsel dönüşüm uygulamalarında fiziksel olduğu kadar sosyal boyutun da göz önünde tutulması önem taşımaktadır. Kentsel dönüşüme yönelik planlama yapılırken, kentin mevcut çevre planı, imar planlarının dikkate alınması gerekmektedir. Bu planları bir kenara itilerek, merkezi idarenin yetkili birimlerinin yapacağı bir dönüşüm planlaması kentin bütünlüğüne zarar verecektir.

Günümüzün iki anahtar kavramı olan sürdürülebilirlik ve kentsel dönüşüm birlikte ele alındığı zaman aslında birbirlerini tamamlayan iki kavram olduğu görülmektedir. Sürdürülebilirliğin amaçlarına hedeflerine baktığımız zaman, kentsel dönüşümün amaç ve hedefleri ile örtüştüğü görülmektedir. Kentsel dönüşümü planlarken, sürdürülebilirliğin ilkeleri göz önünde bulundurularak gelecek nesillerinde yaşayabileceği kentleri inşa edebiliriz. Burada en önemli görevin düştüğü kurum da yerel yönetimler olmaktadır. Yerel yönetimler kenti ilgilendiren hemen hemen bütün konularda, ulaşımdan, kültüre, çevreden alt yapıya, kentin planlanmasından üst yapıya, sosyal hizmetlere, afetle mücadeleye kadar kent ile ilgili aklımıza gelebilecek bütün konularda, sorunlarda önemli görevler üstlenmektedir. Bu nedenle yerel yönetimlerin kentsel dönüşüm sürecinde sürdürülebilirliği de göz önünde tutarak gerekli planlamaları, ilgili tarafları, paydaşları sürece dahil ederek katılımcı bir yönetim anlayışı ile gerçekleştirmeleri önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- CAPELLO, R., Peter N. (2002). In Search of Sustainable Human Settlements: Prefatory Remarks, *Ecological Economic*, 40(2), pp.151-155.
- Carmon, N. (1997). Neighborhood Regeneration: The State of The Art, *Journal of Planning Education and Research*, 17 (2), pp.131-144.
- Keleş, R. (2006). *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi
- Özden, P, P. (2006). Türkiye’de Kentsel Dönüşümün Uygulanabilirliği Üzerine Düşünceler, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No:35, ss. 215-233
- Roberts, P. (2004). The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration, Peter Roberts and Hugh Skyes (Edt), *Urban Regeneration*, Sage Publication.
- Satterthwaite, D. (1997), Sustainable Cities or Cities That Contribute To Sustainable Development?, *Urban Studies*, 34(10), pp: 1667–1691.
- Tekeli, İ. (2011). Kent, Kentli Hakları, Kentleşme ve Kentsel Dönüşüm, *İlhan Tekeli Toplu Eserler-20*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları
- Türkçe Bilimler Terimleri Sözlüğü (2023). <http://terim.tuba.gov.tr/> Erişim Tarihi: 15.05.2023

Kanunlar

- 2981 Sayılı Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2981.pdf>
Erişim Tarihi: 14.06.2023
- 2985 Sayılı Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2985.pdf>
Erişim Tarihi: 14.6.2023
- 5104 Sayılı Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5104.pdf>
Erişim Tarihi: 16.06.2023
- 5366 Sayılı Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5366.pdf>
Erişim Tarihi: 16.06.023
- 6306 Sayılı Kanun, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6306.pdf>
Erişim Tarihi: 15.06.2023

23. Bölüm

Türkiye’de Parti İçi Demokrasi Sorunu

İbrahim Halil GÜZEL¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi: Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, ibrahimhalil.guzel@siirt.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-2671-7635

ÖZ

Demokrasi günümüzün en çok tartışılan, eleştirilen ancak buna rağmen alternatifi olmadığı için vazgeçilemeyen bir yönetim sistemidir. Demokrasinin toplumda yerleşmesinde, toplumda benimsenmesinde farklı kurumlara önemli görevler düşmektedir. Demokratik siyasi hayatın önemli bir aktörü olan siyasi partilere şüphesiz demokrasinin toplumda yerleşmesinde, yayılmasında, benimsenmesinde önemli bir rol üstlenmektedirler. Bu kapsamda parti içi demokrasi kavramı, siyasi partiler için önemli bir konuma gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi Partiler, Demokrasi, Parti içi demokrasi

1.GİRİŞ

Demokrasi günümüzün en çok tartışılan, eleştirilen ancak buna rağmen alternatifi olmadığı için vazgeçilemeyen bir yönetim sistemidir. Demokrasinin toplumda yerleşmesinde, toplumda benimsenmesinde farklı kurumlara önemli görevler düşmektedir. Demokratik siyasi hayatın önemli bir aktörü olan siyasi partilere şüphesiz demokrasinin toplumda yerleşmesinde, yayılmasında, benimsenmesinde önemli bir rol üstlenmektedirler. Siyasi partilerin varlığı demokrasi için önemli olmakla birlikte tek başına yeterli değildir. Demokrasinin önemli bir aktörü olan siyasi partiler, kendi içlerinde, iç işleyişinde, çalışmalarında demokratik ilkelere ne derece uygun hareket ettiği de oldukça önemlidir. Siyasi partilerin en önemli sorunlarından biri parti liderinin ve parti üst yönetiminin, parti üzerindeki egemenliğidir. Parti organlarının oluşturulmasında, teşkilatların kurulmasında, disiplin kurullarının oluşturulmasında, parti meclisi, merkez karar yürütme organının kurulmasında parti lideri belirleyici olmaktadır. Siyasi partilerin örgüt teşkilatları oluşturulurken demokratik ilkelere ne derece bağlı kaldığı, parti liderinin ve üst yönetimin etkisinin sınırı, merkezi yönetimin parti örgütlenmesindeki etkinliği siyasi partilerde parti içi demokrasinin uygulanmasında önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumda demokrasiyi egemen kılmayı, yerleştirmeyi, geliştirmeyi amaçlayan siyasi partilerin kendi içlerinde de farklı düşüncelere yer vermesi, parti iç işleyişinin demokratik bir yapıya sahip olması beklenmektedir. Parti içi demokrasi, partiye serbest bir şekilde üye olup istendiği zaman istifa edebilmeyi, partinin yönetim organlarına seçilebilmeyi, yeri geldiği zaman parti politikalarını eleştirebilmeyi, farklı politikalar önerme konusunda özgür olmayı gerektirmektedir. Çalışma kapsamında ilk olarak, demokrasi kavramı ve gelişimi üzerinde durulmaktadır. Sonraki bölümde siyasi partiler, siyasi partilerin türleri, işlevleri hakkında bilgi verilmektedir. Parti içi demokrasi kavramı açıklanarak, Türkiye’de parti içi demokrasi ile ilgili yaşanan sorunlar ve bu sorunlara karşı neler yapılabileceği tartışılmaktadır. Parti içi demokrasi kavramı üzerinde birçok faktör etkili olduğu için, yasa koyucudan, siyasi partilere, toplumun siyasal kültürünün geliştirilmesine, katılımcı yönetim anlayışının, demokrasinin toplumda yerleşebilmesini sağlayabilecek birçok aktöre önemli görevler düşmektedir.

2.DEMOKRASİ KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Demokrasi teriminin kökenleri Antik Yunan’a kadar geri götürülmektedir. “Krası” ile biten diğer sözcüklerde olduğu gibi (otokrasi, bürokrasi), demokrasi de Yunanca iktidar ya da yönetim anlamına gelen kratos sözcüğünden türemektedir. Demokrasi bundan dolayı “demos tarafından yönetim” anlamına

gelmektedir. Demokrasiyi sadece halk tarafından yönetim şeklinde tanımlamak yeterli olmamaktadır. Demokrasi sözcüğüne eklenmiş olan anlamlardan bazıları;

- Yoksullar ve dezavantajlı olanlar tarafından bir yönetim şekli
- İnsanların profesyonel siyasetçilere ya da kamu görevlilerine ihtiyaç duymadan kendilerini doğrudan doğruya ve sürekli olarak yönettikleri bir yönetim biçimi
- Hiyerarşi ve ayrıcalık yerine, fırsat eşitliğine ve liyakati esas alan bir toplum
- Toplumsal eşitsizlikleri azaltmayı amaçlayan yeniden dağıtım sistemi
- Çoğunluk kuralı ilkesine dayanan bir karar alma sistemi
- Çoğunluk iktidarına denetimler koyarak azınlığın haklarını ve çıkarlarını güvence altına alan bir yönetim sistemi
- Kamusal görevleri, halkın oyu için yapılan rekabetçi bir mücadele ile dolduran bir sistem
- İnsanların siyasal yaşamlarına katılımından bağımsız olarak halkın çıkarlarına hizmet eden bir idare şeklidir (Heywood, 2018:146-147).

Demokratik sistemler, uygulanan siyasalara göre farklılık gösterirler. Barber, demokrasi çeşitlerini kaynaklarına göre ayırarak açıklamaktadır. Bu sınıflandırmaya göre, *otoriter demokrasi*, merkezi bir yönetimin, idareyi güvenlik ve düzen adına yerine getirmesini anlatır. Bu sistemde kendisini seçen bir halk bulunmaktadır ancak temsili bir yürütme elitine sahiptir ve bu elitin üstünlüğü geçerlidir. Tamamen eşit değildir ve zayıf bir yurttaşlık temeli üzerine inşa edilmiştir. Bir diğer model olan *hukusal demokrasi*, mahkemelerin ve yargının ağırlığının bulunduğu bir yapıya dayanmaktadır. Hükümet organları üzerine, zorunluluklar ve kısıtlamalar koyan bir yargı bulunmaktadır. Bu demokrasi modeli temsili bir yargı elinin hakim olduğu sistemdir. Bir diğer demokrasi modeli *çoğulcu demokrasi*, modelidir. Bu model çatışmaları, toplum sözleşmesi ile çözmeye çalışır. Bu modelde temsil ilkesine dayanmaktadır (Barber, 1995:185). Demokratik yönetim şekilleri, geçmişten günümüze önemli değişiklikler yaşamıştır. Demokratik sistemler, Eski Yunan'da olduğu gibi halkın doğrudan bir şekilde yönetime katıldığı bir model ile temsili yönetime dayanan bir model olmak üzere iki temel biçime ayrılmaktadır. Demokrasi temelde iki farklı modele dayanmaktadır, doğrudan demokrasi ve temsili demokrasi (Heywood, 2011: 272).

Doğrudan demokrasi yönetimi aracısız bir modeldir. Fakat nüfusun çok olduğu, sorunların karmaşık bir hale büründüğü, fazlaştığı, ülke yönetimlerinin farklı uzmanlıklara göre idare edildiği günümüzde doğrudan demokrasi modeli,

bazı küçük yerleşim birimleri dışında imkansız hale geldiği ileri sürülmektedir (Kışlalı, 1995:197). Temsili demokraside, halk tarafından seçilen, siyasi karar alma süreçlerine halk adına karar veren temsilciler bulunmaktadır. Temsilciler halk tarafından seçilmekte ve egemenliği kendilerini seçenler adına yani halk adına kullanmaktadırlar. Temsilcilerin seçimi, halkın yönetime katılması bakımından önem taşımakla birlikte yeterli olmamaktadır. Siyasal olarak eşitliğin sağlanması ve halkın yönetime katılımının sağlanması, halkın temsilcilerini belirli aralıklarla gerçekleştirilen seçimlerle belirlemesi, seçimlerin serbest ve adaletli olması, kamu haklarının güvence altında olması önem taşımaktadır (Gözler, 2012).

Ancak günümüzde seçimlere katılmakta demokrasi açısından yeterli görülmemektedir. Bu durum temsili demokraside temsil sorununa, tartışmalarına sebep olmaktadır. Temsili demokraside yaşanan temsil sorununu aşmak için farklı modeller önerilmektedir. Bu nedenle günümüzde öne çıkan kavramlardan biri de katılımcı demokrasi kavramıdır. Temsili demokraside yaşanan olumsuzlukları aşmak, demokrasiyi sadece seçimden seçime oy kullanmaktan ibaret olmadığını topluma yaymak, halkın seçim dönemleri dışında da aktif katılımını gerçekleştirmek için katılımcı demokrasi kavramı gün geçtikçe önem kazanmaktadır. Katılımcı demokrasiyi tanımlamadan önce katılım kavramını açıklamak gerekmektedir. Katılım dediğimiz zaman ne anlaşılmaktadır? Kim katılacak? Neye, nasıl katılım sağlanacak? Siyasal katılım konusunda özellikle son 30-40 yılda pek çok çalışma yapıldığı görülmektedir. Katılımı dar anlamda ele alacak olursak, seçimden seçime katılım olarak açıklayabiliriz. Ancak geniş anlamda katılım dediğimiz zaman, sadece seçimlerde oy kullanmak yeterli olmamakta, bürokratik süreçlerde de, siyasi karar alma süreçlerinde de aktif bir katılım söz konusu olmaktadır.

Katılımcı bir demokraside birey, tüketim yapan, üretim faktörü sağlayan, seçim sürecinde seçmen olmakla yetinmeyen bir özellik taşımaktadır. Politik karar süreçlerini sadece temsilcilerine bırakmak istememektedirler. Hayatından doyum alması için kendi projelerini gerçekleştirmek istemekte kamusal özne olmak özel bir önem taşımaktadır. Toplumda farklı, yeni roller talep etmektedir. Bunlar gerçekleşti zaman katılımcı demokrasi anlam bulacak biçimde temellenecektir (Tekeli, 2001:40).

Demokratik bir sistemden bahsedebilmemiz için bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikleri şu şekilde sıralayabiliriz;

- Yönetimin meşruluğudur. Halkın taleplerini temsil ettiğini iddia etmektedir.
- Rekabetçi siyasi seçim sürecinde, liderler belirli aralıklarla yapılan seçimlerle seçilmektedir. Seçmenler farklı alternatifler arasında tercihte

bulunabilirler. Seçimlerin anlam ifade edebilmesi için kazanma şansına sahip en az iki siyasi parti olması gerekmektedir.

- Seçme ve seçilme hakkına sahip olan kişilerin büyük bir kısmı isterlerse hem seçmen olarak hem de önemli siyasi makamlar için aday olabilirler
- Seçimlerin, adaletli, gizli oy, açık sayım, serbest, eşit oy ilkesi demokratik değerlere uygun bir şekilde yapılması önem taşımaktadır.
- Vatandaşlar ve liderler, söz ve ifade özgürlüğüne sahip olabilmeli, mevcut siyasi partiler ile yeni kurulacak siyasi partiler serbest çalışabilmelidirler (Powell, 1990).

3.SİYASİ PARTİLER

Siyasal partiler, günümüzde demokratik yaşamın en önemli aktörlerinden biri olduğu genel kabul görmektedir. Demokrasinin hayata geçirilmesinde, uygulanmasında bireysel olarak yetersiz kalınacağı için siyasi partiler bu kapsamda önemli bir yere sahip olmaktadır. Bu özelliklerine baktığımız zaman siyasi partiler günümüzde anayasal güvenceye sahip olmakta ve demokratik hayatta vazgeçilmez bir rol oynamaktadırlar (Tuncay, 1996).

Siyasi partilerin tanımına yönelik olarak, tek veya ortak bir tanımlamadan bahsedemeyiz. Siyasi partilere yönelik farklı birçok tanım literatürde yer almaktadır. Yapılan tanımlamalar, örgüt, teşkilat yapısı veya fonksiyonlarını, işlevlerine odaklanarak birbirinden ayrılmaktadır.

Siyasi partiler, hukuka uygun ve meşru yolları kullanarak, sürekli ve istikrarlı bir örgüt yapısına sahip, seçmenlerin desteğini alarak devlet iktidarını ele geçirmeye ve elde tutmak için çaba gösteren siyasal bir topluluktur (Sarıbay, 2001). Farklı bir tanımlamada siyasi partiler, bir program etrafında toplanmış siyasal iktidarı elde etmek ya da paylaşmak amacını taşıyan sürekli bir örgüte sahip kuruluşlardır. Burada en önemli unsur, iktidarı ele geçirmek veya diğer partilerle paylaşmaktır. Bütün siyasi partilerin ortak amacını oluşturan bu unsur, siyasi partileri diğer sosyal gruplardan ayıran önemli bir kriterdir. Siyasi partilerin önemli bir diğer unsuru da geçici kuruluşlar olmayıp sürekliliğe sahip olmaları ve ülke çapında yaygın bir teşkilatlanmaya sahip olmalarıdır (Kapani, 2014:176-177).

Siyasi partilerin ortaya çıkmasında ve gelişmesinde önemli bir unsur iktidarın kaynağı ve egemenlik düşüncesinde ortaya çıkan gelişmelerdir. Örneğin, egemenliğin aristokrasi veya oligarşi gibi sınırlı bir alanda ortaya çıktığı ve toplumun egemenliğin kullanımına katılmadığı bir yerde elbette siyasi partilerin varlığı beklenemez. Fakat iktidar kaynağının halka dayanarak, insanların iktidar yarışında söz hakkına sahip olması, katılması, toplumu oluşturan bireylerin katılımının önünün açılması siyasi partilerinde ortaya çıkmasında gelişmesinde

rol oynamıştır. Bu açıdan bakıldığı zaman, siyasi partilerin ortaya çıkması ile demokratik düşüncenin yaygınlaşması arasında sıkı bir ilişkinin olduğunu söyleyebiliriz (Dursun, 2008). Siyasi partiler genel olarak aşağıdaki özellikleri taşımaktadırlar;

- Devlet makamları aracılığıyla iktidarı kullanmayı hedeflerler
- Üyeleri resmi olarak, daimi bir üyeliğe sahip örgütlü kuruluşlardır
- Daha çok, hükümet politikalarının temel kısımlarının her birine yönelik geniş bir politika belirlemektedirler
- Farklı derecelerde, ortak siyasi tercihler ve genel bir ideolojik kimliğe sahip olmaktadır (Heywood, 2018:335).

3.1.Siyasi Partilerin İşlevleri

a) Menfaatlerin (Çıkarların) Birleştirilmesi: Siyasi partilerin öne çıkan vasıflarından biri de toplumda ortaya çıkan bölünmelerin ve çatışmaları yansıtarak, ortaya koymaktır. Bütün çoğulcu parti sistemleri, toplumdaki bölünmeleri, çatışmaları yansıtmaktadırlar (Özbudun, 2011). Menfaatlerin birleştirilmesi işlevi bakımından siyasi partileri üç ayrı grupta değerlendirebiliriz. İlk olarak pragmatik partiler karşımıza çıkmaktadır. Bu partiler, somut problemleri küçük değişikliklerle çözmekte ve ideolojik bir yaklaşım göstermemektedirler. İkinci grupta ideolojik partiler yer almakta olup, ortak menfaatler söz konusu olduğu zaman tartışmasız bir şekilde değerlerini dikkate almaktadırlar. Menfaatlerin birleştirilmesi bakımından bir diğer parti grubu da geleneksel partilerdir. Geleneksel partiler de kendi değerlerine önem vermektedirler (Erdoğan, 2017). Siyasi partilerin en başta gelen fonksiyonlarından biri de toplumdaki farklı çıkar ve talepleri birleştirilmesini sağlamaktır. Genellikle partiler toparlayıcı ve birleştirici bir rol oynarlar. Ülkenin bir ucundan diğer ucuna bölgeler ve sosyal gruplar arasındaki mesafeleri daraltmaya, birbirine yakın olan çıkarları, eğilimleri bir araya toplayarak ortak noktada buluşturmaya çalışmaktadırlar (Kapani, 2014:182).

b) İktidar Olma: Siyasi partilerin önemli işlevlerinden biri de iktidar olma, hükümet etme işlevidir. Siyasi partiler, yasama ve yürütme organında söz sahibi olarak, program ve politikalarını uygulamaya çalışırlar.

c) Siyasi Devşirme: Siyasi devşirme, siyasi partilerin en önemli işlevlerinden biridir. Özellikle demokratik bir yapıya sahip siyasi sistemlerde, siyasi partilerin bu işlevi gerçek bir anlam taşıdığını söyleyebiliriz. Siyasi partilerin elit kadroları, aday gösterme ve seçim sonucunda belirlenmektedir. Aday gösterilmesi ve seçim işlemleri parti sistemi ve seçim sistemi ile yakından ilgilidir (Hazır, 2013).

d) Politikaların Oluşturulması: Siyasi partiler, toplumun beklentilerini, sorunlarını, taleplerini dikkate alarak belirledikleri program çerçevesinde iktidara

geldikleri zaman, bu sorunlara çözüm üretmeyi amaçlamaktadırlar. Toplumun beklentileri, talepleri farklılık, çeşitlilik göstermektedir bu nedenle bir bütünlük söz konusu değildir. Siyasi partiler bu noktada devreye girerek bu beklentileri, talepleri derli toplu bir biçimde gündemlerine alarak, politikalara oluşturmaktadırlar.

e) Temsil: Temsil, genellik siyasi partilerin ana işlevi olarak görülmektedir. Partilerin hem üyelerinin hem de seçmenlerinin beklentilerine karşılık verme ve bu görüşleri ifade etme özelliğini göstermektedir. Siyasal partiler, yönetimin, toplumun genelinin ihtiyaçlarına, taleplerine karşılık veren temel girdi sunan araçlardır (Heywood, 2018:342).

f) Siyasi Sosyalleşme: Siyasi partiler, neredeyse bütün yönetimlerde toplum ile iktidar arasında bir köprü vazifesi görmektedirler. Günümüzde siyasi partiler, siyasal katılımın başlıca aracı haline gelmişlerdir. Toplumun talepleri, beklentileri, bunların gerçekleştirilmesi yolundaki etkileme faaliyetleri genellikle siyasi partiler aracılığı ile gerçekleşir. Diğer taraftan siyasi partiler, halk arasında destek sağlamanın yanında, toplumu eğitime ve bilinçlendirme yolunda çaba harcamaktadırlar. Siyasi partilerin seçmenleri harekete geçirme (mobilizasyon), daha aktif olmalarını sağlama, seçimlerde sandık başına gitmeye yönlendirme etkili olduklarını söyleyebiliriz (Kapani, 2014:182).

3.2. Siyasi Parti Türleri

Maurice Duverger tarafından 1954 yılında yapılan kadro partisi, kitle partisi ayrımı günümüzde de kabul görmektedir. Kadro partileri, geleneksel liderliğe dayanan, kişisel ilişkilerin yoğun olduğu, seçkin parti tipidir. Kadro partilerinden önemli olan nokta, üye sayılarının artması veya geniş halk kitlelerine ulaşmak değildir. Kadro partileri için önemli olan seçkinleri partilerine dahil etmektir. Toplumda söz sahibi olan, itibar sahibi olan kişiler, seçimlerde aday gösterilerek, kampanya bu isimler etrafında gerçekleştirilmektedir. Kadro partilerinin önemli bir özelliği de etkinliklerinin seçim dönemleri ile sınırlı olmasıdır bu sebeple güçlü bir parti teşkilatına sahip değildirler. Kitle partileri ise, kadro partilerinin aksine geniş bir üye tabanına sahip siyasi partilerdir. İdeoloji, kitle partileri için oldukça önemli bir unsurdur. Güçlü bir parti teşkilatlanmasına sahiplerdir. Kadro partileri gibi sadece seçim dönemlerinde değil, seçim dönemleri dışında da etkili olmaktadır. Kitle partileri güçlü bir parti teşkilatlanmasına sahiptirler.

Bir diğer parti sınıflandırması, Sigmund Neumann tarafından 1956 yılında yapılmıştır. Neumann, siyasi partileri temsil partileri ve bütünlüşme partileri şeklinde ikiye ayırmaktadır. Temsil partilerinin temel amacı seçimlerde olabildiğince en fazla oyu almaktır. Bu partileri kamuoyunu etkilemeyi

amaçlamaktadırlar. Bütünleşme partileri, temsil partilerinin tersine toplulukları temsil etmeyi değil onları eğitim, sosyalleşme gibi etkilemeyi amaçlamaktadır.

4.PARTİ İÇİ DEMOKRASİ

Parti içi demokrasi kavramına yönelik tartışmaların olumlu yanı olmasıyla birlikte, bu tartışmalarda dikkat edilmesi gereken unsurlar bulunmaktadır. Özellikle kavramın demokrasi ile ilişkisi ele alınırken, sadece adayların belirlenmesine indirgenmiş dar bir alanda kalınmamalı, katılım, rekabet, temsil, şeffaflık gibi birçok unsuru içerdiği unutulmamalıdır. Parti içi demokrasi kavramına yönelik farklı tanımlamalar bulunmaktadır. Bazı tanımlamalarda partinin örgüt yapısı, teşkilatlanması öne çıkarken, bazı tanımlamalarda partinin işleyişi ön plana çıkmaktadır.

Parti içi demokrasiye yönelik bir tanımlama yapacak olursak; *siyasi partilerin teşkilatlanmalarını, parti içi düzenlemelerini, demokratik ilkelere ve yasalara uygun bir şekilde belirleyerek, partinin üyelerinden, lidere kadar her kademesinde, her biriminde katılımcı bir yönetim anlayışının uygulanmasıdır.*

Bir kavram olarak demokrasi farklı yorumlara sahip olsa da, parti örgütlenmesine uygulanan parti içi demokrasi kavramı bazı riskler taşımaktadır. Burada göz önünde tutulması gereken bazı unsurlar bulunmaktadır. Bir partinin büyüklüğü, ülkenin yasama organındaki çalışma düzeni parti içi demokrasinin değerlendirilmesinde etkili olmaktadır (Borz & Janda, 2020).

Parti içi demokrasi üzerinde birçok faktör etkili olmaktadır. Toplumun sahip olduğu siyasal kültür, toplumun sosyal yapısı, ülkenin hukuksal yapısı, anayasası, siyasi partiler kanununu, seçim sistemi bunlardan bazılarıdır.

Siyasal kültür, partilerin merkezîyetçi bir yapıya sahip olmasında ve parti içi demokraside önemli bir etkidir. Siyasal kültür, siyasal partilerinin işlevlerinin ve yapısının toplum tarafından nasıl görüldüğüne göre farklılık göstermekte ve siyasal yapıyı da etkilemektedir. Burada önemli olan nokta bireylerin siyasal kültür ve birikimleridir. Siyasal kültürün gelişmesinde bazı etkenler bulunmaktadır. Bunlardan belki en başta geleni eğitimidir. İnsanların eğitim seviyeleri arttıkça siyasal sisteme karşı anlayış ve bakışları da değişmekte ve bu değişim toplumun da siyasal kültürünü etkilemektedir (Öztekin, 2003).

Demokrasinin sağlıklı bir şekilde işlemesi ve devam etmesi için seçim sisteminin ve seçimlerin demokratik ilkeler çerçevesinde oluşturulması gerekmektedir. Seçimler öncesinde adayların belirlenme şekilleri, siyasi partilerin hangi yöntemlerle adaylarını belirleyecekleri demokrasi açısından ve parti içi demokrasi için hayati öneme sahiptir. Parti içi demokrasi üzerinde önemli bir diğer unsurda yasal düzenlemelerdir. Gerek anayasa, gerek siyasi partiler kanunu ülkedeki demokrasi anlayışının oluşturulmasında, gelişiminde rol

oynamaktadır. Ülkelerin sahip olduğu tarihsel geçmiş, toplumsal, siyasal yapıları, hukuki düzenlemeleri parti içi demokrasi uygulamasını etkilemektedir. Aşağıdaki tabloda farklı ülkelerdeki yasal düzenlemelere göre parti içi demokrasi kavramı değerlendirilmiştir.

Tablo1. Farklı Ülkelerde Yasal Düzenlemelerde Parti İçi Demokrasi

Ülke	Anayasal Düzenleme	Parti Finansman Düzenlemesi	Aday Seçim Düzenlemesi	Parti İçi Karar Süreçlerine Yönelik Diğer Düzenlemeler
Avustralya	Hayır	Evet	Hayır	Hayır
Almanya	Evet (Partiler serbestçe kurulabilen organizasyonlar olmalı, demokratik kurallara uyan prensiplere sahip olmalılardır)	Evet	Evet (Adaylar, uygun şekilde oluşturulmuş parti meclisi üyeleri tarafından gizli oyla pusulaları ile seçilir)	Evet (Partiler, üyelik hakları, iç düzen, yönetici seçim, tahkim ve anlaşmazlıklarla ilgili ayrıntılı kurallar taşırlar).
Portekiz	Evet (Şeffaflık, demokratik ilkeler çerçevesinde üyelerinin tümünün katılımı tarafından yönetilen bir parti olmalı)	Evet	Hayır	Evet (Parti isimleri ve sembollere yönelik düzenlemeler)
Finlandiya	Hayır	Evet	Evet (Aday seçimi üyelerin oylamaları ile yapılmalı)	Evet (Partiler demokratik kurallar içeren ilkelere sahip olmalı)
Nepal	Evet (Parti kayıtlarını düzenleyici ayrıntılı kurallar)	Evet	Evet	Evet
İspanya	Evet (iç yapılarının ve işleyişlerinin demokratik olması gerekir)	Evet	Hayır (Anayasal hükümler nadir olarak zorunlu)	Hayır
Birleşik Krallık	Hayır	Evet	Hayır	Hayır

Yeni Zelanda	Hayır	Evet	Evet (Seçim kanunları, aday seçimlerinde demokratik usuller içeren kuralları gerektirir.	Hayır
Kanada	Hayır	Evet	Hayır	Hayır
Amerika Birleşik Devletleri	Hayır	Evet	Evet (Çoğu, yasal olarak yönetilen ön seçimle gerçekleşir)	Hayır

Kaynak. Gauja, 2006

Siyasi partilerin faaliyetlerinin ve kendi iç işleyişlerinin hukuk kurullarına uygun olması gerekmektedir. Farklı ülke örneklerine yer verdiğimiz tabloyu incelediğim zaman siyasi partilerin anayasal veya yasal olarak belirli düzenlemelere uymak zorunda oldukları görülmektedir. Ancak bazı ülkelerde de anayasal ya da yasal olarak herhangi bir düzenlemeye yer verilmemektedir.

Parti içi demokrasi sürecinin devam edebilmesinde, siyasi partilerdeki oligarşik eğilimlerin, siyasi partilere yönelik baskıların ve zorlamaların ortadan kaldırılması önem taşımaktadır. Buna ek olarak, partilerin kurulurken üyelik şartlarının belirlenmesinden, adayların belirlenme usullerine, finansal yapılarına ilişkin düzenlemelerden disiplin işlerine kadar her konunu hukuksal olarak belirlenmesi gerekmektedir (Tuncay, 1996). Siyasi partilerin topluma öncülük ederek çoğulcu demokrasiyi hayata geçirebilmelerinin ön şartı olarak, parti içinde farklı düşüncelerin bulunup bir arada varlıklarını devam ettirerek parti içi hukuk ve demokrasi düzeninin kurularak işlerlik kazanmasıdır. Bu açıdan ele alacak olursak parti içi demokrasi bir amaç değil, araç olarak değerlendirilebilir (Akat, 1991).

5.TÜRKİYE’DE PARTİ İÇİ DEMOKRASİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Siyasi partiler, birbirinden farklı özelliklere, ideolojik yapılanmaya sahip kuruluşlardır. Bu nedenle parti içi demokrasi sorunu, siyasi partilerde farklılık göstermesini normal karşılamak gerekmektedir. Ancak partinin gerek teşkilatlanmasında gerek işleyişinde göz önünde tutulması gereken demokratik ilkeler bütün siyasi partiler için önem taşımaktadır. Parti içi demokrasi açısından karşılaşılan önemli sorunlardan biri delege sistemidir. İlk bakışta demokratik bir model olarak görülmesine rağmen, uygulanma amacı parti içinde demokratik

ilkeleri harekete geçirmek olsa bile uygulamada farklı sorunlarla karşılaşmaktadır. İlçe kongresini oluşturan delegeler, partinin ilçe başkanın, il kongresinin oluşturan delegeler il başkanın etkisi altında kalmaktadır. Delegeler aslında üyelerin seçimi ile gelmelerine rağmen, seçilmelerinde parti yöneticilerin etkisi olmaktadır.

Siyasi partilerin aday belirlerken uyguladıkları, merkez yoklaması, teşkilat yoklaması gibi usuller de demokratik ilkeleri uygulamaya geçirmekte bazı sorunlar oluşturmaktadır. Bu uygulamalar ile partiyi yönetenlere, aday belirlerken bölgede tanınan önde gelen kişilerin veya başarılı bürokratların listeye eklenmesi imkanını sağlarken, parti tabanında rahatsızlıklara sebebiyet vermektedir. Aday belirlenmesi, demokratik ilkelere uygun ölçüde gerçekleştirildiği zaman hem parti içi demokrasinin gelişimini olumlu etkileyecek hem de seçimlerde gösterilen adayların taban tarafından kabul görmesini sağlayacaktır. Burada önemli olan nokta parti merkez teşkilatı ile il ve ilçe teşkilatlarının demokratik ilkelere uygun bir şekilde söz hakkına sahip olmalarıdır. Ne tamamen merkez teşkilatı söz hakkına sahip olmalı ne de merkez teşkilatı önemsizleştirilerek salt il, ilçe teşkilatları ön planda olmalıdır. Adaylar, partinin merkez ve taşra teşkilatlarının dengeli ve uyum için çalışmaları sonucu belirlenmelidir.

Yasal düzenlemeler parti içi demokrasinin yerleşmesinde önemli etkenlerden biridir. Ancak parti içi demokrasini yerleşmesini, benimsenmesini sadece yasal düzenlemelerden beklememek gerekmektedir. Yasal düzenlemelerin amacı parti içi demokrasi uygulamasına yönelik tek tip bir parti yapısı oluşturmak olmamalıdır. Siyasi partilerin, demokratik ilkelere uygun bir kurumsal yapılanmanın önü açacak düzenlemeler yasal olarak belirlenirken, partileri demokratik uygulamalardan uzaklaşmalarına sebep olacak uygulamalar da yasaklanmalıdır.

Partilerin organları, bütün kademeleri oluşturulurken tabanın, üyelerin görüşü de azami ölçüde dikkate alınmalıdır. Üyelerinin tamamının katılmasına imkan sağlayacak mekanizmalar aracılığı ile parti üst yönetimi oluşturulmalıdır. Partilerin üst kurullarında görev alan üyelerin, görev süreleri ile ilgili sınırlamalar ile belli kişilerin çok uzun süre parti üst yönetiminde yer almasının önüne geçilecektir. Aynı kişilerin parti üst yönetiminde uzun yıllar görev alması, siyasete girmek isteyen, siyasette yükselmek isteyen yeni üyelerin önünde engel olacaktır.

Parti içi demokrasinin oluşturulmasında, partide kabul görmesinde parti liderinin oldukça önemli rolü bulunmaktadır. Ancak siyasi partilerde, liderin ve lidere yakın olan partinin üst kademe yöneticilerinin fazla güçlü olmaları, partiye egemen olmalarına sebep olmaktadır. Bu durum partide liderin veya lidere yakın

olan küçük bir yapının partide bütün kararların alınmasında, politikaların belirlenmesinde, adayların belirlenmesinde tek güç olmalarına sebebiyet vermektedir. Parti liderinin ve üst yönetiminin aşırı derece güçlü olması parti içi demokrasi açısından olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir.

6.SONUÇ

Demokrasi kavramının gelişmesinde, toplumda kabul görmesinde, yaygınlaşmasında önemli aktörlerin başında siyasi partiler gelmektedir. Siyasi partiler, toplumun taleplerini, beklentilerini, çıkarlarını, sorunlarını toplu bir şekilde dile getirmekte, yöneten ile yönetilenler arasında bir köprü vazifesi görmektedirler. Siyasi partiler, iktidar oldukları zaman yönetimi kullanarak, muhalefet oldukları zaman iktidarı denetleyerek önemli işlevleri yerine getirmekte, halkın demokratik yaşama katılımlarını sağlamaktadır. Demokrasi için inkar edilemez bir öneme sahip olan siyasi partiler için demokrasiyi benimseyerek bütün iş ve işlemlerinde, yapılanmalarında demokratik ilkelere uygun hareket etmeleri önem taşımaktadır. Siyasi partilerin teşkilatlanmasında, aday göstermelerine, delege sisteminden, yasal düzenlemelere, parti programlarından tüzüklere, üyelerinin parti ile olan ilişkilerinin düzenlenmesine kadar birçok konu parti içi demokrasiye etkilemektedir.

Delege seçimleri geniş katılım sağlanarak yapılmalı. Partinin merkez ve yerel karar organları sadece delegelerin değil parti üyelerinin de katılımının sağlanacağı bir model ile tesis edilmelidir. Aday belirleme yöntemleri yeniden düzenlenmelidir. Aday belirlemede parti merkezinin etkisi azaltılmalı, il ve ilçe teşkilatlarının aday belirlemede daha etkin rol oynamalarını sağlayacak mekanizmalara yer verilmelidir. Parti içi demokrasinin oluşmasında, yaygınlaşmasında birçok faktör rol oynamaktadır. Parti içi demokrasinin oluşturulmasında hukuki düzenlemeler elbette önemli bir yer tutmaktadır. Ancak parti içi demokrasinin yaygınlaşmasını sadece yapılacak yasal düzenlemelerden beklemek yeterli değildir. Parti içi demokrasinin oluşmasında siyasi partilere de önemli görevler düşmektedir. Parti içi demokrasiyi etkileyen en önemli unsurlardan biri de toplumun sahip olduğu siyasal kültürdür. Siyasi partiler, üyelerine, teşkilatlarına yönelik hazırlayacakları hizmet içi eğitim programları ile demokrasi kültürünü, katılım kültürünü tabana yaymaları parti içi demokrasinin gelişmesine olumlu katkıda bulunacaktır. Toplumu, ülkeyi ilgilendiren siyasal kararlar alınırken sadece genel merkez, genel merkezde yetkili kurullar ile sınırlı kalmamalıdır. Genel İdare Kurulu, Merkez Karar Yönetim kurulu, Parti Meclisi elbette alınacak kararlarda söz sahibi olmalıdır ancak partinin il teşkilatları, ilçe teşkilatları ülkenin bütününe yayılan teşkilatlar da alınacak kararlarda söz sahibi olmalıdır.

Siyasi partilerin demokratik ilkelere uygun bir örgütsel yapıya ve işleyişe sahip olmaları, parti içi demokrasinin gelişmesinde ve benimsenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Demokratik ilkelere uygun bir yapılanma içinde olmayan partilerin, demokrasiyi güçlendirmelerini, geliştirmelerini topluma yaymalarını beklemek inandırıcı olmayacaktır. Bu nedenle parti içi demokrasinin benimsenmesi, hayata geçirilmesi siyasi partilerin en temel amaçlarından biri olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

- Akat, S. (1991). *Sosyal Demokrasi Gündemi*, İstanbul: Armoni Yayınları.
- Barber, B. (1995). *Güçlü Demokrasi*, Çev. Mehmet Beşikçi, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Borz, G., Janda, K. (2020). Contemporary Trends in Party Organization: Revisting, intra-party Democracy, *Party Politics*, 26(1), pp.3-8.
- Dursun, D. (2008). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Erdoğan, M. (2017), *Anayasal Demokrasi*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Gauja, A. (2006). Enforcing democracy? Towards a regulatory rRegime or The Implementation of Intra-Party Democracy, *Democratic Audit of Australia*, Discussion Paper, University of Sidney.
- Gözler, K.(2012). *Anayasa Hukukuna Giriş*, Bursa: Ekin Yayınları
- HAZIR, H. (2013), *Anayasa Hukuku*, Ankara: Alter Yayınları.
- Heywood, A. (2011). *Siyaset Teorisine Giriş*, İstanbul: Küre Yayınlar.
- Heywood, A.(2018). *Siyaset*. Ankara: BB101 Yayınları.
- Kapani, M.(2014). *Politika Bilimine Giriş*, İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kışlalı, A. T. (1995). *Siyasal Çatışma ve Uzlaşma*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Özbudun, E. (2011). *Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Öztekin, A. (2003). *Siyaset Bilimine Giriş*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Powell, G. B. (1990). *Çağdaş Demokrasiler, Katılma, İstikrar ve Şiddet*. (Çev: Mehmet Turhan). Ankara: S Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (2001). *Türkiye’de Demokrasi ve Politik Partiler*, İstanbul: Alfa Yayınları.
- Tekeli, İ.(2001). *Modernite Aşılırken Kent Planlaması*, Ankara: İmge Kitabevi.
- Tuncay, S. (1996). *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Ankara: Gündoğan Yayınları.

24. Bölüm

2022 Ukrayna-Rusya Savaşı'nın Demokratik Barış Yaklaşımı Çerçevesinde İncelenmesi

İdris TURAN¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Hakkâri Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, turan.idris@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-8184-0110

ÖZ

GİRİŞ

1970’te 35 olan seçim sistemine dayanan demokrasi (electoral democracy) olan ülke sayısı 2014’te 110 olmuştur (Fukuyama 2015). Demokrasi derken tek tip bir demokrasi düşünülmemelidir. Klasik Atina şehir devletlerinden bu tarafa çok çeşitli demokrasi türleri ortaya çıkmıştır. Günümüzde bakıldığında demokrasi ile liberal demokrasinin aynı anlamda kullanılması gibi bir hataya düşülmektedir. Bu çalışmada demokrasi çeşitleri de ele alınmıştır.

Demokrasilerin kendi aralarında nadiren savaşıacağı ya da hiç savaşmayacağı argümanına sahip olan demokratik barış yaklaşımı bu çalışmada test edilecektir. Örnek olay olarak 2022 Ukrayna-Rusya Savaşı kullanılacaktır.

Öncelikle demokrasi kavramının ne olduğu açıklanacak ve sonra da demokratik barış yaklaşımı ele alınacaktır. Ukrayna ve Rusya’nın demokrasi olup olmadığı incelendikten sonra da analiz ve sonuç kısmı ile çalışma tamamlanacaktır.

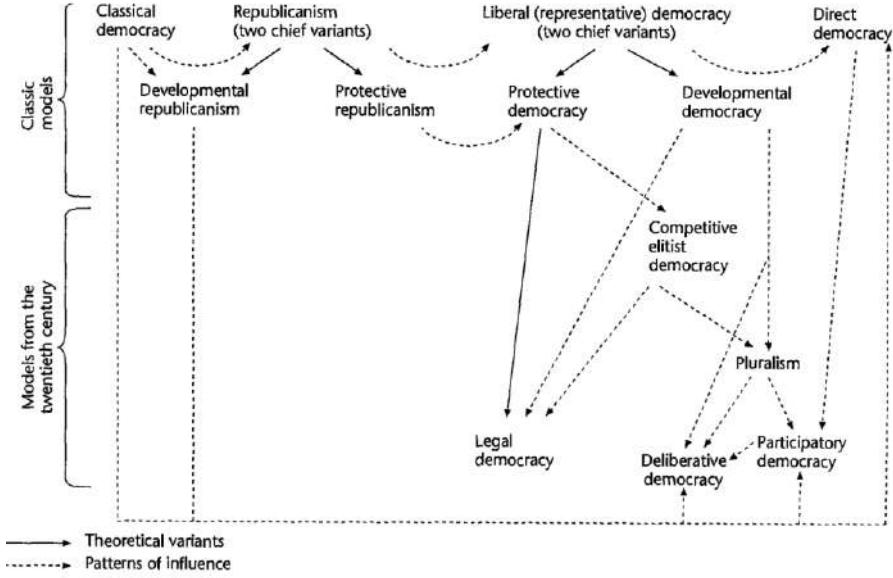
1. Demokrasi

Demokrasi kelimesinin kökeni demokratia (demokrasi, halkın yönetimi) kelimesidir (Held 2006:12). Demos halk (people) demek iken, kratos yönetim/düzen/kural/yasa (rule) demektir (Held 2006:12).

David Held sınıflandırmasında Şekil 1’de görüleceği üzere klasik modeller ve modern modeller şeklinde iki ana ayrıma gitmektedir. Klasik modeller; klasik demokrasi, cumhuriyetçilik, liberal demokrasi ve doğrudan demokrasidir. Modern modeller ise; yasal demokrasi, müzakereci demokrasi ve katılımcı demokrasidir. Modern modeller 20. ve 21. yüzyıllarda görülmektedir. Klasik modeller ise M.Ö. Antik Yunan şehir devletlerinden (polis) başlayıp, 19. yüzyıla kadar farklı çeşitlerde görülür.

Antik Yunan’da M.Ö. 450-M.Ö. 322 arasında (Parekh 1992) ortaya çıkan demokrasi modeli günümüzdeki birçok siyasi nosyona işaret etmiştir. Örneğin; vatandaşlar arası eşitlik, özgürlük, kanun ve adalete saygı gibi (Held 2006:24). Atina demokrasisinde sivil erdemle ilgili şu iki hususa bağlılık vardı: cumhuriyetçi şehir devletine adanma ve özel hayatı kamu yararının gerisinde tutma (Held 2006:25). Ayrıca Atina demokrasisinde doğrudan katılım vardı (Held 2006:25). Hükümet etme, özgür ve sınırlandırılmamış söyleme ve eşit konuşma hakkına sahip olmaya uygun tartışmalara bağlı idi (Held 2006:25-26). Bireyler klasik Atina şehir-devletlerinde kendilerini eğiterek ve hedeflerine ulaşarak genel iyiye hizmet edebilirlerdi (Held 2006:26). Aristo’ya göre özgürlük ve eşitlik demokrasinin iki ayrılmaz parçasıdır (Held 2006:27). Özgürlüğün iki kriteri şudur: yönetme ve yönetilme durumuna dönme ve seçtiği gibi yaşamak (living as one chooses) (Held 2006:27). Antik Yunan’da belirli bir

erkek grubun seçme seçilme hakkı vardı ve bu da çatışmalara yol açıyordu (Held 2006:43).

Şekil 1: Demokrasinin Çeşitleri (Held 2006:16)

Antik Yunan şehir-devletlerindeki (polis) eski yapı, Hristiyanlıkla birlikte, rasyonel politik eylemden çıkıp artık Tanrı ile iletişime geçilmesi gereken bir hale dönüşmüştür (Held 2006:40). Rasyonel siyasi iyi artık Tanrı isteği neyse ona dönüşmüştür (Held 2006:40). Kilise devlet otoritesi üzerinde bir otorite haline gelmiştir (Held 2006:42). Teokrasiye karşı herhangi bir alternatif politik teori yoktu (Held 2006:42). Avrupa'daki bu düzen uluslararası Hristiyan topluluk düzeni olarak karakterize edildi (Held 2006:42).

11. yüzyılda cumhuriyetçilik başladı (Held 2006:43). İtalyan şehir cumhuriyetleri kuruldu (Held 2006:43-45). Reform ve Rönesans ile 17. ve 18. yüzyıllarda self-determinasyon ve egemenlik kavramları ortaya çıktı (Held 2006:45). Rönesans cumhuriyetçiliğinin temelinde anayasaya dayanan kendi hükümetinden başka kimseye hesap vermeme üzerine kurulu bir özgürlük anlayışı vardı (Held 2006:45). En üstün politik ideal ise kamusal özgürlük ve bağımsız kendi kendini yöneten bir hükümettir (Held 2006:45). Kanun uygulayıcıları yoluyla kanunların uygulanması da söz konusuydu (Held 2006:45). Roma'da sunulan politik projeksiyon ise siyasi katılım, onur ve zafer üzerine kuruluydu (Held 2006:45). Erdem; vatanseverlik ve kamusal ruh, genel iyi için kahramanlık demektir (Held 2006:45).

Gelişimsel (developmental) ve koruyucu (protective) cumhuriyetçiler diye Rönesans dönemi cumhuriyetçileri ikiye ayrılır: İlki vatandaşların gelişimi üzerinde dururken, ikincisi korunması üzerine eğilir (Held 2006:45). İlki Antik Yunan polis devletlerine dayanırken, ikincisi Roma cumhuriyetlerine dayanır (Held 2006:45).

Marsilius'un düşüncesine göre gelişimsel demokraside hükümetler düzenleyici roledir ve insanlar genel iyi için çalışır (Held 2006:47). İkinci olarak da toplumsal çatışmalar kaçınılmazdır ve hükümetler toplumsal barış ve refahı sağlamakla yükümlüdür (Held 2006:48).

Machiavelli kamusal erdemi korumak için iki tane kurumsal araçtan bahseder: kanunların zorlaması ve dini tapınmaların muhafazası (Held 2006:52). Ayrıca toplumsal çıkarın kişisel çıkardan daha önemli olduğunu söyleyerek liberalizme karşı çıkar (Held 2006:53). Machiavelli'ye göre stabil ve güvenli devlet en iyi devlettir (Held 2006:54).

Rousseau'nun 1762'deki Toplum Sözleşmesi kitabına göre topluma ve bireylere doğa durumunu aşmak için bir sözleşme ile hukuksal düzenlemeler yoluyla eşitlik ve kapasitelerini güvenli bir şekilde geliştirme imkânı verilir (Held 2006:56). Rousseau'ya göre tüm vatandaşlar birlikte tüm toplum için iyi olana karar vermeli ve hukuk içinde hareket etmelidir (Held 2006:56).

Şu tarihi gelişmeler 15. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar modern liberal demokrasinin gelişiminde etkili olmuştur: monarklar ve zümreler arası otorite ile ilgili mücadele, ağır vergiler ve sosyal sorumluluklar, alış-veriş, ticaret ve piyasa ilişkilerinin yayılması, teknolojiadaki gelişmeler, ulusal monarşilerin sağlamlaşması, Rönesans kültürünün etkisinin büyümesi ve gelişmesi, Katolik mezhebinin evrensel iddialarına karşı çıkışlar, kilise ve devlet arasındaki mücadele (Held 2006:67). Hobbes, Locke, Montesquieu, Madison, Bentham, Mill, gibi düşünürler bu dönemde önemliydiler (Held 2006:67-107).

Karl Marx ve Friedrich Engels nötr liberal devlet fikrine ve serbest piyasa ekonomisine karşı çıktılar (Held 2006:107). Onlara göre kapitalist bir dünyada piyasa asla serbest olamaz ve devlet de nötr değildir (Held 2006:107).

Modern politik demokrasi, yönetenlerin vatandaşa karşı faaliyetlerinden dolayı sorumlu olduğu, vatandaşların ise dolaylı olarak seçilmiş temsilcileri vasıtasıyla tartışma ve iş birliği ile faaliyette bulunduğu bir yönetim sistemidir (Schmitter ve Karl 1991).

Robert Dahl'ın modern politik demokrasi veya poliarşi (polyarchy) için olması gereken minimum gereklilikleri şöyle açıklar (Schmitter ve Karl 1991):

- Seçilmiş kimselere siyasa hakkında hükümet kararları üzerinde kontrol hakkının anayasal olarak verilmiş olması,

- Nispeten baskının genel olmadığı belli zamanlarda ve adil olarak yapılan seçimlerle kişilerin seçilmesi,
- Pratik olarak tüm yetişkinlerin kişilerin seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olması,
- Pratik olarak tüm yetişkinlerin seçilebilme hakkına sahip olması,
- Vatandaşların kendini cezalandırılma tehdidi altında görmeden rahatça ifade edebilmesi,
- Vatandaşların alternatif bilgi kaynaklarına erişim imkanının olması ve bunun yasalar tarafından korunuyor olması,
- Vatandaşların göreceli olarak bağımsız siyasi partiler ve çıkar gruplarını da içeren vakıf ve dernek oluşturma haklarının olması.

Schmitter ve Karl (1991) bu 7 maddeye ek olarak şu iki maddeyi daha ekler:

- Seçilmiş kişiler anayasal haklarını kullanırken seçilmemiş memurlar tarafından baskıya uğramamalıdır.
- Yönetim birimi kendi kendine hükümet eden şekilde olmalıdır.

Demokrasiler şu şekilde ayrılırlar (Schmitter ve Karl 1991): Mutabakat (consensus), katılım (participation), erişim (access), cevap verilebilirlik (responsiveness), çoğunluğun yönetimi, parlamenter egemenlik, parti hükümeti, çoğulculuk, federalizm, başkanlık, kuvvetler ayrılığı. Bu şekillere göre demokrasinin tanımı ve içeriği değişir.

Demokrasi öteki yönetim şekillerine göre ekonomik açıdan daha verimli olmak zorunda değildir (Schmitter ve Karl 1991). Demokrasi idari yapı olarak diğer yönetim şekillerine göre daha verimli olmak zorunda değildir (Schmitter ve Karl 1991). Demokrasi otokrasilere göre daha stabil, düzenli veya daha yönetilebilir bir halde değildir (Schmitter ve Karl 1991). Demokrasi, otokrasilere göre daha açık toplum ve siyaset önerir fakat daha açık ekonomi önermez (Schmitter ve Karl 1991). Demokratikleşme ekonomik büyüme, toplumsal barış, idari yönetim verimliliği, siyasi uyum, serbest piyasa getirecek diye bir şey yoktur (Schmitter ve Karl 1991).

17. yüzyıla dayanan ve temel karakteristiği soyutlayıcı bir bireysellik olan (Parekh 1992) modern liberal demokrasilerin üç karakteristik kurumu şunlardır (Fukuyama 2015): devlet, yasal düzen ve demokratik hesap verilebilirlik. Zorlayıcı kurumlar olmadan devlet bir diktatörlüktür, devlet/hükümet olmadan yasal düzen ve demokratik hesap verilebilirlik güçsüzdür ve anarşidir (Fukuyama 2015). Patrimonyal ve modern devlet arasındaki fark; modern devlette şahsi ilişkilere bakılmaksızın vatandaşlara eşit davranılır, diğerinde ise yöneticinin çıkarı ile kamu çıkarı arasında fark yoktur ve ilişkiler kişiseldir

(Fukuyama 2015). Neo-patrimonyal yapılarda ise bir kişi/grup demokrasi olarak gözüken bir devlette bile kendi çıkarları merkezli hareket ederler (Fukuyama 2015). Modern demokrasilerin iki özelliği devletin yönetme ve altyapı kapasitesi ile farklı siyasi partilerin vücut bulmuş olmasıdır (Fukuyama 2015).

Demokrasinin güçlendirilmesi hem politik kurumlar hem de kültürel değerleri içeren çok boyutlu bir fenomendir (Shin ve Wells 2005). Demokrasinin en dar tanımı şudur (Moghadam 2013): düzenli mücadeleci seçimlerle gücün el değiştirdiği ve vatandaşların temel haklara sahip olduğu politik sistem. Daha geniş anlamda demokrasi ise; vatandaşların sivil, politik ve sosyal/ekonomik haklarının olduğu ve bunların kurumsallaştığı ve vatandaşların resmi politik süreçlere, sivil topluma ve sosyal hareketlere katıldığı; tolerans, katılım ve dayanışmadan oluşan toplum veya kültür anlamındadır (Moghadam 2013).

Klasik Atinalılar için demokrasi, katılımcı ve toplumsal anlamda özgürlük tutkusu olarak tanımlanmıştır (Parekh 1992). Liberal demokrasi de ise bireyselci bir tutku ile tanımlanır (Parekh 1992). Klasik Atinalılarda demokrasi kolektif kendini ifade ve kendi kaderini tayin etme anlamında bir araç iken, liberaller için demokrasi bireyin kendi seçtiği hedeflerine güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlayan ve özel alanının yasalarla korunduğu bir araçtır (Parekh 1992). Yani liberal demokrasi başka bir şey, demokrasi başka bir şeydir. Liberal demokrasi demokrasinin bir çeşididir.

Morlino (2004) demokrasileri kaliteli ve kalitesiz demokrasi diye çeşitlendirir. Dolayısıyla demokrasi dendiğinde tek bir demokrasi çeşidinden bahsetmek mümkün değildir. Diğer yandan demokrasi demek sadece seçim demek değildir (Munck 2016).

2. Demokratik Barış Yaklaşımı

Kant'ın 1795'teki eseri ve Thomas Paine (1776), Alexis de Tocqueville (1835-40), Babst (1964), Rummel (1983) ve Doyle (1986) gibi düşünürlerin çalışmalarıyla demokratik barış yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Altman, Rojas-de-Galarreta ve Urdinez 2020). Kant döneminde demokratik barış yaklaşımı ismini almamasına rağmen Doyle'un çalışması sonrası demokratik barış yaklaşımı adını almıştır.

Immanuel Kant Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme adlı 1795 yılında yayınladığı eserinde devletler arası barışın ön şartlarını şu şekilde belirtmektedir (Kant 1960:9-13):

1. "İçinde gizlenmiş yeni bir harp vesilesi bulunan hiçbir andlaşma bir barış andlaşması sayılamaz."

Bu maddeye göre örneğin Versay Antlaşması gibi bir antlaşmanın 2. Dünya Savaşı'na yol açmasında görüldüğü üzere, antlaşmalar yapılırken başka yeni bir savaşın tohumları bulundurulmamalıdır.

2. “İster küçük ister büyük olsun, hiçbir bağımsız devlet, diğer herhangi bir devletin hakimiyeti altına tevarüs, mübadele, alım-satım veya hibe yollarıyla asla geçmemelidir.”

Egemen devletlerin topraklarının sınırlarının hukuken ve uygulamada değiştirilemez olduğundan bahseder.

3. “Daimî ordular zamanla ortadan tamamıyla kalkmalıdır.”

Burada kastedilen ordunun bulunmaması değildir. Buradaki durum zorunlu olarak halkın askerlik hizmetine alınmasıdır. Yoksa komşusunda veya düşman olarak addedilen bir devlette ordu varsa, kendi devletinde de ordu bulunmalıdır.

4. “Devlet, dış menfaatlerini desteklemek için borçlanmalara girişmemelidir.”
5. “Hiçbir devlet, diğer bir devletin esas teşkilatına veya hükümetine zor kullanarak karışmamalıdır.”
6. “Hiçbir devlet harpte ileride barış akdedileceği zaman, devletlerin birbirlerine karşılıklı güven duymalarını imkânsız kılacak yollara başvurmamalıdır...”

Kant'a göre bu yukarıda sayılan maddelerden 1,5 ve 6 maddeleri derhal uygulanması gereken maddeler iken diğer üçü duruma ve şartlara göre yorumlanacak subjektif değerlendirmelere açık maddelerdir (Kant 1960:14).

Kant yine ebedi barışın nihai maddeleri bölümünde şunları kaydeder: Doğa hali bir savaşın patlak vermesine her an müsaittir; bunu önlemenin yolu kanunlarla komşusundan emin olmanın yollarının kurulmasıdır (Kant 1960:17).

Kant'ın kitabında ebedi barışın nihai maddeleri şunlardır (Kant 1960:18-26):

- 1- “Her devletin esas teşkilatı cumhuriyetçi olmalıdır.” Cumhuriyet hürriyet, bağlılık ve eşitlik sağlar. Savaşın çıkıp çıkmayacağına cumhuriyetlerde halk karar verir. Halk da savaşa tereddütlü yaklaşır.
- 2- “Devletler hukuku hür devletlerden oluşan bir federasyona dayanmalıdır.” Kant bu maddeyi açıklarken şunları söyler: “...barış ittifakının gayesi, herhangi bir devlet üzerine hükümlanlık kurmak değildir; sadece, ittifaka katılan her devletin tabii halde insanlar hakkında olduğu gibi amme gücünün zorlamasına tâbi olmaksızın, hürriyetini teminat altına almaktır.” Milletler devleti kurulamasa da en azından barış için ittifak kurulmalıdır der Kant.
- 3- “Dünya vatandaşlığı hukuku, evrensel bir misafirlik şartları ile sınırlandırılmalıdır.”

Kant'ın kitabından anlaşıldığına göre barış için üç şart; devletin cumhuriyet olması, bir küresel barış ittifakı ve insanların, malların ve fikirlerin serbest dolaşımıdır.

Paine'e göre demokrasi barış için iyidir, çünkü savaş popülasyonun çoğunluğu için dezavantajlıdır (Baliga, Lucca ve Sjöström 2011). 1970'lerde ortaya çıkan (Gat 2005) demokratik barış yaklaşımının iddiasına göre demokrasiler birbirleriyle hiç savaşmazlar ya da çok nadir savaşırılar (Gat 2005); çünkü yaşa ve yaşat ilkesini ve ayrıca savaşı engelleyecek yerel kurumları barındırırlar (Rosato 2003). Demokratik barış yaklaşımına yapılan önemli katkılardan biri de Doyle'un 1983 yılında serbest ticaretin gerekliliği (Akçay, Deniz ve Kanat 2022) ile ilgili yaptığı katkıdır. Buna göre demokratik barış yaklaşımı liberal bir hal almıştır.

Demokratik barış yaklaşımı ve Kant'ın düşüncelerini açıkladıktan sonra Ukrayna ve Rusya'nın demokrasi olup olmadığını demokrasi ise ne tür bir demokrasi olduğuna bakılmalıdır.

3. Ukrayna'nın ve Rusya'nın Demokrasi Olma Durumu

3.1. Rusya'nın İç Siyasi Yapısı

Rusya'da yaklaşık 70 yıllık komünist düzen sonrası ortaya çıkan siyasi yapıda parti elitleri (nomenklatura) ve diğerleri diye bir gruplaşma söz konusu olmuştur (Riggs ve Schraeder t.y.). Rusya'da o dönemde sosyo-ekonomik hatlar belirgin değildi (Riggs ve Schraeder t.y.). Siyaset teknokratik elitlerin üstten uyguladıkları bir ilgi alanı haline gelmişti (Riggs ve Schraeder t.y.). Rusya'da Başkanlık ile parlamento arasında bağlar da yoktu (Riggs ve Schraeder t.y.).

1993'te parlamentoya girebilmek için 13 parti yarıştı ve bir partinin parlamentoya girmek için %5 oy alması gerekiyordu (Riggs ve Schraeder t.y.). 1993 seçimlerinde Duma'da 450 tane sandalye, 9 parti ve bağımsızlar arasında paylaşıldı ve en çok sandalyeyi alan parti 70 sandalye alırken, bağımsızlar da 141 sandalye aldı (Riggs ve Schraeder t.y.). Parti sistemi o zaman elit-toplum arası değil elit-elit arası şeklindeydi (Riggs ve Schraeder t.y.).

1995 seçimlerinde 43 parti ve iki blok ortaya çıktı, 21 parti hiç sandalye kazanamadı (Riggs ve Schraeder t.y.). Yeni küçük partiler ortaya çıktı ve bu merkezi partilerin küçülmesine sebep oldu (Riggs ve Schraeder t.y.).

1999 Duma seçimlerinde 300'den fazla parti vardı ve bunların 26 tanesi seçime girmeye uygundu (Riggs ve Schraeder t.y.). Adaylar partiler tarafından gösterilmezler, ya bölgenin %1'inin oyu ile ya da asgari ücretin 1000 katı kadar para yatırarak aday olabilirlerdi (Riggs ve Schraeder t.y.).

Rusya'da Vladimir Putin'in politikalarını açıklayan Putinizm yaklaşımı ile anlaşılan şudur: siyasi ve ekonomik gücün merkezileşmesi, parlamenter

siyasetin zayıflatılması, medyaya sansür uygulanması, büyük Rus milliyetçiliğine geri dönülmesi, komşu ülkelerin işlerine zorbaca müdahale (Beer 2009). Putin devlet gücünü merkezileştirdi ve kişiselleştirdi; mülkiyet haklarını devlet çıkarlarına bağladı; aşırı büyümüş iç güvenlik unsurlarını gözetleme ve kontrol için geliştirdi (Graham 2010).

Yukarıdaki bilgilere istinaden bakıldığında, Rusya kesinlikle Batılı devletler gibi liberal bir demokrasi değildir. Diğer yandan seçimlerin, birçok siyasi partinin ve sivil toplumun belli düzeyde oluşmuş olması onu belli oranda bir demokrasi yapar.

3.2. Ukrayna'nın İç Siyasi Yapısı

Ukrayna 16 Temmuz 1990'da bağımsızlığını ilan etti ve iki büyük handikapla karşı karşıya kaldı: Rusya'ya olan ekonomik bağları ve Batılılaşma çabaları (Larrabee 1996). Bağımsızlıktan sonra Avrupa'nın siyasi, ekonomik ve güvenlik yapısına entegre olmak istedi (Larrabee 1996). Ama Batı Ukrayna'ya o dönemde gereken önemi vermedi (Larrabee 1996). Ukrayna SSCB dağıldıktan sonraki ilk dönemlerde komünistlerden ve Rusya'dan tehdit algılıyordu (Kudelia ve Kuzio 2015). Ukrayna'da ulusal demokratlar ve merkezîyetçiler vardı (Kudelia ve Kuzio 2015). Ukrayna Komünist Partisi ilk on yılda popülerdi (Kudelia ve Kuzio 2015). 1998 seçimlerinde meclisin % 24.65'ini aldı (Kudelia ve Kuzio 2015). Ukrayna'nın doğusu yani NATO'ya karşı olan solcu kesim Rada'nın %40'ını (405 sandalye) kontrol ediyordu (Larrabee 1996).

2000-2001'de ulusal demokratlar ve milliyetçiler Yushchenko ve Tymoshenko etrafında toplandı (Kudelia ve Kuzio 2015). 2004 Turuncu Devrimi sonrasında Bölgeler Partisi zaferlerini ilan etti ve eski elitler geri döndü (Kudelia ve Kuzio 2015). Komünist Parti Donbas merkezli idi (Kudelia ve Kuzio 2015). 2006 seçimlerinde de Turuncu koalisyon %46 oy alarak seçimi kazandı (Kuzyk 2019). 2019'da da Zelensky ezici bir oy oranı ile Ukrayna Devlet Başkanı oldu (Kuzyk 2019).

Ukrayna'nın 1991 sonrası demokratik dönüşümüne bakıldığında belli oranda partiler ve sivil toplum oluşmuştur. Ayrıca düzenli olarak seçimler yapılmaktadır. Bu da göstermektedir ki Ukrayna'da demokrasi söz konusudur. Ukrayna'daki bir başka durum da Batılı demokrasiler gibi olmaya çalışan gruplar ile Rusya yanlısı grupların çekişmesine sahne olmasıdır.

Sonuç

Fukuyama'ya (2015) göre Rusya ve Ukrayna otoriter rejimlerdir. Ama yukarıdaki incelemelerden görüldüğü üzere Rusya ve Ukrayna belli oranda demokrasiyi içselleştirmiş ve düzenli seçimlerin yapıldığı iki ülkedir. Her ne kadar liberal bir demokrasi olmasa da her ikisi de, demokrasidirler.

Bu bağlamda 24 Şubat 2022'den beri devam ettiği görülen Ukrayna-Rusya Savaşı göstermiştir ki demokratik barış yaklaşımı tüm demokrasiler için geçerli değildir. Denilebilir ki sadece liberal demokrasiler birbirleriyle savaşmamışlar ve savaşmamaktadırlar.

Acaba Demokratik Barış Yaklaşımı değil de Liberal Demokratik Barış Yaklaşımı mı demek gerekir? Çünkü liberal demokrasiler birbiri ile savaşmadı henüz. Ama yine demokrasi olan Ukrayna ve Rusya savaşmaktadır.

REFERANSLAR

- AKÇAY, Ekrem Yaşar, Halil Emre DENİŞ & Selim KANAT. (2022). The Democratic Peace Theory and Founding of the European Union (EU). Journal of History School, 59, 2465-2483. <http://dx.doi.org/10.29228/Joh.62633>
- ALTMAN, David, Federico ROJAS-DE-GALARRETA & Francisco URDINEZ. (2020). An interactive model of democratic peace. Journal of Peace Research, XX(X), 1-15. DOI: 10.1177/0022343319883672
- BALIGA, Sandeep, David O. LUCCA & Tomas SJÖSTRÖM. (2011). Domestic Political Survival and International Conflict: Is Democracy Good for Peace?. Review of Economic Studies, XX, 1-29. doi: 10.1093/restud/rdq027
- BEER, Daniel. (2009). Russia's Managed Democracy. History Today, 37-39.
- FUKUYAMA, Francis. (2015). Why is Democracy Performing so Poorly?. Journal of Democracy, 26(1), 11-20.
- GAT, Azar. (2005). The Democratic Peace Theory Reframed: The Impact of Modernity. World Politics, 58, 73-100. doi:10.1353/wp.2006.0017
- GRAHAM, Thomas. (2010). The Sources of Russia's Insecurity. Survival, 52(1), 55-74. DOI: 10.1080/00396331003612471
- HELD, David. (2006). Models of Democracy. Cambridge: Polity Press. 3. Baskı.
- KANT, Immanuel. (1960). Ebedî Barış Üzerine Felsefi Deneme. (Çev. Yavuz ABADAN ve Seha L. MERAY). Ankara: Ajans Türk Matbaası. <https://docs.google.com/file/d/0BxRmz7bMCFBSQ1JUYNdGdC1TY1E/edit?resourcekey=0-a18MkqKPu6somBdCqm8IJQ>
- KUDELIA, Serhiy & Taras KUZIO. Nothing personal: explaining the rise and decline of political machines in Ukraine. Post-Soviet Affairs, 31(3), 250-278. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2014.920985>
- KUZYK, Petro. (2019). Ukraine's national integration before and after 2014. Shifting 'East-West' polarization line and strengthening political community. Eurasian Geography and Economics, 60(6), 709-735. DOI: 10.1080/15387216.2019.1703777
- LARRABEE, F. Stephen. (1996). Ukraine's balancing Act. Survival: Global Politics and Strategy, 38(2), 143-165. <http://dx.doi.org/10.1080/00396339608442850>
- MOGHADAM, Valentine M. (2013). What is Democracy? Promises and Perils of the Arab Spring. Current Sociology, 61(4), 393-408.
- MORLINO, Leonardo. (2004). What is a 'Good' Democracy. Democratization, 11(5), 10-32. <https://doi.org/10.1080/13510340412331304589>

- MUNCK, Gerardo L. (2016). What is democracy? A reconceptualization of the quality of democracy. *Democratization*, 23(1), 1-26.
<https://doi.org/10.1080/13510347.2014.918104>
- PAREKH, Bhikhu. (1992). The Cultural Particularity of Liberal Democracy. *Political Studies*, XL, 160-175.
- RIGGS, Jonathan W. & Peter J. SCHRAEDER. (t.y.). Russia's Political Party System as an Impediment to Democratization. *DEMOKRATİZATSIYA*, 265-293.
https://demokratizatsiya.pub/archives/12_2_YR08844070447128.pdf
- ROSATO, Sebastian. (2003). The Flawed Logic of Democratic Peace Theory. *American Political Science Review*, 97(4), 585-602.
- SCHMITTER, Philippe C. & Terry Lynn KARL. (1991). What is Democracy is... and is not?. *Journal of Democracy*, 2(3), 75-88.
- SHIN, Doh Chull & Jason WELLS. (2005). Is Democracy the Only Game in Town?. *Journal of Democracy*, 16(2), 88-101.

25. Bölüm

Türkiye'deki Depremlerin Yunan Basınına Yansımaları: Ekathimerini Örneği

İkram ALPSOY¹

¹ Öğr. Gör. Dr., Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu,
ialpsoy@agri.edu.tr, ORCID:0000-0001-6798-5180

ÖZ

İnsanların kontrolü dışında meydana gelen deprem, sel, çığ, heyelan vb. afetler, meydana getirdiği büyük yıkımlarla insan ve toplumların günlük yaşamını etkileme özelliğine sahiptir. Türkiye’de Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 11 ili etkileyen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremler, milyonlarca insanı etkilerken yurt içi medyanın yanı sıra yurt dışı medyasında da gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Bu çalışmada, asrın felaketleri arasında yer alan Kahramanmaraş merkezli depremin etkilerinin Yunanistan medyasında nasıl irdelendiği Ekathimerini gazetesi internet haber portalı üzerinden ele alınmıştır. Bu kapsamda haber portalında 6-19 Şubat 2023 tarihleri arasında depremlerle alakalı haberler nitel yönelimli içerik analizine göre değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Sonuç olarak Kahramanmaraş depremi sürecinde Ekathimerini gazetesi internet haber portalında siyasilerin, sivil toplum kuruluşlarının bu zor süreçte Türkiye’ye yardım edilmesi, depremler nedeniyle iki ülke arasında oluşan olumlu havanın devam ettirilmesine yönelik metinlerin sıkça yer aldığı tespit edilmiştir.

GİRİŞ

Beklenilmeyen bir zamanda meydana gelen, çevreye zarar vererek mal ve can kayıplarına neden olan deprem, çığ, sel, kasırga, volkanik patlama vb. doğal afetler, insanların ve toplumların yaşam akışını derinden etkileyebilmektedir (Mitchell, & Cutter, 1997).

Türkiye’de 6 Şubat 2023 tarihinde saat 04:17 ve 13.24’te Kahramanmaraş’ta meydana gelen 7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremler, Kahramanmaraş’ın yanı sıra Hatay, Gaziantep, Diyarbakır, Malatya, Şanlıurfa, Osmaniye, Adıyaman, Kilis, Elazığ ve Adana’da büyük bir hasara sebep olmuş, 13.5 milyon insanı etkilemiştir.

100 bin kilometrekarenin üzerinde bir alanda etkisi görülen depremler, Türkiye’deki medya organlarının yanı sıra yurt dışı medyasında da günlerce gündemin ilk sıralarında yer almıştır. Depremlerin gazete, radyo, televizyon, sosyal medya vb. iletişim araçlarında genişçe yer aldığı ülkelerden biri de Yunanistan’dır.

Bu çalışmada, doktor, mühendis, kurtarma ekibi, kurtarma aracı ve kurtarma köpeklerinden oluşan ekiplerle ilk günden itibaren depreme müdahale eden Yunanistan’daki medya organlarında Türkiye’deki depremin ele alınış biçimi saptanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda afet, deprem ve Türkiye’de deprem olgusu irdelenmiş, Yunan medyasının Kahramanmaraş’ta meydana gelen depremle ilgili haberleri ele alınmıştır. Son bölümde, çalışma için örneklem olarak seçilen Yunanistan’ın Ekathimerini gazetesi internet sitesinde 6-19 Şubat 2023 tarihleri arasında iki depremle ilgili haber örnekleri değerlendirilmiştir.

DEPREM İLE İLGİLİ KAVRAMLAR

Dünyanın varoluşundan bu yana insanoğlu birçok doğa olayı ile karşı karşıya kalmıştır. İlk çağlardan itibaren meydana gelen volkanik patlama, heyelan, çığ, deprem vb. doğa olayları, insanların can ve mal güvenliğini tehlikeye attığı zaman “afet” kavramı ile tanımlanmıştır. (Özey, 2011: 3). İnsanların ve toplumların yaşamını olumsuz etkileyen ve kimi zaman var olan imkânlarla çözüm üretmenin zor olduğu durumları ifade etmek için kullanılan afetler yapıları itibarıyla heyelan, sel, çığ, deprem, kasırga vb. kapsayan doğal; nükleer patlama, maden kazası vb. kapsayan teknolojik; terörist faaliyetler, iç karışıklıklar, darbeler vb. kapsayan insani kaynaklı başlıklar altında sınıflandırılmaktadır (Houston vd., 2012; Hallegatte ve Przyluski, 2010; McFarlane ve Norris, 2006).

İnsanların yaşamında tehlike arz eden afetler içerisinde yer alan, yer sarsıntısı veya yerin titreşmesi şeklinde algılanan deprem, yerküredeki titreme, sarsılma, yükselme, göçme, oynama vb. unsurlardan kaynaklı yer kabuğunda ani bir biçimde yaşanan hareketler olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifade ile deprem kavramı, yer altında bulunan kaya parçalarının meydana gelen büyük ölçekli basıncın etkisiyle değişime uğraması ve kırılması sonucu yüzeyde meydana gelen sarsıntılardır.

Deprem, yer kürenin derinliklerinde olan ve merkez üssü olarak nitelendirilen bir noktada meydana gelerek yayılmaktadır (Yıldırım, 2008; Şimşek, 1999).

Meydana geldiği andan itibaren insanların ve toplumların yaşamında maddi ve manevi zorlu bir süreci başlatan depremler, coğrafi konumu ve jeolojik hususları bakımından Türkiye için önem arz etmektedir. Dünya'daki önemli deprem hatları üzerinde bulunan Alp Himalaya Deprem Kuşağı'nda yer alan Türkiye, yıkımlara neden olan depremlerin meydana geliş yoğunluğu açısından ilk sıralarda yer almaktadır. Yüzölçümünün yüzde 96'sı aktif deprem bölgesi olan Anadolu coğrafyasında tarihsel olarak yıkıcı etkiye sahip birçok şiddetli deprem meydana gelmiştir (Tufan ve Duyan, 2008; Kasapoğlu, 2007; Ercan, 2010; Yıldırım, 2008).

İnsanların ve toplumların yaşamını sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik vb. bakımdan etkileyen depremler ile ilgili haberler medya organlarında yoğun bir şekilde yer almaktadır. Afet dönemlerinde insanların yaşanan felaketin boyutu hakkında bilgi sahibi olmak için yararlandığı haberler, bilgiye duyulan ihtiyaçtan dolayı adeta günlük yaşamın merkezine konumlanmaktadır. Türkiye'de 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve 11 ilde büyük bir yıkıma neden olan depremler, kitleleri bilgilendirme işlevini yerine getiren medya organlarında da geniş yer bulmuştur.

YAZILI BASINDA KAHRAMANMARAŞ DEPREMİ

Bireyler, kitle iletişim aygıtlarında yer verilen haberleri dinleyerek, izleyerek ve okuyarak yaşananlar hakkında bilgi sahibi olabilmektedir (Yüksel, 2001: 22).

İnsanlara yurt içi ve dışında meydana gelen olayları aktaran kitle iletişim araçları, iktisadi, insani, kültürel, yapısal vb. bakımdan toplumları derinden etkileyen doğal afetlerin öncesi ve sonrasında, vatandaşlar ile kamu kurumlarındaki yetkililer arasında iletişimin oluşturulmasında, kamuoyunun bu afetlerle ilgili bilinçlendirilme ve bilgilendirilmesinde ve afetlerin neden olduğu kayıpların azaltılmasında önemli bir araç konumundadır.

Afetlerle alakalı özel bilgi kaynaklarını içeren ve doğal afetlerde vatandaşların bilgilerinin düzenlenmesinde rol oynayan medya organları, deprem, sel, heyelan, çığ vb. bir doğa felaketi yaşandığında, bu durumun betimlemesini ortaya koymakta, olabilecek ikazları iletmekte, felaket süreci ve sonrası için insanların bilgilendirilmesine katkıda bulunmakta (Cowan vd., 2002: 171), böylelikle insanların bilgi paylaşımına, karar verme süreçlerine ve yaşanan olaylar konusunda bilinç geliştirmelerine etki etmektedir (Eila vd., 2011).

Kahramanmaraş'ta 6 Şubat'ta meydana gelen 7.7 ve 7.6 büyüklüklerindeki iki deprem (Kahramanmaraş'ta Meydana Gelen..., 2023), Türk medyasında uzunca bir süre gündemin ilk sırasında yer almıştır. Büyüklüğü ve 11 ili etkilemesi dolayısı ile televizyonlarda, gazetelerde, radyolarda ve sosyal medya platformlarında tüm

yönleriyle ele alınan depremlere, Türkiye'nin yanı sıra dünya medyası da büyük ilgi göstermiştir. Türkiye'de meydana gelen depremler ve sonrasında yaşananlar, Yunan medyasında da haberlere konu olmuştur. İki ülke arasında Ege Denizi'nde kıta sahanlığı ve adalar, Akdeniz'de doğalgaz arama faaliyetleri, göçmen meselesi vb. sorunlardan dolayı zaman zaman sert söylemlerin kullanıldığı bir dönemde meydana gelen depremler, Yunan medyasında Türkiye ile dayanışma ve dostluk mesajlarının verildiği bir sürecin de başlamasına neden olmuştur.

YÖNTEM

Yunanistan'da yayımlanan muhafazakâr çizgideki Ekathimerini gazetesi internet sitesinde, 6-19 Şubat 2023 tarihleri arasında yapılan tarama sonucunda, Kahramanmaraş merkezli depremler ile ilgili 56 haber tespit edilmiştir. Bu haberler içerisinde deprem dönemi yaşananlarla ilgili vurgulamalarda ön plana çıkanlar araştırmaya dâhil edilmiştir. Haberler, sosyal bilimler alanında önemli bir yere sahip olan, içerik araştırmaları bünyesinde bulunan konulardan oluşan ve kişilerin davranışlarında ifadelendirmenin etkisinin ne şekilde oluşturulduğunu irdeleyen, bireylerin söylemler aracılığıyla karşı karşıya kaldığı yönlendirmeyi tespit eden, toplumsal biçime göre bunu yorumlayan nitel yönelimli içerik analizi yöntemine (Yıldırım, 2015: 106) göre ele alınmış, çalışma kapsamında öne çıkan örneklemeler kronolojik şekilde sıralandıktan sonra değerlendirmeye tabi tutularak yorumlanmıştır.

BULGULAR

Bireylerin ve toplumların yaşamında kısmi veya uzun süreli etkileri bulunan depremlerin kamuoyuna aktarımında medya organlarının haberleri sunum şekli önem arz etmektedir. Bilgi verme, açıklama yapma, görüşleri yansıtma, söz verme vb. eylemleri kapsayan iletişim sürecinde yoğun bir şekilde kullanılan medyada depremler ile ilgili yer alan haberler irdelenmiştir. Ekathimerini gazetesi internet sitesinde bulunan haberler arasından seçilen örnekler üzerinden değerlendirme yapılmıştır.

“Türkiye'nin güneyinde 7,6 büyüklüğünde ikinci deprem meydana geldi.” (06.02.2023)

“Yunanistan EMAK afet müdahale ekibini Türkiye'ye gönderiyor” (06.02.2023).

“AB kurtarma ekiplerini ve Türkiye'ye uydu yardımını hızlandırdı” (06.02.2023).

“Başbakan Erdoğan'a Yunanistan'ın deprem yardım çabalarına 'daha fazla katkıda bulunmaya' hazır olduğunu söyledi” (06.02.2023).

Yunanistan üzüntüsünü dile getiriyor, depremde sonra yardım teklif ediyor (06.02.2023).

“Cumhurbaşkanı, Yunanistan'ın ölümcül depremin ardından Türkiye ve Suriye ile 'dayanışma içinde olduğunu' söyledi” (06.02.2023).

“Yunanistan Türkiye'ye hemen yardım etmeye hazır” (07.02.2023).

“Depremler ve dayanışma” (07.02.2023).

“4 bin 600 kişinin hayatını kaybettiği depremin ardından Türkiye ve Suriye'de çığın aramalar” (07.02.2023).

“Hayatta kalanları bulmak için zamana karşı yarış” (08.02.2023).

“Türkiye depreminin gömdüğü anlatılmamış rakamlar için korkular büyüyor” (08.02.2023).

“Erdoğan, kurtarma çabalarına öfke büyürken depremin vurduğu güneyi ziyaret etti” (08.02.2023).

“Türkiye depreminin gömdüğü anlatılmamış rakamlar için korkular büyüyor” (08.02.2023).

“Türk lider deprem yardım çabalarıyla ilgili sorunları kabul ediyor” (08.02.2023).

“Türkiye'deki kiliseler yıkıcı depremin gazabını hissediyor” (08.02.2023).

“Türkiye depreminin gömdüğü anlatılmamış rakamlar için korkular büyüyor” (08.02.2023).

“Türkiye Kıbrıs'tan yardım kabul etti” (08.02.2023).

“Türkiye-Suriye deprem bilançosu 19.000'i geçerken soğuk, açlık ve çaresizlik evsizleri pençesine aldı” (09.02.2023).

“Türkiye'de depremzedeler altın birikimlerini enkaz altında arıyor” (09.02.2023).

“BM başkanı daha fazla yardım için baskı yapıyor” (09.02.2023).

“Başbakan: Yunanistan depremzedelere yardım için donör konferansı fikrini destekliyor” (09.02.2023).

“Komşunuz yardım eli uzattığında” (10.02.2023).

“Erdoğan, depreme müdahalenin daha hızlı olması gerektiğini söyledi” (10.02.2023).

“Deprem sonrası ölü sayısı artıyor, kurtarılanlar azalıyor” (10.02.2023).

“Türkiye'den Kalın, desteği için Yunanistan Başbakanı'na teşekkür etti” (10.02.2023).

“Türkiye'nin depremde sonra güneydoğuya göçü üretimi riske atıyor” (10.02.2023).

“Çavuşoğlu, yardım için Başbakan ve Yunan halkına teşekkür etti” (10.02.2023).

“Yunanistan-Türkiye ilişkilerinde yeni bakış açısı” (10.02.2023).

“İki kadın deprem enkazında günlerce hayatta kaldı, ölü sayısı 24.150’yi aştı” (11.02.2023).

“Türkiye, deprem bilançosu 33.000’i aştığı için inşaat müteahhitlerinin peşine düşüyor” (12.02.2023)

Dendias-Çavuşoğlu: “İlişkilerimizi geliştirmek için doğal afetleri beklememize gerek yok” (12.02.2023).

“Uzman: Antakya fayı nedeniyle Yunanistan risk altında değil” (13.02.2023).

“Türkiye’deki Suriyeli mültecilerin hayatı ikinci, üçüncü kez paramparça oluyor” (14.02.2023).

“Erdoğan: Türkiye’nin modern tarihinin en kötü deprem ölümleri” (14.02.2023).

“Perşembe günü Ayvalık’a gitmek üzere Midilli’den ayrılan Yunan izciler tarafından 330’dan fazla yardım kutusu toplandı” (15.02.2023).

“Türk Dışişleri Bakanı Atina ile ilişkilerde ‘yeni sayfa’ diyor” (15.02.2023).

“2023’teki ‘deprem diplomasisi’ 1999’dan farklı mı olacak?” (16.02.2023).

“Türkiye depremi, nükleer santral inşa edilmesi tartışmasını yeniden canlandırdı” (17.02.2023).

“Başbakan, kurtarma ekiplerine yaptığı ziyaretten duyduğu memnuniyeti dile getirdi” (18.02.2023).

Ekathimerini gazetesi internet sitesinde, depremlerin ilk günü olan 6 Şubat’ta Kahramanmaraş’ta merkezli 11 ilde meydana gelen iki büyük depremle ilgili olarak yer alan “Yunanistan EMAK afet müdahale ekibini Türkiye’ye gönderiyor”, “Başbakan Erdoğan’a Yunanistan’ın deprem yardım çabalarına ‘daha fazla katkıda bulunmaya’ hazır olduğunu söyledi”, Yunanistan üzüntüsünü dile getiriyor, depremden sonra yardım teklif ediyor” ve “Cumhurbaşkanı, Yunanistan’ın ölümcül depremin ardından Türkiye ve Suriye ile ‘dayanışma içinde olduğunu’ söyledi” başlıklı haberlerle büyük bir afet yaşayan Türkiye ile dayanışma mesajları verildiği görülmektedir.

“Miçotakis üzüntüsünü dile getirdi ve trajik can kaybı için Yunan hükümeti ve halkının başsağlığı dileklerini Erdoğan’la paylaştı. Başbakan, Yunanistan’ın yardım çabalarına daha da fazla katkıda bulunmaya, yani halihazırda gönderilmiş olan Yunan kurtarma misyonuna ek olarak yardım sağlamaya hazır olduğunu yineledi.

Türkiye cumhurbaşkanı, dayanışması ve acil yardımı için başbakana teşekkür etti.”

“Yunanistan Başbakanı Kyriakos Miçotakis, Türkiye'nin güneydoğusu ve Suriye'nin kuzeyini vuran depremde hayatını kaybedenlerin üzüntüsünü dile getirerek, Yunanistan'ın kurtarma çalışmalarına yardımcı olmak için acil yardım göndereceğini duyurdu. [Biz] yıkıcı deprem felaketinden derin üzüntü duyuyoruz... Kurbanların ailelerine içten başsağlığı diliyoruz ve düşüncelerimiz etkilenen tüm insanlarla birlikte. Miçotakis, ‘Yunanistan kaynaklarını seferber ediyor ve hemen yardım edecek’ dedi.”

“Yunanistan Cumhurbaşkanı Katerina Sakellaropoulou Pazartesi günü yaptığı açıklamada, Türkiye ve Suriye'yi vuran şiddetli depremin yol açtığı yıkım görüntüleri karşısında şok olduğunu söyledi ve kurbanların ailelerinin yanı sıra Yunan halkının en derin taziyelerini dile getirdi. ‘Dayanışma içindeyiz, kurtarma ekiplerinin çalışmalarını destekliyoruz ve yaralılara acil şifalar diliyoruz’ dedi.”

İnternet haber portalında farklı saatlerde okuyucuya aktarılan haberlerin metinlerinde son yüzyılın en büyük felaketlerinden birinin yaşandığı Türkiye'ye yönelik dostluk mesajları verilmiş; Cumhurbaşkanı Katerina Sakellaropoulou ve Başbakan Kyriakos Miçotakis'in yardımlaşma, dayanışma ve zor günde bir arada bulunma çağrıları aktarılarak Yunanistan'ın uzun yıllardır farklı nedenlerle sorunlar yaşadığı Türkiye'ye yardım eli uzattığı bilgisi ön plana çıkarılmıştır.

Depremler ile alakalı *“Yunanistan Türkiye'ye hemen yardım etmeye hazır”* ve *“Depremler ve dayanışma”* başlıkları ile verilen haberlerde, deprem sonrası iki ülke arasında yaşanan olumlu gelişmelere dikkat çekilmektedir.

“Başbakan Kyriakos Mitsotakis Pazartesi günü Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı telefon görüşmesinde, Yunanistan'ın, ülkenin güneydoğu kesiminde ve komşu bölgelerinde meydana gelen iki yıkıcı deprem ve çok sayıda artçı sarsıntının korkunç sonuçlarıyla mücadele eden Türkiye'ye her şekilde derhal yardıma hazır olduğunu yineledi. [...] Yunanistan çoktan bölgeye bir ekip gönderdi ve Miçotakis hükümetinin ve Yunan halkının derin taziyelerini ve Yunanistan'ın yardıma hazır olduğunu ilettiler.”

[...] Dışişleri Bakanı Nikos Dendias ile Türk mevkidaşı Mevlüt Çavuşoğlu arasında yapılan telefon görüşmesi, açık kanallar zincirindeki çok önemli bir halkayı da ekledi. Dendias, Yunanistan'ın Türkiye'ye insani yardım sağlamaya hazır olduğu mesajını da ilettiler.”

[...] Gelişmekte olan yeni “deprem diplomasisi”, her iki ülkedeki seçimler ışığında, geçici olarak da olsa, Yunanistan-Türkiye ilişkilerinin manzarasını değiştirecek gibi görünüyor. Açıkçası, Türk revizyonizmi ölümcül depremle ortadan kalkmayacak ve stratejik düzeyde derin değişikliklere yer yok. Deneyimli bir analist, Kathimerini’ye “Trajedi iki taraf arasındaki ilişkilerde geçici bir durgunluk getirebilir’ dedi.”

Türkiye’de 17 Ağustos 1999’da meydana gelen ve 17 bin kişinin hayatını kaybettiği Marmara Depreminden yalnızca 20 gün sonra 7 Eylül 1999’da Yunanistan’ın başkenti Atina’da yaşanan ve 143 kişinin yaşamını kaybetmesine neden olan depremle birlikte ortaya çıkan deprem diplomasisi, Kahramanmaraş merkezli iki deprem sonrasında da yeniden iki ülke yöneticilerinin gündemine girmiştir. Haber metinlerinde yer alan Yunanistan Başbakanı Kyriakos Mitsotakis’e atfen “Türkiye’ye derhal her şekilde yardıma hazır olduğunu yineledi” ifadesi ile iki devlet arasında var olan birçok soruna karşın yaşanan felaketin tüm problemleri ikinci plana attığı, böylesi dönemlerde yapılabilecek her türlü yardımın hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesi gerektiği ve insan hayatının her şeyden daha önemli olduğu ön plana çıkarılmıştır.

Yunanistan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Nikos Dendias ile Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu arasında deprem sonrasında yaşanan telefon görüşmelerindeki olumlu havanın yansıtıldığı haberde, büyük bir yıkıma yol açan depremlerin iki ülkeyi yöneten yöneticilere sorunları çözme adına adeta bir öğüt görevi gördüğüne vurgu yapılmakta, buna karşın “Trajedi iki taraf arasındaki ilişkilerde geçici bir durgunluk getirebilir’ dedi.” ifadesi ile politikacılar arasında oluşan iyimser havanın uzun soluklu olmayacağına dair düşünce de okurlarla paylaşılmaktadır.

7.7 ve 7.6 büyüklüğündeki depremler sonrası iki ülke yöneticileri arasında gelişen pozitif diyaloglara dikkat çeken “Türkiye’den Kalın, desteği için Yunanistan Başbakanı’na teşekkür etti”, “Dendias-Çavuşoğlu: “İlişkilerimizi geliştirmek için doğal afetleri beklememize gerek yok”, “Çavuşoğlu, yardım için Başbakan ve Yunan halkına teşekkür etti”, “Yunanistan-Türkiye ilişkilerinde yeni bakış açısı” ve “Türk Dışişleri Bakanı Atina ile ilişkilerde ‘yeni sayfa’ diyor” başlıklı haberlerde Türk ve Yunan siyasetçilerin verdiği dostluk mesajları okurların bilgisine sunulmaktadır.

“Hem Yunanistan cumhurbaşkanı hem de başbakan Cumhurbaşkanı [Recep Tayyip] Erdoğan’ı aradı. İkisi de telefonda ‘Böyle acıları birlikte yaşadık, her zaman yanınızda olacağız’ dediler.”

“Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın sözcüsü ve baş dış politika danışmanı İbrahim Kalın, [...] Yunanistan Başbakanı Kyriakos Miçotakis'in Salı günü her iki ülkeden kurtarma ekiplerinin deprem bölgelerindeki çabalarını övdüğü bir tweet'e yanıt olarak, ‘Sayın Başbakan, tüm desteğiniz için teşekkür ederim’ diye tweet attı.

Miçotakis, Türk ve Yunan kurtarma ekiplerinin hareket halindeyken çekilmiş bir fotoğrafıyla birlikte Türkçe tweet atarak, ‘Bizi acıyla dolduran görüntüleri, bizi umutla dolduran görüntüler takip ediyor: Yalnızca kurtarma ekiplerinin insanüstü çabalarına saygı gösterin. Türklerle yan yana, hayat kurtarmak için birlikte mücadele ediyor. Yaptıkları için kendilerine teşekkür ediyoruz’ dedi.”

“Deprem haberi duyulunca Atina, [...] hızlı tepki verdi. Hükümet, hem Ankara'ya hem de Batılı ortaklarına insani bir kriz karşısında farklılıkların bir kenara bırakıldığını göstermek istedi. Bu, Brüksel'de Başbakan Kyriakos Miçotakis'in Türkiye'ye Avrupa yardımı ile daha fazla destek verilmesi gerektiğine ilişkin çağrılara önderlik ettiğinde açıkça görüldü.

Erdoğan hükümeti tarafından yayılan birincil anlatının Atina'nın Türk karşıtı senaryolar geliştirdiği olduğu bir dönemin ardından, Yunan EMAK kurtarma ekibinin katkısına ilişkin övgü hem yerel hem de uluslararası Türk medyasında Yunanistan için olumlu çağrışımlar oluşturdu. Yine de Atina'da hiç kimse uzun vadeli Türk-Yunan ilişkileri konusunda bir yanılsama içinde değil.”

“Dışişleri Bakanı Nikos Dendias, [...] ‘Başbakan Kyriakos Miçotakis'ten, Yunanistan'ın bu zor zamanda Türkiye'yi iki taraflı olarak veya Avrupa Birliği'ne katılımı çerçevesinde desteklemek için elinden gelen her şeyi yapacağı konusunda sizi temin etme emri aldım’ dedi.

Dendias, Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu'nun ‘ilişkilerimizi geliştirmek için doğal afetleri beklememize gerek yok’ açıklamasını tamamen onayladı.

Türk bakan, kendi açıklamalarında, iyi komşuluk ilişkilerinin böylesine zor günlerde kendini gösterdiğine dikkat çekerek, Dendias'a, Yunan hükümetine ve Yunan halkına dayanışma ve desteklerinden dolayı bizzat teşekkür etti ve şunları ekledi: İkili ilişkilerimizi geliştirmek için bir deprem daha beklememeliyiz. Diyalog yoluyla farklılıklarımızı çözmek için çaba göstereceğimizi umuyorum.”

Deprem sonrası yapılan yardım faaliyetlerin yanı sıra oluşan olumlu hava siyasetçilerin açıklamalarında da kendisini göstermiştir. Deprem olduğu ilk andan itibaren Türkiye'ye yardım gönderme teklifinde bulunan ülkeler arasında yer alan Yunanistan ile ilgili olarak, *"Hükümet, hem Ankara'ya hem de Batılı ortaklarına insani bir kriz karşısında farklılıkların bir kenara bırakıldığını göstermek istedi. Bu, Brüksel'de Başbakan Kyriakos Miçotakis'in Türkiye'ye Avrupa yardımı ile daha fazla destek verilmesi gerektiğine ilişkin çağrılara önderlik ettiğinde açıkça görüldü."* ifadesi ile iki ülke arasındaki anlaşmazlığa karşın Yunanistan Başbakanı Kyriakos Miçotakis'in Türkiye'ye yardım yapılması konusunda Avrupalı mevkidaşlarını teşvik ettiğine ve insan hayatı söz konusu olduğunda tüm farklılıkların ortadan kalktığına işaret etmekte, böylelikle ülkeler arası yaşanan sorunların aslında çok da önemli olmadığına gönderme yapılmaktadır.

Başbakan Miçotakis'in deprem arama çalışmalarına katılan Yunan kurtarma ekiplerine destek verilmesi gerektiğine yönelik tweetine Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü İbrahim Kalın'ın yanıtının yer aldığı haberde, *"[...] Yunanistan Başbakanı Kyriakos Miçotakis'in Salı günü her iki ülkeden kurtarma ekiplerinin deprem bölgelerindeki çabalarını övdüğü bir tweet'e yanıt olarak, 'Sayın Başbakan, tüm desteğiniz için teşekkür ederim'"* ifadesi ile politikacılar arasında karşılıklı atılan olumlu adımlar ön plana çıkarılmaktadır. *"kurtarma ekiplerinin deprem bölgelerindeki çabalarını övdü"* ifadesi ile Yunan arama-kurtarma ekiplerinin verdiği desteğin övgüye layık olacak kadar büyük olduğuna vurgu yapılarak, bundan dolayı minnet duyulması gerektiği hissettirilmiştir.

"Dışişleri Bakanı Nikos Dendias, [...] 'Başbakan Kyriakos Miçotakis'ten, Yunanistan'ın bu zor zamanda Türkiye'yi iki taraflı olarak veya Avrupa Birliği'ne katılımı çerçevesinde desteklemek için elinden gelen her şeyi yapacağı konusunda sizi temin etme emri aldım' dedi." ifadesi ile sonradan ismi Avrupa Birliği (AB) olarak değiştirilen Avrupa Ekonomik Topluluğu ile 1963 yılında ortaklık anlaşması imzalayan Türkiye'nin 60 yıllık AB sürecinde problem yaşadığı Yunanistan'ın bu tavrını değiştirerek Türkiye'ye destek verecek duruma geldiğini ortaya koymakta, böylelikle büyük bir yıkıma yol açan depremlerin iki ülke arasındaki köklü kavgaların sona ermesine imkân sağladığının tespiti yapılmaktadır.

Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun *"ilişkilerimizi geliştirmek için doğal afetleri beklememize gerek yok"* açıklamasını Yunan Dışişleri Bakanı Dendias'ın onayladığı bilgisi aktarılarak, Türk ve Yunan devletleri arasında yeni ve olumlu bir ilişki döneminin başladığına dikkat çekilmektedir.

SONUÇ

Araştırma kapsamında ele alınan Ekathimerini gazetesi internet haber portalında 56 haber incelenmiştir. Büyük bir yıkıma neden olan depremlerin yaşandığı 6 Şubat'ta Ekathimerini gazetesi internet haber portalında farklı zaman dilimlerinde verilen haberlerde, depremler nedeniyle zor bir dönemden geçen Türkiye'ye Yunanistan'dan gönderilen yardım ekipleri detaylı bir şekilde aktarılmış, Yunan Cumhurbaşkanı ve Başbakanı'nın Türkiye'ye yönelik dayanışma mesajları ve uzatılan dostluk eline dair bilgilere yer verilmiştir. Yunanistan Dışişleri Bakanı Dendias'ın Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne katılımı sürecine destek vereceklerine dair açıklamalarının ön plana çıkarılması da oluşan bu olumlu havayı yansıtmaktadır.

Türkiye ile Yunanistan arasında Akdeniz'deki petrol ve doğalgaz arama çalışmaları, Ege Denizi'ndeki deniz yetki alanı, ulusal hava sahası deniz mili genişliği, Doğu Ege Adaları'nın silahsızlandırılması ve göçmen kaçakçılığıyla mücadele konularında uzun bir dönemdir yaşanan problemlere karşın Kahramanmaraş merkezli 11 ilde yaşanan depremler sonrası tüm farklılıkların göz ardı edildiği haberlerde yansıtılmış, böylelikle insan hayatının her şeyin üzerinde olduğu düşüncesine bir kez daha dikkat çekilmiştir.

Haberlerde, Yunanlı siyasetçilerin olumlu mesajlarının Türk politikacılar tarafından da memnuniyetle karşılandığına yönelik ifadeler okurlarla paylaşılmış, iki ülke dışişleri bakanlarının “*İlişkilerimizi geliştirmek için doğal afetleri beklememize gerek yok*” ifadesine benzer söylemler ön plana çıkarılarak iki komşu ülke arasındaki sorunların zannedilenin aksine daha kolay bir şekilde çözülebileceği, barış eli uzatmak için felaketlerin beklenmemesi gerektiği vurgusu yapılmıştır.

Yaşanan depremler sonucu ortaya çıkan ve adeta öğüt verir bir durumu bünyesinde barındıran trajik görüntülerin ülkeleri yönetenlerce iyi analiz edilmesi gerektiğine işaret edilmekle birlikte, bu durumun ülkeler arası ilişkilerde uzun soluklu olmayan bir durgunluk döneminden fazlasını ortaya çıkarmayacağı, yaşanan olumlu atmosferin geçici olabileceği düşüncesi ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

- Cowan, J., McClure, J., & Wilson M. (2002). What a difference a year makes: How immediate and anniversary media reports influence judgements about earthquakes. *Asian Journal of Social Psychology*, (5), 169-185.
- Eila, R. M., Ross J. & Mike, A. (2011). Facilitating disaster preparedness through local radio broadcasting. *Disasters*, 35(4), 801-815.
- Ercan, A. (2010). *Türkiye'de depremler*. http://itubirlik.org.tr/wpcontent/uploads/ali_ercan_makale.pdf Erişim Tarihi: 12.05 2023.
- Hallegatte, S. & Przulski, V. (2010). “The Economics of Natural Disasters Concepts and Methods, *Policy Research Working Paper*, 5507, The World Bank Sustainable Development Network Office of the Chief Economist.
- Houston, J. B., Pfefferbaum, B. and Rosenoltz, C. E. (2012). “Disaster News: Framing and Frame Changing in Coverage of Major U.S. Natural Disasters, 2000- 2010”. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 4: 606-623.
- Kahramanmaraş'ta Meydana Gelen Depremler Hk.-34 (2023). <https://www.afad.gov.tr/kahramanmarasta-meydana-gelen-depremler-hk-34>
- McFarlane, A. & Norris, F. H. (2006). “Definitions and Concepts in Disaster Research”, *Methods for Disaster Mental Health Research*, 1:3-19.
- Mitchell, J. T., & Cutter, S. L. (1997). *Global change and environmental hazards: Is the world becoming more disastrous? Hands-on! Developing active learning modules on the human dimensions of global change*. Association of American Geographers.
- Özey, R. (2011). *Afetler Coğrafyası*. Aktif Yayınevi.
- Şimşek, H. (1999) *Deprem bilgisi*. T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı. İstanbul.
- Tufan, B. ve Duyan, V. (2008). Prefabrik Konutlarda Depremzede Olmak. SHUDER Yayını 12.
- Yaylagül, L. (2008). *Kitle İletişim Kuramları*. Dipnot Yayınları.
- Yıldırım, B. (2015). “İçerik Çözümlemesi Yönteminin Tarihsel Gelişimi Uygulama Alanları ve Aşamaları”. (Ed. Besim Yıldırım), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler içinde*, Literatürk Yayınları.
- Yıldırım, E. (2008). Risk toplumunda (depremle) yaşamak. *Akademik İncelemeler*, 3(1), 75-85.
- Yüksel, E. (2001). *Medyanın Gündem Belirleme Gücü*. Çizgi Kitabevi.

26. Bölüm

Siyaset Sosyolojisi Açısından Siyasal Partiler Kurumu

İsmail Hakkı İŞCAN¹

¹ Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü Öğretim Üyesi

ÖZ

Toplumun varlığı ve gelişimi için meşru siyasi kararların alınmasını sağlayan bir siyasi sisteme mutlak manada ihtiyaç duyulmaktadır. Bu siyasi sistemin ve modern devletin işleyişini sağlayan temel unsurlardan en önemlisi ise siyasi partilerdir. Siyasal rejimden hem etkilenen ve hem de onu etkileyen siyasi partilerin, seçme hakkının geniş halk kitlelerine ancak 19. yüzyıldan itibaren verilmesinden sonra gelişmeye başladığı gerçeği, hem bu kurumun henüz genç bir kurum olduğunu ve hem de demokrasinin vazgeçilmez unsurlardan biri olduğunu gösterir. Sürekli gelişen, ülkeler arası toplumsal yapıdaki farklılıktan kaynaklanan örgütsel ve yapısal farklılıkları ile demokrasinin vazgeçilmezi olarak kabul edilen siyasal partilerin tarihsel gelişim süreci, işlev ve yapısal sınıflandırmaları ile parti sistemlerine yönelik nitelikleri incelenmeden, bu kurumun sadece varolan hukuki düzenleme şekilleri ve yapılarıyla ele alınmaları, siyasi partilerin ve demokrasinin somut ve ayrıntı tahlilinin yapılmasına engel teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: Siyasal Parti, Demokrasi, Duverger, Parlamento, Siyaset Sosyolojisi

I- GİRİŞ

Toplumsal yapı içerisindeki mevcut müesseselerden biri olarak siyasal partileri toplumdan ve toplumu meydana getiren dinamiklerden ayrı olarak düşünmek mümkün değildir. Genelde siyaset, bu kurumun temel unsurlarından biri olarak da siyasal partiler, toplumun dinamiklerini oluşturan unsurları etkiler ve onlardan etkilenir. Sosyal bütünleşmenin var olduğu toplumlarda siyaset, toplumsal yapı içerisindeki diğer müesseselerle uyum içerisinde iken, bu bütünleşmenin olmadığı veya bozulduğu toplumlarda siyaset ve siyasal parti kurumları da bundan nasibini alır ve toplumda en çok yargılanan sahayı oluşturur.

Bu gün için toplumda fertlerin siyasetin ne olduğu konusundaki fikirlerinde hemen hemen ortak nokta siyasetin olumsuz bir mana ile ele alındığı gerçeğidir. Bir şahsın kaçamak sözler kullanması veya yalan söylemesi, onun siyaset yapması ile adeta suçlanmasına neden olur. Bu manada politikacı da bu düşüncelerle değerlendirilir. Ayrıca toplumda gerek siyasal sistem içerisindeki ve gerekse diğer sosyo-ekonomik alanlarda meydana gelen eksikliklerin ve yanlışlıkların nedeni olarak siyasal partiler veya siyasi kadrolar gösterilebilmektedir. Bu durum toplumun, ülke içi ve ülke dışı sorunlara çözüm bulması gerektiğini düşündüğü siyasal partilere hatta demokratik siyasal rejime olan güvenini olumsuz yönde etkilemektedir.

Siyasi alanda yaşanan bu türde olumsuz değerlendirmeleri çözümleyebilmemiz için siyaset kurumunun temel unsurlarından siyasal partileri, ilk etapta siyaset sosyolojisi bakımından ele alarak incelememiz gereklidir. Dolayısıyla bu kurumun toplumda meydana getireceği bütünleşme veya bozulma etkileri dikkate alındığında da bu hususun önemli bir gereklilik olduğu açıkça anlaşılabacaktır. “*Kurumlar siyasal aktörler için motivasyon yada motivasyonsuzluk yaratır, aktörlerin kimliklerini biçimlendirir, politika-üretiminin çerçevesini kurar, demokratik rejimlerin yapılanmasını kolaylaştırabilir yada zorlaştırabilir...*” (Mainwaring, 1993: 198) Gerek siyasi partilerin ve gerekse demokrasinin somut ve ayrıntı tahlili, siyasal partiler kurumunun soyut manada irdelenmesini, toplumsal farklılıklarla yaşanan kurumsal gelişmelerin kuramsal olarak ele alınmasını bizce gerekli kılmaktadır.

Dolayısıyla bu çalışmada siyasi partiler kurumunun tarihsel gelişim süreci ile birlikte literatürde genel kabul görmüş nitelikleri, unsurları, işlevleri ve yapısal sınıflandırmaları ele alınmış, parti liderliği ve parti sistemleri konusunda literatüre kaynaklık teşkil edebilecek bilgiler sunulmuştur.

Politikaya ister “iktidar ilişkileri” açısından, ister “karar alma süreci” açısından bakalım, bu iki ana yaklaşımın odak noktasında siyasal partilerin yer almakta olduğunu görürüz. Modern anlamda siyasal partilerin ortaya çıkışı pek

eskilere uzanmamaktadır. Bununla birlikte bu kuruluşlar, çok hızlı bir gelişme göstermiş ve hemen hemen bütün ülkelerde siyasal hayatın temel unsurları ve başlıca dinamik güçleri haline gelmişlerdir. Geçerli siyasal sistem demokratik, otoriter veya totaliter, hangi nitelikte ve karakterde olursa olsun, çağdaş toplumların hepsinde partiler birinci derecede önemli rol oynarlar. Günümüzde partisiz rejimlere ancak siyasal modernleşme dışında kalmış bazı geleneksel toplumlarda rastlamak mümkündür. Dolayısıyla siyasal partileri, modern devletin birer salt olguları olarak değerlendirmek ve kabul etmek gerekir. (Kapani, 1997: 159)

Elbette ki bir siyasal sistemin işleyişini yalnız ve yalnız anayasasının getirmiş olduğu kurumlara bakarak anlayabilmek ve değerlendirebilmek olanaklı değildir. Bir ülkedeki rejimin gerçek karakterini belirleyebilmek için anayasal şekil ve kalıpların dışında, o ülkedeki parti sistemini, parti sayılarını, parti tiplerini ve sosyal temelleri ile birlikte iç yapılarını bilme gerekliliği vardır.

Geniş kapsamlı bir tanımlamaya geçmeden önce, siyasal partiler üzerinde yapılan bir çok incelemelere bakarak, siyasal partinin ne olduğu hususunda ileri sürülen benzer nitelikteki görüşleri toparlayıp, genel bir çerçeve çizmek gerekmektedir.

Bir ülkede iktidarı, hükmetmeyi ve otoriteyi içeren kurumsallaşmış insan ilişkileri biçimi (Şaylan, 1981: 5) olarak tanımlayabileceğimiz siyasi sistemin işleyişinin temel olgusunu oluşturan Siyasal Partiler kavram olarak, modern demokrasilerde kamuoyuna biçim veren geniş halk örgütlerini olduğu kadar, ilk çağ cumhuriyetlerini bölen hizipleri, Rönesans dönemi İtalya'sında bir komutanın etrafında toplanan orduları, devrim meclisleri üyelerinin bir araya geldikleri lüpleri ve anayasal monarşilerin mülkiyet esasına dayanan seçimleri hazırlayan komiteleri anlatmakta da kullanılmaktadır. (Duverger, 1993: 15)

Siyasal parti, bireysel ya da kolektif olarak kendilerini belli bir siyasal etiketle özdeşleştiren kişilerin bir araya gelmesi olayıdır. Hükümetin içinde veya dışında bu kişilerden bazıları partinin amaçlarını gerçekleştirme eyleminde bulunurlar. Örgütlenme ve parti amaçları için çalışmak, yasalıdır. Dolayısıyla, resmen yasaklanmış olan ve iktidar için mücadele eden gruplaşmalara siyasal anlamda partileşme olarak bakmak mümkün değildir. Siyasal parti, temsili hükümet mekanizmalarıyla ilgilenir, iktidar için adayları belirler, seçmenlerin desteğini sağlar. Seçimlerin olmadığı yerlerde partilerin de varolmayacağı açıktır. (Saribay, 1996: 89-90)

Siyasal parti tanımlamalarına baktığımızda bu tanımlamalardan bir kısmının “seçim” ve “serbest yarışma” gibi unsurların ağırlıkta olduğu ve dolayısıyla sadece çok partili demokratik sistemler için geçerli olabilecek tanımlamalar olduğunu tespit etmek mümkündür. Oysa yukarda da belirttiğimiz gibi, siyasal

sistemin nitelik ve karakteri -otoriter veya totaliter- ne olursa olsun, oluşan partileri siyasal parti tanımlaması içerisine almamak, sosyal gerçeklikle bağdaşmaz.(Kapani, 1997: 160) Elbette ki farklı nitelikteki ideolojilerin özgür bir ortam içinde dile getirilip getirilmediği açısından bakıldığında plüralist (çoğulcu) sistemler için partinin ifade ettiği anlam ile monist (tekçi) sistemler için ifade ettiği anlam çok farklıdır. Fakat gördükleri bir çok siyasal işlevler açısından yaklaşıldığında tek parti ile rekabetçi partiler arasındaki benzerliği göz ardı etmek mümkün değildir. Dolayısıyla tek partiyi de siyasal parti tanımlaması içerisinde mülâhaza etmek durumundayız. (Sarıbay, 1996: 91)

Çeşitli esaslara göre kurulmuş ve değişik türden örgütleri kapsayan şekliyle siyasal partileri şu şekilde tanımlamak mümkündür; “*Siyasal parti, bilinçli ve temel amacı, hükümet mekanizmasını denetlemek üzere, kamu görevine tek başına ya da başkalarıyla ortak olarak kadrolar yerleştirmek ve onları görevde tutmak olan bir örgüttür.*”(Turan, 1986: 98) Partinin bir örgüt olması şartı, onu diğer siyasal katılma biçimlerinden, iktidara sahip olma veya hiç değilse onu başka partilerle paylaşmak amacı ise, diğer sosyal örgütlemelerden özellikle iktidarı elde etmek değil, etkilemek amacını güden baskı gruplarından ayırt etmeye yarayan başlıca kriterlerdir. Siyasal partilerle ilgili bir diğer önemli kriter, iktidarda bulunması çok uzak bir ihtimal dahi olsa o siyasal partinin iktidar olmayı veya iktidarı her konuda etkilemeyi sürekli bir biçimde amaçlaması gerekir.(Turan, 1986: 98) Bu da partileri parlamento içinde kurulan gruplardan, kliklerden ve siyasal kulüplerden ayıran bir kriter olarak belirlenebilir.(Kapani, 1997: 161)

Özü itibarıyla siyasal partiler, halkın desteğine bağlı olarak devlet mekanizmasının kontrolünü ele geçirmeye veya sürdürmeye çalışan sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır. Bu çerçevede Siyasal partileri esas itibarıyla bir ideolojik grup olarak görmek ve parti üyeleri arasında bir fikir birliğinin mevcudiyetini siyasal partinin zorunlu şartı olarak saymak yanlıştır.

Çağdaş siyasal bilimcilerden Mac Iver, siyasal partiyi, “*bazı ilkeleri ve politikaları desteklemek ve bunları anayasal yollardan devlet yönetimine hakim kılmak üzere örgütlenmiş bir dernek*” şeklinde nitelendirmektedir. Siyasal parti oluşumunda ideolojik anlamdaki birlik ve ortaklık her bir parti oluşumunda aynı ölçüde değil farklı düzeylerde meydana gelen bir özelliktir. Birbirinden hayli farklı görüşleri kendi çatısı altında toplayan bir çok parti mevcuttur. Doktrin birliğini şart koşmanın siyasal parti kavramını gereksiz ölçüde daraltacağı açıktır.(Özbudun, 1979: 4-5)

II- Siyasal Partilerin Tarihi ve Sosyolojik Gelişimi

Çoğu zaman demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olarak vurgulanan siyasal partiler, halk çoğunluğuna dayanarak iktidara gelmeyi amaçladıkları oranda demokratik yaşamın vazgeçilmez unsurları olmuşlar ve demokrasinin bir siyasal rejim olarak ortaya çıkışı ile eş zamanlı olarak oluşmuşlardır. Toplum, kendisini oluşturan çeşitli grupların örgütlenebilmesi ile demokratik bir biçim ve nitelik kazanır. Demokratik rejimlerdeki çok seslilik, yönetenlerin denetlenmesi, siyasi iktidarın gücünün sınırlandırılması ve toplumdaki siyasi dengenin kurulabilmesine en temel katkı, siyasal partiler aracılığı ile sağlanır. Batı demokrasileri siyasi partilere bu çerçevede özgürlük ve serbestiyet tanıdığı için siyasal parti ve demokrasi kurumları, batı medeniyeti ve demokrasi kültürünün diğer ülkelere ihracında önemli bir gelişme sağlamıştır.

Kavram olarak parti bilindiği gibi bölüm/parça anlamına gelmektedir. Bu noktadan hareketle denilebilir ki, siyasal partiler her şeyden önce bir toplumdaki bölünmeleri, dolayısıyla çatışmaları temsil eden kuruluşlardır. Bu tespitten elbette tüm sosyal bölünme tiplerinin siyasal parti şeklinde ifade bulduğunu çıkartmak yanlış ve hatalı olacaktır. Ayrıca sosyal çatışmaların partilere dönüştüklerini kabul etmenin partilerin bütünleştirici işlevlerini yadsımak olmadığını da vurgulamakta fayda var. Buradaki temel amaç, hangi tür toplumsal bölünmelerin siyasal gruplaşmalara yol açtığını belirlemeye çalışmaktır.(Sarıbay, 1996: 100-101)

İnsanların siyasetle ilişkisi, en genel anlamıyla yöneten-yönetilen ilişkisinin doğduğu tarih kadar eskidir.(Öz, 1996: 24) Sürekli ve yaygın bir biçimde, iktidarı ele geçirmek amacıyla çalışmalar yapan bir örgüt olarak tanımlandığında ise siyasal parti, ancak modern çağa özgü bir gerçek olarak görülmektedir. Zira siyasal gruplaşmalara her çağda rastlanmasına karşın, partiler sadece geçen yüzyıldan bu yana bir siyasal gerçek olarak ortaya çıkmıştır.(Çam, 1990: 380) Daha önce, 18. yüzyılda bazı Avrupa parlamentolarında görülen gruplaşma ve hizipleri (İngiltere’de, sonraları muhafazakar partiyi ortaya çıkaracak olan Tory’ler, ileride liberal partiyi oluşturacak olan Whig’ler gibi ve aynı zamanda Fransız devrim meclislerindeki Jakobenlerle Jirodenler gibi) parlamento dışında bir örgüte sahip olmadıklarından, gerçek anlamda parti olarak kabul etmek mümkün değildir.(Kapani, 1997: 161) Yine meclislerin kuruluşları ile milletvekilleri arasında gruplaşmaların olduğu, ama bu gruplaşmaların bir parti biçimine dönüşmediği teşekküller de (örneğin Fransız Devrimi ile birlikte meclislerde ortaya çıkan gruplaşmalarda olduğu gibi), o dönemde modern anlamda bir siyasal parti örgütlenmesine dönüşmemiştir. Modern anlamda siyasal partiler, 19. yüzyılın ikinci yarısına doğru ortaya çıkmışlardır.(Çam, 1990: 380)

Batılı demokrasilerde ilk kez rastlanılan partilerin çıkış nedeni olarak siyasal planda demokrasi mücadelesini, sosyo-ekonomik planda da sanayi devrimini göstermek mümkündür. Siyasal partiler demokrasi mücadelesinin, iktisadi ve toplumsal farklılaşmanın ve bunun sonucu olarak da kurumsallaşmak zorunluluğunun ortaya çıkardığı bir siyasal gerçektir. Oy hakkının genişletilmesi ve siyasal katılmanın genişlemesi mücadelesi ile siyasal ölçütleşme, iktidar mücadelesinin örgütler arası mücadele biçimine dönüşmesine yol açmış ve böylece modern anlamda siyasal partiler doğmuştur.(Çam, 1990:380)

Siyasal partilerin batıda çeşitli sebeplerle menfaatleri ve ilişkileri farklılık gösteren çeşitli grupların siyasi hayata etkin bir şekilde katılmalarını ve isteklerini siyasal alana aktarmalarını sağlayan aracı kurumlar şeklinde ortaya çıkması ve oluşması uzun yıllar almıştır. Siyasal partiler batılılaşma süreci ile birlikte diğer ülkelerin siyasal yapılarında yer almışlar ve hemen bütün ülkelerde fonksiyonları ve görünüşleri farklı olmakla birlikte siyasal sistemin vazgeçilmez kurumları haline gelmişlerdir. Batılı anlamda siyasal partiler, birçok ülkede demokratikleşme mücadelesinin hem ürünü hem de aracı olmuşlardır. Bugün partilerin varlığı, tek başına yeterli koşul olmasa da demokrasinin varlığının kanıtı olarak görülmektedir.

Toplumsal hareketler gibi siyasal partiler de elbette modern bir fenomendir. Demokrasinin yani parlamento ve seçimlerin gelişmesi ile birlikte Amerikan ve Fransız devrimlerinden sonra ilk kez ortaya çıkan partiler ilkin “soyluların partileri”, yani kendi çevresi ve seçim bölgelerinde saygınlık ve servet sahibi olan bireylerden oluşan küçük seçim kurullarıydı.(Bottomore, 1987: 27) Zamanla Aristokratik ve olgarşik kökenli bu partilerin dar bir forumu olmaktan çıkarak parlamentolar, temsilci niteliği yükselen, geniş halk kitlelerinin iradesinin odaklaştığı yasama meclislerine ve demokratik sınıf mücadelelerinin meşru arenalarına dönüşmüştür.(Parla, 1995: 93)

Oy hakkının giderek yaygınlaşması ve seçilmiş meclislerin iktidarlarının artmasıyla, partiler ulusal çapta daha sürekli bir örgüt halini almışlardır. Bundan sonraki büyük gelişme ancak on dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Bu süreç sadece seçim kampanyalarının finansman aracı olarak değil, siyasal eğitim ve katılımın bir aracı olarak da kitlesel üye kaydını hedefleyen işçi ve sosyalist partilerin (önce Almanya ve Avusturya’da olmak üzere) ortaya çıkışı ile gerçekleşmiş ve gelişmiştir. (Bottomore, 1987: 27) 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan bu dönemde bir çok ülkede aşama aşama oy hakkı sınırları genişleyerek seçmen kitleleri büyümüştür. (Parla, 1995: 94) Bu tarihten itibaren, devamlılığı olan kitle partileri batılı kapitalist toplumların siyasasında etken haline gelip, yirminci yüzyıl boyunca

birbirinden farklı biçimlerde olmakla birlikte, dünyanın diğer alanlarına da yayılmıştır. (Bottomore, 1987: 27)

Siyasal partilerin doğuşuna ve gelişimine yol açan faktörler arasında, toplumsal yapının değişmesi sonucunu oluşturan sosyal gelişme yani modernleşme en önemli etken olarak gösterilebilir. Sanayileşme, kentleşme, ulaşım ve haberleşmenin yaygınlaşması, okur-yazarlığın artması, kültürel değişim, kişi başına düşen milli gelirin artması gibi değişimleri kapsayan modernleşme, sosyal grupların siyasal planda örgütlenerek iktidara ağırlıklarını koyma çabalarına yönelmesine yol açar. Yani modernleşme siyasal katılmayı, siyasal katılma da siyasal örgütlenmeyi geliştirir. Diğer yandan toplumu sarsan savaş, devrim, ekonomik bunalım gibi büyük krizler siyasal partilerin kuruluşunda rol oynayan başlıca etkenler arasındadır. Yirminci yüzyılda emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı bağımsızlık mücadelesi veren ülkelerin bir çoğunda bu savaşı veya direnişi başlatan ve yürüten örgütlerin genellikle bir siyasal parti haline dönüşmeleri örnek olarak gösterilebilir. Türkiye’de kurtuluş savaşının öncülüğünü yapan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, 1923’te kurulan Cumhuriyet Halk Partisi’nin çekirdeğini oluşturmuştur. (Kapani, 1997: 163-164)*

Siyasal partilerin ilk geliştiği ülkeler, sosyo-ekonomik değişimle birlikte iktidarın paylaşılması zorunluluğunun belirlediği İngiltere, Fransa gibi Batı Avrupa ülkeleridir. Ancak, yığınların siyasal süreçte rol almasına imkan sağlayan bu örgütsel yapılar, zaman içinde evrensel bir yaygınlaşma göstererek ilk gelişme dönemlerinde söz konusu olmayan yeni işlevler de yüklenmişlerdir. Partilerin toplumu siyasallaştırmak, tercihleri şekillendirmek, vatandaşları belirli amaçları gerçekleştirmek üzere seferber etmek konularındaki etkinliği ise, bunları totaliter ideolojilerin de temel örgütsel aracı durumuna getirmiştir. Bugün için partiler arasında görülen çeşitlilik, hükümet kurumlarına göre daha esnek olan, daha geniş kitlelerin siyasal sürece gönüllü olarak katılmasını sağlayan bu örgütlenme biçiminin çeşitli amaçlar için kullanılmaya elverişli oluşunun doğal bir sonucudur. (Turan, 1986: 100)

Bununla birlikte örgütlü ve düzenli siyasi partilerin ortaya çıkışı, 19. yüzyılda oy hakkının genişletilmesini Avrupa’dan önce gerçekleştiren ABD’de olmuştur. Bu ülkede 18. yüzyıl sonlarında anayasa çalışmalarında başlayan federalist-antifederalist mücadelesi, Cumhuriyetçiler ve Demokratlar olarak iki büyük eğilime dönüşmüştür. (Berberoğlu, 1997: 6; Demir, 1997: 5)

Duverger’nin açıkladığı gibi genellikle partilerin gelişimi, demokrasinin, yani oy hakkının ve parlamentonun yetkilerinin genişletilmesine bağlıdır.

* Siyasal partileri meydana getiren sebepler hakkında daha ayrıntılı bilgi için, bkz. Özbudun, 1979:19-27.

Dolayısıyla partilerin doğuşunu Duverger, parlamento gruplarının ve seçim komitelerinin doğuşuna bağlamış fakat bununla birlikte bazı partilerin bu genel şemadan az çok sapma göstererek seçim ve parlamento çevresi dışında meydana geldiklerini belirterek, partilerin doğuşu veya kökeni bakımından “*parlamento içinde doğan partiler*” ve “*parlamento dışında doğan partiler*” şeklinde bir ayırımı gitmiştir.(Duverger, 1993: 16)

Öncelikle seçimlerde ve parlamentoda doğan partilerin ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu doğuşun genel mekanizması ise, ilkin parlamento gruplarının doğması, daha sonra seçim komitelerinin belirmesi ve nihayet bu iki unsur arasında devamlı bir bağlantının kurulmasıyla sağlanmıştır. Parlamento içi oluşan gruplarla bunların seçmen kitlelerini örgütlendirmek ve seçim işlerini düzenlemek amacıyla geliştirilen yerel komiteler arasında sürekli bir organik ilişkinin kurulması sonucunda da modern anlamda ilk siyasal partiler gün ışığına çıkmışlardır.(Duverger, 1993: 16)

Oy hakkının genişletilmesi ve kuruluşların meclislere dayalı olması ilkesine bağlı olarak bu parti tipine örnek olması bakımından siyasal bilimciler İngiltere’yi gösterirler. İngiliz liberalleri, 1832 seçim yasası dolayısıyla, seçmenlerin listelere yazılmasını, seçimlere katılmalarını sağlamak amacıyla böyle bir örgütlenmeye gitmişler ve parti örgütünü oluşturmuşlardır. (Çam, 1990: 381)

Duverger’e göre bir partinin esas biçiminin önceden mevcut ve asıl faaliyeti, seçimler ve parlamento dışında bulunan bir kurum tarafından belirlendiği bir çok durumlarda ise dış kuruluştan, “*Parlamento dışında doğan partiler*”den söz edilebilir. Bu şekliyle bir siyasal partinin doğuşuna yol açan grup ve dernekler, sendikalar, tarım kooperatifleri ve köylülere ait meslek kuruluşları, fikir dernekleri ve aydın grupları, kilise ve dinsel mezhepler ve nihayet sanayi ve ticaret grupları, bir çok hallerde siyasal partilerin kuruluşuna yol açan dış örgütleri oluşturmuşlardır. Duverger’e göre kökenleri ne olursa olsun parlamento dışındaki partiler, seçim ve parlamento çevresi içinde doğanlardan tamamen farklı bir yapı oluştururlar. Parlamento dışında doğan partiler genellikle diğerlerinden daha merkezîyetçi, disiplinli ve ideolojik olarak daha istikrarlı ve tutarlıdır. Genellikle bu tür partiler mevcut siyasal iktidara ağırlıklarını koyan ve bu suretle kurulu düzeni değiştirmeyi hedef alan sol eğilimli partilerdir. (Duverger, 1993: 28-31) Buna örnek olarak yine İngiliz demokrasisi verilebilir. Sendikaların öncülüğünde 1899 yılında İngiltere’de işçi partisi kurulmuştur. Bunun, sosyo-kültürel veya ideolojik anlamda çalışmalar yapan işçi sendikalarının varolan partilerle organik bir bağ kurma yoluna girmek istememeleri ve kendi görüşlerini yansıtmaları amacıyla yeni bir parti örgütü kurma anlamında değerlendirilmesi gerekir. Bu tip partilerin toplumsal,

ideolojik ve kültürel özelliklerinin o güne kadar kurulmuş bulunan bütün partilere göre bir ayrıcalık gösterdiğine inanmaları, ve çıkarlarının ancak kendi doğrultularındaki yeni bir örgütçe savunulabileceği tezini benimsemeleri, onları diğerlerinden ayırır. Sendikacılık hareketinin doğurduğu işçi partilerinin yanısıra, bu tip kuruluş özelliklerine sahip Hristiyan demokrat partileri de bu sınıflamaya dahil edilebilir. Bugünkü İtalya, Fransa ve Almanya’da Hristiyan demokrat partiler, sistem içinde önemli bir yer tutmuşlardır.(Çam, 1990: 381)

Türkiye’de kurulan ilk siyasi partilerin, Osmanlı döneminde varlığını gördüğümüz siyasi amaçlı örgütlerin devamı niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. I. Meşrutiyet Anayasası (1876) dernek kurma özgürlüğü tanımadığı için siyasi dernekler bir dönem gizli faaliyet göstermişlerdir. 1909’daki Kanun-i Esasi ile sınırlı da olsa dernek kurma hakkı kavramı ortaya çıkmıştır. 1938’de kabul edilen Cemiyetler Kanunu ve 1961 Anayasası, Siyasi Partiler Kanunu’nun 1965’te yürürlüğe girmesine kadar siyasi örgütlenmelerde belirleyici rol oynamıştır.(Berberoğlu, 1997: 7-8) 1889’da II. Abdulhamit Han’a muhalif olarak ,İtalyan Carbonari Cemiyetini örnek alarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta “*vatanseverlik*” fikrinden etkilenen bir örgüt durumundadır. Başlangıçta, amacı hanedanı devirmek değil Osmanlı unsurlarını güçlendirmek ve ilerlemek olan ve felsefi boyutun ağırlıkta olduğu cemiyetin, 1913 yılında siyasi parti kimliğine kavuşarak siyasi bir boyut kazandığını görmektedir.(Tatar, 1997: 41-42) II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki’ye karşı muhalifler, Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurmuşlardır. Cumhuriyet döneminin ilk siyasi partisi ise Gazi Mustafa Kemal başkanlığında kurulan (1923) ve 10 Kasım 1924’te Cumhuriyet Halk Partisi adını alan partidir. Bu parti, 1946 genel seçimlerine kadar tek parti niteliğini korumuştur. Seçimler sonucunda büyük bir oy oranı elde eden Demokrat Partinin muhalefeti oluşturması ile Türkiye’de çok partili döneme geçilmiştir.(Berberoğlu, 1997: 7-8)

Siyasal partilerin doğuşunu açıklamak için Duverger tarafından geliştirilen ve parlamentonun varlığını esas alan model daha çok Batı Avrupa ve Birleşik Amerika gibi eski bir parlamento geleneğine sahip ülkeler bakımından geçerli olabilir. Bu model, yeni bağımsızlıklarını elde etmiş üçüncü dünya ülkeleri düşünüldüğünde bugün için genel ve karşılaştırmalı bir inceleme için uygun sayılmaz. Nitekim bu alanda yapılan bir araştırmada dünyadaki 277’ye yakın siyasal partinin Duverger’nin iki kategorisine de girmediğini göstermektedir. (Kapani, 1997: 163)

Duverger tarafından yapılan bu ikili ayırımdan ayrı olarak, partilerin doğuşu ve kuruluşu bakımından bir diğer kategori ise, mevcut partilerin bölünmeleri veya birleşmeleri sonucunda ortaya çıkan partilerdir. Türk siyasi hayatından da bu kategoriye giren partilerin oldukça fazla örnekleri verilebilir. Bölünmeden

doğan partilere örnek olarak CHP'den ayrılanların kurdukları Demokrat Partiyi (1945) ve daha ileriki yıllarda Güven Partisini (1967) ; birleşmeden doğan partilerin en yeni örneği olarak da 12 Eylül döneminden sonra Halkçı Parti ile Sosyal Demokrat Partisinin birleşmeleri ile kurulan Sosyal Demokrat Halkçı Partiyi gösterebiliriz. (Kapani, 1997: 164) Bunun yanı sıra siyasal partilerin halen siyasal iktidara sahip olan bir lider kadrosu tarafından da kurulduğuna, Türkiye'de Cumhuriyet Halk Partisi veya Mısır'da Arap Sosyalist Birliği örneklerinde olduğu gibi rastlanılabilmektedir.(Kalaycıoğlu, 1984: 331)

III- Siyasal Partilerin İşlevleri

Siyasal partiler, devlet gücünü ve iktidarı ele geçirme hedefine yönelik faaliyette bulunan, siyasi ve toplumsal organizasyonlardır. Bu hedefe ulaşmak üzere her siyasi parti, öncelikle siyasi ve örgütsel varlığını etkin bir biçimde sürdürebilmek için siyasi olmayan çeşitli çabalarda bulunur ki bunlar, siyasi partilerin işlevleri olarak nitelendirilen ve kurumsallaşmış, örgütlü ve bir siyasi partinin başarısını belirleyen faaliyetlerdir.(Berberoğlu, 1997: 8)

Partiler hukuksal nitelikleri ötesinde yaşayan dinamik siyasal unsurlardır. Sistemin belli başlı unsurlarından olmaları, sistem içindeki bütün unsurların aralarında ilişkilerin bulunması ve etkileşim yoluyla sistemin bir yerinde meydana gelen bir olayın diğer unsurlarda değişiklikler meydana getirmesi nedenleriyle partiler, sistem içinde önemli bir yer tutarlar.(Çam, 1990: 385) Bundan dolayıdır ki siyasal partilerin gerçekleştirebildikleri işlevlerin niteliği ve boyutları, siyasal sistemden geniş ölçüde etkilenir. Çoğulcu demokratik sistemlerde siyasal iktidarın, siyasi partilerin kendi çıkar ve yöntemlerini savunarak işlevlerini yerine getirmeleri ile ve bu arada verdikleri barışçı mücadele sonucunda oluştuğunu görmekteyiz. Tekilci sistemlerde ise tek doğru anlayışı, tek örgüt ve tek partiden kaynaklanır. Tekilci siyasal ortamlarda tek egemen partinin çıkar ve yöntemleri, aynı zamanda onun işlevleridir. (Berberoğlu, 1997: 8)

Buna karşılık siyasi partilerin işlevlerinin yerine getiriş biçim ve boyutları, toplum, kültür ve devlet sistemi üzerinde etkilidir. Siyasi partilerin ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi uygulamaları bireylere, gruplara ve giderek tüm topluma yansır ve etkiler. Bu etki toplumun bir bölümünde destek, bir bölümünde kabullenme, bir bölümünde reddetme ve karşı tepki davranışına yol açar. Toplumdan gelen tepkinin şekli ne olursa olsun, siyasi partilerin özellikle uzun dönemli iktidar uygulamaları, toplumsal yapıyı etkiler, biçimlendirir ve değiştirme yönünde etki yapar.(Berberoğlu, 1997: 9)

Ancak, siyasi partilerin yerine getirdikleri işlevlere geçmeden önce şu tespiti de yapmakta fayda var. Partiler kendilerine izafe edilen fonksiyonları icra etmek

üzere kurulmuş hayır teşekkülleri değildirler. Konu edilen fonksiyonlar onların faaliyetleri neticesinde bir tali mahsul (by-product) olarak ortaya çıkmaktadır. Böylelikle siyasi partiler kendi gayeleri peşinde koşarlarken bu tali mahsulün gerektiği veya kendilerine izafe edildiği gibi gerçekleşip gerçekleşmediğine önem vermezler. Bundan dolayı, partilere izafe edilen fonksiyonlarla tatbikatta bunların işleyişi arasında çoğunlukla beklenilenin aksine bir takım farklılıklar ortaya çıkar.(Payaslıoğlu, 1952: 69) Bu çerçevede ele alınan partilerin kendi aralarında yapmış oldukları rekabet ve yarışma, ulusal düzeyde ekonomik ve toplumsal hayatın ve diğer ulus devletlerle olan ilişkilerin belirli bir düzeyde gerçekleşmesi için gereklidir, ancak yeterli değildir. Bunun için daha dolaysız ve ivedi siyasal eylem ve araçlar ihtiyaç olup, bu araçlar özgül şikayet ve çıkarların etkili şekilde dile getirilmesine imkan verecek, merkezileşme ve bürokratik yönetimin bazı uzantılarına karşı koyacak ve çok sayıda insanın hayat standardını ve niteliklerini belirleme konusuna daha sürekli olarak pratik katılımını sağlayacaktır.(Bottomore, 1987: 32)

1) Siyasal partilerin başta gelen işlevlerinden biri, menfaatlerin ve isteklerin birleştirilmesi ve yönlendirilmesini sağlamaktır. Her siyasal sistemde menfaat gruplarınca açıklanan çeşitli menfaat ve isteklerin birleştirilmesini sağlayacak bir takım yollar vardır. Gerçekten de toplumdaki menfaatler o kadar çok ve çeşitlidir ki, bunların siyasal karar haline dönüştürülmeden önce birleştirilmesi, birbirleriyle bağdaştırılması ve belli birkaç siyasal alternatif haline getirilmesi gerekir. (Özbudun, 1979: 93) Siyasal partiler, benzer kanaatleri birbirleri ile kaynaştırıp, bireysel farklılıkları azaltmak ve kişisel özellikleri törpülemek suretiyle, bu kanaatleri birkaç alternatif oluşum altından toplarlar. Bu sentez faaliyeti, küçümsenmeyecek önemdedir, zira seçimler ve siyasal temsil, ancak bu sayede olabilir. Karmakarışık bir bireysel tutumlar yığını içerisinde bunlara imkan yoktur. Partiler böylece özel kanaatler yığınınından ayrılmış bulunan kamuoyuna devamlı şekilde bilgi verir, yol gösterir ve onu bir mecraya sokar (Duverger, 1993: 483-484). Bu fonksiyon modern demokratik sistemlerde daha kolay gözlemlenebilmekte, bu tür demokratik sistemlerde menfaatlerin birleştirilmesi alanında en önemli işlevi siyasal partiler yerine getirmektedir.(Özbudun, 1979: 93)

Siyasal partiler seçim yoluyla siyasal iktidarı ele geçirmek amacını güden kuruluşlar olduklarına göre tek bir sosyal menfaati temsil etmekte yetinemezler. Bunun tersine, oy potansiyellerini en yüksek seviyeye çıkarmak için çeşitli menfaat gruplarına hitap etmek amacını taşırlar. Dolayısıyla parti politikasının belirlenmesi, bu grupların menfaat ve isteklerinin parti tarafından birleştirilip bağdaştırılmasını gerektirir. Böylece partiler, toplumdaki sayısız menfaatleri bir kaç ana siyaset alternatifi haline getirerek bir siyasal temsili, yani halkın seçim

yoluyla hükümet politikasını etkilemesini mümkün kılarlar. (Özbudun, 1979: 93) Aksi halde, seçmen kitlesi toplumdaki dağınık ve karmaşık menfaat yumakları ve politik eğilimler arasında kimi ve neyi, niçin seçeceğini belirleyemez ve sonuçta seçim yoluyla siyasal temsilin gerçekleşmesi pek mümkün olamaz.(Kapani, 1997: 166) Siyasal parti örgütü, ifade edilen çıkarları algılayacak, izleyecek ve bunlar arasındaki çelişki ve farkları gidererek onları uyumlaştıracak ve alması siyasalar olarak programında ifade edecek veya genel olarak önerecektir.(Kalaycıoğlu, 1984: 350)

2) Siyasal partiler ortak çıkarları temsil ve gerçekleştirme işlevi dışında siyasal düzlemde çeşitli görevler yerine getirecek kişilerin seçimi işlevini de yaparlar. Özellikle parlamento üyelerinin seçiminde uygulanan ön seçim ya da aday yoklamasını buna örnek olarak verebiliriz. Bu şekilde partiler çok sayıda kişiyi siyasal katılmaya yöneltir, siyasal yapıyla sürekli ilişki içine sokar.(Kumaş, 1985: 47)

Siyasal partiler kişisel fikirleri, prensipler etrafında toplamak ve adayları seçmenlere tanıtmak suretiyle seçimlerin büyük bir açıklık içinde gerçekleşmesini sağlamaktadır. Siyasi partiler özellikle seçimlerde yerine getirdikleri fonksiyon dolayısıyla demokratik bir rejimin vazgeçilmez elemanları olarak addedilmişlerdir.(Payashoğlu, 1952: 70) Demokratik anlayışa göre, siyasal katılım olmaksızın adil ve sağlıklı bir siyasal rejim olamaz. Siyasal katılımı sağlamak için yarış ve rekabet kaçınılmazdır. Dolayısıyla siyasal partiler de zaruri olarak var olmak zorundadırlar. Zira yarış, siyasal partiler aracılığı ile mümkündür ve sonuçta halkın ya da yönetilenlerin katılımını sağlar.(Bulaç, 1993: 62)

Özbudun'un siyasal sistemdeki çeşitli rolleri yerine getirecek kişilerin seçimi süreci olarak tanımladığı siyasal devşirme fonksiyonu, siyasal partilerin asgari fonksiyonu olarak addedilir. Şüphesiz partilerin bu fonksiyonu her siyasal sistemde aynı değildir. Partisiz rejimlerde siyasal devşirme fonksiyonu, doğal olarak parti dışı kurumlarca yerine getirilir. Partilerin varolduğu toplumlarda bile gerçek devşirme fonksiyonu, partiler dışında cereyan edebilir ve parti teşkilatı kendisi dışındaki diğer siyasal kurumlarca yapılan seçmeyi salt biçimsel yünden onaylamakla yetinebilir.(Özbudun, 1979: 98)

Partilerin siyasal kadrolarını belirlemeleri, demokratik siyasal sistemlerde iki aşamayla gerçekleşir. Seçimlerde partiler önce adaylarını tayin eder, daha sonra da bunların kazanması için faaliyet ve gayret gösterirler. Yani, aday gösterme ve seçim. (Payashoğlu, 1952: 70) Bu iki sürecin birbirlerine oranla taşıdığı önem, parti ve seçim sistemlerine göre değişir. Ve bu sürecin uygulandığı sistemlerdeki uygulama biçimi de o sistemin demokratikliği konusunda ön bir fikir verir. Seçim işleminin nispeten en çok önem kazandığı sistem olan

çoğunluk sisteminde bile seçmen tercihini sadece çeşitli partilerin adayları arasından yapabilir. Aday gösterme işlevinde iki tür uygulamadan bahsedilebilir. Birincisi, bu işleme tıpkı seçimler gibi kamusal bir nitelik veren ve adayları geniş bir seçmenler veya taraftarlar kütesine seçtiren Amerikan ön-seçim (primary) sistemi, diğeri de aday göstermeyi esas itibarıyla partilerin bir iç işi sayan ve Amerika dışında diğer demokratik ülkelerde uygulanan sistemdir.(Özbudun, 1979: 99) Partiler ve seçim sistemleri ayrı bir araştırma konusu olabilecek nitelikte ve genişliktedir. Dolayısıyla bu noktadan daha ileriye gitmek bu çalışmanın sınırlarını oldukça genişletecektir.

3) Siyasi partiler, gerek halk kitlelerinin ve gerekse parti örgütlerinin eğitiminde önemli bir işleve sahiptir. Hemen hemen bütün rejimlerde siyasi partiler, halk kitleleri ile iktidar arasında bir köprü vazifesi görürler. Siyasal partiler günümüzde siyasal katılmanın başlıca kanalları haline gelmişlerdir ki, toplumda oluşan istek ve beklentiler ve onların gerçekleştirilmesi yolundaki etkileme faaliyetleri çoğunlukla bu kanallardan geçer.(Kapani, 1997: 166)

Genel olarak bakıldığında, siyasi partilerin, devletle toplum, siyasetle gündelik hayat arasında bir köprü oluşturması gerektiği söylenebilir. Bu yaklaşımla siyasi partiler, devleti halkın istekleri doğrultusunda topluma hizmet eden bir yapı olarak işletmekten sorumlu olan, toplumun gündelik ihtiyaçlarını siyasi karar mekanizmalarına taşıyarak çözüm araması gereken, seçmenden iktidar vizesi almış ya da muhalefet görevini üstlenmiş oluşumlar olarak değerlendirilebilir. Bu sorumluluklar, demokrasinin gerektiği gibi işleminde siyasal partilere anahtar bir rol verir. Siyasi partilerin, demokrasinin işlemindeki merkezi rollerinin gereklerini yerine getirebilmeleri için, geniş bir özgürlük alanına sahip olmaları gerekir. Kuruluş, örgütlenme, fikirlerini savunma ve yayma özgürlükleri ile parti içi demokrasi bu alanın başlıca unsurlarıdır.(Altıntaş, 2003: 3)

4) Siyasi partilerin halk kitlelerinin siyasi eğitiminde önemli bir işlev göreceği açıktır. Bu anlamda siyasi partiler geniş bir imkana sahiptirler. Fakat, parti propagandası siyasi partilere izafe edilen bu fonksiyonu gölgeleyici mahiyettedir. Propaganda ile eğitim arasında şüphesiz metot ve gaye bakımından büyük farklılıklar vardır.(Payashoğlu, 1952: 90) Bununla birlikte partiler arası tartışmaların nezaket sınırlarını aşmaması, meclislerin belirli bir istikrar ve düzen içerisindeki işleyiş alışkanlığının sağlanması, başkalarının fikrine saygı gibi hususlarda bir uygarlık seviyesinin yakalanması ve devam ettirilmesi gibi, siyasi partilerin bu çerçevede kitleleri eğitim ve bilinçlendirme konusunda harcayacağı çabayı ve üstleneceği işlevi de bu değerlendirmede gözardı etmek mümkün değildir. Zira demokrasinin işleyişi kitlelerin siyasi eğitimi, bilgilenmesi ve iktisadi zenginliği ile ilintilidir. Kamuoyu hürriyet

içinde şekillendiği ve aydınlandığı ölçüde demokrasi başarı sağlayabilir.(Boutholu, 1968: 85-86)

Ayrıca siyasal parti örgütleri birer siyaset adamı yetiştirme ve eğitime merkezidir. Bu açıdan bakıldığında siyasi liderleri ve onların etrafındaki kadroyu yetiştiren ve hazırlayan örgütler olarak siyasal partiler, otoriteleri ile hükümetin örgütleniş biçimini ve izleyeceği politikaları etkilemeye en uygun konumdaki siyasal yapılanmalardır. (Kalaycıoğlu, 1984: 351)

5) Siyasal partiler aynı zamanda siyasal katılmayı uyaran ve katılma imkanları sağlayan temel araçlardan birini oluştururlar. Bu işlev şu üç şekilde gerçekleşir. Birincisi, parti örgütleri siyasete daha yüksek düzeyde katılmak isteyenlerin faal görev alacağı bir kanaldır. Siyasete yoğun ilgi duyan bir kişi, bir partiye üye olabilir, partinin çeşitli faaliyetlerine katılabilir. İkincisi, partiler seçmenlerin seçimlerde oyunu kullanmasını sağlamak için gayret gösterebilirler. Hemen her parti, özellikle kendisine geleceğini düşündüğü oylarının sahiplerinin sandık başına gitmesini kolaylaştırmak üzere bazı yollara başvurabilirler. Seçim öncesi parti temsilcilerinin gereğinde kapı kapı dolaşarak seçmenleri oy kullanımı konusunda uyarması ve sandık başına gitmeleri konusunda vaatler koparması, bazı partilerin olağan çabaları arasındadır. Üçüncü olarak, partiler siyasal süreç içerisinde cereyan eden olaylarla ilgili kitleleri bilgilendirdikçe, yığınların siyasal ilgi ve katılımını uyarabilirler. Partiler topluma nelerin yapılmadığını, nelerin yapılabileceğini, yolsuzlukların ortaya çıkarılması gibi konularda ilgi toplamaya ve seçmenleri kendi yönlerinde harekete geçirmeye çalışırlar.(Turan, 1986: 102-103)

“Siyasal sosyalleşme“ olarak tanımlanan bu rolleri ile partiler, çok sayıda insanı siyasal katılmaya yöneltir, siyasal sistemle güçlü ve sürekli bir ilişki içine sokarak partileri toplum içinde siyasal kültürün yayılması veya değiştirilmesi yönlerinden etkin olan belli başlı kuruluşlar haline getirirler. Diğer bir deyişle bu ilişki söz konusu kişilerde yeni tutum ve inançlar meydana getirebileceği gibi mevcutları daha da pekiştirebilir. Gerçekten sadece inançlar eylemlere yol açmaz, bazen eylemler de inançları yaratabilir. (Özbudun, 1979: 108)

Bu bağlamda siyasal partiler, halkın siyasete katılımını sağlayarak faaliyetleri ile bireylere siyasal sistemin niteliği, unsurları, liderleri, uygulanan ve uygulanabilecek politikalar hakkında bilgi verirler. Bu bilgilendirme, siyasal partiler aracılığı ile bir toplumsallaşma sürecinin içine girmek anlamına gelir. Bir siyasal partinin faaliyetine giren ve eylemlerine katılan birey, toplumsal, siyasal ve ekonomik olguları değerlendirmeye yarayan ölçütler kazanırken, çeşitli siyasal sorunlara kendi partisinin ideolojik perspektifinden bakmaya başlar. Bu sürece genellikle bireyin siyasal toplumsallaşması adı verilir. Siyasallaşan kitleler sistemin bir parçası haline gelirler. Kadrolaşır,lar,

bütünleşirler, bilinçlenirler ve inançları değişir. Öte yandan, diğer örgütlerin bağlarını koparır, özerkliklerini tahrip eder ve bireylerin değer yargılarını söküp atar. Totaliter sistemler bu süreçleri propaganda, eğitim ve zor kullanarak gerçekleştirirler. Demokratik sistemlerden ayrılan en önemli yönleri de budur. Bu fonksiyonlar, totaliter partilerde, geleceğin liderlerinin devşirileceği bir alan ve aile ile kilisenin sosyalleştirici etkilerine karşı koyacak bir etki olarak gençlik örgütlerine verilen önemi de izah eder. (Linz, 1975: 52)

6) Siyasal partiler iktidara geldiklerinde devletin siyasal karar organları içinde temel bir role sahip olurlar. Onların ana amaçlarının gerçekleşmesi olarak nitelendirilebilecek olan bu role, partilerin “yönetme”, “hükümet etme” fonksiyonu diyebiliriz. Partilerin devlet mekanizması içindeki bu fonksiyonları, anayasa ve parti sistemlerine göre önem ve nitelik bakımından farklılık gösterir. Parlamenter rejimlerde hükümet politikalarının belirlenmesi yönünden bu fonksiyon büyük ağırlık taşır. (Kapani, 1997: 167)

Diğer taraftan demokratik sistemlerde siyasi partilerin hükümet etme fonksiyonlarının alternatifi sayılan ve muhalefette bulundukları sürece yerine getirdikleri özel bir fonksiyonları vardır ki o da, iktidarın kullanışını denetlemektir. Muhalefet partileri, iktidar partisinin icraatını devamlı olarak kontrol ederler ve eleştirirler. Bunu yaparken başlıca iki amaç güttükleri söylenebilir; alınacak siyasal kararları kendi görüş açılarından etkilemek ve alternatif çözüm yolları göstermek suretiyle kamuoyu oluşturmak ve geliştirmek. Böylelikle kendi politikalarına taraftar toplayabildikleri ölçüde ileride iktidara gelme imkanlarını da hazırlamış olacaklardır. Bu arada, muhalefet partilerinin iktidarı denetleme görevlerini yerine getirirlerken, temel hak ve özgürlükleri kollama bakımından oynadıkları rolü de ayrıca belirtmek yerinde olacaktır. (Kapani, 1997: 168)

7) Siyasal partiler, seçmenlerle seçilmiş politikacılar arasında karşılıklı etkileşimi yaratan örgütlerdir ve bu nedenle de iktisat politikalarını önemli ölçüde etkilerler. Politikacıların sahip oldukları seçmen desteğini arttırmak istemesi, devlet harcamalarının büyük oranlarda artmasına neden olur. Bu, işsizliği azaltırken enflasyonu arttırıcı etkiler yaratır. Diğer taraftan sosyal gruplar gibi siyasi partiler içinde de hizipler bulunur. Böyle bir durumda parti, bazı konularda belli bir tavır takınmada zorlanır. Bu olmasa bile hükümetin değişik partilerden oluşan koalisyonlar şeklinde oluşması da partinin alınan politik kararlardaki etkinliğini sınırlar. Bunlara ilave olarak parti disiplini adı verilen ve mecliste partinin isteği yönünde birlikte hareket etme tutumunun az veya çok oluşu da partinin politikaları üzerindeki etkinliğini değiştirir. Parti disiplinin zayıf olduğu ABD gibi ülkelerde politikacılar, “oy maksimizasyonu”

peşinde koşarlar ve kendilerine destek sağlayacak her türlü politikayı desteklerler.(Savaş, 1998: 152)

Şüphesiz ana başlıklarıyla ele almaya çalıştığımız siyasal partilerin yerine getirdikleri işlevlerinin ve etkilerinin sayısı daha da artırılabilir. Siyasal partilerin buraya kadar ele almaya çalıştığımız fonksiyonlarını yerine getiriş tarzları, bir yandan onların iç niteliklerine, diğer yandan da içinde faaliyette bulundukları siyasal ve sosyal çevrenin mahiyetine bağlıdır. Toplum ve onun siyasal kültürü parti fonksiyonlarını etkileyebileceği gibi partilerin yerine getirdikleri işlevleri de toplumun ve kültürün değişmesinde etken olur. Kısaca bu konuda tek yönlü bir ilişki değil karşılıklı bir etkileşim söz konusudur.(Özbudun, 1979: 109) Örneğin çok sesli demokratik bir ortam oluşturulması gayesi ile yerine getirilen işlevlerin geçerliliği, tekilci ve tek parti sistemlerinde çok düşük düzeydedir. Yine siyasal sosyalleşme işlevi çerçevesinde bakıldığında totaliter ve aşırı tek parti sistemlerinde siyasal sosyalleşme süreci daha çok aşırı uçta bir alt kültür oluşturmaya yöneliktir. Siyasi kültürün yerleşik olduğu bir ortamda ise bu işlev daha çok pekiştirme yönündedir.(Berberoğlu, 1997: 11)

Diğer yandan demokrasi, siyasi parti ve parlamento gibi demokratik kurumların, toplumun kendi iç dinamiklerinden ve arayışlarından kaynaklanarak oluşması ve gelişmesi gerekir. Aksi takdirde alt yapıları oluşturulmadan ithal edilen siyasal partiler gibi kurumlar toplumda, kendileri için asıl olan demokratik nitelik ve işlevlerinden ayrı, hoşgörüsüz, toplumu birleştirmekten ziyade ayırmalaştırılmasına neden olan fonksiyonların kaynağı haline gelirler. Bu durum, demokratik hayatın vazgeçilmezleri arasında yer alan siyasal partilerin aynı zamanda o toplum için demokratik hayata en büyük zararı veren bir kurum haline gelmesine ve bu kurumların etkinliklerine sık sık müdahalede bulunularak son verilmesine ve nihayetinde demokratik rejimin kesintiye uğramasına da neden olabilmektedir.

IV- Siyasal Partilerin Yapısı

IV-1. Örgütsel Yapı

Buraya kadar yapılan açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, siyasal partiler deyince akla bir örgüt gelmektedir. Bir önceki bölümde ele almaya çalıştığımız siyasal partilere yönelik işlevlerin yerine getirilebilmesi için yapılacak faaliyetleri sürekli ve düzenli olarak yapmaları söz konusu olan bütünlerin anomik (kuralsızlık) biçimde bir örnek oluşturmaları düşünülemez. Dolayısıyla siyasal partilerin örgüt özelliği diğer tüm unsurların oluşumunu sağlayan temel niteliktir. (Kalaycıoğlu, 1984: 334)

Tarihsel süreçte ilk olarak kurulan partiler, aristokratların kişisel yandaşları olarak ortaya çıkan partilerdir. Bunların yanında, daha sonra aristokratik partilere yakın olan eşraf partilerinin ise her yerde burjuvazinin artan gücüyle birlikte gelişmiş olduklarını görmekteyiz. Batının tipik entelektüel tabakalarının manevi önderliğinde, mülk sahibi ve kültürlü çevrelerin yer aldığı bu partilerin bir bölümü sınıf çıkarına, bir bölümü aile geleneklerine, bir bölümü de ideolojik nedenlere göre kuruluyorlardı. Bölgeler arasında sürekli birlikler olarak örgütlenmiş partilerin henüz kurulmadığı, uyum ve birliğin ancak parlamenter delegeler vasıtasıyla sağlandığı ve aday seçiminin mahalli eşrafça belirlendiği bu dönemden sonra, ancak 19. yüzyıldaki oy verme hakkının demokratikleşmesi ve bunu takip eden gelişmelerle birlikte çağdaş anlamda siyasal partilerin kurulduğunu ve geliştiğini görmekteyiz. Bundan sonra kitlelerin desteğini kazanmak için çok geniş, demokratik bir örgütsel mekanizmanın harekete geçirilmesi gerekiyordu.(Weber, 1993: 102-105)

Eğer çağdaş demokrasi aynı zamanda partiler demokrasisi ise, siyasal partilerin güçlü ve etkili örgüte sahip olmaları mantıksal olarak kaçınılmazdır. Zira modern partiler, üye faaliyetlerinin genel çerçevesini, onların dayanışma biçimini, liderlerin seçim mekanizmalarını ve yetkilerini belirleyen örgüttür.(Sarıbay, 1996: 118)

Siyasal parti organizasyonlarını inceleyen siyaset bilimciler, siyasal partilerin örgüt yapılarıyla demokrasi idealinin hangi noktalarda bağdaşabileceği, parti örgüt biçimi ile demokrasinin gerekleri arasında ne derece bir uyum olduğu konusunu çözümlemeye çalışmışlardır. Bu konuda M. Ostrogorski'nin 1902 yılında İngiliz ve Amerikan partileri için yapmış olduğu tespitler nihayetinde vardığı sonuç; parti örgütlerinin demokrasi anlayışına aykırı olduğu ve bunun için sürekli parti örgütlerinin kaldırılarak, her seçim için güncel önemli sorunlar üzerinde belli tutumlar alacak geçici örgütlerin kurulması idi. Ostrogorski'ye göre giderek bürokratikleşen örgüt yapıları partinin örgütsel amaçlarının ideolojik amaçların önüne geçmesini sağlamakta, ve dolayısıyla örgüt, parti hayatının temel gücü olarak bireylerin gücünü bastırmakta, hatta partiler arasında ideolojik ayrılıkları azaltarak onların birbirlerine benzemelerine yol açmaktaydı. Parti örgütleri konusunda tanınan bir diğer kişi, R.Michels, genel olarak örgütlerin yapılarında oligarşik bir eğilimin varlığını gözlemiş ve bu eğilimin sadece sağ partilerde değil sol partilerde de mevcut olduğunu ileri sürmüştür. Michels'in , "Oligarşinin Tunç Kanunu" olarak adlandırdığı bu eğilimi ile ifade etmek istediği şey, bir elit grubun partiye hakim olduğu ve bu grubun, partinin gelecekteki kadroları da kontrol altında tuttuğudur.(Michels, 2001: 224; Ostrogorski, 1902)

Siyasal partiler konusundaki çalışmalarını 1950'den sonra literatürde yer almaya başlayan Duverger, Siyasal partilerin örgüt yapılarını dikey ve yatay olarak iki farklı düzeyde ele almaktadır. Duverger'nin yatay düzeyde ifade ettiği siyasal parti örgüt yapıları, üyelerinin partiye doğrudan üye olup olmamaları ile alakalıdır. Buna göre eğer kişi, bir siyasal partiye hiç bir aracı olmaksızın, üye fişini doldurup aidatını yatırarak üye olabiliyorsa doğrudan veya dolaysız parti yapısı, eğer bir kişi sendika, kooperatif, işçi yardımlaşma derneği vb. gibi bir kuruma üye olmadan partiye üye olamıyorsa dolaylı bir parti yapısı söz konusudur. (İngiliz ve Belçika İşçi Partilerinde ve Avusturya'da Halk Partisinde olduğu gibi.)(Duverger, 1993: 38-40)

"Temel Unsurlar" kavramı ile dikey planda parti örgütünü incelemeye alan Duverger, mevcut parti yapılarından çoğunun, komite, ocak, hücre veya milis olarak tiptediği temel unsurlardan birine girmesinin mümkün olabileceğini iddia eder. Şimdi Duverger'nin bu kavramları nasıl tanımladığını kısa kısa açıklamaya çalışalım.(Duverger, 1993: 52-79)

Komite, sınırlı mahiyette ve az sayıda üyeden oluşan üye sayısını arttırmayı amaç edinmeyen, gücünün üye sayısına değil niteliğine dayandığı, nüfuzları dolayısıyla seçilmiş seçkinlerden meydana gelen bir örgütlenme biçimidir. Komite mevsimlik olarak faaliyet gösterir; bu faaliyet seçimler sırasında en yüksek noktasına ulaşır ve seçimler arasında büyük ölçüde azalır.

Ocak, bir bütünün parçasından ibarettir ve komiteler gibi kendi başına varlığı düşünülemez. Ocak tipi örgütlenmeye dayalı partiler, komite tipi örgütlenmeye dayalı partilerden daha merkezîyetçidirler. Ocak yaygın nitelikte, üye kaydetmeye, üye sayısını ve bu şekilde toplam gücünü arttırmaya çabalayan bir örgütlenme tipidir. Kitlelere hitap etmeye çalışan ve coğrafi temeli komitelerinkinden daha dar olan ocakların faaliyetleri yalnız seçim dönemleriyle sınırlı değildir. Ocak salt siyasal bir temele ve dolaysız bir yapıya dayanarak örgütlenmiş olan sosyalist partilerin bir icadıdır. Fakat Duverger, Katolik ve merkez ve hatta sağ partilerin de yapılarını değiştirerek temel unsur olarak komitenin yerine ocak tipi örgütlenmeyi kabul ettiklerini söyler.

Hücre, örgütsel yapısı mesleğe göre biçimlenen, ocak tipi örgütlenmeye göre daha küçük ve gizli ve sürekli siyasal eyleme yönelik olan devrimci sosyalist partilerce benimsenen bir örgütlenme tipidir. Bu tür örgütlenme biçiminde parti içi dayanışma artmakta ve faaliyetin gizli yürütülmekte olması partinin varlığını sürdürebilmesine imkan sağlamaktadır. Duverger'ye göre hücre örgütünün en etkin faaliyet gösterdiği partiler komünist partilerdir. Ocak bir sosyalist icadı olduğu gibi, hücre de komünistlerin başvurduğu bir örgütlenme biçimidir.

Milis tipi örgütlenme de ordunun hiyerarşik karakterinden esinlenir. Duverger'ye göre hiçbir zaman bir siyasal parti sadece milis temeli üzerine kurulmuş olamaz. Milis tipi örgütlenmede üyeler askeri esaslara göre örgütlenir ve faaliyetlerini bu çerçevede ifa ederler. Bu örgütlenme tipinde birey, kendi geçimini kendisi sağlamakta olup, parti tarafından profesyonel asker gibi maaşlı olarak istihdam edilmemektedir. Duverger'ye göre hücre komünist icadı olduğu gibi, milis de faşistlerin yani elitlerin ve aktif azınlıkların üstünlüğünü ve iktidarın bunlarca ele geçirilip korunabilmesi için bunun gerekli olduğunu savunan kişilerin bir eseridir.

Siyasal partilerin örgütsel yapılarını inceleyen bir diğer İngiliz siyasal bilimci R.T. McKenzie, iki büyük İngiliz partisi üzerinde yaptığı araştırmada vardığı sonuç, her iki partinin de yapılarındaki teorik farklılıklara rağmen birbirlerine benzedikleri yönündedir. R.Michels'in tezini doğrular nitelikte, McKenzie, İngiliz partilerinde oligarşik eğilimlerin bulunduğunu, iktidarın parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran örgütteki küçük bir çevrede toplandığını ileri sürmüştür. (Çam, 1990: 408)

Duverger, bir araya gelmeleriyle bir partiyi meydana getirecek olan bu temel örgüt birimlerinin zayıf ve kuvvetli bağlantılar ile birbirlerine bağlamak suretiyle parti yapısını meydana getirdiklerini belirtir. Duverger'e göre zayıf bağlantılarla kurulu bir parti yapısı, dikey örgütlenmenin temel birimlerinin yerel düzeyde oldukça özerk bir niteliğe sahip olmaları halinde ortaya çıkar. Partinin alt birimlerinde sıkı ve düzenli bağların oluşturulması için herhangi bir zorunluluk bulunmamakla birlikte parti faaliyetlerine katılmak için de kayıtlı olmak yeterlidir. Parti esas itibarıyla, kendisine kollektif bir şekilde üye olmuş bulunan komitelerden, federasyonlardan ve gazetelerden meydana gelir.(Duverger, 1993: 79-81)

Kuvvetli yapıdaki bağlantılar halinde ise partide, bağlantı sistemi her temel unsurun partinin genel hayatına katılmasını sağlayacak şekilde, ayrıntılarına kadar düzenlenmiştir. Hangi kişilerin nasıl ve ne zaman delege olarak seçilecekleri, yetki ve sorumluluklarının ne olacağı, parti yapısı içerisinde rollerinin neler olacağı gibi hususlar ilgili parti tüzük ve yönetmeliğinde ayrıntılı bir biçimde yer almıştır. Kuvvetli bir bağlantı yapısına sahip parti, bütün temel unsurların önem derecelerini tayin eden belli bir mevkiye sahip kişilerden oluşan örgütlenmiş bir topluluk görünümündedir. Duverger, entrika ve hizipleşmenin bu yapıdaki partilerde çok daha az olduğunu belirtmekte ancak bunun parti içinde oligarşik eğilimlerin olmayışı anlamına da gelmeyeceğini hemen belirlemektedir. Başka bir deyişle, kuvvetli bir bağlantı sistemi demokratik olabileceği gibi antidemokratik bir yapı da arz edebilir. Uygulamada bu tipteki parti örgütlerine bakıldığında bir çoğunda fiili bir oligarşiye

rastlandığı tespit edilebilir. Bu takdirde bağlantının sertliği, oligarşinin bir unsuru, liderlerin parti üyeleri üzerindeki hakimiyetini kuvvetlendiren bir araç haline gelmektedir.(Duverger, 1993: 82-84)

Aslında partiyi meydana getiren temel unsurların mahiyeti de önemli etkenlerden birisidir. Zira analizler, bu unsurlarla parti bağlantısının kuvvetliliği ve zayıflığı arasında bir ilişkinin varlığını da ortaya koyar. On dokuzuncu yüzyılda partilerin komiteye ve zayıf bir bağlantıya dayandıkları, bugün için Avrupa'daki muhafazakar, ılımlı ve liberal partilerin çoğunun ve hatta Amerikan partilerinin de bu iki niteliği gösterdikleri tespit edilmiştir. Buna karşılık ocağa dayanan sosyalist partiler ve Katolik partiler aynı zamanda kuvvetli bir bağlantıya sahiptir. Ve nihayet hücre temeli üzerine kurulu Komünist partilerle, temel birimin milis olduğu Faşist partilerdeki bağlantı daha da kesin, sert ve sağlamdır.(Duverger, 1993: 86)

Bir partinin bağlantı sisteminin zayıflığını veya kuvvetliliğini belirleyen etkenlerin neler olabileceği hususunda Duverger, seçim sistemini önemli bir etken olarak gördüğünü belirttikten sonra, kuvvetli ve zayıf bağlantı arasındaki ayırımı daha da kesinleştirmek için bağlantı sisteminin yönünü de belirlemeye çalışır. Bu ise bizi dikey - yatay bağlar ve merkezîyetçi-ademi merkezîyetçi kavramlarına götürmektedir. Genel anlamda dikey bağ, biri diğerine tabi durumdaki iki organı birleştiren bağ; yatay bağ ise, aynı düzeydeki iki organı birleştiren bağ olarak tanımlanmaktadır. Komünist partiler dikey bağlantı bazında en önemli örneği teşkil ederler. Bu tür örgütlemelerde, hücreler birbirleriyle doğrudan temas etmemekte ancak üst düzeydeki kısım (section) aracılığı ile haberleşebilmektedirler. Bu üst kademe kısımları hücrelerin delegelerinden meydana gelir ve bunlar da birbirleriyle doğrudan doğruya değil, ancak bir üst düzeydeki federasyonlar aracılığı ile temas etmektedirler. Federasyonlar da kendi aralarında değil ancak Ulusal Kongre aracılığı ile birbirleriyle haberleşebilmektedirler. Böyle bir örgütlenme sistemi, parti içinde her türlü ayrılıkların, parçalanmaların ve muhalefetin gelişmesini kesinlikle engelleyecek ve partide bu şekilde merkezi bir denetim sağlanmış olacaktır. Bu yapıyı ilginç kılan noktalardan biri, hücre içerisinde geniş bir tartışma özgürlüğünün mevcut olmasına karşın hiyerarşi içerisinde yükseldikçe bu özgürlüğün azalmasıdır. Böyle bir yapı, gizli bir hareketin yürütülmesini mümkün kılmaya yarayabilecek en etkin örgütlenme biçimi olmaktadır. Uygulamalara baktığımızda sadece Komünist partilerde değil Faşist ve Sosyalist partilerle, gizli faaliyet yürütme gereği duyan siyasi partiler tarafından başarıyla uygulandığı görülmüştür. (Duverger, 1993: 84-89)

Dolaysız partiler ve zayıf örgüt bağlantılarına sahip olan partiler için yatay bağlantıların önem kazandığı görülür. Parti yatay ilişkilerini geliştirmek için

genellikle yeni üye kazanımını sağlayan spor kulübü, kadın kolları veya sendika gibi örgütler kurma yoluna gider. Genellikle her tür siyasi partinin izlediği yol olarak görüldüğü bu eğilimi Duverger, siyasal partilerin yayılmacı politika gütmesi olarak değerlendirir. (Duverger, 1993: 91-93)

Yukarda tespit etmiş olduğumuz ikinci grup merkezîyet - ademi merkezîyet kavramları ise, siyasal partiler içinde yetkilerin ve iktidarın yönetim kademeleri arasında nasıl dağıldığına ilişkindir. Burada dikey-yatay bağlar, partiyi meydana getiren temel unsurların koordinasyon tarzlarını belirtmesi açısından bu gruptaki kavramlardan ayrılır. Eğer parti ile ilgili her önemli karar, parti içi merkezî otorite tarafından alınıyorsa ve diğer temel unsurlar (ocak veya hücreler) buna uymakla yetiniyorlarsa bu yapıdaki bir partide merkezîyetçi bir örgütlenme modeli vardır. Eğer partinin yerel örgütleri bazı kararları merkezî otoriteye sormaksızın alıp uygulama durumunda iseler, bu şekliyle partinin ademi merkezîyetçi bir örgüt yapısına sahip olduğu ileri sürülebilir.

Bu aşamada partilerin merkezîyetçi veya ademi merkezîyetçi bir yapıya sahip olmalarını belirleyen etkenlerin ve kriterlerin tesbit edilmesinde fayda var. Öncelikle siyasal kültür bir etken olarak karşımıza çıkar. Çoğulculuğun doğal görüldüğü toplumlarda partilerin yerel birimlere bir ölçüde serbestiyet tanınması doğal bir durum olabilir. Siyasetin bir sınıf mücadelesi olduğunun düşünüldüğü toplumlarda ise merkezîyetçi eğilimlerin daha güçlü olacağı tahmini yapılabilir. Ülkedeki yönetim geleneği ve idari örgütlenme biçimi de partilerin söz konusu yapısını etkilemektedir. Yerel yönetim birimlerinin merkeze karşı serbestiyetleri arttıkça yerel parti birimlerinin de parti merkezine karşı daha serbest olacakları tespiti yapılabilir. Partinin büyüklüğü ve yayılma alanı da merkezîyetçi bir yapıda olup olmadığı konusunda bir etken olabilir. Partinin üye sayısı ve coğrafi yayılma alanı büyüdükçe merkezin, merkezden uzak ve daha ufak örgütsel birimler üzerindeki etkisinin zayıflayacağı tahmini yapılabilir. Partilerin maddî ve insani desteğinin niteliği de merkezin rolünü etkiler. Mali gücünü yerel örgütlerin sağladığı gelirlerle kazanan veya desteğini belirli yörelerin ileri gelenlerine borçlu olan partiler bu yörelere ve birimlere daha geniş karar alma hakkı tanımak zorundadırlar. Partide ideolojiye verilen önem arttıkça parti merkez örgütünün yerel örgütler üzerindeki denetimi de artacaktır. Parti liderlerinin karizmatik özelliklere sahip olması merkezî güçlendirebileceği gibi liderliğin zayıflamasına paralel olarak da parti merkez örgütünün çeşitli birimlerini denetleme gücü zayıflayacaktır. Nihayet partiler ile ilgili hukuki mevzuat merkez yetkilerini kuvvetlendirebildiği gibi zayıflatabilir de. (Turan, 1986: 109-110)

Duverger, parti içindeki merkezîyetçiliğin ve ademi merkezîyetçiliğin belirleyicisi olarak seçim sisteminin de etkili olduğunu iddia eder. Tek isimli ve

dar bölgeli çoğunluk sisteminin uygulandığı seçim sistemlerinin adayları ve yerel unsurları merkezden bağımsız kılarak ademi merkeziyetçi eğilimleri güçlendirdiğini belirtir.(Duverger, 1993: 102)

IV-2. Üyelik Yapısı

Partili diye kendisinden söz edilen bir kişi için bu anlamda değişik şeyler kastedilebilir. Partili deyimi onun bir partiyle herhangi bir hukuki ilişkiye sahip bulunmamasına rağmen partiye yakınlık duymasından, oyunu sürekli olarak o partiye vermesinden kaynaklanıyor olabilir. Bununla birlikte partinin kayıtlı üyesi de olabilir ve belki de parti faaliyetlerinde görev alan bir kişi de olabilir.(Turan, 1986: 110) Parti faaliyetlerine iştirak bakımından siyasi partiler etrafında toplanan fertler topluluğunu bir takım kategorilere ayırmak gerekirse “parti mensupları” ile “partiye sempati besleyenler” olarak bir ayırım yapılabilir.(Payashoğlu, 1952: 28) Parti üyeliği yapısını incelediğimizde bu ayırımın çok net bir ayırım olmadığı, ayırımın netliğini gösteren en iyi ölçütün ise partiler arasındaki üyelerini sayma bakımından var olan büyük farklılığın olduğunu tespit edebiliriz. Bazı partilerde en ciddi araştırmalar bile üye sayıları hakkında ancak pek yaklaşık rakamlar verebilir. Fakat buna karşılık sosyalist ve komünist partiler gibi bazı partiler, üyelerin sayısını bir nüfus sayımı kesinliği ile belirleyebilmektedirler.

Ayrıca siyasi partiler, yapmış oldukları giderleri karşılayabilmek için çeşitli kaynaklardan bu giderleri finanse etmeye çabalarlar. Siyasette fırsat eşitliğinin asli kaynağı olan para, çeşitli kaynaklardan sağlanabilmektedir. İlk kaynağı bilinmeden her türlü metaya çevrilebilen para, sonunda siyasi iktidarı ele geçirmeye yarayan bir araç haline dönüşebilmektedir.(Gençkaya, 2002: 7) Bu konudaki sorun yeni değildir. Para ya da çıkar ile politika arasındaki ilişkiler her zaman ve her yerde iç içe ve karmaşık olmuştur. Politikacılar iktidara gelebilmek ya da orada kalabilmek için sermayenin gücünden yararlanmışlar, sermaye odakları da bazı politikacıların iktidara gelebilmelerini sağlayacak finansmanı vererek, uzun vadede çıkar elde etme ve yaptıkları harcamaları bir şekilde -kat kat- geri alma, ayrıca ülkeyi sahne arkasında istedikleri gibi yönlendirme olanağı bulmuşlardır.(Tacar, 1997: 3)

Siyasetin paralı hale gelme tehlikesi karşısında bir çok Batılı ülke partilerin ve adayların gelir ve harcamalarını denetim altına almak amacıyla yasal düzenlemelere gitmişler, partilere ve adaylara yapılan bağış ve yardımlarla gerçekleştirilen giderler konusunda çeşitli sınırlamalar getirmişlerdir. Finansmanın kaynağı aynı zamanda siyasi tercihlerin yönünü de belirlemektedir. Dolayısıyla siyasi partilerin kullandıkları finansman kaynağı

iktidar sürecinde uygulayacakları politikaları ve parti içindeki yönetim tarzını da belirlemekte, en azından etkilemektedir.

Siyasi partilerin yapmış olduğu harcamaların finansmanında kullanacağı kaynaklar arasında en demokratik ve meşru sayılan kendi taraftarlarının bağışlarının sağlanmasına yönelik çalışmalardır. Bu, siyasi partilerde üyelerinden belirli miktarda aidat toplamak şeklinde ortaya çıkar ki genelde her siyasi parti bu yola başvurur, ancak pek azı bu usulde başarılı olur.(Berkas, 1946: 15-16)

IV-2.1. Duverger'nin Siyasi Parti Sınıflaması

Duverger bu aşamada siyasal partilerin yapısını üye yapılarındaki farklılıktan hareketle, üyelerine olan yaklaşım ve güttükleri amaçlar itibarıyla “Kitle Partileri” ve “Kadro Partileri” olarak ikili bir ayırıma tabi tutar. Kitle partileri üyelerini siyasal bakımdan eğitme, onlar arasından ülke yönetimini ele alabilecek bir elit yetiştirme amacını gütmekte, siyasal anlamda üyeler, partilerinin kendi öz maddesi ve faaliyet malzemesi olarak addolunmaktadırlar.(Duverger, 1993: 107) Merkezîyetçi ve disiplinli kuruluşlar niteliğinde, ideolojik çizgileri daha belirgin ve tutarlı olan kitle partileri yalnız seçim dönemleri ile faaliyetlerini sınırlandırmazlar. Kadro partilerinden çok daha sonra yirminci yüzyılın başlarında kitlelerin oy hakkına kavuşarak politika sahnesinde yer almaları sonucunda ortaya çıkan ve ilkin sosyalist partiler tarafından geliştirilen kitle partileri, daha sonraları komünist ve faşist partiler ve bazı az gelişmiş ülkelerdeki partiler tarafından benimsenmiştir.(Kapani, 1997: 169-170)

Kadro partisinde ise, seçkinlerin bir araya getirilmesi söz konusudur. Kimdir bu seçkinler? Nüfuzlu kişiler, teknisyenler ve mali destekçilerdir. Niteliğin en önde geldiği kadro partisi, kitle partisinden sayı ile sağladığını seçme yoluyla sağlar. (Bu bakımdan bunlara “Komite Partileri” de denir.) Bu seçme, partiye üye olmanın çok farklı anlamlar taşıdığı, kişilerin yeteneklerine veya özel durumlarına dayanan ve tamamen kişisel özelliklere göre belirlenen bir işlemdir. (Duverger, 1993: 108) Zaten kadro partileri seçim zamanları dışında pek faaliyet göstermezler. Seçimler yaklaştığında parti mekanizması harekete geçer. Bir yandan savaşın barutu demek olan paranın toplanması yolunda çalışmalara girilirken, diğer yandan da oyları etkileme yönündeki çabalar yoğunlaşır.(Kapani, 1997: 169) Duverger Amerika’daki partileri, Avrupa’daki ılımlı ve muhafazakar partilerin çoğunu bu kategoriye sokar. Aynı zamanda Türkiye’deki 1950 yılındaki Demokrat Partiyi de üç-dört milyon civarındaki üyesi (yaptığımız tanımlamaya göre sadece taraftarı) ile bir kadro partisi olarak görür. (Duverger, 1993: 106-108)

Siyasal bilimciler arasında kadro ve kitle parti yapıları arasındaki ayırım tam bir açıklıkla ortaya konmuş değildir. Bu aşamada birbirinden tamamen farklı iki ayrı parti yapısından bahsedildiği iddia edilemez. Zira bir bakıma kadro partisi niteliğinde olan bazı partiler, diğer yönden kitle partisi yapısına benzer özellikler gösterebilmektedir. Örneğin mali yönden açıkça kadro partisi niteliğinde olan Amerikan partileri, aynı zamanda taraftarların aktif rol oynadıkları ön-seçim sistemi açısından kitle partisi tipine yaklaşıp. Yukarıda belirttiğimiz gibi Duverger'nin de kadro partisi olarak ele aldığı 1950'lerdeki Demokrat parti (ve aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi) aynı zamanda merkeziyetçi ve disiplinli yapıları bakımından bu tipten ayrılmaktaydılar. Günümüz Türk siyasi arenasındaki partiler de ne tam anlamıyla kadro ve ne de tam anlamıyla kitle partisi sayılabilirler.

Ayrıca sosyal demokrat niteliği kazanmış sol partilerin daha çok kitle partisi tipine yaklaşmış oldukları tespiti yapılabilir. Diğer yandan komünist partiler, üyelik yönünden ne kadro partileri kadar kapalı, ne de kitle partileri kadar açık bir yapıya sahiptirler, hatta parti örgütünde yukarı kademede seçkinliğe önem verilisinin bu partileri kadro partilerine yaklaştırdığı söylenebilir.

Duverger, yine de kadro ve kitle partileri arasındaki ayırımı belirlemeye çalışarak bu konuda etkili faktörün, toplumsal ve siyasi alt yapı farklılığında olduğunu söylemektedir.(Duverger, 1993: 107)

Sınırlı oydan genel oya geçiş sırasında mülkiyet sınırının kaldırılmasına kadar yaygın olan kadro partilerinin yanında kitle partileri de doğmaya başlamıştır. On dokuzuncu yüzyılda, hiç bir siyasi etkinliği bulunmayan kitlelerin örgütlenmesi söz konusu edilemeyeceği için, bu yüzyılda kural olan servet esasına dayanan seçim sistemlerinde partiler kadro partileri biçimini almışlardır. Genel oyun kabulü ile birlikte sosyalist partiler doğmuş ve nihayet bunlar tarafından kitle partileri temelleri atılmıştır. Fakat bu tipteki yapılanmada üye kayıtlarının yapılması, aidatlarının toplanması ve seçimlerin özerk şekilde finansmanı, ancak yavaş yavaş gelişmiştir. Duverger, kadro partileri ve kitle partileri oluşum sürecini göstererek bu türde yaptığı ayırımı sağ - sol, burjuva ve işçi partileri ayırımına paralel olduğunu iddia eder. Zira burjuva sağ, ne mali ve ne de siyasi bakımdan kitleleri örgütlendirmeye muhtaç değildi. Onun zaten kendi seçkinleri, şöhretleri, mali destekçileri vardı. Burjuvazi, ancak komünizmin veya devrimci metodların gelişmesi üzerine kadro partilerinin yetersizliğini anlamış ve kitle partileri kurma yolunda ciddi teşebbüslere girmiştir.(Duverger, 1993: 109-113)

Bu noktada sol ve sağ partiler açısından, ideolojinin ve yapısal tutarlılığın neden aynı derecede önem arzetmediğinin tespitini yapmak, bu iki kesim parti yapılanmasını anlayabilmek için gereklidir. Sol partiler düzeni ya da o düzen

içindeki bir çok kurumu köklü bir şekilde değiştirme iddiası taşırlar. Dolayısıyla bu tipteki partiler açısından sosyo-ekonomik düzenin eleştirisi ve getirilmek istenen yeni düzenin inandırıcılığı büyük önem taşır. Bu durum sol partiler açısından hem ideolojinin hem de yapısal tutarlılığın önemini arttırır. Sol bir partinin başarısı, hem programının kitlelere umut dağıtması ve hem de örgütü, lideri, ve yönetim kadrolarıyla güven vermesine bağlıdır. Düzeni korumanın onu değiştirmekten daha kolay olduğu gerçekliliği yanında, ufak tefek düzeltmelerle mevcut düzeni sürdürme amacındaki bir sağcı parti için, hele bir de iktidar ise kendi içindeki bazı çelişiklere rağmen bile başarılı olmak çok daha mümkün ve kolay gözükmemektedir. Zira neyin korunmak istendiği ve iktidarda iken nelerin yapıldığı bilinen bir şeydir. Oysa sol bir parti topluma çelişkili mesajlar veriyorsa mevcut seçmeni kazanma şansı azalır. Sadece tepki oylarıyla yetinilmek zorunda kalınır. Çünkü iktidar olduğunda ne yapacağı diğerinkine göre daha belirsizdir.(Kışlalı, 1994: 223)

Duverger, nihayet, kadro ve kitle parti ayırımının çeşitli parti örgütü tiplerine dayanan ayırımlarla da paralel bir durum ortaya koyduğunu belirler. Duverger'ye göre örgütlendirme usullerindeki farklılıklar, örgütlendirilen toplulukların mahiyetindeki farklardan doğar. Kadro partileri, ademi merkezietçi ve zayıf bağlantılı komite partilerine, kitle partileri ise daha merkezietçi ve daha sıkı bağlantılı ocak partilerine karşılıktır.(Duverger, 1993: 114)

Duverger'nin kadro-kitle parti ayırımına ek olarak yaptığı bir üçüncü grup parti tipini de kısaca belirtmekte fayda var. Duverger, özellikle komünist ve faşist parti tiplerini kitle partisi ile mi yoksa daha çok elit-parti anlayışının benimsendiği, eşitlik aleyhtarı, partiyi en iyilerden, en sadıklardan ve en cesurlardan kurulu bir yapıyla tarikat - Order- olarak gruplandığı bir üçüncü parti tipi ile mi ifade edeceği konusunda tereddüt yaşar. Fakat nihayetinde bu kavramın ayrı bir kategori teşkil edemeyecek kadar belirsiz olduğunu, bunların da kitle partisi sayılmaları gerektiği sonucuna varır.(Duverger, 1993: 114-115)

Duverger, bireylerin siyasal partilerle olan ilişkilerine veya o partinin eylemlerine katılma derecelerine göre siyasal parti ile onun çevresini meydana getiren unsurlar arasındaki ilişkileri parti yapısına yönelik etkileri itibarıyla açıklamaya çalışmıştır. Duverger'nin Üyelerin parti faaliyetlerine katılma derecelerine dayanarak yaptığı sınıflamaya göre, siyasal partiye yalnızca sempati duyan ve ona oyunu vermekle yetinen kesim olarak “seçmen”ler birinci grubu oluştururlar. Kadro parti tipleri açısından parti topluluğunun mümkün olan tek ölçüsü niteliğindeki bu kesimin sayısı, partinin gücü veya zayıflığı demektir. Kitle partilerinde daha çok üye baz alındığı ve üye ile seçmenler arasında da parti yapısı bakımından varolan farklılık, bu konuda kesin bir

sonuca varmadan önce bu iki kesim arasındaki davranış farklılığının tespiti bakımından çeşitli ve ayrıntılı istatistiklere başvurulmasını gerektirecektir. Zira Duverger’ye göre seçmenlerle üyeler arasındaki farklılığın ölçülmesi, demokratik sistemler içine sızan oligarşinin derecesinin ölçülmesi ile aynı kapıya çıkar. Seçmen ile üye arasında, partiye oyunu veren fakat bununla yetinmeyip parti ile aynı görüşte olduğunu açığa vuran, siyasal tercihini itiraf eden kişiler, partinin “*tarafdar*”larıdır. Ve nihayet, siyasal partiye üye olmakla birlikte sürekli bir biçimde faaliyette bulunanlara, bu aktif katılımları nedeniyle partinin temel taşlarından olanlar ise “*militan*” olarak adlandırılmıştır. Sayısal anlamda bakıldığında seçmenler en geniş kitleyi, taraftarlar daha küçük ve bunlar arasında olan üyeler de taraftarlar içinde daha az bir kitleyi ve bundan sonra aktivitesi diğer kesimlere göre çok daha yoğun ve gücü de çok daha fazla olan, sayı itibarıyla da en aza sahip olan militanlar gelir. Görüldüğü gibi parti faaliyetlerine katılma yoğunluğu arttıkça sayı azalmakta ve bununla birlikte güç ve parti faaliyetlerinde etkinlik, artış kaydetmektedir.(Duverger, 1993: 139-161)

Bu yapılan genellemeleri, her parti için o partiye üye olmanın mahiyetinin farklı olduğunu gözönünde bulundurarak ele almak daha yararlı olacaktır. Zira burada sayılan her kesim için kişilerin oynadıkları rol, partilerin türlerine göre de büyük farklılıklar oluşturmaktadır. Komünist partiye üye olan bir şahıs için parti her şeyin üstünde ve adeta parti için var olan bir unsur görünümündedir. Oysa Avrupa’daki bir takım zayıf bağlantılı radikal partilerde militan olarak adlandırılabilir kişiler için parti, zaman zaman yapılan toplantılar ile komite faaliyetlerinden ve milletvekilleriyle temas türünden yapılan eylemlerden ibarettir.

Buraya kadar yaptığımız siyasi partilerde üyelik yapısına yönelik değerlendirmelerden sonra şu tespite de yer vermek gerekecektir. Siyasal anlamda rekabetin esas olduğu toplumlarda partilerin üye sayısını arttırmaya yönelik verdikleri önem giderek azalmaktadır. Seçimleri kazanmak için gereken şey üye değil, taraftar sayısının çokluğudur. Haberleşme imkanlarının gelişmiş olması, seçmene erişmekte üyeliğin ağırlığını zayıflatmıştır. Partiler, maddi anlamda destek sağlamak bakımından da giderek üyelerden bağımsızlaşmakta, bu desteği devletten ya da sendika, dernek gibi kuruluşlardan temin etmektedirler. Siyasetin çıkar grupları arasında bir çatışma ve işbirliği olduğu anlayışının yaygınlaşması, bireyleri belirli siyasal tercihlere daha kolaylıkla yönlendirmekte, üyeliğin eğitim ve bilinçlendirme aracı olarak kullanılmasına gerek bırakmamaktadır. Kısaca, partilerin faaliyetlerini yürütebilmek için faal üyelere olan ihtiyaç devam etmekte, geniş kitlelerin üyeliğine başvurulmasını doğuran şartlar geçerliliğini yitirmektedir.(Turan, 1986: 111)

IV-2.2. Diğer Sınıflandırmalar

Duverger'nin ortaya koymuş olduğu sınıflama çabaları ve çizmiş olduğu parti örgüt şemaları şüphesiz kendisinden sonra yapılacak olan araştırmalara ışık tutmakla kalmamış, siyasal partilerin birer örgüt olarak yapısal anlamda incelenmeleri için gerekli olan sorunların neler olabileceği hakkında da fikir vermiştir. Fakat Duverger'nin ortaya koyduğu sınıflama çabalarının güçlü bir sınıflama oluşturmadığı, sadece tasviri bir kolaylık meydana getirdiği eleştirileri de yok değildir. Bununla birlikte Duverger'nin çalışması bu hususta yapılan tüm çalışmalara ilham kaynağı olmuştur. Kadro ve kitle partileri ayırımını yeterli görmeyerek yapılan sınıflama çabalarını da kısaca ele almak yerinde olacaktır.

Bu tür bir çaba sonucunda çok sayıda alt-oligarşik birimden oluşan ademi merkeziyetçi bir yapıda bulunan, her temel birimin kendi politikasını kendisinin oluşturduğu, fakat politikalarını uygulama imkanının son derece sınırlı olduğu örgütlere sahip olan partilere stratarşi (stratarchy) adı verilen bir tip önerilmiştir. Aynı zamanda merkezi örgütlenmeye sahip olan bir partinin tüm siyasal kararlarını çok küçük bir seçkinler grubunun parti merkezinde aldığı ve parti üyelerinin bu kararları sonuna kadar isteyerek uygulama göreviyle yükümlü oldukları partilere de öncü (vanguard) parti adını önerenlere de rastlanılmaktadır. (Kalaycıoğlu, 1984: 34-346)

Bir başka sınıflama da Duverger'nin yapmış olduğu sınıflamaya benzer Amerikan politika bilimcisi Sigmund Neumann'ın tipolojisidir. Neumann, siyasal partileri “bireysel temsil partileri” ve “sosyal bütünleşme partileri” olmak üzere iki kısma, sosyal bütünleşme partilerini de demokratik ve toptan bütünleşme partileri olarak iki alt sınıfa ayırmıştır. Bireysel temsil partileri, dar ve sınırlı bir siyasal katılma ortamında işleyen kuruluşlardır. Sadece seçim zamanlarında faaliyet gösterirler. Gerek disiplin ve gerekse ideolojik yönden zayıf ve esnek partilerdir. Üyelerinden aktif bir katılım beklemedikleri gibi onların davranışlarını kontrol altına alma yolunda herhangi bir gayretleri de söz konusu değildir. Onun içinde bunlara “sınırlı partiler” de denir. (Teziç, 1991: 329) Duverger'nin kadro partileri karşılığındadır. Amerika'da Cumhuriyetçi ve Demokrat partiler en iyi örneğidir. Sosyal bütünleşme partileri ise (demokratik bütünleşme partileri), üyelerini ideolojik ve örgütsel bir çatı altında toplayan, onlarla düzenli ilişkiler kuran, onların sosyal hayatlarıyla yakından ilgilenen topluluklardır. Bu tip partilerde oy desteği net bir şekilde bir sosyal sınıf tabanına dayanır. Demokratik bütünleşme partilerinin ilk örnekleri Kara Avrupası'ndaki sosyalist partilerdir. Daha sonraları sağ kanattaki Katolik partiler de aynı örgütlenme ve faaliyet tekniğini benimsemişlerdir. Toptan bütünleşme partilerinde ise, parti ile üyeleri arasındaki bağ çok daha sıkıdır. En alt kademeden en üst kademeye kadar tüm parti örgütü üyelerinin davranışları

üzerinde partinin bir düzenleme ve kontrol yetkisi vardır. Diğer yandan ideoloji faktörü de bu partilerde diğerleriyle kıyaslanamayacak derecede önemli rol oynar. Bütünleşme partileri, Duverger'nin tipolojisinde kitle partilerini karşılar.(Carpenter, 2004; Ishiyama, 2001: 850; Teziç, 1991: 330)

Tarihi gelişim sürecine baktığımızda Duverger'nin sınıflandırmasında izlediği tarihi sürecin etkisi burada da karşımıza çıkmaktadır. İlk aşamada bireysel temsil partilerinin ortaya çıktığı tespiti yapılmaktadır. Bütünleşme partileri de sanayi devrimi içinde ortaya çıkan bunalımlar sonucu, kişiyi kendi kaderiyle başbaşa bırakan bireyci liberal anlayışa tepki olarak, kişinin toplumda yeniden kaynaştırılmasını sağlayacak örgütler olarak gelişmişlerdir.(Teziç, 1976: 48-49)

Duverger'nin sınıflandırmasını eksik bulanlar arasında bir diğer siyaset bilimci Kenneth Janda ve Fred Riggs de bir başka sınıflandırma türü önermişlerdir. Janda ve Riggs, siyasi partileri, üye devşirmeleri, mali fon bulmaları ve aday göstermelerinin niteliğine göre gruplamışlardır. Partinin adaylarını liderinin belirlediği durumlarda parti lidere dönük bir parti görünümündedir. Üyelerinin ödediği aidatlar ile finanse edilen bir parti ise üyeliğe dönük bir partidir. Özel hibeler yapan belli kişiler aracılığı ile parti finanse ediliyorsa çıkarlara dönük bir parti söz konusudur. Janda ve Riggs'in siyasal partilerin iç yapılarındaki benzerlik ve farklılıklara dayanan toplam 15 kategorileri vardır. Sınıflandırmaları, ideoloji farklılıklarını ve üyelerin niteliklerini kapsamadığından eksiklikler içerir. Richard Rose ve Derek Nurwin gibi siyaset bilimciler üyelerin sınıf, meslek, din, ırk gibi niteliklerini gözönünde bulunduran bir sınıflama yapmışlardır.(Çam, 1990: 406)

Günümüzde yapılan araştırmalar ve yeni ortaya konan yaklaşımlara baktığımızda Duverger'nin klasikleşmiş sınıflamasındaki eksiklikleri tamamlamak amacıyla ortaya konan çeşitli sınıflandırmalar arasında Otto Kirchheimer'in "Catch-All Party" olarak adlandırdığı ve deyimini Türkçe'ye en uygun olarak "Toplayıcı Partiler" olarak geçtiği parti tipini göstermek mümkündür. Bu parti tipi, ne tam anlamıyla bir kadro partisi, ne de gerçek anlamda bir kitle-sınıf partisi sayılabilir. Bu parti tipi, sınıf çizgilerini aşarak mümkün olduğu kadar geniş bir seçmen kitlesine hitap etmeye çalışan, ideolojik eğilimi oldukça yumuşak, pragmatik yönü ağır basan bir parti görünümündedir. Bu tipteki partilerin amaçları toplumsal yapıdaki değişiklikler sonucu sayıları giderek artan marjinal seçmenleri ılımlı bir programla kendi yanlarına çekmek ve böylece kitlesel tabanlarını olabildiğince genişleterek iktidar yarışını kazanabilmektir.(Kapani, 1997: 175-176)

Türk siyasi hayatına baktığımızda çoğu siyasi partinin bir ölçüde kadro partisi tipine yaklaşmakla birlikte aslında ne kadro partisi ve ne de kitle partisi

tipine tam olarak uymadığı tespiti yapılabilir. Ancak son olarak ele aldığımız toplayıcı parti tipine, Türk siyasi hayatındaki belli başlı partilerin, özellikle Turgut Özal genel başkanlığındaki Anavatan Partisi'nin ve 2003 genel seçimlerindeki partileşme süreci dikkate alındığında Ak Parti'nin genel nitelikleri itibarıyla uygun düşüklerini iddia etmek mümkündür.

IV-2.3. Parti Tiplerinin Belirlenmesinde Rol Oynayan Faktörler

Siyasal partiler üzerinde yapılan yeni incelemeler, parti sınıflamasında tek bir faktöre bağlı kalmanın (Duverger'nin örgütlenme biçimini esas alan sınıflandırması gibi) doğru olmayacağı görüşünden hareket etmektedirler. Örneğin İngiliz Muhafazakar ve İşçi partilerinin örgütlenme modeli açısından aralarında varolan büyük farklılığa rağmen, her ikisinde de gerçek iktidarın parlamento grubunda ve liderde toplanması -parti içi iktidar yapısı- açısından birbirlerine çok benzediği söylenebilir.(Kapani, 1997: 174-175)

Kısaca belirtecek olursak bir siyasi parti örgütünün alacağı biçim; siyasi partinin destek sağlamayı amaçladığı seçmen kitlesinin niteliği, siyasi partinin maddi fon toplama yöntemi, siyasi sistemin örgütlenme biçimi, seçimin siyasi sistemin işleyişine, oluşumuna ve yönetim biçimine olan etkisi, yani seçimin siyasi anlamı ve önemiyle uygulanan seçim yöntemi ve siyasi katılımın genişliği ve niteliği gibi hususlardan etkilenecektir. (Kalaycıoğlu, 1984: 348)

Siyasal parti örgütlenmelerini etkileyen bu hususları genişleterek ele almak ve arttırmak, daha gelişmiş bir metodoloji ile siyasi parti çeşitleri konusunda yeni teknikler ve yeni modeller ortaya koymak mümkündür. Parti tiplerinin oluşmasında veya tip değiştirmelerde belirli bir ülkeye özgü toplumsal ve ekonomik şartların, siyasi ortamın, toplum yapısındaki değişim ve gelişim hızının önemli etkenler olarak rol oynadığı unutulmamalıdır.

Siyasi partiler, siyasi katılımı gerçekleştiren en önemli kurum olarak çağdaş demokratik düzenlerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Siyasi partilerin işlevleri bahsinde ele aldığımız gibi, bu bakımdan siyasi partiler demokratik çoğulcu rejimin ilkelerini benimsemek, toplumun her kesimine benimsetmek ve bu zemin üzerinde mücadele ederek toplumsal çözümleri aramakla yükümlüdürler. Dolayısıyla bu yükümlülüğü yerini getirmek için siyasi partilerin katılımcı demokrasinin gereklerine uygun bir örgüt yapısı geliştirmeleri gerekir ve kendilerinden beklenir. Zira çoğulcu demokrasinin gerekleri siyasi partilerin varlık sebebidir. Demokrasi siyasi partilerin özgürce rekabet edebilmelerinin güvencesidir, fakat siyasi partiler de demokrasiyi yaşatan ve kalıcı kılan kurumlardır.

IV-3. Parti Liderliği

Siyasi partilerin varolmalarının ön şartı, kapsamlı bir toplumsallaşmanın ve özellikle de içinde toplumsal eylemde bulunabilecekleri bir siyasal çerçevenin varlığıdır. Bu, partilerin belli bir siyasal topluluk içinde hapsolmaları anlamına gelmez. Aksine toplumsallaşma, tarihi süreci incelendiğinde yeni bir uluslararası siyasal egemenliğin kurulması şeklinde olabileceği gibi, genellikle varolan egemenliğin pekiştirilmesi amaçlanarak meydana gelir ve haliyle siyasal sınırların dışına çıkar.(Weber, 1993: 190)

Siyasal partiler, hiç şüphesiz temel güçlerini dayandıkları toplum kesimlerinden alırlar. Siyasal partilerin dayandıkları bu toplum kesiminin sorunları ve bu sorunların çözümü için ortaya konan ihtiyaçları, o parti programının ve uygulamalarının temelini oluşturur. Tabanın eğilimlerine ters düşen bir liderin veya yöneticiler grubunun partinin başındaki yerlerini koruyabilmeleri zordur. Bu değerlendirme, siyasal partilerin incelenmesinde liderin ve yöneticiler grubunun partinin toplumsal tabanı ve programı kadar önem taşımadığı gibi bir sonuca bizi götürebilir. Oysa yapılan çeşitli çalışmalar ve değerlendirmeler, durumun hiç de böyle olmadığını ortaya koymaktadır.(Kışlalı, 1994: 224)

Bu konuda yapılan değerlendirmelere bakıldığında liderlik başlangıçta, hükümet şekli çerçevesinde incelenmiş toplumu kaç kişinin, ne şekilde ve kimin yararına yönettiği üzerinde durulmuştur. Sonrasında siyaset ve liderlik, anayasal ve yasal çerçevede incelenmiştir. Siyasal yapının anlaşılmasında hukuki incelemelerin katkısının sınırlı olduğu tespit edilerek, aynı hukuki çerçevede değişik yönetim tarzlarının ortaya çıkması karşısında konunun, siyasal yapının unsurları ve iç yapı ilişkileri çerçevesinde ele alındığı görülmüştür. Bu çerçevede baskı grupları ve siyasi parti yapısı gibi değişkenler üzerinde durulmaya başlanmış, dolayısıyla liderin de bir iç yapı unsuru olarak ele alınmasını gerekli ve mümkün hale getirmiştir.(Yılmaz, 1996: 166)

Şüphesiz demokrasi modern çağın hakim doktrini ve iktidarların meşruluğunu tayin eden tek faktördür. Dolayısıyla demokrasi içerisinde mücadele veren siyasi partiler, nasıl kendilerine çoğulcu demokrasinin gereklerine uygun bir örgüt yapısı geliştirmeleri gerekir ve kendilerinden beklenirse, aynı zamanda kendilerine demokratik görünüşte bir liderlik sağlama konusunda da son derece dikkatli olmak zorundadırlar. Fakat pratikte bu durum partileri karşıt yönlelere yöneltir.

Demokratik ilkeler, bütün aşamalarda liderliğin seçimle olmasını, sık sık yenilenmesini, çoğulcu bir özellik taşımasını ve zayıf bir otoriteye sahip bulunmasını gerektirir. Ancak, bu şekilde örgütlenen ve liderini belirleyen bir parti, siyasal yaşamda mücadele için gerekli güce sahip olmuştur olamaz. Siyaset

savaşında demokratik yapıdaki partiler varlıklarını koruyabilmek için diğerlerini kopya etmek zorunda kalırlar. Bu husus, liderlerin iktidarlarını korumaları ve arttırma eğiliminde olmalarından, üyelerin ise, bu eğilimi engellemek şöyle dursun tersine liderlerini putlaştırmak suretiyle daha güçlü kıldıklarından daha kolay gerçekleşir. Bu gerçeklik ile birlikte partiler, demokratik görüşlerini sürdürmeye gayret eder ve demokratiklikle bağdaşmayan otokratik ve oligarşik metotlarını genelde tüzüğün izni olmaksızın dolambaçlı ve etkili yollardan gerçekleştirirler. Bu noktada amaç, demokratik metotların gerisinde otokratik bir iktidarın kurulmasıdır. Elbette çizilen bu çerçeveye her parti için söz konusu edilebilecek nitelikte genel değildir. Bu uygulamanın yaygınlık derecesi bir çok etkene bağlıdır. Partinin sosyal bileşimi, demokrasi anlayışının parti mensupları arasındaki anlamı, partinin inandığı ve savunduğu doktrin, ve partinin yaşı bu etkenler arasında sayılabilir. Sosyolojik bir olgu olan partiler, kendilerini değişime zorlasalar bile, kolay kolay değişimi gerçekleştiremezler. Bazı partilerin daha demokratik karakterleri, bunların otoriter nitelikteki örgütlenme biçimlerinin geliştirilmesinden önce doğmuş bulunmalarından ileri gelmektedir.(Duverger, 1993: 189-190)

Parti örgütleri konusunda tespitlerine yer verdiğimiz R.Michels'e göre hareketsiz ve edilgen olan kitlelere rağmen işlerin yürüyebilmesi için bazılarının ipleri eline alması kaçınılmaz olacaktır. Başlangıçta kendiliğinden ortaya çıkan ve geçici gibi görünen bu idareciler giderek kalıcı ve hatta yerlerinden oynatılamaz olurlar. Her örgütlenme eninde sonunda mutlaka bir oligarşi yaratır. Ne kadar halka dayalı bir parti olursa olsun, ne ölçüde demokratik bir tabana sahip bulunursa bulunsun bu gerçek değişmez. Partinin büyüdükçe üyeleriyle yöneticileri arasındaki çelişkilerin artacağını söyleyen Michels, bir partide kendini oluşturan örgütlenmiş kitlelerin çıkarları, onu kişileştiren bürokrasinin çıkarlarıyla aynı olmaktan çok uzaktır. Peki bu şekilde oligarşik bir yapıdaki partilerde muhaliflerin olması durumu değiştirmeyecek midir? Michels, bu konuda da karamsar bir tablo çizer. Muhalifler mücadelelerinde başarılı oldukları ölçüde yöneticiler arasında yer almaya başlayacaklar onlar da aynı etki altında kalarak süreç bu şekilde devam edecektir. (Michels, 2001: 141-149)

Parti liderlerinin otoritesi konusunda iki olgunun, siyasal partilerin geçirmiş oldukları evrime hakim olduklarını belirleyen Duverger, bunların İktidarın kuvvetlenmesi ve iktidarın kişiselleşmesi olduğunu belirtir. Sadece partilerde değil bir çok başka insan gruplarında da bu evrimin gözlemlendiğini söyleyen Duverger, demokratik evrimin temel karakterlerini iktidarın zayıflamasında ve gittikçe de kurumsallaşmasında göre Durkheim'a karşı, gerçekte demokratik evrimin, otoritenin güçlenmesi ve kişiselleşmesi ile gerçekleştiğini söyler. Zira

bunlarla kitlelerin iktidara gelişi, yani demokratik ilkelerin uygulanışı arasında bir paralellik mevcuttur.(Duverger, 1993: 231)

Batılı demokrasilerde genel olarak partilerde iktidarın lider çevresinde oluştuğu, partilerin bu anlamda bir profesyonelleşme eğilimi gösterdikleri ve iktidarın kişiselleşmesinin genel bir durum olduğu gözlemlenmektedir. Partinin bilinen, tanınan bir lider tarafından kamuoyunca tanınmasından bütün partiler bir yarar görmektedir. Çoğulcu demokrasinin kuralları seçmene lideri bakımından daha iyi tanınan partiye seçimlerde bir tercih imkanı vermektedir. Siyaset giderek profesyonel politikacıların başarı kazanabilecekleri teknik bir düzeye ulaşmış, parti örgütünün ve üyelerinin etkisi ikinci plana geçmiştir. İktidarın parti içinde kişiselleşmesi, bu profesyonelleşme zorunluluğunun olağan bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.(Çam, 1990: 409)

İktidarın kişiselleşmesinin ikinci bir özelliği ise, siyasal mücadelenin ılımlı bir hal alması olarak tespit edilmektedir. Başlangıçta kitle ve kadro partileri, çatışmacı, uzlaşmaz ve birer sınıf partileri görüntüsü ile siyasal mücadelelerini devam ettirmekte idiler. Fakat bugün için büyük yapısal farklılıklarına rağmen her iki tipteki parti de en geniş yığınlara hitap edip mümkün olduğu kadar çok oy toplama amacını güden siyasi örgütler durumundadırlar. Parti örgütleri en modern araçları kullanarak en geniş kitlelere ulaşmak isteyen her toplum kesiminden oy almayı arzulayan kurumlar halini almışlardır. Çoğulcu demokrasi, partilerdeki bu değişimleri zorunlu kılmış, partiler rejim içerisinde birer denge unsuru haline gelmişlerdir.(Çam, 1990: 410)

İktidarın kişisel iktidara doğru değişimini sağlayan faktörler konusunda propaganda ve insanların bu husustaki düşünceleri, önemli sayılabilecek etkenlerdir. Siyasi alanda bazı insanlarda varolan kişisel artılar, (üstünlük, harikalık, dehalık) onların işgal ettikleri mevkilerinden ziyade şahsiyetlerinin önem kazanmasına neden olur. Diğer taraftan siyasi rejimler de bu konuda kolaylaştırıcı rol oynar. J.J.Rousseau'nun, *“Büyük çoğunluğun yöneten ve küçük bir azınlığın da yönetilen olması doğal düzene karşıdır. Bu anlamda bir demokrasi hiç bir zaman varolmadığı gibi, hiç bir zamanda varolmayacaktır.”* diyerek belirttiği gibi az sayıda insanın idare edip, çok sayıda insanın idare edilmesi eşyanın tabiatına uygundur. Bir diğer faktör olarak siyasi partilerin kendileri de bu nitelikteki şahıslara sahip olmak konusunda kuvvetli bir istek gösterirler. Bunlardan bir kısmı mevcut seçkin zümreyi elde etmeye çabalarken, bir kısmı da yeni bir seçkin idareci zümre oluşturmak gayretindedir. Çünkü partiyi tutmak ve yaşatmak bakımından bunların önemi büyüktür. Bu şekilde her seçme bir oligarşik gruba her oligarşik grup ta genel olarak içlerinden bazılarının sıvrılmasına neden olur.(Payaslıoğlu, 1952: 29-30)

Duverger, parti yöneticilerinin yenilenmesi konusunda parti yapısı ile parti yöneticileri arasındaki çelişkilere dikkat çekmektedir. Zira parti liderliği hangi yapı içinde olursa olsun oligarşik bir karakter alınca parti yöneticilerinin yenilenmesi diye önemli bir sorun ortaya çıkmaktadır. Merkez otoritesinin güçlü olduğu merkeziyetçi partilerde liderlerin yenilenmesi daha kolaydır. Örneğin komünist partilerde parti yönetimlerinin gençleştirilmesi sorunu üzerinde önemle durdukları görülmekte, bir diğer merkeziyetçi parti yapısındaki Nasyonal Sosyalistler, iktidarı ele geçirdikten sonra liderlik okulları yoluyla elitlerin hareketliliğini sağlayacak sürekli bir mekanizma kurmaya çalışmışlardır. Demokratik ve ademi merkeziyetçi partilerde ise iç çemberin (yönetim kademesinin) yenilenmesi çok zordur ve istisnai bir uygulama niteliği taşır. Zira parti alt kademe yöneticileri bu iş için her zaman tutucu davranırlar. Kısaca liderliğin yenilenebilmesi, ya üst liderin gençleri bu amaçla yönlendirmesi (merkeziyetçi partilerde uygulanan liderlik okulları gibi), ya da alt liderlerin pek çok olmadığı veya bazı istisnai durumlar için parti içinde serbest rekabetin verdiği imkanlar çerçevesinde çok zayıf örgütlü partilerde mümkündür.(Duverger, 1993: 210-230)

Siyasal partilerin yönetim kademeleri ile o partiyi destekleyen kesimler arasındaki farklılığın belirlenmesi bu konuda önemli bir noktadır. Sağcı partilerin tabanları genelde köylüden, zanaatkârdan, tüccar ve sanayiciden oluşurken, hukukçu, doktor, mühendis gibi toplum kesimindeki insanlardan da yönetim kademesi oluşmaktadır. Solcu partiler temelde işçi sınıfına dayalı olmaları gerekirken yöneticileri arasında öğretmenler, yazarlar gibi aydın kesimi insanların bulunması da ayrı bir çelişkidir. Bu tür farklılıkların nedenleri konusunda ise, büyük tüccar ve sanayicilerin genelde siyaseti küçümsedikleri, veya bizzat seçilmekten ise perde arkasında kalmayı tercih ettikleri olgusundan hareket etmek mümkündür. Yine eğitim düzeyleri düşük olan köylü ve işçi kesiminin, kendi haklarını savunmaları ve korumaları için kendilerine ve kendilerine benzeyenlere güvenlerinin az olması nedeniyle eğitilmiş insanların, bir avukatın veya bir aydının kendi davalarını daha iyi savunabileceğini düşündüklerindendir. *“Otokratik yollardan atanmış olan Komünist liderler arasında işçi oranının, daha demokratik yöntemlerle seçilmiş sosyalist liderler arasındakinden yüksek oluşu, anlamlıdır”*.(Kışlalı, 1994: 226)

V- Parti Sistemleri

Geleneksel anlamda parti sistemi tabiri ile bir ülkede mevcut olan siyasi partilerin adedi kastedilmektedir. Parti sayısı olarak da kullanılabilir gözükken bu başlık, çağdaş siyasi rejimler açısından partilerin sayısının büyük önem taşıması ve de parti sistemleri hakkında sadece parti sayılarının değil başkaca

bir takım faktörlerin de bu sisteme etkide bulunması gerçeğinden dolayı, konunun parti sistemleri olarak başlıklandırılmasını gerekli kılmıştır.

Duverger parti sistemlerinin, bir kısmı her ülkenin kendisine özgü olan, bir kısmı ise genel nitelikte olan, bir çok karmaşık etkenin sonucu olarak doğduğunu belirler. Her ülkenin kendine özgü etkenleri arasında gelenek ve tarih, dinsel inançlar, etnik bileşim ve ulusal rekabet gösterilmekte; bütün ülkeler bazında ele alınan genel etkenlerin ise, sosyo-ekonomik etkenler, ideolojik etkenler ve teknik etkenler olarak belirlenmektedir. Bunlar arasında Duverger, en önemli teknik etken olarak gördüğü seçim sistemleri üzerinde ayrıca durur. Zira oy verme şekli bir ülkedeki bütün partilerin yapılarını aynı yönde etkiler. Seçim sisteminin partilerin sayısı, kuvvetleri, ittifakları ve temsil üzerindeki etkisi önemlidir. Bunun aksine parti sistemi de seçim sistemi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.

Duverger'e göre parti sistemi ile seçim sistemi, birbirlerine çözülmez şekilde bağlı ve bazen çözümleme yoluyla bile olsa ayrılmaları güç olan iki gerçekliktir. Siyasal temsilin doğruluk derecesi seçim sistemine bağlı olduğu kadar parti sistemine de bağlıdır. Seçim sisteminin genel etkisini Duverger üç formülle şemalaştırmaktadır. (Duverger, 1993: 273-274)

- Orantılı temsil, sert, bağımsız ve (çoşkusal akımlar dışında) istikrarlı partilerden kurulu bir çok-parti sistemini teşvik eder,
- İki turlu çoğunluk usulü, yumuşak, bağımlı ve nispeten istikrarlı partilerden meydana gelen bir çok-parti sistemini teşvik eder,
- Tek turlu basit çoğunluk sistemi, iktidarın büyük bağımsız partiler arasında el değiştirdiği bir iki-parti sistemini teşvik eder.

Duverger aynı zamanda bu genel nitelikteki önermelerin sadece temel eğilimleri belirlediğini, seçim sisteminin parti sistemleri üzerindeki bütün etkilerini kapsamaktan uzak olduğunu da belirtir. (Duverger, 1993: 274) Ancak bununla birlikte Duverger, yine de gerçek bir sosyolojik kanuna en çok yaklaşanı olarak şemalaştırdığı *“tek turlu çoğunluk usulü, iki parti sistemini teşvik eder”* yaklaşımını konu ile ilgili kitabında ayrı bir başlık altında ele alır. Tek turlu çoğunluk usulü ile iki parti sistemi arasında hemen hemen tam bir korelasyonun gözlemlenebildiğini söyleyen Duverger, iki partili ülkelerin çoğunluk sistemine sahip olduklarını, çoğunluk sistemine sahip olanların da iki partili olduklarını, istisnaların çok nadirde olsa varolabileceğini ama bunların da özel şartlarla açıklanmalarının mümkün olabileceğini söyler. (Duverger, 1993: 290)

Duverger'nin tek turlu çoğunluk sistemi konusundaki önermesini çürüten hiç bir olgu yoktur. Parti düalizmi (Çift partili sistem) bu seçim tarzının

uygulanmadığı yerlerde görülmez. Buna karşılık, başka seçim tarzının uygulanmadığı Büyük Britanya ve Birleşik Amerika’da parti düalizmine çok güçlü bir biçimde rastlanır. Tek turlu çoğunluk sistemi, üçüncü partilerin erimesine yol açar. Birleşik Amerika’da Demokratlar ve Cumhuriyetçiler siyasal yaşamın iki kutbunu oluşturur. Ulusal düzeyde bu düopolü kırmaya yönelik bütün girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Büyük Britanya’da Liberal Partinin neredeyse kaybolması seçim sisteminin sonucudur. Bu seçim sistemi, 1945’te Komünizmin gelişmesi ve 1983’de Liberal-Sosyal Demokrat ittifakının gelişmesi karşısında da önemli bir engel oluşturmuştur. Büyük Britanya’da kamuoyunda çeşitlilik düzeyi yüksektir, fakat seçim sırasında çift parti sistemi bir muhafazakar-işçi düopolü şeklinde kendini gösterir.(Cottoret ve Emeri, 1991: 82-83)

Türk siyasi hayatında, çok partili sisteme geçiş tarihi olan 1946 tarihine kadar uygulanmış olan seçimlerin hiçbirinin demokratik olmadığı bir gerçektir. 1948 yılında Demokrat Partiden ayrılanların kurdukları Millet Partisi ile gerçekleştirilen 1950 seçimlerinde, tek dereceli ve çoğunluk yöntemine göre uygulanan seçim sistemi, siyasal düzlemde bir çok parti sistemini andırsa da seçim sonuçları sadece iki partinin, Cumhuriyet Halk Partisi ve Demokrat Partinin çoğunluğu paylaştığını göstermektedir. 487 sandalyeden sadece 1 Millet Partisi 3 Bağımsız aday sandalye kazanmıştır.(Sezen, 1994: 238-243)

Bu noktada Duverger’nin parti sistemlerini tasnif etmede dayandırdığı teknik etken olan seçim sistemleri konusunda çok daha fazla ayrıntıya girmeyeceğiz. Bu çerçevede parti sistemlerinin tasnifinde biz de en çok kullanılan ve yine özellikle de Duverger tarafından savunulan sayısal ölçüte göre yapılan üçlü gruplamayı ele alacağız.

Bir ülkede birden fazla partinin mevcudiyeti halinde başlıca iki partinin siyasi hayatta etkili rol oynaması, daha çok sayıda siyasi partinin aynı etkiyi gösterdiği durumlara oranla ayrı bir özellik arzettiğinden dolayı parti sistemlerini , tek parti sistemi, iki parti sistemi ve çok parti sistemi diye üç ana gruba ayırmak klasik bir yaklaşım olmuştur. Tek parti sisteminin tarihi bakımdan daha yeni olması ve daha iyi anlaşılmasının diğer iki sistem hakkında bazı bilgilere ihtiyaç göstermesi nedeniyle bu sistemin incelenmesi en sona bırakılmıştır.

V-1. İki-Parti Sistemi

Özellikle İngiltere ve Birleşik Amerika gibi ülkelerde görülen bu sistem, bir ülkede sadece iki-partinin var olduğunu veya varolması gerektiğini belirtmemektedir. Bu ülkelerde üçüncü, dördüncü hatta daha fazla partiler de vardır ve bu partilerin sayısı artabilir. Fakat bu ülkelerin siyasi ve sosyal şartları

iki büyük partinin yaşamasını mümkün kılmakta ve rakiplerinin daima tasfiyesine veya çok zayıf bir durumda kalmasına neden olmakta, bir üçüncü büyük parti ortaya çıkamamaktadır. Eğer büyük bir parti daha oluşabilecek durumda ise, bu takdirde mevcut iki partiden birisinin yerine geçerek nu tamamen küçültmekte hatta siyasi hayattan silmektedir.(Tunaya, 1995: 31)

Günümüzde demokratik ülkeler arasında, A.B.D., İngiltere, Avustralya, Yeni Zelanda, Kanada ve Avusturya iki-parti kategorisine sokulabilir. 1946 yılında Avusturya’da Halk Partisi ile Sosyalist Partisi arasında kurulan koalisyon 20 yıl kadar devam etmiştir. Bu durum çoğunluk açısından kazanılan oy miktarını esas alan parti sistemlerinde, mevcut iki partinin oyların tamamını alamamış olmaları halinde ortaya çıkmakta, ikisi de yeterli çoğunluğa ulaşamayan iki parti arasında koalisyon kurulabilmektedir. Ancak konuya matematiksel açıdan bakmanın ötesinde büyük kutuplaşmaları önlemek, savaş ve ekonomik buhranların oluşturduğu problemleri ortak olarak çözümleyecek çok güçlü bir hükümete sahip olma ihtiyacı gibi nedenler bu tür koalisyonlarda asıl önemli faktörler olarak ileri sürülmektedir.(Bozdağ, 1997)

Türkiye’de de yukarda belirttiğimiz gibi 1950-1960 yılları arasında iki-parti sistemi mevcuttur.(Özbudun, 1979: 129) Bu zaman zarfında Türkiye’de CHP ve DP’nin yanısıra daima başka küçük partiler de sözkonusudur. Ancak bu küçük partilerin varlığı, iki büyük partiyi kendileriyle ortak hükümete zorlayacak boyutta olmamış, diğer bir deyişle, büyük partilerin dışındakilerin hiç bir şekilde iktidar şansları bulunmadığı için tam anlamıyla bir iki-parti sistemi söz konusu olmuştur.(Kışlalı, 1994: 234)

İki parti sistemini fonksiyonel nitelikleriyle ele aldığımızda bu sistemin şu şartları gerçekleştirmesi gerektiğini söyleyebiliriz.(Özbudun, 1979: 131)

- Ancak iki parti parlamentoda çoğunluk için mücadele edebilecek durumdadır,
- Bunlardan hiç değilse biri, parlâmentoda tek başına hükümet kurmasına yetecek bir çoğunluk kazanır,
- İktidarın iki parti arasında el değiştirmesi ihtimali yüksektir.

Bu sonuncu şart, iki-parti sistemini hakim-parti sisteminden ayıran kriter olması bakımından önemlidir. Eğer partilerden biri diğerine oranla çok daha güçlüyse, dolayısıyla ikinci partinin iktidara gelme konusunda ciddi ve gerçek bir ümidi yoksa, ülkede sadece iki parti mevcut olsa bile fonksiyonel bakımdan ülkede bir iki parti sisteminden bahsedilemez. Zira sisteme kendisine özgü fonksiyonel karakterini veren nitelik, iktidarın el değiştirmesinin gerçekçi olarak beklenebilir bir olgu olmasıdır. Diğer yandan partilerden ancak birinin mutlak çoğunluk sağlayabilecek durumda olması, diğer partinin ise bunu ancak

üçüncü partiyle işbirliği halinde elde edebilmesi, iki-parti sisteminin temel mekanizmasını bozmaz. Aynı şekilde genellikle büyük partilerden hiç birinin mutlak çoğunluk sağlayamaması (ülkeyi azınlık hükümeti ile yönetmesi) iki-parti sisteminin fonksiyonel özellikleriyle bağdaşabilir. Zira her iki halde de iktidar esas itibarıyla iki parti arasında el değiştirmektedir. (Özbudun, 1979: 131)

Diğer yandan sistemin karakteristik özelliği, büyük partilerden birinin parlamentoda mutlak çoğunluğu sağlayarak koalisyona gitme zorunda kalmaksızın tek başına hükümet kurabilmesinde kendini gösterebilir. Parlamentoda iki ana parti arasındaki sandalye farkı çok az olur ve bunlardan biri hükümeti kurabilmek için üçüncü bir partinin desteğine ihtiyaç gösterirse, “saf” şekliyle iki parti sisteminden uzaklaşmış demektir. Bu durumda “destekli iki parti sistemi” (Fransız siyasal bilimcisi Jean Blondel, buna “iki buçuk parti sistemi” adını vermektedir) diyebileceğimiz sistemden söz etmek belki daha doğru olacaktır.(Kapani, 1997: 182) İtalyan politika bilimcisi Sartori “İki buçuk parti sistemi” gibi bir kategoriye reddetmekte bunu “üç parti biçimi” diye kategorize etmektedir. Sartori’ye göre sözceliği İngiltere’de olduğı gibi üçüncü parti, iki-parti sisteminin işleyişini etkilemediğı sürece iki-parti sisteminden söz etmek gerekecektir.(Sarıbay, 1996: 133)

Bir ülkede iki-parti sisteminin işleyebilmesi, iki büyük partinin de siyasal rejimin temel ve ana sorunları üzerinde az çok uyuşmuş olmasına bağlıdır. Rejimin temel sorunları üzerinde büyük görüş farklılıkları ve zıtlasmalar ortaya çıktığı zaman iki parti sisteminin de ortadan kalktığı görülür. Bu bakımdan iki-parti sisteminin iki tipinden söz edilir.(Teziç, 1976: 109)

- Rejimin genel siyasal felsefesinin ve temel ilkelerinin her iki parti tarafından da kabul edilmiş olduğı ve iki rakip arasında ayrılığın sadece araçlara ve tâli amaçlara ilişkin bulunduğı “teknik iki parti sistemi”;
- Partiler arası mücadelenin rejimin esasına ve siyasal hayatın temel unsurlarına yöneldiğı ve bir din savaşı havasına büründüğü “metafizik iki parti sistemi”.

İki-parti sisteminin bu iki çeşidinden sadece birincisinin yaşama imkanı olduğı, diğer deyişle partilerden birinin totaliter yapıda bir parti olduğı takdirde, iki parti sisteminin düşünölemeyeceğı açıktır.

Bu sistem içerisinde iki parti arasında çok az bir oy farkıyla çoğunluk sağlanabileceğı gibi, bu oy farkı çok büyük de olabilir. Bu durumda partilerden biri çok uzun süre iktidarda kalma imkanına sahip olabilecek ve iktidarla muhalefet arasında yer değıştirme ihtimali düşük düzeyde kalacaktır. İki parti arasında oy farkının bir diğerinin aleyhine çok büyük oranlara ulaştığı

durumlarda ise, güçlü partinin iktidarda kalması neredeyse bir süreklilik kazanır ki bu durumda “Hakim parti” sisteminden söz etmek gerekecektir.(Sarıbay, 1996: 134)

Bu sistemin tipik örneklerinden İngiltere ve Amerika’daki iki-parti sistemleri arasında belirgin farklılıklar vardır. İngiltere’de doktrin, program ve dayandıkları sosyal taban bakımından birbirinden farklı iki partinin (Muhafazakâr ve İşçi Partilerinin) bulunmasına karşılık, Amerika’da bu yönlerden aralarında pek farklılık göstermeyen ve birbirlerine çok benzeyen iki parti (Demokrat ve Cumhuriyetçi Partiler) vardır. Diğer yandan İngiliz partileri yüksek bir merkeziyete dayanan ve parlamenter sistemin bir gereği olarak ileri derecede disiplinli partiler oldukları halde,(Kapani, 1997: 182) Amerikan partileri, hiç bir ideolojik ya da sosyal temele dayanmamakta, türdeşlikten tamamen yoksun unsurları ve doktrinleri içine almaktadır. Bunlar, gerçekte idari ve siyasi mevkileri ele geçirmeye ve çoğu zaman asıl seçimlerden daha önemli olan ön seçimlerde aday tespit etmeye yönelmiş örgütlerden ibarettir.(Duverger, 1993: 281)

İki-parti sisteminin işleyiş mekanizmasının doğurduğu sonuçlar üzerinde de çeşitli tespitlerde bulunmak gerekecektir. Her şeyden önce bu sistemin iyi işleyebilmesi, partilerin rejim üzerinde tam bir anlaşmaya varmış olmalarına ve temel konularda yüksek ölçüde bir anlaşma (consensus) içinde bulunmalarına bağlıdır. Bu olmadığı takdirde partilerden birinin, bir diğeri iktidara gelmesini “rejimin sonu” olarak görmesi ve bunu var gücüyle engellemeye çalışması halinde sistemin işlemesine imkan yoktur.(Kapani, 1997: 183)

Bu sistemin işleyişi partileri, ılımlı, gerçekçi ve sorumlu olmaya yöneltir. Bu sistem içerisinde seçimlerin kazanılması, büyük ölçüde her iki partiye de kuvvetle bağlı olmayan ve siyasal yönelimleri bakımından merkezde yer alan bağımsız seçmenlerin oylarını alabilmeye bağlıdır. Dolayısıyla her iki parti de aşırı tutumlarını yumuşatmak ve “yüzen oylar” adı verilen bağımsız seçmenleri kazanabilmek için siyasal merkeze yaklaşmak eğilimindedir. Bu şekilde işleyen sistem, siyasette ılımlılaşmayı ve partiler arasındaki ortak görüşlerin kuvvetlenmesini teşvik eder.

Tabi bu hipotez merkezci kanaatlere yatkın (unimodal) büyük bir seçmen kütlesinin varlığına bağlıdır. Buna karşılık kamuoyu merkezci kanaatler azınlıkta, sağ ve sol uç kanaatler çoğunlukta olarak kutuplaşmışsa (bimodal) bu takdirde ılımlılaştırıcı mekanizma işlemez. Yine iki-parti sistemi, partileri gerçekçi ve sorumlu tutumlar takınmaya zorlar. İki-parti sisteminde her iki parti de normal olarak kısa aralıklarla iktidara geçen çoğunluğa yönelmiş olan partilerdir. Çoğunluğa yönelmiş bir parti yakın zamanda iktidar sorumluluğunu tek başına yüklenilebileceğini bilir ve bu bakımdan rahatça demagoji yapamaz.

Programında somut ve hayata geçirilebilir belli reformlara yer verir. Kendi programını er geç uygulamaya davet edileceğini bildiği için seçmenlerine ölçüsüz davranmaktan kaçınır.(Özbudun, 1979: 131-132)

İki-parti sistemi partilerin seçmen önünde sorumluluğunu en iyi şekilde belirten bir sistemdir. Partiler iktidarı tek başlarına yüklediklerinden, seçmen kitlesi, iktidar partisini yaptıklarından veya yapamadıklarından dolayı kolayca sorumlu tutabilir. Bir sonraki seçimlerde de oy vermemek suretiyle bu partiyi iktidardan edebilir. Çok-parti sistemlerinde olduğu gibi iktidarda bulunan partinin kötü icraatının sorumluluğunu koalisyon ortaklarına yıkmasına olanak yoktur.

V-2. Çok-Parti Sistemi

Çok-parti sistemi, ikiden ziyade siyasi partinin, birer siyasi kuvvet halinde, iktidar kaynaklarını halktan alarak çarpışması, mecliste temsil ettirilmesidir.(Tunaya, 1995: 35) Çok-parti sisteminin özelliği, ikiden çok partinin siyasal hayata etki etmesi ve bunlardan hiç birinin iktidarı tek başına kullanabilecek çoğunluğu elde edememesi olarak söylenebilir.(Teziç, 1976: 111)

Çoğu zaman çok-parti sistemini partilerin yokluğu ile karıştırılmaması gerektiğini belirleyen Duverger, kamuoyunun çok sayıda fakat istikrarsız, gelip geçici ve oynak gruplara bölünmüş olduğu bir ülkede, partilerin hala tarih öncesi çağda olduğunu, bu ülkelerde gerçek partilerin mevcut olmadığından dolayı iki-parti ve çok-parti ayırımının da henüz uygulanamayacağı bir evrim safhasında olduklarını belirtir. 1919-1939 arası bir çok Avrupa ülkesi, Afrika, Doğu ve Orta Doğudaki bir çok genç ulus, Latin Amerika devletlerinin bir çokları ve On dokuzuncu yüzyılın büyük Batı devletleri bu tipe sokulabilir.(Duverger, 1993: 302-303)

Gerek çok-parti sistemini diğer parti sistemlerinden ve gerekse Duverger'nin altını çizdiği partisiz sistemlerden ayırabilmek, siyaset bilimcileri oldukça zorlamıştır. Çok-parti sistemi tanımlaması içerisine giren modeller arasında bir ayırım yapmak gereği açıktır.

İtalyan siyaset bilimci Giovanni Sartori Duverger'in yaklaşımı gibi klasikleşen çalışmasında, Duverger'in yaklaşımı üzerine bina ettiği daha ayrıntılı bir yaklaşımla parti sistemlerindeki ideolojik kutuplaşma derecesini ve kutupların sayısını dikkate alan bir sınıflandırma oluşturmuştur. Sartori, çok partili bir sistemde partilerin iki grupta toplanabileceğini belirler. a) İlmli (iki-kutuplu) ; b) Aşırı (çok-kutuplu). (Sartori, 1976: Ch 6) Yapıları ve işleyişleri bakımında bu iki tip arasında önemli farklar vardır. İlmli çok-parti sisteminin

fonksiyonel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür.(Thackrah, 2000; Özbudun, 1979: 133-134)

- Sistem aşırı derecede kutuplaşmamıştır, partiler arasında ideolojik mesafe büyük değildir. Temel sorunlar üzerinde bütün partilerin yaklaşım ve görüşleri birbirlerine yakındır. Rejime kökten muhalif olan partilerin gücü, ihmal edilebilecek ölçüde önemsizdir.
- Partiler, iki parti sistemine benzer bir şekilde iki temel eğilim veya iki kutup etrafında toplanmışlardır. Bu anlamda sistem iki kutupludur (bipolar). İktidar, iki-parti sistemine benzer bir biçimde bu iki blok veya kutup arasında el değiştirir. Aralarındaki fark, iki-parti sisteminde alternatif parti hükümetleri söz konusu iken, bu sistemde alternatif koalisyon hükümetleri mevcuttur. Hükümetlerin değişmesi, ya bir partiler bloku yerine diğer bir partiler blokunun gelmesi, veya bir partinin koalisyon ortak veya ortaklarını değiştirmesi şeklinde gerçekleşebilir.
- Bu şekilde ılımlı çok-parti sisteminde iktidarın el değiştirmesi mekanizmasının işlemesi, sistemin bütün partilerini, zaman zaman hükümette görev alma, hükümet sorumluluklarını yüklenme şansına sahip kılmaktadır. Rakip parti blokları arasında seçim mücadelesinin, iki-parti sisteminde olduğu gibi, büyük ölçüde merkez oylarını kazanmaya yönelmesi, bu sistemdeki partileri de ılımlı, sorumlu ve gerçekçi olmaya itebilmektedir. Kısacası ılımlı çok-parti sisteminin işleyişi, bir çok yönden iki-parti sistemine benzemektedir; iki partili rejimin az çok değişik şartlara uyarlanmış bir çeşidi niteliğini taşımaktadır.

Sartori'nin yaklaşım ve tanımlaması açısından ılımlı çok partili sistem kategorisine giren ülkelerden biri Belçika'dır. 1947-1974 dönemi Belçika örneği Sartori'yi büyük ölçüde doğrular niteliktedir. Belirtilen dönemde koalisyon hükümetleri, parti sisteminin iki büyük partisini oluşturan Katolikler(PCC) ve Sosyalistler(PSC) ile küçük bir parti olan Liberaller arasında kurulmuştur. Bu koalisyonlar üç alternatif bulunmasına karşın büyük partilerden merkez konumundaki katoliklerle liberaller veya sosyalistler arasında “merkez-sağ” veya “merkez-sol” yapısında oluşmuştur. İktidarın el değiştirmesi ise iki parti sistemlerine benzer şekilde katolikler sabit kalmak şartıyla liberallerle sosyalistler arasında gerçekleşmiştir. Belçika sisteminde üç kabine dışında koalisyon hükümetlerinin ortalama iktidar süreleri 28 aya kadar ulaşabilmektedir.(Bozdağ, 1997)

Aşırı çok-parti sistemi ılımlı çok-parti sisteminden çok farklı nitelikler taşır. Bu sistemde, temel sorunlar üzerinde uzlaşmanın zayıf olması sonucu parti sistemi aşırı derecede kutuplaşmıştır. Sistemin iki ucunda rejim aleyhtarı partiler yer almakta ve bunlardan biri veya her ikisi, gerek ülke gerek

parlamento içinde önemli bir güç teşkil etmektedir. Aşırı partilerin dışında, bir kaç merkez partinin oluşturduğu bir merkez koalisyonu vardır. Dolayısıyla sistem, ılımlı çok-parti sistemi gibi iki kutuplu değil, üç kutuplu ya da çok kutuplu (multipolar) bir görünüm taşımaktadır. Bu durum aşırı çok-parti sisteminde gerçek bir iktidar değişimini imkansız kılmaktadır. Zira merkezdeki demokratik partilerin, aşırı sağ ve solda yer alan rejim aleyhtarı partilerle işbirliği yapmaları hemen hemen imkansızdır. Dolayısıyla hükümeti kuran merkez partileri ittifakı karşısında gerçek bir alternatif yoktur. Hükümetler sık sık düşse bile yine aşağı yukarı aynı partiler tarafından kurulmaktadır. Kısacası sistem, iki-parti ve ılımlı çok-parti sistemlerindeki merkezcil eğilimin tersine merkezkaç bir itişin etkisi altındadır. Yani sisteminin işleyişi, merkeze doğru kaymayı ve ılımlılaştırmayı değil, merkezden uzaklaşmayı ve aşırılaşmayı teşvik edecek niteliktedir. (Thackrah, 2000; Özbudun, 1979: 133-134)

Bu işleyiş tarzıyla aşırı çok parti sistemi, büyük sakıncaları da beraberinde getirir. Öncelikle kronik istikrarsızlık, hükümetleri iş göremez hale getirebilir. Uzun vadeli sorunların ele alınması büyük ölçüde güçleşebilir. Diğer yandan devamlı olarak hükümet dışında tutulan muhalefet partileri, iktidara gelme umutlarının zayıflaması ölçüsünde sorumsuzluğa sürüklenebilirler. (Kapani, 1997: 186) Aynı şekilde hükümet partilerinin de (alternatif yokluğu nedeniyle) nasıl olsa iktidarda kalacaklarını bilmeleri, kamuoyu karşısında sorumsuz davranmalarına neden olabilir. Aşırı çok-parti sisteminin diğer bir sakıncası, merkez partilerinden meydana gelen hükümet koalisyonlarının, genellikle cesaretli ve tutarlı siyaset izleme yeteneğinden yoksun oluşlarıdır. Zira çoğu zaman bu merkez koalisyonları, siyasal görüş ve programları birbirinden çok farklı partileri içine almak zorundadır. Merkez partilerin demokrasiyi korumak ve aşırıların iktidara gelmelerini önlemek dışında olumlu siyaset tedbirleri üzerinde anlaşmaya varmaları güçleşmekte, dolayısıyla kurulan hükümetler ancak günlük işleri görüp uzun vadeli sorunları bir kenara bırakan hükümetler olmaktadır. (Özbudun, 1979, 136)

Tipik örnekleri, III. ve IV. Cumhuriyet Fransa'sında Weimar Almanya'sında ve II. Dünya savaşı sonrası İtalya'sında görülmektedir. (Teziç, 1976: 113) Güçlü bir komünist parti ile monarşist ve neo-faşist partilerin yanı sıra beş partinin yer aldığı İtalyan parlamentosunda Hristiyan Demokratlar sürekli iktidar ortağı olma konumunu korumuşlardır. Bu durum Sartori'nin aşırı çok partili sistemlerde koalisyonların merkez ve merkeze yakın partilerden oluşacağı şeklindeki tezini doğrulamaktadır. İtalya'da 1960'dan sonra parti sistemi sola kaymış, bu kaymanın sonucunda hükümetler merkez-sol formülü çerçevesinde kurulmaya başlanmıştır. Öte yandan komünistler sistem karşısı görüntülerini değiştirerek hükümette daha etkin bir rol alabilmek için merkeze kayma eğilimi

göstermişlerdir. Yine hükümetler genellikle kısa ömürlü olmasına rağmen İtalya da Hristiyan Demokratların her zaman koalisyon ortağı olmaları nedeniyle en azından belli bakanlıkların hep aynı kişilerde kalması ve böylelikle yönetimde istikrar sağlanması mümkün olmaktadır. (Bozdağ, 1997)

V-3. Tek Parti Sistemi

İlk başta tek parti açık bir kavram gibi görünmekle birlikte aslında tek parti sistemini, bir yandan çok partili sistemlerden diğer yandan da partisiz sistemlerden ayırmak her zaman için kolay olmayabilir. Bazı ülkelerde tek bir partinin varlığına rağmen gerçekte partisiz bir sistemden söz etmek daha doğru olacağı gibi, bazı ülkelerde de birden çok partinin varlığına rağmen, gerçekte bir tek-parti sisteminin yürürlükte olduğundan şüphe edilemez.

Gerçekten de bir çok siyaset bilimci arasında gerçek tek partili sistemlerle, birden çok parti bulunduğu halde, gerçekte tek partili gibi işleyen sistemleri birbirinden ayırmak gerekliliği düşüncesi hakimdir. Bu ikinci durumda belirli bir partinin dışındakiler ya göstermelik olarak vardırlar, veya bunların uzun süre iktidara ulaşma şansları bulunmamaktadır. Oysa iktidara ulaşma şansları uzun bir dönem içinde bulunmasa bile, iktidar için yasal mücadele imkanlarına sahip birden çok partinin bulunduğu sistemleri tek partili saymak ne kadar doğru olacaktır ? Hindistan Kongre Partisi örneğinde çok zor da olsa muhalefetteki partilerin iktidara ulaşma şansları mevcuttur. Buna karşılık bir zamanların Polonya, Bulgaristan ve bu benzeri bazı ülke yönetimlerinde Komünist partinin dışındaki partilerin varolmalarının göstermelikten başka bir şey olmadığı ve onların günün birinde iktidara ulaşmalarının da söz konusu olmayacağı tarihsel bir gerçek olarak önümüzdedir. (Kışlalı, 1994: 229-230)

Bu bakımdan tek-parti sistemini çeşitlendirerek ele almak konunun anlaşılması ve önemi bakımından daha yararlı olacaktır.

V-3.1. Gerçek Tek-Parti Sistemi

Gerçek tek-parti sisteminde hukuken ve fiilen sadece bir parti vardır. Onun dışında başka partilerin kurulması ve faaliyeti kesin olarak yasaklanmıştır. Bu tam olarak tekelci (monopolistic) iktidar üzerinde her türlü rekabeti, yarışmayı ve paylaşmayı reddeden bir sistemdir. Ancak bu ortak niteliğe rağmen, bütün gerçek tek rekabet sistemlerini aynı sınıflamaya sokmak mümkün değildir. Aralarında ideolojik yoğunluk, yönetim biçimi ve iç yapı yönlerinden kendini gösteren farklılıkları göz önünde tutarak başlıca iki sınıflama yapabiliriz; a) Totaliter Tek-Parti, b) Otoriter-pragmatik tek-parti. (Kapani, 1997: 178)

Totaliter tip, zorlayıcı bir ideolojiye sahiptir ve tek partiden başka hiç bir partinin varlığına izin vermez. Ayırt edici özelliği kapsayıcı bir ideolojiye,

evreni bütünüyle açıklama iddiasında olan sistemli bir dünya görüşüne dayanmasında kendini gösterir. Parti, bu temel ideolojinin gereklerine uygun yeni bir toplum modeli meydana getirme amacındadır. Bu amaçla toplum hayatını tümüyle kontrol altında tutar, her türlü ekonomik, sosyal ve siyasal faaliyetlere müdahale eder, bunlara yön verir. Komünist ve Faşist tek-parti rejimleri bu sistemin tipik örnekleridir.(Thackrah, 2000)

İdeolojik temelleri ne olursa olsun, totaliter tek partiler birbirini andırmaktadır. Partiler seçkin örgütlerdir. Üyelik bireyin uzun denemelerden sonra eriştiği bir ayrıcalıktır. Partiler toplumsal yaşamın her katına nüfuz ederek, ideolojiyi yaymaya, kitleleri rejimi desteklemek için seferber etmeye çalışırlar. Partilerin devlet kurumlarına paralel bir örgütlenişi vardır ve parti devlet kurumlarının da ideolojiye uygun davranmasını sağlamakla yükümlüdür.(Turan, 1986: 123-124)

Otoriter tip, tüm toplumu kapsayan bir ideolojiye sahip olmamakla birlikte otoriter bir yönetim uygular. Pragmatik tip ise, ideolojik bir görüntüye sahip olmadığı gibi etkisi de sınırlıdır.(Sarıbay, 1996: 134-135) Bunlar daha çok milli bütünleşmeyi sağlama, ekonomik kalkınmayı ve siyasal modernleşmeyi gerçekleştirme gibi belirli hedeflere yönelmişlerdir. Partinin kontrolü toplumun bütün faaliyet alanlarına yayılmaz. Yönetim stili gibi partinin iç yapısı da totaliter tiplere kıyasla çok daha esnektir. Bazen bu sistemler gelecekteki çoğulcu bir düzenin çekirdeğini kendi içlerinde taşırlar. Pragmatik tek-parti sistemine örnek olarak Türkiye’de CHP’nin tek-parti dönemini ve bugün üçüncü dünya ülkelerinin bir kısmında yürürlükte olan rejimleri gösterebiliriz.

Bu sistem, bir kısım sosyal grupların iktidardan uzak tutulmalarını meşrulaştırırsa da totaliter sistemlerde olduğu gibi eski plüralist yapının kökten yıkılmasına yol açmaz. Bu sistemlerde istikrarsızlık, rejimin kısmi sosyal değişim amaçlarının gerçekleştirilmesiyle ortaya çıkar. Sınırlı hedeflerin gerçekleştirilmesi ile birlikte bu sistem meşruluğunun dayanağını da kaybeder. Bu durumda rejim ya iktidar dışı bıraktığı, fakat ne özümleyebildiği ve ne de ortadan kaldırabildiği sosyal güçler tarafından yıkılır.(Özbudun, 1979: 118) Totaliter bir felsefeye sahip olmadıklarından siyasal rekabete geçmeye rıza göstermemeleri durumunda Milliyetçi Çin’in Kuomintang Partisi gibi otoriteleşebilir veya Mısır’daki Arap Sosyalist Birliği gibi tek partiyi öngören bir ideolojik temel oluşturarak, toplumda radikal değişiklikler yapma deneyine girişebilirler.(Turan, 1986: 124)

Türkiye’de tek turlu çoğunluk sisteminin büyük partinin keyfi yönetimine neden olabileceği görüldüğünden, 1960 sonrasında orantılı temsil sistemine geçilmiştir. Bu sistemle de istikrarlı ve güçlü hükümetler kurulabildiği dönemler yaşanmış, zamanla yaşanan toplumsal bunalımlar nedeniyle siyasal alanda

bölünmeler artınca, ortaya çıkan siyasal istikrarsızlığın çok partili sistemden kaynaklandığı yolundaki düşünce ve fikirleri yoğunlaştırmıştır. 1980 sonrası düzenlemelerle orantılı temsile büyük barajlar konarak yeniden iki partili bir sistem meydana getirilmek istenmiştir.(Kışlalı, 1994: 237)

Tipleri ve alınan ölçütleri açısından karakterize edilecek olursa gerçek tek

Ölçüt	Totaliter Tek-Parti	Otoriter Tek-Parti	Pragmatik Tek Parti
İdeoloji	Güçlü ve kaplayıcı	Daha zayıf ve kapsayıcı değil	Önemsiz ya da çok zayıf
Yaptırım, Zorlama, Mobilizasyon	Yüksek	Orta	Daha düşük
Dıştaki Gruplara Karşı Siyasalar	Yıkıcı	Dışlayıcı	İçine alıcı
Alt Grup Bağımsızlığı	Yok	Siyasal olmayan gruplarla sınırlı	İzin verilmiş ya da hoş görülmüşlüğü
Keyfi Hareket	Sınırsız ve öngörülmez	Öngörülebilir sınırlar içinde	Sınırlı

parti sistemlerine ilişkin aşağıdaki görünüm ortaya çıkmaktadır.(Sarıbay, 1996: 135)

V-3.2. Karmaşık Tek-Parti Sistemi

Bazen bir ülkede birden fazla partinin bulunmasına rağmen, o ülkedeki düzen gerçek niteliği yönünden tek-parti sistemi olarak değerlendirilebilir. Yani görünürde çok-partili bir düzen vardır, fakat partilerden birinin diğeri üzerindeki üstünlüğü nedeniyle aslında tek-partili ya da ona benzer bir sistem söz konusudur. Ancak burada sözü edilen üstünlüğün çeşitli dereceleri olduğunu hemen belirtmek gerekir. Bu bakımdan bu kategori de kendi içinde iki belirgin tipe ayrılmaktadır; a) Üstün (Hakim) Parti, b) Hegemonyacı Parti Sistemleridir.(Kapani, 1997: 179)

Hakim parti sisteminde hakim partinin meşru ve bağımsız partileri olarak onunla mücadele edebilen küçük muhalefet partileri mevcuttur. Dolayısıyla bu sistem özü bakımından iktidarın el değiştirmesinin fiiliyatta gerçekleşmediği bir plüralist sistemdir. Sistemin ayırıcı özelliği, hakim partinin seçmen kitlesi içindeki büyük gücü nedeniyle, uzun bir süre boyunca parlamentoda salt çoğunluğu kazanabilmesidir. Üstelik bu başarı hileli seçimlerin ya da seçim eşitliğini bozucu yasaların değil, dürüst ve serbest seçimlerin sonucudur. Bu niteliği gereği hakim partinin her zaman için hakimiyetini kaybetmesi mümkündür. Sistem temel niteliği bakımından plüralist olduğu için, günün

birinde hakim partinin salt çoğunluğunu yitirmesi ve iktidardan düşmesi, oyunun kurallarında bir değişiklik gerektirmez. (Özbudun, 1979: 114)

Ancak şu noktanın da altının çizilmesi gerekir. Hakim parti sistemi özü itibarıyla plüralisttir. Küçük partiler muhalefet fonksiyonlarını yerine getirirler, hakim parti ile aralarında bir diyalog vardır, zaman zaman siyasal kararları etkileme imkanları da vardır. Ancak hakim partinin büyük gücü nedeniyle iktidarın partiler arasında el değiştirmesi çok zordur. Bununla birlikte günün birinde bu durumun değişmesi imkan dışında da değildir. Günümüzde hakim parti sisteminin başlıca örnekleri, Hindistan Halk Kongresi (1949-1998), İsveç Sosyal Demokratlar (1932-1976), Japon Liberal Demokratlar (1955-1993), İsrail Mapai (1948-1977) ve İtalyan Hristiyan Demokratlar (1946-1988).(Thackrah, 2000)

Hegemonyacı parti sisteminde iktidar mücadelesi ne biçimsel ne de geçek anlamda mevcuttur. Hegemonyacı parti dışındaki partilerin varlığına ancak uydu partiler olarak izin verilir. Bunların hegemonyacı parti ile eşit şartlar altında ve onun hasımları olarak mücadele etmeleri, söz konusu değildir. Burada iktidarın el değiştirmesi olayı sadece fiilen gerçekleşmemekle kalmaz; bunun teorik bir ihtimal olarak düşünülmesi bile imkansızdır. Oyunun temel kuralı, hegemonyacı partinin daima iktidarda kalmasıdır. Dolayısıyla hakim partinin plüralist sistem arasında olmasına karşılık, hegemonyacı parti, monokratik sistemler içerisine girer.(Özbudun, 1979: 115) Örneğin, bazı Marxist rejimlerde iktidardaki Komünist partisinin dışında bazı partilerin kurulmasına izin verilmiştir. Ancak bunların fonksiyonu çoğulcu sistemlerdeki (veya hakim parti sistemindeki) muhalefet partilerinin fonksiyonlarından farklıdır. Bu küçük partilerin başlıca rolü, bir yandan Komünist partisinin doktrin ve programını çeşitli sosyal gruplara benimsetmek, öte yandan da halk arasında istek ve eğilimleri yöneticilere ulaştırmaktır. Diğer bir deyişle “uydu partiler” Komünist partisinin karşısında değil, onun yanındadırlar; onunla işbirliği ve dayanışma halindedirler. Bu bakımdan hegemonyacı parti sistemini çok-partili bir görünüş arkasında gerçekte tek parti sistemi olarak nitelendirmek yerinde olur.

SONUÇ

Bu çalışmada siyasi partilerin kurumsal nitelikleri ile çeşitli toplum yapıları itibarıyla ortaya çıkan farklı yapısal karakteristikleri üzerinde durulmuştur. Modern demokrasilerin siyasal partiler olmaksızın düşünülemeyeceği ve literatürde ancak çok az sayıdaki üçüncü dünya ülkelerinin politik partilerden yoksun olduğu gerçeği, siyasal partilerin kurumsal tahlilini demokratik toplumun varlığı ve gelişimi açısından son derece önemli kılar.

Siyasal katılımın gerçekleştiği en önemli kurum olarak siyasal partiler, çağdaş demokratik düzenlerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Duverger'nin belirttiği gibi, *“Partisiz bir rejim, doğum, servet ya da mevki bakımından seçilmiş yönetici elitlerin sürekliliğini sağlar... Partisiz bir rejim, tutucu ve dikta bir rejim olmak zorundadır. Böyle bir rejimde, ya oy hakkı mülkiyete dayanır, ya da halka kendi içinden gelmeyen liderler empoze etmek suretiyle genel oyun felce uğratılmasına çalışılır, bu sistem demokrasiye partiler rejiminden daha uzaktır.”*

Bu çerçevede siyasi partiler, demokratik çoğulcu rejimin ilkelerini benimsemek, toplumun her kesimine benimsetmek ve bu zemin üzerinde mücadele ederek toplumsal çözümleri aramakla yükümlüdürler. Çoğulcu demokrasinin gerekleri siyasi partilerin varlık sebebidir. Demokrasi siyasi partilerin özgürce rekabet edebilmelerinin güvencesidir, fakat siyasal partiler de demokrasiyi yaşatan ve kalıcı kılan kurumlardır.

Siyasal partiler demokrasi mücadelesinin, iktisadi ve toplumsal farklılaşmanın ve bunun sonucu olarak da kurumsallaşmak zorunluluğunun ortaya çıkardığı bir siyasal gerçektir. Bu çalışmayla bir anlamda demokrasinin vazgeçilmez unsuru niteliğindeki siyasal partilerin, uygulamada demokrasinin temini ve devamı için gerçekleştirebildiği katkıları tespit etmek, bununla birlikte çoğulcu bir demokraside toplumun her kesimindeki tüm bireylerin yönetime ve kararlara katılımının sağlanabilmesinde siyasal partilerin hangi etki ve fonksiyonlara sahip olabileceği konusunda çeşitli tespitleri ortaya koymak amaçlanmıştır.

Böylelikle literatürde demokrasinin varlığı ve devamı konusunda temel taşlardan biri olarak nitelendirilen siyasal partiler, kurumsal özellikleri ve uygulamadaki farklı yapısal tipolojileri ile kuramsal bazda incelenerek demokrasinin varlığı ve sürekliliğinin sağlanabilmesinde etki ve katkıları ortaya konmuştur.

KAYNAKLAR

- Altıntaş, Hakan (2003), “Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri”, *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bil. Dergisi*, Sayı:5, Yıl:2003, s.1-31.
- Berberoğlu, Güneş N. (1997), *Siyasal Parti Yönetimi*, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir.
- Berkes, Niyazi, (1946) *Siyasi Partiler*, Yurt ve Dünya Yay., İstanbul.
- Bottomore, Tom (1987), *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev: Erol Mutlu), Teori Yay., Ankara.
- Bouthoul, Gaston (1968), *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev: Ali Türkay Yazıcı), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bozdağ, Muhammed, (1997), “Parlamentar Sistemlerde Koalisyon Hükümetleri”, <http://www.yetenek.com/makaleler/m-koalisyonhukumeti.htm>, (05.10.2005)
- Bulaç, Ali (1993), *İslâm ve Demokrasi*, Beyan Yay. 2. Baskı, İstanbul.
- Carpenter, P.M., (2004), “What Qualifies as Demagoguery?”, <http://hnn.us/articles/7603.html>, (09.12.2005)
- Cotteret, J.Marie, Emeri, Claude, (1991), *Seçim Sistemleri*, (Çev:Ahmet Kotil), İletişim Yay., İstanbul.
- Çam, Esat (1990), *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yay., İstanbul.
- Demir, Fevzi, (1997), *Siyasi Parti Sistemleri ve Türk Siyasal Partiler Kanunu*, EĞİAD, İzmir
- Duverger, M. (1993), *Siyasi Partiler*, (Çev: Ergun Özbudun), Bilgi Yay., 4. Baskı, Ankara.
- Gençkaya, Ömer Faruk, (2002), *Devletleşen Partiler- Türkiye’de Siyasal Partilerin Başlıca Gelir Kaynakları 1983-1998*, Anadolu Stratejik Araştırmalar Vakfı, Ankara.
- Ishiyama, John T., (2001), “Party Organization and the Political Success of the Communist Successor Parties”, *Social Science Quarterly*, Volume 82, Number 4, December, s. 844-864.
- Kalaycıoğlu, Ersin (1984), *Çağdaş Siyasal Bilim Teori Olgu ve Süreçler*, Beta Yay., İstanbul.
- Kapani, Münci (1997), *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yay. 9. Basım, Ankara.
- Kışlalı, Ahmet Taner, (1994), *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, 4. Basım, Ankara.
- Kumaş, Rahmi (1985), *Parlamentonun Boyutları*, Çağdaş Yay., İstanbul.
- Linz, Juan (1975) *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, (Çev. Ergun Özbudun), Siyasal İlimler Türk Derneği Yay., Ankara.

- Mainwairing, Scott, (1993), “Presidentialism, Multipartism and Democracy: The Difficult Combination”, *Comparative Political Studies*, July 1993, Vol.26, No.2, s.198-228.
- Michels, Robert, (2001) *Political Parties A Sociological Study of The Oligarchical Thendencies of Modern Democracy*, Translated By Eden and Cedar Paul, Batoche Books, Kitchener-Canada.
- Ostrogorski, M., (1902), *Democracy and the Organization of Political Parties*, Translated by Frederick Clarke, Macmillan, London.
- Öz, Esat, (1996), *Otoriterizm ve Siyaset- Türkiye’de Tek Parti Rejimi ve Siyasal Katılma (1923-1945)*, Yetkin Yayınları, Ankara.
- Özbudun, Ergün (1979), *Siyasal Partiler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay., 3. Baskı, Ankara.
- Parla, Taha (1995), *Türkiye’nin Siyasal Rejimi 1980-1989*, İletişim Yay., 3.Baskı, İstanbul.
- Payaslıgolu, Arif T. (1952), *Siyasi Partiler*, Ankara Üniversitesi SBF Yay., Ankara.
- Sarıbay, Ali Yaşar (1996), *Siyasal Sosyoloji*, Uludağ Üniversitesi İİBF Araştırma ve Uygulama Merkezi Yay., 3. Baskı, Bursa.
- Sartori, Giovanni, (1976), *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Savaş, Vural (1998), *Politik İktisat*, Beta Yay., 3. Bası, (Tıbbi Basım), İstanbul.
- Sezen, Saim, (1994), *Seçim ve Demokrasi*, Gündoğan Yayınları, Ankara.
- Şaylan, Gencay, (1981), *Çağdaş Siyasal Sistemler*, TODAİE, Ankara.
- Tacar, Pulat, (1997), *Siyasetin Finansmanı*, Doruk Yayınevi, Ankara.
- Tatar, Taner (1997), *Siyaset Sosyolojisi*, Turan Yay., İstanbul.
- Teziç, Erdoğan, (1976), *100 Soruda Siyasi Partiler*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Teziç, Erdoğan, (1991), *Anayasa Hukuku*, Beta Yayınları, İstanbul
- Thackrah, Simon, (2000), “Unpacking One-party Dominance”, *Annual Conference of the Australasian Political Studies Association Australian National University*, Canberra, ACT, 4-6 October, <http://apsa2000.anu.edu.au/confpapers/thackrah.rtf>, (18.10.2005).
- Tunaya, Tarık Zafer, (1995), *Türkiye’de Siyasi Partiler*, (Tıpkı Basım), Arba Yayınları, İstanbul.
- Turan, İtler (1986), *Siyasal Sistem ve Siyasal Davranış*, Der Yay., 3. Baskı, İstanbul.
- Weber, Max, (1993), *Sosyoloji Yazıları*, (Çev: Taha Parla), Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul.
- Yılmaz, Aytekin, (1996), “Siyasal Liderlik”, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı:9, Mayıs-Haziran, Yıl:1996, s.163-182.

27. Bölüm

Dijital Halkla İlişkiler: Sistemantik İçerik Analizi Yöntemi ile Alan Yazının İncelenmesi

Ceyda ÖZER KANBER¹
İsmail KARAKULLE²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi; Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Anabilim Dalı. ceydaaozer@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-5173-160X

² Dr. Öğr. Üyesi; Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi Halkla İlişkiler ve Reklamcılık Bölümü. ikarakulle@kastamonu.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-5372-2010

ÖZ

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan dijital pratikler, halkla ilişkiler alanına da yansımış ve Dijital Halkla İlişkiler kavramı ortaya çıkmıştır. Yaşanan dijitalleşmeyle birlikte klasik halkla ilişkiler uygulamaları, internet kullanımı ile çevrimiçi ortamlara taşınmıştır. Dijital Halkla İlişkiler, şirketlerin dijital ortamlarda var olmalarına, bu ortamlarda hedef kitleleriyle iletişim kurmalarına ve çeşitli stratejiler geliştirerek başarılı bir şekilde uygulanmasına yardımcı olmaktadır. Bu uygulamaların yanı sıra Dijital Halkla İlişkiler, kurumların dijital ortamda itibarını yönetmelerine, internet ve sosyal medya gibi dijital kanallar sayesinde, hedef kitleleriyle daha hızlı ve etkili bir şekilde iletişim kurmalarına, müşteri memnuniyetini artırmalarına ve yeni müşteriler kazanmalarına da yardımcı olur. Dijital Halkla İlişkilerin bir diğer önemli yönü, kriz yönetimi süreçlerinde etkili olmasıdır. İnternet ve sosyal medya gibi dijital kanallar sayesinde, kriz durumları daha hızlı bir şekilde yayılabilir. Dijital halkla ilişkiler uygulamaları sayesinde, olası kriz senaryoları oluşturularak kriz başlamadan veya kriz henüz çok yeniyken çeşitli aksiyonlar alınarak sonlandırılabilir. Bu çalışma, dijital halkla ilişkilerin karakteristik özelliklerini ortaya çıkarmak için sistematik içerik analizi yöntemini kullanarak yapılan bir araştırmayı sunmaktadır. Çalışma, dijital halkla ilişkilerin ulusal yazında nasıl ele alındığını belirlemek amacıyla alan yazınının incelenmesine dayanmaktadır. Yapılan analiz sonucunda 8 Dijital Halkla İlişkiler ile ilgili anahtar kelime tespit edilmiştir. Dijital ortamda halkla ilişkiler anahtar kelimeleri en yüksek sıklığa sahipken, halkla ilişkiler ve halkla ilişkiler modelleri en küçük sıklığa sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Halkla İlişkiler, Dijitalleşme, Stratejik ,0Yönetim

1. GİRİŞ

Dijital çağın hızlı gelişimi ile birlikte halkla ilişkilerde de dönüşüm gerçekleşmiştir. Geleneksel halkla ilişkilerin yerini dijital halkla ilişkiler uygulamaları almış ve organizasyonlar için yeni fırsatlar sunmuştur. Dijital halkla ilişkiler; sosyal medya, dijital platformlar, çevrim içi iletişim ve dijital içerik kullanımı gibi dijital teknolojilerin kullanıldığı, organizasyonların hedef kitleleriyle etkileşim kurduğu bir alan olarak ortaya çıkmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan dijital pratikler, halkla ilişkiler alanına da yansımış ve Dijital Halkla İlişkiler kavramı ortaya çıkmıştır. Yaşanan dijitalleşmeyle birlikte klasik halkla ilişkiler uygulamaları, internet kullanımı ile çevrimiçi ortamlara taşınmıştır. Dijital Halkla İlişkiler, şirketlerin dijital ortamlarda var olmalarına, bu ortamlarda hedef kitleleriyle iletişim kurmalarına ve çeşitli stratejiler geliştirerek başarılı bir şekilde uygulanmasına yardımcı olmaktadır. Bu uygulamaların yanı sıra Dijital Halkla İlişkiler, kurumların dijital ortamda itibarını yönetmelerine, internet ve sosyal medya gibi dijital kanallar sayesinde, hedef kitleleriyle daha hızlı ve etkili bir şekilde iletişim kurmalarına, müşteri memnuniyetini artırmalarına ve yeni müşteriler kazanmalarına da yardımcı olur. Dijital Halkla İlişkilerin bir diğer önemli yönü, kriz yönetimi süreçlerinde etkili olmasıdır. İnternet ve sosyal medya gibi dijital kanallar sayesinde, kriz durumları daha hızlı bir şekilde yayılabilir. Dijital halkla ilişkiler uygulamaları sayesinde, olası kriz senaryoları oluşturularak kriz başlamadan veya kriz henüz çok yeniyken çeşitli aksiyonlar alınarak sonlandırılabilir.

Dijital halkla ilişkiler; sosyal medya, e-posta, web siteleri ve bloglar gibi birçok farklı dijital platformda uygulanabilir. Bu ortamlar, markaların hedef kitleleriyle iletişim kurmasına, ürün ve hizmetlerini tanıtmaya, müşteri ilişkilerini yönetmesine ve itibarlarını korumasına olanak tanır, ancak dijital ortamda varlıklarını sürdürebilmeleri için web siteleri, sosyal medya hesapları ve diğer dijital temsil ortamlarının düzenli olarak güncellenmesi ve profesyonel bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir. Dijital halkla ilişkilerin geleneksel halkla ilişkilerden farkı, dijital kanalların kullanımıyla birlikte veri odaklı çalışmadır. Kurumların/markaların dijital kanallar üzerinden elde ettikleri veriler analiz edilerek, hedef kitlelerinin ihtiyaçlarını ve talepleri anlaşılabilir ve bu veriler doğrultusunda hedef kitlelere daha uygun içerikler sunulabilir etkileşimler artırılabilir. Dijital halkla ilişkiler stratejileri, ölçülebilir ve hızlı sonuçlar verdiği için, markaların dijital dünyada kampanyalarını daha hızlı bir şekilde başlatmalarına ve sonuçlarını hızlı bir şekilde analiz ederek, rekabet avantajı elde etmelerine yardımcı olur.

Dijital halkla ilişkiler, kurumların/markaların dijital dünyada varlıklarını yönetirken aynı zamanda hedef kitleleriyle doğrudan iletişim kurmalarını sağlar. Sosyal medya gibi dijital kanallar sayesinde markalar, müşterileriyle anlık olarak

etkileşime geçebilir, geri bildirimleri takip edebilir ve müşteri memnuniyetini artırabilirler. Bunun yanı sıra, hedef kitlelere daha kişiselleştirilmiş içerikler sunulmasına da olanak tanır.

Dijital halkla ilişkiler ayrıca dijital itibar ve kriz yönetimi sürecinde de önemli bir rol oynar. Hızla yayılan bir kriz durumunda, zarar görmeyi önlemek için dijital halkla ilişkiler ekipleri, hızlı ve etkili bir şekilde müdahale ederek krizi yönetmeye çalışırlar. Dijital halkla ilişkiler, özellikle son yıllarda dijital dönüşüm sürecinin hızlanmasıyla birlikte daha da önem kazanmıştır. İnsanların çevrimiçi ortamlarda aktif olmaları ve dijital platformların kullanımının yaygınlaşması, markaların dijital halkla ilişkiler stratejilerine daha fazla yatırım yapmalarını gerektirmektedir.

Bu çalışmanın amacı, içerik analizi yöntemiyle dijital halkla ilişkiler ile ilgili olarak alanda yer alan kaynakları incelemektir. Çalışma kapsamında dijital halkla ilişkilerin karakteristik özellikleri ile ilgili ana anahtar kelimeleri belirlenmiş olup, belirlenen anahtar kelimelerin alanda yer alma sıklıkları ve oranları ortaya konulmuştur. Ayrıca dijital halkla ilişkiler kavramının ulusal alan yazında ne derecede önemli olduğu ortaya konulmuştur. Ulusal alan yazında daha önce bu konuyla ilgili bir çalışmanın olmaması çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Çalışma kapsamında verilerin elde edilmesi dört aşamadan oluşmaktadır. İlk olarak alan yazın incelenmesi kapsamında içerikler taranmıştır. İkinci olarak eleme aşamasına geçilmiş ve kaynaklar uygunluklarına göre gözden geçirilmiştir. Üçüncü olarak kavram ile ilişkili anahtar kelimelerine ilişkin veriler toplanmıştır. Dördüncü aşamada ise elde edilen veriler benzerliklerine ve kullanım sıklıklarına göre kategorilere ayrılmıştır.

2. DİJİTAL HALKLA İLİŞKİLER

Halkla ilişkiler, bir şirketin veya örgütün çevresiyle olan ilişkilerini kapsamaktadır ve hedef kitlesine yönelik mesajlarının planlanması, hazırlanması ve yayınlanması sürecidir. Halkla ilişkiler, çeşitli disiplinlerden akademisyenlerin ve kamu ya da özel sektörden birçok ilgilinin takip ettiği önemli bir alandır ve halen gündemdeki yerini korumaktadır (Acar Şentürk ve Selvi, 2019: 29). Teknolojide yaşanan değişimler, halkla ilişkiler alanını da etkilemiş ve bu alanın da dijital dönüşümüne neden olmuştur. Dijital halkla ilişkiler ise iletişim ve etkileşimin online medya, arama motorları ve sosyal web siteleri gibi dijital kanallar aracılığıyla sağlandığı uygulamalar olarak adlandırılmaktadır (Pelenk Özel ve Yılmaz Sert, 2014: 305). Günümüz rekabet koşullarında, kurumların dijital halkla ilişkiler yöntemlerini kullanarak hızlı, etkileşimli, sürdürülebilir ve uzun dönemli ilişkiler oluşturması önemlidir (Koçyiğit, 2017: 43). Örgütsel açıdan dijitalleşmenin temeli, örgütün dijital ekonomiye bütünlüğünü sağlamak amacıyla örgütsel işleyişle ilgili iş yapma tarzlarını ve biçimlerini dönüştürmekle olmaktadır (Aydın, 2023: 141).

Halkla ilişkiler, planlı ve hedef odaklı bir süreçtir ve başarısı doğru mesajın doğru kanal, doğru zaman ve doğru hedef kitle üzerinden iletilmesine bağlıdır. (Özgen, 2019: 26). Halkla ilişkiler aynı zamanda olumsuz mesajları ve krizleri yönetmekle de ilgilidir. Bir şirket veya kuruluş bir kriz yaşadığında halkla ilişkiler uzmanları halka açık ve şeffaf bir biçimde iletişim kurarak zararın hafifletilmesine yardımcı olabilir. Bir krizden sonra güven ve itibarın yeniden inşasına da yardımcı olmaktadır. Bu çalışmalar, dijital halkla ilişkiler uygulamaları ile daha hızlı ve geniş bir kitleye ulaştırılabilmektedir.

İnternet, kullanıcılara içerik oluşturma imkanı sağlayarak onları kurumların içerik ortakları haline getirmiştir. Bu durum, kurumların sürekli olarak kullanıcıları gözlemlemesini, kullanıcılar tarafından paylaşılan güncel içerikleri takip etmesini ve bu verilere dayanarak iletişim çalışmaları yürütmesini mümkün kılmaktadır. Bu şekilde, kurumlar olası krizlerden korunabilmekte ve kriz yaşayan kurumlar da internetin hızı ve milyonlara erişebilme özelliğinden yararlanarak etkili bir kriz iletişimi gerçekleştirebilmektedir (Turfanda, 2019: 64). Teknolojik gelişmelerin sağladığı ekonomik değişim hızı özellikle yaşanan krizlerin hızlı biçimde ortadan kaldırılmasına olanak sağlamaktadır (Aydın, 2023: 607).

Kurumlar, itibarlarını oluşturmak ve korumak için çeşitli stratejiler uygulamaktadır. Ancak, internetin gelişimiyle birlikte bu stratejilerin değişime uğraması gerekmektedir. İnternetin yaygınlaşması, tüketicilerin çevrimiçi ortamlarda daha fazla zaman geçirmeleri ve işlemlerini bu ortamlarda gerçekleştirmeleri nedeniyle kurumların da çevrimiçi platformlara önem vermeleri gerekmektedir (Deneçli, 2019: 47-48). Çünkü günümüzde bireylerin internet tabanlı araçlarla günlük yaşamlarında geçirdikleri süreler her geçen gün artmaktadır (Karakulle, 2021: 107; Karakulle, 2023: 134).

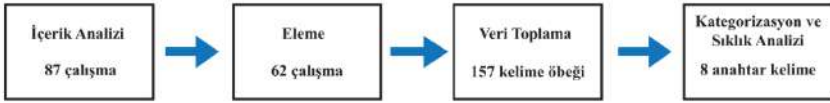
Sosyal medya, kullanıcıların kendilerini ifade etmelerini sağlayarak birçok verinin dolaşmasını sağlar. Bu veriler, halkla ilişkiler uzmanlarına hedef kitle hakkında bilgi sağlar. Tüketici istekleri ve davranışları hızlı bir şekilde anlaşılır. Verilerin analiz değeri ve içgörülerini üzerinde odaklanan kurumlar, stratejilerini geliştirmeye başlar. İnternet üzerindeki kullanıcı aktiviteleri ve üretilen içeriklerin artması, veri büyüklüğünün insan gücüyle yorumlanamaz hale gelmesine yol açar. Yapay zeka, veri taramasını hızlandırır ve uzmanlara sentezleme gücü sunar. Bu sayede, halkla ilişkilerde daha doğru kararlar alınabilir ve başarı potansiyeli artar (Bilgici Oğuz, 2019: 137-138).

Kurumların dijital halkla ilişkilerde başarılı olabilmeleri için çeşitli adımlar atmaları gerekmektedir. Bu adımlar, haber bültenlerinin düzenlenmesinden kurumsal web sitelerinin işlevlerine, sosyal medya yönetimine kadar çeşitli uygulamaları kapsamaktadır. Kurumların dijital halkla ilişkiler uygulamalarında daha etkili sonuçlar elde edebilmek için kişiselleştirme, mahremiyet, eğlence,

mizah, sosyal ve çevresel duyarlılık, hız, kolaylık ve çeşitlilik gibi konulara önem vermeleri gerekmektedir (Sarıoğlu, 2019: 165). Kurumlar dijitalleşmenin sağladığı imkanlardan yararlanarak çeşitli platformlarda hedef kitlelerine ulaşmaya çalışmakta ve bunun için içerik üretmektedirler (Yıldız, 2019: 95).

3. İÇERİK ANALİZİ

Çalışmada, alan yazın taranarak içerik analizi yöntemiyle elde edilen makalelerin benzer, farklı yönleri ve konu bakımından eksikliklerin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Analiz edilecek çalışmaların tanımlanmasında, anahtar kelime araması yapılarak özetler ve genel metin içeriğinin analizi yapılarak gereksiz kaynaklar elenmiştir. Dijital halkla ilişkiler ile ilgili anahtar kelimeleri tanımlayan ifadelerin belirlenmesi için alan yazın kaynaklarının metin analizi sonucunda, benzer ve yakın anlamlara göre dijital halkla ilişkilerin karakteristik özellikleri ile ilgili anahtar kelimelerin alan yazında kullanım sıklıkları belirlenmeye çalışılmıştır.

Şekil 1: İçerik Analizi Şablonu

4. İNCELEME VE KISITLAR

Yapılan alan yazın taramasında, Türkçe dilinde dijital halkla ilişkiler ile ilgili çalışmalar incelenmiştir. Araştırma sürecinde anahtar kelimeler, çalışmaların başlıklarında, anahtar kelimelerinde veya özetlerinde bulunacak şekilde incelenmiştir. Çalışma, bilinen ve erişilebilir; Dergipark (<https://dergipark.org.tr>), Academia (<https://www.academia.edu>) ve Google Scholar (Google Akademik, <https://scholar.google.com.tr>) çevrimiçi veri tabanlarında yapılmıştır. Araştırmanın kısıtı olarak son 10 yılı kapsayacak şekilde 2013-2023 yılları tarih aralığı belirlenmiştir. İncelemeler sonucunda 86 çalışmaya ulaşılmıştır.

5. ELEME

Eleme aşamasında, alan yazındaki gereksiz kaynaklar filtrelenerek ilgili tüm kaynaklar analiz edilmiş ve dijital halkla ilişkileri karakterize eden özellikler tespit edilmiştir. Çalışmaların bir kısmı dijital halkla ilişkiler uygulama araç ve yöntemleri hakkında bilgiler içerirken bir kısmında ise bu bilgilere rastlanmamıştır. Gerekli bilgileri içermeyen çalışmalar analiz adımlarında elenmiştir. Eleme aşamasında; içerik analizi, makale özetleri, anahtar kelimeler

ve gerekli bilgilere ulaşılamaması durumunda makale içeriği ayrıntılı olarak analiz edilmiştir. 62 makale değerlendirilmeye uygun görülmüş ve çalışmaların yüzde 82'sini araştırma makalesi, yüzde 15'ini derleme makale ve yüzde 3'ünü konferans bildirisi oluşturmaktadır.

6. VERİ TOPLAMA

Veri toplama aşamasında dijital halkla ilişkilerin karakteristik özelliklerini tanımlayan ve uygulama alanlarının sınıflandırılması için alan yazın kaynakları taranmıştır. Toplam 62 makaleden, dijital halkla ilişkileri tanımlayan uygulama alanları olarak 157 kelime öbeği tespit edilmiştir (Tablo 1). Analiz edilen makalelerin büyük bir çoğunluğu, uygulama alanları, özellikleri ve doğrudan dijital halkla ilişkiler ile ilgili anahtar kelimeler içermektedir. Bazı makaleler doğrudan dijital halkla ilişkiler anahtar kelimesine odaklanmıştır, bazı makaleler ise dijital halkla ilişkiler ile ilgili anahtar kelimeler olan sosyal medya uygulamalarını kapsayacak şekilde dijital halkla ilişkiler fonksiyonlarının kullanımı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 1: Dijital Halkla İlişkilerin Karakteristik Özellikleri

Kaynak	Yıl	Türü	Yazar	Tanım
1	2013	Araştırma Makalesi	Tarhan	Halkla ilişkiler aracı olarak kurumsal web sayfalarını kullanmak
2	2014	Araştırma Makalesi	Pelenk Özel ve Yılmaz Sert	Çeşitli web uygulamalar eliyle iletişim ve etkileşimi sağlamak
3	2016	Araştırma Makalesi	Sancar	İnternet teknolojisinin sağladığı araçlardan faydalanmak
4	2016	Araştırma Makalesi	Tufan Yeniçıktı	Örgütün ürün ve hizmetleri hakkında internet medyası araçlarıyla bilgilendirme yapmak
5	2016	Araştırma Makalesi	Coşkun ve Öztürk	Sanal dünya aracılığıyla halkla ilişkiler faaliyetlerini sürdürmek
6	2017	Araştırma Makalesi	Becan ve Ustakara	E- Halkla ilişkiler aracılığıyla kamusal ilişkileri yürütmek
7	2017	Araştırma Makalesi	Ünlü Kurt ve Kurt	Dijital alanda kurumsal gelişimi sağlamak Dijital alanda stratejiler üretmek
8	2017	Araştırma Makalesi	Kabakçı ve Köker	Dijital araçlarla örgütsel maliyeti azaltmak Dijital araçlarla örgütsel amaç ve hedefleri gerçekleştirmek
9	2017	Araştırma Makalesi	Maden Okmeydan ve	Halkla ilişkiler faaliyetinde teknolojik gelişmelere paralel olarak yeni araçların kullanmak
10	2018	Araştırma Makalesi	Tanyıldızı ve Demirkıran	Sosyal medyanın önemini sorgulamak

11	2018	Araştırma Makalesi	Mert	Halkla ilişkilerin İnternet ortamında etkinliğini benimsemek
12	2018	Araştırma Makalesi	Akar	Sosyal medyanın önemini kabullenmek Sosyal medyanın daha geniş kitlelere ulaşmasını benimsemek
13	2018	Araştırma Makalesi	Durusoy	Sosyal medyanın sahip olduğu niteliklerin farkında olmak Sosyal medyayı örgüt için fırsat olarak görmek
14	2018	Araştırma Makalesi	Akıncı Vural ve Özdeva	Blogların etkinliğini farkına varmak Farklı kesimler için blogların gücünden faydalanmak
15	2018	Araştırma Makalesi	Balta Peltekoğlu ve Tozlu	Sosyal sorumluluk kampanyalarının iletişimde değişiklikleri benimsemek
16	2018	Araştırma Makalesi	Bitirim Okmeydan	Sosyal medyanın gücünün farkında olmak Siyasal halkla ilişkilerde sosyal medyadan faydalanmak
17	2018	Araştırma Makalesi	Abrak	Dijital halkla ilişkiler araçlarının farkında olmak
18	2018	Araştırma Makalesi	Karsak, Yılmaz Altuntaş ve Sancar Demren	Sosyal medyanın paydaşlar üzerindeki etkisini kabullenmek Örgüt ve paydaşlar arasındaki iletişimde sosyal medyanın gücünü benimsemek
19	2018	Araştırma Makalesi	Türk	Sosyal medyanın kullanım zorunluluğunun farkına varmak
20	2019	Araştırma Makalesi	Kahkeci ve Bucak	Yeni kitlesel iletişim araçlarının farkına varmak
21	2019	Araştırma Makalesi	Balta Peltekoğlu ve Demir Askeroğlu	Örgüt ve ürün için fenomenlerin önemini kabullenmek
22	2019	Araştırma Makalesi	Şirzad ve Turancı	Müşteriler ile iletişimde önemini kabullenmek
23	2019	Araştırma Makalesi	Kavut	Geleneksel medya üzerindeki etkisinin farkında olmak Geleneksel medyanın kullanım alanını genişletmek
24	2019	Derleme Makale	Süllü	Dijital iletişim teknolojileri ile halkla ilişkiler uygulamalarının etkinliğini ölçümlemek
25	2019	Araştırma Makalesi	Demir, Tarhan ve Görkemli	Sosyal medyanın önemini kabullenmek
26	2019	Araştırma Makalesi	Kaplan	Örgütlerin sosyal medya ile uyumluluğunu sağlamak
27	2019	Araştırma Makalesi	Gülbüz ve Tarhan	Web sayfalarının örgüt için önemini kavramak Web sayfalarının iletişim gücünden faydalanmak

28	2020	Araştırma Makalesi	Okan ve Akbulut	Dijital hale getirilen araçların kullanımını incelemek
29	2020	Araştırma Makalesi	Özdemir	Twitter kullanımının önemini kavramak
30	2020	Araştırma Makalesi	Koçak, Çelik Varol ve Varol	Pazarlama iletişim unsurlarının dijitalleşmesini kabullenmek İtibar ve marka algısının dijital iletişim araçlarıyla sağlanmak
31	2020	Araştırma Makalesi	Sönmez	Dijital araçların kullanımını sağlamak Halkla ilişkilerin dijital dönüşümünü benimsemek
32	2020	Derleme Makalesi	Alptekin	Dijital iletişim araçlarını benimsemek Yeni halkla ilişkiler araçlarının iletişim şeklinin dönüşümünü görmek
33	2020	Araştırma Makalesi	Tufan Yeniçıktı	Bilginin elde edilmesi, toplanması ve kullanımında daha fazla olarak sağlamak
34	2020	Araştırma makalesi	Bekman ve Soncu	Klasik medya anlayışının farklılaşmasını kabullenmek
35	2020	Konferans Bildirisi	Bitirim Okmeydan	Kurumsal blogların etkisini kabullenmek
36	2020	Araştırma makalesi	Yaşar	Halkla ilişkilerin farklı tanımlarını benimsemek
37	2020	Derleme Makale	Gedik	Farklı çevrimiçi halkla ilişkileri benimsemek
38	2020	Araştırma Makalesi	Algül ve Danış	Halkla ilişkiler uygulamalarının dijitalleşmenin etkisiyle öneminin farkına varmak
39	2021	Konferans Bildirisi	Arslan	Kurumsal web sitelerinin önemini anlamak
40	2021	Derleme Makale	İrak	Kavramsal açıdan irdelemek
41	2021	Araştırma Makalesi	Dursun ve Taşdemir	Yeniliği kavramak
42	2021	Araştırma Makalesi	Gülal Şahin	Fikirsiz özgürlüğü kavramak
43	2021	Derleme Makale	Silsüpür	İnternetin önemi anlamak
44	2021	Araştırma Makalesi	Arslan	Dijital medya araçlarını bilmek
45	2021	Derleme Makale	Silsüpür	Sosyal medyanın içeriğini bilmek
46	2021	Araştırma Makalesi	Kanar Taslak ve Boztepe Taşkiran	Yeni medya hakkında fikir sunmak
47	2021	Araştırma Makalesi	Sade ve Akbulut	Örgüt hakkında bilgi sunmak Örgüt hakkında hedef kitleye bilgiyi yaymak

				Hedef kitleden geri dönüş sağlamak
48	2021	Araştırma Makalesi	Pekküçükşen ve Yıldırım	İnternetin gelişiminin etkisini irdelemek
49	2021	Araştırma Makalesi	İlgin	Online medyanın etkisini kabullenmek
50	2021	Araştırma Makalesi	Akbulut ve Üstünbaş	Dijital görünürlüğü sağlamak
51	2022	Araştırma Makalesi	Asta ve Yağmurlu	Sosyal medyanın etkisinin bilincinde olmak
52	2022	Araştırma Makalesi	Tokgöz ve İmrik Tanyıldızı	İnternetin önemini kavramak
53	2022	Derleme Makale	Uzun	İnternetin özelliklerinin farkında olmak
54	2022	Derleme Makale	Gürcan	Ağ tabanlı iletişimi sağlamak
55	2022	Araştırma Makalesi	Arıcı	Marka gazeteciliği uygulamaları
56	2022	Araştırma Makalesi	Sığın	Sosyal medyanın etkin kullanımın farkına varmak
57	2022	Derleme Makale	Türkoğlu ve Kantaş Yılmaz	Markaların iletişim mantığını değiştirmek
58	2022	Araştırma Makalesi	Doğmuş	Dijital iletişimin olanaklarından faydalanmak
59	2022	Araştırma Makalesi	Özkan ve Övür	Yeni iletişim teknolojilerinin olanaklarından faydalanmak
60	2023	Araştırma Makalesi	Özkan ve Algül	İnternetin farklı amaçlarını benimsemek
61	2023	Araştırma Makalesi	Tufan Yeniçıktı ve Tarakcı	Kavramın gelişim sürecini bilmek
62	2023	Araştırma Makalesi	Karayel Bilbil ve Şen	Sosyal medyanın farklı araçlarından yararlanmak

7. KATEGORİLENDİRME VE SIKLIK ANALİZİ

Kategorileendirme ve sıklık analizi üç aşamadan oluşmaktadır. Yinelenen kelimeleri tespit etmek, aynı anlamlara sahip olanları belirlemek ve elde edilen verileri benzer kategoride sınıflandırmak. Dijital halkla ilişkileri betimleyici bazı kelimeler veya cümleler, anlam olarak eş anlamlı olanlar veya aynı olanlar benzer kategoride yer almıştır. Örneğin, “sosyal medya” birçok çalışmada aynı biçimde kullanılan kelimedir. Dijital iletişim ve dijital kanallar anahtar kelimeleri benzer anlamlıdır. Bu bakımdan bazı tanımlamalarda birbiri ile benzer anlamda olanlar aynı kategori altında yer alır. Yapılan araştırma sonucunda, Dijital Halkla ilişkilerle ilişkilendirilebilecek aşağıda Tablo 2’de yer alan 8 anahtar kelime kategorisi tespit edilmiştir.

Tablo 2: Dijital Halkla İlişkiler Anahtar Kelime Kategorilerinin Sıklık Analizi

Dijital Halkla İlişkiler ile ilişkili anahtar kelimelerin kategorileri	Sıklık	%
Dijital Pazarlama	4	6,45
Halkla İlişkiler	5	8,06
Halkla İlişkiler Modelleri	5	8,06
Sosyal Medya	7	11,29
Dijital Medya	7	11,29
Dijital İletişim	10	16,12
Halkla İlişkiler Uygulama Alanları	11	17,74
Dijital Ortamda Halkla İlişkiler	13	20,96

Dijital Halkla İlişkiler ile ilişkili olarak anahtar kelimelerin sıklık yüzdesi hesaplanırken, ilgili kategorilerin kavram ile ilgili bütün kaynaklarda geçme yüzdesi ile hesaplanmıştır. Örneğin “Dijital Ortamda Halkla İlişkiler” kategorisinin %20,96 yer alma yüzdesi, dijital ortamda halkla ilişkiler kategorisinin yer aldığı 157 kelime öbeğinin arasında 13 defa geçtiğini belirtmektedir.

8. BULGULAR VE TARTIŞMA

İnceleme kısıtı olan 2013-2023 yılları arasında alan yazın tarihsel sırayla incelendiğinde Dijital Halkla İlişkiler ile bağlantılı çalışmaların 2013 yılında ortaya çıktığı görülmektedir. 2013-2014 yıllarına bakıldığında; 2013 yılında dijital halkla ilişkiler çalışmaları, kurumsal web sayfalarının kuruluşların basınla ilişkilerini geliştirmek ve bilgi sağlamak için kullanılan bir araç olarak benimsendiği ve bu dönemde, online platformların etkisiyle kurumsal iletişimin dijitalleşmeye başladığı görülmektedir. 2014 yılında ise dijital halkla ilişkiler, online medya, arama motorları ve sosyal web siteleri gibi iletişim ve etkileşim kanallarını kullanarak gerçekleştirilen uygulamalar olarak tanımlanmıştır. Bu dönemde dijital platformlar, halkla ilişkiler faaliyetlerinin merkezinde yer almaya başlamıştır.

2016 yılında, dijital halkla ilişkilerin önemi daha da artmıştır. Halkla ilişkiler 2.0 kavramıyla birlikte kurumsal web siteleri, elektronik postalar, online basın bültenleri, sosyal medya hesapları ve kurumsal bloglar en çok kullanılan araçlar haline gelmiştir. İnternetin hızlı ve geniş kitlelere ulaşma özelliği, kurumların dijital itibarlarını yönetme ve takip etme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde dijital halkla ilişkiler, kuruluşların ürün ve hizmet güncellemelerini paydaşlarıyla paylaşmak için online haber bültenleri yayınlamayı, gazetecilik ağlarının gücünden yararlanmayı ve internet üzerinden bilgi yaymayı içermiştir. Kurumsal bloglar da dijital halkla ilişkiler ve dijital reklamcılık süreçlerinde önemli bir rol oynamıştır. İnternetin ve dijital platformların yaygınlaşmasıyla birlikte, dijital halkla ilişkilerin gelişimi açıkça görülmektedir. Kurumlar daha fazla dijital araçlara yönelmiş ve online iletişim kanallarını kullanarak halkla ilişkiler faaliyetlerini yürütmeye başlamışlardır. Bu

durum, kurumsal iletişimin dijitalleşmesi ve dijital platformların halkla ilişkiler alanında etkin bir şekilde kullanılması trendini ortaya koymaktadır.

2017 yılında internetin küreselleşmenin en açık göstergesi olduğu ve halkla ilişkiler iletişimini zenginleştirdiği belirtilmektedir. Halkla ilişkiler çalışmaları, medya ilişkilerinin yanı sıra e-halkla ilişkiler boyutuna da taşınarak kamularla etkileşimi artırmaktadır. Halkla ilişkilerin dijital inovasyonlara uyum sağlama ve kurumların dijital alanda gerçekleştirdiği yenilikleri başarılı bir şekilde kullanma stratejileri üretme görevine sahip olduğu ifade edilmektedir. İnternet ve sosyal medyanın kişilerarası iletişimden kurumsal iletişime kadar birçok alanda online iletişim kavramıyla tanıştığı belirtilmektedir. Web siteleri, e-posta, intranet, extranet, forumlar, bloglar ve sosyal medya hesapları gibi dijital araçlar, kurumların hedeflerine ulaşmasını hızlandırırken maliyeti düşürmektedir. 2017 yılında, internetin ve yeni iletişim teknolojilerinin halkla ilişkiler çalışmalarında önemli bir rol oynadığı ve bu alandaki çalışmaların internet ve web siteleri üzerinde yoğunlaştığı belirtilmektedir. Yıllar ilerledikçe, sosyal medya üzerine yapılan çalışmaların arttığı ifade edilmektedir.

2018 yılında, dijital halkla ilişkilerin temel olarak internet ortamında gerçekleşen halkla ilişkiler etkinlikleri olduğu vurgulanmaktadır. Halkla ilişkilerdeki teknolojik gelişmelerin hızla arttığı ve elektronik medyanın kullanımının önemli bir tartışma konusu olduğu ifade edilmektedir. Web siteleri, e-postalar, dijital iletişim yöntemleri ve sosyal medya gibi araçlar, halkla ilişkiler faaliyetleri için kullanılmaktadır. Sosyal medyanın hızlı, ekonomik ve etkili iletişim sağlaması nedeniyle gün geçtikçe halkla ilişkilerin geleceği olduğu ve halkla ilişkiler faaliyetleri için önemini artırdığı belirtilmektedir. Sosyal medya, kurumların hedef kitleleriyle iletişim kurmasını, etkinlikleri duyurmasını ve geri dönüş almasını sağlamaktadır. Sosyal medyanın halkla ilişkiler faaliyetlerinde önemli bir iletişim aracı olduğu ve çağdaş halkla ilişkilerin çift yönlü yapısına uyum sağladığı vurgulanmıştır.

Ayrıca, blogların, kurumsal iletişimde çalışanlarla iletişimi güçlendirdiği ve müşterilerle doğrudan iletişim kurma imkanı sunduğu ifade edilmiştir. Sosyal medyanın, sosyal sorumluluk kampanyalarının duyurulmasında ve etkili iletişimde önemli bir araç olduğu belirtilmiştir. Hem 2017 hem de 2018 yılında, sosyal medyanın diyalog ve simetrik iletişim sağlama potansiyeli nedeniyle halkla ilişkiler uygulayıcıları tarafından bir fırsat olarak görüldüğü ifade edilmiştir. Sosyal medyanın hızlı geri dönüş alma ve etkileşimli iletişim imkanı sağladığı, siyasal halkla ilişkilerin kampanya yürütmede sosyal medyaya dayandığı ve çevrimiçi etkileşimli işlevleri kullandığı belirtilmiştir. Bu dönemde, kurumlar ve halkla ilişkiler uzmanları dijital platformlarda varlık göstermek, sosyal medya stratejileri oluşturmak ve hedef kitleyle etkileşimde bulunmak için çaba harcamıştır. Dijital halkla ilişkiler,

geleneksel medyanın yanı sıra dijital kanalları da kullanarak mesajların daha geniş bir kitleye ulaşmasını sağlamış ve etkileşimli iletişimi desteklemiştir.

2019 ve 2020 yılındaki verilerde, dijital iletişim araçlarının halkla ilişkiler alanında giderek daha önemli hale geldiği vurgulanmıştır. İnternet, sosyal medya, akıllı telefonlar ve dijital teknolojiler, halkla ilişkiler çalışmalarına dahil edilmiştir. Sosyal medyanın halkla ilişkiler çalışmalarında önemli bir araç olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Fenomenler, marka elçileri ve influencerlar gibi sosyal medya kullanıcıları, markaların e-WOM (elektronik ağızdan ağıza) stratejilerinden yararlanmıştır. Web siteleri ve sosyal medya müşterilerle iletişimi sağlamak, pazar payını genişletmek, imaj ve itibar çalışmaları yapmak, tanıtım yapmak, kurumsal kimlik çalışmalarına katkı sağlamak ve kriz yönetimi gibi birçok alanda önemli bir rol oynamıştır. Halkla ilişkiler profesyonelleri, internetin sunduğu olanakları kullanarak hedef kitlelerine seslenmiş ve etkileşimli bir iletişim ortamı sunmuştur. Dijital halkla ilişkiler, çevrimiçi basın bültenleri, bloglar, forumlar, web siteleri ve sosyal medya hesapları gibi dijital platformları içermektedir. Bu araçlar, paydaşlarla ilişki kurma, pazar payını genişletme, imaj ve itibar çalışmaları gibi farklı halkla ilişkiler faaliyetlerinde önemli bir rol oynamıştır. Sosyal medya, kurumlar için hedef kitlelerle iletişim kurmak ve etkileşimde bulunmak için önemli bir araç olmuştur. Ancak sosyal medyanın denetleme gücünün sınırlı olması, istenmeyen durumlar ve krizlerle karşılaşma olasılığını artırmaktadır. Web 2.0 dönemiyle birlikte internet teknolojileri, bilgi paylaşımını, haber alma hızını ve kullanıcı odaklı içerik üretimini artırmıştır. Sosyal ağlar, bloglar, mikrobloglar, podcastlar ve sosyal medya siteleri gibi dijital iletişim araçları, halkla ilişkilerin şekillenmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla geleneksel halkla ilişkiler dijital halkla ilişkilere dönüşmüştür. Dijital halkla ilişkiler, halkla ilişkiler profesyonellerine daha geniş bir enformasyon toplama ortamı sunmakta, farklı konularda iç ve dış hedef kitleleriyle etkileşimde bulunmakta ve diyalog kurmaktadır. 2020 yılında, COVID-19 salgınıyla birlikte halkla ilişkilerin kriz yönetimi alanında büyük bir öneme sahip olduğu görülmüştür. Kurumların salgınla ilgili iletişim stratejileri geliştirdiği ve halk sağlığını koruma konusunda önemli bir rol oynadığı belirtilmiştir. Sosyal medyanın pandemi döneminde iletişimdeki öneminin arttığı ve halkla ilişkiler profesyonellerinin sosyal medyayı aktif bir şekilde kullanarak toplumu bilgilendirdiği ifade edilmiştir. Bu dönemlerde dijital teknolojilerin yaygınlaşmasıyla birlikte, geleneksel halkla ilişkilerin dijital halkla ilişkilere dönüştüğü ve bu alanda yeni iletişim stratejilerinin benimsendiği vurgulanmıştır.

2021 yılında yapılan çalışmalarda dijital halkla ilişkiler, yeni iletişim teknolojileri aracılığıyla internet ortamında gerçekleştirilen halkla ilişkiler çalışmaları olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmalar, dijital iletişim kanallarının kullanımıyla hedef kitleyle etkileşimin daha hızlı ve etkili bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak ve

işletmelerin hedef kitleleriyle doğrudan iletişim kurmasını sağlamaktadır. Sosyal medya, dijital dönüşümde önemli bir rol oynamakta ve halkla ilişkilerin dijital dönüşümüne katkı sağlamaktadır. Ayrıca, kurumlar kurumsal web siteleri üzerinden hızlı ve etkileşimli iletişim kurabilir, kriz dönemlerinde sorunları çözebilir ve e-belediye uygulamalarıyla hizmetlerini dijital ortamda sunabilirler.

2022 yılına gelindiğinde ise dijital halkla ilişkiler kavramı daha da gelişmiş ve yeni bir disiplin haline gelmiştir. Web siteleri, çevrimiçi iletişim, internetle ilgili halkla ilişkiler gibi terimlerin yanı sıra dijital halkla ilişkilerin daha geniş bir kapsamda ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. Sosyal medya, kurumsal şeffaflık, katılım ve adaptasyon gibi unsurların dijital halkla ilişkilerin önemli bileşenleri olduğu belirtilmektedir. Dijital halkla ilişkiler, kurumların güncel hizmetleri hakkında paydaşlarına bilgi vermek, çevrimiçi haber bültenleri yayınlamak ve internet üzerinden bilgi yaymak gibi faaliyetleri içermektedir. Ayrıca, dijital iletişim ortamlarında hedef kitleyle hızlı etkileşim kurma ve geri bildirim alma imkanı sağlamaktadır. Ancak, dijital halkla ilişkilerin geleneksel halkla ilişkilerden farklı bir yaklaşım gerektirdiği ve güncellenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Web 2.0 teknolojisiyle birlikte ortaya çıkan dijital medya, dijital halkla ilişkilerin önemli bir aracı haline gelmiştir.

2023 yılında yapılan çalışmalarda, dijital halkla ilişkilerin hedef kitlelerle iletişim kurmanın ötesinde, onlarla etkileşimde bulunmanın ve isteklerini öğrenmenin önemli bir araç olduğunu belirtmektedir. Bu durum, kurumların hedef kitlelerinin isteklerini hızlı bir şekilde anlayarak, bu bilgileri değerlendirip uygun faaliyetleri belirleyebilmelerini sağlar. Kurumların sosyal medya platformları üzerinden paylaşımlarının beğeni ve yorumlarının dijital halkla ilişkiler çalışmalarına katkı sağladığı ifade edilmektedir. Dijital halkla ilişkilerin, halkla ilişkiler biliminde bir araştırma paradigması olarak kabul edildiği ve üç gelişim aşamasının olduğunu belirtilmektedir. Bu aşamalar, internetin genel olarak incelendiği ilk aşamadan, sosyal medyanın incelenmeye başlandığı ikinci aşamaya ve son olarak halkla ilişkiler araştırmalarında sosyal medyanın geliştirilmesine odaklanılan üçüncü aşamaya kadar ilerlemiştir. Bu evrim, dijital medyanın halkla ilişkiler stratejilerinin önemli bir parçası haline geldiğini ve araştırmaların da bu yönde ilerlediğini göstermektedir.

9. SONUÇ

2013 ve 2023 yılları arasında dijital halkla ilişkiler ve kullanılan araç ve yöntemler ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde, 2013 yılında dijital halkla ilişkilerin daha genel bir çerçevede ele alındığı görülmektedir. Araştırmalar o dönemde internetin halkla ilişkilerde nasıl kullanılabileceğine odaklanırken, sosyal medya ve diğer dijital araçlar henüz tam olarak incelenmemiştir. Bu dönemde dijital halkla ilişkilerin avantajları ve etkileri hakkında daha kısıtlı bir bilgi sunulmaktadır.

Ancak, 2023 yılına bakıldığında dijital halkla ilişkilerin önemi ve rolü daha iyi anlaşılmış durumdadır. Makalelerde, sosyal medyanın halkla ilişkiler stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği ve bu platformların kurumlar için önemli iletişim araçları olduğu vurgulanmaktadır. Bu değişim ve gelişim sürecinde, dijital halkla ilişkilerin artı ve eksi yönlerini belirlemek önemlidir. Artı yönlerden biri, dijital halkla ilişkilerin hızlı iletişim ve etkileşim imkanı sağlamasıdır. Sosyal medya platformları, kurumların hedef kitlelerini anlamalarını, istek ve taleplerini öğrenmelerini ve bu bilgileri değerlendirerek uygun faaliyetleri belirlemelerini sağlar. Dijital halkla ilişkilerin eksi yönlerine bakıldığında ise özellikle sosyal medyanın hızlı ve anlık doğası, yanlış veya yanıltıcı bilgilerin yayılmasına ve itibar krizlerine yol açabilme riskini beraberinde getirir. Kurumlar, dijital halkla ilişkiler stratejilerini oluştururken bu riskleri dikkate almalı ve doğru bilgilendirme, kriz yönetimi ve itibar koruma önlemlerini benimsemelidir.

2013 ve 2023 yılları arasında dijital halkla ilişkilerin önemli bir evrim geçirdiği görülmektedir. İlk aşamada, dijital halkla ilişkiler daha genel bir çerçevede ele alınmış ve internetin halkla ilişkilerdeki potansiyeli araştırılmıştır. İnternet teknolojilerinin gelişimi ve kullanılmasındaki yaygınlık ile dijital halkla ilişkiler, sosyal medya çerçevesinde incelenmeye başlanmıştır. Sosyal medyanın iletişim kanalı olarak kullanılması ve hedef kitlelerle etkileşimin sağlanması ön plana çıkmıştır. 2023 yılında sosyal medya platformlarının halkla ilişkiler stratejilerinin temel bir parçası haline geldiği ve kurumların dijital ortamları etkili bir şekilde kullanmalarının gerekliliği vurgulanmaktadır.

Gelecekte, teknolojik gelişmelerin ve dijital iletişim araçlarının daha da ilerlemesiyle birlikte dijital halkla ilişkilerin önemi daha da artacaktır. Kurumların, hedef kitleleriyle etkileşimde bulunmak, geri bildirim almak ve itibarlarını yönetmek için dijital kanalları etkin bir şekilde kullanmaları gerekecektir. Bununla birlikte, dijital halkla ilişkilerin sadece sosyal medya üzerine odaklanmaması önemlidir. Teknolojinin hızlı değişimiyle birlikte, yeni dijital iletişim araçları ortaya çıkabilir ve bu araçlar da halkla ilişkilerin stratejilerine dahil edilmelidir. Örneğin, yapay zeka, sanal gerçeklik veya artırılmış gerçeklik gibi teknolojiler, hedef kitlelere daha etkileyici ve kişiselleştirilmiş deneyimler sunma potansiyeline sahiptir. Dijital halkla ilişkilerin geçtiğimiz on yılda önemli bir evrim geçirdiği ve sosyal medyanın bu alanda büyük bir etkisi olduğu açıkça görülmektedir. Kurumların dijital halkla ilişkiler stratejilerini sürekli olarak güncellemesi ve yeni teknolojilere adapte olması gerekmektedir. Gelecekte, dijital iletişim araçlarının daha da gelişmesiyle birlikte, dijital halkla ilişkilerin daha da önem kazanması ve kurumların başarısında kritik bir rol oynaması beklenmektedir.

10. REFERANSLAR

- Abak, E. (2018). Spor Müzelerinin Dijital Halkla İlişkiler Çalışmalarına Yönelik Bir İnceleme: Beşiktaş JK Müzesi Örneği. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 9 (35), 63-80.
- Akar, D. (2018). Filmlerin Tanıtımında Halkla İlişkiler Aracı Olarak Instagram Kullanımı: Ayla Filmi Örneği. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (29), 95-109.
- Akbulut, D. ve Okan, O. (2020). Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Oyunlaştırma İçeren Dijital Spor Aplikasyonlarının Kullanımı. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6 (2), 179-208.
- Akbulut, D. ve Sade, Ö. (2021). Özel Müzelerde Dijital Halkla İlişkiler Araçlarının Kullanımı. *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1 (2), 35-50.
- Akbulut, D. ve Üstünbaş, B. (2021). Ulusal Ve Uluslararası Halkla İlişkiler Ajanslarının Uygulama Alanları Üzerine Bir Karşılaştırma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9 (1), 157-192.
- Algül, A. ve Danış, E. (2020). Tweet Zincirinde Dijital Halkla İlişkiler: Spor Kulüpleri Örneği. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 10 (4), 321-338.
- Alptekin, Z. M. (2020). Dijitalleşme ve Dijital Sosyal Sorumluluk İletişimi. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 3 (2), 136-155.
- Arıcı, A. (2022). Etik Tartışmalar Eşliğinde Marka Gazeteciliği Kavramı Ve Halkla İlişkiler İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 7 (2), 154-178.
- Arslan, A. (2021). Büyükşehir Belediyeleri Web Sitelerinin Covid-19 Salgın Sürecinde Diyalojik İletişim Açısından Değerlendirilmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4. *Kültürel Bilişim, İletişim ve Medya Çalışmaları Kongresi Özel Sayısı*, 147-164.
- Arslan, A. (2021). Halkla İlişkiler Modelleri Temelinde Sağlık İletişimi: Yeni Medya Üzerinden Sağlık Bakanlığı'nın İncelenmesi. *Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli E-Dergisi*, (8), 4-28.
- Asta, H. ve Yağmurlu, A. (2022). Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş'ın Twitter Kullanım Pratiklerinin Diyalojik İletişim Bağlamında İncelenmesi: Yurt Sorunu Örneği. *Yeni Medya*, (13), 418-442.
- Aydın, E. (2023). Örgütsel Yapı ve Dijitalleşme; Yeni Nesil Yönetim ve Organizasyon Yapısı. İ. Karakulle ve A. Çakır (ed.), *Dijital Çağda İletişim:*

- İmkân ve Sınırlılıklar* (1. Baskı) içinde (s. 139-152). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aydın, E. (2023). Kurumsal Yönetim, Yeni Nesil Örgütlenme ve Bölgesel Kalkınma. S. Sarıbaş (ed.), *Küreselleşen Dünyada Sosyal Bilimler* (1. baskı) içinde (s.605-624). İzmir: Duvar Yayınları.
- Balta Peltekoğlu, F. ve Demir Askeroğlu, E. (2019). Dijital Halkla İlişkiler: Fenomenler Dijital Marka Elçisi Olabilir Mi?. *Selçuk İletişim*, 12 (2), 1044-1067.
- Becan, C. ve Ustakara, F. (2017). Diyalog Teorisi Çerçevesinde İnternet Tabanlı İletişim Üzerine Bir Değerlendirme: Halkla İlişkiler Ajanslarının Web Stratejileri Üzerine Bir İçerik Analizi. *Selçuk İletişim*, 10 (1), 64-84.
- Bekman, M. ve Soncu, A. G. (2020). Halkla İlişkiler Modellerinde Yeni İletişim Kanallarının Kullanımı. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3 (2), 191-203.
- Bilgici Oğuz, C. (2019). Sosyal Medya, Büyük Veri ve Yapay Zekanın Dijital Halkla İlişkilerdeki Rolü. Elif Başak Sarıoğlu (Ed.), *Dijital Halkla İlişkiler* (s. 117-140). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bitirim Okmeydan, S. (2018). Siyasal Halkla İlişkiler Ve Siyasi Partilerin Sosyal Medya Kullanımı: 24 Haziran 2018 Seçimleri Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5 (30), 4222-4240.
- Bitirim Okmeydan, S. (2020). Kurumsal Halkla İlişkiler Aracı Olarak Bloglar: Türkiye'deki Bankaların Bloglarına Yönelik Bir İnceleme. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 23 (2), 443-459.
- Coşkun, E. ve Öztürk, M. C. (2016). Steam Dünyası: Dijital Oyun Bloglarına Yönelik Bir Değerlendirme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4 (2), 677-702.
- Demir, E., Tarhan, A. ve Görkemli, H. N. (2019). Sivil Toplum Kuruluşlarında Halkla İlişkiler ve Sosyal Medya: Türk Kızılayı ve LÖSEV Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 125-141.
- Deneçli, C. (2019). Dijital İtibar Yönetimi. Elif Başak Sarıoğlu (Ed.), *Dijital Halkla İlişkiler* (s. 29-50). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Doğmuş, E. (2022). Siyasal İletişim Ve Dijital Halkla İlişkiler Temelinde Aristoteles'in Retorik Yaklaşımı: Siyasi Liderler Üzerinden Bir Analiz. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (20), 92-120.
- Dursun, C. ve Taşdemir, E. (2021). Dijital Halkla İlişkiler Uygulamalarının Otomotiv Sektöründe Kullanımı: Renault Ve Fiat'ın Facebook Ve Twitter Paylaşımalarının İncelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9 (2), 662-692.

- Durusoy, H. (2018). İki Yönlü Simetrik İletişim Çerçevesinden Kadıköy Ve Datça Belediyeleri Twitter Kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (1), 615-644.
- Gedik, Y. (2020). Pazarlamada Yeni Bir Pencere: Dijital Pazarlama. *Journal of Business in The Digital Age*, 3 (1), 63-75.
- Gülal Şahin, E. (2021). Dijitalleşme Çağında Aktivist Halkla İlişkiler: Uluslararası Literatür Üzerine Bir Analiz. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 4 (2), 108-138.
- Gürbüz, S. ve Tarhan, A. (2019). Türkiye'nin İlk 500 Sanayi Kuruluşunun Sponsorluk Uygulamaları: Kurumsal Web Sayfaları Üzerine Bir Analiz. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (31), 537-559.
- Gürcan, N. (2022). İş Yaşamında Dijitalleşme Süreci Ve Halkla İlişkilerin Dönüşümü. *Journal of Business in The Digital Age*, 5 (1), 16-28.
- İlgin, H. (2021). Sosyal Medyada Dezenformasyon Ve Halkla İlişkiler İlişkisi. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7 (2), 303-322.
- Irak, H. (2021). Dijitalizasyon ve Halkla İlişkiler. *Ahi Evran Akademi*, 2 (1), 122-132.
- İmrik Tanyıldızı, N. ve Demirkıran, S. (2018). Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumların Twitter Kullanımı: Havayolu Şirketleri Örnek İncelemesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (15), 161-180.
- Kabakçı, D. ve Köker, N. E. (2017). Kurumsal İletişim Sürecindeki Rolü Açısından Online Şikâyetlerin Önemi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (27), 46-77.
- Kahkeci, H. ve Bucak, A. (2019). Belediyelerde İletişim Stratejilerinde Dijital İletişim Sistemi ve Sosyal Medya Uygulamaları: Şanlıurfa Örneği. *Strategic Public Management Journal*, 5 (9), 55-64.
- Kanar Taslak, E. ve Boztepe Taşkiran, H. (2021). Kamusal Halkla İlişkiler ve Dijital İletişim Uygulamaları: İstanbul İlçe Belediyeleri Üzerine Bir Araştırma. *İletişim ve Diplomasi*, (5), 3-24.
- Kaplan, S. (2019). Sosyal Medyanın Stratejik Yönetim Kararlarına Ve İşletme Kârlılığına Etkileri. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*. 6, (42), 2384-2398.
- Karakulle, İ. (2021). Örgüt Fonksiyonları Açısından Dijital Medyanın Kullanımı. E. N. Pembecioğlu (ed.), *İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar -II* (1. Baskı) içinde (s. 87-113). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Karakulle, İ. (2023). Örgütsel Açıdan Dijital Halkla İlişkiler Uygulamaları. İ. Karakulle ve A. Çakır (ed.), *Dijital Çağda İletişim: İmkân ve Sınırlılıklar* (1. Baskı) içinde (s. 121-138). Konya: Eğitim Yayınevi.

- Karayel Bilbil, E. ve Şen, T. (2023). Türkiye’de Çevreci STK’ların Kurumsal Kimlik ve İmaj Bileşenlerinin Analizi. *Selçuk İletişim*, 16 (1), 166-201.
- Karsak, B., Yılmaz Altuntaş, E. ve Sancar Demren, G. A. (2018). Stratejik İletişim Yönetiminde Dijital Kanalların Önemi: Halkla İlişkiler Uygulayıcılarının Dijital Kanal Kullanımlarına Yönelik Niteliksel Bir Araştırma. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 6-17.
- Kavut, S. (2019). Halkla İlişkiler Aracı Olarak Web Siteleri Ve Sosyal Medya: Araştırma Şirketleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7 (20), 178-201.
- Koçak, S., Çelik Varol, M. ve Varol, E. (2020). Dijital Ortamda Marka İmaj Transferi Ve İtibar Göstergeleri: Rolex-Roger Federer Örneği. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 597-625.
- Koçyiğit, M. (2017). *Dijital Halkla İlişkiler ve Online İtibar Yönetimi*: Eğitim Yayınevi.
- Maden, D. ve Bitirim Okmeydan, S. (2017). Türkiye’de Halkla İlişkiler Akademisyenleri Ne Çalışıyor? “Halkla İlişkiler” Makalelerine Yönelik Bir İnceleme. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (2), 102-126.
- Mert, Y.L. (2018). Dijital Halkla İlişkiler Araçlarının Yayıncılık Sektöründe Kullanımına Yönelik Bir Araştırma. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(58), 724-737.
- Özdava, B. ve Akıncı Vural, Z. (2018). Kurumsal Blogların Kurumsal Markalara Etkisi. *Trakya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi*, 7 (2), 78-97.
- Özdemir, M. (2020). Dijital Diplomasi Ve Sosyal Medya: Barış Pınarı Harekatı Kapsamında Türkiye Washington Büyükelçiliğinin Twitter Kullanımı. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 3 (2), 56-86.
- Özgen, E. (2019). Hedef Kitlenin Dijital Dönüşümü. Elif Başak Sarıoğlu (Ed.), *Dijital Halkla İlişkiler* (s. 15-28). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Özkan, S. ve Algül, A. (2023). Covid-19 Döneminde Özel Müzelerin Dijital Halkla İlişkiler Yaklaşımlarını Anlamaya Yönelik Bir Tüketici Araştırması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (1), 23-38.
- Özkan, S. ve Övür, A. (2022). Türk Kahvesi Markalarının Dijital Halkla İlişkiler Bağlamında Sosyal Medya Kullanımı. *Beykoz Akademi Dergisi*, 10 (1), 38-57.
- Pekküçükşen, Ş. ve Yıldırım, B. (2021). Pandemi Sürecinde Büyükşehir Belediyelerinin Halkla İlişkiler Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (43), 6708-6731.

- Pelenk Özel, A. ve Yılmaz Sert, N. (2014). Dijital Halkla İlişkiler Aracı Olarak Kurumsal Bloglar: Türkiye'nin En Büyük 500 Şirketi Üzerine Bir Araştırma. *Global Media Journal: TR Edition* 5 (9), 303- 321.
- Peltekoğlu, F. B. ve Tozlu, E. (2018). Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kampanyalarının Dijital Paydaşları; Sosyal Medya Fenomenleri. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5 (4), 285-299.
- Sancar, G. A. (2016). Halkla İlişkiler 2.0 Kavramı Ve Araçları: Koç Holding Örneği. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 1 (2), 83-101.
- Sarioğlu, E. B. (2019). Kuşaklar ve Halkla İlişkilerin Dijital Evrimi. Elif Başak Sarioğlu (Ed.), *Dijital Halkla İlişkiler* (s. 141-168). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Selvi, Ö. ve Acar Şentürk, Z. (2019). Halkla İlişkiler. Özgür Selvi ve Zülfiye Acar Şentürk (Ed.), *Halkla İlişkiler ve Uygulama Alanları* (s. 9-32). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Sığın, N. (2022). Kurumsal İletişim Bağlamında Vakıf Üniversitelerinin Twitter Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 12 (2), 26-45.
- Silsüpür, Ö. (2021). GSM Operatörü Markalarının Sosyal Sorumluluk Çalışmaları: Kurumsal Web Sayfaları Üzerine Bir Analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8 (2), 871-890.
- Silsüpür, Ö. (2021). Halkla İlişkiler Ve Medya: Araç Ve Yöntemler Üzerine Bir Çalışma. *Türkiye Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 66-78.
- Sönmez, H. Ş. (2020). Dijital Ortamda Yapılan Halkla İlişkilerin Bir Aracı Olarak Kurumsal Bloglar: 2019 Yılı Türkiye'nin En Değerli 25 Markası Üzerine Bir İnceleme. *Kocaeli Üniversitesi İletişim Fakültesi Araştırma Dergisi*, (16), 185-207.
- Süllü, Z. (2019). Markalaşma Sürecinde Pazarlama Amaçlı Halkla İlişkilerin Rolü ve Önemi. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (3), 85-99.
- Şirzad, N., Turancı, E. (2019). Dijital Halkla İlişkiler ve Müşteri İlişkileri Yönetimi: Şikayet Yönetimi Bağlamında Memnuniyet Unsurlarının İncelenmesi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (31), 421-443.
- Tarhan, A. (2013). Halkla İlişkilerde Medyayla İlişkiler: Medya Çalışanlarının Görüşleri Üzerine Bir Saha Araştırması. *Humanities Sciences*, 8 (2), 226-251.
- Tokgöz, E. ve İmrik Tanyıldızı, N. (2022). Diyalojik Halkla İlişkiler Açısından Belediyelerin Web Sitelerinin Karşılaştırmalı Analizi: Beş Ülke Beş

- Başkent Örneği. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 5 (1), 71-91.
- Tufan Yeniçiktı, N. (2016). Halkla İlişkiler Aracı Olarak Instagram: Sosyal Medya Kullanan 50 Şirket Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk İletişim*, 9 (2), 92-115.
- Tufan Yeniçiktı, N. (2020). Halkla İlişkiler Eğitiminde Dijital Zekânın Rolü Üzerine Bir Araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 60-84.
- Tufan Yeniçiktı, N. ve Tarakcı, H. N. (2023). Halkla İlişkiler Çalışmalarında Sosyal Medya: 2012-2022 Yılları Arasında Yayınlanan Makalelerin Sistematiik Bir İncelemesi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11 (1), 38-67.
- Turfanda, S. (2019). Dijital Halkla İlişkilerde Kriz İletişimi. Elif Başak Sarioğlu (Ed.), *Dijital Halkla İlişkiler* (s. 51-67). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Türk, E. (2018). Türkiye'deki Hava Yolu Şirketlerinin Facebook'u Kurumsal Amaçlı Olarak Kullanımı. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6 (2), 1277-1298.
- Türkoğlu, M. C. ve Kantaş Yılmaz, F. (2022). Sağlık Kurumlarında Yürütülen Halkla İlişkiler Faaliyetleri Üzerine Bir Literatür İncelemesi. *Sağlık Profesyonelleri Araştırma Dergisi*, 4 (3), 184-192.
- Uzun, G. (2022). Bilgi Toplumunda Yaşanan Değişim Ve Dönüşümlerin Halkla İlişkiler Alanına Yansıması: Dijital Halkla İlişkiler. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 8 (58), 753-759.
- Ünlü, S. ve Kurt, M. C. (2017). Halkla İlişkilere Yenilikçi Bir Yaklaşım: Dijital İnovasyonlar. *AJIT-e: Academic Journal of Information Technology*, 8 (29), 75-86.
- Yaşar, İ. H. (2020). Kurumsal Web Sayfalarının Halkla İlişkiler Amaçlı Kullanımı: Siyasal Partiler Üzerine Bir İnceleme. *Selçuk İletişim*, 13 (3), 1149-1175.
- Yıldız, Ö. E. (2019). Dijitalleşen Dünyada Hikaye Anlatıcılığı. Elif Başak Sarioğlu (Ed.), *Dijital Halkla İlişkiler* (s. 69-98). Konya: Eğitim Yayınevi.

28. Bölüm

Konaklama İşletmelerinde Boş Zaman Deneyimi Olarak Rekreasyon ve Animasyon Etkinlikleri

Mahmut BARAKAZI¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi., Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu, Gastronomi ve Mutfak Sanatları Bölümü, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, Türkiye, ORCID : 0000-0002-2468-7981

ÖZ

1. Giriş

Boş zaman deneyimi, insan yaşamında önemi giderek artan konuların başında gelmektedir. Kısıtlı boş zaman kaynaklarını daha verimli ve keyifli geçirmek isteyen bireyler, tercih ettikleri rekreasyon ve animasyon etkinliklerine değer vermektedir. Zorunlu zaman dilimi veya ihtiyaç duyulan vaktin dışında kalarak bireylerin kendini gerçekleştirmeye ve geliştirmeye imkân bulduğu boş zaman, rekreasyon ve animasyon aktiviteleriyle deneyim olarak geri dönüş sağlayabilmektedir. Bu bağlamda katılımcıların yaşam kalitesi algısında boş zaman deneyiminin rolü ve etkinliğinin öneminden bahsetmek mümkündür (Lloyd ve Auld, 2002).

Boş zaman deneyimi için bireylerin katılım gösterdiği rekreasyon ve animasyon faaliyetleri için pek çok hizmet kuruluşu ön plana çıkmaktadır. Tema parklar, eğlence merkezleri, müzikal alanlar ve konaklama işletmeleri gibi kuruluşlar boş zaman deneyimi için tercih edilen merkezler olarak kabul görmektedir. Turizm sektörü açısından öncü olan konaklama işletmelerinde hem turist sayısının fazlalığı hem de fiziki kapasite imkanları sayesinde rekreasyon ve animasyon faaliyetleri sıklıkla gerçekleştirilmektedir. Bu bakımdan konaklama işletmeleri, boş zaman deneyimi elde etmek isteyen katılımcılar için ciddi fırsatlar sunabilmektedir. Konaklama işletmelerinde yer alan animasyon hizmetleri, spor aktiviteleri, su oyunları, okçuluk, görsel ve müzikal showlar gibi etkinlik düzenleyebilmektedir. Ayrıca, plaj yürüyüşü, konsept partiler ve grup düzeyinde eğlence amaçlı toplantılar ile rekreasyon aktiviteleri yapılabilmektedir (Chalkley ve Essex, 1999).

Turizm sektöründe artan rekabet sonucunda konaklama işletmeleri de bu durumdan etkilenmiş ve turistlere yönelik kaliteli deneyim sunmaya çalışarak avantaj elde etmeyi hedeflemektedir. Bu bağlamda turistlerin kalış süreleri boyunca daha mutlu ve keyifli boş zaman deneyimi gerçekleştirebilmesi için gün boyunca çeşitli rekreasyon ve animasyon etkinlikleri planlamaktadır. Özellikle çocuklu ailelerin ‘çocuk kulübü’ gibi seçenekleri olan tercihleri göz önüne alındığında rekreasyon ve animasyon faaliyetlerinin önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra konaklama işletmelerinde aqua parklar, tiyatro sahnesi, spor alanları (futbol sahası, basketbol sahası, tenis kortu, plaj voleybol sahası, bocha alanı ve gece konsept partilere imkân sunan eğlence alanlarının olması, ek özelliklerden ziyade zorunlu ihtiyaçlar olarak algılanmaktadır (Elsayed, 2017). Bu bağlamda konaklama işletmelerinin boş zaman deneyimi için uygun mekanlardan birisi olduğu düşünülürken rekreasyon ve animasyon hizmetleri içinde sağlamış olduğu kapasite dikkat çekmektedir. Tüm bu bilgiler doğrultusunda boş zaman deneyimi amacıyla rekreasyon ve animasyon faaliyetlerine katılım sağlamak isteyen bireyler için konaklama işletmelerinin

doğru seçeneklerden birisi olarak tercih edilebileceğini söylemek mümkündür (Costa vd., 2004).

2. Boş Zaman Deneyimi

Modern dünyamızda boş zaman değerlendirme biçimlerimiz, bireysel ve toplumsal yaşamımızda sürekli olarak değişmeyi temel alan bir süreç içerisinde olmaktadır. Özgürlük, egodan uzaklaşma, evrenle bağlantı duygusu ve iyilik kaygısı boş zamanda yaşanan önemli değişimlerdenidir. Boş zaman daha çok bir yaşam tarzı olarak benimsenmekte ve deneyimlenmektedir (Sheldon, 2020). Boş zaman, bireylerin keyif aldığı deneyimlerin üretimi ve tüketimi ile karşılanan karmaşık bir insan ihtiyacıdır (Ateca-Amestoy., vd. 2008). İnsanların boş zamanı algılayış biçimleri birbirinden farklı olmaktadır. Boş zaman özünde insanların hayatta özgürce yapmayı arzuladıkları, keyif verici, varlığı ödüllendirici, yaşamaya değer pozitiflik hissi veren kişisel bir duygu olarak karşımıza çıkmaktadır (Seligman ve Csikszentmihalyi, 2000). Boş zaman, insan yaşamının önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Boş zamanların kalitesi ve çeşitliliği, insanların çalışma becerilerini, sağlık ve esenlik halini etkileyebilmektedir. Boş zaman araştırmalarına yönelik modern yaklaşımlar, bunu yalnızca özgür seçim ve kişisel çıkarlar açısından değil, aynı zamanda farklı insan grupları için boş zamanın mevcudiyetini ve çeşitli ek hizmetlerin mevcudiyetini de dikkate alarak ele almaktadır (Chernysh, 2020).

Boş zaman, geçmişten günümüze tarihsel süreç içerisinde değişime uğramaktadır. Geleneksel rekreasyon biçimleri popüleritesini kaybetmekte ve artık insanlar boş zaman değerlendirmenin farklı yollarını aramaya başlamaktadır (Roberts, 1970). Boş zaman deneyimi, boş zaman katılımcısı ile çevresi arasındaki etkileşimlerden (yani hem insan hem de insan olmayan unsurlar dahil) kaynaklanan ortaya çıkan bir zihin durumu olarak ifade edilmektedir. Bu durum boş zaman deneyiminin dinamik yönünü ortaya koymaktadır. Bu bakış açısı, boş zaman literatüründe aktarılan iki yaklaşıma dayanmaktadır. Birincisi, Clawson ve Knetsch'in (1966) çok aşamalı rekreasyonel deneyim modelidir. Herhangi bir rekreasyonel seyahat deneyiminin beş aşamadan (yani, beklenti, bölgeye seyahat, yerinde aktivite, bölgeden seyahat ve gezinin hatırlanması) oluştuğunu ve her fazın benzersiz deneyimler üretmek için farklı bir yeteneğe sahip olduğunu öne sürdüğü yaklaşımdır. Diğeri ise "bilinç akışını" yakalamaya çalışan anlık bilinçli deneyim yaklaşımıdır (Mannell ve Iso-Ahola, 1987).

Boş zaman deneyimi, serbest zaman katılımcılarının katılımları sırasında fiilen yaptıklarının veya hissettiklerinin tamamı olarak kabul edilmektedir. Bu yaklaşımlar, araştırmacıları rekreasyon aktivitelerinin farklı aşamalarında değerlendirilen deneyimsel niteliklerdeki değişkenliği araştırmaya yönlterek

boş zaman ve turist deneyimlerini üç ana bileşende incelemektedir (Manfredo vd., 1996).

Csikszentmihalyi (1974) kendi başına bir boş zaman bilgini değildir, ama onun çalışması 'Akış' ile karakterize edilen türdeki boş zamanın tanımlayıcı örneği ya da özgürce seçilen, kendi kendini ödüllendiren ve sonuç belirsizliği içeren boş zaman etkinliklerine tam katılımın varoluşsal deneyimi olduğu için önemlidir. bireysel yaratıcılık. Buradaki fikir, boş zaman bireylerin bir akış dünyasına veya bir süper bilinç akışına- günlük deneyimden çok uzak olan zaman, mekân ve deneyim ile bir ilişki- girmesine izin vermesidir. Akış, güncel olmanın yanı sıra olasılığa da açıktır ve söz konusu boş zaman etkinliğinin hem süreci hem de içeriği ile bir olan bireylerde yaratıcılığın harekete geçmesine izin vermektedir. Bu kapsamda akış, insan inovasyonu için fırsatları keşfetmek için kullanılmış olan Abraham Maslow, yaratıcılık akış aktivitelerinin birincil amacı zevk ve mutluluk arayışı olarak öne sürmektedir. Sonuç olarak, derin akışa maruz kalan bireyler, boş zaman aktivitelerini o kadar sürükleyici bulurlar ki, sadece zamanın transmograsyonu meydana gelmez, aynı zamanda öz bilinçlerini de kaybedebilmektedirler. Bu, belirli bir boş zaman aktivitesine katılımın görünüşte bireysel aşkınlığa yol açtığı derin akışın ototelik deneyimi olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, bu tür deneyimlerin her zaman anında tatmin sağlaması gerekmediğini vurgulamaya isteklidir ve optimum veya derin akışa giden yolculuğun o sırada her zaman zevkli gelmediğini (fiziksel ve zihinsel olarak zorlayıcı bir spor veya macera etkinliği durumunda olduğu gibi). belirtir. Ancak daha sonra yansıtma yoluyla deneyim elde edilebilir. Buradaki hayati içgörü, modern toplumlarda boş zamanların genellikle insanların hayatlarının duygusal merkezi olmasında kaynaklanmaktadır. Özgürlüğü derin akışta arayan kişiler için, hayatlarının asıl odak noktası iş (ya da başka bir şey) değil, boş zamanlardır (Blackshaw, 2017).

Boş zaman olgusunun günümüzde giderek önem kazandığını hemen her kesimden insanın hayatının odağına yerleştiğini göstermektedir. Birey ya da toplumsal kesimler, boş zamana dönük olarak daha fazla seçenek ve tercihle karşı karşıya bırakılmaktadır. Bugün, hemen hemen her kesimden insan için boş zaman ve bu zamanı değerlendirme ciddi bir konu olarak kabul görmektedir. Örneğin, Iso-Ahola (1979), bireyin boş zaman etkinliklerini tanımlamasının altında yatan üç faktörün görece katkısını belirlemeye yönelik bir çalışma yapmıştır. Buna göre rekreasyona giriş dersi alan 79 her bir öğrencinin boş zaman etkinlikleri sabit olduğunda boş zamana yönelik tutumlarının farklı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumun algılanan özgürlük, motivasyon (içsel ve dışsal) ve iş ilişkisinin hepsinin güçlü ve sistematik bir etkisinden kaynaklandığı belirtilmiştir. Öğrenciler bir aktiviteye özgürce katılmışlarsa, ödüller içsel olarak görülüyorsa

ve aktivite işle alakalı değilse boş zaman deneyimi olarak görme olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuştur (Gunter, 1987).

3. Rekreasyon

Geleneksel bir bakış açısıyla değerlendirildiğinde rekreasyon “boş zamanlarda yapılan gönüllü faaliyetler” olarak tanımlanmaktadır. Rekreasyon İncelemeleri sosyolojik bakımdan “Logos” ve “Eros” kelime kökenlerinden türetilen “Üretim” ve “Tüketim” bağlamında açıklanmaya çalışılmaktadır. Bireyler, çalışma hayatı, boş zamanı ve zorunlu halleri dahil olmak üzere tüm yaşamında mutlu olmayı hedeflemekte ve bu doğrultuda haz alarak varlığını sürdürmektedir. Bu bağlamda “rekreasyon, insanın yaşam kalitesini artırmak için serbest ve boş zamanında doğaya zarar vermeden, kendi istemi ve gönüllü olarak yaptığı faaliyetleri kapsayan disiplinler arası bir çalışma alanıdır” şeklinde ifade edilebilmektedir (Tütüncü, 2012).

Rekreasyon kavramı, açık hava rekreasyonu ve kapalı alan rekreasyonu olmak üzere iki yaklaşımla ele alınmaktadır. İlk olarak ortaya konulan Açık hava rekreasyonu, ABD ve Batı Avrupa'da 19. yüzyılda doğa korumanın doğuşundan bu yana iç içe geçerek fiziksel sağlığı geliştirici aktiviteler olarak kabul görmüştür. Açık hava rekreasyonu, fikir geçmişlerinde, mekânsal ilgi alanlarında, ortak politika gündemlerinde ve peyzaj kalitesi taleplerinden ortak noktalara kadar yönetsel bir süreç olarak ele alınmaktadır. Dünyanın ilk milli parklarının kurulması, hem halkın boş zamanlarını bozulmamış doğada geçirme arzusuna hem de belirli peyzaj niteliklerini sanayileşme ve kentleşmenin getirdiği tehditlerden korumaya yönelik algılanan bir ihtiyaç olarak açık alan rekreasyonun önemi her geçen gün giderek artış göstermektedir. Artan şehirleşme, sıradan insanlar için daha fazla boş zaman ve artan ekonomik refah ile birleştiğinde, genel halk için rekreasyonel faaliyetlerde bulunma fırsatı, boş zamanı değerlendirmede itici bir güç olarak giderek daha önemli hale gelmektedir. 1920'lerde ve 1930'larda, şehir ve bölge planlamasında bir öncelik haline gelen rekreasyon alanları, 1960'larda ve 1970'lerde Kuzey Avrupa'da kapsamlı doğa koruma politikaları ile farklı bir boyuta taşınarak doğa rekreasyonu olarak formüle edilmiştir. Bu yönüyle açık hava rekreasyon yönleri dikkate alınarak ekolojik hassasiyeti taşıyan doğa korumacı bir yaklaşım sergilediği görülmektedir (Stenseke ve Hansen, 2014)

Açık hava rekreasyonu ile ilişkilendirilen yerler genellikle ormanları, kıyıları, gölleri ve nehirleri, dağları ve günümüzde sıklıkla milli park olarak belirlenen veya benzer şekilde korunan diğer muhteşem manzaraları içermektedir. Rekreasyon faaliyetleri, oturmak, dinlenmek veya manzaranın tadını çıkarmak gibi çok pasif olanlardan kayak, dağ bisikleti veya binicilik gibi çok aktif olanlara

kadar değişkenlik gösterebilmektedir. Açık hava rekreasyonlardan birisi olan avcılıkla uğraşan sosyal elitlerin elinde olduğu zamandan, gelişen demiryolu ağını kullanarak deniz kenarını ve dağlık bölgeleri ziyaret eden şehirli orta sınıfların gelişmesine kadar, yüzyıllar öncesine dayanan bir geçmiş bulunmaktadır. Günümüz de ise birçok farklı destinasyona özel arabalarıyla giderek çeşitli rekreasyon aktivitelerine katıldıkları gözlemlenmektedir. Gelecekteki açık hava rekreasyonunun itici güçleri bölümünde belirtildiği gibi, sağlık ve esenlik giderek artan bir araştırma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Avrupa'da, doğal ortamların aktif ve pasif kullanımı ile insan sağlığı arasındaki pozitif bağlantıları destekleyen bilimsel araştırmalar artmaktadır. Açık hava rekreasyonu, sağlıklı yaşamın önemli bir unsuru ve doğadan kopuk modern yaşamın eksikliklerine çare olma yolunda hızla ilerleyerek yaşlılar, zihinsel fiziksel ve engelliler gibi özel ihtiyaçları olan kişiler, genellikle doğal ortamlarda yürütülen faaliyetlerden terapötik faydalar elde etmektedir. Rekreasyon temalı oyunlar, çocuklar ve gençler için kişisel kimlik ve toplum kimliği oluşturmaya yardımcı olmada oynadığı rolle de zihinsel esenlik desteği sağlamaktadır (Bell vd., 2007).

Rekreasyon davranışlarına yönelik araştırmalara bakıldığında eğlence alışkanlıklarında değişikliklerin meydana geldiği ifade edilerek yenilikçi açık hava rekreasyon türlerine yönelik ihtiyaçlar olduğu ortaya konulmaktadır. Açık hava rekreasyon davranışlarında daha uzun süre doğada olmak, daha sık dışarı çıkmak, yeni yerlere gitmek, arkadaşlar ve aile ile birlikte olmak gibi eğilimler tespit edilmiştir. Açık hava rekreasyon katılımının yaygın ve popüler basında yer alması ile birlikte günümüzde çok daha fazla talep görmeye başladığı anlaşılmaktadır (Beery vd., 2021).

Rekreasyon terapisi ise açık hava eğitimi, egzersiz ve miras yorumu gibi birçok bağlamda, anlık deneyimler (egzersiz nöbetleri, yorumlayıcı konuşmalar veya terapötik rekreasyon etkinliği veya grup oturumları gibi) yalnızca ilgi çekici olmayı amaçlamamaktadır. Bunlarla birlikte değişime giren insanların eğitimsel, terapötik veya gelişimsel dönüşümlerini kolaylaştırmaktadır. Geleneksel olarak, hizmet endüstrilerinin hâkim diliyle tutarlı olarak, park ve rekreasyon profesyonelleri bu tür dönüşümlerden "faydalar" olarak söz etmektedirler. Rekreasyon temelli deneyim ekonomisinde kuruluşlar, değerli anılar haline gelebilecek duygusal ve motive edici durumlara yol açan karşılaşmaları "sahneye" koymaktadırlar. Örneğin, deneyim endüstrisi personeli olarak, kamp profesyonelleri, büyük ölçüde katılımdan kaynaklanan anlık motivasyonel ve duygusal durumları iyi yönetmektedirler. Kamp programlarına ve ortamlarına katılımın uzun vadeli hatıraları için değer verilen karşılaşmaları hatırlatıcı sahnelerle ortaya koymaktadır. Arkadaşlıklar, artan bağımsızlık, gelişmiş aile

vatandaşlığı, artan yeterlilik duygusu ve keşfetmeye yönelik artan yakınlık gibi uzun vadeli faydalar (veya dönüşümler) de elbette kamptan kaynaklanabilen rekreasyon deneyimleridir (Ellis ve Rossman, 2008)

4. Animasyon

21. yüzyılda yaşanan modern ve yüksek düzeydeki teknolojik gelişmeler yeni meslek grupları ortaya koymaktadır. Yeni eğilimler ve trendler ortaya çıktıkça, yenilikçi standartlar da meydana gelmektedir. Turizmde yer alan animasyon da bunun bir parçasıdır. Başlangıcı çok eskilere dayansa da animasyonculuk ya da animatörlük günümüzde çok değişen yeni bir meslek olarak kabul edilmektedir (Ivanovski ve Mitic, 2012). Özellikle son yıllarda turizm hizmetleri alanında, belirli bir turistik ürün ve turist programlarının gerekli bir unsuru haline gelen turist animasyonu sektörde yeni bir yön oluşturmaktadır (Bardei ve Khmara, 2021).

Turizm ve boş zamanın önemli bir amacı olan rekreasyon, animasyon hizmetlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bireylerin zaman içerisinde boş zamana yönelik koşulları değiştikçe tatilin yapısı da değişmiş, daha iyi bir tatil geçirmelerine katkı sağlayan ihtiyaçlarında da farklılıklar meydana gelmiştir. Deniz-güneş, kum hizmeti sunan konaklama işletmelerinde animasyon; rekreasyon ya da eğlence hizmetleri olarak ifade edilmektedir. Turizmde animasyonun en genel tanımlardan biri Alman sosyolog Klaus Finger Benoit (1988) tarafından yapılmıştır. Animasyon; neşeli, nazik, sıcakkanlı çekici, davetkar, teşvik edici ve cesaretlendirici bir animasyon görevlisi (animatör) tarafından turistlere (misafirlere) tatil süresi boyunca destinasyona ve kültüre yönelik ortak aktiviteler sunulması ve eğlence dolu deneyimler yaşatılması olarak tanımlanmaktadır (Çanak, Prentović, 2007). Animasyon hizmetlerinin amacı, konukların spor, eğlence programları, kültürel ve eğlence etkinliklerine kişisel katılımları sonucunda güzel deneyimler yaratmaktır. Animasyon turistlerin sadece hareketlilik hali değil, aynı zamanda iletişim, yaratıcılık ve boş zaman ihtiyaçlarını da karşılamaya olanak tanımaktadır (Proshkina ve Kozheshkurt, 2019). Animasyon, bireylerin tatile yönelik beklenti ve arzularını gerçekleştirmeye yardımcı olmaktadır. Bu bakımdan, sadece boş zaman geçirme yolu olmanın ötesine geçmekte ve turistlerin gerçekte ne istedikleri ve neye ihtiyaç duyduklarına dair önceden bir anlayış gerektirmektedir. Finger vd. (1975), animasyonu bir boş zaman aracı olmanın ötesinde kapsamlı olarak ele alınması gerektiğini belirtmekte ve etkilerini şu şekilde özetlemektedir;

- Bireylerarası ilişkilerin geliştirir,
- İletişimi artırır,

- Çok çeşitli tatil aktiviteleri sunar,
- Yoğun tatil deneyimleri yaşatır,
- Eğlence, mutluluk ve memnuniyeti artırır,
- Kabiliyet ve yetenekleri geliştirir,
- İhtiyaçların farkında olma,
- Yaşanan deneyimleri geliştirme şansı verir.

Turizm işletmeleri pazarındaki yoğun rekabet turistik memnuniyetin sağlanmasındaki zorunluluğa dikkat çekmektedir. Turistlerin algılamış olduğu memnuniyet hissinin artırılmasında animasyonun önemli bir rol oynayabileceği için, işletmelerde animasyon ve rekreasyon faaliyetlerine duyulan ihtiyacın giderek daha fazla farkına varılmaktadır. Animasyon programları, turistik hizmetleri birçok eğlenceli aktiviteyle genişletmenin bir yoludur, böylece hizmet süresi boyunca ortaya konulan çeşitli etkinliklerle konaklamayı daha keyifli ve daha ilginç hale getirmektedir (Pekovic vd., 2019).

Animasyon etkinlikleri ve programları doğası gereği eğlenceli ve eğitici olabilmektedir. Birey veya grup, spor ve eğlence programları, günlük ve eğlence programları, oyunlar, akşam programları için tasarlanabilir showlar, çocuklar ve gençlerden yetişkinler ve yaşlılara kadar farklı yaş gruplarına yönelik gerçekleştirilebilir. Konaklama işletmeleri kapsamında düzenlenen animasyon programları, ticari müşteriler için "ekip oluşturma" adına kullanılabilmekte ve kutlamalar için çeşitli özel programları içerebilmektedir. Doğum günleri, yıldönümleri, düğünler, promosyonlar, etkinlikler, resepsiyonlar yılbaşı gecesi gibi etkinlik planlanabilmektedir (Stamenkovic vd., 2015). Turizm işletmelerinde animasyon etkinlikleri eş zamanlı olarak oluşan davranışsal ve deneyimsel boyutlardan meydana geldiği için şu şekilde etkinlik alanlarına ayrılmaktadır (Pompl, 1983);

Bir animasyon etkinliği olarak *spor*, bir eğitim deneyiminden veya belirli bir spor egzersizinden çok, hareketten alınan zevkin, oyundan elde edilen eğlencenin ve rekabetten çok iletişim sanatının temsil edildiği oyunlardır. Örneğin, plaj jimnastiği, voleybolu, su oyunları, dart vb.

Hobiler, misafirlerin evlerinde takip ettikleri veya yapmak istedikleri aktiviteler. Burada önemli olan husus etkinlik içeriğinde herhangi bir baskı olamadan, eğlencenin hâkim olduğu alanlar oluşturarak kişilerin kendini geliştirme girişimine olanak sağlamaktır. Örneğin, mozaikler, batikler, ahşap oymalar, çanak çömlek vb.

Eğlence programları, konukları katılmaya ve dahil olmaya teşvik ettikleri için sosyal bir toplantı, oyun veya eğlence etkinlikleri işlevi görür. Örneğin, kostüm partileri, bocce oyunu, disk iteleme oyunu turnuvaları, tombala, folklor vb.

Turistik deneyimler, fiziksel aktivite zorluğu gerektirmeyen küçük eğlenceli etkinliklerdir. Örneğin, açık havada bir gece, kendi kendine organize edilen bir şenlik ateşi, tepelerde yürüyüş, yerel mutfağı denemek (otelin dışında) veya yerel bir kilise ayinine katılmak gibi.

Geziler, organize geziler, yürüyüşler veya rehberli turlar aracılığıyla katedraller, sanat galerileri, müzeler gibi görülecek turistik yerleri ziyaret etmek. Bununla birlikte, otel parkında rehberli botanik turları, bilgilendirme toplantıları, gece yürüyüşleri, verimli bir çiftliğe ziyaretler (çiftlik müzesi yerine) gibi.

Animasyon, boş zamanı değerlendirmek için bir rehber olarak çelişkili görünmektedir. Yine de kasıtlı olarak sessiz odalar veya yerler, sessiz dönemler, derinlemesine düşünme etkinlikleri, aksi halde 'ölü' dönemlerin kullanılması (örneğin, sahilde olmakla akşam yemeği arasındaki süre) sıkıcı olmak yerine teşvik edici olabilir. Şömine başında hikayeler, mum ışığında klasik müzik, yoga, öğleden sonra meditasyon odası olarak diskotekler bu durumu örnekleyen etkinliklerdir. Bir diğer yandan animasyon sayesinde katılımcıların birbirleriyle iletişim kurma eğilimine girmeleridir. İletişim animasyon kavramı açısından buraya kadar bahsedilen tüm alanları kapsayan bir hedeftir. Öte yandan, yeni gelen grupları entegre etmek, rahat bir atmosfer yaratmak veya konuklar arasında tanışmayı hızlandırmak gerekirse, kendi başına bir program noktası olabilmektedir.

Animasyon, bir turizm işletmesinin toplam faaliyetinin en önemli parçasıdır, yüksek derecede profesyonelliğinin bir ifadesidir, bir turistik ürünün en önemli bileşenidir. Bu nedenle, bir turizm işletmesindeki diğer tüm faaliyetler gibi, animasyon da planlanmalı, açıkça düzenlenmeli, organizasyonel olarak kontrol edilmeli ve malzeme, mali ve insan kaynakları sağlanmalıdır (Chernysh, 2020). Konaklama işletmelerinde animasyon programlarının hizmete büyük değer ve çekicilik katabilmektedir. Boş zaman hizmetleri sunan konaklama tesisleri pazarda lider konumda olmaktadır. Bu hizmetler sadece arzın kalitesini artırmakla kalmamakta, aynı zamanda turistin psikolojik ve fiziksel refahı üzerinde de olumlu bir etki oluşturmaktadır. Memnuniyet, tekrar gelmek isteyen bir müşterinin otel sahiplerinin ekonomik durumu üzerinde olumlu bir etkiye sahip olacağını fark ettirmektir. İyi performans gösteren bir boş zaman animasyonu, uzun vadeli olumlu etkiler sağlayarak sadık müşteriler sağlayabilmektedir (Rokicka vd., 2016).

5. Sonuç

Yaşam kalitesini artıran refah ve bilinçlenme sonucunda artırmak isteyen bireyler, boş zamanlarında verimli deneyimler kazanmak istemektedirler. Özellikle boş zaman sürelerinin artması ile birlikte rekreasyon ve animasyon gibi

olumlu etkiler barındıran faaliyetlere yönelmektedir. Boş zaman deneyimi, kendini gerçekleştirmek isteyen katılımcılar için önem taşıyan konuların başında gelmektedir. Sosyalleşme, fiziksel ve zihinsel rahatlık sağlama, kültürleşme, öğrenme ve çevresiyle iletişim kurma gibi birçok aktivite boş zaman deneyimi ile gerçekleşmektedir. Bu aktiviteler, etkinlik merkezlerinde, spor alanlarında ve özel kuruluşlarda yapılabilmektedir. Konaklama işletmeleri de benzer şekilde boş zaman deneyiminin gerçekleştiği merkezlerden birisi olarak son yıllarda öne çıkmaktadır ().

Turizm sektöründen elde edilen gelirlerin artması ile birlikte konaklama işletmelerinde rekabet yoğunluğu hızla yükselerek farklı bir boyuta gelmiştir. Bu durum daha fazla turist çekmek veya mevcut talebi korumak isteyen işletmeler için çözüm arayışları geliştirmeyi zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda konaklama işletmeleri de hizmet kalite algısını güçlendirecek rekreasyon ve animasyon aktivitelerine işletme bünyesinde daha fazla yer vermeye başlamışlardır. Çocuklar, yetişkinler ve üçüncü yaş grubu bireylere yönelik günlük ve haftalık animasyon aktiviteleri başta olmak üzere sağlığı teşvik edici rekreasyon etkinlikleri düzenlenmektedir. Rekreasyon ve animasyon etkinlikleri ile yapılan organizasyonlardan elde edilen doğrudan ve dolaylı etkiler, turizm amaçlı boş zaman deneyimini en verimli şekilde kullanılmasına imkân sağlamaktadır (Pickering ve Hill, 2007).

Konaklama işletmelerinde rekreasyon ve animasyon etkinliklerinin artırılarak turistik boş zaman deneyime olan olumlu etkisi dikkate alınarak konuyla ilgili geliştirmelerin ve araştırmaların yapılması gerektiği düşünülmektedir. Her geçen yıl hizmet sektöründe artan rekabet göz önüne alındığında boş zaman deneyim kalite algısının turistik satın alma karar sürecindeki etkisi daha iyi anlaşılmaktadır. Bu bağlamda etkili rekreasyon ve animasyon faaliyetleri düzenlenerek verimli ve kaliteli boş zaman deneyimi konusunda konaklama işletmelerinin avantajlı duruma geçeceği düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Ateca-Amestoy, V., Serrano-del-Rosal, R., & Vera-Toscano, E. (2008). The leisure experience. *The Journal of Socio-Economics*, 37(1), 64-78.
- Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U., & Simpson, M. (2007). Outdoor recreation and nature tourism: A European perspective. *Living Reviews in Landscape Research*, 1(2), 1-46.
- Beery, T., Olsson, M. R., & Vitestam, M. (2021). Covid-19 and outdoor recreation management: Increased participation, connection to nature, and a look to climate adaptation. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 36, 100457.
- Blackshaw, T. (2017). Decentring leisure: rethinking leisure theory. *Annals of Leisure Research*, 20 (2), 240-242.
- Canak, N., & Prentović, S. (2007). Communication and animation in sport and tourism. *Faculty of Sport and Tourism*, EDUCONS University of Novi Sad, Novi Sad (In Serbian).
- Chalkley, B., & Essex, S. (1999). Urban development through hosting international events: a history of the Olympic Games. *Planning perspectives*, 14(4), 369-394.
- Chernysh, I., & Makhovka, V. (2020). An Animation as a Factor in the Formation of Competitive Advantages of Organized Tourism Services. Науковий журнал «Економіка і регіон», (3 (78)), 20-27.
- Csikszentmihalyi, M. (1974). Flow: Studies of enjoyment. *University of Chicago*.
- Clawson, M., & Knetsch, J. L. (1966). Economics of outdoor recreation. *Nat. Resour. J*, 8, 738-743.
- Costa, G., Glinia, E., Goudas, M., & Antoniou, P. (2004). Recreational services in resort hotels: Customer satisfaction aspects. *Journal of Sport & Tourism*, 9(2), 117-126.
- Ellis, G. D., & Rossman, J. R. (2008). Creating Value for Participants through Experience Staging: Parks, Recreation, and Tourism in the Experience Industry. *Journal of Park & Recreation Administration*, 26(4)
- Elsayed, S. (2017). Aqua Park Facilities as an Attraction Tool to Family Market: A Case Study on Hurghada's Hotel Properties–Red Sea, Egypt. *International Journal of Heritage, Tourism and Hospitality*, 11(3 (Special Issue)), 27-37.
- Finger, K., Gayler, B., Hahn, H. & Hartman, K.D. (1975). Animation im Waub I (22).
- Gunter, B. G. (1987). The Leisure Experience: Selected Properties. *Journal of Leisure Research*, 19(2), 115–130.

- Iso-Ahola, S. E. (1979). "Basic dimensions of definitions of leisure." *Journal of Leisure Research*, 15, 15-26
- Ivanovski, A., & Mitić, D. (2012). Animator in tourism. *Editura Universităţii Transilvania din Braşov*.
- Lloyd, K. M., & Auld, C. J. (2002). The role of leisure in determining quality of life: Issues of content and measurement. *Social indicators research*, 43-71.
- Manfredo, M. J., Driver, B. L., & Tarrant, M. A. (1996). Measuring leisure motivation: A meta-analysis of the recreation experience preference scales. *Journal of leisure Research*, 28(3), 188-213.
- Mannell, R. C., & Iso-Ahola, S. E. (1987). Psychological nature of leisure and tourism experience. *Annals of tourism research*, 14(3), 314-331.
- Pekovic, S., Djekic, A., Markovic, V., Bojbasa, M., & Perovic, D. (2019). The Influence of Animation Programmes on Tourists' Satisfaction: The Role of Animators. *Sport Mont*, 17(3), 113-115.
- Pickering, C. M., & Hill, W. (2007). Impacts of recreation and tourism on plant biodiversity and vegetation in protected areas in Australia. *Journal of environmental management*, 85(4), 791-800
- Roberts, K. (1970). Leisure . B. Sc. (Soc), M. Sc. (Econ). University of Liverpool. *Longman*.
- Rokicka-Hebel, M., Ziolkowska, J., & Patyna, A. (2016). The professional profile of a leisure time animator in tourism and recreation services. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 8(4), 17.
- Seligman, M. E., & Csikszentmihalyi, M. (2000). Positive psychology: An introduction (Vol. 55, No. 1, p. 5). *American Psychological Association*.
- Sheldon, P. J. (2020). Designing tourism experiences for inner transformation. *Annals of Tourism Research*, 83, 102935.
- Stamenković, I., Blešić, I., Pivac, T., & Ivkov-Džigurski, A. (2015). Attitudes of participants of tourist animation: Case study: Thematic events as a practical training (Novi Sad, Serbia). *Turizam*, 19(4), 146-154.
- Stenseke, M., & Hansen, A. S. (2014). From rhetoric to knowledge based actions—Challenges for outdoor recreation management in Sweden. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 7, 26-34.
- Tütüncü, Ö. (2012). Rekreasyon ve rekreasyon terapisinin yaşam kalitesindeki rolü. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 23(2), 248-252.

29. Bölüm

Nüfusun İlçelere Göre Zamansal ve Mekânsal Dağılımı: Trabzon İli Örneği (1990-2020)

Mehmet ÜZÜLMEZ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi: Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü,
mehmetuzulmez@gumushane.edu.tr, ORCID No: 0000-0001-9116-0090

ÖZ

İnsanoğlunun yeryüzünde varlığı 1 milyon yıl öncesine dayanmaktadır. İlk nüfus artışının hızlandığı zaman ise son 7-8 bin yıl döneminde gerçekleştiği bilinmektedir. Nüfusun Sanayi Dönemi'nden beri hızlı bir şekilde artışı, yeryüzünü değişime uğratmaya başlamış ve bu dönemle birlikte kırsal kesimdeki nüfus, sanayi tesislerinde çalışmak için şehirlere göç etmiştir. Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de nüfusun artışı hız kesmeden devam etmiştir. Bazı dönemlerde nüfusun artış hızı azalsa bile nüfus, hiçbir zaman azalmamış aksine sürekli artmıştır. Bu çalışmada Doğu Karadeniz'in en büyük ili olan Trabzon'daki nüfusun ilçeler bazında zamansal olarak mekânsal dağılımının araştırılması amaçlanmıştır. Trabzon ili ve ilçelerine ait 1990, 2000, 2010 ve 2020 yıllarındaki nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nun genel ve adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden (ADNKS) elde edilmiştir. Haritalarda gösterilen il ve ilçe sınırları, yol, ilçe merkezi, ilçelere ait alan verileri için Harita Genel Müdürlüğü'nden ve Google Openstreetmap yazılımından yararlanılmıştır. Haritaları oluşturmada Coğrafi Bilgi Sistemleri programlarından olan ArcGIS'in 10.5 yazılımı kullanılmıştır. Yapılan analizler neticesinde Trabzon'da 1990 yılından 2020'ye kadar Akçaabat, Ortahisar ve Yomra ilçesinde nüfus artmıştır. Diğer ilçelerde ise nüfusun azaldığı tespit edilmiştir. Dört dönem boyunca Trabzon ilindeki ilçelerin çoğunda nüfusun azaldığı görülmüştür. Bu azalma devam ettiği sürece gelecek yıllarda ilçelerde nüfus sıkıntısı yaşanacaktır. Böylece ekonomik yatırım ve hizmetler, söz konusu ilçelere daha az olacak ve ilçelerin varlığı da tartışılmaya başlanacaktır. Bu problemlerin önüne geçebilmek için ilçelerdeki ekonomik yatırım ve hizmetleri arttırmak gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, İlçe, Nüfus, Mekânsal Dağılım.

GİRİŞ

İnsanoğlunun yeryüzünde varlığı 1 milyon yıl öncesine kadar dayanmaktadır. İlk nüfus artışının hızlandığı zamanın ise son 7-8 bin yıllık dönemde gerçekleştiği bilinmektedir (Sergün, 1992). Ancak bu artış Sanayi Dönemi'ne kadar yavaş sürmüştür. Söz konusu dönemle birlikte nüfus patlaması yaşanmış ve ilk kez dünya nüfusu 1 milyar eşiğini geçmiştir. Günümüzde ise dünyada yaşayanların sayısı 8 milyarı geçmiş bulunmaktadır. Öyle ki uzun süreden beri dünyanın en kalabalık ülkesi olan Çin, 2023 yılının nisan ayı itibariyle yerini Hindistan'a bırakmıştır (www.ung.org).

Nüfusun Sanayi Dönemi'nden beri hızlı bir şekilde artışı, yeryüzünü değişime uğratmaya başlamıştır. Bu dönemle birlikte kırsal kesimdeki nüfus, sanayi tesislerinde çalışmak için şehirlere göç etmeye başlamıştır. Şehirler, zamanla nüfusun baskısıyla sıkışmaya başlamış ve şehirlerin plansız bir şekilde gelişimine neden olmuştur. Özellikle tarım arazileri üzerinde yer alan şehirler, çevrelerindeki söz konusu verimli arazilere doğru büyümeye başlamış ve bu arazileri yeni sanayi tesisleri, konut gibi yapılarla geri dönüşü olmayan bir sürece sokmuştur (Yakar ve Yazıcı, 2009; Gülersoy, 2014; Arslan, 2018). Özellikle gelişmekte olan ülkelere bu durumun hâlâ devam ettiği bilinmektedir. Nüfusun hızlı artmasıyla birlikte plansız gelişen şehirler, verimli tarım arazilerinin kaybının yanında gecekondu, çevre, konut, işsizlik, eğitim, trafik, sağlık, güvenlik gibi sorunların da ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de nüfusun artışı hız kesmeden devam etmiştir. Bazı dönemlerde nüfusun artış hızı azalsa bile nüfus, hiçbir zaman azalmamış aksine sürekli artmıştır. 1927 yılında 13,6 milyon olan Türkiye nüfusu, 1950'de 20,9 milyon, 2000 yılında 67,8 milyon ve 2022 yılı itibariyle 85,2 milyona çıkmıştır (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Türkiye'de nüfus, 1950'li yıllardan sonra mekânsal olarak hızlı bir şekilde hareket etmeye başlamıştır. Söz konusu yıllardan itibaren kırlardan şehirlere göç hızlanmış ve şehirlerin nüfusu artmaya başlamıştır (Garipağaoğlu, 2010). Türkiye'de bu konuyla ilgili geçmişten beri coğrafi bakış açısıyla yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır (Darkot, 1953; Tanoğlu, 1959, 1966; Tümertekin, 1968; Sergün, 1977; Doğanay, 1978, 2014; Baykal ve Koçman, 1983; Özgür, 1998; Karadağ, 1999; Bulut, 2000; Yazıcı vd., 2005; Bekdemir vd., 2014; Ünal, 2021; Siyavuş ve Belge, 2022). Bu çalışmada da Doğu Karadeniz'in en büyük ili olan Trabzon'daki nüfusun ilçeler bazında mekânsal olarak incelenmesi amaçlanmıştır.

Araştırma Sahasının Konumu ve Coğrafi Özellikleri

Trabzon ili, Karadeniz Bölgesi'nin Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer almaktadır. İl, matematiksel konum olarak 40°30' - 41°30' kuzey paralelleri ile 38°30' - 40°30' doğu meridyenleri arasında bulunmaktadır. Trabzon ili doğudan Rize, batıdan Giresun, güneyden Gümüşhane ve Bayburt illeri, kuzeyden de Karadeniz ile çevrilidir. Trabzon'dan doğu batı doğrultusunda D010 sahil ve güneyinde yer alan illerle ulaşımı sağlayan E97 ile D915 otoyolları geçmektedir. Söz konusu yollar, Trabzon limanı ile diğer iller arasında bağlantıyı sağlamada önde gelen güzergâhlar arasındadır. Trabzon ilinde Akçaabat, Araklı, Arsin, Beşikdüzü, Çarşıbaşı, Çaykara, Dernekpazarı, Düzköy, Hayrat, Köprübaşı, Maçka, Of, Ortahisar, Sürmene, Şalpazarı, Tonya, Vakfıkebir ve Yomra olmak üzere 18 ilçe bulunmaktadır. Bu ilçelerden Beşikdüzü, Vakfıkebir, Çarşıbaşı, Akçaabat, Ortahisar, Yomra, Arsin, Sürmene ve Of'un Karadeniz'e kıyısı bulunmakta bulunmamaktadır (Şekil 1). Trabzon 2014 yılında çıkartılan büyükşehir yasası ile büyükşehir statüsüne kavuşmuş ve Merkez ilçe kaldırılarak Ortahisar ilçesi kurulmuştur.

Şekil 1: Trabzon İlinin Konumu.

Trabzon ilinin bulunduğu Doğu Karadeniz’de dağlar kıyıya paralel uzanmaktadır. Kıyıya yakın alanlarda bulunan dağların doruk noktası genellikle her yerde 2500 metrenin üzerindedir. Doğu Karadeniz Dağlarının en yüksek yerini Rize’de bulunan Kaçkar Tepesi (3932 m) ve Üçdörük Tepesi (3709 m) oluşturmaktadır. Trabzon il sınırları içinde bulunan dağların en yüksek yeri Demirkapı Tepesi (3376 m)’dir. Dağların kuzey yamaçları birbirine paralel şekilde pek çok konsektant vadilerle derince yarılmıştır. Trabzon’daki Değirmendere, Yomra, Karadere, Solaklı gibi akarsuların geçtiği vadiler söz konusu vadilere örnektir. Dağların yüksek kesimlerinde ise IV. Zaman

buzullarının aşınım izlerine, sirk göllerine ve birkaç küçük buzula rastlanılır. İl sınırları içinde Ayrıca turistik çekim merkezlerinden olan Uzungöl ve Sera gibi heyelan set gölleri de yer almaktadır. Kıyı dağlarında dikkat çekici unsurlardan biri Dağ Ormanları Kuşağı'dır. Bu kuşak 700 metre civarlarından başlayarak yaklaşık 2300 metre yükseltiye kadar çıkabilmektedir. Eğimin arttığı söz konusu yükseltide sıcaklık ortalaması kıyı kesimine göre düşmekte ve yağış da artmaktadır. Bu kesimin alt kısımlarında kızılğaç, gürgen, meşe gibi geniş yapraklı bitkiler, orta bölümünde yüksekliğin artışına göre iğne yapraklılar ve ormanın üst sınırına doğru da ladin ve köknar gibi konifer ormanlar sahayı kaplamaktadır. Kıyı dağların üst kesimleri ise kendini yaylalara bırakır ve 2300 metreden sonra Alpin Çayırları hâkim bitki örtüsü olarak görülmektedir (Arınç, 2014).

Trabzon ili nemli ve ılıman olan Karadeniz ikliminin etkisinde yer almaktadır. Bu nedenle ilde her mevsimin yağışlı geçtiği bir durum söz konusudur. İl genelinde uzun yıllık (1927-2022) ortalama sıcaklık değeri 14.8°C ölçülmüştür. Sıcaklığın ortalama olarak en yüksek olduğu ay ağustos (23.4 °C) en düşük olduğu ise şubat (7.3°C) ayıdır. Uzun yıllık yağış ortalamasına bakıldığında ise ile toplamda ortalama olarak 828 mm yağış düşmektedir. Yağışın en fazla düştüğü ay 13.6 mm ile ekim, en az düştüğü ay ise 35.5 mm ile temmuzdur. Ölçümlere göre Trabzon ilinin ortalama olarak yağışlı gün sayısı yılda 137.2 gündür. Güneşlenme süresi ise ortalama günde 4.5 saattir (Meteoroloji Genel Müdürlüğü, 2023).

Trabzon'da bir yerleşimin ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber, M.Ö. 700-800 yılları arasında Sinop'tan gelen Miletli göçmenler tarafından kurulduğu düşünülmektedir (Bilgin, 1990). M.Ö. 400'lü yıllarda Trabzon adlı bir şehrin var olduğunu gözleriyle görerek ilk kez kayıtlara geçiren kişi Atinalı Xenophon'dur (Fallmerayer, 2011). Çünkü Xenophon'un zamanında Trabzon, Sinop'a vergi ödemekteydi. Söz konusu kişinin yazdığı Anabasis adlı antik kaynakta Trabzon'un ismi Trapezos şeklinde geçmektedir. Romalılar döneminde Trabzon, savaşlardaki statüsünden dolayı önemli bir üs konumuna gelmiştir. M.S. 69-79 yıllarında Trabzon'u Anadolu'ya bağlayan askeri yolun yapılmasıyla birlikte Trabzon ticari açıdan gelişme imkânına kavuşmuştur (Bilgin, 1990; Öksüz, 2005). 13. yüzyılda Türkler 'in Karadeniz sahillerine yerleşmeye başlamasıyla var olan yerleşimlere fetih hareketleri de başlamıştır. Ancak Trabzon'un Türkler tarafından fethi, Osmanlılar döneminde 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet liderliğinde olmuştur (İnan, 2003). Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslar Trabzon'a saldırmış ve yaklaşık iki yıllık bir süre boyunca Rusların elinde kalmıştır (Doğanay, 1986; Tuncel, 2012). 1917 yılında Rusya'da Bolşevik Devrimi'nin ortaya çıkmasıyla Ruslar Trabzon'u terk etmiştir (Özel,

1991). Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte artık Trabzon Türkiye'nin bir ili olmuştur.

Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye'de ilk sayım 1927 yılında gerçekleşmiştir. Söz konusu yılda Trabzon ilinde yaşayanların sayısı 293.055 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. 1950 yılına gelindiğinde ilin nüfusu 420.279'u bulmuştur. 1980 yılında 731.045 olan nüfus, 2000 yılında 975.137'ye yükselmiştir. 2010 yılında ise nüfusta önceki döneme göre büyük bir düşüş gerçekleşerek nüfus 763.714 kişiden meydana gelmiştir. 2022 yılında tekrar artışa geçen Trabzon ilinin nüfusu, 818.023 kişiye yükselmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023). Dönemsel olarak bakıldığında Trabzon'un nüfusu 2000-2010 yılları arası hariç sürekli yükseliş göstermiştir. Ancak söz konusu dönemde nüfus, daha çok iş bulmak amacıyla özellikle İstanbul olmak üzere büyük şehirlere göç etmiştir (Şen, 2014).

YÖNTEM

Trabzon il nüfusunun ilçeler bazında mekânsal ve zamansal olarak incelenmesini konu edinen bu çalışmada, öncelikle konu ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Bu araştırmalardan sonra Trabzon ili ve ilçelerine ait 1990, 2000, 2010 ve 2020 yıllarındaki nüfus verileri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)'nin genel ve adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden (ADNKS) elde edilmiştir. Haritalarda gösterilen il ve ilçe sınırları, yol, ilçe merkezi, ilçelere ait alan verileri için Harita Genel Müdürlüğü'nden ve Google Openstreetmap yazılımından yararlanılmıştır. İlçeler bazında nüfusun mekânsal değişimini ortaya koyabilmek için öncelikle nüfus verileri Excel programında düzenlenmiştir. Haritaları oluşturmada Coğrafi Bilgi Sistemleri programlarından olan ArcGIS'in 10.5 yazılımı kullanılmıştır. Sonraki aşamada düzenlenen nüfus verileri söz konusu programa dönemsel bazda işlenmiş ve ilçelere göre nüfusun mekânsal dağılışı haritaları meydana getirilmiştir.

BULGULAR

Trabzon ilinin yüz ölçümü 4628 km²'den meydana gelmektedir (Tablo 1). İlçelerin yüz ölçümlerine bakıldığında en büyük alana sahip olanı 925 km²'den oluşan Maçka'dır. En küçük ilçe ise 84 km²'lik bir alanla Beşikdüzü ilçesidir. 1990 yılına göre Trabzon ilinde nüfus toplamda 795.849 kişiden meydana gelmiştir. En fazla nüfusu oluşturan üç ilçe Merkez (Ortahisar) (216.605), Akçaabat (99.826) ve Of (65.433)'tur. Nüfusun en az olduğu üç ilçe ise Dernekpazarı (8.181), Köprübaşı (14.416) ve Şalpazarı (18.983)'dir (Şekil 2). Yoğunluk açısından bakıldığında en yoğun olanları, Merkez (Ortahisar) (921,72), Beşikdüzü (342,78), Çarşıbaşı (292,22), Vakfikebir (271,23), Akçaabat (266,20)

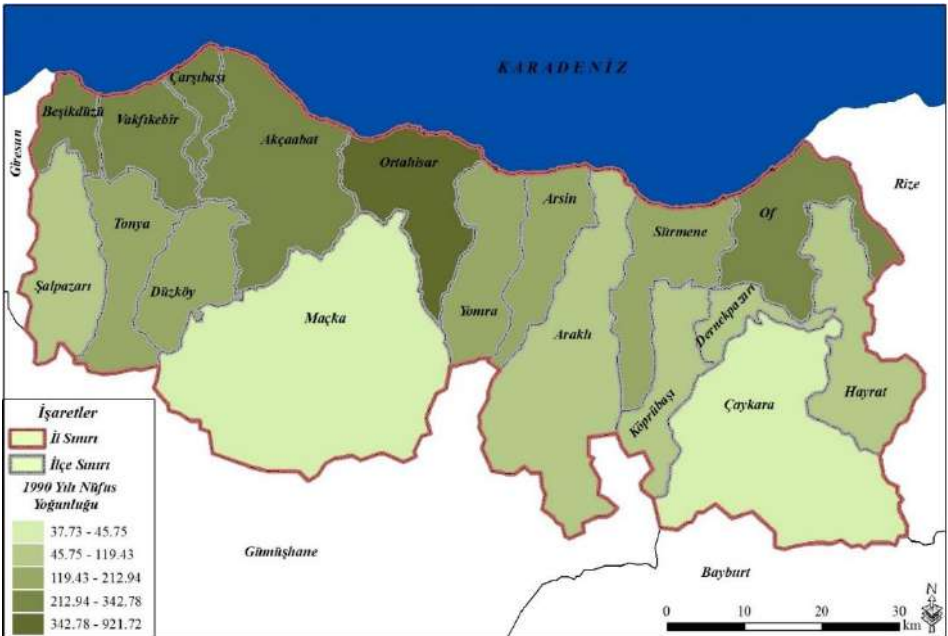
ve Of (253,61) ilçeleridir. Yoğunluğun en az olduğu ilçeler ise Çaykara (37,73), Maçka (45,75), Köprübaşı (76,27) ve Dernekpazarı (91,92)'dir (Şekil 3).

Tablo 1: 1990 Yılına Göre Trabzon İlinde İlçelerin Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu.

İlçeler	Alan (km²)	Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Akçaabat	375	99.826	266,20
Araklı	464	55.419	119,43
Arsin	157	33.432	212,94
Beşikdüzü	84	28.794	342,78
Çarşıbaşı	66	19.287	292,22
Çaykara	574	21.660	37,73
Dernekpazarı	89	8.181	91,92
Düzköy	125	20.974	167,79
Hayrat	244	20.506	84,04
Köprübaşı	189	14.416	76,27
Maçka	925	42.324	45,75
Merkez (Ortahisar)	235	216.605	921,72
Of	258	65.433	253,61
Sürmene	166	35.306	212,68
Şalpazarı	161	18.983	117,90
Tonya	176	25.790	146,53
Vakfikebir	141	38.244	271,23
Yomra	200	30.669	153,34
Toplam	4628	795.849	171,96

Şekil 2: 1990 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfusun Mekânsal Dağılışı.

Şekil 3: 1990 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğunun Mekânsal Dağılışı.

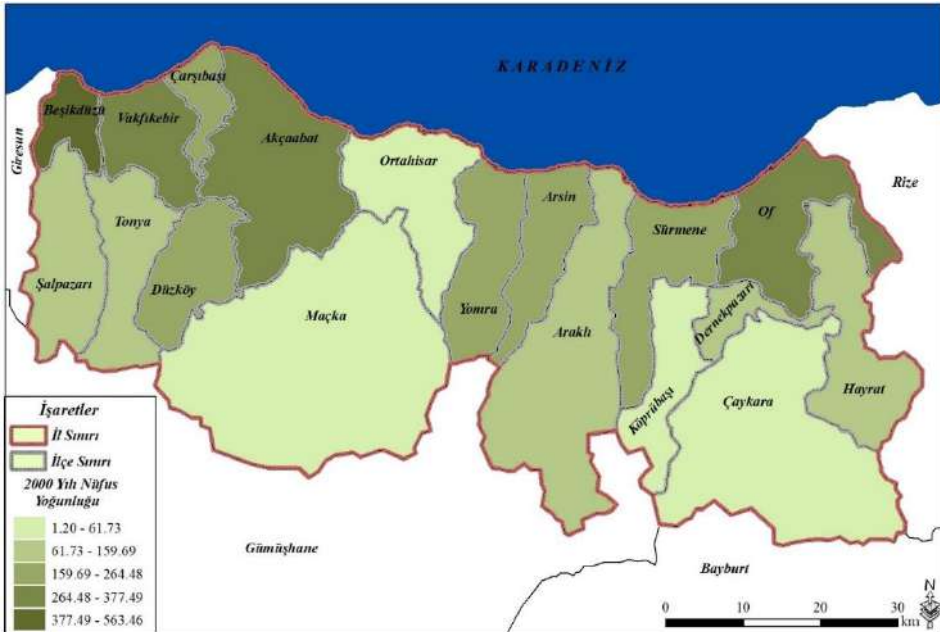
Trabzon ilinin 2000 yılı nüfusu 975.137 kişiden oluşmuştur (Tablo 2). Nüfusun ilçelere göre dağılımına bakıldığında en fazla nüfusu Merkez (Ortahisar) (283.233) ilçesi barındırmıştır. Bu ilçeyi Akçaabat (120.693), Of (78.560), Araklı (62.139) ve Vakfikebir (53.227) ilçeleri takip etmiştir. En az nüfusa sahip olan ilçelerin ise Dernekpazarı (8.127), Köprübaşı (10.827) ve Çarşıbaşı (17.456) olduğu görülmüştür (Şekil 4). Nüfus yoğunluğu incelendiğinde, km²'ye en fazla nüfusun düştüğü yerler, Merkez (Ortahisar) (1,205), Vakfikebir (377,49), Akçaabat (321,84) ve Of (304,49) ilçeleridir. Nüfus yoğunluğunun en düşük olduğu ilçeler ise Maçka (46), Köprübaşı (57) ve Çaykara (61,73)'dür (Şekil 5).

Tablo 2: 2000 Yılına Göre Trabzon İlinde İlçelerin Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu.

İlçeler	Alan (km ²)	Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Akçaabat	375	120.693	321,84
Araklı	464	62.139	133,92
Arsin	157	35.863	228,42
Beşikdüzü	84	47.331	563,46
Çarşıbaşı	66	17.456	264,48
Çaykara	574	35.435	61,73
Dernekpazarı	89	8.127	91,31
Düzköy	125	24.892	199,13
Hayrat	244	21.308	86,91
Köprübaşı	189	10.827	57,28
Maçka	925	42.557	46
Merkez (Ortahisar)	235	283.233	1,205
Of	258	78.560	304,49
Sürmene	166	42.256	254,55
Şalpazarı	161	23.390	145,27
Tonya	176	28.107	159,69
Vakfikebir	141	53.227	377,49
Yomra	200	39.736	198,68
Toplam	4628	975.137	210,70

Şekil 4: 2000 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfusun Mekânsal Dağılışı.

Şekil 5: 2000 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğunun Mekânsal Dağılışı.

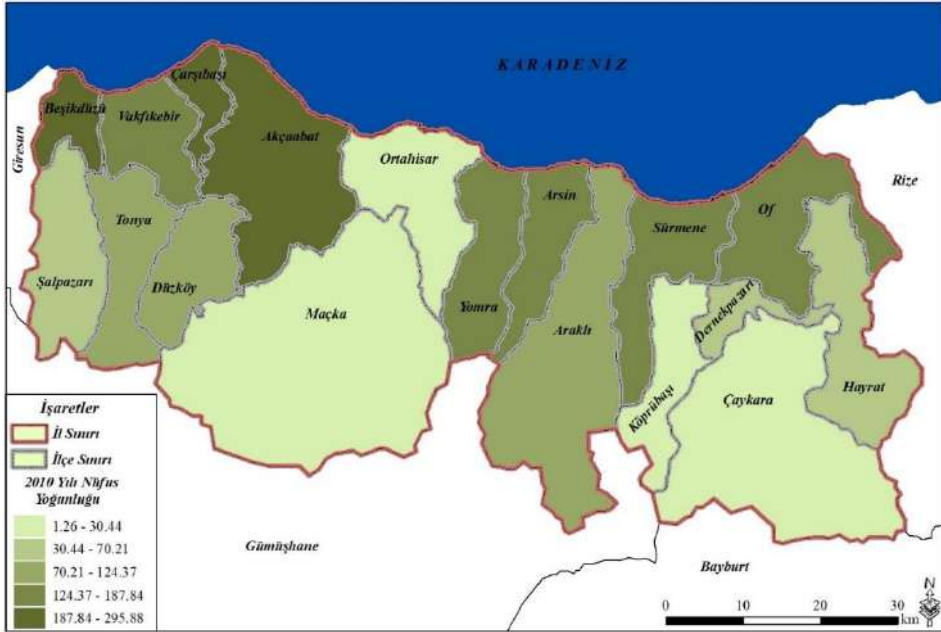
2010 yılı verilerine göre Trabzon ilinde toplamda 763.714 kişi yaşamıştır (Tablo 3). Bu nüfusun ilçelere dağılımına bakıldığında, en fazla nüfus Merkez (Ortahisar) (297.710) ilçede yer almıştır. Merkez ilçeyi sırasıyla Akçaabat (110.957), Araklı (49.199) ve Of (48.463) ilçesi takip etmiştir. En az nüfusa sahip ilçe ise 4.305 kişi ile Dernekpazarı'dır. Bu ilçeden sonra sırasıyla Köprübaşı (5.755), Şalpazarı (11.305), Hayrat (11.930), Düzköy (15.547), Çarşıbaşı (15.954) ilçeleri gelmiştir (Şekil 6). Bu dönemde ilde km²'ye toplamda 165,02 kişi düşmüştür. Nüfus yoğunluğuna göre km²'ye en fazla nüfusun düştüğü ilçeler sırasıyla Merkez (Ortahisar) (1,266), Akçaabat (295,88), Beşikdüzü (258,32) ve Çarşıbaşı (241,72) şeklindedir. Km²'ye en az nüfusun düştüğü ilçelerin ise Maçka (26,48), Çaykara (29,51), Köprübaşı (30,44), Dernekpazarı (48,37) ve Düzköy (48,89) olduğu görülmüştür (Şekil 7).

Tablo 3: 2010 Yılına Göre Trabzon İlinde İlçelerin Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu.

İlçeler	Alan (km²)	Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Akçaabat	375	110.957	295,88
Araklı	464	49.199	106,03
Arsin	157	27.585	175,70
Beşikdüzü	84	21.699	258,32
Çarşıbaşı	66	15.954	241,72
Çaykara	574	16.939	29,51
Dernekpazarı	89	4.305	48,37
Düzköy	125	15.547	124,37
Hayrat	244	11.930	48,89
Köprübaşı	189	5.755	30,44
Maçka	925	24.494	26,48
Merkez (Ortahisar)	235	297.710	1,266
Of	258	48.463	187,84
Sürmene	166	28.108	169,32
Şalpazarı	161	11.305	70,21
Tonya	176	16.716	94,97
Vakfikebir	141	26.434	187,47
Yomra	200	30.614	153,07
Toplam	4628	763.714	165,02

Şekil 6: 2010 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfusun Mekânsal Dağılışı.

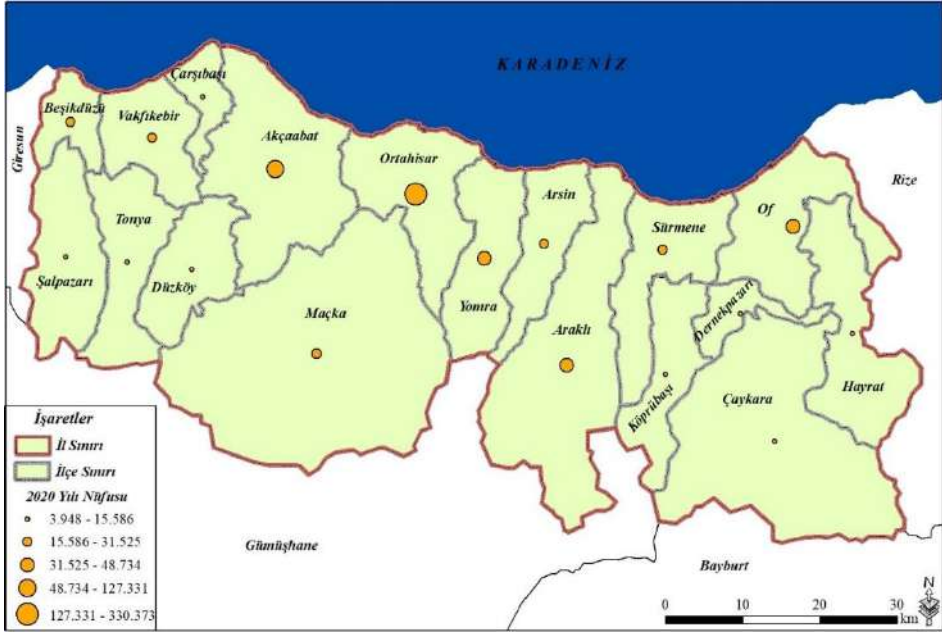

Şekil 7: 2010 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğunun Mekânsal Dağılışı.

Trabzon ilinin nüfusu 2020 yılında 811.901 kişiden meydana gelmiştir (Tablo 4). Bu dönemde ildeki nüfusun en fazla olduğu ilçe yine önceki dönemlerde olduğu gibi ilin merkezi olan Ortahisar (330.373)'dir. Söz konusu ilçeden sonra Akçaabat (127.331), Araklı (48.734), Of (43.754) ve Yomra (43.321) ilçesi gelmiştir. Nüfusun en az olduğu ilçeler ise sırasıyla Dernekpazarı (3.948), Köprübaşı (4.652) ve Hayrat (7.883)'tır (Şekil 8). Trabzon ilinin 2020 yılı nüfus yoğunluğu incelendiğinde km²'ye 175,43 kişi düştüğü görülmüştür. Nüfusun en yoğun olduğu yer yine ilk sırada olan Ortahisar (1,405) ilçesi olmuştur. Bu ilçeyi sırasıyla Akçaabat (339,54), Beşikdüzü (282,29), Çarşıbaşı (236,15), Yomra (216,60) ve Arsin (200,79) ilçeleri takip etmiştir. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu ilçeler ise Çaykara (24,19), Köprübaşı (24,61), Maçka (26,91) ve Hayrat (32,30)'tır (Şekil 9).

Tablo 4: 2020 Yılına Göre Trabzon İlinde İlçelerin Nüfusu ve Nüfus Yoğunluğu.

İlçeler	Alan (km ²)	Nüfus	Nüfus Yoğunluğu
Akçaabat	375	127.331	339,54
Araklı	464	48.734	105
Arsin	157	31.525	200,79
Beşikdüzü	84	23.713	282,29
Çarşıbaşı	66	15.586	236,15
Çaykara	574	13.890	24,19
Dernekpazarı	89	3.948	44,35
Düzköy	125	13.815	110,52
Hayrat	244	7.883	32,30
Köprübaşı	189	4.652	24,61
Maçka	925	24.893	26,91
Of	258	43.754	169,58
Ortahisar	235	330.373	1,405
Sürmene	166	26.391	158,98
Şalpazarı	161	10.846	67,36
Tonya	176	13.914	79,05
Vakfikebir	141	27.332	193,84
Yomra	200	43.321	216,60
Toplam	4628	811.901	175,43

Şekil 8: 2020 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfusun Mekânsal Dağılışı.

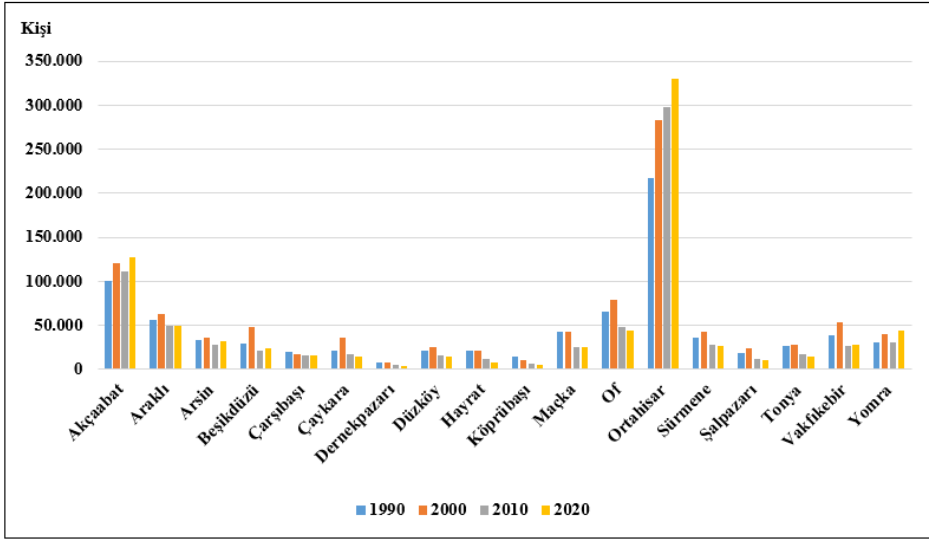

Şekil 9: 2020 Yılında Trabzon İlinde İlçelere Göre Nüfus Yoğunluğunun Mekânsal Dağılışı.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sanayi Dönemiyle birlikte şehirlerin nüfusu hızla artmaya başlamıştır. Bu durum dünyada olduğu gibi Türkiye'nin büyük şehirleri başta olmak üzere diğer şehirleri için de geçerli olmuştur. Özellikle 1950'lerden sonra kırsal bölgelerde yaşayanlar ekonomik durumlarının bozulmalarından dolayı şehirlere göç etmeye başlamıştır. Küçük şehirlerde yaşayanlar ise ekonominin yanında eğitim, sağlık vb. problemler nedeniyle daha büyük şehirlere göç etmiştir. Böylece Türkiye'de mekânda bir hareketlilik meydana gelmeye başlamıştır. Trabzon ili de bu mekânlar arasında yerini almıştır. Tarihi milattan önceki yıllara dayanan ilde birçok medeniyet kurulmuş ve yok olmuştur. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte Trabzon, Türkiye'nin bir ili olmuştur.

Trabzon'un nüfusu çevresine göre konumu geçmişten beri sürekli artış içinde olmuştur. Trabzon'daki ilçelerin nüfuslarına bakıldığında 1990 yılından 2020'ye kadar Akçaabat, Ortahisar ve Yomra'da nüfus artmıştır. Akçaabat ve Yomra ilçelerinde 2010 yılında nüfus azalması yaşanmışken yine de 1990 dönemine göre nüfusun arttığı görülmüştür. Diğer ilçelerin 2020 yılı nüfusları incelendiğinde ise, ilk döneme göre nüfusun azaldığı tespit edilmiştir. Dört dönem boyunca sürekli nüfus kaybeden ilçeler Çarşıbaşı, Dernekpazarı ve Köprübaşı'dır. Dernekpazarı ve Köprübaşı ilçelerindeki nüfusun azalması, ekonomik olarak gelişmişliğin diğerlerine göre daha az olmasına bağlanabilir. Çarşıbaşı ilçesindeki nüfusun azalması ise komşusu olan Vakfıkebir ve Akçaabat ilçelerine yakınlığından kaynaklanmaktadır. 2010 yılında Trabzon ilinin nüfusu önceki döneme göre azaldığı görülmüştür. İlçeler bazında incelendiğinde önceki döneme göre Merkez (Ortahisar) ilçesi hariç diğer bütün ilçelerde nüfusun azaldığı tespit edilmiştir (Şekil 10). Bunun nedeni, Ortahisar ilçesi hariç diğer tüm ilçelerdeki nüfus, başta ekonomik sebeplerden dolayı il merkezine ve başka illere göçmüştür. Örneğin, İstanbul'a bu dönemde Trabzon'dan 153.306 kişi göç etmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2023).

Şekil 10: İlçelerdeki Nüfusun Yıllar Göre Değişimi.

İncelenen dönemlere göre Trabzon ilindeki ilçelerin çoğunda nüfusun azaldığı görülmüştür. Bu azalma devam ettiği sürece gelecek yıllarda ilçelerde nüfus sıkıntısı yaşanacaktır. Böylece ekonomik yatırım ve hizmetler, söz konusu ilçelere daha az olacak ve ilçelerin varlığı da tartışılmaya başlanacaktır. Bu problemlerin önüne geçebilmek için ilçelerdeki ekonomik yatırım ve hizmetleri arttırmak gerekmektedir. Özellikle iç kesimde nüfus kaybeden ilçelerde tarımsal ve hayvansal faaliyetlere destekler arttırılmalıdır. İlçeler sanayi faaliyetlerinin yoksunluğunu tarım ve hayvancılık sektörüyle biraz da olsa ortadan kaldırılabirler. Bunun yanında iç kesimdeki ilçelerde yayla, dağ, kış, kırsal vb. turizm faaliyetleri geliştirilmelidir. Kıyı kesimdeki nüfus kaybeden ilçelerde ise başta balıkçılık olmak üzere iç kesimde bulunan ilçelerdeki gibi diğer tarım ve hayvansal destekler arttırılmalıdır. Bunun yanında deniz turizmine destek verilerek söz konusu turizm faaliyeti de geliştirilmelidir. Böylece bahsedilen ekonomik faaliyetlerin geliştirilmesiyle ilçelerdeki nüfusun kaybının önüne geçilebilir.

KAYNAKLAR

- Arınç, K. (2014). *Doğal, beşeri, iktisadi ve siyasal yönleriyle Akdeniz ve Karadeniz bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi Coğrafya Araştırmaları Serisi No: 105.
- Arslan, F. (2018). Tuğla ve kiremit sanayisinin arazi kullanımına etkisi: Turgutlu örneği. *Uluslararası Turgutlu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2, 961-984, Turgutlu.
- Baykal, F. ve Koçman, A. (1983). Ege Bölgesi'nde nüfusun alansal dağılışı ve sorunları. *Ege Coğrafya Dergisi*, 1, 100-107.
- Bekdemir, Ü., Kocaman, S. ve Polat, S. (2014). Yeni büyükşehir yasası sonrasında Türkiye'de şehir nüfusu ve şehir yerleşmeleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 19(32), 277-297.
- Bilgin, M. (1990). *Sürmene tarihi*. Damla Ofset, İstanbul.
- Bulut, İ. (2000). Yozgat'ın nüfus coğrafyası özellikleri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 6(4), 19-54.
- Darkot, B. (1953). Türkiye'de nüfus hareketleri. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 2(5-6), 3-22.
- Doğanay, H. (1978). Türkiye nüfus yapısındaki genç nüfus ve önemi. *Atatürk Üniversitesi İşletme Dergisi*, 1(2), 315-330.
- Doğanay, H. (1986). Trabzon'da nüfus hareketleri ve göçler. *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 15, 123-136.
- Doğanay, H. (2014). *Türkiye beşeri coğrafyası*. Genişletilmiş ve Güncellenmiş 4. Baskı, Ankara: Pegem Akademi.
- Fallmerayer, J. P. (2011). *Trabzon İmparatorluğu'nun tarihi*. Tercüme: Ahmet Cevat Eren, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Garipağaoğlu, N. (2010). Türkiye'de kentleşmenin, kent sayısı kentli nüfus kriterlerine göre incelenmesi ve coğrafi dağılışı. *Marmara Coğrafya Dergisi*, 22, 1-42.
- Gülersoy, A. E. (2014). Çorum Merkez ilçede arazi kullanımının zamansal değişimi (1987-2011) ve çevresel etkileri. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 11(2), 169-194.
- İnan, K. (2003). Trabzon'un Osmanlılar tarafından fethi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 71-84.
- Karadağ, A. (1999). Türkiye'nin kalkınmasında bir güç kaynağı: nüfus. *Ege Coğrafya Dergisi*, 10, 293-304.
- Meteoroloji Genel Müdürlüğü (2022). Trabzon ili iklim verileri (1927-2022). <https://www.mgm.gov.tr/veridegerlendirme/il-ve-ilceler-istatistik.aspx?m=TRABZON>

- Öksüz, M. (2005). *Kuruluşundan 19. yüzyıla kadar Trabzon tarihine kısa bir bakış (I)*. Karadeniz Araştırmaları, 5, 11-25.
- Özel, S. (1991). *Milli mücadele 'de Trabzon*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Özgür, E. M. (2004). Türkiye’de Toplam Doğurganlık Hızının Mekânsal Dağılışı. *Turkish Journal of Geographical Sciences*, 2(2), 1-12.
- Sergün, Ü. (1977). Türkiye’de nüfus artışı ve sorunları. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 20(21), 211-222.
- Sergün, Ü. (1992). Yeryüzünün nüfuslanma sürecinde gelişme evreleri. *Coğrafya Dergisi*, 3, 27-36.
- Siyavuş, A. E. ve Belge, R. (2022). Trabzon şehrinde nüfusun gelişimi ve mekânsal dağılışı. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (33), 215-232.
- Şen, M. (2014). Trabzon’dan İstanbul’a göç edenlerin sosyo-ekonomik analizi. *ÇŞGB Çalışma Dünyası Dergisi*, 2(3), 46-61.
- Tanoğlu, A. (1959). Türkiye’de nüfus dağılışı. *İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 10, 1-15.
- Tanoğlu, A. (1966). *Beşeri coğrafya: nüfus ve yerleşme (Cilt 1)*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1183, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 8, İstanbul.
- Tuncel, M. (2012). *Bugünkü Trabzon*. TDV İslam Ansiklopedisi, 41, 302-304, İstanbul.
- Tümertekin, E. (1968). *Türkiye’de iç göçler*. İstanbul Üniversitesi Yayınları No: 1840, Coğrafya Enstitüsü Yayınları No: 72, İstanbul.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2023). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi ve genel nüfus sayımı.
- Ünal, Ç. (2021). Türkiye’de yaşlı nüfusun mekânsal değişimi (2007-2020). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(78), 93-114.
- Yakar, M. ve Yazıcı, H. (2009). Emirdağ ilçesinde göçlerin tarım alanlarına etkisi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 7(2), 163-176.
- Yazıcı, H., Akpınar, E. ve Şahin, İ. F. (2005). Doğu Anadolu Bölgesi’nde hızla nüfus kaybeden tipik bir ilçe: Pülümür. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13, 7-30.
- www.un.org/development/desa/pd/content/india-overtakes-china-world%E2%80%99s-most-populous-country

30. Bölüm

Mal Sigortalarında Sigortacının Halefiyeti

Mehmet Zafer TAŞÇI¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Zara Veysel Dursun UBYO, Sigortacılık Bölümü, mztasci@cumhuriyet.edu.tr, 0000-0001-5848-259X

ÖZ

Bir kimsenin bir başkasına karşı sahip olduğu hakların, üçüncü kişilere devredilmesi bu üçüncü kişilerce kullanılmasına hukuk dilinde “Halefiyet” adı verilir. Sigortacılık açısından bakıldığında da, sigortacı bir hasar sonucu sigorta ettirene/ sigortalıya tazminat ödemesinde bulunursa ödediği tazminat oranında, hukukten sigortalının yerine geçer. Eğer sigortalı meydana gelen bu hasar sonucu üçüncü kişilere karşı bir dava hakkı elde etmiş ise, bu hak tazmin edilen zarar oranında sigortacıya devredilmiş olur. Sigorta, fazladan bir kar sağlama aracı olmayıp poliçe sahibinin zararının giderilmesini amaçlayan bir kurumdur. Sigorta konusu değeri zarara uğratan hasar bir başkasının kusuru nedeniyle meydana gelmiş ise sigorta ettirenin/sigortalının bu kimseyi dava edip zararını ondan alma hakkı vardır. Eğer sigorta ettiren/ sigortalı aynı zararın tazminini sigortacıdan da alıyorsa bur da bir haksız kazanç temini söz konusu olacaktır. Halefiyet ilkesinin amacı bu durumun önüne geçmektir. TBK. m. 127’de alacaklıya halef olma ile ilgili düzenlemeye yer verilmiştir. Sigortacının halefiyeti ile ilgili düzenleme ise TTK. m.1472’de yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sigorta, Mal Sigortaları, Sigortacı, Sigorta ettiren, Halefiyet.

GİRİŞ

Bir bireyin başka bir bireye karşı sahip olduğu hakların, üçüncü kişilere devredilmesi bu üçüncü kişilerce kullanılmasına hukuk literatüründe “Halefiyet” adı verilir. Sigortacılık açısından bakıldığında da sigortacı bir hasar sonucu sigorta ettirene/ sigortalıya tazminat ödemesinde bulunursa ödediği tazminat oranında, hukuken sigortalının yerine geçer. Eğer sigortalı meydana gelen bu hasar sonucu üçüncü kişilere karşı bir dava hakkı elde etmiş ise, bu hak tazmin edilen zarar oranında sigortacıya devredilmiş olur. Sigorta, fazladan bir kar sağlama aracı olmayıp poliçe sahibinin zararının giderilmesini amaçlayan bir kurumdur. Sigortaya konu değeri zarara uğratan hasar bir başkasının kusuru nedeniyle meydana gelmiş ise sigortalının bu kimseye karşı dava açıp zararını ondan talep etme hakkı vardır. Eğer sigortalı aynı zararın tazminini sigortacıdan da alıyorsa bur da bir haksız kazanç temini söz konusu olacaktır. Halefiyet ilkesinin amacı bu durumun önüne geçmektir. TBK. m. 127’de alacaklıya halef olma ile ilgili düzenlemeye yer verilmiştir. Sigortacının halefiyeti ile ilgili düzenleme ise TTK. m.1472’de yapılmıştır.

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu ile ticari hayatı kolaylaştıracak birçok hüküm yürürlüğe girmiştir. Bu kanunda sigorta hukuku ve sigortacılıkla ilgili faaliyetleri etkileyecek hükümlerde bulunmaktadır. Çalışmamızda mal sigortaları kavramı ve mal sigortalarına ilişkin ilgili kanun maddelerine yer verilerek mal sigortalarının çeşitleri ve ilkeleri açıklandıktan sonra makalemizin konusunu oluşturan halefiyet konusunun iyi anlaşılabilmesi için halefiyetin kavram olarak anlamının ve Türk Borçlar Kanunu, Türk Medeni Kanunu ve Türk Ticaret Kanunu’nda halefiyete ilişkin genel hususlar açıklanmaya çalışılacak ve mal sigortalarında halefiyetin ne olduğu, mal sigortaları kapsamında sigortalının zarara uğraması halinde sigortalının zararını tazmin edecek sigortacının hangi şartlarda sigortalıyı zarara uğratan üçüncü şahıslara karşı halefiyet hakkını elde edebileceği çalışmamız kapsamında açıklanacak ve sigorta hukuku nezdinde halefiyet kavramının değerlendirilmesi yapılacaktır.

1. Mal Sigortaları

Mal sigortaları kapsamında malın kendisi değil sigortadan yararlanacak kişinin bu mal üzerindeki menfaati sigortalıdır. Ekonomik olarak değer sahibi olan her türlü menfaat bir sigorta sözleşmesinin konusunu oluşturabildiği gibi para ile ölçülebilir bir menfaat sahibi olan herkes sigorta sözleşmesi yaptırma hakkına sahiptir (Çeker, 2014: 139). Sigorta sözleşmesine konu kıymet, para ile ölçülebilen ve önceden belirlenebilen her türlü hak, mal ve alacak olabilmektedir. Mal sigortalarının ana kuralı sigortaya konu teşkil eden malın değeri ile sigorta değerinin eşit olmasıdır (Yaslıdağ, 2017: 116).

Taşınır ve taşınmaz mallara ilişkin farklı rizikolar mal sigortaları kapsamında güvence altına alınır. Ev, araba, işyeri vb. mallara yönelik hırsızlık, cam kırılması, deprem, araç çarpması, kaza gibi çeşitli rizikolar mal sigortalarının kapsamına girer (Güvel ve Güvel, 2012: 148-149).

Mal sigortaları ile ilgili düzenlemelere Türk Ticaret Kanunu'nun da aşağıdaki şekilde yer verilmiştir (6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu):

- Rizikonun gerçekleşmesi ile menfaati zarara uğrayacaklar, bu menfaatlerinin güvencesini mal sigortaları ile sağlayabilirler.
- Rizikonun gerçekleşmesi halinde meydana gelecek kazanç kaybı ile sigortalı malın kendi kusurundan dolayı ortaya çıkacak hasarlar, aksine bir sözleşme bulunmuyorsa, sigorta kapsamında değerlendirilmez. Mal nezdinde kazancın, makul limitleri aşan kısmı sigorta edilemez.
- Mal sigortası vasfındaki grup sigortalarında; mal girişi veya çıkışı nedeniyle mal topluluğunda değişiklikler meydana gelmiş olsa bile, sözleşme bütün şartlarıyla geçerlidir.
- Mal toplulukları için yapılan mal sigortalarında, topluluğa ait münferit parçalar da kapsam dahilindedir.

Uygulamada genel olarak görülen mal sigortası türlerini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Güvel ve Güvel, 2012: 150):

- Yangın Sigortası
- Nakliyat Sigortası
- Tarım Sigortası
- Hırsızlık Sigortası
- Kasko Sigortası
- Makine Kırılma ve Montaj Sigortası
- İnşaat Sigortası
- Cam Kırılması Sigortası

1.2 Mal Sigortalarının İlkeleri

Kanunumuz da mal sigortalarına yönelik menfaat ilkesi, tazminat ilkesi ve halefiyet ilkesi olmak üzere üç temel ilke kabul edilmiştir (Çeker, 2014: 140).

1.2.1 Menfaat İlkesi

Sigortanın temel prensiplerine baktığımızda sigortalanabilir menfaat prensibinin ilk sırada yer aldığını görebiliriz. Sigorta poliçesi ile verilen teminatın amacı sigortalının finansal açıdan kaybını tazmin ederek, sigortalının yaşayacağı ekonomik çöküntülerin önüne geçmektir. Geçerli bir sigorta poliçesi

düzenlenebilmesi için ortada sigortalı olabilir bir menfaat olması gereklidir. Başka bir deyişle sigortalı ve hasar arasında, sigortalının ekonomik olarak kayıp vermesine sebep olacak bir ilişki bulunmalıdır (Uralcan, 2011: 138).

1.2.2 Tazminat İlkesi

Mal sigortalarında amaçlanan, sigortalının uğradığı zararın tazminat yoluyla giderilmesidir. Sigorta sözleşmesine konu rizikonun gerçekleşmesi sonucunda, zenginleşme yasağı ilkesi uyarınca sigortacı sigortalının sadece zararını karşılamalı, buna ek bir ödeme yapmamalıdır (Çeker, 2014: 153).

Kanunda da mal sigortalarında sigortacının sorumluluğunun sigorta bedeli ile sınırlı olduğu, sigorta bedelinin sigorta değerinden fazla olamayacağı belirtilmiştir. Riziko gerçekleştiğinde sigorta bedeli sigortalı menfaatin değerinin üzerinde olsa bile, sigortalı meydana gelen zarardan fazlasını ödemez (6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu).

Bazı durumlarda sigorta bedeli ile sigorta değerinin eşit olması kuralının dışına çıkmıştır. Sigorta bedelinin sigorta değerinden düşük veya fazla olması durumlarında eksik ve aşkın sigorta durumları söz konusu olmaktadır.

Eksik sigorta, sigorta bedelinin sigorta değerinden düşük olması durumudur. Bu durum Türk Ticaret Kanunu'nda sigorta bedeli sigorta değerinden düşük olduğu durumda ve sigortaya konu menfaatin bir kısmının zarara uğraması halinde sigortacı tersine bir sözleşme yoksa sigorta bedelinin sigorta değerine olan oranına göre tazminat öder şeklinde ifade edilmiştir (Akhisar ve Acınan, 2016: 15). Sigorta ettiren az prim ödemek düşüncesiyle değeri düşük göstererek sigorta yaptırabilir. Fakat bunun sonucunda eksik sigorta uygulamasının sonuçlarına katlanır. Rizikonun gerçekleşmesi sonucu, sigortaya konu menfaat tam ziyaya uğrarsa sigortalıya ödenecek tazminat gerçek zarar miktarı değil poliçede yazılı sigorta bedeli olacak sigortalı eksik ödeme alacaktır (Çeker, 2014: 155).

Aşkın sigorta ise sigorta bedelinin, sigorta konusu menfaatin gerçek değerinin üzerinde olması halidir. Aşkın sigorta söz konusu olması halinde sigorta bedelinin sigorta değerinin üzerinde olan kısmı geçersizdir. Sigorta bedeli gerçek değerden çok fazla da olsa ödenecek tazminat gerçek değeri aşamaz. Bu hususta Türk Ticaret Kanunu'nun 1463. Maddesinin 2. Fıkrasında; “Sigorta ettirenin, maddi bir çıkar elde etmek düşüncesiyle kötü niyetle taraf olduğu aşkın sigorta sözleşmesi geçersizdir. Sigortacının sözleşme yapıldığı süreçte geçersizliği bilmemesi durumunda sigortacı, geçersizlik halini öğrendiği sigorta döneminin sonuna kadar prime hak kazanır.” denilmektedir.

Mal sigortalarının diğer bir ilkesi olan halefiyet ilkesi ikinci bölümde detaylı olarak açıklanacaktır.

2. HALEFİYET

Kelime olarak baktığımız da halefiyet, bir kimsenin bir başkasının yerine geçmesi olarak hukuki anlamda ise, hak sahibi birinin yerine geçmek olarak tanımlanmaktadır (Nomer, 1997: 243-260). Bir diğer ifadeyle halefiyet kavramını, hasara sebebiyet veren üçüncü kişinin asıl borçlu yerine borcu ödemesi ya da ödemek mecburiyetinde kalması olarak ifade edebiliriz.

Kanun kapsamında halefiyet kavramına Türk Borçlar Kanunu'nun 127. maddesinde, Türk Ticaret Kanunu'nun 1472. maddesinde, Türk Medeni Kanunu'nun ise 884. maddesinde yer verilmiştir.

Türk Borçlar Kanunu madde 127'de halefiyet kavramına aşağıdaki gibi değinilmiştir (6098 Sayılı Türk Borçlar Kanunu):

Alacaklıya ifade bulunan 3. kişi, aşağıdaki hallerde ifası ölçüsünde alacaklının haklarına halef olur:

1. Başkasının borcu için rehnedilen bir şeyi rehinden kurtardığı ve bu şey üzerinde mülkiyet veya başka bir ayni hakkı bulunduğu takdirde.

2. Alacaklıya ifade bulunan üçüncü kişinin ona halef olacağı, borçlu tarafın ifadan önce alacaklıya bildirildiği takdirde.

Diğer halefiyet hallerine ilişkin kanun hükümleri saklıdır.

Medeni kanunda ise halefiyet kavramına aşağıdaki gibi yer verilmiştir (4721 Sayılı Türk Medeni Kanunu):

“Borçtan şahsen sorumlu olmayan rehinli taşınmaz maliki, borçluya ait koşullar içinde borcu ödeyerek taşınmazın üzerindeki ipoteğin kaldırılmasını isteyebilir. Alacak, borcu ödeyen malike geçer.”

Sigorta hukuku açısından halefiyet kavramı ise Türk Ticaret Kanunu'nda aşağıdaki gibi düzenlenmiştir (Türk Ticaret Kanunu, 2017: 531):

“1. Sigortacı, sigorta tazminatını ödediğinde, hukuken sigortalının yerine geçer. Sigortalının, gerçekleşen zarardan dolayı sorumlulara karşı dava hakkı varsa bu hak, tazmin ettiği bedel kadar, sigortacıya intikal eder. Sorumlulara karşı bir dava veya takip başlatılmışsa, sigortacı, mahkemenin veya diğer tarafın onayı gerekmeksizin, halefiyet kuralı uyarınca, sigortalısına yaptığı ödemeyi ispat ederek, dava veya takibi kaldığı yerden devam ettirebilir.

2. Sigortalı, birinci fıkraya göre sigortacıya geçen haklarını ihlal edici şekilde davranırsa, sigortacıya karşı sorumlu olur. Sigortacı zararı kısmen tazmin etmişse, sigortalı kalan kısımdan dolayı sorumlulara karşı sahip olduğu başvurma hakkını korur.”

Halefiyet ile ilgili bu hüküm Türk Ticaret Kanunu'nun 1486/1 maddesi uyarınca emredici nitelik kazanmıştır. Bundan dolayı sigorta sözleşmesine taraf olanlar sözleşmeye ek bir madde koyarak tazminatın hem sigortacıdan hem de zarar verenden alınmasına karar veremezler (Bozkurt, 2016: 173). Eğer bunun

aksine hareket edilirse sadece konulacak bu ek madde değil sigorta sözleşmesinin tamamı geçersiz sayılır (Ulaş, 2012: 244).

Sigortacılıkta halefiyet hususu zarar sigortalı için kabul edilmiş olup, can sigortalarında halefiyet hakkı geçerli değildir. Fakat can sigortası türü içinde olmasına rağmen hastalık sigortalarının da bulunan ilaç, tedavi vb. masraflar nitelikleri bakımından zarar sigortası olarak sayılmaktadır ve bu nedenle sigortalının sigorta sözleşmesinden kaynaklanan bir halefiyet hakkına sahip olduğu kabul edilir (Kayıhan, 2016: 1600).

2.1 Sigortacılıkta Halefiyet İlkesinin Şartları

Sigortacılıkta halefiyetin kanundan doğan bir hak olmasının yanı sıra bu hakkın kazanılabilmesi için belirli şartların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şartları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz (Çeker, 2014: 171):

- Taraflar arasında geçerliliği kabul edilmiş bir sigorta sözleşmesi mevcut olmalı ve sigorta sözleşmesinin kapsamı içinde bulunan bir zarar meydana gelmiş olmalıdır.
- Sigortalının gördüğü zarardan dolayı üçüncü kişilere karşı tazminat talebinde bulunma başka bir ifadeyle dava hakkına sahip olması gerekmektedir.
- Sigortacı tarafından sigortalıya tazminatın ödenmiş olması gerekmektedir.

2.1.1 Sigortacı ile Sigortalı Arasında Bir Sigorta Sözleşmesinin Mevcut Olması

Sigorta şirketinin halefiyet hakkını elde edebilmesi için ilk olarak, tazminat ödenen kişi ile sigortacı arasında meydana gelen zararı da içeren bir sigorta sözleşmesinin varlığı ve sözleşme kapsamındaki zarara üçüncü kişilerin neden olması gerekmektedir (Omağ, 2001: 71). Bu hususa göre, zarara uğrayan sigortalı ile sigortacı arasında hukuken geçerli bir sigorta sözleşmesi yoksa, zarar doğuran olay sigorta teminat kapsamı içinde yer almıyorsa, ya da hasara sebebiyet veren üçüncü şahıslardan dolayı değil de sigortalının kasti hareketi tarafından gerçekleşmişse sigortalının tazminat yükümlülüğü doğmayacaktır ve buna bağlı olarak halefiyet hakkı da olmayacaktır. Sigortacı bu duruma rağmen sigortalıya ödeme yapmışsa, zarar görenlere ödediği tazminat için rücu davası açması mümkün olmayacaktır (Can, 2012: 109).

2.1.2 Zarar Gören Tarafın Dava Hakkının Bulunması

Halefiyet hakkının doğabilmesi için gereken bir diğer şart ise, zarara sebep olan üçüncü şahıstan tazminat isteme hakkının var olmasıdır. Türk Ticaret Kanunu'nun m.1472/1' de "sigortalının gerçekleşen zarardan dolayı sorumlulara

karşı dava hakkı varsa bu hak tazmin ettiği bedel kadar sigortacıya intikal eder.” şeklinde ifade edildiği gibi eğer sigorta ettiren, sigorta sözleşmesine konu menfaate zarar veren 3. şahıslardan tazminat talebinde bulunma hakkına sahip değilse, sigortacının da bu üçüncü şahıstan tazminat talep etmesi mümkün olmayacaktır. Eğer sigortalının üçüncü şahıstan tazminat talep etme hakkı mevcut değilse meydana gelen zarara sigortalı kendi kusuru ile sebep olmuşsa ve buna rağmen sigorta şirketi tazminat ödemişse sigortacı üçüncü şahıstan tazminat talep edemeyecektir. Sigorta şirketinin kazanabileceği hak, sigortalının üçüncü şahıslara karşı olan dava hakkıdır (Çeker, 2014: 171).

Halefiyet ilkesi uyarınca sigorta sözleşmesine konu menfaatin zarar görmesine neden olan üçüncü şahsa karşı dava açmış veya takipte bulunan sigortacı, sigortalıdan talep edilmesi makul olan yardımları talep edebilir. Örneğin; dava açılacak kişinin kimlik bilgileri, adresi vb. bilgiler sigortacıya bildirilmelidir. Eğer sigortacının dava hakkı kazandığı kişiye karşı ileri sürülebilecek deliller varsa bunlarda sigortacıya verilmelidir. Eğer sigortalı, sigortacı tarafından açılan davanın sonuçlandırılmasını engelleyecek tutum ve davranışlarda bulunursa, sigortacının bu sebepten dolayı uğrayacağı zarardan sorumlu olacaktır (Can, 2012: 109).

2.1.3 Tazminatın Ödenmiş Olması

Halefiyet hakkının sigortacıya intikal etmesi sigorta tazminatının ödenmesi şartına bağlıdır. Sigortacı halefiyet hakkını elde edebilmek için öncelikle sigorta sözleşmesi kapsamındaki zararı sigortalısına ödemiş olmalıdır. Tazminat ödemesi yapmayan sigorta şirketi halefiyet hakkını elde edemez (Kılıçoğlu, 1974: 412-413).

Halefiyet açısından önemli konulardan biriside sigorta sözleşmesine konu menfaatin tamamıyla hasar görüp görmediğidir. Sigorta konusu menfaatin tam ziyaya uğraması halinde sigortacı, hasarın tamamını sigortalıya ödemekle yükümlüdür. Bunun sonucunda da üçüncü şahıslara karşı sigortalı yerine geçmektedir. Riziko sonucu sigorta konusu menfaatin tamamı zarar görmeyebilir. Sigortaya konusu malın zarar görmeyen kısmına sovtaj ismi verilmektedir. Böyle bir durumda sigortacı, zarar gören ile anlaşarak hasarın tamamını tazmin ederek sovtaj kısmını kendi alabilir veya sovtajı sigortalıya bırakarak sadece hasarlı kısmı tazmin edebilir. Sigortacı eğer sovtajı kendisi alarak hasarın tamamını karşılamışsa tamamıyla eğer sadece hasarlı kısmı tazmin etmişse sadece tazmin ettiği kısım için halefiyet hakkına sahip olur (Güvel ve Güvel, 2012: 111-112).

2.2 Halefiyetin Kapsamı ve Sınırları

Sigortacının halefiyet hakkı, zarar gören sigortalıya ödemiş olduğu tazminat oranında ve zararın gerçek değerini aşmamak şartıyla geçerlilik kazanmaktadır. Eğer kısmi sigorta varsa veya muafiyet uygulanmışsa, sigortacı zararın tamamı üzerinden değil tazmin ettiği miktar kadar üçüncü şahıslara talepte bulunabilir (Pehlivan, 2017: 429). Eğer sigorta sözleşmesinde muafiyetler varsa ve sigortacı bu muafiyetler nedeniyle sigortalıya kısmi bir ödeme yapmışsa, zarara neden olan üçüncü şahsa ödediği tutarın dışında rücu edemez. Sigortacının gerçek zarar miktarını aşan tazminat talepleri de haksız bulunmaktadır. Sigortalı zarara neden olan üçüncü şahıstan neyi ne kadar talep edebileceksen, sigortacı da üçüncü kişiden ancak o oranda talepte bulunur (Ulaş, 1998: 179-180).

Zarar gören sigortalıya ödemede bulunan sigortacı, ödeme yaptığı tarihten itibaren faiz talep edebilme hakkını da elde eder. Zarara neden olanın faiz ödeme yükümlülüğü olay tarihinden değil, şirketin sigortalıya ödeme yaptığı tarihten itibaren başlar. Yani zarara neden olan üçüncü şahıs sigorta şirketine gerçek zararın dışında faiz ödemekle de yükümlüdür. Faiz talebine hak kazanılabilmek için uygun bir şekilde bilgilendirme yapılacak ihtarname çekilmesi gereklidir. Aksi takdirde faiz ödemenin yapıldığı tarihten itibaren değil dava tarihinden itibaren işlemeye başlayacaktır (Çeker, 2014: 179-180).

2.3 Halefiyetin Hüküm ve Sonuçları

Sigortacı hasar sonucunda sigorta ettiren yerine geçip dava açtığında, sigorta ettirenin haklarına halef olmakta ve bununla birlikte sigorta ettiren lehine olan bütün hususlardan yararlanmaktadır. Bu hususla birlikte sigortacı sigorta ettirenin sahip olduğu bütün borçtan kaçınma sebeplerini hasara sebep olan tarafa karşı ileri sürebilir. Hasara sebep olan taraf da sigorta ettirene karşı sahip olduğu borçtan kaçınma sebeplerini sigortacıya karşı kullanabilmektedir. İspat yükü bakımından da bu kural uygulanmaktadır. Hasara sebep olan taraf ile sigorta ettiren arasındaki hukuki ilişki bakımından ispat yükümlülüğü sigorta ettirene ait ise, sigortacının halefiyet söz konusu olduğunda davada bu ispat yükümlülüğü de sigortacıya aittir. Sigortacının, zarara sebep olan üçüncü şahıslara karşı açacağı davalarda görevli ve yetkili mahkeme, esas dava için görevli ve yetkili mahkeme hangisi ise o olacaktır. Sigortacılık bakımından halefiyet ilkesi Ticaret Kanunu'nda düzenlenen bir husus olduğundan dolayı görevli olacak mahkemeler ticaret mahkemeleri olmalıdır (Bozer, 1986: 113-114).

3. Sonuç

6102 sayılı Ticaret Kanunu ile daha önce yürürlükte bulunmayan, zarara neden olan sorumlulara karşı başlatılmış olan bir dava veya takip var ise, sigortacı

mahkemeden veya diğer taraftan onay almaya gerek kalmadan, sigortalıya yaptığı tazminat ödemesini ispatlamak koşuluyla, mevcut takip ve davayı kaldığı yerden devam ettirebilmektedir ifadesi düzenlenmiştir. Bu düzenlemeden önce sigortacı yeni bir dava ikame ederek halefiyet ilkesini uyguluyordu. Bu düzenlemeyle yeni bir dava yoluna gitmeden halefiyet ilkesinin sürdürülmesi sağlanmaktadır.

Uygulamada zarara uğrayan sigortalı, zararını ilk olarak ödeme kabiliyeti güçlü olan sigortacıdan talep eder. Bu talepten sonra sigortalı zarara sebebiyet veren üçüncü şahıstan zararı talep etme hakkını kaybeder. Eğer aksi şekilde sigortalı zararı hem sigortacı hemde üçüncü şahıstan tazmin etseydi burada hukuka aykırılık olacaktı. İşte burada sigortacının kanunu halefiyet imkânı ile, sigortacı tazmin ettiği zararı, zarara neden olan sorumlulardan tahsil etme imkanını elde etmektedir. Böylece mal sigortalarına hâkim olan zenginleşme yasağı ilkesinin uygulanması sağlanacak ve bunun yanında zarara sebebiyet veren üçüncü şahısların sorumluluktan kurtarması engellenmiş olacaktır.

Halefiyet ilkesi kapsamında, sigortalının zarara uğramasına sebebiyet verdiği için tazminat talebinde bulunmayacağı, dava veya takip açmayacağı kişilere karşı sigortacının tazminat ödedikten sonra dava açıp açamayacağı konusunun bir düzenlemeye kavuşturulması faydalı olacaktır. Sigortalılar uğradıkları zarardan sorumlu olan aile üyesi, akraba veya yakın dostlarına karşı hasar tazmini için başvurmayabileceklerdir. Buna örnek olarak sigortalı ütüyu prizde unuttuğu için evin yanmasına sebebiyet veren eşine karşı dava açmayacaktır. Bu hususla ilgili düzenlenmenin yapılması faydalı olacaktır.

KAYNAKÇA

6102 Sayılı Yeni Türk Ticaret Kanunu.

AKHİSAR İlyas, ACINAN Hilmi, **Sigortacılıkta Hasar**, İSTANBUL: Filiz Kitabevi, 2016.

BOZER, Ali; **Sigorta Hukuku**, Ankara, 1986.

BOZKURT, Tamer. **Ticaret Hukuku C.IV, Sigorta Hukuku**, Güncellenmiş 9. Baskı, Ankara 2016.

CAN, Mertol. **6102 Sayılı Türk Ticaret Kanunu Hükümlerine Göre Sigorta Sözleşmesinin Tabi Olduğu Hukuki Esaslar**, İmaj Yayınevi, ANKARA, 2012.

ÇEKER Mustafa, **Sigorta Hukuku**, ADANA: Karahan Kitabevi, 10. Baskı, 2014.

GÜVEL Enver Alper, GÜVEL Afitap Öndeş, **Sigortacılık Kavramlar – Türler – Belgeler – Mevzuat**, ANKARA: Seçkin Yayıncılık, 6. Baskı, 2012.

KAYIHAN Şaban, **Zarar Sigortalarında Sigortacının Halefîyeti**, Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, Cilt:22, Sayı:3, 2016.

KILIÇOĞLU Ahmet, **Özel ve Sosyal Sigortalarda Halefîyet ve Rücu**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı:1, Cilt: 31, 1974.

NOMER, Haluk **Halefîyet ile Rücu arasındaki İlişki, Özellikle Sosyal Sigortalar ile Özel Sigortaların Rücu Hakları Bakımından Halefîyetin Rolü**, İÜHFM, C. LV, S.,3, 1997.

OMAĞ Merih Kemal, **Türk Hukukunda Sigortacının Kanuni Halefîyeti**. İstanbul 2001.

PEHLİVAN, Metin. **Zarar Sigortalarında Halefîyet Ve Rücu**, TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi, Cilt:9, Sayı:35, 2017.

Türk Ticaret Kanunu, Beta Yayınları, 13. Baskı, Ocak 2017.

ULAŞ Işıl, **Uygulamalı Zarar Sigortaları Hukuku**, 8. Baskı, Ankara 2012.

URALCAN Şebnem, **Temel Sigorta Bilgileri ve Sigorta Sektörünün Yapısal Analizi**, İSTANBUL: Hiperlink Yayınları, 2011

YASLIDAĞ Beyhan, **Sigortacılık Sigorta Aracıları – Sigorta İşletmeleri**, ANKARA: Seçkin Yayınevi, 3. Baskı, 2017.

31. Bölüm

Osmanlı Basınında Bir Paris Etkisi: Le Libéral Ottoman Gazetesinde Öne Çıkanlar

Merve ŞAHİN¹

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi; Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, Yakınçağ Tarih Bilim Dalı, mervexsahin@outlook.com, ORCID No: 0000-0003-0369-6050

ÖZ

GİRİŞ

Tüm gazeteler, yayınlandığı döneme, devlete ve bulunduğu yöresel bölgenin etkilerine bağlı olarak basılmakta ve dönem dönem objektiflikten uzak yazı dili ve üslubuyla toplumları etkisi altına almaktadır. Osmanlı Devletinde Batılı manada ilk muhalefet hareketi Yeni Osmanlılarla birlikte başlamıştır. Çıkardıkları gazeteler aracılığı ile kendilerini ifade ederek, yönetime karşı taleplerini dile getirebilmiş ve Osmanlı toplumunda bir kamuoyu oluşturmaya çalışmışlardır.

Tanzimat Fermanının getirdiği yenilik hareketleriyle birlikte, halkın yönetimde söz sahibi olması gereği Osmanlı aydınları arasında tartışılmaya başlamıştır. Bu da anayasacılık akımının doğmasını sağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde anayasa ve parlamenter düzen talepleri Fransa'daki 1848 İhtilalinden itibaren duyulmaya başlamış, özellikle Yeni Osmanlılar hareketi tarafından yoğun bir şekilde Osmanlı kamuoyunda tartışılmıştır.

Anayasa tartışmaları Mehmet Emin Âli Paşa'nın 1871'de ölümünden sonra başlayan siyasi ve mali kriz döneminde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde Mithat Paşa parlamenter sistemin temsilcisi olarak sivrilmiştir. 1876'da Abdülaziz'in tahttan indirilmesiyle Mithat Paşa devlet yönetiminde egemen bir güç konumuna geldi. Güçlü Avrupa devletlerinin Osmanlı gayrimüslim tebaasına geniş haklar tanınması için Osmanlı yönetimine yaptığı baskıları sonucu, Mithat Paşa ve devlet ricali yönetim biçiminin değiştirilerek parlamenter sisteme geçilmesiyle, devlette bir denge kurularak mevcut sorunların üstesinden gelinebileceğine inanıyordu. Bu amaçla Sultan Abdülaziz'den sonra yönetime getirilen V. Murad'ın da Parlamenter sisteme sıcak bakmaması sonucu, oda üç ay sonra tahttan indirilerek, meşrutiyet fikrine daha yakın olduğu düşünülen II. Abdülhamid 31 Ağustos 1876 tarihinde tahta geçirildi.

Anayasa temelli meşrutî bir yönetim anlayışı ile tahta geçen padişahın önceliği Osmanlı dış borçları olmuştur. Ancak bu borçların kapatılması için hazine gelirlerini etkileyen isyanların bastırılması gerekiyordu. Ülkenin durumu bunun hemen yapılabilmesi için elverişli değildi. Buna rağmen Sultan Abdülhamid söz verdiği üzere Anayasa çalışmalarını başlattı ve hazırlanıp kabul edilen Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi¹ yürürlüğe konuldu. Başlangıçta Kanun-i Esasi'ye karşı aykırı hiçbir eylemde de bulunmadı (Berkes, 2019: 335). Ancak bir müddet sonra Anayasa'ya son anda dahil edilen Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetki² olan 113. Maddesini³

¹ Kanun-i Esasi 119 maddeden oluşmaktaydı. Bu anayasa aslında Fransız anayasaları temelliydi fakat padişahın tamamen yetkilerini elinden almıyordu. Devletin bütünlüğünün ve padişahın saltanatının korunması için gerekli maddelere de yer verilmekteydi. Daha fazla bilgi için bakınız; (Aydın, 2001:329).

² Bakınız madde 3; “vekillerin tayin ve azli... kara ve deniz kuvvetlerinin kumandası, Meclis-i Umûmî'nin toplanması ve tatili, Hey'et-i Meb'ûsan'ın feshi padişahın dokunulmaz haklarındandır” (Aydın, 2001: 329).

kullanarak, mevcut anayasayı rafa kaldırıp, Osmanlı Parlamentosunu da tatil etti. II. Abdülhamid'in anasali parlamenter sistemi kabul ederek tahta çıkması ve bir süre sonrada anayasayı kaldırıp meclisi tatil edip, bütün yetkileri eline alması büyük bir tepkiyle karşılandı. Abdülhamid'in bu politikası muhalif gurupları bir araya getirdi.

Sultan II. Abdülhamid bir taraftan dış borçlar ile mücadele ederken diğer taraftan da Avrupalı devletlere karşı yeni politikalar geliştirmeye başladı (Küçük, 1988: 218). Kurduğu yönetime karşı gelecek tepkileri kontrol edebilmek için basına sansür uygulamaya başladı.⁴ Bu politikası çok ciddi tepki ve direnişle karşılandı. Bu sansür uygulamasını açıklamak kolay değildi.

Sultan Abdülhamid yönetiminin basına sansür uygulaması sonucu, anayasalı parlamenter sistem mücadelesi veren Osmanlı aydınının büyük çoğunluğu Avrupa'ya kaçarak mücadelelerini yine basın yoluyla oradan sürdürmeye devam ettiler. Bir müddet sonra dayısı II. Abdülhamid yönetimine karşı çıkan Prens Sabahattin'de Paris'e giderek diğer aydınlarla iş birliği yaptı. Avrupa'da bulunan Abdülhamid muhalifleri, onun yeğeni Prens Sebahattin'in önderliğinde I. Jön Türk Kongresini topladılar (Hanioglu, 2001: 588-589). Paris'teki aydınlar arasında *Le Libéral Ottoman Gazetesi*'ni çıkararak bu mücadeleye katılan Abdulhalim Memduh ve Necmeddin Kemal de vardı. *Le Libéral Ottoman Gazetesi*, yönetim muhalefetine hizmet eden yayınlardan sadece bir tanesiydi.

1. Le Libéral Ottoman'ın Editörü Abdulhalim Memduh

Bir yazar ve şair olarak edebi faaliyetleriyle öne çıkan ve 1866 da İstanbul'da doğan Abdulhalim Memduh, düzenli bir eğitim almamıştır. Temel eğitimini annesinden alan Memduh, *Mekteb-i Lisan*'a devam ederken *Hariciye Nezareti Hukuk-u Muhtelite Kalem*i'nde göreve başlamış (Öngül, 2002: 12) fakat bir müddet sonra *Mekteb-i Lisan*'ı yarıda bırakarak, *Mekteb-i Hukuk*'a geçmiştir. Onun basın hayatı, ise *Le Libéral Ottoman*'dan daha önce *Muhit Dergisi* yle başlamıştır.

Ancak *Muhit Dergisi*'nin yazı işlerini yürütürken gizli bir cemiyet üyeliği gerekçesiyle tutuklanmıştır. Tutukluluk sürecinden sonra Konya'ya sürülen Memduh, dönemin Konya valisi Hacı Hasan Bey'in tavassutuyla vilayet maiyet memurluğu görevine başlamışsa da burada da tutunamamıştır. Daha sonra vilayet tercümanlığına atanan Memduh, bu görevde iken bu sefer de

³ Namık Kemal Kanun-i Esasi hazırlanırken Midhat Paşa'nın 113. Maddeyi anayasadan çıkarmamasından dolayı, Mithat Paşa'ya sitem etmiştir. Çünkü bu maddeye göre padişah, hükümetin güvenliğini ve bütünlüğünü tehdit edenler tespit edilince ülkeden uzaklaştırılabilir/sürgüne gönderilebilirdi (Aydın, 2001: 330).

⁴ Sultan II. Abdülhamid döneminde basına uygulanan sansürle ilgili daha detaylı bilgi için bakınız; (Subaşı ve Çaylı, 2017: 92-113).

Trablusgarp'a sürülmüştür. Çalkantılı bir yaşam süren Memduh, bu sürgünden firar ederek sürgün yerinin değiştirilmesi talebinde bulunmuştur. Talebi uygun bulununca bu sefer vilayet tercümanlığı göreviyle İzmir'e gönderilmiştir. Abdulhalim Memduh İzmir'deki vilayet tercümanlığı görevini bir müddet yürüttükten sonra tekrar Bitlis'e sürgüne gönderilmiştir. Bu sürekli sürgün hayatı onu farklı düşüncelere sevk etmiş ve sonunda II. Abdülhamid yönetimi karşıtları gibi oda Avrupa'ya kaçmıştır (Aygün, 2004: 85).

Memduh'un Avrupa'daki ilk durağı Paris olmuştur. Memduh 1889'a kadar yakınlık kurduğu Ali Kemal ile birlikte Fahreddin Reşad'ın da dâhil olduğu ve yalnızca tercüme hikâyeler aktarmak üzere Paris'te *Mütalaa* adlı bir dergi çıkarmaya başlamış ancak dergi sadece sadece bir sayı olarak yayınlanabilmiştir. Memduh daha sonra Paris'te Jön Türk hareketine katılarak, *Le Libéral Ottoman Gazetesi*'ni çıkarmaya başlamıştır. Toplamda sadece beş sayı olarak yayımlanan ve onun siyasi fikirlerini öne çıkaran bu gazetenin devamının olup olmadığıyla ilgili henüz bir bilgiye rastlanmamıştır. Abdulhalim Memduh Paris'te ayrıca Sami Paşazade gibi yazarlar ile de iletişime geçmiş, Londra ve Tunus'un da eklendiği bu mücadele sürecinde *Mev'ize* ve *Ne Bekliyoruz?* başlıklı iki tane siyasi risale de kaleme almıştır.

Memduh'un faaliyetleri her ne kadar Abdülhamid yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmış, zaman zaman sorgulanmış, hatta sürgüne gönderilmişse de onun yabancı dil bilgisi ve edebi yönü, yönetim muhalifi olarak bu tür etkinliklerin sürekli içerisinde olmasını gerektirmiştir (Öngül, 2002:87-88). Mısır'ın Hıdiv veliahdı olan Mustafa Fazıl Paşa'nın kızı ile yakınlığı bilinen Abdulhalim Memduh, uykusuzluk hastalığını bastırabilmek adına aldığı uyuşturucu karışımı bir ilaç sebebiyle 1905'de İngiltere'de ölmüş, Memduh'un naaşı daha sonra Tunus'a nakledilmiştir (Aygün, 2004: 86).

1.1. Le Libéral Ottoman Gazetesi

Le Libéral Ottoman Gazetesi, dayısının yönetimine karşı mücadele eden, II. Abdülhamid'in yeğeni Prens Sebahattin ve arkadaşlarının kurduğu (Seyitdanlioğlu, 1997:102) *Osmanlı Hürriyetperver Cemiyetinin* bir yayın organı niteliğindeydi (Yazıcı, 2011:118). Gazetenin en dikkat çeken yanı ise şüphesiz başlıkları ve imzasız yazılardır. "*Osmanlıların Haklarını Aradığı(nı) /İddia Ettiği Bir Yayın Organı*" (Le Libéral Ottoman, 1901:1) olarak belirtilen gazetede özellikle, Osmanlı Türkçesi ile yazılmış bölümlerde yazarın imzası yoktur. Buna mukabil Fransızca yazılan kısımlar da sık sık Jean Léger⁵ ismi

⁵ Jean Léger hakkında her ne kadar bir bilgi olmasa da kendisinin bir Osmanlı aydını olduğu ve mahlas olarak da Jean Léger'i kullandığı düşünülmektedir. Çünkü gazetenin büyük puntolar ile yazılmış adının hemen

kullanılmaktadır. Bunun müstear bir isim olma ihtimali yüksektir. Bununla birlikte Yunanistan ile ilgili bir yazının altında ise yazar adı olarak sadece ‘Bir Yunan’ (Le Libéral Ottoman, 1901:4) imzasının olması da oldukça dikkat çekicidir. *Le Libéral Ottoman Gazetesi*’nin Osmanlı Türkçesi ile yazılan kısım ile ilgili bir imza bulunmamakla birlikte, ‘Açık Haberleşme’ başlığı altında ‘M. A. Riza, 4, Rue Cuidolle (?)’, şeklinde Paris’de bir adres verilmiştir.

1.1.1. *Le Libéral Ottoman Gazetesi*’nde Ermeni Meselesi

Le Libéral Ottoman Gazetesi’nin 5. sayısında Jean Léger imzasıyla yayınlanan *Yeni Türkiye ve Ermeniler* başlığı altındaki yazıda, XIX. Yüzyılın sonlarında ve XX. Yüzyıl başlarındaki Ermeni olayları ele alınarak (Le Libéral Ottoman, 1901:1), bu konuda 1901 de Paris’te bir konferans düzenlendiğine de dikkat çekmektedir. Jean Léger bu yazısında, “*Paris’teki Ermenilerin, Kürdistan’da yaşanan olayları görmezden geldiği, orada yaşanan kötülük hakkında hiçbir fikirleri olmadıkları ve Ermenilerin, onların düşündüklerinden daha fazla acı çektiği gerçeği...*”⁶ gibi ilginç ifadelerle, Osmanlı yönetiminin mevcut topraklarını korumaya çalıştığı bir dönemde, Ermeni hareketlerini, Avrupa’da yayınlanan bir Osmanlı gazetesi vasıtasıyla, sırf Abdülhamid yönetimine karşı muhalefet yapmak amacıyla, Osmanlı Devleti aleyhine bir propaganda aracı olarak, olayların çarpıtılması oldukça dikkat çekicidir.

Jean Léger, *Le Libéral Ottoman*’da *Yeni Türkiye ve Ermeniler* başlıklı yazısında bahsedilen olayların 1901 yılında Sasun bölgesinde çıkan karışıklıklarla⁷ mı yoksa 1896 yılında Babıali’nin altı vilayet için yayınladığı ıslahat kararnamesi (Karacakaya, 2001: 42) hakkında mı olduğu net bir şekilde belirtilmemiştir. Bununla birlikte yazar, 1896 yılında gerçekleşen Osmanlı Bankasına Ermeni saldırısı (Karacakaya, 2001: 42) hakkında da “Avrupa’yı kışkırtmak için birkaç Bizanslıyı bankaya kilitlediklerini fakat bunda başarısız olduklarını, daha sonra da hasta olan bu milleti canlandıracak bir harekette bulunup Moğol olduklarına dair afişler bastırdıklarını” iddia ederek, aynı zamanda da halkın *daha etnografyasını bilmediği* eleştirisinde de bulunmuştur (Le Libéral Ottoman, 1901:2).

Jean Léger yazısında, yalnızca Abdülhamid yönetimini değil, aynı zamanda Paris’teki Ermenilerin yetersizliğini de eleştirmektedir. Léger, ‘*Avrupa’ya gelen*

altında “Organe des Revendications du Peuple Ottoman” ifadesi vardır. Bunun Türkçe tam karşılığı ise “Osmanlı Halkının Talepleri Organi” dir.

⁶ Bu dönemlerde Abdülhamid’in Berlin Anlaşması sonrası, Ermenilerin de yaşadığı bölgelerde ıslahat karşıtı politikası olduğunu görmekteyiz. Abdülhamid, doğu vilayetlerinde Ermenilerden daha fazla Müslümanların olduğunu ve burada yapılabilecek bir ıslahat hareketinin, Ermenileri özerkliğe teşvik edeceğini savunuyordu. (Küçük, 1988: 220).

⁷ Burada bahsedilen karışıklıklar Rus Ordusundaki Ermeni gönüllülerden oluşan birliğin komutanı Andranik Ozanyan kaynaklı olanlardır.

Ermenileri yalnızca casusluk ile itham etmiyor aynı zamanda katliam sonrasında dul ve yetimlere bakmak yerine, gazetelere gereksiz neşirler ile doldurduklarından’ da bahsetmektedir. Aynı zamanda devletin yüksek mevkilerine gelmiş Ermeni kökenli kişilerin dilekçe imzaladıklarını da söyleyen yazar, onların bir kısmının isimlerini de vermektedir. Bunlar arasında Artin Paşa⁸, Sakızlı Ohannes Paşa⁹, Agop Paşa¹⁰, Dilber Zare Efendi¹¹, Elias Tchagay-İlyas¹² ve Portakal Paşa¹² gibi isimler sıralanmaktadır. Léger aynı yazısında, “Kemal” ve “Midhat” diye iki kişinin ismini öne çıkararak, ‘özgürlüğün iki şampiyonunun izinden birçok kişinin yürüdüğünden’ (Le Libéral Ottoman, 1901:2) bahsederek, İstanbul’da bu iki kişinin heykellerinin dikileceği kehanetinde de bulunmaktadır.

Jean Léger’in *Le Libéral Ottoman Gazetesi’nde ki ‘Yeni Türkiye ve Ermeniler’* başlıklı yazısında dikkat çeken diğer bir konuda, bakanlar, akademisyenler, askerler ve memurlar arasında kendisini saklayan ve gün geldiğinde ortaya çıkacak, kurtuluş gününü bekleyen Jön Türklerin var olduğu konusudur. Jean Léger’in yazısında kullandığı üslup, iyi niyetli ve objektif bir bakış açısından çok uzaktır. Daha çok yönetim muhalifi önyargısıyla yazılarını kaleme aldığını söylemek yanlış olmasa gerek.

1.1.2. Le Libéral Ottoman Gazetesi’nde Sultan V. Murad

V. Murad (Le Libéral Ottoman, 1901:3), 21 Eylül 1840 tarihinde İstanbul Çırağan Sarayı’nda dünyaya gelmiştir. Asıl adı Mehmed, mahlası Murad olan Tanzimat’ın mimarı Sultan Abdülmecid¹³ ve Şevkiefsâr Kadın Efendi’in en büyük oğlu olan V. Murad, aynı zamanda Tanzimat Dönemi’nin de ilk şehzâdesidir (Satı, 2020:6). Şehzadeliği döneminde çeşitli hocalardan Türkçe, Arapça, Fransızca, Osmanlı tarihi ve fen derslerin yanında, babası Abdülmecid’in de ilgisinin olduğu Batı müziği alanında iki İtalyan hocadan piyano ve Batı müziği dersleri almıştır (Küçük, 2020: 183). Amcası Abdülaziz 1861 de tahta çıkınca kendisi de veliaht olarak ilan edildi. Amcasının 1863 de Mısır ve 1867 de Avrupa gezilerine de veliaht sıfatıyla katılmıştır (Çömlekçi, 2019: 25).

⁸ Ermeni asıllı Osmanlı diplomatıdır.

⁹ Osmanlı dönemi iktisadi liberalliği savunan Ermenli kökenli bir Osmanlı paşası ve ekonomistidir.

¹⁰ Son dönemde Maliye Nazırlığı ile ortaya çıkmış bir devlet adamıdır.

¹¹ Kendisinin halen Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde tutanaklarının bulunduğu, Ermeni asıllı Meclis-i Ayan vekilidir.

¹² Osmanlı Hazine-i Hassa Nazırı olarak görev alan ve yazar tarafından da ‘Ermenilerin büyük adamı’ olarak tarif edilen Ermeni asıllı devlet adamıdır.

¹³ Sultan Abdülmecid’in hayatı ve dönemiyle ilgili detaylı bilgi için bakınız; (Subaşı, 2015: 15-45).

Abdülaziz döneminin son yıllarında, devletin geri ödemek zorunda olduğu borcu 200 milyon altına çıkmıştı. Faiziyle birlikte yıllık ödemesi gereken miktar ise on dört milyon altın civarındaydı. Borcu borçla ödemek gibi kısır bir döngüye girmiş, borçlarının faizini bile ödeyemeyecek bir duruma düşmüştü. Abdülaziz yönetimi Avrupa'dan artık borç alamayınca da Galata sarraflarından yüksek faiz oranlarıyla borçlanma zorunda kaldı. Uygulanan bu yanlış ekonomik politikalar sonucunda devlet ekonomik bir iflasın eşine geldi. Aslında bu ekonomik krizin temeli 1853-1856 Kırım Savaşı yıllarına dayanmaktaydı. Çünkü o dönemde başlanan dış borç batağı gittikçe derinleşiyordu. Osmanlı yönetimi aldığı bu borçları geri ödeyemediği için İngiltere, Fransa gibi Avrupa Devletlerinin neredeyse kontrolüne girmişti. Avrupalı devletler bir yandan Karadağ, Bulgar veya Eflak-Boğdan da ki ayrılıkçı hareketleri körüklerken,¹⁴ diğer yandan da çeşitli bahanelerle Osmanlı Devleti'ne baskı yapıp içişlerine müdahale ediyordu.

Abdülaziz yönetimi ise bir yandan Balkanlardaki isyanlar ve diğer yandan ödeyemediği borçlarla başa çıkmaya çalışıyordu (Çömlekçi, 2019: 25). Nihayetinde bu borçlar ve Balkanlardaki isyanlar Abdülaziz saltanatının sonunu getirdi. Mithat Paşa ve Avni Paşa'nın talebeleri kışkırtmasıyla, İstanbul'da Abdülaziz'e karşı isyanlar başladı (Küçük, 1988: 183). Bu isyanların gelişmesi sonucu Mithat Paşa önderliğindeki paşalar önce Şeyhülislam'dan fetva aldı, daha sonra ise bu fetva doğrultusunda V. Murad'a biat ettiler. Biat töreni öyle gizli tutuldu ki tüm devlet erkânı bu törene katılamadı (Çömlekçi, 2019: 44). Törenin ardından da devlet işlerinden anlamayan ve cinnet geçiren bir padişah olarak tarif edilen Abdülaziz'in hal'ine dair fetva okundu (Çömlekçi, 2019: 44).

V. Murad'ın tahta çıkışı basın tarafından, halkın istediği bir hareket olarak tarif ediliyordu (Çömlekçi, 2019: 45). Bir oldu bitiyle gerçekleşen bu hareket sonucu V. Murad dairesinden alınarak bir törenle tahta çıkarıldı. Abdülaziz'in tahttan indirilmesin de aktif rol oynayan Mithat Paşa ise V. Murad'ın yönetimine müdahil olarak ülke yönetimine yön vermek istiyordu. V. Murad'ın önceliği ise ülke ekonomisinin düzelmesi için reformların yapılmasından yanaydı (Çömlekçi, 2019: 55). Diğer yandan V. Murad'ın tahta çıkışından üç gün sonra, 4 Haziran 1876'da amcası eski padişah Abdülaziz, bilekleri kesilmiş bir şekilde ölü bulundu (Subaşı, 2003: 778). Bu haberin padişah tarafından duyulması, hassas karakterli biri olarak V. Murad için bir yıkım oldu.

¹⁴ Bu her ne kadar Avrupa Devletlerinin, Osmanlı topraklarının parçalanmasını can-ı gönülden istemesinden kaynaklı olarak gözüксе de bu nedenin yanı sıra, 1830-1852 arasındaki, önce Fransa'da, daha sonra Avusturya-Macaristan, Prusya, İtalya gibi devletler de hükümete karşı çeşitli ayaklanmaların da bir yansıma olarak görülmekteydi. Avusturya- Macaristan'daki hükümet karşıtı ayaklanmalar Macarlardan, Eflak-Boğdan tarafına da yansımış ve halk bir nevi birbirini de kışkırtmıştı.

V. Murad'ın akıl sağlığının zayıfladığına dair ilk belirtiler, ilk Cuma selamlığında “*Kan istemem, padişahlık istemem*” diye sayıklaması olarak belirtilmektedir (Çömlekçi, 2019: 80). Eski padişah Abdülaziz'in ölümünden sorumlu tutulan ve kayınbiraderi tarafından Hüseyin Avni Paşa'nın katledilmesi haberlerinin de yayılması ve sürekli kanlı haberler, V. Murad da şuur kayıplarına yol açmaya başladı (Küçük, 2020: 184). V. Murad'ın sağlık sorunları onu, devleti yönetemeyecek bir konuma getirmişti. Bulunduğu konumdan dolayı da hastalığını saklayamadı. Saray da devlet erkânı ve ulema padişahın bu hastalığını öğrenince çözüm aramaya başladılar. Artık padişahın kıldıracağı Cuma namazlarının kabulünün olmayacağı yönünde söylentiler dolaşmaya başlamıştı (Satı, 2020: 133).

Başlangıçta Abdülhamid'i tahta çıkarmak yerine V. Murad'ın etrafındakiler bir süre kendileri devleti idare etmeyi denediler fakat bu yeterli olmadı (Küçük, 2020: 184). Bunun anlaşılması üzerine V. Murad'ın tahtan indirilmesi için gerekli hareketler başladı ve meşruiyetin gereği olan fetva da alındı. Abdülhamid Dolmabahçe Sarayı'ndan alınarak, Topkapı Sarayı'na getirildi ve burada tüm devlet erkânı önünde V. Murad'ın hal fetvası okundu (Çömlekçi, 2019: 86). Böylece V. Murad da tahttan indirildi ve Çırağan Sarayı'na nakledildi. Görevden uzaklaştırılan V. Murad, 28 sene Çırağan Sarayında ailesiyle birlikte yaşadı (Küçük, 2020: 185).

V. Murad'ın 1872 yılında mason locasına girdiği haberi kardeşleri tarafından da biliniyordu (Küçük, 2020: 185). Abdülhalim Memduh'un editörü olduğu *Le Libéral Ottoman*'da V. Murad'ın bilinenin aksine hasta olmadığı, tahttan indirilmesinin tamamen Abdülhamid tarafından düzmece bir olay olduğunun yazılması belki de bu yüzden olmuştur. Gazetedeki Jean Léger'in imzasıyla Sultan V. Murad için yazılan kısımdaki ifadeler oldukça ilginç ve çarpıcıdır. Öncelikle V. Murad'ın hayatından bahseden Jean Léger, ‘*Abdülhamid'in tahta çıkışının ve V. Murad'ın tahtan indirilme olayının Avrupa'daki yankısını ve bunun nedeninin ise Osmanlı tahtına çıkan en eğitilmiş ve en akıllı sultan oluşundan dolayı*’ olduğunu ileri sürmektedir. Jean Léger yine aynı yazıda ‘*Fransızca, İngilizce, İtalyanca ve Arapça bilen V. Murad'ın Avrupa Medeniyetini takdir ettiği ve gönlünün bundan yana olduğunu fakat kendisine fırsat verilmediğini, II. Abdülhamid'in yaptığı anlaşmalarla bunu ilan ettiğini*’ iddia etmiştir. V. Murad'ın hastalığı olarak belirtilen şeyin aslında onun özgürlük ve adalet sevdası olduğunu, V. Murad'ın Müslümanların gerçek halifesi olduğunu yazan Léger, Sultan'ın hasta olmadığı konusunda da ısrarını sürdürmüştür (Le Libéral Ottoman, 1901: 4).

‘Yeni Türkiye'nin umudu olan Sultan Murad'ın yalnızca Abdülhamid'in emri ile hasta ilan edildiğini... ve ...1789 Fransız Devrimi'nin hikâyesinin

benzerinin dönemin İspanya'sında gerçekleştiğini ve yakın zamanda da Osmanlı'da İtalya'da, Almanya ve Rusya'da gerçekleşeceğini' ileri sürerek, II. Abdülhamid'in tahta çıkışını eleştirerek akıllarda soru işaretine neden olacak iddialarda bulunmaktadır. İddialarında kararlılığını ortaya koyan Jean Léger aynı zamanda bununlar ilgili 'Alıntı yaptıklarının gerçekler olduğunu, hayal gücü olmadığını, görgü tanıklarının bilgisine dayandığını ve ulaşan belgelerin gerçekliğinden kesinlikle emin olduklarını' (Le Libéral Ottoman, 1901: 4) belirtmektedir. Bahse konu olan yazıda en dikkat çekici cümle ise şöyledir: "...Herhangi bir inkârdan korkmuyoruz. Ayrıca, inkâr edilemez çünkü kanıtlayacağız ve daha sonra da Osmanlı tahtında uzun süre kalmayacak birini tanıyorum." (Le Libéral Ottoman, 1901:4).

Diğer taraftan Jean Léger yazısında, Sultan Murad'ın durumunu anlatırken acındırarak ifadeler kullanmayı özellikle tercih ettiği anlaşılmaktadır. *Sultan Murad'ın yalnızca bazı zamanlarda tavanının açılmasına izin verildiği bir hapishanede kaldığını, kendisine tahsis edilen bakire cariyelerin ise Hacı Hasan Paşa'nın emrinde olduklarını söyler.* Léger'a göre Sultan V. Murad, kendine tahsis edilen bu cariyeleri bir kez dahi görmemiştir. Daha da ileri giderek, Jean Léger bunun bir insanlık meselesi olduğunu ve Avrupalıların protesto etmesini, Müslümanların gerçek halifesi V. Murad için barışçıl bir şekilde müdahale edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu iddialarını *"Fransız Devrimi'nin insan hakları bildirgesi, 1793'ten beri tüm halkların özgürlük ilkeleri için bir temel oluşturmuştur... Yarın Osmanlı'da zafer kazanacaktır."* cümleleri ile de desteklemekteydi. V. Murad ile ilgili yazının bulunduğu sayının Fransızca kısmının sonuna Jean Léger *'sonraki sayılarında Sultan V. Murad'ın son zamanlarda yazdığı bir şiirin çevirisini'* de yayınlayacaklarını belirtmektedir.

SONUÇ

Sultan II. Abdülhamid yönetiminin uyguladığı sansüre karşı bir tepki olarak ortaya çıkan yayın organlarının yurtdışındaki gelişimi daha çok hürriyet, meşrutiyet ve azınlık sorunları çerçevesinde şekillenmiştir. Yönetimin uyguladığı politikalara karşı muhalefet ve buna karşı yönetimin getirdiği sansür uygulaması sonucu, farklı hedeflere sahip kesimleri yönetim aleyhtarlığı etrafında toplamıştır. Bu durum ise basın hayatında farklı üslupların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Özellikle Jön Türkler kavramının, ülke içi karışıklıkları destekleyen localar tarafından da kullanılmaya başlamasıyla birlikte, basın yoluyla yapılan yönetim aleyhtarlığı, zaman içerisinde kontrolden çıkarak, devlet aleyhtarlığına dönmesi gibi ciddi tehlikelere yol açmıştır.

Kontrolsüz ve sorumsuz muhalefetin en iyi örneklerinden biride Paris'te yayın hayatına başlayan *Le Libéral Ottoman Gazetesi*'dir. Bu gazete, II. Abdülhamid yönetiminin uyguladığı politikalara muhalefet etmek yerine, hedefe devleti koyması ve yazılarında devlet aleyhine bir üslup kullanması büyük bir talihsizlik olduğu kadar, bu eleştirilerin Jön Türk kavramının farklı localar tarafından nasıl suiistimal edildiğinin de bir göstergesi olmuştur.

İnsanın kalemiyle güçlenen düşünceler, sadece XIX. ve XX. Yüzyıl için değil, insanlık tarihi içinde çok özel bir yere sahiptir. Özgürlük ve özgür düşünce insanlığın ortak mülküdür. Ancak bunlar bireysel çıkar ve kötü amaçlarla kullanıldığı zaman, toplumsal uzlaşma ve barış yerine toplumsal çatışmayı doğurur ki buda insanlık onurunu rencide eder. 1901 senesinde yayın hayatına başlayan ve sadece 5 sayısı bulunan *Le Libéral Ottoman Gazetesi*, maalesef sadece eleştiriyle kalmamış, zaman zaman provakativ ifadeler kullanarak muhalefet ve fikir özgürlüğü sınırlarının dışına çıkmıştır. Objektiflikten ve tarafsızlıktan uzak kalması belki de onun yayın hayatının kısılmasına sebep olmuştur.

REFERANSLAR

Gazeteler

- Le Libéral Ottoman. (1901) Dersimiz Meşrutiyet. Paris. 5.
Le Libéral Ottoman. (1901). Les Jeune Turquie et Les Arméniens. Paris. 5.
Le Libéral Ottoman. (1901). Le Sultan Murad V. Paris. 5.
Le Libéral Ottoman. (1901). Muhabere-i Aleniyye. Paris. 5.
Le Libéral Ottoman. (1901). Organe des Revendications du Peuple Ottoman. Paris.

Fotoğraf-Dijital:

- Baudon, Guston. (1928). *BNF Gallica*: 30 phot. de Mascate, Bassorah, Bagdad, de sites et types de Perse, d'Istanboul, en 1901-1902, offert au professeur Blanchard par Gaston Baudon, don 1928. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b532006503/f15.item.r=Ottomane%201901> adresinden Haziran 2023 tarihinden alınmıştır.

Yayınlar

- Aydın, M.E., (2001). KĀNŪN-ı ESĀSÎ. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 24, 329-330.
Aygün, Ö. (2004). Memduh, Abdulhalim. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 29, 85-86.
Berkes, N. (2019) .*Türkiye’de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
Çömlekçi, A. (2019). Sultan V. Murad’ın 93 Günlük Saltanatı. Yüksek Lisans Tezi. Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Sakarya. 25-86.
Hanioglu, M.Ş.. (2001). Jön Türkler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 23, 588-589.
Karacakaya, R. (2001). Kaynakçalı Ermeni Meselesi (1878-1921), T.C. BOA. Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 25, 37-42.
Küçük, C. (1988). Abdulhamid II. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1, 216-224.
Küçük, C. (1988), Abdülaziz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1, 179-185.
Küçük, C. (2020), Murad V. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 31, 183-187.
Öngül, Bilal. (2002). Abdülhalim Memduh'un Hayatı ve Eserleri Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir. 12-88.

- Satı, İ. (2020). Sultan V. Murad'ın Hayatı ve Kısa Saltanatı (1840-1904). Yüksek Lisans Tezi. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Karaman. 6-133.
- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. (1997). Osmanlı Ahrar Fırkası: Programı, İçtüzüğü, Beyannameleri. *Liberal Düşünce*, 6, 101-117.
- Subaşı, Turgut. (2003). Sultan Abdülmecid ve Sultan Abdülaziz. *Yeni Türkiye, Türkler-Osmanlı*. 12, 753-781.
- Subaşı, Turgut. (2015). Sultan Abdülmecid'in Hayatı ve Hükümdarlığı. Editör Ahmet Uçar. *Nakş-ı İstanbul: Ortaköy Büyük Mecidiye Camii* (pp. 15-45). İstanbul: Gürsoy Grup Kültür Yayınları.
- Subaşı, T., Çaylı, K. (2017). Osmanlı Basınında Sansüre Bir Örnek: Hayal Mizah Gazetesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*. 3(2), 92-113.
- Uzun, Mustafa İsmet. (1989). Ali Kemal, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. 2, 405-408.
- Yazıcı, S. (2011). Osmanlı'da Siyasi Muhalefetin Kurumsallaşma Süreci (1902-1909). Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Sakarya.

EKLER

Ek 1. Gallica. Le Libéral Ottoman gazete başlığı örneği.

Ek 2. Gaston Baudon tarafından Profesör Blanchard'a verilmiş Osmanlı resimleri; İstanbul (1901).

Ek 3. Gaston Baudon tarafından Profesör Blanchard'a verilmiş Osmanlı resimleri; İstanbul 2 (1901).

Ek 4. Gaston Baudon tarafından Profesör Blanchard'a verilmiş Osmanlı resimleri; İstanbul 3 (1901).

32. Bölüm

Sosyal Medya ve Sağlık Turizmi

Murat İsmet HASEKİ¹

¹ Doç. Dr.; Çukurova Üniversitesi Kozan İşletme Fakültesi İşletme Bölümü.
mhaseki@cu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1461-7285

ÖZET

20. yy'ın ikinci yarısında teknolojideki gelişmeler, internetin ekonomik hayatta kullanılmaya başlamasıyla inanılmaz bir ivme kazanmıştır. İnternetle beraber dijital mecralarda yaşanan yenilikler iletişim alanında devrim niteliğinde gelişmelere vesile olmuştur.

20. yy'ın son çeyreğinde dijital alanda, web 1.0 ile başlayan bireylerle tek taraflı iletişim, 21.yy'ın hemen başlarında web 2.0 ile beraber bireylerle karşılıklı iletişim halini almıştır. Karşılıklı iletişim sonucu etkileşimler başlamıştır. Bireyler kendi hazırladıkları yazılı ve görsel paylaşımlarını kendi iradeleriyle özgürce kendi belirledikleri içeriklerle beraber yayınlama alanı buldular.

Böylece geleneksel medya mecralarının (TV, gazete, dergi, reklam panoları vb.) tek yönlü iletişim faaliyetlerinin aksine; web tabanlı, sosyal ağları olan karşılıklı iletişim ve etkileşimin egemen olduğu, verilerin çok hızlı bir şekilde çeşitli uygulamalarla bilgiye dönüştüğü, adına basitçe sosyal medya dediğimiz platformlar ortaya çıkmıştır. Bu platformlar tüketicilerin davranışları ve satın alma kararları üzerinde muazzam etkili olmaya başlamıştır. Bu bağlamda hangi sektörde üretim yaparsa yapsın tüketicilerin sosyal medyadan etkilenmelerine hiçbir işletme kayıtsız kalmamıştır. Bu etkileşimden turizm alanı da nasibini ziyadesiyle almıştır. Özellikle insanların, demografik yapıdaki gelişmelerle her geçen gün daha da bilinçli hale gelmesiyle artık insanlar uzun ve kaliteli yaşam konusunda sağlıklarına daha çok dikkat eder duruma gelmiştir. Bu bağlamda sağlıklı bir yaşam için kendilerinden lokasyon olarak çok daha uzak yerlere gitmeyi ve oralarda ihtiyaç duydukları tedaviyi kendi istedikleri ortamda, kendi bütçelerine uygun koşullarda aramaya başlamışlardır. Bu noktada ortaya çıkan sağlık turizmi konusunda daha etkili ve sürdürülebilir çözüm yolları için sosyal medyanın kendilerine sunduğu imkanlardan yararlanmaya başlamışlardır. Bu bağlamda çalışmamızda sosyal medyanın ne olduğunu ve sağlık turizmine etkilerini irdelemeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Medya, sosyal medya, turizm, sağlık turizmi, sosyal medya platformları.

1. MEDYA

Latince kökenli olan Medya kavramı medium sözcüğünün çoğulundan türetilmiştir. Ortam, araç gibi anlamları ifade eder. Toplum içerisinde her çeşit bilginin aktarılması işlevi vardır. Bireylere veya topluluklara görsel ve işitsel araçlar ile bilgilendirme, eğitime, duyuru yapma vb. yaklaşım içerisindedir (Soydan ve Alpaslan, 2014:57).

İnsanların ilk çağlardan bu yana iletişimlerinde ateşle dumanı kullanması, ortak kullanım yerlerine resimler çizmesi, şekiller yapması, çok çeşitli aletler ile değişik sesler çıkarması medyanın ortaya çıkması ve gelişim sürecinde önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili olarak medyanın doğuşuna dair Jeanneney tarafından ilk medya yapılarının az gelişmişlik durumu da dikkate alındığında öngörülebilir ve oldukça sıradan bir hadisenin tüm insanlara kolayca ulaşılabilir bir şekilde anlatılması şeklinde ifade edildiği görülmektedir (Jeanneney, 1998).

İlk medya boyutu kendini; insanların birbiriyle iletişim ihtiyacı, birbirlerini haberdar etme bilgilendirme isteği ile göstermiştir. Bu iletişim isteği karşılık bulunca gelişim ve genişleme de kaçınılmaz olmuştur. İnsanların kendi aralarında birbirlerini haberdar etme niyetiyle sözlü iletişime geçmeleri ile sözlü kültür oluşmaya başlamıştır. İnsanların toplum içinde birbirleriyle ve içinde bulundukları toplumlar da kendi aralarında etkileşime başlamış ve zamanla bu etkileşimle ortaya çıkan sözlü kültüre ait ögeler, insandan insana, insandan topluma, toplumdan topluma ya da toplumdan insana iletmeye başlanmıştır (Giddens, 2005; Berger ve Luckmann, 2008).

Sözlü kültürün oluşmasıyla iletişimde konuşma başlamıştır. Böylece sözlü olarak ortaya çıkan medya, gelişim sürecine girmiştir. Medyanın gelişim süreci yazının icadıyla beraber bir basamak daha ileriye giderek yeni bir boyut kazanmış ve medyanın yazılı boyutu ortaya çıkmıştır. Yazıyla, insanlar bilgilerini kelimelere dökerek birbirlerine aktarmaya başlamıştır. Yazının icadıyla, kültürel gelişme sonucu toplumsal düzeni oluşmaya başlamıştır. Eski zamanlarda medya, elle yazılan ve her defasında elle yazılarak çoğaltılan haberlerle kendini gösterirken, 1450'li yıllarda matbaanın icadıyla birlikte yeni bir boyut kazanmıştır. Matbaanın icadıyla metal harflerle basım tekniği matbaaya uygulanmıştır. Böylece haberler de kullanılan metinler daha kolay çoğaltılabilmektedir. Sonuç olarak daha fazla insan bu metinlere ulaşma şansı bulmuştur (Özçağlayan, 2008:133). Yazının bulunması ve matbaanın icadıyla iletişim alanında bir anlamda yapısal bir devrim söz konusu olmuştur. Şöyle ki ortaya çıkan bu metinlerin artık gelecek kuşaklara aktarılma imkanı bulunmasıyla, insanlık hem yer hem de zaman boyutuna hükmedebilmiştir. Artık serilik de kazanmasıyla daha çok kitleler tarafından kullanılmaya başlanmıştır.

Medya, 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren kitle iletişim araçlarını temsil eder duruma gelmiştir. Kullanım oranı ve alanı her geçen gün hızla artmaya başlamıştır. Bütünsel manada iletişim araçları ve ortamlarının kastedildiği medya daha kitlesel bir boyut kazanmıştır (Soydan ve Alpaslan, 2014:57). Hızla gelişen teknoloji sayesinde medya günlük hayatımızın her alanına nüfuz etmeye başlamıştır. Bilgilendirici ve yönlendirici yönüyle medya her geçen gün daha da etkili iletişim ve yayın organı haline gelmeye başlamıştır.

Yazılı basın, günümüzde ise gelişen teknolojiler ve internetin kullanılması ile birlikte, işitsel ve görsel medya gibi özellikleri de bünyesinde bulundurduğundan medyadaki bilgi, haber, yorum vb. unsurlar da insanlara yazılı, işitsel ya da görsel olarak iletebilmektedir (Soydan ve Alpaslan, 2014). Hızla değişerek gelişen teknolojinin internetle beraber kullanılmasıyla beraber etkileşim temelli internet siteleri ortaya çıkmıştır. Böylece bu etkileşimin önce tek taraflı olarak başlaması sonra karşılıklı interaktif halini alması sonucu sosyal medya olarak tanımlanan bir yapı ortaya çıkmıştır.

Pazarlama alanında ise medya, veri ya da bilgiyi iletmek, depolamak ve saklamak gayesi ile kullanılan, iletim ve depolama araçları veya kanallarının tamamını (APA, 2012) ifade etmektedir. İnternetin cep telefonu teknolojisiyle birlikte kullanılması sonucu kitlesel iletişimlerde muazzam hız ve işlevsellik kendini göstermeye başlamıştır.

Bugün pazarlama dünyasında medyanın geldiği nokta, kitlesel iletişimden çok hızlı bir şekilde kişisel iletişime doğru daha sofistike ve daha nitelikli bir yolculuktur. Medya aracılığıyla işletmelerin hedeflediği kitleler arasında çok daha sağlıklı ve sürdürülebilir bir iletişim kurulmaktadır. Medya, işletmeler açısından sağladığı fayda-maliyet avantajı, pazarı genişletme ve potansiyel yeni müşterilere ulaşma vb. birçok artısından ötürü artık kullanılması kaçınılmaz bir platform haline gelmiştir.

Medya, insanların demografik yapı, kültür, dil, inanç, yaşama biçimi vb. konulardaki farklılıklarını araştırmada işletmelere çok büyük katkılarda bulunmaktadır. Bir anlamda bu tür farklılıklarını zenginlik olarak ele alarak, genelden özele doğru çalışmalardan işletmelerin faydalandığı en yararlı platformların başında gelmektedir. İşletmeler; tüketicileri tatmin etmek, onların beklentilerini karşılayabilmek ve eşzamanlı karlılığını sürdürebilmek için, medya alanındaki gelişmeleri ve çalışmaları yakinen takip etmek zorundadır. Çünkü tüm işletmelerde en önemli unsur müşteri/tüketici’dir. Dolayısı ile bir işletmenin varlığı müşterilerine hizmet etmesine, müşterilerine hizmet edebilmesi de öncelikle onların istek ve ihtiyaçlarını anlaması ile gerçekleşir (Gorry ve Westbrook, 2011).

İşte bu noktada işletmelerin kendileri için belirlediği hedef kitleye ulaşmak için kullandığı en etkili mecralardan birisi de medyadır. Medya aracılığıyla hedeflediği kitleye ulaşp, onların ihtiyaç ve isteklerini çok iyi tespit etmeleri gerekir. Medya aracılığıyla ihtiyaç ve istekleri tespit edildikten sonra, bu ihtiyaç ve istekleri onların beklentilerine uygun bir şekilde tatmin edilmelidir. Memnuniyeti sağlanan her tüketicinin olası bir müşteri olduğu unutulmamalıdır.

İşletmeler; medyanın en basit tabirle haberdar etme ve tanıtmaya işleviyle sahip oldukları ürün hakkında hedefledikleri kitlelerin dikkatinin çekmeye çalışır. Uygun ve etkin medya ile en hızlı ve ekonomik maliyetle tüketicilere ulaşılmaya çalışılır. Medya sadece somut ürünlerde değil, soyut hizmet sektöründe de oldukça etkilidir. Son zamanlarda özellikle hizmet sektörünün turizm alanında yükselen trendlerden birisi de “sağlık turizmi”dir. Kişiselleştirilmiş, özel ihtiyaçları olan “sağlık turistleri” için de medya çok önemli platformlardan birisidir.

Uluslararası turizm sektöründe, özel nitelikte ele alınması gereken sağlık turistleri gibi kitlelerin tespit edilmesi oldukça yoğun bir çabayı gerektirir. Uluslararası pazarda demografik yapı incelenerek, potansiyel sağlık turistlerinin belirlenmesi ve onların ihtiyaç ve beklentilerinin karşılanması oldukça önemlidir. Bu bağlamda medya gibi iletişim kanallarından yararlanmak gerekir. Medyanın internetle beraber kullanılması kapsamında ilk akla gelenler cep telefonları ve bilgisayarlardır. Kitle iletişim araçları içerisinde günümüzde en etkin role sahip olanı İnternettir. İnternet (SEO, e-mail, web sitesi, blog, TV) ve sosyal medya araçlarıyla (twitter, facebook, youtube vb.) geniş tüketici kitlelerine ulaşılabilir (Yavuz ve Haseki, 2012:119).

2. SOSYAL MEDYA

2.1. Sosyal medya kavramı

İnternet ortamında bilgi ve iletişim teknoloji destekli, kullanıcıların birbiriyle bağlantı kurmalarını sağlayan web tabanlı mecralardır (Fuchs, 2011:141). Kullanıcıların aralarında iletişim kurduğu, sahip olduğu diyalog ortamıyla birbirlerini etkilendiği, paylaşımlar yapabildiği platformlardır. Sosyal medya denince ilk akla gelenler bloglar, twitter, facebook gibi insanların birbirinden haberdar olduğu, etkileşimde bulunduğu, görüntülü ve sesli paylaşım yapabildikleri, arkadaşlık yapabildikleri ortamlardır (Eldeniz, 2010:27).

2.2. Sosyal medyanın doğuşu ve gelişimi

1900’lü yılların son çeyreğinde pazarlama alanında kolektif olarak tüm dünyayı etkileyen gelişmeler 3 ana başlıkta toplanabilir. Bunlar; küreselleşme, değişim mühendisliği ve internet’tir (Kırcova, 2002:1). Küreselleşme; iletişim

aracılığıyla yer ve zaman kavramının ortadan kalkmasıyla insanlar, işletmeler dünyanın her tarafındaki insanlara ve işletmelere sınır tanımaksızın ulaşmaya başlamış ve bunun sonucunda dünya hızla küçülmüş ve daha erişilebilir bir hal almıştır. Değişim mühendisliği; verimlilik ve karlılık temelinde, işletmelerde var olan üretim süreçleri tekrar ele almıştır. İşletmelerin, üreticiden tüketiciye yolculuğunda rasyonellik temelinde büyük değişimler yaşanmıştır. Bu yolculuk sırasında günümüz çağdaş performans ölçütlerinden maliyet, kalite, hizmet ve hız gibi alanlarda radikal iyileştirmeler yapılmaya çalışılır. İnternet; iletişimde coğrafi sınırları ortadan kaldırmış, düşük maliyetle hız sağlayarak rekabette farkındalık oluşturmuş, dünyanın her tarafındaki insanların ve işletmelerin birbirlerinden haberdar olmasını sağlayarak insan yaşamını kolaylaştırıcı etki yaratmıştır. İnternet sayesinde interaktiflik, esnek zaman, sınırsız bilgi akışı vb. kavramlar artık yeni gelişim trendlerinde başat unsurlar olmuştur.

İlk zamanlarda askeri amaçlar için kullanılan internetin merkezi yönetiminden hatta sahipliğinden bahsedebildik. Ancak, internetin zamanla ticari alanda da kendini göstermeye başlamasıyla, internetin artık merkezi yönetiminden ve sahipliğinden bahsetmek imkansız hale gelmiştir. İnternet artık tek başına sahiplenilemeyen tam aksine isteyen herkesin sahip olduğu bir ortam haline gelmiştir.

İnternetin ticari hayatta işletmeler tarafından kullanılmaya başlanmasıyla pazarlama hayatında da olanaklar genişlemeye başlamıştır (İyiler, 2009:19). Endüstriyel devrimin bir sonucu olarak Web 1.0 teknolojisi, pazarlama açısından, pazarlama 1.0 süreci ile birlikte ele alınmaktadır. Yeni iletişim ve bilişim teknolojileri ortaya çıkışı ve yükselişi bu dönemde karşımıza çıkmaktadır (Erragcha ve Romdhane, 2014:139). İlk web sayfaları ile internet tarayıcılarının ortaya çıkması, 1993 yılında Web 1.0 süreci olarak adlandırılmaktadır. Yine bu dönemde, işletmeler e-posta adresleri almakta, bunları müşterilerine duyurmakta ve web sayfalarında ürün ve hizmetleriyle ilgili içerik oluşturmaktadırlar (Frost vd., 2018). Kullanıcıların, ticari siteleri tıklayarak sayfalarına sadece göz attığı dolayısı ile pasif olduğu dönem olan “Web 1.0” uygulamasının amacı önceleri çevrimdışı işletmelerin ürün ve hizmetlerini tanıtmaktı (Erragcha ve Romdhane, 2014). Web 1.0 dönemi işletmelerin müşterilerle karşılıklı iletişime geçemediği, geri bildirim iletemediği tek yönlü bir dönemdir (Solanki ve Dongaonkar, 2016:75).

İletişim ve bilgi teknolojilerinin evrimi ve gelişmesine dayanan çağdaş bilgi çağında ikinci evre ise Pazarlama 2.0 dönemidir. Pazarlama 2.0 dönemi, tüketici eğilimli bir yaklaşım benimseyerek, tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarının ele alınması ile yerine getirilmesine odaklanan bir anlayışı benimser (Fucui ve Dumitrescu, 2018:45). Pazarlama 2.0 “işlemsel pazarlama”dan bir anlamda

daha fonksiyonel olan “pazarlama kolaylaştırıcısı” olarak nitelendirilebilecek bir boyuta geçer (Rahayu ve diğerleri, 2018:81).

Sosyal medya da tam olarak bu noktada varlığını göstermeye başlamıştır. Temel internet teknolojilerinde Web 1.0 ile başlayan durağan yapının, Web 2.0 ile dinamik bir şekle dönüştüğü görülmektedir. Tüketicileri, sosyal tabanlı bir yapı ile kendi içeriklerini özgürce oluşturma imkanına kavuşturan bu durum ile birlikte sosyal medya yapısı oluşmaya başlamıştır (Bozarth, 2010). Tüketicilerin özellikle 1950’li yıllarda ortaya çıkan ve uzmanlarca Pazarlama 1.0 ya da ürün odaklı pazarlama anlayışı yerini, 1980’li yıllardan sonra internetin ticari hayatta kullanılmaya başlamasıyla Pazarlama 2.0 ya da müşteri odaklı anlayışa bırakmıştır.

Pazarlama 2.0 ile enformasyon başta olmak üzere bilgi ve iletişim teknolojileri insan yaşamını kolaylaştırıcı şekilde günlük hayatta hızla kendini göstermeye başlamıştır. Tüketiciler ihtiyaçlarını karşılamak için talep ettikleri benzer ürünler arasında kıyaslama yapma imkanı bulmuşlardır. Ülkeler arasındaki sınırlar coğrafik olarak kalkmış ve pazarlama anlayışı da yeni bir boyut kazanmıştır (Wilkie ve Moore, 2003:132). Tüketicilerin pazarda aktif bir şekilde yer almasını temel alan bu yaklaşımda ürünün değerini belirleyen tüketicidir. Tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerine odaklanan bu anlayışta, pazarı bölümlere ayırmak, hedef pazar belirlemenin de temelinde **“müşteri kraldır”** altın kuralı vardır (Jones ve Richardson, 2007:15-18).

Enformasyon çağının en büyük lokomotif olan internet zaman ve mekan faydası yaratma özelliğiyle insanların hayatını her geçen gün daha kolay ve basit hale getirmektedir. Örneğin; günlük hayatta banka işlemleri için bankaya, bilgi ihtiyacı için kütüphaneye veya sipariş vermek için restorana gitmeye gerek kalmamıştır.

İnternet sayesinde günlük hayatta zamandan tasarruf eden bazı insanlar, bu zamanını sosyalleşmeden yana kullanmak istemektedirler. Küresel bilgi ağı olarak da tanımlanan internet sayesinde insanlar dünyanın dört bir tarafından birbirleriyle hızlı ve düşük maliyetle iletişime geçebilmektedir. Bu iletişim sadece üretici ile tüketici arasında ticari amaçla gerçekleşmemekte, aynı zamanda sosyal amaçla da insanlar ve işletmeler sınır tanımaksızın aynı sanal ortamda bir araya gelebilmektedir. İşte bu noktada insanlar; sosyalleşme ihtiyacını karşılama isteğini sanal topluluklarla giderme tercihinde de bulunabilirler (Odabaşı, 2005:48).

Sosyal medya; insanların fikirlerini, düşüncelerini, tecrübelerini, öneri ve eleştirilerini paylaşmak üzere birbirleriyle etkileşimde bulunmak için bir araya geldiği platformlardır. Sosyal medya, insanların diğer insanlarla bilgi, belge, fotoğraf, ses ve video dosyası üretebildiği ve paylaşabildiği sanal ağlardır.

(Safko ve Brake, 2009:6). En basit tanımı ile sosyal medya, Web 2.0 adı altında tüm bu uygulamaların kullanıldığı mecralardır. Web 2.0 tabanlı, temelinde insanların karşılıklı içerik alışverişinden doğan yapılar, iletişime yardımcı olan uygulamalar, iletişim temelli internet siteleri insanların sosyalleşmesini sağlamak gayesi ile kullanılan sosyal medya yapısı bir medya çeşididir (Kahraman, 2013). Geleneksel medya ile kullanıcılara karşılıklı etkileşim imkanı veren yeni medya yapılanması arasındaki en büyük fark; bilgi ile haberin birlikte sunumu ve yayılımının bu mecrada çok hızlı gerçekleşmesidir (Talimciler, 2013:15-17).

Sosyal medya, kullanıcıların içerik ya da uygulamalara, değişik zamanlarda ve etkileşim halinde ulaşabildikleri sistemler şeklinde tanımlanır (Geray, 2003:20). Sosyal medyanın kişilere sağladığı büyük ölçekli kullanım alanı ve etkisiyle adeta işletmelerin yönetim anlayışlarında da çok radikal değişimlere neden olmuştur. Her bir kullanıcının diğer kullanıcı ve grupları kolaylıkla etkileyebilmesi sosyal medya ile olanaklı hale gelmiştir. Bu bağlamda bu yeni anlayışı göz ardı edemeyen iş modelleri de işletmeler tarafından oluşturulmaya başlanmıştır.

Günümüzde faaliyet gösteren özel ya da kamu tüm kurum ve kuruluşlar bir web sayfasına sahiptir. İnsanlar iletişim aracı olarak her gün interneti kullanmayı tercih etmektedir. Bu tercihleri esnasında internet aracılığıyla kullandıkları yeni medya, ekonomik, hızlı, şeffaf, daha açık, erişilebilir ve interaktif etkileşimli bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yeni medya olarak adlandırdığımız sosyal medya aracılığıyla işletmeler, diğer işletmelerin ve kendi takipçilerinin hareketlerini ve etkinliklerini takip edebilme şansına sahip olmuştur. Sosyal medyayla iletişimde hız önemli bir faktör durumuna gelmiştir. Sosyal medya vasıtası ile belirlenen hedefe hızlı ve etkili bir şekilde coğrafik sınır tanımadan erişebilmektedir. Bu mesajlar eşzamanlı olarak hem ses hem de görüntü olarak iletilebilmektedir. Sosyal medyanın bellek sıkıntısı olmaması nedeniyle bilgi alışverişinde herhangi bir kısıtlılık da yaşanmamaktadır. Sosyal medya aracılığıyla karşılıklı etkileşimin avantajını kullanan işletmeler ve kullanıcılar, üretimden tüketime kadar olan süreç içerisinde de ürün ve hizmetler konusunda karşılıklı bilgi alışveriş ve geri dönütlerle daha sürdürebilir ve sağlıklı sonuçlar elde etmektedir. Teknolojinin sosyal medyada uygulamaları sayesinde işletmeler ve tüketiciler arasındaki ilişkinin üretimden tüketime kadar olan sürece katkı sunduğu, bu süreci şekillendirdiği, inşa ettiği ve yapılandırdığı görülmektedir (Yücesan-Özdemir ve Özdemir, 2008:10-11).

2.3. Sosyal medya platformları

İşletmeler, internetin günlük hayata her geçen gün daha fazla nüfuz etmesiyle beraber oluşan yeni ekonomi dünyasında tüketicilerin ihtiyaçlarını anlamada hızlı davranmak, bu konuda tüketicilerin sorununa aynı hızda yaratıcı çözümler bulmak zorunda kalmıştır. İnternetin daha fazla alanda kullanılmaya başlanmasıyla oluşan yeni ekonomi dünyası gücünü, daha hızlı tedarik, daha hızlı üretme, daha hızlı yönetim becerisi kullanmaktan almaktadır. Örneğin; bu yeni ekonomi anlayışında internet sınırları kaldırarak bir anlamda rakiplerin tanımını da değiştirmiştir. Artık işletmelerin rakipleri, aynı faaliyet alanında varlık gösteren ve iki dükkan ilerideki firma değil, dünyanın bir ucunda belki de adını bile daha önce hiç duymadığı bir ülkenin bir şehrinde bulunan firmalar olmuştur (Özmen, 2003:7-9). İşletmeler açısından, tüketicilerin beklenti ve davranışları değiştiği için rekabetin boyutu ve alanı da değişmiştir.

Bu bağlamda, internetin hızla gelişmesi, yayılması ve çok geniş alanlarda uygulanma şansı bulmasıyla, internet temelli medya da aynı paralel de ivme kazanmıştır. İnternet temelli uygulamalarda ilk akla gelenler; blog, twitter, facebook, flickr, youtube, instagram, foursquare vb. mecralardır. Özellikle bu mecralar, kullanıcılara geleneksel medya ve cep telefon sistemlerinin bir araya gelmesiyle birbirleriyle kitlesel, hızlı, etkili ve verimli bir iletişim ortamı sağlamaktadır.

Yüksek seviyede ulaşılabilir ve ölçümlenebilir yayımlama teknikleri kullanılarak meydana getirilmiş olan sosyal medya, bu yayımlama işlevini, kullanıcıların birbirleri ile sosyal etkileşimleri vasıtası ile yerine getirilmesi mantığı temelinde oluşturulmuş olan medyadır. İşletmelerin ve kullanıcıların internet vasıtası ile birbirleriyle yapmış oldukları paylaşımlar, sohbetler, yorumlar, mesajlaşmalar ve bunların yanı sıra kullandıkları forumlar, bloglar ve sosyal ağ kullanımları sosyal medyanın iletişim alanındaki gücünü göstermektedir. Sosyal medya üzerinden internet kullanıcıları tarafından paylaşılan bilgi, fikir, yorum ve tecrübeler çok hızlı ve kontrol edilemeyecek ölçekte yayılabildiği için bu durum kullanıcılar için çok çeşitli fırsatlar ile birlikte tehditleri de beraberinde getiren bir halkla ilişkiler aracı olmaktadır.

Hoffman ve Novak (1997)'a göre işletmeler tarafından kullanılan iletişim yapıları “bir kişiden çok kişiye (one-to-many)” ya da “çok kişiden çok kişiye (many-to-many)” şeklinde kategorize edilir. İlkinde firmalar hedefledikleri kesime; radyo, TV, dergi ve web siteleri vb. gibi iletişim araçlarıyla; ikincisinde ise kullanıcılar, ilgili gruplar oluşturarak, şirketlerin sunduğu içeriği kendi fikirlerini, öneri ve eleştirilerini internet aracılığıyla, birbirleriyle paylaşırlar. İnsanlar sosyal medyada ürettikleri haber ve bilgi sayesinde içerik tüketicileri olmaktan uzaklaşıp içerik üreticisi haline gelir.

Sosyal medya denince blog, facebook, twitter, youtube, instagram, foursquare vb. akla ilk gelen platformlardır. Günümüzde nerdeyse her büyük firma facebook, instagram, twitter vb. hesaplara sahiptir. Firmalar bu platformları dışa dönük pazarlama faaliyetlerinde kullandığı gibi, yöneticileriyle çalışanlarını bir araya yine bu platformlar üzerinden bir araya getirerek iç pazarlama faaliyetlerinde de bu platformlara sık sık yer verdiği görülmektedir. Bahse konu olan sosyal medya platformlarından bazılarından kısaca bahsedecek olursak:

2.3.1. Blog: Blog, özde weblog isminden türetilmiştir (Eley ve Tilley, 2009:81). İnternet kaynaklı, hedef kitlelerle karşılıklı ve öncelikli şekilde etkileşimi öne çıkaran bir halkla ilişkiler ve haber yayma aracı olan blog, web günlüğü anlamına gelir (Yavuz ve Haseki, 2012:128). Bloglar geleneksel gazete ve dergilerin web tabanlı uygulamaları gibi de düşünülebilir. Kişisel ya da gruplar adına da hazırlanabilir. Blogda önemli olan ilgi çekici içerik ve güncelliktir. Blog hazırlayıcılar ulaşmayı hedefledikleri kitleyi ne kadar iyi tanır, hazırlayacakları bloglarda o derece etkili olacaktır. İçeriğin kullanıcılar tarafından özgürce belirlenmesi yönüyle blog birçok insan ya da firmaya cazip gelmektedir.

Bloglar, geniş bir izleyici kitleye ulaşma, onlarla iletişime geçme, onlardan yorumlarla geri bildirim alma kolaylığı ve konforu sağlar. Günümüzde herkes tarafından kullanımının ve oluşturulmasının rahatlıkla yapılabileceği blogları oldukça fazla işletme ve bireyler tercih etmektedir. Bir anlamda takipçileri için bilgi, yorum ve fikirler sunan web siteleridir (Scott, 2013:81-85). Özellikle son yıllarda bireysel ve örgütsel blogların sayısında çok ciddi bir artış gözlenmektedir (Akar, 2010:47). Teknik anlamda bilgi, yorum ve fikir gibi metin içerikli paylaşımın yanı sıra video, fotoğraf ve ses dosyalarının da paylaşımı yapılabilir. Blog türleri çok fazladır. Ancak; kişisel bloglar, topluluk blogları, moda blogları, seyahat blogları, temasal bloglar ve kurumsal bloglar ilk akla gelenleridir.

2.3.2. Twitter: Yapı olarak kısa, sade, öz ve anlık içerikleri farklı kişiler ve bağlı topluluklarla paylaşma platformu olan twitter kullanıcı ve takipçi algoritması ile çalışmaktadır (Kaplan ve Haenlien, 2011:15-108). Mikro blogların içerisinde en çok bilinen ve kullanılanı twitter'dır. Twitter; bir kişi ya da işletme dünyanın neresinde olursa olsun bir haberi, olayı, bilgiyi ya da gelişmeyi en hızlı yayan 280 karakterden oluşan bir mikro blogdur. İşletmeler twitter kullanarak; müşterilerle karşılıklı iletişimde, içerik paylaşımında, müşterilerle ilişkileri yönetmede, bu ilişkileri sürdürülebilir hale getirmede

önemli yol kat ederler. Twitter aracılığıyla ulaşılacak istenen hedef kitleye; işletmenin etkinlikleri, ürünleri, hizmetleri hakkında çok hızlı bir şekilde, güncel ve kısa-özlü bilgiler verilir. Karşılıklı iletişim aracı olması, herkese ayırım yapmaksızın düşüncelerini açıklayacakları açık online hizmeti sunması, kitleleri çok hızlı ve etkili bir şekilde örgütleme gücüne sahip olması twitter'ın popülaritesini artırmıştır. Ayrıca kullanıcılara hedefledikleri kitleye günün her saati, her dakikası 7/24 erişim şansı vermesi, onlardan aynı şekilde çok hızlı geri dönüt alma imkanı tanınması da twitter'ı bu alanda çok talep edilen mecra yapmaktadır. İşletmeler ve kullanıcılar günlük hayatta dinamik bir şekilde her an her şeyden haberdar olma isteklerini twitter aracılığıyla karşılamaktadır. Yaşam tarzlarına uygun benzer ilgi alanlarına duyarlı kişilerle, fikir alışverişinde bulunma, aynı mecrada bulunma, güncel olaylarla ilgili anında bilgilenme ya da bilgilendirme isteği twitter'ın cezbedici noktaları olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.3. Facebook: Sanal alemde işletmelerin ve kullanıcıların gerçek kimlikleriyle yer aldığı, diğer işletme ve kullanıcılar ile etkili bir iletişim kurduğu platformlardır. Topluluklar doğası gereği ilgi alanlarını ve etkinliklerini paylaşmak ya da başkalarının ilgi alanlarını ya da etkinliklerini merak eden insanlardan oluşmaktadır (Stokes, 2011:354).

Facebook uygulamasının etkileşim odaklı olması, içeriğin devamlı güncellenmesi, özellikle sosyal medyada dinamik ve etkin bir yol izlemek isteyen işletmeler için oldukça cazip bir durumdur. İşletmeler facebook aracılığıyla kullanıcılar ile daha samimi, gerçek ve dostane bir ilişki yaşayabilmektedir. Kullanıcıların bu mecrada kendileriyle ilgili, hür iradeleriyle herhangi bir kısıtlılık olmadan özgürce beyanda bulunmaları pazarlama alanında faaliyette bulunan işletmeler için büyük şanstır. Facebook oluşturduğu şeffaf ortamla, güncel veriye ulaşmayı, bu veriler üzerinden analiz yapmayı ve bu analizler sonucu etkili pazarlama stratejileri oluşturmayı olanaklı hale getirmektedir. İşletmeler adeta facebook uygulamasıyla, kullanıcıların çevresinde bulunan ailesiyle, arkadaşlarıyla, akrabalarıyla, meslektaşlarıyla, ilgi duyduğu gruplarla ilişkilerinin haritasını çıkarıp bunu dijitalize etmektedir. Dijitalize edilen bu ilişkileri sosyal diyagramlar haline getirip, kullanıcılarıyla bilgi alışverişinde bulunmaktadır. Kitlesel pazarlamadan kişisel pazarlamaya yolcuğun son duraklarından biri de facebook gibi platformlardır. İlişkisel pazarlamanın da en çok yararlandığı alanlardan biri olan facebook mecrası, aynı zamanda işletmelerin müşteri ilişkileri alanında çok sık başvurduğu ve sürdürülebilir müşteri ilişkileri yönetimindeki başarısı için kilit uygulamalardan

birisidir. Facebook dünyada en çok kullanılan sosyal ağların başında gelmektedir.

2.3.4. Youtube: Video gösterimi konusunda en çok tercih edilen, temelinde etkileşim ve kullanıcıya sunduğu kolay kullanım imkanı olan youtube sosyal mecranın en popüler mecralarından bir tanesidir. İletişim alanında görselliğin ön plana çıktığı bu platformda, insanların bahse konu olan ürün ya da hizmetin görsellerine videolar aracılığıyla ulaşması işletmeler ile kullanıcılar arasında sağlam bir güven duygusu yaratmaktadır. İçerik ve çeşitliliğin çok fazla olduğu Youtube bu özelliğinden dolayı kullanıcıların yoğun ilgisiyle karşılaşmaktadır. Günlük sanal dünyada çok büyük ziyaretçi sayısına ulaşmasından dolayı birçok marka ilgiye kayıtsız kalmamış ve bu ortamda sanal mağaza olarak faaliyet göstermektedirler.

Youtube aracılığıyla işletmeler kısa sürede yeni ürün ve hizmetlerinden geniş kitleleri haberdar edebilir. Yeni kampanyalar hakkında müşterilere en hızlı ulaşan ve bu konuda başarı sağlayan platformlardır. Kısa metrajlı videolar ile ulaşılması hedeflenen kitleye istenen mesajlar verilebilir. Kullanıcıların ilgisini çeken konularda çok çeşitli ve değişik videolarla kendisini ön plana çıkarmaktadır. Kullanıcıların ürün ya da hizmet hakkında ilgisi çekilerek onlarla detaylı ve içeriği zengin videolarla bilgi alışverişinde bulunulabilir. Kullanım kolaylığı yönüyle dünyada en fazla tercih edilen sosyal medya türüdür. Günlük hayatın çok değişik alanlarında konu sınırı olmaksızın her çeşit videoların bulunduğu bu mecra işletmelerin de müşterilerine ulaşmak için kullandığı etkili bir platformdur. Rekabette farkındalık oluşturma, rakiplere karşı avantaj elde etme, aynı ilgi alanındaki paydaşlarla bir araya gelmek gibi konularda işletmelere ve kullanıcılara çok büyük katkı sağlamaktadır. Kullanıcılara hazırlamış oldukları videolarla onların hayatlarını kolaylaştıran, onların sorunlarına çözüm odaklı videolar üreten işletmelerin büyük kısmı youtube sosyal ağını kullanmayı tercih etmektedir.

2.3.5. Instagram: Mobil kullanıcıya her konuda özgürce zengin içerik paylaşım olanağı sağlayan, internet kullanıcılarına çevrimiçi enformasyon işlevi olan, isteğe göre içerikte ekleme çıkarma yapılabilen sosyal paylaşım siteleridir. Kullanıcıların bu tür zengin paylaşım ve çeşitlilik karşısında sosyal ağlarda çok daha fazla zaman geçirdiği görülmektedir. Instagram gibi uygulamalar aracılığıyla işletmeler sunmuş oldukları hizmet ve ürünlere kullanıcıların göstermiş oldukları reaksiyonu izler, ölçümler, dijitalize eder ve tüm bunların sonucunda da onlara yönelik yeni stratejiler geliştirmeye çalışır.

Instagram; görsel içeriğe odaklanan bu bağlamda fotoğraf ve video kaydetme, kaydedilen fotoğraf ve videoları özel yazılımlarla değiştirebilme ve internet aracılığıyla çok geniş kesimlerle paylaşma sağlayan bir sosyal medya aracıdır. Instagramda; Paylaşımı yapılan fotoğrafların altına, geniş kitlelere yayılsın diye kullanılan hashtag'ler (başında # sembolü olan söz öbekleri) ilgiyi ve etkileşimi artırmaktadır. İşletmeler ve kullanıcılar instagram'da hashtag kullanarak, paylaşımına ulaşılabilirliği artırır. Dolaylı olarak da beğenen ve takipçi sayıları da artmaya başlar.

Önceleri fotoğraf paylaşma ile başlayan sonra eklenen yeni özellikler ile kozmetik, gıda, sağlık, giyim vb. pek çok çeşit ürünü ve özelliklerini takipçilerine aktarmak ve kullanıcıların ilgisini çekme işlevini yerine getiren bir sosyal medya uygulaması olan instagram bunun yanı sıra blog ve vlog olarak da kullanıcılar tarafından tercih edilen bir platform olmaya başlamıştır. Böylece dinamik yapısı sayesinde kullanıcılarıyla devamlı iletişim halinde bulunmaktadır (Kurtulan, 2017:46).

Günümüzde görselliğin paylaşımlardaki etkisini çok iyi kullanan instagram platformunun bu özelliğini işletmeler, kendi markalarının reklamı için kullanmayı tercih etmektedir. Takipçilerini devamlı görsellik anlamında marka ismi ya da logosuyla etkileyip onların nezdinde tanınırlılık ve kalıcılık sağlayarak hafızalarında yer tutma amacı güderler.

2.3.6. Foursquare, Dünya'da Global Konumlama Sistemi'nde (GPS-Global Positioning System) lokasyon tabanlı ve konum duyarlı teknolojilerde yaşanan gelişmeler sosyal ağlarda da etkisini göstermiştir (Karimi and Yektaei, 2015:55). Bu gelişmelerin yansımaları 2009 yılında A.B.D'de foursquare lokasyon tabanlı uygulamayla görmektedir. Foursquare lokasyon bazlı mekan arama motoru olarak, kullanıcıların hoşlarına giden mekanları büyük bir harita üzerinde işaret ederek, birbirleriyle gerçek zamanlı konum paylaşımları üzerine kurulmuştur. Foursquare, kullanıcılarının tavsiyelerine göre, mekanlar hakkında yapılan değerlendirmeler ile kullanıcılarına onların ihtiyaç ve isteklerine göre yerler bulabilmesi için yardımcı olan bir uygulamadır (Anonim, 2023).

Foursquare ile kullanıcılar daha önce hiç gitmedikleri ancak merak ettikleri mekan ve şehirleri tanıma fırsatı onlar hakkında bilgi edinme şansına sahip olurlar. Kullanıcıların bulundukları yerlerin konumunu ifşa etme temeline dayanan bir tür akıllı telefon uygulamasıdır (Tang vd., 2010:87). Foursquare uygulamasıyla bulunduğu yerin listesindeki başkaları tarafından da görülmesini, keşfedilmesini isteyen kullanıcılar aynı zamanda bu uygulamayla bir anlamda şehir rehberi işlevini de yerine getirmektedir. Bu mekan ve şehirlere meraklı olan kullanıcılar bir tür şehir rehberliği yapan bu uygulamayı kullanan kişilerle

arkadaş olma şansı da bulabilirler. Foursquare kullanıcıları takip ettikleri kişilerin bildirimleri sonucunda, takip ettikleri kişilerin yaşam tarzlarını, kimlerle zaman geçirdiklerini, zevklerini, beğenilerini ya da hoşnut olmadıkları konuları rahatlıkla öğrenebilirler (Akçan, 2016:322).

Günümüzde tüketicilerin lokasyon merkezli uygulamalar yoluyla; merak ettikleri, ilgi duydukları herhangi bir şey ya da mekan hakkında hızlı, kolay bilgi alması ve bunu tüm çevresiyle paylaşmasına imkan veren foursquare uygulaması her geçen gün popülaritesini artırmaktadır.

3. SAĞLIK TURİZMİ

İnsanoğlunun en önemli hakkı ve temel ihtiyacı sağlıktır. Sağlık konusunda her insan en iyi şartlara sahip olmayı amaçlamaktadır. Bireylere bu konuda en iyi hizmeti de sağlık kuruluşları vermeye çalışmaktadır (Aslan ve Güzel, 2016) İnsanların her geçen gün daha fazla bilinçlenmesi sonucunda sağlık kavramının da önemi ortaya çıkmıştır. Bilinçli yaşayarak sağlığına dikkat eden insanların yaşam standartları yükselmiştir. Bu bağlamda insan yaşamında ortalama yaşam süresi artış göstermiştir. Teknolojik gelişmeler her alanı etkilediği gibi sağlık sektörünü de etkilemiş, altyapısı gelişme gösteren Sağlık kuruluşları bu alanda artık müşterilerine daha kapsamlı daha konforlu hizmet vermek için sağlık kavramıyla beraber turizm kavramını da bu alandaki çalışmalarına dahil eder duruma gelmiştir. Yapı itibariyle sağlık ve turizmin bir araya gelmesiyle ortaya daha iyi seviyede hizmet ortaya çıkmış ve bu çabaların sonucu sağlık turizmi kavramı kendini göstermeye başlamıştır.

Küresel boyutta demografik yapının küresel ele alınması ve değerlendirilmesi sonucu, dünya nüfusunun genelinde yaşam standartlarının artması, bunun sonucunda da yaşlı nüfusu oranın genel nüfuz oranına göre gözle görüş bir artış olduğu görülmektedir. Refah düzeyi artan ve her geçen yıl yeni yaş kazanan insanlar, sağlıkları temelinde seyahat etmeye ve turizm faaliyetlerine daha fazla bütçe ayırmaya yönelmektedir. Yaşlı nüfus sayısı ile sağlık harcamalarının paralel olarak artması sonucu yaşlı nüfus kendi bütçelerine göre tedavi arayışına girmiştir. İşte bu noktada bulundukları ülkelerdeki sağlık arz maliyetinin yüksekliğini karşılamada zorluk çeken insanlar, bu ihtiyaçlarını bu alanda arz sahibi ülkelere yönelerek karşılamak isterler. Sağlık hizmetlerinin ekonomik ve kaliteli sunumunda ve gerekli altyapıya (yeterli ve eğitilmiş insan kaynağı, maddi ulaşılabilirlik, uluslararası standartlarda hizmet sunumu ve teknolojik olarak ileri düzeyde donanımlara sahiplik vb. gibi) sahip ülkeler bu alanda tercih nedeni olmaktadır (Soysal, 2017). Hızla artan nüfus, teknolojik gelişmeler, yaşlı nüfusun yaşam sürelerindeki artış, insanların gelir düzeyindeki artışla beraber artık estetik gibi

yeni ihtiyaçların ortaya çıkması gibi nedenlerle insanlar sağlık ve turizmi eşzamanlı olarak daha çok gündemlerine almaya başlamışlardır.

Sağlık turizmi; insanların harcanabilir gelirlerinin artmasıyla aynı doğrultuda seyahat harcamalarında da artış gözlenmektedir. Seyahat harcamalarının sadece tatil odaklı olmadığı çok çeşitlilik gösterdiği anlaşılmaktadır. Sağlık ve turizm alanlarındaki gelişmelerde bu seyahat harcamalarından ziyadesiyle faydalanmıştır. Bu alanda imkanlar o kadar artmıştır ki artık düşük bütçelerle istenilen düzeyde seçeneklerin oluşması ile tedavi amaçlı hastaların yanı sıra harici hastalıklara karşı önceden önlem almak isteyenlerin, güzellik ve estetik alanında tedaviyi düşünenlerin ve hatta tatil amacıyla turist olarak gittiği gezilerde sağlıklarıyla ilgili ihtiyaçlarını giderdikleri görülmüştür (Ağaoğlu vd., 2019).

Sağlık turizmi, Dünya Turizm Örgütü'ne göre: “Bireyin, kaplıcalar başta olmak üzere iyilik halini geliştirmek amacıyla, sağlık merkezlerine gitmesidir.” Turistin, çok çeşitli alanlarda tedavi olmak ve sağlık hizmeti almak için seyahat ederek ikamet ettiği yerden farklı bir yerde en az bir gün geçirmesi sonucunda ‘sağlık turisti’ olarak anıldığını belirtmek gerekir (Eriş ve Barut, 2020:45-50).

4. DÜNYADA SAĞLIK TURİZMİ

Günümüzde küresel turizm pazarının birbiriyle yüksek etkileşim içerisinde bulunmasından dolayı sunmuş oldukları ürün ve hizmetlerde birbirine benzer hale gelmiştir. Temelde coğrafi konum farklılığı dışında deniz-kum-güneş destinasyonlarının benzerliği başta sağlık, kongre, spor turizmi gibi alanlarda da kendini göstermektedir. Dünyada turizmin geneline bakıldığında mevsimsellik söz konusu iken özellikle sağlık turizmi ve kongre turizmi gibi alanlarda mevsimselliğin dışına çıkıldığı görülmektedir.

Son zamanlarda dünya genelinde meydana gelen Covid-19 Pandemi süreci ve hemen sonrasında yaşanan ekonomik krizler turizm sektörünü de derinden etkilemektedir. Bu ekonomik krizlerden talep-esnek bir ürün olan turizm de çok kolay etkilenebilmektedir. Turizm sektöründe meydana gelen herhangi bir olumsuzluk ya da ekonomik kriz beraberinde kişilerin tatil/seyahat programlarını ertelemelerine sebep olabilmektedir.

İletişim alanındaki baş döndürücü teknolojik hız küresel anlamda dünya turizminde sınırları yok etmiştir. İletişim alanında özellikle medya araçlarının çok daha etkin kullanılmaya başlanmasıyla turizmin ivme kazandığı bu gelişime kayıtsız kalmadığı açıkça görülmektedir. Günümüzde özellikle sağlık turizm alanında lokasyon temelli fiziksel çekiciliğin ve sağlık hizmetlerinin tanıtımının, sosyal medya aracılığıyla eş zamanlı dünyanın her tarafına yayılması ve insanların sosyal medya aracılığıyla gelişmelerden an be an

haberdar olması sağlık turizminin gelecekte de hız kaybetmeden gelişeceğini göstermektedir.

21. yy'ın ilk çeyreğinde internetin turizm sektörünün her alanında çok yoğun kullanılmaya başlamasıyla dünyanın neresinde olursa olsun tüketicilere bilgi yayması, onları devamlı gelişmelerden haberdar etmesi, onlara seyahat planları hazırlaması, onlarla devamlı karşılıklı etkileşim içerisinde olması, ortaya yeni bir anlayış çıkarmıştır (Buhalis ve Law, 2008). Bu yeni anlayışın temelinde internetin ve cep telefonlarının çok geniş kesimlerce kullanılması vardır. Çok geniş kesimlerce kullanıldığı için bu alanda geliştirilen yazılımlar ve uygulamalar sonucu artık dünya genelinde sosyal medyanın turizm alanında çok daha fazla etkin olduğu görülmektedir.

Teknolojik gelişmeler insanların hayatlarını kolaylaştırırken bir yandan da rekabeti artırdığı için günlük hayatta stresin zararları insan sağlığını ve zindeliğini tehdit eder hale gelmiştir. Çalışma hayatında stresli ortamlara uzun süre maruz kalan insanlar zamanla sağlıklarını yitirerek tedavi yollarını aramaktadırlar (Vajirakachorn, 2004). Dünyada sağlık turizmi hızla ivme kazanmakta, sosyal medya desteğiyle kendi başına bir endüstri haline gelmeye başlamıştır.

5. SOSYAL MEDYANIN SAĞLIK TURİZMİNE ETKİSİ

Günümüzde elde edilen verilerin kaydedilme ve iletilme şekli olarak analog'tan dijitale doğru evrildiği görülmektedir. Dijitalleşme ile birlikte; 2000'li yılların başından itibaren bilgi teknolojilerinde önceki yıllarda elde edilen bilginin çok çok ötesinde deyim yerindeyse tam bir bilgi patlaması yaşanmış, elde edilen bilginin denetimi sonucunda internet aracılığıyla çok geniş kitlelere hızla yayıldığı görülmüştür (Karagözoğlu-Aslıyüksek, 2016:88).

Teknoloji ve sanayinin gelişimiyle birlikte geleneksel analog temelli iletişim kaynaklarında yeni bir dönem başlamıştır. Teknolojiyle beraber geleneksel metotlar yerini “Dijital Çağ”ın yeni uygulamalarına bırakmıştır. Teknolojideki gelişmeler tüm sektörleri çok derinden etkilemiştir (Kayıkçı ve Bozkurt, 2018:54-58). Etkilenen bu sektörler arasında sağlık sektörü de bulunmaktadır. Son yıllarda teknoloji düzeyiyle beraber bilinç düzeyinin de gelişmesi üzerine insanlar sağlıklarına çok daha fazla önem vermeye başlamıştır. Bu alanda veri akışı çok fazladır. Dünyanın her tarafından sürekli gelen veriler bazı teknolojik uygulamalarla hızla bilgi haline getirilip insanların hizmetine sunulmaktadır. Bu uygulamalardan bir tanesi de Medya alanında çok değişik uygulamalara sahip olan sosyal medyadır. Sağlık alanında özellikle tüketicilerin sosyal medya aracılığıyla lokal ve global arayışları her geçen gün nitelik ve nicelik olarak

artmaktadır. Bu arayışlar esnasında kullanmış oldukları sosyal medya mecraları ile ihtiyaçlarına çözüm aramaktadırlar.

Dijital alanda yaşanan gelişmeler sosyal medyada uygulamalarla yeni bir boyut kazanmıştır. Artık cep telefonu, bilgisayar ve internet üzerinden kullanılan blog, twitter, facebook, flickr, youtube, instagram, foursquare vb. platformlar ile problemlerine çözüm arayışları zaman ve mekan boyutundan bağımsız olarak sağlık konusunu medikalliğin ötesinde turizm olarak ele almamız gerektiğini göstermektedir. Akıllı cep telefonları ile hızlanmış veri akışının youtube, instagram, facebook, twitter vb. gibi platformlar ile bilgiye dönüştürülmesi sonucu daha sağlıklı bir bilgi iletişim ortamı kendini göstermiştir. Bu da gelişen yeni yaşam ve yaklaşım biçimi olarak tanımlanmaktadır (Karakaş vd., 2009:39).

Yeni Medya olarak tanımladığımız, bilgi ve iletişim teknolojilerinin medya ile harmanlanması olarak karşımıza çıkan ve sosyal medyada kullanılan uygulamalarla, bilgilerin çok geniş kesimlere çok hızlı ve tekili bir şekilde dağılmasını sağlamaktadır. Okuyuculara geleneksel iletişim araçları ile sunulan yazılı, sesli veya görüntülü her türlü bilgi, sosyal medya platformları sayesinde, artık tek bir platformda ulaşılabilir hale gelmiştir (Değirmencioğlu, 2016).

Sağlık hizmeti almak gayesi ile bilgiye ulaşmak isteyen kullanıcılar da günümüzde artık sosyal medya mecralarından istifade etmektedirler. Sağlık turizmi alanında inanılmaz katkısı olan sosyal medyanın ihtiyacı olan herkesi, öncelikle ulusal ve uluslararası arenada vermiş oldukları hizmetlerden haberdar etmesi ve özellikle yurt dışından gelebilecek taleplerle bu alanda sağlık turizm hizmeti ihracatı yapmasının ilgili ülkenin ekonomisine sağladığı katkı göz ardı edilemez. Sosyal medya aracılığıyla vermiş oldukları sağlık hizmetinin niteliğinden uluslararası ihtiyacı olan herkesi en hızlı ve etkili şekilde haberdar edebilen işletmeler ekonomiye de büyük katkı sağlamış olurlar (Tontuş, 2018:67-70).

Sosyal medya uygulamalarının sağladığı görsel, işitsel, metinsel bilgilendirme ile sağlık turizmi alanında uluslararası hastalara ulaşılabilirlik daha kolay hale gelmiştir. Sosyal medya platformlarının işlevselliklerinden yararlanarak bir tür bir farkındalık yaratmak oldukça önemlidir. Sosyal medya ortamlarında hastalara güvenli, sağlıklı bir ortamda ulaşarak, onlarla sürdürülebilir bir ilişki tesis etmek ayrıca sağlık turizmi açısından önemlidir. Son zamanlarda ilişki pazarlama açısından da sosyal medya platformları sayesinde sağlık turizmüne olan ilgi de çok büyük artışlar yaşanmaktadır. Web 2.0 teknolojisiyle başlayan dünyanın her tarafındaki hastalara ulaşma ve onlarla karşılıklı interaktif ilişki kurma imkanı daha sonra sosyal medyanın sağlık turizminde kullanılmasıyla yeni bir ivme kazanmıştır (Filiz, 2019:132-140).

Sosyal medya ile artık hastalar sağlık turizmi hakkında istedikleri bilgi, belge, görselliğe hatta ilgi duydukları talep ettikleri hizmetlerle ilgili daha önce yaşanan tecrübelerle, bir tuşla bir tıklamayla ulaşabilme şansına sahip olmuşlardır.

Sosyal medya uygulamalarıyla; sağlık alanında hizmet veren işletmeler dünyanın herhangi yerindeki potansiyel sağlık turistlerine vermiş oldukları sağlık hizmetlerini kolaylıkla haberdar edebilmektedirler (Horowitz vd., 2007:33). Yine aynı şekilde sağlık turizmindeki acenteler, hizmet planlayıcıları (sağlık turizminde faaliyet gösteren organizasyon firmaları) sosyal medya platformları üzerinden; dünyanın değişik yerlerinde bulunan hastalarla sağlık işletmelerini zaman ve mekan boyutundan bağımsız olarak bir araya getirebilmekte ve aralarında bir iletişim bağı kurabilmektedir. Sosyal medya tüm bu imkanlara zemin hazırlar. Bu bağlamda, sosyal medya hastalarla sağlık (medikal) işletmeleri arasında kurduğu iletişimle sağlık turizmi kapsamında uluslararası seyahatlerin daha yaygın hale gelmesini de sağlamıştır. Sosyal medya; hasta ile işletme arasında kurmuş olduğu sürdürülebilir ve interaktif iletişim ile güven tesisi inşa eder. Hastanın seyahat etmeden önce gideceği yere ne için gittiğini, nereye gittiğini, hangi şartlarda gittiğini, gittiği yerde nelerle karşılaşacağını tahmin edilebilir duruma getirmeye çalışır. İşte bu noktada; blog, twitter, facebook, flickr, youtube, instagram, foursquare vb. platformlar bu işlevlerin yerine getirilmesinde çok önemli katkı sağlarlar. Hastalar sosyal medyanın bu tür platformları sayesinde; seyahat etmeden önce gidecekleri lokasyonlar hakkında ihtiyaçları olan bilgilere görsel, işitsel, metinsel olarak ulaşma şansı bulurlar.

Sağlık turizmindeki son yıllardaki muazzam artışın muhtemel sebepleri düşünüldüğünde, ihtiyaç duyulan bilgilendirmelere anında internet tabanlı web siteleri ve sosyal medya üzerinden erişebilirlik ilk akla gelenlerdir. Son yıllarda, devletler sosyal medyayı sağlık turizmi alanında, yardımcı hizmetleri temin eden siteler ile devlete bağlı sitelerle beraber sağlık turizminde daha fazla kullanmaya başlamışlardır (Lunt vd., 2010:1-7).

Ülkeler, sosyal medya sayesinde sağlık turizminde kendi tanıtımlarını yaparak bunun devamlılığını da sağlayabilmektedir. Web tabanlı bu siteler, sağlık turizminde sınır ötesi seyahat olgusuna yeni bir boyut ekleyerek aynı zamanda yabancı hastalar ve ev sahibi ülkeler arasındaki önemli bağlantıları da sağlamaktadır. Ülkelerin, sağlık turizmi kapsamında sundukları sağlık hizmetleri, hastaların, doktorlar, uzmanlık alanları ile sağlık sistemleri hakkında bilgi sahibi olmasına yardımcı olurlar (Wagle, 2013).

Ayrıca bazı işletmeler sahip oldukları internet siteleri ve sosyal medya aracılığıyla hastaların tedavileri için satın alacakları ürün ve hizmet paketleri

için alacakları kararları; daha önce o ürün ve hizmet paketleri hakkında yapmış oldukları araştırmalarla kolaylaştırmaktadır (Lunt vd., 2011).

Sosyal medyanın, sağlık turizmi sektörünün büyümesinde ve ticarileşerek bir endüstri halini almasında; hastaya ve sağlık hizmeti veren kuruluşlara sağladığı bir dizi bilgilendirme, reklam, konaklama yeri sağlama, bunları uygun şartlarla sunabilme yeteneği, taraflar arasında sürdürülebilir ve interaktif iletişim kurabilme gibi işlevleri önemli rol oynamaktadır (Lunt vd., 2010:4-8). Böylece sağlık turistleri diye tanımladığımız basit anlamda tedavileri için en az 1 gün süreyle ikametlerinden başka bir yerde zaman geçiren tedavi amaçlı seyahat eden insanlar; sosyal medya aracılığıyla, sağlık turizmi destinasyonları hakkında bilgi alışverişinde bulunabilir, gidecekleri yerlere ne ile gideceklerine karar verebilir, hangi finansal koşullarda gideceklerini tahmin edebilir, nerede kalacaklarını planlayabilir, gittikleri yerin fiziki şartlarını araştırabilir, coğrafi konumunu öğrenebilir, daha önce orada bulunan insanlarla kontak kurabilir ve onların o lokasyonda bulundukları esnada yaşamış oldukları tecrübeleri öğrenebilir vb. tüm bu ve buna benzer konularda en hızlı, güvenilir ve minimum maliyetle bilgilenebilir. Kısaca sosyal medyanın sağlık turizminin gelişmesine ve ivme kazanmasına çok büyük katkısı olduğu düşünülmektedir. Bilişim ve enformasyon alanındaki her geçen gün yaşanan teknolojik gelişmeler iletişim alanına da yansımaktadır. İletişimin doğal olarak etkilediği alanların başında da sosyal medya gelmektedir. Sosyal medyaya yansıyan her gelişme de sağlık turizmine büyük katkı sağlayacaktır.

REFERANSLAR

- Ağaoğlu, F. O., Karagöz, N., ve Zabun, S. (2019). Sağlık turizmi uygulamaları ve Türkiye'ye getirilerine ilişkin bir değerlendirme. *S.C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(2), 1-23.
- Akar, E. (2010). Sanal toplulukların bir türü olarak sosyal ağ siteleri – bir pazarlama iletişimi kanalı olarak işleyişi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 107-122.
- Akçan, B. (2016). *Big data: Üreticiler ve tüketiciler. Yeni Medya Araştırmaları* 2, Editör M. G. Genel, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Anonymous, 2023. Foursquare. <http://tr.foursquare.com/about> adresinden 4 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- APA, (2012). American Psychological Association. "Media". Online Etymology Dictionary. <http://dictionary.reference.com/browse/media> adresinden 03 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Aslan, Ş., ve Güzel, Ş. (2016). Türkiye'de sağlık turizminde bozkır örneği. *Uluslararası Sempozyum: Geçmişten Günümüze Bozkır* (pp. 1143-1156).
- Berger, P. L. ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası: bir bilgi sosyolojisi incelemesi*. (Çev. V. Saygın Öğütle). İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Bozarth, J. (2010). *Social media for trainers. Techniques for enhancing and extending learning, (1. Baskı)*. San Francisco: Pfeiffer Publish.
- Buhalis, D., ve R. Law (2008). Progress in information technology and tourism management: 20 years on and 10 years after the Internet-the state of eTourism research. *Tourism Management*, 29(4), 609-623.
- Değirmencioglu, G. (2016). Dijitalleşme çağında gazeteciliğin geleceği ve inovasyon haberciliği. *TRT Akademi*, 1(2), 590-606.
- Eldeniz, L. (2010). *İkinci medya çağında internet*. İstanbul: Alfa.
- Eley, B., ve Tilley, S. (2009). *Online marketing inside out, (1. Baskı)*. Australia: Sitepoint Pty.Ltd.
- Eriş, H. ve Barut, S. (2020). Sağlık Turizmi. Editör H. Eriş, *Sağlık Turizmi* (pp. 45-62). Ankara: İKSAD Publishing House.
- Erragcha, N., ve Romdhane, V. (2014). New faces of marketing in the Era of the Web: from marketing 1.0 to marketing 3.0. *Journal of Research in Marketing*, 2(2), 137-142.
- Filiz, Ş. (2019). Sağlık diplomasisi açısından Türkiye'de dijital sağlık turizmi uygulamaları, (1. baskı). Editör E. Y. Altuntaş, *Sağlık Hizmetleri Uygulamalarında Dijital Dönüşüm* (pp. 131-159). Konya: Eğitim Yayınevi.

- Frost, R., Fox, A. K., ve Strauss, J. (2018). *E-Marketing* (8. Baskı). New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
- Fuchs, C. (2011). An alternative view of privacy on facebook. *Information*, 2(4), 140-165.
- Fucui, M., ve Dumitrescu, L. (2018). From marketing 1.0 to marketing 4.0 – The evolution of the marketing concept in the context o the 21st century, *International Conference Knowledge-Based Organization*, 24(2), 43-48.
- Geray, H. (2003). *İletişim ve teknoloji: Uluslararası birikim düzeninde yeni medya politikaları*. Ankara: Ütopya Yayınevi.
- Giddens, A. (2005). *Sosyal teorinin temel problemleri: Sosyal analizde eylem, yapı ve çelişki*. Çevirmen Ü. Tatlıcan. İstanbul: Paradigma Yayıncılık.
- Gorry, G. A., ve Westbrook R. A. (2011). Can you hear me now? Learning from customer stories. *Business Horizons*, 54(6), 575-584.
- Hoffman, D. L., ve Novak, T.P. (1997). A new marketing paradigm for electronic commerce. *The Information Society*, 13, 43-54.
- Horowitz, M. D., Rosensweig, J. A. ve Jones, C. A. (2007). Medical tourism: Globalization of the healthcare Marketplace. *Medscape General Medicine*, 9(4), 33.
- İyiler, Z. (2009). *Elektronik ticaret ve pazarlama-ihracatta internet zamanı*. Ankara: Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüt Merkezi.
- Jeanneney, J. N. (1998). *Başlangıcımızdan günümüze medya tarihi*. Çevirmen E. Atuk. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Jones, D. G. B., ve Richardson A. J. (2007). The myth of the marketing revolution. *Journal of Macromarketing*, 27(1), 15-24.
- Kahraman, M. (2013). *Sosyal Medya 101 2.0, Pazarlamacılar için sosyal medyaya giriş, 2.b*. İstanbul: Media Cat Kitapları.
- Kaplan, A. M., ve Haenlien M. (2011). The early bird catches the news: Nine things you should know about miro-blogging. *Business Horizons*, 54, 105-113.
- Karagözoğlu-Aslıyüksek, M. (2016). Bilgi teknolojileri ve dijitalleşmenin Türkiye’de bilgibilim literatürüne yansması: Bilgi Dünyası dergisi örneği (2000-2014). *Bilgi Dünyası*, 17(1), 87-103.
- Karakaş, S., Rukancı, F., ve Anameriç, H. (2009). *Belge yönetimi ve arşiv terimleri sözlüğü*. Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Karimi, B., ve Yektaei, M. H. (2015). Location recommendation based on location-based social networks for entertainment services. *Advances in Computer Science: An International Journal*, 4(1, 13), 55-64.

- Kayıkçı, M. Y., ve Bozkurt, A. K. (2018). Dijital çağda Z ve Alpha kuşağı, yapay zeka uygulamaları ve turizme yansımaları. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 1, 54-64.
- Kırcova, İ. (2002). *İnternette Pazarlama*, (2. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Kurtulan, S. (2017). *Popüler Kültür ve sosyal medya: moda bloggerları üzerine bir saha çalışması*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Lunt, N., Hardey, M., ve Mannion, R. (2010). Nip, tuck and click: Medical tourism and the emergence of web-based health information. *The Open Medical Informatics Journal*, 4(1), 1-11.
- Lunt, N., Smith, R., Exworthy, M., Green, S. T., Horsfall, D., ve Mannion, R. (2011). *Medical tourism: treatments, markets and health system implications: A scoping review*. Paris: OECD, Directorate for Employment, Labour and Social Affairs.
- Odabaşı, Y. (2005). Sanal Tüketici Toplulukları. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 4(13), 48-57.
- Özçağlayan, M. (2008). Gazetelerin gelişimi ve gazeteciliğin geleceği (Yeni Teknolojiler ve Medya Ekonomisi Açısından Genel bir Değerlendirme). *Marmara İletişim Dergisi*, 13(13), 131-159.
- Özmen, Ş. (2003). *Ağ ekonomisinde yeni ticaret yolu e-ticaret*, (1. Baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rahayu, A. U., Herawaty, I., Rahmawati, N., Pratititriyani, A. S., Afini, A. P., ve Kautsar, A. P. (2018). Marketing 4.0: A Digital transformation in pharmaceutical industry to reach customer brand experience. *Farmaka*, 16(1), 80-85.
- Safko, L., ve Brake, D. (2009). *The social media Bible*. New Jersey: Wiley.
- Scott, D. M. (2013). *The new rules of marketing & PR*. New Jersey: John & Wiley & Sons.
- Solanki, M., ve Dongaonkar, A. (2016). A journey of human comfort: Web 1.0 to Web 4.0. *International Journal of Research and Scientific Innovation*, 3(9), 75-78.
- Soydan, E., ve Alpaslan, N. (2014). Medyanın doğal afetlerdeki işlevi. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 53-64.
- Soysal, A. (2017). Sağlık turizmi: tehdit ve fırsatlar bağlamında Türkiye açısından bir durum değerlendirmesi. *Çatalhöyük Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2, 169-187.
- Stokes, R. (2011). *E-Marketing the essential guide to digital Marketing*, (4. Baskı). Singapore: Quirk (Pty) Ltd.

- Talimciler, A. (2013). *Sosyal medya aracılığıyla değişen futbolun yeni dünyası, yeni medya üzerine yeni iletişim teknolojileri*. Editör M. Demir. Konya: Literatürk Yayınları, İnceleme-Araştırma, 46.
- Tang, K., Lin, J., Hong, J. I., Siewiorek, P., ve Sadeh, N. (2010). Rethinking location sharing: Exploring the implications of social-driven vs. purpose-driven location sharing. *The 12th ACM International Conference on Ubiquitous Computing*, 85-94.
- Tontuş, H. Ö. (2018). Sağlık turizmi tanıtımı ve sağlık hizmetlerinin pazarlanması ilkeleri üzerine değerlendirme. *Disiplinlerarası Akademik Turizm Dergisi*, 3(1), 67-88.
- Vajirakachorn, T. (2004). Implementation of an effective health tourism development plan for Thailand. Master Thesis, Hospitality and Tourism. The Graduate School University of Wisconsin-Stout.
- Wagle, S. (2013). Web-based medical facilitators in medical tourism: The third party in decision-making. *Indian Journal of Medical Ethics*, 10(1), 28-33.
- Wilkie, W. L., ve Moore, E. S. (2003). Scholarly research in marketing: Exploring the “4 eras” of thought development. *Journal of Public Policy & Marketing*, 22(2), 116-146.
- Yavuz M.C., ve Haseki M. İ. (2012). Konaklama işletmelerinde e-pazarlama uygulamaları: E-medya araçları temelinde bir model önerisi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 116-137.
- Yücesan-Özdemir, G., ve Özdemir, A. M. (2008). *Sermayenin adaleti: Türkiye’de emek ve sosyal politika*. Ankara: Dipnot Yayınları.

33. Bölüm

Satış ve Etik

Murat İsmet HASEKİ¹

¹ Doç. Dr.; Çukurova Üniversitesi Kozan İşletme Fakültesi İşletme Bölümü.
mhaseki@cu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1461-7285

ÖZET

21. yy'da işletmelerin temel yaklaşımı tüketici odaklılıktır. İşletmelerin her jkararından önce mutlak suretle paydaşlarına (çalışanları, rakipleri, aracı kuruluşlar, tüketiciler vb.) karşı sorumlu olduğunun bilinciyle hareket etmesi gerekiyor. İşletmelerin bu sorumluluk bilincinin toplumda yansması kurumsal sosyal sorumluluk olarak kendini göstermektedir. Bu sorumluluk anlayışının işletmelerdeki yansması ise etiksel konulardır. Özünde insan davranışları olan etik, işletmelerde doğal olarak en çok insanla muhatap olan satış bölümünün karşılaştığı önemli konuların başında gelmektedir. Bu bağlamda etiksel konular satış işinin tabiatında bulunmaktadır. Gerçekten bu konuda Murphy (1987) tarafından yapılan bir çalışmada, işletmelerde satış elemanının diğer bölümlerde çalışan personele göre üç dört kat daha fazla etik olmayan uygulamalarla ilgilenme olasılığının olabileceği belirtilmiştir.

İşletmelerin sürdürülebilir müşteri odaklı yaklaşımlarının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için dikkat etmesi gerek temel konulardan birisi de etik konusudur. İşletmeler içinde bulundukları toplumun kaynaklarını en rasyonel şekilde kullanmak, ekonomik koşullara azami şekilde uymak, müşterilerinin ihtiyaçlarını karşılarken sadece kar odaklı değil, onların ihtiyaçlarını çözüm odaklı karşılamak durumundadır. Tüm bu faaliyetleri esnasında toplumun değerlerine, beklentilerine, etik ve ahlak kurallarına önem vermek durumundadır. Ancak bu şekilde müşterileriyle uzun vadede sürdürülebilir, güvenilir ve sağlıklı bir ilişki tesis edebilir.

Bu çalışmada etik ve ahlak kavramlarının ne olduğu, etiğin uygulama alanlarından bahsedilmiştir. İşletmelerde en fazla tüketiciyle iletişimde ve etkileşimde bulunan satış bölümü açısından etik konusu ele alınmış ve irdelenmiştir. İşletmelerde, yöneticilerin her daim fiziki olarak sahada yanında bulunamayacağı satış elemanlarının ve müşterilerin karşılaştığı etik konular başlıklar halinde verilmiştir. Satış konusundaki etik konular daha yakından incelenmiş, konu kişisel satışta etik boyutuyla da ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Satış, kişisel satış, etik, ahlak, kişisel satışta etik.

1. SATIŞ VE ETİK KAVRAMI

1.1. Etik ve ahlak

Yaşamış olduğumuz toplumda zaman içerisinde karşılıklı etkileşimle toplumu oluşturan bireylerle beraber davranış tarzlarımızda ve düşünme şekillerimizde ortak benzerlikler görülmeye başlar. Ortak benzerlikler ve yaşanmışlıklar sonucu toplumda kolektif kültür oluşmaya başlar. Kolektif kültürün temelinde ortak benzerlikler ve yaşanmışlıkların yanı sıra beraberce öğrenme ve paylaşma duygusu yatar. Kolektif kültür içerisinde öğrenme sonucu paylaşılan yazılı olmayan ancak ortak kabul gören doğru ve yanlışlar ortaya konmaya başlar. Böylece beraber yaşarken geliştirilen bu kolektif kültür sayesinde bireyler kendi aralarında birbirlerine daha iyi davranma ya da birbirlerine zarar vermeme gibi değerleri benimserler. Zamanla toplumda oluşan ortak kabul gören, yazılı olmayan doğru ve yanlışlara etik adını vermekteyiz. Doğru ve yanlışları bir set olarak ele alan etik kuralları ise iletişim esnasında etkileşimin bir parçası haline gelmiştir. Doğru ve yanlışlar zaman ve mekana göre göreceli kavramlardır. Toplumdan topluma değişebildiği gibi aynı toplum içerisinde bile farklı algılanabilmektedir. Bu farklılıklar kendini zaman zaman çatışma halinde gösterebilmektedir. Bazen insanlar etik karar alırken kendini, kişisel çıkarları ile kolektif çıkarlar arasında bulabilir. Bu çatışmanın çözümünü; etik kuralları, bireysel çıkar ile kolektif sorumluluk arasında var olduğu kabul edilen dengeye ve algılanan risk ya da zarar derecesine uygulamakta aramak gerekir.

Birey olarak insanların kolektif olarak işletmelerin, pazarlama alanında başarılarının temelinde uzun dönemli ve istikrarlı tüketici odaklı bir yaklaşım yatmaktadır. İşletmeler kısa dönemli kar elde etmek için yoğunlaştıkları maddi unsurlar yerine (arsa, bina, makine, teçhizat vb.); artık uzun dönemli müşteri memnuniyeti üzerine yoğunlaşmaktadır. İşletmelerin tercihlerinde somut yatırımların yerini her geçen gün daha fazla soyut yatırımlar almaktadır. Kar, satış cirosu, pazar payı kavramlarının yerini daha çok entelektüel varlıklar (Marka bilinirliği, müşteri sadakati, müşteri bağlılığı) almaya başlamıştır. Günümüz pazarlama koşullarında her geçen gün soyut yatırımların somut yatırımlar üzerinde daha fazla etkisinin olduğu görülmektedir.

Teknolojinin gelişmesiyle iletişimin hızla arttığı günümüzde tüketicilerin daha bilgili ve daha bilinçli hale gelmesiyle işletmelerin üzerindeki baskı da artmaktadır. Tüketicilerin pazarda ne istediğini bilen bir duruma gelmesiyle işletmelerden beklentileri özellikle soyut anlamda artmıştır. Bu beklentiler içerisinde yer alan değerler içerisinde de ilk akla gelen ise etik değerler ve etik davranışlardır.

Etik ve ahlak kavramları Türkçe’de çoğu zaman aynı anlamda kullanılsa da etik kavramının ahlak kavramından belirgin şekilde farklı olduğu literatür taramalarında karşımıza çıkmaktadır. Sık karşımıza çıkan tanımda etik, “Töre, ahlak bilimi, Ahlaki, ahlakla ilgili” şeklinde ifade edilir. Buna göre etik, ahlaki olanın kaynağını, esasını araştıran, toplumdaki ahlak kurallarıyla kuramsal olarak ilgilenen bir bilim dalı olarak tanımlanır. Aynı sözlükte ahlak, “Toplumdaki kişilerin benimsedikleri, uymak zorunda oldukları davranış kuralları, iyi nitelikler, güzel huylar” şeklinde tanımlanmıştır. Felsefi olarak ahlak ise, “Belli bir dönemde belli bir toplumun bireysel ve toplumsal davranış kurallarını tespit ederek inceleyen bilim” şeklinde ifade edilmektedir (Varinli ve Kurtoğlu, 2005).

Etik, insanın iyiliğin özgür arayışıyla olgunlaşmasının pratiğe döküldüğü bir bilimdir (Öcal, 2007). Doğru-yanlış, İyi-kötü gibi ölçütlerinin bulunduğu etik tanımının temelinde bu kavramlar ile birlikte değerler ve standartlar sistemi de bulunmaktadır (Pelit ve Güçer, 2006:96). Etik; iyi ve kötü davranışları ayırt edebilme anlayışına vurgu yaparak bu anlayışı belirgin olarak sunan bir disiplin şeklinde karşımıza çıkmaktadır (Bayraktaroğlu vd., 2007).

Kökleri çok eski zamanlara dayanan etik, uzun bir süreç içerisinde felsefi olarak da ele alınmıştır (Brickley vd., 2002:1821). Kökeni Yunanca “ethos-ethikos” kelimesinden türetilmiş olup, “Ahlak sistemi, gelenek-görenek, karakter, insan davranışı, prensip” demektir (Ülgen ve Mirze, 2004:440). “Ethos” kelimesinin Yunanca’da iki farklı anlamı vardır. Töre ve geleneğe birincisi vurgu yaparken; ikincisi ise karaktere vurgu yapar (Pieper, 1999:30).

Bilim adamları “etik” kavramını genellemekte sıkıntıya düşmüştür. Bazı bilim adamları etiği, “bireylerin doğru olarak nasıl davranacağını açıklayan ve tanımlayan ilkeler, değerler ve standartlar sistemi” şeklinde tanımlarken, bir grup bilim insanı etiği “bir bireyin izlemesi gereken ahlaki standartlar ve kurallar” şeklinde tanımlamıştır (Ural, 2003:3).

Etik, Arapça “hulk” sözcüğünden türemiş olan “huy”, “mizaç”, “karakter” anlamına gelir. İnsanın başkalarıyla belirli çerçevede yaşadığı ilişkilerini inceler. Etik, başkalarıyla yaşadığı ilişkilerdeki eylemleri disipline ederken uyulması beklenen kural, prensip ve ilkeleri bir nizam içinde ele alır (Cevizci, 2002:3). Ahlaki davranış konu olarak ele alan etik; norm, değer yargıları ve eylemlere sistematik olarak yaklaşır. Bilimin önemli bir parçası olarak karşımıza çıkan etik (Aydın, 2002). Bir rehber olarak etik, insanlara her türlü ilişkilerinde nasıl davranmaları gerektiği konusunda yol göstermeye gayret eder.

Diğer yandan, etik gibi ahlak kelimesinin de tarihsel gelişimine bakacak olursak, ahlak; aslında “Hulk” kelimesinin çoğulu olan Arapça kaynaklı bir kelimedir. Bir insanın yaratılıştan sahip olduğu huy, karakter, davranış,

alışkanlık ve tabiatıdır (Uzun, 2007:11). Ahlak temelde iyi veya kötü, doğru veya yanlış davranış şeklinde nitelendirilen özde erdem gibi ifade edilirken, Etik ise, iyi veya kötü, doğru veya yanlış davranışın nasıl ve nelerden oluştuğunun analizi ile çalışmasını yapar (Bayraktaroğlu vd., 2007).

Ahlak, insanların eylemlerinde ve kararlarında kendilerine mihmandarlık eden bir tür yazılı olmayan ilkeler ve kurallar setine vurgu yaparken (Tevrüz, 2007:83); etik, insanların yaşamış oldukları toplumlarda ortak kabul gören norm, kural ve standartlar temelinde davranış kalıpları geliştirir. Bu anlamda etik, insanın neyi yapması, yapmaması ya da nasıl davranması gerektiği üzerinde durur (Ünal ve Nardalı, 2010:2)

Etik kuralları aracılığıyla insanların önceden belirlenmiş bir alanda (çevre etiği, tıp etiği, pazarlama etiği vb.) nasıl davranmaları gerektiği açık ve yazılı kurallar ve ilkeler çerçevesinde ortaya konur (Pelit ve Güçer, 2006:98). Ortak kabul gören ideal durum, bir alanda etik ile ilgili ortaya konan kural ve ilkelerinin evrensel olarak kabul gören kavramlara göre belirlenmesidir. Etiğin konusu ahlak ile ahlak üzerine düşünmedir. İnsan varoluşundan beri devamlı bulunduğu çevrede etik davranılmasını ister. Adeta varoluştan beri insanın tabiatında var olan etik, felsefi olarak ele alınır ve insan davranışlarını biçimlendirmeye disipline etmeye çalışır (Pieper, 1999:32). Bir başka ifadeyle etik, insanoğlunun tabiatına uygun davranmak adına kendisine ahlaki bir hayat tarzı benimsemeye gayret etmesidir. Böylece kendisi için ahlaki bir hayat tarzını benimseyen insanoğlu hem bencillikten hem de kötü davranışlardan da kendisini uzak tutmaya çalışarak ahlaki açıdan iyi bir eylem içerisinde olur (Uzun, 2007:11).

Etik'in ilgi alanına; prensipler, kurallar, yasaklar ya da ahlak normu gibi konular girmez. Etik, insan davranışlarını bu kriterlere göre değerlendirmeyi. Etik ilgi alanında iyi ya da kötü, doğru ya da yanlışın felsefi olarak tartışılarak müzakere edilmesi vardır (Torlak, 2013:4).

Ahlak ile ilgili bilgilerin çok daha eskiye dayandığını unutmamak gerekir. Aristo, ahlak ilkelerini “en yüksek iyi mutluluktur” diye tanımlamıştır (Alkan, 1993). Etik, felsefesi olarak ele alındığında kaynağı 2500 yıl öncesinden, Sokrates, Platon, Eflatun ve Aristoteles'ten bugüne, insanların davranış ilke ve kurallarını geliştirmiştir (Brickley vd., 2002:1821). Örneğin; Sokrates ahlak ölçüsünün insan aklı olduğunu gelenekler olmadığını iddia etmiştir. Diğer yandan Eflatun ise, ahlak'ın bir sistem olarak ele alınması gerektiğini ve bu sistemin temelini de Tanrı, doğa ve insana dayandığını öne sürmüştür (Alkan, 1993:53).

Özetleyecek olursak, tüm eylem ve davranışların temelini oluşturan değerlerin iyi-kötü ya da doğru-yanlış gibi ahlaksal açıdan araştırılması etiğin ilgi alanıdır (Menekşe, 2007). Günümüzde etik, bireylerin ya da toplumların

alacakları kararlarda yapacakları eylemlerde, izleyecekleri ilkelerde tüm sahip oldukları değerlerin bir araya getirilmesidir. Bu etik değerler aracılığıyla kişiler kendilerini ifade eder. Bu etik değerleri de ahlak ile hayata geçirmeye çalışırlar.

1.2. Etiğin uygulama alanları

Etik; En açık ve basit anlamıyla doğru ya da yanlış davranışı birbirinden ayırt edebilmek için ahlak kavramını anlamaya ve açıklamaya çalışır. Etik'in uygulama alanlarına genel olarak bakıldığında bu alanlarda, ahlak kural ve ilkelerinin, karşılaşılan veya olası karşılaşılmaması düşünülen ahlaki problemler karşısında pratikte uygulanması ve hayata geçirilmesi esastır. Etik, doğru ve yanlış teorisıyla yaşanan anı irdelerken, ahlak ise onun düşünülenin hayata geçirilmesindeki kabullenme pratiktir.

Etik genel anlamda; kişisel etik, meslek etiği, çevre etiği, enformasyon etiği, siyaset etiği, iş etiği ve pazarlama etiği gibi farklı adlar altında ele alınmaktadır. Etiğin uygulama alanında ele alındığı faaliyet alanına özgü konularda belirli standart oluşturma çalışmalarına rastlanmaktadır. Bu noktada uygulama alanı açısından etiğe başlıklar halinde kısaca bakacak olursak (Ülgen ve Mirze, 2014:486-488):

1.2.1 Kişisel etik: Kişinin vicdani dünyasında meydana getirdiği etik kurallardır. Bu kurallar aracılığıyla kişi yaşadığı toplum içerisinde kişisel duruşunu ortaya koyar. Bu kişisel duruşuyla kendi yaşadığı ya da yaşanan olaylar esnasında kişisel olarak koyduğu tavır, göstermiş olduğu tepki önemlidir. Kişisel etikte, insanlar yaşamında doğruyu ya da gerçeği ararken sadece zekalarını temel almaz. Bu arayışta kendi vicdanlarının sesine kulak verir ve karar alırken kendilerini mutlaka dinleyerek alınacak kararlara vicdanlarını da dahil ederler.

Bu bağlamda kişisel etik; kişinin, günlük yaşamında yapmış olduğu faaliyetlerde ya da almış olduğu kararlar esnasında kendi vicdanını dinleyerek olaylar karşısında ya da aldığı kararlarda nasıl davranması, neler yapması gerektiğini ifade eder. Bu anlamda, kişisel etiğin oluşmasına ve şekillenmesinde, kişinin sahip olduğu adalet, liyakat, çalışkanlık, erdem, cesaret, yardımseverlik, dürüstlük, mütevazılık gibi temel karakter özellikleri, önemli rol oynar.

1.2.2. Meslek etiği: Kişilerin mensubu oldukları mesleği uygularken uymak zorunda oldukları bir takım davranış kuralları şeklinde adlandırabiliriz. Aynı mesleğe mensup olan kişilerin, birbirleriyle veya müşterileriyle ilişkilerinde “doğru davranışın ne olduğu, belirli durumlarda kişinin nasıl hareket etmesinin

doğru olduğu veya aynı durumdayken benzer mesleki standartları uygulamanın” meslek etiğinin gereği olduğu üzerinde durulmaktadır. Faaliyette bulunan meslek icra edilirken karşılaşılan etik sorunlara çözüm bulmak ya da en azından karşılaşılan sorunların olumsuz yansımalarını en aza indirecek normlar geliştirmeye çalışmak bu alandaki önemli etik uygulamalarıdır. Bu anlamda Emlakçılar Odası, Şoförler Derneği, Esnaf ve Sanatkarlar Odaları, Ticaret Odaları gibi kurum ve kuruluşlar mesleki etik kuralları ortaya koyarak, kendilerine kayıtlı üyelerine mihmandarlık yapacak, yol gösterici, itibarlarına halel getirmeyen ve mesleklerine gölge düşürmeyen davranışlarda bulunmaya teşvik etmektedirler.

1.2.3. Çevre etiği: Dünyamızda çok farklı nedenlerden dolayı havanın ve suyun kirlenmesi, ekolojik dengenin bozulması, iklim değişikliği, su kıtlığı ve çölleşme, enerji fakirliği ve atıkların doğaya zarar vermesi gibi konularla çok daha fazla ilgilenmek zorundayız. Çevre etiği ise öncelikle bu sorunlar karşısında ne yapmamız, nasıl baş etmemiz ve dünyada nasıl yaşamamız gerektiği üzerine yoğunlaşarak, günlük yaşantımızda bu konulardan hangilerine öncelik vereceğimize karar verme sürecidir. Bir başka ifadeyle çevre etiği, insanlar ile çevre ve doğadaki ortak yaşam arasındaki iklimin ve dengenin üzerinde odaklanır. İnsanların hangi kurallar çerçevesinde kimlere karşı sorumlu olduklarını ortaya koyar. Örneğin; insanların gelecek nesillere sorumluluğu ekonomik kurallar çerçevesinde ele alınır ve yer altı kaynaklarının yer üstünde kullanılmaması gereğinin altı çizilir. Bu açıdan konu ele alınır ve fosil kaynaklı yakıtların yerine biokütle kaynaklı yakıt kullanımı tercih edilir. Yani ekolojik döngü dengesi göz ardı edilmeden, yer üstündeki yakıt ihtiyacı yer üstündeki üretimle sağlanmaya çalışılır.

Çevre Etiği, ekolojik çevre içinde insanın, insan-olmayan bireyler ile arasındaki ilişkileri, çevreyi ve çevreyi oluşturan unsurları ve ahlaki durumu irdelemeyi amaçlar. Doğal çevredeki habitatta yaşanan sorunların çözümünü sadece bilim ve teknoloji açısından ele almaz. Karşılaşılan problemler karşısında durumu, felsefi olarak da irdeleyen ve çözümler bulmaya çalışan bir uygulama etiği alanıdır Çevre etiği. O halde çevreyi koruyup kollarken çevre etiği, sadece bilim ve teknolojiye değil, aynı zamanda ahlaki temeli olan felsefi yaklaşımlara da dikkat etmemiz gerektiğine kuvvetle işaret eder (Jeryan, 2002:489; Light, 2005:633; Sandler, 2012:105).

Çevre etiğinde, ekolojik faktörlerin tüm unsurlarıyla birlikte, insanlarla karşılıklı iletişimde ve ilişkide bulunurken birbirlerine karşı sorumluluklarının altını çizer. İnsan ihtiyaçlarının doğal çevreden karşılanırken, nasıl bir denge içinde olması gerektiğini belirtir. Çevre etiği, insanların doğaya karşı

sorumlulukların neler olduğunu ve bu sorumluluklarının temelinde doğayla sürdürülebilir bir ilişkinin nasıl geliştirileceği üzerinde çaba gösterilen bir alandır (Jeryan, 2002:489; Sandler, 2012:105). Ayrıca çevre etiği; iklim, ekolojik denge içinde adalet, canlı nüfusu, canlı çeşitliliği yer altı kaynaklarının yer altında kalması, toprak ve su, tüketim, yenilenebilir enerji vb. gibi birçok konu ve sorun üzerine odaklanmaktadır.

1.2.4. İş etiği / Yönetsel etik: Etiğin uygulama alanlarından bir diğeri ise iş etiğidir. İş hayatında günlük hayatta doğru ve yanlış ortaya koyarak, doğru olanı yapmak için çalışanları bu yönde teşvik edici çabalar sarfetmek yönetsel etiğin alanıdır. Yönetsel etikte işletmenin paydaşları olan çalışanları, ortakları, müşterileri ve rakipleriyle iletişimlerinde ve ilişkilerinde doğru ve yanlış temelinde kurallar ve standartlar geliştirilir. İşletmenin kendi içinde zamanla geliştirdiği örgütsel kültür de bu kurallara uyumu kolaylaştırır. Ortaya konulan bu doğru ve yanlış setleri üzerinden iş ortamında yaratılan örgüt kültürüyle yönetsel etik insanların eylemlerini bir anlamda kontrol edilebilir duruma getirir. Yönetsel etik, günlük iş hayatında insanların eylemlerine odaklanmaktadır.

İş etiğinde en önemli unsur adalet, hakkın yanında yer almak, haksızlık yapmamak, güven ortamı yaratmak, dürüst davranmak, taahhüdünde bulunduğu eylemi yerine getirmek, yapılan haksızlığa sessiz kalamamak gibi erdemli davranışlar üzerine odaklanmaktadır. Genel anlamda bu yönde davranışları önemserken, kişisel olarak kişinin ailesi, mizacı, karakteri de iş etiğinde önemli unsurlardır. İnsanlar bu ahlaki değerlere sahip olduklarını davranışlarıyla gösterirler (Tunçer, 2008:39).

Yönetsel etik, özetle işletmelerde faaliyetlerin yürütülmesi esnasında uyulması beklenen prensip ve kurallar bütünüdür. İşletmelerde toplumun sahip olduğu ve önemseddiği değer yargılarına bağlılık ve bunu kurum kültürünün bir parçası haline getirme isteği aynı zamanda işletmeleri etiğe, etik kodları geliştirmeye yönlendirmektedir (Thompson, 1985:555).

Yönetsel dünyada sık karşılaşılan etik dışı davranışlara bakıldığında karşımıza; mobbing uygulamaları, dedikodu, bencillik, görevi suistimal, korku yaratma, ayrımcılık, kayırma, rüşvet, yıldırma, iftira atma, görevi kötüye kullanma, işe politik güç karıştırma ve tacizin her türlü görülmektedir (Aydın, 2002:60-69). Dolayısıyla etik, bu kadar davranış bozukluğu karşısında karar alırken, istikrarlı ve kararlı bir şekilde, doğru ve yanlış ayırt etmek ve doğru ile iyi olanın yanında tavır alabilmektir. İşte tam bu noktada yönetsel etik; işletmenin sahip olduğu örgüt kültürü içinde oluşan kurallarla filizlenerek ortaya çıkar (Kılavuz, 2002:258). Aksi takdirde örgüt kültürü içinde

yeşermeyen, ortaya çıkmasına izin verilmeyen yönetsel etik işletmenin örgüt kültürünü deformasyona uğratacaktır. Bu deformasyonda kendini çok çeşitli şekillerde gösterecektir. Bu duruma basit bir örnek verecek olursak; disiplinli ve çalışma performansına gereken değerin verilmediğini gören personel yönetsel etiğin işlemediğine kanaat getirip, çalışmadığı halde kendini yöneticilere çalışıyormuş gibi gösterecektir.

İşletmelerde sahip olunması düşünülen değerler ve ahlakın çeşitliliği örgütlerde içselleştirilerek, örgüt kültürü ile beraber yönetsel etik oluşumuna katkıda bulunmaktadır. Yönetsel etiğin kamusal alanda uygulanmasına bakıldığında ilk anda; idari çalışanların yönetsel kararlar alırken hiyerarşik yapı içerisinde, bürokratik yönetim şartları altında kullanmış oldukları etik standartların düzenlenmesini, bunların zaman zaman güncellenmesi sureti ile karar alınırken profesyonel ve kişisel sorumluluk gösterecek şekilde davranılması görülmektedir (UNPAN, 2004:3).

Yönetsel etik kavramını gerektiğinde kavrayan yöneticiler; kendi kariyerlerindeki amaçladıkları hedeflere ulaşmak için kurumun geleceğini de göz ardı etmeden kurumlarında adaletli, dürüst, tarafsız davranarak, hukuka, yasalara ve mevzuata uygun, cinsiyet ayırımı yapmadan hareket ederek temel hakların ihlal edilmediği bir ortam oluşturmaya gayret ederler. Yöneticiler iş etiği açısından olayları tanımlamalı, tartışmalı ve nasıl yaklaşım sergileneceğini önceden belirlemelidir. Yönetsel etik kavramının birçok değişik etik kavramla yakından ilişkili olduğu bilinmektedir. Zira yönetsel etik, örgütsel etik ya da iş etiğinin işlevsel bir alanını oluşturmaktadır.

1.2.5. Toplumsal etik: İnsanlar içinde yaşadıkları toplum içerisinde, sosyal ilişkiler ve sosyal kurumlarla sürekli karşılıklı iletişim halindedir. Bu ilişkilerin sürekli ve sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için toplumu oluşturan kişilerin ortak değerleri, gelenek ve görenekleri, yazılı olmayan ancak toplumun geneli tarafından kabul gören örf ve adetleri, kültürü, tarihi geçmişi ve ortak yaşanmışlıkları, ahlak anlayışları, sosyo-ekonomik özellikleri, dini inanışları ve ritüelleri bir bütün olarak ele alınarak ortaya o toplumun toplumsal etik kodları çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu ortak toplumsal etik anlayışı ve yargılara karşı, toplumu oluşturan bireyler de kayıtsız kalamaz. İnsanın içinde yaşadığı ve benimsediği toplumun değer yargıları şeklinde de ifade edilen toplumsal etikte, toplum içerisinde yaşanan sosyal ilişkilerde bazı temalar ön plana çıkmaktadır. İlk akla gelen temalara baktığımızda; kültür, ahlak, norm, değerler, hukuk, inanış şekli, örf ve adetler görülebilir.

Etik davranışta özellikle bu unsurlar arasında yoğunluğunu hissettiren kültür, değerler ve normlar'dır. "Kültür, belirli bir toplumun üyeleri tarafından

paylaşılan ve toplumun diğer bireylerine aktarılan davranış sonuçları ile öğrenilen davranışlar bütünüdür” (Linton, 1981:489). Bir toplumun inançlarını, örf adetlerini, yaşayış biçimini, bilgi birikimlerini, dilini, zevklerini, folklorunu, sanatsal etkinliklerini, yaşamışlıklarını (gelenek, görenek, adetlerini) kapsamaktadır.

Kültürün zaman içinde tecrübe edilerek kazanılır. Norm ve değer olarak paylaşılır. Elbette değişmez değildir. Zamanın ihtiyaç ve gereklerine uyum sağlayarak değişir, gelişir. Nesilden nesile ya da toplumdan topluma öğrenme yoluyla aktarılabilir. Örgütlenmede benzerlik ya da farklılıkları da bünyesine alır ve toplum üyelerinin bu benzerlik ya da farklılıklardan haberdar ederek onların uyumunu ve bir anlamda bütünleşmesini sağlar (İslamoğlu ve Altunışık, 2013:177-79).

Ayrıca, ihtiyaçları giderme, onları tatmin etme özelliği de vardır. İnsan ihtiyaçlarına cevap vermeyen inanç, değer yargıları ve alışkanlıklar var olamaz. Bu bağlamda işletmeler var olmak için uzun dönemde toplumu var eden kişilerin ihtiyaçlarını tatmin etmek durumundadır. Ancak toplum ihtiyaçlarını önceleyen pazarlamacılar başarılı olabilir.

Değerler, genel olarak insanlara hangi davranışların doğru, yanlış ya da iyi, kötü olduğu hakkında fikir veren kavramlardır (Odabaşı ve Barış, 2014:317). Değer, aynı zamanda kişiyi etkileyen her türlü faaliyet, düşünce ve onlara rehberlik eden ilkeler olarak tanımlanabilir (Kropp vd., 1999:536-40). Değerler; insanların duygu, düşünce, yargı ve fikirlerinin yanı sıra tutum ve davranışlarını bir amaç etrafında toplayarak, uzun süreli ve zamanla yavaş yavaş değişen ilkeler bütünüdür (Odabaşı ve Barış, 2014:212). Değerler, toplumca ortak kabul gören ölçütler ışığında insanların birbiriyle ahenk içinde yaşamalarına yardımcı olur. Bu bağlamda insanların sahip olduğu değerleri; düşünsel dünyasında duygu, düşünce ve tutumlarına rehberlik eder. Bir kısım değer yargıları zamanla değişen koşullar içerisinde çağa ayak uydurabilmek için yavaş yavaş değişir ya da ve gelişir.

Normlar; toplumda yaptırım gücü olan genel kabul görmüş ilke ve kurallardır. Gücünü kültürel değerlerden alır. Normlar toplumda karşılıklı hak, görev ve sorumlulukların belirlenmesinde kişiye mihmandarlık eder. En az iki insanın yaşadığı her yerde normlardan söz edilebilir. Toplumu oluşturan bireylerin tutum ve davranışları normlara göre değerlendirilir. Normlar toplumda ahengi sağlayan değerler bütünüdür. Toplumsal normlar aracılığıyla bireylerin ilişkilerini düzenler ve eylemlerine yön verir.

1.2.6. Global etik: Toplumsal etik değerler ile iş etiğinin uluslararası boyutta uygulanmasıdır. İşletmelerin büyümesi ve globalleşmesi sonucu ülkeler arası

ekonomik ve sosyal sınırların ortadan kalkmasıyla global etik kavramının önemi ortaya çıkmıştır. Global etik, büyük ölçekli küresel işletmelerin dünyanın her lokasyonunda geçerli olacak iş etiğine ve bir takım kurumsal değerlere sahip olması gerektiğini vurgular.

Kronikleşen alışkanlıklar, sorunlara genel bakmaya engel olabilir. Uluslararası alanda ülkeler küresel etik sorunları çözme noktasında gerekli çabayı göstermemektedir. Genel anlamda sorumluluk almak istememekte, sorumluluğu bir diğ erinin üzerine atma niyetiyle hareket etmektedirler. Bazı ülkelerin dünya kaynaklarını hoyratça kullanma isteklerinden dolayı birtakım ülkeler mağdur edilmektedir. Böylece ortaya rant ve sömürü gibi kavramlar ortaya çıkmaktadır. Küresel etikte dünyanın neresinde olursa olsun her insan eş it ve her insanın kutsal olması temeldir. Global etikte sadece bir topluma özgü etik sistemin tüm dünyada geçerli olmasını beklemek anlamsızdır. Zira tek bir geçerli etik sistem söz konusu olması durumunda; kimlik ve yabancılaşma sorunları ortaya çıkması da kaçınılmaz olacaktır.

Küresel etik tüm dünyanın çeş itli bölgelerinde olabildiğ ince birbirine benzeyen ortak değerlerin kendi arasında bir anlamda homojenleşerek kümeleşmesi sonucu ortaya çıkar. Birçok neden küresel etiğ in ortaya çıkmasında akla gelebilir. Bunların baş ında; din, tarih, duygusal ortak yaşanmış lıklar, kültürel kaynaklar ve görüşler, gelenekler ve manevi değerler akla gelir. Bu unsurların içerisinde etiğ e en yakın alan dindir. Bazı aydınlar global etik sorunlarının temelinde dinlerin yozlaşmasına vurgu yaparlar. İnsani erdemin Müslümanlık, Hristiyanlık, Budizm gibi bütün inançların temelinde ortak bir değer olduğ una vurgu yapılmakta ve global etiğ in, dinlerin bu ortak değerlerden daha çok yararlanması gerektiğ inin altı çizilmektedir. Global anlamda, dini ve etik sorumluluklar birlikte ele alınmadıkça; her ülke kendi menfaati için rant elde etmeye çalışacak, bu anlayış ta dünyanın ortak kaynak kullanımında gelir dağılımı adaletsizliğ ine neden olacaktır. Böyle bir bakış aç ısı uzun dönemde dünyada yaşanacak olan yoksulluklara da kapı aralayacaktır.

2. SATIŞ VE ETİK

İnsanın var olduğ u her toplumda her geçen gün etik kurallar toplumun ortak hassasiyeti durumuna gelmiştir. Etik konusunda oluş an bu hassasiyete işletmelerin de duyarsız kalamadığı görülmüştür. İş letmelerin günlük faaliyetleri içerisinde özellikle pazarlamaya yönelik faaliyetleri, toplumun gözü önünde cereyan ettiğ i için, işletmeler etik uygulamalara daha fazla odaklanmaya başlamıştır (Varinli, 2000:1). İş letmelerin pazarlama faaliyetlerinde karşı laş aç ığı etik olmayan bir durumun tüketicileri doğ rudan etkileme ihtimali

yüksektir. Böyle bir durumda işletmeler kendilerini var eden müşterilerini kaybetme riskiyle karşılaşır.

Satış elemanı bir diğer ifade ile satışçı, müşteri ile doğrudan iletişime geçerek onunla konuşan, anlaşılan, ürünün el değiştirmesini sağlayan ve kendisine ödeme yapılan ve kişi şeklinde tanımlanmıştır (Taşkın, 1990:19). Genel olarak, satış elemanının görevleri ise; müşteri arayıp bulmak, bilgi toplamak, müşteriye değerlendirmek, satış öncesinde müşteriye bilgilendirmek, müşteriyle satış esnasında detaylı ilgilenmek ve satış sonrasında da sürekli iletişim halinde olmak, satışın gerçekleşmesini sağlayarak tüm bu süreçle ilgili yönetimi yazılı ve sözlü bilgilendirmektir (Tek, 1999:806-807). Dolayısı ile satış elemanı bir firmanın, müşterilerle ilk andan itibaren iletişimde olduğu ve onların nezdinde firmaların temsilcisidir. Müşterilerle en fazla satış elemanları muhatap oldukları için, firmalar satış elemanlarının tutum ve davranışlarına özel ilgi gösterirler.

Satış elemanları satış işinin doğası gereği etik konusu ile diğer personellerden çok daha fazla muhatap olurlar. Bazı çalışmalardaki bulgular da bu iddiayı destekler yöndedir. Örneğin; Murphy (1987) bir çalışmada, bir işletmede etik olmayan uygulamalarla satış elemanının karşılaşma olasılığının diğer bölümlerde çalışan personele göre üç dört kat daha fazla olabileceği sonucuna ulaşmıştır.

Özellikle, saha çalışmasından dolayı yönetimin gözetiminde olmayan satış elemanlarının bazen müşterilerle ilişkilerinde gelenek ve göreneklere, genel ahlak kurallarına ve uyulması gereken yasalara riayet etmediği durumlarla karşılaşılabilir. Satıcı, satın alma sırasındaki tüketicinin bilgisizliğinden ve tecrübesizliğinden de faydalanabileceği gibi ürünün özelliklerini abartabilir. Sonuç olarak tüketicinin güvenini kötüye kullanabilir, tüketiciyi yanıltacak şekilde eksik ya da asılsız bilgi verebilir. Ayrıca, ürünün fiyatı, ödeme, iade koşulları, satış politikaları gibi hususlarda tüketicilere yanıltıcı bilgiler verebilir (Taşkın, 1990:19). Bu tür sıkıntıların en yoğun olduğu sektörlerin başında perakende sektörü gelmektedir. Self servis işleminin olmadığı perakende işletmelerinde, kişisel satış uygulamasının yönetim kontrolünde olması olası etik problemlerinin önüne geçecek ya da en azından olası problemleri azaltacaktır.

İlişkisel pazarlama ile kişisel satış üzerine yapılan araştırmalar, karşılıklı yarar sağlayan alıcı-satıcı ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesinde müşteri güvenini kazanmanın önemini vurgular (Lewin ve Johnston, 1997:232-34).

Satış görevlileri, yeterlilik, güvenilirlik ve müşteri odaklılık göstererek kısmen güven yaratabilir ve sürdürebilir. Dürüst olma, adil olma ve etik

olmayan davranışlardan kaçınma isteği de eşit derecede önemlidir (Ferrell vd., 2000:555-64).

Etik, bir bireyin veya grubun eylemlerini ve kararlarını yöneten ahlaki ilke ve değerlerdir. Doğru ve yanlış davranışla ilgili değerleri içerirler. İş etiği, bir firmanın davranışına rehberlik eden ahlaki ilke ve değerlerdir. Yakın zamana kadar, birçok şirket için iş etiği, esas olarak uyum temelli, yasal olarak yönlendirilen kodlardan ve çalışanların çıkar çatışmaları veya şirket varlıklarının uygunsuz kullanımı gibi alanlarda neler yapıp yapamayacağını ayrıntılı olarak özetleyen eğitimlerden oluşuyordu.

Satış etiği, satış ve satış yönetimi alanındaki davranışlara rehberlik eden ahlaki ilke ve değerlerdir. Satış etiği, rüşvetten kaçınma, aldatma, sert satış, karşılıklı satın alma, perakende ticarete yönelik promosyon teşviklerinin kullanımı, yerleştirme ödenekleri ve piramit satışı gibi konuları kapsar.

Satış uzmanları, satış uygulamalarının yasallığı ve etikliği arasındaki ayrımın farkında olmalıdır. Etik, kişisel ahlaki ilke ve değerlerle ilgiliyken, yasalar toplumun mahkemelerde uygulanabilen ilke ve standartlarını yansıtır.

Etik ilkeler, toplumun kültürel değerlerini ve normlarını yansıtır. Normlar, belirli bir durumda yapılması gerekenlere rehberlik eder. Örneğin, dürüst olmak iyi olarak kabul edilir. Bu toplumsal norm, satış davranışını etkileyebilir. Bu nedenle -doğru olmak iyidir; -aldatıcı, asılsız satıştan kaçınılmalıdır. Çoğu zaman, etik olmayan davranış aşikar olabilir, ancak diğer durumlarda neyin etik olduğuna karar vermek tartışmalıdır ve etik ikilemlere yol açar.

3. SATIŞTA KARŞILAŞILAN ETİK KONULARI

Değiş tokuş (mübadele) ile başlayan pazarlamanın var olduğu ilk dönemlerden itibaren satış tarafını temsil eden satıcı ile alıcıların karşılıklı ilişkilerinde ortaya çıkan etiksel konular, bilinen en eski pazarlama etiği konuları içerisinde yer almaktadır. Eski dönemlerden günümüze yaşanmışlıklarla ortaya çıkan ya da olası yaşanabilecek konuları da göz ardı etmemeye çalışan etiksel konuları yoğunluklarına göre genellikle; “Yüksek baskılı satış, müşteriler arasında ayrımcılık yapma, yanlış tanıtım, ikna etmek için psikolojik teknikler kullanma” şeklinde dört başlıkta sıralayabiliriz (Kopp, 1993a:539; Varinli, 2000:65; Torlak, 2001:254):

3.1. Yüksek baskılı satış: Yapılan bazı çalışmalarda, başarılı satış elemanlarından beklenen temel davranış biçimleri içerisinde “ikna edici, ısrarcı ve saldırgan olması” gibi ifadeler ortaya çıkmıştır. Diğer yandan bu tür davranış şekilleri bir kısım tüketiciler tarafından etik dışı davranışlar olarak nitelendirilmektedir (Sparks ve Johlke, 1996). Örneğin; insanların elektronik

eşya satın alırken, daha önce hiç düşünmediği ürünün garanti süresini uzatmak için sigorta yapılması yönünde inanılmaz baskıya maruz kalırlar.

Satış elemanının tek taraflı olarak çok konuşması, müşteriye darlayacak şekilde durmadan bir şeyler anlatması, onların yerine yorum yapması, onlara fikir ve düşüncelerini ifade etme imkanı vermemesi etik sorunlara neden olur. Bazı işletmeler bu konu hakkında etik sorunlara bizzat kendi yanlış uygulamalarıyla davet çıkarır. Örneğin; satış personellerinin düzgün ve seri konuşmaları müşterilerle konuşurken sanki sesleri daha önce teybe alınıyormuşçasına konuşmaları gibi konularda eğitim programları bile düzenledikleri bilinmektedir. Bu noktada önemli olan seri, düzgün hızlı ve baskıcı konuşmaktan ziyade gerektiği kadar konuşmaktır.

Diğer yandan satışını düşündüğü ürün ya da hizmetlerin özelliklerinden abartılı şekilde bahsetmesi, tüketicinin ürüne sahip olduğunda sanki olağanüstü bir durumun ortaya çıkacağı gibi bir hava yaratması, ürünün faydalarından bahsederken mercek tutar gibi olduğundan fazla şeyler söylemesi gibi nedenler satış faaliyetinde etiksel sorunlarla karşılaşılmasını kaçınılmaz hale getirmektedir (Torlak, 2007:276). Satışı yapılan ürün ya da hizmet hakkında bilgiye sahip olunması elbetteki ideal bir durumdur, ancak bu bilgilerin sunum şekli ve sunum sırasındaki davranış şekli karşısında müşteri kendisini baskı altında hissetmemelidir (Varinli ve Kurtoglu, 2005:5).

3.2. Müşteriler arasında ayrımcılık yapılması: Satış elemanlarının belli müşterilere çok itinalı davranması, özel bir ilgi göstermesi, onlara hakkaniyete aykırı şekilde hizmet sunması gibi durumlarda ortaya çıkmaktadır. Diğerlerine göre belli oranlarda iskontolar yapması ya da daha düşük fiyattan ürün satması, yeni ürün ya da hizmetten önce belirli müşterileri haberdar etmesi, satış esnasında olduğu gibi satıştan sonra da belirli müşteri gruplarıyla sürekli iletişim halinde olması, ürün iadelerinde belirli müşterilere farklı muamele yapması gibi davranışlar etiksel olarak kabul edilebilecek davranışlar değildir (Kopp, 1993b:547). Müşteriler arasında ayrımcılık yapılması konusu işletmelerin karşı karşıya kaldığı en önemli etik konularından bir tanesidir. Satış personelinin aynı şekilde tanıdığı, arkadaşları veya akrabalarına da diğer müşterilerden farklı davranması etiksel açıdan sıkıntıları beraberinde getirecektir.

3.3. Yanlış tanıtım: Satış personelinin, ürün ya da hizmet satışı esnasında ürün ya da hizmetle ilgili gerçekte olmayan özelliklerden bahsetmesi ya da o ürünü abartacak şekilde lanse etme durumudur. Yanlış tanıtıma işletmeler zaman zaman tutundurma, fiyatlandırma ya da ambalajlama konularında yapmış

oldukları uygulamalarla konu olabilmektedir. Genellikle ürünü büyük bir hevesle sunarken, buna ürüne gerçekte sahip olmadığı özellikler de ekleyebilmekte, kullanıcıların tüketim sırasında gerçekte elde edeceklerinin çok ötesinde bir durumla karşılaşacaklarına inandırmaya, onları aldatmaya yönelik ifadeler kullanmaya yönelebilirler. Bu ürünler özellikle de müşterinin yeterli bilgisinin olmadığı, yabancı olduğu, karmaşık ürünlerse, satış personelinin ifadeleri ve tavsiyeleri daha da bir önem arz etmektedir (Odabaşı ve Oyman, 2007:444).

Yanlış tanıtıma örnek olarak; satış elemanlarının, ürün ve kullanımıyla ilgili yeterli düzeyde bilgiye sahip olmamaları dolayısı ile müşterilere doğru bilgi verememesi ya da eksik bilgilendirmede bulunması, teknik bilgilendirmede bulunmaması da verilebilir. Ayrıca yanlış tanıtım konusu içerisinde rakip ürünleri kötülemek maksadı ile yanıltıcı bilgiler verilmesi de değerlendirilebilir (Torlak, 2001:256-257). Günümüzde çok sık karşılaştığımız gerçek perakende fiyatının çok üstünde bir sahte fiyat ilan edip, sonra bu sahte fiyat üzerinden sanki çok büyük bir fiyat indirimi yapılmış gibi gerçekleştirilen uygulamalar da etik konusuna girmektedir. Dolayısı ile kendisine verilen yanlış ya da yanıltıcı bilgilere inanarak ürünü satın alan müşteri, üründe kendisine anlatılan özelliklerin bulunmadığını fark ettiğinde kandırıldığını anlayacak ve bir daha o firmadan ürün almayacaktır. Belki de bu konuda gerektiğinde hukuki yollara dahi başvurabilecektir. Bunun sonucunda söz konusu işletme müşteri ve itibar kaybedecektir.

3.4. İkna etmek için psikolojik teknikler kullanma: Satış elemanının pazarlamanın temel unsuru olan tutundurma çerçevesinde sahip olduğu ürün ya da hizmeti istediği şekilde değerlendirebilmesi için ikna kabiliyeti çok önemlidir. Müşteri için ürünü alabileceği çok sayıda firma varken ürünü kendisinden satın alması konusunda ikna eden satıcıdan alacaktır. Promosyon ürünleri, bedava dağıtılan eşantyonlar ya da satıcının yüz yüze görüşme anındaki baskıcı yaklaşımıyla yüksek maliyete neden olan ürünler yüksek bedellerle satın alınmaktadır ki bu da ekonomik açıdan kayba neden olmaktadır. Müşterilerin, aldıkları ürünle ilgili olarak pişman olduklarında iade koşullarını ya da cayma hakkını kullanmayı bilmedikleri için gibi satış elemanlarının bu konuda onları aydınlatmaması, hatta satış elemanlarının psikolojik olarak ikna yoluyla yaptıkları hileler sayesinde haklarını dahi arayamadıkları gözlemlenmektedir (Caldini, 2003).

Tüketicinin doğal algılama mekanizması, kişisel satışta kullanılan psikolojik etkillemeler ile alt-üst edilerek tüketicilere satış yapmak amaçlanır. Reklamda olduğu gibi kişisel satış ta, ihtiyaç tüketicileri belli bir markayı seçmek, ihtiyacı

olmayan ürünleri satın almaya zorlamak ya da ihtiyaç yaratmak için çeşitli psikolojik etkilemelerden yararlanma konusunda eleştirilmektedir. Kişisel satışta kullanılan psikolojik etkilemelere örnek verecek olursak, belirli ürünlerin yakın zamanda piyasada bulunmayacağı konusunda müşterilerin korkutulması (Varinli, 2000:71-72), herhangi bir ürünü başka hiçbir yerde satılmıyormuş gibi gösterip satmaya çalışmak gösterilebilir. Müşteri bu tür uygulamalar nedeni ile psikolojik olarak baskı altına alınarak sağlıklı karar vermesi engellenmektedir.

4. KİŞİSEL SATIŞTA ETİK

Satış, potansiyel olarak görülen müşterileri bir ürünle ilgili olarak haberdar etme, bilgilendirme, ürünün sağladığı fayda ile müşteri ihtiyacı arasındaki bağlantıyı kurarak, müşteriyi eldeki ürünün doğru ürün olduğuna ikna etmek sureti ile ürünü müşteriye satmak için gösterilen çabalar (Doğan vd., 2010). Sürdürülebilir bir satış için müşterinin ikna edilebilmesi önemlidir.

Satış işlemi içerisinde kişisel satışa daha yakından bakıldığında; bir veya daha fazla potansiyel müşteriye satış yapabilmek için onlarla iletişime geçip, onları üründen haberdar etmektir (Mucuk, 2001:175). Pazarlamanın temel unsurları içerisinde tutundurma faaliyeti kapsamında ele alınan kişisel satış, işletmelere sağladıkları nakit akışından dolayı oldukça önemlidir. İşletmeler kişisel satış aracılığıyla müşterileriyle birebir iletişime geçtiği için maliyeti işletmeye yüksektir. İşletmelerin kişisel satışa ayıracağı bütçeler her ne kadar yüksek görünse de, müşterilerin ürünü satın alma kararına etkileri düşünüldüğünde, bu bütçelerin işletmeler tarafından kişisel satışa kolayca ayrıldığı da bir gerçektir. Kişisel satış yoluyla ürün hakkında daha fazla bilgiye sahip olan müşterilerin ürüne daha fazla dikkati çekilerek beklentilerine de daha fazla cevap bulduğu görülmektedir (İslamoğlu ve Altunışık, 2007:27).

Kişisel satışta karşımıza; satış temsilcisi, satış elemanı, satış danışmanı veya satış sorumlusu çıkmaktadır. Özellikle bu kavramlardan en çok kullanılan satış temsilcisi; müşteri ile direkt olarak iletişimde olan, ürün ve hizmet tanıtımı yaparak müşterinin olası itiraz ve problemlerine çözüm bularak müşteri ile satış sonrası da iletişimini devam ettiren müdür haricindeki yetkili satış personeli şeklinde tanımlanabilir (Abratt vd., 1999).

Müşteriyle doğrudan iletişimi, faaliyet alanının temelini teşkil eden satışın tabiatında etik ile ilgili konular vardır. Hatta satış, etik problemlerin en çok karşılaşıldığı işletme faaliyetlerinden birisidir (Varinli ve Kurtuluş, 2005). Satış temsilcileri, satış esnasında, potansiyel müşterileri etkilemek ve ürün ve hizmetleri hakkında ikna etmek için baskı kurmaya çalışırken, onlara ürün ve hizmet hakkında eksik veya yanlış bilgi verme gibi davranışlarda bulunabilirler (Kethüda, 2012). Satış temsilcilerinin, ücret alma şeklinin dahi müşteri üzerine

baskı kurma veya ürün hakkında yanlış bilgi verme davranışlarını tetikleyebileceği de göz ardı edilmemelidir. Satış temsilcileri, diğer birimlerde çalışanlara göre bu ve buna benzer nedenlerle çok daha fazla etik olmayan davranışlar içerisinde bulunabilirler (Murphy, 1987).

Perakende sektöründe, kişisel satış self servisin öne çıktığı mağazalarda en yaygın kullanılan tutundurma unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır (Varinli ve Kurtoğlu, 2005). Perakende mağazalarında çalışan satış temsilcileri, müşterilerine karşı sahip oldukları ürün ya da hizmeti satın almaları için baskı yapmaya çalışabilir ya da onların güvenini suiistimal edebilir. Bu suiistimal tüketicinin satın alma sırasındaki bilgisizliğinden ve tecrübesizliğinden faydalanma şeklinde de kendini gösterebilir. İletişimde bulunduğu tüketiciye kasıtlı olarak eksik bilgi verebilir ya da ürünün özelliklerini olduğundan çok daha fazla göstermeye çalışabilir. Ayrıca satış temsilcisi ürün fiyatı, ödeme koşulları, işletmenin satış politikaları, ürünün garanti ve iade koşulları ya da işletmenin tüketicilere tanıdığı kolaylıklar hakkında yanlış bilgilendirmeler yapabilir (Taşkın, 1990:19; Torlak, 2001:254; Varinli ve Kurtoğlu, 2005:1-5; Ferrell vd., 2007:295). Müşterilerin kişisel satış faaliyetinin gerçekleşmesi esnasında en çok karşılaştığı etik olmayan uygulamaların başında, satış anında baskı ve yanlış bilgilendirmeler gelmektedir (Kethüda, 2012). Satış esnasında müşterileri satın almaya ikna etmek için çok sık kullanılan yöntemler müşteriler üzerinde baskı kurmak ve onlara yanlış bilgilendirme yapmaktır.

REFERANSLAR

- Abratt, R., Bendixen, M., ve Drop, K. (1999). Ethical perceptions of South African retailers: Management and sales personel. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 27(2), 91-105.
- Alkan, T. (1993). *Siyasal ahlak ve siyasi ahlaksızlık*, (1. Baskı). İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Aydın, İ. P. (2002). *Yönetmel, mesleki ve örgütsel etik*, (3. Baskı) (pp. 62-241). İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Bayraktaroğlu, S., Kutanis, R. Ö., ve Özdemir, Y. (2007). Etik eğitiminde neredeyiz?: İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri Örneği. *Etik Sempozyumuna Sunulmuş Bildiri* (pp. 378-383).
- Brickley, J. A., Clifford W. S. Jr., ve Jerold L. Z. (2002). Business ethics and organizational architecture. *Journal of Banking & Finance*, 26(9), 1821-1835.
- Caldini B. R. (2003). *İknanın psikolojisi* (Çev. Fevzi Yalım). İstanbul: Mediacat.
- Cevizci, A. (2002). *Etiğe giriş*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Doğan, S., Şanlıer, N., ve Tuncer, M. (2010). Yiyecek-içecek işletmelerinin satış çabalarında etik: Kastamonu ili örneği. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 18(1), 241-256.
- Ferrell, O. C., Ingram, T. N., ve LaForge, R. W. (2000). Initiating structure of legal and ethical decisions in a global sales organization. *Industrial Marketing Management*, 22(6), 555-64.
- Ferrell, O. C., Johnston, M. W., ve Ferrell, L. (2007). A framework for personal selling and sales management ethical decision making. *Journal of Personal Selling & Sales Management*, 27(4), 291-299.
- İslamoğlu, A. H., ve Altunışık, R. (2007). *Satış ve satış yönetimi*. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- İslamoğlu, A. H., ve Altunışık, R. (2013). *Tüketici Davranışları* (4. Baskı) (pp. 177-179), İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Jeryan, C. B. (2002). *Environmental ethics* (3rd Ed.). Editörler M. Bortman vd. *Environmental Encyclopedia* (pp. 489-490). MI: Gale Cengage.
- Kethüda, Ö. (2012). Baskilli Satışın pozitif ağızdan ağza pazarlama iletişimine etkisi: kapalı çarşıdan alışveriş yapan turistler üzerinde bir araştırma. *17. Ulusal Pazarlama Kongresine Sunulmuş Bildiri*, 21.
- Kılavuz, R. (2002). Yönetmel etik ve halkın yönetmel etik oluşumuna etkileri. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(2), 255-66.
- Kopp, R. J. (1993a). *Ethics in marketing*. Editörler John A. Quelch ve N. Craig Smith. Homewood, IL: Irwin.

- Kopp, R. J. (1993b). Ethical issues in personal selling and sales force management. Editörler N. C. Smith, J. A. Quelch, *Ethics in Marketing* (pp. 539-556), Boston: Richard D. Irwin Inc.
- Kropp, F., Lavack A. M., ve Holden S. J. S. (1999). Smokers and beer drinkers: Values and consumer susceptibility to interpersonal influence. *Journal of Consumer Marketing*, 16(6), 536-557.
- Lewin, J. E., ve Johnston, W. J. (1997). International salesforce management: A relationship perspective. *Journal of Business and Industrial Marketing*, 12, 232-47.
- Light, A. (2005). Environmental ethics. Editörler R. G. Frey, C. H. Wellman. *A Companion to Applied Ethics* (pp. 633-649). US: John Wiley & Sons.
- Linton, R. (1981). *The Concept of culture. Perspectives in consumer behavior*, (3. Baskı) (pp. 489)(Derleyen: Harold H. Kassartjian ve Thomas S. Robertson). Illionis: Scot Foresman and Company.
- Menekşe, R. (2007). Ankara'da faaliyet gösteren a grubu seyahat acentalarında çalışmakta olan personelin tüketiciye karşı etik davranışlarını algılama düzeyleri üzerine ampirik bir araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Mucuk, İ. (2001). *Pazarlama ilkeleri* (13. Baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Murphy, L. (1987). Did you salesman lie to get his job?". *Sales and Marketing Management*, 139, 54-58.
- Odabaşı, Y., ve Barış, G. (2014). *Tüketici davranışı*, (14. Baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Odabaşı, Y., ve Oyman, M. (2007). *Pazarlama iletişim yönetimi*, (7. baskı). İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Öcal, A. T. (2007). *İşletmelerin sosyal sorumluluğu. Ahlaki bir değerlendirme* (1. Baskı). İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Pelit, E., ve Güçer, E. (2006). Öğretmen adaylarının öğretmenlik mesleğiyle ilgili etik olmayan davranışlara ve öğretmenleri etik dışı davranışa yönelten faktörlere ilişkin algılamaları. *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 95-116.
- Pieper, A. (1999). *Etiğe giriş* (1. Baskı) (Çev. V. Atayman, G. Sezer). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sandler, R. (2012). Environmental ethics, Overview, (2. Baskı). Editör R. Chadwick. *Encyclopedia of Applied Ethics* (pp. 105-113). Elsevier Inc.
- Sparks, J. R., ve Johlke, M. (1996). Factors influencing student perceptions of unethical behavior by personal salespeople: An experimental investigation. *Journal of Business Ethics*, 15(8), 871-887.

- Taşkın, E. (1990). Kişisel satış ve tüketicinin korunması. *Pazarlama Dünyası*, 4(23), 19-23.
- Tek, Ö.B. (1999) *Pazarlama ilkeleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Tevrüz, S. (2007). Etik yaklaşımlar ve iş ahlakı, (1. Baskı). Editör: S. Tevrüz, *İş hayatında etik*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Thompson, D. F. (1985). The possibility of administrative ethics. *Public Administration Review*, 45(5), 555-561.
- Torlak, Ö. (2001). *Pazarlama ahlakı*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Torlak, Ö. (2007). *Pazarlama ahlakı: Sosyal sorumluluklar ekseninde pazarlama kararları ve tüketici davranışlarının analizi*, (4. baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Torlak, Ö. (2013). Etik, ahlak ve iş ahlakı, (1. baskı). Editör N. Tokgöz, *İş Etiği* (pp. 2-18). Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Tunçer, P. (2008). *Satış teknikleri; Nasıl iyi bir satışçı olursunuz?* (1. baskı). Ankara: Adres Yayınları.
- UNPAN, (2004). United Nations Online Network in Public Administration and Finance - Documents. Administrative Ethics: Sociological Aspects, pp.1-23, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/NISPAcee/UNPAN004661.pdf> adresinden 04 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ural, T. (2003). *İşletme ve pazarlama etiği*, (1. Baskı). Editör C. Yükselen, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Uzun, R. (2007). *İletişim etiği, sorunlar ve sorumluluklar*, (1. Baskı). Ankara: Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kırkinci Yıl Kitaplığı No: 2.
- Ülgen, H., ve Mirze, S. K. (2004). *İşletmelerde stratejik yönetim*, (2. Baskı). İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Ülgen, H., ve Mirze, S. K. (2014). *İşletmelerde stratejik yönetim*, (7. Baskı). İstanbul: Beta Yayıncılık.
- Ünal, A., ve Nardalı, S. (2010). İşletme ve pazarlama etiğine giriş (1. baskı). Editörler C. Ay, B. Kartal, ve S. Nardalı, *Pazarlamada etik yaklaşımlar* (pp. 1-32). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Varinli, İ. (2000). *Pazarlama ahlakı ve Kayseri'deki küçük ve orta ölçekli işletme yöneticilerinin pazarlama ahlakına ilişkin değerlendirmeleri*. Kayseri: Kayseri Ticaret Odası Yayını No: 45.
- Varinli, İ., ve Kurtoglu, R. (2005). Satış elemanlarının etik algılamaları: Perakende sektöründe bir uygulama. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-22.

34. Bölüm

Sivas İlinde Sıcaklık ve Yağışlarda Meydana Gelen Eğilimlerin İncelenmesi

Murat KARABULUT¹

¹ Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Coğrafya Bölümü, mkarabulut@ksu.edu.tr, mkarabulutksu@gmail.com, ORCID No: 0000-0002-1456-6908.

ÖZ

Son yıllarda belirginleşen insan ve doğal yaşam üzerinde kaçınılmaz sonuçlar üreten iklim değişikliği konusu bu yüzyılın en önemli çevre sorunlarından birisi olarak kabul edilmektedir. Özellikle sanayi temelli insan faaliyetlerinin etkisiyle atmosferde bulunan sera gazlarının miktarları artmaktadır. Türkiye coğrafi konumu sebebiyle küresel ölçekte meydana gelen iklimsel varyasyonlara maruz kalma ihtimali olan ülkelerden birisidir. Türkiye'nin bütün coğrafi bölgelerinde İklim parametrelerindeki dalgalanmalar veya varyasyonlar tekrar eden bir olgudur. Çalışma alanı olan Sivas İlinde durumun ne olduğunu anlamak amacıyla bu çalışma organize edilmiştir. Veri seti analizlere uygun olan Sivas Merkez, Zara, Gemerek, Kangal, Divriği ve Suşehri istasyonlarının iklimsel eğilimleri incelenmiştir. Çalışmada parametrik olmayan Mann Kendall, Sen Slope ve parametrik en küçük kareler regresyon teknikleri trendlerin belirlenmesi sırasında kullanılmıştır. Sonuçlar Sivas ilinde sıcaklık ve yağış koşullarında global ölçekte meydana gelen değişimlere benzer şekilde varyasyonların oluştuğunu ortaya koymuştur. Suşehri hariç diğer istasyonların tamamında sıcaklıklarda belirlenen güven aralıklarında anlamlı artışlar tespit edilmiştir. Artış eğilimleri inceleme periyodu boyunca düzenli bir seyir göstermeyip özellikle 1992'den sonra belirgin hale gelmiştir. Her mevsimde artış yönlü eğilimler olsa da yaz mevsimindeki değişimler önemlidir. Minimum sıcaklık trend analizlerinde şehirleşmenin etkisi gözlenmiştir. Yağışların olası gidişleri incelendiğinde Sivas ve Gemerek'te artış diğer istasyonlarda ise azalış trendleri bulunmuştur. Özellikle Suşehri'nde yağışlarda gerçekleşen azalma eğilimleri istatistiksel açıdan anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: İklim, Sıcaklık, Yağış, Trend

GİRİŞ

İklim, Yerküre sisteminin temel bileşenlerden biridir. Hava ve iklimi oluşturan sıcaklık, yağış, basınç, nem gibi birçok değişken vardır. İklim genellikle herhangi bir alanda ve belli bir zaman diliminde gerçekleşen ortalama hava durumu olarak tanımlanır. Geniş anlamda ise iklim onlarca yıldan yüzlerce veya binlerce yıla kadar değişen bir süre boyunca belli bir alanda ilgili niceliklerin ortalaması ve değişkenliği açısından matematiksel ya da istatistiksel tanımlamadır (IPCC, 2007). Sıcaklık ve yağış salınımları iklimin olağan ve yinelenen bir özelliğidir. Her çeşit iklim zonunda görülür, fakat özellikleri ve etkileri bölgeden bölgeye önemli ölçüde değişir. Ancak bazı alanlarda değişim belirginleşir, sürekli karakter kazanır ve iklimin kalıcı bir özelliği haline gelir. Bu nedenle söz konusu bölgelerde standart bir iklim tanımı yapmak güçleşir (Redmond, 2002: 1143). İklim parametrelerinde meydana gelen uzun süreli değişimlerin analizi, iklim değişikliği ile ilgili çalışmalarda temel amaçtır. Geçmiş ve yakın zamandaki iklim değişikliğinin anlaşılması, çok sayıda veri setinin iyileştirilmesi, geliştirilmesi sonucunda dünya genelinde ve yerel ölçekte karmaşık veri analizleriyle mümkün hale gelmiştir (Lewis and King, 2016:1). Küresel iklim değişiklikleri uzun vadeli yağış paternini etkileyerek, kuraklık ve sel olaylarının artma ihtimalini yükseltmiştir (Karabulut, 2010:79; Achite, 2022:2). Yağış ve sıcaklıklar, iklimin en önemli iki temel fiziksel parametresidir. Bu parametreler bir bölgenin tarımsal verimliliğini etkileyen çevresel durumu üzerinde belirleyici role sahiptir (Mendelsohn, 2009:6). Herhangi bir bölgenin tarım ve diğer ilgili sektörlerinin sürdürülebilir olmaları, gıda ve enerji güvenliği önemli ölçüde yeterli miktarda suyun o sahada zamanında mevcudiyetine bağlıdır. Çünkü zamanında alınan yağış; tarımsal, endüstriyel, evsel su temini ve hidroelektrik enerji üretimi gibi çeşitli ihtiyaçları karşılamak için mevcut su miktarının belirlenmesinde önemli bir faktördür. Yağışın şekli ve miktarı tarımsal üretimi etkileyen en hayati faktörler arasındadır (Shakoor, 2011:328).

Atmosferde insan faaliyetleri neticesinde artan sera gazlarına bağlı olarak gezegenimiz ısındıkça, iklim ve hava değişkenliğinin Dünyanın birçok bölgesinde belirginleşeceği bilim insanları tarafından yaygın olarak öngörülmektedir. Neticede ise ekstrem iklim olaylarının sıklığı ve şiddetindeki artışlara bağlı olarak, insan ve doğal sistemler için önemli sonuçlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu yüzyılın geri kalanında sıcaklık stresi, kuraklık ve sel olaylarının artan sıklıkta olacağı öngörülmektedir ve bunların birçok olumsuz etkiye sahip olması beklenmektedir (Karabulut, 2020:216). Yerküre atmosferinin ısınmasıyla, iklimsel ekstremler tetikleneceği ve çok büyük değişikliklere neden olacağı tahmin edilmektedir. İstatistiksel manada ekstrem sıcaklıklar, herhangi bir veri seti içerisinde tüm sıcaklık olasılık dağılımında artışların neden olduğu

bir kayma sebebiyle veya dağılımın genişlemesine neden olan bir artıştan kaynaklanabilir (Rahmstorf ve Coumou, 2011:17905). Küresel ısınmanın bir sonucu olarak yerel sıcaklık dağılımlarındaki değişikliklerin kesin özelliklerini anlamak, ekstrem sıcaklıklardaki değişikliklerin insan ve ekosistem sağlığı üzerindeki etkilerini tam olarak anlamının önemli bir yönüdür (Campbell-Lendrum vd., 2007:109).

Türkiye'nin de içerisinde bulunduğu Akdeniz havzası, iklim değişikliğine ve salınımlarına karşı en riskli ve savunmasız bölgelerden birisidir (Karabulut, 2011:38); bu durum, çeşitli seviyelerde meydana gelen çoklu streslerin etkileşimi ve düşük uyum kapasitesi ile birlikte daha da kötüleşerek önemli sonuçlar üretmeye başlamıştır (Sönmez vd., 2005:243). Akdeniz havzası dolayısıyla Türkiye, 1990'ların başından itibaren sıcaklıkta önemli artışlar yaşamaya başladı (Cosun ve Karabulut, 2009:41). Bölgenin birçok yerinde son 50 yılda mevsimsel ortalama sıcaklıklar belirgin bir şekilde yükseldi. Neticede de Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler, daha yüksek sıcaklıklara ve daha sık sıcak hava dalgalarına maruz kaldılar. Havza'da kuraklık ve yoğun yağış gibi ekstremler, son 30-60 yılda daha sık meydana geldi. Özellikle deniz yüzey sıcaklıklarında devam eden yükselmenin, son 30 yılda daha sık görülen ilkbahar ve yaz kuraklıklarına katkıda bulunduğu düşünülmektedir (Karabulut, 2020:16). Yukarıda ifade edilen iklimsel değişkenlikler, Türkiye için de önemli sonuçlar üretmeye başlamış gözükmemektedir (Kızılelma vd., 2015:2). Ülke, giderek artan ve öngörülemeyen aşırı sağanaklarla ve bazen ise iklim değişikliğine bağlı mevsimsel yağışların azalması sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Türkiye'de iklim kırılganlığı bölgeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir (Sönmez vd., 2005:243; Karabulut, 2015; Topuz, 2017).

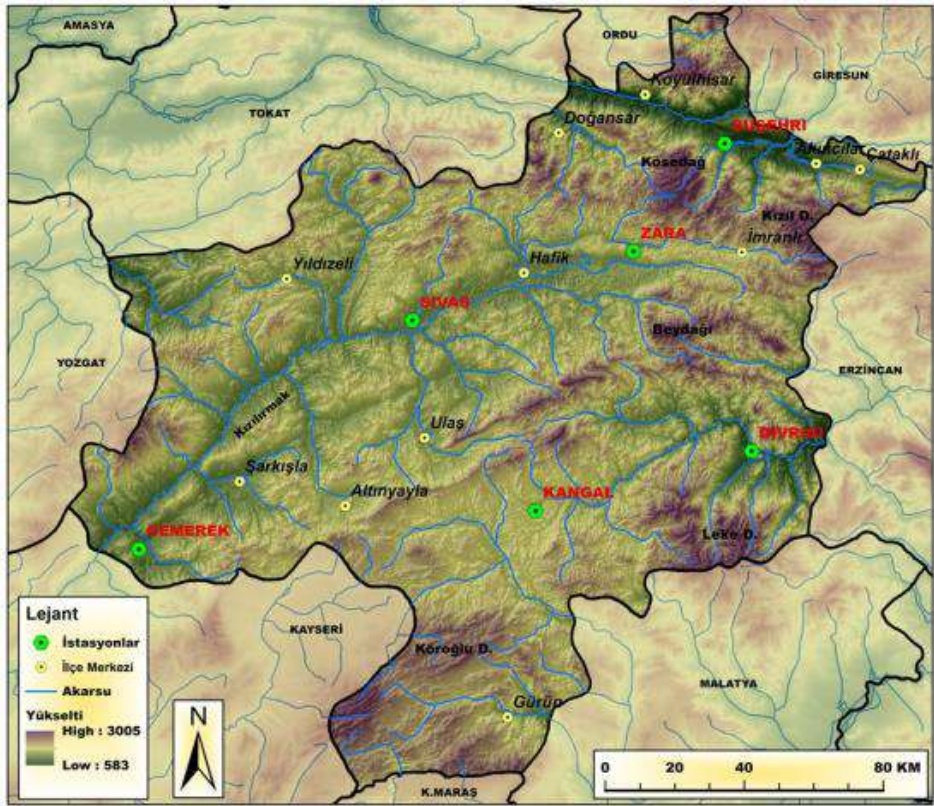
Küresel iklim değişikliğinin Türkiye'deki durumunu görmek amacıyla sıcaklık ve yağışlarda ortaya çıkan trendleri içeren bir dizi çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar ülke çapında (Akkoyunlu vd., 2018; Abbasnia ve Toros, 2020; Çelebioğlu, 2021), bölgesel ölçekte (Tonkaz ve Bostan, 2016; Kızılelma vd., 2015:1; Topuz, 2017:173; Baltacı, 2019:239) ve bireysel istasyonlarda (Karabulut vd., 2008:400; Demir vd., 2017:284) yağış ve sıcaklıklarda meydana gelen trendleri incelemiştir. Aslında yerel ve bölgesel ölçekli analizler, iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini azaltmak için özel kalkınma ve uyum planları tasarlamak için daha uygundur. Yağış, sıcaklık ve farklı mekansal ölçeklerdeki diğer iklim değişkenlerinin trend analizi, gelecekteki iklim senaryolarının oluşturulmasında yardımcı olacaktır.

Bu makalenin amacı, İç Anadolu bölgesinin doğusunda yer alan Sivas ilinde yağış ve sıcaklık değişkenliğini araştırmaktır. Çalışmada her iki parametrenin mevsimsel eğilimleri incelenmiş, dalgalanmalar aylık bazda hesaplanmış ve

özellikle yıllık trendlere odaklanılmıştır. İlde bulunan uygun veri setine sahip meteoroloji istasyonları için yağış ve sıcaklık eğilimleri ile değişkenliklerini içeren analizler yapılmıştır. Yağış ve sıcaklıklarda oluşan belirsizlikleri anlamak, seçilen alanda tarım, sulama ve suyla ilgili diğer faaliyetlerin daha iyi yönetimi için gerekli bilginin üretilmesine yardımcı olacaktır.

MATERYAL VE METOT

Sivas konumsal olarak büyük oranda İç Anadolu bölgesinin Yukarı Kızılırmak bölümünde yer alırken İl toprakları Kızılırmak, Yeşilirmak ve Fırat nehirleri tarafından drene edilir. İl Karadeniz, Doğu Anadolu ve İç Anadolu bölgelerinin kavuşma alanında bulunurken yer şekilleri yönünden değişkenlik gösterir (Şekil 1). Türkiye genel olarak Akdeniz makro klima zonunda bulunmasına karşın Sivas ili Köppen yöntemine göre Dsb iklim kuşağında sıcak yazlar ve soğuk kışlar ile karakterize olur. İlin bulunduğu konum ve yer şekillerinin çeşitliliği iklim parametrelerinin değişkenlik göstermesine neden olmuştur. Küresel ve yerel ölçekte etkili olan atmosferik salınımlarla birlikte çalışma sahasında iklim şekillenir. Özellikle Sibiryâ Yüksek Basınç sisteminin kontrolüne girmesiyle Kış mevsimi oldukça soğuk olurken Yaz mevsiminde basınç merkezlerinin konumlarını değiştirmesi sonucunda Muson alçak basıncının tesiri altına girmesiyle sıcaklık artar. Çalışma alanın Kuzey bölümünde Karadeniz üzerinden gelen nemli hava kütleleri etkili olurken geri kalan kısımlarında karasallık belirginleşir (Karabulut, 2020:217).

Şekil 1. Çalışma alanı lokasyon haritası.

Çalışma alanında sıcaklık ve yağışlarda meydana gelen trendleri ve ne yönde değişim gösterdiklerini incelemek amacıyla Türkiye Devlet Meteoroloji İşleri Genel Müdürlüğü’nden Sivas ilinde yer alan meteorolojik istasyonların yağış, ortalama, minimum ve maksimum sıcaklık verileri temin edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Çalışmada kullanılan istasyonların özellikleri.

İstasyon Adı	Yükselti(m)	Gözlem Aralığı	Enlem	Boylam	Coğrafi Bölge
SİVAS	1294	1960-2020	39,7437K	37,0020D	İç Anadolu
ZARA	1338	1964-2020	39,8928K	37,7473D	İç Anadolu
GEMEREK	1182	1964-2020	39,1850K	36,0805D	İç Anadolu
KANGAL	1521	1964-2020	39,2428K	37,3890D	İç Anadolu
DİVRİĞİ	1121	1964-2020	39,3618K	38,1142D	Doğu Anadolu
SUŞEHİRİ	1164	1969-2020	40,1623K	38,0752D	Doğu Karadeniz

İl'de bulunan meteoroloji istasyonlarının tamamından gelen veriler kaynak malzemelerin bütünlüğü ve güvenilirliği göz önünde bulundurarak değerlendirilmiş ve bu makale için altı meteoroloji istasyonundan (Sivas, Gemerek, Divriği, Kangal, Suşehri ve Zara) elde edilen sıcaklık ve yağış verilerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Çalışma alanında, en az 30 yıllık zaman dilimini kapsamayan veriye sahip istasyonlar hesaplamalara dâhil edilmemiştir. Veri setinde tespit edilen çok az sayıdaki eksik ölçüm değerleri enterpolasyon yöntemiyle tamamlanmıştır.

İklim değişikliğinin en önemli göstergelerinden olan sıcaklık ve yağış değerlerinin çalışma alanında ne yönde bir değişim gösterdiğini belirlemek amacıyla verilere çeşitli trend analiz metotları uygulanmıştır. Trend, bir serinin belli bir süre boyunca genel hareketi veya bağımlı değişkende (yağış ve sıcaklık) uzun bir süre boyunca meydana gelen belirgin değişim olarak tanımlanmaktadır (Webber ve Hawkins, 1980). Parametrik olmayan testlerden olan Mann-Kendall (MK) ve Sens slope (SS) ile en küçük kareler regresyon yöntemi kullanılarak sıcaklık ve yağış eğilimleri analiz edilmiştir.

MK testi , klimatolojik ve hidrolojik zaman serisi verilerinde trend analizi için yaygın olarak kullanılan istatistiksel parametrik olmayan bir testtir. Test Mann (1945) tarafından önerilmiş ve çevresel zaman serilerinde meydana gelen trendleri belirlemek için kullanılmıştır. Bu test son zamanlarda özellikle klimatolojik veri setlerinin analizlerinde yaygın olarak tercih edilmektedir (Libiseller ve Grimvall, 2002:72; Lazaro vd., 2001:373; Mirza vd., 1998:846). Söz konusu yöntemi iklim analizlerinde kullanmanın iki avantajı bulunmaktadır. İlk olarak, parametrik olmayan bir testtir ve verilerin istatistiksel olarak normal dağılımını zorunlu kılmaz. İkincisi, test homojen olmayan zaman serileri nedeniyle ani kopmalara karşı düşük hassasiyete sahiptir. Bu teste göre, sıfır hipotezi (H0) bir eğilim olmadığını varsayar (veriler bağımsızdır ve rastgele sıralanmıştır). H0 eğilim olduğunu varsayan alternatif hipotez H1'e karşı test edilir (Tosic ve Ukasevic 2005:69). MK istatistiği şu şekilde hesaplanır:

$$S = \sum_{k=1}^{n-1} \sum_{j=k+1}^n \text{sgn}(x_j - x_k)$$

Trend testi, $k = 1, 2, 3, \dots, n-1$, $j = i+1, i+2, i+3, \dots, n$ arasında sıralanan bir x_k zaman serisine uygulanır. x_j veri noktalarının her biri bir referans noktası olarak alınır.

$$\begin{aligned} \text{sgn}(x_j - x_k) &= 1 \text{ Eğer } x_j - x_k > 0 \\ &= 0 \text{ Eğer } x_j - x_k = 0 \\ &= -1 \text{ Eğer } x_j - x_k < 0 \end{aligned}$$

S'nin çok yüksek pozitif değeri, artan bir eğilimin göstergesidir ve çok düşük negatif değer, azalan bir eğilimi gösterir. İstatistiksel olarak anlamlı bir eğilimin varlığı Z değeri kullanılarak değerlendirilir. Bir zaman serisindeki bir eğilimin büyüklüğü, Sen'in (Sens Slope) tahmincisi olarak bilinen parametrik olmayan bir yöntem kullanılarak belirlenebilir (Sen, 1968). Sen'in eğiminin pozitif değeri, zaman serisinde yukarı veya artan bir trendi, negatif bir değer ise düşüş veya azalan bir trendi gösterir.

Çalışmada kullanılan en küçük kareler regresyon tekniği, aralarında fonksiyonel ilişki var olan iki veya daha çok parametre arasındaki ilişkileri analiz eden bir testtir. Diğer bir ifadeyle bu test normal dağılımı varsayan parametrik bir testtir. X ve Y değişkenleri arasındaki ilişkiyi ve doğrusal bir trendin var olup olmadığını test eder.

BULGULAR VE TARTIŞMA

Mann-Kendall Trend Analizi

Yerküre tarihi boyunca çeşitli gezegensel süreçlere bağlı olarak salınımlar gösteren ve devamlı değişen Dünya iklimi özellikle sanayi devrimi ile birlikte doğal olmayan nedenlerin etkisiyle birlikte özellikle son otuz yıl içerisinde çok daha belirgin ve hızlı bir değişim dönemine girmiştir. İnsan faaliyetlerinin Atmosfer bileşenleri üzerinde yaptığı etkiyle birlikte gözlenmeye başlanan bu hızlı değişimin kaçınılmaz bir sonucu olarak yeryüzünde birçok meteorolojik afet meydana gelmeye başlamıştır. Ortaya çıkan önemli maddi ve manevi kayba sebep olan afetler nedeniyle konu hakkında bilimsel araştırmaların sayısı önemli ölçüde artmış ve çeşitlenmiştir (Sen vd., 2012:176; Akalın, 2013:30; Hadi ve Tombul:446, 2018; Kutiel ve Turkeş, 2017:819; Ertürk vd., 2019:709). Oldukça riskli bir bölgede yer alması sebebiyle söz konusu iklimsel değişkenliklerden Türkiye de etkilenmektedir. Başta yağış ve sıcaklık olmak üzere iklim parametrelerinde kayda değer değişimler oluşmaya başlamıştır. Konu ile ilgili yapılan çalışmaların neredeyse tamamında anlamlı ısınma eğilimleri tespit edilmiştir. Bu ısınma trendi ortalama, minimum ve maksimum sıcaklıkların tamamında gözlenmiştir. Ancak Türkiye genelinde değişimin karakteri ve anlamlılık düzeyleri bölgeler arasında farklılıklar göstermiştir. Özellikle Güney bölgelerimizde ve şehirleşmenin yüksek olduğu alanlarda artış eğilimleri daha anlamlıdır. Yağı ile ilgili yapılan çalışmalar genel olarak azalma trendi ile birlikte ekstremelerin sıklığında artışla karakterize olan bir değişimi ortaya koymaktadır.

Yağış paternindeki değişim belirginleşmiştir. Kış yağışlarındaki azalma eğilimlerinin özellikle güney bölgelerimizde daha anlamlı hale gelmeye başladığı anlaşılmaktadır (Karabulut, 2009). Bütün bu bilgiler ışığında çalışma alanında durumun nasıl şekillendiğini anlamak amacıyla yağış ve sıcaklık verilerinin olası gidiş bileşenlerini ortaya koymak için çeşitli parametrik ve parametrik olmayan yöntemler kullanılarak analizler yapılmıştır. Neticede de yapılan analizler Sivas İlinde yukarıda ifade ettiğimiz bulguları destekler nitelikte sonuçlar üretmiştir. Özetle çalışma alanında sıcaklıklarda belirgin artış eğilimleri gözlenirken (Ertürk vd., 2019), azalan yağış eğilimiyle birlikte mevsimsel paternde de değişimler olduğu saptanmıştır. Ortalama, minimum ve maksimum sıcaklıklarda istatistiksel açıdan anlamlı artışlara rastlanırken, yağışlarda anlamlı artış yada azalış trenlerine bazı istisnalar dışında rastlanmamıştır.

Ortalama Sıcaklık

Ortalama sıcaklıkların uzun yıllık trendi incelendiğinde istatistiksel açıdan anlamlı artışların Suşehri istasyonu hariç diğer istasyonların tamamında gerçekleştiği görülmektedir (Tablo 2). Bu istasyonlarda %99 güven aralığında anlamlı olan artışlar meydana gelmiştir. Suşehri sonuçları ise kritik değerin altında kalmıştır. Bunun yanı sıra Suşehri istasyonunda bütün aylarda ve dolayısıyla mevsimlerde görülen artış ve azalışlar istatistiksel açıdan anlamlı değildir. Karadeniz bölgesi sınırları içerisinde yer alan bu istasyonda istatistiksel açıdan anlamlı olmasa da Sonbahar ve Kış mevsimlerinde tespit edilen azalış trendleri oldukça ilgi çekicidir. Kış mevsiminde Divriği hariç diğer istasyonlarda istatistiksel açıdan anlamlı olmayan artışlar görülmektedir. Divriği’de tespit edilen artış %95 güven aralığında anlamlıdır. İstasyonların tamamında aralık ayında önemli olmayan artışlar gerçekleşmiştir. Ocak ve şubat aylarında ise bütün istasyonlarda (Suşehri hariç) sıcaklıklarda belirgin artış izlenmekte olup, bu sonuçlar istatistiksel açıdan anlamlı değildir. İlkbahar mevsiminde ortalama sıcaklıklardaki artışlar Sivas ve Divriği istasyonlarında %99 güven seviyesinde, Kangal ve Gemerek’te ise %95 aralığında istatistiksel açıdan önemlidir. Zara ve Suşehri’nde ise belirgin ancak anlamlı olmayan artışlar söz konusudur. Mart, ayında bütün istasyonlarda artış trendi hâkim olup Zara ve Suşehri hariç sonuçlar kritik değerlerin üzerinde olup istatistiksel açıdan anlamlıdır. Nisan ve mayıs aylarında görülen sıcaklık artışları kuvvetli olmakla birlikte anlamlı sonuçlar tespit edilmemiştir.

Tablo 2. Ortalama sıcaklıkların Mann Kendall ve Sen Slope analiz sonuçları (* %95 ve ** %99 güven aralığında anlamlılık seviyesini göstermektedir).

	Sivas		Zara		Suşehri		Divriği		Kangal		Gemerek	
	MK	SS/61y ⁱ	MK	SS/57y ⁱ	MK	SS/52y ⁱ	MK	SS/57y-1	MK	SS/56y-1	MK	SS/57y-1
Ocak	1,07	1,56	0,56	1,10	-0,69	-0,78	1,66	2,43	1,24	1,57	0,81	1,59
Şubat	1,38	1,90	0,93	1,52	-0,27	-0,31	1,74	2,97	0,95	1,42	1,19	2,12
Mart	2,82**	2,79	1,69	1,87	0,41	0,34	2,68*	2,66	2,59*	2,70	2,02*	2,04
Nisan	1,64	1,18	0,42	0,31	0,94	0,89	2,01*	1,71	0,98	0,70	1,41	0,90
Mayıs	1,25	0,69	-0,17	0,00	0,30	0,20	1,76	0,89	1,61	0,95	1,30	0,63
Haziran	3,72**	1,84	1,85	0,85	1,00	0,51	4,26**	2,44	3,56**	1,94	3,01**	1,58
Temmuz	3,39**	2,30	1,63	1,14	0,38	0,23	3,22**	2,08	2,74*	1,68	2,49*	1,65
Ağustos	4,20**	2,95	3,14**	2,28	0,89	0,53	4,07**	2,92	4,36**	2,69	3,11**	2,13
Eylül	3,61**	2,23	2,05*	1,43	-1,07	-0,74	2,63*	1,53	1,75	0,96	1,67	1,11
Ekim	2,48*	1,75	1,89	1,42	-0,14	0,00	2,11*	1,73	2,30*	1,49	1,47	1,11
Kasım	0,02	0,00	-0,54	-0,48	-0,85	-0,71	0,37	0,23	0,86	0,81	-0,34	-0,18
Aralık	0,29	0,31	0,83	0,86	0,02	0,00	0,87	1,04	0,64	0,81	0,48	0,62
Yıllık	3,68**	1,85	2,77*	1,19	0,56	0,12	4,47**	1,97	3,20**	1,71	3,06**	1,34
Kış	1,39	1,31	1,14	1,15	-0,58	-0,39	2,39*	2,12	1,48	1,60	1,36	1,73
İlkbahar	3,06**	1,62	1,38	0,71	0,56	0,34	3,15**	1,71	2,63*	1,62	2,44*	1,06
Yaz	5,01**	2,37	3,15**	1,32	0,87	0,43	5,21**	2,40	4,77**	2,09	3,62**	1,74
Sonbahar	3,04**	1,63	1,54	0,85	-0,62	-0,30	2,60*	1,21	1,83	0,99	1,40	0,69

Yaz mevsimi, en anlamlı sıcaklık artışlarının olduğu zaman dilimini oluşturmaktadır. Bu mevsimde Suşehri hariç diğer istasyonların tamamında gerçekleşen artışlar %99 güven aralığında anlamlıdır. Uzun yıllık ortalama sıcaklık artışlarında bu mevsimin payı oldukça yüksektir. Haziran ve ağustos aylarında %99 güven aralığında anlamlı artışlar yaşanırken Suşehri’nde gözlenen artışlar, istatistiksel açıdan önemli değildir. Temmuz ayında ise en belirgin ısınma eğilimi %99 güven aralığında anlamlı sıcaklık artışlarının görüldüğü Sivas ve Divriği’de gerçekleşmiştir. Kangal ve Gemerek’te görülen artışlar ise %95 güven aralığında önemlidir (Tablo 2). Yaz mevsimi ilgili elde ettiğimiz sonuçlar, Türkiye İklim Değişikliği Birinci Ulusal Bildirimi (2007) raporundaki sonuçlarla paralellik içerisindedir. Sonbahar mevsiminde anlamlı sıcaklık artışlarına yalnızca Sivas ve Divriği’de rastlanmakta olup, bu mevsimde söz konusu istasyonlarda sırasıyla %99 ve %95 güven aralığında anlamlı artışlar gerçekleşmiştir. Buna karşılık Suşehri’nde anlamlı olmayan azalma trendi hâkimdir. Diğer istasyonlarda görülen artışlar ise kritik değerlerin altındadır. Eylül ayında anlamlı artışların görüldüğü istasyonlar olan Sivas’ta %99, Zara ve Divriği’de ise %95 güven aralığında anlamlı artışlara rastlanırken, ekim ayında da Sivas, Kangal ve Gemerek istasyonlarında %95 güven aralığında anlamlı artışlar tespit edilmiştir. Diğer istasyonların artış trendleri ise istatistiksel açıdan önemli değildir. Kasım ayında bütün istasyonlarda görülen artış (Sivas, Divriği ve Kangal) ve azalışlar (Zara, Suşehri ve Gemerek) oldukça zayıf eğilimlidir.

Maksimum Sıcaklık

Maksimum sıcaklıkların uzun yıllık trendi incelendiğinde istasyonların tamamında %99 güven aralığında anlamlı artışlar tespit edilmiştir (Tablo 3). En yüksek artışlara Sivas ve Kangal istasyonunda rastlanmıştır. Kış mevsiminde bütün istasyonlarda (Gemerek hariç) maksimum sıcaklıklarda istatistiksel yönden anlamlı artışlar gözlenmiştir. Bu mevsimde en yüksek artış Zara istasyonunda %99 güven aralığında gerçekleşmiştir. Aralık ayında istasyonların tamamında zayıf bir ısınma trendi tespit edilmiştir. Ocak ayında maksimum sıcaklık artışları tüm istasyonlar için yine istatistiksel açıdan önemsiz iken şubat ayında gözlenen yükselme eğilimi %95 güven aralığında anlamlıdır. İlkbahar mevsiminde Zara ve Gemerek istasyonlarında MK değerleri kritik sınırın altında iken diğer istasyonlarda %95 güven aralığında artışlar söz konusudur. Mart ayında Suşehri ve Gemerek hariç artış trendi %95 güven seviyesinde istatistiksel açıdan önemlidir. Nisan ayında ise belirgin artışlar olmasına rağmen sadece Divriği’de anlamlıdır. Mayıs ayında ise önemli artışlara yalnızca %95 güven aralığında pozitif eğilimlerin görüldüğü Sivas ve Kangal’da rastlanmıştır.

Tablo 3. Maksimum sıcaklıkların Mann Kendall ve Sen Slope analiz sonuçları (* %95 ve ** %99 güven aralığında anlamlılık seviyesini göstermektedir).

	Sivas		Zara		Suşehri		Divriği		Kangal		Gemerek	
	MK	SS/61y-1	MK	SS/57y-1	MK	SS/53y-1	MK	SS/61y-1	MK	SS/57y-1	MK	SS/58y-1
Ocak	1,00	1,40	0,85	0,88	1,17	1,43	0,78	1,00	1,93	2,75	1,40	2,18
Şubat	2,28*	4,22	2,64*	4,13	2,31*	3,00	2,15*	3,80	2,18*	3,70	2,48*	5,46
Mart	2,55*	3,42	2,18*	3,14	1,24	1,45	2,61*	3,60	2,32*	3,95	1,11	1,34
Nisan	1,93	2,18	0,39	0,43	1,15	1,43	2,96**	3,76	0,98	1,27	0,40	0,40
Mayıs	2,45*	2,22	1,57	1,42	1,15	1,06	1,59	1,68	2,44*	2,51	1,66	1,66
Haziran	3,35**	3,15	2,00	1,84	2,30*	2,00	4,74**	4,73	3,80**	3,48	2,69*	2,66
Temmuz	2,81*	3,33	2,72*	2,67	4,21**	3,55	4,03**	3,69	3,05**	2,85	2,81*	2,71
Ağustos	3,13**	3,14	2,99**	2,22	3,70**	3,14	4,60**	3,91	3,97**	3,26	2,56*	2,05
Eylül	2,75*	2,68	2,01	1,96	3,31**	2,65	3,57**	3,39	3,73**	3,54	2,00*	1,66
Ekim	2,82*	2,45	1,69	1,55	0,30	0,39	3,11**	2,95	1,78	1,72	1,43	1,23
Kasım	1,57	1,58	1,71	1,50	1,89	2,24	1,69	1,73	2,09*	2,56	1,15	1,18
Aralık	0,82	0,97	1,87	2,34	1,47	1,51	0,01	0,00	1,58	1,75	0,42	0,41
Yıllık	4,77**	2,63	4,60**	1,98	4,46**	1,99	5,33**	2,56	5,28**	3,50	3,96**	1,80
Kış	2,21*	2,22	2,82**	2,26	2,03*	1,67	2,16*	1,89	2,47*	3,04	1,94	2,38
İlkbahar	3,39**	2,63	1,97	1,60	2,20*	1,29	3,51**	2,85	2,26*	2,31	1,68	1,02
Yaz	4,38**	3,33	3,86**	2,33	4,84**	2,86	5,68**	3,98	4,39**	3,32	3,82**	2,52
Sonbahar	3,90**	2,23	3,23**	1,72	2,85**	1,62	4,69**	2,87	4,03**	2,53	2,50*	1,32

Yaz mevsimi artışların en belirgin olduğu dönem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu mevsimde çalışma alanının tamamında %99 güven aralığında anlamlı artışlar tespit edilmiştir. Sens slope sonuçlarına göre çalışma periyodu boyunca ortaya çıkan artışlar istasyonların hepsinde 2,3 °C üzerinde gerçekleşmiştir. En yüksek artış Divriği’de meydana gelirken bu istasyonu Sivas ve Kangal izlemiştir. En düşük trendin ortaya çıktığı Zara’da dahi artış çalışma süresi boyunca 2,33 °C üzerinde gerçekleşmiştir. Haziran ayında en kuvveti ısınma eğilimi Divriği,

Kangal ve Sivas'ta izlenirken bu istasyonlardaki trend %99 güven aralığında anlamlıdır. Diğer istasyonlardan Suşehri ve Gemerek'te %95 güven aralığında anlamlı artışlar görülmektedir. Zara istasyonundaki artış ise kritik değerlerin altında olmasına rağmen yine de belirgindir. Temmuz ayında istasyonların tamamında istatistiksel açıdan anlamlı sıcaklık değişimlerinin olduğu görülmektedir. Ancak %99 önem seviyesinde artışlara Suşehri, Divriği ve Kangal'da rastlanmıştır. Gemerek hariç çalışma alanının tamamında Ağustos artış trendleri %99 güven aralığında anlamlı olup, yaz mevsiminde görülen anlamlı artışta bu ayın etkisi hissedilmektedir. Sonbahar mevsiminde bütün istasyonların trend sonuçları kritik değerlerin üzerinde olmakla beraber, ısınma eğilimi nispeten diğer istasyonlara göre Divriği, Kangal ve Sivas'ta daha belirgindir. Eylül ayında meydana gelen artışlar Zara hariç istasyonların tamamında istatistiksel açıdan anlamlıdır. Ekim'de ise Sivas ve Divriği haricinde istasyonların trend sonuçları istatistiksel açıdan önem seviyesinin altındadır. Kasım ayında ise Kangal hariç bütün istasyonlarda artış trendi istatistiksel açıdan anlamlı değildir (Tablo 3).

Minimum Sıcaklık

Minimum sıcaklıklarda gerçekleşen artışlar, ortalama ve maksimum sıcaklıklardaki artışlara benzer şekilde bazı istasyonlarda daha belirgindir. Uzun yıllık ortalamalara göre en dikkat çekici artış Sivas merkez ve Divriği'de gerçekleşmiştir. Sivas ve Divriği'de %99, Kangal ve Gemerek'te %95 güven aralığında anlamlı artışlara rastlanırken, Zara'da gerçekleşen artış istatistiksel açıdan anlamlı olmasa da yine de dikkate değerdir (Tablo 4). Suşehri'nde ise azalma yönünde meydana gelen değişim istatistiksel açıdan anlamlı taşımamaktadır.

Kış mevsiminde Suşehri hariç bütün istasyonlarda bir ısınma eğilimi gözlenmesine rağmen, trend sonuçları Sivas ve Divriği'de %95 güven seviyesinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Suşehri'nde gözlenen düşme eğilimi belirlenen güven aralığında önemli olmasa da Sens slope (SS) sonuçlarına göre çalışma periyodu boyunca -1,48 0C'lik bir azalma gerçekleşmiştir. Aralık ayında Suşehri'nde bir soğuma eğilimi ortaya çıkarken, diğer istasyonlarda yine zayıf düzeyde ısınma trendi hâkimdir. Bu ayda anlamlı olmasa da en belirgin ısınma trendi Divriği ve Gemerek'te tespit edilmiştir. Şubat ayında ise Suşehri'nde istatistiksel açıdan dikkate değer olmayan azalma, diğer istasyonlarda ise belirgin fakat önemsiz artışlar meydana gelmiştir. İlkbahar mevsiminde ise istatistiksel açıdan anlamlı sıcaklık değişimi Sivas, Divriği ve Gemerek'te izlenmektedir. Anlamlı artışlar %99 (Sivas) ve %95 (Divriği ve Gemerek) güven seviyesinde gözlenirken, diğer istasyonlarda gerçekleşen azalma (Zara) ve artış (Kangal ve

Suşehri) trendleri kritik seviyenin altında kalmıştır. Mart ayında Sivas ve Kangal'da %95 güven seviyesinde anlamlı iken diğer istasyonlarda zayıf bir ısınma trendi hâkimdir. Nisan ayı istasyonların tamamında minimum sıcaklıklara azalma eğilimi ile karakterize olmuştur. Sadece Zara'da %95 önem seviyesinde azalma trendi gerçekleşmiştir. Mayıs ayında Zara hariç bütün istasyonlarda pozitif bir trend görülmekle beraber, bu eğilimin en kuvvetli olduğu istasyonlar %95 güven aralığında anlamlı artışların gerçekleştiği Divriği ve Gemerek'tir (Tablo 4).

Tablo 4. Minimum sıcaklıkların Mann Kendall ve Sen Slope analiz sonuçları (* %95 ve ** %99 güven aralığında anlamlılık seviyesini göstermektedir).

	Sivas		Zara		Suşehri		Divriği		Kangal		Gemerek	
	MK	SS/61y-1	MK	SS/56y-1	MK	SS/52y-1	MK	SS/57y-1	MK	SS/56y-1	MK	SS/57y-1
Ocak	1,52	3,88	1,22	4,18	-0,83	-1,63	0,30	0,71	0,24	0,68	0,17	0,41
Şubat	1,73	5,59	0,91	3,18	-0,59	-0,88	1,87	4,52	0,87	2,75	0,99	3,13
Mart	2,27*	4,08	1,29	2,80	0,83	1,04	1,86	3,26	2,14*	4,31	1,65	3,34
Nisan	-0,20	-0,14	-2,77*	-4,20	-1,34	-1,26	-1,03	-1,29	-1,47	-1,82	-0,87	-0,95
Mayıs	1,61	1,53	-0,35	-0,50	0,39	0,40	1,99*	1,88	0,72	0,69	2,00*	1,83
Haziran	3,07**	2,89	-0,12	0,00	0,66	0,45	1,42	1,14	0,54	0,45	3,34**	2,99
Temmuz	4,09**	2,54	-0,87	-0,69	2,29*	1,70	2,49*	1,95	0,73	0,53	3,60**	2,53
Ağustos	5,57**	4,85	1,46	1,24	0,68	0,63	3,21**	2,93	2,37*	2,15	3,68**	3,78
Eylül	3,74**	3,44	0,54	0,43	-1,12	-1,16	1,56	1,76	0,40	0,39	1,60	1,55
Ekim	2,19*	2,88	0,83	1,04	0,16	0,00	2,01*	2,85	2,24*	2,89	2,16*	2,85
Kasım	-0,36	-0,52	-1,65	-3,10	-0,02	0,00	-0,02	0,00	-0,11	0,00	-0,32	-0,52
Aralık	0,85	1,75	1,07	2,80	-1,34	-1,64	1,86	3,82	0,57	1,54	1,26	2,85
Yıllık	4,54**	3,12	1,55	1,02	-0,21	-0,10	3,33**	2,26	2,02*	1,29	3,15**	2,34
Kış	2,10*	4,19	1,59	3,38	-1,42	-1,48	1,99*	3,32	0,90	2,03	0,83	1,93
İlkbahar	2,81**	2,09	-0,16	-0,13	0,20	0,11	2,06*	1,61	1,33	1,04	2,51*	1,65
Yaz	6,11**	3,61	0,35	0,25	1,47	0,98	4,01**	2,32	1,92	1,02	5,63**	3,01
Sonbahar	2,36*	1,90	-0,59	-0,59	-0,73	-0,44	1,85	1,75	1,46	1,60	1,62	1,69

Yaz mevsimi minimum sıcaklıklarda artış yönünde meydana gelen değişimin en belirgin olduğu dönemi oluşturmaktadır. Bu mevsimde gerçekleşen artışların uzun yıllık ortalamalara katkısı oldukça büyüktür. Sivas, Divriği ve Gemerek'te %99 güven aralığında oldukça dikkat çekici artış trendi tespit edilmiştir. Haziran ayında Sivas ve Gemerek'te %99 güven aralığında anlamlı artışlar izlenirken, Kangal ve Suşehri'nde trend değerleri kritik seviyenin altında olmasına rağmen yine de önemlidir. Bu ayda Zara istasyonunda önemsiz bir azalma gözlenmiştir. Temmuz ayında da %99 güven aralığında istatistiksel açıdan anlamlı ve en dikkate değer artışlar Sivas ve Gemerek istasyonu için tespit edilmiştir. Bu istasyonu %95 önem seviyesinde anlamlı artışların meydana geldiği Suşehri ve Divriği takip etmektedir. Zara'da görülen azalma ve Kangalda ölçülen artış eğilimleri anlamlı bulunmamıştır. Ağustos ayı için hesaplanan artış yönündeki sıcaklık trendi ise oldukça belirgin olup, bu ayda Sivas, Divriği ve Gemerek'te %99, Kangal'da %95 güven seviyesinde önemli artışlar meydana gelmiştir. Diğer taraftan Zara'da daha belirgin olmak üzere Suşehri'ndeki artış anlamlı

değildir. Sonbahar mevsiminde sadece Sivas'ta %95 güven aralığında ısınma eğilimi söz konusudur. Divriği, Kangal ve Gemerek'te artış trendleri tespit edilse de önemli bulunmamıştır. Zara ve Suşehri'nde izlenen sıcaklık eğilimi negatif yönlüdür. Eylül ayında sadece Sivas istasyonunda %95 güven aralığında anlamlı artış tespit edilirken, Suşehri hariç diğer merkezlerde belirgin fakat istatistiksel açıdan önemsiz artışlar gerçekleşmiştir. Suşehri ise negatif trendin meydana geldiği tek istasyon konumundadır. Ekim ayında Sivas, Divriği, Kangal ve Gemerek %95 güven aralığında anlamlı artışlarla temsil edilmektedir. Kasım ayında ise istasyonların tamamında kuvvetli olmayan negatif eğilimler bulunmuştur.

Sivas ilinde bulunan uygun veri setine sahip istasyonlardan elde edilen bulgular, dünya genelinde belirginleşen sıcaklık artışlarının çalışma alanında da gerçekleştiğini ortaya koymuştur. Genel olarak bakıldığında üzerinde çalışılan istasyonlar içerisinde en dikkate değer sıcaklık artışlarının Sivas merkezde yaşandığını söylemek mümkündür. Ortalama ve minimum sıcaklıkların en belirgin artış gösterdiği istasyonlar Sivas ve Gemerek iken, maksimum sıcaklıkların en dikkate değer artış gösterdiği istasyon Sivas, Divriği ve Kangal'dır. Buna karşılık soğuma eğilimlerine istatistiksel açıdan önemli olmasa da Zara ve Suşehri ilçelerinde rastlanılmıştır. Sivas merkezde çok belirgin ısınma trendi izlenirken, diğer bazı istasyonlarda kuvvetli sıcaklık değişimlerinin görülmemesi, söz konusu istasyonların daha çok kırsal özellikte olmalarıyla açıklanabilir. Bu durumu açık bir şekilde minimum sıcaklıkların gidişinde görmek mümkündür. Ancak şehirleşme düzeyi çok düşük olmasına rağmen Gemerek bu durumun bir istinasını oluşturmaktadır.

Şehirleşmenin yüzey örtüsünü değiştirmesi, yoğun enerji tüketimi ve artan trafiğe bağlı yüzey radyasyon dengesinin bozulması, atmosfer sıcaklığının alansal ve zamansal dağılışında farklılaşmaların oluşmasına neden olmaktadır (Çiçek ve Doğan 2005). Şehirleşen alanlarda farklı karakter kazanan radyasyon dengesi çok daha sıcak yüzeylerin oluşmasına ve dolayısıyla kentsel ısı adalarının meydana gelmesine yol açmaktadır. Çalışma alanında bu durumun şehir özelliği gösteren ve yeşil alan bakımından fakir ilçelerinde ortaya çıkan ısınma eğilimine katkıda bulunduğu görülmektedir. Sivas ve Divriği'nin ısınma trendinde bu durumun etkili olabileceği düşünülmektedir. En küçük kareler regresyon modeli ile yapılan Lineer trend analiz sonuçlarına göre çalışma alanında Karadeniz bölgesinde yer alan ve yüzey örtüsü çok daha fazla kır özelliği gösteren Suşehri'nde minimum sıcaklıklardaki (şehir ısı adası etkisinin en önemli göstergesi) artış trendi $-0,02^{\circ}\text{C}/10\text{y}$ olarak belirlenirken, şehrsel özellik gösteren Sivas'ta $0,48^{\circ}\text{C}/10\text{y}$ olarak belirlenmiştir. Diğer taraftan Gemerek'te $0,37^{\circ}\text{C}/10\text{y}$, Divriği'de $0,26^{\circ}\text{C}/10\text{y}$, Kangal'da $0,21^{\circ}\text{C}/10\text{y}$ ve Zara'da $0,12^{\circ}\text{C}/10\text{y}$

şeklinde bulunmuştur. Elde ettiğimiz bu sonuçlar ise bize çalışma alanında sıcaklık eğilimleri üzerinde şehirleşmenin ve yüzey örtüsünün etkili olabileceği izlenimini vermektedir. Minimum sıcaklıklarda tespit edilen yüksek sıcaklık artışları şehir özelliği gösteren istasyonlarda çoğunlukla yaz mevsiminde meydana gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında alanda yazın hâkim olan yüksek basınca bağlı rüzgâr hızlarının düşük olmasının etkili olabileceği düşünülmektedir.

Yağış

Yağış, hidrolojik döngünün önemli bir parçasıdır ve düzeninin değişmesi su kaynaklarını doğrudan etkiler. İklim değişikliğinin bir sonucu değişen yağış paterni su kaynakları yöneticilerini ve hidrologları ilgilendiren konular arasında yer alır. Yağış miktarlarındaki ve frekanslarındaki değişiklikler, akarsuların debilerini, akımların mekânsal-zamansal dağılımlarını, yeraltı suyu rezervlerini ve toprak nemini doğrudan etkiler. Sonuç olarak, bu değişiklikler su kaynakları, çevre, karasal ekosistem, biyolojik çeşitlilik, tarım ve gıda güvenliği üzerinde yaygın sonuçlar üretir. Yağışlarda meydana gelen aşırı değişimler nedeniyle kuraklık ve sel gibi tehlikeli olaylar sıklıkla meydana gelir. Özellikle Türkiye gibi ülkelerde tarımsal üretimi doğrudan etkileyen toprak nemi tamamen yağış tarafından belirlenir. Bu nedenle, iklim değişikliği veya daha özel olarak yağış miktarında meydana gelen değişimler ve mekânsal dağılımı üzerine yapılan araştırmalar, sürdürülebilir su kaynakları yönetiminin en önemli yoludur. O sebeple nedenle, tarımın sürdürülebilir gelişiminin sağlanması iklim değişikliğinin etkilerine ilişkin dikkate değer araştırmaların yapılmasını gerektirir. Böylece, değişen ortamdaki yağış karakterinin tam olarak anlaşılması, daha iyi karar vermeye yardımcı olacak ve aşırı hava olaylarına halkın daha iyi uyum sağlama kapasitesini geliştirecektir. Bu nedenle, farklı mekânsal ölçekte yağış eğilimindeki değişkenliklerin araştırılması, hidroloji, klimatoloji ve meteoroloji çalışmalarının ana konusu olmuştur.

Yukarıda da ifade edildiği gibi yağış iklim elemanları arasında miktarı, süresi ve sıklığı çeşitli zaman ve mekân ölçeklerinde sürekli değişen en önemli parametredir. İklim değişikliğinin bir sonucu olarak Dünya genelinde ve Türkiye’de bu değişim süreci kendini daha çok göstermeye başlamıştır. Yapılan çalışmalar toplam yağışlarda azalma trendi olduğunu ortaya koymuştur. Bu durumun Sivas ilinde nasıl bir sonuç ürettiğini anlamak amacıyla veri seti uygun olan istasyonlardan elde edilen yağış değerleri parametrik olmayan, Mann-Kendall trend tekniği ve en küçük kareler regresyon modeli ile analiz edilmiştir.

Mann- Kendall trend analiz sonuçlarına göre çalışma periyodu süresi içerisinde çalışma alanında yağış miktarında azalma ve artma şeklinde

dalgalanmaların meydana geldiği görülmektedir. Ancak, genel olarak azalma eğiliminin daha belirginleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Ancak bu trendler Zara, Suşehri ve Kangal dışında istatistiksel açıdan anlamlı bulunamamıştır. Yıllık yağış toplamaları bu üç istasyonda %95 güven aralığında anlamlı azalma trendleri yaşarken, Divriği ve Gemerek'te de dikkate değer olmayan önemsiz azalma eğilimi göstermektedir. Sivas istasyonunda ise belirgin ama istatistiksel açıdan anlamlı olmayan bir artış söz konusudur (Tablo 5).

Çalışma alanında genel olarak aylık ve mevsimlik ölçekte azalma trendi tespit edilmiştir. Bu azalma eğilimi Suşehri'nde %99, Zara ve Kangal'da %95 güven aralığında istatistiksel açıdan anlamlı iken Divriği'deki azalma kritik seviyenin altındadır. Bu mevsimde Sivas ve Gemerek'te olmasa dikkate değer olmayan artışların meydana geldiği görülmektedir. Kış mevsimine ait aylar içerisinde aralık ayında tüm istasyonlarda azalma eğilimi ortaya çıkarken Kangal'da %99, Suşehri, Zara, Divriği ve Gemerek'te %95 güven seviyesinde anlamlı azalışlar gerçekleşmiştir. Sivas'taki azalma trendi önem seviyesinin altındadır. Şubat ayında %95 seviyesinde anlamlı azalışın yaşandığı istasyonlar Suşehri ve Gemerek'tir. Söz konusu ayda Sivas ve Divriği'de gözlenen artışlar ile Zara ve Kangalda tespit edilen azalışlar önemli değildir. Şubat ayında ise Suşehri'nde %99 ve Zara'da %95 güven aralığında önemli artış eğilimi bulunmuştur. Aynı ay içerisinde Sivas, Divriği ve Gemerek'te artma, Kangalda ise önemsiz azalma trendi tespit edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 5. Yağışların Mann Kendall ve Sens Slope analiz sonuçları (* %95 ve ** %99 güven aralığında anlamlılık seviyesini göstermektedir. SS: Sens slope).

	Sivas		Zara		Suşehri		Divriği		Kangal		Gemerek	
	MK	SS/61y-1	MK	SS/57y-1	MK	SS/53y-1	MK	SS/58y-1	MK	SS/56y-1	MK	SS/58y-1
Ocak	1,18	13,65	-0,81	-9,34	-2,37*	-46,50	0,31	2,90	-0,86	-8,59	2,10*	23,20
Şubat	0,48	4,60	-1,92*	-20,25	-3,64**	-59,63	0,10	0,63	-1,60	-13,37	0,02	0,31
Mart	1,10	9,39	0,07	0,93	-1,30	-16,71	-1,13	-12,57	0,37	3,54	0,47	4,64
Nisan	-0,44	-4,95	-1,95*	-29,12	-0,85	-11,23	-0,78	-10,44	-1,63	-22,59	-2,03*	-26,89
Mayıs	1,36	15,18	-0,74	-11,69	0,49	7,50	-0,69	-8,88	0,51	7,06	1,42	14,37
Haziran	-0,01	0,00	0,58	7,12	-0,56	-5,10	-0,45	-3,31	0,11	1,40	0,24	1,81
Temmuz	0,10	0,00	-0,24	-0,32	-1,02	-3,69	1,21	1,60	1,92	3,75	-0,79	-0,81
Ağustos	0,21	0,00	-0,13	0,00	-1,15	-2,65	0,34	0,00	-0,37	0,00	0,21	0,00
Eylül	0,15	0,57	0,70	3,31	0,30	0,89	-0,05	-0,11	-0,01	0,00	-1,01	-2,90
Ekim	0,83	7,38	-0,01	-0,08	-0,44	-6,75	-0,36	-4,60	0,46	4,40	0,44	4,83
Kasım	-0,03	-0,73	-0,64	-7,06	-1,00	-15,47	-1,69	-16,31	-1,63	-16,16	-0,60	-5,80
Aralık	-0,35	-4,36	-2,73*	-31,53	-2,40*	-53,00	-2,37*	-22,37	-3,56**	-35,55	-2,03*	-22,42
Yıllık	1,58	55,16	-2,29*	-90,82	-2,78*	-234,93	-1,50	-55,10	-2,13*	-84,02	-0,03	-1,12
Kış	0,58	11,25	-2,71*	-58,37	-3,20**	-147,86	-1,07	-15,63	-2,57*	-51,68	0,67	11,75
İlkbahar	0,93	18,80	-1,38	-41,33	-0,81	-23,78	-1,71	-40,41	-1,19	-26,06	-0,28	-5,07
Yaz	0,30	4,07	0,13	2,63	-0,74	-10,73	-0,15	-1,16	0,98	12,92	0,86	8,25
Sonbahar	1,04	17,65	0,42	11,30	-1,06	-24,64	-1,33	-20,99	-0,26	-4,57	-0,07	-0,83

İlkbahar mevsiminde en belirgin yağış azalması Zara ve Divriği'de izlenirken, en önemsiz azalma ise Gemerek'te gerçekleşmiştir. Ancak bu azalma trendleri

hiçbir istasyonda istatistiksel açıdan önemli değildir. Sivas'ta ise bu mevsimde de artma eğilimi devam etmiştir. Aylar bazında bakıldığında Zara ve Gemerek istasyonlarında Nisan ayında meydana gelen azalma %95 güven aralığında önemlidir. Nisan ayı içerisinde diğer istasyonların tamamında negatif yönlü fakat önemsiz azalma eğilimleri tespit edilmiştir. Mart ayında sadece Suşehri ve Divriği'de, Mayıs'ta ise Zara ve Divriği'de önemsiz azalma trendleri ortaya çıkmıştır. Diğer istasyonlarda ise kuvvetli olmayan artışlar mevcuttur.

Güney bölgelerinde tespit edilenin tersine çalışma alanında yaz mevsiminde yağışlarda çok belirgin bir azalma eğilimi meydana gelmemiştir. Sadece Suşehri ve Divriği'de önemsiz alma eğilimleri görülmüştür. Aylık bazda bakıldığında haziranda Suşehri ve Divriği'de, Temmuz'da Zara, Suşehri ve Gemerek'te, Ağustos'ta ise zara ve su şehrinde istatikselsel açıdan anlamlı olmayan azalma trendleri gözlenmiştir. Artma yönünde gerçekleşen bulgular ise dikkate değer özellikte bulunmamıştır. Sonbahar mevsiminde yağış azalmasının gerçekleştiği merkezler Suşehri, Divriği, Kangal ve Gemerek'tir. Bu mevsimde Sivas ve Zara gibi istasyonlarda istatistiksel açıdan önemli olmasa da artışlar görülmüştür. Aylık bazda hiçbir istasyonda belirlenen güven aralığında artış ya da azalış trendine rastlanmamıştır. Eylül ayında Divriği ve Gemerek'te, Ekim'de Zara, Suşehri ve Divriği'de, Kasım'da ise istasyonların tamamında negatif yönlü eğilimler tespit edilmiştir. Çalışma alanında Kasım ayında başlayan azalma süreci aralık ayında kuvvetlenerek Sivas hariç diğer istasyonların tamamında istatikselsel açıdan anlamlı hale gelmiştir. Bu durum çalışma sahasında Sonbaharda ekimi yapılan tahıl ürünleri için olumsuz etki yapacak bir kuraklığa işaret etmektedir (Tablo 5).

Genel bir değerlendirme ile araştırma alanın bir kısmında yıllık yağış toplamalarında önemsiz artma bazı dönemlerde ise anlamlı düzeyde bir azalma eğilimleri gerçekleşmiştir. Bu durum ise Sivas ilinde çok kuvvetli olmasa da yağış paterninin değiştiği yönünde deliller sunmaktadır. Trend sonuçları, 1960-2020 periyodunda çalışma sahsında çeşitli zaman aralıklarında kuraklık probleminin yaşandığını göstermektedir.

Lineer Trend Analizi

Türkiye kapsamında yapılan çalışmalarda yıllık, kış ve ilkbahar ortalama sıcaklıklarının özellikle Türkiye'nin güneyinde yer alan istasyonlarda belirginleşen artış trendi tespit edilmiştir. İç Anadolu bölgesinin Karadeniz ve Doğu Anadolu bölgesine yaklaştığı bir konumda bulunan çalışma sahasında ki durumun gözden geçirilmesinde fayda bulunmaktadır. Bu amaca yönelik olarak en küçük kareler regresyon modeli kullanılarak Sivas ilinde bulunan ve uygun veri setlerine sahip istasyonların eğilim durumları incelenmiştir. Yapılan

analizlere göre ortalama sıcaklık değerlerinin 1960-2020 periyodu boyunca tüm merkezlerde artış göstermesi Türkiye geneli için yapılan değerlendirmeleri geçerli kılacak niteliktedir. Oluşturulan lineer trend modeline göre çalışma dönemi boyunca Suşehri'nde artış sadece 0,10°C/52y civarında iken, geri kalan merkezlerde bu artış çok daha belirgindir. Sivas'ta 1,73°C/61y olan sıcaklık artışı, Divriği'de 1,89°C/57y, Kangal'da 1,32°C/57y, Gemerek'te 1,59°C/56y ve Zara'da ise 0,75°C/57y düzeyinde gerçekleşmiştir. Bu sonuçlardan da anlaşılacağı gibi ortalama sıcaklıklarda en yüksek artış Divriği'de tespit edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. En küçük kareler regresyon analiz sonuçları

Ortalama Sıcaklık (°C)	Sivas LT/61y¹	Zara LT/57y¹	Suşehri LT/52y¹	Divriği LT/57y¹	Kangal LT/56y¹	Gemerek LT/57y¹
Yıllık	1,73	0,75	0,10	1,89	1,59	1,32
Kış	1,41	1,26	-0,25	2,06	1,49	1,55
İlkbahar	1,67	0,79	0,41	1,74	1,56	1,30
Yaz	2,42	1,45	0,44	2,47	2,11	1,74
Sonbahar	1,50	0,75	-0,30	1,28	1,10	0,67
Maksimum Sıcaklık (°C)	Sivas LT/61y¹	Zara LT/57y¹	Suşehri LT/53y¹	Divriği LT/61y¹	Kangal LT/57y¹	Gemerek LT/58y¹
Yıllık	2,52	1,97	2,02	2,56	2,70	1,80
Kış	2,30	1,75	2,58	0,65	3,31	2,47
İlkbahar	2,51	1,39	1,52	2,82	2,39	1,08
Yaz	3,21	2,97	2,41	3,97	3,16	2,42
Sonbahar	2,07	1,75	1,59	2,80	2,47	1,22
Minimum Sıcaklık (°C)	Sivas LT/61y¹	Zara LT/56y¹	Suşehri LT/52y¹	Divriği LT/57y¹	Kangal LT/56y¹	Gemerek LT/57y¹
Yıllık	2,87	0,67	-0,11	1,49	1,19	2,10
Kış	3,75	3,13	-1,51	2,87	1,51	2,16
İlkbahar	2,34	-0,03	0,23	1,50	1,26	1,74
Yaz	3,58	0,38	1,06	2,31	0,95	3,00
Sonbahar	1,98	-0,80	-0,22	1,49	1,05	1,49
Yağış (mm)	Sivas LT/61y¹	Zara LT/57y¹	Suşehri LT/53y¹	Divriği LT/58y¹	Kangal LT/56y¹	Gemerek LT/58y¹
Yıllık	69,73	-96,67	-211,52	-68,50	-86,41	13,46
Kış	38,23	-64,70	-162,52	-20,84	-55,44	25,52
İlkbahar	13,04	-39,87	-24,33	-32,19	-25,54	0,97
Yaz	-1,28	0,16	-10,79	1,73	2,80	10,14
Sonbahar	19,75	7,73	-13,91	-17,15	-8,21	4,22

Ortalama sıcaklıkların çalışma periyodu boyunca yıllık trendinin tespit edilmesine ilave olarak mevsimlik durumları da en küçük kareler regresyon modeli yöntemiyle incelenmiştir. İstasyonlar içerisinde Sadece Suşehri azalma eğilimlerine sahne olurken diğer istasyonların tamamında artış gözlenmiştir. Kış mevsiminde en belirgin artış 2,06°C'lik (57y) ile Divriği'de meydana gelmiştir. Bu istasyonu sırasıyla Gemerek, Kangal ve Sivas takip etmiştir. Görüldüğü gibi

bu mevsimde Suşehri'nde çok önemsiz de olsa azalma gerçekleşmiştir (Tablo 6). İlkbahar mevsiminde ortaya çıkan sıcaklık artışları kış mevsimine benzerlik göstermektedir. Bu dönemde de Kış mevsimine benzer şekilde en dikkate değer sıcaklık artışı yine Divriği'de gözlenmiştir. Artışın en az gerçekleştiği istasyon ise 0,41°C/52y ile Suşehri'dir. Sivas merkezde Kış mevsiminde belirginleşen artış bu mevsimde 1,67°C/61y seviyesine çıkmıştır. Diğer istasyonların (Zara hariç) sıcaklık değerlerinde görülen artışlar ise benzerlik göstermiştir. Yaz mevsiminde en dikkate değer artışlara Sivas (2,42°C/61y) ve Divriği'de (2,47°C/57y) rastlanırken, bu istasyonları sırasıyla Kangal, Gemerek ve Zara izlemiştir. Bu mevsimde 0,44°C/52y ile en önemsiz artış Suşehri'nde meydana gelmiştir. Sonbaharda Suşehri'nde ortalama sıcaklıklarda azalma görülürken, diğer istasyonların tamamında tümünde artış gerçekleşmiştir. Bu dönemde 1,50°C/61y ile en çok ısınan merkez olmuştur (Tablo 6).

Maksimum sıcaklıklar için oluşturulan lineer trend modeline göre çalışma dönemi boyunca en yüksek artış 2,70°C/56y ile Kangalda meydana gelmiştir. Bu istasyonu sırasıyla Divriği (2,56°C/57y), Suşehri (2,02°C/52y), Zara (1,97°C/57y) ve Gemerek (1,80°C/56y) takip etmektedir (Tablo 6). Kış mevsiminde en belirgin artış 3,31°C'lik (57y) sıcaklık artışı ile Kangal'da meydana gelmiştir. Türkiye'nin en soğuk platolarından birisi olan Uzunyayla'ya komşu bir konumda yer alan Kangal'daki artış oldukça dikkat çekicidir. En düşük artış eğilimine ise 0,65°C/57y ile Divriği'de rastlanmıştır. İlkbaharda da pozitif eğilimler devam etmiş istasyonların tamamında 1°C üzerinde sıcaklık artışları gerçekleşmiştir. Bu mevsimde en yüksek artış 2,82 °C ile Divriği'de gözlenmiştir. Yaz aylarında ısınma trendi en yüksek seviyesine ulaşmış ve artışlar çoğu istasyonda 3°C'nin üzerinde çıkarken Divriği'de 3,97°C/61y ile zirve yapmıştır. Sonbahar mevsiminde de yüksek artış eğilimleri devam etmiştir. Çalışma alanının tamamında yükselme trendi 1,22°C'nin üzerinde gerçekleşmiştir. Maksimum sıcaklık değerlerindeki artışlarda şehir-kır ayrımı belirginleşmemiştir. İstasyonların özel konumlarından kaynaklanan özellikleri eğilimlerin ortaya çıkışında etkili olmuştur.

Küresel ısınmanın en önemli göstergelerinden olan minimum sıcaklıklarda değişimi anlamak üzere oluşturulan regresyon modeline göre yıllık düzeyde Suşehri hariç diğer istasyonların tamamında pozitif trendler ölçülmüştür. Minimum sıcaklıklardaki gidiş şehirleşmenin ısınmadaki etkisi ortaya koyması açısından da önemlidir. Lineer trend sonuçlarına göre beklendiği gibi çalışma alanında en yüksek artış trendine 2,87°C/61y ile Sivas'ta rastlanmıştır. Diğer taraftan arazi örtüsü yoğun vejetasyonla kaplı olan Suşehri'nde ise değişim sadece 0,11°C/52y civarında bulunmuştur. Gemerek istasyonu yüksek şehirleşme olmamasına rağmen çalışma periyodu içerisinde 2°C üzerinde ısınma eğilimiyle

öne çıkmaktadır. En düşük artış değerine ise $0,67^{\circ}\text{C}/57\text{y}$ ile Zara istasyonunda ulaşılmıştır. Kış mevsiminde küresel ısınmanın etkisi belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Çünkü bu dönemde Sivas ve Zara 3°C 'nin üzerinde, Divriği ve Gemerek'te ise 2°C 'nin üzerinde yüksek ısınma değerleri tespit edilmiştir. Suşehri ise aynı dönemde $-1,5^{\circ}\text{C}$ civarında soğumuştur. Çalışma alanının İlkbaharda Suşehri dışında belirgin ısınma eğilimi ile karakterize olmuştur. Yaz mevsiminde başta Sivas merkez olmak üzere istasyonların tamamında ısınma belirginleşmiştir. Sonbaharda ise Zara ve Suşehri'nde soğuma diğer istasyonlarda ise ısınma meydana gelmiştir. En yüksek artış seviyesine $1,98^{\circ}\text{C}/61\text{y}$ ile Sivas'ta ulaşılmıştır. Özetle minimum sıcaklıklarda hem küresel ısınmanın hem de şehirleşmenin etkisini çalışma alanı özelinde izlemek mümkündür.

Regresyon modeli oluşturularak çalışma alanında yıllık toplam ve mevsimsel yağışlardaki varyasyonlar incelenmiştir (Tablo 6). Yağışların olası gidişleri incelendiğinde Sivas ve Gemerek'te artış diğer istasyonlarda ise azalış eğilimi tespit edilmiştir. Suşehri, çalışma alanındaki diğer istasyonlara göre yıllık toplam yağışlarda en fazla düşüşün ($-211,52\text{ mm}/53\text{y}$) meydana geldiği merkez konumundadır. Azalma trendinin meydana geldiği istasyonlar ise sırasıyla Zara ($-69,61\text{mm}/57\text{y}$), Kangal ($-86,41\text{ mm}/56\text{y}$) ve Divriği'dir ($-68,50\text{ mm}/58\text{y}$). Çalışma sahasında yağışların azalış trendi gösterdiği istasyonların yanı sıra artış eğilimi gösteren istasyonlar da yer almaktadır. Yağışların çalışma periyodunda döneminde en fazla artış trendi gösterdiği istasyon $69,73\text{ mm}/61\text{y}$ ile Sivas olup Gemerek'teki artış sadece 13 mm civarındadır. Kış ve İlkbahar ilkbahar mevsimlerinde yıllık trendlerdekine benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Kış döneminde Suşehri'ndeki azalma $160\text{ mm}/61\text{y}$ civarındadır. Yaz mevsiminde Sivas ve Suşehri'nde önemsiz azalış, diğer istasyonlarda da zayıf artış trendleri gerçekleşmiştir. Sonbaharda ise artış (Sivas, Zara ve Gemerek) ve azalış (Suşehri, Divriği ve Kangal) eğilimleri tespit edilse de değişimler dikkate değer düzeyde gerçekleşmemiştir.

SONUÇ

Son yıllarda ortaya çıkan etkileriyle birlikte toplumların yaşamını birçok yönden tehdit eden iklim krizi en önemli çevre sorunlarından birisi kabul edilmektedir. Artan sera gazı salınımlarının atmosfer bileşenleri üzerinde yaptığı baskıyla birlikte kriz daha da derinleşmektedir. Doğal ya da yapay nedenlerle varyasyonlara maruz kalan yerküre iklimi yeni bir aşamaya geçmiştir ki buna "iklim değişikliği" adı verilmektedir. Bunun sonucunda ekonomik ve ekolojik sorunlar ortaya çıkmakta ve dünya üzerinde canlı ya da cansız her şeyi etkilemektedir.

Türkiye bulunduğu konum itibari ile iklim değişkenliği ya da değişikliğine duyarlıdır. Özellikle güney bölgelerinde söz konusu değişkenlik daha belirgin iken iç bölgelerde de benzer durumun ortaya çıktığı gözlenmektedir. İklim parametrelerindeki dalgalanmalar veya varyasyonlar, bu çalışmada incelenen istasyonlarda da tekrar eden bir olgudur. İklim değişkenliğinin etkileri, bölgedeki mevcut sosyal ve ekonomik faaliyetlerde kendini hissettirmeye başlamıştır. Çünkü buradaki insanlar çoğunlukla iklim değişkenliğine duyarlı kaynaklarla ve yağışla beslenen tarımsal faaliyetlerle geçimlerini temin etmektedir. Gelecekte meydana gelebilecek iklim değişkenliğinin olumsuz sonuçları ile başa çıkabilmek ve ekonomik, sosyal dolayısıyla insani kayıpların boyutlarını azaltabilmek için kapasitelerin bilinmesi ve geliştirilmesi gerekir.

Çalışma alanımız olan ve ekonomisi önemli ölçüde tarıma dayalı olan Sivas ili de iklim krizinden etkilenecek alanlar arasında yer almaktadır (Ertürk vd., 2019; Karakuş ve Güler, 2022). Neredeyse tarımsal faaliyetlerin %80'den fazlası yağışlara dayalı olmasından dolayı, İlde yağış ve sıcaklık en belirleyici iklim parametreleridir. Bütün bu sebepler nedeniyle dolayı iklim değişiminin Sivas'ta ne düzeyde etki yaptığını belirlemek için sıcaklık ve yağış verilerine Mann Kendall, Sens Slope ve en küçük kareler regresyon teknikleri uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre çalışma alanında sıcaklık ve yağış koşullarının global ölçekte meydana gelen değişimlere benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır (Karakuş ve Güler, 2022). Sıcaklık değerlerinin Suşehri hariç diğer istasyonların tamamında küresel sıcaklık artışına paralel bir eğilim gösterdiği tespit edilmiştir. Ancak 1960-2020 periyodu süresince artış trendlerinin düzenli bir seyir takip etmediği görülmektedir. Birkaç istisna dışında alanda 1992'den itibaren sıcaklık belirgin ve düzenli artış moduna girmiştir. En küçük kareler regresyon modeline göre en belirgin artış trendlerine Sivas ve Divriği istasyonlarında rastlanmıştır. Bütün mevsimlerde anlamlı artışlar meydana gelmiştir. Sadece konumsal olarak Karadeniz bölgesinde bulunan Suşehri istasyonunda yaygın bir şekilde azalma eğilimleri tespit edilmiştir. Her mevsimde artış yönlü eğilimler olsa da yaz mevsimindeki anlamlılık seviyesi önemli görülmektedir. Minimum sıcaklık trend analizlerinde şehirleşmenin etkisi ise açık bir şekilde gözlenmiştir. Yağışların olası gidişleri incelendiğinde Sivas ve Gemerek'te artış diğer istasyonlarda ise azalış eğilimi tespit edilmiştir. Özellikle Suşehri'nde yağışlarda gerçekleşen azalma eğilimleri istatistiksel açıdan anlamlıdır. Çalışma sahasında ortaya çıkan azalma eğilimleri ile son yıllarda tekrarlanan kuraklık dönemleri ilgili paydaşların, iklim değişikliğine uyum stratejilerinde özellikle yağış değişkenliğini ve genel olarak sıcaklık değişkenliğini dikkate almalarını zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abbasnia, M., Toros, H. (2020). Trend analysis of weather extremes across the coastal and non-coastal areas (case study: Turkey). *Journal of Earth System Science*, v129, 95.
- Achite, M., Caloiero, T., Toubal, A.K. (2022). Rainfall and Runoff Trend Analysis in the Wadi Mina Basin (Northern Algeria) Using Non-Parametric Tests and the ITA Method. *Sustainability*, 14, 9892.
- Akalın M. (2013). Küresel Isınma ve İklim Değişikliği Nedeniyle Oluşan Doğal Felaketlerin İnsan Sağlığı Üzerindeki Etkileri, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 6, Sayı 2, 29-43.
- Akkoyunlu, B.O., Baltacı, H., Tayanc, M. (2018). The Climatology, precipitation types and atmospheric conditions of extreme precipitation events in western Turkey. *Natural Hazards Earth Syst. Sci. Discuss.* 1–30.
- Baltacı, H. (2019). Spatiotemporal variability of climate extremes in the Marmara Region (NW Turkey), *International Journal of Global Warming*, Vol. 18, No. 3-4.
- Campbell-Lendrum, D., Corvalán, C. (2007). Climate Change and Developing-Country Cities: Implications For Environmental Health and Equity, *Journal of Urban Health*, 84 (Suppl 1), 109–11.
- Cosun, F. ve Karabulut, M. (2009). Kahramanmaraş'ta ortalama, minimum ve maksimum sıcaklıkların trend analizi, *Türk Coğrafya Dergisi*, 53, 41-50.
- Çelebioğlu, T. Tayanç, M. & Oruç, H. (2021). Determination Of Temperature Variabilities And Trends In Turkey, *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 26(3), 1003-1020. DOI: 10.17482/uumfd.881416.
- Çiçek, İ., Doğan U. (2005). Ankara'da Şehir Isı Adasının İncelenmesi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3 (1): 57-72.
- Demir, A. D., Demir, Y., Şahin, Ü., Meral, R. (2017). Bingöl İlinde Sıcaklık ve Yağışların Trend Analizi ve Tarıma Etkisi, *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 4(3), 284-291.
- Ertürk, M. , Balcı, K. & Coşkun, C. (2019). Winter Season Analysis of Global Warming Impact on Sivas Province. *Cumhuriyet Science Journal*, 40 (3), 708-714. DOI: 10.17776/cs.468064
- Hadi S. J. and Tombul M. (2018). Long-term spatiotemporal trend analysis of precipitation and temperature over Turkey, *Meteorol. Appl.*25: 445–455.
- IPCC, (2007). *Climate change climate change impacts, adaptation and vulnerability. Working Group II Contribution to the Intergovernmental Panel on Climate Change*, Fourth Assessment Report, Summary for Policymakers, 23.

- Karabulut M., Gürbüz M.A., Korkmaz H. (2008). Precipitation and temperature trend analyses in Samsun, *Journal of International Environmental Application and Science*, 3 (5), 399-408.
- Karabulut, M. (2011). Doğu Akdeniz’de Ekstrem Maksimum ve Minimum Sıcaklıkların Trend Analizi, *KSÜ Doğa Bilimleri Dergisi*, Özel Sayı:37-44.
- Karabulut, M. (2010). Kayseri’de Yağış ve Sıcaklıkların Trend Analizleri, *KSÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. S8(1):79-89.
- Karabulut, M. (2015). Drought analysis in Antakya-Kahramanmaraş Graben, Turkey, *Journal of Arid Land*, 7: 741–754.
- Karabulut, M. (2020). Standart Yağış İndeksi Kullanılarak Sivas İl’inde Kuraklık Analizi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 13 Sayı: 71, 216-230.
- Karakuş, C. B. & Güler, Ü. A. (2022). Mann-Kendall trend analizi ile Sivas ilindeki sıcaklık ve yağış trendlerinin belirlenmesi, *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 11 (3), 534-544.
- Kızılelma Y, Çelik MA, Karabulut, M. (2015). Trend analyses of temperature and precipitations in central Anatolia, *Türk Coğrafya Dergisi* 64:1–10.
- Kutiel, H. and Türkeş, M. (2017). Spatial and Temporal Variability of Dryness Characteristics in Turkey, *International Journal of Climatology*. 37(1), 818–828.
- Lazaro, R.; Rodrigo, F.S.; Gutierrez, L.; Domingo, F.; Puigdefabregas, J. (2001). Analysis of a 30-year rainfall record (1967-1997) in semi-arid SE Spain for Implications on Vegetation, *Journal of Arid Environment*, 48, 373.
- Lewis S. C. and King, A. D. (2016). Evolution of mean, variance and extremes in 21st century temperatures, *Weather Clim. Extrem.*, no. July, p. 1.
- Libiseller C., Grimvall A. (2002). Performance of partial Mann-Kendall test for trend detection in the presence of covariate, *Environmetrics*, 13: 71-84.
- Mann, H.B. (1945) Non-parametric tests against trend, *Econometrica*, 13, 163–171.
- Mendelsohn, R. (2009). The impact of climate change on agriculture in developing countries. *J. Nat. Res. Policy Res.*, 1, 5–19.
- Mirza M.Q., Warrick R.A., Ericksen N.J., Kenny G.J. (1998). Trends and persistence in precipitation in the Ganges, Brahmaputra and Meghna river basins. *Hydrologic Sciences*, 43, 845-858.
- Rahmstorf S., Coumou, D. (2011). Increase of extreme events in a warming world. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 108, 17905–17909.
- Redmond, K.T. (2002). The Depiction of Drought: A Commentary, *Bulletin of the American Meteorological Society*, 83(8):1143-1147.

- Sen, B., Topcu, S., Türkeş, M., Sen, B. and Warner, J. F. (2012). Projecting Climate Change, Drought Conditions and Crop Productivity in Turkey. *Climate Research*, 52: 175–191.
- Sen, P.K. (1968). Estimates of the regression coefficient based on Kendall's tau. *Journal of the American Statistical Association*, 63, 1379–1389.
- Shakoor U., Saboor A., Ali I. & Mohsin A.Q. (2011). Impact of climate change on agriculture: Empirical evidence from the arid region. *Pak. Journal of Agriculture Sciences*, 48, 327–333.
- Sönmez, K., Kömüşçü, A.Ü., Erkan A, Turgu, E. (2005). An analysis of spatial and temporal dimension of drought vulnerability in turkey using the standardized precipitation index, *Natural Hazards*, 35: 243–264.
- Tosic, I.; Ukasevic, M. (2005). Analysis of Precipitation Series for Belgrade, *Theoretical and Applied Climatology*, 80, 67-77.
- Tonkaz, T. & Bostan, S. Z. (2016). Climatic Trends in The Eastern Black Sea Region, Turkey. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6 (1), 1-7.
- Topuz M. (2017). Çukurova’da Yağışların Trend Analizi, *Çukurova Araştırmaları Dergisi*, sayı 4, 173-181.
- Webber, J. and Hawkins, C. (1980). *Statistical Analysis Application to Business and Economics*. New York, Harper and Row.

35. Bölüm

Afet Veri Tabanları ve EM-DAT Türkiye İstatistikleri

Kardelen KEÇİCİ¹

Nurcan BIÇAKÇI²

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü.
kardelen199912@gmail.com ORCID No: 0009-0005-6265-3861

² Dr. Öğr. Üyesi; Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Acil Yardım ve Afet Yönetimi Bölümü.
nbicakci@nku.edu.tr ORCID No: 0000-0003-1358-9224

ÖZ

Afet veri tabanları dünya genelinde doğal ve teknolojik afetler hakkında bilgi toplamak ve bu bilgileri çeşitli amaçlar için analiz etmek için oluşturulmuş kaynaklardır. Afet veri tabanları, çeşitli kaynaklardan elde ettikleri veriler (afetlerin türleri, konumları, etkileri vb.) yardımıyla hükümetler, uluslararası kuruluşlar, araştırmacılar ve ilgili taraflar için afet risklerinin ve kaynaklarının etkin şekilde kullanılmasına yardımcı olur. EM-DAT 1900 yılından itibaren dünya genelinde meydana gelen afetler hakkında kapsamlı, güncel ve açık erişimli bilgi sağlayan önde gelen afet veri tabanlarından biridir. EM-DAT veri tabanında Türkiye'ye ait; afet türleri, can kaybı ve yaralanmalar, ekonomik kayıplar, afet yönetimi ve müdahale çalışmaları, insani yardım ve uluslararası tepkiler gibi çeşitli afet verileri bulunmaktadır. Bu çalışmada EM-DAT veri tabanında yer alan 1923-2023 yılları arasında Türkiye sınırları içerisinde meydana gelen doğal ve teknolojik afetler sonucunda ortaya çıkan afet sayısı, toplam ölü sayısı, toplam etkilenen kişi sayısı ve toplam tahmini hasara ilişkin veriler incelenmiştir. EM-DAT veri tabanında yer alan kayıtlara göre, 1923-2023 yılları arasında Türkiye'de toplam 380 afet meydana gelmiş, bu afetler nedeniyle 142.614 kişi hayatını kaybetmiş, 19.462.768 kişi etkilenmiş ve toplam tahmini hasarın 86.950.981.000 Amerikan doları olduğu saptanmıştır. Meydana gelen afetler içerisinde doğal afetler teknolojik afetlere göre daha fazla gerçekleşmiştir. Bu veriler Türkiye'nin afet riski ve hazırlık düzeyi hakkında bilgi sağlamak ve afet yönetimi stratejilerinin geliştirilmesine katkıda bulunmak için önemlidir.

Anahtar Kelimeler: Afet, veri, veri tabanı, EM-DAT, Türkiye.

1. GİRİŞ

Afetler, geçmişten günümüze dünyada genelinde sıklıkla gerçekleşmiş ve gerçekleşmeye devam etmektedir. Afetler genellikle doğa ve teknoloji kaynaklı olmak üzere farklı sebeplerden meydana gelmekte ve zararlara yol açmaktadır. Afetlerin ortaya çıkaracağı zararların önlenmesi için geçmişte meydana gelmiş ve çeşitli kaynaklar tarafından kayıt altına alınmış afet verilerine gereksinim duyulmaktadır. Bu afetler ile ilgili veriler sayesinde etkin bir afet yönetimi ve tecrübelerin ve sonuçların kaybolmadan gelecek kuşaklara aktarımı sağlanmış olacaktır.

Araştırmacılar, karar vericiler ve uygulayıcılar tarafından afetler ile ilgili bilgi birikimine daha kolay ve hızlı erişimin sağlanması ve farklı veri setleri kullanılarak analizler yapılabilmesi için verilere tel elden ulaşılması oldukça önemlidir. Dünyada afetlerin kayıt altına alındığı ve arşivlendiği ulusal ve uluslararası afet veri tabanları bulunmaktadır. Bu afet veri tabanlarının amacı; genel itibariyle karar vericilere, uygulayıcı kişilere ve araştırmacılara çalışmalarında destek olmak, toplumun karşılaşabileceği risklerden haberdar olmasını ve toplum açısından bu risklerin açık ve net bir biçimde anlaşılmasını sağlamaktır. Bu afet veri tabanlarından biri olan EM-DAT, 1900 yılından bu yana 25.000’den fazla doğa ve teknoloji kaynaklı afetlerin oluşum ve etkilerine dair verileri kayıt altına alan uluslararası düzeyde bir afet veri tabanıdır. Türkiye’de meydana gelen afetler ile ilgili veriler EM-DAT tarafından kayıt altına alınmaktadır. Bu kayıtlar ülkemizde afetlere ilişkin zararları azaltmak veya en aza indirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Bu çalışmada, literatür taraması ile afet, afet yönetimi, veri ve veri tabanı, afet veri tabanları konuları incelenmiş, uluslararası bir afet veri tabanı olan EM-DAT kapsamlı bir şekilde araştırılmıştır. EM-DAT veri tabanında yer alan 1923-2023 yılları arasında Türkiye’nin sınırları içerisinde meydana gelen doğal ve teknolojik afetler sonucunda ortaya çıkan afet sayısı, toplam ölü sayısı, toplam etkilenen kişi sayısı ve toplam tahmini hasara ilişkin verilerin araştırılıp istatistiksel açıdan ortaya konulması amaçlanmıştır.

2. AFET

Afet, Arapça kökenli bir sözcüktür ve felaket, yıkım, facia anlamlarını taşımaktadır. Literatürde afetin birden çok tanımı bulunmaktadır (Aydiner, 2014).

Birleşmiş Milletler Afetlerin Azaltılması Uluslararası Stratejisi (UNDRR) tarafından afet, “etkilenen bir topluluğun veya toplumun kendi imkân ve kaynaklarını kullanarak başa çıkma kapasitesini aşan, yaygın insani, maddi, çevresel veya ekonomik kayıpların etkisi ile topluluğun veya toplumun işleyişinde tehlikeli bir bozulma” şeklinde kavramlaştırılmıştır (UNDRR, 2017).

Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından açıklanmalı afet yönetimi terimleri sözlüğünde afet, “toplumun tamamı veya belli bölümleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal yaşamı ve insan faaliyetlerini aksatan veya durduran, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yetersiz olduğu doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay” şeklinde tanımlanmış, afetin bir olayın kendisi değil de doğurduğu sonuç olduğu ifade edilmiştir (AFAD, 2019a). Örneğin, insan topluluklarının yaşadığı bir alanda gerçekleşen deprem can ve mal kaybına yol açmamışsa afet olarak nitelendirilemez (Ertürkmen, 2006). Depremin gerçekleşmesi sonucu ortaya çıkan yıkım, afet olarak değerlendirilmektedir. Afetler çeşitli yerleşim yerlerini çeşitli şekillerde etkileme özelliğine sahiptir ve her afetin doğurduğu sonuçlar birbirinden farklı özellik gösterebilir. Bu yönden ele alındığında bir toplum veya topluluk için afet sayılan bir olay diğer bir toplum veya topluluk için afet sayılmayabilir. Bu husus çoğunlukla toplum veya toplulukların gelişmişlik düzeyleriyle ilgilidir. Örneğin Japonya’da gerçekleşen 5.2 büyüklüğündeki bir deprem olağan yaşamı aksatmazken, özdeş büyüklükteki deprem farklı bir yerde büyük yıkımlara sebep olabilir. Afetin büyüklüğü genel itibariyle bir olayın ortaya çıkardığı yaralanmalar, can kayıpları, yapısal tahribat ve sebep olduğu ekonomik ve sosyal kayıplar ölçülerek tespit edilebilir. İnsan hayatının her şeyden önemli olması sebebiyle afetin büyüklüğü çoğunlukla yaralanmalar ve can kayıpları baz alınarak belirlenir.

Afetin büyüklüğüne etki eden başlıca faktörler aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Olayın fiziksel büyüklüğü,
- Olayın yoğun yerleşim alanlarına uzaklığı,
- Fakirlik ve düşük gelişmişlik,
- Hızlı nüfus artışı,
- Tehlikeli bölgelerdeki hızlı ve denetimsiz şehirleşme ve sanayileşme,
- Çevrenin ve ormanların tahribi veya yanlış kullanımı,
- Bilgi ve eğitim eksikliği,
- Toplumun afet olaylarına yönelik önceden alabildiği koruyucu ve önleyici tedbirlerin ulaşabildiği düzeydir.

Yukarıdaki faktörler incelendiğinde ilk iki faktörün, yani olayın fiziksel büyüklüğünün ve yoğun yerleşim alanlarına uzaklığının doğa kaynaklı, diğer faktörlerin ise insan kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla afetlerin büyüklüğü, önemli oranda insan aktivitelerinin doğru veya yanlış yönde gelişmesine bağlı olarak azalmakta veya artış göstermektedir (Atalay, 2010).

2.1. Afetlerin Sınıflandırılması

Literatürde afetlerin çeşitli şekillerde sınıflandırmalarının yapıldığı görülmüştür. Dolayısıyla afetlerin sınıflandırılması ülkelere, bölgelere ve afetler hususunda çalışmalar yapan uzmanlara göre farklılık gösterebilmektedir. Genel itibariyle afetlerin; oluş hızına, kökenine (kaynağına) ve büyüklüklerine göre sınıflandırıldıkları gözlenmiştir (Çelik ve diğ., 2020:49-57). Bu çalışmada afetler, kaynağına göre sınıflandırılmış olup, “doğa kaynaklı afetler” ve “insan veya teknoloji kaynaklı afetler” şeklinde iki bölüme ayrılmıştır.

2.1.1. Doğa Kaynaklı Afetler

Dünyada doğa kaynaklı afetler incelendiğinde, 31 tür doğa kaynaklı afetin 28 tanesini meteorolojik afetlerin kapsadığı görülmüştür. Doğa kaynaklı afetlerin türleri ve önemlilik sıraları ülkeden ülkeye hatta bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilmektedir. Örneğin Türkiye’de en sık görülen meteorolojik afetlerin seller, su taşkınları, yıldırım, don, kuraklık, şiddetli yağışlar, çığ, kar ve fırtınalar sonucu oluştuğu görülmüştür (AFAD, 2019b).

Ertürkmen (2006) doğa kaynaklı afetleri toplumun olağan hayat akışını bozan, baş etme kapasitesini aşan ve dış yardım gerektiren ekolojik olaylar olarak tanımlamıştır. Şahan ve Kaya (2021) ise doğa kaynaklı afetleri doğa olayları sonucunda ortaya çıkan afetler olarak tanımlamışlardır.

Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğünde doğa kaynaklı afet, “yer sarsıntısı (deprem), sel, heyelan, çığ, kuraklık, fırtına, dolu, hortum, göktaş düşmesi gibi oluşumuna engel olunamayan jeolojik, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik ve kaynağı dünya dışında olan tehlikelerden kaynaklanan doğa olaylarının sonuçları” şeklinde ifade edilmektedir (AFAD, 2019a). Genel itibariyle doğa kaynaklı afetler, toplumlara veya topluluklara sosyal, ekonomik ve kültürel yönden etki eden, normal yaşamı kesintiye uğratan veya durduran, can ve mal kayıplarına sebep olan doğa kaynaklı tehlikelerin (deprem, sel, taşkın, heyelan, çığ, kuraklık gibi) ortaya çıkardığı olaylar şeklinde ifade edilebilir (Çelik ve diğ., 2020:49-57).

Doğa kaynaklı afetleri aşağıdaki gibi sınıflandırmak mümkündür:

- Jeolojik (Jeofiziksel) Afet: Yer kabuğu ya da yer yüzeyindeki faaliyetlerden yani katı topraktaki aktivitelerden kaynaklanan deprem, toprak kayması (heyelan), kaya düşmesi, volkanik aktivite, çamur akıntısı, tsunami gibi doğa kaynaklı olaylar sonucu ortaya çıkan afetlerdir.
- Meteorolojik Afet: Kökenini sıcaklık, basınç, nem, yağış değişiklikleri gibi atmosferik koşullardan alan sel, çığ, don, tipi, dolu, yıldırım, tayfun, fırtına, hortum, kuraklık gibi doğa kaynaklı olayların yol açtığı afetlerdir.

- **Klimatolojik Afet:** Kaynağını iklimik (iklim) koşullardan alan soğuk dalgası, sıcak dalgası, kuraklık, hortum, yıldırım, kasırga, sel, siklon, yoğun kar yağışları, çığ, asit yağmurları, sis, tipi, buzlanma, hava kirliliği, orman yangınları gibi doğa kökenli olayların ortaya çıkardığı afetlerdir (AFAD, 2019a).
- **Hidrolojik Afet:** Yerüstü veya yeraltı tatlı ve tuzlu suyunun oluşumu, hareketi ve dağılımından kaynaklanan sel, taşkın, toprak kayması, çığ, çamur akıntısı, dalga hareketi gibi doğa kaynaklı olaylar sonucu oluşan afetlerdir.
- **Biyolojik Afet:** Canlı organizmalar ve taşıdıkları zehirli (toksik) maddeler veya vektörel hastalıklar ve bunların neden olduğu salgınlar (virüs, bakteri, parazit, mantar ve prion kaynaklı hastalıklar), böcek istilası, hayvan kazaları gibi olaylar sonucu oluşan afetlerdir (Eryılmaz ve diğ., 2021:1-5).
- **Dünya Dışı Afetler:** Göktaşı (asteroit, meteoroid, kuyruklu yıldız) düşmesi gibi oluşumu engellenemeyen kaynağı dünya dışında olan tehlikelerin gerçekleşmesi sonucu oluşan afetlerdir.

Doğa kaynaklı afetler kendi içinde ani gelişen ve yavaş gelişen afetler şeklinde de sınıflandırılabilir:

- **Ani gelişen afetler;** deprem, fırtına, hortum, çığ, volkanik patlama, yangın, toprak kayması, kaya düşmesi, ani seller, su taşkınları, tsunami gibi yıkıcı etkileri aniden gerçekleşen veya akut seyreden doğa kaynaklı afetlerdir.
- **Yavaş gelişen afetler ise;** küresel ısınma, kuraklık, erozyon, çölleşme gibi negatif sonuçları birdenbire değil de zamanla ve gittikçe ciddileşen boyutlarda ortaya çıkan doğa kaynaklı afetlerdir (AFAD, 2019a).

2.1.2. Teknoloji Kaynaklı Afetler

Literatürde teknoloji kaynaklı afetlerin; insan kaynaklı, teknolojik kökenli, doğal olmayan, yapay, suni ve suni olmayan afetler gibi farklı şekillerde ifade edildiği görülmüştür. Bu yüzden afete sebep olan faktörlerin insan eliyle oluşturulmuş teknoloji kaynaklı olmasından ötürü çalışmada bu tip afetler teknoloji-insan kaynaklı afetler şeklinde ifade edilecektir.

Doğa kaynaklı afetlerde olduğu gibi teknoloji kaynaklı afetler de yaralanmalara ve can kayıplarına sebep olmakta, sosyal yaşamda ve çevrede büyük zararlar açığa çıkarabilmektedir (Şahan ve Kaya, 2021:679-695). Gelişen teknolojinin kullanılması, sanayileşme (endüstrileşme), karayolu, havayolu, demiryolu, denizyolu ulaşımındaki gelişmeler, barajlar kaza niteliği taşıyan farklı olaylara yol açmakta bu da can ve mal kayıplarına sebep olmaktadır. Ülkemizde

endüstriyel merkezlerin genellikle deprem bölgelerinde yer alması, karayolu ve demiryolu ulaşım hatlarının bu bölgelerden geçiyor olması, rafinerilerin yerleşim yerlerinin doğru seçilememesi teknoloji kaynaklı afetlerin oluşmasına neden olmaktadır (Ertürkmen, 2006).

Çelik ve diğ. (2020) tarafından teknolojik afetler, doğa kaynaklı olayların sebep olduğu etkenler ile ortaya çıkan olay arasında bir illiyet bağı kurulamayan, insanın yararlı yönde kullandığı teknolojinin yanlış, dikkatsiz veya kasıtlı kullanımının yol açtığı afetler şeklinde tanımlanmıştır. Genel itibariyle teknoloji kaynaklı afetler, “insan aktivitelerinin veya doğa kaynaklı afetlerin tetiklemesi neticesinde oluşan endüstriyel ve nükleer kazalar, maden ve ulaşım kazaları, siber saldırılar, büyük çaplı yangınlar, terör saldırıları (KBRN tehditler) gibi can ve mal kayıplarına, hastalıklara, toplumsal, çevresel ve ekonomik bozulmalara sebep olan afetler” olarak tanımlanabilir (AFAD, 2019a).

Teknolojik gelişmeler bir yandan insan hayatını kolaylaştırırken, diğer yandan aynı teknolojinin doğru olmayan veya kasıtlı kullanımı ile teknolojik kazaların oluşması insan yaşamını negatif olarak etkilemekte ve çeşitli facialarla sonuçlanmaktadır. Örneğin 1986 yılında Rusya’da gerçekleşen Çernobil kazası sonucu yayılmış olan radyasyon geniş bir alanda etki göstermiş ve ani ölümlerle de sonuçlanmıştır. Türkiye’de özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi bu durumun etkisi altında kalmış ve radyasyonun yayılması kanser vakalarını artışa geçirmiştir (Çelik ve diğ., 2020:49-57).

3. KAVRAMSAL OLARAK VERİ VE VERİ TABANI

Çalışmanın bu bölümünde veri kavramı; verinin önemi ve özellikleri, veri kaynakları ve veri toplama, afet ve veri ilişkisi alt başlıkları içerisinde, veri tabanı kavramı ise; veri tabanının önemi ve özellikleri, afet ve veri tabanı ilişkisi alt başlıkları içerisinde sırasıyla ifade edilmiştir.

3.1. Veri Kavramı

Literatürde verinin çeşitli şekillerde tanımının yapıldığı görülmüştür. Veri, “çoğunlukla tek başına bir anlam ifade etmeyen, yanına geldiği veya içerdiği bilgilerle beraber ilişkili duruma getirilebilen, grup oluşturulabilen, yorum katılabilen ve analiz edilebilen ham bilgi, data” olarak tanımlanabilir. Diğer bir tanımla veri, herhangi bir işlem uygulanmadan, araştırmalardan, internetten, sosyal medyadan, sensörlerden vb. çok farklı ortamlardan gözlem veya ölçüm gibi çeşitli yöntemlerle elde edilen değerlerdir. Veri (data), incelenen konuya açıklık getirmek suretiyle toplanan bilgiler, belgeler, ölçümler gibi bileşenler olarak da ifade edilebilir (Şeşen ve diğ., 2020).

Veri, bilginin ana bileşenidir ve düzenlenip işlenerek enformasyona; enformasyon işe yarar duruma getirilerek ve yorum katılarak bilgiye dönüştürülür. Bu bilgilerin kullanılmasıyla birlikte insan hayatının gelişmesi sağlanır (Şeşen ve diğ., 2020; Newbold, 2014).

Veriler ölçüm, sayım, deney, gözlem, araştırma gibi yollarla elde edilmektedir. Sayım veya ölçüm yoluyla toplanan, bir veya birden fazla sayısal değer içeren veriler nicel veri; herhangi bir sayısal değer içermeyen, nitelik belirten veriler ise nitel veri şeklinde isimlendirilmektedir. Veriler bazı aşamalardan geçirilmektedir. Bu aşamalar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Veri toplama,
- Toplanan verileri işleyip düzenleme,
- Düzenlenen verileri grafik, tablo ve harita biçiminde gösterme/görselleştirme,
- İstatistiksel analiz, tahmin ve karar ortaya koyma.

Verileri anlamlandırabilmek için yapılacak işlerin başında onları sınıflandırmak ve sonuçları tablolar haline getirmek gelmektedir. Bu tablolardan hangi tür verilere sahip olunduğunu, bunların miktar ve boyutlarını, dağılım şekil ve özelliklerini görmek kolaylaşmaktadır. Bu yüzden verilerin sınıflandırılması büyük önem taşımaktadır. Verileri kaynağına göre iki gruba ayırmak mümkündür (Newbold, 2014):

Birincil veriler: Araştırmacı tarafından elde edilen (toplanan) ve direkt kaynaktan alınan verilerdir. Diğer bir ifadeyle, araştırmacının alandan gözlem, deney, anket gibi çeşitli yöntemleri kullanarak topladığı verilerdir.

İkincil veriler: Kurum veya kuruluşlar tarafından toplanıp düzenlenen verilerdir. Bu veriler genel itibarıyla kontrolden geçirilmiş, doğrulanmış ve ayrıştırılmış, böylece kamunun kullanımına açık duruma getirilmiştir. Örnek olarak araştırmacının Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) ulusal istatistiklerinden sağladığı veriler ya da deprem araştırmalarını incelemek için rasathaneden sağlanan depremlere ait veriler gösterilebilir.

Veriler yapılandırılmış, yarı yapılandırılmış ve yapılandırılmamış veriler olarak da ifade edilebilir (Özcan, 2021:10-31; Li ve diğ., 2019:45-48). Üstünde işlem yapmaya imkân sağlayan verilere yapılandırılmış (yapısal) veri, her türlü düzen ve yapı içerisinde yer alabilen, genellikle internet ve sosyal medya gibi platformlardan elde edilen verilere yapılandırılmamış (yapısal olmayan) veri, kendine özgü düzen ve yapı içinde bulunan, XML dosyaları, RSS verileri, işlem tabloları gibi belgelerden gelen verilere ise yarı yapılandırılmış (yarı yapısal) veri denmektedir.

Günümüzde işletmelerin müşterileri, işlemleri ve ürünleriyle ilgili topladığı bilgilerden; akıllı cep telefonları, iş makineleri, sayaçlar gibi sistemlerin içerdiği binlerce hatta milyonlarca sensörün barındırdığı kayıtlardan; sosyal medya platformlarında kullanıcıların paylaşımında bulundukları değişik bilgilerden büyük boyuta sahip nitel ve nicel veriler (big data) elde edebilmektedir.

3.1.1. Verinin Önemi ve Özellikleri

Veriler içerik, kapsam, kalite, güncellik ve kullanılabilirlik bakımından çeşitlilik göstermektedir. Aynı zamanda büyük miktarlarda, karışık ve anlamsız olabilmektedir. Doğru karar verebilme ancak kaliteli verilerle sağlanabilmektedir. Dolayısıyla verilerin yanlış değerlendirmelere ve sonuçlara mahal vermemesi adına tam, yararlı, güvenilir, ekonomik, kullanılabilir, doğru ve güncel olması gerekmektedir (Newbold, 2014; Karcioğlu ve Ünverir, 2007:97-104).

Veriler, bilimsel araştırmalarda ve yeni bilgi keşfetmede en kıymetli kaynak olduğu için veri kitlelerinden potansiyel bilgileri ortaya çıkarmanın yolları giderek ön plana çıkmaktadır. Örneğin, afetleri azaltma araştırmalarında veriler önemli bir rol üstlenmektedir. Araştırmacılar, belirledikleri araştırma hedeflerine yönelik bilimsel çalışmaları için çok çeşitli veri türleri seçmektedirler. Belirli afet olaylarını araştırmaya uygun veri tipi (sosyoekonomik veriler, doğa bilimleri verileri gibi), araştırmacılar açısından önemli bir konuyu oluşturmaktadır. (Zhang, 2015:1-12).

Veriler dağınık halde bulunan öbeklerdir ve anlamlı biçimde depolanıp düzenlenirlerse anlamlı bilginin oluşması sağlanır. Devlet yönetiminde verilerin bir araya getirilmesinin sağlanması, bürokrasiyle ilgili işlemlerin ve birbirini art arda izleyen her türlü hizmetin gerçekleştirilmesi açısından oldukça önemlidir. Verilerin; bir araya toplanabildiği, paylaşımının dinamik olduğu, dikkatle saklanabildiği, analizlerinin verimli yapılabildiği ve fonksiyonelleştirildiği bir devlet yönetiminin oluşturulması gerekmektedir. Bu sebeple, bilgi paylaşımıyla uğraşan farklı kurum veya kuruluşların kendi içlerinde beraberlik oluşturabilmeleri gerekmektedir. Bu açıdan verilere her zaman, her koşulda ve gerekli yetkilere sahip her kurum ve kuruluştan erişilebilmesi (açık veri) oldukça önemlidir (Şeşen ve diğ., 2020).

Sağlıklı kararların alınması ve süreçlerin etkin yönetiminde doğruluk, güvenilirlik, güncellik, standartlık, kolay ulaşılabilirlik gibi niteliklere sahip bilgi ön şarttır. Ülkemizde kurumların veya kuruluşların çalışmaları için gereksinim duydukları veriler; merkezi hükümet kuruluşlarından, valiliklerden ve belediyelerden temin edilebilmektedir. Bu kuruluşlar kendi çalışma alanlarına giren hususlarda çeşitli tip, format, özellik, ölçek, zaman ve mekânlara göre hem veri üretmekte hem de bu verileri kullanmaktadır. Aynı zamanda bu veriler farklı

kurum ve kuruluşlar tarafından talep de edilebilmektedir. Fakat verilerin açıklanması ve paylaşılması hususunda güçlüklerle karşı karşıya kalılabilmektedir (Durduran ve Geymen, 2008:344-352).

İnsanlık tarihi boyunca gözlem, deney, araştırma gibi yöntemlerle devamlı veri elde etmiş olan insanlığı, kendisi için kullanmak ve gelecek kuşakların kullanımına sunmak amacıyla bu verileri kaydetme ihtiyacı duymuştur. Geçmişten günümüze kadar gelmiş olan ilk kayıtlar insanlar tarafından mağara duvarlarına çizilmiş şekillerden oluşurken ilerleyen zamanlarda yazı, matbaa, günümüzde de verilerin bir ekran üzerinde elektronik olarak gösterildiği (dijital) teknolojiler birer veri kaydetme biçimi olarak kullanılmaktadır. Gündelik yaşamın neredeyse her anına teknolojik gelişmelerin aracılık etmesi (sağlık, kamu hizmetleri, sosyal medya, alım satım gibi) insanların davranışlarının veri olarak kaydedilmesini beraberinde getirmektedir. Kaydedilen bu veriler genellikle kantitatif (nicel) ve kalitatif (nitel) olarak nitelendirilmekte, bu verilerin işlenmesiyle somut ve soyut değerler üretilmektedir (Özcan, 2021:10-31).

3.1.2. Veri Kaynakları ve Veri Toplama

Verilerin farklı formlarda (sayı, metin, fotoğraf, ses gibi) bulunması çeşitliliğin göstergesidir. Gelişen teknolojinin dâhil edilmesiyle birlikte geleneksel yöntemlerden elde edilen verilerin aksine veri kaynakları ciddi çeşitlilik göstermektedir. Verinin çeşitlilik göstermesi büyük güçlükleri beraberinde getirmesine rağmen doğru analizler ve değerlendirmeler yapma şansını da tanımaktadır (Özcan, 2021:10-31).

Bütün veri kaynakları muadil olarak oluşturulmamakta, evrensellik, kalite, kapsayıcılık, genellenebilir olma, geçerlilik, güvenilirlik ve tekrarlanabilir olma açısından farklılık gösterebilmektedir (Newbold, 2014). Genel olarak veri kaynakları insanlar, belgeler, canlı ve cansız diğer varlıklar ve kalıntılardan oluşmaktadır. Geçmişten günümüze veri kaynakları teknolojik gelişmelerle birlikte artış ve gelişme göstermiştir. Var olan bilgiler, kayıtlar ve önceki veriler, etkilenen yere ait veriler (altyapı, ulaşım barınma vb.), bilgi kaynağı kurum ve kişiler, hızlı değerlendirmeler, araştırmalar, yazılı ve görsel kaynaklar, eski fotoğraflar ve şekiller, haritalar, arşivler ve arkeolojik bulgular gibi veri kaynaklarına Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS), uzaktan algılama, hava fotoğrafları, uydu görüntüleri, internet ve sosyal medya gibi veri kaynakları da eklenmiştir.

Veri kaynaklarının dağınık, çok sayıda ve farklı yapılarda olması sebebiyle verilerin toplanması çok fazla zaman gerektirmekte ve maliyeti artırmaktadır (Sunkar ve Toprak, 2016:116-125; Karcioğlu ve Kıran, 2007:105-111). Veri toplama, çeşitli amaçlarla ve çeşitli şekillerde gerçekleştirilebilir. Örneğin bir araştırmacı gerçekleşen bir afet hakkında araştırma yaparken, verileri resmi

görevlilerden elde edebileceği gibi gazetelerden, halk arasındaki konuşmalardan, olay yerine ilk ulaşan ekiplerden (polisler, itfaiyeciler, acil tıp teknisyenleri gibi), görgü tanıklarından, yaralılarından ve hastanelerden elde edebilir. Bu verileri elde ederken de anket, test, gözlem gibi yöntemler kullanabilir.

Verilerin elde edilmesinde telefon görüşmelerinden faydalanılabilir. Örneğin gerçekleşen bir afette telefon görüşmeleri sayesinde, yaralanma oranları, belli bir zaman aralığı içerisinde etkilenen toplumun oranı, yerleşim yerinin durumu ve afetin türü gibi hususlarda bilgi elde edilebilir. Telekomünikasyonun özellikle hayatta olanları vaktinde kurtarabilmek için tıbbi girişimlerde çok önemli payının olduğu bilinmektedir.

Günümüzde verilerin doğru, güncel ve hızlı bir şekilde toplanmasında gelişmiş teknolojik araçlardan faydalanılmaktadır (Karcıoğlu ve Ünverir, 2007:97-104). Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) (Geographic Information System, GIS), uzaktan algılama ve sosyal medya bu gelişmiş teknolojik araçlardandır. CBS, geleneksel arşivleme yöntemlerinin erişemeyeceği kadar fazla ve farklı türdeki verilerin yönetilmesinde kullanılmaktadır. CBS, yeryüzündeki konumsal bazlı her türlü verinin toplanması, depolanması, yönetilmesi, işlenmesi, analizi ve sunumu için kullanılan, bir koordinata sahip her türlü planlama ve yönetim işinde karara varmayı hızlandıran, etkin ve doğru neticelere erişilmesini sağlayan bilgisayar bazlı bir sistemdir (Avdan ve Alkış, 2011:17-26). Uzaktan algılama, yeryüzü ile herhangi bir bağlantı olmadan, uzaktan yeryüzüne ait değişik verilerin elde edilmesi işlemidir. Bu türde veriler, genel olarak uçaktan hava fotoğrafı biçiminde veya uzaydan uydu görüntüsü şeklinde elde edilmektedir (Arca, 2012:53-61). Son zamanlarda, internet ve sosyal medya gibi yeni bilgi kaynakları daha çok kullanılmaktadır. Örneğin Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya platformlarında bir afetin gerçekleştiği zaman dilimi içerisinde yaşanan olayların aktarılması ve bu durumların hızlı bir biçimde iletilmesi, okuyucunun veya kullanıcının hızlı bir şekilde haberdar olabilmesi için önemli bir veri kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır (Wiegmann ve diğ., 2021:1431-1444).

3.1.3. Afet ve Veri İlişkisi

Afetler hakkında gerçekleştirilen tüm planlama ve organizasyonların yanında afetlerde verilerin güncellenmiş ve afet çalışmalarının yeterli olması, afetten kaynaklanan zararların azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Afet zararlarının ve risklerinin azaltılması için doğru, güvenilir ve güncel verilerin toplanması oldukça önemlidir (Karcıoğlu ve Ünverir, 2007:97-104).

Afet risklerinin çözümlenebilmesi (analiz edilebilmesi) adına tehlike hakkında bilgi sahibi olunması gerekmekte, bunun için de geçmiş dönemlerde gerçekleşmiş ve farklı kaynaklar tarafından kaydedilmiş afet verilerine

gereksinim duyulmaktadır. Bu sayede, geçmişte gerçekleşen afetlerin dağılım, yoğunluk (sıklık) ve değişimleri incelenerek alınacak tedbirler belirlenebilecek, aynı zamanda tecrübelerin ve ortaya çıkan sonuçların kaybolmadan gelecek kuşaklara aktarılması sağlanabilecektir (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

Afet riski araştırmasının yapılabilmesi için bilimsel verilere açık bir şekilde erişilmesi gerekmektedir. Çünkü bir afet olayının sebebini ve etkisini birden çok bilgi kaynağını bir araya toplamadan tam olarak anlamak mümkün olmamaktadır. Günümüzde, izleme ekipmanından toplanan veriler, temel haritalar, değerlendirme, ilerleme, sosyoekonomik istatistikler gibi afet ile ilgili büyük miktarda bilimsel veri bulunmaktadır. Bununla beraber, genel itibarıyla coğrafi bir dağılım göstermişlerdir ve farklı devlet kurumlarına, araştırma merkezlerine, özel kuruluşlara ve zaman zaman dünyanın her yerinden bireyleri de içermek suretiyle çok çeşitli paydaşlara aittirler. Araştırmacılar genel olarak, afet ile ilgili çalışma yapabilmek için gereken tüm ilgili verilere erişmenin imkânsız olmasa da zor olduğunu belirtmektedir. Tablo 1’de açık erişim sağlanan bazı afet verilerine yer verilmiştir.

Tablo 1: Bazı Açık Afet Verilerine Genel Bir Bakış

Açık Afet Verileri	Türleri
Sosyal ve Ekonomik Veriler	Ekonomik gelişmeler, sosyal yapı, kültür, etik, nüfus, sosyoekonomik istatistikler, sosyal medya vb.
Uzay Tabanlı Veriler	Konuma sahip afet kayıp verileri, yer gözlem verileri vb.
Hidrolojik Veriler	Su seviyesi, deşarj, tortu, yağış, buharlaşma, su kalitesi vb.
Meteorolojik Veriler	Sıcaklık, hava basıncı, nem, rüzgâr, radyasyon vb.
Sismik Veriler	İki alanı içermektedir: Sismoloji ve deprem mühendisliği.
Coğrafi Veriler	Dünyanın ölçüm kontrol noktaları, konut sakinleri ve tesisler, ulaşım, jeomorfoloji vb.
Sağlık Verileri	Hastalıklar, yaralanmalar, risk faktörleri vb.
Afet Kaybı Verileri	Kayıplar, hasarlı binalar, gayri safi yurt içi hasıla ve diğer ekonomik kayıplar.

Afet riski araştırmalarında karşı karşıya kalınan esas zorluk, dağınık halde bulunan birden fazla veri kaynağından yararlanma durumudur (Li ve diğ., 2019:45-48). Araştırmacılar açısından afetler ile ilgili geçmişten günümüze birikmiş bilgilere daha rahat ve çabuk erişilebilmesi, bilgi kirliliğinin oluşmasının önlenmesi ve çeşitli veri setlerinden yararlanılarak analizler yapılabilmesi adına

verilere tek elden erişimin sağlanması oldukça önemlidir (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

Afet yönetimi ve afet risklerinin saptanması tek bir meslek disiplininin çözümleri ile değil de disiplinler arası bir yaklaşımla sonuca varılması gereken komplike bir durumdur. Çeşitli meslek disiplinlerinden gelen çeşitli tür ve yapı içerisindeki verilerin ortak bir platformda birleştirilmesi, birbirleri ile ilişkilendirilip değerlendirilmesi ve analizlerinin yapılması gerekmektedir (Avdan ve Alkış, 2011:17-26).

Diğer bir zorluk ise farklı meslek disiplinlerinin, verileri değişik şekillerde sınıflandırmasıdır. Alanın, afet riski araştırma topluluğu tarafından onaylanan ve veri yönetim sistemlerinde kullanılan bir sınıflandırma standardını sahiplenmiş ve benimsemiş olması gerekmektedir. Böyle bir standardın olması, sadece afet verilerinin bilimsel sınıflandırmasına dikkat çekmekle kalmayıp, değişik disiplinlerden gelen veriler arasındaki uyumu da sağlayacaktır. Uygun bir afet sınıflandırma sisteminin oluşturulması, açık afet verilerinin daha kapsamlı bir biçimde kullanılmasının, insanların ve hükümetlerin afetlerle baş etmelerine kolaylık sağlayacak araştırmaların iyileştirilmesinin önemli bir parçasıdır (Li ve diğ., 2019:45-48).

Dünya genelinde gerçekleşen afetlere ilişkin verilerin ve bilgilerin belli bir düzen içerisinde farklı organizasyonlar tarafından kayıt altına alındığı bilinmektedir. Dünya çapında gerçekleşen afetlere ait verilerin CRED (Centre for Research on the Epidemiology of Disasters) ve FEMA (Federal Emergency Management Agency) tarafından kayıt altına alındığı ve istatistiklerinin hesap edildiği bilinmektedir. Afet verilerini elinde bulunduran kurumların veya kuruluşların büyük bir bölümü bu verileri başka kurum ve araştırmacılar ile paylaşarak, bu verilerden faydalı bilgiler ortaya çıkarmak için çaba sarf etmektedir. Bu veriler çoğunlukla karar vericiler, organizasyonlar ve araştırmacılar tarafından değişik amaçlarla kullanılmaktadır (Macit, 2016:191-202).

Afetler ortaya çıktıktan sonra araştırmaların planlama sürecinde sağlıklı verilere ulaşılması gerekmektedir. Bu yüzden bir afet olduğunda, iletişimin iyi bir şekilde kurulması ve haberleşmenin sağlanması için tüm kaynaklardan eksiksiz yararlanmak temel amaçtır. Dolayısıyla etkili ve verimli iletişim sayesinde afetlerle ilgili verilerin elde edilmesi kolaylaşabilmektedir. Afetlerde veri toplama kaynakları şu şekilde sıralanabilir (Karcıoğlu ve Ünverir, 2007:97-104):

- Vatandaşlar, topluluklar, ambulanslar, yaralılar,
- Hastane ve yerel kurtarma kayıtları,
- Telefon santralleri ve cep telefonları,
- E-posta,

- Kitle iletişim araçları (radyo, televizyon, gazete),
- Uzaktan algılama (uydu görüntüleri, hava fotoğrafları)
- Yerel telsiz ağı,
- Video görüntüleri,
- Yazı tahtaları,
- İnternet ve sosyal medya,
- Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS),
- Koşucular, haberciler, kurye servisleri.

Afet sırasında ve sonrasında ortaya çıkabilecek muhtemel kayıpların en aza indirilmesi için, afet öncesinde risk azaltma safhasında gerekli önlemlerin alınması ve hazırlık safhasında kayıpları önleyici faaliyetlerin gerçekleştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Afet sırası ve sonrasında yaşananlar oldukça karmaşık olduğundan, afetin yaşandığı bölgelerde bulunan kişilerin ve yapıların son durumları hakkındaki bilgilerin doğru ve hızlı bir biçimde karar vericilere iletilmesi yaşamsal bir meseledir. Dolayısıyla, temin edilen verilerden hızlı bir şekilde doğru bilgilerin üretilmesi ve bu bilgilerden yararlanılarak afetin meydana geldiği alanlarda uygulanacak stratejiler ve eylemler hususunda kısa zamanda hızlı bir şekilde karar alma mekanizmalarının harekete geçirilmesi gerekmektedir.

Karar destek mekanizmalarının doğru ve sağlıklı işletilebilmesi için, günümüzde afet yönetimi ve planlaması çalışmalarında, mekânsal ve mekânsal olmayan analizlerin gerçekleştirilmesi sürecinde CBS yaygın olarak kullanılmaktadır. CBS, afet yönetimi gibi disiplinler arası çalışmalarda ilgili bakanlıklar, AFAD, yerel yönetimler, üniversiteler, sivil toplum kuruluşları gibi çeşitli kurumlardan değişik formatlarda (vektör veri, raster veri, öznitelik verisi gibi) sağlanabilecek mekânsal ve mekânsal olmayan verilerin depo edilmesi, analizi, sorgulanması, haritaya dönüştürülmesi, yönetilmesi gibi amaçlarla birlikte hızlı ve etkin çözümlere ulaşılmasını kolaylaştırmaktadır (Tarhan ve Partigöç, 2021:265-279). CBS'den yararlanılarak, afetler gerçekleşmeden önce iyi bir hazırlık süreci ortaya koyulması, çeşitli veri tiplerinin birlikte değerlendirilmesinden sonra oluşturulacak olan haritaların uzmanlar aracılığıyla yorumlanması, afet sırasında ve afet sonrasında bu verilerin hızlı ve etkin kullanımı büyük önem arz etmektedir (Avdan ve Alkış, 2011:17-26).

Afet çalışmalarında, afetin etki ettiği alanın ve fiziksel ve beşeri etkilerinin tespiti hususlarında uzaktan algılama yöntemiyle elde edilmiş verilerin kullanımı da sağlanmaktadır. Uzaktan algılama yöntemiyle elde edilen uydu görüntüsü ve hava fotoğrafları yalnızca afet sonrası ile ilgili faaliyetler için kullanılmamakta,

birbirinden farklı bilimsel araştırmalar için de kullanılabilir (Arca, 2012:53-61).

Sosyal medya araçlarının ortaya çıkardığı büyük veri (big data) sayesinde, afet risklerinin saptanması, paydaşlar arası uyum ve işbirliğinin sağlanması, değişik analizlere imkân tanıyan gerçek zamanlı veriye erişim gibi hususlar ön plana çıkabilmektedir. Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya platformlarından faydalanılarak günümüzde dünya çapında yaşanan sel veya taşkın, yangın, tayfun, deprem, kasırga gibi olaylar sonucu ortaya çıkan afetler üzerinden makine öğrenmesi gibi yeni metotların kullanılmaya başlandığı gözlenmektedir (Tarhan ve Partigöç, 2021:265-279).

Bazı durumlarda afet gerçekleşikten sonra kimin hangi veriyi veya bilgiyi ne doğrulukta yaydığı bilinmemektedir. Dolayısıyla kaynağı bilinmeyen bilgiler sebebiyle etkin bir afet yönetimi gerçekleştirilememekte, acil ihtiyaçlar ulaşması gereken yerlere zamanında ulaşamamakta, ulaşmış olan yardım ve malzemeler ise hatalı veya yetersiz olabilmektedir. Çoğunlukla sosyal medya araçları vasıtasıyla yayılan bilgilerin dağınık ve denetlenmemiş olması sebebiyle bu gibi durumlarla karşı karşıya kalınabilmektedir. Kuşkusuz sosyal medyanın afet kurtarma, müdahale ve yardımlarındaki önemi su götürmez bir gerçektir. Ancak denetlenmemiş bilgi akışının olması (bilgi kirliliği), bilgilerin tekrarlı olması gibi sebeplerden kaynaklı etkin kurtarma çalışmaları sağlanamayabilmektedir (Macit, 2016:191-202).

Ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ve afetlere maruz kalma seviyeleri bu alanda yaptıkları çalışmalara veya faaliyetlere direkt olarak etki etmektedir. Bunun bir sonucu olarak, gelişmiş ülkeler afet verilerinde gelişen teknolojiyi daha iyi ve ileri düzeyde kullanmaktadır (Tarhan ve Partigöç, 2021:265-279). Yaşanan afetler ve gelişen teknolojinin etkisiyle birçok veri açığa çıkmakta, bu da veri tabanı ihtiyacını açığa çıkarmaktadır.

3.2. Veri Tabanı Kavramı

Gelişen teknoloji, dünya genelinde gerçekleşen birden çok işlemin elektronik olarak kaydedilip saklanabilmesini ve istendiğinde bu kayıtlara erişimi kolaylaştırırken, aynı zamanda bu işlemlerin gün geçtikçe daha düşük maliyette gerçekleştirilmesini de sağlamaktadır (Şeşen ve diğ., 2020). Teknolojik imkânlar sayesinde toplanıp depolanan veri sayısı günden güne artış göstermektedir. Fakat veriler belli bir düzen ve standart çerçevesinde toplanmamakta, her kurum veya kuruluş kendi önceliklerine göre gereksinim duyulan verileri toplamaktadır (Avdan ve Alkış, 2011:17-26). Bunun sonucunda birçok veri ve veri seti açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla bu durum karar verme süreçlerinin güçleşmesine ve

karmaşıklaşmasına yol açarak, sayısal olarak daha fazla veri ihtiyacını açığa çıkarmaktadır. Bu durum da veri tabanı gereksinimini ortaya çıkarmaktadır.

Verilerin tek bir sistemde toplanması gerekliliği, veri tabanı oluşumunu beraberinde getirmektedir (Şeşen ve diğ., 2020). Veri tabanı, birbirleriyle ilişkili verilerin düzenli bir biçimde toplandığı ve depolandığı alandır (Şeşen ve diğ., 2020; Avdan ve Alkış, 2011:17-26). Macit (2016) veri tabanını, veri veya bilgileri belirli kurallar çerçevesinde elektronik ortamda kaydetmek, güncellemek ve gerektiğinde silmek amacıyla elektronik ortamda saklayan kayıt sistemi şeklinde tanımlamıştır. Diğer bir ifadeyle veri tabanı, verilere düzenli erişilebilirliği sağlayan, yönetme, güncelleme ve taşıma imkânı tanıyan, veri setlerinin birbirleriyle ilişkilendirilebildiği bilgiler kümesidir (Avdan ve Alkış, 2011:17-26).

Veri tabanı üstünde dört önemli veri düzenleme işlemi yapılmakta olup bunlar;

- Veri ekleme (insert) işlemi,
- Veri güncelleme (update) işlemi,
- Veri silme (delete) işlemi,
- Veri seçme (select) işlemidir.

Dijital ortamdan verilere erişim geleneksel dosyalama yöntemlerine göre daha kolay, çabuk ve anlık gerçekleşmektedir. Dolayısıyla veri tabanında yer alan veriye hızlı ve istenildiği anda erişim sağlamak büyük önem taşımaktadır. Günümüzde veri tabanları bir hastanedeki hastanın verisinden okuldaki öğrencinin verisine hatta gerçekleşen bir afet sonrasında etkilenen insan sayısının verisine kadar çok farklı verileri bünyesinde barındırmaktadır (Duman ve Gökgöz, 2019:556-561).

3.2.1. Veri Tabanının Önemi ve Özellikleri

Veri tabanları, büyük miktardaki verileri birbirleri ile ilişki içerisinde olacak biçimde bir araya getirmek, depolamak, gerektiği şekilde işlemek, sorgulama yapmak ve yeni bilgiler türetmek amacına yönelik sistemler oldukları için oldukça önemlidir (Şeşen ve diğ., 2020; Avdan ve Alkış, 2011:17-26).

Bir veri tabanının genel olarak taşıdığı özellikler aşağıda verilmiştir (Şeşen ve diğ., 2020; Avdan ve Alkış, 2011:17-26; Macit, 2016:191-202):

- Verilerin tek bir sistemde toplanmasını sağlar.
- Verilerin doğru şekilde ve zamanında kaydedilmesini ve güncellenmesini sağlar.
- Verileri kategorize ederek belirli bir alanda depolanmasına olanak sağlar.
- Birden çok verinin saklanabilmesine imkân verir.

- Verileri dağınıklıktan kurtararak bilgi kirliliğini azaltır.
- Verilere kolayca erişilmesini sağlar. Bu durum aynı zamanda zaman tasarrufu da sağlar.
- Sayısal ve istatistiksel veri içerebilir.
- Verilerin hızlı ve güvenli bir şekilde ihtiyaç duyulan bilgiye dönüştürülmesine imkân verir.

3.2.2. Afet ve Veri Tabanı İlişkisi

Kapsamlı bir biçimde afetler ve afetlerin özellikleri kayıt altına alınırken kayıt için herhangi bir ölçütün olmaması çok yönlü risk analizlerinin veya değerlendirmelerinin yapılmasına imkân sağlamaktadır. Değişik türlerde afetlerin kaydedilmesi önemli olduğu kadar bunların veri tabanına eksiksiz bir biçimde girilmesi de oldukça önemlidir. Dolayısıyla afet kayıtlarının tutulması için afet veri tabanlarına gereksinim duyulmaktadır.

Doğru afet analizlerinin yapılmasını sağlamak amacıyla verilerin profesyonel bir şekilde toplanması, kontrolden geçirilmesi ve yönetilmesi şarttır. Afetlerle ilgili verileri içeren veri tabanlarının kaydetmiş olduğu verilerin tutarlı ve doğru olması araştırmacıların yapacakları çalışmaların güvenilir olmasına katkı sağlayacaktır.

Zarar azaltma ve hazırlık çalışmalarında araştırmacılar, yöneticiler ve karar vericiler politika, strateji ve yaklaşımlarını oluştururken, yaşanmış afet olaylarına ilişkin verileri de göz önüne alarak çalışmalarını yapılandırmak mecburiyetindedir. Bununla birlikte günümüzde bu kişiler, yaşanmış afet olaylarına ilişkin verilere veri tabanı sayesinde kolaylıkla erişim sağlayabilmektedir.

Afet veri tabanları çok fazla afetin yaşandığı ülkemiz açısından da büyük önem taşımaktadır. Afet ve acil durumlarla ilgili verilerin doğruluğu, erişilebilirliği ve veri kaynaklarının çeşitliliği karar vericilerin ve araştırmacıların afet planlamasını güvenli ve uygulanabilir temelde yapmalarına olanak sağlayacaktır. Afetle ilgili verilerin tek bir merkezden paylaşılması, bu verilerin birleştirilmesi ve kaynaştırılması için açık standartlara, metodolojilere ve tanımlamalara gereksinim duyulmaktadır. Başka bir ifadeyle, küresel boyutta saptanmış ölçütlerle ortak bir afet veri tabanı ortaya koymak ve erişime açmak, açığa çıkabilecek tüm olumsuz durumların azalmasına ya da bertaraf edilmesine katkı sağlayacaktır.

Genel itibarıyla afetlerle ilgili oluşturulan veri tabanlarının amacı; karar vericilere, uygulayıcı kişilere ve araştırmacılara çalışmalarında destek olmak, toplumun karşılaşılabileceği risklerden haberdar olmasını ve toplum açısından bu

risklerin açık ve net bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

Veri tabanları afet yönetimi sürecinde aktif bir role sahiptir. Afetin yönetilebilmesi açısından veri tabanları, gerçekleşen olaylara ilişkin verileri istenen veyahut belirlenen bir düzen çerçevesinde elektronik ortamda muhafaza etmektedir. Oluşturulacak olan afet raporlarında, erken uyarı ve tahmin sistemlerinde oluşan afetlerin veri tabanındaki kayıtlarının önemi açığa çıkmaktadır. Örneğin gerçekleşen bir depremin afetle sonuçlanması sonrasında yardım ve lojistik çalışmalarının organizasyonu için bölgenin demografik yapısı, yollar, iletişim altyapısı, bölgeye ilişkin makine park alanı gibi çok sayıda verinin tutulmasına gereksinim duyulmaktadır. Dolayısıyla bu verilerin saklanması için çok iyi tasarlanmış, etkin işleyen ve güvenilir veri tabanlarına gereksinim vardır (Macit, 2016:191-202).

Doğru, güncel ve yeterli oranda nicel ve nitel veriyi içerisinde bulunduran bir veri tabanının oluşturulmasını sağlamak, afet yönetimi açısından çok önemlidir. Detaylarıyla işlenmiş bir veri tabanı sayesinde afet öncesine ve sonrasına ilişkin tüm faaliyetler kolayca gerçekleştirilebilmektedir. Bu kapsamda afet yönetimine ilişkin oluşturulacak veri tabanında hangi verilerin toplanacağı konusu ön plana çıkmaktadır. Bu konunun, afet öncesi ve sonrası karşı karşıya kalınabilecek ve gereksinim duyulabilecek tüm bileşenler dikkate alınarak saptanması gerekmektedir. Etkin ve verimli bir afet yönetimi açısından veri tabanına sadece apartman, okul, hastane, cadde, mahalle ve sokak yerlerinin girilmesi yetersiz olmakta, her bir verinin ayrı bir katman şeklinde bölgenin tüm fiziksel, beşeri ve yerleşim niteliklerini içerecek biçimde tasarlanması gerekmektedir. Ayrıca bu veri tabanına o bölgede geçmişte gerçekleşmiş afet verilerinin de kaydedilmesi gerekmektedir (Arca, 2012:53-61).

Afetlerle ilgili toplanan verilerin bölümlendirilerek küresel bir veri tabanında tutulması ile afetlerle karşı karşıya kalacak toplumların bu verilerle afetlere karşı etkin bir şekilde mücadele etmesi sağlanabilmektedir. Benzerlik gösteren afet türlerine ilişkin verilerin saklandığı bir veri tabanında aynı türdeki afetlerde karşı karşıya kalınan sorunların, çözüm metotlarının veya alınan kararların mücadeleyi daha etkin ve verimli bir duruma getirmesi beklenmektedir. Afetlerle ilgili tutulan verilerden üretilecek raporlar ve belgeler ile türdeş afetlere yönelik alınacak tedbirler, afet durumunda yöneticilerin kolay bir şekilde karara varmasını sağlayacaktır (Macit, 2019:175-186).

Dünyada ve ülkemizde afet verilerinin elektronik ortamda yer alan veri tabanlarında tutulması git gide yaygınlaşmaktadır. Fakat saklanacak veya depolanacak olan veriler ile ilgili herhangi bir standart geliştirilmemesi, ciddi bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. CBS'nin gelişmesiyle birlikte afet veri

tabanları gittikçe güçlenmekte ve anlam kazanmakta, afet verileri haritalar üzerinde görselleştirilebilmektedir (Tarhan ve Partigöç, 2021:265-279).

4. AFET VERİ TABANLARI

Afet verileri arşiv, veri tabanı veya envanter şeklinde bir araya toplanmakta, bu sayede meydana geldikleri ülkelerde afetlerin kapsamı belirlenmektedir. Dolayısıyla ülkelerin afet profilleri de görünür hâle gelmektedir. Afetlerle ilgili çalışmalarda genel olarak can kayıplarına ve ekonomik kayıplara ilişkin veriler üzerinde durulmaktadır (Duman ve Gökgöz, 2019:556-561).

Afet bölgelerinden gelen veriler ve bilgiler daha sonra afet bölgesinin yeniden yapılandırılmasında kullanılmak için veri tabanlarında depolanmaktadır (Macit, 2019:175-186). Dünyada yaşanan doğa ve teknoloji kaynaklı afetlerin kayıt altına alındığı ve saklandığı ulusal ve uluslararası alanda oluşturulmuş çeşitli afet veri tabanları bulunmaktadır. Bu veri tabanları evrensel nitelik taşıyan verileri genellikle ücretsiz bir biçimde kullanıcı hizmetine sunmaktadır (Çelik ve diğ., 2020:49-57).

Uluslararası ölçekte EM-DAT (CRED), ADRC, CDEMA, DesInventar, Sigma Explorer, NatCatService, GLIDE gibi birçok veri tabanı bulunmaktadır (Macit, 2019:175-186; Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 2008; Duman ve Gökgöz, 2019:556-561). Ulusal ölçekte ise; Amerika’da SHELDUS, Kanada’da CDD, Avustralya’da AIDR, Endonezya’da DIBI, Peru’da SINPAD gibi veri tabanları bulunmaktadır (Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 2008; Duman ve Gökgöz, 2019:556-561; Huggel ve diğ., 2015:475-485). Ülkelere ait veri tabanları o ülkelerde gerçekleşen tüm afet tiplerini kapsadığı gibi yalnızca tek bir afet tipini kapsayan veri tabanları da bulunmaktadır. Teknolojik afetler için UNEP, tsunami için NCEI veri tabanları örnek olarak verilebilir (Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 2008). Çalışmanın bu bölümünde ulusal ve uluslararası afet veri tabanlarından bahsedilmiştir.

4.1. Ulusal Afet Veri Tabanları

Afet veri tabanlarının dünyadaki uygulamalarına bakıldığında birbirlerinden oldukça farklı yapılanmalara sahip oldukları görülmektedir. Afet kavramının neredeyse her ülkede ayrı tanımlanması, afetle ilgili görev ve sorumlulukların farklı kurum veya kuruluşlarda olması sebebiyle veri tabanları da ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Hamzaçebi ve diğ., 2007:173-184). Çalışmanın bu bölümünde CDD, AIDR, DIBI ve SINPAD ulusal afet veri tabanları incelenmiştir.

4.1.1. Kanada Afet Veri Tabanı (CDD)

Kanada Afet Veri Tabanı (CDD-Canadian Disaster Database), Kritik Altyapı Korunma ve Acil Durum Hazırlık Dairesi (OCIPEP) tarafından hazırlanmış olup 1900 yılından bu yana Kanada içinde veya dışında olan ve Kanadalıları doğrudan etkileyen 1000'den fazla doğal, teknolojik ve çatışma olayı (savaş hariç) hakkında detaylı afet bilgilerini bünyesinde barındırmaktadır (Hamzaçebi ve diğ., 2007:173-184; Duman ve Gökgöz, 2019:556-561). CDD, Kanada için Acil Durum Yönetim Çerçevesi'ndeki afet tanımına uyan ve aşağıdaki kriterlerden birini veya birkaçını karşılayan önemli afet olaylarını izlemektedir (Public Safety Canada, 2022):

- 10 veya daha fazla kişinin ölmesi,
- 100 veya daha fazla kişinin etkilenmesi ya da yaralanması ya da tahliye edilmiş olması ya da evsiz kalması,
- Ulusal ya da uluslararası yardım çağırısı,
- Tarihsel önem taşıması,
- Etkilenen topluluğun kendi başına iyileşemeyeceği biçimde normal süreçlerin ciddi şekilde hasar görmesi ya da kesilmesi.

CDD, bir afetin nerede ve ne zaman gerçekleştiği, yaralanmaların, tahliyelerin ve can kayıplarının sayısı ve maliyetlerin tahmini hakkında açıklamalar yapmaktadır. Herkese açık olan bu veri tabanı federal kurumlar, il veya bölgesel hükümetler, STK'lar ve medya kaynakları dâhil olmak üzere güncel, geçerli, güvenilir ve izlenebilir kaynaklar tarafından desteklenen birincil verileri bünyesinde barındırmaktadır. Veri tabanındaki veriler yılda 2 kez güncellenmekte ve kontrol edilmektedir. Bu veri tabanını kullanan kişiler afetleri listeleyebilmekte, harita üzerinde görebilmekte ve verileri bir rapor biçiminde indirebilmektedir (Hamzaçebi ve diğ., 2007:173-184; Duman ve Gökgöz, 2019:556-561).

4.1.2. Avustralya Afet Direnci Enstitüsü (AIDR)

Avustralya Afet Direnci Enstitüsü (AIDR-Australian Institute for Disaster Resilience), 1873 yılından bu yana afet verilerini (orman yangını, deprem, heyelan, siklon, kasırga, sel gibi) içerisinde barındıran bir afet haritasına sahiptir. Bu afet haritası afetin yeri, zamanı ve türü hakkında bilgileri içerisinde barındırmaktadır. Avustralya içinden kapsamlı bilgi ve tecrübeye dayanarak yenilikçi düşünce liderliği, mesleki gelişim ve bilgi paylaşımıyla afete karşı dayanıklılığı artırmak amacıyla hükümet, topluluklar, sivil toplum kuruluşları, kâr amacı gütmeyen kuruluşlar, araştırma merkezleri, eğitim ortakları ve özel sektörle bir arada çalışmaktadır.

Landgate'in Uydu Uzaktan Algılama Servisleri, Avustralya'da uydu verilerinin doğrudan elde edilmesinden, verilerin işlenmesine ve bu verilerin hükümete ve iş dünyasına ulaşmasının sağlanmasına kadar birçok uzaktan algılama hizmeti vermektedir. Bu sayede her türlü doğal kaynak yönetimi sıkıntısına yenilikçi çözüm yöntemleri geliştirme kapasitesi sağlamaktadır. Bu sistem sayesinde haritalar üstünde yangın, su baskını, bitki örtüsündeki değişkenliği izleme, tarımda haritalama, okyanus durum bilgisi bilgilerine erişim sağlanabilmektedir.

4.1.3. Endonezya Afet Veri Tabanı (DIBI)

Endonezya afet hususunda coğrafi konumu, jeolojik yapısı ve demografik özellikleri sebebiyle riskli bir bölgededir. Endonezya'da iklim değişikliğinin afetlerin artmasına sebep olmasıyla Endonezya Afet Veri Tabanı kurulumundan sonra risk haritaları oluşturulmuştur.

2008 yılında ulusal seviyede Endonezya Ulusal Afet Yönetimi Ajansı kurulmuş, sonrasında Endonezya Afet Veri Tabanı (DIBI-Data Informasi Bencana Indonesia) da aynı yıl içerisinde geliştirilmiştir. Bu veri tabanı, 1815 yılından bu yana verileri bünyesinde barındırmaktadır. Bu veri tabanı içerisinde istenen zamana (1815 yılından günümüze), afet türüne (sel, heyelan, kasırga, kuraklık, orman yangınları, deprem, tsunami, volkan püskürmesi), mal kayıplarına, yaralı, ölü, kayıp veya yerinden edilmiş kişilere ait verilere erişilerek istatistikler elde edilebilmektedir. Hükümet kaynaklarından teyit edilen veriler veri tabanına kaydedilmekte, Endonezya Ulusal Afet Yönetimi Ajansı tarafından da veri tabanının yönetimi gerçekleştirilmektedir (Duman ve Gökgöz, 2019:556-561).

4.1.4. Peru Afetleri Önleme Ulusal Bilgi Sistemi (SINPAD)

Peru Afetleri Önleme Ulusal Bilgi Sistemi (SINPAD - Peruvian National Information System for the Prevention of Disaster), Ulusal Sivil Savunma Enstitüsü (INDECI) tarafından oluşturulan ulusal ölçekli afet veri tabanıdır. SINPAD, 2001 yılından günümüze bölgeler, iller ve ilçeler bazında olayların envanterlerinden oluşmaktadır. Etkilenen ya da ölen kişi sayısı, altyapı hasarı, etkilenen yüzey alanı vb. hakkındaki verileri bünyesinde barındırmaktadır. SINPAD, meteorolojik ve klimatolojik afetlerin yanında volkanik patlamalar ve depremler ile ilgili jeolojik afetleri de içermektedir (Huggel ve diğ., 2015:475-485).

4.2. Uluslararası Afet Veri Tabanları

Gelişmiş ülkeler, dünya genelinde veya yakın çevresinde meydana gelen afetleri, kendi ülkelerinin sosyoekonomik yönden etkileneceğini düşünerek dikkatle takip etmekte ve bu afetlerin verilerini afet veri tabanlarında

saklamaktadır (Hamzaçebi ve diğ., 2007:173-184). Çalışmanın bu bölümünde GLIDE, CRED, DesInventar, Sigma Explorer, NatCatService uluslararası afet veri tabanları incelenmiştir.

4.2.1. Küresel Kimlik Numarası (GLIDE)

Afet verilerinin dağınık olması ve afet tanımlamasının değişkenlik göstermesi sonucu afetlerin fazla yaşandığı ülkelerde karışıklıklara yol açma sorununu çözmek adına Asya Afet Azaltma Merkezi (ADRC) tarafından afetler için küresel olarak ortak bir benzersiz kimlik kodu önerilmiştir. Bu fikir birçok kurum ve kuruluş tarafından (Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED), Birleşmiş Milletler Afetlerin Azaltılması Uluslararası Stratejisi (UNDRR), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Dünya Meteoroloji Örgütü (WMO), Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC), Dünya Bankası, Avrupa Komisyonu gibi) desteklenmiş, paylaşılmış ve ortak bir kararla Küresel Kimlik Numarası (GLIDE-Global Identifier Number) şeklinde isimlendirilmiştir. 2004 yılından bu yana otomatik GLIDE numarası üretici ile her bir afet için otomatik olarak GLIDE numarası üretilmektedir. GLIDE afet kodları açıklamalarıyla birlikte Tablo 2’de gösterilmiştir.

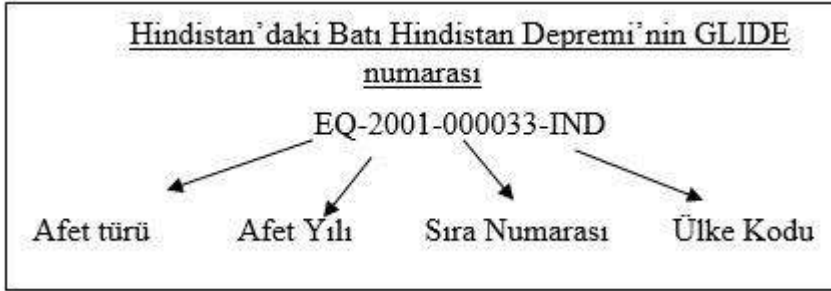
GLIDE numarasının bileşenleri incelendiğinde; ilk iki hanenin afet türünü, sonraki dört hanenin afet yılını, sonraki altı hanenin ilgili yıla göre afetin sıra numarasını ve son üç hanenin ülke kodunu belirttiği anlaşılmaktadır. GLIDE kod örneği Şekil 1’de gösterilmiştir (Duman ve Gökgez, 2019:556-561).

GLIDE veri tabanındaki bilgiler küresel kimlik numarasını, afet yeri ve tarihini, ölü ve yaralı sayısını, tahliye edilen insan sayısını ve hasar bilgisini içermektedir. Birleşmiş Milletler kuruluşları, uluslararası haber kurumları ve farklı sivil toplum kuruluşları bu veri tabanının veri kaynaklarını oluşturmaktadır (Ergenç ve Çakın, 2015:42-52). GLIDE veri tabanı halkın erişimine açıktır ve afet hasarlarıyla ilgili doğru bilgileri sağlamayı değil, bir afet olay tanımlayıcısı oluşturup afet hasar veri tabanları arasında iletişim kurmayı amaçlamaktadır (Mazhin ve diğ., 2021).

Tablo 2: GLIDE Afet Kodları ve Açıklamaları

Afet Kodu	Afet Kod Açıklaması
DR	Kuraklık
HW	Sıcak Hava Dalgası
CW	Soğuk Hava Dalgası
TC	Tropik Hortum
EC	Büyük Tropikal Hortum
TO	Kasırğa
VW	Şiddetli Rüzgâr
ST	Şiddetli Yerel Fırtına
FL	Sel
FF	Ani Sel
LS	Heyelan
AV	Çığ
MS	Çamur Kayması
VO	Volkan Eriyiği
EQ	Deprem
FR	Yangın
TS	Tsunami
SS	Yıldırım Düşmesi
EP	Salgın Hastalık
IN	Hayvan Kaynaklı Salgın Hastalık
WF	Orman Yangını
OT	Diğer Afetler
CE	Karmaşık Afet
AC	Teknoloji Kaynaklı Afet

Kaynak: (Duman ve Gökgöz, 2019:556-561)

Şekil 1: GLIDE Kod Örneği (GLIDE, 2023)

4.2.2. Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED)

Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED-Centre for Research on the Epidemiology of Disasters), 1973 yılında Belçika'da kurulmuş, 1980 yılında Dünya Sağlık Örgütü (WHO) İşbirliği Merkezi olmuştur. 40 yılı aşkın süredir uluslararası statüye sahip kâr amacı gütmeyen bir kurum olarak faaliyet

göstermektedir. Avrupa Topluluğu İnsani Yardım Bürosu (ECHO), Uluslararası Kızılhaç ve Kızılay Dernekleri Federasyonu (IFRC), ABD Dış Afet Yardım Ofisi (OFDA-USAID) gibi sivil toplum kuruluşlarıyla işbirliği içerisinde çalışmaktadır (Hamzaçebi ve diğ., 2007:173-184; CRED, 2023a).

Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi, 1973 yılından bu yana uluslararası afet ve çatışma sağlığı faaliyet alanlarında yardım, rehabilitasyon ve kalkınma çalışmalarını yürütmektedir. Bu merkez, öncelik toplum sağlığı ve epidemiyolojisinde olmak üzere insanı ilgilendiren acil durumlarla ilgili eğitim, araştırma ve teknik uzmanlığı desteklemekte ve teşvik etmektedir (Duman ve Gökğöz, 2019:556-561).

CRED'in araştırma kapsamı, insan sağlığı üzerinde ciddi etkisi olan veya olmuş olan afetlere ve karmaşık acil durumlara odaklanmakta, bununla birlikte birçok doğa kaynaklı afeti (deprem, sel, fırtına, kuraklık gibi) ve insan kaynaklı afetleri (iç savaş gibi) içermektedir. Bunun yanında CRED, insan hakları ve hukuku, sosyoekonomik ve çevresel problemler, erken uyarı sistemleri, ruh sağlığı, kadın ve çocukların özel gereksinimleri alanlarında insanı ilgilendiren krizlerin etkileri hakkında detaylı bir şekilde çalışmalar yürütmektedir.

CRED'in Kapasite Geliştirme ve Eğitim Programı, insanların, toplumların ve kuruluşların etkili sağlık sektörü hizmetlerini iyileştirme, uygulama ve sürdürülebilirlik becerilerini güçlendirmelerini sağlamaktadır. CRED'in amacı, afetler ve çatışmalar sonucu ortaya çıkan sağlık problemleri hakkında birden çok veri sağlayarak, insanı ilgilendiren acil durumlara ilişkin hazırlık ve müdahale faaliyetlerini iyileştirmektir (CRED, 2023a).

Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED), Brüksel'deki Louvain Katolik Üniversitesi'nin Halk Sağlığı Okulu içerisinde bulunmaktadır. Bu sayede farklı Avrupa Komisyonları programları, kurum ve kuruluşlarıyla beraber çalışma imkânına sahiptir. Geniş kapsamlı çalışma alanının içerisinde veri tabanı yönetimi de yer almaktadır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

CRED veri tabanları, CE-DAT ve EM-DAT şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Karmaşık Acil Durum Veri Tabanı (CE-DAT), 2003 yılında uluslararası alanda karmaşık acil durumlardan etkilenen toplumların sağlık durumunu izlemek ve değerlendirmek amacıyla oluşturulmuştur. Veri tabanı yetersiz beslenme ve ölüm oranlarının bir birleşimidir. Diğer bir ifadeyle insanı ilgilendiren krizlerin ciddiyetine yönelik en yaygın kullanılan toplum sağlığı göstergesidir. Ancak günümüzde aktif olarak kullanılmamaktadır (Duman ve Gökğöz, 2019:556-561). Afet Acil Durum Veri Tabanı (EM-DAT) ilerleyen sayfalarda detaylı bir şekilde anlatılmıştır.

4.2.3. DesInventar

DesInventar, 1994 yılında Latin Amerika'da Afetlerin Önlenmesine İlişkin Sosyal Çalışmalar Ağı (LA RED) ile ilişki içerisinde olan araştırmacı, akademisyen ve kurumsal aktörler tarafından ortak bir kavramsal çerçeve gereksinimi üzerine oluşturulmuştur.

DesInventar; UNDRR, UNDP ve LA RED'in desteğiyle ortaya konmuş bir afet bilgi yönetim sistemidir. UNDRR, DesInventar'ın dünya genelinde yaygınlaştırılmasının ana destekleyicisidir. UNDP, DesInventar'ın çalışmalarını maddi ve manevi olarak desteklemektedir. DesInventar'ı ortaya koyan LA RED ise, kâr amacı gütmeyen bir sivil toplum kuruluşu olup Latin Amerika, Karayipler, Asya ve Afrika bünyesinde çalışmalar yapmaktadır (Mazhin ve diğ., 2021).

DesInventar, afet etkilerinin sistemli bir biçimde analizini sağlamakta, böylelikle afetlerin etkilerinin minimize edilmesine, önlem ve tedbirlerin alınmasına imkân tanımaktadır. DesInventar, iki bileşenden oluşmaktadır. Yönetici ve veri girişi bileşeni veri tabanının önceden tanımlanmış alanlarına (mekânsal ve zamansal veriler, olay tipleri, sebepleri ve kaynaklar) dolaylı ve doğrudan etkilerin (mortalite, yıkılmış olan evler, altyapı gibi) doldurulmasıyla oluşan belli bir yapı ve ilişki içerisinde olan veri tabanıdır. Analiz bileşeninde ise mevcut veriler üzerinde çözümleme işlemleri gerçekleştirilerek neticeler tablo, grafik ve harita biçiminde sunulmaktadır.

DesInventar, çok farklı afetler, özellikleri ve etkilerini içeren birden çok ülkeyi bünyesinde barındıran bir veri tabanıdır. Latin Amerika ve Karayipleri içeren veri tabanı, günümüzde bazı Asya ve Afrika ülkelerine kadar genişletilmiştir (Huggel ve diğ., 2015:475-485). Bu veri tabanında olay türü, konumu ve tarihi, ölü sayısı, etkilenen, yaralanan, yer değiştiren, kaybolan insan sayısı, zarara uğrayan konut sayısı, yıkılan bina sayısı, ABD doları bazında ekonomik kayıp miktarı, altyapıdaki zarar, ürün zararı, etkilenen sektörler gibi hususlar veri olarak yer almaktadır (Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 2008).

DesInventar bünyesinde yer alan DesInventar Sendai, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine karşılık gelen Sendai Afet Riskini Azaltma Çerçevesi'nin A'dan başlayıp D'ye kadar devam eden hedefleri için elzem olan tüm göstergeleri ve verileri uygulayan, iyi bir şekilde sınanmış, yaygın kullanılan yazılımın yeni uyarlamasıdır (Duman ve Gökgöz, 2019:556-561).

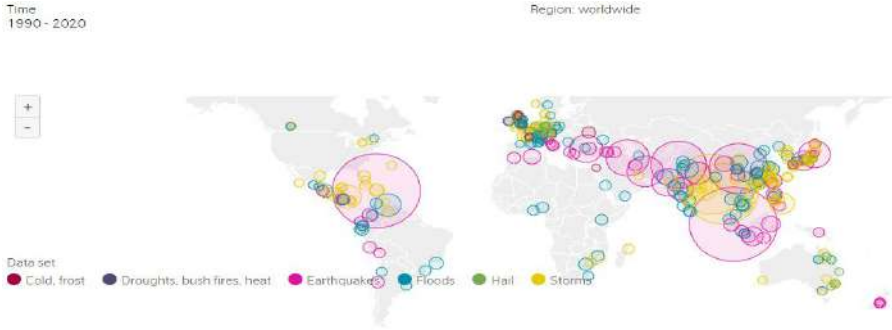
4.2.4. Sigma Explorer

İsviçreli sigorta firması Swiss Re tarafından oluşturulmuş, küresel bir doğa ve insan kaynaklı afet hasarı veri tabanıdır. 1970'li yıllardan günümüze kadar olan verileri içermekte ve bu verilere erişimi sağlamaktadır. Hemen hemen her sene

veri tabanına 300 civarında yeni olay dâhil edilmektedir (Mazhin ve diğ., 2021:1-13).

Çoğunlukla afetlerin sigorta sektörünü ilgilendiren (sigorta hasarlarını kapsayan) kısımlarını incelerken, bir yandan da afet riski, tarihi ve yeri gibi verilerle birlikte afetzedelere ilişkin verileri (ölü sayısı ve kaybolan, yaralanan veya evsiz kalan kişiler gibi) de kaydetmektedir. Örneğin 2004 yılında Endonezya'da gerçekleşen depremde yaşanan insan kaybı, ekonomik kayıp ve altyapı kaybını içeren verileri bulmamıza yardımcı olmaktadır (Duman ve Gökgöz, 2019:556-561).

Devlet kurumlarını, STK'ları, sigorta şirketlerini ve dergileri, bilimsel araştırma kurum ve kuruluşlarını, uluslararası kuruluşları (Birleşmiş Milletler ve Avrupa Komisyonu gibi), raporları, gazeteleri ve aktif veri tabanlarını veri kaynağı olarak kullanmaktadır (Mazhin ve diğ., 2021:1-13). Şekil 2'de Sigma Explorer veri tabanındaki harita üzerinde 1990-2020 yılları arasında dünya genelinde meydana gelen afet kayıtları gösterilmiştir (Swiss Re Institute, 2023).

Şekil 2: Sigma Explorer Dünya Afet Haritası (Swiss Re Institute, 2023)

4.2.5. NatCatService

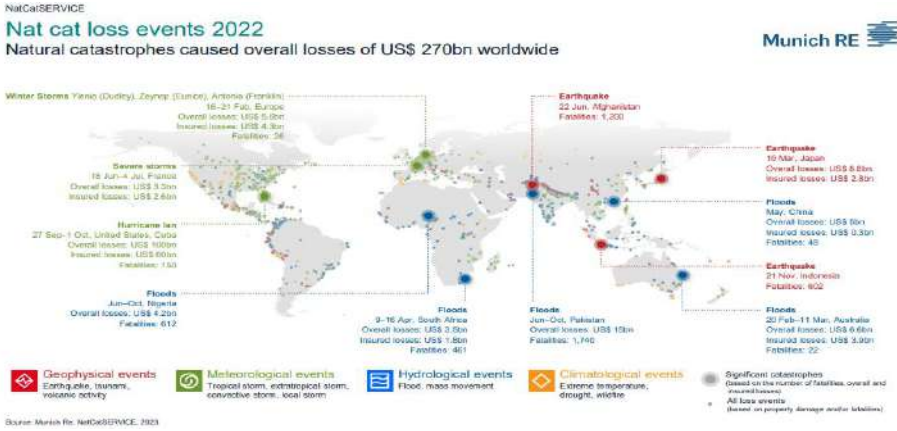
Alman Münih Re şirketi tarafından 1974 yılında Almanya'da kurulan NatCatService, doğa kaynaklı afetleri analiz etmek için ayrıntılı bir şekilde oluşturulmuş olan uluslararası bir afet veri tabanıdır. 1974 yılından bu yana dünya genelindeki olayları ve kayıpları bünyesinde barındırmaktadır (Duman ve Gökgöz, 2019:556-561). Hemen hemen her sene veri tabanına 1200 civarında yeni olay dâhil edilmektedir.

NatCatService veri tabanı, çoğunlukla afetlerin sigorta ve finans sektörlerini ilgilendiren kısımlarını incelemekte, aynı zamanda araştırma topluluklarını ve kamu yararına çalışanları da kapsamaktadır. Bu veri tabanı, doğa kaynaklı afetlerin sebep olduğu sigortalı, ekonomik ve insanı etkileyen zararlar hakkında detaylı, güvenilir ve uzmanlık içeren veriler sağlamaktadır. Bunun yanında her

ülkedeki olaylar hakkında bilgi içermekte ve bu bilgiler doğrultusunda ulusal veya bölgesel (kıtasal gibi) analizlere imkân sağlamaktadır.

NatCatService veri tabanı, haber ajanslarını, basın ve medya raporlarını, ulusal sigorta şirketlerini, uluslararası devlet kurumlarını (Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve Dünya Sağlık Örgütü), insani yardım kuruluşlarını (Kızılay ve Kızılay), bilimsel kurumları ve akademik kaynakları veri kaynağı olarak kullanmaktadır.

NatCatService veri tabanı yılda 2-4 kere izlenerek değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme süreci, veri kaynağı sıralamasından itibaren verilerin kalitesini denetlemeyi ve zarar miktarlarını sigorta zarar ödemeleriyle kıyaslayarak incelemeyi içermektedir (Mazhin ve diğ., 2021:1-13). NatCatService veri tabanının 2022 yılına ait kayıp olayları (durumları) Şekil 3'te verilmiştir (Munich Re ve NatCatService, 2023).

Şekil 3: NatCatService Kayıp Olayları 2022
(Munich Re ve NatCatService, 2023).

5. BİR AFET VERİ TABANI OLARAK EM-DAT

EM-DAT veri tabanı, uluslararası (küresel) afet veri tabanı özelliği taşımaktadır. Çalışmanın bu bölümünde EM-DAT'ın tarihçesi ve temel özellikleri alt başlıklar içerisinde incelenmiştir ve EM-DAT atlasından bahsedilmiştir.

5.1. EM-DAT'ın Tarihçesi

Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi (CRED), 1988 yılında Afet Acil Durum Veri Tabanı'nı (EM-DAT-Emergency Disaster Database) Belçika Hükümeti'nin ve Dünya Sağlık Örgütü'nün desteğiyle oluşturmuştur. EM-DAT veri tabanının birincil amacı, ulusal ve uluslararası düzeyde insani yardım çalışmalarının amaçlarına hizmet etmektir. Bunun yanında afete hazırlık için rasyonel bir şekilde karar vermeyi, zarar görebilirliğin değerlendirilmesi ve karar

vericilerin öncelikleri belirlemesi için nesnel bir altyapı oluşturmayı amaçlamaktadır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695; Mazhin ve diğ., 2021:1-13; EM-DAT, 2023a).

EM-DAT veri tabanı, ekonomik hasar tahminleri ve afete has küresel yardım desteklerinin yanında ölü sayısı, yaralı sayısı ve etkilenen insan sayısı gibi afetlerin insanlar üzerindeki etkisi hakkında veri ve bilgiler ortaya koymaktadır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

EM-DAT veri tabanı, 1900 yılından bu yana 25.000'den fazla doğa ve teknoloji kaynaklı afetin oluşum ve etkilerine dair verileri ve bilgileri bünyesinde barındırmaktadır (CRED, 2023b). Bu veri tabanına kaydedilmiş olan bilgiler 1900'lü yıllara kadar dayanmaktadır ve her yıl 300 civarında afet olayı kaydedilmektedir. EM-DAT veri tabanında afetler küresel kimlik numarası (GLIDE) kullanılarak kaydedilmektedir (Şahan ve Kaya, 2021:679-695). CRED'in oluşturduğu 2022 yılına ait EM-DAT raporunda; o yıl içerisinde kaydedilen doğal afet sayısı, ölü sayısı, etkilenen insan sayısı ve ekonomik hasar miktarı hakkında istatistiki bilgilere yer verilmiştir. Şekil 4'te bu istatistiki bilgiler yer almaktadır.

Şekil 4: 2022 EM-DAT Raporunda Yer Alan Doğal Afetlere Ait İstatistiki Bilgiler (CRED, 2023b)

2022 yılına ait EM-DAT raporunda yer alan doğal afetlere ilişkin (biyolojik ve karasal tehlikeler hariç) istatistiki bilgilere bakıldığında; 387 afetin EM-DAT veri tabanı tarafından kaydedildiği görülmekte olup kaydedilen bu afetler neticesinde 30.704 kişinin hayatını kaybettiği, 185 milyon insanın etkilendiği ve toplam ekonomik kaybın 223.8 milyar ABD doları civarında olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir (CRED, 2023b).

EM-DAT veri tabanı, dâhili olarak her gün güncellenmektedir ancak halka açık bilgiler, tüm veriler değişik kaynaklardan yararlanılarak doğrulandıktan ve çapraz kontrol edildikten sonra yılda 4 defa (3 ayda bir olacak şekilde) sistemli bir biçimde güncellenmektedir. Bu veri tabanına ilişkin senede bir kere teknik danışma toplantısı, her sene başında da basın toplantısı gerçekleştirilmektedir.

5.2. EM-DAT'ın Temel Özelliklerinin İncelenmesi

Çalışmanın bu bölümünde EM-DAT veri tabanının temel özellikleri; kapsam ve metodoloji, afet türleri, dâhil edilme kriterleri, veri başlıkları ve veri kaynakları, veri erişimi ve veri arama yöntemi alt başlıkları kapsamında incelenmiştir.

5.2.1. Kapsam ve Metodoloji

EM-DAT veri tabanı, küresel düzeyde 200'ün üzerinde ülkede 1900 yılından bu yana gerçekleşmiş ve gerçekleşmekte olan afetlere ait veri ve bilgileri kayıt altına almaktadır. Bu veri tabanı afetlerin gerçekleştiği kıta, ülke, bölge ve yer bilgilerini (şehir, eyalet, bölge veya köyün adı) kısacası ülke düzeyinde girişleri içermektedir. Yer bilgisi, afetin meydana gelişinin ve etkisinin sonradan rastgele bir alt ulusal idari sınır (bölge, ilçe gibi) tarafından değerlendirilmesine imkân sağlamaktadır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695). Sonuç olarak, EM-DAT veri tabanı ülke düzeyinde afetler hakkında sağladığı coğrafi ve zamansal bilgilerin yanında insani ve ekonomik bilgiler de sunmaktadır.

5.2.2. Afet Türleri

EM-DAT veri tabanında 8 haneli benzeri olmayan bir afet numarası (Dis No) oluşturularak her afet olayı farklı bir numara ile kayıt altına alınmaktadır. Bu numaranın ilk 4 hanesi afetin meydana geldiği yılı, diğer 4 hanesi ise her bir afet olayı için benzeri olmayan sıralı bir numarayı içermektedir (EM-DAT, 2023c).

EM-DAT veri tabanında yapılmış olan afet sınıflandırması Tablo 3'te gösterilmiştir (EM-DAT, 2023b). Buna göre doğal ve teknolojik afetler olmak üzere iki afet grubu bulunmaktadır. Bu sınıflandırmaya göre afet grupları alt afet grubuna, alt afet grubu ana afet tipine, ana afet tipi de alt afet tipine bağlanmaktadır. Doğal afetler grubu, afet alt grubu kapsamında jeofiziksel, meteorolojik, hidrolojik, klimatolojik, biyolojik ve dünya dışı afetler olmak üzere toplamda 6 grupta incelenmiştir. Teknolojik afetler grubu ise, afet alt grubu kapsamında 3 grupta incelenmiştir. Bunlar; endüstriyel kazalar, ulaşım kazaları ve çeşitli kazalardır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

Tablo 3. EM-DAT Veri Tabanında Kullanılan Afet Sınıflandırması

Afet Grubu	Afet Alt Grubu	Ana Afet Tipi	Afet Alt Tipi
Doğal Afetler	Jeofiziksel	Deprem	Yer Hareketi, tsunami
		Kütle Hareketi (Kuru)	Kaya Düşmesi, heyelan
		Volkanik Faaliyet	Kül Yağışı, lahar, piroklastik akış, lav akışı
	Hidrolojik	Sel	Kıyı seli, nehir seli, su baskını, buz reçeli seli
		Heyelan	Çığ (kar, moloz, çamur akışı, kaya düşmesi)
	Klimatolojik	Dalga Hareketi	Haydut dalga, duran dalga
		Kuraklık	
		Buzul Gölü	
		Patlaması	
	Biyolojik	Orman Yangını	Orman Yangını, kara yangını: fırça, çalı, mera
		Epidemi	Viral Hastalık, bakteriyel hastalık, paraziter hastalık, mantar hastalığı, prion hastalığı
		Böcek İstilasası	Çekirge
	Dünya Dışı	Hayvan Kazası	
		Darbe	Hava Patlaması
	Meteorolojik	Uzay Havası	Enerjik parçacıklar, jeomanyetik fırtına, şok dalgası
		Fırtına	Ekstra tropikal fırtına, tropikal fırtına, konvektif fırtına
		Aşırı Sıcaklık	Soğuk dalga, sıcak hava dalgası, şiddetli kış koşulları
		Sis	
Teknolojik Afetler	Endüstriyel	Kimyasal dökülme, çökme, patlama, yangın, gaz sızıntısı, zehirlenme, radyasyon, yağ sızıntısı, diğer	
	Kazalar		
	Ulaşım Kazaları	Hava yolu, kara yolu, demir yolu, deniz yolu	
	Çeşitli/Diğer Kazalar	Çökme, patlama, yangın, diğer	

Kaynak: (EM-DAT, 2023b)

Alt afet tipinde yer alan konvektif fırtına ve şiddetli kış koşullarına ait afet alt-alt tipi de bulunmaktadır. Konvektif fırtınada, rüzgâr fırtınaları, dolu, şimşek/fırtına, yağmur, kasırga, kum/toz fırtınası, kış/kar fırtınası, rüzgâr, fırtına ve şiddetli fırtına; şiddetli kış koşullarında ise, kar buzu ve donma afet alt-alt tipleri yer almaktadır. EM-DAT veri tabanında kuraklığın temel nedensel faktör olmadığı birtakım büyük kıtlık durumlarını bünyesinde barındıran üçüncü bir afet

grubu da bulunmaktadır. Bu afet grubu, karmaşık afetler şeklinde adlandırılmaktadır (EM-DAT, 2023b).

İki veya daha fazla afetin ortaya çıkması ana afet tipi ile ilişki içerisinde olabilmektedir (birincil bir olayın neticesinde bir afet ortaya çıkabilir). Bu duruma bir siklonun sel veya toprak kaymasına sebep olması veya bir depremin tsunamiye yol açması örnek olarak verilebilir.

5.2.3. Dâhil Edilme Kriterleri

Bir afet olayının EM-DAT veri tabanına kaydedilebilmesi için aşağıdaki dâhil edilme kriterlerinden en az birinin gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Bu kriterler aşağıda sıralanmıştır:

- 10 veya daha fazla sayıda insanın ölmesi,
- 100 veya daha fazla sayıda insanın etkilenmesi,
- Devlet tarafından olağanüstü hâl ilan edilmesi,
- Uluslararası yardım talep edilmesi.

Bir afetin EM-DAT veri tabanına kaydedilebilmesi için yukarıdaki dâhil edilme kriterleri kapsamında büyük oranda hasar ve zararın ortaya çıkması gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır. Küçük ve orta boyutlu hasar ve zarara sebep olan afetlerin ise EM-DAT veri tabanı tarafından kayıt altına alınmadığı sonucuna varılmaktadır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695). Bir afet olayına ilişkin rakamlar eksik veya yetersiz olduğunda önemli afet veya hasar (son beş yılın en kötü afetleri ibaresindeki gibi) gibi birtakım ikincil kriterler de dikkate alınmaktadır (EM-DAT, 2023c).

5.2.4. Veri Başlıkları ve Veri Kaynakları

EM-DAT veri tabanında; giriş kriteri (afetin hangi kriterden veri tabanına girdiği bilgisi), olay adı (Örnek: Salgın için “Kolera”), GLIDE numarası, afet grubu, afetin meydana geldiği yer (konum), afetin menşei (Örnek: Sel için aşırı yağışlar), afetin başlangıç tarihi (gün/ay/yıl), afetin bitiş tarihi, afetin meydana geldiği yerdeki (yerel) saat, afetin büyüklük ölçeği ve değeri (Örnek: Deprem için Richter Ölçeği), ölü sayısı (toplam ölü sayısına kayıp kişiler dâhil), yaralı sayısı, toplam etkilenen kişi sayısı (yaralıları, evsizler ve diğer etkilenmiş kişiler), afet yardım desteği, OFDA’nın müdahalesi, ülkenin uluslararası alandan yardım talebi ve zamanı, olağanüstü hâl ilanı, enlem ve boylam bilgisi, sigortalı kayıplar (sigorta firmalarının karşıladığı ekonomik zararlar), yeniden inşa maliyeti, toplam tahmini hasar (toplam ekonomik hasarlar, sigortalı kayıplar ve yeniden inşa maliyetleri) gibi veri başlıkları bulunmaktadır (Şahan ve Kaya, 2021:679-695; EM-DAT, 2023c).

Birleşmiş Milletler kuruluşları, ulusal hükümetler, ABD hükümetinin ajansları, hükümetler arası kuruluşlar, sivil toplum kuruluşları (IFRC gibi), sigorta şirketleri (Swiss Re, Münih Re), araştırma merkezleri ve basın kuruluşları EM-DAT veri tabanının veri kaynaklarını oluşturmakta olup Birleşmiş Milletler kuruluşları, hükümetler ve IFRC öncelikli veri kaynaklarını oluşturmaktadır. Bu öncelik durumu verilerin kalitesi, değeri, afetleri kapsamı ve siyasi sınırlamaları ile yakından ilişkilidir. Çelişkili veri ve rakamlarla karşılaşılabileninden, CRED bu kaynakları güvenilir ve eksiksiz veri sağlama becerilerine göre önceliklendirmek için bir yöntem geliştirmiştir. Bu yöntemle göre, en az iki kaynak tarafından afetin meydana geldiği EM-DAT veri tabanına bildirildiğinde kaydetme işlemi gerçekleştirilmektedir (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

5.2.5. Veri Erişimi ve Veri Arama Yöntemi

Afet Epidemiyolojisi Araştırma Merkezi, ticari olmayan amaçlar için EM-DAT veri tabanına tam ve ücretsiz erişim imkânı sağlamaktadır. Ancak akademik kuruluşlar, üniversiteler, kâr peşinde koşmayan kuruluşlar ve küresel kamu kuruluşu adına kullanıcıların, EM-DAT veri tabanına ücretsiz erişebilmeleri için kullanım şartlarını kabul etmeleri gerekmektedir. Ticari kullanıma sahip bir birimi temsil eden kullanıcılar (özel şirketler, ticari kuruluşlar ve ortaklıklar gibi) ise Veri Tabanı Lisans Sözleşmesinde yer alan ilgili senelik ücretin ödendiğini ispatladıkları zaman EM-DAT veri tabanına erişim hakkı kazanmaktadır (EM-DAT, 2023a).

EM-DAT'ın web sitesine (arayüzüne) girip üyelik işlemlerini tamamladıktan sonra verilere erişim sağlanabilmekte ve istenilen miktarda afet tipi seçildikten sonra verileri “.xls” (Microsoft Excel) formatında indirme işlemi yapılabilmektedir. Aynı zamanda çevrimiçi erişilen harita veya grafik şeklindeki istatistiki bilgiler de “.pdf” formatında indirilebilmektedir.

EM-DAT veri tabanından arama gerçekleştirilecek ülke, afet tipi ve tarihi (yıl) seçildikten sonra veri arama işlemi basit bir şekilde tamamlanabilmektedir. Bu veri tabanı sayesinde küresel düzeyde grafik, ülkeler ve dünya genelinde ise harita oluşturma imkânı bulunmaktadır. Ayrıca, EM-DAT veri tabanının kendine ait bir sözlüğü de mevcuttur (Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

5.3. EM-DAT Atlası

EM-DAT'ın web sitesinde yer alan çevrimiçi atlas, EM-DAT veri tabanındaki coğrafi referanslı verilerin nasıl haritaya geçirilebileceğine ilişkin genel bir bakış ortaya koymayı amaçlamaktadır. İçerisinde Türkiye'nin de bulunduğu on iki ülkenin 2000-2018 yılları arasındaki kendi doğal afetleri haritada gösterilmiştir

ve her bir ülke için oluşturulan haritalarda ülkenin afet durumunun (teknolojik afetler hariç) kısa bir özeti yer almaktadır.

Orantılı sembol haritası, bir bölgenin afetlerden etkilenme sayısını gösteren, ebatları büyüyen veya küçülen basit harita sembolleri kullanılarak oluşturulan haritadır. Choropleth haritası, 1000 km² başına düşen afet sayısının değişen renklerle gösterildiği haritadır. Çekirdek yoğunluğu haritası ise, afetlerin oluşumlarına göre yoğunluk tahminlerinin yapıldığı niteliksel ölçekli bir haritadır (EM-DAT, 2023a).

6. EM-DAT KAPSAMINDAKİ TÜRKİYE İSTATİSTİKLERİ

EM-DAT'ın dünya genelinde ve ülkeler bazında küresel bir veri havuzu bulunmaktadır. Bu veri havuzunda ulusal düzeyde afetleri kayıt altına alınan ülkelerden biri de Türkiye'dir (Şahan ve Kaya, 2021:679-695). Çalışmanın bu bölümünde, EM-DAT veri tabanında yer alan 1923-2023 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde meydana gelen doğal ve teknolojik afetler sonucunda ortaya çıkan afet sayısı, toplam ölü sayısı, toplam etkilenen kişi sayısı ve toplam tahmini hasara ilişkin veriler istatistiksel açıdan incelenmiştir.

6.1. Doğal Afetlerin İstatistikleri

Türkiye; topografik yapısı, jeofiziksel ve iklimsel özellikleri sebebiyle doğa kaynaklı afetlerin sıklıkla gerçekleştiği, büyük yıkımlara yol açtığı, can ve mal kayıplarına sebep olduğu ülkelerden biridir. Doğa kaynaklı afetlerin gerçekleştiği yerleşim bölgelerinde nüfus yoğunluğu ve ekonomik faaliyetlerin artışına bağlı bir şekilde kayıplar da git gide artmaktadır. Bu durumda Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke olmasının payı da bulunmaktadır.

Türkiye'de deprem, sel, heyelan, fırtına gibi çok değişik doğa kaynaklı afet türleri görülmekle birlikte birçok şehir, bir veya birden çok doğa kaynaklı afet riski altındadır (Ertürkmen, 2006; Şahan ve Kaya, 2021:679-695).

EM-DAT veri tabanından elde edilen verilere göre Türkiye'de 1923-2023 yılları arasında 208 tane doğal afetin meydana geldiği, bu afetler sonucunda toplamda 135.890 kişinin hayatını kaybettiği, 19.458.277 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 85.015.535.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Bu doğal afetlerin istatistik verilerine göre, Türkiye'de 1923-2023 arasındaki zaman aralığında jeofiziksel, hidrolojik, klimatolojik, meteorolojik ve biyolojik afetlerin gerçekleştiği saptanmıştır (Tablo 4). EM-DAT verilerine göre Türkiye'de 1923-2023 yılları arasında yaşanan doğal afetlerin istatistikleri Tablo 4'te verilmiştir (EM-DAT, 2023ç).

Tablo 4: Türkiye’de Yaşanan Doğal Afetlerin İstatistikleri (1923-2023)

Doğal Afet Tipleri	Afet Sayısı (n)	Afet Sayısı (%)	Toplam Ölü Sayısı	Toplam Etkilenen Kişi Sayısı	Toplam Tahmini Hasar Miktarı (US\$)
Jeofiziksel	109	52,4	133.056	16.843.016	79.616.679.000
Hidrolojik	67	32,2	2.000	1.824.963	4.409.476.000
Klimatolojik	6	2,8	24	562.238	250.566.000
Meteorolojik	19	9,1	201	23.213	738.814.000
Biyolojik	7	3,3	609	204.847	0
Toplam	208	100	135.890	19.458.277	85.015.535.000

Kaynak: (EM-DAT, 2023ç)

Tablo 4’e göre doğal afet tipleri arasında afet sayısı olarak ilk sırayı %52,4 ile jeofiziksel afetlerin, ikinci sırayı %32,2 ile hidrolojik afetlerin ve üçüncü sırayı %9,1 ile meteorolojik afetlerin aldığı saptanmıştır. Bu tabloya göre Türkiye’de 1923-2023 yılları arasında meydana gelen doğal afetlerin yarısından çoğunu jeofiziksel afetlerin (%52,4) oluşturduğu saptanmıştır.

Tablo 4’e göre jeofiziksel afetler incelendiğinde; 109 tane jeofiziksel afetin meydana geldiği, bu afetler sonucunda toplamda 133.056 kişinin hayatını kaybettiği, 16.843.016 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 79.616.679.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Hidrolojik afetler incelendiğinde; 67 tane hidrolojik afetin meydana geldiği, bu afetler sonucunda toplamda 2.000 kişinin hayatını kaybettiği, 1.824.963 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 4.409.476.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Klimatolojik afetler incelendiğinde; 6 tane klimatolojik afetin meydana geldiği, bu afetler sonucunda toplamda 24 kişinin hayatını kaybettiği, 562.238 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 250.566.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Meteorolojik afetler incelendiğinde; 19 tane meteorolojik afetin meydana geldiği, bu afetler sonucunda toplamda 201 kişinin hayatını kaybettiği, 23.213 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 738.814.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Biyolojik afetler incelendiğinde; 7 tane biyolojik afetin meydana geldiği, bu afetler sonucunda toplamda 609 kişinin hayatını kaybettiği ve 204.847 kişinin etkilendiği saptanmıştır. EM-DAT verilerine göre Türkiye’de 1923-2023 yılları arasında yaşanan doğal afetler ve alt tiplerine ilişkin istatistiki bilgiler Tablo 5’de verilmiştir (EM-DAT, 2023ç).

Tablo 5: Türkiye’de Doğal Afetler ve Alt Tiplerinin İstatistikleri (1923-2023)

Doğal Afet Tipleri	Alt Afet Tipleri	Afet Sayısı (n)	Afet Sayısı (%)	Toplam Ölü Sayısı	Toplam Etkilenen Kişi Sayısı	Toplam Tahmini Hasar Miktarı (US\$)
Jeofiziksel	Deprem	108	51,9	132.795	16.841.947	79.616.679.000
	Kütle Hareketi (Kuru)	1	0,4	261	1.069	0
Hidrolojik	Sel	53	25,4	1.496	1.811.292	4.359.543.000
	Heyelan	14	6,7	504	13.671	49.933.000
Klimatolojik	Orman Yangını	6	2,8	24	562.238	250.566.000
Meteorolojik	Aşırı Sıcaklık	7	3,3	100	8.450	1.700.000
Biyolojik	Fırtına	12	5,7	101	14.763	737.114.000
	Epidemi	7	3,3	609	204.847	0
Toplam		208	100	135.890	19.458.277	85.015.535.000

Kaynak: (EM-DAT, 2023ç)

Tablo 5’e göre doğal afet tiplerinin alt afet tipleri arasında afet sayısı olarak ilk sırayı %51,9 ile depremlerin, ikinci sırayı %25,4 ile sellerin ve üçüncü sırayı %6,7 ile heyelanların aldığı saptanmıştır. Bu tabloya göre Türkiye’de 1923-2023 yılları arasında meydana gelen doğal afetlerin yarısından çoğunu jeofiziksel afetler içerisinde yer alan depremlerin (%51,9) oluşturduğu saptanmıştır.

Tablo 5’e göre depremler incelendiğinde; 108 tane deprem meydana geldiği, bu depremler sonucunda toplamda 132.795 kişinin hayatını kaybettiği, 16.841.947 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 79.616.679.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Kütle hareketleri (kuru) incelendiğinde; 1 tane kütle hareketi (kuru) meydana geldiği, bu kütle hareketi (kuru) sonucunda toplamda 261 kişinin hayatını kaybettiği ve 1.069 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Seller incelendiğinde; 53 tane sel meydana geldiği, bu seller sonucunda toplamda 1.496 kişinin hayatını kaybettiği, 1.811.292 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 4.359.543.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Heyelanlar incelendiğinde; 14 tane heyelan meydana geldiği, bu heyelanlar sonucunda toplamda 504 kişinin hayatını kaybettiği, 13.671 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 49.933.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Orman yangınları incelendiğinde; 6 tane orman yangını meydana geldiği, bu orman

yangınları sonucunda toplamda 24 kişinin hayatını kaybettiği, 562.238 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 250.566.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Aşırı sıcaklıklar incelendiğinde; 7 tane aşırı sıcaklık meydana geldiği, bu aşırı sıcaklıklar sonucunda toplamda 100 kişinin hayatını kaybettiği, 8.450 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 1.700.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Fırtınalar incelendiğinde; 12 tane fırtına meydana geldiği, bu fırtınalar sonucunda toplamda 101 kişinin hayatını kaybettiği, 14.763 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 737.114.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Epidemiler incelendiğinde; 7 tane epidemi meydana geldiği, bu epidemiler sonucunda toplamda 609 kişinin hayatını kaybettiği ve 204.847 kişinin etkilendiği saptanmıştır.

6.2. Teknolojik Afetlerin İstatistikleri

Sanayi, ulaşım ve endüstriyel alanlarda yapılan çalışmaların artış göstermesi teknolojik gelişmeler sayesinde gerçekleşmektedir. Gerçekleştirilen çalışmalar sırasında uyulması gereken önlemlere uyulmaması veya alınması gereken önlemlerin alınmaması durumunda can ve mal kayıplarına neden olan kazalar ortaya çıkabilmektedir (Çelik ve diğ., 2020:49-57).

EM-DAT veri tabanından elde edilen verilere göre Türkiye’de 1923-2023 yılları arasında 172 tane teknolojik afet meydana geldiği, bu afetler sonucunda toplamda 6.724 kişinin hayatını kaybettiği, 4.491 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 1.935.446.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. Bu teknolojik afetlerin istatistik verilerine göre, Türkiye’de 1923-2023 arasındaki zaman aralığında endüstriyel kazaların, ulaşım kazalarının ve çeşitli kazaların gerçekleştiği saptanmıştır (Tablo 6). EM-DAT verilerine göre Türkiye’de 1923-2023 yılları arasında yaşanan teknolojik afetlerin istatistikleri Tablo 6’da verilmiştir (EM-DAT, 2023ç).

Tablo 6: Türkiye’de Yaşanan Teknolojik Afetlerin İstatistikleri (1923-2023)

Teknolojik Afet Tipleri	Afet Sayısı (n)	Afet Sayısı (%)	Toplam Ölü Sayısı	Toplam Etkilenen Kişi Sayısı	Toplam Tahmini Hasar Miktarı (US\$)
Endüstriyel Kazalar	27	15,6	1.236	953	0
Ulaşım Kazaları	127	73,8	3.057	2.458	0
Çeşitli/Diğer Kazalar	18	10,4	2.431	1.080	1.935.446.000
Toplam	172	100	6.724	4.491	1.935.446.000

Kaynak: (EM-DAT, 2023ç)

Tablo 6'ya göre teknolojik afet tipleri arasında afet sayısı olarak ilk sırayı %73,8 ile ulaşım kazalarının, ikinci sırayı %15,6 ile endüstriyel kazaların ve son sırayı %10,4 ile çeşitli kazaların aldığı saptanmıştır. EM-DAT verilerine göre Türkiye'de 1923-2023 yılları arasında yaşanan teknolojik afetler ve alt tiplerine ilişkin istatistiki bilgiler Tablo 8'de verilmiştir (EM-DAT, 2023ç). Bu tabloya göre Türkiye'de 1923-2023 yılları arasında meydana gelen teknolojik afetlerin yarısından çoğunu ulaşım kazalarının (%73,8) oluşturduğu saptanmıştır.

Tablo 6'ya göre endüstriyel kazalar incelendiğinde; 27 tane endüstriyel kazanın meydana geldiği, bu kazalar sonucunda toplamda 1.236 kişinin hayatını kaybettiği ve 953 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Ulaşım kazaları incelendiğinde; 127 tane ulaşım kazasının meydana geldiği, bu kazalar sonucunda toplamda 3.057 kişinin hayatını kaybettiği ve 2.458 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Çeşitli/diğer kazalar incelendiğinde; 18 tane çeşitli/diğer kazanın meydana geldiği, bu kazalar sonucunda toplamda 2.431 kişinin hayatını kaybettiği, 1.080 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 1.935.446.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır. EM-DAT verilerine göre Türkiye'de 1923-2023 yılları arasında yaşanan teknolojik afetler ve alt tiplerine ilişkin istatistiki bilgiler Tablo 7'de verilmiştir (EM-DAT, 2023ç).

Tablo 7: Türkiye'de Teknolojik Afetler ve Alt Tiplerinin İstatistikleri (1923-2023)

Teknolojik Afet Tipleri	Alt Afet Tipleri	Afet Sayısı (n)	Afet Sayısı (%)	Toplam Ölü Sayısı	Toplam Etkilenen Kişi Sayısı	Toplam Tahmini Hasar Miktarı (US\$)
Endüstriyel Kazalar	Patlama	24	13,9	1.195	778	0
	Kimyasal Dökülme	1	0,5	0	0	0
	Zehirlenme	2	1,1	41	175	0
	Hava yolu	13	7,5	535	276	0
Ulaşım Kazaları	Kara yolu	70	40,6	1.451	1.280	0
	Deniz yolu	36	20,9	874	362	0
	Demir yolu	8	4,6	197	540	0
Çeşitli/Diğer Kazalar	Çökme	2	1,1	104	41	0
	Yangın	11	6,3	2.201	408	1.935.446.000
	Diğer	5	2,9	126	631	0
Toplam		172	100	6.72	4.491	1.935.446.000

Kaynak: (EM-DAT, 2023ç)

Tablo 7'ye göre teknolojik afet tiplerinin alt afet tipleri arasında afet sayısı olarak ilk sırayı %40,6 ile kara yolu kazalarının, ikinci sırayı %20,9 ile deniz yolu kazalarının ve üçüncü sırayı %13,9 ile patlamaların aldığı saptanmıştır.

Tablo 7'ye göre patlamalar incelendiğinde; 24 tane patlama meydana geldiği, bu patlamalar sonucunda toplamda 1.195 kişinin hayatını kaybettiği ve 778 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Kimyasal dökülmeler incelendiğinde; 1 tane kimyasal dökülme meydana geldiği saptanmıştır. Zehirlenmeler incelendiğinde; 2 tane zehirlenme meydana geldiği, bu zehirlenmeler sonucunda toplamda 41 kişinin hayatını kaybettiği ve 175 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Hava yolu kazaları incelendiğinde; 13 tane hava yolu kazası meydana geldiği, bu hava yolu kazaları sonucunda toplamda 535 kişinin hayatını kaybettiği ve 276 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Kara yolu kazaları incelendiğinde; 70 tane kara yolu kazası meydana geldiği, bu kara yolu kazaları sonucunda toplamda 1.451 kişinin hayatını kaybettiği ve 1.280 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Deniz yolu kazaları incelendiğinde; 36 tane deniz yolu kazası meydana geldiği, bu deniz yolu kazaları sonucunda toplamda 874 kişinin hayatını kaybettiği ve 362 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Demir yolu kazaları incelendiğinde; 8 tane demir yolu kazası meydana geldiği, bu demir yolu kazaları sonucunda toplamda 197 kişinin hayatını kaybettiği ve 540 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Çökmeler incelendiğinde; 2 tane çökme meydana geldiği, bu çökmeler sonucunda toplamda 104 kişinin hayatını kaybettiği ve 41 kişinin etkilendiği saptanmıştır. Yangınlar incelendiğinde; 11 tane yangın meydana geldiği, bu yangınlar sonucunda toplamda 2.201 kişinin hayatını kaybettiği, 408 kişinin etkilendiği ve toplam tahmini hasarın 1.935.446.000 Amerikan Doları olduğu saptanmıştır.

SONUÇ

Geçmişten günümüze gerçekleşen afetler hakkında toplanan veriler ve bu verilerin depolandığı veri tabanları ortaya çıkabilecek can kayıplarını ve hasarı en aza indirebilmek için oldukça önemlidir. Bu sayede afete hazırlık ve zarar azaltma, afet planlaması gibi alanlarda çalışmalar ortaya konulabilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmalar, afetin iyi ve etkili bir şekilde yönetilmesine katkıda bulunacaktır.

Afet veri tabanlarının dünyadaki uygulamalarına bakıldığında birbirlerinden oldukça farklı yapılanmalara sahip oldukları görülmektedir. Afet kavramının birçok ülkede farklı tanımlanması, afetle ilgili görev ve sorumlulukların farklı kuruluşlarda olması nedeniyle veri tabanları da ulusal ve küresel düzeyde farklılık gösterebilmektedir. GLIDE, CRED, DesInventar, Sigma Explorer, NatCatService gibi uluslararası afet veri tabanlarının CDD, AIDR, DIBI ve SINPAD gibi ulusal afet veri tabanlarına göre daha kapsamlı olduğu görülmüştür. Bu durum, ulusal

afet veri tabanlarının ülke bazında, uluslararası afet veri tabanlarının ise küresel bazda oluşturulmuş olmasından kaynaklanmaktadır. Bu açıdan ülkemize baktığımızda, Türkiye’de afet veri tabanına yeterli düzeyde önem verilmediği gözlenmiştir. Fakat Türkiye’de meydana gelen afetlere ilişkin verilere EM-DAT veri tabanında yer verilmektedir.

EM-DAT veri tabanında afetlere ilişkin verilere kapsamlı bir şekilde yer verildiği görülmüştür. Bu veri tabanının geniş yelpazede afetleri ve özelliklerini kayıt altına alması kapsamlı risk analizlerinin yapılmasına olanak sağlayabilir.

EM-DAT veri tabanında Türkiye istatistiklerinin iyi bir şekilde toplandığı görülmüştür. EM-DAT veri tabanında yer alan kayıtlara göre, 1923-2023 yılları arasında Türkiye’nin sınırları içerisinde toplam 380 afet meydana gelmiş, bu afetler sonucunda toplamda 142.614 kişi hayatını kaybetmiş, 19.462.768 kişi etkilenmiş ve toplam tahmini hasarın 86.950.981.000 Amerikan doları olduğu saptanmıştır. Meydana gelen 380 afet içerisinde doğal afetler teknolojik afetlere göre daha fazla gerçekleşmiştir. Doğal afetlerde ortaya çıkan toplam ölü sayısı, toplam etkilenen kişi sayısı ve toplam tahmini hasar miktarı teknolojik afetlere oranla daha yüksektir. Gerçekleşen afetler içerisinde Türkiye’yi en sık etkileyen ve en fazla ölüme yol açan afet tipinin deprem olduğu görülmüştür. EM-DAT veri tabanında yer alan bu kayıtlar sayesinde Türkiye’nin afetlerle ilgili verileri uygun bir şekilde kullanıcılara aktarılmaktadır.

Sonuç olarak, EM-DAT veri tabanında yer alan Türkiye’nin sınırları içerisinde meydana gelen afetlerin verileri, ülkemizin afetlere dirençli hale getirilmesi, can kayıplarının ve hasarın minimize edilmesi, toplumun bilgilendirilmesi ve bilinçlenmesi, tehlike ve risk haritalarının oluşturulması, zarar azaltma ve hazırlık planlarının yapılması, bireysel, örgütsel ve yapısal önlemlerin alınması, mühendislik önlemlerinin alınması ve çarpık kentleşmenin önlenmesi açısından büyük önem arz etmektedir. Bu yüzden, Türkiye’ye ait daha kapsamlı bir şekilde afetlere ilişkin verileri içeren bir afet veri tabanının oluşturulması ülkemizin ve insanlarımızın yararına olacaktır. Bu sayede, yaşanmış afetler kapsamlı bir şekilde göz önünde bulundurularak geleceğe yönelik önlemler (tedbirler) alınabilecek ve planlamalar yapılabilecektir.

KAYNAKLAR

- AFAD. (2019a). Açıklamalı afet yönetimi terimleri sözlüğü. <https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> adresinden 17 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- AFAD. (2019b). Afet türleri. <https://www.afad.gov.tr/afet-turleri> adresinden 20 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Arca, D. (2012). Afet yönetiminde coğrafi bilgi sistemleri ve uzaktan algılama, *Karaelmas Fen ve Mühendislik Dergisi*, 2 (2), 53-61.
- Atalay, S. (2010). Acil durum hizmet grupları verilerinin standartlaştırılması ve TABİS'e uygun hale getirilmesi, *Yüksek Lisans, İstanbul Teknik Üniversitesi*.
- Avdan, U., ve Alkış, A. (2011). Doğal afetlere yönelik bütünleşik konumsal veri tabanı modelinin geliştirilmesi, *Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi*, 3 (1), 17-26.
- Aydiner, T. (2014). Doğal afet yönetişimi: Türkiye'de doğal afet yönetimi uygulamalarının tarihsel bağlamda değeriendirilmesi, *Yüksek Lisans, Pamukkale Üniversitesi*.
- CRED. (2023a). Centre for research on the epidemiology of disasters. <https://www.cred.be/> adresinden 19 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- CRED. (2023b). 2022 Disasters in numbers. https://cred.be/sites/default/files/2022_EMDAT_report.pdf adresinden 21 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Çelik, İ.H., Usta, G., Yılmaz, G., ve Yakupoğlu, M. (2020) Türkiye'de yaşanan teknolojik afetler (2000-2020) üzerine bir değeriendirme, *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (2), 49-57.
- Duman, O., ve Gökgöz, B. (2019). Türkiye'de ve dünyada afet veritabanları, *ISAS 2018-Winter*, 30 Kasım-2 Aralık 2018 Samsun, SETSCI Conference Indexing System, 3, 556-561.
- Durduran, S.Ş., ve Geymen, A. (2008). Türkiye'de afet bilgi sistemi çalışmalarının genel bir değeriendirmesi, *Uzaktan Algılama ve Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu*, 2008 Kayseri, 344-352.
- EM-DAT. (2023a). Welcome to the EM-DAT website. <https://www.emdat.be/> adresinden 21 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- EM-DAT. (2023b). General classification. <https://www.emdat.be/classification> adresinden 22 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- EM-DAT. (2023c). Guidelines. <https://www.emdat.be/guidelines> adresinden 22 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- EM-DAT. (2023ç). The international disaster database. <https://public.emdat.be/> adresinden 23 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ergenç, M.N.Ö., ve Çakın, O.Y. (2015). An evaluation on disasters of Istanbul city by international classification criterias for the past 2000 years, *Sigma Journal of Engineering and Natural Sciences*, 33 (1), 42-52.
- Ertürkmen, C. (2006). Afet yönetimi, Yüksek Lisans, Ankara Üniversitesi.
- Eryılmaz, M., Tezel, O., ve Ulusoy, S. (2021). Afet: Tanımı ve sınıflaması, KÖSE, Ş. editör, *Afetler ve Enfeksiyonlar*, 1. Baskı, Ankara: Türkiye Klinikleri, 1-5.
- Hamzaçebi, G., Nurlu, M., Akın, D., ve Koç, N. (2007). Ulusal afet arşiv sistemine ayrıntılı bir bakış, *Altıncı Ulusal Deprem Mühendisliği Konferansı Bildiriler Kitabı*, 16-20 Ekim 2007 İstanbul, Maya Basın Yayın, 173-184.
- Huggel, C., Raissig, A., Rohrer, M., Romero, G., Diaz, A., ve Salzmann, N. (2015). How useful and reliable are disaster databases in the context of climate and global change? A comparative case study analysis in Peru, *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 15 (3), 475-485.
- Karcioğlu, Ö., ve Kıran, S. (2007). Afetlerde araştırma ve veri değerlendirme ilkeleri, *Afet Tıbbı*, 1. Cilt, Ünsal Yayınları, Ankara, 105-111.
- Karcioğlu, Ö., ve Ünverir, P. (2007). Afetlerde veri özellikleri ve veri toplama yöntemleri, *Afet Tıbbı*, 1. Cilt, Ünsal Yayınları, Ankara, 97-104.
- Li, G., Zhao, J., Murray, V., Song, C., ve Zhang, L. (2019). Gap analysis on open data interconnectivity for disaster risk research, *Geo-Spatial Information Science*, 22 (1), 45-58.
- Macit, İ. (2016). Bütünleşik afet yönetiminde boyce-codd form yöntemi ile GLIDE içerikli veritabanı oluşturulması, *Çukurova Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 31 (1), 191-202.
- Macit, İ. (2019). Bütünleşik afet yönetiminde Sendai çerçeve eylem planının beklenen etkisi, *Doğal Afetler ve Çevre Dergisi*, 5 (1), 175-186.
- Mazhin, S.A., Farrokhi, M., Noroozi, M., Roudini, J., Hosseini, S.A., Motlagh, M.E., Kolivand, P., ve Khankeh, H. (2021). Worldwide disaster loss and damage databases: A systematic review, *Journal of Education and Health Promotion*, 10, 1-13.
- Munich Re, Natcatservice. (2023). Nat cat loss events 2022: Natural catastrophes caused overall losses of US dollar 270bn worldwide. <https://reliefweb.int/map/world/nat-cat-loss-events-2022-natural-catastrophes-caused-overall-losses-us-270bn-worldwide> adresinden 19 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

- Newbold, K.B. (2014). Population geography: Tools and issues, 3rd edition, Lanham, Maryland – USA: Rowman and Littlefield Publisher, 9781442265325.
- Özcan, A. (2021). Büyük veri: Fırsatlar ve tehditler, TRT Akademi, 6 (11), 10-31.
- Public Safety Canada. (2022). The Canadian disaster database. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/cndn-dsstr-dtbs/index-en.aspx> adresinden 17 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sunkar, M., ve Toprak, A. (2016). Sel ve taşkın çalışmalarında tarihi veri kaynaklarının önemi, TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu, 13-14 Ekim 2016 Ankara, Ankara Üniversitesi, 116-125.
- Swiss Re Institute. (2023). Catastrophes (excluding US; data point size according to number of victims). <https://www.sigma-explorer.com/> adresinden 19 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Şahan, C., ve Kaya, İ. (2021). Türkiye Afet Bilgi Bankası (TABB) ile EM-DAT veri tabanlarının karşılaştırılarak değerlendirilmesi, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, 4 (3), 679-695.
- Şeşen, Y., Şeşen, H.Ç., Yalçinkaya, B., Çankaya, D., Gültekin, V., Tekin, P.Ş., Dönmez, A.H., Güneş, G., ve Kaya, E. (2020). Bilgi Merkezleri: Sağlık ve afet bilgi yönetimi = Information Centers: Health and disaster information management, Hiperyayın, İstanbul, 978-605-281-953-1.
- T.C. Bayındırlık ve İskân Bakanlığı, Afet İşleri Genel Müdürlüğü, 2008, Türkiye’de afetlerin mekânsal ve istatistiksel dağılımı afet bilgileri envanteri, Ankara: Bayındırlık ve İskân Bakanlığı Afet işleri Genel Müdürlüğü.
- Tarhan, Ç., ve Partigöç, N.S. (2021). Web tabanlı CBS uygulamalarının afet riski azaltmadaki rolü, Dirençlilik Dergisi, 5 (2), 265-279.
- UNDRR. (2017). Sendai framework terminology on disaster risk reduction. <https://www.undrr.org/terminology> adresinden 17 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Wiegmann, M., Kersten, J., Senaratne, H., Potthast, M., Klan, F., ve Stein, B. (2021). Opportunities and risks of disaster data from social media: a systematic review of incident information, Natural Hazards and Earth System Sciences, 21 (5), 1431-1444.
- Zhang, H., Qing, X., Huang, M., ve Li, G. (2015). A correlation analysis model for multidisciplinary data in disaster research, Data Science Journal, 14, 1-12.

36. Bölüm

İşe Alım Sürecinde Yapay Zeka Uygulamaları: Kavramsal Bir İnceleme

Nuri ÇELİKER¹
Sergen GÜRSOY²

¹ Dr. Öğretim Üyesi.; Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi İktisadi İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü.

nuri.celiker@alanya.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3865-5489

² Öğr. Gör.; Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Kariyer Geliştirme, Uygulama ve Araştırma Merkezi.

sergen.gursoy@alanya.edu.tr ORCID No: 0000-0002-9032-2999

ÖZ

Günümüzde bilgi teknolojilerinde yaşanan gelişmelere bağlı olarak işe alım sürecinin geleneksel yapısında dönüşümler yaşanmakta ve işletmeler ortaya çıkan teknolojik yenilikleri benimseyerek daha etkili bir işe alım süreci gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Bu çalışmada, yenilikçi teknolojilerden biri olan yapay zekanın, işe alım süreçlerinde meydana getirdiği değişim ve dönüşümler kavramsal bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu kapsamda, aday araştırma ve özgeçmiş taraması başta olmak üzere, tüm işe alım süreçlerinde yapay zeka teknolojilerinin uygulama alanının genişlediği tespit edilmiştir. Yapay zeka uygulaması işe alım sürecinde önyargıları ortadan kaldırma, zaman kazandırma, maliyet tasarrufu sağlama böylece daha adil, objektif, hızlı ve verimli karar verilmesine imkan tanıma gibi avantajlara sahiptir. Bununla birlikte, yapay zeka algoritmalarının otomasyon yanlılığına neden olma ve adaylar üzerinde meydana getirdiği belirsizlik ve iletişim eksikliği sebebiyle tepkilere yol açma gibi bir dizi dezavantaj barındırdığı belirlenmiştir. Ayrıca yapay zeka, analitik görevleri başarı ile gerçekleştirirken, adayların sosyal becerileri ve duygusal özelliklerini tespit etmek gibi yargıya dayalı analizler işe alım görevlilerine has özgünlük ve beceri gerektirir. Bu nedenle, işletmeler ancak insan faktörü ve teknolojinin avantajlarını harmanlayarak işe alım sürecinde başarıyı yakalayabilirler. Bu başarının sağlanması ve sürdürülmesinde, hükümetler, işletme sahipleri, işletme yöneticileri ve işe alım görevlileri başta olmak üzere tüm paydaşlar üzerine düşen çaba ve sorumluluğu yerine getirmelidir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Kaynakları Yönetimi; İşe Alım, Personel Seçme ve Yerleştirme; E-İşe Alım; Yapay Zeka.

GİRİŞ

Bir organizasyondaki insan kaynaklarının kalitesi genellikle işe alım sürecindeki başarı ile ilişkilendirilir. İnsan Kaynakları Yönetimi (İKY) uygulamaları arasında en zorlu olanı, becerileri belirli bir işte performans göstermek için gereken becerilerle eşleşen adayları belirlemek, elde etmek ve elde tutmaktır (Oswal vd., 2020). İşe alım süreci, kuruluşların ihtiyacı olan işgücünü nitelik ve nicelik yönünden belirleyerek, doğru işe doğru kişiyi seçmek olarak tanımlanabilir (Karaboğa ve Vardarlier, 2020). Seçim sürecinin genel amacı, bir pozisyon için en iyi adayı, bir başka ifade ile iyi performans gösterme şansı en yüksek olan kişiyi bulmaktır. Bu amaca ulaşmak için işe alım uzmanları, seçim sürecinde adayların bilgi, beceri, deneyim ve kişilikleri gibi çok sayıda kriteri inceleyerek karar vermeye çalışmaktadır (Schick ve Fischer, 2021).

Geleneksel seçim yöntemleri; aday araştırma, özgeçmiş inceleme, test ve mülakatları gerçekleştirme, nihai işe alım kararlarını verme olmak üzere işe alım sürecinin her aşamasında insan müdahalesini gerekli kılmaktadır (Thakur ve Sharma, 2020). Günümüz koşullarında, geleneksel işe alma yöntemleri teknolojik dönüşümün gerisinde kalmakta, işletmelerin nitelikli ve yetkin bireyleri hızlı ve doğru bir şekilde istihdam edebilmesi için günün koşullarına uygun işe alma araçlarını benimsemesi gerekmektedir (Chen, 2023). Bu bağlamda işletmelerin, adayların performans ve potansiyelleri ile ilgili doğru izleme ve değerlendirme araçlarına sahip olması başarılı bir işe alım süreci yürütebilmesi için oldukça önemlidir (Vardarlier ve Zafer, 2020).

İşe alım sürecinde kullanılmaya başlanan yapay zeka uygulaması bu tür izleme ve değerlendirme araçlarından biridir. Yapay zeka, bir bilgisayarın normalde insan bilişi gerektiren görevleri yerine getiren (uyarlanabilir karar verme de dahil olmak üzere) geniş bir teknolojiler kümesi olarak tanımlanabilir (Acıkgoz vd., 2020). Yapay zeka, düşünme ve öğrenme yeteneğine sahip akıllı bir sistemdir ve insan zekası gerektiren işlerin çoğunu gerçekleştirecek teknikleri içerir (Bhatt, 2023). Bir uygulama olarak yapay zeka, verilere dayalı akıllı kararlar verebilen yazılım ve/veya donanım sistemleri olarak tanımlanmıştır (Fraij ve László, 2021). Yapay zeka, kurumsal karar verme ve yönetim modellerini yeniden tanımlama üzerinde devrim niteliğinde etkilere sahiptir (Kshetri, 2021).

Endüstri 4.0 çağında, yapay zekanın işe alım sürecinde kullanımı hızla artmakta ve işe alım alanlarının çoğu yapay zeka araçları ve uygulamaları kullanılarak dijitalleştirilmektedir (Oswal vd., 2020). Bu bağlamda, International Data Corporation (2020), işletmelerin yapay zeka tabanlı işe alım araçlarına önemli bütçeler ayırdığını ortaya koymaktadır (Lacroux ve Martin-Lacroux, 2022). Artık İK yöneticileri yetkin insan gücünü işe almak ve elde tutmak için

yapay zeka teknolojisini uygulamaktadır. IBM ve Xerox Services gibi şirketler, kişi-iş dengesini belirlemek için daha yüksek verimlilik ve doğruluktan bahsederek, yapay zeka özellikli işe alma araçlarına, önyargılı insan sezgisi ve hatasıyla dolu alternatif yöntemlere karşı üstün bir statü vermektedir (Figueroa-Armijos vd., 2022).

Yapay zeka, doğru işe doğru insanı bulmak için çok sayıda özgeçmiş veya sosyal medya profilini taramak, video mülakatlarında adayların ses tonunu veya yüz ifadelerini analiz etmek ve adayları işe alımlarından haberdar etmek gibi işe alımda ana akım faaliyetleri gerçekleştirmektedir (Thakur ve Sharma, 2020). Bu bağlamda yapay zeka yetenekleri, işletmelerin nitelikli adayları belirlemesine, iş (İnsan-İş Uyumu) ve kurumsal (İnsan-Organizasyon Uyumu) gereksinimlere uygun kişileri istihdam etmesine yardımcı olabilir (Chen, 2023). Yapay zeka teknolojileri, kuruluşlar tarafından tekrarlayan görevleri otomatikleştirmek ve tahmine dayalı algoritmalar aracılığıyla karmaşık stratejik kararlar alma sürecini hızlı ve doğru bir şekilde gerçekleştirmek için kullanılmaktadır (Hemaletha vd., 2021). Dolayısıyla, yapay zekanın işe alım sürecine entegrasyonu, maliyet ve zamandan tasarruf, çeşitli süreçlerin otomasyonu, etkili ve verimli karar verme ile sonuçlanmaktadır (Oswal vd., 2020). Çünkü yapay zeka teknolojileri, verilere hızlı bir şekilde ulaşım karar verebilmekte ve insan kapasitesini aşan büyük hacimli bilgileri kısa sürede işleyebilmektedir (Budhwar vd., 2022).

Bu çalışmada, İKY'nin en kritik fonksiyonlarından biri olarak kabul edilen işe alım sürecinde yapay zeka uygulamalarının rolü ve önemi kavramsal bir bakış açısıyla incelenmiştir. Bu kapsamda öncelikle, bilgi teknolojilerindeki gelişmelere bağlı olarak işe alım sürecinin dijitalleşme evrimi ve E-işe alım yöntemi üzerinde durulmuştur. Ardından, yapay zeka teknolojisi kavramsal bir çerçevede açıklanmış ve işe alım sürecinde yapay zeka uygulamalarının gelişiminden bahsedilmiştir. Sonrasında, yapay zeka uygulamalarının işe alım sürecine getirdiği avantaj ve dezavantajlara değinilmiş, şirketlerin yapay zeka teknolojilerini benimsemesine yönelik davranışsal niyetlerini etkileyen faktörler ele alınmıştır. Son olarak, işe alım sürecinde yapay zeka uygulamalarının pratik çıkarımları tartışılmıştır.

İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE E-İŞE ALIM

Bilgi teknolojisi çağında şirketler, amaçlarını gerçekleştirebilmek için teknolojik yenilikleri izlemek ve bunları operasyonel süreçlerine adapte etmek zorundadır. Endüstri 4.0'ın dijital dünyası (nesnelerin interneti, büyük veri analizi, bulut bilişim ve yapay zeka vb.), başta İK olmak üzere tüm işletme fonksiyonlarını yeniden şekillendirmektedir (Fraij ve László, 2021). İnsan kaynakları yönetiminde dijital teknolojilerin kullanılması, nitelikli insan

kaynağına ulaşmayı kolaylaştırmaktadır. Bu teknolojiler, misyonlarına uygun davranış ve değerlere sahip yetenekli çalışanları işe almak isteyen şirketler için önemli avantajlar sağlamaktadır (Allal-Ch'erif vd., 2021).

Günümüzde şirketler, işe alım sürecinde yapay zeka kullanılmasını içeren “Dijital İşe Alım 3.0”ı uygulamaktadır (Chen, 2023). Yapay zeka, insan zekası ile gerçekleştirilebilecek görevleri otonom bir şekilde yürütebilen sistemler geliştirebilmek için dijital teknolojinin kullanılmasıdır (Lacroux ve Martin-Lacroux, 2022). Yapay zeka araçları, bilgi toplama ve işleme kabiliyetlerine bağlı olarak otonom hareket edecek şekilde inşa edildikleri için diğer bilgi teknolojileri ürünlerinden farklılık göstermektedir (Figueroa-Armijos vd., 2022).

E-işe alım, adayların sosyal ağlarda tanımlanmasıyla başlayan, yapay zeka kullanılarak aday ve iş eşleştirmesiyle sona eren gelişmekte olan ve çok biçimli bir olgudur (Allal-Ch'erif vd., 2021). E-işe alım, küresel bir aday havuzuna erişim, iş alma maliyeti verimliliği, evrak işlerinde azalma, daha hızlı işe alım süreleri ve doğru adayı bulma ve işe alma olasılığının artmasını sağlamaktadır (Ore ve Spasato, 2022).

İster profesyonel ister geleneksel olsun sosyal ağlar, çok kolay ve düşük maliyetle işe alınabilecek potansiyel yeteneklerin önemli bir kaynağıdır. Sosyal ağlar, dünyanın herhangi bir coğrafyasında bulunan nitelikli profesyonellere erişim sağlar ve onlarla doğrudan iletişim kurulmasına imkan tanır. Çok sayıda işe alım firması yetenek bulmak için sosyal ağlarda (Facebook, LinkedIn vb.) aktiftir. Bu şirketler, hedef kitleleriyle etkileşim sağlar ve aralarında bu etkileşime dayalı güçlü bir bağ meydana gelir. Bununla birlikte şirketler, bir iş pozisyonuna başvuracak adayların beyan ettiği öz bilgilerin doğruluğunu kontrol etmek için sosyal ağlardan yararlanırlar. Adaylar açısından bakıldığında ise sosyal ağlar, adayların bir kurumun gerçekleştirdiği sosyal eylemleri, vizyon ve misyonunu, ilkelerini ve iş kültürünü şeffaf bir şekilde öğrenmesine yardımcı olur. Böylece adaylar şirket hakkında önemli bilgileri elde eder ve şirketin kendileri için uygunluğunu değerlendirebilir (Allal-Ch'erif vd., 2021).

Yapay zeka, farklı sosyal ağlardan elde edilen heterojen ve yapılandırılmamış verileri analiz ederek homojen bir yapıya indirgeyebilir. Adayların bilgi ve becerileri ile firmaların faaliyetleri ve ihtiyaçları arasındaki yeterliliğin ölçülmesini mümkün kılar (Allal-Ch'erif vd., 2021).

YAPAY ZEKANIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

Yapay zeka, bir bilgisayar sisteminin normalde insan zekası gerektiren görevleri gerçekleştirme kapasitesiyle ilgilidir ve teknolojiye insan zekasını simüle etmeye odaklanan bir disiplindir (Gonzalez vd., 2022; Kupfer vd., 2023). Yapay zeka, bilgisayar sistemlerinin insan zekasını (doğal zekayı) taklit ederek

görevleri otonom olarak yürütebilen (Figueroa-Armijos vd., 2022), öğrenme işlevlerine ve bilişsel yeteneklere sahip sistemler veya algoritmalar olarak ifade edilebilir (Pan vd., 2022). Yapay zeka, bir bilgisayar sisteminin çevresinden elde ettiği verileri yorumlama, bu verilerin sistematığını öğrenme ve öğrendiklerini uyarlama yoluyla belirli görevleri gerçekleştirmek için kullanma yeteneğidir (Schick ve Fischer, 2021). Dolayısıyla yapay zeka; akıl yürütme, öğrenme, problem çözme niteliklerine sahip sistemlerin oluşturulmasıdır (Vardarlier ve Zafer, 2020).

Yapay zeka bünyesinde makine öğrenimi, derin öğrenme ve doğal dil işleme tekniklerini barındıran şemsiye bir terimi ifade etmektedir (Kupfer vd., 2023). Zaman içinde öğrenen ve gelişen algoritmik modeller geliştirmeye odaklanan makine öğrenimi (Gonzalez vd., 2022), yapay zekanın merkezi bir parçasıdır. Makine öğrenme, bir tahmin oluşturmak için ayrıntılardaki kalıpları ortaya çıkaran mekanizasyon tekniğidir. Eğitim verilerini hazırlamak ve veri kümelerinden bir dizi sonuç elde etmek için matematiksel modelleri ve istatistikleri kullanır (Soleimani, 2022). Makine öğrenimi, bir bilgisayarın bazı verileri gözlemlemesini, verilere dayalı bir model oluşturmasını ve modeli sorunları çözeabilen bir yazılım parçası olarak kullanmasını gerektirir (Kelan, 2023). Yapay zeka, makine öğrenimi algoritmalarını kullanan ve muazzam miktarda veriden kalıplar çıkararak ve karmaşık, birbirine bağlı sistemleri modelleyerek karar vermenin verimliliğini artıran bir sistemdir. Makine öğrenimi işe alım sürecinde, potansiyel adayları önerme, sohbet robotları vasıtasıyla iletişim ve teknik destek sağlama ve böylece nihai seçim kararını kolaylaştırma görevlerini üstlenebilmektedir. Kuruluşlar, büyük hacimli başvuru verilerini toplamak, sentezlemek ve analiz etmek için makine öğrenmeyi kullanabilir, böylece makine öğrenme, özgeçmiş taraması, mülakatlar ve karar verme gibi yarı veya tam otomatik seçim süreçlerine olanak tanır (Gonzalez vd., 2022).

Yapay zekanın diğer bir alt dalını oluşturan derin öğrenme algoritmaları, ses, metin ve görüntü kavrayışlarına etkinlik getirmek için bileşenleri makine öğrenme algoritmalarının kategorizasyonu olarak yerleştirir. Analiz sistemi, yapay zekanın bir alt alanı olan doğal dil işlemeyi kullanan algoritma üzerinde çalışır (Umachandran, 2021). Yapay zekanın en önemli işlevlerinden biri olan doğal dil işlemenin temel görevi, insan dilini otomatik olarak işleyebilmektir. Doğal dil işleme yaklaşımı, insanı model alarak, bir insanın deneyim yoluyla bir dili öğrenmesine benzer şekilde sistemin doğal dili anlaması ve öğrenmesini ifade eder (Hemaletha vd., 2021). Doğal dil işleme teknikleri, metni yapılandırılmış verilere dönüştürür ve sistemin dili kolay bir şekilde okumasına yardımcı olur (Fraij ve László, 2021). İşe alım sürecinde doğal dil işleme; sohbet robotları gibi diğer yapay zeka teknolojileriyle birlikte, başvuru sahiplerinin gelecekteki iş

performanslarını tahmin etmek için eş-zamansız video görüşmelerinde kullanılabilir (Hemaletha vd., 2021). Ayrıca, özgeçmişlerden nitelikleri veya sosyal medya verilerinden kişilik profillerini çıkarmak için kullanılabilir (Gonzalez vd., 2022).

Yapay zeka çalışmalarının genel amacı, insan beyninin çalışma mantığını modellemek ve insan gibi karar verebilen, düşünebilen ve öğrenebilen bilgisayar sistemleri geliştirmektir. Sistemin kendi kendine karar verebilmesi ve bu kararları uygulayabilecek yapılar geliştirebilmesine odaklanan yapay zeka (Vardarlier ve Zafer, 2020), insanlara problem çözmede yardımcı olur ve insanın bilişsel çabasını küresel beyine aktarır (Chen, 2023). Yapay zeka, önceliklere dayalı kararlar almamızı ve karmaşıklık ve belirsizlikle mücadele etmemizi sağlar. Uyum sağlama, öğrenme, sentezleme, düzeltme gibi insan benzeri süreçleri gerçekleştirme yeteneğine sahiptir. Ayrıca, herhangi bir kuruluş için etkili ve verimli bir yönetim sistemini güçlendirme fırsatlarını da sağlamıştır (Alam vd., 2020). Yapay zeka uygulamalarının yargıları; duygular, hisler, istekler ve ihtiyaçlar gibi faktörlerden etkilenmez. Daha iyi hafızaları vardır ve büyük miktarda bilgiyi işleyebilirler (Kshetri, 2021). Yapay zekanın önemini tespit eden Microsoft, Facebook, Google, IBM, Telsa Motors, Amazon, Nvidia ve Baidu gibi dünyanın önde gelen şirketleri yapay zeka uygulamalarına büyük miktarda yatırım yapmaktadır (Alam vd., 2020). Yapay zeka henüz geliştirme ve uygulamanın ilk aşamalarında olmasına rağmen, sektör uzmanları yapay zeka kullanımında 2030 küresel GSYİH'nda %14'lük bir artışa katkıda bulunabilecek düzeyde çarpıcı bir artış beklemektedir (Pan vd., 2022).

İŞE ALIM SÜRECİNDE YAPAY ZEKA UYGULAMALARI

İnsan kaynakları yönetiminin en kritik fonksiyonlarından biri olan işe alım süreci, İK planlarına bağlı olarak personel ihtiyaçlarının belirlenmesi, iş ilanlarının doğru kanallardan duyurulması, aday başvuruların alınması, test ve mülakatların gerçekleştirilmesi ve başarılı olan adayların işe kabul edilmesini içermektedir (Karaboğa ve Vardarlier, 2020). Bu sürecin amacı, bireylerin yetkinliklerinin, kurumun ihtiyaç duyduğu beceri gereksinimleri ile uyumlu olmasını sağlamaktır. Bu amaçla işe alım süreci, şirketin gerektirdiği niteliklere uygun kişilerin araştırılması, seçilmesi ve işe alınmasına yönelik faaliyetleri içermektedir. Aynı zamanda, bu kişilerin örgüt kültürü ve stratejileri ile uyumlu olması amaçlanmaktadır (Vardarlier ve Zafer, 2020).

Teknolojik ilerlemelere bağlı kullanımı yaygınlaşan yapay zeka, işe alım süreçlerini etkileyen yükselen trendlerden biridir (Köchling vd., 2022). Dijital dönüşüm çağında firmalar seçim prosedürlerinde geleneksel seçim süreçleri yerine yapay zeka ve algoritmik karar verme yöntemlerini uygulamayı tercih

etmektedir (Köchling vd., 2022; Bhatt, 2023). Bu açıdan potansiyel adayların verilerinin toplanması, bu verilerin analiz edilmesi, değerlendirilmesi ve değerlendirme sonucunda karar verilmesi aşamasında yapay zeka kullanımı işe alım sürecinde oldukça faydalı bir destek faaliyetidir. Yapay zeka teknolojilerinin kullanıldığı işe alım süreçleri “akıllı işe alım süreci” olarak nitelendirilmektedir (Vardarlier ve Zafer, 2020). İşe alım yöneticilerinin çoğu, işe alım kalitesini artırmak, sosyal medya, iş portalları, ağ siteleri gibi çeşitli kaynaklardan profiller alarak parametrelerle eşleşen olası adayı arama sürecini otomatikleştirmek için yapay zeka teknolojisine güvenmektedir (Vedapradha vd., 2019). Bu noktada yapay zeka sistemleri, geçmişte profesyonel işe alım görevlileri tarafından geleneksel olarak yürütülen tekrarlayan görevleri değiştirerek işe alma görevinde devrim yaratmaktadır (Chen, 2023). Uygulanan teknolojiler, daha sistematik ve daha objektif bir süreci optimize etmektedir (Allal-Ch’erif vd., 2021).

Yapay zekanın işe alım sürecinin çeşitli karar verme aşamalarına (kaynak bulma, tarama, eşleştirme ve değerlendirme) uygulanması giderek yaygınlaşmaktadır (Figueroa-Armijos vd., 2022). Yapay zeka sistemleri, şirketlerin nitelikli adayları tespit edebilmesi için aday bulma, adayların özgeçmişlerini hızlı bir şekilde tarama, mülakat sürecinde video ve ses analizi uygulama ve algoritmik kişilik değerlendirmelerinde bulunma kabiliyetlerine sahiptir (Rhea vd., 2022). Daha ayrıntılı olarak yapay zeka sistemleri, işe alım ve seçim sürecini desteklemek için, iş ilanlarının formüle edilmesi, aday kaynağı bulmak için çoklu veri tabanlarının taranması, aktif ve pasif adayların belirlenmesi, özgeçmişlerin gözden geçirilmesi, bilgilerin ayıklanması ve sıralanması, beceri, yetenek ve psikolojik profillerin test edilmesi, kişi-organizasyon ve kişi-iş uyumunun değerlendirilmesi için video görüşmelerinin analiz edilmesi gibi farklı alanlarda kullanılabilir (Soleimani vd., 2022).

Yapay zeka sistemleri tarafından gerçekleştiren özgeçmiş incelemeleri ve mülakat değerlendirmeleri, şirketlerin çok fazla sayıdaki başvuruyu kısa bir sürede işleyebilmesine yardımcı olmaktadır (Acıkgoz vd., 2020). Özgeçmiş tarama yazılımları, kurumda halihazırda çalışan personelin becerilerini, deneyimlerini ve uzmanlıklarını öğrenebilir ve bu verileri yeni başvuran adaylarda tarayarak en uygun adayları otomatik olarak belirleyebilir. İşe alım görevlileri, adaylarla gerçek zamanlı olarak etkileşime geçmek için sohbet robotlarını kullanabilir ve iş gereklilikleriyle uyuşup uyuşmadığını değerlendirmek için sorular sorabilir, geri bildirim ve öneriler sağlayabilir. Ayrıca, görüşmeciler adayların kelime zenginliğini, konuşma hızı/tonunu ve yüz ifadelerini değerlendirmek için yapay zekayı kullanabilir (Lacroux ve Martin-Lacroux, 2022).

Yapay zeka tabanlı sistemlerin kullanılması, karar vericiler için potansiyel adayları belirleme ve değerlendirme gibi zahmetli ve zaman alıcı bir görevi kolaylaştırabilir ve aynı zamanda daha tutarlı ve adil bir karar verme süreci sağlayabilir (Kupfer vd., 2023). Küresel otel zinciri Hilton'un, geleneksel yöntemleri kullanarak gerçekleştirdiği işe alım süreci ortalama 42 gün sürerken, şirket yapay zeka tabanlı görüntülü görüşme yöntemini uygulamasıyla birlikte bu süreyi ortalama 5 güne kadar düşürmüştür (Karaboğa ve Vardarlier, 2020).

İşe alımda yapay zekanın uygulama alanlarından biri, sözcüklerin ve belirli kriterlerin, insan müdahalesi olmadan bir başvuranın işe uygunluğunu tahmin etmek için algoritmik olarak analiz edildiği yapay zeka destekli CV taramasıdır (Köchling ve Wehner, 2023). Filtreleme algoritmaları kullanılarak, adaylar mezuniyet durumları, iş deneyimleri ve sektör tecrübeleri başta olmak üzere birçok farklı kritere göre değerlendirilebilmektedir. Bu değerlendirmelere bağlı olarak işe alım görevlileri, iş pozisyonu için temel gereklilikleri taşımayan adayları doğrudan eleyebilir. Bu avantaj, şirketlerin işe alım sürecini hızlı bir şekilde tamamlamasına böylece zamandan ve emekten tasarruf etmesine imkan tanımaktadır (Vardarlier ve Zafer, 2020). CV taramasına ek olarak, web tabanlı ve etkileşimli olmayan yapay zeka destekli görüşmeler (aynı zamanda eş zamansız video görüşmeleri veya otomatik görüşmeler olarak da bilinir) son zamanlarda yaygınlaşan başka bir uygulamadır (Köchling ve Wehner, 2021). İşe alım sürecindeki aday görüşmeleri yapay zeka algoritmaları tarafından oluşturulan chatbotlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Chatbotlar, adaylarla daha önce kurgulanmış belirli bir senaryo üzerinden iletişim kuran, adaylara soru sorabilen ve adaylardan gelen soruları yanıtlayabilen bir yazılım parçasıdır (Vardarlier ve Zafer, 2020). Chatbot'lar, adaylarla kişisel etkileşim sağlayan yapay zeka destekli asistanlardır. Bu asistanlar, iş başvurusunda bulunan adaylarla, e-posta, metin mesajları veya diyalog kutuları vasıtasıyla etkileşim kurarlar. Chatbotlar, adaylarla iletişimleri sonucunda adaylar hakkında elde ettikleri deneyimleri işe alım görevlilerine aktarırlar (Kumar ve Khandelwal, 2018). Bu robotlar, gerçek veya sanal muhataplarının ihtiyaçlarını ve sorularını analiz etmek ve onlara cevaplar, bilgiler, rehberlik ve hizmetler sağlamak için kurulur (Allal-Ch'erif vd., 2021) Chatbot'lar, adayların özgeçmişlerinden temel bilgileri çıkarmak için popüler olarak kullanılır ve gereksinimleri adayların beceri kümeleriyle otomatik olarak eşleştirir (Vedapradha vd., 2019).

İşe alım sohbet botları, adayların %100'ü ile haftanın 7 günü, günün 24 saati görüşme yapılmasını sağlar. Sohbet botları şirketlerin iş türüne bağlı değişen ihtiyaçları doğrultusunda özelleştirilebilirler. ABD ordusu sohbet robotu teknolojisinde öncüdür ve orduda kullanılan Çavuş Star isimli sanal işe alma görevlisi, 11 milyondan fazla soru sorabilme yeteneği ile elli askere alma

görevlisinin işgücüne eşdeğer bir performans göstermektedir (Allal-Ch'erif vd., 2021). Dünyaca ünlü IBM teknoloji şirketi de işe alım sürecinde geleneksel görüşmeler yerine, Chatbot'ları tercih etmektedir. İş başvurusu için günde 7.000'den fazla özgeçmiş alan IBM, WCA'yı (Watson Candidate Assistant adlı bir yapay zeka aracı) kullanmaya başladığından beri işe alım süresini önemli ölçüde azaltmış ve adayların işlerle eşleşmesini büyük ölçüde iyileştirmiştir (Al-Alawi vd., 2021).

Yapay zeka teknolojisinin işe alım sürecine getirdiği bir diğer önemli yenilik görüntülü görüşme uygulamasıdır. Yapay zeka destekli görüntülü görüşme teknolojisi ile yüz tanıma teknolojisi, konuşmayı metne çevirme ve ses tonlarını analiz etme özellikleri, insan kaynakları yetkililerine doğru adayı belirlemede kolaylık sağlamaktadır. Utah merkezli HireVue bu şirketlerden biridir. HireVue, işe en uygun adayı bulmak için mülakata aldıktan sonra adayların mülakat sırasındaki mimiklerini, ton değişimlerini ve mikro mimiklerini yapay zeka algoritma ritimleri ile kaydediyor. 2016 yılından bu yana işe alım süreçlerinde HireVue ile birlikte çalışan Unilever, 250.000 başvuruyu yapay zeka teknolojileri ile değerlendirdi. Unilever dijitalleşme ile birlikte, işe alım sürecini 4 aydan 4 haftaya kadar indirdiğini ve böylece 50.000 saat tasarruf sağladığını açıkladı (Vardarlier ve Zafer, 2020).

İŞE ALIMDA YAPAY ZEKANIN AVANTAJLARI VE DEZAVANTAJLARI

Yapay zeka teknolojisinin, işe alım sürecinde şirketler, işe alım görevlileri ve işe başvuran adaylar olmak üzere tüm paydaşlar üzerinde çeşitli avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Hemaletha vd. (2021), işe alım ve seçim sürecinde yapay zeka kullanımının avantajlarını zaman kazandırma - maliyet tasarrufu sağlama - önyargıyı ortadan kaldırma - daha kesin ve doğru karar verme - verimliliği artırma - daha iyi aday deneyimi - azaltılmış iş yükü olarak sıralamaktadır.

İnsan davranışı bir dereceye kadar rasyoneldir ancak insanların her koşul ve durumda en doğru kararı alabilmesi mümkün değildir. Bunun nedeni, insan bilincinin her probleme uygun çözümleri üretebilecek donanımına sahip olmaması ve karar alma sürecinde çeşitli faktörlerden etkilenebilmesidir. İnsan sezgisi, fark edilmese bile her zaman işe alım sürecine dahil olur ve çoğu zaman karar vermede önemli bir rol oynar (Karaboğa ve Vardarlier, 2020). Yapay zeka, standartlaştırılmış algoritmalar aracılığıyla karar verir ve bu standardizasyon, bireylerin öznel ve sezgisel yaklaşımlarına kıyasla daha objektif ve geçerli sonuçlar üretir (Gonzalez vd., 2022). Dolayısıyla yapay zeka algoritmaları ırk, inanç, cinsiyet ve cinsel yönelim gibi hassas konularda önyargı duvarlarını

ortadan kaldırır (Budhwar vd., 2022). Yapay zeka, bilinçsiz önyargıları çözmek, sosyal, ahlaki, etik ve yasal olarak kabul edilen, eşit ve ayrımcı olmayan meşru seçimi uygulamak için doğru araçtır (Umachandran, 2021).

İşe alım sürecinde yapay zeka uygulamaları, işe alım görevlilerinin iş yükünü hafifletmektedir. Yapay zeka tabanlı uygulamalar, daha önce çalışanlar tarafından yapılan aday eleme sürecini kolaylıkla gerçekleştirmekte (Vardarlier ve Zafer, 2020), aday özgeçmişlerinin sıralanma ve kalifikasyon işlemlerini hızlı bir şekilde tamamlamakta (Al-Alawi vd., 2021) bu sayede, işe alım görevlilerinin rutin ve idari görevlerini azaltmaktadır. Sistem, işe alım süreçlerini otomatikleştirerek, karar vermeyi etkili ve verimli hale getirmektedir. Geleneksel işe alım yöntemlerinde işe almanın kalitesi için işe alma hızından fedakarlık edilmesi gerekiyordu. Yapay zeka ile kaliteden ödün vermeden hızlı işe alım yapılabilir (Kumar ve Khandelwal, 2018). Bu aynı zamanda, çok sayıda başvurudan oluşan bir havuzdan yetenekleri kolayca seçtikleri için kuruluşların performansını ve üretkenliğini artıracaktır (Fraij ve László, 2021). İşe alım görevlileri, özgeçmişler üzerinden kişilik ve uygunluk hakkında kolayca bilgi alabilir ve yaratıcı ve stratejik konulara daha fazla odaklanabilir çünkü yapay zeka tekrarlayan ve sıkıcı görevlerin üstesinden gelmekten sorumludur (Alam vd., 2020). İşe başvuranların becerileri, bilgileri ve iş deneyimine ilişkin veri analitiği, bir iş için en iyi adayın otomatik olarak taranmasını ve tahmin edilmesini kolaylaştırabilir (Ore ve Spasato, 2022).

Tercih edilen bir işveren olma arayışında, şirketlerin önemle üzerinde durduğu pozitif aday deneyimi, şirketlerin adayların zihnindeki imajları ile bağlantılıdır. Potansiyel adaylarla sağlanan olumlu etkileşimler veya bunların eksikliği, adayların o şirket hakkındaki düşüncelerini ve o şirkette sunulan bir iş pozisyonuna başvuru kararlarını etkilemektedir. Hem kendileri hem de adaylar için sağlıklı bir başvuru süreci deneyimi sağlamak isteyen şirketler, öncelikle başvuruları tutarlı ve adil olarak incelemeli, adaylara hızlı geri bildirim sağlamalıdır. Şirketler pozitif bir aday deneyimi sağlayabilmek için başvuru süreci boyunca adaylar ile iletişim kanallarını açık tutmalıdır. Ancak, belirli bir iş pozisyonu için çok yüksek sayıda başvuru gerçekleştiği taktirde işe alım uzmanları tüm başvuru sahipleri için yeteri düzeyde iletişim ve geri bildirim sağlayamamaktadır. Bu durum adayların başvuru süreci deneyimlerini olumsuz etkilemekte ve şirket hakkında kötü imaj geliştirmelerine neden olmaktadır (Ore ve Spasato, 2022). Yapay zeka uygulamaları, seçilmeyecek olanlar da dahil olmak üzere adayların %100'ünün eksiksiz takibini yapmakta ve adaylara sağlanacak geri bildirimleri etkin bir şekilde yönetmektedir (Allal-Ch'erif vd., 2021).

Yapay zeka özellikli araçları benimseyenler genellikle bu sistemlerin nesnel olduğunu ve istenen sınırlardan herhangi bir sapma meydana gelmesi halinde

bunun kolayca tespit edilip, düzeltilebileceğini varsayar (Figueroa-Armijos vd., 2022). Bu tür sistemlere hem kuruluşlar hem de başvuru sahipleri tarafından birçok fayda (doğru ve hızlı karar alma, verimli, adil bir personel seçim süreci) atfedilir (Kupfer vd., 2023). İşe almada yapay zekanın kullanımının artmasının, insan önyargısını azaltacağına dair iddialara rağmen, yapay zeka bu tür önyargıları eşit şekilde çoğaltabilir, artırabilir ve teknolojiye yerleştirebilir (Kelan, 2023). Yapay zeka, insan önyargısının makine öğrenimi algoritmalarına dahil edilmesi nedeniyle bu sorunu daha da kötüleştirebilir (Ore ve Spasato, 2022). Yapay zekanın veri kümelerinde ve algoritmalarında önyargıları kodlama riskleri vardır. Çünkü yapay zeka algoritmaları, nihayetinde insanlar tarafından kodlandığı ve kalibre edildiği için insani değer yargıları ve önyargılar ile beslenebilir (Figueroa-Armijos vd., 2022). Bu nedenle, yapay zeka tabanlı karar destek sistemlerinde ayrımcılık modellerine yol açma potansiyeline sahip otomasyon yanlılığının ortaya çıkma olasılığı vardır (Kupfer vd., 2023). Algoritmalar, arşivdeki istihdam eğilimlerini takip edecek ve böylece hatalı ırk, cinsiyet ve diğer insan ayrımcılığı biçimlerini sürdürecektir şekilde tasarlanmıştır (Figueroa-Armijos vd., 2022). Önyargılı bir işe alma algoritmasının özellikle yüksek profilli bir örneği, kadın adayların özgeçmişlerine karşı sistematik olarak ayrımcılık yapan Amazon tarafından oluşturulmuş bir algoritmadır (Fritts ve Cabrera, 2021). Dolayısıyla, algoritmalar yalnızca üzerinde eğitildiği veriler kadar iyidir. Algoritmik veriler doğru şekilde kalibre edilmezse, önyargılı bir yapay zeka verisi beslenirse, yanlış sonuçlar üretilecektir. Algoritmik önyargıları keşfetmek için İK yöneticileri ve yapay zeka geliştiricileri arasındaki işbirliği hayati önem taşır (Fraij ve László, 2021).

İşe alım sürecinin yapay zeka uygulamaları ile otonom bir hale getirilmesi, işe alım görevlileri tarafından yürütülen geleneksel süreçlere kıyasla adayların süreci adaletsiz ve belirsiz algılamasına yol açabilir. Yapay zeka tabanlı prosedürler, standartlaştırılmış algoritmalarından üretilen bilgi setlerine dayalı tekdüze kararlar verebilirken, deneyimli işe alım görevlileri izlenim yönetimi teknikleri ile adayların soyut özelliklerini keşfedebilir. Bu sebeple adaylar, işe alım görevlileri tarafından yürütülen süreçlere nazaran yapay zeka sistemlerinde yeterliliklerini göstermek için daha az fırsata ve özerkliğe sahip olduklarını düşünebilir. Ayrıca, adayların yanlış olduğunu düşündüğü kararlara itiraz etmesine ve görüşlerini açıkça dile getirmesine imkan tanınmamaktadır (Gonzalez vd., 2022). Bu nedenle, yapay zeka tabanlı seçim, kişiler arası etkinlik ve iki yönlü iletişim açısından (başvuranlara soru sorma veya endişelerini ifade etme fırsatı verilip verilmediğini içerir) geleneksel görüşme yöntemlerine kıyasla daha az adil olarak görülebilir. Aday tepkilerinin önemli bir boyutunu oluşturan adalet algısı, adayların seçim sürecindeki ve hatta işe alma kararı sonrasındaki tutum ve

davranışlarını (örgütsel çekicilik, bir iş teklifini kabul etme niyeti, işvereni başkalarına tavsiye etme, seçim sürecindeki motivasyon, teklifin kabulü ve iş performansı vb.) etkilemektedir (Acıkgöz vd., 2020). Adayların seçim sürecine ilişkin adalet algılarının sonuçları göz önüne alındığında, yarı otomatik işe alma sürecinin (yani, otomatik tarama ve insan görüşmesi), en çok tercih edilen kombinasyonu temsil ettiği söylenebilir (Wesche ve Sonderegger, 2021).

Yüz yüze görüşme sırasında adayların gözlemlenen yüz ifadeleri, adayla ilgili karar vermede hala önemli bir rol oynamaktadır. Yapay zeka araçları, yüz yüze görüşmeler sırasında işe alım görevlilerinin beden dili gözlemlerinin yerini alamamaktadır. Makine dilinin insanın hızlı öğrenme yeteneğini, motivasyon düzeyini ve kararlılık becerilerini değerlendirmesi zordur. Yapay zeka, sosyal becerileri ve duygusal özellikleri analiz etme yeteneğinden yoksundur. Bu nedenle, yapay zeka işe alım sürecini basitleştirmek için bir araç olarak görülebilir, ancak işe alımla ilgili faaliyetlerin çoğunda insan faktörünün yerini alması en azından şimdilik düşünülemez (Oswal vd., 2020).

Yapay zeka işe alım süreçlerinde nispeten yeni uygulanmaya başlanan bir teknoloji olduğu için çoğu aday bu teknolojik uygulamaların işleyişine yabancıdır. Dolayısıyla, yapay zeka destekli işe alım araçlarının özgeçmişlerini hangi kriterlere göre taradığı ve video görüşmeleri sırasında kendilerinden neler beklendiği konusunda bir fikirleri yoktur. Bu durum adaylarda belirsizlik duygusu uyandırır ve adayların olumsuz tepkilerine neden olur. Adaylar yapay zekanın kişisel özellikler, yüz ifadeleri veya çalışma deneyimi gibi belirli bilgileri tartıp tartmadığı ve nasıl değerlendirdiği konusunda bilgiye sahip değildir. Benzer şekilde, başvuru sahipleri yapay zeka destekli bir telefon görüşmesi veya görüntülü görüşme esnasında nasıl davranacaklarını ve nelere dikkat edeceklerini belirleyemezler. Özellikle, görüşmeciden sözlü geri bildirim eksikliği, başvuru sahiplerini belirsiz konuları daha kesin bir şekilde açıklama veya soru sorma fırsatından mahrum ederek daha iyi performans gösterme fırsatını azaltır. Yapay zeka, adaylarla iletişim ve sosyal etkileşim eksikliğinin yanında; görüşme esnasında adayların jestleri/mimiklerini, sosyal becerilerini ve sorulara verdiği yanıtları değerlendirme ilkelerine ilişkin şeffaflıktan yoksundur. Bir yapay zeka teknolojisi telefon görüşmesini veya görüntülü görüşmeyi destekliyorsa, başvuru sahipleri kişisel etkileşim ve kişilerarası muamele eksikliği hissedebilir çünkü yapay zeka bireysel güçlü yanları veya özellikleri tanıyamayabilir (Köchling vd., 2022).

ŞİRKETLERİN YAPAY ZEKAYI UYGULAMAYA YÖNELİK DAVRANIŞSAL NİYETLERİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Literatürde, şirketlerin işe alımda yapay zeka uygulamalarına bakış açılarını ve bu teknolojiyi benimseyip uygulamaya yönelik davranışsal niyetlerini açıklayan çeşitli teori ve faktörlere atıfta bulunmaktadır. Bu kapsamda gerçekleştirilen araştırmalarda, Fraij ve László (2021), şirketlerin işe alımda yapay zekayı benimsemesinin ana zorluklarından birinin beceri eksikliği ve değişim korkusu olduğunu belirlemiştir. Tambe vd. (2019)'ne göre, bilgi eksikliği, kuruluşların yapay zekayı benimsemeye hazır olmalarının önündeki en önemli zorluklardan biridir. Bhatt (2023), bilgi güvenliği ve yatırım getirisinin işe alım sürecinde yapay zekanın benimsenmesini etkileyen önemli iki kriter olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır.

Alam vd. (2020), birleşik teknoloji kullanım ve kabul teorisine (UTAUT) dayalı olarak şirketlerin işe alımda yapay zeka uygulamalarını kullanma niyetlerini ve davranışlarını açıklamaktadır. UTAUT modeline göre; performans beklentisi (sistemin belirli bir çözüme veya iş performansına ulaşmaya yardımcı olacağına inanma derecesi), çaba beklentisi (sistemin kullanımıyla ilişkili kolaylık derecesi), sosyal etki, (sistemi kullanmaya karar verirken sistemin çevredeki algılanan popüleritesinin yüksek olduğuna inanma derecesi) ve kolaylaştırıcı koşul (sistemin kullanımını desteklemek için bir organizasyonun ve teknik altyapının var olduğuna inanma derecesi) şirketlerin yapay zekayı benimsemesini etkileyen önemli faktörleri temsil etmektedir.

Pan vd., (2022), teknoloji, organizasyon ve çevre (TOE) olmak üzere üç bağlamsal faktörün kurumların yapay zekayı benimsemesini etkilediğini öne sürmektedir. Teknolojik faktörler, sağladığı göreceli avantajlara ve kullanım karmaşıklığına göre değerlendirilir. Göreceli avantaj, yeni bir teknolojiyi benimsemenin kuruluşlara sağlayacağı faydaları ifade eder. Faydalar, şirketlerin işe alım faaliyetlerini destekleme konusunda yeni bir teknolojiyi benimseme kapasitelerini artırır. Yapay zeka, tıpkı insan işe alım uzmanları gibi karmaşık görevleri yerine getirerek göreceli avantaj elde etme konusunda büyük bir potansiyele sahiptir. Teknolojik karmaşıklık ise yeni bir teknolojiyi kullanmanın pratik zorluğunu ifade etmektedir. Daha fazla zorluk, organizasyonları yeni bilgi edinme konusunda demotive eder ve böylece şirketlerin yenilik yapma kapasitelerini azaltır. Sonuç olarak, karmaşıklığın yenilikçi davranışları kısıtlaması ve yeni teknolojinin benimsenmesinde olumsuz bir etkiye sahip olması muhtemeldir. Yüksek teknoloji özelliğine sahip olan yapay zeka işe alım araçlarının karmaşıklığı şirketler için önemli bir endişe kaynağıdır.

TOE modelinin organizasyon bağlamı çerçevesinde, bir organizasyonun teknolojik yeterliliği/yetkinliği, yeniliği desteklemek için dahili teknolojik

kaynakların hazır olması anlamına gelir. Teknolojik kaynaklar (altyapı, deneyim ve bilgi), ek yatırımlar olmaksızın yeniliğin uygulanmasını destekleyen unsurlardır. Bu nedenle, teknoloji yetkinliği şirketlerin özümseme kapasitesi artıracak ve yeni teknolojiyi uygulamalarına yardımcı olacaktır (Pan vd., 2022).

Çevresel bağlam, genel olarak şirketlerin faaliyette bulunduğu endüstrideki sektörel özellikleri ve faaliyetlerini yürüttükleri ülkedeki mevzuatsal düzenlemeleri ve inovasyon altyapısını ifade etmektedir. Örneğin, faaliyette bulunulan sektörün yapısı, bir şirketin yenilikçi teknolojileri benimsemesini önemli ölçüde etkileyebilir. Teknolojik talepleri düşük olan imalat sektörü firmalarının yapay zekayı benimse ve kullanma niyetleri de düşük olacaktır. Öte yandan, teknoloji yoğun sektörlerde (BT sektörü) teknolojik gelişmeleri uygulamaya yönelik rekabet ortamı, şirketlerin yapay zeka uygulamalarını benimsemelerine yönelik bakış açılarını olumlu yönde etkilemektedir. Hükümetlerin, teknolojinin gelişmesine ve kullanımının artırılmasına yönelik altyapı ve mevzuatsal politikalarını ifade eden düzenleyici ortam ise bir şirketin yapay zeka yeniliğini benimsemesini destekleyebilir ya da kısıtlayabilir. Örneğin, yapay zekanın stratejik olarak önemli bir teknoloji olduğuna inanan Çin hükümeti, yapay zeka teknolojisini hem altyapı çalışmaları ile hem de mevzuatsal alanda getirdiği kolaylıklarla aktif olarak desteklemekte ve şirketleri bu teknolojiyi benimsemeye teşvik etmektedir (Pan vd., 2022).

Teknolojik yenilikleri benimsemenin işlem maliyetleri, şirketlerin yapay zekaya karşı tutumlarını değiştirebilir. İşlem maliyeti teorisine göre, yapay zeka, İK çalışanlarının gerçekleştirdiği görevleri üstlenebildiği için insan sermayesinden tasarruf sağlar ve şirketlerin işgücü maliyetlerini azaltabilir. Bununla birlikte, yapay zeka uygulamalarını kullanabilmek için gerekli olan teknik/beşeri altyapı ve bilgi ihtiyacını karşılamak, ayrıca yapay zeka teknolojilerini edinmek ve süreçlere uyarlamak yüksek işlem maliyetlerine neden olabilir. Yapay zekayı işe alma süreçlerinde kullanmanın getireceği işlem maliyetleri yüksekse, şirketler bu teknolojiyi benimsemekten kaçınabilir. Bunun sebebi ise yapay zekayı benimsemenin sağlayacağı göreceli avantajların, ortaya çıkan işlem maliyetlerini telafi edemeyeceğine inanılmasıdır (Pan vd., 2022).

Firmalarda yapay zekanın benimsenmesi için hangi işe alım aşamalarının, yani kaynak bulma, ilk tarama, değerlendirmeler ve son seçimin en uygun olduğunu anlamak da önemlidir. Bhatt (2023), yapay zeka tabanlı uygulamaları benimsemenin, Unilever ve L'Ore'al gibi şirketlerde olduğu gibi hem taranan aday sayısı hem de bunların uygunluğu açısından kaynak bulma ve ilk tarama aşamasında (ön havuz oluşturmak için özgeçmişleri tasnif etmek) faydalı olduğunu kanıtlanmıştır. Çünkü bu süreçler, insan muhakemesine daha az bağlı ve otomasyona daha uygundur. Burada, özgeçmişleri hızlı bir şekilde işlemek ve

önceliklendirmek veya bir adayın kişiliği ile kuruluşun kültürü arasındaki farkı tahmin etmek için yapay zeka tabanlı araçlar kullanılabilir (Fritts ve Cabrera, 2021).

Belirli unsurların terminolojisi ülkeler veya kültürler arasında farklılık gösterdiğinden, yapay zeka uygulamaları kültürel engelleri kavramada zorluklarla karşılaşabilir (Al-Alawi vd., 2021). Yapay zeka özellikli işe alım uygulamalarının tasarımında kültürel dinamikleri hesaba katan bir uyarlama opsiyonuna imkan tanınması, yapay zeka uygulamalarının olumsuz sonuçlarını en aza indirebilir ve şirketler tarafından kabul görmesini ve benimsenmesini kolaylaştırabilir (Budhwar vd., 2022).

SONUÇ

Yapay zeka, insan kaynakları işe alım sürecinde yenilikçi teknoloji, yükselen bir trenddir. İşe alımda yapay zeka uygulamaları, özgeçmişlerin taranmasını kolaylaştırmayı ve otomatikleştirmeyi, iş gereksinimleri ile adayların mevcut becerilerini daha verimli ve etkin bir şekilde eşleştirmeyi kolaylaştırır, bu da zaman alan faaliyetleri azaltarak profesyonellerin zamanında ve doğru kararlar vermesini sağlar (Vedapradha vd., 2019).

Yapay zeka, yüksek hacimli analitik görevleri başarı ile gerçekleştirirken, yargıya dayalı görevlerin işe alım görevlileri tarafından yerine getirilmesi daha çok avantaj sağlayacaktır. Çünkü yapay zeka, duygusal veya sosyal karmaşıklık gerektiren görevleri etkili bir şekilde ifa edememektedir. Yüksek düzeyde duygusal veya sosyal karmaşıklıkla bağlantılı kararlar, insanlara has duygusal özgünlük ve beceri gerektirir (Budhwar vd., 2022).

Yapay zeka, işe alım sürecinde tekrar eden rutin görevleri otomatikleştirecektir. Bununla birlikte, empati ve duygu gibi insan özelliklerine; kültürel uyum değerlendirmelerinde, ilişki kurma ve müzakere süreçlerinde ihtiyaç duyulacaktır (Ore ve Spasato, 2022). İş arayanlar ve işverenler, insan kaynakları uzmanlarıyla etkileşime girdiklerinde güven, sadakat ve takım çalışması duygularını hissederler. Bu teknolojiler ve makinalar tarafından kopyalanamaz (Vardarlier ve Zafer, 2020). Bu nedenle kullanılan teknoloji ne olursa olsun, karar vermeye yardımcı olacak daha geniş bir işe alım protokolünün parçası olarak uygulanabilir (Allal-Ch'erif vd., 2021). Yapay zeka uygulamaları, işe alım süreçlerinde önemli ilerleme kaydetmeye devam etmesine ve her geçen gün şirketler tarafından daha fazla kabul görmesine rağmen hiçbir zaman gerçek işe alım görevlilerinin yerini alamayacaktır. Yani, işe alımda yapay zeka kullanımı, insan kaynakları personelinin değil, iş yükünü paylaşan yardımcı uygulamaların kullanımına bir alternatiftir (Vardarlier ve Zafer, 2020). İnsan -

teknoloji işbirliği insanların görevlerini daha az efor, hata ve iş yükü ile gerçekleştirmelerini sağlayabilir (Hemalettha vd., 2021).

İşe alım sürecinde yapay zeka uygulamalarının yaygınlaşması için tüm paydaşların gereken özeni göstermesi gerekmektedir. Bu anlamda hükümetler yapay zeka kullanımını destekleyen düzenlemeleri hayata geçirebilir. Şirketler ise yapay zeka teknolojisini daha iyi anlamalarına yardımcı olmak için çalışanlarına eğitim ve bilgilendirme sağlayabilir (Pan vd., 2022). Yapay zeka kullanımının getirdiği yeniliklere çalışanların adaptasyonun sağlanmasına yönelik değişim yönetimi eğitimlerinin gerçekleştirilmemesi, çalışanların yapay zekaya uyumunu zorlaştırır ve performanslarını olumsuz etkileyebilir (Budhwar vd., 2022). Üst yönetim ve İK yöneticileri, yapay zekanın özelliklerine göre uyarlanmış işe alım prosedürleri ve stratejileri geliştirebilir (Pan vd., 2022). Ayrıca, yapay zekanın daha çok kabul görmesi için üst yönetim ve İK yöneticileri tarafından sağlanacak destekleyici liderlik faaliyetleri, etik işyeri kültürü, değişim ve korku yönetimi eğitimi gibi sosyal-teknolojik katkılar iş hayatında daha fazla olumlu sonuçları beraberinde getirecektir (Budhwar vd., 2022).

İşe alım süreçlerinde yapay zeka teknolojilerini kullanmaya başlayan şirketler, bu teknolojilerin adaylar üzerinde meydana getireceği olumlu ve olumsuz etkileri göz önünde bulundurmalıdır (Köchling vd., 2022). Acıkgöz vd. (2020)'ne göre, bilgi teknolojilerinde, bir bilgisayar cihazının, otomasyon ve yazılım sisteminin neden olduğu bir uyarana verilen duygusal tepkiler, bu yeni teknolojilerle insan etkileşiminde önemli bir rol oynar. Dolayısıyla, işe alım sürecinde yapay zeka uygulamalarına yönelik adaylar üzerinde yaratılan izlenim, adayların başvuru sürecini sürdürmesini ya da iptal etmesini etkileyebilir. Mirowska (2020), seçim süreci hakkındaki izlenimlerin, bireylerin bir işe başvurma ve devam etme konusundaki erken kararlarını etkileyebileceğini ve gerçek bir aday olmalarını engelleyebileceğini gösteren ön kanıtlar sunmaktadır. Sonuç olarak, adaylar işe alım sürecini olumlu değerlendirirlerse, işe alım yöntemlerini tutarlı ve adil olarak algılasa şirkete karşı olumlu tutum ve davranışlar geliştireceklerdir (Köchling vd., 2022). Yapay zeka sistemi, adaylar için modern, güvenli, adil ve kullanıcı dostu olmalıdır (Kumar ve Khandelwal, 2018).

KAYNAKÇA

- Acikgoz, Y., Davison, K. H., Compagnone, M., & Laske, M. (2020). Justice perceptions of artificial intelligence in selection. *International Journal of Selection and Assessment*, 28(4), 399-416.
- Al-Alawi, A. I., Naureen, M., AlAlawi, E. I., & Al-Hadad, A. A. N. (2021, December). The Role of Artificial Intelligence in Recruitment Process Decision-Making. In *2021 International Conference on Decision Aid Sciences and Application (DASA)* (pp. 197-203). IEEE.
- Alam, M. S., Dhar, S. S., & Munira, K. S. (2020). HR Professionals' intention to adopt and use of artificial intelligence in recruiting talents. *Business Perspective Review*, 2(2), 15-30.
- Allal-Chérif, O., Aránega, A. Y., & Sánchez, R. C. (2021). Intelligent recruitment: How to identify, select, and retain talents from around the world using artificial intelligence. *Technological Forecasting and Social Change*, 169, 120822.
- Bhatt, P. (2023). AI adoption in the hiring process—important criteria and extent of AI adoption. *Foresight*, VOL. 25(1), 144-163.
- Budhwar, P., Malik, A., De Silva, M. T., & Thevisuthan, P. (2022). Artificial intelligence—challenges and opportunities for international HRM: a review and research agenda. *The International Journal of human resource management*, 33(6), 1065-1097.
- Chen, Z. (2023). Collaboration among recruiters and artificial intelligence: removing human prejudices in employment. *Cognition, Technology & Work*, 25(1), 135-149.
- Figueroa-Armijos, M., Clark, B. B., & da Motta Veiga, S. P. (2022). Ethical perceptions of AI in hiring and organizational trust: The role of performance expectancy and social influence. *Journal of Business Ethics*, 1-19.
- Fritts, M., & Cabrera, F. (2021). AI recruitment algorithms and the dehumanization problem. *Ethics and Information Technology*, 23, 791-801.
- Fraij, J., & László, V. (2021). A literature review: artificial intelligence impact on the recruitment process. *International Journal of Engineering and Management Sciences*, 6(1), 108-119.
- Gonzalez, M. F., Liu, W., Shirase, L., Tomczak, D. L., Lobbe, C. E., Justenhoven, R., & Martin, N. R. (2022). Allying with AI? Reactions toward human-based, AI/ML-based, and augmented hiring processes. *Computers in Human Behavior*, 130, 107179.

- Hemalatha, A., Kumari, P. B., Nawaz, N., & Gajenderan, V. (2021). Impact of artificial intelligence on recruitment and selection of information technology companies. In 2021 International Conference on Artificial Intelligence and Smart Systems (ICAIS) (pp. 60-66). IEEE.
- International Data Corporation (2020). Worldwide Spending on artificial Intelligence is Expected to double in four Years, Reaching \$110 Billion in 2024, According to new IDC Spending guide. Available at: <https://www.idc.com/getdoc.jsp?containerId=prUS46794720> (Erişim Tarihi: 10.06.2023).
- Karaboga, U., & Vardarlier, P. (2020). Examining the use of artificial intelligence in recruitment processes. *Bussecon Review of Social Sciences*, 2(4), 1-17.
- Kelan, E. K. (2023). Algorithmic inclusion: Shaping the predictive algorithms of artificial intelligence in hiring. *Human Resource Management Journal*, 1-14.
- Köchling, A., & Wehner, M. C. (2023). Better explaining the benefits why AI? Analyzing the impact of explaining the benefits of AI-supported selection on applicant responses. *International Journal of Selection and Assessment*, 31(1), 45-62.
- Köchling, A., Wehner, M. C., & Warkocz, J. (2022). Can I show my skills? Affective responses to artificial intelligence in the recruitment process. *Review of Managerial Science*, 1-30.
- Kshetri, N. (2021). Evolving uses of artificial intelligence in human resource management in emerging economies in the global South: Some preliminary evidence. *Management Research Review*, 44(7), 970-990.
- Mirowska, A. (2020). AI evaluation in selection. *Journal of Personnel Psychology*, 19(3), 142-149.
- Upadhyay, A. K., & Khandelwal, K. (2018). Applying artificial intelligence: implications for recruitment. *Strategic HR Review*, 17(5), 255-258.
- Kupfer, C., Prassl, R., Fleiß, J., Malin, C., Thalmann, S., & Kubicek, B. (2023). Check the box! How to deal with automation bias in AI-based personnel selection. *Frontiers in Psychology*, 14, 1118723.
- Lacroux, A., & Martin-Lacroux, C. (2022). Should I Trust the Artificial Intelligence to Recruit? Recruiters' Perceptions and Behavior When Faced With Algorithm-Based Recommendation Systems During Resume Screening. *Frontiers in Psychology*, 13, 895997.
- Ore, O., & Sposato, M. (2022). Opportunities and risks of artificial intelligence in recruitment and selection. *International Journal of Organizational Analysis*, 30(6), 1771-1782.

- Oswal, N., Khaleeli, M., & Alarmoti, A. (2020). Recruitment in the Era of Industry 4.0: use of Artificial Intelligence in Recruitment and its impact. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(8), 39-47.
- Pan, Y., Froese, F., Liu, N., Hu, Y., & Ye, M. (2022). The adoption of artificial intelligence in employee recruitment: The influence of contextual factors. *The International Journal of Human Resource Management*, 33(6), 1125-1147.
- Rhea, A. K., Markey, K., D'Arinzo, L., Schellmann, H., Sloane, M., Squires, P., ... & Stoyanovich, J. (2022). An external stability audit framework to test the validity of personality prediction in AI hiring. *Data Mining and Knowledge Discovery*, 36(6), 2153-2193.
- Schick, J., & Fischer, S. (2021). Dear Computer on My Desk, Which Candidate Fits Best? An Assessment of Candidates' Perception of Assessment Quality When Using AI in Personnel Selection. *Frontiers in Psychology*, 12, 739711.
- Soleimani, M., Intezari, A., & Pauleen, D. J. (2022). Mitigating cognitive biases in developing AI-assisted recruitment systems: A knowledge-sharing approach. *International Journal of Knowledge Management (IJKM)*, 18(1), 1-18.
- Tambe, P., Cappelli, P. and Yakubovich, V. (2019), "Artificial intelligence in human resources management: challenges and a path forward", *California Management Review*, 61(4), 15-42.
- Thakur, D., & Sharma, S. (2020). The role of artificial intelligence in organisations for recruitment process: A review. *Pacific Business Review International*, 13(1), 74-76.
- Umachandran, K. (2021). Application of artificial intelligence for recruitment in manufacturing industries. *Journal of Emerging Technologies*, 1(1), 11-18.
- Vardarlier, P., & Zafer, C. (2020). Use of artificial intelligence as business strategy in recruitment process and social perspective. In Hacıoglu, U. (eds.), *Digital Business Strategies in Blockchain Ecosystems: Transformational Design and Future of Global Business*, Switzerland: Springer Nature.
- Vedapradha, R., Hariharan, R., & Shivakami, R. (2019). Artificial intelligence: A technological prototype in recruitment. *Journal of Service Science and Management*, 12(3), 382-390.
- Wesche, J. S., & Sonderegger, A. (2021). Repelled at first sight? Expectations and intentions of job-seekers reading about AI selection in job advertisements. *Computers in Human Behavior*, 125, 106931.

37. Bölüm

Finansal Gelişme, Gelir Dağılımı ve Yoksulluk İlişkisi: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Panel Veri Analizi Örneği

Nurten ASANDAŞ¹
Gökhan ERKAL²

¹ Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonometri Anabilim Dalı, Erzurum, nurtenn_asandas@outlook.com, Orcid ID: 0000-0002-8624-4123

² Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, gerkal@atauni.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-5007-5065

ÖZ

GİRİŞ

İktisat bilimi, sınırsız ihtiyaçları olan insanların yeryüzündeki sınırlı kaynakları etkin kullanabilmesini amaçlamaktadır. Bu nedenle üretim, tüketim ve bölüşüm her daim ekonominin önemi yadsınamaz olgularıdır. Zira üretimin büyük bir bölümünün nüfusun küçük bir azınlığına gitmesi durumunda sosyolojik sorunlar kaçınılmaz olacaktır.

Birden fazla boyutlu olarak ele alınan yoksulluk kavramı, dünya çapında ciddi bir ivme kazanırken üzerinde en çok çalışılan konular arasına girmiştir. Dünya gündeminde geçmişten günümüze yerini koruyan yoksulluk ve adaletsizlik olguları birbiriyle yakından bağlantılı konulardır. Yoksulluk ve zenginliğin birlikte arttığı bir toplumda gelir bölüşümü hakça olmaktan uzaktır. Bugün gelinen noktada az gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmiş tüm ülkelerde gelir dağılımı adaletsiz ve yoksulluk oranları yüksek düzeydedir. Oxfam'ın 2018 yılı verilerine göre, dünyanın en zenginlerinin servetinin dünya nüfusunun yarısının servetine eşitliğini sağlayan kişi sayısı 26'ya inmiştir. Zengin ve fakir ülkeler arasındaki fark 1820 yılında 3:1; 1950 yılında 35:1 ve 2005 yılında 94.3:1 olmuştur (Murshed, 2004: 69; UNDP, 2005: 45). Özellikle yoksulluğun yoğun olarak yaşandığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gelirin âdil dağıtılmamasından kaynaklanan ekonomik, sosyal, kültürel ve politik birçok sorunla karşı karşıya kalınmaktadır. Nitekim gelir adaletsizliğinin etkileri topluma yayılarak kaçakçılık, cinayet, fuhuş, terör gibi şiddet, suç ve ahlaksızlık oranlarını arttırmaktadır (Asandaş ve Işık, 2021: 108). Bu nedenle her toplumun ortak gayesi, daha adil bir gelir dağılımı ve en az düzeye indirilebilmiş yoksulluk oranlarının olmasıdır.

Finansal sistemin iktisattaki ağırlığının giderek artması, tüm ülkeler için son derece önemli olan gelir eşitsizliğinde adaletin sağlanamaması ve buna bağlı olarak ortaya çıkan yoksulluk problemi ile ilişkisinin incelenmesini gerekli kılmıştır. Finansal gelişme kavramı yoksulluk ve gelir dağılımı ile yakından ilintilidir. Gelir dağılımındaki eşitsizliğin yoksulluğu doğurması, yoksul olan kesimin finansman erişimine ulaşamamasından dolayı yoksulluktan kurtulamaması konunun önemini arttırmaktadır. Kuznets'in ekonomik büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelediği Kuznets Eğrisi'ni 1990 yılında Finansal Kuznets Eğrisi olarak uyarlayan Greenwood ve Jovanovic (GJ), finansal kalkınma ve gelir dağılımı ilişkisinin ters-U biçiminde olduğunu ileri sürmüşlerdir. Buna göre, finansal gelişmenin ilk aşamasında finansal araçlardan üst gelir grupları istifade ettiği için yoksul-zengin arasındaki gelir makası açılır. Ancak tam gelişmişlik düzeyine yaklaştıkça kalkınmayla birlikte alt gelir grupları da finansal araçlardan istifade edeceği için gelir makası daha dar olur (Greenwood ve Jovanovic, 1990: 1100).

Literatüre bakıldığında finansal gelişme, gelir eşitsizliği ve yoksulluk olgularını içeren çeşitli çalışmalar yapılmış ancak, bu üç olgu arasındaki ilişkinin çok fazla incelenmediği görülmüştür. Bu kapsamda bu çalışmada, finansal gelişme, gelir dağılımı ve yoksulluk konularına değinilecek, ardından 2003-2018 dönemi kapsamında verilerine ulaşılabilmiş 20 gelişmekte olan ülke için yapılacak ekonometrik analizler neticesinde çözüm önerilerinde bulunulacaktır.

1. FİNANSAL GELİŞME

1.1. Finansal Derinleşme ve Finansal Gelişme

Finansal derinleşme, finansal aktif toplamın, finansal olmayan aktif toplamdan daha hızlı gelişmesidir. Finansal derinleşme, kişi başına düşen finansal hizmetler ve kurumlardaki artış ve toplam finansal varlıkların gelire oranındaki artış biçiminde tanımlanmaktadır. Finansal gelişme ise finansal kurum ve finansal araçlarda olan artıştır. Çünkü bir ülkenin finansal yapısı, finansal araçların ve finansal kurumların sayısına bağlıdır. Finansal gelişme ve finansal derinlik göstergelerinden olan dar tanımlı parasal büyüklük M1/GSYİH, geniş tanımlı parasal büyüklük M2/GSYİH, M3/GSYİH, bu oranların yükselmesi finansal gelişmişliğin arttığını göstermektedir. Ayrıca dar tanımlı parasal büyüklük/geniş tanımlı parasal büyüklük, özel sektör kredileri/GSYİH, sermaye piyasası kapitalizasyonu/GSYİH'dır (Öztürk, vd., 2010: 99). Tablo 1'de finansal gelişmişliğin göstergesine karşılık finansal gelişmişliğin özelliği gösterilmiştir. İlk olarak finansal gelişmişliği gösteren özel sektör kredileri/GSYİH, finansal araçların düzeyini göstermektedir. Sermaye piyasası kapitalizasyonu/GSYİH, finansal araçların verimliliğini göstermektedir. Banka kredilerinin ve sabit getirili menkul kıymetlerin vadesi, finansal araçların kompozisyonunu göstermektedir (Afşar, 2007: 193).

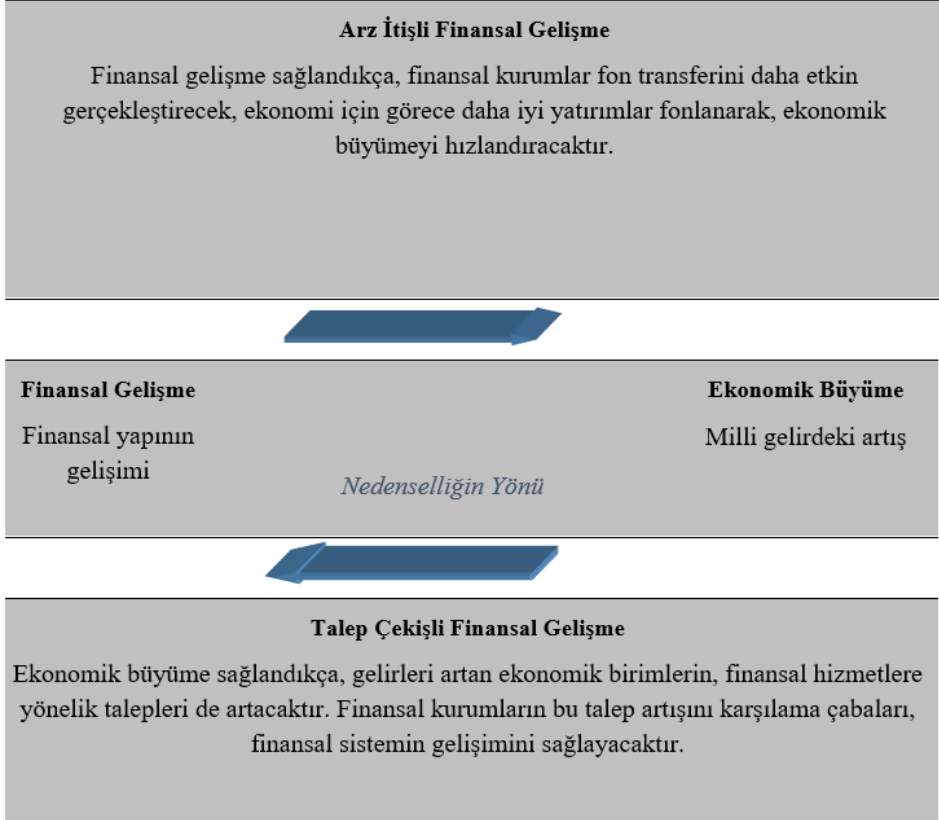
Tablo 1: Finansal Gelişmişlik Göstergeleri Özeti

Finansal Gelişmişliğin Özelliği	Finansal Gelişmişliğin Göstergesi
Finansal Araçların Düzeyi	GSYH ile İlişkili Banka Kredileri Büyüklüğü
Finansal Araçların Verimliliği	GSYH ile İlişkili Sermaye Piyasası Kapitalizasyon; Yasal ve Kurumsal Faaliyetler
Finansal Araçların Kompozisyonu	Banka Kredilerinin ve Sabit Getirili Menkul Kıymetlerin Vadesi

Kaynak: Aslı AFŞAR (2007), "Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki", Muhasebe ve Finansman Dergisi, Sayı:36.

1.2. Finansal Gelişme Türleri

Şekil 1’de finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki aslında kanıtlanmıştır. Finansal gelişme türleri ekonomiyi etkilemesi bakımından arz itişli ve talep çekişli finansal gelişme olarak iki grupta incelenir (Ergeç, 2004: 56). Arz itişli finansal gelişmede nedenselliğin yönü finansal gelişmeden ekonomik büyümeye doğrudur. Burada finans ekonomik büyümeyi sağlamaktadır. Finansal gelişmenin sağlaması koşuluyla, finansal araçlar fon değiş tokuşunu daha iyi gerçekleştirecek ve ekonomi büyüyecektir (Hermes ve Lensink, 1996: 17). Talep çekişli finansal gelişmede ise nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden finansal gelişmeye doğrudur. Girişimcilik ve inovasyon faaliyetleri, teknolojik gelişmeler, sanayileşmenin artması, iş gücü verimliliğinin artması gibi nedenlerle ekonomi büyür. Ekonomik büyüme gerçekleşince, finansal araçların, finansal hizmetlerine talep artacaktır (Atindehou, vd., 2005).

Şekil 1: Finansal Gelişme Türleri

Kaynak: Akt. Etem Hakan ERGEÇ (2004), “Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Türkiye Örneği:1988-2001”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:5, Sayı:2, s.56.

2. GELİR DAĞILIMI

2.1. Gelir Tanımı

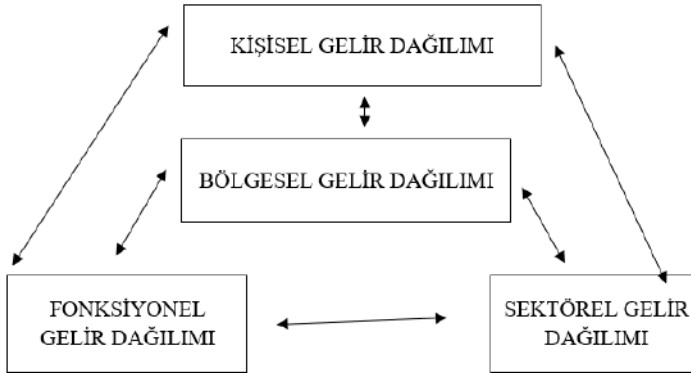
Sözlük anlamıyla gelir, “bir ekonomik birime çeşitli yollardan sağlanan para” olarak tanımlanmaktadır (Hançerlioğlu, 1981: 124). İktisadi anlamda gelir ise, belli tarihler arasında periyodik olarak herhangi bir ekonomik birimin, üretim ya da hizmet karşılığında elde ettiği parasal bir değerdir.

2.2. Gelir Dağılımı Tanımı

İktisadi bir kavram olarak gelir dağılımı, milli gelirin dağılımı anlamında kullanılmaktadır (Türk, 1992: 290). Seyidoğlu’na göre gelir dağılımı, milli gelirin farklı gelir grupları arasında nasıl paylaşılmış olduğudur (Seyidoğlu, 1992: 293). Boratav (1976) ise gelir dağılımını, “bir toplumda ürünlerin ve gelirlerin paylaşılmasını düzenleyen mekanizmaya bölüşüm, ürünlerin veya gelirlerin bireyler ve sosyal gruplar arasında paylaşılma tarzını belirleyen sosyal ilişkilere bölüşüm ilişkileri, bölüşüm ilişkilerinin sonucu olarak birey veya gruplara giden ürünlerden alınan paylar da gelir dağılımıdır” olarak tanımlar. Bir ülkede belirli bir zaman içerisinde yaratılan gelirin, toplumdaki kişiler, gruplar, bölgeler ve üretim faktörleri arasındaki dağılımına gelir dağılımı denilmektedir. Tanımdan da anlaşılacağı üzere başlıca dört gelir dağılımı türünden bahsedilmektedir.

2.3. Gelir Dağılımı Türleri

Gelir dağılımı fonksiyonel, bölgesel, kişisel ve sektörel olmak üzere çeşitli şekillerde incelenmektedir. Şekil 2’de gelir dağılımı türleri arasındaki ilişki gösterilmektedir. Şekilden de izlenebileceği gibi tüm gelir dağılımı türleri birbiriyle bağlantılıdır.

Şekil 2: Gelir Dağılımı Türleri

Kaynak: Akt. Yaşar Uysal (2007), “Gelir Dağılımı Türleri Arasındaki İlişkiler Bağlamında Gelir Dağılımının Düzenlenmesine Yönelik Öneriler”, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:9, Sayı: 2, s. 255.

2.3.1. Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Milli gelirin oluşumunda etkisi olan üretim faktörlerinden; işgücünden elde edilen gelir olan ücretin, sermayeden elde edilen gelir olan faizin, girişimciden elde edilen gelir olan kâr/zararın ve doğal kaynaklardan elde edilen gelir olan rant'ın gelirden hangi oranda pay aldığını gösteren gelir dağılımı fonksiyonel gelir dağılımıdır.

2.3.2. Bölgesel Gelir Dağılımı

Bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan vatandaşlarının toplam gelirden aldıkları pay bölgesel ya da coğrafi gelir dağılımı olarak tanımlanmaktadır. Ülke içerisindeki her bölge milli gelirden eşit pay almamaktadır. Kimi bölgeler milli gelirden fazla pay alırken, kimi bölgeler geri kalmaktadır. Gelişmiş ülkelerin, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kıyasla coğrafi gelir dağılımı daha adildir.

Bölgeler arası gelir farklılıklarının yaşanması bu bölgelerde yaşayan vatandaşlar arasında sağlık, eğitim, hizmet, ulaşım gibi sosyal göstergeler bakımından farklılıklar oluşturmaktadır.

2.3.3. Kişisel Gelir Dağılımı

Kişisel ya da bireysel gelir dağılımı, bir ülkenin gelirinin o ülke vatandaşları arasındaki paylaşımını göstermektedir. Ekonomik eşitsizliklerin iyi bir göstergesi olan kişisel gelir dağılımında nüfus beş eşit parçaya bölünerek %20'lik sıralı grupların gelirleri hesaplanmaktadır (Acar, 2015: 45). Böylelikle gelir grupları arasında mukayese yapılabilmektedir. Ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan ve az gelişmiş olarak sınıflandırılmasında kişi başına düşen gelir düzeyleri göz önünde bulundurulmaktadır.

2.3.4. Sektörel Gelir Dağılımı

Sektörel gelir dağılımı, tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin milli gelirden ne oranda pay aldığını göstermektedir. Ülkelerin ekonomik kalkınmaya bağlı olarak tarım, sanayi ve hizmet sektörlerinin ekonomi içindeki payları farklılaşmaktadır. Ekonomik kalkınmanın hızlanması ile birlikte tarım sektörünün payı azalmakta, sanayi ve hizmet sektörlerinin payları giderek artmaktadır (Uysal, 2017: 19).

Gelir Eşitsizliği Ölçüm Yöntemleri

Gelir dağılımı eşitsizliğinin çeşitli ölçüm yöntemleri bulunmaktadır. Bu ölçümler sayesinde ülkelerde gelir paylaşımındaki değişimin ve kıyaslamaların yapılması mümkün hale gelmektedir.

2.3.5. Gini Katsayısı

Gelir dağılımı eşitsizliğinin en yaygın ölçüm yöntemi Gini katsayısıdır. 0 ile 1 arasında değişen değerler alan Gini katsayısı ile eşitsizlik düzeyi 0'a yaklaştıkça azalmakta; 1'e yaklaştıkça artmaktadır. Gini katsayısı ile gelir dağılımı eşitsizliği rakam olarak ifade edilebilmekte, bu da ülkeler arası gelir dağılımı karşılaştırmaları yapılmasına olanak sağlamaktadır (Öztürk, 2017: 55).

Türkiye'nin eşitsizlik resmine bakıldığında, Gini katsayılarının 2014 yılından 2019 yılına kadar istikrarlı olarak arttığı, 2019 yılında azalma eğilimi göstermiş olduğu ancak 2020 yılında tekrar arttığı görülmektedir. Nitekim, Gini katsayıları 2014 yılında, 0.379; 2015 yılında, 0.386; 2016 yılında, 0.396; 2017 yılında, 0.400; 2018 yılında, 0.403; 2019 yılında, 0.387 ve 2020 yılında, 0.402 olarak hesaplanmıştır.

2.3.6. Lorenz Eğrisi

Lorenz ya da yoğunlaşma eğrisi 1905 yılında Max Otto Lorenz tarafından geliştirilmiştir. Gelir dağılımı eşitsizliğinin grafik ile gösterilmiş halidir. Grafik eğrisinin oluşması için yatay eksenle geliri elde eden nüfusun kümülatif yüzde payları küçükten büyüğe doğru sıralanırken, düşey eksenle gelirin kümülatif yüzde payları bulunmaktadır. Lorenz eğrisi, aynı ülkenin farklı dönemlerdeki eşitsizliğini ya da farklı ülkelerin gelir dağılımındaki eşitsizliklerini karşılaştırmak için kullanılmaktadır (Uysal, 2017: 54).

2.3.7. Yüzde Paylar Analizi

Yüzde paylar analizi, bireysel ya da kişisel gelir dağılımını ölçmek için kullanılan en genel ve en açık gelir eşitsizliği ölçüm yöntemidir. Bu analizde, hane halkı gelirleri küçükten büyüğe doğru sıralanmakta ve haneler genellikle %10'luk 10 ya da %20'lik 5 eşit gruba ayrılmaktadır. Bu sayede her grubun gelirden aldığı pay mukayese edilmektedir.

3. YOKSULLUK

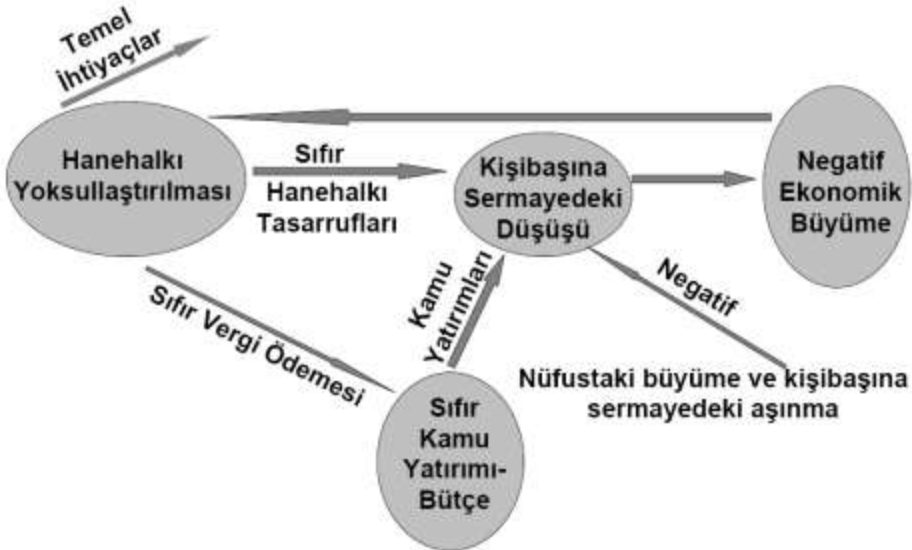
3.1. Yoksulluk Tanımı

Yoksulluk, üzerinde objektif bir tanım bulunmayan bir olgudur. Sağlık, eğitim ve refah boyutlarıyla ele alınan yoksulluk kavramının insanların sadece hayatlarını devam ettirebilecek kadar gıdaya ulaşamaması olarak değerlendirmek yeterli olmayacaktır. Bugün dünya ülkelerinin karşı karşıya kaldığı bu sorunun ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel boyutları ile ele alınması gerekmektedir. Yoksulluğun boyutu, ülkelerin gelişmişlik durumuna, döneme ve refah seviyesindeki gelişmelere bağlı olarak farklılaşmaktadır.

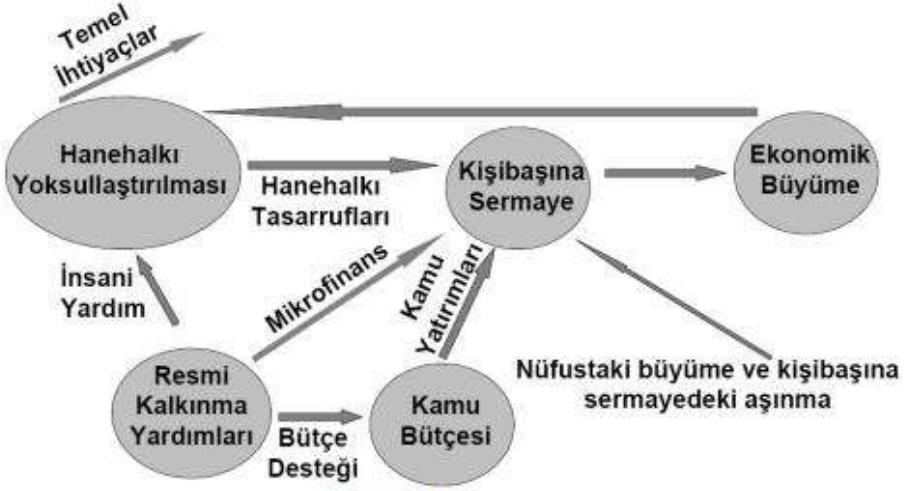
Literatüre göre, ilk yoksulluk tanımı 1901 yılında Rowntree tarafından yapılmıştır. O'na göre yoksulluk, kişinin toplam gelirinin kendisinin biyolojik yaşamını idame ettirebilmesi için gereken minimum düzeydeki yiyecek, giyim vb. en temel fiziki ihtiyaçları dahi karşılayamamasıdır (Frank, 1983: 51).

Amartya Sen ve World Bank'a göre yoksulluk, asgari yaşam standardının altında kalmaktır. Marshall'a göre yoksullaşmak, ekonomik krizlerden kaynaklanan bir sorun olmanın ilerisinde, toplum dışına itilmeyi ve toplumdan soyutlanmayı da kapsayan bir kavramdır (Ak, 2016: 297). Yoksulluk en genel tanımıyla, herkese iyi bir yaşam sağlamak için yeterli ve erişilebilir kaynakların bulunmayışıdır (Cox, 1975: 48).

Şekil 3 ve 4'te yoksulluk döngüsü görülmektedir. Şekil 3'te vergi ve kişisel tasarrufu olmayan hane halkı geliri sadece tüketim için kullanılmaktadır. Bununla birlikte nüfus artışı giderek artmaktadır. Sonuç olarak, kişi başına sermayede bir düşüş ve kişi başına gelirden negatif büyüme oranı ortaya çıkmaktadır. Bu da, hane halkının gelecekte daha da yoksullaşmasına yol açmaktadır. Şekil 4'te ise, dış yardımların yoksulluk döngüsünün kırılmasındaki önemi gösterilmiştir. Dış yardımlar yeterince önemliyse ve yeterince uzun sürerse sermaye stoku haneleri geçim seviyesinin üzerine çıkarmaya kadar yükselecektir ve o noktada dış yardımlar yoksulluk tuzağını herkes için kırarak yatırımlar olacaktır.

Şekil 3: Yoksulluk Döngüsü

Şekil 4: Yoksulluk döngüsünün kırılmasında resmi kalkınma yardımlarının rolü

Kaynak: Sachs, Jeffrey D. (2005). The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time, Penguin Boks, Published by the Penguin Group, New York, p.248-249.

3.2. Yoksulluk Türleri

Farklı tanımları olan yoksulluk kavramının farklı sınıflandırmaları da yapılmıştır. Bu sınıflandırma mutlak ve görelî yoksulluk, objektif ve sübjektif yoksulluk, kırsal ve kentsel yoksulluk, kronik ve geçici yoksulluk olarak değerlendirilmektedir.

Mutlak Yoksulluk: Bir kişinin yaşamını devam ettirebilmesi için sahip olması gereken asgari gelire ulaşamamasıdır. Mutlak yoksulluk kavramı ekonomik bir boyut içermesinden dolayı rakamsal olarak ifade edilebilmektedir. Ülkeler arası fiyat farklılıklarından dolayı açlık sınırının saptanması için yapılan çalışmalarda, günlük tüketim değeri en yoksul ülkeler için 1 \$, Latin Amerika ve Karayipler için 2 \$, Doğu Avrupa ülkeleri için 4 \$, gelişmiş ülkeler için 14.40 \$ sınırı olarak belirlenmiştir (Özgüler, 2014: 138).

Görelî (Nispi) Yoksulluk: Haneler, gelir ve tüketimlerine göre sıralandığında belirli bir noktanın altında kalanlardır (Kabaş, 2013: 70). Bu tanıma göre görelî yoksullar, asgari ihtiyaçlarını karşılarken sosyal açıdan topluma katılmaları engellenmiş olan kişilerdir. Mutlak yoksulluk tanımına göre bir toplumda yoksullar olmayabilir ancak görelî yoksulluk tanımına göre, bir toplumda her zaman yoksul kesim vardır (Özcan, 2003: 85).

Objektif ve Sübjektif Yoksulluk: Lipton'a göre objektif yoksulluk, kişinin asgari ihtiyaçlarını karşılayamamasının yanında çevresine kıyasla birçok ihtiyaçtan mahrum kalmasından dolayı hayat koşullarının yetersiz olma durumudur (Ayhan ve Arslan, 2017: 646). Sübjektif yoksulluk ise, kişinin

hislerinin dikkate alındığı, kişi kendisini yoksul hissederse onun yoksul olduğunu kabul eden bir tanımdır (Özgüler, 2014: 141).

Kırsal ve Kentsel Yoksulluk: Yoksulluğun mekansal olarak ifade edilmesidir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'ya göre kırsal yoksulluk, kırsal bölgedeki açık veya gizli işsizliktir (Aşçı ve Demiryürek, 2008: 74). Kırsal yoksulluk, kentsel yoksulluğa kıyasla daha yaygın görülmektedir. Nitekim, dünyadaki en yoksul insanların %70'i (IFAD, 2015), dünya nüfusunun yaklaşık yarısı ve dünyadaki yoksul insanların %75'i geliştirmekte olan ülkelerin kırsal alanlarında yaşamaktadır (Kutukız, vd., 2016: 900). Kentsel yoksulluk ise, bir kentin sunmuş olduğu sağlık, eğitim, güvenlik, barınma gibi imkanlara, o kent vatandaşlarının ne oranda ulaşıp ulaşamadığıdır. Tarihsel oluşumlar olan kentlerde zenginlik ve yoksulluk bir arada görülebilmektedir.

Kronik ve Geçici Yoksulluk: Yoksulluğun, yoksul kalınan döneme göre ifade edilmesidir. Kronik yoksullar, yoksulluk çizgisinin sürekli olarak altında kalanlardır. Geçici yoksullar, bazı dönemler yoksul olmayıp bazı dönemler yoksul olan yoksulluk çizgisine yakın olanlardır (The Chronic Poverty Report 2005: 5). Geçici yoksullar, bazı dönemlerde yoksul sayılan kesimin oluşturduğu dalgalanan yoksullar ve yoksulluk çizgisinin üstünde bulunmasına karşın kısa bir dönem yoksul olanların oluşturduğu ara sıra yoksullar olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Kocatepe, 2011: 26).

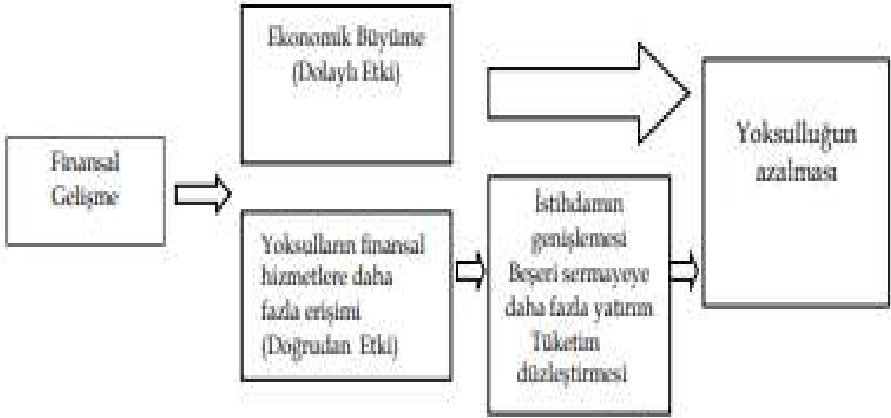
4. FİNANSAL GELİŞME, GELİR DAĞILIMI VE YOKSULLUK İLİŞKİSİ

Finansal sistemlerin gelişimindeki önem, gelir paylaşımındaki adaleti sağlamada finansal sistemlerin ülke ekonomilerindeki paylarının artması ile daha da artmaktadır (Çalışır ve Altıntaş, 2017: 9). Dolayısıyla bir ülkedeki finansal gelişim yoksul ve savunmasız gruplar açısından oldukça önemlidir. Finansal gelişme sonucunda risk yönetimi kolaylaştırılır, yatırım ve üretkenlik artırılarak eşitsizlik ve yoksulluk azaltılmış olur (Worldbank, 2020). Ayrıca finansal gelişim özellikle sporsponsorluk yolu ile ülkelerde gerçekleşen birçok kültürel ve sportif aktivitelerin gelişimine ve bu sayede de sosyal gelişime destek vermesi açısından önemlidir (Karataş vd., 2013: 38).

Literatürde finansal gelişme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi en iyi anlatan kavram Finansal Kuznets eğrisidir. Bu eğri hipotezi, finansal gelişmişlik seviyesindeki artışın gelir dağılımı eşitsizliğini önce arttıracakını belli bir eşik düzeyini aştıktan sonra ise azaltacağını ifade etmektedir (Greenwood ve Jovanovich, 1990: 1077).

Şekil 5'te finansal gelişmenin yoksulluğu azaltmasında dolaylı ve doğrudan etkileri gösterilmektedir. Finansal gelişmenin dolaylı etkilerine bakıldığında,

yoksulluğun azaltılmasındaki en önemli kanalın ekonomik büyüme olduğu görülmektedir. Ekonomik büyümenin sağlanmasıyla birlikte iş alanları genişlemekte, yükselen büyüme rakamları ile vergi gelirleri artmakta ve devletin yoksul kesim için sağlık, eğitim ve sosyal alanlarda daha fazla yatırım yapmasına olanak sağlamaktadır (Zhuang vd., 2009: 10). Ayrıca finansal gelişmenin ekonomik büyüme ile birlikte artışının gelir eşitsizliğine de neden olduğu vurgulanmaktadır (Manga, 2020: 67). Buna göre ticari sebeplerle bankaların sadece yeterli güvenceye sahip kişilere kredi vermesi toplumun en fakir kesiminin yeterli seviyede güvenceye sahip olamamaları dolayısıyla finansal sistemin dışına itilmelerine sebep olmaktadır. Bu durumda sadece zenginlerin kredi sistemine erişebilmeleri söz konusu olmakta dolayısıyla finansal sektördeki iyileşmeler zenginlerin lehine sonuçlanarak, zengin ve fakir kesim arasındaki gelir eşitsizliğinin artmasına neden olmaktadır (Dhrifi, 2015: 1164). Finansal gelişme ile yoksulluğun azaltılmasındaki doğrudan etkinin ise, yoksulların finansal hizmetlere erişiminin ne kadar mümkün olduğu görülmektedir.

Şekil 5: Finansal Gelişme ve Yoksulluk İlişkisi

Kaynak: Claessens, Stijn and Feijen, Erik (2007), Financial Sector Development and the Millennium Development Goals, World Bank Working Paper.

5. LİTERATÜR TARAMASI

Tablo 2’de; gelir dağılımı, yoksulluk ve finansal gelişme konularıyla ilgili yapılan çalışmalar; yazar, dönem, ülke, yöntem ve elde edilen sonuçlara göre özetlenmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, literatürdeki genel görüş finansal gelişmenin gelir eşitsizliği ve yoksulluğu azalttığı yönündedir.

Tablo 2. Literatür Özeti

Yazar	Dönem	Ülke	Yöntem	Sonuç
Omar ve Inaba (2020)	2004-2016	Gelişmekte olan 116 ülke	Panel veri analizi	Finansal katılım, gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk oranlarını ve gelir eşitsizliğini azaltmıştır.
Zaman, Rashid, Khan ve Ahmad (2011)	1988-2009	Seçilmiş 5 SAARCH ülkesi	Panel veri analizi	Ekonomik büyümedeki artış yoksulluğu azaltmıştır.
Satti vd., (2015)	1991-2011	Kazakistan	ARDL, Bayer ve Hank eşbütünleşme	Finansal Kuznets Eğrisi (GJ Hipotezi) doğrulanmamıştır. Finansal gelişme ve gelir eşitsizliği arasında U biçimli bir ilişki vardır.
Jauch ve Watzka (2016)	1960-2008	Gelişmiş ve gelişmekte olan 138 ülke	Panel veri analizi	Finansal gelişme gelir eşitsizliğini arttırmıştır.
Calderon, Chong ve Gradstein (2006)	1971-2002	111 ülke	Panel veri analizi	Gelir eşitsizliği ve yoksulluğun azaltılması üzerine dış yardımların etkisi yoktur.
Asteriou, Dimelis ve Moudatsou (2014)	1995-2009	27 AB ülkesi	Panel veri analizi	Doğrudan yabancı yatırım yoluyla finansal küreselleşme, sermaye hesabı açıklığı ve borsa kapitalizasyonu gelir eşitsizliğinin itici gücüdür.
Atems ve Jones (2015)	1930-2005	48 ABD ülkesi	Panel VAR modeli	Gini endeksinde kişi başına düşen reel gelir düzeyini düşürür.
Konstantinou, Rizos ve Stratopoulou (2021)	2002-2014	Geçiş ekonomisi 18 ülke	Panel veri analizi	Makroihtiyati politikaların benimsenmesi gelir eşitsizliğini arttırmaktadır.
Küçükaksoy (2009)	-	Yükselen piyasa ekonomileri 23 ülke	Faktör Fiyatları Eşitliği	Yükselen piyasa ekonomileri gelir dağılımının bozulmaması için birlikte hareket etmelidir.
Nguyen ve Nasir (2021)	2002-2014	51 ülke	Granger nedensellik, iki aşamalı EKK, üç aşamalı EKK, GMM	Gelir eşitsizliğindeki bir artış, daha yüksek enerji yoksulluğuna neden olmaktadır.

Evcim, Güneş ve Orhan (2019)	2006-2017	Türkiye 12 bölge	Panel Fisher testi, Nedensellik analizi	Türkiye genelinde yoksulluktan ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisi vardır.
Erkal, Akıncı ve Yılmaz (2015)	1998-2010	Seçilmiş 11 ülke	Panel veri analizi	Gelir eşitsizliğindeki artış ve gelir eşitsizliğindeki değişimlere bağlı olarak artan yoksulluk büyümeye yol açmaktadır.
Kaya (2020)	2010-2018	Seçilmiş 13 ülke	Panel veri analizi	GSYİH, toplam kamu sağlık harcamaları ve toplam kamu eğitim harcamaları arttıkça yoksulluk azalmaktadır. Gini katsayısının artmasıyla yoksulluk da artmaktadır.
Fosu (2017)	1980, 1990 ve 2000'ler	80 ülke	GMM	Ortalama gelir artışı yoksulluktaki hem düşüşlerin hem de artışların arkasındaki ana itici güçtür.
Erlando, Riyanto ve Masakazu (2020)	2010-2016	Doğu Endonezya	Toda-Yamamoto VAR ve Panel VAR	Doğu Endonezya'da finansal katılım, ekonomik büyüme, yoksulluk ve gelir dağılımı arasında yüksek bir ilişki düzeyine işaret etmektedir. Sosyo-ekonomik büyümenin finansal kapsayıcılık düzeyi üzerinde olumlu, yoksulluk üzerinde olumsuz bir etkisi vardır.
Roser ve Cuaresma (2016)	Son 40 yıl	Sanayileşmiş 32 ülke	Panel veri analizi	Gelişmiş ülkelere yapılan düşük ücretli ithalat, gelir eşitsizliğini kötüleştirme eğilimindedir.
Shahbaz vd. (2015)	1965-2011	İran	ARDL ve VECM	Finansal gelişme gelir eşitsizliğini azaltmakta, İran'ın küreselleşme ve gelir eşitsizliği arasında ters-U biçimli ilişki bulunmuştur.
Jalilian ve Kirkpatrick (2005)	1965-1990	Gelişmekte olan ülkeler	Panel veri analizi	Ekonomik kalkınmanın bir eşik düzeyine kadar finansal sektör büyümesinin, büyümeyi artırıcı etki yoluyla yoksulluğun azaltılmasına katkı bulunmaktadır.

6. EKONOMETRİK UYGULAMA

6.1. Veri, Model Ve Bulgular

Çalışmanın bu kısmında, verilerine ulaşılabilmiş gelişmekte olan 20 ülkenin (Türkiye, Endonezya, Honduras, Gürcistan, Kosta Rika, Dominik Cumhuriyeti, El Salvador, Kırgızistan, Moldova, Panama, Peru, Paraguay, Kazakistan, İsrail, Estonya, Ekvador, Brezilya, Arjantin, Ermenistan, Yunanistan) yoksulluk, gelir dağılımı ve finansal gelişme endeksi arasındaki ilişkisi 2003-2018 dönemi kapsamındaki yıllık veriler kullanılarak araştırılmıştır. Ülke ve yıl seçiminde göz önüne alınan unsur, çalışmada ele alınan değişkenlere ilişkin ulaşılabilen en geniş veri aralığı olmuştur. Çalışmada kullanılan değişkenler ve tanımları Tablo 3'te görülmektedir.

Tablo 3: Veri Seti

Değişkenler	Değişkenlerin Tanımı
Yoksulluk (POVERTY)	Günde 1.90 \$'dan daha düşük gelirle yaşayan yoksul nüfus oranı
Gelir Dağılımı (GINI)	Gini endeks değerleri
Finansal Gelişme Endeksi (FINANC)	Finansal gelişme endeks değerleri

Kaynak: : IMF, International Financial Statistics, Data Query, World Bank, Databank, World Development Indicators.

6.2. Panel Var Analizi

PVAR modelleri farklı alanlarda ve uygulamalarda tercih edilmektedir. Bu model sistemdeki tüm değişkenleri içsel olarak ele alan geleneksel VAR modelini, gözlenmemiş birim heterojenliği bünyesinde bulunduran panel veri yaklaşımını birleştirmektedir (Magazzino, 2017). PVAR modeli makroekonomik dinamikleri araştırmada kullanılan yöntemlerden biri olarak kullanılmaktadır. Bu makroekonomik dinamiklerin kaynakları olan içsel ve dışsal şoklar için bir model ortaya koymaktadır (Charfeddine ve Kahia, 2019).

PVAR her bir değişkenin kendi gecikmelerini ve modele dahil edilen diğer değişkenlerin gecikmelerini içerisinde barındırmaktadır. PVAR modeli şokların varyansındaki ve katsayılarındaki zaman değişimini ortaya koyabilmektedir (Ouyang ve Li, 2018). PVAR modelinde şoklar nihayetinde sıfıra yaklaşmaktadır. Bu durum şokların geçici olduğunu ve uzun vadede serinin deterministik eğilimlerine geri döndüğü anlamına gelmektedir (Góes, 2016).

Tahmin Edilecek Model:

$$POVERTY_{it} = \alpha_{it} + GINI_{it} + FINANC_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Şeklinde. 1 nolu modelde yoksulluğu etkileyen; gelir dağılımı ve finansal gelişme endeksi arasındaki ilişki tahmin edilecektir.

6.3. Bulgular

Tablo 4: Tanımlayıcı İstatistikler

	POVERTY	GINI	FINANC
Ortalama	4.426167	41.70813	0.293031
Medyan	2.500000	41.60000	0.270000
Maksimum	27.70000	59.50000	0.670000
Minimum	0.000000	25.70000	0.060000
Standart Sapma	5.179183	8.501657	0.153396
Çarpıklık	1.850677	-0.059762	0.751636
Basıklık	6.500936	1.905111	2.590140
Toplam	1327.850	13346.60	93.77000
Hata Kareler Toplamı	8020.357	23056.74	7.506160
Gözlemler	320	320	320

6.4. Genelleştirilmiş Dickey-Fuller (ADF) Birim Kök Testi

Tablo 5, ADF birim kök testi sonuçlarını göstermektedir. Değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olup olmadıkları kontrol edilmiştir. Birim kök testi sonuçlarına göre; POVERTY değişkeninin sabitli, sabitli ve trendli, sabitsiz ve trendsiz modellerde %1 önem seviyesinde durağan olduğu görülmektedir. GINI değişkeninin sabitli ve sabitli ve trendli modelde; FINANC değişkeninin ise sabitsiz ve trendsiz modelde birim köke sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 5: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Düzey değerlerinde

Değişkenler	Sabitli	Sabitli ve Trendli	Sabitsiz ve Trendsiz
POVERTY	100.933 (0.0000)***	63.7560 (0.0099)***	172.516 (0.0000)***
GINI	28.6307 (0.9099)	48.9097 (0.1577)	83.6548 (0.0001)***
FINANC	52.6642 (0.0866)*	57.6102 (0.0352)**	6.35955 (1.0000)

***: %1, **: %5, *: %10 önem düzeyinde anlamlıdır.

Tablo 6’da VAR modeli gecikme sonuçları gösterilmiştir. Model seçim kriterleri en uygun gecikme sayısının 4 olduğunu göstermektedir. Bu nedenle VAR modeli, en uygun gecikme sayısına göre kurulmuştur.

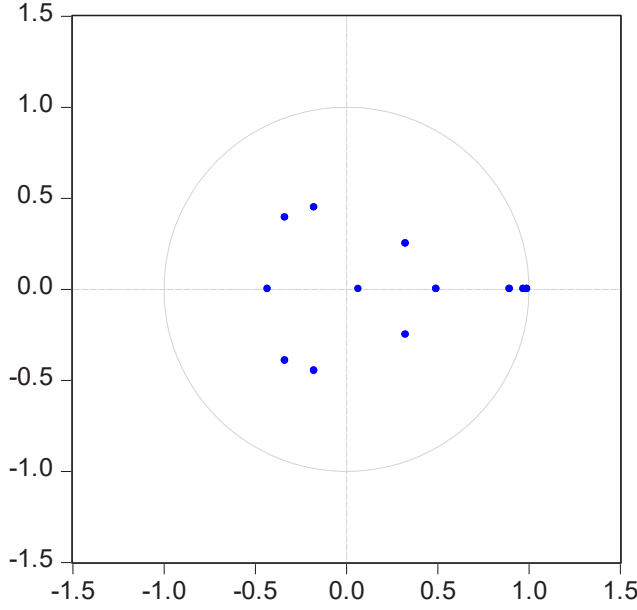
Tablo 6: VAR Modeli Gecikme Sonuçları

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-889.50	NA	14.049	11.156	11.213	11.179
1	25.719	1784.679	0.0001	1.8428	1.9986*	1.9053*
2	-218.72	53.1793	0.0001	1.7123	1.9849	1.8216
3	42.652	18.293	0.0001	-0.158	0.418	0.075
4	54.048	20.939*	0.0001*	-0.188*	0.561	0.116

*: En uygun gecikme sayısı

VAR modelinin durağan olup olmadığını incelemek amacıyla AR karakteristik polinomun ters köklerine bakılır. Şekil 6’da AR karakteristik polinomunun ters köklerinin çember içerisinde dağılımı görülmektedir. Modelin ters kökleri birim çember içerisinde olduğu için VAR modelinin durağan yani istikrarlı olduğu söylenebilir.

Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Şekil 6: AR Karakteristik Polinomunun Ters Kökleri

Etki-tepki fonksiyonları, diğer tüm şoklar sıfıra eşitken, bir değişkenin sistem içerisindeki başka bir değişkenin yeniliklere tepkisini ortaya koymaktadır.

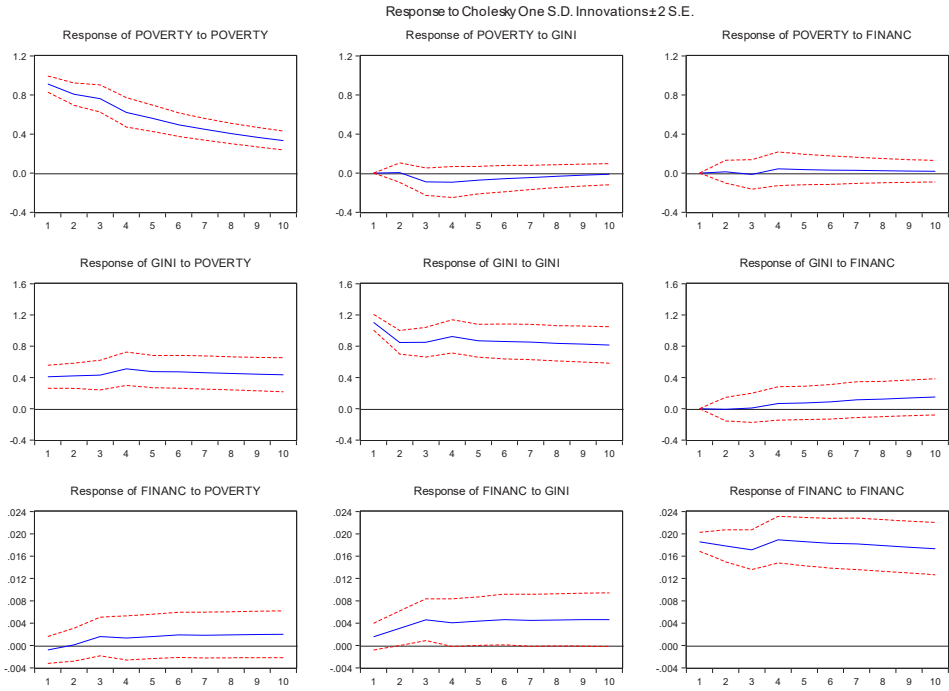
Şekil 7’de görülen grafiklerdeki kırmızı çizgiler güven aralıklarının alt ve üst sınırlarını, mavi çizgiler ise tahminleri göstermektedir. 0 çizgisinde tepki yoktur. 0 çizgisinin üzeri tepkinin pozitif olduğunu, altı ise tepkinin negatif olduğunu göstermektedir.

Grafikler sırasıyla, POVERTY değişkeninin kendisi üzerindeki tepkisini; GINI’ye karşılık POVERTY’nin verdiği tepkiyi; FINANC’a karşılık POVERTY’nin verdiği tepkiyi; POVERTY’ye karşılık GINI’nin verdiği tepkiyi; GINI değişkeninin kendisi üzerindeki tepkisini; FINANC’a karşılık GINI’nin verdiği tepkiyi; POVERTY’ye karşılık FINANC’ın verdiği tepkiyi; GINI’e karşılık FINANC’ın verdiği tepkiyi ve FINANC değişkeninin kendisi üzerindeki tepkisini göstermektedir.

İlk sırada yer alan grafikler POVERTY, GINI ve FINANC değişkenlerindeki bir şoka karşılık yoksulluk değişkeninin verdiği tepkiyi göstermektedir. Buna göre, ilk grafikte yoksulluk değişkeni kendisi üzerinde pozitif alanda başlayarak azalan bir eğilim göstererek sıfıra yaklaşmaktadır. İkinci grafikte ise gelir dağılımı değişkenindeki bir şoka karşılık yoksulluğun tepkisi negatif yönde olmuştur. Üçüncü grafikte ise finansal gelişmede bir şok meydana geldiğinde yoksulluğun tepkisi düzenli bir seyrinde aynı yönde olduğu görülmektedir.

İkinci sırada yer alan grafikler POVERTY, GINI ve FINANC değişkenlerindeki bir şoka karşılık gelir dağılımının verdiği tepkiyi göstermektedir. Buna göre, yoksulluk, gelir dağılımı ve finansal gelişmede bir standart sapmalılık şok oluştuğunda gelir dağılımının tepkisi pozitif olmuştur.

Üçüncü sırada yer alan grafikler POVERTY, GINI ve FINANC değişkenlerindeki bir şoka karşılık finansal gelişmenin verdiği tepkiyi göstermektedir. Buna göre, yoksulluk, gelir dağılımı ve finansal gelişmede bir standart sapmalılık şok oluştuğunda gelir dağılımının tepkisi pozitif olmuştur.

Şekil 7: Etki-Tepki Grafikleri

Varyans ayrıştırmaları, bir değişkendeki değişimin zaman içindeki değişimin yüzde olarak kaçının kendinden ve diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermektedir. Tablolarda gelişmekte olan ülkelerde incelenen seriler için 10 yıllık dönemin varyans ayrıştırma sonuçları verilmiştir. Bu sonuçlarda her bir grupta değişkenler için elde edilen bulgular yer almaktadır.

Tablo 7’de yer alan varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, 10 dönemlik periyod içinde ilk dönem POVERTY’deki toplam değişimin tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. 10. Dönemin sonunda POVERTY’deki toplam değişimin %99.03’ü kendisi tarafından açıklanırken %0.78’i GINI, %0.18’i FINANC değişkenleri tarafından açıklanmaktadır. GINI varyans ayrıştırması

sonuçlarına göre, ilk dönem GINI'deki toplam değişimin %88.01'i kendisi tarafından açıklanmaktadır. 10. Dönemin sonunda %78.55'i kendisi tarafından, %20.55'i POVERTY değişkeni ve %0.88'i FINANC değişkeni tarafından açıklanmaktadır. FINANC varyans ayrıştırması sonuçlarına göre, ilk dönem FINANC'deki toplam değişimin %99.10'u kendisi tarafından açıklanmaktadır. 10. Dönemin sonunda %94.20'si kendisi tarafından, %0.75'i POVERTY değişkeni ve %5.03'ü GINI değişkeni tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 7: Varyans Ayrıştırması Sonuçları

Yoksulluk Varyans Ayrıştırması				
Dönem	S.E.	POVERTY	GINI	FINANC
1	0.9114	100	0	0
2	1.2178	99.9850	0.0015	0.0134
3	1.4398	99.6026	0.3784	0.0189
4	1.5711	99.2452	0.6636	0.0910
5	1.6702	99.0963	0.7762	0.1274
6	1.7432	99.0323	0.8220	0.1455
7	1.8005	99.0069	0.8324	0.1606
8	1.8458	99.0079	0.8209	0.1711
9	1.8822	99.0212	0.8016	0.1771
10	1.9115	99.0371	0.7811	0.1817

GINI Varyans Ayrıştırması				
Dönem	S.E.	POVERTY	GINI	FINANC
1	1.1781	11.9821	88.0178	0
2	1.5119	15.0295	84.9684	0.0020
3	1.7869	16.5445	83.4502	0.0051
4	2.0769	18.2882	81.6030	0.1086
5	2.3021	19.1536	80.6503	0.1930
6	2.5040	19.7415	79.9708	0.2876
7	2.6877	20.0913	79.4779	0.4306
8	2.8535	20.3195	79.1095	0.5709
9	3.0068	20.4668	78.8111	0.7219
10	3.1490	20.5583	78.5539	0.8877

FINANC Varyans Ayrıştırması

Dönem	S.E.	POVERTY	GINI	FINANC
1	0.0186	0.1870	0.7086	99.1043
2	0.0259	0.0983	1.7701	98.1314
3	0.0315	0.3219	3.3457	96.3322
4	0.0370	0.3628	3.6331	96.0040
5	0.0416	0.4371	3.9579	95.6049
6	0.0458	0.5325	4.3071	95.1603
7	0.0495	0.5938	4.5116	94.8945
8	0.0528	0.6513	4.7030	94.6456
9	0.0559	0.7054	4.8819	94.4125
10	0.0588	0.7532	5.0381	94.2086

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada; finansal gelişme, gelir dağılımı ve yoksulluk olgularının ilk olarak teorik çerçevesi ortaya konulmuş, ardından, Türkiye'nin de içinde bulunduğu gelişmekte olan 20 ülke için 2003-2018 zaman aralığındaki yıllık veriler kullanılarak ampirik olarak analiz edilmiştir. Bu amaçla kullanılan modelde yoksulluk (POVERTY) değişkeni bağımlı; gelir dağılımı (GINI), finansal gelişme (FINANC) değişkenleri bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Panel VAR analizinin kullanıldığı çalışmada ilk olarak ADF birim kök testi ile serilerin durağanlıkları araştırılmıştır. Sonuç olarak, değişkenlerinin I(0) olduğu saptanmıştır. Ardından, VAR modelinin durağan olup olmadığını incelemek amacıyla AR karakteristik polinomun ters köklerine bakılmıştır. Modelin ters kökleri birim çember içerisinde olduğu için VAR modelinin durağan olduğu görülmüştür. Çalışmada elde edilen etki tepki sonuçlarına göre, yoksulluk, gelir dağılımı ve finansal gelişmede bir standart sapmalık şok oluştuğunda gelir dağılımının tepkisi pozitif olmuştur. Varyans ayrıştırması analizleri, gelir dağılımı eşitsizliğinin yoksulluk değişkenini açıklamasında finansal gelişme değişkenine göre nispeten daha yüksek bir orana sahip olduğunu göstermektedir.

Literatürde yapılan çalışmalar dikkate alındığında, Finansal Kuznets Eğrisi hipotezinin geçerli olduğu gelişmekte olan ülkelerin gelir dağılımındaki eşitsizliğinin azaltılması yönünde bir politika izlenmelidir. Finansal gelişmesini sağlayabilmiş olan ülkelerin gelir dağılımında düzensizlik az olmakta ve bununla birlikte yoksulluk oranları düşük olmaktadır. Bunun aksine finansal açıdan gelişmemiş ülkelerin gini katsayıları yüksek olabilmektedir. Gelir dağılımındaki

bozulmaların giderilebilmesi için yoksul kesimin finansal sisteme adapte olmasının sağlanması gerekmektedir. Nitekim küresel ekonomi şartlarında ekonomik büyüme ve ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi ancak finansal piyasaların gelişmiş olmasıyla mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Acar, İlhan (2015), Türkiye’de Gelir Dağılımı, Emek ve Toplum, 4(8), 42-59.
- Afşar, Aslı (2007), Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 36, 188-198.
- Ak, Muammer (2016), Toplumsal Bir Olgu Olarak Yoksulluk, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi, 54 (54), 296-306.
- Altıntaş, Nurullah ve Çalışır, Mustafa (2017), Finansal Gelişme Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Saklı Panel Eşbütünleşme İlişkisi, International Journal of applied economic and finance studies, 2 (2), 9-18.
- Asandaş, Nurten ve Işık, Nihat (2021), Ekonomik Kalkınma ve Gelir Dağılımının Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Uygulama, Akaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 13(3), 101-116.
- Aşçı, Zeynep ve Demiryürek, Kürşat (2008), Kırsal Yoksullukla Mücadelede Yeni Adım: Mikrokredi, Harran Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 12 (4), 73-79.
- Asteriou, Dimitrios, Sophia Dimelis and Argiro Moudatsou (2014), Globalization and income inequality: A panel data econometric approach for the EU27 countries, economic modelling, 36, 592-599.
- Atems, Bebonchu and Jones, Jason (2015), Income inequality and economic growth: a panel VAR approach, 48, 1541-1561.
- Atindéhou, R. B., Gueyie, J. P. ve Amenounve, E. K. (2005). Financial intermediation and economic growth: Evidence from Western Africa. Applied Financial Economics, 15(11), 777-790.
- Ayhan, Emine Elif ve Arslan, Ramazan (2017), Hanehalkı Bireylerinin Yoksulluk Algısı Üzerine Bir Araştırma, International Journal of Management Economics and Business, 13 (13), 644-653.
- Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Human Development Report 2006, s.1-440
- Charfeddine, Lanouar, and Kahia, Montassar (2019). Impact of renewable energy consumption and financial development on CO2 emissions and economic growth in the MENA region: A panel vector autoregressive (PVAR) analysis. Renewable energy, 139, 198-213.
- Claessens, Stijn and Feijen, Erik (2007), Financial Sector Development and the Millennium Development Goals, World Bank Working Paper.
- Cox, Steven R. (1975), Why Eradicating Urban Poverty Requires a Long Term Multi-Program ‘War’: A Review of Anti-Poverty Strategies for the Needs of the Late 70s, 34 (3), 249-266.

- Erkal, Gökhan, Merter Akıncı ve Ömer Yılmaz (2015), Yoksulluk, Gelir Eşitsizliği ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Doğu Avrupa ve Latin Amerika Ülkeleri İçin Ampirik Bir Analiz, TISK Akademi, 10 (19), 66-87.
- Erlando, Angga, Riyanto, Feri Dwi ve Masakazu, Someya (2020), Financial inclusion, economic growth, and poverty alleviation: evidence from eastern Indonesia, Heliyon, 6 (10), 1-13.
- Ergeç, Ethem Hakan (2004), “Finansal Gelişme İle Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi ve Türkiye Örneği:1988-2001”, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), s.56.
- Espoir, Delphin Kamanda ve Ngepah, Nicholas (2021), Income distribution and total factor productivity: a cross-country panel cointegration analysis, International economics and economic policy, 18 (4).
- Evcim, Nurgül, Sevcan Güneş ve Hacer Simay Karaalp Orhan (2019), Yoksulluk, eşitsizlik ve büyüme arasındaki ilişki: Türkiye Düzey-1 Örneği, yönetim ve ekonomi araştırmaları dergisi, 17(4), 145-164.
- Frank, F. (1983), The Minimum Wage, Policy Studies Institute, London.
- Fosu, Augustin Kwasi (2017), Growth, inequality, and poverty reduction in developing countries: Recent global evidence. Research in Economics, 71 (2), 306-336.
- Góes, Carlos (2016). Institutions and growth: A GMM/IV panel VAR approach. Economics Letters, 138, 85-91.
- Greenwood, Jeremy ve Jovanovich, Boyan (1990), Financial development, Growth, and the distribution of income, Journal of political economy, 98 (5).
- Hançerlioğlu, O. (1981), Ekonomi Sözlüğü, Remzi Kitabevi: İstanbul.
- Hermes Niels and Lensink, Robert (1996), Financial Development and Economic Growth, New York ve Londra: Routledge.
- Jalilian, Hossein ve Kirkpatrick, Colin (2005), Does Financial Development Contribute Poverty Reduction? Journal of Development Studies, 41 (4), 636-656.
- Jauch, Sebastian and Sebastian Watzka (2015), Financial development and income inequality: a panel data approach, Empirical economics, 51, 291-314.
- Kabaş, Tolga (2013), 2002 Yılından Sonra Türkiye’nin Yoksullukla Mücadele Performansının Değerlendirilmesi, Maliye Dergisi, Sayı: 164, 68-81.
- Karataş Özgür, Hacıcaferoğlu Burhanettin, Selçuk Metmet Hasan, Hacıcaferoğlu Serkan (2013), Vergi rekortmenlerinin spor sponsorluğu ile ilgili görüşlerinin incelenmesi (Malatya İl Örneği). Spor yönetimi ve bilgi teknolojileri dergisi, 8(1), 35-46.

- Kaya, Dilek Göze (2020), Orta gelir grubu ülkelerde yoksulluğa etki eden bazı faktörler üzerine panel veri analizi, *uluslar arası sosyal araştırmalar dergisi*, 13 (73), 901-911.
- Kocatepe, Havva (2011), Yoksulluk ve Kent Yoksulluğu: Yalova İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi.
- Konstantinou, Panagiotis, Anastasios Rizos ve Artemis Stratopoulou (2021), Macropprudential policies and income inequality in former transition economies, *Economic Change and Restructuring*, 55 (1), 1005-1062.
- Kutukız, Doğan, Abdullah Uslu, Birol Özümk, Emine Öztekin ve A. Emre Derinkök (2016), Kırsal Yoksulluğun Giderilmesinde Kırsal Turizmin Yeri ve Bir Uygulama, *Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (47): 899-908.
- Küçükaksoy, İsmail (2009), Yükselen Piyasalarda Gelir Dağılımı Eşitsizliği ve Yoksulluk, *Social Sciences*, 4 (4), 358-378.
- Magazzino, Cosimo (2017). The relationship among economic growth, CO 2 emissions, and energy use in the APEC countries: A panel VAR approach. *Environment Systems and Decisions*, 37(3), 353-366
- Manga, Müge (2020), MENA Ülkelerinde Finansal Gelişme ve Yoksulluk İlişkisi, *The Journal of International Scientific Researches*, 5, 66-77.
- Murshed, S. Mansoob (2004), Globalization, Marginalization and Conflict, *Globalization, Poverty and Conflict*. Kluwer:Netherlands, pp. 32-45.
- Nguyen, Canh Phuc and Nasir, Muhammad Ali (2021), An inquiry into the nexus between energy poverty and income inequality in the light of global evidence, *energy economics*, 99,
- Omar, Abdullah MD and Kazuo Inaba (2020), Does financial inclusion reduce poverty and income inequality in developing countries? A panel data analysis. *Journal of economic structures*, 9, 37.
- Ouyang, Yaofu, and Li, Peng (2018). On the nexus of financial development, economic growth, and energy consumption in China: New perspective from a GMM panel VAR approach. *Energy Economics*, 71, 238-252.
- Özgüler, Verda Canbey (2014), Gelir, Servet ve Yoksulluk, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Nazım (2017), Gelir Dağılımının İktisadi Analizi, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Öztürk, Nurettin, Barışık, Salih ve Darıcı, Havva Kılıç (2010), Gelişmekte Olan Piyasalarda Finansl Derinleşme ve Büyüme İlişkisi: Panel Veri Analizi, *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(12), 95-119.
- Roser, Max, Cuaresma, Jesus Crespo (2016), Why is income inequality increasing in the developed world? Review of income and wealth series, 62(1), 1-27.

- Sachs, Jeffrey D. (2005). *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time*, Penguin Boks, Published by the Penguin Group, New York, p.248-249.
- Satti, Saqlain Latif, Mahalik, Mantu Kumar, Bhattacharya Mita and Shahbaz Muhammad (2015), Dynamics of income inequality, finance and trade in Kazakhstan : empirical evidence from a new transition economy with policy prescriptions.
- Seyidoğlu, Halil (1992), *Ekonomik Terimler Sözlüğü*, Güzem Yayınları No:4: Ankara.
- Shahbaz, Muhammad, Samia Nasreen, Faisal Abbas, Omri Anis (2015), Does foreign direct investment impede environmental quality in high-middle- and low income countries? *Energy Economics*, 51, 275-287.
- Türk, İ (1992), *Maliye Politikası*, Turan Kitabevi, Ankara.
- Uysal, Yaşar (2017), *Gelir Dağılımının İktisadi Analizi*, Ekin Yayınevi.
- Zaman, Khalid, Kasnif Rashid, Muhammad Mushtaq Khan ve Mehboob Ahmad (2011), Panel Data Analysis of growth, inequality and poverty: evidence from SAARCH countries. *Journal of Yaşar university*, 21(6), 3523-3537.
- Zhuang, Juzhong, Herath M. Gunatile, Yoko Niimi, Muhammad Ehsan Khan, Yi Jiang, Rana Hasan, Niny Khor, Anneli Lagman Mart'in, Pamela Bracey, Biao Huang (2010), *Financial Sector Development, Economic Growth, and Poverty Reduction: A literature review*, Asian Development Bank Economics Working Paper Series.

38. Bölüm

Oyunlaştırma Kavramına Pazarlama Perspektifinden Bir Bakış

Onur TERZİ¹

¹ Öğr.Gör.Dr: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Aydın Meslek Yüksekokulu Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü. onur.terzi@hotmail.com ORCID No: 0000-0003-2308-0122

ÖZET

Yaşanan teknolojik gelişmelerle beraber internet kullanıcı sayısının sürekli artması oyunların dönüşümsürecini hızlandırmıştır. Bugün pek çok alanda kullanılan dijital oyunlar pazarlama açısından da önemli fırsatlar sunmaktadır. Dijital oyunların pazarlama uygulamalarına entegre edilmesi işletmelere birçok açıdan fayda sağlamaktadır. Oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları, marka ve hedef kitle arasında karşılıklı iletişim kurulmasını, kullanıcıların farklı deneyimler yaşamasını ve bunların sonucu olarak da marka bağlılığının oluşmasını sağlamaktadır. Yoğun rekabetin yaşandığı bir ortamda oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları markaların rakiplerinden farklılaşmasını da sağlayabilmektedir. Buradan hareketle bu çalışma oyunlaştırma kavramının pazarlama disiplinindeki yerini ve önemini ortaya koyabilmek ve konuya ilişkin farkındalık yaratabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Literatürde oyunlaştırma ve pazarlama arasındaki ilişkileri ele alan çalışmalar incelenmiş ve iki kavram tüketici davranışları, marka yönetimi ve pazarlama iletişimi perspektifinden değerlendirilmiştir. Tüketici davranışları açısından, oyunlaştırma uygulamalarının katılımcı yapısının, tüketicileri motive ettiği buna bağlı olarak da satın alma süreçlerinde etkili olabileceği belirlenmiştir. Marka yönetimi açısından oyunlaştırmanın özellikle marka sadakati, marka imajı ve marka değeri yaratma konularında önemli bir katkısının olduğu görülmektedir. Pazarlama iletişimi perspektifinden ele alındığında ise oyunlaştırmanın hedef kitleyle kurulan iletişimi güçlendirdiği, duygusal bağ kurulmasına yardım ettiği ve mesajların daha kalıcı hale gelmesini sağladığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Oyun, oyunlaştırma, dijital pazarlama, pazarlama iletişimi

GİRİŞ

Oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları, geleneksel pazarlama anlayışından farklı olarak işletme ve müşteri arasında karşılıklı iletişim kurulmasını sağlayan, müşterilerin ilgisini çeken, farklılık ve farkındalık yaratan bir araç olarak son dönemde kullanılan yeni bir stratejidir. Oyun mekanikleri kullanılarak tüketicilerin kampanya ve iletişim süreçlerine katılımının artırılması ve davranışlarının yönlendirilmesi mümkün olabilmektedir. Pazarlama ve oyunlaştırmanın yolu burada kesişmektedir. Başka bir ifadeyle pazarlamanın önemli hedeflerinden biri müşteri katılımını ve bağlılığını sağlamak ve onları işletmenin ürünlerini satın almaya ikna etmektir, dolayısıyla oyunlaştırma işletmelerin hedeflerine ulaşmasına yardım eden önemli bir araçtır.

İşletmeler hedef kitlesinde yer alan tüketiciler ile etkili ve kalıcı ilişkiler kurabilmek için sürekli yeni arayışlar içerisinde. Bu bağlamda işletmeler tüketicileri eğlendirmek, onlara keyifli deneyimler yaşatmak, ürünlerinin satın alınmasını sağlamak ve marka sadakati oluşturmak için oyunlaştırma uygulamalarından faydalanmaktadır. Bahsedilen amaçlara ulaşabilmek için kullanılan oyunlaştırma uygulamaları puan, rozet, ödül, hediye vb. araçlarla tüketicileri motive etmeye çalışmaktadır. Alsan (2023) da oyunlaştırmanın teşvik edici küçük bir ödül sayesinde bireyleri oyunla ilgisi olmayan başka bir eyleme yönlendirmeye motive etmek için kullanılan bir araç olduğunu ifade etmektedir. Oyunların doğal ve etkileyici yapıda olması, bireylerin oyunları gönüllü olarak oynamaları işletmeler için birçok avantajı beraberinde getirmektedir (Çeltek, 2023: 43).

Son yıllarda işletmeler tarafından sıklıkla kullanılmaya başlanan oyunlaştırma uygulamaları, tüketiciler tarafından olumlu geri dönüşlerin sayısının artması ile beraber pazarlama planlarında daha fazla yer almaya başlamıştır. Pazarlama planlarında oyunlaştırmanın nasıl tasarlanacağı ve uygulanacağı, hangi araçların ve dinamiklerin seçileceği gibi konulara karar vermek ve oyunlaştırmanın “neden” yapılacağını belirlemek son derece önemlidir. Ayrıca oyunlaştırılmış pazarlama uygulamalarına yapılan yatırımın getirisini en üst düzeye çıkarabilmek için şirketlerin mevcut pazarlama kampanyalarını değerlendirmeleri ve etkilerini incelemeleri gerekmektedir (Esgin, 2022: 115; Hsu ve Chen, 2018: 130). Mobil ve dijital alandaki gelişmeler, oyunlaştırma uygulamalarının daha profesyonel ve etkili olarak tasarlanmasına ve oyunların dijitalleşmesine imkan tanımaktadır. Son dönemlerde işletmelerin kendi mobil uygulamalarına çeşitli oyunlaştırma uygulamalarını entegre ettiği görülmektedir. Bu uygulamalar tüketicilerin mobil uygulamada daha fazla zaman geçirmesini, eğlenerek farklı bir deneyim yaşamasını ve puan, ödül, hediye gibi kazançlar elde etmesini sağlamaktadır.

Günümüzde pazarlama alanında oyunlaştırma, tüketici katılımını teşvik etmek için yaygın olarak güvenilen ve uygulanan bir tekniktir. Oyunlaştırmanın gücü, özel deneyimler yaratarak sistemleri yeniden tasarlamasında ve böylece bireyleri belirli bir davranışa yönltebilmesinde yatmaktadır. Oyunlaştırmanın uygulamadaki sıklığına rağmen oyun/oyunlaştırma çalışmaları ve pazarlama literatürü arasında köprü kuran çok az sayıda akademik çalışma yayımlanmıştır (Huotari ve Hamari, 2012; Koivisto ve Hamari, 2019). Yapılan az sayıda çalışmada oyunlaştırmanın pazarlama stratejileri ile nasıl bir arada yürütülebileceği, tüketici davranışı üzerindeki etkileri ve marka bileşenleri ile ilişkileri incelenmiştir. Buradan hareketle oyunlaştırma kavramının pazarlama literatüründe yeni ve gelişen bir kavram olduğunu söylemek mümkündür. Yapılacak yeni çalışmalar ile pazarlama ve oyunlaştırma arasındaki ilişkiler ve oyunlaştırmanın pazarlama bileşenleri üzerindeki etkileri daha net bir şekilde ortaya konulabilecektir. Bu çalışmada da oyunlaştırma ve pazarlama arasındaki ilişkiler literatüre dayalı olarak incelenmiş ve iki kavram arasındaki ilişki üç ana başlık altında ele alınmıştır. Tüketici davranışları, marka yönetimi ve pazarlama iletişimi ile oyunlaştırma arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların sonuçları irdelenerek pazarlama alanında oyunlaştırma kavramının mevcut durumu ortaya konmak istenmiştir. Yapılan incelemeler neticesinde oyunlaştırmanın pazarlama açısından mevcut durumu ve gelecekteki potansiyeli değerlendirilmiş ve bir takım öneriler sunulmuştur.

Oyunlaştırma, pazarlama disiplini için önemli bir konu olmasına rağmen bilimsel çalışma sayısı bakımından hala gelişmekte olan bir konudur. Bu çalışma literatürdeki eksikliğe bir katkı sunmayı, yeni bir bakış açısı kazandırmayı ve sonraki çalışmalara yol göstermeyi amaçlamaktadır. Özellikle işletmelerin pazarlama stratejilerine oyunlaştırma uygulamalarını entegre etme noktasında bir farkındalık yaratılması da amaçlanmaktadır. Çalışma aynı zamanda oyunlaştırmanın pazarlama alanındaki potansiyelinin anlaşılması ve etkisinin belirlenebilmesi açısından önem taşımaktadır. Çalışmada sunulan önerilerin hem pazarlama uygulayıcıları hem de hem araştırmacıları için yol gösterici nitelikte olması beklenmektedir.

1. Oyun ve Oyucu Kavramları

Toplumu ve kültürü şekillendiren önemli kavramlardan biri olan oyun, oldukça eski bir etkinliktir. Oyunun sosyal birliktelik sağlama, öğrenme ve bireyin özgürlüğünü yansıtmaya gibi özellikleri, bu kavramın önemini her dönem canlı tutmuştur (Sezgin, 2016: 2). Oyun, kuralları belli olan kapalı bir sistemdir. Genellikle eğlendirici olmakla birlikte öğretici olma özelliği de taşıyan bir etkinliktir. Oyun, grup içerisindeki insanların birbirleri ile etkileşim kurması,

sosyalleşmesi, eğlenmesi, boş vakitlerini değerlendirmesi gibi amaçlarla kurgulanan, belirli amaçları bulunan ve kazanma ya da kaybetme gibi sonuçlar doğuran bir dizi faaliyetleri kapsar (Vardarlıer ve İnan, 2017: 9). Oyun, Türk Dil Kurumu tarafından yetenek ve zeka geliştirici, güzel vakit geçirmeye yarayan ve kuralları olan bir eğlence aracı olarak tanımlanmıştır. Yamamoto (2009), oyun kavramını daha genel bir bakış açısıyla “insanların bedensel ve zihinsel yeteneklerini geliştirme amacı güden, hesap, dikkat, rastlantı ve beceriye dayanan aynı zamanda zevk ve heyecan veren, kimi zaman dünyasını geliştiren bir tür yarış” olarak tanımlamıştır. Oyun, bir veya daha fazla oyuncunun aktif olduğu bir eylemdir. Her ne kadar gerçeklik ile arasında bir bağ olsa da, oyunların en önemli özelliği yapay olmalarıdır. Oyunlarda farklı güçler birbirleri ile mücadele içerisinde ve bu mücadele iş birliği, sosyal mücadele ya da bire bir oyun gibi farklı şekillerde gerçekleşebilir. Ayrıca oyunların sayısal ve ölçülebilir çıktıları bulunmaktadır (Salen ve Zimmerman, 2003: 672).

Oyunların yapısı, amaçları, araçları, kuralları ve bu kurallara karşı sergilenen uyum veya çatışma eğilimi oyunları sürdürülebilir kılan önemli unsurlardır. Buradan hareketle insanların sadece çocukluk döneminde değil yetişkinlik ve takip eden dönemlerde de oyuna ihtiyaç duyabileceğini söylemek mümkündür. Oyun ve toplumdaki insanların oyuna yükledikleri anlamlar, bu etkinliğin – özellikle yetişkinler tarafından- yaşamın farklı alanlarında kullanılmasına olanak tanımaktadır. (Okmeydan, 2018: 4751). Bu özellikler oyuna farklı bir anlam ve atmosfer kazandırarak bireylerin fiziksel ve psikolojik olarak kendilerini keşfetmelerini sağlayabilmektedir. Her bir oyuncunun oyun içerisinde kendi kararlarını vermesi yeni şeyler keşfetmesine ve öğrenmesine zemin hazırlamaktadır (Suits, 2012: 45).

Hollandalı filozof ve tarih profesörü Johan Huizinga, bir etkileşim alanı olarak gördüğü oyunun gönüllü bir eylem olduğunu ifade etmekte ve oyunun kişiyi içinde bulunduğu gerçek dünyadan geçici bir süre de olsa uzaklaştıran bir etkinlik olduğunu belirtmektedir. Huizinga ayrıca herhangi bir etkinliğin oyun olabilmesi için bazı özellikleri taşıması gerektiğini ifade etmektedir. Bu özellikler şunlardır (Huizinga, 2014: 25-26):

- Oyun, oyuncuların istekleri ile gerçekleşen bir aktivitedir.
- Oyun, ertelenebilmeli veya iptal edilebilmelidir.
- Oyun günlük yaşamdan farklıdır.
- Oyunun kendine özgü kuralları ve sınırlılıkları vardır.
- Oyunlar istenildiği takdirde tekrar oynanabilirler.

Geçmişten bugüne farklı şekillerde insan hayatına etki eden oyunlar ile ilgili farklı sınıflandırmalar yapılmaktadır. Bunlardan bir tanesi oyunların teknoloji

kullanım yoğunluklarına göre sınıflandırılmasıdır. Buna göre geleneksel oyunlar, dijital oyunlar ve sanal gerçeklik oyunları olmak üzere üçlü bir ayırım yapılabilmektedir. Bilgisayar veya diğer dijital araçlar kullanılmadan hazırlanan oyunlar geleneksel oyunlardır. Dijital oyunlar ise bilgisayar, mobil cihazlar veya oyun konsolları gibi araçlar üzerinden oynanabilen oyunları kapsamaktadır. Gerçek hayatın sanal/dijital ortama aktarılarak oyunların kurgulanması ve oyunculara farklı boyutlarda bir oyun atmosferi yaşatılması da sanal gerçeklik oyunları ile mümkün olmaktadır. Oyunların bu şekilde çeşitlenmesi ve gelişmesi sadece teknoloji ile değil aynı zamanda kültür etkisiyle de gerçekleşmektedir (Sezgin, 2016: 6). Teknolojinin hızlı gelişimi diğer birçok alanda olduğu gibi oyun alanında da çok önemli ilerlemeler yaşanmasını sağlamıştır. Özellikle mobil araçların kullanımının artması ve buna bağlı olarak dijital oyunların etki alanının genişlemesi, oyunların eğlence ve sosyalleşme ihtiyaçlarını karşılayan özellikleri de göz önüne alındığında oyuncu sayısında sürekli bir artış yaşanmaktadır. Bireyler günün her saatinde fiziksel mekanlardan bağımsız olarak oyun oynama imkanına sahip oldukları için oyunlara ciddi zaman ayırmaktadırlar. Dolayısıyla oyun eğitim, sağlık, psikoloji ve pazarlama gibi pek çok farklı alanda önemli bir araç haline gelmiştir.

İnsanlar –yaş fark etmeksizin- genellikle eğlenme amacıyla oyun oynamaktadırlar. Her bireyin kişiliği oyundan aldığı haz derecesini doğrudan etkilemektedir. Dolayısıyla, yaş ve kişilik özellikleri dikkate alınarak çok çeşitli oyun tasarımları gerçekleştirilmektedir. Hangi hedef kitleye hangi tarzda oyunların uygulanacağını belirleyebilmek için oyuncu tipleri üzerinden planlama yapmak gerekmektedir (Güleç, 2019: 32). Oyunların varlığının ve sürekliliğinin en önemli unsurlarından biri oyunculardır. Oyunun bileşenleri ve ortamı ne kadar iyi kurgulanmış olursa olsun oyuncu olmadan oyunun başlaması mümkün değildir (Sezgin, 2016: 7). Oyunun en önemli bileşeni olan oyuncular birbirlerinden farklı özelliklere sahiptirler ve motive oldukları unsurlara göre sınıflandırılabilirler (Werbach ve Hunter, 2015).

Literatürde oyuncu tipleri farklı şekillerde sınıflandırılmakla birlikte en çok kabul gören sınıflandırma Bartle (1996) tarafından yapılan oyuncu tipleri taksonomisidir. Bartle (1996)'a göre insanlar aynı oyunu oynasalar da farklı tepkiler göstererek farklı sonuçlar elde etmektedirler. Buna bağlı olarak da farklı oyuncu tipleri ortaya çıkmaktadır. Bartle (1996) oyuncuları şu şekilde sınıflandırmaktadır:

- **Başaranlar (Achievers):** Oyunu kazanmaya, hedefleri gerçekleştirmeye ve iyi performans göstermeye odaklanan oyunculardır. Bu oyuncu grubunun temel motivasyon kaynakları yeni zaferler elde etmek, puan,

rozet vb. ödüller kazanmak ve meydan okumaktır. Başarıya ulaşmak için diğer oyuncularla çıkara dayalı ilişkiler kurabilirler.

- **Sosyalleşenler (Socializers):** Oyun oynamak için temel motivasyon kaynakları yeni kişiler tanımak ve sosyalleşmektir. Bunun için de sürekli diğer oyuncularla etkileşim halinde olmak isterler. Asıl amaçları oyun oynamaktan ziyade oyun aracılığı ile sosyalleşebilmektir. Puan, rozet veya başarı kazanmayı önemsemezler, bunun yerine toplumsal statü elde etmek isterler. Birebir rekabetten hoşlanmazlar, ekip olarak hareket etme eğilimindedirler (Gölbaşı ve Gökcek, 2022: 1915; Zalluhoğlu vd., 2023: 32).
- **Kaşifler (Explorers):** Gezinler olarak da isimlendirilen bu oyuncuların en temel özellikleri tamamen oyuna odaklanmaları ve oyun içerisindeki bileşenleri, oyunun açık/gizli bütün özelliklerini keşfetmeleridir. Yeni bölümler/haritalar açmak, ödül ve rozet kazanmak kaşifler için önemli motivasyon kaynaklarıdır (Bartle, 1996: 8; Sezgin, 2016: 8).
- **Katiller (Killers):** Sürekli mücadele halinde olan katillerin temel hedefi ne olursa olsun kazanmaktır. Oyunu kazanmak için karşılıklarına çıkan her unsuru yok etmeye çalışırlar. Rakip oyuncuları ortadan kaldırdıkça oyundan daha çok keyif alırlar. Çünkü bu gruptaki oyuncuların oyunu kazanma isteğinin yanında diğer oyuncuların kaybetmesini de görme isteği vardır (Bartle, 1996:8 ; Zalluhoğlu vd., 2023: 32)

Bartle'in oyuncu tipleri taksonomisinin üzerine yapılan incelemeler sonucunda Marczewski, (2013) yeni ve güncel oyuncu tipleri ortaya koymuştur. Marczewski (2013), kendi sınıflandırmasında Bartle'in taksonomisinde yer alan başaranlar ve sosyalleşenler oyuncu tiplerine yer vermiş bunlara ek olarak özgür ruhlular (free spirits), bozucular (disrupters), yardımseverler (philanthropists) ve oyuncular (players) olmak üzere 4 yeni oyuncu tipi belirlemiştir. Özgür ruhlular, kendilerini ifade etmek isteyen ve bundan hoşlanan oyunculardır. Bağımsız hareket etmek istedikleri için oyun içi gezintilerden keyif alırlar. Marczewski (2013), bu tip oyuncuların ödüller sayesinde oyunda tutulabileceğini düşünmektedir. Özellikleri itibarıyla Bartle'in taksonomisindeki kaşifler tipi ile benzerlikler göstermektedir. Bozucular, oyunun genel işleyişi ve bileşenlerini eleştirme odaklı oyuncu grubudur. Oyunun özüne çok fazla odaklanmadan, sistemi kendileri veya diğer oyuncular ile değiştirme isteğine sahiptirler. Yardımseverler, ekip çalışmasına oldukça yatkın ve iletişim konusunda çok açık bir oyuncu tipidir. Herhangi bir çıkar ve karşılık beklemeden diğer oyunculara yardım eden kişilerdir. Başkalarına yardım ettikçe oyuna olan bağlılıkları artmaktadır. Oyuncular ise tıpkı başaranlar da olduğu gibi oyunu oynamaya ve

elbette kazanmaya odaklıdır. Oyun içindeki ödülleri toplamak en büyük motivasyon kaynaklarıdır.

Her bir oyuncu tipinin özellikleri ve motive olduğu unsurlar birbirinden farklıdır. Oyuncular oyun içerisinde kendilerini motive edici unsurları gördükçe oyun oynamaya devam edecek ve oyundan aldıkları haz artacaktır. Oyuncu tiplerinin özelliklerini iyi analiz edip onları motive edecek unsurların belirlenmesi, oyunlaştırma stratejilerinin etkililik düzeyine doğrudan katkı sağlayacaktır (Baiturova ve Alagöz, 2017: 136; Esgin, 2022: 120). Zichermann ve Cunningham, (2011), oyun içerisinde en sık görülen oyuncu tipinin sosyalleşenler (%75) olduğunu bunları sırasıyla kaşiflerin (%10), başarıların (%5) ve katillerin (%5) izlediğini ifade etmektedirler. Oyunlaştırma stratejilerinde başarıyı yakalayabilmek için hedef kitlede yer alan grubun bu oyuncu profillerinden hangisine ya da hangilerine yakın olduklarının belirlenmesi de son derece önemlidir.

2. Oyunlaştırma ve Oyunlaştırmanın Temel Unsurları

Oyunlaştırma kavramsal olarak ilk kez Nick Peeling tarafından 2002 yılında ortaya atılmıştır. 2008 yılında Bret Terrill'in yazdığı blog yazısı oyunlaştırmanın belgelenmiş ilk örneği olarak kabul edilse de bu kavram 2010 yılından itibaren akademik alanda ilgi görmeye başlamıştır. Bu tarihten itibaren oyunlaştırma üzerine yapılan bilimsel çalışmaların arttığı gözlemlenmektedir (Okmeydan, 2018: 4752).

Werbach ve Hunter (2015), oyunlaştırmayı “oyun unsurlarının ve oyun tasarım tekniklerinin oyun dışı bağlamlarda kullanılması” olarak tanımlamışlardır. Benzer şekilde Deterding vd. (2011) oyunun çekiciliğini artırmak amacıyla oyun unsurlarının oyun dışı bağlamlara dahil edilmesi sürecini oyunlaştırma olarak ifade etmektedirler. Kapp (2013), oyun araçlarının ve bileşenlerinin problem çözme veya motivasyon sağlama amacıyla kullanılmasını oyunlaştırma olarak tanımlamaktadır. Huotari ve Hamari (2012) ise oyunlaştırmayı, oyunların kullanıcılar için değer yaratma amacıyla yeniden kurgulanmasıyla ortaya çıkan bir hizmet geliştirme süreci olarak kavramsallaştırmıştır. Oyunlaştırma, tam anlamıyla oyun tasarlama anlamına gelmemekle beraber, oyunun temel mekaniklerini kullanarak ve bunları oyun dışı bir alanda/bağlamda uygulayarak etkileşim gücü yüksek bir araç üretmeye çalışan tasarım stratejisi anlamına gelmektedir (Filsecker ve Hickey, 2014: 138).

Oyun temel olarak insanların eğlenmesi ve keyif alması için kurgulanan bir eylemken oyunlaştırmada ana amaç bireyin davranışlarını ve eğilimlerini yönlendirmektir (Bahçeci ve Uşengül, 2018: 707). Oyunun sonunda kazanma veya kaybetme gibi sonuçlar vardır. Oyunlaştırmada ise amaç oyuncuları motive

ederek belirli davranışlara yönleltmek olduğu için net bir kazanma veya kaybetme durumu her zaman söz konusu olmamaktadır. Yeni bir oyun üretmek zorlu ve maliyetli bir süreçtir. Ancak oyunlaştırma mevcut oyun dinamikleri üzerine entegre edildiği için daha ucuz ve kolay bir şekilde uygulanabilmektedir (Bahçeci ve Uşengül, 2018: 707). Oyunlaştırma, oyuna kıyasla daha az karmaşık bir yapıya sahiptir ve var olan bir oyun sürecine kolaylıkla entegre edilebilmektedir. Eğlendirici ve motive edici olması sayesinde oyunlaştırma ile kalıcı bilgiler öğretilbilir veya davranış değişiklikleri sağlanabilir (Kapp, 2013: 125). Oyunun ve oyunlaştırmının eğlence temelli etkinlikler olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla oyunlaştırma, oyun unsurlarının kişiselleştirilerek oyuncuların bağlılıklarının oluşması ve belirli davranışlara yönelmesi amacıyla kurgulanmalı ve mutlaka eğlence odaklı olmalıdır. Eğlence bireylerin duygularının harekete geçmesini sağlayarak onlara farklı deneyimler yaşatacaktır. (Kim ve Lee, 2015: 8484; Werbach ve Hunter, 2015: 25).

Werbach ve Hunter (2015) oyunlaştırma faaliyetlerinin üç temel yaklaşım perspektifi üzerinden gerçekleştiğini ifade etmektedirler:

- ***Dahili oyunlaştırma (internal gamification):*** Kurumsal oyunlaştırma olarak da isimlendirilen bu anlayış işletmelerin kendi çalışanları vasıtasıyla gerçekleştirdiği oyunlaştırma faaliyetlerini kapsamaktadır. Dahili oyunlaştırmada ana amaç yenilik yaratmak ve etkileşimi artırmaktır.
- ***Harici oyunlaştırma (external gamification):*** Mevcut ve potansiyel müşteriler ile daha iyi iletişim kurmak için gerçekleştirilir. Marka sadakati yaratmak, müşteri katılımını sağlamak ve buna bağlı olarak işletmeye gelir kazandırmak bu oyunlaştırma felsefesinin temel amaçlarıdır.
- ***Davranış değişikliği (behaviour change):*** Belirli konularda oyuncuların davranış eğilimlerini olumlu yönde değiştirme amacıyla kurgulanan oyunlaştırma stratejilerini kapsamaktadır.

Oyunlaştırma uygulamalarına yönelim son dönemlerde artış gösterse de, oyunların farklı bağlam ve amaçlarla kullanım örneklerine daha önceki dönemlerde de rastlanılmaktaydı. Dijital teknolojilerin kullanılmadığı dönemlerde bir ürünü kazanabilmek için kupon biriktirilmesi veya öğretmenlerin alfabeyi şarkı ve tekerlemelerle ezberletmesi de oyunlaştırma kapsamında değerlendirilmektedir (Sepetçi, 2022: 45). Teknolojik ve dijital gelişmeler bu tarz geleneksel oyunlaştırma stratejilerinin daha kolay uygulanabilmesini ve farklı alanlara entegre edilebilmesini oldukça kolaylaştırmıştır. Nitekim Robson vd. (2015) günümüzde oyunlaştırmaya olan ilginin artmasını son 20 yılda bilgisayar ve oyun endüstrisinin büyümesiyle ilişkilendirmektedirler. Bu büyüme, oyunlaştırmının daha profesyonelleşmesini ve bu alana çok ciddi yatırımlar

yapılmasının önünü açmıştır. Sosyal medyanın, mobil ve web tabanlı iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması da oyunlaştırmanın önemini artıran unsurlar arasında yer almaktadır (Kietzmann vd., 2011: 242). İşletmelerin çalışanları ve müşterileri ile sürekli iletişim kurma isteği, onlardan yeni bir şeyler öğrenme ve onların davranışlarını etkileme yönelimi de oyunlaştırmanın önemini artıran faktörler arasında yer almaktadır (Robson vd., 2015: 412). Karaarslan ve Altuntaş (2016) da son yıllarda oyunlaştırma kavramının öneminin ve yaygınlığının teknoloji ile olan uyumundan ve büyüyen oyun pazarından dolayı arttığını ifade etmektedirler.

2.1. Oyunlaştırmanın Temel Bileşenleri

Oyun unsurlarının oyun dışı uygulamalarda kullanılması anlamına gelen ve eğlence anlayışına sahip bireylerin katılımını sağlayan oyunlaştırma uygulamalarının basit bir şekilde gerçekleştirileceğine yönelik bir düşünce yapısı vardır. Ancak bazı temel bileşenlerin oyunlaştırma sürecinde mutlaka sisteme eklenmesi gerekmektedir (Wood ve Reiners, 2015: 3040). Oyunlaştırmada grafik tasarımları ile oyuncuların kafasında bir hikaye oluşturulması ve oyuncuların kuracakları etkileşim sayesinde etkili bir oyun deneyimi yaratılması gerekmektedir (Cheong vd., 2013). Buradan hareketle Werbach ve Hunter (2015) oyunlaştırma sürecinde uygulanabilecek bir oyunlaştırma bileşenleri piramidi geliştirmişlerdir. Bu piramit dinamikler, mekanikler ve bileşenler olmak üzere üçlü ana yapıdan oluşmaktadır.

Şekil 1. Oyunlaştırma Bileşenleri

Hiyerarşik piramidin en üst basamağında yer alan ve modelin en soyut elementi olan **dinamikler**, oyunlaştırma sisteminde mutlaka dikkate alınması gereken ancak doğrudan oyuna dahil edilmeyecek unsurları kapsamaktadır. Bunlar; kısıtlamalar, duygular, hikayeleştirme ve oyunun ilerleme yapısı gibi bileşenlerdir. Bu bileşenler oyunun kurallarını tanımlayan ve oyunculara merak,

mutluluk, hayal kırıklığı ve rekabet gücü gibi duygular hissettiren sistemin ana elemanlarıdır. Duygusal olarak etkilenen oyuncuların oyunlaştırma sistemine bağlanması ve oyuna devam etmesi amaçlanmaktadır.(Werbach ve Hunter, 2015; Akbulut ve Okaner, 2020: 181; Doğan ve Tokuş, 2022: 71). Dinamikler, soyut yapıda oldukları için oyuncuların direkt olarak görmedikleri ve etkileşim kuramadıkları kurgusal tasarım öğeleridir (Vardarlı ve İnan, 2017: 13). **Mekanikler**, oyunlaştırma bileşenleri piramidinin ikinci basamağını oluşturmaktadır ve oyunun ilerlemesini sağlayan temel elementlerdir. Mekanikler, yeni oyuncuların sisteme dahil edilmesini ve mevcut oyuncuların da sistemde daha uzun süre kalmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla oyuncuların bağlılıkları ve motivasyon düzeyleri üzerinde etkili olabilmektedir. (Werbach ve Hunter, 2015). Mekanikler, dinamiklere kıyasla oyunlaştırma yapısı içinde daha belirgin faaliyetleri kapsamaktadır. Bu faaliyetler oyuncuları istenilen tarafa yönlendirebilir ve oyun sürecine farklı bir tarz katabilir niteliktedir (Bozkurt ve Genç-Kumtepe, 2014: 149). “Mekanikler sistemde süreci yönetebilmek ve oyuncunun ortama bağlılığını sağlamak için kullanılan mücadele, şans, rekabet, işbirliği, dönüt, kaynak kazanımı, ödül, alışveriş, sıra, kazanma durumu gibi unsurlardır.” (Çağlar ve Kocadere, 2015: 91). **Bileşenler**, Werbach ve Hunter (2015) tarafından oyunlaştırma sistemine entegre edilmiş ve oyuncularla direkt olarak etkileşime geçen dinamik ve mekanik unsurların tasarimsal çıktıları olarak tanımlanmıştır. Oyunlaştırma sürecinin en spesifik ve en belirgin unsurlarıdır. Werbach ve Hunter (2015) on beş oyun bileşeni olduğu belirlemiş ve bunları şöyle sıralamışlardır: “kazanımlar, avatarlar, görevler, rozetler, lider tabloları, puanlar, takımlar, sanal hediyeler, koleksiyonlar, içeriği serbest bırakma, mücadele etme, hediye, sosyal grafikler, macera ve savaş”.

Dinamikler, mekanikler ve bileşenler birbirleri ile etkileşim halinde olan yapılardır ancak hepsinin bir arada kullanılması gerekmemektedir. Önemli olan nokta eğlence temelli ve işe yarar bir oyunlaştırma sistemi kurgulamaktır. Bu bileşenler dikkate alınarak yapılan oyunlaştırma tasarımlarında ilk olarak ihtiyaca yönelik olan dinamiklerin seçilmesi gerekmektedir. Daha sonra seçilen dinamiklere uygun mekanikler ve mekaniklere uygun bileşenler seçilmelidir (Fiş-Erümit ve Karakuş, 2015: 403). Ayrıca bu sınıflandırmayı geliştiren Werbach ve Hunter (2015), oyunlaştırmanın sadece bu bileşenlerin bir sisteme veya işe eklenmesi olmadığını ifade etmektedirler. Yazarlar, oyunlaştırmanın oyuncu davranışlarının analiz edilmesinin, görülmesi beklenen davranışların belirlenmesinin ve oyuncuların bu davranışlara yönlendirilmesinin önemine vurgu yapmışlardır.

Bir çarkın dişlilerine benzeyen ve belirli öğelerin birbirleri ile sürekli etkileşim halinde olduğu oyunlaştırma süreci, bireyin oyuna dahil olması ile

başlamaktadır. Bu sürece dahil olan kişi sırasıyla bileşenler, mekanikler ve dinamikler ile etkileşime girmektedir. Buradan hareketle oyunlaştırmanın temel amacı, sistemin temelini oluşturan bileşenler, mekanikler ve dinamikler ile oyuncuların dikkatini çekmek ve onların motivasyonlarını sürekli yükseltip hedefledikleri sonuçlara ulaşmalarını sağlamaktır. Bunu yaparken de oyun sürecine daha fazla eğlence, tutku ve katılım isteği eklenmesi gerekmektedir (Okmeydan, 2018: 4754). Zichermann ve Cunningham (2011) da oyunlaştırma ile oluşturulan sistemde, oyuncuların motive edilmesinin ana unsurlardan biri olduğunu ifade etmektedirler. Bu nedenle sistemde oyuncular en üstte yer almaktadır. Bu noktada oyuncuları motive edebilecek iki tür motivasyon boyutu söz konusudur. Birincisi, bireyin kendi isteği ile bir şeyler yapmaya yönelmesini ifade eden içsel motivasyondur. Oyunlaştırma daha çok içsel ödüllerle ilgilidir. Çevresel etkenlerden ve sistemden etkilenen ikinci motivasyon türü ise dışsal motivasyondur (Zichermann ve Cunningham, 2011; Dymek, 2017). Kalıcı davranış değişikliği oluşturma açısından içsel motivasyonların daha etkili olduğu söylenebilir. Ancak mevcut oyunlaştırma uygulamalarında, temelde içsel ödüllerden ziyade dışsal ödüller tercih edilmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri oyunlaştırmada dışsal motivasyon araçlarının sisteme entegre edilmesinin çok daha kolay olmasıdır (Deterding vd., 2011). Burada içsel ve dışsal motivasyon ayrımı yapmak yerine oyunlaştırma sürecine her iki motivasyon unsurlarının birbirlerini teşvik edecek şekilde birleştirilip entegre edilmesi daha doğru bir yaklaşım olacaktır (Okmeydan, 2018: 4754).

3. Oyunlaştırmanın Pazarlama Açısından Önemi

Değişimin ve gelişimin hızlı bir şekilde gerçekleştiği bir ortamda işletmelerin, hedef kitlelerini etkileyecek farklı alternatifleri değerlendirme zorunluluğu doğmuş, böylece oyun ve işletme arasındaki ilişki oyunlaştırma kavramı ile farklı bir boyut kazanmıştır. Gün içerisinde çok fazla iletişim ve pazarlama mesajına maruz kalan tüketicileri etkileyebilmek ve onların hafızasında yer edinebilmek için yaratıcı ve etkileyici stratejiler geliştirilmesi gerekmektedir. Yaratıcılık ve eğlence merkezli oluşturulan oyunlaştırma uygulamaları bu stratejilerden bir tanesidir. Oyun dinamiklerinin oyun dışı alanlarda kullanılması anlamına gelen oyunlaştırma kavramı pazarlama disiplini açısından gittikçe önem kazanmaktadır.

İnternet ortamında çok uzun süre vakit geçiren, yaşadığı deneyimleri özellikle sanal ortamda paylaşma isteğinde olan ve oyun kültürüne oldukça yatkın olan yeni nesil tüketiciler için markalar arasında tercih edilen marka olmak oldukça zordur. Bu bağlamda oyunlaştırma, hedef kitle ile marka arasında uzun vadeli ilişkiler kurma ve müşterilerin kendilerini özel hissetmesini sağlama açısından,

büyük markaların reklam ve pazarlama stratejilerine dahil ettiği yeni araçlardan biridir. Oyunlaştırma uygulamalarının başarısı markanın ürettiği içeriğin kalitesinin yanı sıra stratejinin nasıl ve nerede uygulandığı ile de ilintilidir. Hedef kitlenin ilgisini çekebilmek için marka ve tüketici arasında ortak bir faydanın belirlenmesi gerekmektedir. Tüketicilerin herhangi bir konuda ikna edilmesi için de markanın samimiyet duygusunu tüketiciye aktarması çok büyük bir öneme sahiptir (Önder, 2021: 20).

Oyunlaştırma, son yıllarda eğitim, eğlence, sağlık ve pazarlama gibi farklı alanlarda sıklıkla kullanılan yeni nesil bir yöntemdir. Artan yaygınlığı, hem oyunlaştırma hizmeti veren firma sayısında ciddi bir artışa neden olmuş hem de oyunlaştırma ile ilgili uygulamalara daha fazla yatırım yapılmasını sağlamıştır. Aslında yoğun rekabetin yaşandığı sektörlerde firmalar uzun süredir müşterilerini ve çalışanlarını oyun ve benzeri uygulamalarla motive etmeye çalışmaktadır (Robson vd., 2015: 411). Özellikle mobil araçların kullanımının artması, oyun ve oyunlaştırma uygulamalarının işletmeler tarafından daha sık kullanılmasını sağlamıştır. Buna ek olarak, internet ve sosyal medya reklamları da dahil olmak üzere, geleneksel iletişim araçlarının tüketiciler üzerindeki etkisinin azalması da bu alana olan ilgiyi artıran unsurlardır (Nart ve Güleç, 2018: 50). Şunu da belirtmek gerekir ki pazarlama alanındaki oyunlaştırma uygulamaları daha önceki dönemlerde de kısmen uygulanmaktaydı. Belirli sadakat programına üye olan müşterilere verilen puanlar, harcama yaptıkça sunulan ödüller, işyerindeki verimlilik esasına dayalı verilen ödüller oyunlaştırmının pazarlamadaki ilk uygulamaları olarak kabul edilebilir (Nelson, 2012: 23). Ancak ilkesel olarak oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları markaların sadakat programlarından farklıdır. Sadakat programları genellikle ürün veya hizmetin sürekli satın alınması sonucunda –puanlarla geri alınan- ekonomik faydalar sunmayı amaçlayan dışsal motivasyon araçlarıdır. Oyunlaştırma uygulamaları ise tek başlarına kullanıcılara ekonomik fayda sağlamazlar. Bu uygulamaların bireylerin kullanım motivasyonlarının ve niyetlerinin dönüştürülmesi ile markaya değer kattığı düşünülmektedir (Huotari ve Hamari, 2012; Deci ve Ryan, 2013). Oyunlaştırma uygulamaları dijital araçlar üzerinden yaygınlaşmış olmakla beraber bu strateji geleneksel araçlar ile de gerçekleştirilebilmektedir. Geleneksel ve dijital araçların birlikte kullanılması anlamına gelen fiijital pazarlama uygulamaları oyunlaştırma sürecinde sıklıkla kullanılmaya başlamıştır (Esgin, 2022: 118).

Esgin (2022), oyunlaştırmının tam anlamıyla ne bir oyun ne de bir pazarlama stratejisi olduğunu ifade etmektedir. İşletmeler oyunlaştırmının bir amaç değil araç olduğunun farkında olmalı ve hedef kitle ile yoğun iletişim kurarak oyunlaştırmının marka tarafından doğru konumlandırılmasını sağlamalıdır.

Tüketiciler üzerinde doğru ve etkili bir oyunlaştırma tasarımı marka farkındalığı, bilinirliği, tutum ve davranış değişikliği ve müşteri sadakati gibi konularda işletmeye olumlu katkılar sağlayacaktır. Puleston (2013), oyunlaştırma uygulamalarının pazarlama alanında kullanılmasını üç ana neden üzerinden açıklamaktadır. Bunlardan ilki, oyunlaştırmanın -yapılan istatistiksel analizlere göre- ticari işletmelerin satış oranlarını artırmasıdır. İkincisi, tüketicileri belirli konularda motive etmesi, üçüncüsü ise, sosyal statü kazanma, başarıma arzusu gibi ihtiyaçların karşılanmasını sağlamasıdır.

Pazarlama açısından değerlendirildiğinde, oyunlaştırmanın yeni pazarların bulunmasında veya mevcut pazarda yaşanan sıkıntıların çözülmesinde önemli katkıları olmaktadır. Bunun yanında oyunlaştırma, mevcut pazarlama stratejileri ile ulaşılamayan tüketici gruplarına ulaşma ve ortaya çıkan yeni fikirlerin/ürünlerin tüketiciler tarafından benimsenmesi noktasında etkili bir araçtır. Zira günümüzde işletmelerin yaşadığı önemli sıkıntılardan biri ürün ve hizmetlerin tüketicilere farklı ve yenilikçi iletişim stratejileri ile sunulmasıdır. Oyunlaştırmanın kendine has yapısı bu sıkıntıları bir nebze de olsa azaltmaktadır (Çakan, 2019: 46). Oyunlaştırmanın pazarlama uygulamalarında kullanılması, işletme-müşteri etkileşimini artırmakta, müşteri ve marka sadakatinin gelişmesini sağlamakta ve müşteri deneyimi oluşturmaktadır (Xu vd., 2013: 534). Okmeydan (2018), işletmelerin marka bilinirliği ve sadakati sağlamak, tüketicilere yeni ve farklı deneyimler yaşatmak ve sadık müşteriler elde etmek için oyunlaştırmaya yöneldiğini belirtmektedir. Oyunlaştırmanın genel olarak müşteriler üzerinde belirli etkiler yaratma amacıyla tasarlandığı ifade edilmekle beraber, oyunlaştırma işletmenin çalışanlarının motivasyonlarını artırmak, kişisel gelişimlerine katkı sağlamak ve performanslarını eğlenerek geliştirmek için de sıklıkla tercih edilen bir yöntemdir.

Oyunlaştırma, bütünlüklük pazarlama iletişimi kapsamında işletmelere önemli avantajlar sağlamaktadır. Birçok işletme hedef pazar hakkında bir veri tabanı oluşturmak ve müşteriler ile birebir iletişim kurmak için oyunlar geliştirmektedir. Oyunlaştırma sayesinde işletmelerin web sitesine veya mobil uygulamasına daha çok kişinin yönelmesi karşılıklı iletişim kurulmasına imkan tanıyacaktır. Ayrıca oyunlaştırma uygulamaları kapsamında müşterilere verilecek ödüller için oyuncuların sisteme kayıt olmaları gerekmektedir. Bu sayede mevcut ve potansiyel müşteriler hakkında kolaylıkla veri elde edilmiş olacaktır (Çeltek, 2023: 25). Hamari (2013) de oyunlaştırma uygulamalarının, tüketicileri dijital iletişim kanallarına daha çok yönlendirdiğini ifade etmektedir. Eğlenceli içerikler sayesinde müşterilerin markaya karşı olumlu tutum geliştirmesi ve oyunda geçirilen sürenin artması ile beraber daha çok veri toplanılması mümkün olabilmektedir. Oyunlaştırma hem işletmenin hedef kitlesine hem de işletme

yöneticilerine avantajlar sağlamaktadır. Yönetim açısından oyunlaştırma, müşterilerin markanın farkında olmasını sağlayarak onlarla iletişim kurulmasına imkan vermekte ve böylece mevcut müşterilerin elde tutulmasını sağlayabilmektedir. Müşteri perspektifinden ise, oyunlaştırma uygulamaları eğlenceli, kolay ve ödüllendirici bir etkiye sahiptir (Huseynli ve Bozbay, 2018: 66-67).

3.1. Pazarlama ve Oyunlaştırma

Oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları tüketicilerin içsel olarak motive olmasını ve farklı deneyimler yaşamasını sağlayan, onlara olumlu duygular hissettiren etkileşimli ve dinamik bir süreci kapsamaktadır. İyi kurgulanmış ve tüketiciyi içine çeken bu tarz uygulamalar, tüketicileri belirli davranışlara yönlendirme konusunda da etkili olabilmektedir. Dolayısıyla, birçok tüketicinin ilgisini çeken oyunlaştırma uygulamaları son dönemlerde işletmelerin pazarlama stratejilerine entegre edilmektedir.

Pazarlama alanında oyunlaştırma iki şekilde uygulanabilmektedir. Birincisi; eğlence içeriğinin geleneksel oyun formlarını taklit ettiği, ürün ve hizmetleri tanıtmak için özel olarak tasarlanmış bilgisayar oyunları ve reklam oyunları, ikincisi ise kısmen dijital oyun unsurlarına sahip olan pazarlama uygulamalarıdır. İkinci grupta yer alan oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları karmaşık kurallar içermemesi, katı kurallarının olmaması, oyun süreliğinin kısıllığı gibi özellikleri nedeniyle genellikle “gerçek” bir oyundan daha az karmaşıktır. Dolayısıyla, web siteleri ve akıllı telefonlar gibi farklı platformlarda kolaylıkla uygulanabilir ve tekrar tekrar oynanabilirler. (Sigala, 2015: 131). Oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları, kullanıcılarının dikkatini etkileşimli içeriğe çektiği ve kullanıcıları bilişsel olarak öğrenmeye dahil ettiği için pazarlama stratejileri açısından çok sayıda fayda sağlayabilecek keyifli deneyimler yaratır (Sigala, 2015: 131). Zichermann ve Linder (2010), pazarlamanın ikna, motivasyon ve manipülasyon ile ilgili olduğunu bu sebeple pazarlama alanında oyunlaştırma uygulamalarının çok ciddi bir potansiyeli olduğunu belirtmektedirler.

Daha çok ilişkisel pazarlamada kullanılan üç temel pazarlama unsuru oyunlaştırma kavramı ile yakından ilgilidir. Bunlar; “etkileşim, markaların tüketicilerle yüksek düzeyde ilgili olması ve tüketiciler ile markalar arasında duygusal bir bağın geliştirilmesi” (Lucassen ve Jansen, 2014: 195). Hsu ve Chen (2018) de benzer şekilde pazarlama ve oyunlaştırmayı bağlılık, marka bilinirliği ve marka sadakati kavramları ile ilişkilendirmektedirler. Müşterilerle karşılıklı iletişime geçme, onları belirli davranışlara yönlendirme ve nihayetinde marka sadakati yaratma gibi fırsatlar sunması oyunlaştırmının pazarlama açısından çok önemli fırsatlar sunduğunu göstermektedir. Oyunlaştırma, tüketicileri markanın

web sitesinde, mobil uygulamasında veya sosyal medya hesaplarında daha fazla zaman geçirmeye yönelten bir pazarlama aracıdır. Bu mecralarda fazla zaman geçirilmesi müşterilerin tekrar ziyaretlerini artırmaya teşvik ederek tüketicilerin marka sadakatini ve satın alma niyetini artıracaktır. Marka ve tüketici arasındaki iletişim ne kadar çok olursa, tüketicilerin markaya karşı olan sadakat duygusu artacak ve başka bir markayı tercih etme riski azalacaktır (Demir ve Gök -Demir, 2020: 272).

Pazarlama ve oyunlaştırma arasındaki sinerji her geçen gün artmaktadır. Dolayısıyla, bu alanda yapılan pazarlama uygulamalarında ve bilimsel çalışma sayısında artış olduğu görülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada pazarlama ve oyunlaştırma arasındaki ilişkiler üç alt başlık altında incelenmiştir.

3.1.1. Tüketici Davranışları ve Oyunlaştırma

Tüketicilerin davranışlarını etkileyen faktörlerin neler olduğu ve ne gibi etkilerinin olduğu uzun süredir pazarlama disiplininin ilgilendiği en önemli konulardan biridir. Hedef kitlesindeki bireyleri analiz eden ve bu bireylerin motive olduğu faktörleri belirleyen işletmeler, pazarlama stratejilerini buna göre şekillendirmekte ve tüketicileri belirli davranışlara yönlendirmeye çalışmaktadır. Bu noktada değişimin çok hızlı yaşandığı küresel bir dünyada güncel ve yeni yaklaşımların takip edilmesi son derece önemli bir konudur. Zira özellikle satın alma süreci gittikçe karmaşık ve belirsiz bir hal alan tüketicilerin yenilikleri ne oranda benimsediğinin ve bunları davranışlarına yansıtıp yansıtmadığının bilinmesi işletmelere fayda sağlayacaktır. Oyunlaştırma kavramı bahsedilen bu yeni ve güncel yaklaşımlardan bir tanesidir. Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi oyunlaştırmının temel amaçlarından bir tanesi bireyleri eğlence ve ödüllendirme yoluyla motive edip belirli davranışlara yönelmesini sağlamaktır. Dolayısıyla, oyunlaştırma uygulamalarının tüketici davranışları üzerinde etkili olması beklenen bir sonuçtur.

Mullins ve Sabherwal (2020), Oyun dinamikleri ile tüketicilerin psikolojik beklenti ve taleplerinin uyumlu olmasının, oyunlaştırma uygulamalarının tüketicilerin çevrim içi satın alma niyetlerini artırabileceğini belirtmektedirler. Nitekim oyunlaştırma uygulamalarının motivasyon ve çevrim içi satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu yapılan bazı çalışmalar tarafından ortaya konulmuştur (Insley ve Nunan, 2014; Vagas, 2021). Xu vd. (2013) de yapmış oldukları çalışmada çevrim içi alışveriş sitelerindeki oyunlaştırma uygulamalarının tüketicilerin satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonucunda oyunda yer alan ödüllerin oyunlaştırmının benimsenmesine ve eğlence duygusunun yaşanmasına olumlu

etkiler yaptığı ve buna bağlı olarak tüketicilerin çevrim içi satın alma niyeti üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Wen vd. (2014), bireyleri bir pazarlama kampanyasına katılmaya teşvik etmek ve uluslararası markalı bir giyim mağazasının ürünlerini satın almaya yönlendirmek için 52 oyunlaştırma mekanıği kullanarak bir mobil uygulama geliştirmişlerdir. Yapmış oldukları çalışma ile müşterilerin bağlılık ve satın alma davranışlarını ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda oyunlaştırmanın tüketicilerin satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu belirlenmiştir.

Sigala (2015b), turizm sektöründe oyunlaştırma uygulamalarının etkilerini incelemek için TripAdvisor sitesinin eğlence yazılımını kullanarak bir çalışma gerçekleştirmiştir. TripAdvisor özelinde eğlence merkezli uygulamaların kullanıcı etkileşimini yükselttiği sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada kullanıcı merkezli oyunlaştırma tasarımlarının tüketicilere olumlu deneyimler ve motivasyonel etkiler yaşatabileceği bunun da önemli ve ayırt edilebilir davranışsal sonuçlara yol açabileceği ifade edilmektedir.

Hsu ve Chen (2018), çevrim içi kitap satın alan tüketiciler üzerinden oyunlaştırılmış pazarlama faaliyetlerinin marka sevgisi ve tüketici davranışları üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçları incelendiğinde, oyunlaştırma uygulamalarının olumlu ağızdan ağıza iletişim ve olumsuz bilgilere karşı direnç gibi bazı tüketici davranış boyutları üzerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları faydacı ve hedonik değerleri güvenilir bir şekilde etkilemekte, faydacı ve hedonik değer aracılığıyla da dolaylı olarak memnuniyeti, marka sevgisini ve arzu edilen tüketici davranışlarını etkilemektedir.

Eisingerich vd. (2019), oyunlaştırmanın müşteri katılımını nasıl teşvik ettiğini gerçek satış verileri üzerinden karma yöntem ile araştırmışlardır. Yapılan saha ve simülasyon çalışmaları sosyal etkileşim, kontrol duygusu, hedefler, ilerleme takibi, ödüller ve ipuçları gibi oyunlaştırma unsurlarının müşteri katılımını ve çevrimi içi satışları artırdığını ortaya koymaktadır. Tüketicilerin davranışlarını değiştirmeye teşvik etmek için doğru oyunlaştırma unsurlarının seçimi son derece önemlidir. Tüketicilerin oyunlaştırma uygulamalarına katılımı, etkileşimi artırarak tüketiciler ile ilgili çok sayıda veriye ulaşılmasını mümkün kılmaktadır. Böylece doğru oyun kurguları gerçekleştirilmesi ve tüketicilerin davranışlarının yönlendirilmesi mümkün olabilmektedir.

Zhang vd. (2021) ödül ve rozet gibi oyunlaştırma mekanizmaları ile algılanan zevk ve sosyal etkileşim arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu ve bu ilişkilerin de tüketicilerin anlık satın alma davranışlarını güçlü bir şekilde etkilediğini belirtmektedirler. Ödül, rozet veya avatar gibi mekanik oyun unsurlarının etkin

bir şekilde tasarlanması tüketicilerin haz duygusunu artıracak böylece işletme ve müşteri arasındaki etkileşim daha kolay ve daha etkili olacaktır.

Cihan (2021) ise çevrim içi yemek sipariş sitesi olan Yemeksepeti'nin oyunlaştırma uygulamasının tüketici davranışları ile olan ilişkisini araştırmış ve bazı faktörlerin tüketimi teşvik ettiğini belirlemiştir. Eğlence unsuru olarak kullanılan rozetlerin belirli siparişler sonucunda kullanıcılara verilmesinin, bireylerin satın alma sıklığını artırdığı tespit edilmiştir. Bunun yanında başka oyuncularla rekabet edebilmek ve daha fazla puan ya da rozet kazanabilmek için de bireylerin daha fazla tüketim yaptığı ifade edilmektedir.

Tanrikulu ve Demirel (2023), yapmış oldukları çalışmada oyunlaştırma uygulamalarının tüketicilere keyif verdiğini ve sosyal etkileşime yol açtığını bunun da tüketicilerin satın alma niyetlerini etkilediğini ortaya koymuşlardır. Çalışmada özellikle oyunlardaki etkileşim özelliğinin satın alma niyeti üzerine büyük bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Oyun içerisindeki ödüller hakkında anlık bilgilerin verilmesinin de tüketicilerin satın alma niyetlerini etkilediği çalışmada öne çıkan sonuçlar arasında yer almaktadır.

3.1.2. Marka Yönetimi ve Oyunlaştırma

Marka yönetiminin en önemli hedeflerinden biri markanın tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayarak rakip işletmelerden farklılaşmasını sağlamaktır. Tüketicilerle etkileşimli iletişim kurarak duygusal bir bağ yaratılması farklılık yaratabilmek adına önemli bir konudur. Geleneksel iletişim araçlarının etkisinin azaldığı günümüz dünyasında, oyunlaştırma uygulamaları markalara pek çok açıdan avantaj sağlayabilecek yeni bir yol sunmaktadır. Oyunlaştırma, bireyleri eğlence merkezli etkinlikler aracılığıyla belirli konuları öğrenmeye, bazı davranışlara yöneltmeye ve hatta onları ikna etmeye çalışan bir süreçtir. Bu süreç doğru ve başarılı bir şekilde kurgulandığı takdirde hedef kitlenin markaya olan algısı, tutumu ve sadakati olumlu anlamda etkilenecektir.

Pazarlama alanında kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının eğlendirici ve öğretici özellikleri, marka tutumunu şekillendiren, karşılıklı iletişim, sadakat ve farkındalığı doğrudan etkileyebilen bir güce sahiptir. Tüketicilerin herhangi bir zorlama olmadan tamamen kendi istekleriyle oyunlara katılmaları oyunlaştırmanın bahsedilen unsurlar üzerindeki etkililiğini artırmaktadır (Çeltek, 2023: 41-42) Buradan hareketle oyun ve oyunlaştırma ile marka yönetiminin temel bileşenleri arasındaki ilişkileri araştırmaya yönelik yapılan çalışmaların önemli olduğu söylenebilir.

Lucassen ve Jansen (2014) pazarlama yöneticileri ile yaptıkları görüşmelere dayanarak, pazarlama uygulamalarında oyunlaştırma konseptinin benimsenmesi üzerine akademik bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada oyunlaştırma ile

pazarlamanın üç temel kavramının (bağlılık, marka farkındalığı ve marka sadakati) örtüştüğü belirtilmektedir. Lucassen ve Jansen (2014) geleneksel reklamcılığa kıyasla, oyunlaştırma uygulamalarının marka bilinirliğini artırmada etkisiz olduğunu ileri sürmektedirler. Yapılan görüşmelerde pazarlama yöneticileri, olumlu etkileşim özelliği sayesinde, oyunlaştırmanın müşterilere ve markaya bir katkı sağlayacağını düşünmektedirler. Ancak istenen bu etkiyi elde etmek için, bir kampanyanın oyunlaştırılmış kısmının hedef kitleyle alakalı olması ve iyi yürütülmesi gerekmektedir. İyi planlanmamış bir oyunlaştırma kurgusu etkileşimi artırmak yerine tüketicilerde olumsuz etkiler bırakabilir.

Gatautis vd. (2016) oyunlaştırma ve marka bağlılığı arasındaki ilişkileri oyunlaştırma piramidi yaklaşımı ile analiz etmişlerdir. Çalışmada işletmelerin kurumsal faaliyetlerinin oyunlaştırılmasının bilişsel, duygusal ve davranışsal marka bağlılığını –çok güçlü bir şekilde olmasa da- artırdığı sonucuna ulaşılmışlardır. Nobre ve Ferreira (2017), tüketicilerin oyunlaştırılmış deneyimlere dahil olma motivasyonları ve bunların tüketici katılımı ve marka deneyimi üzerindeki etkilerini yapmış oldukları çalışma ile analiz etmişlerdir. Analizler sonucunda, oyunlaştırmanın eğlence, meydan okuma, deneyim ve marka katılımı yoluyla marka bağlılığının geliştirilmesi için önemli bir araç olduğu belirlenmiştir. Çalışmada ayrıca tüketicilerin kendilerine eğlence, ödül, rekabet, sosyal etkileşim ve tanınma, kişiselleştirme ve topluluk duygusu sağlayan oyunlaştırılmış sistemlere eğilimli olduğu aktarılmaktadır. Berger vd. (2017), firmaların müşterileriyle birlikte deneyim yaratmak için kullanılan oyunların, yüksek etkileşim ve ideal zorluk düzeyleri sayesinde marka katılımını, duygusal ve bilişsel marka bağlılığını kolaylaştırdığını ifade etmektedirler. Çalışmada oyunların zorunlu olmasının ve zaman baskısı yaratmasının marka bağlılığını zayıflattığı belirtilmektedir.

Demir ve Gök -Demir (2020), bazı oyunlaştırma özellikleri ile marka sadakati arasındaki ilişkileri araştırmışlar ve sadece bir oyunlaştırma özelliğinin marka sadakati üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Oyunlaştırmanın amaç boyutu ile marka sadakati arasında anlamlı bir ilişki olduğu ifade edilmektedir. Bununla beraber en yaygın kullanılan unsurlardan biri olan ödüllerin marka sadakati üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucu dikkat çekmektedir. Ek olarak sosyal etki ve gelişim boyutlarının da marka sadakati üzerinde bir etkisinin olmadığı görülmektedir.

Xi ve Hamari (2020), oyunlaştırmanın marka sadakatini ve marka değerini olumlu yönde etkileyebilecek bir araç olduğunu yapmış oldukları çalışma ile ortaya koymuşlardır. Çalışmada başarı ve sosyal etkileşimle ilgili oyunlaştırma özelliklerinin marka sadakatini üç boyutuyla da (duygusal, bilişsel ve sosyal) olumlu yönde ilişkili olduğu belirtilmektedir. Özay (2019), bir banka

uygulamasını kullanan tüketiciler üzerinden oyunlaştırma ve marka sadakati arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Buna göre, oyunlaştırmanın marka sadakatini olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Benzer şekilde oyunlaştırmanın marka sadakati üzerinde etkili olduğunu ortaya koyan bir başka çalışmada, Mattke ve Maier (2021) markaların yüksek marka sadakatine sahip olabilmeleri için sürükleyicilik ve başarı ile ilgili özellikleri sıklıkla kullanmaları gerektiğini ifade etmektedirler. Kaya (2022) da Yemeksepeti firmasının oyunlaştırma uygulaması üzerinden yaptığı çalışmada, söz konusu oyunlaştırma uygulamasının marka sadakatini olumlu bir etkisinin olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Rodrigues vd. (2021), oyunlaştırılmış bir uygulama olan “Nike Run Club” kullanan tüketiciler ile gerçekleştirdikleri çalışmada kullanışlılık ve kolay kullanım özelliklerinin marka tutumuna olumlu katkı yaptığını ortaya koymuşlardır. Çalışmada oyunlaştırmanın marka ile tüketici arasında bir bağlılık eğilimi oluşturduğu ve oyun performansının da marka tutumunu etkilediği ulaşılan sonuçlar arasında yer almaktadır. Zalluhoğlu vd. (2023), çalışmalarında dijital oyunlaştırma uygulamalarının marka tutumuna etkisini Teknoloji Kabul ve Kullanım modeli ile test etmişlerdir. Oyunlaştırmaya ait alışkanlık, hedonik motivasyon ve performans beklentisi boyutlarındaki artışın markaya yönelik davranışsal tutumu da artıracağı çalışmanın önemli sonuçları arasında yer almaktadır. Benzer bir çalışma yine Teknoloji Kabul Modeli çerçevesinde Yang vd. (2017) tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu çalışmada kullanım kolaylığı ve oyunlaştırma sürecine katılma niyeti değişkenleri ile marka tutumu arasında herhangi bir ilişki olmadığı, algılanan sosyal etki boyutunun ise marka tutumuna olumlu katkı sağladığı ifade edilmektedir.

Alsan (2023), çalışmasında pazarlamada oyunlaştırma uygulamalarının marka bilinirliğine pozitif yönde katkı yaptığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca oyun içerisinde eğlence, etkileşim, samimiyet ve yenilik unsurlarının marka bilinirliğini artırdığı ifade edilmektedir. Markaların kendilerini ve ürünlerini hedef kitlelerine daha iyi tanıtabilmesi adına oyunlaştırma uygulamalarının önemli olduğu görülmektedir.

3.1.3. Pazarlama İletişimi ve Oyunlaştırma

Oyunlaştırma, markaların iletişim süreçlerinde faydalanabilecekleri etkili bir araçtır. Mobil teknolojilerin ve diğer dijital iletişim araçlarının insanlar için çok büyük öneme sahip olması, oyunlaştırmanın pazarlama iletişimi açısından büyük bir potansiyele sahip olduğunu göstermektedir. Kurum içinde veya kurumlar arasında ve aynı zamanda kurum ile diğer paydaşlar arasındaki karşılıklı stratejik iletişimi oyunlaştırma açısından ele almak, günümüz dijital dünyası için işletmelere farklılık sağlayacak önemli bir yaklaşımdır. Oyunlaştırma, son

yıllarda daha etkin iletişim faaliyetlerinin yürütülmesi, sosyal etkileşimin kurulması, yapılacak faaliyetlere katılımın ve bu faaliyetlerin verimliliklerinin artırılması açısından giderek daha fazla ilgi görmektedir (Sepetçi, 2022: 49).

Pazarlama stratejilerinin en önemli amaçlarından bir tanesi geniş bir müşteri ağı oluşturabilmek ve bunu sürekli hale getirebilmektir. Bu amaca ulaşabilmek için işletmelerin yaratıcı ve yenilikçi uygulamalar geliştirmesi bir zorunluluktur. Dolayısıyla, oyunlaştırmanın pazarlama iletişimde kullanılması pazarlama dünyasında yeni bir alan yaratmıştır. Rekabetin her geçen gün biraz daha arttığı bir ortamda işletmelerin gelirlerini, marka bilinirliğini ve marka imajını artırmak için oyunlaştırma uygulamalarından faydalanmaları önemli bir pazarlama stratejisi haline gelmiştir. Pazarlama iletişimde oyunlaştırma uygulamalarını kullanan işletmeler, müşterileri ile güçlü bir bağ kurmakta ve bu sayede markanın uzun vadede sevilen ve tercih edilen marka olmasını sağlayabilmektedir. Bunun yanında potansiyel müşteriler ile kurulan iletişim sayesinde de marka farkındalığı artırılabilir (Önder, 2021: 18-19). Birçok yönetici için yeni iletişim kanalları yaratmanın zorunluluk olduğu bir dönemde oyunlaştırma, kurumsal iletişim faaliyetlerinin önemli bir parçası olarak pazarlama iletişim planına entegre edilebilir. Oyunlaştırma ile kurulacak iletişim, sadece tüketicilerin dikkatini çekmekle kalmayıp aynı zamanda onları işletmenin faaliyetlerine dahil eden bir iletişim aracı görevi üstlenecektir. Oyunlaştırma, işletmelere tüketicilerle karşılıklı ve yoğun bir iletişim kurma imkanı tanımakta ve onların markayı daha olumlu algılamasını sağlamaktadır (Sepetçi, 2022: 50). Oyunlaştırma, pazarlama faaliyetlerine hem hedef kitle çözümlemesi ve oransal etkileşim şansı hem de tüm bu faydaların yanında maliyetlerde ciddi anlamda düşüş elde etme olanağı sağlamaktadır (Bayraktar, 2014: 47). Oyunlaştırma, fırsatları ve sınırları bilindiği takdirde işletmeye birçok alternatif sunan geniş bir kavram ve iletişimin sürdürülebilirliği için güçlü bir araçtır. Ayrıca, hoş karşılanmayacağı düşünülen, olumsuz ya da anlaşılması zor mesajları eğlenceli bir şekilde iletme için de uygun bir araçtır (Sepetçi, 2022: 61-62).

Herrewijn ve Poels (2013), oyunlaştırmanın geleneksel iletişim araçlarından daha etkili olduğunu düşünmektedirler. Çünkü oyunlaştırılmış pazarlama uygulamaları sayesinde pazarlama mesajlarının yer ve zaman sınırlaması olmadan sürekli tekrarlanabilmesi mümkündür. Örneğin, bir markanın televizyon reklamı gün içerisinde bir veya iki kez görülebilirken, oyunlaştırmada eğlenceli ve etkileşimi ortam sayesinde tüketiciler aynı mesajı daha fazla görebilmektedirler.

Bayraktar (2014) teorik ve kavramsal olarak yaptığı incelemeler neticesinde oyunlaştırmanın yeni bir iletişim modeli olma çabasının başarıya ulaştığını ve oyunlaştırmanın pazarlama iletişimde temel bir eksen olarak kullanıldığını

belirtmektedir. Oyunlaştırma sayesinde düşük bütçelerle yüksek etkileşimli iletişim faaliyetleri kurma imkanı elde eden işletmeler, hem marka bilinirliklerini hem de gelirlerini artırma fırsatına sahiptir. Oyunlaştırmanın, pazarlama iletişimi perspektifinden geniş bir uygulama alanına sahip olması bu uygulamaların giderek artacağı anlamına gelmektedir.

Sever vd. (2015), yaptıkları teorik çalışmada oyunlaştırma ile ilgili yapılan bilimsel çalışmaları turizm pazarlaması perspektifinden inceleyerek bazı çıkarımlar yapmışlardır. Yapılan incelemeler oyunlaştırmanın özellikle çevrim içi reklamcılık faaliyetlerinde kullanılmasının işletmeye fayda sağlayacağını göstermektedir. Oyunlaştırmanın çevrim içi reklamlarda kullanılması tüketicilere daha eğlenceli ve keyifli deneyimler yaşatacak ve onların reklam süreçlerine katılmasına imkan verecektir.

Altuntaş ve Karaaslan (2016) ülkemizde uygulanan oyunlaştırılmış pazarlama örneklerini incelemiş ve sonucunda oyunlaştırmanın pazarlama iletişimi açısından etkin bir araç olduğunu belirtmişlerdir. Oyunlaştırma kendine has özellikleri sayesinde tüketicinin aktif ve etkili bir deneyim yaşamasına katkı sağlayabilecektir. Çünkü oyunlaştırma etkileşimli, öğrenme ve öğretme odaklı olan, tüketicilerin kendi istekleri ile katılım gösterdikleri uygulamaları kapsamaktadır. Bu nedenlerle oyunlaştırma uygulamalarının pazarlama iletişim sürecinde etkin bir araç olarak kullanılması gerekmektedir.

Akbulut ve Okaner (2020), bir halkla ilişkiler aracı olarak, kişileri hareket etmeye teşvik edici oyunlaştırma uygulamalarını tasarım ve kullanılabilirlik açısından incelemişler ve dijital oyunlaştırma içeren uygulamaların işletmeler tarafından verimli şekilde kullanılmadığını tespit etmişlerdir. İncelenen uygulamaların karşılıklı iletişime imkan sağladığı ancak bu iletişimin her platformda (sosyal medya, web sitesi, mobil uygulama vb.) düzenli olarak gerçekleşmediği tespit edilmiştir. Bununla beraber işletmelerin oyunlaştırma uygulamaları sayesinde “halkla ilişkilerin kamu yararı esasına dayalı olarak farkındalık yaratma, harekete geçirme, sosyal sorumluluk ve karşılıklı uyum faaliyetleri” gibi konularda kullanıcıları destekledikleri belirtilmektedir.

Önder (2021), pazarlama iletişiminde kullanılan oyunlaştırma uygulamalarının müşteri sadakati sağlamak veya kazanmak amacıyla gerçekleştiğini, bu amaca ulaşabilmek için de oyunların eğlendirici, öğretici ve motive edici yapıda olduklarını belirlemiştir. Oyunların bu özellikleri hedef kitlenin dikkatini çekmekte ve iletişim faaliyetlerine katılmalarını sağlamaktadır. Önder (2021) yapay zeka, artırılmış ve sanal gerçeklik gibi yeni nesil yaklaşımların oyun süreçlerine kolaylıkla entegre edilebildiğini böylece hedef kitleye gerçeğe yakın deneyimler yaşatılmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir.

Esgin (2022), çalışmasında “Starbucks Ödül” uygulaması üzerinden pazarlama iletişimi ve oyunlaştırma arasındaki ilişkileri incelemiş ve oyunlaştırmanın pazarlama iletişimi açısından nasıl kullanıldığına yönelik bazı tespitler yapmıştır. Çalışmada, oyunlaştırma tasarımının bir mobil uygulama içerisinden başlatılmış olmasına rağmen, “farkındalık ve bilgi” düzeylerinin bu tasarımı bir pazarlama iletişim aracı haline getirdiği belirtilmektedir. Oyun sisteminde müşteri önce kullanıcıya daha sonra da oyuncuya dönüştürülmüş ve oyunlaştırma uygulamasının sürdürülebilir bir iletişim aracı olduğu ortaya konulmuştur.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüzde işletmeler arasındaki rekabet ortamı çeşitlenmiş ve tüketicilerin işletme ve ürün hakkındaki bilgi seviyeleri eskiye kıyasla artmış durumdadır. Dolayısıyla, işletmelerin pazarlama stratejilerini geleneksel bakış açısından kurtarması, daha yenilikçi ve özgün stratejiler geliştirmeye odaklanması gerekmektedir. Oyunlaştırma, tüketicilerin ilgisini çeken, katılımını teşvik eden, karşılıklı iletişime imkan tanıyan ve tüketicileri belirli davranışlara yönlendirebilen etkili ve güncel bir pazarlama stratejisi olarak son dönemlerde kullanımı artan bir yaklaşımdır. Literatürde yapılan çalışmalar incelendiğinde pazarlama ve oyunlaştırma arasındaki ilişkilerin üç perspektiften ele alındığı görülmektedir. Bunlar; tüketici davranışları, marka yönetimi ve pazarlama iletişimidir.

Oyunlaştırmanın önemli özelliklerinden bir tanesi bireyleri, oyun dinamikleri ve mekanikleri vasıtasıyla etkileyip onların belirli bir davranışa yönelmesini sağlamaktır. Dolayısıyla, pazarlama alanında kullanılan oyunlaştırma uygulamaları doğru tasarlandığı takdirde tüketici davranışları üzerinde etkili olabilecek bir araçtır. Eğlence odaklı tasarlanan oyunlaştırma uygulamaları, tüketicilerde olumlu duygular yaratarak onları oyun dışı belirli davranışlara yöneltme konusunda motive edebilir. Eğlence fonksiyonu dışında oyunlaştırma uygulamalarının ilgi çekici olması, sosyal etkileşime imkan vermesi, iyi bir ödüllendirme sisteminin olması ve elbette hedef kitledeki tüketicilere yönelik olması son derece önemlidir. Başka bir ifadeyle işletmelerin oyunlaştırma uygulamalarını hedef kitleyi doğru analiz ederek tasarlaması gerekmektedir. Oyunlaştırma tasarımında puan, ödül, rozet gibi oyun mekaniklerinin tüketicileri motive edici ve katılımını teşvik edici nitelikte olması, tüketiciler için önemi ve anlamı olan ödüllerin tercih edilmesi ve kazanılan ödüllerin tüketicilere kısa süre içinde verilmesi de tüketici davranışlarını etkileyebilme açısından önemlidir.

Marka, işletmelerin rakiplerinden farklılaşmasını sağlayan en önemli unsurlardan bir tanesidir. Pazarlama alanındaki oyunlaştırma faaliyetlerinin

temel amaçlarından biri de bu farklılığı yaratıp işletmelere başta rekabet avantajı olmak üzere çeşitli faydalar sağlamaktır. Oyunlaştırma marka sadakati, marka tutumu, marka farkındalığı, marka imajı, marka deneyimi gibi marka yönetiminin temel yaklaşımlarının yaratılmasında ve geliştirilmesinde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır. Markanın hedef kitlenin zihninde, işletmenin arzu ettiği şekilde konumlandırılması için oyunlaştırma uygulamaları etkili bir rol oynayabilir.

Gün içerisinde farklı mecralardan yüzlerce iletişim mesajına maruz kalan tüketicilere ulaşabilmek ve istenilen mesajın iletilmesini sağlamak oldukça zordur. Bu noktada oyunlaştırma işletmelere pazarlama iletişimi açısından oldukça farklı ve yaratıcı bir ortam sunmaktadır. Eğlenceli ve etkileşimli bir ortamda marka ve tüketici arasındaki iletişim ilgi ve dikkat çekici olacaktır. Kurulan daha “samimi” ilişki marka imajını ve bağlılığını da olumlu anlamda etkileyebilecektir. Ayrıca hedef kitlede yer alan tüketicilerden daha fazla ve daha detaylı veri toplanması mümkün olacaktır. Bu sayede kişiselleştirilmiş pazarlama iletişim mesajları ve tutundurma kampanyaları hazırlanabilir. İşletmenin oyun kurgusunun dikkat çekici ve yaratıcı şekilde kurgulanması, tüketicilerin bu oyunu başkaları ile paylaşmasını sağlayacak, böylece daha geniş kitlelerle iletişim kurulması mümkün olacaktır.

Pazarlama alanında oyunlaştırma uygulamasından faydalanmayı düşünen işletmelerin oyun tasarımı konusuna özen göstermesi gerekmektedir. Ancak yapılan araştırmalar oyunlaştırma tasarımlarının yüzde 80’inin kötü tasarlandığını veya bireyin katılımına yönelik olmadığı için başarısız olduğunu göstermektedir (DeMarco ve Chau, 2013). Esgin (2022), pazarlama için yeni bir alan olan oyunlaştırma uygulamalarının pazarlama departmanı, deneyim tasarımcıları ve yazılımcılar tarafından beraber hazırlanması gerektiğini ifade etmektedir. Farklı tecrübelerin bir araya gelmediği oyunlaştırma uygulamalarında kullanıcılar kendileri için bir fayda bulamadıkları, kurguyu anlamadıkları ve motive edici ödülleri göremedikleri için oyunlaştırma uygulamalarına katılım göstermemektedirler. Buradan hareketle, Zalluhoğlu vd. (2023) bir oyunlaştırma uygulamasının başarısının bireyler üzerinde motivasyon yaratıp yaratmadığı ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmektedirler. Bunu yaratabilmek için de tüketicileri motive eden ve oyunların tekrar oynamasını sağlayan unsurların belirlenmesi gereklidir. Oyun tasarımının basit ve kullanıcı merkezli olması, katılımı teşvik edecek iyi bir ödüllendirme sisteminin olması da oyunlaştırma uygulamalarının başarısını olumlu anlamda etkileyecektir. Bunları gerçekleştirirken de mutlaka Bartle’in ortaya koyduğu oyuncu tiplerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Çünkü her bir oyuncu tipinin nitelikleri, oyuna bakış açıları ve etkilendikleri unsurlar birbirlerinden farklıdır. Söz gelimi, genel oyuncu profilinin “kaşifler” oyuncu tipi ile benzerlik göstermesi durumunda oyun

kurgusunun rekabetçi ve ilerleme odaklı tasarlanması, ödüllendirme sisteminin yeterince zengin olması gerekecektir.

İhtiyaçları ve beklentileri değişen, satın alma süreçleri karmaşıklaşan ve markalara karşı eskisi kadar sadık olmayan tüketicileri memnun edebilmek için etkili stratejiler kullanılması işletmeler için bir zorunluluk halini almıştır. İşletmeler, oyunlaştırılmış pazarlama faaliyetlerinin potansiyelinden faydalanarak rekabetçi sektörlerde avantaj elde edebilir ve tüketiciler ile daha verimli iletişim kurabilir. Bu amaçla yapılacak oyunlaştırma tasarımlarında hedef kitlenin, faaliyet gösterilen sektörün ve ürün özelliklerinin doğru analiz edilmesi son derece önemlidir. Tüketici profili ile beraber daha önceki bölümlerde belirtilen oyun ve oyunlaştırma unsurlarının da tasarım sürecinde mutlaka dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, her pazarlama uygulamasının oyunlaştırılması da doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Tüketici için önemli ve ciddi olan konularda oyunlaştırmadan faydalanmak doğru bir yaklaşım olmayabilir. Örneğin sağlık, güvenlik veya finansal yatırım/risk konularında verilen kararlar gerçek hayatta bazı olumsuz sonuçlara neden olabilir. Dolayısıyla, oyunlaştırma uygulamaları tüketicilerin bu kararları alması için yol gösteren veya yönlendiren nitelikte tasarlanmamalıdır.

Sonuç olarak geleneksel pazarlama stratejilerinin etkisinin azaldığı bir dönemde, işletmeler teknolojik ve yenilikçi uygulamaları pazarlama stratejilerine entegre etme konusuna odaklanmalıdırlar. Tüketicilerin ilgisini çekmek, marka sadakati sağlamak ve tüketicileri de pazarlama uygulamalarının bir parçası yapmak için oyunlaştırma gibi kişiselleştirilmiş ve karşılıklı iletişime imkan sağlayan yeni yaklaşımların benimsenmesi son derece önemlidir. Özellikle tüketicilerle kurulan iletişimin ilk aşamalarında oyunlaştırma uygulamalarına önem verilmelidir. Tüketicilere etkili ve kalıcı deneyimler yaşatabilmek için işletmenin mobil uygulaması, web sitesi ve hatta sosyal medya hesapları oyunlaştırmanın da temel prensibi olan eğlence odaklı içeriklerle sürekli güncellenmelidir. Böylece marka ve tüketici arasında güçlü ilişkiler kurularak “değer” yaratılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, D., ve Okaner, O. (2020). Bir Halkla İlişkiler Aracı Olarak Oyunlaştırma İçeren Dijital Spor Aplikasyonlarının Kullanımı. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 179-208.
- Alsan, H. (2023). *Oyunlaştırmanın Marka Bilinirliği Üzerine Etkisi: Perakende Sektörü ve Sağlıklı Yaşam Uygulamaları Üzerine Bir Çalışma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Atılım Üniversitesi.
- Altuntaş, B., ve Karaarslan, M. H. (2016). Türkiye'deki Seçilmiş Pazarlama Vakalarının Oyunlaştırma Kavramı Çerçevesinde İncelenmesi Investigation Of The Selected Marketing Cases In Turkey Within The Concept Of Gamification. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(17), 433-447.
- Bahçeci, F., ve Uşengül, L. (2018). Eğitim ve öğretim uygulamalarında yeni bir yaklaşım: Oyunlaştırma. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(4), 703-720.
- Baiturova, K., ve Alagöz, S. B. (2017). Müşteri sadakatini etkileyen bir araç olarak oyunlaştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 134-143.
- Bartle, R. (1996). Hearts, clubs, diamonds, spades: Players who suit MUDs. *Journal of MUD research*, 1(1), 19.
- Bayraktar, Ö. (2014). *Bir iletişim modeli olarak oyunlaştırma* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Berger, A., Schlager, T., Sprott, D. E., ve Herrmann, A. (2017). Gamified interactions: Whether, when, and how games facilitate self-brand connections. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 46, 652-673.
- Bozkurt, A., ve Genç-Kumtepe, E. (2014). Oyunlaştırma, oyun felsefesi ve eğitim: Gamification. *Akademik Bilişim*, 14, 147-156.
- Cheong, C., Filippou, J., ve Cheong, F. (2013). *Understanding student perceptions of game elements to develop gamified systems for learning*.
- Cihan, B. (2021). *Dijital kapitalizm bağlamında oyunlaştırma örneği olarak Yemeksepeti* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Çağlar, Ş., ve Kocadere, S. A. (2015). Çevrimiçi Öğrenme Ortamlarında Oyunlaştırma. *Journal of Educational Sciences ve Practices*, 14(27), 83-102.
- Çakan, M. H. (2019). *Oyunlaştırma yoluyla toplumsal bilincin geliştirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Çeltek, E. (2023). Turizm Sektöründe Oyunlaştırma: Uygulamalar ve Örnekler. *Journal of Global Tourism and Technology Research*, 4(1), 10-28.

- Deci, E. L., ve Ryan, R. M. (2013). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior*. Springer Science ve Business Media.
- DeMarco, R., ve Chau, L. (2013). *Starbucks Oyunlaştırma ve Sadakat Konusunda Neler Elde Eder?* <https://www.usnews.com/opinion/blogs/economic-intelligence/2013/11/20/what-starbucks-gets-about-gamification-and-loyalty>
- Demir, M. Ö., ve Gök -Demir, Z. (2020). Oyunlaştırma Özelliklerinin Marka Sadakati Üzerine Etkisi. *Journal of Yasar University*, 15(58), 270-287.
- Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., ve Nacke, L. (2011). *Gamification: Toward a definition*. CHI 2011, May 7-12, 2011, Vancouver, BC, Canada. ACM 978-1-4503-0268-5/11/05.
- Doğantan, E., ve Tokuç, C. (2022). Oyunlaştırmanın Marka Tercihindeki Rolü: Yemeksepeti Örneği. *Anadolu Üniversitesi Mesleki Eğitim ve Uygulama Dergisi*, 1(2), 69-82.
- Dymek, M. (2017). Expanding the magic circle—gamification as a marketplace icon. *Consumption Markets ve Culture*, 21(6), 590-602.
- Eisingerich, A. B., Marchand, A., Fritze, M. P., ve Dong, L. (2019). Hook vs. hope: How to enhance customer engagement through gamification. *International Journal of Research in Marketing*, 36(2), 200-215.
- Esgin, Y. (2022). Oyunlaştırmada Hedeflenen Etki Düzeylerinin Pazarlama İletişimi Bağlamında Kullanımı Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 10(21), 113-135.
- Filsecker, M., ve Hickey, D. T. (2014). A multilevel analysis of the effects of external rewards on elementary students' motivation, engagement and learning in an educational game. *Computers ve Education*, 75, 136-148.
- Fiş-Erümit, S., ve Karakuş, T. (2015). Eğitim Ortamlarında Yeni Bir Yaklaşım: Oyunlaştırma. İçinde B. Akkoyunlu, A. İşman, ve F. Odabaşı (Ed.), *Eğitim Teknoloji Okumaları* (ss. 395-414). TOJET.
- Gatautis, R., Banytė, J., Piligrimienė, Ž., Vitkauskaitė, E., ve Tarutė, A. (2016). The impact of gamification on consumer brand engagement. *Transformations in business ve economics*, 15, 173-191.
- Gölbaşı, B. T., ve Gökcek, H. A. (2022). Dijital Pazarlamaya Yönelik Olarak Oyunlaştırma İçeren E-Ticaret Siteleri Üzerine Bir Meta Analiz. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(84), 1909-1929.
- Güleç, U. (2019). *Oyunlaştırma (Gamification) ve Mobil Pazarlama Etkinliği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Hamari, J. (2013). Transforming homo economicus into homo ludens: A field experiment on gamification in a utilitarian peer-to-peer trading service. *Electronic commerce research and applications*, 12(4), 236-245.

- Herrewijn, L., ve Poels, K. (2013). Putting brands into play: How game difficulty and player experiences influence the effectiveness of in-game advertising. *International Journal of Advertising*, 32(1), 17-44.
- Hsu, C.-L., ve Chen, M.-C. (2018). How gamification marketing activities motivate desirable consumer behaviors: Focusing on the role of brand love. *Computers in human behavior*, 88, 121-133.
- Huizinga, J. (2014). *Homo ludens* (6.Baskı). Routledge.
- Huotari, K., ve Hamari, J. (2012). Defining gamification: A service marketing perspective. *Proceeding of the 16th international academic MindTrek conference*, 17-22.
- Huseynli, B., ve Bozbay, Z. (2018). Mobil Uygulamalarda Oyunlaştırma Kabulünün Tüketicilerin Tutumuna ve Kullanım Niyetlerine Olan Etkisinin Belirlenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 47(1), 64-87.
- Insley, V., ve Nunan, D. (2014). Gamification and the online retail experience. *International Journal of Retail ve Distribution Management*, 42(5), 340-351.
- Kapp, K. M. (2013). *The gamification of learning and instruction fieldbook: Ideas into practice*. John Wiley ve Sons.
- Kaya, E. B. (2022). *Oyunlaştırmanın marka sadakati üzerindeki etkisi: Yemeksepeti-Muhtarlık oyunlaştırması örneği* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- Kietzmann, J. H., Hermkens, K., McCarthy, I. P., ve Silvestre, B. S. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business horizons*, 54(3), 241-251.
- Kim, J. T., ve Lee, W.-H. (2015). Dynamical model for gamification of learning (DMGL). *Multimedia Tools and Applications*, 74, 8483-8493.
- Koivisto, J., ve Hamari, J. (2019). The rise of motivational information systems: A review of gamification research. *International Journal of Information Management*, 45, 191-210.
- Lucassen, G., ve Jansen, S. (2014). Gamification in consumer marketing-future or fallacy? *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 148, 194-202.
- Marczewski, A. (2013). *Gamification: A simple introduction*. Andrzej Marczewski.
- Mattke, J., ve Maier, C. (2021). Gamification: Explaining brand loyalty in mobile applications. *AIS Transactions on Human-Computer Interaction*, 13(1), 62-81.
- Mullins, J. K., ve Sabherwal, R. (2020). Gamification: A cognitive-emotional view. *Journal of Business Research*, 106, 304-314.
- Nart, S., ve Güleç, U. (2018). Mobil Çağda Oyunlaştırma Uygulamaları ve Tüketici Tepkileri. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(6), 48-65.

- Nelson, M. J. (2012). Soviet and American precursors to the gamification of work. *Proceeding of the 16th international academic MindTrek conference*, 23-26.
- Nobre, H., ve Ferreira, A. (2017). Gamification as a platform for brand co-creation experiences. *Journal of Brand Management*, 24, 349-361.
- Okmeydan, S. B. (2018). Pazarlama “Oyun”a Geldi: Pazarlamada Oyunlaştırma Yaklaşımı ve Örnekleri. *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(31), 4750-4768.
- Önder, B. A. (2021). Reklam Kampanyalarında Etkileşimli İletişimin Silahı: Oyunlaştırma. *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 1-40.
- Özay, H. U. (2019). *Oyunlaştırmanın Marka Sadakati Üzerindeki Etkisinde Ağızdan Ağıza İletişimin Moderatör Rolü* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Puleston, J. (2013). *Gamification of market research*. Wiley Online Library.
- Robson, K., Plangger, K., Kietzmann, J. H., McCarthy, I., ve Pitt, L. (2015). Is it all a game? Understanding the principles of gamification. *Business horizons*, 58(4), 411-420.
- Rodrigues, I., Lopes, J. M., Borges, A., Oliveira, J., ve Oliveira, M. (2021). How can Gamified applications drive engagement and brand attitude? The case of Nike run club application. *Administrative Sciences*, 11(3), 1-20.
- Salen, K., ve Zimmerman, E. (2003). *Rules of play: Game design fundamentals*. MIT press.
- Sepetçi, T. (2022). Etkili Bir İletişim Aracı Olarak Oyunlaştırmaya Yönelik Bir Alanyazın Değerlendirmesi. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 40-67.
- Sever, N. S., Sever, G. N., ve Kuhzady, S. (2015). The evaluation of potentials of gamification in tourism marketing communication. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 5(10), 188-202.
- Sezgin, S. (2016). İnsan ve oyun: Oyunların dünü, bugünü, yarını. *VIII. International Congress of Educational Research, Çanakkale*.
- Sigala, M. (2015a). Gamification for crowdsourcing marketing practices: Applications and benefits in tourism. *İçinde Advances in crowdsourcing* (ss. 129-145). Springer.
- Sigala, M. (2015b). The application and impact of gamification funware on trip planning and experiences: The case of TripAdvisor’s funware. *Electronic markets*, 25, 189-209.
- Suits, B. (2012). *Çekirge Oyun, Yaşam ve Ütopya* (S. Sertabiboğlu, Çev.; 2.Baskı). Ayrıntı Yayınları.

- Tanrikulu, G., ve Demirel, B. (2023). Gamification in Mindfulness Mobile Applications: The Effects of Rewards on Purchase Intention. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(1), 125-142.
- Vagas, B. S. (2021). *The effect of gamification and motivation on online purchase intention: Empirical evidence from Turkey* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Vardarlier, P., ve İnan, K. (2017). Gamification model proposal for the improvement of sales personnel performance. *Journal of Behavior at Work*, 2(1), 8-19.
- Wen, D. M.-H., Chang, D. J.-W., Lin, Y.-T., Liang, C.-W., ve Yang, S.-Y. (2014). Gamification design for increasing customer purchase intention in a mobile marketing campaign app. *HCI in Business: First International Conference, HCIB 2014, Held as Part of HCI International 2014, Heraklion, Crete, Greece, June 22-27, 2014. Proceedings 1*, 440-448.
- Werbach, K., ve Hunter, D. (2015). *The gamification toolkit: Dynamics, mechanics, and components for the win*. University of Pennsylvania Press.
- Wood, L. C., ve Reiners, T. (2015). Gamification. *İçinde Encyclopedia of Information Science and Technology, Third Edition* (ss. 3039-3047). IGI Global.
- Xi, N., ve Hamari, J. (2020). Does gamification affect brand engagement and equity? A study in online brand communities. *Journal of Business Research*, 109, 449-460.
- Xu, F., Weber, J., ve Buhalis, D. (2013). Gamification in tourism. *Information and Communication Technologies in Tourism 2014: Proceedings of the International Conference in Dublin, Ireland, January 21-24, 2014*, 525-537.
- Yamamoto, G. T. (2009). Oyun, internet, advergame ve mobil oyun. *Pazarlama ve İletişim Kültürü Dergisi*, 3, 18-21.
- Yang, Y., Asaad, Y., ve Dwivedi, Y. (2017). Examining the impact of gamification on intention of engagement and brand attitude in the marketing context. *Computers in Human Behavior*, 73, 459-469.
- Zalluhoğlu, A. E., Ventura, K., ve Çakır, İ. (2023). Dijital Oyunlaştırma Uygulamalarının Marka Tutumu Üzerindeki Etkisinin Teknoloji Kabul ve Kullanım Birleştirilmiş Modeli-(Utaut2) İle Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, C-iasoS 2022 Özel Sayısı*, 29-50.
- Zhang, L., Shao, Z., Li, X., ve Feng, Y. (2021). Gamification and online impulse buying: The moderating effect of gender and age. *International Journal of Information Management*, 61, 1-18.
- Zichermann, G., ve Cunningham, C. (2011). *Gamification by design: Implementing game mechanics in web and mobile apps*. O'Reilly Media, Inc.
- Zichermann, G., ve Linder, J. (2010). *Game-based marketing: Inspire customer loyalty through rewards, challenges, and contests*. John Wiley ve Sons.

39. Bölüm

IMF: Kurumsal ve Finansal Yapısı, Gelişimi ve Fon-Türkiye İlişkileri

Sabri AZGÜN¹

¹ Prof..Dr. Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü. s
abriazgun@gmail.com ORCID No:0000-0002-3349-2158

ÖZ

Uluslararası Para Fonu (IMF), İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası düzeyde parasal ilişkileri düzenlemek ve ödemeler dengesi sorunlarına kısa vadeli, yapısal ekonomik sorunlara ise orta vadeli finansman desteği, teknik destek ve eğitim sağlayan uluslararası parasal bir örgüttür. Bu çalışmada, IMF'in kurumsal örgüt yapısı, finansal yapısı ve Fon-Türkiye İlişkileri ele alınmıştır. Fon Üyesi ülkeler ekonomik ve mali büyüklükleri oranında fon sermayesine sağlarlar ve sağladıkları katkı oranında Fon yönetiminde etkili olurlar. Kotalar hem IMF sermayesine üye ülkenin sağladığı fon değerini hem de IMF yönetimindeki oy gücünü gösterir. Fon, dış ödemeler güçlükleri ve yapısal ekonomik sorunlar yaşayan ülkelere, Fon'a sunulan bir ekonomik ve mali istikrar programı kapsamında koşullu mali, teknik ve eğitim desteği sağlamaktadır. Türkiye dış ödemeler açıkları ve yapısal ekonomik sorunlar yaşadığı dönemlerde IMF mali desteklerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Türkiye ile Fon arasında 1960-2005 yılları arasında 19 stand-by antlaşması yapılmış ve yapılan stand-by antlaşmaları kapsamında; Türkiye yaklaşık 33 milyon SDR değerinde fon kaynağı kullanmıştır. 1980 yapısal değişim-dönüşümü ve 2001 kriz dolayısıyla söz konusu dönemlerde yapılan antlaşmalarda Fon'dan sağlanan mali destek oranı kotanın hali üzerindedir. Fon - Türkiye ilişkileri genel olarak istikrarlı olmakla birlikte, Türkiye zaman zaman (1950'ler, 1994 ve son olarak 2001) sonra Fon'un taleplerini kabul edilemez boyutlarda değerlendirmiş ve Fon kaynaklarını kullanmaktan vazgeçmiş ve nitekim 2005 yılında stand by antlaşmasından sonra yeni bir stand -by antlaşması yapılmamıştır.

Anahtar Kelimeler: IMF, Kurumsal ve Finansal Yapı Fon kaynakları, Mali Yardım ve Krediler, Kapasite geliştirme, Fon- Türkiye İlişkileri

GİRİŞ

İkinci Dünya savaşından sonra küresel ölçekte bozulan ekonomik ve ticari ilişkileri belirli bir düzene koymak amacıyla bir dizi uluslararası toplantılar düzenlenmiş ve bu toplantılar sonucunda IMF, dünya bankası ve OECD gibi uluslararası ekonomik örgütler kurulmuştur. Bu bağlamda, küresel ölçekte ticari ilişkileri bir düzenleyen ekonomik örgüt olarak GATT- WTO, uluslararası parasal ilişkileri düzenleyen örgüt olarak IMF ortaya çıkmıştır.

IMF, Temmuz 1944'de Amerika Birleşik Devletleri'nin New Hampshire eyaletinde şehrinde toplanan 44 ülkenin katıldığı Bretton Woods Konferansında kurulmuştur. Bretton Woods Konferansında uluslararası ekonomik iş birliği için bir çerçeve oluşturmak ve 1930'larda yaşanan Büyük Burhan'a katkıda bulunan rekabetçi kur devalüasyonlarının tekrarlamasını önlemek amaçlanmıştır. IMF'nin temel görevi uluslararası para sisteminin istikrarını sağlamaktır. Bu bağlamda, Uluslararası Para Fonu (IMF) uluslararası finansal istikrarı ve parasal iş birliğini sağlar. Aynı zamanda uluslararası ticareti kolaylaştırır, istihdamı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi destekler ve küresel yoksulluğun azaltılmasına yardımcı olur.

Çalışma, küresel ölçekte parasal ekonomik ilişkileri düzenleyen bir örgüt olan Fon'un kuruluşundan günümüze kadar olan gelişim ve değişimini ele alır. Çalışma dört kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Fon'un Kurumsal örgüt yapısı, amacı ve fonksiyonları, ikinci kısımda Finansal Yapı ve Kredi Mekanizması, üçüncü kısımda üye ülkelere sağlanan Mali Destekler (Kredi ve Yardımlar) ve dördüncü kısımda IMF-Türkiye ilişkileri ele alınmıştır.

IMF: KURUMSAL YAPISI, AMACI VE FONKSİYONLARI

Uluslararası Para Fonu, (International Monetary Fund, IMF) küresel ölçekte mali düzeni sağlamakla yükümlü bir uluslararası mali kuruluştur. Fon sermayesine ülkeler ekonomik büyükleri oranında katkı sağlarlar ve fon yönetiminde de fon sermayesine sağladıkları katkı oranında temsil gücü elde ederler. Kotalar, üye ülkelerin IMF sermayesine katılma payını gösterir. Kotalar hem IMF sermayesine üye ülkenin sağladığını fon değerini hem de IMF yönetimindeki oy gücünü gösterir.

Kurumsal Yönetimi ve Örgüt Yapısı

Kurumsal olarak IMF; Başkan, 4 dört başkan yardımcı ve üç kurul (governorlar kurulu, icra direktörleri kurulu ve bakanlar komiteleri) ile yönetilmektedir. IMF üye ülke hükümetlerine karşı sorumludur.

Guvernörler Kurulu; IMF'nin en yüksek karar alma organıdır. Governor kurulunda; üye ülkeler bir guvernör ve guvernör vekili ile temsil edilir.

Genellikle, maliye bakanı veya merkez bankası başkanı üye ülkeler tarafından guvernör olarak atanır. Guvernörler Kurulunun görevleri aşağıdaki gibi sıralanabilir.

- Üyelere, özel çekme hakkı (SDR) tahsislerini yapmak
- Yeni üye kabul etmek ve üyelikten çıkarmak
- Ana Sözleşme değişikliklerini onaylamak
- IMF'nin Anlaşma Sözleşmelerini yorumlamak
- İcra direktörlerini seçmek veya atamak

Guvernörler Kurulu (IMF ve Dünya bankası guvernör kurulları Birlikte) yılda bir kez IMF – Dünya Bankası Yıllık Toplantıları sırasında toplanmaktadır. Bu toplantılar, IMF-Dünya Bankası Yıllık Toplantıları (IMF-World Bank Annual Meetings) olarak ifade edilmektedir. IMF- Dünya Bankası Yıllık Toplantılarında (IMF-World Bank Annual Meetings) ; güncel uluslararası para konular ile ilgili kararlar alınır ve onaylanır. IMF- Dünya Bankası Yıllık Toplantılarına IMF ve Dünya Bankasından bir guvernör başkanlık yapar ve başkanlık her yıl üyeler arasında dönüşümlü olarak yapılır.

İcra Direktörleri (Yürütme) Kurulu: IMF'nin 24 üyeli icra Direktörleri Kurulu, IMF'nin günlük işlerini yürütür. İcra kurulu, Yönetim Kurulu tarafından verilen yetkilerin yanı sıra Anlaşma Sözleşmeleri ile kendisine verilen yetkileri kullanır. İcra direktörleri kurulu guvernör ve icra direktörü olmayan bir kişiyi IMF başkanı olarak atar. IMF başkanı Fon'u icra direktörleri kurulunun kararları doğrultusunda yönetir. İcra direktörleri kurulunda en fazla kotaya sahip ülkeler (ABD, Almanya, Japonya, İngiltere, Fransa, Suudi Arabistan, Rusya ve Çin) bir üye ile temsil edilir. Diğer üyelerin temsili, bazı diğer üye ülkelerle oluşturdukları gruplar ("Constituency") içerisinde seçilen İcra Direktörleri aracılığıyla sağlanmaktadır. Türkiye, IMF İcra Direktörleri Kurulu'nda 2023 itibarıyla Avusturya, Beyaz Rusya, Çekya, Macaristan, Kosova, Slovakya ve Slovenya, ile birlikte temsil edilmektedir. Türkiye ve birlikte grup oluşturduğu üyelerin IMF'de kota ve oy ağırlıkları tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Türkiye Ve Grup Üyelerinin IMF'deki Kota Ve Oy Ağırlıkları (2023)

Üye	Kota (Milyon SDR)	Kota Payı (%)	Oy sayısı	Oy (%)
Avusturya	3.932	0,83	40.779	0,81
Beyaz Rusya	681,5	0,14	8.274	0,16
Çekya	2.180,2	0,46	23.261	0,46
Macaristan	1.940	0,41	20.859	0,41
Kosova	82,6	0,02	2.285	0,05
Slovakya	1.001	0,21	11.469	0,23
Slovenya	586,5	0,12	7.324	0,15
Türkiye	4.658,6	0,98	48.045	0,95
Toplam	15.052	3,17	162.296	3,22

Kaynak: IMF

Kurul, IMF personelinin üye ülke ekonomilerine yönelik yıllık raporlarını ve küresel ekonomiyle ilgili politika konularını tartışır. Kurul, genellikle fikir birliğine dayalı kararlar alır, ancak bazen resmi oylamalar yapılır. Karmaşık politika konularını için gayri resmi toplantılar da yapabilmektedir.

Bakanlık Komiteleri: Güvernörler Kuruluna tavsiyelerde bulunur. Bakanlık komiteleri; uluslararası Para ve Finans Komitesi (IMFC) ve Kalkınma Komitesi olmak üzere iki komiteden oluşur. *Uluslararası Para ve Finans komitesi* (IMFC): güvernör kurulundan seçilen 24 üyeden oluşur ve uluslararası Para ve Finans komitesi üyeleri tüm ülkeleri temsil eder. Uluslararası Para ve Finans komitesinin yapısı İcra Direktörleri Kurulu'nun yapısını yansıtmaktadır.

IMFC uluslararası para ve finans sisteminin yönetimini, İcra Direktörleri Kurulu'nun sunmuş olduğu Kuruluş Anlaşması değişiklik önerilerini ve küresel ekonomiyi etkileyen diğer ortak konuları tartışmak amacıyla yılda iki kez, IMF-Dünya Bankası bahar ve Yıllık Toplantıları'nda bir araya gelmektedir. Komite her toplantı sonrasında görüşlerini özetleyen ve IMF'nin çalışma programı için rehberlik sağlayan bir bildiri yayınlamaktadır. IMFC uzlaşılı yoluyla karar alır ve resmi oylama yapılmaz.

Kalkınma Komitesi: IMF Güvernörler Kurulu ile Dünya Bankası Güvernörler Kurulu için yükselen piyasalarda ve gelişmekte olan ekonomilerde ekonomik kalkınmaya ilişkin konularda tavsiyelerde bulunmakla görevli bir ortak komitedir. Komitenin 25 üyesi bulunmaktadır (genellikle maliye veya kalkınma bakanları). IMF ve Dünya Bankası'nın tüm üyelerini temsil eder ve temel olarak kritik kalkınma konularında hükümetler arası fikir birliği oluşturmak için bir forum işlevi görür.

Fonun temel Amaçları ve Fonksiyonları

“Uluslararası para fonu” (International Money Fund- IMF), 200 üyesi bulunan bir örgüttür. 1947 yılında faaliyete geçen uluslararası parasal örgütün temel amacı küresel finansal sistemi takip etmek, borsa döviz gibi konularda denetim yapmak ve ihtiyacı olan ülkelere gerekli finansal desteği vermektir. Ayrıca IMF'nin teknik ve finansal konularda üye ülkelere destek sağlamaktadır. Bu bağlamda, Üye ülkelere dış ödeme sorunlarına kısa vadeli ve yapısal sorunları alan ülkelere orta vadeli finansman desteği sunan IMF'in temel amaçları, aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Küresel düzeyde mali bir istikrar sağlamaya yardımcı olmak
- Finansal konularda küresel düzeyde iş birliğinin artmasına yardımcı olmak
- Ülkeler arası olan dış ticaretin kolaylaşmasını sağlamak
- Uluslararası parasal iş birliğini teşvik etmek
- Yüksek istihdam düzeyine çıkmayı sağlamak
- Sürdürülebilir ekonominin büyümesine katkı sağlamak
- Küresel ölçekte yoksulluk düzeyini azaltmak için çalışmalar yapmak.
- Çok taraflı dış ödeme sisteminin kurulmasına yardımcı olmak.

IMF, uluslararası parasal ve finansal sistemin istikrarını desteklemek için üç ana işlevi vardır. Bunlar: (i) gözetim ve danışmanlık, (ii) mali destek ve (iii) kapasite geliştirme (teknik yardım ve eğitim desteği)

Gözetim ve Danışmanlık (Surveillance and Consultation): IMF'nin temel işlevlerinden birincisi, üye ülkelerin ekonomik ve mali politikalarını izlemek ve üye ülkelere politika tavsiyelerinde bulunmaktır. IMF, Küresel ve bölgesel düzeyde sürdürülebilir ekonomik büyümeyi sağlamak ve finansal istikrarı desteklemek için potansiyel riskleri tespit etmekte ve uygun politika düzenlemeleri önermektedir.

IMF, her üye ülkenin ekonomik ve mali gelişmelerini yakından izler ve üye ülke ile düzenli olarak, genellikle yılda bir kez, ekonomik koşullarını değerlendirmek amacıyla bir politika diyalogu yürütür ve Politika önerileri sunar. Ayrıca, IMF bireysel istişarelerden elde edilen bilgilere dayalı olarak küresel ve bölgesel gelişmeleri ve genel görünümü gözden geçirir. IMF, Dünya Ekonomik Görünümü ve Küresel Finansal İstikrar Raporu aracılığıyla çok taraflı gözetim üzerine bu tür bir değerlendirmeyi altı ayda bir yayınlamaktadır.

Mali Destek: IMF'in ikinci ve en önemli işlevi mali destektir. Kalkınma bankalarının aksine, IMF belirli projeler için mali destek sağlamamaktadır. IMF, ekonomik krizlerden etkilenen ülkelere kısa vadeli ve orta vadeli mali destek sağlar. IMF mali desteğinin temel amacı, krizlerden etkilenen ülkelere

kısa vadeli bir nefes aldirmek, ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi ve ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, krizlerin önlenmesine yardımcı olmak için ihtiyati finansman sağlar. IMF kredileri, ülkelerin değişen ihtiyaçlarını karşılamak için sürekli olarak gözden geçirilmektedir.

IMF, ödemeler dengesi sorunları yaşayan üye ülkelere çeşitli kredi araçları veya "mali destekler" çerçevesinde borç verir. Çeşitli kredi araçları veya "mali destekler" çerçevesinde borç vererek IMF, üye ülkelerin ekonomik büyüme ve istikrarı yeniden sağlamasına katkı bulunmayı ve küresel ekonomiye uyum sürecini kolaylaştırmayı amaçlar. Bir IMF kredisi, genellikle borç alan bir ülkenin, bir "Niyet Mektubu'nda belirtildiği gibi, ödemeler dengesi sorununu çözmek için özel politikalar ve önlemler almasını gerektiren bir "düzenleme" kapsamında sağlanır. IMF kredilerinin çoğu, öncelikle üye ülkeler tarafından kota ödemeleri yoluyla finanse edilmektedir. Bu nedenle, IMF'nin borç verme kapasitesi esas olarak toplam kota miktarı tarafından belirlenmektedir. Bununla birlikte, gerekirse, IMF veya Genel Borçlanma Anlaşmaları (GAB) ve Yeni borçlanma Anlaşmaları (NAB) aracılığıyla mali açıdan en güçlü üye ülkelerden ve uluslararası mali kuruluşlardan borç alabilir. Böyle durumlarda ekonomik sorunlar yaşayan ekonomilere, mali destek sağlayan ülkeler, bir takım ekonomik veya siyasi tavizler isteyebilmektedirler.

Kapasite Geliştirme (Teknik Yardım ve Eğitim Desteği): IMF, temel işlevlerinden üçüncüsü olarak kapasite geliştirme olarak bilinen teknik yardım ve eğitim desteği sağlamaktır. Kapasite geliştirme, IMF'nin yıllık harcamalarının yaklaşık üçte birini oluşturmaktadır. Talep üzerine tüm üyeler tarafından kullanılabilen ve bir ülkenin özel ihtiyaçlarına göre uyarlanabilmektedir. Kapasite geliştirme, ülkelerin vergi tahsilatını iyileştirmesine ve kamu maliyesini desteklemesine yardımcı olmaktadır. Ülkelerin para ve döviz kuru politikalarını modernize etmelerine, yasal sistemler geliştirmelerine veya yönetişimi güçlendirmelerine yardımcı olur. Kapasite geliştirme, ülkelerin karar alma süreçlerine bilgi sağlamak için veri toplamasına ve yaymasına da yardımcı olmaktadır.

IMF, üye ülkelerin etkin politikalar tasarlama ve politika uygulama kapasitelerine yardımcı olmak için teknik yardım ve eğitim desteği sağlar. IMF üye ülkelere dört alanda teknik yardım desteği vermektedir. Bunlar: i) para ve maliye politikaları, ii) maliye politikası ve yönetimi, iii) istatistik vi) ekonomik ve mali mevzuat. IMF, teknik yardıma ek olarak, Washington D.C.'deki IMF Enstitüsünde ve (Avusturya, Brezilya, Çin, Hindistan, Singapur, Tunus ve Birleşik Arap Emirliklerindeki) bölgesel eğitim enstitülerinde üye ülkelere eğitim desteği sunmaktadır.

IMF: FİNANSAL YAPI VE KREDİ MEKANİZMASI

IMF dünya ülkelerinin ekonomik büyüklükleri oranında sermayesine katkı sağladı ve katkı sağladığı sermaye oranında da yönetiminde etkin oldukları uluslararası mali örgüttür. Fon kısa vadeli, bir program dahilinde dış ödemeler sorunları yaşayan ülkelere mali destek sağlar. Bu bağlamda IMF'nin finans kaynakları ve kredi sağlama mekanizması ele alınmaktadır.

Kaynakları

IMF üye ülkelerin kısa vadeli dış ödeme güçlüklerine kısa vadeli ve yapısal değişim sorunlarına orta vadeli fon sağlayan bir uluslararası mali örgüttür. Bu bağlamda, IMF üye ülkelerin kısa vadeli fon ihtiyaçlarını karşılamak için yeteri kadar likit fonlara sahip olmalıdır. IMF'in mali kaynakları üye ülkelerin sağladığı katkılardan oluşur. IMF'in kısa vadeli likit kaynakları: normal ve ödünç alınan fonlardır. Normal kaynaklar, üye ülkelerin fona sağladığı kaynaklar olup, dövizler ve SDR'den oluşur. İcra direktörleri kurulu, ödemeler dengesi, uluslararası rezervleri güçlü, sanayileşmiş ve dünya ticaretinde ağırlığı olan ülkelerin paralarını normal kaynak (döviz) olarak tutulmasını kararlaştırır. IMF altın varlıkları satılması IMF üyelerinin toplam oylarının %85 'ile mümkün olduğundan, IMF'in altın varlıkları normal kaynaklar (likit fonlar) arasında değerlendirilmemektedir.

Normal kaynaklarla üye ülkelerin fon talepleri karşılanamazsa, IMF borçlanma yoluna da gidebilir. Bununla birlikte, borç alınan fonların toplam kotaların %50- 60'ını geçmemesi gerekir. Bu bağlamda, IMF, ödünç alma borçlanma genel antlaşması ve yeni borçlanma anlaşmaları olmak üzere iki şekilde borçlanmaktadır (Karluk ,2013: 826).

- Genel borçlanma Antlaşması (General Agreement to Borrow-GAB): Uluslararası ödemeler sistemini bozacak ya da sistemin işleyişini engelleyecek bir gelişme karşısında IMF'e ek kaynak sağlamak üzere 1962 yılında oluşturulan borçlanma antlaşmasıdır. 1960'ların başında Birleşik Devletler dolarına ve İngiliz sterlinine olan güvenin azalması sonucunda küresel ölçekte ortaya çıkan kısa vadeli büyük çaplı sermaye hareketleri Genel Borçlanma Antlaşmasının imzalanmasında etkili olmuştur. Genel borçlanma Antlaşması, IMF'in ek kaynak sağlamak amacıyla “onlar grubu (ABD, Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, İngiltere, İsviçre, Japonya ve İtalya)” olarak ifade edilen sanayileşmiş ülkelerle yaptığı döviz swap antlaşmasıdır. Genel Borçlanma Antlaşması başlangıçta dört yıl için imzalanmış olmakla birlikte, gözden geçirilerek süreklilik kazanan bir borçlanma yöntemi haline gelmiştir. Ayrıca IMF ile yediler grubu (Kanada, Fransa, Almanya, İtalya, Japonya, Birleşik

Krallık ve Amerika Birleşik Devletleri) arasında 1997 yılında Yeni Borçlanma Anlaşmaları (New Arrangements to Borrow) ile bir fon sağlama anlaşması imzalanmıştır. Yeni Borçlanma Anlaşmaları ile acil durumlarda kullanılmak üzere IMF'e ek kaynak sağlanması öngörülmektedir.

- Yeni Borçlanma Anlaşmaları (New Aggrement to Borrowing-NAB): IMF genel borçlanma antlaşması dışında uluslararası kuruluşlar ve çeşitli ülkelerin merkez bankasından borçlanmaktadır. Bu bağlamda, IMF kaynak sağlamak amacıyla uluslararası Denkleştirme Fonu (Bank For International Settlements) ve Suudi Arabistan Para Ajansından (Saudi Arabian Monetary Agency) borçlanmıştır.

Ülkeler ülke geçici dış dengesizlikleri finanse etmek için ulusal paralarını karşılıklı olarak değiştirebilmekte, bir başka değişle, döviz swap anlaşması imzalamaktadırlar. İki ülke arasındaki eşanlı olarak yapılan döviz swap antlaşmaları IMF mali kaynakları arasında değerlendirilemez. Bununla Birlikte, ülkelerin IMF kaynaklarına olan talebini azaltır. Döviz swap antlaşmaları ilk olarak 1962 yılında, Birleşik Devletler dolarına yönelik spekülative akımları caydırmak amacıyla, Birleşik Devletler merkez bankası (Federal Rezerv Bank) ile Avrupa ülkeleri Merkez bankaları arasında imzalanmıştır. Döviz swap anlaşmaları günümüzde, döviz kurlarındaki spekülative ani dalgalanmaları yumuşatmak amacıyla kullanılmaktadır.

Kotalar

Kotalar, üye ülkelerin IMF sermayesine katılma payını gösterir. Kotalar hem IMF sermayesine üye ülkenin sağladığını fon değerini hem de IMF yönetimindeki oy gücünü gösterir. (Bir başka değişle, üye ülkeler fon sermayesine kadar katkı sunarlarsa, fon yönetiminde o kadar etkili olurlar. Böylece Kotalar, IMF'nin mali ve yönetim yapısının belirler. Bir ülkenin kotası, dünya ekonomisindeki göreceli ekonomik ağırlığını önemli ölçüde yansıtır. Kotalar, IMF'nin hesap birimi olan Özel Çekme Hakları (SDR'ler) cinsinden belirlenir (Erdoğan, 2006).

Kotanın üye ülke açısından üç önemli fonksiyonu vardır: Birincisi, kota üye ülkenin IMF sermayesindeki payını ve fon yönetimindeki ağırlığını gösterir. İkincisi, kota üye ülkenin IMF mali kaynaklarından yararlanma olanağını gösterir. Yüksek kota miktarı fondan sağlanacak mali desteklerinde artmasına olanak vermektedir. Üçüncü, kota ülkeye tahsis edilecek SDR miktarını belirlemektedir.

Kotalar üye ülkelerin ekonomik göstergelerine bağlı olarak belirlenir. IMF yasasına göre kotalar ilke olarak, üye ülkelerin ulusal gelir, dış ticaret ve sermaye işlemlerinin hacmi gibi ekonomik ve mali göstergelere bağlı olarak belirlenir. Mevcut kotalar beş yılda bir gözden geçirilmekte ve gerek görülürse Yönetim kurulunun %85 ağırlıklı oyu ile artırılabilir. Bazı ülke ve ülke gruplarının IMF kota payları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2: Ülke ve Ülke Gruplarının IMF Kotaları (Milyon SDR-2023)

Ülke/ Ülke Grupları	Kota	%	Ülke/Ülke Grupları	Kota	%
G-7 ülkeleri	206.853,20	43,42	BRICS ülkeleri	70.594,20	14,82
ABD	82.994,20	17,43	Brezilya	11.042,00	2,32
Almanya	26.634,40	5,59	Rusya	12.903,70	2,71
İngiltere	20.155,10	4,23	Hindistan	13.114,40	2,75
Fransa	20.155,10	4,23	Çin	30.482,90	6,40
İtalya	15.070,00	3,16	Güney Afrika	3.051,20	0,64
Kanada	11.023,90	2,31	MINT ülkeleri	20.674,20	4,35
Japonya	30.820,50	6,47	Meksika	8.912,70	1,87
Benelux Ülkeleri	16.469,00	3,46	Endonezya	4.648,40	0,98
Belçika	6.410,70	1,35	Nijerya	2.454,50	0,52
Luksemburg	1.321,80	0,28	Türkiye	4.658,60	0,98
Hollanda	8.736,50	1,83	Diğer Ülkeler	34.173,50	7,17
İskandinav ülkeleri	13.359,40	2,95	S. Arabistan	9.992,60	2,10
Norveç	3.754,70	0,79	Güney Kore	8.582,70	1,80
İsveç	3.754,70	0,93	Malezya	3.633,80	0,76
Danimarka	3.439,40	0,72	İspanya	9.535,50	2,00
Finlandiya	2.410,60	0,51	Yunanistan	2.428,90	0,51

Kaynak: IMF Members’ Quotas And Voting Power

Özel Çekme Hakları (SDR- Special Drawing Rights)

Özel çekme hakları (SDR- *Special Drawing Rights*), Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından 1970 yılında oluşturulmuş uluslararası bir rezerv para birimidir ve Özel çekme hakları (SDR- *Special Drawing Rights*), departmanı tarafından çıkartılır. IMF, Özel çekme hakları kanalıyla üye ülkelere IMF'deki Normal Çekme Haklarından ayrı bir dış rezerv sağlamaktadır. Böylece, IMF'ye bağlı olmakla birlikte, normal çekme haklarından farklı bir statüye sahiptir.

Kâğıt altın olarak anılan özel çekme hakları, karşılıksız olarak çıkarılır. SDR, yasal olarak değişim, para veya kredi aracı olarak ifade edilemez. Zira bir rezerv aracı olarak oluşturulmuştur. SDR bir çeşit açık kredidir. SDR, IMF üyesi ülkelerin birbirlerine olan borçlarının mahsup edilmesinde kullanılır.

SDR'yi kullanan bir ülke, diğer ülkeler yerine IMF'e SDR cinsinden borçlanmaktadır. SDR ödeme gücünü IMF'e üye ülkelerin onu kabul etme isteğinden alır.

SDR, genelde bir hükümetin, diğerinin merkez bankasından onun ulusal parasını çekmesine olanak veren bir haktır. Örneğin Türkiye ABD dolarına ihtiyacı dolayısıyla SDR'lerini kullanmak isterse bunun için elindeki SDR'leri ABD Merkez Bankasına (Federal Rezerv Bank) devredecektir. Federal Rezerve Bank devraldığı SDR'nin dolar karşılığını Türkiye'ye ödemekle yükümlüdür. İşlem nedeniyle Türkiye dolar elde ederken Türkiye'nin IMF nezdindeki SDR miktarı azalır ve ABD'nin SDR miktarı artar.

SDR'ler uluslararası likidite talebini karşılamak üzere çıkarılır. IMF yönetim kurulu uluslararası ekonominin likidite talebi konusunda tahminler yapar ve ne kadar miktar SDR çıkaracağına karar verir. SDR hesabına katılan ülkelere, SDR'ler IMF 'deki kotaları oranında dağıtılır. SDR kabul eden ülkeler SDR devreden ülkelere belirli miktarda faiz alırlar. SDR'nin "hesap birimi" ve "uluslararası rezerv" olmak üzere iki fonksiyonu vardır.

Özel çekme hakları (SDR) rezerv para biriminin değerinin hesaplamasında sanayileşmiş ülkelerin paraları dikkate alınarak belirlenmektedir. SDR'nin değerinin hesaplanmasında yer alacak beş para ve bu beş paranın ağırlıkları uluslararası ticaret ve finansdaki ağırlıklarına göre her beş yılda bir gözden geçirilerek belirlenmektedir. Beş para biriminin SDR'nin değerinin hesaplanmasında yer alacak paralar İlk olarak ABD Doları, Alman Markı, Japon Yeni, Fransız Frangı ve İngiliz Sterlini olmak üzere beş büyük ulusal para üzerinden yapılmıştır. Avrupa Birliği'nin kurulması ile birlikte Avro, Alman Markı ve Fransız Frangını yerine SDR'nin değerinin belirlenmesinde kullanılmaya başlanmıştır. 2022 itibariyle uluslararası ticaret ve finansdaki ağırlıklarına göre; SDR'nin değerinin hesaplanmasında yer alan beş para ve bu beş paranın ağırlıkları tablo 3 verilmiştir.

Tablo 3: SDR Para Sepetini Oluşturan Dövizler ve Ağırlıkları (2023)

Para Birimi	Ağırlığı
ABD Doları	43.38
Avro	29.31
Çin Yuanı	12.28
Japon Yeni	7,59
İngiliz Sterlini	7,44
SDR	100

Kaynak: IMF

Kredi Politikası ve Kredi Mekanizması

IMF, üye ülkelere dış ödemeler açıkları için kısa vadeli, yapısal değişim programları içinde orta vadeli kredi veren (mali destek sağlayan) uluslararası finans kuruluşudur. IMF'nin kredi mekanizması ya SDR alım satımı ya da borçlanan ülkenin parasını, borçlandığı ülkenin parasıyla değiştirilmesi şeklinde işlemektedir.

Fon kaynaklarından faydalanmak isteyen bir ülke IMF'den kredi talebinde bulunur. Ülkenin fon talebi IMF yetkili departmanlarınca değerlendirilir ve karara bağlanır. Bir ülke dış ödemeler pozisyonu, uluslararası rezervler pozisyonu veya uluslararası rezerv pozisyonundaki değişimlerden kaynaklanan dış ödemeler sorunu yaşıyorsa IMF'den fon talebinde bulunur. IMF dış ödemeler ile ilgili fon taleplerini; (i) ülkenin ödemeler dengesi pozisyonu, (ii) uluslararası rezerv pozisyonu ve (iii) uluslararası rezerv pozisyonundaki gelişmeleri dikkate alarak değerlendirir.

IMF şartlılık politikası temelinde ilgili ülkelere kredi sağlar. IMF'den fon talep eden ülke, dış ödemeler dengesini sağlamaya yönelik ekonomik politikalarını düzenlemeyi kabul etmek ve bir ekonomik ve mali istikrar programı sunmak ve IMF ile anlaşmak zorundadır. Koşulluluk politikası (conditionality policy), güçlü ve etkili politikaların ulusal düzeyde sahiplenilmesini teşvik etmek için tasarlanmıştır. Ülkenin fon talep etmek üzere IMF'e ekonomik ve mali tedbirleri gösteren istikrar programına da “niyet mektubu” (letter of intend) denir.

IMF'in şartlı kredi yaklaşımında amaç: (i) makro ekonomik dengenin sağlanması (ii) piyasaların işleyişine müdahale ile bozulmaların azaltılmasıdır. Bu bağlamda, Fon'a kaynak talep etmek üzere sunulan ekonomik ve mali programlar talep yönlü politikalarla makro ekonomik istikrarı sağlayacak biçimde tasarlanmalıdır.

Şartlı kredi politikası çerçevesinde, IMF'den fon talep eden ülkenin istikrar programları ve sağlanan mali desteğin aşağıda hedefleri taşıması gerekmektedir (Mohammed, 1991:246)

- Yapısal reformlar yoluyla ekonomide büyümeye önem verme,
- Beklenmeyen olaylar yüzünden yarım kalma riskine karşı istikrar programını koruma çabası
- Fon kullanıma yönelik artan ilgi
- Uyum önlemlerinin düşük gelirli toplum kesimlerini hesaba katması

MALİ DESTEKLER (KREDİ VE YARDIMLAR)

IMF makro ekonomik ve yapısal sorunlar yaşayan üye ülkelere mali destek ve kapasite geliştirme (teknik yardım ve eğitim desteği) desteği sağlamaktadır. Fon kuruluşundan bu yana ortaya çıkan ihtiyaçlara göre üye ülkelere mali ve teknik destek sunmuştur. IMF'in üye ülkelere sunduğu destekler (Bayraktutan ve Barışık): (i) normal destekler (ii) özel destekler, (iii) Az gelişmiş ülkelere yönelik destekler, (iv) geçici destekler, (v) diğer desteklerdir.

Normal Mali Destekler

Normal mali destekler IMF'nin üye ülkelere sağladığı temel finansal destek programıdır. Kredi dilimleri ve destekleme anlaşmaları, uzatılmış fon kolaylığı, genişletilmiş kullanım politikası ve normal mali destek çerçevesinde üye ülkelere sağlanan mali desteklerdir.

Kredi Dilimleri ve Destekleme Düzenlemeleri: IMF'nin klasik kredi mekanizmasıdır. IMF'e üye olan her ülke IMF'deki kotasını kredi olarak kullanabilmektedir. Üye ülkelerin kotaları ile sınırlı olan kredi kullanma hakları “normal çekme hakları” olarak ifade edilmektedir. Üye ülkelerin kotaları dört dilime ayrılmakta ve krediler dört eşit dilim şeklinde kullanılmaktadır. Esasen, dört dilime ayrılan kotanın (yani, normal çekme haklarının) üye ülkelerin kullanımına sunulması IMF'nin temel borç verme politikasını oluşturur.

Kotanın (normal çekme haklarının) ilk %25'lik dilimi rezerv dilimi olarak ifade edilir. Rezerv dilimi, üye ülkelerin IMF'e ödediği SDR ve diğer ülkelerin paraları ile ifade edilir. Dış ödeme güçlükleri ile karşılaşan ülke birinci kredi dilimini kullanmak için herhangi şarta bağlı olmaksızın kullanabilir. Bir diğer değişle, rezerv tranşı veya birinci kredi dilimini kullanmak için performans kriteri aranmaz. İkinci, üçüncü, dördüncü kredi dilimlerine üst kredi dilimleri veya yüksek kredi tranşı denir. Yüksek kredi dilimleri performansa kriteri (şartlılık ilkesine) tabidir. Yüksek kredi dilimlerini kullanmak isteyen üye ülkeler; ekonomik ve dış açık sorunlarını ortadan kaldırmak için para, maliye ve kur politikaları uygulayacaklarını taahhüt ederler. Üst kredi dilimleri, üye ülkelere bir, iki ya da üç yıllık dönemi kapsayan stand-by (destekleme) düzenlemesi çerçevesinde kullanılmaktadır. Üst kredi dilimleri kapsamında kullanılan kredilerin geri ödeme süresi 3 ile 5 yıl arasında değişir. Stand-by (destekleme) düzenlemeleri bağlayıcı değildir.

Performans kriterleri, ülkenin bütçe ve kredilere ilişkin tavanlara uygun kur ve faiz politikası, cari işlemler ve sermaye hareketlerindeki kısıtlamaların kaldırılması gibi taahhütleri içerir.

Uzatılmış fon desteği (extended fund facility): Uzatılmış fon desteği; üretim ve büyümesi düşük ve istikrarsız, yapısal ekonomik sorunlar yaşayan ve dış ödeme güçlükleri içerisindeki az gelişmiş ülkelere sağlanan mali desteklerdir. Uzatılmış fon mali desteği üç yıl olarak düzenlenmekle birlikte dört yıla kadar uzatılabilmektedir. İmalat ve ticaret sektörlerinde ciddi maliyet ve fiyat çarpıklıkları yaşayan, yapısal ekonomik sorunlarını çözmek için aktif kalkınma politikası uygulama yeteneğini yitirmiş az gelişmiş ülkeler uzatılmış fon mali desteğinden yararlanırlar.

Uzatılmış fon desteği performans kriterlerine tabi olup, bir uzatılmış destekleme düzenlemesi (entended stand-by arrangement) kapsamında kullanılmaktadır. Performans kriterine tabi olan uzatılmış destekleme (entended stand-by arrangement) ile ülke istikrar programlarındaki hedeflere ulaşma oranında kredi alma hakkına sahip olmaktadır. Uzatılmış fon desteğinin geri ödeme süresi 4,5-10 arasında değişir.

Genişletilmiş kullanım politikası (Enlarged Access Policy): genişletilmiş finansman hesabı olarak ta ifade edilmektedir. Destekleme ve uzatılmış fon desteği kaynakları ile desteklenen bir ülke ek kaynağa ihtiyaç duyması halinde, genişletilmiş finansman hesabından yararlanır. Genişletilmiş kullanım politikası (Enlarged Access Policy) veya genişletilmiş finansman hesabı olarakta 1981 yılında uygulanmaya başlamıştır. Dış ödeme güçlükleri yaşayan ülkelere belirli koşullar dahilinde genişletilmiş finansman hesabından kaynak sağlanır. Genişletilmiş finansman hesabından yararlanma koşulları, aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

- Dış ödeme sorunlarının halledilebilmesi için gereken süre bir yıldan fazla olmalıdır.
- Dış finansman sorunu, kredi tranşları ya da genişletilmiş fondan sağlanabilecek desteklerle halledilemeyecek kadar büyük olmalıdır.
- Genişletilmiş finansman hesabından kredi kullanımı üst kredi destekleme düzenlemesi veya genişletilmiş destekleme çerçevesinde yapılmalıdır.

Özel Mali Destekler

Beklenmeyen ve/veya öngörülme-yen iç ve dış gelişmelerin/şokların IMF üyesi ülkelerin ekonomilerinde yaratacağı olumsuz etkileri gidermeye yönelik finansman desteğidir. Özel mali destekler; (i) telafi edici ve olağanüstü finansman desteği, (ii) tampon stok finansman desteğinden oluşur.

Tela fi edici ve olağanüstü finansman desteği (compensatory and contingency financing facility): Bir yandan, ihracat (mal ve hizmet) gelirlerinde düşüşler ve tahıl ithalat fiyatlarındaki artışları telafi etmek diğer yandan IMF Stand-by anlaşmaları çerçevesinde program uygulayan ülkelerin programlarının dış

şoklardan (ihracat fiyatlarındaki düşme, ithalat fiyatlarındaki artışlar, faiz oranlarındaki dalgalanmalar v.b.) etkilenmeden yürütülmesi için, sağlanan finansman desteklerini ifade eder. Telif edici ve olağanüstü finansman desteğinden faydalanabilmek için (i) dış ödeme gücünü kısa vadeli olmalı, (ii) dış ödeme gücünü ülkenin denetimi dışında olmalıdır. Telif edici ve olağanüstü finansman kolaylığı kapsamında sağlanan kredilerde geri ödeme 3 yıl 3 ay- 5 yıl arasında ya da dış ödemler dengesi giderildiğinde yapılır.

Tampon stok finansman desteği (buffer stock financig facility): bazı ana madde ihracatçısı ülkelerin ihracat gelirlerinde istikrar sağlamak amacıyla sağlanan finansman desteğidir. Bu bağlamda, uluslararası mal anlaşmaları çerçevesinde oluşturulan tampon stokların finansmanına ilgili ülkelerin katılımı sağlamak için ilgili ülkeye finansman desteği sağlanır. Tampon stok finansman desteği ile ana maddelerin stoklarının sağlanması, stok harcamalarının finanse edilmesi sağlanır. Böylece bu ana maddelerin fiyat düşüşleri önlenerek, hem bazı temel maddeleri ihracat eden ülkelerin ihracat kazançlarına istikrar kazandırılmaya çalışılır, hem bu maddeleri ithal eden ülkelerin ana maddeleri istikrarlı fiyatla alması sağlanır.

Tampon stok finansman desteği 1969 yılında IMF icra direktörleri aldığı kararla yürürlüğe konmuştur. Üye ülkeler, kotasının %35 kadar tampon stok finansman desteği alabilir. Tampon stok finansman desteklerinde geri ödemeler; 3 yıl 3 ay – 5 yıl ya da daha erken yapılabilir.

Az Gelişmiş Ülkelere Yönelik Finansman Destekleri

IMF tarafından düşük gelirli ülkelere (i) yapısal uyum desteği, (ii) güçlendirilmiş yapısal uyum desteği şeklinde finansman destekleri sağlanmaktadır.

Yapısal uyum desteği (Structural adjustment facility): Dünya Bankası ile iş birliği ile üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarını ortadan kaldırmak için IMF tarafından sağlanan düşük faizli mali destektir. 1986 yılında oluşturulan yapısal uyum mali desteğinin, diğer mali desteklerden en önemli farkı, çok düşük faizli ve uzun vadeli bir mali destek olmasıdır. Bir ülkenin yapısal uyum mali desteğinden faydalanabilmesi için, IMF ve Dünya Bankası iş birliği ile hazırladıkları orta vadeli (3 yıl) yapısal uyum programını IMF'e kabul ettirmeleri gerekir.

Güçlendirilmiş Yapısal uyum desteği (Enhanced Structural adjustment facility): 1988 yılında uygulamaya konan güçlendirilmiş yapısal uyum kolaylığı; amaç, finansman koşulları ve faiz bakımından yapısal uyum kolaylığı mali desteğine benzer. Güçlendirilmiş Yapısal uyum kolaylığı mali desteğinden faydalanmak isteyen ülke, IMF ve Dünya Bankası uzmanlarının katkılarıyla

hazırlayacağı 3 yıl vadeli yapısal uyum programını IMF'e onaylattırmalıdır. Yapısal uyum kolaylığı ve Güçlendirilmiş yapısal uyum kolaylığı mali desteklerine uygulanan faiz oranı yıllık %0,5 ve geri ödeme süresi 5,5- 10 yıl arasında değişir. Güçlendirilmiş yapısal uyum kolaylığı mali desteğine uygulanan faizler dönemsel olarak ayarlanabilmektedir.

Geçici Mali Destekler

Geçici ekonomik nedenlere bağlı olarak ortaya çıkan ödemeler dengesi sorunlarını ortadan kaldırmak için IMF tarafından sağlanan mali desteklerdir. Ekonomik sorunlar ortadan kalktığında mali destekte sona erer. Geçici Mali Destekler: petrol kolaylığı ve sistem değişimi kolaylığı mali desteğidir.

Petrol (Oil Facility) Mali Desteği: petrol mali desteği, ilk olarak 1974 birinci petrol krizi ve daha sonra 1990'lardaki körfez krizi ikinci petrol krizinin petrol fiyatlarını artırması karşısında yürürlüğe konulmuş ve petrol fiyatlarının normal seviyesine dönmesi ile yürürlükten kaldırılmıştır. Petrol kolaylığı mali desteğinin kullanım şekli ve koşulları telafi edici ve olağan üstü finansman kolaylığında düzenlenmiştir.

Sistem değişimi mali desteği (systemic transformation): sistem değişimi mali desteği, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa ülkelerinin sistem değişim sürecindeki sorunlara yardım amacına yönelik oluşturulmuştur. Sistem değişimi mali desteğini almanın temel koşulu, üye ülkenin IMF ile bir stand-by, uzatılmış düzenleme veya genişletilmiş desteği düzenlemesi yapmış olmasıdır. Üye ülke kotasının %50'si ile sınırlı tutulan sistem değişimi mali desteğinin geri ödemesi 4,5-10 yıl arasında değişmektedir.

Diğer Mali Destekler

Fakirliği azaltma ve büyüme mali desteği: 1999 yılında oluşturulan genişletilmiş yapısal uyum mali desteğinin yerini alan ve ödemeler dengesi sorunu ile karşılaşan ülkelerin fakirlik düzeyine bağlı olarak verilen düşük faiz esasına dayalı olarak uygulanan imtiyazlı kredi verme yöntemidir. Fakirliği azaltma ve büyüme desteği IMF'in son yıllarda en çok sağladığı mali destek türüdür. Vadesi 5,5-10 yıl arasında değişir. Fakirliği azaltma ve büyüme desteğine %0,5 faiz oranı uygulanır.

Ek finansman desteği: ani sermaye çıkışları olan ve kısa vadeli çok ciddi ödemeler dengesi sorunları yaşayan ülkelere kaynak aktarma yöntemidir. 1997 yılında oluşturulmuştur. Vadesi 2-2,5 yıl arasında değişir.

Acil finansman desteği: doğal felaketler veya askeri çatışmaların yaşandığı ülkelere acil mali destek sağlama yöntemidir. Acil finansman desteği 3,5-5 yıl arasında verilmektedir.

Kredi dilim desteği: geri ödemesi 3,5-5 yıl vadeli, kısa dönemli dış ödemeler güçlüklerini ortadan kaldırmak için geliştirilen yöntemidir.

TÜRKİYE -İMF İLİŞKİLERİ

İkinci dünya savaşından sonra küresel ölçekte dünya ticaret ve para sistemini bir düzene koymak için (IBRD, IMF, OECD gibi) uluslararası ekonomik kuruluşlar kurulmaya başlamıştır. Bu bağlamda, Türkiye’de İkinci Dünya Savaşından sonra uluslararası düzeyde siyasal ve ekonomik ilişkilere önem vermiş ve yeni kurulan uluslararası ekonomik kuruluşlara üye olmuştur Bu anlamda yeni kurulan uluslararası örgütlere üye olmak istemiş ve 1947’de IMF’ye üye olmuştur. Böylece Türkiye dış ödemeler açık sorunları problem yaşadığı dönemlerde IMF mali desteklerinden yararlanma yoluna gitmiştir.

IMF destekli istikrar programları; ülkeden ülkeye ve dönem döneme farklılar göstermekle birlikte, genel olarak, sürdürülebilir dış finansman sağlama, talep kısıcıcı politikalar uygulamayı ve yapısal uyumu sağlamayı hedeflemektedir. Dış finansman olanakları, yapısal uyumun kapsamını ve süresini belirler. Dış açık sorunları yaşayan ülke açısından dış finansman sağlamak sıkıntılı olduğundan, IMF istikrar programları ile sürekli bir dış finansman sağlamanın koşulları yaratılmaya çalışılmaktadır. Zira, IMF geçici bir dış finansman sağlamaktadır. IMF istikrar programlarının temel taşı olan talep kısıcıcı politikalarla, ekonomilerde toplam gelir ve toplam harcama arasındaki denge sağlanmaya çalışılır. Bir diğer değişle, talep kısıcıcı politikalar toplam talep düzeyini, IMF tarafından tahmin edilen hasıla düzeyine ve dış finansman düzeyine uygun hale getirecek daraltıcı para ve maliye politikalarını içermektedir. Yapısal uyum; kaynakların etkin dağılımı engelleyen ve büyümeyi kısıtlayan ve diğer yapısal ve kurumsal katılıkları azaltmayı veya ortadan kaldırmayı hedefler. Bu bağlamda, özellikle, 1980 sonrası dönem IMF destekli yapısal uyum ve istikrar programlarında, dış ticaret ve fiyat liberasyonu, döviz piyasası reformları, vergi reformu, kamu harcamaları reformları, özelleştirme, emeklilik reformları, finansal destek reformu, bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması, iş gücü piyasası reformu ve sosyal güvelik sisteminin yeniden güçlendirilmesi gibi yapısal reformlar ekonomide yapısal uyum sağlanmaya çalışılmıştır. (Enç ve Aykaç).

Türkiye’de 1950’li yıllarda genişletici para ve maliye politikaları izlemiştir. Genişletici iktisat politikalarının sonucu dış ödeme güçlükleri ortaya çıkmış ve enflasyonun artmıştır. IMF destekli istikrar paketlerinden birincisinin uygulanmasını gerektirmiştir (Kepenek ve Yentürk,2009). Ancak, Türk Hükümeti ile Fon yönetimi arasında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle krediler askıya alınmıştır (Ekzen, 1984). Türkiye- IMF ilişkileri inişli çıkışlı bir seyir

izlemektedir. Türkiye- IMF stand by anlaşmaları ile ilgili veriler (anlaşılan kredi miktarı, kullanılan kredi miktarı, anlaşılan miktarın kota payı vesaire) tablo 4 verilmiştir. Türkiye 1960-2000 arası 40 yıllık bir dönemde IMF ile 19 adet Stand-by düzenlemesi ile yaklaşık 38 milyar SDR tutarında bir kaynaktan yararlanmak üzere anlaşma yapmıştır. Stand by anlaşmaları kapsamında 1961 yılından itibaren yaklaşık 33 milyar SDR tutarında kredi kullanmıştır. Böylece Türkiye 1961- 2005 döneminde ortalama her 2,5 yılda bir Fon ile stand by anlaşması (destekleme düzenlemesi) yapmıştır. Son olarak 2002 ve 2005 yıllarında gerçekleştirilen iki Stand-by düzenlemesi ile Türkiye'ye toplam 28 milyar Dolar tahsis edilmiştir. Türkiye, en son düzenlemeden kaynaklanan IMF'e olan borcunun son kısmını 2012 ve 2013 yıllarında ödeyerek, tüm borcunu kapatmıştır.

Özellikle Türkiye'nin karma ekonomik politikadan serbest piyasa ekonomisine geçiş yaptığı 1980'lerden itibaren IMF'in Türkiye ekonomisi ve finansal piyasaları üzerindeki etkinliği ve ağırlığı daha belirginleşmiştir. 1985 yılında İMKB'nin kurulmasıyla, borsa endeksinin seyri IMF Türkiye ilişkilerine duyarlı hale gelirken, IMF Türkiye masası, Fon'un en aktif icra kurumlarından bir tanesi olmuştur (Apak ve Uyar, 2010).

24 Ocak 1980 yapısal değişim ve dönüşüm programı ile Türkiye dış açık bir ekonomik kalkınma stratejisi benimsemiştir. İhracata dönük liberal politikaların uygulandığı 1980-1989 döneminde dış açıklar ve enflasyon artmıştır. Liberal politikaların uygulandığı 1980- 1989 döneminde Türkiye -IMF ilişkileri de artmıştır. 1989 yılında sermaye kontrolleri kaldırılmış ve düşük kur ve yüksek faiz dayalı dış açığı finansman modeli benimsenmiş ve bankacılık sektörü hızlı bir şekilde genişlemiştir (Miller, 2006, s. 450). Dış ticaret açıkları yüksek faiz ve düşük kura dayalı bir sıcak para girişi ile finanse edilmiştir. Yüksek faiz ve düşük kura dayalı bu finansman modelinde dış açıklar yurt içi faizler dünya faiz oranlarının üzerine çıkarılarak ödemeler dengesinde sermaye hesabı fazla verilerek cari işlemler açıkları finanse edilmektedir. Ancak sıcak para girişi ulusal paranın aşırı değerlenmesine neden olarak bir yandan dış ticaret açıklarının daha da büyümesine yol açarken, diğer yandan yurt içi sermaye maliyetinin yükselmesine yol açmıştır. Bu durum katma değeri yüksek malların üretilmesini engellemiş ve dış dünya rekabet gücünün artırılmasını zorlaştırmıştır. Bu dış açık finansman modeli, küresel ekonomik dalgalanmalar ve yurt içi yapısal ekonomik sorunlarla birleşerek hemen hemen aynı nedenlere dayalı 1994, 2001 ve 2008'de ekonomik krizlerinin yaşanmasına yol açmıştır (Azgün, 2017: 108).

Tablo 4: Türkiye ve IMF Stand by Anlaşmaları (1961-2003)

Stand By	Tarih	Vade (ay)	Anlaşma Miktarı (Milyon SDR)			Kullanılan Miktar (Milyon SDR)	
			Miktar	Pay (%)	Kota Payı(%)	Miktar	Pay (%)
1	1961	12	37,50	0,10	43,60	16,00	0,05
2	1962	9	31,00	0,08	36,00	15,00	0,05
3	1963	11	21,50	0,06	25,00	21,50	0,07
4	1964	11	21,50	0,06	25,00	19,00	0,06
5	1965	12	21,50	0,06	25,00	-	0,00
6	1966	12	21,50	0,06	25,00	21,50	0,07
7	1967	11	21,50	0,06	25,00	27,00	0,08
8	1968	9	27,00	0,07	25,00	27,00	0,08
9	1969	12	27,00	0,07	25,00	10,00	0,03
10	1970	12	90,00	0,24	83,30	90,00	0,27
11	1978	24	300,00	0,80	150,00	90,00	0,27
12	1979	12	250,00	0,66	125,00	230,00	0,70
13	1980	36	1.250,00	3,32	625,00	1.250,00	3,81
14	1983	12	225,00	0,60	75,00	56,20	0,17
15	1984	12	225,00	0,60	52,00	168,70	0,51
16	1994	14	610,50	1,62	95,1,	460,50	1,40
17	1999	36	15.038,40	39,89	520,00	11.738,90	35,77
18	2002	33	12.821,00	34,01	1.329,00	11.914,00	36,30
19	2005	36	6.662,00	17,67	66,00	6.662,00	20,30
Toplam			37.701,90	100		32.817,30	100

Kaynak: Hazine

1990’larda Türkiye’de hem siyasi istikrarın tam olarak yakalanmaması hem de ekonominin bozulması ve enflasyonun yüzölçümü hanelere erişmesi, IMF ile ilişkiler artmıştır. 1994 ekonomik krizinde IMF’den mali bir istikrar programı çerçevesinde IMF’den mali destek talebinde bulunulmuş ve Türkiye- IMF arasında görüşmeler başlamıştır. Ancak, hükümet Fon’un taleplerini kabul edilemez boyutta değerlendirmiş ve fon kaynaklarını kullanmaktan vazgeçmiş ve 5 Nisan Kararları alınmıştır. 5 Nisan kararları, Türkiye’de yaşanan ekonomik krizden kurtulmak amacıyla 5 Nisan 1994 tarihinde açıklanan kararlar bütünüdür. Nisan 1994 kararları ile yeni vergiler getirilmiş ve kamu bütçe disiplini sağlama dönük bir dizi tedbirler alınmıştır. Ardından 1999 Marmara Depremi ve Rusya’da yaşanan kriz Türk Ekonomisini giderek IMF ile yakın ilişkileri artırmak durumunda bırakmıştır. IMF’e olan borç stokunda artış hızı zirve noktasına ulaşmıştır. 2001 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz, ekonomik krize yol açmış IMF’den alınan kredi miktarı 1999-2002 döneminde net (11.738, 9 milyon SDR) 20.600 milyon dolara erişmiştir.

Türkiye’de 1980’li yıllara kadar genel olarak vadesi 12 ayı altında ve Fondaki kotasının %25’ini geçmeyen Stand-by anlaşmaları imzalamıştır. Vadesi 12 ayın altında ve Kotanın %25 ini aşmayan IMF stand by destekleme anlaşmaları ile bir istikrar programı uygulanması şartına bağlı olmadan Fon’dan mali destek sağlamıştır. Ancak, 1980’li yıllardan sonra Fon’dan sağlanan mali desteklerin vade 12 ayın üzerine ve kredi miktarı ise ülke kotasının üzerine çıkmıştır. Bu yüzden, 1989 yılından sonra Fon’dan sağlanan mali destekler bir istikrar programı uygulanmasına ve performans kriterine bağlı olarak sağlanmıştır. Özellikle 1999 yılında soran Fon’dan sağlanan mali destekler vade ortalama 36 ay ve kredi miktarı ülke kotasının %100 ‘ün üzerindedir.

Dış ödeme güçlükleri ile karşılaşan ülke kotanın %25’ini, yani birinci kredi dilimini için herhangi şarta bağlı olmaksızın kullanabilir. Ülkenin kotasını ¼’üne denk olan rezerv tranşı veya birinci kredi dilimini kullanmak için performans kriteri aranmaz. Türkiye 1960- 2005 döneminde fon ile 19 stand-by anlaşması ile toplam 37.701,90 milyon SDR değerinde stand-by mali destek kredi anlaşması yapmış ve 32.817,30 milyon SDR kredi kullanmıştır. Türkiye’nin ağırlıklı olarak 1999 yılından sonra fon’dan sağladığı mali destekler hem vade ve hem de miktar bakımından önemli ölçüde artmaktadır. Türkiye fondan sağladığı kredilerin %92,37’sini 1999 (%35,77), 2002(%36,30), 2005 (%20,30) yılından yapılan IMF Stand by anlaşmaları sağlamıştır.

SONUÇ

Uluslararası para fonu ikinci dünya savaşından sonra uluslararası para sistemini bir kurumsal temele oturtmaya dönük çabalar sonucunda ortaya çıkan uluslararası bir parasal örgüttür. IMF üye ülkelerin kısa vadeli dış ödemeler dengesi açıkları güçlüklerine kısa vadeli ve yapısal ekonomik sorunlara ise orta vadeli fon sağlayan bir uluslararası mali örgüttür. Fon’a üye ülkeler ekonomik büyükleri oranında kaynak sağlarlar ve fon sermayesine sağladıkları katkı oranında da fon yönetiminde etkin olurlar. Fon üye ülkelerin sağladıkları katkılar dışında uluslararası parasal örgütlerden ve gelişmiş sanayileşmiş ülkelerden borçlanarak da kaynak yaratmaktadır.

Fon kaynaklarından dış açık sorunları karşılaşan ve yapısal değişim programı uygulamak ihtiyacı içerisindeki üye ülkeler bir program çerçevesinde yararlanırlar. Üye ülkeler fon kaynaklarından şartlılık ilkesi kapsamında yararlanırlar. Üye ülke, dış açık sorunlarını çözmeye yönelik, bir ekonomik ve mali istikrar programı çerçevesinde Fon kaynaklarından yararlanır. Bir başka değişle, ekonomik ve mali bir istikrar programı “niyet mektubu” (letter of intend) sunarak dış açık sorunları veya yapısal değişim ihtiyacı sebebiyle *Fon mali destek talep eder. IMF’in şartlı kredi yaklaşımında amaç:* (i) makro

ekonomik dengenin sağlanması, (ii) piyasaların işleyişine müdahale ile bozulmaların azaltılmasıdır. Ülkeler yapısal değişim ihtiyacı sebebiyle orta vadeli mali destek alabilmektedirler. Bununla birlikte, IMF, yapısal değişim ihtiyacı içerisindeki ekonomilere Dünya Bankası ile iş birliği halinde orta vadeli yapısal uyum desteği sağlar. Üye ülkelere IMF tarafından sağlanan yapısal uyum destekleri düşük faizli mali destektir. Kuruluşundan beri IMF mali desteklerin ihtiyaca göre değişim göstermiştir. 1974 ve 1990'larda yaşanan petrol krizleri sebebiyle dış ödemeler sorunu yaşayan ülkeler petrol kolaylığı adı altında mali destek sağlanmıştır. Yine, 1990'larda Doğu Blokunun yıkılması ile birlikte, yapısal değişim ihtiyaçları sebebiyle doğu bloku ülkelerine sistem değişimi kolaylığı adı altında teknik ve mali destek verilmiştir.

Türkiye dış ödemeler açıkları ve yapısal ekonomik sorunlar yaşadığı dönemlerde IMF mali desteklerinden yararlanma yoluna gitmiştir. Türkiye ile Fon arasında 1960-2005 yılları arasında 19 stand-by antlaşması yapılmış ve yapılan stand-by anlaşmaları kapsamında; Türkiye 32.817,30 milyon SDR değerinde fon kaynağı kullanmıştır. 1980 yapısal değişim-dönüşümü ve 2001 kriz dolayısıyla söz konusu dönemlerde yapılan anlaşmalarda Fon'dan sağlanan mali destek oranı kotanın hali üzerindedir. Fon -Türkiye ilişkileri genel olarak istikrarlı olmakla birlikte, Türkiye zaman zaman (1950'ler, 1994 ve son olarak 2001) sonra Fon'un taleplerini kabul edilemez boyutlarda değerlendirmiş ve Fon kaynaklarını kullanmaktan vazgeçmiş ve nitekim 2005 yılındaki stand by anlaşmasından sonra yeni bir stand -by anlaşması yapılmamıştır.

KAYNAKLAR

- Alpar, C., Ongun, T. (1987) Dünya Ekonomisi ve Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar: Az gelişmiş ülkeler yönünde değerlendirme, Ankara: Türk Ekonomi Kurumu yayınları.
- Apak, S. & Uyar, M. (2010). IMF – Türkiye İlişkileri ve Bankacılık Sektörü. Muhasebe ve Finansman Dergisi, (47), 41-57.
- Azgün, S. (2017). Dış Ticaret ve Rekabet Gücü. Bursa: Ekin Yayınları
- Bayraktutan, Y, Barışık, S., (2013). Kuruluşundan Günümüze Uluslararası Para Fonu. Editörler O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, S. Tüylüoğlu. *Ekonomik Entegrasyon: Küresel Ve Bölgesel Yaklaşım* (3. Baskı, ss, 143-180.). Bursa: Ekin Yayınevi.
- Ekzen, N. (1984) 1980 Stabilizasyon Paketinin 1958, 1970 ve 1978-1979 Paketleri ile Karşılaştırmalı Analizi. Ankara: Yurt Yayınevi.
- Enç, E., Aykaç, G. (2003). Türkiye'nin IMF Deneyimine Bir Bakış, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 5 (3), 57-75.
- Erdoğan, Z. (2007) Uluslararası Para Fonu –Türkiye İlişkilerinin Gelişimi ve 19. Stand- By Anlaşması, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 18, ss. 99-116.
- Karluk, S.R. (2013) Uluslararası Ekonomi (Yedinci baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Karluk, S.R. (2014) Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar (Onuncu Baskı), İstanbul: Beta yayınları
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2009) Türkiye Ekonomisi, İstanbul: Remzi Kitabevi
- Miller, C. (2006) Pathways Through Financial Crisis: Turkey, Global Governance, 12(4),449-464.
- Mohammed, A. F. (1991). Recent evolution of Fund conditionality. *International Financial Policy: Essays in Honor of Jacques J. Polak*, 244-53.

40. Bölüm

Popüler Türk Sinemasında Kapitalist Toplumsal Yapının Temsilleri (2007-2017)

Sezen GÜRÜF BAŞEKİM¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi., Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü
sgurufbasekim@kastamonu.edu.tr, ORCID No: 0000-0003-0438-8471

ÖZ

Popüler filmler üretildikleri dönemin toplumsal özelliklerini yansıtan kültürel ürünlerdir. 2007-2017 yılları Türkiye’de ve dünyada neoliberalizmin daha da yerleşikleştiği bir dönem olarak görülmektedir. Bu sayıtlardan yola çıkan çalışmanın amacı, belirtilen dönemde popüler Türk filmlerinde kapitalist toplumsal yapının nasıl temsil edildiğinin analiz edilmesidir. Bu amaç doğrultusunda 1960-2000 yılları arasından popüler film örneklerinin değerlendirilmesine yer verilmiştir. Ardından yargıya dayalı örnekleme yöntemine göre seçilen dört film incelenmiştir: *Recep İvedik 2* (2008, Togan Gökbakar), *Kolpaçino: Bir Şehir Efsanesi* (2009, Atıl İnanç), *Çakallarla Dans 2: Hastasıyız Dede* (2012, Murat Şeker) ve *Mandıra Filozofu* (2014, Müfit Can Saçını). Makalenin kavramsal çerçevesini Marksist kuram oluşturmaktadır. Film incelemelerinde sosyolojik ve ideolojik eleştiri yaklaşımlarından yararlanılmıştır. Olay örgüsü, mekan, karakter ve diyalog gibi, anlatının makro unsurları, üretim ilişkileri, sınıf ilişkileri, yabancılaşma ve sınıf mücadelesi bağlamlarında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Sineması, Film Eleştirisi, Marksist Kuram

GİRİŞ

Sinema filmleri, üretilmelerinin ve insanlara ulaştırılmalarının önemli miktarda sermaye ve işbölümü gerektirmesi bakımından, toplumda baskın olan üretim tarzını doğrudan yansıtmaktadır. Özellikle kâr amacını ön planda tutan filmlerde, mümkün olan en fazla seyirci sayısı hedeflendiğinden, bu filmler toplumsal kabul ve beklentileri dikkate alacak biçimde tasarlanmaktadır. Bu nedenle, popüler sinema toplumla ilgili ipuçları elde edilebilecek başlıca inceleme alanlarından birisi olarak kabul edilmektedir.

Kapitalizm eleştirisini doğrudan yapan filmler genellikle üretim ve dağıtım mekanizmaları yoluyla popüler filmlerden ayrılmaktadır. Bu filmlerin izleyici kitlesini oluşturanlar, halihazırda sınıf bilincine sahiptir ve çoğu zaman, filmlerde ele alınan sorunları yaşamlarında tecrübe edenler değildir. Ana akım filmler ise piyasa için üretilmiş filmler olmaları nedeniyle yalnızca birer meta olarak görülmektedir. Bununla birlikte, üretim ilişkilerindeki konumlarına göre sınıflandırıldığında çoğunluğu işçi olarak konumlandırılabilir olan bir çoğunluk tarafından izlenen filmler bu tür filmlerdir.

Bu nedenle popüler, ana akım filmlerin incelenmesi önem taşımaktadır. Bu yaklaşımın en temel örneklerini Walter Benjamin, Siegfried Kracauer ve Slavoj Žižek'in popüler kültür ürünleri üzerine çalışmalarında görmek mümkündür. "Kitle kültürünü" yalnızca bir yanlış bilinç olarak görmemesi bakımından Kracauer'in yaklaşımı bu makalede benimsenen yaklaşımın ifade edilmesinde bir hareket noktası oluşturmaktadır. Kracauer'a göre, filmler mevcut toplumun aynasıdır (2011,250). Alt sınıfa yönelik filmlerdeki 'burjuva' niteliği, üst sınıf seyirci için yapılan filmlerden çok daha fazladır (Kracauer,2011:250). Filmler yüzeyde ne kadar gerçekdışı sunulursa, toplumun mekanizmalarını o kadar açık biçimde yansıtır (Kracauer, 2011:251). Ardı ardına çekilmiş sayısız filmde tipikleşmiş, tekrarlanan sınırlı sayıda motif, toplumun kendini nasıl görmek istediğini göstermektedir (2011:253).

Çalışmada, Türkiye'de 2007-2017 yılları arası dönemde üretilen popüler filmlerde kapitalist toplumsal yapının nasıl temsil edildiği konu edilmektedir.¹ Çalışmanın kuramsal çerçevesini Marksist kültür kuramı oluşturmaktadır. Edebiyat, sinema gibi alanlarda üretilen kültür ürünlerini, toplumsal olanın yansımaları olarak inceleyen, eleştirel kuram olarak da ifade edilen bu 'gelenek', Marksist kuramın üretim ilişkileri, sınıf ilişkileri, yabancılaşma ve sınıf mücadelesi kavramlarını çözümleme araçları olarak kullanmaktadır. Bu

¹ Çalışma, "Türkiye'de Emperyalizm Yok, Mahalle Var": Popüler Türk Sinemasına Marksist Çerçeveden Bir Bakış başlığı ile 29 Kasım 2017 yılında Türk Sosyal Bilimler Derneği 15. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresinde sunulan tam bildiri metninden üretilmiştir.

yaklaşımına göre, kültür ürünlerini çözümlemenin amacı, belirli bir tarihsel dönemde, kendisini doğalmış gibi gösteren çelişkilerin ve eşitsizliklerin kitle kültüründe nasıl ifade edildiğinin ortaya konulmasıdır.

Çalışmada bu noktadan yola çıkılmakta ve neoliberalist politikaların ekonomik ve toplumsal yapıya tamamen egemen kılındığı bir dönemde bu durumun üretim ilişkilerine etkisinin popüler filmlerdeki yansımalarının araştırılması amaçlanmaktadır. Toplumsal yapının anlaşılmasında üretim olgusunu temel alması nedeniyle incelemenin kuramsal çerçevesini Marksist yaklaşım oluşturmaktadır. Kuramın toplumsal yapıyı açıklamak üzere kullandığı başlıca kavramlar; *üretim ilişkileri*, *sınıf ilişkileri*, *yabancılaşma* ve *sınıf mücadeleleri* aşağıda kısaca açıklanmaktadır.

Üretim ilişkileri ile bağlantılı kavramlar:

Kapitalist toplum, “(...) üreticilerin ürünlerine *meta* ve *değer* muamelesi yaparak birbirleriyle toplumsal ilişkilere girdikleri ve böylece bireysel özel emeklerini türdeş insan emeği standardına indirgedikleri, meta üretimine dayalı bir toplum” olarak tanımlamaktadır (Marx, 2004:s.63).

Kapitalist toplumda başlıca ilişki biçimi meta alışverişi olarak kendisini göstermektedir (Marx,2004:s.64,65). *Meta* en genel biçimiyle sabitlenmiş emek gücüdür. Bu *emek gücü*, hem niteliğe, hem de niceliğe sahip olması bakımından çifte değer içermektedir. Metanın üç niteliğe sahip olması gerekir: *Değer* (nicelik olarak birikmiş emek), *kullanım değeri* ve piyasada *mübadele edilmeye uygunluk*.

Metanın değeri, nicelik bakımından biriken emek gücü ile belirlenir. Emek gücü, yararlı ve yararsız olması bakımından farklılaşmaktadır (Marx, 2004: s.39, 40). Sonucunda bir kullanım değeri üretilen emek süreci, *yararlı emek*’tir. Yararlı emek, doğayı dönüştürerek kullanım değeri haline getirme özelliği ile insan ırkının varoluşu için gerekli, zorunlu bir koşuldur. Bu bakımdan yararlı emek, tüm toplumsal biçimlerden bağımsız ve evrenselidir. Yararlı emek biçimleri arasındaki niteliksel farklılıklar, toplumsal işbölümünün temelini oluştururlar (Marx, 2004:s.40). Marx’ın (2004,s.79) işaret ettiği bir diğer nokta, kapitalist üretim biçiminde işbölümünün bir zorunluluk olduğu ancak bir toplumda işbölümünün bulunmasının da, mutlaka kapitalist üretim tarzının bulunduğunu göstermeyeceğidir.

Emek gücünün niteliği, toplumla ilgili önemli noktaların saptanmasında belirleyici bir konudur. Marx’a göre (2004:s.81), bir toplumda emek gücünün niteliği, “tarihsel, toplumsal ve geleneksel olarak belirlenmektedir”. Bu durum kısaca şöyle açıklanmaktadır (Marx,2004:s.42): Emek gücünün niteliği *vasıflı* ya da *vasıfsız* oluşu bakımından farklılık gösterir ancak mübadele sırasında,

emek süreci standartlaştırılarak vasıfsız emeğe indirildiği için emek gücünün vasıflı ya da vasıfsız olması metanın değerine doğrudan etki etmez. İndirgemenin neye göre yapıldığı, üreticilerden bağımsız olarak, toplumsal bir süreç tarafından saptanmaktadır. Toplumsal süreç ise, zorunlu ihtiyaçların sayısına, kapsamına, bunların nasıl temin edildiğine, içinde bulunulan toplumun uygarlık seviyesine ve emekçilerin alışık olduğu koşullara bağlı olarak değişiklik göstermektedir (Marx,2004:s. 81). Bu nedenle emek gücünün niteliği toplumdan topluma farklılık göstermektedir.

Kapitalist sistemde metanın, ancak piyasayı oluşturan mübadele ilişkileri içinde değer kazandığı belirtilmişti. Metanın toplumsal bir nitelik kazandığı piyasadaki varlık süreci *meta dolaşımı* olarak adlandırılmaktadır. Meta dolaşımı, iki biçimde gerçekleşmektedir: Birincisi Meta-Para-Meta (M-P-M); metanın önce satılarak paraya dönüştürülmesi ve sonra bu parayla tekrar kullanım değerine sahip bir meta alınmasıdır; ya da kısaca ‘satın almak için satmaktır’ (Marx, 2004:s. 67,68). İkincisi, Para-Meta-Para (P-M-P); ‘paranın metalara dönüştürülmesi ve metaların tekrar paraya çevrilmesi ya da satmak için satın almak’ olarak kendisini göstermektedir (Marx,2004:s.68). M-P-M devresinin amacı ve sonucu; tüketim, ihtiyaçların karşılanması, tek kelimeyle kullanım değeridir (2004:s.70). P-M-P devresinde ise amaç sadece mübadele değeridir (2004:s.70).

Piyasaya ne türde meta dolaşımı ile katıldıkları, bireylerin hangi sınıfsal dürtü ile hareket ettiklerinin de göstergesidir. P-M-P dolaşımı, artı değer oluşturarak değeri sermayeye çevirmesi ve sürekli yenilenen piyasa hareketini sağlamasıyla, kapitalistin dürtülerine hizmet etmektedir.

Sınıf ilişkileri ile bağlantılı kavramlar:

Marx kapitalist toplumsal yapıyı üretim araçları sahipliğine bağlı olarak iki temel toplumsal sınıfa ayırmaktadır.

Proletarya olarak anılan modern ücretli emekçiler sınıfı; “İş buldukları sürece yaşayan ve sermayeyi artırdığı sürece iş bulan bir emekçiler sınıfı; kendilerini parça parça satmak zorunda kalan bu emekçiler, bütün öteki ticaret nesneleri gibi bir metadırlar ve bunun sonucu olarak rekabetin bütün iniş çıkışlarına pazarın bütün dalgalanmalarına açıktırlar” (Marx ve Engels, 2014: s.124). Burjuvazi olarak anılan modern kapitalistler sınıfı ise toplumsal üretim araçlarının sahipleri ve ücretli emek istihdam eden kimselerden oluşmaktadır.

Kapitalist toplumsal yapıda, sermaye sahibi ve emekçi; *emek süreci (labour)* sırasında bir araya gelmektedirler.

Emek süreci, doğanın, insan ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürülmesiyle başlar. İnsana özgü en temel eylemdir (Marx,2004:s.87,88). Üretici, oluşacak

ürünü, önce imgeleminde kurar ve sonra bunu somut dışsal gerçekliğe dönüştürür. Emek sürecini oluşturan üç temel etken; insanın kişisel etkinliği, yani işin kendisi; işin konusu yani süreç sonucunda dönüştürülecek olan hammadde ve işin aletleri (instrument) olarak sıralanabilir.

Emek sürecinin iki karakteristik özelliği bulunmaktadır: Birincisi, emekçi, emeğinin ait bulunduğu; işin usulüne uygun yapılmasına, üretim araçlarının akıllıca kullanılmasına ve böylece işin gerektirdiğinin ötesinde gereksiz hammadde israfının ve gereç israfının olmamasına büyük özen gösteren kapitalistin denetiminde çalışır. İkincisi, ürün üreticisinin değil, kapitalistin malıdır (Marx,2004:s.95). Çünkü ürünü ortaya çıkaran emek gücü, onu satın almış olan kapitalistin malıdır ve emek süreci, kapitalistin malı olan üretim araçları ve üretim gücü arasındaki bir süreç haline gelmiştir (Marx,2004:s.95,96). Kapitalistin bu süreçte birbirine bağlı iki hedefi bulunmaktadır: Mübadelede bir değeri bulunan bir meta üretmek ve bu metanın değerinin; üretiminde kullanılan metarlardan, yani üretim araçlarının ve emek gücünün değerlerinin toplamından daha büyük olması (Marx,2004:s.96). Kapitalist, bir işgününde akışı sağlanabilen azami emek gücünün peşindedir; satın aldığı emek gücünün günlük, olası en fazla artı değer oluşturacak biçimde harcanmasını ister (Marx,2004:s.107). Emekçinin verili bir dönemdeki üretim zamanını, onun yaşam süresini kısaltmak pahasına uzatmayı amaçlar (Marx,2004:s.125). ‘Benden sonra tufan’ mantığıyla hareket eden sermaye sahipleri, toplumsal zorlama olmadığı müddetçe emekçinin sağlığına ya da ömrüne aldırılmaz (Marx,2004:s.127,128). Bu bireysel olarak kapitalistin kötü niyetinden daha çok, kapitalist üretimin asli yasalarının ortaya çıkardığı dışsal yasaların dayatması biçiminde kendisini göstermektedir (Marx,2004:s.128).

Yabancılaşma, özel mülkiyet ve meta fetişizmi:

Marx’a göre yabancılaşma, kapitalizmin özünde yer alan çelişkileri açıklayan, temel bir kavramdır. Kapitalizmde emek, meta üretirken, bir yandan işçinin kendisini de meta olarak üretmektedir (Marx, 2015:s.140). Emek süreci sonunda meta, işçiye yabancı, işçiden bağımsız bir güç olarak işçinin karşısına çıkmaktadır. İşçinin kendi emeğinin ürününden bu şekilde uzaklaşması yabancılaşmanın birincil türüdür.

Yabancılaşmanın ikinci türünde, işçi, üretim etkinliğinden, çalışmanın kendisinden yabancılaşmıştır. Dışsal bir gereksinimi karşılamak için çalışılır (Marx, 2015:s.143). İşçinin emek sürecindeki fiziksel ve entelektüel etkinliği, onu mutlu etmez; aksine çalışmadığı zaman kendini daha doyumlu hisseder. (...)bir zorlama olmadığı takdirde çalışmadan veba gibi kaçınır (2015:s.143). İşçinin emek sürecine yabancılaşması, insanın kendini özgürce etkin hissettiği

faaliyetlerin yemek, içmek, çoğalmak, konut ve süslenme gibi faaliyetler olmasında kendisini göstermektedir (Marx, 2015:s.144). Sonuç olarak emek ürününden yabancılaşma, dış dünyanın insana, ondan bağımsız, hatta düşman olarak görünmesinde (doğa da buna dahil), üretim eyleminden yabancılaşma, insanın kendine özgü fizik ve entelektüel enerjisini kendisine karşı, kendisini insan olarak hissetmenin önünde engel olarak görmesinde yatmaktadır (Marx, 2015:s.144).

Yabancılaşmanın üçüncü görünümü, insanın kendi türüne özgü niteliklerinden yabancılaşmasıdır. Türe özgü etkinlik, sonucunda insanın kendi öz yaşamını bir nesne haline getirdiği, yaşamsal, bilinçli ve özgür etkinliktir (Marx, 2015:s.146). Türe özgü insani etkinliğiyle insan, evrensel ürünler verir. Fiziksel gereksinimlerden bağımsız olarak da üretir. Ürünleri yalnızca kendi bedeninin uzantısı değildir. Böyle bir çalışmanın sonucunda insan kendisini, kendi yaratmış olduğu dünyada seyreder (Marx, 2015:147). Yabancılaşmış emek ise insandan bu tür bir üretimi alır. Böylece insan entelektüel yetilerine; bedenine ve doğaya yabancı bir varlık haline gelir.

Dördüncü yabancılaşma biçimi, insanın insana yabancılaşmasıdır. İnsanın kendi emeği, ürünü ve kendisine yönelik yabancılaşma temelli ilişkisi; ‘öteki’ ve ‘öteki’nin ürünü ve üretim süreci için de geçerlidir (Marx, 2015:s.148). Kendisi gibi karşısındaki insanı da, metaya değer biçtiği gibi değerlendirir.

Yabancılaşmanın diğer biçimleri *sermaye sahibinin yabancılaşması*, bunun bir türü olan *özel mülkiyet ve meta fetişizmi* dir.

Üretmeyen insan, başlıca niteliği üretmek olan insan doğasına yabancılaşmıştır (Marx, 2015:s.153). İşçinin pratiğe bağlılığı ve insani varlığı yerine, meta ile eşdeğer nitelikte görünür. İşçi olmayan, kendisine yönelik ilişkilerinde kendisini nesneleştirmez, fakat işçiyi, tıpkı işçinin kendisini ve diğer işçileri gördüğü gibi, bir nesne, bir meta olarak görür (Marx, 2015:s.153). İşçi kapitalistin özel mülkiyetidir ve bu kapitalizmde doğal görülür.

Meta fetişizmi olgusu ile ilgili kısaca şu noktalar belirtilebilir: Kültür antropoloğu Edward Burnett Tylor’a göre; “bir nesneyi fetiş olarak tanımlamak için bir ruhun nesnenin içinde cisimleştiği ya da nesne aracılığıyla eyleme geçtiği yahut iletişim kurduğu veya en azından nesneyi elinde bulunduranların böyle nesneler için alışkanlıkla öyle düşündüğü veyahut o nesnenin kişisel bilinç ve güç taşıyormuş gibi telakki edildiği, onunla konuşulduğu, ona tapıldığı, dua edildiği, kurban adandığı, geçmişte ya da bugün destekçilerine karşılık ya sevildiği ya da kötü davranıldığı gibi açık ifadeler kullanılması gerekir” (Aktaran, Wayne, 2014:154). Metalar piyasada mübadele ilişkisi içine girdiğinde aşkın bir şeye dönüşür; bu mistik nitelik kullanım değerlerinden kaynaklanmaz (Marx, 2004:s.54,55). Meta üretiminin ayrılmaz bir parçası olan

bu şey Marx tarafından *fetişizm* olarak adlandırılmaktadır (2004:s.56). Kapitalist mübadele ilişkilerinde üreticilerin karşılıklı ilişkileri, insanlar arasında değil, ürünler arasında toplumsal bir ilişki biçimini alır (2004:s.55). “Emeğin ürünleri mübadele edilmekle, yararlılık değerlerinden ayrı, bağımsız bir toplumsal statü kazanırlar” (2004:s.57). Meta fetişizmi kapitalist üretim biçiminin sonucudur ve başka üretim biçimlerine geçildiğinde bu gizem yok olur (Marx, 2004:s.60).

Sınıf mücadelesi:

Siyasal, dinsel, felsefi ya da başka bir ideolojik alanda yaşanan tüm tarihsel mücadeleler, sınıf mücadelesinin bir ifadesidir. Hangi görünüme bürünürse bürünsün bunların altında yatan asıl nedenler, toplumsal sınıfların iktisadi durumlarının gelişme derecesine, üretim tarzlarına ve bunların belirlediği değişim ilkelerine bağlıdır (Engels,2016:s.15,16).

Burjuva sınıfı varoluşunu ve egemenliğini; önce aristokrasi ile sonra da sanayinin ilerlemesine karşı çıkan kesimlerle ve her zaman da yabancı ülkelerin burjuvazisi ile mücadele etmesine; böylece sermaye oluşturmaya ve sermayesini çoğaltmasına borçludur (Marx ve Engels, 2014:s.127, 130). Sermayenin temelinde olduğu gibi, burjuva sınıfının kazandığı, diğer toplumsal sınıflarla olan savaşlarında da işçi sınıfının desteği vardır. İşçi sınıfı burjuvazi sınıfının oluşmasındaki başlıca kuvvettir.

İşçi sınıfı, burjuva ile savaşında, kendilerini doğrudan sömüren tek tek burjuvalara karşı çıkmakla başlar; saldırılarını üretim araçlarına yöneltirler. Kendi emekleriyle rekabet eden yabancı malları imha ederler, makineleri parçalarlar, fabrikaları ateşe verirler (Marx ve Engels, 2014:s.125). Oysa asıl mücadelenin üretim ilişkilerine yönelik olması gerekir. Marx ve Engels’e göre orta sınıf, kendi varlığını yok olmaktan kurtarmak için savaşır. Bu nedenle, “tarihin tekerleğini tersine döndürmeye çalıştıkları için” tutucudur (Marx ve Engels, 2014:s.128). Tehlikeli sınıf olarak tanımlanan, toplumun en alt katmanlarından oluşan, üretici niteliği olmayan lümpen proletarya ise güvenilmezdir; bugün devrimci bir hareketin içinde olsa da yaşam koşulları nedeniyle para verildiği sürece en gerici entrikaların adamı olmaya da hazırdır. İşçi sınıfının mücadelesi ise, büyük çoğunluğun, büyük çoğunluk çıkarına yürüttüğü, öz bilinçli ve bağımsız bir hareket olmalıdır (Marx ve Engels, 2014:s.129).

Yöntem:

Çalışmanın kavramsal çerçevesi, araştırma soruları dikkate alındığında sosyolojik ve ideolojik film eleştirisi yaklaşımının benimsendiği anlaşılabilmektedir.

Kısaca hatırlanacak olursa sosyolojik yaklaşımda film bir kültür ürünü olarak ele alınmakta, (...) filmin üretilmiş olduğu dönemin ya da içeriğinde ele aldığı dönemin sosyal koşullarının incelenmesi öne çıkmaktadır (Özden,2004:154). Sosyolojik yaklaşım betimleyici nitelikte iken, ideolojik yaklaşım daha eleştirel bir boyut kazanabilmektedir (Kabaday1,2013:59). Kültür ürünlerinin Marksist yaklaşım bağlamında değerlendirilmesi ideolojik film eleştirisiyle bağlantılıdır. Özden'in (2004:165,166) ifade ettiği üzere ideolojik film eleştirisinin amacı ideolojik bir yeniden üretim aracı olarak filmlerin doğasının belirlenmesini sağlamaktır. Filmleri toplumun ve üretilmiş oldukları dönemin bir yansıması olarak ele almakta ve sosyo-ekonomik temellere sahip altyapı ilişkilerinin üstyapı ürünü olarak filmleri nasıl belirlediğini-sosyolojik eleştiriden ayrılan yönüyle ideolojik belirlemelere vurgu yaparak araştırmaktadır (Özden,2004:166). İdeolojik yaklaşımda ele alınan kavramlar arasında bu çalışmada olduğu gibi *sınıf* ve *yabancılaşma* kavramları da bulunmaktadır (Kabaday1,2013:62).

Çalışmada 2007-2017 yılları arası dönemin incelenmek üzere seçilmesinin nedeni bu dönemde neoliberalizm olarak adlandırılan, Amerika eksenli dünya kapitalizmine ya da emperyalizme, belirli bir konumdan eklemelenmenin öncelikli bir politika olarak benimsenmiş olması; kapitalizm bağlamında önemli kırılmaların yaşandığı 1950'li ve 1980'li yıllardan daha keskin biçimde devletin tamamen tasfiye edilmesiyle piyasa işleyişinin toplumsal yapıda tam bir egemenlik kurduğu düşüncesidir.

İncelenen filmlerin seçiminde yargıya dayalı örnekleme (*judgmental sampling*) yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle, gişe başarısı göstermeleri, bir 'seri'nin parçası olmaları koşulu aranmıştır. Aynı yapıım şirketi tarafından üretilen filmler elenmiştir. Bir diğer kriter, "kapitalist sistem"in, ve/ya da "sistem" içinde hayatta kalma çabasının konu edilmesidir. Makale kapsamında ele alınan filmler şu şekilde sıralanabilir: *Recep İvedik 2*² (2008, Togan Gökbakar), *Kolpaçino: Bir Şehir Efsanesi*³ (2009, Atıl İnanç) ve *Çakallarla*

²Yapımcı: Aksoy Film (Faruk Aksoy) Toplam İzleyici Sayısı: 4.333.144 <http://www.sinematurk.com/film/22078-recep-ivedik-2/> adresinden 12 Temmuz 2017 tarihinde ulaşılmıştır.

³Yapımcı: İyi Seyirler Film (Selin Altınel, Şenol Zencir) Toplam İzleyici Sayısı: 457.687 <http://www.sinematurk.com/film/28424-kolpacino-bir-sehir-efsanesi/> adresinden 12 Temmuz 2017 tarihinde ulaşılmıştır.

*Dans 2: Hastasıyız Dede*⁴ (2012, Murat Şeker) ve *Mandıra Filozofu*⁵ (2014, Müfit Can Saçınıtı).

İncelemek üzere seçilen filmlerin tümü popüler komedi türünde filmlerdir. Aynı zamanda her bir film serisi, kendi türsel özelliklerine de sahiptir. Tür filmleri kolay anlaşılabilirlikleri, yinelenmeye dayanan yapıları ve benzerliğe yaslanmaları nedeniyle sinema endüstrisinin standartlaştırma gereksinimine en kolay karşılık veren üretim biçimleridir. Marksist kuramcılar tür filmlerini gündelik yaşamın toplumsal ve tarihi gerçekleriyle ilintilendirerek ele alırlar (Abisel,1994: 18). Tür filmleri incelenirken başlıca üç bağlam söz konusudur: Üretim ve dağıtım, ürün veya metin ve alımlama (Gledhill, 2018:331). Bu çalışmada filmler kültür endüstrisinin birer ürünü olma yönüyle incelenmektedir.

Bir filmin makro özelliklerini oluşturan yapılar “anlatı” ve “anlatım” olmak üzere iki kategoriye ayrılmaktadır (Buckland,2013:33). “Anlatı” kavramı filmlerde nelerin olduğuna veya nelerin betimlendiğine; “anlatım” ise bu anlatının film izleyicisine nasıl yansıtıldığına işaret etmektedir (2013:33). Çalışmada “anlatı” yapısını oluşturan olay örgüsü, karakter, mekân, çatışma, son/kapanış gibi makro unsurlar üzerinden aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. Meta üretimine yönelik bir işbölümü var mıdır?
2. Meta özelliği taşıyan unsurlar hangileridir?
3. Vasıflı emeğin vasıfsız emeğe indirgenmesi söz konusu mudur?
4. Hangi türde meta dolaşımı vardır?
5. Emek sürecinde belirleyici olan etkenleri belirleyen sermayenin kaynağı nedir?
6. Filmdeki karakterlerin üretim ilişkilerindeki yeri nasıl tanımlanabilir?
7. Farklı sınıfsal konuma sahip karakterlerin ait oldukları mekanlar hangileridir?
8. Farklı sınıfsal konuma sahip karakterler filmde kâr elde etme amacı dışında bir araya gelmekte midir?
9. Ana karakterlerde yabancılaşma söz konusu mudur?
- 10.Özel mülkiyet olgusu nasıl betimlenmektedir?
- 11.Meta fetişizmi olgusu nasıl betimlenmektedir?
- 12.Film anlatısındaki çatışmanın tarafları farklı sınıfsal konumlara sahip mi? Eğer sahipse filmin kapanışında mücadele hangi tarafın lehine sonuçlanmaktadır?

⁴Yapımcı: Sugarworkz (Murat Şeker) Toplam İzleyici Sayısı: 929.739 <http://www.sinematurk.com/film/46630-cakallarla-dans-hastasiyiz-dede/> adresinden 12 Temmuz 2017 tarihinde ulaşılmıştır.

⁵Yapımcı: Made in Turkey- MinT Production (Bırol Güven) Toplam izleyici Sayısı: 956.571 <http://www.sinematurk.com/film/50720-mandira-filozofu/> adresinden 12 Temmuz 2017 tarihinde ulaşılmıştır.

Aşağıda popüler sinemaya dair daha bütüncül bir bakış ortaya koyabilmek amacıyla önce 1960-2000 yılları arasından seçilen filmlerle ilgili bir değerlendirme sunulmuştur. Ardından çalışmanın asıl konusunu oluşturan, 2007-2017 yılları arasında seçilen filmlerin incelenmesine yer verilmiştir.

Popüler Türk Sinemasında kapitalizmin bir görünümü (1960-2000)

Bu kısımda 1960-2000 yılları arası dönemden seçilen; *Turist Ömer* (1964, Hulki Saner), *Canım Kardeşim* (1973, Ertem Eğilmez), *Avanak Abdi* (1978, Natuk Baytan), *Banker Bilo* (1980, Ertem Eğilmez), *Düştürü Dünya* (1988, Zeki Ökten), *Her Şey Çok Güzel Olacak* (1998, Ömer Vargı) filmleri, kapitalist üretim ve sınıf ilişkileri ile yabancılaşma bakımlarından kısaca incelenmektedir.

Turist Ömer (1964, Hulki Saner) filmi, özellikle Sadri Alışık tarafından oynanan Turist Ömer tiptemesi nedeniyle önemlidir. Kurtuluş Kayalı (1998:s.89) “biraz popülist, biraz lümpen” ve “ayrıksı bir tip” olarak tanımlanabileceğini ifade ettiği Turist Ömer’in, 1965 yılında ortaya çıkışının, başka alanlardaki kültürel gelişmelerle de bağlantılı olduğuna ve yeni bir dönemi somutlaştırdığına işaret etmektedir.

Filmin açılış sahnesinde, trafiğin içinde, otomobiller arasında Turist Ömer yaya olarak seyrederken görülmektedir. Bu sahne Ömer’in işsiz güçsüzlüğünü ve toplumun gidişatı içindeki ayrıksı durumunu görsel olarak ifade ederken, Ömer tarafından söylenen, filmin tema şarkısı ile de durumu vurgulamaktadır. Filmde, üretim ilişkilerinin temsil edildiği kurumlar Ömer’in araba yıkamacı olarak çalıştığı akaryakıt istasyonu ve daha sonra reklam parası dağıtma işini üstleneceği bankadır. Filmdeki metalar, piyasada değişim değerine sahip olmaları ve/ya da satışları ile artı değer üretmeleri bakımından; akaryakıt, ev, para ve kadın bedenidir. Filmde Turist Ömer’in patronu ile temsil edilen kapitalist sınıf olumsuz biçimde betimlenmiştir. Ömer’e kötü davranması ve işten kovmasının yanı sıra, gözleri kör olan Mine’ye de (Çolpan İlhan) yardım etmemesiyle; kalan son parasını da Mine’ye veren Ömer’le karşıtlık içindedir. Kapitalist toplumda, sermaye sahibi ve işçi arasındaki karşılıklı bağımlılık ilişkisi Ömer ve girdiği işlerdeki patronları arasında görülmemektedir. Çalışmasının tek amacı günlük ihtiyaçlarını çıkarmak olan Ömer; iş yerinde uyuyarak, haftalığının tamamını yardım için harcayarak kapitalist toplumsal ilişkiler bağlamında ‘ayrıksı’dır. Bunun bir diğer örneğini, bir bankanın reklam paralarını dağıtma işini üstlendiği sahnede görmek mümkündür. Burada Ömer, Banka Müdürü ve Müdür Yardımcısı arasındaki ilişkiler, Ömer’in bürokrasiye yönelik yaklaşımını göstermesi bakımından önemlidir. Ömer, müdür ve müdür yardımcısı arasındaki hiyerarşik ilişkiye, kendisinden beklenen konumdan katılmaz. Özellikle müdür yardımcısının alçılı koluna sürekli olarak

dokunmasıyla ifade edildiği üzere; onların en hassas oldukları noktalar, Ömer'i eğlendirmektedir. Ömer banka müdürü ve yardımcısı ile aynı dili konuşmadığını, kendisine alması söylenen çanta yerine diğerini almasıyla da gösterir. Diğer çantanın içinde ise o gün bankayı soyan mafyanın koyduğu gerek paralar bulunmaktadır. Böylece, Ömer, sahte para yerine, gerçek paraları sokaktaki insanlara dağıtmış olur. Paraların gerçek olduğunun farkına vardığında da Ömer'in parayla olan ilişkisi, değişmez. Günübirlilik harcamaya devam eder. Paranın büyük kısmını, göz ameliyatı olması için daha önce de yardım ettiği Mine'ye (Çolpan İlhan) ve borcunu ödemesi için en yakın arkadaşı Rüknettın Abi'sine verir. Turist Ömer'in parayı tutmak ya da üretim araçları veya meta satın alıp piyasa ilişkilerine girmek suretiyle parayı çoğaltmak gibi bir düşüncesinin hiç olmaması önemlidir. Turist Ömer, filmde para ile satın alınabildiği vurgusu yapılan, statü (banka müdürü), bilgi/uzmanlık (doktor), cinsellik (peşindeki kadınlar) tarafından baştan çıkmaz. Bu da onun para ile ilişkisinde belirleyici bir unsurdur. Parasının peşindeki mafya tarafından yakalandığında da, Turist Ömer yine kendisi gibi davranmaya devam eder. Güç (mafya patronu) tarafından da baştan çıkmaz. 1960'lı yılların Türkiye'sinde fetiş nesnesi otomobildir. Ömer de paraya kavuşunca otomobille gezer; parası yokken kendisini aşağılayanlara, zengin olduğunu göstererek onlardan intikamını alır. Filmde sınıf ayrımı belirgindir. Sınıf mücadelesi, kendisine kötü davrananlardan intikam alma biçiminde sembolik niteliktedir.

Turist Ömer'in, çalışmayı sevmemesi ve bu nedenle işi olduğunda dahi patronun istediği kadar değil kendi istediği kadar çalışması; bir yandan onda üretim sürecine yönelik bir yabancılaşma olmamasını sağlamaktadır. Öte yandan, çalışmaya yönelik tutumunun kendisi zaten bir yabancılaşmadır. Üretme yoluyla kendi insancıl potansiyelini kullanabileceği bir iş alanına sahip değildir. Ömer'in, özel mülkiyet kavrayışı; meta fetişizmi, bir diğer deyişle, sahip olmak ve bu yolla statü kazanmak gibi bir isteği de yoktur. Böylece, Turist Ömer, dönemin kapitalist toplumunun ve piyasa ilişkilerinin dışında konumlandırılmaktadır. Filmin sonunda da öyle kalmaya devam eder.

Canım Kardeşim (1973, Ertem Eğilmez) filminde, kenar mahallelerden birinde yaşayan annenin ölümüyle sarsılmış bir aile anlatılır. Ailenin yoksulluğunun sebebi, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi nedeniyle zorunlu olarak yapılan göçtür. Malvarlıklarının çoğunu geride bırakan baba, eşekle su dağıtarak geçimini sağlamaya çalışmaktadır. Çocuklarından büyük olanı Tarık (Tarık Akan), işsizdir. Mahalleden arkadaşı Halit (Halit Akçatepe) ile birlikte günübirlilik yaşamakta, küçük çaplı dolandırıcılıklar yaparak kendilerini geçindirmektedirler. Filmde sermaye oluşturmaya yönelik bir meta üretimi söz konusu değildir. Sermayenin kaynağı, insanın metaa dönüşmesiyle, insancıl

özelliklerini oluşturan doğal kaynaklarının satılmasıdır. Bu durum, işçi olarak Almanya'ya göç etme örneğinden; kadının bedenini satarak para kazanmak zorunda kalmasına ve para için düzenli olarak kanını satmaya varıncaya kadar çeşitli örneklerle filmde ifade edilmektedir. Kapitalist ve işçi arasında belirgin bir sınıf ayrımı olduğu vurgulanmaktadır. Aynı mahallede yaşasalar dahi birbirlerinden tamamen ayrı hayatlar yaşadıkları gösterilmektedir. Kapitalist için sermaye döngüsü Para-Meta-Para olarak gerçekleşmektedir. Bu filmde para ile kan satın alıp, hastalara çok daha yüksek fiyata satan Kancı Mehmet (Metin Akpınar) başlıca kapitalist figürdür. Filmdeki kapitalist temsilleri tamamen olumsuzdur. Filmde meta fetişizmi televizyona yöneliktir. Sınıf ayrımını belirginleştiren temel nesnedir. Filmin başında sorumluluktan uzak, kaygısız bir biçimde yaşamlarını sürdüren Tarık ve Halit, Tarık'ın babasının ölümü ve Tarık'ın küçük kardeşinin lösemi olduğunu öğrenmeleriyle birlikte değişir. Kapitalist toplumsal sistemde gerçek anlamıyla yaşam mücadelesi vermeye başlarlar. Hiçbir sermayeleri olmadığı için, kendilerini nesneleştirme zorunluluğu bağlamında kanlarını satmaları, bir yabancılaşma örneğidir. Fakat diğer işçilerle rekabet bağlamında bir yabancılaşma yoktur.

Avanak Apdi (1978, Natuk Baydan), filminde Apdi (Kemal Sunal), Çamlıtepe isimli bir gecekondu mahallesinde yaşamakta, Nuri (Necdet Yakın) isimli arkadaşıyla gününbirlik işlerde çalışmaktadırlar. Bu işlerden birisi ünlü şarkıcı Nevin Şenses'in (Ayşen Gruda) afişlerini yapıştırmaktır. Apdi, Nevin Şenses'e aşıktır ve onu kendine aşık etmek için şöhret sahibi olması ve para kazanması gerekmektedir. Bu nedenle Abdi filmde şöhret ve para kazanmak, böylece Nevin Şenses'i elde etmek amacındadır. Barut Osman (Ünal Gürel) lakaplı mafya babası da Nevin Şenses'e aşıktır. Aynı zamanda Abdi'nin oturduğu mahalleyi de satın almak istemektedir. Mahalleli arasında Simsar Cafer (Ali Şen) olarak bilinen, Apdi'nin ev sahibi de Osman'la ortaktır. İki mahalleliyi dolandırmışlar ancak durum anlaşıncı, para konusunda da anlaşamayıp birbirlerine düşman olmuşlardır. Cafer mahalleliyi "ben de sizin gibi aldatıldım" diyerek kendi tarafında çeker. Abdi'yi yem olarak kullanıp, hem Osman'dan hem Abdi'den kurtulma planları yapar. Film boyunca Apdi, hem Cafer'le ve Osman'la çatışma halinde gösterilmektedir. Osman'ın peşinde olan Komiserin de (Attila Ergün) desteğiyle Apdi Osman'ı her karşılaşmalarında mağlup eder. Abdi şöhret olur. Sıra paraya gelir. Apdi ve Nuri bir banka için reklam parası dağıtma işini üstlenirler. Osman ile paraları karışır. Bunu fark etmeyen Apdi ve Nuri paraları dağıtarak mahallelerine gelirler. Paraların gerçek olduğunu, öğrenmeleri üzerine mahallelinin tapularını Cafer'den satın alarak sahiplerine geri verir ve mahalleyi kurtarır. Apdi ve Nuri sürekli bir işte çalışmadıkları için işten yabancılaşma söz konusu değildir. Abdi

ve Nuri arasında dayanışma olması; insancıl olmaları, örneğin ellerine geçen parayı mahallelinin evlerini kurtarmak için harcamaları yabancılaşma olmadığının diğer göstergeleri olarak okunabilir. Filmde sermaye sahibi olan karakterler aynı zamanda mafyadır ve/ya da mafya ile işbirliği içindedir. Karikatürize bir biçimde belirtilse de kadın bir metadır. Sermaye döngüsü, meta üretimine yönelik değildir. Para- arsa- para döngüsü üzerinden artı değer elde edilir.

Banker Bilo (1980, Ertem Eğilmez), filminde ana karakter Bilo'nun (İlyas Salman) yoksulluğunun sebebi göçtür. İstanbul'a geldiğinde sermayesi kalmamıştır. Bilo ve diğer köylüleri dolandıran Maho (Şener Şen) aslında Bilo'nun arkadaşıdır. Filmde üretim ilişkilerini oluşturan ekonomik faaliyet İstanbul'un kenar semtlerindeki seyyar satıcılık ve inşaat işçisiliğidir. Bilo, işçi pazarına gider; oradan satın alınır ve inşaatla çalışmaya başlar. Kendisine verilen yevmiyenin bir kısmının ustabaşı tarafından alındığını görünce seyyar satıcılık yapmaya başlar. Bu kez de belediye zabıtasına rüşvet vermesi gerektiğini görür. Ancak zabıtaya değil, belediye başkanına rüşvet vermeye kalktığı için o işi de bırakmak zorunda kalır. Bilo, İstanbul'un kurallarına uygun davranamaz, sürekli olarak kandırılır ve sürekli olarak iş değiştirmek zorunda kalır. Bu aynı zamanda Bilo'nun yabancılaşmadığının da bir göstergesidir. Örneğin İstanbul'a birlikte geldikleri arkadaşı İbo'nun (Nizam Ergüden), kalacak yeri olmayan Bilo'ya evindeki odayı kira karşılığı açması önemli bir yabancılaşma örneğidir. Maho'nun Bilo'ya karşı davranışlarını yönlendiren temel unsur yabancılaşmadır. Maho için Bilo arkadaş değil sadece sermaye elde edebileceği bir metadır. Filmin kilit bir sahnesinde Bilo'nun Maho'yu sırtında taşıyarak bodrum kattan en üst kata kadar çıkarması, işçi ve kapitalist arasındaki ilişkiyi, kapitalistin nasıl işçinin emek gücünü sömürerek artı değer elde ettiğinin metaforu olarak okunabilir. Bilo'yu dolandırarak edindiği para yanında Maho'nun sermayesinin kaynakları; tefeciden aldığı para, kalitesiz malzeme kullanarak ve işçilerin ücretinden kısarak oluşturduğu artı değerdir. Kapitalist sınıf ve işçi sınıfı arasındaki uçurum film boyunca ifade edilmesinin dışında filmin sonunda, Bilo'nun, Maho'nun yerine geçip holdingi ele geçirmesi nedeniyle Zeynep'in ona yönelmesine karşılık olarak verdiği cevapla da vurgulanmıştır. Bilo uzun süredir İstanbul'da olmasına rağmen, yabancılaşma koşullarının hiçbirisi henüz onda görülmemiştir. İnsanlığından uzaklaşma, işine, kendisi gibi olanlara yönelik düşmanca ya da kayıtsız bir tutum içinde olmamıştır. Ürettiklerinin giderek ona uzak, onun dışında görülmesi gündelik üretiminde değil de; Maho'yu bir kapitalist olarak kendi emek gücü ile üretmesinde görülmektedir. Filmde sadece bu bakımdan Bilo karakterinin yabancılaşmasından söz edilebilir.

Düttürü Dünya (1988, Zeki Ökten) filminde ana karakter Mehmet (Kemal Sunal) Ankara'nın bir gecekondu mahallesinde oturmaktadır. Pavyonda klarnet çalan Mehmet'in üç çocuğu vardır. Oturdıkları gecekondu müteahhite satılmıştır. Mehmet konut sorunu nedeniyle gece pavyonda çalışmasının dışında çakmaklara gaz doldurma, inşaatta amelelik işlerine girer. Ancak hem gece hem gündüz çok az bir uykuyla uzun süre bu ağır işlerde çalışamaz. Yeni bir eve çıkacak parayı biriktiremeden gecekonduları yıkılır. Aile evsiz kalır ve parçalanır.

Filmdeki temel üretim ilişkilerinin gerçekleştiği yer pavyondur. Şarkıcılar, konsomatrisler, dansözler, çalgıcılar, aşçı, garsonlar, vestiyer görevlileri; hepsi emek güçlerini yaşamsal güçlerini harcayarak patronları için artı-değer üretirler. Pavyondaki iş hayatında yabancılaşmanın bütün türleri gözlemlenebilir. Mehmet açısından bakılacak olursa, gece çalışıp gündüz uyumak zorunda kalmak onu ailesinden, insani faaliyetlerinden koparmaktadır. Kendisini emekçi değil sanatçı olarak gören Mehmet için iş otomatik, zevk vermeyen bir faaliyettir. Diğer pavyon çalışanları ile aralarında ufak tefek de olsa sürtüşmeler, çatışmalar ve rekabet olabilmektedir. Kısa bir süre dinlenmek isteseler de ne Mehmet'in ne de diğer çalışanların pavyonda biraz oturup içebilecekleri fazladan paralarının olmadığı vurgulanmaktadır. Bir diğer deyişle kendi ürettiklerine yabancılaşmışlardır.

Pavyondaki üretim ilişkileri, işçinin bakış açısından ortaya konulmaktadır. Bakanlıkta çalışan Osman merkeze alındığında ise, “sermaye döngüsü”nü izlemek mümkün olabilir. “Bakanlık” tıpkı “pavyon” gibi artı değer üreten bir mekân olarak betimlenmiştir. Osman da bir bakıma bakanlık denilen üretim aracını elinde bulunduranlardan birisidir. Osman odacılık yaparken edindiği çevre ve aldığı rüşvetlerle oluşturduğu sermaye ile bir meta, “gecekondu” satın almıştır. Gecekonduyu da tekrar müteahhite satarak artı değer elde etmek amacındadır.

Filmde sınıflar arasındaki ayrım vurgulanmaktadır. Osman, Mehmet'le sadece iş konuşmak için bir araya gelir. Patron ve işçi bir arada bulunmaz. Aralarındaki ilişki yalnızca üretim ilişkilerindeki yerlerine göre belirlenir. Geri kalan tüm insani ilişki biçimleri silinir.

Herşey Çok Güzel Olacak (1998, Ömer Vargı), üretim ilişkileri bakımından incelendiğinde, artı değer üretimini sağlayan unsurun yasa dışı meta ve para dolaşımı olduğu görülmektedir. Altan (Cem Yılmaz) ve Nuri (Mazhar Alanson) isimli iki kardeş filmin ana karakterleridir. Nuri bir ecza deposunda çalışmaktadır. Görünürdeki ilaç ve ecza ürünlerinin dışında patronun kilitli kasasında uyuşturucu haplar bulunmaktadır. İstanbul'un belirli bir bölgesindeki tüm ecza depoları gibi, Nuri'nin çalıştığı deponun sahibi de, bu haplar

dolayısıyla, mafyaya bağlıdır. Filmde kapitalist ve işçi sınıfı ayrımı yapılmıştır. Mafya dışındaki kapitalist olan “nakliye kralı” olumlu olarak temsil edilmiştir. Oğluna mafya gibi davrandığı için kızarken “biz yıllardır namusumuzla para kazanmaya çalışıyoruz” der; oğullarının arabası için tazminat ödemek isteyen kendisiyle görüşmek isteyen Altan’a “bizim çapulcularla uğraşacak zamanımız yok” karşılığını vererek görüşme talebini reddeder.

Yukarda, üretim, sınıf ve yabancılaşma bağlamı çerçevesinde genel hatları çizilen filmlerde, üretim ilişkileri ve işbölümü meta üretimi üzerine kurulu değildir. *Turist Ömer*, *Canım Kardeşim* filmlerinde ana karakterler ancak kendilerinin ya da sevdiklerinin yaşamları söz konusu olursa, günlük geçimlerini karşılamamanın dışında para kazanma yolları aramaya başlamaktadır. İşçi ve kapitalist arasındaki sınıfsal ayrım tüm filmlerde belirgindir. Kapitalistlerin temsili olumsuzdur. *Düştürü Dünya* filmi dışında filmlerde işçi sınıfına dahil olan ana karakterin üretim ilişkileri bağlamında yabancılaşması söz konusu değildir. İncelenen filmlerde, hem açık hem de örtük biçimde kapitalist toplumsal yapıya yönelik direnç gözlemlenmektedir. *Turist Ömer*, *Avanak Apdi* filmlerinde daha çok kapitalistin kendisine yönelen, sembolik popülist bir tepkisellik söz konusudur. *Canım Kardeşim*, *Banker Bilo* ve *Düştürü Dünya* filmlerinde kapitalist toplumsal yapının kendisi doğrudan eleştirilmektedir. *Her Şey Çok Güzel Olacak* filmi ana karakterlerin yaşamsal bir zorunluluk olmadığı halde; kapitalist üretim ilişkileri içinde var olma çabası ve kapitalist sınıfın olumlu bir temsilinin de yer alması sebebiyle farklılaşmaktadır. Kapitalist sistemin önceki dönemlere göre karmaşılaştığı, bireyciliğin içselleştirildiği bir toplumsal döneme işaret etmektedir.

Yabancılaşmanın Vücuda Gelişi: Recep İvedik 2

Anlatısının kökenlerinde bir yandan *Turist Ömer* (1964, Hulki Saner), *Avanak Apdi* (1978, Natuk Baytan) gibi filmler bulunan, diğer yandan popüler Hollywood filmlerinden⁶ unsurları serbestçe kullanan bir film olan *Recep İvedik 2* 2000’ler Türkiye’inde popüler kültürde çokça tartışılan bir serinin parçasıdır.⁷ *Recep İvedik* filmi ile ilgili pek çok akademik çalışma yapılmış bulunmaktadır. Bunlardan Cem Pekman ve Selin Tüzün tarafından 2014 yılında

⁶ *Örümcek Adam 2* (2004, Sam Raimi) filmi en belirgin örnektir.

⁷ Türk sinemasında farklı dönemlerdeki komedi filmlerini karşılaştırmak ve yöntemsel olarak eksik olan yaklaşımları anlamak için Kurtuluş Kayalı (2015), “Türk Sinemasında Komedinin Evrimi” *Sinema Bir Kültürdür*, Ankara: Tezkire Yayıncılık, s.77-91. Türk sinemasında komedi filmlerindeki tiplerini tarihsel süreç içinde Marksist kuramsal yaklaşımla irdeleyen bir çalışma için Veysel Atayman,(2011), *Veysel Atayman, 'ın Kaleminden Sinemamızın Komediyle İmtihanı*, Tuncer Çetinkaya (der.), Antalya: Altın Portakal Film Festivali Yayını. Ferhat Eroğlu’nun “Türk Sinemasında Komedi Üzerine” başlıklı yazısı ise tarihsel ve toplumsal dönüşümleri göz önünde bulundurarak komedi filmlerindeki tiplerinin süreklilik ve farklılıkları üzerinde durmuştur.

yazılan “Recep İvedik: Kahramandan Ürüne” başlıklı makalede Recep İvedik’e ekonomi politik açıdan yaklaşılmış ve bir popüler kültür fenomeninin ticari bir ürüne dönüşmesinin, bir tüketim nesnesi haline gelmesinin izi sürülmüştür (Pekman ve Tüzün,2014:12). Pekman ve Tüzün’ün, “Recep İvedik’te sınıfsal çatışmanın izleri sürülebilir, kentin katmanları arasındaki sürtüşme gözlemlenebilir; İvedik’in şahsındaki maganda ile yeni orta sınıf arasındaki mücadeleden ve kahramanımızın bu yeni orta sınıf yaşam tarzına yönelttiği keskin eleştirilerden, popüler kültür çalışmaları adına verimli sonuçlar çıkarılabilir” (2014:11) görüşü bu çalışma bağlamında önem taşımaktadır.

Recep İvedik 2 filminde ana karakter Recep’in (Şahan Gökbarak) iş bulma çabaları sırasında kapitalist üretim ilişkileri temsil edilmektedir. Recep ilk olarak pizzacıda kurye olarak çalışmaya başlar. Kuryenin taahhüt edilen süre içinde pizzayı teslim etmesi; teslim sırasında da şirketin (Kopernik Pizza) reklam şarkısını, söylemesi gerekmektedir. Recep yolda promosyon olarak getirdiği pizzanın yarısını yemiştir. Bu nedenle müşteriden paranın yarısını ister. Şirketin şarkısını da kurallara uygun biçimde söyleyemez. Bunun üzerine şikayet alır ve işten çıkarılır. İkinci işi, bir süpermarkette kasiyerlik yapmaktır. Burada da müşterilerle alışverişe dayalı sınırlı bir ilişki kurmak yerine, kişisel hayatları hakkında yorumlarda bulunur. Müşterilerin şikayeti üzerine işten atılır. Eczacı kalfası olarak çalışırken de benzer davranışlar sergiler ve buradan da kovulur. Havayolu şirketinde ‘host’ olarak işe alınır. Burada da yerine getirilmesi istenen kuralları uygulayamaz. Müşterilerle uygunsuz biçimde konuşur; uçuş talimatlarını yolculara gerektiği gibi aktaramaz ve işten atılır.

Özetle, Recep İvedik yemek, gıda, sağlık ve ulaşım hizmeti sağlayan işyerlerinde, vasıfsız işçi olarak çalışmıştır. Bu işlerin yapılma biçimi (emek sürecinin kontrolü) ise örneğin Kopernik Pizza’nın pizza teslimi sırasında şarkı söyletmesi, süpermarkette malların, kasiyerin ve müşterilerin diziliş biçimi, süpermarket konsepti, uçaktaki uçuş talimatları, tümü belirli kuralları aktarmaya dayanan; iş yapma biçimi ve konsepti dışarıdan aktarılmış iş alanlarıdır. Bir diğer deyişle emek sürecinin nasıl işlediği üzerindeki asıl kontrol yabancı sermayeye aittir.

Filmin ilk kısmında Recep işçi olarak üretim ilişkilerini deneyimlerken, filmin ikinci kısmında ‘patron’ olarak üretim ilişkilerinin diğer tarafına geçer. Dedesinden kalma reklam ajansında, ‘patron’ olarak işe başlar. Asıl yönetici ise kuzeni Hakan İvedik’tir (Efe Babacan). Hakan reklamcılık üzerine eğitim almıştır ve şirketi uzun süredir yönetmektedir. Recep’in ‘patron’ olarak işe başlaması bir bağlamda kapitalist toplumlarda vasıflı emeğin vasıfsız emeğe indirgenerek standartlaştırılmasına denk düşmektedir. Recep, reklam ajansında çalışanlara, tasarruf etmelerini, öğle tatillerini kısa tutmalarını, boşa akan

makinelerini (bilgisayarları) kapatmalarını, herkesin kendi masasında çalışmasını öğütler. Hatırlanacağı üzere kapitalist emekçiyi işin usulüne uygun yapılması, üretim araçlarının akıllıca kullanılması, gereksiz hammadde ve gereç israfının olmaması doğrultusunda denetlemekteydi. Bu bağlamda Recep İvedik bir kapitalistin tutumunu sergilemektedir. Recep'in bir yandan 'plaza dili'ne uyum sağlamaya çalışması, örneğin bir yazışmayı gösterip; "bunu Times New Roman mı yapalım? Sonuna lütfen 'call back' yapalım mı?" gibi sorular sorması bir üretim aracı ve mekânı olarak reklam ajansında da emek sürecinde asıl etkenin dış kaynaklı sermaye olduğunu göstermektedir. Recep, işçi konumundayken karşı çıktığı bu duruma, kapitalist konumundayken uyum sağlamaktadır.

Reklam ajansının amacı dünyaca ünlü bir Japon otomobil üreticisinin reklamcılık işlerini üstlenmektir. Bu durumda şirketin ürettiği meta olan pazarlama ve reklamcılık hizmeti ile piyasadaki *meta dolaşımına* katkısı *para-meta-para* biçiminde olmaktadır. Filmdeki başlıca üretim mekânı olan reklam ajansı otomobil örneğinde olduğu gibi doğrudan kullanım değerine yönelik bir üretim gerçekleştirmemektedir.

Filmin olay örgüsüne göre bir diğer hedefi evlenmek olan Recep'in gittiği buluşma mekânları; Starbucks, Çin lokantası, yoga kursu, burada hizmet üreten vasıfsız emekçinin durumunu göstermesi bağlamında ele alınabilir. Ayrıca kullanım değeri olan asıl metanın üreticisinin yabancı sermaye olduğunu ve bütün bir iş yapma kültürünü nasıl etkilediğini Recep İvedik'in bu mekânlarda yaşadığı çatışmalarda bir kez daha görmek mümkündür. Dış sermayenin emek sürecine, daha uygun deyişle somut kültüre yaptığı etki, filmde Recep İvedik'in *yabancılaşmasına* yol açan durumdur. Filmde Recep karakterinin işçi konumundayken, üretim sürecinden yabancılaştığı görülmektedir. Çalıştığı işlerden hiç birisinde kendi özelliklerini sürece katarak iş yapması mümkün olmamıştır. Kendisini sürekli kontrol altında tutması, içselleştirmede, kendisine yapay gelen bir takım kural ve/ya da ritüelleri uygulaması gerekmektedir. Bunu yapamadığı için kovulmuştur. Recep, ürettiklerine de yabancılaşmıştır. Recep karakteri üretmemesiyle, çalışmaktan "Benim DNA'mda çalışmak yok. Kodum bozuk" diyerek kaçınmasıyla, bir bağlamda meta üretimini yabancı sermayeye bırakmıştır. Böylece giderek kendisine yabancı görünen, kendisinin dışında ondan bağımsız olarak gelişen bir dış dünya üretmiştir. Bu nedenle evinden dışarı çıktığı andan itibaren kendisine karşıt, adeta düşmanca görünen bir çevreyle, sürekli bir mücadele içine girmektedir. Kendisi hiçbir üretimde bulunmadığı için, üretimde bulunanlar tarafından üretilen dış dünya ona yabancıdır. Üretmemesiyle, kendisini ait hissetmediği, onu eğreti kılan, hoşnut olmadığı bir dünya üretmiştir.

Recep İvedik'in kendisiyle ilişkisinde yabancılaşma söz konusu değildir. Fakat aslında kendisiyle aynı konumda bulunan, ancak çalışabilmek için uysal, sakın ve kurallara uygun davranmak durumunda olan diğer işçi sınıfı üyeleriyle olan ilişkilerinde yabancılaştığı görülmektedir.

Filmde Hakan İvedik ve Japon iş adamları ile temsil edilen kapitalist sınıf olumlu olarak betimlenmiştir. Filmde patron ve işçiler üretim ilişkileri dışında da bir araya gelirler. Örneğin aynı eğlence mekânlarında eğlenirler. Bunun tek istisnası golf oynamaya gittikleri kulüpte sadece Recep, Hakan ve diğer patronların olmasıdır.

Recep İvedik yabancı sermayeye “kültürde” değişiklik istemediği sürece karşı değildir. Bunu Japon iş adamları ile olan ilişkisinde görmek mümkündür. Recep, yerli sermaye sahiplerine de benzer şekilde kültürden uzaklaşmış göründüklerinde, örneğin golf oynadıklarında karşıdır. Filmde kapitalist sistemle gelen biçimsel kurallara, söylem bakımından geleneksel ve milli değerleri vurgulama yoluyla, karşı çıkılmaktadır. Örneğin yerli kültüre özgü içecek bulundurmeyen büyük bir kapitalist şirkete “haddini bildirmek”, dünya çapında Japon firmanın yöneticilerine halay çektirmek gibi sembolik ifadeler başarı olarak kabul edilir. Bu şekilde arka planda sürüp giden üretim biçimindeki değişikliklerinin önüne perde çekilmiş olur.

“Ölümlü” Dünyada Özel Mülkiyet: Kolpaçino: Bir Şehir Efsanesi

Marx insanları yabancılaştıran şeyin para olduğunu ileri sürmektedir: “Para insan emeğinin ve hayatının yabancılaşmış özüdür... İnsan ona taptıkça o insana hakim olur” (Hands,2011:65). *Kolpaçino* filminde temel konu paradır. Filmin açılışında karakterlerden Özgür anlatıcı dış ses olarak şunları söylemektedir: “Para. Baktığın zaman basit bir kağıt parçası ama mevzusu çok öte. Darphanelerde basılır, imzası atılır, banknot yapılır. Deste deste akar gider. Milyonlarca temiz, milyonlarca pis el değer paraya anlatılmaz bir sevgisi anlatılmaz bir acısı vardır.” Daha sonra filmin jeneriğinde “para her şeyi yapar diyen adam para için her şeyi yapan adamdır” sözü Benjamin Franklin atfıyla yazılmıştır. Film boyunca paranın tüm ilişkilerin özüne sinmiş olduğu görülmektedir.

Filmde üretim ilişkilerini kuran, olay örgüsünü başlatan olay (*inciting incident*) şu şekilde gelişir. Uyuşturucu kaçakçılığı yapan bir mafyada çalışan Tayfun (Ali Çatalbaş), yurtdışından kaçak olarak getirdiği uyuşturucunun ve paranın fark edilmeyeceğini düşündüğü bir kısmını eğlence için alır. Patronu Ateş Bey (Ali Sürmeli) bunu fark eder ve ceza olarak, Tayfun'dan on gün içinde elli bin dolar dolar getirmesini ister. Getiremezse öldürülecektir. Bu sırada anlatıcı karakter olan, ‘fabrikatör’ Kudret Bey'in (Kemal İnci) oğlu

Özgür (Şafak Sezer) kırk beş bin dolarlık bir ses sistemi satın almak istemektedir. Ancak babası “bu paraya şeker fabrikası kurarım” düşüncesiyle buna izin vermemektedir. Tayfun, mahallelisi ve kumar makineleri dağıtıcısı olan Sabri’ye (Aydemir Akbaş) durumunu anlatır. Yaptıkları plana göre ailesi tatile gittiğinde Özgür’ün villasını kumarhaneye dönüştürmek üzere kiralarlar.

Villa filmdeki başlıca meta ve üretim aracıdır. Kumar makineleri ve işçileriyle birlikte, on gün içinde, Tayfun’u istediği ücreti, Özgür’e verilen kirayı ve onun kar payını ödeyip, üstüne Sabri için artı değer üretebilecek bir tür “fabrika” haline getirilmiştir. Üretim mekânının sahibi Özgür’dür. Sabri parayı üretecek olan kumar makinelerini/ üretim aracını getirmiştir. Bu bağlamda Özgür ve Sabri filmdeki sermaye sahipleridir. Tayfun ise onlardan farklı bir konumdadır. Sermaye olarak kendi bedeni ve zihni dışında bir sahipliği yoktur. İşçi konumundadır. Özgür’le arkadaş olması sayesinde (Ateş Bey’den çaldığı uyuşturucu kek ve mantarı Özgür’e bir tür rüşvet olarak vererek) villanın kiralanması için gerekli anlaşmanın yapılmasını sağlar. İş sırasında kumarhanede koruma olarak çalışır. Aynı zamanda iki sermaye sahibi; Özgür ve Sabri arasındaki çatışmalarda ara buluculuk yapar.

Filmde meta dolaşımı, *para-meta-para* biçiminde kendisini göstermektedir. Başlıca metalar; para, ev ve uyuşturucudur. Uyuşturucuyu üretmek ve sonra Türkiye’ye getirmek belirli bir emek-zaman birikimi gerektirdiği için ve yasadışı da olsa mübadele sürecine girebileceği bir piyasası bulunduğu için metadır. Kadın bedeni de filmde meta olarak gösterilen bir diğer unsurdur. En belirgin örnek; ses sistemi satıcısı olan Pelinsu’nun (Duygu Özçelik) gece, binanın dışında sigara içerken, yoldan geçen izinli askerlerin ‘pazarlık’ konusu olduğu sahnedir. Özgür ve kız arkadaşı Burcu (Gizem Denizci) arasındaki ilişki üzerinden; kadın-erkek arasındaki sevgi ve cinsellik gibi ilişkilerin para temelli olduğu; aile arasındaki ilişkilerinin dahi temelinde paranın yer aldığı filmde ima edilen söylemler arasındadır.

Filmde *özel mülkiyet* yalnız metaların değil toplumsal ilişkilerinin karşılığının ve amacının para olduğunun vurgulanmasıyla filmdeki toplumsal yapının temel gerçekliği olarak sunulmaktadır. Tayfun, yurtdışından büyük uyuşturucuları kaçırıp, Türkiye’den içeri sokmuş olsa da uyuşturucuların sahibinin Ateş Bey olduğu konusunda bir itirazı yoktur. Özgür’ün evini kiraya vermekle birlikte, sürekli olarak evin sahibi olduğunu vurgulayarak, evin duvarlarına, kapılarına, herhangi bir yerine zarar gelmemesi gerektiğini söylemesi; kız arkadaşına aldığı arabaya binerken çete üyelerinin tümüne galoş giydirmesi de özel mülkiyete vurgu yapılan örnekler arasındadır.

Özel mülkiyetin temel alındığı bir toplumsal yapı, aynı zamanda yabancılaşmanın baskın olduğu bir toplum anlamına gelmektedir.

Yabancılaşma, filmdeki olayları tetikleyen başlıca unsurdur. Tayfun, on beş yıldır çalıştığı yerden fark edilmeyeceğini düşündüğü bir miktar para ve eğlenecek miktarda uyuşturucu aşmıştır. Bunu yapma motivasyonunu “ben de biraz zenginler gibi hayatımı yaşasam, kızlarla eğlensem olmaz mı” diye düşünmesi olarak açıklamaktadır. Bu bağlamda Tayfun’un ürettiklerinden ve üretim sürecinden yabancılaşmış olduğu söylenebilir. Filmde zenginlere ses sistemi satarak geçinen; ‘profesyonel’, ‘mesafeli’, ‘İngilizce bilen’, ‘eli yüzü düzgün’, sosyal ağı kuvvetli’ işgücünü temsil eden satıcı çiftin kendi sattıkları ses sistemlerini alacak paraya sahip olmamaları bir diğer yabancılaşma örneği olarak verilebilir.

Filmde ‘mafya beyleri’ ve onlar için çalışanlar arasındaki ilişki “insanın insana yabancılaşması” olarak ifade edilen, yabancılaşmanın dördüncü türüne örnektir. ‘Bey’ler için yanlarında çalışanlar insan değil nesne konumuna indirgenmiştir. İşçiler de yanlarında çalıştıkları, kaçakçılık, koruma, ayak işi başta olmak üzere her türlü ‘kirli’ işlerini yaparak ayakta tuttukları bu ‘Bey’lerin düşüncesine uygun biçimde; kendilerinin nesne olmasını, yani ‘Bey’lerin üzerlerinde her türlü hakkı olmasını doğal kabul etmektedirler. Aslında kendi yasa dışı emekleri tarafından üretilen, silah-para-villa-kadın-jip gibi ‘güç’ göstergeleriyle bezenmiş hayatlara özenirler. Kendileri güçsüzleşir, insanlıklarından uzaklaşırken, ‘Bey’lerine güç katarlar. Filmin ilk sahnesinde Ateş Bey’in onları nasıl da insan değil de nesne olarak gördüğü; özel mülkiyeti olan uyuşturucuya zarar gelmesi üzerine, onun eşdeğerine indirgenen metaya (çalışanlarından birine) zarar vermesiyle ifade edilmektedir. İnsanın metalaşmasının böylesine uç örnekleri kapitalist sistem içinde de mevcut olsa da; burada mafya için çalışanların istemedikleri zaman piyasada tekrar ‘özgürce’ iş arama, emek güçlerini diledikleri kişiye kiralama şansları yoktur. Ayrıca Bey’lerine olan şahsi düzeyde bağlılıkları nedeniyle bu ilişkilerin daha çok feodal sistemdeki efendi-köle mantığı içeren yabancılaşmaya benzer bir boyutu söz konusudur.

Filmde farklı sınıflar arasındaki ayrım belirgindir. Tayfun, Özgür ve Sabri’nin film boyunca sürekli bir arada bulunmalarının nedeni içinde bulundukları mekânın, (villanın) aynı zamanda üretim aracı olmasıdır. Filmde toplumsal sınıfları eşitler olarak bir araya getiren; tek mekân, olaylar bittikten sonra gidilen camidir.

Sermaye sahipleri olan Özgür ve Sabri sorunlardan Tayfun’u sorumlu tutmaktadır. Tayfun’un yaşamını sürdürebilmesi için Özgür ve Sabri’nin ortak sermayesiyle elde edecekleri paraya ihtiyacı vardır. Bu nedenle uysal, sakın, arabulucu ve anlayışlı olmak zorundadır. Bu bakımdan *Recep İvedik 2* filminde

hizmet sektöründe çalışan işçilerle ortak davranış kodları sergilediği görülmektedir.

Sabri ve Tayfun'un iş için Özgür'ün evini kiralayabilseler de böyle bir evde oturamayacaklarının bilmeleri, Tayfun'un "etle tırnak" gibi olarak tanımladığı ilişkilerine karşılık; Özgür'e belirli bir mesafeden yaklaşması sınıf ayrımını gösteren diğer noktalar. Mahalleden birbirlerini tanıyan Sabri ve Tayfun arasında ise başta bir tür dayanışma; abi-kardeş ilişkisi olduğu ima edilse de sonunda belirleyici olan para olmuştur.

Filme göre işlerini yasal olarak yürüten Kudret Bey kapitalist sınıfın asıl temsilcisidir. Kudret Bey'in zenginliği, onun çalışkanlığına bağlanmaktadır. Bir aile sahibi olması, evinde çalışanlarına babacan tavırlar göstermesi olumlu özellikleridir. Evin girişindeki duvarda asılı olan Osmanlı İmparatorluğu arması Kudret Bey'in sermayesinin dokunulmazlığını ve karakterin olumlu temsilini sembolik olarak pekiştiren bir unsurdur.

Filmde farklı sınıfsal konumlar arasında mücadele yoktur. Filmdeki asıl çatışma sermaye sahipleri arasında gerçekleşmektedir. Bu bağlamda filmin tasvir ettiği toplumsal dünyanın işleyişini onayladığı ileri sürülebilir. Filmde kapitalist ve işçi sınıfı arasında geçen az sayıda çatışmada, yasal sermayenin tarafından tutulduğu ses sistemi satıcılarının Kudret Bey tarafından evden kovulması üzerine gelişen sahnelerde görülebilir. Bu sahnede satıcılar, sermaye sahibi Kudret Bey'in kendilerine davranış biçimine itiraz ederler. Ancak bu itirazda sınıf bilinci yoktur. Tam aksine satıcılar, başka zengin müşterileri de olduğunu, onlarla bağlantıları bulunduğunu vurgulayarak sınıf bilincinden uzak bir itiraz sergilerler.

Metalaşmaya Direniş Olarak Fetişizm: Çakallarla Dans: Hastasıyız Dede

Filmin yapımcı/senarist/yönetmeni Murat Şeker "(...) değişen dünyaya karşı, *seksenlerden sonra Türkiye'ye saldırı biçiminde gelen kapitalizme karşı filmler yaptığını, filmlerinin mahalle kültürü, dostluk, dayanışma ekseninde döndüğünü, bir bakıma değişen dünya düzenine karşı kendi alanını korumaya çalışan adamın hikayelerini anlattığını*" (İlerialkan ve Yılmaz,2015:170, vurgular sonradan eklendi) ifade etmektedir. Bu çalışmada *Çakallarla Dans 2* filminde bunun ne ölçüde ve nasıl yapıldığı ele alınmaktadır.

Çakallarla Dans 2, Muhasebeci Şevket (İlker Ayrık), Kayınço Gürkan (Şevket Çoruh), Köfte Necmi (Timur Acar) ve Del Piero Hikmet'in (Murat Akkoyunlu) cezaevindeki görüntüleri ile başlar. Dört arkadaşın, mahkûmlar üzerinde uygulanan bir ilaç deneyinde denek olmaları şartıyla hapisneden tahliye edilmeleriyle filmin olay örgüsü tetiklenir. Koşullu olarak tahliye edilmişlerdir ve bu koşul dolandırıcılık yapmamalarıdır. Filmin öyküsü karakterlerin ifadesiyle "sistem içinde namusuyla para kazanmanın zorluğu",

“sistem kurbanı olmak”, “sisteme yenik düşmemek için emekleriyle çalışmak” bağlamlarında gelişir.

Dört arkadaş, hapishaneden çıkıp, mahallelerine döndüklerinde, mahallenin bıraktıkları gibi olmadığını görürler. Değişimin nedeni alışveriş merkezinin açılmış olmasıdır. Öncesinde esnaflık, fırıncılık, oto tamirciliği, muhasebecilik gibi işlere sahip olan dört arkadaş işlerini ve dükkânlarını kaybetmişlerdir. Yeniden iş bulmak üzere harekete geçerler. Karakterlerin farklı işlere girip kovuldukları sahnelerde filmdeki üretim ilişkilerinin niteliği gözlemlenebilmektedir.

Servet muhasebeci olarak iş bulmaya çalışır. Fakat dolandırıcılıktan hapse girdiği için işe kabul edilmez. Bu nedenle, korsan film satıcılığına başlar ancak şikayet edilmesi sonucu işe devam edemez. Kayınço Gökhan, Alkol Bırakma Hattı’nın çağrı merkezinde çalışmaya başlar. İş sırasında alkol aldığı için işten kovulur. Garson olarak çalışmaya başlar. Bu kez de bir diğer garsonla yakalanması üzerine işten atılır. Del Piero Hikmet otopark görevlisi olarak iş bulur. Ancak emanet edilen otomobili yanlış kişiye verdiği için o da işten atılır. Köfte Necmi ise iş bulamaz. Bu sahnelerde sermaye sahiplerinin temsilcileri olan patron ya da yöneticiler vardır ve olumsuz biçimde betimlenirler.

İnsana özgü niteliklerini özgürce kullanabilecekleri bir etkinlik içinde olmamaları ve çalışmaları sırasında işe yönelik olumsuz tutumları, mahallenin dışına çıktıklarında kendilerini ‘evlerinde hissetmemeleri’ filmde yabancılaşmanın görünümleri olarak değerlendirilebilir.

Cezaevinde tanıştıkları ‘Tayyar Abi’leri (Altan Gördüm) tarafından onlara ‘çakallık yapmadan’ para kazanabilmeleri için bir balıkçı lokantası hibe edilir. İşletme teklifini “sermaye koymadığımız için risk yok, kaybedecek bir şeyimiz de yok” düşüncesiyle kabul ederler. Dört arkadaş birbirleriyle ve yetenekleriyle uyumlu bir biçimde bir süreliğine lokantayı işletirler. Buradaki çalışma biçimleri yabancılaşma içermemektedir. Aralarında işbölümü vardır, fakat hiyerarşi yoktur.

Karakterlerin işe karşı tavırlarında görülen ‘kaygısızlık’ dikkat çeken bir noktadır. Türk Sinemasının popüler örneklerinde görülen bu tavır bir yönüyle işçi olmaya yani metalaşmaya karşı bir tür direniş olarak okunabilir. Metalaşmaya direnirken fetişizme yönelirler. Her bir karakterin futbol, alkol, uyuşturucu ve cinsellik konusunda işlerini dahi bir kenara bırakmalarına yol açabilecek bağımlılıkları vardır. “Sistem” onları nesneleştirdikçe bu fantezilere daha sıkı sarılmaktadırlar. Dört arkadaşın temsil ettiği, biraz başıboş, hayta, fazlasıyla rahat ama özünde iyi niyetli, kendinden çok başkasını düşünen, ‘mahalle çocuğu’ tiplmesi de karakterlerin metalaşmaya direnirken tutundukları bir diğer fantezidir. Patron ve yöneticiler filme göre karakterlerin

karşıtı özellikler taşımaktadır. İnsancıl değerlere sahip olmayan, sadece kendi çıkarını düşünen, aşırı titiz, işin yapılıp yapılmadığından çok kurallara önem veren kimseler olarak betimlenirler. Bu karşıtlık burjuvanın yabancılaşmasının kuramsallığa önem vermesine yol açması ile işçinin Pratik yönü arasındaki bir çatışma olarak da değerlendirilebilir.

Alışveriş merkezinde eylem yapma sekansı karakterlerin meta fetişizmini ifade eden bir örnek olarak okunabilir. Alışveriş merkezinde vitrinlere, giysilere “tüketmeyin, tükenmeyin” sloganını yazacaklardır. Eylem yapmak üzere girdikleri alışveriş merkezinde malların cazibesine kapılırlar. Üzerlerine hayallerindeki; ‘avcı’, ‘futbolcu’, ‘entelektüel’ gibi, ideal benliklerini yansıtacak giysiler giyerek fantezilere dalarlar. Meta fetişizmi ile ilgili temel sorun içinde yer aldığı *gerçek* güç ilişkilerini bastırması, unutturması, kökten güçsüzlüğün telafisi gibi işlev görmesidir (Wayne, 2014:159,160). *Çakallarla Dans 2* filmindeki karakterlerin içinde bulundukları durumu bu çerçevede anlamlandırmak mümkündür. Kendilerini giderek güçsüz kılan bir sistem içinde fantezi ve fetiş karakterlerin güçsüzlüklerini telafi etme çabasıdır. Eylem yapmadıkları bu girişimin ardından karakterler yakalanır ve mahkemede ifade verirler. Savunmalarında “bu ülkede namusla para kazanmak çok zormuş, sistem kurbanıyız” ifadesini kullanırlar. Mahkemede alışveriş merkezinin müdürü, Berkant Yücedal’ın (Kenan Ece) onların aslında yeni animasyon ekibi olduğuna yönelik ifade vermesi sayesinde tekrar hapisaneye girmekten kurtulurlar. Gerçekten de animasyon ekibi olarak alışveriş merkezinde çalışmaya başlarlar. Burada üretim ilişkileri bakımından değerlendirildiğinde, dikkati çeken, filmdeki başlıca üretimin bir meta ya da hizmet değil de, kapitalist sisteme adapte edilmiş, meta haline dönüşmüş emekleriyle, önceden esnaf olan ya da muhasebecilik gibi vasıflı işlerde çalışan ana karakterlerin, vasıfsız işçiler olarak alışveriş merkezinde animasyon ekibi olmalarıdır. ‘Son ürün’ onlardır. Çünkü film boyunca üzerlerinde oynanan, emek verilen, işlenen emek gücü onlarınki olduğu filmin sonunda anlaşılır. Fantezi ile direnen karakterlerin kendileri birer hayal/fantezi unsuruna dönüştürülüp karşı çıktıkları “sistem” içinde bir konuma yerleştirilirler.

Burjuvanın Yabancılaşması: Mandıra Filozofu

Mandıra Filozofu filminde, birbirine karşıt iki üretim biçimi tanımlanır. Birisi işadamı olan Cavit’in (Rasim Öztekin) planlanmış, yoğun, işbölümüne dayalı, teknolojik, kentli iş yaşantısıdır. Diğer Mustafa Ali’nin (Müfit Can Saçıntı), kendiliğinden, rahat, her işin tek bir kişi tarafından yapıldığı, teknolojiden uzak, doğanın içinde doğayı dönüştürdüğü üretimidir. Cavit artı değer elde etmek için çalışırken, Mustafa Ali sadece kendi günlük ihtiyaçlarını

karşılama üzere üretim yapmaktadır. Bu iki karakteri ve üretim biçimini bir araya getiren, Cavit'in, Çökertme köyünde, içinde Mustafa Ali'nin de hissesi olan arazileri satın alma isteğidir. Aldığı arazilerin üzerine butik otel inşa etmeyi planlamaktadır. P-M-P biçiminde bir para dolaşımı söz konusudur. Cavit parayı sermaye üretmek için kullanırken, Mustafa Ali ihtiyaçlarını karşılamak için dahi para kullanmamaktadır. Mustafa Ali için, Cavit'in meta olarak görüp satın almak istediği arazi, üzerinde bütün yaşamsal ihtiyaçlarını karşıladığı yerdir. İneği, tavukları ve kendi yiyeceklerini ürettiği arazisi vardır. Filmin söylemine göre bu iki karakter başlangıçta birbirine karşıt olarak konumlandırılmışlardır.

Filmdeki kapitalist sınıf Cavit, Güliz (Ayda Aksel) ve Selin (Ahu Sungur) karakterleri ile temsil edilmektedir. Cavit sıfırdan başlamış, hak ederek sermayesini oluşturmuş, çalışanlarına iyi davranan, satın alacağı zaman parasını hakkaniyetli hatta fazlasıyla veren, çalışkan ve gerektiğinde halkın dilinden konuşabilen birisi olarak son derece olumlu temsil edilmektedir. Eşi Güliz ve eşinin arkadaşı Selin ise, Cavit'in aksine tembel, şımarık, sorumsuz, sadece kendilerini düşünen, çevrelerine karşı buyurgan tavırları olan kişilerdir. Yine de onlar da sevimli ve biraz saf olarak betimlendiklerinden tamamen olumsuz karakterler değildir.

Mustafa Ali, filmde ideal bir insan olarak sunulmaktadır. Fakat Mustafa Ali'nin, sürdürdüğü üretim biçimi, kapitalist sisteme alternatif sunan toplumsal bir çözüm değil, ilkel üretime geri dönüş hayali kuran, bireysel bir kaçış fantezisi. Bu nedenle filmin kapitalist üretim tarzı nedeniyle sömürülen, arazi, besi hayvanı gibi sermayesi ve üretim araçları olmayan; yaşamsal güçlerini sermaye sahiplerince kendisine biçilen koşullarda sürdürmek zorunda olan üretici işçi sınıfına yönelik olmadığı görülmektedir.

Filmde, evlenmek isteyen fakat sermayesi ve işi olmadığından arazideki payını Cavit'e satıp kendisine bir minibüs almayı planlayan Mustafa Ali'ni yeğeni Şükrü (Eser Eyüboğlu) daha gerçekçi bir sınıfsal temsil sunmaktadır. Filmin Şükrü'nün konut ve gündelik geçimini sağlaması için sunduğu çözüm filmin ideolojik yaklaşımını ortaya koymaktadır. Buna göre, köydeki bir cenaze sırasında, Cavit, Şükrü'nün müstakbel gelininin babasını "ölümlü dünya", "bugün varız, yarın yokuz; bu kadar para peşinde olmaya gerek var mı?" sözleriyle kızını Şükrü'ye vermeye ikna eder. Düğün sırasında nasıl geçineceklerini düşünen aileye bir sürpriz yapar ve minibüs hediye ederek onların geçim sorunlarını çözmüş olur. Böylece filmde zaten olmayan işçi sınıfının ize bile kalmaz. Şükrü, kendi hakkı olan araziye satarak değil, sermayedarın hayırseverliğiyle küçük burjuva haline gelirken, film boyunca altı

çizilen “ölümlü dünya”, “sevgi paraya bağlı olmamalı” söylemi yerini örtük biçimde de olsa, para olmadan aile kurulamaz söylemine bırakmış olur.

Filmde yabancılaşma, Cavit karakteri üzerinden gözlemlenebilmektedir. Cavit, kapitalist olduğu halde tıpkı bir işçi gibi üretim sürecinden, kendi ürününden, kendi insancıl özelliklerinden ve diğer insanlardan yabancılaşmıştır. Üretim süreci, Cavit’i mutlu hissettirmemekte, strese sokmaktadır. Uzun işgünleri boyunca çalışmak, Cavit’i kalp-damar hastası haline getirerek ömrünü kısaltmıştır. Emek sürecinin sonucu olarak ortaya çıkarmayı düşündüğü butik otelden, kendisi yalnızca yılda bir gün faydalanabilecektir. Bu sırada aile ilişkileri dahil, insancıl ilişkilerden uzaklaşmak zorunda kalmıştır. İş nedeniyle fiziksel aktivite yapamamakta ve entelektüel olarak kendisine artık rutin gelen, bir makine gibi otomatik olarak yaptığı işi dışında, herhangi bir faaliyete zaman bulamamaktadır.

Böylece Cavit’in yabancılaşması, ‘üretici olmayanın yabancılaşması’ biçiminde değil, üretici işçinin yabancılaşması biçiminde temsil edilmekte ve bir kere daha işçinin bakış açısını perdeye taşımayan film, ideolojik olarak sermayeden yana olduğunu ortaya koymaktadır.

Yukarıda belirtilenlerden çıkarılabileceği üzere filmde bir sınıf mücadelesi gözlemlenememektedir. Aralarında bir mücadele varmış gibi gösterilen taraflardan yalnızca Cavit değil, Mustafa Ali de aslında burjuva sınıfına dahildir. Biri arsa satın alıp, orayı bir tatil merkezine dönüştürmek ve böylece yatırdığından çok daha fazlasını kazanmak amacıyla olan bir sermayedarken ve diğeri de arsası ve üzerinde onu geçindirecek araçları olan, sadece kendisi için üreten türde bir sermaye sahibidir. İkisi arasındaki mücadelenin sonucuna bakıldığında da; toplumsal ilerleme değil, bireysel gerileme; üretim gücünü ve sermayesini geriye çekmiş, ‘emekli’ bir burjuva ortaya çıkarıldığı görülmektedir.

SONUÇ

Aşağıda öncelikle 2007-2017 yılları arasında üretilen filmlerin incelenmesi ile elde edilen bulgular özetlenmiş, ardından 1960-2000 yılları arası dönemin filmleri ile karşılaştırma yapılarak bir değerlendirme sunulmuştur.

2007-2017 yılları arasında seçilen filmlerde temsil edilen üretim ilişkileri meta üretimine yönelik bir faaliyet içermemektedir. Sermaye oluşumu, meta üretimi olmadığı için; halihazırda üretilmiş olan bir metanın satın alınması ve sonrasında daha yüksek bir kar elde edecek şekilde satılması biçiminde, P-M-P dolaşımıyla gerçekleşmektedir. Yasal olmayan yollarla sermaye sahibi olan karakterler tüm filmlerde bulunmaktadır. Filmlerin olay örgüsüne göre sermaye

ve yasa dışılığın yolları bir biçimde kesişmektedir. Bu durumu en belirgin olarak *Çakallarla Dans 2* ve *Kolpaçino* filmlerinde görmek mümkündür.

Filmlerde vasıflı emeğin, vasıfsız emeğe kolaylıkla eşitlendiği görülmektedir. Örnek olarak Recep İvedik'in reklam ajansında 'başarılı' bir yönetici olması ve *Mandıra Filozofu*'nda Cavit'in şirketten çekilmesiyle yerine hiç tecrübesi ve eğitimi olmayan eşi Güliz'in geçmesi verilebilir. Filmlerde temsil edilen işler sosyal güvencesi düşük, belirli bir vasıf gerektirmeyen, bu nedenle sürekli bir akış halinde iş değiştirmenin mümkün olduğu türdedir.

İncelenen filmlerde çalışılan işler vasıf gerektirmese de, yapıma biçimi dış kaynaklı olduğu için belirli kurallara uyum sağlama zorunluluğu vardır. Filmlerdeki mücadele, bu nedenle çalışma koşullarına değil, yüzeyde görünen kurallara yönelik, sembolik nitelikli bir mücadele olmaktadır.

Filmlerdeki sınıf ilişkileri konusunda ise şunlar söylenebilir: *Recep İvedik 2* filminde sınıfsal olarak toplumun çoğunluğunu temsil eden Recep İvedik, kendisini çalışmayı reddetmesi ile, patron olduğu zaman dahi 200 TL aylık istemesiyle ekonomik koşulların dışında kodladığını göstermektedir. Bu nedenle filmdeki patron figürü olarak Recep İvedik'e karşıt konumda bulunan kuzeni ile ilişkileri de üretim ve ekonomik temelli değildir. Filmde temel çatışma kültürel farklılık ekseninde kurulmuştur. *Kolpaçino* filminde sınıf ilişkileri kapitalist üretim ilişkilerinin sonuçlarına uygun biçimde betimlenmektedir. Aralarında arkadaşlık ilişkisi olduğu vurgulansa da, farklı sınıfsal konuma sahip olan karakterlerin sadece kişisel çıkarları doğrultusunda kâr elde etmek üzere bir araya geldikleri vurgulanmaktadır. *Mandıra Filozofu* filminde kapitalist dünya düzenine karşı olduğunu ortaya koyan karakter, ütöpic bir ilkel üretim biçimiyle yaşamaktadır ve aslında kendisi için üretim yapabileceği sermayeye sahip olması nedeniyle işçi sınıfını temsil etmemektedir. Bu nedenle filmde sınıflar arası ilişki olduğu söylenememektedir. *Çakallarla Dans 2* filminde hem olumlu hem olumsuz biçimde temsil edilen sermaye sahipleri mevcuttur. *Recep İvedik 2*, *Kolpaçino* ve *Mandıra Filozofu* filmlerinde, sermaye sahipleri "çok çalışkan" ve/ya da kimseyi sömüremeyecek denli "saf" olarak betimlenmişlerdir.

Yabancılaşma olgusu tüm filmlerde gözlemlenmektedir. *Mandıra Filozofu* filminde farklı olan nokta sermaye sahibinin yabancılaşmasına yer verilmesidir.

İncelenen filmlerde, sınıf mücadelesi mevcut değildir. *Recep İvedik 2* filminde, çatışma taraflarından birisi olan Recep'in de, aslında bir sermaye sahibi olması nedeniyle sınıf mücadelesi söz konusu değildir. *Kolpaçino* filminde, asıl mücadele sermaye sahipleri arasında gerçekleşmiştir. *Mandıra Filozofu* filminde ise, *Recep İvedik 2*'yle benzer biçimde, çatışma olan

tarafından ikisi de sermaye sahibi olduğu için, herhangi bir sınıf mücadelesinden söz edilemez.

Mandıra Filozofu filminde ana karakter Mustafa Ali karakteri arazinin imkanlarından yararlanırken, arazide eşit hissesi olan Şükrü'nün, arsadaki hissesini satmak istemesini para düşkünlüğü olarak nitelendirmesi dikkati çeken noktadır. Filmin sonunda kendi arsasını satarak alabileceği minibüs, Şükrü'ye Cavit tarafından bağışlanır ve Cavit 'hayır sahibi' payesini kazanmış olur.

Recep İvedik 2 ve *Çakallarla Dans 2* filmlerinde ana karakterlerin işçi sınıfından lümpen proletarya olmaya doğru gidişinin ve üretimden yabancılaşmasının temel nedeni dış sermayenin belirlediği çalışma koşullarına ayak uyduramıyor oluşlarıdır. Bu filmlerde görülen aslında üretici olabilecek iş gücünün, çalışma koşullarına uyum sağlayamamaktan dolayı işsiz kalmasıdır. Kendi üretimini yapmamak, dış sermayeye bağımlı olmak bir taraftan üretici güçlerin üretim sürecinden yabancılaşmasını; diğer taraftan üretim yapılmaması sonucunu doğurmaktadır. Bu iki süreç birbirini yeniden üretmektedir. Böylece *Recep İvedik* ve *Çakallarla Dans* filmlerinde görüldüğü gibi, kendisinin emek vermediği bir dış dünyayla sürekli olarak kavgalı işsizler ve/ya da çalışmaktan başka şansı olmayan, aşırı derecede uysallaşmış ve bu uysallıkla kendilerine yönelik davranışlar karşısında rasyonel karşı çıkışlar dahi yapma hakkına sahip olmayan işçiler, giderek sayıları artan çoğunluğu oluşturmaktadır.

2007-2017 döneminin filmleri, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında öne çıkan noktalar şu şekilde ifade edilebilir. Başlangıç noktasını Turist Ömer'in oluşturduğu lümpen, çalışma eğilimi olmayan tip, 1960'larda hızlanan kapitalist topluma dönüşümün bir sonucudur. Daha başkaları ile birlikte Recep İvedik'le süregiden bu tipin temel özelliği kendisini kapitalist üretim ilişkilerinin dışında tutması ve zorunlu olmadıkça günlük geçimi dışında para kazanma çabası olmamasıdır. Turist Ömer filminde çok belirgin olarak kapitalist ve bürokratik sınıf olumsuz temsil edilirken; Avanak Apdi'de ve sonrasında Recep İvedik'te bu olumsuz temsilin yumuşadığı görülmektedir. Çalışmada 1960-2000 arası dönemden incelenen filmlerde "mahalle", "mahalle çocuğu/delikanlısı" olmak kimliğin önemli bir parçasıdır. Bu bakımdan iki dönem arasında benzerlik vardır. Ancak önceki dönemde kendisini "mahalle delikanlısı" olarak tanımlayan bir karakterin mafya için 15 yıl çalışması söz konusu olamayacakken; *Kolpaçino* filminde Tayfun'un böyle bir ilişki içine girmesi bir farklılık olarak görülebilir.

Canım Kardeşim, *Banker Bilo* ve *Düştürü Dünya* filmlerinde görülen kapitalizme yönelik eleştirel yaklaşım; toplumsal yapının üretim ilişkileri üzerinden açıklanması son dönemin filmlerinde mevcut değildir. *Recep İvedik 2*, *Kolpaçino*, *Mandıra Filozofu* filmlerinde gerçekleşen ölümler; farklı

toplumsal sınıfları temsil eden karakterleri bir araya getirerek; yaptıkları işleri sorgulatmış ve “ölümlü dünyada para için kavga etmeye ne gerek var” biçiminde bir söylemi vurgulamıştır. Örneğin *Herşey Çok Güzel Olacak* filminde ölümle birlikte karakterler kendini sorgulamış; peşinde oldukları parayı “hayırlı para”; “hayırsız para” olarak ayırmışlardır. Yeni dönem filmlerindeki bu yaklaşımın karşıt ucuna *Canım Kardeşim* filmi yerleştirilebilir. Filmde ölüm, cenaze masraflarının nasıl karşılanacağı sorusunu öne çıkarmış; kapitalist sınıfı temsil eden Kancı Mehmet karakterinin cenazeye bile gelmediğine dikkat çekilmiştir. Bir diğer deyişle ölümü görüp sermaye hırsından vazgeçen bir kapitalist olgusuna daha önceki dönemin filmlerinde rastlanmamıştır.

Çalışmada incelenen filmler bağlamında popüler Türk sinemasında kapitalizme yönelik tepkide belirli bir süreklilik, özellikle tiplerle aracılığıyla devam etmektedir. Kapitalizmin öncelikle kültürel olarak yarattığı dönüşümün popüler filmlerde ağırlıklı olarak temsil edilmesinde dönemler arasında bir süreklilik olduğundan söz edebiliriz. Bu süreklilik meta üretiminin olmayışı ve buna bağlı toplumsal ilişkiler ile karakterlerin yabancılaşma biçimleridir.

REFERANSLAR

- Abisel, Nilgün, (1994). *Popüler Sinema ve Türler*, İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Atayman, Veysel, (2011). *Veysel Atayman, 'ın Kaleminden Sinemamızın Komediyle İmtihanı*, Tuncer Çetinkaya (der.), Antalya: Altın Portakal Film Festivali Yayını.
- Baydan, N.(1978). *Avanak Apdi*. İstanbul: Cumhur Film.
- Buckland, Warren, (2013). *Sinemayı Anlamak*, Tufan Göbekçin (çev.), İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.
- Eğilmez, E. (1973). *Canım Kardeşim*. İstanbul: Arzu Film.
- Eğilmez, E. (1980). *Banker Bilo*. İstanbul: Arzu Film.
- Engels, Frederich, (2016). “Önsöz” *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Erkin Özalp (çev.), İstanbul: Yordam Kitap, s.14-17.
- Eroğlu, F., (2019). Türk Sinemasında Komedi Üzerine. *40 Soruda Türk Sineması* (pp.118-121), İstanbul: Ketebe.
- Gledhill, Christine, (2018). “Tür, Temsil ve Pembe Dizi”, Ayşe İnal ve Jale Özata Dirlikyapan (çev.) *Edebiyatta, Sinemada, Televizyonda Tür Kuramı Temel Metinler*, Jale Özata Dirlikyapan (ed.), Ankara: Doğu Batı Yayınları, s.328-367.
- Gökbakar, Togan. 2008. *Recep İvedik 2*. İstanbul: Aksoy Film.
- Hands, Gill, (2011). *Marx, Kilit Fikirler*, Melis İnan (çev.), İstanbul: Optimist Yayın Dağıtım.
- İlerialkan, Damla ve Recep Yılmaz, (2015). *Senaryo, Nasıl Yazılır? Nasıl Yazıyorlar?*, İstanbul: Alfa Basım, Yayın, Dağıtım.
- İnanç, Atıl, (2009). *Kolpaçino: Bir Şehir Efsanesi*. İstanbul: İyi Seyirler Film.
- Kabadayı, Lale, (2013). *Film Eleştirisi, Kuramsal Çerçeve ve Sinemamızdan Örnek Çözümlemeler*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kayalı, Kurtuluş, (2015), “Türk Sinemasında Komedinin Evrimi” *Sinema Bir Kültürdür*, Ankara: Tezkire Yayıncılık, s.77-91
- Kracauer, Siegfried, (2011). *Kitle Süsü*. (çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Marx, Karl, (2004). *Ekonomi Yazıları*, Ahmet Fethi (çev.), İstanbul: Hil Yayın.
- Marx, Karl ve Frederich, Engels. (2014). *Komünist Manifesto*, Muzaffer Erdost (çev.), Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, Karl, (2015). *1844 El Yazmaları, Ekonomi Politik ve Felsefe*. Kenan Somer (çev.). Ankara: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2016). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*, Erdinç Özalp (çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ökten, Z. (1988). *Düştürü Dünya*. İstanbul: Şeref Film.
- Özden, Zafer (2004). *Film Eleştirisi, Film Eleştirisinde Temel Yaklaşımlar ve Tür Filmi Eleştirisi*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

- Pekman, Cem ve Tüzün, Selin (2014). “Recep İvedik: 'Kahraman'dan 'Ürün'e”.
- Galatasaray Üniversitesi İleti-ş-im Dergisi*, (17), s.9-28.
<http://iletisimdergisi.gsu.edu.tr/issue/7362/96411> adresinden 04 Şubat 2019 tarihinde alınmıştır.
- Saçıntı, Müfit Can, (2014). *Mandıra Filozofu*. İstanbul: MinT Production.
- Saner, H.(1964). *Turist Ömer*.İstanbul: Saner Film.
- Şeker, Murat, (2012). *Çakallarla Dans 2: Hastasıyız Dede*. İstanbul: Sugarworkz.
- Vargı, Ö. (1998). *Herşey Çok Güzel Olacak*. İstanbul: Filma Cass Yapım.
- Wayne, Mike, (2014). *Yeni Başlayanlar İçin Kapital*,Ümit Şenesen (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.

41. Bölüm

İşletmelerde Adalet ve Ahlakî Tutumun Kurumsal Performans Üzerindeki Etkisi

Tolga UĞURLU¹

Halim AKBULUT²

¹ Yüksek Lisans Öğrencisi, ugurlutlg@gmail.com, ORCID No: 0009-0003-4758-2335

² Doç.Dr. Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İşletme Bölümü,
hakbulut@bartin.edu.tr, ORCID No: 0000-0002-1542-4477

ÖZET

Bu çalışma, işletmelerde adalet ve ahlaki tutumun kurumsal performansa etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Adalet algısı ve ahlaki tutumlar, işletme içindeki çalışma ortamını önemli ölçüde etkileyebilir ve dolayısıyla kurumsal performans üzerinde belirleyici bir rol oynayabilir.

Araştırmanın temel hipotezi, adalet algısı yüksek olan çalışanların işe olan bağlılığının artacağı ve bu durumun işletmenin performansını olumlu yönde etkileyeceği yönündedir. Ayrıca, ahlaki tutumun da işletme performansını olumlu etkileyeceği öngörülmektedir. Ahlaki değerlere dayalı bir iş kültürü oluşturmak, çalışanların etik kurallara uyumunu teşvik edecek ve işletmenin itibarını güçlendirecektir.

Bu araştırmada; toplumların ayakta durmasını sağlayan kuruluşların başarısına önemli katkıda bulunan ahlaki ve adalet değerlerinin çalışanların iş performansını nasıl etkilediğini tanımlayıcı (betimsel) ve analitik yöntemi ışığında incelenmiştir.

Çalışmamızın birinci bölümünde ahlak kavramı ve iş performansı üzerinde olan etkisi ile ikinci bölümde adalet kavramı ve işletmelerde uygulaması hakkında değerlendirmeler ve çalışma sonunda elde edilen bulgulara ve araştırmacının önerilerine yer verilmiştir.

Adalet algısı yüksek olan çalışanların işletmedeki iş birliğini ve uyumu artırdığını ve dolayısıyla kurumsal performansı olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Aynı şekilde, ahlaki tutumların da işletme performansını olumlu etkilediği ve etik değerlere dayalı bir iş kültürünün işletmenin itibarını ve rekabet gücünü artırdığı görülmüştür.

Sonuç olarak, işletmelerin adaleti ve ahlaki tutumu kurumsal stratejilerinin bir parçası haline getirmeleri ve bu değerlere önem vermeleri, çalışan bağlılığını, motivasyonu ve iş birliğini artırarak daha yüksek performans ve başarı elde etmelerini sağlayacaktır. Bu çalışma, işletmelere adalet ve ahlaki tutuma dayalı bir iş kültürü oluşturma ve sürdürme önemini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Adalet, ahlak, performans

BİRİNCİ BÖLÜM

1.Ahlak Felsefesi

Ahlak sözcüğü etimolojik olarak; Arapça’ dan tekil bir kelimeye işaret eden “huluk- خُلُق” kökeninden gelmektedir. Arapça ’da çoğul anlamına delalet eden ahlak, iyi ya da kötü bir grup psikolojik özellik ruhta yerleşik olarak; doğal ve kendiliğinden oluşan eylemlerle ortaya çıktığını tanımlayabiliriz¹.

Ahlak üzerine geliştirilen tanımlar, ideal bir toplum kurmayı amaçlar. Toplumun adet ve geleneklerinin yansırı aileden, çevreden, öğretimden alınan değerler ile bireylerin davranışını şekillendirmektedir. Ancak zamanla gelişim gösteren bütün toplumların bünyesinde bulunan iş mekanları, eğitim kurumları gibi yerlerde ihtiyaç ve gereklilik çerçevesinde davranış biçimlendirme düzenlemelere gidilmiştir. Bu nedenle farklı teoriler, felsefe ve inançlar ortaya atılmıştır.

İş ahlakı; kökeni çok eskilere dayanan, toplumların gelişim ve değişimlerine yön veren ve kanunları inceleyen bir bilim dalı olan Sosyoloji çalışmalarının merkezin de yer almıştır. Sosyoloji biliminin yönünü, araştırma yöntemlerini ve sonuçlarını belirleyen felsefe ile bağlantılıdır. Dolayısıyla, eski çağlarda Aristoteles ve Platon gibi filozofların toplumsal değişimlerin nedenlerini ve insanların hayatlarını hareket ettiren güçleri, devletin, hukukun ve siyasetin kökenini açıklamaya çalışmışlardır. (Erol, 2012:22)

Platon’a göre ahlak; *“Eylemin kendi içinde güzellikle karakterize edilmediğine, daha ziyade güzelliğin ‘ruh’ olduğuna ve tıpkı ayın ışığını güneşten alması gibi, o da güzelliğini ve ihtişamını ondan alır. Bu nedenle ahlakın, ruhun yansımaları olduğuna inanır”*.(Murtaza, 1999:90) Platon’un da ifade ettiği gibi ahlak aslında bir eylemdir. Takdire şayan bir eylem olup, insanlar ona memnuniyet ve hayranlıkla bakarlar.

Toplumun ahlak eylemine verdiği değer, işçinin gerçekleştirdiği eylem karşılığında verilen değer türünden değil. Daha doğrusu maddi bir değer değildir. Bu eylemin değeri para veya maddi şeylerle bölünmekten daha yüksek bir değere sahiptir. Ego (ben) çemberinin dışında bir ilke ve amaçtır. Çünkü harekete geçme eğilimi başkalarından kaynaklanır ve amaç kendini aşmaktır. Ahlaki eylem, yapanın kişiliğine bağlı olmayan, aksine başkalarına bağlı olan bir ilke ve eğilimden doğan şeydir. (Murtaza, 1999:20-40) Ahlak, insan eğilimleri ve arzuları arasındaki dengeyi korumaktır. Yüce Allah’ın Nisa Suresi 28. Ayette buyurduğu gibi (İnsan zayıf yaratılmıştır) ve Peygamber efendimizin de ifade ettiği gibi (Ben güzel ahlakı tamamlamak için gönderildim) (Murtaza, 2001:70) ifadeleri ile insanın dini, psikolojik, kültürel, sosyal gibi hayatın her alanında

¹ Elmaani Elcami, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/خلق/>, (Erişim tarihi:10.06.2023)

ahlaka muhtaç olduğu gözlemlenmektedir.

İşletmelerde ahlak felsefesi, çeşitli ahlak teoriler ve yaklaşımlar üzerine inşa edilir. Bu teoriler arasında deontoloji (görev ahlakı), teleoloji (sonuç ahlakı) (Hüseyin, 2004:66) ve erdem ahlakı (Nilhun: 2009:182) gibi yaklaşımlar bulunabilir. Deontoloji, ahlaki eylemin doğasına odaklanır ve işletmelerin belirli kurallara ve ilkelerine uygun hareket etmeleri gerektiğini savunur. Teleoloji ise eylemlerin sonuçlarına odaklanır ve işletmelerin en iyi sonucu elde etmeye yönelik hareket etmeleri gerektiğini öne sürer. Erdem ahlakı ise işletmelerin erdemli değerlere dayalı olarak hareket etmeleri gerektiğini vurgular.

İşletmelerin, faaliyetlerini yürütürken ahlaki değerlere ve ilkelerine uygun davranması gerektiği fikrine dayanan bir felsefi yaklaşımdır. İşletmelerin kararlarını, eylemlerini ve ilişkilerini ahlaki değerlere göre şekillendirmesi ve toplumun beklentilerine uygun bir şekilde hareket etmesi gerektiği üzerine odaklanır. Ayrıca, çeşitli ahlaki sorunlarla karşı karşıya kalan işletmelerin bu sorunlara nasıl yaklaşması gerektiğini belirlemek için kullanılır. Örneğin, işletmeler ürün kalitesi, tedarik, çalışan hakları, çevresel sürdürülebilirlik, tüketici güvenliği gibi konularda ahlaki sorumluluklarını dikkate almalıdır. İşletmelerin toplumun çıkarlarını ve değerlerini gözetmesi, ahlak ilkeleri benimsemesi ve sürdürülebilir bir şekilde faaliyet göstermesi beklenir.

Ahlaki sorunlar işletmelerin karşılaştığı pratik zorluklarla birlikte ele alınır. İşletmeler, kararlarını ahlaki değerler temelinde alırken, çalışanlarına ahlaki eğitim sağlayabilir, ahlaki politikalar ve prosedürler oluşturabilir ve ahlaki değerleri kuruluş kültürüne entegre edebilir. Böylece işletmeler, toplum ve paydaşlarıyla sürdürülebilir ilişkiler kurarak uzun vadeli başarıyı hedefleyebilirler.

İnsanoğlunun ihtiyaç duyduğu ve toplumsal gereklilik haline gelen ahlak, çalışmamızın üzerinde yoğunlaştığı mesleki ahlakın, iş yerlerinin başarısında ve iş performansının artırılmasında etkisinin incelenmesine yön verilmiştir. Bu bağlamda aşağıda ilk olarak mesleki ahlakın tanımına, önemine ve etkisine yer verilmiştir.

2. Mesleki Ahlak

Mesleki ahlak mefhumu; bir kişinin veya bir grup insanın çalışma alanındaki davranışlarını kontrol eden sistem ve kurallar bütünüdür. İnsanların, insanlara ve şirketlere karşı nasıl davranacaklarına ilişkin düzenlemeler sağlar ve yüksek bir mesleki statüye ulaşmak için olağan veya rutin işlerde insan faaliyetlerinin ahlaki boyutunu değerlendirir. Ayrıca, mesleğin sorunlarını, zorluklarını ve sosyal sorumluluğunu incelemenin yanı sıra, mesleği ve çalışanlarını yöneten ahlaki sistemler ve davranışlarla da ilgilenir.(Tobal, 2021:155)

Mesleki ahlak meslek mensuplarının mesleki sorumluluklarını yerine getirirken doğru bir biçimde hareket etmelerini sağlamayı amaçlar. Bir meslek mensubu, kendi çıkarlarının ötesinde, toplumun ve müşterilerinin çıkarlarını gözetmeli ve herhangi bir çıkar çatışması durumunda dürüstlüğü ve tarafsızlığı ön planda tutmalıdır. Aynı zamanda müşteri veya işverenleriyle olan ilişkilerinde adalet, dürüstlük ve şeffaflığı sağlamalarını gerektirir. Mesleki ahlak kurallarına uymak, profesyonel ilişkilerde güven inşa etmek için önemlidir ve müşteri memnuniyetini ve sadakatini artırır.

Mesleki ahlak, meslek mensuplarının güvenilirliklerini ve saygınlıklarını korumalarını sağlar. Bu, mesleki standartlara uyum, dürüstlük, şeffaflık, gizlilik, mesleki gelişim ve sürekli öğrenme gibi değerlere dayanır. Meslek mensupları, mesleki bilgi ve becerilerini sürekli olarak güncellemeli ve geliştirmeli, ahlaki kurallara uygun davranarak mesleki itibarlarını korumalıdır.

Sonuç olarak, her kuruluş kendine özgün iş kültürü oluşturmaktadır. Oluşturulan iş kültürü aslında kuruluşun başarı anahtarıdır. Bu başarı sayesinde iş akışı hızlanır, şirketin imajı yükselir, gerekli işler zamanında tamamlanır, sorunlar ve hatalar en düşük seviyeye indirilir. İşletmelerin temel taşının bir parçasını oluşturan insan unsuru, aynı zamanda iş kültürünün yürütme organı olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle iş kültürünün ayakta sağlam durması için üye çalışanların davranışlarının pozitif yönde yönlendirmeleri ve mesleki ahlak kurallarına uymak suretiyle, mesleklerini en iyi şekilde icra etmeli ve topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler.

3. İş Ahlakı

Her işletme bünyesinde kendine özel iş kültürüne sahip ise, o zaman kendine özgün bir iş ahlakı tanımı da bulunmaktadır.

Bütün toplumların benimsediği örf, adet, gelenek ve dini değerlerini temel olarak ve zamanla değişim gösteren siyasal, ekonomik, kültürel ve sosyal alanların etkisiyle birlikte iş ahlakı çerçevelerini daha belirgin bir biçimde çizmişlerdir. Bu nedenle toplumsal ortak değerlerden yola çıkarak her kuruluşun başarı sırrının en önemli unsurlarından biri olan iş ahlakına ilişkin bilim insanları tarafından çeşitli tanımlara yer verilmiştir.

Bu tanımlardan bazıları; iş ahlakı, iş kalitesi düzeyinin yükseltilmesine katkı sağlayan değerler ve ilkeler bütünü olarak tanımlamaktadır. Çünkü bu değer ve ilkeler, bireyin çalışma isteğini gerçekleştirmesine olumlu yansır ve üyelerinin uymayı taahhüt ettiği meslek mensuplarının davranışlarına temel oluşturmaktadır. İş ahlakı, çalışanın kurum içindeki çalışmalarını düzenleyen kural ve davranışlar çerçevesinde dürüstlük, sorumluluk, yüksek kalite, disiplin, alçakgönüllülük ve takım çalışması unsurlarına dayalı pozitif ahlaki değerlerle

görevlerini yerine getirmesine yardımcı olur, böylece bu değerlerin iş kalitesinin korunmasına, tamamlanma hızına, iyi anlaşmalara, kurumun iyi itibarının pekiştirilmesine katkıda bulunduğu ve İnşa etmeye, değiştirmeye, iyi fikirler ortaya koymaya ve iyi performans sunmaya yarar. (Duha, 2023:922)

Kimisi, iş ahlakını bir şeye yönelik davranış ve eylemleri yöneten ve toplumda geçerli olan standartlar ışığında görece olarak neyin kabul edilebilir veya doğru neyin reddedildiğini veya yanlış olduğunu netleştiren kapsamlı çerçeve olduğunu tanımlamaktadır. İçinde örgüt kültürü veya kuruluşun ve paydaşların değer ve sistemleri, onu tanımlamada kilit rol oynar. (Ragda, 2011:13)

İş ahlakı, kuruluşun kültürel çevresinin bir parçası olan içsel değerlerin yanı sıra dış çevre ile ilgili olarak sosyal sorumlulukla ilgili karar alma biçimleriyle ilgilidir. Ahlak hususu, birey, grup ya da kuruluşun eylemlerini başkaları üzerinde olumlu ya da olumsuz yönde etkiler. (Zuveykri ve Zuveykri, 2017:57)

İş ahlakı, yönetimin çalışanlara ve genel olarak topluma karşı tutum ve eylemleri ile kurumların çalışmalarını düzenlemeye ilişkin devlet yasalarıdır. (Didem 2015:15)

4. Kurumsal Değerler

İşletmelerde çalışanın davranışlarını denetleyen ve bunlara bağlı kalınması, görev ve fonksiyonların dürüstlük ve samimiyetle yerine getirilmesini sağlayan ilke ve yasalar bütünüdür. İşletmeler, mesleğe özel ödül, etkinlik, verimlilik, adalet, düzen ve seçkinlik değerleri ile ilgilenmeli ve çalışanların sahip çıkması gereken merkezi bir konuma yerleştirmelidir (Ahmed, 2016:579). Bu değerler, işletmenin misyonunu ve vizyonunu destekleyen ve işletme faaliyetlerinin sürdürülmesinde rehberlik eden temel ilkelerdir

Kurumsal değerler aynı zamanda, işletmelerin temel inançlarını, prensiplerini ve davranış normlarını ifade eden ve işletme kültürünün temelini oluşturan unsurlardır. İşletmenin çalışanlarına, müşterilerine, ortaklarına ve topluma karşı nasıl davranacağını belirler.

Kurumsal değerlerin önemi birkaç açıdan ele alınabilir. İlk olarak, işletmenin karakterini ve kimliğini yansıtır. Bu değerler, işletmenin amaçlarına ve hedeflerine ulaşırken hangi değerlere önem verdiğini ve nasıl hareket ettiğini gösterir. Bu da işletmenin kimlik bütünlüğünü korumasına ve farklı paydaşlar arasında güven oluşturmaya yardımcı olur.

İkinci olarak, işletmenin iş ahlakı ve ahlaki standartlarına olan bağlılığını ifade eder. İşletmelerin toplumla olan ilişkilerinde ahlak ve sorumluluk bilincine sahip olması, sürdürülebilir başarı için hayati önem taşır.

Kurumsal değerler, işletmenin çalışanlarına ahlak kuralları ve standartları konusunda rehberlik sağlar ve bu şekilde işletme içinde dürüstlük, şeffaflık ve

adil davranışı teşvik eder.

Üçüncü olarak, işletmenin iç kültürünü oluşturur. Bu değerler, çalışanların davranışlarını, iş birliğini ve performansı etkiler.

Kurumsal değerlere bağlı bir iş ortamı, işletmenin çalışanların motivasyonunu artırmasına, ekip çalışmasını teşvik etmesine ve yenilikçi bir kültürün oluşmasına yardımcı olur. Bu da işletmenin rekabet avantajını sağlamada önemli bir faktördür.

Son olarak, kurumsal değerler işletmenin dış ilişkilerinde önemli bir rol oynar. Bu değerler, müşteriler, tedarikçiler, ortaklar ve toplum gibi paydaşlarla olan ilişkilerde temel bir referans noktası sağlar. İşletmenin paydaşları, kurumsal değerlere dayalı bir işletmeyle çalışmaktan memnuniyet duyar ve işletmenin güvenilirliğini ve itibarını artırır.

Kurumsal değerlerin işletmeler için önemi, işletmenin uzun vadeli başarısını etkileyen bir faktördür. Bu değerlerin doğru bir şekilde belirlenmesi, işletmenin misyonunu, vizyonunu ve iş ahlakını yansıtması önemlidir. Aynı zamanda, kurumsal değerlere bağlılık gösteren bir işletme, çalışanlarının motivasyonunu artırır, işbirliğini teşvik eder ve paydaşlar arasında güven oluşturur.

5. İş Kültürünün Mesleki Ahlak İle İlişkisi

İşletmelerin başarı sırrı olan iş kültürü; bir işletme içerisinde neyin kabul edilebilir ve neyin reddedildiğini belirleme ve işin doğasını yöneten genel çerçevedir. Lider ve yöneticiler işletmenin doğasına ve çalışma ortamına uygun bir şekilde formüle ettiği bir dizi kavram ve değerdir. Ayrıca örgüt çalışanlarının da o kültüre inanması ve bu değer ve kavramlara ikna olması ve bunları uygulamak için çalışması gerekmektedir. Ancak; Lider ve yöneticilerin işletme kültürlerini oluştururken bilimsel bir metodolojiyi takip etmemeleri sonucunda etkin bir kültür oluşturmamaları, çalışma ortamını, çalışanları büyük ölçüde etkileyecek ve bu da işletmenin başarısını ve gelişimini negatif yönde etkileyecektir². Bu nedenle, iş kültürü ve mesleki ahlak arasında yakın bir ilişki vardır. İş kültürü, bir işletmenin değerleri, davranış normları ve işyeri atmosferini şekillendirirken, mesleki ahlak ise bireylerin mesleki faaliyetlerinde ahlaki değerlere uygun davranmalarını sağlar. Genel olarak iş kültürünün mesleki ahlak ile ilişkisi ve önemi şu şekilde değerlendirilebilir:

- Ahlaka Dayalı Değerler: İyi bir iş kültürü, ahlaki değerlere dayalı bir çalışma ortamı oluşturur. İş kültürü, ahlaki değerlere önem veren bir atmosfer yaratır ve çalışanları bu değerlere uygun davranmaya teşvik eder.

² Kurum kültürü hakkında bilmeniz gereken her şey, <https://minthr.com/ar/blog/الثقافة-المؤسسية> , (Erişim tarihi:10.06.2023).

Bu da işletme içinde dürüstlük, saygı, adalet ve sorumluluk gibi mesleki ahlak değerlerinin önemini vurgular.(Bilabbas, 2023:123)

- Davranış Normları ve Standartları: İş kültürü, işletmedeki davranış normlarını belirler ve işletme içindeki çalışanların nasıl davranmaları gerektiğini gösterir. (Raşa,2022:180) Mesleki ahlak, bu normlar ve standartlar aracılığıyla uygulanır. Bu durum işletmenin ahlaki kurallara uygun bir şekilde faaliyet göstermesini sağlar.
- Güven ve İtibar: İyi bir iş kültürü, güven ve itibarın oluşmasını destekler. Mesleki ahlak, dürüstlük, şeffaflık ve güvenilirlik gibi değerlere dayanır. İşletmede mesleki ahlaka uygun davranışlar sergilenmesi, çalışanların ve paydaşların işletmeye olan güvenini artırır (Lahamil ve İdir , 2016:81). Bu da işletmenin itibarını yükseltir ve uzun vadede sürdürülebilir başarı için önemli bir faktör olur.
- Çalışan Memnuniyeti ve Bağlılık: İyi bir iş kültürü, çalışan memnuniyetini ve bağlılığını artırır. Mesleki ahlaka uygun bir çalışma ortamı, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerini ve işletmenin değerlerine bağlılık duymalarını sağlar. Bu, çalışanların motivasyonunu artırır ve işletmeye olan bağlılıklarını güçlendirir (Rıza vd., 2021:275). Aynı zamanda, çalışanların mesleki ahlaki değerleri benimsemesi, işletmede takım çalışmasını ve iş birliğini teşvik eder.
- Toplumsal Sorumluluk: İyi bir iş kültürü, işletmenin toplumsal sorumluluk bilincini yansıtır. Mesleki ahlak, işletmenin topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmesini ve etik değerlere uygun bir şekilde faaliyet göstermesini sağlar. İşletme içindeki mesleki ahlaki değerler, işletmenin toplumsal etkisini ve sürdürülebilirlik çabalarını yansıtır (Binlahabib, 2015:199).

Sonuç olarak, iş kültürü ve mesleki ahlak arasındaki ilişki, işletmelerin ahlaki değerlere dayalı bir çalışma ortamı oluşturmasını sağlar, mesleki ahlaki değerleri benimser ve işletmedeki çalışanların etik standartlara uygun davranmasını teşvik eder.

6. Çalışma Alanında Ahlak Düzenlemeleri ve Yönergeleri

Yönetim: İşletmelerin hayati parçası, daha doğrusu kalbini oluşturan birimdir. Hedefe ulaşmada etkin rol alan yönetim, belirlenen ahlaki değerlerin izinde giderek görevlerini yerine getirmelidirler.

Farabi'ye göre liderlik kavramı; kıvrak zekâ, bilinçli hafıza, incelik, kararlılık, iyilik yapma kararlılığının samimiyeti, adalet sevgisi, ilim arzusu, doğruluk sevgisi, kötülüklerden sakınma, yemede, içmede, zevklerde ve biraz malda ölçülü olmaktır (Bunova, 2016:151).

Toplumsal ahlaki değerlerin yanı sıra İslam ahlak felsefesinin dayandığı ilkelere biri olan ahlak teorisinin içinde barındırdığı vicdan, yükümlülük, muhakeme, sorumluluk ve ceza olarak beş ana unsurunu (İman, 2002:122) da dikkate alırsak, işletmenin başarı sırrının nitelikli lider ve yönetimlere gereksinim duyulmaktadır. Tıpkı Resulullah SAV. buyurduğu gibi; "Hepiniz çobansınız ve her biriniz kullarından sorumlusunuz", yönetimde bu minvalde sorumluluk anlayışı ile hareket etmelidir. Bu durumda; bir yönetimde bulunması gereken minimum özellikleri şöyle sıralayabiliriz:

- Haysiyet: üye çalışanlarına iş arkadaşları önünde küçük düşürmemek, takdir etmek, zorbalık kullanmamak, taciz etmemek, her türlü disiplin cezasından korumak, aşağılamamak ve hakaret etmemek gibi tavırla yaklaşmak gibi onura ve hasiyete dokunan tavırlar sergilememek (Bulhafa ve Şebuti, 2018:118).
- Adalet: üye çalışanlara saygılı ve adaletli davranmak, ayırım gözetmeksizin fırsatların eşit sunulmasını sağlamak (Halit vd., 2015:301).
- Dürüstlük: mesleki görevlerini yerine getirirken yürürlükteki kanunlara uymaya özen göstermek³.
- Nezaket: mesleki davranışlarının herhangi bir kusurla lekelenmemiş olması, yani herhangi bir siyasi, sosyal veya mezhepsel tarafa karşı önyargılı olmamalı ve bir tarafın yararına başka bir tarafın pahasına işlem yapmamak (Refa, 2014:121).
- Şeffaflık: Şirketlerin şeffaflığı, mali durum, performans, eşitlik ve yönetim gibi tüm önemli konuların uygun, doğru, uygun ve zamanında açıklanması anlamına gelir. Şirketlerin şeffaf olması, paydaşlarının güvenini kazanmalarına, hesap verebilirliklerini artırmalarına ve sürdürülebilir bir işletme faaliyeti yürütmelerine yardımcı olur (Saad ve Fazilet, 2012:8).
- Tarafsızlık: üye çalışanlar arasında tarafsız, eşit bir şekilde davranması böylece işletmenin ve üye çalışanların güvenini artırmanın temel yolu olduğunu söyleyebiliriz (Ömer ve Canan 2007:107).

7. İşletme Çalışanlarının İşletmeye Karşı Ahlaki Borç ve Ödevleri

İşletme çalışanlarının işletmeye karşı ahlaki borçları, işletme etiği kavramı altında incelenebilir. İşletme etiği, işletme faaliyetlerinde ahlaki değerlere uygun hareket etmeyi ve işletmenin çıkarlarını korurken paydaşlarının haklarını gözetmeyi amaçlayan bir disiplindir. İşletme çalışanlarının işletmeye karşı ahlaki

³ Federal Authority For Government Human Resources, "Mesleki Davranış İlkeleri Belgesi Ve Kamu Görevi Etiği", Baskı.2, 2017. www.fahr.gov.ae

borçları, aşağıdaki şekillerde tanımlanabilir:

- **Sadakat ve Sorumluluk:** İşletme çalışanları, işletmeye karşı sadakat ve sorumlulukla hareket etmelidir. Sadakat, çalışanların işletmenin hedeflerini benimsemesi ve işletmenin çıkarlarını koruma amacını taşıması anlamına gelir. Sorumluluk ise, çalışanların işletmenin faaliyetlerinde sorumluluk sahibi olması ve işletmenin başarısına katkıda bulunması gerektiği anlamına gelir.
- **Gizlilik ve Güven:** İşletme çalışanları, işletmenin sürdürdüğü faaliyetlerle ilgili bilgileri gizli tutma sorumluluğuna sahiptir. Bu bilgiler, müşteri verileri, işletme stratejileri, ticari sırlar veya çalışanların kişisel bilgileri gibi çeşitli alanları kapsayabilir. Çalışanlar, bu bilgileri izinsiz paylaşarak işletmenin güvenini ve itibarını zedeleme riskine karşı dikkatli olmalıdır.
- **Adil ve Eşit Davranma:** İşletme çalışanları, işletme içinde adil ve eşit davranma ilkesine uymalıdır. (Pınar ve Asena 2014:242) Bu, çalışanların diğer çalışanlarla ve paydaşlarla eşitlik ilkesine dayalı olarak etkileşimde bulunması gerektiği anlamına gelir. Önyargıya dayalı ayrımcılık, ahlaki değerlere aykırıdır ve işletmenin sürdürülebilirliğini etkileyebilir.
- **Çıkar Çatışmalarını Önleme:** İşletme çalışanları, kişisel çıkarları ile işletme çıkarları arasında çatışma oluşturan durumları önlemek zorundadır. Bu, çalışanların işletmenin menfaatlerine öncelik vermesi ve çıkar çatışmalarını adil bir şekilde çözmesi gerektiği anlamına gelir. Örneğin, bir çalışanın işletmenin müşterileriyle iş ilişkisi içindeyken kendi kişisel kazançlarını sağlamaya çalışması ahlaki bir sorun yaratabilir.⁴
- **İş Kanunu'na Uygunluk:** İşletme çalışanları, 4857 sayılı İş Kanunu'na uygun hareket etmekle yükümlüdür. Bu kanun, çalışanların haklarını korurken işverenin de yasal olarak belirlenen sorumluluklarını yerine getirmesini sağlar. İşletme çalışanları, çalışma saatleri, ücret ve yan haklar, iş güvenliği gibi konularda kanuna ve iş hukukuna uygun hareket etmeli ve diğer çalışanların da haklarını korumaya önem vermelidir.⁵
- **Sürdürülebilirlik ve Çevresel Sorumluluk:** İşletme çalışanları, işletmenin çevresel etkilerini minimize etmeye ve sürdürülebilirlik ilkelerine uymaya önem vermeli. Doğal kaynakların verimli kullanımı, atık yönetimi, çevre dostu uygulamalar gibi konulara dikkat ederek işletmenin çevresel sorumluluğunu yerine getirmeli ve gelecek nesillerin çevre ihtiyaçlarını gözetmelidir.

⁴ Dünya Sağlık Örgütü, “Etik kuralları ve mesleki davranış kuralları”, 2017. Bakınız.

¹⁶ 4857 Sayılı İş Kanununa bakınız.

- İş birliği ve Takım Çalışması: İşletme çalışanları, işbirliği ve takım çalışmasını teşvik etmelidir. İşletmenin hedeflerine ulaşmak için birlikte çalışma, farklı yetenekleri bir araya getirme ve paydaşlarla etkili iletişim kurma becerilerine sahip olmalıdır. Ekip içindeki uyum ve işbirliği, işletmenin başarısını artırırken ahlaki bir zorunluluktur.(Yavuz ve Zeliha 2008: 110)
- İşletmenin İtibarını Koruma: İşletme çalışanları, işletmenin itibarını korumak için çaba göstermelidir. İşletmenin itibarı, müşteri memnuniyeti, kaliteli ürün ve hizmet sunumu, dürüstlük, şeffaflık gibi unsurlara dayanır. Çalışanlar, işletmenin değerlerini yansıtan davranışlar sergileyerek, müşteri güvenini ve işletmenin itibarını koruma sorumluluğunu taşımaktadır.(Murat ve Burcu: 2009: 2639)
- İş Değerlerine Uygunluk: İşletme çalışanları, işletmenin belirlediği değerlere uygun hareket etmelidir. Bu değerler, dürüstlük, saygı, adalet, etik davranışlar gibi prensipleri içerebilir. Çalışanların iş değerlerine uyumlu hareket etmesi, işletmenin kültürünü ve ahlaki standartlarını güçlendirir.

8. İşletmelerin Çalışanlara Karşı Ahlaki Borç ve Ödevleri

İşletmelerin çalışanlara karşı ahlaki borç ve ödevleri:

- İşletme Etik İlkelerine Uygunluk: İşletmeler, çalışanlara karşı ahlaki bir sorumluluk taşır ve işletme etik ilkelerine uygun davranışlar sergilemelerini bekler. Bu, işletmenin değerlerini, misyonunu ve vizyonunu yansıtan bir ahlaki çerçevenin varlığını içerir. Çalışanlar, bu etik ilkeleri benimsemeli ve işletmenin ahlaki değerlerini korumak için eylemlerini buna göre yönlendirmelidir.
- İşveren-Çalışan İlişkisinde Dürüstlük: İşletmeler, çalışanlara dürüstlük prensibine dayalı bir ilişki sunmakla yükümlüdür. Bu, işverenin çalışanlara karşı açık, adil ve doğru bilgilendirme yapması, vaatlerini tutması ve karşılıklı güvene dayalı bir ortamın oluşturulması anlamına gelir. Çalışanlar da bu dürüstlük ilkesine uygun olarak işverene açık ve doğru bilgi sağlamalı ve işverenin güvenini zedeleme riskini önlemelidir.
- Çalışan Haklarının Korunması: İşletmeler, çalışanlara karşı ahlaki bir borç taşıyarak çalışan haklarını korumak zorundadır. Bu, işçi haklarına saygı duymayı, adil ve eşitlikçi bir iş ortamı sağlamayı ve çalışanların insan onuruna uygun bir şekilde muamele görmesini içerir. İşletme, çalışanların sağlık, güvenlik, ücret, çalışma saatleri ve kariyer gelişimi gibi temel

haklarını gözetmeli ve iş kanunlarına ve uluslararası standartlara uygunluk sağlamalıdır (Onur: 2020:42).

- **İş-Özel Hayat Dengesi:** İşletmeler, çalışanların iş-özel hayat dengesini sağlamalarına olanak tanımalı ve ahlaki bir borç olarak bu dengenin korunmasına katkıda bulunmalıdır. Çalışanların aile yaşamı, sağlık, dinlenme ve kişisel gelişim gibi alanlara zaman ayırabilmesi önemlidir. İşletme, esnek çalışma saatleri, izin politikaları ve çalışanların ihtiyaçlarını dikkate alarak bu dengeyi desteklemeli ve iş-özel hayat arasında uyum sağlamayı teşvik etmelidir.
- **Adil İş İlişkileri ve İş birliği:** İşletmeler, adil iş ilişkileri ve iş birliği ortamının oluşturulmasında sorumluluk taşır.
- **Çalışanların Kişisel ve Mesleki Gelişimi:** İşletmeler, çalışanların kişisel ve mesleki gelişimine katkıda bulunmayı ahlaki bir görev olarak taşırlar. Bu, çalışanların yeteneklerini ve yetkinliklerini geliştirmeleri için eğitim, mentorluk veya kariyer planlama gibi imkanlar sunmayı içerir. İşletme, çalışanların potansiyellerini ortaya çıkarmalarına ve kariyer hedeflerine ulaşmalarına destek olmalıdır (Levent ve Coşkun, 2010:239).
- **İşyerinde İnsan Haklarına Saygı:** İşletmeler, çalışanlara karşı ahlaki bir borçla insan haklarına saygı göstermelidir. İş yerinde her bireyin eşitliği, özgürlüğü, adil muamelesi ve ayrımcılığa karşı korunması temel prensipler arasında yer alır. İşletme, ırk, cinsiyet, din, cinsel yönelim veya engellilik gibi faktörlere dayalı herhangi bir ayrımcılığa izin vermemeli ve çalışanların insan haklarına saygılı bir ortamda çalışmasını sağlamalıdır.
- **İşletme Varlıklarının Korunması:** İşletmeler, çalışanlara işletme varlıklarına karşı ahlaki bir sorumluluk yükler. Bu, işletme mülkiyetinin, kaynaklarının ve fikri mülkiyetinin korunmasını içerir. Çalışanlar, işletme malzemelerini ve bilgilerini izinsiz kullanmamalı, kötüye kullanmamalı veya yetkisiz kişilerle paylaşmamalıdır. Ayrıca, çalıntı veya sahtekarlık gibi yasadışı faaliyetlere katılmaktan kaçınmalıdır.
- **İşletmenin Paydaşlarıyla İyi İletişim:** İşletmeler, çalışanların işletmenin paydaşlarıyla etkili ve dürüst iletişim kurmasını bekler. Paydaşlar arasında müşteriler, tedarikçiler, ortaklar ve toplum bulunur. Çalışanlar, paydaşlarla açık, saygılı ve adil bir iletişim kurmalı ve işletmenin çıkarlarını korurken paydaşların beklenti ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmalıdır (Murat ve Burcu, 2009:2639).

9. İşletmelerde Ahlak ve Verimlilik İlişkisi

‘İş ahlaki değerlerine bağlılık ve alınacak kararlarda ahlaki davranmak, bir ekonomideki kaynakların daha etkin kullanımını sağlamaktadır. İş ahlakının başlıca ilkelerinden biri olan işin doğru ve güzel biçimde yapılması ilkesi, verimlilik ve kalite anlamında son derece önemli olduğu gibi çalışma barışının korunması, organizasyon içinde ekip ruhu ve yardımlaşma anlayışının gelişmesi gibi çok değişik açılardan da organizasyonları etkiler. Ayrıca kuruluşun ahlaki ilkelere saygılı bir imajının olması müşteriler açısından da söz konusu işletmenin daha fazla tercih edilmesini sağlamaktadır. Bu sebeple araştırmacılar iş ahlaki ilkelerini hayata geçirmenin işletmelere ölçülebilir ve ölçülemeyen değerler kazandırdığını belirtmektedirler (Zaim, 2009: 128).

İş ahlaki değerlerine bağlılık ve ahlaki davranışların alınacak kararlarda uygulanması, bir ekonomideki kaynakların daha etkin kullanılmasını sağlar. İş ahlakı, işin doğru ve güzel biçimde yapılması ilkesini benimser. Bu ilke, verimlilik ve kalite açısından önemli olmakla birlikte, çalışma barışını korur, organizasyon içinde ekip ruhunu ve yardımlaşma anlayışını geliştirir.

İş ahlakına uyum gösteren bir kuruluşun, ahlaki ilkelere saygılı bir imajı vardır ve bu da müşteriler tarafından tercih edilmesini sağlar. İşletmelerin ahlaki değerlere bağlılık göstermeleri, güven ve itibar oluşturur ve müşterilerin sadakatini artırır. Müşteriler, etik değerlere uygun davranan işletmeleri tercih eder ve bu şekilde işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerini sağlar.

Araştırmacılar iş ahlaki ilkelerini hayata geçirmenin işletmelere ölçülebilir ve ölçülemeyen değerler kazandırdığını belirtmektedirler. Ölçülebilir değerler, işletmenin finansal performansı, müşteri memnuniyeti, çalışanların verimliliği gibi somut göstergelerdir. İş ahlaki ilkelerine uyum, işletmenin sürdürülebilirlik ve uzun vadeli başarı için önemlidir.

Ölçülemeyen değerler ise, işletmenin itibarı, güvenilirliği, kurumsal kültürü gibi daha soyut ve zor ölçülebilen unsurlardır. Ancak bu değerler, işletmenin toplum nezdindeki algısını ve ilişkilerini etkiler. İyi bir ahlaki duruş sergileyen işletmeler, daha fazla destek ve iş birliği fırsatlarına sahip olabilirler.

Sonuç olarak, iş ahlaki değerlerine uyum göstermek, işletmelere fayda sağlar. Hem ölçülebilir değerler açısından hem de ölçülemeyen değerler açısından kazanımlar elde edilir. İş ahlakının yaşama geçirilmesi, işletmelerin daha etkin ve sürdürülebilir bir şekilde kaynakları kullanmasını sağlar ve organizasyonların başarısı için önemli bir faktördür.

10. İşletmelerde Ahlaki Değerlerin Finansal Performans Üzerindeki Etkileri

Bir işletmenin ahlaki değerlere bağlılık göstermesi, uzun vadede finansal performansı üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. İşletmeler, ahlaki değerlere uygun bir iş yapma kültürü geliştirdiklerinde, müşteri güvenini ve sadakatini kazanma eğilimindedirler. Ahlaki değerlere uygun hareket eden işletmeler, müşterilerinin taleplerini karşılamak, kaliteli ürünler ve hizmetler sunmak, iş ilişkilerinde şeffaflık ve dürüstlük sergilemek gibi faktörlerle müşteri memnuniyetini artırabilirler. Bu da müşteri sadakati ve tekrar satın alma davranışlarıyla sonuçlanabilir, dolayısıyla işletmenin gelirlerini artırabilir.

Ayrıca, işletmelerin ahlaki değerlere bağlılık göstermesi, marka itibarını ve itibarını artırabilir. İşletme, toplum nezdinde etik bir iş yapma imajı oluşturarak, müşteriler, tedarikçiler, çalışanlar ve diğer paydaşlar arasında güven ve saygı kazanabilir. Bu durum, işletmenin marka değerini artırabilir ve rekabet avantajı sağlayabilir.

İşletmelerin ahlaki değerlere bağlılık göstermeleri, finansal performansı üzerinde olumlu etkiler yaratabilir. Müşteri memnuniyeti, marka itibarı, çalışan bağlılığı ve operasyonel etkinlik gibi faktörlerdeki iyileşmeler, işletmenin gelirlerini ve karlılığını artırabilir. Dolayısıyla, işletmelerin ahlaki değerlere uygun bir iş yapma kültürü oluşturmaları ve bu değerlere bağlılık göstermeleri sürdürülebilir finansal başarı açısından önemlidir.

11. İşletmelerde Ahlakın Kurumsal Performans Üzerindeki Etkileri

"Gerçek başarı, dürüstlikle ahlakın birleştiği noktada bulunur."

(Fred vd, 2011:70) Albert Schweitzer

Albert Schweitzer, 20. yüzyılın etkili düşünürlerinden biri olan Alman-Fransız teolog, filozof ve tıp doktorudur. Schweitzer, etik değerlere ve ahlaki ilkelerin önemine vurgu yaparak, gerçek başarının sadece finansal kazanımlarla ölçülemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre, gerçek başarı, dürüstlük ve ahlak değerlerine uyumlu bir şekilde hareket edildiği zaman elde edilir. Bu söz, finansal başarının sadece maddi kazançlara odaklanmadığını, aynı zamanda etik değerlere bağlılık ve ahlaki prensiplere uygun davranmanın da önemli olduğunu ifade eder.

Albert Schweitzer, hayatı boyunca etik ve ahlak konularında derinlemesine çalışmalar yapmış ve insanların daha anlamlı bir yaşam sürdürebilmeleri için ahlaki değerlere dayalı bir düşünce sistemini savunmuştur. İnsanların finansal başarıyı, dürüstlük ve ahlakla birleştirdiği zaman daha tatmin edici ve anlamlı bir yaşam elde edebileceklerini vurgulamıştır, Öyle ki;

- İşletmelerde ahlaki değerlere bağlılık, müşteri memnuniyetini artırır (Mahmut, 2003:114) ve marka sadakatini sağlar. Ahlaki değerlere uygun davranışlar sergileyen işletmeler, müşterilerin güvenini kazanır ve müşteri memnuniyetini artırır. Bu durum, müşterilerin işletmeye olan bağlılığını ve tekrar satın alma davranışlarını artırarak finansal performansı etkiler.
- Ahlaki değerlere bağlılık, işletmenin itibarını güçlendirir. İşletme, etik değerlere uygun bir iş yapma kültürü geliştirdiğinde, çalışanlar, müşteriler ve diğer paydaşlar tarafından daha saygın ve güvenilir bir şekilde algılanır. Bu, işletmenin itibarını artırır ve rekabet avantajı sağlar.
- İşletmelerde ahlaki değerlere uygun davranışlar, çalışan bağlılığını ve motivasyonunu artırır. Çalışanlar, etik değerlere önem veren bir iş ortamında çalışmayı tercih ederler ve bu durum, işletmenin çalışanlarına olan bağlılığı ve verimliliği artırır. Yüksek çalışan bağlılığı, işletmenin performansını olumlu yönde etkiler (Hadravi, 2019:26).
- Ahlaki değerlere bağlılık, yasal uyumu ve risk yönetimini destekler. İşletmeler, etik değerlere uygun davranarak yasalara ve düzenlemelere uyma sorumluluğunu yerine getirirler. Bu durum, işletmelerin yasal sorunlarla karşılaşma riskini azaltır ve itibarlarını korur.
- Ahlaki değerlere uygun hareket eden işletmeler, toplumun beklentilerine ve sosyal sorumluluklarına cevap verirler. İşletmeler, etik değerlere dayalı olarak toplumun ihtiyaçlarına katkıda bulunurlar ve sürdürülebilirlik ilkelerini desteklerler. Bu durum, işletmelerin toplumsal itibarını artırır ve uzun vadede sürdürülebilir bir performans sağlar.
- Ahlaki değerlere bağlılık, işletmelerin risk yönetimi ve kriz durumlarıyla başa çıkma yeteneklerini güçlendirir. Etik değerlere uygun bir iş yapma kültürüne sahip olan işletmeler, etik dışı davranışlar veya skandallar gibi kriz durumlarını en aza indirirler.
- İşletmelerde ahlaki değerlere bağlılık, iş ilişkilerinde güvenin oluşmasını sağlar. Ahlaki değerlere uygun davranışlar sergileyen işletmeler, tedarikçiler ve iş ortaklarıyla daha sağlam ve sürdürülebilir ilişkiler kurar. Güvene dayalı iş ilişkileri, işletmenin maliyetleri düşürür, kaliteyi artırır ve iş süreçlerini daha verimli hale getirir.
- Ahlaki değerlere bağlılık, işletmenin risk profiline olumlu etkiler yapabilir. İşletmeler, etik değerlere uygun davrandıklarında, yolsuzluk, hile veya yasal ihlaller gibi risklerle karşılaşma olasılıklarını azaltırlar. Bu da işletmenin finansal performansını koruma ve büyüme potansiyelini artırır.
- İşletmelerde ahlaki değerlere bağlılık, inovasyonu teşvik eder. Etik bir iş kültürü, çalışanların fikirlerini paylaşmalarını, yeni çözümler bulmalarını

ve sürekli iyileştirme yapmalarını teşvik eder. İnovasyon, işletmelerin rekabet avantajını sürdürmelerine ve yeni pazar fırsatlarına adapte olmalarına yardımcı olur (Fahri, 2017:14).

- Ahlaki değerlere bağlılık, uzun vadeli sürdürülebilirlik için önemlidir. İşletmeler, ahlaki değerlere uygun bir şekilde faaliyet gösterdiklerinde, çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirerek gelecek nesillere daha iyi bir dünya bırakma hedefine ulaşabilirler. Bu, işletmenin uzun vadede büyüme ve sürdürülebilir başarı sağlamasını destekler.

İKİNCİ BÖLÜM

1.Adalet Kavramı

Her yerde adaletle alakalı birçok tanım ve birçok kavramsal açıklama beraberinde gelmiştir. Bu konuda oldukça çeşitli düşünceler yer almaktadır. Lakin geçmişten günümüze kadar gelen bu çeşitli fikirler ve tanımlamalar üzerindeki tartışmalar nihayete ulaşmamıştır. Adalet kavramının ne olduğunu açıklayan kesin bir cevabı kimse ortaya koyamamıştır. Adalet kavramının ne olduğunun günümüzde bile ortaya çıkmadığı görülmektedir bu bağlamda kavramın karışık olduğu düşünülmektedir Kavram hakkındaki getirilen açıklamalar sorunun çözülmesinden ziyade, sorunun daha da karmaşık bir hal alarak Adalet kavramı nedir? sorusunun güçlenmesine yardımcı olmuştur.

Sözlükteki adalet kavramı tanımları yasalara uygunluk olarak kısaca özetlenmiştir. Bahse konu kısa tanımlar adalet kavramının tam anlamını karşılamamaktadır. Hukuk kurallarının tam ve doğru uygulanması adaleti sağlamakla beraber kavramın geniş tanımına bakıldığında etik ve dini kuralları da içerdiği göz önünde bulundurulursa yetersiz kalmaktadır (Anıl, 2020: 15-21).

Adalet, hakkın gözetilmesi ve uygulanması anlamını taşır. Hakkı ile haksızın ayırt edilmesi adaletle sağlanır. Adaletin nasıl sağlanacağına hukuk başta olmak üzere etik kurallar da rehberlik eder. Temel hukuku oluşturan kurallara uygunluğun adalet kavramı üzerinde zorunlu olduğundan bahsedebiliriz. Öte yandan adalet direkt toplumu ilgilendirdiğinden toplumun inanış biçimleri ve din kuralları da adaletin şekillenmesinde aktif rol almaktadır

Adalet; haklı olmak ve hakka ve hukuka uygun olmaktır. Kişisel tanımında adalet, herkesin hakkını tanıma konusunda değişmez ve kesin istektir. Genel anlamda adalet, tezat çıkarlar arasında hakka (hukuka) uygun bir denkliliktir, eşitlik düşüncesidir.

Bu anlamda herhangi bir durumun adaletli olup olmadığından bahsedilebilir. Adalet kavramı temelde hukuk kurallarına uygunluğu içerir⁶.

⁶ URL: <https://www.nisanyagmurlariilkokulu.com/> (Erişim:10.06.2023)

Mevlânâ Celâleddin Rûmî adalet kavramı hakkında derki;

“Adalet nedir? Ağaçlara su vermek. Zulüm nedir? Dikeni sulamak. Adalet, bir nimeti yerine koymaktır, her su isteyen tohumu sulamak değil. Zulüm nedir? Bir şeyi, yerinde kullanmamak, lâıyk olmayan yere koymak. Bu da ancak belâyâ kaynak olur.”

2. Adalet ve Sosyal Yaşam

Sosyal adaletin bir düzenin değişmesiyle hayata geçeceğini savunan Radikal Sosyal Adalet savunucuları, toplumdaki adaletli olmayan uygulamaları adil hale getirmek için devletin müdahalesinin piyasa üstünde olması gerektiği görüşünü savunan Sosyal devletçi sosyal adalet” anlayışıdır. Adaleti ele alan yaklaşımlarda ise üç tür adalet anlayışından söz edilmektedir.

Nozick’ in devlet müdahalesine izin vermeyen „pür piyasa adaleti“, Hayek’in sınırlı devlet müdahalesine izin veren „piyasa adaleti“ ve büyük oranda devlet müdahalesine dayanan Rawls’ın „dağıtıcı adalet“ düşüncesidir. Sosyal hizmet disiplinin nihai hedefinin insanların sosyal refahını arttırmayı tüm insanlar için ortak bir refah sisteminde buluşturmayı hedeflemektedir. Toplumda dezavantaj konumunda bulunan müracaatçıların sahip olduğu haklardan yararlanmasını hedefleyen bu yapı ancak sosyal devlet çatısı altında var olabilir. Bu sebeple çalışmada Rawls’ın sosyal adalet düşüncesi temel alınacaktır. Sosyal adalet alanında önemli çalışmaları olan John Rawls’a göre adalet, toplumsal yapının temelidir. Aristo’ya göre ise adalet bireylere yönelik orantılı davranış olarak değerlendirilmektedir. Hakkın gözetilmesi ve yerine getirilmesi anlamına gelen adalet kavramı dağıtıcı adalet ve düzeltici adalet olarak iki grupta ele alınmaktadır. Dağıtıcı adalet, bir kazancı kişiler arasında bunların değerleri arasındaki orana eşit olan bir oranda dağıtmaktır. Rawls devletin, toplumda en dezavantajlı durumda olan bireylerin refahını maksimum hale getirmekle görevli olduğunu belirterek, "dağıtıcı adalet" üzerinde durmaktadır. Rawls'ın, adalet anlayışının iki temel ilkesi vardır: Bunlar "eşit temel özgürlükler" ve "adil fırsat eşitliği" ilkeleridir. Birinci ilkeye göre, her bireyin, herkese yönelik olan temel bir özgürlük sistemi ile uyumlu, en geniş eşit temel hak ve özgürlüklere hakkı vardır. Bu ilke kanunlar karşısında herkesin eşitliğini savunmaktadır. İkinci ilkeye göre ise, sosyal ve ekonomik eşitsizlikler bertaraf edilmedir. Sosyal ve ekonomik olanaklar hem en dezavantajlıların yararına olacak şekilde düzenlenmeli, hem de fırsat

eşitliği sağlayacak şekilde kurumlar ve pozisyonlar herkese açık hale getirilmelidir. Rawls'ın adaletinde her bir birey haklara sahip olma ve onu kullanma konusunda eşit haklara sahiptir (Rabia, 2017:257).

Düşünürlerin kimi adaletin gerçekleşmesi için devlet müdahalesi gerekliliğini savunurken, kimi kısıtlı müdahaleyi, kimi de tamamen gereksiz bulmuştur. Fikirlerindeki ortak nokta sosyal adaletin sağlanabilmesi ve bireylerin sosyal adaletten eşit olarak faydalanması gerekliliğidir. Adaletin temelin de eşitlik ve sosyal hakların ortak sahibiyeti duygusu savunulmuştur.

3. Globalleşme ve Adalet

Globalleşme(Küreselleşme) dünya ülkelerinin ve ulusların arasındaki ticaretin ivme kazanması, ticaretin, bilginin, iletişimin, ulaşımın, ulaştırmanın global düzeyde gerçekleşmesi sonrası, dünya genelinde ulusal ekonomilerin birbirine bağlanma süreci olarak tanımlanabilir.

11 yaşındaki İtalyalı bir kızın şu tanımı kavramı daha anlaşılır hale getiriyor *“Benim yaşımdaki bir Pakistanlının ürettiği bir çift ayakkabıyı New York’ un Manhattan semtindeki bir mağazadan bir zengin tarafından satın alınmasıdır.”*⁷

Globalleşme bir nevi ütopya, keza dünya nüfusunun önemli ölçüsü suya ulaşmak için iki-üç saat yolda geçirmektedir. Klasik kavram kargaşaları yüzünden, bir kesim küreselleşmeye karşı negatif yönde tepkilidir.

1990 ların başından beridir küreselleşmenin hem itici gücü hem de ana sonucu olan küresel ekonomik büyüme ve endüstriyel üretkenliğin ve insan kaynağına duyulan ihtiyacın artmasının önemli sosyal sonuçları da vardır. Büyüyen ve sanayileşen işyerlerinde insan odaklı olarak çalışma kültürünü, örgüt kavramını, örgütsel adalet kavramını tetiklediği bu konuda birçok araştırma, makale, sosyal-kültürel ve psikolojik analizleri de beraberinde getirmiştir.

4. Örgüt Kavramı

Bir işin ortak bir amacın gerçekleştirilmesi, amacı bir atölyede, bir şirkette vb. üretim amacıyla her bireyin görev ve sorumluluklarının dağıtılması ve koordinasyonu olan, en önemli özelliği ortak bir amaç için bir araya gelmiş insanlar topluluğudur.⁸

Örgütler ihtiyaca yönelik olarak büyüdükçe beraberinde adaletsizlik ve eşitsizlikler başlamış, bu da örgütsel adalet kavramının temellerini atmıştır.

⁷ "Anon."

⁸ URL: <https://www.larousse.fr>. (Erişim Tarihi: 01.06.2023)

5. Örgütsel Adalet

Örgütsel adalet teorisinin temelleri Adam'ın 1965 yılında "Eşitlik Teorisi"nden ortaya çıkmıştır.

Adams (1965) çalışanların değişimleri neden ve ne zaman adil ya da adil değil şeklinde ve adaletsiz algısı olduğu zaman nasıl tepki verdiklerini anlamak istemiştir.

Ülkemiz örgütsel adalet kavramı tarihine bakıldığında;

"Bizim gözümüzde çiftçi, çoban, işçi, tüccar, sanatkâr, doktor kısaca bütün vatandaşların hak menfaat ve hürriyeti eşittir."

Mustafa Kemal Atatürk

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün sözündeki çiftçi, çoban, işçi, tüccar gibi atfedilen tüm mesleki unvanlar kendi içerisindeki örgütün mensuplarıdır. Hak menfaat ve hürriyet eşitliği diye kastedilen, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda örgütsel adaletin temellerinin atıldığı gözlemlenmektedir.

Örgütsel adalet; yöneticilerin örgüt ve çalışanlarla ilgili karar ve uygulamalarının, çalışanlar tarafından olumlu şekilde algılanması olarak da tanımlanabilmektedir. Örgütsel adaletin bir başka tanımı ise çalışanların örgütteki dağıtım, işlem, işleyiş ve etkileşime ilişkin algısıdır. (Ramazan ve Erkan, 2016:120)

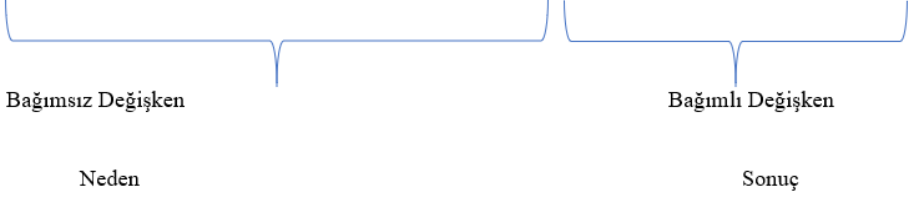
Örgütsel adalet, örgütte çalışanların kendilerine yönelik iş ve işlevlerin, politika, prosedür ve kararların adil olup olmadığını değerlendirmeleriyle alakalıdır. Kararın, karar verme prosedürlerinin ve karar vericilerin bunları çalışanlara tebliğ etme yollarının değerlendirilmesinden oluşur. Adalet duygusu, çalışanlara ve onları istihdam eden işverenlere (Kamu/Özel) sağlanan faydalarla ilişkilendirilir.

Bağımsız bir değişken olarak örgütsel adalet, çalışanlara uygulanmadığı takdirde bağımlı değişkene neden olmaktadır.

Bağımsız değişkene olumsuz örnek olarak; Mobbing, güvensiz çalışma koşulları, iş sağlığı ve güvenliği önlemleri alınmaması, fazla mesai yaptırılması, ücretlerin düşük tutulması gibi birçok örnek verilebilir. Bu değişkenlerin her birinin ayrı ayrı araştırmacıyı etkileyen ve açıklamak istediği bağımlı değişkenleri vardır.

Örneğin;

Asbest fabrikasında maskesiz çalıştırılan bazı işçilerin, akciğer hastalıklarına yakalanması.

Yukarıdaki örneğimizde toplumsal adaletin uygulanmadığı, işlevsel olmadığı olumsuz bir örnekle açıklanmıştır. İlaveten örgütsel işlevselliğine gereken ehemmiyet gösterildiğinde olumlu sonuçların da alınabileceği bilinmekte ve bilimsel olarak da kanıtlanmıştır. Örneğin;

Otomobil fabrikası fazla mesaili çalışan işçilere, 1,5 maaş ikramiye yatırdı.

Otomobil fabrikası fazla mesaili çalışan işçilere, 1,5 maaş ikramiye yatırdı.

Örneklerden ve genel izlenimlerden sonuçla, örgütsel adaletin eşit dağıtılmadığı işletmelerde gelişim performansının da negatif yönlü eğilimde olduğu, ileri vadede piyasadaki rekabet gücünün etkilenmesine kadar pek çok olumsuz sonuçları olduğu izlenilmektedir.

Rekabet gücünü etkileyecek kadar etkili olan adalet kavramının işletmelerdeki önemi her geçen gün artmaktadır. Sanayinin büyümesiyle beraber işgücüne duyulan ihtiyacın artması da kavramın önem kazanmasındaki en büyük etkindir.

Örgütsel adalet; çalışanların görev dağılımı, mesaiye uyma, yetki verilmesi, ücret düzeyi, ödül dağıtımı, sosyal ve ekonomik anlamda adil bir çalışma ortamı ve etkileşimi gibi değişkenlere yönelik, yönetsel kararları değerlendirme süreci ve örgüt içerisinde alınan kararların nasıl alındığı ya da alınan bu kararların çalışanlara nasıl söylendiğinin, çalışanlar tarafından algılanma biçimi olarak tanımlanabilir.⁹

⁹ Bakınız: Aysu Gül Şanlı, “Örgütsel Adalet” Sunumu.

6. Örgütsel Adalet Türleri

6.1 Dağıtım Adaleti; Ücret, ödül, ceza ve terfi gibi her türlü kazanımın çalışanlar tarafından adil olarak algılanması demektir.

Aynı unvana sahip, aynı işi yapan insanların, örgüt içerisinde eşit maaş, fazla mesai ücretinin eşit tutulması, terfi durumlarının liyakat esasına göre yapılması, herhangi bir suç işlenmesi durumunda verilen cezaların adil ve eski tarihlerde verilmiş cezalara kıyasla eşit orantıda verilmesi, ceza mekanizmasında olduğu gibi ödül mekanizmasında eşit ağırlık merkezleri üzerinde adil olarak dağıtılması dağıtım adaletine açıklamaktadır.

6.2 Prosedür Adaleti; Maddi olanaklar, çalışma alanı şartları ve performans değerlendirme gibi ölçütlerin değerlendirilmesinde uygulanan yöntemin, İş akışının ve politikaların adil olma seviyesidir.

İç çatışmaları çözmek veya kaynakları tahsis etmek için kullanılan süreçlerde adalet fikridir. Prosedür adaleti, felsefede tartışılan ancak sosyal psikoloji, sosyoloji ve örgütsel psikolojide ampirik olarak da incelenen bir kavramdır.¹⁰

İşyeri politika belirleyicilerin işyerlerinde duyuru panolarına astığı; herkese eşit olarak getirilen yasaklar prosedür adaletine örnektir.

6.3 Etkileşim Adaleti; dağıtım kararlarının alınmasına ilişkin süreçleri, çalışanlara karşı saygılı ve dürüst bir şekilde açıklamak.

Bies ve Moag'a (1986) göre etkileşim adaleti, prosedürlerin uygulanması sırasında alınan kişiler arası muamelenin kalitesi hakkında insanların endişelerini ifade eder. Bir başka deyişle; alınan karar ve politikaların hangi usulde söyleneceği/aktarılabacağı adalet algılamasıdır.

Çalışanlar söz konusu kararları algılamada, yöneticilerin, diğerleriyle olduğu şekilde, kendileri ile iletişim kurmasını beklerler. Kurulan bu iletişimde de adalet ararlar. (Yavuz ve Zeliha, 2011:103)

7. İşletmelerde Örgütsel Adalet Uygulamaları

İşletmelerde adaletin sağlanamadığı koşullarda eşitsizlikler, ikincil olarak örgüt

içerisinde psikolojik travma ve çalışmaya dair devamsızlıklar eşlik eder. Dünya genelinde; gelişmemiş ülkelerde daha çok ve gelişmekte olan ülkelerde kısmen işletmelerde tam anlamıyla örgütsel adaletin sağlanamadığı gerek hukuki boyuttaki iş davalarından örneklerle gerek küresel iş dünyasıyla alakalı

¹⁰ URL: <https://fr.wikipedia.org/> (Erişim Tarihi: 09.06.2023).

haberlerde görülmektedir. Bu durum gelişmiş ülkelerde daha adaletli örgütlerin çalıştırıldığı yaklaşımını da anımsatmaktadır.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) Birleşmiş Milletler in çalışma yaşamındaki uzman kuruluşudur. Adalet ve sosyal adalet alanında birçok çalışmaları mevcuttur. ILO Evrensel bir sosyal adalet beklentisinin karşılanması, tam istihdama ulaşılması, açık toplumların ve küresel ekonominin sürdürülebilirliğinin sağlanması, sosyal uyuma erişilmesi, yoksulluk ve artan eşitsizliklerle mücadele edilmesi amacıyla herkes için iyileştirilmiş ve adil bir sonuç elde etmenin mevcut koşullarda her zamankinden çok daha gerekli hale geldiğini kabul etmiştir.¹¹

*Örgütsel adalet, işyerinde bireysel ve küresel bir bakış açısıyla adalet algısını ifade eder. Algı kavramı önemlidir, bir çalışanın durumu deneyimlemesi veya deneyimlemesi gerekmez, belirli bir örgütte yaşanan veya gözlemlenen bir durumda çalışanın neyi adil veya haksız olarak algıladığı ile ilgilidir. Örgütsel adaletsizlik algısı olduğu zaman stres, tükenmişlik, psikolojik sıkıntı gibi ruh sağlığına yansımaları olmaktadır.*¹²

Uygulanacak yüksek düzeyde adalet örgüt içerisindeki sağlıksız durumun ve psikolojinin düzelmesini önleyebilir. Buradan kıyasla;

- Eşit olan işletme politika ve prosedürlerin, adaletli olup olmadığını sorgular bir tutum sergilenmesi, eşitliğin adaleti sağlamadığı bilinciyle gözlem yoluyla örgüt üzerindeki pozitif ve negatif etkilerinin incelenmesi ve devamlı iyileştirme tutumu takınılması,
- Etkili bir iletişim metodu ve herkes tarafından erişilebilir olacaktır. Her çalışan söz sahibi olduğunu hissetmeli, işletmedeki örgütlerle kurulan iletişimde şeffaflık, açıklık ve kesinlik olmalı, iletişime katılabilmeli ve söz sahibi olabilmesi,
- Organizasyon şemaları kişinin eğitimine, sertifikalarına ve tecrübelerine göre oluşturulması, örgüt kişisinden daha az liyakat sahibi diğer kişilerin terfi ve ücret zammı kayırmacılığına tabi tutulmaması, üst yönetim tarafından orta düzey yöneticiler bu konuda iç denetim yoluyla incelenmesi,

¹¹ Uluslararası Çalışma Örgütü, “ILO Adil bir Küreselleşme için Sosyal Adalet Bildirgesi”, 2015. URL: https://www.ilo.org/ankara/about-us/WCMS_412373/lang--tr/index.htm, (Erişim tarihi:10.06.2023).

¹² URL: <https://pratiquesrh-com>. (Erişim tarihi:10.06.2023).

Resûlullah'ın: "İşçinin ücretini alın teri kurumadan önce ödeyiniz."

- Hadis-i şeriflerde beyan buyrulduğu üzere İslâmiyet alın terine büyük ehemmiyet vermiştir. İslamiyet'e göre çalışma hayatında emeğe saygı vardır.

Kişinin gelirinin gününde ödenmesi ve kesinlikle performansa dayalı prim verilerek maaş iyileştirmesi yapılarak işletme verimliliği hedeflenmesi,

- Örgüt çalışanlarının beyaz yaka/ mavi yaka fark etmeksizin çalışma koşullarının iyileştirilmesi, Çalışma zamanının, mekanının ve iş sağlığı güvenliği açısından alınacak tüm tedbirlerin düzeltici ve önleyici faaliyetler kapsamında efektif olarak denetlenmesi,
- Örgütsel davranışların eş kademedeki kişilere adil ve eşit olarak sağlanması,
- İşletmede örgütsel vizyon oluşturulması,
- Örgütsel adalet düzeninde hazırlanacak bu vizyon; işletmenin gelecek nesillere de aktarılacağı bilinciyle, işletmenin sürekliliğini esas almak adına hazırlanması,

Pascal adaletle ilgili şöyle demiştir;

"Adaletin kuvvetli, kuvvetlinin de adil olması gerekir."

İşletmede kural koyucuların; bir örgüt kültürünü yönettiğini ve adil olma zorunluluğunda olduğunu bilmesi gerekir. Hem hukuki, hem dini, hem sosyal yönden örgüt yöneticilerinin bu liyakate sahip kişilerden seçilmesi elzemdir. İşveren işletmesini gelecek nesillere aktarmak, verimliliği stabil veya artan tutmak açısından örgüte bağımlılığını bilmeli ve bu ölçütlerde örgüt kültürünü adalet temelleri üzerine kurmalıdır. Aşağıda verilen uygulamalar adalet temellerine örnek kabul edilebilir;

- Çalışanların kendine daha güvenli ve adil davranıldığını hissettirmek adına iletişimde kalınmalı, samimi tavırla ismiyle hitap edilmeli, çalışana dair daha fazla bilgi sahibi olunması,¹³
- Mesai bitiminde, bir işin bitiminde veya bir başarı elde ettiğinde birinci ağızdan iletişime geçerek teşekkür edilmesi,
- Kurumsal başarıyı tetiklemek adına çalışan başarılarını kurum içerisinde duyuru yoluyla duyurması,

¹³ URL: <https://www.kariyer.net/ik-blog/yonetici-calisan-iliskisi-nasil-olmalı/> Erişim Tarihi: 08.06.2023

- Gün içerisinde çalışanlara yiyecek, içecek bir fincan kahve benzeri ikramlıklar küçük hediyeler verilmesi, bayram, doğum günü, dini ve resmi önemli günlerde çalışanlara yine motivasyon artırıcı hediyeler verilmesi,¹⁴
- Örgütteki her bir bireyin; çarkın dişlerini oluşturduğunun, kendisinin olmazsa çarkın dönmeyeceği ve verimliliğe etkin katkıda bulunması açısından hissettirilmesi,
- Düzeltici önleyici faaliyetler bağlamında işçi temsilcileri oluşturulması,
- Örgüt çalışanlarının kolay erişebileceği yerlere dilek öneri kutuları koyulması,
- Bireysel olarak örgüt mensuplarının, geçmişte ve süregelen olaylarda ödül ve ceza mekanizmasının çok iyi çalıştığına ikna edilmesi.

8. Adaletin Örgüt Üzerindeki Faydaları

Örgütsel adaletin faydaları aşağıdaki gibi sıralayabiliriz;

Örgütsel adalet;

- *Çalışanların tatmin düzeyini artırılmasına,*
- *Gruplar arası iş birliğinin gelişmesine ve problemlerin çözümüne,*
- *Örgütsel verimlilik düzeyinin artırılmasına,*
- *Çalışanların, güven, sadakat ve bağlılığına,*
- *Görev ve sorumluluklar dışında örgütsel vatandaşlık veya gönüllülük bilincinin artmasına,*
- *Sosyal bağların güçlenmesine,*
- *İşten ayrılmaların önlenmesine,*
- *İş gören performansının artırılmasına,*
- *İş yaşamının kalite düzeyinin artırılmasına,*
- *Stratejik karar verme düşüncesinin geliştirilmesine,*
- *Son olarak yönetici-çalışan iş birliğinin sağlanmasına olumlu katkı sağlamaktadır. (Yavuz: 2009,140).*

9. İşletmelerde Adalet ve Çalışan Memnuniyeti Odaklı İşlem ve Uygulamalar

- Çalışan memnuniyetini artırmak ve onları daha üretken kılmak istiyorsanız memnuniyet anketi ilk adımdır. Refah ölçülemediğinden, doğru soruları sormak çok önemlidir. Ruh hali, motivasyon, ekip uyumu, çalışan memnuniyetinin harika göstergeleridir. İdeal olarak, oldukça kısa, basit ve tutarlı tutmalısınız. İnternette birçok çalışan memnuniyeti anketi örneği var. Aşağıdaki sonuçları analiz ederek iş hayatınızın kalitesini yükseltmek

¹⁴ Bakınız: Aysu Gül Şanlı, “Örgütsel Adalet” Sunumu

için somut adımlar atabilirsiniz. Uzun vadede iyi bir memnuniyet sağlamak için bu anketler düzenli olarak yapılması çalışanlar arasındaki adil düzenin kurulmasında etkili olacaktır.¹⁵

- Çalışanları güçlendirmek, örgütsel hiyerarşide adil düzen temelinin sağlamlaşmasını sağlar. Onları bağımsız kılmak, gelişebilecekleri görevler vermek önemlidir: yenilik yapma, önerme ve yaratma özgürlüğü iş tatmininin gerçek itici güçleridir. Mikro yönetim veya her şeyi kontrol etme sanatı bir tehlikedir. Adalet anlayışı ile de ters düşmektedir. Bir lider, ekibiyle birlikte böyle davranıyorsa, farklı bir liderlik tarzını benimsemesi önemlidir.
- Bütün çalışanların eşit derecede fiziksel ve zihinsel olarak iyi durumda olmasının; çalışanı daha verimli kılacağı açıktır. Örgüt liderlerinin bütün çalışanların kendi başının çaresine baktığından emin olması gerekir. İş dışında olanları kontrol edemediğiniz doğrudur. Öte yandan, şirket içinde belirli etkinlikler oluşturabilirsiniz. Örneğin, şunları sunabilirsiniz:

Spor aktiviteleri;

Sipariş veya sağlıklı atıştırmalıklarda indirimler;

Dinlenme alanları. Çalışanların morali söz konusu olduğunda, memnuniyet anketi analizini kullanılabilir. Çalışan duygularının farkında olmak, rahatsızlık belirtilerini fark etmenize ve bütün çalışanların eşit ve adil şekilde sağlıklı çalışmasına yardımcı olacaktır.

- Düzenli bir ortamda çalışmak çalışanın sağlığını korumak için en önemli anahtarlarından biridir. Çalışma alanını dönüştürmek değerli bir yatırımdır. Çalışan memnuniyetini artırmak, değerli hissettirmek için farklı alanlara yatırım yapılmalıdır. Konsantrasyon, yaratıcılık, rahatlama vb. için. Renkler davranışı ve kişi psikolojisini doğrudan etkiler. Tamamen beyaz bir görünüm tercih eden on çalışma alanından; sekizini beğenmeyerek, adaletin temelinde yatan eşitlik ilkesine uygun davranılmış olur. Bu, iş yerinde gerçek bir can sıkıntısı kaynağıdır. Çalışanlarınızı rahatsız etmeyen renk tonları, her bir çalışanın hoşuna gidebilecek renk tonları ile çalışma alanı düzenlenmelidir.
- Çalışanlar üzerindeki adaletin sağlanmasındaki etkili yöntemlerden biride iletişimdi. İç iletişimle tesis edilecek adaletli çalışma ortamı, çalışan memnuniyetini artırmanın temel taşlarından biridir. Bir yönetici hedeflerine ulaşmak istiyorsa, tüm çalışanların aynı yönde çalışması

¹⁵URL:https://pessurvey.com/?gclid=Cj0KCQjwnMWkBhDLARIsAHBOftpkely0APgoXHV2jMI_8EckYz13Ns0N2WBFWTS9q3v7pwt8G9BCELkaAne_EALw_wcB Erişim Tarihi: 08.06.2023

zorunludur. Daha iyi iletişim kurmak ve olabildiğince şeffaf olmak için Digital Workplace gibi yenilikçi araçları kullanabilirsiniz. Bu sosyal ve işbirliğine dayalı intranet platformu, iletişimi kolaylaştırmak ve üretkenliği artırmak için tüm kaynakları bir araya getiriyor. Program veya gider yönetimi gibi departmanlar arasındaki iletişim anında gerçekleşir.¹⁶

Özetle; Örgütsel adalet herkesin ulaşabileceği bir yerdedir, ancak keşfedilmesi ve geliştirilmesi gerekir. Adalet gereklidir, ancak en önemli şeyin adil olmak olduğunu anlıyoruz. Bunun için birçok kritere dikkat etmelisiniz. Örgütsel adaletin faydaları göz önünde bulundurularak karar verme süreciniz gözden geçirilmelidir.

10. İşletmelerde Adaletsizliğin Sonuçları

İşyerinde adaletsizlik, belirsizlik ve keyfilik demektir. Belirsizlik ve keyfilik, işçi için “iş güvencesizliği” ve gelecek belirsizliği anlamına gelir. Yani nasıl davranırsa davranırsa başarılı olacağını ve cezalandırılacağını bilmeyen bir işçi, enerjisini işine değil, kendini korumaya, siyasi ittifaklar sağlamaya, kurnaz oyunlara harcar. , futbol oyunları, dedikodu. Adaletsizliğin yarattığı stresi dengeleyemeyen çalışan, fiziksel ve zihinsel olarak stresten bitkin düşecektir. Uzun süreli stres, fizyolojik (baş ağrısı, kalp ağrısı, tansiyon), psikolojik (uyku bozuklukları, depresyon, tatminsizlik), davranışsal (kayıtsızlık, kaza, alkol) ve örgütsel (devamsızlık, çalışma yeteneğinde azalma) gibi bireysel ve kurumsal sonuçlara yol açar.). Böylece uzun süreli stres sonucunda; Çalışan zihinsel ve fiziksel kaynaklarını kullanır. Bu da işçinin ailesi ve çevresi ile olan ilişkisini zedeler. Bu da çalışanın iş yerindeki verimliliğini düşürür ikincil olarak kurumsal performans verimliliği olumsuz etkilenir.

2022 yılında iş stresinden dolayı Amerikan ekonomisinde 187 milyar dolarlık bir kayıp meydana geldiği hesaplanmıştır.

İşyeri stresi hem bireyin hem toplumun hayat kalitesini etkilediği gibi hem de işyerinde önemli bir verim kaybına yol açar.

Absenteeism (kayıp zamanlar), çalışan devri (işten ayrılmalar), düşük bağlılık (sessiz istifa) gibi olaylar her yıl bizim işverenlerimize, dolayısıyla ekonomiye de milyarlarca lira zarara mal olur.

Hiçbir insan hem toplumun bir üyesi hem de emeğini kazanmaya gayret eden bir çalışan olarak işyeri stresine maruz kalmayı hak etmez. Yönetimin birinci fonksiyonu işyerinde adil ve kurallı bir yönetim kültürü

¹⁶ URL: <https://www.lumapps.com/fr> Erişim Tarihi: 06.06.2023

oturtmak bunun için orta ve ilk düzey yöneticilerini doğru eğitmek ve denetlemektir. Aksi halde bunun kurumsal maliyetleri özellikle günümüz koşullarında çok ağır olacaktır.¹⁷

11. İşletmelerde Kurumsal Performans

‘Kurumsal Performans, bir kurumun veya şirketin koyulan hedeflere kıyasla nasıl bir performans gösterdiğini izleme ve analiz etme sürecine verilen isimdir.’¹⁸

İşletmelerde kurumsal performans, bir işletmenin belirlenen hedeflere ulaşma yeteneği ve bu hedeflere ulaşmak için gösterdiği performanstır. Kurumsal performans, işletmenin başarı düzeyini, etkinliğini ve verimliliğini değerlendirmek için kullanılan bir ölçüttür. İşletme performansı, farklı boyutlarda ve çeşitli faktörlerin birleşiminden oluşur.

Kurumsal performansın değerlendirilmesinde genellikle kullanılan temel göstergeler şunlardır:

- **Finansal Performans:** İşletmenin finansal hedeflerine ne kadar yaklaştığını gösteren bir ölçüdür. Gelir, kâr marjı, nakit akışı, yatırım getirisi gibi finansal göstergeler kullanılarak analiz edilir. Finansal performans, işletmenin büyüme potansiyelini, karlılığını ve mali sağlamlığını değerlendirmek için önemlidir.
- **Müşteri Memnuniyeti:** İşletmenin müşteriye sağladığı değeri ve müşteri memnuniyetini ölçen bir göstergedir. Müşteri geri bildirimleri, tekrar satın alma oranları, müşteri şikayetleri gibi faktörler müşteri memnuniyetini değerlendirmek için kullanılır. Müşteri memnuniyeti, işletmenin pazar payını artırma, sadık müşteri tabanı oluşturma ve rekabet avantajı sağlama konularında önemli bir faktördür.
- **İç Süreçler:** İşletmenin operasyonel süreçlerinin etkinliğini ve verimliliğini ölçer. İş süreçlerindeki hataların azaltılması, döngü sürelerinin kısaltılması, üretim verimliliğinin artırılması gibi faktörler iç süreçlerin performansını etkiler. İç süreçlerin düzgün işlemesi, işletmenin maliyetleri düşürme, kaliteyi artırma ve operasyonel verimlilik sağlama açısından önemlidir.
- **İnovasyon ve Öğrenme Yeteneği:** İşletmenin yenilikçi fikirler üretebilme, yeni ürünler ve hizmetler geliştirebilme ve çalışanların sürekli öğrenme ve

¹⁷ İsmail Orhan Sönmez, “İşyerinde Adalet ve İşyeri Stresi Sonuçları”, 2022. URL: <http://politikam.com/kose-yazisi/isyerinde-adalet-ve-isyeri-stresi-sonuclari.html>, (Erişim Tarihi: 10.06.2023)

¹⁸ <https://www.albertsolino.com/kurumsal-performans-yonetimi/> Erişim Tarihi: 09.06.2023

gelişimini teşvik etme yeteneğini değerlendirir. İnovasyon ve öğrenme yeteneği, işletmenin rekabetçi avantajını sürdürme ve gelecekteki başarı için kritik bir faktördür (Mahmut ve Durdu, 2012: 27).

12. Adaletin Kurumsal Performans Üzerindeki Etkileri

- İşletmelerde kurumsal performansı etkileyen faktörleri adaleti de içeren bir liste olarak sıralamak gerekirse;
- Stratejik Yönetim: Adalet, işletmenin stratejik hedeflerini belirlerken ve bu hedeflere ulaşmak için stratejiler oluştururken önemlidir. Stratejik kararların adil bir şekilde alınması ve paylaşılması, çalışanlar arasında güveni artırarak kurumsal performansa olumlu katkı sağlar. (Harun, 2016:25)
- İnsan Kaynakları Yönetimi: Adalet, işletmenin insan kaynakları politikaları ve uygulamalarıyla yakından ilişkilidir. İşe alım süreçleri, terfi ve ödüllendirme sistemleri, performans değerlendirmeleri ve eğitim fırsatları gibi alanlarda adaletin sağlanması, çalışanların motivasyonunu artırır ve performanslarını iyileştirir.
- İş Süreçleri ve Operasyonlar: Adalet, işletme içindeki iş süreçleri ve operasyonların yönetimiyle bağlantılıdır. İş yükünün adil bir şekilde dağıtılması, iş süreçlerindeki kararların şeffaf ve tarafsız bir şekilde alınması, çalışanların adil bir çalışma ortamında verimli bir şekilde çalışmasını sağlar.
- Finansal Yönetim: Adalet, işletmenin finansal yönetim süreçlerinde de önemlidir. Gelirlerin ve harcamaların adil bir şekilde yönetilmesi, mali kaynakların doğru bir şekilde dağıtılması ve finansal kararların şeffaf bir şekilde alınması, işletmenin mali adaletini sağlar ve kurumsal performansı olumlu yönde etkiler (Engin ve Hasan, 2009:160-161).
- Müşteri İlişkileri Yönetimi: Adalet, işletmenin müşteri ilişkileri yönetimiyle ilişkilidir. Müşterilere adil bir şekilde davranılması, şikayetlerin adil bir şekilde ele alınması ve müşteri memnuniyetinin sağlanması, işletmenin müşteri sadakatini artırır ve kurumsal performansa olumlu katkı sağlar (Ercan, 2005:70).
- Rekabet ve Pazarlama Stratejileri: Adalet, işletmenin rekabet ortamında adil bir şekilde hareket etmesini sağlar. Rekabetçi faaliyetlerin etik kurallar içinde gerçekleştirilmesi, müşterilere adil bir rekabet ortamı sunulması ve pazarlama stratejilerinin şeffaf bir şekilde uygulanması, işletmenin itibarını artırır ve kurumsal performansını destekler.

- Liderlik ve Yönetim: Adalet, işletmedeki liderlik ve yönetim süreçlerinin merkezi bir unsuru olarak kabul edilir. Liderlerin adil kararlar alması, çalışanlara eşit fırsatlar sunması ve yetenekleri doğru bir şekilde tanınması, işletmenin etkili bir şekilde yönetilmesini sağlar. Adalet temelinde güven oluştuğunda, çalışanlar daha fazla bağlılık gösterir ve performansları artar (Sevtap, 2014:125-131).
- İç İletişim: Adalet, işletmedeki iç iletişim süreçlerinde de önemli bir rol oynar. Şeffaf iletişim, bilgi paylaşımının adil bir şekilde gerçekleşmesi ve çalışanların fikirlerinin değerlendirilmesi, işletmenin iç iletişim kültürünü güçlendirir. Adalet temelli bir iletişim ortamı, çalışanların motivasyonunu artırır ve iş birliğini teşvik eder.
- Çevresel ve Sosyal Sorumluluk: Adalet, işletmenin çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirme sürecinde de önemlidir. Adil ve etik uygulamalar, çevresel sürdürülebilirlik, toplumsal katkı ve paydaşların adaletli bir şekilde değerlendirilmesi işletmenin itibarını güçlendirir ve uzun vadeli başarıyı destekler (Alper, 2010:46-47).
- İnovasyon ve Yenilikçilik: Adalet, işletmenin inovasyon ve yenilikçilik süreçlerine de etki eder. İnovasyon fikirlerinin adil bir şekilde değerlendirilmesi, çalışanların katılımının teşvik edilmesi ve ödüllendirilmesi, işletmenin yenilikçilik yeteneğini geliştirir. Adalet temelli bir kültür, risk almayı teşvik eder ve işletmenin rekabet avantajını artırır (Behzat, 2019:100).
- Uzun Vadeli Sürdürülebilirlik: Adalet, işletmenin uzun vadeli sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmasında önemli bir faktördür. Adil bir değerlendirme ve dağıtım sistemi, paydaşların işletmeyle olan ilişkisini güçlendirir ve uzun vadeli iş birliği sağlar. Uzun vadeli sürdürülebilirlik, işletmenin itibarını, güvenilirliğini ve rekabet avantajını destekler.

Bu faktörler, adaletin işletmelerde kurumsal performansı etkileyen çeşitli alanlarda önemini yansıtmaktadır. Adalet temelli bir yaklaşım, çalışanların motivasyonunu artırır.

SONUÇ

Günümüz iş dünyasında başarı, sadece finansal kazançlarla ölçülmeyen daha geniş bir perspektife sahip olmayı gerektirir. İşletmelerin sadece kar elde etmeyi hedefleyen bir anlayışla hareket etmeleri, uzun vadeli başarıya ulaşmalarını zorlaştırabilir. Bu noktada, ahlak ve adaletin kurumsal performans üzerindeki etkisi önemli bir konu haline gelir. Ahlaki değerlere ve adil uygulamalara bağlılık, işletmelerin sürdürülebilir bir şekilde büyümelerini ve başarılı olmalarını sağlayabilir.

İşletmelerin ahlaki değerlere uyması, iş dünyasında itibarlarını ve güvenilirliklerini olumlu yönde etkiler. Ahlaklı davranışlar, şirketlerin çalışanlarına, tedarikçilerine, müşterilerine ve topluma olan sorumluluklarını yerine getirdiklerini gösterir. Bir şirketin ahlaki olarak kabul edilebilir bir şekilde faaliyet göstermesi, çalışanlarının motivasyonunu artırır ve onları şirketin hedeflerine daha fazla bağlar. Aynı zamanda, müşteriler, iş ortakları ve yatırımcılar gibi dış paydaşlar da ahlaki değerlere sahip olan şirketleri tercih eder. Bu da işletmelerin itibarlarını yükseltir ve rekabet avantajı sağlar.

Adaletin sağlanması da kurumsal performans üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. İşletmeler, içinde faaliyet gösterdikleri toplumlarda adil uygulamaları benimsemeli ve bu prensipleri kurumsal kültürlerine entegre etmelidirler. Çalışanlara eşit fırsatlar sunmak, objektif bir terfi ve ücretlendirme sistemi uygulamak, adalet duygusunu güçlendirir ve çalışanların motivasyonunu artırır. Aynı şekilde, şeffaflık ve dürüstlük, işletmelerin yönetim süreçlerinde adaletin sağlanmasını destekler. Bu da çalışanların güvenini artırır ve kurumsal performansı olumlu yönde etkiler.

Ahlak ve adalet, işletmelerin sadece kâr hedefleriyle değil, aynı zamanda sosyal sorumluluklarıyla da ilgilenmelerini sağlar. İşletmelerin topluma katkıda bulunması, sürdürülebilir bir işletme modeli oluşturmalarına yardımcı olur ve uzun vadeli başarılarını destekler. Ahlaki ve adil değerlere dayalı işletmeler, sürdürülebilir büyüme için etik standartları yükseltir ve kurumsal performansı artırır.

Sonuç olarak, işletmelerin ahlaki değerlere ve adalet prensiplerine bağlılık göstermeleri, kurumsal performanslarını olumlu yönde etkiler. Ahlaki davranışlar, işletmelerin itibarını güçlendirir, çalışan motivasyonunu artırır, dış paydaşların güvenini kazanır ve rekabet avantajı sağlar. Adaletin sağlanması ise çalışanların memnuniyetini artırır, şirket içi iş birliğini güçlendirir ve işletmelerin uzun vadeli sürdürülebilirliğini destekler. İşletmelerin, sadece kar elde etmekten ziyade ahlaki değerlere ve adalet prensiplerine odaklanarak faaliyet göstermeleri hem topluma hem de işletmelere uzun vadeli başarı ve sürdürülebilir büyüme sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Abdulahap, B. (2023). Institutional values, culture and job ethics as an introduction to the governance of local administration Socio-Organizational Analytical Study. *Journal Social Studies And Researches*, 10(4).
- AlHabashneh, D. A. M. (2023). Work Ethics And Its Role In Improving The Performance Of Municipal Employees In Jordan 2023. *HNSJ Journal*.
- Ali, B. (2016). İnsani ilişkileri ve İş kanaatine Etkisi (Sosyal Güvenlik Fonu çalışanları için bir meydan çalışması - Djelfa Ajansı) (Doktora Tezi). Mohamed Khider Biskra University.
- Ahmed, L. (2016). Meslek Ahlakın Oluşturulmasında İnsan Kaynakları Yönetiminin Rolü (Adrar Eyaleti Milli Eğitim Müdürlüğü'nde bir alan araştırması). *ASJP Journal*, Sayı.12.
- Albert Solino, Kurumsal Performans Yönetimi. <https://www.albertsolino.com/kurumsal-performans-yonetimi/> adresinden 06 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ahmet, R., Şahin, S. ve Kemalettin, M. (2021). Çalışma Ortamının Geliştirilmesinde Kültürel Özelliklerin Rolü "Kahire Valiliğindeki STK'lar Üzerine Bir Alan Araştırması. *Journal of Environmental Studies and Researches*, 11(1).
- Bakınız: Aysu Gül Şanlı, "Örgütsel Adalet" sunumu.
- Bakınız: 4857 Sayılı İş Kanununa.
- Bayoğlu, E. (2012). Platon Ve Aristoteles'in Devlet Anlayışlarının Karşılaştırılması (Yüksek lisans tezi). *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Beşir, B. (2015). Kurumsal Sosyal Sorumluluk İlkesinin Teşvik Edilmesinde Örgüt Kültürünün Rolü Sosyoekonomik Çalışma. *AL TURATH Journal*.
- Bircan, H. (2004). Teleolojik ve Deontolojik Açından "Li-Veçhillah" Teriminin Kur'an'ın Ahlak Değerleriyle İlişkisi. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*.
- Bulhafan, F. ve Şebuti, M. (2018). Liderlik ve İş Tatmini Afrika Cam Şirketi Salih Oğulları- Altahir Saha Çalışması (Yüksek Lisans Tezi). *Jijel Üniversitesi Dergisi*.
- Çeçen, A. (2020). Adalet Kavramı. *Astana yayınları*.
- Çelik, S. (2017). İş Ahlakı Uygulamalarının Çalışan Memnuniyeti İle İlişkisi. *İĞİAD*, 3(1).
- Ceylan, H. (2016). Stratejik İnsan Kaynakları Yönetiminin Çalışanların Verimliliği Üzerindeki Etkisi: İspark A.Ş. Örneği.
- Coşan, P. ve Gülova, A. (2014). Örgütsel Demokrasi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(2).

- Delice, D. (2012). Ahlak Yasasından Dünya Yurttaşlığı Tasarımına Geçiş Olanğı Olarak Kant'ın Özgürlük Kavramı (Doktora tezi). *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2011). Örgütsel Adaletin Bilgi Paylaşımı Üzerine Etkisi: İlaç Sektörü Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Ahmet Yusevi Üniversitesi*.
- Demirel, Y. ve Seçkin, Z. (2008). Bilgi Yönetimi Uygulamasında Etkili Olan Faktörler Üzerine Mobilyacılık Sektöründe Bir Araştırma. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(8).
- Demirel, Y. (2009). Örgütsel Adaletin Yönetici-Çalışan İlişkileri Üzerine Etkisi: Farklı Sektör Çalışanlarına Yönelik Bir Araştırma. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17).
- Doğan, N. (2009). İş Etiği Ve İşletmelerde Etik Çöküş. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 8(16).
- Bakınız: Dünya Sağlık Örgütü, "Etik kuralları ve mesleki davranış kuralları", 2017.
- Elanzi, S. ve Davut, F. (2012). The impact of corporate governance in the promotion of business ethics A prospective study in a sample of private banks. *Bağdat Üniversitesi Yönetim ve Ekonomi Fakültesi*, 18(66).
- Elcami, Elmaani, <https://www.almaany.com/ar/dict/ar-ar/خلق/>, adresinden 10 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Elhayasat, H., Elkasasbe, M. ve Elfauri, A. (2015). İslami İş Ahlakı Ve Çalışanlarının Bakış Açısından Ürdün Basın Kuruluşlarında Örgütsel Bağlılığın Artırılmasına Etkisi. *Ürdün İslam Araştırmaları Dergisi*, 11(1).
- Elmarayat, R. A. A. (2011). The Effect of the Organization Ethical Business on the Ethical Behavior and Performance of Pharmaceutical Products Salesmen in Amman. *Middle East University*.
- Elmuthari, M. (1999). *Ahlak Felsefesi*, Çeviren: Vecih Musebbih. Lübnan: Um Elkura yayıncılığı.
- Engin, D. ve Hasan, A. (2009). İşletmelerde Kurumsal Yönetim Anlayışı Ve Muhasebe Bilgi Sistemi İlişkisi: İmkb-100 Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma.
- Ercan, Ç. (2005). Müşteri İlişkileri Yönetimini Uygulama Sürecinde Başarıyı Etkileyen Faktörler.
- Fazile, Z. ve Zeynep, Z. Mesleki etik ve iş performansı ile ilişkisi Devlet hastanesi kurumu Mentouri Bashir Al-Mailiya'da bir saha çalışması. *Jijel Üniversitesi*.
- Federal Authority For Goverment Human Resources, (2017). Mesleki Davranış İlkeleri Belgesi Ve Kamu Görevi Etiği. Baskı.2, www.fahr.gov.ae

adresinden 10 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.

- Gümüş, M. ve Öksüz, B. (2009). Çalışanların Kurumsal İtibar Sürecine Katılımlarında İçsel İletişimin Rolü. *Journal of Yasar University*, 4(16).
- İbrahim, T. (2012). Meslek Etiğinin Farkındalık Ve Performans Geliştirme Arasındaki Etkisi Ve Kavramı: Model Olarak Üniversite Akademisyenleri. *Elmeydan Beşeri ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(3).
- İşcan, Ö. F. ve Karabey, C. N. (2007). Örgüt İklimi ile Yeniliğe Destek Algısı Arasındaki İlişki. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.
- Kaynak, R. Ç. (2017). Sosyal Adalet Eşitlik ve Hizmet. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*.
- Kiel, F., Lennick, D. ve Jordan, K. (2011). *Moral Intelligence 2.0: Enhancing Business Performance and Leadership Success In Turbulent Times*. Kurum kültürü hakkında bilmeniz gereken her şey, <https://minthr.com/ar/blog/الثقافة-المؤسسية/>, (Erişim tarihi:10.06.2023).
- Muhabele, R. M. H. M., (2022). Öğretmenler Açısından Örgüt Kültürü Ve Okul Müdürlerinin Yönetmelik Uygulamaları İle İlişkisi. *Assiut Üniversitesi Eğitim Fakültesi Bilimsel Dergisi*, 38 (9).
- Özdevecioğlu, M. ve Bıçkes, D. M. (2012). Örgütsel Öğrenme Ve İnovasyon İlişkisi: Büyük Ölçekli İşletmelerde Bir Araştırma1.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan Örgütsel Destek İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkilerin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma. *D.E.Ü.İ.İ.B.F.Dergisi*, 18(2).
- Özsungur, F. (2017). Hizmet İnovasyonu Odaklı Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi. *Journal EMI Dergisi*, 1(1).
- Öztürk, A. (2010). İşletmelerde Sosyal Sorumluluk Faaliyetlerinin Çalışanların Performansına Etkileri Üzerine Bir Araştırma.
- Rabih, H. (2019). Kamu kurumlarında hedeflere göre yönetimin benimsenmesi ışığında mesleki etiğe bağlılığın iş performansı üzerindeki etkisi, Meila'daki Mohamed Boudiaf-Avıad Süleyman ile ilgili saha çalışması (Yüksek Lisans Tezi). *Mohamed Boudiaf Üniversitesi*.
- Saadeddin, İ. A. (2002). *İslam'da Ahlak Teori ve pratik*. Suudi Arabistan: Ruş Yayıncılığı
- Samoi, R. (2014). Analsis Of Politic Behavior And Its Impact On Displaying The Continuousness Of Organizational Trust Mantainance ,Applied Research Of A Sample Of AL-Farouq State Construction Contracting Company Employees Analsis Of Politic Behavior And Its Impact On Displaying The Continuousness Of Organizational Trust Mantainance ,Applied Research Of A Sample Of AL-Farouq State Construction Contracting Company Employees. *Journal of Economics and*

Administrative Sciences, 20(76).

- Saruhan, O. (2020). Kurumsal Yönetim Ve Çalışan Hakları: Bist Şirketleri Üzerine Ampirik Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1).
- Sayın, B. İnovasyon Kültürü İle Örgüt İçi Girişimcilik Etkileşiminin İnovasyon Yeteneği Üzerine Etkisi.
- Sözmez, İ. O. (2022) İşyerinde Adalet ve İşyeri Stresi Sonuçları. <http://politikam.com/kose-yazisi/isyerinde-adalet-ve-isyeri-stresi-sonuclari.html> adresinden 8 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Şahin, L. ve Güçlü, C. (2010). Genel Olarak Hizmet İçi Eğitim: Ülker Şirketler Topluluğu Hizmet İçi Eğitim Süreci Ve Uygulamaları. *Sosyal Siyaset Konferansları*, Sayı.59.
- Şahin, R. ve Kavas, E. (2016). Örgütsel Adalet İle Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkinin Belirlenmesinde Öğretmenlere Yönelik Bir Araştırma: Bayat Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(14).
- Tavus, L. ve Linda, İ. (2016). Örgütsel Bağlılığın Güven Ve Kültür İle İlişkisi İki Organizasyon- Mouloud Mamari Üniversitesi - Tizi Ouzou Beşeri Bilimler Fakültesi Akademisyenleri arasında bir meydan araştırması (Yüksek Lisans Tezi). *Mouloud Mamari Üniversitesi Ummto Dergisi*.
- Uğur, S. S., (2014). Yöneticilik Ve Liderlik Ayrımında Kişisel Farklılıkların Rolü. <https://fr.wikipedia.org/> adresinden 02 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Yönetici çalışan ilişkisi nasıl olmalı?. (2021). <https://www.kariyer.net/ik-blog/yonetici-calisan-iliskisi-nasil-olmeli/> adresinden 01 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- <https://www.lumapps.com/fr> adresinden 10 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- <https://www.albertsolino.com/> adresinden 08 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Zaim, H. (2009). İş ahlakı. *MÜSİAD Çerçeve Dergisi*, Sayı. 49.

42. Bölüm

Tarihsel Süreç İçerisinde Yönetsel Etik Kavramı

Umut DENİZLİ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi.; Gümüşhane Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İnsan Kaynakları Yönetimi Bölümü, udenizli@gumushane.edu.tr ORCID No: 0000-0003-1666-7996

ÖZ

Bu çalışma ile yönetsel etik kavramının değişim ve gelişimi incelenmiştir. Tarihsel süreç içerisinde etiğe bakış açısı ve çalışma yaşamındaki etik anlayışta yenilenmeler meydana geldiği görülmektedir. Çalışma hayatında zaman içinde gerek toplumsal gerekse insani ihtiyaçlardan kaynaklı etik uygulamalara gereksinim duyulmuştur.

Çalışmada, etik kavramının antik Yunandan itibaren var olan bakış açıları ele alınarak, yüzyıllar boyunca yaşanan değişimlerle çalışma hayatında yer alan kavramın tarihsel süreç içerisinde dönüşümü incelenmiştir. Bu bağlamda, dünyada ve ülkemizdeki yönetsel etik kavramına bakış açısında yer alan tarihsel perspektifler ele alınmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte dijitalleşen dünyanın etik normlarında da bir değişimin zorunlu hale geldiği görülmüştür.

İşletmelere önerilen, yönetsel kararların uygulama süreçleri için etik bir çerçeve oluşturarak vizyon ve misyonlarını bu etik çerçeve içinde belirlenmesidir. Yönetsel etik uygulamaları sayesinde işletmelerin itibarları korunurken çalışanların motivasyonu ve işletme sürdürülebilirliği de artmaktadır. İşletmeler iş akış süreçlerinin sağlıklı yürütülmesi ve herhangi bir eşitsizlik ve adaletsizliğe yer vermemek adına etik kodları geliştirip ve uygulamak durumundadırlar.

Anahtar Kelimeler: Yönetsel etik, etik, iş ahlakı.

GİRİŞ

Çağımızda bilim ve teknolojinin gelişmesi ile iletişim teknolojilerinin ulaştığı noktada görünürlük ve şeffaflığın artması, etik değerlerle ilgili konularda geri dönüşlerin çok hızlı yapılmasına olanak sağlamıştır. Bu gelişmeler, insan temelinde küresel bir ahlak anlayışı ve beraberinde adalet, tarafsızlık, eşitlik ve insan hakları gibi nosyonların daima önemli ve geçerliliğini hiçbir zaman yitirmeyen kavramlar olduğu noktasının altını çizmiştir. Bu bağlamda etik, gerek normal yaşantımızda gerek iş hayatımızda toplumsal değer yargılarımızın bütünü olarak her zaman karşımıza çıkmaktadır.

Günümüzde kapitalist sistemin dayattığı ekonomik koşullardan dolayı kişiler, hayatlarını sürdürebilmek adına çalışma hayatına dahil olmak zorunda kalmışlardır. Bu zorunlulukla birlikte çalışma ortamındaki ekosistemin toplumsal değer yargıları göz önünde bulundurularak düzenlenmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu durum da beraberinde yönetsel etik, iş etiği gibi kavramların ortaya çıkmasına yol açmıştır.

Tarih süresince toplumsal değer yargılarındaki değişimle birlikte, etiğe bakış açısı ve iş hayatındaki etik anlayışı da sürekli olarak bir değişim göstermiştir. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler özellikle internet ortamında oluşturulmaya çalışılan yeni etik normların gelişmesini zorunlu kılmıştır. Bu minvalde etik normlar, tarihsel süreç içerisinde sürekli gelişim ve dönüşüm gösteren yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. İşletmeler ise sürdürülebilirliklerini sağlayabilmek adına bu değişkenliği ve gelişimi yakından takip edip uygulamak zorundadırlar.

Bu çalışmada tarihsel süreç içerisinde yönetsel etik kavramına bakış açılarında meydana gelen değişim ve kavramın gelişimi incelenmiştir.

1. ETİK KAVRAMI

Etik ve ahlak kavramları iç içe geçmiş kavramlardır. Çoğu zaman birbirlerinin yerine kullanılsalar da anlamlarında farklılıklar barındırmaktadırlar. Etik, ahlakın teorik çalışmasıdır. Etik, iddia edilen bir teorinin kişinin ahlaki olarak nasıl düşünmesi ve davranması gerektiğini belirleyebileceği görüşüne bağlı olan biçimsel, sistematik ilkeler bütününi içeren ahlaki felsefi yaklaşımdır (Cavico and Mujtaba, 2009:5). Etik ilkeler toplumsal yaşamda kolaylaştırıcı, birleştirici ve düzenli bir şekilde bir arada yaşamayı sağlar. Etik değerler tarih içinde yaşam koşullarının değişmesi ile birlikte değişkenlik gösterebilirler. Bu değişkenlik genellikle ekonomi ve teknolojiye gelişim ve değişimden kaynaklanmaktadır. Ayrıca toplumların farklı etik değer algıları da olabilmektedir. Fakat dürüstlük, adalet, tarafsızlık, eşitlik gibi kavramlar tüm dünyada geçerli olan ve geçerliliğini kolay kolay yitirmeyecek olan etik değerlerin başında gelmektedirler.

2. TARİHSEL SÜREÇ İÇİNDE ETİK YAKLAŞIMLAR

Ahlak kavramı antik dönemlerden günümüze kadar birçok filozof ve düşünür tarafından ele alınmış ve farklı şekilde yorumlanmıştır. Bu başlık altında tarih içinde farklı açılardan incelenen ahlaki değerlerin çağın koşullarına göre gösterdiği değişimin antik Yunan filozoflarından başlayarak günümüze kadar nasıl yorumlandığına dair kısa bir bakış gerçekleştirilecektir.

2.1 Sokrates

Sokrates ahlak felsefesine gerçek anlamda ilk değinen kişidir. Sokrates'e göre erdemlerin kaynağı bilgeliktir. İnsanların kendilerini bilmeleri zorunludur, çünkü erdem bu bilgidir ve hiçbir insan bilerek kötülük yapamaz (Hançerlioğlu, 1975; 117). Daha da önemlisi Sokratik paradoks olarak nitelendirilen ahlakın bir bilgi olduğu, tam zıttının ise cehalet yani bilgisizlik olduğunu, bu şekilde de hiç kimsenin bilerek isteyerek kötülük yapmayacağını söyleyen Sokrates, ahlaksız davranışların kişilerin bilgisizliğinden kaynaklandığını savunmuştur (Bircan, 2023:315).

2.2 Platon

Platon da hocası Sokrates gibi ahlaki doğruların insanların arzu, haz gibi isteklerinden ayrı olduğunu ve ahlakın nesnel doğrulara karşılık geldiğini söyleyerek ahlaki davranışın temelini bilgide görmüştür. Platon'a göre mutluluğun kökeni en yüksek iyiye ulaşmaktır. "İyi" ise erdemli, dürüst ve adaletli olmakla sağlanır. Platon'a göre yönetici adaletli ve bilge olmalıdır. Bu bağlamda, bu niteliklerdeki yöneticinin idare ettiği devlet de adil bir yönetimle ve bilgiye dayalı olarak yönetilir. İnsan ruhunun her bir parçası bilgelik, cesaret ve ölçülülük erdemlerini içerdiğinden adaletli kişi, adalet erdemiyle birlikte diğer erdemlere de sahip olmak durumdadır (Platon, 2014). Doğruluk (*dikaio syne*) kavramını ise «Herkesin kendi işini yapması ve başkasının işine karışmaması doğruluktur» şeklinde tanımlar (Hançerlioğlu 1975: 212).

2.3 Aristoteles

Entelektüel (bilgelik) erdemin oluşması ve artması çoğunlukla eğitimden kaynaklanır, bu durum deneyim ve zaman gerektirirken, ahlaki erdem alışkanlığın sonucudur ve bu nedenle ahlaki erdem [ethike] adını alışkanlık [ethos] teriminin küçük bir değişikliğinden almıştır.

Aristoteles ahlak anlayışı da mutluluğa yani en yüksek iyiye ulaşmaktan geçer. Mutluluğa ulaşmak için erdemli olmak gerektiğini düşünmektedir. Bu erdemleri de ahlaki ve bilgelik erdemleri olarak ikiye ayırmıştır.

Ahlaki erdemler sonradan kazanılan alışkanlıklarla meydana gelen erdemlerdir. Bunlar bize doğuştan atfedilmiş özellikler değildir. Hepsi sonradan

kazanılmıştır. Eğer adaletli, dürüst, cömert ve ölçülü eylemleri alışkanlık haline getirirsek adil, cesur, ölçülü ve dürüst bir insan olabiliriz. Aristoteles tüm bu eylemleri gerçekleştirirken aşırı uç noktalarda değil orta noktayı bularak uygulamamız gerektiğini savunur.

Bilgelik erdemleri ise eğitim yoluyla meydana gelen erdemlerdir. Bu erdemi edinebilmek için zaman ve tecrübe gerekmektedir. Ahlaki erdemlerin aksine alışkanlık değil eğitimle kazanılan bu erdemler orta noktayı bularak değil uç noktalarda olmayı gerektirmektedir. Çünkü eğitim, bilgi ve öğrenmenin sonu yoktur (Aristotle, 2011:26).

2.4 Kant

Kant'a göre, ahlaki olmak için belirli eylemleri gerçekleştirmemize gerek yoktur; bunun yerine bize, irademizi belirli bir şekilde kullanmamız gerektiğini söyler. Kant'a göre ahlak nasıl mutlu olacağımızı değil, buna nasıl layık olacağımızı gösterir. Kant'a göre ahlakın ana amacı, ussal davranma, aklın sesini dinleme ve görev bilinciyle kendini ortaya koyan ahlaki emre uymadır (Sekman, 2017:61). Ayrıca Kant tanrı, özgürlük ve ruhun ölümsüzlüğü kavramlarını somutlaştırmaya çalışarak en yüksek iyiye de ancak bunlarla ulaşabileceğimizi savunmuştur.

Kant'a göre, bir eylem, sonuçlarına göre doğru veya yanlış olarak yargılanamaz, yalnızca eylemi gerçekleştiren kişinin yükümlülüklerini anlayıp anlamadığına bakılır ve belirli bir eylemi gerçekleştirmenin bazı insanlar için olumsuz sonuçları olabilir, ancak bu tür sonuçlar o eylemi kötü veya ahlaksız yapan şey değildir; "doğruluğu" sonuçtan bağımsız olarak var olur (Plaisance, 2018:5).

2.5 Seneca

Seneca'ya göre insan felsefesi, kişilerin davranışlarının kökeni olan ahlâk çerçevesinde gelişmektedir (Pattabanoğlu, 2015:202). Lucius Annaeus Seneca, Roma Stoa felsefesinin sayılı temsilcilerinden biridir.

Doğaya uygun yaşama ideali, ölüm karşısında değişmezlik elde etmek, kadercilikle uyumlu paradokssal bağımsızlık düşüncesi, eşit ve çok uluslu vatandaşlık tezi Seneca'ya göre ahlak felsefesinin anlamını meydana getirmiştir (Avcı, 2019:74). Seneca'ya göre ruh ve beden arasındaki ilişkiyi dengeli bir şekilde yürüten ve bedensel hazların esiri olmayan kişi ahlaklı olmayı becerebilir.

2.6 Cicero

Cicero ahlak anlayışında stoacı felsefeden etkilenmiştir. Cicero'ya göre ahlaki doğruluk ve erdem birbirinden ayrılmaz bir bütündür ve ahlak özünde bilgelik

barındırır. Cicero'nun yükümlülükler üzerine (De Officiis) adlı kitabında geçen “doğru ve uygun bir şekilde ahlaki doğruluk olarak adlandırılan nitelik sadece bir bilgede bulunur ve asla erdemden ayrılmaz” sözleri ile bilgelik, erdem ve doğruluğun birbirleri ile iç içe geçmiş ve ayrılmaz kavramlar olduğu görülmektedir (Cicero, 2021:116).

2.7 Nietzsche

Nietzsche'ye göre iyi ve kötü kavramları sadece güce ulaşmak için bir yoldur. Ona göre ahlakın temelinde güç vardır. Ahlakı, efendi ahlakı ve köle ahlakı olarak ikiye ayırmaktadır. Efendi ahlakı aktif ve yaratıcı iken köle ahlakı pasif, savunmacı ve hesapçıdır. Köle ahlakına sahip olanlar, eylemlerini hesaplama ve hınç ile yaparken, efendi ahlakı yaratıcı, aktif, kendini olumlayan eylemler yapmaktadır. Sokrates ile başlayan köle ahlakı savunuculuğu Hristiyanlık ile birlikte en güçlü konumuna ulaşmıştır. Oysa ki Nietzsche eşit olmayanlar arasındaki eşitliğin adaletsizliğe sebep olacağını düşünmektedir. Nietzsche için toplum, hayatın olumlanabildiği, kreatif davranışların icra edildiği, herkesin özelliklerini bildiği ve kabullendiği, efendilerin ahlakının uygulanabilir olduğu bir kast sistemi ile bağımsız bir toplum olabilecektir (Gedikli ve Gedikli 2022:673).

2.8 Jean Paul Sartre

Sartre'ye göre “Genel ahlak yoktur; çünkü size yol gösterecek bir işaret yoktur dünyada. Hiçbir genel ahlak size yapacağınız şeyi söylemez. Buna ancak siz karar verirsiniz” (Sartre, 2003:42). Sartre biçimsel ve evrensel ahlak kuralları olamayacağı görüşündedir. Çok soyut ilkelerin eylemi belirleyemeyeceğini ve kişilerin edimlerinde özgür olması gerektiğini savunur.

2.9 Karl Marx

Marx'ın geleneksel anlamda ahlak kavramını benimsediğini söylemek yanlış olur. Marx için evrensel, sabit, zorunlu ahlak kurallarından bahsedilemeyeceği gibi otonom, zamandan ve tarihten bağımsız bir ahlak anlayışından da söz edemeyiz (Gedikli ve Gedikli 2022:677). Marx, ahlakı, sınıf mücadelesi içinde ezen sınıfın ezilen sınıfı sömürmek için ortaya attığı ideoloji olarak görmektedir. Marx'ın Engels ile birlikte kaleme aldığı komünist manifesto kitabında geçen “Her çağın egemen düşünceleri, her zaman o çağın egemen sınıfının düşünceleri olmuştur” cümlesi bu fikri desteklemektedir (Marx ve Engels 2019:73). Bu minvalde, toplumsal ve ahlaki kuralların da egemen sınıfın tekelinde olduğunu ve bu kuralları kendi çıkarları doğrultusunda oluşturduğunu düşünmektedir.

3. YÖNETSEL ETİK KAVRAMI

YönetSEL etik, yönetSEL kararların verilmesinde istikrarlı, yansız ve dürüst olmayı; kişilerin mevcudiyet ve bütünlüğüne saygıyı, herkesin faydası için en iyi durumların seçilmesini ve eylemlerde adil olmak, eşitlik, yanlı olmamak, doğruluk, sorumluluk, saygı, şeffaflık, sevgi, demokrasi, hoşgörü vb. gibi küresel değerleri temel almayı gerektiren, yöneticilere davranışlarında yön gösteren davranışların tümüdür (Aydın, 2022:4).

Yöneticilerin, karşılaştıkları menfaat çatışmaları ve karasızlıkların çözümünde onlara yardımcı olabilecek genel kural ve prensiplerin tümü yönetSEL etik kavramı ile ilgilidir. Kurumlarda, etik kodlar olarak adlandırılan davranış kalıpları, çalışan ve yöneticilere rehberlik etme görevini üstlenen, önerilen etik standartların yazılı hale getirilip açıklandığı resmî belgelerdir (Atmaca, 2010:65).

İşletmelerde örgütsel etik kültürünün oluşturması ve geliştirilmesi bağlamında bir değişim gerçekleştirebilmek adına öncelikli olarak yönetimin işgörenlere karşı etik sorumluluklarını yerine getirmesi gerekmektedir (Ongun, 2006:69). Bir işletme, çalışanlar, müşteriler, hissedarlar veya yatırımcılar, tedarikçiler ve yöneticiler arasındaki ilişkilerin ve iletişimin sağlıklı yürümesi sonucu başarıya ulaşır. Tablo 1, yöneticilerin işletmelerinde etik programları yürütürken atmaları gereken adımları özetlemektedir.

Tablo 1 Etik Program Liderliğinin Geliştirilmesinde YönetSEL Rol

1. Üst yönetimin örgütsel katılımının sağlanması
2. Etik girişimler için kurumsal kaynakların oluşturulması
3. Etik risklerin belirlenmesi, ana ve alternatif planların geliştirilmesi
4. Etik programların uygulanması ve gözetimi
5. Ortak taahhüt ve değerler oluşturmak için paydaşlarla iletişim kurulması

Kaynak: Ferrell, Fraedrick ve Ferrell, 2011:137'dan aktarılmıştır.

Günümüz dünyasında özellikle farkındalık sahibi işletmelerde başarı ölçütü sadece işletmenin yıllık mali kazançlarının yüksek olmasıyla değerlendirilmemektedir. Gelir sağlamak şüphesiz işletme için salt bir gerekliliktir ama diğer yandan bir işletmenin itibarı, mali olarak değerlendirilmese bile en az kazanç kadar önemli aktif unsurlardan biridir (Çotul, 2019:82). İşletmelerde itibarın korunması ve marka değerinin önemini kaybetmemesi sürdürülebilir büyümeye etki eden unsurların başında gelmektedir. Çünkü özellikle çağımızda bilginin çok hızlı yayılması ve buna bağlı olarak edinilen bilgiler doğrultusunda tüketici ve yatırımcılar etik dışı uygulamaları olan işletmelere onay vermemekte, ürünlerini protesto etmekte, bu işletmelere yatırım yapmamaktadırlar. Etik bir çerçevede hareket eden

işletmelerin ise toplum içindeki itibar ve saygınlığının artmasına bağlı olarak güvenilirliği de artmaktadır.

İş etiği, iş hayatında önemli rolü olan çalışan, yönetici, rakipler ile işletme arasındaki faaliyetlerde etik açıdan nasıl davranılması gerektiğini araştırıp yorumlayarak hangi davranış örüntülerinin eyleme dökülmesi gerektiği ile ilgili önerilerde bulunur (Bektaş ve Köseoğlu 2008:155).

4. YÖNETSEL ETİK TARİHSEL GELİŞİMİ

Dünya üzerinde küreselleşmenin getirdiği kavramlardan biri haline gelen iş etiği kavramı çok eski tarihsel süreci olmayan yeni bir kavramdır. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren akademik alanlarda kümülatif biçimde artan bir konu olan iş etiği, 1985’li yıllarda akademik mecralarda geniş yerler almaya başlamıştır (Bayraktaroğlu ve Ersoy, 2012:3).

Zaman içinde gerek toplumsal ihtiyaçlar gerekse insani ihtiyaçlardan kaynaklı iş hayatında etik uygulamalarına gereksinim duyulmuştur. Günümüzde ise iş hayatında etik uygulamaları işletmeler için ihtiyaçtan ziyade zorunluluk haline gelmiştir. İşletmeler artık iş akış süreçlerine etik uygulamalarını da dahil etmektedirler. Böylelikle işletmelerde dış denetim hukuk yoluyla yapılırken, iç denetimin sağlanması da yönetsel etik kavramının uygulanması ile oluşturulmuştur.

5.1 Türkiye’de Yönetmel Etik

Küreselleşmenin getirdiği düzene entegre olma çabası içindeki bir ülke olan Türkiye’de, dünyadaki etik yönetim oluşturma çabaları kapsamında, ülkemizin de dahil olduğu birçok uluslararası kuruluşların teşviki ile önemli adımlar atılmaya başlanmıştır (Örselli, 2010:2). Küreselleşen dünyada küreselleşen sorunlara karşı çözüm arayışları etik kavramına karşı ilgiyi arttırmış ve yolsuzluk, rüşvet, adaletsizlik gibi olayları engellemek adına ülkemizde de bazı önlemlerin alınması gerekliliği ortaya çıkmıştır (Usta ve Arslan, 2020:231). Bu bölümde Osmanlı döneminden başlayarak günümüz Türkiye’sindeki ekonominin ve sanayileşmenin gelişme süreçleri ile birlikte yönetsel etiğe bakış açısındaki değişimlere değinmeye çalışılacaktır.

5.1.1 Osmanlı Dönemi

Öncelikli olarak bölgesel sosyo-ekonomik dengelerin sağlanması amacı ile kurulan ve sıkı bir ahlaki içeriğe sahip Ahilik kültür, geleneği ve teşkilatının da Osmanlı esnaf ve sanatkarları arasında devam ettiğini unutmamak gereklidir (Çağatay,1976:33) Bu dönemde dinsel öğeler ve geleneklerin şekillendirdiği inançların etik değerler üzerinde etkilerinin olduğu görülmektedir. Bunlar içinde

yazılı olmayan, günümüzde yönetsel etik kavramı içinde ele alınan adalet, iyilik, sözünde durma, dürüstlük, haksızlığa karşı gelme ve eşitlik gibi kavramlar esas alınmaktadır. Ancak bu yazılı olmayan ilkeler doğrultusunda hak yememek, dolandırıcılık yapmamak ve dürüst olmak gibi asıl ahlaki değerlere çok fazla önem verilmesine rağmen iş ahlakı ile ilgili günümüz standartlarına göre objektif bir eylem planı gerçekleştirilmemiştir.

İlerleyen zamanlarda gerçekleşen yönetsel zayıflıklarla birlikte de toplumda haksızlık, yolsuzluk ve adaletsizlikler çoğalmış ve bu durumdan kaynaklı ekonomik ve etik değerler arasındaki dengesizlik de giderek artmıştır.

Osmanlı devletinde Tanzimat dönemi reform ve düzenlemelerinin önemli bir evre olduğu görülmekle birlikte hukuk, eğitim, sanayileşme, mali ve askeri birçok alanlarında ortaya birçok yenilikler çıkmıştır. Çalışma yaşamı düzenlemeleri açısından son yüz yılında yenilik girişimleri olmuşsa da, gelişmeleri ile fark yaratan Batı'yı yakalama çabaları yetersiz kalmış ve yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde varlığını tamamlamıştır (Arslan ve Berkman 2009:64).

5.1.2 Cumhuriyet Dönemi

Atatürk'ün "Hiçbir millet yoktur ki, ahlâk esaslarına dayanmadan ilerlesin." sözünden de anlaşılacağı üzere cumhuriyet döneminde ahlak ve erdemın toplumun gelişmesine katkısının küçüksenemeyecek kadar fazla olduğu görülmüştür. Cumhuriyetin kurulması ile beraber modernleşme ve sanayileşme stratejik amaçları bağlamında, ekonomik konulara önem ve öncelik verilmiş, milli bir sanayi meydana getirmek için girişimlerde bulunulmuştur. Kurtuluş savaşı sonrası iktisadi olarak zor durumda olan yeni Türkiye'nin ekonomik politikasını geliştirmek amacıyla 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir.

Türkiye'yi de etkileyen 1929 yılındaki büyük ekonomik krizin patlak vermesi ve bu arada özel sektörde istenilen verimin alınamamış olması karşısında "devletçilik" fikri benimsenmiş; ekonominin ve kalkınmanın devlet eliyle ve öncülüğünde yürütülmesi esas olmuştur (Arslan ve Berkman 2019:65). Atatürk'ün onuncu yıl nutkundaki "Ülkemizi dünyanın en mamur ve medeni milletler seviyesine çıkaracağız." söylemi ile etik konularda devletin izleyeceği politikayı ve bakış açısını görebilmek mümkündür. Yürütölen devletçilik politikası, çalışma yaşamında etik yönetimin temellerini atmış ve ekonominin yapı taşlarını oluşturan küçük ve orta boy işletmelerde toplum faydasının ön plana çıkartılacağıının sinyallerini vermiştir (Ulusoy 2018:122).

Dünyada ve bunun bir yansıması olarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetindeki ekonomik zorluklar sonucunda uygulanan devletçilik politikaları doğrultusunda birinci ve ikinci 5 yıllık sanayi planları hazırlanmıştır.

Birinci sanayi planı (1934-1938) ile başarılı sonuçlara ulaşılmıştır. İkinci beş yıllık sanayi planı Atatürk'ün vefatı, ikinci dünya savaşı gibi nedenlerle sürdürülememiştir. İkinci dünya savaşı sonrası tüm dünyanın yaşadığı toparlanma sürecinde Türkiye dahil ellibir ülke ile Birleşmiş Milletler kurulmuş ayrıca Amerika Birleşik Devletleri Avrupa'yı komünizmden korumak amacıyla Marshall planı adı altında ekonomik yardımlar göndermiştir. İkinci Dünya savaşına dahil olmamasına rağmen Türkiye de bu yardımlardan faydalanmıştır.

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde, yolsuzluklarla mücadele, yönetimin şeffaflaştırılması, demokratikleşme gibi konular hükümet programlarında öncelikli hedefler olarak yer almasına karşın gerçekleştirilememiştir. Özellikle kamu sektöründe nepotizm, liyakatsizlik ile yönetici, siyasetçi ve mafya arasında görülen ilişkiler sonucu yolsuzluk ve rüşvet gibi etik dışı davranışların artması Türkiye'de iş etiği kavramının gelişimini negatif etkilemiştir (Özgener,2000:71).

Günümüzde, gelişmiş ülkelerle karşılaştırıldığında ülkemizdeki modern iş etiği uygulamalarının yeni olduğu söylenebilir ancak bu konuda ikibinli yıllara gelindiğinde önemli gelişmeler sağlandığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. 1997 yılında kurulan Rekabet Kurumu, 1999 yılında kurulan Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, 2001 yılında Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, 2002 yılında Kamu İhale Kurumu, 2004 yılında Kamu Görevlileri Etik Kurullarının kurulması ile sağlanan denetim mekanizmaları önemli gelişmelerden birkaçıdır (Arslan ve Berkman 2009:17). 2000 yılından sonra, Helsinki Zirvesi ile birlikte Türkiye, gerek yürürlüğe koyduğu uyum paketleri ile gerek aldığı idari ve hukuksal önlemler ile Avrupa Birliği'ne hem anayasal hem de mali ve yönetsel uyum açılarından olumlu bir performans sergilemiştir (Örselli, 2010:110).

Maalesef alınan tüm tedbir ve yasalara rağmen günümüz Türkiye'sinde ekonomik istikrarsızlıklar sonucu ortaya çıkan toplumsal yoksullukla beraber ahlaki dejenerasyon artmaktadır. Alınan kararlar her ne kadar geliştirici yönde gibi görünse de ahlaki yozlaşma ve erozyon giderek artmakta ve toplum tarafından kanıksanmaktadır. Bu nedenle etik konusu, günümüzde hala hem toplumsal alanda hem de çalışma hayatında en önemli meselelerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.2 Dünyada Yönetmel Etik

ABD ve Avrupada 20. yüzyıl başında liberalizme karşı sosyalist ekonomik eleştirilerin artmasıyla yönetsel etik ve iş etiği alanında inceleme ve araştırmaların sayısında da artış yaşanmaya başlamıştır. Sosyalizm fikrinin artarak yayılması ile beraber liberalizm ve iktisat arasındaki çekişmelerin sonucunda işletmelerin ve işletmeciliğin hedeflerinin, topluma sundukları fayda

ve zararların ve etik kriterlerin de ekonomik politikalar çevresinde tartışılmasına sebep olmuştur (Kutvan, 2011:43).

1920'li yıllarda etik konulara teolojik ve felsefi açılardan bakılıyordu. Bu dönemde teolojik ve felsefi düşüncelerin işteki eylemlerinin özünü oluşturduğu düşünülerek dinsel fikirlerin etkisi üzerinde durulmuştur (Özgener, 2000: 53).

İkinci Dünya Savaşı sonrası yaygın olarak ABD ve Avrupa'da ekonomik anlamda esenlik içerisinde geçmiş ve bu dönemde ölçek ekonomisine yönelinmiştir. Ekonomik anlamda dünyada büyük çaptaki uluslararası işletmelerin hâkim olması ile birlikte işletmelerin toplumsal yükümlülükleri de tartışılmaya başlanmış, dolayısıyla işletmelere karşı yapılan etik eleştiriler de artış göstermiştir (Kutvan, 2011:46).

1960'larda, sivil haklar, çevre, işyerinde güvenlik ve tüketici sorunları dahil olmak üzere iş dünyasında sosyal sorunlar oluşmaya başlamıştır (Hoffman, Frederick ve Schwartz 2014:3).

1970'lerin sonunda ise, çalışma hayatında rüşvet, yolsuzluk, aldatici reklam, ürün güvenilirliği ve çevre sorunları gibi önemli etik problemlerin türediği görülmektedir (Ferrell, Fraedrick ve Ferrell, 2011:13). Bu dönemde iş etiği evrensel bir kavram ve ortak bir dil haline gelmiştir. Akademik çalışmalarda da etik karar verme süreçleri ve bu süreci etkileyen faktörler üzerine sınırlı sayıda araştırmaya rastlanılmaktadır.

1980'li yılların başında dünyada yaşanan çok yönlü değişim sanayi toplumundan bilgi toplumuna, Fordist üretimden esnek üretime, ulus devletler dünyasından küreselleşmiş dünyaya, modernist düşünceden post modern dünyaya geçiş sürecinde bireyle devlet arasındaki ilişki biçimini de değiştirmiş; yönetim (government) kavramı yerine “yönetişim” (governance) kavramı kullanılmaya başlanılmış ve bütün bu dönüşüm çabaları “yeni dünya düzeni” kavramı olarak ifade edilmiştir (DPT, 2000: 10).

Yirminci yüzyılın son çeyreğinde sosyalist ülkelerin de dağılması ile kapitalizm ve pazar ekonomisi uzak doğu asyaya Çin'e dek ulaşmıştır (Arslan, 2005:31). Dünya nüfusunun artmasına paralel olarak artan tüketim ve buna bağlı olarak artan üretim ve iş hacmi iş ahlakı ve yönetsel etik kavramlarının global boyutta ele alınmasını yaygınlaştırmıştır. Özellikle artan nüfusla birlikte üretim ve tüketimin artması, çevre kirliliği sorununun işletmelerde etik kapsamına alınmasına neden olmuştur. Buna ek olarak küreselleşme ile birlikte artan çokuluslu işletmelerde kültürel farklılıklardan dolayı ortaya çıkan problemlerle, ayrımcılık ve çifte standart gibi etik değerleri ilgilendiren sorunlar da küresel düzeyde çözüm bulunması gereken konular haline gelmiştir.

Dünyada ikibinli yıllarla birlikte özellikle iş etiği üzerine birçok kuruluş çalışmaya başlamıştır. Bu dönemde Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Dünya

Bankası, IMF ve OECD gibi önemli uluslararası kuruluşlar da yönetimde etik dışı uygulamalara ve yolsuzluklara karşı etkili ve dinamik bir gayret göstermiştir (Arslan ve Berkman 2009:56). İş etiği üzerine dünyada 2000 ve sonrası yıllarda kurulan bazı kuruluşlar ise şunlardır:

- Avrupa İş Ahlakı Enstitüsü (European Institute for Business Ethics – EIBE)
- Uluslararası İş, Ekonomi ve Ahlak Derneği (The International Society of Business, Economics and Ethics – ISBEE)
- İş Ahlakı Merkezi (The Center for Business Ethics – CBE)
- İş Ahlakı Topluluğu (The Society for Business Ethics – SBE)
- Uluslararası İş Ahlakı Enstitüsü (The International Business Ethics Institute)
- Avrupa İş Ahlakı Örgütü Ağı (The European Business Ethics Network, EBEN)
- Uygulamalı ve Mesleki Ahlak Birliği (The Association for Practical and Professional Ethics– APPE)
- Global Ahlak Enstitüsü (The Institute for Global Ethics – IGE)
- Avustralya Mesleki ve Uygulamalı Ahlak Derneği (The Australian Association for Professional and Applied Ethics – AAPAE) (Kutvan 2011:53).

Bu bağlamda 26 Temmuz 2000 yılında evrensel bir sürdürülebilir kalkınma modeli geliştirmek amacı ile Birleşmiş Milletler öncülüğünde yapılan “Küresel İlkeler Sözleşmesi”ne (UN Global Compact) de değinmeden geçilmemelidir. Bu küresel ilkeler sözleşmesi tüm dünyada işletmeler için ortak evrensel bir zemin oluşturmak, sosyal sorumlulukları yerine getirmek ve sürdürülebilir kalkınma kültürünü oluşturmak üzere geliştirilmiştir. Bu sözleşme, insan hakları, iş gücü, çevre ve yolsuzlukla mücadele gibi konuları kapsayan 10 ilkeden oluşmaktadır (UN, Global Compact, 2000).

İnsan Hakları

<i>İlke 1</i>	İşletmeler, uluslararası düzeyde ilan edilmiş insan haklarını desteklemeli ve bu hakların korunmasına saygı duymalıdır;
<i>İlke 2</i>	İşletmeler insan hakları ihlallerinin suç ortağı olmamalıdır.

İş gücü

<i>İlke 3</i>	İşletmeler, sendikalaşma ve toplu iş sözleşmesi özgürlüğünü desteklemelidir.
<i>İlke 4</i>	Her türlü zorla ve zorunlu çalıştırma ortadan kaldırılmalıdır.
<i>İlke 5</i>	Çocuk istihdamına tamamen son verilmelidir.
<i>İlke 6</i>	İşe alımda ayrımcılık ortadan kaldırılmalıdır.

Çevre

<i>İlke 7</i>	İşletmelerin, çevresel zorluklara karşı ihtiyatlı yaklaşımları desteklenmelidir.
<i>İlke 8</i>	Daha fazla çevresel sorumluluğun teşviki için girişimlerde bulunulmalıdır.
<i>İlke 9</i>	Çevre dostu teknolojilerin geliştirilmesi ve yaygınlaşması teşvik edilmelidir.

Yolsuzlukla Mücadele

<i>İlke 10</i>	İşletmeler, rüşvet ve haksız kazanç benzeri her türlü yolsuzluğa karşı çalışmalıdırlar.

Karmaşık iş etiği konularını tanıma ve bunlarla başa çıkma becerisi, yirmi birinci yüzyılda önemli bir öncelik haline gelmiştir (Ferrell, Fraedrick ve Ferrell, 2011:5). İçinde bulunduğumuz bu yüzyılın ilk çeyreğinde özellikle gelişmiş ülkelerde iş etiğinin kurumsallaşmasına yönelik olumlu adımlar atıldığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmaların işletmelerde uygulanan etik kodlar, politika ve yönergeler, denetim ve gözetim mekanizmaları, etik davranışları teşvik sistemleri, bürokratik ve yönetsel girişimler, etik eğitimleri, sosyal sorumluluk ve gönüllülük çalışmaları şeklinde ortaya çıktığı görülmektedir (Kutvan 2011:113).

SONUÇ

İşletmelerde yönetsel etik kavramlarının özümсенmesi, toplumdaki genel etik kurallarının uygulanmasında ve ahlaki soruların azalmasında da etkili olmuştur. İşletmeler iş akış süreçlerinin sağlıklı yürümesi ve herhangi bir çifte standart,

eşitsizlik ve adaletsizliğe mahal vermemek adına evrensel standartlarda etik kodları geliştirmek zorundadırlar. Yönetmelik etik uygulamaları sayesinde işletmelerin itibarları korunurken ve çalışanların motivasyonu da artmakta; ayrıca işletmelerin sürdürülebilirlikleri de sağlanmaktadır.

İşletmelerde baskıcı bir tutumla ve korku yaratarak oluşturulan iç denetim mekanizmasından ziyade, kişilerin kendi isteği ve gönüllülük esas alınarak oluşturulan, çalışanların kendi otokontrolleri ile uygulanabilecek etik programları oluşturulmalıdır. Bu etik programları sayesinde yaratılacak olan etik kurum kültürünün benimsenebilmesi ve uygulanabilir hale gelmesi için çalışanlar bu konuda eğitilmeli ve bilinçlendirilmelidir.

Etik örgütsel yapılar, çalışanları etik davranışlara özendiren, iş hayatını basitleştiren ve bununla birlikte kararların etik kodlara uygunluğunu denetleyen nitelikler barındırır (Sayılı ve Kızıldağ 2007:242).

Değer temelli pazar anlayışının günden güne geçerlilik kazanmasıyla beraber işletmelerin, yoğun rekabet ortamında etik ve iş etiğine yönelik uygulamaları stratejik araç haline getirdiği düşünülmektedir (Sarı,2019:166). Yönetmelik değişime karşı izleyici olmanın dışında, teşvik edici yönetim tutumu sergileyen işletmeler iş etiğine verdikleri değerle edinimlerini arttırabileceklerdir (Bektaş ve Köseoğlu 2008:154).

İşletmeler etik kararları uygulama süreçleri için bir etik çerçeve oluşturmalı ve kurumsal misyon ve vizyonlarını bu etik çerçeve içinde belirlemelidirler.

İşletmeler sadece kâr odaklı ve rekabetçi bakış açısıyla olaylara yaklaştığında yöneticilerin etik karar almaları güçleşmektedir. Dejenerasyonların engellenebilmesi ya da minimuma indirilebilmesi amacıyla erdem, doğruluğun ve toplumsal kaidelere uymanın artan bir değer olarak kamuoyuna kabullendirilmesi için yoğun bir bilinçlendirme çabasına girilmelidir (Köprü 2007:114).

Toplumun yapısal değişkenlerinde köklü değişiklikler gerçekleştirilmeden, işletmelerdeki kurumsal etik uygulamalarının yönetim kültürünü iyileştireceğini varsaymak, doğaüstü olaylara inanmak kadar gerçek dışıdır (Kutvan 2011:176). İşletmeler ve yöneticilerinin, sadece piyasanın gündemini ve sektörlerinde yaşanan teknolojik gelişmeleri dikkate almaları yeterli olmamakta bunun yanında ekonomik değişkenler ve etik sorumluluklar arasındaki entegrasyonu sağlayıp bir denge ortamı oluşturmaları gerekmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi ahlakın bir bilgi olduğu gerçeği bize, günlük yaşamdaki ahlaksız davranışların ya da işletmelerdeki etik kodlarla uyumsuz olan davranışların kaynağının bilgisizlik ve cehaletten kaynaklandığını göstermektedir. Bu bağlamda işletmelere önerilen, özellikle oryantasyon sürecinde, çalışanlara yönetsel etik kodların tanıtılması ve bununla ilgili eğitimlerin düzenlenmesidir.

KAYNAKLAR

- Aristotle. (2011). *Nicomachean ethics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Arslan, M. (2005). *İş ve meslek ahlakı*. Ankara: Siyasal Kitapevi.
- Arslan, M., ve Berkman Ü. (2009). *Dünyada ve Türkiye’de iş etiği ve etik yönetimi*. İstanbul: Tüsiad Yayınları.
- Atılgan, S., ve Kutvan, B. A. (2017). *Örgütlerde yönetsel etik ve etik yönetimi*. İstanbul: Çağlayan Kitapevi.
- Atmaca, K. (2010). İnsan kaynakları yönetimi ve etik. *Sayıştay Dergisi*, 76, 63-76.
- Avcı, M. (2019). Seneca etiğinde bilgi, erdem ve mutluluk ilişkisi. *Temaşa, Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, 10, 67-76.
- Aydın, İ. (2022). *Yönetsel mesleki ve örgütsel etik*. Ankara: Pegem Yayıncılık.
- Bayraktaroğlu, S., ve Ersoy Yılmaz, S. (2012). İş etiği ve insan kaynakları yönetimi ilişkisi: İnsan kaynakları yönetimi fonksiyonları bazında bir tartışma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 1-23.
- Bektaş, Y., ve Köseoğlu, D. A. (2008). İş etiği ve iş etiğinin yayılım süreci. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), 145-158.
- Bircan, U. (2023). Platon’un ahlak anlayışında ruh ve erdem ilişkisi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(85), 314-327.
- Cavico, J. F. ve Mujtaba, G. B., (2009). *Business ethics: The moral foundation of effective leadership, management and entrepreneurship*. Washington: Pearson Learning Solutions.
- Cicero, T. M. (2021). *Yükümlülükler üzerine*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Çağatay, N. (1976). Fütüvvetçilikle ahiliğin ayrıntıları. *Belleten*, 40(159), 423-438.
- Çotul, A. (2019). İş etiğinin kurumsallaşmasının işletmeler açısından önemi. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 81-88.
- Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), (2000). *Kamu yönetiminin iyileştirilmesi ve yeniden yapılandırılması özel ihtisas komisyonu raporu*. <http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/iULBo+oik527.pdf> adresinden 17 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Ferrell, O.C., Fraedrick J., ve Ferrell L. (2011). *Business ethics: Ethical decision making & cases*. USA: South-Western Cengage Learning.
- Gedikli B, Gedikli, M. (2022). Nietzsche ve Marx açısından ahlak ve özgürlük. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39(2), 668-681.

- Hançerlioğlu, O. (1975). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Hoffman, M. W., Frederick, R. E., ve Schwartz, S. M. (eds). (2014). *Business Ethics: Readings and cases in corporate morality*. New Jersey: McGraw-Hill.
- Kaya, M. (1981). Aristoteles'in ahlak ve siyaset felsefesinin islam dünyasına yansımaları. *Felsefe Arşivi*, 0, 208-243.
- Köprü B. (2007). Türk kamu yönetiminde etik değerlerden sapma ve yönetsel yozlaşma. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Kutvan, B. A. (2011). Yönetsel etik ve basın işletmeleri üzerine bir araştırma. Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Marx, K., ve Engels, F. (2019). *Komünist manifesto*. İstanbul: Can Yayınları.
- Ongun S. (2006). İşletmelerde iş etiği açısından örgütsel değişim süreci ve Türk iş gücünün iş etiğine yaklaşımı incelenerek Türkiye'deki değişimin değerlendirilmesi. Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Örselli, E. (2010). Türkiye'de toplumsal ve yönetsel etik değerler ile ikilemler: Uygulamalı bir çalışma. Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Özgener, Ş. (2000). İş ahlakı ve sosyal sorumluluk: İmalat sanayinde bir uygulama. Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi.
- Pattabanoğlu, F. Z. (2015). Seneca ve Kindi'nin insan ve ahlak anlayışı üzerine mukayeseli bir çalışma. *Felsefe Dünyası*, (62), 174-207.
- Plaisance, L. P. (2018). *Communication and media ethics*. Boston/Berlin: Walter de Gruyter.
- Platon (Eflatun), (2014). *Devlet*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sarı, Ö. (2019). Etik kodlar bağlamında şirketlerin kurumsal yönetimi. *Ankara, 2. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*.
- Sartre, P. J. (2003). *Varoluşçuluk*. İstanbul: Say Yayınları.
- Sayiner, A. M. (2005). Yönetsel etik kavramının örgütlerde uygulanması. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.
- Saylı, H. ve Kızıldağ D. (2007). Yönetsel etik ve yönetsel etiğin oluşmasında insan kaynakları yönetiminin rolünü belirlemeye yönelik bir analiz. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1). 231-251.
- Sekman A. (2017). Kant'ın ahlak delili. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi*, 3(2), 58-61.
- Ulusoy, İ. (2018). Atatürk dönemi iktisadi kalkınma modeli (1923-1938). *Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2). 111-124.

United Nations (UN), (2000). *The ten principles of the UN global compact*.

<https://unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles> adresinden 10 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.

Usta, S. ve Arslan, Ş. (2020). Türkiye’de etik yönetim anlayışına yönelik çerçeve arayışı: Kamu görevlileri etik kurulu üzerinden bir inceleme. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 11(2). 222-244.

43. Bölüm

Kadınların Çalışması ve Yaşam Memnuniyeti: Türkiye Örneği Üzerine Akademik İnceleme

Zeynep AKYÜREK¹

¹ Yalova Üniversitesi, Yalova Meslek Yüksek Okulu, Pazarlama Bölümü, Yalova, Türkiye,
zeynep.akyurek@yalova.edu.tr, Orcid ID: 0000-0002-8981-9623

ÖZET

Veri analizi sonuçlarına göre, Türkiye'de kadınların çalışma durumu ile yaşam memnuniyeti arasında incelenen ilişki negatif bir yönde bulunmuştur. Yani, kadınların çalışması arttıkça yaşam memnuniyeti azalmaktadır. Ancak, yapılan çoklu sıralı regresyon analizi sonucunda kadınların çalışması ve medeni durumun yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir. Bununla birlikte, gelir düzeyinin yaşam memnuniyetini pozitif yönde etkilediği ve gelir düzeyi arttıkça yaşam memnuniyetinin arttığı gözlenmiştir. Yaş ve eğitim düzeyinin ise yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi tespit edilmemiştir. Bu sonuçlar, kadınların çalışma durumunun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini anlamak ve ilgili politika kararlarına katkı sağlamak için önemli bir bilgi sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam memnuniyeti, Mutluluk, İstihdam,

1. GİRİŞ

Kadınların yaşam memnuniyeti düzeyi ile istihdam durumları arasındaki ilişki, subjective well-being (SWB) araştırmalarında uzun süredir devam eden bir tartışma konusudur. Bu alanda yapılan çalışmalar, 1970'ler ve 1980'ler döneminde karışık sonuçlar sunmuştur. Campbell (1981), Wright (1978) ve Freudiger (1983), kadınların yaşam memnuniyeti düzeyi ile istihdam durumları arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir.

Campbell (1976) tarafından yapılan bir çalışmada, kadınların çalışma hayatına katılmasının yaşam memnuniyeti düzeylerini olumsuz etkilediği bulunmuştur. Araştırmaya göre, kadınların çalışma hayatına girmesi, artan stres, zaman baskısı ve aile ile ilgili sorumlulukların artması gibi nedenlerle yaşam memnuniyeti düzeylerinde azalma gözlemlenmiştir.

Öte yandan, Wright (1978) ve Freudiger (1983) gibi diğer çalışmalar ise kadınların istihdam durumlarının yaşam memnuniyeti düzeylerini olumlu yönde etkileyebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu çalışmalarda, iş hayatına katılan kadınların finansal bağımsızlık, sosyal etkileşim ve kişisel tatmin gibi faktörler nedeniyle daha yüksek bir mutluluk düzeyine sahip olabileceği ifade edilmiştir.

Bu karışık bulguların nedenleri arasında metodolojik farklılıklar, örneklem büyüklüğü, sosyo-kültürel faktörler ve zamanın etkisi gibi çeşitli faktörler yer alabilir. Ayrıca, kadınların mutluluk ve yaşam memnuniyeti düzeyini etkileyen diğer değişkenlerin de dikkate alınması gerekmektedir, çünkü istihdam durumu tek başına mutluluk düzeyini belirleyen tek faktör olmayabilir.

Bu tartışmanın çözülmesi için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Farklı metodolojilere, örneklem gruplarına ve zaman dilimlerine odaklanan daha kapsamlı çalışmalar, kadınların yaşam memnuniyeti ve mutluluk düzeyi ile istihdam durumları arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca, sosyo-kültürel faktörlerin ve bireysel deneyimlerin de dikkate alınması, bu tartışmanın daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Ancak, mevcut çalışmalar mutluluk ve yaşam memnuniyeti konusundaki tartışmanın çözülmediğini göstermektedir. Örneğin, Jan ve Masood (2008) tarafından yapılan bir çalışmada, bir ev kadınının tam zamanlı çalışan bir eşe kıyasla biraz daha mutlu olduğu bulunmuştur. Bununla birlikte, Hundley (2001) tarafından yapılan bir başka çalışma, yaşam tatmini açısından mutlulukta farklılık bulgusu elde etmemiştir. Rambur (2005) ise, ailevi nedenlerden dolayı ev hanımı olan bir eşin tam zamanlı veya yarı zamanlı çalışan bir eşten daha mutlu olduğunu bulmuşlardır. Öte yandan, Oswald (1998) tarafından sunulan kanıtlar, düşük maaşlar ve daha fazla çalışma saati gibi öz çalışmanın getirdiği risklere rağmen, çalışan bir eşin bir ev kadından daha mutlu olduğunu göstermektedir.

Bu çelişkili bulgular, farklı çalışma yöntemleri ve örneklemlerden kaynaklanabilir (Diener 1985, s.72) . Kadınların mutluluk düzeyini etkileyen birçok faktör olduğu için, iş durumu tek başına bir açıklama sunamayabilir. Bu tartışmanın sonuçlanabilmesi için daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Kadınların yaşam memnuniyeti düzeyi ile istihdam durumları arasındaki ilişkinin daha iyi anlaşılabilmesi için farklı metodolojiler ve örneklem grupları üzerinde odaklanan kapsamlı çalışmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca, bireysel tercihler, kültürel faktörler ve sosyoekonomik koşullar gibi diğer değişkenlerin de dikkate alınması önemlidir (Tağ ve Çetinkaya, 2019).

Bu konuda daha kapsamlı çalışmalar, kadınların mutluluk ve yaşam doyumu düzeyi ile istihdam durumları arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Bireysel tercihler, kadınların iş ve aile yaşamları arasında denge kurmalarını etkileyebilir (Veenhoven ve Dumludağ, 2015) . Bazı kadınlar tam zamanlı çalışmayı tercih ederken, diğerleri ise ailevi sorumluluklarına daha fazla odaklanmayı tercih edebilir. Bu tercihler, mutluluk düzeylerini etkileyebilir ve araştırmalarda dikkate alınmalıdır.

Ayrıca, kültürel faktörler de kadınların iş ve mutluluk arasındaki ilişkide etkili olabilir (Kahneman ve Tversky, 1984). Toplumun beklentileri, cinsiyet rolleri ve aile yapısı gibi faktörler, kadınların iş ve aile yaşamlarını dengelemelerini etkileyebilir. Bu nedenle, kültürel farklılıkların ve normların analizde göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Sosyoekonomik koşullar da kadınların mutluluk düzeyini etkileyebilir. Örneğin, gelir düzeyi, iş güvencesi ve sosyal destek gibi faktörler, kadınların istihdam durumlarından kaynaklanan mutluluk farklılıklarını açıklayabilir (Dumludağ vd, 2016) . Bu faktörlerin analize dahil edilmesi, ilişkinin daha iyi anlaşılmasını sağlayabilir.

Sonuç olarak, kadınların yaşam memnuniyeti düzeyi ile istihdam durumları arasındaki ilişkinin tam olarak anlaşılabilmesi için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Bu araştırmaların farklı metodolojilere dayanması, geniş örneklem gruplarına odaklanması ve bireysel tercihler, kültürel faktörler ve sosyoekonomik koşulları dikkate alması önemlidir. Bu şekilde elde edilen bulgular, politika yapıcıları ve toplumun genelini etkileyen konular hakkında daha bilinçli kararlar alınmasına katkı sağlayabilir.

2. METEDOLOJİ

Bu çalışma, 2017-2022 yıllarında Dünya Değerler Araştırması tarafından elde edilen verileri analiz ederek Türkiye’de kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu şu şekildedir: "Kadınların çalışması ve yaşam memnuniyeti arasında

hangi düzeyde bir ilişki bulunmaktadır?" Araştırmanın hipotezleri ise aşağıda belirtilmektedir,

H1: Kadınların çalışması, yaşam memnuniyeti üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

H2: Kadınların çalışması, yaşam memnuniyeti üzerinde kontrol değişkenleri göz önünde bulundurularak pozitif bir etkiye sahiptir.

2.1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Bu çalışmada, kadınların çalışma durumları "Şu anda çalışıyor musunuz yoksa çalışmıyor musunuz?" şeklindeki bir soruyla ölçülmüştür. Eğer katılımcı çalışıyorsa, haftada kaç saat çalıştığına dair bilgi istenmiştir. Birden fazla işi olan katılımcılar sadece ana işleri için bir seçenek kodlamışlardır. Yaşam memnuniyeti ise tek bir kapalı uçlu bir soru kullanılarak ölçülmüştür. Katılımcılara "Genel olarak bugünlerde hayatınızdan ne kadar memnunsunuz?" şeklinde bir soru yöneltilmiş ve yanıt kategorileri 1'den (hiç memnun değilim) 10'a (son derece memnunum) kadar değişen aralıkta belirlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, kadınların çalışma durumları ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi analiz etmektir. Veriler istatistiksel yöntemler kullanılarak değerlendirilecek ve çalışan kadınlar ile çalışmayan kadınlar arasındaki yaşam memnuniyeti düzeyi arasındaki ilişki incelenecektir

2.2. Verilerin Analizi

Veri analizi sürecinde iki adım takip edilmiştir. İlk adımda, kadınların çalışması değişkeni ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin gücünü ve yönünü araştırmak amacıyla regresyon analizi uygulanmıştır. Bu analiz, kadınların çalışma durumunun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini istatistiksel olarak değerlendirmek için kullanılmıştır. Regresyon analizi, kadınların çalışması değişkeni ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin doğasını anlamak ve kadınların çalışma durumunun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek için bir araç olarak görev yapmıştır.

İkinci adımda, yaş, eğitim, gelir, medeni durum gibi kontrol değişkenlerinin dikkate alındığı çoklu sıralı regresyon analizi, kadınların çalışması ve yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkiyi daha kapsamlı bir şekilde değerlendirmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu analiz, kadınların çalışma durumunun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini, yaş ve eğitim gibi diğer faktörlerin etkisini kontrol ederek incelenmesini sağlamıştır. Çoklu sıralı regresyon analizi, kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişkinin karmaşıklığını ve bu ilişkide rol oynayan diğer değişkenlerin etkisini anlamayı hedeflemiştir.

H1 hipotezi doğrultusunda gerçekleştirilen istatistiksel analiz, kadınların çalışması ile bireylerin mutluluğu arasında pozitif bir ilişki olduğunu önermektedir. Regresyon analizi sonuçlarına göre (Tablo 1), yaşam memnuniyetini temsil eden değişken ile kadınların çalışma durumunu gösteren değişken arasında anlamlı ve negatif bir ilişki gözlenmektedir. Kadınların çalışma durumunu ifade eden değişkenin katsayısı -0.0632585 olarak hesaplanmıştır.

Bu durum, kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermektedir. P-value değeri ise 0.029 olarak hesaplanmıştır, bu da ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Yani, kadınların çalışma durumu ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki rastgele oluşan bir ilişki olmayıp, istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Bu sonuçlara göre, kadınların çalışma durumu yaşam memnuniyetini etkileyen önemli bir faktör olarak görülmektedir. Negatif katsayı değeri, kadınların çalışması arttıkça yaşam memnuniyetinin azaldığını göstermektedir. Ancak, bu ilişki diğer faktörlerin etkisinden bağımsız olarak değerlendirilmemiştir.

Diğer kontrol değişkenlerinin etkisi dikkate alındığında, kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki daha ayrıntılı bir şekilde analiz edilebilir. Daha akademik bir dille ifade etmek gerekirse, bu analiz sonuçları, H1 hipotezi doğrultusunda kadınların çalışma durumunun bireylerin mutluluğunu olumlu yönde etkilediğini desteklememektedir. Aksine, kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasında negatif bir ilişki olduğu gözlenmektedir. Bu sonuçlar, ilgili faktörlerin kontrol edilmediği durumlarda geçerlidir ve diğer değişkenlerin etkisi dikkate alındığında ilişkinin daha ayrıntılı bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Hipotez 2, kadınların çalışmasının mutluluk üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu öne sürmektedir. Ancak gerçekleştirilen sıralı logit analizi sonuçları (Tablo 2), kadınların çalışma durumu ile yaşam memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Verilen sıralı logit regresyon analizi sonucunda elde edilen model ve istatistiksel sonuçlar şu şekildedir;

Analizde kullanılan model, yaşam memnuniyeti değişkenini açıklamak için kadınların çalışması, gelir, medeni durum, yaş ve eğitim değişkenlerini içermektedir. Analizin sonucunda, modelin log likelihood değeri -1874.7741 olarak hesaplanmıştır ve bu değer modelin verilere uyumunu göstermektedir. Sıralı logit regresyon analizinin anlamlılığını değerlendirmek için LR chi-square testi kullanılmıştır. Bu testin sonucunda elde edilen chi-square istatistiği

74.80'dir ve p-value değeri 0.0000'dır. Bu sonuç, analizin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir.

Değişkenlerin katsayılarına ve p-value değerlerine bakıldığında, kadınların çalışması değişkeninin katsayısı (-0.0222261) istatistiksel olarak anlamlı değildir (p-value = 0.433). Benzer şekilde, medeni durum değişkeninin katsayısı (-0.0405061) istatistiksel olarak anlamlı değildir (p-value = 0.160). Bu bulgular, kadınların çalışması ve medeni durumun yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Ancak, gelir değişkeninin katsayısı (0.2955509) istatistiksel olarak anlamlıdır (p-value = 0.000). Bu durum, gelirin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Yani, gelir düzeyi arttıkça yaşam memnuniyeti de artmaktadır. Yaş ve eğitim değişkenlerinin katsayıları ise istatistiksel olarak anlamlı değildir (p-value > 0.05). Bu da yaşın ve eğitim düzeyinin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını göstermektedir. Pseudo R² değeri 0.0196 olarak hesaplanmıştır. Bu değer, modelin bağımsız değişkenlerle bağımlı değişken arasındaki ilişkiyi sınırlı bir şekilde açıkladığını göstermektedir. Sonuç olarak, kadınların çalışması), medeni durum, yaş ve eğitim değişkenlerinin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, gelir değişkeni yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu bulgular, yaşam memnuniyetini etkileyen faktörlerin anlaşılması ve ilgili politika kararlarına katkı sağlanması açısından önemlidir.

Tablo 1: Kadınların Çalışması ve Yaşam Memnuniyeti Regresyon Analizi

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t	P > t
Q297 (Kadınların Çalışması)	-0.0632585	.0288734	-2.19	0.029
_cons	6.798677	.1231036	55.23	0.000

Tablo 2: Kadınların Çalışması ve Yaşam Memnuniyeti Sıralı Logit Analizi

Değişken	Katsayı	Std. Hata	z	P > t
Q297 (Kadınların Çalışması)	-0.0222261	.028836	-0.78	0.433
Q288 (Gelir)	0.2955509	0.0368052	8.03	0.000
Q273 (Evlilik)	0.0405061	0.0288586	-1.40	0.160
Q262 (Yaş)	-0.0065139	0.0054565	-1.19	0.233
Q 275 (Eğitim)	-0.020685	0.0332607	-0.62	0.534

SONUÇ

Veri analizi sonuçlarına dayanarak, Türkiye’de kadınların çalışma durumu ile yaşam memnuniyeti arasındaki ilişki incelenmiş ve farklı analiz yöntemleri kullanılmıştır. İlk olarak, regresyon analizi yapılarak kadınların çalışmasının yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Bu analizde, kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasında negatif bir ilişki olduğu gözlenmiştir. Yani, kadınların çalışma durumu arttıkça yaşam memnuniyeti azalmaktadır. Daha sonra, çoklu sıralı regresyon analizi ile yaşam memnuniyetini etkileyen diğer faktörlerin kontrol altına alındığı bir model oluşturulmuştur.

Bu analizde, kadınların çalışması, gelir, medeni durum, yaş ve eğitim gibi faktörler dikkate alınmıştır. Bu analiz sonucunda, kadınların çalışması ve medeni durumun yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı bulunmuştur. Ancak, gelir düzeyinin yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu gözlenmiştir. Yani, gelir düzeyi arttıkça yaşam memnuniyeti de artmaktadır. Yaş ve eğitim düzeyinin ise yaşam memnuniyeti üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığı belirlenmiştir.

Sonuç olarak, veri analizi sonuçları kadınların çalışma durumunun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini değerlendirmekte ve diğer faktörlerin etkisini kontrol etmektedir. Bulgular, kadınların çalışması ile yaşam memnuniyeti arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olmadığını ve gelir düzeyinin yaşam memnuniyetini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ancak, yaş ve eğitim düzeyinin yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Bu sonuçlar, kadınların çalışma durumunun yaşam memnuniyeti üzerindeki etkisini anlamak ve ilgili politika kararlarına katkı sağlamak için önemli bir bilgi sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

- Diener, E., Emmons, R. A., & Larsen , R. J. (1985). The Satisfaction With Life Scale . *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71-75,. DOI: 10.1207/s15327752jpa4901_13 adresinden alındı
- Tag, M. N., & Çetinkaya, B. (2019). Öznel İyi Oluş Hali, Başkasına Güven Ve İş Motivasyonu Arasındaki İlişki: Beklenti Teorisi Çerçevesinde Çok Düzeyli Analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(3), 858-888.
- Campbell, A. (1981). *The sense of well-being in America: Recent patterns and trends*. New York: McGraw-Hill.
- Dumludag, D., Gokdemir, O., & Giray, S. (2016). Income comparison, collectivism and life satisfaction in Turkey. , . *Qual Quant* 50, 955–980. <https://doi.org/10.1007/s11135-015-0185-1> adresinden alındı
- Freudiger, P. (1983). Life satisfaction among three categories of married women. *Journal of Marriage and Family*, 45(1), 213-219.
- Hundley, G. (2001). Why and when are the self-employed more satisfied with their work. *Industrial Relations*, 40(2), 293-317.
- Jan, M., & Masood, T. (2008). An Assessment of Life Satisfaction among Women. *International Journal for Studies on Home and Community Science*, 2, 33-42.
- Kahneman, D., & Tversky, A. (1984). Choices, Values, and Frames. *American Psychologist*, 39(4), 341-350.
- Oswald, A. J. , A. (1997). Happiness and Economic Performance. *The Economic Journal*,, 107(445), 1815–1831. <http://www.jstor.org/stable/2957911> adresinden alındı
- Rambur , B. (2005). Education as a Determinant of CareerRetention and Job Satisfaction among RegisteredNurses. *Journal of Nursing Scholarship*, 37(2), 185-192.
- Veenhoven, R., & Dumludağ, D. (2015). , İktisat ve Mutluluk: Bugün Daha Mutlu muyuz? *İktisatta Davranışsal* . içinde
- Wright, J. (1978). Are working women really more satisfied? Evidence from several national surveys. *Journal of Marriage and Family*, 40(2), 301-313.

44. Bölüm

Sosyal Yapı ve Eşitsizlik Üzerine Üç Teori¹

Ali DEMİR²

¹ Bu yazı Pioneer and Contemporary Studies in Social, Human and Administrative Science adlı kitapta “Three Theories of Social Structure and Inequality” başlığı altında Duvar 2023’de yayınlanmış çalışmanın Türkçe çevirisidir

² Yazar ve çeviri; Dr. Öğr. Üye. Ali Demir, Avrasya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölüm Başkanı, alidemirden@gmail.com ORCID: 0000-0002-7955-0085

ÖZ

Çalışma ilk olarak insanlık tarihini kölelik, feodalizm ve kapitalizm olarak ayıran Marksist sınıf teorisi ele alınmaktadır. Teoriye göre bu aşamaların her birinde iki grup birbiriyle antagonistik bir ilişki içindeydi; bir grubun alanı sadece diğer grubun aleyhine genişletilecektir. Bu çatışma teorisine göre eşitsizlik öncelikle devlet zoruyla, insanın bir yandan uygun eğitim ve kültür politikaları aracılığıyla eşitsizlik koşullarının bilince çıkarması, diğer yandan da toplumdaki kıt kaynakların telafi edici adalet ilkesi uyarınca dengeleyici ve planlı bir ekonomi prensiplerini uygulanmasıyla ortadan kaldırılıp sosyal barış sağlanabilecektir. Marksist sınıf teorisi bu çalışmada bir yandan Max Weber'in statü kavramı, diğer yandan Pierre Bourdieu'nün habitat ve Stefan Hradil'in yaşam tarzları kavramlarıyla günümüz toplumsal yapı analizi incelenmiştir. Bu son yaklaşımlar, Marksizmin aksine, sınıf yapısının antagonistik ilişkisinden ziyade toplumun sosyal yapısındaki yatay farklılaşmalara odaklanmaktadır. Dolayısıyla, Weber için toplum analizi sadece sınıfla değil ama aynı zamanda statülerle, Bourdieu için habitat ve kapital, son olarak Hradil için ise yaşam tarzlarına odaklanmalıdır. Makale bu yaklaşımları sunmakta ve eleştirel bir değerlendirmeye tabii tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karl Marx, Max Weber, Pierre Bourdieu, Stefan Hradil, Yatay Farklılık ve Dikey Ayırışma

GİRİŞ

Aşağıda ulus ilkesine göre örgütlenmiş toplumlarda sosyal yapıya bakacağız. Bu amaçla üç sosyolojik teoriyi ele alırken bunları modern bir toplumun yapı ve işlevlerinin bir dökümü anlamında da ele alacağız. Odak noktası sosyolojik eşitsizlik kavramı olacaktır. Yazı eylem teorisi perspektifinden bakıldığında, aktörler ve/veya eylem araçlarından ziyade eylem koşullarıyla ilgileniyor.

Marksist Sınıf Teorisi

Tarihsel olarak, toplumsal yapı söylemi özellikle Marksist sınıf teorisi tarafından başlatılmıştır. Marksist sınıf teorisinde insanlık tarihi üç evreye ayrılmıştır: Kölelik, feodalizm ve kapitalizm (Wright, 2005: 11). Geçmiş toplumların dikey yapısı sistem düzeyinde üstyapı ve altyapı ile karakterize edilirken, aktör düzeyinde yönetenler ve yönetilenler tarafından örgütlenmiş ya da temsil edilmiştir. Bu teoriye göre, eşitsizliklerin toplumsal (yeniden) üretimi bu şema içinde gerçekleşmektedir. Hipotez, bu toplum sistemi verili olduğu ve sürdürüldüğü sürece, mevcut üretim koşullarının insanın insan tarafından sömürülmesine yol açacağıdır. Çözüm de sınıflar arasındaki çatışmanın önce sosyalizmde zayıflatılması, sonra komünizmle tamamen ortadan kaldırılmasıdır (Marx, 1859).

Klasik Marksist sınıf şemasında, toplumsal sınıflar katı bir hiyerarşi içine yerleştirilmiştir ve analizde güçlü bir şekilde bu dikey boyuta odaklanılmıştır. Burada toplumların dikey bir sınıf şeması çerçevesinde örgütlendiği düşünülür. ABD'li sosyolog Erik O. Wright'a göre sınıf terimi mülkiyet ilişkileri sorunuyla ilgilidir (Wright, 2005). Wright, Karşılaştırmalı Sınıf Analizi Projesi'nde (*Comparative Class Analysis Project*) ABD nüfusunun yalnızca yaklaşık % 2'sinin sermaye sahibi olarak sayılabileceğini göstermiştir. Marx'ın sınıf modeli sonraları Erikson, Goldthorpe ve Portocarero tarafından daha da geliştirilmiş ve teorik olarak desteklenmiştir (Goldthorpe, 2000). Bu Marksist toplumsal yapı kavramına göre toplumsal eşitsizlikler; sınıf yapısı, güç dağılımı ve bu yapı içinde kurulan yasal ilişkiler sonucunda insanların sosyal ve ekonomik başarı şanslarını önceden belirleyen bir oluşum sürecinden kaynaklanmaktadır (Grusky, 2008; Rössel, 2013).

Bu yapılar, sınıf aidiyetliklerine bağlı olarak hangi insanların hangi kıt mallara sahip olduğunu belirler. Bu kıt mallara fazla sahip olanlar daha fazla eylem özgürlüğüne sahiptir; daha azına sahip olanlar ise bunları eylem kısıtlamaları olarak tecrübe eder. Kaynaklar, daha fazla başarı fırsatı için gerekli koşulları belirler. Bu teoride toplumsal yapı kalıtsal birikim ilkesine dayanır; kimde varsa ona daha çok verilir. Bunun sonucu olarak üretim ilişkileri halihazırda avantajlı olanların lehinedir. Bu yüzden sosyal sınıflar arasındaki ilişkiler bu Marksist sosyal yapı kavramlarında antagonistik olarak tasavvur edilir (Wright, 2005: 22-29).

Statü, prestij ve ikamet yeri, eğitim ve sosyal ilişkiler gibi yatay boyutlar bu Marksist görüşe göre ikincil değişkenler olarak kabul edilmelidir. Çünkü insanlar arasında asimetrik bir ilişkiye yol açan şey, ikamet edilen yer ya da hiyerarşik olarak yapılandırılmış örgütlerdeki eşitsiz konumlar ya da bunlarla birlikte oluşan ve eylemin toplumsal koşullarını ortaya çıkaran organizasyona üyelik değil, sınıf aidiyetidir. Sınıf yapısı her bir bireyin eylem koşullarına yansır. Bu bağlamda, bireysel eylemdeki hareket olasılığı toplumsal yapının bir ürünüdür (Rössel, 2005; Rössel, 2009).

Bu sosyal yapı teorisinin son bir özelliği de bireyin sosyo-hukuki konumunu belirleyen malların dönüşümüdür. Parası olanlar ya da kendilerine para verilenler artık sadece parayla para ya da mülk değil, aynı zamanda bunlara karşılık gelen statü, sosyal ilişkiler ve yaşam tarzı da elde edebilirler. Ne parası ne de mülkü olan, ancak teorik olarak aynı haklara sahip olanlar daha az hareket, eylem özgürlüğüne sahip olacaktır, çünkü bu sonuncular aynı haklara sahip olmalarına rağmen ne olası kayıplarını diğer iki kaynakla telafi edebilirler ne de para ve mülk olmadan hak birikimi yoluyla bunlardan bir avantaj elde edebilirler. Bu mantıkta haklar, kişinin kaynakları kendi istemi doğrultusunda eylem koşullarını değiştirme gücünü ifade eder. Başka bir deyişle para, servet, sosyal prestij ve yüksek eğitimin hepsi geçişlidir. Bir aktörde genellikle kümülatif olarak bulunmalarının nedeni budur. Bu Marksist yaklaşıma göre mülkiyet, sahibinin üretim ilişkileri içinde nesnenin yeniden üretimi üzerinde hak ve güç sahibi olmayı kazandırma özelliğine sahiptir.

“Söz konusu hak ve yetkiler, genel olarak şeylerin mülkiyeti veya kontrolü açısından değil, yalnızca üretimde kullanıldıkları ölçüde kaynakların veya varlıkların mülkiyeti veya kontrolü açısından tanımlanmaktadır. Bir kapitalist sadece makinelere sahip olan biri değil, makinelere sahip olan, bu makineleri bir üretim sürecinde kullanan, bunları kullanması için emek gücü sahiplerini işe alan, makinelerin bir şeyler üretmek için kullanıldığı süreci yöneten ve bu makinelerin kullanımından elde edilen kâra el koyan biridir.” (Wright, 2005: 10)

Bu mantığa göre toplumsal eşitsizlik, mülkiyet, iktidar ve hukuk bu toplumsal-yapısal ilişkiye dayanır. Bir sosyal sistemde sosyal eşitlik(sizlik) standartlarını ve koşullarını belirleyen şey, aynı zamanda insanların hayatlarında yaşamak için hangi kaynaklara sahip olduklarını da belirler. Mülkiyet, gelir, güç ve hak arasında var olan sistem, insanların kimlik edindikleri pratiklerini de belirler. Kaynakların birikimine dayalı bu sistem içinde, sosyal sınıflar arasındaki ilişki antagonistiktir. İlişki çatışma ve dışlama ile belirlenir; gelir, statü ve hak, haklardan mahrum bırakma yoluyla elde edilir.

“Sınıf analizinin Marksist yapısının özünde, sadece sınıf ilişkilerinin derin antagonistik çıkarlar ürettiği iddiası değil, aynı zamanda alt sınıf konumlarındaki

insanlara çıkarları için mücadele edebilecekleri güç biçimleri verdiği iddiası yatar.” (Wright, 2005: 29)

Max Weber'in Sınıf ve Statü¹ Modeli

Karl Marx ve Marksist sosyal yapı teorilerinin aksine Max Weber, eşitsizliklerin nesnel değil öznel algılarına ve benzer zihniyetleri, yaşam tarzları ve tutumları içerebilen sosyal statüye daha fazla odaklanmıştır. Aslında, toplumsal sözleşmecilikle bile, sosyo-tarihsel tabakalaşmanın sadece mülkiyetin bizzat varlığıyla değil, mülkiyetin bir üretim aracına dönüştürülmesi anında da desteklendiği iddia edilebilir. Buna göre, tarihsel olarak mülkiyet, üretim araçları ve hukuk sistemi arasında bir farklılaşmaya yol açan bir uygarlaşma süreci yaşanmıştır. Herkese ait olan dünya zamanla önce parsellenir ve sonra her parsel sadece bir kişiye ait olarak görülmeye başlanır. J.-J. Rousseau'nun değımiyle: *Bir parça araziye ilk çeviren ve burası benim deyip kendisine inanacak kadar saf insanlar bulabilen ilk kişi, sivil toplumun gerçek kurucusudur*. Tam da burada din sosyolojisinden elde edilen bulgularla, toplumun en önemli kurumlardan biri olan dinlerin bu dünyadaki nesnel, şöyleşmiş mülkiyet ilişkilerine dayanmadığı, ancak esas olarak diğer dünyaya yönelik olduğu hipotezini de doğrulayabiliriz. Mevcut sosyal eşitsizlikleri doğal farklılıklarla açıklayan bu anlayış bu dünyayı sadece yüce Tanrı'nın insanın kendi düzenine olan güvenini teyit ettirdiği paradoksal bir olgunluk testi olarak görür. Kutsal kitapları okuyarak Tanrı'nın yasalarının bilincine varanlar bu sınavı geçmekte ve öteki dünyadaki özgürlükler için bir ödül olarak dünyevi eşitsizliklere katlanmaktadırlar. Dolayısıyla toplumsal eşitsizlik bu anlayışta sosyal yapının değil de eğitim, teoloji, felsefe, bilim, yani bilinç yapıları sorunudur ve sonucudur.

Sonuç olarak, bu modellerde kişinin gelir ve servet dağılımındaki konumunu belirleyenin mülkiyet değil, bu bilince dayalı statüsü olduğu varsayılmaktadır. Dahası, Edward Shils ile birlikte sosyal statüyü bir kişinin bir toplumda sahip olduğu saygınlık ve/veya prestij olarak tercüme edersek ve ampirik olarak kişilerin tanınmaya değer olduğu varsayılan hürmet açısından bir ilişki olarak tanımlarsak, o zaman sınıf modelinin yatay bir eksenle genişletilmesi gerekip gerekmediği sorusu ortaya çıkar (Shils, 1962). Gerçekten de sosyolojide revaçta olan genel görüşe göre Marksizm çok statik ve modası geçmiş bir teori olarak görülmüş ve örneğin Talcott Parsons'ın *the structure of social action: a study in social theory with special reference to a group of recent European writers* adlı kitabından çıkarılmıştır.

¹ Aslında Weber'in *Stand* ve onun çoğıulu olan *Stände* kavramına Türkçe'deki statü kavramı tam karşılamıyor. *Stand/Stände* özellikle orta çağda belirleyici olan benzerlikten hareketle saygınlık üzerine kurulu olan *farklılık*, ancak henüz modern anlamdaki zıtlıklar üzerine kurulu *ayrım* anlayışını içermeyen tabakalaşma biçimidir. Weber'in *Stand/Stände* kavramıyla günümüz Türkiye'sindeki sınıflaşma değil ama Osmanlı İmparatorluğu'ndaki milletteşme daha iyi açıklanabilir.

Buradaki temel metodolojik eleştiri, Marksist sınıf modellerinin esas olarak makro düzeyde işlediği ve genellikle mikro düzeyi ihmal ettiğidir.

Bu Marksist yaklaşımları eleştiren kişi, kendisinin de Marksist Sınıf modelinin ilk eleştirmenlerinden biri olan alternatif modelli Max Weber’de bulur. Weber’e göre sınıflar, üyelerinin işgücü piyasasında benzer niteliklere, doğaları gereği eşit mülkiyet haklarına ve benzer başarı şanslarına sahip olmalarının yanı sıra tipik statüleri sayesinde toplumsal tanınırlık elde etmeleriyle karakterize edilir. Bu bağlamda, Weber meşhur *Ekonomi ve Toplum* kitabının, *Bölüm VIII, Kısım § 6, Topluluk İçinde Güç Dağılımı: Sınıflar, Statüler, Partiler* başlığı altında toplumsal düzeni bir kişinin prestij sahibi olduğu, kendi deyimiyle *toplumsal onur* sahibi olduğu bir toplum yapısı olarak tanımlar. Weber sınıflardan sadece şu üç durumun bir aradalığında bahseder,

“1. insanların çoğunluğu için yaşam şanslarının belirli bir nedensel bileşeninin ortak olduğu yerlerde, 2. bu bileşen yalnızca ekonomik mal mülkiyeti ve kazançlı çıkarlarla, yani 3. (mal veya emek) piyasa koşullarında ('sınıf durumu') temsil ediliyorsa.” (Weber, 1980: 530)

Burada en önemli kriter, piyasa tarafından dikte edilen benzer yaşam koşuludur. Weber, tanımlama ölçütü olarak sahip olmayı ya da sahip olmamayı dikkate alır ve ardından itibarı, yani toplumsal onuru bir piyasa durumu temelinde belirler. Weber sınıf kavramını ortak bir sınıf çıkarı ve büyük ölçüde resmîleşmiş bir hukuk sistemi ile ilişkilendirir. Weber ancak aktör (a) rasyonel bir şekilde kendi kullanım şansını ya verili mülkiyet dağılımıyla ya da somut ekonomik düzenin yapısıyla nedensel bir ilişkiye soktuğunda ve (b) bu nedensel ilişki *sınıf durumunun koşulluluğunu ve etkisini* "kitlesele eylem" yoluyla toplulukta değil, "sınıf eylemi" yoluyla toplumda açıkça tanınabilir hale getirilmişse sınıf çıkarından bahseder (533). Sonuç olarak, modern proletaryayı bir sınıf olarak görür, ancak "örneğin köleler teknik anlamda bir 'sınıf' değildir (ama bir 'statü'dür)." (Weber, 1980: 532)

Weber’in ikinci kriteri olan yasal düzenin varlığı için, aktörlerin kendilerini bir sosyal sınıf olarak anlamaları, ortak çıkarları etrafında örgütlenmeleri, yapıları içinde bazılarının daha fazla, bazılarının daha az sosyal *onur*dan yararlanmaları yeterli değildir; Weber’e göre bu yararlanma, belirli bir yasal düzen aracılığıyla normatif geçerliliğe kavuşturulmuş olmalıdır; bu olmadan yasal düzen "çıplak piyasa ilkesinin tutarlı bir şekilde uygulanmasının önüne engeller çıkaracaktır." (Weber, 1980: 533) Onurun hukukileştirilmesinin ekonomiyi engellediği yerde, Weber artık sosyal sınıflardan değil, statüden (Stände) bahseder. Weber’in antik dönemdeki sınıf mücadeleleri hakkındaki şüpheliği de bu kritere dayandırılabilir.

“Statü, sınıflardan farklı olarak, genellikle amorf türde de topluluklardır. Tamamen ekonomik olarak belirlenen 'sınıf durumunun' aksine, insanların yaşam kaderinin, birçok kişinin ortak bir özelliğine bağlı olan belirli, olumlu ya da

olumsuz bir 'onur' sosyal değerlendirmesi tarafından koşullandırılan her tipik bileşenini 'statüdeki konumu' olarak tanımlamak istiyoruz.” (Weber, 1980: 534)

Bu tür bir onur, zengin adam, reis, politikacı ve aynı zamanda "küçük İsviçre kasabalarındaki" demokratlar tarafından elde tutulur. Weber'e göre sınıf onuru, sınıfsal konuma ya da mülkiyete değil, kişinin kendi yaşam dünyası içindeki bilinç yapılarına dayanır. Kulağa sert bir çelişki gibi gelse de, Weber'e göre, bir yaşam dünyası içinde mülk sahibi ve mülksüzler genellikle aynı statüye aittir. Karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar. Weber ayrıca "Amerikalı centilmen" ve "Alman patronun", her durumda kendilerini farklı ifade etseler veya hissetseler bile, onlar yaşam tarzlarında "küçümseyici bir yardımseverliğe" sahip olmaları bakımından birbiriyle aynı olduklarını belirtmektedir (Weber, 1980: 535). Weber bu nedenle kast sistemini, parya halkları ve tarikat topluluklarını da sınıf değil de *statü* grubuna dahil eder. Çünkü tüm bu topluluklarda, toplumsal düzen pazar ekonomisine göre değil de etik bir kriterle göre değerlendirilir; buna göre, piyasada olduğu gibi, ancak piyasanın kendi amaçsal mantığı olmaksızın, aktörlere az ya da çok bir onur derecesi tahsis edilir. Bu toplulukların özelliği, savaşçılar, rahipler, zanaatkârlar gibi çeşitli işlevleri kendi içlerinde birleştirmiş olmalarıdır. Bunlarda "karşılıklı itme ve hor görmeye" olsa da etnik bir bütünlük ve birliktelik mevcut (Weber, 1980: 536).

Bir sosyal sınıfta ve statüye sahip olanların ortak noktası bu dünyaya yönelik olmalarıdır; sahip olmayanlar ise Tanrı'nın yasalarına, adaletine, güzelliğine ve verimliliğine duydukları güvenin karşılığını doğal olarak ahirette bekleyeceklerdir. Misyonları ya da seçilmiş bir halk olarak Tanrı'nın önündeki özel onurları uhrevi yönelimlerinden beslenir. Bu da onları bu dünyaya yönelen sosyal sınıftan ayırır.

İletişim düzeyinde, sınıf/statü onuru belirli kıyafetlerin giyilmesi, belirli yiyeceklerin tabulaştırılması, silah taşıma ayrıcalığı ve/veya sanatın amatörcce icra edilme biçimleri yoluyla kurumsallaştırılır. Weber'e göre, yaşamın şeyin kendisinden alınamayacak bir mantıkla stilize edilmesi, yaşam biçimini bir statü grubuna dönüştürür. Bunda, sahip olanlar kadar olmayanlar da birbirine benzer (Weber, 1980: 535-536). Dolayısıyla statü düzeni ilkesi kişinin itibarına dayanır, oysa sınıf prensibi üzerine kurulu piyasa sadece çıkarları bilir, onuru bilmez.

“Bu nedenle, biraz fazla basitleştirerek şöyle diyebiliriz: 'sınıflar' malların üretimi ve edinimi ile ilişkilerine göre, 'statüler' ise belirli 'yaşam tarzı' türleri biçimindeki mal *tüketim* ilkelerine göre ayrılır. Bir 'meslek' aynı zamanda bir 'sınıftır', yani normalde yalnızca mesleğin muhtemelen koşullandırdığı belirli 'yaşam tarzı' sayesinde başarılı bir şekilde toplumsal 'onur' iddiasında bulunur.” (Weber, 1980: 537)

Weber, sosyal sınıflar kavramının Marksist hakimiyeti karşısında sosyal grupların statüsünü dini kimlik etrafında yükseltmek için sosyal sınıf ve statü arasındaki farkı vurgular. Weber moderniteyle birlikte daha bir netleşen ve

Marksistlerin bakış açısından işçilerin çıkarlarını nesnel olarak olumsuzlayan geleneksel değerleri, yaşam tarzlarını ve yasal uygulamaları korumaya çalışmaktadır. Weber, statülerin öznel değeriyle ilgilendiğinden ancak bu nedenle statülerin tüm özelliklerini onaylamadığından, statülerde hem kapitalizmin gelişimi için olumsuz güçler birliğini ve de buna karşılık gelen yasal düzeni, hem de çıkarların yalnızca nesnel ölçütlerce belirlendiği Marksizm'e karşı bir argümanın kaynağını görüyor.

Bourdieu'nün Sermaye Teorisi

Toplumun işlevsel farklılaşması göz önünde bulundurulduğunda, Marksist ve Weberci kavramların modern toplumsal yapıyı tanımlamak ve açıklamak için bir araya getirilip getirilemeyeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Gerçekten de örneğin modern toplumlarda sınıf ve statü kavramlarının nerede doğrulanabileceği ve nerede yanlışlanabileceğine ad-hoc ve yukarıdan aşağıya bakarak iki yaklaşımı bir araya getirmek cazip gibi görünüyor. Tam da bu bağlamda Marksist ve Weberci kavramların olası yakınlaşması için bir öneri Pierre Bourdieu tarafından yapılmıştır. Pierre Bourdieu, sosyal yapı araştırmalarını güçlü bir yenilik kazandırdığı ve *ince farklılıklar* üzerine kurulu ayrıntılı bir kavram ortaya koymuştur. Bugün Bourdieu'nün sermaye kavramından en azından bahsetmeyen ciddi bir toplumsal yapı incelemesi yoktur (Rössel, 2009: 309-315).

Aşağıda öncelikle Bourdieu'nün *habitus* ve bununla bağlantılı olarak *yaşam tarzları* ve *sermaye* kavramları tanıtılacaktır. Bu kavramlar Bourdieu için tek bir toplumsal uzamda durur ve Bourdieu bunu bir toplumsal dünya ile temsil eder, yani betimler (Bourdieu, 1982: 280). Bu kavramlar sosyal dünyada analitik bir amaç için birbirinden ayrılır, ancak sosyal alanda olgusal olarak birbirine ait oldukları gibi, birbirlerinden de kopuk değildirler. Aksine Bourdieu, bunların birlikte aktörlerin eylem koşullarının çerçevesini sağladığını göstermek istemiştir (Fröhlich, 1994). Bunu yaparken, hem Marksist varsayım olan sosyal sınıflar arasındaki antagonistik çatışma yapısı hem de Weber'in farklılıklar temelli statü kavramı, "bir faktörler ağının yapısal nedenselliği" lehine terk edilmesi gereken doğrusal bir düşünce olarak görülmektedir (Bourdieu, 1982: 184). Bunlar ancak eylem koşulları ya da kaynakları, kişisel hedefler ve bir aktörün ya da aktörlerin konumunun toplumsal değerlendirmesi olarak (ideal) *tip* oluşturucu bir önem kazanırlar. Bourdieu, eylem için bir kaynağın kapsamı ve yapısının onun özgül biçimini, tanınma(ma)nın koşullarının neye benzeyeceğini ve aktörlerin bu koşullardan ne çıkardığını belirlediğini göstermek ister (Bourdieu, 1982: 185, 190-191).

Bourdieu, bir kişinin yaşam hedeflerinin kişisel şekillenmesinde yaş, ikamet yeri, eğitim vb. unsurların etkisi olup olmadığıyla değil, eylem için bir kaynağın kapsamı ve yapısının onun özgül biçimini belirlediğini göstermekle ilgilenir

(Bourdieu, 1982: 185). Bu bağlamda, araştırmasının odak noktası, bir kişinin mülkünün değerinin farkında olup olmadığı ya da belirli bir sermayeye sahip olup olmadığı sorusu değil, tanınma(ma)nın koşullarının neye benzediği ve aktörlerin bu koşullardan ne elde ettiğidir (Bourdieu, 1982: 190-191). Bu tez aşağıda tartışılacaktır.

Homolojiler

Bourdieu, eylem koşullarının ne Marksist sınıf modeliyle ne de Weber'in statü modeliyle açıklanabileceğini, daha iyi bir açıklama için her ikisinden de yararlanmakla kalmayıp, bu iki açıklamanın aktörlerin eylem kaynaklarını farklı, deyim yerindeyse üçüncü bir anlamda nasıl birlikte belirlediğini göstermek ister. Bu nedenle Bourdieu her iki modelin bazı unsurlarını teorisine dahil etse de sonuçta bu modelleri reddeder;

“Aynı yapılandırıcı yapının (*modus operandi*) yapılandırılmış ürünleri (*opus operatum*) olarak, ikincisi tarafından bir alanın özgül mantığına göre yeniden çeviriler yoluyla üretilen, bir aktörün pratik biçimleri ve eserleri, herhangi bir bilinçli tutarlılık çabasından uzak, nesnel olarak birbirleriyle uyum içindedir ve aynı zamanda herhangi bir bilinçli koordinasyondan uzak, aynı sınıfın diğer tüm üyelerinin pratik biçimleriyle nesnel olarak uyum içindedir.” (Bourdieu, 1982: 281)

Kendilerini benzer eylem koşulları içinde bulanlar, eylem kaynakları temelinde benzer şeyleri deneyimleyecek ve deneyimlediklerini benzer şekilde değerlendirecek, yaşamda benzer hedefler peşinde koşacak ve benzer yaşam tarzları geliştireceklerdir; bu hedeflere Weber'in etik fikirleri tarafından önceden belirlenmeden ve Marx'ın önerdiği gibi bu yaşam koşullarından benzer bir değerlendirme sistemi türetmeden ulaşmak mümkün. Bourdieu'ye göre tipleştirme ya da homojenleştirme, aktörlerin (kendilerine) dayatılan eğilimler nedeniyle benzer pratik eylem kalıpları ürettikleri ve sosyalleşme yoluyla edindikleri birleşik özellikleri gösterdikleri yerlerde her zaman bulunabilir (Bourdieu, 1982: 175). Sosyal sınıfın aktörleri tipik öz-davranış biçimleri gösterirler.

Marksist ve Weberci toplumsal yapı anlayışlarından en büyük kopuş, Bourdieu'ye göre toplumsal sınıfın tek bir özellik ya da tüm özelliklerin toplamı ile karakterize edilmemesi; daha ziyade, aktörlerin ilgili tüm özellikler arasındaki ilişkisel yapısı aracılığıyla konumunu ve değerini uygulama biçimi üzerinde etkileyen inşa edilmiş bir topluluk olarak anlaşılması gerçeğinde yatmaktadır. Aktörlerin neyi doğru ve önemli gördükleri, nerede ve nasıl yaşadıkları, her bir nesneye yönelik estetik, sembolik ve sosyal değerlemelerini belirler (Bourdieu, 1982: 274-275, 182, 292, 565). Örneğin bir işçi sosis ve ekmek yemeyi severken, bir avukat balığı tercih eder (306). "Tat amor fati'dir, kader seçimidir (...)".

(Bourdieu, 1982: 290) Eski Cumhurbaşkanı Valéry Giscard d'Estaing tenis oynarken, boules oyunu bir halk sporu olarak kabul edilir.

Yaşam tarzlarında da aynı düzenliliğin izini sürebilir (Bourdieu, 1982: 334, 337). Bu yaşam tarzlarına ait kişilerden bazıları kendi bedenlerinin değerini zayıflıklarıyla ölçerken, diğerleri kilolarını iyi yaşamın ahlaki olarak görür (Bourdieu, 1982: 292). Farklılıklar oturma düzenlerine de yansır (274-275). Örneğin *Dava* adlı film, Paris bölgesinde genellikle tıbbi-sosyal hizmet mesleklerinden kişilerin, orta düzey ticari çalışanların ve zanaatkarların tercih ettiği bir filmidir (565). Bourdieu, aktörleri belirli bir eyleme yatkın hale getirenin sosyal sınıf ya da sosyal alan değil, bahsi edilen sermaye sahipliğinin kapsamı ve yapısı olduğunu gösterir ki bu da Başkan d'Estaing örneğinde "zorunluluktan güvenli bir mesafe", yani izin vericiliğin yanı sıra özgürlüğe doğru bir eğilim sergiler (Bourdieu, 1982: 290).

Her iki durumda da homolojiler, *seçkin* ve *bayağı* şeklindeki ikili atama yapıları aracılığıyla bir sosyal alan içindeki mesafeyi veya yakınlığı işaretler (Bourdieu, 1982: 281, 286). Weber'in statü kavramı Bourdieu'nün *amor fati* kavramıyla örtüşmektedir, zira her ikisi de çıkarlardan ziyade fikirler tarafından yönlendirilen farklılıklara dayanan geleneksel bilinç yapılarıdır. Bourdieu eğitim, gelir, cinsiyet, meslek ve ikamet yeri gibi tipleştirici kaynakları ve özellikleri kullanarak aynı zamanda bir yaşam tarzları alanı olan bir toplumsal ilişkiler alanı çizer (Bourdieu, 1982: 212-213). Bu dünya içinde Bourdieu'nün eylem koşulları kavramında merkezi yeri işgal eden sınıf ve statüler değil, *habitus* tur.

"Habitus, nesnel olarak sınıflandırılabilir pratik biçimlerinin ve bu biçimlerin *sınıflandırma sisteminin* (principium divisionis) *üretici ilkesidir*. Habitusu tanımlayan bu iki performansın ilişkisinde: bir yanda sınıflandırılabilir pratik biçimlerinin ve işlerin üretimi, diğer yanda biçimlerin ve ürünlerin farklılaştırılması ve değerlendirilmesi (beğeni), *temsil edilen* toplumsal dünyayı, başka bir deyişle *yaşam tarzları alanını* oluşturur." (Bourdieu, 1982: 277-228)

Habitus bu nedenle bir üretim ilkesidir çünkü aktörler pratik biçimlerini buna göre yönlendirir ve ürünlerinde aynı şemaların (doğru/iyi veya yanlış/uygunsuz vb.) bir uygulamasını ortaya koyarlar. Bu kurucu uygulama biçimi, yaşam tarzlarında olduğu kadar toplumsal sınıflarda da kendini gösterir. Habitus aynı zamanda bir sınıflandırma sistemidir çünkü bu şekilde hem birey hem de onun muadili sistemik farklılıkları ve farklılıkları sistematik bir şekilde işaretler. Buna göre, ürünlerin karşılaştırılabilirliği, ortak olarak inşa edilmiş sınıflandırma pratiklerinin tanınmasından başka bir şey değildir. Bourdieu *habitus* ve *yaşam tarzları* arasındaki ilişkiyi şema 8 ile tasvir eder (Bourdieu, 1982: 280). Yaşam tarzları *yapılandırıcı* ve *yapılandırıcı yapı* olan, önceden belirleyici ve verili bir habitus temelinde ortaya çıkar (Bourdieu, 1982: 278-280).

Sermaye

Bu belirlemelerden sonra şimdi Bourdieu'nün sermaye kavramına gelebiliriz. Buna ise şu tespitle başlamak gerek; Bourdieu'nün *habitus* ve *yaşam tarzı* kavramları, eğer onları sosyal yapı kavramıyla bir araya getirmemiş olsaydı, bu muazzam çekiciliğe ve açıklayıcı güce sahip olamazdı (Grusky, 2008). O bu toplumsal yapıyı üç temel boyutla ele alır. Bunlar *sermaye hacmi*, sermaye yapısı ve bu iki boyutun *zamansal ve toplumsal gelişimidir* (Bourdieu, 1982: 195-196). Marksist geleneği takip eden Bourdieu, sermayeyi yalnızca ekonomik değerini değil, aynı zamanda kültürel, sosyal ve sembolik değerini de anlatabilmek için bir değişim aracı olarak kullanır (Bourdieu, 2009: 111). Bourdieu sermayenin üç temel biçimini sıralar; ekonomik, kültürel ve sosyal.

“Sermaye, ya madde biçiminde ya da içselleştirilmiş, 'birleştirilmiş' biçimde birikmiş emektir. Sermaye bireysel aktörler ya da gruplar tarafından özel ve münhasır olarak temellük edildiğinde, toplumsal enerjinin şöyleşmiş ya da canlı emek biçiminde temellük edilmesini de sağlar. *Vis insita* olarak sermaye, nesnel ve öznel yapılara içkin bir güçtür; aynı zamanda sermaye - *lex insita* olarak - toplumsal dünyanın iç düzenliliklerinin de temel ilkesidir.” (Bourdieu, 2009: 111)

Bu dönüştürücü özelliği sayesinde sermaye bir yandan değişim yaratırken bir yandan da toplumun istikrarını garanti altına alır. Bourdieu sermayenin istikrar işlevini rulet oyunuyla doğrudan karşılaştırarak gösterir: Rulette zamandan bağımsız olarak, yani öncesinde ve sonrasında mükemmel rekabet ve doğal fırsat eşitliği varken ve bu anlamda oyuncular kendi itibarları, statüleri, yaşam tarzları ve/veya yaşam hedeflerinden bağımsız olarak aynı başarı ve/veya başarısızlık şansına sahipken, sermaye, dönüşüm maliyetlerini düşüren ve dönüştürülebilirliği sayesinde, örneğin haklar ve yükümlülükler şeklinde, kalıcı olarak kurumsallaştırılabilen birikime dayalı olmasıyla bundan ayrılır (Bourdieu, 2009: 111). Bu nedenle Bourdieu, iktisat bilimindeki sermaye anlayışını, onu yalnızca kişisel çıkar, özel mülkiyet ve malların mübadelesi ile eşitlenen salt bir piyasa işlevine indirgediği için eleştirir. Bourdieu'ye göre, bu minimalist sermaye anlayışı, satılık olmayan şeylerin bile bir fiyatı olduğu ve ekonomik olanın olumsuzlanması, yani bir aracın paraya dönüştürülmesinin, sermayenin aynı mantığından açıkça istenebileceği gerçeğini bile kavrayamaz. O bu nedenle sermayeyi, ortaya çıkışının üç temel biçimini sıralayarak *tüm tezahürleri* içinde ele almak ister (Bourdieu, 2009: 112).

“*Ekonomik sermaye* doğrudan ve hemen paraya dönüştürülebilir ve özellikle mülkiyet hakları biçiminde kurumsallaşmaya uygundur; *kültürel sermaye* belirli koşullar altında ekonomik sermayeye dönüştürülebilir ve özellikle okul unvanları biçiminde kurumsallaşmaya uygundur; *sosyal sermaye*, sosyal yükümlülüklerin veya 'ilişkilerin' sermayesi de belirli koşullar altında ekonomik sermayeye

dönüştürülebilir ve özellikle soyluluk unvanları biçiminde kurumsallaşmaya uygundur.” (Bourdieu, 2009: 113)

Örneğin kültürel sermayeyi üç biçime ayırır: (a) birleşik sermaye, bu sermaye bir yatırımcıdan ayrılamaz olduğunda ortaya çıkar. Böyle bir yatırım çoğunlukla zaman yoluyla yapılır. Bourdieu buna örnek olarak eğitimi verir. Bunun nedeni, eğitimin bir başkasına devredilerek biriktirilemeyeceği gibi, zaten eğitilmiş bir kişiden müdahale ile de kaldırılamayacağıdır. Aksine, birleştirilmiş sermaye kişinin kendisine, habitusuna aittir; "sahip olmak" 'olmak' haline gelmiştir". (Bourdieu, 2009: 115)

Bourdieu (b) nesnelleştirilmiş kültürel sermayeye örnek olarak yazıyı, dili, anıtları ve aynı zamanda eğlenceyi verir. Birleştirilmiş sermayenin aksine, bu sermaye biçimi bireysel ve/veya kolektif keyfilikten uzaktır. Diğer bir deyişle; üretim olarak dil ne tek bir kişiye ne de bütün bir kolektife atfedilebilir. Aksine, aynı anda her ikisinin de ürünüdür. Başka bir deyişle, nesnelleştirilmiş kültürel sermaye bir merkezden bir plana göre üretilmez. Aksine dil, kültür ve siyasetle ilgilenen sosyal bir varlık olarak insana aittir.

Son olarak, (c) kültürel sermayenin kurumsallaşmış biçimi unvanlarda görülebilir. Resmi ve yasal olarak garanti altına alınmış bir form söz konusu olduğunda, bu sermaye (resmi olarak) sahibinin kişiliğinden bağımsız olarak uygulanabilir ve etkisini nesiller boyunca veraset yoluyla gösterebilir (Bourdieu, 2009: 117-118).

“Sosyal sermaye, az çok kurumsallaşmış karşılıklı bilgi ya da tanıma ilişkilerinden oluşan dayanıklı bir ağa sahip olmakla ilişkili mevcut ve potansiyel kaynakların toplamıdır; ya da başka bir deyişle, *bir gruba üyeliğe* dayalı kaynaklardır.” (Bourdieu, 2009: 119)

Bu sermaye, sahibine *itibar* kazandırır. Sosyal sermaye ilişkileri aile, kabile, sosyal sınıf, eğitim kurumları ve/veya siyasi parti çerçevesinde maddi ve/veya sembolik pratiklerle edinilir. Bu ağın harekete geçirilmesi, homojenliklerinin asgari düzeyde karşılıklı olarak tanınmasını gerektirir.

“Bir ilişkiler ağının varlığı ne doğal ne de toplumsal bir 'verili' olup, orijinal bir kurumsallaşma eylemi sayesinde bir kez ve sonsuza kadar devam eder- örneğin aile söz konusu olduğunda, akrabalık ilişkilerinin *soybilimsel* tanımını düşünün. Daha ziyade, devam eden bir kurumsallaşma sürecinin ürünüdür. (...) Başka bir deyişle, ilişkiler ağı, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, er ya da geç fayda vaat eden sosyal ilişkilerin yaratılması ve sürdürülmesine yönelik bireysel ya da kolektif yatırım stratejilerinin ürünüdür. Bu süreçte, örneğin mahallede, işte ve hatta akrabalar arasında tesadüfi ilişkiler, kalıcı taahhütler gerektiren özel olarak seçilmiş ve gerekli ilişkilere dönüştürülür. Bu taahhütler öznel duygulara (tanınma, saygı, arkadaşlık vb.) veya kurumsal güvencelere (yasal haklar) dayanabilir. (...) Bu kutsanmış

atmosfer sürekli alışverişler (kelimeler, hediyeler, kadınlar vs.) yoluyla yeniden üretilir. Karşılıklı bilgi ve tanınma bu alışverişin hem önkoşulu hem de sonucudur. Mübadele, mübadele edilen şeyleri tanınma işaretlerine dönüştürür. Karşılıklı tanıma ve grup üyeliğinin zımni olarak tanınmasıyla grup yeniden üretilir; aynı zamanda *sınırları*, yani grubu oluşturan mübadele ilişkilerinin (ticaret, müştereklik, evlilik) ötesinde gerçekleştiremeyeceği sınırlar teyit edilir. Böylece her grup üyesi grubun sınırlarının koruyucusu haline gelir: Gruba herhangi bir yeni katılım, erişim kriterlerinin tanımını tehlikeye atabilir, çünkü herhangi bir ilişki biçimi, meşru mübadele olarak kabul edilen şeyin sınırını değiştirerek grubu değiştirebilir.” (Bourdieu, 2009: 120-121)

Bourdieu teorisinde özellikle fayda maksimizasyonu yapan ve yalnız bir aktör olan insan imgesini reddettiği ve sadece Marx’ın sınıf sistemini temsil etmekle kalmayıp, aynı derecede güçlü bir şekilde Weber’in statü teorisinin de *habitus* ve *yaşam tarzları* kavramına dahil etmek istediği için sermayenin ekonomik, sosyal ve kültürel biçimlerinin edinilmesinin sadece bireysel değil aynı zamanda kolektif bir düzeyde de gerçekleştiğini göstermek zorundadır. Bourdieu’ye göre bunun kurumu, tüm birikimlerin ve bunların dönüşümlerinin çekirdeği olan ailedir. Dolayısıyla bir ailedeki ekonomik sermaye kültürel ve sosyal sermaye için belirleyici faktördür, ailenin bir üyesinin kültürel sermayeye sahip olması için aile ekonomik sermayesini bu amaçla kullanabilir veya serbest bırakabilir ya da ailenin ekonomik sermayesini biriktirmesi için gerekli zamanı kültürel sermaye edinimi için kullanabilir olması gerekir. Bir yanda farklı sermaye biçimleri, diğer yanda aile ve üyeleri arasındaki etkileşim, aile üyesinin zaman harcama pahasına belirli bir sermaye biçimini biriktirip biriktirmedikten ya da işgücü piyasasına girişinin herhangi bir fedakârlık olmaksızın ertelenip ertelenemeyeceğinden bağımsız olarak da rol oynar (Bourdieu, 2009: 123-124). Bu nedenle eğitimsel kazanımın tam olarak ne zaman ve nerede başladığı sorusu ortaya çıkmaktadır, sadece okula devam süresi mi yoksa aile içindeki öğrenme süresi de sayılmalı? Sadece olumlu bir değer olarak, kazanılan zaman ve avantajlı bir başlangıç olarak mı, yoksa olumsuz bir faktör olarak, iki kez kaybedilen zaman olarak mı, çünkü olumsuz sonuçları düzeltmek için zamanın yeniden kullanılması gerekir. (Bourdieu, 2009: 115)

Hradil’in Sosyal Yapı Analizi

Pierre Bourdieu’nün sosyal bilim kavramları üzerindeki etkisi günümüzde de devam etmektedir. Burada Bourdieu’nün sermaye ve *habitus* kavramlarının, Hradil’in *gelişmiş bir toplumdaki sosyal yapı* analizinin arka planını oluşturduğuna dair ikinci bir yorum da gereklidir. Hradil, kendi anlayışına sadık kalarak birey ve toplum arasındaki ikilemde herhangi bir yere yerleştirelemeyen sosyal yapının tüm boyutlarını dikkate alan yenilikçi bir model sunmaktadır (Hradil, 1987: 162).

Hradil'in odak noktası, "genel olarak tanınan ihtiyaçların tatmini için nispeten iyi ya da kötü fırsatlar sunan eylem koşullarının tipik bağlamları" olarak tanımlanan sosyal durumlardır (Hradil, 1987: 153). Hradil, modernitenin aktörlerinin para, eğitim, meslek ve güce ek olarak refah devleti ihtiyaçlarının (yani güvenlik, yardım, sağlık, katılım) ve sosyal ihtiyaçlarının (yani entegrasyon, kendini gerçekleştirme, özgürleşme) olduğunu varsayar (bkz. Luhmann, 1981). Hradil, eşitsiz yaşam koşulları ile sosyal ilişkileri, sosyal rolleri ve ayrımcılığı/ayrıcalığı anlamaktadır. Hradil'in kavramı aynı zamanda "*ortak yaşam tarzlarının ortaya çıktığı bu tür dış yaşam koşulları ve/veya iç tutumlar sergileyen*" insan gruplarını bir araya getirdiği sosyal çevre kavramını da ele almaktadır (Hradil, 1987: 165).

Hradil, eşitsizliğin yalnızca ortaya çıkışı açısından değil tüm kapsamı ve bütünlüğü içinde incelenmesi gerektiği varsayımından yola çıkmaktadır. Ona göre hem nesnel hem de öznel, bireysel ve toplumsal, ekonomik ve sembolik, demografik ve bölgesel, cinsiyete özgü ve etik koşulların yanı sıra iç ve dış önkoşullar da bir toplumsal yapı teorisinin parçası olmalıdır (Hradil, 2009: 139-141). Sosyal eşitsizliği, "toplumun bazı üyelerinin genel kabul görmüş yaşam hedeflerini diğerlerinden daha iyi gerçekleştirmesine olanak tanıyan" nispeten uzun süreli eylem koşulları olarak anlar (Hradil, 1987: 144). Geleceğe yönelik pragmatik bir bakış açısı, Hradil'in yaşam durumları, sosyal çevreler, sosyal sınıflar, habitus, sosyalleşme, yaşam tarzları gibi kavramları da dahil etmesine olanak tanımaktadır. Bu açıdan Hradil'in modeli, şimdiye kadar ele alınan yaklaşımların bir bileşimi olma iddiasındadır.

Hradil, metodolojik olarak da genel kabul görmüş yaşam hedefleri temelinde eşitsizliği yakalayarak tüm bu farklı modelleri tek bir kavram altında toplamayı başarmaktadır. Yaşam hedefleri ile "siyasi irade oluşumu sürecinde görece kabul görmüş ve 'resmi' ya da 'yarı-resmi' bildiriler (örneğin yasal metinler, parti programları ya da dernek bildirgeleri) şeklinde somutlaşan" hedef kavramlarını anlamaktadır (Hradil, 1987: 143). Yaşam ve eylem koşullarının genel kabulünün iyiliği ile eşitsizliğin nedenleri yerine aktörlerin hedeflerine odaklanır. Bu, örneğin statü tutarsızlığının da bir eşitsizlik türü olarak tanımlanabileceği kabul edilebilir bir kazanımdır. Eğer bir kişi yüksek eğitim ve gelire sahipse ancak etnik kökeni ya da cinsel yönelimi nedeniyle dezavantajlıysa ilgili aktörün nesnel ekonomik durumuna karşılık gelmesi gerekmeyen bir sosyal eşitsizlik söz konusudur.

Hradil bu tanım aracılığıyla dört hedefi özetlemeyi başarıyor: Birincisi, sadece "nesnel" ya da sadece nesnel olarak tanınan yaşam hedeflerini genel olarak tanınmış olarak kabul etmesini sağlar. Böylece, sözde ihtiyaç teorileri temelinde bireysel muameleyi haklı çıkaran talepleri dışlamaktadır. Bu reddin gerekçesi, insanların istifa ve kendi rasyonelleşmeleri nedeniyle, saf cehaletten dolayı ya da Hradil'e göre genel tanınma kriterini karşılamayan çıkarlarına ters ideolojiler tarafından

motive edilen belirli hedeflerin peşinden gidebilecekleri gerçeğidir (Hradil, 1987: 142). İkinci olarak bu nitelik ölçütüyle Hradil'in yalnızca genel çıkara yönelik yaşam amaçlarını dikkate aldığı, daha doğrusu yalnızca güçlülerin çıkarlarını tanınmaya değer bulduğu yönündeki olası bir eleştiri noktasının yelkenlerini suya indirmektedir. Neyin gerçek ihtiyaçlar, neyin tarihsel değişime tabi modalar olduğunu belirleyemediği, ama öte yandan Almanya'da çoğulcu bir irade oluşumu ve bilgi edinme ve işleme kapasitesinin nispeten iyi olduğunu söyleyebildiği ve aynı zamanda elinde ampirik olarak genel tanınırlığın kalite kriterine sahip söylemsel bir araç olduğu için, kavramını yanlışlanmaya karşı da korumuş olur (Hradil, 1987: 143, 160). Üçüncü olarak, yalnızca yaşam durumlarını, yaşam tarzlarını, sosyal sınıfları vb. ele almakla kalmaz aynı zamanda eleştiriye değer eşitsizlik biçimleri olarak sosyal olarak tanınan kurumları da inceleyebilir:

“Bazı insanların eylemlerinde yaşam hedeflerine daha iyi, diğerlerinin ise daha kötü yaklaşımlarını sağlayan, sosyal olarak yaratılmış, nispeten kalıcı koşullar vardır. Bu eşitsiz koşullar, yaşam hedefleriyle ilgili eylemler için çerçeve koşullar yaratır; bunların etkinliği 'öznel' bireysel algı veya beceriye bağlı olabilir, ancak aynı zamanda oldukça 'nesnel' bireyler üstü engeller koyar ve olanaklar yaratır. (Yoksul olanlar nesnel olarak zenginlik peşinde koşamazlar, asbestle çalışanlar 'nesnel olarak' daha yüksek kanser riskine maruz kalırlar...)” (Hradil, 1987: 144)

Son olarak, durum modellerini tabakalaşma ya da yaşam tarzlarıyla karıştırmadan ya da bunları birbirinden ayırmadan tanımlayıcı bir kavramla da tatmin olabilir (158). Böylece sosyal eşitsizlikler, sosyal yapının bir eleştirisini formüle etmek zorunda kalmadan dikey ve/veya yatay düzeyde sosyolojik olarak tespit edilebilir. Dolayısıyla, toplumsal eşitsizliğin ne olduğu, nerede ve nasıl ortaya çıktığı, nasıl önlenebileceği veya ortadan kaldırılabileceği sorusundan ayrı tutulmalıdır. Buna göre, nesnel olarak olumsuz yaşam koşullarının etkilenen herkes üzerinde aynı etkiye sahip olması gerekmediği gerçeğinin izi sürülebilir. Sosyal eşitsizliğin diğer boyutlarıyla oluşturduğu konstelasyona bağlı olarak, aktör eşitsizliğe rağmen eylem bağlamlarını telafi edebilecektir (Hradil, 1987: 159).

“Çünkü tutumların, zihniyetlerin ve standartların göreceli özerkliği, 'hayatın genel olarak tanınan hedeflerinden' hangisinin öncelikli olduğunu (örneğin başarıya, güvenliğe ya da kişisel gelişime öncelik verilip verilmediğini), eylem için 'nesnel olarak' az ya da çok avantajlı koşulların ve bunlara eşlik eden koşulların nasıl yorumlandığını (örneğin paranın daha gelişigüzel bir 'keyif aracı' olarak mı yoksa hayati bir 'tasarruf aracı' olarak mı görüldüğünü) ve verilen imkanlar dahilinde hangi somut eylemlerin gerçekleştirildiğini (örneğin paranın dikkatsizce mi yoksa dikkatlice mi kullanıldığını) belirlemeye yardımcı olur. (örneğin, paranın bir 'keyif aracı' olarak mı yoksa hayati bir 'tasarruf aracı' olarak mı daha gelişigüzel görüldüğü) ve verili olasılıklar dahilinde hangi somut eylemlerin gerçekleştiği

(örneğin, paranın dikkatsizce mi yoksa dikkatlice planlanarak mı kullanıldığı).” (Hradil, 1987: 162)

Bourdieu'nün sermaye ve habitus kavramlarından etkilenen Hradil, toplumsal konumlara odaklanan yenilikçi bir model sunmaktadır. Hradil, toplumun sosyal yapısına ilişkin yeni bir teori sunmamış olsa da sosyal yapının yeni bir yorumuna olanak tanıyan bir yaklaşım ortaya koymuştur.

SONUÇ

Konumuz sınıf yapısı kavramına ek olarak prestij, statü, habitus ve sosyal konumlar gibi diğer terimlerle de açıklanabilen bir toplumun sosyal yapısıyla ilgilidir. Karl Marx ve Max Weber, ilişkileri teleoloji, etik ve ahlak terimleriyle incelememeleri, yani bunları bilinç felsefesinden çıkarıp yaşam düzenini sosyolojik olarak incelemeleri bakımından bu açıdan bir dönüm noktasıdır. Çelişkili bir şekilde, Weber'in başarısı kabul edilmiş, ancak Marksist sınıf modeli daha güçlü bir şekilde ve her şeyden önce sadece dikey eşitsizlikleri incelediği ancak toplumun işlevsel farklılaşması nedeniyle özellikle moderniteden sonra artan yatay eşitsizlikleri ihmal ettiği için eleştirilmiştir (Pakulski ve Waters, 1996; Beck, 1986; Luhmann, 1997). Eleştiriye göre Marksist model sadece ekonomik nedenli kısmi dikkate almakta ve öznel olarak algılanan eşitsizlikleri hafife almaktadır.

Gerçekten de sınıf ve cinsiyetin ötesinde, eşitsizlikler etnik köken, din ve bölgeye göre de tartışılabilir. Bu bağlamda, eşitsizliğin yaşamdaki karşılığı hem dikey bir boyutta hem de yatay farklılıklar boyunca takip edilebilir. Bunlar arasında yerliler ve göçmenler, yaşlılar ve gençler, dijital yerliler ve eski moda analoglar, kırsal ve kentsel sakinler, sağlıklılar ve hastalar, Avrupalılar ve Avrupalı olmayanlar, Katalanlar ve İspanyollar, Müslümanlar ve Hristiyanlar, çocuklar ve gençler, sosyologlar ve öğretmenler vb. arasındaki farklılıklar yer almaktadır. Bununla birlikte bu liste biraz keyfi ve sistematik olmayan bir yaklaşımla oluşturulduğu izlenimi bırakmaktadır. Tam da bu yüzden aşırı basitleştirme ve siyasetin bilime müdahalesinden endişe duyan Geisler, yalnızca bir toplumun yatay farklılaşmasına odaklanan yeni yaklaşımların ideolojik tehlikeler barındırdığı ve bu nedenle "süregeleyen eski yapılara karşı kör" olduğu konusunda uyarıda bulunmuştur (Geisler, 2009: 248). Genel olarak sosyal bilimin körü körüne hareket etmemesi için, sadece eşitsizliği tespit etmekle kalmamalı aynı zamanda karmaşık sosyal gerçekliği yadsımadan özlü bir şekilde yakalayıp onu değerlendiren kavramsallaştırmalar da geliştirmelidir.

Eşitsizlik ister dikey ister yatay farklılaşma çerçevesinde ortaya çıksın, Bourdieu'nün deyişiyle her iki durumda da yapılandırılmış ve yapılandırıcı birimleri haritalandırır. Ve eşitsizliğin yerleşim yeri, yaş, etnik köken veya meslekten kaynaklanıp kaynaklanmadığına bakılmaksızın tüm bu durumlarda

insanların çok özel tutumlara, yaşam tarzlarına ve demografik özelliklere sahip olması beklenir. Birçok durumda belirli beklentilerin dikey ve yatay farklılaşmaları aştığı açıktır. Örneğin küreselleşmenin teknoloji, dijitalleşme vb. alanlardaki etkisini göz ardı edemeyiz. Homolojiye yönelik bu eğilimin yayılması kültürel ve sosyal sınırları paramparça etmektedir. Teknolojinin hayatın her alanına nüfuz etmesi, aktörlerin kaçınamayacağı etkiler bırakıyor. Birçok durumda fiili olarak zorlanan bilgi, mal, hizmet ve sermaye alışverişi, kültürel olarak empoze edilmiş yaşam biçimlerine ve ilkelerine de uzanmaktadır. İnsanlar günlük işlerinde teknolojik üretimin tamamlanması için belirli becerileri öğrenirken aynı zamanda bunları dünyanın herhangi bir yerinde kullanabileceklerini ve becerilerine yönelik talebin kısmen kendileriyle çok az ilgisi olduğunu deneyimlemektedirler. Mekânsal ve sosyal hareketlilik birçok durumda kasıtsız eylemlerin sonucudur ancak sonuçları bilinçli olarak kabul edilmektedir.

Seçim mekanizmaları sadece dışsal değil tersine kişinin kendi tercihlerinin bir sonucu olarak da işler, türbinlerini nükleer enerjiyle çalıştıran hiçbir şirket çevreye duyarlı insanları işe almaya çalışmaz. Kendi hedefleri nedeniyle, bazı seçenekler en baştan dışlanır. Amaç rasyonalitesi perspektifinden fırsat maliyetleri olarak tanımlanabilecek olan şey, katılımcı perspektifinden sosyal şartlanma olarak görülebilir ve bu da homolojilere yol açar. Meslek üyeleri benzer mesleki eğitim, benzer gelir vb. ile karakterize edilir, böylece ortak çıkarlar tarafından şekillendirilir ve benzer etkileşim ağlarında hareket ederler. Bu bağlamda, bir çiftçinin oğlunun bir girişimcinin kızıyla ilişki kurması hala zordur. Her iki eşbiçimlilik (homoloji) mekanizması da insanları belirli kategorilere yerleştirmemizi ve bu kategorileştirme sayesinde eylemlerini bir değerlendirmeye tabi tutmamızı, bu değerlendirme temelinde bu insanlara belirli mallar bahşetmemizi ve böylece onları daha sonraki iletişim süreçleri için tanınabilir hale getirmemizi sağlar.

Eylem teorik varsayımına rağmen, yaşam dünyasında üyeler arasındaki etkileşimler dikey veya yatay farklılaşmalar temelinde değil ortak normlar temelinde belirlenir. İnsanların sosyal sınıfları ya da işçi olarak işlevleri temelinde karşılaştırılmaları, bu karşılaştırmanın nerede gerçekleştiğini değiştirmez. Karşılaştırılabilirlik sistematik olarak ortaya çıkar. Bir kişinin nesnel olarak atanmış ve/veya öznel olarak atfedilmiş özelliklerine, toplumdaki işlevlerinden ve/veya sosyal konumlarından bağımsız olarak sosyal yapıda önem verilse bile işçi olma özelliğinin umut dolu gelecekleri tarafından değil daha çok yaşadığı bugünleri tarafından belirlendiği olgusal olarak tespit edilebilir. İnsanların dini aidiyetleri temelinde cennetteki olası mevcudiyetlerini somut şimdiki zamana tercih edebilmeleri ancak önceden oluşturulmuş bir yaşam dünyası içinde mümkün olan bir kültürel hizmeti yerine getirdiklerini gösterir.

Bu da normatif bir çerçeve gerektirir. Ancak bu çerçeveden hareketle kültürel, dini ya da etik olarak sabitlenmiş eşitsizlik kavramlarını ve/veya adalet ilkelerini, topluma gerekli istikrarı sağlayan görece uzun ömürlü bir sürekliliğin tezahürü olarak değerlendirebiliriz. Luhmann'a göre bu yapılar, olgusal gerçekleştirmeleri değil değişmemelerine, yani istikrarlarına neden olan normatif yönelimleri nedeniyle olanaksız gerçeklerdir (Luhmann, 2008: 329). Modern toplumlar bireylerin eşitliğini varsaymalarına ve sosyal adalet ideali için çabalamalarına rağmen bu idealler gerçekleşmemiştir. Bununla birlikte bu idealler ortak eylemler için bir yönelim sağlarlar. Bu yönelim kalıpları, giderek daha fazla planlanması, simüle edilmesi, bilinçli bir şekilde gerçekleştirilmesi ve toplumun gereksinimlerine uyarlanması gereken değişiklikleri, yenilikleri ve uzlaşmaları mümkün kılmaktadır. Bunun için, zorunlu olarak ortaya çıkan konstellasyonları yakalayan ve aynı zamanda daha ileri işlemler için bir araya getiren yeterli soyut farklılaşma ilkelerine ihtiyaç var.

REFERANSLAR

- Beck, Ulrich (1986): *Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre (1982): Die feinen Unterschiede. Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bourdieu, Pierre. (2009): „Ökonomisches Kapital, kulturelles Kapital, soziales Kapital.“ In: Solga, Heike, Powell, Justin und Berger, Peter A. (Hrsg.): *Soziale Ungleichheit. Klassische Texte zur Sozialstrukturanalyse*. S.111-125. Frankfurt am Main: Campus.
- Fröhlich, Gerhard (1994): Kapital, Habitus, Feld, Symbol. Grundbegriffe der Kulturtheorie bei Pierre Bourdieu. In: Ingo Mörrth (Hrsg.): *Das symbolische Kapital der Lebensstile*. S. 31-54. Frankfurt: Campus.
- Geisler, Rainer (2009): „Kein Abschied von Klasse und Schicht. Ideologische Gefahren der deutschen Sozialstrukturanalyse“, in: Solga, Heike, Powell, Justin und Berger, Peter A. (Hrsg.): *Soziale Ungleichheit. Klassische Texte zur Sozialstrukturanalyse*. S. 239-248. Frankfurt am Main: Campus.
- Goldthorpe, John H. (2000): *On Sociology: Nummers, Narratives and the Integration of Research and Theory*. Oxford: Oxford University Press.
- Grusky, David B. (Ed.) (2008): *Social Stratification. Class, Race and Gender in Sociological Perspective*. Westview: Boulder.
- Hradil, Stefan (1987): *Sozialstrukturanalyse in einer fortgeschrittenen Gesellschaft. Von Klassen und Schichten zu Lagen und Milieus*. Opladen: Leske und Budrich.
- Luhmann, Niklas (1997): *Die Gesellschaft der Gesellschaft. Band I. und Band II*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Luhmann, Niklas (2008): *Rechtssoziologie*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Luhmann, Niklas (1981): *Politische Theorie im Wohlfahrtsstaat*. München: Günter Olzog Verlag.
- Marx, Karl (1859): *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. Berlin.
- Parsons, Talcott (1937): *The structure of social action: a study in social theory with special reference to a group of recent European writers*. New York: The Free Press.
- Rössel, Jörg (2005): *Plurale Sozialstrukturanalyse. Eine handlungstheoretische Rekonstruktion der Grundbegriffe der Sozialstrukturanalyse*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.
- Rössel, Jörg (2009): *Sozialstrukturanalyse. Eine kompakte Einführung*. Wiesbaden: VS, Verlag für Sozialwissenschaften.

- Rössel, Jörg (2013): „Sozialstruktur.“ In: Mau, Steffen und Schöneck, Nadine M. (2013): Handwörterbuch zur Gesellschaft Deutschlands. S. 830-843. Wiesbaden: Springer.
- Parsons, Talcott and Shils, Edward A. (ed.) (1962): Toward a General Theory of Action. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Weber, Max (1980): Wirtschaft und Gesellschaft: Grundriss der verstehenden Soziologie. Tübingen: Mohr.
- Wright, Erik O. (ed.) (2005): *Approaches to Class Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pakulski, Jan and Waters, Malcolm (1996): *The Death of Class*. London: Sage.

45. Bölüm

Elias Canetti'nin Dilleri ve Kurtarılmış Dil¹

Burcu GÜRER²

¹ Bu çalışma 20-22 Mayıs 2023 tarihleri arasında İsviçre'nin Lozan şehrinde düzenlenen ASEAD 11. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu'nda sunulan bildiriden geliştirilmiştir.

² ORCID ID: 0000-0003-0279-7490, bu-ce77@hotmail.com

ÖZET

Dil en basit tanımıyla bireyi dış dünyaya bağlayan bir iletişim aracıdır. Bireyin sosyalleşmesini sağlayan dil aynı zamanda onun kimlik oluşumuna ve zihinsel gelişimine de önemli katkılar sağlar. Çeşitli sebeplerden dolayı farklı dillerin konuşulduğu bölgelere göç etmek zorunda kalan bireyin kimlik oluşumu ve zihinsel gelişimi, bireyin kendisini çevreleyen faktörlerle baş edebilme düzeyine bağlı olarak olumlu ya da olumsuz olarak etkilenir.

Bu çalışmamızda çocukluğu ve gençliği farklı ülkelerde geçen Elias Canetti'nin hayatındaki dilsel çeşitliliğin yarattığı kırılmaların yazarın kimlik oluşumuna nasıl yansıdığı mercek altına alınmıştır. Yazarın maruz kaldığı dille ilgili dış koşullar ve içsel bağlarının yanı sıra, yazarın aldığı edebiyat eğitimi çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda yazarın edebi kimlik inşasının izlerini sürerken özellikle dilsel yönler biçimlendirici faktörler olarak belirlenmiştir.

Bu çalışmanın amacı Elias Canetti'nin kimlik gelişiminde dilin ve edebiyatın işlevlerine dair kapsamlı bir bilgi sunarak bunların Canetti'yi nasıl şekillendirdiğini anlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Elias Canetti, Dil, Çok Dillilik, Edebi Kimlik, Kurtarılmış Dil

GİRİŞ

Kimlik inşası, insanın doğumuyla başlayıp ölümüne kadar devam eden dinamik bir süreçtir. Bireyin yetiştiği çevre (ırk, dil, din, kültür, coğrafya), etkileşimde bulunduğu gruplar, dönemin sosyal ve siyasi olaylarına karşı tutumu, yaşamışlıkları ve bilinç düzeyi bireyin kimlik oluşumuna katkıda bulunarak ya bireyi bir yere ait kılar ya da ötekileştirir (Özensel, 2020).

Öteki deyince akla ilk olarak mevcuttan farklı bir ırka, dine, dile ve kültüre mensup olan gelir. Ancak insan aynı etnik kökene sahip olup kendi kimliğini oluştururken yarattığı farklılıklarla da ötekileşebilir ya da birtakım göçlerin sonucu içine doğduğu coğrafyanın kültüründen başka bir kültürü benimseyebilir (Ulu, 2020). Buradaki ince çizgi mevcut koşullarla bireyin yarattığı “biricikliğinin” arasındaki dengeyi kurmasında yatmaktadır. Kimi insanlar bu dengeyi kuramayarak içinde bulunduğu topluma ya da kendine yabancılaşırken, kimileri söz konusu farklılıkları potasında eriterek hem kendisine hem de çevresine ışık olurlar. Renkli bir kültürel geçmişe sahip olan ve zorunlu göçler sonucu farklı diller öğrenen Elias Canetti’ de bu bağlamda çevresine ışık olan bireyler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmamızda kimlik alanı sınırlılığı olmadan çok dilli bir ortamda yetişen Canetti’nin dil edinimleri ve edebiyat eğitimi otobiyografik yöntemle mercek altına alınarak, Canetti’yi yazar olma yolunda nasıl şekillendirdiği incelenecektir.

KİMLİK OLUŞUMUNU ETKİLEYEN BİR FAKTÖR OLARAK DİL ve EDEBİYAT

Dilin en yaygın bilinen görevi insanlar arasında iletişimi sağlamaktır. Ancak dilin düşünce şeklini etkileme ve kültürü oluşturma gibi fonksiyonları da vardır. Dil, düşünce ve kültür birbirinden ayrı düşünülemeyecek iç içe geçmiş olgulardır. Alman düşünürü Wilhelm von Humbolt (1767-1835) “19. Yüzyılın başlarında dil ve düşünce kalıpları arasında sıkı bir bağlantı olduğunu Dünya Görüşü (Weltanschauung) varsayımı ile vurgulamıştır. Bu varsayım göre dil olmadan düşünme olayının mümkün olamayacağı, bir topluluğa ait dil ile topluluk elemanlarının düşünme süreçlerinin birlikte olduğu, bu öğelerden bir tanesi hakkında bilgi sahibi olduğunda diğeri hakkında da bilgi edinilebileceği vurgulanmaktadır” (İzbul, 1984’den aktaran Mengü, 2002: 74).

Kimlik inşasında yabancı dil edinimi farklı bir kültürle alışverişi ve etkileşimi tetiklediğinden bireyin dünya görüşünü geliştirir ve değiştirir. “Dili tanımak, dilin konuşulduğu toplumun yapısını, alışkanlıklarını, geleneklerini, coğrafi biçimini, sanat anlayışını, inançlarını, tarihini, en önemlisi de, dilin bir öğe olarak içinde bulunduğu kültürü tanımakla başlar. Çünkü her toplum birbirinden farklıdır ve

buna bağlı olarak dil anlayışı da farklıdır. Dil, toplumun bir yansımasıdır...” (Dağabakan, 2006: 210)

Dil var olduğu toplumu hem sözlü olarak hem de yazılı olarak temsil eder. Edebi eserler dilin insanın ruhuna işlediği en güzel yazılı örneklerdir. “Çünkü edebiyat, hayatın yaşandığı ve insanın kendi kimliğini bulduğu, keşfettiği toplumsal ortamın yaratılmasına ve hayatı kuşatan seçenek ve fırsatların belirlenmesine yardımcı olmakta ve hayatın akışında merkezi bir rol oynamaktadır” (Randall, 1999’dan aktaran Alver, 2006: 35). Gerek anadilde olsun gerekse yabancı dilde olsun “her edebiyat eseri belirli bir dünya görüşünü, inancı, doktrini, ideolojiyi savunur veya bunlara tepkide bulunur” (Kösemihal, 1964: 8). Bu vesileyle okur, hayatın kendisine sunduklarını farklı çerçevelerden değerlendirme fırsatı elde ederek dünya görüşünü zenginleştirir.

Elias Canetti İngilizceyi İngiltere’de, Almancayı Almanca konuşulan ülkelerde öğrenir. Bu ülkelerin sosyal yapısı ve sunduğu eğitim olanakları çerçevesinde o ülkenin tarihi, edebiyatı, sanat anlayışı ve dünya görüşüne dair izlenimler edinerek farklı düşüncelerin varlığından haberdar olur. İçinde bulunduğu sosyal çevrenin kendisine sunduğu olanaklar sayesinde adını sıkça duyduğu yazarlar ve sanatçılarla aynı ortamı paylaşma ayrıcalığına erişir. Farkındalığı artan Canetti şahit olduğu bütün farklılıkları ve yenilikleri harmanlayarak kendine has dünya görüşüyle yazar olma yolunda emin adımlarla ilerler.

CANETTİ’NİN DİLSEL KİMLİĞİ

Erken Çocukluk Dönemi

Elias Canetti 1905 yılında Yahudi-İspanyol bir ailenin ilk çocuğu olarak Bulgaristan, Rusçuk’ta dünyaya gelir ve hayatının ilk altı yılını burada geçirir. Yazarın kendi kaleminden çıkan üç ciltlik otobiyografisinden Kurtarılmış Dil (2004) adlı eserinde yazar Rusçuk’taki dil çeşitliliğine dair çarpıcı tespitlerde bulunur.

“DÜNYAYA geldiğim, aşağı Tuna üzerindeki Rusçuk, bir çocuk için harikulade bir kentti ve eğer yalnızca Rusçuk’un Bulgaristan’da bir kent olduğunu söylersem, onu yetersiz bir şekilde yansıtmış olurum. Çünkü orada, geçmişleri birbirinden çok farklı insan grupları yaşardı; tek bir gün boyunca, yedi sekiz dilin konuşulduğunu duyardınız. Genellikle kırsal kesimden gelen Bulgarlardan başka, kendi mahallelerinde oturan pek çok Türk vardı, onların mahallesinin yanında da, İspanyol kökenli Yahudilerin oturduğu Sefardim, ya da Sefaradlar mahallesi - bizim mahalle bulunuyordu.

Yunanlılar, Arnavutlar, Ermeniler, Çingeneler vardı. Tuna'nın karşı kıyısından Romanyalılar gelirdi; artık anımsamadığım bebeklik dadım, Romen'di. Orda burda Ruslar da vardı" (Canetti, 2004: 20).

Canetti'nin bebeklik dönemindeki ilk dili akrabalar ve dostlar arasında konuşulan Ladino yani Sefaradçadır. Sefaradça her ne kadar eski bir İspanyol dili olsa da vatanlarından sürgün edilerek Bulgaristan'a yerleşen Yahudi İspanyollar için bölgesel bir konuşma dilidir.

İbranice, Canetti'nin ailesinde sadece dini bayramlar ya da ritüellerle sınırlı bir dildir. Fısıh Bayramı kutlamalarında ailenin en küçük üyesi tarafından sorulması gereken sorular ve babasının ani ölümü nedeniyle ölünün arkasından okunması gereken kadiş duası dışında Canetti bu dilli öğrenmemiştir. Annesi dini yönü ağır basan biri olmadığından, Bulgaristan'dan ayrıldıktan sonra Canetti'nin hayatında İbranice kısıtlı olarak yer almıştır.

Bulgarca Canetti'nin korku dilidir ve bu dili "*benim ilk oyun arkadaşlarımdı*" olarak bahsettiği evde çalışan köylü kızlarından öğrenir. Kendileri de henüz çocuk yaşta olan bu kızlar evde yalnız kaldıkları her fırsatta Canetti'ye vampirler, kurt adamlar ve çingenelerle ilgili korkunç hikayeler anlatırlar. Evde anlatılan hikayelerden habersiz bir gün babası Purim Bayramı kutlamaları için kurt maskesi takarak Canetti'nin odasına girer. Çok korkan Canetti babası maskeyi çıkardığı halde sakinleşmez ve günlerce kurt adamlarla ilgili kabuslar görür. Canetti'yi bu dönemde çok etkileyen diğer olardan bazıları ise büyük bir kuyruklu yıldızın dünyaya çarpacağı söylentisi ve çocukları topladığına inandığı kırk kişilik çingene grubunun her Cuma bahçelerini ziyaret etmesidir.

Bulgar masalları ve Bulgaristan'da yaşadığı korkular Canetti'nin hayal gücünü tetikleyen ilk olaylar olma açısından yazarlık kariyeri için çok değerlidir. Ancak hiç Bulgar okuluna gitmediğinden İngiltere'ye taşındıktan kısa süre sonra bu dili tamamıyla unuttur. Canetti, ilerleyen yıllarda erken çocukluğuna dair anılarını Sefaradça ya da Bulgarca yaşamasına rağmen belleğinde Almanca olarak hatırladığını ve bu çevirinin bilinçaltında kendiliğinden gerçekleştiğini söyler.

"O ilk birkaç yılın bütün olayları ya Sefaradça ya da Bulgar dilindeydi. Bu iki dilin bende Almanca haline gelmesi çok daha sonralara rastlar... çoğu olayları, özellikle de masallar gibi Bulgarca olanları, şimdi Almanca olarak yaşıyorum belleğimde... Bir kitabın bir dilden bir başka dile yazınsal bir çevirisi gibi değil bu, bilinçaltımda, kendi isteğiyle gerçekleşen bir çeviri..." (Canetti, 2004: 28).

Canetti'nin baba tarafından dedesi Edirne'den Bulgaristan'a göç eden Türk Sefarad yani İspanyol kökenli Türk vatandaşıdır. Sefaradların çoğu kendilerine kucak açan ve iyi davranan Türkiye'ye karşı bir tür kalıtsal bağlılıktan ötürü Türkiye'den farklı yerlere göç etmiş olsalar dahi Türk vatandaşlıklarını korumuşlardır. Canetti dedesi için “ardı arkası kesilmeyen Türkçe şarkılar söylerdi ama ben daha ateşli ve hızlı olan İspanyol şarkılarını tercih ederdim” (Canetti, 2004: 36) der. Türkçe Canetti'nin hayatında aktif bir dil olmamakla birlikte, yazar Kurtarılmış Dil adlı otobiyografisinde kendini hep Türkiye'den gelmiş gibi hissettiğinden bahseder.

“Ben hep Türkiye'den gelme hissederdim kendimi. Büyükbabam orada büyümüştü. Babam orada doğmuştu. Benim doğduğum kentte çok sayıda Türk vardı, evde herkes onların dilini anlar ve konuşabilirdi. Çocukken öğrenmemiştim bu dili gerçi ama, sık sık duymuştum; bizim Sefaradçaya geçmiş birkaç Türkçe sözcük vardı, genelde bunların kökenlerinin Türkçe olduğunu bilirdim. Bütün bunlara ek olarak, eski günleri anlatan öyküler vardı: İspanya'dan çıkmak durumunda kaldığımızda Türk sultanı nasıl bizi Türkiye'de yaşamaya davet etmişti, Türkler bize o zamanlardan beri ne kadar iyi davranmışlardı...” (Canetti, 2004: 288-289).

Canetti'nin Rusçuk'ta geçirdiği o dönemlerde duyduğu bir başka yabancı dilde anne ve babasının kendi aralarında konuştukları Almancadır. Bu dil onların Viyana'da okula gittikleri mutlu günlerin ve aşklarının dilidir. Çift aşklarını evlenmelerine karşı gelen ailelerinden gizli tutmak için bu dille beslemiştir. Evde Almanca konuşulduğunda Canetti kendisini dışlanmış hissetmesine rağmen yazarın Almanca öğrenme isteği ebeveynleri tarafından henüz erken olduğu gerekçesiyle göz ardı edilir. Buna içerlenen Canetti ailesinden duyduğu cümleleri evin nadir kullanılan bir odasında gizli formüllermiş gibi tıpkı onların tonlamasıyla kendi kendine tekrar etmeye başlar. Bunu yaparken ailesinin fark etmemesine özen gösterir. Böylece onların gizine kendi giziyi karşılık vermiş olur.

Canetti'nin Almanca'ya olan ilgisi babasının her gün düzenli olarak Viyana'da çıkan *Neue Freie Presse* adlı gazeteyi pür dikkat okumasıyla daha artar. Canetti'ye karşı her zaman ilgili ve sevecen olan babası, gazete okuduğu zamanlarda onu görmezden gelerek hiçbir sorusuna yanıt vermez. Gazetenin nesinin babasını bu kadar büyülediğini merak eden Canetti, babasına öykünerek elinde gazete olmaksızın gizlice hayali okuma hareketleri yapmaya başlar. Bir gün eve gelen misafirin odaya girmesiyle başını gazeteden kaldıran babası

Canetti'yi bu hayali okuma hareketlerini yaparken yakalar. Gelen misafire ilgi göstermeden önce Canetti'ye sevgiyle yaklaşarak gazetedeki harfleri gösterir ve kelimelerin, yazının çok önemli bir şey olduğunu anlatarak yakında onun da okuma yazma öğreneceğini söyler. Babası böylece Canetti'nin içine harflere karşı derin bir özlemin tohumlarını atmış olur.

Canetti'nin yazıya karşı olan ilgisi kendisinden dört yaş büyük olan dokuz yaşındaki kuzeni Laurica'yı ölümle tehdit edecek boyutlara ulaşır. Okuma yazma öğrenmeye başlayan Laurica'yı kıskanan Canetti, kuzenin defterlerini yani okulda öğrendiği yazıyı kendisine göstermeyi reddetmesiyle eline bir balta alır ve onu kovalamaya başlar. Çılgınlara yetişen dedesinin Canetti'nin elindeki baltayı almasıyla önlenen felaket ailede herkesi çok endişelendirir ve Canetti ağır şekilde cezalandırılır.

“Sanırım ”yazının” benim için çok önemli olduğunu anladılar; onlar Yahudiydi ve ”yazı” (bu sözcük tek başına Tevrat'ta yazılanlar anlamına kullanılır) onlar için büyük anlam taşıyordu, ama gene de, beni oyun arkadaşımı öldürmek isteme noktasına getirecek çok kötü ve çok tehlikeli bir şey olmalıydı içimde” (Canetti, 2004: 51-52).

Canetti'nin Kurtarılmış Dil adlı eserini 72 yaşında kaleme aldığını göz önünde bulundurursak, yıllar sonra içindeki okuma saplantısının başlangıcıyla ilgili yapmış olduğu bu özelleştirmeyle kendisine kurduğu kitaplardan örme dünyasına atıfta bulunduğu düşünülebilir. Yazar özellikle gençlik yıllarında dışarıda akan hayatın sorumluluğunu almayı reddederek hep daha fazlasını öğrenmek adına kitap sayfalarına gömülmüş ve bilgiye boğularak körleşmiştir. İlerleyen bölümlerde bu konuyu daha ayrıntılı olarak değineceğiz.

Freud'un geliştirdiği psikanalitik kurama göre bireyin yaşamının ilk altı yılına tekabül eden çocukluk yaşantılarının izleri hiçbir zaman tümüyle kaybolmaz ve bireyin davranışlarını yetişkinlik yıllarında da etkilemeye devam eder (Freud, 2019). Canetti, Rusçuk'ta geçirdiği yıllardan bahsederken o dönemde etrafındaki etnik ve kültürel çeşitliliği anlamlandıramasa da etkilerini hayatında hissettiğini söyler ve ekler “O yılların olayları, bütün güçleri ve tazelikleriyle belleğimde mevcuttur (altmış yılı aşkın zamandır onlarla beslenmekteyim) ...” (Canetti, 2004: 28).

Çocukluk Dönemi

Canetti altı yaşındayken ticari nedenlerden dolayı ailesiyle birlikte İngiltere'ye göç eder. Çok dilli bir ortamdan tek dilli bir ortama geçiş onu İngilizce öğrenmeye zorunlu kılar. Çocukların dil gelişimi açısından babası evde

sürekli İngilizce konuşmaya başlar. Böylece Canetti'nin o güne kadar konuşma dili olarak kullandığı Sefaradça geriler. Okullar açıldıktan birkaç ay sonra babası Canetti'ye okuması için İngilizce kitaplar getirir. Okuduğu kitap bölümleri üzerine akşamları babasıyla İngilizce olarak sohbet eden Canetti'nin dil gelişimi hızlı bir ilerleme sağlar.

Dünya edebiyatıyla tanışması sayesinde Canetti okudukları üzerinde düşünmeyi, yaşadığı çevreyi sorgulamayı ve kendini özgürce ifade edebilmeyi öğrenir. Yıkıcı eleştiriler ve yargılardan uzak duran babasının Canetti'ye karşı olan hoşgörülü ve sevecen tutumu onun kitaplara karşı ilgisini daima canlı tutar.

“Okuduğum her kitabı babamla tartışıyordum. Bazen öylesine heyecanlanıyordum ki, o beni sakinleştirmek zorunda kalıyordu. Ama o, yetişkinlerden bekleneceği üzere, masalların gerçek olmadığını asla söylemedi bana; bunun için ona ayrıca şükran borçluyum, belki de bugün hala onları gerçek olarak kabul ediyorum” (Canetti, 2004: 63).

Aralarında Binbir Gece Masalları, Robinson Crusoe, Gulliver'in Gezileri, Shakespeare'den Masallar, Dante'nin Cehennemi gibi eserlerin bulunduğu bu kitaplar, Canetti'nin dilsel gelişiminin yanı sıra bilişsel gelişimine de katkıda bulunur. Gittiği okulda dilsel gelişimi öğretmeni tarafından takdir edilen Canetti'nin okuduğu kitaplarla arkadaşlarından ileri seviyede olması göz ardı edilir.

“MANCHESTER'A gelmemizden kısa süre sonra okula başladım... birden kendimi hepsi de İngiliz olan çocukların ortasında buldum. İngilizce bir öykü anlattığımda, müdür-öğretmen beni yüreklendirirdi, çünkü başlangıçta, diğer çocuklar kadar iyi değildi İngilizcem. Ama çok kısa sürede okumayı yazmayı öğrendim, babamın bana verdiği kitapları okumaya başlayınca da Miss Lancashire'ın bu kitaplardan söz edilmesinden hoşlanmadığını fark ettim. Onun amacı, okulunda bütün çocukların kendilerini rahat hissetmesiydi, hızlı gelişme onu pek ilgilendirmiyordu” (Canetti, 2004: 67).

Canetti öğretmenin bu tutumunu kişiselleştirmez ve babasının getirdiği kitapları büyük bir hevesle okumaya devam eder. Bahsi geçen eserlerden bazıları yedi yaşındaki bir çocuk için ileri seviye de olmasına karşın, hızlı gelişim gösteren Canetti için hayatının mihenk taşı olur.

Canetti bu konuda “Daha sonra beni ben yapan hemen hemen her şeyin yaşamımın yedinci yılında babam için okuduğum bu kitaplarda zaten var olduğunu göstermek kolay olacaktı.” (Canetti, 2004: 63) der.

Canetti’nin tek dille büyümesini istemeyen annesi onun Fransızca öğrenmesi konusunda ısrarcı olur. Kendisi akıcı bir şekilde Fransızca konuşabilmesine karşın Canetti için Fransız bir öğretmen tutar. Fransızca öğretimi konusunda çok da çaba sarfetmeyen öğretmeni Canetti’ye evde tek başına kalan ve sürekli bir şeyler atıştırmak isteyen bir çocuğun öyküsünü öğretir. Canetti ne zaman bu öyküyü anlatsa daha yarısına gelmeden anne ve babası katıla katıla gülmeye başlar. Öykünün bitimindeki övgüleri sahte bulan Canetti buna içerleyerek bir dahaki sefere öyküyü hatasız anlatabilmek için ezber çalışmalarına başlar.

Bir akşam ailesi Canetti’den öyküsünü evdeki konuklara okumasını ister. Ailesine kendini ispatlamak isteyen Canetti öyküyü hatasız okumak için elinden geleni yapar. Salondan “Bravo!” sesleri yükselse de konukların gülüşmeleri Canetti’nin canını sıkar. Bu olay birkaç kez daha tekrarlanır ve kimse bu kadar komik olan şeyin ne olduğu hakkında Canetti’ye bir açıklama yapmaz. Yaşadığı olayları ve hayatı okuduğu kitaplarla bağdaştırıp anlamlandıran Canetti bu konukları okuduğu kitaplardaki korkunç yamyamlara benzetir.

“Bu sahne birkaç kez tekrar edildi; konuklar geldiğinde, Paul öykümü okumak üzere kandırılıyordum, her seferinde de reddetmek yerine çektiğim işkenceye artık son verme umuduyla kabul ediyordum. Ama her seferinde sahne aynı sonuca ulaşıyordu, yalnız içlerinden bazıları öyküyü artık benimle söylüyor, böylece öyküyü bitirmeden ağlamaya başlayıp, yarıda kesmemi engellemiş, beni sonuna dek okumaya zorlamış oluyorlardı. Bu kadar komik olan neydi, kimse açıklamadı bana...”(Canetti, 2004: 78).

“O dönemdeki bütün deneyimlerim, okuduğum kitapları çağrıştırıyordu. Hiç çekinmeden kahkahalarla gülen yetişkinler sürüsünü, Binbir Gece Masalları’nda ve Grimm’in masallarında tanıdığım ve kendilerinden korktuğum türden yamyamlar olarak görme konusunda pek yanılıyor sayılmazdım” (Canetti, 2004: 79).

Kısa süren bu Fransızca deneyimi Canetti’nin belleğinde tatlı bir anıdan ziyade yüreğinde korkulara yol açan keyifsiz bir deneyim olarak yer eder. Canetti çok daha sonraları Fransızca’yı Lozan’da duyduğunda konukların kendisine aksanından dolayı güldüğünü anlar. Hepsi de Rusçuk’lu olan ve dilleri İngilizceye dönmeyen bu konuklar İngiltere’de Fransız okuluna giderek

Fransızca'yı kusursuz bir aksanla öğrendikleri için Canetti'nin İngiliz aksanlı Fransızcası onlara eğlenceli gelmiştir.

“Hepsi de Rusçuklu olan konuklar, orada, Alliance Française okulunda Fransızca'yı kusursuz bir aksanla öğrenmiş bulunuyorlardı, İngilizceye de dilleri pek dönmediğinden, bu İngiliz Fransızcasını dayanılmaz ölçüde gülünç buluyorlardı, utanma duygusundan yoksun bir sürü oluşturmuş olan bu insanlar, kendi öz sorunlarını, daha yedi yaşını bile doldurmamış bir çocukta izlemekten hoşlanıyorlardı” (Canetti, 2004: 79).

Yazar ilerleyen yıllarda çocukluk dönemine dair yaşadığı bütün korkularından kendini güçlendiren etmenler olarak bahseder.

Canetti'yi çocukken etkileyen bir başka olay da İngiltere'ye taşınmalarından kısa bir süre sonra babasının kalp krizi geçirerek vefat etmesi olur. Canetti'nin hayatında babası çok özel bir yere sahiptir. O her zaman ne olursa olsun çocuklarına vakit ayıran, onları dinleyen, onların düşüncelerine değer veren tarafta yer alırken, annesi çocuklarına karşı daha disiplinli, soğuk ve mesafeli bir duruş sergiler. Canetti çocukluğuna dönüp baktığında annesiyle ilgili hatırladığı en net anısının; annesinin çocuklardan kurtulmak için dadıyı çağıran zili çalması olduğunu söyler. Annesinden daha çok dadısıyla vakit geçiren Canetti her fırsatta annesine, babasını daha çok sevdiğini açıkça belli eder. Babası her zaman Canetti'ye kendini değerli, önemli ve özel hissettirir. Henüz ilkokul çağına gelmeden önce bile ona düzenli olarak daha önce duymadığı bir hikaye anlatır ve üzerinde düşünmesini ister. Bazen ertesi gün bazen de günler sonra Canetti'nin düşüncelerini dinler. Canetti babasının bu davranışı için “*bana bir konuda düşünmemi söylediği zaman duyduğum duygular, ilk sorumluluk duygusu olarak betimlenebilir*” (Canetti, 2004: 80) der.

“Çocuğun içinde doğduğu aile ortamı, çocuğun gelişimini belirlemede önemli rol oynamaktadır. Çocuğun, kalıtımla getirdiği özelliklerinin ne ölçüde gelişeceği, nasıl biçimleneceği ve yaşamını ne derece etkileyeceği; ailenin sosyoekonomik ve sosyokültürel niteliği, aile bireylerinin birbirleriyle ve çocukları ile olan ilişkileri, çocuk yetiştirme tutumları, sözel iletişim biçimleri, gelişim ve eğitim konularındaki bilgileri gibi aile ortamı ile ilgili pek çok değişkene bağlıdır” (Üstünoğlu, 1991'den aktaran Melanlıoğlu, 2012: 66).

Beden, dil ve zihin gelişiminin çok hızlı olduğu 0-6 yaş aralığında çocuğun ailesinden öğrendikleri onun gelecek inşasında etkili ve kalıcı olur. Erken çocukluk döneminde öğrenme dinleme ile başlar. Dinleme, bilinçsiz bir şekilde kendiliğinden gerçekleşen bir eylemdir. Bu dönemde çocuk neyi, niçin, nasıl ve ne ölçüde dinlemesi gerektiğini bilemez. Bu kazanımların bilinçli hale getirilebilmesi ailede verilen eğitime bağlıdır. Ailede verilecek dinleme eğitimi bireyin yaşam boyu kullanacağı dinleme eyleminin temelini oluşturur. Bireyin sahip olduğu dinleme becerisi onun düşünce gelişimini ve dili etkili kullanma becerisini de etkiler (Melanlıoğlu, 2012).

Babasının yazara henüz çocuk yaşta aşılacağı dinleme, okuma, anlama ve değerlendirme becerisi onu yaşlılarından farklı kılarak hayata karşı hazır bulunuşluk seviyesini yükseltir.

Babasının vefatına kadar annesi hakkında olumlu duygu ve düşüncelere sahip olmayan Canetti'nin duyguları, her ikisine de ağır gelen bu acı olayla farklı bir boyuta taşınır. Henüz yedi yaşındaki bir çocuğun geceleri annesinin yatağının yanındaki yatakta yatarak onu sabaha sağ sağlam çıkarma görevini üstlenmesi onu bir anda evin büyük oğlu yapar. Annesinin davranışlarından ve konuşmalarından kendisine güvendiğini, varlığının ona dayandığını hisseden Canetti, sakin kalıp içindeki tuhaf duygularla baş edebilmeyi öğrenir.

“Bu dönemde ona yakınlaştım, ilişkimiz farklıydı, yalnızca yaşım gereği değil, tam anlamıyla, evin büyük oğlu olmuştum... artık çektiği işkenceye dayanamayıp yaşamına son vermek istediğinde, ona asılan ağırlıktım ben. Çok garip bir durum bu, bir ölüm deneyimini, hemen ardından, bir canlının ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalması korkusunu yaşıyorum” (Canetti, 2004: 88).

Canetti'nin annesi eşinin vefatının şokunu atlatıp kendisini toparladıktan sonra çok sevdiği Viyana'ya taşınma kararı alır. Ancak öncesinde dağlarla çevrili göl manzaralı Lozan'da birkaç ay kalarak hem doğayla vakit geçirmek hem de Viyana'da okula gidecek olan Canetti'ye Almanca öğretmek ister.

“Viyana'da okula gidecektim, yaşıma göre oradaki ilk okulun üçüncü sınıfına yazılacaktım. Annem, dil bilmemem nedeniyle bu sınıfa kabul edilmeme olasılığım düşünmek bile istemiyordu, bu yüzden bana çabucak Almanca öğretmeye karar vermişti” (Canetti, 2004: 96).

Annesinin bu kararı Canetti'yi çok heyecanlandırır. Çünkü anne ve babasının özel konuşma dili olan Almanca öğrenme talebi yıllar öncesinde ebeveynleri tarafından reddedilmiştir. Canetti bu konuyla ilgili nedenini bilmediği bir şekilde sadece annesini suçlu görmüş, babasına karşı herhangi olumsuz bir duygu beslememiştir.

“Bu olaydan dolayı babamı neden suçlamadığımı bilemiyorum, ama anneme karşı derin bir öfke duyuyordum, bu öfke, ancak yıllar sonra, babamın ölümünden sonra annem bana Almanca öğretmeye başladığında yok oldu” (Canetti, 2004: 45).

Annesi Lozan'a vardıkdan birkaç gün sonra İngilizce-Almanca dilbilgisi kitabı alır. Canetti'nin kitaplarla arasının ne kadar iyi olduğunu bilmesine karşın kitabı ondan bir sır gibi saklar. Annesine göre dil kitaplardan değil sözlü olarak öğrenilmesi gereken bir şeydir. Böylece Canetti için işkence dolu zamanlar başlar. Annesi Canetti'ye Almanca bir cümle söyler ve bunu tekrar etmesini ister. Doğru telaffuzu yapınca kadar da onunla dalga geçip hakaret eder. Annesinin kendisini aşağılamasına dayanamayan Canetti sonunda doğru telaffuzu yakalasa da annesinin ağzından tek bir övgü bile işitmez. Canetti cümleyi doğru telaffuzla söylemeyi başardığında annesi sadece bir kez olmak üzere cümlelerin İngilizce ne anlama geldiğini söyleyerek bir sonraki cümleye geçer. Her gün bu cümlelerden hayli fazlasını bu şekilde aklında tutmak zorunda kalan Canetti, annesinin üzerinde kurduğu baskından dolayı kendini yetersiz ve mutsuz hisseder. Onun bu durumunu görmezden gelen annesinin hakaret dolu baskıları sürerken, Canetti babasının hayaline sığınarak moral bulmaya çalışır.

“... onun aşağılamasından korkuyordum. Çünkü sabrı iyice tükendiğinde ellerini başına koyuyor ve “Benim oğlum bir ahmak!” diye bağıyordu. “Oğlumun bir ahmak olduğunu bilmemişim demek! “Ya da şöyle haykırıyordu: “Baban da Almanca bilirdi, seni böyle görse ne der! “Korkunç bir umutsuzluğa düşüyordum... Şimdi artık onun alaylarına hedef olmanın müthiş korkusu içinde yaşıyordum... İştahsızlığımın nedeninin üzüntümden kaynaklandığını fark etmedi. İçinde yaşadığım korkunç durumu pedagojik bir olgu olarak görüyordu... Bazı günler de dersler pek iyi gitmezdi, o zaman dünyaya getirdiği “ahmak”ı bekleyerek titrerdim; bu beni çok kötü etkiliyordu. “Ahmak” sözcüğü çıkar çıkmaz, yıkılırdım, ama ardından babamdan söz ettiğinden çabuk toparlanırdım. Babamın sevecenliği beni avuturdu, ondan tek bir kötü söz duymamıştım, ona ne söylersem söyleyeyim, hoşlanırdı; hep hoşlanır ve beni kendi halime bırakırdı” (Canetti, 2004: 93-94).

Bir ayın sonunda annesi Canetti'ye Almanca yazmasını öğrenmesi için aldıkları İngilizce-Almanca dilbilgisi kitabını vermeyi kabul eder. Böylece Canetti'nin Almanca öğrenimi daha üst seviyelere çıkar ve annesinin ona ahmak demesi için bir neden kalmaz. Dersler daha keyifli bir hal alır. Hatta derslerin dışında da Almanca konuşmaya başlarlar ve Canetti üç ay gibi kısa bir sürede Viyana'da okula gidebilecek seviyede Almanca öğrenir.

Daha sonraları Canetti o dönemde annesinin kendisine acı çektirerek Almanca öğretmesinin tek nedeninin okul olmadığını öğrenir. Annesinin de kendi özel

yaşantı dili olan Almancayı konuşma gereksinimi vardır. Eşinin ölümüyle hayatında açılan boşluğu Canetti ile yapacağı Almanca konuşmalarla doldurmak istemektedir.

“Kendisinin de benimle Almanca konuşmaya müthiş gereksinimi vardı, çünkü bu onun özel yaşantısının diliydi. Yirmi yedi yaşında babamı yitirmesiyle yaşamında oluşan korkunç kesinti, ona göre en çok babamla yaptıkları sevgi dolu Almanca konuşmaların kesilmesiyle kendini gösteriyordu. Onun asıl evliliği bu dilde gerçekleşmişti. Ne yapacağını bilmiyordu, onsuz kendisini yitik hissediyor ve olabilecek en kısa süre içinde beni onun yerine koymaya çabalıyordu. Bundan çok şey bekliyordu, girişimlerinin başlangıcında başarısızlığa uğrayacağım korkusuna dayanmak onun için çok zor olmuştu. Bu nedenle, çok kısa süre içinde hiçbir çocuğun gücünün yetmeyeceği bir şeyi başarmaya zorladı beni...” (Canetti, 2004: 99-100).

Canetti’nin eğitim hayatı artık Viyana’da devam edecek olsa da annesi oğlunun İngilizceyi bir kenara atmasına müsaade etmez. Annesi için eğitim, bildiği bütün dillerin edebiyatı demektir. Bu yüzden eşinden devraldığı bayrakla akşamları Schiller’i Almancadan, Shakespeare’i İngilizceden okumaya başlarlar. Okuma bittiğinde tıpkı babasının yaptığı gibi annesi de okuduklarından ne anladığını sorar, kendi düşüncelerini söylemeden önce Canetti’ye düşüncelerini ifade etme fırsatı verir. Annesinin Canetti’ye sorduğu ardı arkası kesilmeyen sorular onun oyun ya da roman kişileriyle empati kurarak olaylara ve durumlara farklı bir gözden bakmasını sağlar. Öyle ki zamanla Canetti bu kişileri içselleştirerek kendi dünyasının birer parçası haline getirir. Karşılaştığı insanlarda onu çeken veya onlardan uzaklaştıran şeyleri belirleyici bir rol oynayan bu oyun ya da roman kişileri, Canetti’nin belleğinin gizli yaşamı olarak hayatında yer ederler.

“... üzerinde bana binlerce soru sorduğu oyun ya da roman kişileri, benim dünyamın birer parçası haline geldiler, öyle ki, artık onları kendimden ayıramam. Daha sonraki yıllarda beni etkileyen her şeyi açıkça ve de bütün ayrıntılarıyla görebiliyorum. Ama bu kişilik ya da karakterler, yoğun ve de bölünmesi olanaksız bir bütün oluşturunuyorlar. O dönemden, yani on yaşımdan beri, kendimin, hiçbir şekilde farkında olmadığım pek çok insanı içerdiğim inancı dogma gibi bir şey oldu benim için. Bu insanların, karşılaştığım

insanlara beni çeken ya da onlardan uzaklaştıran şeyleri belirlediğine inanıyorum. İlk yıllarımın tuzu ve ekmeği idi onlar. Onlar zihnimin, belleğimin, gerçek, gizli yaşamıdır” (Canetti, 2004: 121).

Annesinin bu başarısı Canetti’nin Almancasının derinleşmesinde büyük rol oynayarak onu bu dile kopmaz bir şekilde bağlar. Yazarın “*acılardan yeşermiş bir ana dili*” olarak betimlediği Almanca aynı zamanda aralarındaki sevginin de dili olur.

“... onun başarıya uğraması, Almancamın derinleşmesinde belirleyici nedeni oluşturdu; bu, sonradan gelme, gerçek acılarda yeşermiş bir ana dildi benim için. Yalnızca acılar yaşamış değildim, bunu hemen bir mutluluk dönemi izledi ve bu dönem beni bu dile kopmaz bir şekilde bağladı... sevgimizin -hem de ne sevgiydi o! - dili, Almanca oldu” (Canetti, 2004: 100).

Viyana’da annesiyle hemen hemen her gün kaplıca parkına giden Canetti burada kardeşleriyle İngiliz çocuklar olarak tanınır. Canetti her ne kadar Almanca öğrenmiş olsa da henüz küçük yaşta olan iki kardeşi Almanca bilmediğinden parkta aralarında İngilizce konuşurlar. Böylece her gün parkta çalan bando takımını dinlemeye gelen park sakinleri onları İngiliz çocuklar olarak beller. 1914 Temmuz sonuna doğru savaşın ayak izleri kendini hissettirmeye başladığında parkın ziyaretçileri yoğunlaşarak küçük kitleler oluşturmaya başlarlar. Bu durumdan tedirgin olan Canetti’nin annesi çocuklarına bağırarak İngilizce konuşmamalarını tembihler. Canetti yaşı gereği parkta toplanan heyecanlı gruplara anlam veremediğinden annesinin uyarısının ehemmiyetini kavrayamaz. Ağustos ayında savaş ilan edildiğinde bando takımı yaptığı müziği keserek Almanya’nın Rusya’ya savaş ilan ettiğini söyler ve ardından Avusturya milli marşını çalar. Parktaki herkes ayağa kalkarak büyük bir coşkuyla marşa eşlik etmeye başlar. Kalabalığın ortasında kalan Canetti’de okulda bu marşı öğrenmiş olduğundan bağıra bağıra marşa eşlik eder. Bu marş biter bitmez arkasından Alman milli marşı çalmaya başlar. “*Yaşayın Siz ey Utunun Taçları*” bu müzik Canetti’nin İngiltere’de söylediği “*Tanrı Kralı Korusun*” ile aynıdır. Canetti ortamda İngiliz aleyhtarı bir havanın estiğini fark etse de alışkanlıktan dolayı mı yoksa bir savunma tavrı olarak mı yaptığını bilemediği bir şekilde marşa bağıra bağıra İngilizce eşlik eder. Kardeşleri de cılız sesleriyle Canetti’ye katılırlar. Birdenbire öfkeli suratların ortasında kalan Canetti henüz dokuz yaşında olmasına rağmen sert yumrukların hedefi olur. Hatta kendinden altı yaş küçük olan kardeşi George bile Canetti’ye yönelen yumruklardan nasibini alır. Olanları

fark eden annesi “onlar daha çocuk” çılgınlıklarıyla kalabalığı yararak çocuklarını oradan uzaklaştırır. Annesinin Viyanalı gibi Almanca konuşması daha büyük bir felaketin yaşanmasını engeller.

Canetti bu durumdan düşmansı bir kalabalıkla yaşadığı ilk deneyim olarak bahseder. İlerleyen yıllarda da savaşın etkilerini yakın çevresinde hisseden Canetti, çok kültürlü bir ortamdan gelmiş olmanın verdiği barışçıl bir bakış açısıyla çevresindeki insanların kendinden olmayana takındığı bu düşmanca tavrı asla anlamlandıramaz. Canetti’nin bu tutumunda savaş karşıtı hatta insanları savaşa sürükleyen din karşıtı annesinin de büyük payı vardır.

“Yaşamını tümüyle bize adamaya ve bütün sorumluluğumuzu üstlenmeye karar vermiş biri olarak, başkalarından gelecek derin etkilere göz yummazdı. Başkalarının Kutsal Kitabı okuması gibi okuduğu yazarlardan, çeşitli dinlerin kendilerine özgü gelişmelerinin önemli olmadığı sonucunu çıkarmıştı. İnsanın bütün dinlerde ortak olan şeyi bulmak ve ona uymak durumunda olduğu görüşündeydi. Dinler arasında yoğun ve kanlı savaşlara yol açacak hiçbir şeye güveni yoktu ve bunun, dikkatleri insanların öğrenmek durumunda olduğu çok daha önemli şeylerden saptırdığını düşünüyordu. İnsanlar çok kötü şeyler yapabilirlerdi ona göre, işte hala sürdürdükleri savaşlar, bütün dinlerin ne büyük bir başarısızlığa uğradığının çürütülmesi olanaksız kanıtıydı” (Canetti, 2004: 272).

Canetti, çocukluğunda Yahudi olmasından dolayı kendisine yöneltilmiş herhangi bir düşmanlıkla karşılaşmadığını, böyle bir duyguyu tatmadığını söyler. Bulgaristan ve İngiltere’de bu tarz yönelimlerin olmadığını, Viyana’da ise bu tarz olguların kendisine zarar verecek boyuta ulaşmadığına dikkat çeker.

“Çocukluğumda, Yahudi olmamdan dolayı bana yöneltilmiş herhangi bir düşmanlıkla karşılaşmadım, böyle bir duyguyu tanımadım. Bulgaristan’da olsun, İngiltere’de olsun, böyle şeyler bilinmiyordu o zaman sanırım. Viyana’da fark ettiğim bu türden olgular hiçbir zaman bana zarar verebilecek boyuta ulaşmadı; bunları gördüğümü ya da duyduğumu anneme söylediğimde, o kendine özgü sınıf gururunun verdiği kibirle, olayların başkalarını hedef aldığını, asla bir İspanya kökenli Yahudinin söz konusu edilmediğini söylerdi” (Canetti, 2004: 257).

1915'in sonlarına doğru savaşın izleri Viyana'da daha çok hissedilmeye başladığında Canetti'nin annesi hastalanarak uzun haftalar boyunca sanatoryumda tedavi görür. Bu dönemde dadılarıyla kalan Canetti'nin kardeşleri İsviçre'deki akrabalarının yanına yerleşir. Tedavi sonrası tam olarak iyileşmeyen anne İsviçre'ye taşınma planları yapmaya başlar ve 1916 yazında aile Zürih'e taşınır.

Gençlik Dönemi

Zürih'te eğitim sistemi Viyana'dan farklı olduğu için Canetti burada iki yıl geriden okula başlamak zorunda kalır. Derslerde öğrenecek bir şeyi olmadığından sınıf arkadaşlarının İsviçre Almancasını Zürih ağzıyla konuşmalarına odaklanarak, kendisine çok farklı ve hoş gelen bu lehçeyi öğrenmeye çalışır. Yalnızca edebiyatı olan dilleri dilden sayan annesi Canetti'nin saf Almancası'nın bozulacağı endişesiyle onu bu konuda sert bir şekilde uyarır. Canetti, annesinden gizli olarak çalışmalarına devam eder ve ilk defa ondan bağımsız bir karar alıp bu konuda gelişme gösterdiği için de kendisini “erkek” gibi hisseder.

“Zürih Almancasını, annemin istememesine karşın, gösterdiğim gelişmeleri ondan gizleyerek tek başıma, kendim için çalışıyordum. Bu, yalnızca dil konusunda da olsa, annemden bağımsız olarak aldığım ilk karardı; bütün görüş ve etkilenmeler konusunda hala onun denetimi altındaydım gerçi ama, gene de yalnızca bu konuda artık “erkek” olduğumu hissediyordum” (Canetti, 2004: 178).

Genelde annesine gözü kapalı inanan ve onun ağzından çıkanları kutsal bir emir misali yerine getiren Canetti, o yıllara baktığında annesinin kendisi için koymuş olduğu birtakım yasaklara minnet duyduğunu da ifade eder. Bu yasaklardan bir tanesi de cinsellik tabusudur. Annesi dünyadaki her şeyle ilgili Canetti'yi beslerken, öğrenmenin önünde bir engel olarak gördüğü cinselliği oğlundan uzak tutar. Uzunca bir dönem Canetti için boş beyaz bir sayfa olarak kalan bu tabu onun bilmek istediği şeylere karşı saflığını korumasını sağlar.

“Başka insanların yaşamlarında çoğu kez en tehlikeli karşı-coşkuların tetiğini çeken bu tabuya, bugün bile şükran duyuyorum... tabu, bilmek istediğim şeyler karşısında her zaman tazeliğimi ve saflığımı korumamı sağlıyordu. Mümkün olan her yolla, zorlanmadan öğreniyordum, öğrenmeyi bir yük olarak görmüyordum, çünkü beni harekete geçiren ya da gizli gizli meşgul eden tek şey, öğrenmekti” (Canetti, 2004: 210).

O yıllarda annesinin Canetti için yaptığı bir başka güzel şeyde onu *hesapçılıktan* uzak tutmak olur. Annesi Canetti'ye asla bir şeyin yararlı olduğu için yapılması gerektiğini söylemez. Canetti öğrenmek istediği ne varsa içlerinden herhangi birinin daha yararlı, daha kazançlı, daha üretken olduğunu duymadan öğrenir. Denediği yüzlerce yol sonunda kendi çıkarımlarını deneyimler.

Canetti'nin bu öğrenme serbestliği hoşuna giden her kitabı saplantılı bir şekilde sil baştan defalarca okumasına yol açar. Annesi Canetti'nin bu alışkanlığını kırabilmek için sürekli yeni kitaplardan merak uyandıracak şekilde bahsetse de Canetti'nin inadı uzunca bir süre kırılmaz. Sonunda annesi çareyi Canetti'nin aynı kitap üzerinde söyleyeceklerini dinlemeyi nazikçe reddetmekte bulur.

“O dönemde bana bu kitabı vermişti ve daha önce hiçbir yazarı böylesine büyük bir tutkuyla okumamıştım... kitap beni öylesine sarımsı ki elimden bırakamıyordum, Kitabı bitirdim mi, albaştan ediyor, ilk sayfasından son noktasına dek yeniden okuyordum. Bu üç dört kez, belki de daha fazla sürdü. “Ama sen bu öyküyü biliyorsun zaten,” diyordu, “Başka bir şey okusan daha iyi olmaz mı?” Ama öyküyü ne kadar iyi bilsem, o kadar yeniden okumak istiyordum... Artık bu konuyu kapatalım, dedi... “Yeterince konuştuk... Gel şimdi bundan sonra okuyacağın kitaptan konuşalım!” ... Bir Dickens'tan sonuna dek ayrılmak, belki de kitabı ödünç aldığım kitaplığa kendi ellerimle geri götürmek bana çok acı geliyordu” (Canetti, 2004: 200).

Canetti, annesinin hem içindeki Charles Dickens merakını körükleyip hem de üzerinde yeterince konuştukları gerekçesiyle bu yazarı bir kenara bırakmak istemesine çok içersene de ilerleyen yıllarda gelişiminin önünde engel teşkil eden bu saplantılı inadını kırdığı için ona hak verir.

Viyana'dan farklı olarak Zürih'te oyunlara, konferanslara ve konserlere giden annesi, eve döndüğünde Canetti'ye bunlardan bahseder. Nadir de olsa bu tarz etkinliklerde annesine eşlik eden Canetti buralara gitmektense olanları annesinin ağzından dinlemeyi yeğler. Zamanla Canetti'nin kendi kendine düşünebilme yetisi gelişir. Bu dönemde annesine olan hayranlığı devam etse de onu okulundaki saygı duyduğu öğretmenleriyle kıyaslamaya başlar. Bu öğretmenlerinin anlattıklarını evde annesine aktarır. Yunanlıları sadece klasik oyunlardan tanıyan annesi en çok Yunan tarihinden etkilenir. Bu konuda Canetti'ye soru sormaktan hiç çekinmez. Böylece rolleri değişmiş olurlar. Bu durum belirli bir olgunluğa

erişen Canetti'nin annesiyle yaptığı sohbetlerin seyrini değiştirir. Artık dünya klasiklerinden bahsetmek yerine güncel olaylardan, bunları tetikleyen etmenlerden ve yarattığı etkilerden konuştukları bir döneme girerler.

Zürih'teki öğretmenlerinin zenginliği, özellikleri ve çeşitliliği Canetti'yi birçok yönden olumlu etkileyerek geliştirir. Kendisinden az şey öğrendiği öğretmenleri için bile şükran duygusu besleyen Canetti bunu şu sözleriyle ifade eder:

“Zürihli öğretmenlerimin zenginliği, özellikleri ve çeşitlilikleri karşısında şaşırıyorum. Onların amacına uygun olarak, çoğundan pek çok şey öğrendim; size garip gelebilir ama, elli yıl sonrasında, öğretmenlerime duyduğum şükran, yıldan yıla artmaya devam ediyor. Ancak, kendilerinden az şey öğrendiklerim bile, karşımda insanlar olarak, ya da şekiller olarak öylesine berrak bir şekilde duruyor ki, salt bu nedenle, onlara da şükran borçluyum... onların aynı zamanda bir şekil olarak kalması, kişiliklerinden hiçbir şey eksiltmedi. Bireylerle tipler arasındaki akışkan sınır, gerçek bir yazarın asıl kaygısını oluşturur ancak” (Canetti, 2004: 194).

1918-1919 kışında Zürich'te büyük bir grip salgını başlar. Canetti'nin annesi ağır şekilde hastalanır ve tedavi için Viyana'ya gitmesi gerekir. Bu süreçte kardeşleri Lozan'da bir yatılı okula yerleşirken, liseye giden Canetti Zürich'te kalarak bir pansiyona yerleşir. Daha önce yatılı kız yurdu olarak hizmet veren pansiyonun zengin kitaplığı sayesinde Canetti bilime ilgi duymaya başlar. Bilimin öykülerdeki gibi düşsel olmayışı, bir kez adının bulunduğu onları çürütecek kanıt bulunmayışı üstelik bilim insanının tek bir şeyle kendini kısıtlamayıp sınırlar olmadan faklı birçok konuyla aynı anda ilgilenebilmesi onu çok etkiler. Annesinin denetimi olmadan istediği kitabı okuma özgürlüğü elde eden Canetti, öyküleri ve edebiyatı bir kenara atmadan dilediği her alanda kendini geliştirmeye başlar. Üstelik hayatında açtığı bu yeni sayfayı annesinden gizleme gereği de duymaz. Katıldığı konferansları, okuduğu kitapları öğrendiği her yeni bilgiyi annesine yazdığı mektuplarda onunla paylaşıp.

“Onu hiç ilgilendirmeyen konuları, örneğin Kalabari'deki Buşmanları, Doğu Afrika faunasını ya da hayvanlarını, Jamaika adasını da dinlemek durumunda kalıyordu; öte yandan Zürich'in mimari geçmişini, ya da özgür irade sorunuyla ilgili görüşleri anlatan mektuplarımı da ister istemez okuyordu. İtalya'daki Rönesans sanatından söz ettiğim de oluyordu... İlk insanlar

konusunda anlattıklarımı alay etti, hele doğal tarihle ilgili mektubumu hiç beğenmedi... Bilim kokan her şeye taktığı küçümseyici adla, "İspanağın Filojenisi"ni anlatmak yerine, yaşamımla ilgili gerçek haberleri yazmamı istiyordu durmadan” (Canetti, 2004: 243-244).

Annesi, Canetti’nin mektuplarında yazdığı oyun denemeleri ya da şiirleri asla hafife almazken, bilimle ilgili yazdıklarına ilgi göstermez. Çünkü yıllarca emek vererek okumaya karşı merakını canlı tutmayı başardığı oğlunun ilgisinin başka yönle kaymasını kabullenemez. Canetti bu dönemde daha önce yaptığı gibi tek bir kitap, tek bir yazar ya da tek bir konu üzerinde saplantılı bir şekilde okuma yapmayı bırakır. Aynı anda birçok farklı alanda farklı yazarlarca yazılmış bilgileri edinmeye başlar. Keşfettiği bu çeşitlilik onu kitapların, bilginin dünyasına daha derinlere çeker ve annesi ile aralarında yabancılaşmanın ilk tohumlarını atar. Ancak annesinin tedavi için Viyana’ya gitmek zorunda kalışını ondan kurtuluşu ve özgürlüğü olarak tanımlayan Canetti’nin bu özgürlüğü çok uzun sürmez. Onun bilgiye olan bu açıklığından endişe duyan annesi, onu kitaplardan kurduğu konfor alanından çıkararak gerçek hayatla yüzleşmesi için savaşın izlerinin taze olduğu Frankfurt’a götürür.

“Seni buradan uzaklaştırmak istiyorum. Her şeyi öyle çok seviyorsun ki.... Henüz hiçbir şey değilsin, kitaplardan ya da resimlerden bildiğin şeylerin toplamı sanıyorsun kendini. Seni hiç kitaplara yöneltmemeliydim... Bir kitap kurdu haline geldin... Hoşuna gideni seçiyor, diğer her şeyi elinin tersiyle itiyorsun. Sen kendini sahiden insan mı sanıyorsun! İnsan, hayatta mücadele vermiş, mücadele ederek yaşamını sürdürmüş olanlara denir. Hiçbir tehlikeyle karşı karşıya kaldın mı? Hiçbir kimse seni tehdit etti mi? Kimse burnunu kırmadı bugüne dek. Hoşuna giden bir şey duyuyor, hemen kabulleniyorsun, ama bunu hak etmiş değilsin ki...Şu anda ne bir şeyi hor görmeye ne de bir şeye hayranlık duymaya hakkın yok, kesinlikle yok. Her şeyden önce dünyada gerçekten nelerin olup bittiğini bilmek zorundasın. Dünyayı, kişisel olarak yaşamak zorundasın. İtilip kakılmalısın, kendini savunabileceğini kanıtlamalısın” (Canetti, 2004: 325-327).

Canetti, annesinin yıllar süren çabalar sonucu kendisinde yarattığı şeyi yıkmak istemesine anlam veremez. Zürich’te kalmak için yaptığı hiçbir konuşma annesini ikna etmeye yetmez. Dolu dolu beş yılını geçirdiği ve annesinden gizlice

öğrendiği İsviçre Almancasına o kadar bağlanır ki, *kusursuz mutlulukların yaşandığı tek yıllarım* dediği Zürih'ten ayrılışının verdiği acıyı uzunca bir süre içinden atamaz.

“On altı yaşındaydım, insanlara ve mekanlara, okula, ülkeye, edebiyata, hatta (annemin azimli direncine karşın öğrenmiş olduğum) İsviçre Almancasına öylesine derinden bağlanmıştım ki, buradan ayrılmayı hiç istemedim. Zürih'te topu topu beş yıl geçirmiştim ama, o körpe, hassas çağımda, başka hiçbir yere gitmemeliyim, diye düşünüyordum, yaşamımın geri kalan yıllarını burada, daha büyük, daha daha büyük entelektüel gelişmeler içinde, bu ülkede geçirmeliyim” (Canetti, 1997: 11).

Canetti Frankfurt'ta üç yıl kalarak liseyi burada bitirir. Lisenin bitmesine son altı ay kala annesi Viyana'ya taşınır. Bu süre zarfında bir ailenin yanında kalan Canetti tekrardan özgürlüğüne kavuşur. Enflasyonun insanları ağır etkilediği ve zor günlerin yaşandığı bu dönemde Canetti mitinglere ve toplantılara katılarak hayatın içine karışır. Geceleri sokaklarda toplantılarda konuşulan konularla ilgili tartışmaları dinler. Hiçbir şeyi kaçırmak istemeyen Canetti karşıt görüşlerin yapıldığı tartışmalara da kulak kabartır. Duydukları şeyler arasında kendi görüşüne uymayan pek çok şey olsa da insanları yakından gözlemlemek ilgisini çeker. O dönemde Aristofanes'in eserleri üzerine yoğunlaşan Canetti, ondan aldığı ilham ve sokakta yaptığı gözlemlerin birleşimiyle ileride yapacağı drama tercihinin temellerinin atılmış olduğunu söyler.

“Hayatımın hiçbir döneminde, insanları o altı ayda tanık olduğum kadar kaygılı ve o kadar fazla konuşurken görmedim. Birer birey olarak birbirlerinden ne yönde ayrıldıkları pek o kadar önemli değildi; o dönemde, belli belirsiz fark ettiğim şeyler, daha sonraki yıllarda aradığım en temel nitelikler olacaktı... Benim için ileride çok önemli olan drama tercihimin daha o günden belirlenmiş olabileceğini çok daha ileriki yıllarda düşündüm. Yanıldığımı sanmıyorum; yoksa, Frankfurt'ta yaşadığım karmakarışık toplu olaylarla dolup taşan son yılıma ilişkin anılarımın ilk okuduğumda beni müthiş saran Aristophanes komedilerindeki aynı dünyayı içermesini nasıl açıklayabilirdim...belleğimde bu kadar yakın bir birliktelik içinde bulunmaları, o dönemde her biri bir diğeri üzerinde belirleyici etkide bulunan belli başlı olgular olduklarını gösteriyor” (Canetti, 1997: 55-57).

Cennetim dediği Zürih'ten kopuşu sancılı olan Canetti ilerleyen yıllarda Frankfurt'un kendisine kattığı değerler için "Tıpkı ilk insan gibi, varoluşumun Cennetten kovulmakla başladığı, bir gerçektir" (Canetti, 2004: 333) der.

Frankfurt'ta lise öğrenimini tamamlayan Canetti annesinin de yönlendirmesiyle Viyana'da kimya eğitimine başlamaya karar verir. Bölümü konusunda çok da istekli olmayan yazar ilgi duyduğu alanlara asla sırtını çevirmez. Yazarın pek çok şeye olan bu ilgisi annesi için saçma ve erkekçe olmayan bir durumdur. Canetti'nin kendini dağıttığını ve böyle devam ederse hiçbir yere varamayacağını düşünür. Annesi kimyanın onun ilgisini çekmediğini farkındadır ama kimya geleceğin mesleği olduğundan ve daha uzun süren tıp eğitimine ayıracak paraları olmadığından Canetti kimya eğitimine razı olur gibi görünür. Ancak sırf para kazanmak için istemediği bir mesleği yapmak Canetti'ye göre bir şey değildir. Kimya eğitimine razı olmuştur çünkü lisede gördüğü yüzeysel kimya eğitiminin yarattığı boşlukları doldurmak ister. Canetti kimya eğitimini tamamladıktan sonra aynı dalda doktorasını da alır. Geçen bu süreçte gerek öğretmenleri gerek arkadaşları sayesinde onda yeni ufuklar açan Hinduizm, Budizm, Çin tarihi, erken dönem felsefesi gibi farklı birçok alanla tanışır. Dönemin yankı uyandıran gazeteci yazarı Karl Kraus'un konferanslarının müdavimi olur. Onun sayesinde dili etkili kullanmanın insanları üzerinde yarattığı etkiye şahit olur ve "*akustik maske*" terimini geliştirerek bunu eserlerinde kullanır.

Canetti bir arkadaşının daveti üzerine önce üç aylığına daha sonra da Malik Yayınevi'nde Upton Sinclair'in çevirilerini yapmak üzere bir yıllığına Berlin'e gider. Burada içlerinde Herman Broch, Robert Musil, Bertolt Brecht, Thomas Mann, Isaak Babel gibi yazarların bulunduğu çok sayıda aydın ve sanatçıyla bir araya gelme fırsatı bulur. Berlin deneyimi yazarın kendisini yazın dünyasında ispatlaması yolunda paha biçilmez tecrübeler edinmesine vesile olur. Böylece Berlin'den döndükten sonra ilk eseri olan *Körleşme*'yi kaleme alır. Çok dilli bir yazar olan Canetti eserlerini Alman dilinde verir.

SONUÇ

Canetti'nin hayatına genel olarak baktığımızda öğrendiği dilleri sırasıyla Bulgarca, İngilizce, Fransızca ve Almanca olarak sıralamak mümkündür. Bulgarca Canetti'nin erken çocukluk döneminin dili olarak dinlediği ilk masalları ve yaşadığı ilk korkuları temsil eder. Yazarın hayal dünyasını tetikleyerek yazar olma yolunda gelişimine katkıda bulunan bu çevresel faktörler altmış yıldan uzun bir süre yazarı besler. Yazar bu anıları Bulgarca yaşar ancak Almanca olarak hatırlar. Bilinçaltının hiç çaba sarfetmeden kendiliğinden yaptığı bu çeviri Alman dilinin yazarın hayatına nasıl nüfuz ettiğini gösterir. Rusçuk'tan memleketi olarak

değil doğduğu yer olarak bahseden Canetti, Bulgarcadan da anadili olarak değil çocukluğunun dili olarak bahseder.

İngilizce, Canetti'nin Almancaya nazaran çok daha kolay ve doğal yönden öğrendiği ikinci dilidir. Ancak iki yıl İngiltere'de kaldıktan sonra Viyana'ya taşınması nedeniyle İngilizce onun akşamları annesi ile yaptığı edebi okuma dili olarak kalır. Almanca öğrendikten sonra İngilizceye sırt çevirmeyen yazar yaptığı düzenli okumalar sayesinde bu dili hayatında aktif olarak tutmayı başarır. Hatta bir dönem Berlin'de bir yayınevi için İngilizce-Almanca çeviri yaparak hayatını bile kazanır. Ancak İngilizce hiçbir zaman yazarı eser verecek kadar cezbetmez.

Fransızca, Canetti'nin annesinin çok iyi bildiği bir dil olmasına rağmen yazarın hayatında çok uzun ömürlü olmaz. İngiltere'de oğlunun tek dilli yetişmesini istemeyen annesi ona özel öğretmen tutarak Fransızca ders aldırır. Ancak Viyana'ya taşınma durumu gelişince, Canetti yoluna acil öğrenilmesi gereken Almanca ve babasının emeğinin karşılığı olan İngilizce ile devam eder.

Üç ay gibi kısa bir sürede Almanca öğrenmek zorunda kalan Canetti, Almanca öğrenimini “*sancılı*” bir süreç olarak tanımlar. Annesi hakkında olumlu duygulara sahip olmayan yazar annesinin kendisine Almanca öğretmesiyle ona hayranlık duymaya başlar. Aralarında açtıkları bu tertemiz sayfa ile kendini “*Alman dilinde yeniden doğmuş*” olarak hisseden yazar Almancayı da “*sonradan gelme, gerçek acılarda yeşermiş bir ana dil*” olarak görür. Canetti'nin bu ifadelerinin temelinde annesine karşı duyduğu sevgi ve minnet duygusu yatsa da Almancanın yazarın hayatında merkezi noktaya oturması sadece annesinden kaynaklı bir durum değildir. Yazarın Almanca konuşulan ülkelerde geçirdiği süre ve bu ülkelerin kendisine sunduğu eğitsel, sosyal ve sanatsal olanaklar da Almancanın yazar için geldiği noktada büyük rol oynar. İsviçre, Avusturya ve Almanya'da konuşulan Almancanın çeşitliliği onu bu dilin zenginliğine hayran bırakır. Eserlerini Alman dilinde vermeyi tercih eden Canetti'nin bu dile olan hakimiyeti ve bu dili kullanmadaki derinliği 1981 yılında almış olduğu Nobel Edebiyat Ödülü ile tescillenir.

Bu çalışmamızda Elias Canetti'nin dil ve edebi kimlik oluşumunda; ailesinin, yaşadığı ülkelerin kendine has kültürünün, sanatının, eğitim sisteminin ve sosyal yaşantısındaki dinamiklerin yazar üzerindeki etkileri tespit edilmiştir. Canetti'nin dil ile olan özel ilişkisi, dillerin onun için tek tek önemi ve gördüğü edebiyat eğitimi mercek altına alınarak yazar olma yolunda katettiği aşamalar incelenmiştir. Yapılan incelemeler doğumdan itibaren başlayan ve dinamik bir süreç olan kimlik gelişiminde bilinçli ebeveyn tutumu, yabancı dil kazanımı, sosyal ve bilişsel gelişime katkıda bulunan çevresel faktörlerin bireyin kendini gerçekleştirme sürecinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Alevler, K. (2006, Aralık). Edebiyat ve Kimlik. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 32-42.
- Canetti, E. (1993). *Die Fackel im Ohr. Lebensgeschichte 1921-1931*. München: Carl Hanser Verlag
- Canetti, E. (1994). *Die gerettete Zunge. Geschichte einer Jugend*. Frankfurt am Main: Fischer Verlag.
- Canetti, E. (1997). *Kulaktaki Meşale*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Canetti, E. (2004). *Kurtarılmış Dil*. (Ş. Yeğin, Çev.) İstanbul: Payel Yayınevi.
- Çelebi, M. D. (2006, Aralık). Türkiye’de Anadili Öğretimi ve Yabancı Dil Öğretimi. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, s. 285-307.
- Dağabakan, F. Ö. (2006). İki Ayrı Kültür, İki Farklı Dil. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (31), s. 209-215.
- Freud, S. (2019). *Psikanaliz Üzerine*. (K. Şipal, Çev.) İzmir: Cem Yayınevi.
- Güneş, F. (2010). Ninnilerin Çocukların Dil ve Zihinsel Gelişimine Etkileri. *Zeitschrift für die Welt der Türken Journal of world of Turks*, s. 27-38.
- Kösemihal, N. Ş. (1964). *Edebiyat Sosyolojisine Giriş*. İstanbul Üniversitesi *Sosyoloji Dergisi*, s. 1-37. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/4822> adresinden 01 Haziran 2023 tarihinde alınmıştır.
- Melanlıoğlu, D. (2012, Temmuz-Aralık). Dinleme Becerisinin Geliştirilmesinde Ailenin Rolü. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, s. 65-77.
- Mengü, G. (2002, Ocak). Dil, Kültür ve Düşünce İlişkisine Antropolojik Bir Bakış. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Antrpoloji Dergisi*, s. 67-80.
- Özensel, E. (2020). Farklılıkların Birarada Yaşamasında Bir Sorun Alanı Olarak Ötekinin Ötekileştirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, s. 369-378.
- Şimşek, Ş., & Bulut, F. (2022). *Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.
- Ulu, Y. S. (2020). *Türk Romanında Kimlik İnşası (1908-1923)*. Ankara: İlbilge Yayıncılık.

46. Bölüm

İ'tizâl Düşüncesinin Keşşâf'taki İzleri ve Keşşâf'ın Tefsir Metodolojisi

Fatih SANCILI¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; Ardahan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam ve İtikadı İslam Mezhepleri Bölümü.
fatih sancili@ardahan.edu.tr ORCID No: 0000-0003-0905-7700.

ÖZET

Mezheplerin İslâm düşüncesinin dinî ve ideolojik açıdan zenginleşmesine çok büyük katkıları olmuştur. Çeşitlilikleri ve etkileri bakımından mezheplerden bahsetmek kolay değildir. Çok fazla inceleme ve düşünmeyi gerektirir. İslam tarihi boyunca mezheplerin hakikati yakalama arzusu neredeyse kesintisiz devam etmiştir. Bu taleplerden biri de kendi görüşlerini kutsallaştıracak Kur'an tefsirleri yazmaktır. Burada Zemahşerî'nin Keşşâf'ından bahsetmemiz gerektiğini düşündük. Zemahşerî'nin önemi, rasyonalizm görüşünü İslâm dünyasına getiren Mu'tezile'den olmasıdır. Zemahşerî'yi anlamazsak, tek seslilik içinde kalırız. Yöntem, anlayış ve algının bilmekten daha önemli olduğunu görmeyiz. Zemahşerî, daha çok Keşşâf tefsiri ile tanınır. Keşşâf'ın aynı anda birçok yüzü vardır. Bu kitap, i'tizâl düşüncesini en iyi temsil eden eserlerden biridir. Dirâyet tefsiri alanında benzersiz olarak kabul edilmiştir. Zemahşerî çok yönlü bir ilim adamıdır. Özellikle Arap dili ve edebiyatı alanında otorite sayılmıştır. Arap dili ve belâgat kurallarına zengin katkılarda bulunmuştur. Zemahşerî Basra dil ekolüne mensuptur. Keşşâf, nahiv, kıraat ve daha birçok Kur'an ilimlerini bir araya toplamıştır. Günümüzde de ün kazanmaya devam eden bir şaheserdir. Zemahşerî, Kur'an ayetlerini Mu'tezile'nin temel ilkelerine göre tefsir etmiştir. Keşşâf'ta bu durum açıkça görülmektedir. Mu'tezile'nin beş esası, tevhid, adl, va'd ve vaîd, menzile beyne'l-menzileteyn ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker'dir. Bu çalışmada, i'tizâl düşüncesinin Keşşâf'taki izlerini ve Zemahşerî'nin tefsir metodolojisini ele aldık. Yaşadığımız dünyada İslâm düşüncesinin araştırılarak gelecek nesillere aktarılması gerektiği bir gerçektir. Konunun önemi göz önüne alındığında bu çalışmanın gerekliliği daha iyi anlaşılabacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Mezhepleri Tarihi, İ'tizâl düşüncesi, Keşşâf, Zemahşerî, Tefsir metodolojisi.

GİRİŞ

Mu'tezile, İslâm tarihindeki en önde gelen Kelâm mezheplerindendir. II./VI. yüzyılın ilk çeyreğinde Basra'da ortaya çıkmıştır.¹ Kelâma olan ilgileri ve meseleleri daha çok aklî delillerle tartışmalarının yanı sıra tefsir sahasında da belirgin izler bırakmışlardır. İlim erbabınca kelâmî-mezhebî tefsirdeki en iyi temsilcisi kabul edilen Zemahşerî'nin Keşşâf'ında bu ekolün izleri açıkça görülmektedir.² Keşşâf, "Zemahşerî Tefsîri" olarak da bilinir. Türkçe'ye tercüme edilmiştir.³ Mu'tezile'nin büyük imamlarından olan Zemahşerî'nin lakabı "Cârullah"tır. Ebû'l-Kâsım ez-Zemahşerî el-Hârizmî künyesiyle bilinen yazar Mahmûd b. Ömer'dir.⁴ Zemahşerî, Hârizm bölgesinde günümüzde Türkmenistan sınırları içinde bulunan Zemahşer köyünde 467/1075'de doğmuş⁵ ve aynı bölgede bugün Özbekistan sınırları içinde bulunan Ürgenç'te 538/1144'de ölmüştür.⁶

Hârizm bölgesi, Mu'tezile'nin son eylem merkezi olmuştur. İbn Hallikân (ö. 681/1282) Zemahşerî'nin zamanının imamı olduğunu, i'tizâle çağıran bir dâî olduğunu söylemiştir.⁷ Mu'tezile, Kelâm alanına doktrinsel bir şekilde giren ilk mezheptir. Bu inancı savunmakla yakından ilişkilidir. Öyle ki Mu'tezile, özgür irade sorunu gibi, büyük günah işleyenlerin sorunu gibi Müslümanları meşgul eden hayati sorunları çözmek için ortaya çıkan Kelâm okullarının öncüsü olmuştur. Kelâm ilmi ile uğraşanlara Mütেকellimîn denmiştir. Çok yönlü bir şahıs olan Zemahşerî Mütেকellim ulemasındandır.⁸ Ancak araştırmacılar nezdinde bu yönü geri kalmış gibidir. İ'tizâl ilmini Ebû Mudar ed-Dabbî el-İsfahânî'den (ö. 507/1114) almıştır.⁹ Kelâm dili ile tefsir yazmak sorumluluk isteyen bir iştir. Bilmek ve kafa yormak gerekir. Sem'ânî (ö. 562/1166) geniş ilmi ile onun bu işi başardığını söylemiştir.¹⁰ Zemahşerî ağırlıklı olarak dirâyet metoduyla yazılmış sistemli bir tefsir kitabı olan Keşşâf'ı ile meşhurdur.

¹ Eyüp Sevinç, *İ'tizâlî Düşünce ve Belâgat İlişkisi* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021), 6-12.

² Mehmet Dağ, "Zemahşerî Özelinde Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumuna Eleştiriler-Ekmeldüddin Babertî Örneği", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 68.

³ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri*, ed. Murat Sülün (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016-2020).

⁴ Muhammed et-Tantâvî, *Neş'etü'n-naḥv ve târîḫü eşhürî'n-nühât* (Kâhire: Dâru'l-Maârif, 1415/1995), 204-205.

⁵ Rahman İlmamedov, "Zemahşerî'nin Mukaddimetü'l-Edeb'inde Kur'an'la İlgili Terimler", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 192-193.

⁶ Muhammed Erken, *Çarperdi'nin el-Muğni Adlı Eseri İle Zemahşerî'nin el-Enmüzece Adlı Eserinin Karşılaştırmalı Analizi* (Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 8.

⁷ Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâü enbâ'z-zaman*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978), 5/170.

⁸ Kâmil Muhammed Üveyde, *el-Câhizül'l-edibî'l-feylesüf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 20.

⁹ Ebû Abdullah Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdeba*, nşr. İhsân Abbâs (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993), 6/2685-2686; İsmail Cerrahoğlu, "Zamahşerî ve Tefsiri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1983), 60.

¹⁰ Ebû Sa'd Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, nşr. Abdurrahman b. Muallimî el-Yemânî vd. (Haydarâbâd-Hindistan: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1397/1977), 6/315.

Keşşâf'ın yazılmasında İ'tizâl taraftarlarının yoğun istekleri olmuştur. Mekke'de bulunduğu esnada Emîr Ebû'l-Hasan Ali b. İsâ b. Hamza b. Vehhâs Ebi Tâlib'in (ö. 550/1156) teşvikiyle 526-528/1132-1134 yılları arasında eserini yazmıştır. Keşşâf'tan anladığımız kadarıyla Zemahşeri'nin tefsirini yazmasının asıl nedeni, dönemin bazı ulehasının hiçbir gerekçeleri olmadan Kur'an'ın Arapça üslubundan uzaklaşarak sağlam inançtan sapan fikirler ortaya koyduklarını fark etmiş olmasıdır. Zemahşeri, dinin referans kaynağı Kur'an'ın diliyle oynanmanın yanlışlığını görmüştür. Kendi açısından Kur'an'ın diliyle uyumlu doğru görüşün ne olduğunu eserinde göstermek istemiştir.¹¹ Konumuz çok kapsamlı olduğu için¹² Mu'tezilî doktrini ile ilgili olanlar dışında konuşmaya devam etmeyeceğiz. Çalışma başlığını açıklayan ve amacı yerine getiren örneklerle yetineceğiz.

1. İ'tizâl'in Beş İlkesi

Dildeki üstün yeteneğini kullanarak Mu'tezile doktrinine hizmet eden Zemahşeri'nin kelâmî-mezhebî eğilimi Keşşâf tefsirinde açıkça görülür. Keşşâf'ı kelâmî-mezhebî doktrinine göre yazan Zemahşeri, asıl amacına ulaşmak için çeşitli dilsel yöntemleri kullanmıştır. Zaman zaman kelâmî-mezhebî doktrininin dışına çıktığı da olmuştur.

Konumuz Keşşâf'a yönelik olduğu için Mu'tezile'nin sahip oldukları bazı tahlil ve te'vil araçlarının ilkelerini sunmanın yanlış bir tarafı olmadığını düşünüyoruz. Daha sonra beş ilkenin Zemahşeri'nin tefsir çalışması üzerinde bir etkisi olup olmadığı ve nasıl faydalandığına bakalım. Mu'tezile, şu beş ilkeyle bilinmiştir: Tevhid, adl (adalet), va'd ve va'id (iyilik ve kötülük), menziletü beyne'l-menzileteyn, emrû bi'l-ma'rûf ve'n-nehîyü ani'l-münker.¹³

1. Tevhid: Teaddüd-i kudemânın varlığını kabule yol açacak anlayışların reddi demektir. Bu mezhebin tevhid eksenindeki konuşmalarının çoğu Allah'ın zâtından ayrı ezeli sıfatların inkârı etrafında dönmüştür. Cenab-ı Hak ile hayat, ilim, kudret gibi kadîm sıfatlar bir değildir. Allah'ı tesbih ederek "Kendi zâtından başka bir sığata sahip değildir" demişlerdir. İlâhî sıfatlar hakkında "O'nun zâtının aynıdır" görüşünü söylemişlerdir.¹⁴

¹¹ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşeri, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gâvâmi'zi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vil*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Alî Muhammed Muavvad (Riyâd: Mektebetü'l-Obeykân, 1418/1988), 1/97.

¹² Bk. Sâlih b. Garamullah el-Gâmidi, *el-Mesâilü'l-İ'tizâlîyye fi tefsiri'l-Keşşâf li'z-Zemahşeri* (Hâil-Suudi Arabistan: Dâru'l-Endülüs, 1418/1998).

¹³ Hüseyin Rahmi Köse, *Zemahşeri'nin el-Minhâc fi Usûli'd-Dîn Adlı Eseri Bağlamında Usûl-i Hamse'ye Dair Görüşleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 74-106.

¹⁴ Müsâid Müslim Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikri fi't-tefsiri'l-aşri'l-Abbâsi* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 318-319; Abdülhakim Balbaa, *Edebü'l-Mu'tezile ilâ nihâyeti'l-karni'r-râbü'l-hicri* (Kâhire: Mektebetü Nahda Mısır bi'l-Fecâle, 1959), 130-151.

2. Adl: Mu'tezile, Cenab-ı Hakk'ın bu sıfatıyla ilgili olarak, kulların kendi irâdî fiillerini yaratması caizdir demişlerdir. Sonra Cenab-ı Hak kulların irâdî fiillerinin kötülüğünden ve çirkinliğinden dolayı cezalandırır. Bu sebepten Allah için adl (adalet), bir kimse için iyilik dilemesi değil, kötülük dilememesidir. Bunun anlamı, Cenab-ı Hak bir kimseyi cennete sokmak için hidayet nasip eder, cehenneme sokacak şekilde saptırmayı düşünmez demektir.¹⁵ Tüm bunları akla başvurarak söylemişlerdir.

Mu'tezile, tevhidin yanı sıra, ödül ve cezada da Allah'ın adaletini ispatlamada aynı akılcı yaklaşımı izlemiştir. İnsanın mükâfat ve ceza meselesini ele aldıklarında, irade hürriyetinde karar kılmışlardır. Kulun fiillerinin kendisi tarafından ortaya konduğunu ve araştırmalarının her başlığında onları bulduğumuzu söyleyebiliriz.¹⁶

3. Va'd ve va'id: Zemahşerî'den öncekiler ve ondan sonra gelenler, va'd ve va'id'i Allah'a farza eş değerde vâcip kılmışlardır. Muhkem ayetlerde belirtilen birçok eylem yasaklamıştır. Haramları Sünnet açıkça ortaya koymuştur. Böylece Allah'ın emirlerine uyanlara ve yasaklarından kaçınanlara cennet ve mutluluk vaat edilmiştir. Emirlerine uymayanlar ve nehyettiği şeyleri işleyenler cehennemden ve şiddetli azaptan sakındırılmıştır. Allah'ın va'd ve va'id'ine muhalefet etmeye cevaz verilmemiştir. Bu nedenle, itaatsizlik eden cezaya müstehaktır, ancak tövbe edenler müstesnadır. İman ve masiyetten sonra tekrar küfre dönmedikçe, itaat edenin varacağı yer cennettir.¹⁷

4. Menziletü beyne'l-menzileteyn: Vâsıl b. Atâ'nın (ö. 131/748) i'tizâlini anlatan hikâye ile bağlantılıdır.¹⁸ Anlamı, kim İslâm'ın koyduğu kesin hükümlere ortak eşdeğer hüküm koşmuşsa büyük günah işlemiş demektir. Bu durumdaki artık hakiki bir Mü'min ya da hakiki bir kâfir değil, o ikisi arasında bir konumdadır. Fâsıktır. İslâm ve iman ondan düşmez, hiçbir şekilde de küfürle karakterize edilmez.¹⁹

5. Emrû bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker: Dinimizde dürüstlüğün ve ahlakın kapısı olarak bilinir. Ancak Mu'tezile'nin coşkularının yoğunluğu göz önüne alındığında bu konuda kendilerinin vazifeli olduğuna inanmışlardır.²⁰

¹⁵ Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikrî fi't-tefsîr fi'l-aşri'l-Abbâsî*, 320-321; Murtazâ Ayetullah eş-Şirâzî, *ez-Zemahşerî lügaviyyen ve müfessiren* (Kâhire: Dâru's-Sekâfe, 1977), 161-162.

¹⁶ Üveyde, *el-Câhizül'l-edîbi'l-feylestîf*, 22.

¹⁷ Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikrî fi't-tefsîr fi'l-aşri'l-Abbâsî*, 323; Balbaa, *Edebü'l-Mu'tezile ilâ nihâyeti'l-karnî'r-râbî'l-hicrî*, 130-151.

¹⁸ Köse, *Zemahşerî'nin el-Minhâc fi Usûli'd-Dîn Adlı Eseri Bağlamında Usûl-i Hamse'ye Dair Görüşleri*, 19-21.

¹⁹ Ayetullah eş-Şirâzî, *ez-Zemahşerî lügaviyyen ve müfessiren*, 162; Balbaa, *Edebü'l-Mu'tezile ilâ nihâyeti'l-karnî'r-râbî'l-hicrî*, 130-151; Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikrî fi't-tefsîr fi'l-aşri'l-Abbâsî*, 325.

²⁰ Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikrî fi't-tefsîr fi'l-aşri'l-Abbâsî*, 325-326; Balbaa, *Edebü'l-Mu'tezile ilâ nihâyeti'l-karnî'r-râbî'l-hicrî*, 131.

2. Tefsirin İ'tizâl Hizmetinde Kullanılması

Mu'tezile'nin ortaya koyduğu beş esas görüşlerine rehberlik etmede büyük bir role sahip olmuştur. Ne zaman Mu'tezile'ye nispet edilen bir yazar görsek, onda i'tizâl fikirlerinin değişik derecelerde tesir eden bir yönü olduğunu farkederiz. Bireyin sahiplendiği inanç, davranış ve yorumlarında onu etkilediği bir gerçektir.²¹ Zemahşerî, Ebû Ali Hasen b. Ahmed el-Fârisî (ö. 377/987) ve talebesi İbn Cinnî'nin (ö 392/1002) görüşlerini daha çok benimsemiştir.²² İbn Cinnî, “O gün baldırları titremeye başlayacak ve secdeye çağrılacaklar, ama artık emre itaat etmeye güçleri yetmeyecek.”²³ ayeti hakkında şöyle demiştir: “Bazıları bu ayetin şu söz olduğunu söylediler: “Baldırların (kaval kemiğinin) ortaya çıktığı gün”, o, Rablerinin kaval kemiğidir.”²⁴ Başka bir yerde de şöyle demiştir: “Cehaletine yenik düşen kimsenin sözüne gelince, o şöyle demiştir: “Cenab-ı Hakk’ın (Baldırın açıldığı gün) ayetine gelince, bununla kadim uzvu kasdediyor”, O’nu tenzih ederiz. Allah’a hamd ediyoruz ki, Allah bizi onların bu görüşlerine aşına olmaktan korusun.”²⁵ Bütün bunlar ondaki i'tizâl doktrininin izlerini gösteriyor. Te'vil de dâhil olmak üzere aklın delaletine çağrılıyor. Bu abartılı bir yorumdur, kabul edilemez. Şu kuralın bilinmesi gerekir. “Tefsir pratiğinin yöntemsel koşulu, çoklu dilsel kanıtlar ve seviyeler de olması gerekir. Ayet metnindeki mananın kabulü çoğulculuk esasına dayanmalıdır. Karmaşık dilbilimsel bileşimin doğası, tümüyle metnin kuramsal düzeylerine gönderme yapar.”²⁶

İbn Cinnî'nin burada söylemeye çalıştığı; “Tefsire dilbilim ilimlerinin katılımı, sözcükler arasındaki bağlantıyı anlamada kapsayıcı kural” olması içindir.²⁷ Kur'an tefsirinin bu kurala uygun olması gerekir. Çünkü İ'tizâl ehli Kur'an'ı yaratılmış (halku'l-Kur'an) kabul etmiştir. O halde tefsirde dilin kurallarına dikkat edilmesinin iki amacı vardır. İlki söze manevi yönden istikamet vermektir. İkincisi istenilen manayı vermek için bu istikamette giderken dilin esnekliğinden yararlanmaktır.²⁸

Kur'an, bid'at fırkaların ya da müfessirin heva ve hevesine göre tefsir edilemez. Mu'tezile, insan zihnini bilgi için araç kabul etmiştir. Aklın her şeyi,

²¹ Fâdil Sâlih es-Sâmerî, *ed-Dirâsâtü'n-nahviyye ve'l-lügaviyye inde 'z-Zemahşerî* (Bağdat: Dâru'n-Nâdir li't-Tibaa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1389/1970), 211.

²² Harun Özel, “Zemahşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri”, *Route Educational and Social Science Journal* 2/4 (2015), 291.

²³ *Kur'an-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), el-Kalem 68/42. Not: Ayet mealleri bazen aynen yazılmış olup uygun görülen yerlerde manayı bozmayacak şekilde tarafımızdan kısmi değişiklik yapılmıştır.

²⁴ Ebû'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mevsîlî, *el-Haşâ'îş*, nşr. Muhammed Ali en-Neccâr (Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1371/1952), 3/246. (3 cilt).

²⁵ İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, 3/251-252.

²⁶ İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, 1/242-243.

²⁷ İbn Cinnî, *el-Haşâ'îş*, 1/243.

²⁸ Mustafa es-Sâvî el-Cüveynî, *Menâhic fi't-tefsîr* (İskenderiyye: Münşietü'l-Maârif, 1391/1971), 109.

hatta âlemin bilgisini araştırması gerekir. Akla her konuda araştırma yapma imkânı tanıyarak serbest bırakmışlardır. Kendilerini “Ehlü’l-adl ve’t-tevhid” olarak söylemişlerdir. Tevhid ve adalet meselelerini İlahî Benlik, duysal analogi ve antropomorfizmin tüm tanımlarını nefyeden ayetlerle birlikte ele almışlardır. İlahî zâtın temsili için “Bir şeyin aynısı gibi değildir” demişlerdir. Zâhiri manasından teşbih ve tescim olarak anlaşılabilir bazı ayetleri mecaz manasına te’vil etmişlerdir.²⁹

İ’tizâl sahipleri için te’vilde akla başvurmak bu noktada bitmemiştir. Düşünce tarzlarına uzayıp giden tenkit (eleştiri) zihniyeti katarak onu bilginin ilk şartı yapmışlardır. Buna felsefe ve mantık öğretilerini eklemişlerdir. Aklın otoritesine verilen bu serbestlik dolayısıyla zihnî durgunluktan ve metinlerin görünen anlamındaki donukluğundan uzaklaşmışlardır. Görüşlerinde farklılık olsa da, düşünce özgürlüğü ve konuların incelenip eleştirilmesi mantık ve entelektüel faaliyetlerinde belirgindir. Onların yanında akıl yüksek derecededir. İtikadî meselelerde kıyasın ve delilin lokomotif olarak ona iktisap imkânı tanımışlardır.³⁰

Mu‘tezile için te’vil, Kelâm açısından sorunlu değerler içeren bir metni anlayabilmek için gerekli metodolojidir.³¹ Cenâb-ı Hakk’ın sözü şöyledir: “O günü gördüğünüzde, herbir emziren anne emzirdiği çocuğunu unutup uzaklaşacak, herbir hamile kadın karnındaki bebeğini düşürecektir. Onları sarhoş olmadıkları halde sarhoşmuş gibi göreceksin; çünkü Allah’ın azabı çok şiddetlidir.”³² Ayrıca Allah şöyle demiştir: “O, cehennem de ne ölür kurtulur, ne de rahat yaşar.”³³ Birinci ayetteki “Sarhoş olmadıkları halde sarhoşmuş gibi göreceksin” sözleriyle ikinci ayetin sözleri birlikte ele alındığında anlam yerine oturur. Câhız (ö. 255/869) şöyle demiştir: “Bu sözler, dinleyeni, ehlinin manasına, sahibinin niyetine götüren sözlerdir.”³⁴ Bu iki ayette iki karşıtlık yoktur. Her iki ayeti ayrı görmek metnin anlaşılmasında belirsizliğe yol açabilir. Çünkü cümle düzeninden ve kelimelerin konumundan durumun algılanmasının imkânı bazen yoktur. Ama söyleyenin niyetini ve kastedtiği manayı birlikte bilmek gerekir.³⁵ Bu nedenle Mu‘tezile, metnin zahirine bakarak manaya ait olmayan yorumların yaratılmasını önlemek için te’vile başvurmuştur. Bu durum ayetlerin genel bağlamı ve esbab-ı nüzul gibi onları çevreleyen koşullarla ilgili

²⁹ Üveyde, *el-Câhızül’l-edîbi’l-feylesûf*, 21-22; Sâvî, *Menâhic fi’t-tefsîr*, 109.

³⁰ Üveyde, *el-Câhızül’l-edîbi’l-feylesûf*, 22.

³¹ Heysem Serhân, *İstirâciyyetü’l-te’vili’l-delâli inde’l-Mu‘tezile* (Abu Dabi-Birleşik Arap Emirlikleri: Nâdî Tûrâsî’l-İmârât, 2012), 97.

³² el-Hac 22/2.

³³ Tâ-Hâ 20/74; el-A’lâ 87/13.

³⁴ Ebû Osman Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kâhire: Mektebetü Hancı, 1418/1998), 2/281.

³⁵ Serhân, *İstirâciyyetü’l-te’vili’l-delâli inde’l-Mu‘tezile*, 97.

değildir. Çünkü Mu'tezile, "delile yapışmanın niyete götürdüğüne" inanmıştır. Bu beyan, Kelâm algılarının doğası gereği ortaya çıkmıştır. Onlar Kur'an-ı Kerim'in bânını yorumunu yapanların sözlerini geçersiz kılmışlardır. Aslında Mu'tezile'nin yaptığı te'vilin Kur'an'ın zahiri manasına delalet ettiğini ve dilin de buna şahitlik ettiğini tasdik etmektedir.³⁶

Dilbilim ve edebiyat araştırmalarındaki diğer iki unsur te'ville bağlantılıdır. Bunlar kelimelerdeki belirsizlik ve donukluktur. Bu yüzden kelimelerde veya metinde ortaya çıktıklarında, açıkça neyi ifade ettiklerini göstermeleri gerekir. Konuşmadaki kelimeler belirsiz ve ifade edilen mana açık değildir denemez. Dilsel kilitlerin çözülmesine izin veren yasalar vardır. Yasaların sağladığı dilsel dönüşümler bir sistemdir. İfade edilen gizli bir konuşma gövdesi olmadığıdır. Arapça'da i'râb, linguistik anlamıyla sözdür. Onun bu durumu da cümledeki sorunlu kelimeleri çözer.³⁷

Mu'tezile, Kur'an-ı Kerim'in tefsiri amacıyla özellikle te'ville ilgilenmiştir. Çünkü vahyolunan metnin zahiri görünümü manayı tam göstermeyebilir. Te'vil, metinde ahlâkî ipuçlarının varlığından hareket ederek sadece onunla ilgili olanı ve onun anlaşılmasını engelleyen belirgin kapalılıkları açabilir. Manevi düzeyi raporu, içinde duran engelleri aşarak onu çevreleyen ilişkilerin bütünlüğünü anlamayı gerektirir. İ'tizâl sahipleri, Kur'an ayetlerinin birbiriyle çeliştiğini söyleyenleri reddetmişlerdir. Muhkem ve müteşabih ayetlerin manasından habersiz maksadını aşan yorum yapanları lanetlemişlerdir. Böylece Mu'tezile, üstlendikleri yükümlülöklere uygun kendilerine has bir tefsir sistemi geliştirmişlerdir. Zahiri mana ile kastedilen niyet arasında gerçekleşen tercümenin incelenmesi ve anlaşılması gereken çok sayıda çağrışım üzerine inşa edilmiş sistemleri oluşmuştur.³⁸

Buradan şu sonuca varabiliriz ki, ayetlerin semantik tefsir mertebeleri İ'tizâl'in belirli ve doğru değerlendirmelerine göre yapılmıştır. Belki de te'vile fazla itibar edilmesinin nedeni aklî delillere imkân vermesinden dolayıdır. Te'vil yapılırken dilsel (lügavi) çağrışımlar, nahiv (dilbilgisi) çağrışımları, metaforik (mecazi) çağrışımlar dikkate alınmıştır. Bu unsurlar tefsirlerinde kaçınılmaz olarak mevcuttur.³⁹

İ'tizâl âlimleri bazen ayet ve hadisleri kendi görüşlerine hizmet için tefsir etmişlerdir. Çağdaş tefsir araştırmacılarından Fâdıl Sâlih es-Sâmerrâî şöyle demiştir: "Mu'tezile, araştırmalarında kendi görüşlerini desteklemek için Kur'an ve hadisleri te'vil etmişlerdir. Bu doktrin altında birçok ifadeyi hakikat

³⁶ Serhân, *İstirâciyyetü 'l-te'vili 'l-delâli inde 'l-Mu'tezile*, 98.

³⁷ Serhân, *İstirâciyyetü 'l-te'vili 'l-delâli inde 'l-Mu'tezile*, 102.

³⁸ Serhân, *İstirâciyyetü 'l-te'vili 'l-delâli inde 'l-Mu'tezile*, 102.

³⁹ Serhân, *İstirâciyyetü 'l-te'vili 'l-delâli inde 'l-Mu'tezile*, 149-186.

manasından mecaz manaya dönüştürmüşlerdir.”⁴⁰ İbn Cinnî, “*Şüphesiz sizin Rabbiniz, gökleri ve yeryüzünü altı günde yaratan... Allah'tır.*”⁴¹ ayetinin “gerçek manasında değil mecaz manasında” olduğunu öne sürmüştür. İddiasına şöyle devam etmiştir: “Öyle olsaydı, küfrü yaratan da O olurdu, saldırganlığı vb. lerini de yaratan da O olurdu.”⁴² Bu, Mu‘tezile doktrinine göre bir yorumdur. Belki de bu yorum Mu‘tezile’nin ikinci esası olan adalet anlayışıyla bağlantılıdır.

Daha sonra Mu‘tezile’den olan dilbilimcilerin (lügat) eserlerinde, özellikle nahve (gramer) dair olanlarda inancın esasları ile dilin esasları arasındaki ilişki ortaya çıkmıştır. Nahiv (dilbilgisi) ile i‘tizâl arasındaki etkileşim nedir? Bunun kanıtı aralarındaki derinlikte gizlidir. Aralarındaki bağlantı akıldır. Daha önce bahsedildiği gibi, akıl inançları savunmanın bir yolu olduğu gibi, onları analiz etmenin de bir yoludur.

3. İ‘tizâlin Keşşâf’taki İzleri

Zemahşerî fırka-i nâciye diye söylediği Mu‘tezile’den olduğundan mezhep geleneğine uygun şekilde tefsirinde, öğretisini desteklemek ve ona hizmet etmek niyetindedir.⁴³ Ancak bunu yaparken akıl ve ilmî gerçeklikten uzaklaşmadığını söylemek gerekir. Birçok benzersiz lügavî, beyân ve nahiv kurallarıyla yazmayı başarmıştır. Zemahşerî’nin tefsirinde Mu‘tezilî’nin bütün vasıfları olduğu gibi mezhebine kendinden önce hizmet eden âlimlerin görüşleri de kendini gösterir. Küçük büyük her meselede kendisine başvurduğu akla çok güvenmiştir. Bununla yaratılışın doğasını bilmeye ve yaratılıştan Yaradan’ın bilgisini çıkarmaya çalışmıştır. Yalnız insan arzularına ve duygularına cesaret veren şeylerden uzak durmaya gayret etmiştir.⁴⁴ Şimdi bunları Keşşâf’tan yer darlığı nedeniyle kısaca örneklendirmeye çalışalım:

Tevhîd: Allah buyurdu ki: “*Allah onların kalplerini ve işitme duyularını mühürlemiştir, gözleri üzerinde de örtü bulunmaktadır; onlar için büyük bir sıkıntı vardır.*”⁴⁵ Zemahşerî şöyle demiştir: “Hakikatte mühür vurma ve perde çekme diye bir şeyin Cenab-ı Hakk’a nispet edilmesi söz konusu değildir.” Bu ifade mecazdır. Onlar ayetleri dinleyip de istifade edememişlerdir. Ayete bakıp gözlerini çevirmişlerdir. Bakmaktan fayda görmemişler ve ibret almamışlardır. Allah onların gözlerindeki bakışı hile olarak nitelendirmiştir. Bilinçaltındaki düşüncelerine göre hareket etmişlerdir. Burada Allah’ın görmekten bahsettiği

⁴⁰ Sâmerrâî, *ed-Durâsâtü'n-naḥviyye ve'l-lügaviyye inde'z-Zemahşerî*, 211.

⁴¹ el-A'râf 7/54.

⁴² İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, 2/449.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/97.

⁴⁴ Muhammed Heysem Gara, *el-Belâğa inde'l-Mu'tezile* (Abu Dabi: Dâru'l-Kütübi'l-Vataniyye, 2009), 104.

⁴⁵ el-Bakara 2/7.

içgörülerine göre davrandıklarıdır. Ayetlerin delillerinden de hidayete ermemişlerdir. İnsan sezgilerini adımlarının bulunduğu kurtuluş yollarına yönlendirir.⁴⁶ Bu, Zemahşerî de inançlarının açığa çıkmasıdır. Zemahşerî, ayetleri te'vil ederek akidesine hizmet etmeye çalışmıştır.⁴⁷

Zemahşerî rü'yetullah meselesinde İ'tizâl'in tevhîd ilkesi doğrultusunda akli delillendirme yapmıştır. Cenab-ı Hakk'ın cisim ve araz olmaktan uzak olduğunu, dolayısıyla da duyularla idrakinin mümkün olmadığını söylemiştir. *"O gün nice yüzler Rablerine bakıp ıslıl ıslıl parlar."*⁴⁸ ayetindeki "nâzıratün" ifadesinin "karar bekleyen, uman, yalvaran, korkan" gibi anlamlarına dikkat çekmiştir. Bu doğrultuda ayeti, *"O gün bir grup aydınlık yüzler vardır ki, yalnızca Rablerinin nimet ve ikramını beklerler"* şeklinde manalandırmıştır.⁴⁹

Adl: *"Şimşeg'in parıltısı gözlerini alacak gibi olur, şimşek çakıp etrafı ısıtınca o aydınlıkta biraz yürürler, karanlık olunca da kımıldamadan oldukları yerde kalırlar. Eğer Cenab-ı Hak arzu etseydi, onların kulaklarını sağır, gözlerini kör ederdi."*⁵⁰ Zemahşerî bu ayeti şöyle yorumlamıştır: "Herşeye kâdir olan Allah'ın imkânsız olanı yapması eşyaya bağlı değildir." Allah'ın "hâlık" sıfatı kulun iradesinin yaratıcılığına tesir etmez. Zemahşerî, Cenab-ı Hak zâtıyla kâdirdir, kudretiyle değil diyerek, Allah'a ait olan selbî ve sübûtî sıfatlardan kıdem ve kudreti nefyetmiştir. Bu sözden kasıt, Allah'ın yaratmaya kâdir olduğu ve bunun yaratılmışlara değil, sadece Allah'ın zâtına müstenit olmasıdır. Şüphesiz Allah, ebedî olarak Kâdirdir ve muhakkak surette tek ezeli olan O'dur. Bu söylem insan fiillerinin serbestliğine taalluk eder, yoksa Kâdirin kudreti yoktur manası çıkmaz.⁵¹

Allah şöyle buyurmuştur: *"Allah, Âdem'e bütün herşeyin ismini öğretti, sonra bu herşeyi meleklerle göstererek: "Eğer doğru sözlü insanlar iseniz bana bunları isimleriyle söyleyin bakalım!" dedi."*⁵² Cenab-ı Hak buyurdu ki: *"Biz onların göğüslerinde dünyadan kalma kin namına ne varsa çıkarıp atacağız. Onları altlarından ırmaklar akan cennete kavuşturacağız. Onlar da: "Bizi bu nimete erdiren Allah'a şükürler olsun. Allah bizi doğru yola erdirmeseydi biz doğru yola erişemezdik. Muhakkak ki Rabbimizin elçileri bize hakkı getirmişlerdir" diyecekler. Onlara şöyle seslenilecek: "İşte size vaat edilen cennet! Yaptığınız amellere karşılık bu cennete mirasçı oldunuz."*⁵³ Zemahşerî,

⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/166.

⁴⁷ Muhammed b. el-Hüseyn eş-Şerîf Rızâ, *Telhîşü'l-beyân fî mucâzâtî'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Abdülganî Hasan (Kâhire: Dâru lhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1374/1955), 113.

⁴⁸ el-Kıyâme 75/22-23.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6/269-271.

⁵⁰ el-Bakara 2/20.

⁵¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/51.

⁵² el-Bakara 2/31.

⁵³ el-A'râf 7/43.

ilk ayetteki ismin çağrılan ile aynı olmadığını söylemiştir. Onlar iki farklı kelimedir demiştir.⁵⁴ “*Âdem’e bütün her şeyin ismini öğretti*” ayetinin manası, eşyaya verilen isimlerin anlamıdır. Burada muzâfun ileyh mahzufdur. Eşyanın cinsi bilindiğinden bunun hafz edilmesinde bir beis yoktur. İkinci ayete gelince, onda Allah’ın “*yaptığınız ameller*” buyurduğunu görürüz; yani, yapılan salih amellerdir, Allah’a kötülük nispet edilemez. Cennete bâtil fırka mensuplarının iddia ettiği gibi ilâhî lütuf sebebiyle değil, kendi yaptığınız iyi şeyler sayesinde mirasçı kıldınız demektir.⁵⁵

Va’d ve vâid: Cenab-ı Hak şöyle demiştir: “*Allah kendisine ortak koşulmasını asla affetmez; bunun dışında kalan günahları ise istediği kimse için bağışlar.*”⁵⁶ Zemahşerî, Allah’ın bağışlamasının, kulun serbest iradesine bağlı olan davranışlarını doğru yönde kullanmasıyla olacağını öne sürmüştür. Bağışlanmanın herkes için geçerli olmadığını söylemiştir. Kişi, hür iradesiyle yaptığı kötü amellerinden ötürü bağışlanmayı engelleyebilir. Kulların özgür iradeleriyle yaptıkları kötü fiillerin neticesinde onlara yaptıklarının cezası verilecektir.⁵⁷

Menziletü beyne’l-menzileteyn: Cenab-ı Hak buyurdu ki: “*Kendilerine kutsal Kitaplardan biri nasip olmuş olanlara bakmadın mı? Aralarında hakem olması için Cenab-ı Hakk’ın kitabına müracaat ediyorlar sonra da hükmü beğenmeyerek gerisin geri gidiyorlar.*”⁵⁸ Bu ayet, Mu‘tezile’nin beş ilkesinden biri olan el-menziletü beyne’l-menzileteyn ile ilişkilendirilebilir.⁵⁹ Ehl-i Sünnet, Allah’ın şu emrine dayanarak, büyük günah işleyen mü’minin bunda ısrar ederek ölse bile hükmün Cenab-ı Hakk’ın iradesine bırakıldığı inancındadır.⁶⁰ Zemahşerî’nin Mu‘tezile doktrinine olan bağlılığı ve onun delillerine dâhil olma, tanımları ve sınırları ayarlamasını gerektiren bağlamlarda ortaya çıkmıştır. Bakara suresinin 26. ayetinde “*fâsıkın*” kelimesi geçmektedir. Zemahşerî, fâsıkı tanımlamasına izin veren alanı burada bulmuştur. Şöyle demiştir: “*Şeriatin tanımladığı fâsık, büyük günah işleyerek Allah’ın dininin dışına çıkmıştır. Fâsık, iki mertebe arasına inmiştir (el-menziletü beyne’l-menzileteyn). Yani mü’min ve kâfirin durumu arasındadır.*”⁶¹ Açıktır ki, el-menziletü beyne’l-menzileteyn statüsü, Mu‘tezile doktrininin en önemli temellerinden biridir.

⁵⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/60.

⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/442; Sâmîrâî, *ed-Dırâsâtü’n-naḥviyye ve’l-lügaviyye inde’z-Zemahşerî*, 216.

⁵⁶ en-Nisâ 4/48; en-Nisâ 4/116.

⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/97.

⁵⁸ Âl-i İmrân 3/23.

⁵⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/39.

⁶⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ani’l-azîm*, 2/28.

⁶¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/235-247.

Emrû bi'l-ma'rûf ve'n-nehyü ani'l-münker: Zemahşerî, “Sizden (her dönemde) iyiliğe çağıran, doğruluğu emreden ve kötülükten men eden bir cemâat olsun. İşte kurtuluşa erişenler onlardır.”⁶² ayetini açıklarken “min” harf-i cerini tenbih olarak ele almış ve bu işin erbabına farzı kifaye olduğunu söylemiştir. Bu durum İslâm'ın varlığını tümünden ya da bir kısmını ortadan kaldırmaya yönelik uygulamalar içindir. Bireysel veya örgütlü olması fark etmez. Zemahşerî bunu kamu önünde sorumluluğu gerekçesiyle özellikle vurgulamıştır. Münkere (din dışı uygulamalar) yönelik toplumsal denetim faaliyetinin gelişi güzel bir şekilde değil de kaosa yol açmadan neyin iyi neyin kötü olduğunu bilen ilim ehli tarafından yapılması gerektiğini belirtmiştir.⁶³

Tefsir, özünde bir insan faaliyeti olduğundan, fırka tefsirlerinde müfessirler Kur'an metnini ele alırken genellikle kendi mezhep mensubiyetlerini işin içine katarlar, dolayısıyla tefsir, mezhebin kurallarına uygun bir varış noktasına yönlendirilir. Zemahşerî, Keşşâf yorumunu i'tizâl nazariyesi üzerine inşa ettiği genel bir ilkedен yola çıkar; bu özellikle, Kur'an metnini tefekkür etmede ve onun anlamlarını anlamada Kelâm'a duyulan ihtiyaçtır. Âl-i İmrân suresinin 6. ayetinin tefsirinde şöyle demektedir:

“Derseniz: Kur'an'ın tamamı muhkem değil mi?” Derim ki: “Eğer her şey muhkem olsaydı, insanlar onu kolayca alırlardı. İnceleme ve tefekkür için ihtiyaç duydukları şey olmaz, düşünme ve çıkarımdan yüz çevirirlerdi. Eğer bunu yapsalardı, Allah'ın bilgisine ve tevhidinde götüren yolu ancak O'nun aracılığıyla tıkamış olurlar...”⁶⁴

Kelâm ilmine olan ihtiyaç, mezhebi doktrini yasalaştıran te'vil ilkesine dayalı eğilimiyle vurgulanmaktadır. Zemahşerî'nin Keşşâf'ında, Âl-i İmrân suresinin 18. ayetinde geçen “ilim ehli”nin yaptığı tefsir gibi, ayetin manasını onun anlayışından saptıran her türlü yorum hariç tutulmuştur. O, sözün siyakı bağlamında diyor ki: “Eğer dersiniz: Bu hürmetle şereflenen ilim ehlini, O'nun vahdaniyetine ve adaletine şahitlik etmek üzere yanında meleklerle bir araya topladığından kastedilen nedir?” Derim ki: “Onlar, O'nun vahdaniyetini ve adaletini apaçık ve kesin delillerle ispat edenler, adl ve tevhid (Mu'tezilî) âlimleridir.”⁶⁵

Zemahşerî, Mu'tezile'nin itibarını Kur'an-ı Kerim tefsiriyle yaymıştır. Onun tefsiri, belâgat, beyân ve akla hitap etmenin mihenk taşıdır. Yazdığı ve anlattığı her şeyde i'tizâl'in etkisi çok açıktır. Dini metinleri yorumlanmak için tamamen rasyonel bakış açısı geliştirmiştir. İ'tizâl yöntemi onun yoludur. Metinleri

⁶² Âl-i İmrân 3/104; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1996), 1/337.

⁶³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/604-606.

⁶⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/527.

⁶⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/534-539.

elinden geldiğince te'vil ederek açıklamıştır. Te'vil yapmaktan aciz değildir, çünkü o beyân ilminin ustalarındandır.⁶⁶

Burada belirtilmesi gereken başka bir şey de Zemahşerî'nin i'tizâl doktrininin benimsemesinde dürüst davranmış olmasıdır. Bunu, devrindeki bazı grupların ve yöneticilerin i'tizâl doktrinine olan nefretine ve reddetmelerine rağmen açıkça ilan etmiştir. Zemahşerî şöyle demiştir: “Din kardeşlerimiz için adl ilkesinden ayrılmadan hayatlarında lazım olacak en faydalı eserlerden birini yazdım.”⁶⁷ Keşşâf'ta Mu'tezile'ye atıfta bulunan ve onların doktrininin gösteren buna benzer birçok referans vardır.⁶⁸ Tekrar belirtmemiz gerekir ki biz yer darlığı sebebiyle daha fazla örnek yazamadık.

4. Keşşâf'ın Tefsir Metodolojisi

Zemahşerî açısından Keşşâf, i'tizâl doktrininin propagandası için bir platform görevi görmüştür. Keşşâf sahibi başarılı olmak için üstün performans göstermiştir. Kendisine biçtiği role uygun olarak amacına ulaştığı söylenebilir. Ancak Keşşâf'ın amaç ve hedefleri burada bitmemiştir. Keşşâf, Zemahşerî'nin belâgat (retorik), bedî', Kelâm ve nahiv gibi çeşitli ilimler hakkındaki bilgisine şahadet eden bir tefsirdir. Zemahşerî'nin retorik amacı Kur'an-ı Kerim'in mucizevîliğini göstermek, belâgat sırlarını ve epistemolojisini ortaya çıkarmaktır. Belki de belâgat, onun buna araç olarak aldığı ve ayetleri Mu'tezile akidesine tabi kılmak için kullandığı en bariz malzeme idi. Genel kanaat belâgat sanatındaki becerisi ve bilgisi sayesinde ayetleri tefsir ederken bunu göstermeyi başarmıştır.⁶⁹

Keşşâf, üzerinde itimad edilen Kur'an'ın ilk Mu'tezilî yorumudur. Zemahşerî'nin kaleminde samimi, güvenilir olduğu açıktır.⁷⁰ Zemahşerî'nin metinleri tahlil etme yöntemine olan güven yorumlanan metnin içeriğine uygun bilgisinden kaynaklanmaktadır. Kastedilen mananın anlaşılmasına yardımcı olarak gösterilen dış delillerden yararlanmıştır. Bütün bunlar esbab-ı nüzul, doktrinsel değerlendirme ve geleneğin temsili gibi bir dizi tecrübeden oluşmuştur. Diğer ipuçları şunlardır: Kur'an metinlerini tefsir ederken sureleri isimleri ile zikrederek Mekkî ve Medenî sureleri tespit etmiştir. Bazı kapalı kelimelerin anlamlarını açıklayarak analiz etmiştir. Sonra sebab-i nüzulü açıklamıştır. Ayetin veya bir kısmının genel anlamını vermiştir. Sözcüğün

⁶⁶ Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikrî fi't-tefsîr fi'l-aşri'l-Abbâsi*, 336.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/97.

⁶⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/272-274.

⁶⁹ Gara, *el-Belâga inde'l-Mu'tezile*, 105-106.

⁷⁰ Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikrî fi't-tefsîr fi'l-aşri'l-Abbâsi*, 336.

belâgat ve nahiv (gramer) yüzünü tek tek açıklamıştır.⁷¹ Bütün bunlar Zemahşerî'nin geniş kültürüne delildir. Ayetin zahiri manasına uygun te'vil yapma yeteneğini gösterir. Onda nahvi te'vil, Kur'an metinlerinin zahiri tefsiri açısından yeni bir biçim almıştır. Onun farklı nahiv meselelerinde Basra ekolüne meylettiği pek çok yerde görülmektedir.⁷²

Zemahşerî'ye göre belâgat, tefsir ilmine giden bir yol olduğuna şüphe yoktur. Keşşâf'ta niyeti bize belâgatı öğretmek değildir. Aksine onun niyeti, Kur'an-ı Kerim'i beyân, bedî' ve meânî ilimlerinden faydalanarak dilin kökenine göre tefsir etmektir. O devirde müfessir için belâgat bilgisinden daha önemli bir alet yoktu. Zemahşerî tefsirinde şöyle demiştir:

"Kur'an'a mahsus iki ilimde; yani meânî ilmi ve beyân ilminde üstün olan bir kişinin dışında kimse bu hakikatleri derinlemesine araştıramaz. Bir süre sonra onlarla ilgilenmekte ağır davranmaya başlar. Uzun süre onlar hakkında araştırma yapmak yorucudur. Ben de onunla, Allah'ın ayetlerinin inceliklerini öğrenme şevkiyle çalışmaya başladım. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) mucizesini açıklamaya can atıyordum. Tüm ilimlerden öğrenebildiklerimi öğrendikten sonra yazmak istedim. Tefsiri yazarken i'râb ilmini başat ilim olarak aldım."⁷³

Zemahşerî'ye göre tefsir yapacak kişide bulunacak özellikler ancak şu şekilde açıklanabilir: Kur'an'a özgü meânî ilminde ve beyân ilminde ihtisas sahibi olması gerekir. Tefsirine başlarken i'râb ilmini veya Sîbeveyhi'nin kitabını kendisine rehber alması gerekir. Tüm ilimlerden de faydalanarak, araştırma ve ezberlemeyi, bol bol okuma ve uzunca gözden geçirmeyi birleştirmek gerekir. Kur'an'a itaatkâr bir doğası, vahiyle yanan bir kalbi ve ruhunun uyanışı olması gerekir. Bunlar, akli gözden kaçırmadan Kur'an tefsirine eklediği metodları şöyle vurgulamıştır:

"Keşşâf tefsirinin diğer tefsirlerden benzerliğini ortadan kaldıran özel yönüme gelince, belâgat ilminin mantığı sessizce işlemiştir. İlim adamlarının tedvîn ettiği hadisler unutulmamıştır. Büyüklerin sözlerine sebat edilmiştir. Arapça kelimelerin tamamına bakılmıştır. Beyân ilminin ifade ediliş özelliklerine ve kurallarına, sıfat mevsuf ilişkilerine dikkat edilmiştir. Tefsir için iki önemli ilim vardır. Bunlar binâ ilmi ve nahiv ilmidir ki bunlar ilmin kapılarıdır."⁷⁴

⁷¹ Abdullah Âl Ca'fer, *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikri fi't-tefsir fi'l-aşri'l-Abbâsî*, 104; Abdülhamid es-Seyyid, *Dirâsât fi'l-lisâniyyât il-'Arabîyye* (Ammân-Ürdün: Dâru'l-Hâmid, 1424/2004), 136.

⁷² Abdülfettâh Ahmed el-Hamûz, *et-Te'vilü'n-nahiv fi'l-Kur'an-ı Kerim* (Riyâd: Mektebetü'r-Rüşd, 1404/1984), 1/90. (2 cilt).

⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/96; Abdullah İbrahim Rufayde, *en-Nahiv ve kütiibi't-tefsir* (Libya: ed-Dâru'l-Cumhuriyye li'n-Neşr, 1399/1990), 1/687.

⁷⁴ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *I'câzü süreti'l-Kevşer*, nşr. Hâmid el-Haffâf (Beyrut: Dâru'l-Belâğa, 1411/1991), 42-43.

Keşşâf'ın muhtelif yerlerinde bu ilimlerden faydalandığına şahit oluyoruz.

Zemahşerî'nin bütün bu saydıklarımız içindeki geniş, kapsamlı bilgi ve birikiminin derecesini gösteren bazı sözlerini burada zikredebiliriz. Zemahşerî şöyle demiştir: “Dürüstlük, Allah'ın Allah'ta dostları içindir. Güç ve tahammül tek olan Allah'a aittir, din ve ilim beraberdir. Allah, tevhidi tevhid ilimleriyle, şerefli imamlarla kuvvetlendirdiği gibi, yeryüzünü de tevhid bayrağıyla kuvvetlendirdi. Tevhid bütün zamanlarda haneflik dini olarak bilinir. Haneflik şeriatın aslıdır.”⁷⁵ Zemahşerî Ebû Hanîfe'nin (ö. 150/767) mezhebini benimsemiş, ahkâm ayetlerinin tefsirinde bu mezhebin yöntemini izlemiştir.⁷⁶

Zemahşerî'nin beyân, sarf, i'râb ve meânideki bilgisiyle dilin ifadelerine hâkim olmasındaki üstünlüğünü görmekteyiz. Zemahşerî'nin dile olan hâkimiyetine şu örnekleri verebiliriz: “Mü'min, mü'mine itaat eder, fakat fâsık (günahkâra) karşı amansız şiddetlidir. Hangisi daha kötü bilmiyorum: Dalgalı denizlerde yüzmek mi yoksa dostlarla karşı karşıya gelmek mi?”⁷⁷ Başka bir yerde diyor ki: “Zâtı Yüce olan Allah, bulutlardan daha yücedir. Zararlı işlerle uğraşmayan zarara uğramaz. Dürüstlük çömlek gibidir, insanı pişirir, çömleğin aslı kilden olduğu için pişmeyle zarar görmez.”⁷⁸

Zemahşerî yaptığı bu işte tek başına değildi, aksine kendisini i'tizâl bayrağını taşımaya iten dağınık epistemolojik bilgilere aşınaydı. Onun bilgisi meânî bilgisi ve söylediklerimizle sınırlı değildi. Nahiv alanında bir öncüydü. Bu iki ilim arasındaki ilişki yakındır ve biri diğerinden neredeyse ayrılmaz. İbn Kemal Paşa (ö. 940/1534) şöyle demiştir:

“Meânî ile nahvin uzmanlık alanları birleşiktir. Nahivci manayı dilin yapısal bünyelerinde, sıhhatinde ve mesajın sunumunda arar. Bu dilin zahiri anlamlarının ve geri plandaki şeklinin belirtilmesidir. Meânî sahibi de onu, metnin belâgatı ile ifade edilen güzel tertip ve görsel sunumunda arar. Şu bir gerçektir ki, meânî ilmi tamamen nahiv ilmi ile bir bütündür.”⁷⁹

Zemahşerî tefsirinde bunları birleştirmeye muvafak olmuştur. O bir öncüdür. Bunun nedeni, nazım görüşünün (nazmü'l-Kur'an) temsilcisi Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471/1079) düşüncesinden etkilenmiş olmasıdır.⁸⁰

Nazımın ıstılah manası, kelimelerin ve cümlelerin, anlamlı bir semantik ile konuşucunun niyetine göre anlam sırasına göre dizilmesidir. Daha da ötesi,

⁷⁵ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Nevâbigü'l-kelim*, nşr. Âdem b. Abdülgaffâr ed-Demî (Kâhire: Mekâtibü's-Şehîre, 1354/1935), 25-26.

⁷⁶ Abdülkadir Tekin, “Zemahşerî'nin Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu Bağlamında Fıkıhçı Kişiliği -el-Keşşâf Örneği-”, *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 218-254.

⁷⁷ Zemahşerî, *Nevâbigü'l-kelim*, 30-31.

⁷⁸ Zemahşerî, *Nevâbigü'l-kelim*, 35.

⁷⁹ Şemseddin Ahmed, İbn Kemâl Paşa, *Şelâse resâil fi'l-lüga*, nşr. Muhammed Hüseyin Ebû'l-Fütûh (Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1993), 183.

⁸⁰ İbrahim Münâd, “Keşşâfî'z-Zemahşerî 'Akîde ve Menhecen”, *Mecelletü Havliyatü'l-Türâs-Cezayir* 16 (2016), 119.

muhabatın durumuna ve anlam durumlarına göre cümle kurma ve yapma sanatını ifade etmekte kullanılan bir tabirdir. Sözlüğün varlığına gelince, -bazen cümle yapısının bir parçası olsa bile- ustalık gerektirmez, yetenek ortaya çıkarmaz.”⁸¹

Abdülkâhir el-Cürcânî’ye göre nazım, meânî ve nahvin anlamlarına uymaktır. Burada “nahiv” (gramer) geniş bir anlama sahiptir, çünkü nahiv incelemelerini ve belâgat incelemelerini birlikte içerir. Abdülkâhir el-Cürcânî şöyle demiştir:

“Eğer “nazm”ın anlam alanının nahiv manaları ve onda bulunabilecek yönler ve ayrımlar üzerinde olduğunu biliyorsan, o zaman ayrımlar ve yönlerin çok olduğunu ve sonu olmayanların olduğunu da bil. Sonrasında artış bulamadığımız bir son. O halde meziyetin kendileri için ve ne olduğu açısından zorunlu olmadığını bilin. Ancak kelimelerin yerleştirildiği anlamlara ve amaçlara sunulmuştur. Daha sonra birbirinin yerine ve birbirinin kullanımına göre.”⁸²

Bu sözlerin anlamı nahvin anlamlarının, yalnızca tümce düzeyindeki ifadeler ve sözcükler arasındaki bu açık ve biçimsel ilişkilerde temsil edilmemesidir. Daha ziyade, çevrelerindeki eklere ve onlara göndermelerle göre cümleler bağlamında sözcüklerin soyut işlevlerini belirten işaretlerdir.⁸³

Keşşâf’ta yer alan nazım ve te’viller arasında büyük bir ilişki olduğunu görülmektedir. Çünkü eserin sahibi Kur’an’ın mucizevî delillerine ve içerdiği yüksek belâgata dayanarak onun nazımının sırlarını bilmenin hiçbir yolu olmadığını anlamıştır. Bu nedenle kitabını yazmış ve onu “Vahyin Hakikatlerini, Sırlarını ve Sözlerin Nazarını Te’vil Yoluyla Keşfetmek” (el-Keşşâf ‘an haḳā’iḳi ḡavâmiẓi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvîl fî vüçûhi’t-te’vîl) olarak adlandırmıştır. Abdülkâhir el-Cürcânî’nin teorisini pratik olarak tüm surelere uygulamıştır.⁸⁴ Çünkü birçok müfessir Abdülkâhir el-Cürcânî döneminden bu yana Kur’an-ı Kerim’in i’câz, belâgat ve beyân mucizlerinin kaynaklarını tespit etmek için onun nazım teorisindeki yeni görüşünden yararlanmaya çalışmıştır. Ama bunu Zemahşerî gibi yapamamışlardır. Biz Zemahşerî’nin bilgi, haber ve ilimlere olan aşinalığı ve Arapça belâgatına hâkimiyeti nedeniyle bunu tamamen yapabildiğini düşünüyoruz. Elimizde bulunan kitabı bunun en güzel kanıtıdır. Zemahşerî, tefsirinde bu teorisinin uygulamasını detaylandıran en iyi kişi olmuştur. Ona dil zevkinin canlılığından

⁸¹ İffet eş-Şerkâvî, *Belâḡatü’l-’atfî’l-Kur’ani’l-Kerîm dirâseten üslûbiyye* (Beyrut: Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, 1402/1981), 99; Abdülhamîd es-Seyyid, *Dirâsât fî’l-lisâniyyâtü’l-’Arabîyye*, 38.

⁸² Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Kitâbü Delâilü’l-i’câz*, nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir (Kâhire: Mektebetü’l-Hancî, 1404/1984), 87.

⁸³ Münâd, “Keşşâf’ü’z-Zemahşerî ‘Akîde ve Menheç”, 120.

⁸⁴ Abdülazîz Abdülmü’tî Urfe, *Ḳaḍîyyetü’l-i’câzi’l-Kur’ani ve eşerühâ fî tedvini’l-belâḡati’l-’Arabîyye* (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1405/1985), 662.

bir parça vermiş ve özelliklerine bu sanatta derinleştiğini gösteren birçok ayrıntı eklemiştir. Keşşâf'ta Abdülkâhir el-Cürcânî'nin teorisinin uygulamalı etkileri açık ve net bulunur.⁸⁵

Zemahşerî dilbilim araştırmalarında telaffuz ve anlam konusuna dikkat etmiştir. Bakara suresinin 249. ayetinin tefsirinde şöyle demektedir:

“Bilindiği üzere bu ayette geçen “Ğurfeten” (oda) kelimesi fetha ile okunur. Übeyy ve A'meş ve bazıları bu kelimenin bilinen anlamına masdar manası vererek onu damme ile okudular. Bu durumda mana “kaynak” (su kaynağı, nehir) olmuştur. Çünkü “ondan (nehirden) içtiler” diye mana verilmiştir. Bu da onların manaya meyletmeleri ve telaffuzdan yüz çevirmelerindendir. Bu Arapça ilminde büyük bir meseledir.”⁸⁶

Keşşâf sahibinin Arapça dilbilgisi ve nahiv ilkelerine göre ilerleyen kendine ait bir yöntemi vardır. Belki de tüm bunlar şu şekilde temsil edilmiştir:

1. Basra nahiv ekolünün imamı Sîbeveyhi (ö. 180/796) takip etmesi ve Basra ekolünün kullandığı kavramların anlamlarını kullanması.

2. Bazı meselelerde Kûfi doktrinini onaylaması ve Kûfi kelime anlamlarını kullanması.

3. Pek çok meselede her iki ekolden herhangi birini uygulamaya bağlı kalmayarak, gayreti neticesinde kendi kurallarını oluşturarak kullanması.

4. Nahiv kurallarına odaklanmak ve sözleri uzatmamak.

5. Belâgat yönünden ifadelerdeki i'râb tercihi çok güçlüdür.

6. İ'râbı sözlerin anlamına hizmet edecek şekilde yönlendirmiştir. Arapların terim (nahvi) manaya olan meyillerinden dolayı kelimenin sözlük anlamını terketmiştir.

7. Nahivde hadislerle delillendirmeler yapmıştır.

8. Nahvin ilkelerini benimsemiştir. Kur'an tefsirinde Basra ve Kûfe ekolü nahivcilerin yaklaşımlarını canlandırmıştır. Bunun ağırlığı İbn Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822), İbn Sehl ez-Zeccâc (ö. 311/923) ve İbn Cinnî'nin “Muhtesib fi Tebyîni Vücûhi Şâzi'l-Kırââtî ve'l-İdâh 'anhâ” kitabındaki kullanımından az değildir.⁸⁷

Keşşâf'ta sözdeki imlâ meselelerine bilhassa “hazf” (tasfiye) meselelerine dikkat edilmiştir. Çünkü i'câzın başlangıcı belâgat ilkelerine dayanır. “Onların durumu, ateş yakan kimselerin durumu gibidir. Ateş çevresini aydınlatınca Allah onların gözlerinin görme nurunu alır da, onları görmeyecekleri

⁸⁵ Şerkâvî, *Belâgatü'l-'a'f'fi'l-Kur'ani'l-Kerîm dirâseten üslûbiyye*, 34-35.

⁸⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/474-476.

⁸⁷ Rufayde, *en-Nahiv ve kütübü't-tefsîr*, 1/688-689.

karanlıklar içinde bırakır.”⁸⁸ Bu ayette bir terkip hazf edilmiştir. Zemahşerî şöyle demiştir:

“Lemmâ”nın cevabı nerde diye sorarsanız buna iki cevabımız vardır: Biri “Allah onların görme nurunu aldı” ikincisi ise mahzufdur (hazf edilmiştir). “Felemmâ zehebû bihi” (Allah onların gözlerinden görme özelliğini aldı) manasındadır. Burada muğlâklık emniyeti ile sözün uzamasını önlemek için hazf yapmak caiz olur. İrâbla birlikte mananın ifadesinin daha bilgilendirici bir şekilde olmasında engel yoksa hazfın yapılması daha uygundur.”⁸⁹

Kur’an ayetleri belâgat esasına dayandığından, konuşmanın güzelliğine ve niteliğine işaret eden birçok istiâre sanatı içerir. Bazı daha önceki belagatçılar i’câzın anlamını bir yönüyle istiâre sanatıyla açıklamışlardır. Bu düzeyde müfessirin metodolojisi, istiâre sanatının belâgatına dikkat çekmek ve ifade ettiği anlamı delillendirmektir. “*Sağır, dilsiz, kördürler. Artık bir daha geri (hakka) dönmezler.*”⁹⁰ ayetindeki sözler istiâre sanatına dayanmaktadır. Zemahşerî şöyle demiştir:

“Şöyle dersiniz: “Ayette istiâre sanatı denilen şey nedir?” Ben derim ki: “Farklı görüşler söylenmiştir. Muhakkikler buna istiâre sanatı değil belâgatli bir benzetme sanatı demişler, çünkü ayette müsteâr zikredilmiştir ve onlar da münafıklardır. İstiâre (mecaz), ancak müsteârın zikri kendisine itlak olduğunda söylenir ve söz ondan yoksun kılınır, çünkü bununla kastedilen ondan nakledilen ve kendisine nakledilen kişidir. Bu durumun veya konuşmanın içeriğinin belirtilmesi için yapılmıştır.”⁹¹

Zemahşerî’ye göre Kur’an metninin belâgat yönlerinden biri de onun kinâye (mecaz) olarak akışıdır. Kelamın kastedilen anlamından onu çürütmeye veya delillendirmeye yönelmek belâgatçıların geleneğindendir. Müfessir, Bakara suresi 223. ayetinin tefsirinde bu manaya şöyle varmıştır: “Çünkü bunlar güzel kinayeler (mecazlar) ve övülmeye değer açıklamalardır. Allah’ın ifadesiyle bu ve benzeri şeyler, mü’minlerin öğrenmesi ve onunla nefislerini terbiye etmesi gereken güzel ahlaklardır.”⁹²

Zemahşerî, tefsir yoluyla vardığı Kur’anî manaları tanımlarken, şiirden alıntı yapmak ve atasözleri yerleştirmek olmak üzere iki yolu kullanmıştır.

Birinci yolda Keşşâf, kısmen, hicrî beşinci yüzyılın İslâm öncesi ve İslâm şiirinin bir araya geldiği bir şiir külliyyatını temsil etmiştir. İmru’l-Kays (ö. M.S. 544), İbn Ebî Sülmâ (ö. M. S. 609), Ebû Leylâ en-Nâbiğa el-Ca’dî el-Ka’bî (ö. 65/684), Tarafe b. el-Abd (ö. M.S. 569), Ebû Temmâm (ö. 231/845),

⁸⁸ el-Bakara 2/17.

⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/190-194.

⁹⁰ el-Bakara 2/18.

⁹¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/194-198.

⁹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/432-435.

Zü'r-Rummah (ö. 117/735), Mütenebbî'ye (ö. 303/915) birçok atıf vardır. Zemahşerî'ye bu ve diğer şairler, özellikle bir dizi belâgat konusu üzerinde derinlemesine düşünürken rehberlik etmiştir. Şiirin yorumdaki işlevi, çözümleme ve ifade yoluyla ele aldığı belirli bir dilsel soruna ilişkin yorumcunun kabul ettiği bir görüşün doğruluğunu kanıtlamaktadır.⁹³

İkinci mana ispat yolu ise, özünde tecrübe ile sabit olan ve insanların muhafaza etmeyi ve ezberlemeyi üstlendiği sözler olan atasözlerdir.⁹⁴ Zemahşerî, Bakara suresinin 54. ayetinde geçen “el-Bârî” (masum) kelimesi üzerinde durmuştur. Şöyle demiştir:

“Yaratılışı eşitsizlikten ve donukluktan münezzeh olarak yaratan O’dur. Rahman’ın onların bir kısmını diğerinden farklı şekillerde yaratmasında ve farklı şekillere ayırmasında bir çelişki göremezsin. Ayette onları çeşitli biçimlerdeki hikmetinden, eşitsizlik ve uyumsuzluktan arınmış bir şekilde temize çıkaran Bârî-i Teâlâ’ya tövbe etmeye teşvik, aptallık ve aptallığın bir örneği olan buzağıya tapınmayı bırakmaya bir azarlama vardır. Bir Arap atasözünde şöyle denmiştir: “Kendilerini Allah’ın gazabına maruz bırakana kadar ısrarcı olanlar öküzden daha aptaldır.”⁹⁵

Zemahşerî, kırâatları tahkik etmeye ve aralarındaki farklılıklara dikkat çekmiştir. Daha önceki tefsirler vasıtasıyla kendisine ulaşan çeşitli kırâatleri zikretmiştir. Ayetleri tefsir ederken te’viline uygun olan kırâati seçmiştir. Zemahşerî bunu yaparken ideolojik bir kaygı gütmemiştir.⁹⁶ Bu demektir ki, Hz. Osman devrinde Kur’an’ın birleştirilmesi ve “Resm-i Mushaf” varlığı,⁹⁷ Zemahşerî dönemine kadar popüler olan kırâatleri tamamen ortadan kaldırmamış, aksine İbn Mes’ûd’un (ö. 32/653) mushafı hicrî dördüncü asra kadar dolaşımda kalmıştır.⁹⁸

Zemahşerî, bazı eski Arap kabilelerinin lehçeleriyle bağlantılı olduğu için Kur’an metninin okunması üzerinde artık önemli bir etkisi olmayan kırâatlere izin vermiştir. Ayet-i kerimede, “*Onlara şöyle dedik: ‘Hepiniz oradan inin! Benden size bir hidayet gelir de her kim benim hidayetime uyarsa onlara korku yoktur. Ve onlar asla üzülmeyeceklerdir.’*”⁹⁹ Hudâye” (hidayet) kelimesinin başka bir okumasına izin vermiştir. Zemahşerî şöyle demiştir: “Şu şekilde de okundu: Kim “Hudâye”yi Hüzeyl kabilesi dilinde fetha ile okumaya tabi olursa

⁹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/101, 108, 109, 111; Cerrahoğlu, “Zamahşerî ve Tefsiri”, 90-91.

⁹⁴ Cerrahoğlu, “Zamahşerî ve Tefsiri”, 90-91.

⁹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/269-270.

⁹⁶ Mehmet Dağ, “Mu’tezile Mezhebine Ehl-i Sünnet’in İsnâdı: ‘Kırâatlar, Tevkîfî Değil; İctihâdidir’ –Zamahşerî Özelinde Bir İddianın Değerlendirilmesi”, *Marîfe Dergisi* 3/3 (2003), 232-238.

⁹⁷ Subhi Sâlih, *Mebâhiş fi ‘ulûmi ‘l-Kur’an* (Beyrut: Dâru’l-İlmi li’l-Melâyîn, 1977), 88-89.

⁹⁸ Ignaz Goldziher, *Mezâhibü’t-tefsîri ‘l-İslâmî*, Arapça’ya çev. Abdülhalim en-Neccâr (Kâhire: Mektebetü’l-Hancî-Bağdâd: Mektebetü’l-Müsenâ, 1374/1955), 295.

⁹⁹ el-Bakara 2/38.

(Hedâye) “hidayete tabi olursa, artık korku yoktur.” manası verilir. O zaman bazı kırâatler kesin ve anlama özgü görünüyor.”¹⁰⁰ Zemahşerî kırâatlerdeki bu farkla ilgili olarak genellikle net ve tutarlı pozisyonlar ortaya koymuştur. Ayette: “*Hani Rabbi İbrahim’i bazı sözlerle imtihan edip de İbrahim onları mükemmelen yerine getirince, “Ben seni insanlara önder yapacağım” dedi. İbrahim, “soyumdan da” dedi. Rabbi buyurdu ki: “Benim ahdim zalimlere ulaşmaz.”*”¹⁰¹ Bu, Kur’an kırâatleri konusunun varlığını gösterir. Zemahşerî şöyle demiştir:

“Ebû Hanife ve İbn Abbas “İbrahimü Rebbehu”, İbrahim’i raf Rabbehu’yu nasb okudular. Ve anlamı: “Onu dua sözleriyle, dua edenin eylemiyle çağırdı. Onlara cevap veriyor mu, vermiyor mu? Eğer öyle diyorsan: Meşhur kırâatteki özne, takdirde fiilden sonra gelir, dolayısıyla zamiri şerh etmek zikirden önce bir zamir içerir. Dedim ki: Zikirden önceki ima şudur: Rabbi, İbrahim’i imtihan etti.”¹⁰²

Kuşkusuz kırâatlardaki fark, prensip olarak, Mushaflarla ilgilidir, Kur’an’ın ontolojik varlığı ile ilgili yeni bir inşa değildir. Herhangi bir sözlü mesajdır.

Keşşâf’taki tefsir yöntemi, Taberî’den bu yana benimsenen tefsir yöntemine dâhil olan geleneksel bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Dil, belâgat ve kırâat, yorumlanan ayetlerin doktrinsel, etik ve davranışsal etkilerini tanımlamada giriş noktaları olarak kabul edilmiştir. Dolayısıyla müfessirin şartları arasında Arapça ilimlerini bilmek de vardı. Bilakis, tefsirin kendisi, ona güvenmedikçe doğru değildir. Zerkeşî (ö. 794/1392) şöyle demiştir: “Tefsir, kişinin, Peygamberi Hz. Muhammed’e (s.a.v) indirilen Allah’ın Kitabını anladığı, manalarını açıkladığı, hüküm ve hikmetlerini çıkardığı ve bunu dil, nahiv, sarf ve beyân ilminden çıkardığı bilinen bir ilimdir.”¹⁰³

Zemahşerî’nin belâgatın inceliklerine ve onun meselelerine ilgi duymasının sebebi bu sanatın aletlerinde hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren önemli bir terminoloji ve metodolojinin gelişmesidir. Buradan hareketle, müfessirlerin Kur’an metninin tefsirinde ihtiyaç duyduğu bu gibi bilgiler, Müslüman âlimlerin iki grup olduğuna işaret etmektedir: İlki metni doğrudan anlayabilen bir kategori diğeri metnin niyetlerini anlamak için müfessirlerin yetkisine ihtiyaç duyan bir başka kategoridir. Ulema kurumunun ortaya çıkmasına neden olan da budur. Bu grubun arasında müfessirler de vardır. Tefsir faaliyeti -her ne kadar kendine özgü kuralları olsa da- diğer Kur’an ilimlerinden kopmamıştır. Bilakis diğer dinî ilimler kadar eski bir ilimdir. Keşşâf dikkatlice

¹⁰⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/256-257.

¹⁰¹ el-Bakara 2/124.

¹⁰² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/317-320.

¹⁰³ Bedreddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ‘ulûmi ‘l-‘Kur’an*, nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim (Kâhire: Dâru't-Türâs, 1404/1984), 2/147-148.

incelendiğinde, onun vahyin iniş sebepleri ve nasih ve mensuh ilmi ile yakından ilgilendiği görülür. Bu ikisi İslâm düşüncesinin kavramları arasındadır. Aslen iki ilim arasındaki bu bağlantı, İslâm sisteminde neshin, nesih ayetlerinin nüzûl sebebi dikkate alınmadan anlaşılamayacağı gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Yani nasih ve mensuh için ayetlerin nüzûl tarihine dikkat etmek gerekir.¹⁰⁴

Zemahşerî, tefsirinin birçok yerinde nasih ve mensuh konusunu ele almıştır. Bu özeni, ayetlerden biri için kabul ettiği belirli bir yorumu çıkarmak için kullanmıştır.¹⁰⁵ Örneğin Bakara suresinin 221. ayeti Müslüman erkeklerin müşrik kadınlarla evlenmesini yasaklamaktadır. Ancak Mâide suresinin 5. ayetinin Bakara suresi 221. ayetini ve Tevbe suresinin 30. ayetini nesh ettiğini kabul etmedikçe, bir Müslüman erkeğin Müslüman bir kadın dışında evlenmesinin başka yolu yoktur. Mâide suresi 5. ayeti evlilik için Ehl-i Kitap'tan olan iffetli kadınları istisna tutmuştur. İbn Abbâs (ö. 68/688) ve İbrahim en-Nehâî'nin (ö. 96/714) görüşleri bu yöndedir.¹⁰⁶

Nâsîh ve mensûh ilmi, müfessirlerin Kur'an metinlerinin manalarını tefsir için kullanmaya tercih ettiği Kur'an ilimlerinden biridir. Bu tespit de, özellikle Kur'an'ın yirmi üç yıllık gibi uzun bir zaman diliminde vahyedilmesinden dolayı, ayetlerin nüzûl sebeplerine dayanılarak yapılmaktadır. Zemahşerî, çoğu kez esbâb-ı nüzûl metni tefsir etmek için bir giriş noktası olarak ele almış, bunun yerine birçok durumda sadece vahyin nüzûl sebebini zikretmekle yetinmiş ve aynı zamanda bu konudaki görüşünü ifade etmiştir. Esbâb-ı nüzûl, İslâm'ın ilk nesillerinden sonra Müslümanların hissettikleri Kur'an metni ile en başta Hz. Peygamber (s.a.v.) ile ilgili haberler arasında bağlantı kurma ihtiyacını gideren ilimdir.¹⁰⁷ Zemahşerî'nin Kur'an'daki bazı ayetlerin nüzul sebeplerini tartıştığı yerlere yakından bakılırsa, onun kitapların ele aldığı iki ana alandan ayrıldığı görülür. Amaç ayetin nüzul durumunu (tarihsel bağlama dikkat ederek) ve hangi vesileyle nazil olduğunu (bir olay, belirli bir kişi gibi) tespit etmektedir. Dolayısıyla Zemahşerî'nin tefsiri kısmen esbâb-ı nüzûl ilminin özelliklerinden sapmaz ve onun alanından dışarı çıkmaz. Aynı zamanda müfessir, din ve ahlak kurallarının bir kısmını öne çıkaran tarihi bir uygulamayı haklı çıkarmak için esbâb-ı nüzûl ile ilgilenmiştir. Zemahşerî, Bakara suresinin 187. ayetinin tefsirinde şöyle demiştir:

¹⁰⁴ Bessâm el-Cemel, *Esbâbü'n-nüzûl ilmen min 'ulûmi'l-Kur'an* (Kazablanka-Fas: ed-Dâru'l-Beydâ-Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Arabî, 2005), 267-322.

¹⁰⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/431-432.

¹⁰⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/431-432; Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yûnus en-Nehhâs, *en-Nâsîh ve'l-mensûh fi'l-Kitâbi Allah Azze ve Celle ve ihtilâfi'l-'ulemâi fi zâlike*, nşr. Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991), 2/4-16.

¹⁰⁷ İshak Yazıcı, "Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur'an Tefsirindeki Önemi", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1987), 123-127.

“Hz. Ömer, Ramazan ayında akşam namazı vaktinin girmesinin ardından ailesiyle birlikte oldu. Yıkandığında ağlayıp kendini suçlamaya başladı, bunun üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.v.) yanına geldi ve şöyle dedi: “Ona yaptıklarını anlatarak, ey Allah’ın Resûlü, bu günahtan dolayı Allah’tan, sizden ve kendimden özür diliyorum.”

Hz. Peygamber (s.a.v.) dedi ki: “Sen nefsiyin esiri olacak biri değildin, ey Ömer.” Bunun üzerine sahabe de akşam namazından sonra yaptıklarını itiraf ettiler. Bu olay üzerine ayet nazil oldu.”¹⁰⁸

Esbâb-ı nüzûl konusu hicrî dördüncü asrın başında Taberî’nin tefsirinden itibaren tespit edilmiş ve karara bağlanmıştır. Zemahşerî, bu rivayetlerin metinlerine dikkat çekmekten ve onların isnad zincirlerini düşürmekten öteye gitmemiştir. Buna rağmen Keşşâf’ta belirtilen nüzûl sebepleri, vahyin ilk aşamasının özelliklerine tanıklık etmektedir. Vahiy ve insan (örneğin sahabe) arasındaki bu çelişkinin varlığıyla, Kur’an metninin ele alınmasında doğaçlamanın egemen olduğu bir aşamadır.¹⁰⁹ “Sana içki ve kumarın hükmünü soruyorlar. De ki: “Bu ikisinde insanlar için büyük zarar ve bazı faydalar vardır. Lakin zararları faydalarından daha büyüktür. Sana neyi infak edeceklerini de soruyorlar. De ki: “İhtiyaç fazlasını”. Allah, düşünesiniz diye sizin için ayetlerini apaçık açıklıyor.”¹¹⁰ İçki dört aşamada haram kılınmıştır:¹¹¹ Zemahşerî, bu eğilimin temsili bir örneği olan eserinde bu ayetin tefsiri bağlamında şöyle demiştir:

“Birinci ayet: Mekke’de nazil olmuştur. Müslümanlar üzüm ve hurma meyvelerinin fermente edilmiş suyunu içerler. (en-Nahl 16/67).

İkinci ayet: Hz. Ömer, Muâz (ö. 17/638) gibi bazı sahabilerin içkinin akli giderdiği görüşüne icabet etmek. İçki ve kumar haram kılınmadan önce indirilmiştir. (el-Bakara 2/219).

Üçüncü ayet: Bazı Müslümanların sarhoşken Kâfirûn suresini okumaktaki hatalarını gidermek. (en-Nisâ 4/43).

Dördüncü ayet: Allah’ın şarap hakkında tamin edici kesin bir ayet vahyetmesidir. (el-Mâide 5/90-91).¹¹²

Bu tür nedenler, Zemahşerî’nin, vahyin bir yandan tarihsel olmadığı, diğer yandan da olaylarla ilgili olduğu gerçeğini uzlaştırma güçlüğüne görünüşte aştığını göstermektedir.¹¹³

¹⁰⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/385-392.

¹⁰⁹ Muhammed Arkoun, *el-Kur’an mine’t- tefsîri l-mevrûsi ilâ tahlîli l-huâbi d-dîni*, Arapça’ya çev. Hâşim Sâlih (Beyrut: Dâru’t-Talîh li’t-Tibâa ve’n-Neşr, 2005), 17-29.

¹¹⁰ el-Bakara 2/219.

¹¹¹ Necdet Ünal, “Kur’an’ın İçki Yasası Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”, *Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2011), 156-165.

¹¹² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/425-431.

Keşşâf tefsirinde bir zamansallık ya da mantık silsilesi vardır. Keşşâf belirli bir teorik derinlik gözetilerek yazılmıştır. Bu, yazarının, daha önce yazılmış Kur'an tefsirleri ve araştırmaları hakkında geniş bir bilgi birikimine ve geniş bir deneyime sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Kur'an kıraatlarıyla ilgili olarak kendisine atıfta bulunduğu Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'dır (ö. 207/822).¹¹⁴ Buna Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 311/923)¹¹⁵ ve Rummânî (ö. 384/994)¹¹⁶ tarafından yapılan Kur'an'ın meânîsi ve i'râbı çalışmaları eklenmiştir. Zemahşerî bunlardan istifade etmiş ve bu etkiyi onlardan almıştır.¹¹⁷

Sonuç

Keşşâf, Mu'tezile kelâmı adına yazılmış, içinde anlatılanları analiz, tartışma ve araştırma yoluyla ele alma konusunda hem okuyucunun hem de araştırmacının iştahını açan zengin eserlerin en ünlülerinden biridir. Keşşâf, birçok konuyu içeren bir tefsir ansiklopedisidir. Özellikle yazılış itibarıyla bir dizi dilbilimsel, belâgat ve dinî ilimlerin birleşiminden dolayı benzersiz şablona sahiptir. Zemahşerî çok yönü olan büyük bir Kelâm âlimidir. Zemahşerî i'tizâlin vahyin bildirdiği hakikate daha yakın bir öğretiyeye sahip olduğunu iddia etmiştir. Tefsire yönelmiş ve i'tizâl inancının geçerliliğini ispatlamak için zaman zaman dilden ve onun kurallarından deliller bulmuştur. Keşşâf'ında fırka-i nâciye olarak söylediği Mu'tezile'nin beş esası kategorisine giren inanç meselelerine büyük önem vermiş ve onları ilk sıraya koymuştur. Bazen metinsel delillerden, bazen de aklî delillerden yararlanmış, böylece tefsiri i'tizâl görüşlerine uygun olmuştur. Bu, Keşşâf tefsirini seçkin bir Kelâmî-mezhebî karakter haline getiren şeydir, çünkü tefsirini ayetler boyunca sunarken i'tizâlin izleri kaybolmamıştır.

Zemahşerî'nin genelde dil ilimlerinde, özelde belâgat ve nahiv ilimlerinde otorite olarak anılan bir âlim olarak değeri inkâr edilemez. Basra dil ekolüne mensuptur. Bazen de Kûfe ekolünün görüşünü tercih etmiştir. Ölçütü doktrinini desteklemeye alakalıdır. Doktrinini destekleyeni tercih etmiştir. Zemahşerî tefsirinde bir yandan inancını desteklemek ve rükünlerini ispat etmek için çabalayan, diğer yandan da bid'at fırka iddialarını kınayıp geçersiz kılmak için var gücüyle çalışan dâî olarak karşımıza çıkmaktadır. Onun şablonunda birçok durumda mantığına başvuru nahiv, Kelâm ve belâgat ilgi alanındadır. Çünkü nahvin hükümleri ve manalarından yola çıkarak cümleyi anlamaya çalışmak en mantıklı ve anlamlı yoldur. Nahiv (dilbilgisi), mantıksal doğruluğun kullanımını

¹¹³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/582; Mehmet Akif Ceyhan, "Müslüman Geleneğinde Vahiy", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 476.

¹¹⁴ Rufayde, *en-Nahv ve kütübi't-tefsir*, 1/706.

¹¹⁵ Rufayde, *en-Nahv ve kütübi't-tefsir*, 1/383, 1/693.

¹¹⁶ Rufayde, *en-Nahv ve kütübi't-tefsir*, 1/383, 1/693.

¹¹⁷ Münâd, "Keşşâfî'z-Zemahşerî 'Akide ve Menhecen", 120.

güçlendirerek yazı hayatına başlar. Dilsel resim üzerinde mantıksal anlamlar olmasını sağlar. Kısa süre sonra, cümle mantık ve onun hükümlerine esir olur.

Zemahşerî'nin tefsirinde Mu'tezilî fikirleriyle uyumlu geleneksel yorum yöntemini kullanmıştır. Doktrini ile uyumlu olan ayetleri muhkem olarak kabul etmiştir. Doktrini ile çelişen ayetleri müteşabih olarak nitelendirmiştir. Müteşabih ayetlerin Mu'tezilî doktrini ile uyumlu olmaları için onları dilbilimsel olarak te'vil etme yoluna başvurmuştur. Ancak onda dilin kurallarını ihlal eden keyfilik ve karmaşıklık yoktur. Zemahşerî nahvi (gramer) Mu'tezile kelâmının doğruluğunu ispat için dildeki hünerini göstererek bir değerlendirme metodu olarak kullanmıştır.

Zemahşerî yaşadığı müddetçe Kur'an-ı Kerim'e ve Arap lisanına hizmet için çalışmış, çeşitli ilmî ve edebî alanlardaki değerli yazıları ve derlemeleriyle İslâm düşüncesini zenginleştirmiştir. Bu kitap, yazıldığından beri ses getirmiştir. Övenleri olduğu gibi eleştirenleri de olmuştur. Bahsettiği retorik ve gramer yönlerine ek olarak, ona tüm bu ün ve saygınlık kazandıran, belki de kalıbını bastığı Mu'tezilî karakterdir ve Kur'an sistemlerinin linguistik mucizesini ve yaratıcılığını vurgulamasıdır. Tüm Müslümanların aklî düşünceyle özdeşleşen i'tizâl zihniyetine kesin ihtiyacı olduğunu gözler önüne sermiştir. Zemahşerî rasyonel ve son derece bilimsel bakış açısına sahiptir. Herhalde her dönemde araştırmacıların onun öğretilerini incelemesine neden olan budur.

Kaynakça

- Abdullah Âl Ca'fer, Müsâid Müslim. *Eşerü't-ta'avvuri'l-fikrî fî't-tefsîr fî'l-aşri'l-Abbâsî*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984.
- Abdülmü'tî Urfe, Abdülazîz. *Kađiyyetü'l-i'câzi'l-Kur'anî ve eşerühâ fî tedvîni'l-belâğati'l-'Arabîyye*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- Arkoun, Muhammed. *el-Kur'an mine't- tefsîri'l-mevrûsi ilâ tahlîli'l-huţâbi'd-dînî*. Arapça'ya çev. Hâşim Sâlih. Beyrut: Dâru't-Talîah li't- Tibâa ve'n-Neşr, 2. Basım, 2005.
- Ayetullah eş-Şîrâzî, Murtazâ. *ez-Zemaşşerî lügaviyyen ve müfessiren*. Kâhire: Dâru's-Sekâfe, 1977.
- Balbaa, Abdülhakîm. *Edebü'l-Mu'tezile ilâ nihâyeti'l-karni'r-râbi'l-hicrî*. Kâhire: Mektebetü Nahda Mısır bi'l-Fecâle, 1959.
- Câhız, Ebû Osman Amr b. Bahr. *el-Beyân ve't-tebyîn*. nşr. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 4 Cilt. Kâhire: Mektebetü Hancı, 7. Basım, 1418/1998.
- Cemel, Bessâm. *Esbâbü'n-nüzûl ilmen min 'ulûmi'l-Kur'an*. Kazablanka-Fas: ed-Dâru'l-Beydâ-Beyrut: el-Merkezü's-Sekâfi'l-Arabî, 2005.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. Ankara: Fecr Yayınevi, 2. Basım, 1996.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Zamahşerî ve Tefsiri". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26 (1983), 59-96.
- Ceyhan, Mehmet Akif. "Müslüman Geleneğinde Vahiy". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2018), 469-491.
- Cürcânî, Abdülkâhir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Kitâbü Delâili'l-i'câz*. nşr. Mahmûd Muhammed Şâkir. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1404/1984.
- Dağ, Mehmet. "Mu'tezile Mezhebine Ehl-i Sünnet'in İsnâdı: 'Kırâatlar, Tevkîfi Değil; İctihâdîdir' –Zamahşerî Özelinde Bir İddianın Değerlendirilmesi". *Marife Dergisi* 3/3 (2003), 219-258.
- Dağ, Mehmet. "Zamahşerî Özelinde Kur'an'ın Mu'tezilî Yorumuna Eleştiriler - Ekmelüddîn Babertî Örneği-". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2013), 67-91.
- Erken, Muhammed. *Çarperdi'nin el-Muğnî Adlı Eseri İle Zemaşşerî'nin el-Enmûzec Adlı Eserinin Karşılaştırmalı Analizi*. Denizli: Pamukkale Üniversitesi, İslami İlimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.
- Gara, Muhammed Heysem. *el-Belâğa inde'l-Mu'tezile*. Abu Dabi: Dâru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 2009.
- Goldziher, Ignaz. *Mezâhibü't-tefsîri'l-İslâmî*. Arapça'ya çev. Abdülhalim en-Neccâr. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî-Bağdâd: Mektebetü'l-Müsennâ, 1374/1955.

- Gâmidî, Sâlih b. Garamullah. *el-Mesâilü'l-İ'tizâliyye fî tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemaşşerî*. 2 Cilt. Hâil-Suudi Arabistan: Dâru'l-Endülüs, 1418/1998.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osman el-Mevsilî. *el-Haşâ'ış*. nşr. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1371/1952.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr. *Vefeyâtü'l-a'yân ve ebnâü enbâi'z-zaman*. nşr. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1398/1978.
- İbn Kemâl Paşa, Şemseddîn Ahmed. *Şelâşe resâil fî'l-lügâ*. nşr. Muhammed Hüseyin Ebû'l-Fütûh. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1993.
- İlmamedov, Rahman. “Zemaşşerî'nin Mukaddimetü'l-Edeb'inde Kur'ân'la İlgili Terimler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20/2 (2011), 191-207.
- Köse, Hüseyin Rahmi. *Zemaşşerî'nin el-Minhâc fî Usûli'd-Dîn Adlı Eseri Bağlamında Usûl-i Hamse'ye Dair Görüşleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Kur'an-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş-Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Münâd, İbrahim. “Keşşâf'z-Zemaşşerî ‘Akîde ve Menhecen”. *Mecelletü Havliyâtî't-Türâs-Cezayir* 16 (2016), 107-125.
- Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. İsmail b. Yûnus. *en-Nâsih ve'l-mensûh fî'l-Kitâbi Allah Azze ve Celle ve ihtilâfî'l-'ulemâi fî zâlike*. nşr. Süleyman b. İbrahim b. Abdullah el-Lâhim. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1991.
- Özel, Harun. “Zemaşşerî ve Nahiv İlmindeki Yeri”. *Route Educational and Social Science Journal* 2/4 (2015), 276-307.
- Rufayde, Abdullah İbrahim. *en-Nahv ve kütübî't-tefsîr*. 2 Cilt. Libya: ed-Dâru'l-Cumhuriyye li'n-Neşr, 2. Basım, 1399/1990.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhiş fî 'ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 10. Basım, 1977.
- Sâmerrâî, Fâdıl Sâlih. *ed-Dirâsâtü'n-naḥviyye ve'l-lügaviyye inde'z-Zemaşşerî*. Bağdat: Dâru'n-Nâdir li't-Tibaa ve'n-Neşr ve't-Tevzî', 1389/1970.
- Sâvî, Mustafa el-Cüveynî. *Menâhic fî't-tefsîr*. İskenderiyye: Münşietü'l-Maârif, 1391/1971.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr. *el-Ensâb*. nşr. Abdurrahman b. Muallimî el-Yemânî vd. 13 Cilt. Haydarâbâd-Hindistan: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1397/1977.
- Serhân, Heysem. *İstirâciyyetü't-te'vîli'l-delâli inde'l-Mu'tezile*. Abu Dabi-Birleşik Arap Emirlikleri: Nâdî Tûrâsî'l-İmârât, 2012.

- Sevinç, Eyüp. *İ'tizâlî Düşünce ve Belâgat İlişkisi*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2021.
- Seyyid, Abdülhamîd. *Dirâsât fî'l-lisâniyyâtî'l-Arabiyye*. Ammân-Ürdün: Dâru'l-Hâmid, 1424/2004.
- Şerîf Rızâ, Muhammed b. el-Hüseyn. *Telhîşü'l-beyân fî mücâzâtî'l-Şur'an*. nşr. Muhammed Abdülğanî Hasan. Kâhire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1374/1955.
- Şerkâvî, İffet. *Belâgatü'l-'atf fî'l-Şur'ani'l-Kerîm dirâseten üslûbiyye*. Beyrut: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1402/1981.
- Tekin, Abdülkadir. “Zemahşerî'nin Ahkâm Ayetlerini Yorumlama Metodu Bağlamında Fıkıhçı Kişiliği -el-Keşşâf Örneği-”. *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/10 (2018), 213-260.
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etü'n-naḥv ve târîḥü eşhûri'n-nühât*. Kâhire: Dâru'l-Maârif, 2. Basım, 1415/1995.
- Ünal, Necdet. “Kur'an'ın İçki Yasağı Tedriciliği Üzerine Bir Araştırma”. *Kelam Araştırmaları Dergisi* 9/2 (2011), 149-182.
- Üveyde, Kâmil Muhammed. *el-Câhizül'l-edîbi'l-feylesûf*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullah Şihâbüddîn b. Abdullah, *Mu'cemü'l-üdebâ*. nşr. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1993.
- YAZICI, İshak. “Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur'an Tefsirindeki Önemi”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2 (1987), 117-128.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *İ'câzü sûreti'l-Kevşer*. nşr. Hâmid el-Haffâf. Beyrut: Dâru'l-Belâğa, 1411/1991.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf 'an ḥakā'iki gāvâmiẓi't-tenzîl ve 'uyûni'l-eḳâvîl fî vüḳûhi't-te'vîl*. nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvad. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Obeykân, 1418/1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *Keşşâf Tefsiri*. Ed. Murat Sülün. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016-2020.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *Nevâbigü'l-kelim*. nşr. Âdem b. Abdülgaḳfâr ed-Demî. Kâhire: Mekâtibü's-Şehîre, 2. Basım, 1354/1935.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır. *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Şur'an*. nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrahim. 4 Cilt. Kâhire: Dâru't-Türâs, 3. Basım, 1404/1984.

47. Bölüm

“Arka Avlu Camileri”nden “Liberal Cami”ye. Almanya’daki Türk Toplumunun İslam’ına Genel Bir Bakış

İlhan KARACA¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü Asst. Prof. Dr., Bayburt University, Dept. of ELT.
Orcid ID: 0000-0001-7491-732X ilhankaraca@bayburt.edu.tr

ÖZ

GİRİŞ

-Terbiyeciler, daha fazlasını beklediklerinde, daha fazlasını almakla yetinmezler, daha fazlasını aldıklarında daha fazlasını beklerler.
(Rosenthal ve Jacobsen, 1968)

1961 yılından itibaren Türkiye’den Almanya’ya doğru başlayan işçi göçünün ardından geçen 70 yılda Türkiye kökenli göçmenler, Almanya’daki toplumsal yaşamın her alanında varlık gösteren ve toplumunu birlikte şekillendiren bireyler haline gelmişlerdir. Hatta ülke özellikle yeni kuşakların doğup büyüdüğü ve vatandaşlık bağı ile aidiyet hislerini somutlaştırdıkları vatanları konumuna gelmiş durumdadır. Aynı zamanda sayıları 2100-2400 arasında tahmin edilen camilerin ve bunların bağlı bulundukları dernek ve kuruluşların da en güçlü temsilcilerini oluşturmaktadırlar (Akca, 2019:11).

Ne var ki, ülkedeki İslam’ı büyük ölçüde denetimi altına almış bulunan Federal Alman entegrasyon politikalarının tüm tedbirleri, yine de göç geçmişli bulunanların yabancı oldukları ve bu şekilde kalacakları fikrine dayanmaktadır. Bu nedenle Alman siyaseti, bugün bir Alman’la aynı yerde doğduğu, aynı yerde okula gittiği, benzer hedeflerin peşinde koştuğu halde, bir Türk gencini, yabancı nitelikler atfetme suretiyle, tüm zamanlar için uyuma muhtaç birey olarak tasarlamaktadır. Öyle ki Almanya’da yetişen genç kuşakların durumu, Elias’ın (1990) yerleşik yabancı figürasyonu teorisini dayandırdığı İngiltere’nin Winston Parva kasabasındaki “yabancıların” dondurulmuş halidir. Bilindiği gibi Elias’ın bu kasabada gözlediği çoğunluk toplumun üyeleri ile göç ederek yerleşik hale gelen grubun üyeleri arasındaki tek fark, neredeyse sadece o bölgede yaşama süresidir. Diğer bir deyişle, bir grubun sonradan gelmesi ile ilgilidir. Bu nedenle her iki grubun üyeleri, aynı topraklarda aslında karşılıklı bağımlılık içinde yaşarlarken, bu ilişki yerleşik ve yabancı ilişkisi olarak yorumlanmaktadır. Yerleşikler yeni gelen grubun kötü bireylerine bakarak, onların olumsuz özelliklerini tüm gruba genelleştirip, onları damgalayarak üstünlük sağlama eğilimindedirler (Elias ve Scottson, 1990: 261).

Almanya’da sonradan gelenlere bir takım olumsuz özellikler atfetmenin yolu, uzun bir süredir bu grubu statik, Batı ve Modernite karşıtı bir İslam ile ilişkilendirmeye dayandırılmaktadır. Bu bağlamda tüm uyum süreçleri göz ardı edilip, sadece köken ülkeleri esas alınarak Müslüman damgası yiyen göçmen kökenli insanlar, kendilerini ne hissedersen hissetsinler, Müslümandırlar ve Müslümanlara yönelik uyum politikalarının birinci muhatabıdırlar. Bu şekilde inşa edilen “ben” ve “öteki” kurgusu suni korkularla ve güvenlik önlemleriyle hükümetler tarafından canlı tutulmaktadır. Öte yandan kitle iletişim araçları

aracılığıyla, sürekli bir biçimde göçmenlerin istikrarsızlığına ve uyumsuzluğuna vurgu yapılarak, bunların ülkenin ilerlemesini sekteye uğrattıkları düşüncesi pompalamaktadır (Hafez ve Schmidt, 2017). Tüm bunlar, toplumu göçmenlerin oluşturduğu tehditlerden korumak için, sürekli yeni tedbirlerin alınmasını meşrulaştırmaktadır.

Çalışmada Almanya’da yaşayan Türk Toplumunun Alman siyaseti ve göç süreçleri tarafından yönlendirilen İslam’ı ilgili literatür ışığında değerlendirilecektir. Bu çerçevede bu İslam’ın dünü birinci kuşak göçmenler üzerinden, bugünü yeni kuşaklar üzerinden ve geleceği Liberal Camii modeli üzerinden irdelenecektir. Bu sayede hem alanda şimdiye kadar ortaya konan bilimsel bilgi üretiminden yararlanılmış hem de gelecekte ihtiyaç duyulan yönelimlere ışık tutulmuş olunacaktır.

1. Birinci Kuşağın Görünmez İslam’ı: Arka Avlu Camileri

Almanya’ya ilk göç eden Türkler, uzun süre misafir işçi statüsünde kendi geldikleri yer ile vardıkları yer arasında geçici olduğunu düşündükleri bir hayat sürmüşlerdir. Bu düşüncenin baskın olduğu dönemlerde, dini ihtiyaçlarını gidermek için seçilen mekânlar da yine bu geçiciliğe işaret etmektedir: derme çatma dükkânlar, mahzenler, ticari alanlardaki depolar, boş atölyeler, kiliseler, mescide dönüştürülen fabrika halleri, konteynerler vb. (Leggewie, 2002:28). Bu süreçte misafir işçi olmaları nedeniyle olsa gerek, Türk devleti de gurbete gönderdiği vatandaşlarının dini ihtiyaçlarını gidermeye yönelik Federal Cumhuriyet ile herhangi bir anlaşma yapmaya gerek duymamıştır. Örneğin DİTİB, misafir işçilerin kendi oluşturdukları dini-kültürel yapılarına kıyasla Almanya’da çok sonraları yerleşmiştir (Seufert 2013:24-25). Benzer şekilde Alman devleti de kalıcı olmadıklarını düşündükleri göçmenlerin dini-kültürel ihtiyaçlarını karşılamaktan kendini sorumlu tutmamış, ülkeye ilk kez gelen göçmenlere herhangi bir müdahalede bulunmayarak onları neredeyse kendi hallerine bırakmıştır.

Ne var ki, geri dönmenin bir hayal olduğunu yavaş yavaş idrak etmeye başlayan göçmenler, ülkeye göç ederken çoğunlukla geride bıraktıkları çocuklarını da yanlarına almaya başlamışlardır. Aile birleşimi adını alan bu süreçle 1973-80 yılları arasında ülkede yaşayan Türk göçmenlerinin sayısı yarım milyon artarak 1,5 milyonun üzerine çıkmıştır (Kuhn, 2002:10). Sadece bir aile birleşimi olarak değerlendirilen bu süreç aslında çok daha fazlasıdır. Aile birleşimi, her şeyden önce ülkeye misafir işçi olarak gelen göçmenlerin, geleceklerini artık Alman toplumunda gördüklerinin ve bu toplumla daha yakın ilişkiler kurmak istediklerinin bariz bir göstergesidir. Ancak bu yerleşik olma kararlılığıyla birlikte birinci kuşak göçmen statüsüne kavuşan göçmenlere,

Alman siyaseti misafir işçi gözüyle bakmayı sürdürmüştür. Kalıcı oldukları ve uyum (*integration*) sağlamak istedikleri anlaşıldığı halde göç siyaseti, bu gruba yönelik ayrıştırma (*segregation*) stratejisinden vaz geçmemiştir. Zira göçmenler Alman siyasetinin gözünde insansız ve ucuz bir işçi ordusundan başka bir şey değildir (Kuhn, 2002:1). Bunun en bariz göstergelerinden biri, aile birleşimiyle birlikte Alman okullarına başlayan göçmen çocuklarının “yerli” öğrencilerden ayrı sınıflarda eğitim-öğretime tabi tutulmuş olmalarıdır. Bu eğitim-öğretim modelinin müfredatı da göçmenlerin geri dönüşe hazır tutulmaları şeklinde tasarlanmış, bu çerçevede Türk çocuklarına Türk kültürü ve Türkçe dersleri verilmiştir. Bu şekilde Alman çocukları göçmen çocukların etkisinden korunmuştur.

Alman devletin ayrıştırma stratejisini izlediğini gösteren bir diğer husus da, 1983 yılında dönemin Başbakanı Helmut Kohl iktidarında çıkarılan Geri Dönüşü Teşvik Yasasıdır. Türklerin eşyalarını toplamaları yönündeki siyasi iradenin maddi ifadesi (Kuhn, 2002:12) olan bu yasayla, 1983-1985 yılları arasında yaklaşık 3 milyon Türk vatandaşının yaşadığı Almanya’dan 374 bin Türkiyeli göçmen belli bir ödenek alarak bir daha Almanya’ya dönmeme şartıyla Türkiye’ye geri dönmüştür.

Bu saydıklarımızın dışındaki belki en büyük ayrıştırma göstergesi ise, birinci kuşağın yararına herhangi bir uyum programının sunulmuş ya da uygulamaya konulmuş olmamasıdır. Bu bağlamda bu kuşak özellikle günümüzde “uyumun anahtarı” olarak belirlenen ve hatta Almanya’ya göç etmeden önce dahi belli düzeyde öğrenilmesi beklenen Almancadan mahrum bırakılmıştır. Alman siyaseti bu kuşağın Almanca öğrenmesini istememiştir (Gülmüş, 2007:35). Geri itme şeklinde de yorumlayacağımız bu hamle, göçmenleri iyiden iyiye kendi köken dil ve kültürlerine bağlamıştır. Dönüm noktası olan bu süreçle birlikte büyük bir inşa süreci başlamıştır. Göçmenler adeta ülkelerindeki bilindik dini-kültürel yapıları, el yordamıyla yaşadıkları ülkeye taşımışlardır. Ekonomik sebeplerle yer değiştiren ve herhangi bir kültürel ya da dini hedefleri bulunmayan göçmenlerin, yabancı oldukları yerde yaşamaya başladıklarında, yani kendilerini gurbette hissettiklerinde, aniden dini topluluklar oluşturmaları veya bunlara katılmaları bilinen bir sosyolojik gerçektir. Göçmenler bu sayede din çatısı altında birleşmeyi ve gurbet stresinin üstesinden gelmeyi daha kolay başarabilmektedir. Ancak burada Türk işçilerini dini cemaate çeken nedenlerden belki daha çok kadar, iten nedenler (Alman siyasetinin tutumu) belirleyici olmuştur.

İlk kuşak göçmenlerin dini-kültürel inşa sürecine kısaca bakacak olursak, yukarıda değindiğimiz gibi, işe ilk olarak 1960'larda namaz kılmak gibi temel bir dini ihtiyacı karşılamak amacıyla vagonları veya konteynerleri mescitlere

dönüştürmeyle başlanmıştır. Ancak misafir işçiler daha sonra, özellikle 1970'li yıllarla birlikte, göç tecrübesinin artması ve dini-kültürel ihtiyaçların çeşitlenmesiyle, cami dernekleri ve dini cemaatler kurma yoluna gitmişlerdir. Bu cemaatler göçmenleri Türkiye'dekine benzer şekilde Milli Görüşçüler, Nurcular, Süleymancılar, Ülkücüler şeklinde ayırtmıştır olsa da hepsinin ortak yanı dini ritüellerin yerine getirildiği ve kültürel ve eğitimsel faaliyetlerin yürütüldüğü yerin adı, ağırlıklı olarak Alman toplumu için çok az görünür olan arka avlu camileri olmuştur (Şen ve Sauer 2006: 8). Bir başka ortak nokta ise, hangi cemaate bağlı olunursa olunsun, tüm camilerde egemen dilin Türkçe olmasıdır. Bu dil göçmenler için sadece bir dili konuşuyor olmanın anlamını aşarak konuşanlarına Müslüman kimliğini veren bir işleve sahiptir. Sahiplerini ayrıcalıklı kılan bu kimlik, Almanların karşısına ikinci sınıf işçi olarak değil, birinci sınıf Müslüman olarak çıkma imkânını vermektedir. Birinci kuşağın özgüvenine olağanüstü katkı sağlayan bu durum, çoğunluk toplumunun karşıtlık modeline benzer olarak, "Avrupa Kültürü" ve İslam'ın birbirine zıt ve birbiriyle bağdaşamaz olduğu düşüncesini de beraberinde getirmiştir. Aynı zamanda göçmenleri, Alman toplumunu İslam'dan nasiplendirme niyetiyle, dini her alanda tebliğ etme eğilimine itmiştir (Schiffauer, 2010). Ancak bu grubun Almancadan mahrum bırakılmış olması, birinci kuşağın bu konuda başarısız olmasıyla sonuçlanmıştır. Zira birinci kuşak göçmenlerin Almanca dil becerileri, aşağıda ele alınacak olan Misafir İşçi Almancasının sınırlarından ötesine gitmekten uzak kalmıştır. Bu nedenle yapılan tebliğ çalışmaları, bazı temel İslami kitapların Almancaya çevrilmesinden ve görüşmelerde Alman yetkililerine takdim edilmesinden çok öteye gitmemiştir. Dolayısıyla bu grubun İslam'ı "biz" duygusunu güçlendirirken Alman toplumunu olumlu yönde etkilemekten son derece uzak kalmıştır. Aksine bu duygu iç grup dış grup etkisini (Tajfel ve Turner, 1979) iyiden iyiye körükleyerek, Alman toplumuyla sınırların daha katı ve aşılmaz olarak algılanmasına neden olmuş, Müslüman kimliğinin bir üstünlük vesilesi olarak algılanmasıyla sonuçlanmıştır. Bu nedenle göçmenler, kendi dini programları ve sosyal etkinliklerine Türkiye'den ve diğer İslam ülkelerinden popüler din ve siyaset temsilcilerini davet ederek, bu kimliklerini, belki farkına bile varmadan, toplumun gerçeklerinden uzaklaştırma gayreti içinde kalmıştır. Ne var ki kendi kültür alanlarındaki bu üstünlük duygusu, Almanlarla paylaşılan sınırlı ortak alanlarda pek bir yarar sağlamamıştır. Zira göçmenler buralarda işçi statüsünde ve toplumun en alttakileri olarak tanınmakta ve bu şekilde muamele görmektedirler. Konuştukları Almanca olan Misafir İşçi Almancası da onlara aslında kim olduklarını iyiden iyiye hatırlatmaktadır. Bu dile aşağıda biraz daha yakından

bakarak, sadece iletişim kurmakla değil, psikososyal süreçlerle de ilgili bir fenomen olduğunu daha yakından görmemiz gerekmektedir.

Alman toplumuyla eşit düzeyde etkileşime girmeyi engelleyen misafir işçilerin Almancası, ilk olarak 1968 yılında Cyline (1968) tarafından araştırılmış ve bu kuşağın Almancasının özellikleri ortaya konmuştur. 70'li yıllarda Misafir İşçi Almancası (*Gastarbeiterdeutsch*) diye nitelenen bu kuşağın Almancası, Meisel (1975), Olrovic-Schwarzwald 1978 ve Keim (1982) gibi araştırmacılar tarafından da incelenmiştir. Bunları izleyen sonraki çalışmalar, Misafir İşçi Almancasının -bu çalışmada ayrıntılarına girilmeyecek- morfo-sentaktik ve sözcüksel özellikleriyle ilgilenmişlerdir.

Burada misafir işçi Almancasından bahsediliyor olunması, birinci kuşak göçmenlerin Almancayla bir şekilde temas ettiklerini göstermektedir. Değinin durumunda olan kültür ve diller için bunun aksinin düşünülmesi de mümkün değildir zaten. Bu bağlamda misafir işçiler, gündüz alışverişte, akşam TV'lerde ve özellikle de iş hayatında sürekli olarak Almancayla temas halindedirler. Bu nedenle Misafir İşçi Almancası, Federal Almanya'daki yabancı işçilerin kontrolsüz bir şekilde, öğrendikleri Almancayı tanımlamak için kullanılan ve bu kuşakla sınırlı kalan bir terim olmuştur (Keim, 1982:434). Bu dil, ağırlıklı olarak Güney Avrupa ve Kuzey Afrika'dan Almanya'ya göç eden ve daha sonra özellikle Türk işçileri ile birlikte anılan bir dildir. Dolayısıyla kontrolsüz bir şekilde öğrenildiği ve kullanıldığı yer de yukarıda da vurgulandığı gibi, ağırlıklı olarak misafir işçinin işyeridir (Keim, 1982:434). Bu nedenle daha çok işverenler ve Alman işçileriyle iletişim kurmak için kullanılan bu dili, bir çok bilim adamı bir işgücü pidgini olarak tanımlamıştır ya da en azından pidgin'in tipik özelliklerini taşıdığını ortaya koymuşlardır. Bilindiği üzere pidgin,

“birbirlerinden farklı diller konuşan, kendi ana dilleri ile anlaşmayı sağlayamayan birden fazla grubun kendi aralarında iletişim kurmak için kullandıkları dilleri ifade etmek için dilbilimciler tarafından kullanılan bir terimdir (...) Çeşitli sebeplerle bir araya gelen grupların birbirleri ile olan temasları pidginlerin doğmasının ilk adımını teşkil eder. Pidgin dilleri herhangi bir grubun ana dili değildir. Bu diller sadece farklı grupların bir arada yaşamak veya çalışmak zorunda oldukları iş yerlerinde kullanılır. Kendi ana dilini anlamayan kişilerle kontak kuran bir kişi pidgin dilini devreye sokmak zorundadır” (Demir, 2004:43).

Misafir işçi Almancası da tıpkı diğer pidginler gibi semantik, fonolojik, sentaktik, morfolojik ve leksikal açılardan *basitleştirilmiş/indirgenmiş* bir dildir. Kurulan cümlelerde ve kullanılan kelimelerde karmaşıklığa yer yoktur. Bütün

gaye, kişilerin isteklerini en kestirme yoldan ifade edebilmeleridir. Pidginlerde sözdizim (sentaks) kuralları tamamen yok sayılarak, yalnızca kelimelerle konuşulmaktadır (Demirci 2004:41-49). Nakiboğlu'na göre Misafir İşçi pidgininde en sık kullanılan kelimeler, çoğunlukla isimlerden oluşmaktadır. Bunlar, Bahnhof, Kollege, Meister, Krankenhaus, Arbeitsamt, Versicherung, Arbeit, Landrasamt, Urlaub, Heim, Krankenkasse..." (tren istasyonu, iş arkadaşı, sahibi, ustabaşı, izin, sigorta, iş, ekmek, vatan, yurt, hasta, sağlık sigortası...) gibi kelimelerdir. Cümlelerde ise düzenek değiştirme pratikleri uygulanmaktadır (Keim, 1982:163). Misafir İşçi Almancasının psiko-linguistik özelliklerini Nakiboğlu şu şekilde ifade etmektedir:

"Misafir işçilerde dil öğrenme süreci önce vücut diliyle kendini anlatmayla ya da söylenilen her şeye, başını öne eğerek "Ja!" demeye başlar. Almanca bilmeyen misafir işçi tam da işverenin istediği gibi bir işçidir, itiraz etmez, sorun çıkarmaz, "Nein!" dese sınır dışı edilmekten korkar, deyim yerindeyse "Ağzı var, dili yoktur!" Çok bunalıp "Nein!" dese bile, şikâyetini anlatacak cümle kuramaz. Kelimeler ve kısa cümleler zamanla gelir (Nakiboğlu, 2019: 46).

Bu çalışma açısından Misafir İşçi pidginine burada yer verilmesinin öncelikli nedeni, pidgin dilinin bir özelliği olarak konuşmacıların, baskın dil ve üst sosyal gruba nüfuz etme fırsatına neredeyse hiç sahip olmamalarıdır (Keim, 1982:165). Konumuz bağlamında düşünürsek, bu grubun Alman toplumunu tebliğ aracılığıyla dönüştürme eğiliminde hiçbir zaman etkili olmayışının başlıca nedeni Misafir İşçi Almancasıdır. Aksine bu dilin kullanılması, göçmenlerin kendilerini üstün kıldığını düşündükleri dinlerine negatif bir imaj kazandırmış ve birinci kuşağın toplumda dışlanmasına neden olmuştur. Zira misafir işçiler, toplumsal tabakanın en altında yer almaları nedeniyle konuştukları Almancayla da tıpkı diğer pidginlere benzer şekilde, damgalanıp dışlanmışlardır. Kendeliyle birlikte dinleri de en alttaki dinler arasındaki yerini almıştır.

Bugün için Almanya'da kullanılan misafir İşçi Almancası, bazı ölü diller gibi daha çok geçmişte kalmıştır. Ancak misafir işçileri bu dilin olanaklarıyla Alman toplumuna meramını anlatamayarak gelecek kuşaklara da negatif algılanan bir İslam'ı miras bırakmışlardır.

2. Yeni Kuşakların Görünür İslam'ı: Ulusal Uyum Merkezleri Olarak Camiler

Birinci kuşağın çocukları olan ikinci kuşakta da İslam'ı muhafaza etme arzusuna yönelik bir din anlayışı belli bir süre devam etmiştir. Ancak bu

kuşağın öncülüğünde yeni kuşaklar, okullarda öğrendikleri Almanca ve etkilendikleri Alman kültürüyle yavaş yavaş arka cephe avlularından çıkıp, pozitif özdeşim mekânları olarak minareli camiler inşa etmeye başlamış (Bayrak ve Alkın, 2018: 3; Nienaber ve Reich, 2015:51) ve dernekler ve çatı kuruluşlar şeklinde daha güçlü ve görünür bir örgütlenme yoluna gitmeyi başarmışlardır. Ne var ki, birinci kuşağı kendi halinde bırakmanın sonucunda ortaya çıktığını anlamaya başlaan Alman siyaseti, telafi edici uyum politikalarını (Thränhardt 2010, 16) yürürlüğe koymakta gecikmemiş ve daha fazla vakit kaybetmeden “entegrasyon tartışmalarını İslamileştirilmiştir” (Hierl, 2012). Bu söylenenin yanında göç alanında yapılan araştırmalar, uyum sorununun Müslümanlara indirgenmesinin diğer nedenleri olarak Huntington’ın (1993, 1996) "medeniyetler çatışması" tezini göstermektedir. Bu ve benzer uzlaşmazlığa dayalı kültürel blok teorileri Almanya’daki İslam ve Müslüman algısı üzerinde etkili olmuştur (Foroutan 2012:14). Algı değişikliğine yol açan bir başka büyük etken olarak ise 11 Eylül terör saldırıları ve özellikle bu saldırıları gerçekleştirenlerden bazılarının bir süre Almanya’da yaşamış olmalarıdır (Akca, 2019: 134). Hollandalı Film yapımcısı Van Gogh’un katli, Londra ve Madrid saldırıları gibi bir dizi diğer terör eylemlerinin de etkisiyle, İslami teröre karşı Alman siyaseti tarafından geliştirilen iç güvenlik söylemi de İslam’ın tehlikeli bir din olarak algılanmasında etkili olmuştur. Bu etkinin satış rekorları kıran Thillo Sarrazin’in (2010) “Almanya Kendini Yok Ediyor” adlı kitabıyla birleşmesiyle Müslümanların ne kadar uzun süre Almanya’da yaşamış olurlarsa olsunlar hatta ülkede doğup büyümüş olsunlar, “İslam’dan dolayı entegre edilemezler” tartışması, yeni bir zirve noktasına ulaşmıştır. Zira bu kitap yayımlandığı dönemde haftalarca neredeyse tüm Alman basınının gündemini işgal etmiştir (Schneider, Fincke, Will, 2013:9).

Tüm bu süreçlerin de etkisiyle Alman siyaseti 90’lı yılların sonundan itibaren yürürlüğe koyduğu sıkı entegrasyon tedbirlerinin ve göç süreçlerinin de etkisiyle günümüz İslam’ını kontrol altına almış ve onun dilini Almancaya yüzünü de Almanya’ya çevirmeyi yeni kuşaklar üzerinden başarmıştır. Aynı zamanda bu kuşakların İslami kültüre bağlılıkları, onların entegrasyon yeteneklerini ve isteklerini inkar etmek için kullanılmıştır (Kuhn, 2002). Bu baskıyla genç ve dinamik kuşaklar, entegrasyon potansiyellerini daha güçlü bir şekilde ortaya koymaya zorlanmış ve sürecin sonunda camii ve derneklerini, birer “ulusal entegrasyon merkezi” konumuna taşımışlardır. Buna göre buralarda yürütülen dini faaliyetlerin dışında kalan tüm faaliyetler, toplumun genelinin yararına (örneğin şiddet, uyuşturucu ile mücadele, çevre, toplumsal cinsiyet) olduğu gibi, Müslümanların uyumlarına (dil ve uyum kursları, diyalog çalışmaları) ağırlık vermektedir. Dini ve kültürel mekânlarını çok ödevli

(*multitasking*) organizasyonlar olarak işlev gören yapılara dönüştüren yeni kuşaklar, Alman siyaseti tarafından kabul görmedikleri halde yine de onun partneridirler (Baumann vd., 2021:106). Bu bağlamda diyebiliriz ki, kabul ve takdir görmedikleri halde, yeni kuşakların yürüttükleri faaliyetlerin, Alman toplumundaki benzer yapılarda örneğin kilise ve diğer sivil toplum kuruluşlarında yürütülenlerinden tek farkı, bu çalışmaların İslami duyarlılıkla yapılıyor olmasıdır. Ancak bu duyarlılık, özellikle anadillerinden ve köken ülkelerinden büyük ölçüde kopmanın, kültürel oryantasyonlarında tamamen ulusal çerçeveyi esas almanın, dini-kültürel yapıları çoğunluk toplumun formel ve enformel sistemine entegre etmenin önünde engel olacak düzeye erişememiştir. Bunun başlıca nedeni ise yeni göçmen kuşakların Alman toplumuna olan aidiyet duyguları ve kendileri için öngörülen uyum programlarına iyi cevap verecek bir potansiyele sahip olduklarını gösterme çabaları olmuştur. Ancak gösterilen bu çabalar, yukarıda da vurgulandığı gibi, bu kuşakların Alman siyaseti tarafından kabul görmelerinden ve takdir toplamalarından çok, bu siyaseti yeni ve daha kuşatıcı uyum programlarını yürürlüğe koyma yönünde cesaretlendirmiştir.

Alman göç siyaseti, şimdi de yeni kuşakların eliyle ulusal uyum merkezi konumuna getirdiği İslami yapının “kıvama getirdiği”ni düşündüğü kuşaklarına, geleceğin “liberal İslam”ını sunmak istemektedir. Esasen bu kuşakların domine ettiği İslami kuruluşlar, uyum baskısıyla da olsa, kendilerini (örneğin resmi web sitelerinde) zaten liberal olarak tanımlamaktadırlar. Ancak bu tarz tanımlamalar inandırıcı bulunmayarak, sadece Alman toplumunun ve siyasetinin kuşaklarını artırmaya yaramaktadır.

Diğer taraftan Lamya Kaddour’un öncülüğündeki liberal İslam Birliği derneği gibi, liberal bir İslami düşünceyi savunan dernekler de giderek bir ağırlık merkezi oluşturmaya başlamaktadır (Spielhaus ve Mühe 2020: 8). Ancak bunların hiçbirisi henüz herkes tarafından kabul edilen bir ibadet yerinde (camide) somut olarak temsil edilmemektedir. İzleyen bölümde ele alacağımız Liberal Cami tam da bu “ihtiyacı” karşılamak isteyen bir girişimdir.

3. Gelecek Kuşakların İslam’ı: Liberal Cami’ler

Yukarıda günümüz Almanya’sındaki Türk toplumunun, dilini ve dini-kültürel yapılarını yeni kuşakların eliyle büyük ölçüde çoğunluk toplumun formel ve enformel sistemine entegre etmiş bulunduğunu belirtmiş ve bunun Alman siyasetini yeni önlemler alma yönünde cesaretlendirdiğini vurgulamıştık. Zira kültürel değerlerde bu kadar ödün verilmesi, yeni ödünlerin verilmesine açık olunduğu anlamına gelmektedir. Almanya’da giderek daha çok İslam’ın ancak liberal yorumunun geleceği olduğu vurgusunun yapılması da buradan

alınan güce dayanmaktadır. Bu bağlamda liberal cami kurucularından Ourgi'nin sözleri, liberal İslam'ın gerekçelerini sunmaktadır:

İslam'ın anlam krizinin camiler inşa ederek çözülemeyeceğine inanmıyorum. Ancak elimizdeki camilerin çoğu, yurt dışından kontrol edilen camilerdir. Aynı zamanda politik olan çok muhafazakar bir İslam'ı da temsil ediyorlar. İşte bu yüzden size çok net bir şekilde söyleyeceğim: Bu siyasi İslam'ı nihayet sorgulamak politikacılarımızın ve kilisenin sorumluluğundadır. Alternatif, anayasamıza ve batılı değerlerimize sadık olan bir liberal İslam gereklidir. Sürdürülebilir olan da bu İslam'dır. Bu barışçıl bir İslam'dır ve buna acilen ihtiyacımız var, sadece burada Almanya'da değil, Batı'da Müslümanların ve Müslüman toplulukların olduğu her yerde (Norddeutscher Rundfunk, 15.06.2018)
Bu hazırlayıcı düşüncelerle Almanya'da ilk Liberal Cami, Kürt kökenli

Alman avukat ve kadın hakları aktivisti Seyran Ateş'in öncülüğünde, 2017 yılının Haziran ayında açılmıştır. Berlin Moabit semtinde bir kilisenin bünyesinde hizmet vermeye devam eden cami, şimdilik 100 kişilik bir cemaat oluşturacak kapasitededir (Spielhaus ve Mühe 2020: 59). Şair-Yazar Goethe ile İslam alimi ve bilgini İbn Rüşd'ün adını taşıyan caminin ismi İbn-i Rushd-Goethe Camii'dir.

Liberal Cami örneklerinin sadece Almanya ile sınırlı olmadığını, örneğin Fransa ve başka Avrupa/Batı ülkelerinde de bulunduğunu görmekteyiz. Ancak konumuzun Almanya'daki İslam ve Liberal Camilerin de birbirine benzer yapılarda olması nedeniyle, var olan diğer örnekler çalışmamızda ihmal edilecektir.

İlk olarak Liberal Cami'nin dayandığı temel felsefeye baktığımızda, post-yapısalcılığın birlikten parçalılığa, gerçeklikten göreceliliğe doğru giden sürecini görmekteyiz. Diğer bir ifadeyle liberal Cami, melezliği esas alarak, tüm ikili bölünmelere meydan okumak istemektedir. Bu anlayışta Müslüman olmak, Türk olmak, kadın olmak, erkek olmak basitçe belli bir kültürel etkinliğin ürünüdür, yani bir çeşit kültürel yapıdır. Gerçek kimlikler ise artık hiç bir büyük parçaya benzemeyecek kadar değişmiş, flulaşmıştır. Bu anlamda Liberal Cami, Homi Bhabha'nın (1996) "üçüncü alan" kavramı ile ifade ettiği ve önünü açmak istediği melezleşme alanıdır. Bhabba'nın *The Location of Culture* adlı kitabında da belirttiği üzere, bu alan bir yıkım, ihlal, dine küfür ve sapkınlık alanıdır ve tüm ikili bölünme ve karşıtlıkların artık işlemediği bir yerdir. Buna göre, burada Liberal Cami'yi Almanya'daki mevcut camilerle karşılaştırdığımızda, bu caminin, cinsiyet ayrımına dayalı ibadete, dil, din, ırk, mezhep ve cinsel/cinsiyet

kimliği ayrıştırmalarına yer vermediği göze batmaktadır. Bu minvalde Seyran Ateş caminin karakteristik özelliğini şu sözlerle ifade etmektedir: "Cami kadın, erkek, Sünni, Şii, heteroseksüel ve eşcinsel herkesin, diğer dinlere inananların da yan yana dua edebileceği bir yerdir (Pro-21.06.2022). "Ayrıca ileride içinde Cem evi, akademik araştırma merkezi ve LGBT bireyler ve tüm kuirler için özel mekânların açılacağı, onların kafalarındaki sorulara cevap bulabilecekleri ve hatta evlendirilebilecekleri bir yerdir" (Der Spiegel 23.06.2017).

Görüldüğü üzere Liberal Cami merkezine, küresel boyutta "trend" olan olan toplumsal cinsiyet (gender) tema'sını alarak, cinsiyet eşitliğini, cinsiyet ve cinsel kimlik çeşitliliğini, İslam dairesi içinde geçerli kılmak istemektedir. Anlaşılan mevcut İslami yapıda hala yapı-söküme uğratılması gereken ataerkil unsurların yanında aynı zamanda heteronormativitenin egemenliğinin olduğu da düşünülmektedir; örneğin camilerde hala kadın erkek ayrımına dayalı pratikler uygulanmaktadır, erkeklerin egemenliği hakimdir ve kadınlar erkeklerin arkasında namaz kılmaktadır (Akca, 2019:80ff). Spielhaus ve Mühe'nin vurguladıkları üzere, Almanya'da Müslüman grupları içinde, bir kadının arkasında namaz kılınmasını geçerli veya meşru kabul eden bir iki marjinal grup dışında başka bir dini cemaat bulunmamaktadır. Bunlardan bir istisnayı da Seyran Ateş'in liderliğindeki İbn Rüşd-Goethe Camii teşkil etmektedir (Spielhaus ve Mühe 2020: 60). Bu minvalde Liberal Cami, Alman toplumunun en çok sorun ettiği ve Almanya'daki Müslüman toplumuyla sürekli çatışma halinde olduğu kadın erkek eşitliği ve başörtüsü konusunda da yeni çözümler üretmektedir. Seyran Ateş caminin, namazda da başörtüsü takmayan, imamıdır (dişi formu ile imama'sıdır). Seyran Ateş erkeklerin kadınların arkasında namaz kılma durumlarının yaygınlaştırılmasını, "liberal, çağdaş ve tarihsel olarak eleştirel bir İslam'ı" aktarmakla başaracaklarını belirtmektedir. Bunun için de Liberal Cami'nin, "Müslümanlar için eleştirel düşünebilecekleri bir sığınak ve aynı zamanda geleneksel Müslümanlarla kritik soruları tartışmak için gelebilecekleri bir yer" olacağını salık vermektedir (Die Welt 25.10.2021, Der Spiegel 23.06.2017). Ancak şimdilik "geleneksel Müslümanların" tavrı, direnç gösterme yönündedir. Bu bağlamda sadece Almanya Türk toplumu ve Türkiye'den değil, liberal İbn-Rüşd-Goethe-Camii'ne yönelik, İslam dünyasının çeşitli yerlerinden eleştiriler gelmektedir. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı, Liberal Cami girişimini, Gülen hareketinin bir projesi olarak belirlerken, bu yaklaşımın "yüce dinimizin ilkelerini hiçe saymak" olduğu yönünde eleştirerek, liberal cami modelini dini "çökertme ve yok etme" çabası olarak değerlendirmektedir. Almanya'daki Türk toplumunu da olası kışkırtmalara karşı sükunete davet ederek, onları oyuna gelmeme yönünde dikkatli olmaya davet etmektedir (Deutschlandfunk, 24.06.2017). Ne var ki, Federal hükümet bu

eleştirileri ve suçlamaları kabul etmeyerek, sert sözlerle karşılık vermiştir. Federal Dışişleri Bakanlığı sözcüsü, "Almanya'daki insanların dinlerini nasıl, nerede, ne zaman ve ne şekilde" yerine getireceği tamamen onlara kalmış olduğunun altını çizerek, Almanya'da din özgürlüğüne yönelik saldırılara müsamaha gösterilmeyeceğini belirtmiştir (Deutschlandfunk, 24.06.2017).

Ancak Liberal Cami'ye yönelik eleştiriler sadece dışarıdan (göçmenlerden ve onların geldiği ülkelerden) kaynaklanmamaktadır. Liberal Cami kurucularından olan Mounir Azizi, her ne kadar kendi yapmak istediği bir bilimsel çalışma için veri toplamak gibi gizli bir ajandayla Cami'nin oluşumuna katkı sağlamış gibi görünen bir ajan suçlamasıyla karşı karşıya olsa da (Tageszeitung, 25.11.2017), Liberal Cami oluşumundan neden ayrıldığını kendi sosyal medya hesabından şu sözlerle açıklamaktadır:

“İbn-Rusch-Goethe Camii'nden neden ayrılmak zorunda kaldım? Almanya'daki liberal İslam hareketi kendini aydınlanmaya adanmış, dinler arası diyalogu teşvik eden, birbirleriyle daha iyi etkileşimler için mücadele eden bir hareket değildir. Tamamen farklı amaçlar peşinde koşan siyasi bir harekettir. İbn-Rüşd-Goethe Camii siyasi bir karargâhtır. Ateş Hanım bu yapının cumhurbaşkanı ve aynı zamanda propaganda bakanıdır. Bu yapı Türk siyasetiyle ilgilenir, destekleyicileri ve denetleyenleri Demokratlar değildir.(...) Bir Alman vatandaşı olarak burada bir fark yaratıp alternatif sunan ama onurlu yapılar yaratmak istedim. Almanya'dan Türk siyasetine karşı savaş açmadım ve böyle bir niyetim de yok. Din ve siyaset arasındaki ayrım benim en yüksek prensibimdi ve hala da öyledir. Liberalizm kavramını bir amaç olarak kullanarak siyasi olarak suistimal edilebilecek bir kurum kurmak istemedim. Bu camiye kim bağış yapıyor diye sormak lazım. Hiçbir ilahiyat bilgisi olmayan Ateş Hanım gerçekte ne istiyor? Size düşmeniz için bu satırları veriyorum.” (Azizi, 2017)

Bu tartışmaların berisinde, İsviçreli kadın imam, siyaset bilimci ve LGBT hakları savunucusu Elham Manea, liberal İslam hareketinin yayılarak büyüyeceğine inandığını şu sözlerle aktarmaktadır: "Her başlangıç gibi bu da küçük başladı ama büyüyor. Ben de aynı fikirdeyim: bugün bize bunun komik bir şey olduğu söylendi. 50 yıl sonra normal bir şey olacağız.” (Deutschlandfunk 24.06.2017).

Buraya kadar söylenenlerden de anlaşılacağı üzere, Liberal Camii henüz Almanya'daki Müslüman topluluğunun nabzını yoklama aşamasındadır. Ancak Manea'nın yukarıdaki sözlerinden de anlaşılacağı üzere, sadece Almanya'daki

değil Avrupa'daki Türk ve Müslüman toplumuna açıkça geleceğin normali olarak sunulmaktadır. Müslümanlardan beklenen, küresel düzeyde de revaçta olan toplumsal cinsiyet tartışmaları etrafında yeni bir aydınlanma dönemini daha geçirmeleridir. LGBT baskı gruplarının küresel boyutta etkili olması ve Almanya ve Avrupa ülkelerinin birçoğunda toplumun tüm katmanlarının LGBT düşünce yapısı doğrultusunda dönüşüme uğramaya başlaması, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerindeki İslam'ın o ve ya bu şekilde Toplumsal Cinsiyet (Gender) süzgecinden geçirilmiş İslam ile devam etmek istediklerine işaret etmektedir. Kiliselerde bu sürecin önemli ölçüde tamamlanmış olduğu da bunu göstermektedir.

SONUÇ

60'lı yıllardan itibaren Almanya'yı yeniden ayağa kaldırmak için ülkeye çağrılan Türkiye kökenli göçmenler, geçen süre içinde toplumun ayrılmaz bir parçası haline gelmişlerdir. Özellikle anadillerinden ve köken ülkelerinden büyük ölçüde kopmuş, kültürel oryantasyonlarında tamamen ulusal çerçeveyi esas almış bir İslam'ı savundukları halde, Alman siyaseti onları Modernite ve Batı karşıtı olarak sunulan bir İslam'la ilişkilendirmeye devam etmektedir. Bu baskıyla genç kuşaklar, kendileri için öngörülen uyum programlarına karşılık verecek bir yeteneğe sahip olduklarını gösterme çabalarını daha ileri boyutlara taşımaktadırlar. Ancak bu girişim toplumda kabul görmelerinden ve Alman siyasetinden takdir almalarından çok, bu siyaseti yeni ve daha kuşatıcı uyum programlarını yürürlüğe sokma yönünde cesaretlendirmektedir. Bu programlardan şüphesiz ki en çok üzerinde durulan Toplumsal Cinsiyet Eşitliği ve LGBT düşünce yapısıyla harmanlanmış Liberal Cami projesidir. Günümüzde bu uyum modelinin ilk örnekleri Avrupa ülkelerinde olduğu gibi Almanya'da da henüz nabız yoklama aşamasında olsa da Almanya'daki Türk toplumuna açıkça geleceğin normali olarak sunulduğu anlaşılmaktadır. LGBTİ baskı gruplarının küresel boyutta etkili olması ve Almanya'da toplumun tüm katmanlarının LGBT düşünce yapısı doğrultusunda dönüşüme uğramaya başlaması, şimdilik Türk toplumunda var olan tepkiselliği ve direnci kırarak gibi durmaktadır. Nitekim Türk toplumunun yaşadığı diğer kültürel dönüşüm süreçleri de bu grubu oluşturan bireylerin tercihlerinden çok, öncelikle Alman uyum politikalarının bir sonucu olarak ortaya çıktığı da bu duruma işaret etmektedir.

REFERANSLAR

- Akca, A. A. (2019). *Moscheeleben in Deutschland. Eine Ethnographie zu islamischem wissen, tradition und religiöser autorität*. Berlin: Transcript Verlag.
- Azizi, M. (15.11.2017). Warum ich die Ibn-Rusch-Goethe moschee verlassen musste. <https://www.facebook.com/OfficialDrAzizi/posts/warum-ich-die-ibn-rusch-goethe-moschee-verlassen-musstedie-bewegung-des-liberale/1752344211463967/>
- Baumann, M., Schmid, H. (2021). *Nicht anerkannt und dennoch Partner. Zwei Dokumente zur Fortentwicklung der Rechtsstellung nicht anerkannter Religionsgemeinschaften im Kanton Zürich*. Schweiz: Vereinigung evang. Kirchenrecht.
- Bayrak, M. ve Alkin, Ö. (2018): Kritik von fortschrittsnarrativen im deutsch-türkischen migrationskontext. Migrationskino und diasporamoscheen im integrationsdispositiv. *Global Media Journal*, 8(1), 2-21
- Clyne, M. (1968). Zum pidgin-deutsch der gastarbeiter. *Zeitschrift für Mundartforschung*. 35, 130-139.
- Demirci, K.(2004). Toplama diller: pidginler ve creoller. *Folklor/Edebiyat*, 40(4), 41-49.
- Der Spiegel (23.06.2017). Liberale moschee in Berlin. Bundesregierung weist kritik aus Türkei und Ägypten zurück.<https://www.spiegel.de/politik/deutschland/liberale-moschee-in-berlin-bundesregierung-weist-kritik-zurueck-a-1153814.html>
- Deutschlandfunk (24.06.2017). Ibn-Rushd-Gothe Moschee. “In 50 jahren werden wir etwas normales sein.” <https://www.deutschlandfunkkultur.de/ibn-rushd-goethe-moschee-in-50-jahren-werden-wir-etwas-100.html>
- Die Welt (28.06.2017). Doppeltes spiel des mitbegründers der liberalen moschee. <https://www.welt.de/politik/deutschland/article166010875/Doppeltes-Spiel-des-Mitgruenders-der-liberalen-Moschee.html>
- Die Welt (25.10.2021). Berliner moschee von Seyran Ateş bietet queeren muslimen schutz und beratung. <https://www.tagesspiegel.de/berlin/berliner-moschee-von-seyran-ates-bietet-queeren-muslimen-schutz-und-beratung-4204153.html>
- Elias, N. ve Scotson, J. L. (1993). *Etablierte und Außenseiter*. Frankfurt am Main
- Foroutan, N. (2012). *Muslimbilder in Deutschland. Wahrnehmungen und Ausgrenzungen in der Integrationsdebatte*. Expertise im Auftrag der Abteilung Wirtschafts- und Sozialpolitik der Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Hafez, K., Schmidt, S. (2020). Rassismus und repräsentation: das islambild deutscher medien im nachrichtenjournalismus und im film. *Bundeszenrale*

- für politische Bildung.* <https://www.bpb.de/lernen/bewegtbild-und-politische-bildung/themen-und-hintergruende/314621/rassismus-und-repraesentation-das-islambild-deutscher-medien-im-nachrichtenjournalismus-und-im-film/>
- Hierl, K. (2012). *Die Islamisierung der deutschen Integrationsdebatte: zur Konstruktion Kultureller Identitäten Differenzen und Grenzziehungen im postkolonialen Diskurs.* Münster: Lit Verlag.
- Keim, I. (1982). Gastarbeiterdeutsch als spiegel der kontaktprozesse. Editör: U. P. Sture. *Die Leistung der Strataforschung und der Kreolistik. Typologische Aspekte der Sprachkontakte;* Tübingen: Niemeyer, 433-445.
- Kuhn, K. (2002). *Kulturelle Begegnungen zwischen Konflikt und synthese anmerkungen zur geschichte der einwanderung aus der Türkei.* Bonn: Friedrich-Ebert-Stiftung.
- Leggewie, C., Joost, A ve Rech, S. (2002): *Der Weg zur moschee. Eine handreichung für die praxis. Ein projekt der herbert-quandt-stiftung.* Bad Homburg v.d. Höhe: HerbertQuandt-Stiftung.
- Nakiboğlu, M. (2019). Göçmen Türklerin dile yansıyan manifestosu. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi.* 1 (2),
- Nienaber, B., Reich, A. (2015). *Moscheebauten und minarettstreit in Hessen, Rheinland-Pfalz und im Saarland am beispiel der Selimiye-Moschee in Völklingen.* Hannover: Verlag der ARLAkademie für Raumforschung und Landesplanung.
- Norddeutscher Rundfunk (15.06.2018): Nur ein liberaler Islam ist zukunftsfaehig. <https://www.ndr.de/kultur/sendungen/freitagsforum/Nur-ein-liberaler-Islam-ist-zukunftsfaehig,freitagsforum694.html>
- Pro-Medienmagazin (21.07.2022). Fünf Jahre liberal moschee: “Wir haben leben gerettet” <https://www.pro-medienmagazin.de/fuenf-jahre-liberale-moschee-wir-haben-leben-gerettet/>
- Schiffauer, W. (2010). *Nach dem Islamismus. Eine Ethnographie der Islamischen Gemeinschaft Milli Görüş.* Berlin:Suhrkamp.
- Şen, F. ve Sauer, M. (2006): Religiöse Praxis und organisatorische vertretung türkischstämmiger muslimen in Deutschland. *Zeitschrift für Ausländerrecht und Ausländerpolitik (ZAR)* (1), 14-22.
- Spielhaus, R. ve Mühe, N. (2020). *Islamisches Gemeindeleben in Berlin. Erlanger Zentrum für Islam und Recht in Europa.* Erlangen: Ezire
- Schneider, J., Fincke, G., Will, A. K. (2013). *Muslimen in der Mehrheitsgesellschaft: Medienbild und Alltagserfahrungen in Deutschland.* Berlin: Sachverständigenrat deutscher Stiftungen für Integration und Migration (SVR) GmbH.

Tageszeitung (25.06.2017: Brisante Erkläerung von liberalem moslem. Was ist passiert Herr Dr. Azizi? <https://taz.de/Brisante-Erklärung-von-liberalem-Moslem/!5420469/>

Tajfel, H. ve Turner, J. C. (1979). An integrative theory of social conflict., *The Social Psychology of Inter-Group Relations*. 33-47.

Thränhardt, D. (2010). Integrationsrealität und Integrationsdiskurs. *Aus Politik und Zeitgeschichte* 45(47), 16 - 21.

48. Bölüm

Havacılıkta Dijital Pazarlama

Murat BAŞAL¹

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Gelişim Üniversitesi – M.Y. O
Cihangir Dist. Sehit Jandarma Komando Er Hakan Oner Str. No:1 Avcilar / Istanbul, TÜRKİYE
mbasal@gelisim.edu.tr – ORCID: 0000-0003-1440-659X

ÖZ

Her zaman olduğu gibi günümüzde de insanlar bir yerden bir yere gitmek istemektedir. Bu amaç doğrultusunda insanlar sürekli bir ulaşım aracı geliştirmiş ve hava taşıtı olarak üretilmiş olan uçak veya uçabilmek amacıyla geliştirilmiş olan makinalara genel ifade ile havacılık denilmektedir. Elektronik her alanda gelişmesi ve internetin de yaygınlaşması neticesinde tüm pazarlama faaliyetlerinin dijital ortamda gerçekleştirilmesiyle oluşan dijital pazarlamanın havacılık alanında ele alınmasını amaçlanarak bu bölüm yazılmıştır. Bu alana yönelik olarak web sitesi, sosyal medya kanalları, bloglar, e-posta pazarlaması, SEO oluşturma, mobil pazarlama, canlı sohbet oluşturma, tıklama başı ödeme, dijital pazarlama ajansı, Google reklam ve dijital reklam gibi dijital alanda yapılması gereken etkili pazarlama süreçleri anlatılarak alanda gereksinim duyan kişilere bilgi kaynağı olacak şekilde tasarlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Havacılık, Dijital Pazarlama, Havacılıkta Dijital Pazarlama, Pazarlama Teknikleri

Giriş

Tüketicilerin beklentilerini belirlemek, varsayımlarda bulunabilmek ve bunları yerine getirmekten sorumlu olan pazarlamanın teknoloji ile konforun öncüsü konumundaki havacılık sektörünün dijital unsurları kullanılması daha da önemli olmaktadır. Havayolu yolculuğunda müşterinin kullanmış olduğu yol, ilk olarak mobil bir telefon veya bilgisayar ekranından başlarken inanılmaz hatıralarla geri dönmesiyle son bulmaktadır. Rekabetin son derece etkili olduğu havayolu endüstrisinde müşteriler tüm sürecin en önemli aktörü haline gelmiştir. Dijital alanda oluşan yenilikler sektördeki herkes üzerinde olumlu etki yapmaktadır. Buradaki herkesi kapsayan durum ise, havayolları, havaalanları, altyapı şirketleri, seyahatteki büyümeyi besleyen üçüncü taraflar ve tabii ki müşteriler şeklinde sayılabilmektedir. Havayolu işletmeleri dijital teknolojiyi kendi müşteri etkileşimlerine nasıl ve nerede uygulanabileceği konusunda planlamalar yaparak yoğun rekabeti avantaja dönüştürebilirler. Teknolojinin tüm sektörlerin kalbinde yer aldığını günümüzde havayolu endüstrisinin kullandığı dijital pazarlama kanalları inanılmaz biçimde artış görmektedir. Küresel ekonominin hızlı dönüşüm yaşaması ve dijital teknolojilerin gelişimi, mevcut yönetim stratejilerinin kavramsal olarak gözden geçirilmesi ve iyileştirilmesini zorunlu kılmıştır. Dijitalleşme beraberinde bilgi edinme ve ilişkilerin değerlendirilmesi sürecinde bazı değişiklikleri zorunlu kılmıştır. İş dünyası modern koşullarda, faaliyetlerin etkinliğini sağlamak adına finansal sonuçları optimize edebilecek yenilikçi bilgi ile dijital teknolojileri kullanmaktadır. İş hayatına hâkim olan dijital teknoloji, rekabette yeni bir alan açmıştır. Dijital pazarlama (İnternet ve Çevrimiçi Pazarlama) stratejisinin doğru kullanılması sayesinde havacılık sektörü pazardan en iyi şekilde yararlanma fırsatı yakalayabilir. İleri teknolojiye öncülük eden havacılık sektörü dijitalleşmenin sunduklarından doğru yararlanarak pazarlama alanında da kendini etkin biçimde gösterecektir. Tüketicinin dijital pazarda ihtiyaçlarını karşılıyor olduğunu gören havacılık endüstrisindeki pek çok kuruluş bu alanda hizmet sunmaya başlamıştır. Dijital pazarlama kanallarını zamanında kullanarak stratejik değişimi sağlayan havayolu işletmeleri zirvedeki yerini alacaktır. Dijital pazarlama tekniklerinin kullanılması sayesinde havacılık sektörü müşteri için inanılmaz derecede esnek bir ortam haline gelmesiyle karlılığında artış sağlayacaktır. Havayolu işletmeleri için tanıtım söz konusu olduğunda sosyal medya alanlarından, Twitter ve benzer yerlerin sunmuş olduğu teknik olanakları kullanmaktadır. Bu alanlar marka oluşturma, bilgi sağlama ve tüketici adayları oluşturma, promosyon teklif etme ve satışların artırılması şeklinde sıralanabilmektedir. İnternet, insanların kendilerine yakın olanlarla etkileşim kurmalarını değiştirmenin yanında birçok ticari girişimi de teşvik etmiştir. Bu nedenle, son zamanlarda internetin büyümesi

durdurulamaz olarak kabul edilmektedir. Bu kullanıcıların büyük çoğunluğun ise düzenli olarak internette olanlardır (Curran, Fenton ve Freedman, 2016). İş dünyasında önemli değişimler yaşanırken internetin küreselleşme sürecindeki etkisini ve rolünü havacılık alanında da kendini göstermektedir (Roldan, J.J., del Cerro J., Barrientos, A. 2017). Havacılık sektörünün pazarlaması bu alanda yapılacak işin tanıtılması konusunda internetin büyük potansiyelinden yararlanmaktadır. Havayolu endüstrisinde dijital stratejinin uygulanması Avrupa’da 1997’den bu yana kullanılmaktadır. Bu endüstrideki hava serbestliği nedeniyle oluşan düşük maliyetli şirketlerin bağlılığına göre meydana gelen fenomen durumları ile yolculardaki duyarlılıklar bunlara örnektir. Bu nedenle hava yolu operatörleri çevresel duruma bağlı olarak müşterinin talebine uyumlu olacak biçimde web stratejileri uygulamalarını arttırmıştır (Jacobsen ve Munar, 2012). Bu nedenle hava yolu işletmeleri oluşturacakları etkili bir web sitesi yanında uygun dijital pazarlama stratejisinin oluşturulması mevcut ve potansiyel müşterilerle etkileşim kurmada faydalı olacaktır. Dijital pazarlama sürecinde interneti kullanan tüketicilerle kurulacak olan doğrudan diyalog yoluyla çevrimiçi iletişim sağlanabilmektedir. Böylece potansiyel müşterileriyle ilgili bir dizi faaliyetlerin düşünüldüğü göze çarpmaktadır (Strauss, Frost ve Ansary, 2009). Bu durum hizmet sektöründeki şirketlere yönelik oluşacak talepte hacimsel yönlü genişleme görüleceğidir. Böylece bilgiye erişimde de daha fazla olanak sunacağı işaret edilmektedir. Dijital pazarlamada havayolu işletmelerinin müşteri ile daha fazla etkileşim kurmasıyla sadık müşteri sayısında da artış olacaktır. Burada dijital pazarlamada hizmet yönüyle tüketiciye özel kılmaktır. Bu sistem diğer taraftan tüketicileri doğru biçimde segmentlere de ayırmaya katkı sağlayacaktır. Havayolu ticaretinde potansiyel olarak en ciddi durum ticari hava yolculuğu açısından pazardaki elektronik iletişim yönteminin etkisidir. Jacobsen ve Munar (2012), dijital çağda yapılan pazarlama faaliyetleri ve sosyal pazarlamanın, bilgi arayışı ile havayolu destinasyonunun potansiyel müşteriler tarafından seçiminde farklılaştırıcı bir unsur olarak ele alındığı doğrulanmaktadır. Havacılık sektöründe belli bir hava yolu tarafından oluşturulan dijital pazarlama stratejisindeki anahtar kelimeler sektördeki yöneticiler içinde faydalı olmaktadır. Havayolu işletmesinin amacı, hedef kitlenin ilgisini çekerek ticari satışları etkilemek adına oluşturduğu mesajlarla tüketici gözünde değer meydana getirmektir. Böylece marka görünürlüğünü arttırarak sosyal açıdan bilinir hale gelmek ve böylece pazara farklı segmentlerle girerek genişleyebilmektedir.

Bu nedenle havayolu endüstrisinde uygulanmakta olan dijital pazarlama faaliyetlerinin rolü analiz edilirken iki temel hedef göz önünde bulundurulur.

1) Havayolu işletmeleri arasındaki dijital pazarlama stratejisine karşılık gelen en belirleyici değişkenlerin hangisi olduğu analizinin yapılması,

2) Belirli bir havayolu işletmesinin dijital pazarlama stratejisinin analizin yapılabilmesidir.

Havayolu yolculuğunda müşterinin aktif biçimde bulunduğu dijital alanlarda pazarlama uygulamaları olarak dijital pazarlama yönetiminin hangi değişkenlerle belirlendiğinin tespiti de önemlidir. Dijital havacılığın sanal pazarlama alanında kendini daha görünür kılmak için kullanacağı bazı stratejik teknikler ise;

1. İlgi Çekici Biçimde Bir Web Sitesi Geliştirilmesi

Bilgi teknolojileri çağında internet pazarlamacılığı söz konusu olduğunda Web sitesi önemli bir varlık göstergesidir. Hava yolu işletmeleri olarak sanal pazarda etkin ve görünür olmak birincil hedefler arasındadır. Böylelikle havacılık işletmesinin herkes tarafından görünür olması sağlanabilir. Bu nedenle dijital pazarlama elemanlarından arama motoru optimizasyonu (SEO) sayesinde tüketicinin internette yapacağı aramalarda görünür olunabilmektedir. Ayrıca sahip olunan Web sitesini, arama motorları tarafından çekici bir duruma dönüştürmek de etkili olacaktır. Sitenize ulaşılabilmesi için oluşturacağınız doğru anahtar kelime grubu ve buna uygun bir web sitesi içeriği sayesinde havayolu müşterilerinin aramalarında daha fazla tıklama imkanı yakalanabilmektedir. Bu anlamda havacılık işletmelerinin pazarda rekabet edebilmeleri için faydalı biçimde tasarlanmış Web sitesiyle teknolojiyi doğru kullanarak kendilerini güçlendireceklerdir. İşletmeler web sitelerinin içeriklerini kolayca ve sürekli güncelleyebilecekleri bir içerik yönetim sistemi (CMS) sayesinde kendilerini sürekli aktif tutabilirler. Web sitelerinden herhangi birine girildiğinde karşımıza birçok bileşen çıkabilmektedir. Site kapsamında ele alınan bu içeriklerden, görsel, yorum bölümü, video ve bununla ilgili bağlantılardan oluşan öğeler ile bütünlükçü yapılardan meydana gelmektedir. İçerik yönetim sistemlerden bir olarak bilinen CMS'nin (Content Management System) kullanımı olmadan web sitesi yapabilmek zordur. Çünkü durağan halde ele alınacak olan HTML ile birlikte yapılmış olan dosyanın sistem sunucusuna yüklenilmesi mecburidir. Fakat burada içerik yönetimine ilişkin sistemlerin kullanımı, HTML'lerle birlikte hazırlanmış olan içeriklerin oluşturulmasıyla daha kolay olacaktır.

İçerik Yönetim Sistemleri WordPress, Joomla gibi popüler CMS platformları üzerinden içeriğin kolayca güncellenmesini sağlar. CMS platformlarından en bilineni olarak WordPress size ait olan içeriği ziyaret eden müşterilere istediğiniz biçimde gösterme imkânı sunmaktadır. WordPress'e ait olan %60'lık pazar payı, tüm dünyadaki web sitelerinde kullanılan içerik yönetim sisteminin yarısından fazlasıdır. CMS konusunda örnek verilecek diğer alanlar ise Joomla, Drupal,

Magento, Weebly, Squarespace, Wix, TYPO3, Ghost, Serendipity, Dotclear, ImpressPages, Chamilo'dur. Web sitesi tasarlarken sistemin tabletlerde, akıllı telefonlarda ve masaüstü bilgisayarlarında aynı anda sorunsuz biçimde çalışabilmesi sağlanmalıdır. Web sayfasının gerçek zamanlı biçimde analizini yaparak ziyaretçilerin verilerini zengin ayrıntılarıyla sağlamaktadır. Böylece tüketicilerin gerçek zamanlı hizmet almalarına imkan sağlamaktadır. Tüm çevrimiçi pazarlama hedeflerini karşılayacak bir web sitesi oluşturmak havacılık sektöründe uygun pazarlama alanları için büyük fırsatlar sağlayacaktır. Web sitesine eklenecek e-ticaret yeteneği sayesinde yapılacak bilet satışlarının doğrudan çevrimiçi biçimde yapılmasına yardımcı olacaktır. Tüketicilerin web sitesini ziyaret etmelerini sağlamak uygun bir SEO aracılığıyla sağlanırken aynı zamanda bu ziyaretçiler müşteriye de dönüştürülecektir. Sayfaya koyulacak olan bir gezinme çubuğu sayesinde müşterinin belli bilgileri bulmasına olanak sağlanır. Burada bilet sahibinin yapacağı koltuk değişikliği veya çevrimiçi check-in gibi faydalı işlemlerden yararlanmasına olanak sağlayacaktır. Ayrıca varış yerinin durumu ve taşınabilir bagaj türü konusunda bilgi alabilmelerine olanak sağlayacak alanlar verilmelidir. Yine uçuş güzergâhında yapılacak olan değişiklikler ve genel uçuşlar hakkında bilgi alabilmesinin yanında uçuş süresince alabileceği hizmetler hakkında bilgi edinebileceği bölümler yer almalıdır. Müşterinin harekete geçmesini sağlayacak bir mesaj düğmesinin Web sitesine konulması sayesinde ziyaretçinin dikkati çekilerek belli bir işlem yapması konusunda ikna edilebilir. Yine web sayfasına eklenecek olan açılış sayfaları sayesinde belli sorunlara çözüm olunabilecektir. Online Rezervasyon yapabilme imkânının sunulması da tercihleri güçlendirmektedir. Burada ziyaretçinin ilgisini çekebilmek için açılan ilk sayfanın net ve bilgilendirici olmasının yanında metin ağırlıklı olmamasına dikkat edilmelidir. Uçuşlarla ilgili yapılacak olan promosyonlarda sisteme entegre olabilecek Google Haritalarının kullanılması tüketiciye fayda sağlayacaktır. Oluşturulan Web sitesinin renkleri havayolu işletmesinin kurumsal renkleriyle tasarlanmalıdır. Bunların yanında bloglardan ve sosyal ağlardan da giriş çıkışları kolaylaştırıcı bağlantılar kalıcı biçimde eklenmelidir. Tasarlanacak olan Web açılış sayfası havacılık alanında hizmet sunan deneyimli kişilerin yönlendirmeleriyle olmalıdır. Burada sayfanın tek bir sonuç hedefli durum konusunda bilgi verici olmasına da dikkat edilmelidir. Bu sayede tüketicinin burada elde ettiği deneyiminin en üst düzeye çıkmasıyla satışların artırılması sağlanmalıdır.

2. Sosyal Medyada Varlığını Arttırmak

Firmaların pazarlama faaliyetlerinde sosyal medya alanındaki aktivitelerinin rolünü dikkate aldığımızda öncelikle tüketici bağlılığı yönüyle odaklandıklarını

görmekteyiz. Havacılık sektöründe pazarlama yapan firmalar sosyal medya alanında marka bilinirliği arttırarak satış değerini yükseltmektedirler. Bunu başarmak için entegre biçimde tasarlanmış bir plan süreci benimsemelidirler. Bunun sebebi, havayolu firmaları ile tüketicilerin izole yaşamamaları ve birbirlerine bağımlı davranışlar sergilemelerinden kaynaklanmaktadır Sosyal medya ağı, birçok kişi açısından günlük kullanılan bir iletişim şeklidir. Genellikle bazı havayolu işletmelerinin ya da onlara ait olan ürünler hakkında bilgi ararken tüketicilerin kullandıkları sosyal medya bu konuda ilk ya da ikinci alan durumuna dönüşmüştür. Bu sebeple havayolu işletmeleri aktif ve güncel bir sosyal medya ağı sayesinde iyi bir temsil edilme olanağı elde edebilecektir. Havacılık alanındaki firmaların sosyal medya ağlarında varlığını arttırarak tüketicilere durumlarını iletebilmeleri pazarlamanın strateji planları dâhilindedir. Sosyal medya sadece özel kişilerin tercih ettiği değil, dijital pazarda yer almak isteyen tüm havayolu işletmelerinin hedeflediği bir alan haline gelmiştir. Sosyal medya aslında mevcut ve hedef müşteriler dâhil hemen herkes tarafından kullanılmaktadır. Sosyal medya hakkında daha şaşırtıcı olan diğer unsur ise bunun her yaştan insan tarafından kullanılıyor olmasıdır. Sosyal medya, hayatın her kesiminden tüketicilere ulaşma ve etkileşim kurma fırsatı sunmaktadır. Bir kitleyle bağlantı kurabilmek için sadece Facebook, Pinterest, Instagram, YouTube veya Twitter gibi büyük sosyal medya platformlarında aktif olarak bulunmak yeterlidir. Bu nedenle sosyal medya alanları markaların kendilerini konumlandırıp bilinirliklerini arttırmak adına önemli bir alan olmuştur.

Havacılık alanında mevcut ve potansiyel müşteriler sosyal medya ağları sayesinde işletmelerinden aradığı güvenilir arkadaşlık ortamını bulabilmektedir. Havayolu işletmeleri bura sayesinde isteyen tüketicilere yönelik olarak satış yapabilmektedir. Markasının imajını iyileştirip geliştirmek isteyen havayolu işletme sahipleri bu tür yöntemler denemektedir.

Sosyal medyada yer alan ağlardan Twitter'ı kullanılması sonucu müşterilerden gelen soruların günlük çalışma saati içinde karşılık vererek cevaplanmaktadır. Yine havayolu tüketicilerine en son yapacakları özel teklifler yanında bilgilendirme metinleri ile etkili bir müşteri hizmeti sunmaktadırlar.

Havayolu işletmeleri Youtube'da kendi firmaları adına oluşturacakları TV kanalı altında markasına yönelik videoları yükleyebilir. Bu sayede tüketicinin görsel biçimde bilgi edinebileceği alan oluşturur. Burada havayolu işletmesi hayranlarının videolarına yer vermek yanında ekleyeceği “Abone ol” ve “Yorum” şeklindeki seçeneklerle içerik çeşitlendirilerek havayolu müşterisinin geniş biçimde bilgiye ulaşmasını sağlayabilecektir.

Facebook kanalında havayoluna ait marka ve bunu kullananların duvar yazısı, fotoğrafı ve bilgisi gibi firmanın kendi etkileşimleri bulunmaktadır. Yine

Facebook sayesinde profillerinde uçuş aramak ve bunu kullanan takipçileri ya da arkadaşlarıyla paylaşmasına olanak tanıyan düzen kurulabilmektedir.

Havayolu müşterileri Instagram adresi sayesinde havayolu firmasına ait destinasyonları, manzaraları, haberleri ve yaptığı tanıtım kampanyalarını öğrenir. Bununla ilgili fotoğraf ve video içeriklerine istenilen her an erişilebilmesine imkanı bulur.

Linkedin adresi aracılığıyla havayolu şirketi firma çalışanlarından oluşan kullanıcılarına en son iş haberleriyle ilgili bilgi vermektedir. Aynı zamanda profillerine göndereceği eklentiler sayesinde çalışanlarına yönelik video ve teklifleri paylaşmaktadır.

Spotify adresi aracılığıyla havayolu işletmesinin yapacağı pazarlama kampanyalarında ve viral videolardan oluşan şarkılar yüklenmektedir. Havayolu işletmesine ait müşterilerin bunlara ulaşmasına fırsat vererek sosyal medya kanallarının dijital pazarlama stratejilerinde pozitif ve doğru etkide bulunacağı belirtilmektedir.

3. Bloglamayı Başlatmak

Havacılıkta faaliyet gösteren şirketlerin Web sitelerinin önemli bir bileşeni olan bloglar, arama motorlarını cezbedecek yeni içerikleri siteye kazandırırken ziyaretçilerin farklı bilgilere ulaşmasını sağlayarak Web sitesini sürekli canlı tutmaktadır. Yapılacak olan güzel bir blog sayesinde havayolu müşterisinin işletmenin Web sitesini daha sık ziyaret etmesi sağlanmaktadır. Bu kapsamda oluşturulan blog sayfasını haftada en az bir defa yazılacak olan blog yazısı ile desteklenirse müşterinin tekrar geri gelmesi sağlanır. Havayolu işletmesinin sahip olduğu yeni bir gönderi sosyal medya ağlarında da müşterinin dikkatini çekmede önemli bir neden olabilmektedir. Yazılacak bir havacılık blogu, arama motorlarında işletmenin konumunu arttırılırken aynı zamanda bunu sosyal medya bağlantısıyla da güçlendirmektedir.

Havayolu işletmeleri yazacakları Blog sayesinde işletmenin maliyetli grup dinamikleri olan, yorum formları, e-posta ve diğer zaman alıcı geri bildirim yöntemlerine gereksinin duymadan süreci yönetmektedir. Çevirim içi günlükler şeklindeki kişisel Web sayfaları hem kayıt defterleri hem de basit biçimdeki bloglardır. Seyahat amaçlı oluşturulan bloglar sayesinde havayolu işletmesine ait olan destinasyon turizmi bloglarını internetteki tüm kullanıcılara yayınlama imkânı sunmaktadır. Buralarda yapılan yayınlar işletmelerin hizmet kalitesini arttırırken genel deneyimlerin aktarılmasıyla havayolu işletmesinin ticarileştirilmesini de arttırmaktadır.

Havayolu işletmelerine yönelik bloglar yazılırken okuyucuyu zorlaştıran ve ilgisiz bırakan her türlü olaydan kaçınılmalıdır. Okuyucuya göre uyarlanmış

yaratıcı mesajlarla oluşturulmalıdır. Web sitesi yöneticisi dijital pazarlama hizmetlerine de atıfta bulunarak müşteri yönünden etkili bir imaj oluşturduğuna dikkat etmelidir.

4. E-posta Pazarlamada Listeleri Oluşturmak

Havayolu işletmeleriyle ilgili oluşturulacak e-posta listeleri tıpkı bir cep telefonu gibidir. Bu gün büyük çoğunluğunun sahip olduğu bir şeydir. Günümüzde işletmelerin büyük çoğunluğu işlerinde haberleşmek adına e-posta yöntemini tercih etmektedir. Bir işletmenin web sitesinin ikna edici boyutta tasarlanması ve müşterinin harekete geçmesine neden olacak mesajların bulundurulması sonucu ziyaretçinin e-posta adresinin almak istediğinizde buna ulaşılabilecektir. E-posta pazarlaması mevcut ile hedeflenen müşterilerle bağlantı kurma ve satışları artırma konusunda etkili bir yoldur. Bu kanal kullanılırken yapılmış olan listelerdeki müşterilere kişiselleştirilmiş biçimdeki mesajlar gönderilmelidir.

E-posta pazarlama dikey olarak posta ile yapılan çalışmalara benzer ve aynı prensiple çalışır. Burada hedeflenen kitleye bir yandan bilgi gönderilirken diğer yandan hava yolunun satışları konusunda bilgi vererek teklifler sunulabilmektedir. Dijital alandaki bu kanalı kullanan hava yolunun sadık müşterileri hem bilgilendirilir hem de yeni ve olması potansiyel müşterileri de çekerek pazara dâhil etmeleri konusunda kullanılabilecekleri anlamlı bir yoldur.

Yapılacak olan bir e-posta pazarlama kampanyası nispeten kolay ve ucuz bir durumdur. E-posta pazarlaması çok yönlüdür. Havayolu işletmelerinin bunu doğru kullanılması durumunda müşteriler tarafından memnuniyetle de karşılanabilmektedir.

Burada yer alan açık tıklama oranları, indirmeler, oluşturulan olası satışlar ve satış dönüşümleri gibi bilgi amaçlı metriklerle havayolu işletme müşterilerinin internet sitelerindeki e-posta performansı kolayca izlenir. Burada yapılacak etkili bir satış mesajı ve oluşturulan içerik yanında harika görünümlü bir e-posta şablonu havayolu işletmenize büyük katkı sağlayacaktır. E-posta yoluyla oluşturulacak bir kampanya sürecinde uygun bir dijital pazarlama işlemi size katkı sağlayacaktır.

Oluşturulacak olan bir E-posta pazarlama kampanyası sayesinde on binlerce potansiyel müşteriyi hava yolu işletmesine çekerken marka bilinirliğini artırarak pazarda niş olma durumunu de arttırabilmektedir. E-posta yoluyla birçok farklı kampanya yapılabilir. Yapılacak olan doğrudan pazarlama ve çevrimiçi pazarlama kampanyaları havayolu şirketlerinin hedefledikleri potansiyel müşterileri hızlı ve verimli biçimde sadık müşteriye dönüştürme konusunda gerekli imkanı sunmaktadır.

E-mail pazarlama ile oluşturulan ve uygun biçimde tasarlanmış olan kampanya, havayolu işletmelerine ait olan veri tabanının kısa sürede önemli biçimde artmasına katkı sağlayacaktır. Pazarlama alanında bu yönlü ilerletmek isteyen hava yolu işletmesi internet üzerinden yapılacak olan stratejilere daha sıkı sarılacaktır. Bu nedenle bir hava yolu işletmesi e-posta göndermek için açık rıza ile kayıtlı olan müşterilerinin alabileceği e-posta hizmetini kullanmalıdır. Havayoluna ait uçak bileti satışının yalnızca reklamını yapabilmek için yine izinli olan e-posta pazarlama sistemini kullanmaktadır. Başka bir ifadeyle havayolu şirketinin web sitesine girerek kişisel verilerini kullanmayı kabul eden ve hizmet koşulları içinde yalnızca kayıtlı müşterilerin e-posta adresleri kullanılabilir. Böylece işletmeler diğer kullanıcılarla birlikte düzen oluşturacaktır. Sonrasında havayolu firması kendilerine ait olan özel promosyon ve aylık bülten gibi haberleri gönderecektir. Havayolu müşterilerine yönelik burada oluşturulacak olan yaş, sosyal rütbe, bulunulan topluluk ve yıllık uçuş yüzdeleri gibi bölümlere ayrılarak daha etkili kullanılması sağlanacaktır.

Bir e-posta tasarımı havayolu işletmelerinde aşağıda belirtilecek olan noktalara bağlı olarak geliştirilir.

- Konu olarak:

- Eklenen içerik, kullanıcının dikkatini çekip çekmeyeceği yönüyle çok önemlidir;

Örnek; “Şimdi rezervasyon yapın ve 400 TL. indirim kazanın!” gibi ifadeler.

- Başlık olarak:

- Havayolu işletmesine ait marka logosu belirgin olmalı ve iddialı biçimde kendini göstermeli;

Örnek; E-mailin iyi görüntülenememesi durumunda link eklenmelidir.

- Gövde olarak:

- Mesajın özü ayrıntılı biçimde belirtilmelidir (20 € hediye);

Örnek: Havayolu işletmesinin mevcut ve potansiyel müşterilerine yapılacak satışların “cazibe”li olması konusunda tüm faktörler değerlendirilmelidir.

- Alt bilgi olarak:

- Havayolu firmasının yapmayı planladığı promosyonun tarihleri ayrıntılı değildir.

Örnek: Bu konuda belirtilen teklifle ilgili uyarlanmış otel ve araba afiş reklamlarının yapıldığı çapraz satış teknikli tanıtım yöntemi kullanılabilir. Bu amaçla yapılacak ikili bağlantıyla sosyal medya ağlarına dahil edilmelidir. Burada hem kayıt almak hem de şirket haberlerinden bilgilendirmek için e-posta adresi eklenmelidir. Bunun yanında havayolu müşterilerinin firmalarındaki abonelikten de çıkabilmeleri için bir bağlantı imkânı sunulmalıdır.

5. SEO Oluşturmak (Arama Motoru Optimizasyonu)

Orense ve Rojas'a (2010) göre, arama motorlarının kullanımı, internet kullanıcıları tarafından e-postalarını kontrol etmekle birlikte en çok tekrarlanan aktivitedir. Ayrıca, birkaç arama motoru kullanıcısı, bir arama yaptıktan sonra sonuçlar konusunda ikinci sayfanın da ötesine bakmaktadır. Havayolu işletmesinin Web sayfa trafiğiyle ilgili olarak arama motoru optimizasyonu dijital pazarlamanın önemli bileşenlerindendir. Iglesias ve Codina (2016), arama motorunun öneminin farkında olan siber medya bu konunun dikkate alması gerektiğini düşünmektedir. Kapsamlı olarak SEO uygulama sürecinde Google, Yahoo ve Bing gibi alanlarda birinci sayfada yer alma konusunda havayolu işletmesinin hedeflenen pazarda en iyi sonuçları alabileceği anahtar kelimeleri ve arama terimlerini belirlemesi gerekmektedir. Burada oluşturulacak olan anahtar kelimeleri içeren terimler listesini tecrübelerle dayanarak bütünleşik biçimde yeni bir havayolu Web sayfa içeriğiyle oluşturmalıdır. Arama motorlarındaki performansı artırmak için biçimlendirme programını eklenmemelidir. Tematik olarak havacılık alanıyla bağlantılı içeriğe sahip olan web sitesinden ve dizinlerinden oluşan bağlantılar kurulmalıdır. Bu durumun diğer havayolu Web siteleriyle de bağlantısı sağlanmalıdır. Arama motoru optimizasyonuna havacılık alanına bağlı olarak coğrafi konum hedeflemeyi ve yerel olarak kullanılacak arama motoru optimizasyonu da dâhil edilmelidir. Sonucunda potansiyel müşteriler yanında çevrimiçi satışlar oluşturulur. Kullanıcı deneyimini oluştururken arama motoru optimizasyonunda konumlandırma teknikleri uygulanmalıdır.

Havayolu işletmeleri web sitelerinin durumuna göre arama motoru konumlandırma stratejisine uygun bağlantılar ve anahtar kelimeler oluşturmalıdır. Havayolu şirketlerinin arama motorlarında iyi bir konuma sahip olması, kullanıcılarının bu işletmeyle daha iyi etkileşim kurmasına yardımcı olacaktır. Hava yolu firmaları kaliteli içerik oluşturarak kendilerini arama motorlarında ilk sayfalarda konumlandırmaktadır. Hava yolu işletmeleri sektördeki görünürlüklerini arttırarak rekabet avantajı sağlayacak olan SEO stratejilerini büyüme adına kullanmalıdır. Bu durum geleneksel reklam medyasının sağladığı fırsatlarla marka imajını arttıracak olan havayolu destinasyonu olarak sunmasıyla ilişkilidir. Riobo N. A., (2005) göre e-posta pazarlaması, pazarlama dünyasındaki en güçlü ancak yanlış anlaşılan araçlardan biridir. Hemen hemen tüm kullanıcılar ve havayolu şirketleri, içerik ve teklifleri günlük olarak göndermek veya almak için bunu kullanmaktadır. Hartemo (2016) da e-posta pazarlamanın önemine dikkati çekmekte ve havayolu işletme yöneticilerini markalarını güçlendirmek için e-posta odaklı stratejiler uygulamaya teşvik etmektedir. Ramos (2016), e-posta yoluyla yapılacak olan

pazarlamada, geçmişten günümüze görülen en etkin pazarlama yöntemlerinden biri olarak bilinen e-posta ile yapılacak olan mesajın ticari boyutlu olması anlamlı bulunmaktadır. Büyüyen sektör olan havacılık alanındaki işletmeler genelde dijital ekosisteme odaklanan yeni pazarlama araçlarına uyum sağlamaya çalışarak karlılıklarını en üst düzeye çıkarmak için farklı segment olarak bu pazarlama yöntemini kullanmaktadır. Günümüzde dijital pazarlamanın büyüklüğü ve türü ne olursa olsun havayolu işletmelerinin vazgeçilmez bir parçası haline gelen e-posta pazarlaması üzerinde çalışılması gereken önemli bir araç olmuştur. Havacılık sektörü dijital pazarlama ile bu sürecin her aşamasında müşteri deneyimlerini de geliştirmektedir.

SEO arama motoru pazarlamasındaki eylemler iki türde ele alınmaktadır. Bunlar;

1) Organik konumlandırma,

Burada arama sayfalarının ikinci sayfalarında bulunarak ucuz uçuşlar sunabilen havayolu listesinde yer alan ve 25. sıra gibi çok geri sıralarda yer alan Google aramalarında görünmesidir.

2) Sponsorlu konumlandırma şeklindedir.

Buradaki sistemde arama motorunda görünen ilk beş havayolu şirketinin sponsorluk bağlantıları olarak en önemlileri olduğu düşünüldüğünde SEO konumlandırmasıyla gerçekleştirilmiştir.

6. Mobil Pazarlamada Sitenizi Optimize Etmek

Son birkaç yılda mobil cihazların iletişim araçları olarak kullanımının yaygınlaşmasıyla yeni bir ticari pazarlama kanalı oluşmuştur. İnternetin önemli bir mecra olmasının yanında teknolojik gelişmelerle birlikte giderek daha fazla tüketicinin akıllı telefon ve tablet kullanması mobil pazarlama için harika bir gelecek oluşturmaktadır. Domínguez-Menchero ve Torres-Manzanera (2014) internetin dünya çapında milyonlarca eve ulaşması ve yeni teknolojilerin gelişmesiyle birlikte insanlar her türden mal ve hizmeti çevrimiçi olarak satın almaya başlamışlardır. Uçak biletleri konusunda on-line talep açısından en önemli alanlardan biri olan mobil uygulamalar, bağımsız bir ortamda benzersiz kullanıcı deneyimi sağlamaktadır. Mobil telefonların bir iletişim aracı olmasının ötesinde sunduğu çok fonksiyonlu içeriği ve havayolu işletmelerine sağladığı yüksek katma değer vardır. Mobil müşteri ihtiyaçlarının iyileştirilmesi ve memnuniyet seviyelerinin yükseltilmesi nedeniyle değeri de artmaktadır. Mobil pazarlama kabul edilmekle kalmaz aynı zamanda beklenir. Bu alan sayesinde insanların satın alma ve satma alışkanlıklarında da bir değişim olmuştur. Her zaman insanlarla birlikte ve tüm kullanıcılar için samimi ve kişisel bir araç haline gelmiştir. Bu doğrultuda birçok işletme pazarlama karmasına Mobil Pazarlamayı

da dâhil ederek yolcuların hava limanındaki deneyimini her alanda iyileştirmeyi amaçlamaktadır. Mobil pazarlama altyapısına sahip olmak isteyen firmalar uzun vadeli başarıyla elde edeceği faydanın yanında imajına da önemli katkısı olacaktır. Teknolojiyle uyumlu daha yaratıcı ortamlar geliştirmeye odaklanarak farklı iş modelleri geliştirmeye çalışan firmalar mobil pazarlama alanını kullanmaktadır. Bu alanda önerilebilecek üç popüler mobil pazarlama tekniği gösterilebilir. Bunlar; Mobil Uyumlu Web Sitesi, Mobil Uygulamalar ve Banner Reklamalarıdır. Bu yönlü olarak havayolu işletmeleri oluşturacakları web sitelerini farklı mobil cihazlarda da iyi görünebilecek, mobile duyarlı web tasarımıyla küçültülmüş sürümünü oluşturmalıdır. Havayolu işletmeleri mobil pazarlamanın havalimanlarındaki yolcu memnuniyeti, davranışı ve firmaya yönelik algılanan imaj üzerinde etkili olacağını düşünmektedir. Havayolu işletmeleri oluşan talep kapasitesinin yanında kabul edilebilir karlılık ve müşteri memnuniyetini de sağlamaya çalışarak başarıyı hedeflemektedir. Havayolundaki pilotlar bile uçuş planlarında mobil uygulamalardan yararlanmaktadır. Mobil uygulamalar hizmet sektöründe yolcu deneyim rakamlarının artırılmasında önemli bir duruma dönüşmüştür. Mobil pazarlama araçları salt bir iletişim aracı olarak kabul edilemeyecek kadar etki alanları yüksek bir üründür. Anlık iletim olanağı sağlayan bu cihazlar havayolu şirket yöneticilerine muazzam olanaklar sunmaktadır. Bu nedenle mobil pazarlama yalnızca moda uygun bir araç veya havayolu şirketinin rekabete ayak uydurmak için benimsediği bir unsur olmamalıdır. Hava sektöründe yolcuyla yapılacak mobil iletim, tüketiciye iletilecek mesajın ne kadar değer yaratabileceğine bağlıdır. Havayolları yoğun bir şekilde yardımcı ürünler satmaya çalışırsa, akıllı telefonlar en iyi yardımcıları durumundadır.

7. Canlı Sohbet Aracılığıyla Ziyaretçilerle İletişim Kurmak

Teknolojinin ilerlemesi insanların pazarla bağlantı kurmasında ve iletişimi geliştirme anlamında büyük etkiye sahiptir. Havayolu tüketicileriyle iletişim kurma yöntemlerinden bir tanesi de canlı sohbetlerdir. Akıllı telefonların kullanımının tüketiciler yönünde artmasıyla havayolu işletmeleri mevcut pazara da hâkim olmaya çalışmaktadır. Tüketiciler nerede olurlarsa olsunlar mobil cihazlarla internette işlemlerini yapmaktadır. Bu durumda havayolu işletmelerinin bir pazarlama yöntemi olarak mobil pazarlamayı tanınması ve yakalaması zorunluluk haline gelmektedir. Potansiyel müşteriler için havayolu işletmeleri web sitelerini mobile uygun hale dönüştürerek iletişim kurmada yeni kanallar oluşturmaktadır. Canlı sohbetlerle kurulacak olan iyi iletişim, havacılık pazarlamanın yöntemleri çerçevesindedir. Mobil cihazdan web sitesini ziyaret eden müşterilerle gerçek zamanlı kurulacak iletişim havayolu işletmesine

tüketicilerinin ne istediğini de bilme imkânı sağlamaktadır. Ayrıca, daha fazla bilginin öğrenilmesi, kullanıcı deneyimini artırırken müşteri memnuniyetini de geliştirme imkân sunmaktadır. Mobil iletişim yöntemi sayesinde havayolu tüketicilerinin işletmeye e-posta gönderme zorunluluğu kalmadan firmanın tüketiciyle hemen o anda konuşarak iletişim kurma fırsatı sunmaktadır.

8. Dijital Reklamların İkna Edici Gücünü Kullanmak

Havayolu işletmeleri olarak ürünlerini pazarda tanıtmamanın birçok yolu vardır. Fakat sadece bunlardan bazılarının ücretiz olarak yapma imkânı vardır. Bu nedenle pazarlama birimi olarak bir bütçe oluşturulması gerekmektedir. Dijital alanda bir ürünü sosyal medya ağlarında tanıtmak veya bir firma web sitesi ya da blogu yapmanın yanında yeni anahtar kelimelerle yapılacak faaliyetler tümü ücretsiz biçimde gerçekleştirilmektedir. Havayolu pazarlamacılığı dijital alanı kullanarak oluşturduğu bütçeyi basılı reklamlar ve radyo reklamları dışında ücret harcamadan sağlanabilmektedir. Sosyal medya platformlarında yapılacak dijital reklamcılık pazarlamanın geleceğidir. Bu yöntem doğru hedef kitleyle bağlantı kurmada havayolu firmalarına yardımcı olacaktır. Bir endüstri olarak havacılık sektörü dikkate değer teknolojik ilerlemenin görüldüğü mükemmel bir örnektir. Duruma havacılık pazarlama açısından bakıldığında dijital pazarlama yöntemlerini kullanan işletmeler verdiği hizmetlerle tüketiciler gözünde lider sağlayıcılarından olabilir.

9. Havacılık Pazarlama Danışmanlığıyla Dijital Pazarlama Ajansı Çevrimiçi Pazarlama Hedeflerinizi Gerçekleştirmek

Pazarlama girişimciliğinin tüm sistemlerini yöneten bir danışmanlık firması havacılığın dijital alanda yeni teknikleri kullanmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda çalışarak profesyonel ve uygun maliyetli pazarlama programı uygulayan danışmanlık ajansları işlerin yürütülmesinde, müşteri ilişkilerinde ve operasyonların canlı tutulmasında önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu yöntem sayesinde havayolu işletmeleri dijital pazarlamada esnek bir ortam içinde bilgi sağlarken bu bilginin toplanmasıyla markayı da güçlendirmektedir. Müşteri adaylarının oluşturulması, promosyonların yapılabilmesi ve satışların artırılmasında internetin potansiyel durumundan yararlanarak önemli katkı sağlamaktadır. Havacılık alanında olan ve bu sektöre hâkim yetenekli pazarlama profesyonelleri sayesinde hava yolu işletmelerinin başarısına doğru, stratejik ve pratik katkı sağlamaktadır.

10. Google Reklamcılığı

Dijital pazarlamanın tanımıyla ilgili olarak Kannan'a (2017) göre ve Amerikan Pazarlama Birliği'nin yaptığı tanıma takiben, şirketlerin müşterilerle ve ortaklarla işbirliği yaparak, ilgilenen herkes için değer yaratmak, iletişim kurmak, sunmak ve sürdürmek amacıyla teknoloji tarafından sağlanan uyarlanabilir bir süreç olarak anlaşılmaktadır. Yine, Riobó (2005) dijital pazarlamanın, pazarlama dünyasında kullanılan Bilgi ve İletişim Teknolojileri (BİT) uygulamalarını ifade ettiğini düşünmektedir. Morris (2009), dijital medyanın doğru kullanımının herhangi bir şirketin iş birimini maksimize etmesinde yardımcı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, havayolu endüstrisinde belirli dijital pazarlama stratejilerinin uygunluğu irdelenmektedir. Dijital alanda ele alınan e-Wom'un (Ağızdan Ağıza İletişim) diğer dijital pazarlama stratejileriyle kullanılması durumunda havayolu işletmesinin planladığı destinasyonlara yönelik olarak sosyal medya ağlarında yapacağı etkileşimi üst düzeye çıkarabileceğini belirtmektedir. Bu doğrultuda havayolu işletmelerinin markalarını çevrimiçi konumlandırmalarına katkı sağlamaktadır.

11. Tıklama Başına Ödeme (PPC) Reklamcılığı (Google Adwords)

Dijital pazarlamada kullanılan diğer etkili bir pazarlama aracı ise Google Adwords ve "tıklama başına ödeme" (PPC) şeklindeki reklam platformlarıdır. Google Adwords, organik arama sonuçlarında rakiplerinizin önüne geçerek önemli bir avantaj sağlamanıza yardımcı olmaktadır. Bu yöntem ücretli biçimde yapılacak reklam olması nedeniyle, verilen reklamların nerede, ne zaman görüleceğini kontrol edebilir, hedeflediğiniz kesimin demografik özellikleri, coğrafi durumları ve ilgi alanları ile internet tarama cihazlarına göre müşterileri ayırıştırarak pazar planlaması yapılabilir. Bu tür dijital içerik analizleri sayesinde nitel veriler de elde edilebilmektedir. Böylelikle dijital pazarlamanın karşılaştığı belirli zorluklarla yüzleşebilmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Google Adwords pazarlama olarak bütün havayolu uçuşlarının asıl yer almak istediği alan olarak görülmektedir. Çok yönlü olan bu internet alanı sistematik çalışma içinde görünür sonuçlar vermektedir. Kurulmuş olan yeni bir havayolu web sitesinin başarıyı yakalaması adına mükemmel bir kaldıraç imkânı sunmaktadır. Bu nedenle yeni bir havayolu uçuş web sitesi açmak isteyen işletmelerin pazarlama birimi çalışanları adına otomatik olarak ulaşılacak hedef olarak görülmektedir. Havayolu müşterilerinin bir noktadan diğer bir noktaya gitmek istediklerinde firmalar açısından aranan hava yolu konumuna gelmek için rekabetçi ortamda Google Adwords reklamları kullanarak işletmeye rekabetçi bir segment kazandırılacaktır. Bu doğrultuda diğer yapılması gereken süreç ise reklamların geleneksel yaklaşımdan uzak bir yol izlemektir. Havayolu

işletmeleri müşterilerine yenilikçi olmanın yanında, olağan uçuş imkânlarının üstüne gelecek ekstra teklifler de sunabilmelidir. Örnek verecek olursak; yapılan bir reklam charter uçuşlarını gösterirken bir diğeri de uçuş konusunda kredi sağladığını belirtmesi gibi durumlardır. Sektöre yeni başlayan bir havayolu işletmesi için pazarlama birimi olarak yapılacak reklamlardaki kampanya durumları uzman olarak belirlenmelidir. Kampanyalarda hedef tüketici ile verilecek reklamın türü konusunda ele alınacak detayları oluşturmak için ön bir çalışma gerekmektedir. Her hava yolu firması uçuşlarında müşteriye daha ucuz bilet fırsatı sunmak ister. Bu nedenle oluşacak kötü niyetli durumlarla da karşılaşılabilir.

Birkaç reklam türü kullanma imkânı sunan Google’a reklam veren havayolu işletmeleri, reklamın türüne göre uygun olan reklamı seçmelidir. Havayolu işletmeleri uçuş rezervasyonu reklamları konusunda en iyi anahtar kelime stratejisini oluşturmalıdır. Özellikle arama ağı reklamları için etkili bir anahtar kelime stratejisi oluşturulması zorunludur. Bu segmentteki trafiğin çoğunu çeken arama motoru için anahtar kelimelere odaklanılmalıdır. Buna ilişkin örnekler arasında “ucuz uçuş rezervasyonu”, “ucuz havayolları”, “düşük uçuş ücreti” vb. ifadeler gösterilebilir. Ayrıca, Google Adwords’deki eşleşme türü özelliğinin de kullanılması önemlidir. Bu özellik, Google’a, verilen reklamın ne zaman gösterileceğini, anlamsal durumuna bağlı olarak bildirmektedir.

KAYNAK

- Barrientos, P., (2017), Marketing + internet = e-commerce: oportunidades y desafíos Finanz. polit. econ., ISSN: 2248-6046, Vol. 9, No. 1, enero-junio, 2017, pp. 41-56 <http://dx.doi.org/10.14718/revfinanzpolitecon>.
- Curran, J., Fenton, N. ve Freedman, D. (2016). İnterneti yanlış anlamak . Routledge.
- Domínguez-Menchero, J. S., Rivera, J. & Torres-Manzanera, E. (2014). Optimal purchase timing in the airline market. Journal of Air Transport Management, 40, 137-143.
- Hartemo, M., (2016), Email marketing in the era of the empowered consumer, Journal of Research in Interactive Marketing 10(3):212-230
- Iglesias G., Codina, L., M., (2016). Search engine optimization and online journalism: the SEO-WCP framework.
- Jacobsen, J.K.S. ve Munar, A.M. (2012). Tourist Information Search and Destination Choice in a Digital Age. Tourism Management Perspectives, 1(1), 39-47.
- Kannan, P. K., (2017) "Digital marketing: A framework, review and research agenda", International Journal of Research in Marketing, 34(1), pp. 22-45.
- Morris, C., (2009). "Human Core Temperature Responses During Exercise and Subsequent Recovery: An Important Interaction Between Diurnal Variation and Measurement Site". Chronobiology International 26/3 (2009) 560-575.
- Orense, M., Rojas, O. (2010). SEO: cómo triunfar en buscadores. Barcelona, España: ESIC.
- Ramos, R., (2016). Decomposing the rural-urban sifferantial in student achievement in Colombia using PISA microdata. Estudios the Economia Aplicada, (34)2, 379-412.
- Riobo N. A., (2005) Trends Pharmacol. Sci. 26, 146–154
- Roldan, J.J., del Cerro J., Barrientos, A. (2017). Using process mining to model multi-UAV Missions through the experience, IEEE Intelligent Systems, vol. 32, no. 4, pp. 40-47, DOI: 10.1109/MIS.2017.3121547.
- Strauss, J., Frost, R., & Ansary, A. I. (2009). E-marketing. Pearson Prentice Hall.

49. Bölüm

Yeni Medya ve Metaokuryazarlık

Nehir DEVRİM¹

¹ Öğ. Gör.; Kastamonu Üniversitesi Bozkurt Meslek Yüksekokulu Yabancı Diller ve Kùltürler Bölümü.
ndevrim@kastamonu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7753-5482

ÖZ

Bilgi iletişim teknolojilerinin ilerlemesi ve hızla dijitalleşen dünya, bilgi algımızı derinden etkilemiş ve değiştirmiştir. Bilgi edinmenin yanı sıra bilgiyi nasıl edineceğimiz, nasıl etkin bir şekilde yöneteceğimiz, nasıl paylaşacağımız ve nasıl yeniden üreteceğimiz gibi konular da önemli hale gelmiştir. Mevcut okuryazarlık becerileri; bilgi okuryazarlığı, yeni medya okuryazarlığı, eleştirel okuryazarlık, görsel okuryazarlıklar, sağlık okuryazarlığı, transokuryazarlık gibi kavramlar günümüz toplumunun ihtiyacı olan standartları tek başına karşılayamamaktadır. Metaokuryazarlık, yeni medya ve işbirlikçi çevrimiçi topluluklara aktif katılım için kapsamlı bir çerçeve sunan bir kavram olarak geliştirilmiştir. Sadece becerilere dayanan ve Web 2.0 tabanlı iletişim ağlarının kendine özgü yapısını değerlendirmeye almayan okuryazarlık türlerini kendine katarak onların üstüne inşa eden; hem diğer okuryazarlık türlerinin olumlu yanlarını kapsayan hem de okuryazarlığın durumu hakkında düşünmeye davet eden bir kavram olarak metaokuryazarlık, çağımızın en gerekli ve önemli beceri setlerindendir. Bu çalışma, öncelikle çeşitli okuryazarlık tanımlarını inceleyerek metaokuryazarlığın dayandığı temelleri açıklamaya çalışacaktır. Daha sonra metaokuryazarlık kavramının üzerinde durularak metaokuryazarlığın kavramsal çerçevesi ve tanımlayıcı özellikleri tartışılacaktır. Metaokuryazarlık kavramının bilgi okuryazarlığı ve diğer okuryazarlık türleriyle ilişkisini analiz edilecektir. Metaokuryazarlık, diğer okuryazarlık türlerini kapsayan çatı bir kavram olarak yeni medyanın hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline geldiği günümüzde sahip olunması gereken en önemli becerilerden biridir.

Anahtar Kelimeler: metaokuryazarlık, yeni medya, medya okuryazarlığı, okuryazarlıklar, bilgi okuryazarlığı

GİRİŞ

Günümüzde sosyal medya ortamı, bilgi kullanımı, üretimi ve paylaşımının gerçekleştiği iş birliği ağları olarak görülebilir. Önceden belirlenmiş belirli bir içeriği sunan geleneksel medyadan farklı olarak, sosyal medya kullanıcıların içeriğin oluşturulmasına ve geliştirilmesine katılım sağlar. Hızlı bir şekilde gelişen sosyal teknolojiler, öğrenmede açık ve işbirlikçi yaklaşımları etkilemiştir. Bunun bir örneği, Facebook gibi sosyal ağlardır, kullanımı dijital içerik türlerini değiştirmiş ve bu içerikler ağdaki arkadaşlar ve tanıdıklar arasında çeşitli şekillerde paylaşılmıştır.

Son zamanlarda, sosyal yer imleme siteleri de oldukça popüler hale gelmiştir. Yer imleme siteleri, sık kullanılan ya da ilgi duyulan web sayfalarının kaydedip organize edilmesine olanak sağlayan bir çevrimiçi hizmettir. Bu tür siteler, kullanıcılara web sayfalarını kategorilere ayırma, etiketleme, notlar ekleme ve daha sonra kolayca erişme imkânı sunar. Bu sitelerde, bağlantıların düzenlenmesine ve kaydedilmesine izin verilir ve bunlar daha sonra daha kolay erişilebilir ve kullanılabilir hale getirmek için anahtar kelimelerle işaretlenebilir. Bu tür siteler arasında Reddit, Pinterest ve Delicious gibi ağ siteleri en popüler örneklerdendir ve makalelerin ve çevrimiçi okuma materyallerinin vurgulanması ve paylaşılması yaygın bir uygulama haline gelmiştir. Bloglar, mikrobloglar, forumlar, YouTube, Twitter, Instagram gibi çoklu ortam içeriklerinin paylaşım hizmetleri de sosyal medyanın diğer örnekleridir. Küresel çevrimiçi kitleleri hedefleyen Küresel Açık Çevrimiçi Kurslar (Massive Open Online Courses - MOOCS) gibi kitleler arası çevrimiçi kursların ortaya çıkması açık ve çevrimiçi eğitimde devrim yapmış ve öğretmenleri yeni öğretme ve öğrenme yöntemleri üzerine düşünmeye yönlendirmiştir. Görsel ve metinsel içeriklerin etiketlenmesinin yaygınlaşması, katılımcıların fikirleri tematik olarak bağlama ve anahtar kavramlara dayalı arama sonuçlarını optimize etme imkânı sağlar (Jacobson ve Mackey, 2014). Bunlar, yeni iş birliği ve bilgi oluşturma biçimlerini mümkün kılan birçok dijital teknoloji ve araç örneklerinden sadece bazılarıdır. Bu potansiyellerden tam anlamıyla yararlanmak için, bu teknolojilerin öğrenme boyutlarının sürekli olarak geliştirilmesi gerekmektedir. Bilgisayar teknolojilerinin erişilebilirliği, bilgi toplumu için sunulan tüm olanakları kullanmak için yeterli değildir. Bu nedenle birey, toplumun bir üyesi olarak, başarılı ve kaliteli bir yaşam için gereken yeni beceri ve bilgilere donatılmış olmalıdır. "Okuryazarlık" kavramı çeşitli akademik araştırmalardan, kurumsal programlardan, devlet kurumlarından, kültürel değerlerden ve kişisel deneyimlerden etkilenecek geliştirilmiştir. Okuryazarlık anlayışı zaman içinde değişmiştir; temel bilişsel becerilerin kazanılması süreci olarak görülmesinden, bu becerilerin kullanımına ve anlamlandırılmasına odaklanan bir anlayışa

dönüşmüştür. Okuryazarlık, sosyal farkındalık ve eleştirel düşünme kapasitesinin kişisel ve toplumsal değişimin temeli olarak geliştirilmesinden sosyo-ekonomik kalkınmaya kadar pek çok alana katkı sunmaktadır (Stojanović, 2016). UNESCO'ya göre okuryazarlık çeşitleri; temel okuryazarlık, yazma, sözlü iletişim, okuma ve hesaplama; bilgisayar okuryazarlığı; medya okuryazarlığı, uzaktan eğitim ve e-öğrenme, kültürel okuryazarlık ve bilgi okuryazarlığı gibi alt kategorilere ayrılmıştır (Horton, 2004). Web 2.0 tabanlı ağların yaygınlaşmasıyla birlikte bilgi artık statik bir nesne değil, sürekli yeniden üretilen, değiştirilen, biçimlendirilen ve işbirliği gerektiren dinamik bir nesnedir. Bununla birlikte, okuryazarlık becerilerinin hepsini içeren kapsamlı bir çerçeveye ihtiyaç vardır. Sınırsız öğrenme, sürekli bilgi akışı ve zamansız bilgi erişimi gibi kavramlar başta bilgi okuryazarlığı olmak üzere diğer okuryazarlıkları metaokuryazarlığa dönüştürmeyi gerektirir (O'Connel, 2012). Metaokuryazarlık, bilginin nasıl oluşturulduğunu, nasıl düzenlendiğini, nasıl saklandığını, nasıl temsil edildiğini ve nasıl paylaşıldığını anlamak için bir üst çerçevedir. İnternet kaynaklarının değerlendirilmesi, dijital araçların etkili bir şekilde kullanılması, sürekli değişen bilgi ve iletişim ortamına adapte olunması da metaokuryazarlık becerileridir.

OKURYAZARLIKLAR

Bilgi okuryazarlığı terimi, bireylerin ekonomik ve sosyal yaşamlarında bilginin etkisine vurgu yapmak amacıyla 1974 yılında ilk defa P. G. Zurkowski tarafından kullanılmıştır ve Zurkowski'ye göre bilgi okuryazarı bireyler, sorunlarına çözüm bulmak için çeşitli bilgi araçlarını kullanma becerilerini edinmiş kişilerdir (Stojanović, 2016). Bilgi okuryazarlığı tanımlamaları sosyal medyanın ve çevrimiçi toplulukların öncesinde ortaya çıktığı için yeni medyanın katılımcı, eş zamanlı yapısı tam olarak ele alınmamıştır. Amerikan Kütüphane Derneği'nin (*American Library Association*) tanımına göre bilgi okuryazarlığı, bilgiyi tanıma, tanımlama, bulma, değerlendirme, düzenleme ve kullanma konularında aktif rol oynamak anlamına gelmektedir ve bu tanımlamanın çeşitli bilgi formlarını ve bilgi arayan bireylerin herhangi zamanda ve ortamda bilgi üretebilecekleri çevrimiçi ortamları ele almadığı görülmektedir (Mackey ve Jacobson, 2011). Zamanla bilginin ortamının ve üretilme biçiminin bilgiyi şekillendirdiğini vurgulayan tanımlamalar da ortaya çıkmıştır. Ancak standart bilgi okuryazarlığı tanımlamaları Web 2.0 tabanlı iletişim araçlarına odaklanmak yerine kütüphanecilik ve bilgi bilimi alanındaki trendlere cevap vermektedir. Günümüzde geleneksel okuryazarlık kavramlarından türeyen becerilerin yanı sıra çeşitli teknolojileri tanımaya ve bu teknolojilere adapte olabilmeye gereksinimleri doğmuştur.

Yeni medyanın ve giderek yaygınlaşan multimedyal ifade biçimlerinin varlığıyla okuryazarlık kavramına yeni bir yorum getirmek kaçınılmaz olmuştur. Medya okuryazarlığı, yirmi birinci yüzyılda yükselen bir eğitim yaklaşımı olarak çeşitli biçimlerdeki iletilere, kitle iletişim araçlarına ve bir iletişim aracı olarak internet kullanımına katılım çerçevesini sunan bir tanım olarak ortaya çıkmıştır. Medya okuryazarlığı aynı zamanda medyanın toplumdaki rolünün anlaşılması ve demokratik değerlerin benimsenmesi ve vatandaşlık bilincini pekiştiren bireylerin kendilerini özgürce ifade etmesi gibi konulara da odaklanmıştır. Yeni medya okuryazarlığı ise hem tüketici hem de üretici olan kullanıcıların tüketici olarak olduğu kadar üretici olarak da pratiklerine odaklanarak dijital vatandaşlık, dijital sorumluluklar da ön plana çıkmıştır. Kavramsal olarak dijital medya okuryazarlığıyla kesişen sosyal medya okuryazarlığı, internet üzerindeki içeriklerin ve çeşitli medya araçlarının eleştirel bir biçimde kullanılmasını ifade eder. Eleştirel düşünce ve değerlendirme bakımından bu beceriler bilgi okuryazarlığıyla benzeşmesine rağmen sosyal medya okuryazarlığı internet ve ağ ortamına özgü bilgi ve beceriler bütünüdür. Sosyal medya okuryazarlığını diğer okuryazarlıklardan ayıran bir diğer boyut ise internet ortamının getirdiği yeni mekân duygusunu kavrayabilmektir.

Eleştirel okuryazarlık, eleştirel pedagojiye dayanan kuramsal bir kavramdır. Eleştirel pedagojide eleştirel düşünme, toplumsal adalet ve özgürlük kavramları vurgulanır. Öğrencilerin toplumsal yapıları ve güç ilişkilerini anlamalarını hedefler. Freire'ye göre eleştirel pedagoji, ezilenlerin kendilerini ezen yapıları deşifre ederek onlara başkaldırması sürecine götüren problem çözme odaklı bir eğitim biçimidir (Freire, 2018). Eleştirel okuryazarlık da eleştirel düşünme biçimini teşvik ederek medyanın toplum üzerindeki güç ilişkilerini sorgulamalarını ve medya manipülasyonuna karşı koymayı hedeflemektedir.

Görsel okuryazarlık kavramı, ilk olarak 1969 yılında John Debes tarafından kullanılmıştır ancak günümüzün dijital iletişim teknolojileriyle ilişkilendirilmektedir; Görsel okuryazarlık, bireyin etkili bir şekilde görüntüleri ve görsel medyayı bulma, yorumlama, değerlendirme, kullanma ve oluşturma yeteneklerini içeren bir beceri setidir. Aynı zamanda görsel okuryazarlık, bireylerin görsel materyallerin üretimi ve kullanımında yer alan bağlamsal, etik, kültürel, entelektüel, estetik ve teknik unsurları anlamasını ve analiz etmesini de kapsamaktadır (ACLR, 2021).

Sağlık okuryazarlığı, bilgi okuryazarlığıyla sağlık bilgileri ve hizmetleri üzerine odaklanan okuryazarlık biçimidir. Bireyin sağlıkla ilgili bilgileri ve hizmetleri edinme, işleme ve anlama yeteneği olarak tanımlanabilir (Mackey ve Jacobson, 2014).

Transokuryazarlık, çeşitli platformlar, araçlar, medya ve kültürler aracılığıyla okuma, yazma ve etkileşimi daha geniş bir şekilde ifade eder; bilgi okuryazarlığının tanımından farklı olarak çoklu teknolojileri yönetme yeteneğine dayanan bir yaklaşım sunar (Ipri, 2010). Transokuryazar bireyler, farklı medya formatlarını anlama ve yaratma, bilgiye ulaşma, bilgiyi değerlendirme, sosyal ağlarda etkileşim kurma ve dijital ağları etkili bir şekilde kullanma konularında yetkinlik sahibidir.

Bilgi iletişim teknolojileri okuryazarlığı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için gereken beceri ve yetkinlikleri ifade eder. Bu okuryazarlık türü, dijital çağda bilgiye erişim, iletişim kurma, bilgiyi değerlendirme, bilgiyi oluşturma ve paylaşma gibi becerileri kapsar. Bilgi iletişim teknolojileri okuryazarlığı, dijital araçlar, bilgisayarlar, internet, sosyal medya ve diğer dijital platformlar gibi teknolojileri etkin bir şekilde kullanabilme yeteneğini içerir (Bacanak ve Karamustafaoğlu, 2003). Bu okuryazarlık türü, bireylere bilgi çağında başarılı olabilmeleri için gerekli olan teknik ve kavramsal bilgileri sağlar ve bilgi toplumuna katılımlarını kolaylaştırır.

Metaokuryazarlık: Öğrenenleri Güçlendirmek İçin Bilgi Okuryazarlığını Yeniden Kurgulamak (2014) kitabında Mackey ve Jacobson farklı okuryazarlık türlerini birleştiren bu okuryazarlık türlerinden söz etmektedir. Mackey ve Jacobson'a göre diğer okuryazarlık türleri, metaokuryazarlık kavramına benzer çünkü metaokuryazarlık, diğer okuryazarlık türlerinin olumlu yanlarını alan bir modele dayanır ancak metaokuryazarlık kavramı diğer okuryazarlık türlerinden farklıdır çünkü diğer okuryazarlık türleri bilgi okuryazarlığını merkezi bir kavram olarak kabul ederken metaokuryazarlık temel bilgi okuryazarlığı unsurlarını genişleterek diğer okuryazarlık türlerinin bütün olumlu özelliklerini taşır. Bilgi okuryazarlığının belirleme, erişim, değerlendirme, anlama, kullanma ve içerme unsurlarıyla sosyal medya okuryazarlığının etkileşime vurgu yapan üretim, katılım, iş birliği ve paylaşma unsurlarını sentezleyen Mackey ve Jacobson (2014), iş birliği, yönetim ve diğer sosyal becerilerle çeşitli okuryazarlık dâhil ettikleri yeni bir model geliştirmişlerdir.

METAOKURYAZARLIK

Metaokuryazarlık bilgi okuryazarlığının kapsamını genişleterek bireyleri bilgi okuryazarlığını aktif bir şekilde bilgi üretme ve dağıtma süreci olarak düşünmeye yönlendirmesinin yanı sıra bir dizi ayrı beceriye dayanır. Metaokuryazarlık kavramı Thomas P. Mackey ve Trudi Jacobson tarafından bilgi okuryazarlığı hakkında yeni bir düşünme şekli geliştirme ve yeniden tanımlama ihtiyacından doğarak geliştirilmiştir. Web 2.0'ın gelişimi, sosyal

medyanın ve sosyal ağların devrimi; dijitalleşen dünya, bilgi okuryazarlığı kavramının daha kapsayıcı yeni bir tanımını yapmayı gerektiriyordu (Mackey ve Jacobson, 2014). Metaokuryazarlık kavramı, Mackey ve Jacobson tarafından ilk kez Londra Üniversitesi'nde düzenlenen Kütüphane ve Bilgi Bilimleri Konferansı (CoLIS) adlı uluslararası konferansın bir parçası olarak 2010 yılında sunulmuştur. 2011 yılında “Bilgi Okuryazarlığını Metaokuryazarlık Olarak Yeniden Kavramsallaştırma” başlıklı makaleyi yayınlamışlardır. Aynı yıl, Küresel Açık Çevrimiçi Kurslar (MOOC) metaokuryazarlık kavramının öncülerinin katılımıyla düzenlenmiş ve küresel açık çevrimiçi kurslar, video konferanslar, bloglar, Twitter, Facebook gibi sosyal medya yükselen çevrimiçi formatlarla birleştirilen platformlar bu konferansta tartışılmış, bir dizi metaokuryazarlık hedefi sunulmuş ve pratik uygulama örnekleri verilmiştir (Stojanović, 2016). New York Eyalet Üniversitesi'nde 2012 yılında Metaokuryazarlık öğrenme iş birliği (*The Metaliteracy Learning Collaborative*) kurulmuştur. 2014 yılında Mackey ve Jacobson, *Öğrenenleri Güçlendirmek İçin Bilgi Okuryazarlığını Yeniden Kurgulamak (Metaliteracy: Reinventing Information Literacy to Empower Learners)* adlı kitabı yazmış ve 2017 yılında Uygulamada *Metaokuryazarlık (Metaliteracy in Practice)* adlı kitabın editörlüğünü yapmışlardır.

Öğrenenleri Güçlendirmek İçin Bilgi Okuryazarlığını Yeniden Kurgulamak'ta, metaokuryazarlık, yeni teknolojileri ve çeşitli okuryazarlık türlerini okuryazarlığa entegre eden kapsamlı bir çerçeve olarak tanımlanmıştır (2014). Katılımcı dijital ortamlarda bilgi üretimi ve paylaşımına odaklanarak bilgi yeterliliklerimim kapsamını genişlettiği de belirtilmiştir. Metaokuryazarlık kavramı, dijital bilgi ortamında bireyler ve fikirlerle ilgilenmek için bütüncül ve kapsamlı bir temel olarak vurgulanmıştır. Metaokuryazarlık, sosyal medya platformlarını aktif, işbirlikçi alanlar olarak tanımlayarak bu alanlardaki erişim ve paylaşım için kullanma konusunda bütüncül bir temel sunmaktadır.

Meta okuryazarlık kelimesindeki “meta” ön ekine Mackey ve Jacobson tarafından iki yorum getirilmiştir; Oxford İngilizce Sözlüğüne göre, “meta” değişim, dönüşüm, takas veya yerine geçme anlamına gelmektedir ve “meta” ön eki en basit şekliyle disiplinin orijinal doğasının, yöntemlerinin, prosedürlerinin ve varsayımlarının sorgulanmasını ifade etmek için kullanılır (Mackey ve Jacobson, 2014). Ayrıca “meta” ön eki, bir kelimenin özelliklerini tanımlamak, o kelime hakkında düşünmek, o kelimeye atıfta bulunmak anlamında da kullanılır. Bu açıdan bakıldığında, metaokuryazarlık, yeni medya çağında okuryazarlık hakkında düşünme şekli olarak düşünülebilir (Mackey ve Jacobson, 2014). Diğer bir deyişle, metaokuryazarlık, okuryazarlıklar hakkında düşünmek, kavrayış olarak okuryazarlıklarla ilgilenmektir. Metaokuryazarlık,

bilgi okuryazarlığı ve öğrenme şekline ilişkin temel varsayımları sorgulamaya ve dolayısıyla geleneksel bilgi okuryazarlığı kavramını genişleterek yeni medyayı, çevrimiçi toplulukları ve açık öğrenmeyi temel unsurlar olarak içermeye işaret eder.

Metaokuryazarlıkta öğrenme davranışsal, bilişsel, duygusal ve metabilgisel olarak dört alana ayrılır. Davranışsal alan, öğrenmenin başarılı bir şekilde tamamlanmasından sonra öğrenenlerin yapması gereken etkinlikleri içerir, diğer bir deyişle, kazanılan becerilerin ve yetkinliklerin eyleme dönüşmesi söz konusudur. Bilişsel alan, öğrenmenin tamamlanmasından sonra öğrencilerin kazanması gereken bilgileri içerir; anlama, düzenleme, uygulama ve değerlendirmeyi kapsar. Duygusal alan, öğrenme sürecinde duygusal değişiklikleri ve tutumları kapsar ve metabilgi alanı, öğrencilerin “düşünceleri hakkında düşündükleri” diğer bir deyişle, kendi öğrenmelerine yönelik yansıtıcı bir anlayışı kapsar (metaliteracy.org., 2021). Bu dört alan, öğrencinin merkezde olduğu metaokuryazarlık çerçevesine katkı sunmaktadır. Bu alanlar, öğrenciyi dinamik bir bilgi ortamında aktif olmaya hazırlar. Böylece öğrenci, işbirlikçi, üretken ve bilgi yayıcısı rolleri arasında bağlantı kurup eleştirel düşünebilen, doğru sorular sorabilen, araştırmacı bir birey olarak yetişir. Örneğin, farklı çevrimiçi kaynaklarda resmi ve resmi olmayan bilgilerin değerini belirleme bilişsel alanda faaliyet; başka kullanıcıların yanıtlarını aktif bir araştırmacı olarak değerlendirme davranışsal ve bilişsel alanda faaliyet; sosyal medyadaki farklı kaynakların kullanıcıda uyandırmak istediği duyguyu fark etme duygusal alanda faaliyet; ortak alanlarda etkili iletişim kurma ve çoklu bakış açılarından öğrenme becerisi ve fikir alışverişi ve sunum yoluyla öz yeterlilik gösterme becerisi metabilgisel alanda faaliyet olarak gösterilebilir.

Metaokuryazarlığın yedi hedefini Mackey ve Jacobson (2014) şöyle açıklamıştır;

1. Farklı bilgi formatlarını ve iletim yöntemlerini anlama.
2. Aktif bir araştırmacı olarak geri bildirimleri değerlendirme.
3. Kullanıcı tarafından oluşturulan bilginin bağlamını yaratma.
4. Dinamik içeriği eleştirel bir şekilde değerlendirme.
5. Farklı medya formatlarında orijinal içerik oluşturma.
6. Kişisel gizlilik, bilgi etiği ve fikri mülkiyetle ilgili konuları anlama.
7. Bilgiyi sosyal ortamlarda paylaşma.

Bu hedefler, öğrencilerin hızla değişen ve karmaşık bir yapısı olan bilgi ortamında gezinme, değerlendirme, oluşturma ve etik bir şekilde etkileşim kurma becerilerini geliştirmeyi hedeflemektedir. Metaokuryazarlık söz konusu olduğunda iş birliği ve paylaşma vurgusu çok yoğundur. Kullanıcılar hem

bilgiyi arayan hem de üreten bireyler olarak etik ve sorumlu paylaşım yapmak zorundadır. Bilgilerin paylaşılma şekli önemli ölçüde değişmiştir.

Metaokuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Örneğin, Donna Witek ve Teresa Grettano tarafından Teaching Metaliteracy: A New Paradigm in Action” başlıklı çalışmada 2011 yılında Scranton Üniversitesi’nde gerçekleştirdikleri “Retorik ve Sosyal Medya” adlı dersin tasarımı ve uygulamasını açıklamışlardır (2014). Dersin amacı sosyal medyanın bilgi okuryazarlığıyla ilgili alışkanlıkları ve davranışları incelemek olarak belirtmişlerdir. Metaokuryazarlık çerçevesinde hedeflerini belirleyen dersin kapsamında öğrenciler kendi davranışlarına dair farkındalık geliştirmişlerdir. Metin analizleri, görüntü analizleri ve etkinliklerin retorik analizi ve ders sırasında yapılan öğrenci tartışmaları araştırma için kullanılan kaynak olarak kullanılmıştır.

Metaokuryazarlık becerilerinin geliştirilmesi için yapılan çalışmalardan bir diğeri *Metaokuryazarlık Rozet Sistemi (The Metaliteracy Badging System)*’dir. Temelinde metaokuryazarlık öğrenme hedefleri olan bu program, katılımcıların geniş bir konu yelpazesinde araştırma yapma ve öğrendikleri ve yarattıkları şeylerden değerleri birleştirme, ayırma becerilerini kanıtlama süreciyle rozet kazandığı bir şekilde tasarlanmıştır. Örneğin katılımcılar web sitesindeki alıştırmaları yaparak ‘Dijital Vatandaş,’ ‘Uzman Değerlendirici,’ ‘Güçlendirilmiş Öğrenci,’ ‘Üretici ve İşbirlikçi’ gibi rozetler kazanmışlardır (<https://metaliteracybadges.org/badges/>, 2023).

Mackey (2019), metaokuryazarlık becerileri, bilgi kaynaklarını değerlendirme, bilgi arama stratejilerini geliştirme, bilgiyi sentezleme ve organize etme, bilgiyi etkili şekilde paylaşma, dijital teknolojileri etkili bir şekilde kullanma, eleştirel düşünme becerilerini geliştirme ve bilgi etiği kullanımı konularını kapsar. Metaokuryazarlık, sadece teknik becerileri değil aynı zamanda etik, kültürel ve sosyal yönleri de kapsayan önemli bir beceridir. Metaokuryazarlık, bireylerin öğrenme sürecinde aktif rol almasını teşvik ederek bireylerin bilgiyi sorgulama, sentezleme ve paylaşma becerilerini geliştirmesini destekler. Metaokuryazarlık, bireylerin bilgi toplumunda başarılı olabilmeleri için gerekli olan kritik becerileri ve düşünme yetilerini geliştirmeyi hedefleyen bir kavramdır. Diğer okuryazarlık türlerinden farklı olarak metaokuryazarlık, bilgi yönetimi, bilginin kullanımı, teknoloji kullanımı, iş birliği ve eleştirel düşünme gibi unsurlara odaklanır.

SONUÇ

Sonuç olarak, teknolojinin hızlı ilerlemesi, sosyal medyanın yükselişi ve işbirlikçi çevrimiçi toplulukların ortaya çıkması, bugünün toplumunda bilgi algımızı önemli ölçüde değiştirmiştir. Bu dinamik ortamda bilginin sürekli olarak evrim geçirdiğini ve artan ölçüde iş birliği ile yönetildiğini kabul etmek önemlidir. Bu durum, çeşitli medya ve araçları kullanarak dijital içerikleri yaratıcı bir şekilde şekillendirme ve farklı içerik üreticileri arasında iş birliği sağlama konusunda birçok fırsat sunar. Bilgi çağının potansiyelinden yararlanmak için çeşitli teknolojilere erişim ve bunları etkili bir şekilde kullanma becerileri önemlidir, ancak tek başına yeterli değildir. Ömür boyu öğrenme için temel olan eğitim, bilgisayar teknolojisinin etkili kullanımına yönelik bilgi edinme ve beceri geliştirme odaklı olmalıdır. Etkili öğrenme stratejileri sürekli olarak geliştirilmelidir. Öğrencilerin çevrimiçi ortamda yeni bilgiyi eleştirel olarak analiz etme, yaratma ve paylaşma becerileriyle donatılması bir gerekliliktir. Yeni teknolojileri, araçları, medyaları ve işbirlikçi ortamları benimseyerek, eğitim kurumları ve kütüphaneler kullanıcıların yeteneklerini güçlendirme ve eğitimsel katılımı teşvik etme konusundaki rollerini daha da geliştirebilir. Bu bakımdan metaokuryazarlık temel bir öğreti olarak ortaya çıkmıştır. Metaokuryazarlıktaki amaç, öğrencileri açık bir ortamda çeşitli materyalleri ayırt etme ve değerlendirme becerileriyle donatmaktır. Bu kavram eleştirel düşünmeyi teşvik eder, iş birliğini destekler ve sosyal medya ve işbirlikçi çevrimiçi topluluklarda aktif katılım için rehberlik sağlar. Metaokuryazarlık, geleneksel bilgi okuryazarlığı becerilerini ve yetkinliklerini tamamlarken, gelişen teknolojileri etkili bir şekilde yönlendirmek için gerekli becerileri ve yetkinlikleri de sunar. Metaokuryazarlık dijital teknolojilerin hızla geliştiği çağda bireylerin bu teknolojileri etkin bir şekilde kullanmalarını teşvik eder; ayrıca bireyler öğrenme sürecinde bilgiyi sorgulayan, sentezleyen, yeniden üreten taraflar olarak aktif rol oynamasını destekler. Diğer okuryazarlık türlerinden farklı olarak metaokuryazarlık, teknoloji, iş birliği ve paylaşım odaklı olup bilgi yönetimi konusunda; bilgiyi toplama, depolamak, işlemek, paylaşmak ve yeniden kullanmak bakımından farkındalık sahibi olmanın gerekliliği üzerinde durmaktadır.

REFERANSLAR

- ACRL (American Library Association - Association of College and Research Libraries). (2021). Visual Literacy. Retrieved from <https://www.ala.org/acrl/standards/visualliteracy>
- Bacanak, A., Karamustafaoğlu, O., & Sacit, K. Ö. S. E. (2003). YENİ BİR BAKIŞ: EĞİTİMDE TEKNOLOJİ OKURYAZARLIĞI. *Pamukkale üniversitesi eğitim fakültesi dergisi*, 14(14), 191-196.
- Baer, A. (2016). Review of *Metaliteracy in practice*, edited by T.E. Jacobson & T.P. Mackey. *Communications in Information Literacy*, 10(2), 283-287.
- Center for media literacy. URL: <http://www.medialit.org/media-literacy-definition-and-more>
- Freire, P. (2018). *Pedagogy of the oppressed*. Bloomsbury publishing USA.
- Horton, Forest Woody. (2004). *Understanding Information Literacy: Primer*. Pariz: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. (URL: <http://www.uis.unesco.org/Communication/Documents/157020E.pdf>)
- Ipri, T. (2010). Introducing transliteracy: What does it mean to academic libraries?. *College & Research Libraries News*, 71(10), 532-567.
- Jacobson, T. E., & Mackey, T. P. (2014). *Metaliteracy: Reinventing Information Literacy to Empower Learners*. ALA Neal-Schuman.
- Jacobson, T. E., & Mackey, T. P. (Eds.). (2017). *Metaliteracy in practice*. American Library Association.
- Mackey, T. P. & Jacobson, T. E. (2011). *Reframing Information Literacy as a Metaliteracy*. *College & Research Libraries*, 72(1), 62. (URL: <http://crl.acrl.org/content/72/1/62.full.pdf>)
- Mackey, T. P. (2019). *Empowering Metaliterate Learners for a Post-Truth World*. In T. P. Mackey & T. E. Jacobson (Eds.), *Metaliterate Learning for the Post-Truth World* (pp. 1-10). Chicago: ALA Neal-Schuman.
- Stojanović, D. (2016). *Metapismenost* (Doktora Tezi, Josip Juraj Strossmayer University of Osijek. Faculty of Humanities and Social Sciences. Department of Information Sciences).
- Witek, D., & Grettano, T. (2014). *Teaching metaliteracy: a new paradigm in action*. Reference services review. <https://metaliteracy.org/> (Erişim Tarihi: 01.06.2023) <https://metaliteracybadges.org/badges> (Erişim Tarihi: 01.06.2023)
- Mackey, T. P., & Jacobson, T. E. (2011). Reframing information literacy as a metaliteracy. *College & Research Libraries*, 72(1), 62-78. doi:10.5860/crl-76r1
- Mackey, T. P., & Jacobson, T. E. (2014). *Metaliteracy: Reinventing information literacy to empower learners*. Chicago, IL: ALA Neal-Schuman. Project Information Literacy. (2016). Retrieved from <http://projectinfoil.org/> Baer: Book Review: *Metaliteracy in Practice* Published by PDXScholar, 20

50. Bölüm

Yeni Medya Yeni Kurallar: *Dürüstlük Çağı Üzerine*

Nehir DEVRİM¹

¹ Öğ. Gör.; Kastamonu Üniversitesi Bozkurt Meslek Yüksekokulu Yabancı Diller ve Kùltürler Bölümü.
ndevrim@kastamonu.edu.tr ORCID No: 0000-0001-7753-5482

ÖZ

Bu çalışma, Gini Dietrich'in *Dürüstlük Çağı: Dijital Çağda İletişim ve İtibar Yönetimi* adlı kitabında yer alan yeni medyada iletişim, halkla ilişkiler, pazarlama, itibar yönetimi ve kriz yönetimi konuları üzerine görüşleri ve analizlerine dair bir yansıma raporu olarak tasarlanmıştır. Yeni medyanın hayatlarımızı hızla değiştirmesi ve dönüştürmesi söz konusu olduğu için, yeni medyadaki iletişim pratiklerinde de dönüşümler gerçekleşmesi kaçınılmazdır. Bilginin hızla yayıldığı, anonim, sınırsız ve zamansız olduğu günümüzde, geleneksel propaganda ve geleneksel halkla ilişkiler teknikleri geçerliliklerini yitirmiştir. Dietrich, dürüst, açık, şeffaf, samimi, özgün iletişim biçimlerinin yeni medyada var olmak için tek yol olduğunu öne sürmektedir. Deneyimli bir Halkla İlişkiler Uzmanı olan Dietrich, verdiği örnekler ve vaka analizleriyle halkla ilişkiler krizlerinin nasıl fırsata dönüştürülebileceğini göstermektedir. Yeni medyayı halkla ilişkiler uzmanları ve diğer kuruluşların müttefiki haline getirmek için önemli bir adım olarak etik değerleri iletişim stratejilerinin ayrılmaz bir parçası haline getirmenin bir gereklilik olduğunu belirten Dietrich'in fikirleri yeni medya ortamını halkla ilişkiler, reklamcılık, itibar yönetimi, kriz yönetimi gibi konular bağlamında değerlendirirken dikkate alınmalıdır. Ayrıca, etik, dürüstlük ve özgünlüğe yapılan vurgu, sadece alandaki uzmanlar için değil, tüm yeni medya kullanıcıları için geçerlidir.

Anahtar Kelimeler: dürüstlük çağı, yeni medya, spin, gini dietrich, yeni medyada halkla ilişkiler

DÜRÜSTLÜK ÇAĞI: DİJİTAL ÇAĞDA İLETİŞİM VE İTİBAR YÖNETİMİ ÜZERİNE

Web 2.0 tabanlı internet hizmetlerinin yayılmasıyla birlikte insanların bilgi üretme ve tüketme pratikleri değişime uğramıştır. Kullanıcıların iletişime doğrudan dâhil olmasıyla birlikte kitle iletişim araçlarına yönelik halkla ilişkiler ve pazarlama çalışmaları, kullanıcı odaklı, kişiselleştirilebilir, hızlı, anlık ve uzun süreli etkiye dayalı modeller benimsemek durumunda kalmıştır. Kendisi de başarılı bir Halkla İlişkiler Uzmanı olan Gini Dietrich'in kitabı olan *Dürüstlük Çağı: Dijital Çağda İletişim ve İtibar Yönetimi*, 2014 yılında kaleme alınmış ve Türkiye'de 2016 yılında basılmıştır. Ancak, yeni medya, halkla iletişim ve pazarlama stratejileri bakımından hem kuramsal olarak hem de sektöre yönelik uygulamalar bakımından güncelliğini korumakta olduğu için Gini Dietrich'in tezi, stratejileri ve analizleriyle birlikte bu bölümde ele alınmıştır.

Dietrich, *Dürüstlük Çağı*'nda, geleneksel halkla ilişkiler ve pazarlama taktiklerine meydan okumakta ve iletişime daha etik ve şeffaf bir yaklaşımın gerekliliğini vurgulamaktadır. Halkla ilişkiler ve pazarlamanın genellikle manipülasyon ve yanlış bilgi ile ilişkilendirildiği bir dünyada halkla ilişkilerin atması gereken ilk adımın, endüstrinin sahip olduğu bu olumsuz itibarla yüzleşmek olduğunu vurgulayarak kitabına başlayan Dietrich, güven kazanma ihtiyacının öneminden bahsederek bunun ancak geçmişteki ihlalleri ve halkın buna karşın şüpheciliğini kabullendikten sonra şeffaf bir iletişimin yolunu açarak mümkün olduğunu savunmaktadır. Bilginin serbestçe aktığı ve kısa sürede çok geniş kitlelere yayıldığı çağımızda, açık ve dürüst iletişime değer veren ve kurumlar ve bireyler arasındaki güveni arttıran bir yaklaşımdan farklı bir yaklaşım sürdürülebilmesinin imkânsız olduğunu yaşamış olumsuz örneklerle destekleyerek anlatmaktadır. Sosyal medyanın yükselişi ve dijital kanalların çoğalmasıyla birlikte halkla ilişkiler uzmanlarının stratejilerini sosyal medya platformlarından yararlanarak kurgulamalarını, markalarını insanlaştırarak kitlelerle kişisel düzeyde ilişki kurmalarını ve dürüstlük ve şeffaflık ilkelerini yürekte benimseyerek manipülatif taktiklerden uzaklaşmalarını önermektedir. Kısa vadeli kazançlar için gerçeği manipüle etmek yerine dürüstlük, açıklık, şeffaflık ve özgünlük prensipleriyle kurulmuş bir iletişim, güven yaratarak çevrimiçi itibara katkıda bulunacaktır. Nitekim çevrimiçi geri bildirim çağında itibar yönetimi halkla ilişkiler uzmanları için kritik bir görev haline gelmiştir. Dietrich, çevrimiçi itibar yönetiminin inceliklerini keşfederek proaktif katılımın ve potansiyel krizlere yanıt vermenin önemini vurgulamaktadır. Çevrimiçi konuşmaları izlemek, olumsuz geri bildirimleri ele almak, yanlış anlamaları düzeltmek ve olumlu bir marka imajını

sürdürmek için iletişim kanallarını kullanmak üzere stratejilerin ve yaşanmış öykülerin paylaşıldığı bu kitap, dijital ortamları anlamanın önemine de ayrı bir vurgu yapmaktadır. Halkla ilişkiler uzmanlarının stratejilerini dijital ortama ve yeni gerçekliklere uyarlamasının ilk aşaması, sosyal medya platformlarını nasıl etkili bir şekilde kullanacaklarını bilmeleridir; donanımsal özelliklerin yanı sıra kitleleri aktif bir şekilde dinlemenin ve anlamlı iletişim kurmanın da önemi büyüktür. Kitap aynı zamanda dijital çağda içerik oluşturma ve hikâye anlatmanın gücüne de değinmektedir. Hedef kitleyle uyum içinde olan, değerli, ilgi çekici ve paylaşılabılır içerikler oluşturma cinsellik ve sansasyon üzerine oluşturulmuş hikayelerin yerini almasının iyi bir itibar ve sürekli etkileşim oluşturmak adına önemli olduğu vurgulanmaktadır.

Yeni medyada dürüstlük ve özgünlük bir markanın ya da bir iletişim kampanyasının başarısı için son derece önemlidir. Dürüstlük ve özgünlük, tüketici güveninin oluşturulmasında önemli bir rol oynar çünkü tüketiciler markalardan ve iletişim uzmanlarından kendilerine samimi bir şekilde yaklaşmalarını beklerler. Uzun vadeli müşteri ilişkileri inşa etmek için dürüst ve açık iletişim temel oluşturur. Aynı zamanda dürüstlük, iyi bir itibar oluşturur. İtibar, bir kişinin ya da markanın nasıl algılandığıyla ilgilidir. Dürüst ve özgün bir iletişim, markanın ya da şirketin belirli değerlere bağlı olduğunu gösterir ve bu da olumlu bir itibar yaratır. Samimiyetten doğan dürüst iletişim, tüketicilerin ve diğer kullanıcıların ilgisini çeker ve onları markayla etkileşime girmeye teşvik eder. Böylece hedef kitleyle bağ kuran marka, marka bağlılığı yaratabilir.

Kriz zamanlarında halkla ilişkiler de kitabın kapsadığı konulardan biridir. Kriz durumları bir şirketin itibarını arttırabilir ya da bozabilir. Dietrich, vaka analizleri ve kişisel deneyimlerinden örneklerle kriz zamanlarında özgünlük, şeffaf iletişim, gerçek empati ve hızlı müdahale konusunda rehberlik sunmaktadır. Kriz yönetimi artık sadece büyük şirketlerin değil, her organizasyonun karşılaştığı bir gerçekliktir. Sosyal medya, kriz durumlarının hızla yayılmasına ve itibarın hızla zarar görmesine sebep olabileceği için her organizasyon kriz yönetimini büyük bir ciddiyetle ele almalıdır. Ancak sosyal medya, kriz yönetiminde etkili bir araç olarak da kullanılabilir ve organizasyonlara fırsatlar sunabilir. Dietrich, kriz durumlarının etkili bir şekilde yönetilebilmesi için iletişimin merkezi bir rol oynadığını belirtirken etkili bir iletişim strateji oluşturulabileceği, kriz iletişimi ekiplerinin nasıl yönetileceği ve medya ilişkilerinin kriz durumunda nasıl etkin bir şekilde kullanılabilceği konularını geçmişte yaşanmış örneklerle dayanarak açıklamaktadır. Krizlerin ayrıca işletmeler için dönüşüm ve öğrenme fırsatı yaratabileceğinin de üstünde durmaktadır. Yeni medya kriz durumlarında bilginin hızlı bir şekilde yayılmasını sağladığı için halkla ilişkiler ve sosyal

medya uzmanları da hızlı hareket etmelidir. Hızlı ve doğru bilgilendirme, yanlış anlaşılmalara ve spekülasyonlara engeller. Kriz durumlarında dürüst iletişim aynı zamanda şirketlerin ya da markaların sorumluluk aldığını gösterir. Şeffaf bir şekilde sorunların tanımlanması, nedenlerin açıklanması ve alınan önlemlerin paylaşılması markanın ya da şirketin sorumluluğunu kabul ettiğini ve çözüm bulmak için uğraştığını gösterir. Dürüst iletişim, markanın kriz durumunu nasıl ele aldığını ve sorunları nasıl çözmeye çalıştığını gösterdiği için tüketicinin güveninin yanı sıra hoşgörüsünü de kazanabilir.

Kitabın diğer bir boyutu, halkla ilişkiler çalışmalarında veri ve ölçümün rolüne güçlü bir vurgu yapmasıdır. Dietrich, analitiğin iletişim kampanyalarına entegrasyonu için ikna edici argümanlar ortaya koymaktadır: Analizlerden toplanan veriler gelecekteki stratejilere bilgi sağlamak için kullanılmalıdır ve bu veri odaklı yaklaşım, yalnızca kuruluşlar içinde halkla ilişkilerin değerini göstermek ya da arttırmakla kalmaz, aynı zamanda uzmanları sürekli olarak yaklaşımlarını iyileştirmek ve uyarlamak için gerekli araçlarla donatır. İletişim stratejilerinin etkinliğini ölçmek, hedef kitleyle etkileşim düzeyini değerlendirmek, kampanyaların geri dönüşüm oranını izlemek ve itibar yönetimi çabalarının sonuçlarını görmek için veri analitiği ve ölçümler üzerine ayrılan sekizinci bölüm, aynı zamanda SEO (arama motoru optimizasyonu) ve diğer dijital araçlardan elde edilen verileri kullanmanın ve performans ölçmek için veri odaklı yaklaşımlar benimsemenin öneminden bahsetmektedir.

Sürekli bilgi akışının yaşandığı yeni medyada öne çıkabilmek için farklılaşmaya ihtiyaç vardır. Dürüst, şeffaf ve özgün bir yaklaşım bir markayı ya da şirketi diğerlerinden farklılaştırabilir. Aslında, Dietrich'e göre özgün bir hikâye, farklılaşarak öne çıkabilmenin tek yoludur çünkü, öncelikle, insanlar gerçek ve otantik deneyimlere, değerlere ve hikayelere ilgi duyarlar. İyi bir hikaye, duygusal bağ oluşturur, ilgi ve dikkat çeker ve içeriğin akılda kalıcılığını artırır. Aynı zamanda özgün hikâyeler duygusal bağ oluşmasında da önemli bir etkidir. Hikâye anlatıcılığı, markanın kişiliğini ve değerini yansıtmada önemli bir role sahip olduğu için anlatılan hikayenin özgün, samimi ve dürüst olması önemlidir. Markanın kendisiyle ilişkilendirmek istediği temel değerler, aynı zamanda vizyonunda yer almalıdır. Bunun için Dietrich, dürüstlük ve şeffaflığı içselleştirilmiş temel ilkeler olarak değerlendirmektedir.

Sonuç olarak, *Dürüstlük Çağı*, halkla ilişkiler ve pazarlama uygulamalarının çağımızın şartlarına uyarlanmak adına ve kaçınılmaz olarak dürüstlük, şeffaflık, açıklık, özgünlük prensipleri çerçevesinde şekillendirilmesi gerektiğine dair çarpıcı argümanlar sunmaktadır. PR araçları ve taktiklerin kapsamlı bir şekilde ele alındığı bir kaynak olan bu kitapta, içerik oluşturma ve sosyal medya yönetiminden kriz iletişimine ve itibar onarımına kadar birçok konuyu kapsayan

Dietrich, okuyucularına gerçekten yaşanmış başarılı ve başarısız örnekler ve vaka çalışmaları ışığında kendi profesyonel çalışmalarında uygulayabilecekleri pratik iç görüler sunmaktadır. Yeni medya, geleneksel medyadan farklı bir içerik tüketim deneyimi sunmaktadır. Geleneksel medyada sınırlı ve tek yönlü bir içerik akışı varken yeni medyada kişiselleştirilmiş, hızlı ve zamansız bir bilgi akışı vardır. Kullanıcıların aktif olarak katılım gösterdiği bu yeni medya ortamında etkileşim ve katılım son derece değerlidir. Yeni medyada güvenilirlik ve itibar oluşturmak geleneksel medyaya göre daha zor olabilir. Herkesin içerik üretebildiği ve paylaşabildiği bu platform kendine özgü zorluklara da sahiptir ancak, bir halkla ilişkiler ya da yeni medya uzmanı, yeni medyanın bu kendine özgü yapısını kendi avantajına döndürmeyi bilmelidir. Dietrich'in avantajlı konumda olmak için önerisi, dürüstlüğü, şeffaflığı, özgünlüğü ve etik değerleri ilke edinmek, benimsemek ve içselleştirmektir. İçselleştirilmiş değerler, ürüne yansıtacak ve olumlu karşılanacaktır.

Dijital çağın karmaşasında halkla ilişkiler uygulayıcıları ve uzmanları için etik uygulamaların önemini vurgulayan ve güven inşa etmenin uzun vadeli faydaları konusunda herkesi düşünmeye davet eden *Dürüstlük Çağı*, hem sektöre yeni girenler için hem de deneyimli uzmanlar için bir rehber kitabı olabileceği gibi alan dışından okurlar için de faydalı iç görüler sunan bir okuma deneyimi olacaktır. Kitap, çılgır açıcı iç görüler sunmasa bile dijital çağda ihtiyacımız olan güven, etik, samimiyet, empati, açık iletişim, özgünlük ve şeffaflık gibi değerleri örnek uygulamalarla ve vaka analizleriyle birlikte okuyucuyla buluşturduğu için halka ilişkiler ve pazarlama alanına değerli bir katkı yapmıştır.

REFERANSLAR

Dietrich, G. (2016). *Dürüstlük Çağı: Dijital Çağda İletişim ve İtibar Yönetimi*.
The Kitap.

51. Bölüm

Sivil Toplum Kuruluşlarında Stratejik Yönetim ve SWOT Analizi

Orhan POLAT¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi; İstanbul Topkapı Üniversitesi, İİSBF, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, orhanpolat@topkapi.edu.tr, polatorhan@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0065-2346>.

ÖZ

Örgütler; kamu, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları (STK) olarak üç ana kategoriye ayrılmaktadır. Alan yazında kar eden kuruluşlara diğer bir ifade ile özel sektöre ve kamu sektörüne ait çalışmaların oldukça yoğun olduğu göze çarptıkça, kar etme amacı gütmeyen sektöre diğer bir ifade ile STK'lara yönelik yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Oysa ki STK'lar, örgütlü sivil toplum düşüncesinin temel göstergesidir. Bu nedenle toplumların gelişmişlik düzeyleri, STK'ların varlığı ve nasıl yönetildikleri ile doğrudan ilişkilidir. Ülkemizde son yıllarda Avrupa Birliği aday ülkeleri katılım öncesi yardım programları ile STK'lar kurularak desteklenmiştir. Fakat bu sivil toplum örgütlerinin nasıl yönetildikleri, etkili ve verimli bir yönetim anlayışı ile vizyon ve misyonlarına, belirledikleri amaçlara nasıl ulaştıkları ve toplumda belirledikleri ve istedikleri değişimi-dönüşümü ne düzeyde gerçekleştirdikleri gibi yönetim alanına ait alt başlıklarda yapılan çalışma sayısı oldukça sınırlıdır. Bu araştırma, STK'larda yönetim biliminin stratejik yönetim ve SWOT analizi konularında farkındalık oluşturma ve daha etkili-verimli yönetim anlayışına katkı sağlama amacıyla gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sivil Toplum, Sivil Toplum Kuruluşları, STK Yönetimi, Yönetim, Stratejik Yönetim, SWOT Analizi.

GİRİŞ

Sivil toplum ve sivil toplum kuruluşları (STK) üzerine birçok disiplin alanında sayısız çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda tüm insanlığı kapsayacak tek bir sonuca, tek bir öneriye ve tek bir eyleme ulaşılamamıştır. Çünkü sivil toplumu insanlar oluşturmaktadır. Dünyada milyarlarca insan olduğu için milyarlarca doğru ve yanlış bulunmaktadır. İnsan davranışları, uluslararası, ulusal, bölgesel ve yöresel düzeyde farklılıklar gösterdiği gibi şehir, ilçe, mahalle ve köy özelinde farklılıklar göstermektedir. Her bir bireyin, gerek kendi yaşantısı gerekse aile, örgüt ve toplum yaşantısında, yaşam tecrübesi ile paralel olarak oluşturduğu bir olgunluk düzeyi bulunmaktadır. Bu olgunluk düzeyi insan davranışlarını doğrudan etkilemektedir. Küreselleşen dünyada gelişmiş toplumların olgunluk düzeyi, geleneksel toplum yapısından bireysel yaşama geçiş ve bireysel yaşamdan sonra yeniden topluluk ruhunun oluşturulması süreci ile izlenmektedir. Yeniden topluluk ruhunun oluşturulmasında en önemli unsur sivil toplum örgütleridir. Örgütlü sivil toplum düşüncesi, bireysel yaşamın tercihindan sonra her şeyi devletten veya bir başkasından bekleyen insanın ne denli yanlış bir davranışta bulunduğu farkına varması, yeni arayışlara girmesi ve bu olgunluk düzeyine ulaşması ile ortaya çıkmaktadır. Bu düşünce ile sivil toplum örgütleri kurulur. Sivil toplum örgütleri kurulduktan sonra toplum değişim süreci başladığı gibi bu örgütün yönetim süreci de başlamaktadır. Sanatların en eskisi ve bilimlerin en yenisi olan yönetim bilimi, her bilim dalı gibi kendine özgü ilkeleri, kuramları, teknik ve yöntemleri olan disiplinler arası çalışmaları esas alan disiplindir.

Örgütler kamu, özel sektör ve STK olarak üç ana kategoride incelenmektedir. Bu örgütlerin yönetimleri, kamu yönetimi, işletme yönetimi ve STK yönetimi olarak tanımlanabilir. Sivil toplum ve STK, yönetim biliminin araştırma ve çalışma alanıdır. Yönetim biliminde araştırmalar ve çalışmalar yapan, öncü kuruluşlardan olan Yönetim Akademisi “Sivil toplum ve STK” bölümünü alt çalışma ve araştırma alanı olarak kabul etmektedir (Academy of Management, 2022; Koçel, 2020: 385, 477). Sivil toplum ve STK bölümünde yönetim ile ilgili örgütsel davranış, insan kaynakları ve strateji yönetimi, işbirliği, ağ oluşturma, etik gibi çeşitli konularda çalışmalar yapılmaktadır (Academy of Management, 2022).

Strateji, uzun süreli amaçları gerçekleştirmek için gerekli kaynakların etkili olacak şekilde ayrılması ve dağıtılması ile ilgili genel karardır (Dinçer, 2013:3-66). Genel olarak stratejik yönetim, günlük ve kısa süreli işlerden ziyade en az üç-beş yıllık planların hazırlanması ve uygulanması ile ilgilidir. Stratejinin belirlenmesi ve buna bağlı olarak stratejik planların hazırlanması için örgütün güçlü ve zayıf yönlerinin, dış çevre koşullarında oluşan fırsat ve tehditlerin

bilinmesi oldukça önemlidir. Bu amaçla birçok analiz yöntemi kullanılmaktadır. Bu analiz yöntemlerinden birisi de SWOT (Strengths, Weaknesses, Opportunities, Threats - Güçlü yönler, Zayıf yönler, Fırsatlar, Tehditler-GZFT) analizidir. Ülkemizde son yıllarda sivil toplum kültürü hızla gelişirken, belirlenen amaçlara ulaşmaya çalışan örgütlü sivil toplumu ifade eden STK'lar da yönetim, stratejik yönetim, stratejik planlama konularında farkındalık oluşturulmasına yönelik alan temelli çalışmalara ihtiyaç olduğu, alan yazında yapılan araştırmalarda görülmektedir. Bu çalışmada sivil toplum ve STK'lar, stratejik yönetim ve SWOT analizi ele alınarak, alan yazına katkı sağlaması amaçlanmaktadır.

1. SİVİL TOPLUM VE STK'LAR

Sivil toplum, “devletin denetimi altında olmayan, kararlarını bağımsız olarak vererek toplumsal etkinliklerde bulunan bireyler topluluğudur” (TDK, 2011: 2124). Sivil toplum kavramının ulusal ve uluslararası alanda genel olarak kabul görmüş bir tanımlaması bulunmamaktadır (Jensen 2006: 154). Bu nedenle, Polat ve Özdemir (2022: 52), sivil toplumun kavramının neleri kapsamadığından yola çıkarak, sivil toplumu “oluşumunda devleti temsil eden yasama, yürütme, yargı ve devlet unsurları ile kar etme amacı güden büyük sermayeli özel sektörün bulunmadığı topluluk” olarak ifade etmişlerdir.

Sivil toplum kuruluşu (STK); “toplumdaki çeşitli sorunları bağımsız olarak ele alıp kamuoyunu bilgilendirme ve aydınlatma görevini yapan, öneriler sunan her türlü birlik” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2011: 2124). Tıpkı sivil toplum kavramında olduğu gibi STK kavramında da genel olarak kabul görmüş bir tanım bulunmamaktadır. Fakat 1945 yılında Birleşmiş Milletlerin, “devlet-hükümet dışı örgüt” olarak ifade ettiği ve Non-Government Organization (NGO) olarak tanımladığı kavram, uluslararası literatürde STK kavramını belirtmek için günümüzde de kullanılmaktadır (Lewis, 2001: 34; 2009: 1). STK, sorunları toplumun yararına olacak şekilde çözmek maksadıyla uluslararası, ulusal veya yerel düzeyde kâr elde etme amacı olmaksızın gönüllü olarak sivil toplum üyelerinden oluşan örgüttür (Kantrowitz, 2019). STK'lar, “devletin resmi kuruluşunda yer almadan ve kâr etme amacı gütmeyen gönüllü bireylerin belirlediği amaçlar doğrultusunda oluşturdukları organizasyonlardır” (Polat ve Özdemir, 2022: 55). STK'lar, Dünya Bankası tarafından yapılan tanıma göre, toplumsal refahı ve barışı artırmak, yoksulluğu önlemek ve çevreyi korumak için çalışan, topluma hizmet eden ve toplumsal gelişmeyi hedefleyen örgütlerdir (Uğur, 2013: 23-25).

Sivil toplum kuruluşları ifadesi, uluslararası alanda genel olarak vakıfları, dernekleri, sendikaları, siyasi partileri, federasyonları, konfederasyonları, platformları, toplulukları, ocakları, dini örgütleri, grupları kapsamaktadır (Çaha,

2011; Uğur, 2013: 25; Talas, 2011: 396). Türkiye’de yürürlükte olan mevzuat gereği, esnaf, zanaatkâr, tacir, tüccar, iş insanları, doktor, avukat, mühendis ve noter gibi meslek üyeleri, meslek örgütlerine üye olmaktadır. Meslek örgütlerine zorunlu üyeliğin olması, kanunla meslek kuruluşlarına yetki verilmesi ve kamu niteliğinde sayılması, meslek kuruluşlarının hükümet-devlet dışı olma ilkesine aykırı olduğundan sivil toplum kuruluşundan çok, kamu kuruluşu niteliğinde olmasını sağlamaktadır (Çaha, 2011: 101-106). Meslek örgütlerine üyelik, Almanya, Avusturya, Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Yunanistan, Türkiye’de zorunludur. Belirtilen ülkelerin dışında kalan Avrupa Birliği ülkelerinde meslek örgütlerine üyelik isteğe bağlıdır (Şahin, 2011: 202). Kanunla, meslek örgütlerine üye olunması zorunlu kılınan ülkelerde meslek örgütleri, ülkemizdeki gibi STK olarak kabul edilmemektedir. Türkiye’de sivil toplum kuruluşu kavramı çoğunlukla dernekler ve vakıflarla birlikte kullanılmaktadır. Dernek, Türk Medeni Kanunu’nda “kazanç paylaşma dışında belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşturdukları, tüzel kişiliğe sahip kişi topluluk (md. 56)” olarak vakıf ise “gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleriyle oluşan tüzel kişiliğe sahip mal toplulukları (md. 101)” olarak tanımlanmaktadır.

STK’lar, amaçlarını gerçekleştirmek için gerçek veya tüzel kişilikleri temsil eden üyeler tarafından kurulur ve üyeler STK amaçları doğrultusunda belirlenen hedefleri gerçekleştirmek için yönetim kurulunu ve denetleme kurulunu genel kurulda seçerek yetkilendirirler. Amaçlarından uzaklaşan bir durumla karşılaştıklarında olağanüstü genel kurul kararı alarak yönetim ve denetim kurullarını yeniden seçerler veya STK’yı tasfiye ederler.

Girişimleri Fransa’da devlet, İngiltere’de soylular, Amerika’da örgütler gerçekleştirmektedir. İngilizler tek başlarına büyük işler yaparken, Amerika’da insanlar en küçük bir iş için bile örgütlenmeye gitmektedir ve insanlar ortak amaçlarına ulaşmak için birlikte hareket etme becerisini “sivil toplumda örgütlenme” bilimi ile kazanarak ve herşeye uygulayarak Amerika’yı dünyanın en demokratik ülkesi haline getirmişlerdir. Demokratik toplumlarda bütün bireyler bağımsızdır fakat aynı zamanda da güçsüzdür. Güçsüzlüğü aşmak için bireylerin özgür biçimde birbirlerine yardım etmeyi öğrenmeleri gerekmektedir aksi halde güçsüz olacak ve günlük hayatta bir araya gelme yeteneğini kullanamadığı takdirde gelişmişlik düzeyi tehlikeye girecektir. İnsanlar bireyselleştikçe toplumda en küçük işlerin yapılmasını dahi devletten veya devlet yöneticilerinden beklemektedir. Devlet veya devlet yöneticileri kendilerinden beklenen tüm bu işleri tek başına yapamayacaktır. Devlet, sivil toplum örgütlerinin yaptığı görevleri yapmaya başlarsa demokratik toplumun yapısı, değerleri, ekonomisi, iş dünyası ve güvenliği de zarar görmeye başlayacaktır. Demokratik olarak gelişmiş ülkelerde “örgüt /örgütlenme” önemli bir bilimdir ve

diğer bilimlerin gelişmesi de örgütlenme kültürünün gelişmesine bağlıdır. Siyasi örgütler ve sivil toplum örgütleri birbirlerinin varlıkları için gereklidir. Siyasi örgütler olmadan sivil toplum örgütleri de olmaz (Tocqueville, 2016: 142-157). Şöyle ki, bir ilçede yerel seçimlerde seçilen belediye başkanı veya merkezi hükümet tarafından atanmış kaymakam o bölgede ilk kez göreve başladıklarında, bölgelerinde kendi sorunlarını çözmek ve o bölgeyi kaldırmak için bir araya gelmiş, stratejik plan ve çalışmalarını yapmış örgütlü sivil toplumu diğer bir ifade ile STK varlığını göremezlerse işleri oldukça zorlaşır ve karmaşıklaşır. Bu durum seçilen ve atanan yöneticiler için ne kadar zor ve karmaşık ise o bölgede yaşayan sivil toplum üyeleri içinde zor, karmaşık ve işin içinde çıkılmaz bir durumdur. Sivil toplum üyeleri için bu durum, sorunlarla baş başa kalmak, ekonomik, sosyal, kültürel ve beşeri kaynakları etkili-verimli kullanamamak ve kalkınamamış bölgede yaşamaya devam etmek demektir. Bölgede toplumsal hayata yönelik, çevre, çocuk, eğitim, engelli, gençlik, gıda, hayvancılık, işletme, kadın, kalkınma, kültür, sağlık, tarım, tarih, ticaret gibi tüm alanlarında örgütlü sivil toplumun olması, bu alanda stratejik planlar ve çalışmalar yapılması, bölge kaynaklarının etkin-verimli kullanılarak, tabandan tavana katılımcı anlayışla sorunlara sürdürülebilir çözümler bulunması anlamına gelmektedir. Bu örnekten yola çıkarak örgütlü sivil toplum veya STK'ların var olması kadar, gerçekleştirdiği faaliyetler ve çalışmalar da toplumsal olgunluk düzeyini gösteren somut çıktılardır. Belirlenen somut hedeflere ulaşmak için sürecin planlanması, örgütlenmesi, yönlendirilmesi (uygulanması), koordinasyonun yapılması ve kontrol edilmesi diğer bir ifade ile yönetilmesi gerekmektedir.

Türkiye'de en küçük idari yapılardan en büyük idari yapılara kadar örgütlü sivil toplum ve STK kültürü, nepotizm (kişi ve akraba kayırma) ve patronajın, statükonun (zamanla oluşan kurulu düzenin) toplumdaki yerini korumasına bağlı olarak gelişmemiştir (Bayhan, 2002: 12). Bu durum şehirlerde yeniden topluluk kültürünün oluşmamasına ve demokratikleşme sürecinin gecikmesine sebep olmuştur ve sebep olmaya devam etmektedir. Ülkemizde STK'lar genellikle yönetsel sorunlar yaşamaktadır ve bu alanda yaşanan sorunlara yönelik çalışmalar alanın büyüklüğüne göre yetersiz kalmaktadır (Alyakut, 2013: 12).

2. STRATEJİK YÖNETİM VE SWOT ANALİZİ

Küreselleşme dünyada her sektörde rekabeti artırırken, örgütlerde de sürdürülebilirlik, verimlilik, kalite ve hız arayışı ile çok sayıda yönetim modeli ve tekniği üretilmesine neden olmaktadır. Fakat birçok örgüt elde ettikleri dikkat çekici kazanımlarını sürdürülebilir hale getiremediğinden hayal kırıklığı yaşamakta ve varlıkları tehlikeye girmektedir. Örgütler etkinliklerini yönetim model ve teknikleri ile sağlarken, stratejik konumlandırmadan ve stratejiden uzaklaşmaktadır. Oysaki hem etkinliğin yönetimi hem de stratejik yönetim ile

sürdürülebilir kazanımlar mümkün olabilmektedir. Strateji, uzun süreli amaçları gerçekleştirmek için gerekli kaynakların etkili olacak şekilde ayrılması ve dağıtılması ile ilgili genel karardır (Dinçer, 2013:3-66). Strateji, benzersiz ve değerli (özgün) bir konunun oluşturulması için farklı bir faaliyet alanına yönelmek, yaşanan rekabetçi ortamda ödün vererek neleri yapmayacağını seçmek ve örgüt faaliyetlerine uymak demektir (Porter, 2020: 7-53). Stratejik yönetim, etkili stratejiler geliştirmeye, uygulamaya ve sonuçlarını değerlendirerek kontrol etmeye yönelik kararlar ve faaliyetler bütünü olarak tanımlanabilir. Stratejik yönetimin amacı geçmişteki başarıları tekrar etmek değil rekabet ortamında örgütü başarılı kılmak için analitik kavramlar, felsefe ve yaklaşımlar, örgütlenme modeli ve araçlar, yeni düşünce ve teknikler geliştirme süreci olarak ifade edilebilir. Stratejik yönetim süreci, örgüt stratejilerinin geliştirilmesi ve seçimi, stratejilerinin uygulanması ve stratejik sonuçların kontrol edilmesi olmak üzere üç ana safhadan oluşmaktadır. Stratejinin geliştirilmesi ve seçimi için öncelikle stratejik analiz yapılmalıdır. Örgütün bugün ve gelecekte içinde bulunduğu veya bulunacağı dış çevre ile örgütün mevcut yapısının analiz edilmesi stratejik yönetimin olmazsa olmaz şartıdır diyebiliriz. Bu analizler sonucunda dış çevre fırsatları ve tehditleri göz önüne alınarak örgütün gelecekte nerede olacağına dair vizyon ve misyonu belirten bir tanımlama yapılır. Vizyon ve misyon, örgüt ve yöneticileri için takip edilmesi zorunlu mecburi istikamet ve amaçları belirler. Uygulama sürecinde örgütün yapı, insan kaynakları, teknoloji, alt amaçlar, liderlik, kültür, ilkeler, politikalar gibi bütün kaynaklarının vizyon ve stratejilere uyumlu hale getirilmesi gereklidir (Dinçer, 2013: 35-36).

Örgütlerde yönetim felsefesi, örgüte ve tüm çalışanlarına düşünce ve davranışlarında rehberlik eden idealler, inançlar ve ilkeler oluşturur. Misyon örgütün varlık sebebidir ve topluma ne sunduğu ile ilgilidir. Misyon yönetim felsefesini diğer bir ifade ile çekirdek ideolojiyi somutlaştırarak, çalışanları örgütün stratejik amaçlarına yönlendirir (Dinçer, 2013: 42-43). Vizyon, geliştirme yeteneği ile yakından ilgilidir, hangi temelin korunacağı ve hangi geleceğin ilerlemeyi hızlandıracağı konusunda kılavuzluk yapar. İyi kavranmış bir vizyon çekirdek ideoloji ve tasarlanan gelecekte oluşur. Bir örgütün uygulamaları ve stratejileri sürekli değişmelidir fakat çekirdek ideolojisi değişmemelidir. Çekirdek ideoloji bir şirketin ebedi karakterini tanımlamaktadır. Herşeyin çok hızlı değiştiği ve kapanın elinde kaldığı günlerde bile, çekirdek ideoloji örgütü bir arada tutan harçtır. Çekirdek değerler, bir örgüte yön veren bir avuç rehber ilkedir. Çekirdek amaç, bir örgütün en temel var oluş sebebidir ve erişilemezdir. Tasarlanan geleceğin iki ögesinden birincisini tamamlanmaları genellikle 10 ile 30 yıl sürecek büyük-zorlu-cesur hedefler, tüm örgütü harekete geçirebilecek iddialı planlardır, ikincisi ise büyük-zorlu-cesur hedeflere

ulaşıldığında neler olacağının resmini ortaya çıkaran canlı, çekici ve elle tutulur tanımlamalardır (Collins ve Porras, 2020:103-107).

Vizyonun ve stratejinin belirlenmesi, buna bağlı olarak stratejik planların hazırlanması için örgütün güçlü ve zayıf yönlerinin, dış çevre koşullarında oluşan fırsat ve tehditlerin bilinmesi oldukça önemlidir. Bu amaçla çeşitli analiz yöntemleri kullanılmaktadır. Bu analiz yöntemlerinden birisi de SWOT (Strengths- Güçlü yönler, Weaknesses- Zayıf yönler, Fırsatlar- Opportunities, Tehditler- Threats) analizidir. SWOT analizi, örgütün mevcut kapasite ve temel yeteneklerinin incelenerek güçlü ve zayıf yönlerinin belirlenmesi, bu bilgiler ışığında çevre fırsatlarının ve tehditlerinin incelenerek örgütün geleceğinin tasarlanmasıdır.

STK'lar, gelecekteki durumlarını tasarlamak için SWOT analizi ile stratejik planlama ve yönetim gerçekleştirmelidirler. Bunun için öncelikle örgütün güçlü ve zayıf yönlerini belirtilen ana ve alt başlıklarda tespit etmelidir. Bu başlıklar genel olarak;

- 1) Mevcut sistemin analizi (mevcut amaç ve stratejileri, örgütün fiziki yapısını, sosyal yapısını, yönetim süreçleri),
- 2) Fonksiyonların ve kaynakların analizi (Finansman, insan kaynağı, teknoloji, araştırma geliştirme, üretim, kültür, tanıtım ve reklam faktörleri),
- 3) Fonksiyonlar ve kaynaklar arası işbirliği, etkileşim ve sinerjinin analizi şeklinde ifade edilebilir. Örgütün bu analiz sonucunda kendini tanıması, güçlü ve zayıf yönlerini belirlemesi beklenir. Güçlü yönleri ile çevrede oluşan fırsatlardan faydalanması, zayıf yönleri ile karşılaşabileceği tehditleri görerek zayıf yönlerini en kısa sürede güçlendirmesi uygulanacak en mantıklı yaklaşım olacaktır. Bunun için çevredeki fırsat ve tehditleri aşağıda belirtilen ana ve alt başlıklarda incelemelidir. Bu başlıklar genel olarak;

- 1) Küreselleşme ve küresel faktörler,
- 2) Teknolojik faktörler,
- 3) Sosyo-kültürel faktörler,
- 4) Ekonomik faktörler,
- 5) Hukuki-politik faktörler,
- 6) Doğal çevre faktörleri,
- 7) Demografik faktörler,
- 8) İşbirliği ve ağ oluşturma faktörleri,
- 9) Rekabet çevre faktörleri (sektör analizi, faydalanıcılar, rakipler, diğer faktörlerin analizi) şeklinde sıralanabilir. (Dinçer, 2013: 71-160).

Örgütün sahip olduğu iç yapısının ve bulunduğu dış çevre koşullarının, tabandan tavana bakış açısı ile kamu-özel-STK sektörlerinden tüm paydaşların katılımcılığının sağlanarak, bilimsel bir şekilde şeffaf ve hesap verilebilir anlayışla analiz edilmesinden sonra örgüt gelecekte kendini nerede görmek istediğinden yola çıkarak vizyonunu belirlemeli ve buna uygun olarak stratejik plan hazırlamalıdır.

Stratejik planda, amaçların nasıl gerçekleştirileceğine dair karar ve planlar ardışık şekilde sıralanırken, uygulama kararları ve çabalar için politikalar belirlenir. Ardından hedeflerin, politikaların, yöntemlerin ve görevlerin bağlantı kısmı programlarla oluşturulur. Programlardaki faaliyetlerin rakamlara dönüştürülerek para ile ifadelendirilmesi bütçe ve iş yapma ve yöntemi ise prosedür olarak adlandırılabilir. Genel olarak ifade edilirse, strateji örgütün nerede olmak istediğini ve oraya ulaşmada izleyebileceği yolu; politikalar bu yol üzerinde ilerlerken göz önüne alınması gereken kurallar dizisini; taktikler, yine bu yol üzerinde ilerlerken kullanılacak ayrıntılara ve uygulamalara yönelik kararları ve özel araçları; yöntemler bu faaliyetlerin nasıl yapılacağını; programlar üç aylık, aylık, haftalık, faaliyetlerin neler olduğunu, nerede, ne zaman, kimler tarafından yapılacağını; bütçeler ise bu faaliyetlerin ne kadar masraf ile gerçekleştirileceğini gösterir (Dinçer, 2013: 42-46).

Ülkemizde STK'ların sistemli bir yönetim anlayışı ile yönetilmesini sağlayan program, 2016 yılında yaygınlaşmaya, 2020 yılında da ekonomik destek verilerek uygulanmaya başlanan AB yerel kalkınma programı LEADER Yaklaşımıdır (LEADER Topluluğu Derneği, 2021: 1-20). Bu yaklaşım, ülkemizde ilk kez aynı amaçla farklı bölgelerde çalışan birçok STK'ya sistemli ve örgütlü bir şekilde SWOT'u kullanılarak stratejik planlama yapma ve bu stratejik planlama doğrultusunda insan kaynağı ve ekonomik kaynağı sağlama imkanı vermiştir. Bu yaklaşım doğrultusunda STK'ların hazırladıkları yerel kalkınma stratejisi yedi temel içerikten oluşmaktadır. Bu yedi temel başlık şunlardır: (1) Strateji bölgesi ve nüfus, (2) Bölgenin mevcut durumu ve kalkınma ihtiyacı, (3) Amaçlar ve hedefler, (4) Strateji planlamasına halkın katılımı, (5) Faaliyetlerin planlanması, (6) Yönetim, izleme ve değerlendirme faaliyetleri, (7) Her faaliyet/proje için yapılan finansal plandır. YKS'nin ana başlıklarını oluşturan bu maddeler ayrıntılı olarak açıklanmalıdır (Polat ve Özdemir, 2022: 75; European Network for Rural Development, 2016: 11).

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Uzun yıllardır küresel düzeyde birçok ülkede, bölgede faaliyet gösteren ve yerel kesimlerde aynı ve nakdi yardımlarla kalkınamamış bölgeleri kalkındırmaya çalışan Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD),

Birleşmiş Milletler (UN), Dünya Bankası (WB), Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kuruluşlar, yerel kesimlerde bulunan STK'larla birlikte gerçekleştirdikleri proje ve programlarda başarısız olmuşlardır. Bunun nedenlerine ilişkin yapılan araştırma ve tartışmalardan elde edilen bulgular şöyledir:

- 1) Bölgeler ve ülkelerin kötü veya çok kötü yönetildiği,
- 2) Yönetimlerin yozlaştığı,
- 3) Yardım ve desteklerin toplumun geneline ulaşmadığı,
- 4) Küçük çıkar gruplarının haksız zenginleşmesine yol açtığı,
- 5) Belirtilen hususların iç çatışmaları körüklediği sonuçlarına ulaşılmıştır (Gündoğan, 2013: 21-24).

Elde edilen bu bulgular ışığında, kalkınamamış yerlerin, yıllardan beri süregelen bilimsellikten uzak yönetim anlayışıyla, tek başına yapılan aynı/nakdi yardımlarla kalkınamayacağı, diğer bir ifade ile “balık verilerek değil”, örgütlü ve olgunlaşmış bir sivil toplum ile STK'lara “balık tutma yeteneğinin kazandırılarak” kalkınacağı açıkça görülmektedir. Balık tutma yeteneğinin ise yönetim ve stratejik yönetim bilimi, teori, yöntem ve tekniklerinin sivil toplumda ve STK'larda uygulanması ile kazanılacağı önemli bir gerçektir. Stratejik yönetimde kullanılan tekniklerinden birisi de SWOT analizidir. SWOT analizi, STK'ların kendini tanımasına, güçlü ve zayıf yönlerini bilmesine, fırsat ve tehditleri algılamasına sonrasında amaçlarına ulaşmak için stratejisini belirlemesine, belirlediği amaçlara, belirlediği süre içerisinde ulaşarak toplumsal gelişmeye katkı sağlamaktadır. Tüm paydaşların katılımı ve tabandan tavana yönetim anlayışı ile SWOT analizinin ve stratejik planlamanın yapılması, yönetim sürecinin şeffaf ve hesap verilebilir bir şekilde yönetim bilimi ilkeleri ile yürütülmesi, STK'ları hem başarıya götürecek hem de toplumsal olgunlaşma düzeyine olumlu katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Academy of Management, Divisions and Interest Groups, Public and Nonprofit: A Division of AOM, <[https://aom.org/network/divisions-interest-groups-\(digs\)](https://aom.org/network/divisions-interest-groups-(digs)); <https://pnp.aom.org/about-us/new-item5>> 16.07.2022.
- Alyakut, B., (2013), Sivil Toplum Kuruluşları için Stratejik Yönetim, Cinius Yayınları, İstanbul.
- Bayhan, V., "Demokrasi ve Sivil Toplum Örgütlerinin Engelleri: Patronaj ve Nepotizm", Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Mayıs 2002, ss. 1-13.
- Collins, J. C. ve Porras J.I., (2020), "Şirketinizin Vizyonunu Oluşturmak", Strateji, HBR's10 Must Reads, Harvard Business Review'den en etkili yönetim fikirleri, çev. M. İnan, Optimist, İstanbul. ss. 103-136.
- Çaha, Ö., (2011), "Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları ve Sivil Toplum", Türkiye'de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Sivil Toplum ve Demokrasi, ed. A. Yayla ve Ş. Bican, ss. 85-124, Liberal Düşünce Topluluğu Derneği, Ankara <http://liberal.org.tr/upresimler/Turkiyede_Kamu_Kurumu_Niteligindeki_Meslek_Kuruluslari_Sivil_Toplum_ve_Demokrasi.pdf>11.04.2019.
- Çaha, Ö., (2016), Sivil Toplum ve Devlet, (Genişletilmiş ve gözden geçirilmiş 6. baskı), Orion Kitabevi, Ankara.
- Dinçer, Ö., (2013). Stratejik Yönetim ve İşletme Politikası, (9. Baskı), Alfa Yayınları, İstanbul.
- European Network for Rural Development, (2016b), LEADER Local Development Strategies (LDS) Guidance on Design and Implementation, <https://enrd.ec.europa.eu/sites/enrd/files/enrd-guidance_lsd.pdf> 16.04.2019.
- Gündoğan, E., (2013), "Yönetişim: Kavram, Kuram ve Boyutlar", Yönetişim, ed. M. A. Çukurçayır, H.T. Eroğlu, Çizgi Kitabevi, Konya. ss. 15-55.
- Jensen, M. N., (2006), A Theory of Civil Society, ProQuest LLC, Notre Dame.
- Kantrowitz, R. E., United Nations: Definitions and Terms, American Psychological Association, <<https://www.apa.org/international/united-nations/acronyms.pdf>>08.04.2019.
- Koçel, T., (2020), İşletme Yöneticiliği, (Genişletilmiş 18. Baskı), Beta Yayınları, İstanbul.
- Lewis, D., (2001), The Management of Non-Governmental Development Organizations, Routledge, New York, <http://hr.law.vnu.edu.vn/sites/default/files/resources/management_of_non_governmental_development_organizations__an_introduction_.pdf> 08.04.2019.

- Lewis, D., (2009), Nongovernmental Organizations, Definition and History, <https://www.researchgate.net/publication/302391474_Nongovernmental_Organizations_Definition_and_History> 08.04.2019.
- Polat, O., (2021), LEADER Topluluğu Derneği, Report on The Application of LEADER Approach in Turkey, <<http://leaderturkiye.org/leader-approach-turkey-implementation-report-2021/>> 17.07.2022.
- Polat, O., ve Özdemir, L., (2022). Etkinlik Teorisi Bağlamında Yerel Kalkınma Amaçlı Sivil Toplum Kuruluşlarında Sosyal Girişimciliğin İncelenmesi: Türkiye Örneği, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Porter, M., (2020), “Strateji Nedir”, Strateji, HBR’s10 Must Reads, Harvard Business Review’den en etkili yönetim fikirleri, çev. M. İnan, Optimist, İstanbul. ss. 7-56.
- Şahin, Y., (2011), "Türkiye ve Demokratik Dünya", Türkiye’de Kamu Kurumu Niteliğindeki Meslek Kuruluşları, Sivil Toplum ve Demokrasi, ed.. A. Yayla, ve B. Şahin, ss. 177-211, Liberal Düşünce Topluluğu Derneği, Ankara, <http://liberal.org.tr/upresimler/Turkiyede_Kamu_Kurumu_Niteligindeki_Meslek_Kuruluslari_Sivil_Toplum_ve_Demokrasi.pdf>11.04.2019.
- Talas, M., Sivil Toplum Kuruluşları ve Türkiye Perspektifi. Türklük Bilimi Araştırmaları, 2011, (29), ss. 387-401, <<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/157071>>11.04.2019.
- Tocqueville, A. D., (2016), Amerika’da Demokrasi II, çev. Ö. Doğan, Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- TDK (Türk Dil Kurumu), (2011), Türkçe Sözlük, (11. baskı), ed. Ş. H. Akalın, ve R. v. Toparlı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- Uğur, S., (2013), Sivil Toplum Kuruluşlarının Sosyal Yardım ve Sosyal Hizmet Faaliyetleri, Ekin Yayınevi, Bursa.

52. Bölüm

Korku Sinemasında Cin Figürü ve Metin Erksan'ın Şeytan Filmindeki Pazuzu Örneği

Peyman BABİL¹

¹ İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sinema BÖLÜMÜ

ÖZ

Metin Erksan, Türk sinema tarihinin en önemli yönetmenlerinden biridir. Sanatsal ve ticari filmler çekmiş, birçok ödül kazanmış ve Türk sinemasına önemli katkılarda bulunmuştur. Özellikle "Şeytan" filminde Pazuzu karakterinin tasvir edilmesi ve modern korku filmlerine etkisi, Metin Erksan'ın sanatsal ve sinematik etkisini göstermektedir. Metin Erksan'ın filmografisinde "Susuz Yaz", "Kuyu", "Sevmek Zamanı" gibi birçok önemli filmi bulunmaktadır. Metin Erksan'ın sinematik tarzı, ışık ve renk algısı, müzik kullanımı, karakter tasvirleri ve mekânlar gibi pek çok unsuru Türk sinemasına kazandırmıştır. Ayrıca, Metin Erksan'ın sinema dışındaki çalışmaları da oldukça önemlidir. Metin Erksan, Türk sineması üzerindeki etkisi büyüktür ve özellikle "Şeytan" filminin Pazuzu karakteri modern popüler kültüre önemli bir etki yapmıştır. Metin Erksan Türk sinemasının döneminin ötesinde birçok yenilik getirmiş ve Türk sinemasının gelişimine büyük katkılar sağlamıştır. Bu çalışmada korku sinemasında cin figürü ve Metin Erksan'ın şeytan filmindeki Pazuzu örneğini çeşitli kaynaklardan yararlanarak konu tarihsel geçmişi ile incelenmiş, kendi koşulları dikkate alınarak değerlendirilmiş ve günümüz korku filmlerine etkisi betimsel yöntemle ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Metin Erksan, Türk Korku Filmi, Şeytan, Pazuzu

Giriş

Korku filmleri, sinemanın en uzun ömürlü ve en çok ilgi gören türünü oluşturur. Sinema endüstrilerinin girdiği krizlerden etkilenmeyen korku filmleri, istenirse çok ucuza mal edilen, dünyanın her yerinde tercih edilen filmlerdir. Ancak bu özellikleri; türün aleyhine işlemiş, popülerlik, düşük maliyet, şiddete verilen ağırlığın yarattığı tepkiyle birlikte uzun süre görmezden gelinmesine neden olmuştur. Korku filmleri, popüler kültür ürünlerine ve popüler filmlere yönelik olumsuz yaklaşımların özellikle de, seyircinin "yanlış" yönde etkilenebileceğine ilişkin endişeleri barındıran yaklaşımların en kolay ve rahat biçimde saldılabileceği bir türdür. Ayrıca alttürlerinin çokluğunun yanı sıra bilim-kurmaca türünün bazı öğelerini taşıyan bir grup melez filmi kapsadığı için korku sineması, sınıflandırma açısından sorun yaratmaktadır. Korku filmlerinin herhangi bir ülkenin tarih ve coğrafyasıyla kesin bağları da yoktur. Bu nedenle her ülke sineması kendi korku filmlerini yapmış ve bunlardan birini etkileyerek alttürleri zenginleştirmiştir. Korku sineması temel korku ve kaygılara yaslanmakta ve bu yüzden de dünyanın neresinde olursa olsun seyirci bulabilmektedir. Zaman aşımına uğrayan tarzların değişmesi, yeni biçimlerin oluşması ya da eskilere modern korkuların eklenmesiyle zenginleşerek kendini tazelemektedir. Korku türü, doğaüstü ve esrarlı şeylerle ilgilendiğinden, doğrudan toplumsal terimlerle ele alınması güçleşmekte ve tür bir anlamda marjinal hale gelmektedir (Türkel ve Kasap,2015).

Yüzyılı aşkın tarihiyle sinema bazen eğlence bazen de propaganda aracı olarak toplumların sosyal ve kültürel yapısını etkilemiştir. Aynı zamanda var olan kültürel değerleri, inançları, gelenekleri ve yaşam biçimlerini ele alarak evrensel çerçevede izleyicilerle buluşturan sinema, toplumların hafızalarının derinliklerinde kalmış, unutulmaya yüz tutmuş değerleri tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. sinema sektöründe korku gibi tür ve tema çeşitliliğine yönelik filmlerden ziyade toplumun beklentileri ve ticarî kaygıları dikkate alınmıştır. Türk sinemasında korku türü ise teknik imkânsızlıklar, seyircinin vereceği tepkiye duyulan şüphe ve büyük yapım şirketlerinin ticarî kaygıları neticesinde yeterince popüler olamamıştır. Türkiye’de korku sinemasının gelişim serüveni ilk korku filminin seyrinden 2000’lere kadar Türk korku sineması durağan bir dönem yaşamıştır. Bu durağanlık, korku sineması üzerine benzer bir açıklama yapmış, bu türün gelişmemesinin temel nedenini ticarî kaygılar ve teknik yetersizlikler nedeniyle Yeşilçam camiasının risk almak istememesi olarak açıklamış, taklit edilen iki yabancı korku filmi ticarî açıdan başarılı olsaydı gerisinin mutlaka geleceğini de belirtmiştir. 2000’li yıllar sonrası değişen toplumun ideolojik yansımaları korku filmlerine olan ilgiyi artırmıştır. Muhafazakâr ideolojinin iktidara gelmesi, gündelik yaşam içinde muhafazakâr

politika ve pratiklerin daha fazla yer bulmasıyla toplum ve bireyin korkularını oluşturan cin, büyü, şeytan öğelerini konu alan dinsel ve inanç motifli filmlerin sayısı artmış, buna paralel olarak korku sineması üzerine yapılan yayın sayısında nispi oranda bir yükseliş olmuştur. Bu bağlamda ülkemizde korku sineması ile ilgili yazınların ortaya çıkışı ile korku filmleri arasında paralellik olduğu söylenebilir (Özpay,2020).

Korkunun Tanımı

Korku Phobos kelimesinden türemiş olup, gerçek bir tehlikenin veya bir tehlike düşüncesinin insanda uyandırdığı endişe duygusuna verilen tanımlamadır (<http://www.tdk.gov.tr>). Bu tanımlama bireyin kendi günlük olayları sırasında verdiği tepki olarak tanım görmektedir. Korku, doğumdan ölüme kadar her dönemde sık rastlanan bir durumdur. Özellikle bebeklikten ergenlik dönemine kadar olan yıllarda daha yoğun yaşanan durumdur. “Yapılan araştırmalar çocukların büyürken sürekli olmasa dahi çocukluk döneminde uzun ya da kısa dönemlerde korkuları olduklarını göstermektedir ve çocukların hatta yetişkin insanların tamamen korkudan arındıklarını ve korkusuz bir insan olduklarını beklemek yanlış bir davranış olur.” (Burkovik ve Tan, 2016: 19).

Türk Dil Kurumu sözlüğünde üç farklı açıklaması bulunmaktadır:

“1. Bir tehlike veya tehlike düşüncesi karşısında duyulan, kaygı, üzüntü.

2. Kötülük gelme ihtimali, muhatara.

3. Ruh b. Gerçek veya beklenen bir tehlike ile yoğun bir acı karşısında uyanan ve coşku, beniz sararması, ağız kuruması, kalp, solunum hızlanması vb. belirtileri olan veya daha karmaşık fizyolojik değişmelerle kendini gösteren duygu.” (Türk Dil Kurumu, 2018).

Korku, edebiyattan dinsel metinlere, güvenlik politikalarından psikolojiye birçok farklı disiplin ve alanın inceleme konusunda yer alan bir kavramdır. Ayaz (2007: 3) korkuyu “kişinin, birey olarak tehlikeli bir durumda kalması sonucu içgüdüsel olarak ortaya çıkan ve yaşamını devam ettirmesi için tehlikeden kaçınmasına dair bir önceden uyarım mekanizmasıdır. Kişi bu önceden uyarım sayesinde yaşamını sürdürebilmektedir” şeklinde tanımlamaktadır.

Sungur (1997: 5) da korkunun hayat veya güvenliğe yönelik bir tehdidin hissedilmesiyle birlikte meydana geldiğini belirterek yaşam için gerekli bir husus olduğunu dile getirmiştir. Korkuyla birlikte acil önlemlere başvurulmakta olup yaşamın sağlıklı ve güvenli bir şekilde olmasını korku duygusuyla ilişkilendirmektedir. Korkunun çeşitli tanımlarının bulunmasına karşın korkunun meydana gelmesi için öncelikli olarak bir tehdidin bulunması gereklidir. Bu

tehdit bilindiği ölçüde insan bu duruma karşı önlem alabilir. Korku, insanın tehdit karşısındaki davranışlarını ve tepkilerini belirleyen bir motivasyon kaynağı olarak da belirtilebilir. İnsanlar genel olarak korkuya iki türlü tepki vermektedir. Tehdidin durum ve düzeyine göre bu tehdide karşı koymakta veya bu duruma teslim olmaktadır. Her canlıda bulunan korku aslında bir anlamda hayat sigortası özelliği taşıyarak canlıların yaşamlarını devam etme ve gereksiz şekilde varlıklarını tehlikeye atmalarını önleyen bir güdüdür (Aksoy, 2011: 3).

Korku, insanların maruz kaldığı tehditlere karşı doğal bir tepkidir ve bu tepki, vücudun fizyolojik ve psikolojik yanıtlarını tetiklemektedir. Korkunun nörolojik ve psikolojik temelleri incelendiği makalede, korkunun vücutta bir dizi fizyolojik tepki tetikleyen karmaşık bir süreç olduğunu belirtilmiştir (Skal, 1993). Bu tepkiler arasında artan kalp atış hızı, solunum hızı, terleme ve kasların gerilmesi yer almaktadır. Nörolojik olarak incelendiğinde ise beyindeki amigdala adı verilen bölgenin, korkuyla ilişkili olduğu ve bu bölgenin korkuyla ilişkili duyguları işlemek için önemli olduğu sonucuna ulaşıldığı yapılan çalışmalar sonucunda ulaşıldığı belirtilmektedir. Ayrıca, korkuyla ilişkili olan diğer beyin bölgeleri de incelenerek ve korkunun fizyolojik ve nörolojik temelleri hakkında kapsamlı bir inceleme sunulmaktadır. Korku, insanların karşılaştığı tehditlere karşı doğal bir tepki olsa da, aşırı korkunun sağlık ve refah açısından olumsuz etkileri olabilmektedir (Skal, 1993).

"Korku ve Anksiyete Bozukluklarının Genetik Temelleri" başlığıyla yayınlanan bir makalede korku ve anksiyete bozukluklarının genetik bileşenleri incelenmektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda beyindeki serotonin ve dopamin gibi kimyasalların, korku ve anksiyete bozukluklarının gelişiminde rol oynadığını belirlemişlerdir (Carroll, 1990).

Korku insan doğasının bir parçasıdır ve doğal bir tepkidir. Korku, vücudun fizyolojik tepkilerini tetikleyen bir uyarı mekanizmasıdır. Korkunun fizyolojik tepkileri arasında artan kalp atış hızı, solunum hızı, terleme, kasların gerilmesi ve adrenalın salınımı yer alır. Korku, hayatta kalma ve güvenlik sağlama mekanizmasını harekete geçirerek insanların tehlikeli durumlardan kaçınmasına yardımcı olmaktadır (Czajkowska, Morris & Chattarji, 2018)

1.Korku Sineması ve Cin Figürü

Korku sinemasının konuları arasında konuşmayı öğrendiğimizden beri, canavarlar, katiller, şeytanlar, hayvanlar ve kamp ateşinin etrafında anlatılan hayalet hikayelerinden beslenmektedir. Filmlere konu olan korkunun kökenleri 1700'lerdeki Gotik edebiyatına kadar dayanmaktadır. İngiliz ve Amerikan yazarlar tarafından geliştirilen bu romanlarda, karanlık ve fırtınalı gecede eski bir kale, kasvetli ormanlar, zindanlar ve gizli geçit hikayeleri yer almaktadır. Gotik

edebiyatında kullanılan korku, sinemaya da ilham olmuştur. Sinemada korku terimi 1930'lara kadar gelmemesine rağmen, sessiz sinema döneminde, 1895'de Lumiere kardeşlerin yaptığı "Spook Tale" kısa filminde korku unsurları belirgin bir şekilde görülmektedir. 1896 yılında George Melies'in şimdiye kadar yapılmış ilk korku filmi olarak kabul edilen "Tha Manor of The Devil/ Şeytan'ın Malikanesi"nde Gotik korku unsurları olan yarasalar, kaleler, troller, hayaletler ve şeytan karakteri kullanılmıştır. 1910 ve 1920'lerde ise sessiz korku sinemasında yeni olanaklar araştırılmaktadır. 1911'de ise İtalya'da Giuseppe de Liguoro tarafından denemeler yapılan ve Thomas Edison'un stüdyoları tarafından uyarlanan Frankenstein ve Dante'nin "Inferno" filmi yapılmıştır. Ancak sessiz filmlerde kullanılan korku türü birinci dünya savaşının ardından Almanya'da doğmuştur. Alman dış vurumculuğunun gerçekçi tasvirleri sinemanın bir tarzı haline gelmiştir. 1919'da Carl Mayer ve Hans Janowitz tarafından yazılan bütün korku filmlerinin babası olarak kabul edilen "The Cabinet of Dr. Caligari/Dr. Caligari'nin Muayenehanesi" yapılmıştır. Alman yönetmenler 1920'de "The Golem" ve 1922'de "Nosferatu" ve "Metropolis" ile dışavurumcu gerçekçi korku filmleri çekmeye devam etmişlerdir. Alman film endüstrisi savaş sonrası da devam etmiştir ancak, savaş sonrası ödemek zorunda kaldığı tazminat nedeniyle ekonomisi kötüye gitmiştir. Bu sırada insanlar eğlence filmleri aradığı için film endüstrisi de bu tür filmlere yönelmiştir (İnal,2015).

Ekonominin iyileşmesi için imzalanan Dawes Planı anlaşması sinema endüstrisini de etkilemiştir. Alman dışavurumcu gerçekçilik ve yönetmenler Hollywood sinemasına taşınmıştır. 1930'larda Hollywood stüdyo sistemini elinde tutan "Universal Pictures" tarafından Amerikan korku filmleri; "The Phantom of Opera ve Notre Dame'ın Kamburu" adlı filmler çekilmiştir. Ancak 1930'larda Universal, Gotik korku öğelerini karşımıza çıkarmıştır. Bunlardan ilki Tod Browning'in yönettiği "Dracula" filmidir. 1931'de James Wale bu sirkülasyonu "Frankenstein" filmi ile devam ettirilmiştir. 1932'de "Mumya", 1933'de "Görünmez Adam", 1935'de "Kurtadam Londra'da ve 1936'da "Dracula'nın Kızı" ile karşılaşmaktayız. Ancak 1943'de Universal Gotik korku sineması gücünü bu filmlerin devamı niteliğinde olan "Görünmez Adamın Dönüşü", "Mumya'nın Eli" ve "Frankenstein Kurtadam'a Karşı" filmleriyle gücünü kaybetmiş ve filmlerde komedi unsurları kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı ve 1950'ler Hollywood'un en zor dönemleri olduğu söylenmektedir. Bu dönemde korku filmleri - 714 - B tür film olarak adlandırılmış ve daha çok gençler arasında popülerleşmiştir (Halis,2018).

1950'lerdeki Amerika-Rusya arasındaki soğuk savaş dönemindeki filmlerde nükleer silahlanmaya karşı canavar adamların bilinçaltı dışa vurulmuştur. Korku sinemasının soğuk savaş döneminde ucuz bilim kurgusal film çemberi haline gelmiştir. Bu dönemde "The Thing From Another World", "The Day The Earth Stood Still/Dünyanın Durduğu Gün" ve "Forbidden Planet/Yasak Gezegen" filmleri

korku türünün belirgin örneklerindendir. 1960'ların başlangıcında ise korku türünde büyük bir patlama görmeye başlanmıştır. Bu dönemde Alfred Hitchcock korku filmlerinin hiç tartışmasız orkestra şefi olarak adlandırılabilir. 1960 yılında çektiği "Psycho" filminde seyirciyi başarılı bir şekilde etkilemiş ve filmleri B türü korku filmlerinden ayrı tutulmuştur. Bu yıllarda çekilen korku filmlerinde, Gotik korku unsurlarından ziyade günlük hayatta karşılaşılabileceğimiz korkular ve bilinçaltımızdaki canavarları görülmektedir (Koçak,2018)

Hitchcock 1963 yılında "The Birds/Kuşlar" ile karşımıza çıkmıştır. Bu yıllarda İngiltere'de, Hammer Film Endüstrisi korku filmlerinde izleyicileri, sex ve kanlı film sahnelerinin kullanıldığı Gotik canavarlarla buluşturmuştur. Hammer'ın ilk gotik korku filmi ve ilk kez renkli olarak çekilen "The Curse of Frankenstein/Frankenstei'n Laneti" filmidir. Bu filmde bir Frankenstein filminde ilk kez kan efektlerinin ekranda görülmüştür. 1957 ve 1974 döneminde Hammer stüdyoları, Frankenstein, Dracula, diğer vampir filmleri, Jekyll & Hydes ve Mumya filmi yapmıştır. Amerika'da ise Hammer'in başarısından etkilenen Roger Corman, 1960 yılında 30 bin dolar bütçeyle izleyicileri cezbedecek kanlı sahneleri "Bucket of Blood" filminde sahnelemiştir. 1968'de Roman Polanski'nin "Rosemary's Baby/Rosemary'nin Bebeği" filmiyle ise doğüstü ve şeytan öğelerini filmlerde görülmeye başlanmıştır. Doğüstü olayların ele alındığı filmlere, 1973'te William Friedkin'in yönettiği "The Exorcist/Şeytan", "The Omen/Alamet (1976)" ve "Amnityville Horror (1979)" örnek olarak gösterebilir. Sinema okulu öğrencileri ise bu dönemde sinemaya B türü korku öğelerini sıkça kullandığını görülmüştür. 1975'de Steven Spielberg'in "Jaws" filmiyle canavar balık, köpekbalığı korku öğelerini film endüstrisinde kullandığına bir örnektir. 1976'da Brian De Palma'nın "Carrie" filmiyle ise genç nesle hitap eden korku çemberini oluşturmuştur. Korku sinemasının, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte maliyetleri giderek azalmış ve bağımsız sinemacıların da bu şekilde artmasına olanak sağlamıştır. 1974 yapımı, Tobe Hooper'ın "The Chainsaw Massacre/Teksas Katliamı" filminde bir seri katil konu alınmıştır. Maddi konular, filmleri içerik yönünden zenginleştirmese de gençleri korku içine atması popüler olmasını sağlamıştır. 1978'de John Carpenter'in "Halloween/Cadılar Bayramı" dönemin en başarılı filmidir. Halloween aynı zamanda Hitchcock tarzından esinlenmiş ilk film örneğidir. 1980'de "Friday the 13th/13. Cuma", 1984'de "A Nightmare on Elm Street/Elm Sokağı Kabusu" slasher filmlerini geri getirmiş ve büyük başarı sağlamışlardır. Fakat 1990'larda ise slasherların komik taklitlere dönüşmeye başlamıştır. 1992'de Even Ramimi'nin "Zombi" filmlerindeki efektlerin Peter Jacson'un "Dead Alive" filminde görmektedir. 2000'lerde ise psikolojik ve izleyiciyi heyecanlandıran "Silence of the Lambs/Kuzuların Sessizliği, The Sixth Sende/Altıncı His, Se7en/Yedi, The Others/Diğerleri ve The Ring/Halka" gibi filmler popüler hale gelmeye başlamıştır.

Eduardo Sanchez ve Daniel Myrick'in "The Blair Witch Project/Blair Cadısı" filmi dönemin modern korku sinemasında alt türün ilk örneğidir. Filmde kullanılan el kamera yöntemi korku filmine ayrı bir bakış açısı getirmiştir. El kamerası yöntemiyle seyirciyi filmin içindeymiş gibi hissettirmiş ve seyirci beyaz perdede gerçekleşen olaylara tanık hale getirilmiştir (Dönmez,2018).

2. Türk Sineması'nda Korku ve Cin Figürü

Batı korku sinemasından Türkiye de etkilenmiştir. Türk korku sinemasında çekilen az sayıda filmin ise Amerika ve Batı'da çekilen korku filmlerinin birer kopyası niteliğinde olduğunu izlediğimiz filmlerde anlayabilmekteyiz. Fantastik Türk sinemasının genelinde korku motifleri ise eksik değildir. Ancak korku türüne tümüyle dahil edilebilecek örnekler azlıklarıyla dikkati çeker ve pek çok kez sorulan bir soruyu yeniden gündeme getirebilmektedirler. Bu "A Brief History of Horror" Filmmakeriq, ilgisizliğin seyirciden mi yoksa alışılmış türlerdeki şablonların dışına çıkmaktan pek hoşlanmayan, değişikliği ve denemeleri her zaman sakıncalı bulan Yeşilçam'ın kendisinden mi kaynaklandığı da sorulmaktadır (Scognomillo ve Demirhan,1999: 69). Dünyanın her yerinde olduğu gibi Türkiye'de de 1930'lu ve 1940'lı yıllarda gösterime giren, Amerikan yapım şirketi "Universal"ın korku klasiklerinden (Dracula, Frankenstein, Kurt Adam, Mumya) bugüne kadar, korku sineması ülkenin her yerinde seyircisini her zaman bulduğunu görmekteyiz. Hazır bu seyirci ve meraklı kitlesi varken ve Yeşilçam, "B" filmlerinde, gördüğümüz ve göreceğimiz gibi her şeyi denerken korkudan uzak kalması; o dönemlerdeki teknik altyapının yetersizliğine bağlı (özel efekt, ışıklandırma, makyaj, çevre düzenlemesi, türde deneyimli ya da yatkın senaryo yazarları, yönetmenler), bir de büyük yapım şirketlerinin korkuya gösterdikleri ilgisizlik ve bu ilgisizliğin temelinde yatan ticari kuşkulardan kaynaklanmasıdır (Scognomillo ve Demirhan,1999). Bir de sinema basınının o yıllarda yabancı oyuncular arasındaki aşk maceralarına ilişkin dedikodulara büyük yer ayırırken, filmin konusuyla pek ilgilenmez. Basına yansıyan konu özetinde işin içinde büyücülük ve de sapık ilişkiler olduğu kaydedilse de filmin erotik bir korku/gerilim filmi olduğunun sanki pek kimse farkında olmaz; İstanbul Macerası, çekimler sırasında kullanılan bu adın verdiği izlenimin de etkisiyle bir 'avantür' filmi olarak nitelenmektedir. Dönemin sinema dergilerine bakıldığında, farklı türlere ilişkin kavramların o dönemde Türkiye'de pek yerleşmediği hissine kapılabilir ve melodramlar dışında bütün türler varsa yoksa muğlak bir 'avantür' nitelemesine hapsediyorlar (Özkaracalar, 2007)

Nitekim Drakula İstanbul'da filminden sonra Türkiyeli sinemacıların bir daha korku filmi çekilmesi için yirmi yıl geçmesi gerekecekti. Metin Erksan'ın 1974 tarihli Şeytan filmi de ABD yapımı "The Exorcist"ın neredeyse kare kare kopyası niteliğinde olduğunu söyleyebiliriz. Şeytan filmi Batı korku filmi meraklılarının

ilgisini çekerken, Erksan'ın biyografilerinde neredeyse tamamen yok sayılıyor; yalnızca filmografik listelerde mecburen kaydedildiğini görmekteyiz. Belki de Şeytan'ı dahi Metin Erksan sinemasının gelişim çizgisi içerisinde bir yere oturtmak, bu filmi, toplumumuzun modernleşme süreci karşısında 'manevi değerlerimize' sarılma olarak da anlamlandırıldığını söyleyebiliriz (Özkaracalar,2007). Diğer yandan Şeytan'ın gösterime girdiğinde ne bir olay yarattığı ne de beklenen ilgiyi görmediği söylenmektedir. Uyarlamadan kaynaklanan sorunlardan dolayı tam dengesini bulmayan bu film belki de birçok yönleriyle seyirciyi şaşırttığı söylenebilir. Gerek roman, gerekse ondan hareket eden William Friedkin'in filmi, bekleneni vermeyince, inançsal bir boyut içinde hareket ederek kahramanlarının ikisini papazlar arasından seçiyor. Metin Erksan'ın filmi ise ne bir korku filmi ne de doğa ötesi bir çatışmanın trajedisi olduğu söylenmektedir (Scognomillo ve Demrihan,1999).

2000'li yıllardan sonra Türk korku sinemasında bir artış yaşandığını söyleyebiliriz. Korku sineması yönetmenlerinin bazıları bunu ticari kaygılardan, az bütçe ile çok para kazanmak isteyen yapımcılardan kaynaklandığını söylemektedir. Türk korku filmlerinin genelinde dinsel motifli; cin, büyü, şeytan temalarının geniş bir şekilde kullanıldığını görmekteyiz. Bu yıllarda gösterime giren Türk korku filmlerine “Okul” filmi (Durul/Yağmur Taylan, 2004) “Büyü” (Orhan Oğuz, 2004), “D@bbe” (2004), “Gen” (Togan Gökbahar, 2006), Çağan Irmak'ın yönettiği “Kabuslar Evi”, “Takip”, “Son Dans”, “Hayal-i Cihan”, “Araf” (Biray Dalkıran, 2006), “Küçük Kıyamet” (Durul/Yağmur Taylan, 2006), “Musallat” (Alper Mestçi, 2007), Yavuz Yalınkılıç'ın “Ada Zombilerin Düğünü” (2010), Biray Dalkıran'ın, “Cehennem 3D” (2010). Hasan Karacadağ'ın “Dabbe: Bir Cin Vakası”, “Dabbe 2” (2006) de yönetmen Hasan Karacadağ'ın, 2008 yılında “Semum”, Tan Tolga Demirci'nin 2007 yapımı “Gomeda, Melikşah Altuntaş'ın “Görünmeyenler” (2012), Alper Mestçi'nin “Musallat 2”, (2011), Özgür Bakar'ın “Ammar Cin Tarikatı” (2014), Arkın Aktaç'ın “Şeytan-ı Racim” (2013), “3 Harfliler Marid”(2010), Erdoğan Bağbakan'ın “Karadedeler Olayı”, (2011), Osman Evre Tolga'nın “HTR2B Dönüşüm” (2012), Emre Kaya'nın “İblisin Oğlu 13. Vahşet”, (2013), Hasan - 716 - Karacadağ'ın “El-Cin” (2013)'i örnek gösterebiliriz. 2014 yılı mayıs ayında ise iki yeni Türk korku sineması vizyona girmesi beklenmektedir; “Muska” ve “Azem : Cin Karası”. Bu iki film de yine konu itibariyle büyü ve ne olduğu bilinmeyen varlıklar tarafından saldırıya uğramalarını konu aldığını görmekteyiz. Türk sinemasında ciddi yapımları mizah yoluyla eleştirme ya da yeniden yorumlama alışkanlığına da gidilmiştir. Devam filmleri çekilen bu yapımlar ciddiyetten uzak, güldürü amaçlı filmlerdir. Türk korku sinemasında The Exorcist taşlaması olan “Kutsal Damacana” (Kamil Aydın/Ahmet Yılmaz, 2007) ve Saw (Testere, James Wan, 2004) filminin mizahı olan “Destere” (Ahmet Uygun, Gürcan Yurt, 2008)'yi örnek gösterebiliriz.

Asıl amaçlarının güldürü ya da korku olup olmadıklarını anlamak filmleri izledikten sonra bile güçtür. Ancak Kutsal Damacana çok sevilmiş olacak ki bir devam filmi olan Kurt adam temalı “Kutsal Damacana 2” (2010)’da gösterime girmiştir. İkinci filmde Universal’ın kırklı yıllarda Dracula, Frankenstein ve Mummy filmlerine Bud A çektiği ve klasik canavarlarla dalga geçen yapımların bir benzeri niteliğindedir.

3. Metin Erksan’ın Şeytan Filmindeki Pazuzu Analizi

“Şeytan” (1974) filminde “The Exorcist” (1973) filminde bulunan belirgin Hristiyan öğelerin İslami olanlarla değiştirildiği görülmektedir. İncil yerine Kuran okunması, vaftiz suyu yerine zemberek suyu kullanılması bu öğe değişimlerinin örneklerini oluşturmaktadır. Ancak “The Exorcist” (1973) filminde şeytan çıkarma ayini Latince yani öz dilinde yapılırken “Şeytan” (1974) filminde bu ayin Arapça yerine Türkçe yapılmaktadır. Ancak en dikkat çekici noktalardan birisi, “Şeytan” (1974) filminde şeytanın Arapça konuşması beklenirken tıpkı “The Exorcist” (1973) filminde olduğu gibi Latince konuşuyor olmasıdır. “Şeytan” (1974) filminde Hristiyan inançlarında kullanılan şeytan tasvirleri görüntü olarak birçok kez kullanılmıştır. Filmin giriş sahnesinde bulunan şeytan heykeli, Tuğrul adlı bilim adamının evindeki şömine üzerinde yer alan şeytan kabartması ve Gül adlı kızın kendini bıçaklarken kullandığı kağıt açacağıının üzerinde bulunan şeytan figürü bunlardan birkaçıdır. Yine filmde görülen ruh çağırma tahtası, “Şeytan: Akıl Hastalıkları Hakkındaki Çağdaş Görüşlerin Işığı Altında Evrensel Dinlerde Şeytanın Ruh Zaptedmesi Olayı ve Şeytan Kovma Merasimi” adlı kitabın görülmesi ve açılış sahnesinde çölde ortaya çıkan şeytan heykeli, İslam dini içerisinde yer almayan imgelerdir. Şeytan çıkarma olarak Hristiyan inancında yer alan ritüel, İslam inancında cin çıkarma olarak geçmektedir. Dolayısıyla film, kültürel açıdan İslami kodlarla değil Hristiyan kodlarıyla oluşturulmuştur. “Şeytan” (1974) filminden alınan bu sahnelerde görülen insan bedenine şeytan girmesi durumu, İslam inancında cin girmesi olarak bulunmaktadır. Fiziksel olarak benzer özellikler taşıyor olsa da, film içerisinde şeytan girmesi olarak adlandırılmış olması ve “Ben şeytanım” şeklinde repliklerin bulunması, İslam’ın yaygın olduğu Türkiye’de izleyiciler açısından kültürel uyumsuzluk yaşanmasına neden olmuştur (Şimşek,2012).

Film, içerisinde eski bir inanış olan Pazuzu olarak adlandırılan Sümer ve Akad mitolojilerinde, rüzgâr cinlerinin kralı ve tanrı Hanbi’nin oğludur. Pazuzu, Türk versiyonunda bir heykel ve küçük bir obje olarak, Amerika yapımında ise küçük bir obje ve filmin içerisinde ara ara anlık gösterimler şeklinde kullanılmaktadır. “Pazuzu başı” tasviri de Eski Mezopotamya’da koruyucu tılsım olarak kullanılan yaygın bir objedir. Tılsımlı olduğuna inanılan Pazuzu başı, henüz anne karnındaki ya da yeni doğmuş bebekleri kaçırıp öldürdüğüne inanılan acımasız Lamaştü cinine karşı kolye olarak kadınların boyunlarına takılmıştır. Yine Lamaştü’nün Pazuzu tarafından zorla

yeraltı dünyasına gönderilişini betimleyen levhaların da Lamaštu'dan korunma amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır” (Black and Green, 2003).

Filme bir kazı çalışmasında yer altında bulunan pazuzu heykeli ve objesinin gösterimi ile başlanır. Türkçe'ye uyarlanan Şeytan filmi ve Amerika yapımı Şeytan filmi Pazuzu'yu yani tilsimi göstererek sonrasında kızın yaşadığı problemlere geçer ve Pazuzu'nun sebep olduğu bir durumu ortaya koyar. Pazuzu, ikircikli özelliği olarak güneydoğudan estirdiği rüzgârlarla vebayı da beraberinde getirdiğine inanılan bir demondur (İvelik, 2019). Pazuzu, rüzgâr şeytanlarının kralıydı ve Lilith'in Mezopotamya'daki karşılığı olan Lamaštu'nun da ölümcül düşmanıydı. Bu eski Mezopotamya inancı film içerisinde de Gül karakterinin odasına bir rüzgârla gelmiş olarak sunulmaktadır. Gül'ün odasına giren annesi camın açık olması ve rüzgârın odayı soğutması üzerine camı kapatır. Ancak Pazuzu artık gelmiştir. Pazuzu, film içerisinde ve eski çağlarda bilimin yani tıbbın gelişmediği dönemlerde inanılmaya daha yakın ve oluşan problemleri anlamlandıramamamın sonucu bilimsel bir açıklaması olsa dahi bir inanış biçimini almıştır. Tüm bunlar tıbbın gelişmediği, mikropların, virüslerin bilinmediği yıllarda; doğal olarak da doğumlarda bebek ve anne ölümlerinin çokça olduğu yıllarda, o dönem insanların bebek ölümlerinin sebebinin bağlandığı karakterlerdir. Bu inanış film içerisinde tıbbın bir çözüm bulamadı yere doğru ilerletilerek inanç düzlemine getirilmiştir.

Günümüz korku filmleri içerisinde de zaman zaman değinilen bilim ve din ayrılıkları Türk korku sinemasının ilk örneklerinde biri içerisine alınan Şeytan filminde de rastlanmaktadır. Buradan itibaren Gül karakterinin annesi tıp biliminde bulamadığı çareyi şeytan çıkarma ayinleri yapmış veya bu işlerden anlayan bir uzmanda aramaya başlar. Bunun üzerine Tuğrul Bilge ile görüşerek yardım ister. Bilge ise başlarda inanmadığı bu durumu deneyimleyerek gözlemler. Gördüğü duruma bir çözüm aramaya başlar. Ardından bir imam ile görüşür. Ona danışarak bu işlerden anlayan birini bulur ve Şeytan'ı çıkarmak için Gül'ün evine giderler. Filmin sonlarına doğru gelindiğinde ise uzun uğraşlar sonucu Gül'ün bedeni Şeytan(Pazuzu)' dan arındırılır. Son olarak filme bakıldığında bir uyarlama olmasından ziyade farklı bir kültürel inanç olan ve eski Mezopotamya'ya kadar dayanan Şeytani varlıklara inanış günümüzde bu biçimini kaybettiği için film içerisinde korku türünün görevini bugünün bakışıyla yerine getirmediği söylenebilir. Bunun yanı sıra her iki filmde de müzik yani sesler korku unsurunun önemli bir bileşeni olması sebebiyle ele alınabilir. Filmlerde seslerin bazıları aynı olarak kullanılmıştır. Ancak kullanılan sesler zaman zaman alakasız bir merak uyandırma havası sezdirecek biçimde kullanılmaya çalışılmıştır. Ancak ne kadar işlevsel hâle geldiği tartışma konusu olarak ele alınabilir. Ses gibi –hatta sestən çok- müzikte dinleyicinin duyarlılığını genel olarak artırmaya meyleder. Yapılan deneyler, zil sesi işitilirken, bir lambanın daha parlak ışık saçtığını göstermektedir; bu “duyular arası”

etkiden yararlanan müzik, ekranda soluk sessiz görüntüleri canlandırır ve böylelikle görüntüler bizim taraftaki dünyada kalırlar (Perver ve ark. 2022).

SONUÇ

Çalışmada, Türk korku sinemasında İslam Dini ve Kur'an kaynaklı temaların sıkça kullanıldığı görülmüştür. Batı benzeri öykülerin de kullanıldığı Türk korku filmlerinde şeytan, papaz temaları Türk kültüründeki cin, büyü, din adamı karakterleriyle özdeşleştirildiği görülmüştür. Türk korku sinemasında karşılaşılan en sık problemlerden birinin ise görsel efekt yetersizliği olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. Türk korku sinemasının korkutmadaki başarısızlığını, batı toplumunda aydınlanma sonrası yaşanan modernizmin Türk toplumunda yaşanmadığına bağlamaktadır. Modernizmi yaşayan batı toplumu büyü ve din dönemlerini bastırmayı başarabilmişlerdir. Aydınlanma döneminde Batı toplumunda büyü ve din adına bastırılan olguların, çağdaş yaşamda geri dönerek korku unsuru yaratmıştır. Fakat Türk toplumu aydınlanma dönemini yaşamadığı için; büyü ve din ritüelleri içinde var oldukları, hatta bastıracakları herhangi bir dinamikleri olmaması dolayısıyla sinemaya korku türünde değil, komedi türü olarak yansımıştır. Bu nedenle, Türk korku filmlerinden korku etkisi yaratılamamıştır. Fakat Şeytan(1974) filmi Türk korku sinemasının ilklerinden biri olması ve bugün bile hala içinde barındırdığı korku unsurlarının daha gelişmiş biçimlerinin, görsel ve müzik ile de desteklenerek kullanıldığı görülmektedir. Dolayısıyla Türk Korku Sinemasında bir navigasyon, duyumsatma ve tanıtma aracı görevini aldığı ileri sürülebilir. Çünkü hala doğaüstü varlıkların, cin, büyü vb. gibi kavramların kullanılması devam etmektedir. Bugün korku sinemasının geldiği yerden özellikle Türk korku sineması bağlamında filme bakıldığında dönemin imkânları ile iyi bir iş olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Özpay, O. (2020). Türkiye’de korku sineması literatürü üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 18(36), 543-582.
- Şimşek, G. (2012). Sinemada korku ve din: 2000 sonrası Amerikan ve Türk filmlerinde cin unsurunun çözümlemesi (Eleştirel kuram ve göstergebilimsel metodoloji çerçevesinde). Marmara Üniversitesi (Turkey).
- Oyuncuları, F., Perver, C., Ünal, C., Taygun, M., Hün, A., Amaç, E., & Tuğba, A. *Türk Korku Sinemasında Bir Uyarlama İncelemesi: Metin Erksan, Şeytan (1974) Filmi*.
- Aktulum, Kubilay (2000). *Metinlerarası İlişkiler*, Ankara: Öteki Yayınları.
- Black, Jeremy, Green, Anthony (2003). *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar, İfridler ve Semboller*, Diyarbakır: Aram Yayıncılık.
- Garteja, 2022. <https://garteja.blogspot.com/2012/11/lilith.html>, Erişim tarihi: 24.05.2022.
- Gizli İlimler Kütüphanesi, 2022. <https://www.gizliilimler.org/Pazuzu.htm>, Erişim tarihi: 24.05.2022.
- İvelik, Sonia (2014), *Dünya Dinleri 1: Taraftarı Kalmayan Dinler*, https://play.google.com/store/books/details/D%C3%BCnya_Dinleri_1_Taraftar%C4%B1_Kalmayan_Dinler?id=ziFCBAAQBAJ&hl=be&gl=US, Erişim Tarihi: 24.05.2022.
- Kaçar, Abdulgani (2019). “Eski Mezopotamya Kültüründe Tılsım İnanışı ve Bazı Tılsımlı Objeler”, *Archivum Anatolicum*, 13(1), 69-81.
- Kracauer, Siegfried (2015). *Film Teorisi: Fiziksel Gerçekliğin Kurtuluşu*, Çev: Özge Çelik, 1. Baskı, İstanbul: Metis Yayınları. Nmm-Artı, 2022. <https://nmmarti.wordpress.com/page/4/>, Erişim tarihi: 19.05.2023.
- Dönmez, H. M. (2018). *Türk korku sinemasında sembollerin incelenmesi ve Hasan Karacadağ sineması* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Koçak, B. Doğu-Batı Arasında Türk Sineması: Korku Filmleri Üzerine Bir Değerlendirme. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| Istanbul University Faculty of Communication Journal*, (26).
- Halis, Ş. A. (2017). Tarihsel Bir Karşıtlığın Tezahürü: 2002 Sonrası Türk Korku Filmlerinde Bilim-Din Çatışması. *Selçuk İletişim*, 9(4), 221-237.
- İnal, U. (2015). *Türk korku sinemasında eski Türk inançları ve İslamiyet'e dair öğeler: Hasan Karacadağ sineması* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü).
- Burkovik Yıldız ve Tan Oğuz, *Korkacak Ne Var Korkunun Psikolojisi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, 1. Baskı, s.19

- TDK (2018), Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5caa72617f3140.63571060, Erişim Tarihi: 27.07.2022.
- Sungur, M. Z., “Fobik Bozukluklar”, *Psikiyatri Dünyası*, (1), 5-11, 1997
- Skal, D. (1993). *The Monster Show: A Cultural History of Horror*. Penguin Books.
- Aksoy, H., *Güncel Sanatta Bir Tema Olarak Korku*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011
- Carroll, N. (1990). *The Philosophy of Horror or Paradoxes of the Heart*. New York: Routledge.
- Czajkowska, M. M., Morris, N. P., & Chattarji, S. (2018). *Stress and Fear: A Review of the Neurobiological Mechanisms and Adaptive Responses*.

53. Bölüm

Sosyal Hizmetin Sosyal Güvenlik Sistemindeki Rolü: Sosyal Hizmetler, Sosyal Yardımlar ve Sosyal Sigortalar

Sinan BALCI¹

¹ Öğretim Görevlisi; Bayburt Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Mülkiyet Koruma ve Güvenlik Bölümü.
sinanbalci@bayburt.edu.tr ORCID No: 0000-0002-1155-4696

ÖZ

Sosyal hizmet disiplini birey, aile ve toplumların sosyal refahını artırmak ve yoksullukla mücadele etmek amacıyla çeşitli uygulamalar vasıtasıyla insanlara hizmet götürmeyi amaç edinmektedir. Bu yönüyle ele alındığında sosyal hizmetin insanların sosyal güvenliğini sağlamada önemli bir görevinin olduğu görülmektedir. Dünya’da ve Türkiye’de sosyal güvenlik sistemleri incelendiğinde sosyal güvenliğin temel yapısının sosyal hizmetler, sosyal yardımlar ve sosyal sigortalardan oluşan üçlü bir mekanizma üzerine kurulu olduğu anlaşılmaktadır. Sosyal sigortalar, işçi, işveren ve devlet katkılarından elde edilen primlerden karşılanmaktayken sosyal yardım ve hizmetler vergilerden karşılanmaktadır. Çalışan ya da diğer bir deyişle sigortalı olan kişiler doğrudan sosyal sigortalara bağlı olurken sosyal güvencesi olmayan ya da herhangi bir sosyal sigorta koluna bağlı bulunmayanlar için sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar devreye girmektedir. Sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar, sosyal sigortaların ulaşamadığı veya eksik kaldığı alanlara yoğunlaşmaktadır. Ülkemizdeki sosyal güvenlik sistemi de bu şekilde sürdürülmektedir. 2006 yılında yapılan sosyal güvenlik reformuyla sosyal sigortalar alanında köklü değişiklikler yapılmıştır. Emeklilik yaşı ve sağlık harcamaları gibi önemli konular ele alınmıştır. Reformla birlikte Emekli Sandığı, SSK, Bağ-Kur gibi farklı sosyal sigorta fonları tek bir kurum bünyesinde birleştirilmiş ve Sosyal Güvenlik Kurumu kurulmuştur. 2006 yılından sonra devam eden süreçte sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı’nın kurulmasıyla sosyal hizmetler ve yardımlar alanında daha merkezi ve bütünleştirici hizmet modelleri uygulanmaya başlanmıştır. Bakanlığın kurulmasıyla sosyal hizmetin sosyal güvenlik alanındaki rolü daha görünür hale gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Hizmet, Sosyal Güvenlik, Sosyal Yardımlar, Sosyal Hizmetler, Sosyal Sigortalar

GİRİŞ

Sosyal hizmet mesleğinin temel hedef kitlesi insan olup yoğunlaştığı ana felsefe insan haklarıdır. Sosyal hizmet özünde insancıl yaklaşımları barındırmaktadır (Bingöl, 2015: 76). İnsanların sosyal refahının artırılması ve gelişimine katkıda bulunulabilmesi anlayışı multidisipliner bir alan olan sosyal hizmeti ortaya çıkarmıştır. Sosyal hizmet disiplini sosyal adalet, sosyal refah ve insan haklarının gelişimine odaklanmaktadır. Sosyal hizmet, aynı zamanda ortaya çıkış tarihinden gelişim sürecine kadar insanların yaşadıkları sosyal sorunların çözülmesi ve iyilik hallerinin sağlanması için diğer disiplinlerden yararlanmakta ve onlara da katkı vermektedir (Danış, 2007: 62). Sosyal hizmetin temel yaklaşımları ve müdahale yöntemleri ekseninde hedef kitlesi ve çalışma alanları oldukça geniştir. Bu alan ve hedef kitleler genel olarak aile sosyal hizmetleri, yoksullukla mücadele hizmetleri, gençlik, okul ve ordu sosyal hizmetleri, tıbbi sosyal hizmetler, engelli ve yaşlı sosyal hizmetleri şeklinde sıralanabilir (Şeker, 2012).

Sosyal hizmetin bir diğer hizmet alanı ise sosyal güvenlik sistemindeki görev ve sorumluluklarından oluşmaktadır. Sosyal hizmet, insanların sosyal refahını sağlamak ve onları muhtaçlıktan kurtarmak için sosyal güvenlik alanında etkin bir şekilde yer almaktadır. Sosyal güvenlik, sosyo-ekonomik, fizyolojik ve mesleki riskler nedeniyle geliri kısmen veya tamamen kesilmiş insanların yaşam ihtiyaçlarını karşılayan bir sistemdir. Uluslararası mevzuatta sosyal güvenliğin bir hak olarak ele alındığı örnek bir sözleşme olan ve 1948’de yayımlanan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinde toplumu oluşturan bütün bireyler için sosyal güvenlik hakkının varlığından söz edilmektedir (Ayhan, 2012: 43). Uluslararası mevzuatta tanımlanmaya başlayan sosyal güvenlik hakkı ülkemizde ilk defa 1961 Anayasasında ele alınmıştır. 1982 Anayasasının 60. Maddesinde ise sosyal güvenlik hakkı, herkes için sosyal bir hak olarak tanınmış ve devlete sosyal güvenlik alanında gerekli teşkilatı kurması ve tedbirleri alması için yükümlülük getirilmiştir (www.mevzuat.gov.tr, 2022).

Sosyal hizmet ve sosyal güvenlik programları arasındaki ilişkileri belirleyen bazı faktörler bulunmaktadır. Bu açıdan pek çok ülkedeki sosyal hizmetlerin bir kısmı sosyal güvenlik hizmetlerinin bir parçası olup söz konusu sosyal hizmetlerin bir kısmı ülkelerdeki sosyal güvenlik kurumları tarafından yönetilmektedir (Merriam, 1962). Diğer yandan sosyal güvenliğin belirli sosyal riskler karşısında insanları muhtaçlığa düşmekten korumak, insanların geçici veya sürekli olarak kaybettiği gelirlerini tazmin etmek ve onları desteklemek gibi görevleri bulunmaktadır. Sosyal hizmet de dezavantajlı gruplar başta olmak üzere muhtaç kimselerin sosyal refahını artırmaya ve hayat standartlarını geliştirmeye yönelik uygulamaları olan bir alandır. Sosyal güvenlik ve sosyal

hizmet kavramlarının çalışma alanları ve insanların karşılaştığı risklere karşı sunulan hizmetler bakımından çakıştığı görülmektedir. Sosyal güvenlik, sosyal riskler karşısında kişilere parasal sosyal gelir sağlama amacı gütmektedir. Ayrıca sosyal risklere karşı gerekli mal ve hizmetlerle de sosyal geliri desteklemektedir. Sosyal güvenlik, temel bir sosyal güvenlik tekniği olan sosyal sigortaların yanında sosyal yardımlar ve sosyal hizmetleri de kapsamaktadır. Sosyal güvenlik yöntemlerinin sosyal sigortalar dışındaki diğer iki yöntemi olan sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar iki alanı birbirine yaklaştırmaktadır. Bu bağlamda sosyal güvenliğin sosyal hizmetle olan yakın ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde sosyal güvenliğin yapısı incelendiğinde temel yöntem olarak bilinen sosyal sigortalarla birlikte sosyal güvenliğin tamamlayıcısı olarak sosyal hizmetler ve sosyal yardımların önemli birer yapı taşı olduğu görülmektedir (Dilik, 1980).

Sosyal Güvenlik Yöntemleri

Sosyal güvenlik birtakım sosyal riskler (ölüm, yaşlılık, sakatlık işsizlik, hastalık, doğum, iş kazası vb.) karşısında kişileri olumsuz sonuçlara, ortaya çıkabilecek sosyal problemlere karşı koruyan bir sistemdir. Dar anlamda sosyal güvenlik, belirli sosyal risklere karşı kişileri koruyan bir sistem olarak tanımlanabilir. Sosyal güvenlik kavramı geniş anlamda ele alındığında sadece belirli sosyal risklere karşı insanları koruyan bir sistem olmayıp aynı zamanda aile, eğitim, sağlık, konut gibi politikalara yönelik önleyici hizmetleri de içermektedir (Güzel ve Okur, 1999). Sosyal güvenlik bir amaç olarak değerlendirildiğinde sosyal sigortalar, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar bu amacı gerçekleştiren birer araçtır. Ülkemizde sosyal güvenlik yöntemleri primli ve primsiz rejim olarak ikiye ayrılmaktadır. Primli rejimi oluşturan sosyal sigortalarla birlikte sosyal güvenlik sisteminin tamamlayıcısı olan ve primsiz rejim olarak adlandırılan sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar olarak 3'lü bir yapı bulunmaktadır (Tuncay, 2002: 5, Boyacıoğlu ve Öçal, 2018: 912-913).

Sosyal Sigortalar

Sigorta kavramı, kişilerin yaşamları boyunca karşı karşıya kalabilecekleri ve maddi-manevi zarara neden olabilecek olayların sosyo-ekonomik sonuçlarına yönelik tedbir alınması gerektiği anlayışından ortaya çıkmıştır. Kısaca, gelecekte meydana gelebilecek olaylara yönelik önlem alma yöntemidir. Burns'a göre sosyal sigorta, karşılıklılık esasıyla toplumların karşılaşabilecekleri risklerin yine toplum tarafından yardımlaşma sonucunda telafi edilmesidir. Bu bağlamda sosyal sigorta kavramı, prim ödeyen veya çalışanların gelecekte karşılaşabilecekleri mesleki, fizyolojik, sosyo-ekonomik

risklere karşı onları koruyan ve kişilerin zorunluluk esasıyla ödedikleri prim oranında yararlandığı sistem olarak tanımlanmaktadır. Sanayi devriminden sonra gelişen sosyal sigorta sistemi kişileri gelir güvenliğine kavuşturmuştur. Modern sosyal sigorta sistemi çalışanları ve onların bakmakla yükümlü olduğu bireyleri de güvence kapsamına almaktadır (Ayhan, 2012).

Sosyal sigorta kapsamında sayılabilecek sosyal risklerin belirlenmesi hem de sosyal güvenlik sistemlerinin gelişmesine katkı sağlayan 1952’de ILO (Uluslararası Çalışma Örgütü) tarafından yayımlanan 102 no’lu “Sosyal Güvenlik Sözleşmesi” ile asgari standartlar belirlenmiştir (<https://www.ilo.org>, 2015). Sözleşme kapsamında tanımlanan sosyal riskler şunlardır:

Tablo 1.: ILO Asgari Standartları

Yaşlılık	İş kazası ve meslek hastalıkları
Ölüm	Hastalık (Sağlık yardımı ve hastalık ödeneği)
Malullük	İşsizlik
Analık	Aile yardımları

Kaynak: www.ilo.org, 2015

ILO tarafından yayımlanan asgari standartları içeren sözleşme gelişmemiş veya gelişmekte olan ülkelerin sözleşmeyi onaylamaları için bazı istisnalar getirmiştir. Sözleşmede sayılan yardımların kabul edilmesinde ülkeler açısından kolaylaştırıcı ayrıcalıklar bulunmaktadır. Asgari standartlar sözleşmesi, çeşitli ülkelerdeki sosyal güvenlik uygulamalarının ve yasal mevzuatın gelişmesine olanak sağlamıştır (Baykara, 2022: 1025).

Sosyal sigorta tekniğiyle sağlanan güvence çalışan nüfusa yönelik bir uygulamayı içermektedir. Sistem, nüfusun tamamını değil çalışan sigortalılara yöneliktir. Sosyal sigortalarda uygulanan temel usul, prime dayalı yöntemdir. Primler, çalışanlar, işverenler ve kısmen devlet tarafından ödenmektedir. Sosyal sigorta kapsamında bulunanlar, ödedikleri primler üzerinden hak ve imkanlardan yararlanabilmektedir. Sosyal sigortalar genel olarak uzun ya da kısa vadeli kayıplara yol açabilecek hastalık, iş kazaları, meslek hastalığı, analık, ölüm ve işsizlik gibi nedenlerden dolayı geçici ya da sürekli iş göremezlik hallerinde sosyal bir koruma sağlamaktadır (Özdemir, 2015). Sosyal güvenlik kapsamında sosyal sigortaların da kapsamına aldığı sosyal riskler, genel olarak üç başlıkta ele alınabilir. Bunlar, iş hayatında meydana gelen gelir kaybına neden olabilecek geçici veya sürekli riskleri içeren mesleki riskler (iş kazası ve meslek hastalığı), (Tuncay, 2002: 2), insanların kendi bedenlerinde meydana gelen ve kısmen ya da tamamen iş göremezlikle

sonuçlanabilecek fizyolojik riskler (hastalık, analık, yaşlılık, malullük, ölüm), aile ve çalışma yaşamında ortaya çıkan ve ailevi yükleri de kapsayan sosyoekonomik riskler (işsizlik, aile ve çocuk bakımı ihtiyacı), (Korkusuz ve Uğur, 2016: 9) olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu sosyal riskler baz alındığında risklere karşı yapılan ödemeler, sosyal güvenlik ödemeleri kapsamında önemli bir payı oluşturmaktadır. Aşağıda sosyal koruma harcamaları kapsamında başlıca sosyal riskleri de içeren 2020 ve 2021 yılı harcamaları tablolastırılmıştır (<https://data.tuik.gov.tr>, 2022).

Tablo.2: Sosyal Koruma Harcamaları (TÜİK, 2022)

Sosyal Koruma Harcamaları Toplamı	2021	Pay	2020	Pay
	785.662	%100	655.261	%100
Sosyal Koruma Yardımları Toplamı	775.401	%98.7	646.267	%98.6
Hastalık/Sağlık bakımı	242.136	%30.8	171.267	%26.1
Engelli/Malul	23.691	%3	20.613	%3.1
Emekli/Yaşlı	353.592	%45	301.173	%46
Dul/Yetim	88.912	%11.3	73.206	%11.2
Aile/Çocuk	32.937	%4.2	31.071	%4.7
İşsizlik	29.507	%3.8	44.393	%6.8
Diğer harcamalar	14.888	%1.9	13.538	%2.1

Kaynak: www.data.tuik.gov.tr, 2022

Tablo incelendiğinde sosyal koruma harcamaları 2021 yılında 2020' ye göre %19.9 artış göstermiş ve 785 milyar 662 milyon TL olmuştur. 2021 yılı sosyal koruma harcamaları içerisinde sosyal koruma yardımları (Hastalık, emekli-yaşlılık, engelli-malullük, dul-yetim, aile ve çocuk, işsizlik) 646 milyar 267 milyon TL'ye ulaşmıştır. Bu grupta en büyük harcama ise 353 milyar 592 milyon TL ile emekli/yaşlılara yöneliktir.

Sosyal Hizmetler

Sosyal hizmetler, primsiz sosyal güvenlik rejimi olarak adlandırılan sosyal güvenlik yöntemlerindendir. Kamu sosyal güvenlik harcamalarının önemli bir kısmı sosyal hizmetlerden oluşmaktadır. Sosyal hizmetler, insanların iyilik halini geliştirmek, kendilerine yeter hale gelmelerini sağlamak ve aile

ilişkilerini geliştirmeyi hedefleyerek birey, aile ve grupların sosyal işlevselliklerini yerine getirebilmeleri amacıyla sosyal hizmet uzmanları ve diğer meslek elemanları tarafından yürütülen sistemli programlar bütünüdür. Sosyal hizmetlerin ana gayesi bireylerin ve toplumun refahını sağlamaktır. Sosyal sigorta kapsamı dışında kalabilme potansiyeli yüksek olan korunmaya muhtaç çocuklar, kimsesiz-evsizler, madde bağımlıları, yaşlı, yoksul, sığınmacı-mülteci, engelli, ruh sağlığı sorunları olan hastalar, tıbbi bakım ve rehabilitasyon hastaları, zor koşullarda yaşayan kadınlar ve tüm ihtiyaç sahibi gruplar sosyal hizmetlerin hedef kitlesini oluşturmaktadır. Görüldüğü üzere sosyal hizmetlerin faaliyet yürüttüğü ve hizmet götördüğü kesimler, sosyal güvenlik sistemleri düşünüldüğünde toplumun önemli bir bölümünü oluşturmaktadır (Özdemir, 2015).

Sosyal hizmetler, sosyal sigortalar kadar kapsamlı olmasa da sosyal güvenlik sisteminde “tamamlayıcı” bir görevi bulunmaktadır. İnsanların karşılaştıkları sosyal ve ekonomik sorunların çözülmesiyle insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam seviyesine ulaşabilmelerine olanak sağlamaktadır (Koç, 2004). Tomanbay’a göre sosyal hizmetler geniş anlamda eğitim, sağlık ve sosyal güvenliği kapsamaktayken dar anlamda ise ihtiyaç sahibi ve özel gereksinimli grupları kapsamaktadır. Sosyal hizmetler, toplumda sosyal adaletin sağlanmasına da katkı vermektedir. Sunulan hizmetler kapsamında gelir dağılımındaki dengesizliklerin giderilmesi, yoksulların desteklenmesi için faaliyetler yürütülmektedir. Bu nedenle sosyal hizmetlere ayrılan bütçe ve kaynaklar adaletli gelir dağılımına da etki etmektedir (Çetin, 2015: 155). Sosyal hizmetler başta kamu olmak üzere yarı kamusal, gönüllü özel kuruluşlar tarafından yürütülmektedir (Dilik, 1980). Sosyal hizmetler alanında ülkemizde genel politika ve uygulamalardan sorumlu bakanlık Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı’dır. Bakanlık, sosyal kalkınmanın sağlanması için öncü bir kurumdur. Bakanlığın temel misyonu ise birey, grup ve toplumlar için güçlü, bütüncül ve adil sosyal hizmet modelleri geliştirerek uygulamaktır. Bakanlık bünyesinde hizmet veren birimlerin çocuklar, gençler, kadınlar, engelli ve yaşlılar, şehit ve gaziler, yoksullar başta olmak üzere toplumun tamamına yönelik sosyal riskleri önleyici politikalar geliştirmek, dezavantajlı grupların sosyal hayata aktif katılımını sağlamak, sosyal değişim ve gelişimi desteklemek gibi hedefleri bulunmakta olup çeşitli hizmet ve uygulamalarla faaliyetlerini yürütmektedir (www.aile.gov.tr, 2022).

Tablo.3: Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı İlgili Hizmet Birimleri

Aile ve Toplum Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Engelli ve Yaşlı Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü
Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü
Şehit Yakını ve Gaziler Genel Müdürlüğü
Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü

Kaynak: www.aile.gov.tr, 2022

Sosyal hizmetlerin sosyal sigortalardan farklı yönleri bulunmaktadır. Sosyal hizmetler genel olarak sosyal sigortaların kapsamı dışında kalan veya sosyal sigortası olsa da muhtaç durumda bulunan kişi ve gruplara yöneliktir. En önemli farklardan birisi de sosyal sigortaların primli sistem olması ve çalışanların prim ödeyerek yararlanması söz konusuysa sosyal hizmetler karşılıksızdır ve prim ödenmez. Sosyal sigortaların finansmanı toplanan primlerdir. Sosyal hizmetler devlet bütçesinden vergilerle finanse edilmektedir. Sosyal sigortalar daha gelişmiş bir sosyal güvenlik tekniği olmakla birlikte gelişmiş ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinde sosyal hizmetler önemli bir konuma sahiptir (Koç, 2004). Sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar yakından bağlantılıdır. İki unsur birbirlerini tamamlarlar ve müracaatçının ihtiyaçlarına cevap verebilmek için hizmet sunarlar. Dünya’da sosyal hizmetlerin geliştirilmesine duyulan ihtiyaç giderek artmaktadır ve bu nedenle artan ihtiyaç, sosyo-politik tartışmaların odak noktasını oluşturmaktadır (Muuri, 2010).

Sosyal Yardımlar

Sosyal güvenlik yöntemlerinden birisi de sosyal yardımlardır. Sosyal yardımlar, hayatını idame ettirmede ve geçindirmede zorlanan, muhtaç ve gelir düzeyi düşük, temel ihtiyaçlarını karşılamada güçlük çeken kişilerin yaşamlarını asgari düzeyde güvence altına almak için yapılan karşılıksız kamu yardımlarıdır. Kişinin kendisini ve bakmakla yükümlü olduğu bireyleri kapsayan sosyal yardımlar, ayni ve nakdi niteliktedir ve genel olarak nakdi yapılan yardımlardır (Uşan, 2009: 63).

Türkiye’de çeşitli sosyal yardım uygulamaları mevcuttur. Kimsesiz, işsiz, yaşlı, engelli, yoksul ve düşkünlere yönelik olan sosyal yardımlar, sosyal güvencesi olmayan ya da sosyal güvencesi olsa da temel ihtiyaçlarını karşılama noktasında zorluk çeken vatandaşlara yapılmaktadır. Ülkemizde 1986 yılında yürürlüğe giren Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Kanunu sosyal yardım programlarının temelini oluşturmaktadır. 2004 yılında Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Genel Müdürlüğü kurulmuştur (Hacımahmutoğlu,

2009: 141). Ancak sosyal yardım programlarını ve sosyal hizmet politikalarını merkezi bir kurum vasıtasıyla yürütmek, dağınıklığı engellemek, daha sürdürülebilir ve etkin bir yapıya kavuşturmak için 663 sayılı KHK ile 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuştur. Bakanlık, günümüzde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak sosyal yardımların ve sosyal politikaların temel sağlayıcısı konumundadır. Bakanlığa bağlı Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü tarafından ihtiyaç alanlarına yönelik sunulan sosyal yardım programların başlıcaları aşağıda tablolandırılmıştır (www.aile.gov.tr, 2011).

Tablo 4.: Başlıca Sosyal Yardım Programları (2022)

Aile	Engelli-Yaşlı	Barınma-Gıda	Eğitim	Sağlık
Doğum yardımı	Yaşlı aylığı	Gıda yardımı	Şartlı eğitim	Şartlı sağlık
Eşi vefat etmiş	Engelli aylığı	Yakacak	yardımları	yardımları
kadınlara nakdi	Engelli yakını	yardımları	Eğitim materyali	Katılım payı
yardım	aylığı	Sosyal konut	yardımları	ödemesi
Öksüz-yetim	Evde bakım	projesi	Barınma-taşıma	Kronik hasta
yardımları	aylığı	Ev onarım-	ve yemek	yardımları
Asker çocuğu ve	Engelli ihtiyaç	tadilat yardımı	yardımları	Silikoze
asker ailesi	yardımları	Elektrik-	Yabancılarla	hastalarına
yardımları	Yaşlı ve engelli	Doğalgaz	yönelik şartlı	yardımları
Şehit yakınları ve	bakım projeleri	tüketim desteği	eğitim yardımı	Kronik hastalara
gazilere		Aşevleri	Öğrenci	elektrik tüketim
yardımları				desteği
Afet acil durum				
yardımları				

Kaynak: www.aile.gov.tr, 2022

Sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sistemlerinin açıklarını kapatma işlevi görmektedir. Sosyal sigortalardan faydalanamayanlara sosyal koruma sağlamaktadır (Hacımahmutoğlu, 2009: 24). Anayasamızda ülkemizin sosyal bir hukuk devleti olduğunu belirten madde 2, devletin çalışanların yaptıkları işe karşılık adaletli ücret hakkının olduğunu ve sosyal yardımlardan yararlanmalarını güvence altına alan ücrette adaletin sağlanması konulu madde 55, herkesin sosyal güvenlik hakkına vurgu yapan madde 60, sosyal güvenlik açısından özel olarak korunması gerekenler konulu madde 61, sosyal güvenlik çerçevesinde sosyal yardımların temel mevzuatını oluşturmaktadır (www.mevzuat.gov.tr, 2022). Sosyal yardımlar, sosyal güvenlik sisteminin olgunlaşmasına katkı vererek sosyal güvenlik sistemlerinden kaynaklı sorunlara da çözüm olanağı getirmektedir. Bihassa, sosyal sigortalardaki eksiklikleri kapatarak sosyal güvenlik sisteminin işleyişini daha etkin hale getirmektedir (Taşçı, 2007: 43).

Sosyal Güvenlik Reformu ve Yeni Sosyal Güvenlik Rejimi

Türkiye’de sosyal güvenlik alanında temel dönüşüm, 2006 yılı ve sonrasında yaşanmıştır. Ülkemizdeki nüfus yapısının ve demografik özelliklerin değişmesi sosyal güvenlik sisteminin yeniden yapılandırılmasına yol açmıştır. 2006 yılında çıkarılan 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Hakkında Kanun ve 5502 sayılı Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu köklü değişiklikler getirmiştir. Söz konusu kanunlarla farklı sigorta fonları olan SSK, Bağ-Kur, Emekli Sandığı gibi kurumlar arasındaki eşitsizlik ve yapısal sorunlar nedeniyle bu kurumlar, Sosyal güvenlik Kurumu bünyesinde birleştirilmiştir. Emeklilik yaş ve prim gün hesaplamalarında değişiklikler yapılmıştır. Yeni mevzuatın tam anlamıyla yürürlüğe girmesi 2008 yılında olmuştur (Angın, 2019: 435-437). Yeni sosyal güvenlik sistemi önemli ölçüde sosyal sigorta alanını etkilemiştir. Emeklilik koşulları, sağlık harcamaları, uzun ve kısa vadeli sigorta kolları açısından mevcut sistem yeniden ele alınmıştır. 5510 sayılı Kanun ile, sosyal sigortalar ve genel sağlık sigortasından yararlanacak kişiler ve hakları, yararlanma koşulları, yöntemi, finansmanı ve genel işleyiş belirlenmiş; 5502 sayılı Kanun ile yeni kurulan Sosyal Güvenlik Kurumu’nun (SGK) teşkilat, görev ve yetkileri açıklanmıştır (Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu; Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Hakkında Kanun, 2006).

Reforma ihtiyaç duyulmasının altında yatan nedenler, nüfusun demografik yapısının değişimiyle birlikte mevcut sosyal güvenlik sisteminin aksayan ve eksik yönlerinin bulunmasıdır. Bunlar genel olarak sosyal güvenlik sisteminin tüm vatandaşları kapsayacak şekilde tasarlanmaması, erken yaşta emeklilik sorunu, kayıt dışı istihdam ve sosyal güvenliğin finansmanını zora sokan af yasaları, toplanan fonların gerekli alanlarda kullanılmaması, sistemin mali ve idari açıdan tam bir özerkliğe sahip olmaması gibi yapısal sorunlardır. sorunlardır. Bu sorunlar beraberinde sosyal güvenliğin finansmanı sorununu ortaya çıkarmış ve sistem açık vermeye başlamıştır. Amacı insanları muhtaçlıktan korumak ve yoksullukla mücadele etmek olan sistem, ülkenin ekonomik istikrarını da tehdit eden boyutlara ulaşmıştır (Ocak, 2012: 71-72). Sosyal güvenlik reformuyla sosyal güvenlik sisteminde norm ve standart açısından birlik oluşturulmuş ancak sosyal hizmetler ve sosyal yardım kuruluşları kapsam dışında bırakılmıştır. Reform, daha çok sosyal sigortalar alanında yenilikler getirmiştir. Sosyal hizmetler ve yardımlar alanında kamunun ağırlıkta olduğu 2011 yılında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı adıyla kurulan ve günümüzde ise Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı adıyla faaliyet yürüten Bakanlık başta olmak üzere, Sosyal Yardımlar Genel Müdürlüğü, Primsiz Ödeme Genel Müdürlüğü ve birçok kuruluş bulunmaktadır. Bu

kapsamda sosyal yardım ve hizmetlerin merkezi yapıya kavuşturularak insanlar açısından bir hak anlayışıyla verilmesi gerekmektedir (Arıcı, 2011).

Sosyal güvenlik reformu kapsamındaki diğer bir önemli gelişme sağlık hizmetleri alanındaki iyileştirmelerdir. Sosyal güvenlik kurumlarının en fazla bütçe ayırdığı alan sağlık hizmetleridir. 1990'lı yıllarda sosyal güvenlik sistemindeki finansal sorunlar, sağlık hizmetlerini olumsuz etkilemiştir ve radikal reformlara ihtiyaç duyulmuştur. Sağlık hizmetlerinin etkinlik ve verimlilikten uzak olması, sosyal güvenliğin toplumun ihtiyaçlarını karşılama noktasında başarısız olması ve dar kapsamlı olması sağlık hizmetlerinin sunumunda eksikliklere neden olmuştur (Bilen ve Öncel, 2010: 107). Bu kapsamda 2006'de yürürlüğe giren 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Hakkında Kanun ile tüm vatandaşlara eşit ve kaliteli hizmet verecek 'Genel Sağlık Sigortası' sistemi kurulmuştur. 2012 yılında yeşil kart uygulaması kaldırılmış onun yerine tüm vatandaşları kapsayacak genel sağlık sigortası uygulamasına bütünüyle geçilmiştir (www.sbb.gov.tr, 2019).

Sosyal Hizmetler ve Sosyal Yardımlar Alanındaki Gelişmeler

Yeni SGK reformu sosyal güvenliğin primli ayağı olan sosyal sigortalar alanında köklü değişiklikler getirmiştir. Primsiz rejim olan sosyal hizmetler ve sosyal yardımlarda ise son yıllarda daha merkezîyetçi bir yapının kurulmaya başlandığı görülmektedir. Geçmişte sosyal yardım sisteminde kağıda dayalı bir sistem bulunmaktaydı ve vatandaşlar, sosyal yardımdan faydalanmak için farklı kurumlardan toplanması gereken belgeleri başvuru sırasında vermesi gerekmekteydi. 2005 yılında bu konuda Başbakanlık genelgesi yayımlanmıştır. Genelgeye göre sosyal yardım kayıtları ve diğer kamu hizmetlerinde belge toplama sorumluluğunun vatandaşlardan alınıp kamu kurumlarına verilmesi öngörülmüştür ve sosyal yardımlara erişim kolaylaşmaya başlamıştır. Bununla birlikte sosyal hizmet ve yardım sunumun dağınık olmaktan kurtarılması, daha şeffaf hizmet sunumunun yapılabilmesi, sosyal yardımların etkinliğinin ve verimliliğinin artırılması, diğer kurumlarla eşgüdümün sağlanabilmesi, bu alanda bir otomasyon sisteminin geliştirilmesi amacıyla 22 ayrı kurumdan gelen bilgileri bütünleştirerek tek portal üzerinden gösterilmesini sağlayan ve muhtaçlık kararının verilmesini kolaylaştıran Bütünleşik Sosyal Yardım Sistemi (BSYS), 2010 yılında kurulmuştur. Aynı zamanda Sosyal Yardım Bilgi Sistemi (SOYBİS) aracılığıyla çeşitli sosyal yardım programlarını vatandaşlara ulaştırmakla yükümlü olan Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, sosyal yardım talebinde bulunan vatandaşlara yönelik 16 farklı kurumdan 52 ayrı sorgulama yaparak bilgi toplayabilmektedir (www.aile.gov.tr, 2017).

2011 yılında 663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname yayımlanarak Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulması kararlaştırılmıştır. Bakanlığın temel görev alanları ve hedef kitlesi, aile, kadın, çocuk, şehit ve gaziler, engelliler, yaşlılar ve toplumda sosyal yardım ve hizmete ihtiyaç duyan bireylerden oluşmaktadır. Ailenin bütünlüğünün, aile yapısının ve değerlerinin korunması, aileyi maddi- manevi ve sosyal açıdan desteklemek, ailelere yönelik danışmanlık, eğitim ve sosyal yardım faaliyetlerinde bulunmak, kamu kurumları, sivil toplum örgütleri, tüzel ve gerçek kişiler, gönüllü kuruluşlar vb. tarafından sürdürülen sosyal yardım ve hizmetlere yönelik ilke ve esasları belirlemek, yoksullukla mücadele etmek için politika geliştirmek ve korunmaya ihtiyacı olanlara yönelik yardım faaliyetinde bulunmak, şehit yakınları ve gazilerin sorunlarını çözmek, engelli ve yaşlı ayrımcılığına ve sosyal dışlanmaya karşı bu grupları korumak, bu gruplara yönelik sosyal hizmet ve yardımlarda bulunmak, kadınların sosyal hayatta eşit hak ve fırsatlara erişmesini sağlayarak ayrımcılıkla mücadele etmek, çocukları her türlü istismar ve ihmalden korumak, sosyal hizmet ve yardım alanında uluslararası gelişmeleri takip etmek görevleri bulunmaktadır. Bakanlık, sosyal hizmet ve yardım alanında politikaların geliştirilmesinden ve uygulanmasından sorumludur (www.resmigazete.gov.tr, 2011). Bakanlık günümüzde Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Sosyal hizmetler ve sosyal yardımların temel sağlayıcısı konumunda olan Bakanlığın bu alanda merkezi, sosyal yardım alanında veri tabanı oluşturulmuştur. Hizmetler, bakanlığa bağlı genel müdürlükler ve daire başkanlıkları aracılığıyla sunulmaktadır ve taşradaki her ilde sosyal hizmet merkezi ve il müdürlükleriyle birlikte teşkilatlanmasını tamamlamıştır. Her geçen yıl yıllık bütçesi artırılmaktadır. Bu kapsamda sosyal hizmet ve yardım programları ve bu programlardan yararlanan kişi sayısı da artmaktadır. 2022 yılı verilerine göre tüm kamu kurumlarının sosyal yardım harcamaları 97,8 milyar TL'ye ulaşmıştır. Sosyal yardımlardan yararlanan hane sayısı ise 4 milyon 332 bin 805 olarak belirlenmiştir (www.aile.gov.tr, 2022).

SONUÇ

Ülkemizde sosyal güvenlik sisteminin yapı taşını sosyal sigortalar, sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik sisteminin etkin, sürdürülebilir ve kapsamlı bir mekanizma olabilmesi için bu üç faktörün işleyişi belirleyici olmaktadır. Primli rejim olarak nitelendirilen sosyal sigortalar, dünyada ve Türkiye'de en gelişmiş ve modern sosyal güvenlik tekniği olarak bilinmektedir. Bununla birlikte sosyal güvenlik alanında hem sosyal sigortaların tamamlayıcısı hem de primsiz rejim olarak adlandırılan

sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar iki önemli yöntemi oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik esasında bu üçlü mekanizmayla birlikte insanları sosyal risklere karşı korumayı ve muhtaç duruma düşmekten kurtarmayı amaç edinen bir sistemdir. Sosyal güvenlik sistemleri, amaçlarına ulaşabilmek için sosyal sigortalar, sosyal hizmetler ve sosyal yardımları birer uygulama aracı olarak kullanmaktadır.

Kuşkusuz, sosyal hizmetin sosyal güvenlik alanındaki uygulamaları ülkemizde önemli bir kesimi etkilemektedir. Sosyal hizmetin en temel amaçları başta dezavantajlı gruplar olmak üzere insanları sosyoekonomik ve psikososyal sorunlardan korumak, onları insan onuruna yaraşır bir hayat standartına kavuşturmadır. Sosyal hizmet alanı hedeflerini gerçekleştirmek için çeşitli hizmet ve uygulamalar yürütmektedir. Bu kapsamda bireyler, gruplar ve toplum hedef kitlesidir. Sosyal güvenlik sistemleri de insanları sosyal risk ve tehlikeler karşısında koruyan ve muhtaçlıkla mücadele eden mekanizmalardır. Hedef kitlesi de toplumdaki tüm bireylerdir. Bu açıdan sosyal hizmetle sosyal güvenlik alanlarının çakıştığı ve birbirlerini beslediği görülmektedir. Sosyal hizmetin alanına giren konular aynı zamanda sosyal güvenliğin de konusu olabilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2015). *Bütünleşik sosyal yardım sistemi*. https://www.aile.gov.tr/SYGM/PDF/Turkiyenin_Butunlesik_Sosyal_Yardim_Sistemi.pdf adresinden 25 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının Teskilat ve Görevleri Hakkında Kararname. (2011). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-1..pdf> adresinden 15 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2022). *Hizmet birimleri*. <https://www.aile.gov.tr/> adresinden 27 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Angın, C. (2019). Sosyal güvenlik reformu, kamu personeli ve emeklilik. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 9(3), 427-441.
- Arıcı, K. (2011). Sosyal sigorta sisteminin karadeligi: Sigortalı sayılmayanlar düzenlemesi. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 48-61.
- Ayhan, A. (2012). Sosyal güvenlik kavramı ve sosyal güvenlik ilkeleri. *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 1(1), 41-55.
- Baykara, M. (2022). 102 sayılı ILO sözleşmesi ile sağlanan yardımların Türk sosyal güvenlik sistemine etkisi. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, 9(83), 1025-1031.
- Bilen, M. VE Öncel, A. (2010). Sağlık hizmetleri ve kurumsal etkinlik analizi: Sosyal güvenlik reformu ekseninde bir değerlendirme. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, (51), 101-143.
- Bingöl, O. (2015). Genel bağlarıyla sosyal hizmet ve toplum . *Mavi Atlas* , (5) , 69-77.
- Burns, E. M. (1956). *Social security and public policy*, Mcgraw-Hill Book Company, Newyork.
- Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2019). *On birinci kalkınma planı*. <https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/04/SosyalGuvenlikSistemininSurdurulebilirliigiOzellhtisasKomisyonuRaporu.pdf> adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.
- Çetin, H. (2015). Sosyal adalet, sosyal hizmetler ve bütçe. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 26(2), 145-157.
- Danış, M. Z. (2007). Sosyal hizmet mesleği ve disiplininde sosyal politikanın yeri ve önemi. *Toplum ve Sosyal Hizmet Dergisi*, 18(2), 51-64.
- Dilik, S. (1980). Sosyal güvenlik ve sosyal hizmetler arasındaki İlişkiler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 35 (01).
- Güzel, A. ve Okur, A.R. (1999). *Sosyal güvenlik hukuku*. İstanbul, Beta Yayınları.
- Hacımahmutoğlu, H. (2009). *Türkiye’de sosyal yardım sisteminin değerlendirilmesi*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara.

- Koç, M. (2004). Sosyal güvenliğin kökeni. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6(2).
- Korkusuz, M. R. ve Uğur, S. (2016). *Sosyal güvenlik hukuku*. Bursa: Ekin Basım Yayım Dağıtım.
- Merriam, I. C. (1962). *The relations of social security and social welfare services*. <https://www.ssa.gov/policy/docs/ssb/v25n2/v25n2p7.pdf> adresinden 30 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Muuri, A. (2010). The impact of the use of the social welfare services or social security benefits on attitudes to social welfare policies. *International Journal of Social Welfare*, 19(2), 182-193.
- Ocak, N. (2012). *Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform Sürecinin Analizi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Öçal, M. ve Boyacıoğlu, N. (2018). Sosyal güvenlik hizmetlerinin finansman yöntemleri: Türkiye’de ve dünyada sosyal güvenliğin finansmanına kısa bir bakış. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(26), 910-923.
- Özdemir, S. (2022). *Refah devleti ve üstlendiği temel görevler üzerine bir inceleme*. http://www.sosyalsiyaset.net/documents/refah_devleti_ustlendigi_gorvrlr.htm adresinden 14 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu. (2006). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5502-20140910.pdf> adresinden 17 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Hakkında Kanun. (2006). <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5510-20120101.pdf> adresinden 21 Mart 2023 tarihinde alınmıştır.
- Şeker, A. (2012). Bilim ve meslek olarak sosyal çalışmanın temel kavramları. Editör İ. Tomanbay, *Sosyal hizmete giriş*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Taşçı, F. (2007). *1980 sonrası Türkiye’de sosyal yardımların analizi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tomanbay, İ. (1999). *Sosyal çalışma sözlüğü*. Ankara: Selvi Yayınevi.
- Tuncay, A. C. (2002). *Sosyal güvenlik hukuku dersleri*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2021). *Sosyal koruma harcamaları istatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Sosyal-Koruma-Istatistikleri-2021-45744#:~:text=Sosyal%20korumaya%20785%20milyar%20662,ile%20sosyal%20koruma%20yard%C4%B1mlar%C4%B1%20olu%C5%9Fturdu> adresinden 26 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.

- T.C. 1982 Anayasası. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf> adresinden 2 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.
- Uşan, F. (2009). *Türk sosyal güvenlik hukukunun genel esasları*. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Uluslararası Çalışma Örgütü (2015). *102 no'lu sosyal güvenlik sözleşmesi*. https://www.ilo.org/ankara/conventions-ratified-by-turkey/WCMS_377270/lang--tr/index.htm adresinden 10 Mayıs 2023 tarihinde alınmıştır.

54. Bölüm

Üretim Problemlerinin Planlamasında Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği ve Bir Uygulama

Şule BAYAZİT BEDİR HANOĞLU¹

¹ Arş. Gör. Dr. Bitlis Eren Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü.
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7545-7222>.

ÖZ

İşletmeler üretimlerini istenilen zamanda ve kalite de gerçekleştirmek istemektedir. Ayrıca işletmeler, mevcut kaynaklarını verimli bir şekilde kullanma ve kazançlarını artırma amacı gütmektedir. Birden çok amacın gerçekleşmesi, üretimin çok amaçlı olarak planlanması ile gerçekleşmektedir. Bu çalışmada çok amaçlı doğrusal üretim planlama problemi için çözüm yöntemi önerilmiştir. Gıda üretim işletmesinin üretim planı sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Öncelikle işletmenin sayısal verileri ile mevcut kapasitesi ve hedefleri belirlenmiştir. Bir sonraki aşamada üretim modeli sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile modellenmiş ve çözümlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Üretim Planlama, Sezgisel Bulanık Küme, Çok Amaçlı Optimizasyon, Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon

1. GİRİŞ

Üretim; mal ve hizmet üreten, tedarik eden işletmeler ile bunları talep eden işletme, kuruluş ve kişileri bir arada tutan işlemler bütünüdür. Üretim sonucu ortaya çıkan ürün veya hizmet ekonomik anlamda fayda yaratmaktadır. İşletmeler üretimlerini, istenilen zamanda istenilen talepler doğrultusunda, gerçekleştirmek durumundadır. Teknolojik gelişmeler, e-ticaret ve beraberinde sanal pazarlar, modern dünya ekonomik şartları, artan rekabet koşulları işletmelerin işini oldukça zorlaştırmaktadır. Üretimi planlar dahilinde gerçekleştiren işletmeler rekabet avantajı elde etmektedir. Planlama, var olan durum analizi ile belirli amaçlara ulaşmak için kaynakların gelecekte nasıl kullanılacağına kararlaştırılmasıdır. Üretim planlama ise en yalın hali ile hangi ürünün, ne miktarda, ne özellikte, ne zaman, ne kadar sürede üretileceğinin belirlenmesi faaliyetidir. İşletmeler çoğu zaman üretim planlarını kâr veya maliyet gibi tek bir amaç etrafında değil, birden fazla amaç ve kısıt altında gerçekleştirmek durumunda kalmaktadır. Ayrıca insan ihtiyaç ve tercihlerinde yaşanan değişiklikler ve üretim sürecinde yaşanan sapmalar gibi nedenler üretim sisteminde belirsizliğe neden olmaktadır. İşletmeler, belirsizliğin olduğu böylesi durumlarda bir yandan yaşanan karmaşanın üstesinden gelmeye diğer yandan da birden çok amaç altında faaliyetlerini devam ettirmeye çalışmaktadır.

Belirsizlik; bir durum hakkında bilginin eksik, yanlış ve hatalı olması durumudur. Dış dünyadan alınan bilgi eksikliği belirsizliğe neden olmaktadır. Belirsizlik; bir değişkenin, olgunun değeri hakkında, alınacak karar ve çıkarılacak sonuç hakkında şüpheye neden olmaktadır. Belirsizliğin olduğu durumlar karar mekanizmasının çalışmasına engel olmaktadır. İşletmelerin başarısı, belirsizlikleri ne kadar iyi bir şekilde karşılayabildiği ile orantılıdır. Belirsiz dünya koşullarında arz eden ile talep edenlerin beklentilerini karşılamak klasik yaklaşımlar ile neredeyse imkânsız olmaktadır. Klasik yaklaşımların eksikliği, belirsizliği mümkün olan en iyi şekilde bilinir kılabilen bulanık yapılar ile tamamlanmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, bir tekstil üretim işletmesinin, üretim planlamasının, sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile gerçekleştirilebildiğini göstermektir. Bu amaç kapsamında çalışmada, bulanık kümelerin genellemesi olarak literatüre sunulan, sezgisel bulanık kümeler ile çok amaçlı optimizasyon tekniği uygulanmıştır. Çalışma şu şekilde yapılandırılmıştır: ikinci bölümde üretim planlama ve sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon konuları ile ilgili yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Üçüncü bölümde sezgisel bulanık kümelerle ilgili temel bilgiler yer almaktadır. Dördüncü bölümde sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği açıklanmıştır. Beşinci bölümde üretim planlama

probleminde yöntemin uygulaması yer almaktadır. Son bölüm ise sonuç bölümüne ayrılmıştır.

2. Literatür Taraması

Literatürde üretim planlama ile ilgili birçok çalışma mevcuttur. Adriantantri ve Indriani (2021) üretim maliyetini minimize etmek üzere üretim planlama problemini incelemiştir. Çalışmada tahmin yöntemi, toplam üretim planlama yöntemi ve doğrusal programlama yöntemi kullanılmıştır. Doğrusal programlama ile üretimin, işletme koşullarına daha uygun esnek sonuçlar verdiği ortaya konulmuştur. Çetindere vd. (2010) siparişe göre çalışan bir tekstil işletmesinin üretim planlama problemini doğrusal programlama yaklaşımı ile incelemiştir. İşletmenin makine ve hammadde kaynağını verimli bir biçimde kullanamadığı gözlemlenmiştir. Çalışmada işletme kârının, tek tip ürün üretimi veya daha fazla sipariş alınması ile gerçekleştirilebileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Üretim planlama problemlerinin çoğu çok amaçlı olmakla beraber belirsizlik içermektedir. Zadeh (1965) tarafından sunulan bulanık mantık sistemi karar vericilere birçok alanda destek olmaktadır. Bulanık sistemler belirsizliği kolaylıkla modelleyebilme olanağı sunmaktadır. Çeşitli araştırmacılar üretim problemlerinin çözümünde bulanık kümelerden yararlanmıştır. Karaatlı vd. (2014) mobilya sektöründe yatak üretimi yapan bir işletmenin üretim planlamasını gerçekleştirmiştir. Çalışmada bulanık doğrusal programlama tekniği ile kâr maksimizasyonunu sağlayacak üretim modeli önerilmiştir. Basumatary ve Mitra (2020) tarım üretim planlama problemini bulanık çok amaçlı doğrusal programlama tekniği ile incelemiştir. Ürün miktarı ve kâr maksimizasyonu amaçları iş gücü, alan kısıtları altında incelenmiştir. Optimal çözümde bulanık çok amaçlı doğrusal programlama tekniğinin belirsizliğin üstesinden gelmek için önemi ortaya konulmuştur. Wang ve Liang (2004) çok ürünli çok amaçlı toplam üretim planlama karar problemini çözmek için bulanık çok amaçlı doğrusal programlama modeli geliştirmiştir. Önerilen modelde toplam üretim maliyeti, iş gücü değişim oranı, taşıma ve sipariş verme maliyetlerini en aza indirmek için çözüm sunulmuştur. Kumawat vd. (2021) sürdürülebilir üretim planlamasında karbon emisyonu ve enerji tüketimini en aza indirecek bulanık çok amaçlı optimizasyon modeli oluşturmuştur. Komsiyah vd. (2018) kârı maksimize, üretim ve hammadde maliyetini minimize etmek üzere mobilya üretiminde bulanık hedef programlama tekniğini incelemiştir.

Sezgisel bulanık kümeler, bulanık kümelerin eksikliğini tamamlamak üzere, bulanık kümelere alternatif bir yaklaşım olarak birçok araştırmada yer bulmuştur (Kumar & Yadav, 2012, s. 289). Angelov (1997), sezgisel bulanık ortamda üç ayrı limandan, dört pazara taşıma maliyetini en aza indirecek optimizasyon

modelini önermiştir. Çalışmada bulanık optimizasyon ile sezgisel bulanık optimizasyon sonuçları karşılaştırılmıştır. Bulgular sezgisel bulanık optimizasyon yöntemi ile daha iyi sonuç elde edildiğini göstermiştir. Dey ve Roy (2015), birbiri ile çelişen çok amaçlı bir problemi sezgisel bulanık hedef programlama tekniği ile incelemişlerdir. Çalışma yapısal tasarım problemine uygulanmış ve elde edilen sonuçlara göre sezgisel bulanık hedef programlama tekniği ile bulanık hedef programlama tekniğinden daha etkin sonuçlar elde edilmiştir. Bharati ve Singh (2014) tarım alanında mahsul planlama problemini sezgisel bulanık optimizasyon tekniği ile ele almıştır. Çok sayıdaki araştırmacı sezgisel bulanık kümelerin gelişimine ve farklı problemlerin çözümüne katkı sağlamıştır. Çalışmaların bazıları Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Literatür Özeti

Yazar	Teknik	Amaç	Açıklama
Roy ve Das (2015)	Sezgisel Bulanık Optimizasyon, Nötrosofik Çok Amaçlı Optimizasyon	Çok amaçlı- kâr, kalite, çalışan memnuniyeti	Üretim planlama problemi
Ali vd. (2019)	Sezgisel Bulanık Optimizasyon, Bulanık Hedef Programlama	Çok amaçlı-Kâr maksimizasyonu, elde bulundurma maliyeti minimizasyonu	Envanter modelleme
Hu vd. (2020)	Sezgisel Bulanık Programlama, Nötrosofik Programlama	Multi-Normal zamanlı ve fazla mesai üretim maliyeti , stok maliyeti, sipariş maliyeti, işçilik maliyeti,	Üretim planlama problemi
Khan vd. (2021)	Sezgisel Bulanık Optimizasyon, Nötrosofik Optimizasyon	Multi- kâr maksimizasyonu, üretim ve stok bulundurma maliyet minimizasyonu	Donanım Firmasında üretim planlama problemi
Bharati (2021)	Aralık Değerli Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon	Çok amaçlı- Kâr maksimizasyonu, çalışan memnuniyeti maksimizasyonu, kalite maksimizasyonu	Üretim Planlama Problemi
Kousar vd. (2022)	Sezgisel Bulanık Doğrusal Programlama	Tek amaçlı, üretim miktarı maksimizasyonu	Meyve üretim problemi

Bu çalışmada, bir tekstil üretim işletmesinde çok amaçlı üretim planlaması sezgisel bulanık kümeler ile gerçekleştirilmiştir. Çalışma ile yöneticilere belirsizliği dikkate aldıkları farklı bakış açısı kazandırma amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmacılara belirsizliği ele almada önemli bir katkı sağlanması

beklenmektedir. Çalışma kapsamında yapılan literatür araştırmasında, tekstil sektörünün bir çok optimizasyon araştırmasına konu olduğu görülmektedir. Ancak çalışmaların birçoğu klasik ve bulanık kümeler üzerine gerçekleştirilmiş olup sezgisel bulanık kümeler ile çok amaçlı üretim planlamasına yönelik uygulamaya rastlanılmamıştır. Bu yönüyle de çalışmanın araştırmacılara ve karar vericilere katkı sağlaması beklenmektedir.

3. Sezgisel Bulanık Küme

Günlük yaşamda kesin olarak bilinmeyen, kesin olarak kabul edilmemekle birlikte kesinmiş gibi düşünülen, açık bir biçimde ifade edilemeyen birçok durumla karşılaşılmaktadır. İnsanlar durumları ifade ederken “hava bugün çok soğuk”, “Ahmet Kerem’den çok az uzundur” “araba hızlı” gibi kesinlik içermeyen kavramları kullanırlar. Çok, çok az, soğuk, sıcak, uzun, kısa gibi dilsel ifadeler, belirsiz durumları ifade etmektedir. Belirsizliğin söz konusu olduğu bu gibi durumlarda “bulanık” kavramı ortaya çıkmaktadır.

Bulanık kavramı Azeri asıllı akademisyen Zadeh (1965) tarafından literatüre sunulmuştur. Zadeh yayınladığı “Bulanık Kümeler” isimli çalışmasında, insan düşünce yapısının büyük kısmının kesin olmadığını, bulanık olduğunu ifade etmiştir. Bulanık mantık, farklı düşüncelerin ortaya çıkardığı belirsizliği sayısal olarak ifade edebilme ve modelleme olanağı sağlamaktadır.

Aristoteles’in mantığı olarak bilinen iki değerli klasik küme mantığına göre, bir öge bir kümenin ya elemanıdır ya da elemanı değildir, bir önerme ya doğrudur ya da yanlıştır. Klasik kümelerde bir öge, kümenin elemanı ise ögenin üyelik derecesi 1, aksi takdirde öge kümenin elemanı değil ise üyelik derecesi 0 değerini almaktadır. Üyelik derecesi bir elemanın bir kümeye ait olup olmamasının göstergesidir (Baykal & Beyan , 2004, s. 74). Üyelik dereceleri, üyelik fonksiyonu üzerinde tanımlanmaktadır (Şen, 2009, s. 38). Klasik küme kavramında; X: Boş olmayan bir küme, A: X kümesinden türetilen klasik küme, x : A kümesinin elemanları, x_A : A kümesinin karakteristik fonksiyonu olmak üzere, A kümesinin karakteristik fonksiyonu eşitlik (1)’deki gibi gösterilmektedir (Klir & Yuan , 1995, s. 6).

$$x_A(x) = \begin{cases} 1, & x \in A \\ 0, & x \notin A \end{cases} \quad (1)$$

Burada, $\forall x \in X$ için $x_A(x) = 1$ olduğunda x , A kümesinin elemanıdır; $x_A(x) = 0$ olduğunda x , A kümesinin elemanı değildir (Paksoy , Yapıcı Pehlivan, & Özceylan, 2013, s. 25).

Bulanık kümeler genelde üzerlerinde “tilde” “~” işareti ile gösterilirler. X boş olmayan bir küme olmak üzere, X kümesinden türetilen $\tilde{A}$ bulanık kümesi, üyelik fonksiyonu ile karakterize edilmektedir (Zadeh, 1965, s. 339). $\mu_{\tilde{A}}(x)$; bulanık kümeye karşılık gelen üyelik fonksiyonu $\mu_{\tilde{A}}(x): X \rightarrow [0,1]$ olmak üzere, $\tilde{A}$ bulanık kümesi eşitlik (2)'deki gibi gösterilmektedir.

$$\tilde{A} = \{(x, \mu_{\tilde{A}}(x)): x \in X\} \quad (2)$$

Üyelik fonksiyonunun 0 olması ($\mu_{\tilde{A}}(x) = 0$) x elemanının kümeye üye olmadığını, üyelik fonksiyonunun 1 olması ($\mu_{\tilde{A}}(x) = 1$) x elemanının kümeye tam üye olduğunu ve üyelik fonksiyonunun 0 ve 1 arasında olması ise ($0 \leq \mu_{\tilde{A}}(x) \leq 1$) x elemanının kümeye kısmi üyeliğini ifade etmektedir (Özkan, 2003, s. 6).

Sezgisel bulanık küme, bulanık kümelerin eksikliğini tamamlamak üzere, bulanık kümelere alternatif bir yaklaşım olarak 1986 yılında Atanassov tarafından literatüre sunulmuştur (Kumar & Yadav, 2012, s. 289). L. Brouwer (1881-1966) tarafından sezgicilik kavramı ortaya atılmıştır. Brouwer, matematikçileri Aristoteles'in kanunlarını reddetmeye davet etmiştir. Brouwer'e göre bir A önermesi varsa A'nın doğru olduğunu, ya da yanlış olduğunu veya A'nın doğru mu yanlış mı olduğunu bilmemiz mümkün değildir (Atanassov, 2012, s. 5). Brouwer bu doğrultuda üç değerli bir yaklaşım sergilemiştir. Atanassov' a göre sezgisel bulanık kümelerin başlangıcı bir rastlantıdır. Atanassov, Kaufmann'ın “Bulanık Alt Kümeler Teorisine Giriş” adlı kitabını okuması sonucunda sezgisel bulanık kümelerin çıkışını bir oyun olarak başlatmıştır. Atanassov, seçimlerde oy verme örneğini ele almıştır. Atanassov'a göre;

X: seçim yapılmış ve bir hükümet seçilmiş tüm ülkelerin olduğu bir evren,

A: bu evrende bir ülke,

M(x): A ülkesinde seçilmiş hükümete oy veren seçmenlerin sayısı,

$\mu(x)$: A ülkesinde seçilmiş hükümete oy veren seçmenlerin yüzdesi,

$v(x)$: A ülkesinde seçilmiş hükümete oy vermeyen seçmenlerin yüzdesi,

olmak üzere; hükümete oy veren seçmenlerin yüzdesi; $\mu(x) = (M(x))/100$ (üyelik derecesi) olur. A ülkesinde, hükümete oy vermeyen seçmenlerin yüzdesi, 1'den oy veren seçmenlerin yüzdesi çıkarılarak $v(x) = 1 - \mu(x)$ olarak bulunur. Hükümete oy veren seçmenler ve oy vermeyen seçmenler dışında, hiç oy kullanmayan seçmenlerin de olması mümkündür. Oy kullanmayan seçmenlerin oranı 1'den hükümete oy veren seçmenler ve oy vermeyen seçmenlerin

toplamının çıkarılması ile elde edilir $(1 - (\mu(x) + v(x)))$ (Atanassov, 2003, s. 12). Atanassov, oy verme işlemini bir oyun gibi düşünerek, bir olayın olma ve olmama olasılıklarının yanı sıra kararsız bir durumun var olabileceğini sunmuştur. Bunun sonucunda kararsız kalınan durumları ifade edebilmek adına sezgisel bulanık kümeleri ortaya çıkarmıştır.

Atanassov sezgisel bulanık kümeleri, sırasıyla, üye olma derecesini ve üye olmama derecesini ifade eden iki fonksiyonla karakterize etmektedir (Parvathi & Malathi, 2012, s. 52). Böylece karar verme problemlerinde kararsızlığın ve belirsizliğin daha iyi bir şekilde modellenebileceğini ortaya koymuştur (Boltürk & Kahraman, 2018). Sezgisel bulanık kümelerin literatürde yer alan kesin bir gösterimi yoktur. Çalışmamızda sezgisel bulanık kümeler A^I sembolü ile ifade edilecektir.

Sezgisel bulanık kümeler matematiksel olarak eşitlik (3)'deki gibi gösterilmektedir (Atanassov, 1986, s.87):

$$A^I = \{ \langle x, \mu_{A^I}(x), \nu_{A^I}(x) \rangle : x \in X \} \quad (3)$$

Burada;

X : Evrensel küme,

x : Evrensel kümenin elemanı,

A^I : Sezgisel bulanık küme

$\mu_{A^I}(x)$: Sezgisel bulanık kümeye karşılık gelen üye olma fonksiyonu

$\nu_{A^I}(x)$: Sezgisel bulanık kümeye karşılık gelen üye olmama fonksiyonunu

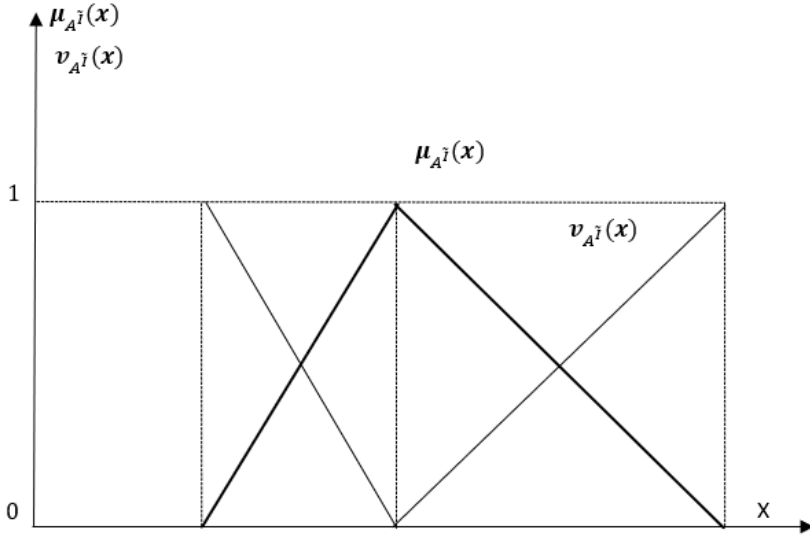
temsil etmektedir.

Sezgisel bulanık kümeleri, bulanık kümelerden ayıran en önemli özellik sezgisel bulanık kümelerin üye olma ve üye olmama derecelerini birbirinden ayırmasıdır. Bu sayede sezgisel bulanık kümeler, klasik bulanık kümelere göre daha fazla uygulama alanına sahip olmuştur (Singh & Yadav, 2018, s. 694).

A^I sezgisel bulanık kümesi, üye olma derecesi μ_{A^I} ve üye olmama derecesi ν_{A^I} olmak üzere matematiksel olarak eşitlik (4)'deki gibi gösterilmektedir (Atanassov & Gargov, 1989, s. 343):

$$\mu_{A^I} : X \rightarrow [0,1] \text{ ve } \nu_{A^I} : X \rightarrow [0,1] \quad (4)$$

Şekil 1'de sezgisel bulanık kümelerde üye olma ve üye olmama dereceleri gösterilmektedir.

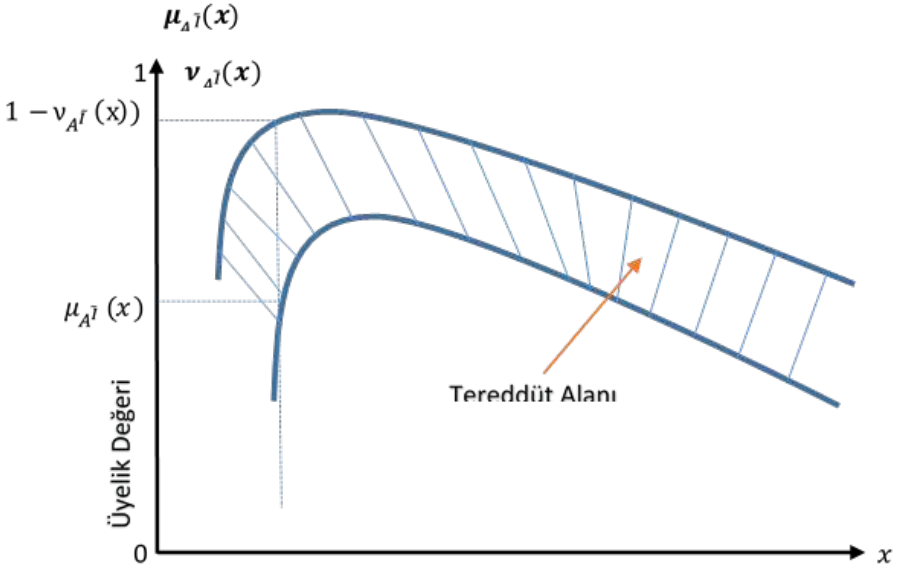
Şekil 1. Sezgisel Bulanık Kümelerde Üyelik Fonksiyonları
(Naim & Hagraş, 2014, s. 1308)

Sezgisel bulanık kümelerde üye olma ve olmama derecesine ek olarak tereddüt derecesi de dikkate alınır. Tereddüt derecesi π_{A^I} olmak üzere matematiksel olarak eşitlik (5)'deki gibi gösterilmektedir (Chaira, 2019, s. 25):

$$\pi_{A^I} = 1 - (\mu_{A^I}(x) + v_{A^I}(x)) \quad (5)$$

Tereddüt derecesi, sezgisel bulanık kümelerin elemanlarına üyelik derecelerinin atanmasındaki belirsizliği ifade etmek amacıyla kullanılmaktadır (Lee, 2004, s.126). Tereddüt derecesi herhangi bir elemanın kümeye ait olup olmamasının tereddüt düzeyini ifade etmektedir.

Tereddüt derecesinin aldığı değer kümenin elemanı hakkında sahip olunan bilgi düzeyine göre değişkenlik gösterebilir. Tereddüt derecesi küçük ise bir kümenin elemanı hakkında sahip olunan bilgi görece olarak daha keskindir. Kümenin elemanı hakkındaki bilgi görece olarak az, yetersiz ve belirsiz olması durumunda tereddüt derecesinin değeri büyük olur (Boran, 2009, s. 29). Sezgisel bulanık kümelerde tereddüt alanı artması durumunda üyelik derecesindeki belirsizlik de artmaktadır (Xia & Xu, 2011). Şekil 2'de tereddüt düzeyi gösterilmektedir.

Şekil 2. Sezgisel Bulanık Küme Tereddüt Düzeyi
(Garg, Rani & Sharma, 2013, s. 3)

4. Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon

Çok amaçlı optimizasyon birden fazla amacın söz konusu olduğu durumlarda kullanılan doğrusal programlamanın özel bir alanıdır. Genel olarak çok amaçlı karar verme problemi eşitlik (6)'daki gibi gösterilmektedir.

$$\begin{aligned}
 \min / \max &= f_i(x) & i &= 1, 2, \dots, m. \\
 \text{Kısıtlayıcılar} \\
 g_j(x) &\leq 0, & j &= 1, 2, \dots, n. \\
 g_j(x) &\geq 0, \\
 g_j(x) &= 0, \\
 x &\geq 0;
 \end{aligned} \tag{6}$$

Burada, x karar değişkeni, m amaç fonksiyonu sayısı ve n kısıtlayıcı sayısını ve g_j kısıtlayıcıları ifade etmektedir (Gunantara, 2018, s. 4).

Çok amaçlı optimizasyon problemlerinde parametre ve amaç önceliklerinin belirgin olmaması durumunda bulanık çok amaçlı programlama söz konusudur. Sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniğinin matematiksel modeli eşitlik (7)'deki gibi gösterilmektedir.

$$\begin{aligned} \max &= [f_1^I(x), f_2^I(x), \dots, f_{k_1}^I(x)] \\ \min &= [f_{k_1+1}^I(x), f_{k_1+2}^I(x), \dots, f_k^I(x)] \end{aligned}$$

Kısıtlayıcılar

$$\begin{aligned} g_i(x) &\leq c_i, \quad i=1,2,\dots,m_1 \\ g_i(x) &\geq c_i, \quad i=m_1+1,m_1+2,\dots,m_2 \\ g_i(x) &= c_i, \quad i=m_2+1,m_2+2,\dots,m, \\ x &\geq 0, \end{aligned} \quad (7)$$

Çok amaçlı bir sezgisel bulanık optimizasyon problemi çözümlenirken şu adımlar izlenmektedir (Bharati, Nishad, & Singh, 2014, s. 163).

Adım 1: Sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon problemi eşitlik (7)'de verildiği gibi kurulur.

Adım 2: Probleme ait amaç fonksiyonlarından herhangi biri rastgele seçilir ve problemin tüm kısıtlayıcıları altında tek amaçlı olarak klasik doğrusal programlama tekniği ile çözülür. Bu işlem seçimi yapılan amacın dışındaki amaçlar yok sayılarak gerçekleştirilir.

Adım 3: Adım 2'de gerçekleştirilen tek amaçlı optimizasyon diğer tüm amaç fonksiyonları için ayrı ayrı uygulanır. Amaç fonksiyonlarının ve karar değişkenlerinin alacağı değerler bulunur. Her bir amaç fonksiyonu için elde edilen optimal çözümler ile $x_1, x_2, x_3, \dots, x_k$ olmak üzere çözüm vektörü elde edilir.

Adım 4: Adım 3'te elde edilen çözüm vektörlerini kullanarak, her bir amaç fonksiyonu için amaç fonksiyonlarının değerleri Tablo 2'de gösterilen ödünleşme matrisindeki gibi bulunur (Ghosh S. , Roy, Ebrahimnejad, & Verdegay, 2020, s. 1013).

Tablo 2. Ödünleşme Matrisi

	f_1		f_3		f_k
Z_1	$f_1^*(x_1)$	$f_2(x_1)$	$f_3(x_1)$		$f_k(x_1)$
Z_2	$f_1(x_2)$	$f_2^*(x_2)$	$f_3(x_2)$		$f_k(x_2)$
Z_3	$f_1(x_3)$	$f_2(x_3)$	$f_3^*(x_3)$		$f_k(x_3)$
		...	...		...
Z_n	$f_1(x_k)$	$f_2(x_k)$	$f_3(x_k)$		$f_k(x_k)^*$

Adım 5: Ödünleşme matrisinden üyelik fonksiyonlarının alt ve üst limitleri belirlenir. Amaç fonksiyonlarının yapısına göre üye olma ve üye olmama üyelik fonksiyonlarının alt ve üst limitleri farklı biçimde hesaplanmaktadır. Tablo 3’de amaç fonksiyonlarının maksimum yapıda olması durumunda üyelik fonksiyonlarının alt ve üst limitlerinin nasıl hesaplandığı gösterilmektedir (Bharati, Nishad, & Singh, 2014, s. 165; Banerjee & Roy, 2010, s. 9).

Tablo 3. Maksimizasyon Yapılı Sezgisel Bulanık Üyelik Fonksiyonlarının Alt ve Üst Limitlerinin Belirlenmesi

Amaç Fonksiyonu Yapısı	Maksimizasyon Yapılı Amaç Fonksiyonu	
Üyelik Fonksiyonu Türü	Alt Limit	Üst Limit
Üye Olma Fonksiyonu (μ)	$L_k^\mu = \min\{f_k(x_k)\}$	$U_k^\mu = \max\{f_k(x_k)\}$
Üye Olmama Fonksiyonu (ν)	$L_k^\nu = L_k^\mu$	$U_k^\nu = U_k^\mu - \lambda(U_k^\mu - L_k^\mu)$

Minimizasyon yapılı amaç fonksiyonlarının üyelik fonksiyonlarının alt ve üst limitleri Tablo 4’de gösterildiği gibi elde edilmektedir (Bharati, Nishad, & Singh, 2014, s. 165; Banerjee & Roy, 2010, s. 9).

Tablo 4. Minimizasyon Yapılı Sezgisel Bulanık Üyelik Fonksiyonlarının Alt ve Üst Limitlerinin Belirlenmesi

Amaç Fonksiyonu Yapısı	Minimizasyon Yapılı Amaç Fonksiyonu	
Üyelik Fonksiyonu Türü	Alt Limit	Üst Limit
Üye Olma Fonksiyonu (μ)	$L_k^\mu = \min\{f_k(x_k)\}$	$U_k^\mu = \max\{f_k(x_k)\}$
Üye Olmama Fonksiyonu (ν)	$L_k^\nu = L_k^\mu + \lambda(U_k^\mu - L_k^\mu)$	$U_k^\nu = U_k^\mu$

Eşitsizliklerde gösterilen U_k ilgili amacın üst limitini diğer bir ifade ile alabileceği en yüksek değeri göstermektedir. L_k ise ilgili amacın alt limitini diğer bir ifade ile alabileceği en düşük değeri göstermektedir. U_k maksimizasyon yapılı problemlerde amaç fonksiyonunun alabileceği en iyi değer iken, minimizasyon yapılı problemlerde amaç fonksiyonunun alacağı en kötü değeri göstermektedir. Tabloda verilen λ değeri, $0 < \lambda < 1$ aralığında olmak kaydı ile

karar verici tarafından belirlenmektedir (Pawar, Patel, & Mirajkar, 2020, s. 3). Çalışmamızda $\lambda=0,3$ olarak alınmıştır.

Adım 6: Adım 5'te elde edilen sınır değerler ile üye olma ve üye olmama fonksiyonlarının alt ve üst limitleri, farklı amaç yapılarına göre Tablo 3 ve Tablo 4'te gösterildiği gibi elde edilir. Amaç fonksiyonlarının yapısına göre üye olma ve üye olmama fonksiyonlarının belirlenmesi farklılık göstermektedir.

Amaç fonksiyonunun maksimizasyon yapılı olması durumunda üye olma ve üye olmama fonksiyonları aşağıdaki gibi ifade edilir.

$\mu_{k\bar{i}}(x) = \begin{cases} 0, & f_k(x) \leq L_k^\mu \\ \frac{f_k(x) - L_k^\mu}{U_k^\mu - L_k^\mu}, & L_k^\mu \leq f_k(x) \leq U_k^\mu \\ 1, & f_k(x) \geq U_k^\mu \end{cases}$	$v_{k\bar{i}}(x) = \begin{cases} 1, & f_k(x) \geq U_k^\nu \\ \frac{U_k^\nu - f_k(x)}{U_k^\nu - L_k^\nu}, & L_k^\nu \leq f_k(x) \leq U_k^\nu \\ 0, & f_k(x) \leq L_k^\nu \end{cases}$

Eşitliklerde L_k^μ : Üye olma fonksiyonu alt limiti, U_k^μ : Üye olma fonksiyonu üst limiti, L_k^ν : Üye olmama fonksiyonu alt limiti, U_k^ν : Üye olmama fonksiyonu üst limiti, $f_k(x)$: k . Fonksiyonu göstermektedir. Amaç fonksiyonunun minimizasyon yapılı olması durumunda üye olma ve üye olmama fonksiyonları aşağıdaki gibi ifade edilir.

$\mu_{k\bar{i}}(x) = \begin{cases} 1, & f_k(x) \leq L_k^\mu \\ \frac{U_k^\mu - f_k(x)}{U_k^\mu - L_k^\mu}, & L_k^\mu \leq f_k(x) \leq U_k^\mu \\ 0, & f_k(x) \geq U_k^\mu \end{cases}$	$v_{k\bar{i}}(x) = \begin{cases} 0, & f_k(x) \geq U_k^\nu \\ \frac{f_k(x) - L_k^\nu}{U_k^\nu - L_k^\nu}, & L_k^\nu \leq f_k(x) \leq U_k^\nu \\ 1, & f_k(x) \leq L_k^\nu \end{cases}$

Adım 7: Üye olma ve üye olmama fonksiyonları belirlendikten sonra, üye olma fonksiyonu maksimize ve üye olmama fonksiyonu minimize edilmek üzere, sezgisel bulanık optimizasyon modeli eşitlik (8)'deki gibi gösterilir.

Maksimum $\mu_{k\bar{i}}(f_k(x))$

Minimum $v_{k\bar{i}}(f_k(x))$

Kısıtlayıcılar

$$\mu_{k\bar{i}}^I(f_k(x)) + v_{k\bar{i}}^I(f_k(x)) \leq 1$$

$$\mu_{k\bar{i}}^I(f_k(x)) \geq v_{k\bar{i}}^I(f_k(x))$$

$$v_{k\bar{i}}(f_k(x)) \geq 0$$

$$g_j \leq b_j$$

$$x \geq 0$$

$$k = 1, 2, \dots, k.$$

$$j = 1, 2, \dots, m.$$

(8)

u model üye olma fonksiyonunun α gibi ek bir değişken ve üye olmama fonksiyonunun β gibi ek bir değişken ile eşleştirilmesi sonucunda eşitlik (9)'da verilen doğrusal programlama modeline dönüştürülür.

$$\text{Maksimum}(\alpha - \beta)$$

$$\text{Kısıtlayıcılar}$$

$$\mu_k^I(f_k(x)) \geq \alpha$$

$$\nu_k^I(f_k(x)) \leq \beta$$

$$\alpha + \beta \leq 1$$

$$\alpha \geq \beta$$

$$\beta \geq 0$$

$$g_j \leq b_j$$

$$x \geq 0$$

$$k = 1, 2, \dots, k.$$

$$j = 1, 2, \dots, m.$$

(9)

α ve β değişkenleri $[0,1]$ aralığında tanımlanmaktadır. α en küçük üye olma derecesini, β en büyük üye olmama derecesini ifade etmektedir. α en küçük üye olma derecesi maksimize ve β en büyük üye olmama derecesi minimize edilir. Böylece elde edilen doğrusal model sayesinde problemler kolaylıkla çözülebilmektedir.

5. Gıda İşletmesi Üretim Planlama Probleminin Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği ile Gerçekleştirilmesi

İşletmeden elde edilen bilgiler ile üretim problemi matematiksel olarak şu şekilde modellenmiştir.

Karar Değişkenleri:

Uygulamaya söz konusu gıda işletmesi 61 çeşit bisküvi grubu ürünü üretmektedir. Karar değişkenleri " x_j " simgesi ile gösterilmektedir.

$x_j = j$. üründen üretilecek ürün miktarını göstermektedir j . ($j=1,2,\dots,61$).

Parametreler

k_j = Bir birim x_j ürünün birim kârı (para birimi)

c_j = Bir birim x_j ürününün birim üretim maliyeti (para birimi)

$s_j = j$. Hammadde birim kullanım miktarı

$m_{ij} = j$. Ürün için gerekli olan i . hammadde miktarı ($i=1,2,\dots,29$).

$t_j = j$. ürünün talep miktarı (adet)

$T_j = j$. Ürün arz miktarı (adet)

$a_j = j$. ürünün arz miktarı (adet)

$M_{ij} = j$. Ürün için gerekli olan toplam i. hammadde miktarı ($i=1,2,\dots,29$).

$A_j = j$. ürün arz miktarı(adet)

Amaç Fonksiyonları

$$MaxZ_1 = \sum_{j=1}^n k_j x_j$$

$$MinZ_1 = \sum_{j=1}^n c_j x_j$$

Kısıtlayıcılar

Hammadde Kısıtları:

$$m_{ij} \leq M_{ij}$$

Talep Kısıtı:

$$x_j \geq t_j$$

Arz Kısıtı:

$$x_j \geq A_j$$

Negatif olmama kısıtı:

$$x_j \geq 0 \text{ ve } x_j \text{ tamsayı}$$

Adım 1: Üretim işletmesinin üretim planlama problemi eşitlik (10)'daki gibi modellenmiştir.

$$MaxZ_1 = \sum_{j=1}^n k_j x_j$$

$$MinZ_1 = \sum_{j=1}^n c_j x_j$$

Kısıtlayıcılar

Kısıtlayıcılar

Hammadde Kısıtları:

$$m_{ij} \leq M_{ij}$$

Talep Kısıtı:

$$x_j \geq t_j$$

Arz Kısıtı:

$$x_j \geq a_j$$

$$\text{ve } x_j \geq 0 \text{ ve } x_j \text{ tamsayı } j=1,2,\dots,61.$$

(10)

Adım 2-3: Üretim modelinde yer alan amaçlardan birincisi (herhangi birinden başlanabilir) kâr maksimizasyonu amacı (Z_1), diğer amaçlar çözüme dâhil

edilmeden doğrusal üretim modelinin tüm kısıtlayıcıları altında LINGO 19.0 paket program ile çözülmüş ve amaç fonksiyonunun değeri; $MaxZ_1 = 133996,5$ olarak ve üretim modelinin maliyet amacının (Z_2) tek amaçlı çözümü ile $MinZ_2 = 17147,22$ olarak elde edilmiştir.

Adım 4: Üretim modelindeki her bir amacın, diğer amaçlardan bağımsız olarak çözülmesinden sonra Tablo 5’de verilen ödünleşme matrisi elde edilmiştir.

Tablo 5. Üretim Planı Ödünleşme Matrisi

	Z_1	Z_2
Z_1	133.996,5	100.501,7
Z_2	22.860,75	17.147,22

Ödünleşme matrisinin köşegen değerleri her bir amacın bağımsız çözümünden elde edilen amaç fonksiyonu değerini göstermektedir. Matrisin diğer değerleri ise, bağımsız çözümlerden elde edilen karar değişkeni değerlerinin, diğer amaç fonksiyonlarında yerine konulması ile hesaplanmıştır.

Adım 5: Ödünleşme matrisinden Z_1 amaç fonksiyonu için üye olma üyelik fonksiyonu üst sınırı $U_{Z_1}^{\mu_{kI}}=133.996,5$ ve alt sınırı $L_{Z_1}^{\mu_{kI}}=22.860,75$, 2 olarak elde edilir. Amaç fonksiyonlarının üye olma ve üye olmama üyelik fonksiyonları alt ve üst sınırları belirlenir.

Adım 6: Adım 5’ten elde edilen alt ve üst sınırlar ile amaç fonksiyonlarının üye olma ve üye olmama üyelik fonksiyonları aşağıdaki gibi yazılır.

$$\mu_1(Z_1(x)) = \begin{cases} 0, & Z_1(x) \leq 22.860,75 & \text{ise} \\ \frac{Z_1(x) - 22860.75}{111.135,75}, & 22.860,75 \leq Z_1(x) \leq 133.996,5 & \text{ise} \\ 1, & Z_1(x) \geq 133.996,5 & \text{ise} \end{cases}$$

$$\nu_1(Z_1(x)) = \begin{cases} 1, & Z_1(x) \leq 22.860,75 & \text{ise} \\ \frac{100.655,775 - Z_1(x)}{77.795,025}, & 22.860,75 \leq Z_1(x) \leq 100.655,775 & \text{ise} \\ 0, & Z_1(x) \geq 100.655,775 & \text{ise} \end{cases}$$

$$\mu_2(Z_2(x)) = \begin{cases} 1, & Z_2(x) \leq 17.147,22 & \text{ise} \\ \frac{100.501,7 - Z_2(x)}{83.354,48}, & 17.147,22 \leq Z_2(x) \leq 100.501,7 & \text{ise} \\ 0, & Z_2(x) \geq 100.501,7 & \text{ise} \end{cases}$$

$$\nu_2(Z_2(x)) = \begin{cases} 0, & Z_2(x) \leq 17.147,22 & \text{ise} \\ \frac{Z_2(x) - 42153,564}{58.348,136}, & 42.153,564 \leq Z_2(x) \leq 100.501,7 & \text{ise} \\ 1, & Z_2(x) \geq 100.501,7 & \text{ise} \end{cases}$$

Adım 7: Oluşturulan üyelik fonksiyonları ile sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon modeli, klasik doğrusal programlama modeline dönüştürülmüştür.

Max ($\alpha - \beta$)

Kısıtlayıcılar

$$\mu_1(Z_1(x)) \geq \alpha$$

$$\nu_1(Z_1(x)) \leq \beta$$

$$\mu_2(Z_2(x)) \geq \alpha$$

$$\nu_2(Z_2(x)) \leq \beta$$

$$m_{ij} \leq M_i$$

Talep Kısıtı:

$$x_j \geq t_j$$

Arz Kısıtı:

$$x_j \geq a_j$$

ve $x_j \geq 0$ ve x_j tamsayı $j=1,2,\dots,61$.

Üretim modelinin, sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile çözümü LINGO 19.0 paket programda gerçekleştirilmiş ve Tablo 6'da verilen çözüm değerleri elde edilmiştir

Tablo 6. Üretim Modeli Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği
Çözüm Kümesi

Karar Değişkenleri	Sezgisel Bulanık Çok Amaçlı Optimizasyon Tekniği Çözüm Kümesi
α	0,50
β	0,28
X_1	800
X_2	800
X_3	750
X_4	517
X_5	750
X_6	150
X_7	300
X_8	1000
X_9	250
X_{10}	150
X_{11}	150
X_{12}	950
X_{13}	950
X_{14}	150
X_{15}	100
X_{16}	150
X_{17}	150
X_{18}	200
X_{19}	200
X_{20}	900
X_{21}	950
X_{22}	250
X_{23}	300
X_{24}	70
X_{25}	80
X_{26}	100
X_{27}	400
X_{28}	1200
X_{29}	1100
X_{30}	1300
X_{31}	125
X_{32}	1200
X_{33}	850
X_{34}	350
X_{35}	1100
X_{36}	1200
X_{37}	1100

X_{38}	1100
X_{39}	1100
X_{40}	180
X_{41}	100
X_{42}	150
X_{43}	110
X_{44}	100
X_{45}	90
X_{46}	100
X_{47}	125
X_{48}	450
X_{49}	450
X_{50}	700
X_{51}	700
X_{52}	600
X_{53}	700
X_{54}	35
X_{55}	300
X_{56}	300
X_{57}	250
X_{58}	300
X_{59}	80
X_{60}	90
X_{61}	75

Üretim modelinin sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile çözüm kümesini incelediğinde, α üye olma derecesinin 0,50 değeri aldığı görülmektedir. Sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile belirsiz üretim amaçları, belirli kısıtlayıcılar ile 0,50 üye olma derecesinde eşanlı olarak doyurulmuştur. β üye olmama derecesi 0,28 ve tereddüt derecesi $\pi = 1 - \alpha - \beta = 0,22$ olarak belirlenmiştir. π 0'dan farklı olması modelin sıradan bir bulanık küme olmadığını göstermektedir.

6. Sonuç

Bu çalışmada bir gıda işletmesinin çok amaçlı üretim planlama problemi sezgisel bulanık küme tekniği ile ele alınmıştır. Sezgisel bulanık küme yöntemi üye olma ve üye olmama fonksiyonlarının yanı sıra tereddüt derecesini de dikkate alır. Böylelikle belirsizliği ele almada klasik bulanık kümelere göre daha başarılı sonuçlar vermektedir.

Bu çalışma ile birden fazla amaç, büyük ölçekte karar değişkeni ve kısıtlayıcıların olduğu belirsizlik içeren üretim modellerinde sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniğinin uygulanabileceği gösterilmiştir. İleride

yapılacak çalışmalarda araştırmacılar, farklı amaç ve kısıtlayıcı sayısının olduğu büyük boyutlu işletme problemlerini ele alabilir. Ayrıca karar verici ve araştırmacılar sezgisel bulanık çok amaçlı optimizasyon tekniği ile farklı çok amaçlı problemlerin çözümünü gerçekleştirebilirler.

Kaynakça

- Abdel-Baset, M., Mohamed, M., Hessian, A.-N., & Smarandache, F. (2017). Neutrosophic Integer Programming Problems. *Neutrosophic Sets Systems*, 15, 48-61.
- Adriantantri, E., & Indriani, S. (2021). Optimization of Production Planning Using Linear programming. *International Journal of Software&Hardware Research in Engineering*, 9(11), 41-46.
- Ahmad, F., & Adhami, A. Y. (2019). Neutrosophic Programming Approach to Multiobjective nonlinear Transportation Problem with Fuzzy Parameters. *International Journal of Management Science and Engineering Management*, 14(3), 218-229.
- Ali, I., Gupta, S., & Ahmed, A. (2019). Multi-objective linear fractional inventory problem under intuitionistic fuzzy environment. *Int J Syst Assur Eng Manag*, 10(2), 173-189. doi:<https://doi.org/10.1007/s13198-018-0738-5>
- Angelov, P. P. (1997). Optimization in an Intuitionistic Fuzzy Environment. *Fuzzy Sets and Sytems*, 86, 299-306.
- Atanassov, K. T. (1986). Intuitionistic Fuzzy Sets. *Fuzzy Sets And Systems.*, 87-96.
- Atanassov, K. T. (2003). Intiutionistic Fuzzy Sets Past, Present and Future. In *Proceedings of the 3rd conference of European Society for Fuzzy Logic and Technology.*, (s. 12-19). Germany.
- Atanassov, K. T. (2012). *On Intuitionistic Fuzzy Sets Theory*. Verlag Berlin Heidelberg: Springer.
- Atanassov, K. T., & Gargov, G. (1989). Intervalued Fuzzy Sets. *Fuzzy Sets and Systems*, 31(3), 343-349.
- Atlas, M., & Bayazit Bedirhanoglu, Ş. (2018). Bulanık Küme Yaklaşımlarının Sınıflandırılması. 19. Uluslararası EYİ Sempozyumu, (s. 600-614). Antalya.
- Basumatary, U., & Mitra, D. (2020). A study on Optimal Land Allocation Through Fuzzy Multi Objective Linear Programming for Agriculture Production Planning in Kokrajhar District, BTAD, Assam, India. *International Journal Of Applied Engineering Research*, 15(1), 94-100.
- Baykal, N., & Beyan, T. (2004). *Bulanık Mantık İlke ve Temelleri*. Ankara: Bıçaklar Kitabevi.
- Bharati, S. K., & Singh, S. R. (2014). Intuitionistic Fuzzy Optimization Technique in Agricultural Production Planning: A Small Farm Holder Perspective. *International Journal of Computer Applications*, 89(6), 17-23.
- Bharati, S. (2021). An Interval Valued Intuitionistic Hesitant Fuzzy. *New Generation Computing*, 39, 377-407.

- Bharati, S. K., & Singh, S. R. (2014). Intuitionistic Fuzzy Optimization Technique in Agricultural Production Planning: A Small Farm Holder Perspective. *International Journal of Computer Applications*, 89(6), 17-23.
- Bharati, S. K., Nishad, A. K., & Singh, S. R. (2014). Solution of multi-objective Linear Programming Problems in Intuitionistic Fuzzy Environment. *Proceedings of the Second International Conference on Soft Computing for Problem Solving*, (s. 161-171). doi:10.1007/978-81-322-1602-5_1
- Boran, F. E. (2009, Haziran). Personel Seçimi Probleminde Sezgisel Bulanık Küme Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. Ankara:: Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Bolturk, E., & Kahraman, C. (2018). Interval-valued intuitionistic fuzzy CODAS method and its application to wave energy facility location selection problem. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 35(4), 4865-4877.
- Chaira, T. (2019). *Fuzzy Set And Its Extension*. West BAngal: Wiley.
- Çetindere , A., Sevim , Ş., & Duran , C. (2010). Üretim Planlama Problemlerinde Doğrusal Programlama Tekniğinin Kullanımı: Bir konfeksiyon İşletmesinde Uygulama. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(35), 271-300.
- Dağdeviren , M. (2007). Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi ile Personel Seçimi ve Bir Uygulama. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 22(4), 791-799.
- Das, P., & Roy, T. K. (2015). Multi-objective non-linear programming problem based on Neutrosophic Optimization Technique and its application in Riser Neutrosophic Optimization Technique and its application in Riser Design Problem Design Problem. *Neutrosophic Sets and Sytems*, 9, 88-95.
- Dey, S., & Roy, T. (2015). INtuitionistic Fuzzy Goal Programming and Its Application to Structural Design. *International Journal of APplied Mathematical Sciences*, 8(1), 55-69.
- Ghosh, S., Roy, S. K., Ebrahimnejad, A., & Verdegay, J. L. (2020). Multi-objective Fully Intuitionistic Fuzzy Fixed-Charge Solid Transportation Problem. *Complex & Intelligent Systems*, 7(2), 1009-1023.
- Gregory, G. (1998). *Decision Analysis*. New York : Plenum Press.
- Gunantara, N. (2018). A review of multi-objective optimization: Methods and its Applications. *Cogent Engineering*, 5(1), 1-16.
- Hezam, I. M., Abdel- Baset, M., & Smarandache, F. (2015). Taylor Series Approximation to Solve Neutrosophic Multiobjective Programming Problem. *Neutrosophic Sets and Systems* , 10, 39-45.
- Hu, Z., Ramaraj, G., & Hu, G. (2020). Production planning with a two-stage stochastic programming model in a kitting facility under demand and yield

- uncertainties. *International Journal of Management Science and Engineering Management*, 15(3), 237-246. doi:10.1080/17509653.2019.1710301
- Hussian , A.-N., Mohamed, M., Abdel-Baset, M., & Smarandache, F. (2017). Neutrosophic Linear Programming Problems. *Neutrosophic Operational Research*, 1, 15-27.
- Hussian, A.-N., Mohamed, M., Baset, M., & Smarandache , F. (2017). Neutrosophic Linear Programming Problems. *Mathematical Sciences Letters*, 6, 1-5.
- Islam, S., & Kundu, T. (2017). Application of Neutrosophic Optimization Technique on Multi-objective Reliability Optimization Model. F. Smarandache , M. Abdel Baset, & V. Chang içinde, *Neutrosophic Operational Research II* (s. 13-27). Brussels: Pons.
- Karaatlı, M., Ömürbek , N., & Yılmaz , H. (2014). Mobilya Sektöründe Bulanık Doğrusal Programlama Tekniği ile Üretim Planlaması Uygulaması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 95-118.
- Khan, M. F., Haq, A., Ahmed, A., & Ali, I. (2021). Multiobjective Multi-Product Production Planning Problem Using Intuitionistic and Neutrosophic Fuzzy Programming. *IEEE Access*, 37466-37485. doi:10.1109/ACCESS.2021.3063725
- Klir, G., & Yuan , B. (1995). *Fuzzy Sets And Fuzzy LOGic*. New Jersey: Prentice Hall.
- Komsiyah, S., Meiliana, & Centika, H. (2018). A fuzzy goal programming model for production planning in future company. *Procedia Computer Science*, 135, 544-552.
- Kousar , S., Zafar, A., Kausar , N., Pamucar, D., & Kattel, P. (2022). Fruit Production Planning in Semiarid Zones: A Novel Triangular Intuitionistic Fuzzy Linear Programming Approach. *Hindawi Mathematical Problems in Engineering*, 1-13.
- Kumar, M., & Yadav, S. P. (2012). A Novel Approach For Analyzing Fuzzy System Reliability Using Different Types Of Intuitionistic Fuzzy Failure Rates Of Components. *ISA Transactions*, 288-297.
- Kumawat, P., Sinha , R., & Chaturvedi, N. (2021). Multi-objective optimization for sustainable production planning. *Environmental Progress & Sustainable Energy*, 40(6). doi: 10.1002/ep.13741
- Lee, K. M. (2004). Comparison of Interval-valued fuzzy sets, Intuitionistic fuzzy sets, and bipolar-valued fuzzy sets. *Journal of Korean Institute of Intelligent Systems*, 125-129.
- Mondal , B., Kar, C., Garai, A., & Roy, T. K. (2018). Optimization of EOQ Model with Limited Storage Capacity by Neutrosophic Geometris Programming.

- Neutrosophic Sets and Sytems (Cilt 22, s. 5-29). içinde University of New Mexico.
- Paksoy , T., Yapıcı Pehlivan, N., & Özceylan, E. (2013). Bulanık Küme Teorisi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Parvathi , R., & Malathi, C. (2012). Intuitionistic Fuzzy linear optimization. Notes on Intuitionistic Fuzzy Sets, 18(1), 48-56.
- Pawar, S., Patel, P. L., & Mirajkar, A. (2020). Intuitionistic Fuzzy Approach in Multi-Objective Optimization for KRBMC Irrigation System, India. ISH Journal of Hyraulic Engineering, 1-9. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09715010.2020.1781700> adresinden alındı
- Rey, S., & Roy, T. K. (2015). Multi-objective Structural Optimization Using Fuzzy and Intuitionistic Fuzzy Optimization Technique. I. J. Intelligent Sytems and pplications, 5, 57-65.
- Roy , R., & Das, P. (2015). A Multi-Objective Production Planning Problem Based on Neutrosophic Linear Programming Approach. International Journal Fuzzy Mathematical Archive, 8(2), 81-91.
- Sharma , K., Singh, V., Ebrahimnejad , A., & Chakraborty, D. (2022). Solving a Multi-objective Chance Constrained Hierarchical Optimization Problem Under Intuitionistic Fuzzy Environment with Its Application. 1-30. SSRN 4215304: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4215304 adresinden alındı
- Singh, S. K., & Yadav, S. P. (2018). Intuitionistic Fuzzy Multi-objective Linear Programming Problem with Various Membership Functions. Annals of Operations Research, 269, 693-707.
- Şen, Z. (2009). Bulanık Mantık İlkeleri ve Modelleme . İstanbul : İstanbul Su Vakfı Yayınları.
- Tsegaye, H., & Thillaigovindan, N. (2021). An Efficient Method for Solving Intuitionistic Fuzzy Multi-objective Optimization Problems. Punjab University Journal of Mathematics, 631-664. doi:<https://doi.org/10.52280/pujm.2021.530903>
- Wang, R.-C., & Liang , T.-F. (2004). Application of fuzzy multi-objective linear programming to aggregate production planning. Computers & Industrial Engineering, 46, 17-41.
- Xia, M., & Xu, Z. (2011). Hesitant Fuzzy İnformation Aggreagtion İn Decision Making. International Journal Of Approximate Reasoning, 52, 395-407.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. Information and Control, 338-353.
- Zadeh, L. A. (1965). Fuzzy Sets. Information and Control, 338-353.
- Zadeh, L. A. (1988). Fuzzy Logic. IEEE Computer Society, 21(4), 83-93.

55. Bölüm

Türkçe Yazılan Sosyal Araştırma Kitaplarında Yöntem ve Yöntembilim İlişkisi¹

**Turgut GÜMÜŞOĞLU², Ensa FİLAZİ³
Ali BOZKURT⁴, Burak ERGÜLEÇ⁵,
Ensar MACİT⁶, Fatma DANIŞMAZ TEKİN⁷,
Yasin Can ÇALIŞKAN⁸**

¹ İstanbul Üniversitesi, Çeviribilim Bölümü, Y. L. Programı (2022/23) seminer dersi çalışması

² Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyoloji, turgut.gumusoglu@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5018-9508

³ Dr. Öğr. Üyesi, Almanca Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, ORCID: 0000-0001-6411-6465

⁴ Öğretmen, Milli Eğitim Bakanlığı

⁵ Çevirmen, Ggm gastro

⁶ Araştırma Görevlisi, İstanbul Gelişim Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Fakültesi İngilizce Mütercim ve Tercümanlık

⁷ İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü, Yüksek Lisans Öğrencisi

⁸ Öğretmen, Miracolo Eğitim ve Danışmanlık

ÖZ

Tüm modern bilimler ister pozitif ister sosyal alanda olsun iki temel üzerine inşaa edilir. Birincisi kuram, ikincisi ise yöntemdir. Bilimsel araştırmalarda yöntem konusu denilince ilk akla gelen, araştırmayı yaparken kullanılması gerek araştırma yöntem ve teknikleridir. Ancak o araştırmada; neden o yöntemin seçildiği, soruların cevaplarına götürecek yöntemin ne kadar uygun olduğu ya da başka yöntem olsa daha iyi bir çalışma olabilir miydi? Bu gibi soruların cevaplarını yöntembilimde ve iyi bir karşılaştırmalı yöntembilim çalışması yaparak bulabiliriz..

İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü yüksek lisans seminer dersinde yapılan bu küçük çaplı incelemede öğrencilerin farkındalıklarını artırmak için araştırma yöntemleri ve onun kuramsal sistemleri olan metodoloji ile olan ilişkisi ele alınmıştır. Bu çalışma kapsamında konuyla ilgili kitap ve makaleler belirlenerek bir taxonomi yapılmış ve eserler kendi içinde kategorilere ayrılmıştır. Bu eserlerde yöntembilim ile yöntem arasındaki ilişkiler saptanarak, kuramsal alanın metot ve teknikleri nasıl desteklediği ve nasıl açıkladığına bakılmıştır.

Dersin çıktısı olarak gerçekleşen bu çalışmada, yukarıda belirtilen sorunlar/ sorular doğrultusunda, Türkçe literatürde yer alan ve ulaşılabilen kaynaklar incelenmiştir. Bu eserler içerik, yöntem- yöntembilim ilişkisi ve kaynakları bakımından karşılaştırmalı olarak ele alınarak değerlendirilmiştir. Aynı zamanda bu çalışmaların benzerlikleri, farklılıkları ve alanda ortak zemin oluşturma açısından birbirini destekleyen yönleri de karşılaştırılmıştır.

Türkçe yazılan eserlerin genel olarak birbirleri ile aynı sistematikte gittiği ve yabancı dilde yazılan eserler ile paralellik gösterdiği gözlemlenmiştir. Pekçok eserde yabancı kaynakların aksine daha pragmatik düşünülmüş ve yöntembilim epistemolojik/ bilgi bilim açısından yeterince değerlendirilmemiştir.

Anahtar Sözcükler: Metot, yöntem, bilimsel araştırma, yöntembilim, metodoloji.

ABSTRACT

The nature of methodology needs to be sufficiently discussed since some fundamental concepts in the field are either misunderstood or ignored. The primary purpose of the research is to discuss how books on scientific research see the notions of methodology and method. Additionally, the concepts of qualitative and quantitative research methods are analyzed. In this study, the relationship between method and methodology will be revealed within the scope of the Istanbul University Translation Studies Graduate Seminar Course. A comparative analysis is used in line with the study's primary purpose. In this regard, many books and articles in the Turkish literature on methodology will be compared, and the questions will be considered:

How do scientific researchers define methodology? What is the methodology? Why methodology matters? Furthermore, how does it function? When the research findings are evaluated, the terms method and methodology are generally used interchangeably. Further, a significant number of the books are similar in terms of content, bibliography, and design. In many works, unlike foreign sources, it is considered more pragmatically and the methodology is not adequately evaluated in terms of epistemology.

Keywords: Method, methodology, quantitative, qualitative, research.

GİRİŞ

Bilimsel bir araştırmanın ayırt edici unsurları, kuramsal çerçeve ve yöntemdir. Böyle bir çalışmada, bir sorunun ortaya konulması ve evrensel bilim yöntemleri aracılığıyla bu sorunun tartışılması beklenmektedir. Bilimsel bilginin güvenilirliğini artıran ve araştırmanın başlangıçtan sonuca dek gidişatını şekillendiren yöntem, aynı zamanda bu araştırmanın evrensel anlamda kabul görmesini de kolaylaştırmaktadır.

Bu açıdan araştırmacı, çalışmasında kullanacağı yöntemin uygunluğunu test edip nasıl bir metodolojiyle hareket ettiğinin bilincinde olmalıdır.

Bu çalışmada, İstanbul Üniversitesi Çeviribilim Bölümü Yüksek Lisans Seminer Dersi kapsamında, yöntem ve yöntembilim arasındaki ilişki ortaya konulacak, yöntembilim üzerine Türkçe literatürde yer alan yirmi iki kitap ve makale ele alınacak ve yöntembilimin bilimsel araştırmacılar tarafından nasıl tanımlandığı, ne olduğu, neden önemli olduğu, ne işe yaradığı, vb. sorular tartışılacaktır. Bu doğrultuda, Türk akademisyen-yazarların metodoloji alanında kaleme aldıkları çalışmalardan bir kaynakça oluşturulmuştur. Ders kapsamında, yöntem ve yöntembilim ilişkisi iki grup tarafından ele alınmıştır. Birinci grup İngilizce, ikinci grup ise Türkçe kaynaklar üzerinden bir araştırma yürütmüştür.

Bilginin Tanımı ve Bilimsel Araştırma

Başlarda felsefî sorgulamanın nesnesi olan bilgi, zamanla her alanın kendi niteliklerine, önceliklerine ve hedeflerine yönelik tanımlarla donatılmıştır. Bilgi hakkında yapılan tanımlara baktığımızda “*insanın bilişsel yapısında değişiklik yaratan herhangi bir şey*”², “*insan ve toplumların kendisini algılayış ve yorumlayış biçimi*”³ veya “*bir ya da daha fazla toplumsal grup ya da insan topluluğu tarafından kabul edilen her türlü fikir ve edim biçimleri; onların*

² Uçak, N. Ö. (2010). Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722

³ Aydın, M. (2004). *Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap. s. 20.

kendileri ve ötekiler için gerçek kabul ettikleri olgulara ilişkin fikirler ve edimler”⁴ gibi giderek genişleyen birçok tanımla karşılaşmak mümkündür.⁵

Bilgi kavramının felsefe tarihindeki süreci incelendiğinde, Platon’da, doğuştan gelen ve deneyimden bağımsız, soyut genellemelerle elde edilen bir bilgi anlayışı görürüz. Aristo’ya göre bilgiyi elde edişimiz deneyimle başlar. Rönesans Dönemi’ne dek Ortaçağ’ın din odaklı bakışıyla şekillenen bilgi kavramı, Bacon’la birlikte bir “güç” olarak temellendirilmiştir. 17. yüzyılda rasyonalizmin yükselişiyle birlikte, doğru bilgiye ulaşmanın yolu olarak Descartes tarafından metodik şüphe yöntemi öne sürülmüştür.⁶ Bu noktada, Descartes’in verdiği çabanın oldukça zorlu ve bir o kadar da değerli olduğunu söylemek gerekir. Descartes bilinçli ya da bilinçsiz elde etmiş olduğu her bilgiye/deneyime kendini yabancı kılarak sıfırdan başlamak diyebileceğimiz bir yöntem arayışına girmiştir.

Bu yöntemi uygularken, Descartes, kendisi için tamamen sadık kalacağı dört kural belirlemiştir: Bunlardan birincisi, öyle olduğunu açıkça bilmediği hiçbir şeyi doğru olarak kabul etmemek; ikincisi, inceleyeceği güçlüklerin her birini daha iyi çözümlmek için olabildiğince ve gerektiği kadar çok parçaya bölmek; üçüncüsü, bilinmesi en kolay ve yalın nesnelerden başlayarak yavaş yavaş daha karmaşık olanların bilgisine yükselmek; sonuncusu ise her aşamada eksiksiz sayımlar yaparak her şeyi genel olarak gözden geçirmektir.⁷

Descartes’in bu yaklaşımında dikkate değer noktalardan biri, böylesine cesur –hatta köklü- denilecek bir kararı verirken kurduğu mantıksal yapının sağlamlığıdır. Modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes’in düşüncelerinde ön plana çıkan temelde iki vurgu fark edilmektedir: Bunlardan ilki, yöntem, ikincisi ise dayanaktır. Bütün deneyimlerine ve bilgisine yabancılaşarak yeni bir yöntem kurma aşamasında öznenin/kişinin boşlukta salınmaması, diğer deyişle bir nirengiye sahip olması gerektiğini söylemektedir. Bilimin özne ve bilgi (nesne) arasındaki bir etkinlik olduğunu söylemek mümkündür. “Bir bakıma bilim, olgusal bir bilgi etkinliğidir. Bilimsel bilgi de bir yanıyla gözlem, deney gibi olgulara yönelik bir nitelik taşıırken; bir yanıyla da kavram, hipotez, akıl yürütme gibi anlaksal bir nitelik taşımaktadır.”⁸

Modern bilim anlayışının ilerleme çizgisine baktığımızda, temelde üç fikrin ön plana çıktığını görmekteyiz. Bunlar doğa yasaları, astronomi ve matematiktir.

⁴ McCarthy, E. D. (2002). *Bilgi Kültürü - Yeni Bilgi Sosyolojisi*. (A. F. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Çiviyazıları. s. 50.

⁵ Uçak, N. Ö. (2010). Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722

⁶ Çalık, D., & Çınar, Ö. P. (2009). Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet. *XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri*. İstanbul.

⁷ Descartes, R. (2020). Yöntem Üzerine Konuşma. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları. s. 22-23.

⁸ Çalık, D., & Çınar, Ö. P. (2009). Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet. XIV. Türkiye’de İnternet Konferansı Bildirileri. İstanbul. s. 77.

Doğa bilimleriyle şekillenen bu bilim anlayışı, zamanla farklı alanlara doğru genişlemeye ve disiplinlere ayrılır. Başlangıçta doğa bilimleri ve sosyal bilimler ayrımı yokken zamanla bu ayırım oluşur fakat bu aşamada bir araştırmanın bilimselliğinin ölçütü olarak yöntem sorunu da ortaya çıkar. Çünkü doğa bilimlerindeki nesnellik ölçütlerini sosyal bilimlerde aynı şekilde kurmak mümkün değildir.

Bilimsel Araştırmada Metodoloji

Bilimsel bir araştırmanın yürütülmesinde takip edilen temel süreç, olguların gözlemlenmesi sonucunda genel yargılara varmaktır. Fakat bu gözlem ve genellemelerin bilimsel olarak değerlendirilmesi için belirli yöntemler kullanılması gerekir. Bilimsel araştırma yöntemlerini başlı başına konu edinen bu alana metodoloji, diğer adıyla yöntembilim adı verilir.

Grekçe “meta”, “hodos” ve “logos” kelimelerinden türeyen metodoloji, sözcük anlamıyla “metodun bilimi” demektir. Genel anlamıyla metodoloji, belirli amaçlara ulaşmak için izlenecek metotların formülasyonudur. Fakat metodoloji denildiğinde, bir metotlar kümesinden ziyade “*bilim çevrelerinin kavramsallaştırma, modelleme, hipotez kurma ve teorileri test etme olarak kendini gösteren zihni süreçlerinin belirli kurallarla desteklenmiş rasyonalizasyonu*” anlaşılmalıdır.⁹ Dolayısıyla, aynı metodolojik ilkeleri gözetken kişilerin farklı metotlar kullandığı ya da tam tersi, aynı metotları kullanan kişilerin farklı metodolojik anlayışlara sahip oldukları gözlemlenebilir.

Metot ve metodoloji kavramları çoğu zaman yanlış biçimde birbirlerinin yerine kullanılmakta ve bu iki kavramın arasındaki fark da bu nedenle belirsizleşmektedir. En genel anlamıyla metot; “*bir amacı gerçekleştirmek, bir hedefe ulaşabilmek için izlenen yol, stratejiler bütünü; araştırma, çalışma ve bir sonuç elde etmek için kullanılan akıl yürütme formu; herhangi bir şeyi yapmanın yolu; düşünce ve eylemde düzenlilik ve derli topluluk; düzgün ve uyumlu işlem*” olarak tanımlanabilir.¹⁰

Karasar, bilimsel yöntemi (metot) “*bilim üretmenin yolu, bilimin süreç yönü, kanıtlanmış bilgi elde etmek için izlenen yol, uygulandığında bilime katkı getirmiş ve getireceğine güvenilen süreçler (...) ya da daha genel tanıımıyla problem çözmek için izlenen düzenli yol*” olarak tanımlamaktadır.¹¹ Ayrıca bilimsel yöntem için “*Bacon’un tümevarım ile Aristo’nun tümdengelim yaklaşımlarının bir sentezidir; yeni empirist görüşü temel alır.*” demektedir.

⁹ Kaymakçı, Ö. B. (2010). s. 98.

¹⁰ Kaymakçı, Ö. B. (2010). *Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisinin Seyri: Apriorizm Ve Aposteriorizm Arasında Stüregiden 'Methodenstreit'*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. s. 96.

¹¹ Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar - İlkeler - Teknikler*. Nobel Akademi Yayıncılık. s. 12-13.

Akademisyen Şatana, metodolojiyi “*araştırmacının sorduğu soruya cevap bulabilmek için yaptığı seçimler,*” şeklinde tanımlarken metodolojinin sorulan sorunun ne olduğu ve nasıl sorulacağı bakımından ontoloji ve epistemoloji kavramları ile de yakından ilişkili olduğunu savunur.¹² Modellerin kurulması, kavramların biçimlendirilmesi, teorilerin sınanması, hipotezlerin formüle edilmesi gibi önemli işlemler metodolojinin kapsam alanı içerisinde yer almaktadır.

Bu çalışmadaki temel kavramlarımızdan olan metodoloji, araştırmada belirlenen yöntem ve tekniklerin kullanılma nedenlerini ve bunların konuya uygunluğunu açıklamaktadır. “Araştırmanın amacı nedir”, “bilgiye ulaşmak için hangi araştırma yöntemi kullanılmalıdır” sorularına cevap arar.”¹³ Bir bilgiyi bilimsel hale getiren, onun doğruluğu değil, yöntemidir. Kimi zaman belli sezgiler sonucunda ulaşılan bir bilgi de *doğru* olabilir fakat bu bilgi; gözlenebilir, ölçülebilir, test edilebilir, tekrarlanabilir, genelleştirilebilir ve iletilebilir olma koşullarını sağlayamadığı sürece bilimsel olarak değerlendirilmeyecektir.

Bir araştırmada, yöntemi belirlemek için sorulması gereken soru “nasıl?” sorusudur. Bu anlamda yöntemin, bir araştırma sürecindeki “insanın bilinçlilik durumu”¹⁴ olduğunu söyleyebiliriz. Araştırma yöntemi, araştırma tekniğinin seçiminde ve inşasında kullanılan davranışlar ve araçlardır.

Araştırma yöntemi; deney, test, anket vb. farklı araştırma tekniklerini kapsamaktadır. Amaç, araştırma problemlerine çözüm bulmaktır. Genellikle üç temel araştırma yönteminden söz edilir: Nitel (kalitatif), nicel (kantitatif, sayısal) ve karma.

Nitel yöntemler, yirminci yüzyılın ortalarından itibaren bilimsel çalışmalarda etkin biçimde kullanılmaya başlanmıştır.¹⁵ Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında, nitel araştırma yöntemleri genellikle sosyal bilimler alanıyla ilişkilendirilirken, temel bilimlerde nicel yöntemlerin tercih edildiği görülmektedir. Hem temel hem de sosyal bilimler, olguları tanımlamakla ilgilenir. İlki doğayla ilişkili olgularla ilgilenirken ikincisi insanla bağlantılı olguları temel almaktadır. Dolayısıyla temel bilimlerle karşılaştırıldığında, sosyal bilimlerde farklı yöntemlere başvurulduğu görülmektedir. İnsanın kendisini de araştırma konusu edinen sosyal bilimlerde, mutlak determinizmin dışına çıkılarak rölativizm de kabul görmeye başlamıştır. İncelediğimiz kaynaklarda, ilk olarak eser isimlerine dikkat edildiğinde araştırma yöntemlerinin belirli bir alan kapsamında vurgulandığı fark edilmektedir. Örneğin, “Sosyal Bilimlerde

¹² Şatana, N. S. (2015). Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem. Uluslararası İlişkiler Dergisi. Cilt 12. Sayı 46. 11-33. s. 13.

¹³ Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık. s. 31.

¹⁴ Bobaroğlu, M. (2000). Yöntem Sorunu. *US Düşün ve Ötesi*(4).

¹⁵ Henderson, K. A. (2011). Post-positivism and the pragmatics of leisure research. *Leisure Sciences*, 33(4), 341-346.

Araştırma Yöntemleri”, “Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri” vb. Bu durum belirli yöntemlerin belirli alanlarla ilişkilendirildiğini ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada, Türkçe literatürde yazılmış yirmi iki kitap metodolojik açıdan değerlendirilecektir. Söz konusu çalışmalar tarihlerine göre şu şekilde tablolaştırılmıştır:

Tablo 1: Türkçe yazılmış yöntem/yöntembilim üzerine eserler¹⁶

Sıra No	Yazar / Yazarlar	Eser Adı	Yıl
1	Sencer, M.	<i>Yöntembilim Terimleri Sözlüğü</i>	1981
2	Karasar, N.	<i>Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar İlkeler Teknikler</i>	1982
3	Birkök, M. C.	<i>Sosyolojik Düşünme Ve Metodolojisi</i>	1998
4	Ekiz, D.	<i>Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Yaklaşım, Yöntem ve Teknikler</i>	2009
5	Erkuş, A.	<i>Davranış bilimleri için bilimsel araştırma süreci</i>	2011
6	Uzunöz, A.	<i>Bilimsel Araştırma Becerileri ve Araştırmada Güncel Desenler</i>	2012
7	Erişti, S., Kuzu, A., Yurdakul, I. A., & Kurt, A. A.	<i>Bilimsel Araştırma Yöntemleri</i>	2013
8	Özgün Burak Kaymakçı	<i>Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisi: Apriorizm ve Aposteriorizm Arasında Süreğiden Methodenstreit</i>	2013
9	Gürbüz, S., & Şahin, F.	<i>Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri</i>	2015
10	Saruhan, Ş. C., & Özdemirci, A.	<i>Bilim, Felsefe ve Metodoloji</i>	2016
11	Coşkun, S.	<i>Sosyal Bilimlerde Metodoloji Problemi</i>	2018
12	Büyükoztürk, Ş., Kılıç, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. & Demirel, F.	<i>Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri</i>	2018
13	Aslan, Ş.	<i>Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri: Nicel, Nitel ve Karma Tasarımlar İçin Bir Rehber</i>	2018
14	Karakuş, C.	<i>Araştırma Yöntemleri</i>	2018
15	İslamoğlu, A. H., & Alınacı, Ü.	<i>Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri - SPSS Uygulamalı</i>	2019
16	Ocak, G.	<i>Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri</i>	2019
17	Sönmez, V., & Alacapınar, F. G.	<i>Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri</i>	2019
18	Tutar, H., & Erdem, A. T.	<i>Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve SPSS Uygulamaları</i>	2020
19	Cemaloğlu, N.	<i>Bilimsel Araştırma Teknikleri ve Etik</i>	2020
20	Oral, B., & Çoban, A.	<i>Kuramdan Uygulamaya Eğitimde Bilimsel Araştırma Yöntemleri</i>	2020
21	Balcı, A.	<i>Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik Ve İlkeler</i>	2021
22	Karaca, S.	<i>Bilimsel Araştırma Yöntemleri</i>	2021

¹⁶ Seminer esnasında ulaşılabilen ve derste ele alınıp incelenebilen kitaplar.

Değerlendirme ve Sonuç

Makalede ele aldığımız araştırma yöntemleri, kitaplarının ilk bölümünde genellikle “bilim,” “bilimsel bilgi,” “bilim felsefesi,” başlıkları kullanılarak bilimin genel tanımlarına yer verildiği göze çarpmaktadır. Bilimsel araştırma yöntemleri ile ilgili şu temel kavramların tanımlamaları yapılmıştır: Bulgular, değişken, denence, deney, evren, kuram, olgu, norm, problem, vb. ortak iletişim dili olarak değerlendirilebildiği için bu kavramların, araştırmacılar tarafından bilinmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak, Yıldırım ve Şimşek (2021) bu kavram tanımlamalara yer vermemiş, bilim tarihindeki önemli dönemlerden (Modern Çağ’ın başlangıcı olarak kabul edilen M.S. 1500 yıllarından, Rönesans, Orta çağ Avrupası) örnek vererek ilerlemiştir.

İncelenen kitap ve makalelerde göze çarpan ilk sorun, metot-metodoloji (yöntem-yöntembilim), yöntem-teknik, araştırma yöntemi-arştırma deseni birbirinden farklı bazı kavramların sıklıkla birbirinin yerine kullanılmasıdır. Araştırmacılara yol göstermek için yazılan kitaplardaki bu tutarsızlık, anlam karmaşasına yol açmakta ve alanın temel kavramların belirlenmesinde farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Örneğin Ekiz’in, yöntem ve metodoloji sözcüklerini aynı anlamda kullandığı görülmektedir: “*Yaklaşımın uygulamaya dönük açıklamasına yöntem ya da metodoloji denir.*”¹⁷

Benzer duruma Karaca’nın çalışmasında da rastlanmaktadır: “*Ulaşılmak istenen bilginin elde edilme yöntemi, yani araştırma metodolojisi de doğrudan araştırma amacına bağlıdır.*”¹⁸

Yapılan kaynak taramasında saptanan bir diğer genel özellik, bilimsel araştırma yöntemlerinin nicel ve nitel olarak iki başlık altında değerlendirilmesidir. Bazı kaynaklar buna üçüncü bir yöntem olarak karma yöntemi eklemiştir. Fakat kitaplar, kronolojik olarak takip edildiğinde bu ayrımın önceki yıllara kıyasla daha belirsizleştiği fark edilmektedir. Karşılaşılan nicel ve nitel ayrımını daha iyi anlamaya yardımcı olan kavram paradigmadır. Belirli paradigmlar belirli metodolojilerle ilişkilendirilebilir. Örneğin, pozitivist bir paradigma tipik olarak nicel bir metodolojiyi varsayarken, yapılandırmacı veya yorumlayıcı bir paradigma tipik olarak nitel bir metodoloji kullanır. Ancak durum her zaman böyle değildir, nitekim niceliksel bir metodoloji kullanarak yorumlayıcı bir çalışmanın yapılabileceği durumlar da söz konusudur. Hiçbir paradigmatik veya kuramsal çerçeve 'doğru' olarak kabul edilemez. Araştırmacı kendi paradigmatik görüşünü ve incelenen soruyu en iyi şekilde yanıtlamak için araştırma tasarımını nasıl destekleyeceğini kendi belirlemelidir. Gerçek olan

¹⁷ Ekiz, D. (2009). Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Yaklaşım. Yöntem ve Teknikler. Anı Yayıncılık. s.8

¹⁸ Karaca, S. (2021). Bilimsel Araştırma Yöntemleri. Gazi Kitabevi. s.29

şeyin gerçekliğine nasıl karar verdiğimiz, neyi bildiğimiz ve nasıl bildiğimizin yanı sıra, incelenen konu hakkında sahip olduğumuz kuramsal bakış açıları, konuyla ilgili mevcut literatür ve kendi değer sistemimiz kullanacağımız en uygun paradigmanın seçiminde yardımcı olmak için birlikte çalışır.¹⁹

Hatch'in (2002) paradigma, ontoloji, epistemoloji, metodoloji ve ürün üzerinden oluşturduğu tablo, paradigma ve metodoloji ilişkisine daha iyi anlaşılmasına yardımcı olacaktır.

Tablo 2: Hatch'in paradigma- bilimsel sitemleri tablosu²⁰

	Ontoloji (Gerçeğin doğası)	Epistemoloji (Neyi bilebiliriz? Bilen ve bilinen arasındaki ilişki)	Metodoloji (Bilgi nasıl üretilir?)	Ürün (Üretilen bilginin formu)
Pozitivist paradigma	Gerçek oradadır ve üzerinde çalışılabilir, incelenebilir ve anlaşılabilir.	Dünya düzenlidir; bilgi, bilgiyi bilenden ayrı tutulur.	Deneysel, yarı-deneysel, anketler, ilişkisel araştırmalar.	Olgular, teoriler, yasalar, tahminler
Postpozitivist paradigma	Gerçek vardır ancak hiçbir zaman tam olarak anlaşılabilir, sadece yaklaşık olarak anlaşılabilir.	Bilgi insan yapımıdır, araştırmacı ve katılımcılar anlamı birlikte inşa eder	Detaylı tanımlanmış nitel metodlar, frekanslar, basit düzeyde istatistikler	Genellemeler, tanımlamalar, modeller, temellendirilmiş kuramlar
Yorumlayıcı paradigma	Çoklu gerçekler vardır.	Bilgi insan yapımıdır, araştırmacı ve katılımcılar anlamı birlikte inşa eder	Naturalistik nitel metod	Vaka çalışmaları, hikayeler, yorumlar, yeniden yapılandırmalar

Bu tabloya göre değerlendirdiğimizde, ontoloji ve epistemolojinin metodolojiyi değiştirip düzenlediğini; metodolojinin de buna uygun bir çıktı verdiğini söyleyebiliriz. Zira bilimsel bir araştırmanın nasıl yapılacağı şu iki soruyla şekillenmektedir:

¹⁹ Chilisa, B., & Kawulich, B. (2012). Selecting a research approach: Paradigm, methodology and methods. *Doing social research: A global context*, 5(1), 51-61.

²⁰ Hatch, J. A. (2002). *Doing qualitative research in education settings*. New York: State University of New York Press.

“1. Araştırmacı, araştırılan fenomenin varlığını nasıl betimliyor? 2. Araştırmacı, araştırılan fenomenin varlığına ilişkin ne tür bir bilgi ediniminin mümkün olduğunu düşünüyor?”²¹ Bu iki soru, ontoloji ve epistemolojinin araştırma sürecinde metodolojiyi destekleyen yönlerini ortaya koymaktadır.

İncelenen kaynaklarda göze çarpan bir diğer durum da, kullanılan kavramların genellikle İngilizce karşılıklarıyla bir arada yazılmış olmalarıdır. Bunun bir nedeni, yazarların bu kavramları Türkçe literatürde ilk kez kullanıyor olmaları nedeniyle, anlaşılmayacağından duydukları endişe olabilir. Bir diğer neden, kitapların –kaynakçaları da göz önüne alındığında- yabancı literatürden çeviri yoluyla aktarılabilir. Bununla birlikte bu durum kitaplarda aşırı terim kullanımına ve araştırmacıların işinin zorlaşmasına neden olabilmektedir.

Araştırma yöntemleriyle ilgili çalışmalardan bir kısmını sıraladığımız tabloda, kitapların eriştiğimiz basımlarına ait tarihleri kullansak da, bu çalışmaların neredeyse tamamı birkaç yılda bir yeniden basılmaktadır. Örneğin, Türkçe literatürde referans kitaplardan olan Niyazi Karasar’ın 1982 yılında hazırladığı *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler* adlı çalışması, 2022 Ocak ayında 37. kez basılmıştır. Bu çalışma kırk yıllık serüveni içerisinde üç kere de yeniden yazılmıştır. Bu ve benzeri eserlerin bu kadar sık olarak gözden geçirilmesinin ve yeniden basılmasının nedeni, yöntemin durmaksızın kendini yenileyen niteliğidir.

Yöntem kitaplarının basımı özellikle son yıllarda oldukça artmış görünmektedir. Ancak kitapların referanslarının çoğunlukla aynı literatür döngüsünde yer alması, alan açısından bir kısıtlılığa yol açmaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen kitapların büyük kısmında benzer kaynakçalara rastlanmıştır. Kaynaklar arasında en sık rastlanan isimler olarak Karasar, N., Balcı, A., Gürbüz, S., & Şahin, F., Erkuş, A., Yıldırım, A. & Şimşek, H. gibi yazarlar öne çıkmaktadır.

²¹ Doğan, V. (2017). Davranışsal ve Sosyal Bilimlerde Yaygınca Sorgulanan 10 Metodolojik Sorunun Cevabı. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*. s. 42.

Kaynakça

- Aydın, M. (2004). *Bilgi Sosyolojisi*. İstanbul: Açılım Kitap.
- Birkök, M. C. (2017). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem ve Teknikleri*.
- Bobaroğlu, M. (2000). Yöntem Sorunu. *US Düşün ve Ötesi*(4).
- Çalık, D., & Çınar, Ö. P. (2009). Geçmişten Günümüze Bilgi Yaklaşımları Bilgi Toplumu ve İnternet. *XIV. Türkiye 'de İnternet Konferansı Bildirileri*. İstanbul.
- Chilisa, B., & Kawulich, B. (2012). Selecting a research approach: Paradigm, methodology and methods. *Doing social research: A global context*, 5(1), 51-62.
- Descartes, R. (2020). *Yöntem Üzerine Konuşma*. (M. Erşen, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Doğan, V. (2017). Davranışsal ve Sosyal Bilimlerde Yaygınca Sorgulanan 10 Metodolojik Sorunun Cevabı. *Pazarlama Teorisi ve Uygulamaları Dergisi*, 41-88.
- Gürbüz, S. &. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hatch, J. A. (2002). *Doing qualitative research in education settings*. New York: State University of New York Press.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Bilim Kitap Kırtasiye Yayınevi.
- Kaymakçı, Ö. B. (2010). *Bilim Felsefesi Işığında İktisat Metodolojisinin Seyri: Apriorizm Ve Aposteriorizm Arasında Süregiden 'Methodenstreit'*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- McCarthy, E. D. (2002). *Bilgi Kültürü - Yeni Bilgi Sosyolojisi*. (A. F. Yılmaz, Çev.) İstanbul: Çivi yazıları.
- Şatana, N. S. (2015). Uluslararası İlişkilerde Bilimsellik, Metodoloji ve Yöntem. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 12(46), 11-33.
- Uçak, N. Ö. (2010). Bilgi: Çok Yüzlü Bir Kavram. *Türk Kütüphaneciliği*, 24(4), 705-722.
- Usta, A. (2012). Bilimsel Araştırmalarda Yapısal Etmenler ve Evreler. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 99.
- Usta, A. (2019). Evreleri İle Bilimsel Araştırma Süreci ve Raporlaştırılması. *ASSAM Uluslararası Hakemli Dergi*, 6(13).
- Uzunöz, A. (2012). *Bilimsel Araştırma Becerileri ve Araştırmada Güncel Desenler*. Pegem Akademi Yayıncılık.

56. Bölüm

Stefan Zweig'ın *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* Adlı Eserinde Anlatıcı, Bakış Açısı Ve Zaman Kavramları

**Türkan YILDIZ¹
Şahbender ÇORAKLI²**

¹ Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü 4.sınıf öğrencisi -öğrenci No.: 1180123008

² Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-4416-2437

ÖZ

Anlatıma dayalı edebi metinler bir hikâye etrafında şekillenir ve her hikâye mutlaka bir anlatıcıya sahiptir. Anlatıcı olmadan hikâyenin anlatılması, hikâyedeki karakterlerin tanıtılması mümkün değildir. Zaman zaman yazarla karıştırılsa da anlatıcı tamamen kurgusal dünyaya aittir. Anlatı onun etrafında kurgulanır ve anlatı türünün en etkili figürüdür. Anlatının önemli öğelerinden bir diğeri de ‘zaman’dır. Kurmaca bir dünya ‘zaman’ ögesiyle biçimlenir. Edebi metinler, düzenlenmiş ve bir araya getirildiğinde anlam kazanan küçük zaman dilimlerinden oluşur. Yazarlar roman ya da hikâyede olayları aktarırken, okuyucuya daha etkili bir şekilde ulaşmak için anlatımda çeşitli tekniklerden yararlanırlar. Bu çalışmada anlatım teknikleri hakkında kısa bilgi verilecek, anlatıcının anlatıdaki rolü ele alınacak ve anlatının içinde ve dışında var olan zaman kavramları üzerinde durulacaktır. Çalışmanın amacı 20. yüzyıl edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Stefan Zweig’in *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* adlı eserinde ‘anlatıcı’, ‘bakış açısı’ ve ‘zaman’ unsurlarını anlatım teknikleri açısından incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Stefan Zweig, Bir Kadının Hayatından 24 Saat, anlatım teknikleri, anlatıcı, bakış açısı, zaman, anlatı zamanı, anlatma zamanı, yazma zamanı, okuma zamanı

GİRİŞ

Bu çalışmada anlatıma dayalı metinlerde kullanılan anlatım teknikleri ele alınacaktır. Öncelikle ‘*bakış açısı*’ kavramın tanımı yapılacaktır. Bakış açısı, anlatıcının kurmaca dünyanın içinde veya dışında durmasına göre *homodiegetik* ve *heterodiegetik* olarak iki şekilde değerlendirilir. Bu iki temel anlatıcı tipi konum bakımından ele alınıp *anlatıcı türleri* tanıtılacaktır. Hikâyeyi okuyucuya anlatan, sunan kimdir? Olayları gören, duyan, konuşan kimdir? Bu sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır. Böylece anlatıcının konumu ve olaylara hangi noktadan ve nasıl baktığı, yani *bakış açısı* anlatımı nasıl biçimlendirdiğini açıklamaya çalışılacaktır. Sonrasında *zaman* kavramının anlatıya kazandırdığı işlev ele alınacak, örneklerle birlikte verilecektir. Kurmaca eserdeki zamanın yapısı *anlatma zamanı* ve *anlatı zamanı* arasındaki ilişkiler üzerinden tanımlanacaktır. Verilen bilgiler doğrultusunda Stefan Zweig’in *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* adlı eseri anlatım tekniklerine göre incelenecek, eserde bakış açısı ve anlatıcı tipini tespit etmeye ve zaman kavramının kurmaca dünyada nasıl bir biçim aldığını araştırıp, anlatı açısından önemini ortaya koymaya çalışılacaktır.

1. ANLATIM TEKNİKLERİ: ANLATICI VE BAKIŞ AÇISI

Anlatmaya dayalı edebi türlerdeki iki temel unsur ‘*hikâye*’ ve bu hikâyeyi anlatacak olan ‘*anlatıcı*’dır. Anlatıyı şekillendiren diğer unsurlar bu ikisine bağlı olarak önem kazanır. Anlatıcı olmadan hikâyeyi anlatmak, hikâyedeki kişileri/figürleri tanıtmak mümkün olamaz. Okuyucunun kulağına ilk önce onun sesi gelir ve okuyucu anlatı dünyasına anlatıcının bakış açısıyla yönelir.

Kurgusal bir metinde yazar hikâyesini kime anlattırarak ve olayları kimin gözüyle görüp yansıtabileceği sorusu “*bakış açısı*” kavramını ortaya çıkarır. Franz K. Stanzel’e göre üç tipik anlatım konumu vardır: 1) *Tanrısal Anlatım*; 2) *Kişisel Anlatım*; 3) *Ben Anlatım*. (Tepebaşı, 2019, s. 206)

Tanrısal Anlatım: “Roman sanatında “Tanrısal bakış açısı”(the omniscient point of view) nitelemesiyle yer alan “bakış açısı”, bir anlamda destandan romana intikal etmiş bir yöntemdir. Temel karakteri itibariyle ‘her şeyi bilme’ esasına dayanan bu bakış açısı, yazara geniş imkanlar sunmaktadır. Böyle bir imkanla donatılmış (teçhiz edilmiş) anlatıcı figür, adeta ‘Tanrı gibi’, her şeyi bilir, görür, sezer; geçmişten ve gelecekte haberler verir. [...] İsterse kahramanların zihinlerine, iç dünyalarına girer, gizli kalmış duygu ve düşünceleri dışa vurabilir.” (Tekin, 2020, s. 54-55) “Tanrısal anlatım konumunda anlatıcı, karakterlerin dünyasından birisi değildir, onların dışındadır, [...]” (Tepebaşı, 2019, s. 206)

Kişisel Anlatım'da "anlatıcı, olaya müdahaleden ve yorumlardan vazgeçer." (Scheffel & Martinez, 2020, s. 106) Bu anlatım konumunda "aracılık işlevi gören bir anlatıcı yoktur, bunun yerine yansıtıcı bir şahıs (Reflektör) vardır. Diğerlerinde anlatıcıların, kurmaca dünyanın içinde veya dışında durması esas alınırken burada ise bakış açısı belirleyici rol oynar." (Tepebaşılı, 2019, s. 206-207)

Ben Anlatım konumunda anlatıcının yeri tamamen kurmaca dünyadadır, "açıkça, figürler dünyasına dahildir. "Anlatıcı bizzat, kendisi olayları yaşamış, (diğerleriyle) birlikte yaşamış veya gözlemlemiş ya da doğrudan doğruya olayı asıl aktörlerinden öğrenmiştir.[...]" (Scheffel & Martinez, 2020, s. 105)

Anlatıcının anlatılan dünyanın bir parçası olup olmaması, olaya katılıp katılmaması durumuna bakıldığında, iki temel anlatıcı tipi ortaya çıkar:

- 1) "Anlatıcının, kendisi tarafından anlatılan olaylara figür olarak katıldığı ve buna uygun olarak birinci şahsın belirleyici olduğu hikâyeler (burada birinci şahıs, "Ben" in iki farklı rolünü kapsar: Anlatan ben ve olayı yaşayan ben)." (Çoraklı, 2022, s. 23)

Bu durumda **homodiegetik** (iç-anlatıcılı), yani anlatılan dünyanın içinde olan bir anlatıcı söz konusudur.

- 2) "Anlatıcının, anlattığı hikâyelerin figürlerinden olmadığı ve buna uygun olarak üçüncü şahsın belirleyici olduğu hikâyeler. Bu tür metinlerde olayı yaşayan şahıs değil, sadece anlatan şahıs vardır. Olayı ister yaşasın isterse sadece anlatsın, gerekli olduğu zaman, isteseydi, kendisini bir cümle ile de olsa anlatı metnine katabilirdi." (Çoraklı, 2022, s. 23)

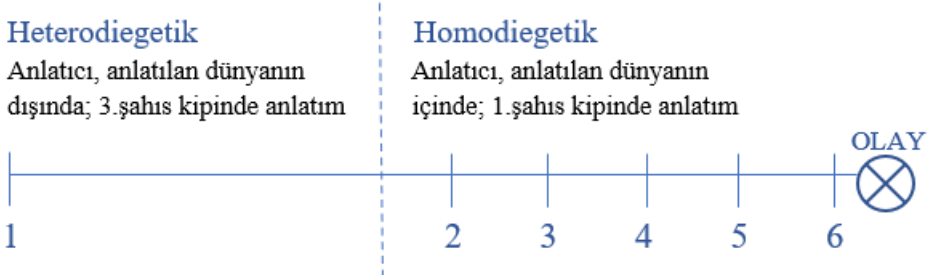
Bu durumda ise **heterodiegetik** (dış-anlatıcılı), yani anlatılan dünyanın içinde olmayan bir anlatıcı söz konusudur.

"Hikâyenin dış anlatım ve iç anlatım düzeyleri arasındaki farka bakılırsa, ikisi dış anlatım düzeyinde, ikisi iç anlatım düzeyinde olmak üzere dört ayrı anlatıcı tipi ortaya çıkar: (Çoraklı, 2022, s. 24)

- 1) **Extradiegetik-heterodiegetik** anlatıcı, anlatılan dünyanın, hikâyenin dışında olan bir anlatıcı tipi. Başkasının hikâyesini anlatan birinci dereceden anlatıcı.

- 2) **Extradiegetik-homodiegetik** anlatıcı, anlatılan dünyanın içinde fakat olayın dışında bir yerdedir, daha önce kendi yaşadığı bir hikâyeyi anlatan birinci dereceden anlatıcı.
- 3) **İntradiegetik-heretodiegetik** anlatıcı. İçinde kendisinin yer almadığı bir hikâye anlatan ikinci dereceden anlatıcı.
- 4) **İntradiegetik-homodiegetik** anlatıcı. Kendi hikâyesini anlatan ikinci dereceden anlatıcı.

Anlatılan dünyanın dışında olan *heterodiegetik* anlatıcının yanında anlatılan dünyanın içinde olan *homodiegetik* anlatıcının, olaya ne kadar yakın olduğu durumuna göre, beş türü vardır:

Heterodiegetik anlatıcı:

1. *Olaya iştirak etmeyen anlatıcı.* Anlatılan dünyanın dışında olan bir anlatıcı.

Homodiegetik anlatıcı:

2. *Olaya iştirak etmeyen gözlemci.* Olayın içinde bulunmayan bir gözlemci.
3. *Olaya iştirak eden gözlemci.* Olaya kısmen katılan bir anlatıcı, anlatılan dünyada yer alan ve küçük bir rolü olan anlatıcı.
4. *Yan figür.* Asıl olaya sadece kenardan iştirak eden bir yan figür.
5. *Ana figürlerden biri.* Asıl kahramanlardan birisi, olaylara kendisi şahit olmuş ve yaşamış fakat başkasının hikâyesini anlatır.
6. *Ana figür (autodiegetik).* Hem anlatıcı, hemde anlatının merkezî karakteri durumundadır.

2. YAZAR VE ESERİ HAKKINDA KISA BİLGİ

2.1. 20.Yüzyıl Edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Stefan Zweig

Stefan Zweig 28 Kasım 1881'de Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun başkenti Viyana'da varlıklı bir Yahudi ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Berlin ve Viyana üniversitelerinde felsefe eğitimi görür. Şiir yazarak edebiyatla ilgilenmeye başlar. *Gümüş Teller* başlıklı ilk şiir kitabı 1901'de yayımlanır. Stefan Zweig 20'li ve 30'lu yıllarda Alman dilinin en çok okunan yazarlarından biridir. Kitaplarının baskısı milyonlara ulaşmış ve yapıtları 50'den fazla dile çevrilmiştir. Dönemin en çok tercüme edilen ve en popüler yazarlarındanıdır.

Biyografik yapıtları ve öyküleriyle ünlenen Zweig'in kitapları, Yahudi olduğu gerekçesiyle Naziler tarafından yasaklanır ve yakılır. Hitler'in şiddet politikaları artınca Avusturya'yı terk edip Londra'ya gider, İngiliz vatandaşlığına geçer. Yurdundan kopmak Zweig'i derinden yaralar, bu tarihten sonra ülkesine dönemeyen ve sürekli bir ülkeden diğerine göç etmek zorunda kalan Zweig, 1941'de Brezilya'ya yerleşir. Yalnızlık, Avrupa'dan uzaklık, faşizmin zorbalıkları bitkin düşmüş ruhunu ve bedenini iyice zorlar ve daha fazla dayanamayıp 22 Şubat 1942'de karısı Charlotte ile birlikte intiharı seçerek bu dünyadan ayrılır.

2.2. *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* eserin özeti

Özgün adı *Vierundzwanzig Stunden aus dem Leben einer Frau* olan eser bir novelladır ve Stefan Zweig tarafından 1927 yılında yazıldı. Kısa romanın konusu, yaşlı bir kadının hayatında şimdiye kadar hiç kimseye anlatamadığı ancak hiçbir zaman da unutamadığı 24 saatini itiraf etmesidir.

Anlatıcı, savaştan birkaç yıl önce Riviera'da kaldığı küçük bir otelde başından geçen bir olayı anlatır. Otelde farklı ülkelerden gelen insanlar konaklar. Bir gün otele çok kıbar ve yakışıklı genç bir Fransız gelir. Bir çay sohbetinden sonra bir gece genç adam, eşi ve çocukları ile tatil yapan 33 yaşındaki Henriette ile birlikte ortadan kaybolur. Ve bu olay otelde dedikodu konusu olur. Evli bir kadının sadece birkaç saatir tanıdığı bir adamla kaçması büyük bir tartışmaya yol açar. Herkes kadını ahlaksızlıkla suçlarken, anlatıcı Henriette'i savunur. Tartışma büyünce herkes tarafından saygı duyulan Mrs.C. uzlaşma sağlamaya çalışır. Yaşlı bir İngiliz hanımefendisi olan Mrs.C. anlatıcıya destek verir. Ona güvenir ve anlatıcıyla konuşmak ister, yaşamından 24 saatini paylaşmak istediğini söyler. Anlatıcı randevulaştıkları saatte Mrs.C.'nin odasına gider ve kadın yaklaşık 25 yıl önce yaşadığı bir olayı anlatmaya başlar.

Mrs.C. genç yaşta kocasını kaybeder ve o acılı dönemde bir akşam bir kumarhanede kumar oynayanları izler. Genç bir erkek dikkatini çeker. Daha doğrusu kumar masasında bir çift el dikkatini çeker. Uzun bir süre bu elleri seyreder, nasıl tutkuyla kumar oynadıklarını izler. Sonra yavaş yavaş bakışını

yukarıya doğru kaldırır ve kumarbazın, bu ellerin sahibinin yüzünü görünce korkuyla sarsılır. Tutkuyu, hırsı ve korkunç ısrarı bu güzel yüzde açıkça görebiliyor. Bu adam kumarda her şeyini kaybeder. Masadan kalkıp dışarı çıkar. Kadın da peşinden gider, adamın tükenmiş bir halde ölüme gitmesine engel olmak ister. Ona yardımcı olmaya çalışır ve bu 24 yaşındaki kumarbaza aşık olur. Her şeyi bırakıp yeni aşkıyla gitmeye hazırdır, tıpkı Henriette’in yaptığı gibi.

3. ESERDE ANLATICI VE ANLATIM KONUMU

3.1. Bakış Açısı ve Anlatıcı

Bir Kadının Hayatından 24 Saat eserinde iç içe geçmiş iki öykünün yer aldığı çerçeve-anlatım var. ““Dış öykü”, resim çerçevesindeki gibi iç öyküleri bir çatı altına alarak bunları adeta “çerçeveler”. İç öykü ise kendi başına bütünlük sağlayan bağımsız öykülerdir. [...] Böyle bir yapının amacı olayların belli bir kaynaktan öğrenildiği görüntüsü verilmesinden dolayı inanırlığı artırmak, yazar ile anlatıcı arasında mesafe koymaktır.” (Tepebaşı, 2019, s. 64-65)

Eserin dış çerçevesini oluşturan birinci öykü, Monte Carlo yakınlarında bir sahil kasabasındaki pansiyonda kalan misafirlerin orada geçirdikleri günlük yaşamlarıdır. Hikâyeyi okuyucuya anlatan, sunan kimdir? Olayları gören, duyan, okuyucuya konuşan kimdir? Bu soruların cevabı bizi anlatıdaki bakış açısını belirlememize yardımcı olur. Yukarıda verilen bilgilere göre novellanın giriş cümlesinde eserde **Ben-Anlatım** konumu olduğunu görüyoruz:

“Savaştan on yıl önce Riviera’da kaldığım küçük pansiyonda masada otururken hiç beklenmedik bir anda az kalsın şiddetli bir kavgaya, hatta karşılıklı nefret ve hakarete varacak olan sert bir tartışma çıkmıştı.” (s. 9)

Bizimle yani okuyucuyla konuşan, hikâyeyi okuyucuya sunan anlatıcı pansiyondaki misafirlerden biridir. Okuyucu ilk onun sesini duyar. Anlatıcı, pansiyonda başından geçen bir olayı anlatır. Olup bitenleri gören ve duyan, hikâyeyi bizlere anlatan **Ben-Anlatıcı**’dır.

“Normalde Alman çift dolaşıp amatörce fotoğraf çekmeye gider, keyfine düşkün Danimarkalı adam sıkıcı balık avına çıkar, kibar İngiliz bayan kitapların başına koşar, İtalyan evli çift Monte Carlo’ya kaçamak yapmaya giderdi; bense ya bahçedeki koltuğa kurulup tembellik eder ya da çalışırdım.” (s. 9)

Anlatıcımız kurmaca dünyanın içindedir. Olayların içinde olduğu için, kendisi de bu tartışmaya katıldığı için **homodiegetik** anlatıcı söz konusudur:

“Masadakiler ne olduğu açık seçik belli olan bu olayı, birbirine âşık çiftin ikiyüzlülüğü, bir aldatmacası ve haince bir manevrası olarak nitelendirdiler: [...] Ben ise olaya başka bir yönden bakarak farklı düşünmeyi eğlenceli buluyordum. Uzun yıllar hayal kırıklığı yaşamış, sıkıcı bir evlilik sürdürmüş bir kadının, hayat dolu ve enerjik birinin çağrısına kapılacağı ihtimalini tüm gücümle savundum, hatta bunun mümkün olduğunu söyledim. Benim bu beklenmedik muhalefetim karşısında tartışma hemen genelleştirildi; [...]” (s. 14)

Anlatıcı hakkında verilen bilgilere ve Şekil 1’deki şemaya göre eserdeki bu anlatıcının *altı numaralı anlatıcı* tipi olduğunu tespit ediyoruz. Kendisi hem anlatıcı hem de tartışmanın merkezinde yer alan *ana figürdür – autodiegetik*:

“[...] diğerleri Bayan Henriette’e saldırdıkça onu daha da ateşli savunur hale geldim ve aslında bunu yaparken adeta kendimi aştım. Benim bu heyecanım -üniversitelilerin jargonuyla- her iki evli çifti mat etmişti, öyle ki aynı fikirde olmasalar da dördü birden birbirlerinden güç alarak üzerime geldiler; [...]” (s. 15)

Roman içinde anlatım konumu, anlatım biçimi, anlatım tutumu yazar tarafından değiştirilebilir. Bunların değiştirilmesiyle konuya, dış dünyaya ve anlatıcının iç dünyasına yeni bir yaklaşım getirilir. Bu anlatıcının varlığını zayıflatsa da hikâyeyi güçlendirir. Tartışmaya sebep olan olaya bakacak olursak, eşi ve iki kızıyla birlikte pansiyonda tatil yapan 33 yaşındaki Henriette’nin sadece birkaç saattir tanıdığı genç ve yakışıklı bir Fransız ile bir gece aniden ortadan kaybolmasıdır. Anlatıcımız olayı başkalarından duyduğu için, Henriette’nin aramalarına katılmayıp sadece tanık olduğu ve uzaktan izlediği için, bu durumda *iki numaralı anlatıcı* tipi, yani *olaya iştirak etmeyen gözlemci anlatıcı* olduğunu görüyoruz. Yazar burada değişiklik uygulamıştır ve anlatıcı ana figürden gözlemci bir figüre geçmiştir.

“Gece, sanırım saat on birdi, açık pencereden bahçedeki huzursuz çığlık ve bağışmaları duyduğumda, bir kitabı bitirmek için odamda çalışıyordum, bitişikteki otelde gözle görülür bir hareketlilik vardı. Merak ettiğim için değil de, daha çok rahatsız

olduğumdan, çarçabuk elli basamağı indiğimde, otelin konuklarıyla çalışanlarını telaşlı bir koşuşturma içinde buldum. [...] Garsonlar ve uşaklar telaş içinde merdivenlerden bir aşağı bir yukarı koşuştururken bütün konuklar uyandırıldı, jandarmaya telefon edildi. Bütün bu kargaşanın ortasında bu şişman adam, üzerinde düğmeleri açık yeleği, kâh sendeleyerek kâh sert adımlarla gecenin karanlığında deli gibi hıçkırıyor, “Henriette! Henriette!” diye haykırıyordu.” (s. 12)

Geriye dönüş tekniğiyle anlatılan çerçeve-anlatımın iç öyküsü *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* eserin ana temasını oluşturur. Bu ikinci öykünün ana kahramanı, pansiyonda kalan misafirlerden yaşlı, zarif bir İngiliz hanımefendisi olan Mrs.C.’dir.

“Aşağıdaki konuşma salonundan hafif bir vals melodisi duyuluyordu, sessizliğin ağır baskısından kurtulmak istercesine müziği dinlemeye başladım. Mrs.C. de bu suskunluğun olağandışı gerginliğinden rahatsız olmuştu belli ki, çünkü hemen toparlanıp anlatmaya başladı:” (s. 22)

İç öyküyü bizlere anlatan Mrs.C.’nin kendisidir ve iç anlatıcı rolünü üstlenmiştir. Burada da **Ben-Anlatıcı** söz konusudur. “*Kime konuşuyor?*” sorusunu sordüğümüzda, kendisinin yaklaşık 25 yıl önce yaşadığı bir olayı dış öykünün anlatıcısına ve onun aracılığıyla biz okuyuculara anlatıyor.

“Belki size, yani yabancı birine bütün bunları neden anlatmak istediğimi anlamıyorsunuzdur, fakat yaşadığım bu olayı düşünmeden geçirdiğim tek bir gün, hatta tek bir saat bile yok; bir insanın yaşamı boyunca tek bir olaya, tek bir güne takılıp kalmasının tahammül edilmez olduğunu söyleyen bu yaşlı kadına inanın lütfen” (s. 22)

Romanın bu bölümünde dış öykünün anlatıcısının rolü değişmiştir. Artık anlatılan dünyanın dışındadır ve başkasının olayını aktarır bize, 3.tekil şahıs zamiri kullanmıştır ve **heterodiegetik anlatıcı** tipi söz konusudur. Anlatıcı burada gözlemci figüre, **Gözlemci Anlatıcıya** dönüşmüştür, bir tanık olarak anlatır, okur onun gözüyle olayları görüyormuş gibi bir durum ortaya çıkar. Anlatıcının sahip olduğu bu bakış açısı gözlemci figürün bakış açısıdır, yazar **Kişisel Anlatım** konumundan yararlanmaktadır:

“Mrs.C. anlatımında bir solukluk ara verdi. Fakat sesindeki tüm gerginlik ve acı kaybolmuştu. Yokuşu güçlükle çıkıp tepeye vardıktan sonra yokuş aşağı gayet kolay ve çabucak inen bir araba gibi rahatlamış bir şekilde anlatmaya devam etti.” (s. 50)

İkinci öykünün anlatıcısı Mrs.C. birkaç yıl önce başına gelen bir olayı anlatır, olayın dışındadır ama kendi hikâyesini anlatır. Bu durumda **extradiegetik-homodiegetik** anlatıcı söz konusudur.

“İşte şimdi siz de niçin birdenbire sizinle geçmişte yaşadığım bir olay hakkında konuşmak istediğimi anlıyorsunuzdur.” (s. 75)

Yukarıdaki şemaya göre bu anlatıcının da *altı numaralı anlatıcı* tipi olduğunu görüyoruz. Kendisi bizzat olayı yaşayan, hikâyenin ana kahramanıdır. **Autodiegetik** anlatıcı söz konusudur.

“Öğle yemeğini bir aile dostu olan Düşes M. ile yemiştım. Souper’dan¹ sonra ise yatmak isteyecek kadar yorgun değildim. Böylece kumarhaneye gittim, kendim oyuna katılmadan, masadan masaya dolaşarak oynayan insanları özel olarak seyrettim.” (s. 25)

3.2. Anlatılan Ben

Romanlarda *Ben-Anlatıcı* iki farklı rolde görünür: **anlatan ben** ve **anlatılan ben**. Eserin ana temasını oluşturan iç öyküde Mrs.C. kendi hikâyesini anlatır ve kendinden bahsetmektedir. Burada *anlatan ben* ile *anlatılan ben* birbirleriyle örtüşür. Anlatıcı kendi yaşadıklarını anlatır ve anlatımın nesnesidir, ön planda kendisi bulunur.

“Yaşamımın kırk ikinci yılına kadar geçen süre zarfında olağandışı tek bir şey yok. Anne ve babam İskoçya’da toprak sahibi varlıklı birer soyluydu, büyük fabrikalarımız ve çiftliklerimiz vardı, taşra soylularında alışlageldiği üzere yılın büyük bölümünü çiftlikte geçirir, mevsimi geldiğinde Londra’ya dönerdik. On sekiz yaşındayken bir partide eşimle tanıştım, ünlü R... ailesinin ikinci çocuğuydu ve Hindistan’da on yıl orduya hizmet etmişti. Kısa sürede evlendik, [...]” (s. 23)

¹ Fr. Akşam yemeği. (ç.n.)

3.3. Anlatım Biçimi

“Her anlatının bir anlatıcısı olduğu gibi, bir de anlatım biçimi vardır. Kendisine bir anlatıcı belirleyen yazar, bundan sonra anlatıcısının anlatma biçimini belirler. Anlatma biçimini seçerken genelde 3. şahıs, 2. şahıs ve 1. şahıs olar üç biçim seçebilmektedir.” (Çoraklı, 2022, s. 41)

En çok kullanılan anlatım biçimleri **Ben-Biçimi** ve **O-Biçimi**’dir. Bizim incelediğimiz anlatıda her ikisi de kullanılmıştır. Dış öyküde anlatıcının anlattığı pansiyonda geçen olaylarda **Ben-Biçimi** kullanıldığını görüyoruz:

“Benim sözlerime de, böyle bir şeyi ancak kadın ruhunun tesadüfi ve çok ucuz yöntemlerle fethedilebileceğini sanan bir bekâr söyleyebilir ancak, diyerek karşı çıktılar: Bu bile beni az da olsa kızdırmaya yetmişti ki [...]” (s. 15)

İç öyküye geçildiğinde ise artık başkasının hikâyesini aktaran bu anlatıcı anlatımında **O-Biçimi** kullanmıştır:

“Mrs.C. yine anlatımına ara verdi. Ayağa kalkıp pencerenin önüne gitti, dışarıya baktı ve uzun süre hareketsiz öylece durdu. Belli belirsiz görünen sırtında hafif, titreyen bir sallanma görür gibi oldum. Birdenbire döndü, o zamana kadar sakin ve kayıtsız olan elleri bir şeyleri parçalamak istiyormuş gibi aniden sert bir hareket yaptı. Derken sert, neredeyse cüretkâr bir şekilde bana baktı ve birden anlatmaya devam etti.” (s. 61)

3.4. Romandaki Sesler

“Kurmaca dünya diğer bir ifadeyle edebi eserler, anlatıcı veya şahıslar tarafından yürütülen “konuşmaların” uygun araçlarla sunumundan ibarettir.” (Tepebaşılı, 2019, s. 229) Bu konuşmalar farklı şekillerde verilir ve bizim incelediğimiz eserde anlatıcının hikâyeyi anlatırken faydalandığı farklı anlatma türlerini görüyoruz.

“Anlatım sürecinde gündeme gelen sunum araçlarını anlatıcı raporu ve kişisel konuşmalar ikilisi ayrımı üzerinden bir sistematik ile verebiliriz:

a-Anlatıcı Raporu:

-Zaman boyutuna göre:

1-Bildirme-Rapor

2-Gösterme

-Zamansız:

3-Betimleme/Tasvir

4-Açıklama ve yorum.

b-Kişisel konuşmalar:

-Söz aktarımı:

5-Dolaysız aktarım

6-Dolaylı aktarım

-Düşünce aktarımı:

7-Yaşanmış söz

8-İç konuşma

9-Bilinçaltı aktarımı” (Tepebaşı, 2019, s. 232)

a-Anlatıcı raporu (Erzählerbericht):

“Anlatıcının etkin olduğu konuşma anları veya verdiği raporlardır. Anlatıcı raporunda (olup bitenleri başkalarına bildirme anlamında anlatma), anlatıcının aracılığı söz konusudur. Burada okur; olup bitenlere ilişkin yapılan tanımlarla, verilen isimlerle bilgilendirir. Tarafların duygu ve düşünceleri hatta söyledikleri aktarılır. Zaman duruma göre değişmekle birlikte kısaltılır. Anlatıcı raporu sınıflandırılması, “zamanın sıkıştırılması” göz önünde tutularak Lämmert tarafından yapılmıştır (1972). Anlatıcı raporunun çeşitleri zaman esas alınarak şekillenir.” (Tepebaşı, 2019, s. 233)

1-Bildirme (Bericht): “Olayları okurlara anlatan, bildiren bir anlatıcının varlığından dolayı zamanın “sıkıştırılması” doğal olarak gündeme gelir. [...] Söz sahibi olması yani etkin konumu sebebiyle, anlatıcının aracılık rolüne vurgu yapılmaktadır. Okurlar kurmaca dünyaya, onun taraf veya tarafsızlığıyla erişirler.” (Tepebaşı, 2019, s. 233) “Burada sadece anlatıcının sesini duymaktayız.” (Çoraklı, 2022, s. 62) İncelediğimiz eserde *Bildirme* türüne rastlamaktayız:

“Bir gün önce ise otelde büyük bir skandal patlak vermişti. Öğle treniyle saat on ikiyi yirmi geçe -zamanı tam olarak vermekte bir sakınca görmüyorum çünkü hem bu olay hem de o heyecanlı tartışmamız açısından önemli- Fransız bir genç gelmiş ve kıyı tarafında denize bakan odalardan birini kiralamıştı, [...] Gelişinin

üzerinden henüz iki saat geçmişti ki şişman, rahatına düşkün Lyonlu fabrikatörün iki kızıyla, on iki yaşındaki Annette ve on üç yaşındaki Blanche ile tenis oynamaya başlamıştı bile. [...] Akşamleyin bir saat satranç masasında bizi seyredirken arada bir küçük hoş hikâyeler anlattı, [...]. Akşamın geç saatlerinde ise onu otelin sekreteriyle büronun loş ışığında çok samimi bir şekilde konuşurken gördüm. Ertesi sabah Danimarkalı arkadaşımız balığa çıktığında ona eşlik etti [...]; sonrasında ise Lyonlu fabrikatörle uzun süre siyaset üzerine sohbet etti [...]. Yemekten sonra –durumun anlaşılması için zamanı nasıl geçirdiğini tam olarak belirtmem lazım– Madame Henriette’le kahve içip bir saat bahçede baş başa kaldı, [...]. Saat altında mektup atmaya gittiğimde garda ona rastladım.” (s. 10-11)

2-Gösterme (Darstellung): “Genellikle kişilerin karşılıklı konuşmaları yardımıyla tiyatro sahnesinde veya olay yerinde bulunma duygusunun uyandırılmaya çalışıldığı için dolaylılık, başka bir ifadeyle bir aracılık söz konusu değildir. [...] Göstermede zaman açısından daha kısa zaman dilimleri yansıtılır. Anlatım zamanı anlatılan zamanla çoğunlukla örtüşür veya daha fazladır. [...] Anlatıma olayların bir tanık gözünden canlı olarak aktarımı egemendir. Olaylar, tıpkı tiyatro sahnesinde olduğu gibi okurun gözleri önünde cereyan eder.” (Tepebaşılı, 2019, s. 234) Mrs.C. kumarhaneden bahsederken bu *Gösterme* anlatma türünü görüyoruz:

“Bilmem siz de yeşil çuhalı masayı, ortadaki topun bir sarhoş gibi o sayıdan bu sayıya gittiği yeşil karree’yi² gördünüz mü hiç? Dörtgen köşelerin içinde banknotların, gümüş ve altın paraların tohum gibi düştüğüne, krupiyenin rulet sopasıyla bunları hemen alıp kaldırdığına ya da deste deste kazananın önüne sürdüğüne tanık oldunuz mu hiç?” (s. 25-26)

3-Betimleme/Tasvir (Beschreibung): “Olay ve nesnelerin bir şekilde “şimdi ve burada” ilkesi çerçevesinde fakat zaman boyutu göz önünde bulundurulmadan, dış görünüş olarak anlatıcı tarafından tasvir edilmesidir. Zaman burada durduğu için zamansızlık söz konusudur.” (Tepebaşılı, 2019, s. 235) Mrs.C.’nin kumarbazın ellerini tasvir ederken yazar *Betimleme* anlatma türünü kullanmıştır:

² Fr. Carré: Kare. (ç.n.)

“Gayriihtiyari şaşkınlıkla karşıya baktım. Bir de ne göreyim - gerçekten korktum!- benzerini daha önce hiç görmediğim iki el, kızgın hayvanlar gibi birbirine kenetlenmiş sağ ve sol eller, birbirini öyle sert tutuyor ve sıkıyordu ki parmakların eklemleri kırılan ceviz gibi sesler çıkarıyordu. Ender güzellikte ellerdi bunlar, olağanüstü uzun, olağanüstü ince, buna rağmen adaleli, üstelik bembeyaz; parmak uçlarındaki tırnaklar ise zarif bir şekilde yuvarlatılmış sedefler gibiydi. [...] İşte o saniyede aniden her iki el aynı kurşunla yere serilmiş iki hayvan gibi birbirinden ayrıldı. Yere yığıldılar, ikisi birden, bitkin değildiler, gerçekten ölmüşlerdi; yere düşüşlerinde öyle hakiki bir ifade, bitkinlik, hayal kırıklığı, çarpılmışlık ve yıkım vardı ki sözcüklerle anlatmam imkânsız.” (s. 28-29)

4-Açıklama ve yorum: “Anlatıcının, geçmişte kalmış olup bitenler hakkında duygu ve düşünceleridir. Bunlara “okurla konuşma” da denebilir. Amacı olayların sebebi ve anlamı konusunda açıklamalarda bulunmaktır. Zaman burada tamamen ortadan kalkar, süreçle bağlantısı kırılır.” (Tepebaşılı, 2019, s. 237) Yazar bu anlatma türünü eserin son satırlarında uygulamıştır:

“Geçmişteki tutkunun bir yansıması mıydı yoksa birdenbire yanaklarından ak saçlarına kadar yükselen ve huzursuzca kızaran şaşkın hali miydi, bilmiyorum ama tıpkı bir genç kız gibiydi, anılardan kafası karışmış, kendi itiraflarından utanmış bir gelin gibiydi. Elimde olmayarak duygulandım ve ona duyduğum saygıyı bir sözcükle ifade etmek istedim. Fakat bir şey diyemedim.” (s. 76)

b-Kişisel konuşmalar (Personenrede):

“Anlatım sürecinde yer alan kişilere ait duygu ve düşüncelerin uygun araçlarla doğrudan veya dolaylı anlatılmasını ifade eder. [...] Şahısların kendi aralarında yürüttüğü konuşmaların aktarılmasına, anlatım sürecindeki tekdüzeliği kırmak için, farklı anlatım seviyelerinin yaratılmasına, gerektiğinde öznel bir bakış açısının oluşturulmasına hizmet eder.” (Tepebaşılı, 2019, s. 240)

5-Dolaysız aktarım (Direkte Rede): “İlgili kişilerin birbirleriyle doğrudan yaptığı konuşma veya sözlerin kelimesi kelimesine veya olduğu gibi aktarılmış halidir. Anlatıcının aracılığı söz konusu olmayıp, etkin rolü şahısların kendisi oynar. Konuşmalar, şahısların sosyo kültürel düzeyini, dünya görüşünü ve bireysel üsluplarını yansıtır.” (Tepebaşılı, 2019, s. 240) Yazar kişilerin konuşmalarını olduğu gibi tırnak işareti içerisinde aktarır:

“Peki diyelim ki yarın Madame Henriette’le Nice’te karşılaştınız, o genç adamın kolundayken onu selamlar mıydınız?”

“Gayet tabii.”

“Peki onunla konuşur muydunuz?”

“Elbette.”

“Eğer evli olsaydınız, böyle bir kadını eşinizle tanıştırmıy mıydınız, sanki hiçbir şey olmamış gibi?”

“Neden olmasın?” (s. 18)

6-Dolaylı aktarım (İndirekte Rede): “Kişilere ait konuşmaların içeriği korunarak dolaylı olarak aktarılmasıdır. İfadeyi kaynaklarından duyan kişi raportör olarak konuşmacı durumuna dönüşür, dolaylı aktarıma aracılık eder. Dolaylılık, söz konusu içeriği aktarma ediminin anlatıcı aracılığı ile gerçekleşmesi yüzündendir.” (Tepebaşı, 2019, s. 242) İncelediğimiz eserde *dolaylı aktarım* şu satırlarda görebiliyoruz:

“[...] masada oturanlar arasında çıkan tartışmadaki argümanlar düşünülmeden öylesine söylendiği için sıradan ve basitti. [...] sanırım bu öfke şöyle başladı: Her iki koca da ister istemez eşlerinin böylesi bir hata yaparak kendilerini tehlikeye atmayacaklarını iddia ettiler. Benim sözlerime de, böyle bir şeyi ancak kadın ruhunun tesadüfi ve çok ucuz yöntemlerle fethedebileceğini sanan bir bekâr söyleyebilir ancak, diyerek karşı çıktılar: [...], öte yanda Bayan Henriette gibi “fahişe ruhlu” kadınların olduğunu söylediğinde sabrım taşı ve ben de saldırıya geçtim.” (s. 14-15)

4. ANLATIDA ZAMAN

Her anlatı, edebi olsun veya olmasın, ister söz ile, ister yazı ile sunulsun, bir hikâye etrafında şekillenir. Gerçek hayata dayalı olsun, ya da kurmaca dünyaya ait olsun, hikâyede anlatılan olaylar zaman içinde meydana gelir, zaman içinde biçimlenir. Bu nedenle anlatmaya dayalı edebi metinlerde ‘zaman’ kavramı, anlatının genel yapısını meydana getiren temel unsurlar arasında yer alır.

Anlatmaya bağlı edebi metinler, okuyucunun karşısına dört zaman dilimi ile çıkmaktadırlar. Bu zaman dilimlerinden ikisi kurgusal bir karakterde olan ‘*anlatı zamanı*’ ve ‘*anlatma zamanı*’dır, ikisi de kronolojik karakterli ‘*yazma zamanı*’ ve ‘*okuma zamanı*’dır. Edebi bir eserde hikâyedeki olaylar belirli bir zamanda gerçekleşir. Bu olaylar belli bir süre sonra öğrenilir/duyulur ve hikâye de belli bir süre içinde kaleme alınır, belli bir sürede anlatılır.

4.1. Kronolojik Karakterli Zaman

Kronolojik karakterli ‘yazma’ ve ‘okuma zamanı’ takvim ve saat ile ölçülebilir, hikâyeden bağımsız ve kurmaca eserin parçası olmayan, eserin dışında olan zamanlardır.

Yazma zamanı (Schreibzeit), yazarın eserini kaleme aldığı zamandır. Anlatma zamanı ile benzetilmektedir ancak anlatma zamanı kurgunun bir parçasıdır oysa yazma zamanı kurgudan bağımsızdır ve eserin yazar tarafından yazıldığı, dönemin sanat anlayışını ve zevkini de içinde barındırmakta olan takvimsel bir süreyle ilgilidir. Yazma zamanı, yazarın eserini yazmaya başlaması ve bitirmesi arasında geçen gerçek zamandır.

Okuma zamanı (Lesezeit) da yazma zamanı gibi gerçek bir zamandır. Okurdan okura değişen okuma zamanı, yayımlanan eserin okur tarafından okunması ve algılanması için gerekli olan süredir. Okuma zamanı, okuyucunun eseri okumaya başladığı andan bitirmesine kadar olan süreyi kapsar. Alınan hazza, okurun zevkine ve etkisinde kalınan düşünce ve heyecanın yoğunluğuna göre bu süre, eser bittikten sonra da devam edebilir.

İncelemiş olduğumuz *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* eserinde okuma zamanını küçük bir hesaplama ile tespit edebiliyoruz. Kitabın 9. sayfasında başlayıp 76. sayfasına kadar devam eden hikâyeye 68 sayfada anlatılmıştır. Ortalama olarak her sayfa için gerekli olan okuma süresi 2,5 dakika olarak düşünürsek bu kısa romanı okumak için okurun ihtiyaç duyduğu süre yaklaşık 3 saattir:

$$68 \text{ sayfa} \times 2,5 \text{ dakika} = 170 \text{ dakika} (2,8 \text{ saat})$$

4.2. Kurgusal Karakterli Zaman

Kurgusal karakterli ‘anlatma zamanı’ ve ‘anlatı zamanı’ kurmaca eserin bir parçası, eserin içinde olan kurmaca zamanlardır.

Anlatma zamanı (Erzählzeit) bir öyküyü anlatmak için ihtiyaç duyulan zamandır. Anlatma zamanının ölçülebilir olması için okuma süresine veya metnin uzunluğuna başvurulur. Yazar, öyküyü kurmaca dünyaya ait olan ‘anlatıcı’ aracılığıyla sunar. Anlatıcının öyküyü anlatmak için harcadığı zaman okuma zamanına eşittir. Bizim incelediğimiz kısa romanda **anlatma zamanı** yaklaşık 3 saattir.

Anlatı zamanı (Erzählte Zeit) bir anlatıdaki olayların başlama ve bitiş tarihleri arasında geçen süre, olayların başı ve sonu arasındaki zamandır.

Çerçeve-anlatımı ile sunulan *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* eserde iç içe girmiş iki öykü var. Eserin prolog kısmında, dış çerçevesini oluşturan birinci öyküde anlatıcı bize savaştan 10 yıl önce kaldığı bir pansiyonda olanları anlatmaya başlar.

“Savaştan on yıl önce Riviera’da kaldığım küçük pansiyonda masada otururken hiç beklenmedik bir anda az kalsın şiddetli bir kavgaya, hatta karşılıklı nefret ve hakarete varacak olan sert bir tartışma çıkmıştı.” (s. 9)

Zweig novellayı 1927 yılında yazmıştır, böylece eserde sözü geçen savaş I. Dünya Savaşı olduğu anlaşılmaktadır. Olay savaştan on yıl önce geliştiğine göre öykünün anlatıldığı zaman 1904 yılı olduğunu tespit etmekteyiz.

“Gece, sanırım saat on birdi, açık pencereden bahçedeki huzursuz çığlık ve bağırışmaları duyduğumda, [...]” (s. 12)

Bu satırlardan, pencerenin gece açık olmasından, yaz aylarında olduğu anlaşılmaktadır. Anlatıcı hikâyeyi anlatmaya başladığı gün, tartışmanın çıktığı gündür. Tartışmaya neden olan olayı ise bize geriye dönüş tekniği ile aktarır. Hikâyenin ilerleyen bölümünde şöyle bir bilgiye ulaşıyoruz:

“Derken böyle birkaç gün geçti, beş ya da altı gün,[...]. Ancak bir gezinti sırasında, buradaki zamanımın dolduğunu, öbür gün ayrılacağımı söylediğimde [...]” (s. 20)

Tartışmanın üzerinden altı gün geçmiştir ve anlatıcı “öbür gün”, yani iki gün sonra pansiyondan ayrılacaktır. Bu sekiz güne tartışmanın çıktığı günü eklediğimizde, eserin dış öyküsünde **anlatı zamanı** 9 gündür ve olay 1904 yazında gerçekleşmektedir.

Çerçeve-anlatımın ikinci ya da iç öyküsüne baktığımızda anlatıcı değişmiştir, hikâyeyi yaşlı kadından dinliyoruz ve geri dönüş tekniği ile sunulan öykü bizi 25 yıl öncesine götürüyor.

“Çünkü size anlatmak istediğim şey, altmış yedi yıllık yaşamımın sadece yirmi dört saatlik bir dilimdir.” (s. 22)

“Matemimin ikinci, yaşamımınsa kırk ikinci yılında, değersizleşen ve benim için hiçbir önemi kalmayan kaçışım sırasında, mart ayında kendimi Monte Carlo’da buldum.” (s. 24)

25 yıl önce olduğunu bu iki cümleden hesaplayabiliyoruz. Eserin dış çerçevesini oluşturan hikâyedeki olayların 1904 yılında olduğunu biliyoruz ve kadın 67 yaşında olduğunu söyler. Anlattığı olayın gerçekleştiği zaman ise 42 yaşında olduğunu öğreniyoruz. 67’den 42’yi çıkarttığımızda 25 yıl önce

olduğunu buluyoruz, 1879 yılıdır. Mrs.C.'nin kendisinden aylardan Mart olduğunu öğreniyoruz ve anlattığı olay hayatından sadece 24 saatlik bir dilimdir.

Bu ikinci öykünün **anlatı zamanı** 24 saattir ve olay 1879 yılı, Mart ayında gerçekleşmektedir.

4.3. Anlatım Hızı

Anlatma zamanı ile anlatı zamanı arasındaki ilişkinin niteliği anlatım hızını (Erzähltempo) belirler. Bu zaman ilişkileri **düzen**, **süre** ve **sıklık derecesi** olarak ele alınır.

A) **Düzen** (Ordnung) bir anlatıda anlatılan olayların zaman açısından eserdeki düzenle-niş veya sıralanış tarzıdır. Olaylar oluş sıralamasına göre dizilerek anlatılabildiği gibi yerlerini değiştirerek de sunulması mümkündür. Böylece **kronolojik sıralama** ve **akronik sıralama** olmak üzere iki farklı sıralamadan söz edilebilir.

- **Kronolojik sıralama** (chronologisch): Olayların zamanın akışına bağlı kalarak, olayların doğal oluş sırasına göre art arda anlatımıdır. Kronolojik sıralamayı ABC olarak gösterebiliriz.
- **Akronik sıralama** (Anachronie): Olayların doğal oluş sırasına göre olmayan, kronolojik olmayan bir sıralama. Anlatıcının anlatım sürecinde zamanda ileri ve geri gidişlere başvurusudur.

Bir olayın anlatımı katı bir kronolojiye bağlı değildir, geçmişe gidebileceği gibi geleceğe de gidebilir. Bu gibi durumlarda anlatının akışı içinde olaylar **geri dönüş** ve **ileri gidiş** teknikleriyle yeniden düzenlenebilirler.

- **Analepse** anlatıdaki **geri dönüşlerdir**. Analepse, anlatılan hikâyede daha önce yaşanmış bir olayın geriye dönük olarak anlatılmasıdır. Bunu da BAC olarak gösterebiliriz.
- **Prolepse** anlatıdaki **ileri gidişlerdir**. Prolepse, anlatılan hikâyede daha sonra gerçekleşecek bir olayın önceden anlatılmasıdır – ACB.

Eserin dış çerçevesini oluşturan öyküde **akronik sıralama** karşımıza çıkmakta:

“Bir gün önce ise otelde büyük bir skandal patlak vermişti. Öyle treniyle saat on ikiyi yirmi geçe [...]” (s. 10)

Yazar burada **Analepse**, geri dönüş tekniği kullanmış, tartışmanın bir gün öncesine gitmiştir. İkinci öykü sunulurken de geri dönüş tekniğinden

yararlanılmıştır, 25 yıl önce olan bir olay anlatılır, fakat öykünün kendi içine baktığımızda anlatılan 24 saatlik zaman diliminde olanlar **kronolojik sıralama** ile aktarılmıştır:

“O akşam kumarhaneye girdiğimde dolu iki masanın önünden geçip [...]” (s. 28)

“Onu kumarhaneden çıkarken gördüğümde olduğu gibi, inanılmaz geçen şu bir saat boyunca da tek bir şey hissediyordum yalnızca: [...]” (s. 41)

“O gece mücadele ve konuşmayla, tutku, öfke ve nefretle, [...]. Yalnızca ertesi gün uyandığımdaki o utanç verici ânı anlatmak istiyorum.” (s. 46)

“Otelime geldim, sabahın dokuzunda geldiğim için [...]” (s. 50)

“Öğleden sonra saat beşe doğru Monte Carlo’ya geri döndük.” (s. 60)

“Saat on - o korkunç karşılaşmanın üzerinden tam yirmi dört saat geçmişti, bu yirmi dört saat [...]” (s. 73)

B) Süre (Dauer) anlatma zamanı ile anlatı zamanı arasındaki ilişkiler ile ilgili diğer bir unsurdur. Farklı işlemler sonucunda bu ilişkiler beş değişik türde şekillenir:

1. **Zamanı örtüşen anlatım** (zeitdeckendes Erzählen): Anlatma zamanı ile anlatı zamanı birbiriyle örtüşür. Bu tür, özellikle dolaysız konuşmalarda görülür. Kurmaca karakterlerin konuşması, anlatıcının anlatması için gereken süreyle eşittir.
2. **Zamanı aşan anlatım** (zeitdehnendes Erzählen): Anlatma zamanı anlatı zamanından daha fazladır, zaman genişlemesi var. Bu tür dolaylı anlatımda görülür. Kısa sürede gerçekleşen bir olayın detaylı bir şekilde anlatılması da zamanı aşan bir anlatımdır.
3. **Zamanı sıkıştırılmış anlatım** (zeitraffendes Erzählen): Anlatma zamanı anlatı zamandan daha kısadır. Özetleme de denmekte.
4. **Atlanmış zaman / Zamanda sıçrama** (Zeitsprung): Anlatımın durdurularak daha ileriki bir olaya geçilmesi, anlatıcının bazı olayları atlaması.
5. **Ara** (Pause): Anlatıma ara vererek anlatıcının konu ile ilgili açıklama ve yorum yapması.

İncelediğimiz kısa romanda **zamanı örtüşen anlatım** dolaysız konuşmalarda karşımıza çıkıyor. Burada konuşma olduğu gibi verilmiştir. Anlatıcı hiçbir şey

eklemeden konuşmayı aktarmıştır. Bu durumda anlatma zamanı ile anlatı zamanı eşittir:

“Peki diyelim ki yarın Madame Henriette’le Nice’te karşılaştınız, o genç adamın kolundayken onu selamlar mıydınız?”

“Gayet tabii.”

“Peki onunla konuşur muydunuz?”

“Elbette.”

“Eğer evli olsaydınız, böyle bir kadını eşinizle tanıştırmıydınız, sanki hiçbir şey olmamış gibi?”

“Neden olmasın?” (s. 18)

Zamanı aşan anlatımı yine aynı konuşmada tespit edebiliyoruz. Alıntıda da görüldüğü gibi, anlatıcı ile yaşlı kadının arasında geçen konuşmayı aktarırken, anlatıcı kendi düşüncelerini de eklemiştir, anlatımda zaman genişlemesi mevcuttur:

“Kesinlikle. En küçük bir fark görmüyorum.”

“Is that so?” Farkında olmadan İngilizce konuşmuştu. Tüm bu konuşma belli ki onu tuhaf bir şekilde meşgul etmişti. Ve kısa bir an sonra duru bakışlarını soru sorarcasına tekrar kaldırdı.

“Peki diyelim ki yarın Madame Henriette’le Nice’te karşılaştınız, o genç adamın kolundayken onu selamlar mıydınız?” (s. 18)

Anlatımın bazı kısımlarında, normalde daha uzun sürecektir bir bölümü anlatıcı okuyuculara özetleyerek vermiştir. Özetleme tekniğinin örneğine rastladığımız şu cümlelerin ilkinde anlatıcı öğle yemeğinden söz ederken, 2.cümlede Mrs.C. ile bahçede karşılaşmışlardır ve 3.cümlede artık akşam olmuştur. Öğle yemeğinden akşama kadar olan birkaç saatlik bir zaman dilimini okumamız bir dakika bile sürmüyor. Burada **zamanı sıkıştırılmış bir anlatım** söz konusudur:

“Aynı gün öğle yemeğinde havadan sudan konuştuk. Fakat bahçede karşılaştığımızda Mrs.C. gözle görülür bir şaşkınlıkla benden uzaklaştığında, bu ak saçlı yaşlı kadının bir genç kız çekingenliğiyle çamlarla dolu caddeye çıkıp kaybolması bana pek dokunaklı geldi.

Akşamleyin sözleştiğimiz saatte kapısını tıklattım, kapı hemen açıldı: Oda donuk bir loşluk içindeydi, sadece masanın üzerinde küçük okuma lambası karanlık mekâna sarı ışık saçıyordu.” (s. 22)

Zamanda sıçrama bu pasajda karşımıza çıkmakta. Romanın bu bölümünde atlanmış bir zaman var, anlatıcı bu 5-6 günde neler olduğunu bizlere anlatmak istememiştir:

“Derken böyle birkaç gün geçti, beş ya da altı gün, bu esnada böyle bir konuşmanın onun için neden önem taşıdığı konusunda hiç açık vermedi.” (s. 20)

Mrs.C. kumarhaneye gittiğini anlatırken *“Özel olarak diyorum çünkü...”* diye başlayan cümlesiyle açıklama yapmak için kumarhaneden bahsetmeyi bırakır ve yaklaşık 3 sayfalık bir açıklamadan sonra *“O akşam kumarhaneye girdiğimde...”* diye anlatmaya kaldığı yerden devam eder. Burada **anlatıma ara verilme** tekniğinden yararlanılmıştır:

“Böylece kumarhaneye gittim, kendim oyuna katılmadan, masadan masaya dolaşarak oynayan insanları özel olarak seyrettim. Özel olarak diyorum çünkü bunu ölen eşim öğretmişti; bir defasında,[...].

[...]

O akşam kumarhaneye girdiğimde dolu iki masanın önünden geçip üçüncü masaya yöneldim, birkaç altını elimde hazır tutuyordum ki beklenmedik bir sessizlik oldu; [...].” (s. 25-28)

C) Sıklık derecesi (Frequenz) yine anlatma zamanı ile anlatı zamanı arasındaki ilişkinin görüldüğü başka bir yerdir. Sıklık, bir olayın anlatıdaki tekrarlanma durumu, anlatılma sıklığını ifade eder. Anlatıma dayalı edebi metinlerde sıklık farklı türlerde karşımıza çıkar:

- **Singulative Erzählung:** Tekli anlatım, bir kez gerçekleşmiş bir olayın bir kez anlatılmasıdır.
- **Repetitive Erzählung:** Tekrar eden anlatım ise bir olay sadece bir kez meydana gelmiştir fakat o olaydan birkaç kez bahsedilmiştir.
- **Iterative Erzählung:** Bir defalık anlatımda, birkaç kez gerçekleşen bir olaydan sadece bir kez bahsedilmiştir.

Bu sıklık derecelerini bir tablo ile şöyle gösterebiliriz:

Olayın Sıklık Derecesi	Anlatımın Sıklık Derecesi
Tekli anlatım <i>Singulative Erzählung</i>	
Tekrar eden anlatım <i>Repetitive Erzählung</i>	
Bir defalık anlatım <i>Iterative Erzählung</i>	

Şekil 2. Sıklık Dereceleri

İncelemiş olduğumuz Stefan Zweig’ın *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* adlı eserinde olayların hangi sıklıkla anlatılmış olduklarına baktığımızda *singulative Erzählung* yani tekli anlatımın yanı sıra *iterative Erzählung* da karşımıza çıkmaktadır. Bayan Henriette’in her akşam yaptığı gezintilerinden sadece bir kez bahsedilmiş olması bu anlatım tekniği için bir örnektir:

“Kocasını her zamanki dakiklığıyla Namur’dan bir arkadaşıyla domino oynarken, Bayan Henriette her akşam kıyı boyu yaptığı gezintiden hâlâ dönmediği için, başına bir şey gelmiş olmasından endişe duyuluyordu.” (s. 12)

SONUÇ

Bu çalışmada 20.Yüzyıl Edebiyatının en önemli isimlerinden biri olan Stefan Zweig’ın *Bir Kadının Hayatından 24 Saat* adlı eseri anlatım teknikleri açısından incelenmiştir. Çalışmanın amacı eserde bakış açısı ve anlatıcı tipini tespit etmek ve zaman unsurunun edebi metinlerde nasıl bir biçim aldığını ele almaktır.

İncelemelerimizin sonucunda çerçeve-anlatımlı eserde öncelikle *Ben Anlatım* konumu olduğunu tespit ettik. Anlatıcı önce *Ben-Anlatıcıdır*, kendisi hem anlatıcıdır hem de çerçeve-anlatımın dış öyküsünü oluşturan hikâyenin merkezinde yer alan *ana figürdür* – *autodiegetik* anlatıcı tipidir. Daha sonra iç öyküye geçildiğinde, konuya verilen değerin bir göstergesi olarak novellada anlatıcının bakış açısı yazar tarafından değiştirilmiştir ve iç öyküde anlatıcının *Kişisel Anlatım* konumunda bir gözlemci figür olduğunu saptadık. Burada 3.tekil

şahıs zamiri kullanılmıştır ve *heterodiegetik* anlatıcı tipi, *Gözlemci-Anlatıcı* olduğunu tespit ettik. Kısa romanın ana temasını oluşturan iç öyküde hikâye ana kahraman tarafından anlatılır. Burada yine *Ben Anlatım* konumunda bir *Ben-Anlatıcı* olduğunu belirledik. Stefan Zweig, anlatım durumunda, anlatım açısında ve anlatım tarzında başarılı bir şekilde geçişler uygulamıştır. Romanın dokusunda yapılan bu değişiklikler anlatıyı güçlendirmiştir. Bunların yanı sıra *Anlatım Biçimi*, *Anlatılan Ben* ve *Romandaki sesler* başlıkları altında, anlatım biçimleri, anlatıcının kendi hakkında verdiği bilgiler, anlatıdaki konuşmaların sunum araçları ve farklı anlatma türleri hakkında örneklerle birlikte bilgi verilmiştir.

Çalışmada, estetik yaşantısının önemli unsurlarından olan roman okumalarında, okurun karşılaşacağı ‘zaman’ kavramını anlamlı kılmasının ayrıntıları verilmeye çalışılmıştır. Anlatının temel unsurlarından olan *zaman* kavramının, romanın bünyesinde kazandığı işlev ve kapsamı üzerinde durulmuş, yazarın ‘gerçek’ hayattaki zaman ölçülerini roman dünyasına nasıl taşıdığı, zaman kavramından hangi düzeylerde yararlandığı anlatmaya çalışılmıştır. Eserde yer alan *anlatı zamanı* ve *anlatma zamanı*; bunların arasındaki ilişkileri ifade eden *düzen*, *süre* ve *sıklık*; eserin dışında olan *yazma zamanı* ve *okuma zamanı* gibi kavramlarının hangi süreçlerle ilgili oldukları örneklerle desteklenerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kaynakça

Çoraklı, Ş. (2022). *Anlatı Tekniklerine Giriş*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Scheffel, M., & Martinez, M. (2020). *Anlatım Teorisine Giriş*. İstanbul: Runik Kitap.

Tekin, M. (2020). *Roman Sanatı I*. İstanbul: Ötüken.

Tepebaşılı, F. (2019). *Roman İncelemesi*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.

Zweig, S. (2019). *Bir Kadının Hayatından 24 Saat*. İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi.

57. Bölüm

Uluslararası Ticarete Karşılaştırmalı Üstünlüklerin Önemi ve Küresel Fiyata Etkisi: Tahıl Sektörü Örneği

Yunus Emre TOPCU¹

¹ Arş. Gör.; Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü.
ytopcu@bartin.edu.tr ORCID No: 0000-0003-4324-1376.

ÖZ

Karşılaştırmalı üstünlük, ülkelerin görece daha verimli oldukları alanlarda uzmanlaşmalarını sağlayan temel bir ilke olarak bilinmektedir. Ülkeler, karşılaştırmalı üstünlükten yararlanarak uluslararası ticaretten daha fazla verimlilik elde edebilmekte, pazar erişimini genişletebilmekte ve karşılıklı yarar sağlayan ticari ilişkileri teşvik edebilmektedirler. Karşılaştırmalı üstünlükler sadece ülkenin kendisine yarar sağlamamakta aynı zamanda küresel ölçekte çıktının ve verimliliğin artmasına neden olmaktadır. Küresel tedarik zincirleri ülkelerin karşılaştırmalı olarak üstün olduğu ürünlere bağlı bir şekilde oluşmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin etkin kullanımı maliyet avantajına neden olurken, etkinsiz kullanımı maliyet dezavantajına neden olmaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüğün etkinsiz kullanılma durumu Ukrayna-Rusya arasındaki gelişmeler neticesinde tahıl sektöründe gerçekleşmektedir. Ukrayna'nın tahıl ihracatının keskin düşüşü, tahıl krizi olarak da adlandırılan gelişmeye neden olmuş ve küresel tahıl fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. Bu çalışma öncelikle Ukrayna'nın tahıl sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olup olmadığının ortaya konulmasını amaçlamaktadır. Çalışmanın ikinci amacı ise Ukrayna'nın tahıl ihracatının küresel tahıl fiyatına etkisini ampirik olarak analiz etmektir. Çalışmanın sonucunda Ukrayna tahıl sektöründe güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğü bulunduğu görülmüştür. Ampirik sonuçlara göre ise Ukrayna'nın tahıl ihracatı küresel tahıl fiyatlarını negatif olarak etkilemektedir. Sonuç olarak tahıl sektöründe karşılaştırmalı üstünlük elde eden Ukrayna'nın tahıl ihracatının düşmesi küresel tahıl fiyatlarını yükseltmektedir. Böylelikle karşılaştırmalı üstünlüklerin küresel ölçekte verimliliği ortaya konmuştur. Bu sonuç çerçevesinde politika yapıcılar kendi ülkelerindeki sektörel üretim kararlarını karşılaştırmalı üstünlükleri dikkate alarak vermelidirler. Bununla birlikte ülkeler, ithalatına bağımlı olunan bir sektörde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkelerin iç gelişmelerini takip etmelidir ve çeşitli risk planları geliştirmelidirler.

Anahtar Kelimeler: Karşılaştırmalı Üstünlük, Tahıl Krizi, Küresel Rekabet, Uluslararası Ticaret, Küresel Tedarik Zincirleri

GİRİŞ

Karşılaştırmalı üstünlük, bir ülkenin belirli bir mal veya hizmeti diğer ülkelere kıyasla daha düşük bir fırsat maliyetiyle üretme kabiliyetini ifade etmektedir. Bu, ülkenin söz konusu mal veya hizmeti daha düşük üretim maliyetleri, kaynaklara daha iyi erişim, ileri teknoloji, vasıflı işgücü veya diğer faktörler nedeniyle daha verimli üretebileceği anlamına gelmektedir. Bir ülkenin belirli bir mal veya hizmetin üretiminde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması, o ülkenin kaynaklarını o alanda daha etkin bir şekilde tahsis edebileceği ve kullanılan kaynaklara göre üretim çıktısını maksimize edebileceği anlamına gelmektedir.

Karşılaştırmalı üstünlüklerin ülkeler arası etkin kullanılması küresel üretimin daha verimli hale gelmesine neden olmaktadır. Ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaştığında, kaynakların küresel ölçekte daha verimli dağılımına olanak tanımaktadır. Bu, çeşitli faydalara yol açmaktadır (Yusoff ve Febrina, 2014:2; Nguyen ve Bui, 2021:2; Liu vd., 2021:3).

İlk olarak, karşılaştırmalı üstünlükler, ülkelerin nispeten daha verimli oldukları mal ve hizmetleri üretmeye odaklanmalarını sağlamaktadır. Ülkeler bu alanlarda uzmanlaşarak, mevcut kaynaklarını, becerilerini ve teknolojilerini en iyi şekilde kullanabildikleri için daha yüksek üretkenlik seviyelerine ve çıktıya ulaşabilmektedirler. İkinci olarak, karşılaştırmalı üstünlükler, kaynakların küresel olarak en uygun şekilde tahsis edilmesini kolaylaştırmaktadır. Farklı ülkeler, doğal kaynaklar, emek ve sermaye gibi farklı kaynaklara sahip olmaktadır. Ülkeler, karşılaştırmalı üstünlükleriyle uyumlu mal ve hizmetlerin üretiminde uzmanlaşarak, mevcut kaynaklarını etkin bir şekilde kullanabilmekte, israfı ve verimsizliği en aza indirebilmektedirler. Üçüncü olarak, karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı uzmanlaşma, ülkelerin ölçek ekonomilerine ulaşmasını sağlamaktadır. Üretimin belirli sektörlerde yoğunlaştırılması, daha büyük üretim hacimlerine olanak vererek maliyetlerin düşmesine, verimliliğin artmasına ve rekabet gücünün artmasına olanak tanımaktadır. Böylece tüketicilere daha düşük fiyatlar ve daha geniş bir mal ve hizmet yelpazesi aracılığıyla fayda sağlamaktadır. Dördüncü olarak, karşılaştırmalı üstünlükler inovasyonu ve teknolojik ilerlemeyi teşvik etmektedir. Ülkeler güçlü oldukları alanlara odaklandıklarında, araştırma ve geliştirmeye yatırım yapmakta, ileri teknolojileri benimseme ve üretim süreçlerini iyileştirme olasılıkları daha yüksek olmaktadır. Böylece bu durum nihayetinde küresel üretime fayda sağlamakta ve genel ekonomik büyümeye yol açmaktadır. Son olarak, ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüklerinden yararlanarak mal ve hizmetleri daha verimli ve rekabetçi fiyatlarla üretebilmektedirler. Bu,

tüketiciler için daha geniş bir seçenek yelpazesine ve daha düşük fiyatlara yol açarak tüketici refahını artırmaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlükler ülkeler için karşılıklı pek çok fayda sağlarken karşılaştırmalı üstünlüklere göre oluşan bir uluslararası ticaret yapısı ülkelerin tedarik zincirlerinin birbirine bağlı olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle ülkelerin iç gelişmeleri nedeniyle karşılaştırmalı olarak üstün olduğu mallarda üretimi ve ihracatı aksatması diğer ülkeleri etkilemektedir. Küresel tedarik zincirleri karşılaştırmalı üstünlüklerin etkin çalışması konusunda büyük fayda sağlarken öte yandan büyük kırılğanlıklara da neden olabilmektedir (Norrman ve Jansson, 2004:434; Karlı ve Tanyaş, 2020:175).

Ukrayna-Rusya krizi, küresel ölçekte tahıl endüstrisini önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. 2014 yılında Rusya'nın Kırım'ı ilhakı ve ardından 2022 yılının şubat ayında Doğu Ukrayna'da yaşanan çatışmayla başlayan kriz, tahıl sektörü için birçok zorluğu da beraberinde getirmiş ve getirmeye devam etmektedir. Çatışma, ulaşım yollarını ve lojistik ağlarını kesintiye uğratmıştır. Tahılın üretim alanlarından işleme tesislerine ve ihracat terminallerine taşınmasını zorlaştırmıştır. Bu durum, tahıl tedarik zincirinde gecikmelere, artan maliyetlere ve verimliliğin düşmesine neden olmuştur. Bununla birlikte hem Ukrayna hem de Rusya, tahıl da dahil olmak üzere tarım ürünlerine ticaret kısıtlamaları ve ambargolar uygulamışlardır. Bu önlemler, tahıl ihracatçılarının pazara erişimini sınırlamış ve belirsizlikler oluşturmuştur. Tüm bunların yanında, tahıl üretimi de dahil olmak üzere tarımsal faaliyetler etkilenmiştir. Çiftçiler, hasarlı altyapı, girdilere sınırlı erişim ve kırsal alanlarda güvensizlik gibi sorunlarla karşı karşıya kalmış ve bu da üretim seviyelerinde düşüşe neden olmuştur. Kriz sadece bu yönleriyle etki bırakmamış aynı zamanda, Ukrayna'da para biriminin devalüasyonu ve yüksek enflasyon dahil olmak üzere ekonomik istikrarsızlığa neden olmuştur. Gübre ve makine gibi birçok girdi daha pahalı hale geldiğinden, bu faktörler çiftçiler için üretim maliyetlerini artırmıştır. Aynı zamanda tüketicilerin satın alma gücünü etkileyerek tahıl ürünlerine yönelik iç talebi potansiyel olarak azaltmıştır. Bununla birlikte krizden kaynaklanan jeopolitik gerilimler ve belirsizlikler, yatırımcıların bölgenin tahıl endüstrisine olan güvenini olumsuz etkilemiştir. Sonuç olarak, tarımsal projeler için finansman temini ve yatırımlar için sermayeye erişim daha zor hale gelmiştir. Krizin bir diğer sonucu, ticaret kalıplarında ve piyasa dinamiklerinde değişikliklere yol açması olmuştur. Daha önce önemli bir tahıl ihracatçısı olan Ukrayna, ticari aksamalar ve siyasi gerilimler nedeniyle geleneksel pazarlara erişimde zorluklarla karşılaşmıştır. Diğer küresel tahıl ihracatçıları, bölgeden azalan ihracatı telafi etmek için

tedarik zincirlerini ayarlamak ve alternatif kaynaklar bulmak zorunda kalmışlardır (Consilium Europa, Erişim tarihi: 01.06.2023)

Literatürde karşılaştırmalı üstünlükler ile ilgili farklı sektörler için çok sayıda çalışma olmasına rağmen bu çalışmalarda söz konusu tahıl krizi sonrasında Ukrayna'nın tahıl ihracatının küresel tahıl fiyatlarına etkisi analiz edilmemiştir. Çalışmamız özgün değeri burada yatmaktadır.

Bu çalışmanın ilk amacı Ukrayna'nın tahıl sektöründeki karşılaştırmalı üstünlüğünün derecesini ortaya koymaktır. Çalışmanın ilk amacını karşılamak için Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksi kullanılmıştır. Çalışmanın ikinci amacı ise Ukrayna'nın tahıl ihracatının küresel tahıl fiyatlarına etkisini ampirik olarak analiz etmektir. Çalışmanın ikinci amacını karşılaması için kullanılan ampirik yöntem en küçük kareler yöntemi olmuştur. Ampirik analizde 2020-2020 yılları arasında aylık veriler kullanılmıştır.

Çalışmanın devam eden bölümlerinde literatür, metodoloji, analiz sonuçları ve sonuç bulunmaktadır.

LİTERATÜR

Literatürde doğrudan tahıl sektörünün karşılaştırmalı üstünlüklerine dayalı çalışma oldukça az sayıda bulunmaktadır. Ancak tarım ve gıda sektörlerinin karşılaştırmalı üstünlüklerini inceleyen çalışmalar yeterli sayıda bulunmaktadır ve bunlardan bazılarında da bu bölümde yer verilmiştir.

Maqbool vd. (2020), Pakistan tahıl ürünlerinin karşılaştırmalı üstünlüklerini incelemişlerdir. Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük İndeksi de dahil olmak üzere çeşitli indeksler kullanılmıştır. Analizin bulguları, Pakistan'ın tahıl sektöründe karşılaştırmalı ve rekabetçi bir üstünlüğe sahip olduğunu göstermektedir.

Istudor vd. (2022), 27 AB ülkesi için ulusal üretim, ticaret dengesi sonuçları ve Balassa Endeksi'ne dayalı bir değer zinciri analizi gerçekleştirmişlerdir. Tahıllar (çiğ tarım ürünleri) ve tahıl müstahzarları (işlenmiş gıdalar) için istatistiksel analizler yapılmıştır. Sonuç olarak, geliştirilen ampirik araştırmanın sonuçlarına ve Balassa Endeksinin analizine göre, tarım sektörünün, özellikle geleneksel araçların yardımıyla, rekabet edebilirliğin ölçülmesini zorlaştıran belirli özellikler gösterdiği görülmektedir. Bu bağlamda, bu ampirik araştırmadan elde edilen sonuçlar, tahıllar açısından oldukça rekabetçi olan Avrupa ülkelerinin (Romanya, Macaristan) tahıl müstahzarları açısından rekabetçi olmadığını göstermektedir. Hububat müstahzarları açısından rekabetçi olan Avrupa ülkeleri ise hububat açısından rekabetçi değildir (İtalya, Hollanda, Belçika). Böylece, aşağıdakilerle de karakterize edilen belirli bir kaynak yönetimi paradoksu ortaya çıkar: (i) tahıllarda ticaret dengesi fazlası olan ve

tahılların hazırlanması için düşük RCA değerleri olan ülkeler; ve (ii) tahıllarda ticaret dengesi açığı ve tahıl müstahzarları için yüksek RCA değerleri olan ülkeler. Bu nedenle, tarımsal gıda değer zincirleri boyunca katma değer izlenebilirliği, Balassa Endeksinde eksik olan önemli bir rekabet edebilirlik unsuru olmaktadır. Tarım-gıda zincirinin tüm halkalarının katma değer izini sürmesi, bir sektörün rekabet gücünün doğru bir şekilde ölçülmesi için çok önemli olmaktadır.

Ishchukova ve Smutka (2013), yaptıkları çalışmada tarım ve gıda sektöründe Rusya'nın karşılaştırmalı üstünlük performansını incelemektedir. 1998-2010 zaman periyodu kullanılan çalışmada Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksi, Vollrath indeksi ve Lafay indeksi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre Rusya'nın karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu arasında tahıllar (buğday, arpa vb.), yan ürünleri (örneğin buğday kepeği) ve bunların işlenmesinden elde edilen ürünler (tahıl müstahzarları vb.) ile yağlı tohumlar, bitkisel yağlar ve çikolata bulunmaktadır.

Ceylan (2019), yaptığı çalışmada Macaristan ve Türkiye'deki buğday sektörlerinin rekabet edebilirliğini belirlemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, Balassa'nın Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük indeksi ve Michaely endeksini kullanarak her iki ülkenin rekabet edebilirlik düzeyini incelemektedir. İnceleme aralığı 2009 ile 2018 arasındaki 10 yıllık dönemi kapsamaktadır. Analiz sonuçlarına göre Macaristan, Türkiye'ye göre daha yüksek bir uzmanlaşma derecesine sahip olmaktadır.

Sarker ve Ratnasena (2014), Kanada'daki buğday, sığır eti ve domuz eti sektörlerinin uluslararası rekabet edebilirliğini 1961'den 2011'e kadar olan verileri kullanarak ölçmüş ve rekabet edebilirliğin itici güçlerini belirlemiştir. Sonuçlar Kanada'nın sığır veya domuz eti sektörlerinde değil, buğday sektöründe rekabet gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Ampirik sonuçlar aynı zamanda, Kanada'daki tohum maliyetinin Amerika Birleşik Devletleri'ndekine göre daha düşük olması halinde, Kanada buğday sektörünün rekabet gücünün artırılabilceğini göstermektedir. Benzer şekilde, et işlemenin görece işçilik maliyeti daha düşük olursa, Kanada'da hem sığır eti hem de domuz eti sektörlerinin rekabet gücü artmaktadır. Döviz kurları, Kanada'daki sığır eti ve domuz eti sektörlerinin uluslararası rekabet edebilirliğinin önemli itici güçleri olmaktadır.

Şahinli (2013), 420 tarım ürünü için Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük İndeksini kullanarak Türkiye ve Avrupa Birliği'nin karşılaştırmalı üstünlüklerini ölçmüştür. Türkiye 95 tarım ürünüde karşılaştırmalı üstünlüğe sahipken Avrupa Birliği 186 tarım ürününün karşılaştırmalı üstünlüğüne sahiptir.

Erokhin ve Gao (2018), yaptıkları çalışmada Çin'in ihracat portföyündeki rekabetçi ve rekabetçi olmayan ürünlerin tanımlanmasına yönelik bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda beş aşamalı bir analiz

sürecini kullanılmıştır. Birincisi bir ülkenin ihracatta karşılaştırmalı üstünlüklerini ortaya çıkarmak, ikincisi hem ihracatta hem de ithalatta rekabet avantajlarını keşfetmek, üçüncüsü her bir ürünün ihracat portföyüne katkısını ağırlıklandırmak, dördüncüsü ürünleri rekabet edebilirliklerine göre gruplara ayırmak ve beşincisi Çin'in karşılaştırmalı bir üstünlük olarak yerel tarımsal üretimi geliştirmeyi ve ihracatı çeşitlendirmeyi amaçlayan politika önlemlerini farklılaştırmak. Çin'in tarımsal ihracatı söz konusu olduğunda, yukarıda açıklanan metodoloji, emek yoğun tarım ürünlerinin ihracatında ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğü olduğunu belirlemiştir. Vollrath ve Lafay endekslerinin uygulanmasıyla ortaya çıkan karşılaştırmalı üstünlük durumu, Çin'in mevcut kendi kendine yeterlilik politikasını dayandırdığı tarımsal ürünlerde karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığını göstermektedir.

METODOLOJİ

Bu çalışmada ilk olarak Ukrayna'nın tahıl sektöründe karşılaştırmalı üstünlüğünün olup olmadığını ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç için yöntem olarak Balassa tarafından 1965 yılında geliştirilen Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük (AKÜ) İndeksi kullanılmıştır. AKÜ indeksi, bir ülkenin belirli bir maldaki ya da sektördeki uluslararası ticaretini görece değerlendirerek ülkenin o maldaki ya da sektördeki karşılaştırmalı üstünlüklerini ölçmektedir.

$$RCA_{it}^j = \frac{(x_{it}^j)}{(x_t^j)} / \frac{(x_{it}^w)}{(x_t^w)} \quad (1)$$

Denklem 1'de AKÜ indeksi görülmektedir. Denklem 1'de X ihracat, t yıl, i mal ya da sektör ve j ise ülkeyi temsil etmektedir. x_{it}^j i mal ya da sektörünün j ülkesindeki ve t zamandaki ihracatını, x_t^j j ülkesinin t zamandaki toplam ihracatını, x_{it}^w i mal ya da sektörünün dünyadaki ve x_t^w t zamandaki ihracatını, t yılında dünyadaki toplam ihracatı simgelemektedir.

Hinlopen ve Marrewijk (2001) endeks sonucuna göre dörtlü bir sınıflandırma yapmıştır. Buna göre $0 < RCA \leq 1$ ise karşılaştırmalı üstünlüğün olmadığını göstermektedir. $1 < RCA \leq 2$ "zayıf" karşılaştırmalı üstünlük, $2 < RCA \leq 4$ "orta" karşılaştırmalı üstünlük ve $4 < RCA$ "güçlü" karşılaştırmalı üstünlük anlamına gelmektedir.

Çalışmanın ikinci amacı olan Ukrayna'nın ihracatının küresel tahıl fiyatlarına etkisini ölçmek amacıyla En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılmıştır. Bir veri tablosuna en iyi uyan fonksiyonu bulma sürecine regresyon analizi denmektedir.

Regresyon analizi yaparken en çok kullanılan yöntemlerden biri EKK yöntemidir. Gauss Markov teoremine göre EKK yöntemi, regresyon için en optimal yöntem olarak bilinmektedir. EKK yöntemi, gözlemlenen veri noktaları ile tahmin edilen değerler arasındaki kare farklarının toplamını en aza indiren en uygun eğriyi veya çizgiyi bulmak için kullanılan matematiksel bir teknik olarak bilinmektedir. Basit bir ifadeyle, EKK yöntemi, veri noktalarına mümkün olduğunca yakın "uygun" doğru veya eğriyi bulmayı amaçlamaktadır. Bunu, gözlemlenen veri noktaları ile tahmin edilen değerler arasındaki karesi alınmış dikey sapmaların (artıklar) toplamını en aza indirerek yapmaktadır (Gujarati, 2010, 52-72).

ANALİZ SONUÇLARI

Çalışmanın ilk amacını karşılaması amacıyla Ukrayna'nın tahıl sektöründe 2020, 2021 ve 2022 yıllarına ait AKÜ indeksi hesaplanmıştır. Hesaplama sonuçlar tablo 1'de görülmektedir. Söz konusu üç yılda da Ukrayna'nın tahıl sektöründe oldukça güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu görülmektedir.

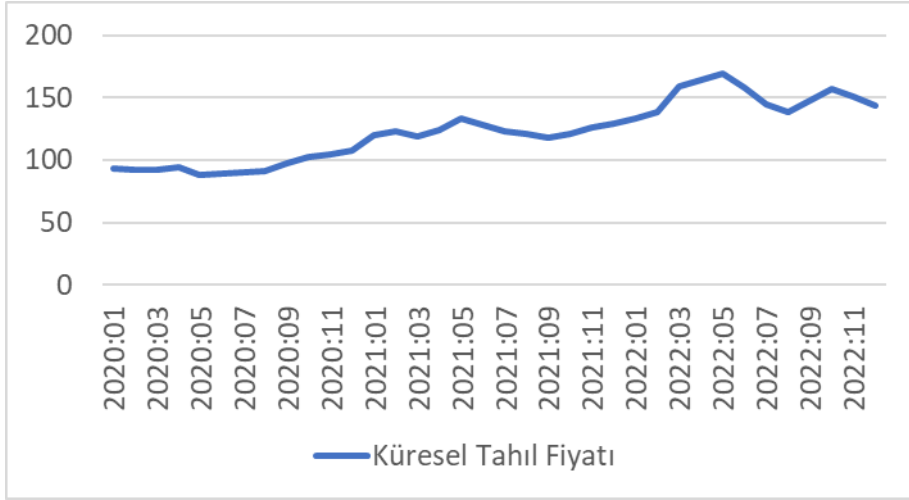
Tablo 1: Ukrayna'nın Tahıl Sektöründeki AKÜ İndeksi

YIL	AKÜ İndeksi	SINIFLANDIRMA
2020	28,06	Güçlü
2021	26,31	Güçlü
2022	29,79	Güçlü

Kaynak: Trademap ve yazar hesaplaması

Tablo 1'deki sonuçlarda görüldüğü üzere Ukrayna'nın tahıl sektöründeki AKÜ indeksi Rusya ile kriz yaşadığı 2022 yılında yükselmiştir. Bunun nedeni AKÜ indeksinin Ukrayna'nın diğer sektörlerdeki ihracatını da içermesinde yatmaktadır. Kriz, Ukrayna'nın tüm sektörlerinde ihracatı olumsuz etkilemektedir.

Tahıl sektöründe oldukça güçlü bir karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan Ukrayna'nın 2022 yılında yaşadığı kriz ihracat yollarını kapatmış ve dünyada tahıl krizi kavramının çıkmasına neden olmuştur. Ukrayna'nın uluslararası piyasalara daha az tahıl arz etmesi ve yerine farklı ülkelerin tahıl arzını artırmasına rağmen küresel tahıl fiyatları yükseldiği görülmektedir (Şekil 1). Bu durum tahıl sektöründe karşılaştırmalı üstünlüklerin etkinsiz kullanımı enflasyona neden olur mu sorusunu gündeme getirmiştir. Bu nedenle Ukrayna'nın tahıl ihracatının küresel tahıl fiyatlarına etkisi EKK yöntemiyle analiz edilmiştir.

Şekil 1: Küresel Tahıl Fiyatı

EKK yöntemi 2020-2022 arası aylık veriler kullanılarak yapılmıştır. Gerekli ihracat verileri trademap ve tahıl fiyatları verisi dünya bankasından alınmıştır. Denklem 2’de analizi uyguladığımız model görülmektedir.

$$THENF_t = \beta_0 + \beta_1 UTH_t + \beta_2 TARENF_t + U_t \quad (2)$$

Denklem 2’de bağımlı değişken tahıl fiyatları THENF olarak simgelenmektedir. THENF dünya bankası tarafından alınmıştır ve 2010 yılı 100 olarak kabul edilerek farklı yıllardaki değeri verilen bir indekstir. Bağımsız değişken Ukrayna’nın tahıl sektöründeki ihracatıdır (UTHİ) ve trademap ver sayfasından alınmıştır. Kontrol değişkeni olarak ise tarım sektöründeki genel artışı yansıtmaması amacıyla tarım sektörü fiyat artışını temsil eden TARENF kullanılmıştır. TARENF aynı THENF gibi dünya bankasından alınmıştır ve 2010 yılı 100 olarak kabul edilen bir indeks değeridir.

Modelin tahmin sonuçlarına geçmeden önce zaman serisinin durağanlık özelliğini değerlendirmek için her bir seriye birim kök testi uygulanmalıdır. Birim kök testi için genişletilmiş Dickey Fuller modeli uygulanmıştır. Birim kök testi sonuçları tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	T İstatistiği	Olasılık
THENF	-5,005980	0,0020
UTHİ	-2,991311	0,0455
TARENF	-3,238591	0,0263

Kaynak: Program çıktısı

Tablo 2’de yer alan birim kök test sonuçlarına göre olasılık değerlerinin üç değişken için de 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Bu değer serilerin durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 3: Model Tahmin Sonuçları

Değişken	Katsayı	Olasılık
UTHİ	-5.50E-06	0.0265
TARENF	1.476759	0.0000
C	-29.02022	0.0002

Kaynak: Program çıktısı

Tablo 3’de modelin tahmin sonuçları yer almaktadır. İki bağımsız değişken için de olasılık değerlerinin 0.05’ten küçük olduğu görülmektedir. Bu sonuç bağımsız değişkenlerin katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu manasına gelmektedir. Model sonucuna göre Ukrayna’nın tahıl ihracatı ile tahıl sektöründeki küresel fiyatlar arasında negatif ilişki bulunmaktadır. Başka bir deyişle Ukrayna’nın tahıl ihracatı düştüğünde tahılın küresel fiyatı yükselmektedir. Kontrol değişkeni tarım fiyatları ve tahıl fiyatları arasında ise beklendiği şekilde pozitif ilişki bulunmaktadır.

SONUÇ

Karşılaştırmalı üstünlükler, farklı ülkelerin kaynaklarına, becerilerine ve üretim avantajlarına dayanarak küresel tedarik zincirleri için verimlilik ve rekabetçilik sağlamaktadır. Karşılaştırmalı üstünlüklerin etkinsiz kullanımı küresel ölçekte sıkıntılara yol açmaktadır. 2022 Şubat ayında Ukrayna’da başlayan gelişmeleri takip eden aylarda küresel ölçekte bir tahıl krizi yaşanmıştır. Bu çalışmada Ukrayna’nın tahıl sektöründe güçlü karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bununla birlikte çalışmanın ampirik sonuçlarına göre Ukrayna’nın tahıl ihracatı ve küresel tahıl fiyatları arasında kısa dönemli negatif ilişki bulunmaktadır. Bu sonuçlar bize göstermektedir ki bir sektörde karşılaştırmalı üstünlükleri olumsuz etkileyecek herhangi bir gelişme ilgili sektördeki maliyetleri yükseltmektedir. Bu sonuca göre politika yapıcılar kendi ülkelerindeki sektörel üretim kararlarını karşılaştırmalı üstünlüklerini gözetererek vermelidirler. Bununla birlikte bir ülke ithalatına bağımlı olduğu bir sektörde, ilgili sektördeki karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan ülkelerin iç gelişmelerini takip etmelidir ve çeşitli risk planları geliştirmelidirler.

REFERANSLAR

- Balassa, B., (1965). Trade Liberalisation and “Revealed” Comparative Advantage. *The Manchester School*. 33(2), 99–123.
- Ceylan, N. (2019). Revealed Comparative Advantage of Turkish and Hungarian Wheat Sectors. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie-Problemy Rolnictwa Światowego*, 19(3), 16-22.
- Consilium Europa, <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukrainian-grain-exports-explained/>, Erişim tarihi: 01.06.2023
- Erokhin, V., & Gao, T. (2018). Competitive Advantages of China’s Agricultural Exports in the Outward-Looking Belt and Road Initiative. *China's Belt and Road Initiative: Changing the Rules of Globalization*, 265-285.
- Hinloopen, J., Marrewijk, C., (2001). On the empirical distribution of the Balassa index. *Weltwirtschaftliches Archiv*. 137(1), 1-35.
- <https://www.trademap.org/>
- <https://www.worldbank.org/en/research/commodity-markets>
- Ishchukova, N., & Smutka, L. (2013). Revealed comparative advantage of Russian agricultural exports. *Acta Universitatis Agriculturae et Silviculturae Mendelianae Brunensis*, 61(4), 941-952.
- Istudor, N., Constantin, M., Ignat, R., Chiripuci, B. C., & Petrescu, I. E. (2022). The Complexity of Agricultural Competitiveness: Going Beyond the Balassa Index. *Journal of Competitiveness*, (4).
- Karli, H., & Tanyaş, M. (2020). Pandemi durumunda tedarik zinciri risk yönetimine ilişkin öneriler. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(37), 174-190.
- Liu, X., Wang, Z., & Cui, X. (2021). Scenario simulation of the impact of China’s free-trade zone construction on regional sustainable development: a case study of the pearl river delta urban agglomeration. *Sustainability*, 13(14), 8083.
- Maqbool, M. S., Mahmood, T., Hussain, S., & Ashraf, M. (2020). Analysis of Trade Competitiveness of Pakistan Cereal Products in Global Perspective. *Review of Economics and Development Studies*, 6(1), 97-106.
- Nguyen, M. L. T., & Bui, T. N. (2021). Trade openness and economic growth: A study on Asean-6. *Economies*, 9(3), 113.
- Norrman, A., & Jansson, U. (2004). Ericsson's proactive supply chain risk management approach after a serious sub-supplier accident. *International journal of physical distribution & logistics management*.

- Şahinli, M. A. (2013). Comparative advantage of agriculture sector between Turkey and European Union. *African Journal of Agricultural Research*, 8(10), 884-895.
- Sarker, R., & Ratnasena, S. (2014). *Advantage and half-a-century competitiveness of Canadian agriculture: a case study of wheat, beef and pork sectors. Departament of food, agricultural and resource economics. University of Guelph. Working paper 2014-01. Canada.*
- Yusoff, M. B., & Febrina, I. (2014). Trade openness, real exchange rate, gross domestic investment and growth in Indonesia. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 8(1), 1-13.

58. Bölüm

N.V. Gogol'un "Kaput" Adlı Eserinin Türkçe Çevirilerinde Deyimlerin Kullanılması Üzerine

Bahar GÜNEŞ¹

¹ Prof. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Yabancı Diller Fakültesi, Mütercim ve Tercümanlık Bölümü, Rusça Mütercim ve Tercümanlık Anabilim Dalı, bahargunes@list.ru, Ankara/Türkiye, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0975-1172>

ÖZ

Çalışmada, Gogol'ün "Kaput" adlı kısa öyküsünün Türkçe çevirilerindeki deyimisel birimler incelenmektedir. Çevirilerin karşılaştırmalı bir analizi, deyimisel birimlerin benzersizliğini ortaya koymakta ve Türkçe konuşan çevirmenlerin öykü metnine atıfta bulunurken karşılaştıkları bazı temel sorunları tanımlamaktadır. Çalışmanın amacı, Gogol'un "Kaput" adlı kısa öyküsünün Türkçe çevirilerinin karşılaştırmalı bir çeviri analizini yaparak, çeviride önemli zorluklar yaratan anlatım biçiminin özgünlüğünü belirlemektir. Çalışmanın objesi ve sınırları, kaynak metinden çeviri metne aktarım ölçütü olarak üç örnek ve bunların biçimsel özelliklerini belirlemektir. Çevirinin aşamalarından biri olan eşdeğerlik kuramı temel alınarak yapılan karşılaştırmada üç çeviri metin arasındaki aksiyomatik kaydırmalar dikkate alınmaktadır. Araştırma yöntemi, çalışma sırasında farklı dilbilimcilerin kuramları ayrıntılı olarak incelenmektedir. Tüm, bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, kaynak metin ile çeviri metin arasındaki söylemsel farklılıklar nedeniyle anlam kayması ve aktarım bozulması gibi sorunların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Buna ek olarak, çevirmenlerin, anlam, imge, çift anlam ve üslupsal renklendirme açısından kaynak dildeki deyimlere karşılık gelen benzer kelimeleri kullanma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Çevirmenler, kelime oyunları, üslup, duygu ifadesi, mizah veya ironi yoluyla kendi üsluplarına yeni bileşenler ekleyerek, orijinal ifadeden çok uzak imge ve durumları yeniden yaratarak kendilerine özgü neolojizmler yaratmaktadırlar.

Anahtar Kelimeler: *edebi çeviri, Rus edebiyatı, deyimisel birim, Türkçe, sözcük-dilbilgisel, biçimsel ve sözdizimsel özellikler, eşdeğerlik, yazarın amacı*

Giriş

Bir edebi eseri başka dillere çevirirken dilsel ve söylemsel engeller ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle orijinal dilden hedef dile çevrilen eserlerde hem metindeki duyguların aktarılması hem de özden uzaklaşmadan, anlam bütünlüğüne dikkat edilmesi ayrıca dilbilgisi kurallarına bağlı kalınarak okuyucuya sunulması büyük önem arz etmektedir.

Bu bağlamda, N.V. Gogol'un "Kaput" adlı eserinin Türkçe çevirilerinin karşılaştırmalı bir çeviri analizine baktığımızda deyimlerin çevirilerinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Rusça deyimlerin çeviri versiyonlarda terimlerin tespiti **çalışmamızın amacıdır**. Alışılmadık anlatım tarzı, istikrarlı kombinasyonların parçalarının bölünmesi ve değiştirilmesi, yazarın kendine özgü ifade dönüşümlerini yaratması, "Kaput" eserinde görünüşte uyumsuz unsurların inanılmaz bir şekilde bir araya getirilmesi ve tüm bunların taklit edilemez olması, araştırmacıların ve okuyucuların hayal gücüne çarpması, Gogol'un bir sanatkar olarak ayırt edici özellikleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalışma objesi ve sınırları. Kaynak metinden hedef metne çeviri için ölçüt olarak üç örnek ve bu örneklerin biçimsel farklılıkları ele alınmıştır. Üç çeviri metin arasındaki aksiyomatik kaymalar, çevirinin alt aşamalarından biri olan eşdeğerlik kuramına dayalı bir karşılaştırmada kullanılmıştır.

Çalışma yöntemi. Çalışmada çeşitli dilbilimcilerin* teorilerine dayanarak detaylı bir şekilde irdeleme yapılmıştır. Tüm bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda, kaynak metin ile hedef metin arasındaki söylemsel farklılıklardan kaynaklanan anlam kayması ve aktarım bozukluğu gibi sorunların ortaya çıktığı görülmektedir.

Deyim Bilim Birimleri

Rus dilinde 'Deyim Bilimi' (фразеологическая единица) derken, tamamen ya da kısmen mecazi bir anlama sahip olan sabit ifadeler, kimi zaman ise tüm cümleler kastedilmektedir. 'Deyim Bilim' birimleri deyimler, atasözleri, özdeyişler ve diğer birleşimler gibi dilin ifade araçlarını içerir. 'Deyim Bilim' birimlerinin temel özelliği, içerik türü ile ifade planı arasındaki uyumsuzluktur, bu da 'Deyim Bilim' biriminin özgüllüğünü belirler ve anlamına esneklik ve derinlik kazandırır. Bu bağlamda, İ. Pevneva, S. Ramazanova "*Ulusal dünya imgelerini anlamının yollarından biri anlambilim ve dilsel birimlerin içsel biçiminin incelenmesidir; bu*

*V. V. Vinogradov (1997), N. M. Şanskiy, V. V. Ivanov (1987), V. S. Vinogradov (2001), V. N. Komissarov (1999), T. Kazakova (2006), N.K. Garbovskiy (2007), A.V. Fedorov (2002), B. Demir, Sh. Ramazanova (2017), İ. Pevneva, Sh. Ramazanova (2015), A. Erdoğan (2015), Ö.A. Aksoy (1998), S. Eruz (2009), A. Göktürk (1998), B. Aksoy (2002), I. Bengi (1992), R. Kızıltan (2000), M. Yazıcı (2005), F. Yücel (2007).

da dilde sabitlenmiş anlamsal ve diğer yöntemlilerinin tanımlanması yoluyla insanların dünya görüşünün özelliklerini belirlemeye, modern kültür alanında anlamlarını koruyan kültürel arketipleri yeniden yapılandırmaya olanak tanır. Bu konudaki en zengin olanaklar deyimse birimler tarafından sağlanmaktadır” -derler (2015: 1564). V. N. Komissarov “Deyimsel ifadelerin sözlü iletişimde özel bir rolü vardır, sadece belirli bilgileri aktarmakla kalmazlar, aynı zamanda okuyucunun duyguları ve hayal gücü üzerinde de bir etkiye sahiptirler” -diye belirtir (1999: 178). Demir ve Ramazanova ise “...bir dilin deyimse birimleri, o dilin ulusal ve kültürel özgünlüğünü büyük ölçüde yansıtır” -diye belirtirler (2017: 114).

Dolayısıyla, deyimse ifadelerin anlamsal, dilbilgisel, biçimsel ve diğer özelliklere göre sınıflandırmaları bulunmaktadır. Hemen hemen her dilde, herkes tarafından bilinen ve sözlük tarafından kaydedilen; kullanım dışı, ancak sözlük tarafından kaydedilen; herkes tarafından bilinen, ancak bazı nedenlerden dolayı sözlük tarafından kaydedilmeyen; belirli sosyal gruplar tarafından bilinen çeşitli düzeyde deyimler vardır. Bir ‘Deyim Bilimi’ birimi farklı anlatım tarzlarına ait olabilmektedir. Böylelikle, şiirsel, edebi-kitap, konuşma dili, argo, deyimse arkaizm ve tarihselcilik arasında deyim ayrımı yapabiliriz.

Günümüz Rus edebi dilinde var olan deyimse kalıplar son derece karmaşık ve çeşitlidir. Kökenleri, üslupları, sanatsal-ifade edici nitelikleri ve yapıları, sözlüksel-dilbilgisel bileşim ve kendilerini oluşturan parçaların tek bir anlamsal bütün halinde kaynaşması açısından ve temsil ettikleri özellikler bakımından birbirlerinden farklıdır. Rus dil ve edebiyat bilimcisi V. V. Vinogradov deyimse ifadelerin kurucu parçalarının kaynaşması açısından üç grup önermektedir: *deyimse birleşimler*, *deyimse bütünlükler* ve *deyimse kombinasyonlar* (1997: 198). N. M. Şanskiy ve V. V. İvanov, V. V. Vinogradov’un sınıflandırmasından yola çıkarak deyimse birimleri anlamsal kaynaşmaları, bileşimleri, yapıları, kökenleri, anlatımsal ve biçimsel özellikleri açısından ele alarak dört gruptan oluşan bir sınıflandırma sunar: *deyimse birleşimler*, *deyimse bütünlükler*, *deyimse kombinasyonlar* ve *deyimse ifadeler*. *Deyimsel birleşimler ve bütünlükler*, (1987: 75, 78) anlamsal olarak bölünmez varlıklardır ve anlamları bir kelimeye veya bir kelime bileşene tekabül eder. *Deyimsel kombinasyonlar ve ifadelerin* ise (1987: 75, 78) anlamları, kendilerini oluşturan kelimelere eşit olan anlamsal olarak bölünmüş varlıklardır. Dört grup deyimse kalıp vardır: 1) yerli Rusça ifade bozuklukları; 2) ödünç alınan ifade bozuklukları; 3) deyimse ifadelerin çevirisi; 4) deyimse yarı çeviri (deyimse kalıp bileşenlerinin bir kısmı çevrilir ve bir kısmı çevrilmeden ödünç alınır) (1987: 75, 78). Bu bağlamda, “Deyimsel birimler genellikle eşanlamlı sözcüksel birimlerle paralel olarak kullanılır. Eşanlamlı sözcük öbekleri ile sözcük birimler arasındaki fark gösterilmek istendiğinde, çoğunlukla sözcük öbeklerinin ifade taşıyıcıları olduğu söylenir” (Demir & Ramazanova, 2017: 159). Bu durumu,

tanınmış dilbilimci-çevirmen V. S. Vinogradov, deyim birimlerinin pragmatik yönünü vurgulayarak, çevirilerinin birleştirici özelliklerine sahip olan üç büyük gruba: **sözcüksel, yüklemisel ve karşılaştırmalı deyim birimleri** olarak ayırır (2001: 180-181). **Sözcük deyim kalıpları**, kavramsal olarak kendilerine benzeyen sözcüklerle sözcüksel olarak bağlantılı deyimlerdir. Söz konusu türden deyimler, günlük konuşmada, kendilerini oluşturan sözcüklerin anlamından ziyade kendi anlamlarını uygular, yeniden üretir ve onların iç biçimlerini nötralize eder. **Yüklemisel deyimler** genellikle tam cümlelerdir ve dilde değişmez formüller şeklinde sabitlenir. Ana dilde konuşan bireyler sadece atasözlerinin, deyimlerin, özdeyişlerin anlamını ve hangi durumlarda kullanılması gerektiğini bilmekle kalmaz, aynı zamanda atasözünü oluşturan imgeyi, metaforu ve karşılaştırmayı da algılar. **Karşılaştırmalı deyimler** ise, dilde değişmez karşılaştırmalar olarak kendilerini kabul ettirirler (2001: 180-181).

Çağdaş çeviri çalışmalarının kurucusu V. N. Komissarov, orijinal dildeki mecazi deyimler için üç tür benzerlik olduğunu belirtir: *deyimisel eşdeğer ve analog, benzerlikler ve kalıklar (deyimisel ifadelerin çevirisi)*, (1999: 181-183). Yazar, ‘Çağdaş çeviribilim çalışmaları’ adlı eserinde, “*deyim karşılıklarının doğası ve uygulama yöntemlerinin büyük ölçüde deyim birimlerinin anlambiliminin özellikleri tarafından belirlendiğini*” belirtmektedir (1999: 179). Bu tür birimlerin semantiği, hem özne-mantıksal hem de çağrışımsal bileşenleri olan karmaşık bir bilgi bütünüdür. En önemli bileşenler şunlardır: 1) *deyimin anlamının mecazi veya imgesel bileşeni*; 2) *deyimin anlamının doğrudan veya nesne bileşeni imgenin temeli olan ifadenin deyimisel anlamı “figüratif çekirdek”*; 3) *deyim anlamının duygusal bileşeni*; 4) *deyimisel anlamın biçimsel bileşeni*; 5) *deyimlerin anlamının ulusal-etnik bileşenidir* (1999: 179).

Türk dilinde ‘Deyim Bilim’ birimleri kuşkusuz dilin en önemli unsurlarından biridir. Bir kişiyi ifade etmek için uzun cümleler kullanmak yerine kısa, özlü ifadeler ile düşüncelerini ve duygularını iletme sanatıdır. Dolayısıyla, deyimler her iki kültürün kelime dağarcığında önemli bir yer tutmaktadır. A. Erdoğan: “*Deyimler toplumların yaşam biçimlerini, kültürlerini, yaşadıkları coğrafyayı, gelenek-göreneklerini, örf ve adetlerini, tarihini, dilini, mensubu oldukları dini en güzel şekilde yansıtan metaforik sözlerdir*”-diye belirtir (2015: 3). Y. Çotuksöken: “*Deyimler de atasözleri gibi atalarımızdan kalan en değerli armağanlardan biridir. Deyimler de başlangıçta bir kişinin yaratısıdır, anlamsal ya da dilsel özellikleri yüzünden beğenildiği, kullanıldığı ortam ve bağlamlarda sözü çarpıcı olarak belirttiği için halkça benimsenmiş, tutulmuş; konuşma ve yazıda yenilenerek günümüze değin gelebilmiştir*”-diye belirtir (1994: 5). N. Ceviz, S. Soyer ise deyimleri şu şekilde açıklar: “*Dillerin önemli zenginlik unsurlarından olan deyimler, ait oldukları toplumun dilsel ve kültürel özelliklerini içeren, çeşitli söz*

sanatlarıyla anlatıma güç katan en önemli söz kalıplarındandır” (2015: 488).

Bazı Türk bilim insanları ‘Deyim Bilim’ birimlerini, sözcüklerinin anlam değişikliğine uğrayarak yeni bir anlam kazanan en az iki sözcükten oluşmuş söz öbekleri olarak, deyimisel yapıları dildeki bir sözcüğe cazibe yüklemek için türetilen sözcüklerden birinin gerçek anlamı dışında kullanıldığı söz öbeği olarak, deyimleri özgün anlatım özelliğine sahip olan ve kavramları özgün bir biçimde ifade etmek için kullanılan, bir kavramı, durumu ifade eden kalıplaşmış söz ya da söz öbeklerinin bütünü olarak tanımlamaktadırlar (Y. Çotuksöken, 2004:83; M. Yurtbaşı, 2013; A. Püsküllüoğlu, 2006; Ö.A. Aksoy, 1988:52).

İçinde yaşadığımız toplumun kültür ve gelenekleriyle yakından bağlantılı olan ve kurduğumuz cümlelere özel bir çekicilik kazandıran ‘Deyim Bilim’ birimlerinin her iki kültürde de kendimizi ifade etmenin en iyi yolu olduğunu söyleyebiliriz. ‘Deyim Bilim’ birimlerinin sahip olduğu nitelikler göz önünde bulundurulduğunda, evrensel olduklarını söylemek mümkündür. Bir ‘Deyim Bilim’ biriminin duygusal ve üslupsal özelliklerinin değiştirilmesi genellikle çeviriye yetersiz kılar. Çevirmen, orijinal metnin ifade biçimiyle anlamsal, ifadesel ve işlevsel üslup açısından örtüşmesi için çaba göstermelidir.

Çevri Bilim Birimleri

Edebiyat metnlerinin çeviri sorunu, tarihsel süreç içerisinde edebiyatçılar, dilbilimciler, çeviri kuramcıları ve uygulayıcıları arasında hararetli tartışmalara konu olmuş ve olmaya devam etmektedir. Çevirinin niteliği bir sanat, bir zanaat, bir meslek olarak sınıflandırılma olasılığı, sanatsal çeviri kavramına yaklaşımların çeşitliliğidir. Bu sınıflandırmalar, orijinalin bireyselliğini ve tekliğini koruma sorunu, çeviri eşdeğerliği, çevirmenin kişiliğinin iletişim süreci ve sonucu üzerindeki etkisi, tartışmanın temel konularından sadece birkaçıdır.

Çeviride eşdeğerlik sorunu, baskın olan az ya da çok önemli unsurların seçimi, istisnasız tüm araştırmacılar tarafından ele alınmıştır. Orijinal ve çevirinin içeriğinin eşdeğerliği, iletişimsel eşdeğerlikleri için bir temel teşkil etmektedir, bununla birlikte bir çevirinin eşdeğerlik standardı değişmez bir parametre olarak kabul edilmemelidir. Eserin üslubundan, türüne, biçimine ve içeriğine, çevirmenin becerisine, karşılaştırılan dillerin ve kültürlerin özelliklerine, orijinalin ve çevirinin yaratıldığı döneme, çeviri yöntemine kadar çok sayıda faktöre doğrudan bağlı olan göreceli ve koşullu bir değerdir. Bunun anlamı, dilsel, edebi, ulusal-kültürel ve sosyo-tarihsel algıları göz önünde bulundurarak, orijinal ve çeviri içeriğinin mümkün olduğunca ortaklığının gereğidir.

Eşdeğer çeviri yapmak mümkün müdür veya çeviride ‘eşdeğerlik’ hangi ilkelere dayanmaktadır? Bu soruları yanıtlamak için çeviri okullarının doğuş ve kuruluş tarihine baktığımızda çevirmenlerin iki gruba ayrıldığı ortaya çıkar. İlk grup,

kelimesi kelimesine çeviri yapmaya çalışan birebir çeviri savunucularıdır. İkinci grup ise, sözdizimsel ve sözcüksel karşılıkların savunucuları ve metnin yapısını korumanın imkânsız olduğunu savunan serbest çevirmenlerdir. Dolayısıyla çeviri bir tür yaratıcı keşif ve ‘yarışma’ haline gelir. Antik dönemde ise, çevirmenler orijinal eserin sadece ruhuna değil, aynı zamanda lafzına da bağlı kalmışlardır. Bu ilke, yalnızca orijinal dilin anlamının değil, aynı zamanda kaynak dilin özelliklerinin de hedef dile aktarılmasını sağlayan edebi çeviride karşılığını bulmuştur. Dini kitapların çevirileri mümkün olduğunca harfi harfine olma eğilimindeyken hem sözlü hem de yazılı diğer çeviri türleri çoğunlukla esnek olduğundan birçok ciddi sapmaları ve hataları beraberinde getirmektedir.

Harfi harfine ve serbest çeviri arasındaki muhalefet daha sonraki zamanlarda da devam etmiştir. Bu çeviri stratejilerinden birinin seçimi artık çevrilecek metnin niteliğine göre değil, çevirmenin genel ilkesel tutumuna, eğitim çalışmasının amacına ve içeriğine ilişkin anlayışına göre belirlenmektedir. Böyle bir tutumdaki farklılık özellikle edebi eser çevirisinde belirgindir. Çevirmenlerden bazıları yabancı dildeki eserin yerel zihniyet ve kültüre uyarlanması gerektiğini düşünürken, diğerleri yazarın yaratıcı bireyselliğini ortaya çıkarmak için ulusal düşünceyi yansıtan özün, edebi eserin manevi zenginliğinin korunması gerektiğine kesin olarak inanmaktaydı. Yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar çeviri faaliyeti daha önce eşi benzeri görülmemiş seviyelere ulaşmış, dilbilimciler tarafından profesyonel çevirmenlerin izlemesi gereken yöntem ve ilkeler geliştirilmiştir.

Orijinal ya da benimsenen dilsel biçimin kullanılması yönündeki baskın köken seçimi, çevirmenlerin en zor tercihlerinden biri olmuş ve olmaya devam etmektedir. Bu bağlamda Etienne Dolet çevirmenin takip etmesi gereken ilkeleri şöyle açıklamaktadır. “1: Belisizliği ortadan kaldırmak için özgürlüğe sahip olsa da çevirmen asıl metnin yazarının sunduğu içerik ve anlamı tam olarak anlamalıdır. 2: Çevirmen hem kaynak dile hem de hedef dile ilişkin mükemmel bilgi sahibi olmalıdır. 3: Sözcüğü sözcüğüne çevirilerden kaçınmalıdır. 4: Ortak kullanımı bulunan konuşma şekillerini kullanmalıdır. 5: Doğru “tonu”oluşturmak için sözcükleri uygun biçimde seçmeli ve sıralamalıdır” (Güneş, 2010: 7 bkz. Köksal, 2008:19). Buna ilaveten Kazakova “Çevirmen sürekli olarak bir tür stresli durum içinde hareket eder: kaynak metne yakınlığı ve özgünlüğü korumak, ama aynı zamanda bu özgünlüğe sanatsal bir karakter kazandırmak, başka bir deyişle, çeviri dili ve kültürü bağlamında orijinaline eşit bir edebi eser yaratmak zorundadır. ... Çeviri sürecinde, kaynak metnin algılanması ve çeviri metnin üretilmesi olmak üzere iki farklı türde konuşma etkinliği birbiriyle etkileşime girmekte ve karşı karşıya gelmektedir” diye belirtmektedir (2006:4). Öte yandan hem Rus hem de dünya edebiyatı tarihinde, eserlerin süslendiği veya yumuşatıldığı, çevirmenler tarafından dönemin hâkim edebi normlarına, kendi üsluplarına uyarlandığı, yerel

etik kurallarına aktarıldığı birçok örnek olduğu bilinmektedir (Fedorov, 2006: 102). Bununla birlikte, manzum anlam çoğu zaman sadece yüzeysel düzeyde değil, aynı zamanda derin düzeyde de kaybolduğunu, yazarın düşüncesinin iç yasalarını değiştirdiğini, onu daha katı yapılı, mantıklı ve rasyonel hale getirdiğini ya da tam tersine, tüm ince nüansları keyfi bir şekilde yoğunlaştırdığını orijinal metinden oldukça uzak yeni bir niteliğe dönüştürdüğünü görmekteyiz.

Akademisyenler, edebi çevirinin sorunlarıyla ilgili pek çok konuyu derinlemesine ele almanın yanı sıra, bir çevirinin eşdeğerinin ne olduğu sorusuna da özel bir önem vermektedirler. Örneğin A.V. Fedorov, "eşdeğerlik" yerine, "orijinalin anlamsal içeriğinin kapsamlı bir şekilde aktarılması" anlamına gelen "tamlik" kavramını kullanmıştır (2002: 172). N.K. Garbovskiy'e göre, çeviri eşdeğeri sanatsal imgeyle aynı özelliklere sahiptir ve gnoseolojik, ontolojik, semiyotik ve estetik açılardan ona benzemektedir. Çeviride yansıma nesnesi gerçekliğin kendisi değil, orijinal eserin yazarının zihni tarafından yaratılan ideal bir yapı olan imgesidir (2007: 352). V.S. Vinogradov "eşdeğerlik" kavramını, orijinal metnin türsel özelliğinin ve orijinal metinde yer alan tüm çeşitli bilgilerin çeviri metninde en eksiksiz ve aynı şekilde korunması gerektiğini vurgulamaktadır. Eşdeğerlik düzeyi ve özgüllüğü, çevrilen metnin doğasına ve türüne bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Edebi çeviri orijinal metin üzerinden üretilmektedir. Ona bağlıdır, ancak aynı zamanda göreceli bir bağımsızlığa da sahiptir, zira çevrilen dilin bir gerçeği haline gelmektedir. Araştırmacı, çeviri eşdeğerliğinin göreceliliğinin nedenleri arasında, çevirmenin orijinali algılamasının benzersizliği, dillerin çeşitliliği, sosyo-kültürel ortamdaki farklılıklar, çevirmenin sanatsal algısı tarafından belirlenen bireyselliği, yeteneği, dil araçlarının seçiminin benzersizliğinin özellikle önemli olduğunu belirtmektedir (2001). A.D. Şveytser'e göre "eşdeğerlik" çeviri metninin kaynak metinle tutarlılığını belirtir. Tam eşdeğerlik, iletişimsel-işlevsel değişmez eksiksiz bir şekilde aktarılmasıyla ilişkilidir. Bu da çeviri metninin orijinal metne en fazla yaklaşması, çeviriden en fazla talepte bulunulması anlamına gelmektedir (1988). Çeviri okulunun kurucusu V.N. Komissarov, çeşitli "eşdeğerlik" türlerini ayırt eder. Birinci tür- iletişim amacının korunduğu türdür, ikincisi durum düzeyindedir veya durumsal eşdeğerlik türüdür, üçüncü tür ise, sadece iletişim amacının korunmadığı, aynı zamanda durumun ve tanımlanma şeklinin de belirtildiği türdür (2002).

Dolayısıyla pek çok araştırmacı, çeviri eşdeğerliğini tartışırken, orijinal eserin ulusal özgünlüğünü, tür-üslup ve duygusal özelliklerini koruma ihtiyacından bahseder. Metnin sözdizimsel ve morfolojik yapısını, diyalektizmlerin, tarihselciliklerin, deyimbilimin, kelime oyunlarının ve yazara özgü neolojizmlerin varlığını göz ardı etmezler.

Çeviri bilimi, tarih, konuşma etnolojisi, coğrafya, felsefe, psikoloji, sosyoloji,

nörofizyoloji ve matematiksel analiz gibi diğer bilgi alanlarıyla yakın etkileşim içindedir.

Çalışmamızın amacı, Rus sözlü kültürü açısından bir dönüm noktası olan "Kaput" öyküsünün Türkçe çevirilerinin farklı versiyonlarını karşılaştırarak, Gogol'un metninin Türk uzamında algılanma derecesini ve çevirilerden hangisinin en eşdeğer olduğunu belirlemektir.

Nikolay Vasilyeviç Gogol ve “Kaput” Eserinin Kısa Özeti

Türkiye’de okuyucu dünyaca tanınmış yazar Nikolay Vasilyeviç Gogol’u ilk olarak 1937 yılında önce Fransızca daha sonra Rusça çevirisi yapılan ve yayınlanan eserleriyle tanır. Nikolay Vasilyeviç Gogol, ünlü bir Rus nesir yazarı, şair, eleştirmen, oyun yazarıdır.

İrdelemeye tabi tuttuğumuz Gogol’un “Kaput” adlı eseri 1842 yılında yayımlanır. Eserdeki olaylar St. Petersburg’da geçmektedir. Küçük bir memur olan Akakiy Akakiyeviç Başmaçkin, az bir maaş karşılığında bütün gününü yazılı kağıtları kopyalamaktadır. Bir gün kaputu yırtılır ve Titr danışmanı (dokuzuncu derecede memur) (Ramazanova ve Ülker, 2023: 150) yeni bir tane almak için para biriktirmeye başlar: çay içmeyi bırakır ve diğer kıyafetlerini yıpratmamak için eve peleriniyle gider. Ancak sonunda para biriktirip yeni bir kaput aldığı anda, ‘bıyıklı bazı adamlar’ sokakta kaputunu elinden alırlar. Bahtsız adam polise gider, ancak polis ona yardım etmeyi reddeder. Akakiy Akakiyeviç hastalanır ve ölür. St. Petersburg’da, kaputunu aramak için sokaklarda dolaşan bir hayaletin ortaya çıktığı söylentileri yayılır. Hikâye bize “küçük insanlara” saygılı olmayı, nezaketle yaklaşmayı, herkesi rütbesine, statüsüne göre ayırmamayı, etrafımızdaki tüm insanlara iyi davranmayı öğütlemektedir.

Eserdeki Deyimlerin Orijinal ve Çevirilerin Karşılaştırması

18. yüzyıl Rusya’sında yaşanan en büyük reformlardan birisi yasal bir Rütbe tablosu oluşturulmasıdır. Birinci Petro tarafından 1722 yılında sivil, askeri ve saray olmak üzere 14 çeşidin bulunduğu bir Rütbe tablosu yayınlanmıştır. Rütbelere tablosunda yer alan sivil rütbelere devlet dairelerinde kamu hizmeti derecelerinden oluşmaktadır. Diğer rütbelerin aksine kamu hizmetinde görev alan bir devlet memuru en alt rütbeden başlayarak yukarıya doğru ilerleyebilmesi için belli süreler zarfında hizmet etmesi gerekmektedir. Askerler, Sarayda ve Kamuda çalışanlar dönemin kurallarına göre üniforma giyinmek zorundaydılar. Ramazanova ve Ülker üniforma olarak Kaputu şöyle açıklarlar: “*Üniforma, unvanlara karşılık gelen ve onları görsel olarak ifade eden resmi kıyafetlerdir. Kamu kurumunda giyilen üniformaları askeri üniformalardan ayıran başlıca özelliği; askeri üniformalar Rütbeye göre*

apoletlerinde ki yıldız ve püsküller, kumaş rengi ve kalitesi öne çıkarken sivil üniformada ise çalıştığı kurumun amblemi ve kıdemine göre kumaşın rengi ve kalitesi öne çıkmaktadır. Üniforma geniş anlamda, resmi olarak belirlenmiş üniformaların; kaşkorse veya yelek, üniformalı kuyruklu ceket (redingot), ceket, pantolon, başlıklar, ayakkabılar, kaput olarak ifade edilmektedir. **‘Kaput’** dış üniforma Askeri veya Sivil kıyafettir” (2023: 153-154, bkz. Kirsanova, 1995: 327).

Ayrıca araştırmacılar Fransız kökenli üst giyim anlamına gelen ‘paletot’ yani palto 1840’ların sonlarında Rusya’da ortaya çıktığını ve 19. Yüzyıl’ın ortalarına varıldığında palto, dışarı odaklı ve iç mekânlarda giyilemeyen bir kıyafet olarak varlığını sürdürdüğünü belirtmekte ve böylelikle, 1841 yılında Gogol’un yazdığı eserinin adını “Palto” değil “Kaput” olarak adlandırılması gerektiğini savunurlar (2023: 154, 158).

Bu bağlamda, her iki kültürün bilim insanlarının yöntemlerine dayanarak, Gogol’un “Kaput” adlı eserindeki deyimlerin Türkçe çeviri örnekleri Aslı Takanay (1994), Mazlum Beyhan (2017) ve Elif Ersavcı (2016) çevirilerinden alınmıştır. Her iki dili bilen çevirmenlerin hikâyeye dair algılarının nasıl değiştiği ve bu durumun hikâyenin dillinin ve biçiminin aktarımına nasıl etki ettiğinin izini süreceğiz.

Hikâye, deyimler bakımından oldukça zengindir. Örneğin: 1. *“на понятный двор”*; 2. *“дело в шляпе”*; 3. *“залезть в душу человека”*; 4. *“капля в море”*; 5. *“пойти на лад”*; 6. *“броситься бежать со всех ног”* (1938: 149, 149, 159, 153, 154, 170).

Çeviriler incelendiğinde, Türkçe versiyonların çevirmenlerinin genellikle orijinal dildeki deyimsel birimleri kullanma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, anlam, imge, çift anlam ve üslup renklendirmesi açısından orijinal dildeki deyimlerle eşleşen benzer kelimelere başvurdıkları görülmektedir.

1. “На понятный двор” (Теперь же Петрович был, казалось, в трезвом состоянии, а потому крут, несговорчив и охотник заламливать чорт знает какие цены. Акакий Акакиевич смекнул это и хотел было уже, как говорится, *на понятный двор*, но уж дело было начато. Петрович прищурил на него очень пристально свой единственный глаз и Акакий Акакиевич невольно выговорил: “Здравствуй, Петрович!”) (149).

a. -Ama görünüşe bakılırsa o gün, Petroviç gayet ayık durumdaydı; bu yüzden de son derece aksi ve anlaşılmaya uzak bir tavır sergiliyordu. Kim bilir paltoyu

*yatamak için ne kadar para isteyecekti. Akakiy Akakiyeviç tehlikenin farkına varır varmaz **gerisingeri dönüp** oradan gitmek istedi, ama artık bunun için çok*

geçti. Petroviç gören tek gözüyle Akakiy Akakiyeviç'i baştan aşağı dikkatle süzdü ve zavallı memurumuz da istemeye istemeye konuşmak zorunda kaldı: "İyi günler Petroviç!" (1994: 14).

b. -Şimdiyse Petroviç anlaşılan ayıktı, canı sıkındı, konuşkanlığı üstünde değildi, bu yüzden de şu beş paralık işe kimbilir ne isteyecekti. Akaki Akakiyeviç yanlış bir zaman seçtiği için **yüz geri edip dönecekti**, ama artık çok geçti, çünkü terzi sağlam tek gözünü üzerine dikmiş, dikkatle ona bakıyordu. Bu yüzden Akaki

2. "Дело в шляпе" (Потом, правда, приходила жена, плачась, что муж-де был пьян и потому дешево взялся; но гривенник, бывало, один прибавишь, и **дело в шляпе**) (149).

a. -Gerçi sonra karısı sızlanarak gelir, kocasının sarhoş olduğunu, bu yüzden çok ucuza anlaştığını söylerdi, ancak on kapiklik bir ilaveyle **bu sorunu da çözmek mümkün olurdu** (1994: 14).

b. -Evet, gerçi daha sonra karısı gelir ve Petroviç'in sarhoş olduğu için böyle ucuza iş aldığından dem vurarak sızlanırdı, ama beş on kapiklik bir eklemeyle işi **halletmek**

3. "Залезть в душу человека" (Почему он усмехнулся, потому ли, что встретил вещь вовсе незнакомую, но о которой однако же всё-таки у каждого сохраняется какое-то чутье, или подумал он, подобно многим другим чиновникам, следующее: "ну уж эти французы! что и говорить, уж ежели захотят что-нибудь того, так уж точно того" ... А может быть, даже и этого не подумал- ведь нельзя же **залезть в душу человеку** и узнать всё, что он ни думает) (159).

Akakiyeviç, "Merhaba, Petroviç!" dedi ister istemez (2017: 152).

c. -Dokuzuncu dereceden memurumuzun talihsizliğine bakın ki o gün Petroviç brendi şişesine henüz dokunmamıştı bile. Böyle zamanlarda sert, dik kafalı olur, yapacağı iş için dünya kadar para ister. Akakiy tehlikeyi kestirmişti, elinde olsa **gerisin geri dönmekten** büyük bir memnuniyet duyardı, ama artık çok geçti. Zira terzi tek gözüyle onu fark etmiş ve Akakiy Akakiyeviç gayri ihtiyari, "İyi günler Petroviç," demişti bile (2016: 21).

yine mümkün olurdu (2017: 152).

c. -Kimi zaman karısı, terzinin çok sarhoş olduğunu, bu yüzden işi çok düşük bir ücrete yapmayı vaat ettiğini söyleyerek alışverişte müdahale eder, ama çoğu kez fiyat on köpekçik bile yükselse **mesele hallolurdu** (2016: 21).

a. -Peki, neden gülümsemişti ki? Acaba, kendisine pek tanıdık gelmese bile, aslında her erkeğin benliğinin derinliklerinde var olan bir duygunun içinde kımıldandığını hissettiği için mi, yoksa diğer memurlar gibi, “Eh, şu Fransızlar! Ne denilebilir ki... Eğer bir şeyi gerçekten isterlerse mutlaka...” türünden bir şey düşündüğü için mi... Belki de bunların hiçbirini değildi aklından geçirdikleri, kim bilir... Ne de olsa **insan ruhunun derinlerine gizlice süzülüp** neler düşündüğünü öğrenmek olası değil (1994: 20).

b. -Peki neden gülümsemişti? Kendisine çok yabancı olmakla birlikte, herkesin içinde bir duygu olarak sakladığı bir şeyle karşılaştığı

4. “**Капля в море**” (Требовалось завести новые панталоны, заплатить сапожнику старый долг за приставку новых головок к старым голенищам, да следовало заказать швее три рубахи, да штуки две того белья, которое неприлично называть в печатном слогe, словом: все деньги совершенно должны были разойтись, и если бы даже директор был так милостив, что, вместо сорока рублей наградных, определил бы сорок пять или пятьдесят, то всё-таки останется какой-нибудь самый вздор, который в шинельном капитале будет **капля в море**.) (153)

a. -Birkaç tane yeni pantolon edinmesi gerekiyordu; çizmelerinin yüzünü yenileyen kundura tamircisine epeydir geciktirdiği borcunu ödemesi lazımdı ve üç gömleğin yanı sıra burada adını açıkça anmamızın yakışık almayacağı iki parça da iç çamaşırı siparişi vermeliydi. Kısacası paranın tümü harcanıp gidecekti. Eğer amiri bonkör davranıp kendisine bayram ikramiyesi olarak kırk yerine kırk beş

için mi, yoksa bütün öteki memurlar gibi, “Ah şu Fransızlar! Bir şeyi istediler mi, o şeyi muhakkak şey ederler...” türünden bir şey düşündüğüm için mi? Ama belki her ikisi de değil: Öyle ya, **insanın ruhuna süzülüp içinden** neler geçtiğini anlamazsınız ki! (2017: 163).

c. -Neden gülmüştü? Hiç bilmediği, ama her erkeğin karşılaştığı için mi? Yoksa pek çok memur gibi şöyle mi düşünmüştü: “Ah şu Fransızlar yok mu? Ne denir ki şimdi onlara? Böyle bir şeye kalkışmaya-görsünler...” Ama, daha da yüksek ihtimal, hiçbir şey düşünmemişti (2016: 37).

ya da elli ruble uygun görse bile, bu harcamaların ardından elinde cüzi bir miktar kalacak ve bu miktar da yeni bir palto için gerekli olan servetin yanında **devede kulak gibi** olacaktı (1994: 16).

b. -Önce kendine yeni bir pantolon alacak, sonra da geçen ay ayakkabılarına yaptırdığı pençenin borcunu ödeyecekti. Ayrıca terziye üç gömlekle, burada adlı adınca söylenmesi pek uygun kaçmayacak

iki de iç çamaşırı ismarlayacaktı. Kısacası ikramiyenin neler için nerelere dağıtılacağı şimdiden belliydi. Bu da bir yana, müdürün cömertliği tutsa ve ikramiyeyi kırk ruble yerine kırk beş, hatta elli ruble olarak belirlese, artakalan para, palto için gereken paranın yanında **denizde damla gibi** kalacaktı (2017: 157).

c. -Botunu tamir eden ayakkabıcıya borcunu ödemesi,

5. “**Пойти на лад**” (Надобно сказать правду, что сначала ему было несколько трудно привыкать к таким ограничениям, но потом как-то привыклось и **пошло на лад**; даже он совершенно приучился голодать по вечерам; но зато он питался духовно, нося в мыслях своих вечную идею будущей шинели.) (154)

a. -Doğrusu ya, başlarda bu sıkıntılara alışmak Akakiy Akakiyeviç'e oldukça zor geldi, ama bir süre sonra teker teker hepsine alıştı ve **işler rayına girdi**; hatta akşamları aç açına uyumak bile onu rahatsız etmemeye başladı. Evet, belki karnı doymuyordu, ama tüm düşüncelerinde yer eden 'gelecekte sahip olacağı paltıyla ilgili hayaller', ruhunu yeterince besliyordu (1994: 17).

b. -Eğriye eğri, doğruya doğru... Başlangıçta epey zor geldi bu kısıtlı yaşam kendisine ama sonra alıştı, **her şey yoluna girdi**. Hatta akşamları yemek yemeden

yeni bir pantolon, üç gömlek ve burada adını yazmanın pek uygun kaçmayacağı iç çamaşırından iki tane alması gerekiyordu. Sözün kısası, bütün parası bunlara gidecekti; müdür hep kırk ruble olan ikramiyeyi kırk beşe, bilemediniz elliye çıkarsa bile, bu küçük fark Petroviç'in istediği müthiş meblağa kıyasla **devede kulak** kalıyordu (2016: 28).

durmayı bile öğrendi. Nasılsa ruhu yakın bir gelecekte edineceği paltonun o sonsuz hayaliyle beslenebiliyordu (2017: 158).

c. -Doğrusunu söylemek gerekirse, önceleri bu kısıtlamaları bir hayli zahmetli buldu, ama yavaş yavaş hepsine alışıp işi yatağa akşam yemeği bile yemeden girmeye kadar vardırırdı. Vücudu bu perhizden mustaripse de ruhu durmadan yeni paltosunu düşünmekten doyasıya besleniyordu (2016: 29).

6. “**Броситься бежать со всех ног**” (Один из департаментских чиновников видел своими глазами мертвеца и узнал в нем тотчас Акакия Акакиевича; но это внушило ему однако же такой страх, что он **бросился бежать со всех ног** и оттого не мог хорошенько рассмотреть, а видел только, как тот издали погрозил ему пальцем.) (170)

a. -Dairedeki memurlardan biri hortlağı kendi gözleriyle gördüğünü ve ilk bakışta onu Akakiy Akakiyeviç'e benzettiğini söylüyordu; ancak adamcağız o sırada öyle büyük bir korkuya kapılmıştı ki, oradan elinden geldiği kadar hızlı bir şekilde koşarak uzaklaştığı için, hortlağı adamakıllı görememiş; sadece uzaktan parmağını tehdit eder gibi kendisine doğru uzattığını seçebilmişti (1994: 26).

b. -Bunlardan biri Akaki Akakiyeviç'le çalışan bir memur idi. Bu memur hortlağı görmesine görmüştü ve onu Akaki Akakiyeviç'in ta kendisi olduğundan da emindi. Ancak görmesiyle birlikte öyle bir korkuya kapılmış ve hemen tabanları yağlayıp öyle bir kaçmaya

başlamış ki, gördüğü hortlağı etraflıca bakamamıştı. Güvenlikli bir uzaklığa eriştiğini sanarak bakmaya çalıştığında ise hortlağın parmağını sallayarak kendisine gözdağı verdiğini görmüştü (2017: 175).

c. -Hayaleti eski iş arkadaşlarından biri de kendi gözleriyle görmüş ve apaçık bir şekilde onun rahmetli Akakiy olduğunu teşhis etmişti. Ancak bir miktar dehşete düştüğünden, hayalete yakından bakmak yerine mümkün olduğunca hızlı koşup kaçmış, sadece hayaletin parmağını tehditkâr bir şekilde havada salladığını görmüştü (2016: 54).

Buradaki örneklerle, üslup özelliklerine uyan kavramsal olarak eşit bir ifade biçimi olduğunda bile, bazı çevirmenlerin tek kelimelik eşleştirmeye, betimleyici çeviriye, kaligrafi yapmaya ve hatta çeviri metninden cümleleri çıkarmaya başvurduğunu ve bunun da şüphesiz eserin algısının bütünlüğünü, duygu, üslup ve işlevsel değerini yok ettiğini görmüş oluyoruz.

Çevirmenlerin, yazar tarafından kullanılan bireysel deyimleri çevirmek için farklı yollar seçtikleri de görülmektedir. Çevirmenler, ya ana dilde üslup, ifade ve işlev açısından aynı olan deyimsel bir ifade bulurlar ya da orijinal kelimelerin doğrudan anlamına karşılık gelmeyen, ancak bir şekilde üslupsal olarak, iç biçimin imgesiyle, orijinal ifadeye ses benzerliğiyle bağdaşan kelimeler tercih ederler. İlaveten, deyimler kullanmaları ya da betimleyici bir aktarım yoluna başvurmaları, imgeleri, renklilikleri ve duygusallıklarıyla orijinal deyimden aşağı kalmayan, orijinal deymi tamamlayan, yeni bileşenler eklerler. Çevirmenler kelime oyunu, üslup, duygusal ifade, mizah veya ironi aktarmaya çalışarak, deyimsel birimin parçalarını kısaltarak kendi deyimsel birimlerini icat ediyor gibi görünmektedirler.

Öte yandan, Gogol komik bir etki yaratmak, absürtlüğü ve ironiyi arttırmak için, kelime oyunlarına ek olarak, bilinen ve sabit deyimsel dönüşlerin bölünmesini veya eserin diline canlılık, tuhaflık ve taklit edilemezlik katan kendi bireysel deyimlerini kullanmaktadır. Örneğin: 1. “*гибнут государственные постановления и священное имя его произносится решительно всуе*”; 2. “*выслужил пряжку в петлицу, да нажил геморрой в поясицу*”; 3. “*питать в голове какое-нибудь предприятие*”; 4. “*моргнувши усом и испустивши какой-то особый голос*”; 5. “*затуманило в глазах, ... и так и пошло пред ним путаться*”; 6. “*и себя не уронил, да и портного искусства тоже не выдал*”; 7. “*точно как-будто его черт толкнул*”; 8. “*за Петровичем водилась блажь заломить черт знает какую непомерную цену*”; 9. “*квартирный надует, пообещается и станет водить*”; 10. “*все заражено подражанием, всякой дразнит и корчит своего начальника*”; 11. “*собрать всю небольшую горсть присутствия духа*”; 12. “*не слышал ни рук, ни ног*”; 13. “*благодаря великодушному всепомоществованию*” (1938: 141, 144, 148, 148, 151, 152, 153, 153, 162, 164, 166, 167, 167).

1. Говорят, весьма недавно поступила просьба от одного капитана-исправника, не помню какого-то города, в которой он излагает ясно, что *гибнут государственные постановления и что священное имя его произносится решительно всуе* (141).

a. -Duyduğuma göre, daha geçenlerde bir başkomiser (hangi şehirden olduğunu hatırlayamıyorum), bir şikâyet dilekçesi kaleme almış. Dilekçesinde yasaların hiçe sayıldığını, **resmî kurumlarının tehlikede olduğunu ve bu kurumlar nezdinde devletin yüce adının küçük düşürüldüğünü** ileri sürüyormuş (1994: 9).

b. -Daha geçenlerde konuşuyorlardı. Adını şimdi anımsayamadığım illerden birinde jandarma komutanlığı yapan bir yüzbaşı, makama başvurarak

devletin yasalarının ayaklar altına alındığından, onun kutsal adının kirletildiğinden yakınmış (2017: 143).

c. -Daha geçenlerde taşrandan bir sulh hâkiminin (hangi kentin inanın bilmiyorum) halkın devletin buyruklarına **kulak asmadığını, sulh hâkimlerinden horgörüyle** bahsettiklerini ortaya koymayı amaçlayan bir rapor kaleme aldığı söyleniyor (2016: 7).

2. Если бы соразмерно его рвению давали ему награды, он, к изумлению своему, может быть, даже попал бы в статские советники; но выслужил он, как выражались остряки, его товарищи, **пряжку в петлицу, да нажил геморой в поясницу** (144).

a. -Eğer sarf ettiği çabayı karşılayacak şekilde terfi ettirilseydi (ki bu işe kendisi bile şaşırdı), encümen üyeliğine kadar yükselmesi işten değildi. Ancak şakacı çalışma arkadaşlarının da ifade ettiği gibi hizmetinin karşılığında Akakiy Akakiyeviç'in eline, **sırtındaki kambur ve 'üzerine oturduğu yerdeki' basurdan başka bir şey geçmemişti** (1994: 11).

b. -Memuriyette gösterdiği olağanüstü çabaya uygun bir şekilde terfi ettirilmiş olsaydı (buna herkesten çok kendisi şaşırdı herhalde) **müsteşarlık özel**

kaleminde falan çalışıyor olabilirdi, ama onun bunca çabanın sonunda hak ettiği şey -dairedeki nüktedan arkadaşlarının anlatımıyla- **sırtından ur, kışında basur olmuştu** (2017: 147).

c. -Eğer gösterdiği gayrete göre gereğince ödüllendirilseydi, gerçi buna en çok şaşıran yine kendisi olurdu, şimdiye beşinci dereceden memurluğa bile çıkmış olabilirdi. Ne var ki, ince zekalı iş arkadaşlarının deyimiyle, **kaderinde düğme iliğine haç takma değil, olsa olsa hareketsiz bir hayat sürmekten basur olmak vardı** (2016: 13).

3. Увидевши в чем дело, Акакий Акакиевич решил, что шинель нужно будет снести к Петровичу, портному, жившему где-то в четвертом этаже по черной лестнице, который, несмотря на свой кривой глаз и рябизну по всему лицу, занимался довольно удачно починкой чиновничьих и всяких других панталон и фраков, разумеется, когда бывал в трезвом состоянии и не **питал в голове какого-нибудь другого предприятия** (148).

a. -Sorunun kaynağını anlayan Akakiy Akakiyeviç, paltosunu Petroviç'e götürmeye karar verdi. Petroviç, arka merdivenlerden çıkınca dördüncü katta oturan bir terziydi; gören tek gözüne ve yüzündeki çiçekbozuğu izlerine rağmen pantolon ve ceket tamiri konusunda oldukça başarılı bir adamdı. Tabii bu başarısı, **ayık olmasına ve zihnini kurcalayan herhangi bir şey olmamasına**

bağlıydı (1994: 13).

b. -Sonunda Akaki Akakiyeviç paltosunu, bir apartmanın arka merdivenlerle ulaşan dördüncü katında oturan, çiçekbozuğu yüzüne ve şaşı gözlerine karşın bir engeli de yoksa yalnızca memurlara değil, bu takıma yakın olan herkesin pantolonlarını, fraklarını ustaca onaran terzi Petroviç'e götürmeye karar verdi (2017: 150, 151).

c. -Akakiy Akakiyeviç kendisini melankoliye gark eden bu incelemeyi sonlandırıp, paltosunu dördüncü kattaki loş ve sefil bir odada yaşayan, teki kör gözleri ve çopur çopur yüzüyle pek öyle görünmese de, memurların ve

başka insanların ceket pantolonlarını onaran, **hele ki ayık olduğu ve kafasını başka eğlentilere vermediği zamanlarda** bu işi gayet başarılı şekilde yapan Terzi Petroviç'e götürmeyi aklına koydu (2016: 18, 19).

4. Так как мы уже заикнулись про жену, то нужно будет и о ней сказать слова два; но, к сожалению, о ней немного было известно, разве только то, что у Петровича есть жена, носит даже чепчик, а не платок; но красотою, как кажется, она не могла похвастаться; по крайней мере, при встрече с нею, одни только гвардейские солдаты заглядывали ей под чепчик, **моргнувши усом и испустивши какой-то особый голос** (148).

a. -Eee, madem Petroviç'in karısının da adını andık, onun hakkında da bir iki çift laf etmek farz oldu bize. Gelgelelim bu kadıncağızla ilgili pek dişe dokunur bir bilgi yok elimizde ve bildiklerimizi olduğu gibi aktarmak gerekirse, kuracağımız cümleler şunlardan ibarettir sadece: Petroviç'in bir karısı vardı; baş örtüsü kullanmazdı, bere takardı ve öyle dillere destan bir güzelliği de yoktu. Doğrusu, **bıyıklarını burarak ve alıştırılmadık sesler çıkararak** yanına yaklaşan muhafız askerleri dışında kimse yüzüne bakmazdı (1994: 13).

giydiğinde ve güzellikten yana fazla nasipli olmadığından başka bir şey söyleyebilecek durumda değiliz. Güzellik faslında, sokakta giderken kadının şapkası dikkatlerini çekip de yüzünü görmeye çalışan **inzibat erlerinin bıyıklarını titretip garip sesler çıkararak** hemen oradan uzaklaştıklarını söylersek ne demek istediğimiz daha iyi anlaşılır (2017: 151).

b. -Şimdi madem adamın karısını andık, ister istemez onun hakkında da bir iki söz söylememiz ger, ekecek: Gelgelelim, Petroviç'in karısının başına başörtüsü örtmek yerine bereye benzer bir şapka

c. -Mademki karısının da adı geçti, onun hakkında da bir iki kelam etmek zorundayız. Ama maalesef bu hanımefendi hakkında Petroviç'in karısı olduğundan ve başını örtü yerine başlık taktığından başka söyleyecek bir şeyimiz yok gibi. Ötesine gelince, pek güzel bir kadın değildi doğrusu; yolda kendisine sadece askerler bakar, **onlar da bıyıklarını burup** geçerlerdi (2016: 19, 20).

5. При слове “новую” у Акакия Акакиевича **затуманило в глазах**, и всё, что ни было в комнате, **так и пошло пред ним путаться** (151).

a. ‘Yeni’ kelimesini duymaz Akakiy Akakiyeviç’in **gözleri karardı**; odadaki tüm eşyalar, her şey **etrafında dönmeye başladı** (1994: 15).

b. -Yeni sözleriyle birlikte Akakiy Akakiyeviç’in **gözleri karardı**, odadaki her şey **önünde dönmeye başladı** (2017: 154).

6. А Петрович, по уходе его, долго еще стоял, значительно сжавши губы и не принимаясь за работу, будучи доволен, что **и себя не уронил, да и у портного искусства тоже не выдал** (152).

a. -Petroviç ise Akakiy Akakiyeviç’in gidişyle birlikte yeniden işe koyulmadan önce, uzunca bir süre daha dudaklarını anlamlı bir şekilde büzerek öylece durdu. Hem bir müşteri karşısında **kendini küçük düşürmediği, hem de terzilik sanatının şerefini alçaltmadığı** için halinden memnundu (1994: 15, 16).

b. -Petroviç, bitkin bir durumda işliğinden çıkan müşterisinin ardından dudaklarını sıkıp uzunca bir süre baktı; yeniden

c. “Yeni bir palto mu?” diye haykırdı Akakiy Akakiyeviç ve **gözleri karardı**. Terzinin çalışma odası **fırıl fırıl dönüyordu sanki**, Akakiy’in net bir şekilde seçebildiği tek şey Petroviç’in enfiye kutusunun kapağındaki kâğıt suratlı general resmiydi (2016: 24).

işe koyulmadan önce **hem kendi onurunu koruduğu, hem de sanatının aşağılanmasına izin vermediği** için kendinden hoşnut olmanın tadını çıkarttı (2017: 155).

c. -Petroviç ise, dudaklarını sımsıkı büzmüş, **terzilik sanatını hiç taviz vermeden** cesurca savunduğu için kendinden memnun bir halde masasında oturmaya devam etti (2016: 25).

7. Петрович точно после субботы сильно косил глазом, голову держал к полу и был совсем заспавшись; но при всем том, как только узнал, в чем дело, **точно как будто его чорт толкнул** (153).

a. -Tam tahmin ettiği gibi cumartesi gecesi sabaha kadar içki içen terzi hâlâ ayılamamıştı. Sağlam kalan tek gözü kayıyor, kafasını bir türlü dik tutmayı başaramıyordu. Yine de Akakiy Akakiyeviç’in hangi konu için oraya geldiğini anladığı an **içindeki**

şeytan uyanıverdi (1994: 16).

b. -Petroviç gerçekten de cumartesi gecesi uçtuğu için, Pazar sabahı yerlerde sürünüyordu ama yine de meselenin ne olduğunu öğrenince, **sanki kendisini şeytan dürtmüş gibi**... (2017: 156).

c. -O gün Petroviç'in karısının evden çıktığını görünce terzinin katına yollanıp onu tam beklediği gibi, cumartesi sefahatinin sonrasında çökmüş bir halde buldu. Ama terzi, Akakiy'in

ağzını açıp da paltosu hakkında bir şey söylemesine fırsat bırakmadan, **şeytan dürtmüş gibi uyuşukluğundan bir anda kurtulup** bağırdı: ... (2016: 27).

8. Хотя конечно он знал, что за **Петровичем водилась блажь заломить вдруг чорт знает какую непомерную цену**, так что уж, бывало, сама жена не могла удержаться, чтобы не вскрикнуть: “что ты, с ума сходишь, дурак такой! В другой раз ни за что возьмет работать, а теперь разнесла его нелегкая запросить такую цену, какой и сам не стоит.” (153).

a. -Gerçi **Petroviç'in, yapacağı iş için fahiş fiyat istemek gibi garip bir zevki olduğunu** elbette biliyordu Akakiy Akakiyeviç. Hatta böyle durumlarda karısının bile kendini tutamayıp, “Aklını peynir ekmekle mi yedin be adam! Başka zaman olsa bu işi bedavaya yapardı, şimdi ise dünyanın parasını istiyor. Bir sor bakalım, kendisi o kadar eder miymiş acaba!” diye kıyameti kopardığından da haberdardı. (1994: 16, 17).

sen be salak!” diye çıkmıştı Petroviç'e, “Aklını mı oynattın? Geçen gün aynı işi nerdeyse bedava denilebilecek bir fiyata yapmıştın, şimdi nerden etsiyse saçma sapan rakamlar söylüyorsun ... Acaba sen kendin o kadar eder misin?” (2017: 157).

b. -Gerçi **Petroviç bazen çok yüksek rakamlar söyleyerek müşterilerini afallatmaktan hoşlanırdı**, bunu biliyordu, hatta bir seferinde karısı, “Ne diyorsun

c. -Hoş, **Petroviç'in zaman zaman aşırı yüksek paralar talep etmek gibi tuhaf bir alışkanlığı olduğunu**, öyle ki karısının bile buna isyan edip, “Aklından zorun mu var senin ahmak herif? Bir gün tutar bedavaya iş yaparsın, öteki gün, sanki şeytan kanına girmiş gibi, hakkın olandan kat kat fazlasını istersin”, dediğini de biliyordu ya neyse. (2016: 28).

9. Когда же рассказал он, в чем дело, она всплеснула руками и сказала, что нужно идти прямо к частному, **что квартирный надует, пообещается и станет водить**; а лучше всего идти прямо к частному, что он даже ей знаком, потому что Анна, чухонка, служившая прежде у нее в кухарках, определилась теперь к частному в няньки, что она часто видит его самого, как он проезжает мимо их дома, и что он бывает также всякое воскресенье в церкви, молится, а в то же время весело смотрит на всех и что, стало быть, по всему видно, должен быть добрый человек (162).

a. Akakiy Akakiyeviç başına gelenleri teker teker anlattı; kadıncağız ah vah edip dövünerek doğruca bölge emniyet müdürlüğüne gitmesi gerektiğini, **eğer mahalle karakoluna giderse, oradakilerin kendisini kandıracağını, vaatlerde bulunup hiçbirini yerine getirmeyeceklerini, onu boş yere oyalayacaklarını;** bu yüzden doğruca bölge emniyet müdürüne gitmesinin en iyi çözüm olduğunu, aslında müdürü de tanıdığını, bir zamanlar yanında aşçı olarak çalışan Anna'nın, artık emniyet müdürünün yanında dadı olarak çalıştığını; ayrıca kendisinin de müdürü sık sık evlerinin önünden geçerken gördüğünü, adamın her pazar kiliseye gidip duasını eden, herkese samimiyetle yaklaşan biri olduğunu, tüm bu saydıklarından dolayı müdürün iyi niyetine inandığını söyledi (1994: 22).

b. -Akaki Akakiyeviç olup bitenleri anlatınca heyecandan ellerini çırpıp çırpıp öyle **mahalle bekçileriyle falan hiç uğraşmamasını, çünkü bunlar söz verip yerine getiremeyecek palavracılar olduklarını, bunun yerine doğruca semt karakolundaki**

komiser beye gitmesi gerektiğini söyledi. Üstelik komiser beyi kendisi de tanıyordu, çünkü komiserin evinde şu anda dadılık yapmakta olan Anna, eskiden onun evinde aşçılık yapıyordu. Bu da bir yana, komiser bey evlerinin önünden her geçişinde onun görüyordu. Sonra her Pazar kiliseye de gidiyor ve insanlara babacan babacan bakıyordu; bütün bunlardan da herhalde onun iyi bir adam olduğu anlaşılırdı (2017: 167).

c. -Olanları duyunca dehşet içinde ellerini kavuşturup, "Komisere değil, doğruca başkomisere gitmelisin," dedi. "Komiser hoş sözler söyleyip seni başından savacaktır; ama başkomiser öyle mi ya! Onu uzun zamandır tanırım. Önceki aşçım Finli Anna şimdi onun hizmetinde; üstelik adamcağız bizim pencerelerin altından geçerken görüyorum sık sık. Hiçbir kutsal günde kiliseye gitmeyi ihmal etmez, zaten insan şöyle bir bakınca şıp diye anlayıveriyor dürüst bir adam olduğunu" (2016: 42).

10. Так уж на святой Руси **всё заражено подражанием, всякой дразнит и корчит своего начальника** (164).

a. -Kutsal Rusyamız **taklitçilik hastalığına bu derece kapılmış durumda; herkes amirlerine özeniyor, herkes birbirine amirlik taslıyor** (1994: 23).

b. -Kutsal Rusyanız **boğazına dek öykünme denen hastalığa**

batmış, herkes amirine öykünüyor ... (2017: 169).

c. -İşte bizim Kutsal Rusya'mızda **herkeste bu taklit sevdası vardır. Herkes üstlerine özenip onları taklit eder** (2016: 45).

11. “Но, ваше превосходительство”, сказал Акакий Акакиевич, стараясь **собрать всю небольшую горсть присутствия духа**, какая только в нем была, и чувствуя в то же время, что он вспотел ужасным образом: “я ваше превосходительство осмелился утрудить потому, что секретари того... ненадежный народ ...” (166).

a. -Akakiy Akakiyeviç'in her yanını **ter basmıştı; büsbütün kırılmak üzere olan cesaretini toplamaya çalışarak**, “Ama sayın Ekselansları...” dedi, “Size... şey... zahmet vermek cüretini gösterdim yüce Ekselansları, çünkü sekreterler... şey... onlara pek güvenilmez de...” (1994: 24).

b. -Akaki Akakiyeviç önce korkunç bir şekilde **terlediğini duyumsadı, ardından da yüreğinde cesaret adına ne varsa son kırıntılarına dek toparlayarak**: “Yalnız ... yüce ekselansları ...” dedi, “Benim doğrudan

zatiatilerine **başvurmamın nedeni** ... **sekreter milleti pek şey edilmez de ... yani güvenilmez diye ...**” (2017: 171).

c. - “Müsaade edin”, dedi Akakiy, **alnında biriken teri hissedip soğukkanlılığından geriye kalan son zerrelere korumak adına üstün bir gayet göstererek**. “Ekselanslarına **açıklamama izin verin ki, zatiatilerinizi bu meselede bizzat rahatsız etmeye cüret etmem, sekreterlerin, evet, sekreterlerin ... şey ... yani ... işe yaramaz insanlar olduğunu düşündüğüm**dendir” (2016: 49).

12. Он **не слышал ни рук, ни ног** (167).

a. **Ne kollarını ne de bacaklarını hissediyordu** (1994: 24).

b. -**Eli kolu kendinin değil de bir başkasınıydı sanki** (2017: 172).

c. -Akakiy merdivenleri nasıl indi, sokağın karşısına nasıl geçti bilmiyor, **eli ayağı tutmuyordu** (2016: 50).

13. Благодаря великодушному вспомоществованию петербургского климата, болезнь пошла быстрее, чем можно было ожидать, и когда явился доктор, то он, пощупавши пульс, ничего не нашелся сделать, как только прописать припарку, единственно уже для того чтобы больной не остался без благодетельной помощи медицины; а впрочем тут же объявил ему чрез полтора суток непереманный капут (167).

a. -Eksik olmasın, Petersburg ikliminin cömert yardımları sayesinde, hastalığı tahmin edilemeyecek kadar hızlı ilerleme kaydetti. Kendisini muayene etmek için gelen doktor, Akakiy Akakiyeviç'in nabzına baktıktan sonra, derdine derman olacağından filan değil de, sırf hastası tıbbi yardımın nimetlerinden mahrum kalmasın diye ona lapa salık verdi ve yalnızca iki günlük ömrü kaldığını söyledi (1994: 25).

b. Eksik olmasın, Petersburg ikliminin de yüce gönüllü yardımıyla, hastalığı beklenenden çok daha hızlı ilerledi ve gelen doktor nabzını şöyle bir tuttuktan sonra, bir şey yarayacağını düşündüğünden değil, yalnızca

tıbbın hayırlı yardımlarından yoksun kalmasın diye hastaya lapa yazmaktan başka çare bulamadı. Ardından hastanın bir-bir buçuk günlük ömrü kaldığını söyleyerek ev sahibesine, "Siz de anacığım" dedi, "Kıracınız için hemen çam bir tabut ısmarlayın, çünkü meşeler onun gibi birine biraz pahalı gelir" (2017: 172, 173).

c. -Petersburg'un malum iklimi eksik olmasın, hastalığı müthiş bir hızla ilerledi. Doktor geldiğinde Akakiy'in nabzına bakıp durumu ümitsiz olduğunu bir çırpıda anladı; hasta tıbbi yardım almadan ölmesin diye yara lapası vurdurulmasını salık verdikten sonra hastanın iki günlük ömrü kaldığını açıkladı (2016: 51).

Dilde sabit olan, Gogol tarafından değiştirilen veya icat edilen deyimsel birimlere, her iki dili bilen çevirmenlerin azami çaba göstermesi gerektiğini düşünmekteyiz. Yukarıdaki örneklerde gördüğümüz gibi, çevirmenler deyimisel ifadeleri çeşitli yöntemler kullanarak: mecaz, üslup, ifade, işlev, kaligrafi başka bir kültüre aktarmaktadırlar. Ayrıca, diğer yönlerden aynı olan bir deyimisel ifadeyi seçmek, sabit veya bireysel yazarlı bir ifadenin ulusal özgünlüğünü açıkça kaybetmesine rağmen, anlamsal, biçimsel ve işlevsel yeterliliği korumak için mümkün olduğunca korumaya çalışmaktadırlar. Verdiğimiz örneklerden yola çıkarak, bazı çevirmenlerin tek kelimelik eşleştirmelere, betimleyici çeviriye, kaligrafiye başvurduğunu ve hatta üslup özelliklerine uyan kavramsal olarak eşdeğer bir deyim olsa bile deyimlerin çeviri metninden çıkarıldığını görüyoruz ki bu da şüphesiz eserin algılanış bütünlüğünü, duygusal, üslupsal ve işlevsel değerini yok ediyor. Çeviri sapmaları her zaman başarılı olmamakta,

okuyucuları orijinalinden uzaklaştırmakta, sadece anlamsal düzeyde değil, aynı zamanda sözcüksel, biçimsel ve ifade düzeyinde de kayıplara yol açmaktadır. Eserin Türkçe çevirisini okuyan okuyucular için, bu tür bölünmüş bir deyim artık yazara ait bir kelime yapımı olarak değil, yabancı bir kültürde, yabancı bir dilde şaşkınlığa veya yanlış anlamaya neden olabilecek şekilde yabancı bir dilden gelen değişmez bir bütün olarak değerlendirilmektedir. Her ne kadar çevirmenler Rus dili ve edebiyatı alanlarında yetkin üniversite diplomasına sahip olsalar bile “Kaput” çevirmenleri, eserin başlığını bile doğru çevirmedikleri anlaşılmaktadır. İlaveten çevirmenler sınırlı eşanlamlı kelime dağarcığına, temel bilgi birikimine, dilsel ve dil dışı bilgi eksikliğine bağladığımız zorluklarla karşılaşmaktadırlar.

Sonuç

Netice itibarıyla, üç çevirmen de cümlelerin ritmik, ses, tonlama-sözdizimsel yapısını koruyamamıştır. Ayrıca, Gogol’ün kendine özgü üslubunu, yazarın bireysel sunum tarzını aktarmayı da başaramamışlardır. Elbette, ifadelerin genel anlamı korunmakta, ancak Gogol’ün anlatımı sadeleşmekte, sıradanlaşmakta, ritmini kaybetmekte ve nötr bir üslup düzlemine kaymaktadır. Çeviriler, orijinal metnin yeterince ele alınmadığının çarpıcı bir örneğini teşkil etmektedir. Bunun yanı sıra, bazı başarılı çevirilere rağmen, çeviriler yazara özgü eklemelerle karakterize edilmektedir. İfadeleri karmaşık hale getirmek ya da basitleştirmek ve öykünün sözdizimsel örüntüsüne değişiklikler eklemek, şüphesiz anlam zincirini kırarak edebi anlatıma zarar vermektedir.

Kanaatimizce çevirmenler, anlamsal ve sözcüksel eşdeğerliği muhafaza ederek, yaygın konuşma dilini veya eskimiş sözcükleri belirgin bir ulusal renkle yeniden üretmek ve en önemlisi Gogol’un üslubunun biçimsel renkliliğini, özgünlüğünü ve imgelemine koruyarak her türlü çabayı göstermişlerdir. Çevirmenler, kendilerinden öncekilerin deneyimlerine ve çeviri bilimciler tarafından formüle edilen kuramsal önermelere dayanarak, çevirinin orijinal eser kadar kolay ve büyüleyici bir şekilde okunabilmesi için orijinal metnin anlamını, imgelerini, renkliliğini, ironisini ve çekiciliğini korumaya çalışmaktadırlar. Her bir kelimenin özenle seçilmesi, sözdizimsel yapının, sanatsal imgelerin ve en önemlisi genel ruh halinin anlaşılması anlamına gelen "altın ortalamayı" bulmak, çevirmenin ana görevi haline gelmektedir. Elbette, orijinalde bulunan her şeyi aktarmak imkansızdır, ancak mükemmel dil bilgisi, en incelikli dilsel nüansları yorumlama yeteneği, stil özellikleri, altta yatan anlam, fikir ve içeriğin anlaşılması gibi önemli faktörleri göz önünde bulundurarak iyi bir eşdeğer çeviri yapılmasına yardımcı olacaktır.

Çevirmenler kelime oyunlarını, yazarın kullandığı tümceleri, deyim

birimlerini çeşitli yöntemler kullanarak başka bir kültüre aktarırlar. Metafor, üslup, ifade, işlev bakımından özdeş bir ifade seçerek, anlam, üslup ve işlevsel yeterliliği, bir dereceye kadar komikliği, absürtlüğü ve muğlaklığı korumaya çalışarak, kaligrafi ve diğer yöntemlere başvurdukları tespit edilmiştir. Çevirmenler, kendi üsluplarıyla yeni bileşenler katarak, kelime oyunu, üslup, duygu-ifade, mizahi ya da ironik renklendirme yaparak, orijinal ifadeden çok uzak imge ve durumları yeniden kurgulayarak kendilerine özgü neolojizmler yaratmaktadırlar. Böyle bir eylem, Türkçe konuşan okurların yazılanları doğru yorumlamasını ve Gogol'ün edebi dünyasına anlamasını engelleyeceğini düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Aksoy, Ö.A., (1988). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, Atasözleri Sözlüğü 1, *İnkılap Kitabevi*
- Aksoy, Ö.A., (1988). Deyimler Sözlüğü, *İnkılap Kitabevi*
- Ceviz, N., & Soyer, S., (2015). “*Türkçe ve Arapçadaki İçinde Sayı Geçen Bazı Deyim ve Söz Öbeklerinin Karşılaştırılması*”, Ekev Akademi Dergisi, Yıl: 19 Sayı: 62
- Çotuksöken, Y., (2004). Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, *Toroslu Kitaplığı*
- Demir, B., & Ramazanova, Sh. (2017). “*Funktsionirovaniye frazeologičeskoj edinitsy v yazıke*”. In international innovation research, 11’inci Uluslararası Bilimsel-Pratik Konferans’tan makaleler derlemesi. 2. Bölümde. Cilt 1. (pp. 112-114)
- Demir, B., & Ramazanova, Sh. (2017). “*Vzglyad na differentsialniye priznaki frazeologičeskoj edinitsy. İnovasyon Süreçleri*”: Devletin bilimin potansiyeli ve çözümleri, Uluslararası Bilimsel ve Uygulamalı Konferans Tam Metin Bildirileri (pp. 155-160).
- Erdoğan, A. (2015). “*Çağdaş Rus Dilinde Sayıları İçeren Deyimler (Türk Öğrencisinin Bakış Açısıyla)*”, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Rus Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Fedorov, A.O. (2006). O hudojesnvennom perevode. Raboti 1920-1940-x godov. *Filologičeskiy fakultet SPbGU. SPb.*
- Fedorov, A.V. (2002). Osnovi obşey teorii perevoda. *Moskova*
- Garbovskiy, N. (2007). Teoriya perevoda. *Moskova*
- Gogol, N. V., (2016). Palto (Rusça aslından çeviren Elif Ersavcı). *Kolektif Kitap*
- Gogol, N. V., (2017). Bir Delinin Anı Defteri: Palto-Burun, Petersburg Öyküleri ve Fayton (Rusça aslından çeviren Mazlum Beyhan). *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*
- Güneş, İ. (2010). “Çeviri kuramlarının gelişim evreleri ve genel çeviri kuramına katkıları”, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Mütercim ve Tercümanlık (Almanca) Anabilim Dalı. Yüksek Lisans Tezi.
- Kazakova, T. (2006). Hudojestvennyy perevod. Neoriya i pfraktika. *SPb.*
- Komissarov, V.N., (1999). Sovremennoye perevodovedeniye, *ETS*
- Komissarov, V.N., (2002). Sovremennoye perevodovedeniye, *Moskova*
- Pevneva, İ.V., & Ramazanova, S., (2015). “Spetsifika frazeologizmov s çislitelnim “odin”: kross-kulturniy aspekt”, *Nauçnyy almanah*, 9 (11), s.1561-1564, DOI:10.17117/na.2015.09.1561
- Püsküllüoğlu, A., (2006). Türkçe Deyimler Sözlüğü, (3. Baskı), *Arkadaş Yayınevi*

- Ramazanova Sh., & Ülker Z. (2023). “N.V. Gogol’un “Шинель- Şinel” Adlı Uzun Öyküsü Türkçe Çevirisinde Neden “Palto” Değil “Kaput” Olmalı?” Bölüm 8, Current Research in Philology/Filolojide Güncel Araştırmalar (1. Baskı), ISBN 978-625-430-711-9, *Gece Kitaplığı Yayınları*
- Şanskiy, N.M., İvanov V.V., (1987). Sovremenniy russkiy yazık, *Prosveşeniye*
- Şveytser, A. (1988). Teoriya perevoda: Status, problemı, aspektı. *Moskova*
- Vinogradov, V.S. (2001). Vvedeniye v perevodovedeniye (obşıye i leksişeskiye voprosı), *İnstituta obşego srednego obrazovaniya RAO*
- Vinogradov, V.V. (1977). İzbranniye trudi. Leksikologiya i leksikografiya. Moskova “*Nauka*”
- Yurtbaşı, M., (2013). Sınıflandırılmış Deyimler Sözlüğü, *Excellence Publishing*

DİJİTAL KAYNAKÇA

- Gogol, N. V. (1938). Bütün Eserleri 14 Cilt, 3. Cilt Hikayeler, SSCB Bilimler Akademisi Edebiyat Enstitüsü (Puşkin Evi), 1937-1952, © Elektronik Yayıncılık- RVB, 2015-2022. 20 Şubat 2020 tarihli Sürüm 2.0. <https://rvb.ru/gogol/toc.htm>, Erişim tarihi: 10.08. 2022
- Gogol, N. V., (1994). Palto (Rusça aslından çeviren Asli Takanay). Bordo Siyah, <https://turuz.com/book/title/Palto-Nikolay+Vasilyevic+Gogol-Asli+Takanay-1994-30s>, Erişim Tarihi 01.09.2022
- Günay, V. D., (2007). Sözcükbilime Giriş, Multilingual <https://sanstv.ru/dict/залесть%20в%20душу%20человека>, Erişim Tarihi 09.12.2022
- <https://sozluk.gov.tr>, Erişim Tarihi 09.12.2022
- Slovar russkogo yazıka: V 4-x t. / RAN, İn-t lingvistiç. issledovaniy; Pod red. A. P. Yevgenyevoy. — 4-e izd., ster. — Moskova: Russkiy yazık; Poligrafresursı, 1999, <http://feb-web.ru/feb/mas/mas-abc/25/ma471515.htm?cmd=0&istext=1>, Erişim Tarihi 09.12.2022

59. Bölüm

Modernizmle Birlikte Başkalaşan Kültür, Sanat ve Sanatçı

Merve TEMİZER GÜNEŞ ¹

¹ Dr. Öğr. Gör. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi,
ORCID ID:0000-0002- 7837-768X, merve.temizer@hbv.edu.tr

ÖZ

Giriş

En basit ifadeyle eskiden yeniye geçişi ifade eden modernizm tarihsel süreçte çeşitli olayların etkisinde şekillenen ve yaşamın tamamını kapsayan sosyo-kültürel bir dönüşümdür. Geçmiş yaşam anlayışından tamamen kopuşu ifade eden bu düşünce hareketi aynı zamanda akıl, bilim, gelişme ve ilerlemeyi ön plana alan entelektüel bir oluşumdur. Başlangıçta her ne kadar sanat alanındaki değişimlerin bir ifadesi olsa da zamanla birçok unsurun etkisinde biçimlenerek geçmişten tamamen farklı olan bir yaşam tarzına dönüşmüş ve böylece toplumsal yapının tamamına yayılan baskın bir unsur haline gelmiştir. Geçmişin yaşam biçiminden ekonomik örgütlenmesine, toplumsal kurumlardan estetik değerlere kadar birçok yapıyı dönüştürmeyi ya da günün koşullarına göre yeniden inşa etmeyi hedefleyen modernizm bu hedefine birtakım aşamalardan geçerek ulaşmış ve bu durum sosyal yaşam ve kurumlarda köklü değişimlerle sonuçlanmıştır.

Modern düşüncenin birlikte getirdiği yenilikler toplumların önemli kurumlarından olan kültür ve sanatı da etkileyerek bu kavramların içeriklerinin adeta bir başkalaşım geçirmelerine neden olmuştur. Örneğin toplumların örf, adet, din ve sanat gibi değerlerini kapsayan ve bir yaşam biçimi olan kültür sahip olduğu bu niteliklerinden soyutlanarak bireyleri yönlendiren bir kültür endüstrisi konumuna dönüşmüştür. Kapitalist sistemin egemenliğinde olan kültür endüstrisi bilimsel ve teknolojik gelişmelerden beslenerek sosyolojik yapının tamamına sirayet etmiş ve bireyin ve toplumun şekillenmesinde öncü bir rol üstlenmiştir.

İşte kültürün bu başkalaşımıyla birlikte bireyler kültür endüstrisinin hakimiyeti altında sahip oldukları değerlerini koruma konusunda da bir güçlük yaşamaya başlamışlardır. Modernizmin çıkmazlarıyla baş etmeye çabalayan bireyler sistemin manipülasyonu nedeniyle kültürün metalaşmasına karşı koyamamış durumun seyircisi olmaktan öteye geçerek katkı sağlayan pozisyonuna sürüklenmişlerdir. Sanat faaliyetlerinde büyük dönüşümlere kapı aralayan bu durum sanat eserinin metalaşmasına sanatçıyı da bu metanın üreticisi konumuna sürüklemiştir. Bu durumun oluşmasında toplumun tamamını adeta esir alan ve toplumlarda bir tüketim kültürünün yerleşmesine sebep olan kapitalizmin rolü büyüktür.

Modern düşünceyle birlikte güç kazanan kapitalizmin her ne kadar ekonomik alanla başlayıp zamanla yaşamın birçok alanını rasyonelleştirme çabası içerisine girmesi kültür ve sanatın da metalaşmasıyla sonuçlanmış ve bu kurumlar amacından uzaklaştırılarak sistemin kontrolü altına alınmışlardır. Öyle ki duygu ve düşüncelerin estetik ifadesi olan ve toplumların kültürel değerlerinin şifrelerini içerisinde taşıyan sanat yerini, sanat kimliği altında üretilen ticari nesnelere bırakmıştır. Sanatın ticarileşmesiyle birlikte sanat eseri bir metaya sanatçı bu

metanın üreticisine ve sanatı izleyen çevre de bu metanın tüketicisi konumuna dönüşmüştür.

Modernizm

Eskiden kopuşa ya da yeni olana karşılık gelen modernizm 19. Yüzyılın başlangıç yıllarından itibaren Batı Avrupa’da bir dizi değişimi tanımlamak için kullanılmıştır (Rustow, 1973: 93). Modernlik ilk olarak 18. Yüzyılda Aydınlanma Hareketi düşünürleri tarafından formüle edilmiş olan bir düşüncedir. Aklın kullanılması gerektiğini ön plana alan bu düşünceye göre bireyin yaşadığı olumsuz durumlardan ancak aklını kullanarak kurtulması mümkündür (Gökberk, 1990: 326). Başlangıcı Aydınlanma Hareketine dayanan ve akıl ve bilimi ön plana alan modernizm insanlara temel hak ve özgürlükler konusunda vaatlerde bulunarak ortaya çıkmış ancak sürecin olgunlaşma aşamasında sebep olduğu birçok olumsuz durum nedeniyle hem bu vaatleri yerine getirememiş hem de insanlığı sosyolojik ve psikolojik olarak büyük bir tahribata uğratmıştır.

Burada cevaplanması gereken asıl soru böylesi vaatler içeren modernizmin insanları neden bir çıkmaza sokuşu olacaktır. Sorunun cevabı oldukça basittir zira modernizm içerdiği anlam olarak örf, adet, gelenek ve görenekler gibi geçmiş yaşam anlayışlarından kopmayı temel almakta ve bu değerlerin yerine kendi anlayışına uygun yeni ve öncekinden farklı bir yapıyı hayata geçirmektir. Daha açık bir ifadeyle; Rönesans, Reform Aydınlanma Hareketi, Fransız İhtilali ve Sanayi Devrimi gibi tarihi olaylar ile şekillenen modernizm öncelikle akılcılaşmayı temel almakta ve geçmişte ön plana alınan manevi değerleri adeta görmezden gelmektedir.

İtalya’nın Floransa eyaletinde kültürel konularda bir dizi değişimin ortaya çıktığı dönem olan Rönesans, sosyolojik yapıdaki köklü değişimlerin başlangıç noktasıdır. Rönesansın ardından Reform hareketleriyle birlikte sosyo-kültürel değerlerde bir başkalaşma yaşanmış ve böylece modernite olarak adlandırılan yeni bir tarihsel dönemin kapıları aralanmıştır. Zira bu dönemde Martin Luther yönlendirmesinde gerçekleştirilen reform hareketleri ile birlikte kilise otoritesi sahip olduğu hakları kaybetmiş ve toplumsal yaşamdaki mutlak otoritesini kaybetmiştir. Böylece dinin ağırlığının kaybolduğu yeni bir toplumsal yapıya geçiş yaşanarak bilimsel düşünce ön plana alınmaya başlamıştır.

Rönesans ve Reform hareketlerinden sonra evrensel gerçeklere akıl ile ulaşılabileceğini savunan düşünce olarak Aydınlanma hareketi modernizmin olgunlaşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Zira bu projenin kaynağındaki temel hedef geçmişe dair değerleri yok etmek ve bunun yerine akıl ve bilimin öncülüğünde yeni bir yapıyı ikame etmektir.

Aydınlanma hareketinden sonra Fransız İhtilalinin getirdiği yenilikler modernitenin olgunlaşmasında büyük bir etkiye sahiptir. Zira bu tarihsel olay feodalitenin güç kaybetmesi ve monarşinin yıkılmasıyla sonuçlanmış ve bu durum halkın yönetimde söz sahibi olduğu yeni bir yönetim anlayışına geçişi beraberinde getirmiştir.

Modernizmin tam olarak yerleşmesi tarım toplumundan makine toplumuna geçişi beraberinde getiren Sanayi Devrimidir. Zira bu devrim ekonomiden siyasete kadar toplumsal yapının geniş bir alanını etkilemiş ve bu durum öncekinden farklı yeni bir sosyal inşa süreciyle sonuçlanmıştır.

İşte bu tarihsel olaylarla şekillenen modernizm 19. yüzyılda tamamen olgunlaşmış ve geçmiş yaşam anlayışlarını, toplumsal kurumları ve estetik değerleri günün koşulları doğrultusunda yeniden inşa etmiştir. Aslında birçok bileşenli bir yaşam tarzı olan ve bireyselliği ön planda tutan modernizm sosyo-kültürel değerlerden estetik değerlere kadar uzanan bir değişime karşılık gelmektedir. Zira bu dönemde yaşanan tarihsel olayların sonucunda yeni yaşam biçimleri ortaya çıkmış ve bu durum kültürel değerleri derinden sarsmıştır.

Rousseau'nun da belirttiği üzere,(2009: 35-38) modernleşmeyle birlikte toplumda değer ve davranışlarda bir yozlaşma başlamış, samimiyet ve güven yerini; şüphe, çekingenlik ve korku gibi olumsuz duygulara bırakmıştır. Bu olumsuz duygular bireyleri farklı arayışlara sürüklemiş ve yaşadıkları bu duyguları sanatta görünür kılmaya çabalamışlardır. Bunun yanında bilimsel ve teknolojik gelişmeler sanat alanında üretim ve tüketim alışkanlıklarını değiştirerek seri üretim gibi yeni olanaklara kapı aralamış ve bu durum sanatın sahip olduğu biricikliği kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Dolayısıyla modernizm sadece yönetsel alanda değil sanatın ve sanatçının konumlarını da etkileyen sosyal ve kültürel değişimlere kapı aralamıştır.

Kültür

Günümüzde değişime uğrayan, geniş bir içeriğe sahip olan ve sanat eserine de yansıyan kültür kavramının çok çeşitli tanımları bulunmakta ve her durumda kullanılacak tek bir tanımına ulaşmak mümkün olmamaktadır.

Türkçemize aktarılmış olan kültür kavramının sözcük anlamı araştırıldığında; Latince ekip biçmek, düzen vermek, inşa etmek, eğitmek ve yetiştirip işlemek gibi anlamlara tekabül ettiği görülmektedir. Kavram, çok eski devirlerde doğada kendiliğinden yetişen bitkileri, insan eli ve emeğiyle yetiştirilmiş olanlardan ayırmak için kullanılmış, sonrasında ise, toprağın bakımı ve ekilip biçilmesini ve bir emek sonucu üretilen ürünü kapsayan tanımı ortaya çıkmıştır. Tarımın dışında insanın belli değerler etrafında eğitilmesi, yetiştirilmesi ve edindiği bilgi ve değerlerle, tutum ve davranışlar sergilemesi anlamlarıyla kullanılan kültür

kavramı, 18. yüzyıla kadar bu niteliklerle sadece bireysel bir özellik olarak algılanmıştır. Ancak bireysel eğitim ve özellik dışında bir toplumun; düşünce, davranış, bilim ve sanat üretimini kapsamış bir şekilde kullanılması neredeyse 19. yüzyılı bulmuştur.

Son derece karışık ve kapsamlı olan kültür kavramının içerdiği farklı anlamlara değinen Williams'a (1993: 17) göre kültür başlangıçta yetiştirme anlamına gelen ürün kültürü, besleme ve yetiştirme olarak hayvan kültürü ve daha sonra kapsamı genişleyerek gelişim anlamında kullanılan insan zihninin kültürü şeklinde anlamları içermektedir. Ancak sonrasında özellikle belirli bir topluluğun yaşam tarzını oluşturan ve genelleşmiş bir ruhsal yapılanmaya işaret eden bir kavram olarak kullanılmıştır.

Kültür kavramının toplumsal yapının genel karakteristiğini kapsayan kullanılışı iki şekilde olmaktadır: Birincisi, bir toplumun genel özelliklerini içeren her şeyi kapsamaktadır ki örneğin, Türk kültürü, İngiliz kültürü gibi kalıplaşmıştır. İkincisi ise bir sınıfı, topluluğu, ya da halkı diğer halk ya da toplumlardan ayıran, kendine özgü inanç ve değer sistemi gibi birçok unsuru içerisine alan farklı yaşam tarzlarına karşılık gelmektedir.

Kültür kavramının bireysellikten ziyade toplumlara yönelik olan kolektif nitelikli anlamıyla yoğun bir şekilde kullanılması, diğer canlılar için kullanılan anlamlarının dikkate alınmadığı ya da geçersiz olduğu anlamına gelmemektedir. Örneğin Özlem'in de (2000:157) belirttiği gibi, günümüzde tarımsal alana yönelik kültür bitkisi kavramı kullanılırken, kendini yetiştirmiş, geliştirmiş belirli bir bilgi düzeyinde olan kişiler için de kültürlü birey gibi tanımlamalar kullanılmaktadır. Konumuzla ilgili olan kültür kavramı, kolektif nitelikli anlamına yani toplumların bilgi, inanç, değer ve sanat gibi yaşam tarzını kapsayan özelliklerine ilişkindir.

Kültürle bilgili olmayı eş anlamda kullanan İngiliz Antropolog Edward Burnett Tylor kültür kavramını bir topluluk halinde yaşayan bireyin öğrenip içselleştirdiği gelenek, görenek, sanat ve bilgi gibi benzeri unsurları içeren karmaşık bir bütün olarak tanımlamıştır (Güvenç, 1997: 55).

Bireyler arasındaki her türlü iletişimi kapsayan kültür, maddi ve manevi oluşumların tamamıdır (Uygur, 2006: 17). Tanımın kapsamını açtığımızda; bir topluluğu ya da halkı betimleyen kültür kavramının, duygusal, zihinsel, maddi ve manevi bileşenleri içeren bir bütün olması yanı sıra örf, adet, gelenek, inanç ve değer yargılarından oluşan bir olgu olduğunu söylemek mümkündür.

Bu bağlamda bir toplumun maddi ve manevi değerlerine karşılık gelen ve adeta bir yaşam tarzı olan kültür kavramı ile duygu ve düşüncelerin estetik ifadesi olan sanat kavramının yakın etkileşimini kültürel etkenlerin sanatsal faaliyetlerde ağırlıklı rol oynamasından kaynaklandığını söylemek mümkündür. Zira sanat ile

aynı doğrultuda hareket eden kültür olgusunun geçirdiği değişim ve dönüşümü sanata da yansıttığını tarihsel süreçte yer alan sanat üzerleri üzerinden okumamız mümkündür. Herhangi bir topluma ait sanat eseri incelendiğinde eserin ait olduğu coğrafya, zaman dilimi ve kültürel değerler o toplumun ve sanat eserinin betimlenmesinde anahtar rol oynamaktadırlar.

Duygu ve duyarlık gücü toplumun diğer üyelerine göre yüksek olan sanatçının gerçekleştirdiği sanatsal faaliyetlerde toplumsal ve kültürel koşulların önemine değinen Mülayim'e göre (2010: 112-113) bir eserin içerdiği anlam ve hizmet ettiği amacı toplumun kültürel değerlerinde aramak doğru bir yaklaşım biçimidir.

Açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bir yaşam biçimi olan kültürün içerdiği anlam modernizmle beraber bir değişime uğramış ve bu durum sanatsal faaliyetlerde de kendini göstermiştir. Zira kültür bu dönemle birlikte bireyleri yönlendiren bir kültür endüstrisi konumuna dönüşerek hem ideolojik hem de ekonomik bir egemenlik tarzı olarak sosyolojik yapının tamamına sirayet ederek bireyin ve toplumun şekillenmesinde öncü bir rol üstlenmiştir. Bu başkalaşımın birlikte artık her toplumun kendi kültürel değerlerini korumaları güçleşmiş ve sistemin yönlendirmesinde meta kültürünün güç kazanması kaçınılmaz olmuştur. Bu değişimlerle birlikte sanat da geçmişte sahip olduğu biricikliğini kaybederek tüketim nesnelerinin arasında yerini almıştır. Zira sistem çok zekice organize edilmiştir ve yoluna çıkan güçlükleri aşma konusunda herhangi bir boşluğa geçit vermemiştir. Tüm bu organize oluşun temel sebebi pasifize edilmiş olan bireyi tüketimin içinde tutabilmektir.

Modern Dönemde Başkalaşan Sanat ve Sanatçı

Modern dönemde sosyolojik yapı yanı sıra sanat ve sanatçının geçirdiği dönüşümü tam olarak anlayabilmek için dönemin öne çıkan gelişmelerine göz atmak faydalı olacaktır.

Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin sosyolojik yapıyı yeniden şekillendirdiği bu dönemde üretim ve tüketim anlayışlarında köklü değişimler maddi olanaklar açısından olumlu etkiler bırakırken toplumsal yaşamda sosyal ve psikolojik açıdan birçok probleme kapı aralanmıştır. Aslında geçmiş yaşam baskılarından kurtulacağını ve istediği her şeyi özgürce gerçekleştireceğini düşünen birey öngörülmedik bir şekilde hayal kırıklığına uğramıştır.

Peki büyük gelişmeler ve bireysel hak ve özgürlüklere rağmen yaşanan bu hayal kırıklığının sebebi nedir? Kuşkusuz sorunun cevabı dikkat çekicidir zira akılcılaşmayı temel alarak birey ve toplumu özgürleştirme idealiyle ortaya çıkan bu düşüncenin öngöremediği dikkat çekici unsurlar vardır. Sürecin başlangıç aşamasına döndüğümüzde bireyi baskılardan kurtarıp gelişip ilerlemesini temel alan ve akılcılaşmayı ön plana alan Aydınlanma projesi maddi değerlere büyük

önem verip adeta kutsallaştırırken manevi değerleri arka planda bırakıp görmezden gelmiştir.

İşte adeta altın tepsi içerisinde sunulan bu maddi imkanlara rağmen manevi değerlerin ihmal edilmesi ve kültürel değerlerin çözülmesi nedeniyle toplumsal yapının temel unsurları olan yardımlaşma, dayanışma, birlik ve beraberlik gibi temel değerlerden uzaklaşmış ve maddi ilerleme uğruna derin bir boşluğa düşülmüştür. Aslında modernleşmenin öngöremediği şey maddi alanda sağlanan birçok imkanın manevi alanda da geçerli olacağı yanlışlığına düşmüş olmasıdır.

Tüm bunların yanında modern dönemin başlangıç aşamasında bilimsel ve teknolojik gelişmelere paralel olarak ortaya çıkan birinci ve ikinci dünya savaşları ve bu savaşların olumsuz sonuçları bireylerin içe çöküşlerinde son derece önemli olaylardır. Dolayısıyla modernizm sunduğu fırsatlarla bireylerin çıkmazlarına çözüm bulamamış, yaşanan tahribatları engelleyememiş ve manevi ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Sınırsız maddi imkanlara rağmen yeni kent yaşamıyla birlikte kalabalıklar içerisinde kendisini yalnız ve savunmasız hisseden birey derin bir karamsarlık içerisine girerek umutsuzluk duygusuna kapılmıştır. Zira artık geçmişin bütünleştirici unsurlarıyla örülü olan ahlaki değerleri önemini kaybetmiş ve yerini ağırlıklı olarak faydaya bırakmıştır. İşte benzer bu gelişmeler bireyi ve toplumu derinden sarsarak hayal kırıklığı, karamsarlık gibi duygulara itmiş ve bireyler bu olumsuzlukların bertaraf edilmesi noktasında yeni arayışlara yönelmeye başlamışlardır.

İşte tüm bu gelişmelerin sonucunda sosyo-kültürel değerlerin yansıtıldığı ve duygu ve düşüncelerin en yalın ifadesi olan sanat alanında klasik sanattan ayrı bir çizgide yeni bir yönelimin kapısı aralanmıştır. Böylece ekonomiden siyasete kadar birçok alanda gelişime ve değişime karşılık gelen modern dönemde sanatçının tutum ve yaklaşımı yanı sıra sanat eserlerinin biçim ve içeriğinde de bir başkalaşım yaşanmaya başlaması artık kaçınılmaz olmuştur.

Bahsi geçen değişim ve gelişmelerle birlikte sanatta artık estetik değerler ve sanatsal kurallar önemini yitirmiş dönemin ruhuna özgü olarak bireylerin iç gerçekliği önem kazanmaya başlamıştır. Bu dönemin sanatçısı için klasik normların herhangi bir önemi yoktur zira sanatçı artık özgürdür ve istediği çalışmayı istediği şekilde bir kurala bağlı kalmadan gerçekleştirebilecektir. Oysa öncesinde sanatçının böyle bir özgürlüğü olmadığı gibi toplumda baskın olan otorite etkisinde sanatsal faaliyette bulunabilmekte ve öyle ki eserine imza dahi atamayacak kadar güç sahiplerine bağımlı bir şekilde sanatını icra etmekteydi. Bahsi geçen anlayış modernizm öncesi çeşitli dönemlere tekabül etmektedir ve bu zaman dilimlerinde sanatçılar himaye gereksinimleri nedeniyle otoriteye boyun eğmek durumundadırlar.

Ağırlıklı olarak Orta Çağ döneminde görülen bu anlayış yerini Rönesans döneminde özgür sanat ve sanatçıya bıraksa da bu dönemde de siyasi otorite sanatçılar üzerinde zaman zaman baskın bir rol oynayabilmekteydiler. Kültür, toplum ve sanat alanında çalışmalar yapan ünlü yazar Shiner'in bu konuda verdiği örnek sanatçının sanat üretme eylemindeki durumunu açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Sistina Şapelinin iç yüzeyini biçimlendirme ve süsleme işiyle görevlendirilen Michelangelo uzun süren bu çalışmayı yaparken Papanın kendisine istediğini yapması konusunda izin verdiğini bir mektupta dile getirmiştir. Aslında burada kastedilen izin; Michelangelo'nun kendi istediği özgün bir temayı çalışabileceği anlamında değil sadece papanın verdiği konunun kendi istediği herhangi bir teknikte çalışılabileceği anlamına karşılık gelmektedir (Shiner, 2018: 81).

Örnekte de görüldüğü üzere modernizmin kısıtlımlarının atıldığı Rönesans döneminde dahi sanatçı tam olarak özgür değildir ve verilen direktifler doğrultusunda faaliyette bulunmaktadır. Bu durum Rönesans sonrasında da çok fazla değişmemiştir zira bu dönemde de sanatçı ağırlıklı olarak belirli seçkinlerin beklentileri doğrultusunda çalışmalarına yön vermeye devam etmektedir. Her ne kadar bir kısıtlama söz konusu olsa da Rönesans öncesi ve sonrası dönemlerde gerçekleştirilen sıra dışı çalışmalardan söz etmek mümkündür. Örneğin Leonardo da Vinci'nin ünlü yapıtı *Son Akşam Yemeği* ve *Mona Lisa* tablosu gibi çalışmalar üzerinden asırlar geçmesine karşın kullanılan teknik ve estetik değerleri ile izleyenlerini büyülemekte ve sıra dışı etkisini hala sürdürmektedir. Bahsi geçen örneklerin çalışıldığı dönemlerde klasik sanat hakimdir ve görünen gerçekliğin hayranlık uyandıracak bölümleri yansıtılmaktadır. Yapılan çalışmalar daha çok denge, düzen ve uyum gibi kriterler etrafında oluşturulmakta ve temsilde güzellik ön planda tutulmaktadır.

Ancak modern döneme geçildiğinde toplumsal koşullar etkisinde bahsi geçen bu kriterler önemini kaybetmiş ve sanatın anlamı, biçimi ve içeriği de değişime uğramıştır. Zira bu dönemde sanatçı artık özgürdür ve dönemin estetik anlayışı akıl ve bilimin belirleyiciliği altında şekillenecektir. Sanatçının modern dönemde ne derece özgür olduğunu Fischer'in (2003) tespitleriyle ifade etmek dönemin sanatçısını betimleme konusunda fayda sağlayacaktır. Ona göre tarihsel süreçte sanatçı ilk kez bu dönemde sınırsız bir şekilde özgürleşmiştir. Ancak bu özgürlük sonuçları itibarıyla yalnızlık ve saçmalık gibi olumsuz durumlara yol açan bir özgürlüktür. Bu dönemde kapitalizmin baskın bir güç olarak neredeyse her şeyi bir metaya dönüştürmesi sanata ve sanatçıya da sirayet etmiş ve yaşanan birçok değişim nedeniyle modernizm adeta bir çıkmaza girmiştir. Zira üretim ve tüketim anlayışlarının değişmesi, her türlü nesnenin kar elde etmek amacıyla piyasaya sürülmesi sanatı bir metaya dönüştürürken sanatçıyı da bu metanın üreticisi

konumuna dönüştürmüştür. Sosyolojik yapıda yaşanan gelişmelerin bireyler arasındaki doğrudan ilişkilere de zarar verdiğini belirten Fischer bu durumun bireyin hem dünyaya hem de kendisine yabancılaşmasıyla sonuçlandığını vurgulamıştır.

İşte bu yabancılaşma yeni düşünce ve oluşumlara kapı aralamış sanat ve sanatçıyı farklı alanlara sürüklemiştir. Öyle ki geçmişte birtakım kriterlerle gerçekleştirilen ve estetik değerlerin ön plana alındığı sanat modern dönemde önemini yitirmiş ve artık bireyselleşen özgürleşen sanatçının kendi iç gerçekliği temel kriter haline gelmiştir. Daha açık bir ifadeyle belirli norm ve ilkelere dayalı olan ve toplumsal gerçekliği olduğu gibi yansıtmayı temel alan klasik sanat artık etkinliğini yitirmiş ve yerini kurallardan yoksun özgür bir temsile bırakmıştır.

Örneğin edebiyat alanında klasik sanatı temsil eden Shakespeare ya da Balzac'ı ele aldığımızda toplumsal çevre ve insan gerçekliğini ne derece başarılı yansıttıklarını görmekteyiz. Bu yazarların günümüzde bile hala etkinliğini sürdürüyor olması kuşkusuz insan ve doğa gerçekliğini olduğu gibi temsil etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Modern döneme döndüğümüzde bahsi geçen bu sanatsal anlayış yıkılmış artık sanatsal faaliyetlerde herhangi bir ayrıntıya girmenin önemi kalmamıştır. Zira bu dönemde biçim ve içeriğin anlamlı birlikteliği bozulduğu için ne norm ve ilkelere ne de estetik değerlere ihtiyaç duyulmamıştır. Geçmişte doğa ve insan gerçekliğinin temsili, bireylerin iç gerçekliğinin temsiline bırakmış ve sanat, sınırları ya da kuralları olmayan bir konuma sürüklenmiştir.

Bu dönemde etkin olan sanat akımlarında bu durumu açık bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Bu akımların neredeyse hepsinin kaynağındaki temel sebep toplumsal yapının geçirdiği değişimler ve bu değişimlere bireylerin verdiği tepkilerdir. Zira bilim ve teknolojinin getirdiği olanakların öngörülemeyen sonuçları birçok problemin çıkış noktası olmuş ve bireyler bu problemler karşısında ruhsal dünyalarını sanat aracılığıyla yansıtmaya başlamışlardır.

Doğaya ya da topluma ait gerçekliği arka planda tutarak bu gerçeklik karşısındaki hislerin yada bireyin iç dünyasının yansıtıldığı anlayışı modern dönem akımlarından ilki olan empresyonizmde görmek mümkündür. Aslında burada gerçekliğin bir nevi bireye göre kurgulandığını söylemek mümkündür. Zira bireysel duygu ve düşünceler ön plandadır ve birey gözlemlediği her bir nesneyi kendi hislerine göre tasarlamakta ve bu tasarımı özgür bir şekilde ve bağımsız tekniklerle yansıtmayı temel almaktadır. Aslında sanatçının burada yegane amacı yaşanan olumsuz sosyal koşullar karşısında sahip olduğu yalnızlığı ve yabancılaşmayı sanatsal faaliyetlerle ifade etmek ve böylece bir nevi rahatlamaktır.

Yaklaşık aynı durumu yine modern dönem akımlarından olan ekspresyonizmde görmek mümkündür. Bu anlayışta da temel hedef toplumsal yapıdaki kargaşa ve problemlerin bireyde bıraktığı etkinin dışavurumuna dayanmaktadır. Aslında yeni dünya düzenine adeta bir baş kaldırı niteliği taşıyan bu anlayışta birey içinde yaşadığı fırtınaları herhangi bir nesneye aktararak yansıtmayı temel almaktadır. Edward Munch'ın Boğuntu isimli çalışması bu anlayışı destekler niteliktedir. Bir köprü üzerinde çılgın atar durumda bir figürü resmeden Munch'ın hedefinde muhtemelen korku, endişe ya da bir panik duygusunu izleyicisine aktarmak yer almaktadır. Zira tabloda yer alan gökyüzü dahi kasvetli bir atmosfer hissettirilmek istercesine gerçekte olduğundan farklı bir şekilde resmedilmiştir.

Tıpkı empresyonizm ve ekspresyonizmde olduğu gibi kübizmde de duyguların yansıtılması yanı sıra klasik sanat anlayışını ortadan kaldırmak ve böylece kendi bireysel tercihlerine göre yeni bir sanatsal ilke ve estetiği hayata geçirmektir. Bireylerin duygularını ve hayal dünyalarını önceleyen sanatçılar yeni bir anlatım dili oluşturmak amacıyla bir arayış içerisine girmiş ve klasik sanat olmadan da sanat yapılabileceğini ispatlamaya çalışmışlardır. Bu anlayışla parçadan bütüne giden soyut bir anlatıma yönelen sanatçılar resimde geometrik şekilleri kullanıp bir bütün oluşturmak suretiyle iç dünyalarını sıra dışı bir şekilde yansıtmaya başlamışlardır. Sanatta akıl ve mantığı yok sayan ve marjinalliği savunan bu anlayış edebi eserlere de yansımış ve böylece geleneksel kurallar yok sayılarak bunun yerine bütünün parçalanarak yeniden farklı bir tarzda bir araya getirilmesi anlayışı hakim olmuştur. Daha açık bir ifadeyle resim sanatında ressam bütünü geometrik parçalara ayırarak farklı bir tarzda yeniden bir araya getirdiği gibi edebiyatta da yazar ve şairler duygu ve düşünceleri karmaşık ve alışılmadık bir şekilde ayırıp tekrar farklı bir biçime dönüştürmeye başlamışlardır. Zira artık klasik sanatın temel ölçütleri terkedilmiş ve sanatçıların sahip olduğu bu sınırsız özgürlük yeni ve alışılmadık tekniklere kapı aralamıştır.

Modern dönemin radikal hareketlerinden biri fütürizm sanat akımıdır. Bu anlayış da klasik sanatı dışlamakta ve teknolojinin olanak sağladığı hız, makine ve enerjiyi sanat eserine entegre etmeyi amaçlamaktadır. Anlayışa göre yeni dünyanın beraberinde getirdiği bu teknolojik imkanlar sanat ve hayatı birbirine yakınlaştıracak ve böylece bireylerin mutlu olacağı bir toplumsal düzen inşa edilmiş olacaktır. Teknolojik gelişmelerin insanlara büyük fırsatlar sunmuş olmasına karşın birçok olumsuzluğa da kapı araması sebebiyle toplumda her ne kadar teknolojinin gücü kuşkuyla karşılansa da bu gücü sanat dahil hayatın her alanına yansıtılması görüşü bu anlayışın çıkış noktası olmuştur.

Aslında akım taraftarları hem geçmiş hem de mevcut toplumsal yapıyı yıkarak yerine hareket ve enerjinin ağır bastığı yeni bir yapı kurma ideali içerisindeyler.

Örneğin onlara göre klasik sanat bu ideallerini gerçekleştirmek için bir engel niteliğindedir ve ancak bunu yıkarlarsa hem mevcut yapıyı hem de gelecekte hayal ettikleri yapıyı inşa edebileceklerdir. Bu kararlılıkla teknolojinin getirdiği hızı ve enerjiyi sanatın çeşitli alanlarında estetize ederek bir nevi durağan gördükleri sanatı modern dönemin ruhuyla özdeşleştirebileceklerdir.

Modern dönemde belki de en aykırı diyebileceğimiz sanat hareketi dadaizmdir. Zira hem amacındaki aykırılık hem de faaliyetlerindeki marjinallik onu diğer sanat anlayışlarından ayırmaktadır. Birinci dünya savaşına tepki olarak ortaya çıkan bu hareketin temsilcileri insanları savaşla karşı karşıya bırakan temel sebebin modern dönemde büyük bir hızla ilerleyen teknolojik gelişmeler olduğu düşüncesindedirler.

Amaçları klasik sanatı hiçe saymak ya da bu anlayışı savunanlara bir rahatsızlık vermek amacıyla aykırı faaliyetlerde bulunan bu hareketin temsilcileri bir taraftan savaşı protesto ederken diğer taraftan herhangi bir nesneyi ilginç ve komik bir duruma getirerek bir sanat eseri gibi sergileme gayreti içerisine girmişlerdir. Öyle ki biraz daha ileri giderek klasik sanatın sıra dışı orijinal yapıtları üzerine eklemeler yaparak eserin asıl formunu bozmakta böylece sanata olan tepkilerini de bu şekilde dile getirmektedirler. Aslında bir taraftan sanatı hiçe saymaları ve klasik sanatı ortadan kaldırmak için çabalamalarına karşın gerçekleştirdikleri sanatla bağdaşmayan çalışmaları sanat eseri olarak kabul etmeleri modern dönemde sanatın ne derece vahim bir şekle büründüğünün işaretleridir.

Modern dönemin dikkat çeken bir başka sanat hareketi, bilinçaltı gerçekliğine yönelen sürrealizmdir. Çıkış noktası özellikle Birinci Dünya Savaşının sonuçlarına dayanan akım taraftarlarının öncelikli hedefi savaşın sebebiyet verdiği sosyolojik ve psikolojik problemlere bilimsel bir çerçevede cevap niteliğindedir. Daha açık bir ifadeyle, toplumdaki kaygı ve umutsuzluk gibi duyguların sanat aracılığıyla tedavi edileceğine inanan sanatçılar bu doğrultuda faaliyetler yapmaya başlarlar.

Mevcut toplumsal yapıya tepki içerisinde olan akım sanatçıları bu yapının tahribata uğrattığı bireylerin iç dünyalarını Freud'un psikanalitik kuramı çerçevesinde açığa çıkarma amacıyla rüya ve benzeri yöntemler kullanmışlardır. Sanatsal bir norma dayanmayan bu yaklaşımın da temel amaçlarından biri bilinçaltı gerçekliğini sanat aracılığıyla ortaya çıkarırken inanca ya da geleneğe dayalı bilinç düzeyindeki gerçekleri de silmeyi başarmaktır.

Örneklerden de görüldüğü üzere her biri farklı bir anlayışa sahip olan modern dönem sanat akımlarının ağırlıklı olarak üzerinde durdukları nokta geçmişin estetik değerler çerçevesinde birtakım ilkelerle gerçekleştirilen klasik sanatı

ortadan kaldırmak ve bunların yerine dönemin ruhuna uygun bir şekilde kuralıslığı getirmektir.

Klasik sanatın karşısında yer alan tüm bu anlayışlara ek olarak bu dönemde sanat ne yazık ki meta değerine indirgenmiştir. Burada sorulacak en doğru soru sanatın metaya dönüşmesinin kaynağındaki temel sebeplerin neler olduğudur. Bu durum kısa bir yanıtla geçirilemeyecek kadar ayrıntılı bir sürece dayanmaktadır ki süreç; modern anlayışla birlikte getirilen sınırsız özgürlükler, bilimsel ve teknolojik gelişmelerin yeni imkanlara olanak sağlaması ve üretim ve tüketim dengesinin değişimi gibi birtakım unsurların yer aldığı bileşenleri içermektedir. Daha açık bir ifadeyle bu dönemde yaşanan tarihi olaylar, bu olayların bireysel ve toplumsal sonuçları, kapitalizmin toplumda etkin bir güç olması gibi gelişmeler üretim ve tüketimdeki alışılmış kalıpları yıkmış ve böylece sanatçı üretici, sanat eseri de bir tüketim nesnesine dönüşmüştür. Kuşkusuz bu durum sanatın üretiminden izleyicisiyle buluşmasına kadar olan süreci tersine çevirmiştir. Zira sanat artık bir meta, sanatçı da bu metanın üreticisidir.

Bilindiği üzere modern dönemde sadece sınırsız özgürlükler içerisinde olan birey değil kültürel değerler de bir değişime uğramış ve bir yaşam biçimi olan kültür bu süreçte adeta bir endüstri ürününe dönüşmüştür. Artık bir yaşam biçimi olmaktan ziyade bir tüketim alanı olan kültür egemen yapı tarafından biçimlendirilmeye başlamıştır. Bu dönemde etkin bir güç olan kapitalizmin sosyolojik yapının neredeyse tamamını etkisi altına alarak kültürün bir değeri olan sanatı da metalaştırmayı başarması sanatın ve sanatçının konumunu da değiştirmiştir.

Teknolojik gelişmelerin büyük bir hızla ilerlemesi ve bu gelişmelerin radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçlarına güç kazandırmasıyla özellikle tüketim konusunda insanlar manipüle edilmeye başlamıştır. Özgür olduğunu düşünen birey aslında tüketimin aksamaması için sistem tarafından kontrol altında tutulmaktadır. Kontrol altında tutulan bireyin sahip olduğu statüsüne göre ürünler üretilmekte ve sanki sadece onun için üretildiği imajı verilmek istenmektedir.

Aslında bu dönemin ayırıcı özelliği dönemin hakim gücü kapitalist sistemin tüm kültürel ve sanatsal ürünleri tüketim nesnesine dönüştürmüş olması ve bireye de ancak bu ürünleri tükettiği takdirde mutlu olacağını empoze etmesidir. Artık her şeyin bir ticari karşılığı vardır ve alış veriş değeri dışındaki şeylerin herhangi bir önemi kalmamıştır (Marcuse, 1968: 27).

Bir manipülasyon içerisinde olan birey sadece tükettiğinde mutlu olacağını ve ancak böyle davrandığı takdirde hayatına bir anlam katacağını düşünmektedir. Sistem bireylerin sınırsız isteklere sahip olduğu gerçeğiyle hareket etmekte ve ve bu istekleri gerçek, temel ihtiyaçlarımı gibi göstererek bireyi sürekli tüketim içerisinde tutmaktadır.

Öte yandan bu dönemin teknolojik gelişmeleri bireyin yetişemeyeceği kadar hızlı bir şekilde akmakta ve birey bu hıza yetişme konusunda güçlük çekmektedir. Yeni dünyanın getirdiği sosyal koşullar nedeniyle sürekli bir mutsuzluk ve huzursuzluk hali içerisinde olan birey bu hıza erişemediği oranda kendini çaresiz, eksik ve geride kalmış hissetmekte ve bu durumu ancak tüketerek aşacağını zannetmektedir. Zira artık birey değerlerle örülü bir toplum yapısından çıkara ve hazza dayalı bir dünya gerçeğiyle karşı karşıyadır ve hazların sonunun olmadığını tekrar etse dahi kendisini tatmin duygusuna ulaştırmadığı için birey bu mutsuzluk ve umutsuzluk duygusunu da aşamamaktadır.

Acıdır ki böyle bir sistemde bireyin manevi değerlere dayanarak kendine ve insanlara yabancılaşmadan mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamasının yolları sistem tarafından kapatılmıştır zira sistemin tek amacı tüketimi gerçekleştirmektir. Bu dayatmaya karşı koyamayan birey sunulan ürünlerin hangisinin gerçek hangisinin sahte olduğunu sorgulamadan tüketme ihtiyacı içerisine girmekte ve böyle bir düzende tek gerçekliği alışveriş değeri olmaktadır.

Kapitalist sistem işte bahsi geçen bu anlayış ile hareket etmekte ve tüketim uğruna sanat dahil tüm kültür ürünlerini metalaşma sürecine dahil etmektedir. Öyle ki eğlence sektöründe yaşanan gelişmelerle birlikte artık bireylerin sadece çalışma saatleri değil iş dışında dinlenip rahatlayacakları zaman dilimi de kontrol altına alınmıştır. Zira bu zaman diliminde gün içerisinde çalışma koşulları gereği yorulan ve yıpranan bireyin bir nebze rahatlaması adına sanat adı altında kimi faaliyetler popülerleştirilerek bireylerin tüketimine sunulmuştur.

Peki bireyin olumsuz iş koşullarından uzaklaşarak bu faaliyetlerle rahatlamasının kapitalist sisteme faydası ne olacaktır? Sorunun cevabı oldukça basittir kuşkusuz bu durum sisteme fayda sağlayacak zira tüketim bu zaman diliminde de aksamayacaktır. İlginçtir ki modernleşmenin getirdiği yeni dünya düzeninde bireyin gün içerisinde yaşadığı yıpranmışlığı ve artık dinlenmesi gerektiği gerçeği kimse için bir şey ifade etmemektedir. Burada ön planda tutulan tek şey sistemin kar elde etme amacını tüketim ile kesintisiz devam ettirmesidir. Sistem ancak bunu gerçekleştirdiği takdirde toplumdaki egemenliğini koruyacak ve bireyler üzerindeki baskısını devam ettirebilecektir.

Bu anlayış sadece sinema sanatında değil edebiyat ve müzikte de geçerliğini korumakta tek gerçeklik olan tüketim mantığıyla geçmişin manevi değerleri adeta yerle bir edilmektedir.

Bu noktada Baudrillard'ın (2003) tespitleri dikkate değerdir. Ona göre öncesinde insanlar yaşamlarını ağırlıklı olarak değerler üzerine inşa ederlerken yeni dünya düzeniyle birlikte bu değerler önemini yitirmiş ve sistemin manipülasyonu altında yaşamaya mahkum edilmişlerdir.

Bunun yanında sanatın da böyle bir düzende içerik ve anlamını yitirdiğini söylemek mümkündür zira geçmişte bireyleri düşündürme, bilinçlendirme ya da sorgulamaya teşvik eden ve her şeyden öte eşsiz bir anlamı barındıran sanat sahip olduğu bu değerleri kaybetmiş ve sırf tüketim uğruna birçok nesne ve faaliyet sanat kimliği altında piyasaya sunulmuştur. Baudrillard'a göre (2010) bu dönemde sanat artık gerçekliğini kaybetmiş ve sahip olduğu değerlerin içeriği ideoloji uğruna boşaltılmıştır. Ancak değerlerin hiçbir anlamının olmadığı yeni düzende sanat değere indirgenerek asıl anlamını yitirmiştir. Zira bu dönemde içi boşaltılan değerlerin de ticari bir ürün gibi tüketimi yapılmakta ve bu durum sanatı yok ederken sistemin gücüne güç katmaktadır.

Aslında bu durumu Danto'nun ifadeleriyle sanatın ölümü olarak nitelemek olasıdır. Zira sanatın bu dönemde anlamı değişmiş, içeriği boşaltılmışken sanatçı da popüler sanat ve kültürün rağbet gördüğü bu atmosferde ayakta kalabilmek umuduyla düzene uyum sağlamaya başlamıştır. Bu sanatçılara pop art akımının temsilcilerinden olan Andy Warhol'ü ve dadaizm akımının öncülerinden olan Duchamp'ı örnek vermek mümkündür. Hem bir ressam hem de bir illüstratör olan Warhol'a göre bu dönemde isteyen herkes sanat yapabilmelidir. Ki kendisini de ticari bir sanatçı olduğunu niteleyen Warhol ünlü olmak ve para kazanmak için dönemin ruhuna özgü çalışmalar yapmaktadır. Danto'ya göre (2017:36) Duchamp ve Warhol klasik sanatın norm ve estetik değerlerini sanattan soyutlamış ve sanatı bambaşka bir alana kaydırmışlardır.

Öyle ki Warhol, dönemin teknolojik olanaklarından faydalananak bilgisayarda çalışmalar yapmakta ve bunları ticari bir ürün mantığıyla piyasaya sürmektedir. Dönemin toplumsal atmosferini çizimlerle yansıtmayı hedefleyen sanatçı bu süreçte kendisini bir tüketim sanatçısı olarak görmekte ve bireylerin beklentileri doğrultusunda hareket etmektedir. Sergilediği yaklaşımı sanat olarak gören ve toplumda ilgi çeken her şeyin sanata dönüştürülebileceği düşüncesinde olan Warhol'ü tüketim kültürünün sembol isimlerinden görmek mümkündür.

Görüldüğü üzere geçmişin sıra dışı eserleriyle anılan sanatçı bu dönemde artık tüketim kültürüne uygun bir şekilde hareket etmekte ve estetik norm ve değerleri gözetme sorumluluğunu üstlenmemektedir. Zira ancak böyle davrandığı takdirde sistemle uyumlanmış olacak ve tüketim kültüründe kendisini ispatlayabilecektir.

Yaşadığı toplumun kültürel değerlerinden, inancından ve bir bütün olarak yaşam tarzından beslenen sanatçı modern dönemin bu çalkantılı atmosferinde sanatın geçirdiği bu başkalaşmaya karşı koymak yerine ağırlıklı olarak bu doğrultuda çalışmalar yapmayı tercih etmiştir. Geçmişin kültürel değerlerinin adeta bir hafızası olan sanat eserleri artık geçmişte kalmış yerini tüketime güç kazandıran meta kültürüne bırakmış böylece neredeyse her türden nesne sanat ismi altında tüketime sunulmuştur.

Modern dönemde artık klasik sanat terk edilmiştir. Böylece sanat eserlerinin eşsizliği ortadan kalkmış sıradan bir nesne bile tüketim uğruna sanat adı altında popüleleştirilmiştir. Üzerinden yüzyıllar geçmesine rağmen izleyenler üzerindeki etkisi hala devam eden Leonardo da Vinci, Balzac, Shakespeare, ya da Tolstoy gibi sanatçıların sıra dışı bir ustalıklarla ortaya koydukları eserler ne yazık ki geçmişte kalmıştır. Öyle ki bu dönemde her şey sanat eseri herkes de sanatçı konumundadır. Geçmişin sıra dışı eserleriyle anılan sanatçı bu dönemde artık tüketim kültürüne uygun bir şekilde hareket etmekte ve estetik değerleri gözetme sorumluluğunu üstlenmemektedir. Zira ancak böyle davrandığı takdirde sistemle uyumlanmış olacak ve tüketim kültüründe kendisini ispatlayabilecektir.

Sonuç

Modern dönemin toplumsal koşulları tarihsel süreçte yer alan hiçbir döneme benzemektedir. Öyle ki hızlı teknolojik gelişmeler sadece maddi ürünlerde değişime neden olmamış bireylerin ruhsal dünyasına da sirayet etmiştir. Bu gelişmeler yaşamı kolaylaştırmanın yanında bireysel ve toplumsal problemlere neden olmuş ve bireyleri adeta bir çıkmaza sokmuştur. Artık toplumda tüm dengeler değişmiş ve kültür ve sanat unsurları da bu gelişmelerden payını almıştır. Öncelikle bir yaşam anlayışı olan kültürün bir endüstri kültürü konumuna dönüşerek başkalaşması dikkat çekicidir. Daha açık bir ifadeyle modern dönemde sadece sınırsız özgürlükler içerisinde olan birey değil kültürel değerler de bir değişime uğramış ve bir yaşam biçimi olan kültür bu süreçte başkalaşarak endüstrinin hakimiyetine geçmiştir. Artık bir yaşam biçimi olmaktan ziyade bir tüketim alanı olan kültür geçmişte sahip olduğu rolü kaybetmiş ve egemen yapı tarafından dönemin ruhuna özgü bir tarzda biçimlendirilmeye başlamıştır. Öte yandan bu dönemde etkin bir güç olan kapitalizmin sosyolojik yapının neredeyse tamamını etkisi altına alması ve böylece kültürün bir değeri olan sanatı da metalaştırmayı başarması sanatın ve sanatçının konumunu da değiştirmiştir.

Öyle ki dönemin kimi sanatçıları teknolojik olanaklardan faydalanarak bilgisayar destekli çalışmalar yapmakta ve bunu sanat kimliği altında ticari bir ürün olarak piyasaya sürmektedir. Dönemin toplumsal koşullarını bu anlayışla yansıtmayı amaçlayan sanatçılar kendilerini bir tüketim sanatçısı olarak görmekte ve bu başkalaşımı kolay bir şekilde benimseyebilmektedirler.

Bunun yanında geçmişin eşsiz eserlerinin ortadan kaldırıldığı gibi isteyen herkesin sanatçı olamayacağı anlayışı da yok edilmiştir. Kısaca toplumda ilgi çeken her şeyin sanata dönüştürülebileceği düşüncesinde olan dönemin sanatçıları için her şey sanat herkes de sanatçı olmuştur.

Kaynakça

- Baudrillard, J. (2003). *Simülakrlar ve Simülasyon*. (O. Adanır, Çev.) İstanbul: DoğuBatı Yayınları.
- Baudrillard, J. (2010). *Sanat Komplosu Yeni Sanat Düzeni ve Çağdaş Estetik*. (E. Gen, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Danto, A. (2017). *Sanat Nedir*. (Z. Baransel, Çev.) İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Fischer, E. (2003). *Sanatın Gerekliliği*. (Çev. Cevat Çapan) 9. Basım, İstanbul: Payel Yayınları.
- Gökberk, M. (1990). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Güvenç, B. (1997). *Kültürün ABC'si*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Marcuse, H. (1968). *Tek Boyutlu İnsan*. (S. Çağan, Çev.) İstanbul: May Yayınları.
- Mülayim, S. (2010). *İslam Sanatı*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi.
- Özlem, D. (2000). *Kültür Bilimleri ve Kültür Felsefesi* (Bütün Eserlerine Doğru-6). İstanbul: İnkılap yayınevi.
- Rousseau, J. J. (2009). *Bilimler ve Sanatlar Üzerine Söylev*. (S. Eyüboğlu, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Rustow, D. (1973). *The Modernization of Turkey Historical and Comparative. Soscial Change and Politics in Turkey A Stractural-Historical Analysis* (93-123). Leiden Brill.
- Shiner, L. (2018). *Sanatın İcadı-Bir Kültür Tarihi*. (İ. Türkmen, Çev.) 5. Basım, Ankara: Heretik Basın ve Yayım.
- Uygur, N. (2006). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Williams, R. (1993). *Kültür*. (E. Başer, Çev.) Ankara: İletişim Yayınları.

60. Bölüm

Bulgaristan'da Hak ve Özgürlükler Hareketi'ne (НӨН/DPS/ДПС- Движение За Права И Свободи) Hangi Etnik Gruplar Oy Veriyor?¹

Özcan ŞİMŞEK ²

¹ 2. Uluslararası Ege Sosyal Bilimler Lisansüstü Öğrenci Kongresi'nde özet bildiri şeklinde sözlü olarak sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi; Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Yenice MYO Ormancılık Bölümü.
ozcansimsek@comu.edu.tr ORCID No: 0000-0002-3210-7641

ÖZET

Bulgaristan’da sosyalist totaliter Jivkov yönetimi “soya dönüş süreci” adını verdiği proje ile Türklere ve Müslümanlara yönelik asimilasyon politikalarını hayata geçirmiş ve yaşanan büyük acılardan sonra 1989 yılında önce yaklaşık 350 bin soydaşımızın Türkiye’ye göç etmesi, sonrasında da Jivkov yönetiminin devrilmesi ile Bulgaristan’da demokrasiye geçiş süreci başlamıştır. 1990’lı yılların başından günümüze Bulgaristan’da yaşayan Türkler çeşitli siyasi partiler vasıtası ile ülke yönetiminde söz almaya çalışmışlardır. Bu siyasi partilerden en önemlisi günümüzde de Bulgaristan parlamentosunda grubu bulunan Hak ve Özgürlükler Hareketi (Движение За Права И Свободи / ДПС) olmuştur. Bununla birlikte Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) ırkçı Bulgarların sürekli hedefinde olmuş ve etnik parti olmakla itham edilmiştir. Zira Bulgaristan anayasasına göre ülkede etnik parti kurulması yasaklanmış durumdadır. Bunun yanında Bulgaristan Anayasa Mahkemesi’nin HÖH hakkında verilen dilekçelere istinaden HÖH’ün etnik parti olmadığı, Bulgaristan yasalarına uygun olduğu yönünde cevabı da bulunmaktadır. Ne var ki özellikle seçim dönemlerinde ırkçı Bulgarlar HÖH’e oy veren kitlenin Türkler olduğu iddiası ile propaganda yapmakta ve Türk karşıtı söylemler kullanarak HÖH’ü etnik bir Türk partisi olarak itham etmektedirler. Buradan hareketle HÖH’e hangi etnik grupların oy verdiği ve bu argümanın tek başına etnik parti nitelemesi için kullanıp kullanılamayacağı soruları ortaya çıkmıştır.

Gerçekleştirilen bu çalışma ile HÖH’ün 2 Ekim 2022 tarihinde yapılan Bulgaristan parlamento seçimlerinde aldığı oylar ile Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü 2021 yılı nüfus sayımından elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Veriler şehir bazında değerlendirilmiş ve HÖH’ün oy oranları etnik köken, anadil ve dini tercih parametreleri ile karşılaştırılmıştır. Neticede HÖH’e oy veren kitlenin büyük oranda Türklerden oluştuğu ancak bunun yanında Pomak, Roman ve Bulgar vatandaşlardan da oy aldığı anlaşılmıştır. Bununla birlikte HÖH’ün gerek yönetim kadrolarında, gerek üyeleri arasında her etnik kökenden vatandaşa yer veriyor olması ve parti programının tek bir etnik kökene yönelik olmayıp tüm Bulgaristan vatandaşlarını kapsıyor olması, bu siyasi partinin etnik bir “Türk Partisi” olmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Hak ve Özgürlükler Hareketi, HÖH, Bulgaristan, etnik parti, DPS

GİRİŞ

Soğuk savaş döneminde Sovyet bloku tarafında yer alan Bulgaristan özellikle totaliter Jivkov yönetimi boyunca sözde “Soya Dönüş (Възродителен процес)” süreci ile ülkede yaşayan Türk ve Müslüman vatandaşlarına çeşitli baskılar uygulamış ve neticesinde 1989 yılında Bulgaristan’dan Türkiye’ye büyük bir göç yaşanmıştır. Bu göç dalgası sosyalist totaliter Jivkov yönetimini gerek ekonomik gerekse toplumsal ve siyasal açıdan zor duruma düşürmüş ve neticesinde baskılara dayanamayan Jivkov 10 Kasım 1989’da yönetimi bırakmak zorunda kalmıştır¹. Jivkov yönetiminin düşmesinden sonra Bulgaristan’da siyasi bir değişim rüzgârı başlamış ve 1991 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Bulgaristan devleti yönetim modelini değiştirmiştir. Bulgaristan 1991 anayasası ile yönetim modeli olarak demokrasiye dayalı cumhuriyet benimsenmiştir. 1991 tarihli Bulgaristan Cumhuriyeti Anayasası 1. Maddesi “*Bulgaristan yönetim biçimi parlamenter demokrasi olan, halkın egemenliği ilkesine dayanan cumhuriyettir. Yönetim gücü doğrudan halktan veya bu anayasada öngörülen organlardan gelir.*” diyerek yönetim modelini belirlemiştir.² Bu sayede Bulgaristan’da yaşayan diğer herkes gibi Türklerin de siyasi partiler ile mecliste temsil edilerek ülke yönetiminde söz sahibi olabilmelerinin yolu açılmıştır.

1990’lı yıllardan itibaren Bulgaristan’da yaşayan Türkler birçok siyasi parti kurmuş olmakla birlikte bunlardan 4 Ocak 1990 tarihinde kurulmuş olan Hak ve Özgürlükler Hareketi (Движение За Права И Свободи / ДПС) ön plana çıkmıştır. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH) kurulduğu tarihten itibaren katıldığı seçimlerde meclise girme başarısı göstermiş ve hatta 2001 yılında yapılan seçimde 21 milletvekili ile koalisyon ortağı olarak hükümette yer alabilmiştir³. Bunun yanında en yüksek oy sayısına ise 2009 yılında ulaşmış, 610.521 (14.45%) oy ile seçimden üçüncü parti olarak çıkmış ve 38 milletvekili ile muhalefette yer almıştır.⁴

HÖH kurulduğu tarihten günümüze “etnik parti” tartışmalarının odağında olmuştur. Zira Bulgaristan 1991 Anayasası Madde 11: “*Bulgaristan’ın siyasal hayatı çoğulculuk prensibine göre şekillenmelidir. Partiler vatandaşların istekleri ve çıkarları doğrultusunda oluşmalı ve faaliyet sürdürmelidir. Etnik, ırksal ya da dini temelli parti kurulamaz*” demektedir³, HÖH’ün de kurucularının, yöneticilerinin ve üyelerinin çoğunluğu Türklerden oluştuğu için etnik parti tartışmalarının hedefi olmaktadır. Hatta 8 Ekim 1991 tarihinde 93 milletvekili bu maddeyi gerekçe göstererek Anayasa Mahkemesi’ne başvuruda bulunmuş ve

¹ Serdar Çakmak, “1989 Bulgaristan Zorunlu Göçünün Nedenleri ve Sonuçları: Belene Kampı”, *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:39; pp:784- 792, 2022, s. 790.

² Bulgaristan Adalet Bakanlığı, <https://www.justice.government.bg/home/normdoc/521957377> (22.12.2022)

³ Bulgaristan Merkez Seçim Kurulu, <https://results.cik.bg> (22.12.2022)

⁴ Bulgaristan Merkezi Seçim Kurulu, <https://pi2009.cik.bg/results/proportional/index.html> (22.12.2022)

HÖH'ün Bulgaristan Anayasasına aykırı olup olmadığını sormuş, Anayasa Mahkemesi ise HÖH'ün Bulgaristan Anayasasına aykırı olmadığına karar vermiştir.⁵ Buna rağmen çeşitli siyasi ve sosyolojik nedenlerle bu tartışma yer yer halen gündeme gelmektedir.

HÖH “etnik parti” tartışmalarından uzaklaşabilmek için gerek parti programının tüm Bulgaristan vatandaşlarına hitap edebilmesi, gerekse çeşitli kademelerinde Bulgar ve diğer etnik kökene sahip vatandaşlara yer vermesi⁶ gibi çeşitli uygulamalar yapmakta ancak seçimlerde oy aldığı kitlenin büyük çoğunluğunun Türklerden oluştuğu iddiası nedeniyle halen “etnik parti” tartışmalarının hedefinde yer almaktadır⁷.

Bu tartışmalardan yola çıkarak HÖH'ün 2 Ekim 2022 tarihinde yapılan Bulgaristan parlamento seçimlerinde aldığı oyların nasıl bir veri sunduğu ve nasıl bir sonuç ortaya çıkaracağı merak konusu olmuştur. Yapılan bu çalışma ile HÖH'ün 2 Ekim 2022 yılında aldığı oylar şehir bazında etnik köken, anadil ve dini tercih parametreleri çerçevesinde irdelenmiş ve sonuçları ortaya konulmuştur.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Çalışmanın hazırlanmasında Bulgaristan'da 2 Ekim 2022 yılında yapılan parlamento seçimlerine ait sonuçlar ve 2021 yılında yapılan nüfus sayım istatistiklerinden faydalanılmıştır. Seçim sonuçları ile nüfus istatistik verilerinden etnik köken, dini tercih ve anadil parametreleri il bazında karşılaştırılarak HÖH'ün oy aldığı seçmen kitlesi ile ilgili çıkarımlar yapılmıştır.

Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü (Национален Статистически Институт) 2021 yılında nüfus istatistiklerini araştırmış ve “SAYIM 2021 (ПРЕБРОЯВАНЕ 2021)” adını verdiği sonuçları web sayfası aracılığıyla kamuoyu ile paylaşmıştır.⁸ İstatistik verilerini “Demografik Özellikler, Sosyo-Ekonomik Özellikler, Etnokültürel Özellikler, Göç, Sağlık” adıyla 5 ana başlık altında toplamıştır. Etnokültürel Özellikler başlığında yer alan veriler incelendiğinde şehirlerin nüfuslarının 07.09.2021 tarihi itibarı ile etnik köken, din, anadil dağılımlarına ulaşılabilmektedir. Bu verilerden yararlanılarak illerde yaşayan nüfusun etnik köken, dini tercih ve anadil dağılımları çıkarılmış aşağıdaki tablolarda sunulmuştur (Tablo 1, Tablo 2, Tablo 3).

⁵ Aylin Syuleymanova, *Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin üye profilindeki değişimi ve azınlıklar üzerindeki etkisi*, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE, İzmir 2010, s.30.

⁶ HÖH web sayfası, <https://www.dps.bg> (22.12.2022)

⁷ Мария Проjkова-Али, “Турците В Българския Медиен Дискурс”, *Отговорността Пред Езика*, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски”, 2009, s. 283

⁸ Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü, https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=338 (22.12.2022)

Tablo 1 Şehirlere göre etnik köken sayıları

Şehir	Toplam	Bulgar	Türk	Roman	Diğer	Tespit Edilemeyen	Cevap Vermeyen	Bilinmeyen
Blagoevgrad	292227	236951	14028	12318	11197	1210	2558	13965
Burgas	380286	280388	47286	14893	5992	1369	4436	25922
Dobrich	150146	109041	18835	10118	2035	265	1039	8813
Gabrovo	98387	89394	4723	792	735	224	844	1675
Haskovo	211565	154088	25555	12572	1764	362	1892	15332
Kardzhali	141177	37383	83280	1354	2130	640	4269	12121
Kyustendil	111736	101735	56	6555	329	107	402	2552
Lovech	116394	103484	2789	4999	407	574	1628	2513
Montana	119950	99539	136	13130	381	275	709	5780
Pazardzhik	229814	184677	6782	14320	4686	594	1595	17160
Pernik	114162	107459	128	3544	388	106	612	1925
Pleven	226120	200197	5367	6999	937	611	1218	10791
Plovdiv	634497	513249	39585	26296	5004	1220	6914	42229
Razgrad	103223	38873	49318	5806	1957	367	1539	5363
Ruse	193483	148845	23958	7041	2060	358	1957	9264
Shumen	151465	81907	44263	11268	2118	424	1448	10037
Silistra	97770	51579	34392	5244	694	162	631	5068
Sliven	172690	115607	13217	23918	1861	305	1386	16396
Smolyan	96284	86818	3049	483	3589	236	1373	736
Sofia	231989	204662	342	11380	742	221	1238	13404
Sofia-şehir	1274290	1058553	5881	13960	13766	2592	13494	166044
Stara Zagora	296507	239770	12170	18158	2465	816	2113	21015
Targovishte	98144	46455	34729	5980	2828	466	1625	6061
Varna	432198	352886	25678	9634	7664	1192	4995	30149
Veliko Tarnovo	207371	178491	11348	3655	1652	598	1716	9911
Vidin	75408	68143	65	5055	345	59	247	1494
Vratsa	152813	137587	424	10132	444	260	1379	2587
Yambol	109693	90733	994	7116	836	133	510	9371

Tablo 2 Şehirlere göre dini tercih sayıları

Şehir	Toplam	Hristiyan	Müslüman	Yahudi	Diğer	Dinsiz	Tespit Edilemeyen	Cevap Vermeyen	Bilinmeyen
Blagoevgrad	292227	196841	52958	46	127	3925	6648	11163	20519
Burgas	380286	233008	46320	85	265	23746	13626	28885	34351
Dobrich	150146	96386	26207	21	103	4420	3835	7370	11804
Gabrovo	98387	76802	4543	7	46	4683	3987	6573	1746
Haskovo	211565	134343	27914	39	78	6900	7764	14364	20163
Kardzhali	141177	19872	88705	21	24	1902	3518	13442	13693
Kyustendil	111736	96474	107	20	44	3662	3501	5152	2776
Lovech	116394	82468	3009	6	50	10673	7574	9978	2636
Montana	119950	88497	83	4	35	10147	6876	5969	8339
Pazardzhik	229814	149934	29357	33	83	5316	8036	13153	23902
Pernik	114162	97117	165	10	70	4349	3919	6532	2000
Pleven	226120	165004	5281	33	71	17763	11124	11917	14927
Plovdiv	634497	439779	39851	156	522	21980	27060	46860	58289
Razgrad	103223	34548	53121	11	24	1513	2120	5229	6657
Ruse	193483	130955	25514	40	131	6599	5995	11593	12656
Shumen	151465	72792	47752	17	65	3846	7298	7406	12289
Silistra	97770	45638	35767	4	13	2550	2703	4712	6383
Sliven	172690	103380	11341	21	79	15271	10481	11701	20416
Smolyan	96284	23079	39217	25	43	6519	8044	18552	805
Sofia	231989	177956	360	15	102	7713	8904	18279	18660
Sofia-şehir	1274290	825290	9828	901	3487	63607	44211	110370	216596
Stara Zagora	296507	203134	11899	57	171	16013	14612	22533	28088
Targovishte	98144	39836	39481	9	31	2081	3148	5823	7735
Varna	432198	290407	25738	90	549	22905	16520	35587	40402
Veliko Tarnovo	207371	149662	12525	35	155	9481	7980	13341	14192
Vidin	75408	64086	51	8	18	3406	2011	4189	1639
Vratsa	152813	107264	715	7	30	14673	13072	14246	2806
Yambol	109693	74718	899	15	35	9459	4668	7687	12212

Tablo 3 Şehirlere göre anadil sayıları

Şehir	Toplam	Bulgarca	Türkçe	Romanca	Diğer	Tespit Edilemeyen	Cevap Vermeyen	Bilinmeyen
Blagoevgrad	292227	254268	5252	8620	1930	414	1224	20519
Burgas	380286	271756	48765	13702	6565	1103	4044	34351
Dobrich	150146	105702	21514	7694	2368	179	885	11804
Gabrovo	98387	89460	4712	691	935	157	686	1746
Haskovo	211565	150186	25424	12198	1831	313	1450	20163
Kardzhali	141177	39062	83293	1198	274	335	3322	13693
Kyustendil	111736	101911	58	6225	412	68	286	2776
Lovech	116394	104818	2536	4520	458	390	1036	2636
Montana	119950	100593	126	9686	493	240	473	8339
Pazardzhik	229814	182818	7148	13090	1012	503	1341	23902
Pernik	114162	109992	120	979	584	68	419	2000
Pleven	226120	199213	4284	5426	1171	354	745	14927
Plovdiv	634497	498281	39581	26113	5180	965	6088	58289
Razgrad	103223	39653	51560	3277	669	244	1163	6657
Ruse	193483	146537	23836	6630	1900	274	1650	12656
Shumen	151465	81356	46271	8709	1119	454	1267	12289
Silistra	97770	50368	37366	2166	866	95	526	6383
Sliven	172690	112350	13393	23291	1633	292	1315	20416
Smolyan	96284	90526	3373	443	321	85	731	805
Sofia	231989	199087	336	11762	952	166	1026	18660
Sofia-şehir	1274290	1013423	5195	10842	17131	1278	9825	216596
Stara Zagora	296507	233510	14063	16594	1892	695	1665	28088
Targovishte	98144	47607	35457	4996	622	314	1413	7735
Varna	432198	342065	27898	8048	8740	904	4141	40402
Veliko Tarnovo	207371	174457	11522	3601	1808	405	1386	14192
Vidin	75408	68040	80	5030	428	26	165	1639
Vratsa	152813	142732	205	5311	610	229	920	2806
Yambol	109693	87836	1018	7132	1002	83	410	12212

Bulgaristan’da 4 Nisan 2021, 11 Temmuz 2021 ve 14 Kasım 2021 tarihlerinde gerçekleşen 3 genel seçime rağmen istikrarlı bir hükümet kurulamamış ve 2 Ekim 2022 tarihinde parlamento seçimleri yenilenmiştir. Yapılan son seçimde toplam 6.620.820 seçmenden 2.601.963’ü oy kullanmış ve seçime katılım %39,30 olarak gerçekleşmiştir. Hak ve Özgürlükler Hareketi (HÖH/ДПС) 344.512 oy ile geçerli oyların %13,75’ini almıştır.⁹ Bu sonuç ile parlamentoda 36 milletvekili ile yer alma imkânı elde etmiştir. Seçim sonuçları şehir bazında incelenmiş ve siyasi partilerin her şehirden aldığı oy sayıları tablo halinde hazırlanmıştır. HÖH’ün ve %4’lük seçim barajını geçmeyi başaran diğer partilerin/koalisyonların şehirlerden aldığı oy sayıları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4 2 Ekim 2022 Tarihli Bulgaristan parlamento seçimlerinde barajı geçen siyasi partilerin/koalisyonların şehirlere göre oy sayıları

Şehir	TOPLAM OY	GERB-SDS (ГЕРБ-СДС)	DEĞİŞİME DEVAM EDİYORUZ (ПРОДЪЛЖАВАМЕ ПРОМЯНАТА)	HÖH (ДПС)	CANLANMA (ВЪЗРАЖДАНЕ)	BULGARİSTAN İÇİN BSP (БСП ЗА БЪЛГАРИЯ)	DEMOKRATİK BULGARİSTAN – BİRLİK (ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ – ОБЕДИНЕНИЕ)	BULGAR YÜKSELİŞİ (БЪЛГАРСКИ ВЪЗХОД)
Blagoevgrad	116523	34851	17777	21221	7293	12080	4261	5367
Burgas	135805	34833	24745	20241	13231	11685	7268	7798
Dobrich	51623	11102	9471	6615	6151	6981	2391	2487
Gabrovo	37556	12046	7378	1792	4550	3785	1755	1341
Haskovo	82463	21207	15407	14182	7453	7013	3129	5494
Kardzhali	69940	6606	5074	48974	1558	2404	1182	654
Kyustendil	41624	14011	7678	1287	3871	4903	1425	2661
Lovech	40767	12933	7323	3858	3525	4929	1790	1346
Montana	47560	11939	7353	11027	4077	4688	1355	1496
Pazardzhik	79231	21319	12211	14621	6910	8535	2643	3760
Pernik	41064	14137	7605	1161	4257	3913	1865	2241
Pleven	75471	16966	14162	6062	7435	11054	3350	3822

⁹ Bulgaristan Merkezi Seçim Kurulu Sonuçları, <https://results.cik.bg/ns2022/rezultati/index.html> (23.12.2022)

Şehir	ТОПЛАМ ОУ	GERB-SDS (ГЕРБ-СДС)	DEĞİŞİME DEVAM EDİYORUZ (ПРОДЪЛЖАВАМЕ ПРОМЯНАТА)	НӨН (ДПС)	САНЛАНМА (ВЪЗРАЖДАНЕ)	BULGARİSTAN İÇİN BSP (БСП ЗА БЪЛГАРИЯ)	DEMOKRATİK BULGARİSTAN – BİRLİK (ДЕМОКРАТИЧНА БЪЛГАРИЯ – ОБЕДИНЕНИЕ)	BULGAR YÜKSELİŞİ (БЪЛГАРСКИ ВЪЗХОД)
Plovdiv	212393	56006	46248	11514	22845	21990	13796	11903
Razgrad	42728	8105	3809	18962	1951	2654	2939	921
Ruse	68315	15481	15153	5674	7829	7064	3769	3104
Shumen	57991	13770	9680	15097	4571	5404	1660	1749
Silistra	41586	10733	6011	12662	2751	3379	1015	1151
Sliven	48396	15518	9286	2846	4898	5550	2100	1899
Smolyan	39589	10259	6711	9694	2082	3980	1302	1358
Sofia	77155	23836	12299	5257	7280	8036	3751	5977
Sofia-şehir	504951	118514	130078	3684	49256	37249	80403	23262
Stara Zagora	107237	27201	20141	10386	12860	11793	5149	4998
Targovishte	40026	6904	4403	17017	2462	3039	1134	1558
Varna	163172	48378	33814	8621	20851	11794	11062	7620
Veliko Tarnovo	74598	17955	13475	7084	8557	9714	3659	3074
Vidin	29510	8217	4935	3900	2292	3401	2304	988
Vratsa	55772	17466	8982	5735	5127	6076	1867	2617
Yambol	34522	8935	6688	818	4215	6211	1297	1821

Elde edilen verilerin karşılaştırılabilmesi için HÖH'ün her şehirden aldığı oy sayılarının o şehirde (geçersiz oylar hariç) kullanılan tüm oylara olan yüzdelik oranı (%) hesaplanmış ve Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5 HÖH'ün şehirlerde aldığı oy sayılarının şehirlerin toplam oy sayılarına oranı

Şehir	Toplam Oy	HÖH'ün Oy Sayısı	HÖH'ün Oy Oranı (%)
Kardzhali	69940	48974	70,02
Razgrad	42728	18962	44,38
Targovishte	40026	17017	42,51
Silistra	41586	12662	30,45
Shumen	57991	15097	26,03
Dobrich	51623	6615	12,81
Burgas	135805	20241	14,90
Ruse	68315	5674	8,31
Haskovo	82463	14182	17,20
Sliven	48396	2846	5,88
Plovdiv	212393	11514	5,42
Varna	163172	8621	5,28
Veliko Tarnovo	74598	7084	9,50
Gabrovo	37556	1792	4,77

Şehir	Toplam Oy	HÖH'ün Oy Sayısı	HÖH'ün Oy Oranı (%)
Blagoevgrad	116523	21221	18,21
Stara Zagora	107237	10386	9,69
Smolyan	39589	9694	24,49
Pazardzhik	79231	14621	18,45
Lovech	40767	3858	9,46
Pleven	75471	6062	8,03
Yambol	34522	818	2,37
Sofia-şehir	504951	3684	0,73
Vratsa	55772	5735	10,28
Sofia	77155	5257	6,81
Montana	47560	11027	23,19
Pernik	41064	1161	2,83
Vidin	29510	3900	13,22
Kyustendil	41624	1287	3,09

Aynı yöntemle şehirlere ait etnik köken, dini tercih ve anadil verilerinin de şehrin toplam nüfusuna olan yüzdelik oranı (%) hesaplanarak aşağıdaki tablolarda sunulmuştur (Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8).

Tablo 6 Şehirlerde etnik kökenin şehrin toplam nüfusuna oranı

Şehir	Bulgar (%)	Türk (%)	Roman (%)	Diğer (%)	Tespit Edilemeyen (%)	Cevap Vermeyen (%)	Bilinmeyen (%)
Blagoevgrad	81,08	4,80	4,22	3,83	0,41	0,88	4,78
Burgas	73,73	12,43	3,92	1,58	0,36	1,17	6,82
Dobrich	72,62	12,54	6,74	1,36	0,18	0,69	5,87
Gabrovo	90,86	4,80	0,80	0,75	0,23	0,86	1,70
Haskovo	72,83	12,08	5,94	0,83	0,17	0,89	7,25
Kardzhali	26,48	58,99	0,96	1,51	0,45	3,02	8,59
Kyustendil	91,05	0,05	5,87	0,29	0,10	0,36	2,28
Lovech	88,91	2,40	4,29	0,35	0,49	1,40	2,16
Montana	82,98	0,11	10,95	0,32	0,23	0,59	4,82
Pazardzhik	80,36	2,95	6,23	2,04	0,26	0,69	7,47
Pernik	94,13	0,11	3,10	0,34	0,09	0,54	1,69
Pleven	88,54	2,37	3,10	0,41	0,27	0,54	4,77
Plovdiv	80,89	6,24	4,14	0,79	0,19	1,09	6,66
Razgrad	37,66	47,78	5,62	1,90	0,36	1,49	5,20
Ruse	76,93	12,38	3,64	1,06	0,19	1,01	4,79
Shumen	54,08	29,22	7,44	1,40	0,28	0,96	6,63
Silistra	52,76	35,18	5,36	0,71	0,17	0,65	5,18
Sliven	66,94	7,65	13,85	1,08	0,18	0,80	9,49
Smolyan	90,17	3,17	0,50	3,73	0,25	1,43	0,76
Sofia	88,22	0,15	4,91	0,32	0,10	0,53	5,78
Sofia-şehir	83,07	0,46	1,10	1,08	0,20	1,06	13,03
Stara Zagora	80,86	4,10	6,12	0,83	0,28	0,71	7,09
Targovishte	47,33	35,39	6,09	2,88	0,47	1,66	6,18
Varna	81,65	5,94	2,23	1,77	0,28	1,16	6,98
Veliko Tarnovo	86,07	5,47	1,76	0,80	0,29	0,83	4,78
Vidin	90,37	0,09	6,70	0,46	0,08	0,33	1,98
Vratsa	90,04	0,28	6,63	0,29	0,17	0,90	1,69
Yambol	82,72	0,91	6,49	0,76	0,12	0,46	8,54

Tablo 7 Şehirlerde dini tercihin şehrin toplam nüfusuna oranı

Şehir	Hristiyan (%)	Müslüman (%)	Yahudi (%)	Diğer (%)	Dini Yok (%)	Tespit Edilemeyen (%)	Cevap Vermeyen (%)	Bilinmeyen (%)
Blagoevgrad	67,36	18,12	0,02	0,04	1,34	2,27	3,82	7,02
Burgas	61,27	12,18	0,02	0,07	6,24	3,58	7,60	9,03
Dobrich	64,19	17,45	0,01	0,07	2,94	2,55	4,91	7,86
Gabrovo	78,06	4,62	0,01	0,05	4,76	4,05	6,68	1,77
Haskovo	63,50	13,19	0,02	0,04	3,26	3,67	6,79	9,53
Kardzhali	14,08	62,83	0,01	0,02	1,35	2,49	9,52	9,70
Kyustendil	86,34	0,10	0,02	0,04	3,28	3,13	4,61	2,48
Lovech	70,85	2,59	0,01	0,04	9,17	6,51	8,57	2,26
Montana	73,78	0,07	0,00	0,03	8,46	5,73	4,98	6,95
Pazardzhik	65,24	12,77	0,01	0,04	2,31	3,50	5,72	10,40
Pernik	85,07	0,14	0,01	0,06	3,81	3,43	5,72	1,75
Pleven	72,97	2,34	0,01	0,03	7,86	4,92	5,27	6,60
Plovdiv	69,31	6,28	0,02	0,08	3,46	4,26	7,39	9,19
Razgrad	33,47	51,46	0,01	0,02	1,47	2,05	5,07	6,45
Ruse	67,68	13,19	0,02	0,07	3,41	3,10	5,99	6,54
Shumen	48,06	31,53	0,01	0,04	2,54	4,82	4,89	8,11
Silistra	46,68	36,58	0,00	0,01	2,61	2,76	4,82	6,53
Sliven	59,86	6,57	0,01	0,05	8,84	6,07	6,78	11,82
Smolyan	23,97	40,73	0,03	0,04	6,77	8,35	19,27	0,84
Sofia	76,71	0,16	0,01	0,04	3,32	3,84	7,88	8,04
Sofia-grad	64,76	0,77	0,07	0,27	4,99	3,47	8,66	17,00
Stara Zagora	68,51	4,01	0,02	0,06	5,40	4,93	7,60	9,47
Targovishte	40,59	40,23	0,01	0,03	2,12	3,21	5,93	7,88
Varna	67,19	5,96	0,02	0,13	5,30	3,82	8,23	9,35
Veliko Tarnovo	72,17	6,04	0,02	0,07	4,57	3,85	6,43	6,84
Vidin	84,99	0,07	0,01	0,02	4,52	2,67	5,56	2,17
Vratsa	70,19	0,47	0,00	0,02	9,60	8,55	9,32	1,84
Yambol	68,12	0,82	0,01	0,03	8,62	4,26	7,01	11,13

Tablo 8 Şehirlerde anadilin şehrin toplam nüfusuna oranı

Şehir	Bulgarca (%)	Türkçe (%)	Romanca (%)	Diğer (%)	Tespit Edilemeyen (%)	Cevap Vermeyen (%)	Bilinmeyen (%)
Blagoevgrad	87,01	1,80	2,95	0,66	0,14	0,42	7,02
Burgas	71,46	12,82	3,60	1,73	0,29	1,06	9,03
Dobrich	70,40	14,33	5,12	1,58	0,12	0,59	7,86
Gabrovo	90,93	4,79	0,70	0,95	0,16	0,70	1,77
Haskovo	70,99	12,02	5,77	0,87	0,15	0,69	9,53
Kardzhali	27,67	59,00	0,85	0,19	0,24	2,35	9,70
Kyustendil	91,21	0,05	5,57	0,37	0,06	0,26	2,48
Lovech	90,05	2,18	3,88	0,39	0,34	0,89	2,26
Montana	83,86	0,11	8,08	0,41	0,20	0,39	6,95
Pazardzhik	79,55	3,11	5,70	0,44	0,22	0,58	10,40
Pernik	96,35	0,11	0,86	0,51	0,06	0,37	1,75
Pleven	88,10	1,89	2,40	0,52	0,16	0,33	6,60
Plovdiv	78,53	6,24	4,12	0,82	0,15	0,96	9,19
Razgrad	38,41	49,95	3,17	0,65	0,24	1,13	6,45
Ruse	75,74	12,32	3,43	0,98	0,14	0,85	6,54
Shumen	53,71	30,55	5,75	0,74	0,30	0,84	8,11
Silistra	51,52	38,22	2,22	0,89	0,10	0,54	6,53
Sliven	65,06	7,76	13,49	0,95	0,17	0,76	11,82
Smolyan	94,02	3,50	0,46	0,33	0,09	0,76	0,84
Sofia	85,82	0,14	5,07	0,41	0,07	0,44	8,04
Sofia-grad	79,53	0,41	0,85	1,34	0,10	0,77	17,00
Stara Zagora	78,75	4,74	5,60	0,64	0,23	0,56	9,47
Targovishte	48,51	36,13	5,09	0,63	0,32	1,44	7,88
Varna	79,15	6,45	1,86	2,02	0,21	0,96	9,35
Veliko Tarnovo	84,13	5,56	1,74	0,87	0,20	0,67	6,84
Vidin	90,23	0,11	6,67	0,57	0,03	0,22	2,17
Vratsa	93,40	0,13	3,48	0,40	0,15	0,60	1,84
Yambol	80,07	0,93	6,50	0,91	0,08	0,37	11,13

HÖH'ÜN OY ORANLARININ ETNİK KÖKEN, ANADİL, DİNİ TERCİH VERİLERİ İLE KARŞILAŞTIRMASI

Herhangi iki değişkenin doğrusal artış ya da azalışlarının birbirleriyle bağlantılı olup olmadığını anlamak için “r” ile gösterilen Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısından faydalanılır. Korelasyon katsayısı -1 ile 1 arasında değişen bir sayıdır. İki değişken arasında hesaplanan korelasyon katsayısı 0 ise bu değişkenler arasında bir bağlantı olmadığı, -1’e yaklaşıyorsa negatif bir ilişki olduğu, 1’e yaklaşıyorsa pozitif bir ilişki olduğu söylenebilir.

Tablo 9 "r" katsayısı - ilişki yorumu

r	İlişki
0.00	İlişki Yok
0.01 - 0.29 ve (-0.01) – (-0.29)	Düşük Düzeyde İlişki
0.30 - 0.70 ve (-0.30) – (-0.70)	Orta Düzeyde İlişki
0.71 - 0.99 ve (-0.71) – (-0.99)	Yüksek Düzeyde İlişki
1.00 ve -1.00	Mükemmel İlişki

Kaynak: Köklü, N., Büyüköztürk, Ş. & Çokluk Bökeoğlu, Ö. (2006). Sosyal Bilimler için İstatistik. Ankara: Pegem Yayınları.

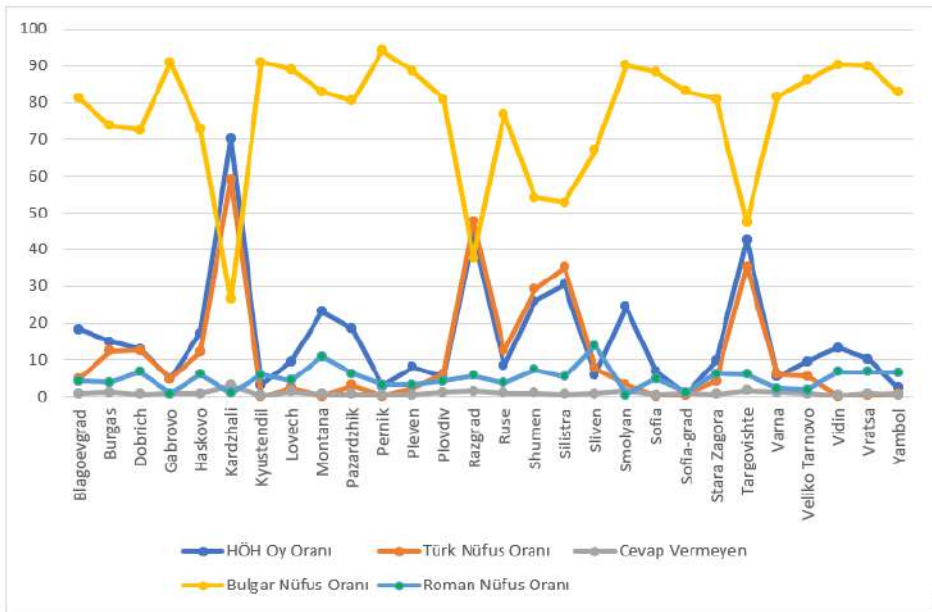
Bu yöntemle Tablo 5’te sunulan HÖH’ün her şehirde aldığı oyların oranları Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8’de sunulmuş olan etnik köken, dini tercih ve anadil oranları ile karşılaştırılmıştır.

HÖH’ün oy oranlarının etnik kökenle karşılaştırılması sonucu şehirlerde Türk etnik kökene sahip nüfusun artması ile HÖH oylarının artması arasında “yüksek düzeyde pozitif ilişki” olduğu, Bulgar etnik kökene sahip nüfusun artmasıyla ise “yüksek düzeyde negatif ilişki” olduğu görülmüştür. Etnik köken sorusuna cevap vermeyenlerin nüfus oranının artması ile HÖH oylarının artması arasında yine “yüksek düzeyde pozitif ilişki” olduğu görülmektedir. Diğer etnik köken değişkenlerinin ise HÖH’ün oy oranı ile ilişkisinin orta veya düşük düzeyde olduğu hesaplanmıştır (Tablo 10). Buna göre şehirlerde etnik kökeni Türk olan nüfus ve etnik köken sorusuna cevap vermeyen nüfus arttıkça HÖH oylarının arttığı, etnik kökeni Bulgar olan nüfus arttıkça ise HÖH oylarının azaldığı söylenebilir.

Tablo 10 HÖH oy oranı ile etnik köken korelasyonu

Karşılaştırma	r Katsayısı	Yorumu
HÖH Oy Oranı – Bulgar Etnik Kökenli	-0,85905	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Türk Etnik Kökenli	0,889792	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Roman Etnik Kökenli	-0,04755	Düşük Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Diğer	0,412302	Orta Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Tespit Edilemeyen	0,57269	Orta Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Cevap Vermeyen	0,756973	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Bilinmeyen	0,09132	Düşük Düzeyde İlişki

HÖH oy oranlarının şehirlere göre dağılımı o şehirdeki Türk etnik kökenli nüfus ile karşılaştırıldığında özellikle Türk nüfusun fazla olduğu illerde oy oranlarının da nüfus ile benzerlik gösterdiği dikkati çekmektedir. Bununla birlikte Türk nüfusunun az olduğu ve fakat HÖH’ün oylarının Türk nüfusa göre fazla olduğu Blagoevgrad, Smolyan, Montana, Pazardzhik, Vidin, Vratsa gibi şehirlerde HÖH’ün hangi etnik kökenli vatandaşlardan oy aldığı sorusu ortaya çıkmaktadır. Şekil 1’de verilen “Şehirlere göre HÖH Oy Oranı ile Etnik Nüfus Oranı Karşılaştırma Grafiği” incelendiğinde Blagoevgrad, Montana, Smolyan, Vidin, Vratsa gibi bazı şehirlerde HÖH oylarının Türk nüfus oranından fazla olması bu şehirlerde HÖH’ün Bulgar ve/veya Roman etnik kökenli vatandaşlardan da önemli miktarda oy aldığına işaret etmektedir.

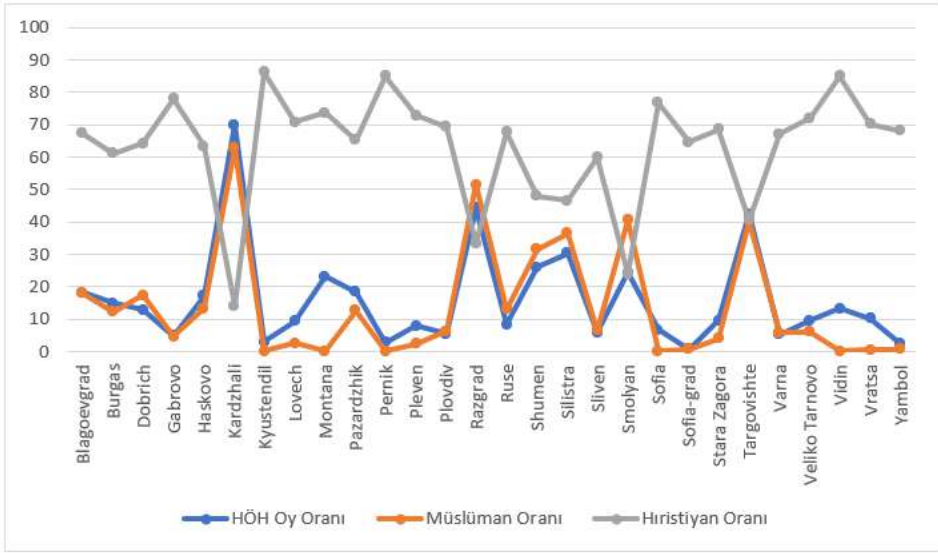
Şekil 1 İllere göre HÖH Oy Oranı ile Etnik Nüfus Oranı Karşılaştırma Grafiği

HÖH'ün oy oranlarının dini tercih ile karşılaştırılması sonucu şehirlerde Müslüman nüfusun artması ile HÖH oylarının artması arasında “yüksek düzeyde pozitif ilişki” olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Hristiyan nüfusun artması ile “yüksek düzeyde negatif ilişki” olduğu dikkat çekmektedir. Diğer dini tercih değişkenlerinin ise HÖH'ün oy oranı ile ilişkisinin orta ve düşük düzeyde veya “yok”a yakın olduğu hesaplanmıştır (Tablo 11). Bu sonuçlara göre şehirlerde Müslüman nüfus arttıkça HÖH'ün oy oranının arttığı, Hristiyan nüfus arttıkça HÖH'ün oy oranının azaldığı sonucu çıkarılabilir.

Tablo 11 HÖH oy oranı - dini tercih korelasyonu

Karşılaştırma	r Katsayısı	Yorumu
HÖH Oy Oranı – Hristiyan	-0,83617	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Müslüman	0,910334	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Yahudi	-0,22464	Düşük Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Diğer	-0,39395	Orta Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Dini Yok	-0,45619	Orta Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Tespit Edilemeyen	-0,23267	Düşük Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Cevap Vermeyen	0,075725	Düşük Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Bilinmeyen	0,030835	Düşük Düzeyde İlişki

Aşağıda HÖH'ün şehirlere göre oy oranlarının Müslüman ve Hristiyan nüfus oranları ile karşılaştırıldığı Şekil 2 incelendiğinde yukarıda bahsi geçen pozitif ve negatif yüksek ilişki düzeyleri daha net anlaşılabilmektedir. Etnik kökene göre yapılan karşılaştırmada başta Smolyan olmak üzere Blagoevgrad, Pazardzhik gibi şehirlerde Türk nüfus oranlarından farklı bir seyir görülürken, bu şehirlerde dini tercihe göre yapılan karşılaştırmada kendini Müslüman olarak tanımlayan nüfus ile HÖH oyları arasında benzerlik dikkati çekmektedir. Bunun sebebi nüfus istatistiklerinde yer almayan Müslüman “Pomak” nüfusu olabilir. Daha sağlıklı sonuçların ortaya konulabilmesi için Pomak nüfus ile ilgili ayrı detaylı bir araştırma yapılması gerekmektedir.

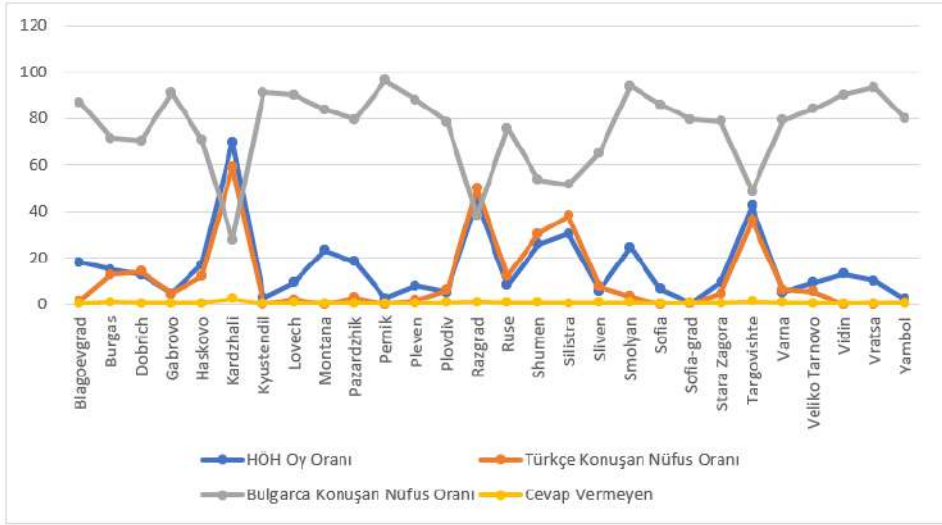
Şekil 2 HÖH Oy Oranlarının İllere Göre Müslüman ve Hristiyan Nüfus Oranları İle Karşılaştırma Grafiği

HÖH’ün oy oranlarının anadil ile karşılaştırılması sonucu etnik köken karşılaştırmasında olduğu gibi şehirlerde anadil olarak Türkçe konuşan nüfusun artması ile HÖH oylarının artması arasında “yüksek düzeyde pozitif ilişki” olduğu görülmüştür. Yine etnik kökenle benzer şekilde anadil olarak Bulgarca konuşan nüfus ile HÖH oy oranı arasında “yüksek düzeyde negatif ilişki” olduğu görülmektedir. Cevap vermeyen seçeneği ile de yine “yüksek düzeyde pozitif ilişki” görülmektedir. Diğer anadil değişkenlerinin ise HÖH’ün oy oranı ile ilişkisinin orta veya düşük düzeyde olduğu hesaplanmıştır (Tablo 12). Bu durumda şehirlerde anadili Türkçe olan veya bu soruya cevap vermek istemeyen nüfus arttıkça HÖH oy oranının arttığı, şehirlerde anadili Bulgarca olan nüfus arttıkça HÖH oy oranının azaldığı söylenebilir.

Tablo 12 HÖH oy oranı - anadil korelasyonu

Karşılaştırma	r Katsayısı	Yorumu
HÖH Oy Oranı – Bulgarca konuşan	-0,80774	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Türkçe konuşan	0,879083	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Romanca konuşan	-0,14366	Düşük Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Diğer	-0,31934	Orta Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Tespit Edilemeyen	0,421696	Orta Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Cevap Vermeyen	0,734148	Yüksek Düzeyde İlişki
HÖH Oy Oranı – Bilinmeyen	0,030835	Düşük Düzeyde İlişki

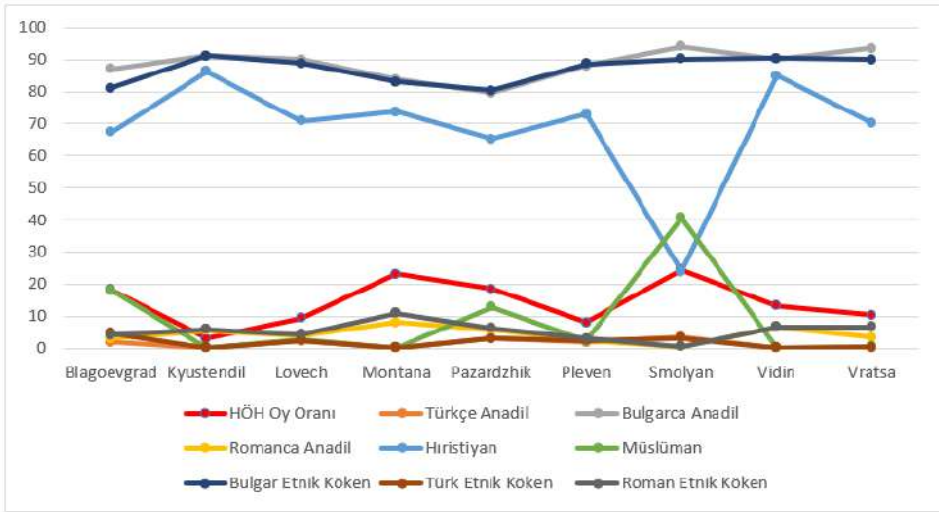
Şehirlere göre HÖH oy oranları ile konuşulan anadil oranları karşılaştırılarak ortaya çıkan sonuç Şekil 3'te grafik olarak sunulmuştur. Grafikte birçok şehirde anadil olarak Türkçe konuşulma oranı arttıkça HÖH oylarının arttığı, Bulgarca konuşulma oranı arttıkça HÖH oy oranının azaldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanında Türkçe anadil oranı çok düşük olan Blagoevgrad, Lovech, Montana, Pazardzhik, Smolyan, Vidin, Vratsa illerinde HÖH'ün anadil olarak Bulgarca konuşan nüfustan önemli miktarda oy aldığı görülmektedir. Bunun sebebi Anadil olarak Bulgarca konuşan Pomak nüfustan kaynaklanıyor olabilir. Ne var ki Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü verilerinde Pomak vatandaşlara yönelik herhangi bir veri yer almadığından bu istatistikler üzerinden Pomak nüfusla ilgili değerlendirme yapmak mümkün değildir.

Şekil 3 İllere Göre HÖH Oy Oranı ile Konuşulan Anadil Karşılaştırma Grafiği

HÖH'ün oy oranları şehir bazında incelendiğinde etnik köken, dini tercih ve anadil konusunda birçok ilde etnik olarak Türk kökenli, Müslüman ve anadili Türkçe olan nüfus ile orantılı bir seyir görülmektedir. Bununla birlikte Blagoevgrad, Kyustendil, Lovech, Montana, Pazardzhik, Pleven, Smolyan, Vidin, Vratsa illerinde diğer şehirlerde olduğu gibi bir bütünlük görülmemekte, bu şehirlerde daha çok parametre ile detaylı araştırma yapılması gerekmektedir. 2021 yılı nüfus istatistiklerinde anadili Bulgarca olan Müslüman Pomaklara yer verilmemiş olması mevcut verilerle bu şehirlerdeki değerlendirmenin net bir şekilde yapılmasını zorlaştırmaktadır. Bu şehirlerle alakalı daha iyi bir yorum yapabilmek için Şekil 4'teki grafik oluşturulmuştur. Grafiğe göre Smolyan, Blagoevgrad ve Pazardzhik şehirlerinde etnik olarak Türk olan veya anadili

Türkçe olan nüfus çok az olmasına rağmen HÖH'ün azımsanmayacak oranda oy aldığı görülmektedir. Bu şehirlerde Müslüman nüfus ile etnik kökeni Bulgar olan ve anadili Bulgarca olan nüfusun anadili Türkçe olan ve etnik kökeni Türk olan nüfusa göre fazla olduğu dolayısıyla HÖH'ün bu illerdeki oylarının Müslüman olup anadil olarak Bulgarca konuşan vatandaşlardan yani Pomaklardan geliyor olabileceği söylenebilir. Vidin, Vratsa, Montana, Pleven, Lovech, Kyustendil şehirlerinde ise hem Türk olan hem Türkçe konuşan hem de Müslüman olan nüfus çok az olmasına rağmen bu illerde de HÖH oyları dikkate değer seviyelerdedir. Grafik incelendiğinde bu illerde HÖH oylarının daha ziyade Hristiyan Roman ve Bulgar vatandaşlardan geliyor olması daha olasıdır.

Şekil 4 HÖH oy oranlarının Türk nüfusun az olduğu bazı şehirlerde çeşitli parametrelerle karşılaştırması

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bulgaristan'da 1980'li yıllarda sosyalist totaliter Jivkov yönetimi tarafından Türklere ve Müslümanlara yönelik uygulanan baskı ve asimilasyon politikaları 1989 yılında çok sayıda soydaşımızın Türkiye'ye göç etmesi ve Jivkov yönetiminin devrilmesi ile sonuçlanmıştır. Akabinde yönetim sistemi olarak parlamenter demokrasiye dayalı cumhuriyet rejimini benimseyen Bulgaristan'da Türkler ve Müslümanlar da çeşitli siyasi partiler vasıtası ile ülkenin yönetiminde söz sahibi olmaya çalışmışlardır. Bu partilerden en önemlisi olan ve günümüzde halen Bulgaristan parlamentosunda grubu bulunan Hak ve Özgürlükler Hareketi aynı zamanda çeşitli tartışmaların da odağına olagelmıştır. Bu tartışmalardan biri de özellikle milliyetçi Bulgarların HÖH'ün etnik bir parti olduğu iddiası ve

Bulgaristan anayasasına göre etnik parti kurmanın yasak olmasıdır. Her ne kadar HÖH ile ilgili anayasa mahkemesince bunun aksi yönde bir karar bulunsun da özellikle seçim dönemlerinde ırkçı Bulgar siyasi partileri bu argümanı bir seçim propagandası olarak kullanmaktadır. Bu konuda gösterdikleri gerekçelerin en önemlilerinden biri HÖH'ün oy tabanının Türkler olduğu ve bu nedenle HÖH'ün etnik bir "Türk Partisi" olduğu iddiasıdır. Bu iddiadan yola çıkarak gerçekleştirilen bu çalışma ile HÖH'ün 2 Ekim 2022 tarihinde yapılan Bulgaristan parlamento seçimlerinde aldığı oylar şehir bazında incelenmiş ve partinin oy tabanı hakkında yorumlar yapılmıştır.

Çalışma kapsamında Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün 2021 yılı nüfus istatistiklerinden faydalanılarak şehirlerin nüfuslarının etnik köken, anadil ve dini tercih istatistikleri ile HÖH'ün 2 Ekim 2022 tarihinde yapılan Bulgaristan parlamento seçimlerinde bu şehirlerden aldığı oylar oransal olarak karşılaştırılmıştır.

Yapılan karşılaştırmaya göre şehirlerdeki etnik kökeni Türk olan nüfus, anadili Türkçe olan nüfus ve dini tercih yönünden kendini Müslüman olarak tanımlayan nüfus oranları arttıkça HÖH'ün oyları da artmaktadır. Diğer yönden şehirlerdeki etnik kökeni Bulgar olan nüfus, anadili Bulgarca olan nüfus ve dini tercih yönünden kendini Hristiyan olarak tanımlayan nüfus oranı arttıkça HÖH'ün oy oranının azaldığı görülmektedir.

Özellikle Türk nüfusunun fazla olduğu Kardzhali, Razgrad, Targovishte, Silistra, Shumen, Dobrich, Burgas gibi şehirlerde HÖH oylarının Türk nüfusunun oranı ile paralel olduğu ancak Smolyan, Blagoevgrad, Montana, Pazardzhik, Vidin, Vratsa gibi şehirlerde Türk nüfusun az olmasına rağmen bu şehirlerden de dikkate değer oranda oy alabildiği görülmektedir. Yapılan değerlendirmede Smolyan, Blagoevgrad ve Pazardzhik şehirlerindeki oyların anadili Bulgarca olup dini açıdan kendini Müslüman olarak tanımlayan nüfus ile HÖH oyları arasında benzerlik bulunduğu ve bu nedenle bu şehirlerdeki HÖH oylarının çoğunlukla Pomaklardan geldiği değerlendirilebilir. Ne var ki Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü'nün 2021 yılı verilerinde Pomak toplum ile ilgili ayrı bir veri sunmamış olması bu konunun ayrıca araştırılması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Türk nüfusun çok az olduğu Montana, Vidin, Vratsa gibi şehirlerde kayda değer bir oy oranına ulaşan HÖH'ün oylarının Roman nüfusu ile paralel olduğu, yine Türk nüfusunun çok az olduğu Pleven, Lovech, Kyustendil şehirlerinde ise HÖH'ün oylarının çoğunluğunu etnik kökeni Bulgar ve/veya Roman vatandaşlardan aldığı yorumu yapılabilir.

Sonuç olarak HÖH'e oy veren kitlenin büyük oranda Türklerden oluştuğu ancak bunun yanında partinin Pomak, Roman ve kısmen Bulgar vatandaşlardan da oy alabildiği görülmektedir. Kardzhali şehrinde HÖH oy oranının Türk

nüfustan daha fazla olması bu şehirde Bulgar vatandaşlardan oy aldığı algısına sebep olsa da aslında bunun sebebinin seçim zamanı oy kullanmak için Türkiye’den bu şehre giden çift vatandaşlardan kaynaklanıyor olabileceği göz ardı edilmemelidir. Bunun yanında Razgrad, Shumen, Silistra, Ruse gibi kuzey Bulgaristan’da bulunan ve Türk nüfusunun fazla olduğu şehirlerde HÖH’ün Türk nüfus oranından daha az oy aldığı dikkati çekmektedir. Bu da bu şehirlerde yaşayan Türklerin bir kısmının HÖH yerine diğer siyasi partilere oy verdiğine işaret etmektedir. Partinin oy oranını arttırabilmek için hedef kitlesi olarak Bulgar etnik kökenli vatandaşlara yönelik daha fazla çalışma yapması ve oy alamadığı Türk nüfusu da parti programı ve kadroları konusunda ikna etmesi gerektiğini göstermektedir.

Tüm bunlar dikkate alındığında bir siyasi partinin belli etnik kesimlerden daha fazla oy alabiliyor olması bu siyasi partinin bir etnik parti olduğunu iddia etmek için tek başına yeterli bir argüman oluşturmaz. Zira HÖH’ün gerek yönetim kadrolarında gerek üyeleri arasında her etnik kökenden vatandaşa yer veriyor olması ve parti programının tek bir etnik kökene yönelik olmayıp tüm Bulgaristan vatandaşlarını kapsıyor olması, bu siyasi partinin etnik bir “Türk Partisi” olmaktan uzak olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Bulgaristan Adalet Bakanlığı,
<https://www.justice.government.bg/home/normdoc/521957377> (22.12.2022)
- Bulgaristan Merkez Seçim Kurulu, <https://results.cik.bg> (22.12.2022)
- Bulgaristan Merkezi Seçim Kurulu Sonuçları,
<https://results.cik.bg/ns2022/rezultati/index.html> (23.12.2022)
- Bulgaristan Merkezi Seçim Kurulu,
<https://pi2009.cik.bg/results/proportional/index.html> (22.12.2022)
- Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü 2021 Nüfus İstatistikleri,
https://infostat.nsi.bg/infostat/pages/module.jsf?x_2=338 (22.12.2022)
- ÇAKMAK, S. (2022). “1989 Bulgaristan Zorunlu Göçünün Nedenleri ve Sonuçları: Belene Kampı”, *International Academic Social Resources Journal*, (e-ISSN: 2636-7637), Vol:7, Issue:39; s. 784- 792.
- HÖH web sayfası, <https://www.dps.bg> (22.12.2022)
- KÖKLÜ, N., Büyüköztürk, Ş. & Çokluk Bökeoğlu, Ö. (2006). Sosyal Bilimler için İstatistik. Ankara: Pegem Yayınları.
- SYULEYMANOVA, A. (2010). *Bulgaristan Hak ve Özgürlükler Hareketi'nin üye profilindeki değişimi ve azınlıklar üzerindeki etkisi*, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Danışman: Yrd. Doç. Dr. Nazmi ÜSTE, İzmir 2010.
- ПРОЙКОВА-АЛИ, М. (2009). “ТУРЦИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ МЕДИЕН ДИСКУРС”. *ОТГОВОРНОСТТА ПРЕД ЕЗИКА*. Университетско издателство „Епископ Константин Преславски. s. 280-289. (Bulgarca)

61. Bölüm

Gözetim Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Eleştirel Bir Analiz

Dolunay ŞENOL¹
Muhterem UYSAL²

¹ Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
E-posta: dolunay_senol@yahoo.com, ORCID: 0000-0003-3716-0430

² Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü,
e-posta: muysal@bingol.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0741-6343

ÖZET

Gözetim, günümüzde sosyal teoride anlaşıldığı haliyle olmasa bile tarih boyunca hep bir hakimiyet ve kontrol aracı olarak kullanılan bir enstrüman olagelmıştır. Toplum yapıların dönüşüme uğramasıyla paralel beraber bazı radikal değişimler geçiren gözetim olgusu da teknolojik gelişmelerin ortaya çıkardığı birtakım imkanlar neticesinde çeşitli biçimleriyle modern toplumların günlük hayatının her alanında deneyimlenen ve gittikçe ayrılmaz bir parçası haline gelmektedir. Dünyada ve ülkemizde teknolojideki hızlı ilerlemelerle ortaya çıkan yeni gözetim biçimleri ve artan gözetim faaliyetlerini ve toplumsal sonuçlarını anlamak için birçok çalışma yapılmaktadır. Yazılan kitap ve makale gibi devasa bir çalışma alanının yanında gözetim konusu çok sayıda lisansüstü tezlerin temel araştırma konusu haline gelmektedir. Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de yazılmış olan lisansüstü tezlerin kapsamlı bir analizini sunarak, gözetim alanındaki yoğun olarak odaklanılan temel temalara ve kullanılan metodolojilere ait bulgulara ışık tutmak ve konunun göz ardı edilen taraflarına dikkat çekmektir. Bu incelemeyi yapmak için, yaklaşık son otuz yıl içinde tamamlanan tezlere odaklanarak YÖK ulusal tez merkezi veritabanında sistematik bir arama yapılmıştır. Kapsamlı bir genel bakış sağlamak amacıyla sosyoloji, radyo ve televizyon, hukuk, halkla ilişkiler, gazetecilik ve uluslararası ilişkiler dahil olmak üzere sosyal bilim alanındaki çeşitli disiplinlerden elde edilen tezler dikkate alınmıştır. Bu tarama sürecinden sonra, ayrıntılı analiz için yüksek lisansta 105, doktora ise 24 olmak üzere toplam 129 ilgili teze ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Gözetim, Gözetim Toplumu, Panoptikon, Sosyal Bilimler, Sosyal Teori, Sosyoloji.

GİRİŞ

Gözetim, en geniş anlamda, güvenlik, istihdam, ticaret, yönetim vb. alanlarda hizmet sunan kurumlar tarafından ve onları temsil eden iktidarlarca, sürekli genişleyen bir kapsamla kişisel verilerin depolanması, analiz ve senteze tabi tutulması anlamına gelmektedir. Gözetim ister bir hükümdarın kişiliğinde somutlaştığında ister devlete bağlı denetim aygıtlarından biri olarak karşımıza çıktığında ya da ebeveyn-çocuk ve öğrenci-öğretmen ilişkisi gibi sosyal ilişkiler olarak tecessüm ettiğinde mutlaka iki kutbu kendisinde barındırmaktadır (Bozalp, 2018: 28). Yani hem bir yandan tek bir tarafın lehine gelişen bir iktidar ilişkisi şeklinde meydana geldiğinde hem de bireylerin gözetime kendilerini aynı anda nesne ve özne olarak sundukları durumlarda da iki kutuplu bir gözetleyen-gözetlenen ilişkisi daima mevcuttur.

Tarihsel bakımdan iktidarların en kullanışlı araçlarından biri olan gözetimin ortaya çıkışı her ne kadar çok eskilere kadar götürülebilmek mümkünse de sosyal hayatta etkisini önemli ölçüde modern toplumlarda hissettirmektedir (Bozkurt, 2000). Toplumsal denetimle sosyal yapının sürekliliği ve düzenin sağlanması hedeflenmektedir. Bu bağlamda gözetim, sosyal düzenin sürdürülmesinde toplumsal denetimin bir aracı olarak işlev üstlenmektedir (Çetin ve Asil, 2017: 188). Gözetim, insan hayatında bir denetim aracı olarak her zaman söz konusu olmuştur. İnsanlar, hükmeden otoriteler tarafından çeşitli nedenlerle ve çeşitli biçimlerde gözetlenmişlerdir. Ancak modern dönemde, gözetim amaç ve araç olarak dönüşüm yaşamıştır. İletişim ve bilişim teknolojileri vasıtasıyla gerçekleştirilen gözetim, artık neredeyse bütün insanları gözetleyecek duruma gelmiştir (Kalaman, 2019: 577). Gözetim, onlarca yıldır sessizce genişlemekte ve modern dünyanın temel bir özelliği haline gelmektedir. Bu dünyada birbirini izleyen nesiller kendini dönüştürdüğü için, gözetim de sürekli değişen ve dönüşen özellikler göstermektedir (Bauman ve Lyon, 2013).

Günümüzde anladığımız haliyle tarihte ilk olarak kapatılma olgusuyla sosyal yaşamda yer bulan gözetim, özellikle Orta Çağ'da çeşitli salgın hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla uygulanma şansı bulmuş ancak gözetim olgusu, 18. yüzyılda Jeremy Bentham'ın panoptikon tasarımıyla en somut halini alabilmiştir (Çaycı ve Çaycı, 2017: 167). İngiliz cezaevi reformcusu Bentham, 1791'de "her şeyi gören" anlamına gelen panoptikon adlı, ideal bir cezaevi için mimari plan oluşturdu. Bu hapishanenin merkezinde bir gözetleme kulesi ve etrafında hücreler bulunmaktaydı. Hücrelerin tümü bu kuleye açılmaktaydı ve böylece, gözetleme kulesinde bulunan görevliler hapsedilmiş olan mahkumları gözetleyebilmekteydi (Foucault, 1992). Buradan gözetleyici hücreleri sürekli gözler, ancak hücre içerisinde hapis durumunda olanlar onu görmezler. Panoptikon, iktidarı anonim hale getirir. Böylece gözetim ve görünürlük yaratılır.

Dolayısıyla disiplin için zor kullanmaya gerek duyulmaz. İnsanlar sürekli olarak gözetiminde oldukları Tanrı'ya karşı yaptıkları gibi disipline uymak için gönüllü olur. Ancak tanrılar dünyevileşmiştir. Her şeyi gören dünyevi iktidarların gözüdür (Bozalp, 2018: 34-35).

Yapısal ve fonksiyonel olarak yaygınlaşan Panoptikon ile mahkûmu iyi davranmaya, işçiyi çalışmaya, öğrenciyi özenli olmaya, hastayı tedaviye zorlamak için güç kullanmaya gerek kalmamaktadır. Dolayısıyla demir parmaklıklar ve kocaman kilitler söz konusu değildir. Gelişen gözetim mekanizmaları ile insanların tutum ve davranışları üzerinde daha etkin olmaktadır (Bozkurt, 2000). Panoptikon, "her şeyi" sürekli olarak görmeyi mümkün kılan siyasal bir teknoloji haline gelmiştir. Günümüzde bir bütün olarak insanlık, Bentham'ın ileri sürdüğü panoptik düzene dayalı bir yapı içinde hapis kalmıştır. Bentham'ın evrensel bir 'denetim mekanizması' olarak tasarladığı Panoptikon içinde bireyler, 'kapatılma', 'yalnızlık' ve 'eğitim'in oluşturduğu birçok faktör için birer 'nesne'dirler. Aynı şekilde, internet ağına dâhil olanlar da enformasyon nesnesi haline gelirler. İnternet sanal ortamda bireyleri gerçek dünyadan soyutlayarak onları 'yalnızlaştırırken' aynı zamanda onlar hakkında kişilik profillerine ulaşabilme imkânı sağlayarak 'güvenli gözaltına' almıştır (Dolgun, 2004).

Gelinen nokta itibariyle gözetim birçok gerekçelerle gerçekleştirilmektedir. Bauman ve Lyon (2013: 100) günümüzde gözetlemenin gerekçeleri arasında, kilit bir unsur olarak güvenlik meselesinin bulunduğu altını çizmektedirler. Gözetimin güvenlik amacıyla gerçekleştirilmesi durumu yeni bir oldu değildir. Shakespeare'in Hamlet'indeki açılış sahnesinde, şehrin üzerinde bir "nöbetçi" tutulmasının veya Elsinore kalesinin girişinde nöbet tutan Francisco'nun önemine dair İncil'deki referansları hatırlatan Bauman ve Lyon, güvenliğin sağlanması, dost veya düşman olarak geçecek olanları belirlemek için her zaman tetikte nöbet tutmak için bir gerekçe olarak karşımıza çıktığını ifade etmektedirler. Ancak 21. yüzyılda artık böyle bir durum gözetimin masum gerekçelerle yapılması bakımından uygun görünmemektedir. Güvenlik bugün birçok ülkede siyasi bir öncelik haline gelmektedir. Bu durum elbette gözetim faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi için büyük bir motivasyon kaynağını oluşturmaktadır. Fakat günümüzde öyle görünmektedir ki güvenliği sağlamanın önde gelen araçlarının başında, bizi belirgin tehlikelerden ziyade daha belirsiz risklere karşı koruması gereken yeni gözetleme teknikleri ve teknolojileri gelmektedir.

Gözetim, şeytani güçler tarafından hazırlanmış bir komplo değildir. Gözetim faaliyetlerinin çoğunun arkasında güvenlik, refah, sağlık, verimlilik gibi iyi veya en azından tarafsız niyetlerin varlığını bulmak mümkündür. Fakat gerçekleşen bazı gözetim pratikleri, genellikle bilgimiz veya rızamız olmadan, kasıtlı olarak

davranışlarımızı veya hareketlerimizi sınırlamayı ve kontrol etmeyi amaçlamaktadır. Ancak bu, tüm bu faaliyetlerin kabul edilebilir olduğu anlamına gelmez. Gözetim toplumu, gözetlemeye dayalı teknikler kullanılarak örgütlenmiş ve yapılandırılmış bir toplumdur. Gözetim altında olmak, toplumu yapılandıran kuruluşlar ve hükümetler adına, kişinin hareketleri ve faaliyetleri hakkında birtakım teknolojik imkanlar vasıtasıyla kaydedilen bilgilere sahip olmak anlamına gelir. Bu bilgiler daha sonra tasnif edilir, elenir, kategorize edilir ve yaşamımızı etkileyen kararlar için bir temel oluşturur. Bu tür kararlar haklarımız ve sosyal yardımlara, işe, ürünlere ve hizmetlere erişimimiz, sağlığımız, kamusal ve özel alanlardaki hareketlerimiz ile ilgilidir (Wood, Ball, Lyon, Norris ve Raab, 2006: 4-5). Bireyler hakkında elde edilen bu bilgiler mevcut sistem açısından kimin makbul olup olmadığı, kimin birtakım haklara erişip erişemeyeceği konusunda iktidarı ellerinde bulunduranlara tasarruf gücü vermektedir.

Postmodern ve dijimodern dönemdeki gözetim pratikleri bireye saklanacak ve yalnız kalabilecek bir mekânı imkânsız kılmaktadır. Büyük oranda internet ağında işleyen bu gözetim teknolojileri birçok boyutuyla gündelik yaşamın işleyişi ile bütün oluşturmuştur. Güvenlik, eğlence, hızlı alışveriş, sanal sosyalleşme karşılığında sistem, kullanıcılardan kayıtsız şartsız bütün bilgilerini kendinin gözetimine sunulmasını istemektedir (Kalaman, 2019: 580). Mikro-teknolojilere dayalı telekomünikasyon, bilgisayar ve uydu sistemleri sayesinde gözetim, tarihin hiçbir zaman olmadığı kadar etkin hale gelmiştir. Enformasyon teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler ve toplumsal yapıdaki dönüşümler ile doruk noktasına ulaşan gözetim; günümüzde bütünüyle kurumsallaşarak bireyleri her açıdan çembere almış, onları merkezi bir gözetimin merceği altına almıştır. Dolayısıyla, enformasyon teknolojilerinin katkılarıyla beraber; iktidarların merkezileşmesi, özgürlüklerin kısıtlanması ve mahremiyetlerin ortadan kalkması benzeri birçok olumsuz sonuç da mevcuttur (Dolgun, 2004). İktidarlar kapalı mekânları değil, özgür mekânları denetlemektedir. Denetim, bireyleri evlerinde dahi kapatma etkisi göstermektedir. Günümüzde, online bankacılık, alışveriş, eğitim gibi birçok gereksinim internet üzerinden giderilebilmektedir. İnsanlar, kendi istekleriyle başta evleri olmak üzere okul, ofis, park, restoran vs. her mekânda, internet yoluyla kendilerini sanal dünyaya katarak her yerde ve her zaman gözetime tabi olmaktadır. Böylece gerçek hayattan kopan bireyler, kişilik profillerine ulaşılabilir nitelikte kolay bir gözetime ve gözetleyenlerden gelen yönlendirmelere maruz kalmaktadırlar. Panoptikonda insanları hapseden ve disipline eden gözetimin yerine, süperpanoptikon modeli ile onları bulundukları her alanda denetim altına alan yeni bir gözetim biçimi geçmiştir. Süperpanoptikonla beraber, herkes, her an ve her yerde, çeşitli amaçlarla, herhangi birini gözetime altına alabilir. Burada bireylerin gözetleyip

gözetlemediğini bilememesinin yanında, herkesin onları gözetleme ihtimalinin olduğunun bilincinde olmasıdır. Panoptikonik gözetiminin asimetrik bakışı, bu gözetleme sisteminde yok edilmiş gözükmektedir. Böylece gözetlenen-gözetleyen ayrımı ortadan kalkmıştır (Bozalp, 2018: 41- 42).

Monahan'a göre (2011: 502), bir alan olarak gözetim çalışmaları, gelişen bir bilgi üretim sistemidir. Bir sistem olarak belirli ilgi unsurlarını veya bilme yollarını içermektedir. Büyük ölçüde kurumsal düzeydeki güç dinamiklerine ve bunların teorik açıklamalarına olan ilgiyle organize edilmiştir. Bu nedenle çalışma alanı, gözetim üzerine sosyal çalışmalarla uğraşan uluslararası bir akademisyenler ağına doğru genişlese bile, yerel bağlamlardaki deneyimler üzerine ampirik araştırma, tahmin edilebileceği gibi, makro düzeyde, kurumsal iktidar biçimleri hakkındaki konuşmalara dönmek durumundadır. Alan hızla büyüdüğü ve disiplinler arası bir özelliğe sahip olduğu için merkez değişmekte ve yeni ilgi alanları mevcut paradigmalara meydan okumaktadır. Bu durum gözetimin sürekli güncelliğini korumasına sebep olmakta ve bu alanı anlamaya yönelik konuyla ilgili yapılacak olan yeni çalışmaların önemini arttırmaktadır. Ülkemizde de son yıllarda gözetim konusuna artan bir ilginin olduğunu söylemek mümkündür. Fakat ülkemizdeki çalışmaların batıdaki akademi dünyasıyla mukayese edildiğinde tez düzeyindeki çalışmaların niceliksel açıdan çok yetersiz kaldığı ve belirli konular etrafında yoğunlaştığı dolayısıyla konunun bazı açılardan ihmal edildiği görülmektedir.

LİSANSÜSTÜ SOSYAL BİLİMLER TEZLERİNDE GÖZETİM

Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi web sitesinde yapılan tarama sonucunda gözetim başlıklı 105 yüksek lisans ve 24 doktor olmak üzere 129 teze ulaşılmıştır. Bu tezler felsefe anabilim dalından uluslararası ilişkiler anabilim dalı gibi on dört farklı sosyal bilimlere ait anabilim dalı arasında yapılmıştır. Kayıtlar arasında ulaşılan ilk tezin 1993 yılında yapıldığı görülmektedir.

Tablo 1: Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
Felsefe	3	-	3
Gazetecilik	9	4	13
Güzel Sanatlar	1	-	1
Halkla İlişkiler	7	2	9
Hukuk	17	-	17
İletişim Bilimleri	9	1	10
İşletme	9	4	13

Kamu Yönetimi	13	6	19
Psikoloji	2	1	3
Radyo-Televizyon	3	1	4
Reklamcılık	3	-	3
Siyasal Bilimler	3	1	4
Sosyoloji	22	4	26
Uluslararası İlişkiler	4	-	4
TOPLAM	105	24	129

Tablo 2: Lisansüstü Sosyal Bilimler Tezlerinde Gözetim Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	1993-1995	1996-2000	2001-2005	2006-2010	2011-2015	2016-2020	2021-2023
Sayı	2	3	6	5	20	57	36

Yapılan ilk tezden itibaren 18 yılda yapılan toplam tez adedi 16 olarak tespit edilmiştir. Araştırmacıların gözetim konusuna ilgisi özellikle 2011 yılından itibaren artış göstermiştir. Tezlerin gazetecilik, hukuk, iletişim bilimleri, işletme, kamu yönetimi, sosyoloji anabilim dallarında yoğunlaştığı görülmektedir.

Tablo 3: Sosyal Bilimler Alanlarında Yapılan İlk Çalışmalar

Anabilim Dalı	Yılı	Adı	Tür ü
Psikoloji	1993	15-22 yaşları arasında bulunan ıslahevindeki, gözetim altındaki ve suç işlememiş gençlerin benlik saygısı ve yaşam doyumu düzeylerinin karşılaştırılması	YL
Hukuk	1998	Türkiye'de çocuk mahkemeleri ve gözetim raporları	YL
Sosyoloji	2003	Gözetim toplumu: Enformasyon teknolojileri ve gözetime yönelik sosyolojik bir yaklaşım	DR
Halkla İlişkiler	2004	Mahremiyet açısından elektronik gözetim ve denetim: Tüketicinin denetimi, gözetimi ve online alışveriş siteleri üzerine bir uygulama	YL
Gazetecilik	2004	Küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin devlet-toplum-birey ilişkileri üzerine etkileri: E-devlet ve gözetim	YL
Kamu Yönetimi	2011	Çalışma yaşamında özgürlük sorunu: Gözetim ve mahremiyetin yeni sınırları	YL
Gazetecilik	2012	Gözetimin neoliberal 'risk' bağlamında dönüşümü ve MOBESE kameraları	DR
Uluslararası İliş.	2014	İnsan hakları ve elektronik gözetim	YL
Siyasal Bilimler	2016	Panoptikon'dan post panoptikon'a gözetimin soykütüğü	DR
Reklamcılık	2018	Mobil ortam reklamlarında dijital gözetim algısı: Dijital göçmenler ve dijital yerlilerin karşılaştırmalı analizi	YL
İletişim Bilimleri	2018	Türkiye'de sosyal medya alanında yaşanan gözetim sorunları: Twitter üzerinden bir inceleme	YL
Felsefe	2018	Katı modernlikten akışkan modernliğe geçişte gözetim: Foucault ve Bauman' da panoptik ve sinoptik	YL
Radyo-Televizyon	2017	Kamusal teşhir ve gözetim kültürü bağlamında televizyonda evlilik programları	YL

Anabilim Dalı Bağlamında Gözetim ile İlgili Tezler

Gözetim, felsefe anabilim dalında üç yüksek lisans tezinde tartışılmıştır. Uçak (2020), *"Direniş içeriğinin işidir: Dispozitif, özne ve kaçış çizgileri bağlamında akışkan gözetim"* başlıklı çalışmasını; akışkan gözetim, denetim toplumlari, dispozitif, özne, kaçış çizgileri, karşı-enformasyon kavramları çerçevesinde temellendirmektedir. Bu bağlamda artan insan hakları ve mahremiyet kaygılarına rağmen, akışkan gözetimin artık yaşamımızın tüm alanlarına hızlı bir şekilde etti ettiğini belirtmektedir. Devletlerin ulusal güvenlik, çok uluslu şirketler de sözde müşteri memnuniyeti söylemini doğrultusunda gelişen bu gözetim ile insanlık onuru ve varoluşu hakkında bir mahremiyet krizi ortaya çıkardığına dikkat çekmektedir. Bayram (2019), *"İktidar ve internet: Dijital denetim ve gözetim mekanizmalarına siberetik yaklaşım"* adlı çalışmasında; günümüzün önemli konularından olan internet yoluyla meydana çıkan etik sorunlar ve bilhassa dijital gözetim olgusuna yoğunlaşmaktadır. Çalışma; iktidarın teknolojileri, iktidarın dijital gözü: dijital veya post-panoptik gözetim, Foucault kapatılma olgusu, disiplin toplumlari ve gözetimin doğuşu, enformasyon felsefesi ve etik, internet, etik sorunlar ve insan hakları kapsamında çerçevelenmiştir. İncetahtacı (2018) *"Katı modernlikten akışkan modernliğe geçişte gözetim: Foucault ve Bauman' da panoptik ve sinoptik"* adlı tezinde *"temel olarak modernitenin ontik dünyanın bütününe ihata edebilme kuvvetiyle mücehhez, egemen bir özne kurma arzusunun ve bu arzusun devamı olarak ortaya çıkan, tüm olumsuzlıklardan ari, sınırları tahkim edilmiş bir düzen oluşturma isteğinin gerçekleşemediğini göstermeyi"* amaçladığını ifade etmektedir. Bunu da Kartezyen özne, katı modernite, öznelilik-söylem, dispozitif-biyopolitika ve panoptikon, parçalanmış özne, akışkan modernite, sinoptikon, banoptikon kavramlarını çerçevesinde temellendirmektedir.

Gazetecilik anabilim dalında; 2004 ve 2023 yılları arasında dokuz yüksek lisans, dört doktora çalışması yapılmıştır. Yüksek lisans çalışmaları; devlet-toplum-birey ilişkileri üzerine etkileri bağlamında e-devlet ve gözetim, kamusal teşhir bağlamında televizyonda evlilik programları, internet reklamcılığı, Facebook veri politikasına yönelik kullanıcıların gizlilik endişeleri ve gözetim farkındalığı, sosyal medyada kullanıcının kendini ifşa etme, Gözetim ve benlik sunumu, yeni medya ve mahremiyet algısındaki değişim, siber gözetim gibi çeşitli başlıklarda yapılmıştır. Bu anabilim dalında dört doktora çalışması bulunmaktadır. Bu anabilim dalında yapılan çalışmaların genellikle gözetim, sosyal medya ve mahremiyet ilişkisi bağlamında ve nicel yöntem kullanılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmalar arasında farklı olarak Atabey (2023)'e ait, *Gözetim toplumunda değişen mahremiyet algısı ve sosyal medyada temsili* adlı tez çalışmasında nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Güven (2012)

"Gözetimin neoliberal "risk" bağlamında dönüşümü ve MOBESE kameraları" konulu çalışmasında; neoliberal "risk" faktörü bağlamında bir iktidar pratiği olarak gözetimin geçirdiği dönüşümleri ele almıştır. Bunun yanında Mobese gözetim kameralarının medyadaki temsilini de sorgulamıştır. Çalışmasında yapılan görüşmelerden elde edilen veriler, katılımcıların "risk" ve "güvenlik" konularını yüksek bir frekansta algıladıkları görülmüştür. Mobese kameralarının neredeyse tüm katılımcılar tarafından "güvenlik" bağlamında kabul gördüğü sonucuna ulaşmıştır. Eşitti'nin (2013) *"Gözetim toplumunda sinoptikon ve sosyal medya"* başlıklı tezinde şu vurgular göze çapmaktadır: Yeni iletişim teknolojilerden sosyal medya, kullanıcıları gözetimin gönüllü katılımcısı haline getirmektedir. Bununla beraber gözetimin normalleşmesi ve onun kabullenilmesinde önemli işlevler yerine getirmiştir. Hatta bu iletişim alanında düzenli izlenme, gözetimin bireyler tarafından içselleştirilmesine, sıradanlaşmasını sağlamaktadır. Çelik (2014), sosyal dinamiklerde gözetimin tarihten günümüze nasıl konumlandığı üzerinden, iktidarlar ve bireylerin bu dinamiklerde oynadığı rollerin ele alındığı *"Gözetim toplumu ve internet: yeni iletişim ortamlarında gözetimin dönüşümü"* adlı çalışmasında yeni iletişim teknolojileri üzerinden, akışkanlaşan bir gözetim ortaya çıktığını dile getirmektedir. Gözetimin her yerdeliği bağlamında, bireyin mahremiyeti sadece iktidarın gözetimi yanında kendi kendini teşhiri ile de yeni bir boyut kazanmıştır. "Dikizleme çağı" olarak nitelendirilebilen bu dönem de iletişim teknolojileri izleme, gözetleme gibi iktidarlara mutlu eden gelişmeler sunmuştur. Atabey (2023) *"Gözetim toplumunda değişen mahremiyet algısı ve sosyal medyada temsili"* adlı tezinde önemli hususlara dikkat çekmektedir. Akıllı evler ve mekânlar, cep telefonu uygulamaları, karekodlar, bankacılık işlemleri gibi sosyal yaşama ve bireylere önemli kolaylıklar sunmaktadır. Dijital yaşam, insanlara hızlı erişilebilir bir hayat vaat ederken; bireyler de sunulan bu hizmetlerin bedelini dijital alanlarda görünür olarak ve mahremiyetlerinden vazgeçerek ödemektedir. Gözetim teknolojileri gözetim toplumunun oluşumuna hızlı bir şekilde zemin hazırlamıştır. Böylece bireyler sayısal bedenlere, öznenin bedeninden çok kişisel verileri önem kazanmaktadır.

Halkla ilişkiler ve tanıtım ana bilim dalında; 2017 ve 2022 yılları arasında yedi yüksek lisans, iki de doktora çalışması yürütülmüştür. Bu doğrultuda yüksek lisans çalışmalarının başlıkları şöyle özetlenebilir: Panoptikondan sinoptikona gözetim toplumu ve gözetimin farkındalığı, tüketicinin denetimi, gözetimi ve online alışveriş siteleri üzerine bir uygulama, Covid-19 döneminde yeni gözetim paradigmaları, sosyal medyada dijital kimlik inşasında gözetim toplumunun etkisi, panoptik gözetim ve kampüs mekanının dönüşen anlamları, halkla ilişkiler

bağlamında ağ toplumunda gözetim olgusu, kamu çalışanlarının dijital gözetime ilişkin algıları bulunmaktadır.

İlgili anabilim dalında yapılan doktora tezlerinin konu ve içerikleri ilgi çekicidir. Toprak (2021) "*Kamusal alanın dönüşümü ve rıza üretimi bağlamında kapitalist gözetim toplumu: Gloptikon*" başlıklı tezinde şu önemli kavramlara vurgu yapmaktadır: Kamusal alan, sivil toplum, gözetim toplumu, panoptikon, banoptikon, süper-panoptikon, sinoptikon, omniptikon, gloptikon. Bu bağlamda yazarın belirttiği gibi, kamusal alan, sivil toplum ve gözetim kavramları birbiriyle iç içedirler. Kamusal alan ve sivil toplum var ise, yöneten ve yönetilen ayrımı da mevcuttur. Bunun sonucunda ise iktidar ilişkileri ortaya çıkar. İktidar, sadece devlet iktidarı değil iki ve daha fazla insanın mevcut olduğu her yerde vardır. Bu bağlamda gözetim toplumu ise bireylere sunulan güvenlik söylemiyle meşruiyet kazanmaktadır. Buna karşın güvenlik, kapitalist şirketler tarafından çok farklı amaçlar için kullanılmaktadır. Bireyler, toplanan ve paylaşılan verileri doğrultusunda kategorize edilmektedir. Bunun sonucunda ise, bireylerin yaşam tercihlerine kapitalist hegemonya yön vermektedir. Uluk (2022) "*Gözetim kapitalizminde kişisel verilerin kullanımı: Etik web çerçevesinde web siteleri ve mobil uygulamalar üzerine bir araştırma*" konulu tezinde kişisel verilerin kullanımı ile etik değerler arasındaki ilişkiyi tartışmaktadır. Gözetim kapitalizmi kavramı, gözetleme ve kapitalizm olgularının birbirini desteklediği ve geliştirdiği bir yapı olarak değerlendirilmektedir. Gözetim kapitalizm sistemin işleyişi ve neden olduğu sorunlar web'i etik bağlamda sorunlu hâle getirmektedir. Tezde iki genel amaç güdülmüştür. İlk amaç, gözetim kapitalizminin aktörlerini ve gözetleme tekniklerini ortaya çıkarmaktır. İkinci amaç ise gözetim kapitalizminin yarattığı sorunları tespit etmek ve etik bir web sitesi için gerekli unsurlara dair bir yol haritası belirlemektir.

Hukuk ana bilim dalında yapılmış yüksek lisans tezlerindeki başlıklar arasında; kamusal alanda idarenin video gözetiminin ve kapalı devre kameraların kişisel verilerin korunması hukuku, çocukların kişisel verilerine mahremiyet hakkı, gözetime ilişkin ulusal ve uluslararası düzenlemelerin etik ilkeler, toplu gözetim ve yasal mevzuat düzenlemeleri, uluslararası insan hakları ve mülteci hukuku ile sığınmacıların idari gözetimi, siber gözetimin hukuksal boyutu, yabancılar hukukunda idari gözetim, toplumsal denetim aracı olarak internetin dönüşümü Siber gözetim işyerinde elektronik gözetim uygulamaları, çocuk mahkemeleri ve gözetim raporları bulunmaktadır.

İletişim bilimleri anabilim dalında biri doktora olmak üzere toplam on lisansüstü tez hazırlanmıştır. Söz konusu tezlerde; dijital ayak izi, veri madenciliği, kesintisiz gözetimin yükselişi, ticari gözetimi, kullanıcı verilerinin metalaşması, sosyal medyada gözetim ve tüketim ilişkisi, kamu çalışanlarının

dijital gözetime ilişkin algıları, Türkiye'de sosyal medya alanında yaşanan gözetim sorunları, bireyin gözetim farkındalığı gibi konularda analizler yapılmıştır. Bu tezlerden Gökdemir'in (2022) "*Dijital ayak izine teknolojik determinist yaklaşım: Veri madenciliği yöntemiyle dijital verilerin kullanımı ve gözetim olgusu üzerine bir araştırma*" konulu tez dikkat çeken bir içeriğe sahip olması dolayısıyla örnek olarak paylaşılabilir: Teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte dünyada, her saniyede milyarlarca veri işlenmekte ve kişisel bilgiler kayıt altına alınmaktadır. Bu ortamdaki her veri, veri madenciliği vasıtasıyla ayıklanabilmekte ve kullanıcılar hakkında şüpheli profiller oluşturmaktadır. Dijital olarak bırakılan bu ayak izlerini silmek, bireylerin tercihlerine bırakılmıştır. Buna rağmen söz konusu izler her zaman ulaşılabilir bilgiler olarak arka planda var olmaya devam etmektedir. Dijital iletişim ortamlarına bırakılan bu veriler, bir yerlerde dev makinelerle depolanmaktadır. Kişisel veriler depolanırken bireyler hem dijital ortamlarda gözetlenmekte hem de onların dijital mahremiyetleri ihlal edilmektedir.

İşletme anabilim dalında yapılan lisansüstü tezleri kendi spesifik, kurumsal ve bilimsel alan kapsamında gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bağlamda özellikle kamu gözetim kurumlarının denetimi, tüketici mahremiyeti, bağımsız denetimin gözetimi, bağımsız denetimde kamu gözetimi uygulamaları, gelişmiş ülkelerdeki kamu gözetim kurumları, sermaye piyasasında yatırımcının korunmasına yönelik denetim ve gözetim sistemleri konuları üstünde durulmuştur.

Kamu yönetimi, kapsamı gereği oldukça önemli yapısal unsurlar içermektedir. Bu bağlamda ilgili anabilim dalında yürütülen lisansüstü çalışmalar; neoliberalizmin gözetiminde pragmatizm, mali hesap verme, kamusalılık, denetim, mahremiyet, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, piyasada gözetim ve denetim, Türkiye'de kolluğun sivil gözetimi ve mülki idare, İstihbaratın demokratik gözetimi, Türkiye'de Emniyet Teşkilatı'nda teknolojik yeniden yapılanma, çalışma yaşamında özgürlük sorunu, ceza infaz kurumlarında güvenlik ve gözetim konularına yoğunlaşmaktadır.

Sosyoloji Anabilim Dalında Yapılan Tezler

Tablo 4: Sosyoloji Anabilim Dalında Yapılan Tezlerin Yıllara Göre Sayıları

Yıl	2003	2004	2007	2011	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Sayı	1	1	1	1	2	1	1	1	1	4	3	1	5	3

Sosyoloji anabilim dalında yirmi ikisi yüksek lisans dördü de doktora çalışması olmak üzere toplam yirmi altı tez hazırlanmıştır. Tablo 4'e bakıldığında ilk tezin 2003 yılında yapıldığı ve son yıllarda araştırmacıların konuya ilişkin ilgilerinin arttığını dile getirmek mümkündür.

Bu anabilim dalında yapılan çalışmalar teorik, uygulamalı ve sinema ve edebiyat eserleri analizleri olarak üç kategoride tasnif edilebilir. Teorik çalışmalar arasında; gözetim kapitalizmi, sosyal medya ve yabancılaşma, kişisel verilerin korunmasında karşılaşılan sorunlar ve riskler, mahremiyetin izdüşümü, enformasyon teknolojileri, gözetim toplumu teorilerinin tarihsel ve teorik bir incelemesi, M. Foucault gözetim toplumu, J. Baudrillard'ın tüketim toplumu, gözetim toplumu ve toplumsal meşruiyet, panoptikonik gözetim ve synoptisizme gözetim toplumu konuları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda sıklıkla kullanılan temel kavramlar arasında şunlar bulunmaktadır:

- Baudrillard, Jean
- Bilgi teknolojisi
- Bilgi toplumu
- Birey
- Bürokratik Denetim
- Disiplin
- Enformasyon Teknolojileri
- Foucault, Michel
- Gözetim
- Gözetim Karşıtlığı
- Gözetim
- Mekanizmaları
- Gözetim toplumu
- Güvenlik kültürü
- Kentsel mekân
- Mahremiyet
- Mahremiyetin Dönüşümü
- Omniptikon
- Panoptikon
- Sosyal Medya
- Sosyolojik analiz
- Toplumsal denetim
- Toplumsal Meşruiyet
- Tüketim toplumu
- Yeni Gözetim Teknolojileri

Uygulamalı çalışmalar arasında dikkat çeken; Görünürlük Uzamlarında Denetim ve Mahremiyet: İstanbul örneğinde kameralı gözetimin sosyo-politiği, enformasyon toplumundan gözetim toplumuna ev'in kamusal dönüşümü, kamusal mekân, toplumsallık ve gözetim bağlamında erken modern İstanbul'da kahvehaneler, Türkiye'de gözetim, cezalandırma ve istisna hâli: Siyasi tutuklu öğrenciler, modern dönem gözetim olgusunda sınıflandırma pratiğinin değerlendirilmesi ve toplumsal hayata yansımaları: Eskişehir örneği, güvenlik kültürlerinin inşası: Kentsel mekânda kameralı gözetimin Türk yazılı basınında temsiline dair bir içerik analizi, yeniden gözetim pratiklerinin incelenmesi: Dijital çağda yaşlılık, kadınların ataerkil gözetim ve kentsel mekânda güvenlik

deneyimleri, post-panoptik gözetim ve elektronik izleme: Elektronik kelepçe anlatıları, idari gözetim altındaki kadınların yaşam öykülerinde göç dinamikleri: Silivri örneği, üniversite öğrencilerinin internet gözetimine yönelik farkındalığı başlıklı tezler bulunmaktadır. Yürütülen uygulamaları çalışmalarda sıklıkla başvurulan kavramlar aşağıda sıralanmaktadır:

• Akışkan gözetim	• Güvenlik	• İletişim ağları	• Sanal ortamlar
• Bilgi teknolojisi	• Güvenlik önlemleri	• İletişim sistemleri	• Sivil gözetim
• Bilgi toplumu		• Kamu denetimi	• Sosyal medya
• Denetim	• Güvenlik politikaları	• Kamusal alan	• Sosyalleşme
• Denetim alanı	• Güvenlik sistemleri	• Kamusal mekânlar	• Sosyolojik analiz
• Disiplin toplumu	• İdari gözetim	• Mahremiyet	• Sosyopolitik yapı
• Gözetim		• Psikolojik	• Toplumsallık
• Gözetim toplumu		• Güçlendirme	• Yabancılaşma

Sinema ve edebiyat eserleri bağlamında gözetimin sosyolojik analizinde konu olarak seçilenler arasında, gözetim çalışmaları temelinde Black Mirror dizisi, dijital gözetim ve mahremiyetin dönüşümü: 'The Circle' örneği, gözetim toplumu olgusunun The Truman Show, Devlet Düşmanı ve Kartal Göz, edebiyat sosyolojisi bağlamında gözetim toplumu: İsa'nın Güncesi ve Yalnızlar İçin Çok Özel Bir Hizmet romanları bulunmaktadır. Bu çalışmalarda yapılan analizlerde kullanılan önemli kavramlar aşağıda verilmektedir:

• Benzetim	• Gözetim toplumu
• Simülasyon	• Gözetim
• Kurgu	• Mahremiyet
• Kurmaca	• Sosyolojik analiz
• Sayısal gözetim	• Film analizi
• Sosyal medya	• Elektronik dönüşüm
• İletişim teknolojisi	• Güvenlik
• Edebiyat sosyolojisi	• Sosyal değişim

SONUÇ

Gözetim günümüzde genel itibariyle iktidar odakları tarafından bir güvenlik meselesi olarak dikkate alınmakta ve bu gerekçeyle gün geçtikçe genişleyen durum haline gelmektedir. İnsanların çoğu zaman rızası olmadan yapılan gözetimin yanında, bireylerin önemli bir kısmı sanal dünyaya dahil olarak kendi istekleriyle gözetime tabi oldukları bir duruma dönüşmektedir. Böylece bireyler birçok kaynak için birer nesne konumuna gelmekle beraber aynı zamanda gözetim faaliyetlerinin uygulayıcıları da olmaktadır. Bu durumda da gözetim çalışmaları, mahremiyet, insan hakları ve özgürlük gibi çeşitli konularla birlikte tartışılan bir meselenin merkezi kavramı olmakla daha büyük bir önem kazanmaktadır. Gözetimin gün geçtikçe iktidar ve disiplinin ötesinde yeni anlamlar taşımaya başlaması farklı disiplinler tarafından daha farklı ve yeni perspektiflerden tartışılması gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Ülkemizde de lisansüstü tezlerde gözetim konusuna farklı disiplinlerde farklı düzeylerde bu konuya bir eğilim uzunca bir zamandır gözlenmektedir. Gözetimin lisansüstü tezlerde nasıl incelendiği tespit etmek için, YÖK Ulusal Tez Merkezi web sitesinde, felsefe, gazetecilik, güzel sanatlar, halkla ilişkiler, hukuk, iletişim bilimleri, işletme, kamu yönetimi, psikoloji, radyo-televizyon, reklamcılık, siyasal bilimler, sosyoloji, uluslararası ilişkiler alanlarında yapılan taramalar neticesinde 105 yüksek lisans ve 24 doktora olmak üzere toplam 129 teze ulaşılmıştır. Özellikle; gazetecilik, hukuk, iletişim bilimleri, işletme, kamu yönetimi ve sosyoloji anabilim dallarında ilgili konunun daha çok analiz edildiği görülmektedir.

Gözetim çok boyutlu, kompleks bir olgu niteliğinde olduğundan dolayı birçok disiplinin araştırma alanına girmektedir. Dolayısıyla disiplinler arası çalışmaların daha çok ön plana çıkması gerekliliği bir ihtiyaç haline gelmektedir. Konunun önemi ve güncelliği göz önünde bulundurulduğunda bu alanda yeterli çalışmaların olduğunu söylemek güç görünmektedir. Son otuz yıl içerisinde yapılan bu tezlerin sayısının yeterli olmadığını da belirtmek gerekir. Var olan çalışmaların büyük çoğunluğunun ise gözetim, sosyal medya ve mahremiyet konuları etrafında yoğunlaşması konuya ilişkin daha farklı perspektiflerin görmezden gelinmesine sebep olmaktadır. Özellikle doktora düzeyinde yapılan tezlerin sayısının azlığı konuya dair derinlikli çalışmalara yönelik ihtiyacın fazla olduğunu göstermektedir. Bu doğrultuda çeşitli disiplinlerde ve güncel konularda gözetimin araştırılması önem taşımaktadır. Zira günümüzün bir gözetim toplumu olduğuna dikkat çeken teorik yaklaşımlar, gözetimin özel bir araştırma alanı olduğunu açıkça dile getirmektedir. Bu anlamda gözetim konusuyla ilgili yapılacak çalışmaların sosyal medya ve mahremiyet konusu etrafında yoğunlaşmak yerine gündelik hayatın hemen hemen her alanında deneyimlenen

bir olgu olduğu gerçeği göz önünde bulundurularak yapılacak çalışmalar ve değerlendirmeler ve buna bağlı olarak çalışmanın yapısına uygun daha farklı metodolojilere başvurulması gözetim çalışmaları alanına önemli katkılar sunacağı düşünülmektedir.

REFERANSLAR

- Akgüç, Ö. (2004). Mahremiyet açısından elektronik gözetim ve denetim: Tüketicinin denetimi, gözetimi ve online alışveriş siteleri üzerine bir uygulama (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asıl, S. (2017). Kamu çalışanlarının dijital gözetime ilişkin algıları: Gazi Üniversitesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, N. (2011). Çalışma yaşamında özgürlük sorunu: Gözetim ve mahremiyetin yeni sınırları. Karadeniz Teknik Üniversitesi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atabey, E. (2023). Gözetim toplumunda değişen mahremiyet algısı ve sosyal medyada temsili (Yayımlanmamış doktora tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baştürk, E. (2016). Panoptikon'dan post panoptikon'a gözetimin soykütüğü (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bauman Z. and Lyon D. (2013). Liquid Surveillance. Cambridge: Polity Press.
- Baykara, Y. (1998). Türkiye'de çocuk mahkemeleri ve gözetim raporları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayram, T. (2019). İktidar ve internet: Dijital denetim ve gözetim mekanizmalarına siberetik yaklaşım (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bozalp, M. (2018). Gözetim toplumdaki yapısal değişim ve dönüşümler. *Amme İdaresi Dergisi*, 51(1), 27-69.
- Bozkurt, V. (2000). 'Gözetim ve İnternet: Özel Yaşamın Sonu mu?', *Birikim Dergisi*, 1/136, (Erişim Tarihi 25. Mayıs 2023). <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-136-agustos-2000/2328/gozetim-ve-internet-ozel-yasamin-sonu-mu/2499>
- Bölükbaş, Ö. (2014). İnsan hakları ve elektronik gözetim (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çaycı, A. E., ve Çaycı, B. (2017). Dijital İletişim Çağında Teknolojinin Açığa Çıkardıkları: Gözetim ve Mahremiyet. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi), 1(2), 157-169.
- Çelik, R. (2014). Gözetim toplumu ve internet: yeni iletişim ortamlarında gözetimin dönüşümü (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Dolgun, U. (2003). Gözetim toplumu: Enformasyon teknolojileri ve gözetime yönelik sosyolojik bir yaklaşım. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dolgun, U. (2004) Gözetim Toplumunun Yükselişi: Enformasyon Toplumundan Gözetim Toplumuna. Yönetim Bilimleri Dergisi, 1/3.
- Doru, İ. (2018). Türkiye'de sosyal medya alanında yaşanan gözetim sorunları: Twitter üzerinden bir inceleme (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Eşitti, Ş. (2013). Gözetim toplumunda sinoptikon ve sosyal medya (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Foucault, M. (1992). Hapishanenin doğuşu (çev. M. A. Kılıçbay). Ankara: İmge Kitabevi.
- Gökdemir, A. (2022). Dijital ayak izine teknolojik determinist yaklaşım: Veri madenciliği yöntemiyle dijital verilerin kullanımı ve gözetim olgusu üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Aydın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Güven, O. Ö. (2012). Gözetimin neoliberal "risk" bağlamında dönüşümü ve MOBESE kameraları (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güven, Oğuzhan Özgür. (2014). Gözetim Tekniklerinin Güç İlişkileri Bağlamında Dönüşümü ve Toplumsal Denetim. Atatürk İletişim Dergisi, 7, 79-112.
- İncetahtacı, Y. (2018). Katı modernlikten akışkan modernliğe geçişte gözetim: Foucault ve Bauman' da panoptik ve sinoptik (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kalaman, Sefer. (2019). Yeni medya ve dijital gözetim: Türkiye'deki sosyal medya kullanıcıları üzerine bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 26(2), 575-594.
- Mermutlu, A. (2010). Görünürlük uzamlarında kamusalılık, denetim, mahremiyet: İstanbul örneğinde kameralı gözetimin sosyo-politiği (Yayımlanmamış doktora tezi). Elazığ: Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Mete, A.I. (2021). Gözetim kültürü ve televizyon üzerinden polisliğe vatandaş katılımı: Müge Anlı ile Tatlı Sert üzerine bir vaka çalışması (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Monahan, T. (2011). Surveillance as Cultural Practice. *The Sociological Quarterly*, 52(4), 495–508. doi:10.1111/j.1533-8525.2011.01216.x

- Talay, Ö. (2018). Mobil ortam reklamlarında dijital gözetim algısı: Dijital göçmenler ve dijital yerlilerin karşılaştırmalı analizi (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Antalya: Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toprak, Y. E. (2021). Kamusal alanın dönüşümü ve rıza üretimi bağlamında kapitalist gözetim toplumu: Gloptikon (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Uçak, M. (2020). Direniş içeriğinin işidir: Dispozitif, özne ve kaçış çizgileri bağlamında akışkan gözetim (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Kadir Has Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Uluk, M. (2022). Gözetim kapitalizminde kişisel verilerin kullanımı: Etik web çerçevesinde web siteleri ve mobil uygulamalar üzerine bir araştırma (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Üç, N. (2017). Kamusal teşhir ve gözetim kültürü bağlamında televizyonda evlilik programları (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wood, D. M., Ball, K., Lyon, D., Norris, C., & Raab, C. (2006). A report on the surveillance society. Surveillance Studies Network, UK, 1-98.
- Yaşar, A. (2003). Erken modern İstanbul'da kahvehaneler: Kamusal mekan, toplumsallık ve gözetim (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yıldırım, A. K. (2004). Küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin devlet-toplum-birey ilişkileri üzerine etkileri: E-devlet ve gözetim (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

62. Bölüm

Depremi Psikolojik Etkileri ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu

Gülşen FİLAZOĞLU ÇOKLUK ¹

¹ Dr., İstanbul Gelişim Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Psikoloji Bölümü
Mail: gfilazoglu@gelisim.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7431-282X.

ÖZ

Afetler çok çeşitlidir, iklimsel veya iklimsel faktörlerin tetiklediği doğal afetler deprem, yangınlar, baraj çökmeleri, seller, volkanik patlamalar gibi jeofizik değişimler, kasırgalar, tsunamiler ve savaş gibi insan kaynaklı olaylardan kaynaklanan felaketler, teknolojik olaylar ve terör. Fiziksel ve sosyal koşulları incelemek savunmasızlık, bu durumlarla ilişkili riskler ve bunları hafifletme çabaları felakete dönüşmeden önceki koşullar önemli olmalıdır. gerçek odaklanmak afete hazırlık, acil durum müdahalesi ve uzun vadeli iyileştirmeyi incelemek için etkinlikler adaptasyonları çok çeşitli doğal, teknolojik veya kasıtlı olarak karşılaştırmanın yanı sıra olaylar gereklidir (Cutter, 2001, 2003a; Tierney, Lindell ve Perry, 2001).

Doğal afetler genellikle "Tanrı'nın eylemleri" olarak tanımlanır ve bu terim otomatik olarak insanın sorumluluğunu ortadan kaldırır. Doğal afetin sonuçları, belirsiz olmayan bir fiziksel etki içerir, bu durum çoğu zaman maddi hasara, yaralanmaya ve kurbanların ölümüne neden olur. Bunlar felaket çeşitli zorluk türlerini empoze etme kapasitesine sahip olaylar, örn. mülk kaybı ve kişisel eşyalar, kalıcı açlık ve fiziksel rahatsızlık veya yaralanma aileden ve yakın arkadaşlardan ayrılmaya. hayatta kalanların çoğu deneyimlemek zorunda olduğu sosyal destek ağlarının yıkımı finansal gelir kaybı, uzun vadeli zorluklardan sadece birkaç örnektir.

Son yıllarda dünya çapında sağlık güvenliğine dikkat çekici bir ilgi gözlemlenmiştir. Çevresel felaketlerin etkilerini azaltan refah seviyesini iyileştirmeye ve afet kapsamında sağlığı anlamaya fırsat veren her türlü çalışma büyük bir önem taşımaktadır.

Deprem, dünyanın en büyük felaketlerinden biridir. Çok az uyarı ile kişisel malları ve canları yok eder. İnsanları fiziksel olduğu kadar ruhsal olarak da etkileyebilmekte, öngörülemez ve öngörülemez doğası nedeniyle depremden daha çok korkmalarına neden olabilmektedir (Devkota ve Bagale). Bu deneyimler özellikle çocuklar, kadınlar ve yaşlılar için travmatik olabilmektedir [5]. Fiziksel yaralanmalar dışarıdan görülebildiği için tedavi edilebilir, ancak ruhsal yaralanmalar genellikle görünmediği için göz ardı edilir (Dahal ve ark., 2018).

Yaşanan deprem afeti sonrasında kişinin hayatındaki acı verici değişiklikler ve aksamalar ve afeti yaşayan kurbanlar üzerindeki psikolojik etkiler kişinin yaşamına ilişkin çok değerli bilgiler sağlar. Afet mağdurları hakkında bilgi edinme acı verici derecede şiddetli sonuçlardan kaynaklanan psikolojik etkiler hakkında değerli bilgiler sağlamaktadır. Bu kapsamda kişinin hayatındaki acı verici değişiklikler ve aksamalar sonucunda oluşan içgörü araştırmacılara şunları sağlayabilir:

Sosyal ilişkiler toplumsal değişimlerin uzun vadeli etkisini araştırmak için güçlü bir temel olmaktadır. doğal bir felaketten sonra yoğun bir şekilde uyarılan Sosyal ilişkilerde şu şekilde temeldir: onlara yönelik tehditler hayatta kalma tehdidi olarak

algılanabilir (MacDonald, Kingsbury, & Shaw 2005; Macdonald ve Leary, 2005; Panksepp, 2004).

Felaketlerle ilgili görüşler oldukça çeşitli olabilmektedir. Bazı kişiler için ilahi müdahale bazı kişiler içinse hükümet veya kurumların başarısızlığı olarak görülürken bazı kesimler de afetleri sosyal yapıları dönüştüren doğal fenomenler olarak görebilmektedirler (Larabee, 2003; Stallings, 1995).

Böylece daha da somut bir açıklama olarak Quarantelli tarafından doğal veya insan yapımı felaket, aslında iki temel fikirden oluşuyor olması varsayılmıştır ((Quarantelli, 2005a). Birincisi, doğası gereği sosyal bir fenomen olan kasırganın ya da onu yapan fiziksel hasarın olmadığı gerçeğini vurgular. bireysel başa çıkma kalıplarının yanı sıra felaket, daha ziyade, sosyal sistemlerin girdi ve çıktıları üzerindeki etkilerdir. İkinci temel fikir, felaketin kökleri toplumsal oluşumlara büyük kısmına dayanır ve toplumsal gidişatı değişiklikler yansıtır. bu tür olaylarda neden olan bu özellikler, güvenlik açığının kaynağını belirlemede önemlidir.

Felaketler insanlarda ve çevrelerinde derin değişiklikler yaratır. İnsanlar birçok zorlukla yüzleşir ve onlara farklı tepki verir (Karataş, 2000). Hodgekinson ve Stewart (1998) da göre "felaketlere tepkiler karmaşık olsa da şunlar olabilir

Felaketler ani öngörülemeyen ve endişe verici durumlara normal insan tepkileri olarak anlaşılr. insanlar genellikle sevdiklerini, akrabalarını veya mülklerini kaybettikçe belirli bir tutarlılık ve anlam ve hayatlarındaki olayların değişimi ile beraber Psikolojik açıdan insanlar hayatın sahip olduğu varoluşsal gerçeklere olan inançlarını kaybederler. Günlük hayatta kalma rutini, felaketlerin ölümü ortaya çıkarması ve hayatta kalmanın yarattığı belirsizlikler ile karşılaşma sükunetin ihlal edilmesini içerir Myers (2005). Afet sonrası çevre, sosyal destek ağı kaybı eşliğinde gelişen yabancıya bağlı çok sayıda sosyal ve duygı oblemin gelişimine çok müsaittir (Korsching, Donnermeyers ve Burdge 1980). Felaket gerçekleşmeden önce insanların yardımseverlik hakkındaki görüşleri ve dünyanın anlamlılığı ve dünyadaki kendi konumları ve uyumları felaketlerden etkilenmektedir ve bu konuda inançlarda da ciddi anlamda sarsılma olmaktadır.

Doğal afet mağdurları, olayın müdahaleci bir şekilde sayısız olarak hatırlayabilirler. Bu çoğu zaman aşırı uyanıklık ve aşırı duyarlılık, üzücü rüyalar, sayısız fobiler, karanlık ve yüksek seslerden korkma/ırkilme şeklinde kendini gösterip, tüm bunların bir sonucu ve hatta sebebi olarak yoğun psikolojik stres yaşayabilirler. Travmatik olaylar tüm toplulukları etkileyerek öfke, hayal kırıklığı, donuk duygular, anhedoni ve depresyon gibi sonuçlarda yaratabilmektedir. (Erdur, 2002).

Levine (1983), toplu travmanın bu yıkıcı etkilerini şu durumlarda açıklar: Yaşanan felaketle beraber insanlar alışılmış işlerini, hobilerini ve rekreasyonlarını kaçırdı, aile ziyaretlerini kaçırdılar. bölgeye gelmekten korkan arkadaşlarından ve akrabalarından

olumsuz alınan duyumlar ile beraber insanlar kendilerini terkedilmiş ve ihanete uğramış gibi hissetmeye başlayabilmektedirler.

Yalnızlık duygusunun ağır bir şekilde yer etmeye başlamasıyla beraber tanıdık yerlerde tanıdık yüzlerin rahatlatıcı hissi, komşuları ve mahallede tanıdıkları arar duruma gelmektedirler. Toplu trajediden etkilenen toplulukları analiz ederek afet travması üzerine yazılarında modern felaketle ilgili insan deneyimi, sosyal felaketler arasında değerli bir bağlantı kurulmuş; psikolojik ve antropolojik yaklaşımlar olarak iki tür vurguda bulunulmuştur (Erikson, 1994).

Diyatez stres modeli, psikolojik rahatsızlıkların doğuştan gelen yatkınlıkların ve stresin birleşimiyle ortaya çıktığını öne sürer. Dolayısıyla bu model, yatkınlığı olup sağlıklı ortamda yaşayan insanların ve yatkınlığı olmayıp stresli ortamlarda yaşayan insanların neden bazı bozuklukları deneyimlemediğine genel bir açıklama sunar. Diyatez-stres çerçevesi, tanımlamada anahtar model olarak kullanılmıştır. bir felaketi takiben travmatik stres iyileşme süreci. Diyatez-stres modeli ile etkileşime giren önceden var olan bir duyarlılık (örneğin, genetik yatkınlık) olarak tanımlanır. çevresel stres, zararlı bir etkiye neden olur. Diyatezi veya kişisel güvenlik açıkları öncelikle önceden var olan bozukluklar, travmaya karşı daha erken deneyimler olabilir, genetik yatkınlıklar, toplum temelli savunmasızlıklar veya bunların bir karışımı belirli sonuçları tahmin etmeye eğilimli kişi hayatta kalan kişidir (Benight ve Mcfarlane,2007)

Koruyucu üzerinde durulan epidemiyolojik risk tamponu modeli felaketin olumsuz etkisini azaltmada rol oynayabilecek faktörler genellikle felaketin etkisini analiz ederken diyatez stres modeli ile birlikte kullanılır (Weisaeth, 1996). Hem diyatez stresi hem de risk tamponu modeli güvenlik açıkları ve güçlü yönlerini içinde barındıran bireyin belirlenmesinde çevresel faktörlerin önemini vurgular.

Afet araştırmalarında en yaygın kullanılan bir başka teori de travma sonrası stresin olduğunu öne süren kaynaklar teorisidir (COR & Hobfoll, 1989).

Buna göre kaynakların beklenmedik şekilde tükenmesinin sonuçları olarak Yeniden stoklama arzusu finansal (örneğin, yiyecek, barınma, barınma) ve psikolojik kaynaklar (örneğin, kendini beğenme ve ustalık) hayatta kalanlar arasında daha çok stres yaratılmasına neden olur (Hobfoll, 1991). Diğer araştırmalar hayatta kalanların karşılaştığı sıkıntı miktarının hesaplanmasında felaket ayrıca KOR teorisine ve bunun fizibilitesine güçlü destek bulmuştur (Freedy, Selahaddin,Kilpatrick, Resnick ve Saunders, 1994; Smith ve Freedy, 2000). Her ne kadar bu teori çevresel ve bireysel faktörler arasındaki etkileşimi savunur şekilde olsada, ancak diğer felaket üzerine yapılan araştırmalar ile bu faktörler arasında net bir ilişki bulunamamıştır.

Diyatez-stres modeline bir başka yaklaşım da sosyal bilişsel teoridir, bir felaketten sonra adaptasyon sürecine, çevresel, davranışsal ve bireysel faktörlerin etkileşimi olarak bakar (Bandura, 1997; Benight ve Bandura, 2004). Dahası, çevresel

faktörlerin bireysel güvenlik açıkları üzerindeki etkisine odaklanmak rehabilitasyon sürecindeki rolü süreçten daha çok bireyler ve toplumlar üzerinde önemli bir rol oynayabilir.

Daha dinamik bir yaklaşım olarak, bu felaketin içinden geçen süreci belirten etkinliklerin koruyucu ve proaktif faktörlerin felaketten kurtulanlar üzerinde etkisi vardır. Örneğin, sosyal desteğin temel bir koruyucu faktör olduğu ortaya çıkmakla beraber hayatta kalanlar tarafından algılanan sosyal desteğin birleşik etkisine olumlu etkiler genellikle müdahaleler ile karşılaştırıldığında sağlanan destek miktarına bağlıdır (Kaniasty & Norris, 1993). Bununla birlikte psikolojik destekle beraber çevresel taleplerle yüzleşmek hayatta kalanlara büyük ölçüde yardımcı olan algılanan öz yeterliliği artırmaktır (Benight, Swift, Sanger, Smith ve Zeppelin, 1999).

Böylece proaktif adaptasyonda yer alan değişkenlere odaklanarak (örneğin, algılanan başa çıkma

öz yeterlik), sosyal desteğin nasıl tamponlandığının araştırılmasına ilişkin bir görüş sağlanır. Proaktif

dinamik adaptasyon teorisi, iyileşme ile ilgili sorunları geliştirir.

Doğal afetlerden doğrudan etkilenen bireyler, kaybın türüne ve boyutuna bağlı olarak güçlü bir yas, panik, kayıp, korku ve üzüntü duyguları yaşıyor olabilir. Uyuma zorlukları, öfke, sinirlilik ve suçluluk da yüzeye çıkabilir.

Afetlere karşı psikolojik tepki" diye bilinen bir teori vardır ve beş aşama kurar: uyarı aşaması (bu aşama depremlerde görülmez, sadece kasırga veya yanardağ patlamalarında görülür), etki aşaması, envanter aşaması, kısa süreli iyileşme aşaması ve uzun vadeli iyileşme aşaması. Bir depremin etkileri etki aşamasında başlar çünkü bu felaket öngörülemez. Bunun yerine, bir kasırganın yaklaştığını veya bir volkanın aktif hale geldiğini bilmek mümkün olduğundan, bir kasırga veya volkan patlaması öngörülebilir. Deprem, diğer afetlerden farklı özellikler taşır ve mağdurların ruh sağlığı üzerindeki sonuçları daha ciddidir. Bu özellikler; evrensellik (bir coğrafi alandaki herkesi etkiler), kendiliğindenlik (öngörülemez) ve geri döndürülemezliktir. Darbe aşamasının ardından, bireyin gerçekte ne olduğunun ve bunun kendisini nasıl etkilediğinin farkına vardığı envanter aşamasını ortaya çıkarabiliriz.

Bir deprem olduğunda, son aşamalar veya iyileşme aşamalarının gelmesi daha uzun sürer. Aslında, psikolojik iyileşme fiziksel iyileşme kadar yavaştır (altyapıların yeniden inşası). son aşamaların veya iyileşme aşamalarının gelmesi daha uzun sürer. Aslında, psikolojik iyileşme fiziksel iyileşme kadar yavaştır (altyapıların yeniden inşası). son aşamaların veya iyileşme aşamalarının gelmesi daha uzun sürer. Aslında, psikolojik iyileşme fiziksel iyileşme kadar yavaştır (altyapıların yeniden inşası).

İyileşme neden bu kadar yavaş?

Çünkü her şeyini kaybedenlerin geri dönecek bir yerleri yok. Ayrıca yaşadıkları yerlerin coğrafyası da değişmiştir. Bir depremin kurbanları tüm fiziksel referanslarını kaybetmişlerdir ve sonuç olarak bu, psikolojik referansların geri kazanılmasını geciktirmektedir. Ev, koruma, barınak, güvenlik, aile uyumu demektir. Evinizi kaybettiğinizde, tüm bunlar onunla birlikte kaybolur. Öte yandan, sözde "barınak sendromu", depremin genel özelliğidir. Bir felaket öngörülebilir olduğunda, kurbanlar genellikle tahliye edileceklerini bilirler. Aksine, bir deprem meydana geldiğinde, mağdurlar psikolojik bir dengesizlik yaratan yeni bir fiziksel gerçekliğe uyum sağlamak zorundadır. bu durum Sığınaklarda veya akıl hastanelerinde yaşayan yerinden edilmiş kişilerde bulunan genel bir özelliktir aslında. Evini kaybetmiş olsun ya da olmasın, ailesini, akrabasını ve diğer tanıdıklarını kaybetsin ya da kaybetmesin tüm depremedeler psikolojik bir tepki gösterirler. Çoğunun normal bir yanıtı vardır, belirli bir dikkat ve bilgi gerektiren bir yanıt. Diğer vakalar, kişiye ve katlanmak zorunda kaldığı şeye bağlı olarak her durumda farklı olan daha şiddetli bir tepki sunar. İlk başta insanlar şok oluyor. Olanlara inanmıyorlar. Korku yaşarlar. Bazılarının uyku sorunları var. Kabuslar bile meydana gelir. Diğerleri sürekli olarak olanlarla meşgul. Geçmişe dönüşler yaşayabilirler ve bazen olay bittiği için serbest bırakmazlar. Bazı insanlar sürekli meşgulliyetlerini dengelemek için olayla ilgili her şeyden kaçınmaya çalışır. Bu konuda konuşmak istemezler, koku ve seslerden kaçınırlar; hatta bazen kendilerine olayı düşündüren insanlardan bile kaçınırlar. Ayrıca insanların her türlü fiziksel şikayetten muzdarip olduğunu, doktorların ise fizik muayeneden sonra hiçbir şey bulamadıklarını da sıklıkla görmekteyiz. Çocuklar davranışlarını değiştirir, huzursuz, sinirli, agresif, sessiz hale gelirler. Ayrıca sürekli olarak ebeveynleriyle birlikte olmaları, uykusuzluk çekmeleri, yaşamın önceki bir aşamasına gerileme (başparmaklarını emmek, enürezis...). En aşırı vakalar, öğrenme ve gelişme sorunlarına neden olan okul fobilerini sunar. Bu tür reaksiyonlar, insanların anormal durumlara verdiği normal tepkilerdir ve çoğu insan bir ay içinde iyileşir. Normallğe rağmen, insanlar hala üzgün hissediyorlar. Bazıları delirdikleri hissine kapılır. Bu çok yönlü büyük bir travmadır.

Travma kelimesi köken olarak antik Yunan kaynaklarına dayanmakla beraber ‘sakatlık’ veya ‘yara’ anlamında kullanıldığı belirtilmektedir (Ford vd., 2015). Travma, bireyin fiziksel, duygusal, davranışsal bütünlüğünü tehdit eden, kişide çok yoğun bir şekilde çaresizlik hissi yaratan, kişilerin kendilerinde var olan kontrol sağlama ve anlam verme sistemlerini yıkıma uğratan, normalde birbiriyle ilişkili bir şekilde işleyen duygu, düşünce, hafıza ve davranış işlevlerini bozan olay ve olarak kavramsallaştırılmaktadır (Herman, 2016). Travmatik yaşantılar bireyin yaşamındaki uyumu bozan durumlardır (Herman, 1992). Bu durumda bir travma yaşayan birey

kendisini duygusal, düşünsel, becerilerin yok olduğu sarsıntı halinde bulur ve bu durum bireyde büyük bir şok etkisi yaratabilmektedir (Ferenczi, 2018).

Tedeschi ve Calhoun, psikolojik travmaları, ruhsal ve bedensel bütünlüğü bozan, kişinin üzerinde şok ve çaresizlik duyguları bırakmakla birlikte, ani ve beklenmedik bir anda meydana gelen ve yaşamını tehdit eden bir şekilde yoğun korku duygularını yaşaması olarak tanımlamışlardır. Bu duygular kişinin fizyolojik veya psikolojik bütünlüğüne zarar verici etkilerde bulunur ve ortaya çıkan bu durum organizmalarda değişimlere sebep olmaktadır.. Travmatik olayların ardından kişilerin yaşanan travmatik olaylara verdikleri tepkiler kişiden kişiye değişiklik gösterebildikleri gibi ortak yönler bulunabilmektedir. Bazı insanlarda travmatik yaşantıların etkisi yıllarca sürebileceği gibi, haftalar veya aylarca devam edebilmektedir (Tedeschi ve Calhoun, 2004).

Pikolojik travmada beş öğeden söz etmek mümkündür. Bu öğeler olayın aniden ve hiç beklenmedik bir şekilde oluşması, Olayın alışıldık durumlar dışında olması, Neredeyse hiç kontrol edilmez olması, Olayın bir şekilde kalıcı ve sürekliliği olan sorunlar yaratma büyüklüğü, Olaya dair hem kendini hem de başkalarını suçlamanın var olması şeklinde sıralanabilir (Bayraktar, 2012).

Travmatik Yaşantı

Travmatik yaşantılar insanlık tarihi kadar eskidir. Bununla birlikte travma kavramının tanımı zaman içinde değişime uğramış olmakla beraber tanısal el kitaplarında travma kavramının kullanılması çok zaman almıştır. Travmatik olay kişinin yaşamındaki dengesini ve özellikle bağ kurma sistemini oldukça olumsuz etkilediğinden sonuçları itibarıyla kişinin yaşamında yıkıcı fiziksel ve sosyal kayıplar yaratabilmektedir (Ruppert, 2011).

DSM-III ile birlikte travma kavramı tanısal el kitabında tanımlanmaya başlanmıştır ve travmatik olay “hemen herkesçe sıkıntı yaratan olay” olarak tanımlanarak olayın, günlük hayatın dışında sıradışı bir olay olması üzerinde durulmuştur (APA, 1980). Bu tanım, ev içi şiddet gibi travmatik olarak nitelendirilebilecek olayların yaygınlığına değinilmemesi nedeniyle eleştirilmiştir (Herman, 1992). DSM-IV’te beraber travma tanımı tekrar güncelleme olmuştur (APA, 1994). Buna göre, travmatik yaşantı hayatı ciddi bir şekilde tehdit etmekle beraber, kişide aşırı derecede korku ve çaresizlik gibi duygulara sebep olmaktadır. DSM-IV ile travma tanımı belli bir çerçeve içine alınmış olup, travmatik olayın dolaylı olarak yaşanmasıyla da kişinin olumsuz yönde etkilenebileceği üzerinde durulmuştur (APA, 1994)

DSM-5’in yayınlanması ile beraber travma tanımında güncellemeler yapılmış bununla beraber travma sonrasında yaşanan psikopatoloji sınıflandırması Anksiyete Bozuklukları sınıfından çıkarılmış ve yeni bir başlık olan ‘Travma ve Stresörle İlişkili Bozukluklar’ başlığı altında toplanmıştır (APA, 2014). DSM- 5’te “travma, ölüm veya

ölüm tehdidi, ağır yaralanma veya cinsel saldırı içeren olayların doğrudan yaşanması, başkalarınca yaşanan olaylara tanıklık edilmesi, olayın aile ve yakın arkadaş çevresinden birinin başına gelmiş olduğunun öğrenilmesi veya mesleki durumundan kaynaklı olarak travmatik olaylara tekrarlayan şekilde maruz kalma şeklinde tanımlanmaktadır” (APA, 2014).

Kişinin/kişilerin yaşadığı travmatik olayları takiben gelişen bir durum travma olarak adlandırılır. Bir olayın travmatik olup olmaması maruz kalan kişilerin bunu nasıl algıladığına bağlıdır. Algılama ise yaşanan olayın bireyin duygu, düşüncelerini ve eylemlerini ne ölçüde etkilediği ile yakından ilişkilidir. Bu noktada travmanın öznel olduğunu, herkesçe farklı değerlendirildiğini, yani göreceli olduğunu bilmek önemlidir (Sarı, 2018). Bu durum aynı zamanda bireylerin baş etme mekanizmalarını da olumsuz etkileyebilmektedir (Gökçe, 2008). Bunun sonucunda bireylerde Akut Stres Bozukluğu ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu gelişebilir.

Tanı konulmasında kriter A’yı karşılamak bir ön koşul olmakla beraber Travma sonrası stres ve akut stres bozukluğu tanısı konulmasında büyük bir önem taşımaktadır. ASB; genellikle büyük bir travmatik stres kaynağı ile karşılaşıldıktan sonraki bir ay içerisinde ortaya çıkan durumdur. Bunun sonucunda anksiyete belirtileri, dissosiyatif belirtiler ve diğer belirtiler görülebilir (APA, 1994). ASB’de belirtilerin 3-30 gün arasında ortaya çıkıp kaybolması gerekmektedir (Amerikan Psikiyatri Birliği, 2014). Sürecin uzaması durumunda TSSB’den söz edilir (APA, 1994).

Travmatik Olayların Sınıflanması

Ruhsal travmaya yol açabilecek olayları sıklıkla üç başlık altında toplamak mümkündür (Fitzpatrick, 2020);

- ☐ İnsan elinden kasıtlı olarak çıkan olaylar
- ☐ Doğal afetler / olaylar
- ☐ Kazalar

Travmatik olaylar bireysel (örn. trafik kazası), toplumsal (örn. deprem), tekil (örn. saldırıya uğramak) ve süreğen (örn. eş şiddeti) olarak sınıflandırılmaktadır

Diğerlerinin yanı sıra, olası travmatik olaylar şunları içerebilir (Aker, 2012):

- Sevilen Birinin Ölümü
- Doğal Afetler
- Ölüm ya da Ciddi Yaralanma Tehlikesi
- Ölümcül bir tanı almak
- Trafik Kazaları
- Cinsel Taciz
- Travmatik Beyin Hasarı

Risk Etkenleri

Travmatik olaylar çok yaygın yaşanmasına rağmen bununla ilgili hastalıkları aynı şekilde saptamak mümkün değildir. Bununla birlikte, başta TSSB olmak üzere ortaya çıkan hastalıklar travmatik olayın yaygınlığına göre oldukça düşüktür. Risk etkenleri kimlerde daha kolay TSSB ortaya çıkabildiğini açıklamaya yarayan durumlardır. Bu etkenler aynı zamanda hastalıkların kronikleşmesini de kolaylaştırabilirler. Risk etkenlerinin bilinmesi, öncelik verilecek kişi veya toplulukların saptanması ve engellenebilecek etkenler varsa önlem alınması açısından oldukça önemlidir. Bu noktada risk etkenlerini belirlemek, önemli bir yol göstericidir. (Aker, 2012). Bu bağlamda travma ile ilişkili risk etkenleri iki kategoride değerlendirilir;

1- Travmatik olayla karşılaşma riskini artıran etkenler(Önceki travma deneyimleri, çocukluk çağı problemleri, kişilik vb..)

2- Ruhsal travmaya maruz kalma sonrası hastalıkların oluşmasını ve sürmesini kolaylaştıran etkenler

- Travmatik olay ile ilişkili etkenler (Travmatize olmuş bir toplumun üyesi olmak, travmanın sürmesi, travmatik görüntüleri maruz kalmak....)
- Kişisel etkenler (cinsiyet, azınlık üyesi olmak, eğitim düzeyi...)
- Çevresel etkenler (Sosyal kaynak eksikliği, mülteci olmak, ekonomik faktörler vb...)

Travmatik Olaylardan Etkilenme Sürecini Belirleyen Faktörler

Kişinin travmaya neden olan bir olayla karşılaşmasından, travma yaşamasından ya da duymasından sonra ortaya çıkan belirtiler kümesi stres bozukluğu olarak tanımlanır. Kişi bu yaşantı karşısında korku ve çaresizlik tepkilerini verir, aynı olayı sürekli olarak yeniden yaşar ve travmatik olayı hatırlamaktan kaçınır. Travma sonrası stres bozukluğu belirtileri biyolojik ve psikolojik etkenleri içerebilir. Kalp hızında ve solunum sayısında artma, terleme, kaslarda gerilme, aşırı aktivite, kaygı ve stres gibi sıkıntılar kendini gösterebilir ve bunlar geçici olabileceği gibi kalıcı da olabilir (APA, 1994).

Travma mağdurunun bu tepkileri neden yaşadığına dair anlayış geliştirmesi kişinin bu tepkilerle başa çıkmasında çok büyük bir rol oynamaktadır (Aker vd., 2008).

Yaşanan travmatik olaya karşı organizmanın verdiği tepkiler çeşitli şekillerde ortaya çıkmaktadır. . Travma sonrası kişilerde benzer tepkiler oluşabilmekle beraber aynı travmatik olaya verilen tepkiler farklılaşabilmektedir (Stewart vd., 2016).

Dolayısıyla travmatik bir olaydan etkilenmeyi belirleyen etmenler kişiden kişiye değişmekte ve bu travmatik olaydan etkilenme düzeyleri de çocuk ve yetişkinlerde farklılıklar göstermektedir. (Haspolat, 2019).Travmanın etkileri duygusal, zihinsel, fiziksel ve davranışsal olarak dört boyutta olabilmektedir.

Bu durumda şunlar söylenebilir:

1. Kişilerin travmatik olayı bizzat yaşıyor olmaları veya olayın meydana geldiği yere olan fiziksel yakınlıkları yüksek düzeyde etkilenmelerine sebep olmaktadır.
2. Kişilerin travmatik olaylara maruz kalma süresi etkilenme düzeyini arttırmaktadır.
3. Kişilerin travmatik olay esnasında ölüm korkusu yaşamaları sonucunda etkilenme düzeyleri fazla olmaktadır.
4. Kişilerde travma öncesinde var olan olumlu başa çıkma stratejilerinin varlığı etkilenme düzeyini azaltmaktadır.
5. Kişilerin travmatik olay esnasında ve sonrasında yeterli düzeyde sosyal desteğe sahip olmaları ve sosyal destek alabilecek durumda olmaları travmatik yaşantıdan etkilenme düzeyini azaltmaktadır.
6. Anne-babaların yoğun düzeyde olumsuz tepkiler vermeleri sonucunda çocuklar travmatik yaşantılardan daha çok etkilenmektedirler.

Bunların yanı sıra bir kişinin travmatik olay karşısındaki tepkisini belirleyen bazı özellikler bulunmaktadır. Bu özellikler travma öncesi, travma süreci ve travma sonrası olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Travma öncesi değişkenler ile anlatılmak istenen mağdur olan kişinin yaşı, cinsiyeti, eğitim durumu, kişilik yapısı gibi etmenlerdir. Travma sürecindeki değişkenler ile anlatılmak istenen ise; travmanın niteliği, şiddeti, kişinin olaya verdiği anlam gibi etmenlerdir. Travma sonrası değişkenler ise; ortaya çıkan kayıplar, sosyal, psikolojik, ekonomik zorlanmalar ve çevreden görülen destek şeklindedir (İnci ve Boztepe, 2013; Türksoy, 2003). Tüm bu değişkenlerin neticesinde, travmanın hem fiziksel hem de psikolojik olumsuzluklara sebep olma potansiyelinin olduğu bilinmektedir (İnci ve Boztepe, 2013; Ryan vd., 2017).

Travmadan Etkilenme Süreci

Travmanın Etkileri

Genel olarak travma anı ve sonrasında aşağıdaki duygusal, fiziksel, zihinsel ve davranışsal boyutta stres tepkileri gözlenmektedir (Wozniak vd., 2020).

Şok, korku, üzüntü, öfke, çaresizlik, suçluluk, utanç hissetme, umutsuzluk, değersizlik, kaygı, endişe, pişmanlık duyma, karamsar, şüpheli olma, güvensizlik, yetersizlik, yalnızlık, yabancılaşma, donukluk gibi duygusal etkiler,

İnkâr, düşüncede dağınıklık, dikkat dağınıklığı, unutkanlık, rahatsız edici rüyalar, intihar düşünceleri gibi zihinsel tepkilerin yanı sıra travmayı yeniden yaşama, rüyada gibi algılama, çarpık/hatalı bilişsel düşünceler (örn. “Benim yüzümden oldu!”) gibi zihinsel etkiler,

Baş ağrısı, göğüs ağrısı, mide bulantısı, kalpte/boğazda sıkışma, gürültüye karşı duyarlılık, iştah artması/azalması, nefeste darlık, yorgunluk, ağız kuruluğu, uyku problemleri, iştah artışı/kaybı, titreme, çarpıntı gibi fiziksel etkiler,

Ani ve/veya aşırı tepkiler verme, içe kapanma, kaçınma, umursamazlık gibi davranışsal etkilerin yanı sıra çok ağlama ya da ağlayamama, dikkati yoğunlaştıramama risk alma davranışlarında artış (örn: “çok hızlı araba kullanma”), alkol ve madde kullanımı, gibi davranışsal etkiler izlenebilmektedir.

Travmatik olayın hemen sonrasında verilen tepkiler, bu olaylara karşı verilen akut tepkilerdir. Sarsıntı verici bir yaşantıdan sonra yoğun duygular hissetmek ve buna bağlı olarak yoğun tepkiler vermek oldukça doğaldır. Bu tepkiler çoğunlukla zamanla hafifler ve kişinin, iç dünyasında travmatik yaşantıya dair etkiler devam etse dahi, gündelik yaşamına geri döner; işini, okulunu, ilişkilerini, hobilerini, vb. günlük sürdürür. Bazen, travmanın üstünden zaman geçmiş olduğu halde bazı travma etkileri devam edebilmektedir. Bunların hepsi, beden ve zihnin travmatik yaşantının etkilerinden kurtulmaya çalıştığı anlamına gelir (Stewart vd., 2016) .

Travma Sonrası Görülen Etkiler

Kişiler travmaya bağlı olarak bireysel, toplumsal ve biyolojik etkenlere dayalı olarak travmanın tipi, şiddeti, yaşanma biçimi ve diğer birçok etkene çok çeşitli tepkiler vermekte ve bunların sonucunda doğrudan veya dolaylı olarak travma ile ilişkilendirilen pek çok ruhsal bozukluk gelişmektedir (Bilgiç, 2011; Ünlü, 2014).

Akut Stres Bozukluğu (APA, 2013)

İnsan beyni travmaya sebep olan olayın ardından ilk başta ortaya çıkan şaşkınlık tepkisini ve travmatik olayın özelliklerini, var olan bilişsel şemalarla bütünleştirme eğilimi içerisindedir. Bunun bir mücadele olarak ele alındığını düşündüğümüzde, bu mücadele ile birlikte travmatik yaşantıyla ilgili kâbus ve görüntüler, istenmeyen düşünceler şeklinde yeniden bilinç düzeyine çıkar. kişi şemaları ve travmatik anıya ait bilgiyi bütünleştirmeye çalışırken travma sonrası stres tepkileri oraya çıkar (Aker, 2012).

DSM-5’e göre travma sonrası verilen tepkilerden biri Akut Stres Bozukluğu ve bir diğeri de Travma Sonrası Stres Bozukluğudur. Sevilen birinin ölümü gibi travmatik olaylar kişinin ASB gelişmesine neden olabilir. İnsanlar bir veya daha fazla travmatik olay yaşadıkdan sonra ASB geliştirebilirler. Travmatik bir olay fiziksel, duygusal ve psikolojik zararlara neden olabilir (Ateş, 2019).

Travma sonrası verilen akut stres tepkileri normal tepkiler olarak kabul edilmektedir fakat stres bulgularının üç gün ile bir ay sürmesi durumunda ASB’den tepkilerin 1 aydan fazla sürmesi ve kronik hale gelmesi durumu ise kişinin TSSB geliştirmesine neden olabilmektedir.

Travma Sonrası Stres Bozukluğu (APA, 2013)

Ölüm, ölüm tehdidi, ciddi yaralanmalar, cinsel saldırılar, ve şiddet eylemlerine tanıklık etmek gibi durumlar veya yakınların yaşadığı travmatik bir olayı öğrenme ile beraber ortaya travma sonrası stres bozukluğu çıkabilmektedir. TSSB neticesinde

travmatik olayın istemsiz bir şekilde akla gelmesi ile beraber yaşanan olayların rüyalara yansması gibi travmatik olayı hatırlatan içsel ve dışsal tepkiler verilebilmektedir (Stewart vd., 2016). TSSB travmatik bir olay sonrası ortaya çıkan, semptomların ile beraber 1 ay boyunca devam etmesi sonucu ortaya çıkan psikolojik bozukluk olarak tanımlanmıştır.

Travma sonrası stres bozukluğu kadınlarda erkeklerden daha yaygın görülebilmek beraber ve özellikle genç erişkinlerde daha yaygındır. Tarihsel olarak erkeklerde gözlenen travma şekli en fazla savaşılarla ilgili olmakla beraber kadınlarda ise tecavüzle ilgilidir. Bununla beraber bekar, boşanmış, kocası veya karısı ölmüş ve düşük sosyo-ekonomik düzeydeki kişilerde travma sonrası oluşan bozukluklar daha sık görülmektedir..

Sonuç olarak İnsanlar deprem ile beraber yaşadıkları zorluklara karşı ciddi tepkiler gösterebiliyor. Depremin hayatta kalanlar üzerinde yıkıcı etkisi olduğu oldukça açık bir şekilde kendini göstermektedir. Bu durumda bireyler Akut travmatik stres bozukluğu, psikoz veya depresyon geliştirebilirler. En ciddi şekilde etkilenenler artık kendi başlarının çaresine bakamıyor ve bakmayacak durumda olabilirler. Yaşama isteklerini (aktif veya pasif olarak) kaybederler. Kolombiya'daki çalışmamızın gösterdiği gibi, psikolojik etkilerin uzun süreli etkileri çok daha büyük. Bu etkiler yaygın olarak Travma Sonrası Stres Bozukluğu (PTSD) olarak bilinmeye başlandı. Bu bozukluğun belirtileri akut (ve sonra normal) belirtilerden çok farklı değildir. Bununla birlikte, insanlar meşgul olduklarında veya kaçınmalarında sabit veya yerleşik oldukları için bu bozukluk onları etkiler bir durum haline geldi. Bu durum karşısında sadece kişilerin kendisine zarar vermez, aileler büyük oranda etkilenir. Ve bu depremde olduğu gibi, tüm topluluklar etkilendiğinde, uzun vadeli etkiler topluluk düzeyinde görülebilir. TSSB insidansı elbette artar ama en görünür olanı toplum sisteminin işlev bozukluğudur: bu doğrultuda madde kullanımında artış görülebilir, çatışmalar (evlilik, aile), tartışmalar, şiddet ve saldırganlık vs. artabilir. Bu şekilde toplumun sosyal dokusu kaybolur. Ancak bunlar daha uzun süreli etkilerdir. Özellikle yapılan bir araştırmada (Fong ve ark., 2022) depremlerden bir yıl sonra anksiyete bozukluğu, travma sonrası stres bozukluğu ve nikotin bağımlılığı oranlarında bir artış bulmuşlar ve bu artış olaylara daha fazla maruz kalma ile ilişkilendirilmiştir. Doğal afetler, özellikle travma sonrası stres bozuklukları olmak üzere uzun süreli psikolojik sonuçlara neden olur. Travma sonrası stres bozukluğu doğal afetlerden sonra en sık görülen psikolojik bozukluk olarak kabul edilmektedir (Acharya ve ark., 2023). Bu doğrultuda TSSB gibi psikiyatrik sorunları azaltmak ve depremden etkilenen topluluklarda genel ruh sağlığını ve refahını iyileştirmek için toplum temelli bir ruh sağlığı ve psikososyal destek programı uygulanmalıdır.

REFERANSLAR

- Acharya Pandey R, Chalise P, Khadka S, Chaulagain B, Maharjan B, Pandey J, Nepal J, Pandey C. (2023). Post-traumatic stress disorder and its associated factors among survivors of 2015 earthquake in Nepal. *BMC Psychiatry*. May 15;23(1):340. doi: 10.1186/s12888-023-04836-3. PMID: 37189110; PMCID: PMC10184476
- American Psychological Association. (2017). Disasters. Retrieved May 22, 2017 from <http://www.apa.org/topics/disasters/>
- American Psychological Association. (2017). Recovering emotionally from disasters. Retrieved May 22, 2017 from <http://www.apa.org/helpcenter/recovering-disasters.aspx>
- Asarnow J, Glynn S, Pynoos RS, Nahum J, Guthrie D, Cantwell DP, et al. (1999). When the earth stops shaking: Earthquake sequelae among children diagnosed for pre- earthquake psychopathology. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry*, 38, 1016–1023
- Australian Psychological Association (n.d.). Understanding and managing psychological trauma. Retrieved May 23, 2017 from Bland, S.H., O’Leary, E.S. Farinario, E. Jossa F. and Trevisan, M. (1996). Longterm psychological effects of natural disasters. *Psychosom Med*, 4, 320.
- Bourque L.B., Siegel J.M., and Shoaf K.I. (2002). Psychological distress following urban earthquakes in California. *Prehosp Disaster Med*, 17, 81-90.
- Bourque, L. B., Siegel, J. M., & Shoaf, K. I. (2002, April & may). Psychological distress following urban earthquakes in California. Retrieved May 10, 2017, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/12500731>
- Bronson, M. (n.d.) Psychological and emotional impact of burn injury. Retrived May 20, 2017 from <https://www.phoenixsociety.org/resources/entry/psychological-and-emotional-impact>
- Chodron, P. (n.d.). Fear is a natural reaction to moving closer to the truth. Retrieved May 2, 2017 from <https://medium.com/@jchorton/fear-is-anatural-reaction-to-moving-closer-to-the-truth-pema>
- Dahal HR, Kumar S, Thapa DK. Prevalence and risk factors of post-traumatic stress disorders among the survivors of 2015 Nepal earthquake, in Dhading. *Nepal Sleep Hypn*. 2018;20(2):128–139.
- Devkota, S.P., Bagale, S. (2016). *Post-Traumatic Stress Disorder after Earthquake and Its Impact on Education in Nepal, Asia & the Pacific*. 2016.
- Drapeau, A., Marchand, A., Beaulieu-Prevost, D. (2012). Epidemiology of psychological distress. *Mental Illnesses - Understanding, Prediction and Control*, 5, 105-106.

- Endo T, Shioiri T, Someya T, Akazawa K, Toyabe S. (2007). Parental mental health affects behavioral changes in children following a devastating disaster: A community survey after the 2004 NiigataChuetsu earthquake. *General Hospital Psychiatry*, 29, 175–176.
- Fong, K. N. K., Law, Y. M., Luo, L., Zhao, Z. E., Chen, H., Ganesan, B., Lai, A. W. Y., Lee, B. H. C., Leung, A. N. T., Liu, K. Y. S., Wong, C. S. M., Li, C. W. P., Wong, M. S., & Shum, D. H. K. (2022). Post-traumatic stress disorder (PTSD) after an earthquake experience: A cross-sectional survey of Wenchuan earthquake victims with physical disabilities 10 years later. *International Journal of Disaster Risk Reduction*, 80, [103225]. <https://doi.org/10.1016/j.ijdr.2022.103225>
- Friedl, S. (2017). What is an earthquake? - definition and components. Retrieved last May 13, 2017 from <http://study.com/academy/lesson/what-is-anearthquake-definition-history.html>
- Furukawa, H., Takeuchi, T., Yano, E., & Muto, S. (2015, June 11). Factors influencing psychological distress afther the great east japan earthquake and. Retrieved May 10, 2017, from <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1002/jcop.21695/abstract>
- Giannopoulou I, Dikaiakou A, Yule W. (2006). Cognitive-behavioural group intervention for PTSD symptoms in children following the Athens 1999 earthquake: A pilot study. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 11, 543–553 <http://www.apa.org/helpcenter/recovering-disasters.aspx> <http://www.apa.org/topics/disasters/> https://www.psychology.org.au/publications/tip_sheets/trauma/
- J. M. (2017). Post-traumatic stress disorder basic information (C. E. Zupanick, Ed.). Retrieved May 7, 2017, from http://www.gulfbend.org/poc/view_doc.php?type=doc&id=55737&cn=109
- Johal, S. (2010, September 14.) Recognising and dealing with cumulative stress after the earthquake. Retrieved May 10 2017, from <https://eqnzsupport.wordpress.com/2010/09/14/recognising-and-dealingwith-cumulative-stress-after-the-earthquake/>
- Koopman, C., Classen, C.C., Cardena, E., & Spiegel, D. (2013). Relationships among childhood trauma, posttraumatic stress disorder and dissociation in men living with hiv/aids. *J Trauma Dissociation*,13, 102–114.
- Larabee, A. (2003). A brief history of terrorism in the United States. *Knowledge, Technology & Policy*, 16(1), 21-38.
- Margolin, G., Ramos, M., Guran, E. (2011, Feb 1.) Earthquakes and Children: The Role of Psychologists with Families and Communities. Retrieved May 17, 2017 from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2859846/> Mental

- Health Association (n.d.). Retrieved last May 20, 2017 from http://www.who.int/mental_health/media/en/712.pdf Ridner, S. H. (2004, March).
- MacDonald, G., & Leary, M. R. (2005). Why does social exclusion hurt? The relationship between social and physical pain. *Psychological bulletin*, 131(2), 202.
- Panksepp, J. (2004). Why does separation distress hurt? Comment on MacDonald and Leary (2005).
- Psychological distress: concept analysis. Retrieved May 4, 2017, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/15009358> Sincero, S.M. (2012). Stress and coping mechanisms. Retrieved last May 13, 2017 from <https://explorable.com/stress-and-coping-mechanisms>
- Smith, M.A., Robinson, L. , and Segal, J. (2017 April). Traumatic Stress. HelpGuide.Org. Retrieved last May 17, 2017 from <https://www.helpguide.org/articles/ptsd-trauma/traumatic-stress.htm>
- Soames-Job, R. F. (2002). The effects of uncontrollable, unpredictable aversive and appetitive events: Similar effects warrant similar, but not identical, explanations. *Integrative Physiological & Behavioral Science*, 37, 59 – 81.
- Stress and Distress: Definitions. (2008). Retrieved May 11, 2017, from <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK4032/>
- Tierney, K., Perry, R. and Lindell, M. (2001) Facing the Unexpected: Disaster Preparedness and Response in the United States. Joseph Henry Press, Washington DC.
- Victim Support (n.d.) Recognising and dealing with cumulative stress after the earthquake. Retrieved May 10 2017, from <https://eqnzsupport.wordpress.com/2010/09/14/recognising-and-dealing-with-cumulative-stress-after-the-earthquake>
- Volpe, J.S. (1996). Traumatic stress: an overview. Retrieved last May 13, 2017 from <http://www.nc-cm.org/article1.htm>
- Williams, S. (1995). The psychological consequences of earthquakes and other disasters on children and youth. *Special Education Service*, 26-27. Williams, Y. (n.d.). What is psychological distress? definitions & symptoms. Retrieved May 22, 2017, from <http://study.com/academy/lesson/what-is-psychological-distress-definition-lesson-quiz.html>

63. Bölüm

Endüstri 4.0 ve Lojistik Sektörünün Dijital Dönüşümü: Lojistik 4.0

Gökhan EĞİLMEZ ¹

¹ Dr. Öğr. Gör.; Abant İzzet Baysal Üniversitesi Yeniçağa Yaşar Çelik Meslek Yüksekokulu, Dış Ticaret ve Pazarlama Bölümü. gokhanegilmez44@gmail.com ORCID No:0000-0003-0450-9376

ÖZET

Endüstri 4.0 dijital teknolojileri, lojistik sektörüne yeni iş modelleri, akıllı hizmet sunumu ve eşsiz rekabet avantajları sunmaktadır. Değer odaklı bu yaklaşım, müşteri deneyimini artırmakta, etkileşimi kolaylaştırmakta ve işletmelere kişiselleştirilmiş hizmet sunumu fırsatı vermektedir. Birçok lojistik firması teknoloji destekli bu yeni iş modellerini elde etmek için dijital dönüşüm girişimleri başlatmıştır. Bu Lojistik 4.0 girişiminin amacı, ürünleri zamanında ve eksiksiz olarak, doğru koşullar altında ve en uygun fiyatla müşteriye ulaştırmaya çalışan lojistik işletmelerinin tam görünülük ve optimizasyon ile karar almasını kolaylaştırmak ve operasyonel süreçlerini daha doğru ve kolay yönetebilmektir. Bu çalışmada Endüstri 4.0 ve dijital dönüşümün temel ilkeleri ve bu yeni teknolojilerin lojistik sektörüne sunduğu fırsatlar örnek uygulamalar ile beraber incelenmiştir. Bu kavramsal çalışmada lojistik sektörünün bu dönüşüm sürecini nasıl yönetmesi gerektiği ve sektör için belirlenen temel teknolojilerin lojistik işletmelerine katabileceği yetenekler belirlenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmayı diğerlerinden ayıran temel özellik, teknolojiden ziyade teknolojinin arkasında yatan değer odaklı hizmete ve sağlayabileceği yararlar vurgu yapılmış olmasıdır. Problem çözme yaklaşımı ile incelenen bu çalışmayla sektörün dijital dönüşüm sürecine rehberlik etmek ve literatüre katkı sunmak amaçlanmıştır.

1. GİRİŞ

Endüstri 4.0 ile beraber endüstriyel üretimde üretkenliği ve verimliliği artırmak için dünya çapında bir hareket var; bu, ürünlerin nasıl üretildiğine ve tedarik zincirinde kullanılan hizmetlere ilişkin zihniyetin yeniden düşünülmesini ve değiştirilmesini gerektirmektedir. Endüstri 4.0, tüm ürün yaşam döngüsüne değer katan bir dizi dijital teknolojiyi sisteme entegre ederek üretim sistemlerinin yeni bir endüstriyel aşamasını temsil etmektedir (Koh ve diğerleri, 2019). Küreselleşme, demografik değişim ve ticari çatışmalar şirketler üzerinde baskı oluşturmakta ve rekabet gücünü korumak isteyen işletmeler için dijital çözümleri benimsemek hayati önem arz etmektedir (Bitkom, 2019). Değişken talep, arz kesintileri ve yeni tarifelerin uygulanması, şirketleri tedarik zincirlerini yeniden yapılandırmaya zorlamaktadır (DHL, 2020).

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin yatay ve dikey entegrasyonu, öğrenen robotlar, büyük veri ve veri analitiği, bulut bilişim, nesnelerin interneti, zenginleştirilmiş gerçeklik kullanımı gibi teknolojik becerilerin kazanılması Endüstri 4.0'a giden yolu açmıştır. Bu teknoloji ve gelişmelerin lojistik faaliyetleri bütünlük ve etkileşim halinde desteklediği lojistik sistemlere akıllı lojistik sistemler veya Lojistik 4.0 denmektedir. Lojistik 4.0 insan faktörünün giderek ve karmaşıklığın azaldığı, akıllı ürünlerin depolanıp taşındığı, depolama, elleçleme ve taşıma sistemlerinin otonom olmaya doğru gittiği bir sisteme karşılık gelmektedir (Gürel ve Serdarasan, 2018). İşletmeler, müşteri beklentilerini karşılama, operasyonel etkililiğin bir sonraki ufkuna ulaşma, yeni ortaya çıkan dijital tedarik zinciri iş modellerinden yararlanma ve geleneksel çalışma yöntemlerini değiştirerek şirketi dijital ve akıllı bir lojistik ağına dönüştürme fırsatına sahiptir (Alicke ve diğerleri, 2016).

Günümüz tedarik zinciri yönetimi, şirketlerin işbirliği ve süreç entegrasyonu kavramlarına dayanan bir ağ olarak hareket etmesi gerekmektedir, çünkü rekabet şirketlerden çok tedarik zincirleri üzerinden yürümektedir. Tedarik zinciri faaliyetleri arasındaki lojistik, tedarik zincirindeki şirketleri birbirine bağlayan, malzeme ve kaynak akışını sağlayan fiziksel bir bağlantı görevi görmektedir. Lojistiğin etkin bir şekilde yönetilmesi, bir tedarik zinciri sisteminin sorunsuz çalışmasını sağlamak için hayati öneme sahiptir. Çünkü, lojistik hizmetteki arızalar, satış, maliyet ve hizmet kalitesi yoluyla doğrudan veya dolaylı olarak iş performansını etkilemektedir. Bu nedenle, hızla değişen pazar ve rekabet ortamında, lojistikteki verimsizlikleri ve riskleri azaltmak, şirketin ticari faaliyetlerine doğrudan fayda sağlayabilir ve sürdürülebilir rekabet avantajı elde edilmesine katkıda bulunabilir (Zhu, 2016).

Minimum maliyetle sorunsuz akış sağlamak amacı ile hareket etmeye çalışan, rekabetin hizmet temelli yaşandığı lojistik sektöründe de birçok alanda dijital

dönüşüm girişimleri başlatılmıştır. Bu girişimlerle işletmeler, pazar payını büyütmek ve müşteri için yeni deneyimler sunmak istemektedirler. Operasyonel süreçlerinde daha esnek, dirençli ve çevik hareket kabiliyeti geliştirerek, müşterilerin ürünlerini istenen zaman ve koşullarda ve en uygun maliyetle müşteriye ulaştırmaları gerekmektedir. Süreçlerdeki aksilikler, trafik, hava koşullarındaki olumsuzluklar, üretim ve tedarik ağ sıkıntıları veya ülkeler arası değişen tarifeler gibi birçok riske rağmen vaatlerine uymaya çalışan lojistik sektörü, teknoloji tabanlı çözümlerden faydalanmak istemektedir.

Günümüzde lojistik sektörünün faydalanabileceği birçok teknoloji vardır. Depo içi akıllı robotlar, RFID, sürücüsüz araçlar, dron teknolojisi, stok ve envanter kontrolü sağlayan sisteme entegre yazılımlar, öneri ve optimizasyon veren yapay zekâ destekli robotik süreç yöneticileri, takip ve izleme teknolojileri, etkileşimli platformlar gibi birçok teknoloji lojistik sektörünün yararlandığı Endüstri 4.0 teknolojilerinden bazılarıdır. Bu teknolojiler sayesinde edilen yararlardan bazıları; otomatik faturalandırma ile evrak yükü azaltılması, müşteriler için yeni deneyimler oluşturulması, sorunsuzca ve güvenli bilgi paylaşımı ve vaatlere uyma kolaylığıdır. Böylece, süreçlerde verimlilik sağlanırken, riskler daha öngörülebilir olmakta ve işletme kârlılığı ve güveni artırılmaktadır.

Bu faydalardan yararlanmak isteyen işletmeler teknoloji temelli dijital dönüşüm girişimi başlatmaktadırlar. Fakat, buradaki yanlış düşünce, teknoloji ediniminin tek başına dijital dönüşümü sağlayacağıdır. Çünkü, teknoloji sadece bir araçtır; teknoloji ile beraber kurumsal zihniyet ve kültür de, inovatif bir dönüşüm geçirmelidir. Problem temelli, amaca yönelik, stratejik bir planla, proje bazlı bir dönüşüm izlemekte fayda vardır. Liderler bu dönüşüme öncülük etmeli, kurum kültürü ve ortam değişime hazırlanmalı ve çalışanlar bu teknolojileri benimsemelidirler. Yerleşik kültür yeni teknolojiyi kullanmak yerine eski alışkanlıklarını kullanmaya devam eder ve değişime direnirse dönüşüm amacına ulaşmakta zorlanacaktır. O halde Lojistik 4.0 kavramı hem organizasyonel hem de teknoloji temelli bir iyileştirme ve olgunlaşma sürecidir.

Bu çalışma, lojistik sektörü özelinde Endüstri 4.0 ile beraber hızlanan teknoloji bazlı iş modelleri ve uygulamalarını ele alarak, süreçlerini dijitalleştirmek isteyen kuruluşlara farkındalık ve literatüre kavramsal bilgi sunmayı amaçlamaktadır. Bir sonraki bölümde Endüstri 4.0 teknolojileri ve ilkeleri, lojistik sektörü için öngörülen faydaları, kullanım alanları ve uygulamaları hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca dönüşüm sürecinde lojistik firmalarının karşılaştacağı olası zorluklar ve çözüm önerileri sunulmaktadır. Sonuç olarak, lojistik sektörünün öncelikli yatırım yapması gereken temel

teknolojiler ve geliştirmesi gereken temel yetenekler belirlenmiş olup çalışmanın sonuç kısmında tartışılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Endüstri 4.0 ve İlkeleri

Dördüncü Sanayi Devrimi, şirketlerin gelecekteki üretim gereksinimlerini karşılamasına yardımcı olmak için siber fiziksel sistemler, nesnelerin interneti, bulut bilişim, katmanlı üretim ve akıllı fabrikalar gibi kavramlar ve teknolojiler tarafından sağlanan ve giderek merkezi olmayan, kendi kendini yönetebilen bir değer oluşturma yaklaşımına doğru değişim olarak tanımlanabilir (Hofmann ve Rüsch, 2017). Üretimdeki dönüşüm önce buhar ve su gücü ile (Endüstri 1.0), ardından elektrifikasyon ile (2.0) ve daha yakın zamanda dijital bilgisayarla (3.0) gerçekleştirilmiştir. Endüstri 4.0 dijitalleşme, e-ticaret, dijital pazarlama, sosyal medya ve müşteri deneyimi aracılığıyla kendilerini müşteriye yönlendiren şirketler ile ilgilidir. Endüstri 4.0 kavramı özünde üç temel amaca hizmet etmektedir:

- Yeni teknolojiler ile müşteriler için eşsiz deneyimler oluşturmak,
- Yeni iş modelleri yoluyla operasyonel süreçleri daha kolay yürütmek,
- Tedarik zinciri ağındaki yatay ve dikey entegrasyon ile işbirlikleri geliştirmek

biçiminde özetlenebilir (Schrauf ve Berttram, 2016).

Değişen müşteri talepleri, yeni dijital iş modelleri, farklılaşan rekabet, beklenmedik riskler ve sürdürülebilirlik ile etişe daha fazla odaklanma gereksinimi gibi birçok konu işletmeleri değer üretmek için yeni yollar aramaya sevk etmektedir. Bu sürekli değişim çağında, teknolojik yatırımlarla işlerini büyütmek isteyen kuruluşların ilgi odağında müşteriler vardır. İş büyümesi artık hem müşteri deneyimini hem de müşteri sadakatini artırarak, hız, kaliteli hizmet, güven ve teknoloji ile rekabeti zekice aşmakla ilgilidir. Bu, tüm değer zincirini sürekli olarak müşterilerin bugün beklediklerine ve yarın isteyeceklerine göre uyarlamak için zekâ ve çevikliği geliştirmekle ilgilidir (Accenture, 2020). Endüstri 4.0 lojistik sektörüne esnek, çevik, dirençli bir yapı ve performans iyileştirme vaat etmektedir. Böylece, müşterilerin istediği ürünleri; daha kısa sürede, daha doğru şartlar altında, daha uygun maliyetlerle istenen yerde hazır etmesini kolaylaştıracaktır.

Süreçleri hızlandırıp kolaylaştırarak işletmelere değer odaklı, sürdürülebilir hizmet sunma fırsatı veren Endüstri 4.0'ın tedarik zincirlerine sunduğu yetenek ve değerleri aşağıdaki gibi gruplamak mümkündür. Endüstri 4.0 ilkelerini şu şekilde gruplayabiliriz:

- **Görünürlük ile operasyonel mükemmellik**
- **Takip ve izleme ile vaatlere uyma**
- **Analitik ve öngörü ile karar destek**
- **Uzaktan bağlantı ve kontrol ile her yerden müdahale**
- **Özerklik ve otonom süreçler ile azalan iş yükü**
- **Güvenli ve değiştirilemez veri paylaşımı ile kolay bilgi paylaşımı**
- **Entegrasyon ve akıllı otomasyon ile değer odaklı yaklaşım**
- **Paydaşlarla işbirliği ve uyum ile sürdürülebilir bir ekosistem**

Uzun yıllardır işletmeler verimliliğe ve maliyet azaltma, ağ optimizasyonu, kâr maksimizasyonu, risk azaltma ve katma değerli hizmetler üretmeye odaklanmıştır. Yeni çevreci ve dijital anlayış tüm bunların yanı sıra, performans endekslerine karbon ayak izi azaltımı da eklemiştir (Olatunji ve ark., 2019)..Bu nedenle, rekabet üstünlüğünün bir sonucu olarak ürün dağıtımını ve kaynak kullanımını iyileştirmeyi amaçlayan yeşil ve çevreci tedarik zincirleri ile sürdürülebilir bir ekosistem tasarlanmaya çalışılmaktadır. Böyle bir ekosistemin temel ilkeleri; gerçek zamanlı bilgi akışı ve işbirliği, yatay ve dikey entegrasyon, uçtan uca tedarik zinciri görünürlüğü ve şeffaflığı, ademi merkeziyetçi yapı, veriye her yerden erişim ve otonom, akıllı ve bağlı bir yapı inşa etmektir.

2.2. Lojistik Alanında Kullanılabilecek Dijital Teknolojiler

Günümüzde tedarik zincirini optimize etmek, operasyonel verimlilikten çok daha fazlasıdır. Gerçekten de, tedarik zinciri, tamamen hiper alaka düzeyine ve müşteri değerine odaklandığı sürece, yeni iş değeri ve büyümenin temel itici gücü olabilir. Bu, parçalanmış eski teknolojiler ve her şeye uyan güncelliğini yitirmiş tek boyutlu tedarik zinciri modelleriyle yüklü işletmeler için zor bir öneridir. Pek çok süreç hâlâ silo halindeyken ve yeterince optimize edilmediğinden, ayrıca manuel faaliyetlere ve tescilli varlıklara aşırı bağımlı olduğundan, bugünün tedarik zincirleri değişimin hızına ayak uyduramamaktadır. Kısacası; iyileştirme, optimizasyon ve yenilik için önemli fırsatlar kaçırmaktadır Accenture, (2020). Aşağıda lojistik işletmelerinin dijital dönüşüm sürecinde faydalanabilecekleri temel teknoloji alanları tanıtılmaktadır.

2.2.1. Büyük veri ve gelişmiş analitik

Verilerin dünyanın en değerli emtiası olarak petrolün yerini aldığı iddia edilmekte ve lojistik sektörü öncüleri, müşteri siparişleri, sevkiyat hareketleri ve varlıkların konumu ve durumu hakkında milyonlarca bilgi parçasını işleyerek özellikle veri açısından zengin bir ortamda faaliyet göstermektedirler. Birçok

tedarik zinciri kuruluşu, veri analitiğini stratejik önceliklerinin en üstüne koymuştur, ancak birçoğu hala bu verileri sistematik ve etkili bir şekilde kullanmak için mücadele etmektedir. Bu, operasyonel sorunları teşhis etmeye, ağ planlamasını optimize etmeye ve gelecekteki senaryoları tahmin etmeye yardımcı olmak için tasarlanmış akıllı analitik tekniklerine olan ilgiyi artırmaktadır (DHL, 2020). Model tabanlı karar verme desteğinin kalitesi büyük ölçüde verilere, tamlığına, doluluğuna, geçerliliğine, tutarlılığına ve zamanında kullanılabilirliğine bağlıdır. Verilere ilişkin bu gereklilikler, kesintileri tahmin etmek ve bunlara tepki vermek için tedarik zinciri risk yönetiminde özel bir öneme sahiptir (Ivanov ve diğerleri, 2019).

Analitik, büyük veri hacimlerini toplamak, depolamak, biriktirmek ve analiz etmek için matematiksel ve istatistiksel araçlar kullanır. Uygulamaların kendisi yeni değil, ancak yeni katma değer ve rekabet avantajı getiren, büyük veri ile olan kombinasyonudur. Yeni olan, verilerin gerçek zamanlı olarak yakalanabildiği yüksek hızdır. Bu da veri kümelerinin türünü ve zenginliğini genişletir ve araştırma için benzeri görülmemiş fırsatlar sunar (Ivanov ve diğerleri, 2019). Büyük veri analitiği, büyük miktarda veriden bilgi çıkarmaya dayanır ve veriye dayalı karar vermeyi kolaylaştırır. Tahmine dayalı analiz, yaklaşan olayları işaret eden kalıpları tanır ve sorunları çözmek ve sonuçları iyileştirmek için önlemleri tanımlar (Porter ve Heppelmann 2015). Böylece kesinti riski minimize edilebilir ve sağlanan öngörü ile karar verme süreçleri kolaylaşabilir. Daha doğru kararlar, daha verimli ve etkili süreçleri beraberinde getirir.

2.2.2. Yapay zekâ (AI) ve Robotik Süreç Otomasyonu (RPA)

Yapay zekâ, hedefli reklamcılıktan sesle etkinleştirilen sanal asistanlara kadar bir dizi tüketici odaklı yeniliğin arkasında yatan teknolojidir. Tüketicilerin ötesinde, makine öğrenimi iş dünyasında giderek daha yaygın hale geliyor. Lojistik için yapay zekâ, dinamik rota optimizasyonu ve hassas kapasite ve talep tahmininin yanı sıra akıllı fiziksel otomasyon gibi en karmaşık operasyonel zorlukları çözmek için kritik öneme sahiptir. Lojistik endüstrisi, yaygın olarak robotik süreç otomasyonu (RPA) olarak bilinen iş akışı otomasyon yazılımını benimsemektedir. Yapay zekâ, RPA'nın geliştirilmesinde hayati bir rol oynamaya devam etmekte ve bu araçların daha karmaşık, yapılandırılmamış veri formatlarını ve süreçlerini ele almasına izin vermektedir. Lojistik endüstrisi ticaret birliği tarafından yapılan araştırmaya göre, tedarik zinciri profesyonellerinin % 79'u yapay zekânın kuruluşlarında temel bir yetkinlik haline gelmesini beklemektedir ve % 88'i operasyonlarda risk yönetimini ve öngörülebilirliği iyileştirmeye yardımcı olacağına inanmaktadır (DHL, 2020).

Otomasyon ve AI, müşteri hizmetleri operasyonlarına doğru ilerlemeye devam etmektedir. Operasyonlar daha verimli hale gelirken işletmeler farklılaştırılmış deneyimler sunmaktadır. Forrester, (2020) raporundaki, müşteri hizmetleri trendi şu şekilde özetlenebilir; Otomasyon ve yapay zekâ teknolojileri, müşterilerle özerk bir şekilde etkileşime girmekte ve tekrarlayan aracı görevlerini devralabilmektedir. Self servis teknolojileri, Robotik süreç otomasyonu (RPA), Normatif AI, IoT analizleri raporlamaları ve robotlar bu işi üstlenebilmektedir. Otomatik raporlama ve faturalandırma, talep tahminleri ve müşterileri daha iyi anlamaya yardımcı olan yapay zekâ destekli sistemlerin otomasyona dahil edilmesi iş yükünü de azaltmaktadır (Forrester, 2020).

2.2.3. Otomasyon ve Otonom araçlar

Geleceğin tedarik zincirlerinin çok daha dinamik olması ve hızla gelişen talebi ve sürekli değişen ürün ve kanal karışımını tahmin edebilmesi, hazırlayabilmesi ve bunlara yanıt verebilmesi için tedarik zincirlerinin çevik hale gelmesi gerekmektedir. Tedarik zinciri uygulamasında çeviklik, yeni yetenekler ve araçlar gerektirir. Çevik operasyonlar, örneğin üretimde dijital teknolojilerin kapsamlı bir şekilde kullanılmasını sağlar ve hem üretim hem de lojistik ayarlarında akıllı otomasyon kullanımını en üst düzeye çıkarmaktadır (McKinsey, 2022). Otomasyon, küresel tedarik zincirlerinin daha verimli çalışmasına ve ek insan emeğine ihtiyaç duymadan ölçeklendirilmesine yardımcı olur. Otomasyon, nakliyecilerin taşıyıcı ücretlerini ve programlarını kolayca belirlemelerine olanak tanır, ihracat veya ithalat düzenlemelerini, ticaret anlaşmasının uygunluğunu belirlemek ve tarafları otomatik olarak kısıtlanmış / reddedilmiş parti listelerine göre tarar. Bu ve diğer işlevleri otomatik olarak “insan” faktörünü ortadan kaldırarak yapar ve göndericiler en iyi yaptıkları işe odaklanabilirler (Barik, 2018).

Gelişmiş robotik ve otomasyon teknolojileri, daha düşük maliyetler, gelişmiş yetenekler ve endüstrinin benzersiz ihtiyaçlarına göre uyarlanmış ürünlerin bulunabilirliği sayesinde giderek daha yaygın hale gelmektedir. Bu trendin arkasındaki en önemli yenilikler arasında hem iç mekân hem de dış mekân mobil varlıkları için otonom sürüş teknolojileri ve yeni esnek toplama ve manipülasyon sistemleri yer alıyor. Robotlar, makine öğrenimi ile değişen ortamlara hızla uyum sağlamaktadırlar. Özellikle sipariş toplamada güçlü sensörler tarafından desteklenen robotların lojistik personeliyle birlikte güvenli bir şekilde çalışabilmeleri ve sisteme entegre çalışabilmeleri depo alanlarında iş yükünü azaltmaktadır (DHL, 2020). Aynı zamanda otomasyonel sistemlerden gelen emirleri eksiksiz ve doğru bir şekilde uygulayabilen otonom robotlar akıllı depo sisteminin vazgeçilmez teknolojilerinin başını çekmektedir.

İnsansız hava araçları (İHA'lar) ve dronla yapılabilecek teslimatlar, uzun yıllardır sektörün hayal ettiği teknolojilerdir. Düzenleyici çerçeveler teknik gelişmelere ayak uyduramasa da bugün niş firmalar bu vizyonu gerçekleştirmektedir. Kendi kendine giden araçlar, lojistik taşımacılığın verimliliği ve güvenliğinde büyük atılımların habercisidir ve bu nedenle sektördeki bir dizi yenilikçi firma bu alanı aktif olarak araştırmaktadır. Pek çok yeni teknolojinin zamanı gelmeye devam etmektedir (DHL, 2020).

2.2.4. Nesnelerin İnterneti (IoT) ve Görünürlük

IoT'nin dünya üzerinde şimdiden derin bir etkisi oldu. Dünya nüfusunun yarısı internete akıllı telefonlar aracılığıyla zaten erişebiliyor ve IoT teknolojilerinin hızlı büyümesi milyarlarca nesneyi birbirine bağlamıştır. Şimdi, yeni nesil iletişim teknolojileri, kalan bağlantı açıklarını kapatmayı vaat etmektedir. 5G veri ağları, insanların ve benzer şeylerin bağlantısı için daha yüksek hızlar, büyük ölçüde artırılmış kapasite ve daha fazla esneklik sunmaktadır. Ek olarak, herkesi ve her şeyi her yerde çevrimiçi hale getirmek için bir dizi başka yeni nesil kablosuz teknoloji ortaya çıkmaktadır. IoT'nin ve bu yeni nesil kablosuz teknolojilerin geliştirilmesi, tedarik zincirlerine tam bir görünürlük getirecek ve operatörler ve müşteriler için şeffaflığı ve hizmet kalitesini büyük ölçüde artıracaktır (DHL, 2020).

Tedarik zinciri görünürlüğü çözümleri, pazar lideri şirketler tarafından giderek daha fazla aranmakta ve son müşterilerine tüm teslimatları için tam görünürlük sağlayan bir alıcı yolculuğu oluşturmalarına olanak sağlamaktadır. Ancak, bu çözümlerden yararlananlar yalnızca son müşteriler değil; nakliyatçılar için yatırım getirisi de önemlidir. Gerçek zamanlı bir taşıma görünürlüğü çözümü, nakliye ekipleri için üretkenliği artırmak, operasyonel verimliliği artırmak, geç teslimat cezalarını ve dava çözüm sürelerini azaltmak ve müşteri memnuniyetini artırmak gibi sayısız fayda sağlamaktadır. Bu faydalar, bu tür bir çözümün sağladığı operasyonların daha iyi kontrolü, daha fazla görünürlük ve daha fazla proaktivite kapasitesi ile mümkün hale getirilmiştir (Shippeo, 2021).

2.2.5. Blockchain ve Gelişmiş Takip-İzleme Teknolojileri:

Blockchain, daha yalın, daha hızlı ve daha şeffaf ve güvenli tedarik zincirleri için potansiyel olarak rekabetin kurallarını değiştiren faydalara sahiptir. Bununla birlikte, lojistikte geniş çaplı dağıtım için önemli kültürel ve teknik engellerin aşılması gerekmektedir (DHL, 2020). Blockchain, tüm işlemlerin listesi, çok sayıda bilgisayarda tüm diğer gelişmeler boyunca kopyalar olarak saklanır. Bilginin gerçek zamanlı olarak yakalanması ve paylaşılması, arızaları ve bunların kapsamının tespit edilmesi lojistik planlama için kritik öneme sahiptir. Takip ve

izleme sistemleri, lojistik süreçlerdeki sapmaların veya sapma tehlikelerinin zamanında tanımlanmasını, bu tür sapmaların analizini, meydana gelen veya meydana gelebilecek kesintilerle ilgili uyarıları ve tedarik zincirinin çalışabilirliğini kurtarmak için kontrol eylemlerinin detaylandırılmasını amaçlamaktadır. Düzenleyici süreçlerde (ör. gümrükler), Blockchain kullanımı belgelere olan güveni artırabilir ve süreçleri hızlandırılabilir. Bu da israf, risk ve sigorta primlerinde azalmaya neden olabilir (Ivanov ve diğerleri, 2019). Blockchain, değiştirilemez bir defter özelliği, ademi merkeziyetçi yapı ile bir otoriteye bağlı olmaması ve tüm süreçlerdeki şeffaflığı ve görünürlüğü ile gelecekte lojistik süreçlerinde daha fazla kullanılacaktır. Akıllı sözleşmeler veya notersiz satışlar ve yasal süreçlerde uyumsuzluk çözümleri olarak karşımıza çıkacaktır.

2.2.6. Simülasyon ve Dijital İkizler

Simülasyon, talep modelleme, talep analizi, emniyet stoğu optimizasyonu, önerilen envanter politikası ve ilgili parametreleri (yeniden sipariş noktası, yeniden sipariş miktarı), ulaşım optimizasyonu rotalar, araçlar ve sevkiyat optimizasyonu açısından bir dizi çözüm sunarak kullanıcının en uygun maliyetli ve lojistik açısından verimli olanı seçmesine olanak tanımaktadır. Envanter ve nakliye için en uygun çözümleri bulmaya odaklanma, bu işlevlerin verimliliği ve yanıt verebilirliği üzerindeki etkisini artırmaktadır. Envanter durumunun, talep hacminin çeşitli talep boyutu senaryoları altında verimlilik ve yanıt verme üzerindeki etkisini incelemek için kullanılmaktadır. Benzer şekilde, talebi karşılamak için gereken süre boyunca çeşitli senaryoları en iyi şekilde çözecek nakliye çözümünü bulmak için de ortam simüle edilebilir (Mukhtar Ali Elberegli, 2018).

Dijital teknoloji, Endüstri 4.0, Blockchain ve gerçek zamanlı veri analitiği, ciddi kesintileri, esnekliği ve Ripple etkisini yönetirken karar verme desteğinde yeni bir kalite elde etme potansiyeline sahiptir. Simülasyon, optimizasyon ve veri analitiğinin bir kombinasyonu dijital bir ikiz oluşturur: tedarik zincirindeki kesinti risklerini yönetmeye yönelik yeni bir veri odaklı vizyon. Dijital bir tedarik zinciri ikizi, zaman içinde herhangi bir an için ağ durumunu temsil edebilen ve esnekliği iyileştirmek ve acil durum planlarını test etmek için eksiksiz uçtan uca tedarik zinciri görünürlüğüne izin veren bir modeldir (Ivanov ve diğerleri, 2019).

2.1.7. Bulut Bilişim ve Dijital Platformlar

Platformlar geçmişte, geleneksel pazar yerleri şeklinde var olmuştur. Daha yakın zamanlarda, yeni platform biçimleri ortaya çıktı: konuma bağlı olmayan, geniş ölçeklendirme potansiyeline sahip, daha fazla şeffaflık ve seçim sunan,

müşteriler için daha kolay erişim ve daha düşük işlem maliyetleri sağlayan sistemler bütünüdür (Bitkom, 2019). Yeni nesil performans yönetimi sistemleri, tedarik zinciri boyunca gerçek zamanlı, uçtan uca şeffaflık sağlar. Bilgi aralığı, genel hizmet seviyesi gibi sentezlenmiş üst düzey KPI'lardan kamyonların ağıdaki tam konumu gibi çok ayrıntılı süreç verilerine ulaşır. Bu veri aralığı, tedarik zincirindeki tüm kıdem ve işlev seviyeleri için ortak bir bilgi temeli sağlar. Tedarikçilerin, hizmet sağlayıcıların vb. verilerinin bir "tedarik zinciri bulutunda" entegrasyonu, tüm paydaşların aynı gerçeklere dayalı olarak yön vermesini ve karar vermesini sağlar (Alicke ve diğerleri, 2016).

Bulut tabanlı işbirliği uygulamaları, Kurumsal Kaynak Yönetimi uygulamaları ve Müşteri ilişkileri Yönetimi uygulamaları, bulutta sunulan ilk üç uygulamadır. Çoğunlukla dijital platformları, müşteri hizmetleri uygulamalarını ve iletişim merkezi uygulamalarını içeren bulut tabanlı müşteri ilişkileri yönetimi (CRM) araçları vasıtasıyla işletmeler daha çevik ve ölçeklenebilir hizmetler sunabilir. İşletmeler yüksek kaliteli kullanıcı deneyimine ulaşabilir, araçlara ve hizmetlere hızlı ve kolay bir şekilde erişebilir. Dahası, bulut tabanlı hizmet olarak yazılım (SaaS) platformları görünürlüğü, verimliliğin ve uyarlanabilirliğin dijital olarak artmasını sağlayabilir (IDC, 2020).

Accenture, (2020) araştırmasında, tedarik zinciri ve operasyon liderleri içerisinde, dijital hizmet platformlarını devreye sokanlar, 360 derece verileri gerçek zamanlı olarak analiz ederek, dijital yatırımdan % 27'lik bir geri dönüş elde ederken; bunu yapmayanlar için % 21,8'lik bir geri dönüş elde edildiğini tespit etmiştir. Dijital platformlara sahip yöneticiler yakın gelecekte %37'lik bir getiri elde etmeyi beklerken; böyle bir platformu kullanmayan yöneticiler için bu oran % 28'dir. Böyle bir platform, pazarda etkin bir şekilde rekabet edebilmek için bir gereklilik haline gelmektedir.

2.3. Dijital Teknolojilerin Lojistik Sektörüne Sağlayacağı Yararlar

Teknolojilerin işlevsel hizmetleri, lojistik ağının aşağıdaki özelliklerini geliştirmesine yardımcı olmaktadır (Pundir ve diğerleri, 2019):

- Görünürlük; Modern tedarik zinciri görünürlük hizmetleri, birden fazla veri kaynağından izole edilmiş eylemleri çekerek bunları tek bir sisteme entegre eder. Bu genel olarak verinin genel erişilebilirliğini artırabilir.
- Analitik; Bütünleşik veriler durumsal farkındalık yaratmak için önceden tanımlanmış kurallara göre işlenir. Gelişmiş hizmetler, uygulamalı durum bilgisi sağlamak için iş zekâsıyla verileri iyileştirebilir.
- Rotalama; Gönderilerin yolculuk planları, herhangi bir zamanda beklenen varış zamanı hakkında bilgi sağlayacak şekilde, ayarlanabilir.

- Takip ve İzleme; Araç, ekipman ve süreçleri takip edip izleyerek tüm kaynaklar daha etkili kullanılabilir, zamanında eksiksiz teslimatlar geliştirilebilir ve vaatlere uymaya yardımcı olabilir.
- Operasyonel mükemmellik: Maliyetleri düşürmek ve güvenilirliği artırmak için sürekli optimizasyon yapılabilir.

Lojistik içinde süreç verimliliği önemli bir göstergedir. Bu nedenle, tüm Lojistik 4.0 uygulamaları bir şekilde verimliliği artırmaya çalışır. İşletmeler Depolama, Nakliye, Paketleme, Dağıtım, Elleçleme gibi lojistik hizmetleri üzerinde Endüstri 4.0 ilkelerini (birlikte çalışabilirlik, bilgi şeffaflığı, teknik yardım ve izleme-takip) gerçekleştirerek önemli verimlilikler elde dileyebilecektir. Bu temel lojistik hizmetleri için, Endüstri 4.0 teknolojilerinden; Blockchain teknolojisi, Otonom Araçlar, Elektronik pazar platformları ve 3D Baskı gibi özellikle şu dört tanesi öne çıkmaktadır. Elektronik pazar platformları tarafından sağlanan, navlun brokerliği trendleri; 3D baskı uygulamaları ile üretimi müşteriye yakınlaştırmak; kamyon müfreze ve insansız hava araçları nedeniyle ulaşım verimliliği; otonom araçlar ve robotlar nedeniyle depolama ve dağıtım işlemleri; ve son olarak blockchain teknolojisi sayesinde tüm süreçler boyunca güvenli ve güvenilir bilgi paylaşımı güncel lojistik 4.0 uygulamalarıdır (Horenberg, 2017).

Dijitalleştirme, depolama operasyonlarına insan müdahalesini en aza indirmek ve mevcut iş gücünün verimliliğini artırmak için etkili bir strateji olacaktır. Depolama endüstrisinde dış kaynak lojistik işlevlerinin yükselen trendi olan üçüncü taraf lojistik sağlayıcıları hayati bir rol oynamaktadır. Çoğu şirket tedarik zinciri performanslarını artırmak amacıyla depolama işlevlerini üçüncü taraf lojistik sağlayıcılarına dış kaynak kullanma eğilimindedir. Bu nedenle, lojistik 4.0 uygulamalarının depo performansını iyileştirmedeki rolünün belirlenmesi ve lojistik 4.0 uygulamasını etkileyen kritik faktörlerin belirlenmesi 3PL depolama endüstrisi için oldukça önemlidir (Karunarathna ve diğerleri, 2019).

Dijitalleştirme, nakliye hizmeti açığını kapatmakta ve göndericilerin bugünkü gönderinin ötesinde düşüncelerine yardımcı olmaktadır. Dijitalleşme, pek çok tedarik zinciri sorununa geniş çapta uygulanmaktadır, ancak en fazla fayda sağlayacak alan ulaşımdır. Endüstrinin mevcut ulaşım kaynaklarını daha iyi kullanmasını ve hizmet açığını kapatmasını sağlamak için çeşitli dijital çözümler ortaya çıkmaktadır. Bulut tabanlı ulaşım yönetim sistemleri kaynakları optimize etmek için içgörü ve veri sağlamaktadır. Ek olarak, filo yönetim sistemleri biçiminde IoT kullanımının artması, kamyon operasyonlarındaki verilerin kullanımı iyileştirmesine ve duruş sürelerini azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Bununla birlikte, en büyük fırsat, nakliyatçıları taşıyıcılarla hızlı ve verimli bir

şekilde bağlayan, süreçleri kolaylaştıran, maliyetleri optimize eden ve mevcut seçenekleri genişleten çevrimiçi pazarlar oluşturan dijital yük platformlarının ortaya çıkmasıdır. Bu, sektörün yetenek ve tarifelerle zorlukları etkin bir şekilde yönetirken, hız ve verimlilik alanlarında önemli adımlar atmasını sağlayabilir (DHL, 2019).

Akıllı otomasyon ve öngörücü analitik elde etmek için bulut uygulamalarına dahil edilen ve yapay zekâ (AI) ile makine öğrenimini (ML) de içeren inovasyon hızlandırıcıları; işletmelerin pazara çıkış süresini kısaltmalarına, müşteri sorgularına verilen yanıt sürelerini düşürmelerine, değişen müşteri tercihlerini izlemelerine ve finansal kaynaklarının görünürlüğünü ve kontrolünü kazanmalarına yardımcı olmaktadır (IDC, 2020).

Gerçek zamanlı bir taşıma görünürlüğü çözümü, nakliye ekipleri için üretkenliği artırmak, operasyonel verimliliği artırmak, geç teslimat cezalarını ve dava çözüm sürelerini azaltmak ve müşteri memnuniyetini artırmak gibi sayısız fayda sağlar. Bu faydalar, bu tür bir çözümün sağladığı operasyonların daha iyi kontrolü, daha fazla görünürlük ve daha fazla proaktivite kapasitesi ile mümkün hale getirilmiştir (shippeo, 2021).

Accenture, (2020), müşteriyi tedarik zincirinin merkezine koyduğu araştırmasında anket çalışmalarından şu bulguları elde etmiştir:

- Tedarik zinciri yöneticilerinin % 79'u müşteri beklentilerinin esnek bir ağ gerektirdiğine inanmaktadır.
- Tedarik zinciri liderlerinin % 95'i büyük veri, bilgi işlem, yapay zekâ ve IoT'nin gerçek zamanlı tedarik zinciri operasyonlarını etkinleştirebileceğine inanmaktadır.
- Tedarik zinciri liderlerinin % 80'i zaten büyük veri ve analitiğe yatırım yapmışlardır.
- Tedarik zinciri liderlerinin % 86'sı dijital platformların varlıkları paylaşmak ve bir ekosistem oluşturmak için kullanılacağına inanmaktadır.

2.3.1. Operasyonel Verimlilik

İşbirliğine dayalı çözümler, operasyonel ekiplerin bilgi aramak ve toplamak için daha az zaman harcamasına olanak tanır. Bilginin daha iyi önceliklendirilmesi sayesinde, izlenebilirlik işlenecek bilgiyi vurgular, sevk görevlilerinin çözülmesi gereken sorunlara odaklanmasına ve düzeltici veya daha az maliyetli çözümlerin uygulanmasına olanak tanır. Ortalama olarak, bir nakliye görevlisi, bir görünürlük platformu kullanarak günde bir saate kadar üretken zaman kazanabilir. Sonuç olarak, kaynakların optimizasyonu, nakliye akışlarının kombinasyonu ve performans verilerinin analizi gibi daha yüksek katma değerli görevlere daha fazla zaman ayrılabilir. Buna ek olarak, ambarlar, kamyonların

gelişinde daha iyi bir görünürlük sağlayarak gelişmiş operasyonel verimlilikten faydalanabilir, bu da onlara yükleme ve boşaltma rıhtımlarını dinamik olarak tahsis etmelerine olanak tanır. Shippeo, gerçek zamanlı görünürlük platformu shippeo, (2021)'deki çalışmasındaki verimlilik iddiaları şu şekildedir:

Aşağıdakiler sayesinde nakliye ekipleri için %14 - %16 arasında artan verimlilik:

- Teslimatın durumunu kontrol etmek için taşıyıcılara yapılan aramalarda azalma
- Müşterilerin teslimatlarıyla ilgili sorularına daha hızlı ve daha doğru yanıt
- CMR / Teslimat İspatına anında erişim sağlayarak daha hızlı bir dava çözüm süresi

Aşağıdakiler sayesinde depolarda %10 ile %30 arasında artan operasyonel verimlilik:

- Gelenlerin önceliklendirilmesine olanak tanıyan tüm yaklaşan araçların küresel görünürlüğü (bir görünürlük paneli aracılığıyla)
- Yükleme rampalarını dinamik olarak tahsis etme yeteneği (kamyonların erken veya geç gelmesi nedeniyle boşta kalma sürelerinde azalma)

Tedarik zincirindeki verimlilik hem fiziksel görevlerin hem de planlamanın otomasyonu ile artırılabilir. Robotlar, malzemeyi (paletler / kutular ve tek parçaların yanı sıra), alma / boşaltmadan yerleştirmeye, toplama, paketlemeye ve göndermeye kadar, depo süreci boyunca tamamen otomatik olarak işleyebilir. Otonom kamyonlar, ürünleri ağ içinde taşır. Kamyon kullanımını optimize etmek ve nakliye esnekliğini artırmak için, şirketler arasında kapasiteleri paylaşmak için şirketler arası nakliye optimizasyonu uygulayabilir. Ağ kurulumunun kendisi, iş gereksinimlerine optimum uyumu sağlamak için sürekli olarak optimize edilmelidir. Tedarik zincirinde ideal bir iş yükü oluşturmak için, gelişmiş talep şekillendirme faaliyetlerini (örneğin, düşük kamyon kullanımıyla teslimat süresi aralıkları için özel teklifler) yönlendirmek için çeşitli şeffaflık ve dinamik planlama yaklaşımlarından yararlanılabilir (Alicke ve diğerleri, 2016).

2.3.2. Zamanında Teslimat ve Cezalarda Azalma

Yeni ürün dağıtım yaklaşımları, teslimat süresini düşürmektedir. Bu hizmetlerin temeli, gelişmiş tahmin yaklaşımları, dahili (örneğin, talep) ve harici (örneğin, pazar eğilimleri, hava durumu, okul tatili, inşaat endeksleri) verilerinin yanı sıra yedek parçalar için makine durum verilerinin tahmine dayalı analitiği ile oluşturulmaktadır. Tahminler aylık olarak değil haftalık olarak yapılabilir ve çok hızlı hareket eden ürünler için her gün bile yapılabilir (Alicke ve diğerleri, 2016). Tedarik zinciri yönetiminin her aşamasında ürün akışını RFID gibi teknolojilerle takip edilebilmektedir. Bu gibi sistemler, malların tüm yaşam

döngüsü hakkında bilgiler verip süreç yönetiminde şeffaflık sağlayabilmektedir. Böylece riskler ve kesintiler önceden görülebilir ve zamanında teslimat için önlemler alınabilir.

Hem üreticiler hem de perakendeciler için, satış noktasında veya üretim hattında malların zamanında teslim edilmesi son derece önemlidir. Üreticiler ve perakendeciler, teslimatlarının daha iyi kontrol edilmesini sağlayarak envanter tamponlarını ve dolayısıyla genel envanterlerini azaltabilirler. Tahmin sistemi sayesinde kamyonun gecikmesini tahmin edebilme, üreticilerin ve perakendecilerin, herhangi bir olumsuz etkiyi sınırlandırmak için verimli bir istisna yönetimi yapmasına ve birkaç saat veya gün önceden tepki vermesine olanak tanır. Malların baştan sona daha iyi izlenebilirliği, bir gecikme durumunda ortaya çıkabilecek olası cezaları sınırlamayı mümkün kılabilir. Geciken teslimatlar, üreticiyi ve perakendeciyi zor durumda bırakmaktadır. Bunlar (shippeo, 2021):

- Bir üretim hattını kapatmanın maliyeti dakikada 100 ile 1000 € arasındadır,
- Mağaza içi ürün stoklarının% 25'i teslimat gecikmelerinden kaynaklanmaktadır.
- Raftaki ürün bulunabilirliği 1 puan arttığında mağaza satışlarında 0,3 puan artış olmaktadır.
- Üreticiler nakliyeden kaynaklı geç teslimat cezalarıyla satış gelirinin % 0,2 ile 0,8'i kaybedilmektedirler.

2.3.3. Risk Yönetimi ve Hesapverebilirlik

Hesap verebilirlik ve şeffaflık, kurumsal sosyal sorumluluk yapısının temel değerlerindendir. Bu iki değer, blockchain teknolojisinin benimsenmesine yol açmaktadır. Sosyal sorumluluk ve blockchain teknolojisinin entegrasyonu, finansal şeffaflığa yol açacak ve bir organizasyondaki etkinin ölçülmesiyle sonuçlanacaktır. Etkinin kaydedilmesi ve ölçülmesi, kuruluşların faaliyetlerinin ve programlarının verimliliğini artırmalarına ve girişimleri desteklemek için daha iyi kararlar almalarına olanak sağlayacaktır. Sosyal sorumluluk, bir kuruluşun değerinin ve hedeflerinin gösterilmesi eylemidir. Etki ölçüsü bilgilerine dayalı olarak ilerlemeyi göstermelerine olanak tanır (Saha ve Chirputkar, 2020). Hesapverebilirliği iki açıdan düşünmek gerekir. İlki işletmedeki sorumluluk alanı ile ilgilidir. Görünürlük, değiştirilmez veri veya takip ve izleme sistemleri süreçlerin daha şeffaf yönetilmesine olanak tanımaktadır. İkincisi ise sürdürülebilir ve çevreci bir yaklaşımla sosyal sorumluluğu ifade eder. Bu süreçte ise geri dönüştürülebilir ambalaj malzemesi kullanımı ve karbon ayak izi ile havayı daha az kirletmek için birtakım önlemler almaktır.

Lojistik sektörü doğası gereği işletme içi veya dışı birçok riski barındırmaktadır. Lojistik, çok modlu taşıma ağları, trafik ve kaza durumları, araç arıza ve hava koşulları, ülkeler arası tarife değişiklikleri ve tedarikçilerden kaynaklı bağımlılık gibi birçok kriterin hepsinin optimum bir ağda sorunsuzca birleştirilmesini içerir. Dijital performans yönetimi sistemlerinde, hedefleri otomatik olarak belirlenebilir. Tedarik zinciri kesintileri durumunda erken uyarı sistemleri (takip ve izleme veya görünürlük) risk seviyesi düşürülebilir. Yeni otomasyonel sistemler, riskleri veya istisnaları otomatik olarak tanımlar ve makine öğrenimi ile beraber çalışan sistemler anomalileri tespit eder ve sisteme aktararak kullanıcıyı uyarır. Bu, otomatik performans yönetimi kontrol kulesi sayesinde büyük ölçüde kesintilerin önüne geçilebilir.

2.3.4. Gelişmiş Hizmet Kalitesi ve Müşteri Memnuniyeti

Büyük veri sayesinde müşteri davranışları, alışkanlıkları, siparişleri, alışveriş sıklığı ve talepleri büyük ölçüde tahmin edilebilmektedir. Hizmet kalitesini iyileştirmek ve müşteri için değer oluşturmak ve sadık müşteriler elde etmek için lojistik servisleri performans göstergeleri ile beraber müşteri deneyimlerini de yeniden şekillendirmelidir. Müşteri ile ürünü hakkında daha fazla bilgi paylaşımı ve etkin bir işbirliği oluşturmak ve teknoloji temelli yeni deneyimler sunmak memnuniyeti artırabilir. Müşteriye kendini değerli hissettirecek ve ayrıcalıklı olduğunu anımsatacak yeni yöntem ve deneyimlerle sunulmalıdır.

Hizmet kalitesinin iyileştirilmesi, tahmini teslimat sürelerinin güvenilir bir şekilde hesaplanmasının yanı sıra, bir gecikme durumunda alıcıyı hemen bilgilendirme becerisini gerektirmektedir. Göndericiler ve lojistik sağlayıcılar için, müşteri hizmetinin seviyesi ile bir şirketin (veya bir lojistik sağlayıcı, bir nakliye acentesinin) karlılığı arasında doğrudan bir ilişki vardır. İşbirliğine dayalı bir sistem, nakliye operasyonlarının güvenilir ve gerçek zamanlı bilgilerine anında erişim sağlar, böylece belirsizliği ve müşteri hizmetleri çağrılarını azaltabilir. Tahmine dayalı bir görünürlük aracı, müşteri hizmetlerinin müşteri sorularına gerçek zamanlı teslimat bilgileriyle (programlar ve belgeler) anında yanıt vermesine de olanak tanımaktadır (shippeo, 2021).

2.4. Lojistik Sektörünün Dijital Dönüşüm ilkeleri

Dijitalleştirme, işletmelerin teknoloji kullanarak işlerinde, daha hızlı veri paylaşımı, daha yalın arabirim iş akışları, daha akıllı analitik ve bilgi yönetimi, daha fazla otomasyon ve güçlendirilmiş karar alma gibi yetenekler sunmaktadır. Bununla birlikte, bu tür yenilikleri benimsemek ve dijital bir işletmeye doğru ilerlemek için zahmetli bir organizasyonel değişim programı gereklidir (Hacker, 2020).

Belli bir dijital strateji ile hareket etmede fayda vardır. Amaca yönelik bir tedarik zinciri geliştirilerek, kuruluşun esnekliği, dayanıklılığı ve çevikliği artırılabilir. Amaca yönelik tedarik zinciri Gartner, (2021)'de; kararlarda müşterilere, tedarikçilere, topluluklara ve çalışanlara odaklanılmalı ve tedarik zincirinin tamamı sadece etkili, verimli ve çevreci değil, aynı zamanda yenilikçi, işbirlikçi ve proaktif olarak öngörülmelidir.

Dijitalleşmede, süreçler tasarlanırken dirençli, esnek ve çevik düşünce tedarik zinciri tasarımı, organizasyonu ve operasyonunun her unsurunda dikkate alınmalıdır. Birçok şirket için bu, maliyet, sermaye kullanımı, hizmet ve kaliteye odaklanan geleneksel KPI'ların yanı sıra risk, çeviklik ve sürdürülebilirlik KPI'ları ile en baştan bir zihniyet değişikliği gerektirecektir. Şirketler ayrıca bu risklere karşı proaktif bir yanıt verebilmek için bir yönetim altyapısına ihtiyaç duyacaktır. Böyle bir altyapı, güvenlik açıklarını belirleme, önceliklendirme ve bunlara yanıt verme yetkisine sahip, kıdemli bir liderin başkanlık ettiği özel bir ekibi içerecektir. Bu yanıtlar, tedarik zincirindeki yapısal değişiklikleri ve yıkıcı olaylar için ayrıntılı acil durum planlarının geliştirilmesini içerebilir. Çevik tedarik zincirleri ayrıca yetenekli ve esnek insanlara ihtiyaç duyacaktır. Çevik bir tedarik zinciri iş gücü, gelişmiş teknolojilerle birlikte çalışmakta rahattır ve personelin iş ihtiyaçları değiştikçe görevler arasında hareket edebilmesi için daha geniş bir beceri yelpazesine ihtiyacı olabilir. Buna göre çevik tedarik zincirleri, yazılım endüstrisinde ve ötesinde esnekliği, üretkenliği ve kaliteyi dönüştüren yaklaşımın unsurlarını ödünç alarak çevik ekiplerden ve çalışma yöntemlerinden yararlanır (McKinsey, 2022).

Accenture, (2020), “Sharpen Up the Supply Chain” araştırma makalesine göre, müşteri odaklı bir tedarik zinciri dönüşüm yolculuğunun dört ana aşaması vardır. Bunlar:

- Öncelikle doğru yönde ilerlediğinizden emin olmak için bu, dönüşüme rehberlik edecek stratejiyi, değer durumunu ve yol haritasını tanımlamak gerekmektedir.
- Ardından, değer zinciri genelinde operasyonel süreçlerin yeniden inşa etmek gerekmektedir. Bu, müşterinin ihtiyaçları etrafında örgütlenmek ve hızlı müşteri teslimi için gereken verimlilik ve çevikliğe doğru ilerlemek anlamına gelmektedir.
- Dijital işgücü bir başka kritik unsurdur. İnsan işgücünün en iyilerini akıllı yeni teknolojilerle harmanlayarak, çalışanların daha stratejik ve yenilikçi bir şekilde çalışmalarını güçlendirirken hiper verimli otomasyonun kullanımını artırmaya yardımcı olunmalıdır. Sonuç odaklı bir kültür oluşturmak gerekmektedir.

- Son olarak, ortaklıklar ve işbirliği, müşteri merkezli tedarik zinciri ağlarının oluşturulduğu temeldir. Akıllı kuruluşlar, her bir müşteri için gelişmiş, dinamik, mikro segmentli deneyimler sunarak riski azaltmak, hızı artırmak ve daha etkili inovasyon yapmak için iş ortağı ekosistemleriyle birlikte çalışmalıdırlar.

Dijital dönüşüm temelde insan, teknoloji ve süreçlerden oluşmaktadır. Fakat yukarıdaki çalışmalarda da bahsedildiği üzere dijital dönüşüm temel ilkelerini şu şekilde özetleyebiliriz:

- Dijital bir strateji
- Vizyoner bir lider
- İnovatif bir kültür
- Yetenekli ve değişime istekli çalışanlar
- Teknolojik altyapı
- Değer sunan yeni teknolojiler
- Güvenlik çözümleri
- İyileştirilmiş dijital iş süreçleri

2.5. Lojistik 4.0 ve Uygulamaları

Nakliye çözümlerinde lider olan kuruluşlar, dijital teknoloji destekli yenilikler yapmada gerek Ar-Ge merkezleri gerek inovatif kültürel organizasyonel yapısı, gerekse ayırabildikleri bütçeleri nedeni ile daha isteklidirler. Birçoğu nakliyecilerin bugünün sevkiyatlarını ötesinde düşüncelerine ve bugünün zorluklarını çözerken geleceğe yönelik stratejik planlar yapmalarına yardımcı olmak için yoğun bir şekilde yatırım yapmaktadırlar. Artan karmaşıklık, endüstriye meydan okumaya devam ederken, yeni dijital çözümler yaygın bir şekilde benimsenmeyi garanti eden bir olgunluğa ulaşmaktadır (DHL, 2019). Aşağıda yeni dijital lojistik uygulamalarından birkaç örnek verilmiştir.

- **Blockchain:** TradeLens, lojistik sektöründeki ana oyuncuların işbirliği ile Blockchain teknolojisi ile desteklenen IBM ve Maersk tarafından geliştirilmiş açık ve tarafsız bir endüstriyel platformdur. Bilgi alışverişini ve şeffaflığı desteklemek ve sektör genelinde yeniliği teşvik etmek için birkaç tarafları bir araya getirmektedir. IBM Blockchain teknolojisini dijital tedarik zincirlerinin temeli olarak kullanır ve birden çok iş ortağının ayrıntılardan, mahremiyetten veya gizlilikten ödün vermeden bir işlemin tek bir paylaşılan görünümü oluşturarak işbirliği yapmasına olanak tanımaktadır. IoT verileri ve sıcaklık kontrolünden konteyner ağırlığına kadar değişen sensörler dahil olmak üzere gönderi verilerine ve gönderi

belgelerine gerçek zamanlı erişim sayesinde daha verimli etkileşim kurulması sağlanmaktadır. Akıllı sözleşmelerin kullanımıyla, uluslararası ticarete yer alan çok sayıda taraf arasında dijital işbirliği kolaylaştırmayı vaat etmektedir (URL: [ignasisayol](#)).

- **Yük platformları:** Uber şirketine ait Uber Freight’a benzer bir hizmeti Borusan sunmaktadır. eTa, Borusan şirketine ait yerli bir sanal yük platformu olarak hizmet vermektedir. Yük ve araçları, konumuna, yönüne, özellik ve tercihlerine bağlı şekilde optimize ederek eşleştirmektedir. Mobil teknolojiler sayesinde, nakliyeciyoldayken bir sonraki işini planlayabilmesi, kolaylıkla iş imkanlarına ulaşabilmesi hız ve maliyet avantajı oluşturmaktadır (URL: [eTA](#)).
- **Fulfillment:** Lojistik depolama ve e-ticaret sipariş hazırlama (Fulfillment) hizmeti özellikle Amazon’la özdeşleşmiştir. Ülkemizde, parkpalet şirketlerin depolama ve sipariş hazırlama ihtiyaçlarını platforma kayıtlı depolama ve e-ticaret lojistiği şirketleri üzerinden sağlayan online B2B depo/fulfillment platformu olarak hizmet vermektedir (URL: [parkpalet](#)).
- **Önceden Gönderim:** Ürünleri kullanıcılar satın almadan önce göndermeye izin veren Amazon patentli Amazon’un “öngörülü nakliye” kullanıcıların satın alınmadan önce ürün gönderme amacıyla taleplerini tahmin edebiliyor ve bir saat içinde teslim edilebilmektedir. Bugün, Premium hizmet pazarını seçen kullanıcılar ve alıcılarla Amazon taahhüdü, bir veya iki günlük teslimattır. Halihazırda teslimatların 24 saatten daha kısa sürede yapılabileceği bazı yerler olmasına rağmen. E-ticaret devinin amacı teslimat sürelerini en aza indirmektir ve bunu mümkün kılmak için de tahmine dayalı öngörücü modeller kullanmaktadır (URL: [ignasisayol](#)).
- **Otomasyonlar:** İşletmeler tüm sistemlerinin tek bir ağ üzerinden yürütüldüğü, ödemelerden, otomatik fatura ve evrak hazırlama, siparişlerden, depo yönetim sistemlerine, araç ve yük rotalamadan, bakım ve şoför atamaya kadar birçok alanda kullanılmaktadır. Yerli bir yazılım olan Siber Yazılım birçok lojistik firması tarafından tercih edilmektedir.
- **Akıllı depolar:** Depo yazılım sistemleri ve insan müdahalesine gerek duymadan çalışabilen robotları iş birliği içinde çalışabildiği akıllı depolardır. Ürün lokasyonlama, sipariş hazırlama, paketleme, konsolidasyon ve ürün yükleme işlemleri bazen otonom bazen de en az insan müdahalesi ve en doğru biçimde yapay zekâ destekli robot ve yazılımlarla yapılmaktadır. Sistem çalışanlara öneriler verebilir, performanslarını değerlendirebilir veya sipariş toplarken lojistik personelini takip eden otonom yük toplama araçları işleri kolaylaştırabilir.

- **Karar destek sistemleri:** Büyük veri ve yapay zekâ destekli analitik platformları ürettikleri içgörülerle liderlerin daha hızlı ve daha etkili kararlar almasını kolaylaştırmaktadır. OpenText’in sunduğu Magellan TM gibi platformlar manuel süreçleri otomatikleştirerek sezgileri destekleyebilen algoritmik kararlarla hizmet vermektedirler (Opentext, 2019).

2.6. Dijital Dönüşümün Önündeki Zorluklar

Dijital dönüşüm amaçlarının birçoğu maliyet ve envanter için azaltma hedefleri üzerine kuruludur. İşletmelerin dijital dönüşümünün önünde birçok engel vardır. Uluslararası Nakliyeciler Derneği’nin 90 katılımcı firma ile yaptığı “Lojistik Sektörü Dijitalleşme Anketi” ne göre, dijitalleşme yolunda şirketleri en çok zorlayan unsurlar:

- %44 ile Bütçe ilk sıradadır,
- %42 ile Hangi teknolojiye yatırım yapılması gerektiğinin bilinmemesi,
- %35 ile Yasal mevzuat,
- %34 ile Değişime direnç,
- %28 ile Gerekli insan kaynağını bulamama,
- %26 ile Müşterilerin hazır olmayışı,
- %22 ile İşbirliği ekosisteminin gelişmemiş oluşu (Tedarikçi - Dış kaynak)
- %11 ile Stratejik bir yol haritasını belirleyememe (UND, 2021).

3. Sonuç ve Öneriler

Kaynak kıtlığı ve sürdürülebilirlik baskıların arttığı, e-ticaret satışlarındaki artışlarla küresel ticaretin farklı bir boyut kazandığı ve rekabetin üretimden çok tedarik zincirleri ile dağıtım ağlarındaki iyileştirmelerle sağlanmaya çalışıldığı, müşteri değeri için bir dijitalleşme yarışının yaşandığı dönemden geçiyoruz. Eskiden olduğundan daha yüksek politik ve jeopolitik belirsizlikle, şirketler maliyet, hız ve riski dengelemeye çalışırken bir yandan tedarik zincirlerini sürekli olarak gözden geçirip süreçlerine dijital teknolojileri aşılayarak yeniden uyarlamakta, diğer yandan çevik, esnek ve dirençli kalmaya çabalamaktadırlar.

Lojistik firmaları, sürdürülebilir, inovatif bir Dijital Tedarik Zincirleri parçası olabilmek adına süreçlerini, organizasyonel yapılarını ve çalışanlarını dijital dönüşüme hazırlamalıdır. Dijitalleştirme, işletmelere şu fırsatları sunar:

- daha verimli ve yalın iş akışları,
- daha çevik operasyonel süreç yönetimi,
- daha doğru ve erişilebilir anlık veri paylaşımı,
- daha akıllı analitik ve bilgi yönetimi,

- daha öngörülebilir risk yönetimi ve
- daha fazla otomasyon ve
- daha fazla güçlendirilmiş stratejik karar verme.

Bu dijital dönüşüm sayesinde lojistik firmaları, riskleri yönetmede, maliyetleri düşürmede, verimliliği artırmada, stratejik karar almayı ve iş süreçlerini kolaylaştırmada, müşteri için değer üretmede, sosyal sorumluluk bilinci geliştirmede, güvenlik kaygılarını azaltmada, görünürlük ve şeffaf süreçler ile güvenilirlik düzeyini yükseltmede daha başarılı olabilirler.

Bu faydaları elde etmede işletmelere yardımcı olabilecek iki etken vardır.

İlki dijital bir olgunluk modeli ile hareket edilmesi gerekir: Bu olgunluk modelleri kuruluşların mevcut dijital olgunluk düzeylerini ölçümlemede ve iyileştirilmesi gereken süreç alanlarını ve yetenek boşluklarını belirlemede, onlara daha olgun dijital seviyeye ulaşmak için rehberlik eden bir yol haritası sunarak dönüşüm süreçlerini daha kontrollü biçimde yönetme fırsatı vermektedir.

İkincisi, verinin önemi kurumun tüm çalışanları tarafından benimsenmeli ve veriye ulaşım ve veriden akıl çıkaran analitik sistemlerden yararlanmayı bilmelidirler. Öncelikle lojistik firmaları işletmedeki süreçlere ait bilgileri sayısallaştırarak dijitalize etmeli, sonra her süreçten veriler toplanmalı ve bu verilerden anlamlı sonuçlar çıkarılarak karar almada kullanılmalıdır. Bilgi paylaşımı kolaylaştırılmalı, performans ve hizmet kalitesi ölçümlenmeli ve yeni işbirlikleri oluşturulmalıdır.

KAYNAKÇA

- Abdel-Basset, M., Manogaran, G., Mohamed, M., (2018). Internet of Things (IoT) and its impact on supply chain: A framework for building smart, secure and efficient systems, *Future Generation Computer Systems* 86 (2018) 614–628
- Accenture, (2020). Digital platform, springboard for growth. https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-114/Accenture-Reinventing-Supply-Chains-Digital-Platforms.pdf Erişim:06.06.2023
- Accenture, (2020b). Sharpen Up the Supply Chain, https://www.accenture.com/_acnmedia/PDF-116/Accenture-Sharpen-Up-Supply-Chain-SAP.pdf Erişim:06.06.2023
- Alicke, K., Rachor, J. & Seyfert, A. (2016). Supply Chain 4.0 – the next-generation digital supply chain, *Supply Chain Management* June 2016, McKinsey
- Barik, B., (2018). It's Time to Digitize The Global Supply Chain <https://medium.com/@biplob.barik/global-supply-chain-challenges-continue-to-proliferate-but-digitizing-the-supply-chain-and-cc418a2f3ab7>
- Bitkom, (2019). Smart Regulation for Digital Platforms, Position Paper
- DHL, (2020). The Logistics Trend Radar 5th Edition
- DHL, (2019). What-is-next-the-top-trends-impacting-supply-chain-management-in-2019
- Forrester, 2020, The Three Customer Service Megatrends In 2020: Fuse AI And Agents To Drive Better Experiences, Kate Leggett
- Gartner, (2021). The Purpose-Driven Supply Chain: A new vision for the future Erişim:21.04.2021
- Gürel, Ö., & Serdarasan, Ş. (2018). Endüstri 4.0 kapsamında lojistik faaliyetler. *Ulusal Lojistik Ve Tedarik Zinciri Kongresi, Ultzk 2018 Bildiriler Kitabı*, 64-75.
- Hacker, P., (2020). How to develop suppliers within an Extended Enterprise towards a Digital Enterprise, PhD thesis, University of Cambridge
- Hofmann, E., & Rüsch, M. (2017). Industry 4.0 and the current status as well as future prospects on logistics. *Computers in industry*, 89, 23-34.
- Horenberg, D., (2017). “Applications within Logistics 4.0” A research conducted on the visions of 3PL service providers, 9. IBA Bachelor Thesis Conference, July 5., Enschede: University of Twente, The Faculty of Behavioural, Management and Social sciences
- Ivanov, D., Dolgui, A., Das, A., Sokolov, B., (2019). Digital Supply Chain Twins: Managing the Ripple Effect, Resilience, and Disruption Risks by Data-Driven Optimization, Simulation, and Visibility, researchgate

- Karunarathna, N., Wickramarachchi, R., ve Vidanagamachchi, K., (2019). A Study of the Implications of Logistics 4.0 in Future Warehousing: A Sri Lankan Perspective, Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management, Bangkok, Thailand, March 5-7, IEOM Society International P, 1024-1035
- Koh, L., Orzes, G., Jia, F., (2019). The fourth industrial revolution (Industry 4.0): technologies disruption on operations and supply chain management, International Journal of Operations & Production Management, Vol. 39, No. 6/7/8, pp. 817-828
- Lord, P., (2019). Focus on Operating Outcomes, Not Reduction Targets, to Optimize Supply Chain Cost, Gartner Research
- Mukhtar Ali Elberegli, M.A, (2018). An Integrated Framework for Improving Supply Chain Performance, PhD Thesis, Hallam University
- McKinsey, (2022). Future-proofing the supply chain, McKinsey&Company <https://www.mckinsey.com/capabilities/operations/our-insights/future-proofing-the-supply-chain#/> Erişim:06.06.2023
- Saha, A.K. ve Chirputkar, A., 2020, Adoption of Block chain Technology in Supply Chain Management, Palarch's Journal Of Archaeology Of Egypt/Egyptology 17(6).
- Shippeo, (2021). The Real Roi Of Supply Chain Visibility, e-book <https://www.shippeo.com/ebooks/en-the-real-roi-of-supply-chain-visibility> Erişim: 06.06.2023
- Schrauf, S., Bertram, P., (2016). Industry 4.0: How digitization makes the supply chain more efficient, agile, and customer-focused, Pwc&Strategy.
- Tamer, H. Y., & Övgün, B. (2020). Yapay zeka bağlamında dijital dönüşüm ofisi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 75(2), 775-803.
- Olatunji, O. O., Ayo, O. O., Akinlabi, S., Ishola, F., Madushele, N., & Adedeji, P. A. (2019). Competitive advantage of carbon efficient supply chain in manufacturing industry. Journal of Cleaner Production, 238, 117937.
- Opentext, (2019). 5 key learnings from the Gartner Data and Analytics Summit 2019, <https://blogs.opentext.com/5-key-learnings-from-the-gartner-data-and-analytics-summit-2019/> Erişim:06.06.2023
- Porter, M. E., ve Heppelmann, J. E. (2015). How smart, connected products are transforming companies. Harvard business review, 93(10), 96-114
- Pundir, A., K., Jagannath, J., D., Ganpathy, L., ve Chakraborty, M., (2019). Technology Integration for Improved Performance: A Case Study in Digitization of Supply Chain with Integration of Internet of Things and Blockchain Technology IEEE,

- Uckelmann D., (2008). A Definition Approach to Smart Logistics, Springer-Verlag Berlin Heidelberg, S. Balandin et al. (Eds.): NEW2AN 2008, LNCS 5174, pp. 273–284
- Zhu, J., (2016). Logistics Horizontal Collaboration: An Agent-Based Simulation Approach To Model Collaboration Dynamics, PhD Thesis, Lancaster University.
- URL: ignasisayol <https://ignasisayol.com/en/anticipatory-shipping-the-amazon-patent-that-allows-sending-products-before-the-users-have-even-purchased-them/> Erişim: 09.13.2021
- URL: Opentext, (2019). <https://blogs.opentext.com/5-key-learnings-from-the-gartner-data-and-analytics-summit-2019/> Erişim: 22.05.2021
- URL: eTA <https://www.etasimacilik.com/> Erişim: 05.05.2023
- URL: parkpalet <https://www.parkpalet.com/> Erişim: 05.05.2023

64. Bölüm

Arşiv Belgelerine Göre XVI. Yüzyıldan Günümüze Sürsürü

Fethi Ahmet AKBULUT ¹

Muhammed GÜÇLÜ ²

¹ Uzman Öğretmen Müdürbaş Yardımcısı, Baskil Anadolu Lisesi
fethiahmmetakbulut@gmail.com, ORCID No: 0009-0008-0032-7157

² Uzman Öğretmen Müdür Yardımcısı, Koç İlköğretim Okulu,
muhammedguclu@hotmail.com, ORCID No: 0000-0002-7629-4872

ÖZET

Bu çalışma 16.yy da Elazığ İli Sürsürü yerleşim alanının tarihsel süreçte ne zaman oluştuğu, yerleşim alanının demografik yapısı, ekonomik yapının toplumsal ve kültürel özelliğe etkisi, coğrafi ve iklimsel yapının yerleşim alanının oluşumundaki etkisi, halkın kültürel yapısının özellikleri, dini inanışlar, ticaret ve üretim faaliyetleri sonucunda oluşan toplumsal tabakalar, yerleşim alanına yapılan göçlerin sonucunda oluşan demografik yapı gibi Elazığ ilinin en eski ve köklü yerleşim alanı olarak bilinen Sürsürü mahallesinin geçmişten günümüze kadar olan tarihsel gelişimini ortaya çıkarmak adına yapılmış bir araştırmadır.

GİRİŞ

Şehirlerin yapısı toplumun ortak iradesiyle biçimlenerek kendine has özelliklerin bir araya gelmesiyle ortaya çıkmaktadır. Şehirlerin gelişimi zamanla yeni mahallelerin eklenmesiyle oluşan bir ahenk üzerine olmaktadır. Bir şehri tanımak için şehrin mahallelerinin tarihini, demografik ve kültürel yapısını bilmek önemlidir. Şehirlerin oluşumunda insan unsurunun yanında sel, toprak kayması, deprem gibi doğa olayları da önemli yere sahiptir. Yaşanan afetler neticesinde bazen yeni bir yerleşim yerinin kurulması sağlanır iken bazen mevcut mekânların tarihi ve kültürel dokusunun değişmesine neden olmaktadır. Bu sebeple şehirleri daha iyi anlamak için mahallelerinin tarihi gelişimini ve tabiat olaylarının tarihi seyrini bilmek gerekmektedir. Bu çalışmada Elazığ'ın önemli mahallelerinden biri olan Sürsürü mahallesinin tarihi gelişimi hakkında arşiv belgeleri ışığında değerlendirmeler yapılmıştır.

Mahalle, kelime olarak “bir yere inmek, konmak, yerleşmek” anlamına gelen hall (halel vehulül) kökünden türetilmiş bir mekân ismi olan mahalle kelimesi sürekli veya geçici olarak ikamet etmek için kurulan küçük yerleşim birimlerini ifade eder. Mahalle kelimesi ufak değişikliklerle diğer İslâm ülkelerinde de benzer anlamda kullanılmıştır. Osmanlı kentlerinde mahallenin en önemli özelliği temel yönetim birimi olmasıdır. Reaya, vergi kayıtlarına bulundukları mahallelere ve köylere göre ismen yazılmış, oturdukları evlerin hangi mahalle sınırları içinde bulunduğu belirlenmiştir. Mahallenin tanımı yapılırken bu sosyal durum göz önüne alınmış, genel hatlarıyla “üyelerinin ortak bir mâbedde ibadet ettikleri ve nüfusu yaklaşık 1000 kişiden oluşan yerleşim birimi” olarak belirtilmiştir (Yel ve Küçükaşcı, 2003: 323-326).

Arşiv Belgelerinde Sürsürü

Günümüzde Elazığ ili merkezinde yer alan Sürsürü şehrin en yoğun nüfusa sahip mahallelerinden biri olup 2022 nüfus verilerine göre 27755 kişi yaşamaktadır. Geçmişte su kaynaklarının bolluğu ile anılmaktadır. İshak Sunguroğlu, Harput Yollarında isimli eserinde Sürsürü ve çevresini şu şekilde tarif etmektedir, İğiki ile Sürsürü arasında sık bahçeler, kavaklıklar ve yemyeşil üzüm bağları ve meyve bahçeleri arasında, etrafı söğütlikler ve böğürtlenlerle çevrilmiş büyük bir göl olan Dipsiz Göl ve birçok su gözelerinden oluşan Şorşor 5 - 6 metre yüksekliğinde bir şelâle teşkil ederek aşağıya doğru akıp gider ve ileride bu iki su birleşince İğiki çayı adını alırdı (Sunguroğlu, 1968: 72-74)

Sürsürü'nün batısında tek bir Kehrizden (bir menba ve kaynak ismi) çıkan üçüncü bir su da bu sulara muvazi (koşut) olarak, İğikiden başlamak suretiyle bütün köy değirmenlerini işleterek Kesirik, Hırhik, Perçenç köylerinden geçer

ve aynı zamanda bu köylerin bir kısım arazi, kavaklık, söğütlük, bağ ve bahçelerini sular ve sonra (Harinkit) çayına karışır. Yaz aylarında bu suların azaldığı, bağ bahçe ve bilhassa sebze ve bostan tarlalarının suya daha fazla muhtaç bulundukları sıralarda köylüler arasında su yüzünden mücadele ve kavgalar eksik olmazdı, suları yukarı köylüler kesince, aşağı köyler susuz kalırdı, bunun üzerine Hırhik ve Perçençliler geceleri belleri omuzlarında ve tabancaları bellerinde olduğu halde su korsanlığına çıkarlar, gecenin karanlığından ve ıssızlığından istifade ile kapalı bulunan bütün su banklarının ağızlarını açar ve suları kendi köyleri üzerine çevirirlermiş (Sunguroğlu, 1968:74)

Harput ve dolaylarında üzüm mahsulü çok rağbet görmüş, bağlarda, bahçelerde hatta köylerde muhtelif ve sayısız üzüm bağları yetiştirilmişti. Sürsürü ise iri taneli ve çok nefis siyah (Öküzgözü) üzümleriyle ünlenmiştir (Sunguroğlu, 1969:74). Günümüzde bu bağ ve bahçeler kalmamış olup mahallenin geçmişini hatırlatan öküzgözü üzümü heykeli Sürsürü merkez cami karşısında bulunmaktadır.

Sürsürü mahallesinin oluşumunda insan kaynağı olarak, merkez köylerden Hankendi, Sarılı köylerinden gelenlerle ile Sivrice, Baskil ve Bingöl'den gelenler bu mahallenin oluşumuna en fazla katkıyı sağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nin temel idari birimi sancak(livâ) idi (Deny, 1979:186). XVI. yüzyılda diğer Osmanlı sancaklarında olduğu gibi, Harput Sancağı'nın demografik yapısına bakıldığında halkın geçim kaynağının tarım yoluyla sağlandığı görülmektedir. Bundan dolayı nüfusun çoğunluğunu köylerde yaşayan re'âya sınıfı oluşturmaktadır (Ünal, 1989: 64). 1518-1566 yılları arasında Harput Sancağı'na bağlı 213 köy bulunmaktadır. Bu köylerden biri olan Uluabad Nahiyesi' ne dahil olan Sürsürü' de 1518 yılında 44 hane, 1523 yılında 95 hane ve 1566 yılında 160 hane idi (Ünal, 1989: 83). Tahrir defterlerinde bir hânedeki kaç kişinin bulunduğu ve hânedeki bütün fertlerin isimleri tek tek ifade edilmediğinden, bu kayıtlardaki bilgilere dayanarak bir yerleşim biriminin gerçek nüfusunu tam olarak rakamlarla belirlemek mümkün değildir. Ancak tahmini nüfusu bulmak için günümüzde çeşitli metotlar uygulanmakta ve hâne sayısı muayyen bir katsayı ile çarpılmaktadır. Ömer Lütfi Barkan'ın hâne karşılığı olarak kabul ettiği "5" katsayısı bugün pek çok araştırmacı tarafından kabul edilip kullanılırken, bu katsayıyı yetersiz bulup "7" katsayısını kullanan araştırmacılar da olduğu gibi, daha az olması gerektiğini savunan araştırmacılar da vardır (Özdemir, 1979: 118; Göyünç 1979:332). Bu bilgiler ışığında Sürsürü köy nüfusunun tahmini olarak 1518'de 220 ile 308, 1523'de 475 ile 665, 1566'da 800 ile 1120 kişi arasındaydı. Bu sayı o dönemde bir köy nüfusu bakımından çok fazla olduğu söylenebilir. Arşiv kayıtlarında 16.

16. yüzyılda Sürsürü’de en fazla buğday, arpa, pamuk, üzüm, sebze ve meyve üretimi yapılmaktaydı.

Tablo 1: 16. Yüzyılda Sürsürü’de Yeşitirilen Tarım Ürün ve Miktarları

Buğday (Kile)		Arpa (Kile)		Pamuk (Müd)		Şıra (Müd)		Meyve (Müd)	
1518	1566	1518	1566	1518	1566	1518	1566	1518	1566
7.500	12.000	2.500	6.000	150	250	1.250	1.000	7.500	12.000

Kaynak: Ünal, 1989: 110

Sürsürü’nün en önemli ürünü üzümdür. 1566’da 90.000 kök bağ üretiminin olduğu, her 100 kökten 5 akça üzeri vergi alındığı dolayısıyla 4.500 akça vergi (resim) alındığı tespit edilmiştir. Diğer köylerle kıyaslandığında sancakta en fazla kök bağ Ayvos köyünde 160.000 kök, Kesrik’te 240.000 kök, Pekinik’te 140.000 kök, Uslu köyünde ise 100.000 kök üzümünden üretim sağlanmakta idi. Bu rakamlara göre Sürsürü’nün 16. yüzyılda üzüm yetiştiriciliğinde sancakta önemli bir yere sahip olduğu söylenebilir (Ünal, 1989: 124-127).

16. yüzyılda Sürsürü’de tarım dışında hafif sanayi olarak ifade edilebilecek Bezirhâneler’ de vardı. Bezirhane bezir yağı çıkarılan değirmenlere verilen isim olmakla birlikte, Harput ve çevresinde bulgur değirmenine verilen isim anlamında da kullanılmıştır. Sancakta toplam 17 köyde, 55 adet bezirhâne vardı. Sürsürü’de 3 adet bezirhâne bulunmaktaydı (Ünal, 1989: 141-142). Bezirhâneler su ile çalıştıkları için Sürsürü köyünün zengin su kaynaklarına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Sürsürü’den 1518 yılında 22.000 akça, 1523 yılında 23.530 akça ve 1566 yılında 51.126 akça vergi toplanmıştır (Ünal, 1989: 162). Vergi miktarlarındaki artıştan anlaşıldığı kadarıyla halkın ürünlerinde artış olduğu ve buna göre ödedikleri vergi miktarında da artışlar yaşanmıştı.

Sürsürü de 16 ve 17. yüzyılda ağırlıklı olarak gayr-i müslim halk yaşamaktaydı. Bunun yanında burada Müslümanlarda yerleşmeye ve toprak satın almaya başlamışlardı. Örneğin, 1662-1663 yıllarında Sürsürü Karyesi’ndeki su hakkı olan bir tarla 150 Esedi kuruşa Mustafa Ağa’ya satılmıştı (Yaman, 2013: 30).

1690-1691 tarihli cizye defterine göre Sürsürü’deki gayr-i müslim halkın 10 tanesi alâ, 34 tanesi evsat, 15 tanesi edna olmak üzere toplam 59 adet cizyeye tabi kişi vardı. Bunlardan 57 tanesi rençber, biri neccar ve biride ırgat olarak çalışmaktaydı (Kısa, 2016: 10,13). Bu bilgiye göre Sürsürü’de yaşayan halkın geneli orta gelire sahip sınıf olarak tanımlanmıştır. Yine zengin ile fakir sayısı hemen hemen aynı düzeyde idi. Halkın büyük kısmı geçimini tarım ve hayvancılık sağlamaktaydı.

Osmanlı idaresinde gayri müslim halk inançlarını rahat bir şekilde yerine getirmişlerdi. Gayr-i müslim halkın ibadet ettikleri mekânları olan kiliseler zaman içerisinde çeşitli etkenler sebebiyle yıpranmışlardı. Bunların onarılması için genelde devlet merkezin den izin ve onay almak gerekiyordu. Onarım ve tadilata ihtiyaç duyulan kiliseler, merkeze arzuhal sunularak bildirilir ve tamir ve bakımı için “emr-i şerîf” talep edilirdi. Merkezde bu talebin araştırılması için yereldeki görevlilere emr-i şerîf gönderilirdi. Eğer bakım ve tamire ihtiyacı olan dini yapılar var ise bunların da aslına uygun bir şekilde, genellikle herhangi bir ekleme yapılmadan tamir ve bakımının yapılması istenirdi. Örneğin, 1632 yılına ait bir kayıttan anlaşıldığına göre, “feth-i hâkâniden beri” Sürsürü köyünde bulunan bir kilisenin bazı yerleri, o yıl kış mevsiminin şiddetli geçmesi sebebiyle yıkılmıştır. Köy halkı kilisenin tamiri için merkezden izin istediğinden, Harput sancakbeyi ve kadısına, kilisenin yeniden tamir ettirilmesi için ferman gönderilmiştir (Uzun, 2016: 67-68).

Sürsürü köyü su kaynakları ve verimli arazileri sebebiyle tarımsal üretimi bol olan bir yerdi. Bu sebeple vergi tahsildarları veya farklı kişiler buradaki halka baskı yaparak fazla vergi tahsil etmek veya çıkar sağlamak için çeşitli haksız yollarla halka baskı ve zulmetmişlerdi.

Bununla ilgili pek çok arşiv kaydı bulunmaktadır. Örneğin, 1633 yılı Ocak ayında mahkemeye intikal eden bir olaydan anlaşıldığına göre, havâss-ı hümâyûn zabiti Bekir Efendi’nin hizmetinde olan adamlarından Osman Bey, Sürsürü’de içki içip, köy ahalisinden bazı gayrimüslimlerin hanelerini basarak gayri ahlaki davranışlarda bulunmuştur. Bu olaydan haberdar olan ve o sırada köyde bulunan Feridun Efendi’nin hizmetkârı olan devecilerinden Veli Bey ve İbrahim Bey yaşanan olaya müdahale ederek Osman Bey’e engel olmuşlardır. Yine köyün kadınları Tatar Han’ın, Tatar askerleriyle birlikte köylerine gelerek oturak kurup kendilerine zulüm edildiğini mahkemede ifade etmişlerdir. Harput’ta yaşanan bu tür olayların bir daha yaşanmaması ve engellenmesi için merkezden bir görevli de gönderilmiştir (Uzun, 2016: 133).

Yine 1638-1639 tarihli Şer’iyye Sicilinde Büyük Tatik, Küçük Tatik ve başka kişiler Sürsürü ahalisinden kanuna aykırı olarak fazladan vergi alarak ahaliyi darp edildiklerine dair şikâyetini mahkemeye iletmışlerdi (Uzun, 2011: 67-68).

1662’de Harput kadısına iletilen bir fermanın elde edilen bilgilere göre; Kesrik, Mornik ve Sürsürü isimli köylerin voyvodaları, adamlarıyla köylülere saldırıp, köylülerin evlerine el koyduğu, buradaki ahaliye çeşitli baskı ve zulm ettikleri, halkın elinde bulunan arpa, buğday, saman, koyun, kuzu, bal ve yağ gibi ürünlerin bir kısmına zorla sahip oldukları ve çeşitli taleplerde bulundukları, vermeyenlere sıkıntılar çıkardıkları anlaşılmaktadır. Yine aynı

kayıttan, köylünün üzerlerine düşen başta cizye ve ispençe gibi vergilerini ödedikleri ve ödemeye razı oldukları halde, görevlilerin bununla yetinmeyerek fazladan vergi talep etmişlerdir. (Uzun, 2016: 100).

18. yüzyılda da buradaki Sürsür köy halkının genellikle şikayetçi olduğu konu vergi toplanması ile ilgilidir. Mesela, 1758 (H.1171) Keban Madeni eminleri tarafından vergisi toplanan ve Van ocaklığı muhafızlarına ait Sürsür köyüne Çötelioglu Mahmud tarafından yapılan zulüm ve haksızlıklar önlenmiştir (BOA, A.DVNS.AHK.DB.d No:2, s.150- Belge No:2 Haziran 1758). Bu dönemde Harput ve çevresinde vergi toplamakla görevli âyan ailesi Çöteliogullarından idi (Çelik, 2020: 95-102). Bunlarla ilgili bu olaylar sürekli olarak yaşanmış olup bu durum Osmanlı Devleti'nin vergi sistemindeki boşluktan dolayı ortaya çıkmıştı. Yine Harput bulunduğu konum itibariyle önemli yol güzergahları üzerinde bulunan bir yerdi. Bu sebeple buradan gelip geçen veya buraya farklı amaçlarla gelen insan sayısında fazlaydı (Çelik, 2017: 10).

Arşiv belgelerine yansıyan bilgilerden Müslüman halkında 18. yüzyılda Sürsürü' de mülk edindikleri ve bunlardan iyi gelir elde ettikleri anlaşılıyor. Hatta bu işletmelerine dışarıdan müdahalelerin yapıldığı şikâyet konusu olmuştur. Mesela, 1759'da İzmit'te yeniçeri zâbiti ve eski zağarcıbaşı el Hâc Ahmed'in Sürsürü' deki çiftliğini basıp adamlarını katledip eşyalarını yağmalayan şaki Çötelioglu Deli ve adamları yakalanarak muhakeme edilmiş ve gasp ettikleri eşyalar ise geri alınmıştır (BOA, A.DVNS.AHK.DB.d No:2, s.187- Belge No:3 Kasım 1759). İzmit'te yeniçeri zâbiti ve eski zağarcıbaşı olan Hacı Ahmed' in Harput'un Sürsürü köyündeki çiftliğini basarak adamlarını öldürüp eşyalarını gasp eden Çötelioglu Mahmud yargılanmış ve gasp ettiği eşyalar geri alınmıştır (BOA, A.DVNS.AHK.DB.d No:2, s.190- Belge No:1 Aralık 1759).

Sürsürü'nün verimli bir yer olması zengin su kaynakları Müslüman halkı burada mülk edinmesini cazip kılmıştır. Zamanla burada Müslümanların mülk sayıları artmıştır. 18. yüzyılda Müslüman halkın ekonomik olarak güçlendiği ve buradaki üretime katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatta buradaki mülklerinden vakfettikleri de anlaşılmaktadır. Mesela, Harput'un Ahmed Bey Mahallesi'nde bulunan Ahmed Bey Camiinde görev yapan hatibin ücreti 1755 ve 1758 yıllarında Sürsürü köyünde bulunan bir değirmenden elde edilen gelirle karşılanıyordu. Camide bir hatibin yanı sıra imam ve müezzin de görev yapıyordu (Uzun, 2016: 233).

Harput'un ayanlarından Çötelizade el-Hac Ahmet Ağa bin el-Hac Mehmet Ağa'nın kardeşi İsmail Ağa Sürsürü'deki değirmenin 3/32 hissesini 3 Şubat 1831 tarihli vakfiyeyle, vakf etmiş gelirinden Harput'ta bulunan Sara Hatun

Caminde mevlit-i şerif okutulması ve kûrrahânede eğitim gören kûrrâlara ve Sara Hatun Camii karşısındaki çeşmenin geceleri ışıklandırılması için harcanmasını şart koymuştur (Aydemir, 2018: 209).

Harput ağalarından Hüseyin Ağa bin Ali Ağa 1832 tarihli vakfiye ile Sürsürü Köyündeki boyahanenin tamamının kira gelirinden Mezraada yeniden yaptırdığı acı suyun mecrası bozulunca bakım ve onarımına harcanmasına vakfederek şart kılmıştır (Aydemir, 2018: 211). Bu belgeden Sürsürü’de 19. yüzyılda boyahane olduğu da anlaşılmaktadır.

Sürsürü’deki, Müslim ve gayrimüslimler arasında iktisadi ortaklıkta zamanla olmuştur. Bu ortaklık hem mülk ortaklığı şeklinde olmakta hem de gelir elde etmek için zirai amaçla yapılmaktaydı. Tarımsal üretim amacıyla yapılan ortaklıklarda, bağ, bahçe, bostan ve çiftliklerde genellikle maddi imkânları Müslümanlar karşılarken, gayrimüslimler de ortaklığa emeği veya iş gücüyle katkı sunmuşlardı. Örneğin, Mehmed bin Hızır adlı kişi Sürsürü köyünde bulunan bir bahçesine, bakması için Ohik isimli gayrimüslimi ortak etmişti. Yapılan anlaşma gereği, bahçede Ohik’in dikip büyüteceği ağaçların ürünlerinin yarı yarıya pay edilmesi için anlaşmışlardı. Küçük Ağa bin Kanber adlı kişi de yine Sürsürü köyündeki kavak bahçesini, ağaçlarını kestikten sonra Boğık adlı gayrimüslimin yeni ağaç dikip büyütmesi şartıyla onun tasarrufuna ortaklık üzere anlaşmışlardı (Uzun, 2016: 366). Bu bilgiden Sürsürü’de Müslüman ve gayrimüslim halkın huzur içerisinde yaşadıkları anlaşılmaktadır. Hatta Müslüman ve gayrimüslim halk arasındaki bazı anlaşmazlıklarda Müslüman halk gayr-i Müslimlerin şahidi olarak yer almıştır. Mesela Aralık 1658’de Abdulvehab bin el-Hâc Süleyman ile Sürsürü köyünden olan Arzik adlı bir gayrimüslim arasındaki borç anlaşmazlığı nedeniyle mahkemeye intikal eden bir davada, Müslüman şahitlerin beyanı doğrultusunda gayrimüslimin haklılığı tescil edilmişti (Uzun, 2016: 368-369). Bu olaydan anlaşıyor ki Sürsürü örneğinde Osmanlı toplumunda birliktelik hak ve adalet ölçüsünde olmuştur.

Sürsürü’nün tarihi Harput’un idari yapısındaki değişikliklerden en fazla etkilenen yer olmuştur. Harput 1844 yılına kadar Diyarbakır eyaletine bağlı bir sancak merkezi iken, 1845 tarihinde eyalet merkezi olmuştur. Harput, ordu ve eyalet merkezi olduktan sonra Mezrâ köyünde askeri hastane ve kışla inşa edilmiş ve bu tarihten itibaren Harput’taki nüfus buraya kaymaya başlamıştır. Mezrâ’da kışla, cephanelik, telgrafhane gibi binalar yapılmış böylece ordu merkezinin yanı sıra idarî merkezde Mezrâ’ya taşınmıştır. 1864’de yapılan idarî düzenleme ile Harput, vilayet haline getirilmiştir. 1875 yılında müstakil mutasarrıflık, 1879 yılında ise tekrar vilayet haline getirilmiştir. 1879 tarihinde vilayetin kurulması ile birlikte vilayetin adı Mamuratü’l-aziz olarak adlandırılmıştır. Böylelikle 1866-1867 tarihleri arasında Mezrâ’ya verilen

Mamuratü'l-aziz adı bu tarihten sonra bütün vilâyet için de kullanılmaya başlanmıştır (Aksın, 1999: 35-36; Çelik, 2015:58). Bu idari ve fiziki değişiklik neticesinde şehir merkezi Sürsürü köyüne daha yakın olmuştur. Bunun neticesinde Sürsürü'nün önemi artmakla birlikte buradaki Müslüman nüfusta artmaya başlamıştır.

Osmanlı döneminde Sürsürü'nün nüfusu hakkında kaynaklardaki ilk bilgi 1831 yılına aittir. Osmanlı Devleti'nde günümüzdeki anlamda ilk nüfus sayımı 1831 yılında yapılmıştır. 1831 yılında yapılan nüfus sayımının sebeplerinin başında askerlik çağındaki erkek nüfusun tespit edilmesi geliyordu. Bu dönemde askerlik çağındaki olanlar 15-39 yaş arasındaki olarak kabul edilmekteydi. Nüfus sayımında Sürsürü'de 8 askerlik çağındaki kişiler ile askerlik çağındaki olup engeli olan toplam 2 kişi kayıtlıdır. Aynı kayıta Sürsürü'de hane reislerinin yaş ortalamasının 49,1 ve bir kişinin ise görme özrünün olduğu kayıtlardan tespit edilmiştir (Akyel, 2013:54, 59, 89). Sürsürü'nün 1834 tarihli sayımda Müslüman nüfus altı hanede toplam 25 erkek nüfustur (BOA, NFS.d.No: 2675, 62.) Bunlara aynı sayıda kadın eklendiğinde Müslüman nüfusun tahmini olarak 50 kişiydi.

1880'de Mamurat'ul-aziz sancağının müslim nüfusu 35270, gayr-i müslim nüfusu 17738 idi (Çelik, 2016:34). Sürsürü'nün nüfusu ile ilgili bilgiler 1301 (1883), 1303 (1885), 1305 (1887) ve 1307 (1889) Mamurat'ul-aziz vilayet salnamelerinde yer almakta olup bu tarihlerde Mamurat'ul-Aziz'de Kesrik, Yığinki ile Sürsürü'nün nüfus bilgileri birlikte hesaplanmış olup 3810 Gayri Müslim, 963 Müslim olmak üzere toplam nüfusun 4773 ve hane sayısının 1755 olduğu kayıtlıdır (Şen, 2006: 56-65). Vital Cuinet ise eserinde 1890 yılında Sürsürü'de 1330 müslüman 1070 ermeni olmak üzere toplam 2400 kişinin yaşadığını belirtmiştir. Yine Ermeni nüfusu içerisinde 70 adet Protestan olduğu bilgisi vardır. Buna göre misyonerlerin Ermeniler üzerine etkili oldukları anlaşılmaktadır (Cuinet, 1891:352). 1894 yılında (Hicri 1312) Sürsürü'de bir Ermeni Mektebi İptidaisinde 100 erkek öğrenci eğitim görmektedir.

1895'de misyonerler başta olmak üzere yabancı ülke temsilcileri ile Ermeni çetecilerinin de kışkırtmalarıyla Mamuret'ül-Aziz Vilayetine bağlı Eğin Kazası'nda ve Malatya Sancağında baş gösteren karışıklıklar 7 Kasım 1895 tarihinde Harput'a sıçramıştır. Harput ve çevresinde ayrılıkçı Ermeni faaliyetleri bu tarihten itibaren artmaya başlamıştır. Harput'un Hüseyinik, Mornik ve Sürsürü köylerinde 1895 yılının Kasım ayında Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışmalar çıkmıştır. Olaylar karşısında devletin resmi kuvvetlerinin duruma müdahale ettiğini ve çoğunluğunu Kürt olan birtakım şahısların kasabada yağma hareketlerine engel olduğu belirtilmektedir. Olayların yeniden alevlenmesini engellemek amacıyla gerekli tedbirlerinde alınarak olay

yerlerinde asker sayısının artırılmasına karar verilmiştir (Açıkses, 2003: 114). Yaşanan olaylar neticesinde Sürsürü'deki gayr-i müslim halk yavaş yavaş burayı terk etmek zorunda kalmıştır. Yine buradaki Ermenilerin misyonerler vasıtasıyla Amerika'ya göç ettirildiği de bilinmektedir. Gayr-i Müslimlerin terk ettikleri yerlere zamanla Müslüman halk yerleşmiştir.

Sürsürü köyü, 2 Mart 1959 tarihinde Devlet Şurası Umimi heyetince verilen kararın 25 Mayıs 1959'da Cumhurbaşkanı tarafından onaylanması ile birlikte Elazığ Belediyesi hudutları içerisine alınmıştır (BCA, 30-11-1-0. 275-12-11). Bu karar Sürsürü'nün köy statüsünden mahalle statüsüne dönüştürülmesine vesile olacaktır.

Sürsürü'nün tarihsel gelişiminde doğa olaylarının etkisi önemli bir yere sahiptir. 26 Mayıs 1963'te akşam üzeri başlayan şiddetli dolu yağışı su taşkınlarına neden olmuş, Sürsürü mahallesinde 15 evi su basmıştır (Sertel- Sanyürek, 2017:152). Elazığ ili Sivrice İlçesine bağlı Kayabağları (Pıhtı) ve Gelindere (Feyzolar) köylerinde meydana gelen heyelan neticesinde zarar görünce heyelana maruz kalan aileler, 17/02/1975 tarihli Bakanlar Kurulu kararı gereği Sürsürü Köyü merasına yerleştirilmiştir (BCA, 30-18-1-2. 326-11-12). Bu olay neticesinde Sürsürü mahallesinde Sivricelilerin sayısı zamanla artmaya başlamıştır.

29 Mayıs 1976'da yağışlardan dolayı oluşan su baskını neticesinde Sürsürü mahallesi sular altında kalmıştır (Sertel- Sanyürek, 2017:152). 24 Ocak 2020 tarihinde meydana gelen deprem neticesinde Sürsürü Mahallesi'nin merkezi olarak nitelendirilen Sürsürü Muhtarlığı ve Sürsürü Merkez Camisinin etrafında yer alan bölgedeki konutlar ağır hasar almış ve tamamı yıkılmıştır. Toplu konut idaresi tarafından buraya yeni konutlar inşa edilmiştir. Böylelikle Sürsürü Mahallesi günümüzdeki yeni görünümüne kavuşmuştur.

SONUÇ

Şehirlerin genel yapısını anlamak için şehirleri oluşturan mahallelerin tarihini de bilmek gereklidir. Günümüzdeki şehirlerin toplumsal yapısı ve düzeni geçmiş birikimlerin neticesinde oluşmaktadır. Bu çalışmada Elazığ ili merkezine bağlı Sürsürü mahallesinin tarihi geçmişine etki eden olaylar arşiv belgelerine göre araştırılmıştır. Sürsürü mahallesi yerleşim merkezi ve tarihi yapısı yanında ismiyle de diğer mahallelerden farklıdır. Elazığ ilindeki diğer mahallelerin büyük bir kısmı sonradan kurulmuş ve isimleri de buna göre verilmiştir. Genellikle Elazığ ilindeki mahallelerin ismi 19. yüzyıldan sonra şekillenmiştir. Örneğin, Abdullah Paşa mahallesi, Rüstem Paşa mahallesi İzzet Paşa mahallesi gibi şehirde görev yapan idareci isimleri veya şehrin yönlerine göre Doğukent veya Güneykent mahallesi olarak isimlendirilmişlerdir. Ancak şehrin köklü bir geçmişe sahip olan bir yeri olan Sürsürü mahallesi geçmişteki ismini hala daha yaşatmaktadır.

Sürsürü mahallesi 16. yüzyılda Harput sancağı, Uluabad Nahiyesi'ne bağlı bir köydü. Bu dönemdeki arşiv kayıtlarında şehrin önemli zirai üretim merkezlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Sürsürü köyü halkı geçimini en fazla yetiştirmiş oldukları üzüm bağlarından sağlamaktaydı. Su kaynakları sebebiyle tarımsal üretimin yanı sıra hafif sanayi olarak o dönemde nitelendirilen değirmenlerden Sürsürü'de çok sayıda vardı. Arşiv kayıtlarından anladığı kadar ile Osmanlı'nın ilk zamanlarında 20. yüzyılın başlarına kadar Sürsürü'de Müslim ve gayrimüslim halk huzur içerisinde birlikte yaşamışlardır. Kayırlardan bu birlikteliklerini ekonomik ortaklığa da dönüştürdükleri tespit edilmiştir

Arşiv kayıtlarında Sürsürü köy halkının en çok şikayet ettiği konu halkın iyi bir gelire sahip olması nedeniyle vergi tahsildarları ve bazı şahısların köy halkından haksız vergi talebinde bulundukları, baskı ve zulüm yaptıklarıdır. Yine bu kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla merkezi hükümet göndermiş olduğu emirlerle, devlet görevlilerinin kanuna uygun vergi almaları ve halka yapılan baskı ve zulmün önlenmesi için yerel idareciler uyarılmıştır. Osmanlı idaresinde Sürsürü' de zamanla müslüman nüfusun sürekli olarak arttığı da görülmektedir. 19. yüzyıla kadar gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfusa oranı sayı olarak fazlaydı. Ancak 20. yüzyıla birlikte Müslüman halkın sayısında artış yaşanmıştır. Müslüman halkın Sürsürü'de zenginleştiği ve buradaki mülklerinde vakfettikleri de kayıtlarda mevcuttur.

19. yüzyıl Harput'un idari yapısında meydana gelen değişikliklerle birlikte şehir merkezi mezraya bugünkü Elazığ'a taşınmıştır. Sürsürü köyünün önemi de bu değişikliklerle birlikte artmaya başlamıştır. Bu değişikliklerle Sürsürü' deki müslüman nüfusun sayısında artışa yol açmıştır. Yine 19. yüzyılın sonlarında batılı devletlerin kışkırtmalarıyla Ermeni çetelerinin isyanlar çıkartması ile misyonerlerin Ermenileri yurt dışına özellikle Amerika'ya göçe teşvik etmeleri neticesinde Sürsürü' deki gayr-i müslim Sürsürü köyü terk etmişlerdir. Zamanla boşalan bu yerlere Müslüman nüfus yerleşmeye başlamıştır.

Cumhuriyet döneminde şehir merkezine yakınlığı sebebiyle ilk olarak il hudutlarına dahil edilen Sürsürü, köy statüsünden çıkarılarak mahalleye dönüştürülmüştür. Sürsürü tarihinde doğa olayları da önemli bir etkiye sahip olmuştur. Özellikle sel ve su baskınları neticesinde buradaki insanlar ciddi sıkıntılar yaşamışlardır. Yine Elazığ iline bağlı Sivrice ilçesinde meydana gelen bir heyelan neticesinde buradaki insanlar Sürsürü köyüne yerleştirilmişlerdir. Son olarak 24 Ocak 2020'de Sivrice merkezli deprem neticesinde Sürsürü mahalle merkezinin tamamına yakını tahrip olmuş ve ağır hasar görmüş ve bunun neticesinde tekrardan mahalle merkezi inşa edilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)
Diyarbakır Ahkâm Defterleri (A.DVNS.AHK.DB.d) No:2.
Nüfus Defteri (NFS.d.) No: 2675.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA)
30-11-1-0. 275 -12- 11.
30-18-1-2. 326-11-12.

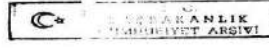
2. Araştırma ve İncelemeler

- Açıkses, E. (2003). *Amerikalıların Harput'taki Misyonerlik Faaliyetleri*. Ankara: , Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Aksın, A. (1999). *19. Yüzyılda Harput*. Elazığ.
- Akyel, S. (2013). *19. Yüzyılın İlk Yarısında Harput Şehrinin Nüfus ve Toplumsal Yapısı*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Aydemir, H. (2018). *Kültürlü Şehir Ve Şehir Kültürü Bağlamında Harput Vakfiyelerine Bakış. Şehir Kültürü ve Kültürlü Şehir Sempozyumuna Sunulmuş Bildiri*.
- Cuinet, V. (1891). *Turquie D'asie*. I, Paris.
- Çelik, K. (2015). Sultan II. Abdülhamid Döneminde Mamuratü'l-aziz Vilayeti Hakkında İki Önemli Rapor. *Uluslararası Tarihten Günümüze Elazığ Kongresine Sunulmuş Bildiri*. 55-78.
- Çelik, K. (2016). 1880 Yılında Mamuratü'l Aziz de Nüfus Hastalık ve Suç Oranları Harput Araştırmaları Dergisi. 3/2, 31-56.
- Çelik, K. (2017). 1722-1723 (H.1135) Tarihli Harput Menzil Defteri Üzerine Bazı Değerlendirmeler. Harput Araştırmaları Dergisi. 4/2, 1-20.
- Çelik, K. (2020). Harputlu Bir Ayân Çötelizâde Hacı Mehmed Efendi. Harput Araştırmaları Dergisi, 7(14), 95-110.
- Deny, J. (1979). *Sancak*. Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi, X, 186-189.
- Göyünç, N. (1979). Hâne Deyimi Hakkında. İstanbul Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, XXXII, 331-348.
- Kısa, Y. (2016). H. 1102 (M. 1690-1691) Tarihli Harput Kazası Cizye Defterinin Tanıtımı ve Tahlili. Harput Araştırmaları Dergisi, 3(2), 1-29.
- Özdemir, R. (1998). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Sertel, S., Sanyürek, M. B. (2017). Elazığ'da Meydana Gelen Afetler (1931-1980). Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(49), 132-162.

- Sunguroğlu, İ. (1959). *Harput Yollarında*. 2, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları.
- Sunguroğlu, İ. (1969). *Harput Yollarında*. 4, İstanbul: Elazığ Kültür ve Tanıtım Vakfı Yayınları.
- Şen, Z. (2006). *XIX. Yüzyılda Elazığ Vilayetinde Teba-i Şahanenin Dini ve Sosyal Yapısı*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Uzun, C. (2016). *17. Yüzyılda Harput*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Uzun, C. (2016). *H.1048-1049/M.1638-1639 Tarihli Harput Şer'iyeye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ünal, M. A. (1989). *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Yaman, N. (2013). *350 Numaralı Harput Şer'iyeye Sicili'nin Değerlendirilmesi (H.1073) (M.1663-1664)*. Niğde Şehit Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Yel, A. M., Küçükaşcı, M. S. (2003). *Mahalle*, Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, 27, 323-326.

EKLER

Ek:1 Sürsürü Köyünün Elazığ İl Hudutlarına Alınmasına Dair Karar

K A R A R
3/170

1 - Elazığ Vilâyetinin merkez kasasına bağlı Sürsürü köyünün Elazığ belediyesi hudutları içine alınması hakkında Devlet Şurası Umumî heyetince verilen 2/3/959 tarihli ve 59/590-42 sayılı karar üzerine 1580 sayılı Belediye kanununun 7078 sayılı kanunla muaddel 7 inci maddesine tevâfiken bu köyün Elazığ belde hududu içine alınması uygun görülmüştür .

2 - Bu kararın icrasına Dahiliye Vekili Memurdur .

25 Mayıs 1959

Reisicumhur

C. - *[Signature]*

Başvekil

Dahiliye Vekili

C. - *[Signature]*

[Signature]

030	11	1		275	12	11

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı 30-11-1-0.275-12-11

Ek:2 Sürsürü Köy Merasına Sivriceli Afetzedelerin Yerleştirilmesine Dair Başbakanlık Kararnamesi

T. C.
-BAŞBAKANLIK
KANUNLAR VE KARARLAR TETKİK DAİRESİ BAŞKANLIĞI

KARARNAME

Sayı: 7/ 5462

Eki
(1)

Elâzığ İlinin Sivrice İlcesine bağlı Kayabağları (Pıhtı) ve Gelindere (Feyzolar) köylerinde konutları heyelan afetine maruz ailelerin, ilgili Bakanlıkların temsilcilerinden kurulu Komitece inceleerek seçilen aynı İl merkezinde ve Elâzığ-Malatya yolu üzerinde bulunan, mülkiyeti Sürsürü köyü tüzel kişiliğine ait mer'a halinde olan ve ilişik krokide gösterilen 3 numaralı gecekondu önleme bölgesi içindeki sahaya yerleştirilmeleri ; İmar ve İskân Bakanlığının 12/1/1974, 22/11/1974, 20/1/1975 günlü ve L-05-04-23-33-23-42/607, 22672,1152 sayılı yazıları üzerine, 7269 sayılı Kanunun 1051 sayılı Kanunla değişik 16 ncı maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 17 / 2 / 1975 tarihinde kararlaştırılmıştır.

Tamir K. K. K.
CUMHURBAŞKANI

030 18 01 02 326 H 12

Dosya No:
106-261
154.

4-1 br. -

Başbakan
Devlet Bakanı
Başbakan Yard.
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Devlet Bakanı
Adalet Bakanı
Millî Savunma Bakanı
İçişleri Bakanı
Dışişleri Bakanı
Maliye Bakanı
Millî Eğitim Bakanı
Bayındırlık Bakanı
Ticaret Bakanı
Sağ. ve Sos. Y. Bakanı
Güm. ve Tekel Bakanı
Gıda Tar. ve Hay. Bakanı
Ulaştırma Bakanı
Çalışma Bakanı
Sanayi ve Tek. Bakanı
En. ve Yer. Kay. Bakanı
Turizm ve T. Bakanlığı
İmar ve İskân Bakanı
Köy İşleri ve Koop. Bakanı
Orman Bakanı
Genç. ve Spor Bakanı
Kültür Bakanı
Sosyal Güvenlik Bakanı

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı 30-18-1-2. 326-11-12.

65. Bölüm

İnsan Kaynakları Yönetimi Açısından Teknoloji Şirketlerinde Kadın İstihdamı Sorununu Sızdıran Boru Metaforu ile Açıklamak

Ayşe DEDE ¹

ÖZ

GİRİŞ

Birinci sanayi devrimi, 18. yüzyılda başlayan ve 19. yüzyılın ortalarına kadar süren, buhar motorlarının imalatı kullanılmaya başlanmasıyla seri üretimin başladığı zaman dilimini kapsar. İkincisi sanayi devrimi ise buharlı makinelerin icadıyla da makineleşmenin daha güçlü hale geldiği bir dönemdir. İkinci Sanayi Devriminde elektrik enerjisinin üretim sistemlerinde yoğun bir şekilde kullanılmasıyla seri üretime geçilmesi ve demiryollarının geniş coğrafyalara kadar yayılması dönemin öne çıkan baskın karakteristiğini vermektedir (Frederich, 2016:9). 1970’li yıllardan itibaren başlayan Üçüncü Sanayi Devrimi bilgisayar ve otomasyon sistemlerinin kullanıldığı, internet teknolojisi ile bilgiye erişimin hızlandığı, iletişim ve ulaşım araçlarında olağanüstü gelişmelerin yaşandığı dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde üretimde kullanılan makineler sadece manuel işlevler ile sınırlı kalmayıp dijital altyapı ile üretilmiştir. Almanya’da 2011 yılının başlarında Hannover Endüstri Fuarı’nda tartışmaya başlayan ve 2012 yılında tanımlanarak gündeme getirilen Endüstri 4.0 aynı zamanda Dördüncü Sanayi Devrimi’nin başlangıcı olarak kabul edilir.

Endüstri 4.0’ın amacı, endüstrinin gelişmesi, üretim alanlarının ve üretim ekipmanlarının güçlendirilmesi ve bilgi işlem teknolojilerinin iyileştirilmesi şeklinde tasarlanmıştır. . Bu bağlamda Endüstri 4.0, yapay zeka, büyük veri, bulut bilişim, robotik, 3 boyutlu baskı ve biyoteknolojinin insan vücuduna büyük ölçekli entegrasyonu gibi teknolojik yenilikleri içermektedir. Endüstri 4.0 aynı zamanda bilgi toplumunu inşa etme çağıdır. Bu dönem aynı zamanda bilginin birçok alanda uygulandığı, tasarlandığı ve ekonomik faaliyete dönüştürüldüğü dönem olarak da nitelendirilmektedir. Bu dönem “bilgi ekonomisi” veya “bilgi toplumu” olarak adlandırılmaktadır. Bu sürece eşlik eden üretim sistemlerindeki değişim, emek yoğun teknolojilerin önemini artırmış ve istihdamın yapısını değiştirmiştir.

Tüm dünyada çalışma ve istihdam modelleri sürekli değişmekte ve başta bilgi teknolojileri olmak üzere yeni teknolojiler işgücü piyasasının geleceğini yakından etkilemektedir. Teknolojik gelişmenin kadın işgücü üzerindeki etkisi, çalışma hayatındaki mevcut eşitsizlikler dikkate alındığında önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde teknolojinin elde etmiş olduğu yaşamsal önem, bütünüyle ekonomik sistemin gereklerinden kaynaklanmaktadır. İşgücünün donanımında ve üretkenliğinin artmasında teknoloji olanaklarının kullanılması ve teknoloji politikaların geliştirilmesi ekonominin düzenlenmesinde önemli bir role sahip bulunmaktadır.

Tarihi seyir içinde, işgücüne katılımın tarım toplumlarında yüksek, buna karşılık sanayileşme ve kentleşmedeki gelişmeye paralel olarak önce azalan sonra da eğitim düzeyindeki artışına paralel olarak artan bir seyir izlediği

görülmektedir. Bu çalışmada teknolojik şirketlerde kadınların istihdamındaki yetersiz temsiliyetlerine yönelik etkisini analiz etmek amaçlanmaktadır. Kadınların işgücüne katılım sürecinde teknoloji ağırlıklı sektörlerde istihdam edilmeleri ile ilgili söz konusu olan süreçler değerlendirilerek istihdam şartlarının zorluklarını sızdıran boru metaforu ile açıklanmasına çalışılacaktır.

İnsan Kaynakları Yönetimi Politikalarında Değişim ve Kadın İstihdamı

Son yıllarda toplumlarda yaşanan sosyo-ekonomik dönüşümler ve dünya ekonomisindeki yapısal değişimler, emek piyasalarının esnekleşme temelinde yeniden yapılanmasına neden olmuştur. Klasik mavi yakalı işçiler ve kalıcı işler yavaş yavaş yarı zamanlı ve güvencesiz işlerin yerini aldı; bunun kadınların ekonomik faaliyetleri ve çalışma hayatındaki konumları üzerinde güçlü bir etkisi olmuştur. Bu süreçte kadının çalışma hayatındaki statüsünün evrimini tanımlamak ve analiz etmek hem sosyal bilimciler hem de politika yapımcılar için en önemli ilgi alanlarından biri haline gelmiştir. Üretim sisteminin yapısal dönüşüm geçirmesi ve yeni sistemin mevcut özelliklerinin kadının çalışma hayatına girmesini kolaylaştıran biçimde şekillenmesi kadınların işgücüne katılımını arttırmıştır (Peker ve Kubar, 2012:176). Kadın işgücü sayısının artmasında, hizmet sektöründeki gelişmelerin yanı sıra, birbiriyle ilişkili pek çok faktörün etkili olduğu bilinmektedir. Bu faktörler arasında;

- Dünya genelinde çalışan kadınları koruyucu ve destekleyici yasaların ve uygulamaların artması,
- Demografik gelişmeler,
- Eğitim imkânlarının artması,
- Standart dışı (atipik) çalışma şekillerinin ortaya çıkması ve giderek yaygınlaşması,
- Evlenme oranlarında azalma, buna karşılık boşanma oranlarında artış,
- Toplamların, kadınların çalışmasına yönelik tutumlarında meydana gelen olumlu gelişmeler,
- Çocuk bakımı ve diğer hizmetlerdeki iyileşmeler yer almaktadır.

Teknoloji politikaları, ulusal teknoloji çıktısının düzey ve bileşimin yükseltmek için, genel bir toplumsal kabul çerçevesinde, hükümetlerce öngörülen önlemler ve düzenlemeler bütünüdür. Bu politika, bilim ve teknolojiye öncelik verilecek alanların saptanması, araştırmaya, geliştirmeye ayrılan kamu fonlarının bu önceliğe göre yöneltilmesi, yine bu önceliğe göre sağlanan kamu desteği, özendirici önlemler, ticari, mali ve sınai düzenlemeler yolu ile uygulanmaktadır.

Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte istihdam kavramı da değişmiştir. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte emek yoğun işlerden teknoloji yoğun işlere doğru bir geçiş olmuştur. Üretim faktörlerine teknolojik faktörler de eklenerek istihdam kavramı genişletilmiştir.

Otomasyon teknolojileri ve gelecekteki mesleklerdeki olası iş kayıpları üzerine bir McKinsey araştırması (2017), otomasyon sistemleri geliştikçe ve birçok işin yerini robotlar aldıkça 2030 yılına kadar 400 ila 800 milyon kişinin işini kaybedeceğini tahmin ediyor. Ayrıca, yeni iş fırsatları ve mesleki eğitim yoluyla 75 ila 375 milyon kişinin yeniden istihdam edileceğini belirledi. Özellikle otomasyon sistemlerine hızla geçmezse Çin’de 100 milyon insanın veya 2030 yılının %12’lik iş gücünün işsizlik ile karşılaşacağı beklenmektedir (McKinsey, 2017:11)

Teknolojik ilerlemelerin derinden etkilediği en önemli alanlardan birinin istihdam alanı olduğu bilinen bir gerçektir. Teknolojinin gelişmesi insanların hayatını kolaylaştırırsa da işsizlik oranının artıp artmayacağı, bir başka deyişle işçinin yerini alıp almayacağının ve işin kadınlar ve erkekler arasında nasıl bölüneceğinin tartışılması mevcut üretim ilişkisinin doğasına uygundur. Teknoloji tabanlı sektörlerde kadınların yeterince istihdam edilemediği insan kaynakları alanyazında sıklıkla gündeme getirilmektedir. Bu konudaki tartışma esas olarak iki eksene dayanmaktadır. Bunlardan ilki, teknolojik ilerlemenin kadın istihdamının zor olduğu sektörlerde çalışma koşulları yaratması ve bu sayede kadın istihdamının artmasına neden olmasıdır. Diğer bir yaklaşım ise emek faktörünün yerini teknolojik faktörün alması ve bunun da emek faktörünü üretim sürecinden çıkararak genel olarak istihdam rakamlarını özelde ise kadın istihdam oranını düşürmesini savunmaktadır.

Kadın işgücü istihdamındaki yöneliş sektörlerin nisbi büyümesi ile yakından ilgilidir. Sanayileşme 19. yüzyılda çoğu Batı ülkesinde tekstil üretimi ile başlamış olsa da, kadınlar toplam iş gücünün önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Aynı yüzyılın sonlarına doğru metalürji, kimya ve otomotiv sanayilerinin yükselmesi kadınların istihdamını azaltmıştır. I. Dünya savaşından sonra kamu ve hizmet sektöründeki büyüme kadınların toplam işgücündeki oranının artmasına yol açmıştır. Teknolojik gelişme sonucunda yeni alanların işin örgütlenmesinde yeni yöntemlerin ve üretim süreçlerinin ortaya çıkması kadınlar için yeni iş olanaklarının yaratılmasını sağlamıştır

Ekonomik gelişme süreci boyunca kadınların işgücüne katılımını Ubiçimli olduğunu yazmıştır. Kadınların işgücüne katılım oranının Ubiçimli olmasının kanıtı hem gelişmiş ülkelerin tarihsel deneyimlerine dayanmakta hem de yatay kesit ülke verilerinde görülmektedir. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri’nde

(ABD), ekonomik gelişmenin başlangıç aşamalarında, kadınların işgücüne katılımı önce düşmüş, sonra artarak Ubiçimini almıştır.

Kadınlar, tarih boyunca ekonomik faaliyetlere, dönemin koşullarına ve özelliklerine göre farklı biçim ve konumlarda katılmıştır. Bu konuda literatüre bu konu ile ilgili birçok çalışma eklenmiştir. Nkoumou Ngoa ve Song (2021), 2001'den 2017'ye kadar 48 Afrika ülkesinde bilgi ve iletişim teknolojisinin kadın istihdamı üzerindeki etkisini incelemiştir. Genelleştirilmiş moment analizi yöntemi sonucunda, bilgi teknolojisi kullanımının afrikalı kadınların istihdamını artırdığını tespit etmişlerdir. Barba ve Iraizoz (2020), 2008 ile 2018 yılları arasında 28 AB ülkesinde ekonomik durgunluğun ve yapısal değişikliklerin kadın istihdamı üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. Teknolojik değişim, verimlilik değişimi ve nihai talep değişimi gibi faktörlerin kadın istihdamı üzerindeki etkisini tahmin etmek için bir girdi-çıkı modeli ve yapısal ayrıştırma analizi kullandılar. Yapılan analizler sonucunda ekonomik durgunluk dönemlerinde özellikle kamu sektöründe kadınların iş imkanlarının erkeklere göre daha iyi olduğu ve verimlilik artışının özel sektör çalışanlarını olumsuz etkilediği ortaya çıkmıştır.

Cafri ve Selci (2020) yaptıkları çalışmada 2004-2015 yılları arasında teknolojinin kadın istihdamına etkisini Türkiye ve AB ülkeleri bazında incelemiştir. Teknolojik ilerlemenin kadın istihdamı üzerindeki etkisini Dinamik Panel GMM modeli kullanarak analiz etmişlerdir. Yoksulluk, göç, eğitim, devletin etkinliği ve temel eğitimde öğretim gibi kadın istihdamını etkileyen değişkenlerin dikkate alındığı analizde, Ar-Ge harcamaları ile ileri teknoloji patent başvuruları ve internet kullanıcılarının Kadın istihdamı üzerinde pozitif ilişki olduğu ortaya konmuştur. Şahinoğlu ve Varıcı (2019), 1989 ile 2017 yılları arasında Türkiye'de teknolojik değişimin istihdam üzerindeki etkisini analiz etmişlerdir. ARDL yaklaşımı kullanılarak toplam istihdam, kadın istihdamı ve eğitilmiş istihdamdaki değişiklikleri incelemek için üç model kullanmışlardır.

Yapılan analiz sonucunda teknoloji ile toplam istihdam ve kadın istihdamı arasında negatif yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir. Efobi vd. (2016), 1990-2014 dönemi verilerini kullanarak regresyon, sabit etkiler ve sistem genelleştirilmiş momentler yöntemi yardımıyla, 48 Afrika ülkesinde teknolojik ilerlemelerin kadın istihdamı üstündeki etkilerini araştırmışlardır. Kadınların ekonomik katılımını ölçmek için kadının işgücüne alınması ve istihdam oranlarının; teknolojik ilerleme için ise web penetrasyonu, cep telefonu penetrasyonu ve durağan geniş bant aboneliklerinin kullanıldığı çalışmada, , teknolojideki ilerlemenin kadınların ekonomik katılımını artırdığı sonucuna varılmıştır. Yapılan çalışmalarda, Türkiye'de ve dünyada kadın istihdamının

desteklenmeye başlandığı sonucu ortaya çıkmaktadır (Durmaz 2016). Durmaz (2016), teknolojik gelişmeler ile beraber kadın istihdamının, vasıf gerektirmeyen işlerin yanında, niteliksel yetenek gerektiren işlerde de arttığını vurgulamaktadır. Bu durum kadın istihdamının artmasında teknolojik gelişmelerin önemli bir etken olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Teknoloji Sektörlerinde Kadın İstihdamı

Kadınların ekonomideki rolünün belirli meslek gruplarında çalışmak veya kendi şirketlerinde çalışmak olması ekonomide eksik istihdama neden olmuştur. Kadınların istihdamı ve işbölümü enformel olarak avcılık ve toplayıcılık toplumuna dayanmaktadır. Ancak kadınlar, özellikle birinci sanayi devriminden sonra el işleri, basit makineler ve ev işleri yapan kadınların kas gücü ve makineleşme gerektirmeyen işler yapmaya başladıkları 19. yüzyıla kadar resmen çalışma hayatına başlamadı. Bu süreç özellikle köylerden kentlere kadın ve çocukların göç etmesine neden olmuştur. El işleri ve el sanatlarıyla uğraşan kadınlar, fabrikalarda çalışmaya başladıklarında işçi konumuna düşürüldüler. Kadınların çalışma hayatına aktif katılımı, çalışma koşullarında erkeklere göre olumlu ve olumsuz farklılıklar göstermiştir. Erkeklerle aynı işi yapan kadınlara daha az ücret ödeniyor ve kısıtlı alanlarda çalıştırılıyordu. Feminizm gibi kadın istihdamını artıran sosyolojik akımların da etkisiyle kadınların çalışma hayatına katılımı ve ev dışında kendilerini geliştirmeleri için teşvikler uygulanmaya başlandı. Özellikle Batı'da kadınların çalışma hayatına katılmasına yönelik yeni uygulamalar, kalkınma ajansları ve mikro krediler gibi çalışmalar yapılmıştır (Starcher,1997)

Kadınların eğitim yoluyla teknolojinin yoğun olduğu alanlarda istihdam edilmesi aynı zamanda cinsiyette fırsat eşitliği kazanmalarında önem arz etmiştir. Fırsat eşitliğinden önce, erkekler kadınlardan daha fazla liderlik pozisyonuna sahipti ve teknoloji geliştikçe kadınlar bu pozisyonları elde etmek için daha fazla fırsat buldu. 1991 yılında Slovenya'da 50'den fazla çalışanı olan şirketler, kadın yöneticileri olan şirketler için Kadın Dostu Şirketler Ödülü'ne layık görüldü. Ayrıca Norveç, İspanya, Fransa, Hollanda, İtalya ve Belçika'da yönetim kurulunda kadın çalışanların olması zorunludur. Birleşik Krallık, Finlandiya ve İsveç'te ise gönüllülük esasına göre kadınların yönetim kurullarında çalıştırma zorunluluğu getirilmiştir (TÜSİAD, 2012).

2021'de Almanya'da 3'ten fazla yöneticisi olan şirketlerin en az bir kadın yöneticisi olması zorunluluğu getirilmiştir. Maaşlarla ilgili olarak, 2020'de İspanya'nın kadınlar ve erkekler için eşit ücret önerisi, eşit ücret ve eşit iş politikası kapsamında onaylandı. Sonuç olarak, yönetici pozisyonları gibi yüksek pozisyonlardaki kadınlar, dijital çağda kendilerini ifade etmek için daha fazla

fırsata sahip olmaktadır. Bilgi ve işlem teknolojisinin yaygın kullanımı, kadınlara işgücü piyasasında daha eksiksiz, şeffaf, esnek ve yenilikçi bir alanda avantajlar sağlamıştır (Raja vd., 2013:6). Dijitalleşmenin bir diğer önemli yönü de kadınların nitelikli iş başvurularına, bilgiye erişimine ve iş arama sürecinin iyi yönetilmesine katkı sağlamıştır. Çevrimiçi işe alma, çevrimiçi başvuru süreci, çevrimiçi mülakatlar ve çevrimiçi kariyer merkezleri yoluyla erişim, iş fırsatlarını artırmıştır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte evde çalışma, başka bir yerde yaşama ve çalışma imkanı, çalışma saatlerinin esnekliği, yer ve zaman tüketiminin azalması birçok sosyo-ekonomik engeli aşmalarına yardımcı olmuştur (Suhaida vd., 2013:197-199). Teknoloji ilerledikçe kadınlar patent araştırma, araştırma geliştirme ve yenilikçi çalışma alanlarında yer aldı. Bu doğrultuda yenilikçi çalışma alanları genişlemiş; Eğitim, bankacılık ve sigortacılık, medya, telekomünikasyon, endüstriyel ürünler, otomotiv, enerji, ulaştırma, savunma ve havacılık, tüketim malları gibi alanlarda faaliyet göstermektedirler. Kadınların yenilikçi alanları tercih etme sebeplerine bakıldığında, günümüz eğitim modellerine, dinamik ve sürekli değişen, hem ulusal hem de uluslararası toplumun ihtiyaçlarına cevap veren sektörlerle uyum sağlamaları ve bu alanlardaki eğitim düzeyleri etkili olmaktadır (TÜBSİAD, 2018 : 1-20).

Teknolojinin kadın istihdamını olumlu yönde etkilemesinin yanı sıra, kadınların teknofobik olduğu ve erkeklerin teknolojik araçları kullanmada daha iyi olduğu, dolayısıyla teknolojinin erkeksi olduğu yönünde yaygın bir toplumsal algı da bulunmaktadır (Hilbert, 2011). Kadınların işgücü piyasasında erkeklere göre daha az eğitilmiş olarak algılanması ve erkeklere göre daha fazla bilgi ve donanımına sahip olmaması, teknolojinin gerçekten erkeksi bir yapıya sahip olup olmadığı konusunda soru işaretleri uyandırmaktadır. Öte yandan, teknolojinin robotlaşma yoluyla iş yerini makinelerle bırakarak hem erkekler hem de kadınlar için işsizliği artıracağına dair ciddi görüşler olsa da, kadın istihdamının teşvik edici yapısına ilişkin literatürdeki bulgular bu konuyu araştırmak için büyüleyiciydi. Ayrıca konu ile ilgili araştırma azlığı ve kadın istihdamının dinamik yapısı dikkate alındığında çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Rakamlar, teknoloji ile kadın istihdamı arasında pozitif bir ilişki olduğunu gösteriyor. Ancak, teknolojinin kadın istihdamı üzerindeki etkisi dinamik bir olgu olduğundan ve kadın istihdamını etkileyen teknolojinin yanı sıra başka değişkenler de olduğundan, teknolojinin kadın istihdamı üzerindeki etkisi incelenirken bunların dikkate alınması önemlidir.

Tablo-1: Profesyonel Kümelenmelerde Kadın ve Erkek Çalışanların Payı %

	Erkek %	Kadın %
Toplum ve Kültür	35	65
İçerik Üretimi	53	57
Genel, Teknik ve Profesyonel Roller	51	49
Pazarlama	63	37
Satış	65	35
Ürün Geliştirme	74	26
Veri Madenciliği	85	15
Bulut Bilişim	88	12

Kaynak: WEF, Global Gender Gap Report, 2020

Tablo-1 'de G-20 ülkelerinde son 5 yılda yeni ekonomi kategorisine giren meslek kategorilerine göre kadın ve erkek arasında çalışan oranını göstermektedir. Özellikle kadın ve erkek arasında en büyük farkın olduğu üç meslek grubu Veri Madenciliği, Bulut Bilişim ve Ürün Geliştirmede yer almaktadır. Kadın ve erkek arasındaki çalışan payı Pazarlama, Satış ve Genel, Teknik ve Profesyonel Rol mesleklerinde birbirine daha yakındır. Dünya Ekonomik Forumu 2020 yılı Raporu'nda meslek grupları arasındaki bu farklılığın bazı mesleklerin belli yeteneklerle sınırlı olduğunu, meslek çeşitliliğinin ve kapsamının genişletilmesi durumunda kadın ve erkek arasındaki dengesizliğin kapatılabileceğini belirtmiştir. (WEF Report, 2020).

Eurostat, 2022. Raporuna göre Avrupa'da kadın istihdam oranının en fazla olduğu ülke %82.2 ile İsveç ve %48.7 ile en düşük seviyede olduğu ülke ise Yunanistan olmuştur. Erkeklerde ise en yüksek istihdam oranı %85 ile Hollanda, en düşük oran ise %68.1 ile Yunanistan olmuştur. Bu ülkelerin uyguladığı politikalar ve demografik özellikler, istihdam oranı ile doğru orantıdadır. Teknolojik ilerleme yönünden baktığımızda ise araştırmacılar kesiminde kadın araştırmacı sayısı azınlıkta olan kesim arasındadır. Araştırma ve geliştirme faaliyetlerinde bulunan kadınların oranı 2017 yılına göre tam ve yarı zamanlı istihdam edilen kadınların oran; Orta Asya'da %48,5, Latin Amerika ve Karayipler'de %45,8, Arap Devletleri'nde %40,9, Orta ve Doğu Avrupa'da %39,0, Kuzey Amerika ve Batı Avrupa'da %32,9, Sahra altı Afrika'da %31,1, Dünyada %30,0, Doğu Asya ve Pasifik'te %25,0, Güney ve Batı Asya'da %23,1'dir (UNESCO, 2020). Bu veriler ışığında Avrupa'da kadın istihdamı dünya genelinde orta seviyenin biraz üstünde olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmaların genelinde teknoloji ile kadın istihdamı tarafına yoğunluk verildiğini desteklemektedir (Nkoumou Ngoa ve Song 2021; Cafri ve Selci 2020; Dücan ve Polat 2017; Akdağ ve Çelik, 2020).

Tarihsel süreçte kadınlar toplum yaşantısındaki asıl yerinin ailesi ve evi olduğu görüşü nedeniyle, bireysel kazanç elde etmeye yönelik iktisadi faaliyetlerin dışında, doğal bir iş bölümü algısıyla ev işlerini yapmak durumunda kalmışlardır. Ancak yaşanan sosyal, siyasal ve ekonomik değişimler sürecinde, toplumsal ve ekonomik kalkınmada kadınların etkin biçimde yer alması, işsizlik ve yoksulluk sorununun çözümünde önemli bir rol oynayacağı kanaati hâsıl olmuştur. Kadınların öğrenim düzeyleri yükseldikçe, doğurganlık azaldıkça ve aldıkları ücret arttıkça, hizmet sektörünün gelişmesi ile kadınların işgücüne katılımı Ubiçimli eğrinin yükselen kısmına uygun olarak artar.

G-20 ülkelerinde son 5 yılda yeni ekonomi kategorisine giren meslek kategorilerine göre kadın ve erkek arasında çalışan oranını göstermektedir. Özellikle kadın ve erkek arasında en büyük farkın olduğu üç meslek grubu %15 oranında Mühendislik, %26 oranında Veri Madenciliği ve %12 oranında Bulut Bilişimde yer almaktadır. Kadın ve erkek arasındaki çalışan payı Pazarlama, Satış ve Ürün Geliştirme mesleklerinde birbirine daha yakındır ve çalışan payı sırasıyla %40, %37 ve %35'ini oluşturmuştur. Dünya Ekonomik Forumu 2020 yılı Raporu'nda meslek grupları arasındaki bu farklılığın bazı mesleklerin belli yeteneklerle sınırlı olduğunu, meslek çeşitliliğinin ve kapsamının genişletilmesi durumunda kadın ve erkek arasındaki dengesizliğin kapatılabileceğini belirtmiştir (WEF Report, 2020).

Türkiye'de eğitim seviyesi her geçen gün artan kadınlar, öğretmenlik, mühendislik ve hukuk eğitimi gibi mesleklerde giderek artan bir şekilde yerlerini almaktadır. Ülkemizde kadınlar daha önce olmadıkları yerlerde görünürlük ve görünürlük kazanmış, çalışma hayatına katılımları artmıştır. Tüm geleneksel sosyo-kültürel engellere rağmen kısa sürede ülke tarihinde önemli ilerlemeler kaydettiler. Özellikle 1980'li yıllardan sonra işletmecilik, yöneticilik, turizm, reklamcılık, bankacılık, sigortacılık gibi geleneksel olarak erkek cinsiyete dayalı birçok meslekte çalışmaktadırlar.

Alanyazında, kadınların üçte ikisinden fazlasının mezun olduktan sonraki 15 yıl içinde teknoloji içerikli sektörlerdeki kariyerlerini bıraktığını bu oranın ise erkeklere göre iki kat daha fazla olduğunu gösteriyor (Frehill vd. 2008). Kadınların farklı sektörlerde personel devir hızı %17'lerde olduğu gözönüne alınırsa bu oranların hacmi daha iyi anlaşılır (Cockburn,1992).

Bazı araştırmacılar, beyaz yakalı kadın işgücünün teknoloji tabanlı sektörlerde daha az ilgi gösterdiğini ve bu nedenle bu alanlarda istihdam taleplerinin daha düşük olduğunu belirtiyor. Morgan vd. (2013), iş beklentilerinde cinsiyet farklılıklarına atıfta bulunarak, istihdam beklentilerinin şekillenmesinde cinsiyetin belirleyici bir rolü olduğunu düşünmektedirler. Kadınların kariyer

kararlarında toplumsal normlar ve tutumların etkisi kadar bireysel ve ailevi yükümlülüklerin istihdam şartlarını karmaşık hale getirdiğini düşünmektedirler.

Kadınların teknolojiye yeterince temsil edilmemesi, büyük teknoloji şirketlerinde kadınların istihdam ilişkilerinde görülebilir. Kadınlar Netflix'te toplam işgücünün %47'sini, Amazon'da %40'ını, Twitter ve Uber'de %38'ini, Facebook'ta %36'sını, Apple'da %32'sini, Google'da %31'ini ve Microsoft'da %27'sini oluşturmaktadır. Popüler teknoloji şirketlerinde liderlik, yönetim ve yönetici pozisyonlarında kadınların temsili de düşüktür (Richter, 2020). Harvey Nash (2014) tarafından yapılan bir araştırmaya göre, kadınlar Amerika Birleşik Devletleri'ndeki CEO'ların yüzde11'ine kadar yükselebilmektedirler. Ayrıca kadınlar S&P 500 şirketlerindeki tüm CEO'ların sadece %4'ünü oluşturmaktadır. Bu bulgular, her 20 kadından sadece 5'inin teknoloji ile ilgili şirketlerde (HP, IBM, Yahoo, Oracle ve Xerox) yer aldığını göstermektedir. Deloitte Türkiye ve Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği (2018) tarafından yapılan "Teknoloji Sektöründe Kadın" araştırmasına göre, araştırmaya katılan ve teknoloji sektöründe çalışan kadınların, %19'u bilgi teknolojileri, %13'ü de Ar-Ge/ürün geliştirme gibi çekirdek işlerde çalışmaktadır. Kadınlar teknoloji sektörünü uluslararası uygulama alanı yüksek, gelecek vaat eden, dinamik ve sürekli değişen bir alan olması nedeniyle tercih etmektedir.

PwC (Price Waterhouse Coopers) İngiltere'nin (UK) (2017) araştırma raporuna göre "Teknolojide Kadınlar ve Cinsiyet Farkını Kapatma Zamanı" (2017), kızların okulda STEM dersleri alma olasılığı daha düşük ve bu fark üniversite boyunca devam ediyor. Kadınların teknolojiyi bir kariyer hedefi olarak görme olasılığı erkeklerden daha düşüktür ve yeterli sayıda kadın rol modeli yoktur (PwC İngiltere, 2017).

SIZDIRAN BORU METAFORU

Araştırmalar, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik (STEM)5 alanlarının doğası gereği agresif ve rekabetçi olduğunu ve kariyer gelişiminin, düzenli çalışma ve uzun saatlere dayalı erkeksi bir kültüre dayandığını göstermektedir. Genel olarak bilgi teknolojileri sektörlerinde kadın temsiliyetinin düşük olmasının ve mevcut eşitsiz koşulların kadınlara yönelik ayrımcılığı ve eşitsizliği yeniden üretmesinin dışında kadınların internete ve teknolojilere erişiminin, gelişmiş ülkeler dışında erkeklere nazaran daha düşük olması, dijital dönüşümün eşit bir zeminde başlamadığını ve kadınları daha olumsuz etkileyeceğini göstermektedir (Karakaş, 2020).

Kadınlar, aile ve diğer sorumluluklar nedeniyle değişen yaşam evrelerinde istihdama girme ve ayrılma eğiliminde olduklarından, çalışma kalıpları sıklıkla erkeklerle eşit ilerleme oranlarının önündeki engeller olarak görülmektedir

(Donelan ve diğerleri, 2019). Çağdaş kariyer modeli, varsayılan cinsiyetten bağımsız duruşu nedeniyle geleneksel kariyere meydan okumaktadır (Omair, 2010).

Çalışma yaşamında toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılık cam tavan, yapışkan zemin, sızdıran boru, cam asansör, cam uçurum, kraliçe arı gibi kavramlarla açıklanmaktadır. Kadınlar çalışma yaşamında bu mecazi kavramlar içinde sıkışmakta; cam tavanları aşıp üst sınırlara erişememekte, örgütlerin tabanına yapışık kalmakta, kariyerleri süresince rol yükleri, fırsat eşitsizlikleri gibi nedenlerle iş yaşamından çıkmak zorunda kalmakta, kadın mesleği olarak görülen alanlarda bile erkeklerin tercih edildiği ve öncelikli olarak terfi ettirildiği durumlarla karşılaşmaktadır.

Kadınlar için uzun çalışma saatleri ile iş ve yaşam sorumluluklarını dengelemede kalıcı sorunlar oluşturmaktadır (Pinnington ve Sandberg, 2013). Dawson ve ark. (2015), akademik veya beceri eksikliklerinden ziyade güven eksikliğinin kadınların işi bırakmasının ana nedeni olduğu düşünülmektedir.

Sızdıran boru (leaky pipeline) kavramı, özellikle bilim ve akademi alanında kadınların hem eğitim hem de kariyerlerinin önemli aşamalarında neden ayrıldıklarını veya ilerleyemediklerini açıklamaya çalışır. Çalışma hayatının belli aşamalarında tıpkı delik bir borudan suyun sızması gibi, sistem dışı kalan kadınların durumuna işaret eden bir kavramsallaştırmadır. Sızdıran boru, tıpkı delik bir borudan suyun sızması gibi, üst düzeye ilerlendikçe çeşitli gerekçelerle ayrılan/ayrılmak zorunda kalan kadınların durumunu ifade etmektedir. İşgücü piyasasına giren kadınların teknoloji yoğun sektörlerden çeşitli nedenlerle tutunamamaları metaforik olarak sızdıran boru ile açıklanabilir ancak burada ki temel sorun kadın potansiyelinin üretime dönüştürülememesidir.

Kadınların teknoloji yoğun sektörlerde istihdamının temel politika eksenleri, eğitim-istihdam ilişkisinin güçlendirilmesi, işgücü piyasasında güvenceli esnekliğin sağlanması, dezavantajlı grupların istihdamının artırılması ve istihdam-sosyal koruma ilişkisinin güçlendirilmesidir. Türkiye'nin de ekonomik, sosyal ve siyasi alanlarda ilerlemesi de kadının teknoloji yoğun sektörlerde istihdam edilmeleri ile doğru orantılıdır. Ülkemizde, kadınların teknoloji yoğun sektörlerle yönelik olarak işgücü piyasasına daha çok katılımını sağlamak ve bu katılımın kalitesini yükseltmek, Türkiye'nin hızlı gelişmesi ve Avrupa ile uyum açısından büyük önem taşımaktadır[

Ancak Hükümetin 2025'te kişi başı milli gelir hedefi 13.000 ABD Doları'dır. Kadınların teknoloji yoğun sektörlerle katılımının aşamalı olarak yükselmesi halinde kişi başı gelir tahmini olan 13.000 ABD Doları hedefi yakalanabilecektir. Kitle üretiminin yapıldığı standartlaşmaya dayanan üretim ilişkilerinin yerine çok farklı ileri teknolojilerin kullanıldığı ve esnek üretim biçimine dayanan istihdam

alanlarının yaygınlaştığı günümüzde, bu durum daha çok kitleselleşmenin getirmiş olduğu bir olgu olarak karşımıza gelmektedir. (Koray, 1996:750) Teknoloji ve bilginin toplumun her alanında etkin bir biçimde dağılımını sağlayan ülkelerin aynı zamanda yeni istihdam alanlarını da sağladığı bilinmektedir. Bu tür yeni istihdam aladan ise nitelikli işgücünü gerekli kılmaktadır. İstenen nitelikteki işgücünün yetiştirilmesinde ise teknolojinin rolü çok önemli olmaktadır. Diğer yandan teknolojik gelişmelerin vasıf sahibi kadın emekçilerin istihdamını olumlu yönden etkilemektedir.

Kadınların hedeflerini ve potansiyellerini yerine getirmeden neden kariyerlerinden vazgeçtiklerinin önemli bir açıklaması, anne olduklarında ev ve aile sorumluluklarına daha fazla önem vermelerdir. İşgücü piyasası ayrımını bir bütün olarak inceleyen Catherine Hakim (1996), kadınların kariyerlerinde başarı düzeylerinin düşük olmasının kaynağını ve kadınların ve erkeklerin ekonomik sonuçları arasındaki farklılıkları açıklayan unsurun kendi istihdamları ve yaşam tarzları hakkında kendi seçimleri olduğunu iddia eden Tercih kuramı ile açıklamıştır. Kuram kadınları, ücretli istihdama verdikleri önceliklere göre istihdama öncelik veren iş merkezli kadınlar, iş ve aileyi birleştirmek isteyen ve dolayısıyla kariyer odaklı olmayan ya da planlanmamış kariyere sahip olan kadınlar ve son olarak aileyi merkeze alan ve tek meşguliyet alanı olarak gören ev merkezli kadınlar şeklinde gruplandırır (Akt. Bennett, 2011, s. 156). Kadınların çalışma hayatı dinamikleri açısından daha dezavantajlı bir noktada bulunmaları sistem dışında kalmalarını destekleyici bir özellik göstermektedir. Ancak teknolojinin üretilmesinde kadın emeği ve bakış açısının gerekliliği hiç olmadığı kadar önemli hale gelmiştir.

SONUÇ

Teknolojik istihdam imkanları yaratarak ekonomik gelişme ve endüstrileşmenin tamamlayıcısı olarak kabul edilmektedir. Teknolojik gelişmenin kadın işgücü üzerindeki etkisi, çalışma hayatındaki mevcut eşitsizlikler dikkate alındığında önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak teknolojik gelişmeler, sanayide beden gücüne olan ihtiyacı azaltarak kadınların ücretli işgücü piyasası içinde öncekine kıyasla daha kolay yer almasını sağlamış ve kadının işgücü piyasasındaki varlığı daha meşru bir zemine taşınmıştır. Bilgi teknolojisindeki gelişmelerin kadın işgücü üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkileri bulunmaktadır. Dijitalleşme nedeniyle iş statüsü ve beceri gereksinimleri arttıkça, bu pozisyonlarda erkeklerden daha az kadın çalışan olduğu için bu işte erkekleri tercih etme eğilimi var.

İş dünyasında dijitalleşmenin değerine rağmen, otomasyonun bir sonucu olarak, yeni fırsatlar yaratmak ve iş yerinde teknolojik bağımlılığın toplumsal

cinsiyet üzerindeki etkilerini vurgulamak için çaba sarf edildi. Teknolojik yenilikler iş ve yaşam kalitesini iyileştirebilse de birçok meslekte yeni sorunlar yaratması muhtemeldir. Kadınlar, büyük teknolojik risklere rağmen işin geleceği ile ilgili tartışmalar, hikâyeler ve politikalar içerisinde belirsizlik içerisinde. Sızdıran Boru metaforu kadınların teknoloji ağırlıklı sektörlerde görünür olamamalarını açıklamaya çalışmaktadır. Teknolojik değişimin kadınları yakından etkilediği gerçeğinden hareketle; Kadınların görünür olmasını sağlamak önemlidir. İşin geleceği konusundaki tartışmalarda cinsiyet dengesizliğini ortadan kaldırarak kadınları teknoloji yoğun sektörlerde daha fazla etkin olmaları için doğru adımlar atılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akdağ, N., & Çelik, A. (2022). AB-15 Ülkelerinde Teknolojik İlerleme ile Vasıflı ve Vasıfsız Kadın Emeği İlişkisi: Panel Eşanlı Denklem Sistemi Çözümlemesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 857-872.
- Barba, I., & Iraizoz, B. (2020). Effect of the Great Crisis on Sectoral Female Employment in Europe: A Structural Decomposition Analysis. *Economies*, 8(3), 64.
- Bennett, C. (2011). Beyond the Leaky Pipeline: Consolidating Understanding and Incorporating New Research About Women's Science Careers in the UK. *Brussels Economic Review – Cahiers Economiques De Bruxelles*, (54)2-3, 149 – 176.
- Blackwell, L. ve Glover, J. (2008). Women's Scientific Employment and Family Formation: A Longitudinal Perspective. *Gender, Work & Organization*. 15(6): 579-599.
- Cafı, R., & Selci, F. (2020). Teknolojik Gelişmeler ve Kadın İstihdamı ilişkisi: AB Ülkeleri ve Türkiye açısından bir değerlendirme.
- Catherine H. (1996). , *Key Issues in Women's Work: Female Heterogeneity and the Polarisation of Women's Employment*, London: Athlone Press.
- Cockburn, C. (1985). *Machinery of Dominance: Women, Men and Technical Know-How*. Londra: Pluto Press.
- Cockburn, C. (1992). The Circuit of Technology: Gender, Identity and Power. *Consuming Technologies: Media and Information in domestic spaces*, 33-42.
- Durmaz, Ş. (2016). İşgücü Piyasasında Kadınlar ve Karşılaştıkları Engeller. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2 (3), ss.37-60.
- Dücan, E., & Polat, M. A. (2017). Kadın İstihdamının Ekonomik Büyümeye Etkisi: OECD Ülkeleri İçin Panel Veri Analizi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(1), 155-170.
- Efobi, U., Tanankem, B., & Asongu, S., (2016). Technological Advancement And The Evolving Gender Identities: A Focus on The Level Of Female Economic Participation in Sub-Saharan Africa. *African Governance and Development Institute. Working Paper No. 16/045*, Yaoundé
- Frehill, L. M., Di Fabio, N. M., & Hill, S. T. (2008). *Confronting the New American Dilemma: Underrepresented Minorities In Engineering: A data-based look at diversity*. White Plains, NY: National Action Council for Minorities in Engineering.
- Hilbert, M. (2011, November). Digital Gender Divide Or Technologically Empowered Women İn Developing Countries? A Typical Case Of Lies,

- Damned Lies, And Statistics. In *Women's Studies International Forum* (Vol. 34, No. 6, pp. 479-489). Pergamon.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi . *İstanbul University Journal of Sociology* , 40 (1) , 541-573 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iusosyoloji/issue/56274/776402>
- Koray, M.(1996) Esneklik ya da Emek Piyasalarının Küreselleşmesi, Petrol iş Yıllığı, Ankara
- McKinsey Küresel Enstitüsü, (2017). "İşler Kaybedildi, İşler Kazanıldı: Otomasyon Zamanında İşgücü Geçişleri", McKinsey & Company,
- Nikulin, D. (2017). BİT'in Kadınların Ekonomik Olarak Güçlendirilmesi Üzerindeki Etkisi. BİT'in Benimsenmesi Yoluyla Gelişimin Hızlandırılmasında (s.15-24). Springer, Cham.
- Ngoa, G. B. N., & Song, J. S. (2021). Female Participation İn African Labor Markets: The Role Of Information And Communication Technologies. *Telecommunications Policy*, 45(9), 102174.
- Omair, K. (2010) Typology of Career Development for Arab Women Managers in the United Arab Emirates. *Career Development International*, 15, 121-143. <https://doi.org/10.1108/13620431011040932>
- Peker, E., A., ve Kubar, Y. (2012). Türkiye'de Kırsal Kesimde Kadın İstihdamına Genel Bir Bakış, Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi (C.XIV, S II, S:173-188.
- Pinnington, A.H. and Sandberg, J. (2013). Increasing Women Lawyer's Inclusion in Partnership Firms. *Gender, Work and Organization*, 20: 616-631. <https://doi.org/10.1111/j.1468-0432.2012.00610.x>
- Richter, F. (2020). Female Workers in the Tech Industry, Gafam: Women Still Underrepresented in Tech. URL: <https://www.statista.com/chart/4467/female-employees-at-tech-companies/> (Erişim: 29.04.2021)
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*, Ayrıntı Yayınları.
- Starcher, D. C. (1996). Women Entrepreneurs: Catalysts for Transformation. European Bahá'ı Business Forum.
- Şahinoğlu, T., & Varıcı, M. (2019). Teknolojik Gelişmenin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Turkish Studies-Information Technologies and Applied Sciences*, 14(4), 617-640.

66. Bölüm

E-Ticaret ve E-Lojistik: Sosyal Medya Durum Analizi

İlker İbrahim AVŞAR ¹

İrem PELİT ²

¹ Dr. Öğr. Üye.; Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Bahçe MYO Lojistik Programı , iibrahimavsar@osmaniye.edu.tr ORCID NO: 0000-0003-2991-380X

² Dr. Öğr. Üye.; Çağ Üniversitesi, MYO Dış Ticaret Programı, irempelit@cag.edu.tr ORCID NO: 0000-0003-4299-4691

Özet

E-ticaret ve e-lojistik son zamanların popüler konuları arasındadır. E-ticaret son yıllarda yaşanan küresel Kovid salgını ve teknolojiadaki gelişmelerle giderek yaygınlaşmaktadır. E-lojistik ise benzer sebeplerden dolayı son yıllarda adından daha sık söz ettiren sektörler arasındadır. Bu nedenle çalışma; e-ticaret ve e-lojistik konularına odaklanmaktadır. Çalışmada yöntem olarak sosyal medya duygu analizi yapılmıştır. Duygu analizi; elde edilen metinlerdeki duygu durumunu pozitif, nötr ve negatif olarak gösterebilmektedir. Yöntem, metinlerde daha önceden belirlenen negatif ve pozitif içerikli ifadeleri aramaya dayanmaktadır. Analiz sonucunda; e-ticaret konulu Twitter sosyal medya etkileşimlerinin e-lojistik konusundan daha yoğun olduğu görülmektedir. Hem e-ticaret hem de e-lojistik konulu paylaşımlarda pozitif içerik negatif içerikten fazladır. Kelime bulutu, e-ticaret ve e-lojistik konularının birbiriyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Belirtilen çıktılara sahip çalışma, son yılların popüler konuları olan e-ticaret ve e-lojistik konularına toplumların bakış açılarını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: E-ticaret, E-lojistik, Twitter, Duygu Analizi

Abstract

E-commerce and e-logistics are among the most popular topics in recent times. E-commerce has become increasingly widespread in recent years, driven by the global COVID-19 pandemic and advancements in technology. Similarly, e-logistics has gained more prominence in recent years for similar reasons. Therefore, this study focuses on the subjects of e-commerce and e-logistics. Social media sentiment analysis was chosen as the method for the study. Sentiment analysis aims to determine the emotional state of the obtained texts, categorizing them as positive, neutral, or negative. The method involves searching for predefined positive and negative expressions in the texts. The analysis revealed that Twitter interactions related to e-commerce are more prevalent than those concerning e-logistics. Both e-commerce and e-logistics-related posts exhibit a higher proportion of positive content compared to negative content. The word cloud indicates a correlation between the subjects of e-commerce and e-logistics. This study, with its reported findings, holds significance in demonstrating public perspectives on the popular topics of e-commerce and e-logistics in recent years.

Key Words: E-Commerce, E-Logistics, Twitter, Sentiment Analysis.

1.GİRİŞ

Bilişim teknolojilerinin hayatın farklı alanlarını değiştirdiği bir çağı yaşamaktayız (Gürsoy, 2022: 275). 1990 yılı sonrasında sivil kullanıma açılan internet teknolojileri toplumların hayatına her geçen gün daha fazla nüfuz etmektedir. Bunun sonucu olarak toplumsal alanda kritik düzeyde değişimler ve yenilikler oluşturmaktadır. Bu gelişimler sonucu “bilgi çağı” başlamış ve bu çağda bilgi teknolojileri neredeyse insan yaşamının temel bileşenleri arasına girmiştir. İnternet temelli teknolojileri ülkelerin sınırlarını ortadan kaldırarak küresel e-ticaretin yolunu açmıştır. Çünkü e-ticaret, geleneksel ticaretle kıyaslandığında tüketicilere zaman ve işletmelere maliyetlerin düşürülmesi gibi bir takım avantajlar sunmaktadır (Hava, 2022: 752). Örneğin işletmeler açısından e-ticaret giderleri dükkân kiralardan daha düşük olabilmektedir (Taşkesen ve Karabulut Temel, 2022: 823). Bu avantajların sonucu olarak e-ticarete yönelim görülmektedir (Gündüz ve Kocabaşı: 2022: 65) ve e-ticaret sektörüne olan yatırımlar artmaktadır (Senir, 2022: 15).

Çevrimiçi alışveriş olarak da açıklanabilecek e-ticaret; temelde tüketici ihtiyaçlarının süreklilik özelliğinin bulunması ve toplumlarda ihtiyaçlara ulaşırken zorlanmama isteğinin hâkim olmasından dolayı popülerite kazanmış bir kavramdır. Bu yeni iş modelinde çevrimiçi olarak tüketiciye; fiyat karşılaştırması yapabilmesi, ürün çeşitliliği sunulabilmesi ve zahmetsiz alışveriş olanağı sağlanması gibi farklı avantajlar sunulmaktadır. Geleneksel yöntemin dışına çıkarak pazarlama süreçlerini internet temelli teknolojileri kullanarak yapan işletmeler çağın avantajlarından faydalanabilmektedirler (Dağlı ve Akboz Uluç, 2022: 79).

Sayısal (dijital) dönüşüm toplumları derinden etkilemektedir (Bayrak, 2023: 79). Dünya nüfusundaki artış teknolojinin daha yoğun olarak kullanımıyla birleştiğinde ticaret, yönetim ve eğitim gibi birçok alanda köklü değişimler ortaya çıkmaktadır. Küresel salgın gibi faktörler de teknoloji merkezli sayısal dönüşümü insan hayatının merkezine yerleştirmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle birlikte sayısal dönüşümün yoğun olarak hissedildiği alanların en önemlilerinden bir tanesi de ticarettir (Aba Şenbayram, 2023:146). Bu durumu biraz açarsak; küreselleşen dünyada gerek bilgi gerekse iletişim teknolojilerinde meydana gelen değişimler rekabet stratejilerinin yeniden planlanmasına yol açmaktadır. Bu değişimin etkilerinden biri de internet temelli satışı mümkün kılan e-ticaretin ortaya çıkmasıdır. E-ticaret uluslararası pazarlara daha hızlı çıkmayı sağlamaktadır ve hızlı büyüyen bir sektör olarak dikkat çekmektedir. E-ticaret, hız gibi özellikleri sayesinde uluslararası ticaretin önemli rekabet unsurları arasına girmiştir. E-ticaret; stokların azalması, maliyetlerin düşmesi, müşteri satın alma davranışlarının takip edilebilmesi ve müşteri isteklerine çabucak cevap

verebilmeyi ifade etmektedir (Aydın, 2017: 57). Bahsi geçen özelliklerinden dolayı gerek küresel pazarlarda var olmayı amaçlayan gerekse sürdürülebilir kalkınmayı hedefleyen işletmeler e-ticaret konusuna kayıtsız kalamamaktadırlar (Çeltek ve Bozdoğan, 2013: 638).

Çalışma, e-ticaret ve e-ticaret ile ilişkili olan e-lojistik konularına odaklanmaktadır. Bu konular, güncel durumda toplumların ilgisini çekmektedir. Popüler olan her konu gibi e-ticaret ve e-lojistik konularının da sosyal medya etkileşimi bulunmaktadır. Buradan hareketle çalışmada, e-ticaret ve e-lojistik konularının sosyal medya etkileşimine odaklanılmaktadır. Her iki konu hakkında yapılan sosyal medya etkileşimlerinin duygu durumunu göstermek amaçlanmaktadır. Bu şekilde son yıllarda popüler olan konuların bireyler üzerindeki etkisini göstermek mümkün olacaktır. Bu gösterim konuyla ilgili kişiler için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.E-ticaret

Küresel rekabetin arttığı dünyada rekabet avantajı sağlayabilmek için internet teknolojilerini kullanmak gerekmektedir (Afşar, 2001: 223). Dünya, 1980 yılı sonrasında daha belirgin olarak hissedilen bir küreselleşme süreci yaşamaktadır. Küreselleşmeyle birlikte ekonomide rekabet edebilirlik daha önemli hale gelmektedir ve ülkeler ekonomik yeniliklere zorlanmaktadırlar. Bilgi ve iletişim teknolojileri küreselleşmenin ana unsurlarından olan uluslararası ticareti değiştirmektedir. Bu süreç; devletlerin eğitim sistemlerini yeniden gözden geçirmesi ve istihdamla ilgili yeni politikalar üretmesi gibi dolaylı etkilere de sahiptir (Bayraktutan vd., 2008: 46). Bahsi geçen süreçlere devletlerin kayıtsız kalmaları onlar açısından sorunlar oluşturabilir. Çünkü, dış ticaret ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma çabalarında önemli bir yere sahiptir. Ülkeler dış ticaretten elde ettikleri dövizlerle borçlarını ödemektedirler. Ayrıca klasik yöntemlerin ötesine geçen ihracat ülkelerin teknoloji altyapısının gelişimini sağlamaktadır (Narman, 2023: 31).

İnternet, işletmelerin iş yapma şekillerini ve rekabet stratejilerini değiştirmektedir (Demireli ve Dursun, 2013: 271). Bu bağlamda ele alındığında e-ticaret son yıllarda gelişen internet teknolojileriyle birlikte dünya çapında popülaritesini arttırmaktadır. Her geçen gün internet kullanıcı sayısının artması ve e-ticaret alanına giren yeni firmalarla birlikte ürün yelpazesindeki artış sektörü olumlu etkilemektedir (Türen vd., 2011: 66). Bu rüzgâr internet teknolojilerinin gelişiminin devam etmesiyle birlikte iş hayatını ve alışveriş alışkanlıklarını değiştirmeye devam edecektir (Acılar, 2016: 288). Çünkü, e-ticaret coğrafyaya bağımlı kalmadan alışverişi mümkün kılmaktadır. Bunu yaparken hem işletmeler için hem de tüketiciler için avantajlar sunmaktadır. E-ticaret sayesinde firmalar ürünlerinin maliyetlerini eniyileme şansı

yakalamaktadırlar. Bu durumun yansımaları olarak müşteriler ise daha ucuza mal temin edebilmektedirler. Ayrıca müşteriler herhangi bir yeri ziyaret etmeden yaptıkları satın alma sonucunda zamanda tasarruf etmektedirler (Şimşek ve Yay, 2023: 52). Bir diğer avantajı ise zamandan tasarrufun ötesinde dükkâna gidemeyen tüketicilere alışveriş olanağı sağlamasıdır (Özbek ve Sarıkaya, 2022: 489).

E-ticaret uygulamaları giderek yaygınlaşmaktadır ve ekonomiler üzerinde kritik sonuçlar üretmesi beklenmektedir. E-ticaret, zaten rekabet üstünlüğü için önemli bir konuma sahipken zaman içerisinde mevcut müşterileri kaybetmemek adına rekabet eşitliği için önemli bir araç olacaktır. Uzun vadede internet teknolojileri hem dış pazarlara açılmada hem de kabul edilebilir fiyatlardan ürün pazarlamada önemli bir araç olarak piyasayı etkileyecektir (Işık ve Delice, 2007: 87).

E-ticaret zaten önemli bir inovasyon örneği iken yapay zekâ teknolojilerinin gelişimiyle birlikte daha da dikkat çekici olacaktır. Pazarlama sürecinin müşteri deneyimini olumlu etkileyecek algoritmaların daha fazla işin içine girmesi e-ticaretin gelişimini devam ettirecektir. Daha fazla elektronik sistemlerin yer aldığı e-ticaret sistemleri etkinlik ve verimlilik bağlamında dikkat çekmeye devam edeceklerdir (Güven ve Ayvaz Güven, 2023: 88). Çünkü, teknolojinin ilerlemesiyle beraber e-ticareti besleyen ekosistem de büyümektedir (Karagozlu ve Ganyaupfu, 2022: 1054). İnternet teknolojileri e-ticaret gibi araçlarla ekonomiye küresel bir boyut kazandırmıştır ve bu durum yok sayılamaz (Kalalı ve Aydemir, 2022: 185).

E-ticaret sektöründe firmaların rekabetçi olmaları gerekmektedir. Rekabetçi olabilmek adına firmaların müşteri deneyimlerine önem vermeleri ve kargodaki gecikmelerin önüne geçmeleri gibi aşmaları gereken zorluklar bulunmaktadır (Akın, 2021: 89). Bu durum; e-ticaret ve e-lojistik konuları arasındaki ilişkinin önemini göstermektedir.

2.2.E-lojistik

Küresel salgın gibi etmenlerin de yardımıyla e-ticaret son yıllarda hızlı şekilde gelişmektedir ve bu hızlı gelişimin sonucu olarak da e-ticarete ürünün teslimi konusu üzerinde çalışılan bir konu haline almıştır (Toraman, 2022: 317). Bunun en büyük sebepleri arasında bir e-ticaret platformunu güçlü kılan en büyük etmenler arasında lojistik hizmet kalitesinin yer almasıdır. Tüketiciler, ürünlerini en kısa zamanda, hasarsız ve satıcı tarafından belirtilen şartlar çerçevesinde teslim almak istemektedirler. Bu ancak müşteri talepleri doğrultusunda sürekli yenilenen iş akışı ile mümkün olmaktadır (Kazancı ve Bayarçelik, 2022: 816).

Günlük alışverişlerinde klasik yöntemlerin dışına çıkan çıkarak e-ticarete yönelen tüketiciler talep ettikleri ürünlerde hızlı teslimat, teslim yeri ve teslim şekli gibi lojistik merkezli uygulamalara önem vermektedirler. Hatta konunun

öneminden dolayı teslimatta standart oluşturmak isteyen işletmelerin kendi kargo şirketlerini kurmaya başladıkları görülmektedir (Bayır, 2022: 69). Buna karşın lojistik sürecini hizmet alımı şeklinde yürüten işletmeler de bulunmaktadır. Teslimatın karmaşık olduğu süreçlerde lojistik hizmet alımı e-ticaret şirketleri için kullanılabilir bir yöntem olarak görülebilmektedir (Türkmen ve Sarıcan, 2022: 685).

3.LİTERATÜR TARAMASI

3.1.Twitter ve Duygu Analizi

Literatürde Twitter verileri kullanılarak yapılmış akademik çalışmalar bulunmaktadır. Birinci örnekte; Cignarelli vd. (2020) Kovid-19 küresel salgın sürecinde şeker hastalarının Twitter paylaşımlarını analiz etmişlerdir. İkinci örnekte; Adwan vd. (2020) Twitter duygu analizi konusunu incelemişlerdir. Bu iki örneğin dışında Twitter ve duygu analizi konularına odaklanan yayınlar Tablo 1’de verilmektedir.

Tablo 1. Twitter ve Duygu Analizi Odaklı Yayınlar

SN	Yazar(lar)	Açıklama
1	Bodrunova (2018)	Twitter metinlerinde kültürler arası duygu analizi
2	Budiharto ve Meiliana (2018).	Endonezya başkanlık seçimi
3	Wunderlich ve Memmert (2020)	Sporla ilgili sosyal medya paylaşımları.
4	Shehu vd. (2021)	Türkçe metinlerde duygu analizi.
5	Flores-Ruiz vd. (2021)	Turizm konulu paylaşımların duygu analizi.
6	Kydros vd. (2021)	Yunanistan’da atılan cıvıdamaların içerik analizi.
7	Yaqub vd. (2021)	Kamu kuruluşu paylaşımlarının analizi.
8	Valle-Cruz vd. (2022)	Twitter ve borsaya etkisi konusunda karşılaştırmalı bir analiz.
9	Chursook vd. (2022)	Avustralya ve Singapur örneğiyle bağış toplama kutuları konulu duygu analizi.
10	Rodriguez-Orejuela vd. (2022)	Kovid-19 konusunda sosyal medyada Kolombiya panoraması.

3.2.Twitter, Duygu Analizi ve E-ticaret

Gajbhiye ve Gupta (2020) elektronik ticarete karar alma sürecinde Twitter verilerini kullanmışlardır. Çalışma, e-ticarete müşteri görüşlerinin çok önemli olduğu savına dayanmaktadır.

Saura vd. (2023) büyük oranda verinin oluştuğu sosyal medya platformlarında gizlilik konusunu ele alırken e-ticaret konusunu da araştırmaya dahil etmişlerdir.

Çalışmanın görselleştirme boyutunda açık kaynak kodlu Gephi yazılımıyla ForceAtlas2 ağ görselleştirme algoritması kullanılmıştır.

3.3. Twitter, Duygu Analizi ve E-lojistik

Ulaşılabilen literatürde bu bölüme ait kaynağa rastlanmamıştır.

4. YÖNTEM

4.1. Araştırma Soruları

Araştırmayla aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır:

1. E-ticaret içerikli paylaşımların sıklığı nasıldır?
2. E-ticaret lojistiği içerikli paylaşımların sıklığı nasıldır?
3. E-ticaret içerikli paylaşımların duygu durumu nasıldır?
4. E-ticaret lojistiği içerikli paylaşımların duygu durumu nasıldır?
5. E-ticaret içerikli paylaşımlarda öne çıkan ifadeler nelerdir?
6. E-ticaret lojistiği içerikli paylaşımlarda öne çıkan ifadeler nelerdir?
- 7.

4.2. Araştırmanın Tasarımı

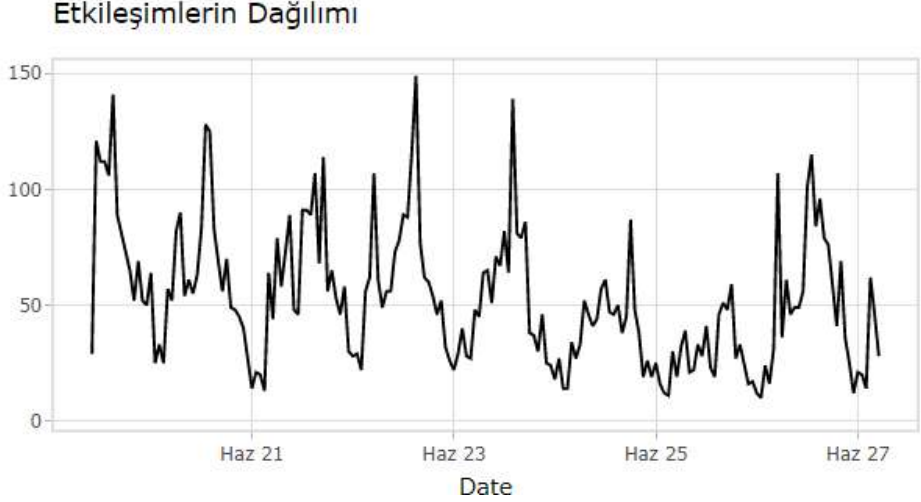
Açık kaynak kodlu R programlama dilini kullanarak duygu analizi yapmak mümkündür (Modi ve Dometi, 2021). Bu bağlamda 27.06.2023 tarihinde e-ticaret (#ecommerce) ve e-ticaret lojistiği anahtar kelimeleri kullanılarak Twitter sosyal medya platformunda arama yapıldı. Arama açık kaynak kodlu R programlama dili kullanılarak yapıldı ve kullanılan kodlamanın ayrıntıları aşağıdaki gibidir:

- Kullanılan r kütüphaneleri:
 - library(twitteR), library(ROAuth), library(hms), library(lubridate), library(tidytext), library(tm), library(wordcloud), library(igraph), library(glue), library(networkD3), library(rtweet), library(plyr), library(stringr), library(ggplot2), library(ggeasy), library(plotly), library(dplyr), library(hms), library(lubridate), library(magrittr), library(tidyverse), library(janeaustenr), library(widyr)
- Kodlama akışı:
 - Kütüphaneler yüklendi.
 - Twitter'a erişim için API anahtarı girildi.
 - Aranacak kelime girildi ve etkileşim sayısı 10.000 olarak sınırlandı.
 - Elde edilen verilerde ön inceleme ve temizleme yapıldı.
 - Elde edilen etkileşimler pozitif, nötr ve negatif içeriklerine göre sınıflandı.
 - Grafikler çizildi.

5.BULGULAR

5.1.E-Ticaret

Şekil 1’de e-ticaret konulu paylaşımların zamansal dağılımı verilmektedir. Dağılıma bakıldığında zaman 27 Haziran 2023 tarihinde yapılan aramada 10.000 sayısına ulaşılmıştır. Elde edilen bu sonuç e-ticaret konusunda Twitter sosyal medya platformunda yoğun bir etkileşim olduğunu göstermektedir.

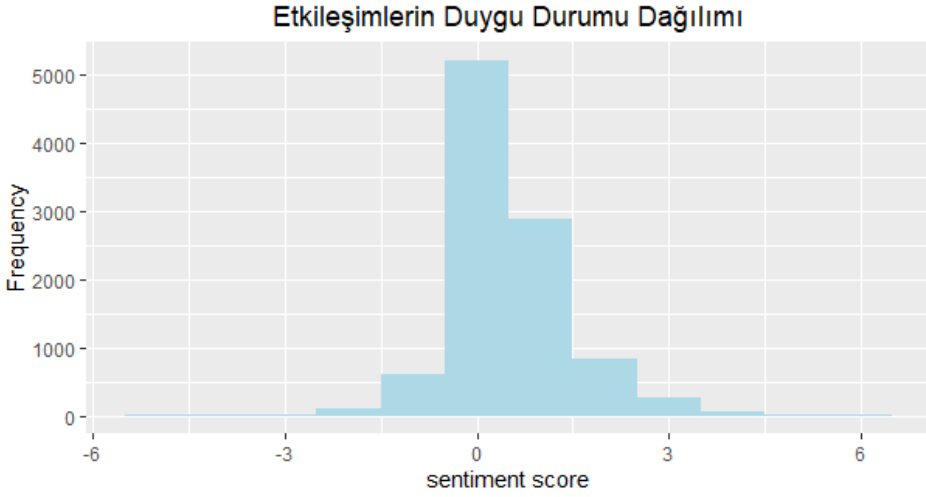

Şekil 1.E-Ticaret Konulu Paylaşımların Zamansal Dağılımı

Tablo 1 ve Şekil 2 incelendiğinde e-ticaret konulu sosyal medya etkileşimlerinin duygu durumu seviyesi verilmektedir. En olumsuz etkileşimin -5 seviyesinde olduğu ve bu noktada 1 etkileşimin olduğu görülmektedir. -4 seviyesinde 7, -3 seviyesinde 23, -2 seviyesinde 104 ve -1 seviyesinde 611 etkileşim bulunmaktadır. Negatif etkileşimler 746 adettir ve bu sayı 5207 nötr ve 4.047 pozitif içerikli etkileşimlerin çok altındadır. Pozitif seviye incelendiğinde 1 seviyesinde 2885 ve 2 seviyesinde 834 etkileşimin en büyük grubu oluşturmaktadır.

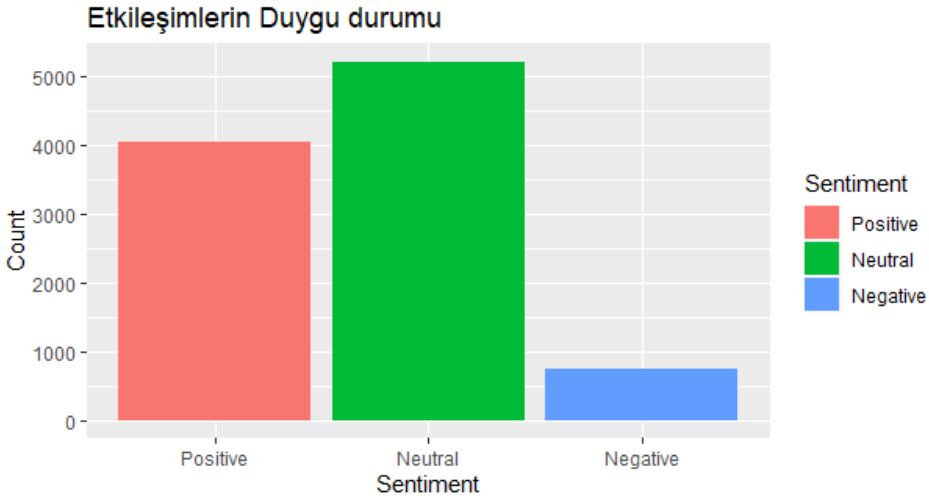
Tablo 1. E-Ticaret Konulu Paylaşımların Duygu Durumu Seviyeleri

-5	-4	-3	-2	-1	0	1	2	3	4	5	6
1	7	23	104	611	5207	2885	834	270	54	2	2

Şekil 2. E-ticaret Konulu Paylaşımların Duygu Durumu Seviyeleri

Şekil 3'te e-ticaret konunun paylaşımların negatif, pozitif ve nötr duygu durumlarının toplamaları verilmektedir. E-ticaret konulu 10.000 etkileşimde ilk sırada nötr paylaşımlar bulunmaktadır. İkinci sırada pozitif ve üçüncü sırada negatif içerikler bulunmaktadır. E-ticaret konulu paylaşımlarda negatif içeriğin az sayıda olduğu görülmektedir.

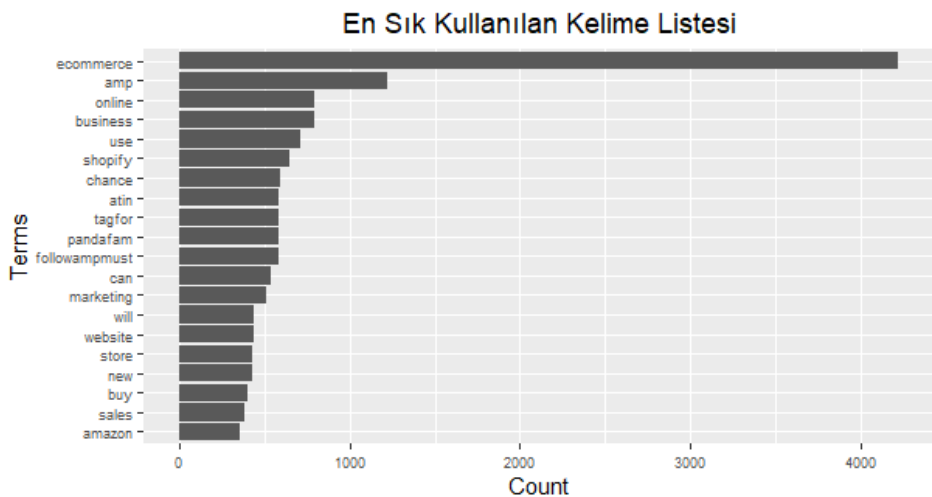
Şekil 3.E-ticaret Konulu Paylaşımların Toplan Duygu Durumu

Şekil 4'te e-ticaret konulu paylaşımlarda kullanılan kelimelere yönelik kelime bulutu verilmektedir. Kelime bulutunda çevrimiçi mağaza, ürün, marka, iş ve stoksuz satış gibi kelimelerin öne çıktığı görülmektedir.

Şekil 4.E-ticaret Konulu Paylaşımların Kelime Bulutu

Şekil 5'te e-ticaret konulu etkileşimlerdeki en sık kelimelerin sıralaması verilmektedir. E-ticaret kelimesinden sonra amp, çevrimiçi ve iş kelimeleri sıralamaktadır.

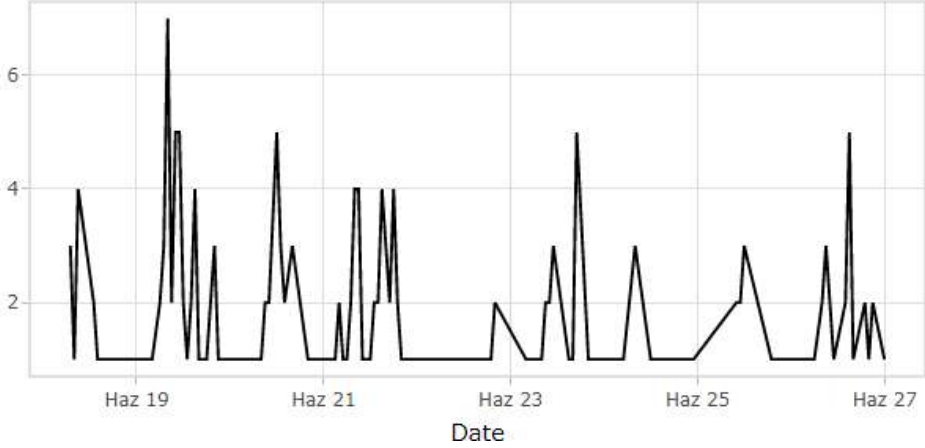

Şekil 5.E-ticaret Konulu Paylaşımlarda En Sık Kullanılan Kelimeler.

5.2.E-Lojistik

Şekil 6’da e-lojistik konulu paylaşımların zamansal dağılımı verilmektedir. Dağılıma bakıldığı zaman 27 Haziran 2023 tarihinde yapılan aramada 10.000 sayısına ulaşılammıştır. Elde edilen bu sonuç e-lojistik konusunda Twitter sosyal medya platformunda yoğun bir etkileşim olmadığını göstermektedir.

Etkileşimlerin Dağılımı

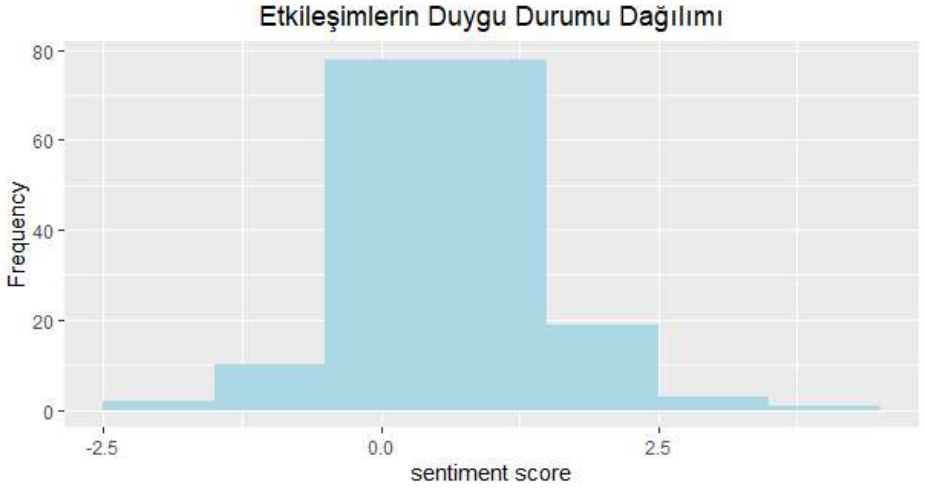

Şekil 6.E-lojistik Konulu Paylaşımların Zamansal Dağılımı

Tablo 2 ve Şekil 7 incelendiğinde e-lojistik konulu sosyal medya etkileşimlerinin duygu durumu seviyesi verilmektedir. En olumsuz etkileşimin -2 seviyesinde olduğu ve bu noktada 2 etkileşimin olduğu görülmektedir. -1 seviyesinde ise 10 etkileşim bulunmaktadır. Negatif etkileşimler 12 adettir ve bu sayı 78 nötr ve 101 pozitif içerikli etkileşimlerin çok altındadır. Pozitif seviye incelendiğinde 1 seviyesinde 78 ve 2 seviyesinde 19 etkileşimin en büyük grubu oluşturmaktadır.

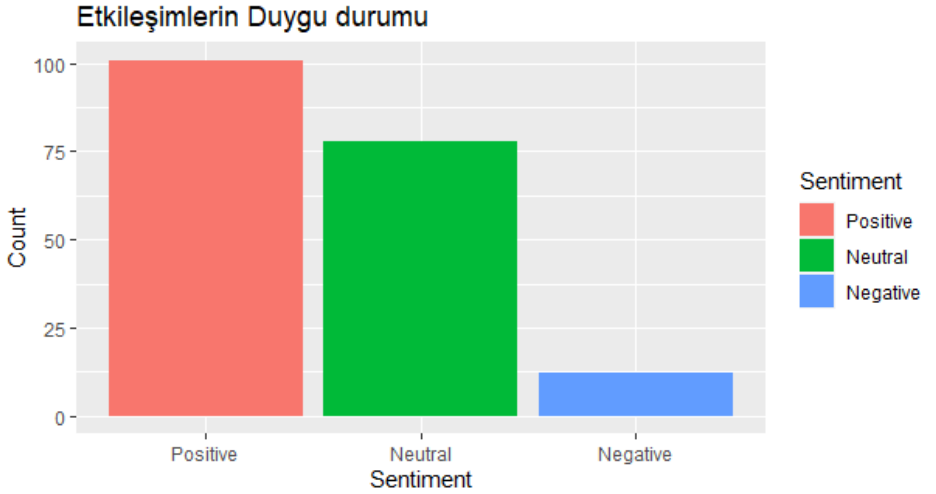
Tablo 2. E-lojistik Konulu Paylaşımların Duygu Durumu Seviyeleri

-2	-1	0	1	2	3	4
2	10	78	78	19	3	1

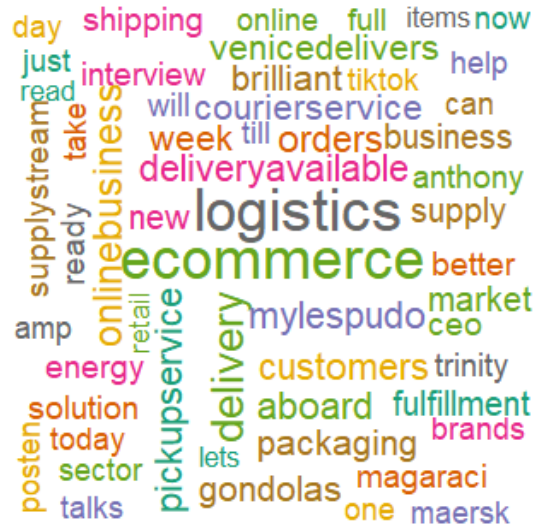
Şekil 7.E-lojistik Konulu Paylaşımların Duygu Durumu Seviyeleri

Şekil 8’te e-ticaret konulun paylaşımların negatif, pozitif ve nötr duygu durumlarının toplamaları verilmektedir. E-lojistik konulu 191 etkileşimde ilk sırada pozitif paylaşımlar bulunmaktadır. İkinci sırada nötr ve üçüncü sırada negatif içerikler bulunmaktadır. E-lojistik konulu paylaşımlarda negatif içeriğin az sayıda olduğu görülmektedir.

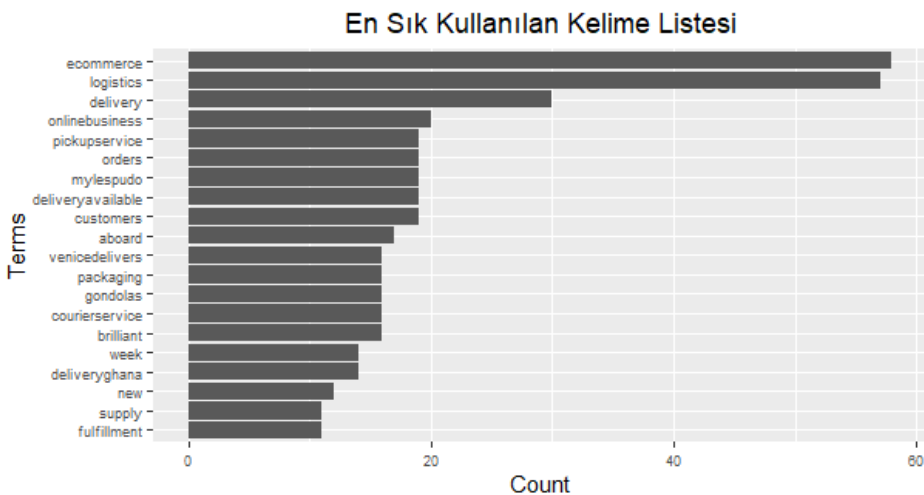
Şekil 8. E-lojistik Konulu Paylaşımların Toplan Duygu Durumu

Şekil 9’da e-lojistik konulu paylaşımlarda kullanılan kelimelere yönelik kelime bulutu verilmektedir. Kelime bulutunda e-ticaret, çevrimiçi iş, dağıtım, pazar ve tedarik gibi kelimelerin öne çıktığı görülmektedir.

Şekil 9.E-lojistik Konulu Paylaşımların Kelime Bulutu

Şekil 5'te e-lojistik konulu etkileşimlerdeki en sık kelimelerin sıralaması verilmektedir. E-lojistik konulu etkileşimlerde en sık kullanılan kelimenin e-ticaret olduğu görülmektedir. E-ticaret kelimesinden sonra lojistik, dağıtım ve çevrimiçi iş kelimeleri sıralamaktadır.

Şekil 10. E-lojistik Konulu Paylaşımlarda En Sık Kullanılan Kelimeler.

6.SONUÇ

Villavicencio vd. (2021), Britzolakis vd. (2021) ve Feizollah vd. (2022) yürüttükleri akademik çalışmalarda sosyal medya verileri kullanılarak duygu analizi yapılabileceğini göstermektedirler. Bahsi geçen uygulamaların ışığında bu çalışmada Twitter verileri kullanılarak duygu analizi yapılmıştır. Analiz e-ticaret ve e-ticarete lojistik olmak üzere iki başlıkla yapılmıştır. 27 Haziran 2023 tarihinde elde edilen verilerle yapılan analiz sonuçlarına göre:

1. E-ticaret anahtar kelimesi kullanılarak yapılan aramada en yüksek etkileşim sayısı olan 10.000 sayısına ulaşılmıştır. Analiz gönderilen son 10.000 etkileşimde yapılmıştır.
2. E-ticaret ile aynı zaman dilimini kapsayan arama sonucunda e-lojistik konulu 191 etkileşim olduğu görülmektedir. Bu sonuç; e-ticaret konusunun e-lojistik konusuna göre daha fazla etkileşime sahip olduğunu göstermektedir.
3. E-Ticaret konusunda elde edilen 10.000 etkileşimin 746 adedi negatif içeriğe sahiptir ve 5207 etkileşim nötr özelliktedir. 4.047 etkileşim ise pozitif içeriklidir. Bu durum; e-ticaret konusunda pozitif içerikli etkileşimlerin negatif içeriklilerin kat kat üstünde olduğunu göstermektedir.
4. E-lojistik konusunda yapılan etkileşimlerin 12 adedi negatif ve 78 adedi nötr içeriklidir. 101 etkileşim ise pozitif içeriklidir.
5. E-ticaret konusunda çevrimiçi mağaza, ürün, marka, iş ve stoksuz satış gibi kelimeler öne çıkmaktadır. E-ticaret kelimesinden sonra amp, çevrimiçi ve iş kelimeleri sıralanmaktadır.
6. E-lojistik konusunda kullanım sıklığına göre ilk sırada e-ticaret kelimesi bulunmaktadır. Sonrasında; lojistik, dağıtım ve çevrimiçi iş kelimeleri öne çıkmaktadır.

Elde edilen bulgular; e-ticaret konusunun e-lojistik konusundan daha fazla gündemde olduğunu göstermektedir. Hem e-ticaret hem de e-lojistik konularında gündem daha fazla pozitif içerikten oluştuğunu göstermektedir. Kelime bulutları e-ticaret ve e-lojistik konularının birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Aba Şenbayram, E. (2023). Artan E-Ticaret Hacminin İstihdam Sağlama Noktasında Kent Ekonomisine Etkisi . *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 12(1), 138-147.
- Acilar, A. (2016). E-Commerce in Turkey . *PressAcademia Procedia*, 2(1), 281-288. DOI: 10.17261/Pressacademia.2016118648.
- Adwan, O. Y., Al-Tawil, M., Huneiti, A., Shahin, R., Abu Zayed, A., & Al-Dibsi, R. (2020). Twitter Sentiment Analysis Approaches: A Survey. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 15(15), 79–93. DOI: 10.3991/ijet.v15i15.14467.
- Afşar, M. (2001). E-Ticaret ve Bankaların Rolü . *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* , 17 (1) , 189-229 .
- Akın, M. Ş. (2021). 10 İnovasyon Türü Modeli Açısından E-Ticaret Sitelerinin Analizi ve Mavi Okyanus Stratejisi . *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 7(10), 74-91. DOI: 10.51947/yonbil.868686.
- Aydın, N. (2017). Kobi'ler İçin E-Ticaretin Önemi . *Reforma* , 2 (74) , 53-58
- Bayır, T. (2022). E-Ticaret İşletmelerinin Yeni Nesil Kargolama Hizmetlerine İlişkin E-Şikayetlerin İncelenmesi: Şikayetvar.com Üzerine Netnografik Bir Analiz. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1) , 57-74.
- Bayrak, T. (2023). E-Ticarete Müşteri Mağduriyeti: Trendyol Örneği . *Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları , Yeni Yüzyıl'da İletişim Çalışmaları Dergisi Kongre Özel Sayısı* , 67-80 .
- Bayraktutan, Y. , İzgi, B. B. & Arslan, İ. (2008). Trend in Global Trade and Its Impacts On Labor. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2008 (2), 35-48.
- Bodrunova, S.S. (2018). Cross-Cultural Sentiment Analysis Of User Texts On Twitter. *Vestnik Moskovskogo Universiteta*, 6, 191-212. Doi: 10.30547/vestnik.journ.6.2018.191212.
- Britzolakis, A., Kondylakis, H., & Papadakis, N. (2021). AthPPA: A Data Visualization Tool for Identifying Political Popularity over Twitter. *Information*, 12(8), 312. MDPI AG. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.3390/info12080312>
- Budiharto, W., Meiliana, M. (2018). Prediction and analysis of Indonesia Presidential election from Twitter using sentiment analysis. *J Big Data*, 5, 51. Doi:10.1186/s40537-018-0164-1.
- Chursook, A., Dawod, A.Y., Chanaim, S., Naktnasukanjn, N. & Chakpitak, N. (2022). Twitter Sentiment Analysis and Expert Ratings of Initial Coin Offering Fundraising: Evidence from Australia and Singapore Markets.

- Tem Journal-Technology Education Management Informatics, 11(1), 44-55. 10.18421/TEM111-06.
- Cignarelli A, Sansone A, Caruso I, et al. (2020). Diabetes in the Time of COVID-19: A Twitter-Based Sentiment Analysis. *Journal of Diabetes Science and Technology*, 14(6), 1131-1132. Doi:10.1177/1932296820945297.
- Çeltek, E. & Bozdoğan, M. (2013). E-Commerce in Tourism Businesses: Investigation of the Food and Beverage Businesses Making Sale on the yemeksepeti.com. *Gaziantep University Journal of Social Sciences* , 12 (3) , 611-643 .
- Dağlı, Ö. & Akboz Uluç, T. (2022). E-Ticaret Markalarının Kişilik Özellikleri: Tüketici Değerlendirmelerine İlişkin Bir Alan Araştırması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(1), 59-85. DOI: 10.19145/e-gifder.1010005.
- Demireli, C. & Dursun, F. (2013). E-Ticaret'te Müşteri Sadakatinin Belirlenmesi Üzerine Bir Uygulama . *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 271-284.
- Feizollah, A., Anuar, N. B., Mehdi, R., Firdaus, A., & Sulaiman, A. (2022). Understanding COVID-19 Halal Vaccination Discourse on Facebook and Twitter Using Aspect-Based Sentiment Analysis and Text Emotion Analysis. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(10), 6269. Doi: 10.3390/ijerph19106269.
- Flores-Ruiz, D., Elizondo-Salto, A., & Barroso-González, M. de la O. (2021). Using Social Media in Tourist Sentiment Analysis: A Case Study of Andalusia during the Covid-19 Pandemic. *Sustainability*, 13(7), 3836. Doi: 10.3390/su13073836.
- Gajbhiye, K., Gupta, N. (2020). Real Time Twitter Sentiment Analysis for Product Reviews Using Naive Bayes Classifier. In: Pandian, A., Senjyu, T., Islam, S., Wang, H. (eds) *Proceeding of the International Conference on Computer Networks, Big Data and IoT (ICCBI - 2018)*. ICCBI 2018. *Lecture Notes on Data Engineering and Communications Technologies*, vol 31. Springer, Cham. Doi: 10.1007/978-3-030-24643-3_41.
- Gündüz, F. F. & Kocabaşı, H. (2022). Saklı Markov Modeli ile E-Ticaret İşletmelerinin Tercih Edilme Nedenlerinin Belirlenmesi. *Nicel Bilimler Dergisi*, 4(1), 47-69. DOI: 10.51541/nicel.1039998.
- Gürsoy, Ö. B. (2022). Türkiye’de E-Ticaret Platformlarında Satış Yapan Kırsal Kadın Kooperatiflerinin İncelemesi. *Beykoz Akademi Dergisi*, 10(1), 265-279. DOI: 10.14514/BYK.m.26515393.2022.10/1.265-279.

- Güven, H. & Ayvaz Güven, E. T. (2023). Yapay Zekâ Uygulamalarının E-Ticarette Kullanımı . *International Journal of Management and Administration*, 7 (13), 69-94. DOI: 10.29064/ijma.1194949.
- Hava, H. T. (2022). Küresel Ticarette Bir Eğilim Olarak E-Ticaret: Covid-19 Pandemisi Sürecinde E-Ticaret ve Uluslararası Ticarete Etkisi . *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 22 (2) , 737-760 . DOI: 10.18037/ausbd.1136428.
- Işık, N. & Delice, G. (2007). Küreselleşme Sürecinde Kobi'lerin İhracat Sorunları ve E-Ticaret. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 2007 (3) , 75-89.
- Kalalı, G. & Aydemir, C. (2022). İşletmelerin E-Ticaret Uygulamalarına Yönelik İnternet Kullanımlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi . *Ekonomi İşletme Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Dergisi* , 8 (1) , 171-187.
- Karagozlu, D. & Ganyaupfu, S. (2022). Customers' View of E-commerce During the Covid-19 Pandemic . *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* , 8 (3) , 1047-1060. DOI: 10.31592/aeusbed.1116941.
- Kazancı, U. & Bayarçelik, E. B. (2022). E-Ticaret Lojistiğinin Müşteri Memnuniyeti ve Yeniden Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri: Covid-19 Küresel Salgın Dönemi . *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi* , 17 (67) , 800-820 . DOI: 10.19168/jyasar.1075232.
- Kydros, D., Argyropoulou, M., & Vrana, V. (2021). A Content and Sentiment Analysis of Greek Tweets during the Pandemic. *Sustainability*, 13(11), 6150. Doi: 10.3390/su13116150.
- Modi S. & Dometi S. (2021). Chapter 33 Twitter sentiment analysis in R. <https://jtr13.github.io/cc21/twitter-sentiment-analysis-in-r.html>. Erişim: 27.06.2023.
- Narman, Z. (2023). Akdeniz Ülkelerinde Dış Ticaret ve Ekonomik Büyüme İlişkisi . *Al Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* , 8 (1) , 19-36 .
- Özbek, A. & Sırakaya, Ö. (2022). Türkiye’de Kullanılan E-Ticaret Platformlarının Performanslarının Karşılaştırılması . *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* , 12 (2) , 469-492 .
- Rodriguez-Orejuela, A., Montes-Mora, C.L. & Osorio-Andrade, C.F. (2022). Feelings towards COVID-19 Vaccination: Colombian Panorama on Twitter. *Palabra Clave*, 25(1), e2514. Doi: 10.5294/pacla.2022.25.1.4.
- Saura, J.R., Palacios-Marqués, D. & Ribeiro-Soriano, D. (2023). Privacy concerns in social media UGC communities: Understanding user behavior sentiments in complex networks. *Inf Syst E-Bus Manage*. Doi 10.1007/s10257-023-00631-5.

- Senir, G. (2022). Covid-19 Salgının E-Ticarete Etkisi: Çin, ABD, İngiltere ve Türkiye Örneği. *Toplum Ekonomi ve Yönetim Dergisi* , 3 (1) , 1-21 .
- Shehu H. A. et al. (2021). Deep Sentiment Analysis: A Case Study on Stemmed Turkish Twitter Data, *IEEE Access* , 9, 56836-56854. Doi: 10.1109/ACCESS.2021.3071393.
- Şimşek, H. Z. & Yay, S. (2023). E-Ticaretin Vergilendirilmesinde Karşılaşılan Sorunların Yapısal Eşitlik Modeli ile Analizi . *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)* , 15 (28) , 35-60 .
- Taşkesen, Ş. & Karabulut Temel, E. (2022). E-Ticaret Çağında Yerel Esnafın Devamlılığını Sağlama Yolları: “Bolu Yukarı Çarşı” Örneği . *Abant Sosyal Bilimler Dergisi* , 22(2), 810-825. DOI: 10.11616/asbi.1099636.
- Toraman, Y. (2022). Planlı Davranış Teorisi Çerçevesinde Kargo Otomat (Kargomat) Sisteminin İncelenmesi: Elektronik Son Adım Teslimat Süreçlerinin E-Ticaret Platformları Özelinde Araştırılması . *Journal of Transportation and Logistics* , 7 (2) , 303-320 . DOI: 10.26650/JTL.2022.1006593.
- Türen, U., Gökmen, Y. & Tokmak, İ. (2011). Türkiye’de E-Ticaret İşlem Hacmini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Bir Model Önerisi. *Savunma Bilimleri Dergisi* , 10 (1), 49-71.
- Türkmen, M. & Sarıcan, M. A. (2022). E-Lojistik Uygulamalarında E-Hizmet Kalitesinin, Alışveriş Memnuniyeti, Ödeme Seçenekleri ve Yeniden Satın Alma Niyeti Üzerindeki Etkileri . *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 23 (3) , 672-689 . DOI: 10.37880/cumuiibf.1086622.
- Valle-Cruz, D., Fernandez-Cortez, V., López-Chau, A. et al. (2022). Does Twitter Affect Stock Market Decisions? Financial Sentiment Analysis During Pandemics: A Comparative Study of the H1N1 and the COVID-19 Periods. *Cogn Comput* , 14, 372–387, Doi: 10.1007/s12559-021-09819-8.
- Villavicencio, C., Macrohon, J. J., Inbaraj, X. A., Jeng, J.-H., & Hsieh, J.-G. (2021). Twitter Sentiment Analysis towards COVID-19 Vaccines in the Philippines Using Naïve Bayes. *Information* , 12(5), 204. Doi: 10.3390/info12050204.
- Wunderlich, F., & Memmert, D. (2020). Innovative Approaches in Sports Science—Lexicon-Based Sentiment Analysis as a Tool to Analyze Sports-Related Twitter Communication. *Applied Sciences* , 10(2), 431. Doi: 10.3390/app10020431.
- Yaqub, Ussama et al. (2021). Analyzing Social Media Messages of Public Sector Organizations Utilizing Sentiment Analysis and Topic Modeling. 26(4), 375 – 390. Doi: 10.3233/IP-210321.

67. Bölüm

Siyasi Partilerin Instagram Paylaşımları: 2022 Yılı Milli Bayramları Örneği

Murat ERDOĞAN ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Esenyurt Üniversitesi, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölümü, muraterdogan@esenyurt.edu.tr ORCID No: 0000-0002-7400-4755

ÖZ

Sosyal medya araçları, kullanıcılarına karşılıklı anlık iletişim olanağı sağlayarak geleneksel kitle iletişim yöntemlerinden farklı bir deneyim sunmaktadır. Hayatın her alanında kendine yer edinen sosyal medya uygulamaları aynı zamanda siyasal iletişimde de kendine yer edinmiştir. Siyasal iletişimin daha aktif gerçekleştiği ve anlık etkileşimler sayesinde kitlelerin de bu iletişim içinde yer bulduğu sosyal medya araçları siyasal aktörler tarafından da kullanılmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın temeli, siyasal partilerin sosyal medya araçlarını nasıl kullandıkları üzerinden şekillenmektedir. Siyasal partiler, temsil etmek ve söz sahibi olmak istedikleri ülkelerinin milli değerlerini sosyal medya uygulamalarında nasıl ele aldıkları çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Siyasi partiler, Instagram üzerinden normal paylaşımların dışında ayrıca milli bayramlar ile ilgili de paylaşımlar yapmaktadırlar. Bu çalışmada AK Parti, CHP, HDP, İYİ Parti ve MHP resmi Instagram hesapları incelenmiş ve söz konusu partilerin, 2022 yılındaki milli bayramlar ile ilgili paylaşımları tespit edilmiştir. Çalışmamızın temel konusunu oluşturan bu paylaşımlar içerik analizi yöntemiyle çözümlenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre siyasi partilerin, milli bayramlar hakkında parti ideolojilerine uygun şekilde paylaşımlar yaptığı tespit edilmiştir. Siyasi partilerin, Instagram hesaplarından yaptığı paylaşımlarla aynı zamanda seçmen kitlesine mesajlar verdiği de görülmektedir. Sosyal medyanın kullanım alanının genişlemesiyle birlikte siyasi partilerin de bu alana önem vermeye başladıkları ifade edilebilir. Bu bağlamda milli bayramlar gibi özel günlerde yapılacak paylaşımlara ayrıca özen gösterilmesi gerekmektedir. Siyasi partilerin profesyonel bir sosyal medya hesabı oluşturması ve etkin kullanması ayrıca siyasi partinin imajına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Medya Siyasal İletişim Siyasi Parti Milli Bayramlar Instagram

Abstract

Social media tools offer a different experience than traditional mass communication methods by providing instant communication opportunities to their users. Social media applications, which have a place in all areas of life, also have a place in political communication. Social media tools, in which political communication takes place more actively and the masses take place in this communication thanks to instant interactions, are also used by political actors. In this context, the basis of our study is shaped by how political parties use social media tools. The basis of our study is how political parties deal with the national

values of the countries they want to represent and have a say in their social media practices. Political parties, in addition to their normal posts on Instagram, also share about national holidays. In this study, the official Instagram accounts of the AK Party, CHP, HDP, İYİ Party and MHP were examined and the shares of these parties about the national holidays in 2022 were determined. These shares, which constitute the main subject of our study, were analyzed by content analysis method. According to the findings obtained as a result of the research, it has been determined that political parties share about national holidays in accordance with their party ideologies. It is seen that political parties also give messages to the electorate with their posts on their Instagram accounts. With the expansion of the usage area of social media, it can be stated that political parties have started to give importance to this area. In this context, special attention should be paid to the posts to be made on special days such as national holidays. The creation and effective use of a professional social media account by political parties will also contribute to the image of the political party.

Keywords: Social Media Political Communcation Political Party National Holidays Instagram

Giriş

İletişim, geçmişten günümüze kadar insanlar için önemli bir sosyalleşme aracı olarak önemini korumuştur. İnsanlar tüm duygularını, düşüncelerini, bilgilerini iletişim kavramı ile ifade etmişlerdir. İletişimin temel özelliklerinden biri de karşıt düşünceleri kendi düşüncelerine ikna yöntemi ile çekmektir. İkna etmek, iletişimin en önemli unsurlarındandır. İletişim, siyaset için de önemli bir kavramdır. Siyasetin temelinde karşıdaki kişiyi kendi inandıklarınıza inandırma ve savunduğunuz görüşlere ikna etme vardır. Siyasette kullanılan iletişim dili geçmişte daha çok geleneksel yöntemlerle şekillendirilmiştir. Kitle iletişim araçlarındaki gelişmelerin ardından internetin ortaya çıkışı ile siyasi iletişim kavramı dijital alana taşınmıştır. Yeni medya dediğimiz bu alan sosyal medya uygulamalarının ortaya çıkışı ile habercilik gibi sektörlerde olduğu gibi diğer alanlara da yansımıştır. Yeni iletişim ortamı siyasi iletişim yöntemlerini de değiştirmiştir. İnternet kullanıcı sayısının en yüksek olduğu Çin’de yapılan araştırmalar, sosyal medyanın olumlu etkisine vurgu yapmakta ve bu mecranın siyasetle birlikte birçok farklı alanda kullanıldığına dikkat çekmektedir (Wang & Sun, 2010, s.87-105). Günümüzde, siyasilerin ve temsil ettikleri partilerin aktif bir sosyal medya kullanımları olduğu görülmektedir. Dolayısıyla sosyal medya uygulamaları, politika için uygun bir propaganda ortamı oluşturmaya müsait mecralar halini almıştır. Instagram da bu önemli mecraların başında gelmektedir.

Aktif olarak kullanılan sosyal medya uygulamalarından olan Instagram, siyasi partilerin, siyasi liderlerin ve siyasi temsilcilerin etkilemek istedikleri kitleler için yaptıkları söylemlere aracılık etmekte ve her geçen gün farklı yöntemlerle yapısı şekillenmektedir. Kitleleri harekete geçirmek, kitlelerde coşku ve heyecan yaratmak siyasi aktörler için kritik öneme sahiptir. Bu doğrultuda hem geleneksel medya hem de sosyal medya siyasi partiler tarafından etkin bir kampanya ve siyasal iletişim aracı olarak kullanılmaktadır.

Sosyal Medya Kavramı

İletişim kurmanın temelinde iletişime geçildikçe bilgi edinmek, bilgi vermek, eğlenmek, eğlendirmek, ikna etmek, yönetmek gibi amaçlar vardır (Zıllıoğlu, 2020, s.22). 1969'da internetin doğuşuyla beraber ARPANET'le ilk bilgisayar ağı kurulmuş ve iletişim süreci farklı bir yapıya dönüşmüştür (Brown, 2009, s.50). İnternetin doğuşuyla birlikte iletişim teknolojisiyle entegre bir şekilde değişen ve sosyal medya olarak adlandırılan bir iletişim türü ortaya çıkmıştır. Sosyal medya kavramı üzerine yapılan farklı tanımlamaların ortak özelliklerine bakıldığında sosyal medya; kişisel, örgütsel, toplumsal amaçlar doğrultusunda fikirlerin, düşüncelerin ve mesajların özgürce üretildiği yeni bir iletişim mecrası olarak tanımlanmaktadır (Güçdemir, 2017, s.302). Sosyal medya üzerinden iletişim kurmanın temelinde birçok farklı amaç vardır. Sosyal medya uygulamaları açık günlük niteliği taşıyan uygulamalardır. Kullanıcıların sosyal medya platformlarını kullanım amaçlarından biri kişisel yaşamlarına dair bazı anlarını fotoğraf, video gibi görsellerle paylaşmak ve istedikleri yazıları da ekleyerek bir mesaj yayınlamaktır. Web 2.0 ekseninde şekillenen ve kullanıcı merkezli bir uygulama olan sosyal medya içerik oluşturmada önemli avantajlar sağlamaktadır (Kaplan A. M. & Haenlein, M. 2010, s.59). Kullanıcıların, duygu ve düşüncelerini yansıttıkları sosyal medya platformlarında kişiler ayrıca bir kimlik oluşturarak istedikleri imaja bürünebilmektedirler. Sosyal medya alanının kullanıcı odaklı olması ve kullanıcıların karşılıklı etkileşim kurması bu alanı etkin ve popüler bir mecra haline getirmiştir.

Sosyal Medya Uygulaması Olarak Instagram

Sosyal medya platformlarından Instagram, 2010 yılında kullanıcısıyla buluşmuş bir sosyal medya uygulamasıdır. Instagram'ın kullanım, kullanıcıların bir profil oluşturarak profillerinde paylaşım yapmasına ve bu paylaşımların beğeniye, yoruma açık bir şekilde ana sayfa akışına düşmesi ile gerçekleşmektedir (Kawasaki&Fitzpatrick 2014, s.13). Görsel paylaşımların ön plana olduğu Instagram uygulaması zamanla güncellenmiş, bünyesine yenilikler eklenmiş ve kullanıcıyla ilk buluştuğu günden bu yana çeşitli değişikliklere

uğrarak günümüze ulaşmıştır. Instagram, fotoğraf paylaşımları, video paylaşımları, canlı yayınlar ve hikâye paylaşımları ile kullanıcıların hayatlarında gün geçtikçe daha fazla yer edinen bir platform haline gelmektedir. Instagram kullanıcıları, Instagram'ı bir sosyalleşme aracı olarak kullanmaktadırlar. Kullanıcılar kendi ailesi, arkadaşları veya yabancı kişilerle arkadaşlık kurarak profilleri için bir arkadaş listesi oluşturmaktadırlar (Güçdemir, 2017, s.303). Kullanılmaya başlanan ilk hali ile günümüze ulaşan Instagram arasında belli başlı farklılıklar mevcuttur. Bünyesine birçok özellik eklenen Instagram'ın bazı temel özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır (Korkut, 2022, s.135); Instagram'da fotoğraf ve video paylaşımları yapılmakta olup bu paylaşımların Instagram tarafından eklenen filtreler ile şekillendirilmesi mümkündür. İsteğe bağlı olarak görsellere hashtag eklemesi yapılarak etkileşim sağlanmakta ve aynı zamanda farklı kullanıcılarında etkilenmesi ile paylaşım yapılabilir. Mesajlaşma özelliğini de içerisinde barındıran Instagram uygulamasında kullanıcılar istedikleri kişiler ile kolaylıkla iletişime geçebilmektedir. Anlık etkileşimin artırıldığı Instagram'ın IGTV adı verilen Instagram Tv özelliği ile canlı yayın yapılabilir. Canlı yayın süresi dört saat ile sınırlı kalarak, yayın sırasında takipçilerin yayına yorum yapabilmesi ile Instagram'ın anlık etkileşim özelliği ön plana çıkmaktadır. 60 saniyelik hikâye paylaşımları Instagram'ın en çok kullanılan özelliklerinden biri olup hikâyeler kullanıcıların profilinde istendiği takdirde sabitlenebilmektedir. Hikâyelerde konum eklemek, yazı yazmak, hashtag kullanmak, filtre kullanmak, müzik eklemek ve hikâyelere soru-cevap kısmı oluşturmak mümkün. Aynı zamanda hikâyede diğer kullanıcılardan bahsetmek mümkün bu sayede bahsedilen kullanıcı etiketlendiği hikâyeyi kendi hikâyesinde yorum yaparak paylaşabilmektedir. Gönderi paylaşımı sırasında hashtag eklenmesi ile farklı yabancı kullanıcılara etkileşime geçme kolaylığı oluşturulmuştur. Bu sayede benzer hashtag kullanımı yapanlar birbirleri ile daha kolay etkileşime geçebilmektedirler. Hashtag kullanım sayısı Instagram tarafından 30 olarak sınırlandırılmıştır. Instagram kullanım yapısı ile kolay, hızlıdır. Instagram, sosyalleşmeye uygun kullanımı ve katılımcılık gerektiren özelliği ile gönderi paylaşımı istenildiği takdirde diğer sosyal ağlarda (Facebook, Twitter vs.) entegre bir şekilde yapılabilir. Instagram kullanıcıları, profillerini istediği gibi düzenleme hakkına sahiptirler. Kullanıcıların isteğine göre profiller, herkese açık bir şekilde ya da sadece arkadaş listesindeki kişilerle sınırlı olarak kullanılabilir. Instagram kullanıcıları hem sahip olduğu profili güvenilir kılmak hem de sosyal medya platformlarındaki saygınlık oranlarını arttırmak amacı ile “mavi tik” alma hakkına sahiptirler. Onaylı hesap anlamına gelen mavi tik'i alında tanınmış (siyaset, sanat, aşçı vb.) kişiler alabilmektedirler.

Günümüzün en çok tercih edilen sosyal medya platformlarından biri olan Instagram aynı zamanda markaların reklamlar yayınladığı, aktif ve takipçi sayısı yüksek kullanıcılarla iş birliklerin yapıldığı bir mecra haline gelmiştir. Kullanım amacı ilk kurulduğu günden bu yana değişikliklere uğramıştır dolayısıyla kullanıcılar sadece bireysel kullanımlarla sınırlı kalmamıştır. Instagram'ın kullanım şekli, markaların, siyasi aktörlerin, küçük ölçekli işletmelerin ve hatta işletme statüsü bulunmayan sadece gönderi paylaşımı yaparak içerik üreticisi olarak adlandırılan hesapların varlığıyla zamanla değişime uğramıştır. Bu bağlamda Instagram bireysel kullanıcılara veya tüzel kişiliğe sahip kullanıcılara hitap etmeye başlamıştır.

Siyasi Partiler İçin Instagram'ın Yeri ve Önemi

Siyasi partiler, belli ideolojik hedefler doğrultusunda halkı yönetmek amacıyla kurulan siyasal örgütler olarak tanımlanmaktadır (Akay, 2012, s.155). Siyasal partilerin halkla kurduğu iletişim de siyasal iletişimi oluşturur. Siyasal iletişim kavramı geçmişten günümüze özellikle seçim dönemlerinde yoğun olarak kullanılmaktadır. Siyasal iletişimin aktörleri ise kaynak konumunda olan ve siyasetin içinde bulunan kişilerdir. Siyasetin merkezinde olan siyasi kişiler, siyasi partilerin amaçlarını ilke ve kurallarını hedef kitleye anlatmak ve hedef kitleyi ikna etmek durumundadırlar. Doğru kanal kullanılarak hedef kitleye ulaşmak siyasal partilerin kampanyalarına olumlu etki etmektedir. Teknolojinin gelişmesiyle beraber hedef kitle odaklı bir pazarlama sistemi oluşmaya başlamış ve pazarlama anlayışında farklı uygulamalarla yeni bakış açılarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur (Okay, 2009, s.99-100). Siyasal iletişim de bu uygulamalardan etkilenmiştir. Siyasal iletişimin önemini fark eden siyasal örgütler yazılı, işitsel, görsel ve işitsel medyanın yanında yeni medya alanlarını kullanmaya başlamışlardır. Siyasal pazarlamacıların başarıya ulaşması bu alanların koordineli bir şekilde kitleye uygun olarak hazırlanmasıyla mümkün olacaktır (Vaynerchurck, 2014, s.44). Siyasi partiler, geleneksel ve yeni medyayı kullanarak seçmen tercihlerini etkilemeye çalışmaktadırlar. Seçmen tercihini etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Baykal'a (1970, s.63) göre, grup baskısı, etkinlik duygusu, sosyal girişkenlik, parti programları, siyasal kişilikler (aday ve siyasal lider) gibi farklı değişkenler siyasal tercihleri etkileyen faktörlerdir. Medyanın kullanımı siyasal tercihlerin belirlenmesinde etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla geleneksel medyanın dışında yeni medya da siyasi partiler için önemli bir siyasal iletişim aracına dönüşmüştür. İnternet'in ortaya çıkışıyla beraber sosyal, siyasi ve ekonomik kavramlar sanal ortamlarda tartışılır hale gelmişlerdir.

İnternet kullanımının artmasıyla birlikte örgütlerle, hedef kitleler arasında etkileşimli bir iletişim sürecinin başladığı ifade edilmektedir (Elden, 2018, s.261). Sosyal medya uygulamalarından Instagram, Facebook ve Twitter siyasi partilerin hedef kitleyi etkilemek için kullandığı dijital ortamlardır. Özellikle son yıllarda dijital ortamlar siyasi aktörlere, seçmenle doğrudan etkileşime geçme fırsatları sağlamaktadır (Panagopoulos, 2009, s.62). Instagramın popüler bir uygulama olması, görsel paylaşım özelliği ve hızlı etkileşim özelliklerinin oluşu bu alanı siyasi partiler için cazip hale getirmiştir.

Tablo 1: Siyasi partilerin 31.12.2022 tarihine kadar Instagram'daki toplam gönderi sayısı

AK Parti	CHP	HDP	İYİ Parti	MHP
6289	3269	4361	1859	6349

Siyasal pazarlamanın bir unsuru haline gelen Instagram, tüm siyasi partiler tarafından etkinliklerinin duyurulduğu ve seçmenle sıcak iletişimin sağlandığı bir alan olarak kabul görmektedir. *Tablo 1'de* görüldüğü gibi siyasi partilerin bu amaca dönük olarak Instagram üzerinden yoğunlukla paylaşım yaptıkları görülmektedir. Instagram'da en fazla paylaşımı 6349 gönderi ile MHP, en az paylaşım ise 1859 gönderi ile İYİ Parti yapmıştır.

Tablo 2: Siyasi partilerin Instagram'daki 2022 yılı toplam paylaşım sayısı

AK Parti	CHP	HDP	İYİ Parti	MHP
931	1056	176	547	1242

Instagram üzerinden yapılan paylaşımlardaki görsel unsurlar ve yazılı metinler, siyasi örgütlerin asıl amacını ön plana çıkarmak için kullanılmaktadırlar. Siyasal pazarlama görsel unsurlar ve yazılı metinlerle daha etkili bir hale getirilmektedir (Perkmen & Öztürk, 2009, s.25-27). Bu bilinçle hareket eden siyasi partilerin Instagram'ı daha etkin ve sıklıkla kullanmaya başladıkları görülmektedir. *Tablo 2'deki* verilere bakıldığında siyasi partilerin 2022 yılı paylaşım sayılarında geçmiş yıllara oranla artış olduğu görülmektedir. 2022 yılında MHP 1242 gönderiyle en fazla paylaşım yapan siyasi parti olmuştur. Paylaşım sayısı en az olan parti ise 176 ile HDP olarak kayda geçmiştir.

Milli Bayramlar ve Önemi

Milli bayramlar ülkenin kuruluş felsefesine ait milli ve manevi duyguları ifade eden önemli resmi günlerdir. Milli birlik, beraberlik ve bütünlüğü pekiştiren milli

bayramlar siyasi partiler için de önem arz etmektedir. Kültür ve Turizm Bakanlığı sitesi milli bayramları şu şekilde sıralamaktadır (aregem.ktb.gov.tr):

- 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı
- 30 Ağustos Zafer Bayramı
- 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı
- 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

Siyasi partilerin çeşitlik etkinliklerle kutladığı bu önemli bayramlar, partilerin ülkenin milli değerleriyle olan bağını da ispatlar niteliktedir. Sosyal medya üzerinden yapılan paylaşımlar siyasi partilerin ülkenin milli ve manevi değerleriyle olan ilişkisini seçmen kitlesine anlatması bakımından önemlidir. Bu bağlamda siyasi partiler bu önemli günlerde sosyal medya hesapları üzerinden yaptıkları paylaşımlarla milli ve manevi değerlere olan bağlılıklarını göstermektedir.

Amaç ve önem

Milli bayramların siyasi partiler tarafından sosyal medya uygulamalarından Instagram üzerinden nasıl paylaşıldığını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Özellikle ana amaç siyasi partilerin milli bayramlarda paylaşım yapıp yapmadıklarını tespit etmektir. Siyasi partilerin, milli bayramlara ait sosyal medya paylaşımlarında verdikleri mesajlar ile ideolojileri arasındaki uygunluğunu ortaya koymak araştırmanın önemini oluşturmaktadır.

Kapsam ve sınırlılıklar

Araştırmanın ana sorunsalı siyasi partilerin Instagram üzerinden milli bayramlara yönelik paylaşımlar araştırmanın kapsamını oluşturmaktadır. Milli bayram teması taşımayan Instagram paylaşımları çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Araştırmanın zamansal sınırı ise 01 Ocak- 31 Aralık 2022 yılı aralığı olarak belirlenmiştir. Siyasi partilerin resmi Instagram sayfalarında milli bayramlara ait paylaşımların bazı durumlarda aynı gün yapılmadığı gözlemlenmiştir bu doğrultuda milli bayramlara ait paylaşımlar farklı günlerde de yapıldığı görülmektedir. Dolayısıyla milli bayram günlerine ait paylaşımlar sadece bayram günü olarak değerlendirilmemiş, öncesinde ve sonrasında milli bayram vurgusu yapan paylaşımlarda ele alınmıştır.

Evren ve örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'deki tüm siyasi partiler oluşturmaktadır fakat örneklemine ise olasılıklı olmayan örneklem türlerinden amaçlı-yargısal örneklem yöntemi ile seçilen Türk siyasi partilerinden AK Parti, CHP, HDP, İYİ Parti ve MHP oluşturmaktadır. 2820 sayılı siyasi partiler kanunun 22. Maddesi

gereğince siyasi partilerin grup kurması için 20 milletvekiline sahip olması gerekmektedir. Seçilen beş siyasi partinin mecliste grubu bulunmaktadır bu nedenle örneklem olarak söz konusu siyasi partiler seçilmiştir. Araştırmacının bilgi, görgü ve düşüncelerine ait tecrübelerine dayanan bir yöntem olarak tanımlanan amaçlı-yargısal yönteminden yola çıkmıştır. Dolayısıyla söz konusu partiler araştırmacı tarafından araştırma amacına yönelik verilerin sağlanması sebebi ile özellikle ele alınarak incelenmiştir. Belirlenen zaman dilimi içerisinde dört milli bayrama ait Instagram paylaşımları analiz edilmiştir.

Yöntem

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde yoğun olarak kullanılan içerik analizinin maliyetinin düşük olması önemli bir avantaj olarak kaydedilmektedir (Babbie, 2007, s.285). Nitel bir veri analizi olan içerik analizinde yorumlayıcı, sosyal antropolojik ve işbirlikçi çalışmaya dayalı üç farklı yaklaşımdan söz edilmektedir (Miles & Huberman, 1994, s.14). Siyaset, psikoloji, eğitim, sosyoloji, sanat vb. birçok farklı disiplinler tarafından kullanılan içerik analizi, bir veri yorumlama aracı olarak tanımlanmaktadır (Bogdan & Biklen, 2003, s.36). Araştırma kapsamında yorumlama yaklaşımı, içerik analizi ile elde edilen verilerin yorumlanmasını sağlamaya dönüktür. Önceden belirlenmiş konular çerçevesinde elde edilen verilerin ifade edilmesi ve yorumlanması içerik analizi olarak tanımlanmaktadır (Yıldırım & Şimşek, 2021, s.240-241). Araştırma kapsamındaki kavramlar ilgili alandaki literatür taraması ile elde edilmiştir. Araştırmaya konu olan tüm alanlara ait bilgiler, ulusal ve uluslararası birçok farklı kaynaktan elde edilmiştir. Araştırmanın analiz bölümüne ait veriler ise seçilen siyasi partilere ait resmi Instagram hesaplarından elde edilerek kayıt altına alınmıştır. Instagramın önemli özelliklerinden biri olan geriye dönük paylaşımların ulaşılabilir olması, araştırmanın veri toplama yöntemine katkı sağlamaktadır. Elde edilen tüm veriler kategorisel analiz yöntemiyle irdelenmiştir. Araştırma için gerekli olan veriler kapsam ve sınırlılıklar çerçevesinde elde edilmiş ve kayıt altına alınmıştır. Araştırma kapsamında incelenen parti gönderileri, içeriklerinde taşıdıkları anlamlara göre; Atatürk, Cumhuriyet, Çocuk, Dini, Gençlik, Millet, Siyasi, Spor ve Zafer olarak kategorilere ayrılmıştır. Oluşturulan tüm kategoriler içeriklerde kullanılan baskın milli unsurlardır. Kişisel verilerin korunması kanuna istinaden paylaşılmalarındaki sosyal medya kullanıcılarının isimleri kapatılmıştır. Çalışmada ele alınan siyasal partiler alfabetik sıralama ya göre sıralanmıştır.

Bulgular ve Yorum

Partilerin Instagram profil künyeleri ve milli bayramlara ait içerikleri

Tablo 3: Siyasi partilerin 2022 yılı milli bayramlarında paylaştığı gönderi sayısı (Veriler 01 Ocak 2023 tarihinde kayıtlanmıştır.)

Parti	2022 yılı 23 Nisan 1920 ile ilgili paylaşım sayısı	2022 yılı 19 Mayıs 1919 ile ilgili paylaşım sayısı	2022 yılı 30 Ağustos 1922 ile ilgili paylaşım sayısı	2022 yılı 29 Ekim 1923 ile ilgili paylaşım sayısı	2022 Yılı Toplam paylaşım sayısı
AK Parti	3	2	10	3	18
CHP	3	1	1	1	6
HDP	0	0	0	0	0
İYİ Parti	1	1	2	0	4
MHP	5	2	3	4	14

AK Parti- Adalet ve Kalkınma Partisi

Instagram'ı etkin kullanan AK Parti resmi Instagram sitesinde Tablo 1'deki verilere bakıldığında 31.12.2022 tarihine kadar toplam 6289 gönderi paylaşıldığı görülmektedir.

Şekil 1: AK Parti Instagram sayfası (11 Ocak 2023 tarihli ekran görüntüsü)

Tablo 4: AK Parti Instagram sayfası künyesi (01 Ocak 2023 tarihinde kayıtlanmıştır.)

Parti adı:	AK Parti
Parti Instagram adresi:	akparti
2022 yılı toplam gönderi sayısı:	931
Instagram'da 2022 yılı milli bayram ile ilgili gönderi Paylaşım sayısı:	18
Takipçi sayısı:	1.5 M
Takip edilen sayı:	27
Profil açıklaması:	Adalet ve Kalkınma Partisi Siyasi Parti

Resim 2: AK Parti 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-2 (Kaynak: URL-2)

AK Parti'nin ikinci paylaşımında ise Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı olarak resmi makamı ön plandadır. 23 Nisan TRT çocuk şenliğine katıldığı sıralı olarak dört fotoğraf bulunmaktadır. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve eşi Emine Erdoğan'ın çocuklarla bir arada oldukları fotoğraflar paylaşılmıştır, fotoğraflarda 23 Nisan'ın çocuk bayramı olarak kutlandığı görülmektedir.

Resim 3: AK Parti 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-3 (Kaynak: URL-3)

Yapılan üçüncü paylaşımında ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın makamında, Milli Eğitim Bakanı Mahmut Özer ve beraberindeki öğrencileri kabul ettiği anlara ait sıralı olarak dört paylaşım yapılmıştır. Bu paylaşımlarda ise 23 Nisan'da geleneksel olarak yapılmakta olan; çocukların temsili olarak üst düzey makamlara ait koltuklara oturtulması teması yer almaktadır. Paylaşımlarda etkileşim sağlamaya yönelik herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı

AK Parti resmi Instagram hesabında 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı hakkında iki ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımların tamamı milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 4: AK Parti 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-4)

İlk paylaşımda Türk Bayrağı üzerine 19 sayısı yer almakta, 1 ve 9 rakamları arasında Atatürk'ün boydan bir silüeti bulunmaktadır. Paylaşımda büyük harflerle "19 MAYIS ATATÜRK'Ü ANMA, GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI" altında ise el yazısıyla "Kutlu Olsun" yazısı bulunmaktadır. Son olarak paylaşıma ait görselin sol alt köşesinde AK Parti'nin web sitesi ve tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır. Paylaşım açıklaması olarak günün anlam ve önemine uygun bir mesaj yazılmış, devamında Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı kahramanları saygı ile anılmaktadır. Paylaşımın sonunda etkileşim oluşturmak amacı ile #19MayısGenclikveSporBayramı etiketiyle bir adet hashtag kullanılmıştır.

Resim 5: AK Parti 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı paylaşımları-2 (Kaynak: URL-5)

İkinci paylaşımda, Erdoğan'ın Cumhurbaşkanı kimliği öne çıkartılmaktadır. 19 Mayıs kutlamaları çerçevesinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın İstiklal türküleri lansmanı ve temsilci gençler ile mili sporcuların buluşma programına katıldığı fotoğraf paylaşılmıştır. Fotoğrafta Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın gençlerle olan sıcak sohbeti vurgulanmıştır.

30 Ağustos Zafer Bayramı

AK Parti resmi Instagram hesabında 30 Ağustos Zafer Bayramı hakkında on ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımların dört tanesi 29 Ağustos'ta, 6 tanesi ise milli bayramın olduğu günde yapılmıştır. Paylaşımların sekiz tanesi fotoğraf şeklinde, iki tanesi ise bayrama özel video şeklindedir.

Resim 6: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-6)

Bayram için özel olarak hazırlanmış video paylaşımı 30 Ağustos'ta yapılmıştır. Zafer Bayramı ile ilgili ilk paylaşım 29 Ağustos'ta yapılmıştır. Paylaşımın içeriğini, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Zafer'in 100. Yıl etkinlikleri kapsamında yaptığı toplu açılış törenindeki konuşması oluşturmaktadır. Paylaşım, sıralı dört fotoğraftan oluşmaktadır. Diğer üç görsel açılış töreni, miting alanı ve yörenin folklor ekibiyle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın olduğu fotoğraflardır.

Resim 7: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-2 (Kaynak: URL 7)

İkinci paylaşım ise Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Kütahya Er Eğitim Tugay Komutanlığı içindeki Zafer Camisi'nin açılış törenine aittir. Cami önünde topluluk halinde çekilmiş bir fotoğraf paylaşımı yapılmıştır. 29 Ağustos'ta yapılan bayrama ait üçüncü paylaşım ise Afyonkarahisar Zafer Meydanında düzenlenen Büyük Taarruz 'un 100. Yıl dönümü kutlamaları çerçevesindeki açılış törenine aittir. Paylaşım, sıralı dört görselden oluşturulmuştur. Açılış töreninde ellerinde oyuncak bulunan çocuklarla Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın olduğu bir fotoğraf paylaşılmıştır. Sıralı görsellerden ikincisinde Cumhurbaşkanı Erdoğan, çocuklar ve kabinenin kurdele kestiği fotoğraf yer almaktadır.

Resim 8: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-3 (Kaynak: URL-8)

Üçüncü görselde Erdoğan'ın çiçek verdiği fotoğraf, dördüncü görselde ise üzerinde beyaz gömlek ve kırmızı kravat bulunan Erdoğan'ın kitleyi gülümserken izlediği fotoğrafı kullanılmıştır. Paylaşımına ait açıklama kısmının en altında #akparti #adaletvekalkınmapartisi #receptayyiperdogan #akparty hashtagleri kullanılmıştır.

Resim 9: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-4 (Kaynak: URL-9)

29 Ağustos'ta yapılan dördüncü paylaşım ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Afyonkarahisar'da Mehmetçik: Zafer Askerleri Sergisini ziyaret ettiği sırada çekilmiş sıralı üç fotoğraftan oluşmaktadır. Sıralı fotoğrafların ilki sergi salonundaki Cumhurbaşkanı Erdoğan ve devlet erkânının ayakta olduğu görseldir. İkinci görselde ise Erdoğan'ın Milli Savunma Bakanı'ndan hediye alırken verdikleri görüntü bulunmaktadır. İkinci görselin arka fonunda ise sergiye ait fotoğraflar, Türk Bayrağı ve Atatürk'ün Kocatepe'ye çıkarken çekilmiş olan fotoğrafı bulunmaktadır. Sıralı fotoğrafların üçüncüsünde ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın sergi salonundaki fotoğrafların önünde durduğu boydan fotoğrafı bulunmaktadır. Dördüncü paylaşım da üçüncü paylaşımında olduğu gibi açıklama kısmının en altında #akparti #adaletvekalkınmapartisi #receptayyiperdogan #akparty hashtagleri kullanılmıştır.

Resim 10: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-5
(Kaynak: URL-10)

Zafer Bayramı'na ait beşinci görsel kısa film şeklinde yayınlanan video paylaşımıdır. Videonun kapak resminde, büyük ve kırmızı harflerle "30 AĞUSTOS ZAFER BAYRAMI" altında siyah ve büyük harflerle yazılmış "GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE SİLAH ARKADAŞLARINI RAHMETLE ANIYORUZ" yazılı görsel kullanılmıştır. Kısa film bu yazı ile başlamakta ardından Türk bayrağı altında savaşan askerlerin görüntüsü eşliğinde Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın kendi okuduğu, Yahya Kemal Beyatlı'ya ait "ŞU KOPAN FIRTINA TÜRK ORDUSUDUR YARABİ" şiir ile devam etmektedir. Paylaşım, büyük ve kırmızı harflerle "30 AĞUSTOS ZAFER BAYRAMI" ve altında siyah ve büyük harflerle yazılmış "GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK VE SİLAH ARKADAŞLARINI RAHMETLE ANIYORUZ" yazısının olduğu mesajla bitmektedir. Paylaşım da #30AğustosZaferBayramı hashtag olarak kullanılmıştır.

Resim 11: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-6 (Kaynak: URL-11)

Altıncı paylaşıma ait ilk görsel, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve devlet erkânının 30 Ağustos Zafer Bayramı ve Türk Silahlı Kuvvetler Günü dolayısıyla Anıtkabir'i ziyareti sonrasına aittir. Sıralı dört görselden oluşan bu paylaşımın ikinci görselinde Cumhurbaşkanı Erdoğan ve MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin tokalaştığı fotoğraf bulunmaktadır. Üçüncü görselde ise Atatürk'ün mozolesine çelenk koymaya giden askerler ve Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın olduğu fotoğraf vardır. Sıralı görselin sonuncusu ise Erdoğan'ın tören alanından uğurlandığı fotoğraftan oluşmaktadır. Altıncı paylaşımın sonunda #30AğustosZaferBayramı hashtag olarak kullanılmıştır.

Resim 12: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-7
(Kaynak: URL-12)

Yedinci paylaşımda ise Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın 30 Ağustos Zafer Bayramı ve Türk Silahlı Kuvvetler Günü dolayısıyla Ankara Devlet Mezarlığı ziyareti sırasında kalabalık bir grupta çekilmiş fotoğraf bulunmaktadır. Paylaşım #30AğustosZaferBayramı hashtag ile desteklenmiştir.

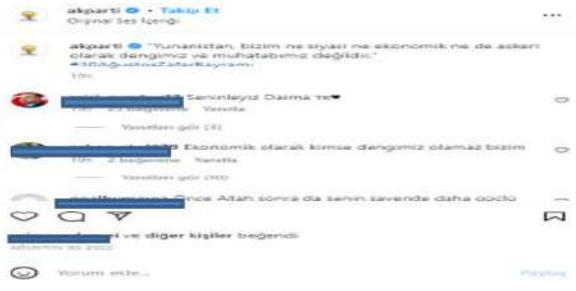
Resim 13: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-8
(Kaynak: URL-13)

Sekizinci paylaşım, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde 30 Ağustos Zafer Bayramı tebriklerini kabul ettiği sırada MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli dâhil bazı bakanlarla tokalaşırken çekilmiş sıralı dört fotoğraftan oluşmaktadır. Diğer paylaşımlarda olduğu gibi bu paylaşımda da #30AğustosZaferBayramı hashtag olarak kullanılmıştır.

Resim 14: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-9
(Kaynak: URL-14)

Dokuzuncu paylaşım, Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Cumhurbaşkanlığı Külliyesinde düzenlenen 30 Ağustos Zafer Bayramı konserine ait sıralı iki görselden oluşmaktadır. İlk görselde, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve eşi Emine Erdoğan'ın el ele olduğu, ikinci görselde ise Erdoğan ve eşinin kalabalığı selamladığı görülmektedir. Üçüncü görselde Erdoğan'ın külliye önündeki kürsüde konuşma yaparken çekilmiş fotoğrafı bulunmaktadır ve fotoğrafın arka fonundaki külliye kızılsı ışık yansıtılmıştır. Son görsel ise dinleyicilerin külliyeye doğru oturduğu ve konseri izlediği fotoğraftır ayrıca Atatürk ve Türk Bayrağının bulunduğu külliye kızılsı, beyaz ışıklar yansıtılmıştır.

Resim 15: AK Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-10
(Kaynak: URL-15)

Zafer Bayramı ile ilgili paylaşılan onuncu ve son paylaşım ise Cumhurbaşkanlığı Külliyesi'nde dış siyaset içerikli yaptığı konuşmaya ait kısa video şeklindedir. Cumhurbaşkanı Erdoğan, güçlü Türkiye vurgusu yaparak, Yunanistan'a 30 Ağustos Zafer Bayramı üzerinden göndermede bulunmaktadır. Bu paylaşımında da #30AğustosZaferBayramı hashtag olarak kullanılmıştır.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

AK Parti resmi Instagram hesabında 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı hakkında üç ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımların tamamı milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 16: AK Parti 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-1
(Kaynak: URL-16)

Paylaşımlardan ilkinde kırmızı beyaz Türk Bayrağı üzerinde beyaz yazıyla "29 Ekim CUMHURİYET BAYRAMI KUTLU OLSUN" ibaresi bulunmaktadır. Ayrıca bayrak üzerinde bulunan hilal içinde Atatürk ve silah arkadaşlarına ait bir görsel bulunmaktadır. Görselin sol alt kısmında ise AK Parti'nin web sitesi ve tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır. Görselin açıklama kısmı ise "Cumhuriyetimizin banisi

Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve kahraman silah arkadaşlarını minnetle anıyoruz’’ mesajı #29EkimCumhuriyetBayramımız hashtag’inden oluşmaktadır.

Resim 17: AK Parti 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-2
(Kaynak: URL-17)

Cumhuriyet Bayramı’na ait ikinci paylaşım ise Cumhurbaşkanı Erdoğan ve devlet erkânın Anıtkabir ziyareti esnasında çekilmiş sıralı dört fotoğrafından oluşmaktadır. Paylaşımın ilki, Erdoğan’ın Atatürk’ün mozolesine çelenk koyarken çekilmiş bir fotoğrafından oluşmaktadır. İkinci ise arka planda Anıtkabir ve önde Erdoğan ve kabinenin bulunduğu görselden oluşmaktadır. Paylaşımın ait diğer iki görsel ise Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Anıtkabir’deki saygı duruşu ve sonrasında yaptığı konuşmaya ait fotoğraflardır. Paylaşımlarda etkileşim sağlamaya yönelik herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 18: AK Parti 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-3
(Kaynak: URL-18)

29 Ekim’e ait üçüncü ve son paylaşım ise Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın tebrikleri kabul ettiği sıralı paylaşılmış dört görselden oluşmuştur. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın tebrikleri kabul ettiği görsellerin ilki MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ile tokalaştığı diğer üçü ise bakanlarla tokalaştığı görsellerden oluşmaktadır. Bu son paylaşımında da etkileşim sağlamaya yönelik herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

CHP- Cumhuriyet Halk Partisi

Şekil 2: CHP Instagram sayfası (11 Ocak 2023 tarihli ekran görüntüsü)

Tablo 5: CHP Instagram sayfası künyesi (01 Ocak 2023 tarihinde kayıtlanmıştır.)

Parti adı:	CHP
Parti Instagram adresi:	chp
2022 yılı toplam gönderi sayısı:	1056
Instagram'da 2022 yılı milli bayram ile ilgili gönderi paylaşım sayısı:	6
Takipçi sayısı:	554 B
Takip edilen sayı:	4
Profil açıklaması:	Cumhuriyet Halk Partisi – CHP (Türk Bayrak) Siyasi Parti Cumhuriyet Halk Partisi resmi Instagram hesabı chp.org.tr/
Sayfa profil görseli:	Kırmızı zemin üzerine, beyaz altı ok (parti logosu)

CHP resmi Instagram hesabının 31.12.2022 tarihine kadar toplam paylaşım sayısı *Tablo 1'e* göre 3269 olarak kaydedilmiştir. CHP toplam paylaşım sayısı olarak dördüncü parti konumundadır.

Partinin 2022 yılı toplam paylaşım sayısı ise *Tablo 5'te* görüldüğü gibi 1056 olarak kaydedilmiştir. CHP 2022 yılında Instagram'da en fazla paylaşım yapan ikinci parti konumundadır. Partinin milli bayramlarda paylaştığı gönderi sayısı *Tablo 5'te* görüldüğü gibi 6 olarak tespit edilmiştir. Bu paylaşımlar fotoğraf ve video şeklindedir. *Şekil 2'de* de verildiği üzere CHP resmi Instagram hesabı takipçi sayısı 554 bin, takip edilen hesap sayısı ise 6'dır.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı

CHP resmi Instagram hesabında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı hakkında üç ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Paylaşımların tamamı millî bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 19: CHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-1
(Kaynak: URL-19)

İlk paylaşım sıralı altı fotoğraftan oluşmaktadır. İlk iki görsel Anıtkabir'deki törenlere aittir. Birinci görselin arka fonunda Anıtkabir önde ise CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu ve partililer bulunmaktadır. İkinci görselde ise Anıtkabir önünde kırmızı beyaz üniformalı ellerinde bayraklar olan çocuklar vardır. Üçüncü görsel ise Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP Genel Merkez'deki makam odasına aittir. Fotoğrafta Kemal Kılıçdaroğlu kolunu koltuğa dayamış odada oynayan çocuğu izlemektedir. Odada Türk Bayrağı ve duvarda asılı Atatürk ve Altı Ok'un olduğu fotoğraflar bulunmaktadır. Sıralı görsellerden dört, beş ve altıncıda ise Kemal Kılıçdaroğlu oyuncaklar ve Nutuk kitabının olduğu masanın etrafında farklı illerden gelen çocuklarla görülmektedir. Paylaşımlarda etkileşim sağlamaya yönelik herhangi bir hashtag kullanılmamıştır. Paylaşımına ait açıklama kısmında ise bayramın 102.yılı vurgulanmış ve resmî törenler hakkında bilgiler verilmektedir.

Resim 20: CHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-2
(Kaynak: URL-20)

İkinci paylaşımda ise CHP Genel Başkanı Kemal Kılıçdaroğlu'nun TBMM'nin 23 Nisan Özel gündemli toplantısına ait konuşması video şeklinde verilmektedir. Bu paylaşımda da etkileşim sağlamaya yönelik herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 21: CHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-3
(Kaynak: URL-21)

Üçüncü paylaşım ise yine Kemal Kılıçdaroğlu'nun makam odasında 2-3 yaşlarında bir çocukla sohbeti verilmektedir. 23 Nisan şarkısı söyleyen çocuk ile Kılıçdaroğlu arasındaki sohbet ile çocukların geleceğimiz olduğu vurgusu yapılmıştır. Videonun kapak kısmında büyük harflerle yazılı "23 NİSAN ULUSAL EGEMENLİK VE ÇOCUK BAYRAMI" yazısı kullanılmıştır. Paylaşımın açıklama kısmında ise "size daha güzel bir Türkiye bırakmak için kazanacağız" denilerek yapılacak seçimlere dikkat çekilmektedir. Görseller #23Nisan hashtag ile etkileşime açık hale getirilmiştir.

19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı

CHP resmi Instagram hesabında 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı hakkında tek paylaşım yapıldığı görülmektedir. Paylaşım milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 22: CHP 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-22)

Bayrama özel olmayan paylaşımda, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı üzerinden belli hedeflere mesaj verildiği görülmektedir. Paylaşılan videonun giriş kısmı Atatürk'ün 'TÜRK GENCİ, DEVRİMLERİN VE CUMHURİYETİN SAHİBİ VE BEKCİSİDİR. BUNLARIN GEREĞİNE VE DOĞRULUĞUNA HERKESTEN ÇOK İNANMIŞTIR'' sözü ile başlamaktadır. Paylaşımın devamında ise Kılıçdaroğlu gençlerle birlikte yürümektedir. Ardından bir genç konuşmasında "Genel başkanın izinden yürüyeceğiz" ifadesini kullanmaktadır. Videonun devamında, Kılıçdaroğlu mitingdeki kalabalığa hitap ederek, gelecek seçimlerin öneminde vurgu yapmaktadır. Video Anıtkabir ziyareti ile son bulmaktadır. Videoda gençler, Türk bayrağı, Atatürk ve Kılıçdaroğlu görüntüleri sık sık ön plana çıkartılmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında ise çetelerle mücadele vurgusu yapılmıştır. Paylaşımda etkileşim sağlamaya yönelik herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

30 Ağustos Zafer Bayramı

CHP resmi Instagram hesabında 30 Ağustos Zafer Bayramı hakkında tek paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşım 29 Ağustos'ta yapılmıştır.

Resim 23: CHP 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-23)

Kısa film şeklinde yapılan paylaşım 57.Tümen'in Çiğiltepe'yi ele geçirme zaferini konu edinmektedir. Videonun kapak kısmı solda Miralay Reşat sağda Atatürk'ün fotoğraflarının olduğu ortada ise büyük kırmızı harflerle "30 AĞUSTOS ZAFER BAYRAMIMIZ" küçük siyah harflerle "Kutlu Olsun" yazısı ile oluşturulmuştur. Video CHP'nin parti logosu olan altı ok ile sona ermektedir Paylaşımın açıklama kısmında ise "Aradan 100 değil 1000 yıl geçse de bu vatan uğruna toprağa düşmüş askerimize minnetimiz tükenmez. 30 Ağustos Zaferi'nin 100. Yılı kutlu olsun" şeklindedir. Paylaşımın sonunda Türk Bayrağı bulunmaktadır. Paylaşımda etkileşim sağlamaya yönelik herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

CHP resmi Instagram hesabında 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı hakkında tek paylaşım yapıldığı görülmektedir. Paylaşım milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 24: CHP 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-24)

Kısa film şeklinde yapılan paylaşım Atatürk'ün kendi sesiyle cumhuriyetin önemini ifade etmektedir. Ardından Cumhuriyetin kısaca kuruluş hikâyesi anlatılmaktadır. Cumhuriyetin kuruluş aşamalarının anlatıldığı videonun devamında CHP Genel Başkanın kendi sesinden yaptığı konuşmayla devam etmektedir. Videoda Kılıçdaroğlu CHP Genel Başkanı olarak sorumluluklarından ve yapacaklarından bahsetmektedir. Ardından Atatürk'ün kendi sesinden “Bugün en büyük bayramdır kutlu olsun” cümlesiyle sonlanmaktadır. Videonun sonunda CHP parti logos olan altı okla tamamlanmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında Atatürk'ün “Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir” sözü yer almaktadır. Ayrıca Türkiye Cumhuriyeti'nin 99. Yaşı kutlu olsun ibaresi #YaşasınCumhuriyet hashtagi ile etiketlenmiştir.

HDP- Halkların Demokratik Partisi

HDP'nin 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı ve 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'na ait herhangi bir paylaşımı bulunmamaktadır.

Şekil 3: HDP Instagram sayfası (11 Ocak 2023 tarihli ekran görüntüsü)

Tablo 6: HDP Instagram sayfası künyesi (01 Ocak 2023 tarihinde kayıtlanmıştır.)

Parti Adı:	HDP
Parti Instagram adresi:	hdpgenelmerkezi
2022 yılı toplam gönderi sayısı:	176
Instagram’da 2022 yılı milli bayram ile ilgili gönderi paylaşım sayısı:	0
Takipçi sayısı:	526 B
Takip edilen sayı:	54
İsminin açıklaması:	Halkların Demokratik Partisi Halkların Demokratik Partisi – HDP Genel Merkezi’nin kurumsal Instagram hesabıdır. www.hdp.org.tr/
Sayfa profil görseli:	Beyaz zemin üzerine, mor ve yeşil renklerden oluşan ağaç sembolü (parti logosu)

HDP resmi Instagram hesabının 31.12.2022 tarihine kadar toplam paylaşım sayısı *Tablo 1’e* göre 4361 olarak kaydedilmiştir. HDP toplam paylaşım sayısı olarak AK Parti ve MHP’nin ardından üçüncü parti konumundadır. Partinin 2022 yılı toplam paylaşım sayısı ise *Tablo 5’te* görüldüğü gibi 176 olarak kaydedilmiştir. HDP’nin milli bayramlara ait herhangi bir paylaşımı bulunmamaktadır. Siyasi partinin *Şekil 3’teki* verilerine bakıldığından takipçi sayısı 526 bin, takip ettiği hesap sayısı ise 54 olarak kaydedilmiştir.

İYİ Parti

İYİ Parti resmi Instagram hesabının 31.12.2022 tarihine kadar toplam paylaşım sayısı *Tablo 7’ye* göre 1859 olarak kaydedilmiştir. İYİ Parti toplam paylaşım sayısı olarak beşinci ve son parti konumundadır.

Şekil 4: İYİ Parti Instagram sayfası (11 Ocak 2023 tarihli ekran görüntüsü)

Tablo 7: İYİ Parti Instagram sayfası künyesi (01 Ocak 2023 tarihinde kayıtlanmıştır.)

Parti adı:	İYİ Parti
Parti Instagram adresi:	iyiparti
2022 yılı toplam gönderi sayısı:	547
Instagram'da 2022 yılı milli bayram ile ilgili gönderi paylaşım sayısı:	4
Takipçi sayısı:	313 B
Takip edilen sayı:	4
Profil açıklaması:	İYİ Parti İYİ Parti Resmi Hesabı youtu.be/3wDKzCC_ajA Mustafa Kemal Mahallesi 2120. Cadde No:9 Çankaya, Ankara, Turkey
Sayfa profil görseli:	Turkuaz zemin üzerine, sarı güneş sembolü ve altında beyaz yazı ile İYİPARTİ (parti logosu)

Partinin 2022 yılı toplam paylaşım sayısı ise *Tablo 7'de* görüldüğü gibi 547 olarak kaydedilmiştir. İYİ Parti, HDP'nin ardından 2022 yılında Instagram'da en az paylaşım yapan ikinci partidir. Partinin milli bayramlarda paylaştığı gönderi sayısı *Tablo 7'de* görüldüğü gibi 4 olarak tespit edilmiştir. Bu paylaşımlar fotoğraf ve video şeklindedir. *Şekil 4'te* verildiği üzere İYİ Parti'nin resmi Instagram hesabı takipçi sayısı 313 bin, takip edilen hesap sayısı ise 4'tür. İYİ Parti'nin siyasi partiler içinde takipçi sayısı en az olan parti olduğu görülmektedir.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı

İYİ Parti resmi Instagram hesabında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı hakkında tek paylaşım yapıldığı görülmektedir.

Resim 25: İYİ Parti 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-25)

Bu paylaşım sıralı iki fotoğraftan oluşmaktadır. Bu paylaşım milli bayramın olduğu günde yapılmıştır. İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener KOREV'in düzenlediği çocuk şenliğindeki etkinliğine ait iki fotoğraf paylaşılmıştır. İlk fotoğraf karesi, Akşener ve etrafını saran çocuklardan oluşmaktadır. Akşener'in elinde çocukların yaptığı resim bulunmaktadır aynı zamanda şenlikteki çocukların yüzlerinde eğlence içerikli boyamalar olduğu görülmektedir. İkinci görselde ağzında maske bulunan Akşener'in iki çocuğa sarılı fotoğrafı paylaşılmıştır. Paylaşımın açıklama kısmında ise “Korunma ihtiyacı olan çocuklarımızla ve onları korumayı sevgiyle harmanlayan aileler ile 23 Nisan coşkusunu paylaştık.” cümlesi yer almaktadır. Bu cümledeki 23 Nisan, #23Nisan olarak kullanılmış ve etkileşime açık hale getirilmiştir.

19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı

İYİ Parti resmi Instagram hesabında 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı hakkında tek paylaşım yaptığı görülmektedir.

Resim 26: İYİ Parti 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak:URL-26)

Paylaşım milli bayramın olduğu gündeki meclis konuşmasının bir bölümünden alınmıştır. Videoda Akşener'in beyaz gömlek ve kırmızı ceketi tercih ettiği görülmektedir. Video büyük beyaz harflerle “19 MAYIS ATATÜRK'Ü ANMA, GENÇLİK VE SPOR BAYRAMI'MIZ KUTLU OLSUN!” mesajı ile başlamaktadır. Videonun devamında Akşener, “Cumhuriyet'i ve Atatürk'ü unutturmaya çalışanlara inat O'nun mirasını yaşatmaya devam edeceğiz” cümlelerinin ardından meclis grubundaki konuşmayı dinleyenler “Ne mutlu Türk'üm diyene” slogan attıkları görülmektedir. Akşener, konuşmasını Atatürk ve silah arkadaşlarının ruhlarını anarak “19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramımız Kutlu Olsun.” şeklinde konuşmasını bitirmektedir. Paylaşımın açıklama kısmında ise “Ata'mızı anmaya, O'nun mirasını yaşatmaya devam edeceğiz.” denilmekte ve milli bayram tekrar kutlanmaktadır. Paylaşımında etkileşim sağlamak amacıyla #19Mayıs hashtag'i kullanılmıştır.

30 Ağustos Zafer Bayramı

İYİ Parti resmi Instagram hesabında 30 Ağustos Zafer Bayramı hakkında iki paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımlar milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 27: İYİ Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-27)

Video şeklinde olan ilk paylaşım siyah beyaz görüntülerle, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün, manevi kızı olan Ülkü Adatepe ile olan anlarıyla başlamaktadır. Atatürk'ün meclis konuşması kendi sesi görüntülerin üzerinden verilmektedir. Atatürk'ün konuşmasının bitmesiyle görüntü renklenmekte ve günümüz Türkiye'sinden görüntüler verilmektedir. Zafer temasıyla hazırlanan video aile, eğitim, bilim, askeri, siyaset, sağlık, sanat, spor, tarım gibi temel alanlardaki başarılar bayramın zafer kavramı üzerinden anlamlandırılmıştır. Videodaki bu alanlara ait görüntüler gerçek olaylardan seçilmiştir. Milli ve manevi duyguların ön plana çıkartıldığı paylaşım Atatürk'e ait görüntülerle son bulmaktadır. Paylaşım, "Çok Yaşa Cumhuriyet" sloganı eşliğinde İYİ PARTİ yazısı ve parti logosu ile tamamlanmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında "Her zaferimizde izi olan Başkomutanımız Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ve tüm kahramanlarımızı saygı, rahmet ve minnetle anıyoruz" mesajı yer almaktadır. Son olarak #30AğustosZaferBayramı'mızKutluOlsun! hashtagi ile paylaşım tamamlanmıştır.

Resim 28: İYİ Parti 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-2 (Kaynak: URL-28)

30 Ağustos Zafer Bayramı'na ait ikinci paylaşım sıralı iki fotoğraftan oluşmaktadır. Fotoğraflar, İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener'in Anıtkabir

ziyaretinden eklenmiştir. Fotoğrafın, arka planda Anıtkabir ve Türk Bayrağı ön planında ise ağızda maske bulunan İYİ Parti Genel Başkanı Meral Akşener ve parti kurmayları bulunmaktadır. Paylaşımın ikinci görselinde ise Meral Akşener'in Ankara Büyükşehir Belediye Başkanı Mansur Yavaş ile tokalaştığı fotoğraf kullanılmıştır. Paylaşımın açıklama kısmında ise Zafer'in 100. Yılı vurgulanmıştır. Paylaşım #30AğustosZaferBayramımızKutluOlsun hashtag'i ile tamamlanmıştır.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

İYİ Parti resmi Instagram hesabında 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı'na ait herhangi bir paylaşım yapılmamıştır.

MHP- Milliyetçi Hareket Partisi

MHP resmi Instagram hesabının 31.12.2022 tarihine kadar toplam paylaşım sayısı *Tablo 8'e* göre 6349 olarak kaydedilmiştir. MHP, toplam paylaşım sayısı olarak birinci partidir.

Şekil 5: MHP Instagram sayfası (11 Ocak 2023 tarihli ekran görüntüsü)

Tablo 8: MHP Instagram sayfası künyesi (01 Ocak 2023 tarihinde kayıtlanmıştır.)

Parti adı:	MHP
Parti Instagram adresi:	milliyetcihareketpartisi
2022 yılı toplam gönderi sayısı:	1242
Instagram'da 2022 yılı milli bayram ile ilgili gönderi paylaşım sayıları:	14
Takipçi sayısı:	774 B
Takip edilen sayı:	1
Profil açıklaması:	Milliyetçi Hareket Partisi Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Resmi Instagram Hesabıdır. Ne mutlu Türk'üm diyene! (Türk Bayrak) www.mhp.org.tr/ Ceyhun Atıf Karsu Caddesi No: 128, Balgat, Ankara, Turkey
Sayfa profil görseli:	Kırmızı zemin üzerine, beyaz renk ile üç hilal (parti logosu)

Partinin 2022 yılı toplam paylaşım sayısı ise *Tablo 8’de* görüldüğü gibi 1242 olarak kaydedilmiştir. MHP, 2022 yılında da Instagram’da en fazla paylaşım yapan birinci parti konumundadır. Partinin milli bayramlarda paylaştığı gönderi sayısı *Tablo 8’de* görüldüğü gibi 14 olarak tespit edilmiştir. AK Parti’den sonra en fazla paylaşım yapan ikinci parti MHP’dir. Bu paylaşımlar fotoğraf ve video şeklindedir. *Şekil 8’te* verildiği üzere MHP’nin resmi Instagram hesabı takipçi sayısı 774 bin, takip edilen hesap sayısı ise 1’dir. AK Parti’den sonra en fazla takipçi sayısına sahip olan MHP Resmi hesabı sadece Genel Başkan Devlet Bahçeli’yi takip etmektedir.

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı

MHP resmi Instagram hesabında 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı hakkında beş ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımlardan biri 22 Nisan tarihinde, biri de milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 29: MHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-1
(Kaynak: URL-29)

Paylaşımların ilkinde partinin genel başkanı Devlet Bahçeli tarafından yapılan günün anlam ve önemine vurgu yapan konuşmanın özet noktalarının yazılı olduğu sıralı şekilde dört görsel vardır. İlk paylaşımındaki görselin yarısında parti genel başkanı Devlet Bahçeli’nin konuşma yaptığı anın fotoğrafı ve diğer yarısında açıklamasında da yer alan ‘‘23 Nisan 1920’de yakılan meşale Türkiye Cumhuriyeti’nin ufkunu aydınlatmış, işgal unsurlarını yakıp yıkmıştı.’’ şeklinde vurgu yapılan mesajlar vardır. Son olarak paylaşımına ait görselin sol alt köşesinde MHP’nin tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır.

Resim 30: MHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-2 (Kaynak: URL-30)

MHP'nin ikinci paylaşımında ise genel başkan olarak Devlet Bahçelinin portre fotoğrafıyla birlikte Bahçeli'nin resmi makamı ön plandadır. Paylaşımın genel çerçevesini Devlet Bahçeli, Türk Bayrağı ve “GAZİ MECLİS MİLLETTİR...” başlık ile milli bayrama özel hazırlanmış bir tebrik mesajı oluşturmaktadır. Paylaşımın açıklaması “GAZİ MECLİS MİLLETTİR...” şeklinde yapılmıştır. Paylaşımın sağ alt köşesinde Devlet Bahçeli'nin ismi büyük harflerle yazılmış olup imzası bulunmaktadır aynı zamanda resmi siyasi kimliği tanımlaması da yapılmıştır ve tam altında “MHP” yazılarak parti logosu eklenmiştir. Son olarak paylaşıma ait görselin sol alt köşesinde MHP'nin web sitesi ve tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır.

Resim 31: MHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-3 (Kaynak: URL-31)

MHP'nin üçüncü paylaşımı sıralı üç fotoğraftan oluşmaktadır. Paylaşılan üç fotoğraf, Genel Başkan Devlet Bahçeli ile beraberindeki partililerin Anıtkabir ziyaretinden alınmıştır. Paylaşımın açıklama kısmı “Genel Başkanımız Devlet BAHÇELİ, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Törenleri İçin Anıtkabir’de.” şeklinde yapılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 32: MHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-4
(Kaynak: URL-32)

MHP'nin dördüncü paylaşımı da sıralı dört fotoğraftan oluşmaktadır. Paylaşım, Genel Başkan Devlet Bahçeli ve partililerin birlikte çekilmiş fotoğraflarını içermektedir. Paylaşımın açıklama kısmı üçüncü paylaşımın aynısı olan “Genel Başkanımız Devlet BAHÇELİ, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Törenleri İçin Anıtkabir’de.” şeklinde yapılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 33: MHP 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı paylaşımları-5
(Kaynak: URL-33)

MHP'nin 23 Nisan'a ait beşinci paylaşımı ise 1.Meclis'te çekilmiş sıralı üç fotoğraftan oluşmaktadır. Paylaşımında MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli ve beraberindeki partililerin meclis sıralarında oturduğu fotoğraflar kullanılmıştır. Paylaşımın açıklama kısmı “Genel Başkanımız Devlet BAHÇELİ, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı Nedeniyle Düzenlenen Etkinlikler Kapsamında 1.Meclis'te.” şeklindedir. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır

19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı

MHP resmi Instagram hesabında 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı hakkında iki ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımlardan ilki 18 Mayıs tarihinde, ikincisi ise milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 34: MHP 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-34)

Birinci paylaşım, MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin parti grup toplantısında yaptığı konuşmadan oluşmaktadır. Video şeklinde paylaşılmış olan bu gönderide Devlet Bahçeli Samsun'a çıkış sürecini anlatmaktadır. Manevi ve milli unsurların ön plana çıkartıldığı konuşmanın devamında ise bağımsızlığın önemine vurgula yapılmaktadır. Paylaşım, siyah zemin üzerinde parti adı ve logosunun olduğu görselle bitmektedir. Paylaşımın açıklama kısmında ise "Samsun'a Türk milletinin namus ve şerefini kurtarmak, kimseye muhtaç olmadan vaz olabilmesini sağlamak ve sağlama almak için ayak basıldı." ibaresi bulunmaktadır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtagi kullanılmamıştır.

Resim 35: MHP 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı paylaşımları-2 (Kaynak: URL-35)

MHP'nin ikinci paylaşımında ise genel başkan olarak Devlet Bahçelinin portre fotoğrafıyla birlikte Bahçeli'nin resmi makamı ön plandadır. Paylaşımın genel çerçevesini Devlet Bahçeli, Türk Bayrağı, Atatürk ve Atatürk'ün Samsun'a çıktığı vapur görseli kullanılarak "19 MAYIS 1919; AYDINLIĞIN MESAJI, İSTİKLALİN MEŞALESİDİR..." başlıkla birlikte milli bayrama özel hazırlanmış bir tebrik mesajı oluşturmaktadır. Paylaşımın açıklaması "19 MAYIS 1919; AYDINLIĞIN MESAJI, İSTİKLALİN MEŞALESİDİR..."

şeklinde yapılmıştır. Paylaşımın sağ alt köşesinde Devlet Bahçeli'nin ismi büyük harflerle yazılmış olup imzası bulunmaktadır aynı zamanda resmi siyasi kimliği tanımlaması da yapılmıştır ve tam altında "MHP" yazılarak parti logosu eklenmiştir. Son olarak paylaşıma ait görselin sol alt köşesinde MHP'nin web sitesi ve tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında ise "19 MAYIS 1919; AYDINLIĞIN MESAJI, İSTİKLALİN MEŞALESİDİR..." mesajı yer almaktadır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

30 Ağustos Zafer Bayramı

MHP resmi Instagram hesabında 30 Ağustos Zafer Bayramı hakkında üç ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımlardan ilki 29 Ağustos tarihinde, diğer iki paylaşım ise milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 36: MHP 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-1 (Kaynak: URL-36)

İlk paylaşımındaki görselin yarısında parti genel başkanı Devlet Bahçeli'nin konuşma yaptığı anın fotoğrafı ve diğer yarısında ise, "MİLLÎ MÜCADELE'NİN LİDERİ, 30 Ağustos 1922'nin Başkomutanı, ilk Cumhurbaşkanımız ve Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü, ülkü ve silah arkadaşlarını, aziz şehitlerimizi rahmetle, şükranla ve saygıyla anıyorum. Allah hepsinden razı olsun diyorum." şeklinde vurgu yapılan mesajları bulunmaktadır. Metnin altına ise Bahçeli'nin imzası bulunmaktadır. Konuşmanın "MİLLÎ MÜCADELE'NİN LİDERİ, 30 Ağustos 1922'nin Başkomutanı, ilk Cumhurbaşkanımız ve Cumhuriyetimizin banisi Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü" kısmının altı çizilerek ayrıca vurgulanmıştır. Görselin sağ alt köşesine de parti ismi ve logosu eklenmiştir. Paylaşımın açıklama kısmında ise görselde paylaşılan metnin aynısı yazılmış ve altına ise MHP Genel Başkanı Devlet BAHÇELİ bilgisi eklenmiştir. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 37: MHP 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-2 (Kaynak: URL-37)

MHP'nin ikinci paylaşımında ise genel başkan olarak Devlet Bahçelinin portre fotoğrafıyla birlikte Bahçeli'nin resmi makamı ön plandadır. Paylaşımın genel çerçevesini Devlet Bahçeli, Türk Bayrağı, Atatürk ve Askerlerin bulunduğu görsel oluşturmaktadır. Görselde bazı detaylar görülmektedir, Zaferin 100. Yaşında olduğu vurgulanırken 100 Sayısının iki sıfırı bayrak şeklinde tasarlanmıştır. Görselin ana mesajı "ZAFERLERİMİZ HAK EDİLMİŞ, BEDELİ KANLA ÖDENMİŞ BİR MÜCADELENİN MÜKÂFATNAME BERATIDIR..." cümlesiyle verilmiştir. Bu başlık altında küçük harflerle yazılmış olan metinde ise Atatürk ve silah arkadaşlarına minnet duygusu ifade edilmiştir. Metnin altına ise Bahçeli'nin imzası bulunmaktadır. Görselin sağ alt köşesine de parti ismi ve logosu eklenmiştir. Paylaşımın açıklama kısmında ise görselde paylaşılan metnin aynısı yazılmış ve altına ise MHP Genel Başkanı Devlet BAHÇELİ bilgisi eklenmiştir. Son olarak paylaşımına ait görselin sol alt köşesinde MHP'nin web sitesi ve tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında ise görselde kullanılan başlık kullanılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 38: MHP 30 Ağustos Zafer Bayramı paylaşımları-3 (Kaynak: URL-38)

MHP'nin üçüncü paylaşımı sıralı dört fotoğraftan oluşmaktadır. Paylaşılan dört fotoğraf, Genel Başkan Devlet Bahçeli ile beraberindeki partililerin

Anıtkabir ziyaretinden alınmıştır. Paylaşımın açıklama kısmında ise “Genel Başkanımız Sayın Devlet BAHÇELİ, 30 Ağustos Zafer Bayramı dolayısıyla Anıtkabir’de düzenlenen törene katıldı.” bilgisi paylaşılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

29 Ekim Cumhuriyet Bayramı

MHP resmi Instagram hesabında 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı hakkında dört ayrı paylaşım yapıldığı görülmektedir. Bu paylaşımlardan ilki 28 Ekim tarihinde, diğer üç paylaşım ise milli bayramın olduğu günde yapılmıştır.

Resim 39: MHP 29 Ekim 1923 Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-1
(Kaynak: URL-39)

İlk paylaşım, kırmızı zeminde Türk bayrağının bulunduğu görsel üzerine “EFENDİLER! YARIN CUMHURİYETİ İLAN EDECEĞİZ.” mesajı yer almaktadır. Bu mesajın altında Mustafa Kemal Atatürk’ün imzası yer almaktadır. Görselde bulunan “28 Ekim 1923” tarihi kırmızı yazılarak Cumhuriyet’in bir gün sonra ilan edileceği vurgusu ima edilmiştir. Ayrıca görselde Atatürk’ün Mecliste elinde anayasa kitapçığı ile yaptığı konuşma resmedilmiştir. Görselin sağ alt köşesine de parti ismi ve logosu eklenmiştir. Son olarak paylaşımın ait görselin sol alt köşesinde MHP’nin web sitesi ve tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında ise “Efendiler! Yarın Cumhuriyeti İlan Edeceğiz.” mesajı ve mesajın altında “Gazi Mustafa Kemal ATATÜRK (28 Ekim 1923)” ibaresi yazılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 40: MHP 29 Ekim 1923 Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-2
(Kaynak: URL-41)

MHP'nin ikinci paylaşımında ise genel başkan olarak Devlet Bahçelinin portre fotoğrafıyla birlikte Bahçeli'nin resmi makamı ön plandadır. Paylaşımın genel çerçevesini Devlet Bahçeli, Türk Bayrağı, Atatürk ve Atatürk'ün halkı şapkasıyla selamladığı fotoğraf oluşturmaktadır. Görselde yer alan mesajlar "CUMHURİYET KİMSESİZLERİN KİMSESİ, MİLLÎ EGEMENLİĞİN KİMLİĞİ VE KİLİDİDİR..." başlığıyla verilmektedir. Alt metinde ise Devlet Bahçeli'nin sözlerine yer verilmiştir. Metnin altında ise Bahçeli'nin imzası bulunmaktadır. Görselin sağ alt köşesine de parti ismi ve logosu eklenmiştir. Son olarak paylaşıma ait görselin sol alt köşesinde MHP'nin web sitesi ve tüm sosyal medya hesaplarının olduğuna işaret eden logolar bulunmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında ise görselde kullanılan ana başlık kullanılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Resim 41: MHP 29 Ekim 1923 Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-3
(Kaynak: URL-41)

MHP'nin üçüncü paylaşımı sıralı üç fotoğraftan oluşmaktadır. Paylaşılan üç görsel, Genel Başkan Devlet Bahçeli ile beraberindeki partililerin Anıtkabir ziyaretinde çekilen fotoğraflardan alınmıştır. Paylaşımın açıklama kısmında ise "Genel Başkanımız Sayın Devlet Bahçeli Anıtkabir'de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Törenlerine Katıldı." bilgisi paylaşılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır

Resim 42: MHP 29 Ekim 1923 Cumhuriyet Bayramı paylaşımları-4
(Kaynak: URL-42)

MHP'nin dördüncü paylaşım sıralı dört fotoğraftan oluşmaktadır. Paylaşılan dört görselin de arka planında içinde Türk Bayrağı olan Anıtkabir bulunmaktadır. Görsellerin tamamını Genel Başkan Devlet Bahçeli ile beraberindeki partililer oluşturmaktadır. Paylaşımın açıklama kısmında ise “Genel Başkanımız Sayın Devlet Bahçeli Anıtkabir’de 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Törenlerine Katıldı.” bilgisi paylaşılmıştır. Paylaşımında etkileşim sağlayacak herhangi bir hashtag kullanılmamıştır.

Tablo 9: Siyasi Partilerin Milli Bayramlara ait Instagram gönderi içerikleri

		AK Parti	CHP	HDP	İYİ Parti	MHP
Atatürk	F/V	8	5	0	3	10
Cumhuriyet	F/V	6	4	0	3	6
Çocuk	F/V	3	3	0	3	2
Din	F/V	6	2	0	1	4
Gençlik	F	3	3	0	1	1
Türk/Millet	F/V	5	6	0	3	6
Bağımsızlık	P/V	5	5	0	2	3
Spor	F/V	2	2	0	2	1
Zafer	F/V	7	3	0	2	2
Asker/Ordu	F/V	8	5	0	1	2
Toplam	F/V	18	6	0	4	14

Araştırma kapsamında incelenen parti gönderileri, içeriklerinde taşıdıkları anlamlara göre kategorilere ayrılmıştır. Oluşturulan tüm kategoriler içeriklerde kullanılan baskın milli unsurlardır. Bu unsurlar gönderilerin içeriğinde birden fazla tekrar edilse dahi tek kavram olarak kabul edilmiştir. Bu doğrultuda dört

milli bayram için baskın unsurlar partilerin söylemlerine göre ortaya çıkartılmıştır. *Tablo 9'daki* verilere göre AK Parti'nin milli bayramlardaki 19 paylaşımında Atatürk sekiz, cumhuriyet altı, çocuk üç, din altı, gençlik üç, Türk/millet beş, bağımsızlık beş, spor iki, zafer yedi, asker/ordu sekiz defa gönderi içeriklerinde kullanılmıştır. CHP'nin ise milli bayramlardaki 6 paylaşımında Atatürk beş, cumhuriyet dört, çocuk üç, din iki, gençlik üç, Türk/millet altı, bağımsızlık beş, spor iki, zafer üç, asker/ordu beş defa gönderi içeriklerinde kullanılmıştır. HDP'nin milli bayramlarda paylaşımı bulunmadığından dolayı herhangi bir veri kaydedilememiştir. İYİ Parti'nin milli bayramlardaki 4 paylaşımında Atatürk üç, cumhuriyet iki, çocuk iki, din bir, gençlik bir, Türk/millet iki, bağımsızlık iki, spor iki, zafer iki, asker/ordu bir defa gönderi içeriklerinde kullanılmıştır. MHP'nin milli bayramlardaki 14 paylaşımında Atatürk on, cumhuriyet altı, çocuk iki, din dört, gençlik bir, Türk/millet altı, bağımsızlık üç, spor bir, zafer iki, asker/ordu iki defa gönderi içeriklerinde kullanılmıştır.

Sonuç ve Tartışma

Sosyal medya günümüzde ekonomik, sosyal, toplumsal ve siyasal alanda aktif olarak kullanılan popüler bir iletişim aracı olmuştur. Demokrasinin önemli unsurlarından olan siyasi partiler için hedef kitleyle sürdürülebilir ilişkiler kurmak önemlidir. Siyasal iletişim olarak adlandırılan bu süreç farklı yöntemlerle sağlanmaktadır. Partilerin, seçmenle kuracağı duygusal bağ ve ikna süreci için, kitle iletişim araçlarının yanında yeni medya unsurlarının kullanımı bu bağlamda önemli hale gelmiştir. Yeni medya unsurlarından olan Instagram'da son yıllarda siyasi partiler için önemli bir kampanya aracı olarak tercih edilmektedir. Siyasal iletişim bağlamında, partilerin sosyal medya kullanımlarına yönelik inceleme alanı olarak Instagram seçilmiştir. Siyasi partilerin hangi konular hakkında paylaşımlar yaptığı siyasal iletişim için önem taşımaktadır fakat konu dâhilinde yalnızca milli bayramlara yönelik paylaşımlar incelenmiştir. Bu bağlamda Instagram'ın fotoğraf ve video paylaşım olanağı dışında Instagram'da canlı yayınların yapılması, yapılan paylaşımlar üzerinden anlık etkileşim sağlanması siyasi partiler için önemli bir siyasal kampanya mecrası haline dönüşmüştür. Siyasi partilerin milli bayramlar ile ilgili paylaşımları üzerinden partinin siyasi ideolojisi, milli değerlere olan bakış açısı, seçmen kitlesiyle kurduğu bağ bu araştırma sonucunda ortaya konmuştur. Araştırma sorunsalının, araştırma sonucunda verilerle desteklenerek analiz edilmesiyle mecliste grubu bulunan beş siyasi partinin milli bayramlara olan yaklaşımları yaptıkları paylaşımlar ile gözler önüne serilmiştir.

Bu bağlamda siyasi partilerin Instagram paylaşımlarının incelenmesi günümüz siyasal iletişim anlamında ayrıca önem taşımaktadır. Araştırma kapsamında mecliste gurubu bulunan beş partinin milli bayramlara ait Instagram paylaşımları titizlikle incelenmiş ve analiz edilmiştir. Siyasi partilere ait paylaşımlarda kullanıcılara ait beğeniler ve yorumlar yapılmaktadır. Bu bağlamda, kişisel verilerin korunması kanuna istinaden paylaşımlara yorum yapan ve beğenen sosyal medya kullanıcılarının isimleri ve görüntüleri kapatılmıştır.

Siyasal pazarlamanın önemli bir unsuru haline gelen sosyal medya, siyasi partilerin paylaşımlardaki içeriklerini de etkilemeye başlamıştır. Hedef kitleyle doğrudan etkileşim sağlama fırsatı sunan sosyal medya uygulamaları siyasi partiler tarafından planlı ve stratejik amaçlı kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle gençlerin yoğun olarak kullandığı Instagram da sosyal medya uygulamalarının önemli araçlarından. Özellikle genç seçmenlere ulaşmak için tercih edilen Instagram uygulaması, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de siyasi partiler tarafından yoğun olarak kullanılmaktadır. Araştırmamıza ait sonuçlara göre; (Tablo 1) 31.12.2022 tarihine kadar Instagram’da en fazla paylaşım yapan partinin toplam 6349 gönderi ile MHP olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise 6289 gönderi sayısı ile AK Parti yer almaktadır. Instagram’da en az paylaşım yapan partinin ise İYİ Parti’nin olduğu tespit edilmiştir. Bunun nedeninin partinin kuruluş tarihi ile bağlantılı olduğu da ifade edilebilir. 2022 yılında ise (Tablo 2), en çok paylaşım yapan partinin MHP olduğu görülmektedir. HDP ise 176 gönderi ile en az paylaşım yapan parti konumundadır. Araştırma kapsamında elde edilen Tablo 3’teki verilere göre milli bayramlarda en çok AK Parti’nin paylaşım yaptığı görülmektedir. AK Parti’nin video ve fotoğraflardan oluşan toplam 18 paylaşımı bulunmaktadır. AK Parti’nin en çok paylaşım yaptığı milli bayram ise 10 gönderi paylaştığı 30 Ağustos Zafer Bayramı’dır. CHP’nin milli bayramlardaki toplam paylaşım sayısı 6 olarak tespit edilmiştir. Cumhuriyet Halk Parti’sinin en çok gönderi paylaştığı bayram ise 3 gönderi ile 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak bulgulanmıştır. HDP’nin milli bayramlara ait herhangi bir paylaşımı bulunmamaktadır. HDP’nin Instagram üzerinden milli bayramlara ait bir paylaşım yapmaması ayrıca bir araştırma konusudur. İYİ Parti’nin, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk’ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı ve 30 Ağustos Zafer Bayramı’na ait toplam 4 paylaşımı bulunmaktadır. İYİ Parti tarafından en fazla paylaşım yapılan gönderinin 30 Ağustos Zafer Bayramı’na ait olduğu tespit edilmiştir. İYİ Parti’nin 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı’na ait herhangi bir paylaşımı bulunmamaktadır. AK Parti’nin ardından milli bayramlarda en çok paylaşım yapan partinin MHP olduğu görülmektedir. MHP’nin milli bayramlara ait toplam 14 gönderisi bulunmaktadır.

Paylaşımların geneline ait içeriklere bakıldığında çoğunlukla AK Parti ve CHP'nin bayramlara özel gönderiler hazırladığı görülmüştür. İYİ Parti ve MHP'nin ise daha çok milli bayramların içeriğine uygun özel mekânları ziyaret ettikleri ve o anlara ait kareleri paylaştığı görülmektedir. *Tablo 9'daki* veriler ışığında milli bayramlara ait gönderilerin içeriklerine bakıldığında AK Parti'nin daha çok Atatürk, asker, zafer, din ve cumhuriyet unsurlarını kullanmaktadır. CHP, gönderi içeriklerinde Türk, Atatürk, bağımsızlık ve asker kavramlarını vurgulamaktadır. İYİ Parti'nin ise Atatürk, Cumhuriyet, çocuk ve Türk kavramlarıyla içeriklerini oluşturduğu tespit edilmiştir. MHP'nin içeriklerinde ön plana çıkan kavramlar ise Atatürk, Türk, Cumhuriyet ve din şeklinde sıralanmaktadır. Partilerin Instagram hesaplarına bakıldığında 1.5 Milyon takipçi ile AK Parti 1.sırada, 774 bin takipçi ile MHP 2.sırada, 554 bin takipçi CHP 3. sırada 526 bin takipçi ile HDP 4.sırada, İYİ Parti ise 313 bin takipçi ile 5.sırada yer almaktadır. Takipçi sayılarının yüksek oluşu partiler için siyasal kampanyalarda önemli avantajlar oluşturmaktadır. Ana muhalefet partisi CHP'nin takipçi sayısı bakımından MHP'nin gerisinde olduğu görülmektedir. Bu durum CHP için önemli bir eksiklik olarak görünebilir.

Araştırma sonuçlarına bakıldığında siyasi partilerin sosyal medya kullanımlarını daha aktif hale getirmeleri ve içeriklerini daha profesyonelce oluşturmaları gerekmektedir. Sosyal medyanın aktif ve etkili kullanımı, partilerin hedef kitleye verecekleri mesajların etkisini arttırması açısından önem taşımaktadır. Milli bayramlar gibi toplumda, ulusal bilinci oluşturan unsurlar siyasi partiler tarafından etkinliklerle kutlanmaktadır. Partilerin, kendi siyasi ideolojilerine uygun içeriklerle kutladığı bu önemli günler seçmenlerin tercihlerine de yansımaktadır. Bu nedenle, siyasi partilerin milli bayramlar gibi önemli günlerde yaptıkları paylaşımların daha özenle hazırlanması partiler imajına da katkı sağlayacaktır. Birçok alanda olduğu gibi, siyasal alanda da profesyonel bir sosyal medya hesabının oluşturulması ve kullanılması önem arz etmektedir. Siyasi partilerin sosyal medya hesaplarının kurumsal bir yapıda sunulması, oluşturulmak istenen olumlu imaja da katkı sağlayacaktır. Sosyal medya uzmanları tarafından profesyonel bir bakış açısı ile kullanılan sosyal medya hesaplarının oluşturulacak bu imaja olumlu katkı sağlayacağı açıktır.

Kaynakça

- Akay, R. A. (2012). Türkiye’de siyasetin iletişim profesyoneli: Siyasal iletişim danışmanı. Nobel Yayınevi. Ankara.
- Babbie, E. (2007). The practice of social research (11th ed.) Belmon, CA: Wadsworth.
- Baykal, D. (1970). Siyasal katılma, bir davranış incelemesi, Sevinç Matbaası. Ankara.
- Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (2003). Qualitative research for education (4th ed.). Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Brown, R. (2009). Public relations and the social Web. Kogan Page. London&Philadelphia.
- Elden, M. (2018). Reklam ve reklamcılık. İletişim Dizisi. İstanbul.
- Güçdemir, Y. (2017). Sosyal medya: Halkla ilişkiler, reklam ve pazarlama. Derin Yayınları. İstanbul.
- Kaplan A. M. & Haenlein, M. (2010). Users of the world, unite! the challenges and opportunities of social media. Business Horizons.
- Kawasaki, G., Fitzpatrick, P. (2014). Sosyal medya sanatı. MediaCat Yayınları. İstanbul.
- Korkut, Y. (2022). Siyasal iletişimde dijitalleşme, Eğitim Yayınevi. Konya.
- Miles, M. B., & Huberman, M. A. (1994). Qualitative analysis: An expanded sourcebook (2nd ed). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Okay, A (2009). Kurumsal reklamcılık. Derin Yayınları. İstanbul.
- Panagopoulos, C. (2009). Politicking online: The transformation of election campaign communications. New Brunswick, NJ: Rutgers University Press.
- Perkmen, S., & Öztürk, A. (2009). Multimedya ve görsel tasarım. Profil Yayıncılık İstanbul.
- Vaynerchuck, G. (2014). Rakibini yere ser: Sosyal medya çağında hikaye anlatmak. Çev: Mirel Benveniste. MediaCat Yayınları. İstanbul.
- Wang, Y., & Sun, S. (2010). “Examining the role of beliefs and attitudes in online advertising: A comparison between the USA and Romania”, International marketing review, 24(1).
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2021). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. (12. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Zıllıoğlu, M. (2020). İletişim nedir?. Cem Yayınevi. İstanbul.

Elektronik Kaynaklar

<https://aregem.ktb.gov.tr/TR-12702/milli-bayramlar.html> Erişim Tarihi: (03.01.2023)

URL-1 <https://www.instagram.com/p/CcrzSJNltg/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-2 <https://www.instagram.com/p/CesdaOsoqHu/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-3 <https://www.instagram.com/p/CcssKZaICNI/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-4 <https://www.instagram.com/p/CduyRSYuMZ7/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-5 <https://www.instagram.com/p/Cdv05d6oUef/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-6 <https://www.instagram.com/p/Ch2EtJwDNVK/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-7 <https://www.instagram.com/p/Ch2Od62oxuV/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-8 <https://www.instagram.com/p/Ch2fJ63Dllu/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-9 <https://www.instagram.com/p/Ch2i6Y5jOQJ/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-10 <https://www.instagram.com/p/Ch393K4DKaf/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-11 <https://www.instagram.com/p/Ch4LjXsjhVv/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-12 <https://www.instagram.com/p/Ch4Re0dDQF8/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-13 <https://www.instagram.com/p/Ch4fuJmDN9V/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-14 <https://www.instagram.com/p/Ch5QreQjqdm/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-15 https://www.instagram.com/p/Ch5S_VIDttf/ (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-16 <https://www.instagram.com/p/CkSdYrUj90c/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-17 <https://www.instagram.com/p/CkSwPViDITD/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-18 <https://www.instagram.com/p/CkS5XEfd1pr/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-19 <https://www.instagram.com/p/CcsQ7H2oS8i/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-20 <https://www.instagram.com/p/Ccsk5VIPeYL/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-21 <https://www.instagram.com/p/CcsuWX7JrbY/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-22 <https://www.instagram.com/p/CdwDnBnjEQe/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-23 <https://www.instagram.com/p/Ch2oLbwLy3i/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-24 https://www.instagram.com/p/CkSjPiSPAt_/ (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-25 <https://www.instagram.com/p/CctJl8BrWCg/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-26 <https://www.instagram.com/p/CdtoyEHPoME/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-27 <https://www.instagram.com/p/Ch4EZdtjHDd/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-28 <https://www.instagram.com/p/Ch45I6tM07o/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-29 https://www.instagram.com/p/Ccp_FiCs_r-/ (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

URL-30 <https://www.instagram.com/p/Ccquv61Mlmw/> (Erişim Tarihi: (13.01.2023)

- URL-31 <https://www.instagram.com/p/CcrxJyMMQGo/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-32 <https://www.instagram.com/p/CcrywHzsaOu/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-33 <https://www.instagram.com/p/Ccr1VvDsbZh/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-34 <https://www.instagram.com/p/Cds9oWTjqUE/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-35 <https://www.instagram.com/p/CdtrYvKMoYz/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-36 <https://www.instagram.com/p/Ch2hlcVMt-Y/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-37 <https://www.instagram.com/p/Ch25OH5MoDg/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-38 <https://www.instagram.com/p/Ch4I06ssH9N/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-39 <https://www.instagram.com/p/CkP7mLqMTY5/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-40 <https://www.instagram.com/p/CkRY7e7L6sz/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-41 <https://www.instagram.com/p/CkSlbw-spwm/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)
- URL-42 <https://www.instagram.com/p/CkSo-YgM5ga/> (Erişim Tarihi: 13.01.2023)

68. Bölüm

Lojistik faaliyetlerde İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Kullanımı ve Uygulama Alanları

Esmâ İRMAK ¹

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çağ Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-1956-0548

ÖZ

Lojistik faaliyetlerde İnsansız Hava Araçlarının (İHA) kullanımı, son yıllarda büyük ilgi görmektedir ve lojistik sektöründe çeşitli uygulamalarda yer almaktadır. İHA'lar taşımacılık, envanter yönetimi, stok takibi ve acil durum lojistiği gibi alanlarda birçok avantaj sunmaktadır. İHA'ların öncelikle taşımacılık alanında büyük bir potansiyeli vardır. İHA'lar, trafik sorununu aşarak hızlı ve etkili teslimat hizmeti sunmaktadır. Özellikle şehir trafiğinde kurye hizmetleri ve acil tıbbi malzemelerin nakliyesi gibi durumlarda, kırsal bölgelerde veya zorlu arazi koşullarında, geleneksel taşımacılık yöntemlerinin zorlandığı durumlarda kullanılabilir. İHA'lar envanter yönetimi ve stok takibi gibi lojistik süreçlerde etkin bir rol alarak zaman ve iş gücü tasarrufu sağlayabilirler. Ayrıca, acil durum lojistiğinin de İHA'ların önemli bir uygulama alanıdır. Felaket bölgelerine acil tıbbi malzeme, ilaç veya yardım malzemeleri taşınması gibi durumlarda hızlı müdahale imkanı sağlamaktadırlar. Özellikle afet bölgelerinde ulaşımı güç alanda İHA'lar acil yardım için destek olabilir. Ancak, İHA'ların lojistik faaliyetlerde kullanımıyla ilgili sınırlamalar (hava sahası yönetimi, güvenlik önlemleri, veri gizliliği) gibi konular bulunmaktadır. İHA'ların güvenli bir şekilde hizmet sunabilmesi için hava trafik kontrol sistemleri ve düzenleyici mevzuatın geliştirilmesi gerekmektedir. Sonuç olarak, İHA'lar lojistik sektörde çeşitli uygulamalara sahip olan ve önemli avantajları olan teknolojilerdir. Hızlı teslimatlar, envanter yönetimi, acil durum lojistiği gibi alanlarda lojistik süreçlerin daha verimli, hızlı ve çevre dostu hale getirilmesine katkı sağlarlar. İHA'ların taşıma süreçlerinde zaman ve maliyet tasarrufu sağlamakla birlikte müşteri memnuniyeti açısından olumlu yansımalar yaratmaktadır. Bunlara ek olarak, İHA'ların lojistik faaliyetlerde kullanımında teknik özellikleri, uçuş sınırlamaları, pil ömrü gibi konular da sınırlamaları vardır. Bu teknolojinin etkin bir şekilde kullanılması, lojistik süreçlerin daha verimli, hızlı, güvenli ve çevre dostu olmasını sağlayacaktır. Bu yönde yapılan araştırmalar gelecekte İHA'ların lojistik sektöründe daha yaygın bir şekilde kullanılacağını öngörmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsansız Hava Aracı (İHA), Lojistik, Son Adım Teslimat.

1. Giriş

Lojistik, insanın yaşamını sürdürebilmesi için gerekli olan ihtiyaçları karşılamaktadır. İnsanlar, ürünler veya hizmetler, bu ihtiyaçlar doğrultusunda en uygun koşullarda, güvenli bir şekilde taşınma veya sunulma ihtiyacı gösterir. Havayolu taşımacılığı, bazı ürünlerin lojistiği için vazgeçilmezdir. Havayolu taşımacılığı hızlı ve güvenilir bir taşıma modudur. Havayolu taşımacılığında, genellikle bozulabilir, yüksek değerli, hızlı ve güvenli bir şekilde taşınması gereken ürünler için tercih edilir. İnsani yardım, taze gıda ve öncelikli hammadde tedariki gibi durumlarda havayolu taşımacılığı hız faktöründen dolayı iyi bir seçenek olarak karşımıza çıkmaktadır. Havayoluyla kargo taşımacılığı, insanların uçmayı başardığından beri yolcu taşımacılığının daha karlı görülmesi nedeniyle profesyonel anlamda kargo taşımacılığının gelişimini geciktirmiştir. 1970 yılında Jumbo jetlerin hayatımıza girmesi, hava kargo taşımacılığını küresel pazarda büyütüştür ve hava kargoya olan ilginin artmasını sağlamıştır (Çalışkan ve Erturgut, 2022).

İHA, içinde insan bulunmadan (pilot) uçabilen ve genellikle hafif malzemeden üretilen küçük hava aracıdır. İnsansız hava aracı sistemi, bir pilot tarafından kontrol istasyonu ile iletişim bağlantıları olan ve uçuş güvenliği için gerekli sistemler dahilinde ekipmanlar aracılığıyla otonom olarak uçurulan bir hava aracıdır (Hayhurst vd.,2006: 1). Başka bir deyişle, İnsansız hava araçları, içinde pilot olmadan amacına uygun olarak çeşitli ekipmanlar kullanılan hava araçlarıdır. Bu araçlar, yer kontrol istasyonundan bir pilot tarafından kontrol edililerek veya önceden belirlenmiş uçuş rotasında otonom olarak yönlendirilmektedir (Kahveci ve Can, 2017).

Bilişim teknolojisindeki değişimler, özellikle akıllı lojistik uygulamalarının gelişimine yol açmıştır. Son dönemlerde yaşanan bu değişimler, dronlar ve drone taşımacılığını gündeme getirmiştir. Özellikle online perakende işletmeleri ve büyük lojistik firmalarının drone taşımacılığına yönelik uygulamaları sayesinde dronların ticari alanda kullanım alanlarının artmasını sağlamıştır. Drone kullanımı daha hızlı teslimat süreci, trafik yoğunluğunu azaltma ve maliyetleri düşürme gibi avantajları vardır. Drone teknolojisi, lojistik sektöründe yenilikçi çözümler sunmaktadır. Son zamanlarda, dronlar bilişim teknolojisindeki gelişmeler sayesinde işlevsellikleri açısından oldukça popüler hale gelmiştir. Sadece askeri görevlerle sınırlı kalmayıp, doğal afetlerde izleme ve yardım sağlama, fotoğraf çekme, ürün teslimi gibi birçok farklı alanda da kullanımı vardır (Nakıboğlu, 2020: 286).

Günümüzde elektronik ticaretin artması, lojistik imkanların geliştirilmesi ve ürün çeşitliliğinin artmasıyla birlikte, firmalar birbiriyle rekabet etmesi önem kazanmıştır. Rekabet ortamında hız önemi hava kargonun tercih edilmesine

neden olmaktadır. Hava kargonun hızlı teslimata olanak vermesi uluslararası ağlara erişimi havayolu taşımacılığına olan talebi artırmıştır.

Çalışmada ilk olarak insansız hava araçları kavramı açıklanacak ve gelişimi ile ilgili bilgiler verilecektir, İHA'ların kullanımı ile ilgili avantaj ve dezavantajlar ele alınacaktır ve taşımacılık alanında uygulamadaki kullanımına değinilecektir.

2. İnsansız Hava Araçlarının (İHA) Gelişimi

İHA'lar için farklı terimler kullanılmıştır. "Robot uçak", "pilotsuz uçak", "uzaktan pilotlu uçak" veya "uçan robot" kullanılan bazı terimlerdenidir. Uluslararası literatürde ise genellikle "drone" veya "UAV/UAS (Unmanned Aerial Vehicle/Systems)" terimleri kullanılmaktadır. Bu terimler, insan kontrolü olmadan uçabilen ve çeşitli amaçlar için kullanılan havadaki araçları tanımlamak için kullanılan yaygın kavramlardır. Her terim, İHA'nın kullanım amacına bağlı olarak değişiklik gösterebilir (Yardımcı, 2019). Bazı kaynaklara göre, İHA teknik olarak uzaktan kumanda, otomatik pilot, otonom veya yapay zeka ile yönlendirilen ve içinde herhangi uçuş personeli olmaksızın havada uçabilen hava araçlarını tanımlayan ortak bir terimdir. Bu tanıma göre, İHA'lar insan müdahalesi olmaksızın uçabilen ve farklı kontrol ve navigasyon sistemleri ile iş gören araçlardır (Akkurt, 2014).

İnsansız Hava Aracı (İHA) sistemlerinin kullanım alanı teknolojik gelişmelere paralel olarak hızla genişlemektedir. İHA'lar uzun bir tarihi gelişim sürecine sahip olmasına rağmen, talep genellikle askeri alanda meydana gelmiştir. Son yıllarda teknolojinin hızla ilerlemesi İHA'ların sivil alanda da kullanımını artırmıştır. Sınır kontrolü, kaçakçılıkla mücadele, fotoğraf çekimi, meteorolojik tespit gibi faaliyetlerin yanı sıra hobi amaçlı kullanımları da yaygınlaşmaktadır. Ticari faaliyetlerde İHA kullanımı için çeşitli girişimler de bulunmaktadır. Örneğin, ABD Federal Havacılık Kurulu (FAA), Amazon gibi elektronik ticaret şirketinin 2015 yılından itibaren kargo taşımacılığında İHA kullanımına izin verme planlarını desteklemiştir. Bazı Avrupa ülkelerinde sivil denemeler yapılmıştır. Ülkelerin hava hukuku düzenlemeleri, İHA kullanım alanlarına göre güncellenmektedir. Bu gelişmeler, İHA'ların askeri alanların ötesine geçerek çeşitli faaliyetlerde giderek daha yaygınlaşacağı düşünülmektedir (Dikmen, 2015).

Tablo 1. İHA araçlarının ağırlık, boyut, uçuş yüksekliği, hız ve uçuş süresine göre sınıflandırılması

İHA tanımlama	Ağırlık (Pound)	Boyut (Feet)	Uçuş Yüksekliği	Uçuş Hız (Miles/saat)	Uçuş Yarıçapı	Uçuş Süresi(saat)
Nano	<1	<1	<400	<25	<1	<1
Mikro	1-45	<3	<3.000	10-25	1-5	1
Küçük İHA	45-55	<10	<10.000	50-75	5-25	1-4
Çok Hafif Uçak*	55-225	<30	<15.000	75-150	25-75	4-6
Hafif Spor Uçak	255-1.320	<45	<18.000	75-150	50-100	6-12
Küçük Uçak	1.320-12.500	<60	<25.000	100-200	100-200	24-36
Orta Uçak	12.500-41.000		<100.000			

Kaynak: Korkmaz vd., 2016

Dronelar, kamera sistemleriyle donatılmıştır. Havadan görüntü ve veri toplama yetenekleri ile arama-kurtarma süreçlerinde, doğal afetlerde önemli bir rol oynamaktadırlar. Aynı zamanda, e-ticaret şirketleri ve lojistik firmaları tarafından da ürün teslimatında kullanılarak daha hızlı ve etkili bir teslimat süreci sağlanmaktadır. Dronelar, potansiyelleri ve çok yönlülükleri nedeniyle çeşitli sektörlerde giderek daha fazla tercih edilmektedir.

İnsansız Hava Araçlarının (İHA) gelişimi 19. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Ancak, 2. Dünya Savaşı ve soğuk savaş dönemi, İHA'ların askeri açıdan önemini ortaya koymuştur. İHA'lar, bu dönemlerde keşif, istihbarat toplama ve savaş alanında görev yapma gibi önemli roller üstlenmiştir. Askeri alanda pilot kayıplarını azaltması ve riskli görevleri üstlenmesi nedeniyle tercih edilmeye başlanmıştır (Torun, 2017: 2).

İHA (İnsansız Hava Araçları) araçlarının kökeni, askeri alanlardaki ihtiyaçlar dolayısı ile çıkmış olsa da günümüzde sivil alanlarda da yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. İHA'ların sivil alanda kullanımı, sosyal alanlarda olduğu gibi eğlence amaçlı olarak da kullanımı yaygınlaşmıştır. Askeri ve sivil İHA araçları olmak üzere iki kategoriye ayırmak mümkündür. İHA'lar, askeri amaçlı olarak istihbarat toplama, gözetleme veya saldırı gibi görevleri yerine getirmektedir. Sivil alandaki kullanımları ise hava fotoğrafçılığı, tarım alanında bitki sağlığı tespiti, madencilik sektöründe arazi analizi gibi alanlarda kullanılabilir. İHA'lar, sivil ve askeri alanlarda önemli faydalar sağlamaktadır. Ancak hava sahası düzenlemeleri, güvenlik ve gizlilik konularında da zorlukları vardır. Askeri İHA'lar (Askeri İnsansız Hava Araçları), çeşitli amaçlarla kullanılan araçlardır. Bunlar: Hedef ve Yem: Savaş uçaklarına karşı kullanılan İHA'lar, hedef belirleme sürecinde yardımcı olmak için yem olarak kullanılabilir. Bu araçlar, düşmanın dikkatini dağıtarak gerçek hedefin korunmasını sağlar. Keşif ve Gözetleme: Düşmana ait cephe bilgilerini toplamak için kullanılır. Düşman

mevzilerini keşfedebilir ve tespit edebilirler. Böylece, stratejik bilgiler elde edilir ve hareket planlaması için önemli bir veri kaynağı oluştururlar. Çatışma: Saldırı yeteneklerine sahiptir. Hedefe yönelik mühimmat taşıyabilir. Sivil İHA'lar (Sivil İnsansız Hava Araçları) ise askeri amaçlı İHA'lardan oldukça farklı kullanım amaçları vardır. Bunlar: i)Lojistik alanında kargo taşımacılığı ve lojistik tamamlayıcı olarak kullanılır. Özellikle küçük paketlerin hızlı şekilde taşınmasını sağlayarak verimliliğin artmasına neden olur. Erişimi zor olan bölgelere ya da acil ihtiyaç durumlarında kullanılır. ii)Araştırma ve Geliştirme: Sivil İHA'lar, farklı İHA teknolojilerinin denendiği araçlardır. Sivil ve Ticari: Sivil ve ticari amaçla kullanılan araçlardır. Örneğin, hava fotoğrafçılığı ve video çekimi, tarım alanında bitki izleme ve ilaçlama, altyapı denetimi gibi birçok alanda kullanılabilirler. iii)Eğlence Amaçlı: Özellikle İHA'ların popülerleşmesi ile birlikte hobi olarak kullanılabilmektedir. İnsanlar havadan çekimler yapabilirler (Korkmaz vd., 2016).

Şekil 1. Drone Tarihçesi

Kaynak: Garcia ve Santos, 2019

İnsansız hava aracı (İHA), telekomünikasyon, gözetleme, dağıtım sistemleri, kurtarma operasyonları ve istihbarat görevleri gibi çeşitli alanlarda karşımıza çıkmaktadır. Nispeten erişilemeyen yerlere (doğal afet bölgelerinin yanı sıra dağlar, vadiler ve ormanlar gibi) ulaşma yetenekleri ve önceden tanımlanmış yollarla sınırlandırılmadan seyahat etme kapasiteleri nedeniyle İHA'lar, zaman açısından kritik görevleri etkili bir şekilde gerçekleştirebilmektedir (Sanjab vd., 2020).

3. Son Adım Teslimatı

Teknolojinin hızlı gelişimiyle birlikte, dronelar lojistik süreçlerde yaygın olarak kullanılmaktadır. Dünya genelinde birçok şirket, tedarik zinciri yönetim sistemlerini yönetmek için dronları kullanmaya başlamıştır. Dronelar ayrıca madencilik operasyonlarında, arazi incelemelerinde, tarım arazilerinde ve mahsul denetimlerinde vb. birçok alanda kullanılmaktadır. Tüm bu özellikler sayesinde drone lojistik ve taşımacılık pazarının büyümesini beklenmektedir. Dronelar, depolama, üretim, dağıtım tesisleri ve diğer birçok sektörde kullanım alanı bulmaktadır. Depolama tesislerinde dronlar, envanteri izlemek için yaygın olarak kullanılmakta ve bazen küçük eşyaların taşınmasında da kullanılmaktadır. Bu durum forklift ve konveyör sistemlerinin kullanımını azaltarak maliyeti düşürmektedir. Bunun yanında, Covid-19 salgını, drone endüstrisi için bir fırsat yaratmıştır. Bu salgını kontrol altına almanın en önemli faktörlerinden biri sosyal mesafeyi korumaktır ve dronelar, insanlar arasındaki fiziksel teması sınırlamaya yardımcı olan birçok faaliyeti yönetmede yardımcı olmuştur. Bunlar arasında çeşitli tesislerde sıcaklık kontrolü yapmak, tıbbi malzemeleri teslim etmek gibi faaliyetler bulunmaktadır. Dronların operasyonlarını gerçekleştirme esnekliği, drone lojistik ve taşımacılık pazarının büyümesini destekleyen önemli bir araçtır. Ayrıca, gıda teslimatı ve lojistik şirketleri sürekli olarak droneları teslimat hizmetlerinde etkili bir şekilde kullanacak sağlam teknolojiler üzerinde araştırma ve geliştirme çalışmaları yapmaktadır. Drone kullanımının artması ile birlikte lojistik ve taşımacılık pazarının büyümesini destekleyeceği tahmin edilmektedir (Precedence research).

İnsansız Hava Araçlarının (İHA'lar), işletmelerin maliyetlerini minimize etme, zamandan tasarruf etme gibi konularda önemli avantajlar sunmaktadır. İşletmeler, bu sebeplerle İHA kullanımının faydalı olabileceğine inandıkları İHA filosu oluşturma konusunda yatırımlar yapmaktadır. Özellikle küresel faaliyet gösteren büyük ölçekli işletmelerin yatırımları dikkat çekmektedir. Amazon, büyük ağırlıkta olmayan paketleri teslim etmek amacı ile gereken şartları sağlayan bir İHA filosu oluşturma çalışmalarına başlamıştır. Şirket, Amerika Birleşik Devletleri'nin hava sahasında faaliyet gösterebilmek için Federal Havacılık İdaresi (FAA) ile işbirliği yapmaktadır. Şirket, 2018 yılında patent çalışmalarını tamamlamıştır. 2019 yılında İHA'lar aracılığı ile teslimat yapmaya başlamıştır (Austin, 2021). Türkiye'de 2022 yılının son günlerinde ilk olarak drone ile ürün teslimatı gerçekleştirilmiş olup drone ile teslimatın yakın gelecekte daha sık kullanılması öngörülmektedir (Aydın ve Çelik, 2023).

4. Drone taşımacılığı ve uygulamaları

Küreselleşen dünyada hava taşımacılığı ve yük taşımacılığı pazarların genel yapısını büyük ölçüde etkilenmiştir. Özellikle özel teslimat ve depolama gerektiren alanlarda önemli değişiklikler olmuştur. Freight forwarder şirketleri müşterilerin mal teslimine yönelik taleplerini karşılamak için hizmet yelpazelerini genişletmişlerdir. Bu bağlamda, teslimat ve sevkiyat işlemleri, kargo toplama ve konsolidasyon gibi alanlarda kapsamlı hizmetler sunmaktadırlar. Özel kargoların teslim edilmesi için teslimat süresini kısaltmak gerekmektedir. Bu gereklilik, ulaşım bağlantılarının yeterli olmadığı yerlerde daha çok önemlidir. İş dünyasında sıkça yaşanan probleme yönelik çözüm için insansız hava araçları (İHA'lar) kullanılmaktadır. Avrupa, Afrika ve Asya'nın bazı ülkelerinde gerçekleştirilmiş olan sivil İHA test uçuşları, ulaşılması zor yerlere ilaçlar ve yiyecek tedariki amacıyla minimal maliyetler ile gerçekleştirilmiştir (Marintseva vd., 2019). İşletmeler, lojistik sektöründe verimlilik sağlamak için yenilikçi yöntemleri takip etmektedir. Bu durum, dronelerin lojistik sektöründe taşımacılık faaliyetlerinde kullanılması çok önemli bir gelişmedir (Raj ve Sah, 2021).

Günümüzde e-ticaret şirketleri günlük paket hacimlerinde büyük artışlar yaşamaktadır. Özellikle son kilometrede yapılacak olan teslimatların taşıma maliyetleri oldukça yüksektir. İşletmeler, rekabet edebilmek ve artan talebi karşılamak adına otonom teslimat seçeneklerine ilgisi artmaktadır. Bu ilgi otonom insansız hava araçları veya dronelerin lojistik sektörü için umut vadeden bir alternatif olarak görünmektedir. Dronelerin gözetim ve uzaktan algılama yeteneklerinin olması, teslimat maliyetlerini ve süresini azaltmak amacıyla drone teslimat sistemlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Gelecek yıllarda, dronelerin lojistik sektöründe kaçınılmaz iyi bir alternatif olacağı düşünülmektedir. Lojistik sektörü sera gazlarının yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çevreye zarar vererek hava ve su kirliliği yaratmaktadır. Bu sebeple, küresel ısınmaya da sebep olmaktadır. Son kullanıcı teslimatlarında drone kullanılması, emisyonların azaltılmasına ve fosil yakıtlı enerji kaynaklarının kullanımının azalmasını sağlar. Ayrıca, drone ile yapılan teslimatlar, özellikle trafik yoğunluğunun olduğu bölgelerde trafik sıkışıklığının azalmasını da sağlamaktadır (Benarbia ve Kyamaka, 2021).

E-ticaretin yaygınlaşması ile birlikte, hızlı teslimat ya da aynı gün teslimat gibi kavramlar ürünlerin satın alınmasına karar verilirken bir etki faktörüdür. Aynı gün teslimat ve drone ile teslimat hizmetleri, her geçen gün daha cazip hale gelmektedir (Demirdöğmez, 2021).

Precedence Research tarafından 2020 yılında yayınlanan bir rapora göre, drone taşımacılığı sektörünün 2020 yılında 8.7 milyar dolar, 2022 yılında 12.7

milyar dolarlık bir pazar payına sahip olduğu görünmektedir. 2030 yılına gelindiğinde ise sektörün yaklaşık 60 milyar dolarlık bir pazar büyüklüğüne ulaşması beklenmektedir. Bu veriler, drone taşımacılığının hızla büyüyeceğini göstermektedir (Turgut ve Şeker, 2022).

Resim 1. Amazon'un teslimat için drone modeli tasarımı

Kaynak: <https://www.bbc.com/news/technology-38320067>

Drone kullanımı, bölgelerin ulaşılabilirliğini artırmakta, trafiği karayolundan alıp gökyüzüne yönlendirmektedir. Özellikle kısa sürede yapılması gereken teslimatlar için kullanılabilir (Wang vd., 2019). Online perakendecilikte hızlı teslimat çok önemli bir noktadadır. Müşterilerin beklentileri ve satıcıya yansıyan maliyetler işletmeleri zorlamaktadır. Bu nedenle, bu süreçlerde yeni teknolojilerin uygulanması ve teknolojilerin takip edilmesi ile süreçlerde iyileştirmeler yapılmalıdır (Dolan, 2018).

Tablo. 2 İHA ve Araç Karşılaştırması

	Kullanılan yol	Teslimat Hızı	Taşıyabileceği Yük	Taşıyabileceği Mesafe
İHA	Havayolu	Hızlı	Hafif Paketler	Kısa
Araç	Karayolu	Yavaş	Ağır Paketler	Uzun

Kaynak: Yetiş vd., 2021)

Son mil teslimatı, malların dağıtım ve aktarma merkezinden ayrıldıktan sonra nihai müşteriye ulaşmadan önce gerçekleşen son nakliye işlemine denmektedir. Bu aşama, lojistik süreçte verimlilik sağlamaktadır. Buna ek olarak lojistik süreçlerin iyileştirilmesi için çeşitli İHA'lar yeni stratejilerin geliştirilmesine imkan verir (Hurtado vd., 2019). Bu aşama, özelleştirilmiş hizmetleri içeren teslimatın tamamlayıcı parçasıdır. Drone ile teslimat yenilikçi çözümler getirmekte ve müşteri memnuniyeti sağlayarak ile müşteri sadakatini olumlu yönde etkilemektedir (Vakulenko vd., 2018). Taşımacılığın bu son aşaması, siparişi taşıma sürecinin en önemli adımı olarak kabul edilir. Özellikle e-ticaret işletmeleri için en maliyetli süreçtir. Son mil teslimatı siparişin yerine getirilme

aşamasında kritik bir noktadır. Firmalar, maliyet avantajı sağlayabilmek için drone ile teslimatı etkin bir şekilde gerçekleştirecek dağıtım modellerini benimsemelidir (Janjevic ve Winkenbach, 2020). Son mil taşımacılığı, çok özel teslimat koşulları gerektirir. Bu nedenle tedarik zincirinin en problemlili ve en maliyetli kısımlarından birini oluşturur. Bu maliyetler toplam taşımacılık maliyetlerinin %13 ile %75'ini oluşturabilmektedir (Maes ve Vanelslender, 2012).

Teslimat droneleri, lojistik endüstrisi ve yiyecek dağıtım şirketlerinin sunduğu teslimat hizmetlerinde kullanılmaktadır, diğer yandan kargo dronları 10 kg'dan fazla olan lojistik malzemeyi bir yerden başka bir yere transfer etmek için kullanılmaktadır. Teslimat dronelerinin, e-ticaret endüstrisinin hızlı büyümesi nedeniyle önemli ölçüde büyümesi beklenmektedir (Precedence research).

Dronelar, geleneksel taşıma araçlarıyla karşılaştırıldığında bir dizi avantaja sahiptir. Düşük maliyet avantajı kısa mesafelerde taşıma maliyetini düşürebilir. Geleneksel taşıma araçlarına göre, yakıt tüketimi daha azdır. Bu durum işletme maliyetlerini daha ekonomik hale getirir. Ulaşım esnekliği avantajı ise kara, su, dağlık alan gibi engellerin olduğu durumlarda kullanılır. Zorlu coğrafi bölgelere erişimi kolaylaştırır. Esnek çizelgelemede ise az hava trafiği ve daha az kısıtlama ile hızlı teslimatlar gerçekleştirebilirler. İnsan gücü gerektirmemesi de otomatik olarak uçabilen ve kontrol edilebilen araçlar olması bir operatörlere ihtiyaç duymadan taşıma işlemlerini gerçekleştirmesi daha insan kaynaklardan tasarruf sağlar (Sevici vd., 2023). Hız ve esneklik unsurları dronelerin en önemli avantajları arasındadır (Weng vd., 2023).

Dronelar, hızlı ve etkili bir şekilde kargo taşıma, depolama ve dağıtım gibi lojistik faaliyetleri gerçekleştirebilmektedirler. Ancak, drone kullanımının bazı dezavantajları da göz önünde bulundurulmalıdır. Dronelerin genellikle sınırlı taşıma kapasiteleri vardır dolayısıyla ağır yüklerin dronelarla taşınmasını zordur. Bu nedenle, büyük hacimli yüklerin taşınması sorunu ortaya çıkmaktadır. Dronelerin uçuş süresi ve menzili sınırsız değildir dolayısıyla uzun mesafeli taşımacılıkta operasyonlar için kısıtlamalar yaratmaktadır. Dronelar hava koşullarına karşı fazlasıyla duyarlıdır. Olumsuz hava koşullarından direkt etkilenebilmektedir. Bu durum dronelerin uçuş performansını etkileyebilir. Güçlü rüzgarlar dronelerin istikrarını bozabilir ve kontrolünü olumsuz yönde etkileyebilir. Drone kullanımıyla ilgili ülkelere göre yasal ve düzenleyici engeller bulunmaktadır. Lojistik şirketler taşımacılık hizmetlerini drone ile gerçekleştirirken sınırlamalar ile karşılaşabilirler. Drone kullanımıyla ilgili düzenlemeler vardır ve bu kuralların uygun şekilde yapılmalıdır. Lisans ve izin gereklilikleri, sınırlı hava sahası erişimi gibi faktörler drone kullanımında lojistik operasyonları etkileyebilir. Drone kullanımı veri güvenliği endişe yaratmaktadır.

Dronelar, potansiyel olarak hassas verilerin toplanması açısından endişeye neden olmaktadır. Bu verilerin gizliliği korunarak operasyonların gerçekleşmesi gerekmektedir. Dronelar genellikle otonom veya uzaktan kumandalı olarak insan tarafından yönetilir. İnsan hataları da göz ardı edilemez bir gerçektir. Kazalara sebebiyet vermemek adına yöneticinin yetkinliği önem arz etmektedir. Drone tabanlı lojistik sistemlerin kurulumu maliyetlidir. Lojistik şirketlerinde mevcut altyapının drone tabanlı sistemlere uyarlanması, satın alınması, bakımı, operatör eğitimi gibi faktörler de ek maliyetler getirebilmektedir. Sonuç olarak, lojistik sektöründe drone kullanımının birçok avantajı olsa da, dezavantajları da vardır. Uçuş süresi ve menzil sınırlamaları, kapasite sınırı, hava koşulları, yasal düzenlemeler, veri güvenliği endişeleri, insan hata faktörü drone tabanlı lojistik operasyonlarını etkileyen başlıca faktörlerdendir.

Sonuç

Son yıllarda, artan müşteri talepleri ve işletmeler arasındaki rekabet lojistik süreçlerde modern teknolojilerin kullanılmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Dronelar, askeri, sağlık, tarım, e-ticaret, gıda gibi sektörlerde kullanılmakta lojistik faaliyetlerde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle küreselleşme sonucunda e-ticaret faaliyetlerinin artması, son teslimat aşamasında maliyet kalemini beraberinde getirmiştir. Bu noktada taşımacılıkta drone kullanımı iyi bir çözüm önerisi olarak sektöre umut vermiştir. Drone kullanımı son adım teslimatında kullanılması işletmelere maliyetlerini minimize etme şansını vermiştir. Lojistik sektöründe önemli bir araç olarak karşımıza çıkan drone teknolojisi, müşteri beklentilerinin karşılanması adına hatırı sayılır bir gelişmedir. Trafik sorunu, kentsel alanların en önemli sorunlarından biridir. Gelecek nesilleri olumsuz etkilemeyen sürdürülebilirlik için lojistik sektöründe çevresel duyarlılığın artırılması gerekmektedir. Hız, verimlilik, erişilebilirlik ve müşteri memnuniyeti gibi faktörler işletmeleri drone kullanımına istekli hale getirmiştir. Lojistik operasyonlarda drone kullanımı maliyetlerin azalmasına, hızlılığa etkisi gibi olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Bunlara ek olarak, henüz devletlerin bu alanda yasal düzenlemeleri tam anlamıyla uygulamaya koymamış olması, dronelar özel uygun istasyonlarının yetersizliği, limitli enerji süreleri karşımıza dezavantaj olarak çıkmaktadır. Dronelerin askeri amaçlı kullanımının yanı sıra sivil havacılık sektöründe de yaygınlaşması, drone üretimini artırmıştır. Dronelerin kullanım alanlarının genişlemesi ve ticari işletmelerin bu teknolojiyi benimsemesi, drone ekonomisini oluşturmuştur. Büyük şirketlerin bu alanda yatırım yapmasını gerekli kılmıştır. Aynı zamanda, birçok işletme, ticari faaliyetlerde bulunabilmek için ulusal havacılık kuruluşlarına kayıt yaptırmaktadır.

Dronelar, lojistik operasyonlar için güçlü bir teknolojidir. Lojistik alanında kullanılan dronelar, hemen gönderilmesi gereken veya sık gönderimlerin olduğu durumlarda, küçük paket taşımacılığında ve ulaşılması zor bölgelere teslimat için etkili bir seçenektir. Dronelar, hızlı olması açısından, esnek ve çevre dostu bir teslimat yöntemi sağlamaktadır. Lojistikte drone kullanımı lojistik operasyonların verimliliğini artırabilir.

Büyük veri, bulut bilişim ve yapay zeka gibi teknolojiler, "akıllı lojistik" kavramının güçlenmesini sağlamaktadır. Bu teknolojiler, lojistik süreçlerin daha verimli yönetilmesini sağlamaktadır. Drone taşımacılığı, bu teknolojiler sayesinde daha önemli bir noktaya gelmiştir. Dronelar, büyük veri ve yapay zeka teknolojileriyle entegre olduğunda, akıllı lojistik uygulamalarında etkin olarak yer alabilirler. Dronelar, hızlı ve esnek teslimat avantajı sağlarken, veri toplama ve analiz yetenekleri ile birlikte lojistik süreçlerin izlenmesine olanak sağlayıp lojistik süreçlerin optimize edilmesine yardımcı olabilirler. Bu sebeple, lojistik alanında drone kullanımı, akıllı lojistik projelerinin önemli bir bileşenidir. Lojistikte drone kullanımı lojistikte faydalı bir tamamlayıcı olarak görünmektedir.

Dronelerin, geleneksel teslimat araçlarının tamamen yerini alması pek mümkün görünmemektedir. Ancak, mevcut süreçleri tamamlamak ve süreçleri hızlandırmak için önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle zaman açısından kritik noktada bulunan ürünlerin teslimatında, dronelerin kullanımı gereklidir. Dronelerin hızlı ve esnek bir teslimat sağlaması ve dar alanlara kolayca erişebilmesi, trafik sıkışıklığından etkilenmemesi, alternatif rota seçenekleri sayesinde teslimat sürecini optimize edebilmesi drone kullanımının avantajları arasındadır. Bu avantajlarının yanında dezavantajları da bulunmaktadır. Dronelerin hava sahası düzenlemeleri, güvenlik sorunları ve veri gizliliği gibi ortaya çıkan bazı zorlukları da vardır. Dolayısıyla, dronelerin geleneksel teslimat yöntemlerini tamamen yerine geçmesi pek mümkün değildir. Lojistik süreçleri destekleyen ve tamamlayan bir roledir.

Kaynakça

- Austin, P. L. (2021) Amazon Drone Delivery Was Supposed to Start By 2018. Here's What Happened Instead? <https://time.com/6093371/amazon-drone-delivery-service/>. (Erişim Tarihi: 15 haziran 2023).
- Akkurt, S. (2014). Türk Sivil Havacılık Mevzuatı ve Uluslararası Konvansiyonlar Kapsamında Sivil Havayolu ile Yolcu Taşımacılığında Kaynaklanan Hukuki Sorumluluk, Seçkin Yayınları, 1. Baskı, Ankara.
- Akoğlu B. ve Fidan Y. (2020). Dünyada Hava Kargo Taşımacılığı Pazarı ve Türkiye'nin Yeri. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi*, 4(1), 30-51
- Aydın, İ. & Çelik, Z. (2023). Drone İle Teslimata Yönelik Algılanan Güvenin Kullanım Niyeti Üzerindeki Etkisinde Algılanan Risk Ve Ağızdan Ağıza İletişimin Aracılık Rollerinin Araştırılması . *Equinox Journal of Economics Business and Political Studies* , 10 (1) , 49-67 . DOI: 10.48064/equinox.1254198
- BBC News. "Amazon Makes First Drone Delivery". <http://www.bbc.com/news/technology-38320067>. Erişim tarihi: 20.06.2023
- Benarbia, T. ve Kyamakya, K. (2021). A literature review of drone-based package delivery logistics systems and their implementation feasibility. *Sustainability*, 14(1), 360.
- Çalışkan, T. B. ve Erturgut, R. (2022). LOJİSTİK FAALİYETLERDE İHA KULLANIMI: İHA PİLOTLARI ÜZERİNDE BİR ARAŞTIRMA . *Uygulamalı Bilimler Fakültesi Dergisi* , 4 (1) , 1-16 .
- Demirdöğmez, M. (2021). E-ticaret mevcut durum ve gelecek projeksiyonları. *Güncel Dijital Pazarlama Paradigmaları*, 185-206.
- Dikmen, M. (2015). İnsansız Hava Aracı (İHA) Sistemlerinin hava hukuku bakımından incelenmesi. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 14(1), 145-176.
- Dolan, S. (2018). The challenges of last mile delivery logistics & the technology solutions cutting costs. *Business Insider*, <https://www.businessinsider.com/last-mile-delivery-shipping-explained?IR=T>. Erişim Tarihi: 10.06.2023
- Garcia, O.S. ve Santoso, A. (2019). Comparative Evaluation of Drone Delivery Systems in Last-Mile Delivery. https://dspace.mit.edu/bitstream/handle/1721.1/121319/Garcia_Santoso_2019.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Erişim Tarihi: 03.06.2023.
- Hurtado, P., Dornoles, C. ve Frazzon, E. (2019). Big Data Application for E-Commerce's Logistics: A Research Assessment and Conceptual Model. *IFAC PapersOnLine*, 838-843

- Hayhurst, K. J., J. M. Maddalon, P. S. Miner, M. P. DeWalt, ve G. F. McCormick. 2006. "Unmanned Aircraft Hazards and their Implications for Regulation." In 2006 IEEE/AIAA 25TH Digital Avionics Systems Conference, pp. 1-12. IEEE.
- Janjevic, M. ve Winkenbach, M. (2020). Characterizing urban last-mile distribution strategies in mature and emerging e-commerce markets. *Transportation Research Part A*, 164-196.
- Kahveci, M. ve Can, N. (2017). İnsansız hava araçları: tarihçesi, tanımı, Dünyada ve Türkiye'deki yasal durumu. *Selçuk Üniversitesi Mühendislik, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 5(4), 511-535.
- Korkmaz, Y., İyibilgin, O. ve Fındık, F. (2016). Geçmişten günümüze insansız hava araçlarının gelişimi. *SAÜ Fen Bilimleri Dergisi*, 20(2), 103-109.
- Maes J., Vanelslander T., 2012, "The use of bicycle messengers in the logistics chain concepts further revised", The Seventh International Conference on City Logistics , *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 39, s.409 – 423.
- Marintseva, K., Yun, G. ve Vasilenko, I. (2021). Delivery of special cargoes using the unmanned aerial vehicles. In *Research Anthology on Reliability and Safety in Aviation Systems, Spacecraft, and Air Transport* (pp. 1564-1587). IGI Global.
- NAKİBOĞLU, G. (2020). Drone taşımacılığı ve son-adım teslimatta kullanımı. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(2), 285-298.
- Precesence Research. Drone Logistics and Transportation Market Size, Report 2030. Erişim Tarihi: 25.06.2023
- Raj, A. ve Sah, B. (2019). Analyzing critical success factors for implementation of drones in the logistics sector using grey-DEMATEL based approach. *Computers & Industrial Engineering*, 1-12.
- Sanjab, A., Saad, W. ve Başar, T. (2020). A game of drones: Cyber-physical security of time-critical UAV applications with cumulative prospect theory perceptions and valuations. *IEEE Transactions on Communications*, 68(11), 6990-7006.
- Sevici, Ö. M. , Bilgin, A. A. ve Serttaş, S. (2023). Kurye Ve Kargo Amaçlı Dikey İniş Kalkış Yapabilen İnsansız Hava Aracı Tasarımı Ve Üretimi . *Journal of Scientific Reports-C* , (004) , 1-13 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/jsr/issue/78319/1292948>
- Torun, A. (2017). İnsansız Hava Aracı (İHA) Sektörü Ve İHA Fotogrametrisinin Ölçme Bağlamında Konumlandırılması The Sector of Unmanned Aerial Systems and Positioning UAS Photogrammetry Regarding Surveying Discipline.

- Turğut, M. ve Şeker, B. (2022). İnsansız hava araçlarının (İHA) taşımacılıkta kullanımına yönelik keşfedici bir araştırma: drone taşımacılığı ve uygulamaları. *Journal of Intelligent Transportation Systems & Applications*, 5(2).
- Vakulenko, Y., Hellström, D. ve Hjort, K. (2018). What's in the parcel locker? Exploring customer value in ecommerce last mile delivery. *Journal of Business Research*, 421-427.
- Wang, F., Wang, F., Ma, X. ve Liu, J. (2019). Demystifying the Crowd Intelligence in Last Mile Parcel Delivery for Smart Cities. *IEEE Network*, March/April. 10.1109/MNET.2019.1800228
- Weng, Y. Y., Wu, R. Y., & Zheng, Y. J. (2023). Cooperative truck–drone delivery path optimization under urban traffic restriction. *Drones*, 7, 59, 1-20.
- Yardımcı, G. (2019). İnsansız Hava Araçlarına Türk Mevzuatından Bir Bakış. *Journal of Aviation*, 3(1), 61-80.
- Yetiş, H. , Güngör, Z. & Karaköse, M. (2021). Araç-İHA İşbirliği ile Kargo Teslimatları İçin Ortak Rota Optimizasyonu . *Fırat Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* , 33 (2) , 135-144 . Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/fufbd/issue/64918/878774>

69. Bölüm

Ekofeminizm: Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısı ile Ataerkillik İlişkisi

Sema SANCAK ¹

Feran AŞUR ²

¹ Öğr. Gör.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kadın ve Aile Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. semasancak@yyu.edu.tr ORCID: 0000- 0002-0717-5693

² Doç. Dr.; Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü. feranekasur@gmail.com ORCID: 0000-0001- 9480-5536

ÖZ

Bu araştırma, ataerkil yapının toplumsal cinsiyet üzerine oluşturduğu olumsuz etkileri belirlemek, kadınlar ve doğa üzerindeki baskıcı tutumları göz önüne sermek ve bu konudaki sömürünün engellenebilmesi için farklı bakış açıları oluşturmak amacıyla yapılmıştır. Farklı feminist bakış açılarının çevre yaklaşımları ile biraraya gelmesinden oluşan ekofeminizm, kadın ve doğanın sömürülmesi olarak hayatımızdaki yerini almıştır. Bu kavramın anlaşılması, çevre yaklaşımlarına en güçlü karşı duruşu sergilemektedir. Ekofeminizm içinde teorik ve politik düzeyde yapılan en önemli tartışmalardan biri ataerkillik konusudur. Ataerkil yapı kapitalist sistemle birlikte hem çevreyi hem de kadını olumsuz etkilediği sürece, sürdürülebilir bir çevre politikasından bahsetmek oldukça zordur. Kadınlarla ilişkilendirilen (nazik, merhametli ve şiddetten uzak olma) durumları ataerkil yapı tarafından küçüksenmekte hatta bu durum güçsüzlük olarak nitelendirilmektedir. Ancak bu söylemler doğru değildir.

Sonuç olarak; ataerkil toplumda erkekler hem kadınlar hem de çevre üzerinde tahakküm kurmaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, kadın, ekofeminizm, ataerkillik, toplumsal cinsiyet rolü

1. GİRİŞ

Çevre, insanın doğduğu, büyüdüğü, canlı ve cansız varlıklar ile etkileşim içinde bulunduğu bir sistemler bütünüdür. Bu döngü içinde gelişen çevre kirliliği de tüm dünyada her geçen gün artmaktadır. Doğadaki düzenin sağlanabilmesi için ekolojik dengeyi oluşturan zincirde bir kopuş olmaması gerekir. Aksi takdirde bu denge bozulur ve önemli çevre sorunları oluşabilir.

Son yıllarda kırsal alanlarda yapılan yatırımlar çevreye ve dolayısıyla da çevreyle yoğun ilişki içerisinde bulunan köylülerin yaşam kalitesine zarar vermektedir. İnsanlar çevrede oluşan bu zararlara karşı, bazen tepkisel davranışlar sergilemişler bazen de toplumsal direnişler ortaya koymuşlardır. Direnişlerde doğal alanların korunmasının yanında, kadınların ön saflarda bulunduğu sistem karşıtı duruşlar dikkat çekmektedir. Ataerkil yapı ve neoliberal politikaların oluşturduğu işbirliği içinde, kadınların çevreyi korumaya yönelik hareketin perde arkasında görünen unsurların ve çevreyi korumaya yönelik kadınların tecrübeleri feminist bir açıdan incelenmesi çok kıymetlidir (Yılmaz, 2019:6). Toplumsal cinsiyet rolleri, geçmişten günümüze kadar ataerkil sistem içinde var olmuştur. Toplumsal cinsiyet coğrafya, kültür ve yaşanan zamana göre rol ve davranışların bütününe ifade etmektedir (Ataman, 2009:1). Toplum içinde kadın ve erkeğin rolleri cinsiyet ilişkilerini belirlediği gibi, insanların sadece kendi kendine yeten “birey” olarak görülmesini engelleyen insanları “cinsiyet kalıpları” içine sokan ve kişiler üzerine de o kalıpları giydirme gayreti içine girdiği görülmektedir. Zamanla ve ülkeden ülkeye değişiklik gösteren bu dinamik yapı ile toplumsal cinsiyet kalıplarının kemikleşmiş yapısı, kadın ve erkek arasında eşit olamayan hiyerarşik yapının güçlenerek sürdürülmesine sebep olmaktadır. Bu toplumsal yapı içerisinde yaşayan erkekler aktif ve başarılı olarak görülürken, kadınlar ise aktif olmayan ve ikincil olarak kodlanmaktadır (Caranny-Francis, 2002:1-4). Ataerkil toplumlarda erkek gücü elinde tutmaktadır. Sahip olduğu kudreti kadınların üzerinde kullandığı gibi çevreyi de hükmü altına almaya devam etmektedir.

2. EKO FEMİNİZME GENEL BİR BAKIŞ

Kadınların özgürlük ve eşitlik mücadelesini ifade eden feminizm birbirinden farklı inanışları bünyesinde toplayan bir görüştür. Ekofeminizm, insan ve çevre ilişkisi ile kadın ve erkek davranışını incelemektedir. Ekofeminizm, çevrenin birbiriyle ilişkili hükmetme şekilleri, kadın cinselliğinin baskı altında tutulması, insanın insan tarafından istismar edilmesi ve çevrenin ataerkil ve kapitalist sisteminin biçim değiştirilmeye çalışılması ile kadınların bu düzende etki altına alınmasına ilişkin tarihsel konumlarının analiz edilmesini kapsamaktadır (Berktaş, 2020:18- 19).

Ekofeministler sadece çevre ve kadının çift itaat ettirilerek ikisinin aynı sömürüden olumsuz etkilendiğini tartışmamakta, bunun yıkıcı sonuçlarına dahi çözüm arayışında bulunmamaktadırlar. Ataerkil düzenin özünde, doğanın ve kadının insana hizmet etmesi gerektiği fikri yaygındır. Ancak ekolojik düşüncenin özünde, kadın ve erkek prensiplerinin eksiksiz ve iki zıt kuvvetin etkileşim uyumuna dayanmaktadır (Güzel, 2020a:101). Ataerkil yapı, çevre ve kadın arasında kurduğu benzerlik ile kadının doğasına ilişkin erkek peşin hükmün ve kemikleşmiş hipotezlerin çevre kuralları olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Kadının ve çevrenin her ikisinin de kontrol altına alınıp ehlilleştirilmesini meşrulaştırmıştır.

3. EKOFEİNİZM VE DOĞA ARASINDAKİ İLİŞKİ

Dünyanın gücünü elinde tutmaya çalışan ataerkil kapitalist düzenin farkına varmadığı gerçek, çevre sorunlarının ekolojik krizin tamir edilemez boyutlara geldiğinin farkına varılamamasıdır. Ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasi çeşitli eşitsizliklerin insanoğlunu kıyametin en üst seviyesine yaklaştırdığını bunun da dünyanın sonu olacağını belirtilmektedir (Güzel, 2020b:69). Yeryüzünde yaşayan insan dışındaki tüm varlıklarla onu birbirinden ayıran en önemli çevresel ayırım, insanların ekolojik çevre şartlarını kendi isteği doğrultusunda değiştirerek hükmü altına alması ve etkilemesidir (Çepel, 1992:141). İnsanlar binlerce yıldan beri dünyayı kendi yararları yönünde değiştirmeye çalışmışlardır. İlk başlarda doğal düzen fazla değişmemiş ve ekosistem ekolojik denge içinde yapı ve işlevini koruyabilmiştir. Dünyadaki insan sayısının yetersizliği teknolojik faktörlerin çevreyi olumsuz etkileyecek kadar gelişmemiş olması ve dünyadaki yaşamın üst seviyede olmaması çevreyi koruyan önemli faktörler arasında yer almaktadır. Ancak, insanın doğaya egemen olma anlayışı geliştikçe çevredeki tahribat yayılmış sonunda atmosferin bütün kademelerinde gittikçe artan bir şekilde hayat standardı giderek zorlaşmıştır. İnsanın doğaya egemen olma boyutları genişledikçe doğa tahribi artmış. Bu şekilde çevreye bilinçsizce müdahale edilmesi ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların artmasına neden olmuştur (Çanakçıoğlu, 2011:18).

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) ile Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) yeşil büyüme kavramını, çevre koruyucu olumlu gelişmelere etki edecek faktörlerin yatırıma öncelik veren bir bakış açısını benimsemişlerdir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2012). Yeşil büyüme; ekosistemlerin düzenini koruyan, refahı ve sosyal eşitliği artıran, düşük karbonlu üretimi destekleyen ve çevre farkındalığının gelişmesine hizmet eden bir anlayıştır. Bu anlayış dünya ülkelerinin daha önceki kalkınma modellerini bırakarak çevre dostu olan ve kıt kaynakları idareli kullanan başka yeni

modellere geçmesi konusuna dikkat çekmeyi amaçlamaktadır (Çanakçıoğlu, 2011:18).

Küreselleşme ile birlikte de dünyada ve ülkemizde gelişen ve değişen bütün alanları neoliberalizmden ayrı düşünmemek gerekmektedir. Neoliberalizm, küreselleşmenin ekonomik boyutu olarak ortaya çıkmış ve devletin ekonomik anlamda kamusal hizmetlerin özel sektöre devredilmesini ve böylelikle devletin üzerinde bulunan birçok hizmet alanının devletin denetiminden çıkmasını öngören ekonomik bir politikadır. Neoliberalizm sadece ekonomik alanı değil toplumsal hayatın tüm alanlarını etkilemektedir. Çünkü ekonomik düzen tüm dünyayı etkisi altına almıştır. Kapitalist sisteme göre çevre, toplum yaşamının çeşitli alanlarında sermaye birikimine katkı sağlayabilen bir alandır. Dolayısıyla çevre, neoliberal küreselleşme sürecinde sermayeleştirilmektedir. Neoliberalizm çok çabuk gelişen ve büyürken güçlenen bu yapı çevre açısından yıkıcı olmaktadır. Kırsal alanlarda çevre, rant elde etme sebebiyle tahrip edilirken bu yıkımlar zamanla dünyanın hemen her yerinde olumsuz çevre koşullarının ortaya çıkmasına ve ekolojik krizin büyümesine yol açmaktadır. Dünyanın ısınma eğiliminde olması, iklim değişikliğinin dünya genelinde yaşamı tehdit eden ciddi sorunlar oluşturmaları, ekolojik kriz seviyesinin küresel ölçekte ele alınması ve çözüm odaklı modellerin geliştirilmesi gerekmektedir. Ayrıca doğanın sermayeleştirilmesi ve toplumsal hayatı etkisi, sosyolojik bakış açısı ile ele alınması önemlidir. Çevrenin kapitalist sistem aracılığıyla zedelenmesiyle birlikte kırsalda yaşayan çiftçilerin temel geçim kaynakları ve yaşamları değiştirilmektedir. Son zamanlarda oluşan çeşitli yatırımlarla birlikte kırsalda yaşayan köylüler sürece karşı tepki göstererek bir duruş sergilemekte, protesto ve eylemlerle çevrenin korunmasına yönelik çevre direnişleri gerçekleştirmektedirler.

Türkiye’de kırsal alanlarda yapılmakta olan maden ve santral yatırımlarına karşı bu tür direnişler ortaya çıkmış ve halen sürdürülmektedir. Direnişlerde çevreyi korumanın yanı sıra kapitalist sistemin daha çok kazanma hırsına karşıtı bir duruş, gündelik yaşam alanlarını koruma gibi birbirinden ayrılması zor olan olguların iç içe girdiği görülmektedir. Yapılan mücadelelerde kadınların ön saflarda bulunması ayrıca dikkat çektiğinden köylü kadın açısından direnişin arkasındaki faktörler detaylı bir şekilde irdelenmelidir. Ayrıca neoliberalizmin çevreye ve kırsala yansımaları, yaşananların kadınların yaşamlarına etkisi ve sürece karşı başlayan direnişlerde kadınlık deneyimleri sorgulanmalıdır (Yılmaz, 2019:1-5). Çevreyi koruma hareketlerinde kadınlar çocuklarının geleceğini koruma, insanlık adına, ataerkil yapıya kafa tutan bir tavır sergilemektedirler.

Özellikle ormanların yok edilmesine karşı sebebiyle yapılmış çoğu çevre

hareketine kaynak olmuş Chipko Hareketi Hindistan'da ortaya çıkmış ve 1970'li yıllarda yayılmaya başlamış bir şiddetsiz çevre hareketidir. Hareketin adı Hintçe de "sarılmak" anlamına gelen "Chipko" kelimesinden gelmektedir. Protestoların daha çok kadınların ağaçların kesilmesini önlemek amacıyla ormanlarda ağaçlara sarılarak gerçekleşmesi sebebiyle bu ismi aldığı bilinmektedir. Yüzyıllardır ormanlar Hindistan halkı için önemli bir yaşam kaynağı olmuştur. Özellikle orman ve dağ köylerinde yaşayanlar insanlar ormanlardan yiyecek, yakacak, su ve bitki elde ederek yaşamlarını sürdürebilmek için yararlanmaktadır. Ayrıca ormanlar bölge halkı için kutsal anlam taşımakta; ağaçlar bir tür ailenin üyesi gibi görülmektedir. Ağaçların ve vahşi yaşamın korunması, Vishnoi inancının 29 ilkesinden biri olarak kabul edilir. Bu nedenle ormanlara zarar verilme ve yaşam kaynaklarının yok edilmesi tehlikesi ortaya çıktığında başta kadınlar olmak üzere bölge halkı tepkisini ortaya koyduğu bir çevre hareketi olarak varlığını sürdürmektedir(<https://akademikcevre.com/chipko-hareketi-agaclara-sarilan-kadınlar/> Erişim:20.06.2023).

4. ATAERKİLLİK VE KADIN PSİKOLOJİSİ ÜZERİNE ANALİZLER

Ataerki yapı toplumda kadınların ikincil oluşlarını, ezilmelerine yol açan kurumsal ve sosyo kültürel oluşumları ve geleneksel yapının kurallarını belirleyen erkek gücünü temsil anlamına gelmektedir. Ataerkillik kadının bedeni üzerinde hak iddia eden, denetleyen, sömüren uygulamalar düzenidir. Berktaş'ın belirttiği gibi ataerki yapı, erkek çıkarlarını korurken erkeklerin iradelerinden bağımsız objektif olarak varlığını devam ettirmektedir (Şenel, 2012:247). Ayrıca bu kavram, toplum içinde yaşayan kadın üzerindeki erkek otoritesini pekiştirerek ve arttırarak kadın ve çocuklar üzerinde erkek egemenliğinin meşrulaşması sağlamaktadır. Ataerki yapı erkeğin toplumun önemli kurumlarındaki otoriteyi elinde tuttuğunu ve kadının böyle etkili bir güce ulaşmasını engellediğini göstermektedir. Aristo da erkeğin aktif ve kadının pasif olduğunu iddia ederek benzer bir teoriyi savunmakta, ayrıca akıl yürütme yeteneği, kapasitesi ve karar verme gücünde kadını pasif olarak vasıflandırmaktadır. Kısaca erkek otorite sahibi olduğu ve gücü elinde bulundurduğu için güçlü ve hükmeden, kadının ise herhangi bir değeri olmadığı gibi bayağı ve hükmedilmek için doğmuştur(Learner, 1989:8-11).

Kadınların içinde bulunduğu hiyerarşik yapı ne olursa olsun toplumdaki ezilmişlik durumu ailede başlayan şiddet, baskı, sömürülme, kontrol altında tutulma, hakarete uğrama, tanınmama ve ayrımcılığa uğrama gibi çeşitli şekillerde görülmektedir. Örneğin, ailede erkek çocuk doğduğunda kurban

kesilmesi en önemli bir sevinç işaretidir. Ev işlerinin kadınlara ve genç kızlara yüklenmesi, yemeğin güzel ve etli kısımlarının önce erkeklere verilmesi, kadına karşı uygulanan aile içi şiddet, kız çocuklarının eğitim fırsatından, çalışma hayatından ve özgürlükten yoksun bırakılması, erkeğin kadın ve kız çocukları üzerindeki baskısı, iş hayatında kadına yönelik şiddet, cinsel taciz ve saldırı, kadının karar mekanizmasında yer almaması, kadınlar için mülkiyet hakkının olmaması ile erkeklerin kadın bedeni üzerine biçtiği hakimiyet ataerkilliğe verilebilecek diğer örneklerdir. Kadınların erkeklere göre ikincil sayılması ailede, okullarda, işyerlerinde, sosyal ilişkilerde, medyada ve yasalarda karşılaşılan derin bir yaradır. Bundan dolayı ataerkillik, her an kadınlar üzerinde çıplak gözle görülen erkek hakimiyeti uygulamalarının toplamıdır. Bu bakış açısına göre kadınlar ikincil bir varlık olarak devamlı bir şekilde erkekler tarafından kontrol edilmelidir (Sultana ve ark., 2019:420).

Toplum, sahip olduğu kültürel yapıya göre erkek egemen toplumsal alanı yaratmakta ve bunu kurumsallaştırmaktadır. Bu erkeklik alanı toplum içinde normal kabul edilerek içselleştirilmektedir. Kadınlar, ataerkil sistemde genellikle ev içi alanda tanımlanmakta ve bunlar da ev içi yaşamın barındırdığı annelik ve eş olma rollerini içermektedir. Kadınlar ise sürekli erkeklerin kontrolü altında yaşamaktadır. Kurallar yüzyıllardır ataerkil yapının getirdiği erkekler tarafından belirlenmekte ve kadınlar belirlenen bu kurallara uymak zorunda bırakılmaktadır (Demren, 200:34-35). Çocukluktan itibaren başlayan sosyalleşme sürecinde kız ve erkek çocuklara aktarılan sosyal kurallar, geleneksel kültür içinde devam ederken ataerkil yapı sürdürülmektedir. Örneğin; toplumsal cinsiyet rollerine dayalı iş bölümünün içselleştirilmiş olması ve kadının iş hayatında yer almasına rağmen ev içindeki görevleri aksatmadan yerine getirmesi beklenmektedir (Adak, 2007:143-149).

Ataerkillik, kadınların yükselmesi ve gelişmesi önündeki en büyük engellerden biridir. Yasalarda kadın haklarının korunmasına yönelik maddeler yer almasına rağmen güç erkeğin elindedir. Kadının gelişimi için feminist bakış açılarının geliştirilmesi ve canlı tutulması gerekmektedir. Kadınların gayretleri ile ilerlediği dünyada, ataerkil yapı kadınların karşısına engeller çıkarmaktadır. Çünkü ataerkil yapı ve sosyal ilişkiler ağı, kadınların hor görülmesine neden olmaktadır. Ataerkil yapı, erkeklere tartışmasız bir öncelik verirken kadınları geri plana itelemiştir. Kadının insan hakları noktasında sınırlı bir bakış açısı getirmektedir. Ataerkil yapı toplumun bütün alanlarında erkek egemenliğine işaret etmektedir. Bundan dolayı feministler ataerkil yapı kavramını, erkekler ve kadınlar arasındaki güç ilişkilerini tanımlamanın temel nedenlerini ortaya çıkarmak için kullanmaktadır (Sultana ve ark., 2019:417).

Kadın ve erkek arasındaki eşitsizlikleri inceleyen psikanalitik feminizm,

1970’lerden itibaren cinsiyetle ilgili alanda yaşananlarla mücadele eden bir feminizm türü olarak ortaya çıkmıştır. Sigmund Freud, 1900’lü yılların başından itibaren insanı konu alan özgün fikirler ortaya koymuştur. Freud’un penisten yoksun olan kadının erkekten aşağı olduğu düşüncesini içeren erkek ve kadına yönelik olarak ortaya koyduğu psikolojik çözümler Lacan, Derrida ve Foucault gibi düşünürler tarafından sert eleştirilere maruz kalmıştır. Bu düşünürler, Freud’un geleneksel anlayışla kadını algıladığını, çevresinden gördüğü ve duyduğu “kadınsı” yaşama göre kadını tanımladığını ve Freud’un ataerkil bir bakış açısıyla kadına yaklaştığını belirtmişlerdir (Işık, 2021:322).

Psikanalistlerin bu eleştirileri ataerkil yapıyı savunanları rahatsız etmiş ve bu durum feministlerin aile kurumunu yozlaştırdıkları suçlamasıyla karşılaşmalarına neden olmuştur. Freud’un kadına ikinci sınıf algısıyla yaklaştığını ve kadınları aşağılarken erkekleri de yücelttiğini anlamak hiç de zor değildir (Işık, 2021:322).

Psikanalist feministlere göre, erkek egemen anlayışın kadın hakkındaki düşünceleri ve değerlendirmeleri biyolojik faktörlerden ziyade kültürel faktörlere dayanmaktadır. Cinsel farklılıkların biyolojik ve varoluşçu ifadelerle yer değiştirdiği ve erkeğin kadına yönelik olan bu algısının doğuştan değil toplumsal yaşam içinde sonradan ortaya çıktığı ileri sürülerek Freud’un kadın hakkındaki eksik, tek taraflı ve yanlı düşünceleri eleştirilmiştir (Işık, 2021:35). Çünkü böyle bir cinsiyetçi bakış açısı bütünüyle erkeği üstün görmekte ve kadınlara ataerkil yapı dayatılmaktadır.

5. TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN ÇEVRE ETKİLEŞİMİ

Toplumsal cinsiyet rolleri yüzyıllardır kadının toplumda hiyerarşik sıralanmasının şekillenmesinde etkili bir unsur olarak kabul görmektedir. İnsan doğduğunda var olan toplum kurallarını benimseyerek büyümekte hatta bu kuralları içselleştirmektedir. Belirlenmiş toplumsal kuralları ailede başlayan okulda devam eden ve yaşamın her kademesinde öğrenerek cinsiyet algısına göre biçimlenmiş bir toplumsallaşma yapısıyla yaşamak zorunda kalmaktadır. Bu süreç toplumsal cinsiyet rolleri üzerinden biçimlendirildiğinden kadınlar ve erkekler açısından ayrı şekilde anlamlandırılmıştır.

Ataerkil toplumun değerleri, modern toplumsal yapıda da önemli ölçüde varlığını sürdürmektedir. Kadın için becerikli bir ev hanımı olma isteği, anne olmak önem taşımakta kadın için çifte sömürü şartları oluşmaktadır. Kadın aile içinde baba ve koca baskısının yanı sıra, ataerkil toplumsal yapının değerleri de baskı aracı yaratabilmektedir. Bu noktadan bakıldığında kadına dair var olan tartışmalar, kadınların problemleri ile ilgilenen yeni söylemlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

1988 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yapılan araştırmada, kadınların en önemli görevleri ev işleri yapmak, çocuk doğurmak, çocukları büyütmek ve toplumsal kuralları öğretmek, eşine ve çocuklarına bakmak, destek olmak şeklinde sıralanmıştır (Aktaş, 2013:55). Kadın ve erkeklerin cinsiyet rolleri, toplum içindeki duruşun belirlenmesinde ve kimlik tanımlamalarında etkili olmaktadır.

Bugün postmodern toplumlarda kadınlar, ataerkil değerleri içselleştirerek kişisel ve sosyal kimliklerini bu doğrultuda biçimlendirmekte ve ataerkil değerlerden hemen kurtulamamaktadır. Bu nedenle iyi ilişkilerin gerçekleştirilebilmesi için önce aileye sonra da diğer toplumsal kurumlara büyük görevler düşmektedir. Feminist yaklaşımlar kadınların toplumsal yaşamdaki etkileşimlerine, geleneksel yaklaşımlara eleştirel bir bakış açısı getirmiştir. Bu yaklaşımlar tüm dünyada yayılmaya devam ederek kadınların toplumsal cinsiyet eşitliği içinde yer almaları için mücadele etmeye devam etmektedir. Ekofeminizm de kadınların dünyanın yaşadığı felaketlerle cesurca mücadele ettiğini ve kapitalist ataerkil sistemin dünyayı nasıl çevre felaketine sürüklediğini devamlı olarak gündemde tutmaktadır. Çevre bütün canlıların içinde yaşadığı, korunması elzem olan, hayati önem arz eden ve sadece kadın erkek meselesi olarak ele alınmaması gereken bir durumdur. Ataerkil yapı, kadınların biyolojik farklılıklarını dile getirerek kadınları toplum içinde ayırışmasına neden olmaktadır. Kadınlar zayıftır, merhametlidir veya annelik duyguları yüksektir denerek olaylara yaklaşılması toplumsal cinsiyet ayrımcılığının tipik göstergeleridir.

Erkekler, çevreci davranışları kadınlardan daha az sergiledikleri ve çevre dostu etkinlikleri kadın işi olarak algıladıkları bilinmektedir. Kadınlar çevre sorunlarına daha duyarlı ve bilinçli davranmakta, çevre dostu faaliyetleri desteklemekte ve iklim değişikliğinin gelecek nesiller üzerindeki etkisine yönelik kaygılarını daha çok dillendirmektedir.

Ekofeministler iki görüşten bahsetmektedirler. Bunlardan ilki, kadın ve çevrenin tarihsel süreçte birbirine çok yakın olduğunun savunulmasıdır. İkincisi ise ataerkil kapitalist yapının kadınlar ve çevre üzerinde olumsuz etkiler yarattığının iddia edilerek bu yapının yıkılmasıdır (Thorpe, 2020). Ataerkil kapitalist sistem birçok ülkeyi etkisi altına alarak özellikle kadınları toplum içinde fırsatları kullanmada, istihdamda, eğitimde, karar mekanizmasında ve mülk sahibi olma gibi toplumsal konularda geri plana itmektedir. Toplumsallaşma süreci içinde ataerkillik kadın ve erkek tarafından içselleştirilmekte ve normalleşmektedir. Bununla birlikte ataerkil yapı gözlemlendiğinde çoğu zaman kadınların da bu yapıyı benimsedikleri görülmektedir (Millet, 1987: 47-48).

Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmada, cinsiyet eşitsizliğinin arkasında kadınsal algılanış ve çevre dostu olmak arasındaki psikolojik bağlantının rol oynadığı belirtilmiştir. Araştırmacılara göre çevreyi koruma davranışları, toplum tarafından daha kadınsı bir davranış olarak görülmekte ve çevre dostu davranışın kadınsal görülmesindeki sorun ise pazarlamacıların ürünlerini erkekler için cazip hale getirmekte yeterince çaba sarf etmemesinden kaynaklanmaktadır. Erkekleri çevre dostu yapmaya teşvik etmenin yolunun yeşil ürünleri daha erkeksi hale getirmek olduğunu ifade eden araştırmacılar cinsiyet ayrımcılığını körüklemişlerdir (<https://tr.euronews.com>). Bununla birlikte erkekler açısından çevreci görünmenin erkeklik algısını zedelediğinin dile getirilmesinin doğru bir yaklaşım olmadığı düşünülmektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği ve iklim adaleti aktivisti olan İrlanda'nın ilk kadın cumhurbaşkanı Marry Robinson iklim değişikliğinin erkek eliyle yapılan ve feminist çözümü olan bir sorun olduğunu belirtmiştir. Mary Robinson, bu ifadesinde iklim değişikliği kadar geniş ölçeğe sahip acil bir çevre sorunu için feminizmin yeni çözümler sunduğunu öne sürmüştür. Çevresel bozulmanın ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin aynı madalyonun farklı yüzleri olduğunu gösteren bir tutum uzun yıllardır varlığını sürdürmektedir. Yirminci yüzyılın sonlarında feminist ve ekoloji hareketlerinin arasındaki etkileşimin kaçınılmaz sonucu olarak ortaya çıkan ekofeminizm, baskı biçimlerinin birbirine bağlı olduğu varsayımına dayalıdır. Ekofeminizm, çevresel bozulma ve kadınların ezilmesi arasında bir bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Bundan dolayı iklim değişikliğinin etkilerini azaltmak amacıyla yapılan çevreci eylemlerin de feminist mücadeleleri desteklemesi gerekir Nitekim Birleşmiş Milletler Çevre Programı, dünyanın her yerinde etkisi olan çevresel faktörlerin hayatımızda yer edinmiş cinsiyet eşitsizliğinin yanında kadınları erkeklere göre daha fazla etkilediğini bildirmektedir (www.bukak.boun.edu.tr, 2020).

6. SONUÇ

Ekofeminizm; toplumsal cinsiyet ayrımcılığı ile toplumsal yaşamın her alanında kadınların yaşadıkları sorunlar ve ikincil oluşlarına karşı çözüm yolları bulmayı amaçlarken çevre ile de bir bağ kurmaya çalışmaktadır. Kadın toplum içinde ve sosyal çevresinde cinsiyetinden dolayı aynı pozisyonadaki bir erkeğe göre daha çok engellerle karşılaşmaktadır. Toplumsal cinsiyet rolü gereği ev işleri, çocuk bakımı, yaşlı ve engelli bakımı kadının işi olarak görülürken, evin geçimi, ailenin güvenliği gibi konular erkeğin görevi olarak kabul edilmiştir. Kadınların ön yargılara rağmen mücadele edip toplumun her kademesinde yer alması hemcinslerini güçlendireceği gibi kemikleşmiş bir duruma gelen ataerkil yapıyı da zayıflatacaktır. Ekofeministlerin sorun olarak gördükleri durum

ataerkil yapıdan güç alan erkek hegemonyasının sadece kadınlar üzerinde etkili olmaları değil aynı zamanda çevreyi de olumsuz etkilemesidir. Bu yapı günümüzde de kapitalist sistemin etkisi ile çevreyi değiştirmeye, kirlletmeye ve tahrip etmeye devam etmektedir.

Ekofeministlerin, dünyayı tam anlamıyla tahrip eden ve toplumsal ayrımcılığı kalıcı hâle getiren sistemlere karşı ortak ve etkin çözüm yolları bulma istekleri kaçınılmazdır. Bu açıdan bakıldığında çevre problemlerinin asıl kaynağının kapitalist sistemler ve erkek egemenliği olduğu görülmektedir. Bundan dolayı ataerkil toplumun ve kapitalist sistemin önüne geçebilmek için kadınların toplumda daha fazla görev alması ve örgütlenmesi gerekmektedir. Kadınların toplumsal cinsiyet eşitliğine ulaşmaları gerekmektedir. Toplumun yönetiminde erkeklerle eşit olmak zorundadırlar.

Ancak, ataerkil yapıya ve kapitalist sisteme karşı çevreyi korumak sadecekadınlara atfedilmemeli, toplumda bireysel sorumluluk duygusu geliştirilerek tüm insanların çevreyi koruması sağlanmalıdır. Sonuç olarak; toplumda çevre duyarlılığını artırmak çevrede oluşan tahribatı asgari seviyeye indirmek ve gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak toplumda yaşayan her bireyin asli görevleri arasında olmalıdır.

KAYNAKÇA

- Adak, N. (2007). Kadınların İkilemi: İş ve Aile Yaşamı. *Sosyoloji Dergisi Ülgen Oskay'a Armağan Özel Sayısı*, 137-152.
- Aktaş, G. (2013). Feminist Söylemler Bağlamında Kadın Kimliği: Erkek Egemen Bir Toplumda Kadın Olmak, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 55
- Anonim 1. (2023). (<http://www.bukak.boun.edu.tr/?p=1284>, (Erişim tarihi 15.06.2023).
- Anonim 2. (2023). (<https://tr.euronews.com/2021/08/04/yesil-feminen-stereotip-olgusu-nedir-iklim-krizi-erkek-eliyle-gelen-bir-felaket-mi>, (Erişim tarihi 15.06.2023).
- Ataman, H. (2009). LGBTT Hakları İnsan Haklarıdır. *İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayınları*, 1.
- Berktaş, F. (2020). Doğa ve Kadın: Ekolojik Dönüşümde Feminist Tartışmaları, *Heinrich Böll Stiftung Derneği*, 18-19.
- Caranny-Francis, A. (2002). *Gender studies: terms and debates* (Elektronik sürüm). Londra: Palgrave Macmillan, 1-4.
- Çanakçıoğlu, H. (2011). *İnsan ve Çevre, Der'in* Yayınları, yayın no:193, 18.
- Çepel, N. (1992). *Doğa Çevre Ekoloji ve İnsanlığın Ekolojik Sorunları*, Altın Kitaplar Yayınevi, 141.
- Demren, Ç. (2003). Erkeklik, Ataerkillik ve İktidar İlişkileri, *Toplumsal Cinsiyet, Sağlık ve Kadın*, Hacettepe yayını, 33-44.
- Güzel, E. (2020a). Bir Ekofeminist Çılgılık: Çifte Sömürü, Sürdürülebilirlik ve Ekolojik Kıyamet, *Marmara Üniversitesi Kadın ve Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi*, 4-2, 67-101.
- Güzel, E. (2020b). Yeni Öncüler: Türkiye'de Toprağa Dönüş Hareketi ve Sağkalım (Survival), *Alfa Yayınları*.
- Işık, M. F. (2021). Judith Butler'da Feminist Söylem ve İktidar, *İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s. 35-36.
- Learner, G. (1989). *The Creation of Patriarchy*. New York: Oxford University Press, 8-11.
- Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*, (Çev. Seçkin Selvi), Payel Yayıncılık, 47
- Sultana, A. (2019). Ataerkillik Ve Kadının İkincilliği; Kuramsal Bir Analiz, *Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi/Journal of Oriental Scientific Research (JOSR)*, Cilt:11, Sayı:1, 217- 247.
- Şenel, F.K. (2012). Tarihsel ve Toplumsal Süreçte Kadın, *Toplum ve Hekim*, cilt 27, sayı 4, 247.
- T.C. Kalkınma Bakanlığı, (2012). (Erişim tarihi: 15.06.2023).
- Thorpe, J. (2020). What Exactly Is Ecofeminism?, (<https://www.bustle.com>, Erişim:20.06.2023)

- Yılmaz, F. (2019). Doğanın Sermayeleştirilmesinin Kadın Yaşamına Sirayeti: Çevre Direnişlerindeki Kadınların Deneyimleri Üzerinden Bir Araştırma, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (<https://akademikcevre.com/chipko-hareketi-agaclara-sarilan-kadinlar/> Erişim tarihi: 20.06.2023).